

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

St. Sept. 41³

4°

Konversationslexikon

SVENSKT
KONVERSATIONS-
LEXIKON.

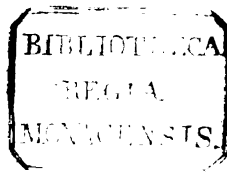
FÖRSTA DELEN.

STOCKHOLM.

TRYCKT HOS P. G. BERG.

1845.

Till Läsaren.

Närvarande arbete är ett försök att fylla en lucka i vår litteratur. De utomlands utkomna Konversations-Lexika upptaga blott obetydligt af Svenska ämnen och det, som för tjugu år sedan utgafs från Herr Lindhs tryckeri i Örebro, en öfversättning i sammandrag af något bland dessa, innehåller ännu mindre sådana, än de bättre Tyska. Ett, som ägnar sig helt och hållet åt Sverige, dess historia, geografi, naturalster och egenheter m. m., har hittills helt och hållet saknats. Utgifvaren tror sig derföre böra redogöra för den plan, han följt vid arbetets redaktion.

Meningen med ett dylikt kan icke vara, att man häraf skall lära sig, aldraminst lära sig grundligt, något af de ämnen, det behandlar. Det måste alltid förutsätta vanlig bildning och allmän underbyggnad i vetandets elementer. Icke heller kan meningen vara, att den deruti någorlunda hemmastadde skall i ett sådant söka och finna tillfälle, att fullständiga sin kunskap. Utgifvaren har trott, att sjelfva ordet "Konversations-Lexikon" tillräckligt uttrycker afsigten dermed. Denna afsigt måste då vara, att man i det skall finna en vägledning till kännedom af alla de ämnen, som kunna förekomma i allmänna lefvernet och i en bildad konversation. Detta lefverne och denna konversation omfattar onekligen allt, som dväljes inom rymden af det menskliga vetandet, och den, som ej gjort den lärda forskningen till sitt yrke, behöfver derföre äga ett repertorium, der han, vid förefallande behof, kan underrätta sig om en persons eller saks beskaffenhet, den klass, dit den hörer och de förnämsta data och fakta, som angå densamma. De allmänna Konversations-Lexika innefatta vanligen hvad man önskar finna i anseende till den öfriga världen. Men för fäderneslandet, om hvilket Svensken behöfver känna mer, och om hvars angelägenheter naturligtvis samtalet och granskningen oftast måste hvälfva sig, äger han icke ens Special-Lexika — ty Djurbergs geografiska är både gammalt och ofullständigt, det biografiska ännu under utgifning och behandlar för öfrigt endast personer efter medeltidens slut, och något vetenskapligt gifves ej — än mindre något, som omfattar för Sverige detsamma som de utländska arbetena innehålla för den allmänna världen. Det är således denna brist, man har önskat afhjelpa. Läsaren finner då här alla på något sätt

utmärkta personer inom både forntid och nutid, märkeligare orter och större egendomar, ställen, vid hvilka någon slags ryktbarhet är fästad, naturalster, tekniska benämningar och sådana slags egenheter, som tillhöra folklynnnet, som på något sätt karakterisera nationen och landet, följaktligen äfven den forn-nordiska mytologien, vissa bruk och seder, lekar och ordspråk, äfvensom statistiska, ekonomiska, juridiska, kamerala och kyrkliga förhållanden. Då man härvid inskränkt sig till det Svenska, har man likväl trott, att som boken är författad för Svenskar, den ej fick utesluta sådana personer, saker och ord, som, genom sin beröring med Sverige, dess historia och sedvanor, på sitt sätt blifvit en Sveriges tillhörighet. Man finner således här äfven stundom sådana utlandets namn, som träffas i Svenska häfderna, och sådana ord, särdeles af politisk och statistisk betydelse, för hvilka ingen motsvarighet inom vårt eget språk gifves, och hvilka följaktligen inympats på Svenskan.

Då utgifvaren här sagt alla, måste han bedja, att detta uttryck icke måtte tagas efter bokstafven. Han inser ganska väl omöjligheten, att i ett verk af den vidd och mångfald som det närvarande, hvilket hos oss alldeles saknar föregångare, kunna undvika den allmänna menliga ofullkomligheten, och att således icke både något namn och någon sak här måste fattas, som bordt här äga en plats, eller att icke, äfven med bästa vilja att undvika det, någon oriktighet i uppgifter torde hafva insmygt sig, hvarförutan det är tydligt, att under den tid, som åtgår innan arbetet hinner i sin helhet lemna pressen, förändringar måste ske med personer och förhållanden och nya sådana uppkomma, hvarigenom förändringar i texten blifva nödvändiga. De flesta, om ej alla, sådana brister hoppas han dock kunna afhjelpa i ett Supplement, som skall utkomma efter arbetets slut, och skall han med särdeles tacksamhet emottaga de rättelser, upplysningar och tillägg, som kunna honom meddelas, och hvilka han anhåller måtte insändas till Boktryckaren P. G. B e r g i Stockholm. Skulle någon, under arbetets fortgång, behaga meddela uppgifter och underrättelser om personer och ämnen, förtjenta att deri finna en plats, skola de med nöje begagnas.

Den, sannolikt obetydliga, skiljaktighet i stil- och stafnings-sätt, som kanhända träffas i särskildta artiklar, hoppas man benäget torde ursäktas, enär det varit oundgängligt att för redaktionen anlita flera litteratörers och medarbetares biträde, och hvar och en af desse möjligen har olika åsikter så i det ena som i det andra. Att dessa likväl ej skola störa den harmoni, som måste råda inom ett dylikt arbete, derom gör man sig förvissad, och kanske torde denna olikhet bidraga att aflägsna faran för den ensidighet, hvarföre möjligtvis eljest beskyllningen skulle kunna träffa ett verk af så mångsidig beskaffenhet som detta.

A.

A. Denna första bokstaf i alfabetet uttalas i Svenska språket renare och öppnare, än i de flesta andra språk. En betydlig skillnad i uttalet af denna vokal märkes likväl i flera provinser, och särdeles i de senast från Danmark afträdde. Se vidare: *Svenska språket*.

Abborfors. Under det Finland tillhörde Sverige, var här gränsen mot Ryssland och ett postkontor befanns här, äfvensom en liten gränspostering var på stället stationerad. Bron öfver den förbiflytande ån fick en slags historisk märkvärdighet genom ett diplomatiskt gräl, som i början af Gustaf IV Adolfs regering uppkom mellan Svenska och Ryska regeringarna, emedan man från Svenska sidan lätit måla ledstängerna på halfva bron blå och gula, då de förut varit helt och hållet strukna med Ryska färger. Det gick ända till hotet med en krigsförklaring, hvilken likväl för den gången icke blef af, men en särskild ambassad afsändes till Petersburg år 1803 för att bilägga de i anledning häraf uppkomna tvistigheterna.

Abborre. (*Perca fluviatilis*), ett till benfiskarnes ordning hörande fiskslag af ända till $1\frac{1}{2}$ fots längd, som förekommer allmänt inom hela riket, med undantag af de mest nordliga och nordvestra delarne, äfvensom uti vikarne af Östersjön samt mynnarne af de floder, som utfalla i Öresund och Kattegatt. Den är gröngul till färgen, på sidorna guldglänsande med svartgröna bälten, buk- och stjertfenor röda. Lektiden är olika på olika ställen, i Skåne inträffar den i April, i Wenern i slutet af Maj och början af Juni, på Dahlsländ i April och Maj, samt i Dalarne endast i Maj. Den lefver af rof och fångas derföre lätt på agn, medelst stångkrok, långref och mete, äfvensom i ryssjor, mjårdar samt med not och nät. Köttet är smakfullt och helsosamt, och de som äro något korta och tjocka med kullrig nos anses hafva bästa köttet. En varietet med kullrig rygg och krokiga fentaggar förekommer på några ställen, såsom vid Fahlun, samt i Elgsjön i Östergöthland och får namn af *rud-abborre*.

Abborren har goda dagar, han dricker när han vill. Detta gamla ordspråk bemärker en som äger eller handhafver en sak, och är i tillfälle att oinskränkt njuta eller draga fördel deraf.

Abborren leker. I medlersta Sverige förekommer ofta denna folklek. Sällskapet tager i ring, och inuti ringen går en person som föreställer abborre. Under kringdansningen sjunger sällskapet:

Abborren leker
Och noten går sönder,
Der han ser hålet,
Så kryper han ut!

Ringens, som i början är gles, sluter sig allt mera tillsammans, och först vid sångens slut får abborren krypa ut, lyckas han ej utkomma, börjas sången och leken ånyo, men kommer abborren ut, då skall den person, som vållat att han sluppit ut, gå in i ringen som abborre.

Abborrgräs eller bläcken, gäddnate, (*Potamogeton natans*); mångårig växt, hörande till 4:de kl. 4:de ord. Fam. najadæ; växer öfverallt i stilla vatten från Skåne till Lappmarken.

Abborrhåf är ett i några delar af Wermland och i vissa andra landskap brukligt fiskredskap, bestående af en jernring af 3 alnars diameter, hvilken är fästad vid ett 4 alnar långt trädskäft. Från jernringen löper ett fint nät till en dylik mindre jernring af endast 3 kvarters diameter, inom hvilken en botten af notgarn är fästad, som vidgar sig uppåt och fastbindes vid den större jernringen. Det hela bildar således en håf, som begagnas sålunda, att den nedsläppes till botten, då abborrarna, hvilka alltid älska runda ringar, begynna skocktals leka öfver ringen, hvarvid håfven varsamt upptages, ofta omslutande 10 à 12 abborrar.

Abbot, en andelig värdighet, egentligen utmärkande föreståndaren för ett munkkloster. Titeln gafs likväl äfven utan att vara åtföljd af något embete, och fördes jemväl af furstar, såsom de af Fulda, Kempten m. m. I ett och annat Tyskt protestantiskt land funnos också abboter, som hade säte och stämma bland landtstånderna. I Frankrike var titeln abbé ofta själfstagen och bars af personer, som gingo i svarta eller violetta kläder, med en liten krage om halsen, men för öfrigt så till lefnadssätt som stånd voro fullkomligt världsliga. **Abbedissa** är förestånderskan för ett nunnkloster, men titeln bars äfven stundom af furstliga eller andra förnämna personer, som förde chefskapet öfver ett adligt jungfrustift. Äfven här var titeln ofta icke förenad med något embete. Prinsessan Sofia Albertina kallades abbedissa af Quedlinburg. **Abild,** en socken, belägen i Halmstads k:tr. af Götheborgs stift, hörer till 3:dje kl.; består af $32\frac{1}{2}$ ofm. $25\frac{1}{2}$ fm. mtl, samt har 748 innev. Adr. Falkenberg. **Abraham Broderson, Abr. Angermannus,** se tillnamnen.

Abrahamson, Petter, bekant genom sina förklaringar af Lagen samt utgifvandet af Stads- och

Landslagarna, hvilket förskaffade honom stort anseende och ett adligt diplom. Han lærer likväl hafva varit lyckligare såsom theoretisk än praktisk lagfaren, ty knappt hade han ett år bestridt härads-höfdingesysslan öfver Erlinghundra m. fl. härader i Upland, förrän han anklagades inför Svea Hof-rätt för icke mindre än 40 tjenstefel, och genom dess dom af d. 3 Nov. 1694 afsattes från embetet. Han var då endast 26 år gammal. År 1718 utnämndes han åter till Häradshöfding, men tog afsked derifrån efter ett halft års förlopp. Född 1668, död 1741.

Abrakadabra, ett tillskapadt ord, hvarmed man vill uttrycka något förvirrat, osammanhängande och meningslöst. Ursprungligen var det en slags trollformel, hvilken okunnigheten tillade en viss förborgad kraft, hvarföre ordet också bars skrifvet på en sedel på bröstet. Det skrefs äfven *Abra-kax* eller *Abrazas*, hvilka sistnämnda ord likväl mera utmärkte en slags stenar, hvarpå fanns ristad en människokropp med tupphufvud och ormfötter.

Absalon, Hvit, son till en förnäm Dansk man, Asser Hvit, och bekant i Svenska historien såsom Svenska Kyrkans primat, hvilken befattning Erkebiskoparne i Lund, enligt Påfvarnes uppdrag, en längre tid utöfvade, innan detta förtroende öfverlemnades åt Upsala Erkebiskopar. Han var lika utmärkt som statsman, krigare och prelat, en af sitt lands störste män, från 1158 Biskop i Roskilde och från 1178 Erkebiskop i Lund, der han afled 1201. Han fullbordade Cistercienser-klostret i Sorö och lade grunden till Köpenhamn, i det han byggde slottet Axelborg. Han utförde flera krigståg, särdeles emot Wenderne och mot Rügens innevänare, dem han omvände till kristendomen.

Absolut, enväldig, ovillkorlig, nyttjas i politisk bemärkelse om sådana styrelseformer, der regenten är sjelfherrskande och i motsats till konstitutionella eller republikanska regeringssätt. I filosofisk stil betecknar det en sak, som betraktas i och för sig sjelf, utan hänseende till någon annan, i motsats till relativt.

Accessit. Så kallades i början det andra priset i Sv. Akademien, hvilket då var af silfver, men sedermera förändrades till en guldmedalj om 10 dukater.

Accis, en afgift till Kronan för *förtärlige* varor, beviljades år 1622 i sammanhang med den så kallade Lilla Tullen eller Landttullen, hvartill jemväl 1686 tillkom $\frac{1}{2}$ förhöjning. Accissen var af 3:ne slag: *Husbehofs-accis*, för hvad hvar och en förtärde i sitt hushåll; *Salu-accis*, för rättigheten att sälja hvarjehanda, till lifsuppehälle nödvändiga varor, och således bryggeri-, bageri-, slagteri- och fiskeri-accis; *Mångleri-accis*, för rättigheten att mångla, småhandla med hvarjehanda ätliga varor, såsom frukt, grönsaker m. m. Den förstnämnde, eller husbehofs-accissen, äfvensom mångleri-accissen hafva upphört. Numera erlägges 11,000 R:dr B:ko i salu-accis, blott af de städer, uti hvilka rättighet, att utan afgift införa och försälja kött, bröd och dricka, ännu icke är landtmannen beviljad.

Acerbi, en ung Italienare, som i början af innevarande sekel reste i Sverige och förvärfvat sig

en slags tvetydig namnkunnighet genom sin utgifna resebeskrifning öfver detta land, der han, i sällskap med d. v. Öfversten Skjöldebrand, besökte Lappmarken och reste upp till Nordkap. Här har han med en särdeles lätt sinnighet berättat de orimligaste saker, och dikt och sanning äro utan urskiljning sammanblandade i hans bok. Blef 1826 Österrikisk Generalkonsul i Egypten.

Acharius, Erik, en utmärkt läkare och naturhistoriker, stiftare af kurhuset i Wadstena. Han kan anses som fader för lafvarnas studium, åt hvilkas kännedom och beskrifning han egnat en stor del af sin tid, och hvaröfver han utgifvit flera skrifter. L. V. A. och flera in- och utländska lärda samfund, R. W. O., född 1757, död 1819.

Achatius, egentligen Åke. Med detta namn hafva tvenne Biskopar funnits, den ena i Skara, som blott ett år innehade embetet, den andra och märkligaste i Westerås år 1442. Han skall hafva inrättat Nådendals kloster.

Achrellius, en presterlig släkt, härstammande från Helsingland och bland sig räknande flera lärde och vittre män. Med bortläggandet af den Latinska ändelsen hafva dess ättlingar i senare tider blifvit namnkunniga i det Svenska vetenskapliga och statelivvet. Vi nämna bland dem:

1:o **Acrel, Olof, af**, intill sin tid Sveriges störste kirurg och derjemte en nästan lika utmärkt läkare för invärtes sjukdomar, hade i yngre åren utbildat sina anlag genom en mångårig tjenstgöring vid Fransyska militärhospitalerna. Efter återkomsten till fäderneslandet blef han snart en af de mest anlitade bland hufvudstadens läkare, användes af den Kongl. familjen, föranledde Serafimer-lazarettets stiftelse och blef slutligen Generaldirektör öfver sjukvården i riket, hvilken befattning han innehade i 24 år. Vid afskedstagandet derifrån, då han redan hunnit till den höga åldern af 83 år, ville Serafimer-gillet, såsom ett prof af sin erkänsla, tillstålla honom en gifva af 1000 R:dr i silfver, emedan han icke uppburit någon lön för denna mödosamma tjenst. Acrel undanbad sig likväl kapitalet, som han begärde måtte anslås till någon välgörande stiftelse, men förklarade, det han med tacksamhet skulle emottaga räntan under sin lifstid. Konungen fördubblade räntan såsom pension. Ända till 88 års ålder fortför han att besöka patienter. Ehuru han i många år praktiserat som läkare, hade han icke blifvit promoverad till Doktor. År 1760 erbjöd Medicinska fakulteten i Upsala honom Doktorsgraden, men han ville icke emottaga den, utan efter föregången examen. En sådan ägde då rum, och en examen, hvars like sällan, kanske aldrig, blifvit sedd, ty examinandus var Acrel och examinatore voro Linée och Rosenstein! R. W. o. N. O. Adlad. Ledamot af Vetenskapsakademien och andra lärda samfund. Född 1717, död 1806.

2:o **Acrel, Johan Gustaf**, den förres brorson, och af honom, efter hans egen sons död, upptagen som barn, blef äfven en ganska utmärkt läkare och Med. Prof. i Upsala, Led. af Vetenskapsakademien och R. W. O. Född 1741, död 1801.

Acklams, Biskop i Cöln, skickades af Adalbert till Sverige, der han skulle efterträda Biskop Adalward i Skara; men det är ovisst, huruvida han ens någonsin kom hit; åtminstone lär han icke länge hafva qvarstannat härstädes. Dog i Cöln 1067 efter en lättjefull och vållustig lefnad. Namnet skrifies äfven *Agilinus*.

Ackia kallas ett af Lapparne brukligt åkdon, hvilket nästan fullkombigen liknar en mindre båt, med spetsig framstam och tvär bakstam. Den är fästad vid dragaren — alltid en rehn — med en rem, som löper från ackians spetsiga ända och slutar sig omkring rehnens hals. En dylik rem, som är fästad vid djurets horn, tjänar till tömm. Det är gifvet att ackian endast kan begagnas vintertiden.

Aekjörn, ett jernbruk i Lungsunds socken af Wermeland. Har 2 härdar samt 402 Skeppund 10 Lispund privilegieradt årligt smide. Hammarskatten är 3 Skeppund 10 Lispund. Brukets tillverkning utskoppas på Götheborg. Har 52 Skeppund 10 Lispund frälse-smide, samt eget tackjern. Brukets smidesstämpel är K, och dess ägare L. M. Ekelund.

Acklamation, allmänt bifall. Man säger, att en fråga i en rådpläggande församling antages med acklamation, när den utan föregående votering allmänt gillas, och således ej rörer något motstånd.

Aekleja, (*Aquilegia vulgaris*), en mångårig växt, som förekommer vild, egentligen blott på Kinnekulle, men förvildad, i grannskapet af städer och byar, från Skåne till Westergöthland, Nerike och Uppland. För sitt prydliga utseende och sina vackra blommor odlas den i trädgårdar likasom flera utländska af samma släkte, neml.: *Aquilegia grandiflora* och *stellata*, som blott äro varieteter deraf, samt *A. canadensis*, *viscosa* och *atropurpurea*.

Aeklinga, en socken, med Ångarp och Baltak, är belägen i Kåkindes kontrakt af Skara stift; hör till 2:dra klassen, består af 48 $\frac{1}{16}$ fm. mantal och har 1844 innev. Adr. Sköfde.

Aerel. Se *Achrelius*.

Adalbert, Erkebiskop i Bremen, egentligen bekant genom sina tvister med Konung Edmund Slemme, rörande sin primaträtt öfver Sverige. Han var nära att blifva Påfve och förestod en tid, tillika med Biskop Hanno af Cöln, förmynderskapet och regeringen under Kejsar Henrik IV:s minderårighet. Död i Gosslar 1072.

Adaldagus, Erkebiskop i Bremen, fick, vid början af kristendomens införande i Sverige, af Påfven samma uppdrag, som Erkebiskoparne i Bremen en lång tid hade, att värda omvändelseverket i Norden, för hvilket ändamål han utnämnde Biskopar i Sverige, Danmark och Norrige. Han afled år 988, efter att i 54 år hafva förestått sitt Erkebiskopstift. Han måste således hafva hunnit en ganska hög ålder.

Adalikens betydde, i den gamla Svenskan, det samma som äkta hustru, äfvensom *Adalman* betydde äkta man.

Adalrik och Gjöthilda ett på sin tid ryktbart episkt skaldestycke på prosa. Se *Mörk*.

Adalward, Biskop i Skara och föreståndare för omvändelseverket i Sverige på niohundratalet, vi-

sade mycket nit i sitt kall och stod i högt anseende hos folket, som trodde att hans böner kunde fränkalla regn och solskin. Han afled i sitt stift.

Adam i Kälkstad. Det gamla Svenska ordspråket: "*Det var väl på den tiden, då Adam bodde i Kälkstad*", begagnas, såsom bekant är, för att dermed uttrycka, att man icke tror hvad en annan berättar. Hvar inom vårt land det föregifna Kälkstad legat, är icke bekant. På 1600-talet sökte till och med en Professor Bång i ett lärdt verk (*Historia Ecclesiastica*) bevisa, att den bibliske Adam verkligt bott i ett uppgifvit Kälkstad. Det troliga är, att någon senare i ett eller annat hänseende märklig person, gifvit anledning till ordspråket. I 1631 års dombok för Medelpad omtalas en prest med namnet Adam i Kälkstad. Han säges blifvit återopad i ett tvistemål om *urminnes häfd*, och har sålunda säkert föranlett talesättet.

Adam och Eva. Under detta namn förekommer en lek ganska allmän i Sverige. De deltagande uppställa sig parvis i tvenne rader, midt emot hvarandra, med fruntimren på ena sidan och karlarne på den andra. Vid afsjungande af första versen går karlraden fram till fruntimren; och vid den andra fruntimren till karlarne. Versen afsjunges för hvarje person, hvilken då efterapar ett handverk, gör en åtbörd, ett språng, klappar sin granne eller påhittar något gyckel, hvilket genast och på en gång upprepas af alla de öfrige i leken. Versen för karlar och fruntimmer sjunges vexelvis:

1. Adam hade sju söner,
Sju söner hade Adam.
Alla hade de besvär,
Alla gjorde de så här;
Så gjorde Adams söner!
2. Eva hade sju döttrar,
Sju döttrar hade Eva.
Alla hade de besvär,
Alla gjorde de så här;
Så gjorde Evas döttrar alla!

Adamus Bremensis. Se *Bremensis*.

Adel. Den Svenska, liksom alla andra Europeiska länders, leder sitt ursprung från konungagunsten. De, som omgäfvö Konungarne, som utgjorde deras dagliga sällskap, deras förtrogne, deras tjänare, eller åt hvilka de anförtrorde någon del af sin makt, ansågo sig derigenom upphöjde öfver mängden, ansågo sig för *Adel* efter det Frankiska ordet *Athal*, utmärkt. Sjelfva denna benämning visar både sakens och titelns ursprung. Det var egentligen från och med kristendomens införande, då Tyska seder och Tyska benämningar kommo in i landet, som adeln kan räkna sin upprinnelse såsom en särskild, från det öfriga folket afstängd, kast. Under hedniska tiden utgjorde bönderne, de sjelfständiga jordägarna, Svenska folket, hvilket ej hade någon annan öfver sig, än Konungen och lagen, och ingen annan under sig, än trälarne, de ofrie. Nu deremot började Thignarmännen, Konungens hofmän, att anse sig upphöjde öfver bönderne, och dittills uteslutne från delaktighet i den lagstiftande makten, begynte de tillägna sig den-

samma allena, hvilket anspråk längre fram utbildade sig till en slags stadgad rättighet, då Allshärjartingen förbyttes till Riksdagar och dessa till och med förvandlades till Herredagar. Jarlar och Hersar, åt hvilka Konungarne uppdrogo den egentliga landtregeringen och lagskipningen, och som derföre kallades *Iviherrar* och *Stormennir*, stodo högst bland de förnåma af adeln, och efter dem kommo Konungens *Radsmenn*, *Hirdmenn* och *Fylgirmenn*, hvilka alla Konungen underhöll, dels genom kost, vapen eller räntor, dels genom förlänade gods och gårdar. De utgjorde hans sällskap, rådgifvare och tjenare, åtföljde honom på hans resor och i fält, samt voro förbundne, att för sina förläningar ställa ett visst antal väpnade ryttare, när rikets tjenst så påfordrade. Thignarmännen började derföre kalla sig *Riddare*, antogo, efter utländskt mönster, vissa sköldemärken, och sålunda utvecklade sig den Svenska adeln ur detta frö, hvilket, närdt af konungagunsten, smånin-gom uppväxte till en frodig planta, lika vådlig för konungamakten, som för folkets frihet och rättigheter. Den skyldighet förläningarnas innehafvare hade, att ställa ryttare i fält, när så påfordrades, utgjorde deras enda skatt till staten, med hvilken de friköpte sig från alla andra skatter och tungor, som ålago rikets öfriga innebyggare. Detta var den s. k. Rusttjensten. Lättheten att utgöra den, enär denna tjenstskyldighet blott sällan påkom, hvaremot andra skattskyldige ständigt måste betala sina gårdar, lockade många, som icke hade förläningar, att för sina enskilda gods åtaga sig en lika rusttjenst. De hade derigenom *frälst* dem från den allmänna skattskyldigheten. Detta var uppkomsten af det s. k. Frälset, hvilket egentligen stadgades genom Magni Ladulås' författning, utfärdad på Alsnö år 1285. Redan på Linköpings möte år 1152 hade alla, som icke tillhörde denna klass, förbjudits att bära vapen. Härigenom blef skillnaden emellan det väpnade och obehäpnade folket så mycket mer i ögonen fallande, och de, som åtnjoto denna företrädesrätt, hade nu så mycket lättare att utvidga sina privilegier. De kallades *Väpnare* eller *Svenner af vapen*, och deras vanliga titulatur var *Gode Män*, *Ärtige* och *Valborne Herrar*, hvaremot menigheten kallades *Ofrälse*. Bondetiteln, som under hedniska tiden var detsamma som en fri och själfständig jordägare, en man för sig, blef nu nära nog liktydig med den af träl, och allmogen behandlades äfven som slafvar af de privilegierade. Detta behandlingssätt och de våldsamheter, som begingos mot folkets massa, äfvensom stridigheterna mellan de privilegierade själfva, kunde ej undgå att väcka styrelsens bekymmer, och Magnus Ladulås sökte genom sina författningar sätta en gräns för ofoget (se *Magnus Ladulås*). Det var likväl blott ett paliativ, som ej afhjelpade det onda, hvilket tvärtom ständigt tillväxte. Ej nöjde med de rättigheter, som lagligen tillkommo dem, sökte ädlingarne utvidga dem på folkets bekostnad. De gjorde, under allehanda förevändningar, de frie bönderne, hvilkas ägor stötte intill deras, till sine skattskyldige, ofta en-

da medlet att skydda sig mot plundringar och misshandlingar. Under det de sålunda förtryckte folket, läto de äfven Konungarne känna sin betydelse, och ju svagare styrelserna voro, ju mer de delades af partier och inhemska söndringar, desto flere förmåner och undantagslagar förstod adeln att af dem tillskansa sig. Den fick sålunda t. ex. efter hand rättighet att befästa sina sätesgårdar, att kunna vägra inträde på dem till och med åt Konungen, att utöfva domaremakten öfver sina landtbönder, att inom en viss trakt, den s. k. fredsmilen, åtnjuta samma friheter och förmåner, som inom själfva borgen — upphovet till de nuvarande *rd- och rörs- och insockne-friheterna* — att ej dömmas af andra än sina vederlikar, att ej behöfva inställa sig inför Konungen eller Rådet utan efter erhållen lejd, att för hvad brott som helst ej kunna dömmas till högre straff, än förlust af gods och adelskap, d. v. s. att nedsättas till det öfriga folkets vilkor, hvaremot brott af ofrälsemän, föröfvade mot dem, voro majestätsbrott. Sjelfva deras tjenare och underhafvande hade många företräden framför menigheten.

Det fanns emedlertid en makt, som sökte göra adeln våldet stridigt och uppresa sig öfver den och öfver allt annat i staten: Kyrkan. Hon hade vetat förskaffa sina gods och underhafvande, det s. k. Andeliga Frälset, ungefär samma företräden, som det verldsliga åtnjöt. Under bemödandet för detta ändamål kunde en och annan kollision emellan de båda makterna icke undvikas. Båda insågo likväl snart, att deras styrka berodde af deras enighet, och då en djerf och tilltagsen man, Knut Porse, Enkehertiginnan Ingeborgs gunstling, befades hysa afsigter på en inskränkning i de båda partiernas välde, ingingo de, för denna vådas afböjande, år 1322 i Skara en förening, hvarigenom de lofvade hvarandra ömsesidigt bistånd, både emot sina fiender och till upprätthållande af bestående fördelar samt möjligen förvärfvande af nya. De tider af olyckor, som hemsökte både Konungahuset och landet under nästan hela medeltiden, de Sverkerska och Erikska ättarnas tronbyte, familtjenvister inom de följande regentslägterna, men framför allt Calmar-unionen, erbjödo tillfällen till nya inkräktningar, till nya förmåners förvärfvande, hvilka de båda frälsena ej läto ob gagnade förbigå. Det kunde således hända, att en utmärkt ledamot af det ena eller det andra höjde sig till ett anseende och välde, som trotsade både regering och folk, och af- och tillsatte Konungar. Sådana voro Riksdrotset Bo Jonson Grip och Erkebiskop Jöns Bengtson Oxenstjerna. Engelbrekts uppresning mot det Danska våldet syntes hota aristokratien och hierarkien, men faran afböjdes genom hans mord. Då Carl Knutson, själf en gren af den adeliga stammen, likväl ansåg oundgängligt, att företaga en räfst, för att undersöka åtkomsten af flera det andliga och verldsliga frälsets påstådda tillhörigheter, förjagades han från tronen, och Sten Sture den äldre, hvilken man icke blygdes att förebrå som ett fel, "att han ville göra bönderne till herrar, dem naturen bestämt till skattskyldige

och trålar", måste, till straff för sin omvårdnad om folket, lemna regeringen, hvarvid bland orsakerna till hans fall anmärkes den sällsamma, att som blott en Konung kunde dubba riddare, måste man hafva en sådan. Aristokraterna, icke nöjde med de redbara förmånerna af makt och rikedom, eftersträfvade äfven ytans glans och ville smyckas och upphöjas af samma konungamakt, som de trotsade och sökte öfverändakasta så snart hon icke gick deras ärender, eller när hon vågade ställa sig på folkets sida. Denna fäfänga är ett utmärkande drag i den Svenska adelns karakter, och vi se henne, några århundraden senare, då hon, under riksdagstiderna nedsatt Konungen till en blott namnregent, likväl sörja och pjunka öfver, om han vid utdelandet af stjernor och band råkade förbigå någon af sine förtryckare eller förgäta dem vid en bjudning till sitt bord eller en hoffest. — Adeln och de andelige hade flera gånger förnyat den ofvannämnda förbindelsen i Skara och vid hvarje ny Konungs anträde till regeringen eller hvarje förlägenhet, hvori en sådan befann sig, utvidgat sina privilegier, förbehållit sig ensam besittningen af förlänningar och embeten, framför allt af rådsambetet, utestängt hvarje "vanbörding", d. v. s. icke-ädling, från sina rättigheter och så förskansat sig, att nära nog ingen makt mer återstod för Konungen, ingen rätt för folket och nästan ingen utväg, att med statens inkomster bestrida dess utgifter. Christian II, som insåg omöjligheten att regera ett land, der tvenne kaster så tillvällat sig både regeringens och folkets behörigheter, gjorde det grymma och blodiga revolutionsförsöket i Stockholm d. 8 Nov. 1520, hvilket likväl, såsom hvarje brott och hvarje våld, bedrog gerningsmannen på dess väntade frukter, och, i stället att befästa hans tron, för alltid störtade honom derifrån och derpå upphöjde Gustaf Wasa. Denne store man, sjelf utgången ur adelns leder, kände likväl, att han måste vara icke adelns eller något visst stånd, utan folkets, Konung, och skulle troligen ännu mer inskränkt adelns friheter, om han icke behöft något gynna henne, för att kunna påräkna hennes bistånd mot de andlige, hvilkas öfvervalde han ville begränsa. Han tillät således adeln att återvinna de donationer och föpantningar till kyrkor och kloster, som dess förfäder alltsedan år 1453 afhändt sig, bekräftade åtskilliga af adelns privilegier, förbjöd ofrälse personer att köpa adliga gods eller gifva sig med adliga qvinnor, hvilka sistnämnda, i sådant fall, förlorade frälsefriheten för sina arfvegods. Men deremot tillhöll han adeln att fullgöra sina skyldigheter, höll sträng vård öfver rusttjensten, hvilken adeln icke sällan bestridit efter godtycke, och förbjöd henne att slå under sig kronohemman. Hans son och efterträdare, Erik XIV, trodde sig vinna aristokratien på sin sida, och i henne erhålla en bundsförvandt mot sine bröder, genom det han spridde en ökad glans öfver ståndet, och omgaf det med nya fördelar; han inrättade således vid sin kröning Grefve- och Friherre-värdigheten, som ej var en tom titel, utan förenades med åtskilliga förlänningar och lindrade rusttjensten, hvilken minskades till hälften eller till 300 marks frälse-

och 200 marks förläningsränta, då den af hans fader varit bestämd till hälften detta belopp, hvarjemte en Grefve tilläts behålla tre gårdar, en Friherre två och den öfriga adeln en gård, helt och hållet fri från all rusttjenstskyldighet. Från denna tid härleder sig adelns fördelning i tvenne klasser, utmärkt genom 3:ne särskilda titlar: *Adle*, *Valborne* och *Valbördige*. Alla dessa nådebetygelser förmådde likväl icke hvarken befästa Eriks tron eller göra adeln till hans vän. Den glans och yppighet, han införde vid sitt hof, lockade adeln till ett kostsamare lefnadssätt. Detta fördrogs; men de stränga vapensyner Konungen höll, och hvarvid mången frälseman, som försummade sin länspligt, nedsattes till skattbonde, men mången sådan deremot upphöjdes till frälseman, väckte förtrytelse, och bland orsakerna till Eriks afsättning, anfördes också, att "han varit en rätt adelsfiende, som hyste afund, hat och illvilja till personer af högt stånd", att "han med svåra rusttjenster och många legationer utmattat rikets adel, den han velat alldeles förderfva samt om lif och lefverne bringa." Johans regering var mera gynnsam för adeln, som likväl icke underlät att stämpla mot honom och söka stifta oenighet inom hans familj; Carls var sträng och hård, men hans allvar tillbakaskrämde intrigerna och de hemliga anläggningarna. Under Gustaf Adolf uppgick likväl för adeln en bättre tid, och hon erhöll, utom en lindring i rusttjensten, äfven säterifrihet, i det henne tilläts, att slippa vapentjenst och kyrkotionde för de nya hemman, som upptogs på de gamla sätesgårdarnas ägor. Riddarhusordningen utfärdades, hvarigenom adeln immatrikulerades och fördeltes i tre klasser: Grefvar och Friherrar, de hvilkas förfäder beklädt riksrådsembetet och vanlige adelsmän. Under denne Konung hade ståndet ett tillfälle, att i krig förvärfva ära och byten, hvilket ännu fortfor under Drottning Christinas minderårighet, så att denna period kan anses för Svenska adelns egentliga gyllene ålder. Christinas förmyndareregering var väl en aristokratisk styrelse, men i spetsen för henne stod Axel Oxenstjerna, och med all sin tillgifvenhet för sitt stånd, hyste denne store man en ännu större för fäderneslandet. De många missbruk, underslef och våldskräkningar åtskillige adelsmän tilläto sig, hämmades eller åtminstone anmärktes och tadlades, och i rådets protokoll erinrades mer än en gång härom. Man omtalade huru skattebönder lades under adelns rå och rör, och att man, för att göra sig sjelf en fördel af 20 till 80 Riksdaler, tillskyndade Kronan en skada på några tusende. Sedan Christina, som sjelfmyndig Drottning, tillträdte regeringen och fick gifva fria tyglar åt sina böjelser, florerade adeln, men gick i sitt öfvermod så långt, att Drottningen slutligen icke fann något annat medel att rädda sig och riket undan följderna af sin oförsigtighet, än att nedlägga kronan. Tvistigheterna mellan adeln och de öfriga stånden utbröto i synnerhet under hennes styrelse, så att hon, för att någorlunda tillfredsställa de senare, utfärdade åtskilliga författningar, i synnerhet till presterskapets förmån, samt förklarade ordet *Vanbörding*, hvarmed adeln betecknade hvar

och en icke-adelsman, "att ingen annan derunder skulle förstås, än den, som vanslägtas ifrån sin redliga börd, om ingen dygd och ära sig beflitar, och sin härkomst med lättja och vanheder befläcar. Alla andra af äkta säng och ärlige föräldrar, vare sig adel, prester, borgare eller bönder härkomne, skulle icke kallas vanbördige, eller ifrån något ärestånd i fäderneslandet uteslutas." Alla insågo emedlertid nödvändigheten, att sätta en gräns för adelns ständigt växande öfvervälde, och i synnerhet att till Kronan återvinna de gods och förläningar, som tid efter annan blifvit henne afhända. En reduktion påtänktes således af Carl Gustaf, genast efter hans uppstigande på tronen, och en sådan, ehuru i ganska inskränkt skala, beslöts också år 1655; men den verkliga och behöfliga hindrades dels af hans krig, dels af hans förtidiga död. Den följande förmyndare-regeringen hade ingen böjelse att utföra förslaget; i synnerhet afböjde Rikskansleren De la Gardie allt sådant. Man kunde dock icke hindra de ofrälse stånden att yrka derpå, eller att fordra medborgerliga rättigheter och vid 1660 års Riksdag tvingade de in i Regeringsformen det förbehåll "att vid tjensters besättande meriter och kapacitet, men icke härkomst, skulle komma att anses." Rikskansleren fick öfverväldet i regeringen, och dennas förfarande blef för riket så förderfligt, att det påskyndade den räfst, hvarmed adeln länge hotats. De ofrälse ståndens klagomål lemnades utan afseende; presterskapets besvär öfver minskning i kyrkotionden genom de många säteriernas och rå- och rörs-hemmanens frihet derifrån, afslogs, "emedan adeln borde få njuta sina privilegier till godo." Sjelfva detta stånd begäran, att få skjuta harar och fågel, ogillades, emedan jagt och djurfång gjorts till ett adligt privilegium.

Reduktionen, som länge äsystats, fördröjdes väl någon tid efter Carl XI:s anträde till regeringen, genom det krig, hvari okloka allianser, under hans minderårighet ingångna, nu invecklade riket. Men när det var slutadt, påskyndades utförandet just genom krigets kostnader och omöjligheten att betala dem i statens utblottade tillstånd. Adeln sökte visserligen afböja den fara, hvaraf hon hotades; men de ofrälse ståndens yrkande på en reduktion understöddes af Konungen och af sjelfva nödvändigheten. Härtill kom oenighet och söndringar inom adeln sjelf, särdeles mellan den äldre och yngre, hvilket allt sammanlagdt vållade vid 1680 års Riksdag en utvidgning af konungamakten, hvarigenom egentligen ingenting annat äsystades, än att fritaga Konungen från det beroende af Rådet, hvari han småningom bragts genom dettas fordran att anses som en medlare mellan Konung och Ständer, men hvaraf sedermera blef det formliga enväldet. Den reduktion, som nu företogs, (se vidare *Reduktion*), var det hårdaste slag, som hittills träffat Svenska adeln och nedsatte henne betydligt, mindre genom förlorade privilegier och samhällsföretråden, än genom inskränkning i dess förmögenhet. Carl XII:s krig och långa bortovaro från riket satte henne likväl i stånd, att något hemta sig derifrån, och krigets olyckor, jemte det betryck, hvari riket genom

dem bragtes, gjorde folket missnöjdt med enväldet och väckte dess önskan efter en friare styrelse, hvilken vore lagligen nödsakad att rådfråga nationens vilja. Den nya regeringsform, som efter Carl XII:s död infördes och som ytterligare stadgades vid Fredriks samt ännu mer vid Adolf Fredriks uppstigande på tronen, var likväl i sjelfva verket mindre gynnande för folket, än för adeln. Denna måste väl till formen dela makten med de tre ofrälse stånden, men som hon hade öfvervigten i alla betydande embetens besättande, och var ensam i besittning af rådsemetet, var inflytelsen å hennes sida öfvervägande, och det var egentligen under hela riksdagstiden adeln som styrde landet. Ibland de åtgärder, hon härunder vidtog, för att stadga sitt välde, var äfven den, att hindra sin egen mångtalighet, och redan år 1720 bestämdes i Regeringsformen: "Men som uti Sverige redan är större myckenhet af Adel, än Landet kan tåla, så lär Hans Maj:t vara så nådig, inga flera med Adelig Skjöld att benåda, än alenast några fåå vid des Kröning, hvilka medelst märkelige Tjenster för Riket gjordt sig der til värdige, och blifva sedermera inge Adelsmän gjorde, til dess Riket sådant kan tillåta." Den yngre adeln, otålig öfver den äldres betydighet på Riddarhuset, der de två första klasserna afgjorde alla beslut, tillkämpade sig likväl klassernas upphäfvande och införandet af omröstning per capita, hvarigenom sjelfva ståndet vann i betydighet, i samma mån som magnaterna derinom förlorade. Adelns privilegier stadfästades, men utfärdades nu för första gången med de öfriga ståndens bifall, och icke utan att dessa sistnämnda velat hafva dem i många fall inskränkta, i synnerhet i anseende till rättigheten att ensam besitta frälse-egendomar. Som dock Bönderne ville utvidga konungamakten, men Preste- och Borgarestånden satte sig deremot, bidrog denna söndring att afböja den hotande faran, och privilegiifrågan afgjordes efter Adeln önskan. 1772 års revolution satte en gräns för det ofog, aristokratien under den s. k. frihetstiden bedrifvit, men denna gräns var mindre form än verklighet, ty de adliga privilegierna vidrördes föga. Endast skicklighet och erfarenhet, ej gunst eller födsel, gaf anspråk på embeten, och ehuru Konungen ägde rätt att utdela adelskap, förband han sig likväl att icke utnämna mer än 150 nya adelsmän, åt hvilka introduktion på Riddarhuset ej fick nekas. Säkerhetsakten gjorde ett nytt intrång i adelns prerogativer. Riksrådet upphäfdes helt och hållet och Konungens Högsta Domstol, som nu inrättades, skulle bestå af hälften frälse och hälften ofrälse. Endast rikets högsta embeten och hof-tjenster förbehölls adeln. Hvad hon egentligen förlorade genom denna säkerhetsakt och ännu mer genom revolutionen år 1772, var dels inflytelse på riksdagarna. Då dessa ej mera höllos på bestämda tider, och då Ständernas makt så väsendtligt inskränktes, låg hela väldet icke mer hos dem, och således ej heller hos det första ståndet. Endast den väg, som från början varit adelns upphof och källa: hofgunsten, återstod henne ännu till inflytelse, embeten och äreställen, och denna väg tillslöts ej för henne genom någonders

af dessa förändringar i Regeringsformen, lika litet som den allt sedermera blifvit tillsluten. — Vid 1809 års Riksdag måste adeln, eftergifvande för tidens kraf, afsäga sig flera af sina hittills innehafda rättigheter. Dessa eftergifter bestodo deri, att den afsade sig uteslutande besittnings- eller förvärfnings-rättigheten af säterier, att den för all sin egendom åtog sig beviljning och för sig och sitt folk mantalspenningar, samt att när utpantningar verkställdes hos någon dess underhafvande, panten ej mer skulle kunna försälgas annat än efter gäldenärens hörande och med biträde af vederbörande exekutorer, hvartill vidare kom åtagandet af inqvartering och skjuts i likhet med skattemannen under krigstider, men i fredstider endast till hälften. I Regeringsformen stadgades dessutom, att adelskap och grefflig eller friherrlig värdighet, som hädanefter förlänas, endast skulle tillfalla äldste sonen. Rättigheten att stifta fideikommissar inskränktes äfven så till vida, att de undantags-förordnanden, någon testator gör vid bortgifvandet af fast egendom, endast gälla under första mottagarens och dess makas lifstid, hvarefter med egendomen förfäres enligt allmän lag.

Adeln utgör för närvarande en personal af 11,000 af båda könen, innehafvare af egendom med uppgifvet taxeringsvärde af 73,885,840 R:dr. Man har likväl anmärkt, att adeln från 1821 till och med år 1844, således på 23 år, sålt egendom mer än den köpt för 16,239,322 R:dr, och från 1831 till 1841 graverat sina fastigheter med ytterligare 1,490,077, d. v. s. minskat sin förmögenhet med nära 18 millioner. Detta förhållande är så mycket betänkligare, som de adelsmän, hvilka sålunda förminkat eller helt och hållet beröfvat sig tillgången till en oberoende existens, ytterst sällan ingå bland de arbetande klasserna och således i någon mån bidra till att öka produktionen, utan söka sin utkomst af rikets för adelsmän medlemmar lättast tillgängliga embeten och tjänster. I anseende till detta sistnämnda förhållande har man erinrat, att hela hofstaten, d. v. s. Konungens och Kongl. familjens omgifning består af adelsmän, att alla högre platser af någon betydelse och större inkomst, med undantag af dem, som erfordra lärdom och strängare studier, innehafvas af adelsmän, att de i synnerhet kastat sig på militärståndet, hvarest år 1839 funnos bland Konungens Adjutanter och Ordonansofficerare 50 adelsmän och 4 ofrälse, bland Generaladjutanterna 30 adelsmän och 2 ofrälse, bland Generalstabens 63 officerare endast 12 ofrälse, bland Gardets officerare endast 3 ofrälse, vid hela kavalieriet endast 13 ofrälse till och med Ryttmästaregraden, bland infanteriets 24 Öfverstar endast 2 ofrälse o. s. v. Deremot funnos vid Topografiska korpsen endast 3 adelsmän mot 6 ofrälse, vid Ingeniörkorpsen 2 adelsmän men 7 ofrälse, vid Artilleri-regimenterna 32 adelsmän mot 51 ofrälse till och med Kaptenensgraden, och att vid Flottan adelsmännens antal blott uppgår till tredjedelen mot de ofrälse. När man sålunda finner att adeln förnämligast lagt sig på sådana tjänster, hvilka endast erfordra ett ringare och ytligare kunskapsmått, men

att likväl alla de embeten, som ingripa i statsmachineas gång och kunna sägas utgöra styrelsen, besättas nästan uteslutande med adelsmän, föres man till betänkliga reflektioner öfver detta sällsamma missförhållande.

De rättigheter och företräden Svenska adeln för närvarande äger framför andra medborgare, äro hufvudsakligen följande: Representationsrätten, den största och väsentligaste af dem alla, hvarigenom adeln utgör en fjerdedel af den lagstiftande makten och, genom sin och de öfriga ståndens beskaffenhet, således äger ett, icke juridiskt, men faktiskt, anspråk på rikets flesta embeten och tjänster. Hofrätt är adels första domstol i alla arfs-, förmynderskaps- och konkursfrågor; *Jus Patronatus* och rättigheten att kalla husprest tillhör adeln, den förre likväl endast i följd af sådan egendoms besittning, med hvilken den är förenad; säterifrihet kan flyttas till annat frälsehemman som adelsman äger; han kan, om han äger skattefrälse-hemmansränta och jorden, hvaraf den utgår, säljas utom börd, lösa densamma, hvarigenom hemmanet i hans hand ikläder sig full frälse-egenskap; adelsmans hus, gård och frälsejord i städerna äro fria från all Kronans tunga; han kan anlägga såg- och mjölkvarn till eget och underhafvandes behof å sin frälsejord, kan lösa till sig sådant frälsegods, som till Kronan indrages för kronobalanser, kan hafva i sin tjänst handverkare till eget behof och äger kronoandelen af böter för alla brott, begångna å dess ägor.

Stora och lysande namn tillhöra Svenska adeln och den räknar inom sig män af den största förtjenst om fädernesland och mensklighet. Men adels allmänna karakter som *Stånd*, är ej lika lysande. Tvärtom vittnar Sveriges historia, att de aldraflest folkets olyckor, förluster, lidanden och motgångar vållats af adels egennytta, herrsklystnad och liknöjdhet för både landet, som hon velat äga, folket som hon velat kufva och sjelfva konungamakten, som hon velat beherrska i samma stund hon smekt och smickrat dess innehafvare. Enskilde adelsmäns dygder, förtjenster, krigiska, medborgerliga och snillebragder utgöra härifrån ärofulla undantag, men likväl endast undantag.

Adelcrantz, Göran Jonae. Hans faders namn var Törnqvist. Han gjorde sig på sin tid utmärkt såsom docent i litteraturen och de sköna konsterna. I sällskap med en hop unga studenter, inrättade han åren 1688 och 1689 den första Svenska teater i Lejonkulan på Djurgården, och anses som författare till tredje akten (öppningen) af ett tillfällighetsstycke, gifvit på Carl XI:s födelsedag år 1689. Bemärkt af regeringen, gjorde han år 1704 en utländsk resa, hvarunder han i synnerhet egenade sig åt arkitekturens studium, blef, efter återkomsten derifrån, år 1707, Hofarkitekt och anställdes som biträde åt Tessin vid byggnaden af Stockholms slott. Han blef sedan Stadsarkitekt och Byggnads-borgmästare i Stockholm. Med Tessin invecklad i riksdagarnas stridigheter, afsattes han år 1727 från de embeten, hvarifrån han utan dom och ransakning kunde skiljas, nemligen hof-

och stadsarkitektssysslorna. Född 1668, död 1739.

— Vida namnkunnigare är likväl hans son,

Adelcrantz, Carl Fredrik, näst Tessin Sveriges störste arkitekt och på sin tid en af de störste i Europa. Efter sin faders vilja, ingick han i ett civilt embetsverk, Kammarrätten, för att på detta sätt bereda sig en sorgfri existens; men efter fadrens död öfverlemnade han sig helt och hållet åt sin höjelse för konsterna och företog, till sin utbildning deri, en utländsk konstresa, hvarvid han till en del understöddes af staten. Återkommen derifrån år 1744, blef han Konduktör vid slottsbyggnaden, i hvars fullbordande han hade en ganska verksam del och för hvilket ändamål han företog en ny utrikes resa, att från Frankrike inskaffa konstnärer till palatsets prydnad, samt modeller till möbler. Direktionen öfver Hofkapellet och öfver Franska spektaklet uppdrogs åt honom, och han visade sig fullkomligt vuxen detta värf, emedan han, utan att göra anspråk på mer än diletantism, dock hade lika mycken insigt som smak i allt hvad skön konst hette, och var ingenting mindre än främmande för vitterheten och musiken. Dessa hans egenskaper, tillika med hans angenäma umgängessätt, gjorde honom snart bemärkt af hofvet och drog honom således in i dess krets. Han blef Hofjunkare, Hofintendent, Öfverintendent, Underceremonimästare vid Serafimerorden, Friherre, Riddare och slutligen Kom. af N. O., Preses i Mälareakademien och Brandförsäkringskontoret, Fullmäktig i Riksgäldskontoret samt Ledamot af Vetenskaps- och Vitterhetsakademierna. Men med dessa utmärkelser följde äfven andra sidans afund, intriger och skadelystnad, passioner, alltid verksamast under partitider, såsom de dåvarande i Sverige. Tvenne förföljelser anställdes mot honom, den ena för det han under sin senare konstresa varit något längre borta än föreskriften medgaf, och den andra, för det han, efter Konung Adolf Fredriks önskan, byggt en liten trädtrappa i slottet, till lättande af kommunikationen mellan våningarna. Hans vänners mellankomst räddade honom från den förra af dessa förföljelser, och revolutionen år 1772 från den senare. — Utom fullbordandet af Stockholms slott, har Sverige och dess hufvudstad honom att tacka för flera af deras yppersta byggnader. Sådana äro: Adolf Fredriks kyrka, en af de i renaste stil uppförda, Stora operahuset med Prinsessans, numera Prins Gustafs palats, midt deremot och den bro som förbinder Lofön med fasta landet, ett till utseendet mindre betydande verk, men likväl ett af de svåraste, emedan det under vattnet måste utföras till ett ganska betydligt djup och på en osäker botten. Dessa tre hvar för sig olika arbeten vittna om hans djupa insigter i alla arkitekturens grenar, samt, öfverallt der de varit möjliga att använda, om hans ädla smak och höga skönhetsinne. Planen till Nya bron i Stockholm är äfven af honom, men de, som hade verkställigheten om händer, begingo vid utförandet flera afvikelser, som voro lika många väsendtliga fel och hvarigenom idéen förstördes och brons samt torgets utseende skadades. Många enskilda byggnader äro äfven

af honom. — Adelcrantz var en af dessa högstäm-
da naturer, lefvande för den idé de omfattat och
egnande sin verksamhet, sin kärlek, alla sin kropps
och själs krafter deråt, med glömska och försä-
kelse af jordisk vinst och materiella njutningar.
Flärd, egen nytta, hämnbegär, alla låga passioner
med ett ord existerade ej för honom. Då medel
tröto till slottets byggnad och det skulle bedröf-
vat den gode Konung Adolf Fredrik om han måst
vidkännas något afbrott i denna sin älsklingssys-
selsättning, pantsatte Adelcrantz sitt bordsilfver
för att skaffa nödiga tillgångar, talte icke allenast
icke derom, utan glömde till och med bort hela sa-
ken, ända till dess Gustaf III, långt derefter un-
derrättad om förhållandet, lät inlösa och till ho-
nom återställa hans egendom. I sina yngre år ha-
de han gifvit sitt hjerta åt en hoffröken, med hvil-
ken han likväl aldrig blef förenad, emedan andra
förhållanden hindrade det. Något annat föremål
utträngde henne likväl aldrig ur hans kärlek och
han dog ogift. Hans syskons barn blefvo deremot
hans egna; åt deras uppfostran egnade han sina
tillgångar, och, hvad som sedan blef öfrigt, åt
den konst, som ägde hans hyllning, åt samlingar
af dess alster och åt ungdomens undervisning deri.
Först vid 79 års ålder nedlade han sina befatt-
ningar. Född d. 3 Jan. 1716, död d. 1 Mars 1796.

Adelig och Ärlig, ett gammalt ordspråk, som
betecknar att adel och ära bör följas åt. I gam-
la Svenska handlingar förekommer derföre uttryc-
ket: "Vid min adeliga ära!" etc.

Adelsfanan, en af adeln ensam underhållen korps,
som bestod af 395 man. Dess uppkomst lärers date-
ra sig från Konung Erik XIII:s af Pomern tid, då
Svenska Rådet, år 1426, uppsatte 300 beväpnade
och beridna skyttar till Konungens tjänst, en på
den tiden svår ansträngning, emedan i landet var
stor brist på härtill dugliga hästar. I senare ti-
der indrogs manskapet och endast officersplatser-
na bibehöllas, men hvilka äfven numera blifvit in-
dragna och lönerna anslagna åt Invalid-inrättnin-
gen på Ulriksdal.

Adelsvärd, en rik, adelig ätt, hvars ursprung-
liga namn var Hultman, men som adlades 1719
på samma gång med en annan, vid namn Kejser.

Adelsö, Adalsö, Alsö eller Alsnö, en ö i
Mälaren, innefattande, tillika med Björkö, en soc-
ken om 28 $\frac{3}{4}$ öfm., 19 fm. mtl. med samma namn, och
hörande till Färentuna härad i Upland. — Rörande
namnets härledning har man uppkastat en mängd
gissningar. I äldre handlingar, såsom i den s. k.
Alsnö-stadgan af år 1285, m. fl. nämnes ön *Alnu*,
hvilket gifver föga sannolikhet åt ett senare an-
tagande i följd af namnet, att "de ypperste af
adeln, hvilka fordome bott uti Björkö stad (på när-
liggande Björkö), så länge den var i välstånd,
hafva haft deras örte-, krydde- och afvelsgårdar
der uppå Alsnön." — Ön har intill senare tider
haft skog till husbehof. Jordmänen är temligen
god. — Märkvärdigast är ön för sina många forn-
lemningar, hvilka utvisa en ganska tidig befolk-
ning. De märkligaste förekomma i grannskapet af
kyrkan. Här synas på en icke obetydlig höjd grund-

murar efter en större byggnad, som anses varit en konungaborg, d. v. s. boning för de fordna Konungar, hvilka, enligt hvad man känner, åtminstone vissa tider uppehållit sig på ön. Den närliggande byn heter ännu Hofgården. Följande regenter hafva här utfärdat bref, nemligen: Magnus Ladulås, Birger och Torkel Knutson. Ännu omkring år 1420 räknades Alsnö (i Konung Eriks af Pommern Jordbok) bland kungsgårdarne. Man känner icke när fastet blifvit förstördt. — Vid Alsnö kyrka äro ock tre stora ättehögar, kallade Kungshögarna — alla tre försedda med fotkedjor. Dessutom ses här en lemning efter en tingshög och åtskilliga stensättningar. På Stenby ägor, norr ut från kyrkan, är det så kallade Skansberget, hvarå synas väldiga lemningar efter en gammal ringmur, i hvars grannskap äfven en mängd ättekullar och stensättningar äro. I öfrigt förekomma borgmurar vid Mällby, Hallstad och på Ellholmen, samt grafkullar nästan vid hvarje by, äfvensom åtskilliga runstenar. — Alsnö kyrka är gammal, men företer inga märkvärdigheter. Socknen har 575 innev. och hör till 3:dje klassen. Adr. Stockholm.

Adelsf., en socken, belägen i Småland, 2 mil ifrån staden Grenna, består af 63½ fm. 53¾ fm. mtl och hör till 2:dra klassen. Folkmängden utgör för närvarande omkring 2008 personer. Adr. Grenna. Kyrkan är nybyggd. Förut fanns här en mycket gammal kyrka af trä, som säges varit byggd år 1428, således öfver 400 år gammal då hon nedrefs. Om dess höga ålder vittnade åtskilliga väggfasta prydnader, bland hvilka voro tvenne tafflor från katolska tiden, målade på guldbotten och föreställande händelser ur martyrhistorien. Huruvida vid trädskans nedtagande dessa märkvärdiga fornlemningar blifvit tillvaratagne, är obekant; troligen hafva de, såsom ofta är fallet med dylikt nu för tiden, gått förlorade. I socknen äro tre säterier, nemligen Södraholm, 3 mantal; Fotsjö, 1 mantal, samt Näs, 2½ mantal. Den sistnämde egendomen innehades i början af 17:de århundradet af en viss Erik Get, gift med Märtha Bock, hvilka personers namnschiffer och vapen finnas inhuggna uti en gammal spishäll i salen. Få år derefter inträffade det namnkunniga Bröllopet på Näs, som gaf anledning till en gammal visa, och hvaräst af en besynnerlig tillfällighet alla närvarande personerna hade djurnamn. Prudgummen var Mathias Ulf, bruden Maria Get, hennes föräldrar voro ofvannämnda Erik Get och Märtha Bock. Bengt Rådf var marskalk och en fröken Märtha Ugglas brudsäta, eller den som klädde bruden. Presten hette Björn Germundsson, förridaren Anders Bröms och spelmannen Nils Scala. Bland de öfriga gästerna befunno sig Bengt Bagge, samt Måns Drake, Jonas Orre och Erik Gris, alla åtföljda af sina Drakar, Orrar och Grisar.

I socknen förekomma några fornlemningar, deribland en ättehög nära kyrkan, samt på prestgårdens ägor en forntida begravningsplats, utmärkt genom grafkullar och stenättningar. Allmogens berättar, att der fordom varit en stad med namnet Walberg. På ägorna till Södraholm synas ock lemningar efter ett domsresäte.

Adil, son af Ottar Wendelkraki, ärfde tronen efter sin fader, och lærer hafva lefvat, enligt Dahlin i 7:de, men enligt Rosenhane i 6:te seklet. Han var en tapper, klok och mäktig Konung, bland annat bekant genom sin gemål Yrsas sagolika äfventyr. (Se *Yrsa*.) Vid ett stort offer eller Disarblot i Upsala, då han, enligt bruket, skulle rida omkring templet, föll han, som eljest var en utmärkt ryttare, omkull med sin häst och stötte hufvudet mot en sten, hvaraf han dog.

Adilsi, en af Konung Rolf Krakes berömda berserkar. Han var jättelik till växten och öfvervinnerlig i krig.

Adlerberg. Under detta namn adlades den namnkunnige Erkebiskopen O. Svebelii trenne söner. (Se *Svebelius*.)

Adlerbeth, Göran Gudmund, son af Assessoren Adlerbeth, ingick vid 20 års ålder i Kansliet och utmärkte sig redan som ung genom sina skaldeanlag, som förskaffade honom inträde i det vitttra samfundet: *Utile dulci*. Hans öfversättning af Racines *Iphigenie* ådrog honom Gyllenborgs uppmärksamhet och bifall, och genom honom infördes han i Gustaf III:s enskilda litterära krets. Konungen utnämnde honom redan 1778 till Rikssantivarie och sin handsekreterare, samt tog honom med sig på sin resa till Italien, hvarunder han tjänstgjorde såsom föredragande af Krigs- och andra Kansli-ärender. Vid Svenska Akademiens instiftelse blef han en af dess första ledamöter. I Vitterhetsakademien, dit han samma år 1786 inträdde, valdes han till Sekreterare och erhöill titel af Kansliråd. Vid det ryktbara Plenum på Riddarhuset d. 21 Febr. 1789, vågade han, ehuru personligt tillgifven Konungen, och utgörande snart sagt en af medlemmarne af hans hus, höja sin stämma mot honom och besvärja honom att lemna adeln betänketid, hvilket äfven af Gustaf III bifölls, och hans nåd för Adlerbeth minskades icke genom dennes frimodighet. Han lefde efter Gustafs död utan någon egentligen offentlig befattning, egnande sig åt sin käraste sysselsättning: vitterheten, intill år 1809, då han inkallades i Statsrådet vid dettas första uppsättning, och der han qvarblef till 1815, då han tog afsked derifrån. Ridd. och Kom. af N. O. Serafimeriddare. Född d. 21 Maj 1751, död d. 7 Okt. 1818.

Hvad som beredt Adlerbeths namnkunnighet är mindre hans embets- och statsmannas-, än hans litterära, förtjenster. Han var i förra hänseendet utmärkt redlig, kunskapsrik och samvetsgrann, fullgjorde noggrannt sina pligter, men hade hvarken tillfälle eller troligen egenskaper att ingripa i händelserna och göra sig ett stort namn på den politiska banan. Deremot var han så mycket utmärktare såsom vitterhetsidkare. Bildad efter antikens och Franska mönster, skref han flera dramatiska arbeten och öfversatte några. Af de förra är operan: *Cora och Alonzo* samt tragedierna: *Ingvald Illröda* och *Kelonid* de förnämsta. De äro regelrigtiga, hafva en vacker versbyggnad, upphöjda tankar och väl hållna karakterer; men rörligheten, det friska lifvet och den högre inspirationen fattas. Hvad som emedlertid skall göra

hans namn odödligt inom den Svenska vitterhetens häfder, är hans metriskas översättningar af Virgilius, Horatius och Ovidii Metamorfoser, hvori han på vårt språk är oupphunnen och på intet språk öfverträffad. Adlerbeths enskilda karakter var lika ren och ädel som hans bildning. Den enda, icke fläckon, men sällsamheten deri, var en öfverdrifven sparsamhet, som dock gällde honom sjelf, och ej besmittades med ens en skynt af egennytta. Han tog afsked ur Statsrådet, som det säges, hufvudsakligen derföre, att man ville göra honom till Exellens, och den högre representationskostnad, som denna värdighet skulle medföra, fruktade han skulle ruinera honom. Han emottog likväl ingen annan pension, än den ringa han haft såsom Konungens handsekreterare. — Hans son

Adlerbeth, Jakob, född 1785, förste Expeditionssekreterare, Ledamot af Vitterhetsakademien och stiftare af Göthiska Förbundet, omkom genom våldlig händelse d. 2 Sept. 1844, och den friherrliga ätten utgick med honom.

Adlercreutz, Carl Johan, det mest lysande namn i Sveriges nyare krigshistoria. Son af korvetten Thomas Adlercreutz till Kiala, blef han vid 13 års ålder Vice-korporal vid Finska Lätta Dragonkorpser, var vid Finska krigets utbrott Kapten vid Savolax regemente, utmärkte sig under fälttåget vid flera tillfällen, avancerade i grader och fick år 1804 uppdrag att värfva och organisera ett eget regemente, hvars chef han var, då 1808 års krig började. Då Grefve Lövenhjelm, Finska arméens Generaladjutant, d. 16 April vid Pyhejocki fallit i Rysk fångenskap, blef A. hans efterträdare, och med honom inträdde ett nytt system för krigets förande och en ny anda i arméen och dess operationer. Två dagar derefter, d. 18 April, stod slaget vid Sikajocki, der Adlercreutz, med en djerf manöver, genombröt fiendens center och slog honom på flykten. Det var nu ej mera den Finska, utan den Ryska arméen, som retirerade och förföljdes. Nio dagar senare blefvo Rysarne åter slagne vid Revolax, med en förlust af en general, 7 officerare och 400 man fångne, och utom åtskilliga mindre träffningar segrade Adlercreutz efter hvarandra i striderna vid Ny-Carleby d. 23 Juni, vid Lappo d. 14 Juli, vid Alavo d. 17 Aug. och vid Kuortane d. 21 Sept. Finska arméens försvagande, hvilket stod i jemnt förhållande till fiendens förstärkning, nödgade likväl A. till ett återtåg, som fortsattes hela hösten, ända upp till Finlands gräns. Försöket, att tillkämpa sig ett annat resultat af härens otaliga ansträngningar, gjordes vid Oravais d. 14 Sept., der den blodigaste träffning under hela kriget föreföll, och der den förenade Svenska och Finska arméen under Adlercreutz's och Vegesachs befäl med en förlust af 40 officerare och 1400 man, visserligen behöll äran och slagfältet, men ej mäktade förändra händelsernas gång. Det var det sista på Finlands jord. Den reträtt, som nu egentligen vidtog under en tilltagande, ända till 40 grader stigande, köld, med en af strider och brist försvagad här, förande med sig 6000 sjuka och sårade, utan att fienden förmådde

fråntaga henne en enda kanon eller ens en trosskär, är en af de vackraste bragder någon armées häfder kunna uppvisa. Vid Wiret stod d. 11 Nov. en kort träffning, som d. 19 följdes af konventionen i Olckjoki, hvarigenom arméen fick rådrum att obehindradt återtaga inom Svenska gränsen. A., som efter hand belönats med Generalmajors titel, Friherrevärdighet och Svärdsordens Stora Kors, for nu till Stockholm, der han på det mest smickrande sätt emottogs af alla klasser och der tillfället vändade honom, att förvärfva en ny förtjenst om fäderneslandet, genom utförandet af revolutionen d. 13 Mars 1809. Medelst Konungens arrestering, således förhindrandet af hans resa från Stockholm och det inbördes krig, som troligen häraf blifvit en följd, var statshälfvningen de facto verkställd och kan förnämligast anses som Adlercreutz's verk. Han inkallades i Statsrådet vid detsammans organisation, förde, såsom Generaladjutant, befälet öfver arméen både under freden och under fälttågen i Tyskland och Norrige åren 1813—14, och utmärkte sig öfverallt med det mod, den rådhighet och rättskaffenhets, som karakteriserade honom. En kort sjukdom slutade d. 15 Aug. 1815 alltför tidigt hans verkamma lif i en ålder af endast 58 år. Han hade under tiden befordrats till General, bekläddts med Grefvevärdigheten, blifvit prydd med Serafimerorden och flera utländska ordnar. A. var krigare till kropp och själ, och utrustad med bådass förenade egenskaper för detta yrke. Stark och hårdig till sin fysik, oförskräckt, icke öfvermådig, snabbfätlig, rådig, seende sakerna i stort, begåfvad med anförarens blick och lugn, tillika med soldatens eld och mod, upphöjd till sina tänkesätt, glad och frytlig till lynnet och förtjent att lysa på en större krigsteater, der han sannolikt skulle blifvit en af århundradets förste härförare. — Hans äldste son,

Adlercreutz, Fredrik, Öfverstelöjtnant, har gått i Kolumbiansk tjenst, der utmärkt sig genom flera bragder, särdeles vid Karthagenas eröfring, och blifvit befordrad till Guvernör i en provins.

Adlerfelt, Gustaf, son till Hofkamreraren Adlerfelt, en bildad och studerad man, antogs, efter återkomsten från sina utländska resor, år 1700, af Carl XII till dess Hofjunkare, och utnämndes sedan till Kammarherre, följde Konungen under dess fälttåg, öfver hvilka han författat en noggrann dagbok och stupade vid hans sida i slaget vid Pultava. Född 1671, död d. 28 Juni 1709.

Adlerfelt, Per, den förres broder, ingick i krigstjenst 1700 och avancerade småningom till Generalmajor, deltog i de flesta af Carl XII:s krigsoperationer och fältslag, blef fången vid Pultava, men åter genast frigifven af Czaren, blef Riksråd år 1739 och dödsdjuten på Norrmalmstorg af de upproriske Dalkarlarna, hvilka han var utsänd att lugna och öfvertala till fred och lydnad. Född 1680, död d. 22 Juni 1743.

Adlerfelt, Carl, den sistnämndes son, tjente i yngre år som Officer både i Sverige och Frankrike, och blef år 1748 en af de förste Svärdsordensriddarne, deltog i Pommerska kriget, blef derunder utnämnd till Generalmajor och 1764 till

Landshöfding i Malmöhus län, om hvilket han förvärfvat sig förtjenster, som alltid der förvara hans namn i tacksamt minne, genom sina outtröttliga omsorger för vägnarnas förbättring och den allmänna hushållningen. Född 1719, död den 20 Jan. 1769.

Adler Salvius, son till Syndikus i Strengnäs Peder Hansson, sattes genom stiftets Biskop Petri Jonæ omvårdnad i tillfälle att studera, hvartill han hade ovanliga naturanlag, gjorde sig hemmastadd i nästan allt sin tids vetande, således äfven i medicin och theologi, ingick 1620 som Assessor i Svea Hofrätt, ädrog sig tidigt Gustaf Adolf den Stores uppmärksamhet, som skickade honom till Götheborg, att foga anstalt om stadens grundläggning, och sedan använde honom i flera diplomatiska värf. De följande regeringarna omfattade honom med samma förtroende. Han utnämndes till Hofkansler och 1643 till Minister vid Westfaliska fredsverket, i hvars befördrande till slut han hade mycken andel, dervid fullgörande Drottning Christinas vilja och, som man vill påstå, kanske med alltför mycken noggrannhet. Belöningen dertill blef Riksråds-embetet och Friherre-värdighet. Gustaf Adolf hade förfut gjort honom till adelsman, hvarvid han antog det halft Tyska, halft Latinska namn, under hvilket han är känd. Efter hemkomsten från fredsslutet med Polen 1752, hvilket han verkställt, aflid han hastigt. Född 1590, död d. 24 Aug. 1652. Storkyrkans i Stockholm dyrbara altartafla är en skänk af hans enka.

Adlersparre, Georg, son till Öfverstelöjtnanten Adlersparre, utmärkte sig i ungdomen genom sitt lifliga, glada lynne, sin lätthet att lära, sin färdighet äfven i kroppsöfningar, tog vid 15 års ålder militärtjänst, gjorde Finska kriget 1788—1790, blef derunder fången, bemärktes efter återkomsten af Gustaf III, som skickade honom i ett hemligt uppdrag till Norrige, men tog år 1793 afsked som Ryttmästare, för att egna sig åt litteraturen och studierna. Han hade redan, ehuru täflande med Thorild, år 1783 vunnit priset i sällskapet *Utile dulci* och utgifvit två häften skaldestycken. Nu ställde han sig i spetsen för en förœning af flera Sveriges störste författare, för att utgifva *Läsning i Blandade Ämnen*, den bästa tidsskrift Sverige någonsin ägt, och som röjde, jemte en lugn frimodighet, bekantskap med tidens bättre riktning i alla hänseenden och ett varmt nit att befördrade dess reformationsåsigter. Den upphörde likväl efter fyra års förlopp, emedan den icke gynnades af de maktägande. Adlersparre gick vid krigets utbrott 1808 åter i tjänst, utnämndes till Major, Öfverstelöjtnant och Öfveradjutant samt placerades vid Vestra Arméen. Det var här han skulle grundlägga sin odödlighet, då han i början af Mars 1809 af vänners och kamraters förtroende ställdes i spetsen för Wernländska fördelningen af nämnda armé, hvilken beslöt marchera till Stockholm att utföra den statshvälfning, fäderneslandets vådor påkallade som enda räddningsmedlet. Genom Adlercreutz's beslutsamma vägstycke lyckades företaget, hvars utgång eljest varit åtminstone oviss, och som

A. sjelf ganska riktigt bedömd i anseende till nationens sinnesstämning, då han, vid intåget i Stockholm, sade till den, som red vid hans sida, om det kring honom skockade jubelerande folket: "Det här folket, som nu hurrar åt mig, skulle gjort detsamma om det sett mig hänga." Med ankomsten till hufvudstaden var visserligen A:s egentliga stora andel i revolutionen förbi, ty utvecklingen blef icke i allt sådan han velat, och han upphörde äfven snart att leda händelsernas gång; men verkets lön tillföll honom likväl i rikt mått. Han insattes genast i Riksföreståndarens Råd, sedermera i Statsrådet, utnämndes till Friherre och Kommendör af Svärdsorden, uppdrogs att underhandla med Carl August om hans val till Svensk tronföljare, emottog honom vid hans ankomst till Svinesund, och då A., dels af kärlek till lugnet, dels kanske till följd af personligt missförstånd och obehag, redan i Maj månad år 1810 utbytte Statsrådsplatsen mot Landshöfdinge-embetet i Skaraborgs län, upphörde likväl icke de följande regeringarnas välvilja och nådebetygelser mot det nya statsskickets upphofsman. Han öfverhopades med alla de titlar och prydnader, som här kunna tillfalla en undersäte, blef Generalmajor, Serafimeriddare, Grefve och Exellens. Äfven en fåtölj i Svenska Akademien erbjöds honom, men hvilken han ej emottog. År 1824 begärde han afsked från Landshöfdingetjensten, och tillbragte sin återstående lefnad i ett lugn, som det hade varit önskligt att han ej afbrutit genom utgifvandet af de *historiska handlingarna*, emedan man i dem ej utan skäl tadlat, dels åtskilliga af hans omdömen, dels det mindre grannliga valet af de utgifna dokumenterna, hvarföre han också år 1831 ställdes till ansvar för tryckfrihetens missbruk och dömdes till böter. Född d. 28 Mars 1760, död d. 23 Sept. 1835. A. var en man med sällsynta natursgåfvor, som kunnat göra honom till en stor man, om icke deri saknats denna själspänstighet, denna moraliska kraft, hvilken är den oro, som sätter det menliga urverket i rörelse och hvarförutan äfven de yppersta anlag aldrig bära sin rätta frukt. Han hade kunnat blifva utmärkt både som litteratör och statsman, om han gifvit sig tid att fullt genomtänka och haft ihärdighet att genomföra något värf. Nu blef han i båda hänseenderna endast fragmentarisk. Hans prosa är stundom nästan klassisk, hvarom hans lilla skrift: *"Blick på de äldre Wasa-konungarnes regentvärde"* vittnar; men den är blott ett utkast, som aldrig fullföljdes. Till den nya skapelse man af honom väntat efter statshvälfningens utförande, hade han icke gifvit sig tid att genomtänka något förslag, och det är oviss, om han i detta fall ens hyst några idéer. Sveriges öde låg en tid verkligen i hans händer, men han lät det falla derur, öfverlemnande åt andra att bemärktiga sig den dyrbara klenoden och göra ett fuskverk deraf.

Adlersparre, Carl August, son af den föregående, född år 1810, Militär och Kammarherre, utgaf vid 20 års ålder en samling smärre skaldestycken och har sedan författat åtskilliga, dels poetiska, dels prosaiska, uppsatser och mindre arbeten, under det antagna namnet: *Albano*.

Adlersparre, Sofie, Fröken, dotter till vice Landshöfdingen i Jemtland Axel Adlersparre, Georgs yngre broder, har utmärkt sig som lycklig porträttmålarinna.

Adlerstam, Magnus, Kommerseråd, har gjort sig känd som utgifvare af *Jomsvikings-sagan*, den han på Svenska öfversatt år 1815.

Adlerstedt, född Banck, adlad år 1691, använd i diplomatiska värf och död som Kommerseråd år 1734, i en ålder af 78 år, har gjort sig känd genom åtskilliga både prosaiska och poetiska skrifter, särdeles med ett sorgeqväde öfver fru Brenner.

Adlerstråle, Jonas, son af en hammarsmed i Wermland, Anders Andersson, egnade sig åt studier, men öfvergaf dem för krigsyrrket och tog vid 17 års ålder tjänst som Volontär vid Nerikes och Wermlands regemente, bevisade från denna tid de flesta af Carl XII:s krigsoperationer, äfven kalabaliken i Bender, Stralsunds belägring och fälttåget i Norrige, adlades 1720 och afled såsom Generalmajor och Kommendant i Stralsund. Född 1684, död 1758.

Adolfsbergs helsobrunn, belägen uti Arstads socken i Nerike, $\frac{3}{4}$ mil från Örebro, "upptäcktes" år 1613, ehuru man vet att den redan förut varit begagnad. Den har varit mer och mindre besökt, till dess den genom ett bolags försorg blifvit försatt i behörigt skick. Den har ett rymligt badhus, vårdshus m. m. Af källans vatten bildas flera små kanaler, dem konsten ledt genom den omkringliggande parken, och på flera ställen öfverbyggt med kostsamma stenbroar och vackra Chinesiska bryggor. Emellan kanalerna äro Engelska gångar anlagde och i trakten omkring källan har bolaget låtit plantera mellan 7 och 8000 träd. Adolfsberg har två källor. Den ena, som ligger högst, är den äldsta; den andra är först i senare åren upptagen. År 1839 gjordes härstädes en inrättning för både varma och kalla bad. Uti badhuset betjenas med gytte-, dusch-, hepatiska och jernbad. Erfarenheten har visat, att detta helsovatten är ett af det bästa inom fäderneslandet, och flere olikartade sjukdomar, såsom skrofler och rachitism, maskplågor, reformar, skabb och andra utslagssjukdomar, samt äfven och egentligast, alla lidanden af kronisk natur, såsom gikt, rheumatism, dålig matsmältning, m. fl., jemte melankoli, hypokondri, hysteri och nerfsvaghet i allmänhet, samt oordningar i urinvägarne och vid menstruationen, hafva blifvit genom bruket af detta vatten fullkomligt häfne. Den å stället befintliga gytthan torde hafva en väsendtlig del uti dessa lyckliga kurer.

Adolfsfors (nedre), ett jernbruk i Köhlens socken af Wermland. Har 2:ne hårdar och 900 skepp:d privilegieradt årligt smide, samt dessutom spik- och manufaktursmide, allt med köpetackjern. Hammarskatten är 9 skepp:d. Brukets tillverkning utskeppas på Götheborg. Smidesstämpeln visar ett sammanbundet A F och derunder ett N. Ågarena äro J. N. Nordström och J. P. Björlin.

Adolfsfors (öfre), ett jernbruk i Köhlens socken af Wermland. Har tvenne hårdar och 900

skepp:d privilegieradt årligt smide, samt en icke obetydlig spik- och manufaktursmides-tillverkning, allt med köpetackjern. Hammarskatten är 9 skeppund. Brukets smidesstämpel utvisar ett sammanbundet A F. Tillverkningen utskeppas på Götheborg. Bruket, som äfven har en stålugn, äges af L. A. Groth.

Adolf Fredrik, en Prins af Holstein-Gottorpska Huset och Biskop af Lybeck, blef genom Kejsarinans af Ryssland rekommendation d. 23 Juni 1743 vald till tronföljare i Sverige efter den älderstigne Konung Fredrik, efter hvars död han tillträdde regeringen d. 25 Mars 1751. Den skulle hafva varit både fredlig och lycklig för så väl Konungen som riket, till följd af Adolf Fredriks milda och älskvärda karakter, om icke de dåvarande partivisterna och hans gemäls häftiga och herrsklystna sinnelag förbittrat hans både offentliga och enskilda lefnad. I allt, der han fick följa sin böjelse och sina afsigter, efterlemnade han likväl ett rent och aktadt minne. Född på Gottorps slott d. 14 Maj 1710, död i Stockholm d. 12 Febr. 1771. Som Adolf Fredrik härstammade på moder-net från Carl IX:s dotter, således från Wasahuset, ansågs detta hus med honom åter hafva uppstigitt på Svenska tronen.

Adolf Fredriks församling i Stockholm var fordom en del af Klara, som der hade en kyrkogård och ett litet kapell af träd, hvilket uppbyggdes der år 1673 på en Rådman Olof Larsons bekostnad, hvarföre det efter honom kallades S:t Olofs kapell. Byggnaden af den nuvarande kyrkan grundlades d. 23 Maj 1768 och kyrkan invigdes d. 27 Nov. 1774, sedan S:t Olofs församling året förut blifvit skild från Klara och gjord till ett eget pastorat, hvaröfver Konungen äger jus patronatus. Folknummern är nu 7243.

Adolf Johan, son till Pfaltzgreffen af Zweibrücken Johan Casimir, således yngre broder till Carl X Gustaf, blef genom sin härkomst och släkt-skap med Christina och med Carl Gustaf, utnämnd till Riksmarskalk, Generalissimus för Svenska arméen, Riksråd, förmyndare för den spåde Carl XI och President i regeringen under hans minderårig-het; men som konungagunsten ej kunde gifva honom de egenskaper han saknade, och således intet anseende hos folket, så kasserade Ständerna den aflidne Konungens testamente och Hertigen uteslöts från regeringen. Han var gift efter hvarandra med tvenne fröknar Brahe, Elsa Beata och Elsa Elisabeth, den senare enka efter Grefve Erik Axelsson Oxenstjerna. Född på Stegeborg d. 11 Okt. 1629, död derstädes d. 14 Okt. 1689.

Adolphi, Johannes, Erkedjekne i Upsala, valdes år 1281 till Erkebiskop, men nedlade tre år senare i Påfvns händer sitt embete och återgick till sin förra plats. Död 1290.

Adpertinens kallas en ägolott, som lyder under en annan, samt deraf utgör en del, och är anslagen till dess understöd. Adpertinens, såsom sådan, får icke från hufvudpossession skiljas.

Aducering, (tekn. term), kallas en operation, hvarigenom metaller, i synnerhet jern, göras mju-

ka, medelst långvarig upphettning uti lufttätt slutna kärl eller annars skyddade för luftens åtkomst, och hvarigenom tackjernspjeser antingen tvärt igenom hela sin massa, eller endast på ytan, förvandlas till smidigt jern.

Advent. Ordet betyder Frälsarens tillkommelse (Adventus), och derunder innefattas 4 Söndagar. Från den 1:sta Advents-Söndagen räkna vi början af vårt kyrkoår.

Ärering, kallas kroppars direkta förening med kolsyregas; i synnerhet begagnas detta uttryck om vatten, äreradt vatten är sålunda detsamma som kolsyradt.

Afdarrning, (bergsm.-term), en operation, hvarigenom silfverhaltig koppar befrias från sista halten deraf, och detta senare tillgodogöres medelst behandling i Darrugn.

Afdrift, ett fartygs åt lä, eller den vinkel, som kölvattnets direktion formerar med kölens, då vinden ej blåser rätt från aktern; den finnes genom att pejla kölvattnet med en å hackbrädet uppritad kompass-skifva, samt antecknas noga i journalen. Den ökas med kultjen, segel-arean och sjögången.

Afall, (bergsm.-term), kallas en malmarts förändring uti grufvan eller sjelfva gången, då den blir mindre rikhaltig.

Afgudahus kallades de byggnader eller tempel, i hvilka hedningar höllo sin Gudstjenst. De finnas som tro, att afgudahus, sådana sagorna omtala dem, aldrig funnits i Sverige, och detta är icke otroligt. Skulle något afgudatempel i vårt land funnits, vore det väl vid Gamla Upsala, som isynnerhet af Adamus Bremensis utförligt beskrifves, äfvensom vid Gudhem i Westergöthland. Man måste nästan antaga, att om afgudatempel i Sverige verkligen tillvarit, de många offerställena härstädes, som icke varit omslutna af byggnader, tillhöra en tid före Oden, ty antagandet, att de varit samtida med templen, har ganska stora svårigheter.

Afgärda hemman kallas ett sådant, som är uppbyggt på ägor till en bolby, d. v. s. gammal by. Afgärda hemman äger lika rätt med bolbya, men ej den att begära någon andel i bolbys skog och mark utbruten.

Afhysa. Ett hemman säges vara afhyst, då det icke har särskild åbo. Alla räntor och besvär böra likväl af ett sådant afhyst hemman utgå.

Afkastning kallas den behållning, som fast egendom gifver. Landtmannen lefver af *afkastning*, tillverkaren och arbetaren af *förtjenst*, handlanden deremot af *vinst*.

Afkortning består i en viss eftergift af räntor och utskylder, som förunnas så väl vid de ordinarie eller ständige, som ock de extraordinarie eller tillfällige afkortningarne. Afkortningar äro således antingen *ordinarie* eller *extraordinarie*. De förra äro sådana, som enligt gifna författningar, under vissa bestämda titlar, antingen för evärdelig tid, eller åtminstone under ett visst förhållande, beständigt få afskrifvas, i synnerhet af sådana räntor, som utaf fastigheter eller jord skulle utgå. De senare angå både reella och personella utskylder samt böter, och äga rum i följande fall,

nemligen för *dödsfall*, *fattigdom* och *oförmågenhet*, eller *omöjlighet att medlen utkräva*, *uppmuntringar för angelägna politie-orsakers skull*. Dessutom komma ock under namn af extraordinarie afkortningar alla de afskrifne summor, hvilka ej kunna föras under enskilda, mera beständigt gällande titlar. — Under titel afkortning afgå ock utur hvarje kyrkoherberge eller utaf hvarje sockens tiondeafgift i spannmål, vare sig Kronan bespard eller, der hela tiondeherberget är indelt på lön, 1:o *Kyrkans vin* och *Byggnadssäd*; 2:o *Domkyrkotunnan*, 3:o *Prostetunnan*; 4:o *Bibelltryckstunnan*; 5:o *Barnhustunnan*; 6:o *Kriagsmanshustunnan*; 7:o *Priesterskapets vederlag*; 8:o *Damspann*.

Afkortningsslängd kallas den förteckning öfver alla egentligen inom loppet af ett uppbördsår förefallande extraordinarie afkortningar, både å Statsmedlen och Riksgäldskontorets medel, hvilken af uppbördsmanen upprättas bör. Afkortningslängder angå dels allmänna utskylder, dels bevillningsmedel.

Aflåt kallades under medeltiden, medan katholska läran var här i landet rådande, det köpsläende hvarigenom man för penningar kunde erhålla syndernas förlåtelse. Detta grofva missbruk var till sin början måhända ej så tadelvärdt, enär dermed afsågs goda ändamål, såsom medels vinnande till kyrkans och klostrens uppbyggande m. m.; men innan kort urartadt, blef aflåten ett verkligt ondt, och hade på sin tid ett ganska stort inflytande. Aflåt kunde erhållas för så väl begångna synder, som dem, hvilka man ernade begå. Förlåtetidens längd berodde ofta af det belopp af penningar, som man mäktade till de andelige utgifva. Man har ännu ett aflåtsbref från Rom, som innehåller bland annat denna mening: "om penningarne hade varit flere, skulle aflåten blifvit större." I början var det endast Påfven, som ansågs kunna meddela aflåt, men slutligen utsände han, snart sagdt till hela den kända världen, fullmäktige, som ägde rättighet att köpslä med densamma. Aflåts-handeln fortfor sedermera här i landet ända till medeltidens slut och otaliga missbruk gjorde sig dervid gällande. — Ordet härledes af aflåta = tillgifva. (Se *Archimbaldus*.)

Aflinge kallas den fasta egendom, som man lagligen förvärfat. Efter landsrätt äger man till hvem som helst bortgifva eller testamentera aflinge-jord; dock likväl, att, der omyndiga barn finnas, dessa erhålla nödigt underhåll. Efter stadsrätt kan man ej bortgifva, hvarken af ärfd eller förvärfd egendom, mer än hvar 6:te penning, när barn eller bröstarfvingar äro till. Finnas blott andra arfvingar, äger man i testamente bortgifva all förvärfd egendom.

Afläggning kallas den åtgärd, hvarigenom af ett växande träd nya skott åstadkommas, medelst en eller flere qvistars nedböjande till marken och betäckande med jord, tills de slagit rötter. Blott få träd kunna genom afläggning fortplantas; hit höra i vårt land förnämligast flera pil- och videarter.

Afrads- eller ränte-spannmål kallas den spannmål, som utgöres af de åtskilliga räntetitlar i jordboks- och mantalsräntorna, hvilka i spannmål

böra utgå, vanligen hufvudröntan i sädesprovinserna, en del af Landtogsgården, samt Fordringen, hvilken allmänt nog förvandlas i spannmål. Afradsspannmålen utgjorde 1824: 180,039 tunnor, och 1841: 320,838 tunnor.

Afrikanska handelskompaniet inrättades af Ludvig De Géer år 1649. Det hade ett nederlagskontor vid Cabo Corso på Guineakusten, der en landsträcka inköptes och ett fäste byggdes. Det uppbloomstrade hastigt nog, så att år 1652 afgingo icke mindre än fyra dyrbara laddningar från Afrika till Sverige. Det förföll likväl åter nästan lika hastigt.

Afroditt eller sjöskum, ett till silikaternas slägte hörande mineral, som består af kiselsyrad talkjord med vatten, och förekommer, mjölkhvitt, ogenomskinligt och poröst samt lätt att skära med knif, uti Långbanshytte grufvor i Wermland.

Afrätta kallas den handling, hvarigenom en brottsling, såsom straff för ett gröfre brott, afhändes lifvet. Platsen, der detta sker, kallas afrättsplats. Ordet betecknar att rätt vederfares den brottslige. De gamle Svenskarne hade sina afrättsplatser i närheten af tingsställena, så att bestraffningen kunde ske nästan i Rättens åsyn, emedan de ansågo densamma icke såsom en nesa, hvilken borde döljas, utan blott och bart såsom ett skipande af en helig rättvisa. Lemningar efter sådana *rättarplatser* finnas ännu flerstädes, och sägnerne tala hemskt och tydligt om deras forna bestämmelse.

Afrösningsjord skiljes från *inrösningsjord* derigenom, att den förstnämnde består af sådan, som icke kan göras fruktbärande, således i skog, bergig mark o. s. v. Omfånget af bådadera skall före ett laga skifte noga bestämmas.

Afökärning, (bergsm.-term), en malmgångs rubbning eller fullkomliga försvinnande, i följd af en annan ej malmförande gångs infallande derpå, korsvis eller i en viss vinkel.

Afsöndring. Se *Hemmansktyning*.

Aftonbladet. Denna tidning, den mest spridda af alla Svenska, och, i proportion mot Sveriges folkmängd, kanske det dagblad som har den största publicitet i Europa, började utgifvas d. 10 Dec. 1830 af herr Lars Hjerta. Antalet af de föryttade exemplaren lär någon gång hafva uppgått ända till 7000.

Aftonsång. Under påfviska tiden i Sverige bestod Gudstjensten nästan uteslutande i sång och messande. Deraf namnen Ottesång, Aftonsång och Högmessa. *Aptunsång* förekommer i Landskapslagarna. Aftonsången hölls i början af Lutherska tiden med predikan i städerna öfver Davids epistel. Stundom läste man likväl blott ett kapitel ur bibeln, samt sjöng den så kallade *Nattsången*. Sången var på både Latin och Svenska. Som bekant är har i senare tider aftonsångens början i Stockholm blifvit flyttad från klockan 2 till 4.

Aftväm. Ett gammalt, numera obrukligt, ord, betydande detsamma som *gunstling*, och användes bland annat om Abraham Brodersson, hvilken var Drottning Margarethas favorit och kanhända älskare.

Afvenbok, annbok, (*Carpinus betulus*), ett medelmättigt träd, förekommer vildt i Skåne, Blekinge, södra delen af Småland, Halland och på Öland. Veden som är tung, tät, hård och hvit, kallas *hvitbok* och begagnas till sådana verktyg och inrättningar, som äro utsatte för stark nötning, såsom klubbor, stämplar, qvarnkuggar, hjulnaf o. dyl.

Afvita, ett gammalt ord, som förekommer i de gamla Landskapslagarna, och ännu i vår gällande Lag. Bemärkel en deraf är *vettlös* (egentligen vara af eller från vettet, från förståndet).

Afvittring. I Kameral-hänseende betyder afvittring afskiljandet af sådan mark, som redan upptaget hemman, antingen besitter utöfver sin rätta rågång, eller har utöfver sitt hemmantalsbehof, hvilken mark, under namn af *Öfverloppsjord* är Kronan tillerkänd. Sådana afvittringar hafva skett till större delen öfver hela riket genom: 1:o de så kallade *Skogs-kommissionerne*; 2:o *Afvittrings-förordningar*. Genom sådana afvittringar har Kronan bekommit betydligt jord, hvarå dels nybyggen blifvit upptagne, dels ock jorden till allmänningsmark upplåten. Afvittringsverket har kostat staten stora summor och såsom exempel må anföras, att ensamt i Fahlslän 356,396 R:dr B:ko åtgått till år 1843, och i Östersund 228,447 R:dr B:ko. Med afvittring menas i vår Lag egendoms uppteckning, värdering och delning, mellan samtliga arvingar. Sådan bör ske innan enkling eller enka får träda i nytt gifte. Underlåtes det, hafve den efterlevande enklingen eller enkan förverkat till barnen eller arvingarne en tredjedel af sin andel i boet.

Afvog sköld, ett gammalt Svenskt metaforiskt uttryck, som t. ex. i uttrycket: *Bara afvog sköld mot faderne landet*, bemärker: handla förrädiskt mot hemlandet. Vanligen säger man nu mera *afvig*. Ordet heter på Isländska *Öfuger*, samt i Westmanland enligt folktallet *anuvr*.

Afväntningsgods, en öfversättning af expektansgods, hvarmed menades sådana förläningar, på hvilka någon erhållit löfte efter innehafvarens död. — *Afväntningsbref* var försäkran om ett sådant. På 1655 års Riksdag förklarades alla sådana bref ogiltiga.

Afzelius. En om den Svenska lärdomen, litteraturen och naturhistorien ganska förtjent slägt. Af densamma äro i synnerhet följande namnkunnige:

Afzelius, Adam, son af Kyrkoherden i Larf af Skara stift, Afzelius, egnade sig åt naturhistoriens studium och vistades en längre tid, för sin utbildning deri, dels i England, dels på det Engelska i filantropisk afsigt anlagda nybygget: Sierra Leona, der han likväl delade samma öde med hela kolonien, som utplundrades och ödelades vid ett Fransyskt anfall på densamma, och hvarvid hans samlingar gingo förlorade. Blef e. o. *Materiæ Medicæ* Prof. i Upsala 1812, men erhöill aldrig en ordinarie Professors-beställning. Har utgifvit åtskilliga naturhistoriska skrifter, och fick det ärofulla uppdraget, att redigera Linées anteckningar om sig sjelf. Född d. 8 Okt. 1750, död d. 26 Jan. 1837.

Afzelius, Johan, den föregående broder, lyckligare än denne, blef redan 1784 *Kemiæ* Prof. i

Uppsala, från hvilken befattning han år 1820 tog afsked som Emeritus. R. W. O. Född d. 13 Juni 1753, död d. 20 Maj 1837.

Afzelius, Per, von, yngre broder till de föregående, och den mest ansedde af sine anförwandter, gick den medicinska vägen, blef i Rom känd af Gustaf III och använd vid arméen i Finland, för hvars hela medicinalverk han utnämndes till Öfverdirektör. Han var en af dem, som tillkallades vid Konungens dödssäng och vid öppnandet af hans lik. En mängd befattningar och utmärkelser tillföll honom. År 1801 blef han Med. Prof. i Uppsala, Arkiatr och förste Lifmedikus hos Kronprinsen år 1812, Kom. med Stora Korset af Wasaorden, adelsman, och har utgifvit åtskilliga medicinska afhandlingar. Född d. 14 Dec. 1760, död d. 2 Dec. 1843.

Afzelius, Anders Erik, son till Kontraktsposten och Kyrkoherden i Mariestad Erik Afzelius, egnade sig åt juridiken och var på förslag till en juridisk Profession i Uppsala, men erhöft verkligen en sådan i Åbo år 1818, från hvilken han dock efter tre års förlopp tog afsked med lönens bibehållande. Några oförsigtiga politiska yttranden lär ha dragit honom Ryska styrelsens misstanke, och han fick år 1831 befallning, att lemna landet, men hvilken befällnings åtydning likväl hindrades, i det han från Åland, dit han under bevakning blifvit förd, återtransporterades tillbaka till Finland och Wjätka, der han qvarhölls i fyra år, men slutligen skickades till Willmanstrand, samt derifrån till Riga, der han ännu lär lefva. Född d. 25 April 1779.

Afzelius, Arvid August, son till Komministern i Fahlköping P. Afzelius, prestvigdes år 1811 och blef 1821 Kyrkoherde i Enköping, utgaf, tillika med Gejer, en samling Svenska folkvisor, och har öfversatt *Herwara-saga*, *Sámunders Edda* m. fl., förf. till *Svenska Folkets Sagohäfder*, åtskilliga smärre poemer, och ett sorgespel, kalladt: *Den siste Folkungen*. Född d. 6 Maj 1785.

Agardh, Carl Adolf, son till en Handlande i Båstad i Halland, blef år 1807 Docens i matematiken i Lund, men öfvergaf snart denna vetenskap, för att i stället omfatta naturhistorien, samt blef Professor i botaniken vid Lunds universitet år 1812. Har utgifvit åtskilliga afhandlingar, särdeles om algerne; äfven i national-ekonomien och i vitterheten har han utmärkt sig genom flera skrifter. 1834 Bishop i Carlstad, En af de Aderton i Svenska Akademien, Ordensbiskop, Kom. af N. O. Född d. 23 Jan. 1785.

Agat, ett af nästan ren kiselsyra bestående, och således till silikaternes släkte hörande mineral, egentligen en flintart med höga och vackra färger, som är halft genomskinlig, glänsande i brottet, och antager skön polityr. De vackraste äro de Orientaliska, hvilka dock erhålla andra speciella benämningar, då de hafva annan färg än gråaktig eller hvit, såsom Calcedon, Karneol, Sardonyx m. fl. Occidentaliska agater innehålla flera om hvarandra blandade färger, och få af dessas olikhet flera benämningar, såsom Element, Pardaleon, och

figurerade agater, af hvilka de förstnämnde hafva fyra färger, de senare äro fläckiga, liknande en pantherhud, de sistnämnda försedda med allehanda, stundom ytterst fina, teckningar i svart, grått eller andra färger, liknande träd, buskar, landskaper och djur m. m. Agaterna förekomma antingen i fast klyft eller uti lösa stycken i jord- eller flötslager, och då påtagligen genom naturrevolutioner lösslitna och bortförda från de ställen der de ursprungligen förekommit. På detta sätt hafva agater blifvit funna vid Gåsebäck i Skåne, vid Watterns stränder, på Dalarön och Gottland. Agaten användes till åtskilliga smärre arbeten, såsom dosor, saltkar m. fl., de skönaste till ringstenar och dylikt, de mindre eller minst vackra till flintor.

Agda Persdotter, dotter till en Handlande i Stockholm, Peder i Porten, tidigt ryktbar genom sin utomordentliga skönhet, hvarföre hon kallades: *Charitas*, ädrog sig härigenom Erik XIV:s uppmärksamhet såsom Kronprins, och blef hans älskarinna. Han hade med henne tre fliebekarn, Lucretia, Virginia och Constantia. Emot Konungens vilja gifte hon sig år 1561 med Joachim Fleming till Quida.

Aggarön, en kringfluten ö i Mälaren, hörande till Kärrbo socken af Westmanland. På ön är en mycket gammal sätesgård af samma namn.

Agh, takagh, (*Sehoenus mariscus*), en mångårig växt, som förekommer i kärr och mossor, särdeles på Gottland och Öland; endast användbar som en dålig nödfallsfoderväxt.

Agnar, en son till Ragnar Lodbrok och Thora Borgarhjort, stupade, jemte sin broder Erik, i kriget mot Eisten Beli. (Se *Erik*, Ragnars son.)

Agne, med tillnamnet *Skjaffarbonden*, eller: den skeppsrike, utförde många vikingståg, särdeles mot Finska kusterna. På det sista af detta, der han nedgjort Finska höfdingen Froste, medförde han dess dotter Skjalf som fänge, och tvang henne att blifva hans gemål. Sjelfva bröllopsnatten hämnades likväl den förorättade qvinnan sin faders död, derigenom, att hon strypte den påtvungne maken i hans egen gyllene kedja. Detta skall hafva skett på det ställe, der Stockholm nu är beläget, och som efter honom kallades Agnefit. Ihre vill annorlunda förklara saken, nemligen att Agne skulle hafva dött i frossan, hvilken sjukdom kallades skälfran. Hans död skulle, enligt Dahlin, hafva ägt rum år 465.

Agnefit, fordna namnet på den delen af Stockholm, som utgör sjelfva staden. Skall hafva sitt namn af Konung Agne, samt af ordet *fit*, som betyder en strandvakt.

Agneholm, ett slott, beläget vid Gullspångselfvens utlopp i Wenern, på gränsen emellan Wernland och Westergöthland. Man har uppgifvit, fastän utan skäl, att Konung Aune bin Gamle anlagt detta slott. Under Drottning Margarethas tid var det beryktadt såsom tillhåll för fogdar, hvilka på det omenskligaste plågade kringboende allmoget. Engelbrekt lät förstöra det år 1434, genom Peter Ulfson. Väl blef det kort derefter åter iståndsatt,

och innehades af Otto Thordbjörnson Stuth, äfven en bondplågåre, hvilken lät sätta bönder och arbetare på stenar i strömmen, der de fingo sitta i flere dygn, i köld och hunger. Stenarne kallas deraf ännu *Plågan* och *Fängslestenar*. Denne Stuth var likväl den sista, som herrskade på Agnholm. Slottet blef efter honom förstördt och aldrig mer uppbyggdt.

Agnes, Konung Albrekts andra gemål, dotter till Hertig Magnus Torquatus af Braunschweig. Han förmålde sig med henne år 1396, året efter sedan han blifvit lösgifven ur sin fångenskap, och då han således i sjelfva verket icke mer var Konung. Hon öfverlefde honom i 21 år, emedan hon dog först år 1433.

Agrell, Carl Magnus, Theologie Doktor och Kyrkoherde i Skatelöf af Wexiö stift, född 1764, död 1840, en lärd Orientalist, utmärkt genom sina forskningar och smärre afhandlingar om Österländska språken, särdeles Syriskan.

Agrell, Olof, Kansliråd och Konsultsekreterare i Tanger, känd genom sina bref om Marocko, som utkommo år 1796, skrifna i en lätt och behaglig stil och sin öfversättning af Antenors resa. Född 1755, död 1831.

Agricola, Michael, den förste Evangeliska Biskop i Åbo, hvartill han utnämndes af Gustaf I år 1554. Vid detta tillfälle delades det alltför vidsträckta Finska Biskopsdömet i två stift, Åbo och Wiborg, med hvilken delning Agricola blef något missnöjd, så att han efter återkomsten dit från Stockholm, höll sin första messa med påfliga ceremonier. Konungen förtröt detta med skäl, men återskänkte honom sedermera sin ynnest, emedan han i öfrigt visade mycket nit för Protestantiska lärans utspridande i Finland, och skickade honom, jemte Erkebiskopen Laurentius Petri och Riksrådet Sten Eriksson, på en ambassad till Czaaren i Moskwa. På hemresan sjuknade han och dog Palmsöndagen d. 9 April 1557. Han begrofs i denna samma Wiborgs Domkyrka, hvars skiljan- de från hans andeliga välde en gång väckt hans förtrytelse. — Om hans sonsons son, Sven, se *Lejonmark*.

Agunnaryd, en socken i Sunnerbo kontrakt af Wexiö stift, hörer till 3:dje kl., består af 69 ofm. 47 $\frac{1}{4}$ fm. mtl och har 1555 innev. Adr. Wexiö.

Agön, en bekant landtkänning och hamn för de sjöfarande, belägen fyra mil ifrån Hudiksvall.

Ahla, annexförsamling till Kreklingbo, är belägen i Gottlands medelkontrakt. Adr. Wisby.

Ahlberg, Daniel. Se *Edelcreutz*.

Ahlberg, Johan, Ritmästare vid Upsala Universitet, en skicklig porträtt- och historiemålare. Född 1752, död 1813.

Ahlgren, en Aktör vid Svenska dramatiska teatern, tillhörande dess gyllene ålder, utmärkt såsom päre noble, bjelte, tyrann m. m. Död 1817.

Ahlbör, Lars, en om Arboga stad förtjent medborgare, Handlande derstädes och fyra gånger Riksdagsman, utverkade åtskilliga förmåner för staden och gjorde till dess fattiga betydliga donationer. Född 1657, död 1737.

Ahlman, Per Zacharias, blef, såsom Advokatfiskal i Kommersekollegium och ledamot af General-Tull-Direktionen med Lagmans titel, Bondeståndets Sekreterare vid 1789 och 1792 årens Riksdagar, och stod i mycket anseende hos Gustaf III, som ofta med honom öfverlade om angelägna riksdagsärenden, slutligen vice President i Wasa Hofrätt. R. N. O. Född 1734, död 1802.

Ahlqvist, Abraham, född på Öland d. 5 Juli 1794, Prost och Kyrkoherde i Runstens pastorat derstädes. Riksdagsfullmäktig vid flera Riksmöten, känd genom sina utgifna skrifter i botaniken och i synnerhet genom Ölands historia och beskrifning.

Ahlskog, en socken med Lye, belägen i Gottlands södra kontrakt, hörer till 2:dra kl., består af 21 $\frac{1}{2}$ fm. mtl, och har 878 innevånare. Adr. Wisby.

Ahlstad, Vestra- och Fru-, socknar, belägna i Skytts kontrakt af Lunds stift, höra till 2:dra kl., bestå af 32 $\frac{1}{4}$ ofm. 31 $\frac{1}{8}$ fm. mtl och hafva 1500 innevånare. Adr. Malmö.

Ahlström, Jakob Niklas, född på Gottland d. 5 Juni 1805, Musikdirektör vid Westerås Gymnasium, och sedan Nya Teaterns i Stockholm inrättning, anförare för dess orkester, en kompositör af goda anlag, känd genom musiken till *Agne*, *Positivhataren*, *Farinelli*, *Hinko* m. fl.

Al. En i Nordiska mythologien bekant dvärg, som ansågs höra till det slag, hvilka bodde i stenarna. Om honom är för öfrigt intet bekant.

Akademier. Med denna benämning förstod man i början universiteterna eller de högsta läroanstalterna. Sedermera har man, som sig bör, använt det endast för Samfund, stiftade för vetenskaper, konsternas eller vitterhetens utveckling och förkofran, och sammansatta af deras utmärktaste idkare, hvilka dock icke hafva någon egentlig lärarebefattning. Vi upptaga likväl, för att ej afvika från den häfdvunna benämningen, här båda slagen under det gemensamma namnet. Akademier äro för närvarande i Sverige:

Akademien för De fria Konsterna. På sitt sätt är denna den äldsta af alla Sveriges Akademier, emedan hon d. 10 Mars 1735 stiftades af Riksrådet Tessin, och en skådepenning slogs i anledning deraf. Hon var likväl då inte annat än en ritskola, inrättad af de från Frankrike införskrifne målare och bildhuggare, hvilka på egen bekostnad skaffat sig en modell, sammanträdde om afnarna för att rita och läto sina elever deltaga i deras öfningar. År 1740 skaffade Tessin den nya stiftelsen ett understöd af staten, stort 500 daler s. m., men hvilket föga räckte till, eburu lärarena ej fingo något arvode; de Fransyske konstnärerna bortreste 1746; Ständerna ökade väl då och då anslaget, men hvilket i alla fall var otillräckligt, och benägenheten för Akademien och dess föremål var vacklande och ljum, så att år 1770 fråga var att afskeda Direktören, hvilken man bland annat förebrädde som ett fel, att han låtit tvenne unga konstnärer vistas i 5 år i Rom med pension. Efter Gustaf III:s revolution klarnade likväl utsigtarna för så väl denna

stiftelse, som för allt annat af samma syftning. Hon fick d. 5 Jan. 1773 sina stadgar, Konungen förklarade sig för dess beskyddare, och hon firan på hans födelsedag, d. 24 Jan., årligen sin högtidsdag. År 1810 förändrades dess namn till *Akademien för De Fria Konsterna*. I teckning, arkitektur och anatomi meddelas undervisning af åtta Professorer och fem Lärare. Sina sammankomster och arbeten har Akademien hållit på åtskilliga ställen, dels på Kongl. Slottet och dels i hyrda lokaler, tills hon år 1775 af den förtjente Direktören Meijer fick till skänks sitt nuvarande hus vid Röda Bodarne, hvilket hon, dels genom en Kongl. gåfva, dels genom statsanslag, blifvit iståndsatt att betydligt utvidga medelst påbyggnad af det stora huset och nybyggnad af tvenne flyglar, i stället för de gamla, som nedrefvos. Början härmed gjordes år 1842, och byggnaden skall fulländas 1845.

Krigs-Akademien på Carlberg stiftades år 1792 såsom en bildningsanstalt för Officerare vid arméen och flottan. 180 kadetter erhålla här undervisning i humaniora och hvad som hörer till militäryrket af fem Lektorer, en Adjunkt och 13 Lärare samt Informationsofficerare. Inrättningen har ett statsanslag af 38,250 R:dr, hvarförutan de betalande eleverne årligen erlägga 326 $\frac{2}{3}$ R:dr. Akademien förlades genast till det en quart mil från Stockholm belägna Kongl. Lustslottet Carlberg.

Krigs-Vetenskaps-Akademien. Den stiftades år 1796 under namn af Krigsmannasällskapet, som hade sin första sammankomst d. 12 Nov., på hvilken dag dess årshögtid alltsedan firats. År 1812 förvandlade sällskapet sitt namn till Krigs-Vetenskaps-Akademien. Till dess ledamöter äro nästan alla statsanslag, särdeles de militära, sjelfskrifne. Akademien emottager väl prisskrifter, men har intet annat pris att utdela, än en dedikation till författaren. Hon utgifver en tidskrift.

Landtbruks-Akademien stiftades d. 28 Dec. 1811 och installerades på Carlsdagen d. 28 Jan. 1813, alltsedermåra dess högtidsdag. Till fond för densamma anslogs en del af de ersättningar, som, enligt 1812 års riksdagsbeslut, skulle utgå till Svenska medborgare, hvilka blifvit lidande genom Franska kaperier. Denna fond utgör omkring 170,000 R:dr, men för öfrigt har Akademien intet årsanslag af staten. Föremålet för dess verksamhet är allt som rör landtbruket, hvars förkofran Akademien bör befrämja, och har för detta ändamål ett experimentalfält å Djurgårdens ägor, nära Roslagstullen; hon utsätter pris för inkommande täflingskrifter, anställer rön och utgifver afhandlingar. Hon har äfven haft en centralverkstad för modeller till landtmanna-redskaper, men hvilken sedermera upphört. Experimentalfältet består af 236 tunnland, der försök med allahanda inhemska och utländska växter göras, och hvarifrån frön, planter och telningar utdelas och försäljas till godt pris. Ett prydligt hus är der uppbyggt, äfvensom Akademien har ett eget hus på den s. k. Banan. Konungen är Akademiens beskyddare.

Lunds Akademi. Då Carl X Gustaf hade lagt Skåne under Svenska Kronans besittning, be-

slöt han att i denna provins inrätta ett Universitet. Dåvarande Biskopen i Lund, Petrus Winstrup, var egentligen den, som ingaf Konungen första tankan derpå, emedan genom denna inrättning "skulle ett innerligare förhållande uppkomma emellan riket och provinsen." Men krigets förnyande och Konungens hastiga död hindrade företagets utförande, till dess Carl XI efter Köpenhamnska freden beslöt att verkställa sin faders, i detta hänseende påtänkta, plan, och år 1666 utfärdades det så kallade Fundationsdiplomet för den nya Akademien, som Konungen till minne af sin fader kallade *Academia Carolina*. Jemte de privilegier och konstitutioner, som då utgäfvos, följde ett särskildt donationsbref, till följe af hvilket det nya lärosätet förunnades alla kapitelgodsen med tillhörande förmåner och rättigheter, i mån som de blefvo lediga. — Invigningen af den nya Akademien skedde på Carls-dagen d. 28 Jan. 1668 och räckte under stor solennitet i fem dagar. Sjelfva inaugurationsakten förrättades af Biskop Winstrup. — Akademiens förste Kansler var Riksrådet Grefve Gustaf Otto Stenbock, och Akademiens förste Rektor var Professorn Olof Baggerus, som, förr än Universitetet inrättades, var Generalprokurator för Lunds Domkapitel och blef 1667 utnämnd till Theologie Professor Primarius och Domprost. Den första promotionen inom Filosofiska Fakulteten förrättades d. 28 Jan. 1670, då 14 kandidater erhöilo lagerkransen, och hvarvid Logices och Metaphys. Professorn Knut Hahn var Promotor. Inom Theologiska Fakulteten promoverades de förste Doktorerna år 1672. — Under det krig, som straxt derefter börjades med Danmark, afstannade undervisningen, och 1678 i Augusti blef Lund uppbränd utaf Danskarne. Staden bestod då af 304 hus, af hvilka 163 lades i aska. Af 43 kapitelgårdar förstördes 27. Under dessa förhållanden såg det ganska betänkligt ut för lärosätets framtida öde; de nya hus som uppbyggdes voro i allmänhet dåliga; studenterna nödgades bo tillsammans i trånga och kalla rum och saknade sina outhärligaste förnödenheter; lektionerna höllos i kyrkans kapeller och då få elever inga kolleganter infunno sig, upphörde snart alla föreläsningar. Det blef mycken fråga om att förflytta hela Akademien till Christianstad, men genom verksamma åtgärder af Fältmarskalken Rütger von Ascheberg, som då var Generalguvernör öfver Skåne, blef detta förslag tillintetgjordt och ställningen inom Akademien förbättrad. År 1682 öppnades åter Akademien, men den fick likväl snart erfarå en stark rubbning i sina grundvalar, hvaraf den ännu i dag lider. Ty under senaste kriget hade i Skåne tvenne Kavalleriregementen blifvit uppsatta, och då kronogodsen icke voro tillräckliga för de nya regementerna, så tillgrepos kapitelgodsen och det, ehuru dessa jordegendomar voro uteslutande andeliga stiftelser, som blifvit af enskilda personer donerade och ehuru i Kongl. Brefvet af d. 19 Dec. 1666 det försäkrades, att alla "Capituli Lundensis gods skola till merbemälda Academie lyda och derunder everldeligen förblifva." Universitetet, som till en början fått full dispositionsrätt öfver 925 bondgårdar, jemte åtskilliga qvarnar, gatehus,

m. m., fick likväl icke behålla mer än 10 hemman jemte några ängstycken, och erhöll, som ersättning för hvad som förlorats, endast en del mindre Skol- och Biskops-tionde. — År 1688 blef "Palatium Winstрупianum", eller som det ännu kallas *Lundagård*, skänkt till Akademien, på det att tillräckligt utrymme skulle finnas för auditorier och de publika samlingarna. Då Skåne afträdde åt Svenska Kronan hade Lundagård tillhört en Kanik i Roeskild vid namn Bering, men köptes då af Biskop Winstруп. Efter Winstрупs död blef Lundagård indraget som ett donationsgods och förlänadt åt Akademien, samt är ännu i dag platsen för Akademiens förnämsta byggnader och samlingar. — Under Carl XII:s regering erhöill Akademien flera donationer så väl af Konungen, som äfven af enskilde magnater, hvilka senare anslogo kapitaler till grundläggandet af stipendier för den studerande ungdomen. Efter denna tid förblef Akademien fredad för alla yttre skakningar; derföre har också lärosätet fått tillfälle att under tidernas lopp ostörtd gå fram i vetenskaplig förkofran. — Under Fredrik I påtänktes ombyggnad af Akademien och verkställdes äfven till en del. Vid samma tid väcktes fråga om inrättandet af en Ridskola och Konungen anslog 4000 daler silfvermynt för uppsättningen dertill, hvarjemte från Flyinge skulle erhållas ett visst antal hästar. Akademien skulle sedan af egna tillgångar underhålla densamma, men brist på medel gjorde att företaget afstannade och man använde de lemnade anslagen i stället till Theatrum Anatomicum. Några år senare inköptes den så kallade "Paradislyckan" till ridbana, men straxt derpå användes denna tomt för Botaniska institutionen. — År 1744 blef Lundagård planterad och omgifven med murar åt östra och vestra sidorna. — Under denna tidpunkt var Riksrådet Nils Palmstjerna Akademiens Kansler. Han var en af de mest nitiske och verksamme Kanslerer som Universitetet ägt, men derjemte särdeles sträng och allvarlig. Under hans tid inreddes Astronomiska Observatoriet, grunden lades till Lazarettet, Theatrum Anatomicum fullbordades och en ny Profession inrättades i Historia naturalis. — År 1768 firade Akademien sitt hundraåriga jubileum med stor solennitet, och hvarvid anställdes Doktorspromotion inom Akademiens alla fyra Fakulteter. — En af glanspunkterna uti Akademiens senare historia var utan tvifvel den tid, då Excellensen L. von Engeström var Kansler. Sällan har någon med det intresse som han följt lärarnes vetenskapliga verksamhet samt ungdomens sedliga och litterära framsteg; han tröttnade aldrig att, i mån af Akademiens ringa tillgångar, understödja förtjensten, och hans nitiska bemödanden kröntes också af lyckliga resultat. Under hans tid blefvo 3 nya Professorsplatser inrättade. — Som förut är antyd, har Akademien alltid haft ringa ekonomiska tillgångar, och den förlust, som drabbade densamma, straxt efter dess grundläggning, har alltid gjort sig kännbar. Men det oakadt har mångt stort namn vuxit upp under Lundagårdens skydd, och Lunds Akademi kan i sin historia räkna namn, som i alla tider skola erkännas bland de förste af vetenskapernas heroer.

Så nämna vi från föregående tider, bland andra, Puffendorff, Henr. Benzeliuss, Lagerbring — och senare, Retzius, Norberg, Tegnér, Florman, Rosenschöld, Holmbergsson, m. fl. — Under de årtionden, som senast förflytit, hafva Konung och Ständer lemnat mera uppmärksamhet åt de materiella behoven och större anslag blifvit beviljade, så att de särskilda samlingarna och institutionerna betydligt förökats, och då Akademiens förutvarande byggnader blifvit otillräckliga, hafva i detta hänseende betydliga förändringar och tillökningar blifvit verkställda.

Den akademiska undervisningen är fördelad på 4 Fakulteter: den Theologiska (med 4 Professorer), den Juridiska (med äfven 4, hvaraf de 2:ne helt nyligen blifvit inrättade), den Medicinska (med 4) och den Filosofiska (med 13 Professorer). För närvarande (1845) utgöres Lärarepersonalen af 21 ordinarie Professorer, 1 extraordinarie, 14 ordinarie Adjunkter, 2 extraordinarie, 12 Docenter och 6 Exercitiemästare. Akademiens inkomster uppgå, enligt senast uppgjorda stat, till något öfver 70,000 R:dr B:ko. — Studentkorpsen utgöres i medeltal af omkring 800 medlemmar, af hvilka ungefär 500 vanligen äro under terminerna närvarande. De äro fördelade på 11 nationer, hvar med sin Inspektör, som är Professor, och Kurator, som bör vara Adjunkt eller Docent. Samtliga nationerna hafva jemte de akademiska lärarne en gemensam inrättning uti Akademiska Föreningen, som stiftades 1830 och hvars ändamål afser att "genom ett mera utvidgad umgänge, så väl emellan de studerande inbördes, som emellan dessa och de akademiska lärarne, bereda tillfälle, så väl för det vetenskapliga intressets, som för det sociala lifvets utbildning."

Musikaliska Akademien stiftades år 1771 af åtskilliga musikvänner, hvaribland Patrik Alströmer var den mest bidragande, och fick d. 8 Sept. samma år sitt reglemente, hvarföre nämnde dag anses som dess stiftelsedag. Den är förbunden att meddela undervisning i musik, sång och musikteori åt unga personer, som ärna söka Organist-tjänst och Musikdirektörs-beställningar vid rikets läroverk. I början hade hon ingen annan inkomst, än af årliga konserter och ledamöternes bidrag, men fick år 1773 privilegium på ett offentligt lotteri. Sedan detta upphört, åtnjöt hon af Konung Carl XIV Johans handkassa ett anslag, som år 1823 förvandlades till ett af staten, stort 1700 R:dr. Af enskilda har hon ej erhållit någon annan donation, än en af Grosshandlaren Balthasar Knigge å 500 R:dr. Hon är således en bland de mest vanlottade af Sveriges Akademier.

Svenska Akademien stiftades samma dag som Vitterhets-Akademien upplifvades. Dess högtidliga invigning skedde på Børsalen d. 24 April 1786, årsdagen af Konungens inträde i Rådet, femton år förut. Liksom Franska Akademiens ledamöter voro 40 och benämndes efter detta antal, så kallades den Svenskas icke ledamot af, utan En af de Ader-ton i Svenska Akademien. Konungen utnämnde genast 13 ledamöter, som sedan kompletterade sig med anställda val. De skulle bestå dels af utmärkte

författare, skaldar eller prosaister, dels män af upphöjd samhällsrank, vitterhetens gynnare och dilettanter, för att sålunda gifva litteraturen anseende. Ingen titel fick nyttjas ledamöterna emellan. Akademien borde årligen utdela pris i skaldekonst och våltalighet, det stora om 26 dukater, det mindre om 10. Det första priset i våltaligheten vann Gustaf III sjelf för ett äreminne öfver Torstensson. Dessutom stiftade Hofkanslern Zibet ett pris för en skrift af något fosterländskt ämne, Professor Lundblad ett åt författaren af det bästa under året utkomna arbete och Konung Carl Johan, när Akademien firade sin halfseklarfest år 1836, ett sådant att tilldelas någon utmärkt författare, som under årets lopp från trycket utgifvit ett arbete. Då Reuterholm icke blef invald i Akademien, såsom han önskat, blef genom en Kongl. befallning af d. 7 Mars 1795, Akademien suspenderad under det öfriga af minderårigheten, hvarvid som förvärdning togs några fria yttranden i Silfverstolpes inträdestal. Akademiens inkomster bestå hufvudsakligen i privilegium på Post- och Inrikes-tidningens utgifvande, hvarförutan hon genom enskilda donationer samlat en fond af omkring 50,000 R:dr. Dess högtidsdag firas d. 20 Dec., Gustaf Adolf den Stores födelsedag.

Uppsala Akademi. Omkring år 1235 blef vid Erkebiskopssätet i Uppsala en slags Högskola inrättad, med fyra "Canonici Seculares" till lärare, hvilkas antal småningom blef förökadt. Från de öfriga Domkyrkorna skickades lärjungar, för att i detta Kollegium fortsätta sina studier. Om dessa studier får man ej göra sig några stora begrepp. "Som det var djeknarnes förnämsta göromål, att från korset svara presten till messan, lærer förmodligen" — anmärker Busser — "deras röst blifvit mera öfvad än deras snille." All egentlig vetenskaplig bildning måste sökas utomlands. För att emellertid afhjelpa den öfverklagade okunnigheten bland presterskapet, hade de Svenska sändebuden till Kyrkomötet i Costnitz 1414 i uppdrag, att från Tyskland hemföra lärde män, för att vid Uppsala Skola anställas. I följe deraf blef och verkliga, år 1438, till en början en akademisk Profession inrättad, hvars innehafvare skulle årligen "läsning hålla, hika vis som en mästare i studiis privilegiatis plägar göra." År 1471 erhöles från Påfven tillstånd att inom förelagd tid af 2 år inrätta ett Universitet, men som detta ej skedde, måste nytt tillstånd sökas, och detta erhöles af Påfven Sixtus IV år 1476. År 1477 blef Uppsala Universitet, i Sten Stores, flere Biskopars och ädlingars närvaro, högtidligen invigdt. Samma år togo föreläsningarna sin början. Under en mängd af år derefter, har man ingen närmare underrättelse om Akademien. År 1542 förstörde en våldad Akademiens hus. Ruinerna användes till slottsbyggnaden. Konung Erik XIV gjorde litet eller intet för densamma. Konung Johan III:s regering blef mera gynnande för Akademien. Hon fick åter sin Rektor och flere Professorer, samt tilllopp af ett ej ringa antal studerande. Men flere tillstånd vidriga omständigheter bragte oordning i studiernas jemna gång. Det var Carl IX som åter

upprättade Akademien. Han utfärdade för densamma privilegier af d. 15 Mars 1595, sedan han år 1593 förordnat 7 Professorer och Läsare. Förstnämnda år inskrefvos 64 studenter i Akademiens matrikel. Hvad Carl IX börjat, fortsatte Konung Gustaf Adolf med nit och drift. Genom gåfvobref af d. 31 Aug. 1624, förärade han, af de nu i hans hand förenade *Gustafvianska arfvegodsen*, trehundra femtio hemman till Akademiens everdliga egendom; dessutom Kronotonden af flere gods i Westmanland och Helsingland; prebendepastorater åt Theologerne, samt ett bondehemman i tillökning för en hvar af de öfrige Professorerne; 3250 daler årligen till kommunitetet, med särskildt anslag för inköp af inventarier m. m.; 2500 daler till årliga stipendier; ett eget Boktryckeri; stiftade Akademiens Bibliothek genom föräring af sin egen boksamling, och förordnade dertill en årlig inkomst, samt lät bygga det hus, som efter honom kallades *Academia Gustaviana*. — År 1626 utfärdade Konungen Akademiens privilegier, deruti de af Carl IX gifna friheter stadfastades med några tillägg. År 1638 blefvo dessa af Drottning Christina bekräftade med åtskilliga tillägg, särdeles rörande Akademiens juridiktion. Konung Carl X Gustaf, som sade sig "skatta och hålla Akademien i Uppsala för ett Förnämndt klenod i sitt Rijke", utfärdade år 1655 Akademiens ännu gällande konstitutioner. Under de följande Konungarne hafva de föregående privilegierna blifvit bekräftade, och nya förmåner blifvit Akademien tillägga. — Akademiens staten är indelad i fyra Fakulteter, nemligen: den Theologiska (fyra Professorer), den Juridiska (fyra), den Medicinska (två) och den Filosofiska (fjorton Professorer). Dessutom äro vid dessa Fakulteter åtskillige Adjunkter och vårdare af Akademiens samlingar, samt i öfrigt Excercitiemästare, äfvensom åtskilliga andra, hvilka hafva Akademiens ekonomi om händer, anställde. Akademiens årliga inkomster äro uppskattade till ett belopp af 148,585 R:dr B:ko. För närvarande (1845) är Studentkorpsen delad i 14 nationer, af hvilka en hvar med få undantag omfattar dem, som studerat vid samma stifts offentliga läroverk. Adelsmän och utlänningar kunna välja hvilken nation som helst. Hvarje nation äger eget samlingsrum (nationssal) med tidnings- och biblioteksrum, särskilda kassar och stadgar, samt har en ibland Professorerne som *Inspektor*. Denne är att anse såsom Konsistorii målsman i nationen och nationens i Konsistorium. Han har högsta värden öfver nationens disciplin, och går med råd och dåd dess ledamöter tillhanda. Hvarje nation fördelas i 5 klasser: *Preliminariater* (den lägsta klassen, innefattar dem, som icke genomgått offentliga läroverk), *Examinandi*, *Recentiorer*, *Juniorer* och *Seniorer*. De trenne sistnämnda klasserna bestämmas af kassakapper, stadga och akademisk ålder. Recentiorerne hafva endast rösträttighet i sådana handlingar, som röra penningutgifter. En eller två af seniorerne, allt efter nationens storlek, utväljas för år eller termin till *Kuratorer* och en annan till Bibliothekarie. Utom dessa klasser har hvarje nation en sjette klass, som innehåller *Membra Honoraria*, vanli-

gen Akademiens lärare och embetsmän, som tillhöra nationen, hvilka dock icke äro aktiva ledamöter. -- Om Akademiens byggnader och samlingar, se *Uppsala*.

Vetenskaps-Akademien stiftades år 1739 d. 2 Juni. Några vetenskapernas förnämsta idkare och vänner samlades denna dag för att öfverlägga om ett samfunds bildande, i likhet med hvad som skett i andra länder, för deras älsklingsidéers befordran. De voro J. Alström, sedermera Alströmer, Kommerseråd; Baron A. J. von Höpken, sedan Grefve, Riksråd; S. Bjelke, sedan Vicepresident; Doktor Carl Linnæus, sedan von Linné, Arkiat; Kaptenmekanikus M. Triewald och Baron C. W. Cederhjelm. Sällskapet grundlagas utarbetades af Höpken, och vann d. 31 Mars 1741 Regeringens stadfästelse. Från denna dag räknar Akademien sin tillvarelse, och hon firar på den sina årliga högtidsdagar. Man drog lott om Ordförandeskapet, och liksom ville ödet gifva ett godt förebud åt den nyskapade inrättningens framtid, blef Linné dess förste Präses. Akademien hade till år 1764 sina sammanträden på Riddarhuset, flyttades derifrån till Gamla Banken, år 1766 till Bergskollegium, 1771 till det s. k. Grefve Pehrs hus och köpte 1778 det fordnas Lefebureska huset vid Stora Nygatan, hvartill Presidenten Rosenadler gaf mer än halfva köpesumman. År 1829 inköpte Akademien det Westmanska huset, der hon för närvarande har sina samlingar och sessioner. Dessa samlingar anses till rikhaltighet och dyrbarhet innehafva tredje rummet i Europa, och Akademien har tillegnat sig de ypperste af tidehvarfvets vetenskapsmän, hvaribland de infödde icke stå sist på rangordningen.

Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademien stiftades af den vittra och högt bildade Drottning Lovisa Ulrika d. 20 Mars 1753, afstannade åter under det olyckliga och bullersamma året 1756, upptogs ånyo af Lovisa Ulrika år 1773, men upphörde med hennes död år 1782. Gustaf III gaf den sin egentliga tillvarelse d. 20 Mars år 1786, samma dag han stiftade Svenska Akademien, båda efter Fransyskt mönster. Akademien hade i början trenne föremål: Historien och Antiquiteterna, Skaldekonsten samt Vältaligheten, för hvilka särskildta ämnen tre pris utdeltes. Då Svenska Akademien stiftades, öfvertog hon den egentliga vitterheten och den ifrågavarande behöll värden om historien, antiquiteterna och inskrifterna. Hon har således under sin uppsigt Riksmuseum och Myntkabinettet samt är skyldig att granska inkomna förslag till inskrifter å medaljer, minnesvårdar, offentliga byggnader m. m., hvarföruktan hon utsätter pris för historiska och antiquariska afhandlingar, hvilka äfven kunna vara författade på främmande språk. Dess ledamöter delas i tre klasser, nemligen: 20 arbetande, 14 hedersledamöter och 16 utländska. De korresponderande kunna vara af ett obestämdt antal. Akademiens sammanträden höllas dels på Drottningholm, dels på Kongl. Slottet i det s. k. Hvita Rummet, dels på Fredrikshof, allt i Drottningens närvaro, men för närvarande i Kanslistyrelsens rum på Stockholms Slott.

Akebäck, annex till Follingbo, är beläget i Gottlands norra kontrakt. Adr. Wisby.

Aken, Frans Joakim, von, Apothekare i Örebro, med Assessors titel, hufvudsakligen bekant genom sin uppfinning af ett eldsläckningsämne, en blandning af alun, vitriol, lera och rödfärg, upplöst i vatten, och som på 1790-talet, då uppfinningen producerades, gjorde mycket uppteende. Han var för öfrigt en utmärkt skicklig apothekare och har utgifvit afhandlingar om en förbättring i brännvins-bränningen, om magnetens användande mot tandvärk, m. m. Född 1738, död 1798.

Akrell, Fredrik, en på sin tid utmärkt Gravör. Han hade studerat någon tid i Paris, der han likväl snart af medellöshet måste afbryta sina studier, anställdes såsom Gravör vid Vetenskaps-Akademien och sedan vid Upsala Universitet, har utgifvit flera kartor, glober och andra gravyrer, och skulle, i fall ej det handtverksmässiga brödarbetet upptagit hans tid, blifvit en konstnär, förtjent af högt anseende. Född 1748, död 1804.

Akrell, Carl Fredrik, den förres son, Generalmajor och Chef för Topografiska korpsen, född d. 13 Jan. 1779, har äfven utgifvit flera kartor, bland andra en öfver Stockholm, en stor öfver Sverige med topografisk och statistisk beskrifning, en mängd plancher, t. ex. till Bergstedts resa, till Klinkowströms bref om Nordamerika, till Thersners fordnas och nuvarande Sverige, till Klints Sjöatlas o. s. v. Adlad, K. af S. O.

Akustik, af Grekiska ordet *akuein*, höra, läran om ljudet, dess uppkomst och fortplantning, en ny vetenskap, om hvilken i synnerhet Chladny har mycken förtjenst. I anseende till dess användande inom byggnadskonsten, hvilket i synnerhet är af vikt för kyrkors, teatrars, konsertsalars m. m. byggnad, är den likväl ännu föga utvecklad.

Al, (Alnus), ett växtsläkte, hvaraf tvenne arter förekomma vilda hos oss, nemligen: *Alnus glutinosa*, egentligen kallad *Al*, äfven *Grön-al*, *Klibb-al*, ett medelmåttigt, vresigt träd, som växer vid vatten i de mindre kalla delarne af riket, och *Alnus incana*, *Hvit-al*, *Grå-al*, *Arn* eller *Allder*, som i synnerhet triffes i de kallare delarne. Veden af båda slagen begagnas så väl till slöjdvirke, som till bränsle.

Alaner, uppgifves af Dahlin såsom en Scytisk stam och grannar till Odinerne.

Alanäset, kapellförsamling, är beläget i Hernösands stift och Jemtlands norra kontrakt. Adr. Östersund.

Alavo, träffningen vid. Den föreföll d. 17 Aug. 1808. En styrka af 3000 man, anförde af General Adlercreutz, slog här Ryssarne och tvang dem att draga sig tillbaka med förlust. I General Suchtelens historia om kriget mellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809, säges det, att striden kostat begge partierna öfver 1000 man. Ryska förlusten var säkert så stor om icke större; den Svenska kunde ej vara det, emedan endast 1400 man deltagit i affären. Ryssarnes styrka var 5000

man. Icke desto mindre talar Suchtelen om Sven-skarnes öfvermagt.

Albanensis, Nikolaus, till börden Engelsman, vid namn Breakspear, beskrifves såsom en redlig man, med ett intagande väsende, besökte Sverige och Norrige i medlet af 12:te seklet, och har gjort sig bekant såsom särdeles verksam för antagandet af Linköpings mötes beslut. (Se detta ord.)

Albedyhl, Gustaf, d^o, af en Pommersk ätt, anställd i Kongl. Kansliet och tidigt begagnad i ministeriella ärender, så att han redan 1784 utnämndes till, som det hette, Minister en second, vid Danska hofvet, hvarefrån han likväl hemkallades 1789. Orsaken hertill var en obehaglig affär, då en Löjtnant Benzeltjerna uppgjort en plan att uppbränna den vid Köpenhamn liggande Ryska eskadern, och i hvilken Friherre d'Albedyhl anklagades för delaktighet, ehuru han tvärtom sökte afstyra den och gjort allt hvad han kunnat, för att skydda anstiftaren mot Ryssarnes hämnd. Han återvann sedermera aldrig hvarken Gustaf III:s eller någon af de följande regeringarnas förtroende. Han använde sin öfriga tid på författandet och utgifvandet af samlingar och skrifter i Svenska historien och diplomatiken. Född 1758, död 1819. — Hans fru, Grefvinnan Eleonora Charlotta Wrangel, är känd som författarinna af en skaldedikt i 4 sånger: *Gefon* och flera smärre poemer.

Albit, natronfältspat (periklin, tetartin), ett till färgen hvitt, i kanterna genomskinande, ofta till yttre formen obestämdt, körtelformigt, inuti stråligt eller kornigt kristalliniskt mineral, tillhörande släktet silikater, och bestående af kiselsyrad lerjord förenad med kiselsyradt natron. Förekommer vid Finnbo och Broddbo nära Fahlun.

Albo, härad, beläget i Wexjö eller Kronobergs läns 3:dje fögderi, innefattande följande socknar: Skatelöf med V. Thorsås och Härlunda; Wirestad; Moheda med Öhr och Anneboda; Lekaryd med Aringsås; Qvenneberga med Hjortsberga; Slätthög med Mistelås; Wieslanda med Blådinge, samt Stenbrohult med Härlöf. Häradets areal utgör 355,199 tunnland, hvaraf 40,827 äro sjöar och kärr. Hemmantalet uppgår till 572 $\frac{1}{2}$. Folknummern är 23,486. Häradet ligger från 430 till 580 fots höjd öfver hafvet.

Albo, härad, beläget i Christianstads läns 2:dra fögderi och innefattar följande socknar: Raulunda med Brösarp; Mällby med Hvitaby; Andrarum med Eljaröd, samt St. Olof med Rörum och Fogeltofta. Häradets areal utgör 60,842 tunnland, af hvilka endast 54 äro sjöar och kärr. Folkmängden är 9050 och hemmantalet 114 $\frac{1}{2}$. Häradet är beläget från 80 och till 190 fot öfver hafsytan.

Albo, kontrakt i Christianstads län och Lunds stift, utgöres så väl af de i ofvanstående härad uppräknade socknar och annexer, som ock af följande: Wimmerlöf och Rörum; Cimbritshamn och Jerrestad; Cimbrits och Nöbbelöf; Gladsax och Tome-rup; Wallby och Bolshög; Stiby (tills vidare förordadt med St. Olof), samt Borrby.

Albo, kontrakt i Wexjö stift, utgöres af samma socknar och annexer, som Albo härad i samma stift.

Alboga, annexförsamling till Odh, belägen i Åhs kontrakt af Skara stift och Gäseneds härad, 3 $\frac{1}{2}$ mil från Borås i Skaraborgs län. Arealn är 3587 tunnland, hvaraf 30 äro sjöar och kärr, utgör 12 mantal, har 648 innevånare och ligger 375 fot öfver hafvet. Adr. Alingsås, Uptorp.

Albrekt, son till Hertig Albrekt I af Mecklenburg, och systerson till Konung Magnus Smek. De Svenske aristokraterne satte honom i spetsen för sin uppresning mot Konung Magnus, valde honom på Herredagen i Stockholm d. 30 Nov. 1363 till Konung i Sverige, samt hyllade honom dertill vid Mora stenar andra Söndagen i Fastan följande året. Sedan Magnus blifvit slagen vid Tillinge, kröntes Albrekt i Upsala 1365. Han var en svag och föga skicklig regent, lika urstånd att uppfylla adelns fordringar, som att motverka dem, derföre störtades han från tronen af samma fraktion som upphöjt honom derpå. Slagen och fången vid Fahlköping d. 24 Febr. 1389, hölls han i sexårig fångenskap på Lindholms slott i Skåne, hvarefrån han lösgafs år 1395, och återvände till sitt hemland. År 1405 afsade han sig alla anspråk på Sveriges krona, ingick i Dobrans kloster och afled der år 1412, man vet ej i hvad ålder, samma år som hans lyckliga besegrarinna borttrycktes af döden. (Se vidare *Agnes* och *Riccardis*.)

Alböke, annex till Löth socken i Ölands norra kontrakt af Calmar stift; arealen är 8424 tunnland, hvaraf 8 äro sjöar och kärr, samt ligger 95 fot öfver hafvet. Folkmängden är 622 personer. Adr. Borgholm. Allmogen när sig i synnerhet med kalkberedning. Kyrkan är gammal, men i senare tider reparerad. I densamma förvaras sedan katholska tiden åtskilliga bilder af träd. "Dessa bilder äro", såsom en författare säger, "bevis på den höjd, till hvilken bildhuggerikonsten under medeltiden i allmänhet hade stigit." — På Kärholma synas ruiner efter en skans, en brunn med godt vatten och en grafplats, hvarest flere menniskoben blifvit upptagne. På östra stranden midtemot Kärholmsskansen är äfven en skans, begge anlagda efter fortifikationsreglor. Dessa skansar uppkastades år 1677. Hos allmogen fortgår en sägen, att Kärholmen fått sitt namn efter fru Elsa Käre, som före Digerdöden ägt denna holme, *Kärsö*, med flera gårdar i socknen. Ut i Löths permehok skall, enligt berättelse, varit anfördt, att fru Elsa Käre måste framköra 5 lass sten, när hvarje bonde körde ett lass till kyrkogårdsmuren, som i hennes tid blef upplagd. Af denna proportion skulle man sluta, att hon varit en nog betydande fru inom socknen. — Sydvest om Alböke kyrka är ett stenrör af icke mindre än 8 alnars höjd. Vester om kyrkan äro tre stora stenrör med fotkedjor af 6 alnars lodrät höjd och 112 stegs omkrets. De kallas *Trerör*. Öppnar man dessa rörkullar, träffas ordentliga stenkistor (med obrända lik), sträckte i N. och S. af 4 alnars längd och en alns bredd. Något längre i norr äro 4 andra rörkullar. Äfven dessa äga i botten stenkistor. Utom stenkistorna i botten på rören, finner man andra fyrkantiga inhägnader af nedstuckna kalkflisor, till nio steg i fyrkant och

utan synnerlig höjning af marken. Dessa grifft-minnen tillhöra onekligen en senare tid. Äfven finnas i socknen åtskilliga ättehögar och stensättningar, deribland en skeppssättning och en domring af nio stenar. Ibland fornlemningar inom socknen, må slutligen nämnas den stenmur, som sträcker sig tvärt öfver landet åt vestra stranden något söder om byn Korntorp och slutar vid östra stranden på hemmanet Karsös ägor. Ruinerna efter muren synas bäst på högländta platser, men äfven här och der uti de sidländtare. Tiden när, eller ändamålet hvarföre, denna sträckmur blifvit dragen öfver landet, kan man ej med säkerhet bestämma, i brist på handlingar; traditionen angifver den såsom en gränslinie för fru Elsa Kåres område.

Ale, härad, beläget i 1:sta fögderiet af Elfsborgs län, innefattar följande socknar: Skepplanda, med Hålanda, Sköfde, St. Pehr och Tunge, såsom annexer; Starrkärr, med Kilanda och Nödinge; Östad. Häradets areal utgör 80,954 tunnland, hvaraf 11,205 äro sjöar och kärr, det ligger från 50 till 156 fot öfver hafvet, samt består af 247 $\frac{1}{2}$ mtl. Folkmängden är 11,172.

Ale, Konung i Upplanden i Norrige, stapade i ett fältslag på den tillfrusna Wenern emot Svenske Konungen Adil. Största delen af Norrska hären skall hafva omkommit vid detta tillfälle.

Alefeld, Dansk General. Under Carl Gustafs krig med Danmark förekommer hans namn ofta då han utförde åtskilliga lyckliga expeditioner mot Svenska trupperna.

Aleholms-traktaten. Under krigt mellan Konungarne Albrekt och Håkan, sammanträdde Albrekts fader och broder år 1366 jemte Danske Konungen Waldemar på Aleholms slott på Laaland, der de kommo öfverens om ett slags inställande af fiendtligheterna och fångarnes utväxling. Detta var ett svek af Waldemar mot sin bundsförvändt Håkan, och hvarigenom Albrekts krona för tillfället räddades.

Alexandra Paulowna, d. v. Ryska Storfurstens Pauls dotter och Catharinas sondotter. Kejsarinnan hade för afsigt att förmäla henne med Gustaf Adolf, hvilket föranledde hans resa till Petersburg år 1796. (Se *Gustaf IV Adolf*.)

Alexandriner, ett versmått, bestående af dels 12, dels 13 stafvelser, med en hvil eller cesur i midten af versen. De lämpa sig bäst för Franska språket, der de ännu bibehållas, i anseende till Fransyskans mindre musikaliska beskaffenhet, men blifva på andra språk entoniga, hvarföre de också till större delen äro bortlagda. Namnet tros härleda sig antingen af deras uppfinnare Alexander de Bernay eller af en rimmad krönika öfver Alexander den Store, skrifven på detta versslag.

Alf. Elfvar äro väsenden, som omtalas i Nordiskt-mythologiska urkunder. Men de lemna få och spridda berättelser om dem. Wala omtalar första gången alfer och Prosaiska Eddan nämner svartalfer och ljusalfer, hvilket, såsom rätteligen blifvit anmärkt, knappt torde vara något annat än en användning af engaläran. — Om nu dessa mytholo-

giska väsen äro desamma, som de i Nordiska folktraditionerne ännu bekanta *Elfvorna*, hvilket synes ganska troligt, måste man medgifva, att en vida säkrare och fullständigare kännedom om dem står att hemta af traditionen. Det blefve för vidlyftigt, att anföra allt hvad som i olika Svenska landsorter om elfvorna berättas, men åtminstone något deraf torde med nöje läsas. Enligt traditionen äro elfvorna mycket små och oskadliga väsen. De äro nattetid synliga på fälten, der de bland gräs och blomster hålla sina dansar. Sådana runda fläckar, utmärkta af ett mörkt och frodigt gräs, såsom täckt-lätel, o. s. v., kallas af allmogen vanligen *el/dansar*. I Göinge härad i Skåne är en dans bruklig, som kallas *Elfvardansen*, hvilken, enligt gammal tradition, människorna lärt sig af elfvorna. Berättelser om människor, som händelsevis blifvit åsyna vittne till de små väsendenas festliga dansar äro mångfaldiga. I vårt land finnas en mängd ättehögar, hvilka nattetid sägas vara upphöjda på gyllene pelare, så att man kan se under dem, och dervid förnimma hurusom elfvorna dansa. — De så kallade elfgångarne äro af allmogen väl kända, och omtalas ofta. I midten af dessa elfgångar, hvilka äga omkring 1 kvartars bredd, stå vanligen tätt invid hvarandra en myckenhet svampar på sidorna, om hvilka marken är blottad intill jorden eller åtminstone endast glest betäckt med en blek, till marken liksom trampad fåra. Gångens yttre begränsningar bestå deremot af det frodigaste gräs, hvars mörkgröna färg skarpt afsticker mot den öfriga marken. Allmogen vaktar sig noga att träda öfver sådana elfgångar, af fruktan för sjukdomar. — I Skåne finnas på ett ställe tvenne större ättehögar, på föga afstånd från hvarandra och emellan dem är ett par sädesåkrar. Hvarje vår syntes, enligt berättelse, en tilltrampad gång i grönsåden emellan båda ättehögarna, och folket höll före att den var ett märke efter de i högarna boende elfvorna, som nattetid vandrade till hvarandra. — Elfvorna äro mycket oskadliga; men uraktlåta ick att hämnas lidna oförrätter. "En flicka, som en längre tid varit borta, kom hem, bärande den ena armen i band, emedan värk slagit sig i densamma. Sedan hon om qvällen lagt sig, upptäckte hon flera små varelser, som i mänskenet dansade på golfvet. En af de små bar, liksom flickan, sin arm i band, samt qvidde, och ville intet gerna följa de andra i dansen. Flickan kunde nu förstå, att de små voro elfvor, och att hon kommit att skada den ofärdiga elfvan, hvarigenom hon sjelf ådragit sig värk i sin arm." — "En vinter hände, att under töväder det isade sig och blef halt i portlidret, genom hvilket matmodren skulle drifva boskapen att vattnas. På det att dessa ej skulle halka, ville hon, medelst en visp, stänka hett vatten i lidret, för att derefter derå strö sand. Men hon hade icke stänkt mer än en gång, då hennes arm öfverhöljdes af brännande gnistor. Hon kunde nu förstå att hon ofredat elfvorna, som hade sin gång genom portlidret." — Sjukdomar af beskaffenhet som den, hvilken sistnämnde sägen om-

talas, kallas *Elfbåster*, och till dess botande kallas i vissa orter en ört som kallas *Elfnäver* (*Marcantia polymorpha*), hvilken ört brännes så att den uppstigande röken omhvälfver den sjuke. En mängd Svenska växter bära i öfrigt namn af elfvorna, såsom elfgräs (*Spiraea ullmaria*), i hvilket de tros synnerligen väl trifvas. — För vissa sjukdomar har intill senare tider sökts bot vid så kallade *Elfquvarnar*.

Alf, en hård, grus- och klapperblandad jord, eller grus- och sandblandad lera.

Alf, i 4:de seklet sam-Konung med sin broder Yagve, som han mördade, men för hvars svärd han själf också föll. — En annan *Alf*, en ättling af Olof Trätelja, blef, jemte sin broder, Halfdan Svarte, Konung i Norrige.

Alf den lille, en skald i Konung Erik Refsilsons hof, der han lärar stått i stort anseende. Lefde i slutet af 800-talet.

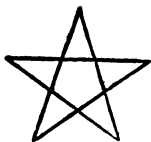
Alfarraste, en bekant fribytare eller röfvere, en bland dem, som förenade sig med Konung Olof den Helige och deltog i slaget vid Stiklarstad, der han stupade. Såsom hedning tillät Konungen honom ej att strida för hans sak, innan han med sine män lätit döpa sig.

Alfhem, ett mantals säteri, beläget i Ale härad, i Skepplanda socken af Westergöthland. Alfhem har fordom varit kungsgård och på dess ägor samt i grannskapet finnas många grafhögar. I en af dem ej långt från gården, föregifves Kung Alf ligga begravden. Dessa minnesmärken från en afslagen forntid äro emedertid mycket förstörda. Innan denna egendom kom till närvarande släkt, tillhörde den familjen Ahleheim, som år 1720 köpte hufvudgården Alfhem till skatte.

Alfhem, ett af Bohus läns forna namn. Se *Bohus län*.

Alfhild, dotter af Gandalf, Konung i Alfhem, för-mäld med Sigurd Ring och blef i detta äktenskap moder åt Ragnar Lodbrok.

Alfkors eller **Elfkors** likna fullkomligt den bekanta figuren Pentagram. Den kallas äfven *Drudenfot* (trollfot), der-af att den ansågs likna hexors fötter. Gamla urkunder förmäla ock att den ansågs för ett skyddande medel emot trolldom, äfven under medeltiden, då ordet *Satus* tecknades i alla 5 hörnen af figuren. Men vi lemna alla dessa efterrättelser vidlyftighet, och inskränka oss till underrettelsen, att alfkoret, fullkomligt liknande det gamla, ännu brukas i Wermland, ristadt eller krittadt på uthusdörrar m. m.; och tros det hafva en starkt skyddande egenskap emot allt ondt.

Alfsög, annexförsamling till Ljunby, belägen i Warbergs kontrakt af Götheborgs stift, Faurås härad och Halmstads fögderi, samt 1 mil från Falkenberg; dess areal utgör 2916 tunnland, hvaraf 190 äro sjöar och kärr, samt har 16 $\frac{3}{4}$ mtl, omkring 350 innevånare och ligger 125 fot öfver hafvet. Adr. Falkenberg, till Komm. Warberg.

Alfvel, så kallades för sin fägring Kung Alfs dotter, som Konung Sigurd på sin alderdom blef intagen

uti, men hon blef af sina bröder förgiftad, då Sigurd drog till strids mot dem för att eröfra denna skatt.

Alfta, en socken, belägen i Gestriklands kontrakt af Upsala stift, södra Helsinglands fögderi och Gefleborgs län, 6 $\frac{1}{2}$ mil från Söderhamn och hör till 2:dra kl. reg.; dess areal är 183,071 tunnland, hvaraf 8800 utgöra sjöar och kärr, samt består af 90 $\frac{5}{8}$ ofm. mtl och har 4123 innev. Socken ligger 440 fot öfver hafvet. Adr. Bollnäs.

Alfta socken med Hemsö, hör till 2:dra kl. konsist., belägen i södra kontraktet och fögderiet af Wisby stift och län, 5 $\frac{1}{4}$ mil från Wisby. Socken består af 4767 tunnland, hvaraf 860 äro sjöar och kärr, samt 23 $\frac{3}{4}$ mtl, har 627 innevånare och ligger 75 fot öfver hafsytan. Adr. Wisby.

Alfvendahl, Henrik, Öfverste, omtalas med beröm för sin tapperhet under Rigas försvar år 1656.

Alfågel, (*Fuligula glacialis*), hör till 5:te ordningen simfåglar, fam. gäsfåglar, vistas om sommaren vid träsk och sjöar i polartrakterne, allmänt i norra Lappmarken, der den företrädesvis lägger sina ägg, som äro 5 å 7 till antalet, gulaktigt blekgrå af 2 tum 1 linies längd och 1 tum 4 liniers tjocklek. Ungarne äro redan i början af Augusti flygfärdiga, och fågeln börjar då draga sig åt söder, anländer i September till Södermanlands skärgård och i November eller December utanför Skånska kusten, der den träffas hela vintern i flock, och flyttar aldrig så långt söder ut som till Italien, högst till Schweiz, der den dock ej förekommer flockvis. Fågeln längd utgör cirka 20 tum. Näbben är kort, rund, trubbig med böjd spets, svart ofvanpå med ett bredt rött, under med ett smalare gult, tvärband. Hufvudet och halsen hos hannen i vinterdrägt: hvitt med en stor svart fläck med rostbruna kanter, som börjar under öronen och går ned på sidan af halsen; i sommardrägt: med en stor askgrå fläck på sidan från näbbroten öfver ögat; hos honan i vinterdrägt: hvitt med en svartbrun fläck på hjessan och hvardera sidan af halsen; i sommardrägt: svartaktigt med en stor gråhvit fläck på sidan af halsen samt en brungrå från näbbroten öfver ögat. Kroppens undre sida hvit, öfre sidan svart med rostbruna kanter på fjädrarne. Benen blyfärgade eller stötande i rödaktigt, ögonstenarne bruna. Gammelhannen skiljes från honan genom två ganska långa, smala och spetsiga stjertpennor, samt långa spetsiga skulderfjädrar; den unga hannen, genom hvitaktiga skuldror. Fågeln lefver af musslor och snäckor, som den upphemtar genom dykning, och jagas så väl för fjädren och dunet, som äro förträffliga, som för köttet, hvilket blir smakligt, om huden affås och det får ligga ett dygn i vatten eller mjölk innan det anrättas.

Alförmådere, (*Fuligula stelleri*), hörande till ord. simfåglar, fam. gäsfåglar, vistas för sin äggläggning på Ishavets öar, men förhållandet dervid är obekant, kommer tidigt på våren, men mindre allmänt, till våra kuster, särdeles Södermanlands och Östergöthlands skärgårdar samt Gottland. Fågeln längd är 21 å 22 tum. Näbben är långdragen,

afsmalnande, enfärgad, med näsborrarna bakom munten, spetsen tvärt trubbig. Hufvudet och halsen hos hannen atlashvita, på nacken en kort tofs samt en tvärgående sjögrön fläck och en dylik blekare emellan näbben och ögat, det senare omgifvet af en svart fläck och strupen rent svart; hos honan bruna, småspräckliga, utan tofs. Kroppens undre sida brunaktig; öfre sidan, hos hannarne, främre delen hvit med långa hängande fjädrar öfver vingarna, samt svarta vingspeglar, bakre delarne svarta, hos honan rostbruna. Fågeln lever af snäckor och andra skaldjur, som upphemtas medelst dykning, samt är mycket skygg och liflig i sina rörelser.

Alger bilda en egen klass af växter, hvilka hemta sin näring blott ur det omgifvande medium, och utgöras af ett för detta ändamål afpassadt vegetativt system, kalladt thallus, som till funktionen motsvarar de högre växternas rot, stam och blad gemensamt, samt beständigt kan tillväxa genom successiv utbildning af nya delar, bestående af rundaktiga örtartade celler. De utgöra början till all vegetation, måste öfverallt föregå bildningen af högre växter, för att bereda det första organiska ämnet, som är ounggängligt för alla andra organismers fortkomst, ty ingen sten är så hård, att den icke kan tjena dem till fäste, intet vatten så rent, att det icke kan lemna dem näring och ingen luft så kall att de ej deruti kunna uthärda.

Algot Götthriksson, Fylkiskonung i Westergöthland, och svärfader åt Ingjald Illråda, han skönades likväl icke af sin ärelystne svärson, mer än de öfrige Fylkiskonungarne, utan omkom under illbragden vid hans faders graföl.

Algotson, Bengt, den siste af Sveriges Jarlar, son af Westgötha Lagmannen Algot Bengtsson och gunstling hos Magnus Smek, hvilken för hans skull återupplifvade det i 80 år nedlagda Jarla-embetet, samt utnämnde honom till Hertig af Finland och Halland. Den nåd, hvori han stod, både hos Konungen och Drottningen, tillika med hans djerfva och tilltagsna sinne, väckte mot honom mycket afund och hat, hvarföre det också stadgades som ett hufvudvilkor för förlikningen emellan Magnus och hans missnöjde undersätare, att Hertig Bengt skulle för alltid vara landsflyktig och återlemna alla sina förläningar i Sverige. Då han ej efterkom detta beslut, öfverfölls han, under sitt vistande på Rönneholm i Skåne, af Marsken Carl Ulfsson Sparre och Erengisle Sunesson, båda hans släktingar å hans gemäls sida, och mördades af dem år 1360.

Algrena, ett jernbruk i Askersunds socken af Örebro län, som har trenne härdar, 1568 skepp:d 6 lisp:d privilegieradt årligt smide, samt 75 skepp:d fräsesmide, dels med eget, dels med köpetackjern. Tillverkningen, hvarföre erlägges en hammarskatt af 14 skepp:d 18 lisp:d 13 skälp., utskeppas på Stockholm eller Götheborg. Smidesstämpeln utvisar G K med tvenne stjernor, den ena efter bokstafven K och den andra under båda bokstäfverna. Bruket disponeras af F. Mannerstråle. Med-intressenter äro B. och C. Rüttersköld.

Algustorps socken, med Sköfde, Tumberg, Härene, Bråtensby och Landa annexer, är belägen i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift, Kullings härad och 2:dra fögderiet af Elfsborgs län, samt $2\frac{1}{2}$ mil från Alingsås; hörer till 2:dra kl. konsist., består af $92\frac{1}{2}$ ofm. $58\frac{1}{2}$ fm. mtl, 27,470 tunnland, hvaraf endast 556 äro kärr och sjöar, ligger från 235 till och med 310 fot öfver hafvets yta och har 2269 innevånare. Adr. Alingsås.

Algutsboda, en socken, belägen i Uppvidinge kontrakt och härad, Wexjö stift och 1:sta fögderiet af Kronobergs län, samt $4\frac{1}{4}$ mil från Wexjö, hörer till 1:sta kl. konsist., innefattar $112\frac{3}{4}$ ofm. $84\frac{1}{2}$ fm. mtl, 60,982 tunnland i areal, af hvilka 2250 äro sjöar och kärr. Socknen har omkring 4000 innevånare och ligger 520 fot öfver hafvet. Adr. Wexjö. År 1838 stiftades här en Förliknings-kommitté, hvilken stadfästades samma år.

Vid Rostocks gård i denna socken, $\frac{3}{4}$ mil från kyrkan, ligger en liten holme i sjön, som af gården kallas Rostocksholmen. På denna holme förmenas i förra tider hafva bott en anseelig och förmögen man vid namn *Algus*, som skall varit ägare af mest hela socknen, och gifvit den sitt namn. Visst är det, att ännu synas lemningar på denna holme efter hus och byggningar, såsom af 4 byggningstomter, större än någon landskyrka här i orten; en källare af 2 rum med en jerndörr, hvilken förmenas vara densamma, som nu brukas i kyrkan till sakristie-dörr. I jorden finnas äfven en mängd tegelstenar öfverallt på denna lilla ö, hvilken om sommaren är en ganska angenäm och gräsrik plan. En stor jernkista skall der äfven blifvit funnen, som sedan varit brukad till kyrkokista, tills vid pass några och 20 år sedan, då den bortsålades. Från gården *Gelsjö* till holmen skall denne *Algus* haft en kopparbro; men huru nu härmed är, så är visst, att jemte sjösidan synes ännu lemningar efter en stor landsväg. Socknen drifver betydlig oxbandel.

Algutrum, annex till Glömminge socken, beläget i Ölands medelkontrakt af Calmar stift, Ölands södra mot och 6:te fögderiet af Calmar län samt $2\frac{1}{2}$ mil från Borgholm. Dess areal utgör 7313 tunnland, af hvilka blott 5 äro sjö och kärr, det har $22\frac{1}{2}$ mtl och ligger 180 fot öfver hafvet. Folkmängden uppgår till något öfver 1000 personer. Adr. Borgholm. Kyrkan som är af sten tillbyggdes år 1822. Altarprydnaden är från katolska tiden. Intet märkvärdigt förekommer i öfrigt i socknen, med undantag af några urgamla minnesmärken. Dessa äro: *Algutsrums borg*, hvaraf ringmuren med dess hvälfda inkörsporr ännu synes. *Gråborg* eller *Backeborg*, vester om Öfvertorps by; här finnes en vacker andaktsvärd, samt grifthögar och bauta-stenar. En bonde fann i jorden, då han uppbröt trädrötter, vid Törnbottoms by år 1827, 70 större silfvermynt, för det mesta från Carl XI:s tid, vägende tillsammans 100 lod. År 1828 fanns i *Holmestorp* i åkern ett af 2:ne guldracteater hoplödt smycke af $4\frac{1}{4}$ dukaters vikt.

Alk. i Ulfilanska bibeln detsamma som tempel, hvarföre också *Alfablot* betydde djurs offer, särdeles åt de mindre Gudarne.

Alingsås, en uppstad, belägen i Kullings eller Geseneds härad af Westergöthland och 45 $\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Stockholm. Staden erhöll privilegier af Konung Gustaf Adolf d. 21 Sept. 1619, dateerade Lödese, hvilka sedermera utvidgades åren 1620, 1624, 1627 och 1634. Den har sin största märkvärdighet såsom manufakturstad, men manufakturinrättningarna härstädes äro numera likväl blott en skugga af hvad de förr varit. De anlades år 1724. Deras grundläggare var den patriotiske Jonas Alströmer, som föddes här i staden d. 7 Jan. 1685. Tillika med den namnkunnige Polhem, utsåg han år 1723 staden till manufakturstad och anskaffade kort derpå redskap och stolar till både ylle-, bomulls- och sidenband-manufakturerna. Men af allt återstår nu endast Alingsås klädesmanufaktur och strumpfabrik, hvilka icke just drifvas med synnerlig fördel. Alingsås stadsvapen är en hjort, stående under ett träd i en skogsbäcke. Fyra marknader hållas här: d. 18 April, d. 13 Juni, d. 21 Okt. och 12 Dec. Staden äger inga särdeles märkvärdigheter. Till stadsförsamlingen höra Alingsås socken, Nohlby, Rödene, Bälinge, Hemsjö och Odenäs, alla belägna inom Elfsborgs län och Kullinge härad samt hörande jemte moderförsamlingen till 1:sta kl. reg. Stadens folkmängd uppgår till 1236 och socknarnes till 4374 personer eller tillsammans 5610, af hvilka de förra bebo 200 tomter.

Alingsås helsobrunn, belägen nära Alingsås stad, upptäcktes år 1734 af Manufaktur-läkaren Jonas (enligt andra Wilhelm) Kruse. Manufaktur-societeten har härstädes låtit uppföra ett barnhus.

Aliteration eller bokstafsrim består deri, att i 2 sammanhörande rader eller verser förekomma 3 ord, som börja med samma bokstaf, af hvilka ord tvenne finnas i första, och det tredje i början af andra raden. Aliterationen begagnades isynnerhet i den gamla Nordiska poesien, och gaf åt den ett eget hänförande behag. Tecken deraf qvarstå i runitenar och i de gamla Lanskapslagarna, äfvensom i medeltidens Latinska verser och i folkvisor. Aliterationen uttrycktes likväl icke blott på ofvan uppgifna sätt, utan äfven på mångfaldiga andra. Vi vilja till nödig upplysning meddela några exempel på alitererad vers, och först från Isländska skaldar:

Far vel fagnader,
Folld ok heila.

Rimbokstäfverna äro här 3 F.

Leto upp stiolo stupa,
Stungu i kiöl höfdom.

I detta exempel äro *St* sammansatte rimbokstäfver.

Exempel på aliteration i folkvisan:

Hör du Loke Löye,
Legodrängen min!
Du skall flyga allt land omkring
Och leta mig hammarn igen.
Thorer tämjer fålen sin i tömme.

Exempel på aliteration i folklekar:

Bro bro brea,

Exempel på aliteration i ordspråk:

Med *s*tryk och *s*tränga *s*traff
Man onda barn förvärrar.

Likaledes i gåtor:

Ludi Ludi Lätta
hoppa öfver stätta.

Aliterationen är numera nästan alldeles kommen ur bruk. Bland dem som senare begagnat densamma, är författaren till Frithiofs saga, samt senast Kandidaten Sæve. Vi tillåta oss, att ur ett stycke af den sistnämnde meddela ett par verser:

"Af Hedno hafver,
här i Upsala,
Fester firats
Fröjdfullt om Julen:
in måste mjödets
mustiga vätska;
i Okrenens uddar
jäste dess fradga.

Och skogen skakare
skälfvande böjde
fötter på fatens
fredliga slätter.
Då höjdes hugen,
herrliga drapor
från sjungande skaldar
strömmade ymnigt."

Slutligen må nämnas, att äfven i några andra folkslags poesi aliteration förekommer; men, att den ursprungligen tillhört Norden, är otvivelaktigt. **Alkali** eller lutsalt kallas sådana syrsatta kroppar, som äro de starkaste baserna, d. v. s. äga största frändskapen till syror och utmärka sig genom löslighet i vatten, stark lutsmak och förmåga att förändra åtskilliga röda växtfärger till blåa, åtskilliga blåa till gröna, och gula till bruna. Man känner fyra särskilda sådana kroppar, neml. kali, natron, lithion och ammoniak; den första kallas ock vegetabiliskt, den andra mineraliskt, den sistnämnda flygtigt lutsalt eller alkali, och de tre förstnämnda med ett gemensamt namn eldfasta alkalier, emedan de icke, såsom det sistnämnda, förflygtigas vid vanlig eller något upphöjd temperatur.

Alkavare, en kapellförsamling i Lappmarken, belägen upp i fjällen, 10 à 12 mil från Qvickjock. Endast för att gifva ett begrepp om beskaffenheten af de aflägsnare kapellen i Lappland, meddela vi här en kort beskrifning om Alkavare kapell, af en författare, som fullkomligen känt orten och förhållandena derstädes. "Det är ett slags kyrka, förmodligen ensam i sitt slag; den är af sten, hvilket låter ståtligt; men det värsta är att vägarna äro genomskinliga. De bestå nemligen rätt och slätt af gråstenar, upptrafvade på hvarandra såsom en vedkast, utan något murbruk, således naturligtvis här och der med hål på. Taket är af bräder, med ett hål midt uppå. Prest och åhörare krypa genast in i detta vedlider, när de kom-

ma, ty de hafva ingen annan undflykt för regn och oväder. Här göra de upp en eld midt på golfvet i en dervarande eldstad, och röken går upp genom det hål, som är på taket — kunde i annat fall hafva frisk utväg genom väggarna. Här ätes, drickes och sofves. Herden ligger här med sin hjord, som Polyphem låg med sin i sin grotta. Lycka att alla slags väder hafva fri passage genom väggar och tak. Hät predikas nu också, och Sakramenten utdelas. Krypris, ljung och annat slags rask på marken utgöra brändslet, ty skog finnes icke på närmare håll än Qvickjock. Hit reser nu Komministern i Qvickjock en gång om året och firar här *Midsommars-bönedagen* för Lapparne.”

Alkemi betyder egentligen kemien, ty *al* är i Arabiskan, hvarifrån ordet härstammar, den bestämda artikeln; men numera förstås dermed alltid den förefigfna guldmakarekonsten, som ifrån de äldsta ända intill nyare tider utgjort, å ena sidan ett föremål för lättrogheten och den missledda lärdomens ifriga bemödanden, å den andra för mysticismens bedrägerier, hvarigenom otaliga personer blifvit ruinerade. Emedlertid har den dock medfört ganska många nyttiga resultater, och kan anses såsom den vetenskapliga kemiens verkliga upphof, samt har således, utom de många nyttiga upptäckter, hvartill den under sin utöfning direkt gifvit anledning, hvaribland speciellt må nämnas upptäckten af porslinets tillverkningsätt i Europa, samt af många verksamma läkemedel och användbara metall-legeringar, indirekt varit orsaken till de förvånande, och i alla riktningar gagnande, resultater, hvilka kemien i senare tider, såsom vetenskap, frambragt, och hvarigenom äfven guldmakeriets fullkomliga grundlöshet blifvit tydligen ådagalagd, så att det numera väl svårigen lär finna några anhängare. Hos oss har alkemien dock ingen gång funnit något verkligt insteg, och den enda märkvärdiga företeelsen deraf är den fängne Liffländske Generalen Paykulls uppträdande, hvilken, under sin fångenskap 1706, erbjöd sig, att om han finge behålla lifvet, fastän i ständig fångenskap, årligen tillverka guld för ett värde af 1 million R:dr, och som äfven lyckades att kringgå deras uppmärksamhet, som skulle öfvervara hans försök, så att vår ryktbaraste kemist på den tiden, Urban Hjärne, hvilken sjelf var tillgifven alkemiens lärar, blef fullkomligt öfvertygad om hans förmåga att hålla sitt löfte, och att det guld, som vid hans operationer erhöles, vore frambragt af andra ämnen genom den kemiska konstens åtgärd; i följd hvaraf ock skådemynt preglades deraf med påskrift: "Hoc aurum arte chemica conflavit. Holmiæ 1706. O. A. v. Paykull." Carl XII:s oböjliga vilja gjorde dock ett hastigt slut på detta charlataneri genom det energiska yttrande, att om Paykull ock kunde göra Brunkeberg till guld, skulle han ändock dö.

Alkohol, vinspiritus, sprit, en organisk sönderdelningsprodukt, som bildas af i vatten upplöst drufsocker genom en kemisk process, kallad vinjäsning, alkohol- eller spirituös jäsning, hvarvid sockret genom medverkan af ett annat organiskt

ämne, kalladt jäst, sönderdelas i kolsyra, som bortgår med fränsning, gifvande upphof åt den rörelse i vätskan, som karakteriserar jäsningssfenomenet, samt i alkohol, som kvarstannar i den jäsande vätskan och kan afskiljas derutur genom destillation, i förening med en liten quantitet vatten. I fullkomligt rent tillstånd är alkoholen en vattenklar, ofärgad vätska af 0,795 egentlig vikt vid $+15^{\circ}$, svåg, ej oangenäm lukt, och egen brännande, allmänt bekant, smak; i större mängd och i oblandadt tillstånd nedsväljd, verkar den absolut dödande, stundom äfven då den är utspädd med vatten, i senare fallet dock vanligare i moraliskt afseende. Den kokar vid mycket lägre temperatur än vatten, neml. $+78^{\circ}$, hvilket är orsaken till att den medelst destillation kan skiljas från detta, men förenad med en viss mindre quantitet vatten, är kokpunkten ännu några grader lägre, och detta är åter orsaken till att man ej genom blott destillation kan få den fullt vattenfri, utan med tillhjälp af andra ämnen, som hafva starkare frändskap till vattnet. Den har ännu icke vid någon känd grad af köld kunnat fås att antaga fast form, men i förening med vatten fryser den vid mycket låg temperatur. Antänd förbrinner den utan återstod med blå, men föga lysande, låga och stark värmeutveckling, samt om ångan deraf till någon betydlig mängd blandas med luften, får denna egenskap af en brinnande kropp, som antändes och förbrinner med en utomordentligt stark knall (explosion). Alkoholen utgör det verksamma ämnet i alla jasta drycker, såsom vin och maltdrycker m. fl., äfvensom uti s. k. destillerade, såsom brännvin, konjak, rumm, arrack, o. dyl. De förstnämnda innehålla jemte vatten och alkohol, hvilkens mängd varierar emellan 1 proc. af volumet i svagdricka, och 25 proc. i portvin, äfven åtskilliga, dels flygtiga, dels ej flygtiga ämnen, såsom kolsyra, etherarter, socker och extraktivämne m. m. De senare, med undantag af dem, som särskildt äro försatte med socker, innehålla deremot endast flygtiga ämnen, samt alkohol och vatten, den förra från 30 till 50 proc. af volumet eller deröfver, i hvilket senare fall de egentligen få namn af sprit, och först i de senare århundradena har konsten att i denna utbildade form framställa dryckenskapsdämonen blifvit känd, enligt hvad det synes, först hos de Nordiska folkslagen, samt sedan allmänt bekant genom Arnold de Villa Novas och hans lärjunge, Raymond Lullii skrifter, hvilken senare ansåg denna upptäckt såsom en särdeles försynens nådegåfva till det försvagade människoslägtets regeneration, samt därför kallade den kostliga produkten: Aqua vitæ, lifvets vatten, samt trodde sig genom utbredandet af kännedom om dess beredning, hafva tillskyndat sina medmenniskor en utmärkt välgerning!

I fullkomligt rent tillstånd användes alkoholen egentligen blott till åtskilliga kemiska behof; i förening med en mindre quantitet vatten, i form af sprit, till en mängd tekniska ändamål, och med en större quantitet deraf i form af brännvin, såsom allmänt känt är.

Alla blomster tjena intet till. Detta gamla ordspråk, numera känt och gängse nästan uteslutande bland allmogen, betyder: att icke allt är användbart, ehuru det har skenet för sig.

Alla hugga gerna till, men ingen vill hålla om skaflet, ett gammalt ordspråk, som betecknar, att mången ser gerna en annans olycka och skada, men ingen vill anses vållande dertill. Det var i denna mening, som Konung Gustaf I på Riksdagen i Westerås 1527, der han fast beslutat att helt och hållet krossa påfveväldet, eller afsäga sig ett annars vanmäktigt och föraktligt konunganamn, yttrade bland annat till de församlade Ständerna: "Vi måge arbeta på edert bästa, så mycket vi förmå, så hafve vi dock ingen annan lön derföre att vänta, än att J gerna sägen, det yxan sutte i hufvudet på oss, fast ingen törs sjelf hålla i skaflet."

Allamitt, cerit, prismatisk cermalm, ett mineral, hörande till släktet Cer, bestående af ceroxidul, kiselsyra, jernoxid, kalk, lerjord och kopparoxid, ogenomskinligt, svartaktigt eller svart, derbt eller af bladig textur, som förekommer vid Riddarhyttan.

Allerts, Brita, dotter till en Köpman eller Fält-skr Allerts i Stockholm, Konung Carl Gustafs älskarinna, med hvilken han hade en son, Gustaf Carlsson, Grefve till Byringe och Friherre till Lindholms kloster, född 1647, död 1708. Hon erhöi af sin kunglige älskare 8 gårdar och en qvarn i Färs härad i Skåne. Skall hafva fört en mindre ordentlig lefnad både före och efter bekantskapen med Konungen.

Allerum, socken med Flenninge, belägen i Luggude kontrakt och härad af Lunds stift och Malmöhus läns 3:dje fögderi, samt $\frac{3}{4}$ mil från Helsingborg och 100 fot öfver hafvet, hörer till 2:dra kl., är alternativt reg. och patr., på så sätt att ägaren till Kulla-Gunnarstorp nämner Pastor två gånger och Konungen den tredje; består af $81\frac{1}{2}$ öfm. $59\frac{1}{2}$ fm. mtl och 14,951 tunnland, hvaraf 14 äro sjöar och kärr, samt har 2890 innevånare. Adr. Helsingborg.

Allertorp, en urgammal gård i Kinnevalds härad, Tofta socken och Småland, vid södra ändan af den så kallade Toftasjö. På denna gård skall fordom (dock blott enligt folksagan), en Konung vid namn *Alle* bott. Denne är märkvärdig för de förmåner han skänkte de tappra *Wärendsqvinnorna*, hvarom se under detta ord. Några lemningar efter den byggnad, i hvilken denne sago-Konung *Alle* bott, menar man sig ännu finna. Enligt en gammal sägen skall den dörr, som begagnas för Wederlöfs kyrka, fordom tillhört det förmenta konungahuset.

Allajer, ett i Östergöthlands skärgård brukligt fiskredskap, bestående af flera jernspetsar med hulingar fästade vid ett långt skaft af träd. Med detta redskap fångas ål under isen. - Det liknar mycket ett ljuster.

Allhelgona, annexförsamling till Skenninge, belägen i Göstrings kontrakt af Linköpings stift, Åska härad och 8:de fögderiet af Östergöthlands län, gränsar intill Skenninge och ligger 370 fot

öfver hafvet. Har 5545 tunnland, hvaraf endast 25 äro sjöar och kärr, 39 mtl och något öfver 1000 innevånare. Adr. Skenninge.

Allhelgona, annex till Nyköpings östra stadsförsamling, beläget vid Nyköping, norr om staden, i dess östra kontrakt af Strennäs stift, Rönö härad och 1:sta fögderiet af Södermanlands län. Dess läge öfver hafvet är endast 50 fot. Det innefattar en areal af 9234 tunnland, af hvilka 380 bestå af sjöar och kärr; har $27\frac{1}{4}$ mtl samt 840 innevånare. Adr. Nyköping.

Allhelgone-hjelpen. Denna af församlingarna i Calmar stift från äldre tider utgjorda afgift, som utgått af hvarje matlag, dels med $\frac{1}{4}$ skäppa säd, och dels med 4 öre s:mt, har tillfallit med $\frac{1}{3}$ hospitalet, $\frac{1}{3}$ fattiga studenter och $\frac{1}{3}$ socknens fattiga. Denna Allhelgonehjelp har tillkommit genom öfverenskommelse, enligt synodalakterna i Calmar stift d. 14 och 15 Sept. 1652, genom 1696 års stat, för hospitalet blifvit för ständig förklarad, och ytterligare konfirmerad genom Kongl. Resolution på Calmar stifts Presterskaps besvär d. 18 Juli 1733 §. 1. För närvarande utgår denna afgift med 4 öre s:mt af hvarje matlag.

Allmoge. Detta ord betydde ursprungligen det samma som folket, nationens massa, hvarföre det också hette: "Guds kärlekir ware med Konungha wårom, och så med allom allmogha hans", och Gustaf Wasa yttrade i sitt afsked till Ständerna på Rikssalen 1560, att hvad han kunnat göra för landet, derföre hade han näst Gud att tacka Sveriges allmoge. I senare tider har likväl detta ord öfvergått till en benämning på det egentliga Bondeståndet, till skillnad från herremännen. (Se *Bondestånd*.)

Allmogens klädedrägt. Från uråldriga tider tillbaka har Svenska allmogen i åtskilliga delar af landet varit utmärkt genom olika dräkter. Anledningen härtill har man sökt från flere håll. Det vissa är att den icke är en. — Der en egen klädedrägt är rådande, förmärkes äfven alltid något eget i Tolkets sinnelag, kroppsbildning, seder m. m. Våra äldsta urkunder omtala skillnad i klädedrägt efter stånd (t. ex. Riks-mal). Sådant bevisar ovedersägligen åldern af detta bruk. Men man måste antaga, att under medeltiden detta betydligt utbildats, så att vid dennas slut klädedräkten ägde sin rätta stadga och tillika största mångfald.

De gamla Svenska folkdräkterna voro både prydligare och i allmänhet kostsammare, än de nu brukliga. Bonden har af ålder satt värde på ett hederligt allvar i sin klädbonad, och om än qvinnan gjort sig häruti någon gång skyldig till en liten fäfånga, bör sådant så mycket mindre laggas henne särdeles till last, som den hvarken kunnat förleda henne, att förhäfva sig öfver vederlikar, eller eljest söka tillvinna sin gestalt något falskt anseende. Men det lärer till hennes gamla prydnads lof framför många senare, att deri verkligen låg en tanke. Den blir då ett tänkvärdt vedermäle af fornda qvinnors eljest nog obemärkta sätt att uppfatta och åskädliggöra det sköna. Klädernas dyrhet ersattes genom deras verk-

liga värde. Också föranledde hvarken någon ovaraktighet i dräkten, eller förändrade bruk till tättare omkostnader. En klädning med tillbehör af prydnader fick betjena icke blott köparen, så länge han lefde, utan äfven efterkommande i tredje och fjärde led. — Den första yttring i afseende på gamla drägters bibehållande skedde redan under Gustaf I:s tid. Märkligt är, att denna yttring utgick från folket. Det var nemligen Dalkarlarne, som till honom läto ingifva en böneskrift, deri de bland annat anhöllo, att han icke måtte "införa i landet någon ny och ovanlig klädedrägt." Det vid denna tid, särdeles under nämnde Konungs sista regeringsår, stigande öfverflödet väckte säkerligen allmänhetens uppmärksamhet. Det blefve för vidlyftigt att anföra alla de mått och steg, som af senare Svenska regenter, särdeles Wasakonungarne, blifvit vidtagna, dels för gamla klädedrägters bibehållande, dels för uppmuntran af bruket utaf inhemska tyger (hvad Carl XI för samma sak verkade, förtjenar alltid att behjertas). Vi inskränka oss till anförandet af ett ganska nytt, utmärkt vackert dithörande konungsligt drag. År 1816, då Konung Carl XIV Johan, såsom Kronprins, under en resa befann sig vid Wreta gästgifwaregård i Östergötland, och der såsom vanligt, omgafs af mycken allmoge, skänkte han en duk åt hvar och en hustru och flicka bland det församlade folket, som var klädd i inhemska dräkt, för att uppmuntra dem att afstå från utländska tyger, och i allmänhet från det öfverflöd, som är mycket rådande i dessa trakter, samt återgå till den gamla enfalden och måttligheten.

Till utmärkt vackra enskilda åtgärder i denna sak hör den förening, som i Hällefors socken af Wermland kring år 1816 blifvit stiftad af en Fröken Charlotta Heijkensköld, jemte flera fruntimmer, till åstadkommande af en enkel folkdräkt inom församlingen. Denna bestod i en blå kjortel med 3 rader röda och smala ylleband, hvitt förkläde, hvit tröja och ett rött och hvitt ylle-lifband med silfverspänne, jemte en hvit uppstående krage. Utom silfverspännet måste allt vara förfärdigadt med egna händer. Dräkten är tillika en hedersdräkt, så att den brud, som ej får bära krona, ej heller får begagna dräkten. — Stiftarinnorna sjelfva voro de första, som visade sig klädda i den nya dräkten i kyrkan. Men framför allt förtjenar nämnas, att denna dräkt hos allmogen i kringliggande trakter vann ett sådant bifall, att den mer och mer antogs, icke allenast i Hällefors, utan äfven i flera kringliggande församlingar. Till och med i Philipsstad begynte den komma i bruk. — Ändtligen må det tillåtas oss härtill lägga ett dylikt drag, neml. det att Herr Öfverstelöjtnanten Ihre, ägare af Skenäs gods i Wingäkers socken af Södermanland, nyligen förståndigat sina underhafvande, att icke aflägga den i socknen brukliga gamla dräkten. Ett sockenstämmobeslut i samma ärende och i samma socken fattades äfven för någon tid sedan, utgörande dock endast ett upplifvande af ett äldre dylikt af Kgl. Maj:it stadfästadt beslut från medlet af 1700-talet.

Vi anse oss göra våra läsare ett nöje med att meddela en kort underrättelse om de märkligaste af

de folkdräkter, som i olika delar af vårt land intill början af 1800-talet varit och till en del ännu äro brukliga. Vi betrakta således dessa till en början i Svea rike, och vända oss först till Upland, der, förmodligen i anseende till hufvudstadens närhet, icke mer än en enda folkdräkt är bruklig, då man undantar skärgårdsdräkten, hvilken likväl på få förändringar när, är lika i alla Svenska skärgårdar. Den nämnda dräkten är bruklig i *Ha/verö* annexförsamling, som utgör en större ö vid Uplands nordöstra kust. Hvad som isynnerhet utmärker den här brukliga dräkten är kvinnornas turbanlika hufvudbonader, samt deras prydliga s. k. *brostlappar*. Icke utan skäl har man antagit, att Häfveröboarne utgöra en egen stam, som i fornda dagar sjöledes anländt och bosatt sig på ön. Men om denna dräkt har man hittills icke haft någon skriftlig underrättelse. — Väl har äfven i Skoklosters socken en egen folkdräkt varit bruklig, som utvisade medeltidens prakt och smak, men denna upphörde alldeles i början af sistförflutna århundrade.

Södermanland har, enligt hvad man antagit, i fordomtima blifvit bebyggdt af många stammar. Här äro derföre en myckenhet olika dräkter i bruk. De kunna väl ännu upptäckas i hvarje härad, för att icke säga socken. Men synbarast äro de i Sotholms härad och den s. k. Wingäkersbygden. Sotholmsdräkten har dock nästan endast bibehållit sig utslutande i Sorunda vidsträckt socken, men likväl finnas tecken deraf i Hanninge socknar — kanske af en tillfällighet. Sorundabonden är lika utmärkt till väsen, som i det yttre. Men vi hålla oss nu endast till klädedräkten. Männernes gamla dräkt är dock här mycket förändrad. Kvinnorna utmärka sig särdeles genom snitten på deras åt hufvudet tätt sittande mössor, samt deras ljusblå kostor och broscher af silfver. Sommartiden bära de röda lif, äfvensom merendels bruna kjortlar och röda strumpor. De yngre hafva kring hufvudet en brokig halsduk, som de veta att ganska täckt linda, så att den får utseende af en turban. — Wingäkersdräkten är allmänt känd. Den består hufvudsakligen af hvitt vadmal, hvaraf så väl män, som kvinnor begagna sig till långa rockar — af hvilka kvinnornas utgöra ett slags öfverplagg. Bland kvinnorna äro brandgula underkläder af ålder brukliga, samt ett slags bälten af tätt vid hvarandra sittande silfverbucklor, till formen ej olika dem man någon gång finner i hedniska grafvar. Dessa bälten kunna uppstiga i värde till 100 R:dr Bko. Om kvinnornas hufvudbonader, isynnerhet de, som nyttjas vid högtider, vore mycket att säga. De äro nog utmärkta för att icke kunna antagas vara af Svenskt ursprung. — Äfven i angränsande Österåkers socken har allmogen sin egna klädedräkt, endast i vissa delar skiljaktigt från den förra. Det har blifvit sagdt, att folkdräkten i Österåker liknar Grekiska kvinnornas i Archipelagen. Vi nämna detta endast derföre, att det blifvit yttradt af en utmärkt kännare, neml. Friherre A. L. Stjerneld. Några andra märkbara folkdräkter förekomma icke i Södermanland. En äldre författare (Svanander) yttrar, att klädedräkten i norra delen af Eara härad i Skåne,

hvilken är utmärkt vacker, liknar klädedräkten på öarna i Mälaren. Hvad han härmed menat är svårt att säga. Hvad vi känna är, att i Grödinge socken allt upp till Ytter-Enhörna märkas spår af egenheter i klädsel.

I *Westmanland* finnas numera endast få spår af gamla folkdräkter. Hit hör den, som begagnas i Manktorps socken af Snäfringe härad. Det mest utmärkande i denna dräkt är kvinnornas hjerta lif, röda strumpor (nu nästan aflagda), äfvensom snitten, färgen och randningen på deras tröjor. Vida utmärktare är klädedräkten i Fellingsbro socken. Den består hufvudsakligen af svart rock, stofferad med röd ståndkrage, röda uppslag och röd kant längs knappraden vid bröstet, samt byxor af sämskskiinn. För kvinnfolken: svart kjortel, svart tröja, hvit halsduk, hvitt förkläde, samt hvitt "huckle." Man har antagit, att denna klädedräkt blifvit anlagd under Engelbrektska oroligheterna, hvori socknens både män och kvinnor ärofullt deltagit. Sådant är dock osäkert. Likväl finnes ännu en förordning i Örebro kyrkas arkif från Carl XI:s tid, som påhjunder, att denna dräkt, som för församlingen återkallar så ärofulla tider och händelser, vid vite ej får afläggas. Samma förordning förnyades af Carl XII, med tillägg, att förordningen borde hvarje Midsommarsdag uppläsas från predikstolen. Att sådant likväl icke skett, torde den förening utvisa, som år 1793 tillvägabragtes i allmän sockenstämma, hvarigenom man öfverenskom, att icke afläggas den gamla dräkten. — Slutligen torde förtjena anföras, att då vid år 1835 några sockneboer, klädda i sin folkdräkt, uppvaktade Konung Carl XIV Johan, högst densamme, sedan han blifvit underrättad om dräktens ursprung, yttrat, att "en sådan hedersdräkt väl vore värd att bära."

Äfven i *Nerike* har man anmärkt åtskilliga klädedräkter, ehuru få spår deraf återstå; ja, man säger sig kunna på snitten af rocken dömma till socknen från hvilken en Nerikesbo är. Spåren hafva likväl numera betydligt försvunnit. Den mest utmärkande folkdräkt i Nerike, är tvifvelsutan den som förekommer i Stora Mällösa socken. Kvinnornas besynnerliga sommarhattar med breda och högröda band, som fladdra kring axlarna, emedan de aldrig få tillknytas under hakan, förtjena ses. Likaledes deras virkade och prydliga linnen, alltid försedda med ståndkragar, samt framtill mycket urringade lif.

Några härader i *Wernland* hafva äfven sina egenheter i klädseln, såsom Jösse och Fryckdals, hvilkas innevånare i öfrigt på mångahanda sätt utmärka sig. Jösse-häradsdräkten anses likna innevånarnes i Göinge härad af Skåne, med hvilka Jössehåringarne sägas hafva många liknande drag. Men om de Wernländska dräkterna är ännu alltför litet bekant. Snart torde det blifva för sent, att åt dem egna uppmärksamheten.

Vi komma ändtligen till *Dalarna*. Att vidlyftigt orda om de här brukliga folkdräkterna, som äro olika snart sagdt i hvar socken, åtminstone i Öster-Dalarna, anse vi öfverflödigt, då så många derom skrifvit och egenheterna nästan äro för hvar och

en synbara, helst Dalfolket gör årliga utvandringar allt landet omkring. Det förtjenar emedertid nämnas, att dräkten ännu är så allmän och afhäl-len, att annan dräkt der alls icke lides. I södra Dalarna är likväl dräkten föga märkbar. Likväl äro här nästan i hvarje socken små egenheter märkbara. Sälunda nyttjas i Stora Husby socken sommartiden af kvinnorna en slags ganska täcka skärmhufvudbonader, som sannolikt hafva ett syd-ländskt ursprung.

Norrland har varit ganska utmärkt i ifrågavarande hänseende, och kan derom nästan sägas hvad som om Dalarna är sagdt, dock med den stora skillnaden, att de gamla dräkterna här för det mesta kommit ur bruk. Några af dem tyckas i vissa delar liknat de Dalska, såsom den i Heda socken uti Härjeådal. I Matmars socken af Jemtland har intill senare tider en ganska vacker folkdräkt nyttjats, äfvensom i Hammardals socken, der den så kallade *kult-lufvan* ännu allmänneligen brukas, och *helikan* (hos Dalfolket hilka) af hampväf. Utrymmet nekar oss utförligare orda i ämnet.

Vi komma slutligen till Götha rike; och hvad först beträffar *Östergöthland*, så känna vi i detta landskap endast en folkdräkt, neml. den, som är bruklig i Wånga socken af landskapets Bergslags. Männen bära här på hufvudet en så kallad *glada* eller *fikmössa*, samt äro i öfrigt klädda i *stäck-tröja*, långtröja, holkbyxor o. s. v. Det utmärkande i kvinnornas klädedräkt är hufvudklädet, som de på ett eget sätt fästa på hufvudet, samt den med långa skjört försedda vadmalströjan och den mångveckade kjortelen. — Såsom någonting eget förtjenar anmärkas, att de nyssnämnde holkbyxorna (egentligen sommarplagg), hvilka i början af 1800-talet begynte afläggas, vid år 1814 åter kommo i bruk, så att nästan hvarje sockenbo ägde sådana. Nu begynna de åter afläggas. Vidare förtjenar nämnas, att då år 1842 de två äldste Prinsarne, under en resa, en stund uppehöll sig i Wånga kyrkoby, och der omgäfvos af en stor del utaf socknens allmoge, en af dem till den församlade menigheten yttrade: "jag ser, att J ären dugtigt folk och härstammen från Dalarna; hållen vid eder gamle dräkt."

I *Westergöthland* äro ganska få folkdräkter bekanta. De af oss kända förekomma i Rackeby socken på Kållands ö, samt i den så kallade Markbyggden. Äfven i trakten af Kinnekulle synas åtminstone tecken efter en gammal sommardräkt hos folket. Af dessa dräkter har den Markska varit utmärkt, synnerligen derigenom, att den (åtminstone ännu på 1750-talet) bestått uteslutande af tyger, dem Markboarna sjelfva tillverkat. Folkdräkten i Rackeby socken är mer utmärkt. De äldre i församlingen nyttja der ännu hvita rockar, nästan af samma snitt, som Dalkarlarnes, och byxor af samma tyg med knäband af hjerta färger. Kvinnorna äro sommartiden klädda i röda lif och en besynnerlig krage med spetsar af hvitt linne, en mångfärgad yllekjortel, brossa och en täck ganska egen skärmhuit på hufvudet. Vi förbigå de öfriga egenheterna.

I *Dahlsland* förspörjes numera få tecken till någon egenhet i klädedräkten. En sådan förekom-

mer likväl i Ertemarks socken af Wedbo härad, der de utmärkt vackra qvinnorna bära på hufvudet en stor hvit duk, så satt, att den liknar ett uppslaget dok. En 90-årig f. d. Riksdagsman i Gesäters socken af samma härad har berättat oss, att i hans barndom en folkdräkt varit i vissa delar af Dahlsland bruklig, men hvaraf han blott erinrade sig de stora långa hvita rockarna.

Bohus län utmärker sig lika litet i ifrågavarande afseende. Den förr omtalade skärgårdsdräkten är här rådande. Dock hafva i slutet af 1700-talet här blifvit anmärkta några vackra dräkter, såsom då ännu gängse. Isynnerhet var i Wette härad en ganska täck qvinnodräkt bruklig.

De *Småländska* folkdräkterna hafva varit lika många, som utmärkta. Den märkligaste af dem, den *Wärendska*, är allmänt känd. I förbigående vilja vi nämna, att det mycket omtalade, så kallade *Fälltecknet*, såsom man tror, ett minne efter *Wärendsqvinnornas* bekanta strid, är under detta namn känt och brukligt äfven i vissa delar af *Blekinge*. — Eljest förekomma i *Småland* 2 slags klädedräkter, som äro mindre bekanta. Vål äro de nu till större delen aflagda, men de torde dock förtjena att med några ord omnämnas. Den ena af dessa folkdräkter är bruklig hos de gamle i *Urshult* socken och kringliggande trakter, samt den andra likaledes hos utgamle af båda könen i *Westbo* härad. *Urshult-männen* kläda sig i svarta eller gråa tröjor med mycket långa skjort samt uppslag af ljusblått tyg, gula skinbyxor, prälade af många broderier, vidt utbredda skjortkragar, likaledes på det sinnrikaste utsydda. Qvinnorna flåta sitt hår med mångfärgade band, hvilka utflyta ur lockarna långt ned på ryggen. På halsen bära de korskedjor af silfver med så kallade *löf*. Vidare begagnas rödt lif och röd klädning med svart sammetsbord. Vi förbigå det mindre väsendtliga. — *Westbobondens* har liknat den i *Norrvinge* härad. På hufvudet bar han en så kallad *Picklufva* eller *Trinhätta*, samt var för öfrigt klädd i en vadmalsströja, som räckte till knäna, helskuret lifstycke af skinn och mycket vida byxor m. m. Det utmärktaste hos qvinnorna var den s. k. *Språnghufvan* af hvit tråd, nästan som ett nät. Vid högtidliga tillfällen brukades svarta klädeskappor, antingen med rund krage med tunnt jernbleck uti, eller en bredare, som i många rynkor låg ned på skuldrorna. Uti kappan voro stora förgyllda spännen och löf af tunnt silfverbleck; långa vantar af kläde, med silkessöm och räfskinsbräm, samt handskarna med silke af alla färger utsydda.

Om folkdräkten i det beryktade *Wärend* yttrar sig *Linné*: "Här skattas för den största odygd, att införa främmande seder, ty om någon kommer ifrån en annan socken att här bo och vill behålla sin förra klädedrägt, eller om någon infödd vill efterapa främmande klädnad, blir den af alla begäddad, såsom en högfärdig." Icke desto mindre är denna dräkt, åtminstone i de flesta socknar, såsom i *Wirestad* af *Albo* härad, för omkring 30 år sedan alldeles aflagd.

Blekinge är ännu i dag ganska utmärkt för sina vackra folkdräkter. Men de bestå till stor del af utländska tyger. "Dock hafva på vissa orter de hemmavädda tygerna utträngt de utländska, såsom i *Jemshög* socken mot *Småländsgränsen*." — "Det är der icke sällsynt, till och med om *Söndagarne*, att se hederliga bondhustrur och deras döttrar med hemvädda blå- eller gulrandiga och rutiga lärftskläden, äfvensom af dem sjelfva vädda fina vadmalskjortlar och lifstycken, jemväl hemfärgade af en vacker purpurfärg. Deras blåa och bjertröda strumpor färgas mest af dem sjelfva."

Den *Blekingska* dräkten anses för den dyrbaraste och prydligaste af alla i *Sverige*. Dess ålder torde dock icke vara mycket hög. Det förtjenar anmärkas, att *Konung Gustaf III* under en resa genom *Blekinge*, då en större myckenhet af allmogen hade församlat sig kring hans vagn, beundrat folkets vackra klädsel och dervid yttrat: "Detta är en ganska vacker dräkt." — Vi hafva rätt många efterrättelser om *Blekingska* folkdräkter. Männen bära benkläder af gult skinn eller af fint linne, prydligt utsydda, hvita eller färgade, och ofta konstigt stickade västar, samt blåa jackor. Deras skjortor äro isynnerhet fina, och den hvita skjortkragen hänger, enligt medeltidens riddarebruk, ned öfver halsduken och axlarna, samt är stickad och beprydd på mångfaldigt sätt med blommor och andra sirater. På samma vis måste ock skjortärmarne räckas fram till handen, likasom manschetter, hvilka äro brokigt krusade och utsydda. De vackra qvinnorna fä äfven ett nytt behag af deras dräkt. Deras linne är ännu finare och hvitare än männernes. *Lintygsärmarna* äro ofta ganska vida och stundom stickade med blåa eller rödbrokiga ringar. Deras nätta och korta lifstycken sitta tätt intill kroppen samt röja på det fördelaktigaste den smidiga växten och den sköna barmen. Dessa lifstycken äro vanligen röda, blå och hvita; många hafva dem af sidentyg och nyttja derjemte små granna silfverspännen och halskedjor, samt många glänsande hängen. Man betäcker ofta lifstycket med ett silkeskläde, hvars fällar äro guld- och silfverstickade, eller med blå, röd eller hvit halsduk, allt efter lifstyckets färg. Håret är flätadt och prydt med en nätt mössa, samt ett litet stycke, eller ock betäcka de hufvudet rätt artigt med ett fint kläde. Qvinnfolken hafva blåa eller hvita strumpor med mångfaldigt brokiga kilar och prydnader. — Dock bör anmärkas, att de *Blekingska* folkdräkterna äro eller hafva varit nästan lika många, som socknarna eller åtminstone häraderna. Den dyrbaraste och tillika praktfullaste dräkten verstades är tvifvelsutan den, som till senare tider varit bruklig i *Jemshög* socken. Till densamma hörde t. ex. de så kallade *Uplöt* eller lifstycken af rödt eller grönt sammet med silfvergaloner i sömmarne, kjortlar af rödt charlakan, kantade nedomkring med silfverspetsar och sammetsborder.

Skåne kan i förevarande hänseende fullt ut jemföras med *Blekinge*, ty bådas folkdräkter har mycket gemensamt. Dock äro de *Skånska* folkdräkterna ännu flera. Men så praktfulla än högtidsdräkterna

äro, utmärker sig hvardagsdräkterna i enkelhet. På de förras dyrbarhet äfven i fordna tider kan följande lilla folklegend tjena till bevis: I Stora Herrestads östra vång, nära en källa, tilldrog sig i forntiden följande händelse: "En ung och rik flicka, som allmänt kallades *Thora lilla*, hade förlöfvat sig med en gosse i Stora Köpinge. Någon tid före bröllopet ville hon gå och besöka sin fastman; bepryde sig derföre med silfver och guld, efter tidens sed, samt begaf sig på väg, hvarunder hon i anseende till den starka solhettan blef ganska varm; hon stannade derföre vid källan, att förfriska sig. Men förrän hon lutade sig ned, löste hon det gyllne bältet. Vid källan satt en arm tiggare, hvilken blef betagen i hennes gyllne smycken, hvarföre han dödade den unga flickan och borttog hennes prydnad och skrud, men lät den döda kroppen qvarligga. Källan kallades derefter *Thora lillas källa*."

Om de på *Gottland* brukliga folkdräkterna är alltför litet bekant; det vete vi, att innevånarna i Rohne socken intill senare tider varit utmärkta för sin dräkt, till hvilken hörde hvita, knäsida tröjor, liststycken af svart tyg (*sparta budordet* kalladt), som hopsnördes utöfver tröjan, m. m. I öfrigt är vid *Gottlands* kuster vanlig sjömansdräkt rådande.

Olands-qvinornas hafva från urminnes tider tillbaka varit utmärkta för sin färdighet i konstsömmeri. Icke mindre än 20 olika slag af sådana konst-sömnader hafva varit på ön bekanta. Qvinornas hafva äfven ganska väl känt konsten, att med inhemsk växter färga sina hemväfda tyger. En följd häraf är att folkdrägten på ön måste hafva varit något egen. Männens vida korthyxor äro mycket omtalade, äfvensom de många broderierna på de flesta af deras plagg. Qvinornas hafva håret ganska täckt viradt om sina hufvuden, brokiga kläden, och deras plagg hafva i öfrigt varit på det aldrakonstigaste sätt virkade. Allmogens dynor och sängtäcknen m. m. ser man här lika artigt prydda med de sinnrikaste sömnader, merendels med ullgarn.

Slutligen bör med några ord ihågkommas *Lapparnes* klädedrägt, hvilken har rätt många egenheter. Det märkligaste och dyrbaraste plagget af denna dräkt är den så kallade *silfverkragen* (kraka) af mörkt kläde, liknande en gammalmodig nattkappa. På denna krage är en stor mängd prydnader af silfver fastsydda parvis på ömse sidor. En silfverkrage kan i värde uppgå till 20 renar. — Till de dyrbarare delar af bonaden hör likaledes det så kallade *silfverbältet*, som är 2 tum bredt och af läder. Dervid äro förgyllda silfverplåtar med löfverk så tätt invid hvarandra fästade, att intet af sjelfva bältet synes. — Bältena nyttjas både af män och qvinor, men kragarna endast af de senare. — I öfrigt hafva både deras klädedrägter mycket gemensamt. Sålunda bruka så väl män som qvinor *byxor*, af hvilka de sistnämndas oftast äro röda. Vidare: *kolt* (kapte), som liknar en skjorta, och är af vadmal eller kläde, till färgen merendels blå. — *Skinnpälarnas* snitt är enahanda med koltarnas. — Lapparne bruka ingen väst, utan i dess ställe ett *harmkläde* (åtså-leppa), som liknar en nattkappa utan

krage, och är af kläde eller vadmal, samt tjenar äfven till ficka. Den är försedd med mångfaldiga prydnader. — Lapparnes mössa är konisk som en sockertopp. Den består af flera små klädesstycken, alla i form af trianglar. Den vanligaste färgen är mörkblå med rött mellanlägg i sömmarna. Qvinornas mössor i sydligare Lappmarkerna äro likväl merendels röda. Ett öfverplagg, som qvinorna nyttja öfver sina mössor, kallas *rafte*, och ett annat, som kallas *njalne-fatte*, betäcker hals, axlar och bröst. — Anmärkas bör, att numera få fullständiga Lappdräkter finnas i Lappmarken, hvarföre de, som äro öfriga, nästan oalltät gå i län.

Allmänningar kallas de större eller mindre skogar, som vissa menigheter i skoglösare trakter hafva till gemensamt bruk. De äro: *Krono-allmänningar*, *Härads-allmänningar* eller *Socken-allmänningar* m. fl. Dock är med deras begagnande förordnad skyldigheten att begära så kallad utsyning, hvarvid behöfvet, vare sig af timmer, gärdsel eller bränsle o. s. v., måste behörigen styrkas. Erfarenheten har visat, att allmänningarna, åtminstone på vissa orter, icke medföra den nytta som man skulle förmoda. Ty när man betänker, att en landtman, som erhållit utsyning, t. ex. af några timmerstockar, måste färdas 6 å 7 mil för att desamma afhemta, hvilket kan upptaga en tid af närmare en vecka, blifver den nytta, han deraf drager, icke särdeles stor. Detta gäller likväl hufvudsakligen bränslet. En annan olägenhet, som allmänningarna medföra, är den anledning till äverkan som de gifva. Det säkra är neml. att största antalet af dylika förbrytelser ske vid sådana allmänningar.

Allmännings-ransakningar anställas af Landshöfdingarne å Kronans skogar, till utrönande af skogens tillstånd och behörigheten af de intägter och odlingar, som derå kunna hafva blifvit gjorda. **Allmänningsöre**, en gammal i Sverige bruklig skatt, uppkommen, såsom man antagit, på 1300-talet, deraf att vissa stora skogar, under namn af Krono-allmänningar, tillerkändes det allmänna. Allmänningsören erlades för enskildt begagnande efter behof af dessa skogar. Skatten har långt för detta upphört.

Allochroyt, grossula, aplom, ett slags grön granit, hörande till silikaternes släkte och bestående af kiselsyra med lerjord, kalkjord och manganoxidul, genomskinlig, gul eller brungrön, derb eller i små kristaller, som förekommer vid Dannemora. **Allons, Nikolaus H.**, Erkebiskop i Upsala från år 1292 till 1305, då han afled. Berömmes för vård om ordentliga inventarier öfver kyrkor och prestgårdar, samt inrättandet af sjukhus. Hade af Påfven fått tillåtelse att med vigvatten skära och rena de kyrkogårdar, som blifvit vanhelgade genom mord och otukt.

Allriker-gata. I fordomtima, då på alshärjartingen vid Mora stenar, en mil från Upsala, Konung valdes, stadgades i en gammal lag, att han skulle rida sin Allriker-gata (Eriks-gata) i följande ordning: "Af Upsala äga de att honom följa och

"till Strängianäs. Der äga Södermän att vedertaga och honom med grud och gisslan till Svintuna följa. Der skola Östgöthar honom med gisslan möta och följa genom land sitt och så till midt på skogen Holavid. Der skola Smäländningar honom möta och följa till Juneback. Der äga Westgöthar honom möta med grud och gisslan och följa till Ramundeboda. Der skola honom Neri-kare möta och genom land sitt följa till Uppbo-ga bro. Der skola Westmän med grud och frid honom möta och följa till Östanbro. Der möta Uppländningar och beledsaga honom till Upsala. Då är den Konung till land och rike lagliga kommen, och hafver rätter Allrikes-gata ridit. Då må han i Upsala kyrka af Biskoparne till kronan vigas."

Allstrum, ett jernbruk i Alsters socken af Werm-land, som har en härd, 460 skepp:d årligt privilegieradt smide, samt 60 skepp:d frälsesmide, med eget tackjern. För tillverkningen, som skeppas på Götheborg, erlägges i hammarskatt 4 skepp:d. Smidesstämpeln visar sammanbundna bokstäfverna M. U., hvaröfver synes en halfmåne, samt på hvar-dera sidan en prick. Bruket ägare är för närvarande C. F. Lexow.

Alluvium kallas de lösa jord-, sand- eller rullstenslager, som tydligen äro bildade genom vattnets verkan vid allmännare eller partiellare öfversvämningar, äfvensom genom floders förändrade lopp.

Alm, (*Ulmus campestris*), ett stort träd, som förekommer enstaka i rikets medlersta och sydliga provinser, men ej norr om 61:sta graden. Veden är tung och stark, samt står väl emot röta, och användes så väl till fanér som gröfre slöjdarbeten. Inre barken begagnas i medicinen. Trädet anses behöfva 120 å 140 år till full mognad, men bibehåller sig ännu längre kärnfriskt. En annan art af samma släkte, (*Ulmus effusa*), förekommer i sydliga delen af Öland, och kallas der *Vres-alm*, i anseende till vedens vresighet och seghet.

Almanach. I stället för de nu brukliga almanachor, hvilka icke äro synnerligen gamla, begagnade nordboerna i foräna tider så kallade runstafvar (se om dem under detta ord). Man har sig bekant, att när mot slutet af medeltiden dessa begynte komma ur bruk, Biskoparne vid prestmöten (åtminstone i Upland) utdelade till det lägre presterskapet små, på pergament eller papper skrifna eller tryckta, efterrättelser om årets helgedagar m. m. Åtskilliga sådana finnas ännu i behåll. Den första Svenska almanach, som man känner, är författad af Boktorn Thomas Leger, samt tryckt i Upsala år 1540. År 1585 utkom en almanach af Petrus Olai Wadcenencius med bifogad *Conjectura Astrologica*. År 1588 utkom Oleri almanach, 1592 Paulini Gothii almanach, tryckt i Greifswald, samt 1596 Blakovii almanach. — Från och med år 1600 utkommo almanachor alla år. 1600 års almanach är utgifven af Olaus Andrae och Gerardus Gerici, samt dedicerad till Gustaf Adolf. För år 1606 utgafs, jemte almanachar, ett särskildt Prognosticon eller en underrättelse om hvad under året borde

och icke borde företagas. Sådana prognostica åtföljde sedermera almanachorna under hela århundradet. År 1611 utkommo tvenne almanachor, båda tryckta i Stockholm. År 1647 utkommo icke mindre än trenne almanachor, samt år 1658 sex dylika för året. År 1678 utkommo tre almanachor. Uti en af dem finnas införda några astrologiska efterrättelser, hvilka dock författaren säger sig inryckt, mera för att göra folket till viljes, "emedan han såge att *Mundus vult decipi*, än af betydelse att de ägde någon grund." Ibland 1679 års almanachor, som äro till antalet 5, är en som innehåller en förteckning på de blommor, hvilka man kan hafva uti hvarje månad hela året igenom. I 1686 års almanach, utgifven af Professor Spole, har denne infört det privilegium, angående sina almanachors utgifvande af trycket, som Konung Carl XI år 1686 honom förunnat. Deruti förordnas äfven, att ingen från utländskt språk öfversatt almanach må af trycket utgå, med mindre den af Spole eller någon annan Professor vederbörligen öfversäges. 1695 års almanach innehåller en uttolkning af de i almanachan förekommande namn. En af dessa almanachor innehåller en efterrättelse om nya styrels ursprung och instiftelse.

Vid denna tid öfverlades mycket här i landet om en förbättrad almanach, helst skillnaden emellan den Julianska och Gregorianska kalendern år 1700 skulle utgöra elfva dagar. Utaf Konung Carl XII blef Biskop Bilberg förordnad att i fleres närvaro härom öfverlägga samt sedermera inlemnade deras förslag, hvadan ock samma år, sedan äfven flere andra, deribland Olof Rudbeck, inkommit med förslag, beslöts, att skottdagen för år 1700 skulle utelemnas; men som tideräkningen derigenom kom i oreda och Svenska kalendern blef olika de utländska, intogs åter skottdagen år 1712. Konungen hade dock tillåtit sina Tyska provinser att följa utländska kalendrär. År 1701 utkommo icke mindre än 6 almanachor; detta år började båda stylarna att i almanachorna införas, neml. den nya bredvid den gamla, som ännu då var gängse. 1710 års almanach pryddes för första gången med kopparstick för hvarje månad. År 1711 utkom för första gången en kontorsalmanach in fol. pat. Omkring år 1720 utkommo, jemte almanachorna, åtskilliga "öförgripliga tankar" om kalenderns förbättrande. Uti Buhrmans almanach af år 1724 finnes intagen en afhandling "om de otillbörliga skiljakthigheter, som finnas emellan de almanachor, hvilka årligen i landet utkomma." Författaren åberopar härvid en Kongl. Förordning af d. 19 Mars 1707, hvarigenom han ville förekomma sådana almanachors utgifvande, som antingen voro oriktiga eller innehöllo orimliga saker. I 1740 års almanach, utgifven af Professor Anders Celsius, finnes intaget följande: "Hans Kongl. Maj:t har uti Rådskammaren d. 30 Jan. 1739 tvenne af mig i underdanighet ingifne memorialer allernådigst velat bifalla, och förordnat att hädanefter bör: 1:o Påsken celebreras på den Söndagen, som, efter astronomisk uträkning, infaller näst efter den närmaste fullmånan till vårdag-jemningen; 2:o Distingen i Upsala hålles när det

andra nyet, som är närmast vintersolståndet, går i fylle." År 1741 blef, i anledning af Konsistorii i Upsala och Presteståndets hemställan, förordnad, att de trenne Evangelier, neml. på den 25, 26 och 27 Söndagen efter Hel. Trefaldighet, skulle, som vanlighet, efter hvarannan införas o. s. v., hvarjämte förordnades, att vederbörlige skulle inkomma med förslag, till förbättring i kalendariet. Några år derefter, eller 1745, inrycktes i årets almanach ett dylikt förslag. Fyra år derefter, eller 1749, började almanachorna, enligt Kongl. Resolutionen d. 17 Okt. 1747, att utgifvas af Kongl. Vetenskaps-Akademien. Uti nämnde resolution stadgas, att ingen är tillåtet att utgifva någon almanach, som icke är af denna Akademi öfversedd och rättad, samt att Vetenskaps-Akademien ensamt äger privilegium till almanachors utgivande, så snart frihetsåren för dem, som äga sådana privilegier, lupit till ända. — Detta års almanachor äro tre, neml. till Stockholms, Lunds och Götheborgs polhöjder. År 1750 utkom en underrättelse af Prof. Strömer om olägenheten af den Julianska tideräkningen samt fördelarna af den Gregorianska. — Ändtligen år 1753 blef den s. k. Gregorianska eller *nya stilen* här i Sverige antagen genom elfva dagars uteslutande ur Februari månad. Utaf Konungens befallning derom, som är af d. 24 Febr. 1752, finnes ett utdrag uti nämnde års almanachor.

Nu något om innehållen af de så kallade prognostica samt öfriga afhandlingar, som finnas bifogade de äldre almanachorna. — I allmänhet kan om de förra sägas, att de voro uppfyllda af skrock och vidskepelse, och, såsom läsning för allmogen, ganska skadliga. Om de icke alltid äro skadliga, äro de dock alldeles onyttiga, stundom löjliga. I 1681 års almanach prognosticeras för de första veckorna af September månad: "Döden vil uppstijga uthi dhe höga Slott oc Pallattzen utan Steega, oc torde komma hem i Huusen, innan man troor eller förmodar." För Juli månad samma år förutsäges: "Wackra oc Wänlige Discurser om konst oc vetenskap kunna denna tiden, medan Hundedagarna påstå, förkortas." En följd af den ofvannämnda förordningen d. 19 Mars 1707 voro troligen de efterrättelser i almanachorna för åren 1725 o. s. v. till 1740, som angingo de föregående årens händelser och egenheter, så att man nu, i stället för det tillkommande, vände sig till det förflutna. Hvad de smärre afhandlingarna beträffar, voro dessa visserligen icke alla af synnerligt värde, men dock bättre än de förutnämnda drömmarna. — I 1743 och 1744 års almanachor förekommer en afhandling af Linné om inländska växter. I 1746 års almanach läser man en "Underrättelse för de enfalliga, som troo att solen dansar Påskdagen." — Enligt stadfästelsen för Kongl. Vetenskaps-Akademien af d. 31 Maj 1741 äger ingen utom berörde Akademi trycka och utgifva almanachor. Kongl. Förordningen d. 10 Aug. 1819 stadgar, att häftade och skurna almanachor skola hållas allmänheten tillhanda mot 4 sk. B:ko exemplaret; men att den, som stegrar priset på dem, gör sig förfallen till 33 R:dr 16 sk. B:ko böter.

Almare-Stätk, vanligen kalladt *Stäket*, ett trångt sund i Mälaren, mellan fjärdarna Sparfven och Görväln i Näs socken af Upland, igenom hvilket segelleden mellan Upsala och Stockholm löper. Öfver sundet är uppförd en vindbro. — Vid den ena stranden af sundet är en mindre, ganska täck, holme, hvarpå ligger den välbygda egendomen Stäket. Sin största märkvärdighet har denna holme af de derpå förekommande ruiner efter det beryktade *Biskops-Stäket*, hvilka finnas aftagna i Dahlbergs och Thersners bekanta verk. Detta fäste var, till en början, ett *Kronans hus*, uppfördt, som man förmodat, till värn för Upsala och Sigtuna. År 1188, vid Est- och Kurländarnes infall i Mälaren, sedan nya Sigtuna blifvit sköfladt, blef äfven Stäket förstördt, men åter kort derpå istandsatt. År 1431 lät Konung Erik af Pommern åter förstöra det. Det har sedermera intill 1518 innehaft af Upsala Erkebiskopar, då det sistnämnda år, under det Erkebiskopen Gustaf Trolle innehade det, i grund förstördes. Det kallas Norra Stäket till skillnad ifrån Södra Stäket, beläget i Wermdö socken. Den efter fästet återstående ruinen har, på senare tider vid bro- och väganläggningar, betydligt skadats.

Almby, annex under Örebro, $\frac{1}{4}$ mil från staden samt 125 fot öfver hafsytan. Dess areal är 6804 tunnland, hvaraf 70 äro sjöar och kärr. Det har 30 $\frac{3}{4}$ mtl och 950 innevånare. Adr. Örebro.

Almesåkra, annex till Malmbäcks socken och beläget 3 $\frac{3}{4}$ mil från Jönköping. Dess areal utgör 11,919 tunnland, af hvilka likväl 1890 äro sjöar och kärr. Detta annex ligger 990 fot öfver hafvet, består af 14 $\frac{1}{2}$ mtl och har närmare 700 innevånare. Adr. Jönköping.

Almlöf, Nils Wilhelm, född i Stockholm d. 24 Mars 1799, en af Svenska scenens nu lefvande störste artister. Den rol, hvari han först egentligen gjorde uppseende, var Leicesters i sorgspelet *Maria Stuart*, der hans övanligt fördelaktiga figur isynnerhet imponerade. Hans rätta genre är tragedien, ehuru han äfven med fördel uppträder i det romantiska skådespelet, till och med i komedien. År 1829 företog han en konstresa till Paris. Han är den förste af alla Svenske skådespelare, som blifvit framropad på teatern, hvilket skedde i den lilla komedien: *Shakespeare kär*. Detta tilldrog sig år 1825, och gjorde epok i den Svenska teaterhistorien, men denna method, att belöna den sceniska förtjensten, har likväl sedermera blifvit mycket missbrukat.

Almosa betyder en gäfvä till någon fattig, eller i allmänhet för något godt ändamål. Heter på Isländska *Olmussa*, men är sannolikt ursprungligen ett Grekiskt ord, använt i Norden under medeltiden.

Almqvist, Erik Jonas, en utmärkt theologisk författare, känd genom sin "Inledning till den Heliga Skrifts läsning", sina kommentarier öfver Ernesti theser m. m. Dessa skrifter, jemte hans vidsträckta lärdom, gjorde att han, utan ansökning, år 1790 utnämndes till Theol. Professor i Upsala, hvarvid, såsom ett prof af sällsynt Kongl.

ynnast, honom tilläts att, som präbende, behålla det stora Tierps pastorat, i hvilket han kort förut blifvit Kyrkoherde. Född d. 2 Febr. 1729, död d. 15 Mars 1808.

Almqvist, Erik Abraham, den föregående son, äfvenledes en grundlig theolog och filosofisk forskare, samt utmärkt riksdagsman, ifrån Theol. Adjunkturen befordrad till Biskop öfver Hernösands stift år 1812, der han blef en nitisk och driftig styresman, känd för sitt glada lynne och sin lifliga qvickhet. Kom. af N. O. Född d. 25 Maj 1767, död d. 29 Juli 1830.

Almqvist, Carl Jonas Ludvig, den förres brorson, Krigskommissarien Almqvists son och Gjörwells dotterson, född d. 28 Nov. 1793, ingick först i Kansliet, hvilket han likväl år 1823 lemnade, för att med några vänner flytta till Wermland, der de med egna händer odlade jorden, blef sedan vikarierande Lektor vid Carlberg, Lärare och derefter Rektor vid Stockholms Elementarskola, från hvilken befattning han åter tagit afsked, prestvigd och år 1842 i Upsala Konsistorium ställd till rätta för åtskilliga förmenta afvikelser från Kristna religionens allmänt antagna dogmer, men utan påföljd. Har under de senare åren för det mesta lefvat endast som litteratör. Redan tidigt uppträdde han såsom författare med ett "Försök till Hectors lefnad", — "Hvad är kärlek?" m. fl. Någon tid hvilade hans penna, men sedan han återvänt från Wermland, utbytte han henne ånyo mot plogen, som han lemnat, och utgaf åtskilliga läroböcker: Allmän Språklära — Rättstafningslära — Svensk Språklära — Praktisk Arithmetik — Grekisk Grammatika. Egentligen ryktbar blef han likväl först genom "*Törnrosens Bok*", en gemensam titel för en mängd romantiska berättelser. Han har sedermera, med en lika sällsynt produktivitet som mångsidighet, utgifvit en mängd skrifter öfver helt och hållet skiljaktiga ämnen, dramatiska arbeten, ett Svenskt Lexikon, Menniskoslågtets Saga m. fl.

Almroth, Nils, en på sin tid utmärkt Läkare, Stadsfysikus i Stockholm, Medicinalråd, R. N. O. Född 1761, död 1832; äldste sonen

Almroth, Nils Wilhelm, född 1796, Öfver-Direktör vid Myntet, har mycken förtjenst om Myntverkets nyare organisation och utgifvit en Lärobok i Oorganiska Kemien, samt öfversatt Karmachs Teknologi och Fischers Mekaniska Naturlära, m. m.

Almström, Pehr Olof, född 1802, anlade år 1819, för Wena koboltgrufvu-bolags räkning i Nerike, en inrättning för tillverkning af s. k. Chaux metallique; var de följande åren till 1823 anställd såsom proberare vid Gladhammars ånyo upptagna koboltgrufva, samt undersökte 1822, för enskild persons räkning, Loos ödelagda koboltgrufva i Helsingland. Examinerad Apothekare 1823. Uppgjorde s. å., i förening med några studerande farmaceuter, i hufvud-taden plan till en litterär farmaceutisk förening, som dock strandade mot Apothekar-societetens obenägenhet derför. Apothekare i Ämäl 1829 och i Stockholm 1836. Redigerade

år 1837 en tidskrift, kallad Farmaceutiskt Notisblad. Lemnade 1838 det farmaceutiska yrkets praktiska utöfning, men meddelade deremot theoretisk undervisning i farmaceutisk kemi åt studerande farmaceuter. Utgifvit af trycket år 1841 en Lärobok för Apotheks-elever med titel: Apothekarekonstens Elementer, 1844 och 45 en Handbok för Fabrikanter och Handtverkare med titel: Kemisk Teknologi, i 2:ne delar, samt samma år en Handbok för Handlande med titel: Handelsvaru-Kännedom.

Almunderyd (eller Nykyrke), annex till Urshult, är beläget i Kinnevalds kontrakt och härad af Wexiö stift, $5\frac{1}{4}$ mil från Wexiö och 480 fot öfver hafvet. Dess areal utgör 44,338 tunnland, hvaraf 6150 äro dels sjöar och kärr. Hemman-talet är $47\frac{1}{4}$ och folkmängden 2780. Adr. Wexiö. — I socknen låg det urgamla slottet "Trulleborg", der på ett näs, mellan Hakeqvarns-å och en liten insjö, kallad "Hartgrepes Lögetråg", lemningar och sägner efter borgen finnas. Då Engelbrekt tågade med härsmagt omkring i landet, skyndade bondehären äfven hit. Här bodde en af Smäländningarnes många förtryckare, som genast tog till flykten, och borgen förstördes. De gamle i Kinnevaldsbygden veta berätta, det en *dal-pil* blifvit funnen invuxen uti en härstädes fälld gammal björk, samt i jorden derinvid en gammaldags sporre af ovanlig skapnad och storlek; allt minnen efter forntida strider.

Almunge, en socken, belägen i Närkehundrade kontrakt och härad, Upsala stift och 3:dje fögderiet af Stockholms län, samt $2\frac{1}{4}$ mil öster från Upsala. Socken hör till 2:dra kl. konsist., består af $56\frac{3}{4}$ mtl, och har en areal af 33,210 tunnland, af hvilka 1880 äro sjöar och kärr; den har 1868 innevånare och ligger 150 fot öfver hafvet. Adr. Upsala.

Alm betyder egentligen något liggande, sedermera dettas längd, eller alnmått, och härledes af Latinska ordet *Unnus*. Det längdmått, som hos oss kallas aln, och som igenom lagar omsider blifvit fastställt öfver hela riket, har tillförene icke allenast varit många ändringar underkastadt, utan äfven efter hvarje landsort skiljaktigt. Man finner således flerstädes alnar af jern eller så kallade *Likare*, uppsatta i kyrkor, vid tingsställen och andra allmänna platser, efter hvilka likare allmogen borde rätta sig. Åren 1605 och 1664 stadgades en gemensam likare för Sverige af 2 fot. Sedermera beslöts, att Svenska måttet borde grundas på ett djupare justeringssätt, enligt hvilket en likare aldrig skulle kunna förlora sitt rätta skick. Förordningen härom är af d. 6 Nov. 1668. Detta alnmått kallades *Linia Carolina*, äfven *Stockholms-alnen*. Den villervalla, som af denna måttberäkning uppkom, gjorde likväl, att samtliga städerna år 1672 deremot inkommo med besvär. Dock blef på 60 år härvid intet gjordt. År 1735 blefvo ändligen alla rikets likare med hvarandra jemförda och förbättrade. Man räknar likväl i vårt land tvenne slags alnmått, nemligen verkmått och decimalmått. — Den Svenska alnen

öfihåller sig sålunda till främmande länders, ett 1000 Norrska eller Danska utgöra 1057 Svenska, Rhenländska 1123, Ryska arschiner 1197 $\frac{1}{2}$, Holändska 1196 $\frac{1}{2}$, Engelska yards 1539 $\frac{1}{2}$, Franska alnar 2001, Österrikiska 1312, Spanska 1427 $\frac{1}{2}$, Portugisiska 1852 Svenska alnar o. s. v. Stockholms aln hänger i Rådhusets förstuga.

Almänder, Samuel Johansson, en på sin tid utmärkt theologisk författare, Theol. Lektor i Carlskrona, i synnerhet känd genom sitt "Sammandrag af den Kristna Salighetsläran", hvilken länge, på åtskilliga ställen ännu, begagnats som skolbok. Född 1731, död 1772.

Almö eller Alö, en ö i Bottniska viken, hörande till Medelpad, är utmärkt för sina naturskönheter, minnesmärken, m. m. Öns areala innehåll är 13,006 tunnland, deraf 250 utgöra sjöar och kärr. Namnet tros komma af den ymniga alskog som här växer. — Hela denna ö är annex till Sköns socken i Medelpads kontrakt af Hernösands stift. Den ligger 45 fot öfver hafvet och $\frac{3}{4}$ mil N.O. från Sundsvall, dit äfven adressen är, samt räknar 860 innevånare. Hemmantalet är 20 $\frac{1}{2}$. — Ön gifver säd till husbehof, och innevånarna nära sig dessutom af det fördelaktiga skärgårdsfisket, äfvensom af kalkbränning. På ön är ock en jerngrufva, hvilken likväl icke äger någon fördelaktig malm. — Vid *Alo Pålta* på denna ö har, enligt berättelser och folksagor, den namnkunnige Starkotter, som omtalas i Hervara Saga, under namn af *Alo Dräng*, bott. — Nära intill hafsstranden, på denna ö, är en väldig ättehö, *Gångsviksbacke* kallad. Vid byn Röde blef år 1687, på den så kallade *Konung Sverres ö*, funnen en förgylld och grannt utarbetad kopparstegbygel.

Alodeal, torde vara detsamma som det gamla Svenska ordet *Odal*, och betyda en egendom, som man själf ärft eller förvärf, till skillnad från förläningsgods, dem man erhållit genom furstlig nåd och emot vissa vasall-pligters fullgörande.

Alopecus, David, af en Finsk familj, var, under Gustaf IV Adolfs tid, Rysk Minister i Stockholm och arresterades vid underrättelsen om Ryska invasionen i Finland år 1808. Dog år 1831 som Rysk Minister i Berlin.

Alrik, som till Konung Agne, uppsteg på tronen tillika med sin broder Erik, det första exemplet af s. k. Brödra-skipt, eller tvenne bröders samregering. Under en resa eller spatserridt blefvo de oense och slogos, i brist af andra vapen, med betslen, hvarvid Alrik omkom, men Erik lærer hafva lefvat än någon tid efteråt.

Alruna, det uräldsta namnet på Frejas prestinnor, hvilka äfven voro profetissor och utdelade gudasvaren.

Alsen, annex till Offerdahls socken i Jemtlands norra kontrakt och Hernösands stift, 4 mil N.V. från Östersund, dit ock adressen är. Det ligger 1130 fot öfver hafvet, och har 32 $\frac{1}{2}$ mtl med en folkmängd af 1235 personer. Namnet förmenas kunna härledas af *Hals*. Kyrkan, som varit uråldrig, blef år 1757 på 40 dagar utvidgad i längden till 22 alnar. Vid samma nybyggnad upp-

täckte man att kyrkan fordom brunnit, hvilket enligt gammal sägen händt en jultotta, då en kvinna, som förlorat en sten ur sitt sadband i kyrkan, vid dess efterletande spilt eld bland den utströdda julhalmen och sålunda åstadkommit branden. I socknen förekommer i öfrigt intet märkligt, utom några fornminnen, äfvensom en mängd traditioner här äro i svang. Icke långt ifrån byn Glösa, i ett berg vid landsvägen, ses, invid ett brant fall af den så kallade lilla Qvarnån, en hållristning uti en kalkartad håll. Ristningen utvisar en mängd djur, såsom renar m. m. — Här i socknen talas mycket om nedgrädda skatter. Midsommarsnatten 1765 har ett stenröse blifvit af obekant folk uppkastadt, hvarest flera personer, 2:ne dagar derefter, sett likasom ett rum i jorden efter ett skrin, vid pass $\frac{3}{4}$ aln i kvadrat med sina hörn, hvilket der förmenas blifvit som fynd borttaget. Der i nejden säges ock fordom bott en klockare, som förskaffat sig rikedom genom liks plundring, men blifvit upptäckt genom en hustru i Berge, som af ett ben i halsen tycktes blifva hastigt död, och derpå begrofs, men då han, i tanka att öfva stöld, rört vid henne, hade benet lossnat, och hon kommit sig före, hvarefter tjuften säges blifvit yppad och lidit straff.

Alshedra, en socken, hörande, jemte Skede och Ökna, till 1 kl. reg., belägen i Östra härads kontrakt af Wexiö stift och 3:dje fögderiet af Jönköpings län, samt 3 $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Ekesjö och 9 mil från Wexiö. Dess areal är 28,720 tunnland, af hvilka 1020 äro sjöar och kärr, den har 74 $\frac{1}{2}$ mtl och 2475 innevånare samt ligger 500 fot öfver hafvet. Adr. Hvetlanda.

Alshärjarting eller Ting Alra Swia, var den urgamla folkförsamling, som hvarje år ägde rum i Upsala vid midvintern eller början af Februari, då de stora offren höllos, med hvilka här, som öfverallt annorstädes, en stor marknad var förenad, så att både de andliga och världsliga behofven kunde tillfredsställas på samma gång statens värf sköttes. Allmogen, de frie männen, infann sig här från alla landsändar beväpnad, företrädd af sine Lagmän, hvilka förde dess talan. Konungen satt på sin tron, omgifven af sine Jarlar och Tignarmän. Ärenderna föredrogos, vanligen frågor om krig eller fred, folket stod rundtomkring och gaf med gny och slag på sköldarna sitt bifall eller missnöje tillkänna. Vanligen räckte hela samlingen högst åtta dagar. Med Kristendomen kommo dessa ting småningom ur bruk och förvandlades till riksdagar.

Alstike, en socken, hörande, jemte Knifsta, till 2 kl. konsist., belägen vid Mälaren, i Erlinghundra kontrakt och härad, Upsala stift och Stockholms läns 2:dra fögderi, samt 1 $\frac{1}{2}$ mil söder från Upsala, och 80 fot öfver hafvet. Socknens areal är 7151 tunnland, hvaraf endast 30 äro sjöar och kärr; består af 27 $\frac{1}{2}$ mtl och har 684 innevånare. Adr. Upsala, eller Stockholm och Brantshammar. I denna socken ligger det välbyggda säteriet Krusenbergs, tillhörigt H. Exc. Grefve af Ugglas.

Alsnö-stadga, se *Adel*.

Al-sol, Konung Fjolners gemål, skall hafva varit en utländsk Prinsessa, som man till och med velat göra till en Arabisk Konung Ptolomæi dotter.

Alster, annexförsamling till Wäse härad, är belägen i Nyeds kontrakt af Carlstads stift, $1\frac{1}{4}$ mil från Carlstad och 210 fot öfver hafvet. Dess areal utgör 25,689 tunnland, hvaraf 4120 äro sjöar och kärr, och innefattar $26\frac{1}{4}$ mtl med en folk-mängd af öfver 2000 personer. Alsters socken kommer att vid blifvande pastorsledighet skiljas från Wäse härad och utgöra ett eget pastorat. Adr. Carlstad eller Christinehamn.

Alster, spelhom, benved, (*Eunonymus europæus*), en buskväxt, som träffas på Gottland och Öland, samt kusten af Skåne, Halland och Blekinge; veden, som är hård, användes till smärre trädarbeten.

Alstrin, **Erik**, en ansedd Kyrkolärare, Biskop, först i Wexiö och sedan i Strengnäs, samt tillhuden Erkebiskopsstolen, men hvilken han, i anseende till sin höga ålder, undanbad sig. Han var då redan 75 år. Född 1683, död 1762.

Alströmer, en om den Svenska industrien högt förtjent släkt. Dess stamfader **Jonas Alström**, son till en Borgare i Alingsås, kom helt ung till Stockholm, hvarifrån han fick tillfälle att med en vän göra en resa till England. Här ingick han i handel, samlade förmögenhet och utnämndes till Svensk Konsul. Begäret att göra sitt fädernesland delaktigt af andra länders, särdeles Englands, välstånd och trefnad genom slöjder och fabriker, förmådde honom att först år 1715 dit öfverföra 30 Engelska får, hvarmed grunden lades till en förbättrad fårafvel, och att åtta år senare från England, Frankrike och Holland dit inskaffa en mängd handverkare, machiner och redskap. Sådant var på den tiden icke utan sin våda, och då det skepp, hvarpå den dyrbara laddningen var om bord, i Oktober 1723 anlände till Götheborg, kunde Alström verkligen skryta af ett hjeltemod, jemförligt med mången härförars, men användt på ett ädlare ändamål än de flesta sådana. Af en naturlig kärlek för sin födelseort Alingsås, bestämde han denna stad till medelpunkt för sina nya fakriksanläggningar, hvilken idé äfven gillades af Polhem, som fann stadens läge gynnsamt derföre. Alingsås blef sålunda de Svenska manufakturernas vagg, liksom Alström blef deras fader och stiftare. Ifrån 300 innevånare förkofrades den lilla staden innan kort till 1800. En mängd slöjder, deribland 45 yllefästolar, bomulls-väfverier, strump- och guldpappersfabriker, flannels- och kattunstryckerier samt ett Engelskt garfveri uppkommo der. Regering, Ständer och enskilda understödde idéen, och industrien tillväxte så, att 30 år derefter, eller år 1754, funnos i Sverige 14,000 personer, sysselsatta med väfverier, samt sju år senare 18,000. Han var den förste, som införde tobaksplantering och potatesodlingen, ehuru denna sistnämnda först efter Pommerska kriget blef allmän. Han var en af Vetenskaps-Akademiens stiftare och blef genom lottnings dess främste ledamot. Alström belönades för dessa

förtjenster genom adelskap, hvarvid han förändrade sitt namn till Alströmer, Nordstjerne-orden, Kommerse-råds-titel och Öfveruppsyningsmans-platsen vid de Svenska schäferierna. Man kan ej annat än beklaga, att så många förtjenster förenades med det för hans tid allmänna misstaget, att ett lands näringar och industri behöfde skydd af förbud och allmänt understöd på det helas bekostnad. Englands produkt-plakat togs till mönster och ett prohibitiv-system infördes, hvars följder ännu fortfara att trycka Svenska folket och hämma dess välstånd. Det var likväl öfvertygelsen som härvid ledde Alströmer; den och hans ädla vilja tillhöra honom, misstaget tillhör hans tide-hvarf. Född 1685, död d. 2 Juni 1761. Han efterlemnade fyra söner, hvaraf isynnerhet följande äro de namnkunnigaste:

Alströmer, **Patrik**, den äldste af dem, Direktör öfver Alingsås's manufaktur, hvarvid han likväl hade den smärtan att se staden år 1779 förstörd af en eldsvåda, från hvilket slag den aldrig hemtat sig, Kommerse-råd, Led. af V. A., R. W. O., Friherre och en tid vicè Landshöfding i Wenersborg. Utmärkt musikus, stiftade han år 1771 Musikaliska Akademien. Född 1733, död 1804.

Alströmer, **Clas**, den utmärktaste af dem alla, vetenskaplig forskare, statsekonom och patriot. Hans tal i Vetenskaps-Akademien om den fiuulliga får-racen, frukten af hans observationer under vidsträckta resor i flera Europas länder, åtnjöt den äran att anses för ett klassiskt arbete och att öfversättas på flera Europeiska språk, äfven Spaniskan. Tillika med sin svärfader och kompanjon, Niklas Sahlgren, utförde han åtskilliga allmännyttiga företag, såsom inrättandet af ett sjukhus i Götheborg, gäfvor åt Vetenskaps-Akademien, understöd och reseanslag åt vetenskapsmän. (Se vidare *Sahlgren*.) Kom. af W. O., Friherre, tillika med sin äldre broder. Född 1736, död 1794.

Alströmer, **Johan**, den yngste, trädde i fadrens, och särdeles i sin broder Clas's, fotspår, egnade sig åt vetenskapliga och ekonomiska forskningar och rön, gjorde vidsträckta resor och samlade derifrån allt som kunde gagna hans ändamål och fäderneslandet: växter och andra naturalster, verktyg och modeller, och hans anteckningar äro ännu i vår tid värda att läsas och begagnas. Döden öfverraskade honom i hans bästa ålder, så mycket mer oföväntadt, som han allt dittills åtnjutit den bästa helse. Ledamot af V. A. och flera lärda samfund. Född 1742, död 1786.

Altar. Så benämnes den upphöjda del i våra kyrkor, der den Heliga Nattvarden utdelas. Till detta behof brukades af de förste Kristne allenast ett trädbord. De gamle kyrkofadren kallade det *altare*, lånande ordet af Judarne och bedningarne, hvilka på altaret framburu sina offer. I den Heliga Nattvarden påminde de sig Frälsarens försöningsoffer. De offrade bön och tacksägelse, samt framburu bröd och vin till Nattvarden och almosor till de fattige, hvilka gäfvor kallades *offer*. Och som allt detta verkställdes vid och uppå förenämnda bord, så drogo de icke i betänkande, att

hänsevis gifva det namn af altare. I första församlingen fanns icke mer än ett altare i hvarje kyrka, men snart ökades antalet, så att i Lunds Domkyrka t. ex. funnos 48 altaren. Det förnämsta altaret kallades *högaltaret*. Detta var vanligen invigt åt kyrkans patron, äfvensom de öfrige, hvilka hade sina egna chor, åt vissa helgon. — Vid reformationstiden i Sverige funnos flera altaren i hvarje kyrka; men de blefvo efterhand borttagna. Några fingo likväl behållas i städerna, der stora församlingar voro, till dess Upsala möte år 1593 dem inskränkte. Då beslöts, att allenast ett altare skulle uti hvarje kyrka tillåtas, emedan det kunde vara tillräckligt till den Heliga Nattvardens begående, hvarföre alla de andra borde skaffas ur vägen. Altareklädnad hafva ock våra evangeliska förfäder tillstadt; dock med den betingning, att den måtte vara måttlig och utan missbruk. Men altarens och altartaflorens invigning nämnes icke.

Ett annat slag af altare äro de så kallade offerlafvarna eller offeraltaren, hvilka intill senare tider varit i bruk hos Lapparne. De bestå af 3 eller 4 stolpar, som äro 2 til 4 alnar höga. Då offering sker, lägges på och omkring dessa stolpar gran- och björkris samt qvistar af träd på marken på alla sidor deromkring. En trädbild, som föreställer den som skall tillbedjas, är vanligen rest på marken emot altaret. Offren bestodo vanligen i renhorn eller ben af sådana djur.

Ännu ett slag af altaren, är den mängd af altarlika stensättningar, som förekomma i flera Svenska landskaper, och äro lemnigar efter våra förfäders hedniska gudsdyrkan. De utgöras vanligen af ofvanpå flata större stenar, någon gång omgifna af en stensättning.

Altarduk kallas den duk eller det täcke, som betäcker altaret. Den var, särdeles under medeltiden, prydd med helgonbilder samt föreställningar ur den Heliga Skrift, ofta utvisande en berömvärd skicklighet i konsten att brodera och virka. Fle-re sådana gamla altartäcken förvaras ännu tillfälligtvis i vårt land, såsom i Skoklosters kyrka i Upland, i Fogdö kyrka af Södermanland, m. fl. Det sistnämnda säges tillhört Mariebergs nunnekloster, alltså icke otroligt att klosterjungfrurna förfärdigat detsamma.

Altarmat. Denna frivilliga afgift till presterskapet af sockneboarne har säkerligen sitt ursprung långt in i katolska tiden, då allmogen framlade på altaret åtskilliga matvaror för presterskapets räknung. Den blef genom en Kongl. Förordning af år 1681 alldeles förbjuden. Att altarmaten icke desto mindre erlagts, visa flere senare Förordningar, såsom den af år 1720, som tillät presterskapet, att hemma hos sig af allmogen uppbära denna frivilliga afgift.

Altarristae kallades sådana präster, som under den katolska tiden i de offentliga lärohusen underhölles och inöfvades i sång och messa -- en hufvudsak vid den katolska Gudstjensten. Altarristae öfversattes derföre rätteligen med messepräster.

Altarskåp. Redan i första katolska tiderna var det brukligt, att med någon föreställning i sten,

träd eller målning pryda kyrkoväggen ofvan ett altare. Dessa voro i början ganska enkla och bestodo vanligen i ett kors eller annan symbol, men med tiden blefvo de mera konstmässiga och dyrbara, hvarföre de ock infattades i skåp, som kunde öppnas och tillslutas. Dörrarna till dessa skåp voro vanligen försedda med målningar, ofta af högsta konstvärde. Man säger att altarskåpen tillslötos under fastlagstiderna. Altarskåp förvaras i de flesta Domkyrkor i vårt land, äfvensom i ett stort antal af de äldre landskyrkorna.

Altén, Mårten, Sekreterare, på sin tid en af de flitigaste litteratörer. Något egentligt original af honom känner man ej mer än en dram i 5 akter: "Den förföljda oskulden", men deremot en ganska stor mängd öfversättningar, särdeles af teaterstycken och romaner, hvilka alla röja en lätt stil och bekantskap med språken. Född 1764, död 1830.

Alter, ett jernbruk, i Piteå socken af Norrbottens län, med tvenne härdar. Åger 750 skepp:d privilegieradt årligt smide, hvarföre erlaggas i hammarskatt 7 skepp:d 10 lisp:d. Tillverkningen, som sker med eget tackjern, skeppas på Luleå eller Stockholm. Ett manufakturverk har härstädes blifvit privilegieradt, men lärar ej vara uppfördt. Smidesstämpeln utvisar sammanbundna bokstäfverna J D. med punkt efter D.

Al-tita, stjertmes, (*Parus caudatus*), vistas i täta, buskiga skogar öfver hela landet, men sparsamt, och om sommaren sällsynt, i de södra provinserna, dock häckar han äfven i Skåne, och höst och vinter träffas han familj- eller flockvis, i synnerhet i alskogar. Hela hufvudet och halsen samt nedra kroppsdelarna ända till magen äro rent hvita. Ryggen svart, skuldrorna, magen och undergumpen rosenröda, särdeles skuldrorna. Stjerten lång, vigglik, svart; vingarna svarta, likasom ben och näbb. Honan har ett bredt svart band öfver ögonen. Hannen flyger långsamt och ger dervid oupphörligt ett läte, liknande: *li, li, gegegeh!* Lefver af små insekter, samt larfver och insektägg. Häckar på träd eller i tjocka busksnår. Äggen, ända till 15 till antalet, äro hvita, glänsande, med mer eller mindre tydliga, rödbruna, fina punkter vid den tjockare ändan, och nära 5 linier långa samt 4 linier tjocka.

Altona. Genom det härstädes år 1689 afslutade fördraget, tvang Carl XI Konungen af Danmark, att till Hertigen af Holstein återställa hans hertigdöme. Denna stad är eljest olyckligt ryktbar i Svenska historien genom den förstöring, som Stenbock d. 9 Jan. 1713 lät henne undergå, då han, på Grefve Wellings rådgång och befallning, uppbrände henne. Det var en fläck på hjeltens minne och hans lyckas stjärna nedgick från denna dag.

Altörps källa, belägen på den så kallade Ödskölds mo i Widbo härad af Dahlsland. Allmogen i orten har, om denna källa, den vidskepliga sägen, att hon, då krig och ofred tillstundar, flödar öfver, så att en icke liten bäck flyter från henne, hvaremot hon under fredstider nästan alldeles förtorkar. Se vidare om dylika källor under ordet *Hungerkällor*.

Alt-Ranstadtska freden slöts d. 14 Sept. 1706 emellan Carl XII och Konung August, som deri afsade sig Polska kronan, erkände Stanislaus och utlemnade Patkull.

Altuna, en socken, annex till Simtuna, belägen i södra Fjärdhundra kontrakt, Upsala stift och Westerås län, $5\frac{1}{2}$ mil från Westerås och $3\frac{1}{2}$ från Sala, samt 230 fot öfver hafvet. Dess areal utgör 8308 tunnland, af hvilka 180 äro sjöar och kärr, med en folkmängd af närmare 900 personer, samt bestående af $38\frac{3}{4}$ mantal. — Det enda, som i socknen förtjenar uppmärksamhet, är dess minnesmärken, bestående i gamla borgar, grafminnesmärken och stensättningar, samt runstenar. I grannskapet af kyrkan är en borg, kallad Thorsborg, som, enligt berättelse, innehafts af Sköldmön Thorborg, under dennas strid med Westgötha-Konungen Rolf Göthriksson. På Drafle ägor förekommer en för sina årstade prydnader högst märkvärdig runsten. — I socknen äro tvenne urgamla säterier, neml. Flosta och Bäffelsta, hvilket sistnämnda ägdes af Drotset Christer Nilsson Wase.

Alun, ett dubbelsalt, som består af 1 atom svafvelsyradt kali och 1 atom svafvelsyradt lerjord med 24 atomer vatten, stundom öck af svafvelsyradt natron eller svafvelsyrad ammoniak, i stället för det svafvelsyrade kalit. Den förstnämnda sorten, kalialun, är alltid den hos oss under namn af alun förekommande och tillverkade, samt bildar stora, färglösa och klara ättkantiga kristaller, hvilka hafva en söttaktigt syrlig, sammandragande smak; den är oföränderlig i luften, temligen lättlöslig i vatten, och starkt upphettad, smälter den först samt intorkar sedan till en hvit, lätt, svamplik massa, som kallas *bränd alun*. Vanligen innehåller alun en större eller mindre mängd jern, i form af svafvelsyradt jernoxid, men fås äfven fullkomligt jernfri, hvilket, vid dess användande till åtskilliga behof, är nödigt, och kallas då *Romersk alun*. Båda slagen användas i betydliga kvantiteter till färgning, beredning af målarefärger, hvitvättning m. fl. tekniska arbeten. Tillverkningen af alun uppgår hos oss till cirka 8 à 9000 tunnor årligen. År 1841 exporterades 25,483 lisp:d Romersk alun och 113,827 lisp:d af andra sorter.

Alunda, en socken, jemte Morkala, belägen i Ölands kontrakt och härad, Upsala stift och län samt dettas 6:te fögderi, $3\frac{3}{4}$ mil från Upsala och 280 fot öfver hafvet. Sockenens hörer till 1 kl. reg., har $144\frac{1}{2}$ mil och nära 2600 innevånare. Dess areal utgör 26,082 tunnland, deraf 578 äro sjöar och kärr. Adressen till Alunda är: Upsala, Spånga.

Alunskiffer är en skiffrig, stenhärdad lerart, som är blandad med en större kvantitet svafvelkis, samt stundom äfven med jordharts, och genom hvars rostning samt urlakning med vatten alun hos oss beredes. Den förekommer på flera ställen i riket, såsom vid Andrarum i Skåne, på Öland, vid Hunneberg och Billingen i Westergöthland, i Brunflo socken i Medelpad, samt vid Garphyttan i Nerike. Då skiffern, såsom på sistnämnda ställe är händelsen, innehåller mycket jordharts, begagnas den såsom brännmaterial vid

tillverkningen, och blir dervid sjelf behörigen restad.

Alvarmo, en med litet lera och sand blandad kalkjord, som förekommer i den inre delen af Öland eller den s. k. Alvaren.

Alvarsten, en dels grå, dels rödlätt, flolägrig, tät kalksten, som finnes på många ställen i riket, men särdeles på Ölands Alvar, hvarföre den också kallas Ölands golf- eller tålgsten, samt begagnas till åtskilliga byggnadsarbeten.

Alvastra, fordom ett kloster i Vestra Tollstads socken af Östergöthland. Det tros hafva blifvit anlagdt i medlet af 1100-talet af Konung Sverkors gemål Alfild, och fått sitt namn efter henne. Dess belägenhet vid Omberget och sjön Wetteren är utmärkt vacker. Det innehades till en början af munkar af Benediktiner-orden, samt sedermera af Cistercienser eller Bernhardiner. Klostret ägde, i likhet med några andra, ett betydligare bibliotek. Innehades slutligen af nunnor. Genom Westerås recess kom det, år 1527, under kronan. I klostret äro 4 Konungar begrafne, neml. Sverker I, Carl VII Sverkerson, Sverker II med sin gemål Drottning Ingrid, samt Johan I Sverkerson. Sjelfva klosterruinen är ännu i sitt förfall troligen den skönaste i sitt slag i Sverige, och visar noggsamt, att byggnaden varit utmärkt praktfull. Men tyvärr! har den i senare tider varit utsatt för ganska omkida händer. Den är belägen på ägora till Öfverstelöjtnants-bostället Alvastra, som fordom varit kungsgård. År 1229 stod här ett blodigt slag emellan Knut den Långe, som segrade öfver Erik Låspe och Jarlen Folke Birger Brosas son.

Amalgamering, (tekn. term), kallas i allmänhet metallers, särdeles guld och silvers, förening med och upplösning uti quicksilver, hvarvid en mer eller mindre lättflytande, stundom fast, kristallinisk eller smörlik massa erhålles, som fått namn af amalgama, och användes särdeles vid förgyllning och försilfring. Den s. k. folieringen på spegelglas är äfven en amalgama af tenn och quicksilver.

Amaranther-orden stiftades år 1653. Första anledningen dertill lärar hafva varit en på hofvet uppförd balett, kallad: "Gudarnes högtid", och hvari Drottning Christina sjelf uppträdde i en dyrbar dräkt, under namn af Amaranta, eller: Den Oförgångliga. Ett half år senare blef Orden verklig inrättad, kanske hufvudsakligen för att dermed pryda några af henne gynnade personer, särdeles Pimentelli. Ordenstecknet bestod af tvenne i hvarandra inflätade motvända Latinska A, fästade i en grön, emaljerad lagerkrans, kring hvilken slingrade sig ett hvitt, emaljeradt band. På bandet stod: *Dolce nella memoria*, eller: Ljust i minnet. Ledamöternes antal skulle vara 30, hvaraf hälften fruntimmer, och deras valspråk: *Semper idem*, eller: Alltid densamma. Tecknet bars i ett elfdärgadt sidenband omkring halsen. Orden upphörde likväl med hennes regering, och dess namn har sedermera upptagits af ett enskildt ordenssällskap, som stiftades d. 24 Juli 1760 af Clas Qvist och Edvard Johan Sondell, den ene Stormästare, den

andre bevakande broder, hvilka under instiftelse-dokumentet satte den stora Amaranther-ordens siggill. I Orden skulle ingen kunna intagas, som behände sig till någon annan lära än den rena Evangeliska, och Orden förklarades hafva till ändamål Alhmaktens ära jemte sådana göromål och oskyldiga nöjen, hvilka ej kunde misshaga det Allseende ögat. I senare tider har Orden blifvit egentligen ett danssällskap, som först hade sina sammankomster i den egendom det köpte på Kungsholmen, den s. k. Piperska muren, sedermera i Westmanska huset vid Adolf Fredriks kyrka, hvar af det inköpte en del år 1811 och, sedan detta hus såldes till Vetenskaps-Akademien, i en hyrd lokal.

Amanett, granulit, glasursten, hvitsten, en urbergsart, af finkornigt, splittrigt brott, rödhvit, gul- eller gråaktig färg, skiffrig sammanfogning, som hufvudsakligen består af tät fältspat, icke sällan inneslutande kvarts, granit, cyanit, hornblende samt glimmer, och förekommer på några ställen i riket.

Ambattar, **Ambot**, i gamla Göthiskan liktydigt med träl eller trälinna. Det förebräddes Konung Olof Skötkonungs äldre son, att han var "ambattar", eller att han var son af en trälinna.

Ambjörmarp, annexförsamling till Tranemo, är belägen i Kinds kontrakt af Götheborgs stift, $4\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Borås och 580 fot öfver hafvet. Den utgöres af $14\frac{1}{2}$ mtl med något öfver 700 innevånare. Dess areal uppgår till 21,754 tunn. af hvilka 2220 är kärr och sjöar.

Ambjörnsöen, Nils, af Sparresläkten, Riksdrots från 1335 till sin död 1350, anses som stamfader för Oxenstjernska ätten.

Amen. Ett Grekiskt ord, som betyder: *sannerligen ske alltså*. Det har från första kristna tiderna utgjort ett yttrande af den i kyrkan församlade menigheten, utsagdt omedelbart efter det presten uppläst bönen. En författare säger: "Detta amen var liksom ett genljöd och bönens underskrift, hvarmed församlingen gaf tillkänna, att den instämde med den bedjande, och anhöll hos Gud om det som bedit var. Justinus Martyr berättar i det andra seklet, att folket ropade amen till föreståndarnes böner och tacksägelser."

Amerika. I detta land har Sverige ägt en besittning, som haft namnet *Nya Sverige*, beläget i norra Amerika under den 30—40 graden. Man har varit af olika meningar, rörande tiden för dess bebyggande. En gammal författare säger: "Ehvad tiden egentligen vidkommer, som detta landet är af de Svenska besegladt och med folk besatt, så är det skett uti den tappre och segersamme hjälten, glörfördigst i äminnelse, Konung Gustaf Adolfs regementstid." — En annan efterrättelse gifver vid handen, att landet först begynt bebyggas år 1636. — Rörande landets beskaffenhet, yttrar sig redan år 1622 en författare på följande ampla sätt: "Skulle then gunstige Läsaren komma i detta Landet, så finge han visserlig se en rätt Lustegård uti Werlden; ty thet öfvergår alla Landskaper uti Europa och America uti lustige och segel-

rike vata: I thetta Landskapet äre och sköne, höge Bärge, nedrige Dalar, och andre friske vata: varande der all ting skiönt och härligt, att man väl kan säga, thet Gudh hafver såsom tillijka och på en gång uti thetta Landskapet, welat Menniskan för ögon ställa ett konstigt extract och afbildning af hela Werlden." — År 1642 utfärdades en Kongl. Instruktion för Guvernören öfver Nya Sverige Johan Printz. Sverige hade ock nu full besittning af landet. Igenom köp af jordlotter ökades kolonien allt mer och mer; men genom inbördes oroligheter försvagades den innan kort. Efter Printz blef Johan Rising koloniens Guvernör, hvilken, då han dit anlände, genast begynte oroligheter, genom hvilka kolonien mycket led. År 1679 yttrades i bref derifrån, att "the vilde och våre Svenske äro såsom ett folck." År 1723 säger Prosten Collin i ett bref derifrån: "Efter mig kommer ej någon Svensk prest, ty de fordna kolonisters afkomlingar hafva förlorat moderlandets språk och andra både andliga och timliga förmåner, genom blandning med folk af allehanda nationer och religioner. Från Sverige kan ingen hitflyttning blifva betydlig, och bör afstyrkas, såsom jag ock gjordt för 30 år, i bref till många orter i Sverige."

Ametist är egentligen ett slags färgad bergkristall, som, i anseende till sin klarhet och skönt violetta (ametist-) färg, räknas bland ädla stenar; man åtskiljer deraf *Occidentalisk ametist*, som förekommer på flera ställen i Europa, äfven hos oss i Dannemora grufva, ehuru ej af några utmärkt skönhet, och begagnas så väl till smycken som ringstenar och pitschafter, men står ej i särdeles högt pris, samt *Orientalisk ametist*, hvilken är utmärkt skön, samt står i ganska högt pris och ofta är ett slags violett färgad rubin.

Amfibler utgöra de vertebrerade djurens 3:dje klass, utmärkta genom kallt blod, naken eller fjällig kropp, två, fyra eller inga fötter; de andas medelst lungor, lägga ägg, som dock stundom kläckas inuti kroppen, och kunna vanligen lefva så väl i vattnet som på jorden, hvaraf deras namn härrör, och hvarföre detta fordom tillades alla djur, som ömsom vistades på landet och i vattnet, utan afseende på deras öfriga skiljaktigheter. De äro begäfvade med en särdeles stark lifskraft och reproduktionsförmåga, samt uthärda utan skada en mängd yttre inflytanden, som för andra djurslag äro ovilkorligen dödande; så t. ex. afficieras de föga eller intet af betydligt olika temperaturer och lefva så väl inneslutna uti is som utsatta för en ganska hög temperatur, hvilken senare omständighet gifvit anledning till sagan om salamanderns oförbrännelighet; likaledes kunna de en obestämd, möjligen obegränsad, tid uthärda utan luft och föda, så att man t. ex. funnit lefvande grodor inväxta uti tjocka trädstammar, till och med uti stenar, och genom deras starka reproduktionskraft återväxa helt och hållet afskiljda kroppsdelar fullkomligt ånyo. De synas hafva utgjort det fasta landets första djur, och då förekommit af de mest gigantiska former, emedan man just uti de äldsta jordformationerna utslutande an-

träffat petrifikater och aftryck af till denna klass hörande, dels ännu lefvande, dels helt och hållet utdöda, djursläkten, samt deribland t. ex. sköldpaddor af elefantens storlek. Flera af amfibierna äro utmärkta genom sina i högsta grad giftiga bitt, såsom i synnerhet skallerormen och några flera ormarter, andra genom en ofantlig muskelkraft, såsom släktena Boa och Python, jätteormar, slang- och lindormar, eller genom sitt oerhördt skarptandade gap, såsom krokodilsläktet. Några arter äga till sitt beskydd ett särdeles hårdt skal, som helt och hållet betäcker kroppen, såsom sköldpaddorna, men andra deremot äro i högsta grad försvarslösa och oskadliga, hvilket, med undantag af ett par ormarter, är förhållandet med alla hos oss förekommande amfibier.

Amiant, se *Berglin*.

Amiralitets-Kollegium inrättades år 1634 och ställdes under Riksamiralens styrelse. Då flottan förlades till Carlskrona, flyttades en del af det samma dit, men för närvarande styras flottornas ekonomiska angelägenheter af Förvaltningen af Sjöärenderna. Ordet *Amiral* tros komma af det Arabiska *Emir*, sjödrott.

Amlungaland, det gamla Göthiska namnet på Italien.

Ammoniak, kaustik ammoniak, salmiaksspiritus, stinkspiritus, flygtigt alkali, är en mättad upplösning af ammoniakgas i vatten, bildande en vattenklar vätska af utomordentligt starkt stickande, restande och qväfvande lukt, som drager blåsor på huden, kokar redan vid $+10^{\circ}$ och vid -40° kristalliserar, samt är till sina kemiska egenskaper öfverensstämmande med de eldfasta alkalierna. Ammoniakgasen är i fullkomligt fritt tillstånd en förening af 2 atomer qväfve och 3 atomer väte, och har då inga alkaliska egenskaper; men i kontakt med vattnet förenas den med 1 atom deraf, och förvandlas då till en oxid af en sammansatt radikal, ammonium, och det är denna förening, ammoniumoxid, som upplöses af vattnet, och meddelar det sina alkaliska egenskaper. Ammoniak eller ammoniumoxid bildas vid de flesta tillfällen, då qväfhaltiga organiska ämnen, således djurämnen i allmänhet, förstöras och ruttna, och ger sig tillkänna genom sin stinkande lukt; i synnerhet är detta händelsen med urinen, hvarföre ock rutten urin användes vid många tekniska operationer i stället för ren ammoniak, såsom vid ulltvättning m. fl. Flytande kaustik ammoniak begagnas, utom i medicinen och till kemiska behof, i synnerhet till rengöring af fina skinn- och tygartiklar, såsom glacéhandskar, siden, sammet o. dyl.

Ammonshorn, ammoniter, äro stenvandlingar, petrifikater, af ett slags snäckor, som äro spiralformigt lindade omkring sin medelpunkt, liknande till utseende och färg ett gumshorn, Jupiter Ammons-horn, från $\frac{1}{4}$ tum till och med 2 fots diameter och öfver 10 $\frac{1}{2}$ vigt, samt förekomma, dels uti kalk, dels uti stenleror.

Amnehärad, en socken, med Råda såsom annex, belägen vid Wenern, i norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, Wadsbo härad och fogderi i

Skaraborgs län, 4 mil N.N.O. från Mariestad, 2 mil från Hofva och 220 fot öfver hafvet. Socknen hör till 2 kl. konsist., har en areal af 21,268 tunnland, af hvilka 1650 äro sjöar och kärr, och räknar 1890 innevånare. Adr. Mariestad. — Åtskilliga lägenheter i socknen hafva fordom hört under Warnhems kloster. Dessutom märkes här Ribbingfors, ett mantals säteri med dertill hörande bruk om 1235 skeppds smide, anlagdt år 1827 af J. Wærn. Vid bruket äro åtskilliga andra inrättningar, såsom tegelbruk m. m. Här ligger äfven Agneholm.

Amnesti, glömska, nyttjas egentligen för att beteckna en handling, hvarigenom en Regent ger nåd åt flera förbrytare, vanligtvis politiska, och som oftast plägar utfärdas vid dess tillträde till regeringen, eller till firande af några märkliga eller allmänt glädjande tilldragelser. I Sverige hafva flera sådana amnestier blifvit utfärdade, den sista af d. 20 Okt. 1834, hvarigenom Konung Carl Johan upphäfde alla fällda domar öfver politiska förbrytare.

Amortera, döda, nyttjas egentligen om tillgångar eller medel att afbetala skulder, särdeles statens, och *Amortisementskassa* är ungefär liktydigt med Riksgäldskontoret, enligt detta verks ursprungliga bestämmelse.

Amphibol, en familj af mineralier, som tillhör 6:te släktet, silikater, men hvaruti kiselsyran ömsom är förenad med kalkjord, talkjord eller jernoxid till samma atomantal, neml. 4 atomer basis mot 3 atomer syra, och med bibehållande af samma ursprungliga kristallform. Se *Granulit*, *Hornblende*, *Strålsten*.

Amphodelit, ett till 6:te släktet, silikater, hörande mineral, som består af kiselsyrad kalk och kiselsyrad talkjord med lerjordsilikat, och bildar stora kristaller af grågrön färg, som förekomma vid Thunberg i Södermanland.

Amsbergs klack eller **Warberget** kallas ett högt berg i Stora Tuna socken af Dalarna. Man har här anmärkt lemningar efter en forntida vård, samt en bergshåla, som skall varit bebodd af jättar.

Amulet, en figur, skrift eller annat ting, som man bär på sig i den vidskepliga tankan, att dermed bota sjukdomar eller afvärja faror.

Amund. Flera personer äro i den äldre historien kända under detta namn, hvaraf vi här anföra:

Amund Kolbränna, hvilket man förmodar hafva varit ett slags smädenamn på Konung Inge, som förstörde Upsala tempel, och

Amund, Biskop i Westerås på 1100-talet, lärar hafva varit utlänning, troligen Engelsman, och har ej gjort sig känd genom något mera än sitt högmö, hvilket bland annat skall hafva yttrat sig dermed, att han lät bära ett stort gyllene kors framsför sig, hvar han visade sig. På hemfärden, sjöledes från Strengnäs, öfverfölls han på Mälaren af en storm, som kullstjelpste hans båt, då han omkom tillika med sitt sällskap, vid en holme, som ännu kallas Amundsgrund.

Amunds hög, belägen på en liten holme i Dal-elfven, i Husby socken. Denna hög är en bland

de betydligare i landet. Flera ställen i grannskapet bära namn efter Amund, hvilket gör det troligt, att någon med detta namn fordom bott i trakten, och fått sin hviloplats i högen, hvilket och allmogens sägner synas vitsorda.

Amur, lukträs, (*Milium efusum*), en mångårig växt, som förekommer allmänt i skuggrika lundar, har behaglig lukt, men är af föga värde som foderväxt.

Amylon, den gemensamma benämningen för stärkelse af hvete, korn, potatis och några andra knöliga rötter, till skillnad från de andra stärkelslagen, neml. lafstärkelse och inulin, som till hufvudkaraktären äro lika dermed, men i specialiteterna afvikande.

Analys, kemisk, kroppars sönderdelning med tillhjälp af kemiska operationer, för utrönande af deras beståndsdelars beskaffenhet och relativa mängd, i förra fallet genom kvalitativ, i det senare genom kvantitativ analys. Såsom analysens upphofsman kan man med allt skäl räkna vår oförgätlige Torbern Bergman, som derigenom uppväckte den gryning, hvilken genom samma medel uti dess store efterträdare Berzelii hand utvecklats sig till den klara dagen, som nu upplyser kemiens alltomfattande område, och gjort det möjligt, att med matematisk noggrannhet, bestämma förloppet vid naturens och konstens mest invecklade processer.

Anasot, se *Ane*.

Anatomisalen. I Stockholm var denna först inrättad på Stadshuset. Barberare-embetet fick, genom ett Kongl. Bref af år 1682, befallning, att taga vård om denna angelägenhet, och skulle rundeln öfver Söderport för detta ändamål åt embetet upplåtas samt delinquenters döda kroppar till dess disposition aflemnas. Man fann emedlertid snart, att Collegium Medicum var rätta auktoriteten för detta värf, och redan 1688 uppdrogs åt detsamma att inrätta ett Anatomibud. Det lærer då blifvit förlagdt till Stadshuset, hvarifrån det sedermera flyttades till Collegii-Medici rum på Riddarholmen. Då Carolinska Institutet inrättades, blef det förlagt till dess lokal på Kungsholmen.

Anckarcrantz, **Hans**, Amiral och Chef för Amiralitetet i Stockholm, utmärkte sig under Carl XII:s senaste krigsår vid åtskilliga träffningar och andra expeditioner, men som för öfrigt ej hade någon inflytelse på krigets utgång. Angripen af fyra Danska skepp vid Bornholm år 1714, då han med en lastdragare skulle afgå till Carlskrona, satte han fartyget på grund, för att hindra fienderna från att draga nytta af dess eröfring. Kom. af S. O. Född 1689, död d. 13 Mars 1768.

Anckarcrona, **Theodor**, son till Rådmannen i Carlskrona Thore Christoffers; egnade sig först åt handeln, men sedermera åt sjöfarten, gick först i Fransysk, sedan i Engelsk, tjänst, der han, emot vanliga förhållandet med utländningar, befordrades till Officer, och erhöll befälet på ett krigsskepp om 24 kanoner. Med detta afslog han en Fransysk 34 kanon-fregatt, och sedermera en Fransk kapares, anfall. — Återkommen till fäderneslandet år 1811, ingick han vid Amiralitetet, deltog

i flera sjöträffningar, och hade den äran att till Sverige öfverföra först Konung Stanislaus och sedan Carl XII. Denna sistnämnda expedition var icke utan sina vådor, och dess lyckliga utgång belöntes med en Kommandörs-fullmakt. Han adlades sedermera under namnet Anckarcrona, befordrades derefter till Amiral år 1742, och 1748 till Landshöfding i Stockholms län. Han röjde i detta embete mycken drift och insigter. Ett bevis på den aktning han åtnjöt för dessa sistnämnda, var, att han valdes till ledamot af Vetenskaps-Akademien, en utmärkelse, hvarmed på den tiden icke slösades. Kom. af S. O. Född 1687, död 1750.

Anckarström, **Johan Jakob**, Öfverstelöjtnant, R. S. O., en driftig ekonom, forskande kemist och utmärkt patriot. Född 1729, död 1777. Hans namn har blifvit ännu mer och bedröfligt namnkunnigt genom hans son, Konungamördaren, hvilken hade samma förnamn. Denne hade, efter fem års tjenstgöring vid Gardet som Fänrik, år 1783 tagit afsked, då han, enligt regementets rangordning, hade rättighet till Kaptens afsked, det han också erhöill. Under en resa till Gottland, anklagades han för lasteligt tal mot Konungen. Återkommen till Stockholm, fördes han, under sträng bevakning, tillbaka till Gottland att undergå ransakning, men kunde ej dömmas i brist af fulla bevis. Denna händelse, tillika med de då rådande revolutionära idéerna och många adelsmäns förbittring mot Gustaf III, i anledning af Säkerhetsaktens införande, tyckes hafva väckt hans hat mot Konungen, hvarföre konspiratorerna ansågo honom för ett tjenligt verktyg till utförande af deras plan. Han synes också icke hafva hvarken afvetat eller efterfrågat något annat än Konungens mord. Han var för öfrigt snål, af raa seder och inskränkt bildning, hvilket hans skriftliga bekännelse också ådagalägger. Hans afrättning ägde rum d. 27 April 1792. Han hade då ännu icke fyllt 30 år, ty han var född d. 11 Maj 1762. Hans barn och bröder förändrade sitt namn till Löwenström.

Anckarsvård, **Michael Cosswa**, såsom det Fransyska ordet *Couchois*, ättens ursprungliga namn, försvenskades och skrefs af stamfadrens son-son, öfvergaf fädrens industriella yrke (fadren var Brukspatron) och egnade sig åt krigstjensten. Genom sin verksamhet vid 1772 års revolution blef han känd af Gustaf III, befordrad till Löjtnant, R. S. O. och adlad med namnet *Anckarsvård*. Han hade år 1777 tillfälle att ytterligare stadga denna bekantskap, då han öfverförde Konungen till Sveaborg och Petersburg, blef snart Öfverste och Chef för Sjöartilleriet, bidrog till Skärgårdsflottans förökande och förbättring, samt Sveaborgs sättande i godt försvarsstånd, anklagades väl för ett föregifvet tjenstefel, men frikändes och fann Konungens nåd härigenom mera ökad än minskad, så att han in kallades till ledamot i den hemliga Krigsberedningen, utmärkte sig mycket under Finska kriget, särdeles i träffningen vid Fredrikshamn och slaget vid Svenskund. Till belöning härföre blef han Landshöfding i Calmar län 1790, hvilket embete

han förvaltade till år 1810. Vid 1809 års revolution åtnjöt han den äran, att af Riksföreståndaren utses till Landtmarskalk, hvilket ansvarsfulla värf han utförde både till sitt Stånds och Regeringens tillfredsställelse. Sina återstående dagar tillbragte han i ett landligt lugn, till det mesta hos sin äldste son, och dessa dagar sträckte sig utöfver den vanliga menniskoålderns gräns, ty han uppnådde fulla 96 år, med nästan oförsvagade både kropps- och själskrafter. Grefve och Serafimeriddare. Född d. 9 Mars 1742, död d. 23 Mars 1838. Han hade således nära upplefvat ett sekels ålder.

Anckarsvård, Carl Henrik, den förres äldste son, född d. 22 April 1782, utmärkt såsom folkrepresentant, patriot och rationell landthushållare. Redan vid tre års ålder, efter den tidens sed, Officer, inträdde han vid 16 år i verklig tjänstgöring vid Svea Lifgarde, gjorde, 18 år gammal, en utländsk resa, följde sin sedermera blifvande svärfader, Friherre Bonde, på en extraordinär beskickning till Petersburg år 1803, och var, vid utbrottet af 1808 års krig, Öfveradjutant och Major i arméen. Genom sin delaktighet i revolutionen, vid hvilken han ådagalade mycken verksamhet, påskyndades hans befordringar och år 1813 utnämndes han till Öfverste för Nerikes regemente, Generaladjutant och anställdes vid Kronprinsens stab. Under fälttåget år 1813 skref han d. 4 Juli till Kronprinsen ett bref af politisk syftning, affattadt i ganska vördsamma ordalag, men hvori han ej uttryckte sig gillande öfver krigets riktning. Detta bref upptogs ganska onödigt, ett krigsråd sammankallades om natten, och många af dess ledamöter tillstyrkte det strängaste förfarande, som dock inskränkte sig till Friherrens hemskickande under bevakning och befallning att taga afsked. Sedan den tiden har han lefvat såsom praktisk landthushållare, och stundom uppträdt som politisk författare. I sitt parlamentariska lif, som egentligen började år 1817, har Friherren till det mesta tillhört oppositionen, för hvars chef han en tid ansågs.

Anckarsvård, Johan August, Öfverste, Generaladjutant, R. S. O., född d. 14 Dec. 1783, har, såsom en lycklig dilletant i konst och vetenskap, blifvit ledamot af De Fria Konsternas och Vetenskaps-Akademierna.

Anckarsvård, Michael Gustaf, född 1792, Öfverste i arméen och 1844 Öfverintendent samt Chef för De Fria Konsternas Akademi, har utmärkt sig som en lycklig landskapsmålare och lithograf.

And, Andreas, Domprost i Upsala, samt tillika Kongl. Råd hos Magnus Ladulås från 1278 till 1288, har ej allenast uppbyggt ett hospital åt de fattiga i Upsala, utan och testamenterat till de studerande holmen i Upsala å, der nu qvarnen ligger.

And, (Anas), ett fågelsläkte, hörande till simfågelnas 2 ord. fam. gäsfåglar, hvaraf flera arter förekomma hos oss. De äro alla medelmåttiga eller smärre simfåglar, med bred, nedtryckt och trubbig näbb, litet hufvud, smal hals, merendels af

den långdragna, bakåt afsmalnande, kroppens längd. Näbben är jemnbred eller något bredare mot spetsen, öfverkäften bredare än underkäften, slutas med en smal inböjd nagel, och är på sidan försedd med hoptryckta tänder; benen, nästan midt under kroppen, medelmåttiga; vingarna medelmåttiga, vanligen försedda med en metallglänsande fläck, kallad spegel; stjerten består af 14 till 20 styfva pennor; hannarnes färg är i allmänhet bjert, honornas mindre lysande. De rugga två gånger om året och hannarne undergå dervid en betydlig färgförändring samt likna i sommardrägt honorna, som äro bruna eller gråspräckliga. De hafva tätare fjäderbeklädnad än gässen, men mindre tät än dyk-änderna, samt vistas äfven under hösten och vintern helst på grundt sött vatten, och lefva så väl af växtämnen som insekter och maskar; dyka i allmänhet icke annat än som ungar eller under ruggningen, flyga lätt, men gå dåligt, samt lefva parvis tillsammans; dock rufvar honan ensam äggen, som äro 8 till 16, enfärgade, hvita eller hvitaktiga. Se vidare *Blås-and*, *Gråf-and*, *Gräs-and*, *Krick-and*, *Loffel-and*, *Snatter-and*, *Stjert-and* och *Ärta*.

Andalusit, ett mineral, tillhörande silikaternes släkte, bestående af basisk kiselsyrad lerjord, som förekommer, dels af obestämd form, dels i fyrsidiga, nästan rätvinkliga, prismer af blekröd och violett färg, i Fahlu grufva.

Andedräkt, respiration, är de lefvande kropparnes regelbundna upptagande och afskiljande af luft, medelst egna organer, som äro nödiga för lifvets underhållande, och hvarvid hos djuren den inandade luftens syre upptages af kroppen, under det att en motsvarande kvantitet kolsyra derutur frigöres; hos växterna deremot, den i luften befintliga kolsyran upptages och syre i stället frigöres, hvarigenom atmosfärens halt af syrgas och kolsyregas bibehålles oförändrad.

Andedräfts-organer äro de verktyg, hvarmedelst respirationen förrättas, samt hos olika varelser af olika beskaffenhet; hos de högsta djurklasserna utgöras de af lungor, hos de lägre af gälar eller andedräftsör; hos växterna af örthladen, eller deremot svarande bildningar.

Andedräftsör, trachéer, äro insekternas respirations-organer.

Andeligt frälse uppkom näst efter Kristendomens införande i vårt land, samt bestod af sådana lägenheter, hvilka under hvarjehanda åtkomsttitlar, såsom gåfvor, testamenten, köp, arf, skötning, odling på allmänning, Konungars anslag m. m., kommit i kyrkornas och andliga stiftelsers ägo. Detta frälses ålder uppgår åtminstone till tolfte seklet, emedan det redan år 1200 bekräftades af Konung Sverker Carlson. Det erhöi ytterligare bekräftelser genom konungaeden vid hvarje Konungs uppstigande på tronen, och fortvarade till Konung Gustaf I:s reduktion 1527, samt ligger ännu till grund för de friheter, som gälla för flera ecklesiastik-statens och kyrkornas egendomar, hvilka antingen äro bibehållna ifrån gammalt, eller i senare tider tillkomne, blifvit satte i likhet med

de gamle, ehuru numera alla till kyrkor och andeliga stiftelser anordnade och skänkte gods äro af krono-natur, med undantag af sådana, som blifvit gifna af private och vid donationstiden varit fribe. Det gamla andeliga frälset, som förunnades Biskopar, kyrkor och kloster, begagnades i äldre tider af innehafvarne med all konungalig rätt i anseende till många extra-ordinarie inkomster, såsom: sakören, ensaksböter, dulgadräpsböter, danna-ärf, edsören, flottfä, vägfynd och strandvrak. Hemmanen voro befriade från ledungslama, skeppsvist, åttargald och gengård, från gästning, tingslama och budkaflars bärande m. m. (Se vidare *Adel*.)

Andern, (*Ballota nigra*), en mångårig växt, som förekommer på Gottland och Öland, samt i Skåne, Halland, Blekinge, Bohus län och Östergötland.

Andersfors, ett jernbruk i Bergsjö socken af Gefleborgs län med tvenne härdar. Bruket, som äger 750 skepp:d privilegieradt årligt smide, och jemväl drifver manufaktur- och spiksmide, allt med köpetackjern, erlägger derföre i hammarskatt 7 skepp:d 10 lisp:d. Skeppningsorten är Stockholm. Smidesstämpeln är S. M. Bruket äges för närvarande af L. Wærn.

Andersfors, ett jernbruk i Jerna socken af St. Kopparbergs län med fyra härdar. Bruket har 1950 skepp:d privilegieradt årligt smide med eget tackjern, hvarföre erlägges en hammarskatt af 19 skepp:d 10 lisp:d. Skeppningsorten är Stockholm, och brukets ägare är Stora Kopparbergs Bergslag.

Anderslöff, annex till Grönby, beläget i Wemmehögs kontrakt af Lunds stift, 3 mil S.O. från Malmö, 3 mil V. från Ystad, 1 mil från och 100 fot öfver hafvet. Dess areal utgör 5739 tunnland, af hvilka 2847 ligga i Skytts härad och de öfriga i Wemmehögs; endast 6 tunnland äro kärr och sjöar. Innevägnarnes antal uppgår till 1450, och detta annex har 26 $\frac{1}{2}$ mtl. Adr. Malmö.

Andersson, Christoffer, af släkten Røde, Gustaf La Kansler och Riksråd, användes af honom till åtskilliga beskickningar, men svek hans förtroende, upptog penningar i hans namn och öfvergif fäderneslandet. Hans förräderi gagnade honom likväl föga, ty han afled 6 år derefter, 1548, i Lübeck. Hans hustru hade haft den olyckan, att först vara gift med en förrädare, Gyllenstjernaa, som halsböggs år 1529. Icke desto mindre tillät Konungen henne återvända till fäderneslandet efter den senare mannens död, och återställde till och med åt henne dennes indragna gods.

Andersson, Gustaf, en ganska skicklig Orgelbyggare, född i Westmanland d. 18 Dec. 1797. Son af Gravören Samuel Andersson, hvilken graverat de flesta Hermelinska kartorna. Elev af Orgelbyggaren Pehr Strand d. ä., gjorde från år 1820 till år 1823 en resa i Tyskland, att utbildas sig i sitt yrke, examinerades af Musikaliska Akademien och antogs till Orgelbyggare. Han har intill närvarande tid byggt 30 orgelverk, hvaraf 3 gått till Finland. Det största af dessa är det i Åbo Domkyrka med 54 stämmor, och hvilket vid besigtningen erhöill de uteskäftaste loford. Han

förstår icke blott att bygga en orgel, utan äfven, såsom det heter i recensionen öfver en af honom i Åbo gifven orgelkonsert, "att traktera den med mer än vanlig virtuositet." — Brodern Carl Christoffer, Gravör, född 1800, har graverat Carpelans Handatlas m. fl. arbeten, som utvisa, att han är en bland våra bästa gravörer.

Andersson, Gustaf och Salomon, tvenne bröder, födde i Wexjö, som med mycken framgång egat sig åt målarekonsten; den förre, *Gustaf*, gjorde den till sitt yrke, och blef en af Stockholms utmärktaste miniatyrmålare, Agrée af Målare-Akademien, men undanbad sig blygsamt den Professors-titel, som erbjöds honom af Carl XIII, då han förfärdigat dess och den öfriga Kongl. familjens porträtter. Född 1780, död 1833. — *Salomon*, född 1785, ingick i militärståndet, är för närvarande Kapten vid Smålands Grenadierer och R. S. O., har egat sig åt historiemålningen, särdeles åt kopiering af äldre mästars arbeten.

Andersson, Jom, en torpare i Å socken af Östergötland, är märkvärdig endast derigenom, att han upphunnit en ålder af 147 år och 2 månader. Han föddes d. 18 Febr. 1582 och dog i April 1729, samt hade således lefvat under 10 Konungars tid.

Andersson, Peder, till Mohammar, Riksråd och Lagman i Tiundaland omkring år 1250, ansågs som Braheslägtens stamfader. Han var i släkt-skap med Konung Sverker, och son till Herr Anders i Musammir. I Rådslängden uppgifves denne Anders, hvilken skall hafva varit Riksråd, mellan år 1210 och 1240.

Andersson, Per, Riksdagsman och förnämsta anföraren för de upproriske Dalkarlarna år 1743, blef, efter företagets olyckliga utgång, afträttad.

Anderstorp, annexförsamling till Refteled, belägen i Westbo kontrakt af Wexjö stift, 6 $\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Jönköping och 620 fot öfver hafvet. Af dess areal, 22,680 tunnland, äro 550 sjöar och kärr; den har 18 $\frac{1}{2}$ mtl med något öfver 800 innevånare. Adr. Qvarsebo.

Anderstorp, ett bomullsspinneri, beläget icke långt ifrån staden Kungsbacka i Halland. Man har vid en liten å, som här framflyter, i senare åren uppfört en stor stenbyggnad, hvarunder vattenmassan frambrusar. I denna stenbyggnad är bomullsspinneriet, som drifves med ett större vattenhjul. Inrättningen består af 12 spinnstolar, hvardera med 128 spindlar. Här finnas dessutom kard-, slip-, harf- och pressmaskiner.

Andfred eller **Anfred** var i gamla tider den frihet från anklagelse och tingsföring i civila mål, som ägde rum under bergnings- och skördetiden, på det ingen måtte hindras från att förrätta de sysslor åker och äng då påkallade.

Andgrim, Arngrim, i sagan en kämpe, som med sin hustru Ejvor, bodde på Bolmsö (Bornholm) och hade 12 söner. Den äldste och utmärktaste af desse var *Angantyr*. (Se vidare *Iljalmar*.)

Andmat, vattenlins, (*Lemna polyrhiza*), en årlig växt, som träffas allmänt i stillastående samt mindre rörligt vatten, likasom samslägtingarne Lem-

na minor, gibba och trisulca, som vanligen få samma namn, och begagnas till föda åt svin.

Andrarum, en socken, med Eljaröd, belägen i Albo och Järestads kontrakt af Lunds stift, Albo härad och 2:dra fögderiet af Christianstads län, 4 mil från Christianstad, $3\frac{3}{4}$ mil från Cimbritshamn, $1\frac{3}{4}$ mil från och 175 fot öfver hafvet. Socknen hör till 3 kl. reg., består af $17\frac{1}{4}$ mtl med 1395 innevånare och har en areal af 10,533 tunnland, af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad. I denna socken ligger Andrarums alunbruk, det äldsta i Sverige.

André Laurentius, äfven kallad Magister Lars Andersson, en af de lärdeste män på sin tid, i Rom promoverad till Magister, och, efter återkomsten, befordrad till Erkedjekne i Upsala. Konung Gustaf I gjorde honom år 1520 till sin Kansler och uppdrog åt honom, att på Svenska öfversätta Nya Testamentet. År 1540 anklagades han för att hafva doldt ett emot Konungen anställt förräderi, hvarföre han dömdes till döden, men slapp undan med erläggande af dryga böter. Från den tiden lefde han, utan någon befattning, i Strengnäs, der han dog d. 29 April 1552, i en ålder af 70 år.

And-tid kallas i några orter skördetiden. Kallas somligstädes *Hö-anden*.

Ane eller **Anne**, son till Konung Jorund, berömmes såsom en vis och fredsam Konung. Fredsamheten lærer dock hafva öfvergått till feghet och veklighet, ty då han angreps af Danske Konungen Haldan, och hans här af denne blef slagen, drog Ane sig undan till Westergöthland och förblef der i 25 år till Haldans död, då han först återvände till Upsala. Samma händelse förnyades kort derefter, när Haldans brorson, Ale den Raske, förjagade honom, då Ane ånyo afbadade Ales död, för att komma i besittning af Upsala tron, hvilket också skedde då Ale blifvit mördad af Starkodder. Hvad som likväl mest gjort Ane namnkunnig i historien, är den saga, som om honom berättas, att han offrat en af sine söner till Oden, för att förlänga sin lifstid, och att Gudens orakel förkunnat honom, att han skulle få lefva tio år för hvarje son han på detta sätt lät blöda på dess altär. Så offrade Ane ända till nio af sine söner, och uppnådde verkligen en hög ålder, men hvarvid hans kroppskrafter så försvagades, att han måste di ur ett horn som barnet, för att kunna njuta någon föda. Icke desto mindre ville han ytterligare förlänga sitt usla, vegeterande lif genom äfven den tionde sonens mord, men folket hindrade det och Ane måste dö. Enligt Dahlin skall Ane, som vid 10 års ålder blef Konung, hafva regerat från år 530 till 610, och således endast hafva blifvit 90 år gammal. Andra åter uppgifva, att han, vid sin andra återkomst från Westergöthland varit öfver 100 år, och har således blifvit ovanligt gammal. Detta är troligast. Efter honom kallade man en död af ålderdom, utan sjukdom eller plågor, *Anasot*.

Aneboda, annex till Moheda, beläget i Albo kontrakt af Wexiö stift, 3 mil N.N.V. från Wexiö och 580 fot öfver hafvet. Dess areal utgör 5161

tunnland, af hvilka 720 äro sjöar och kärr; detta annex har 11 mtl och nära 700 innev. Adr. Wexiö.

Anestad, en by i Bärebergs socken af Westergöthland, är märkvärdig för de lemningar efter en gammal stad, som der ännu finnas. Allmogen förtäljer, att en Konung vid namn *Ane* fordom skall der bott. De berätta ock, att han här blef begraven med stöflor och krage i en kopparkista, och utvisa hans grafställe under en upprest sten. Kistan skall dock i slutet af 1600-talet blifvit uppgräfvnen, samt försäld till Götheborg. — När de gamle färdades förbi stenen, skola de alltid aflyttat hatten samt yttrat: "*Ligg i fred, Konung Ane!*" — Lemningarna efter staden utgöras förnämligast af 6 skansar samt 12 gator. I trakten äro, tid efter annan, många fornsaker uppgrädda.

Anga, annexförsamling till Kråklingsbo, belägen i Wisby stifts medelkontrakt, $3\frac{1}{2}$ mil S.O. från Wisby, 85 fot öfver hafvet, har 268 innevånare och består af $7\frac{1}{4}$ mtl; arealen utgör 6318 tunnland, deraf 25 äro kärr och sjöar. I kyrkan, som skall vara byggd år 1200, förekommer en grafsten med run-inskrift. Inom socknen finnes äfven ett af de mest klassiska domaresäten, som man kan få se i Norden. Det är beläget på Sandviks skog, $1\frac{1}{2}$ mil från kyrkan, nära hafvet. Flera andra stensättningar finnas i närheten, och stället är hos allmogen känt under namn af *Trullhals*. Domkretsen består af 10 domstenar, hvardera hvilande på tre mindre fotstenar, så att hvarje domsten bildar ett omkring 2 alnar högt säte. Inom kretsen äro 2 hällar, af hvilka den ena är rest. I närheten förekomma mångfaldiga minnesmärken. Adr. Wisby.

Angantyr, den äldste af Andgrims tolf söner. (Se *Hjalmar*.)

Angantyrns hög, belägen i Grötlingbo socken på Gottland, är ganska stor och sammanhåfven af grofva kullerstenar. Den är vid pass 113 alnar vid roten, der den äfven är försedd med en stenring. I Angantyrns hög är funnet ett litet kopparsvärd. I grannskapet äro åtskilliga mindre ättehögar.

Angarna, annex till Wada, beläget i vestra Roslags kontrakt af Upsala stift, 3 mil N.N.O. från Stockholm, består af $12\frac{1}{4}$ mtl med 250 innev., och har en areal af 4096 tunn., af hvilka 350 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Refsta.

Angelika, engelört, (*Angelica archangelica*), en tvåårig växt, som förekommer på fuktiga ställen, från Dalarna upp till Nordkap, samt en varietet deraf äfven på några ställen i de sydligare provinserna, såsom Bohus läns skären, Halland, Gottland, Öland, Östergöthland och Roslagen, sällsynt. Roten, som är utmärkt genom sin aromatiska lukt och smak, begagnas i medicinen, och den färska skalade stjelen utgör en läckerhet för Lapparne.

Angelini, Jöns, Konduktör, en flitig öfversättare, och som äfven något försökte sig såsom poet, men utan framgång. Han har egentligen blifvit känd genom de skarpa kritiker dessa försök ådrogo honom. Man har af honom Sånger för barn, Encyklopedie för barn, öfversättning af Beckers världshistoria, den han utgifvit under titel:

Historisk Handbok för Fruntimmer, o. s. v. Ålfed 1807, icke 30 år gammal.

Angelstad, en socken med Ljunghy och Känna, belägen i Sunnerbo kontrakt och härad af Wexiö stift och Kronobergs läns 4:de fögderi, $7\frac{1}{4}$ mil V.S.V. från Wexiö. Sockenens hör till 2 kl. 1 afd. konsist., består af 35 mtl med 1200 innevä-nare. Dess areal är 25,828 tunnland, af hvilka 8360 äro sjöar och kärr, på en höjd af 510 fot öfver hafvet. Adr. Ljunghy.

Angered, annexförsamling till Lundby, belägen i norra kontraktet af Götheborgs stifts domprosteri, 1 mil N.O. från Götheborg, vid Götha elf och 75 fot öfver hafvet. Dess areal är 11,525 tunnland, af hvilka 670 äro sjöar och kärr. Det innefattar 32 mtl med 1068 innev. Adr. Götheborg och Lerum.

Angermannus, Abraham Andree, född i Ån-germanland, hvaraf han antog tillnamnet, Rector Scolæ i Stockholm år 1576, men i anseende till sitt häftiga ifrande mot liturgien, af Konung Johan flyttad till Kyrkoherde-embetet i Öregrund. Då han här icke ansåg sig säker, flydde han till Åland, der han en tid var Kyrkoherde i Saltvik och räddade sig slutligen härifrån undan papister-nes förföljelser till Lübeck, hvarest han uppehöll sig i 13 år. Här författade han åtskilliga theo-logiska skrifter, hvilka ännu mer ökade det anse-ende, han, såsom martyrför den rena läran, för-värfvat, och gjorde, att han, på Upsala möte, d. 15 Mars 1593, enhälligt valdes till Erkebiskop. Konung Sigismund ogillade valet, och bekräftade det först af nödtvång vid sin kröning följande året, så att den nye Erkebiskopen vigdes i sitt embete på förmiddagen och läste på eftermidda-gen bönerna öfver Konungen, ty det tilläts honom icke att sätta kronan på dennes hufvud. Angerman-ni nit för Evangeliska lärans helgd gick emeller-tid till öfverdrift, så att han på sin visitations-resa lät hudstryka flera personer, hvilka han ansåg hafva felat i lära eller lefverne. Då Hertig Carl derföre gjorde honom förebräelser, inlät han sig i hemliga stämplingar med Sigismunds parti, blef derföre anklagad som förrädare, af Ständerna d. 7 Febr. 1599 dömd från ära och embete, och insatt i fängelse på Gripsholm, der han dog år 1607, för-tärd af ohyra och hård medfart. Han var den fjer-de Lutherske Erkebiskop i Upsala.

Angern. Gustaf Adolf den Store öfverföll här Österrikaner, hvilka ingenting mindre väntat, och slog dem efter en kort, men häftig, strid på flyk-ten, med stor förlust. Bornstein och Grefve Col-lowrath blefvo skjutne. Konungen själf var här nära att blifva nedhuggen, men räddades af Ha-rald Stake. Träffningen stod d. 17 Juli 1631.

Angerstein, en om Svenska bergshandteringen förtjent släkt, som först inflyttade under Carl IX:s regering, och hette ursprungligen *Rücker*. Stam-fadren satte sig ned vid Hedermora på Thurbo bruk, der han införde ett bättre kolningssätt. Hans son, **Johan**, skall hafva varit en ovanligt lång och stark man, och hans sonson blef Direktör öfver rikets gröfre svartsmide samt Assessor i Bergskollegium. Dog 1760.

Angjerdshestra, annexförsamling till Bottnaryd, belägen i Redvägs kontrakt af Skara stift, $2\frac{1}{2}$ mil S.V. från Jönköping och 780 fot öfver hafvet, består af $11\frac{1}{2}$ mtl och har 580 innevä-nare. Dess areal utgör 14,649 tunnland, af hvilka 380 äro kärr och sjöar. Adr. Jönköping.

Anhydrit, muriacit, hör till mineraliernas 2:dra släkte, sulfater, och är vattenfri svafvelsyrad kalk, som förekommer spatformig af hvitgrå färg i Fahlugruva.

Anjala-förbundet. De missnöjde Officerarne af Finska arméen hade, under 1778 års krig, till Kej-sarrinnan af Ryssland aflåtit en skrifvelse, hvari de förklarade, att de ogillade kriget såsom olag-ligt och förfrågade sig, huruvida hon med Stän-derna ville underhandla om fred. Upphofsmännen till denna skrift samlades i General Armfelts (en farbror till Konungens gunstling Gustaf Mauritz) kvarter på sätesgården Anjala, nära Kymene elf, der de d. 12 Aug. 1778 ingingo ett slags för-bund, efter stället kalladt: *Anjala-förbundet*, under-tecknad af 34 bland dem, hvari de lofvade hvar-andra inbördes bistånd, yrkade på fred med Ryss-land och en Riksdags sammankallande. (Se vidare *Gustaf III.*)

Anjou, Lars Anton, Theol. Doktor och Pro-fessor vid Upsala Universitet, är född i Frösthult socken år 1803 d. 18 Nov. Hans fader var Prest och själf beträdde han redan tidigt samma bana. A. prestvigdes 1827, tre år förr än han promo-verades till Fil. Mag., hvilket skedde år 1830. Sedermera, eller ifrån år 1831, har hans tjänste-bana oafbrutet varit fäst vid Upsala Kathedral-skola, till dess han år 1845 utnämndes till Kalse-niansk Professor i theologien vid Upsala Universi-tet. Det är således icke genom akademisk tjänst-göring, utan genom utgifna skrifter och aflagda hö-gre examina i theologien, som A. gjort sig för-tjent af denna befordran. Han var visserligen re-dan år 1840 uppförd å förslag till Adjunkt i pa-storal-theologien, men blef icke till detta embete befordrad. Deremot är A. Theol. Lic. och blef, sedan han äfven fullgjort den till den theologiska graden berättigande disputationsskyldigheten, ut-nämnd till Theol. Doktor 1844. Han är författare till en mycket begagnad *Lärobok i Kyrkohistorien* — ett *Tal i Svenska Bibelsällskapet 1841* — en i Ekle-siastik Tidskrift för år 1839 införd *Afhandling, i anledning af det s. k. mythiska förklaringsättet af Evangelierna och deras dermed förenade kritiska be-arbetning*, och har slutligen utgifvit i öfversättning år 1843: *Om Christi laröembete i sin tillämpning, betraktadt af Chr. Sumner*. Sedan 1843 är Anjou äfven Sekreterare i Bibelkommissionen.

Anjovis, (*Engraulis vulgaris*), en till 1 afd. 2 ord. hörande fisk, af 6 till 7 tums längd med stort gap och små, lätt affallande, fjäll, som före-kommer sällan och i ringa antal vid kusten af Kattegatt. Oegentligt tilläggas namnet anjovis ett annat slags mindre fisk, då den är inlagd, se *Hvassbuk*.

Anka, (*Anas boschas*, var. *Domestica*), är en va-rietet af gräsanden och öfverensstämmer till alla

hufvudkarakterer med denna, dock varierar storleken betydligt, och den tama är alltid, stundom betydligt, större än den vilda. Härifrån gör dock den s. k. *Turkiska ankan*, (*Anas moschata*), ett undantag, såsom varande en egen art och betydligt större, härstammande från Kaspiska hafvet och särdeles trakten af Wolga. Den är af en mindre gäs' storlek, med naken, vårtbelagd näbbtrakt, kroppen till större delen grönsvart, metallglänsande, inunder, likasom hufvudet och halsen, hvitfläckig, vingspegeln hvit, benen röda. Hannen, som har stark mysklukt, parar sig med tama ankan, men deraf frambragta batarder kunna ej fortplanta sig.

Ankare, ett stort jern, liknande en dubbel hake, som begagnas att fasthålla ett fartyg. Dess särskilda delar äro: läggen, ringhålet, ringen, kronan eller krysset, armarna, flyet, pynten, tappen och nöten. Ankarstocken är antingen af träd eller jern, fästad vid tappen i en mot armarnas plan vinkelrät ställning. Ankare äro af flera slag, såsom *Dagligs-ankaret*, som hänger uti rust- och pentlinan under babords kranbjelke; *Töj-ankaret*, som hänger på samma sätt under styrbords kranbjelke; *Pligt-ankaret*, som är surradt vid styrbords fockröst, med ena flyet in öfver relingen, och är störst, samt begagnas blott i yttersta nödfall; *Lägg-ankaret*, som ligger på samma sätt om babord; *Bog- eller Kran-ankarne* = med dagligs- och töj-ankarne; *Relings-ankarne* = med pligt- och lägg-ankarne; *Svär-ankarne* kallas alla dessa, till åtskillnad från varp-ankarne. *Varp-ankarne* äro mindre och begagnas vid varpning, förtöjning o. dyl. De ligga, då de ej begagnas, surrade ofvanpå pligt- och lägg-ankarne.

Ankarhjulm, **Mårten Thijssen**, född Holändare och Amiral för en Holländsk eskader, gick sedan i Svensk tjänst och blef Chef för den af Louis De Géer utrustade flotta. Utmärkte sig mycket i slagen vid Köpenhamn och Femern d. 13 Okt. 1643. död 1657. — **Mårten Christersson**, den förres dotterson, äfven en utmärkt sjöman, Major vid Amiralitetet, stupade i sjöslaget d. 1 Juli 1677. — **Mårten**, hans son, var först i Svensk, men gick sedan i Österrikisk, tjänst, der han blef Generalmajor, Guvernör i St. Philippe vid Ostende, antog katholska religionen och dog 1740.

Ankarsrum, ett jernbruk i Hallingbergs socken af Calmar län, har fyra härdar och 1740 skepp:d privilegieradt årligt smide, med eget tackjern, hvilket smide skeppas på Westervik, Calmar och Stockholm. Frälsesmidet utgör 120 skepp:d, och är smidesrätten för öfrigt vid tillättna verkstäder obegränsad, mot särskild hammarskatt. Utom manufakturverk finnes här äfven gjuteri för gröfre och finare gjutgods. Smidesstämpeln är denna: ett träd med krona kring stammen. Ankarsrum äges för närvarande af B. de Maré.

Ankarstock, ett slags syrligt kommissbröd af ungefär sex markers vikt, som bakades för arméens behof och borde för hvarje soldat räcka i tre dagar.

Anlöpning, (metallurg. o. tekn. term), kallas i allmänhet flera metallers egenskap, att i luften öfver-

klädas med en olika färgad, tunnare oxidhiana, som småningom tilltager i tjocklek, och hvarigenom metallen slutligen förlorar sin glans. Speciellt förstås dermed jerns och ståls egenskap, att vid försigtig uppvärmning, i följd af en sådan hinns bildning, antaga olika färger, neml. först gul, sedan röd, purpur, violett och mörkblå, hvarvid det hårdade stålets hårdhet tillika småningom aftager, så att det, då färgen slutligen försvinner och öfvergår till askgrått, återigen är lika mjukt, som före hårdningen, hvarföre denna operation användes för att gifva stålarbeten den grad af hårdhet, som är nödig för de ändamål, hvartill de skola användas, och som af den olika färgnyansen vid anlöpningen bedömmes. Stundom anlöpas stålarbeten ock, vanligen till blått, endast för prydlighetens skull, och för att på den blåa botten anbringa förgyllda sirater.

Anna, Gustaf I:s dotter, gift med Pfaltzgreffen till Veldenz Georg Johan, död 1610, i dess 55:te år.

Anna, Johan III:s dotter, född på Eskilstuna slott d. 17 Maj 1568, förlofvad med en Grefve Johan Georg af Brandenburg, men hvilken förmälning ej blef af, utan Prinsessan dog ogift år 1625 i Marienberg i Preussen; hon lärar haft någon böjelse för Gustaf Brahe, med hvilken det en tid sades, att hon skulle förmälas; var storväxt, icke vacker, men förståndig och skarpsynt samt tillgifven Lutherska läran.

Anna, Sigismunds första gemål, dotter till Erkehertig Carl af Österrike, född 1573, förmäld vid icke fyllda 17 år och död 1598.

Anna, en naturlig dotter till Konung Carl VIII Knutsson, gift med Höfdingen på Westerås slott, Håkan Sevénsson Bölja.

Anna Ericksdotter, Gustaf I:s syster, död som nunn i Wadstena.

Annæ kapell, S:t, annexförsamling till Skällvik, belägen i Hammarkinds kontrakt af Linköpings stift, $2\frac{3}{4}$ mil från Söderköping och vid Östersjön, samt 60 fot öfver hafvet. Den utgöres af 63 mtl, har 1820 innevänare och 16,524 tunnlands areal, af hvilka endast 80 äro sjöar och kärr.

Annefors, ett jernbruk, beläget i Sunne socken af Wermland. Har en hård och 400 skepp:d privilegieradt årligt smide af köpetackjern, som skeppas på Götheborg. Äfven drifves här spiksmide. Hammarskatten är 4 skepp:d. Smidesstämpeln: A. E. Bruket äges af C. D. U. Croneborgs sterbhusdelägare.

Annefors, ett jernbruk i Tröjeredes socken af Skaraborgs län, vid ån Tidån. Anlades i medlet af 1700-talet och har blott en hård. Privilegierade årliga smidet, af köpetackjern, utgör 300 skepp:d, som, jemte plåt-, manufaktur- och spiksmide, skeppas på Götheborg, och hvarföre erlägges hammarskatt med 3 skepp:d. Smidesstämpeln är A : F. Brukets ägare är Friherre F. v. Essen.

Annefors, ett jernbruk, beläget i Hanebo socken af Gefleborgs län. Har, tillika med Kihlaforss, sju härdar och 3600 skepp:d privilegieradt årligt smide af eget tackjern, som skeppas på Söder-

hamn eller Gefle. Hammarskatten är 36 skepp:d. Vid bruket finnas äfven flera spik- och manufaktur-verkstäder. Smidesstämpeln är: R. Bistämpeln: W—n. Åges af P. C. Rettig.

Annelöf, annexförsamling till Söderhviddinge socken, är belägen i Harjagers kontrakt af Lunds stift. Socknen ligger i Harjagers, men annexet i Onsjö härad, $1\frac{1}{2}$ mil O.S.O. från Landskrona och 65 fot öfver hafvet. Dess areal är 2615 tunnland, består af $13\frac{3}{4}$ mtl och har 945 innevånare. Adr. Lund.

Annerstad, en socken, med Nöttja och Törpa, belägen i Sunnerbo kontrakt och härad, 4:de fögderiet af Kronobergs län, $7\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Wexjö och 480 fot öfver hafvet. Socknen består af $34\frac{1}{4}$ mtl, har 1135 innevånare och hör till 2 kl. 1 afd. reg. Dess areal är 30,919 tunnland, af hvilka 4600 äro kärr och sjöar. Adr. Ljungby. — Kyrkan är nybyggd 1826. Pastoratet är af Konung Johan III förklaradt ärfeligt, enligt donationsbrevet af d. 8 Jan. 1591, åt Hofpredikanten Georg Marci och hans efterkommande bröstarfvingar, hvilken rätt blifvit genom Resolutionen d. 11 Sept. 1781 så för mans- som qvinnolinien bekräftad, då Regementspastorn Wickelgren utnämndes till Pastor. År 1828 innehades pastoratet af hans son, hvars afsrätt är vidare bekräftad genom Resolutionen d. 4 Maj 1827. — I socknen förekomma åtskilliga fornlemningar, såsom på Skeens ägor, flera bautastenar och graför; ett ibland dessa är ganska stort och finnes omlagd med större stenar. En mängd grifthögar äro häromkring, och trenne helt nära intill nämnda graför. Här ses äfven en stenhäll, omlagd med smärre stenar; man har deraf antagit (med hvad skäl, lemnas osagt), att detta varit Fylkiskonungars eller andra betydande mäns begravningsplats, och då stället än i i dag kallas *Lundarne*, ehuru der på århundraden ej funnits några träd, förmodas att här varit ett offerställe och en allmän mötesplats, dit Konungarne på Pilsborg kalladt allmogen, och der de eller deras förnämste tjenare ligga begräfne. Då äfven flera rör tyckas vara från kummelåldern, så har detta ställe troligen från uråldriga tider varit en helgedom för våra hedniska förfäder.

Annerstedt, Bantel, Theologie Professor och Kyrkoherde i Börje, en man på sin tid bekant genom sin ovanliga språkkunskap och ännu mer genom sitt glada umgänge och sina qvicka infall, vid hvilkas producerande han föga lät hejda sig af smak, hyfsning och god ton. Han blef först känd i allmänheten genom sitt uppträdande på en maskerad år 1755, der en ovanligt väl klädd mask, strålade genom qvickhet och liflighet, ännu mer än genom klädernas prakt, intrigerade en mängd gästgäster, i synnerhet främmande diplomater, dem han tilltalade på deras modersmål, så lätt och ledigt, som om det varit hans eget. Man uttömde sig i gissningar om hvem denna mask kunde vara, och han utgaf sjelf ett poem derom, kalladt: *Den okände Masken*. Eljest är han ej bekant som författare, och var för öfrigt till sitt lynne och sina höjelser föga presterlig. Född 1721, död 1771.

Annerstuga kallas i åtskilliga landskap ett större rum eller stuga, som vanligen icke bebos, utan tjenar till gästrum. Ordet annerstuga vill icke säga något annat, än andras stuga. En resande, som vill taga reda på allmogens bruk och plägseder, bör icke försumma att bese dessa annerstugor, hvilka, när besöken hos allmogen äro högst få, tjena till förvaringsrum för dess dyrbaraste bohag. Här förvaras neml. hela husets förråd af hushållsrede, dyrbarare bohagsting, äfvensom prydnader, ofta af mångfaldiga slag, de sistnämnda, så vidt de icke äro köpta i städerna, utvisa icke sällan allmogens skicklighet och sinnrikhet. Den, som skrifer dessa rader, har ofta haft tillfälle, att se sådana prydnader af kronor, bonader, namnsdagobogar, virkade stjernor af ulltråd, s. k. himmelsbref och lyckönskningar, m. m.

Annestorp, en fräse-egendom, belägen i Malma socken af Skaraborgs län. Enligt sägen skall denna egendom fordom varit bebodd af en Fylkiskonung, som ägt den härintill varande fordnar staden Anestad. På gården bodde i början af 1600-talet Biskopen Jakob Johansson.

Annex- och Mensal-hemman äro kvarlevor af socknepresternes i katholska tiden, utom de egentliga prestebolen, till deras inkomsters förökande anslagna lägenheter, hvarå de hade landbönder, hvilka gäfvu landtgille eller afrad. Mesta delen deraf reducerades under Konung Gustaf I:s tid; men en del bibehölls. Sådana bibehållna hemman få Presterskapet njuta såsom boställen och bygga samt bruka, sjelfva eller genom åboer, och åtnjutas af dem något när lika förmåner som å prästgårdarna, helst om de af Kyrkoherdarne sjelfve brukas. Några äro likväl till skatte löste, och säljas de utom börd, hafva Kyrkoherdarne eller församlingarna rätt att inlösa dem, på det de sedan af Presterskapet oqvalde må kunna nyttjas. — **Annex**, är också benämningen på de mindre församlingar, som icke hafva någon egen Kyrkoherde, utan äro sammanslagna med den s. k. moderkyrkan. Man kan beräkna, att ungefär ett sådant öfverhufvud tillhör hvarje pastorat i riket; ty då dessa sistnämnda antal är 1147, är annexernas 1214.

Anniversarier eller Årsmot kallas de årliga begångelser för de dödas själar, som under katholska tiden hölls med messor på begravningsdagen hvarje år. Alltsom de döde förordnat, skulle då ringas, spelas på orgel, sjungas eller messas af presterne på Latin, en procession gå öfver grafven med rökelse och ljus m. m. Understundom utdeltes också almosor.

Annödugshjon, i gamla Svenskan lika med träl. **Ansgarius** eller **Anschar**, Nordens apostel, och den, som först egentligen med allvar och framgång sysselsatt sig med Kristendomens utspridande i Sverige, var född år 800 i Picardie i Frankrike, ingick i Benediktiner-orden och blef Lärare i Corvey. Han företog först, på Ludvig den Frommes befallning, en missionsresa till Danmark år 826, och, återkommen derifrån, skickades han i samma ändamål till Sverige, från hvilket land sändebud hade ankommit till Kejsaren, för att begä-

ra Kristne Lärare. Tiden för hans ankomst till Sverige antages allmänt till år 829. Under vägen öfverfölls han af sjörförare, som plundrade honom och hans följeslagare Withmar på allt hvad de ägde, och hvarvid äfven de för Konungen medförda skänkerna gingo förlorade. Icke afskräckt af denna motgång, fortsatte Ansgarius sin väg till fots, anlände vid midsommarstiden till Björkö, der Konung Björn på Håga då residerade, blef af honom väl emottagen, och fick tillstånd att predika. Efter ett halft års vistande i Sverige återvände han hem och blef, såsom belöning för sina förtjenster, år 831 utnämnd till förste Erkebiskop i den nya staden Hamburg, med hvilket stift sedermera jemväl Bremens Erkebiskopsstol förenades, samt med dess andeliga välades utsträckning öfver hela den nordligare delen af Europa. Den nyplanterade Kristendoms-växten hade likväl under hans bortovaro blifvit utsatt för många vådor, och nära att förqvävas af ogräs, hvarföre Ansgarius sedermera tvenne särskilda gånger företog resor till Sverige. Andra gången regerade här en Konung, som kallades Olof, troligen endast Konungens Jarl, emedan Ragnar Lodbrok då var Upsala Konung. Genom skänker och vältalighet vann Ansgarius äfven hans bevägenhet; men han ansåg sig icke våga af egen myndighet tillåta honom predika, utan borde detta ärende underställas först Rådets och sedan menighetens pröfning. Hos Rådet gick väl saken igenom, men hos folket uppstod mycken tvist derom, hvilken dock bilades genom en gammal vördad mans föreställning, att mången med framgång vändt sig till de Kristnes Gud, hvilken syntes vara ganska mäktig, hvarföre det vore orätt att hindra någon taga sin tillflykt till honom. Nu erhöles den begärda tillåtelsen. Kristendomen predikades, kyrkor byggdes och prester tillsattes, hvarvid Ansgarius ofta bestod kostnaden. Han var nemligen en af desse sällsynte män, hos hvilka idéen, pligtens uppfyllande, det anförtrödda värfvets befordran, gäller mer än den egna fördelen, eller rättare: som häri se sin fördel. Han afled d. 4 Febr. år 863 eller 865 och sattes bland Romerska kyrkans helgon. Hans namn är hos oss ännu förvaradt i almanachan, der hans dödsdag prydes dermed. År 1829 firades i hela Sverige d. 1 Nov. ett tusen-årigt jubileum, i anledning af hans omvändelseverk, och på Björkö i Mälaren är ett monument, till minne deraf, uppsatt.

Antediluviansk, af *ante diluvium*, före öfversvämningen, kallar man hvarje kropp, som synes hafva existerat före den s. k. syndafloden, eller den stora öfversvämning, som, enligt flera folkslags traditioner, öfvergätt jordytan, sedan den redan var bebodd af menniskor, och hvarvid flera djursläkten synas hafva gått helt och hållet förlorade, hvaraf lemningar återfunnits uti alluvialagren, samt derföre företrädesvis kallas antediluvianska djur.

Anterfjöl kallas i Bohus län det år som föregått det sistförflutna.

Anthropolith kallas stenvandlade menniskokroppar, eller delar deraf, d. v. s. sådana, uti

hvilka det organiska ämnet blifvit genomträngdt eller substitueradt af en rent stenartad massa, såsom kiselsyra eller kalkföreningar. Äldre författare omtala väl hela menniskokroppar, som blifvit funna i detta tillstånd, men i nyare tider och sedan geologien utbildats till en vetenskap, har mycket tvifvel uppstått öfver tillvaron af verkliga anthropolith; dock synes denna nu mera vara satt utom allt tvifvel, ehuru ännu icke veterligen några hela skeletter, ännu mindre hela kroppar, blifvit funna. Benämningen har förr, ehuru oegentligt, blifvit använd äfven för sådana menniskokroppar, som genom indränkning uti lösningar af metallsalter, t. ex. vissa grufvors vatten, länge bibehållit sig oförändrade; men dessa äro dock icke stenvandlade, ehuru de stundom kunna vara ganska hårda, utan befinna sig i samma predikament, som genom långsam förvaring i saltlake hårdnade kött- eller växtämnen, samt sådana kroppar, hvilka genom s. k. balsamering, med tillhjälp af vissa metallsalter, blifvit mumiefierade. En sålunda konserverad menniskokropp, eller oegentligen kallad anthropolith, fanns år 1719 i Mårdstens- och Wredes-schackten af Fahlugruft, och befanns hafva varit en grufarbetare Matts Israelsson, Fetter eller Stor-Matts kallad, som år 1670 hade vid nedfarten i grufvan omkommit, och således legat 49 år under vattnet, hvarvid kroppen blifvit af den deruti upplösta vitriolen så genomträngd, att den, ehuru vid upptagandet mjuk, snart blef hård som sten, samt förvarades sedermera 30 år i ett glasskåp vid grufvan, men genom vitriolens benägenhet att vittra i luften, började kroppen efterhand att sönderfalla, hvarefter den 1749 blef begravnen. Kroppen var så väl bibehållen, att den vid upptagandet igenkändes af den afidnes, då ännu lefvande, fästmo. På samma ställe lär äfven omkring år 1635 en dylik, genom grufvuvattnet bibehållen, kropp hafva blifvit funnen, som troddes hafva legat uti vattnet öfver 200 år.

Antimon, spetsglans, en elektro-negativ metall, som har förekommit gedigen i Sala grufva, men vanligen förekommer förenad med svafvel, bildande grå spetsglansmalm, äfven kallad Antimonium crudum, som äfven, ehuru sparsamt, förekommer på samma ställe, strålförmigt insprängd i blyglansen. Metallen, med konstens tillhjälp afskiljd ur malmen, får namn af

Antimon-regulus, den är silfverhvit, kristallinisk, spröd, så att den kan pulveriseras af 6,78 egentlig vikt, lättsmält, flygtig, och begagnas tillsammans med bly till gjutning af boktryckarstilar, äfvensom till några andra metall-legeringar, särdeles s. k. Pewter. I förening med syre, hvarmed den ger tre särskilda oxider, neml. syra, syrlighet och oxid, äfvensom i förening med svafvel, hvarmed den ger svafva, svaflighet och sulfuret, samt med chlor, begagnas den i medicinen, och utgör hufvudbeståndsdelen i kräksalt samt kermes.

Antingen grepen eller repen, ett ordspråk, betecknande, att då menniskan blir förtviflad om sin välfärd, måste hon antingen arbeta med äran (hvar-

med grepen förstås), eller stjåla sig till födan, och få repet, d. v. s. galgen, till arbetslön.

Antiquiteter. Se *Fornlemningar*.

Antiquitets-Kollegium. Det inrättades genom Rikskanslaren Magnus Gabriel De la Gardies försorg år 1666, och dess instruktion är utfärdad d. 20 Nov. 1667. Det skulle taga vård om rikets fornlemningar af alla slag, både de materiella, som det skulle samla, skydda mot förstöring och beskrifva, samt de immateriella, såsom det gamla Svenska och Göthiska språket och Historien, hvarom det skulle utgifva upplysande skrifter. För detta ändamål anslogs den så kallade Bibeltrycks-tunnan. Kollegium var först inrättadt i Upsala, men flyttades år 1692 till Stockholm, då dess titel förändrades till Antiquitets-Archivum. Inseendet deröfver uppdrogs, vid Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademiens stiftelse, åt densamma. Nu har dess samlingar sin plats i södra flygeln af Stockholms slott, och finnas derstädes åtskilliga saker af icke blott historisk, utan äfven metallisk dyrbarhet, t. ex. en guldring om $2\frac{1}{4}$ skålpunds vikt, en annan dylik, eller s. k. *Dröpnar*, hvarvid hänga flera andra ringar, det s. k. *Motala-fyndet*, som är ett biskopligt bröstsmykke af guld, ungefär ett kvarter i diameter, prydt med ädla stenar, en Österländsk halskedja af guld, vägende 46 lod, o. s. v. Sveriges utmärktaste fornforskare hafva tillhört detta verk och arbetat för dess ändamål, såsom Stjernhjelm, dess förste Direktör, Puffendorf, Hadorph, Peringsköld, Verelius, Loccenius, Hallenberg, Liljegren m. fl.

Antivari, Christoffer Theodorus, von, var Romersk Kejsarlig Resident vid Svenska hofvet i 42 år, och skänkte till Lazarettet i Stockholm sina i Clara församling belägna 2:ne hus, som efter hans död såldes till 61,500 daler kopparmynt, samt 6000 d:o d:o kontant. Född 1690, död 1763.

Antoniter-orden. Efter St. Antonius, om hvilken många mirakel berättas, blef denna Munkorden instiftad. Den hade till en början allenast ett kloster, eller, rättare sagdt, hospital. Vid slutet af 13:de århundradet förklarade Påfven Bonifacius VIII detta hospital för moder eller mönster för alla dylika hospital eller Antoniter-kloster, som kunde varda inrättade. — På hvad tid denna Orden i vårt land inkommit är obekant. Den hade i Sverige allenast ett kloster, neml. Krokeks kloster i skogen Kolmården, på gränsen emellan Södermanland och Östergötland.

Antonström, ett jernbruk, i Sunne socken af Wermland, med en härd. Har 345 skepp:d privilegieradt årligt smide, dels af eget, dels af köpetackjern, som skeppas på Götheborg. Hammar-skatten är 3 skepp:d 9 lisp:d. Bruket äges af C. D. U. Cronobergs sterbhusdelägare.

Antra, Carolus, var Riddare och Riksråd emellan 1350 och 1359, hvilket år man finner hans namn bland undertecknarena af den i Söderköping emellan Konungarne Magnus och Håkan samt de orolige herremännen d. 18 Nov. ingångna förlikning. Namnet synes antyda utländsk härkomst.

Anund, son till Konung Edmund Gammal, berättas hafva företagit ett krigståg till Amazonernas land, men omkommit tillika med hela sin här, emedan fienden förgiftat vattnet. Tåget lär hafva gällt Kajana i Finland, hvilket landskap en saga gjort till Queenland eller Qvinnolandet.

Anunda-bråten, en trakt i Hidinge socken af Nerike, har, enligt hvad några velat påstå, sitt namn deraf, att de hedne Konungabroderne Anund och Sigar, hvilka stridde mot hvarandra, här *bröto* brödrafriden. Den har dock blifvit kallad *Höga-hed*, som man tror, af de grafhögar som der finnas, under namn af *Lanna högar*. Konung Anund skall hafva fallit i striden och fått sin graf vid en ek, kallad: *Kungs-eken*. Men hvad tro dessa uppgifter om Anund och Sigar förtjena, lemnas derhän.

Anund Jakob, Olof Skötkonungs yngre son, blef, tvenne år före sin faders död, dess medregent och ensam Konung år 1026. Om hans tjugufemåriga regering (han dog 1051) vet historien icke mycket att berätta. Den tyckes i allmänhet hafva varit fridsam, ty utom ett misslyckadt eröfringsförsök af Danmark, som han gjorde tillika med sin svåger, Olof den Helige i Norrige, satt han hemma i ro. Man har ännu mynt efter honom.

Anunds hög, belägen i Balunda socken af Westmanland. Detta väldiga minnesmärke föregifves, fastän utan antagliga skäl, förvara stoftet efter hedne Konungen Braut Anund. Högen äger en omkrets af 326 alnar och en slutningshöjd af 42 alnar. Flera märkvärdiga stensättningar och grafminnesmärken finnas i dess grannskap. Att denna hög äfven varit begagnad till tingshög, ses af åtskilliga på densamma utgifna Dombref från medlet af 1300-talet, hvilka ännu finnas i behåll. — Allmogens berättelse är, att en jätte ligger begrafven i högen. Han skall hetat Anund, eller som bönderna uttala det, *Anund*. — Det talas här mycket om blåa eldar, hvilka nattetid skola synas öfver kullarna, och allmogen ser, såsom vanligt, i dem säkra anvisningar på der nedgrädda skatter. Vid upptagandet af ett dike, i det så kallade *Julkärret*, icke långt härifrån, skall för icke länge sedan påträffats en ring, hvilken blänkt såsom guld, men hittaren blef icke ägare af densamma, emedan innan han väl fick tag i den, en osynlig magt "skrattat" bort den. Flera dylika berättelser att förtiga.

Anundsjö, en socken, belägen i Ångermanlands norra kontrakt af Hernösands stift, norra Ångermanlands fögderi i Westernorrlands län, 13 mil från Hernösand och 210 fot öfver hafvet. Socknen hör till 1 kl. konsist., består af $47\frac{1}{4}$ mtl med 2537 innevånare. Dess areal innefattar 630,272 tunnland, deraf 15,000 äro sjöar och kärr. Adr. S. Bjästa, N. Nordmaling.

Apatit, ett mineral, hörande till 3:dje släktet fosfater, som består af trefaldt basisk fosforsyrad kalkjord, och finnes dels i sexsidiga, klara, färglösa eller litet grönaktiga prismer i Grundsjö grufva i Wermland samt på Käringbricka i Westmanland, dels hvitgrå, gulaktig eller grågrönaktig, finkornig, sällan kristalliserad, i Grängesberget i Dalarna.

Apel, *serapel*, vildt äppleträd, (*Pyrus malus*), ett träd, som växer på ångar och i skogar från Skåne ända till Upsala allmänt. Frukten är ej ätbar, men genom odling förädlas trädet och frambringar ätbara frukter, samt är efter alla anledningar hufvudstammen till alla äpplesorter, så olika dessa än sinsemellan äro.

Apelblad, **Jonas**, Docens i Österländska litteraturen i Upsala och Informator för Hertig Carl, sedermera Carl XIII, hade gjort sig känd genom åtskilliga skrifter af blandadt innehåll, af hvilka den förnämsta är en beskrifning öfver hans resa genom Pommern och Brandenburg, kort före sjuåriga krigets utbrott. Han erhöll Lagmanstitel och adlades, men hade ej den fäfangan, att någonsin taga introduktion på Riddarhuset. Att han icke ansågs med likgiltighet såsom litteratör, kan skönjas deraf, att han valdes till Ledamot af Vetenskaps-samfundet i Upsala, Leipzig och Erfurt. Född 1717, död 1786.

Apelqvist, **Carl**, Öfverstelöjtn.-Mekanikus, född år 1748, död år 1824, anlade en mekanisk verkstad på Marieberg vid Stockholm för metall- och ciselörsarbeten, som drefs i stor skala, och var på sin tid den förnämsta i riket. Bland andra arbeten är Gustaf III:s staty gjuten af honom. Ridd. af W. O. Han har fått en slags historisk märkvärdighet, såsom inblandad i det förfalskningsförsök af s. k. Fahnehjelmare och Långrockar, som Grefve Munk gjorde. (Se *Munk*, *Adolf Fredrik*.)

Apolloni Sacra, ett vittert samfund, som på 1760-talet stiftades i Upsala, och egentligen var en filial-afdelning af *Utile dulci*, likasom Aurorasällskapet i Åbo.

Apologistekolor. Härmed förstås egentligen sådana, der barn undervisas i de ämnen, som behövas för det allmänna praktiska och affärslifvet, till skillnad från de lärda skolorna. De finnas för närvarande, dels högre, dels lägre. En bland de äldsta af detta slag i Sverige torde vara den, som år 1659 först inrättades i Jakobs församling i Stockholm af Kyrkoherden Olof Skough.

Apophyllit, ichtyopalm, ett mineral bestående af kiselsyradt kali och kiselsyrad kalk med kristallvatten, och således tillhörande silikaternes släkte, som förekommer dels i rätvinkliga, fyrsidiga prismar i Fahlugruftva, dels i tafvelformiga, oregelbundna massor eller regelbundet kristalliserad i ganska långa, nästan rätvinkliga prismar och fyr- eller sexsidiga tafvor, färglösa eller kötröda, genomskinliga eller halfkla, glas- eller perlemo-glänsande i Utögruftva i Södermanland och Grundsjögruftva i Wermland.

Apostla-boken. Detta märkvärdiga träd finnes på berget Omberg i Östergötland, omkring $\frac{1}{4}$ mil nordvest från bergets spets. Det är vidt omkring bekant under namn af Apostla-boken eller *Ellofva Bokar*. Trädets resliga stammar, som uppskjuta i cirkelrund från en enda rot, äro nu mera blott 7 till antalet, hvaraf en är alldeles förtorkad. De öfriga hafva hvaradera en vanlig boks tjocklek och reslighet, samt bilda tillsammans en högst besynnerlig krets. Äldre författare berättat, att stam-

marna fordom varit tolf, men att en bonde skall hafva borthuggit en stam, hvarmed han äsyftade Judas, såsom icke värd ett rum ibland de öfriga Apostlarnes representanter. Efter denna religiöst nitiska åtgärd skall mannen hafva sjukaat och inom kort tid blifvit död. En otalig mängd af namn hafva blifvit inskurna i detta troligen enda träd i sitt slag, ibland hvilka må nämnas Konungarne Carl XI:s och Carl XII:s. Numera äro de likväl utplånade.

Apothek, i inskränktare mening ett rum, hvarest medikamenter i smärre kvantiteter förvaras, och efter läkares föreskrifter eller annars utlemnas till allmänheten; i vidsträcktare mening förstås dermed detsamma som apotheks-inrättning, eller hela den lokal, som begagnas för insamlandet, beredningen, förvaringen och utlemnandet af alla slags medicinalier. Apotheks-inrättningar synas först hafva uppkommit uti Alexandria, redan långt före vår tideräkning, och hafva intill senaste tider varit särdeles förmånliga för sine innehafvare; detta förhållande har dock nu mera betydligt förändrat sig, dels i anseende till den enklare form som medicinen antagit, dels ock genom uppkomsten af allt för många sådana inrättningar i hvarandras grannskap. — Äfven hos oss hafva apotheken förr varit försedda med ganska vidsträckt privilegier, men dessa hafva småningom blifvit indragna, så att nu mera icke ens rättigheten, att uteslutande bereda och försälja medikamenter, återstår för Apothekaren, eller denne engång kan oqvald försälja sådana ämnen, som han är skyldig att hafva i förråd, ehuru de af kryddkrämare opåtaligt förtrytas. Det första offentliga apothek i Sverige inrättades år 1575 i Stockholm af Johan III:s Hofapothekare Antonius Busenius, och ungefär vid samma tid äfven ett i Upsala, men detta senare flyttades derefter till Stockholm, och inrättades först ånyo 1648, samtidigt med ett i Götteborg; för närvarande finnas i riket 121 apothek, hvaraf dock flera endast äro filial-apothek, och servisen dertill samt ägarne utgöra omkring 400 personer. Enligt nu gällande Apothekare-reglemente af d. 11 Aug. 1819, erfordras, för rättigheten att innehafva ett apothek, att efter minst 3 års tjenstgöring såsom elev hafva undergått s. k. Pharmacie studiosi-examen, samt efter ytterligare trenne års tjenstgöring hafva absolverat Provisors- och Apothekare-examen, och derefter slutligen hafva genom köp eller annat laga fäng blifvit ägare af en apotheks-inrättning, då Sundhetskollegium meddelat Apothekare-diplom, samt anmäler till erhållande af Kongl. privilegier, hvilka enligt ordalydelsen uti Kongl. Brevet af d. 8 Sept. 1731, äro att anse såsom en Kongl. benådning, hvarföre de ej kunna anslås till gälds betalning eller på öppen auktion försäljas, samt öfvergå vid mannens död till enkan eller omyndiga barn, så vida de genom behörigen kvalificerad person låta tillbörligen sköta och underhålla apotheks-inrättningen. Utom andra skyldigheter, åligger det äfven Apothekaren, att noggrannt iakttaga den gällande Medicinal- eller Apothekare-taxan, som efter Sundhetskollegii förslag fastställas af Kongl. Maj:t, men är hos oss

troligtvis den ägsta i Europa. Alla apothek-ägare i riket utgöra en societet, kallad *Apothekare-societeten*, hvilken först endast utgjordes af Apothekarne i Stockholm, men efter 1835 af alla rikets Apothekare, samt representeras af en Direktion, som består af en Ordförande, en Sekreterare, en Kassa-förvaltare och fyra ledamöter, allesammans valde bland Apothekarne i Stockholm, och som har ordinarie sammankomst en gång i månaden. Societetens inkomster, bestående dels uti räntan på ett genom donationer och frivilliga sammanskott sammanbragt kapital, dels uti årliga afgifter af alla Apothekare i riket, användas numera hufvudsakligen till bestridande af omkostnaderna för föreläsningar i Farmakologi och Farmaceutisk Kemi, sedan ett planlöst och illa utfördt företag, att inrätta ett laboratorium samt en dermed förenad undervisningsanstalt jemte ett kontubernium för studerande Farmaceuter, efter betydliga uppoffringar, ej allenast af apotheks-ägarna, utan äfven af alla korpens öfriga medlemmar måste öfvergifvas, och det vid Riksdagen 1841 beviljade statsanslag af 1000 R:dr B:ko årligen ej hitills kunnat disponeras, då det dervid fästade vilkoret, att Apothekarne sjelfva skola med 2000 R:dr B:ko årligen dertill bidraga, icke kunnat uppfyllas.

Appellera. Se *Vad*.

Appuna, annexförsamling till Hof, belägen i Göstings kontrakt af Linköpings stift, $\frac{3}{4}$ mil S.V. från Skenninge och 350 fot öfver hafvet. Det innefattar $18\frac{1}{4}$ mtl och har 396 innnevånare. Arealn utgör 2106 tunnland, af hvilka blott 15 äro sjöar och kärr. Adr. Wadstena.

Aprikos är frukten af aprikosträdet, (*Prunus armeniaca*), som ursprungligen är Levantiskt, men odlas hos oss, bäst uti egna hus, men äfven på kall jord, dock så att de äro skyddade för nordanvinden, och kunna om nätterna betäckas med gransis och luckor. Träden kunna uppdragas genom ympning uti mandel- eller plommonträdstammar, och de hos oss vanligen odlade varieteterna äro: vanlig-, stor hvit-, Nancy-, Ananas-, stor tidig- och stor orange-aprikos, hvaraf de tre sistnämnda bäst egna sig för plantering på kall jord.

April. Den 4:de månaden i året består af 30 dagar. Detta namn kommer antingen af det Latiniska ordet *aperire*, öppna, emedan jorden derunder tyckes liksom öppna sig, för att rikta oss med sina gåfvor, eller af gudinnan Aphrodite, emedan denna månad isynnerhet var henne helgad. Ursprunget till den föga qvicka seden att narra April, är ej känt, men visst är, att den härleder sig från medeltiden, då den var mycket i svang, så att till och med en Biskop, som skulle predika d. 1 April, just då han uppträdt på predikstolen, lät stöta i trumpeter, ropande: April! April! och slöt dermed Gudstjensten. Man tror bruket härleda sig derifrån, att Kristus, vid början af rätttegången mot honom, skickades fram och tillbaka emellan Herodes och Pilatus.

Aqvatinta, ett eget manér af etsgravyr på koppar, som hufvudsakligen består deruti, att sjelfva

etsgrunden ej utgör en sammanhängande hinna, utan bildas af en mängd små åtskiljda delar, som hafva fina bara ställen emellan sig, hvarigenom gravyren erhåller ett mjukt, finkornigt utseende, liknande en teckning i tusch, bister eller sepia. De vackraste gravyrer i aquatinta äro af Generaladjutanten Akrell i Thersners vyer öfver Sverige, i Klinikowströms bref om Förenta Staterna, af Öfverste-löjtnant Carpelan i hans Voyage pittoresque aux alpes Norvegiennes, och af J. Fr. Martin i dess stora Svenska vyer, samt i Sköldebrands resa till Nordkap.

Aranäs, en egendom i Forshems socken af Skaraborgs län, belägen på en i Wenern utskjutande udde. Här fanns i äldre tider ett befästadt slott, hvars präkt, äfvenom anläggningarna deromkring, enligt gamle författare, öfverträffat allt hvad man då sett i Sverige. Slottet skall isynnerhet varit i flor vid år 1000, och är bekant af den sammankomst Torkel Knutson år 1304 här hade med Konung Birger och hans bröder. År 1308 hitflyttade klosterfolket från Gudhem. Huru länge det här varit bosatt, är obekant. Sedan Konung Albrekt år 1366 skänkt Aranäs till Gerhard Snackenborg, har gården förblifvit i enskilda händer. Här märkas ännu några svaga lemningar eller hvalfgravar, i hvilka stundom qvadersten funnits. För närvarande är vid Aranäs ett glasbruk.

Aranäsholm, ett säteri, beläget i Ljushults socken och Kinds härad af Westergöthland, har en slags historisk märkvärdighet; man tror att säteriets rätta namn var Arnäs eller Aranäs; här skall fordom varit ett befästadt slott; rundtomkring holmen, der säteriet är beläget, har man anmärkt lemningar af stenbrygggor. I en sandgrund, af folket i orten fordom kallad slottet, har tecken till jernringar funnits. I en äng, tillhörig hemmanet Enekulla, är en sten- och jordvall, fordom kallad skans. Som Kinds och Marks härader i flera hundra år utgjorde gränssorten emellan Sverige och Halland, torde således Kinnahus och Aranäs varit detsamma. Rimkrönikan yttrar sig för öfrigt:

Tha sampade Hertugana bada,
Ock foro intil Landamärke
Med myckin macht ock diger styrke
Tha hade the thar stempna läga.
The Danska foro andra väga,
Ock lågo vid Kinna hus ena stund,
Sedan foro the till Bovosund.

Arbetsflitens befrämjande, Sällskapet till. Stiftades af Drottning Eugenia Bernhardina Desideria, och har till systemål att af fattiga och idoga personer uppköpa smärre arbeten till högre värde än det verkliga, hvilka visas på en exposition och der försäljas. De oförsälda utlottas sedan bland ledamöterna. År 1844 hade dessa sistnämnda utgjort 414, som i årsavgift erlagt 1,365 R:dr; 590 arbeten hade inköpts för tillsammans 2,121 R:dr, hvaraf 305 sålts på 1845 års exposition för 658 R:dr och de öfriga 285 utgjort vinster, som bortlottats åt ledamöterna.

Arbetshus. I Stockholm finnas för närvarande tre sådana; det första inrättades, till följe af K. M. Brevet af d. 5 Mars år 1773, på Söder, i hörnet af Högbergs- och Göthgatorna, och erhöi till fond gifvor, dels af Konungen och Enkedrottningen, dels af Brandförsäkrings-kontoret, Manufakturfonden och enskilda. Det Norra stiftades af Jakobs och Johannes församlingar genom frivilliga bidrag, anlades vid Johannes plan och öppnades d. 1 Nov. 1796, till firande af Gustaf Adolfs anträde till regeringen. Det tredje är anlagdt på Söder i egendomen Fyrkanten vid Glasbruksgatan, hvilken för ändamålet blifvit inköpt och apterad, samt öppnades d. 7 Dec. 1844. I olikhet med de äldre stiftelserna af detta slag, hvilka hufvudsakligen äsyfta, att med spånad och stickning sysselsätta qvinnor, skaffar den arbetsförtjenst, äfven åt karlar. — Under Hallrätten står dessutom en arbetsgäldstuga, der fabrikerer kunna hålla sine gäldbundne arbetare häktade, till dess de med arbete aftjenat sin skuld.

Arbin, Axel Magnus, von, en utmärkt Ingeniörofficer, Direktör för Fortifikationen och slutligen Generallöjtnant. Han började sin tjänstgöring under Finska kriget 1741, hvarvid likväl han, lika litet som den öfriga Svenska arméen, hade tillfällen att inlägga mycken ära. Sådana erbjödos honom likväl under Pommerska kriget, der han särdeles utmärkte sig både som soldat och ingenjör. Deribland må nämnas Anklams befästning, återtaget från Passewalk till Anklam, hvilket var så skickligt ordnad, att alla kolonnerna på samma gång der framryckte ur defiléerna, en annan reträtt vid Gutzkow-Fehr, som han ensam utförde o. s. v. En karta öfver krigsteatern med beskrifningar anses af mycket värde, äfvensom hans Tjenstgörings-reglemente för Fortifikationskorpsen. Oaktadt hans många förtjenster, hindrade likväl det rådande partiet, af hvilket han ej var gynnad, hans befordran, så att han, som redan år 1754 var Major, icke under hela kriget avancerade, fastän arméens befälhafvare tid efter annan rekommenderade honom. Den gode Adolf Fredrik utverkade dock af Österrikiske Kejsaren åt honom ett adelsdiplom, och efter krigets slut såg han sig ändtligen i stånd att belöna honom med Svenskt adelskap samt befordra honom till Öfverste. Gustaf III insåg hans värde och använde honom vid flera tillfällen, särdeles vid Carlstens isländsättande. Han tog afsked ur krigstjensten 1784. Född 1717, död 1791.

Arboga, en urgammal uppstad, belägen i Åkerbo härad af Westmanland. Tiden för stadens första anläggning kan icke med någon säkerhet bestämmas. Namnet skrives i gamla handlingar Arbo (såsom det ännu af allmogen uttalas), Arbugu o. s. v. I stadens äldsta sigill står *Arhogarboga*. Namnet synes beteckna stadens läge vid en krökning (boga) af den genomflytande ån, som, 2 mil derifrån, vid Kungsör, utfaller i Mälaren. Stadens handel, som fordom gjort den till en af de betydligaste vid Mälaren, hvarom gamla handlingar för- mälä, har, genom vattenminskningen, som försvä-

rat segelfarten, på senare tider betydligt förminskats. Konung Carl XI ärnade därför förflytta staden till Kungsör, der Arboga-ån utfaller i Mälaren, men hvilket icke kom till verkställighet. — Staden har 2 urgamla och märkvärdiga kyrkor, nemligen *Stadskyrkan* och *Landskyrkan*. Man vill påstå, att den förstnämnda fordom varit ett kloster, men hvilket likväl icke är bevisadt. Altartaflan i denna kyrka, som är af Rembrand, föreställer Kristi nedtagande af korset. — I öfrigt förekommer i tornet en forlemning, som förtjenar största uppmärksamhet, nemligen en klocka af ganska betydlig ålder. Hon äger några upphöjda föreställningar, nemligen Jungfru Maria med Barnet, helgonen S. Anna och S. Martia. Inskriften kring nedra kanten är denna: *Hielp I. H. S. Maria, Anna et Santa Martia. Anno Dmi. MCDVIII.* — I staden fanns under medeltiden i öfrigt en mängd kloster, kapeller och gillen. Man utvisar ännu lemningar efter dem. Vid åbrädden ses en muremning af tegelsten, hvilken, på den tid stadskyrkan, såsom förr är nämnt, tjenade till kloster, skall utgjort en betäckt gång, som sträckt sig från kyrkan till ån. Denna säges nunnorna begagnat, då de hemtat vatten, "på det de i manna-åsyn icke komma skulle." Franciskaner-klostret stiftades här af Konung Magnus Ladulås, och ett Dominikanerkloster under Konung Magnus Smeks tid, äfvensom ett kloster för nunnor af obekant orden. Ett Helgeandshus har äfven här funnits och tros vara det nuvarande Rådhuset. Hvar i öfrigt de uppgifna klostren varit belägna, kan icke med någon visshet sägas. År 1529 gingo munkarne ur klostren, hvilka stadens borgare togo i besittning. — I staden har äfven funnits ett så kalladt Kungshus, hvilket är detsamma som det förenämnda Helgeandshuset och nuvarande Rådstugan. Der uppehöll sig vissa tider flera kungliga personer af Wasa-familjen, såsom Gustaf I, Erik XIV, Johan III, Drottning Catharina och Prinsessan Cecilia. Gamla borgare veta ännu (1845) att efter sina förfäder omtala de fester och lustbarheter, som de nämnda kungliga personerna här låtit tillställa, bestående i skådespel och baletter. Under pesten år 1710 uppehöll sig här en del af Kongl. Senaten. — Åtskilliga Riksdagar och möten hafva här försiggått. De viktigaste äro Kyrkomötena åren 1396, 1412, 1417, 1423 och 1474. Riksdagar hafva här blifvit hållna 1435, 1440, 1471, 1529, 1561 samt 1597. Här hållas årliga marknader d. 7 Febr., d. 2 Juli, samt d. 5 Sept. — Ibland inrättningar förtjenar nämnas det s. k. Alöfska barnhuset, der åtta barn underhållas, samt Vexelundervisningsskolan, hvartill Konung Carl XIV Johan år 1827 anslåg grundfonden. Dessutom finnas här en Stadsskola samt en Fattigskola. Äfven är här ett Fattighus för åtta personer. Stadens folkmängd är för närvarande omkring 1600 personer, hvilka utgöra ett statsbidrag af 11,850 Rdr. Staden är skyldig att hålla 16 båtsmän. Sedan, på sätt ofvan förnämnt är, handelsrörelsen så aftagit, att staden icke äger mer än 12 fartyg, har Borgerskapet mer och mer begynt idka åkerbruk. Stadens

jord utgör omkring 3653 tunnland. Dessutom äro 45 $\frac{1}{2}$ tunnland, under namn af Näfska testamentsfonden, donerade till understöd för blesserade soldater vid Westmanlands regemente. En annan donation af 400 tunnland tillkommer äldre borgare och deras efterlemnade enkör. Stadens vapen är en örn med utsträckta vingar. — *Arboga Stads- och Landsförsamling* med Satterbo annex, hör till 1 kl. reg., består af 70 mtl och har 3389 innevånare.

Arboga, en socken, belägen i Arboga kontrakt af Westerås stift och Åkerbo härad, 5 $\frac{1}{2}$ mil S.V. från Westerås och 50 fot öfver hafvet, samt hörer till 1 kl. reg. Dess areal är 16,547 tunnland, hvaraf 420 äro sjöar och kärr, och består af 47 mtl med 1330 innevånare. Dess kyrka, St. Nikolai, är belägen i Arboga stad och har flera lemningar från medeltiden, såsom en gammal altartafla, föreställande Kristi nedtagande af korset och jordfästelse, samt de tolf Apostlarna. Märkliga ställen och lägenheter i denna socken beskrifvas på sina ställen. Bland socknens minnesmärken i stadens grannskap förtjenar nämnas: Halfvarðsborg, belägen vid den s. k. Halfvardssjön i en romantisk skogstrakt, omkring $\frac{1}{4}$ mil vesterut från staden. I dess grannskap äro tid efter annan en mängd stridsvapen funna. Borgen är ännu temligen väl bibehållen. Allmogem i orten berättar, att den i fordomtid innehafts af en Konung Halfvard. Man tror sig ännu nattelid se honom i de vidunderligaste skepnader. — Vidare har intill senare tid, närmare staden, funnits en gammal offerlund, äfvensom i dess grannskap några ättehögar. — På det söderut från staden belägna Brattberget, hvarifrån man på en gång kan se både Hjelmaren och Mälaren, ses äfven några stenrör. Här har man och trott sig understundom varseblifva en s. k. vildträdgård. — Att uppräknat alla de begrafningsställen, som i Arboga socken förekomma, anse vi öfverflödigt.

Arboga artiklar. Efter Konung Gustaf I:s död tilltog osämjan än mera emellan Erik XIV och hans bröder; Hertigarne klagade, att Erik tillägnade sig hela arvet i penningar, gods och lösören efter deras fader. Erik fann deremot, att konungamagten blifvit alltför inskränkt genom Hertigarne, och lät därför vid mötet i Arboga, i April 1561, framlägga till Ständernas pröfning de s. k. Arboga artiklar. De innehöllo hufvudsakligen, att Hertigarnes undersåter äfven skulle svärja Konungen lydnad och gifva honom skatt, att de förnämsta embetsmännen i hertigdömena, såsom Lagmän och Biskopar, skulle tillsättas af Konungen, att Hertigarne ejingo upphöra i adligt stånd, ej ingå förbund med utländska magter, ej heller sammankalla Riksdagar utan Konungens tillstånd, och att det krigsfolk, de sände Konungen till hjälp, skulle anföras af dennes egna fältherrar. Så ogera Hertigarne ville, måste de till slut underskrifva dessa artiklar, ty Ständerna höllo med Konung Erik.

Arboga fyrrk, ett litet skiljemynt af koppar, slaget vid "kopparhamnen" i Arboga år 1627.

Arboga graf, eller Hjelmare kanal och slussverk, kallas den kanalanläggning, som förenar Mälaren och Hjelmaren. Kanalen utfaller dock icke i sjelfva Mälaren utan i Arboga å, ungefär 1 mil från dennas utlopp i Mälaren. Redan under Konung Gustaf I:s tid blef den lilla bäck, som man ansett hafva varit der kanalen till en början löpte, utvidgad, så att båt fart kunde der ske. Carl IX lät ytterligare utvidga kanalen, samt "vattufallen med Boolverk befästa." Äfven under Gustaf Adolfs tid blefvo åtskilliga förbättringar här vidtagne. Under Drottning Christinas minderårighet blefvo "Slutorne" ombyggda af huggen sten, hvartill 1635 26 skeppsd koppar myntades till arbetsfolkets aflönande. Slussarna förbättrades vidare under Carl XI:s tid, särdeles år 1691, då de 12 slussarna reducerades till 9. Jemväl hafva i senare tider slussarna erhållit betydlig förbättring, äfvensom kanalen till en del erhållit annan sträckning. Denna kanalanläggning har varit en af orsakerna till rörelsens förfall i Arboga stad. Genom kanalens fullkommande förlorade nemligen staden den förtjenst den hade af en betydlig järntransport på prämar och båtar från Örebro, som nu mera har egna fartyg. Se *Hjelmare kanal*.

Arboga herremöte. Det hölls i Januari 1435. Engelbrekt blef der enhälligt utnämnd till Rikets höfvidsman, men hvarvid särskilde höfdingar tillsattes i landsorterna att vårda de allmänna angelägenheterna.

Arboga klipping, ett mynt, som Konung Gustaf Adolf lät slå vid "Kopparhamnen i Arboga." Som bekant är, var nämnde Konung den förste, som genom Förordning af d. 9 Juli 1625 påbjöd, att valören af ett kopparmynt skulle svara emot myntets kopparvärde. Arboga klipping är af år 1626 och af ett öres valör, samt till formen fyrkantigt, af detta utseende □. Myntet har sitt namn klipping troligen därför, att dess fyra rätta sidor klipptes.

Arboga-ölet, det kommer efter som, är ett gammalt ordspråk, som tros härleda sig från Konung Albrekts tid, då Magni och Håkans Norrskö och Danske soldater, i stället att följa deras här till slaget vid Tillinge, stannade efter på ölhusen i Westmanlands städer. Arboga lærer i synnerhet då varit bekant för sitt goda öl, som icke genast slagit i hufvudet, men efteråt befunnits rusgifvande.

Arbrå, en socken, jemte Undersvik, belägen i Helsinglands östra kontrakt af Upsala stift och Gefleborgs län, 4 $\frac{3}{4}$ mil N.V. fr. Söderhamn, 320 fot öfver hafvet och hörande till 2 kl. konsist. Arbrå utgöres af 62 mtl och har 2482 innev.; dess areal är 95,325 tunnland, af hvilka 8500 äro kärr och sjöar. ADR. Bollnäs. — Den helige Stephanus, Helsinglands apostel, och en bland de första Kristna lärare i Sverige, hade för det mesta sitt hemvist i denna by, då han, enligt folksägen, red omkring en gång i veckan och förkunnade Herrans ord. I dessa förrättningar följde han solens lopp, så att han om morgonen red från Norralla och hvilade öfver natten i Arbrå. Deraf har denna socken ännu i dag en häst i sitt sigill.

Arby, en socken med Hagby, belägen i Södra Møre kontrakt och härad, 4:de fögderiet af Calmar län, 2 mil S.V. från Calmar, samt 60 fot öfver hafvet, intill hvilket den gränsar. Arby socken tillhör 2 kl. konsist., har 45 $\frac{1}{2}$ mtl och 2426 innevånare. Dess areal är 32,932 tunnland, af hvilka 570 utgöras af sjöar och kärr. Adr. Calmar.

Archenholz, Johan Wilhelm, von, Preussisk Kapten och sedan han tagit afsked, utmärkt som en flitig och talangfull historieskribent och politisk författare, är i Sverige känd genom sin på vårt språk öfversatta: *Christinas Historia*. Död 1812 i en ålder af 66 år.

Archeveque, Pierre L', en utmärkt Fransysk bildhuggare, och en ibland dem, som för Stockholms slotts prydnade inkallades till Sverige, der han efterlemnade flera ovanskliga minnen i Gustaf I:s och Gustaf Adolfs statyer, som af honom modellerades, och i Sergel, hvars förste lärare och handledare han var.

Archimbaldus, Johan Angelus, Påfåg legat och aflatskrämare, bekant i Sveriges historia både för den oförskämhet, hvarmed denna handel af honom bedrefs, och för den del han hade i tidens politiska tilldragelser. Han anlände år 1518 till Norden, besökte först Danmark, der han af Christiern II fick uppdrag att i Sverige verka för dess sak, men hvilken afsigt tillintetgjordes af Sten Sture, som förstod att draga legaten på sin sida genom skänker och ynnestbevis, så att han bekräftade domen öfver Erkebiskop Trolle. Han utfärdade åtskilliga författningar till kyrkans förman och återvände med sin rika skörd, som, troligen öfverdrifvet, uppgifves till den för det tidehvarfvet ofantliga summan af en million dukater, men hvilken borttogs af Christiern. Denna förlust, tillika med Christierns vänners intriger, verkade ofördelaktigt för honom, så att han föll i Påfvens onåd. Hans aflatsbref, ungefär lika andra sådana, som de påfåge krämarena försälde, voro af följande innehåll: "Jag löser dig först från all kyrkans näpst, som du kan hafva förtjent, sedan från alla synder och förseelser, som du hittills kan hafva begått, ehuru stora de vara må, och tillgifver dig allt det straff du förtjent att lida i skärselden för dina synder; jag gör dig åter delaktig i kyrkans Sakramenter, sätter dig tillbaka i samma oskyldighetstillstånd, som du var straxt efter dopet, så att helvetets portar skola för dig vara tillslutna, om du dör, och paradiset dörr stå dig öppen" m. m.

Archæologi, forntidskännedom, började redan under första hälften af 17:de seklet i Sverige bearbetas med ifver af Messenius, Bureus, Axehjelm, Ascanus m. fl., hvilkas fotspår sedan med framgång beträddes af Stjernhjelm, Hadorph, Rudbeck, Verelius, Peringsköld, Björner, Brenner, Göransson, Hallenberg, Sjöborg, Liljegren, Nilsson, Hildebrand, m. fl.

Archæologiska Sällskapet. För utgifvandet af 2:dra delen af sina "Samlingar för Nordens fornälskare" stiftade, omkring år 1820, Professoren N. H. Sjöborg ett sällskap under detta namn. Sällska-

pets enda förbindelse bestod i att lemna penninge bidrag till verkets utgifvande. Dess beskyddare voro H. M. Drottningen och H. K. H. Kronprinsen. Sällskapet har längesedan upphört.

Arckenholz, Sekreterare i Kansli-Kollegium, invecklades i den politiska förföljelse, som på 1738 års Riksdag träffade Horns parti och Mössorna öfverhufvud. Han hade i sina enskilda memoirer, dem han ej låtit trycka, men lånat en vän, Kansli-rådet Estenberg, till genomläsning, yttrat sig förklenligt om Franske Premierministern, Kardinal Fleury, hvilken fick kunskap derom och yrkade upprättelse. Saken uppskjöts till Riksdagen och nu dömdes han af Sekreta-utskottet till förvisning från staden. Ett hårdare öde väntade honom likväl, då han beskyldes för att hafva biträdt Presidents-sekreteraren Baron Gyllenstjerna med att kommunicera Ryske Ministerns Bestuchef Svenske diplomatens korrespondens och att hafva författat ett pasquill, kalladt: *Svenska Squaltran*, hvori det rådande partiet förlöjligades. Han nekade härtill, äfven under torturen; men dömdes likväl till evigt fängelse på Bohus fästning.

Arco-messing kallas den raa messingen, sådan den genom första smältningen erhålles, och användes dels till gjutgoods, dels omsmältes med mera koppar, för att förädlas till lattun och tråd-band, se *Messing*.

Ård. Enligt Dalin det gamla Göthiska namnet på året, härleadt från *aratio*, plöjning.

Årdacker, jordmöss, (*Lathyrus tuberosus*). en mångårig växt, vild i södra och medlersta Europa, men odlas hos oss i trädgårdar för sina ätbara rötter.

Årdre, annex till Östergarn, beläget i medelkontraktet af Wisby stift, 4 $\frac{1}{2}$ mil från Wisby. Arealen är 9373 tunnland; det har 8 $\frac{3}{4}$ mtl och nära 400 innevånare. Adr. Wisby.

Areal. Sveriges hela areal utgör 3868 kvadratmil. Genom klimatet och jordmånens beskaffenhet blifver denna stora vidd likväl mindre betydlig, ty deraf utgöra Lappmarkerna nära en tredjedel eller 1032 kvadratmil. Utom dessa utgöra de sex norra länen ofvanför Dalelfven 1487 och de öfriga aderton blott 1348 kvadratmil. Då dessa äro de fruktbaste och mest behodda, så att t. ex. Malmöhus län har nära 6000 människor på kvadratmilen, hvaremot Piteå knappt har 70, så synes häraf, att det icke är efter arealen Sveriges folkmängd och styrka får bedömmas.

Aredius, Johan, en på sin tid namnkunnig predikant och Kyrkoherde på Källandsö i Westergöthland, lät likväl aldrig trycka sina predikningar; var född med blott en hand, men nyttjade en svart handske, på hvilken han bar patenet vid Nattvardens utdelning och då han gick i sällskap. Född 1640, död 1715.

Are Frode, en Isländsk prest, som skrifvit mycket öfver Nordens historia, och hvars arbeten Sturleson flitigt begagnat. Han lär hafva dött år 1148.

Arenius, Olof, en skicklig målare, särdeles af porträtter, både i miniatur och olja. Han hade studerat i Nederländerna. Död 1766.

Arensbeckius, Per Didrik, en lärd predikant, bekant genom sin påbörjade bibelöfversättning, men nästan ännu mer och beklagligen ryktbar genom sitt oroliga, våldsamma sinne. Sålunda utnämnd till Kyrkoherde i Catharina församling i Stockholm, fick han Huddinge och Brännkyrka sig anvisade till prebende. Som denna församling ännu hade en lefvande Kyrkoherde, försökte Arensbeckius med våld sätta sig i besittning af pastoratets inkomster, infann sig på stället med beväpnadt folk, bortförde det slagna höet och missbehandlade Kyrkoherden med dess drängar. Saken bilades likväl, sedan Konsistorium hänvisat den till verldslig domare, och A. afsade sig Brännkyrka för både sig och sine efterträdare. Catharina församling anförde nu besvär emot honom, klagande öfver, att han egenmäktigt uteslutit flera personer från Nattvarden, underlåtit begravna lik, från predikstolen hårdt tilltalat åhörare, med orden: "Du förbannade prestehatare, se upp och inte ner; lägg bort den gamla surdegen, eller hörer du djefvalen till, du förbannade menniska" o. s. v. Han ställdes till rätta härföre, men fick behålla embetet. Död 1673 i en ålder af 53 år.

Areometer, sänkvåg, ett fysiskt instrument, som begagnas till bestämmande af vätskors egentliga vikt, grundande sig derpå, att en fast kropp af behörig form sjunker allt djupare uti en vätska, ju ringare dennas egentliga vikt är. Areometern består sålunda af ett långt, fint rör, som i ena ändan är utblåst till en kula eller cylinder, eller vanligen tvenne, samt lastadt med fina blyhagel eller qvicksilfver, som inlägges i den nedersta mindre utvidgningen, så att instrumentet i en viss vätska, t. ex. vatten, sjunker till en visst djup, som utmärkes på röret, hvarefter det bringas i en saltlösning, vanligen af 10 procent koksalt i vatten, och stället der det då sjunker utmärkes äfven, hvarefter afståndet emellan dessa båda punkter indelas i vanligen 10 lika stora delar eller grader; derefter indelas hela rörets längd uti lika stora grader, som utmärkas på en pappersremsa, hvilken insättes i röret och bildar den s. k. skalan, hvarefter rörets öfversta ända tillblåses. Då instrumentet sedan nedsänkes uti en vätska kan man på skalan observera huru många grader det sjunkit, och derefter bestämma vätskans egentliga vikt, för hvilket ändamål denne på de fullkomligaste areometerskalorna är utsatt jemte den i stället för graderna således utmärka den mängd alkohol, som finnes uti en spritblandning, hvaruti profvarn sjunker till en viss grad.

Arf kallas den egendom, vare sig lös eller fast, som man bekommer efter släktningar i upp- eller nedstigande led. Enligt Svensk lag är det otillåtligt, att igenom testamente bortgifva arfverjerd.

Arfkrig var hos våra fäder den skyldighet barn och ättlingar hade, att hämnas faders och förfä-

ders lidna oförrätter och falkölja deras enskilda tvister eller allmänna krig.

Arfrike. Egentligen har Sverige, liksom de flesta andra länder, alltid i sjelfva verket varit ett arfrike, emedan regerande Konungens äldste son ansetts sjelfskrifven till tronen, der icke några särdeles omständigheter vållat någon förändring till förmån för en yngre broder, och hvartill orsaken nästan alltid var yttre våld. Men först på Herredagen i Örebro d. 4 Jan. 1540 blef denna plägsed förvandlad till lag, såsom ett uttryck af folkets erkänsla. Det var dock endast en tillförsäkras om arfsrätten till kronan inom Konungens ätt; men i Westerås, på den Riksdag som der hölls, blef d. 9 Jan. 1544 beslutadt, att kronan skulle gå i arf till äldste sonen och dess efterkommande, derefter till den andre och hans barn o. s. v. Denna bekräftelse befanns nödvändig, emedan folket, under Dackefejden, ytttrat förtrytelse öfver att endast de förnämste bland adeln och presterne blifvit rådfrågade öfver ett så viktigt ärende och hotat, att aldrig dertill ge sitt samtycke.

Arfskifte kallas den fördelning af qvarlätenskap, som äger rum emellan arfvingarne efter död person. Vår Lag föreskrifver dervid i kortbet följande: Arfvingarne skola öfverenskomma om viss dag och ställe för skiftet; arfskiftet förrättas i redliga och trovärdiga mäns närvaro, samt underskrifvas så väl af arfvingarne, som af skiftesmännen. Om grunderna för fördelningen, se i öfrigt Arfda-Balken.

Arfsrätten, den lika, antogs som Lag genom Konungens sanktion å Rikets Ständers beslut d. 19 Maj 1845. Birger Jarl var den, som först medgaf dotter någon arfsrätt, hvilken bestämdes till hälften mot sonen. Från och med ofvannämnda dag ärfva alla barn lika iaom alla stånd och hustrun lika med mannen.

Arfvedson, Carl Kristoffer, Chef för ett ganska anseddt handelshus i Stockholm, under firma Tottie et Arfvedson, aktad medborgare, hedrad med utmärkt förtroende både af sine landsmän, som valde honom till ledamot eller ordförande i många municipala befattningar, af Vetenskaps-Akademien, som kallade honom till sin ledamot och af Regeringen, som utnämnde honom till Kommerceråd och Kom. med Stora Korset af W. O. Han afled d. 20 Juni 1826 i den höga åldern af 91 år. — Hans son, Direktören Carl Abraham, Kom. af W. O., R. N. O., född d. 24 Jan. 1774, fortsätter med lika anseende husets firma. — Dennes son, Carl David, har gjort sig känd som litteratör genom följande skrifter: *Femton månader af en ung Schweitzares lefnad*, en beskrifning öfver hans Resa i Norra Amerika, öfversättning af *Irländska folksågor* m. m. Född d. 25 Nov. 1806, har egt sig åt handeln och är sin faders kompanjon, samt Amerikansk Konsul.

Arfvidson, Mamsell, en på sin tid ryktbar person, isynnerhet den förnämsta världens orakel, genom sina spådomar i kaffe, hvilka, af en besynnerlig tillfällighet, mången gång slog in, och genom den noga bekantskap om besökande

personers enskildta förhållanden, hvilka de stundom sökte fördölja, men hvarom hon, troligen genom hemliga relationer, visade sig väl underrättad. Det såges, att Gustaf III, lockad af de många historierna om hennes spådomskonst, jemväl skall hafva besökt henne, det förstås inkognito, och af henne blifvit varnad för Mars månad och en person med röd väst. Den snillrike Carl August Ehrensvärd gick också en dag till henne jemte sin vän, General-Amiralen Trolle. Sedan hon en stund under djupt begrundande skådat i kaffekoppen, sade hon båda hvilka de voro, och förespåde Ehrensvärd, att han skulle blifva Trolles efterträdare, något som ej syntes troligt, emedan Trolle var vid fullkomligt god helsa och Ehrensvärd icke stod honom närmast i tur. Det slog likväl in. Trolle dog efter ett års förlopp och ett konvolut, som Gustaf III, före sin afresa till Italien, efterlemnadt med påskrift, att det skulle brytas i händelse af Trolles död, befanns innehålla Ehrensvärds utnämning till General-Amirals-embetet.

Arfvidsson, Nils, Protokolls-sekreterare, Amanuens i Riksarkivet, född år 1802; år 1844 t. f. Scenisk Intendent vid Kongl. Teatern, men hvilken befattning han lemnade om våren år 1845, var medarbetare först i Aftonbladet och sedermera i Dagligt Allehanda, har utgifvit åtskilliga arbeten, såsom: *Resa på Kontinenten*, *Nord och Söder*, en öfversättning af *Oisians Sång*, dramen *Griselda*, m. m.

Arföl, ett gammalt fornordiskt ord, som betecknade graföl. Egentligen betyder det en sammankomst efter den aflidne, hvarvid offret efter denne delades (öl betyder här egentligen en dryckessammankomst; ordet arf äger ännu samma betydelse som förr).

Argus, den Svenska. Åren 1733 och 1734 utkom i Stockholm en tidning med detta namn, hvilken, för den qvickhet och snille, hvarmed den framställde sina ämnen, som förnämligast voro politiska — merendels klädda i fabelns dräkt, väckte största uppmärksamhet. Längre sökte man med spänd nyfikenhet förgäfvets spana den okände författaren, men omsider blef bekant att denne var ingen annan än *Dalin*, som dermed började sin utmärkte bana. Dalin kan sägas vara Svenska tidningsväsendets fader. Man måste erkänna att det lekande, ofta hvassa, framställningssättet i nämnde tidning för sin tid var nytt och icke utan förtjenst. År 1820 började Magister Johansson utgifva en tidning med samma namn, hvilken kan sägas hafva gjort epok i den nyare Svenska publicitetens historia, såsom oppositionspressens första egentliga representant. Tidningen undergick flera indragningar, men utkom alltid snart åter med bibehållande af namnet *Argus*, blott med tillägg af den andra, den tredje o. s. v. Den upphörde år 1838. Ett annat blad, under namn af *Argus den fjerde*, utgafs af Regnér, men hade för öfrigt ingenting gemensamt med den verkliga *Argus*.

Arholma, en liten ö uti skärgården i Wätö socken af Upland. På densamma är uppbyggd en anseelig *Kännings-båk* af sten. Norr ifrån densamma äro tvenne höga kasar, och vid östra sidan af Ar-

holma är ett sjömarke, som hör under norra lots-distriktet och Stockholms fördelning.

Arildsleje, ett fiskläge vid Skånes vestra kust. Här fångas den mycket omtyckta Kulla-sillen. Denna sill plägar komma mot slutet af Juli månad, och kvarstannar till Michaeli-tiden. Sillfångsten har här varit mycket omvexlande. Fiskläget bebos af omkring 50 hushåll och styres af en byfogde. Arildsleje har ett eget kapell, om hvars ursprung ibland menige man går en underbar och sorglig sägen. I byn Stukberup bodde en qvinna vid namn Helena, moder till den helige Arvid, åt hvilken man invigde kapellet. Denna dam hade gift sig andra gången med en man, som hette David. Stjuffadern lade försät för sina rika stjuf-söner, förhyrde ett skepp, på hvilket de skulle resa för att bese främmande länder och förvärfva namnkunnighet, men stämplade med skepparen i hemlighet, så att denne tände eld i det med stenkol lastade skeppet, och öfverlemnade Arvid, som var drucken, samt de öfriga, åt lågorna. En stor flytande sten emottog Arvids döda lekamen, förde den till stranden helt nära dit, der den aflidnes moder bodde, som då lät begravva sin son, och till hans äminnelse bygga nyssnämnde kapell. Stenen beskådas ännu med förundran af alla kommande, emedan man på densamma ser aftryck af en människokropp. — Enligt en annan sägen, kastade sig begge bröderna ifrån det brinnande skeppet i hafsvågorna, och flöto i land. Man har ännu en gammal visa härom, som sjunges af fiskare och bönder på orten, och hvilken börjas sålunda:

Stolt Inger lill var ett rosenblad,

De herrar ligga inför Brunby,

Herr David han om henne bad,

Så ynkelig gråter stolt Inger m. m.

Aringsås, annexförsamling till Lekaryd, belägen i Albo kontrakt af Wexiö stift, 1 $\frac{1}{2}$ mil V.N.V. från Wexiö. Den innefattar 27 $\frac{3}{4}$ mtl och har 750 innevånare. Arealn utgör 13,330 tunnland, af hvilka 1990 äro sjöar och kärr; medelhöjden öfver hafvet är 450 fot. Adr. Wexiö.

Arins horn, lærer på den gamla Göthiskan hafva betydts detsamma som dryckeskaril, begagnadt inomhus, emedan det hörde till en äkta vikings berömmelse, att aldrig sofva under sotad ås eller dricka ur Arins horn.

Aristokrati betyder egentligen de ypperstes, de bästes välde, af Grekiska ordet *aristos*, den bäste och *kratein*, herrska, men har i senare tider blifvit liktydigt med adelns öfvermakt, anspråk och prerogativer, hvarföre man med aristokrat menar en inbilsk och anspråksfull adelsman, uppläst öfver adelns företräden och strängt yrkande på deras behgd. Se *Adel*.

Arjeplog, Lappmarks pastorat, beläget i Westerbottens andra kontrakt af Hernösands stift, Westerbottens län och Lappmarkens fögderi, 1250 fot öfver hafvet och 21 mil N.V. från Piteå, samt består af 3 $\frac{3}{4}$ mtl med 954 innevånare. Arjeplogs areal innehåller, jemte Arvidsjaur, 4,903,023 tunnland, hvaraf 440,000 äro sjöar och kärr. Adr. Piteå.

Ark kallas i vissa orter en på himmelen sommartiden synbar ljusning, liknande en mot båda ändar spetsig båt. Af denna ljusnings läge spår allmogen till den påföljande dagens väderlek. Den kallas i vissa orter *Nouchs ark*, i andra åter *Oens ark* (mähända Odens ark).

Arkills tingstad, en märklig fornlemning, belägen i Wallentuna socken och härad af Upland. Minnesmärket består af en fyrsidig stensättning med midtsten, utmärkande en forntida tingplats. I närheten äro tvenne märkliga runstenar, förenade medelst en kedja af klumpstenar. Monumentet finnes aftaget i Göransons Bautil.

Arkitektur. Sverige kan icke sägas rikt hvarken på minnesmärken af denna konst eller på dess idkare. Likväl saknar det icke någondera delen. De förnämste af det förra slaget äro Upsala, Linköpings och Lunds Domkyrkor, Calmar och Wadstena slott och några byggnader, hvilka i sina ruiner vittna om en förgången storhet och konst, sasom Alvastra, Warnhem och ett par kyrkor i Wisby. Af moderna byggnader intager Stockholms slott det första rummet och kan så till stil som storlek och ett särdeles lyckligt läge, med skal anses som ett bland de skönaste i Europa. Nya bron i Stockholm, Drottningholms slott, Riddarhuset, Catharina kyrka, Stora Teatern med det motsvarande Prins Gustafs palats, Skokloster, Bibliotekshuset i Upsala äro näst derefter de utmärktaste. Främst bland alla Svenska arkitekter står Nikodemus Tessin d. y., och sedan Adelcrantz, Hårleman, Palmstedt, Gjörwell, Blom, Lidströmer, Brunius, m. fl.

Arkli, artilleriförråd, äfven rustkammare eller förvaringsrum för blanka vapen m. m. på ett örlogsfartyg; utgöres på lineskepp vanligtvis af akterdelen af understa batteriet.

Arkösunds skans, belägen i Östergöthland, nära Bråviken, på en holme, kallad Arkö. Man tror att Konung Erik XIV anlagt detta fäste. Andra mena att Konung Gustaf Adolf lätit detsamma uppföra. Intet kan med säkerhet sägas. Det vissa är att fästets anläggning skett i ändamål att hindra fiendliga flottor från inlopp i Bråviken. Med visshet känner man, att under Danska kriget i Konung Carl XI:s tid, denna skans blef i största hast iståndssatt år 1677, och besatt med 100 mans besättning, under befäl af en vid namn *Utter*. Efter slutad fred lemnades skansen öde, och har sedermera icke varit begagnad. Man har velat påstå, och det med skäl, att om denna skans varit i behörigt skick, då Ryssarne år 1719 i Juli månad hemsökte Norrköping, samt röfvade och brände på alla orter kring Bråviken, de icke skulle vågat sig dit in. Skansens belägenhet är sådan, att farvattnet i grannskapet kan från densamma lätteligen beskjuvas, samt en fiende åtminstone icke utan största svårighet framkomma.

Arla, ett gammalt Svenskt ord, som betecknar tidigt. Deraf *Arlaregn*, morgonregn, ett ord som icke sällan förekommer i både äldre och nyare Bibelöversättningar.

Arla gröda är *serla föda*, ett urgammalt Svenskt allmoge-ordspråk af stor sinnrikhet. Dess egentliga mening är svår att i ord uttrycka. I allmänhet säges det om ungdom, och bemärker, att då denna visar sig förhoppningsfull, skall den en gång, om ock sent, uppfylla förhoppningarna.

Arla källa, belägen i Odensvi socken, Åkerbo härad af Westmanland. Är för de vid henne fästade sägner, samt minnesmärken, som finnas i närheten, en af de märkligare i vårt land. Vattnet innehåller mineral. Intill senare tider har allmogen, särdeles H. Trefaldighetsaftonen, samlats vid källan, derstädes druckit och tvagit sig, samt senare på aftonen anställt lustbarheter. En stor al, som skjutit upp vid källbrädden och med sina lumiga grenar hvälfver sig öfver det friska, i ständigt rörelse varande, vattnet, var då alltid prydd med kransar, kronor och qvarstar, allt af ortens blomster. — Ordet arla är urgammalt. Det är sammandraget af *Arlhälla*, ett Isländskt ord, som betyder eldstad. Deraf vårt nu brukliga *Aril* eller *Aril*. — I källans grannskap finnes ett minnesmärke, hvarpå detta namn torde hafva afseende, och hvars utseende utvisar ett gammalt offerställe. Det kallas numera *Ellqvärnen*, och består af en stor altarahäll med åtskilliga runda fördjupningar; ända intill senare tider har här bedrifvits åtskillig vidskepelse, som tyckes vitsorda hvad härom blifvit sagdt. Likaledes synes detta vinna styrka af följande sägen, som ännu är allmän i orten: "Två gamla hjon — en gubbe och en gumma — gingo en afton hit att söka gods. Ankomne i närheten af källan, begynner gubben att gräfva och finner snart en kittel af guld, försedd med två öron eller handtag, och der till fylld med guldmynt. Redan äro de i begrepp att uppdraga det kostbara fyndet, då, i samma handvändning, en pyssling, (andra säga en höna), med en halmkärve, låter se sig. Gumman, som aldrig kunde tåga, tillspörjer pysslingen, sägande: "hvar drar du?" Pysslingen: "bort." Gumman: "det kan du icke, lilla!" Men detta begabberi hade den påföljd, att både pyssling, kittel och halmkärve försvann, och äfven gumman fann i häpenheten rådligast att taga till fötter. Gubben deremot, som kvarstannat, begynner ånyo att gräfva, och vid det han för andra gången upptäcker kitteln, visar sig en holf-flädd tjur. Snart äro djurets begge horn af den armstarke mannen omfattade; nattens stunder förgå, och vid morgonens första ljusning öfver skogen, är tjuren försvunnen, och det gyllene kärlet ligger i den gamles händer."

Arlösa offeraltare, beläget i Enslöfs socken och Tönnersjö härad af Halland. Fornlemningen består af en 11 alnar lång och 3 alnar bred altaresten, hvilande på en grafhäll. Utomkring monumentet äro flera resta hällar. Fornlemningen har i senare tider mycket skadats.

Armatyr. Med armatur menas ett örlogsfartygs kanoner, haubitsar, gevär, pistoler och andra vapen.

Armborst, både att skjuta med pil. Konung Erik XIII af Pommern förbjöd år 1715 allmogen att bära armborst utom gården, och att dermed visa

sig i stad, kyrka eller vid bröllop. Adeln och dess tjenare voro dock undantagne från detta förbud, som var en utvidgning af det redan länge följda systemet att afväpna folket.

Arméen. Sveriges väpnade styrka bestod för-
[idom, liksom de flesta andra länders, i utskrifn-
gar, då, vid infallande krig, hvarje provins åla-
des uppsätta ett visst antal soldater, och vasal-
lerne, i Sverige det Adliga Frälset, voro skyldige
att tjena till häst. Efter krigets slut återgingo
desse till sin jord och sina yrken. Då i senare
tider krigen blefvo tätare och långvarigare, bildade
sig regementen, hvaraf åtskilliga blefvo stående
äfven under fredstid, till garnison i fästningarna
och såsom en tillgång för det snart åter
förefallande behovet. Alla dessa voro värfvade.
Sedan Carl XI organiserat försvarsstyrkan efter ett
för Sverige alldeles eget system, (se *Indelnings-
verket*), blef arméen bestående af tvenne väsendt-
ligt olika delar: den indelta och den värfvade.
Den förstnämnda utgöres nu af 29 regementen och
korpser, tillsammans 26,914 man, den senare af
8 regementen med 5900, så att hela den stående
arméen utgör 32,814 man. Härtill kommer likväl
en i senare åren organiserad väpnad styrka: *Bevå-
ringen*, (se detta ord), som utgör nära 100,000
man, hvilken är fördelad i fem klasser efter ål-
dern, och hvaraf en klass hvarje år exerceras.
Kostnaden för arméens underhåll kan, när man här-
till räknar rustnings- och roterings-skyldighet på
landet samt bostälernas afkastning, beräknas till
7,205,740 R:dr, (enligt 1841 års Rikshufvudbok),
här i icke inberäknade extra-ordinarie anslag för
materiellen och andra behof. I anseende till de
särskilda vapnen, består arméen af 4705 man ka-
valleri, 25,409 infanteri och 2700 man artilleri.

Arméens Ackords-armorterings-fond. Vid
arméen hade i ännu högre grad, än inom de civila
embetsverken, det missbruk inrotat sig, att hvarje
innehafvare af en plats ansåg sig som ägare der-
af, och ej skyldig att frånga densamma, utan en
ersättning af efterträdaren, likasom vid annan egen-
doms öfvergång ur en hand i en annan. Man tog
ej afsked, förr än man erhöill ackord, och detta
blef högre, ju tidigare afskedet togs, hvilket då
nästan alltid skedde med vilkor, att den eller den
personen, som förbundit sig till ackordets erläg-
gande, skulle utnännas till den lediga tjänsten.
Tid efter annan gjordes af Regering och Ständer
åtskilliga försök till ackordens afskaffande, dels
genom förbud, dels genom penninge-ersättningar.
Äntligen vidtog vid 1834 års Riksdag ett radi-
kalmedel häremot, då en amorteringsfond bildades,
upptagande samtliga befällets utgifna ackorder, för
hvilka de erhöillo obligationer, som med ett visst
afdrag af lönerna skulle minskas med 25 å 30,000
R:dr årligen, och således med tiden alldeles för-
svinna. År 1843 hade fondens skuld nedgått till
2,647,607 R:dr.

Arméens Pensionskassa, bildad dels genom
årliga bidrag af deltagarna, dels genom vakans-
och begravningshjelps-afgifter, dels genom statsbi-
drag, har en fond af 2,300,000 R:dr, hvilken år-

ligen förökas. Den upptager 778 pensionsrum,
hvilkas sammanlagda belopp stiger till 209,418
R:dr. Dess *Enke- och Pupillkassa* har en fond af
ungefär 350,000 R:dr och utbetalte år 1843 till
243 pensionärer tillsammans 21,990 R:dr. Dessa
båda kassor hafva ett eget hus, beläget vid Munk-
bron i Stockholm, och förvaltas af en Direktion,
som delägarne sjelfve utse.

Armfelt. Af denna släkt äro isynnerhet tvenne
män utmärkte i Svenska historien:

Armfelt, Carl Gustaf, född i Ingermanland,
som då tillhörde Sverige, gick 1685 i Fransysk
tjänst som soldat och uppehöll sig der i 12 år,
hvarunder han bevistade många fälttåg och efter
hand befordrades till Kapten; återkom till fäder-
neslandet 1700 och anställdes såsom Generaladju-
tant vid Finska arméen, vid hvilken han kvarstan-
nade under nästan hela Carl XII:s krig, utmärkte
sig derunder vid många tillfällen, särdeles år 1713
vid Helsingfors' försvar och, sedan han efter Ge-
neral Lybeckers hemkallande erhållit högsta befä-
let öfver arméen, i slaget vid Storkyro d. 18 Febr.
1714, hvarest han med en styrka af icke fullt
6000 man, skulle hafva slagit den 18,000 man
starka fienden, om infanteriet, hvilket gjort under
af tapperhet, blifvit behörigen understödt af kaval-
leriet. Men då detta ej gjorde sin skyldighet,
måste Armfelt lemna platsen, på hvilken han var
en bland de siste och, efter förlust af halva sin
korps, draga sig upp åt Österbotten. Knappt 10
Officerare återstodo tjenstbare, så att befälet ej
kan beskyllas att hafva sparat sig. Lyckan var
ej trogen Armfelt. Befälhafvare för högra flygeln
af den armé, som år 1718 inbröt i Norrige, skul-
le han intaga Trondhiem, men hvilket han ej för-
mådde göra för landtfolkets motstånd, och då han
efter Carl XII:s död skulle återtaga hem öfver
fjällen, öfverfölls han der af en svår köld och
snöyra, hvarvid en stor del af trupperna omkom.
Efter freden utnämndes han till Landshöfding i
Wiborgs län, men hvilket embete han aldrig till-
trädde, upphöjdes till Friherre, General och Öf-
verbefälhafvare för Finska arméen. Född 1666,
död 1736.

Armfelt, Gustaf Mauritz, den förres sonson,
lärer hafva varit döpt till Gustaf Magnus, men för-
ändrade detta senare namn till Mauritz, efter sin
favorithjelte, Grefven af Sachsen, med hvilken
hade mycken själslikhet. Ännu mera hade han det
med den Grekiske Alcibiades, med hvilken man
icke utan skäl jemfört honom. Såsom denne be-
gåfvad med alla naturens och lyckans fördelar, ett
angenämt yttre, behagliga umgängesgåfvor, liflig-
het, qvickhet, personlig tapperhet, skulle han kun-
nat gagna och hedra sitt land och göra sitt namn
ärofullt känt af samtid och efterverld, om ej yt-
lighet, lättsinnighet, öfverdrifvet njutningsbegär, ett
oroligt lynne och böjelse för intriger fördunklat hans
lysande egenskaper och förlamat hans själskrafters
verksamhet. Redan som Fänrik vid Gardet ådrog
han sig Konungens missnöje, hvarföre han tog af-
sked och reste utomlands, särdeles till Paris. Här
utbildade han sina sällskapstalanger, uppvaktade Gu-

staf III under hans vistande i Spa och vann der så hans bevägenhet, att den forna onåden förbyttes i den afgjordaade nåd. Han anställdes vid hans hof, blef Kavaljer hos Kronprinsen, snart Öfverstekammarjunkare, Generaladjutant och Öfverste för Nylands infanteri. Använd i politiska värf, var han på en gång Konungens Minister och deltagaren i hans nöjen och förtroliga sällskapskretsar, följde honom till Italien — der han bland annat skall hafva vunnit Konung Ferdinands utmärkta nåd och beundran, emedan han vid en brottnings förmädde alå monarken i golfvet, — en i Konungens tycke högt gällande förtjänst — och till Finland, sändes till Dalarna att öfvertala allmogen att bilda frikorpsar, och till Werälä att underhandla om freden. Under Finska kriget ådagalade han mycken mandom vid batteriernas på Elgsön stormning och det starka Kärnäkoski-passets eröfring, men var ej lika lycklig i anslaget på Savitaipale, der trupperna måste draga sig tillbaka och han sjelf blef illa sårad. Under Konungens resa till Aachen år 1791 var han ledamot i den tillförordnade styrelsen, en ära, som en gång förut händt honom, och som skulle vederfarits honom tredje gången efter Gustafs död, om dennes sista vilja respekterats. Han hade emellertid af sin kunglige välgörare blifvit prydd med Serafimer-orden, utnämnd till Generalmajor, Chef för Nerikes och Wermlands regementen samt, på dess sotsång, till Öfverståthållare i Stockholm. Efter Gustafs död förändrades allt detta. Han var ej älskad af Regenten och hatad af dess gunstling, hvarföre man afägsnade honom och han skickades i en slags förvisning som Minister till Neapel. Här lät han sig i planer att öfverändakasta den bestående regeringen i Sverige, mot hvilken han hyste personlig motvilja och som han trodde umgås med fiendtliga afsigter mot den unge Konungen. Planen upptäcktes genom uppsnappade bref och genom någon betjents förräderi, och en Svensk eska-der skickades ut att gripa honom. Drottningen af Neapel, hos hvilken han stod i utmärkt ynnest — ty han visste förtjusa kvinnor lika mycket som män — varnade honom likväl och han lyckades undkomma, men dömdes in contumaciam från lif, ära och gods och hans namn uppspikades på skampålen. Detta skedde år 1794. (Se vidare *Rudenskjöld*, Fröken.) Efter att någon tid hafva uppehållit sig i Kaluga i Ryssland, och sedermera i Tyskland, uppkäfdes domen öfver honom år 1800; han återkom till Sverige, skickades som Minister till Wien och hemkallades år 1804, att öfvertaga befälet öfver trupperna i Pommern. År 1807 utförde han en lycklig expedition emot de aftågande Fransmännen, men blef vid deras åter framryckande tillbakadrifven och sårad, hvarefter han nedlade befälet. Följande året anställd såsom Chef vid arméen mot Norrige, kunde, och kanske ville han ingenting uträtta, med undantag af ett par obetydliga affärer inom Norriska gränsen, hvarigenom han åter ådrog sig Konungens onåd, och hemkallades med befallning, att vistas på sin egendom några mil från Stockholm. Anstiftarena af 1809 års revolution sökte draga honom in i planen och han yttrade sig ej

obenägen derföre, men tog ingen del i verkställigheten, hvartill en stjelpling med slädan, då han i Friherre Anckarsvärds sällskap skulle resa in till Stockholm, uppgafs som skäl. Han blef likväl delaktig af revolutionens frukter för hufvudmännen, utnämndes till Excellens och President i Krigskollegium af samme Carl XIII, som lätit dömma honom som förrädare och uppspika hans namn på skampålen. Det mindre vänskapliga förhållande, hvari han ställt sig till det nu rådande partiet, hans illa dolda förtrytelse mot dess hufvudmän och en skrift emot dem, för hvars författare han ansågs, gjorde likväl, att han redan om hösten år 1810 måste taga afsked från sina embeten. Illa anskrifven hos styrelsen och den nye tronföljaren, sökte han ett räddningsmedel mot den fara, hvaraf han trodde sig hotad, derigenom, att han svor Ryske Kejsaren trohetsed, men affördes redan följande dagen d. 1 April 1811 öfver gränsen. I Ryssland emottogs han med mycken nåd, blef Finsk Grefve och Ordförande i Kommittén för Finska ärenderna, samt förestod någon tid General-Guvernörs-embetet i Finland. Hedrad med Kejsar Alexanders förtroende, säges han hafva känt dess tänkesätt, i afseende på Kronprinsen af Sverige, och haft för afsigt att derom underrätta denne vid mötet i Åbo år 1812. Han kom likväl för sent; de båda höga personerna hade redan träffats och varningen, att ej göra onödiga uppföringar, kunde ej gifvas. Äfven i detta fall liknade han Alcibiades, att han varmt älskade sitt fädernesland, men af sällsamma skickelser tvangs att öfvergifva det och träda i dess fienders tjänst. Under Gustaf III:s tid var, åtminstone en dilletantism, i vittreten ett nödvändigt vilkor för att omhägnas med hans nåd, och Armfelt ville derföre äfven figurera som författare. Den lilla artiga vaudevillen *Tillfället gör tjuften* uppgafs vara af honom, men läser tillhöra Hallman. Den förskaffade emellertid A. en stol i Svenska Akademien, som han väl intog, men utan att fullgöra det dervid förknippade vilkoret, att hålla ett åminnelsetal öfver sin företrädare. Armfelt afled på Tsarskoe-Selo d. 19 Aug. 1814, endast 57 år gammal.

Armring. En bekant fruntimmersprydnad, hvars bruk är urgammalt. Den enkla fortiden synes hafva lagt en icke ringa vikt på denna prydnad, som då nyttjades af både män och kvinnor. Armringarna vero än af guld, än åter af silfver eller bronz, och försedda med mångfaldiga inristade prydnader. (Se Björners *hjelteprydnad*, pag. 59.) Nästan alla fornnordiska sagor omtala armringarna såsom Drottningars, Prinsessors och andra förnåma personers smycken. I Svenska grafhögar från äldre tider hafva de ofta anträffats, och i våra antiqvariska samlingar förvaras ett icke ringa antal sådana.

Arndt, Ernst Moritz, född i Pommern 1769, och i Sverige bekant genom sin beskrifning öfver den resa, han år 1804 företog genom vårt land. Han anställdes år 1818 som Hist. Professor i Bonn.

Arndts Sanna Kristendom och **Paradislustgård**, tvenne i Sverige mycket lästa böcker, öfversatta från Johan Arndts arbete. Denne ut-

märkte theolog dog som Superintendent i Celle 1621. Som ett bevis på det anseende, hvari hans böcker stodo i Sverige, må nämnas, att i Maria fattighus i Stockholm finnes en donation af år 1776, hvaraf rântan endast får användas till inköp af hans Paradis-lustgård för de fattiga.

Arnell, Lars, son af Majoren vid Artilleriet Arnell, ingick vid 13 års ålder som Sergeant vid Artilleriet och avancerade gradvis till andre Major vid Calmar regemente, tog afsked för att beträda den civila embetsmannabanan, blef 1817 vice Landshöfding i Jemtland, och förflyttades följande året till Landshöfdinge-embetet i Halland; år 1823 förtroddes honom Krigsärendernas portfölj, och han röjde i detta embete samma talang och skicklighet, som han förut ådagalagt, men kunde ej behålla det i fullt tvenne år, emedan hans förstörda affärer, en följd af hans olyckliga spellystnad, tvungo honom att taga afsked och lemna fäderneslandet. Dömd af Svea Hofrätt att som bedräglig gäldenär straffas med 2 års fästning, räddade han sig undan detta öde genom en frivillig landsflykt. Han reste till Finland, blef der Rysk undersäte, Bokhandlare i Åbo och Sekreterare i Finska Hushållnings-sällskapet. Redan i Sverige hade han gjort sig känd för litterära anlag och utgifvit en skrift, kallad: *Huru skola bankerutter förekommas, vinyleriet och ockret utrotas?* hvilken, sällsamt nog, utkom samma år som hans eget obestånd yppades. I Finland har han sysselsatt sig med öfersättningar, särdeles från Walter Scott, Washington Irving, Thomas Moore m. fl., som vittna om talang. Han hade under sin tjenstemannabana upphöjts till Kom. af N. O., men hvilken prydnad frantogs honom 1825. Född d. 13 Jan. 1781. Han lär ännu lefva.

Arnemarks-strykan, en stor forss i Piteå elf och Piteå socken af Westerbotten. Elfven är allt intill denna forss segelbar. Märkligast är denna forss för det icke obetydliga laxfisket, som der idkas.

Arnheim, en Kejserlig fältherre under trettioåriga kriget, hvars namn ofta förekommer i dess historia. Det var han som kommenderade den Österrikiska korps, hvilken förenade sig med Sigismunds parti i Polen, och derigenom först ådagalade Kejserarens fiendliga afsigter mot Sverige.

Arnliot Gellina, en mäktig rövare eller skogsbo, som i början af elfte seklet hade sitt tillhåll isynnerhet i Jemtland. Det berättas om honom, att han skickat till Norrske Konungen Olof Haraldsson (den Helige) en silfvertallrik, till betygande af sin vördnad. Denna ådagalade han ännu tydligare, då han jemte flera andra ansedda män infann sig med sitt folk hos Konung Olof, kort före slaget vid Stiklarstad. Arnliot blef ganska välkommen och högt ansedd, både för sitt rykte och för sin ovanliga kroppstorlek, emedan han var ett hufvud längre än alla andra. Han var likväl en hedning och detta var ett stort hinder i den fromme Konungens ögon, som tillsporde honom på hvem han trodde, och då svaret blef, att han trots på sin egen kraft, men nu ville tro på Konungen,

sade honom Olof, att han borde tro på Jesus Kristus, som skapat himmel och jord. Härtill genmålde Arnliot: "Väl har jag hört talas om hvita Krist, men känner ingenting om hans magt och styrka. Nu vill jag likväl tro hvad du säger och låta dig råda i detta fall." Arnliot blef nu döpt och ställdes främst i hären, men stupade i slaget framför Konungens banér.

Arnold, född Tysk och Konung Erik XIII:s Sekreterare och biktader, valdes af Domkapitlet till Biskop i Strengnäs år 1420. Han tjenstgjorde äfven som Rikets Kansler och utgaf 14 dagars aflat 1427 åt alla dem som ville med bättring och gäfvor besöka *Alla sjalars altare* i Skara Domkyrka. Han dog d. 9 Dec. 1429.

Arnold Clementsson, enligt några uppgifter Biskop i Bergen, enligt andra Erik XIII:s af Pommeren Hofpredikant, blef af honom utnämnd till Erkebiskop i Upsala, i stället för Olof Larsson, som Kapitlet valt, och satte sig med våld i besittning af Erkebiskopstolen år 1433, men innehade den ej längre än ett halft år, då han afled i en ohygglig sjukdom, som man tror en följd af hans skändliga lefnadssätt. Rimkrönikan säger om honom, att "argare bof vardt thå ej prest", och beskylls han för alla möjliga laster och oarter, dels kanske med rätta, dels kanske med öfverdrift, emedan de andlige, som då ensamme skrefvo historien, ej voro nogräknade att med svarta färgor måla sina fiender.

Arnvid Blinde var, jemte sine både bröder, Thorvid Stamme och Freivid Döfve, bland Olof Skötkonungs rådherrar. Oaktadt de naturfel, som deras namn antyda, stodo de i högt anseende hos folket genom sin vishet, redlighet, rikedom och förnäma släktförbindelser. Då Konungen genom sitt högmod och okloka åtgärder öfver sig samlat folkets missnöje, uppträdde desse bröder med kraft och allvar, rädde honom till ett förändradt system och ställde sig i spetsen för menigheten, hvarigenom Olof tvangs att gifva efter.

Arnö, en socken, belägen i Ångermanlands norra-vestra kontrakt af Hernösands stift, Westernorrlands län och norra Ångermanlands fögderi, 9 $\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Hernösand, nära invid och 75 fot öfver hafvet. Socknen hör till 2 kl. konsist., har 73 mtl och 2848 innevånare. Adr. S. Bjästa, N. Nordmaling.

Arnö, annexförsamling till Wallby, belägen i Trögds kontrakt af Upsala stift, 5 mil S.V. från Upsala, i Mälaren. Dess areal utgör 3749 tunnland, hvaraf 30 äro sjöar och kärr; läget öfver hafvet är 50 fot. Detta annex har 12 $\frac{1}{2}$ mtl och 245 innevånare. Adr. Enköping.

Arnö, en ö, belägen i Öfver-Grans socken och Håbo härad af Upland. Derpå var fordom ett *fast hus*, som innehades af Upsala Erkebiskopar, hvarföre det blef kalladt *Biskops-Arnö*. Det tillföll genom Westerås recess Kronan, och vistades Gustaf I här ofta. Sålde år 1622 till enskild man, men reducerades 1684, hvarefter det blef boställe för Öfversten vid Lifregementet. Hela ön är oändligen täckt, med sina parker och trädgårdar, och

det gamla Biskopshuset kvarstår ännu, ehuru moderniseradt. Allmogens berättelse, att här varit ett kloster, torde sakna grund.

Armöm, det urgamla namnet på Kungsholmen i Stockholm.

Arons skägg. En pantlek, som förekommer i flera Svenska orter. De i leken deltagande tillägga Arons skägg en egenskap, hvars begynnelsebokstaf är a, b, c, d och så vidare hela alfabetet igenom. T. ex. en person börjar: "Aron hade *ask-grått skägg*." De öfriga tilldela det hvar sin olika egenskap inom bokstafven a. På lika sätt genomgås hela alfabetet, och den som ej kan tillägga Arons skägg en förut onämnd egenskap, ger pant.

Arons staf kallas hos Lapparne Orions bälte — på Lappska språket: *Arona sabbe*.

Arosenius, Carl, en af Sveriges utmärktaste och driftigaste industriidkare, Chef för det, under firman: Söderberg & Arosenius, väl ackrediterade fabriksbolaget i Norrköping, hade, genom studier, egna forskningar och resor i främmande länder, inhämtat vidsträckt kunskaper i tekniska ämnen, särdeles i färgningskonsten. Hans klädesväfveri och papperstillverkning i Norrköping stod i mycket anseende, och hans kunskaper, skicklighet och redlighet ådrogo honom uppmärksamhet af Regeringen, som tillade honom Assessors titel, af hans medborgare, som valde honom till sin representant vid tvenne Riksdagar, samt af Vetenskaps-Akademien, som kallade honom till sin ledamot, och hvars Preses han var åren 1827 och 1828. Olyckor och missgynnande konjunkturer tvungo honom likväl till en cession, som djupt grämde honom och påskyndade hans död. Sina sista tvenne lefnadsår tillbragte han såsom föreståndare för Ebersteinska slöjdeskolan i Norrköping. Född 1778, död 1839.

Arp, Skerling Eriksson, Landshöfding i Werm-land från 1577 till 1593, lærer hafva stått i stort anseende hos Hertig Carl, som med hela Riksrådet och allt det vid mötet församlade presterskapet bevistade hans begrafning i Upsala Domkyrka d. 18 Mars, dagen innan mötet slöts.

Arphus, ett säteri i Härads socken af Södermanland. Utgör endast $\frac{1}{4}$ hemman, och är således måhända det minsta säteri i riket

Arrende kallas den åtgärd, hvarigenom en egendomsägare genom kontrakt på viss tid och under vissa villkor, samt mot bestämd afgift öfverlåter till annan person nyttjanderätten till fast egendom. Det kontrakt som härom upprättas bör af både ägaren och arrendatoren underskrifvas och med minst 2 vittnens påskrift förseas, samt slutligen inom en viss tid företes vid behörig domstol, för att uti protokoll eller dombok intagas.

Arrhéne von Hapfelman, Erik Jakob, Musiklärare vid Krigs-Akademien på Carlberg, född d. 21 Okt. år 1790, en genialisk tonsättare, som isynnerhet egnat sina kompositioner åt Svenska folkmelodier och Svenska forntidsminnen samt hvad dermed har gemenskap. Bland hans utgifna eller utförda arbeten anmärkas isynnerhet: Carl XII:s fältmarsch, Skandinavisk folksång, Fjellblommor, Vårsång på

Valborgsmess-afton, Sång och melodramer till Macbeth m. fl. Hans utgifna arbeten äro likväl de flesta och viktigaste. Deribland må isynnerhet nämnas: Lidners *Medea* (som ännu lærer vara ofulländad), musik till *Agne, Blotsven, Engelbrekt, Den Hel. Brigitta* och *Riksdagen år 1527* af Ling, *Den siste Kämpen* af Gejer, *Vårsång* af Stagnelius, *Grekernes första seger vid Misolongi*, *Slor symfoni* för Orkester, åtskilliga *Kyrkokompositioner* o. s. v.

Arrhenius, Jakob, Historiarum Professor i Upsala och Akademiens Räntmästare, hade mycken förtjenst om Akademiens penningeangelägenheter, dem han utredde och satte i ett ordnad skick. Derjemte var han en lycklig skald och framför allt utmärkt såsom författare af åtskilliga bland de vackraste psalmer i den gamla psalmboken, af hvilka några ansetts förtjenta, att äfven bibehållas i den nya. Född 1642, död 1725.

Arrhenius, Carl Axel, son af Protokollssekreteraren Jakob Larsson Arrhenius, och härstammande från ofvannämnda släkt, Öfverstelöjtnant vid Wendes Artilleri, Fälttygmästare i Stockholm och Inspektör öfver kruttillverkningen i riket, var en aktad embetsman med ovanliga insigter och sällsynt redlighet. Under 1788—1790 årens krig utmärkte han sig så genom mod och militärska talanger, att han, ehuru blott Löjtnant, utnämndes till R. S. O. 1789. Han var derjemte vetenskapsman af mer än vanliga insigter, hvarföre han år 1787 utsågs att följa Wadström och Sparrman på en vetenskapligt kommerciell, utaf allmänna medel bestridd, resa till Senegal och Gorea och, efter återkomsten derifrån, i Paris af de Franske kemisterne ansågs lämplig, att i sitt fädernesland fortplanta den nyupptäckta teorien om syrsättningen, hvilken utträngde den flogistiska. Svenska Vetenskaps-Akademien kallade honom år 1817 till sin ledamot. Han har utgivit åtskilliga skrifter om kruttillverkning, salpeters proberande m. m. Född 1757, död 1824.

Arrle, en socken, jemte Hököpinge, hörande till 2 kl. reg., är belägen i Oxie kontrakt och härad af Lunds stift och Malmöhus läns 1:sta fögderi, $1\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Malmö, 85 fot öfver hafvet. Socknen består af $9\frac{3}{4}$ mtl, har 435 innevånare och en areal af 1527 tunnland. Adr. Malmö.

Arsenal, förvaringsrum för vapen af alla slag. När sådana först började inrättas i Sverige, är svårt att uppgifva; troligen äro de lika gamla som sjelfva vapnen och funnos på alla fasta slott. Första idén till en ordentlig arsenals, i stort, inrättning, tillhör Axel Oxenstjerna, som genom ett bref, dateradt Frankfurt am Mayn d. 8 Okt. 1633, föreslog, att anlägga en dylik, antingen på Blasieholmen eller på Skeppsholmen. Förråds-hus för vapen, samt arméens och flottans effekter af alla slag, hafva sedermera anlagts på åtskilliga ställen både i hufvudstaden och det öfriga riket; men i inskränktere mening har man i senare tider dermed förstätt egentliga troféer och saker af olika slag och värde, tillhöriga det allmänna eller Kongl. personer. En sådan samling uppställdes först egentligen mot slutet af 1600-talet i det forna De la

Gardieska palatset, nära Jakobs kyrka, der de förvarades ända tills detta hus år 1793 inreddes till dramatisk teater, då de flyttades till Fredrikshof. När detta skulle begagnas till kasern åt Svea Lifgarde, flyttades effekterna och fanorna till orangierhuset i Kungsträdgården och de öfriga sakerna till Skeppsholmen, samt någon tid senare dels till Ulriksdal, dels till Kongl. Husgerådskammaren, der de ännu hafva sin plats. Fanorna uppsattes år 1817 i Riddarholmskyrkan, vid hvars brand, år 1835, de lyckligen räddades och hafva, efter kyrkans reparation, der återfått sitt rum. De öfriga effekterna, som förvaras på Ulriksdal och i Husgerådskammaren, äro hufvudsakligen: flera rustningar för häst och karl, som påstås hafva tillhört Birger Jarl, Magnus Ladulås, Carl IX, Gustaf Adolf den Store m. fl., den sistnämndes stormhatt och harnesk af koppar, utgörande en full mansbörda, Gustaf III:s kläder, som han bar i slaget vid Svenskund, och de hvilka han bar på sig då han blef skjuten, Hertig Carls kläder när han blef sårad i slaget vid Hogland, en slup, som säges vara byggd af Peter den Store, Gustaf Adolfs, Carl XII:s och Konung Fredriks kläder, vapen, hästmunderingar och andra saker, till större delen skänker af utländske furstar.

Arsenik, en elektronegativ metall, som i rent tillstånd är ljusst blygrå, starkt glänsande, kristallinisk, af 5,9 egentlig vikt, skör och lätt att pulverisera, kan ej smältas i öppet kärl, emedan den förflygtigas innan den smälter, i form af en ohyggligt, hvitlökslikt luktande, giftig rök, och är i alla former samt i förening med alla andra kroppar i hög grad giftig, men ingår uti åtskilliga tekniskt användbara metall-legeringar, såsom spegelmetsall och blyhagel. Den förekommer aldrig ren i naturen, utan vanligen i förening med andra metaller, särdeles jern (se *Arsenikkis*), eller med svafvel i form af operment eller realger; med syre ger den två bestämdt kända föreningar, neml. arseniksyra, som är den giftigaste af alla, och arseniksyrlighet, som äfven kallas hvit arsenik.

Arsenik, hvit, rättgift, merkurium, arseniksyrlighet, består af arsenikmetall i förening med syre, förekommer sällan färdigbildad i naturen, men bildas vid rostning af arsenikhaltiga malmer, särdeles koboltmalm, och kommer vanligen i handeln från Sachsen, i form af en tung, glaslik, gulaktig, dock oftast på ytan, eller tvärtigenom hela sin massa mjölkhvitt, opak massa, som är tröglöst i vatten och vid högre temperatur förflygtigas i form af en hvit, föga luktande, rök, som dock är i högsta grad farlig att inandas. I alla former är arseniksyrligheten ett förfärligt gift, som dödar med de rysligaste symptom, och handeln dermed är derföre underkastad stränga kontroller, likasom innehafvandet deraf, för andra än behörigen kvalificerade personer, belagdt med ansemliga böter. Icke desto mindre inträffa ofta olyckor, så väl i följd af uppsåtliga, som ofrivilliga förgiftningar dermed, och då sådana alltid gifva sig tillkänna genom kallsvett, svindel, häftiga kräkningar, olidliga plågor i underlifvet, bränd och kramp i halsen, ehuru döden först efter flera eller färre timmars förlopp

följer, bör vid sådana tillfällen läkarehjelp genast anskaffas, men under tiden de möjligast verksamma motgifter ofödröjligen användas, och bland dessa intager i vatten uppslammad jernoxidhydrat, som vid requisition alltid skall finnas färdigt på apoteken, första rummet, samt ingifves matskedtals, blandadt med slemmiga drycker; emellertid och till dess detta kan anskaffas användes andra till hands varande medel och deraf företrädesvis mjölk, blandad med starkt tvålatten, fint stött krita, kalkvatten eller svag asklut, försatt med smält smör, fett eller olja, för att uppväcka kräkning till giftets uttömmande; i brist på tillräcklig mängd mjölk, begagnas någon annan slemmig vätska, t. ex. mjölvälling, blandad med förutnämnda ämnen, och af så väl det ena som det andra måste stora kvantiteter gifvas och ofta repeteras till dess att symptomerna upphöra eller läkare ankommer. Den hvita arseniken användes till ganska många tekniska behof, och importen deraf uppgår årligen till cirka 2000 skålp.

Arsenikkis, misspickel, hvitkis, är en förening af arsenik med jern, som förekommer på flera ställen i riket, oftast tillsammans med koboltmalm, som den till det yttre mycket liknar: den är neml. silfverhvit, oftast kristallinisk och ger vid upphettning stark arseniklukt; stundom innehåller den tillika svafvel och får då namn af *Blekkis*.

Artedi, Peter, Linnés vän och medtäffare, son af Kyrkoherden i Nordmaling Arctædus, röjde tidigt en afgjord håg för naturhistorien, och egnade sig deråt, ehuru fadren bestämt honom till theologien. Vid det första sammanträffandet med Linné, år 1728, uppstod emellan de båda ynglingarne en aktning, som snart förhyttes till den innerligaste vänskap, hvilken icke ens döden förmådde ändra eller minska hos den efterlevande. De studerade tillsammans under Linnés sjuåriga vistande i Upsala, delade gemensamt sina sorger, fröjder och upptäckter, och då Linné anträdde en resa till Lappmarken, men Artedi till utlandet, gjorde de hvarandra inbördes testamente. Artedi reste till England, der han trodde sig lättast kunna utvidga sina kunskaper i ichtyologien, i hvilken Linné villigt erkände hans öfverlägsenhet, och derifrån till Holland. I Amsterdam råkade han oförmodadt sin vän Linné, som åt honom öfverlemnade ett uppdrag af en rik Apothekare i staden Ceba, att ordna och beskrifva fiskarna i hans stora Zoologiska Museum. Här hände honom, eller rättare vetenskapen, den olyckan, att då han en afton skulle återvända från denne, hos hvilken han spiset, förvillade han sig om vägen och föll i en af stadens många kanaler, der man följande morgon fann hans lik. Linné, som då vistades i Hartecamps trädgård, fick först två dagar senare den förskräckliga nyheten, skyndade genast dit, föranstaltade om en begrafning, värdig den aflidne, och om betalning af hans skuld, nödvändig för räddningen af hans manuskript, hvarvid han ädelmodigt understöddes af sin mæcenat Georg Clifford, samt utgaf hans efterlemnade arbete, en beskrifning om fiskarna. Född d. 22 Febr. 1705, död d. 27 Sept.

1735. Med honom nedgick en fixstjärna på naturhistoriens horisont.

Artilleriet. Enligt de äldsta anteckningar fanns redan år 1431 i Stockholm ett styckgjuteri, och en Helmich uppgifves som Byssmästare. Carl VIII medförde på sitt fälttåg till Skåne 1452, då hans här uppgifves till 60,000 man, åtskilliga kanoner, hvilkas bruk således tidigt varit känt i Sverige. Sten Sture d. ä. skall på Brunkeberg hafva haft ett tyghus, hvarförutan artilleriet förvarades på Stockholms slott. Regenterna egnade mycken omsorg åt detta vapens förbättring. Generalen Friherre C. Cronstedt kan likväl anses såsom dess egentlige reformator (se *Cronstedt, Carl*) och i senare tider har det under Helwig och Cardell ytterligare fullkomnats. Det har länge varit ansett såsom ett bland de första i världen. Det består för närvarande af tre regement: Svea med station i Stockholm, Götha i Götneborg och Wendes i Christianstad, hvarförutan en liten del är förlagd i Jönköping och hvarje fästning har en viss artilleristyrka till garnison. Hela artilleriets numerär är 2700 man. Dess tyghus i Stockholm, den s. k. Artillerigården, anlades omkring år 1670 på Ladugårdsländan. Här finnas, utom den egentliga artilleriparken, åtskilliga märkliga kanoner och mörssare, trofeer, tagna från rikets fiender. Artilleriet har ett särskildt läroverk på Marieberg, som stiftades år 1818 af d. v. Generalfälttygmästaren m. m. Cardell. Ändamålet dermed är att bibringa Officerare både af artilleriet och den öfriga armén en högre militära kunskaper och praktisk tillämpning deraf. Hvert tredje års höst antagas nya elever, till ett antal af 47, neml. 22 vid artilleriet, 2 af Ingeniörkorpsen samt 23 af den öfriga armén och flottan.

Arvidsberg, en koppargrufva, belägen i Rönö socken, Björkekinds härad af Östergötland, i ett tolf famnar öfver Saltsjön åt alla sidor sluttande berg; läser i urminnes tider varit bearbetad och är inköpt af ägaren till Gottenviks grufva. Trenne stora dagöppningar som af ålder funnits, och af hvilka en har 20 famnars djup, hafva blifvit afsänkta genom bränning och ej med sprängning; malmgången sänker sig åt djupet, som år 1827 var 50 famnar; under hela afsänkningen har ingen anledning förekommit till dess utvidgande på bredden; malmen är temligen rik och af god beskaffenhet, ehuru mer än vanligt jernhaltig. Här brytas årligen 5 å 600 skeppund.

Arvidsjaur, Lappmarks pastorat, beläget i Westerhottens andra kontrakt af Hernösands stift, Westerhottens län och Lappmarkens fögderi, 1200 fot öfver hafvet och 14 mil N.V. från Piteå. Dess areal utgör, jemte Arjeplog, 4,903,023 tunnland, af hvilka 440,000 äro kärr och sjöar. Det innefattar $14\frac{1}{2}$ mtl och har 1556 innev. Adr. Piteå.

Arvid, Smållänning, en trogen tjänare hos Konung Birger, som, vid Håtunnaleken, räddade hans äldste son, Prins Magnus, och förde honom i säkerhet till Danmark.

Arvidsson, Adolf Ivar, född i Padasjoki i Finland d. 7 Aug. 1791, studerade i Borgå, tog stu-

dentexamen i Åbo år 1810, promoverades 1815 till Magister och ingick 1817, såsom Docens i Historien vid Universitetet, i den förening, som utgaf tidskriften *Aura*. Försedd med behörig tillåtelse af Universitetets Rektor, reste han till Sverige samma år och anlände, efter en öfverstånden svår storm, som dref fartyget ned mot Gottland, slutligen till Upsala. Hans vistande på Svensk botten lärar likväl i Finland hafva ådragit honom misstankar, och han fick i Febr. 1818 befallning att återvända. Då sådant ej kunde ske genast, utan han dröjde i Sverige till hösten, ökades den misstänksamma uppmärksamheten på honom, isynnerhet då han år 1821 började utgifva *Åbo Morgonblad*. Litterära artiklar underlades en dold politisk mening och tidningen indrogs. Följande året hade han skrivit en uppsats med titel: *Betraktelser till tidskriften Mnemosyne*, hvilken i hög grad misshagade och A. blef d. 20 Maj 1822, utan föregående ransakning och dom, för alltid förvist från Åbo Universitet, en stränghet, som icke ens mildrades då han några år senare begärde få komma tillbaka för ett arfskifte efter sin aflidne fader. Förbudet har dock sedermera blifvit upphäfvat. År 1823 öfverflyttade A. till Sverige, blef Svensk undersåte, ingick vid Kongl. Biblioteket i Stockholm, der han efter hand befordrats till Verkets Chef år 1843 och Ordens-historiegraf år 1844. Han började göra sig känd som litteratör genom smärre poemer i Poetisk Kalender, och har sedan både i Finland och Sverige utgivit åtskilliga arbeten, dels originaler, dels öfversättningar, särdeles rörande Finland. Deribland må nämnas: *Lärobok i Finlands Historia och Geografi*, *Ungdoms-rimfrost af sonen i Örnskog*, en samling skaldestycken, *Svenska Fornsäder*, *Calonii Opera*, *Svensk Bibliografi*, texten till Anckarsvärds Svenska och Norriska utsigter, till Trettioåriga krigets märkvärdigaste personer, Svenske Konungar och deras Samtida, Stockholm Förr och Nu m. m.

Arvidsson, Truls, en skicklig Kopparstickare vid Antiquitets-Archivum och ovanligt språkkunnig, hemmastadd ej blott i de flesta Europeiska, utan äfven i flera Orientaliska språk. Man omtalar om honom tvenne egenheter, den ena att han i Nederländerna, der han vistades för att utbilda sig i sin konst, blef kär i en nunna, hvilken han förmådde, icke utan stor fara, att med sig flyr ur klostret, förde henne till Stockholm och gifte sig med henne, men hvilken döden beröfvade honom inom årets slut; den andra att denne romaneske älskare blef så liknöjd om sitt yttre, att han vanligen gick klädd i en färskinnspejs med en Ebreisck bibel under armen. Han gjorde ett försök att utgifva musiken till Davids psalmer, men hvaremot kritiken haft mycket att anmärka. Född på 1660-talet och död 1711.

Arvid Westgöthe, en bland Gustaf Wasas skickligaste och tillgifnaste höfdingar och den utmärktaste af de ädlingar och mera betydande män, som, efter träffningen vid Westerås, förenade sig med honom. Han förmådde Östergötlands allmog att svärja Gustaf trohet, intog Stegeborg och

slog Amiral Norrby i en skarp träffning Julafstenen 1521. Efter Calmars eröfring blef han Fogde, d. v. s. Landshöfding, öfver Calmar och Öland. Under Dackefejden öfverfölls hans gård, år 1542, af en ströfvande hop upproriske och plundrades. Han sjelf, då en äldrestige man, släpades ut ur huset, afkläddes, bands vid ett träd och ihjälsköts.

Arvika, en köping, belägen i socknen af samma namn, uti Jösse härad af Wermmland, $7\frac{3}{4}$ mil från Carlstad, vid en vik af Glafs fjorden, *Kyrkoviken* kallad, erhöill privilegier d. 14 April 1811; skulde enligt Kungörelsen af d. 23 Dec. 1812, kallas *Oscars-stad*, men hvilket namn, enligt Kongl. Kommersekollegii Kungörelse af d. 26 Juni 1826, utbyttes mot Arvika. Köpingen äger för närvarande 549 innevånare, samt 46 tunnland jord. Läget är både vackert och ändamålsenligt. Köpingen har, genom den numera segelbara Byelfven, gemenskap med Wenern, och emedan inga skrän eller korporationer här äga rum, har handel och rörelse ganska hastigt tilltagit. År 1841 voro här 96 bebyggda tomter. Köpingen har för närvarande 11 handlande, 52 handverkare, samt särskild fattigvård.

Arvika, en socken, med Gunnarskog, Elgå och Ny, belägen i Jösse kontrakt och härad af Carlstads stift och Vestra Syssets fögderi af Wermlands län, $7\frac{3}{4}$ mil från Carlstad och 175 fot öfver hafvet, samt hörer till 2 kl. konsist. Innefattar jemte köpingen 48,091 tunnlands areal, hvaraf 5880 äro sjöar och kärr, och har $32\frac{1}{4}$ mtl. Folkmängden i sjelfva socknen uppgår till 3050 innevånare. Adr. Carlstad.

Asa, **Asar**, ett i Nordiska mythologien ofta förekommande namn, som tillägges Odens följeslagare. Efter berättelserna gifva vid handen, att Asarna, då de med Odan anlände till Sverige, antogo namn efter de förnämsta Gudarne i deras religion. — Snorre Sturlesson yttrar sig sålunda om Asarna: "Floden Tanagvisl (Tanais, Donau), som utflyter i Svarta Hafvet, delar verlden i tre delar; den östra delen heter Asia, den vestra Europa. Landet i öster har blifvit kalladt Asahem och hufvudstaden derstädes Asgard. I denna stad eller borg bodde den bekanta höfdingen Oden. Det var ett ryktbart offerställe med tolf tempelföreståndare eller öfversteprester. Dessa öfversteprester skulle vaka så väl öfver offren, som öfver lagarne. De kallades Diar eller Drottars (Gudar och Herrar), och folket måste visa dem den djupaste vördnad." — I Turkland (Turkiet, landet kring Svarta Hafvet), hade Oden stora besittningar. Vid denna tid utsträckte Romarne sina vapen öfver hela verlden och tvungo alla folkslag under deras herravälde. Många höfdingar och furstar flydde då ur sina länder. Då nu Oden var en profet, så visste han att hans efterkommande skulle bebo den nordvestra delen af verlden. Han satte derför sina bröder Vili och Ve att styra landet, hvarefter han tågade ut med sina tolf Diar, först till Gardarike (Ryssland, hvarest man ännu finner tydliga spår efter Asarnas herravälde), och derifrån sydväst till Sachsen. Oden kvarlemnade sina söner såsom regenter i de af honom eröfrade länderna, men sjelf for han

med sin här sjöledes mot norr och kom så till en ö, hvilken ännu i dag heter Odensee (Odens ö). Nu sände han Gefion, en qvinna eller sköldmö (en af Asarnas förnämsta Gudinnor), ut att söka ett nytt land. Hon kom, då till Konung Gylfe, hvilken anvisade henne ett jordstycke, det hon på en dag skulle kunna med 4 oxar upplöja. Då hon nu (här tager sagan vid) med en jätte i Jotunland hade fyra söner, förvandlade hon dessa till oxar och de drogo så kraftigt plogen, att ett stort stycke land lossnade från Gylfes rike. Detta förde de ut i sjön och drogo det intill det land, der Oden hade tagit in, samt kallade det Seeland (sjöland). Här bosatte sig nu Gefion och gifte sig med Odens son Sköld. Men landet sjönk sedermera och förvandlades till en sjö, Mälaren, i hvilken äro lika många bugter, som det förr varit uddar på Seeland. Oden, som hörde talas om det nordliga landets förträfflighet, tågade dit, nedsatte sig der, uppförde ett stort och präktigt tempel, enligt Asarnas sed, samt utsåg en boning åt en hvar af tempelföreståndarne eller Diarne. Så t. ex. fick Njord Noatum, Frej Uppsal, Heimdal Himinborg, Balder Brejdablik, o. s. v.

Asa, annex till Tolg, belägen i Norrvidinge kontrakt af Wexiö stift, 580 fot öfver hafvet och $3\frac{1}{4}$ mil N. om Wexiö. Innefattar en areal af 31,359 tunnland, hvaraf 4030 äro kärr och sjöar; har 1320 innevånare och består af $39\frac{3}{4}$ mtl. Adr. Wexiö. Kyrkan är nybyggd år 1808, och hörer till de vackraste inom stiftet. Altartaflan är af Hörberg. I socknen är det uråldriga säteriet Asa eller Asagård beläget, nära sjön Asa. En mängd grifhöggar synes i Asa norra gärde; en större grafhög finnes på den underlydande Asa bys gärde, *Odins kulle* kallad, samt en större bautasten i samma gärde; äfven träffades här 1669, i en stor stenista, brända ben och två knifvar, den ena af jern och den andra tveäggad, af flintsten; då ock i samma tillslutna graf en ständig eld blifvit funnen och sedd. På Kråketorps bys ägor, $\frac{1}{4}$ mil från Asa, finnes ett stort rektangulärt öppet stenrör, som kallas *Odins stall* eller *Odins krubba*.

Asa, ett gammalt fäste, som äfven är känt under namnet Edholms slott, eller Grufö slott, beläget vid Grumsfjärden i Wermmland. Det bestod af flera våningar, samt var försedt med hvalf och källare, hvarefter lemningar ännu synas. Man har trott, att det fått sitt namn efter Olof Trätäljas dotter Åsa. Vid Engelbrekts tid bodde här grymme fogdar. Engelbrekt lät förstöra det genom Våpnaren Petter Ulfson, då fastets siste fogde, som hette Herman Gisebard, var frånvarande. Eljest går bland allmogen en egen berättelse om fästets förstöring. Enligt denna berättelse skall en fru, vid namn Rangela, girig och hård mot bönderne, samt såsom slottets beherrskarinna äfven ägarinna af den då derstädes öfver sundet slagna slottsbron, belagt farten deröfver med en hög och obillig afgift. Detta förtröt bönderne, hvarföre, efter aftal dem emellan, en gick upp på berget Edsbonden, under det en annan ställde sig på ett berg invid slottet, på andra sidan sundet,

hwarefter följande samtal dem emellan skall hafva förefallit: "Kära granne, låna mig din kittel." — "Hvad skall du med den?" — "Jag skall koka fru Rangela på Eds slott, ty hon tager för hög tull af resande." — "Då skall du gerna få låna honom." — Detta hördes till slottet, och dåvarande tidens vidskepliga tro på bergstroll föranlät frun att i hast inpacka sina dyrbarheter och förfoga sig från slottet. Hon led dock skeppsbrott i det efter henne kallade Rangelsundet eller Ransundet, hwarefter bönderna förstörde slottet. En väl belägen jern dörr, som skall tillhört detta slott, säges blifvit satt för sakristian i socknens kyrka.

Asabrom. Så kallas i gamla mythiska urkunder regnbågen.

Asahem, en mythisk benämning på en ort, der Asagudarna troddes hafva haft sitt ursprungliga hem. Det enda, som man rörande dess läge kan med säkerhet antaga, är att det legat i trakterna af Svarta Hafvet.

Asarum, annex under Carlshamn, beläget i Bräkne kontrakt af Lunds stift, samt 130 fot öfver hafvet. Dess areal utgör 51,439 tunnland, hvar af 3430 äro sjöar och kärr. Det har 78 $\frac{1}{4}$ mtl och 6538 innevånare. Kyrkan har 1741 undergått en betydlig reparation. Vester om kyrkan är en höjd, der man uti ett stenröse funnit en mängd menniskoben. Till socknens märkvärdigheter räknas äfven *Naravalls kyrka*, som är ingenting annat än en anseelig stenklippa, belägen sydvest från Asarum. Denna klippa är remnad ofvanifrån och nedigenom i 7 stycken, af hvilka det medlersta har utseende af ett torn. I dessa klippors refvor har man i ofredes tider förvarat sina bästa lösören. — *Hakebäck*, som skiljer Asarums socken från Tingsås i Småland, bibehåller det gamla namnet Hake; Hakestad, Hakerör och Hakeqvarn kallas några deromkring belägna ställen. Vid Asarum äro några bautastenar. Äfven har man derstädes i en backe funnit en flintknif. I Asarums by är en förträfflig källa, kallad *Kungskällan*, emedan Konung Carl XI skall hafva druckit ur densamma. Midsommarsaftonen, äfvensom påföljande dag, samlas här en anseelig folkmängd, för att, enligt gammal plägsed, dricka vatten och offra. Källan skall fått sin ryktbarhet af följande händelse: En man vid namn *Malm* hade en son, som i sin barndom var blind. Alla föreskrifna läkemedel voro fruktlösa. Men en natt drömmer Malm, att någon rådde honom, det han skulle midsommarsnattes i denna källa tvätta barnets ögon. Fadren följde detta råd och sonen återfick sin syn. Derefter kom källan i stort rop. Händelsen skall tilldragit sig för omkring 120 år sedan. Sannolikt är källan likväl en urgammal offerkälla, och den omtalade händelsen är säkert blott en af nyaste tiders legender, som tjänat att upplifva gamla.

Asathor, ett af Guden Thors tillnamn, egentligen detsamma som Thorgud. Se vidare härom under ordet *Thor*.

Asbjörn skall hafva varit Jarl på Öland i medlet af 11:te seklet, och nämnas sedan såsom anförare för de upproriske bönderne på Jutland, hvilka mör-

dade Konung Knut den Helige af Danmark i Odensee kyrka. Sagan berättar, att Asbjörn, till straff för detta nidingsverk, blifvit uppäten af råttor under hemvägen.

Asby, en socken, belägen i Ydre kontrakt och härad, Linköpings stift, 1:sta fögderiet af Östergötlands län, 9 mil från Linköping, 3 $\frac{3}{4}$ från Eksjö och 540 fot öfver hafvet. Socknen hör till 1 kl. konsist., har 63 $\frac{1}{2}$ mtl och 1650 innevånare. Dess areal utgör 27,772 tunnland, af hvilka 6000 äro kärr och sjöar. I socknen äro icke mindre än 8 säterier samt 3 boställen, äfven finnas inom församlingen åtskilliga fornlemningar af borgar och ättehögar. Adr. Eksjö.

Aschanens, Martin Laurentii, var Kyrkoherde i Fredstada och Hammarby i Roslagen och utnämndes 1630 till Riksantikvarie, med skyldighet att undervisa någon skicklig person i fornlemningars uppsökande och beskrifvande, för hvilket han uppgifver, att han erhållit 22 till 24 daler om året i godt mynt. Han har skrivit åtskilligt om antikviteterna, äfvensom några theologiska skrifter. Födelseåret är obekant, men dödsåret lärar hafva varit 1636.

Ascheberg, Rütger, von, var född i Kurland af en gammal Tysk adelig ätt och blef vid 17 år Page hos Landtgreffen af Hessen. En oemotståndlig böjelse för krigstjensten förmäde honom likväl att utbyta den bekväma hoflefnaden mot det hårda fältlifvet, ehuru det måste ske som simpel ryttare. Efter två års tjenst som sådan, kunde han äntligen, genom det byte han förvärfvade i slaget vid Wolfenbüttel, köpa sig till Volontär; år 1644 avancerade han till Kornett. Han utmärkte sig vid flera tillfällen, isynnerhet som en oförskräckt och lycklig soldat. Några af dessa förtjena anföras, både såsom karaktéristiska för mannen och som prof på den tidens sätt att belöna. I slaget vid Jankowitz öfverföll han, slog och skingrade med 130 man, 450 Österrikare, hvarföre Torstensson gaf honom 800 riksdaler och en Ryttmästarefullmakt; under Polska kriget öfverraskade och slog han med 233 man, 3000 Polackar, från hvilka han tog ett rikt byte, sedan han nedgjort 560. För denna bedrift erhöi han af Carl Gustaf 200 dukater och ett gods i Pommern, uppskattadt till 30,000 riksdaler. Efter slaget vid Warschau utförde han en expedition, hvarvid Polackarne förlorade 3000 man, 2500 hästar och 31 fanor. Belöningen derföre var Konungens egen värja och skärp samt en guldkedja, värd 2000 riksdaler. — Efter trettioåriga krigets slut blef han någon tid Amtman i Hessen, men anställdes vid Carl Gustafs uppträdande på tronen, i Svensk tjenst, der han efter hand steg till de högsta värdigheter af Kongl. Råd, Grefve, Fältmarskalk, Löjtnant och General-Guvernör öfver Skåne, Halland och Bohus län, samt rättfärdigade dem genom sitt verksamma deltagande i nästan alla under denna tid förefallna krigshändelser samt, efter krigets slut, genom en upplyst vård om inre hushållningen och Lunds Universitet. Född 1621, död 1697.

Aschling, Carl Fredrik, Oficer vid Arméens Flotta och tillförordnad Chef för Stockholms eskader deraf. År 1812 Landshöfding på Gottland, men efter det derstädes åtalade majestätsbrottet mot Bergelin och Ihre (se *Bergekin*), flyttad till Westernorrlands län, en man, berömd för sällsynt redlighet, uppriktighet och välvilja. Adlad, Kom. af S. O. Född 1751; död 1820.

Asfalt, bergbeck, ett mineral af organiskt ursprung, som förekommer af olika renhet, isynnerhet ymnigt simmande på Döda Havets vatten, samt på flera ställen i Asien, äfvensom i Europa; det förstnämnda är i allmänhet renare och förekommer vanligen under namn af judebeck, då deremot det senare, mindre rena, kallas bergbeck eller tjära, och finnes hos oss uti Dannemora grufva, i Finnbjörget uti Grythytte socken, uti Mossgrufvan i Norberg, uti Grängesberget, m. fl. ställen. Det rena bergbeck är amorf, fast, men skört, med musligt brott, svart eller svartbrunt glasglänsande, i kanterna genomskinande, mjuknar lätt, smälter vid högre värme samt är lätt antändligt. Asfalten begagnas numera mycket allmänt till gatuläggning för trottoirer, men dertill användes dock endast de orena Europeiska slagen, särdeles en mjukare sort, se *Bergolja*.

Asgaut Arman, den ene af de tvenne ombud Olof Skötkonung i sitt öfvermod sände till Norrige att upptaga skatt af folket. Då detta förklarade sig villigt dertill, i händelse Norrske Konungen Olof Haraldsson efterskänkte sin rätt, men att det i annat fall ej kunde utgöra skatt till två herrar, begäfvu de sig till Norrske Konungen, inför hvilken de framförde sitt ärende, och isynnerhet Asgaut utlät sig på ett lika opassande som oförsigtigt sätt, fordrande, att Konungen skulle erkänna Olof Skötkonung för sin länsherre. Med foglighet tillrättavisad af denne, lät han likväl icke, som den förståndigare kamraten, Thorgaut Skardi, varna sig deraf, utan föresatte sig att, med de tolf män han hade med sig, upptaga skatt af bönderne. Konung Olof Haraldsson skickade då efter dem beväpnade män, hvilka grepo och upphängde dem vid Gjölarås. Shering Rosenhane skrifver: Gularås och Asgöter Armader samt Thorgöter Skardi och uppgifver dem för bröder.

Asgård, ett mythiskt namn på en stad, hvarest förmenades vara Asarnas, Gudarnes hem. Enligt mythen skulle den varit belägen vid Svarta Havet, och är troligen detsamma som det historiska Asgård. Sagan omtalar det som ganska herrligt. Derinom voro alla de slott och borgar belägna, hvaraf hvarje Gud och hvarje Gudinna hade sin särskildta. Det påstods, att taken der voro af guldplåtar, i stället för taktegel. Alla galler voro af gyllene spjut. Palatsens pelare voro sammanfogade af de dyrbaraste ädelstenar, salarnes golf voro af idel guld, och i taken hängde de strålande sköldarne, tillhöriga alla Vallhals Gudar, hvilka kastade ifrån sig ett så klart sken, att intet ljus, icke en gång solens eller månans, behöfdes der.

Asgårdas Relfja, benämningen på en orkan, som stundom rasade på västra kusten af riket, och gjor-

de stora fördölsor. Det var en trollpacka, som hvirflade fram på stormens vingar, och, för att undgå henne, måste man kasta sig på marken och lägga skölden öfver hufvudet. Namnet användes ännu i Norrige.

Asiatiske Bröderne. Man har sig alltför litet bekant om detta troligen vidt utspridda sällskap. Hofsekreteraren C. A. Boheman anses såsom dess stiftare. Hvad man i öfrigt känner, är att Boheman stiftade loger både i Norra Tyskland, Danmark och Sverige. Grundidéen af denna orden var mystisk. Bohemans efterlemnade papper utvisade, att han hade adepter äfven af högre stånd; att han var hufvudman för de Asiatiske Bröderne, samt att desse med ed förbundit sig, att aldrig upptäcka den styrande församlingens vistelseort, eller namnen på medlemmarne i det enväldigt styrande rådet, hvilket ägde domsrätt öfver alla regeringar, folk och släkter, öfver människors lif och död, samt rätt till ovilkorlig och blind lydnad af alla medlemmarne i orden. Äfven fruntimmer kunde i orden intagas. Med Bohemans död afstannade sällskapets verksamhet.

Asige, annex under Åhrstad, är beläget i Halmstads kontrakt af Götheborgs stift, 1 $\frac{3}{4}$ mil Ö. från Falkenberg, 110 fot öfver och 1 $\frac{1}{2}$ mil från havet. Dess areal utgöres af 12,497 tunnland, af hvilka 5091 höra till Halmstads härad, men resten till Åhrstads; af hela arealen äro 425 tunnland sjöar och kärr. Annexet har 854 innevånare och 20 $\frac{1}{4}$ mtl. Adr. Falkenberg.

Asige hed, en ödslig ljunghed i Halland. Den har en ganska betydlig utsträckning, samt en deremot svarande bredd, och omgifves af högre och lägre bergsryggar. Här ligger en mängd till en del betydliga graför; men isynnerhet ådraga sig tre uppresta stenar den resandes uppmärksamhet. De äro nästan fyrkantiga och hålla från 2 fot 6 tum till 3 fot i hvarje sida, och 12 fot 6 tum i höjd. Två af dessa stenar stå endast 7 fot från hvarandra, den tredje 120 fot längre bort, har haft jemte sig en sten på 8 fots afstånd, hvilken nedfallit och håller i största bredden 8 fot och 15 fot 6 tum i längd. Hvarje af dessa stenar har vid sig ganska vida men låga jordkullar. Den östra högen, hvarå ena stenen kullfallit, är ganska märkbar; den västra deremot har blifvit betydlig skadad genom vägens anläggande deröfver. Längre åt söder och icke synnerligen långt härifrån, nära Asige kyrka, höja sig, på båda sidor om vägen, större och mindre ättehögar. Här finnas äfven några större och mindre bautastenar, af hvilka en tyckes nyligen hafva blifvit af skattsökare omkullgräfvne. Längre fram och icke långt ifrån Getinge kyrka stå till venster om vägen på slutningen af en ansenlig landthöjd jemväl några bautastenar; här märkes äfven en domring. Men begifvom oss tillbaka till Asige hed, som kringsväfvades af en sorglig fornsaga. Här är nemligen ett af de många ställen, som mundtlig öfverlemnning och bibehållna minnesmärken bestämma såsom skådeplats för Hagbarths och Signes eller Habors och Signilds olyckliga äfventyr. I denna trakt ligger

Sigardsberg, som för något mer än ett halft århundrade tillbaka hade tydliga lemmingar efter gråstensmurar, och derunder Sigards- eller Signesstad. Här hafva fordom stått bautastenar, minnesmärken, såsom man tror, efter Sigars kämpar. Signes bur är en aflång fyrkant, som fordom liknat en tomtplats, och Signes källa ligger nära härintill. De två höga bautastenar, vi här sett jemte vägen, kallas liksom de två andra Habors stenar eller galge. En ganska anseelig ättehög jemte vägen mellan Asige och Åhrstad heter Habors hög. Här omkring finnas åtskilliga andra fornlemningar, hvilka sägen icke namngifver, och hvilka svårigen kunna förenas med Habors och Signes äfventyr, hvarom berättelsen är, enligt Saxo, i korhet följande: "En Fylkiskonung Siga hade tre söner Siwald, Alf och Alger och en dotter Signe, och en annan Fylkiskonung Amund hade fyra söner, neml. Håkan, Helvin, Hagbarth och Amund. Under en vikingafärd kommo Alf och Alger i ett blodigt slag med Helvin, Hagbarth och Amund. Sedan de å båda sidor lidit lika nederlag ingingo de fosterbrödralag. Hagbarth följde Sigars söner till Danmark, der han och Signe fattade kärlek för hvarandra. Under Hagbarths frånvaro tillställde en utländning Hildigisle, som fattat tycke för Signe och afundades sin medtäflares företråde hos henne, ett miasförstånd mellan ofvannämnde fosterbröder. Siga hade två rådgifvare, som voro bröder, och hette Bilvire och Bolvise, af hvilka den förre sökte bilägga alla missförhållanden, den senare att tillställa oenigheter. Bolvise, bestucken af Hildigisle, förmådde genom låga trasalerier Alf och Alger att öfverfalla Helvin och Amund, hvilka senare stupade i en träffning. Hagbarth återkom, öfverrumplade och medlade fredsbrytare i ett sjöslag, hvarvid Hildigisle fick ett snöpligt sår, som väckte allmänt åtlöje. Khuru ett fosterbrödralags heliga band blifvit lossade genom dessa blodutgjutelser, flammade dock kärlekens förra låga lika liflig hos den unge vikingen, som väl förutsåg Sigars oförsonliga hämndlystnad, men förlitade sig på Signes oföränderliga kärlek. Hagbarth klädde sig såsom en sköldmö, och begaf sig till Sigars borg. Han föregaf sig vara sändebud från en välkänd viking, och blef i denna egenskap väl emottagen. Den förmenta sköldmön fick, ehuru gestalten syntes föga qvinnlig, tillträde till sin älskarinnas bur. De båda lycklige, utan att bekymra sig om det förfärliga eller tillkommande, öfverlemnade sig besinningslöst åt den ljufva sammanvaron, och svuro att i lif och död följa hvarandra. Emellertid blef den obetänksamme älskaren förrädd och efter ett tappert motstånd gripen och tingsförd. Meningarne voro delade. Bilvise och flera andra påstodo, att man icke borde förfara grymt mot Hagbarth, utan fastheldre begagna hans starka arm mot sina fiender; men Bolvise deremot yrkade ett svårt straff öfver den unge kämpen för det han nedlagt Sigars söner och vanärat hans dotter. Hagbarth blef derpå dömd att hänga, och en galge upprestes. Härpå räckte Signes moder honom ett dryckeshorn, och bad honom med hänande ord taga sig en styrkedryck innan han nedgick till Lels öppna

boing. Den unge vikingen emottog hornet, gen-gäldade hennes hårda tilltal med en bitter erinran om hennes söner, hvilka han skickat i förväg, och om den sorg och smärta, som förestod henne, hvarefter han slungade det horn han emottagit i hennes ansigte. Hagbarth, framförd till afrättsplatsen, bad, att hans kappa måtte först hängas, på det han deraf måtte få en riktig förebild till sin förestående hädanfärd. Det beviljades. Emellertid hade Signe, förtviflad öfver denna olyckliga tilldragelse, förmått sina tärnor att följa sitt exempel, och utsatt en spejare, som skulle efterse den sorgliga sakens utgång. Denne seende kappan sväfvade i luften, och troende domen redan vara verkställd, skyndade att härom lemna underrättelse; hvarpå Signe och hennes tärnor, som emellertid af sina kläder gjort snaror, antände borgen och hängde sig. Den oförfärdade ynglingen, seende lägnas utbrott, prisade sin älskarinnas trohet, och förvisad om hennes sällskap till en annan värld samt säker om en ljuf återförening der, påskyndade verkställigheten af domen. Håkan hastade vid underrättelsen härom att utkräfv hämnd. Han öfverföll och dödade Siga. Slutligen flyktade Håkan till Skottland, der han afled." — Man har länge tvistat om stället för denna tilldragelse. Det sannolika är, att hela händelsen är en dikt — men en skön dikt.

Ask. Enligt Nordiska mythologien tillhörde detta namn den första menniskan, som blef skapad.

Ask, annex till Konga, är beläget i Onsjö kontrakt af Lunds stift, 2 $\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Landskrona och 120 fot öfver hafvet. Dess areal uppgår till 5601 tunnland, hvaraf endast 3 äro sjöar och kärr. Den innefattar 16 $\frac{1}{4}$ mtl och har 790 innevånare. Adr. Landskrona.

Ask, annex under Ekebyborna, är beläget i Aska kontrakt af Linköpings stift, 1 $\frac{1}{4}$ mil N.O. från Wadstena och 370 fot öfver hafvet. Annexet ligger i Aska härad, men sjelfva socknen i Bobergs härad. Dess areal utgör 1967 tunnland, hvaraf blott 10 äro sjöar och kärr; det har 13 $\frac{3}{4}$ mtl och 300 innevånare. Adr. Motala.

Ask, (*Fraxinus excelsior*), ett träd, som växer öfver hela riket, utom i Lappmarken, är stort och rakt med vacker lummig krona, samt fordrar 100 till 120 år för att blifva fullväxt. Det räknas till våra ädlaste trädslag; veden begagnas till alöjdvirke och löfven till boskapsfoder.

Aska, ett härad, beläget i Östergötlands läns 8:de fogderi, mellan 330 och 380 fot öfver hafvet. Dess areal är 75,098 tunnland, af hvilka 3435 utgöras af sjöar och kärr. Häradet innefattar 284 $\frac{3}{4}$ mtl, har 11,416 innevånare och utgöres af följande socknar jemte annexer, nemligen: Winnerstad med Motala; V. Stenby; Hagebyhöga med Fifvelstad; V. Ny eller Nykyrka; Hvarf med Styra; Örlunda, samt Ask, St. Pehr och Allhelgona annexförsamlingar.

Aska, kontrakt, beläget i Linköpings stift och Östergötlands län, innefattande följande socknar med annexförsamlingar: Ekebyborna och Ask; Winnerstad och Motala; V. Stenby; Hagebyhöga och

Fifvelstad; Vestra Ny eller Nykyrka, samt Hvarf och Styra.

Askaniäs. Konung Waldemar skall här, år 1279, hafva afsagt sig riket till förmån för sin broder, men hvarest detta Askaniäs varit beläget, finnes ej uppgifvet annat än hos Laurentius Petri, som säger, att det legat på Åkerön.

Askeby, en socken, belägen i Bankekinds kontrakt och härad, Linköpings stift och 3:dje fögderiet af Östergötlands län, $1\frac{1}{4}$ mil från Linköping, samt hör till 2 kl. konsist. Socknen har $24\frac{1}{2}$ mtl och nära 700 innevånare, dess areala innehåll är 3263 tunnland, hvaraf 20 äro kärr och sjöar; läget öfver hafsytan är 230 fot. Adr. Linköping.

Askeby kloster, beläget i socknen af samma namn; har tillhört Bernhardiner-nunnor, som hitkommit från Wreta moderkloster. Antagandet att klostret blifvit anlagdt år 1167, är ganska osäkert. Tid efter annan har Askeby kloster af framfarne Konungar erhållit betydliga förmåner. Så t. ex. påbjöd Konung Albrekt 1378 en örtug af hvar och en Svensk innevånare, som åt sitt eget bröd, till det då afbrända klostrets upphjelpande. Till och med Gustaf Eriksson gaf år 1522, vid ett besök i klostret, detsamma ett så kalladt *Beskärkelse-bref*. Dock indrogos alla förmåner år 1527. Nunnorna voro likväl kvar flera år derefter, och först när de godvilligt gått i tjenst, eller begifvit sig till sina släktingar, blifvit gifta eller döda, blef klostret öde och afbrann alldeles år 1537. Klostrets ägor blefvo efter den tiden dels lemna-de i förläning, sålde eller donerade. Konung Johan III befallde väl år 1576 att klostret åter skulle iståndsättas, men sådant kom ej till verkställighet.

Askölöf, Johan Kristoffer, född d. 13 Febr. 1787. Blef Magister i Lund år 1805 och ingick i Konungens Kansli, der han avancerat till Expeditions-Sekreterare. Såsom embetsman har han varit använd i åtskilliga värf, anställd vid Fältkommissariatet under 1813 och 1814 års fälttåg i Tyskland och Norrige, samt sedermera följaktigt Presidenten Billberg vid dess liqvitationsresa till Tyskland år 1815, och 1819 anförtrödd uppdraget att ordna liqvidera för Svenska arméens donatier i Pommern. I Allmänna Magazins-Direktionens ärender afsänd år 1820 till England och 1821—1823 till Italien. År 1824 förordnad till Föredragande i Statskontoret af Magazins-ärenderna, från hvilken befattning han tog afsked år 1828. — Såsom litteratör gjorde han sig först känd genom tidningen *Polysem*, som började år 1810 och var rigtad emot den gamla klassiska, d. v. s. den Fransyska vitterheten, såsom mönster för smaken och bildningen. Sedermera har han utgifvit tidningen *Lifvet och Döden* och *Den objudne Gåsten*, hvilken började år 1829 och följande året antog titeln: *Svenska Minerva*, under hvilken den ännu af honom redigeras. Dessutom har han hållit ett tal vid Bibelsällskapets sammankomst år 1835 och deltagit i tidskriften: *Läsning till utbredande af medborgerliga kunskaper*.

Askemån, Tyskarnes benämning på vikingarne, troligen detsamma som skeppsmän, emedan skepp, farkost, äfven kallades *Ask*.

Asker, ett härad, beläget i Nerikes läns 1:sta fögderi, samt utgöres af följande socknar: Mellösa, Lännäs, Asker och Vestra Vingåker. Häradet har en areal af 71,511 tunnland, af hvilka 7110 äro sjöar och sjöar, med ett läge af 1660 till 3250 fot öfver hafvet, samt består af $249\frac{1}{2}$ mtl med 8685 innevånare.

Asker, en socken, hörande till 2 kl. reg., belägen i Örebro kontrakt af Strengnäs stift, Askers härad och Nerikes läns 1:sta fögderi, $2\frac{1}{2}$ mil från Örebro och 140 fot öfver hafvet. Dess areal är upptagen, jemte en del af Vestra Wingåkers, till 34,344 tunnland, hvaraf 3250 äro kärr och sjöar. Socknen har $86\frac{1}{2}$ mtl och 3615 innev. Adr. Örebro.

Askersund, en uppstad, 25 mil V.S.V. från Stockholm, med ett ovanligt fördelaktigt och vackert läge kring sjön Altsen och en vik af Wattern. Staden är ganska reguliert anlagd, med breda gator och rymligt torg. Sina första privilegier erhöill staden af Drottning Christina d. 13 Juni 1643, och grundades dessa egentligen på spik- och nubbsmideshandeln. Smidet tillverkades i grannskapet och borde, enligt privilegierna, till staden afyttras. Staden har omkring 900 innevånare. Stadskyrkan, som fordom ägt tvenne torn, afbrann år 1661. År 1776 ödelades hon åter, tillika med hela staden, genom våldeld. Genom bidrag af staten uppyggs staden ånyo, tillika med kyrkan, som erhöill namnet *Sophia Magdalena*. År 1812 stiftades här tvenne läroinrättningar, den ena för gossar och den andra för flickor, hvilka inrättningar tid efter annan erhållit åtskilliga understöd. Staden hör till 3 kl. konsist., dess vapen är en man med skägg. Marknader hållas här d. 13 April, d. 27 Aug. och 7 Okt.

Askersunds landsförsamling, som omgifver staden, är belägen vid Wattern, i Kumla kontrakt af Strengnäs stift, Sundbo härad och 2:dra fögderiet af Nerikes län. Dess areal utgör 64,060 tunnland, hvaraf 8350 äro sjöar och kärr, den har $67\frac{1}{4}$ mtl och 3290 innevånare, samt ligger 340 fot öfver hafvet. Församlingen hör till 2 kl. patr. och patronrätten tillhör ägaren af Stjernsund. Adr. Askersund.

Askeryd, en socken, jemte Bredestad, hör till 3 kl. reg., är belägen i Norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift, till större delen i Norra Wedbo härad och Jönköpings läns 2:dra fögderi och en mindre del i Ydre härad och Linköpings läns 1:sta fögderi, $5\frac{3}{4}$ mil från Jönköping och $1\frac{3}{4}$ mil från Eksjö, samt 720 fot öfver hafvet. Dess areal utgöres af 27,950 tunnland, hvaraf 3550 äro sjöar och kärr. Socknen består af $37\frac{1}{4}$ mtl och har 1390 innevånare. Adr. Eksjö.

Askim, annex under Fässberg, beläget i Dompsteriets södra kontrakt af Götheborgs stift, $\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Götheborg, 50 fot öfver samt invid hafvet. Dess areal är 7290 tunnland, hvaraf 275 äro sjöar och kärr. Det har $31\frac{1}{8}$ mtl och 1283 innevånare. Adr. Götheborg.

Askims härad är beläget i Göteborgs fögderi af Göteborgs eller Bohus län, på en medelhöjd af 25 till 610 fot öfver hafsytan. Häradet utgöres af följande socknar och annexer, nemligen: Fässberg med Askim, Frölunda, Källered och Råda, samt Styrsö. Arealn utgör 37,724 tunnland, hvaraf 1830 äro sjöar och kärr. Häradet består af 158 $\frac{1}{2}$ mtl och har 7680 innevånare.

Asklanda, annex till Norunga, är beläget i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift, 1 $\frac{3}{4}$ mil Ö.N.O. från Alingsås och 385 fot öfver hafvet. Det har 8 mtl och 228 innevånare. Dess areala vidd är 3749 tunnland, af hvilka blott 30 äro kärr och sjöar. Adr. Alingsås.

Askome, annex till Wessige, beläget i Halmstads kontrakt af Göteborgs stift, 1 $\frac{3}{4}$ mil N.O. från Falkenberg och 150 fot öfver hafvet. Det har 10 $\frac{3}{4}$ mtl och 310 innevånare. Dess areala vidd är 4189 tunnland, hvaraf 395 äro sjöar och kärr. Adr. Falkenberg.

Ask-Onsdag kallades redan i åttonde århundradet Onsdagen efter Fastlags-söndagen. På denna dagen gick Fastan in, och då invigde man askan, strödde den på sitt hufvud, samt beströk dermed sitt ansigte, till tecken, så väl af sin bedröfvelse öfver Kristi lidande, som af sin syndaånger. Denna sed upphörde vid Reformationen. Derföre när Sigismund år 1594 lät Påfvens Legat på Ask-Onsdagen beströ sig med aska, blefvo de Svenska Ständerna deröfver icke litet förargade. Ifrån denna Onsdag gick folket i kyrkan hvarje dag intill Påskdagen, hvilken sedvänja äfven behölls i Sverige vid Reformationstiden, och kan man ännu visa texterna, öfver hvilka hvar dag predikades. Ut i sin enskilda Kyrkolag för Hof-församlingen, af år 1602, befälde Konung Carl IX, att hela Fastan igenom skulle passionen predikas.

Askum och Grafvarne, annex under Tossene, beläget i Wikornes kontrakt af Göteborgs stift, 4 $\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Uddevalla, invid och 80 fot öfver hafvet. Dess areal är, jemte Kongshamns kapell, 13,053 tunnland, hvaraf 250 äro sjöar och kärr. Socknen har 1630 innevånare och innefattar, jemte förenämnde kapell, 32 $\frac{1}{2}$ mtl. Adr. Uddevalla. Askum är bekant för sina många fornlemningar. Till socknen höra de större öarna *Malmö* och *Tryggö*. *Malmö* är af omkring $\frac{1}{16}$ kvadratmils vidd. I öns södra ända finnes ett nyligen upptäckt granitbrott, derifrån Kronan, enligt ockord med öns ägare, hemtar byggnadssten till Carlstens befestande. Den utmärkt vackra stenen, som ligger i så tunna lager, att den icke behöfver sprängas, utan kilas ur berget, lär komma att exporteras. Österut på ön, hvarest finnes en god hamn, är ett fiskeläge, bebyggdt af omkring 50 hushåll, som förnämligast sysselsätta sig med storfiske. — Tvärt öfver ön ligger en kedja af hällkistorör. En af dessa grafvar kallas *Kämpa*. — Öns bebyggare, hvilka allmänligen kallas *Malmöborna*, utmärka sig för många egenheter i lefnadssätt och seder, och utgöra troligen en egen folkstam, hvilken likväl under tidernas längd blifvit mycket uppblandad. Man tror, att stammen ur-

sprungligen varit Lappländsk. — Tryggön hyser mångfaldiga märkliga minnesmärken. På densamma ligger det vidtbekanta Hällkistorör, som man redan på Sturlessons tid ansåg förvara den ädle Vikinga-konungen Tryggves ben, hvilken härstädes försätligt mördades af Gunhilds söner omkring 970. Då, som nu, hette grafven *Tryggvarrör*. Dock är den sannolikt mycket äldre. Då den år 1814 öppnades, fanns deri en spjutspets af bronz. — Till Askums socken hör dessutom ön Smögen, med ett starkt befolkadt fiskeläge, samt Ballö, hvarest nyligen en blänkfyr är uppbyggd. Till Askums sockens fornlemningar höra äfven åtskilliga hällristningar, föreställande skepp och hälor, samt en stor mängd stensättningar. En rund krets af 6 högre stenar, utom hvilken två dylika bilden en ingång, träffas på Röseberget vid Annaröd. En förfärlig, lodrät bergsvägg vid Varpekilen kallas *Borgebratta*, och säges fordom varit krönt af en borg, som var säte för ortens Fylkiskonungar. Historien omnämner såsom sådana: *Sote*, hans son *Blaing* och sonson *Balke*. — I socknen förekommer dessutom en sten, kallad *Bokesten*, vid hvilken, enligt folksagan, en prest i full skrud midnattstiden läser messan till försoning för en der begången illgerning. Dessutom ses här några af de högst märkliga Bohusländska jättetrytorna.

Aslak eller **Asleik**, Björn Jernsidas tredje son, tros hafva satt sig ned i Irland.

As lockar örnen ut, ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande ungefärligen: Der mat vankas, finnes alltid ätande.

Aslög, en halft historisk, halft sagolik, person, dotter af Sigurd Fofnis-bane och Brynhilda. Då Sigurd mördades och Brynhilda af sorg följt honom i grafven, räddade den senares fosterfader, Hleimer, deras enda barn, den späda Aslög, undan föräldrarnas öde, gömde henne i en harpa tillika med många dyrbarheter och vandrade bort i främmande land. Då han en afton tagit nattqvarter i torpet Spangarhed i Norrige, förledde torparens hustru, Grima, sin man, Ake, att möda deras gäst, för att bemäktiga sig hans skatter. Det skedde; men då de funno flickan, behöllo de henne som sin dotter och kallade henne *Kraka*. Hon växte upp och blef lika utmärkt genom sin skönhet, som genom sitt förstånd och mod. Ragnar Lodbrok, som under ett ströftåg lagt till vid stranden, fick af sine män höra talas om den fagra mön och lät kalla henne till sig, men förelade henne, för att bli emottagen, ungefär lika vilkor med Disas, dem hon också uppfyllde. Betagen af hennes ovanliga kropps- och själsegenskaper, förmälde Ragnar sig med Kraka och hade med henne flere söner. Då Ragnar på någre hofmäns inrådan förlofvat sig med Svenske Konungen Östens, (Eisten Belis) dotter, Ingeborg, men förteg det för Aslög, afhöll hon honom från att fullborda detta tvegifte derigenom, att hon upptäckte sin rätta börd. Det var, sade hon, hennes fåglar som underrättat henne om den tillämnade trolösheten. — När hennes stjuvsöner, Agnar och Erik, stupat i striden mot Östen, uppmanade hon sina egna sö-

ner att hämnas deras död, om hvilken nyheten afpressade henne de första tårar någon sett henne falla. De skola hafva varit röda som blod och hårda som hagel. När Ragnar for ut på sitt sista härtåg, affrådade hon honom från att företaga det med så liten styrka, och skänkte honom en skjorta, hvilken skulle skydda honom mot all fara. Skiljsmässan syntes gå henne djupt till sinnes.

Asmund, en Norrsk Prins från Halogaland, i sagan känd genom sin envigeskamp med *Eigil Enhand*, med hvilken han sedan ingick fostbrödralag. De begäfv sig derefter till Rysslands Konung och förmäldes med hans båda döttrar. Eigil ärfde Ryssland efter sin svärfaders död och afstod då sitt eget rike, Småland, åt Asmund, hvilken sålunda blef herrskande både öfver det och Halogaland. Han lærer hafva lefvat på 700-talet.

Asmund eller **Ösmund**, jemte flere andre Svenske ynglingar af Olof Skötkonung utskickad till Bremen att undervisas i Kristendomen och af Konung Edmund Slemme satt till Biskop i Skara och sedan utnämnd till Erkebiskop öfver Götha rike. Erkebiskop Adalbert i Bremen nekade likväl att viga honom härtill, hvarför detta måste ske i Polen och blef orsaken till Erkebiskop Adalberts tvister med Konung Emund, hvilken derföre fick smädemamnet *Slemme*. Asmund blef ej heller lottlös, utan kallades *Kältare*, *Stensinder*. Sedermera försonade han sig likväl med Erkebiskopen i Bremen och fortsatte med nit Skara Domkyrkas byggnad. Han lærer hafva dött omkring år 1060.

Asmundstorp, annex under Landskrona, är beläget i Rönnebergs kontrakt af Lunds stift, 1 mil O.N.O. från förstnämnde stad, samt 50 fot öfver hafvets yta. Detta annex har 27½ mtl och 1866 innevånare; dess areala vidd är 4073 tunnland, af hvilka endast 2 äro sjöar och kärr. Adr. Landskrona.

Asp, (*Cyprinus aspius*), hörer till 1 afd. 2 ord. af fiskarne, och är 2 till 3 fot lång, 6 till 8 tum djup, samt finnes i de större sjöarna och floderne i medlersta och norra delen af riket, leker i Maj och Oktober, samt uppehåller sig då på sandbotten och stengrund, hvarunder han fångas med not och nät, stundom med långrefskrok. Aspen har ett godt och lättsmält kött.

Asp, Per Olof, son till Professor Mathias Asp, ingick i Kansliet och användes i diplomatiska värf både hemma och utrikes, såsom Presidents-sekretärer vid ministeriella departementet, och slutligen som Minister i Konstantinopel och London, känd som en redlig och kunnig man samt författare af ett vidlyftigt arbete i statshushållningen och en resa i Levanten. Mest bekant är han likväl genom sitt testamente. Utan ärfd förmögenhet, hade han genom god hushållning förvärfvat en icke obetydlig sådan, af hvilken han gjorde det vackraste bruk. Han anslog nemligen 5000 R:dr åt sin faders obetalte borgenärer eller deras barn, 8000 åt Upsala Bibliotheksfond och 20,000 till ett resestipendium, kalladt Byzanthinskt, hvilket skulle gifvas åt någon kunnig och skicklig yngre

studerande med skyldighet att resa. Det skulle utdelas ömsom af akademiske lärare och Vetenskaps-Akademien. Född 1745, död 1808. Kom. af N. O.

Asp, (*Populus tremula*), ett träd, som växer i något fuktiga skogstrakter öfverallt i riket. Veden är lätt, hvit och mjuk, samt begagnas isynnerhet af bildhuggare och schatullmakare; till bränsle är den dålig; löfvet användes till foder, särdeles för får. Om aspträdet säger en legend: "Det stod fordom med sina löf lika stadigt sittande, som andra träd; men under en asp satt Frälsaren, när hans förföljare kommo och buro händer på den helige samt fängslade honom, då brusto nerverna i hennes bladskäft af fasa, så att hennes löf vid minsta vind skälfva och darra allt intill denna dag. En annan sägen är, att Kristi kors togs af aspträdet, derföre står aspen nu städse darrande."

Aspa, ett jernbruk i Hammars socken af Örebro län. Anlades i Konung Carl XI:s tid af en Holländare Anton van Boy. Bruket är välbyggt, har tvenne härdar och 866 skepp:d 13 lisp:d privilegieradt årligt smide, dels af eget, dels af köpetackjern, som skeppas på Stockholm och Götheborg. Hammarskatten är 8 skepp:d 13 lisp:d 7 marker. Bruksstämpeln visar bokstäfverna G R med stjerna efter sista bokstafven. Disponent: F. Mannerstråle. Medintressenter: R. och C. Rüttersköld.

Aspeboda, annex till Thorsång, beläget i Stora Tuna kontrakt af Westerås stift, 1 mil S.V. från Fahlun och 395 fot öfver hafvet. Jemte Thorsång har detta annex 56½ mtl. Aspeboda har en samt en areal af 16,732 tunnland, hvaraf 1900 äro kärr och sjöar; dess folcknummer uppgår till något öfver 900. Adr. Fahlun.

Aspeboda eller **Fläskkällaren**, en gård belägen i ofvannämnde socken. Den ägdes i början af 1500-talet af den i Svenska historien bekanta Mäns Nilsson (Svinhufvud). Han var på sin tid den rikaste bergsman, och allmogen berättar nu, att han åt sina hästar begagnade skor af silfver. En större källare finnes vid gården, hvilken man ännu i dag kallar Fläskkällaren, af den orsak att man, i stället för krut, som på den tiden icke begagnades till sprängning, urholkat berget medelst antändt fläsk.

Aspegren, Georg Casten, Kronobagare i Carlskrona efter sin fader, genom ett misstag af händelserna införd på en lefnadsbana, som ej var hans rätta och af döden borttryckt just då han kanhända kunnat välja en annan, för honom mera passande. Han hade nemligen en afgjord böjelse för naturhistorien, gjorde ganska betydliga samlingar i alla dess grenar och utgaf tvenne arbeten: *Förök till en Blekingisk Flora* och *Växtrikels Familjträd*, en originell och snällrikt uttänkt idé. Professor Fries har uppkallat efter honom tvenne af A. upptäckta växter. Född 1791, död 1828.

Aspelands härad är beläget i Calmar läns 2:dra fögderi, mellan 310 till 490 fot öfver hafvet och utgöres af följande socknar med annexer, nemligen: Mörlunda med Tveta; Wärsrum, af hvilken

smärre delar höra till Östra härad af Jönköpings och Uppvidinge härad af Wexiö län, med Järeda; Molilja (Målilla) med Gottfridsdal (Gorfveda); Lönbjerga, af hvilken en mindre del ligger i Södra Wedbo härad af Jönköpings län; samt Karlstorp. Häradet innefattar 207 $\frac{3}{4}$ mtl och har 11,720 innevånare. Dess areal uppgår till 234,441 tunnland, hvaraf likväl 17,375 äro sjöar och kärr.

Aspelands kontrakt hör till Linköpings stift och är beläget i Calmar län. Det utgöres af alla ofvannämnde socknar och annexer, utom Karlstorp.

Aspelin, David, född 1780, död som Kyrkoherde i Tolg och Kontraktsprest med Professors titel, d. 25 Aug. 1821, har gjort sig känd genom en "*Sång öfver Sveriges och Norriges förening*", belönt med Svenska Akademiens stora pris år 1815, och tvenne mindre skaldestycken: *Grafven* och *Carl Johans uppstigande på tronen*, som erhållit andra priset. Oaktadt Akademiens guld, har han likväl icke vunnit något utmärkt rum bland Sveriges skaldar.

Aspelin, Thomas, född år 1803, har för närvarande den största socker- samt snus- och tobaksfabrik i Stockholm. Den af sistnämnda slag är tillika den största i riket. Dess tillverkning år 1842 steg till 614,699 skålp. och sockertillverkningen till 822,754 skålp.

Aspelås, ett säteri, beläget i Wåla socken af Westmanland. Detta urgamla herresäte har i äldre tider tillhört Folkungasläkten, men har sedermera öfvergått till flera adliga familjer. Här vid gården skall i forna dagar varit ett nunnekloster, hvarom gamla handlingar förmåla. St. Brita vistades här understundom. Klostret indrogs af Konung Gustaf I, och sjelfva huset nedrefs i början af 1700-talet.

Asplund, Arnold, en aktningvärd predikant och Kyrkolärare, lärd, hushållare och homilet, men som hade den blygsamheten, att förbjuda sina predikningars tryckning, ehuru de förtjent att allmångöras mer än många, som åtnjutit denna heder. Kyrkoherde i Clara församling i Stockholm, om hvilken ekonomi och pastoralvård han hade mycket förtjenst; Theologie Doktor, Led. af N. O. Född 1736, död d. 12 Jan. 1815.

Asplund, Daniel, Grosshandlare i Stockholm, har donerat ett kapital, som 1837 uppgick till 80,800 R:dr B:ko, hvaraf 73 borgare, eller deras enkor och barn, njuta pensioner. Fonden är ställd under Stockholms Borgerskaps Bemedlings-kommissionens förvaltning. Ridd. af W. O. Född 1749, död 1804, och begravnen på Maria kyrkogård.

Aspås, annex till Rödön, beläget i Jemtlands norra kontrakt af Hernösands stift, 2 mil N.V. från Östersund och 990 fot öfver hafvet. Dess areala vidd är upptagen jemte Rödön. Den har 13 mtl och 585 innevånare. Adr. Östersund. Kyrkan är uråldrig. I socknen idkas betydligt fiske, fågel- och djurfång. För längre tider sedan erhöill Pastor i Rödön från denna lilla socknen i tionde 18 till 20 elgbogar. I ett berg i denna socken är en djup, underjordisk håla, om hvilken flera jättesåger berättas.

Aspön, en ö i Mälaren mellan Svartsjölandet och Fogdön, på gränsskillnaden mellan Upland, Westmanland och Södermanland; ön innefattar Aspö socken, som hör till 3 kl. preb., Öfver-Selö kontrakt af Strengnäs stift, Selebo härad och 4:de fögderiet af Södermanlands län, och ligger 1 $\frac{1}{2}$ mil N. från Strengnäs. Den består af 26 $\frac{3}{4}$ mtl och har 609 innevånare. Dess areala vidd är 6063 tunnland, hvaraf endast 15 äro sjöar och kärr. Adr. Strengnäs. Kyrkan är urgamal och försedd med ganska märkvärdiga hvalfmålningar från forntiden. Der ligger ock begravnen Erik Axelsson Tott, hvilken dog, sedan han hemkommit från en härfärd mot Ryssarne, mot hvilka han manligt värvat Finland. Ön har eljest intet märkvärdigt, utom en mängd öfverallt spridda fornlemningar, deribland den bekanta *Aspö runsten*, hvars inskrift man trots innebära efterrättelse om vattuminskningen i Mälaren.

Ass är den minsta afdelningen uti flera vigtsystemer, deribland äfven i Svenska virtualievigten, och der motsvarande $\frac{1}{8847}$ skålp.

Assar Svensson, var, såsom Erkebiskop af Lund, den förste af Nordens primater. Då Danske Konungen Erik Ejegod, till följe af sin tvist med Erkebiskopen i Bremen, Liemar, utverkat af Påfven Urban II, att de Nordiska rikena skulle slippa Bremiske Erkebiskopens öfvervalde och få sin egen primat, blef Lunds Erkebiskopsstol, som då innehades af Assar, dertill utsedd. Detta lærer hafva skett år 1103. Om Assar, som äfven kallas Ascer, berättas för öfrigt, att han förmått Danmarks prester att skilja sig vid sina hustrur, och invigt Lunds Kraftkyrka. Död 1138. — En **Asser**, som äfven kallas Assur, var Biskop i Wexiö år 1261, och berättas hafva mycket beflitat sig att bilägga oenigheten mellan Konung Waldemar och hans bröder. Död 1287.

Assistans-kontoret, detsamma som i andra länder blifvit kalladt: Lombard-inrättning eller *Monte di Pietà*, stiftadt år 1772 till understöd för de fattigare, der de, mot en billig ränta, skulle försees med lån på lös pant. Denna stiftelse hade ett eget hus af staten, räntefri lånefond, ett eget auktionsverk och kostade likväl staten årligen 8 å 10,000 R:dr. På 1830 års Riksdag beslöts, att anstalten skulle upphöra att drifvas för allmän räknning, och öfverlemnas åt enskild person, som fick huset till sin disposition och 100,000 R:dr räntefria i 10 år. År 1840, då det befanns att entreprenören ganska väl kommit ut med företaget, minskades hans förmåner så, att han skulle erlägga 3 procents ränta å det af staten försträckta kapitalet.

Assistent-ur, ett litet vanligt sekund-ur, som, sedan det blifvit jemfördt med kronometern, i stället för denna, på ett däck begagnas vid hvarje observationstillfälle.

Assteklar är en insektsfamilj, som lefver af andra insekter, dem de med våld angripa och äro isymmerhet spindlarnes farligaste fiender, emedan de dels döda dem för att nedgräfva dem jemte sina ägg uti hålor i jorden, dels lägga äggen di-

rekte uti spindelns kropp, som af de utkläckta larverne dödas och förtäres. De hos oss allmänast förekommande äro flera arter af släktet *Pompilius*, äfvensom några af släktena *Ceropales*, *Sphex* och *Astata*.

Assyrans. Man menar härmed vanligtvis anstalter till försäkring af egendom, dels emot brand, dels emot sjöskador och af lif. I Sverige finnas åtskilliga sådana. Den första och äldsta inrättning af detta slag är *Stockholms Brandförsäkringsverk*, hvilket stiftades genom Kongl. Reglementet af d. 18 Mars 1746 på förslag af Kanslers-sekreteraren, sedermera Stats-sekreteraren Carl Carleson. Dess styrelse öfverlemnades åt etthundrade husägare, valde till ett lika antal af adel, ståndspersoner, handlande och handverkare, hvilka äfven kallas Herrar Ett Hundrade Män. De sammanträdde en gång om året att granska verkets tillstånd, reproducera sig sjelfva genom val inom hvarje klass i de afgångens ställe, och utse två Direktörer inom hvardera klassen. I inrättningens början pröfvades dess bestånd genom några kort efter hvarandra timade stora eldsvådor, den s. k. Clara-brand d. 8—11 Juni 1751 och Maria-brand d. 19 Juli 1759. En af Direktionens ledamöter, Grosshandlaren Carl Tottie, bidrog då väsendtligt till verkets upprätthållande genom biträdet af sina tillgångar och sin kredit (se *Tottie, Carl*). För närvarande har inrättningens fond så tillväxt, att den utgöres af mer än tre millioner riksdaler, utlånta mot första teckningen i hus i Stockholm, och kan anses betryggad mot nästan alla möjliga äfventyr. Den har sin lokal i det vackra huset i hörnet af Mynt- och Stadssmedjegatorna, som den inköpte år 1807. — *Allmänna Brandförsäkringsverket* inrättades år 1777. Det omfattade tvenne klasser: Städerna i riket, utom Stockholm, och hus på landet, hvilka fingo hvar sin fond. Den förra, eller städernas, blef likväl tid efter annan alltför hårdt anlitad genom de förödelser, som öfvergingo dels hela städer, dels stora sträckor deraf, så att den år 1825 upplöstes och sönderföll i tre särskildta inrättningar, nemligen: *Städernas allmänna Brandstods-bolag*, *Brandförsäkringsverket för byggnader å Landet* och en särskild försäkringsanstalt för de Skånska städerna, hvilka hafva hvar sin styrelse. — Till försäkring af lösegendom hafva först på senare åren anstalter blifvit vidtagna. I Jönköping stiftades år 1842 en sådan, omfattande hela riket, och hvilken innan kort tillvann sig sådant förtroende, att en försäkringssumma af 22 millioner var tecknad. För Stockholms stad har en särskild anstalt börjat bildas, som år 1844 trädte i verksamhet. — Emot sjöskador finnas trenne assyransanstalter i Stockholm, nemligen: *Sjö-Assyrans-kompagniet*, *Stockholms Sjöförsäkrings-bolag* och *Sjöföreningen*. Den första stiftades redan år 1739, som det tros, till följe af en anmärkning i *Argus* om de stora summor Assyrans-kontoret i Amsterdam årligen drog från Sverige, och hvilket han uppgaf ända till en million gulden. Dess regler stadfästades d. 4 Juli 1739 och fonden bestämdes till 3 millioner daler k. m. Den andra inrättain-

gen stiftades år 1826, då dess fond borde vara minst 250,000 R:dr. Den tredje inrättades för 2:ne år sedan af ett bolag, som inbördes assyrera sina fartyg.

Asta-god, enligt Dalin, detsamma som Kärleksgudinnan eller Freja. Ast skall nemligen betyda kärlek, hvaraf *Astrild*, Kärleksguden. — *Astarhita*, kärlekslåga. — *Astarmånad*, April och en del af Maj.

Astrakan, en allmänt bekant varietet af äpplen, är egentligen sommarfrukt, d. v. s. sådan som ej kan förvaras mera än några dagar. De hos oss vanliga slagen äro hvita klara, röda och s. k. hvita samt vinter-astrakaner, hvilka båda senare äfven kallas taffeläpplen eller vintergyllen, och kunna förvaras de förra 1½ dagar, de senare öfver vintern.

Astrid, Edmund Gammals gemål, dotter af Nial i Halogaland i Norrige, var vid sin förmålning enka efter Svenske Jarlen Ragvald Ulfsson och moder till Stenkil, Jarl, sedan Konung.

Astrid, Olof Skötkonungs dotter, förmäld med Konung Olof den Helige i Norrige.

Astronomi. Bland Svenskar, som förnämligast utmärkt sig i denna vetenskap, förtjena att nämnas: A. Celsius, Wargentin, Klingenstjerna, Melanderhjelm, Malét, Elvius, Strömer, Hjorter, Hellant, Svanberg, Cronstrand, Selander m. fl.

Astronomiskt konst-ur. Ett sådant hängde fordom i Upsala Domkyrka bakom altartaflan och utvisade, utom dagar och timmar, äfven månans af och tilltagande, jemte alla planeters gång hela året. Det var förfärdigadt under Sten Sture den äldres regering af en Munk från Wadstena, Petrus Dasypodius, och kostade 250 mark. Uret hade på 1600-talet gått sönder, men ingen kunde laga det förrän Polhem uppstod och iståndsatte det. 1702 förderfvades uret ånyo genom den stora eldsvådan som då öfvergick Domkyrkan, och har sedan ej blifvit uppsatt.

Asynior voro, enligt Mythologien, Asagudarnas kvinnor och de förnämsta Gudinnorna. Asyniorna voro: Frigga, Iduna, Freja, Saga, Gefjon, Fulla, Laga, Rinda, Rota, Sjöfu, Snotra, Wörr, War, Loth, Syn, Lin eller Alyn, Gna, Sol, Beyla eller Bil, samt Nanna.

Athenæum i Gelle. Till detta dels på privata donationer, dels på statsbidrag grundade Real-Gymnasium äga gossar från alla rikets delar tillträde mot en årlig afgift af 10 R:dr B:ko, ifrån hvilken dock den medellöse af Direktionen kan befrias. Till intagning fordras, att den sökande är försedd med i Skollagen föreskrifna betyg, och kan göra godt besked för sig i följande stycken: hela Katechesen med språk, Bibliska Historien, Allmänna Geografien samt Fäderneslandets Historia i sammandrag, Fäderneslandets Geografi något utförligare, till och med enkel Regula di Tri, de 12 första propositionerna af Euclides, eller ett motsvarande pensum i Nordmarks Geometri, samt en mindre Svensk Grammatik, helst Svedboms Satslära. Skolan består af 2 afdelningar, af hvilka den nedre omfattar jemnt så stora pensa, som för-

dras i Studentexamen, med undantag af de döda språken, att i den öfre afdelningen icke blott fortsättas de påbörjade ämnena, utan äfven meddelas undervisning i Kemi, Fysik, Astronomi, Statistik och Nationalekonomi. Undervisningsmetoden är densamma som i Elementarskolan i Stockholm: kursläsning och fri flyttning. Terminerna räcka från d. 1 Sept. till d. 15 Dec., samt från d. 15 Jan. till d. 15 Juni.

Athenæum i Stockholm, ett läsesällskap, stiftadt år 1841, hvarst, i likhet med sådana, i de flesta andra stora Europeiska städer, finnes tillgång till de förnämsta in- och utländska tidningar och tidskrifter, som ledamöterna mot en årsavgift af 10 R:dr B:ko äga att begagna. Det har för närvarande sin lokal i Bondeska huset vid Rosenbad.

Atlantica. Detta verldsbekanta arbete af en Svensk förtjenar att särskildt nämnas. Få eller inga arbeten hafva väckt så mycken uppmärksamhet öfver hela den lärda världen, som *Atlantica* gjordes på sin tid. Titeln är vidlyftig. Författaren var Professoren vid Upsala Universitet Olof Rudbeck d. ä. Första delen utkom år 1675 och en s. k. andra upplaga år 1679. Andra delen trycktes 1689, tredje delen år 1698, och fjerde delen lades under pressen år 1702. Men boktryckaren hann ej längre än till tredje arket i andra alfabetet (pag. 210), då de afdragna arken, jemte författarens handskrift, samt en mängd exemplar af 3:dje tomen, tillika med sjelfva tryckeriet, blefvo rof för lågorna i Upsala-brand år 1702. Af de till 4:de tomen hörande arken finnas icke mer än 4 eller 5 exemplar. — Rudbecks *Atlantica* räknas med rätta till de sällsyntare böcker. Vi skulle anföra bokens innehåll, men stanna dervid verkligen i villrådighet. Rudbecks syfte var att visa, det med *Platos Atland* menades Sverige, hvilket fordom skulle varit ett herrligt land, öfverflödande af alla Södersnas häfvor. Vid afhandlandet af detta kom han att vidröra mångfaldiga ämnen, af de mest olika slag. — Rudbecks stora verk har inför en granskande nutid förlorat allt anseende, och få göra sig derföre mödan att genomläsa de digra tomen. Men ehuru den hufvudtänka som genomgår verket aldrig kan vinna trovärdighet, måste man likväl erkänna, att en nästan otalig myckenhet af de skäl, hvilka Rudbeck framlagt, för bevisande af sina satser, i och för sig sjelfva förtjena forskares uppmärksamhet. Boken öfverflödar nemligen af en mängd efterrättelser om urgamla Svenska seder och bruk, folksånger, folkvisor, dansar, lekar och ordspråk m. m., hvilka visserligen icke gifva styrka åt de satser Rudbeck med dem ville genomdrifva, men som icke desto mindre äga sin märkvärdighet. Man har sig bekant, att Rudbeck stod i brevexling med nästan alla lärda personer i landet på sin tid, af hvilka han erhöill en mängd traditioner. Sålunda finnes ännu i behåll en Böckers samt flera andras bref till honom. Men det är att beklaga, att Rudbecks handskrifter, hvilka skulle varit af vida större värde än *Atlantica*, blefvo om intet i nyssnämnde brand. Rudbeck var ett stort snille, hvarom isynnerhet första tomen af

hans verk vittnar. — Det finnas ännu många utländske män, t. ex. Finn Magnussen, som nog högt uppskatta Rudbecks verk. Vår mening är, att det bör med största försigtighet begagnas.

Atlas, (tekn. term), satin, äro väfnader af silke, ylle, linne eller bomull, ursprungligen Kinesiskt sidentyg, som utmärker sig genom ett eget väfnadssätt, i följd hvaraf det på ena sidan har en särdeles slät, fin och glänsande yta, i sådan grad utmärkt, att man begagnar uttrycket atlasglans vid naturalhistoriska definitioner, och benämningen metallatlas tilläggas ett slags på eget sätt behandlad förtennt bleckplåt, som utmärker sig genom sköna atlas- eller perlemorglänsande kristallfigurer, och för ej längesedan var en modartikel, hvaraf utmärkt vackra bleckslagarearbeten förfärdigades.

Atlingbo, en socken, belägen i Wisby stifts medelkontrakt, Gottlands läns södra fögderi, 1 $\frac{3}{4}$ mil S. från Wisby, och hörer till 3 kl. reg. Socknens areal är 2708 tunnland, hvaraf 1280 äro sjöar och kärr; den består af 11 $\frac{1}{4}$ mtl och har 210 innevånare. Adr. Wisby.

Atmosfer, dunstkrets, kallas i allmänhet en kroppens verkliga eller imaginära omgifning af ett elastiskt, osynligt ämne, inom hvars utsträckning den yttrar sin verksamhet, och man begagnar derföre t. ex. uttrycken elektrisk och magnetisk atmosfer liktydigt med elektrisk eller magnetisk verkningskrets, eller för det afstånd på hvilket en elektrisk eller magnetisk kropp verkar på en annan, likasom man använder uttrycket solatmosfer för den samling af till sin natur okända ämnen, som omgifva solkroppen. I inskränktare mening förstås dermed det lager af gasformiga ämnen, som omgifver jordklotet till en höjd af 3 $\frac{1}{2}$ mil, med från jordytan aftagande täthet, och medföljer detta i alla dess rörelser, till följd af jordens attraktions- eller tyngdkraft. På grund af denna utöfvar atmosfären äfven en ganska stark tryckning på jordytan, motsvarande ej mindre än 2216 $\frac{2}{3}$ skålp. på hvarje kvadratfot eller lika med ett vattenlager af 32 fots eller ett quicksilfverlager af 28 tums höjd. Detta är orsaken till dess fysiska verkningar på de jordiska kropparna, hvilka aftaga i samma mån som atmosfärens täthet, och deraf härrörande tryckning, minskas, så t. ex. uppdrifves quicksilfret uti barometerröret vid hafsytan ända till 28 tum högt, på de högsta bergspetsar deremot vida lägre; vid förstnämnde nivå kan vatten medelst en pump uppfordras till en höjd af 32 fot; men på långt när ej så högt på högre öfver jordens verkliga plan, hafsytan, belägna ställen. Genom rubbning uti atmosfärens massa uppkomma de fenomen, som få namn af *vindar* o. s. v., och denna rubbning härrör till en stor del af atmosfärens olika uppvärmning vid eqvatorn och polerna, i följd hvaraf, då den likasom kroppar i allmänhet och isynnerhet gasformiga, starkast utvidgas der värmen är störst, d. v. s. vid eqvatorn, en beständig cirkulation uppkommer deruti, samt den vid eqvatorn bildar ett mycket högre lager än vid polerna. Den glasblandning hvaraf atmosfären är sammansatt får namn af

Atmosferisk luft, eller blott luft, och består af 78,999 volumsdelar kväfgas, 21 volumsdelar syrgas och 0,001 volumsdelar kolsyre- och vattengas, samt är på alla punkter af atmosfären lika sammansatt. Genom sin halt af syrgas utöfvar den de kemiska verkningarne på jordkroppen, som äro orsaken till all lif och verksamhet uti naturen, och företrädesvis yttrar sig genom underhållandet af de lefvande kropparnes respiration, samt de brännbara kropparnes förbränning, hvilka tvenne naturens stora drifkrafter i grunden bero på kropparnes förening med luftens syre. Genom sin halt af vattengas ger den upphof åt den för den lefvande naturen lika så nödvändiga tillgången på friskt vatten, hvilket derutur afskiljes i form af meteorvatten, nedfallande såsom regn, snö, hagel, dagg och derigenom bildande jordens källor, floder och sjöar, slutligen samlande sig i världshafvet och, isynnerhet från dettas yta, åter i gasform blandande sig med luften, bibehållande dess halt af vattengas oförändrad, emedan det så snart denna nått sitt minimum ånyo afskiljes, frambringande de omnämnda vattenmeteorerna. Å andra sidan gifver luftmassans receptibilitet för, och olika förhållande till, de s. k. dynamiderna eller elektricitet, magnetism, lyse och värme, upphof åt de lysande och eldmeteorerna, såsom blix, norrsken, regnbågar, vädersolar m. fl.

Atom är den yttersta mekaniska fördelningsgraden af en kropp och således dess fysiska grundämne, men kan dock i kemiskt afseende vara delbar, då den nemligen tillhör en af olikartade beståndsdelar sammansatt kropp, hvaremot de enkla kropparnes atomer äro, så väl i kemiskt, som fysiskt afseende, odelbara. Atomernas massa är så liten, att de hvar för sig äro helt och hållet ouppfattliga för våra sinnen och således först genom förening, till ett visst antal, bilda materien; de enkla kropparnes atomer äro dock efter all anledning lika stora och till formen sferiska, hvaremot de sammansatta kropparnes atomers storlek och form bero af antalet af de enkla atomer som de innehålla, och sättet hvarpå dessa lagt sig tillsammans.

Atterbom, Per Daniel Amadeus, född d. 19 Jan. 1790 i Åsbo socken af Linköpings stift, der hans fader var Komminister, Studerande i Upsala år 1805, promoverad till Magister 1815, företog en resa till Tyskland och Italien 1817—1819, Professor i Theor. Filosofien 1828, hvilken plats han år 1835 utbytte mot Professionen i Estetiken och den moderna litteraturen. R. N. O. och En af de Aderton i Svenska Akademien, der han blef Lings efterträdare. År 1810 började han deltaga i tidskriften *Phosphoros* och utgaf år 1812 *Poetisk Kalender*, hvilken fortfor till år 1822, hvarförutan han var medarbetare i *Svensk Litteraturtidning* och *Polyfem*, har dessutom utgifvit *Hörbergs Lefverne* — *Minnesord öfver Per Ulrik Kernell* — *Lycksalighetens ö* — *Filosofiens Historia* — sina *Samlade Arbeten* — *Sveriges Siare och Skalder* m. fl.

Attmar, annex till Tuna, beläget i Medelpads kontrakt och härad af Hernösands stift och Westernorrlands län, mot gränsen af Helsingland, 1 $\frac{1}{2}$ mil

S.V. från Sundsvall och 120 fot öfver hafvet. Dess areala vidd är 73,710 tunnln., af hvilka 9500 äro sjöar och kärr. Det har 26 $\frac{1}{2}$ mtl och 1793 innevånare. Adr. Sundsvall. Namnet Attmar härledes af *Att* och *Mar*, vid haf eller sjö, men denna härledning innefattar endast en lös gissning. Socknens äldsta kyrka, som från början varit helt liten och uppförd af idel grof gråsten, ombyggdes år 1761. Ännu förvarar kyrkan åtskilliga lemmingar från Påfvetiden, såsom: en biktstol, rökelsekar, korkåpa och flera gamla bilder. — Allmogens hufvudnäring i denna socken är förnämligast boskapsskötsel och fiske. En gammal författare säger, att klädedräkten i denna socken "bibehålles mest efter aldrig ärbart bruk, utan yppighet och öfverflöd." Numera läser dock förhållandet vara annorlunda. I socknen är ett manufakturverk, neml. Forss. Af ålderdomsminnen förtjenar nämnas de stora ättehögar, som förekomma i Attmars by. På den så kallade Hambiesko-gen finnas lemmingar efter en väldig ringmur, äfvensom på Jernsättersberget vid sjön Marmen ses grundmurar efter åtskilliga byggnader, samt en stenmurad graf — allt på bergets högsta kulle. En stor ättehög vid Backa by kallas *Galthögen*.

Attundal kallades fordom den del af Upland, som innefattade trakten emellan Stockholm och Upsala samt hafvet. Namnet häntyder på en forntida indelning i härad, olika med den nuvarande.

Auda, Augda, Audur eller **Öda**, olika versioner af samma namn på Svenska Drottningar och liktydigt med: den rika. 1:o. Wisburs första gemål och moder till sönerne Gisl och Aude; 2:o. Den *Djupaugda* eller grundrika, Ivar Widfamnes dotter, förmäld först med Danske Konungen Rörik, med hvilken hon hade sonen Harald Hildetand, och sedan med Ragbart, Konung i Holmgården eller Ryssland, i hvilket äktenskap föddes Randver, samt 3:o. Erik Segersalls tredje gemål, dotter af Norrske Jarlen Håkan Sigurdsson.

Audumbla. Ett mythologiskt namn på en ko, som ansågs vara en sinnebild af den närande kraften.

Augerum, annex till Lösen, beläget vid hafvet i Blekinge läns östra kontrakt af Lunds stift, 1 mil N.O. från Carlskrona och 110 fot öfver hafvet. Dess areal utgöres af 24,393 tunnln., hvaraf 680 äro kärr och sjöar; det har 37 $\frac{1}{2}$ mtl och 2960 innevånare. Adr. Carlskrona. Socknen är skogrik, samt till sin naturbeskaffenhet en af de täckaste i Blekinge. På Augerums bys ägor i denna socken äro några högar, som kallas *Kumlen*, med derå resta bautastenar.

Augit, en till silikaterne hörande mineralgrupp, som innefattar tvenne särskilda arter, neml. Diopsid och egentlig *Augit*, (Basaltin, Vulkanit, svart vulkanisk skör), hvilken senare bildar en sjelfständig bergart, *Augitberg*, som förekommer hos oss i urbergen.

Augusti. Den 8:de månaden i året består af 31 dagar. Har fått namn af den Romerske Kejsaren Augustus. Den kallades förut af Romarne för Sextilis, emedan året hos dem börjades med Mars månad, och denna således var den sjätte.

Augusti-årðerne, en Orden i Stockholm, stiftad till minne af revolutionen 1772, och således af politisk betydelse. Orden firade sina årliga högtidsdagar, medelst kanonader, utfärder till sjöss o. s. v., men den upphörde efter 1809 års revolution.

Augustiner-orden har sitt namn af Biskop M. Aurelius Augustinus, född år 354, död 430. Vid år 1266 utgaf Påfven Alexander IV några konstitutioner, hvilka grundade sig på St. Augustinii lärosatser, och genom hvilka han stiftade en Munkorden med denne Biskops eller helgons namn. Af nämnde orden var Doktor Luther. Den inkom ock under medeltiden i Sverige. Trenne kloster hafva haft munkar af densamma, neml. Öfveds kloster i Skåne, Ingridis kloster i Skenninge och Britas kloster i Wadstena. Om dessa kloster, se behöriga ställen.

Auka-Thor, Åke-Thor, (den åkande Thor), ett namn, hvarunder man förstod Thor, åskans, thordönets Gud. Han sadas åka med tvenne bockar för vagnen, och hvarje gång åskan gick, trodde man att det var Thor, som åkte i himmelen. Bockarne hette Tann-Grisner (med glödande tänderna) och Tann-Gnioster (med blixtrande tänderna).

Auktion. Å Landet är det allmogens, enligt Svenska författningarne, medgifvet att genom offentligt utrop låta försälja sin egendom utan något intrång, och till auktionsförrättare utse och antaga de personer, till hvilka den har förtroende. — I alla Städer må auktioner till hus och gårdars försäljande brukas, der ock alla varor kunna på bästa sätt förkyttas. — I Stockholm hålles auktion endast af tillförordnade publika Kommissarier, 1) å den s. k. Auktionskammaren för all fast och äfven lös egendom, så vida ej borgenär med gäldenär anmörunda öfverenskommer, och äfven för frivillig försäljning; 2) i enskildas hus för sådan lös egendom, hvartill säljaren äger att efter behag utsätta ställe; 3) å Börsen af frivilligt till auktion anmälta skepp och skeppsparter samt handelsvaror. Den som åstundar få något försäldt bör ingifva inläga derom till Kommissarien och bifoga noggrann uppgift, samt för fastigheter, aktier och skepp, åtkomsthändingar. — För Bokauktionskammaren är ett särskildt reglemente. — *Utmåtningsauktion* å lös egendom må ej utsättas tidigare, än att en Söndag, utom den på hvilken auktionen blifvit utlyst, dessförrinnan kan förflyta. Den får ej börjas, då allenast få äro tillstådes, och de yppersta varorna skola sparas tills allt folket är samladt. Om borgenär och gäldenär ej kunna öfverenskomma om stället för försäljningen af fast egendom, beror det på den senare att välja mellan Landskansliet eller tingsstället i orten. Bjudes vid första auktionen värderingssumman eller mer, varde egendomen försäld; eljest hålles ny auktion sex veckor derefter, då fastigheten ovillkorligen skall försäljas till den mestbudande, så vida ej samtliga fordringsägare annat medgifva, då med ny auktion iakttagas det näst ofvanför stadgade.

Antrum, dotter af en Kare, som skall hafva varit af Fornhjärterska släkten, Konung Adils första gemål och moder till Eisten.

Aurivillius, en genom flera generationer fortsatt släkt, hvars afkomlingar nästan uteslutande gått den presterliga eller akademiska vägen. Vi nämna bland dem:

Aurivillius, Petrus, Theol. Professor, ledamot i den kommission, som skulle undersöka trolloväsendet i Upland, har skrifvit Grekiska poemer. Död 1677, endast 31 år gammal.

Aurivillius, Magnus, Fältpredikant hos Carl XII och dess biktfader, närvarande vid kalabaliken i Bender, hvarvid han föll i Turkisk fångenskap, Kyrkoherde i Maria församling i Stockholm och sedan Superintendent i Carlstad. Född 1673, död 1740.

Aurivillius, Carl, Orientalisk Professor i Upsala, Linnés efterträdare såsom Sekreterare i Upsala Vetenskaps-Societet, en så utmärkt Orientalist, att Michaelis ansåg icke Sverige och knappt Tyskland äga hans like. Flera stycken i proföfversättning af bibeln äro af honom. Född 1717, död 1786.

Aurivillius, Per Fabian, Bibliothekarie i Upsala och Professor i Vitterheten, har mycken förtjenst af bibliothekets ordnande och känd genom några akademiska tal. Död 1829, nära 73 år gammal.

Ausén, Sven, Prost, har gjort vidsträckta resor och uppehöll sig länge vid Drottning Christinas bef i Rom, hvarest han på allt möjligt sätt öfvertalades att ändra religion, och liksom brodern, Daniel, der kvarblifva, med försäkran om ett Kardinals-embete, men förkastade detta och begaf sig åter till Sverige, der han som Kyrkoherde i Torps församling fick tillfälle, att under Halmstads belägring vara Konung Carl XI gagnelig, till belöning hvarföre Konungen hugnade honom med ett så kalladt *Kungsbref*, hvilket lemnar alla dess efterkommande rättighet till hemäldte pastorat. Auséns dotter, Märta Brita, var gift med Kyrkoherden Jonas Dalin och moder till den namnkunnige Olof v. Dalin.

Ausius, Henrik, en på sin tid högt ansedd Professor i Grekiska språket i Upsala, och som med sin befattning förenade Professionen i Svenska och Romerska lagfarenheten. Född 1603, död 1659.

Austurveg. Detta forn-Svenska ord, liktydigt med öster-väg, förekommer ofta både på runstenar och i gamla sagor. "Han for i Austurveg", betyder således: Han for öster ut.

Ausås, en socken, med Ströfvelstorp, hörer till 1 kl. reg., och är belägen i Södra Åsbo kontrakt och härad af Lunds stift och Christianstads län, $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Engelholm, 1 mil från och 90 fot öfver hafvet. Socken består af $44\frac{1}{2}$ mtl och har 1090 innevånare; dess areala vidd är 6411 tunnland. Adr. Engelholm.

Authertus, Ansgarii följeslagare vid hans första besök i Sverige.

Avancements- eller dödsfalls-penningar. Vid inträffande ledigheter af embeten och tjänster, hvartill löningarna af Statsverket utgå, antingen uti indelning eller penningar, måste den person, som dertill utnämnes, afvakta 6 månaders tid, den månad oräk-

nad, hvarunder hans befordran skett, innan han får uppbära lönen för den nya tjänsten. Under tiden får den befordrade ingen lön om han förut varit lönlös, eller måste han åtnöjas med den lön han i sin förra tjänst haft. Den lönebesparing, som sålunda uppkommer, förbehålles Kronan, hvilken likväl står i förbindelse, att deraf utdela ett halft års lön, efter samma beräkning, som tjänstemannen den åtnjutit, åt sterbhuset efter hvar och en afliden, i verklig tjänst varande eller löntagande tjänsteman. Denna utbetalning kallas *begravningshjelp* eller *nddr*.

Avaskär, för detta en gammal befästad stad i närheten af Christianopel i Blekinge. Lemningar efter fästningen och kyrkan synas ännu.

Avazu och Wallasis, ett bland de första Ordenssällskaper i Sverige, stiftades år 1732 i Stockholm af Presidenten Carl Fredrik Piper, som själv var Ordförande. Sällskapet Sekreterare var Skalden Olof Dalin. Orden hade till föremål upplifvandet af framfarne Konungars och hjeltars minnen, isynnerhet Gustaf II Adolfs och Carl XII:s, hvilkas dödsdagar Sällskapet alltid firade. Dess valspråk var: *Tro och Redlighet*. Mer känner man icke om denna Orden, men det är ganska troligt, att den föranledde Vitterhets-Akademiens stiftande.

Avesta, annex till Grytnäs, beläget i Hedemora kontrakt af Westerås stift, $1\frac{1}{4}$ mil S.O. från Hedemora, samt 305 fot öfver hafvet. Jemte Grytnäs har detta annex en areal af 24,393 tunnland, hvaraf 2550 äro sjöar och kärr, samt består af $35\frac{1}{2}$ mtl. Folknummern inom annexet uppgår till 826 personer. Adr. Avesta.

Avesta, ett bruk, beläget vid Dalelven, i nyssnämnde socken, 2 mil från staden Hedemora. Detta bruk har undergått många skiften, ägde fordom åtskilliga inrättningar, hvilka, dels genom våldard blifvit förstörda, och än af en, än af en annan orsak nedlagts. Att här uppräknas dem alla skulle leda till vidlyftighet. År 1803 d. 13 Sept. afbrann hela bruket, hvarvid jemväl kyrkans tak och dess 7 torn, äfvensom en klädesfabrik, gingo förlorade. De flesta af brukets innevånare försålde kort därefter till Bergslaget sina gårdsplatser, emot löfte, att för sig och sina barn erhålla fria husrum. För närvarande (Juni 1845) finnas i Avesta blott omkring 20 personer, som hafva egna gårdar. Äfven år 1822 afbrann en stor del af bruket, jemte kolhus och qvarn. Inom de sistförflutna 10 åren hafva likväl alla brukets verkstäder blifvit ombyggda. Kopparmyntningen, som en längre tid här drefs, upphörde år 1830, då den flyttades till Stockholm. Verkstäderna vid Avesta äro för närvarande följande: *Kopparverket*, uppfördt af tegel, under plåttak, i en byggnad, hvilken innehåller: 1) garmakeri med tvenne dubbla härdar och tre kratsugnar; 2) valsverk med 2 par valsar, 4 ugnar och 1 vedsåg; 3) kopparsmedjan med 3 härdar och 3 hamrar, hvaraf en är ämnessammare för valsverket. *Jernverket* består af: en smedja af tegel, under plåttak, med 5 härdar och 3 hamrar; en smedja, äfven uppförd af tegel, för en stångjernshammare med härd, en knip- och en

spikhammare med sina härdar, samt en härd för handsmiden. I öfrigt finnas vid bruket ett bok- eller stampverk, samt en s. k. suluhytta, en mjölkvarn med 4 par stenar, såg och tegelbruk. — År 1641 erhöill Avesta stadsprivilegier, men hvilka upphäfdes år 1686, då bruket åter kom under Häradsrätts jurisdiktion. I brukets arkiv förvaras ännu (1845) Avesta Kämnarsrätts protokoller från och med år 1642. — Vid bruket finnas likväl ännu tvenne Handlande, 2 Garfware, 2 Kopparslagare, 1 Sadelmakare, 1 Kakelugnsmakare, 3 Skomakare och 2 Skräddare. — Koppartillverkningen vid Avesta, som år 1644 uppgick till 12,580 skepp:d och år 1744 till 5169 skepp:d, besteg sig sistlidet år, 1844, endast till 2989 skepp:d, inberäknad frikopparen. — Jernsmidet är privilegieradt till 1350 skepp:d, sker med eget tackjern, och skeppas på Stockholm. Hammarskatten är 13 skepp:d 10 lisp. Enligt Kongl. Bergskollegii Resolution d. 22 Dec. 1842 får här en särskild härd begagnas för Morrellska smidet. Avesta har för närvarande 700 innevånare och äges af Stora Kopparbergs Bergslag. **Axberg**, en socken, med Hofsta, belägen i Glanshammars kontrakt af Strengnäs stift, Örebro härad och 1:sta fögderiet af Nerikes län, 1 mil N. från Örebro, samt 175 fot öfver hafvet. Sockenen hör till 2 kl. konsist., består af $44\frac{3}{4}$ mtl och har 1510 innevånare. Dess areal är 18,815 tunnland, hvaraf 1380 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro. **Axbergshammar**, ett jernbruk i Axbergs socken af Örebro län, $1\frac{1}{4}$ mil från Örebro. Har tre härdar, 1503 skepp:d 13 lisp. privilegieradt årligt smide och 127 skepp:d frälsesmede, allt af köpetackjern, och som skeppas på Stockholm. Hammarskatten är 13 skepp:d 15 lisp. 7 marker. Till bruket höra ock några manufakturverkstäder. Smidesstämpeln utvisar sammanbundna bokstäfverna WR. Äges af C. L. Holst.

Axehjelm. Fadersnamnet var de Gebern. Lade sig på de inhemska antiqviteterna, under det han som brödstudium idkade juridiken. Redan vid 22 års ålder, år 1630, uppdrogs honom att genomresa Sverige och afteckna ålderdomslemningar; blef 1637 Assessor i Åbo Hofrätt och tio år senare Underlagman i Norrfinne lagsaga, hvilken befattning han dock afsade sig år 1649, för att egna sig åt sin älsklings-sysselsättning. Adlades 1651, då han antog namnet Axehjelm. Vid Antiqvitets-Kollegii inrättning blef han Assessor deri och, efter Stjernhjelm's död, dess Preses. Han stod i mycket anseende för sina ovanliga kunskaper och sin redlighet. Född 1603, död 1692.

Axeholm, beläget på Axön i Wenern, utanför Segestad socken i Wermland. Detta fäste, hvaraf lemningar ännu synas, är i historien blott till namnet bekant. Det skall hafva blifvit förstördt af Englebrekt.

Axel och Maria, hufvudpersoner i ett poem af Esaias Tegnér. Man har satt i fråga om någon verklig händelse ligger till grund för detta sköna skaldestycke. Sanningen torde man komma närmast, om man dertill svarar både ja och nej. Det märkligaste är, att, sedan poemet blifvit känt

och utbredt, man lokaliserat åtskilliga händelser, som besjungas deri. På det så kallade Stora Nässet i Södertörn, omflutet af en hafsvik och af Landtjärden, utvisas invid hafsstranden det ställe, der poemets hjelte, Axel, afidit, och icke långt derifrån Axels och Marias förmenade hviloställe, en liten hjertformig grön kulle under några löfträd.

Axel och Walborg. Historien om dessa tvenne personer hör till det skönaste vårt lands häfder kunna uppvisa, och har af många, äfven på senare tider, blifvit poetiskt behandlad. Den mest intagande af dessa behandlingar består dock i en urgammal folkvisa. Endast inom Bohus län lefver händelsen äfven i en folksaga. Vi vilja i korthet anföra Axels och Walborgs lefnads-händelser ur folkvisan, med de tillägg folksagan dervid har att göra: "På Hultås, en gård i Dragsmarks grannskap (Bohus län), bodde i fordomtima den sköna Walborg Ingemarsdotter, hvilken redan i barndomen älskades af sitt syskonbarn, den ridderlige Axel Thordsson. Medan denne tjente vid kejsarens hof för de gyllene sporrarne, samlade den unga tjärnans allt mer och mer uppblomstrande skönhet omkring henne en skara tillbedjare, ibland hvilka stod främst den Norrsko konungasonen Hakon, med magtens och bördens lysande företräden på sin sida. Träffad af ryktet härom, skyndade Axel, som nu vunnit ära och namn, tillbaka till fäderneslandet, återfann sin barndomsvän älskligare, men icke mindre trofast än förr, och förnyade med henne de fordna eder om evig trohet och kärlek. Men utom det, att de båda älskande voro nära beslägtade, hade de af samma faddrar blifvit burna till dopet, och voro således dopsyskon, och af denna tillfällighet begagnade sig den försmädde konungasonen, för att tillfredsställa svartsjukans och det sårade högmödet kraf. En tjenstvillig munk framdrog en förut i Norden okänd påligg bulla, som förbjöd äktenskap emellan personer, hvilka befunno sig i denna andliga släktskap (Gudsivio), och på grund af denna tvingade prins Hakon presterskapet att högtidligen upplösa förbindelsen emellan Axel och hans trogna brud. Detta skedde inför högaltaret i Mari kyrkan, i hofvets och kapitlets närvaro, i det biskopen med ett svärd sönderskar den duk, de begge älskande fränderna höllo emellan sig, till ett tecken att det band, som hittills förenat dem, nu var för evigt slitet. Med den hjeltmodiga ståndaktighet, hvaraf endast en ädel qvinna är mäktig och dock trogen sin kärlek, bar den olyckliga värnlösa jungfrun sitt öde, under det riddarens mod svigtade. Men Hakon fick icke länge njuta frukten af sin föga konungsliga bragd. Inom kort blef det örlig i landet, och härbudet kom äfven till herr Axels gård. Glömsk af fordna osförrätter skyndade den ädle att erbjuda sin arm åt den furste, som beröfvat honom hans lefnads lycka. Striden stod på Fidge hedar i Lyse socken, på det närliggande Stängenäs. Hakon stupade och Axel hämnade hans död; men föll sjelf, i segrens stund, dödligt sårad till jorden. Han befallde då sina

män, att föra sig öfver till Dragsmark; men dog under vägen med den älskades namn på läpparne. Vid Lökås i Bokenäs socken utvisa två stenhällar det ställe, der han uppgaf sin ridderliga anda. Vid underrättelsen om herr Axels död, lät den sörjande Walborg viga sig till himlens brud, och helgade, i Dragsmarks kloster, sina återstående dagar åt minnet af sin barndomsvän. Der genomlefde hon ännu i den tränga cellen många långa år, innan döden gjorde slut på hennes lidande." — Så långt sagan. — Vi vilja tillägga, att skön Walborgs stoft förmltnade helt nära den kyrka, som varit vittne till hennes lidanden och uppoffringar. Ännu för få år sedan utmärkte en fyrkantig grafsten hennes förmodade hvilorum; men är nu gömd under en uthuslänga. Likväl göres ännu till denna graf talrika vallfarter af kringliggande orters invånare. — Det måste slutligen nämnas, att forskare äro ovisse, så väl om tiden, som stället för denna romantiska tilldragelse. Men då man tager ofvannämnde omständigheter i beräkning, jemte det, att den nämnda visan om de två älskande tyckes företrädesvis vara hemmastadd i trakten af det sköna Dragsmark, der den ännu sjunges på en gangska täck melodi, äfvensom att de bevis man sökt förete derför, att händelsen skulle timat i Norrige, äro alltför svaga, synes största skäl vara för handen, att händelsen timat i vårt land. — Flere skaldar hafva behandlat detta sköna ämne, och näst författaren till den oftanämnda folkvisan, har Danmarks Oehlenschläger dervid lyckats bäst.

Axevalle, fordom ett befästadt slott i Walla härad af Westergöthland, en mil från Skara. Man känner icke med säkerhet när det blifvit anlagdt; men man vet, att konungarne Inge och Sverker stundom uppehölo sig härstädes. Det har flera gånger blifvit förstördt, och kallades 1315 Nya Axevalle. År 1362 läser det varit alldeles förfallet, ty nämnde år beslöto ständerna, att fästet skulle åter iständsättas, såsom en nödvändig fästning emot Dansknarnes infall. Första oenigheten emellan drottning Margaretha och konung Albrekt uppstod på Axevalle, såsom följd deraf, att drottningen, år 1388, lätit uppföra ett fäste nära intill Axevalle, för att ifrån detta slott afhålla all tillförsel, och sålunda bringa det till öfvergång. Albrekt förklarade henne då krig; men påföljande året 1389 måste han uppgifva det till henne. Det innehades sedermera af fogdar. Engelbrekt sökte flera gånger, men kunde aldrig, intaga det. Fästets öfriga öden, tills det förstördes i Sten Stures tid år 1471; äro föga märkliga. Det var i medeltiden ett slags centralfästning för orten; men denna borg, för hvilken så mycket blod flutit, har längesedan försvunnit, så att knappast några spår synas af densamma. — I grannskapet af Axevalle finnas åtskilliga lemningar efter vida äldre borgar.

Axevalle hed, mönstrings- och exercisplats för Skaraborgs och Westgötha-Dals regementen. Platsen, som är högst ändamålsenlig, blef under Gustaf IV Adolfs tid planerad, isynnerhet för lustläger. På heden är en gammal halfkorsgraf, af folket i

orten kallad *Jättegräven* eller *Odensgräven*, jemte fyra andra dylika. År 1805 funnos några sketter i den förstnämnde.

Axholm, ett säteri om 3 mantal i Fläckebo socken af Westmanland. På en holme i den så kallade Fläckebo-sjön har det s. k. Axholms slott varit beläget. Riksdrotset grefve Magnus Brahe, hvilken omkring år 1539 ägde gården, säges hafva anlagt slottet. Det beboddes någon tid af grefinnan Ebba Brahe. År 1814 uppfördes på den gamla muren en Göthisk paviljong, äfvensom hela holmen förvandlades till park.

Axmit, ett mineral af släktet silikater, bestående af kiselsyrad kalk-, talk- och lerjord samt mangan- och jernoxid. Det förekommer i Dannemora och Nordmarks grufvor, alltid kristalliseradt uti platta och tunna, längsefter fint refflade, färsida, genomskinliga prismer af brunaktig, men mot ljuset i grönt dragande, färg.

Axmar, ett jernbruk, beläget i Hamrånge socken af Gefleborgs län. Har fyra hårdar, hvaraf

deck tvenne äro flyttade till Tönnebro i Skogs socken. Ärliga tillverkningen af privilegieradt smide utgör 2533 skepp:d 6 lisp:d af eget tackjerna. Stångjernnet skeppas på Gefle och Stockholm. Hammarskatten är 25 skepp:d 6 lisp:d 13 marker. För husbehofssmide finnes här ett manufakturverk. Brukets disponent är för närvarande Bergman von Schinkel.

Axtorma, en by nära staden Warberg, der Danska hären år 1565, under Rantzow, slog läger och förskansade sig bakom en vagnborg. De Svenske, under Hästesko, voro dem öfverlägsne, och skulle troligen kunnat helt och hållet förstöra fienden, om icke anföraren gjort ett oförsigtigt anfall och dervid svikits af det Tyska rytteriet. Mörkret åtskiljde de stridande, hvilka begge tillskrefvo sig segern. Svenskarne förlorade 1700 man, flera fanor och trettio kanoner; Danskarne den Jutländska adelsfanan, en mängd fångar och byte. Denna drabbning, som stod d. 20 Okt., kallas äfven slaget vid Svarterå.

B.

Bazius, Johan, (skrifves äfven Bazius), biskop i Wexiö de sista två åren af sin lefnad; en lärman och på sin tid utmärkt predikant, författare till åtskilliga theologiska och kyrkohistoriska skrifter; född 1581, död 1649. Hans son,

Bazius, Johan, uppsteg efterhand till den högsta presterliga värdighet i Sverige, till erkebiskop. Härtill bidrog, utom mannens lärdom och fromhet, den lyckan han hade att först blifva informator för riksdrotset Pehr Brahes brorson, Nils Brahe, och att sedan blifva hofpredikant hos drottning Christina, Carl Gustaf och hans gemål. Följden häraf var, att han år 1658 utnämndes till kyrkoherde i Wingåker, år 1667 till biskop i Wexiö, hvarifrån han, sju år derefter, flyttades till Skara och 1677 till erkebiskopsstolen. Denna innehade han blott fyra år; emedan han afled hastigt d. 12 Maj 1681, i en ålder af icke fullt 56 år.

Babord, venstra sidan af ett fartyg. Häraf uppkomma benämningarne: babords-vant, babords-störöst, o. s. v.

Back, den ställning ett segel innehar, då det af vinden pressas akterut mot masten; äfven den del af öfverdäcket, hvilken är mellan akterkanten af fockröset och förstäfven.

Backa, annex till Säfve, beläget på ön Hisingen i Götha elf, i Elfsysslets södra kontrakt af Götheborgs stift, $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Götheborg. Det består af 30 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 915 invånare. Dess areala vidd utgör 2,754 tunnland, af hvilka 220 äro sjöar och kärr. Adr. Götheborg. — För sin fruktbarhet är denna socken nämnd *Hisin-*

gens trädgård, hvilket namn tillika tillkännager den näringsgren, hvaråt inbyggarna hufvudsakligen egna sig. Genom en mängd nyare odlingar har socknens minnesmärken gått förlorade.

Backamo, Bohus läns regementes mötesplats, belägen i Ljungs socken. Flere byggnader, såsom matsalonger och sjukhus äro här uppförda.

Backaryd, en socken, som hör till 3 kl. reg. och är belägen i Medelstads kontrakt och härad, Lunds stift och Blekinge läns 1:sta fögderi, 3 $\frac{1}{4}$ mil N.V. från Carlskrona, 1 $\frac{3}{4}$ mil N.N.V. från Ronneby. Socknens areal är 24,832 tunnland, hvaraf likväl 1,950 utgöra kärr och sjöar. Den har 2,229 invånare, och består af 21 $\frac{1}{4}$ mtl. Adr. Ronneby.

Backe, Carl, prost och kyrkoherde i Skärskinn pastorat af Östergöthland, död i början af 1800-talet; gjorde sig känd genom åtskilliga smärre skaldestycken.

Backsippa, Backvipa, Gökskälla, Oxöron, Tjäl-sippa, Tjältuppa, Väderört (*Anemone pulsatilla*), en mångårig växt, som förekommer på kullar och sandmoar i de skogiga delarne af de mellersta och sydliga landskaperna. Den innehåller en betydlig mängd anemonin, och är till följd deraf, i färskt tillstånd, ganska skarp. — Nyttjades fordom i medicinen.

Backstuguhjön. Härmed förstås personer af arbetsklassen på landet, fattiga, men därför icke alltid tiggare, hvilka fått tillåtelse, att, på en annans ägor, uppsätta en liten stuga, eller åt hvilka man upplåtit en sådan. Dessa små boningar, ofta

belägen på häjder eller på sluttningar af sådana, hafva blifvit med ett gemensamt namn kallade *bäckstugor*. Invånarena i dem beräknas öfver hela riket till 270,000, hvaribland likväl deras hemmavarande barn öfver tio års ålder icke äro upptagna. Största antalet deraf förekommer i Malmåhus län, nemligen 24,860 personer, och det minsta i Jemtland, der de likväl utgöra 2,764. En ganska stor del af dessa falla förr eller senare fattigvården till last.

Bäcktingen, vild poley, svart hö (Thymus serpyllum), en mångårig buskartad växt, hvaraf finnas tvenne varieteter. Den ena växer öfverallt i de mellersta och södra landskaperna, samt i de norra närmare kusterna på slätter, kullar och ljunghedar; den andra, som är värtligare, finnes, ehuru sällsynt, i Skåne och Blekinge. Växten har angenäm, aromatisk lukt och begagnades fordom i medicinen. För får och getter utgör den ett godt foder; men hästar och nötkreatur rata den. Deremot är den mycket besökt af bien och ger utmärkt god honung.

Badå, (Nedre), ett jernbruk, beläget i Fryksände socken af Wermland, har en härd och 450 skepp:d årligt privilegieradt smide med köpetackjerna, hvilket smide skeppas på Götheborg och hvarföre erlägges 4 skepp:d 10 lisp:d hammarskatt. Ägare: E. G. Myrin. Smidesstämpeln: S. H.

Badå, (Öfre), ett jernbruk, beläget i Fryksände socken af Wermland. Bruket har tvenne härdar, 900 skepp:d privilegieradt årligt smide, med köpetackjern, hvilket smide, hvarföre erlägges 9 skepp:ds hammarskatt, skeppas på Götheborg. Ägare äro J. R. och C. E. Geijer. Smidesstämpeln: S. H.

Badare. Detta icke särdeles gamla embete har sitt reglemente i Collegii Medici ordning för Badare i Riket af d. 19 Dec. 1807.

Badelunda eller **Balunda**, en socken, belägen vid Mälaren, inom Westerås stifts Domprosteri, Siende härad och Westmanlands län, $\frac{3}{4}$ mil från Westerås. Socken hör till 2 kl. preb., består af 42 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 960 inv. Dess areal är 10,021 tunnland, hvaraf blott 30 äro sjöar och kärr. Adr. Westerås. — Genom socknen löper den så kallade Balundsås. Belägenheten är i öfrigt ganska flack med temligen god jordmån. Kyrkan är mycket gammal och ganska vacker. I socknen förekomma mångfaldiga minnesmärken, isynnerhet på den nysnämnda åsen, i grannskapet af hvilken äfven är en tall, uppväxt i remnan af ett högt berg. Detta träd kallas af allmogen i orten *Klinta-tall*, och har, intill senare tider, hållits i stor vördnad. Den så kallade Anundshögen eller Ånshögen (hvarom se under detta ord), är belägen inom denna socken, jemte ett stort antal högresta bautastenar och väldiga ättehögar. Man har i socknen anmärkt en ödelagd kyrka, kallad Furby, hvilken länge varit bibehållen till tak och väggar. År 1470 upphörde man att nyttja denna kyrka, derföre att en qvinna i rusigt tillstånd här mördat en annan, om julottan.

Badin, en Neger, som i Sverige vunnit ett slags märkvärdighet. Hans verkliga namn var Adolf

Ludvig Gustaf Fredrik Albert Couachi. Han föddes, omkring år 1753, på Danska ön St Croix, köptes som barn af en Dansk sjökaptan, och skänktes af Danska etatsrådet Reiser, hvilken sedermera flyttade till Stockholm, åt drottning Lovisa Ulrika. Gossen var då ungefär sju år gammal. Drottningen omfattade honom med mycken välvilja; han blef hennes förklarade gunstling, och således naturligtvis äfven hela hofvets. Hon ville med honom göra ett försök i uppfostringsläran. Gossen skulle nemligen få uppväxa utan aga, och fritt få öfverlemna sig åt alla sina infall. Han tillät sig mycket sjelfsväld, och man kallade honom den lilla upptågsmakaren, narren (Badin), hvilket sedermera blef hans tillnamn. Emot förmodan lyckades detta uppfostringssätt och den vilda naturmänniskan blef en from, välsinnad, pålitlig och aktningvärd man, som icke heller saknade kunskaper. Äfven såsom fullväxt bibehöll han drottningens, hennes dotters och till en stor del äfven de kongl. prinsarnes förtroende, och rättfärdigade det genom en trohet och tillgifvenhet, hvilken bestod hvarje prof. På sin sotsäng befallde Lovisa Ulrika honom att rida in till Fredrikshof, och ur hennes byrå uttaga samt olästa uppbränna en mängd papper, hvilken befallning Badin till punkt och pricka verkställde. Gustaf III, som gerna velat lära känna åtskilliga af sin moders hemligheter sade, vid underrättelsen härom, med vrede: "Vet du väl, svarta människa, att sådant kan kosta ditt hufvud!" — "Det är i Ers Maj:ts våld", svarade Badin oförskräckt; "men jag har ej kunnat handla annorlunda." Gustaf gjorde rättvisa åt tjenarens trohet, och belönade honom derföre genom förläningen af tvenne hemman på Svartsjö och genom titeln af assessor. Denna titel ville Badin likväl icke bära, utan svarade alla som gäfvö honom den: "Har du någonsin sett en svart assessor?" — Han benämnde nemligen alla människor med ordet *du*, den enda frihet han bibehållit från sitt fordna naturtillstånd. Han var två gånger gift; men efterlemnade inga barn, och dog år 1823, ungefär 70 år gammal.

Bad-orter. De förnämsta badorter, der saltsjöbad begagnas, äro Strömstad i norra Bohus län, Grebbestad i Tanum socken (hvilket likväl ännu icke är tillräckligen bebygdt), Gustafsberg vid Uddevalla, Marstrand i södra Bohus län samt Warberg i Halland. Af dessa badinrättningar äger troligen det i Strömstad det saltaste vattnet. Gustafsberg har deremot fördelen af ett sundt och angenämt läge. Äfven de öfriga badställenas vatten lärar i sålita understiga det vid Strömstad, hvars bekanta gyttja, hvilken likväl begagnas äfven vid Gustafsberg, tillika berättiger Strömstads badinrättning till första rummet. — Bad med gyttja kunna dessutom erhållas vid Loka i Grythytte socken af Örebro län, samt vid Porla i Skagerhults socken af samma län. För dem, som företeadesvis söka bot för inre åkommor, såsom en utväg att hämma de yttre, äro dessa säkerligen högst nyttiga. — Se vidare de särskildta badorterna.

Badstubacken, en höjd, belägen i Mora socken, icke långt ifrån kyrkan. Bekant deraf, att Konung Gustaf I derifrån talade till allmogen.

Bafour, Gilbert, en Skottländare i Svensk tjänst, hvilken, jemte Mornay, anklagades och af-rättades år 1575, för en sammansvärjning mot konung Johan III. (Se vidare: *Mornay*.)

Bager, Haquin, en förmögen och ansedd handlande i Malmö, har blifvit ryktbar genom sitt begär att uppträda såsom författare och poet, hvilket likväl mindre skedde för att dermed inlägga ära och vinna utmärkelse, än för att gagna genom sina upplysningar i ekonomiska mål och upprätthålla sin verkliga eller förmenta rätt. Hans namn har härigenom blifvit synonymt med det af en olycklig rimmare, och såsom sådant har det erhållit ett slags, ehuru tvetydig odödlighet. Född 1710, död 1782.

Bageri. Dessa finnas i vårt land sedan år 1622; men bagare omtalas redan i mycket äldre handlingar. Lagen föreskrifver, att, utan läro- och gesäll-år, må burskap å salubageri vinnas i alla städer, utom Stockholm. . Se vidare: Lagsamlingen.

Baggar-Stället, ett ställe vid Baggars-fjärden i Bo kapell af Roslagen, är märkligt deraf, att Ryssarne, som här ville göra en landstigning år 1719, blefvo tillbakadrifna af Södermanlänningarne.

Bagge, Fredrik, kyrkoherde i Marstrand, en lärd, driftig, verksam och kraftfull man, känd som författare af flere theologiska skrifter och utgifna predikningar, likväl mest ryktbar genom sin oförskräckta patriotism. Då Danskarne under Gyldenlöw, år 1677, intagit Marstrand, befalldes Bagge att från predikstolen uppläsa en förbön för Danske konungen och de Danske vapnen. I det stället bad han som vanligt för Sveriges konung, hans här och hans framgång mot sina fiender. Till straff härföre blef han gripen, förd till Fredrikshall och dömd till döden, hvarifrån han dock fick lösa sig med tredubbel mansbot. Han stod i mycken nåd hos Carl XI, som gaf honom Solberga pastorat till prebende, och utnämnde hans begge unge söner till kyrkoherdar. Född 1646, död 1713.

Bagge, Jakob, en af Gustaf I:s och hans son Eriks trognaste tjenare och skickligaste anförare. Han lærer hafva varit född Norrman eller Halländare. Säkert är, att han var Dansk undersäte, ty hans fader gick först år 1523 från Christierns tjänst i Gustafs, hvarvid sonen, då redan 24 år gammal, följde honom. På den tiden fanns ingen bestämd åtskillnad emellan landthären och flottan, utan både befäl och manskap kommanderades än till den ena än till den andra. Bagge blef således år 1541 under-amiral och följande året öfverste för ett regemente till lands. Han hade förut utmärkt sig vid intagandet af Halmstad. Under Dackefejden var han bland dem, som genom sin klokhed och oförskräckthet verksamast bidrogo till upprorets dämpande och Dackes fördrifvande. År 1555 anförde han en flotta mot Ryssland, hvilken egent-

ligen skulle undersöka tillståndet på gränsen mellan begge staterna och anledningen till de ströftåg och fiendtligheter, som derstädes ägt rum. Bagge gick härvid tillväga med lika mycken försigtighet, som käckhet. I Wiborg, belägrad af den största här, som någonsin hotat Sverige, 150,000 man Ryssar, räddades han, jemte staden och kanske hela landet, af en bland dessa tillfälligheter, dem menniskan kallar en slump; men som utgör ett af de medel i försynens hand, hvarigenom hon, utan vår vetskap eller medverkan, befordrar sina ändamål. Andra natten efter fiendens ankomst, införde Svenskarne i staden en mängd med hö lastade vagnar, öfver en lång kafvelbro. Dånnet deraf väckte hos Ryssarne den förmodan, att en ofantlig krigsstyrka anländt till stadens undsättning, hvarföre de grepo till flykten. — Under Eriks krig med Danmark var det likväl som Bagge vann sin största ryktbarhet, genom de bragder till sjöss han då utförde. Vid Bornholm, der han råkade i strid med Danske amiralen Brockenhusen, d. 30 Maj 1563, tog han honom sjelf till fånga, jemte hans skepp och tvenne andra, hvaröfver Erik lät de segrande hålla ett lysande triumftåg i Stockholm. Vid Öland samma år, d. 11 Aug., stridde han hela dagen med aderton Svenska skepp emot trettiotre Danska och Lybska, utan att någondera anses hafva behållit segern. Följande året satte en gräns för hans framgångar. En storm hade skingrat flottan, så att han endast med några få skepp mötte fienden, hvars styrka bestod af 28 Danska fartyg, utom de Lybska. Striden varade ända till aftonen, med fördel för de Svenske. Följande dagen förnyades den; men Bagge hade då endast två skepp med sig, hvilka slutligen äfven öfvergäfvos honom. Icke desto mindre fortsatte han ensam den olika striden, tvang det ena fiendtliga skeppet efter det andra, att med förlust draga sig derur, och först när hans eget var äntradt och i brand, gick han med en del af sitt manskap öfver till den fiendtlige amiralen och gaf sig fången. Det Svenska amiralskeppet Mars sprang straxt derefter i luften med 800 Svenskar, 300 Lybeckare och en mängd Danskar. Bagge fördes fången till Köpenhamn, der han synes hafva blifvit väl behandlad af fienden, som förstod värdera hjelten och den ädle mannen. Hans döds-år är obekant.

Bagge, Jonas Samuel, född 1803, fil. mag. 1829, adjunkt i fysiken vid teknologiska institutet i Stockholm 1830, professor vid bergskolan i Fahlun 1839. — Af trycket utgifvit: *Elementarkurs i Fysiken*, såsom förberedelse till studium af Fysiska Teknologien, samt *A. Morins Handbok i Praktisk Mekanik*, öfversatt, under iakttagande af alla formler och tabellers reduktion efter Svenskt mått- och vikt-system, och med betydliga tillägg försedd. Anlade i Stockholm, gemensamt med kemie professorn J. Åkerman (under firma: J. S. Bagge & Komp.) en fabrik för allehanda kemiska fabrikater, hvarest tillverkas eau de cologne, skrifbläck, rakstriglar, afvägnings-instrumenter, svafvelstickor, munnlack, m. m. Denna fabriks tillverk-

ningar hafva tillvunnit sig ett allmänt och rättvist förtroende.

Bagge, Lorentz Peter, anställd i Pommern, med titel af hofråd; gjorde sig tidigt känd genom några smärre poemer och på senare åren genom en heroid: *Gustaf Wasa till Oscar*, en skrift på Tyska: *Heilige Spuren*, o. s. v. Född 1775; han lär hafva dött omkring år 1830.

Baggetofta helsökälla, på Baggetofta ägor nära Uddevalla, ehuru af medelmåttig beskaffenhet, är af badgäster flitigt besökt.

Bagghus-fjärden, en vik af Östersjön, ingående i Waddö socken af Roslagen. Ett ställe med namnet *Bagghus* ligger vid samma fjärd.

Bagghyttan, ett jernbruk i Thorsåkers socken af Gefleborgs län. Har 1 härd och 208 skeppd 11 lisp:d privilegieradt smide med eget tackjern, hvilket smide skeppas på Gefle och Stockholm. Hammarskatten är 2 skeppd 1 lisp:d 14 marker. Äges af bergsmän. Smidesstämpeln: B.

Baggnäset, ett näs på Källstads ägor i Stöde socken af Medelpad, hvarpå synas lemningar efter en gammal borg.

Baggå och Borgfors, jernbruk i Skinskattebergs socken af Westmanland. Har 5 härdar, 3,104 skeppd 3 lisp:d privilegieradt årligt smide af eget tackjern, hvilket smide, hvarföre erlägges en hammarskatt af 26 skeppd 7 lisp:d 13 marker, skeppas på Stockholm. Högre frälsesmidet utgör här 465 skeppd 16 lisp:d 13 marker. Ägare: J. C. Holmqvist. Bruksstämpeln: B.å.

Baglar, medlemmar af det parti, som i början af 1200-talet höll med konung Måns Erlingssons söner emot Norrskes konungen S:erre.

Bahr, Johan Fredrik, född på Gottland d. 10 Aug. 1805, kemie adjunkt vid teknologiska institutet i Stockholm; har gjort sig känd genom åtskilliga skrifter, såsom en samling af dikter, anteckningar om Ryssland under en resa till Petersburg, m. m.

Bajonett-fäktning är konsten att med geväret, i förenig med bajonetten, utföra så väl anfalls- som försvarsrörelser, i öfverensstämmelse med de för fäktkonsten i allmänhet gällande lagar. I de flesta länder af Europa har den redan en längre tid ingått såsom ett viktigt element i soldatbildningen. Bajonett-fäktningen saknar väl ännu ett på erfarenheten grundadt stöd för dess praktiska användbarhet; men då soldatens sinnesnärvaro, fintlighet, hastighet, uthållighet och mod genom densamma uppöfvas och utbildas, bör densamma hafva ett viktigt inflytande på utgången af alla de strider, der blanka vapen begagnas. Den äldsta afhandling öfver bajonett-fäktning man känner, är utgifven i England 1792. Sachsen kan dock tillräkna sig äran af att förat hafva infört densamma inom sina härar, efter ett af kapiten Selmnitz 1825 uppsatt reglemente. Redan flere år förut hade dock Ling, på ett läger i Skåne (omkring 1817), för dåvarande kronprinsen uppvisat en afdelning soldater, inöfvade efter en af honom uttänkt method i bajonett-fäktning. Saken, såsom inhemsk och

helt och hållet ny, förmådde likväl ej väcka något allmänna deltagande, och föll åter nästan helt och hållet i glömska till omkring år 1829, då i följd af bajonett-fäktningens användande i andra länder, den började väcka uppmärksamhet äfven hos oss. Först sedan 1836 har den varit allmänt införd och öfvad inom Svenska hären, efter ett af Ling utarbetadt reglemente. Öfningarne grunda sig på en af honom bestämd teori för stötvapen i allmänhet, och lära soldaten att med spets eller kolf utföra anfalls- och försvarsrörelser emot infanterist eller kavallerist, under alla de förhållanden, som kunna förekomma i enskild strid.

Bak-silfver, ett smycke, hörande till Blekingiska qvinnodräkten, som bäres om halsen, och består af förgyllda sammanhängande silfverknappar, uti hvilka kantiga luf är fastade, och hvari hänger ett rundt bröstsmykke, omgifvet af förgyllda luf.

Balanter äro stenvandlade skal af mångskaliga musslor, tillhörande cirripidernas klass, till formen koniska eller liknande ett ekållon, öppna i spetsen och delade i 4 till 13 flikar, hvaraf de få utseende af en icke fullkomligt utslagen tulpanknopp, ofta med basen hvilande på andra förstenade sjödjur eller deras skal, och förekomma ymnigt, samt ganska stora, uti skalbackarne vid Uddevalla.

Baldakin, ett slags med guld och silfver inväfdt tyg, hvilket ofta omtalas under medeltiden. Rimkrönikan sjunger:

Och var theras bröllopsklädi
Af baldakin och blyant.

Balders-brå (*Anthemis cotula*). Denna öfver hela Sverige allmänna växt, som äfven på Island bibehåller sitt nämnda namn, har i och för detta en viss märkvärdighet. Öfversatt på nu bruklig Svenska, betyder nemligen detsamma som *Balders ögonbryn*. Eddan omtalar, att en blomma finnes, som är så hvit som guden Balders ögonbryn, och att hon deraf fått sitt namn. Otvifvelaktigt är den blomma, som eddan menar, just den ifrågavarande, hvilken likväl blott i Sveriges södra orter behåller sitt gamla namn (vanligen *Balsbro*); men kallas allmänligen *sirkullor*, för sin ampra lukt.

Baldringe, annex under Högestad, beläget i Herrestads kontrakt af Lunds stift, och $1\frac{1}{2}$ mil från Ystad. Det utgöres af $16\frac{1}{4}$ mtl. med 430 invånare, och har en areal af 4,189 tunnland, hvaraf 55 äro kärr och sjöar. Adr. Ystad.

Baldur, Balder, (mythol.), kallad den *hvite Guden*, vanligen den gode. Han var den skönaste, frommaste, renaste, älskligaste och mest tillbedjansvärda af alla Asar. Det berättas, att en gloria af strålar omgaf hans hår, och eddan tillägger, det hans ögonbryn voro så skinande, att en liten blomma, hvit som snö, fått sitt namn deraf (Balders-brå). Balder var Odens och Friggas son. Hans gemål var den sköna Nanna, och deras son, *Forsete*. Balder var så rättvis, att när han hade afkunnat ett domslut, stod det ej mer att ändra, ej heller

kunde någon af de andra gudarna göra det ringaste inkast deremot. Han var så god, att hans väsende var idel kärlek, hvarföre icke allenast människorna, utan äfven alla gudar, älskade honom högt. Derjemte förenade han den hos alla Nordiska gudar förekommande egenskapen af tapperhet och mod. (Se vidare: *Loke*.)

Balegr, (mythol.), ett binamn, som tillades Oden och som betyder den skön-ögde.

Balgsteklar, (ichneumonides), ett till steklarnes ordning hörande insektslägte, hvaraf flere arter förekomma hos oss, och äro vanligen svarta eller röda till färgen. De utmärka sig så väl för sitt lefnadssätt, som den nytta de åstadkomma, derigenom att de hindra andra skadliga insekters alltför stora förökning, emedan de lägga sina ägg ej blott uti andra redan utbildade insekter, utan äfven i larver och puppor, och få eller inga insektsläkten äro fria från dessa gäster, i anseende till den futilighet, hvarmed de uppsöka föremålen för sina anfall, i hvilkas kroppar äggen nedläggas medelst ett eget organ, kalladt ägglägningsrör, med så stor hastighet, att det nästan är omöjligt för den angripne att undvika det. Den utkläckta larven lever ofta flera månader uti den insektslarv hvaruti ägget blifvit lagdt, och oaktadt han till slut förtärt allt utom hud och tarmar, så skonar han likväl sorgfälligt lifsorganerna, likasom han hade sig bekant, att dess egen tillvaro beror af den larvens lif, uti hvilken han uppehåller sig, och först då han är tillräckligt utbildad, för att kunna lemna sin boning, dödar han det djur, hvars hjälp han ej längre behöfver.

Bali omtalas, jemte *Ubir*, såsom en af de förnämste runoristare i Sverige omkring år 1000.

Balingsta, en socken, hörande till 2 kl. konsist., belägen i Hagunda kontrakt och härad, Upsala stift och län, $1\frac{3}{4}$ mil från Upsala och vid Mälaren. Socknen utgöres af $38\frac{3}{4}$ mtl. och har 510 invånare. Dess areala vidd är 4,837 tunnland, hvaraf 80 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala och Wijk. Så väl i kyrkans vapenhusdörr, som vid Måsta, Måsta gårde, Frövi, Norsta, prestgården och byn Wik ses en mängd runstenar.

Baljemo hed, en stor ljunghed, belägen i Bärebärgs socken af Westergöthland. Heden är mycket bekant för sina fornlemningar. En Baljier skall med sin son här stupat och vara begravnen. Många bautastenar och stensättningar, deribland en så kallad jättestuga, synas på heden.

Balk, ursprungliga namnet på afdelningar af lagen. Namnet härleder sig från Isländska ordet: *bálkr*, afdelning. — Äfven omhågnader kring kyrkor kallas balk.

Balkåkra, en socken, jemte Snårestad och Skärby, belägen i Ljunits kontrakt och härad af Lunds stift och Malmöhus län, vid hafvet, samt $\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Ystad. Socknen hör till 2 kl. patr. och patronrättigheten tillkommer ägaren af Marsvinsholm. Den består af $17\frac{1}{4}$ mtl. och har en areal af 2,152 tunnland, af hvilka endast 4 äro kärr och sjöar. Adr. Ystad.

Ballersten eller **Ranten** kallas en på Fala, vester om Fahlköping belägen stor kullersten, hvilken har många ihåligheter, som föranledt antagandet att stenen varit ett offeraltare.

Balsamering kallas de behandlingsätt, som användas till att mot förruttnelse skydda döda djurs, och företrädesvis människokroppar, med någorlunda bibehållande af deras ursprungliga form. Den användes först uti Indien och Egypten, i senare tider äfven i Europa, dock nästan uteslutande för kongliga och furstliga lik. Efter all anledning verkställdes den Egyptiska balsameringen eller mumifieringen med tillhjälp af rå trädsyra; men denna method hade alldeles kommit i glömska, och först sedan man i nyare tider upptäckt trädsyrans utmärkta förmåga att bibehålla djurämnen, har man kunnat förstå den för öfrigt temligen tydliga beskrifning af förlöppet dervid, som blifvit lemnad af Plinius. Intill senare tider verkställdes balsameringen med tillhjälp af vällyktande kryddor och balsamer, hvaraf namnet uppkommit; men denna method uppfyller ganska ofullkomligt sitt ändamål. I senaste tider använder man deremot lösningar af metallsalter, och torde framför de flesta andra, den af friherre Berzelius uppgifna och vid balsameringen af konungarne Carl XIII och Carl Johan samt drottning Hedvig Elisabeth Charlotta använda metoden, som består uti kroppens långvariga iadränkning uti en i början svagare, men efter hand mera koncentrerad, lösning af sublimat (qvicksilfverchlorid) i brännvin, äga företrädet, emedan kroppens utseende derigenom föga förändras, fastän den blir nästan stenhård, och efter all anledning alldeles oföränderlig.

Balsar-fejden. Det fälttåg, som är känt i historien under detta namn, ägde rum i Juni 1611. En del af Jemtland, synnerligast Hede och omliggande socknar, var tummelplatsen för de stridande, och i orten omtalas ännu hura en mängd socknar då blifvit brända och plundrade, både af de Svenske och de Norrskä. Namnet erhöi detta tåg efter Danske fältherren Baltzar Beck, och tåget blef sedan länge i Jemtland ansedt för en så märklig tilldragelse, att folket började derifrån räkna sina år och händelser. Flere ställen utvisas ännu på skogarne, der allmogen den tiden haft sina gömställen.

Balsberg eller Fläskegravnen, en stor håla i ett berg, beläget i Skåne vid säteriet Robelöf, 1 mil från Christianstad. Hålans djuphet skall vara 100 famnar. Den säges innehålla 30 skilda kulor eller hål. En gammal sägen förmåler, att den i sagorna ofta omtalade smeden *Welint* här bott och haft sin smedja. Berget, som består af kalk och en art musselskal, har ofta blifvit undersökt af naturforskare. Senast har herr professor *Förchhammer* i geologiskt ändamål (sommaren 1845) der gjort ett besök. En beskrifning om Balsberg kan läsas i Linnés Skånska Resa, sid. 84, o. f.

Baltak, annex till Acklinga, beläget i Kåkindes kontrakt af Skara stift, $3\frac{1}{4}$ mil S.V. från Hjo. Af dess areal, 3,263 tunnland, äro blott 10 sjöar och kärr. Hemmantalet finnes upptaget jemte Acklinga, och folkmängden utgör 496 personer. Adr. Skåde.

Banch, Lars, en färd Svensk, informator för tvenne greffvar Sparre, som vid hans afresa utrikes, derom författade en Latinsk skrift. Han blef, hvilket sällan händer Svenskar, anställd som professor vid ett utländskt universitet, Franecker i Holland, der han befordrades till professor i lagfarenheten. Född 1611, död 1661. Har utgivit åtskilliga skrifter, mest i politiken och rättsläran. Ännu mera bekant är han genom sina besynnerligheter, hvilka ådrogo honom misstanken för trolleri.

Band kallas ett slags väfnader, som äro utmärkta genom sin ringa bredd, från $\frac{1}{4}$ tum och derunder till högst 6 å 8 tum; men för öfrigt så väl till råämne som väfnadssätt olika. Sålunda finnas bomulls-, linne-, ylle- och silkesband, släta, kyrprade, fasonerade, äfvensom sammetsband af alla färger och mönster. De utgöra en ganska betydlig handelsartikel och tillverkas i stora quantiteter vid egna väfverier, kallade: band-fabriker, af hvilka 1843 funnos i Sverige 12, som tillverkade sidenband 28,063 st. och 1,758 alnar, bomullsband 23,583 st. och 960 alnar, samt ylleband 100 st. och 960 alnar, hvarjemte importerades, hufvudsakligen sidenband, till ett värde af 101,704 R:dr, samt exporterades, hufvudsakligen linneband, för 2,534 R:dr.

Banda-ting på Gotthland, innefattar socknarne Eskilheim med Tofta, samt Sanda med Westergarn och Mästerby.

Bandholts, Abraham, en af Carl XII:s kämpar, som följde honom från landstigningen på Seland till slaget vid Pultava, der han blef fängnen och qvarhållen i Ryssland till år 1722. Bland hans bedrifter omtalas, att han i slaget vid Posen kommenderade Dückers dragonregemente, vid hvilket han var major, och som dervid inlade mycken ära; att han, vid Warta-floden, med sin squadron allena slog på flykten 2000 Polackar och 16 (7) squadroner Sachsare; att han med endast 100 hästar framträngde 15 mil ifrån hären in i Lithauen och uppehöll sig der i tre veckor; att han, tre mil från Ramna, med 300 man slog några tusen Kossacker och Ryssar, o. s. v. Under fångenskapen i Ryssland anmodade han en enkefru Baumhauer, med hvilken han blifvit bekant, år 1712, att komma till sig i Galitsch, der deras bröllop firades. Han adlades år 1727, blef tio år senare öfverste och kommandant på Warberg. Född 1678, död 1742.

Bandpil, Molländsk, (*Salix lanceolata*), ett mindre buskartadt träd, som växer på några ställen i Halland och Skåne; ursprungligen förvildadt.

Bandtång, gräsja, käfve, sjögräs (*Zostera marina*), en mångårig växt, som förekommer af tvenne varieteter, simmande uti hafvet, den ena vid kusterne af Nordsjön och Östersjön (i den senare dock ej längre upp än till Öland och Gotthland, samt äfven vid de nordligare kusterna af Nordsjön sparsammare och ej fruktbarande), den andra i öppna oceanen. Den torkade växten begagnas med fördel till stoppning i madrasser, och förekommer som handelsvara, under namn af preparerad hafsgräs.

Bane, af Isländska ordet: *bani*, betyder död, framför allt en våldsam. Deraf *baneman*, den som väljar en annans död.

Banér. Denna ätt, som anses hafva till stamfader en vid namn Tymo från Seland, hvilken år 1020 af konung Knut i Danmark skall hafva blifvit adlad med namnet Banér, till belöning för hans tapperhet i ett fältslag mot Engelsmännen, är egentligen af Danskt ursprung. Af dess ätteläggjar nämnas några i Svenska historien på 1200-talet. Lagerbring och Schering Rosenhane anse Eskil Isaksson till Wennegarn, riksråd och höfvitsman på Raseborg och Ståkeholm, hvilken lefde i senare hälften af 15:de seklet, som denna ätts stamfader i Sverige. Hans son, *Knut Esskilsson*, höfvitsman på Stockholms slott, var en bland offren vid Stockholms blodbad. Namnet Banér förekommer sedan öfverallt i Sveriges häfder. Af dem nämna vi följande, såsom de hufvudsakligaste:

Banér, Gustaf och Sten, söner af riksrådet Axel Banér, begge isynnerhet namnkunniga genom det blodiga skådespelet å Linköpings torg år 1600. Deras öden voro så i lifvet som vid dess slut ungefär desamma. Tillhörande en af rikets förnämsta släkter, och som sådana ägande ett då för tiden obestriddt anspråk på dess högsta värdigheter och förmåner, kommo de tidigt i tjenst och intogs i rådet. Begge öfvergingo till hertigarne Johan och Carl, vid deras uppresning mot Erik, och båda föllo, mot slutet af Johans regering, i hans onåd och sakfördes för en skrift, innehållande en skildring af rikets nödställda belägenhet; men rätttegången mot dem slöts utan något egentligt resultat, emedan man ej kunde få dem fällda, och först under det hertig Carl förde styrelsen skedde med dem en förlikning. De öfvergingo sedan till Sigismund, och blefvo, efter slaget vid Stångebro, utlemnade till hertigen, jemte Erik Sparre, Thure Bjelke och Göran Posse. Hertigen hade fordrat detta såsom vilkor för fiendtligheternas upphörande; men derjemte lofvat, att de fem riksråden skulle dömmas efter Sveriges lag, på en fri riksdag, i kejsertlige, konglige och furstlige sändebuds närvaro. Efter halftannat års fångenskap, hvarunder de behandlades ganska strängt, skiljdes från allt umgänge, äfven med sina hustrur och barn, och icke heller tillåtos skriva, fördes de, i Mars månad år 1600, till Linköping, der en riksdag var sammankallad och en domstol af 153 personer tillsatt, bestående af de fyra ståndens ledamöter, krigsbefäl och fogdar. Inga andra fremmande sändebud voro närvarande, än från Carls svåger, hertigen af Holstein. Inför denna domstol framställdes de i flere förhör, hvilka började d. 3 Mars och fortsattes till d. 17, då dom ändtligen föll. Den innehöll dödsstraff. Man hade emot dem hufvudsakligen anført deras i bref yttrade otillbörliga uttåtelser om hertigen, hvarförutan dem lades till last, att de burit afvog sköld mot sitt fädernesland och eggat konungen att med fremmande krigsfolk infalla i riket. Hertigen hade, under rätttegången, ofta uppträdt som anklagare och dervid, med sin vanliga häftighet, utfarit i

hårda ord. Många af domarena ångrade sin medgörlighet, och presterne isynnerhet klagade deröfver att man förhastat sig. De fleste hade i alla fall varit så medgörlige; emedan de hoppats, att hertigen skulle benåda de sakfällde. Detta skedde likväl icke, och alla förböner voro fruktlösa, äfven af deras fruar och anförwandter. De rörande uppträden, som föregingo domens verkställighet, öka ännu mer de dystra skuggorna i denna sida af Carls historia. De sista stunder Gustaf Banér tillbragte med sin familj, äro beskrifna af hans enka Christina Sture, och det är omöjligt att utan djup rörelse läsa den enkla skildringen deraf. Den 20 Mars, skärthorsdagen, försiggick afrättningen på Linköpings torg. Göran Posse var den ende, af de fem vid Stångebro utlemnade, som benådades; de öfrige fyra afrättades ofvannämnde dag. De dogo med lugnt och värdigt mod. Sten var då 54 år; Gustafs ålder är icke uppgifven. (Se vidare *Falk, Bengt; Posse, Göran; Stålarb.*) — Om deras förra lefnadshändelser förtjenar anmärkas, att Gustaf först blef känd genom en ordvexling, som han hade med den fängne konung Erik, i det s. k. Eskils gemak, och att han anförde Sigismunds rytteri under dess tåg från Calmar till Stegeborg; samt om Sten, att han var en bland de herrar Erik tog till fånga i Upsala, men undslapp Sturarnes öde, emedan Erik befällt, att man skulle skona herr Sten, men vakten visste icke om han menat honom eller Sten Lejonhufvud, hvarför begge skonades. År 1597 förde han befälet på den flotta, hvilken Sigismund hyrt i Danzig.

Banér, Pehr, en af Gustaf Banérs fjorton barn, blef, vid knappt 23 år, kammarjunkare hos Gustaf Adolf, använd vid ett par diplomatiska beskickningar och vid 27 års ålder intagen i rådet. Det märkligaste man om honom vet, är hans bemödande, att, i träffningen vid Wittsjö, rädda Gustaf Adolf, som fallit under isen; men hvarvid han själf föll i vattnet, der hans broder, Nils Banér, lyckligen kom till hans hjälp. Född 1588, död 1644.

Banér, Johan, den ryktbaraste af hela ätten, en af trettioåriga krigets hjeltar och en bland Sveriges störste härförare, son till Gustaf Banér och den föregående broder. Om hans barn-dom berättas tvenne drag. I sin späda ålder föll han ned från fönstret i andra våningen på Hörningsholm, och då hans anhörige skyndade ned för att, såsom de fruktade, upptaga hans lik, funno de barnet sittande på en hög klippa under fönstret. Detta ansågs som ett förebud till de stora ting, gossen var bestämd att en gång som man utföra. — Carl IX säges vid ett tillfälle hafva tagit honom på sitt knä och frågat honom, om han ville komma till dess hof och tjena honom, hvartill han svarat: "Hn håle må tjena dig; du har slagit ihjäl min far!" Konungen skall hafva blifvit öfverraskad; men icke vredgad af svaret. Vid 18 år gick Banér i krigstjenst, blef ungdomsvän till Gustaf Adolf, med hvilken han hade mycken yttre likhet, följde honom i nästan alla hans fälttåg, intog Kockenhusen år 1623, räddade konungen i träffningen vid Mewe och var vid Strassburgs eröfring generalmajor. I sla-

get vid Leipzig bidrog han betydligt till segern, såsom befälhafvare för högra flygeln; intog det förstörda Magdeburg, blef illa sårad vid Nürnberg och försänktes i sådan sorg, genom underrättelsen om Gustaf Adolfs död, att han ville draga sig ur krigstjensten, hvarifrån Oxenstjerna likväl afhöll honom. År 1634 utnämndes han till Svenska härens fältmarskalk. Det var isynnerhet efter olyckan vid Nördlingen, som Banérs lysande bana började och fortfor ända till hans död. Bland hans förnämsta bragder äro segrarne vid Dömitz, Wittstock, Meissen, Kemnitz och återtaget genom Böhmen till Sachsen. Han afled alltför tidigt, d. 10 Maj 1641, endast 45 år gammal, såsom några trott af gift, hvilket en Fransysk munk skulle, vid en festmåltid i Hildesheim, hafva gifvit honom, och hvaraf tvenne gäster afidit. Men den sannolikare orsaken torde få sökas i ett alltför oförsigtigt öfverlemnande åt bordets nöjen. — I hans träffningar skola 80,000 fiender hafva stupat och 600 fanor blifvit eröfrade. Icke boklärard understöddes likväl hans naturligen sunda förstånd af en för hans yrke tillräcklig bildning. Han var glad och jovialisk i umgänget, allvarlig i tjensten, mon om soldaten och af denne nästan förgudad. Hans lik förde hären ännu en gång till seger; ty det ställdes bakom lederna vid Wolfenbüttel, der de kejserlige anfallit den, såsom de trodde, modlösa Svenska hären, och fienden blef slagen. Vän af njutning och kärlek hindrade denna hans böjelse honom likväl intet ögonblick från hans pligt. Då han skulle fira sitt bröllop med sin tredje gemål, den 17-åriga prinsessan af Baden-Durlach, fick han underrättelse, att Österrikarne angripit hans läger. Genast afbröt han vigseln och skyndade till sina trupper.

Banér, Gustaf Adam, den store fältherren Banérs son, blef, för sin faders förtjenster, upphöjd i grefligt stånd tio år efter faderns död. Gustaf Adam berättas då hafva varit rector illustris i Padua och Venetiansk riddare, befordrades till öfverkammarherre, riksstallmästare och generalguvernör öfver Ingermanland. Född 1623, död 1686. Den grefliga Banérska ätten utgick med honom.

Banér, Johan, son till riksjägmästaren Clas Banér, hvars fader, jemte sina tre bröder, år 1651, blifvit upphöjde till friherrnar, gick vid 17 års ålder i krigstjenst, och bidrog, vid en af mordbrännare föranstaltad eldsvåda i Riga, hufvudsakligen till räddningen af krutförrådet, hvarpå hela stadens berodde; gick sedan i fremmande krigstjenst, än i Österrikisk, än i Holländsk, än i Sachsisk, utmärkte sig på alla ställen och blef i den sistnämnda generalmajor. Hemkallad till Sverige, jemte alla andra utomlands vistande Svenske officerare, år 1700, kunde han, af flere omständigheter qvarhållen i Sachsen, ej åtylta kallelsen förr än år 1704. Detta vållade, att han ansågs såsom misstänkt och ställd till ansvar inför hofrätten. Här bevisade han likväl sin oskuld och blef frikänd; men Carl XII hade fattat något misstroende emot honom, så att han, oakadt Banérs flerfaldiga an-

sökningar, ej ville mottaga honom i sin tjänst. Han gick derför i Holsteinsk, och blef af enkehertiginnan, Carls äldsta syster, anställd som geheimeråd. År 1717, då konungen lärar hafva funnit, att hans misstroende varit ogrundadt, utnämnde han honom till generallöjtnant. Hertigen af Holstein gjorde honom år 1719 till sin öfverhofmarskalk. År 1723 tog han afsked ur Holsteinsk tjänst, återflyttade till fäderneslandet och tillbragte sin öfriga lefnad på Djursholm, Banér-ska familjens stamgods. Född 1659, död 1736.

Banér, Johan Gabriel, den föregåendes halfkusin, gick vid 20 års ålder i Fransysk tjänst, sedermera i Österrikisk, derefter i Holländsk, der han anförde ett regemente, af hvilket tre fjerdedelar stupade i slaget vid Fleury år 1690. Konung Wilhelm af England utnämnde honom till brigadier af infanteriet, och år 1694 till Johanniter-riddare. År 1697 gick han i hertigens af Holstein tjänst, såsom generalmajor, sedermera geheimeråd och generallöjtnant. Venedig erbjöd honom befälet öfver alla republikens trupper; men tillgifvenheten för Holsteinska huset förmådde honom att afslå detta hedrande tillbud. En hetsig feber slutade alltför tidigt hans lif, d. 19 Dec. 1706, i Hamburg, i en ålder af endast 44 år. Hans lik fördes till Sverige och nedsattes i Danderyds kyrka. Han berömmes som en man af utmärkta egenskaper och ett älskvärdt lynne.

Af detta namn äro för öfrigt följande bekanta i Svenska historien:

Banér, Erik, Gustaf Wasas frände, som under hans fångenskap i Danmark af Christiern begärde och erhöill tillåtelse att taga honom under sin vård på Kallö slott, mot ett vite af 6000 daler, om han lät honom undkomma. Då Gustaf flytt ur hans hus, följde han efter honom till Lybeck och återfordrade honom af rådet, hvarvid Gustaf lofvade att till honom återbetala de böter, han kunde kännas skyldig att utgifva. — En **Erik Banér** nämnes 15 år senare såsom, jemte Rantzow, anförare för den Danska härfördelning, hvilken skickades mot den upproriske Jutländske allmogen.

Banér, Gustaf Pehrsson, brorson till den store fältmarskalken, anføres såsom den, hvilken genom sitt förhastande invecklat Svenska trupperna i den för dem förderliga striden mot Danskarne, vid Laga ån år 1657.

Banér, Axel, ståthållare öfver Westmanland och Dalarne, kallades år 1633 till riksmarskalk och drottning Christinas guvernör. Död 1643. Fryxell benämner honom "den älskvärde", och han var en bland de utmärkte männen under denna på utmärkte män så rika tid.

Banér, förmodligen upphofvet till ättens namn, ungefär liktydigt med *fana*; men nyttjas endast för att utmärka ett fälttecken af högre anseende än en *fana*, och detsamma som Romarnes *Labarum*. Omtalas hos oss från medeltidens början. I rimkrönikan omnämnes flere slag af banér, såsom *Skyllbanér*, *Rännabanér*, m. fl. Ännu känna vi *Riksbanér* och *Hufvudbanér*. Banérherre kallas i rimkrönikan den, som ägde att, i likhet med ko-

nungen och härföraren, begagna eget banér. Riksbaneret fördes fordom med hären i fält. Nu begagnas det endast vid högtidliga tillfällen, att i ceremoni bäras framför konungen eller vid kongl. begrafningar framför liket. Serafimerorden har också ett banér, som för lika ändamål användes i processioner.

Bank. En sådan inrättades först under Carl X:s regering (se: *Palmstruch, Hans*); men sedan den gått öfverända, stiftades omedelbart af staten d. 17 Sept. 1668 en bank, den ännu bestående, hvilken förvaltas af rikets ständer. Den hade först sin plats i f. d. Oxenstjernska huset, i hörnet af Storkyrkobrinken, snedt emot Storkyrkan; men flyttades, år 1680 d. 11 Febr., till det nuvarande bankohuset, som är byggt efter Tessins ritning. Transportsedlars utgifvande börjades år 1726. Bankens närmare historia kan inhemtas af Schulzenheims bref om rikets penningeverk och hushållning samt greffe von Schwerins skrift om banker. Vid år 1844 års slut var bankens ställning följande: Ute-löpande sedelstocken 19,750,285: 9. 11, och med innestående medel på deposit.-afdeln. 23,446,628: 17. 9. Guld- och silfvertillgången var 3,306,575: 46. 2, hvaraf 437,194 guld, och det hela motsvarande i sedlar 8,817,535: 43. 1. — På flere ställen i landsorterna finnas enskilda banker, som utgifva sedlar. Se: *Privatbanker*.

Bankekinds härad är beläget i tredje fögderiet af Östergötlands län. Dess areala vidd är 110,831 tunnland, hvaraf 13,816 äro kärr och sjöar. Häradet består af 305½ mtl. och har 11,223 invånare. De inom häradet belägna socknar äro: Grebo med Wärna; Örtomta; Askeby; Åtvid, hvaraf en del hör till Kinds härad; Svinstad; Wårdsbergs, hvaraf en del hör till Åkerbo härad; Landeryd, hvaraf en del hör till Hanekinds härad, samt Björsäter.

Bankekinds kontrakt hör till Linköpings stift och ofvannämnde län, och utgöres af ofvanstående socknar, utom Landeryd och Björsäter.

Bankeryd, annex till Järstorp, beläget i Tveta kontrakt af Wexiö stift, $\frac{3}{4}$ mil N.N.V. från Jönköping, vid Wettern. Dess areala vidd är 9,003 tunnland, hvaraf 230 äro kärr och sjöar. Annexet består af 29 mtl. och har öfver 900 invånare. Adr. Jönköping.

Bankhålla, en by i Wärings socken af Westergötland, är bekant för det på dess ägor, år 1738, träffade märkvärdiga och dyrbara fynd. En tjänsteträng, A. Pehrsson, hade gått ned till en hage, att se efter sin husbondes hästar. I detsamma anlände äfven fyra pigor, för att i sjön taga kräftor vid bloss; men som detta ej lyckades, och de blefvo våta, uppgjorde de en liten eld för att torka sig. Härunder sparkade drängen undan en liten stenhäll, som låg i lösa sanden, på hvilken i forna tider hade legat en stor sten. Och då han sedan tog ned i sanden, fann han 2:ne stora guldringar. Pigan Kerstin Bengtsdotter gräfde djupare ned och fann 9 små ringar. De andra pigorna blefvo rädda, sprungo sin väg och bådo Anders och Kerstin kasta ringarne i sjön. Men des-

sa följdes åt hem, med utlåtelse: "*I Guds namn taga vi ringarne med oss, och låtom oss vara ihop, om något ondt oss hända skulle.*" — Hela fyndet utgjorde 131 lods myntvigt. Det inlöstes af kronan och förvarades i antiqvitetes-arkivet. Drängen erhöi i ersättning 3,299 och pigan 1,371 daler kopparmynt. Guldet, som ofta stiftat äktenskap, gjorde det äfven här. Drängen och pigan lade hand i hand, köpte en del i Nordgård i Sparfva by af Flista, och blefvo lycklige.

Bannér, Mans, skräddare i Mariefred och född Tysk, väckte, omkring år 1622, något uppseende genom sina svärmerier, då han, till följd af sina syner och drömmar, förkunnade två domedagar och tvenne uppståndelser, förkastade predikoembetet, påstod att människans kött är den rätta antikrist, o. s. v.

Bannlysning. Under katholska tiden kunde ej Sverige, mer än andra länder, undgå att träffas af den påfliga stolens vrede. Bland de förnämsta händelser af detta slag, som historien omtalar, är bannlysningen öfver konung *Magnus Smek*, öfver *Sten Sture den äldre* år 1488 och *Sten Sture den yngre* år 1520. Den påfliga magten var likväl mindre fruktad och aktad här i Norden än på de flesta andra ställen, så att biskop Henrik i Schleswig klagar för biskop Gottschalk i Linköping, år 1373, att så väl biskoparne som domherrarne, oakadt bannlysningen, förrättat sina vanliga kyrko-åligganden. Den bannlysning, som afkunnades öfver konung Magnus, för det han icke återbetalt det lån af 25,196 mark, som han erhöi af påfliga räntekammaren, var ej bland de strängare; ty ofvannämnde biskop Henrik fick tillåtelse att upphäfva den, i fall summan eller blott någon del deraf erlades inom en viss tid. Ingenting var likväl svårare, än att upphäfva kraften af den påfviska bannlysningen, hvilken satte hela världen i förskräckelse. Olaus Petri böd väl till, att utreda läran om bann, då han, år 1524, i Upsala domkapitel disputerade med prof. Galle. Men detta hade så liten verkan, att erkebiskopen Johannes Magni samma år hotade honom och hans bröder med påfvens bann, så framt de icke afstodo från sin lära. "De borde", sade han, "såsom lärde män, förstå, hvad sådant hade att betyda, som kunnat bringa kejsare och konungar ifrån deras throner." De blefvo ock verkligen förklarade under påfvens bannlysning. Hvem hade kunnat tänka sig, att desse tvenne svago bröder, hvilka sjelfve voro bannlyste, skulle göra ett slut på påfvens bannlysning i Sverige? År 1527 bragte konung Gustaf I saken så vida, att rikets ständer allmänt stadgade i Westerås, det ingen biskop eller prest skulle, såsom förut skett, för ringa saker bannlysa fattige män, blott efter deras eget sinne. Och om en prest och lekman slog hvarandra, skulle icke den ena vara mer förfallen till bann, än den andra. År 1560 befalltes, att uppenbara grofva syndare skulle bannlysas, sedan de först trenne gånger blifvit af presten varnade, men ej bättrat sig; likväl skulle sådant först gifvas biskopen tillkänna. Den bannlyste fick ej bivista sådana sam-

kväm, som t. ex. bröllop, baradop och begravnigar, emedan de voro okristliga.

Bara, (mythol.), en af böljorna eller vågorna, hvilka vanligen kallades Ägirs döttrar, emedan Ägir var en sinnebild af hafvet. Bara hade många systrar: Unn, Ruua, Dufva, Bölja, Blodughadda, Hefring, Himinglæfa och Kolga.

Bara, ett härad, beläget i Malmöhus läns andra fogderi, består af 321 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 13,991 invånare. Inom häradet äro följande socknar, jemte annexer, belägna, nemligen: Lyngby, med Genarp; Skabersjö; Knästorp, med Tottarp; Kyrkheddinge, med Esarp, hvaraf en del i Torna härad; Bara, med Mölleberga; Gördslöf; Burlöf; Uppåkra, med Flackarp; Brågarp, med Nefvitshög; Hyby, samt Bjereshög, med Lomma. Häradets areal uppgår till 63,919 tunnland, af hvilka 1,198 äro sjöar och kärr.

Bara, ett kontrakt, hör till Lunds stift och ofvannämnde län, samt består af följande socknar, med annexer: Lyngby med Genarp och Göddelöf; Svedala; Hyby; Skabersjö och Törringe; Bara och Mölleberga; Kyrkheddinge och Esarp; Knästorp och Tottarp; Gördslöfs kyrkoby och Särslöf; Burlöf; Stora Uppåkra och Flackarp; Bjereshög och Oxie, med Malma hospital, samt Brågarp och Nefvitshög.

Bara, en socken, jemte Mölleberga, belägen i ofvannämnde kontrakt och härad, 1 $\frac{1}{4}$ mil Ö. från Malmö. Den hör till 2 kl. patronella pastorat, och patronrättigheten tillkommer alternativt Serafimerordens-gillet och ägaren af Torup. Socknen består af 26 $\frac{1}{2}$ mtl. och har en areal af 3,333 tunnland, hvaraf endast 6 äro sjöar och kärr. Folk-mängden uppgår till 955 personer. Adr. Malmö.

Baran eller **Björnan**, ett redskap, som, under den ryktbara, vidskepliga tiden från 1673 till 1676, brukades i Norrland. Detta redskap var en boll gjord af trasor, enbär, blå, m. m., hvilken nyttjades till flere förmenta trollkonster, äfven att dermed löpa och draga till gårds. Den skulle göras rörlig genom egen blod. Man skar sig derföre i venstra lillfingeret, och vid utsändande af en sådan sade man: smör och ost, m. m. skall du mig bringa och — — — i helvetet brinna.

Barbaresk-staterna, Med dessa förstår man kejsardömet Marocko och de tre sjörfvarstaterna på Afrikanska kusten: Algier, Tunis och Tripoli. Sverige, liksom flera andra Europeiska stater, betalte till dem i flere år en fastställd tribut, på det de icke skulle oro Svenska sjöfarten på Medelhafvet. Efter Algiers eröfring af Fransmännen, år 1830, upphörde afgiften till nämnde stat, och genom en år 1844 afslutad traktat har den till Marocko äfven blifvit afskaffad.

Barbro Stigsdotter, på mödernet af släkten Svinehufvud och systerdotter till biskop Otto i Westerås, gift med Ahrendt Pehrsson på Ornäs i Dalarne, är i historien ryktbar såsom Gustaf Wasas räddarinna, då han funnit en fristad hos hennes man, och denne ville förråda honom åt fienderna. Se vidare: *Pehrsson*, *Ahrendt*.

Barchius, Nikolaus, hofpredikant hos Carl XI:s enkedrottning, sedermera preses i hofkonsistorium,

pastor primarius i Stockholm och slutligen biskop i Westerås, hvilket embete han dock innehade knappt två år. Har gjort sig känd genom åtskilliga predikningar och särdeles genom sin ifran för den Evangeliska lärans renhet, hvilken syntes hotad af Dippels och andras villosatser. Född 1676, död 1733.

Barclay, Alexander, inflyttade till Sverige vid början af kontinentalsystemets tid och öppnade i Göteborg, ett ganska ansedt handelshus, hvilket nu fortsattes af hans brorson och har den största jernskeppning derstädes, samt en bland de största i Sverige.

Bardisan, ett fordom brukligt vapen, närmast liknande ett spjut; men hvilket, i stället för spets, var försedt med ett bredt blad.

Baresund eller **Bardsund** kallas inloppet från Östersjön till Norrköping och Söderköping. Här är en sjöfullskammare. Sundet tros vara den Bardvikshamn, der Anund Jakob och Olof den Helige, förlade sina flottor efter slaget vid Åhus i Skåne, emot konung Knut i Danmark.

Barfota-munkar. Se *Fransiskaner*.

Barfoth, Anders Ellert, anatomie professor i Lund från 1783 till 1805, var en skicklig läkare, och har utgifvit åtskilliga mindre skrifter i sin vetenskap. Afled d. 9 Jan. år 1819, i en ålder af 80 år. Under sina sista lefnadsår blef han olyckligt märkvärdig genom följande tilldragelse. Hans äldste son, *Ellert*, afskedad fänrik, hade, vid en tvist med en person, utan afsigt råkat ihjälskjuta honom. Han dömdes, enligt lagarnes stränghet, till döden; men nåd föreslogs af högsta domstolen. Denna ansökning föredrogs i den första konselj, dåvarande kronprinsen Carl Johan höll år 1812, såsom tillförordnad regent under Carl XIII:s sjukdom, och nåden afslogs. Domen gick således i verkställighet, och fru Barfoth sydde sjelf den dräkt hennes olycklige son skulle bära vid afrättningen. Till sorgen häröfver kom bemödandet, att dölja detta för den af ålder och bekymmer nedböjde fadern. Det lyckades genom oafslätlig uppmärksamhet och varningar till alla besökande, och professor B., som ännu lefde i nära sju år derefter, afled i den öfvertygelsen, att hans son dödt i fångelse och sålunda åtminstone undgått bödelas bilä.

Barfva, annex till Jäder, beläget i Öster-Rekarne kontrakt af Strengnäs stift, 1 $\frac{3}{4}$ mil V. från Strengnäs. Dess areal utgör 10,738 tunnland, hvaraf 590 äro sjöar och kärr. Det består af 20 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 790 invånare. Adr. Strengnäs.

Barka hudar, en lek som förekommer i Östergötland. Sällskapet tager i ring och en person går atom ringen, slår i ryggen någon af dem som stå uti ringen. Begge springa åt motsatt håll, för att hinna fram till den sålunda öppna platsen. Händerna sjunges: *Vi ska' barka hudar och vi ska' barka skinn och skinn, och vi ska' också barka tjufverryggen din*.

Barkarcholmen och **Bryggeriholmen**, tvenne holmar, som lära varit belägna i Norrström i Stockholm; men om hvilkas läge man numera är

oviss. Ett gammalt kontrakt af år 1441, afslutadt emellan St. Klara kloster och herr Bengt till Salistom, upplåter den förstnämnde holmen till begagnande af honom, mot en tunna smör årligen till klostret.

Barkarö, en socken, vanligen kallad Westerås-Barkarö, till skillnad från nedanstående annex, är belägen i Westerås stifts domprosteri, Tuhunda härad och Westmanlands län, $\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Westerås, vid Mälaren, hör till 2 kl. konsist. och har 690 invånare. Den består af 40 mtl., samt har en areal af 5,485 tunnland, hvaraf blott 25 äro sjöar och kärr. Adr. Westerås. Åtskilliga fornminnen förekomma härstädes; äfven finnes ett mycket gammalt säteri, nemligen Fullerö, hvarom se detta ord.

Barkarö, ett annex under Köping, vanligen kalladt Kungs-Barkarö, till skillnad från ofvanstående, är beläget i Köpings kontrakt af Westerås stift, $4\frac{1}{4}$ mil S.V. från Westerås och invid Mälaren; består af 25 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 355 invånare. Dess areala vidd uppgår till 2,847 tunnland, hvaraf blott 10 äro kärr och sjöar. Adr. Köping. Kyrkan är mycket gammal och troligen den minsta i länet. Erkebiskop Johan Olof Wallin har predikat i henne. Socknen hyser obetydliga minnesmärken. Här har konung Carl XI af en bonde blifvit stämd till häradstinget, derför att stallbetjeningen vid Kungsör afhändt bonden en äng, med föregifvande, att det skedde på konungens befallning. Konungen skall i egen person emottagit stämningen, infunnit sig vid tinget såsom part, med sin fullmäktigt, förlorat saken, såsom orättvis, sedan befordrat häradshöfdingen till lagman, och gifvit sin advokat en pension; men förbjudit honom, att vidare befatta sig med rättegångar, emedan konungen insåg, att advokaten sjelf visste sig försvara en orättvis sak.

Barkbröd, säkerligen en urgammal Svensk spis, hvilken troligen ej så länge världen står kommer ur bruk i vårt land; en spis, som måttadt mången hungrig mage. Dertill begagnas bark både af tall och gran; men blott den finare, mera saftfulla, invid stammen sittande, lafartade barken. Denna rensas, males och siktas på det noggrannaste, så att ett bröd, som tillredes häraf, med någon tillsats af mjöl, visst icke är osmakligt eller för en sund mage skadligt, minst med dertill använd sofvel eller mjölk. Under en resa i nordvestra Dahlsland, sommaren 1843, hade förf. af denna artikel tillfälle, att i 3 veckors tid pröfva barkbrödets kraft och verkan, och befann sig väl deraf. Barkbrödet begagnas i många trakter af vårt land, och deras inbyggare äro icke de svagaste. Ut i början af 1500-talet yttrade en Dansk härförare om de segrande Dalkarlarna: "fanden må strida med ett folk, som äter bark och dricker vatten."

Barkekonung, ett smädenamn, som tillades konung Kristoffer, i anledning af den dyra tid, som under hans regering tryckte landet, då folket nödgades äta barkbröd. Med missväxten förenade sig pesten, och hans regering var således i många hänseenden olycklig. Vidskepseln skref dessa missöden

på konungens räkning. Med henne blandade sig förtretelsen öfver hans enskildta, mindre exemplariska lefnad, samt deröfver, att han så litet aktade den allmänna nöden, att han, den till trots, reste genom landet, med ett så talrikt sällskap, att allmogem, vid hvarje nattqvarter, måste sammanskjuta 60 tunnor korn åt hans hästar, då folket sjelft fick nöja sig med barkbröd.

Barken utgöres af tvenne långsträckta sjöar, belägna i Norrberkes och Söderberkes socknar af Dalarne. Sjöarnes längd uppgår till $2\frac{1}{2}$ mil; men deras bredd är obetydlig.

Barkeryd, en socken, jemte Nässjö, belägen i Tveta kontrakt och härad, Wexjö stift och Jönköpings län, $2\frac{1}{2}$ mil S.O. från Jönköping. Socknen hör till 2 kl. konsist., består af $32\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,380 invånare. Dess areala vidd uppgår till 21,407 tunnland, hvaraf 2,990 äro sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Barkskepp kallas hvarje tremastadt fartyg, som ej är rå-takladt på aktersta eller mesanmasten, hvilken är mindre än de andra och har ingen märs, utan salning, och en stäng, på hvilken kan föras ett gaffeltoppsegel.

Barksäter, ett säteri i Östra Vingåkers socken, $6\frac{1}{2}$ mil från Nyköping, 1 mantal, kallades fordom Birkesäter, ägdes, under konung Carl IX:s tid, af en Peder Nilsson, hos hvilken samme konung, såsom hertig, under sina resor vanligtvis tog sitt nattläger. På Claestorp, hvars fideikomiss Barksäter 1786 tillföll, finnes ett bref från konungen till ofvannämnde Nilsson, med tacksägelse för välfägnad, jemte beröm för hans goda porsöl.

Markåkra, en socken, jemte Rebbelberga, hörande till 2 kl. reg., och belägen i Bjära kontrakt och härad, Lunds stift och Christianstads län, $\frac{3}{4}$ mil N.N.V. från Engelholm, invid hafvet. Dess areal är 6,897 tunnland, hvaraf blott 4 äro sjöar och kärr. Socknen består af $19\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,306 invånare. Adr. Engelholm.

Harlingbo, en socken, jemte Ekeby, belägen i Wisby stifts norra kontrakt och Gottlands läns norra fögderi, $1\frac{1}{2}$ mil S.O. från Wisby. Socknen hör till 2 kl. konsist., har 280 invånare och består af $13\frac{3}{4}$ mtl. Dess areala vidd innefattar 3,495 tunnland, hvaraf blott 35 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby. — Kyrkan är byggd af sten, år 1058, har kolonner af Gottlands-marmor och fönster med målade glasrutor sedan fornåldern. Kyrkan invändigt är en bland de vackraste landskyrkor.

Barn. I Sverige födas i medeltal 95,000 barn, hvaraf 6,258 oäkta och 2,228 dödfödda. Hufvudstaden har isynnerhet den bedröfliga utmärkelsen, att genom det öfverdrifna antalet af oäkta barn i detta hänseende stå främst bland Europas städer; emedan bland de årligen födda proportionen af dem till de äkta är som 1 till $2\frac{1}{4}$, hvaremot den i rikets öfriga delar förhåller sig som 1 till $17\frac{1}{2}$.

Barnarp, en socken, jemte Mänsarp, hör till 3 kl. preb.; är belägen i Tveta kontrakt och härad, Wexjö stift och Jönköpings län, 1 mil S. från Jönköping. Socknen har en areal af 11,687 tunn-

land, hvaraf 880 äro kärr och sjöar, består af $20\frac{3}{4}$ mtl. och har 830 invånare. Adr. Jönköping.

Barnbördshus, det allmänna. Ehuru redan 1682 ett förslag gjordes af Urban Hjärne, att inrätta ett barnbördshus i Stockholm, blef likväl ingenting vidare för ändamålet åtgjort förrän år 1775, då ett sådant beslöt och stadfastades genom kongl. brefvet af d. 17 Jan. s. å. Den högt förtjente generaldirektören, sedermera presidenten David von Schulzenheim kan anses som dess stiftare, emedan han, utom all annan omsorg för inrättningen, i sitt eget hus på Ridderholmen, upplät 10 sängar för densamma. Hon öppnades midsommarsaftonen nämnde år. Följande året flyttades den till sitt nuvarande hus vid Röda Bodarne, hvilket blef inköpt med en af banken förskjutet, och sedermera, genom egendomens afkastning, återbetald, köpeskillning. Anstalten har fått ett statsanslag och dess öfriga inkomster bestå hufvudsakligen af gåfvomedel. Årligen intagas derstädes mellan 4 å 500 barnaföderskor, för hvilka finnas 30 sängar. — Sällskapet *Pro Patria* inrättade samtidigt härmed en lika beskaffad anstalt, hvilken först grundlades af assessorn, doktor Rahmström, som, i sitt hus på Rörstrandsgatan i Stockholm, intog och vårdade fattiga barnaföderskor. Sällskapet öfvertog sedermera anstalten och inköpte år 1778 för detta ändamål ett hus på Norra Badstugugatan, der den ännu har sin plats och underhålles genom bidrag af sällskapet, samt af räntor å donerade kapital. I medeltal hafva nära 200 barn här årligen blifvit födda. Med dessa inrättningar äro förenade skyldigheten att besigtiga ammor, och att lemna tillgång till barnmorskors undervisning. Examinerade barnmorskor utgöra för närvarande 1,103.

Barne, ett härad, beläget i Leckö fögderi af Skaraborgs län; består af $194\frac{2}{3}$ mtl. och har 7,835 invånare. Inom detta härad äro följande socknar och annexer belägna, nemligen: Skarstad, med Hällum; Önum och Wara; Ryda, med Naum och Kedum; Lekåsa, med Åsaka, Foglum, Essunga och Kyrås; samt annexerne Long och Elings. Häradets areal utgör 56,863 tunnland, hvaraf 695 äro sjöar och kärr.

Barnehöl, en insjö, belägen på en stor äng i Nöbelöfs socken af Skåne. En sägen förmåler att i sjöns ställe fordom stått en herregård; men hvilken sjunkit, för ägarens gudlöshets skull. Om dylika sägner, se för öfrigt under orden: *Odensjön* och *Ringsjön*.

Barnekow, en gammal adelig, sedan 1751 friherrlig, ätt i Sverige; härstammar från Rügen. Redan år 1375 voro en Rawn, en Henrik och en Olrik Barnekow rådserrar, och hafva såsom sådana underskrifvit konung Albrekts stadga af samma år.

Barnekows sten. Vid Skillinge hed på Frägnareds gårde uti Westergötland, finnes en stor rostfläckig sten, som ännu kallas *Christian Barnekows sten*. Orsaken härtill var, att då Svenskarne 1612 här hade slagit Danskarne, hvilka anfördes af konung Christian IV sjelf, och desse flyd-

de undan de förföljande Svenskarne, fastnade konungens häst vid Frägnareds gärde uti ett moras. De öfrige Danskarne voro redan förut, och Svenskarne kommo i sporrstreck efter, så att död eller fångenskap hotade monarken. Då skyndade äfven Barnekow förbi, varnade konungen i fara, och lemnade honom sin häst, hvarpå Christian flydde; men Barnekow blef straxt derpå nedhuggen af de Svenske. Den inbrytande natten räddade vid detta tillfälle Danskarne från ett fullkomligt nederlag. Barnekow stupade vid nyssnämnde sten.

Barnhus. Det första, som af detta slag inrättades i Sverige, var det nuvarande s. k. *stora barnhuset* i Stockholm, hvilket stiftades till följd af en i Dec. år 1619 utfärdad kongl. förordning, med föreskrift, att i hvarje stad skulle upprättas barnhus, der kringstrykande tiggande barn kunde intagas. År 1624 förnyades detta stadgande, med tillägg, att der äfven borde intagas "skalkar, skökor och bofvar för groft arbetes förrättande." Drottning Christinas lärare, sedermera biskopen i Strengnäs, Johannes Matthiæ, tog särdeles vård om denna inrättning och fick för detta ändamål till skänks den tomt, hvarest barnhuset ännu är beläget. År 1637 fick det ett visst anslag, nemligen fyratonde tunnan af kronotonden i åtskilliga landskap, 1,000 daler silfvermynt af landttullen, stampen i Wällinge-ström, rättigheten att hålla öppen bod, o. s. v., så att barnhuset kan från sistnämnde år räkna sin egentliga uppkomst. Det fortfor likväl att vara ej blott en barmhertighets-, utan äfven en straffanstalt, så att ordet barnhus och tukthus ansågos ungefär liktydiga intill år 1692, då det föreskrefs, att tukthuset skulle skiljas derifrån. Sedan den tiden har inrättningens verksamhet betydligt tilltagit, äfvensom dess inkomster, hvilka jemväl blifvit ökade genom enskildta gåfvor. Barnens antal stiger numera vanligtvis till omkring 3,500, hvaraf 1,000 vårdas inom huset och 2,500 utom detsamma. Inrättningens fond stiger till en half million R:dr, och dess inkomster till öfver 120,000 R:dr. De förnämsta donationerna till barnhuset äro: 1774 af hofkällarmästaren P. H. Fuhrman, 14,028 R:dr; 1814 af viktualiehandl. E. Boman, 10,000; 1815 af furst von Hessenstein, 20,000; 1818 af jernkramhandl. B. Risholm, 12,000; af generalen, greve G. Löwenhjelm, 16,666: 32; 1824 af grosshandlaren J. G. Wennerqvist, 113,050; af brukspatron A. Hebbe, 5000; 1829 af borgmästar Sandberg, 18,210; 1830 af assessor J. M. Camén, 18,997; af traktören C. F. Hylting, 12,884; 1833 af enkefru C. W. Philipsén, 6000; af brukspatron H. N. Beskow, 10,000; 1834 af fabrikör J. Hofving, 20,000; 1837 af revisions-sekreteraren J. M. Winkler, 20,000 R:dr aht B:ko. — Andra offentliga barnhus i Sverige finnas ej, än de i Stockholm, och äro, utom det ifrågavarande: *Primurare-Barnhuset*. (Se detta ord.)

Barnhus-källaren i Stockholm har af ålder tillhört Barnhuset. Dess byggnad, som var af träd, uppfördes 1714, och var vid den tiden det enda vårdshus på Norrmalm. Barnhuset hade, intill år 1843 en inkomst af 658 R:dr 24 sk. af

lägenheten och rörelsen; men skulle, från d. 1 Okt. 1843, deraf haft 1000 R:dr B:ko årligen. Huset afbrann i Mars månad 1844, och dermed afstannade rörelsen. Huset uppbygges nu ånyo.

Barns skolor, små- Den originella tanken, att undervisa helt små barn, mest genom lek, och egentligen för att lemna fattiga föräldrar en fristad för sina barn, på den tid de sjelfva behöfva använda för arbete, tillhör våra dagars filantropiska anda och är till sin syftning lika berömvärd, som gagnande för ändamålet. Den första skola af detta slag inrättades i Stockholm år 1838. För närvarande finnas derstädes fem sådana, äfvensom dylika äro inrättade i Göteborg, Upsala, Malmö, med flera städer.

Barns-öl. På döpelsedagen anställdes fordom måltider, då den döpte undfagnade faddrarne och presten, som dopet förrättat. På fjerdte århundradet och äfven förut voro likväl dessa fester intet annat än s. k. kärleksmåltider, hvilka skedde med mycken måttlighet. Men sedan de öfvergått till öfverflöd, blefvo de antingen inskränkta eller förbjudna. I Sverige klagade adeln år 1635 öfver den stora yppighet, som spordes vid barnsöl. Detsamma gjorde äfven presterskapet åren 1640 och 1642, då drottning Christina begärde underrättelse om bästa medlet att hämma så väl detta som annat öfverflöd. Ändtligen utfärdades allvarsamma förbud deremot åren 1644, 1664, 1668 och 1669. I följd deraf fick vid barndop icke trakteras med mat, dryck eller konfekt. Men "om på landet några långvägade äro budne till faddrar, måga de med en ordentlig måltid blifva undfagnade." I fall ett barn i städerna döptes hemma, fingo väl faddrarne, enligt 1664 års förordning, trakteras, men utan allt öfverflöd och med förbehåll, att "inga sändningar af bakelser eller konfekt och socker skulle tillåtna vara, att sändas kring i staden." År 1731 förbjöds åter allt traktamente vid barndop i städerna. På landsbygden skulle dermed förhållas måttligen, och fick barnsöl der hållas högst två dagar.

Barnängen, en malmgård i Stockholm på Söder, mellan Danviks och Hammarby tullar, var förut en stor klädesfabrik (se vidare *Lagerstedt*); men år 1831 blef lägenheten använd till en skolinrättning efter Hillska methoden, stiftad medelst aktier af patriotiskt sinnade personer. Der undervisas omkring 100 gossar i alla ämnen, som tillhöra en vårdad uppfostran, mot en afgift af 300 R:dr B:ko årligen.

Barometer, tyngdmätare, ett fysiskt instrument, som tillkännager de förändringar, hvilka uppkomma af åtskilliga omständigheter uti atmosfärens tyngd eller tryckning på jordytan, hvilken ofta står uti direkt samband med väderleken; hvarföre barometern äfven användes såsom en temligen sannspädd väderleksspåman. Den uppfanns af Toricelli, och rummet ofvanföre qvicksilfret har efter honom blifvit kalladt *Toricellis-tomrum*, hvilket dock är oegentligt, ty ehuru fullkomligen lufttomt, innehåller det i stället qvicksilfvergas.

Barnfloget (*Livia juncorum*), ett till skinnbaggarne ordning hörande insekt, af 1 tums längd,

blodröd med hvita och svarta ringar på antennerne, grågula ådriga vingar, hvitaktig buk och gula fötter. Den lefver både som larv och puppa, samt i utbildadt tillstånd ganska allmänt i blomman af en gräsart (*Juncus lamprocarpus*), hvilken deraf blifver monstraös, samt förorsakar sjukdom hos får, som förtära den. Den är äfven orsaken till de utväxter, som förekomma på unga granplantor, isynnerhet i toppen, och få namn af granäpplen, genom hvilkas bildning de unga träden utmattas och aftyna.

Barrlind (*Taxus baccata*), eljest idegran kallad, ett ganska vackert träd; men som likväl sällan förekommer i vårt land. Det tyckes företrädesvis tillhöra vissa kusttrakter, såsom Bohus län, hvar-est trädet kallas *Ba-lind*, såsom någre menat till minne af guden Balder, åt hvilken trädet varit helgadt. Der barrlinden växer, försummar icke allmogen, att vid högtidliga tillfällen pryda stugorna med qvistar deraf.

Barsebäck, en socken, jemte Hosterup, belägen i Harjagers kontrakt och härad, Lunds stift och Malmöhus län, 2 mil S.S.O. från Landskrona, invid hafvet. Socknen hör till 2 kl. konsist. och är alternativt patronelt, i hvilket senare fall rättigheten att tillsätta pastor tillhör ägaren af Barsebäck. Den består af 27 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 865 invånare. Dess areala vidd innefattar 2,546 tunnland, hvaraf blott 2 äro sjöar och kärr. Adr. Landskrona.

Barthelemy, *Srt.*, en ö, afträdades af Frankrike till Sverige, genom traktaten i Versailles af d. 1 Juli 1784. Den var ett vederlag för den nederlagsfrihet Svenska regeringen beviljade för Franska varor i Göteborg. Under kontinentalsystemets tid gaf ön, såsom en frihamn, en betydlig tullintäkt. Regeringen begärde då att få ensam öfvertaga dess förvaltning, hvilket ständerna medgäfv, under förbehåll, att den möjliga bristen i dess inkomster ej skulle betunga Svenska statsverket. Sedermera, då brist verkligen yppade sig, har regeringen sökt blifva af med ön; men hvilket först år 1845 så vida medgafs, att den skulle få föryttras till någon fremmande magt och intilldess ställas under Svenska statens drätselverk. Rikets ständer anslogo vid sista riksdagen 16,500 R:dr till betalande af utgifter, som ej betäckas af öns inkomster.

Barths-orden, en i Sverige fordom stiftad orden, hvarom se: *Wadstena Stifts-orden*.

Basatömer, *Olaus*, biskop i Strengnäs, samt, ifrån år 1221 till sin död d. 29 Mars 1234, erkebiskop i Upsala. Sitt tillnamn tros han hafva fått af den kraftfullhet, hvarmed han försvarade sin och kyrkans rätt mot "Bassarne", de mäktige och betydande i landet. Han anses hafva varit af Bondesläkten och i skyldskap med konungahuset. Icke desto mindre skall han ej hafva varit särdeles trogen mot konung Erik Läspe, utan en anhängare af Knut Johansson, hvars nederlag och död i slaget i Sparsätra så grämde erkebiskopen, att han själf afled straxt derefter.

Baskemölle, ett fiskeläge mellan Skivarp och Cimbritshamn i Skåne, hvarest fångas torsk, ål och tobis.

Basewitz, *Ulrik Carl, von*, född i Meklenburg, blef år 1711 öfverste i Svensk tjänst, utmärkte sig vid flera tillfällen, särdeles i slaget vid Gadebusch, blef 1715 generalmajor och stupade samma år d. 4 Nov. i träffningen vid Stresow på Rügen. — En annan **Basewitz** omtalas något senare, såsom Hanoversk Minister i Stockholm och en afsvuren fiende till Görtz. Han blef äfven hertigens af Holstein ombud och sökte på allt sätt verka till hans förmån vid thronföljden, men hvilket likväl ej lyckades.

Bathori, *Steffan*, konung i Polen, från 1576 till sin död 1586, omtalas i Svenska historien såsom Johan III:s bundsförvandt, vid deras gemensamma krig mot Ryssland. Han härstammade från den furstliga Bathori-ätten i Siebenbürgen.

Bauck, *Wilhelm*, har komponerat åtskilliga fortepiano-sonater och omtyckta sångstycken, är känd såsom Aftonbladets musik-recensent, under signaturen —u—. B:s recensioner utmärka sig genom en varm förkärlek för klassisk musik, och hans uppfattning är oftast genialisk. Född 1808, d. 13 Dec., i Göteborg.

Baudvildur, en utmärkt skön och tapper sköldmål, dotter till konung Nidud eller Nidung.

Baumgarten, *Nils Kristoffer*, en gammal Carolin, som följde Carl XII under alla hans krig, från landstigningen på Seland år 1700, då han redan i tvenne år varit hans drabant, till Narwa, Düna, Clissow, Thorn, Lemberg, Frauenstadt, Holofzin, der han blef illa sårad, Pultava, der två hästar blefvo för honom undanskjutne, till Bender, der han deltog i kalabaliken, till Stralsund och till Stresow, der han lemnade konungen sin häst, sedan Carl förlorat sin egen. Han hade blifvit adlad 1712 och 1716 öfverste för adelsfanan, hvilken han anförde 1718, under fälttåget mot Norge. Född 1667, död 1727.

Baumnauer, *Bernhard*, rådsherre i Lybeck, och, jemte Herman Plönnies, anförare för den flotta denna stad skickade till undsättning åt Gustaf I, vid hans företag mot Christiern.

Bautastenar, bötastenar, bötahällar, så kallas de uppresta stenar af 1 till 6 alnars höjd, hvilka våra förfäder reste till åminnelse efter aflidne. De finnas i vårt land till ett ganska stort antal, och förekomma någon gång i flockar, af flera 100 i hvarje, samt anses då utmärka gamla valplatser, såsom på Brävalla hed. Högst sällan finnas graflemningar under bautastenar. Att några likartade minnesmärken, särdeles då de äro enstaka eller 2 å 3 tillsammans och af betydligare höjd, utvisa ställen der våra förfäder förehade andaktsöfningar, är ganska sannolikt, och vitsordas af mångfaldiga sägner. Stundom finna vi bautastenar resta på åttehöggar. En sådan ses på den så kallade konung Niords hög i Upland, och på den så kallade Svidurs hög i Westmanland. De största bautastenar i Sverige förekomma i Dahlsland och Bohus län.

Bautil. Detta mer beryktade än berömda arbete, innefattande en samling af i träd skurna teckningar, utaf ett anseeligt antal Svenska runstenar, uppgående till icke mindre än 1,173,

utgafs, till följd af rikets ständers anmälan hos konungen, år 1747 af Johan Göransson. Arbetet är tryckt in folio, och icke särdeles sällsynt. Författaren började arbetet efter en utförlig plan, hvilket ses af de tvenne profarken vid slutet; men denna plan måste öfvergifvas, då författaren sjelf nödgades bestrida tryckningskostnaden. — Man har på senare tider anmärkt mot detta verk, dels att der uti intagne run-inskrifter till en stor del afvika från dem å sjelfva runstenarne, dels att de uppgifna ställena för stenarne till en stor del äro origtiga, dels äfven att run-inskrifter blifvit i boken intagne, som bevisligen aldrig funnits, m. m. Emellertid visar företeelsen af detta verk, om hvars utgifvande till och med rikets ständer synes angelägne, en god vilja. — Sverige äger af alla Nordiska länder de flesta och dertill de mest klassiska runstenar, och ett verk öfver desamma, efter nutidens förmåga, skulle ofelbart gagna vetenskapen och hedra nationen.

Bazar, den Österländska benämningen på en marknadsplats, vanligtvis inständig och under tak. Man har sedermera i flera Europeiska städer härmat detta bruk, och Stockholm har åtskilliga sådana, hvaraf likväl blott en egentligen bär detta namn, nemligen en år 1840 vid Nya Bron uppförd rad af handelsbodar, mot hvilken man med skäl anmärkt, att den borttager utsigten af slottet, och snarare vanpryder än pryder platsen. För det bolag, som byggt densamma, lærer den dock vara ganska vinstgivande.

Beata-Christina eller Latorps alunbruk, beläget $1\frac{3}{4}$ mil från Örebro, $\frac{3}{8}$ mil från Garphytte jernbruk. Här äro vanligen 20 pansor i gång; men intressenterne hafva privilegium på dubbla antalet. Alunskiffern, som äfven tjenar till bränsle, finnes invid verket och synes vara outtömlig. Endast vid detta alunverk har man tillverkat alun, som i godhet liknar den Romerska samt öfverträffar annan alun i riket. Tillverkningen uppgår vanligen till 2000 tunnor. Ett anseeligt antal arbetare njuta här sitt uppehälle och staten har betydlig inkomst af detta verk. Fordom var här ett silfververk, hvilket nedlades år 1640. Silfvergrufvan ligger på Hjulåsen, eller den högsta bergsrygg, som sträcker sig här förbi och är en gren af Seveberget. Den innesluter på detta ställe Leke, Nora och Lindes bergslager. Sedan man kommit upp på höjden far man öfver en sjö till grufvan, hvilken har flere besynnerliga hål och grottor, hvarom vatron alstrat många sagor.

Beateberg, annex under Bellefors, är beläget i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, $3\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Mariestad, vid Wiken. Annexets areal utgör 9,674 tunnland, hvaraf 1,375 äro sjöar och kärr, och har 876 invånare. Hemmantalet finnes upptaget jemte Bellefors. Adr. Mariestad. Kyrkan är byggd af träd. Rya kapell, såsom detta annex fordom kallades, skall varit byggt vid vägen och flyttades sedan till Ryholms säteri i slutet af 1600-talet. År 1758 flyttades det $\frac{1}{4}$ mil längre i öster, till frälsehemmanet Bolet. Benämningen af kapell bortlades och kyrkan kalla-

des Beateberg, efter grefvinnan Lagerberg, född friherrinna Beata Sparre.

Beatrix, dotter till kurfursten af Brandenburg och år 1356 förmäld med Erik XII, Magni Smekson och medregent. Afled tillika med sin gemål och tvenne små barn, år 1359, enligt somliga uppgifter förgifven af sin svärmoder Blanka; men, enligt andra och trovärdigare, borttryckt af en smittesam sjukdom.

Bebreftva utmärkte fordom en åtgärd, hvarigenom någon, medelst laglig handling, stadfästade något. Sålunda förekommer uttrycket t. ex. i rimkrönikan.

Beccasim, *dubbel*, (*Scolopax major*), en till vadarnes 4:de familj hörande fogel af $11\frac{1}{2}$ tums längd, med svart hufvudfläck eller hufva, och ett längs midten gående blekt, rostgult streck, bröst och mage beströdda med bruna fläckar och vågor. Den förekommer om sommaren i kärr och mossar, samt på större sumpiga ängar och gräsbeväxta flodstränder, från Skåne till Lappland, och anländer i slutet af April samt flyttar i Augusti eller September. Den lefver af insekter, maskar samt flere vattenväxter, leker i Maj och spelar då nästan med lika låte som tjädern; men är alltid stum vid uppflygandet. Honan lägger vanligen fyra päronformiga, blekt olivgröna, svartfläckiga ägg, på en tufva i en mosse eller sumpig äng. Fogeln jagas om våren och isynnerhet om hösten, under sträcktiden, med rapphönshund, för hvilken den trycker hårdt och ej flyger långt. Köttet är ytterst läckert och fogeln om hösten så fet, att skinnets stundom spricker, då den dödsdjuten nedfaller till marken.

Beck är ett fast brännharts, som utgör den icke flygtiga beståndsdelen i tjära, och erhålles genom dennas inkokning, hvarvid den flytande delen afskiljes i form af *beckolja*, hvilken kan särskildt tillgodogöras. Den bästa sorten beck får namn af kronbeck och det utgör en ganska betydlig exportartikel, hvaraf utförseln årligen uppgår till omkring 3,000 tunnor.

Beckaskog, en mil från Christianstad, har af äldre varit ett rikt och välbyggt kloster för munkar af Bernhardiner-orden. Det hitflyttades år 1165, från fordnä staden Wä, af erkebiskop Andreas (den spetälske), hvilken år 1223 tog sitt residens på Ifvö, utvidgade anseeligt klostrets område, gaf munkarne vidsträckt privilegier, och blef derföre räknad bland helgonen. Under abboterna njöto munkarne en oafbruten vällefnaid intill år 1537, då Beckaskog, med underlydande lägenheter, indrogs till kronan af konung Christian III, hvilken år 1538 gaf det åt Gert Ulfstrand, med skyldighet att försörja munkarne och underhålla 4 ryttare. — Den siste ägaren var Ove Ramel, som af politiska skäl blef förlustig alla sina egendomar i Sverige, hvarpå Beckaskog indrogs till kronan och år 1680 indeltes till öfverste-boställe vid södra Skånska kavalleri-regementet. Beckaskog är nu anslaget till lön åt general-befälhafvaren i Skåne. Till egendomen, hvilken äger ett betydligt utsäde och godt höbol, höra 22 arbetshemman,

samt 56 s. k. gatehus och torp. Alltsedan reduktionen 1680 har Beckaskog, som förut ägde jus patronatus till Ifvö, hört till Kiaby församling, och betalar nu årligen till pastorn på Ifvö helgonskyld, 8 tunnor, enligt en gammal dom, förvarad bland kyrkans handlingar. År 1805 d. 3 Okt. blef en subsidie-traktat med England här afslutad.

Becker, Carl Johan, von, possessionat, med lagmans titel, känd genom en samling smärre poemer, samt åtskilliga af Svenska Akademien belönta skaldestycken, särdeles ett till Gustaf III:s ära, hvilket fick dess stora pris. De utmärka sig genom ett rent språk, men ingen djerf fantasi eller hög flygt. Född 1775, död på sin egendom Traneberg i Westergöthland, d. 25 Juni 1831.

Beckfries, Joakim, hofrättsråd, landshöfding i Kronobergs län och 1769 riksråd, var en ibland dem, hvilka, i Maj månad 1772, gingo ur riksrådet, men som Gustaf III, dagen efter revolutionen åter inkallade dit. Att han åtnjöt konungens förtroende kan synas deraf, att han använde honom i flere värf och upphöjde honom i grefligt stånd, en utmärkelse, hvarmed Gustaf III icke slösade; emedan under hela hans regeringstid icke mer än tio grefve-diplom bortgäfvos. Född 1722, död 1797.

Beckholmen eller Tjärhofvet, en liten holme, af ungefär 350 alnars längd och 270 alnars bredd, genom ett smalt sund skild från Stockholms Djurgård, af regeringen öfverlemnad åt Stockholms stad, till upplag af beck och tjära, hvaraf ungefär 30,000 tunnor der kunna inrymmas. — Här ihjälstack, uti en duell, hofjunkaren E. v. Saltz riksrådet grefve Erik Oxenstjernas hofjunkare Johan Ikorn. v. Saltz blef derföre, enligt Svea hofrätts dom, år 1650 d. 30 Aug., arkebuserad, oakadt hans i Liffland varande slägtingar, i anseende till den hungersnöd, som då var i Sverige, erbjödo till frälsning af hans lif 5000 tunnor spannmål; men som Ikorn var slägt med några af de betydligare riksdagsmännen, hvilka torde haft mera afseende på hämnd än på den tillbudna spannmålshjelpen, så gjorde presterne Drottning Christina häraf ett samvetsmål, så att hon fastställde Hofrättens dom; men sedan det blef bekant, att Ikorn, på ett mindre redligt sätt, skildt v. Saltz från dess fastmål, hvilket varit orsaken till duellen, så oroade det drottningen, och v. Saltz erhöll nåd på exekutionsdagen. Då Ikorns anhörige blefvo underrättade härom, påskyndade de v. Saltz's afrittning, hvilken ej verkställdes på det utsatta stället utom tullen, utan på barnhusgården.

Beckjord är en svart, starkt lerhaltig jordart, med glänsande punkter i brottet, hvilken förekommer i Skåne, isynnerhet omkring Malmö och är utmärkt frukthar.

Beckman, Erik, kontraktsprost och kyrkoherde i Knutby och Faringe församlingar i Upland, en skicklig och nitisk kyrkolärare, sjelf efterdömet för de läror han föredrog, och känd genom några theologiska skrifter. Född 1701, död 1749.

Beckman, Johan Wilhelm, född i Wexiö stift år 1792, komminister i Clara församling i Stockholm sedan 1824, har utgifvit en samling, dels prosaiska, dels poetiska uppsatser, under titel: *Minnen af lediga Stunder*. Har för närvarande under pressen en *Svensk Psalm-historia*, hvartill han erhållit statsanslag.

Beckrö, stenöring, stenbit, forell (*Salmo fario*), ett till de mjukfeniga benfiskarne hörande fiskslag af laxsläktet. Den vistas i floder och bäckar, isynnerhet med stenig botten och stark ström, från Skåne ända upp till de nordligaste landskaperna, likväl aldrig i fjälltrakterna; är 6 till 8 tum lång, med spetsigt hufvud och liten mun, hvit under buken, men för öfrigt öfver hela kroppen besprängd med gula, svartaktiga och purpuröda fläckar. Den leker i September och fångas så väl med nät och i mjärdar, som med krok, helst på rätt kräftkött, och då antingen vid regnväder eller i starkt solsken. Köttet är hvitt och smakligt.

Beddinge, Lilla, annex till Kellstorp, är beläget i Wemmenhögsk kontrakt af Lunds stift, 2 $\frac{3}{4}$ mil V. från Ystad. Det består af 13 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 595 invånare. Dess areal utgör 2,106 tunn. af hvilka 4 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Bedolre, Jean de, agent i Lissabon, riddare af Wasa- och Nordstjerne-orden, död d. 30 Dec. 1800, två dagar efter sedan han fyllt 72 år, härstammade från en Fransysk protestantisk släkt, hvilken, för att undgå religions förföljelser, nödgats lemna sitt fädernesland, hade från början egnat sig åt handeln, men utmärkte sig mycket genom kunskaper och insigter, att han utsågs till generalkonsul i Portugal och sedan till agent. Här förvärfvade han sig i hög grad den namnkunnige Pombals uppmärksamhet och aktning, samt bidrog till utvidgande af Sveriges handelsförbindelser med Portugal. Han adlades — ätten utgick med honom — utnämndes till öfverceremonimästare, pryddes med ordnar och fick titel af landshöfding, utmärkelser, som på den tiden verkligen betydde något, helst då de tillföll en person, hvilken ej, genom sin börd och sina släktförhållanden, syntes liksom född dertill.

Beeth, Ambern, en af Carl XII:s krigare tillfångatagen såsom kornett vid Pultava, återkom först efter fredsslutet till fäderneslandet, der han gifte sig med en kyrkokamrerare Fallkmans enka, med hvilken han fick säteriet Ramsjöholm i Jönköpings län, som Fallkman tillhandlat sig i assessor Ehrencronas namn, då han, såsom ofrälse, ej kunde göra det i sitt eget. Beeth, befördrad till ryttmästare och sedan till major, var äfven ofrälse; men erhöll af konung Fredrik resolution på frälsemannafrihet och löfte om adelskap, i händelse några sådana komme att utfärdas vid nästföljande riksdag. Detta skedde icke, och som Beeth icke hade några barn, testamenterade han, år 1748, säteriet åt sin broder, vice presidenten i Götha hofrätt Gudmund Adlerbeth, hvilken, såsom assessor, blifvit, jemte den yngre brodern, löjtnanten Samuel, år 1720 adlade under namnet *Adlerbeth*.

Begrafning. Sättet att begravva de döda har, under olika tidevarf, undergått flera förändringar inom vårt fädernesland. Sveriges första inbyggare, hvilkas gudstjänst var temligen ren och oförfalskad, begrofv sina lik i stora grifter under stenrör, hvilka sedan kallades *Kummel*. Ifrån första inflyttningen i Sverige bör man således räkna *Kummel-åldern*, hvilken påstod till dess Oden begynte låta bränna de döda och förvara askan i käril, de der nedsattes i jorden, och härmed börjades *Bränne-åldern*. Då Yngve Frej dog, brändes icke hans lik, utan sattes i en stor hög. Sedärmer tog sättet att jordfästa de döda smänningom öfverhand, så att man ifrån år 610 kan räkna bränne-ålderns slut och *Hög-ålderns* början. Samma bruk bibehölls vid kristendomens införande; emedan det öfverensstämde med de första kristnas sedvana. — Ättehögarna blefv icke genast ogiljade, då kristna läran begynte predikas härstädes. Ännu år 1070, och långt senare, brukades dessa till de dödas begrafning, likaså väl som kyrkogårdar; men slutligen utdömdes de förra. Om kyrkogårdar yttrade Carl IX: "kyrkogården skall ingom förvägras, som döder är, på det ej den påfviska falska religion måtte styrkas, som aktar kyrkogården för heligare jord, än annan. Dock skall efter dem, som i kyrkogården begravas, gifvas något till kyrkan, till att hålla de hus vid magt, der Guds ord skall predikas och sakramentet utdelas." — Härvid torde ock böra nämnas de rörelser, hvilka tilldrogo sig i Sverige 1710, i anledning af detta ämne. Öfverheten befallte, att de, som dogo i pesten, skulle, till förekommande af smittosamma sjukdomar, icke begravas i kyrkor eller på kyrkogårdar, utan på andra särskilda ställen. En del af presterskapet ställde sig ej sådant till efterrättelse, utan utlät sig obetänksamt häröfver, både i predikningar och andra offentliga sammankomster. Kongl. senaten befallte därför, år 1711, att konsistorierne skulle förhålla presterskapet detta ofog, samt att de på intet sätt skulle understå sig hvarken att göra eller tala emot sådana till den allmänna välfärdens bästa utfärdade förordningar, &c. &c. I anledning häraf aflät biskop Jesper Svedberg, d. 1 Febr. år 1711, en skrifvelse till presterskapet i Skara stift, deri han, bland annat, yttrade: "lärarne borde förtaga menige man den tanken, att kyrkogården hade uti sig en sådan helighet, att den, som icke der blef begravnen, skulle sakna något till sin heder och salighet. De dödas ben voro långt bättre behållna på andra ställen, än i kyrkor och kyrkogårdar. Hvarest de ock lågo, skulle de alla på en gång uppstå." Denna skrifvelse upplästes på predikstolarne i hela riket; men bidrog ej att ställa menigheten tillfreds, hvilket först lyckades småningom, genom allvarligare anstalter. — År 1642 anhöll presterskapet, att i kyrkorna inga grafkor måtte intagas, utan biskopens, kyrkoherdens och församlingens vetskap och tillstånd. Drottning Christina kunde väl ej alldeles ogilla detta förslag; men ansåg menligt, att minska den rättighet, som medföljde *jus patronatus*; slutligen blef

detta bruk likväl till en del inskränkt. I påfviska tiden vigdes grafvarne af presten, förrän liket nedsattes; men detta afskaffades på Upsala möte 1593. "Ty sådant", sade preses, "härflöt utaf presternas egen nytta, och skedde allenast för deras fördel skull." År 1528 befallte konung Gustaf I, att alla slagsmål på kyrkogårdar skulle komma under namn af edsöre. Fordom fick man ej heller taga med våld från kyrkogård den, som flytt dit för frid skull. — Den förste, som i Sverige begrofs på evangeliskt sätt, var en smed i Örebro, vid namn Peder Olofsson. Hans tvenne söner Olaus och Laurentius Petri bestyrde derom 1520, då de, efter hemkomsten från Tyskland, bortvisade munkarne, som ville förrätta jordfästningen med Latinsk messa, vigvatten samt andra katolska bruk. År 1731 förordnades, att i städerna inga andra skulle brukas till att bortbära liken, än vissa af magistraten dertill förordnade personer, med undantag likväl för de fattige, hvilka fingo bäras af andra. Vid de förnämares jordfärd tilläts, utom de nyssnämnde, som gingo under bären, den dödas vänner att bära bårklädet på sidorna. Detta förordnande blef år 1732 sålunda förklaradt, att den som sådant åstundar, må, till sina dödas bortbärande, betjena sig af dem, som varit den dödas vänner, bekanta eller underhafvande, blott ej något traktamente eller någon annan gäfv och omkostnad dervid kommer i fråga. Men när den dödas bekanta få gå på sidorna och bära bårklädet, få inga andra brukas under bären, till att bära liket, än de af magistraten förordnade. Man erkände år 1668, såsom en gammal och loflig plägsed, att de kristnas lik blefvo under sjungande af psalmer, burna till sina grafställen. Dertill fick, vid adeliga begrafningar, brukas den församlings skola, der begrafningen skedde, eller den näst derintill belägna, samt ordinarie stadsprester, hvilka skulle förrätta den vanliga sången, så väl på gatan, som inom kyrkan i koret. På landet fingo högst 10 à 12 personer kallas härtill. År 1686 blef sången ifrån begrafningshuset till kyrkan förbuden på landsbygden. Nu möter presten likprocessionen vid kyrkoporten då ringningen upphör, hvarest en begrafningspsalm afsjunges, tills liket blifvit nedsatt i grafven. Några begärde år 1712, att få hålla vokal- och instrumentalmusik under begrafningen; men sådant blef då af öfverheten afslaget. År 1720 var man ännu så vidskeplig, att de, som dogo i barnsäng, skulle först bäras in i kyrkan, innan de begrafdes på kyrkogården. Man inbillade sig förmodligen, att sådana qvinnor skulle, på detta sätt, få hålla sin kyrkogång, och icke läggas i grafven såsom ore. Biskopen i Wexjö, David Lund, ifrade häremot på det högst i sitt stift. — Som det syntes lända till gudaktighetens befrämjande, att begrafningar skedde på sön- och helgdagar, så behölls denna sed en lång tid. Men år 1655 blefvo begrafningar på söndagar förbjudna i städerna. År 1688 upphäffdes åter detta förbud. Nattetid, eller sent på aftonen, får intet lik jordas. Alla slags begrafningar skola anställas

om dagen, och i rättan tid, så att ingen, ehö den vara må, får begrafva sina döda på annat sätt, än att begrafnings-gudstjensten är förbi, förrän mörkt blifver (Kongl. Resolution på presterskapets besvär 1719, §. 3). — Öfverheten sökte förmå rikets undersåter, att bortlägga öfverflöd vid begrafningar, och föreslog, att man i stället skulle göra någon berömlig gåfva till kyrkor, skolor och hospitaler. Redan år 1635 klagade man öfver yppighet vid sådana tillfällen, hvilken klagan sedermera ofta förnyades. Ifrån år 1644 till 1669 utfärdades mot detta öfverflöd åtskilliga kongl. stadgar, hvilka år 1686 bekräftades af kyrkolagen. Med ringningar gjorde man sig i förra tider mycken kostnad; men år 1664 tillstoddes hvarken ridderskap, prester eller borgare flera, än fyra ringningar, nemligen den första, som kallades sjärlingning, den andra, dagen före begrafningen, den tredje, när begrafningen skedde, och den fjerdde, då liket var jordsatt; med förbehåll att alla dessa ringningar icke förlängdes öfver en half timma. Den andra ringningen är numera aflagd. — I anseende till åtskilliga orsaker är stundom stor skiljaktighet vid begrafnings-förrättningarne, så att begrafningarne kunna anses vara af 3 slag, nemligen: *arlig, tyst och neslig* begrafning. 1) *Ärlig*, kristlig, vanlig och högtidlig begrafning förrättas under anförande af prest, som dervid handlar efter föreskriften i IX kap. af kyrko-handboken. En sådan förunnas åt hvar och en, emot hvars lefverne ej något menligt förekommit, äfvensom den, som finnes liggande död, utan att kunnigt är, på hvad sätt han omkommit. 2) *Tyst* begrafning (begrafning i tysthet) sker utan några högtidligheter, och utan åtföljande procession, allenast i närvaro af dem, som dervid hafva något att uträtta. Ritualen vid sådana begrafningar består deri, att presten, sedan liket är nedsänkt i grafven, kastar mull deröfver, hvarefter läses Fader vår och den vanliga välsignelsen. Sådana begrafningar förrättas för nyfödda barn, som ej fått döpseln; sådana, som i raseri, hufvudsvaghet eller annan vända afhändt sig lifvet; sådana, som omkommit genom nesligt öfverdåd, t. ex. för mycket brännvinnsupande, samt delinqventer och andra, hvilkas kroppar blifvit nyttjade å anatomisalar. 3) *Neslig* begrafning verkställes af skarprättaren, hvilken nedgräver den döda kroppen i skogen eller galgbacken. Ingen tacksägelse afsäges vid sådant döds-mål, och ingen prest medföljer liket. Sådan begrafning sker efter: själfspilling, efter den, som undergått dödsstraff för grofva missgerningar, efter den, som tillstått sådana gerningar och i fängelse dött, samt duellanter. En mindre art neslig begrafning är, då någon lägges afsides å kyrkogård, hvarevid icke heller prest officierar, eller någon religions-akt förrättas. Sådan begrafning äger rum, då någon finnes ligga död och ingen vet huru han omkommit, men känt är, att han fördt ett ogudaktigt lefverne; om tvenne dräpa hvarandra i brådskillnad; om mördare eller tjuv dör i fängelse, utan att missgerningen är bekänd, samt för barn, som födas af oäkta säng och mördas.

Behmer, Daniel, förut Behm, informator för Axel Oxenstjernas son Erik. Genom dennes inflytande och egna förtjenster förmögen och befördrad, blef han hofråd, ledamot i justitie-revisions-verket och dess preses i hofkanslerens frånvaro. Berömmes som en nitisk embetsman, och har gjort sig känd genom sitt loftal öfver Johan Banér samt åtskilliga disputationer. Adlad. Född 1611, död 1670.

Behm, Adam, född i Sachsen och inkallad af Carl XI, var miniaturmålare i den aldraminsta generationen, hvilken beskrifning gäller både hans verk och hans person. Han var nemligen dverg, och skall icke hafva varit mer än 35 tum lång. Hans arbeten voro för det mesta beräknade att sättas i ringar och dosor, men ansågos på sin tid af högt värde. Man känner hvarken hans födelse- eller dödsår.

Beigvyr, (mythol.), förut upptagen under namnet Bejgvir. Han var kock hos Frej och densamme som hos Ägir tillredde maten, då denne gaf det namokunniga gästabudet åt gudarne, hvarest Loke smådade hela församlingen, blef gripen af Asarne och af dem straffad för det han förorsakat Balders död. Loke smådade äfven Beigvyr, för det han var så liten till växten.

Beijer, Johan von, född i Berlin, gick i Svensk tjänst, och anställdes af Axel Oxenstjerna i dess kansli, blef sedan sekreterare i kommers-kollegium, rikspostmästare och slutligen öfver-postdirektör. Född 1606, död 1669. Har utgifvit flere poetiska skrifter, hvaribland ett större poem: *Konsten att älska*.

Beiter och Heiter, Gores söner, sam-konungar i Sverige, höra till den halft historiska, halft sagolika Fornjoterska perioden. De förde flera krig mot sina anförvänder, Nores efterkommande, hvilka innehade Norrige. Isynnerhet utmärkte sig Beiter i detta hänseende. Sålunda lät han, för att gäcka den emellan fäderne afslutade traktaten, draga sitt fartyg Ellida öfver land, hvarvid han sjelf satt vid styret, och blef derigenom herre öfver ett stycke land inom Norrska gränsen. Ifrån Heiter säges den namokunnige Gänge-Rolf, förste hertigen af Normandie, hafva härstammat i rätt nedstigande led. Breiter åter var fader åt Gylfe.

Bejby borg i Tillberga socken af Westmanland. Af denna borg finnas ännu lemningar i socknens norra kant, på Bejby ägor, midt emot Gulbo borg i Sevala socken. Den är uppförd af ofantliga stenmassor, och omgifven med ringmur. Man förmodar, att den, äfvensom Gulbo borg, blifvit begagnad under oroligheterna i konung Erik XI:s tid, år 1230, i konung Albrekts tid, år 1365, samt i fejderna emellan riksmarsken Carl Knutsson och riksdrotset Christian Nilsson Wase, hvilken hade Simtuna och Torstuna härader till län, och slutligen blef tillfångatagen på sin gård Räfvelsta i Altuna socken år 1439.

Bejer, Christian och Johan, voro i Norrland och Österbotten bekanta emellan 1690 och 1725, såsom orgelbyggare, särdeles i Boldnäs, Brahestad, Gamla Carleby, Uleå, m. fl. städer.

Beljud, en af de tolf berserkar, eller kämpar, som konung Rolf Krake sände sin stjuftader, konung Adil, till undsättning.

Bélanger, Louis, född Fransman, en utmärkt landskapsmålare, som i slutet af 1790-talet kom till Stockholm och der dog år 1816. Var isynnerhet lycklig i sina laverade landskap, hvilka äro utförda med en djerf pensel och en skicklig anordning af dagrar och skuggor.

Beldeg, den tredje af Odens söner, den han, under sitt tåg till Norden, säges hafva insatt till konung i Vestra Sachsländ eller Westfalen.

Beldenacke eller **Bellenack**, **Jöns** (Johannes Andreæ), född på Jutland, konung Johan II:s sekreterare, och genom hans förord biskop på Fyen, följde Christiern II till Stockholm, var en af hans förtrognaste rådgifvare, samt fick af honom fullmakt på Strengnäs stift, hvars biskop fallit i Stockholms blodbad. Det är emellertid ovisst, huruvida han någonsin tillträdde embetet; ty efter Christierns förjagande fann Beldenacke icke rådligt att kvarstanna, utan flydde ur landet. Hans vidare öden äro obekanta.

Belje, (mythol.), en jätte, hvilken Frej, i en tvekamp, dödade med ett hjorthorn. Frej kallades derföre Beljes bane och Beljes fiende.

Bellefors, en socken, jemte Ekeskog och Beateberg, belägen i norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, Wadsbo härad och Skaraborgs län, 2 $\frac{1}{2}$ mil S.O. från Mariestad, samt $\frac{1}{4}$ mil från Götha kanal. Jemte annexet Beateberg består socknen af 30 $\frac{1}{2}$ mtl. Ensam har den en areal af 9,442 tunnland, hvaraf 800 äro sjöar och kärr, och invånarnes antal uppgår till 733 personer. Socken hör till 2 kl. konsist. Adr. Mariestad. — Kyrkan skall förr betat Hannekulla. Den är uråldrig, belägen vid ån Tidan, på en med berg och sten omgifven kulle. Här är en vexelundervisningsskola inrättad af en baron Sture. Ett gammalt fäste, fordom benämndt Mycklingborg, har legat på Myckeltorps ägor i denna socken.

Belle-vue. Såsom många utländska städer hafva sitt Belvedere eller Belle-vue, något ställe hvarifrån man äger en särdeles hänförande utsigt, så har Stockholm äfven ett med detta namn, en malmgård, förut kallad *Lögheboda*, innefattande landtudden emellan Norr- och Roslags-tullarna, vid stranden af Brunnsviken. Hof-intendenten Pasch började först dess försköning, hvilken sedermera fullföljdes af öfverståthållaren, baron Carl Sparre, hvilken gaf stället sitt nuvarande namn. Det är likväl mindre utmärkt genom någon storartad utsigt från dess höjder, än genom sjelfva sin vackra belägenhet. Gustaf III inköpte det, och det har alltsedan tillhört kronan.

Bellichius, Laurentius Thoreri, kyrkoherde i Mariestad, blef, vid 74 års ålder, utnämnd till biskop i Göteborg, der han dog d. 1 Jan. 1678, i en ålder af 80 år.

Bellinus, Olof Stephansson, antog namnet Bellinus af sin födelseort Bälänge i Upland, der fadren var kyrkoherde. Han blef Johan III:s hofpredikant, och, emedan han visade sig medgörlig för

införandet af lithurgien, befordrades han till biskop i Westerås, år 1589. Såsom väl anskrifven hos Sigismund, fick han det förtroendet, att, vid konungens kröning, sätta kronan på hans hufvud. År 1606 blef han likväl af konung Carl IX, på riksdagen i Örebro, anklagad för sin delaktighet i lithurgiens antagande, för det att han hållit Sigismunds parti och skrifvit till honom äreröriga bref om Carl, samt herbergerat den, såsom konungamördare, misstänkte Petrus Petrosa. Biskopen värdade sig med ed mot dessa beskyllningar, men blef icke desto mindre, d. 16 April, dömd från embetet. Sedan han likväl ödmjukat sig för den vredgade konungen och många fällt förböner för honom, samt den utnämnde efterträdaren, kyrkoherden i Mellösa, Nikolaus Petri, efter fjorton veckor afidit, återfick Bellinus sitt embete, hvilket han med beröm förvaldade till sin död, år 1618.

Bellman, Johan Arndt, son af skräddaren Martin Bellman, blef, för sin skicklighet i musiken, antagen vid Carl XI:s hofkapell; men trött vid denna för honom icke tillfredsställande sysselsättning, lemnade han sin befattning, för att med mera allvar egna sig åt studierna, dem han redan förut idkat. Han blef magister, företog en vidsträckt utländsk resa, och utnämndes derunder till eloqv. professor i Upsala. Dog år 1709, endast 35 år gammal. Han har utgifvit åtskilliga disputationer och tillfällighetstal. Genom sin tredje son, lagmannen Johan Arndt Bellman, blef han farfader åt skalden

Bellman, Carl Michaël. Hans lefnadsomständigheter äro få och obetydliga, liksom mängden af författares och kanske mer än de flestes. Han föddes i Stockholm d. 4 Febr. 1740 (efter nya stilen d. 15), röjde tidigt anlag för skaldekonst och författareskap, så att han, vid 17 års ålder, lät trycka en öfversättning af *Schweidnitz's* "Evangeliiska dödstankar", och skref senare åtskilliga poemer af allvarsam art, ett slags moralsatirer i tidens smak. Såsom brödyrke inträdde han i banken och vid tullverket; men gjorde der föga lycka, emedan hans kallelse var riktad åt ett helt annat håll, än embetsmanna- och affärslivet. Vid 25 års ålder förlorade han sina föräldrar, och nu syntes medvetandet af hans bestämmelse hafva fattat honom, eller rättare: hans bestämmelse uttog sin rätt, honom sjelf omedvetet. Han gjorde sig snart känd genom skaldestycken af det slag, som var hans sannskyldiga, och som beredt honom en odödlighet, hvilken ingen Svensk skald, och kanhända ingen skald i det nyare Europa, delar med honom. Gustaf III lärde känna honom, och tog vård om det enda han behöfde: hans lekamliga bergning. Han utnämndes till sekreterare i nummerlotteriet, der han likväl aldrig gjorde tjänst, utan afstod halfva lönen åt sin vikarie. Den andra hälften, 1,500 daler kopparmynt, svarande mot 1,000 R:dr Rgs efter nuvarande myntvärde, var hans behållning. Året derpå, 1776, erhöil han hofsekreterare titel. Detta var allt hvad Bellman undfick af den kongl. nåden, och allt hvad som i yttre måtto gjordes honom behöf. Konungens akt-

ning och beundran samt personliga umgänge var för honom af högre värde, och den sol som lifvade och värmden honom. Med Gustafs död nedgick den, och skalden kände bittert dödsfylan sprida sig öfver både hans fysiska och poetiska lif. Det senare hade redan någon tid varit i aftagande; det förra tynade småningom och slocknade d. 11 Febr. 1795. Hans enka, Lovisa Fredrika Grönlund, med hvilken han gifte sig år 1777, öfverlefde honom, och har sett den hyllning, som vederfarits den oförgätliges minne, då, genom en subskription af personer bland alla klasser, hans kolossala bröstbild upprestes på Djurgården och invigdes d. 26 Juli 1829, och denna dag har sedermera blifvit firad, som en årligen återkommande folkfest. Området af detta arbete nekar oss att lemna en karaktéristik af den genialiske naturmålaren, Sveriges ende improvisatör, och såsom improvisatör den störste af alla sådana, emedan hans sänger, frukter, icke af den djupsinniga betraktelsen och tankemödan, utan af ögonblickets ingivelse, af en inneboende naturkrafts oemotståndliga hänförelse, likväl icke, som nästan alla dylika alster, lånade sitt värde af ögonblicket, utan skola lefva genom seklerna. — Hans enda efterlevande son, sidenkramhandlaren **Adolf Bellman**, dog i Stockholm d. 30 Juli 1834, i en ålder af 53 år, på Manhem å Djurgården.

Bellö, annex under Ingatorp, beläget i södra Wedbo kontrakt af Linköpings stift, $2\frac{1}{2}$ mil S.O. från Eksjö, består af $18\frac{1}{4}$ mtl. och har 470 invånare. Af dess areal, 5,994 tunnland, äro 590 sjöar och kärr. Den nuvarande kyrkan grundlades år 1822, och invigdes 1828, af biskopen i Linköping, doktor M. Wallenberg. — Öster om kyrkan finnes en offerkälla. Adr. Eksjö.

Belåten. Till catholicismen hörde en mängd belåten i kyrkor och kloster. Äfven vårt lands helgedomar voro dermed rikeligen försedda, och väl tällda af presterskapet, som med dem dref ett slags ocker. Helgonabilder, så inrättade, att de syntes gråta, knäfalla, varna med fingren, m. m. voro icke sällsynta. Sådana finnas ännu i många gamla kyrkor. — En ibland de märkligare är riddar St. Göran uti Storkyrkan i Stockholm.

Bemedlings-kommissionen. Så kallas en i Stockholm, i slutet af förra århundradet, stiftad municipal-inrättning, hvilken för styrelsen öfver stadens militär- och båtsmans-kompanier.

Benberga, eller benskena, en del af forntidens rustningar, hvarmed benen bekläddes, för att skydda dem mot hugg och skott.

Bender, en stad i Moldau vid Dniester-floden, uti Svenska historien ryktbar genom Carl XII:s vistande på det närbelägna lustslottet Warnitz, då han sökte en fristad i Turkiet, efter slaget vid Pultava. Sedan freden i Bucharest, år 1812, tillhör denna stad Ryssland. Den uppbrändes år 1770 af Panin, hvilken då anförde Ryska hären, och har från den tiden aldrig återvunnit sin forna liflighet och sitt välstånd.

Bendjur utgöra djurrikets första hufvudafdelning, och bestå af blod, kött och ben, hvaraf antin-

gen det förra omsluter de senare, hvilka då få namn af skelett, eller tvertom, då benbetäckningen får namn af benskal. De indelas uti tvenne underafdelningar, nämligen ryggrads- eller vertebrerade och led- eller artikulerade djur.

Benedikta, konung Sverker II:s första gemål. Hon var dotter till Ebbe Sunesson af Knarretorp på Seland, och moder till en son, Thure, som blef stamfader för familjen Hack, jemte tvenne döttrar, Helena och Ingierd, begge nunnor, och den senare abbedissa i Wreta kloster.

Benedikt omtalas af sagan såsom en dotter till Magnus Ladulås, af honom insatt i ett kloster, hvarifrån hon befriades af en fremmande riddare, hvilken förde henne med sig till Norrige. Historien känner henne icke.

Benestad, annex till Öfraby, beläget i Ingelstads kontrakt af Lunds stift, 3 mil V. från Cimbritshamn och 1 mil N.N.O. från Ystad; består af $17\frac{1}{2}$ mtl. och har 566 invånare. Af dess areal, 3,101 tunnland, äro blott 20 tunnland sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Bengelört, bingel, bingelört, (*Mercurialis perennis*), en mångårig växt, som förekommer allmänt i skogslundar inom Skåne, Westergöthland, Blekinge, Halland, på Gottland och Öland; sällsyntare vid Motala-äns stränder i Östergöthland och i Södermanland. Den innehåller, såsom alla af samma familj, ett skarpt harts, samt derjemte en liten kvantitet blått färgämne, men är utan någon användbarhet. Fordom begagnades den i medicinen.

Bengt. Med detta namn finnas flera biskopar, utan släkt- eller tillnamn. 1:o. **Bengt**, biskop i Linköping, från år 1220 till år 1232, då han afsade sig embetet och lefde som enskildt person, till sin död år 1237. 2:o. **Bengt Larsson**, äfven biskop i Linköping, från 1436 till sin död år 1440. Han hade förut varit undersångmästare derstädes, och är bekant genom sin tvist med företrädarens släkt, hvilken vägrade att till biskopsstolen återställa de gårdar de fått pantsätta. Sorgen häröfver säges hafva lagt biskopen i grafven. 3:o. **Bengt den gode**, af Bondesläkten, biskop i Skara. Sitt ärofulla tillnamn fick han af sin gifmildhet, ej blott mot domkyrkan, hvilken han doterade och pryddes på mångfaldigt sätt, utan äfven mot andra kyrkor, mot studerande och fattiga, samt den skattdragande allmogen. Icke desto mindre säges han hafva lemnat efter sig mera penningar, dyrbarheter och kostbara kläder; än "tjugu hästar kunde dragas på godt slädföre." Han dog år 1190, i en hög ålder. 4:o. **Bengt den nnege**, likaledes biskop af Skara, från 1217 till 1230, då han afled. En motsats till den förre, tadlas han för sitt slöseri och de gårdar, hvarmed han betungade stiftet och de skattdragande. 5:o. **Bengt Tunason**, likaledes biskop i Skara, från 1317 till 1321; mycket nitisk om biskopsstolens utvidgande med nya gårdar och förlänningar. 6:o. **Bengt**, med spenamnet *Smekinus*, också biskop i Skara; beskrifves som lättsinnig och narraktig; lärar hafva dött år 1356. 7:o. **Bengt**, biskop i Åbo, men af en Svensk adelig släkt, valdes år 1322

och afled år 1338. Se vidare: *Germundi, Korp, Kamenius* och *Knutson*.

Bengt, son till Birger Jarl af Bjelbo, den fjerdde och yngste af sina bröder, år 1284 upphöjd till hertig af Finland. Hans böjelse hade likväl redan bestämt honom för det andeliga ståndet, så att han, år 1268, blef archidiaconus i Upsala och fyra år senare i Linköping. Då biskopsstolen i sistnämnde stift blef ledig, år 1286, valdes han till biskop, ett embete, som han innehade intill sin död. Han berömmes för sitt milda och fridälskande lynne, hvarpå han gaf ett hedrande bevis, då han erbjöd sina äldre bröder all sin egendom och sjelfva sitt hertigdöme, om detta kunde återställa den förlorade endräkten och broderskärleken. Född 1254, död 1291 i pesten.

Bengt af Ulfåsa, lagman i Östergötland, Birger Jarls broder, är bekant genom sitt giftermål med den sköna, men hvarken rika eller förnåma, *Sigrid den jagra*, hvilket förtröt hans mäktiga släkt. Sjelfva jarlen delade denna förtrytelse, och skickade, efter tidens sed, att tala genom gåfvor och sinnebilder, till honom en dyrbar kjortel eller kappa, hvars ena våd var af valmar, att utmärka hvilken opassande förbindelse han ingått. Till svar härpå återsände Bengt kjorteln med valmarsvåden höljd af guld och ädla stenar, således dyrbarare än de andra. Jarlen begaf sig nu till Ulfåsa, emotogs af Sigrid den fagra, och förtjustes så af hennes skönhet och intagande väsen, att han förklarade: "om min broder hade detta ogjordt, ville jag sjelf göra't!" — Fred och vänskap återställdes emellan bröderna.

Bengtsfejden. Så kallade man den fejd, som föranleddes af Bengt Algotssons fördrifvande, genom den unge konung Erik Magnusson, år 1356.

Bengtsheden, i Svärdsjö socken, $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan. År 1520 hitkom Gustaf Eriksson Wase under sin flykt. Man förmodar, att han tagit vägen hit öfver Hosjön, förbi Danholms, Carlborns och Syndborns byar, och derifrån öfver någon del af sjön Toftan, förbi Lumsviken, samt landsvägen till Bengtsheden, hvilken är belägen icke långt härifrån. Då han en afton kom till Åkersgården i Bengtshedsbyn, bade en bondhustru tilltalat honom: "ungkarl, gör mig några korfstickor, medan du har intet annat att göra." Gustaf svarade då: "inte kan jag göra er pölsepinnar, mor."

Bengt Smysvel, Sveriges jarl under konung Knut. Han var af Folkungaätten och far till sin konungs gemål, hvars namn likväl icke finnes uppgifvet i historien. Han lefde under andra hälften af 12:te århundradet.

Bengtsson, Thure Bjelke, Arvid och Jöns Oxenstjerna samt Ulf Sparre, rikets råd, jemte Greger Bengtsson och Sven, voro bland dem, hvilka, på eget bevåg, palmsöndagen 1388, förklarade Margaretha för rikets drottning.

Bennebo, (Öfre och Nedre), jernbruk i Karbännings socken af Westmanland. Har 2 härdar, 2 skepp:d 8 lisp:d 13 marker hammarskatt, 243 skepp:d 6 lisp:d smide, af eget tackjern; samt utskappar det på Stockholm. Ägare: S. v. Stocken-

ström och bergsmän. Bruksstämpeln: Ö. B. och N. B.

Bennet. En adelig, Skottsk ätt, hvilken, under drottning Christinas tid, inkom i riket genom **William Bennet**. Hans son, **Jakob**, blef Svensk adelsman år 1675, såsom belöning för dess 25-åriga berömvärda tjenst. Han var då major vid Åbo läns regemente. Hans son, **Wilhelm**, blef en af Carl XII:s utmärkte krigare, hade, kort efter slaget vid Klissow, den lyckan att rädda konungen, som blifvit anfallen af en öfverlägsen fiende; anförde avantgardet på taget till Lithauen år 1705, derunder han vid Indura slog Ryssarne, hvilka förlorade 2,000 man i döda och fängne, men hvarvid han sjelf blef illa sårad; åtföljde, efter slaget vid Pultava, konungen till Turkiet, skickades, jemte general Meijerfeldt, om hösten år 1709 i ett hemligt uppdrag till tsar Peter och sedermera till Sverige; deltog, såsom öfverstelöjtnant vid Uplands femmännings-regemente, i slaget vid Helsingborg, der han väsendtligen bidrog till segern, hvarföre Stenbock kallade honom: "en kärna af officer"; anförde år 1718 förtrupperna vid inbrottet i Norrige, blef 1728 landshöfding i Halland och 1737 i Malmö. Upphöjdes 1719 i friherrligt stånd. Död 1740, några och 60 år gammal.

Bennet, Carl Steffan, kammarherre, född 1800, har utmärkt sig såsom en lycklig landskapsmålare.

Benved, hårdved, try, trygg (*Lonicera xylostemon*), en omkring 4 fot hög buske med rakt uppstående grenar, som växer på skogsängar, i de mellersta och södra provinserna, men sällsynt i de nordligare ända upp till Westerbotten. Veden begagnas, i anseende till sin utmärkte hårdhet, till mindre slöjdarbeten.

Benzellus. En i Svenska kyrkans och lärdomens historia berömd släkt. Den härstammar från Bentseby i Luleå socken af Norrbotten, der nämndemannen Henrik Jakobsson hade en son, **Erik**, hvilken sedan han, 1658, börjat studera och beslutit gå den lärda vägen, först vid 34 års ålder valde den presterliga. Han var då redan hist. och filos. professor i Upsala. År 1687 blef han biskop i Strengnäs. Då han fick uppdrag att undervisa d. v. kronprinsen, sedan Carl XII, i theologi och kyrkohistoria, gaf detta honom anledning att författa ett sammandrag af kyrkohistorien. År 1700 utnämndes han till erkebiskop. Född d. 7 Dec. 1632, död d. 17 Febr. 1709. Af hans tretton barn blefvo fyra söner adlade (med namnet *Benzelstjerna*) och tre erkebiskopar. Den äldste af dem och af sönerne var:

Benzellus, Erik, en lärd och om lärdomen och litteraturen högt förtjent man, känd genom åtskilliga disputationer, kommentarier öfver Ulfilas och flera andra skrifter, afhandlingar i historien och antiqviteterna, utkast till Svenska folkets historia, bref till lärde män och tal vid särskilda tillfällen. Liksom fadren företog han en utländsk resa, hvarunder han gjorde personlig bekantskap med många lärde och akademiske lärare. Blef, efter återkomsten, bibliotekarie i Upsala, theologie pro-

fessor, biskop i Göteborg, derifrån flyttad till Linköping, samt, efter den yngre Steuchii död, utnämnd till erkebiskop år 1742, hvilket embete han likväl aldrig hann tillträda. Han befann sig nemligen då på riksdagen i Stockholm, reste sjuk derifrån hem till Linköping och afled derstädes följande året d. 23 Sept. 1743, i en ålder af 68 år. Hans enda egentliga förrättning som erkebiskop var drottning Ulrika Eleonoras jordfästning. Bland hans förtjenster må nämnas, att han var en af vetenskaps-societetens i Upsala stiftare år 1720. Led. af V. A.

Benzelius, Jakob, den förres yngre broder, en grundlig theolog, en redbar och allvarsam, men derjemte saktmodig, statsman. Anmärkningsvärdt nog hade han, oakadt både sina förtjenster och sina släktförhållanden, en tid att kämpa mot en trög lycka, så att han, efter sin utländska resa, sökte flera pastorafer innan han kunde erhålla något. Sedermera fick han deremot så mycket mindre skäl till en dylik klagan. Han blef nemligen theol. professor i Lund, biskop i Göteborg, och, efter sin äldre broders död, år 1744 hans efterträdare på Upsala erkebiskopsstol, hvilken han dock innehade endast i tre år, omedan han afled d. 19 Juni 1747, i en ålder af 64 år. Hans lärobok i theologien begagnades i mer än 100 år i skolorna, samt är ännu i bruk på några ställen. Af hans öfriga skrifter anmärker man isynnerhet en mängd likpredikningar.

Benzelius, Henrik, skiljde sig både till lynne och öden föga från sina bröder och föregångare. Han gjorde långvariga utrikes resor. Han vistades nemligen i sex år utomlands, hvarunder han uppvaktade Carl XII i Demotika och reste till Konstantinopel, besökte Syrien, Balbeks ruiner, Palestina och Egypten. Efter hemkomsten till fäderneslandet blef han professor i Österländska och Grekiska språken vid Upsala universitet, sedan theol. professor, biskop i Lund 1740 och erkebiskop 1747. Född 1689, död d. 20 Maj 1758. Hans efterlemnade skrifter bestå mest i akademiska dissertationer och andeliga tal vid åtskilliga tillfällen. Märkvärdigt är, att ehuru Benzeliiska släkten gifvit Sverige fyra erkebiskopar, dessa tillsamman likväl icke innehade embetet mer än 24 år, således föga mer än hälften af den tid, som Laurentius Petri ensam beklädde det, och blott två år längre än Lennæus, hvilken intog erkebiskopsstolen vid en högre ålder än någon af de tre yngre Benzelierna uppnådde, eller vid nära 74 år.

Benzelius, Carl Jesper, son till den äldste af de tre bröderna och sonson till den förste erkebiskopen Erik Benzelius, en man af ett fromt och stilla lynne, utan ärelystnad och utan egentliga gåfvor för ett med administrationsbestyr och vidsträckt förmanskap förknippadt andeligt embete. Hans namn och förhållanden gjorde likväl, att han, år 1776, valdes och utnämndes till biskop i Strengnäs, samt, då Lunds biskopsstol, följande året, blef ledig, sattes främst på förslaget dertill. Gustaf III, som likväl hade en annan kandidat till detta embete, sade honom, att han ville behålla

honom i Strengnäs, såsom sin egen biskop, d. v. s. såsom biskop för Gripsholm, der hofvet på den tiden ofta vistades, och ehuru Benzelius gerna skulle hafva kvarstannat i Lund, der han då var theol. professor, ägde han likväl icke mod att förklara sin önskan, utan tackade för konungens nåd. Detta antogs såsom ett bevis, att han fränsagt sig rummet på förslaget, och Celsius, hvilken ej erbållit förslag, insattes nu dit. Såsom en liten tröst gaf konungen åt Benzelius, då han höll predikan vid riksdagens öppnande 1778, Serafimer-ordenstecknet, att bäras i en guldkedja, till minne af den första ordenspredikan, hvilken Benzelius hållit år 1748. — Han var född 1714 och dog d. 2 Jan. 1793. Hans hustru, med hvilken han lefvat i ett 44-årigt, lyckligt äktenskap, öfverlefde honom endast 12 dagar, och begrofs på samma gång som han.

Benzelstjerna. Denna släkt, utgången från Benzeliernas stamfäder, har väl icke gifvit fäderneslandet några stora namn, men likväl några värda att minnas. Sådana äro: 1:o **Gustaf**, den gamle Erik Benzeli son, aktuarie i riksarkivet, kongl. bibliotekarie och censor librorum, född 1687, död 1746. 2:o **Lars**, äldre broder till den föregående, bergmästare, bergsråd och titulerad landshöfding, L. af V. A., R. N. O. och skattmästare vid Serafimer-orden. Född 1680, död 1755. Ägde mer än vanliga kunskaper i bergsvetenskapen. Hans son 3:o **Lars**, professor uti Grekiska litteraturen i Upsala, och, från 1759, biskop i Westerås, K. N. O., gaf, på Gustaf III:s fråga, det bekanta, undvikande svaret: "jo, Ers Maj:t, jag tackar underdånigast, jag är ganska anständigt lönad." Någon närmare uppgift kunde konungen icke erhålla. Han var gift med en dotterdotter till sin morfar, biskop Svedberg. Då de begge makarne frade silt guldröllop 1798, gjorde de, till minne deraf, en donation af 600 riksdaler, hvars intresse skulle tillfalla fyra fattiga prestenor. Ordensbiskop. Född 1719, död d. 18 Febr. 1800. 4:o **Matthias**, son af erkebiskopen Jakob Benzelius, stats-sekretare, öfver-postdirektör, K. N. O., ledamot af V. A., samt af vitterhets-akademien, en skicklig och nitisk embetsman och en omsorgsfull samlare af böcker. Kan anses som det Engeströmska bibliotekets stiftare. Född 1713, död d. 11 Mars 1791.

Benzelstjerna, Lars, är egentligen namnkunnig blott derför, att han under sitt vistande i Köpenhamn 1789, umgicks med planen att uppbärna Ryska flottan vid nämnde hufvudstad, samt hade till och med gifvit general Toll del af förslaget. Anläggningen blef upptäckt, och Svenska ministern vid Danska hofvet, friherre Gust. d'Albedyhl (se denna artikel), blottställde sig derigenom, att han ville skydda sin landsman för Rysarnes raseri. För att befria A. från alla olägenheter, öfverlemnade sig Benzelstjerna i Danska regeringens händer. Han dömdes till lifstids fängelse på en fästning i Norrige, hvarifrån han dock sedan lösgafs. B. var född d. 25 April 1759, anställd vid amiralitetet, tog afsked 1798 och dog på Kalfö gård i Öfver-Enhörna socken, d. 24 Dec. 1805.

Benö, en bekant landkänning vid Bråviken i Östergötland.

Mera, uppgifves vara namnet på konung Alfs gemål. Hennes tycke för sin sväger Yngve och mannens svartsjuka, hvilken hon änsu mera retade genom den oförsigtiga förklaringen, att Yngves maka var vida lyckligare än Alfs, föranledde det dubbla brödramordet. Se: *Alf*.

Berberis, berberits, surtorn (*Berberis vulgaris*), en ungefär 4 fot hög buske, som växer sparsamt i de mellersta och södra provinserna, ymnigast i Upland, nära Mälaren. Bären innehålla en betydlig mängd fri äpplesyra, och begagnas i medicinen, dels torkade, dels till utpressning af saften, som äfven kan användas uti hushållet, i stället för citronsaft. Berberisrotten innehåller ett eget gult färgämne, berberidin, och användes derföre till färgning.

Berch, Carl Reinhold, sekreterare i antiqvitetens-arkivet, kansliråd, adlad, R. N. O., ledamot af vetenskaps- och vitterhets-akademierna, egnade sig åt studium af historien och de Nordiska antiqviteterna, om hvilka han har mycken förtjenst. Han har utgifvit en mängd skrifter i dessa ämnen, särdeles i numismatiken. Mest bekanta äro hans: "Utkast till Gustaf Adolf den Stores, till och med konung Fredriks historia, i anledning af de öfver dem slagna skådepenningar", hvilka utmärka sig genom sin trohet, tillförlitlighet och nästan epigrammatiska stil. Öfver honom sjelf har man slagit tre skådepenningar: en af Fehrman, den andra af Hedlinger och den tredje på Gustaf III:s befallning; en utmärkelse, hvilken särdeles rörde och smickrade den hederlige mannen. Född 1706, död d. 22 Dec. 1777.

Berch, Anders, den förres yngre broder, mindre bekant än den äldre, men likväl förtjent att ihågkommas, såsom den vetenskapliga hushållningens och statsekonomiens fader i vårt land. Han var hos oss, om ej den förste, åtminstone en bland de förste, som insåg nyttan af en rationel ekonomi, och utgaf en dissertation derom: "Om befordrandet af fäderneslandets välstånd genom hushållningen." Denna väckte så mycket upseende, att man beslöt upphäfva den gamla professionen i Romerska lagfarenheten, och i stället inrätta en i den kommersiella och ekonomiska, hvartill Berch utnämndes. Han hade förut tjenstgjort i kommerskollegium, såsom advokatfiskal och sekreterare, samt i handels- och manufaktur-deputationen vid riksdagen. Den nya anstalten behagade likväl ej vännerne af det gamla, hvilka ansågo ekonomien för en alltför underordnad kunskapsgren, att få en lärostol vid ett universitet. Berch bibehöll likväl sin plats till dess han, fyra år före sin död, utbytte den mot den akademiska räntmästar-befattningen, hvilken han skötte till universitetets stora bättnad. Berch utgaf sedan åtskilliga skrifter i sitt ämne såsom: *Sätt att genom politisk arithmetica utröna länders och rikens hushållning*, samt: *Inledning till Allmänna Hushållningen*, innefattande *politie-, oekonomie- och kameral-vetenskaperna*, hvilka öfversattes utomlands, och aktades högre än i författarens hembygd. Född 1711, död 1774.

Beredning, Rikets allmänna ärenders, inrättades efter säkerhetsaktens antagande (1789), då riksrådet upphörde. Det var ett embetsverk eller rättare en kommission, med tillförordnade ledamöter, för att utlåta sig öfver åtskilliga administrativa och judiciella mål, innan de till slutligt afgörande, föredrogos inför konungen. Detta verk indrogs år 1840, då den senaste förändringen af statsrådet blef införd.

Berelius, Olaus, en på sin tid omtyckt predikant, anställd vid Carl XI:s hof, och af honom, äfvensom af Carl XII, särdeles gynnad. Förtärd af öfverdrifven själsansträngning och studier, förföll han ofta i svärmodighet och afled år 1700, endast 38 år gammal.

Berends, Fabian, kallade sig **Berndes**, sedan han blef adlad och friherre; född år 1610, död 1668, såsom generalmajor. Var en ibland Carl Gustafs krigare, och anförde, vid stormingen af Fredriksudde, tredje anfallet vid norra stranden, och vid taget öfver Lilla Bält venstra flygeln under konungens eget befäl. — Hans broder, **Johan**, blef landshöfding i Fahlun, president i kommerskollegium, och utnämndes till öfver-ståthållare i Stockholm, men dog tolf dagar efter utnämningen, d. 10 Febr. 1652.

Berfendal, annex under Tossene, beläget i Elfsysslets norra kontrakt af Götheborgs stift, $3\frac{1}{2}$ mil N.V. från Uddevalla, $\frac{3}{4}$ mil från hafvet. Af dess areal, 3,240 tunnland, äro 175 sjöar och kärr. Annexet består af $18\frac{3}{8}$ mtl., och har 560 invånare. Adr. Uddevalla.

Berg kallar man de större eller mindre upphöjningar, som på jordytan bildas af dennas fastaste delar, sten- och hällearterne, uppresande sig i större och mindre, mer eller mindre branta, massor öfver, samt utbredande sig under jord- och vattenytan. De äro påtagligen bildade under olika perioder och omständigheter, samt derföre till sin beskaffenhet olika, och få på grund deraf serskilda benämningar. — *Urberg* kallas de, hvilka utgöra likasom sjelfva grundlaget till de öfriga, och blifvit först bildade genom en smält massas långsammare stelnig, hvarunder dess beståndsdelar afsatt sig uti mer eller mindre regelbunden kristallform, samt bilda aggregater af tydligt olikartade mineralier, och utgöra tillsammans olika sten- eller bergarter, hvilka sällan bestå blott af ett mineral och äfven då nästan alltid innehåller någon fremmande inblandning. De tre mineralier, som utgöra hufvudmassan af våra urbergsarter, äro kvarts, fältspat och glimmer, och bergarterne förekomma, antingen lägrade i oregebundna massor, ofta likasom inklämda uti eller emellan andra bergarter, der de i förra fallet bilda så kallade gångar, och äro då kristalliniska, eller ock uti mer eller mindre tydligt regelbundna hvarf med otydligare kristallinisk textur, samt kallas schiffer-urbergsarter, då de förra få namn af massiga eller kristalliniskt korniga. De i våra urberg förekommande bergarter, urbergsarter, äro granit, gneis och glimmerschiffer, som bestå af de nyssnämnde mineralierne, blandade med hvarandra i olika proportioner, samt uråldrig lerschiffer

och urkalk eller bergkalk, jemte talkschiffer eller tålgsten; de tvenne sistnämnde inbäddade uti och på alla sidor omgifna af de förra. På samma sätt förekomma äfven åtskilliga malmlager inbäddade uti sjelfva de ofyndiga, d. v. s. ej malmförande bergarterne, vanligen omgifna eller blandade med andra fremmande stenarter eller mineralier, hvilka bilda gångar eller körtlar uti grundbergsarten. — *Öfvergångsberg* kallas de, som tillhöra en yngre bildningsperiod och finnas utbredda öfver urbergen, eller fylla deras fördjupningar, uti horisontella lag, den ena bergarten efter den andra, och alltid i samma ordning sig emellan, så att den bergart, som på ett ställe ligger ofvanpå en annan, aldrig ligger på ett annat ställe under denna. De äro påtagligen bildade genom afsättning af fasta ämnen ur en vätska, och hafva kring hela jordklotet bildat sig på de lägsta ställena, och sedermera genom värmens inverkan hårdnat till stenmassor, samt innesluta petrifikater af vatten- och skaldjur. De på detta sätt bildade s. k. öfvergångsbergarterne äro sandsten, aluschiffer, öfvergångskalksten och öfvergångslerschiffer, och finnas lägrade i ofvannämnde ordning, nedifrån uppåt. — *Vulkaniska berg* eller bergarter äro sådana, som i äldre eller ännu senare perioder i smält tillstånd genombrutit de båda nyssnämnde bergsformationerna, utbredt sig deröfver och hastigt stelnat, så att de olikartade mineralerna, hvaraf de bestå, ej hunnit antaga kristallform, hvilket ännu är händelsen med lavan, vid de verksamma vulkanerna. De på detta sätt hos oss förekommande bergen äro trapp, som, då den har egenskapen att dela sig i perpendikulära raka skifvor med skarpa kanter och släta sidor, får namn af basalt, porfyr och seynit eller granitell. Öfvergångsbergen finnas någon gång liksom sönderbrutna och undanvikna åt båda sidor om en derigenom uppstigande granitmassa, mot hvars sidor de luta sig i mer eller mindre trubbig vinkel, hvaraf synes, att nämnde granitmassa, sedan öfvergångsbergen redan varit bildade, uppskjutit derigenom i fast form, och hvarföre sådana berg få namn af uppskjutne granitberg. — *Flötsberg* eller flötsbergarter äro bildade under en ännu senare period, afsatte ofvanpå öfvergångsbergen uti horisontella hvarf, och således, likasom dessa, genom afsättning ur en vätska, men utan någon betydlig medverkan af värme, hvarföre de äro mycket lösare. De förekomma till stort antal och innehålla ganska mycket petrifikater. De hos oss befintliga arter äro isynnerhet kolsandsten, schiff- rig lera, lerschiffer, stenkolk, musselkalk, m. fl., och finnas i omvexlande lager, samt i obestämd ordning öfver hvarandra. — Urbergen utgöra hufvudsakligen våra berg, af hvilka de högsta äro Sulitelma, Sylfjellen, Åreskutan och Städjan. Dessa uppskjutna till betydlig höjd ofvanför öfvergångsbergen, hvilka omgifva deras fot, särdeles under och omkring de större sjöarne, samt Östersjön, och betäcka alldeles öarne Gottland och Öland. På åtskilliga ställen äro öfvergångsbergen höljdade med vulkaniska bergarter, som hindrat deras

annars på många ställen inträffade förstöring genom vattnets våldsamma inverkan. Af denna beskaffenhet äro Halle- och Hunneberg, Kinnekulle, samt bergen i Elfdals, Transtrands och Lima socknar i Dalarne, och af dessa innehåller Hunneberg den största massan af vulkaniska bergarter. Af uppskjutande granitberg är Omberget det märkvärdigaste, hvarjemte sådana äfven finnas vid Waterns östra strand, samt i Dalarne och Jemtland. Flötsbergen utgöra den öfversta betäckningen närmast alluvial-lagren, samt grundlaget för en stor del af slättlandet i Europa; de förekomma hos oss endast på sydvästra och södra kusterna af Skåne, men äro annars så väl i geologiskt som ekonomiskt afseende högst märkvärdiga, emedan de innehålla den största mängd öfverlefvor från förgångna skapelser, jemte några ytterst vigtiga mineralier, såsom stensalt, stenkolk och flötsmarmor, hvilka utgöra flera länders rikaste skatter, men hos oss nästan helt och hållet saknas. Bergens ofvanför jordytan uppskjutande delar, hafva, efter deras första bildning, undergått betydliga förändringar till formen, och förete det märkvärdiga förhållande, att de vid östra sidan äro afrundade, så att inga delar äro skarpkantiga, hvaremot sydvästra sidan har skarpa kanter och hörn. Derjemte ser man att de afrundade ställena tillika äro färade af raka, parallela, men olika djupa repor eller refflor, hvilka gå från den afrundade sidan till den motsatta. Detta förhållande kan isynnerhet iakttagas på berg, de der vända sin nordöstra sida åt öppna trakter, såsom sjöar och slätter, hvarföre dessa få namn af refflade berg.

Berg, en socken, med Lerdala, Timmersdala och Böja, hör till 2 kl. konsist., och är belägen i Billings kontrakt af Skara stift, Wadsbo härad och Skaraborgs län, $2\frac{1}{2}$ S.S.V. från Mariestad och O.N.O. från Skara, $1\frac{1}{4}$ mil N. från Sköfde. Jemte annexet Lerdala har den en areal af 10,785 tunnland, af hvilka 750 äro kärr och sjöar. Socken består af $34\frac{1}{2}$ mtl., och har 1,147 invånare. Adr. Skara.

Berg, en socken, belägen i Munktorps kontrakt af Westerås stift, Snåfringe härad af Westmanlands län, $2\frac{1}{4}$ mil V. från Westerås och $1\frac{1}{2}$ mil från Köping, samt hör till 3 kl. konsist. Socken består af $23\frac{3}{4}$ mtl. och har 776 invånare. Af dess areal, 11,548 tunnland, äro endast 35 kärr och sjöar. Adr. Strömsholm.

Berg, en socken, jemte Ormesberga, hör till 3 kl. konsist., och är belägen i Norrvidinge kontrakt och härad, Wexiö stift och Kronobergs län, $2\frac{1}{2}$ mil N. om Wexiö. Dess areal utgör 13,793 tunnland, af hvilka 1,370 äro kärr och sjöar. Socken innefattar $40\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,230 invånare. Adr. Wexiö.

Berg, en socken, med Åsans kapell, Klöfsjö och Råtan, hör till 2 kl. konsist., och är belägen i Jemtlands södra kontrakt af Hernösands stift och Jemtlands läns södra fögderi, 5 mil S.S.V. från Östersund. Dess areal, jemte annexernes, är 451,471 tunnland, hvaraf dock 42,000 äro sjöar och kärr. Socken ensam består af $36\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,695 invånare. Adr. Östersund.

Berg, ett säteri, beläget i socknen af samma namn af Sunnerbo härad i Kronobergs län, räknas ibland de vackraste gårdar i länet. Trädgården består af mer än 4, samt parken af 3 tunnland.

Berg (Nedre), ett jernbruk i Thorsåkers socken af Gefleborgs län, med 2 härdar; äger 439 skepp:d 3 lisp:d 10 marker privilegieradt smide, med eget tackjern, hvilket smide utskeppas på Gefle och Stockholm. Hammarskatten utgör 4 skepp:d 7 lisp:d 17 marker. Äges af bergsmän. Bruksstämpeln: M.

Berg (Öfre), ett jernbruk i Thorsåkers socken af Gefleborgs län, med 1 härd. Har 316 skepp:d 16 lisp:d 10 marker privilegieradt smide, med eget tackjern; utskeppas på Gefle och Stockholm. Hammarskatten är 3 skepp:d 3 lisp:d 7 marker. Äges af bergsmän. Bruksstämpeln: B.

Berg, Fredrik, en, serdeles i lägre roller ganska lycklig och af allmänheten gerna sedd, skådespelare vid kongl. theatern, hvarifrån han erhöill afsked år 1834. Dog 1842, i en ålder af 62 år.

Berg, Fredrik Niklas, notarie, född d. 13 Febr. 1802, en flitig och skicklig översättare, isynnerhet af dramatiska theaterstycken. Det första af detta slag var *Trellio är af en spelares lefnad*, hvilket gafs år 1833. Sedan den tiden har han med sina översättningar årligen försett Stockholms och, till en stor del, äfven landsorts-theatrarnas repertoiter.

Berg, Isak Albert, förste hofsångare och sånglärare vid kongl. theatern, född i Stockholm d. 22 Sept. 1803. Har förtjensten om det allmänna spridandet af den nyare Italienska sångmetoden och har bildat flera elever vid theatern, isynnerhet sångerskor.

Berga, annex till Hassle, beläget i norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, $\frac{1}{2}$ mil O.N.O från Mariestad, vid Wexern. Dess areal finnes upptagen jemte moderförsamlingens. Annexet har 375 invånare och består af $14\frac{1}{2}$ mtl. Adr. Mariestad.

Berga, annex till Hvittaryd, beläget i Sunnerbo kontrakt af Wexjö stift, $4\frac{3}{4}$ mil V. från Wexjö. Utom Bolmen och Widöstern finnes här flere smärre sjöar. Laga å flyter härigenom. Den nya kyrkan af sten med torn är upbyggd 1822. Hemmanen vid Berga kyrka och Laga å fingo stadsprivilegier af konung Magnus Ladulås år 1279. Till inrikes handels vidare befordran i Småland, gaf konungen samma år tillstånd åt biskop Henrik i Lidköping, att upprätta en marknadsplats på dess gård *Birke* i Berga, eller *Birgom* i Fianveden, med tillägg, att som byn var belägen på biskopens egen grund, skulle alla konungsliga rättigheter från samma by, framdeles i alla tider, tillhöra biskop Henrik och hans efterträdare i embetet. — Vid riksdagen år 1823 väcktes frågan om en stads anläggande härstädes. — Denna socken, i hvilken många minnesmärken förekomma, har ett säteri neml. Yxkullssund, om 3 mantal, hvilket fordom innehades af flere adliga familjer. Socknens areal utgör 47,142 tunnland, hvaraf 3,580 äro sjöar och kärr; den har 2,730 invånare och består af $71\frac{1}{2}$ mtl. Adr. Ljungby.

Berga kyrka, stilleståndet vid. Under inbördes kriget mellan konung Birger och hans bröder, hade Danske konungen Erik inryckt i Småland, för att undsätta Birger, och mötte härstädes hertigarne's trupper. Det hotande fältslaget afböjdes likväl genom ett stillestånd, hvilket afslöts d. 1 Maj 1308 vid ofvannämnde Berga kyrka, och der man öfverenskom, att följande året afgöra tvisten på ett sammanträde mellan konung Erik och hertigarne.

Bergamott, en artförändring af allmänna päronträdet (*Pyrus communis*). Deraf finnas olika slag, neml. Sommar-, Strassburger-, Crasanne- och vanliga bergamotter. Alla slagens frukt är utmärkt god, till formen vanligen klot- eller plattrund, utom Strassburger, som är hjertformig. De begge sistnämnda slagena hålla sig till December; de förstnämnda blott några dagar eller högst ett par veckor.

Bergart kallas det slags sten, som utgör hufvudmassan uti ett berg, och hvaruti andra stenarter finnas inneslutna i form af gångar, drummer, körtlar o. dyl.

Bergasmede. Så benämnas af allmogen, i vissa orter, nästan alla fynd af metaller. Dessa tros neml. vara förfärdigade af så kallade bergsmeder, om hvilkas skicklighet i sitt yrke folket har mycket att förtälja. Törhända är ordet *Berg* här en förvrängning af dverg.

Bergelin, Peter Johan, född i Carlskrona år 1791, medic. doktor i Lund år 1813, tjenstgjorde vid Svenska hären i Tyskland och Norrige och blef 1815 provincial-läkare i Gottlands norra distrikt. Anklagad som majestäts-förbrytare, för det han, jemte kollega scholæ Ihre, efter en festlig måltid i Wisby, d. 28 Jan. 1817, druckit Gustaf V:s skål, och derföre dömd till döden, förskonades han till lifvet, men förlorade sin tjenst och insattes på Carlstens fästning. Härifrån befriades han år 1820, och blef följande året lazarett- och stads-läkare i Carlstad, från hvilken befattning han tog afsked år 1827.

Bergelmer (mythol.), en väldig jätte, en rimthusse; omtalad i de Nordiska myterna om verdens skapelse. Han var Trudgelmers son och Örgelmers sonson.

Bergen, Carl von, kyrkoherde i Frillestad och Ekeby pastorat af Lunds stift; har blifvit ryktbar genom den förföljelse, som anställdes emot honom af hans medbröder och förmän inom stiftet, hvilken slöts med hans afsättning från embetet för irrlärlighet, ehuru man, på sin höjd, kan tillvita honom en eller annan oförsigtighet. Först efter 12 års tvister och ansträngningar, hvarunder man ej kan neka honom sin aktning för den ståndaktighet och själskraft han dervid ådagalade, lyckades det honom, att, år 1752, få denna dom upphäfven och åter se sig insatt i embetet, hvilket han bibehöll till sin död år 1759, i en ålder af 57 år. Rättegången mot honom upptager icke mindre än 4,000 ark. En kort öfversigt deraf finnes i *Biografiskt Lexikon*, Band. 11.

Bergenhjelm, Johan, son af borgmästaren i Upsala, Nils Svensson, hofkansler och förste om-

hudsman, under slutet af Carl XI:s regering, adlad och friherre, en skicklig ombetsman, lärd och lycklig Latinsk skald. Född 1629, död 1704. — Äfven hans syster vann ett slags märkvärdighet genom följande tilldragelse: Vid 10 eller 12 års ålder hade hon, under en farlig sjukdom, förfallit i ett lethargiskt tillstånd och ansågs död. Vid begrafningen trodde sig arkiater Rudbeck, en bland gästerna, hos henne upptäcka några tecken till lif och började anställa försök till hennes vederfående. Detta ansågs af flere bland de närvarande som en ogudaktig förvetenhet, och professor Schütze förebrädde honom till och med, att han oroade den dödas sömn. Rudbeck lät emellertid icke afskräcka sig, och hans bemödanden kröntes med den fullständigaste framgång. Flickan icke allenast vaknade, utan blef frisk, inträdde sedermera i äktenskap och uppnådde en ålder af mer än 90 år.

Bergensstjerna, Johan, son af borgaren i Norrtälje Olof Berg, yttrade från barndomen mycken lust för sjöväsendet, så att han, vid 14 års ålder, tog tjänst som bösseskyttare vid amiralitetet och bistade sjökriget mellan Danmark och Sverige under Christinas regering. I Holländsk tjänst gjorde han sedermera en resa till Ostindien, hvarom han uppsatt en beskrifning, hvilken äger ett visst intresse, såsom prof på den tidens kunskap om fremmande länder. Efter återkomsten befordrades han gradvis till skepps-chef och slutligen till amiral, utförde åtskilliga bragder mot Danskarne under Carl Gustafs krig, samt ådagalade vid alla tillfällen både insigter och mod. Bland annat sökte han, att med en esping taga en fiendtlig kapare, och, då detta ej lyckades, att uppträffa densamma; men hans eget fartyg kom dervid i brand och flög i luften. Illa skadad lät han likväl icke härigenom afskräcka sig. Någorlunda återställd, ehuru han ännu begagnade kryckor, utlopp han änyo, tre veckor senare, och fullföljde sin ärofulla bana. År 1676 gick han med örlogsfloktan från Elfsnabben d. 19 Maj, men sjuknade och dog, innan han hunnit sammanträffa med fienden. Han var då knappt 58 år gammal. Adlad, med namnet *Bergensstjerna*, blef han aldrig introducerad.

Berger, Christina Ulrika Charlotta, född *Cronhjelm*, gift med majoren Berger, har gjort sig känd som författarinna till åtskilliga skaldestycken och smärre skrifter, såsom *Ruinerna vid Brahehus*, *Trollgrottan i San Miniato's dal*, *Agnes och Alfred*, m. fl. Född 1784.

Berger, Johan Christian, kapten och kongl. hofmålare, född 1803, lycklig målare af s. k. genrestycken.

Berger, Johan Wilhelm, rådman, född i Stockholm 1786, har gjort sig känd såsom en lycklig författare af flera skaldestycken och sånger, serdeles i den glada, bacchantiska stilen.

Bergeström, Hans, kyrkoherde i Helsingborg, förut lektor i Carlskrona, ledamot af sällskapet *Utile dulci* och vitterhets-samfundet i Götheborg, född 1735, död 1784, var på sin tid en af de flitigaste litteratörer. Utom ett antal poemer, af hvilka det mest kända är: *Konsten att krypa*, har

han författat en mängd tillfällighetsstycken och öfversatt *Alaire*, *Agamemnon* samt *Youngs nåtter*. Hans sångmö tillhörde mera den förståndiga korrekthetens, än den djerfva fantasiens område, och förvärfvade honom föga ryktbarhet.

Bergfalk, Per Erik, är född i Öfver-Selö församling af Södermanland, d. 4 Febr. 1798. Fadern är kyrkoherde i Österhaninge af Strenghus stift. Bergfalk blef filosofie magister 1824, och genomgick sedermera de högre juridiska examina. År 1832 kallades han till docens i lagfarenheten, uppå en utgifven afhandling: *Om Svenska jordens beskattning till och med början af 17:de århundradet*. Följande året utnämndes han till adjunkt i juridiska fakulteten i Upsala och förestod professors-embetet, till dess han, år 1838, befordrades derstädes till professor i den ekonomiska lagfarenheten. Samma år erhöill han, med konungens nådiga tillstånd, juris-utiusque doktorsdiplom, utan föregången promotion. Sedermera har hans verksamhet, utom den akademiska tjänstgöringen, varit påkallad af flera andra medborgerliga angelägenheter. Under riksdagen 1840—41 var han sekreterare i konstitutions-utskottet, och är nu ledamot så väl af kyrkolags-kommittén, som af lagberedningen. Utom den redan nämnda akademiska afhandlingen har han utgivit först en afhandling af historiskt innehåll för magistergraden och sedermera tvenne andra: 1:o *Om försvarslösa personers behandling, enligt kongl. förordningen d. 29 Jan. 1833*; 2:o *Om Svenska stadernas författning och förvaltning*. I tidskriften *Skandia* finnes af Bergfalk en historisk undersökning, under form af recension, öfver Geijers och Strinholms Svenska folkets historia, hvarjemte han skrivit åtskilliga recensioner i Litteratörföreningens tidning.

Bergfråk, norrvint, grek, qvåkare (*Fringilla montifringilla*), en till gängfoglarnes 10:de familj hörande fogel, af $6\frac{1}{2}$ tums längd, hvaraf hannen har ett stort rostbrunt slag på hvardera vingen, svart hufva och kapuschon, samt rostgulaktigt bröst och strupe; honan har svarta band på bakhalsen, skuldrorna och bröstet, samt 2 roströda band öfver vingarne. Lefver om sommaren i skogarne i de norra trakterna af riket; men träffas höst och vår under sina tåg till och från Tyskland och Frankrike, der han vanligen öfvervintrar, i våra sydliga landskap, och förekommer då i oräknelig mängd tillsammans, upprepande ur nästan hvarje buske sitt bråkande läte "*qvääk*", hvilket gifvit anledning till ett af dess namn; men den har dessutom en egen lockton: "*svoinz*." Honan lägger vanligen 5 till 6 blekt grågröna, glest svartbrunprickiga eller krokliniga ägg. Födoämnenä utgöras om sommaren af insekter, om hösten af frön, korn, m. m., i följd hvaraf den stundom gör stor skada på sädesstackar, och isynnerhet på bokollon, då den längre än vanligt kvarstannar i de södra landskaperna. Köttet är bittert och föga ätbart.

Bergfrölse, är till sin natur rent krono, hvadan det ock i alla tider kunnat innehafvas af ofrälse man. Det har dock ägt frihet från jordebok-

och mantalsrätterna, jemte några flera onera, emot skyldighet att uppehålla det bergsbruk, hvarunder det lyder, emedan dess frihet anses såsom en "förläning till publique tjenst och nytta." — Bergfrälset för Kopparberget erhöill privilegier redan år 1347, samt för Norberga bergslag år 1354. Bergfrälsets frihet var i början grundad på motsvarande skyldighet, att bearbeta grufvorna och biträda vid hyttorna. — Blott under de ädlare verken lyda nu mera bergfrälse-egendomar, nemligen Sala silfververk, Gamla Kopparberget och Garpenberg. Äfven jernbergslagerna hade fordom bergfrälsen; men dessa reducerades åren 1668 och 1699. — I Fahlun bergslag är af bergsfrälse-egenskap jemväl den så kallade *tågtekarlens-jorden*, tillkommen genom den rättighet, som, i 1347 års privilegier, lemnades Kopparbergs-männen, att, fritt för utskylder, behålla den jord de uppodlade, samt *termins-jorden*, uppkommen derigenom, att kronan tog den i betalning för resterande afrad, och skänkte den, år 1649, till nya kyrkans byggnad i Fahlun, hvarefter den blifvit af bergsmän inlöst, under bibehållande af dess gamla friheter.

Berggren, Jakob, född d. 11 Mars 1790, legationspredikant vid Svenska beskickningen i Konstantinopel, från år 1818 till år 1823, och, sedan 1830, kyrkoherde i Skälvik af Linköpings stift. Ledamot af vitterhets-samfundet i Götheborg och flera utländska lärda samfund. Han har utgifvit en beskrifning öfver sina vidsträckta resor i Syrien och Palestina, samt författat en *Guide Français-Arabe Vulgaire*, tryckt i Upsala år 1844, uppför:s eget förlag, men med ett ringa understöd af statsmedel.

Berggren, Per, född 1792, utmärkt historiemålare. Ledamot af de fria konsternas akademi.

Berggryta. Se: *Jättegryla*.

Berggryta, berggalt, sjöabborre (*Labrus maculatus*), ett till de taggfeniga benfiskarne hörande fiskslag, som förekommer i norra delen af Kattgatt samt Nordsjön; men aldrig passerar Öresund. Den har $\frac{1}{2}$ till 1 fots längd, trubbig nos och oftast rödfläckiga fenor, färgen är varierande grön eller rödaktig, köttet välsmakligt.

Berghem, en socken, med Hajom, hör till 3 kl. konsist., är belägen i Marks och Bollebygds kontrakt af Götheborgs stift, Marks härad och Elfsborgs län, $3\frac{1}{2}$ mil S.V. från Borås och $5\frac{1}{4}$ mil O.S.O. från Götheborg. Af dess areal, 5,932 tunnland, äro 420 kärr och sjöar. Den består af $24\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,108 invånare. Adr. Borås.

Bergius. Flera personer med detta namn hafva hos oss vunnit ett visst rykte. 1:o **Olaus Andreæ**, född 1627, död 1692, var kyrkoherde i Clara församling i Stockholm. Han gjorde sig känd genom sina tvister med konsistorium, rörande åtskilliga mindre embetsförseelser. 2:o **Nikolaus**, pastor i Fransyska församlingen i Stockholm och död 1706, såsom general-superintendent i Liffland och prokansler i Perna, bragt nära sinnessvaghet genom sin kärlek till en fröken Oxenstjerna, dotter af riksmarskalken Gabriel Oxenstjerna, med hvilken han också hemligen blef gift.

B. har utgifvit flera theologiska och religiösa skrifter, samt öfversatt åtskilliga, hvaribland den bekanta: "*Vallustens lvenne blåsblagar, den höga son-langen och de blotta bröstet*." 3:o **Bengt** och 4:o **Peter Jonas**, tvänne bröder, begge utmärkte genom sin kärlek för vetenskaperna och för hvarandra, ledamöter af vetenskaps-akademien, samt vänner och befordrare af dess föremål. Den förre, mindre gynnad af lyckan, blef bankokommisarie, för utkomstens skull, medan böjelsen förde honom till lärdom och litteratur. Han har utgifvit åtskilliga skrifter öfver historiska och naturföremål, hvaribland förtjenar nämnas: *Nytt förråd af äldre och nyare handlingar, rörande Nordiska historien*, samt det s. k. *Allehanda*, hvilket, enligt sin titel, innehöll dels vittra, dels vetenskapliga uppsatser, samt ett tal om läckerheter vid presidii nedläggande i vetenskaps-akademien. Född 1723, död 1784. **Peter Jonas** blef läkare och såsom sådan en bland de mest anlitade i Stockholm, hvilket satte honom i tillfälle att samla en icke obetydlig förmögenhet, att kunna egna sig åt sin älsklingssysselsättning och understödja sin bröder. Han utgaf åtskilliga skrifter i sin vetenskap och i botaniken. Mest bekant är han genom sina betydliga gåfvor åt vetenskaps-akademien, till hvilken han skänkte ett kapital i penningar, sitt bibliotek och sin trädgård i Carlbergs-alléen, den s. k. *Bergianska*, der en trädgårdsskola skulle inrättas. Till minne häraf lät akademien slå en skådepenning öfver begge bröderna. Född 1730, död 1790.

Bergjum, annex till Lundby, är beläget i norra kontraktet af Götheborgs stifts domprosteri och 2 mil N.O. från Götheborg. I denna socken förtjenar anmärkas den s. k. Alströmerska landsvägen emellan Götheborg, gästgifvargården och Alingsås af $\frac{3}{8}$ mils längd, hvilken kanslirådet baron Clas Alströmer låtit anlägga, och hvartill äfven framl. kommerserådet Chr. Arfvidsson, direktören Jac. v. Utfall och direktören Joh. Alströmer bidragit med betydlig kostnad. Bergssprängning, gräfning, murning hafva uppgått till mera än 4,000 R:dr B:ko; nyttan häraf är ovärderlig. — Sockens areala vidd utgör 13,029 tunnland, hvaraf 1,225 äro sjöar och kärr; den består af $25\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,065 invånare. Adr. Götheborg och Lerum.

Bergklint, Olof, lektor vid Westerås gymnasium, slutligen kyrkoherde i Gladsax och Tommerups församlingar i Lunds stift. Bergklint var författare både på prosa och vers, mindre aktad af både sin samtid och sin efterverld, än han förtjenat. Bland de få poemer, som öfverlevat honom, är hans ode öfver motgången: "*Hur länge skall stormen då råcka?*" Hans prosa är ren, stundom klassisk, och hans recensioner, hvilka infördes i Gjörrwells tidskrifter, vittna om klara åsigtter och en sund smak. Ehuru informator, först för baron Tilas och sedan för skalden och statsmannen Oxenstjerna, gick hans befordran likväl ganska trögt, och han hann aldrig till mer, än en tarflig bergning. Född 1733, död 1805.

Bergklöver, skogsklöver (*Trifolium medium*), mångårig, växer i torra och stenbundna lunder,

på slätter och kusttrakter i Skåne, Bohus län, Westergöthland och Upland, temligen ymnigt, samt en mindre artförändring i de södra orternas bergiga kusttrakter. Den liknar i det närmaste vanlig klöfver (*Trifolium pratense*); men är finare, mera böjd och grenig, samt med glesare blombufvuden, och utgör en förträfflig foderväxt.

Bergkristall är ren kristalliserad kiselsyra, och hörer således till mineralslägtet silikater. I rent tillstånd är den vattenklar, och består af sexsidiga, prismatiska kristaller, hvilka förekomma antingen ensamma och utkristalliserade på begge ändarne eller förenade i körtelform; stundom fylla de håligheterna i åtskilliga stenarter, eller bekläda dessas väggar. De skönaste bergkristaller förekomma i urberg, och hos oss på flera ställen, stundom af ganska betydlig storlek, serdeles i Jemtland. De ofärgade användes fordom mera än nu, till förfärdigande af åtskilliga smycken, oäkta stenar, Böhmska diameter, äfvensom till optiska glas, samt åtskilliga lyxartiklar. Färgade erhålla de åtskilliga namn, såsom *citrin* och Böhmsk topas, då de äro gula; *roktopas*, då de äro brun- eller svartaktiga; *amethyst*, då de äro violetta, o. s. v.

Berglin, en amiant- eller asbest-art, är oförbrännelig, och hör således till mineraliernes 6:te släkte, silikater, samt skiljer sig från andra arter derigenom, att det består af fina, böjliga, parallela trådar, till färgen varierande emellan hvitt och grönt, och så mjuka, att de kunna förarbetas till väfnader, isynnerhet mindre, såsom lampvekar, o. dyl. Förekommer vid Dannemora, Salberget, Svartvik i Dalarne, samt sprödare vid Pehrserget och Riddarhyttan. Då trådarne äro korta och ligga flockvis, kallas det *bergdun* eller *bergull*.

Bergläder, är en asbest-art, bestående af jemnsidiga, sega skifvor, liknande läder, hvilket, såsom rent, flyter på vattnet, och är antingen jernfritt af hvit färg, eller jernhaltigt och brunt; det förra slaget har blifvit funnet vid Sala, det senare vid Dannemora. Då det förekommer i tjocka, fasta skifvor, får det namn af *bergköll*; tunnare skifvor kallas *bergskinn*, och de aldratunnaste *bergpapper*. Äro skifvorna trådiga samt oredigt vridna om hvarandra, så att mineralet är pipigt, lätt och mjukt, får det namn af *bergkork*.

Bergman, Torbern Olof, intill sin tid Sveriges störste kemist och fysiker. Redan som gosse röjde han ett sällsynt begär att undersöka tingens urämnen, men hvilket yttrade sig deri, att han kastade på elden hvad han kunde komma öfver, för att undersöka askan deraf. Då han, såsom studerande, vid 21 års ålder, visade Linné sin skrift om *Coccus Aquaticus*, ville denne i början icke tro på det gjorda rönet; men sedan han läst afhandlingen skref han derpå: "jag har sett och förvånats." Vid 31 års ålder blef han professor i kemien i Upsala, och hans föreläsningar vunno ett sådant bifall, att studerande från alla länder strömmade dit för att höra honom, och konungen i Preussen erbjöd honom en plats i sin

vetenskaps-akademi, med vida bättre vilkor, än dem han hade här hemma. Gustaf III afböjde likväl hans flyttning från fäderneslandet, genom tillsäkran om en pension åt hans enka, och tjenstledighet för honom sjelf efter 30 års tjenst. Den sistnämnda förmån uppnådde han likväl icke; ty han dog i sin bästa ålder, d. 8 Juli 1784, endast 49 år gammal. Hans undersökningar öfver ljuset, öfver artificiella vattens tillverkning, öfver jordarternas kännedom, öfver blåsörets bruk, o. s. v. gjorde honom isynnerhet namnkunnig. Han var en ibland de förste riddarne af Wasa-orden, en för denna tid stor utmärkelse, och många utländska lärda samfund valde honom till sin ledamot, deribland vetenskaps-akademien i Paris, hvilken förut ägt bland sig endast tvenne Svenskar: Linné och Wargentin. Svenska vetenskaps-akademien, hvars ledamot han varit i 20 år, slog en medalj öfver honom.

Bergmjöl, är antingen fint fördelad gips eller doft af kiselsyra, hvar och ett så fint, att det ej röjes för känseln, men ändock utgöres af ryggskölden efter förgångna infusionsdjur, så små, att öfver 180 millioner gå på ett grans vikt. Det framflyter stundom uppslammat i vatten, hvarvid det afsätter sig på åkrar, ängar och i myror, samt har någon gång blifvit af allmogen i svåra år begagnadt bland mjöl vid brödbakning, hvaraf dess namn härleder sig, men är naturligtvis ej allenast helt och hållet gagnlöst här till, utan till och med skadligt för helsan.

Bergmjölk, i vatten uppslammad kolsyrad kalk eller krita af senare formationer, hvilken stundom framflyter eller rinner ur bergen. Den är ibland silfverhaltig, och en sådan har år 1696 ymnigt utflutit uti Juthylls-fältorten i Sala grufva.

Bergmossa, stenmossa, färg- eller lettmossa, (*Lichen saxatilis*), en lafart, som förekommer öfverallt i riket ymnigt på granitklippor, mindre allmänt på trädstammar, och innehåller ett substantift färgämne, hvarföre den af allmogen begagnas till färgning.

Bergmästare, en embetsman, som har högsta inseedet öfver bergsbruket inom ett visst distrikt, kalladt bergmästaredöme, och tillika är ordförande uti bergstingsrätten. I riket finnas 10 bergmästaredömen och bergstingslag, från hvilka målen fordom gingo till bergs-kollegium, men numera till hofrätterne.

Bergningsmaskin, en inrättning, som hänger akterut på ett fartyg och kastas i vattnet, då någon fallit öfverbord, på det han må kunna fasthålla sig dervid, tills han hinner bergas af en båt från fartyget. På det att den äfven om nattetid må kunna påträffas af den nödstälde, anbringas i densamma vissa fyrverkeripjeser.

Bergolja, är ett mineraliskt ämne, som till sin sammansättning liknar de organiska, och förekommer mer eller mindre ren, ofta framsipprando ur jorden eller bergens springor på flera ställen så väl i Europa, som isynnerhet uti Asien. Hos oss har den blifvit funnen endast vid Osmundsberget i Da-

larne och ganska oren af brun färg samt tjock massa, således ett slags bergtjära; ty i sitt rena tillstånd är den nästan vattenklar, ytterst tannflytande och flygtig, och får namn af *nafta*. Något mera oren af gul eller brunaktig färg, kallas den *petroleum*, och ännu orenare, till färgen brun eller svart, samt seg, heter den *bergtjära*. Denna begagnas vanligen under namn af asfalt till trottoirer, o. dyl.

Bergqvara. En sätesgård, belägen i Bergunda socken och Kinnevalds härad af Småland. Gården består af 5 hela hemman, med underlydande 29 mantal. Bergqvara anses för den största sätesgård i Kronobergs län. Namnet var fordom något olika; ty den kallades än Birqvet, än Berghvara, Barquists och Bergvara. Anläggaren af denna sätesgård kan ej med säkerhet uppgifvas. Man förmodar att Gunnar Gröppe, stamfar för Trolle-ätten, varit dess första ägare. Derefter lär riksrådet och riddaren Birger Birgersson samt fru Christina Knutsdotters son, Arvid Birgersson Trolle, höfvitsman på Nyköpings slott och 1504 på Bornholm, ägt Bergqvara, emedan han, i underskriften vid Kalmar recess, år 1482, kallar sig riddare af Bergqvara. Hans fruar voro Beata Ivarsdotter Tott, Brita Thuresdotter Bjelke och Christina Jönsdotter Gädda. Han tros äfven hafva uppbyggt det stenhus eller slott, som funnits derstädes och nu är förvandladt till en ruin. År 1500, sedan rikskansleren Sparre, dåvarande ägaren af gården, vardt halshuggen, blef Bergqvara underlagdt kronan. Konung Carl XI lemnade det åt Carl Carlsson Gyllenhielm. Det innehades sedermera af flera adliga släkter. Gamla stenhuset vid Bergqvara är en ibland de äldsta byggnader i vårt land. Det ligger på något afstånd från det nuvarande huset och är bygd i fyrkant, till en stor del af kullrig gråsten. Ursprungligen utgjorde det 6 våningar, hade 4 små torn, och var befästadt med vall och löpgraf. Det nuvarande boningshuset är uppfördt af greve A. E. Posse. Här finnes ett godt bibliothek och en tafvelsamling.

Bergqvist, Bengt Jakobsson, theologie doktor och professor i theologien vid Lunds universitet, född 1785, magister i Lund 1811, vid hvilken promotion han innehade andra hedersrummet; prestvigd samma år och anställd som docens vid dåvarande prest-seminarium; utnämnd 1826 till andre theologie adjunkt och kyrkoherde i Hellestads, Dahlby och Bonderups församlingar; blef theologie doktor vid jubelfesten 1830 och utnämndes 1833 till theologie professor vid kongl. Carolinska akademien. Har utgifvit ett icke ringa antal skrifter, hvaribland må företrädesvis nämnas hans predikningar och prediko-utkast, samt den till en del utgifna, men ännu ej afslutade, exegetiken öfver Nya Testamentet.

Bergresar (mythol.), egentligen den folkstam, som bebodde Norden före Asiaternes invandring, och blef af desse tillbakaträngd till de stora skogarne och bergstrakterne. De gamle Skandinaviske mytterne bildade häraf begreppet om skogsandar, hvilka skyddade skog och mark och her-

bergerade trötta, vilsekomna vandrare; men voro oförsonliga fiender till Asarne, emedan dessa jagat dem från deras länder. De ernade storma Asgård; men bron Bifrost (regnbågen), hvilken förenar jorden med himmelen, var för klen att bära dem.

Bergör (*Arunda epigejos*), en mångårig växt; förekommer här och der på stränder af större sjöar och floder i hela riket och uppnår en höjd af 4 till 5 fot.

Bergs slussverk, är det största på hela Götha kanal-linjen. Man uppstiger här från sjön Roxen till den, 136 fot högre belägna, lilla sjön Boren. Denna ansenliga höjd är fördelad på 15 slussar. Nederst vid Roxen äro sju sammanbygda, och kallas Carl Johans slussar; härefter, följa på korta afstånd emellan hvarandra, två och två, i fyra omgångar. De sista äro belägna vid Heda.

Bergs-adel. Om denna är ganska litet bekant. Uti ett bref från Gustaf Adolf, af den 30 Jan. 1621, förmäles: hurusom "det befinnes, att i förtiden och af ålder en särdeles *Bergsadel* varit hafver, hvilken sitt ursprung och upphof derutaf hafver fått och bekommit, att landsens herrar, regenter och konungar de principalaste och förnämligaste bergsmän, som, genom flitigt och idkeliga bergsbruks drifvande, till någon synnerlig förmögenhet komne äre och sig om sitt fädernesland och sin öfverhet väl att förtjena beflitat och angeläget vara lätit, med ansenliga och hederliga sköldemärken hafve förärat, och med serdeles privilegier benådat och begäfvat." — Brevet utgör ett sköldebref för Christoffer Olsson till Nor. En författare yttrar: "det synes troligt att bergsadel icke varit så förnäm, som den andra riksadeln, utan införd dem egentligen till belöning, som gjort sig förtjente af riket, men intet varit skicklige till hoflefterne."

Bergsbruk kallas speciellt den handtering, som af allmogen; uti bergslagerne, eller s. k. bergsmän drifves för tillgodogörandet af jernet och dess malmer. I vidsträcktare bemärkelse användes ordet om alla i stort utförda arbeten för metallers vinnande.

Bergselementarskolan i Filipstad stiftades år 1830 af F. A. v. Scheele, i ändamål att bibringa dem, som, utan vetenskaplig underbyggnad, egnat sig åt jernhandteringen, så mycken bildning, att de kunna begagna de af bruks-societeten utgifna skrifter och läroböcker. Skolan, som numera helt och hållet underhålles på bruks-societetens bekostnad, har en lägre och en högre afdelning, från hvilken senare eleverne afgå till bergsskolan i Fahlun.

Bergsfogdar, tillsättas, medelst konstitutorial, af kongl. bergs-kollegium, hvarvid iakttages det samma, som vid kronofogdars tillförordnande. I bergsfögderierna motsvara de kronofogdarne i fögderierna, dock utan att i räkenskaperna hafva biträde eller kontrolleras af tjenstemän, motsvarande häradskrifvarne. De uppbära i jernbergslagerne och redogöra för kronans inkomster af bru-

ken och bergverken, äro tillstådes vid bergsting; föra exsekution i dervid förefallande mål; vaka öfver berghushållningen, under bergmästarens inseende, o. s. v.

Bergshammar, annex till Tuna, beläget i Nyköpings vestra kontrakt af Strengnäs stift, $\frac{5}{8}$ mil V. från Nyköping, vid en vik af Östersjön. Det består af $19\frac{1}{4}$ mtl. och har 560 invånare. Dess areala vidd är 6,087 tunn., hvaraf 170 äro kärr och sjöar. Adr. Nyköping.

Bergshauptman kallas den person, hvilken med de vanliga bergmästare-göromålen, förenar styrelsen öfver större bergverk, såsom Fahlun och Sala.

Bergsjö, en socken, med Hassela, belägen i Helsinglands norra kontrakt och fögderi af Upsala stift och Gefleborgs län, $3\frac{1}{2}$ mil norr från Hudiksvall. Socknen hör till 2 kl. konsist., består af $37\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,428 invånare. Dess areal utgör 90,096 tunn., hvaraf 12,300 äro sjöar och kärr. Adr. Hudiksvall.

Bergs-Kollegium hörde ursprungligen under kammar-kollegium; men då göromålen der alltför mycket ökades, skildes bergs- och handels-ärenderna år 1637 derifrån och lades under serskildta embetsverk, de förstnämnda till bergsamtet, såsom det först kallades, men hvilket namn sedan förbyttes till bergs-kollegium. Det har ett dyrbart mineralie-kabinett och ägde fordom äfven ett kemiskt laboratorium, hvilket nu mera ej begagnas.

Bergs-krabba (*Globularia vulgaris*), mångårig, växande på Öland och Gottland, och, för sina vackra himmelsblå blommor, odlad i trädgårdar.

Bergslag kallas ett distrikt, hvars hufvudnärning utgöres af bergsbruk, och hvilket, i följd deraf, äger vissa privilegier. De äldsta bergslager äro *Sala bergslag*, som består af 12 socknar. Dess ålder är obekant. *Fahlu* eller *Stora Kopparbergs*, med Sätters och Norgårds län, Öster-Dalarnes fögderi, samt Vester-Dalarnes, bestående af 6 socknar, hvars äldsta privilegier förnyades af Magnus Eriksson. *Vester-bergslagen* bestående af Gamla Norbergs med Lilla Wähla och Fernebo socknar, Norrberkes, Söderberkes och Grangärdes; dess första privilegier äro af 1354. De öfriga bergslagernes privilegier äro samtliga yngre, ehuru sjelfva bergshandteringen uti flere af dem är ganska gammal.

Bergslags fögderi, Vestra, är beläget i Stora Kopparbergs län, och innefattar följande socknar: Norrberke, Söderberke med Malingsbo, samt Grangärde med Ludvika. Fögderiets areal utgör 404,976 tunn., hvaraf 52,000 äro sjöar och kärr. Det innefattar $148\frac{5}{8}$ mtl. och har 17,220 invånare.

Bergslags kontrakt i Linköpings stift och Östergötlands län, utgöres af följande socknar: Risinge, Wänga, Hellestad, Skedevi, Regna, af hvilken en liten del tillhör Örebro län, Tjällmo samt Godegård.

Bergsmanshemman. Dessa lägenheter finnas endast i jernbergslagerna, och deras innehafvare äro förbundne att idka grufvbrytning och tackjernsblåsning, hvaremot de likväl ej njuta några särdeles förmåner, undantagande, att de i Östra och

Vestra samt Norbergs bergslag äro fria ifrån knektehåll. Bergsmanshemman äro både af krono och kronoskatte natur.

Bergsmän kallades i äldsta tider alla de, hvilka hade sin hufvudnärning af bergsbruket, så väl verkliga ägare, som arbetare dervid. Nu mera förstås dermed endast sådana personer af allmogen, som äro innehafvare af s. k. bergsmanshemman.

Bergsnultra (*Labrus rupestris*), en taggfenig benfisk, i Kattegatt och Nordajön, af cirka 5 tumes längd och varierande färg, stundom gråbrun eller grönaktig, med otydliga bruna tvärstrimor, stundom rödbrun utan fläckar. Den liknar något nära ruda, har ett välsmakande kött och fångas på krok med metmask.

Bergsregemente. Ett sådant fanns fordom vid Stora Kopparberget, och anfördes af bergshauptmannen. Det utgjorde 800 man, hvaraf 100 voro rytteri och de öfrige fotfolk. Kompanierne voro 8. Officerarne tillsattes af bergsstaten, och uniformen var blå friströja och blågrå strumpor. Rytteriet hade standarer och pukor, blå klädesrockar, svarta vestar och i öfrigt full mundering.

Bergsrätt kallas åtskilliga sammanträden inom Sala bergslag, för afgörande af ekonomiska och beskattningsfrågor samt tillsättande af tjänster, o. dyl., dels under landshöfdingens, dels under bergsmästarens ordförande, och med ledamöter, dels af bergslaget, dels af stadens magistrat eller borgerskap.

Bergsskolan i Fahlun stiftades år 1830, och har till ändamål att bibringa praktiska kunskaper i ämnen, hvilka förekomma vid bergshandterings utöfning, såsom grufvbrytning, malmers tillgodogörande, markscheideri, praktisk geometri och metallurgi, proberkonst, analytisk kemi, masmästari, stångjernssmide, o. s. v. Undervisningen meddelas genom praktisk handläggning och samtalsvis, och hvarje lärokurs räcker två år. Lärarepersonalen utgöres af en lärare i de kemiska vetenskapsgrenarne, hvilken tillika är läroverkets föreståndare, och en beständig lärare för de fysiska vetenskaperna; hvarjente extra lärare af föreståndaren antagas efter behofvet. Statsanslaget utgör 3,800 R:dr B:ko, utom 1,200 R:dr, som utgå af afradskopparen, hvarjente jernkontoret bidrager med 7,166 R:dr 32 sk., af hvilka dock 2,333 R:dr 16 sk. utgöra pensioner åt afgångna lärare.

Bergstedt. Tvänne personer, af en viss litterär ryktbarhet, hafva funnits med detta namn, neml.: 1:o **Anders**, protokolls-sekreterare och justitiarie på S:t Barthelemy, utgifvare af *Humoristen*, *Tal öfver freden i Verelä* samt *Afionposten*. Födelse- och dödsår obekanta. 2:o **Erik**, stats-sekreterare, anställd vid Svenska legationen i Konstantinopel, öfversättare af *Orphei Argonautikon* och *Chevaliers resa i Propontiden*, med anmärkningar och tillägg. Död 1829 i en ålder af 68 år. — En tredje, ännu lefvande, är

Bergstedt, Carl Fredrik, docens i Grekiska litteraturen vid Upsala universitet, född den 24 Juli 1817, fil. mag. år 1842. B. har, utom en akademisk afhandling: *De vi et indole mythi Œdipici ex Dramatis Græcorum repetiti*, samt en græ-

dual-dissertation om den Ramerske författaren Sav. Boethii lofnad och akriker, först bland alla i Sverige, så vidt det är oss bekant, genom öfversättningar från urspråket sökt befordra studium af den gamle, särdeles rika och i många afseenden märkvärdiga Sanskrit-litteraturen. Först utgaf B. *Savitri, en episod ur den Indiska eposen Mahabharata*, hvarpå följde i tidskriften Frey, hvars hufvudredaktör B. varit, åren 1844 och 1845, en *Saga om Syndafloeden hos de gamla Hinduerna* (Frey, H. XVIII) och en *Fornindisk fabel, för första gången öfversatt på ett Europeiskt språk* (Frey, H. XX). Nu har B. börjat utgifvandet af *Metriskis öfversättningar från Sanskrit*, hvaraf fem ark hitintills lämnat pressen. För fortsättandet af sina arbeten i den Indiska litteraturen och befordrandet af dess stadium vid universitetet, har B., för år 1845, åtnjutit ett anslag af allmänna medel.

Bergstema, annex till Lena, beläget i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift, $1\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Alingsås. Det utgöres af $11\frac{3}{8}$ mtl. och har 396 invånare. Dess areal är 6,272 tunnland, hvaraf 240 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Bergstings-rätt kallas den underdomstol, som utgöres af bergmästare med bergsnämndemän eller bisittare, och äger att afdöma alla så väl kriminella som civila mål, hvilka röra bergverks- och bruksrörelsen.

Bergstrahl, Johan, läkare och såsom sådan lycklig och rikt belönad, hvarför han efterlemnade en betydlig förmögenhet. Bergstrahlska huset vid Riddarhustorget i Stockholm förvarar ännu hans namn. Assessor i kollegium medikum. Född 1715, död 1795.

Bergstrand, Carl Henrik, född den 29 Febr. 1800 i Hellefors socken inom Örebro läns bergslag, der hans fader var bruksinspektör. Sedan han fullbordat sina medicinska studier vid universitetet i Lund och erhållit doktorsdiplom år 1831, blef Bergstrand, år 1832, bataljonsläkare vid Uplands regemente, samt tillika hospitals- och lazarettsläkare i Upsala. Några år derefter tog han afsked från bataljonsläkare-tjensten och blef, år 1838, professor i kirurgien och ars obstetricia vid Upsala universitet. Under sina yngre år har B. tjenstgjort vid Serafimer-lazarettet, såsom underkirurg, och äfven en tid, år 1830, såsom tjenstförrättande öfverkirurg. Utom en tids vistande i Köpenhamn, år 1831, har B., åren 1839—40, besökt Danmark, Tyskland, England, Frankrike och Norrige. Såsom författare är han känd genom åtskilliga afhandlingar och uppsatser dels i Tidskrift för Läkare och Pharmaceuter, dels i Svenska Läkaresällskapets årsberättelser, dels af akademiska disputationer och recensioner i Litteraturföreningens Tidning.

Bergsund, en egendom på Södermalm, i Stockholm, vid Mälaren. Engelsmannen Lewis anlade här, år 1770, ett jerngjuteri, hvilket ännu drifves, ehuru det flera gånger ombytt ägare.

Bergsvetenskap kallas sammanfattningen af alla de vetenskaper, som äro erforderliga för att

kunna behörigen handhafva och utöfva bergshandteringen i sin helhet. De förnämsta af dessa äro mineralogi, så väl allmän, som använd, eller lithargik, kemi, särdeles metallurgisk och hallurgisk, samt fysik, särdeles mekanisk, och derjemte en mängd special-kunskaper. För bibringande af dessa kunskaper finnas i riket tvenne egna läroverk i Fahlun och Philipstad. Bergsvetenskapens utmärktaste idkare här i landet hafva varit: S. Rinman, hvars Bergverks-lexikon är ett klassiskt arbete i denna väg, A. Svab och D. Tilas, samt af ännu lefvande: N. G. Sefström.

Bergsvigt kallas den vigt, hvarmed allt jern väges, så väl vid bruken som i bergslagerne. Indelningen är lika med viktualievigten, men den förhåller sig till denna som 22 till 25, d. v. s., att 1 skepp:d bergsvigt svarar emot 17 lisp:d $12\frac{5}{17}$ marker viktualievigt. Lödjan till bergsvigten, likasom till all metallvigt, är sexkantig; men till skillnad från de öfriga, är denna märkt med en sexkant.

Bergtagning. Berättelserna om folk, som blifvit hergtagne, förekomma ännu i vårt land. Ville man söka spår till upphofvet af hvad som förstås med bergtagning, finge man troligen gå till de tider (kanske närmast före kristendomen), då sägnerna och till en del urkunderna omtala landet såsom bebodt af tvenne fiendtliga folkstammar, eller åtminstone folk med olika tro. — Den äldsta berättelsen om bergtagning hafva vi funnit i boken *Miracula Sanctæ Crucis*, så lydande: att en gosse, från Östens by i Bygdeå socken af Westerbotten, blef bergtagen; men igenfunnen efter löfte af föräldrarne till Christi kors (*ad defensionem Domini*). — En annan berättelse om en bergtagen dräng i Löfångers socken förmåler, att han, i Augusti månad 1774, blef nedtagen från en klippa och illa behandlad af de underjordiske, i det att håret afklipptes, naglar af händer och fötter bortskuros, så att han kom derifrån med litet lif. — Allmogon tror ännu på bergtagningar, hvilket kan inhämtas t. ex. af den i tidningarna omtalade händelsen med ett barn, som en dag, sistlidne sommar, blef satt på ett skär i sjön Vettern, några alnar uti sjön nedanför Omberget; men derifrån försvann och sedermera befanns högt uppe bland bergskrefvorna. — Om en trädgårdsmästare, vid namn Lars Dahlgren i Södermanland, hvilken ännu skall lefva, går allmänna talet, att han farit af till skogs med en bisvärm, och sålunda blifvit bergtagen. Man hade sett skörtarna af hans gamla bruna frack, under färden, flaxa kring honom, likasom vingar. Efter några dagar hade likväl trädgårdsmästaren helt beskedligt återkommit oskadad till sitt hemvist, hvarest han, för sin förfärade hustru, omtalat många underliga ting, hvilka han sett och hört i bergen. Hustrun hade, efter någon stund, med skarpa blickar på mannen, hvilken förefallit henne blek och förslappad, infallit: "vankades äfven brännvin i berget?" men hvilken fråga han funnit för godt att lemna obesvarad. — Denna berättelse måtte tjena till prof på halten af sedare sagor om bergtagningar.

Bergtroll, Bergboar, Berggubbar. Om dessa sågoväsanden har man mångfaldiga sägner. Att sluta af dem skulle de fordom hafva utgjort en eller flere folkstammar, hvilka i aflägsna tider varit bosatta i landet.

Berguf (Strix bubo), hör till roffoglarnes 2:dra familj, och förekommer, ej sällsynt, nästan öfverallt i riket, uti bergiga, klippfulla trakter, så väl skogbeväxta, som kala. Den är 26 till 28 tum lång, ofvanpå svart- och brunspräcklig, under rostgul med svarta långstreck och tvärvågor, samt har en vit fläck öfver bröstet; på hufvudet tvänne toffsar, hvilka framskjuta $2\frac{1}{2}$ tum öfver den allmänna fjäderklädnaden. Dess läte är ett ängsligt och utdraget "uhuu" eller "uul", hvilket i nattens tystnad gör ett hemskt intryck, och derföre gifvit anledning till många vidskepliga historier, isynnerhet om den s. k. gasten, som på åtskilliga ställen tros vara vålnaden af våldsam eller vådliken omkomna menniskor. Honan lägger 2 till 3 stundom 4 hvita, nästan runda ägg, uti det i bergsklyftor anlagda boet. Födoämnen bestå af varmblodiga djur, särdeles skogsfogel och harar; men äfven unga kalvar af hjort, rådjur och renar, samt till och med räfvar; i nödfall råttor och möss. Den jagar alltid i skymningen eller om natten, ehuru den icke mycket besvärar af dagsljuset. Genom sin glupskhet förorsakar den betydlig skada, isynnerhet då ungarne ännu sitta i nästet, och bör derföre så vidt möjligt är utrotas, hvilket bäst sker med slagjern i grannskapet af boet, då man nyttjar kött till bete, helst af sådana djur, som han sjelf dithörf. Alla foglar, men isynnerhet de kråkartade, förfölja honom ifrigt och samlas skocktals så nära intill honom, som de våga sig, hvarigenom hans vistelseort lätt röjes, så att han kan skjutas.

Bergunda, en socken med Öja, belägen i Kinnevalds kontrakt och härad, Wexjö stift och Kronobergs läns andra fögderi, $\frac{1}{2}$ mil V. från Wexjö samt hör till 3 kl. patron. hvartill ägaren af Bergqvara säteri är patronus. År 1611 blef kyrkan plundrad af Danska trupper, som borttogo bly och jerntaget, samt alla kyrkans prydnader och handlingar. Åren 1823—1826 undergick den betydliga förbättringar, och är nu försedd med torn, hvilket inrymmer klockorna. Socknen består af $29\frac{3}{4}$ mtl. och har 880 invånare. Dess areala vidd är 14,090 tunnll., hvaraf 1,360 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Bergverk kallas, med ett gemensamt namn, alla inrättningar för tillgodogörande af mineralrikets alster i stort, och äro hos oss ganska betydliga, enär bergverksrörelsen eller bergshandteringen utgör den ena af våra modernärningar, hvarföre den ock sedan äldsta tider blifvit med mycken omsorg hägnad af statsmagterna. Detta hägn har dock i många fall urartadt till ett ofta småaktigt förmynderskap och vidhållande af grundsatser, hvilka för sin tid lämpliga, men utsträckta öfver denna, hindrat rörelsens fria utveckling, hvarigenom den till en del kommit att stanna på den punkt der den fordom intog ett utmärkt rum, men i se-

nare tider blifvit af andra nationer betydigen öfverträffad. Detta gäller dock endast för den administrativa delen af bergsrörelsen, och hufvudsakligen jernhandteringen, ty den vetenskapliga forskningen har hos oss troligen öfverträffat de flesta andra nationers, hvarpå såsom bevis må anföras, att af de 15 egentliga metaller, som ej sedan urminnes tider varit kända, äro ej mindre än 9 upptäckta af Svenska kemister. För befrämjandet af bergsvetenskapen äro jemväl bergsskolor inrättade i Fahlun och Philipstad, samt särskilda lärare anställda uti masmäteriet och stångjernsmidet. — Våra förnämsta bergverk utgöras af jern-, koppar- och silfververk. De förstnämnda äro spridda öfver hela riket, dock mest i Örebro län. Kopparverk finnas äfven på flera ställen i riket, likväl af ingen betydenhet, utom i St. Kopparbergs och Östergötlands län. Af silfververken intager Sala främsta rummet, och har på senare tider nästan varit den enda produktionsorten för denna metall, med undantag af en mindre kvantitet, som vunnits vid Fahlun. Under senaste år hafva dock goda silfvermalms anledningar yppat sig på flera ställen och blifvit med arbete belagda, ehuru utsigterna för deras fortsarande beständ icke äro särdeles gynnande, enär man anmärkt, att sådana lika lofvande förut visat sig i samma trakter; men aldrig gått på djupet, utan snart alldeles utgått. Värdet af bergverkens produktion i hela riket anses uppgå till öfver 10 millioner R:dr B:ko årligen.

Bergägg äro ett slags runda eller äggformiga bollar af svafvelkis, som förekomma uti alunschiffern vid Andrarum.

Berlin, Nils Johan, professor, född år 1812, har utgifvit *Växt-kemien i sammandrag*, samt åtskilliga afhandlingar i vetenskaps-akademiens handlingar. Förrän han år 1845 utnämndes till den då inrättade farmakologiska professionen vid Lunds universitet, var han farmacie- och kemie-adjunkt vid Carolinska institutet.

Bernsten är ett fossilt harts, efter all anledning af någon numera utgången Pinus-art, som vid någon af jordytans revolutioner blifvit nedbäddad under mäktiga jordlager, och hvilket harts under loppet af de årtusenden, som sedan förflutit, erhållit egna, från de naturliga hartserne något afvikande egenskaper. Den förekommer mest uti trubbbörniga och afrundade stycken eller korn, sällan insprängd, uti yngre flötsformationer, isynnerhet i alluvial- och brunkolslager, vanligen på ytan orenad af sand och andra ämnen, och oftast inneslutande väl bibehållna insekter af utdöda arter, hvilkas samslagtingar nu lefva i de varma länderna. Bernstenen förekommer isynnerhet i Östersjöns södra kustländer, och har hos oss blifvit funnen i Skåne, likasom på några få andra ställen, dock i ringa mängd. Den rena bernstenen är till färgen från hvitgul ända till rödbrun, genomskinande eller genomskinlig, olöslig i vatten och flera andra vätskor. I form af klara stycken, af vacker färg, begagnas den till smycken och allhandla konstartiklar; orena och mindre stycken deremot till fernissor, samt rökmedel, emedan den

efter smältning är löslig i feta oljor och vid sin förbränning utvecklar en angenäm lukt. Medelst destillation erhålles deraf *bernstensolja* och *bernstessyra*, begagnade i medicinen. Årliga importen af oarbetad berNSTEN utgör cirka 120 skålp. och af arbetad 6 skålp.

Berman, en bland Carl Knutsons höfdingar, då han ännu var riksmarsk, samt af honom upphöjd till befälhafvare på Stegeborg och höfding öfver dess län, år 1439.

Berndes, Anton Ulrik, gravör, den förste som i Sverige införde det s. k. mezzotinto-måneret. Född 1757, död omkring år 1840.

Berndes, Johan, den förste presidenten i kommers-kollegium, år 1651, hvilket embete han dock innehade endast till den 10 Februari följande året, då han afled 48 år gammal. Han hade förut varit riks-kammarråd och landshöfding i Köp-parberget. Tillika med presidents-embetet kallades han in i rådet.

Berndes, Peter Bernhard, kapten vid arméens flotta, L. af W. A., egnade sig åt den vetenskapliga delen af sjötjensten samt åt undervisningen deri. Hvilket anseende han härvid åtnöt, synes bäst af de anbud som gjordes honom, att träda i Holländsk och Fransysk tjenst. Hans svaga syn hindrade hans användande i praktisk krigstjenst, och tillika tvang honom hans försvagate hälsa, att taga afsked, år 1791. Sedan hälsan förbättrades, ville han åter ingå i tjenst 1794; men kunde ej vinna sin önskan. Han erhöi i stället åtskilliga uppdrag för allmän räkning, bland andra det, att i England taga kuns-kap om de der begagnade ångmaskinerna, om hvilka han afgaf en berättelse, ehuru den icke hade till följd deras införande i landet. Han använde nu sin tid på åtskilliga vetenskapliga försök och forskningar, samt lyckades upptäcka ett sätt, att af inhemska ämnen tillverka soda, glau-bersalt, pottaska och rödlärg, hvarpå han erhöi privilegium exclusivum, men af hvilket han, genom bristande tillgångar, ej kunde draga någon enskild fördel. Han förunnade den således åt det allmänna och öfverlemnade sitt privilegium åt vetenskaps-akademien. Tryckt af fattigdom och ständigt kämpande mot behofven, kunde han först vid 72 års ålder erhålla en pension af 100 R:dr, ett af de många dragen i historien om förtjenstens öde, så väl i Sverige som andra länder. Född 1750, död 1826.

Berndshammar, ett jernbråk i Heds socken af Westmanland, med 4 härdar. Det har 2,600 skepp:d årligt smide, med köptackjern, hvilket smide, hvar-före erlägges 26 Skepp. hammarskatt, utskoppas på Stockholm. Åges af L. L. Lorichs. Smides-stämpeln är S. med krona. — Bruket hör till de mest välbelägna i Westmanland. Genom F. O. Lorichs, fadern till nuvarande ägaren, har stället blifvit mycket förskönadt. Mansbyggnaden är praktfull och innehåller en mängd rum. Ut ett ypperligt orangeri finnes här ett stort antal prakt-fulla växter, af hvilka må nämnas en ovanligt stor Aloe.

Bernhard, biskop i Skara, från år 1206 till 1216, lärer varit af utländsk härkomst och be-römmes för sin mildhet och foglighet.

Bernhard den långe, en Tysk riddare, hvil-ken stod i mycken ynnest hos konung Albrekt, och bortröfvade, med hans vetskap, ur Riseberga kloster, den sköna Elisif, hvilket öfvervåld ökade missnöjet mot konungen och påskyndade hans fall. (Se: Elisif.)

Bernhard af Weimar, hertig. Hans namn är oskiljaktigt från Gustaf II Adolfs och trettio-åriga krigets historia. Son till hertig Johan af Sachsen-Weimar, började han sin krigarebana under Mansfeld, ställde sig sedan under Gustafs fanor, bi-drog till segern vid Leipzig och fullföljde den vid Lützen, efter Gustaf Adolfs fall. Oxenstjerna upp-drog honom befälet öfver en stor del af Svenska hären, med hvilken han hade många framgångar, ända till slaget vid Nördlingen, som förlorades genom hans hetta. Han måste nu emottaga un-derstöd från Frankrike och eröfrade det fasta Brei-sach, hvilket han ernade göra till hufvudstad i det hertigdöme, han hoppades grundlägga. Detta hin-drades af hans tidiga död, den 3 Juli 1639, vid icke fyllda 35 år, enligt förmodan, en följd af det gift, han skall hafva erhållit genom Richelieus föranstaltande.

Bernhardiner-orden. Se: Cistercienser-orden.

Berontius, Magnus Olaf, lektor vid Gefle gym-nasium, sedan poöseos och derefter theolog. pro-fessor i Upsala, biskop i Kalmar år 1745, och er-kebiskop 1764; en from och nitisk prest och em-betsman; föröfrigt utan några ovanliga gåfvor. Född 1692, död den 18 Maj 1775. Hans andra hustru och hans barn, hennes stufv barn, adlades under hans lifstid, med namnet: *Björnsfjerna*.

Bersbo koppargrufvor äro belägna på Bers-bo hemmansägor i Wärna socken af Östergöth-land, och tillhöra baroniet Adelsnäs i Åtvids soc-ken. De omnämnas först år 1655; men man för-modar, att de förut varit ödelagda under flere århundraden. Den malmtrakt, hvarå dessa gruf-vor befinnas, delar sig i tvenne olika malmsfält, hvaraf det ena, som kallas Cathrinebergs, upptogs 1761 och bestod af röd grannkornig granit, och det andra, eller Bondgrufvefältet, af grå granit. Botten uti Cathrinebergs grufvor är lodrät af om-kring 100 famnars djup, och i donläge 110 fam-nar. Malmgången går åt djupet och grufvan lik-nar en hästsko, samt har vunnit ryktbarhet ge-nom de stora rymder, som blifvit utsprängda i henne. År 1817 uppsattes i Bersbo grufva en ångmaskin, af 15 hästars kraft, byggd af Sam. Owen, till uppfödning af både malm och vatten. Genom en våld, hvilken i Maj 1825 utbröt i denna ångmaskin, lades icke allenast hela bygg-naden i aska, utan och alla gamla för samma änd-mål inrättade konstbyggnader, jemte materialier och inventarier, 1,000 famnar ved, 100 läster kol, i många år hopsamlade förlager och flere la-dugårdshus. Elden nedgick i grufvan på 30 till 40 famnars djup och nedbrände alla dervande byggnader. Dervid nedrasade öfver grufvan i da-

gen varande konstbyggnader samt lösbränt berg, hvarigenom alla de öfriga byggnaderna i densamma skadades, så att allt på 100 famnars djup måste, med stor kostnad, åter uppbyggas jemte en ny ångmaschin. Utom denna förlust, hvilken uppskattades till 100,000 R:dr B:ko, uppkom, genom tvenne års grufstånd, en förlust af minst 1,000 Skpd. koppars tillverkning. Bersbo jemte Mormors grufvor gifvo 1821, ej mindre än 28,725 Skpd. Med betydliga kostnader blef kopparmalmsbrytningen redan 1828 åter satt i full gång.

Berserkar. Våldiga kämpar, hvilka öfverallt omnämnas i de Nordiska sagorna och spela viktiga roller, äfven bland gudarne. Starkodder, en utomordentligt stark och tapper man, gifte sig med Alfchild, kallad den aldra skönaste, och blef fader till Arngrim, den förste, som kallades berserk, bar-serk, d. v. s. utan pansar, emedan han, som ägde öfvermenschliga krafter, försmådde den försigtigheten, att skydda sig medelst vapendrägt.

Berthild, den helige, uppgifves af sagan som den förste, hvilken i Götha land predikat kristendomen och derföre blifvit ihjälslagen af hedningarne, till hämnd för det han förmått en mängd af folket att öfvergifva Kettil Okristens parti.

Bertholdus, en lärd prior eller föreståndare för klostret på Ekholmen i Mälaren, som lefde der på 1280-talet, och har, under provincial-mötet i Skenninge år 1281, skrifvit ett bref till en Christina von Stumbelen. Han var af dominikaner-orden.

Berwald, Johan, sedan 1822 kapellmästare vid kongl. theatern och R. af W. O. Född d. 4 Dec. 1787, började han redan vid sex års ålder sin konstnärsbana, såsom violinspelare vid en konsert på riddarhuset, och fick, år 1797, en guldmedalj af musikaliska akademien, för en af honom komponerad uvertyr. Efter tretton års vistande i Petersburg, der han varit anställd vid kejserliga kapellet, återkom han år 1813 till Stockholm och antogs vid kongl. kapellet såsom konsertmästare. Han har komponerat musiken till operetten *L'heroine de l'amour filial*, till prologen *Frejas högtid*, till skådespelen *Oden i Svithiod* och *Birger Jarl*, vid drottning Eugénias kröning, vid prinsessan Sofia Albertinas och Carl XIV Johans begrafningar, m. m.

Berwald, Frans, kusin till den förstnämnde, född d. 23 Juli 1796, tjenstgjorde vid kongl. kapellet, såsom förste violinist; men lemnade år 1829 denna plats, för att företaga en konstresa till Rom; vistades i Tyskland och serdeles i Berlin i 10 år såsom gymnastik-lärare och orthopäd, men återkom år 1842 till Stockholm. Har komponerat musiken till första akten af *Gustaf Wasa*, till: *Jag går i kloster* och *Modehandlerskan*, hvilka begge sistnämnda blifvit uppförda på kongl. theatern, samt till flera kantater, uvertyrer, m. m. gifna vid offentliga konserter.

Berwalde. Förbundet derstädes emellan Gustaf Adolf och Frankrike afslöts d. 16 Jan. 1631. Å Sveriges sida voro Gustaf Horn, samt Johan och Carl Banér underhandlare och å den Fransyska Charnacé. Gustaf Adolf skulle underhålla i Tysk-

land en här af 30,000 man till fots och 6,000 till häst, och Frankrike betala 400,000 R:dr i subsidier.

Berzelit, Petalit, ett till silikaternes slägte hörande mineral, som består af kiselsyrad lerjord, med kiselsyradt lithion. Det förekommer i kristalliniska massor, hvars grundform är en sned rhomboedrisk pelare, af hvitgrå eller rödaktig färg och glas- eller perlemogläns, i Utö grufva, och har blifvit uppkalladt efter vår store vetenskapsman Berzelius. Äfven ett annat mineral, tillhörande släktet arsenik, och bestående af basisk arseniksyrad kalk, med basisk arseniksyrad talkjord manganoxidul, som förekommer i Långbanshytte grufva, derbt, orent hvitt eller håningsgult, *vaxglänsande*, har af Kühn blifvit kalladt *Berzelit*; men kallas af Berzelius talkpharmakolith, och är ganska giftigt.

Berzelius, Jakob, den störste nu lefvande bland Sveriges vetenskapsmän och af tidehvarfvets kemister, föddes d. 29 Aug. 1779 i Wälfversunda i Östergötland; fadern var kollega scholæ i Linköping. Berzelius blef 1796 studerande i Upsala, tog 1801 medic. känd. examen, utnämndes 1802 till medicine och farmacie adjunkt i Stockholm, hvilken tjenst inrättades för honom, hvarefter han fick uppdrag att hålla de Thamiska föreläsningarna i experimental-kemien. Promoverades 1804 till medic. doktor och befordrades 1807 till medic. och farmacie. professor i Stockholm. Samma år stiftade han, jemte sju andra af hufvudstadens läkare, Svenska Läkare-Sällskapet, kallades år 1808 till ledamot af W. A., hvars sekreterare han varit sedan 1818, och hvilken beviljade honom 200 R:dr B:ko årligen till understöd för hans forskningar. Bruks-societeten öfverlemnade år 1820 åt honom en guldmedalj om 50 dukater och anslag honom en pension af 500 R:dr årligen. Af ständerna erhöill han år 1840 en sådan af 2,000 R:dr. År 1810 fick han säte och stämma i kolleg. medikum. Adlades 1818 och upphöjdes till friherre på sin bröllopsdag, d. 19 Dec. 1835. R. N. O., K. af W. O. med St. K., prydd med flera utländska ordnar, ledamot af alla Svenska och en mängd utländska lärda eller vittra samfund. De flesta af hans skrifter äro öfversatta på nästan alla Europeiska språk. De förnämsta äro: *Afhandling om galvanismen*, hvilken utkom år 1802, *Föreläsningar i djurkemien*, *Lärobok i kemien*, *Afhandling om blåsröret*, *Årsberättelser om framstegen i fysik och kemi*, hvaraf den första utkom år 1821 och som sedan blifvit fortsatta, m. fl.

Besche, de, Gerhard Gilltsson, var byggmästare under Gustaf II Adolfs tid och uppsatte 1613 de båda nya tornen på Upsala domkyrka, samt Våhla kyrka i Roslagen. Född 1585, död 1651.

Bese. Med detta namn känner man två personer: **Sten**, lagman i Wermland år 1485 och hans son **Nils**, fogde på Stockholms slott, mellan 1506 och 1518. De skrefvo sig till Ekhult.

Beskattningsgrund är den regel, hvarefter en hvar statsborgares andel i beskattningen bestämmes.

Beskickning (metallurg.), kallas vid masugnar och kopparhyttor de mineralier, hvilka jemte kolen, sättas till malmerna för att befördra gångarternas förvandling till slagg, meddela denna de för metallernas fullständiga reduktion nödiga egenskaperne och bortskaffa sådana ämnen, som kunna hafva skadligt inflytande på den reducerade metallen.

Beskow, Bernhard, von, född d. 19 April 1796, ingick år 1814 i finans-expeditionen, der han år 1818 befordrades till protokolls-sekreterare. Blef sedermera, efter hand, utnämnd till H. K. H. kronprinsens handsekreterare, direktör för konungens spektakler, från Februari år 1831 till Juni 1832, adelsman, friherre, kammärherre och hofmarskalk, K. af N. O. och öfverofficiant vid kongl. ordnarna, en af de aderton i Svenska akademien, hvars sekreterare han varit sedan år 1834, ledamot af vetenskaps, vittherhets, musikaliska och fria konsternas akademier, samt några utländska samfund. Vann år 1824 stora priset i Svenska akademien för poemet: *Sveriges anor*; har utgifvit *Vittherhetsförsök*, *Erik XIV*, en dramatisk digt, *Hildegard* och *Torkel Knutsson*, sorgespel, *Ryno*, opera, *Vandringssminnen*, m. m.

Bestla (mythol.), jätten Bälthorns dotter. Hon var gift med Bör och hade med honom tre söner, Oden, Vile och Ve. Oden benämnes ofta Bestlas son.

Besutenhet. Med besutenhet, hvilken utgör grunden för tillåtelsen till hemmansklyfning, förstås innehafvandet af så stor jordandel, att åboen af dess afkastning kan, i vanliga år, påräkna bergning samt utgöra derå belöpande utskylder. Närmare bestämmes den sålunda, att tre arbetsföra personer kunna nära sig af ägarens behållna afkastning, samt ett visst antal kreatur födas året om af hemmansdelens afkomst, (neml. en häst, eller ett par oxar, två å tre kor, samt fem å sex får). Härvid få äfven binäringar tagas i beräkning.

Beta, kallas upplösningar af åtskilliga salter, serdeles af lerjord och tennoxid, såsom alun och tennsalt, m. fl., hvilka begagnas i färgkonsten, för att göra växt- eller djurfibren benägna att emottaga och kunna förena sig med, sådana färgämnen som annars icke, eller blott ofullständigt, kunna fästas derpå.

Bethelflagg. En flagg, som brukas på bethelskepp och hissas derstädes vid in- och utgående ur hamn, och isynnerhet vid de tillfällen, då gudstjenst hålles ombord. Den är till utseendet den gamla Svenska flaggen, och skiljer sig derifrån blott derigenom, att den är omgifven af en grön och hvit kant, samt att den midt i det gula korset har en hvit triangel med ett allseende öga.

Bethelskapten, kallas befälhafvaren på ett bethelskepp. Hans äliggande är, att, ombord på sitt skepp, hålla offentlig gudstjenst, för att derigenom bereda åt sjöfolk tillfälle, att, under vistandet i utrikes hamnar, få höra Guds ord och bivista gudstjenst på sitt eget språk. *Bethelskepp* är fartyget, bestämdt till nämnde ändamål.

Bethén, Arvid, notarie vid hof-konsistorium, litteratör, författare af åtskilliga moral-filosofiska uppsatser, samt öfversättare. Är egentligen bekant genom sin platoniska kärlek till Gustaf III:s gemål, hvilken han skall vågat skriftligen förklara. Detta säges hafva haft till följd, att man ansett honom för svagsint, samt att han måste taga afsked. Af medlidande skall drottningen likväl hafva anslagit åt honom en pension. Bethén förnekade sjelf sanningen af denna berättelse, och han tillbragte sina sista lefnadsår i ganska knappa omständigheter. Född 1756, död 1827.

Bétting (sjöterm), i allmänhet hvarje uti en däcksbjelke, ofvan däck, stående ekståndare, hvarvid en svårare ända fastgöres; men isynnerhet ett svårt stycke timmer för-ut i fartyget. Det ligger horisontelt, tvärskepps, och är bultadt på akterkanten af béttingspollarne, samt tjenar att derom fästa ankartåget eller kettingen. Stora fartyg hafva tvenne sådana béttingar, den ena för om den andra.

Betonika (*Betonica vulgaris*), mångårig växt och en af våra sällsyntaste, förekommer endast på några ställen i södra Skåne.

Betsberg eller **Bisberg**, i Sätters socken, en god jerngrufva, som varit upptagen redan i drottning Margarethas tid. Man har här anmärkt en dyrbar vattenkonst och ett väl inrättadt uppfostringsverk, hvilket skadades af våldeld år 1778. *Bisberget* är namnkunnigt för sin rika och välar-tade jernmalm, som är kornig, magnetisk och stundom har slät speglande yta. Äfven förekommer der krokbladig jernglans, chlorit, strålsten, brun och mörkröd kvartskristall, hvit och grön kalkspat, grafit och bergbeck, kopparkis, bunt kupfererz, kopparglans, blyglans, hematit, wismutglans, kristallis. molybdenglans, kristallis. feldspat samt perlfärgad och hvit tungsten. Under år 1839 gaf Bisbergs gamla grufvefält 32,087 skepp:d. malm, samt Bisbergs nya fält, jemte kringliggande smärre, 5,798 skepp:d.

Betsman. Bruket af detta vägningsinstrument måste i vårt land vara urgammalt, emedan nästan fullständiga betsman någon gång blifvit anträffade i hedniska grafhögar, såsom i Kalmar län, på Gottland och i Bohus län. Benämnes på Isländska *Bismari*. Ordet kommer af Ital. *peso a mano*.

Bettna, en socken, hörande till 2 kl. konsist., belägen i Oppunda östra kontrakt och härad, Strengnäs stift och Södermanlands län, 3 $\frac{1}{4}$ mil N.V. från Nyköping. I kyrkan är riksrådet greve C. G. Tessin begravnen; men ingen minnesvård utmärker för efterverlden denne namnkunnige statsmans hvilorum. År 1666 slog åskan ned i koret och krossade några grafstenar. Skadan blef reparerad af Åkerö ägare. Socken består af 56 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,540 invånare. Dess areal är 17,288 tunn., af hvilka 3,320 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Beureus, Dionysius, Erik XIV:s lärare, född Fransman och af reformerta religionen, för hvars skull han nödgades öfvergifva sitt fädernesland, inkallades år 1553 att undervisa kronprinsen, sär-

deles i fremmande språk. Vid Eriks kröning blef han slagen till riddare, sedermera utnämnd till riksråd och begagnad i diplomatiska värf; men Beureus hade den olyckan, att ådraga sig den medvettslöse konungens vrede, då han skyndade efter honom till en by i Alsike socken, dit han flytt i sin sinnesförvirring, efter Nils Stures mord. Då han här, med tårar och knäfall, bad konungen förskona de öfrige fångarne, vinkade Erik förtörnad åt en drabant, som nedstötte honom. Detta skedde den 24 Maj 1567 vid en källa, som ännu kallas Dionysii källa. Beureus skall hafva varit vittor, och, bland annat, hafva skrivit epitafier öfver Peder Banér och Sten Sture, hvilka blefvo utgifna i konung Eriks namn.

Bevilling räknas till kronans extra ordinarie inkomster. Svenska folket har, ifrån uråldriga tider, beskattadt sig sjelft. Behöfdes något mer än kronans vanliga inkomster, ägde konungen åska *gårder*, eller som de nu kallas bevillningar, hvilka beslötos af biskop och lagman inom hvar lagsaga, med sex hofmän och sex af allmogen. Svenska folkets urgamla rätt att beskatta sig, utöfvas, efter nu gällande grundlag, af rikets ständer alena vid allmän riksdag, hvarföre inga nya, allmänna afgifter eller nya pålagor och utskrifningar af manskap, penningar eller varor må, utan ständernas fria vilja eller samtycke, påbjudas, fordras eller uppbäras. Deraf följer att icke heller några gamla afgifter, af hvad namn de vara må, kunna förhöjas. Derföre, och så vida rikets behof kunna förändras, låter Kongl. Maj:t, vid hvarje riksdag, uppvisa statsverkets tillstånd för det stats-utskott ständerna utvalt; och tillika framställa hvad staten kan tarvva, utöfver de ordinarie inkomsterna. Sedan statsverkets behof blifvit af berörde utskott uppgifne och af ständerna fastställdt, ankommer det på rikets ständer, att åtaga sig en deremot svarande bevilling. Då åligger det ständernas bevillnings-utskott, hvilket skall bestå af 48 ledamöter, helst valde från alla rikets landskap, på det att samtliga rikets undersåters omständigheter och förmåga må öfvervägas, att afgifva förslag till den åtagne bevillingssummans fördelning, samt att uppgifva grunderna derföre och utreda sättet huru de skola tillämpas i hvarje serskildt fall, hvilket förslag sedan föredrages, gillas, jemkas eller förändras i ständens plena.

Beväring. Då en konskription år 1810 skulle beslutas, fann man namnet *Landtvärn* så förhatadt och afskräckande, att man ej ville begagna detsamma, utan kallade den nya utskrifningen: *Förstärknings-manskaf*. När detta skulle uppställas och väckte oroligheter på flera ställen, framför allt på Wermdön och i Skåne, förändrades benämningen till: *Beväring*, hvilken den Svenska konskriptionen ännu bibehåller. — Hvarje Svensk yngling, från fyllda 20 till 25 år, är skyldig, att, i händelse af krig, tåga ut till fäderneslandets försvar. Antalet af dem utgör omkring 100,000 man. De indelas, efter de 5 beväringssåren, uti 5 klasser, af hvilka den första (de som senast fyllt 20

år), göra årets vapenöfningar. I fält utrycka de yngre klasserna före de äldre. Från beväringsskyldighet äro undantagne endast de, som redan ingått i krigstjänst, de som tillhöra lotsstaten, eller äro postförare och postiljoner, eller af Kongl. Maj:t, för serskilda omständigheter, erhållit befrielse. Denna äger rum för arbetare vid vissa med försvarsverket gemenskap ägande inrättningar, såsom gevärsfaktorerier, samt dessutom kronans, städers och af konungen godkända allmänna inrättningars ordinarie embets- och tjenstemän. Beväringsskyldig äger dock att i sitt ställe anskaffa annan person, om han det önskar; men denne måste bo inom länet, vara emellan 25 och 37 år, hvilken ålder får utsträckas till 40 år, för dem som förut varit antagna i krigstjänst. På Gottland fortfar beväringsskyldigheten intill fyllda 50 år; men dess beväring får användas endast till försvar af nämnde ö. — Af sundhets-kollegii berättelse om beväringss-mönstringarne 1843 inhemtas, att antalet af beväringss-ynglingar, tillhörande årets första klass och upptagna uti mönstrings-rullorna, utgjorde 31,922, hvaraf 389 redan före besigtningstiden inträdt i verklig krigstjänst, 19 varit vanfregjude, 2,237 uteblifvit vid mönstringen, 85 befunnits döda, samt 21,487 friska och färdiga, ehuru bland dem 4,050 varit undermåliga, 1,684 blifvit ställda på tillväxt, samt 6,514 af åtskilliga orsaker kasserade. Antalet af dem, hvilka vid föregående mönstringar antingen varit frånvarande, ställda på förbättring eller tillväxt, men då till undergående af besigtning ånyo blefvo upptagne, uppgick till 9,081, af hvilka 46 redan inträdt i verklig krigstjänst, 1,114 varit frånvarande, 3,127 ställda på ytterligare tillväxt eller förbättring, 2,550 godkände och 1,795 kasserade. Bland de orsaker till kassationer, dem åtskillige provincial-läkare anför, förtjenar nämnas: i Norrtelje distrikt, att många som kasseras för allmän svaghet, oftast äro sådana, hvilka stått på tillväxt i några år, men ej uppnått den erforderliga minimi-längden af 5 fot och 5 tum, fastän de ägde mera kroppsstyrka än mången, som för sin längd blifvit approberad; i Ljungby distrikt: att Smäländningen inom en del af Kronobergs län i allmänhet är storväxt, ehuru exempel ej saknas på motsatsen, ändå till verklig pygmé-växt, till hvilket senare förhållande orsaken ansågs möjligen ligga uti brist på erforderlig föda under de yngre åren, jemte den oseden att gifva spåda barn bränvin; i Westerås distrikt: att fel på synen och hörseln hufvudsakligen förekommer i bergslagsorterna, bland hytte-arbetare; i Fahlun distrikt: att det der förefunna stora antal af ofärdighet i händerna förklarades af de många slags handarbeten, hvilka idkas af allmogen i denna ort; i Örebro distrikt: att der förekommer synnerligast sådana vrickningar af en ledgång, som härledt sig af ett långvarigt inflytande utaf någon yttre omständighet, vanligen ansträngning öfver krafterna, hvartill förnämligast hör skefbenthet (med ett eller båda knäna böjda inåt), en åkomma, hvilken i denna ort ofta drabbar ynglingar, anställda i smedjor; samt Kalmar distrikt: att bevä-

ringsskyldige från skogstrakten, och serdeles från Bäckebo och Christvalla socknar, i allmänhet varit de kortaste till växten.

Bexell. Tvänne bröder, söner af prosten och kyrkoherden Daniel Bexell, 1:o **Sven Peter**, född 1775, egnade sig först åt militär-yrket, blef lifdrabant hos Gustaf IV Adolf och löjtnant i arméen, men tog afsked ur krigstjensten år 1800, för att ingå i det andliga ståndet. Följande året blef han prest och hofpredikant, samt år 1812 kyrkoherde i Grimethon och Rolfstorp af Götheborgs stift, prost, professor, theologie doktor, L. W. O. Sina från embetsgöröml lediga stunder har han egnat åt forskningen i Nordens fornlemningar, samt derom utgifvit åtskilliga afhandlingar, hvarförutan han författat Hallands historia och Beskrifning, Götheborgs stifts historia och Herdaminne, m. fl. 2:o **Carl Emanuel**, född 1784. Då han, som yngling, förlorade sin fader och lärare, samt derigenom kom i andra omgifningar, och underkastades en annan läromethod, fann han sig häri så fremmande och nedslagen, att han beslöt utbyta studierna mot landtlifvet, åt bland tjenstefolket, klädde sig som det och förrättade dess sysslor, hvarmed han fortfor ett par år, då ett huggsår i foten tvang honom att hålla sig vid sängen och man lyckades öfvertala honom att återtaga studierna. Han blef år 1811 filosofie magister och prestvigd, komminister i Källero och kyrkoherde i Rydaholm samt prost, gjorde sig känd som en utmärkt predikant och har utgifvit en mängd predikningar och andeliga tal, samt af Svenska akademien blifvit belönad för en skrift, kallad: *Ansarius*.

Bexbeda, en socken, jemte Näsby, hör till 2 kl. 2 afd. konsist., är belägen i Östra härads kontrakt af Wexjö stift, Östra härad och Jönköpings läns tredje fögderi, 3 $\frac{1}{2}$ mil S. från Eksjö. Dess areala vidd utgör 8,054 tunnland, hvaraf 680 äro kärr och sjöar. Socken består af 25 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 664 invånare. Adr. Hvetlanda.

Beyer, Johan August, en utmärkt dekorationsmålare, född 1780 i Götheborg, der han afidit omkring år 1830.

Beyla (mythol.), en af Asyniorna. Hon var maka åt Beigvir. Äfven hon tjenade guden Frej; men var tillika gudinnan Frejas förtrogna och budbärerska. Då Loke vid Ägirs gästabad smädade alla närvarande, bad hon honom skona sin egen mor, Lanfeja eller Löfö.

Beylon, Jean François, född Schweitzare, inkallades år 1760 till Sverige, såsom lektör för drottningen, hvilken plats han bestridde i fyra år. Han var en man af vidsträckta kunskaper, ett angenämt väsende och en bepröfvad redlighet. Snart insåg man, att han kunde användas till något mera än att endast fördrifva drottningens lediga stunder, genom föreläsningar och samtal med henne. Han invigdes i statens hemligheter, blef ej blott hennes, utan äfven hennes gemäls och barns förtrogne, användes till underhandlare med fremmande ministrar och blef den medelpunkt, kring hvilken alla tidens politiska planer och företag hvälf-

de sig, så vidt de nemligen utgingo från eller berörde hofvet. För att äfven kunna använda honom såsom negociatör i Frankrike, vid förberedandet af en tilltänkt underhandling, utnämndes han till riddare af N. O., och under den på en gång mycket och litet sägande titeln "*chevalier*", kunde han få tillträde till alla kretsar. Han företog nu en slags beskickning till Frankrike, under sken att sköta sin helsa och se sitt hemland. Han hvarken vann eller eftersträfvade någon utmärkelse och behöfde den icke heller. Drottning Lovisa Ulrikas och sedan äfven Gustaf III:s nåd, jemte pensioner från Frankrike och Spanien försågo honom med hvad han behöfde för sitt bord, det enda nöje, för hvilket han hade någon böjelse, och hans ärelystnad, i fall han hyste någon sådan, tillfredsställdes fullkomligt genom den stora aktning, hvori han stod hos alla från de högste till de lägste i staten. Hans hus, det anspråklösa landtstället vid Ulriksdal, som ännu efter honom kallas Beylons-hof, var samlingsplatsen för hela den förnåma, litterära, artistiska och sköna världen. Alla utländska ministrar uppsökte honom, och man rådgjorde med honom om statens, vitterhetens, vetenskapernas, konsternas och kökets angelägenheter. Det svåraste och obehagligaste för honom var de underhandlingar han nödgades föra mellan den nye konungen och hans mor, hvilken aldrig kunde förlåta sin son, att han nedsatt henne från verklig regent till endast enkedrottning. Biläggandet af de täta missförstånden emellan dessa höga personer bedrefs likväl af Beylon på samma sätt, som allt annat, med urskilning, fin takt, säkert omdöme, redlighet och artighet eller allvar, efter omständigheternas kraf. Han är ett af de sällsynta, men tröstande bevisen, att dygd och sanning kunna vara på sin plats och taga ut sin rätt, äfven vid hofven och inom politikens sfer. Han ägde många vänner, men ingen fiende, var älskad och ärad af alla, men afundad af ingen. Hans födelseår är icke uppgifvet; hans dödsdag inträffade d. 12 Nov. 1779. Öfverdrifna ansträngningar under de första åren af hans vistande i Sverige, och kanske äfven för mycken vällefnad under de senare, påskyndade sannolikt hans död.

Bl, håningsbi (Apis melifica), en insekt, hörande till steklarnes ordning, med cylindrisk kropp, medelmåttigt hufvud och koniskt underlif, gulgrått, ludet, med svarta antenner, underlif och fötter, vanligtvis ljusare tassar och kanter på underlifvets ringar samt vattenklara, mörkådriga vingar. Det förekommer vildt eller förvildadt uti skogar i Pohlen, Lithauen och Lausitz, m. fl. ställen i Europa, hos oss likväl endast domesticerad, *Ausbi*, till färger ljusare och mindre raggigt än det vilda eller *skogabiet*. Könen äro trenne, neml. hannar eller drönare, hona eller vise och arbetsbin eller kön-löse. Hannarne äro $\frac{2}{3}$ tum långa, honorna ända till 1 tum, arbetsbin deremot blott $\frac{1}{2}$ tum långa. Som bekant är lefva bien i samhällen af stundom ända till 20,000 stycken eller derutöfver; största mängden utgöres af arbetsbin, hannarnes antal uppgår högst till ett par hundrade, och i hela sam-

hållet finnes blott en fruktsam hona eller visen. Denna lägger, under största delen af året, men i synnerhet i Maj och Juni månader, ett stort antal ägg, uti de derföre bestämda cellerna uti vaxkakorna, hvarur, inom tre dagar, utkläcker en liten hvit mask, hvilken sorsfälligt skötes af arbetsbien samt efter vid pass åtta dagar förvandlas till puppa, hvarvid cellen beklädes med en silkeshinna, utur hvilken den fullbordade insekten framkommer efter ungefär fjorton dagars förlopp. I början framkomma endast arbetsbin och sedan hannar, samt slutligen en eller flera honor eller visar, de der sätta sig i spetsen för de unga bien, hvilka från början vårdat dem under deras förvandling, så att på detta sätt två eller flere samhällen uppkomma, hvart och ett ägande sin vise. Då härigenom trängsel och andra olägenheter börja yppa sig, råka de serskildta stammarna i strid och den starkaste utdrifver den eller de svagaste, för att ensam blifva i besittning af boningen, hvarvid de öfriga få söka sig ny bostad. Detta kallar man biens svärmning, och söker på hvarjehanda sätt att inlocka de serskildta svärmarne uti nya boningar eller kupor. Detta sker med mycken lätthet, om man kan fånga visen; ty då följa alla de öfriga bien med hvart man går, och man kan på detta sätt helt och hållet leda dem och handtera dem huru som helst, utan att de stickas. Annars äro de i allmänhet ganska lättretliga, och förorsaka, såsom bekant är, plågsamma stygn, med tillhjälp af sin gadd, hvilken är rörförmig, försedd med ett slags hulling och förenad med en giftblåsa, som vid stickandet tömmer och förorsakar inflammation i såret, visserligen för hvarje stygn ej serdeles betydlig, men hos olika individer olika stark och ofta genom ett större antal stygn vådlig till och med för lifvet. Man har exempel derpå att djur, till och med människor, som blifvit angripna af en hel bisvärm, tillsatt lifvet eller endast med svårighet blifvit räddade. Biet angriper dock icke ostraffadt människor, eller djur med tjockare hud; ty hullingen på gadden hindrar dess utdragande, och då biet med våld sliter sig löst, quarstannar den i såret, hvarvid en del af inelstvorna utryckes och förorsakar biets död. Endast arbetsbien och honorna äro beväpnade med gadd; men de sednare sticka nästan aldrig och äfven de förra vänja sig småningom vid de personer som sköta dem, blott de göra det på ett lämpligt sätt, och sticka dem sällan. Så snart en bisvärm inflyttat uti sin boning, börja arbetsbien genast att samla hånig och vax ur blommornas nektarier och af deras frömjöl. Hånigssaften uppsuges med tillhjälp af ett under käkarne beläget snyte och samlas uti magen; frömjölet deremot upptages uti en liten med styfva hår omgifven fördjupning på bakbenet, som bildar ett slags korg, i form af små bollar, dem de vid hemkomsten förtära. Under vilstandet inom biets kropp skiljer sig hånningen och vaxet fullkomligt från hvarandra. Det sednare afskiljes i form af tunna blad emellan underlifsringarne, och användes genast af bien till

bildande af sexkantiga pipor eller celler, af sammanhängande lager, eller så kallade kakor. Uti några af dessa kakor fyllas piporna med hånig, hvilken, sedan den blifvit i magen skiljd från vaxet, uttömmes genom munnen, och på detta sätt uppstå de så kallade håningskakorna. I andra kakor lemnas piporna toma, och så snart ett antal sådana blifvit färdiga, börjar visen att deruti lägga ägg, hvarvid hon betjenas af arbetsbien. På detta sätt uppkomma de så kallade afvelskakakorna. Dessa innehålla alltid några större ovala celler, som äro belägna i midten och innehålla ägg eller larver till honor. Så snart hannarne behörigen befruktadt honorna, dö de, och de som ännu kvarleva vid slutet af Juli, dödas af arbetsbien, som ensamma förrätta allt arbete i kupan, och så rikligen förse den med hånig, bestämd till föda under vintern, att, såsom bekant är, en stor del deraf kan vid kupornas skattning om hösten borttagas. I vilda tillståndet utgör alltid hvarje svärm med sin vise ett samhälle för sig; men vid biskötseln söker man alltid, att, om svärmarne äro svaga, d. v. s. fåtaliga, förena två eller flere uti samma kupa, hvilket ock ganska väl lyckas, och hvarvid alltid de öfverflödiga visarne dödas af bien sjelfva, hvaremot de med yttersta sorgfällighet vårda och betjena den kvarvarande, som är oundgänglig för fortplantningen, och hvars förlust medför den största oreda, till och med upplösning af bisamhället. Vanligen börja dock, i sådant fall, arbetsbien inom ett par dagar att ersätta bristen af visen, derigenom att de nedbryta piporna omkring en eller ett par larver och i stället uppföra omkring dem sådana rymliga celler, som tillkomma honlarverne samt föda och vårda dem på samma sätt som annars dessa, då de utkläckas till visar. Bien samla hånig af nästan alla växter; men denna blir, i följd af växternas olika natur, af ganska olika slag. Utom hånig och vax, samla eller tillreda, de ännu ett eget hartsartadt ämne kalladt förvax, hvilket de begagna till diktning af kuporna eller stockarne, och hvarmed således alla springor och håligheter utfyllas. För insamlingen af dessa ämnen göra de ganska långa utfarter, till och med hela milen; men hafva dock ganska noga reda så väl på belägenheten af sin boning, som på sina samhällskamrater. De äro utsatta för flera fiender, hvilka dels angripa dem sjelfva, dels in nästla sig uti kupan och förstöra deras arbeten. Till det första slaget höra åtskilliga foglar, serdeles svalor, likaledes paddor och grodor samt bälgetingar; till det andra rättor och möss, myror, getingar och humlor, men framför allt den så kallade bifjärilen.

Starmaland. Det fornordiska namnet på norra delen af Ryssland, omkring Dvinas utlopp i Hvita hafvet, i de trakter, der det nuvarande Perm är beläget.

Bibel. Sedan allmänheten, under hela medeltiden, varit i okunnighet om bibelns innehåll, hvilket dessa dagars andelige funno godt att behålla för sig sjelfve, beslöts, på mötet i Örebro 1529, att den Heliga Skrift skulle oförmängd förkunnas i alla

kyrkor öfver hela riket. Vål lästes förut en bok, kallad *Vårfrutider*; men denna var uppblandad med vidskepelser och i många mål stridande mot Guds ord. Tillika förvarades, i ett och annat kloster, någon handskrifven, ofullkomlig öfversättning af bibeln; men de kommo icke till allmänt bruk. Sälunda lät den heliga Brigitta sin bigtfader, magister Matthias, utarbete en öfversättning deraf, äfvensom en annan föranstaltades för Wadstena kloster; men Gustaf I har dock först gjort Svenska folket bekant med den Heliga Skrift. På konungens befallning öfversattes det Nya Testamentet af Laurentius Andreæ, då presbyter i Strengnäs. Öfversättningen blef färdig 1523 och utkom af trycket år 1526. År 1541 utgafvos både Gamla och Nya Testamentet i Svensk öfversättning, af erkebiskopen Laurentius Petri, Olaus Petri och Laurentius Andreæ. Till grund deraf lades Luthers första upplaga af bibeln, utgifven år 1534. Efter många öfverläggningar om en förbättrad öfversättning, serdeles på riksdagen i Linköping år 1600, samt på riksdagen i Stockholm år 1602, utkom äntligen år 1618 en ny upplaga med summarier, marginalier, skiljda verser, m. m., hvilken fått namn af Gustaf Adolfs bibel. Den har legat till grund för alla senare öfversättningar. Under konung Carl XI:s regering arbetades mycket på den bibelöfversättning, som utgafs åren 1703 och 1709. En annan förbättrad upplaga utkom på 1720-talet, hvilken är den ännu brukliga.

Bibelsällskapet, det Svenska. Det stiftades år 1815 och hade i flera år understöd från England, uppgående sammanräknadt till 200,000 R:dr B:ko, men hvilket upphörde år 1826, då sällskapet ej kunde ingå på det Brittiskas fordran, att ur bibelupplagan utesluta de s. k. apokryfiska böckerna. Sällskapet har inköpt ett eget hus på Kungsholmen och der anlagt ett tryckeri. Intill och med år 1844 hade sällskapet låtit trycka, dels gratis utdela och dels till ett ganska lågt pris försälja 148,487 helbiblar och 433,100 Nya Testamenten. Utom detta allmänna bibelsällskap har filialafdelningar bildat sig i flera stift, samt ett Fruntimmers Bibel-sällskap i Stockholm, hvilka alla likväl icke sjelfva trycka några biblar, utan inskränka sin verksamhet till utdelning deraf i församlingarna. — Det Brittiska sällskapet har till Sverige öfversänt 65,836 biblar och 166,064 Nya Testamenten.

Bibeltrycks-tunnan, en gammal afgift, hvilken utgår af kyrkorna, och hvars namn antyder dess ändamål, anslags af Carl XI till underhåll för lärde män och utgifvande af nyttiga böcker i hvarjehanda ämnen.

Biberg, Nils Fredrik, född 1776, död d. 25 Mars 1827, från 1806 till 1809 informator för kronprinsen Gustaf, med professors titel, år 1810 professor i praktiska filosofien vid Upsala universitet, ledamot af V. A., riddare af N. O. B. var en man af ovanliga kunskaper, skarpsinnighet och arbetsförmåga, men som akademisk lärare mindre gagnande för mängden af åhörare, emedan hans föreläsningar voro hållna i en föga populär stil,

fulla af hårfina distinktioner och analytiska klyftigheter, hvilka fordrade, att lärjungens uppfattningsförmåga skulle stå i jembredd med lärarens föredrag. Hans skrifter hafva deremot ett stort värde för den vetenskapligt filosofiskt bildade läsaren. De hufvudsakligaste af dem äro, utom en mängd disputationer: *Afhandling om Grekernes episka och tragiska skaldekonst*, *Äminnelsetal öfver Carl XIII*, *Om sann och falsk liberalism*, *Föreläsningar*, m. fl.

Bibliothek. Af offentliga Svenska bibliothek äro de förnämsta: Upsala universitets-bibliothek, betydligt riktadt genom den skänk Gustaf Adolf den Store gjorde åt detsamma af hela sin enskildta boksamling. Det äger för närvarande 107,000 band, utom handskrifter. — Det kongl. i Stockholm, hvilket egentligen anlades af Carl Gustaf, emedan Christina, vid sin flyttning ur riket, medtagit hela kongl. bibliotheket, hvilket hon betraktade såsom sin tillhörighet. Vid Stockholms brand, år 1697, förstördes tre fjederdelar af samlingen, så att endast 6,286 band räddades, de flesta skadade. Den lilla samlingen inrymdes först på rådhuset, sedan i grefve Pehrs hus och slutligen i nordöstra slottsflygeln, der det öppnades i December 1796, förökadt med Gustaf IV Adolfs enskildta bibliothek, 15,000 band. Det har vid senare riksdagar erhållit förhöjda anslag, och äger nu omkring 70,000 volymer, utom 2 å 3,000 handskrifter. — Lunds akademies bibliothek innehåller något öfver 60,000 volymer. — Dessutom äga alla gymnasier och de flesta äldre skolor samt de serskildta akademierna sina till en del ganska dyrbara boksamlinger. Bland enskilda sådana anmärkas Engeströmska bibliotheket, det Brasheska på Skokloster, friherre Brinkmans, det De la Gardieska på Löberöd, m. fl.

Bicarmästare. Dermed förstods under medeltiden de som förfärdigade bågare; men i allmänhet guldsmeder. De omtalas i handlingar från första början af 1300-talet.

Bicke, en falsk, illistig yngling, konung Jormunrek och dess son Randvers elake rådgifvare.

Bidevind säges ett fartyg segla, då vinden fyller dess så snedt eller förligt som möjligt brassade segel, i en med rårnas nästan jemnlöpande eller något akterligare riktning.

Bifjärilem eller *vaxmalet* (Tinea mellonella eller *Galerea cereana*), en till fjärilarnes ordning hörande insekt, af $\frac{1}{2}$ tums längd och något öfver 1 tums bredd emellan de utspända vingspetsarna, med hvitgrå framvingar, gulgrå bakvingar, svart ögon, fina borstlika antenner och silfvergrå ryggsköld samt en dubbel svart punkt vid underlivet som är gulgrått. Honan lägger sina ägg uti vaxet i bistocken, hvarutur, efter fjorton dagar, framkläckes smutsigt gulgrå larver af $\frac{3}{4}$ till 1 tums längd, med rödbrunt hufvud och sexton fötter. Dessa uppäta vaxet och hånigen, samt angripa äfven biens puppor och larver och borra sig cylindriska gångar emellan och igenom vaxkakorna, invändigt klädda med en tunn silkesväf, hvarigenom de skyddas för bien, hvilka genom dessa förstöringar, samt den osunda lukt som uppkommer genom deras myckna exkrementer, vantrivas, blif-

va svaga, sjukliga och dö eller öfvergifva kupan, hvarföre de räknas för biens farligaste fiender. Uti de omnämnda kanalerna spinna larverna sedan ett tätt hvitt silkeshus, tjockt och fast som karduspapper, till formen likt en tuta, och of-tast öfverdraget med vaxbitar och exkrementer, hvaruti de förvandlas till gulbruna puppor, ur hvilka fjärilarne slutligen utkläckas.

Bifrost (mythol.), Båfröst, regnbågen. De gamle trodde, att regnbågen var en bro, hvilken gudarne hade byggt mellan himmel och jord. Den påstods hafva tre färger och vara utomordentligt starkt och konstigt sammanfogad af trenne elementer, *luft, vatten och eld*. Det blåa troddes vara luften, det gröna vattnet och det röda elden. Den kallades Asabron, derföre att Asarne redo deröfver hvarje dag till Urdarbrunnen, der de hade sin rädsförsamling. Vid denna bro satt Heimdal, med ett horn i handen, hvilket kallades Gjallarhorn. Han var brons vaktare och skulle sitta der till Ragnarök (yttersta dagen), då Muspels söner kommo ridande, för att förgöra Asarne. Heimdal skulle då blåsa högt i Gjallarhornet. I den stora striden skulle Asarne besegras af sina förfärliga fiender, lågornas söner. Ehuru starkt Bifrost var sammanfogad, skulle den likväl brista, när kämparne från Muspelhem redo öfver densamma; men de skulle kasta sig i hafvet och simma till Asgård.

Bifur (mythol.), en dverg, skapad af jord och boende i jorden. Bifur betyder *den darrande*.

Bikt. Ordet betecknar *bekännelse*. Den infördes jemte kristendomen.

Bil (mythol.), en ung flicka, hvilken tillika med sin syster, Hjuke, blef upptagen till månan, då de gingo att hemta vatten ur en brunn, benämnd Byrger. Bil och Hjuke följde, från den stunden, beständigt månan. De mörka fläckarne på dess klara skifva, ansågo Fornskandinaverne för de båda barnen, med sän och såstängen.

Bilang, J. S. von, kapten, författare af ett par skrifter i statshushållningen och en i uppfostringsläran, hvaröfver Leopold skref en ganska rolig recension, hvilken föranledde en föga mindre rolig rättgång. Vidä lyckligare än i egenskap af författare, var han såsom konstskärare i elfenben, i hvilket ämne han utskar ytterst sirliga och fina små taflor. Lärer hafva dött omkring år 1815.

Billberg, Johannes, först matheseos, sedan theologie professor i Upsala, men af Carl XI förflyttad till kyrkoherdeplatsen i Örebro, för att skydda honom mot de tvister, hvari han råkat med andra theologer, i följd af hans tillgifvenhet för Cartesianska filosofien. Konungen besökte honom der ofta. År 1701 valdes han till biskop i Strengnäs, der han afled år 1717, i en ålder af 71 år. Berömmes såsom en lärd, nitisk och ordningsälskande biskop.

Bilbref är ett bevis om stället, hvarest ett fartyg är bygd, samt om det är på kravel eller klink, äfvensom att det ej häftar för någon gäld. Bilbref utfärdas af magistraten. — *Bilbref* kallas äfven ett skuldebref, å utlånta penningar, för att med

desamma bygga eller upplaga skepp, att betala och underhålla skeppsfolket, eller ock att befria sig från den gäld, som för berörde orsaker förut kan vara gjord.

Bilde, Thorbern, den siste erkebiskopen i Lund, var af en i Danmark ansedd adelig ätt. Han valdes till erkebiskop år 1532, men då konung Fredrik befallde honom åtnöjas med hans stadfästelse, och derföre inbetala till hans skattkammare de 2,000 gyllen, hvilka skulle erläggas i Rom för pallium, bestred han detta och förfäktade i fyra år den påfliga stolens rättigheter. Konung Christian III, som efterträdt Fredrik, lät d. 10 Aug. 1536 gripa honom, jemte alla andra Danmarks biskopar, och insätta honom på Wordingborgs slott, der han kvarhölls till hösten, då han, tillika med dem, utsläpptes, sedan de svurit konungen trohet och lydnad. Bilde flyttades nu till dekanatet i Lund, och fick, såsom förbättring i sina inkomster, åt sig anvisad räntan af Bosö kloster. Här lefde han i stillhet till sin död, år 1552.

Bildhuggare. De förnämste Svenske hafva varit: Jan Stamm från Wendels socken, Jan Wendelius, Silfverling, Törnström, Sergel, Byström, Göthe, Fogelberg, Qvarnström, m. fl., utom åtskilliga till Sverige inkallade utländningar, såsom Kaspar Schröder, Burchard Precht, Bouchardon, l'Archeveque, o. s. v.

Bildatein, Konrad Kristoffer, von, en gammal Carolin, som deltog i de flesta af Carl XII:s krig, delade hans fångenskap och stridde vid kalabaliken i Bender. Förut hade han varit skickad att åtfölja Tartarerna på deras fälttåg mot Ryssland, år 1711. Blef öfverste först för Wiborgs och sedan för Tavastehus regemente, friherre, tillika med sin broder, *Eberhard*, och sin kusin, *Carl*. En bland de första riddarne af Svärds-orden. Död år 1752.

Bildstoder, offentliga. Af sådana finnas i Stockholm fyra, således jemförelsevis flera, än i någon annan Europeisk hufvudstad. Den äldsta af dem är Gustaf I:s, upprest på ridderskapet och adelns bekostnad, och aftäckt midsommarsaftonen år 1774, årsdagen af hjeltens intåg i Stockholm; Gustaf Adolf den Stores, bekostad af staten och aftäckt d. 17 Nov. 1796; Gustaf III:s, bekostad af Stockholms borgerskap och aftäckt på konungens födelsedag d. 24 Jan. 1808, samt Carl XIII:s, bekostad af konung Carl XIV Johan, och aftäckt d. 5 Nov. 1821, årsdagen af Carl Johans intåg i Stockholm. I Norrköpings stad kommer en bildstod att uppresas öfver konung Carl XIV, i Götheborg öfver Gustaf II Adolf, och i Stockholm samlas nu, genom subskription, medel att uppressa en åt Birger Jarl.

Bilejst (mythol.), en broder till Loke. Den tredje brodern hette Helblinde.

Biljarder hafva i Stockholm ömsom varit tillåtna, ömsom förbjudna, och äfven ständerna hafva blandat sig i denna obetydliga angelägenhet. År 1731 gafs första tillåtelsen att inrätta sådana.

Billberg. Tvenne bröder: 1:o *Johan Peter*, af, general-intendent vid hären mot Norrige 1808

och i Tyskland 1813, derefter president i kammar-rätten, hvarifrån han tog afsked år 1841. Adlad, K. af N. O. Född d. 1 Maj 1776. — 2:o **Gustaf Johan**, kammar-rätts-råd, R. N. O., ägde stora naturhistoriska samlingar, hvilka genom en eldsvåda år 1823 gingo till en betydlig del förlorade; stiftade det Linneiska samfundet, hvilket dock sedan upplöste sig. L. af V. A. Född d. 14 Juni 1772, död d. 26 Nov. 1844. Utgifvit flera häften af *Svensk Botanik*, samt *Försök till färgornas bestämmande i naturalhistorien*, m. m.

Billeberga, en socken, med Tirup, belägen i Rönnebergs kontrakt och härad, Lunds stift och Malmöhus län, $1\frac{1}{4}$ mil Ö. från Landskrona, hör till 2 kl. reg. och har 1,100 invånare. Socken består af $17\frac{1}{2}$ mtl. och har en areal af 3,957 tunnland, hvaraf blott 4 äro sjöar och kärr. Adr. Landskrona.

Billing, Johan Samuel, professor vid veterinär-inrättningen i Stockholm, född i Södra Rörums prestgård i Skåne d. 20 April 1795, har utgifvit: *Grundlinier till Hippologi, Om hundens sjukdomar*, m. m.; *medicine doktor och kirurgie magister*.

Billinge, en socken, jemte Röstänga, hör till 3 kl. reg., är belägen i Onsjö kontrakt och härad, Lunds stift och Malmöhus län, $3\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Landskrona. Dess areala vidd utgör 11,571 tunnland, hvaraf blott 6 äro kärr och sjöar. Socken består af $18\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,152 invånare. Adr. Lund och Trolleholm.

Billingen, en i Westergöthland belägen bergås, hvilken utsträcker sig öfver delar af Wadsbo, Kåkind, Walla och Gudhems härader. Billingen har samma strata som Kinnekulle. Är ganska märklig för sin rika vegetation. Derpå finnes tre småsjöar, neml. Semsjön och tvenne sjöar med namnet Svartsjön.

Billinge, kontrakt af Skara stift, är beläget i Skaraborgs län, och innefattar: Sköfde stad och socken med Ryd, Santetorp, Sventorp, Forsby, Hagelberg, Kyrketorp och Wårfruhem; Warnhem (Skarke) med Istrum, Öglunda, Eggby och Lundby; Dala med Borgunda (Borna) och Högstena; Berg med Lerdala, Timmerdala och Böja; Stenstorp med Kyrketorp och Brunnhem; Sjögerstad med Rådene; Åsaka samt Häggum.

Billingeborg, en gammal fästning i Westergöthland, anlagd af konung Carl Knutsson, samt, enligt hans eget yttrande, byggt emot de Danskas infall. Fästet förekommer icke vidare i hufvuderna. Man är till och med oviss om dess läge, hvilket likväl torde böra sökas på ön Billingen, i grannskapet af Götheborg.

Billingefors, ett jernbruk i Stenby socken af Elfsborgs län, med 3 härdar. Har 1,600 skeppd privilegieradt smide, af eget och köpt tackjern, hvilket smide utskeppas på Götheborg. Hammarskatten är 16 skeppd. Ägare: C. Silfversparre. Disponent: H. R. S:t Cyr. Brukstämpeln: B. F.

Billmark, Carl Johan, född år 1804, skicklig landskapsmålare, har på senare åren egnat sig åt lithografin och utgifvit åtskilliga arbeten: *Utsigter af Rhenstrakterna, Panorama af Stockholm*,

Resa från Stockholm till Neapel, m. m., hvilka täfla i fulländning med det bästa af hvad den lithografiska pressen framalstrat i något annat land.

Billsbro, ett jernbruk i vestra Wingåkers socken af Södermanland, har 2 härdar, 500 skeppd smide, med köpetackjern. Utskeppas på Stockholm eller Norrköping. Hammarskatten är 5 skeppd. Vid detta bruk idkas äfven manufaktursmide. Ägare: C. Norstedt. Smidesstämpeln: ett N öfver B.

Bilröst. Så kallas i Asalåran vintergatan eller mjölkvägen. De gamle kallade den gudarnes körväg.

Bilskirner (mythol.), Thors borg, belägen i hans rike Thrudvang. — En del skalder uppgifva, att Thors borg hette Thrudvagn, samt att Bilskirner var blott en stor del deruti. Sturleson anför deremot, i sin edda, att Bilskirner var den största byggnad i himmelen och på jorden. Den hade 540 rum; men var så full af krökningar och vinklar, att den som vågade sig ditin, svårigen hittade ut. En större och konstigare byggnad hade gudar och menniskor aldrig hört ömtalas.

Biltog, betyder landsflyktig, och härledes från Isländska ordet *bil*, afstånd, och *tog*, resa; deraf: en lång resa, en resa hvar till man är tvungen. — Kunde kanske äfven härledas från Isländska: *byti* (läs: *bili*), hem, och *taka*, taga; tagen, fördrifven från hemmet.

Binda, en af hornblende och granit uti fullkomligaste blandning bestående stenart, som förekommer på flera ställen i riket under olika benämningar, såsom *grönsten*, som förekommer i Småland, jemte sjömalmer, och nyttjas till fluss i massugnar; *jernbinda*, då den innehåller flera jernhaltiga partiklar; *grönbinda*, hvilken består af skörl och skimmer; *svarbinda*, af hornblende och skimmer. Röd- och blåbinda kallas, ehuru oegentligt, några bällfintarter vid åtskilliga grufvor.

Binda (*Polygonum convolvulus*), en årlig växt, hvilken förekommer allmänt på åkrar och andra odlade ställen. Af samma släkte förekommer äfven en art hos oss odlad, se: *Bohete*.

Binda Necken, en vidskeplig plägsed, hvilken ännu iakttages i åtskilliga landsorter, för att afhålla Necken, då man badar. Detta tillgår sålunda, att man, före badningen, nedsticker i marken, nära vattnet, en knif eller ett stål, dervid följande uttalar:

"Neck, Neck, stål i strand,

"Far din var en ståletjuf,

"Mor din var en nåletjuf.

"Så långt skall du vara härifrån, som detta rop höres."

Alla utropa derefter: "*ho hagla!*"

Binneberg, annex till Odensåker, beläget i södra Wadsbo kontrakt af Skara stift, $2\frac{1}{4}$ mil S. från Mariestad, $1\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Sköfde. Socken består af $5\frac{1}{2}$ mtl. och har 156 invånare. Dess areal utgör 2,175 tunnland, hvaraf 25 äro kärr och sjöar. Kyrkan är mycket gammal och bygd af sten. Då allmogem 1711 uppbådades ifrån Westergöthland, att gå till Halland, fältmarskalken greve Magnus Stenbock till hjälp emot de Danske, befalldes 18 prester, och deribland 5 kyrkoherdar, att vara dem följaktige. Allmogem från

Wadsbo härad samlades i Birneberg. Landeshöfdingen i länet, baron G. Soop, häradshöfdingen i orten och kronfogden Wahrenberg voro närvarande. Allmogen började suppa, sorla och heta. Soop och häradshöfdingen undkommo genom presternes tillhjälp; men Wahrenberg handterades illa i flere timmars tid, till dess de slog ihjäl honom med en sten. Året derpå skedde ransakning. De upproriske voro till större delen från Hofva och Undenäs församlingar. Elfva personer dömdes att halshuggas och steglas, trettio till 40 par spö och många till lifstids fängelse.

Binnikemask, handmask (*Tenia folium & lata*), tvenne slag inhyesmaskar, hvilka förekomma uti menniskans och några djurs inelvor, samt likna till sin skapnad smala hvita band, binnikeband, isynnerhet den sistnämnde, som har kortare och bredare leder än den förstnämnde, och finnas ofta af högst betydlig längd, bredare i den ena ändan och afsmalnande åt den andra, hvilken immerfort tillväxer. Lederna äro försedda med sugrör, som kunna dragas ut och in, och afskiljas stundom, bildande då sjelfständiga djur, hvilka till utseendet likna gurkärnor, och få namn af gurkmaskar. De ästadkomma hos dem, hvilka äro besvärade deraf, ytterst svåra, periodiskt återkommande plågor, och många medel äro därför försökta till deras utdrifvande. Ibland dessa intager det s. k. Noufferska medlet, hvartill receptet på 1700-ålet inköptes och allmänt gjordes af Franska regeringen, troligen första rummet, och består hufvudsakligen af pulveriserade trånjörötrötter (*Aspidium filix mas*). Det är en temligen allmän tro, att binnikemasken kan bibringras menniskan, genom förtäring af fisk, som haft sådan; men detta är ogrundadt, så vida fisken är riktigt kokad, ty ingen lefvande organism uthärdar en något uthållande temperatur af öfver + 60°, således ännu mindre kokhetta. Deremot torde den stundom kunna bibringras medelst örent vatten; emedan den äfven förekommer uti sådant.

Birger, den ende Svenske konung med detta namn, son af Magnus Ladulås, efter hvars död han, vid 10 års ålder, uppträdde på thronen, under den store Thorkel Knutssons förmynderskap. Sedan han låtit förleda sig att döda denne sin trogne tjänare och stödet för sin thron, kände han den snart vackla under sig. Öfverraskad och fångslad af sina bröder samt af dem tvungen att afstå sitt halfva rike, hämnades han på dem, elfva år der-efter, genom deras fångslande och afdagatagande, en handling, som hade till följd hans eget fall år 1319, hvilket han öfverlefde endast tvenne år. Han dog, nemligen, såsom flyktling, i Ringstad i Danmark år 1321, endast 41 år gammal.

Birger Jarl af Bjälbo, son af Magnus Månesköld och Ingrid Ylfa, var Sveriges störste man under medeltiden. Han blef, år 1248, Sveriges jarl, och då Erik XI afled, år 1250, utan arfvingar, hvarigenom thronen var ledig, ansågs Birger sjelfskrifven till hans efterträdare, så väl i anseende till sina mäktiga släktförbindelser, som till sina stora egenskaper. Partiernas afund sökte likväl att hindra detta, och för att blidka dem,

vidtog man den kloka utvägen, att välja Birgers äldste son, Waldemar, till konung; men uppdrog regeringen åt dess fader. (Se: *Ivar Blå*.) Under de sexton år Birger sedan innehade rikets styrelse, gjorde han allt hvad en vis och kraftfull regent på hans tid möjligen kunde förmå till sitt lands bästa. Han gaf arfsrätt åt qvinnan, betryggade den allmänna säkerheten, genom lagarna om hemfred, qvinnofred, kyrkofred och tingsfred, kufvade sin egen upproriska släkt, ehuru det måste ske med våld och blodsutgjutelse, samt anlade Stockholm. Hans första gemål var Ingeborg, Erik X:s dotter och den andra Mechtild, Danske konungen Abels enka. Såsom fel förebrår man honom, icke utan skäl, att han tilldelade äfven sina yngre söner hertigdömen, och lättade derigenom för deras ärelystnad tillfället att uppresas emot sin broder och stora landets lugn. Han afled, i en hög ålder, på Hjalmbolund, d. 20 Sept. år 1266.

Birger Jarl af Brosa, Sveriges jarl under konungarne Knut Eriksson och Sverker Carlsson, en mäktig, klok och fredälskande man, af den högt ansedda Folkunga-ätten, som vid denna tid gifvit landet en följd af utmärkte män, hvilka stodo vid thronens sida, intill dess släkten sjelf uppsteg derpå. Död 1202.

Birgeri, Salomon, var, under Johan III:s tid, pastor i Stockholm, hade någon tid visat sig benägen för lithurgien; men ångrade snart sin svaghet, förklarade sig för den rena evangeliska lärans kämpa, miste nu sitt embete och insattes i fängelse. Här skref han en bok till den evangeliska kyrkans försvar.

Birka, i gamla Svenskan liktydigt med borg, handelsplats, hvaraf *birkelag*, handelslag och *birkarklar*, köpmän. (Se vidare *Björkö*.)

Birkarklar kallades fordom den handlande allmogen i Norrland. Man har mycket omtvistat deras ålder. En i riksarkivet funnen handling af år 1358 skall innefatta, bland annat: "stadfästelse för Birkarklarne att söka i öde skogar uti Lappmarken sine tarfvor och nytta." Sannolikare är likväl, att de, under detta namn, uppstått kort före Gustaf I:s tid, då de drefvo litig handel på Liffland och andra orter, hvilket dock förbjöds af konungen, i bref af år 1546. — Birkarklarne ("hvilken bonde, som ville bygga sig en stor båt, eller skuta, och lägga sin eller andras vara deruti, samt segla från by till by, kallades birkarl"), sökte under lång tid att förtrycka Lapparne. År 1602 bjöd konung Carl IX, att en undersökning härom skulle ske. Birkarklarnes handelsrörelse upphörde med anläggandet af Norrländska städerna. Flere af dessa städer grundades af Birkarklar.

Birkebenar. Norske prinsen Eisten Eistenssons förskingrade trupper, hvilka, efter det misslyckade försöket, att störta konung Magnus Erlingsson, måste i skogarne lefva af rof och ströfverier och dervid ofta gjorde sig strampor eller benbeklädnad af nälver, hvaraf deingo sponamnet: *Birkebenar*. De erbjödo Birger Jarl af Brosa sin tjänst, att förhjelpa en af hans söner till Norska kronan; men då han afböjde deras anbud och i stället gyn-

nade prins Sverre Sigurdsson, lyckades denne verkligen, genom att, Birkebenarnes tapperhet, bemäktiga sig thronen.

Biskop, biskopsembete. I Sverige, der kyrkan i början stod under inseeende af erkebiskopen i Bremen, blef biskopsembetet snart infördt. Sedan Olof Skötkonung antagit dop och kristendom omtalas Sigfrid eller Thorgot, såsom biskop i Skara, S:t Sigfrid i Wexjö, S:t David i Westerås, o. s. v. I början af 12:te århundradet uppkom erkebiskopsdömet i Lund; och omkring 60 år derefter utnämndes till det nyss inrättade erkebiskops-embetet i Upsala, år 1164, Stephanus, vald af konung Carl Sverkersson och menigheten, samt i embetet bekräftad af påfven Alexander III. De första Svenska kyrkans biskopar voro utländningar, utan kärlek för landet eller släktförbindelser inom detsamma. Till att förekomma deras intagande i riket stadgades, att folket skulle välja en bondeson — således infödd och af odalslägt, — och konungen gifva honom investitur, medelst de symboliska tecknen *ring*, i afseende på hans andliga äktenskap med församlingen, och *staf*, i afseende på hans herdevärd om församlingen. Med tiden försvann folkets så beskaffade valrätt. Efter Skenninge möte, år 1248, skulle biskoparne väljas af collegia canonicorum, konungarne bifalla valen och påfven slutligen stadfästa det, hvilket förhållande orsakade en mängd tvistigheter emellan konungarne och påfvarne. Under katolska tiden voro biskoparne *senatores regni nati*, med säten främst i rådet. Evangeliska församlingen gillar biskopsembeten, såsom bidragande till god ordning. Vid reformationen bibehöll konung Gustaf I stiftet och biskopsstolarne. Erkebiskops-embetet i Upsala var det enda inom evangeliska kyrkan, till dess biskopen i Åbo stift af Finland år 1817 upphöjdes till erkebiskop. — Hvad anseende en erkebiskop i Upsala ägde, under den påfviska tiden, derpå framter vår historia nog beströfliga vedermlen. Han var i stånd, att bjuda konungen spetsen och stöta honom från thronen. Erkebiskopen Johannes Benedicti lät år 1448, föga annorledes än en konung, kröna sig af fyra biskopar. Han fick tillstånd att kalla sig *primus regni Suecie*, samt blef äfven antagen till riksföreståndare, hvarföre han förde denna prunkande titel: "Vi Jouis med Guds nåde, Archi-Biskop i Upsala, och Sveriges Förste, och på denna tid Höfvitsman och Riksens Föreståndare i Sverige." Den sista påfviske erkebiskopen Johannes Magni var en föglig man; men kunde likväl icke underlåta att visa, hvad han förmådde såsom erkebiskop. Han höll ett ytterst kostsamt hof, valde sig hofjunkare och svenner af rikets förnämsta adel, samt en livvakt af 200 man, bland det dagligaste folket. Han klädde sig i den präktigaste dräkt, som den tiden kunde upptäckas. Hans medfölje bestod af ej mindre än 200 hästar, och då han skulle infinna sig i kyrkorna, lät han der utbreda gyllenduk för sig. Det s. k. *pollium*, eller biskopskåpan, som af påfven tilldelades biskoparne, bestod af en liten hvit lammulls-filt, som förfärdigades med många

underliga ceremonier. Vid hvarje erkebiskops ombytte, måste, för denna dräkt, betalas till den romerska skattkammaren först 4,474, men sedan 8,780 R:dr. Den ansågs så nödvändig, att man icke fick bruka biskops namn, eller förrätta den ringaste del af embetet, förr än den var inlöst. Den förste evangeliske erkebiskopen, Laurentius Petri Nericius, invigdes med Guds ord, böner och händers påläggning, i Stockholm och Riddarholmskyrkan, år 1531, söndagen för Michelsmässodagen, af biskopen i Westerås, doktor Petrus Magni, på följande sätt: Öfver hans axlar lades en kostbar korkåpa, som ej var inlöst och hemtat från Rom, utan genom konungens frikostighet förskaffad annorstädes ifrån. Ty redan år 1527 beslöts på riksdagen i Westerås, att inga biskopar skulle från den dagen söka sin stadfästelse från Rom. När kappan, hängdes på honom gjorde han sin trosbekännelse, enlig med den Hel. Skrift och evangeliska läran, försäkrande med liflig ed, att framhärda deruti. Härefter påsattes erkebiskopsmössan, då konungen framträdde och förärade honom biskopsstafven. Smörjelsen förbigicks alldeles. Häruti gjorde konung Johan III en ändring, och förmådde, år 1574, den utvalde erkebiskopen Laurentius Petri Gothus, att bifalla, att biskopsvigningar skulle förrättas på det gamla påfviska sättet. Konungen lät ock följande året inviga honom med sådana ceremonier, ehuru han sjelf sökte att förekomma sådant, och de öfrige biskoparne äfven satte sig deremot. Vid mötet i Upsala 1593, afskaffades åter biskopsskrud och krycka, jemte smörjelsen. Huru en biskop i vår Svenska evangeliska församling nu skall i embetet inställas, visar 13 kap. i 1809 års Handbok. Biskoparnes antal är lika stort som stiftens, nemligen 12. — Ordens-biskops-embetet stiftades först 1783, och är ett öfver-officiant-embete inom Kongl. Maj:ts orden, samt medför blott en mycket inskränkt myndighet i uppsigten öfver de prestmän, anställde vid de barmhertighetsverk, som stå under serafimer-ordens-gillet. Öfver-hofpredikant och pastor primarius i Stockholm äga likhet med biskopar deruti, att de presidera i hvar sitt domkapitel, hvarförutän den sistnämnde äfven är sjelfskrifven riksdagsman.

Biskopskulla, en socken, med Fröjeslunda, belägen i Lagunda kontrakt och härad af Upsala stift och län, 3 mil V.S.V. från Upsala, 1 $\frac{1}{2}$ mil från Enköping; hör till 1 kl. regala, och innefattar 44 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 636 invånare. Dess areal är 4,374 tunnll., af hvilka 70 äro kärr och sjöar. Adr. Enköping.

Biskops-stemarne, så kallas gränsmärket emellan Södermanland, Upland och Westmanland, och finnes på en liten ö, emellan Aspön, Mersön och Engsön. Det uppgifves, att biskopen i Strengnäs, Sigge Ulfsson Sparre, här haft ett hemligt möte med biskopen i Westerås och kanikerne i Upsala, för att störta Carl VIII från thronen.

Biskopsstift. Före reformationen funnos, inom Sveriges nuvarande område, sex biskopsdömen, nemligen: Upsala, Linköping, Skara, Strengnäs,

Westerås och Wexjö, hvartill vidare kommer Lunds stift, hvilket då ej intogs i landslagen, emedan Skåne ännu ej lydte under Sverige. Efter reformationen uppkommo super-intendentier för Götheborgs stift år 1620, för Kalmar år 1602, för Mariestads, sedan Carlstads, år 1580, för Hernösands år 1647 och för Gottlands stift år 1571. Tid efter annan hafva dessa dock blifvit vanliga stift, och de tre sista förklarades för biskopsstift medelst Kongl. Resol. d. 5 Okt. 1772. För det närvarande finnas 12 stift, nämligen: Upsala erkestift, grundadt år 1100, Linköpings biskopsstift, år 1080, Skara år 1015, Strengnäs år 1100, Westerås 1080, Wexjö år 1030, Lunds år 1163, Götheborgs år 1665, Kalmar år 1678, samt Carlstads, Hernösands och Gottlands eller Wisby stift år 1772. (Se vidare under hvarje serskildt stift.)

Biskopsudden, en lägenhet, på en udde af Djurgården i Stockholm, anslags åt stadens öfverståthållare, och serskildt af Gustaf III åt general Sprengtporten, som försålde den till enskild person, af hvilken konung Carl XIV Johan köpte densamma.

Bisp motala, i Motala socken, vid Vårviken af Wottern, $\frac{1}{8}$ mil från kyrkan, $5\frac{1}{4}$ mtl. kungsladugård och 19 torp, har först varit säte för någon höfding och under katholska tiden blifvit lagdt under biskopsstolen i Linköping, hvaraf det fått sitt namn; men derefter tillföll det kronan och kallades Motala kungsgård. Det har den vackraste belägenhet och lär fordom varit en vigtig ort, hvilket lemningar af skansar på elfvens båda sidor tyckas bevisa, äfvensom de fältverk, hvilka år 1567 här uppfördes, för att hindra Danskarnes öfvergång. Hertig Johan af Östergöthland lät vid elfvens södra strand uppföra ett väningshus. der han bodde under sina jagtnöjen.

Bitar i gräset, ett mycket gammalt Svenskt talesätt, som förekommer på ett par ställen i stora Rimkrönikan, lämpadt på fallna fiender, hvarföre ordet *måste* ofta finnes tillagdt detsamma. Nu mera förstås härmed i allmänhet: *duka under*, (hvarom se vidare ordet *duka*), gifva efter.

Bitterblad, vattenpeppar, jungfrutvål, vattensäpa (*Polygonum hydropiper*), en årlig växt, hvilken förekommer allmänt på fuktiga ställen, i diken, vid vägar och på åkrar; innehåller ett skarpt flygtigt ämne, isynnerhet uti blomaxet, och drager, i färskt tillstånd krossad, blåsor på huden.

Bitterkalk, ett till första slägtet carbonater, hörande mineral, hvilket består af kolsyrad kalkjord med kolsyrad talkjord, och förekommer dels spaltigt, med rhomboedrisk grundform, till färgen hvitt eller gulhvitt, dragande i rött eller grått, glasglänsande, halfgenomskinligt eller genomskinande, dels derbt ogenomskinligt, vid Pehrshytte-brotten i Westmanland och vid Fahlun.

Bitterna, en socken, med Wedum och Eling, belägen i Wilske kontrakt af Skara stift, Laske härad och Skaraborgs län, $4\frac{1}{4}$ mil S.V. från Skara. Hör till 2 kl. konsist., har 986 invånare och består af $31\frac{3}{4}$ mtl.; dess areal utgör 13,469 tunnland, af hvilka 550 äro kärr och sjöar. Adr. Skara. Sock-

nen har åtskilliga minnesmärken, såsom lemningar efter en gammal berg, hvilken allmogeen kallar *Wirkels-* eller *Torlandaborg*.

Bittersaloo (*Lepidium latifolium*), mångårig, sällsynt, växande på några ställen i Kalmar län vid kusten, likaledes på Öland samt vid Landskrona, har en egen, bitter, skarp och saltaktig smak, hvaraf namnet härleder sig; men ätes ändock af boskapen, och kan begagnas såsom sallad-krydda.

Bittersalt, Engelskt salt, svafvelsyrad talkjord, är ett neutralt salt med kristallvatten, hvilket dels förekommer i naturen färdigbildadt, uti hafsvatten och några källors vatten, hvilket deraf får namn af bittervatten, såsom vid Epsom i England, Saidlitz och Saidschütz i Böhmen, m. fl., dels ock frambringas med konstens tillhjälp, eller erhålles såsom biprodukt vid beredning af andra salter, såsom hos oss vid Garphytte alunbruk, der det fås ur den så kallade moderluten. Det användes isynnerhet i medicinen, såsom ett godt laxermedel, och betydliga kvantiteter deraf förbrukas årligen, af hvilka största delen införskrifves från Tyskland.

Bitterspat, ett mineral, hörande till carbonaternas släkte. Det består af kolsyrad kalk- och talkjord, dels kristalliseradt, vattenklart, genomskinligt, dels derbt, hvitt, grönt eller grönaktigt, och förekommer i Skyttgrufvan vid Fahlun samt vid Tabergs grufva i Wermland.

Bitze, Konrad, son af fogden på Åbo slott, Henrik Bitze, hade studerat i Leipzig, blef sedan abbot för Bernhardiner-klostret i Senis i Italien, men återkallades af sine landsmän, domherrarne i Åbo, år 1460, för att blifva deras biskop. Han berömmes som en driftig man, hvilken hade mycken förtjenst om återställandet af domkyrkan, sedan hon år 1464 blifvit skadad af ljungelden, och af Åbo stad, efter den vålded, hvilken år 1473 öfvergick en del deraf. Han var ibland Carl-Knuts sons motståndare och vägrade att åt honom upplåta Raseborgs slott, då konungen, år 1465, nödgades hålla sig dold hos dominikanerne i Åbo. Han dog den 13 Mars 1489, på Kustö slott, som han befastat.

Bit-tare (*Merops apiaster*), en sällsynt flyttfogel, som egentligen tillhör de varma delarne af Europa, Asien, och Afrika; men träffas någon gång i våra södra och mellersta provinser. Den hör till gångfoglarnes 3:dje familj. Dess längd är 9 tum; alla 3 tårna äro mera än till hälften hopväxta, som en hand, ofvanpå är den brun eller brunröd, hvilken färg på halfva ryggen åt stjerten öfvergår i rostrött, under halsen guldgul med svart band, och dessutom gråblå, ljusare mot undergumpen, samt har ett svart band gående genom ögat. Låtet är ett skarpt hvisslande skrik, som höres under flygten, hvilken mest sker i flock. Äggen, 5 till 7 till antalet, rundaktiga, hvita och glänsande, läggas i horisontala hål i backar vid åar, o. s. v. Födoämnen utgöras af insekter, särdeles bi, getingar, bromsar och gräshoppor.

Bjarkamål det gamla, ett åldrigt skaldestycke, som likväl numera är i behåll endast styckevis. Likväl finnes det helt och hållet på

Latin, hos Saxo Grammaticus. På Svenska läses ett oändligen skönt stycke deraf i tidakriften *Iduna*, 1:a häftet. En skönare lemning af fornnordisk sång finnes näppeligen. Sitt namn har Bjarkamål antingen af Bodvar Bjarke, eller af en annan gammal skald med detta namn. Bjarkamål har omsider blifvit en allmän benämning på sådana skaldestycken, hvarigenom man uppmuntrar sig sjelf eller andra till tapperhet och förakt för döden, såsom då man ger Lodbrokar-quida namn af Lodbroks Bjarkamål.

Bjarke. En namnkunnig berserk; en af Arngrim's tolf söner. Konung Rolf Krake skickade honom och hans elfva bröder till hjälp åt konung Adils i Upsala, under kriget mot konung Ale i Norrige. Bjarke och hans bröder tillkämpade segern åt Upsala-konungen.

Bjelke. Denna urgamla ätt leder, enligt Stjernman, sin upprinnelse från riksrådet Bengt Jönsson, hvilken skall hafva varit råd hos Magnus Ladulås, omkring år 1281. Men, enligt rådslängden, finnes vid nämnde tid, intet riksråd med detta namn; deremot omnämnes en Kettil Bengtsson Bjelke sedan år 1260. Många utmärkte män och fruntimmer tillhöra denna ätt, af hvilka här må anföras:

Bjelke, Thure Thuresson, svåger till Carl VIII Knutsson, och en ansedd man under hans regering. (Se: *Thord Bonde*.) Tillfångatagen af Thord Boade på Axevalla slott, och på sitt hedersord skickad till Warnhems kloster, bröt han detta ord och flydde till Danskarne. Redan förut hade han lyckats innästa sig i Carls ynnest, men visade sig så föga tacksam, att han stämplade mot honom med hans fiender, och bidrog till att störta sin konung och anförvandt, samt att inkalla Christian i riket. Denne belönade honom med riksmarskavärdigheten, hvarifrån han likväl skiljdes vid Carls återkomst år 1464. Han dog 1488, och efterlemnade, enligt Sh. Rosenhane, icke något "ärofallare minne, än att hafva tre gånger blifvit tillfångatagen med afvog sköld emot sitt fädernesland, och att hafva varit en stor boadeplågar, hvarföre han hos allmogen kallades: Kottmanger och *lanio-rusticorum* (bonde-slagtare)." Se vidare: *Bonde-uppror*.

Bjelke, Hogenschild Nilsson, riksråd, ståthållare i Stockholm. Han användes af Erik XIV såsom befälhafvare mot Danskarne; men spelade derunder en tvetydig rol, hvilken han fortsatte under dess efterträdare. Han anses hafva varit en bland dem, som rädde Johan III att uppföstra sin son i katolska läran och söka skaffa honom Pohlska kronan. Bjelke åsyftade härmed, att försvaga Svenska konungamagten och stifta oenighet inom Wasasläkten. Han var en ifrig förfäktare af adelns privilegier och höll sig derföre till Sigismund, under hvilken de troddes snarast kunna bibehållas och utvidgas. Carl ansåg honom derföre såsom högst farlig, kallade honom den gamle basiliken, och lät, sedan han en längre tid hållit honom fängslad, halshugga honom på stortorget i Stockholm, den 3 Juni 1605. Han var då gammal och lidande af podager, så att han måste

bäras till afrättsplatsen. Namnet *Hogenschild* antog han efter sin morfader.

Bjelke, Thure Nilsson, en yngre broder till den föregående, blef, vid 20 års ålder, ståthållare på Kalmar slott, sedermera drottning Catharina Jagellonicas hofmästare, öfverste-skattmästare, riksråd, häradshöfding i Åkerbo härad och lagman i Tio häraders lagsaga. Han var en man af utmärkta kropps- och själsegenskaper; men invecklades i tidens politiska tvister, och föll, ett offer för dem. Utsedd jemte några andra, att, år 1593, afgå på en beskickning till konung Sigismund, för att redovisa för tilldragelserna under hans frånvaro, stannade han kvar hos honom, återkom till Sverige med hans härar, utlemnades efter Stångbro slag, lagfördes i Linköping och afrättades på dess torg, år 1600. (Se: *Banér, Gustaf*.) Han var då 48 år gammal. På afrättsplatsen visade han mycken frimodighet, tackade Gud, som gifvit honom en hustru, med hvilken han lefvat 20 år tillsammans, utan att ett ondt ord blifvit vexladt emellan dem, önskade allt godt öfver sitt fädernesland och lät halshugga sig med oförbundna ögon.

Bjelke, Clas, riksråd och ståthållare på Stockholms slott, en tredje broder till de föregående; men hvarken deras jemlike i godt eller ondt, ehuru öfver dem i rikedomar, emedan han, genom sitt gifte, blef den rikaste man i landet och beslägtad med konungahuset, såsom svåger till Johan III:s andra gemål. Dessa förhållanden, tillika med hans egen obetydlighet, räddade honom undan brödernas öde, ehuru äfven han utfördes till afrättsplatsen i Linköping, för att åskåda det blodiga uppträdet. Under förhöret hade han på knä bedt hertigen om nåd och fått löfte derom. Han sattes på fri fot, men efter år 1605, då Hogenschild blifvit afrättad, fattade konungen åter misstankar mot Clas och befallde honom lemna landet. Detta gjorde han; men begärde och erhöll år 1616 tillåtelse att återkomma, och dog år 1623, sannolikt omkring 70 år gammal. I fängelset hade hans hellsa blifvit mycket försvagad, så att han, under de sista tjugotre åren af sin lefnad, nödgades gå på kryckor.

Bjelke, Sten, d. ä., friherre till Kråkerum, riksråd, general-guvernör öfver Pomern och det Evangeliska Förbundets direktör, intill sin död, den 6 April 1638. I yngre åren gjorde han vidsträckta resor och besökte äfven Jerusalem. Han kallas en lärd och värtalig herre. Att han varit en man af utmärkta egenskaper, synes af det värde Gustaf Adolf satte på honom samt af dennes yttrande, att, i händelse af Axel Oxenstjernas afgång, Bjelke vore den ende som kunde ersätta honom. Hans fader, riksrådet och kanslern Svante Bjelke, hade, jemte sin broder, Nils, blifvit uppbörd i friherrligt stånd; men som Sten dog ogift, utgick hans friherrliga ätt med honom.

Bjelke, Sten, d. y., en brorson till den föregående, egnade sig först åt sjötjensten, hvori han befordrades till amiral, men öfvergick sedan till den civila embetsmannabanan, då han år 1657 upp-

höjdes till riksråd. Han användes i flera beskickningar, särdeles såsom Sveriges sändebud vid fredshandlingarna i Roeskilde och Köpenhamn samt vid förnyandet af förbundet emellan Sverige och Frankrike år 1672. Under förmyndare-regeringen upphöjdes han till riks-skattmästare år 1677, och blef sedermera president i bergs-kollegium och stats-kontoret. Carl XI:s ynnest ägde han i hög grad, både för sina egenskaper och sin öfverensstämmelse med konungen i politiska åsichter, jemte sin motvilja för Frankrike. Han slapp också vid reduktionen för bättre pris, än många andra, ehuru han, för att betala efterräkningen för Ekolsund, måste sälja sitt bibliothek, hvilket tillföll det kungliga. Född 1624, död d. 8 Sept. 1684.

Bjelke, Sten Carl, en son af landshöfdingen i Stockholm, Thure Bjelke, hade, olik mängden af sin släkt, mindre höjelse för statens utmärkelser, än vetenskapernas, hvarföre han också, efter återkomsten från sin utländska resa, ingick som amanuens vid kongl. bibliotheket, och chefskapet för detsamma var det enda embete, man vet honom hafva sökt. Han fick det emellertid icke, utan kallades till hofvet, der han utnämndes till kammarherre och anställdes i Åbo hofrätt, hvarest han befordrades till vice-president. Denna tjänst och Nordstjerne-orden var det enda han erhöi af regeringen. Vetenskaps-akademien tillegnade sig likväl honom vid sin första inrättning, och han har riktat dess handlingar med beskrifningar om flera rön. Döden bortryckte honom i hans bästa ålder, 44 år gammal, d. 13 Juli 1753.

Bjelke, Nils Thuresson, började sin bana med utländsk krigstjänst, anställdes, efter hemkomsten, vid hofvet och i hären, steg snart till öfverste för lifregementet till häst, utmärkte sig under Carl XI:s Danska fälttåg, befordrades till general-löjtnant, skickades såsom sändebud till Frankrike, der han dröjde i tre år, upphöjdes till kongl. råd, och gick sedan i Österrikisk tjänst, der han befordrades till general och riksgrefve. Han hemkallades nu, utnämndes till general öfver Svenska kavalleriet och infanteriet, grefve, general-guvernör i Estland och straxt derpå i Pommern, hvilket sistnämnda embete han innehade, under omväxlande kongl. nåd och onåd, intill Carl XII:s anträde till regeringen, då han ställdes under tilltal inför Svea hofrätt, anklagad för åtskilliga punkter, såsom att han uppsåtligt öfverträdde konungens bud och befallningar, riktat sig genom myntförsämring i Pomern, genom "svåra mot sanning och samvete stridande eder", "med bref, ord och gerningar orätt gjort", o. s. v., för hvilket allt han dömdes från lif, ära och gods. Lifvet skänktes honom, och äran återfick han flera år senare; men hans lösegendom gick förlorad, och af hans gods fick han endast behålla Salestad och Gäddeholm. Hela denna rättegång och dom synes hafva varit följden af en hof-intrig, hvaraf Piper måbända varit anstiftare. Konungen lærer likväl sedermera fått bättre tankar om honom; men Bjelke hvarken sökte hans nåd eller stämplade mot

honom, utan lefde i ställhet på Salestad, och egnade sin tid åt andaktsöfningar, samt dog d. 26 Nov. 1716, i en ålder af 72 år.

Bjelke, Thure Gabriellsson, den förres son, började sin bana såsom ryttare för sin faders rusthåll. Han var då 20 år gammal och tjente såsom soldat under hela 1704 års fälttåg, gick graderna igenom såsom korporal, underofficer och slutligen kornett. Först år 1711, sedan han deltagit i alla Carls fälttåg och följt honom till Bender, samt blifvit använd på en beskickning till Konstantinopel och till Pruth, blef han ryttmästare. I kalabaliken vardt han tillfångatagen, men undkom tillbaka till Carl. Vid dennes hemresa till Stralsund, var han honom följaktig, ehuru på något afstånd och bar derunder konungens egna kläder. Såsom öfverste för Bohus läns dragoner deltog han i Norrska fälttåget, blef efter dess slut general-major och skickades som minister till Wien. År 1727 inkallades han i rådet, men föll, 12 år senare, vid 1738 års riksdag, i hattpartiets ogunst, och måste lemna rådet, jemte fyra andra embetsbröder, likväl med en pension af 2,000 R:dr. Han förlorade likväl icke hofvets ynnest; ty han blef, vid instiftandet af de Svenska ordnarna, år 1748, kommendör af Svärds-orden och straxt derpå Serafimer-ridhare. Han tillbragte na 22 år i lugn, och egnade sin tid åt studierna med sådan utmärkelse, att vetenskaps-akademien valde honom till ledamot. Under tiden hade partihatet lagt sig och sekreta-utskottet förklarade, år 1761, att ständerna återgafvo honom sitt förtroende, samt återkallade honom i rådet. Han var en man, i detta ords hela bemärkelse, med värdighet, allvar och redbarhet, både i det yttre och inre. Född 1684, död d. 11 Maj 1763.

Bjelke, Nils Adam, son af den föregående, landshöfding i Södermanland, om hvilket läns hållning han hade mycken förtjänst, riksråd och president i bergs-kollegium, hvilka alla befattningar han nedlade efter 1789 års riksdag. En driftig och antisk embetsman, men derjemte vän af konster och vetenskaper; har utgifvit några skrifter i landthushållningen och bergsväsendet; valdes till ledamot af vetenskaps-, målare- och musikaliska akademien. Ierrättade Elfdals porfyrverk, R. N. O. och Serafimer-ridhare. Uaderrättelsen om Gustaf HI:s mord kallade honom till Stockholm. Sorgen öfver konungens död och en under resan ådragen förkylning slutade hans dagar d. 20 Juni 1792, i en ålder af 68 år.

Bjelke, Nils, son af presidenten i statskontoret, grefve Carl Gustaf Bjelke, blef vid 16 års ålder kammarherre, gifte sig, reste till Frankrike, öfvergick, några och 20 år gammal, i Strassburg till katolska religionen, naturaliserades i Frankrike, och fick derstädes en pension, begaf sig sedan till Rom, blef kammarherre hos påfven och senator af Rom, ett slags ceremoniplats, hvilken sällan varit besatt, och gaf sin innehafvare lika rang med kardinalerne. Bjelke innehade den i 28 år och tyckes hafva förvärfvat sig både påfvens och folkets tillgifvenhet; emedan det sistnämnda säges

hafva betygat sin sorg vid hans död. Matheser-
ridhare år 1740. Född 1706, död 1765.

Bjelke, Thure Johan, är föga märkvärdig
genom sin lefnad; hans historia kan skrivas med
de få orden: att han i ungdomen någon tid tje-
nade i konungens kansli, men aldrig lärer innehaft
något embete, och på Gefle riksdag valdes till full-
mäktig i riksgäldskontoret. Genom sin död har
han likväl erhållit en viss märkvärdighet. Han var
nemligen invecklad i anläggningen om Gustaf Ill:s
mord, och då planen misslyckades, tog han in för-
gift, hvaraf han afled d. 22 Mars 1792, nära 50
år gammal. Han lät tillkalla d. v. kyrkoherden
Lehnberg, för att af honom undfå nattvarden, och
ypade för honom sin gerning samt dess bevel-
segrunder. Lehnberg hade den svagheten, att an-
gifva förhållandet hos polisen, och polismästaren
Liljensparre skyndade till baron Bjelke, för att
emottaga hans beaktelse, hvilken han dock vä-
grade att afgifva. Inför Svea hofrätt, och på dess
befallning, meddelade Lehnberg sedermera, hvad som
blifvit honom anförtrödt under biktens insegel. Hof-
rätten dömde den aflidne förlustig sitt adelskap,
samt att hans lik skulle af skarprättaren utföras till
galgbacken och der nedgrävas, hvilket också verk-
ställes. Bjelke var gift, men baralös, och den
friberrliga ätten utgick med honom.

Bjelke, Anna, dotter af riksrådet Erik Thu-
resson till Räfvelstad och Benhammar, och enka
efter riksrådet Johan Månsson Natt och Dag, in-
nehade, efter sin man, Kalmar slott och län jemte
Öland, då Gustaf Wasa landsteg härstädes, återkom-
men från sin fångenskap i Danmark. Hon emottog
honom vänligt, beklagade med honom fäderneslah-
dets hårda öde; men kunde ingenting vidare gö-
ra, hvarken för honom eller det, isynnerhet som
Kalmar hotades af Norrbys flotta. Då han för-
sökte uppmåna först stadsboarne och sedan den
Tyska besättningen på slottet, att väpna sig mot
inkräktaren, men dervid bemöttes af de förre med
likgiltighet och af de senare med öppen fiendtlig-
het, gaf fru Anna Bjelke honom en fristad undan
deras förföljelser och hjälpte honom att komma
ur staden.

Bjelke, Britta, dotter till riksrådet Thure Sten-
sson Bjelke, och gift år 1431 med Carl Knutsson
Bonde, då ännu endast riksråd, sedan riksmarsk,
riksföreståndare och slutligen konung. Denna hans
sista värdighet upplefde hon likväl icke; ty hon
afled år 1437.

Bjelke, Gunilla, Johan Ill:s andra gemål, dot-
ter af riksrådet Johan Axelsson Bjelke. Hon blef,
16 år gammal, förmäld med den 47-årige konun-
gen, emot sin egen, Johans anförwandters och nä-
stan alla andras, vilja. Hon hade förut varit hof-
fröken hos drottning Catharina Jagellonika och för-
lovat sig med Pehr Liljesparre, så att hon afslog
Johans anbud, hvaröfver han vredgades till den
grad, att han kastade sin handske i hennes ansig-
te. Hon lät slutligen öfvertala sig af sina släg-
tingar till giftermålet med konungen, och bröl-
lopet firades på Westerås slott, d. 15 Febr.
1565. Eka år 1592, öfverlefde hon ej sin ge-

mar längre, än till d. 19 Juli 1597, då hon afled
på Bråborg. Hon hade med honom sonen Johan,
hertig af Östergötland.

Bjellkestjerma, Clas, hade varit Carl Gustafs
guvernör, och upphöjdes till friherre och riksråd.
Egentligen hade han dock egnat sig åt sjötjensten,
och utmärkte sig särdeles under Carl Gustafs krig
med Danmark. I slaget vid Öresund, d. 29 Okt.
1658, led hans fartyg mycket, och vid det i Belt,
d. 30 April 1659, blef han illa sårad i höften,
så att han under sin öfriga lifstid måste gå på
kryckor. Han afled d. 30 Juli 1662, endast 47
år gammal.

Bjellerup, annex under Stora Råby, beläget i
Torna kontrakt af Lunds stift, $\frac{3}{4}$ mil S.O. från
Lund; har 475 invånare och består af $15\frac{1}{4}$ mtl.
Dess areal utgör 2,222 tunnland, hvaraf blott 4
äro kärr och sjöar. Adr. Lund.

Bjellra, ett namn på kyrkoklockorna, under den
första kristna tiden hos oss. Numera tillhör det
endast de slutna klockor, hvilka vintertiden fä-
stas vid selar och bogträ på hästar. Under me-
deltiden utgjorde de en mycket vanlig prydnad på
manskläder. Sålunda omtalas t. ex., att den he-
liga Brigittas son hade en hermelinskappa fullsatt
med bjellror. Ännu då St Görans bild i Stock-
holms Storkyrka förfärdigades, måste de hafva
 varit i bruk. De efterträddes troligen af tofsarne.

Bjerseshög, en socken, med Oxie, belägen i Bara
kontrakt och härad af Lunds stift och Malmöhus
län, 1 mil Ö. från Malmö; hör till 3 kl. reg., har
148 invånare och består af $5\frac{1}{2}$ mtl. Dess areal
är 903 tunnland. Adr. Malmö.

Bjersesjö, annex under St Petri församling i
Ystad, beläget i Herrestads kontrakt af Lunds stift,
 $\frac{1}{2}$ mil N.V. från Ystad, vid hafvet. Det består
af $25\frac{1}{4}$ mtl. och har 925 invånare. Dess areal
utgör 3,865 tunnland, hvaraf blott 10 äro sjöar
och kärr. Adr. Ystad.

Bjerkander, Clas, prost och kyrkoherde i Gref-
bäck, ledamot af vetenskaps-akademien, bondson
från trakten af Skara, född 1735, död 1795, har
gjort sig känd framför allt genom de många rön
öfver väderleken och samlingar i entomologien
och botaniken, som han gjorde alltifrån sina
gymnasii-år.

Bjerke, ett härad, beläget i Elfsborgs läns för-
sta fogderi, och utgöres af Mellby socken, med an-
nexerne Magra, Erska och Lagmansered. Dess areal
är 33,927 tunnland, hvaraf 2,255 äro sjöar och
kärr. Häradet består af $82\frac{1}{2}$ mtl. och har 4,971
invånare.

Bjerkén, Pehr, af, en utmärkt läkare, och
isynnerhet kirurg och operatör, i detta hänseende
på sin tid den förste inom fäderneslandet, djurf
och lycklig. Anställd vid Finska hären år 1808,
vågade han sig ofta i farans grannskap, för att
förrätta sin tjenst. Öfverfältläkare, öfverfältakär
vid lazarettet i Stockholm, riddare af Wasa- och
N. O., ledamot af V. A. och flera utländska läka-
resällskap. Dog i Jönköping, under en resa till
Götheborg, d. 24 Febr. år 1818, endast 53 år
gammal.

Bjerträ, annex till Nora socken, beläget i Ångermanlands östra kontrakt af Hernösands stift, $4\frac{1}{2}$ mil N. från Hernösand; består af 34 mtl. och har 1,218 invånare. I Bjerträ har funnits en kungsgård, der nu gästgifveri hålles. Här skall fordom Norrlands öfverkonung Geiröder haft sitt säte, då Jeresta by, med namn af Herrestad, varit ladugård, hvarunder Stafre äfven lydt. Denna by, som förut varit krono, till 1584, skall af konung Johan III blifvit bortbytt emot Hof och Fogelsta ägor, då Hernösand anlades. Bjerträ sockens areal finnes upptagen jemte moderförsamlingens. Adr. S. Hernösand, N. Bjästa.

Bjuda i Finkes barnsöl, en lek, bekant i Öster- och Westergöthland, utföres af ett par. Hustrun stannar hemma och lagar till; mannen går omkring och bjuder. Han säger till en hvar i sällskapet: "Käre, kom till mig i Finkes barnsöl, på en säck öl, en så bröd och en påse bränvin!" — Den tilltalade svarar: "Ja bevars! Hvem är hemma och lagar till?" — "Det gör mor!" — Hustrun, som emellertid smygt sig oförmärkt efter mannen, skriker honom i örat: "Jag är med!" — Mannen blir ond och kör hustrun hem; men då han kommer till nästa person och förnyar sin bjudning, är gumman åter tillhands, och ropar sitt: "Jag är med!" — Sålunda fortfares laget om. Derefter börjar han andra hvarfvet, och ber gästerna medtaga förning, i matvaror af olika slag samt knivar och gafflar, m. m. Härvid frågas åter, hvem som är hemma och lagar till? Mannen ger samma svar och hustrun tillkännagifver sin närvaro. — När gästerna slutligen äro färdiga att komma, inställer sig mannen hos en hvar, och ber dem för all del att icke infinna sig; ty han kan ej få gumman att stanna hemma och laga till. Då blifva gästerna vreda, banna, knuffa och slå honom, allt efter eget infall.

Bjulf, annex under Norra Wram, beläget i södra Åsbo kontrakt af Lunds stift, $1\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Helsingborg; innefattar $14\frac{3}{4}$ mtl. och har 680 invånare. Dess areal utgör 3,379 tunnland, af hvilka 4 äro kärr och sjöar. Adr. Helsingborg.

Bjugg, gammal och ännu i södra Sverige bruklig benämning på korn. I en gammal öfversättning af bibeln heter det: *Fim byggbraud ok tua fiska*.

Bjugg, Bengt, af Dansk härkomst, fogde och anförare för en del af erkebiskop Trolles folk, öfverföll, med hundrade af dem, Jöns Olofsson, en bland Gustaf Wasas höfdingar, i en badstuga vid Thorstuna och ihjälslog honom. Kort derpå blef han likväl vid Enköping själf slagen af Olof Eriksson, och undkom med möda till Upsala.

Bjugg, Matthias, en på sitt sätt namnkunnig person, såsom en typ för det mest svulstiga och vidunderliga i skaldekonsten. Det första arbete, hvarmed han framträdde: *Skalodedigt öfver Sverige*, tryckt i Upsala år 1789, och som följdes af: *Allmaktens lof*, *Sagobrott öfver Fornsaga* och *Saga i Atland* äro, såsom Thorild kallar dem, "ohärliga mästerstycken i det al'deles rasande." Hans namn har genom dem verkligen blifvit odödligt. Om hans

enskildta lefnad vet man ingenting annat, än att han en tid varit tullförvaltare i Nådendal.

Bjurbeck, Olof, son af hammarsmeden Jonas Olsson på Bjurbäcks bruk i Wermland, efter hvilket han sedan upptog namnet, blef, genom en välgörares, assessor Lindroths, understöd, satt i tillfälle att studera, utmärkte sig snart genom sin lätta fattningsgäfv, sina många kunskaper och sina stränga seder. Likväl gick hans befordran icke fort; ty han var 37 år, då han ändtligen hann till någon ordinarie beställning, den af eloquentia lektor i Carlstad, hvilken han 14 år senare, 1801, utbytte mot kyrkoherde-embetet i Philipstad, det han innehade endast fyra år, eller till år 1805, då han blef biskop i Carlstad. En sjuklighet, som han aldrig kunde öfvervinna, ingaf honom tanken att nedlägga detta embete, hvarifrån han blott med möda kunde afvändas. I trots af denna sjuklighet uppnådde han likväl 78 års ålder, och dog d. 18 April 1829. Han har utgifvit åtskilliga skrifter, såsom: *Granskning af Kants filosofi om Gud och odödlighet*, *Om arbets- och korrektionshus*, *Om Svenska ortografin*, *Belänkande om Shakespeare*, m. fl. Dessutom efterlemnade han en mängd hittills ottryckta handskrifter.

Bjurbecks kapellförsamling, är annex till Bottnaryds socken, och beläget i Redvägs kontrakt af Skara stift, till en del i Redvägs härad af Elfsborgs län och till en del i Wartofta härad af Skaraborgs län, samt 3 mil V.N.V. från Jönköping. Dess hemmantal, areal och folkmängd finnas upptagne jemte modersocknens. Adr. Jönköping.

Bjurbäck (med Åminnefors), ett jernbruk, beläget i Långsunds socken af Wermland. Har, med eget tackjern, 3:ne härdar och 1,691 skepp:d 13 lisp:d privilegieradt smide, hvilket utskeppas på Götheborg, och hvarföre erlägges en hammarskatt af 16 skepp:d 18 lisp:d 7 marker. Med-delägare är greve C. G. Löwenhjelm. Disponent: Claes af Geijerstam. Smidesstämpeln är dels I. L., dels L., genomdraget med en krok och ofvanpå förseet med krona.

Bjurfors, ett jernbruk i Norbergs socken af Westmanland, blef år 1666 privilegieradt, anlades 1667 af Isak Cronström, och dess privilegier blefvo år 1676 ytterligare bekräftade. Bruket har 3 härdar och 1,900 skepp:d privilegieradt smide, med eget och köpt tackjern, hvilket smide skeppas på Stockholm. Hammarskatten: 18 skepp:d. Förut tillverkades här messingstråd till 800 skepp:d om året, utom åtskilliga messingslagare-arbeten. Ägare: C. F. Bedoires sterbhusdelägare. Bruksstämpeln: W öfver F med en pil emellan och krona öfverst.

Bjurholm, en socken, belägen i Ångermanlands nordvestra kontrakt af Hernösands stift, Westerbottens första fögderi, $4\frac{3}{4}$ mil V. från Umeå; hör till 3 kl. konsist, består af $10\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,250 invånare. Dess areal utgör 258,592 tunnland, af hvilka 16,000 äro sjöar och kärr. Adr. Nordmaling.

Björnkåra, med Carlsdals bruks- och kapellförsamling, annex till Carlskoga, beläget i Wisnums kontrakt af Carlstads stift, $7\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Örebro; innefattar $19\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,812 invånare. Dess areal är 37,492 tunnland, af hvilka 9,980 äro sjöar och kärr. Adr. Christinehamn eller Örebro.

Björnsås, en socken, hörande till 2 kl. konsist. och belägen i Leksands kontrakt af Westerås stift, Nedre Siljans fögderi (Öster-Dalarne) af Stora Kopparbergs län, 2 mil N.N.V. från Fahlun. Dess areal utgör 19,440 tunnland, af hvilka 4,150 äro sjöar och kärr. Socken består af $12\frac{2}{3}$ mtl. och har 2,565 invånare. Adr. Fahlun.

Björnum, annex under Klefva, beläget i Winköls kontrakt af Skara stift; annexet hör till Gudhems, men modersocknen till Wilske härad, $1\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Skara; består af $16\frac{5}{8}$ mtl. och har 385 invånare; dess areal är 4,420 tunnland, af hvilka 1,110 äro sjöar och kärr. Adr. Skara och St. Björnum.

Björnvik, en marknadsplats, belägen i Hjortheds socken af Småland. Här hålles marknad årligen d. 26 Maj och d. 18 Augusti.

Björnsåker, annex till Norrbo, beläget i Helsinglands norra kontrakt af Upsala stift, $4\frac{1}{2}$ mil N.V. från Hudiksvall; består af $45\frac{1}{2}$ mtl. och har 3,125 invånare. Dess areal utgör 143,833 tunnland, af hvilka 18,800 äro sjöar och kärr. Adr. Hudiksvall.

Björns klubb, en landkänning, belägen i Löfångs socken af Westerbotten. Hit trängde, år 1721, de härjande Ryssarne; men återvände härifrån.

Bjäckern, en Jemtländsk rätt, som består af hopkokad vassla, hvaruti kornmjöl är invispadt. Degen lägges derefter klimpvis i kokande mjölk, och dessa klimpar, med tillblandadt smör, utgöra en läcker anrättning för Jemtlandningarne.

Bjäladesjö, säteri i Möresjö socken af Småland, består af 3 hemman, och är temligen väl bebyggt. Dess ägare hafva varit Linnerhjelm, m. fl.

Bjälbo, slaget vid. Se: *Burislef*.

Bjälbo, annex till Skenninge stad, beläget i Göstrings kontrakt och härad, af Linköpings stift och Östergötlands län, $\frac{1}{2}$ mil S.V. från staden. Kyrkan är en af de äldsta i länet. I tornet, byggt af huggen kalksten, äro tvenne kamrar öfver hvarandra, hvilka Ingrid Ulfva skall hafva bebott under oroliga tider. Hon var moder till Birger Jarl, samt dog år 1252. År 1669 skall i dessa kamrar ännu funnits kvar af Ingrid's husgeråd. Hon skall hafva hitskänkt en klocka år 1240; men hvilken sedan blifvit omgjuten. Man hade spådt, att så länge hennes hufvud stod uppe, skulle Folkunga-släkten äga bestånd, hvarföre Birger skall låtit ismura hennes lik, med hufvudet uppat, i en pelare i kyrkan. Vid en förändring i byggnaden har man undersökt rigtigheten af denna tradition; men ej funnit den bekräftad. Altartaflan är målad af Hörberg. Socken har 3,975 tunnland, af hvilka 30 äro sjöar och kärr, och 440 tunnland liggande i Aska härad. Den består af 33 mtl. och har 830 invånare. Adr. Skenninge.

Bjälbo, ett gammalt jarlasäte. Man förmodar att det förut legat sydväst från kyrkan, der man funnit en stengrund. Några ställen häromkring skola ännu bära minnen af ett slag vid Bjälbo. Man har här funnit flera vapen. De 1,000 Danskar, som stupat i slaget, skola vara begrafna på norra sidan om kyrkogården. Birger Jarls barn och barnabarn ägde det efter hans död. Före år 1353 testamenterade hertig Eriks enko, Ingeborg, Bjälbo till nunneklostret i Skenninge; men det återgick till kronan under konung Gustaf I.

Bjälbo-bröllopp. Hertigarne Erik och Waldeemar höllo här ett stort bröllopp, åt fem af sina förnämsta tjenare. De många högtidligheterna dervid voro likväl endast föranstaltade i afsigt att bemantra deras anslag mot sin broder, konung Birger, som de ville öfverraska i Hätuna. Härifrån aftogade de i hemlighet till ofvannämnde ställe.

Bjåra härad, är beläget i 3:e fögderiet af Christianstads län; innefattar socknarne: Vestra Karup, med Houf; Förslöf, med Grefvie; Barkåkra, med Rebbelberga; Hjernarp samt Båstad, med Torekow, hvilka 2:ne sistnämnda utgöra en köping med fiskeläge. Häradet innefattar $175\frac{1}{2}$ mtl. och har 11,422 invånare. Dess areal är 55,704 tunnland, af hvilka 291 äro sjöar och kärr.

Bjåra kontrakt, i Lunds stift, är äfven beläget i Christianstads län och utgöres af ofvannämnde socknar, hvartill dessutom komma Engelholm, med Munkalungby, samt Tostarp, hvilket är annex till Hjernarp, men ligger i norra Åsbo härad af samma län.

Bjårby, annex under Särestad i Åse härad, beläget i Wåne härads kontrakt af Skara stift, $2\frac{1}{2}$ mil Ö. från Wenersborg. Dess areal utgör 3,402 tunnland, af hvilka 15 äro kärr och sjöar. Det består af $8\frac{1}{4}$ mtl. och har 305 invånare. Adr. Lidköping.

Bjårka, annex till Skara stads församling, är beläget $1\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från staden, i Skara stifts domprosteri. Annexet består af 5,369 tunnland, af hvilka 1,660 äro sjöar och kärr, och utgöres af $16\frac{5}{8}$ mtl. Adr. Skara.

Björck Svensson, Sven, grosshandlare i Stockholm, född år 1777, död d. 28 Febr. 1815, en vän af vitterheten och sjelf dilettant deri; förf. af ett poem, kalladt: "*Svar på frågan om Alderdomen är ett tillstånd af förtorad sällhet*" m. m., belönt med Svenska akademis andra pris år 1802 och utgifvare af den poetiska samlingen *Polymnia*, hvartill han hemtade bidrag ur de flesta af den tidens utmärkte skalders arbeten.

Björncrona, Matthias, son till mjölnaren i Nyquarn, Erik Mattsson, antog, då han beträdde studenternas bana, namnet *Mylonius*, efter fadrens stånd, blef vid 31 års ålder eloqv. professor i Upsala och informator åt sedermera rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie. Axel Oxenstjerna faste uppmärksamhet vid honom, använde honom i diplomatiska värf, och då han härunder allt mera lärde känna hans skicklighet, sände han honom såsom följeslagare åt sin son, Johan, till fredskongressen i Osnabrück, der han hade ett bestämdt inflytande på

underhandlingarna och till en stor del ledde sin förman. Efter fredsslutet fick han uppdrag att ordna förhållandena inom de nyförvärfvade Tyska provinserna, och utnämndes år 1664 af d. v. förmyndare-regeringen till riksråd. Här var han af det anti-fransyska partiet och nödgades dervid ofta motverka sin fordelelevers planer och afsigter. Adlad år 1646, antog han namnet *Bjorencloou*. Konung Carl X yttrade om honom, att han aldrig ägt i sin tjänst eller ens någonsin känt en på samma gång större statsman och bättre kristen. Han afled d. 20 Aug. 1671, i en ålder af 65 år.

Björka, hvit björk, allmän björk (*Betula alba*), ett större träd, som förekommer allmänt i hela riket från Skåne ända till 70°, så väl på högländt, stenig, som på lågländt och fuktig mark, men förändras i följd af olika växtställen, så att fyra serskilda artförändringar uppkomma deraf, nämligen a) *den allmänna*, b) *B. pubescens*, med tjocka och små ludna blad, växande här och der på fuktiga ställen i mellersta landskaperna. c) *B. laciniata*, med mycket hängande grenar ochflikiga blad, växer sparsamt på några ställen i riket, deribland vid Ornäs i Dalarne hvaraf den blifvit kallad *Ornäs-björk*. d) *B. intermedia*, endast 3 fot hög, med nästan runda blad, på långa upprätta bladskäft. Dessutom får den allmänna björken i stenbunden mark ett vresigt, vackert ådradt och segt virke hvilket benämnes *Masur-björk*; i kärr och på sumpiga ställen blir veden råtklufven och skör, och kallas då *Glas-björk*; i god jord får trädet, då det blir gammalt, långa slokande qvistskott, och kallas då *Hång-* eller *Slok-björk*. Trädet fordrar omkring 50 å 60 år till full mognad; men bör sedan ej lemnas längre kvarstående på roten, emedan det lätt tager kärnröta och i alla fall högst obetydligt tilltager i växten. Veden användes, såsom bekant är, dels till bränsle, hvartill den är förträfflig, dels till slöjdvirke, hvilket, isynnerhet af masur-björken, är utmärkt vackert. Barken, eller rättare barkhuden, som får namn af näfver, användes till taktäckning, korgarbeten, och med största fördel i stället för läder till pumpar, isynnerhet i grufvor; sjelfva inre barken begagnas till garfning. Genom trädets borring vartiden erhålles den s. k. björklaken, hvilken, genom tillsats af socker och kryddor samt jäst, förvandlas till en starkt musserande vinartad vätska, benämnd björklake- eller konstgjord champagne. Löfvet begagnas till foder åt fåren, äfvensom till färgning af gult för husbehof; knoppar samt hängen och frön utgöra orrarnes förnämsta föda.

Björk, Isak, känd som författare af en balett, ett på den tiden mycket omtyckt skaldeslag, benämnd: *Upptog vid Konung Carl Gustaf och Drottning Hedvig Eleonoras Brölloppshögtid*. Författaren kallas i Lidéns anteckningar: "Secretarius Narvensis."

Björk eller **Björkhyttan**, ett jernbruk i By socken af Kopparbergs län, med 1 härd; skall vara uppbyggt 1633, konfirmeradt år 1699 och har 55 skepp:d. privil. smide med eget tackjern, och 11 lisp:d. hammarskatt. Utskeppningen sker på

Gefle och Stockholm. Äges af bergsmän. Bruksstämpeln: en månguddig stjerna.

Björka, annex till Ulstorp, beläget i Färs kontrakt af Lunds stift 3 mil N.N.V. från Ystad. Det utgöres af 4½ mtl. och har 220 invånare; dess areal är 1,828 tunnl., af hvilka blott 6 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad och Söfdeborg.

Björkborn, jernbruk i Carlskoga socken, af Nerike, äger 1 härd, 1 skepp:d. 15 lisp:d. hammarskatt, och 201 skepp:d. 5 lisp:d. privil. smide af köpetackjern, 26 skepp:d. 5 lisp:d. frälsesmide, samt spik och svartsmide. Utskeppar på Götheborg och Stockholm. Smidesstämpeln: C. Ågare O. P. Oxehufvud.

Björke, annex till Tunhem, beläget 2½ mil S.O. från Wenersborg, 1½ mil från Trollhättan, i Wänerhäradskontrakt af Skara stift. Det består af 11½ mtl. och har 980 invånare. Dess areal utgör 6,966 tunnl., af hvilka 180 äro sjöar och kärr. Adr. Wenersborg.

Björke, en socken, jemte Grude, Hudene, Gjällby och Wesene, belägen i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift, Geseneds härad och Rilsborgs län, 3½ mil O.N.O. från Alingsås, 3½ mil N.N.O. från Borås. Sockenens hör till 3 kl. konsist., utgöres af 7¼ mtl. och har 215 invånare; dess areal är 3,772 tunnl., af hvilka 135 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Björke, annex under Roma socken, beläget i Wisby stifts medelkontrakt, 2 mil S.S.O. från Wisby. Kyrkan är bygd af sten år 1182. Detta annex har en areal af 2,592 tunnl., af hvilka 110 äro sjöar och kärr; består af 9½ mtl. och räknar 195 invånare. Adr. Wisby.

Björkeberg, en socken jemte Ledberg, hör till 3 kl. konsist. och är belägen 1¼ mil från Linköping, i Gullbergs kontrakt och härad af Linköpings stift och Östergötlands län. Kyrkans ålder är okänd; men dess yttre tyckes bevisa, att den är en af de äldsta i stiftet. Sockenens areal utgör 2,546 tunnl., af hvilka blott 20 äro sjöar och kärr. Den består af 16¼ mtl. och har 371 invånare. Adr. Linköping.

Björked eller **Björkefors** jernbruk i Sunne socken af Wermland, har 2:ne härdar, 1,066 skepp:d. 13 lisp:d. smide med köpetackjern, hvarföre erlägges 10 skepp:d. 13 lisp:d. 7 skålp. hammarskatt. Utskeppar på Götheborg. Ågare C. J. Tjeder. Smidesstämpeln P. L., med krona öfver.

Björkegren, **Johan Jakob**, vice bibliotekarie, med kongl. bibliotekarie titel, vid kongl. biblioteket i Stockholm, der han tjänstgjorde i femton år innan han erhöill någon lön. Utgifvare af 2:ne årgångar af *Uppfostrings-sällskapets Tidningar*, af ett ännu begagnadt Fransyskt Lexikon, af den bekanta läroboken: *Regners* första begrepp af de nödigaste vetenskaper, samt åtskilliga statistiska arbeten. Född år 1752, död d. 14 Sept. 1825.

Björkekinds härad, är beläget i 6:te fögderiet af Östergötlands län och innefattar följande socknar: Östra Ny med Rönö, Kudby, Å, Täby och Konungsund. Den 17 Aug. 1633 blef detta härad,

såsom underpant, lemnadt åt pfaltzgreffen Johan Casimir, och d. 16 Juli 1651 af drottning Christina ärfiligen bortgifvet åt honom, på hans manliga lifsarfwingar. Håradets areal utgör 46,911 tunn., af hvilka 1,205 äro sjöar och kärr. Det innefattar 260 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 4,576 invånare.

Björkholmds kontrakt. Se: *Wikbolands*.

Björkenäs, ett märkvärdigt ställe i Kläckeberga sockens skärgård, $\frac{1}{2}$ mil norr om staden Kalmar, på en halfö eller en i sundet utskjutande udde. Hamnen är så god, att den fordom någon gång utgjort vinterquarter för Svenska örlogsflothen. Under konung Erik XIV:s tid var här ett anseeligt skeppsvarf för kronans räknig; ty örlogsskeppet Elefanten reparerades vid Björkenäs år 1564. Flora fornlemningar af hus, källrar och kyrkogård finnas på näset. Traditionen i orten förmåler, att här fordom varit en stad, innan Kalmar uppbjogs. Den skall hafva blifvit förstörd år 1036.

Björketorp, annex under Bollebygd, beläget i Bollebygds kontrakt af Götheborgs stift, 2 $\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Berås, 3 $\frac{3}{4}$ Ö. från Götheborg. Det består af 30 $\frac{1}{2}$ mtl., med 1,538 invånare, och har en areal af 28,836 tunn., af hvilka 1,450 äro kärr och sjöar. Adr. Götheborg.

Björkholmen (Stora och Lilla), kallas tvenne af de holmar, hvarpå staden Carlskrona är bygd. De innefatta tillsammans ett kvarter. I viken emellan staden och stora Björkholmen är en dockbyggnad anlagd.

Björksten kallas ett slags hvit, starkt lerhaltig mejord, hvilken förekommer i Dalarne, Södermanland och flera andra ställen i skogsbygder samt är högst ofruktbar.

Björktunga, socken, belägen i Nerunda kontrakt och härad, Upsala stift och län, 1 $\frac{3}{4}$ mil N. från Upsala, hör till 2 kl. konsist. I socknen finnas en mängd runstenar, och i prestgården roade sig konung Gustaf I i sin ungdom emellan lärotiden i Upsala. Socken består af 72 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,175 invånare. Dess areal utgör 23,166 tunn., af hvilka 1,880 äro kärr och sjöar. Adr. Upsala.

Björklund, Henk, andra theol. professor vid Åbo universitet, är märkvärdig blott genom den fabelrika historien om hans underbara bibehållande vid lif och återställande till hälsan. Han var nemligen född af fattiga föräldrar i Österbotten. Af medellöshet tvungen att öfvergifva sina studier och återvända till hemorten, blef han der, år 1709, öfverfallen af ströfvande Rysar, hvilka plundrade honom, gäfvö honom två sabelhugg i axeln och ett spjutstygn i sidan. Blödande och halfnaken flydde han midt i vintern och djupa snön, försågs af en barmhertig menniska med en skinnpels och kom sålunda till Uleåborg, der han först blef förbunden. Fullkomligt frisk blef han likväl aldrig. Född 1686, död 1734.

Björkman, Nialkman, en af Carl XII:s drabantier, blef dödsdjuten vid hans sida under belägringen af Pultawa, den 16 Juni år 1709, i samma ögonblick konungen blef sårad. Han var då

27 år gammal, således jennårig med Carl sjelf; hade, helt ung, antagit krigstjenst som underofficer, bivistat landstigningen på Seeland och sedermera följt Carl under alla hans krig. I slaget vid Narva utmärkte han sig och befordrades till officer; tre år senare likaledes i träffningen vid Pultusk, hvarföre han belönades med en lifdrabantplats, hvilket då var en utmärkelse. I slaget vid Pultava skola 21 af denna valda trupp hafva stupat; men af dem känner man namnet endast på fyra, nemligen *Oxeufvud*, *Törneqvist*, *Ridderborg* och *Bjorkman*.

Björkman, Fredrik Adolf, son af en rådmann och handlande Björkman i Sigtuna, med bergmästaretitel. Egnade sig först åt fadrens yrke, men beslöt sedan att gå juridiska vägen; blef auskultant först i Svea, sedan i Wasa, hofrätt, slutligen bergmästare i Wasa år 1789. Hans egentliga håg drog honom likväl till theologien, och hvarje stund hans embetsgöröml lemnade honom öfrig, egnade han åt öfversättning af bibeln. År 1803 tog han afsked och flyttade till en liten egendom nära Upsala, der han afled d. 28 Nov. 1807, i en ålder af 54 år. Han har öfversatt sex kapitel af Daniels bok, af Micha och flera af Pauli bref.

Björkna, hjerkena, björkfisk, bjelk (Cyprianus blicca), en mjakfenig benfisk af omkring 5 tumas längd, hvilken förekommer allmänt i inasjöar uti de sydliga och mellersta landskaperna.

Björkstå, socken, belägen i Sala kontrakt af Westerås stift och Ytter Tjarbo härad af Westmanlands län, 2 $\frac{1}{4}$ mil N.Ö. från Westerås, vid Mälaren, hör till 2 kl. konsist., består af 64 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,302 invånare. Dess areal är 14,117 tunn., af hvilka blott 50 äro sjöar och kärr. Adr. Westerås. Socken lärer i forna tider blifvit kallad Birkestad eller Byrkstad. Dess många fornlemningar utvisa, att den blifvit tidigt bebyggd. I socknen finnas tvenne säterier, nemligen Målhammar och Halsta. Det förra är mycket gammalt.

Björksund, ett säteri i Tystberga socken af Södermanland, består af 5 mtl., med underlydande 32 förmedlade mtl. Vidlyftiga anläggningar omgifva detta ställe.

Björksticka, fnössticka (Boletus fomentarius), en värt hörande till fam. hattsvampar, hvaraf tvenne artförändringar förekomma, af hvilka den ena växer på bok, öfverallt i de sydliga orterna, den andra på björk i de nordliga; den begagnas till beredning af fnöske, på samma sätt som *tunder*.

Björkvifvel (Rynchites betulae), en till skalbaggarne ordning hörande insekt, af 1 $\frac{1}{2}$ tumas längd, hvilken lefver på unga björkar, hvars löf, knopp och unga skott den förstör, dels derigenom att de uppåta dem, dels derigenom att de lägga sina ägg uti de späda löfven, som förstöras af de utkläckta larverne, på det sätt att blott hinnorna återstå upplåsta och fyllda med larvernes ekskrementer.

Björkvik, socken, belägen i Nyköpings vestra kontrakt af Strängnäs stift, Jönåkers härad och Södermanlands län, 3 $\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Nyköping,

vid Yngarn. Socknen hör till 2 kl. konsist., består af 85½ mtl. och har 2,969 invånare. Kyrkan är mycket gammal, och har vid invigningen blifvit kallad *Templum S:ti Nicolai*; var i början mindre och sannolikt en korskyrka. Sedan har hon blifvit tvenne gånger utvidgad, först af Finnar, som i konung Carl IX:s tid inkommo att odla Kålmården, (hvilken tillbyggnad ännu på 1740-talet kallades Finnkyrkan), och sist år 1685. En kyrka stod förut i trakten af Yngarn då denna var bebyggd. *Jättestenarne* eller *Neckens borg*, belägne inom socknen, äro tvenne ofantliga remnade klippor i lodrät ställning 17 alnar i höjden, på en slätt vid Linderån nära Ödesängen. En byväg går midt emellan dem. De hafva förmodligen utgjort en enda klippa. Traditionen förmåler, att en jätte som ridande fört dessa stenar på hästryggen, och förföljd af en annan hastigt velat undkomma, här afskurit tåget och afvältat stenarne i Linderån, som deraf tagit ett annat lopp. Om någon af dem här stupat är ovisst; men Necken tros i denna borg hafva sin boning då han, uppstigen ur havet, besöker bygdens floder och undervisar i musik. Socknen innesluter inom sina gränser en betydlig del af Kålmården, samt flere större och mindre sjöar; dess areal är 48,623 tunnland, af hvilka 8,150 äro kärr och sjöar. Adr. Nyköping.

Björkä, ett jernbruk i Öfver Lännäs socken af Wester-Norrlands län, med 3 härdar, har 1,350 skepp:d. privil. smide af eget tackjern, och skeppar på Hernösand och Stockholm. Hammarskatsten utgör 3 skepp:d. 13 lisp:d. 10 skålp. Ägare: excell. friherre J. Nordenfalk. Bruksstämpeln: C. N. F.

Björkängs kapell, annex till Fredsberg, beläget i norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, 2 mil Ö. från Mariestad vid Götha kanal, och har 850 invånare. Dess hemmantal och areal upptages jemte modersocknen. Adr. Mariestad.

Björkö, en ö, belägen i Björkfjärden af Mälaren. Ön hyser en otrolig mängd minnesmärken, särdeles grafhögar, i hvilka många fynd tid efter annan blifvit gjorda. Dessutom finnas der, på ett temligen högt berg, lemningar efter en skans. Att Björkö fordom varit en stad (det namnkunniga Birka) hafva många sökt, men ingen ännu förmått bevisa. — En minnesvård öfver Ansgarius upprestes härstädes år 1836.

Björkö, en socken, med Näfvelsjö, belägen i Östra härads kontrakt af Wexjö stift, Jönköpings län, 2 mil S.S.V. från Eksjö. Socknen hör till 2 kl. 2 afd. konsist., består af 33¼ mtl. och har 1,450 invånare. Vid kyrkan äro lemningar af en offerlund samt grifthögar, och på Nömme ägor i denna socken, hafva silfvermalms-skärpningar fordom blifvit funne. Dessutom anträffas här en mängd minnesmärken. Socknens areal utgör 17,565 tunnland, af hvilka 3,078 höra till södra Wedbo härad, och 3,210 äro sjöar och kärr. Adr. Ilvetlanda.

Björlanda, annex till Sälve, beläget i Elfsyssels södra kontrakt af Götheborgs stift, 1¼ mil N.V. från Götheborg. Dess areal utgör 9,095 tunnland, af hvilka blott 25 äro sjöar och kärr. Kyrkan är

tillbygd år 1734, och finnes i henne åtskilliga katholska lemningar. — I socknen anträffas en mängd minnesmärken, af bautastenar och grafhögar, såsom vid Högstena, Kolseröd och Röra. Den består af 39¼ mtl., och har 1,256 invånare. Adr. Götheborg.

Björn (*Ursus*), ett till rofdjurens andra afdelning, hängångare, hörande djurslägte, hvilket bebor norra hemisferens kallaste trakter, antingen närmare polen, eller i bergstrakter, som ligga nära snögränsen, och lefver så väl af vegetabilisk som animalisk föda. Af de flera arter som höra till detta slägte finnes hos oss blott en, nemligen:

Europeiska landbjörnen (*Ursus arctos*), af hvilken dock förekomma tvenne artförändringar, åtskilda så väl till storlek som till skapnaden, så att några författare anse dem för olika slag. Den större *allmänna björnen* eller *slagbjörnen*, är 6—8 fot lång, 2—3 fot hög, till färgen varierande, isynnerhet efter olika ålder, antingen helt svart, då den är alldeles fullvuxen, mörkbrun som är den vanligaste färgen, brun-black med eller utan hvit ring kring halsen, i första eller andra året, eller brun med hvita hårspetsar, då den är mycket gammal och får namn af *silfverbjörn*. Stundom förekommer den äfven helt och hållet hvit, ehuru högst sällsynt. Färgen omvexlar dessutom efter årstiderna och är vackrast samt jemnast om vintern. Den lefver i enslighet, uti de vildaste och skogrikaste trakterna af riket, och träffas sällan i de sydliga orterna. Björnen skall lefva i engifte och begge könen uppsöka hvarandra vid parningstiden, hvilken infaller i Augusti, hvarefter honan går dräktig i 6 till 7 månader, och framföder då i idet 1—3 ungar, som dia henne till fram på sommaren och vårdas äfven påföljande vinter, antingen uti samma, eller ett annat ide, om hon under tiden åter blir dräktig. Födämnena utgöras, isynnerhet för de yngre, af växtämnen, särdeles saftiga växter, såsom angelika, fjälltistel samt rötter, mogen säd och framför allt skogsbär samt häning, emedan de äro stora älskare af sötvaror. Då han blir äldre eller genom någon omständighet retard, så att han får vana att slå boskap, blir han deremot ganska begärlig på animalisk föda och i följd deraf ett farligt skadedjur, hvilket anställer betydliga härjningar bland boskapen under sommarmånaderna, särdeles då sommaren är klar och torr. Menniskor angripas ej af björnen, så vida han ej är sårad eller uppretad genom förföljelse. Då han anfaller sker det alltid i upprätt ställning, hvarvid han antingen slår sitt rof med framtassarne eller söker qväfva det medelst en omfamning, och vanligen först sedan han slagit det till marken, använder han tänderna. Det slagna djuret bär han vanligtvis bort emellan frambenen, gående upprätt, och nedgräfer det i ett kärr, der han, efter en eller ett par dagar, infinner sig för att uppåta det. Mot slutet af Oktober upphör han att äta och går i medlet af November i ide, på en bädd af gränris, mossor eller ljung, uti en bergsklyfta, en håla eller under kullfallna träd på slä-

ta marken, sedan han förut fullkomligt uttömt tarmkanalen, med undantag af en sammanbygtring af kåda och tallbarr, som får namn af "tappen" och fastnar ytterst i ändtarmen. Innan han ingår i idet ligger han några dagar, såsom det kallas, på brätt, vid ett öppet ställe nära derintill, för att se om trakten är säker, och gamla björnar ligga ofta så hela vintern, stundom alldeles öfversnögade. Under vinterhvilan lägger björnen allt mer och mer på hullet, ända till slutet af Februari, då han börjar magra, till dess tappen lossnar, då hungern drifver honom till verksamhet, hvilket äfven inträffar om han dessförinnan uppgagas ur idet, så att tappen lossnar. — Björnen jagas eller fångas på flere sätt, dels genom hvärfning eller ringning, medan han ligger i idet, dels med björnhundar, sedan han blifvit uppdrifven derutur, hvarvid han förföljes och jagas på skidor; dels om sommaren medelst skallgång eller med åtskilliga slags giller, såsom gillerbössa, led eller ett slags stor båge, hvilken framdrifver ett spjut, då gillringen går lös; flaka, ett slags med fotanglar försedd ram, som utlägges och betäckes med mossar, stock eller lämm, ett slags kolossal rättfälla; samt i grop af minst 7 alnars djup, hvarvid hånig nyttjas till bete. Björnens begärlighet efter hånig har gifvit anledning till ett annat sätt att fånga honom, nemligen sålunda, att en bikupa eller trädburk med hånig uppsättes i ett träd och der nedanföre en grof trädklabb, hängande på en vidja, hvilken hindrar björnen vid dess uppklatrande, hvarföre han skjuter undan den med tassens, men då denna genast återfaller, blir han uppretad och ger honom ett hårdt slag, hvarigenom denna vid återfallandet träffar honom med större kraft, och på detta sätt narras han att mörbulta sig sjelf, så att han slutligen blifver på platsen. Äfven dess begär till brännvin begagnas i Finland för att fånga honom, på det sätt att en blankskurad kopparkittel nedgräfvdes jemt med bräddarne och fylles med brännvin, hvarigenom björnen lockas att taga sig ett så starkt rus, att han blir liggande på stället för att sofva det af sig, hvarunder man passar på och nedlägger honom. Annars skjutes han äfven från lafve eller gäll, ett slags läktare, hvilken uppsättes väl dold i ett träd inom skotthåll från ett ställe der björnen nedlagt något större kreatur, och dit han således återvänder för att förtära hvad han ej i första målet orkat med, och hvarvid de uti lafven dolde jägarne nedlägga honom.

Den mindre varieteten kallas *myrbjörn*, *myrtuss*, och är endast 4—5 fot lång, till färgen alltid brun, med trubbigare nos och hårrikare pels än den förra. Han lefver i de nordligaste trakterna af riket och är mera sällsynt än slagbjörnen. Dess födämnen utgöras nästan uteslutande af växtämnen samt myror; men icke desto mindre är han ett farligt skadedjur, ty han är ytterst ilsken och lättretad, hvarvid han angriper både människor och kreatur, likväl icke om han ej sjelf af dem blir anfallen, och djur som han dödar lemnar han alltid orörda på stället. För öfrigt

skall han, till lefnads- och fortplantningssätt, och såsom unge, äfven till färg och utseende, fullkomligt likna slagbjörnen. Dess naturalhistoria är icke fullkomligen utredd. Köttet af björnar, isynnerhet rökt skinkor af sådana som blifvit fälda om vintern, anses såsom läckerheter. Huden utgör ett starkt och temligen värderadt pelsverk, samt betalas med 15 till 20 R:dr B:ko. Årligen fälles i riket omkring 130 stycken björnar, och dervid har man gjort den märkvärdiga iakttagelsen, att ingen ungstinn hona vetterligen blifvit nedlagd.

Björn Jernsida. Den förste Svenske konung med namnet *Björn*, son till Ragnar Lodbrok och Aslög. Björn var en ryktbar viking, hvars förnämsta bedrift blef det hämdekrig, han utförde mot Engelske konungen Klla. Han afled i sin bästa ålder, enligt Lagerbring, i Frisland. Dalin uppger dödsåret 870.

Björn II, Eriksson, om hvilken Lagerbring vet ingenting, men som Sh. Rosenhane likväl anför i sin konungalängd och kallar honom *Wigar/s-Kung*. Skall snart hafva lemnat regeringen åt sina två söner: Erik och

Björn III på Måga, om hvilken man ej känner annat, än att Ansgarius sannolikt under hans tid inkommit till Sverige. Han hade först sin broder och sedan sin brorson till medregent.

Björn IV, son till Erik Wäderhatt och fader till Erik Segersäll. Han skall hafva regerat i 50 år och aflidit år 933.

Björn, Gabriel, en tid skådespelare vid Stenborgska theatern i Stockholm, sedan boktryckare i Linköping, känd genom flera, merendels lokaliserade, öfversättningar af utländska theaterstycken och genom en original-dram: *Den förförde ynglingen*, egentligen en imitation från Engelskan. Den gjorde mycken lycka på sin tid. Födelse- och dödsår obekanta.

Björn och Fogeln äro bekanta klippor i hafvet utanför staden Öregrund. Den första sträcker sig 4 mil i längden. Här uppsattes år 1768 ett sjömärke.

Björna, en socken i Ångermanlands vestra kontrakt och norra fögderi, Hernösands stift och Wester-Norrlands län, ligger 11 $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Hernösand. Socknen hör till 3 kl. reg., består af 10 mtl. och har 1,146 invånare. Adr. S. Bjästa, N. Nordmaling.

Björnbacken, en större ättehög på Mundsön i Mälaren. Man har antagit att konung Björn Jernsida ligger begravnen i denna hög. Men hvad trovärdighet denna och dylika uppgifter förtjena, lemnas derhän.

Björnberg, Jon, hette förut *Larsson* och var kronofogde i Walla och Käkinds härader, adlades, till belöning dels för de penninge-försträckningar han gjorde kronan, dels för det han, år 1644, på egen bekostnad uppsatte en kavalleritrupp, hvarmed han företog åtskilliga anfall emot Danskarne och afböjde deras angrepp på Svenska gränsen. Död 1663.

Björnberg, Niklas, kommerseråd, kommandör af W. O., död år 1829, var chef för ett

af de på hans tid största handelshusen och skeppsrederierna i Göteborg. Han är i synnerhet bekant genom det s. k. *Björnbergska kriget*. Det hade nemligen lyckats B., att på arrende få ensam öfvertaga kronobrännerierna, hvilket, måhända i förening med hans stolta och högdragna väsende, uppretade både hans medbröder och folket. Ett formligt uppror ägde rum i November 1800, hvarvid Björnbergs hus blef förstördt, brännvinsmagasinet plundradt, det i staden liggande Stedingkska regementet afväpnadt och flera oordningar begångna. En militärstyrka af ett kavalleri- och ett infanteri-regemente förlades i staden, hvilken, till straff, en längre tid måste underhålla densamma.

Björnbär, brambär, käringhållon (*Rubus fruticosus*), en liten buskväxt, hvilken förekommer temligen allmänt i skogstrakter, särdeles i kustorterna, samt af fyra serskilda artförändringar. Då den har något stöd uppväxer den till 4 å 5 alnars höjd; i annat fall hänger den gerna nedåt marken. Bären äro djupt purpurfärgade eller nästan svarta; men af angenäm lukt och smak, samt begagnas till syltning.

Björndansen. Denna högst egna, Lappska folkdansen företages omedelbart efter den festmåltid, som äger rum, då en björn blifvit fångad. Orden, hvilka åtfölja melodien, innefatta ett loftal öfver den, som ringat björnen, och i festligheten delta så väl män som kvinnor.

Björndansen. Denna lek tillgår sålunda, att fyra eller flere karlar lägga sig framtupa på golfvet, med hufvudet vänt inåt, mot samma medelpunkt, och kroppen såsom radier i en cirkel. Golfvet vidröres endast med flata handen och tåspetsarne. Sålunda hoppa de på händer och fötter, efter takten till en melodi (se: *Arvidssons Svenska Fornsänger*, III), under oafbruten kretsrorelse, hvarvid de vexelvis, draga händer och fötter tillhopa, och sträcka dem åter utåt. I förra händelsen vändas händer och fötter inåt mot hvarandra, i den senare utåt ifrån hvarandra. Dessa rörelser äro så snabba, att de ske två gånger inom hvarje takt. — Dansen erfordrar mycken vighet och styrka.

Björneborg, ett jernbruk i Wisnums socken af Wermland. Har fyra härdar, 24 skepp:d hammarkatt, 2,400 skepp:d privilegieradt smide med eget och köpt tackjern, hvilket smide utskeppas på Göteborg. Vid bruket finnes stålugn och serskild räckhammare. Ägare: O. Nordenfeldts arfvingar. Smidesstämpeln: O. P. S. med krona, samt bistämpel: en ringad pil.

Björnekulla, en socken, jemte Broby, hör till 3 kl. reg. och är belägen i södra Åsbo kontrakt och härad, Lunds stift och Christianstads län, 1 $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Engelholm och 2 $\frac{1}{4}$ mil N.O. från Helsingborg. Socknen består af 14 $\frac{1}{4}$ mtl., och har 640 invånare. Dess areal utgör 4,305 tunnland jord. Adr. Åby.

Björner, Erik Julius, assessor i antiqvitetskollegium och sekreterare derstädes, en lärdd och flitig fornforskare, utgifvare af en mängd skrifter öfver sin vetenskap, hvaribland isynnerhet *Nordi-*

ska kämpadater, *Inledning till de yfverborne Göthers gamla hafder*, m. fl.; men som man förebrår en hårdläst stil och alltför mycket begär efter hypoteser, för att bestyrka den Nordiska historiens böga ålder och dess invånares ära och bedrifter, ett begär, som han delade med mängden af sin samtids antiquarier. Född 1696, död 1750.

Björnfjäril (*Bombyx rubi*), en insekt, hörande till 4:e ordn. fjärilar, af $\frac{3}{4}$ till 1 tums längd och nära 2 $\frac{1}{2}$ tums bredd emellan vingspetsarne, till färgen rödbrun eller gråbrun med ljusa antenner och två ljusa parallella streck öfver vingarne. Är i utbildadt tillstånd sällsynt; men larven, björnmasken, förekommer deremot mycket allmänt på buskar och bland gräs, och är en ibland de insektlarver, hvilka årligen i mer eller mindre grad skada gräsväxten.

Björnfåsa kallas en skadad runsten på Dröstorps ägor, i Sandby socken af Öland.

Björnlunda, en socken, belägen i Daga kontrakt och härad, Strengnäs stift och Södermanlands län, 2 $\frac{3}{4}$ mil från Mariefred, 4 $\frac{1}{4}$ mil från Nyköping. Socknen hör till 2 kl. konsist., består af 50 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,580 invånare. Dess areala vidd är 23,768 tunnland, hvaraf 4,200 äro sjöar och kärr. Adr. Södertelje.

Björnmossa, sopmossa, skurmossa, sparfhafra, guckuräg, kräkkorn, kråkhvete, pukhafra (*Polytrichum commune*), en löfmossa, som förekommer af tvenne förändringar, af hvilka den ena (*P. aurantium*), växer i kärr; den vanliga deremot i mindre sterila skogstrakter öfver hela riket, och är den största af våra mossarter. Den begagnas till åtskilliga mindre husbehof, såsom vid skurning i stället för trasor, samt till inpackning af glas och dylikt.

Björmost, en Wermländsk rätt, som består af stekt kalfblood, i hvilken mjöl är inrörd. Den kallas i Westergöthland blodpannkaka.

Björnarum. Den liturgiske erkebiskopen *Andreas Laurentii* var af denna släkt. (Se vidare: *Laurentii*, *Andreas*.) Af detta namn äro dessutom flera personer bekanta hos oss:

Björnarum, Hans Larsson, amiral under Erik XIV:s tid, då han utförde åtskilliga expeditioner mot Danskarne, samt uppbragte flera af deras och Lybeckarnes skepp; utnämndes år 1568 till ståthållare öfver hela Finland, samt öfverste-befallningsman öfver Wiborgs slott, hvarmed sedan förēnades Nyslott, Borgå och Raseborg. Härunder skickades han till Revel, att fördrå ersättning för de gods, som härmästaren Gotthard Kettler afhändt Svenskarne, hvarvid han öfvertalade Revels invånare, att underkasta sig Svenska kronan. Död 1571.

Björnarum, Lars Olofsson, var en ibland dem, som först deltog i Gustaf Wasas uppresning, utnämndes af honom, d. 23 April 1521, till höfvitsman för 7,000 man, och slog Danskarne vid Westerås. Vid Stockholms belägring blef han illa skadad i hufvudet af en sten; förordnades samma år till fogde öfver Norrland, och adlades af Erik XIV år 1561.

Björnsram, Christer Mattsson, förordnades år 1598 af hertig Carl till slottslofven på Ny-slott; men blef följande året, d. 10 Nov., på hans befallning halshuggen, och dess hufvad uppsatt på rådstugumuren i Åbo. Han var gift med riksrådet Erik Stålarms dotter, och misstänktes således af Carl, som utfölvade på mågen den hämd, han ännu icke ansåg tiden vara inne att släcka på svärfadren. — Under senare tider bekant med detta namn är:

Björnsram, titulerad protokolls-sekreterare, född i Finland, en man, som förde ett stilla, indraget lefnadssätt, och utmärkte sig hvarken genom omvexlande öden eller talanger och snille, blef likväl på sin tid namnkunnig, såsom föregifven andeskådare och besvärjare, såsom stående i förbindelse med den osynliga världen och beherrskande den. Hans födelse- och döds-år, sjelfva hans dopnamn, äro obekanta. I Biografiskt Lexikon och Svenskt Pantheon finnas berättelser om ett par af honom tillställda andebesvärjningar, hvilka utvisa, att de, liksom alla sådana, hvilade på ett bedrägeri, och utfördes genom någon kunskap i kemin och fysiken.

Björns hög, en väldig ättehög belägen vid byn Hätuna, i närheten af Upsala stad. Man har antagit att konung Björn, hvilken i häfderna kallas *Björn på Håga*, hvilat härstädes. I närheten finnes en grundmur efter en gammal byggnad.

Björnstjerna, Magnus Fredr. Ferdinand, son af envoyén Magnus Olof Björnstjerna, och född i Dresden d. 10 Okt. 1779, kom vid 14 års ålder till Sverige, der han samma år ingick i militär-tjänst, som fændrik vid lifregements-brigadens värfvade infanteri. Vid krigets utbrott år 1808 var han stabskapten och öfver-adjutant vid Finska härens generalstab, befordrades till major, samt deltog i flera af fältågets viktigaste företag. Han var en bland de ifrigaste befordrade af 1809 års revolution och skickades, efter dess fullbordande, med ett hemligt uppdrag till Napoleon. År 1813 öfverste för Kalmar regemente, bistade fältåget och utförde enskildt åtskilliga uppdrag, såsom öfvergången vid Wörlitz, anfallen på Dessau och Fredriksort; blef chef för fältnärskalken greve Stedingks generalstab och sedermera general-adjutant för yttre ärenderna vid hären i Norrige. År 1815 befordrades han till chef för generalstaben, hvilken plats han innehade till dess han år 1828 utnämndes till minister i London. Friherre, greve, general-löjtnant, kommendör af S. O. med St. K. och Serafimer-ridhare. Han har uppträdt såsom författare i politiska och statsekonomiska ämnen. De förnämsta af hans skrifter äro: *Grunder för National-representationens ombyggnad och förnyklning, Om beskallningens grunder, Det Brittiska riket i Ostindien, Om Hinduernes theogoni, filosofi och kosmogoni, m. fl.*

Björnståhl, Jakob Jonas, adjunkt och slutligen ordinarie professor i Österländska och Grekiska litteraturen i Lund, hvilken syssla han dock ej kom att tillträda, och bekant genom den utgifna beskrifningen öfver sin resa i Frankrike, Ita-

lien, Schweiz, Tyskland, Holland, England, Turkiet och Grekland, som utkom efter hans död. Denna resa företog han dels med sin lärjunge, friherre Rudbeck, dels slutligen på allmän bekostnad, och han afled derunder i Salonichi, d. 12 Juli 1779, i en ålder af 48 år. Han var af en stark kroppshyggnad, af naturen liksom född till resande, hvarföre också Lavater begärde få afteckna honom, såsom typen för en sådan. Endast hans outtröttliga själs-ansträngningar, i förening med tidiga, nödtvungna, umbäranden af det oundgängligaste, kunde undergräfvat en så stark fysik. I ungdomen hade han att kämpa mot otaliga försakelser, hvilka gingo så långt, att han, under sin studii-tid i Strengnäs, måste i högareboden tigga sig skraptalg för sin lampa, och föll i ett slags sinnessjukdom, följden af den oupphörliga läsningen och bristen, ofta på det nödvändigaste.

Björnsö, en urgemmal sätesgård i Frötuna socken af Upland, ägdes år 1354 af Nils Kittelsson Wase, och har sedermera tillhört flera adliga familjer. Egendomen består af 2 mtl.

Björnsö, med Skåmsö, säteri i Åby socken och norra Möre härad af Småland. Bekant såsom flera adliga familjers hemvist ända från medeltiden. Björnsö har en mycket vacker belägenhet vid hafskusten, 2 mil norr om Kalmar, och utgör, jemte underlydande hemman, 37 $\frac{1}{2}$ mtl.

Björnsköp, en socken, belägen i Köpings kontrakt af Westerås stift, Åkerbo härad af Westmanlands län, 4 $\frac{1}{4}$ mil S.V. från Westerås, $\frac{3}{4}$ mil från Köping, hör till 2 kl. konsist., består af 78 mtl. och äger 1,318 invånare. I socknen finnas tvenne säterier, nemligen Grönö och Eknö, båda mycket gamla. Kyrkans ålder är oviss; men hon har icke längesedan undergått en betydlig reparation. Konung Carl XI jagade ofta och höll öfningar med trupperna i nejden af denna kyrka. Socknens areal är 8,817 tunnland, hvaraf 20 äro sjöar och kärr. Adr. Köping.

Björnsätter, en socken, med Lugnäs och Bresätters kapell, belägen i Kinna kontrakt af Skara stift, Wadsbo härad i Skaraborgs län, 1 mil V.S.V. från Mariestad vid Wenern; hör till 2 kl. konsist., består af 20 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,212 invånare. Kyrkan är af sten och ombyggd 1754. Då drottning Christina, d. 19 Okt. 1650, besökte prestgården, erhöill dåvarande kyrkoherden, Mauritius Laurentii, donationsbref för sig och sina efterkommande på 2:ne hemman i Björnsätters by. Denna donation bekräftades af konung Carl XI 1675 och af konung Fredrik I 1721. På Korsbacken i denna by har fordom stått ett kors. Man tror att här varit en grifst hög, helst man vid gräfning deruti funnit urnor. Vid rusthället Kolsäter finnas lemningar af en borg, hvilken, enligt sägen, tillhört Folkungarne. En gård i byn Åsen har egen lastageplats, vid en vik af Wenern och är väl byggd; tillhörde 1813 kommerserådet O. Dyrén. Af socknens areal, 10,461 tunnland, höra 4,791 till Kinne härad, och 170 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Björnsätter, en socken, jemte Yxnerum, hör till 3 kl. konsist., är belägen i Skärkinds kontrakt af

Linköpings stift, Bankekinds härad af Östergötlands län, $2\frac{3}{4}$ mil S.O. från Linköping. Socknen skall hafva namn af den mängd björnar, som fordom uppehållit sig härstädes. Kyrkan är byggd af sten och har 2:ne altartafflor, målade af Hörberg. I slutet af 17:de århundradet skall här hafva funnits näktergalar; men dessa äro numera försvunna. Dessutom förekomma talrika minnesmärken, såsom på Odensgöls ägor och vid Walberget, hvilket säges hafva fått sitt namn af en viking, vid namn Wale. Här finnas lemnningar efter en borg. Enligt traditionen, skall ett slag fordom hafva stått på *Tockakärret*, beläget på gränsen af denna och Wärna socken, emellan trenne småkonungar Wale, Renne och Tocken, hvilken sistnämnde der skall hafva stupat och gifvit stället sitt namn. Björsätter består af $24\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,230 invånare. Dess areal är 16,941 tunnland, af hvilka 3,580 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Bla-berget, ett högt berg, beläget i Bjursås socken af Dalarne, på hvilket, enligt berättelse, solen skall kunna synas hela natten vid midsommartiden.

Blacken, en fjärd i Mälaren, som utsträcker sig emellan Snäfringe och Siende härader i Westmanland samt Öster- och Vester-Rekarne i Södermanland. Anses hafva fått sitt namn af vågornas hvithet (*blackhet*). Den är nemligen känd för en af de stormigaste i Mälaren.

Blacking (*Ammodytes lancea*), en mjukfenig benfisk, af 5 till 6 tums längd, med kort hufvud och små ögon; öfra delen af kroppen blekgrön och med svarta fläckar på hufvudet. Den finnes i Kattégatt och Östersjön, samt leker i slutet af Augusti månad.

Blacksta, en socken, med Wadsbro, alternativt konsist. och patron. af 2 kl., belägen i Oppunda östra kontrakt af Strengnäs stift, Oppunda härad och Södermanlands län, 4 mil N.V. från Nyköping. Patronats-rätten tillkommer ägaren af Lagmansö, som ensam kallar komminister. Socknen består af 18 mtl. och har 470 invånare. Af dess areal, 5,508 tunnland, äro 1,120 sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Blackstad, annex till Locknevi, beläget i södra Tjusts kontrakt af Linköpings stift, $2\frac{1}{4}$ mil från Wimmerby och $3\frac{1}{4}$ mil V. från Westervik. Socknen utgöres af 22 mtl. och har 1,264 invånare; dess areal är 19,046 tunnland, af hvilka 1,470 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby.

Blacksås-berget, ett högt berg och landkänning i Delsbo socken af norra Helsingland. Berget är bekant för sina hålor och derom gängse traditioner.

Blad, **Anders**, en på sin tid ansedd läkare, äfven fornforskare, och, såsom sådan, kallad till ledamot af vitterhets-, historie- och antiqvitetssakademien. Född 1748, död d. 14 Sept. 1834.

Bladgrönt är det gröna färgämnet uti växter eller delar deraf, utmärkt genom sin egenskap att förekomma i tre olika modifikation, nemligen ljusgrönt, sådant det finnes uti nyss utvecklade blad, mörkgrönt, i äldre blad om sommaren, och brungrönt i torkade blad. Genom inflytandet af

lägre värmegrader, frost, förändras det gröna uti lefvande blad till gult eller rött, och uti det döda (vissnade) till brunt.

Bladdlös, bladsputar (*Aphidie*), ett insektslägte, hörande till tredje ordningen skinnbaggar, hvilka hafva sitt tillhåll på växter, särdeles deras blad, och hvaraf finnes nästan en serskild art för hvarje ört. Deras kropp är ägggrund och kullrig, till färgen gröngrå, försedd med långa spröt och på gumpen med två utstående rör, hvarigenom de utgjuta en söt vätska, hvilken sam'ar sig på växten i form af droppar och får namn af håningsdagg. Vissa arter, eller generationer af samma art, äro försedda med hvita uppstående genomskinliga vinggar. De äro utmärkta genom sin utomordentliga fruktsamhet och fortplanta sig så väl genom äggläggning som frambringande af lefvande ungar. De sednare, hvilka födas om våren och sommaren, äro endast honor, mot hösten födas äfven hannar, och då sker parning för äggläggningen, som inträffar ännu sednare, och hvarvid fruktsamheten öfvergår på alla de generationer, som frambringas före påföljande höst, hvilka alla födas utan serskild parning. Propagationsförmågan är dessutom så stor, ätt en enda hona, som ynglar 5 serskilda gånger, frambringar ej mindre än 6,000 millioner afkomlingar, och då samma hona kan yngla ända till 20 gånger, så öfverstiger denna fruktsamhet troligen hvarje annan djurarts. Deras förökning hindras dock genom det stora antal fiender de äga, hvaribland nyckelpige-larverna äro särdeles verksamma; men icke desto mindre förorsaka de stor skada på växter, särdeles i orangerier och fönsterträdgårdar, hvilka bäst och säkrast befrias ifrån dem, om växterna flere timmar utsätts för stark tobaksrök och sedan väl renskölljas med vatten medelst en spritkanna. Af serskilda arter må anföras *Aphis ribis*, hvilken framkommer ur de små röda knölar som finnas på undre sidan af bladen på röda vinbärsbuskar.

Bladdåker, annex under Ekeby, beläget i Olands och Frösåkers kontrakt af Upsala stift, $4\frac{1}{2}$ mil N.O. från Upsala; har en areal af 17,311 tunnland, af hvilka 2,350 äro sjöar och kärr, samt består af $7\frac{3}{4}$ mtl. med 863 invånare. Adr. Upsala och Gimo.

Blanche, **August Theodor**, auditör, juriskandidat och tillförordnad domare vid härads- och kämnars-rätter, född i Stockholm d. 17 Sept. 1811, en af våra mest produktive författare, utgivare af tidningen *Freja*, af en samling *Noveller ur Stockholmshälfvet*, m. m.; har på senare åren egnat sitt författarskap åt skådeplatsen och för densamma utarbetat flere större och mindre stycken: *Positivhataren*, *Magister Bläckstadius*, *Lakuren*, *Jenny eller ångbåtsfärden*, *Den rike morbrodern*, m. m., hvilka blifvit med bifall uppförda på Stockholms theatrar och i landorterna. Dessutom har han bearbetat flera utländska originaler och tillfällighetsstycken.

Blanka eller **Blanche**, dotter af Jean Dampierre, grefve af Namur, och år 1335 förmäld med konung Magnus Smek. Af detta äktenskap föddes Erik och Håkan, hvilka begge blefvo fa-

dens medregenter. Blanka beskyllas af samtida krönikeskrifvare att hafva förgifvit sin äldste son, Erik, jemte dess gemål, Beatrix, ävensom hon påstås sjelf hafva blifvit förgifven af konung Waldemar i Danmark, hos hvilken hon år 1363, tillika med Magnus, gjorde ett besök i Köpenhamn. Båda dessa brott betviflas likväl, icke utan skäl, af andra historieskrifvare.

Blanken, en liten insjö i Tvings socken, Medelstads härad af Blekinge, bekant för sin jernmalm eller perlmalm, hvilken lär vara ganska jernhaltig.

Blankesten, gul-lax (*Coregonus Silus*), en mjukfenig benfisk af 1 till 1½ fots längd, med slät och bred panna, stora ögon, kantig kropp samt stora och mycket sträfvä fjäll. Ryggen är brungrön, sidorna, buken och ögonen guldfärgade. Den förekommer isynnerhet vid Norrskas kusten och går aldrig upp i floderna. Köttet skall vara välsmakande; men det begagnas hufvudsakligen till agn.

Blanksej, plank, lerblek, lyrblek, (*Gadus pol-lachius*), en mjukfenig benfisk, med svart och brunfäckt ryg, silfvergråa sidor, hvilken finnes i Kattegatt och Nordsjön, likväl sparsamt, och fångas med nät eller krok, vanligen på 10 till 12 fannars djup.

Blanningsmåla, ett hemman i Tvings socken, Medelstads härad af Blekinge, bekant såsom ett förmodadt hem för den ryktbara Blendan.

Blasiiholmen, af ålder kallad **Käpplingen**, sedermera Blasiiholmen eller Gamla Skeppsholmen, en af de holmar, på hvilka Stockholm är anlagd, och i äldre tider genom Näckström skiljd från fasta landet, med hvilket den nu är förenad, sedan denna ström blifvit igenfylld. Under Albrechts fångenskap blef holmen olyckligt ryktbar genom det skändliga mord, som de s. k. Hättebröderne der begingo mot en mängd af Stockholms invånare. Flottan hade från år 1611 till 1634 till en del här sin station. Numera bebos denna stadsdel, som tillhör Jakobs församling, för det mesta af den förnåma och rika världen, hvilken der äger de flesta hus.

Blecka eller **Bleka**, kallas den åtgärd, hvarmedelst man, genom inhuggna skårar i träden, utvisar vägen genom en skog.

Blecksalagare, ett ganska gammalt embete i landet, hvilket omtalas redan i slutet af 15:de århundradet. Blecksalagare äga lika arbetsrättighet med plåtslagare, enligt kongl. brefvet d. 28 Maj 1734, samt bergs- och kommerskollegii kungörelse d. 5 Sept. 1754.

Bleke, är en ren, lös kalkstensmull, merendels hvit, dock äfven af andra färger, som förekommer omkring Stenkyrka på Gottland och några andra ställen i grannskapet af kalkstenslager.

Blekinge, ett af Sveriges landskap, gränsande till Skåne, Småland och Östersjön. Namnets härledning är osäker, likväl har man sökt grunden dertill i ordet *blek*, hvilket skall betyda stilla, lugn; och man har lämpat det på den omgifvande skärgården. Blekinge fiskare nyttja ännu uttrycket: "Jånga ål på hafs-blek." Khuru den-

na härledning är antagen af män, sådana som Lagerbring, förblir den likväl alltför osäker. Vida sannolikare synes Holbergs mening, som härleder namnet af *bleika*, lysa, och *dngr*, vik. Saxo Grammaticus kallar Blekingsboarne *Blacmanni*, och de *Blåmän*, hvilka omnämnas i några gamla sagor, förmenas varit Blekingsboar. I konung Waldemars ordbok kallas landet *Bleking*, *Blekingh* eller *Blekingh*, hvilket öfverensstämmer med det Isländska *Bleiking*. Landet är uppfyllt af berg, de der uppskjuta blott till en måttlig höjd. En del bergskullar äro nakna; men de flesta täckta med tunn mylla, mossor och gräs. Då man undersöker jordens beskaffenhet, träffas först mylla; härefter, hvarest den öfverliggande mulden är mäktig, ett litet lerhvarf, derunder sand och småsten, och slutligen en mäktigare flo af lera, blandad med sand. Dessa hvarf finnas på 20 fot; djupare ned stöter man vanligen på berg. Svartmyllan, som öfverst betäcker marken, är, på några ställen, nog tjock; men oftast blott några tum. Likväl växa här både örter och träd frodigt, äfven på klip-porna och uti bergsklyftorna, så att jordmånen är i allmänhet ganska bördig. Blekinge har fördom varit alldeles öfverväxt med skog, hvilken dock befinnes på vissa ställen för mycket bortlugnen; likväl är landet ännu skogrikt. Provinzen har en mängd större och mindre fiskrika insjöar, vanligen förenade genom åar, bäckar och strömmar, uti hvilka mångfaldiga vattenverk och nyttiga inrättningar äro anlagde. Med dessa fördelar förenar sig en förtjusande skön natur. Då örat uppfylles af vattenfallets buller eller bäckens sorl och fog-larnes sånger, har ögat en vexlande utsigt af berg och dalar, åkrar och ångar, sjöar och floder. Det hela bekransas af rika skogar. Luftstrecket är mildt, i följd af traktens sydliga läge och grannskapet med Östersjön. — Blekinge kan delas i trenne bygder, med afseende å orternas olika skap-lynne, deras naturalster och deraf uppkommande olika näringsfång. *Strandbygden*, eller, såsom Blekings-boarne sjelfve kalla den: *Waran*, en lång och smal sträcka af de vid hafvet belägne byar och hemman. Hit hörer äfven Blekingska skärgården. Strandboen fiskar i hafvet inom och utom skärs, skjuter skjälar och sjöfogel, hvilka senare besöka kusterna, under dragtiden, vår och efterhöst. *Mellanbygden*, eller, såsom andra kalla den, *byabygden*, går längs igenom landet, och gränisar intill den föregående. Den består af stora och vackra byar och väl odlade fält. Åkerbruk och boskapsskötsel utgöra folkets hufvudsakligaste och nästan enda näringsfång, och jorden lönar rikeligen arbetarens möda. Skog finnes tillräckligt till eget behof, så vida den icke blifver illa medfaren. *Skogsbygden* innefattar det yttersta af Blekinge, och grän-sar till Småland, utom någon del deraf, hvilken stöter till Östra Göinge härad i Skåne. Den består af merendels enstaka hemman och torp, hvilka hafva ganska vidsträckta och oftast steniga ågor, mycken skog och många insjöar. Invånarne nära sig här med försäljning af pottaska timmer, bräder, klappholts, ved, kol samt någo

beck och tjära, hvilket isynnerhet tillverkas i Jemshögs socken. Utom skogsbygget kan till deras näringsfång räknas boskapsskötsel och körsler. Ifrån denna bygd fås den bästa råg, hvartill skogens fallande och brännande bidrager. Här, såsom i andra af Sveriges landskap, förekomma en mängd minnesmärken, hvilka utvisa att landet blifvit ganska tidigt befolkadt. Här förekomma borgar och stensättningar af alla slag. Ibland de märkvärdigaste af dem har man hittills ansett den så kallade Runamo, hvilken likväl nyligen (1844) af en Dansk fornforskare, på giltiga grunder, blifvit förklarad vara en naturdaning. (Se vidare under ordet: *Runamo*.) — Hvarifrån den förata befolkningen anländt är obekant; men det egna förekommer här, att hela Blekinges befolkning synes vara af en stam. Folket anses för det vackraste i Sverige. Obestriddt ligger ett Sydlandskt mörkt och mildt i deras anletsdrag och tycke. En ganska vacker national-dräkt är här ännu i bruk, ehuru den, på senare tider, mer och mer börjat afläggas. Till lynnet äro inbyggarna hurtiga, lifliga och — hetsiga. En man, som väl känt Blekingesboarne, yttrar om dem: "Det första en fremling af Blekingesboarne får röna är deras gästfrihet och hjälpsamhet, hvarjemte deras qvickhet, munterhet och oblyghet att tala och svara ej kan undfalla. De äro för öfrigt starka till kropp och sinnen, modiga och således goda stridsmän. De låta ej befalla sig af någon annan, än af dem, som der till hafva en ostridig rätt. Om man visar dem hårdhet äro de styfva och äfven grymma. Sedan de blifvit retade, är deras hat nästan oförsonligt. Genom vänlighet kan man åter vinna mycket af dem, och i vänskap och förtroende, äro de nitiske och oryggelige." Om bruk och sedvänjor härstädes kan ses under behöriga ord. — Länets indelas i 2 fögderier, 2 domsagor och 4 härader. Första fögderiet utgöres af Östra och Medelstads härader, det andra af Bräkne och Listers. Det lyder under hofrätten öfver Skåne och Blekinge, hör till Lunds stift och innefattar 32 församlingar, inom 3 prostier; neml. 16 pastorater, 11 annexer och 5 stadsförsamlingar. Länets utgör 25,8 qv. mil, innefattande en areal af 587,576 tunnland, hvaraf 38,853 äro sjöar och kärr, samt 1,090 mtl. och 2,501 tunnland jord, tillhörig städerna. Dessa äro: Carlskrona, Carlshamn och Sölfbvitsborg. Hela länets, jemte städernas, folk-mängd uppgår till 99,800 personer.

Blekning kallar man den operation, hvarigenom garn, tyger och åtskilliga andra ämnen befrias från vidlådande färg, och framställas i högre eller ringare grad af hvithet. Blekningen verkställes antingen genom ljusets inflytande, på det sätt, att godset som skall blekas, utsättes för solljusets omedelbara inverkan, emellanåt underhjulpt genom bykning med stark lut eller anfuksning med vatten, eller båda delarne gemensamt. Denna method, som får namn af *solbleke*, användes isynnerhet för tillverkningar af lin och hampa, äfvensom för vax. Eller och behandlas godset med chlorgas, chlervatten eller chlorföreningar, såsom

chlorkalk, o. dyl., skiftevis med stark byklat, hvilket användes isynnerhet för bomullsvaror, och får namn af *kemiskt bleke*. Slutligen användes äfven svafvelsyrlighet, antingen i gasform eller absorberad af vatten, för ylle- och silkesvaror, och detta får namn af *svafving*.

Blekväpling, bleklöfver (*Trifolium hybridum*), en mångårig växt, hvilken förekommer på åkrar och ängar, isynnerhet i rikets mellersta och östra landskaper, såsom omkring Mälaren och Hjelmaren, öfverallt ymnigt, äfvensom vid Wetteren, samt för öfrigt här och der, dock ej längre upp än till Gestrikland. Odlas såsom en god foderväxt, likt den vanliga klöfvern.

Blenda. Sagan om denna ryktbara sköldmö, hvars tillvaro och bragder ej kunna fullligen bestyrkas, har på senare tider hos oss ådragit sig en icke ringa uppmärksamhet. Folksågen om henne är följande. — I de gamla dagar, hvilkas tidpunkt sagan för öfrigt icke bestämmer, inföll i Småland en Dansk här, anford af konung *Taxe*, som utsände åtskilliga fördelningar för att sköfva. *Taxe* stupade snart och efter hans död fick Danska härren en ny anförare, vid namn *Tumlinger*. Denne utbredde sina vapen vida öfver landet och härjade med eld och svärd och qvinnokränkning. Sålunda ödelades Werestads, Stenbrohults och Agunnaryds socknar, under det Danskarne förbadade sin konung, hvilken skulle stöta till dem ifrån Skåne med mycket folk. Ryktet om dessa våldsambeter utbreddes öfver hela landsbygden, genom de många flyktingar, som hastade undan fienderna. I Konga härad bodde en ansedd och förnäm qvinna, vid namn *Blenda*. Med manligt sinne beslöt hon att rädda landet från den undergång, hvaraf det hotades, utskickade budkaflar och stämde landets qvinnor att möta sig vid Gemla. Alla, som ville vara henne behjplige att fördrifva fienden, borde der infinna sig och medföra det bästa öl och den bästa mat, som fanns i deras hus. Ut i de fem kringliggande häraderna Konga, Albo, Kindevalds, Norrvidinge och Uppvidinge, hörsammade qvinnorna enhälligt denna uppmaning. De rustade sig till motvärn, och lågade ut så talrikt, att endast barn och ålderstegna kvarstannade hemma. Stora skaror, väpnade med spjut, yxor och andra vapen drogo genom landet. En hjeltinna, vid namn *Ramborg*, samlade qvinnorna från Norr- och Uppvidinge härad, samt lägrade sig en dag på ett högt berg, för att invänta dem, som bodde längre bort. Deraf har berget fått namn af *Qvinneberga*. Slutligen samlades alla vid Gemla i Oja socken, hvarest på den tiden var tingsplats och domaresäte. Här talade *Blenda* till qvinnorna, uppmuntrade dem till mod och förtröstan, och meddelade dem sin plan att förgöra fienden. Sedan allt var öfverlagdt och beslutadt, drogo de till den trakt, som de ansågo tjenligast för verkställandet af sitt uppsåt, och ålego läger dels vid sjön Salen, dels något längre fram vid en mindre sjö, på en slätt, som i äldre handlingar kallas *Bråvalla hed*. Här anrättades ett stort gästabad på fältet och i husen. Derpå sände de bud till Danskarne, hvilka

lägo några mil derifrån, att de ej vidare skulle härja landet, utan komma och ingå förbund med dem. De ville blifva Danskarnes hustrur, emedan de varit så länge öfvergifna af sina män, och vore i övisshet om dessa någonsin skulle återvända. Säsom ett tecken till hörsamhet hade de anrättat ett gästabad, och ville på allt sätt gå dem tillhanda. På denna inbjudning lemnade Danskarna sitt läger, både konungen och hans folk, och anlände om aftonen till Brävalla hed. Här stodo bord dukade och ett stort gästabad var tillredt; men ingen menniska visade sig. Då trodde Danskarna, att Smäländska kvinnorna af frakten icke vågat afbida deras ankomst, och sade sinsemellan: "denna mat tjenar oss bättre än käringarna." De satte sig ned att äta och dricka, och som inga män funnos i landet, ansågo de sig fullkomligen säkra. Sålunda fortforo de att svärma, till dess en hvar somnade der han satt, och nu låg den vilda skaran i djup sömn strödd öfver hela älätten. Emellertid hade Blenda, vid fiendens anaalkande, gömt sig och sitt följe i skogen. Hon fördelade sin här i trenne hopar, hvilka hvar för sig skulle angripa fienden på olika ställen. Sjelf anförde hon den mellersta skaran, och öfver de begge andra satte hon *Ramborg* och *Sigrid*. Vid midnatten angrep Blenda den sovande fienden, och nedgjorde Danmarks konung och hans folk. Men en hop Danska ryttare, som förut afsöndrat sig, sköflade alla gårdar emellan sjöarne Åsnen och Salen. Deras anförare var *Baste Stark*. På Blendas uppmaning beslöto kvinnorna, uppmuntrade genom den nyss vunna segern, att angripa äfven dessa stråtröfvere. De kringrände således fienden och öfverföll honom tidigt en morgon. Enligt sägen skall Blenda, för att ej i otid blifva bemärkt, hafva låtit sitt folk bära framför sig en tät granrisruska, så att hennes här liknade en vandrande skog. Hon öfverraskade fienderna så oförmodadt, att dessa ej hunno till sina hästar, hvilka gingo utanför på bete. Anföraren *Baste Stark* blef begravnen i en hög, som ännu visas å Ströby gärde, och kallas efter honom *Basta-hög*. Nyssnämnde by säges hafva erhållit namnet *Ströby* deraf, att Danskarnes lik derstädes legat liksom strödde öfver hela fältet, till byte för hund och gam. Blott en enda Dansk man undkom, för att för sina landsmän förtälja om denna färd. — Nu tågade Blenda och hennes kvinnor tillbaka åt Konga härad, lastade med byte af vapen och andra dyrbarheter, dem de tagit från fienden. Sjelf red Blenda i spetsen för sin här, klädd såsom en kämpe, i hjälm och sköld, hvilka tillhört Danska konungen. Hon gick, med sitt folk, öfver *Helige å* vid Huseby, och slog om aftonen läger på en vacker plats vid sjön Åsnen, ej långt från Odensjö. Denna trakt af Brävalla hed var, såsom sjelfva namnen antyda (Åsnen anses vara uppnämnd efter As, ett af Odens namn), fordom helgad åt Oden och ansedd särdeles helig. Här stannade kvinnorna i flera dagar, hvarunder de förlustade sig med åtskilliga lekar och anställde offer åt sina gudar och gudinnor. När konung Alle, efter någon tid, återvände med sin här från

det krigståg han gjort mot Norriska konungen, erhöill han underrättelse om kvinnornas klokhet och mod. För att belöna en sådan tapperhet utlyste han ett stort ting, dit han stämde alla inbyggare i sitt rike. Här tillerkändes kvinnorna, till belöning för deras tapperhet, åtskilliga förmåner, hvilka borde fortgå till deras efterkommande. Dessa förmåner utgöra den så kallade *Wärends härads rätt*, hvars stadganden förnämligast äro följande: "De fem härader af Småland, Konga, Albo, Kindevälds, Uppvidinge och Norrvidinge, hvars kvinnor under Blendas anförande angripit och förstört fienden, skulle efter denna tid kallas *Wärns land* eller *Wärns härader* (Wärend), efter de varit ett värn för Götha rike." — "Uti nämnde härader skulle syster hädanefter gå i lika arf med broder, och hustru med man, i löst och fast, i byte och skifte, och mannen icke äga någon förmån framför kvinnan." — "Pundrätten skulle i desamma ej få bestämmas till högre skatt än två öre, deremot pålades *Njudungen* (Östra och Vestra härader), hvars kvinnor af räddhoga uteblifvit, en särskild tunga, kallad *spring-skatten*, som ännu fortfar." Den belopp sig, för hundra och femtio år sedan, till 6 mark på hvarje hemman (mantal). "Kvinnorna i Wärend fingo äfven rättighet, att på deras bröllopsdag hafva framför sig till kyrkan spel af ludrar, trummor och pipor, såsom om de droge i fält. Like kämpar skulle de äfven omkring lifvet bära ett bälte eller fälttecken." — Dessutom skall konung Alle hafva gjort ett stort bröllop för de ogifta, som deltagit i nämnde krigståg. — Denna Wärends härads rätt fortfar sedan under många mansåldrar såsom häfd och gammal sed, och kvarstår ännu till sina hufvudsakliga delar. Kvinnornas rättighet, att på sin bröllopsdag låta ledsaga sig ända in i kyrkan, till "brudebänken", med pukor, trummor och andra krigiska spel, upphäfdes, genom kyrko-ordningen af år 1688, emedan det störde gudstjensten. Men lagman Harald Strömsfeldt ingick år 1691 till konung Carl XI med en berättelse om plägsedens upphof, och anhöll om dess bibehållande, hvarpå konungen, uti bref till då varande landshöfdingen Erik Dahlberg, tillät, att man återgick till densamma. Den har numera af sig sjelf upphört, liksom mycket annat fosterländskt; men ännu för en mansålder sedan infördes bruden i kyrkan under krigisk musik, omgifven af *brudriddare* och *brudmän*, samt åtföljd af en *brudstass*, hvilket erinrade om folksedens krigiska ursprung. — Äfven kvinnornas gördlar och silfverbälten hafva försvunnit vid bortläggandet af den gamla, särdeles vackra Wärends-dräkten. För ett halft århundrade sedan voro de icke sällsynta, och förvaras ännu i ett och annat hus såsom dyrbarheter. De bestodo af röda klädes-lister, belagda med silfverplåtar, guldspetsar och annat glittr. Deras gamla namn är *fälttecken*. Wärends lika arfsrätt var af så mycket mera vikt, som kvinnorna ej ägde någon rättighet till arf, före Birger Jarls tid. Den fortfor ursprungligen såsom gammal häfd. Någon af medeltidens konungar skall derpå hafva gifvit ett stadfästelse-bref, hvil-

ket berättas vara bortfördt till Danmark, af konung Christian II. Konung Carl XI företog saken till ny pröfning; och sedan dess historiskt märkvärdiga uppkomst blifvit ådagalagd, stadfästade han, genom kongl. brefvet af d. 3 Sept. 1685, den gamla seden, såsom lag, i alla de fall, der tvist ej yppas. Den har sedermera blifvit af konung Gustaf III ytterligare bekräftad, genom kongl. brefvet af d. 26 Juni 1772, hvari nämnes, såsom "af rikshistorien bekant, att Wärends inbyggares mödrar gjort sig af sådan förmänsrätt förtjente."

Blende, ett till släktet zink hörande mineral, hvilket består af svafvelzink, och förekommer dels kristalliseradt, i oktaëdrar, tetraëdrar eller finare och gröfre bladiga och korniga massor, dels derbt, genomskinligt gult, eller ogenomskinligt af flera olika färger, diamantglänsande, på flera ställen i riket, såsom vid Dannemora, svart, under namn af *beckblende*, vid Sala rödbrunt, under namn af *rödslag*. Det begagnas, dock icke hos oss, till framställning af zinkmetall.

Blentarp, annex under Söfde, beläget i Färs kontrakt af Lunds stift, Torna härad och Malmöhus län, $2\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Lund. Af dess areal, 9,928 tunnland, äro 140 sjöar och kärr. Socknen består af $45\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,570 invånare. Adr. Ystad och Söfdeborg.

Blida, en forntida kastmaschin, ungefär svarande mot Romarenas katapult, hvilken användes vid belägringar, att dermed kasta stora stenar mot vallarna och in i staden. Enligt berättelse skall, under belägringen af Kalmar år 1497, en gammal gumma hafva satt sig på en blida, men så oförsigtigt, att hon vidrörde gillertågen, hvarigenom blidan sprang upp, och slungade gumman öfver vallarna långt in i staden, der hon, till all lycka, föll ned på en höstack och blef oskadd, samt lefde sedan många år efter denna luftseglig.

Blidemånad, den gamla benämningen på senare delen af Mars och början af April, då väderleken började blifva mildare, blidare.

Blidsberg, en socken, med annexerna Dahlum och Humla, hör till 3 kl. konsist., belägen i Redvägs kontrakt af Skara stift, $1\frac{1}{4}$ mil från Ulricehamn. Kyrkan är af okänd ålder och byggd af sten på gammalt sätt. Ej långt derifrån är den s. k. Berthilsdal, i hvilken finnes en sten, lik en grafsten. Traditionen förmäler, att Berthil, den förste kristne prest, härstädes blifvit af bedningarne ihjälslagen och begravnen under denna sten. — Socknen består af $21\frac{1}{4}$ mtl. och har 702 invånare. Dess areal utgör 5,439 tunnland, af hvilka 135 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Blidö, annex under Länna, beläget i Sjuhundra kontrakt af Upsala stift, 3 mil S.O. från Norrtelje, i skärgården. Öns areal är 9,072 tunnland, hvar af 250 äro sjöar och kärr. Den består af $25\frac{1}{2}$ mtl. och har 954 invånare. Adr. Norrtelje.

Blinda. Antalet deraf inom Sverige är 2,639 (1,219 af man- och 1,420 af qvinnkön), enligt femårs-tabellerna för år 1840. Den första uppfostringsanstalt för dessa vanlottade stiftade menniskovännen P. A. Berg år 1807, på egen bekost-

nad, och demoiselle Charlotte Seyerling blef hans första pensionär. Denna elev hade gjort så ovanliga framsteg i flera språk, musik, skaldekonst, stilskrifning samt i flerahanda till vetenskaplig bildning hörande ämnen, att hon erhöil en lärarinnebefattning vid ett institut i Petersburg för blind och döfstumma, samt tillförsäkrades, för sig och sin sjukliga mor, om en årlig pension från Ryssland. Detta utmärkta fruntimmer flyttade sedan till Stockholm och afled derstädes 1828, 46 år gammal. Det Svenska institutet för blind upptog snart äfven döfstumma inom sitt sköte, och erhöil det första statsanslag år 1809. Omöjligheten att för de ringa anslagsmedlen kunna underhålla och uppfostra tvenne så olika klasser af olyckliga, de der fordrade skiljda undervisnings-metoder, gjorde, att de blind småningom uteslötos från upptagandet vid det så kallade institutet för blind och döfstumma, hvartill äfven betydligan bidrog det större ömmandet för dessa senare. Likväl synes nu en vänligare stjärna uppgå öfver de blindas hårda öde och sprida ett fortgående ljus i deras långa natt, genom det af H. M. konung Oscar I:s nådigst gifna löfte, att till en serskild bildningsanstalt för blind upplåta den midt emot de döfstummas institut på kongl. Djurgården vid Stockholm belägna lägenheten Öfra Manilla, hvilken, inredd, kan upptaga mellan 40 och 50 elever af båda könen. Rikets ständer hafva från året 1845, för ordnandet af en sådan uppfostringsanstalt och underhållet af ett visst antal elever och lärare m. m., anslagit en årlig summa af 5,000 Rdr B:ko.

Blindbock. Den mest allmänna lek i alla både Svenska och Finska landsorter. Den var känd hos Grekerna, åtminstone redan i andra århundradet efter Kristi födelse, samt är troligen bekant hos de flesta Europeiska nationer. Denna lek tillgår på så sätt, att en person med förbundna ögon, blindbocken, söker att gripa någon af de i leken deltagande, hvilka undvika detta, och smyga sig tyst omkring; men tillkännagifva ofta, genom handklappingar m. m., hvar de befinna sig. — Den, som fasttages, blir blindbock.

Blindbroms, blinding (*Crysops cæcutiens*), är ingen egentlig broms; men hörer till samma ordning och släkte som dessa. Den är något större än fönsterflugan, svart, med vackra, guldfäckiga, gröna ögon.

Blind höna finner ock ett korn. Detta vanliga ordspråk användes i många fall. Ofta menas dermed, att en fattig någon gång finner lyckan.

Blindknagg, regnbroms (*Hæmatopota pluvialis*), hör till insekternes 7:de ordning, tvåvingade, samt finnes på sidlåndta ställen öfverallt i riket, och liknar till sitt yttre en broms; men är ej större än en fluga, med askfärgade, hvitprickiga vingar och gröna ögon. Under namn af blindknagg förekommer äfven *Asilus crabroniformis*, hörande till samma ordning, omkring 1 tum lång, med de tre första lederna af abdomen svarta, de nästföljande gula, och sjelfva stjerten eller anus rödgul. Han uppehåller sig nära marken på sidlåndta ställen, och tros, af allmogen, vara orsaken dertill, att nötboskapan ha-

stigt löper ned till vattnet, emedan de frukta att af honom blifva stungna vid klöfvarne.

Blindnässla, pipnässla, korsnäta, pilster (Laminum album), en mångårig växt, som förekommer allmänt vid hus och på odlade ställen öfver hela riket, undantagandes Lappland.

Blitz, Magnus, von, härads höfding, författare till åtskilliga på 1790-talet utkomna ekonomiska skrifter, såsom: *Soenska jordbrukets historia*, *Sveriges rörelsekapital och finanser*, *Sveriges statshöfvingar*, m. fl.

Blizencron, Mårten, född *Bliz*, adlad, preses och kommissarius i kammar-revisionen, har utarbetat den första Svenska rikshufvudbok, eller som den kallades: *Generalbok*. Född 1596, död 1667.

Blitz, en starkt elektrisk gnista, som utgår ur ett åskmoln. Fordom trodde man att en åskvigg slungades, jemte blixten, ur åskmolnet, samt att denne förorsakade blixten förödelser; men sedan tidens upptäckter i detta afseende hafva ominnetgjort denna förmodan, hvilken dock grundar sig på ett vid första påseendet därför ganska talande faktum, nemligen att man, på åtskilliga ställen, der åskan slagit ned i jorden, anträffat längre eller kortare cylindriska stenartade kroppar eller viggar; men vid närmare undersökning befinnas dessa vara ihåliga och bestå af halfsmålt, sammangyttrad sand, hvilken, genom den starka värmeutvecklingen der det elektriska slaget passerat, blifvit försatt i detta tillstånd, och kallas egentligen *blitzrör*. Franklin upptäckte det elektriska ämnet uti åskmolnet, äfvensom sättet att skydda byggnader för dess överkan, medelst så kallade åskledare. Se detta ord.

Block, Magnus Gabriel, von, ett slags polyhistor, på hvilken naturen slösat sina gåfvor och som lyckan icke heller förgätit. Med en sällsynt språkkunskap — han talade elfva och skref tretton språk, — ett fördelaktigt utseende och ängsliga umgängesgåfvor, förenade han en ovanlig lärdom och djupa medicinska insigter. I Rom väckte han upseende genom sitt snillrika försvar för den Evangeliska läran, utnämndes i Florens till kabinetts-sekreterare och tolk, utförde i Wien ett ministerielt uppdrag, försakade efter hemkomsten en plats som kongl. lifmedikus, för att njutas med den blygsamma provincial-läkaresysslan i Östergötland, använde vid pestens utbrott i Norrköping, med framgång, en egen kurmethod deremot, hvarvid han røjde lika mycken människokärlek och oförskräckthet, som insigter, och var så säker på sin sak, att han lofvade erlägga 10 R:dr för hvarje patient, som dog under hans vård, i fall man i rättan tid anlätade honom. Han ansågs af de bildade för Sveriges störste läkare på sin tid, samt af hopen för en trollkarl. Erbjuden hofkanslers-embetet, valde han äfven nu i stället en ringare befattning af rikstranslator, med kansliråds titel. Förut var han assessor i collegium medicum och adlad. Född 1669, död 1722. Författare till åtskilliga historiska och vetenskapliga skrifter.

Blockhussharen, en holme i Bottniska viken utanför inloppet till Gefle, och hvarå Fredrikskans ligger, till stadens försvar.

Blockhus-udden, belägen en half mil från Stockholm åt saltsjösidan, på en udde af Djurgården, var fordom ett mindre fästningsverk, anlagdt att försvara inloppet till Stockholm, hvaraf stället ännu har sitt namn. Här är nu platsen för den yttre sjötullsbevakningen. På samma udde ligga flere täcka landställen, hvaribland Eolskulle förträdesvis utmärker sig.

Blockskepp kallas ett linjeskepp eller annat stort örlogsfartyg, hvilket ej mera gör tjenst såsom sådant; men användes till försvar af en hamn, derigenom att det lägges, likt en skans, vid inloppet.

Blodbad, Stockholms. Med detta namn har historien stämplat den skändliga våldsamhet, hvarmed Christian II sökte befästa sin thron, då han, på stortorget i Stockholm, lät, emot tro och lofven, afträta 94 personer, deribland rikets råd, tvenne biskopar och andra personer, stadens borgmästare och råd, samt åtskillige af borgerskapet. Detta skedde d. 8 Nov. 1520.

Blodberget, ett berg på Bråvalla hed i Småland, hvarest utvisas den s. k. *Puke kyrka*, hvarom berättas många vidunderliga sägner.

Blodbrevet. Så kallades allmänneligen ett bref ifrån påfven Leo X till erkebiskopen i Lund och erkebiskopen i Roskilde, om Sten Sture den yngres oförrätter emot Gustaf Trolle. Det finnes aftryckt i bevisen till Spegels biskops-krönika.

Blodhirs (*Panicum sanguinale*), en årlig växt, som förekommer på åkrar och sandfält i Skåne, Halland och Blekinge. Fröen, som äro små, men mjölrika och välsmakande, användes fordom till gryn; men hafva blifvit utträngda af mannagråsets.

Blodhund, dogg, fähund, är en artförändring af hunden (*Canis familiaris*), utmärkt af sin korta, tjocka och uppböjda nos, tjocka, hängande läppar och runda hufvud, samt släta, oftast gula eller gulbruna, hår; af vargens storlek, men mera undersätsig, och så stark att han kan besegra denna. Finnes allmänt i Dahlsland, Bohus län och Wermaland, der den får namn af fähund.

Blodigel (*Hirudo medicinalis*), tillhör maskarnes andra ordning, igeldjur, som igenkännas på en sugskifva i hvardera ändan, af hvilken den ena innesluter munnen, som är trekantig, med trenne käftar, hvardera beväpnad med omkring 60 fina tänder, med hvilka han utnyper en trekantig flik af öfverhuden, då han vill suga blod, som utgör hans förnämsta födoämne. Han är till färgen svartgrön, med 6 gula ränder ofvanpå, utom kantränderne, och har under kroppen gula fläckar. Stundom äro dock ryggränderna mindre tydliga; men kantränderna och de gula fläckarne på undre sidan synas alltid, hvarigenom han skiljes från *håstigel*, som är svart och saknar alla gula ränder. Blodigeln är tvåkönad, men måste para sig för att befrukta hvarandra, hvilket sker under den heta årstiden, och en månad derefter bildar den fruktsamma igeln inom 5 å 6 timmar en kokong, som innesluter ett ägg af ända till 11 linjers längd och $4\frac{1}{2}$ linjers bredd, innehållande 6 till 10 ungar, hvilka,

efter ungefär 6 veckor, utkrypa, men icke blifva fullvuxna förrän vid 3 års ålder. De lefva helst i stillastående vatten, med lös botten, hvaruti de nedborra sig om vintern, och fångas på det sätt, att en person går ut deruti med blotta ben och upprör vattnet. De fästa sig då vid benen med sugskifvan, och borttagas innan de hunnit komma i en för sugningen bekväm ställning. De förvaras bäst, i stort, uti trädkärl, som innehålla stycken af bräntorf samt regn- eller sjövattnen. På senare tider har deras användande blifvit i hög grad ökad, och de utgöra sålunda en ganska betydlig handelsartikel. I början införskrefvos de till Stockholm från Königsberg och Danzig; men fångades sedan, först vid Rålambshof på Kungsholmen i Stockholm. Därefter hafva de blifvit samlade öfverallt i riket och utskeppade i stor mängd; men följden deraf har blifvit, att de nu äro så medtagna, att de inom ett par decennier stigit till mångdubbelt pris, och ofta icke kunna erhållas i tillräcklig mängd för apothekens behof, hvarigenom ett verkligt ocker uppkommit med dem. Man har derföre, på flera ställen i riket, försökt att anlägga serskildta dämmar för deras fortplantning; men i allmänhet utan särdeles framgång, ehuru detta sätt begagnas med stor fördel i Tyskland och Ungern, hvarifrån, likasom från Polen, flera millioner iglar årligen utföras, hvaraf dock största delen är af en annan art af samma slägte, nemligen *Ungerska blodigeln* (*Hirudo officinalis*).

Blodrot, blodstill, rödrot (*Tormentilla erecta*), en mångårig växt, som förekommer öfverallt i riket på magra, fuktiga ängar, betesmarker och kärr, samt en artförändring deraf (*T. procumbens*) på kusten af Blekinge. Roten är utmärkt genom sin stora halt af garfsyra, och kan derföre användas så väl till garfning som svartfärgning. Den begagnas äfven i medicinen.

Blodsten, ett till släktet jern hörande mineral, som består af jernoxid, och förekommer i stråligt kristalliniska massor af stänglig struktur, föga glänsande, stålgrå, dragande i rött, på ytan ofta fluten och starkt glänsande, i brottet splittrig, viggformig, hård, och ger blodrött pulver, samt finnes vid västra Stafberget uti en mäktig gång. Begagnas dels slipad till polering af guld och silver och andra mjuka metallarbeten, samt, i pulverform, till rengöring af metaller, dels ock såsom en rikhaltig jernmalm,

Blodstensmalm, torrsten eller torrstensmalm, hvilket namn begagnas för alla af jernoxid bestående, ej attraktoriska jernmalmer, d. v. s. sådana som ej dragas af magneten, och som gifva ett rött pulver, då de rivras. Sådana förekomma på flera ställen i riket, isynnerhet vid Taberg i Småland och Utö grufva i Roslagen, och af yppersta beskaffenhet i Långbanshytte grufva i Wermland, samt lemna i allmänhet ett utmärkt godt och välordadt jern.

Blodtoppar, trädgårds-pimpinell (*Sanguisorba officinalis*), en mångårig växt, som förekommer temligen ymnigt på några ställen på Gottland, och odlas i trädgårdar till sallad.

Blodugghadda (mythol.), en af Ägirs (hafvets) många döttrar. Under bilden af dem betecknades vågorna.

Blodvite (lagterm), kallas sår, tillfogadt på brottsligt sätt utan dödlig verkan, dervid dock blod kommer i dagen.

Blodvålling, en hos Lappar och Norrländningar, framför allt de förstnämnde, omtyckt rätt, hvilken beredes sålunda, att stelnad blod, den Lapparne förvara i hinnor, uppkokas i renmjölk. Efter råd och lägenhet inblandas under kokningen ost och rentalg.

Blodörn. Att rista blodörn kallades den grymhet, som i hedniska tiden föröfvades på en misdådare eller krigsfånge, då ryggen uppskars, refbenen tillbakaböjdes och lungorna uttogos. (Se: *Elta*.)

Blom. Med detta namn hafva vi tvenne ännu lefvande berömda arkitekter: 1:o **Blom, Fredrik**, öfverste, öfverstlöjtnant vid flottans mekaniska korps, intendent vid öfver-intendents-embetet, för hvilket han i flera år förestått chefskapet, äfvensom presidium i akademien för de fria konsterna. R. N. O. Född i Carlskrona d. 24 Jan. 1781. En mängd offentliga och enskilda byggnader äro uppförda af honom, lifgardets till häst kasern, kyrkan och tvenne kaserner å Skeppsholmen, posthuset, ullmagasinet i Norrköping, m. fl., hvarför utan han uppfunnit sättet att bygga flyttbara hus, hvaraf många blifvit förda utomlands. 2:o **Blom, Carl Gustaf Carlsson**, professor, arkitekt vid öfver-intendents-embetet. Född i Stockholm år 1799, har haft mångårig befattning med statens byggnader och sjelf gifvit ritning till åtskilliga enskilda och offentliga både i och utom hafvudstaden.

Blom, Isak Reinhold, en utmärkt vitterhetsidkare och embetsman, föddes d. 27 Okt. 1762 i Stjernholms församling nära Nyköping, der fadren, sedermera prost och kyrkoherde i Enhörna, då var predikant. Efter slutade studier inträdde den unge Blom på tjenstemanna-banan och inskrefs år 1783 i Svea hofrätt och Stockholms magistrat. Sina lediga stunder egnade han åt litteraturen, särdeles skaldekonsten, och hans lyckliga försök deri förde honom till bekantskap med den tidens yppersta snillen och författare, bland andra med Leopold, hvilken B. isynnerhet valde till sitt mönster, äfvensom den Latinska och Fransyska poesien korrekthet och skönhet i form särdeles ansågo honom, och han bildade sig helt och hållet derafter. År 1793 belönades han af Svenska akademien med dubbla stora priset för ett "*Skaldebref till dem, som söka ett odödligt namn*", hvilket väckte en oerhörd uppmärksamhet vid ett hittills alldeles obekant skal-denamn. Härpå följde år 1794 ett annat: "*Om religionens nödvändighet för samhällets bestånd*." Begge äro författade på alexandrinor och utmärka sig genom en vacker versbyggnad, rediga, ofta upphöjda, tankar och ett harmoniskt språk. De förvärfvade honom en plats i Svenska akademien, år 1797, efter Schröderheim. Med dessa qväden föddes hans sänggudinna fullmogen, nästan öfvermogen, och hon steg aldrig högre, än till det rum

hon då på en gång eröfrade. Hon bibehöll sig icke ens qvar derpå, ty han skref sedan aldrig någonting jemförligt med dessa båda poemer. Hans öfriga poetiska skrifter bestå, utom en "Sång till fäderneslandets försvarare", hvilken upplästes å akademieus högtidsdag år 1808, i smärre stycken samt inträdestalet i akademien, minnesteckningen öfver Oxenstjerna, uppläst i vitterhets-akademien, samt en kritisk afhandling om Svenska vitterheten före Dalin. Hans samlade arbeten upptaga ett medelmåttigt oktavband. Säsom embetsman gjorde han lika mycken lycka och utmärkte sig der genom samma egenskaper: redbarhet, allvar, sanningsskärlek och rättvisa. År 1797 blef han rådmann i Stockholm, såsom sådan riksdagsman år 1809 och justitie-råd vid stiftandet af detta embete, från hvilket han tog afsked år 1823. K. af N. O. Död d. 6 Maj 1826.

Blomdahl, Johan Ulrik, en utmärkt predikant, hvars extemporerade föredrag flödade af värma, liflighet och uppbyggelse. Kyrkoherde i Starrkärr af Götheborgs stift, kontraktsprost, riksdagsman, theol. doktor, L. af N. O. Född den 10 Juni 1762, död den 16 Maj 1836.

Blomma (Isl. *Blomi*). En poetisk, men oändligen sann och skön definition på den del af en ört, som egentligen kallas blomma, gifver botanikens furste Carl v. Linné, då han säger: "blomman är växtens blottade kärlek." — Svenska blomstren hafva orättvist blifvit nedsatta, för deras färgblekhet, oansenlighet, m. m. De kunna visserligen icke jemföras med söderas praktväxter; men de äga ett behag, hvilket de sydländska sakna. -- De talrika Svenska folknamnen på blommor utvisa att allmogen, sedan urminnes tider, egnat dem sin uppmärksamhet. Ett stort antal har blifvit tillagnadt Jungfru Maria, såsom: Jungfru Mariæ kronor (*Trifolium agrarium*), — jungfru Mariæ hand (*Orchis bifolia*), — jungfru Mariæ förkläde (*Orchis maculata*), — jungfru Mariæ nåldyna (*Thlapsi*), — jungfru Mariæ lin (*Polygala vulgare*), — jungfru Mariæ räck (*Orchis maculata*). — jungfru Mariæ tårar (*Drosera*), — jungfru Mariæ silfbar (*Drosera*), — jungfru Marias kringlor (*Vicia*), — jungfru Marias tofflor (*Leon-tadon*), — jungfru Mariæ kyrkogång (*Viola tricolor*), — jungfru Marias barnmössa (*Splachnum*), — jungfru Marias fingerborg (*Campanula*), — jungfru Marias öronklocka (*Campanula*), — jungfru Mariæ sänghalm (*Galium*), — jungfru Marias vagegräs (*Galium*), — jungfru Marias nycklar (*Polygala*). Detta utgör ungefär hälften af dem, som förvara minnet efter den heliga jungfrun. Se vidare: Växt, Ört, o. s. v.

Blommedals allmänning, belägen i Nykyrka socken af Östergötland, är beväxt med tall- och granskog, samt innefattar 44 tunnland, 20 kappland.

Blomskog, en socken, med annexerna Trankil, Terskog och Värvik, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Nordmarks kontrakt och härad, af Carlstads stift och Wermlands län, 10 mil V.S.V. från Carlstad. Socknen består af 21 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,614 invånare. Dess areal utgör 31,320 tun-

land, af hvilka 6,420 äro kärr och sjöar. Ader. Carlstad.

Blomstret är fruktens fröstepenning. Gamalt ordspråk, hvilket man ännu någon gång får höra, tillämpadt vanligen på gröda.

Blomvass, vassvioler, kamelblom (*Batomus umbellatus*), en mångårig växt, som förekommer vid flod- och åbräddar, samt diken i de inre delarne af riket, från Skåne till Westergötland, Nerike och Upland ymnigt; men sällsynt i kustorterna.

Blosenhjelm, Wolrath Joakim, född i Neu-Brandenburg år 1679. Fadersnamnet var Blossius. Gick först i Österrikisk, sedan i Sachsisk, tjänst, och tillfångatogs år 1703, vid Thorns belägring af Svenskarne, såsom underofficer; antog då Svensk tjänst, utmärkte sig vid många tillfällen och var år 1710 öfverstlöjtnant, då han vid Rigas öfvergång föll i Rysk fångenskap. Han lyckades likväl att fly derifrån, återkom till Sverige, följde Carl XII på sitt Norska fälttåg år 1718, adlades, då han tog namnet *Blosenhjelm*, R. af S. O. 1751, och dog år 1757.

Blosshållare, kallades de män, hvilka, vid brudens färd från bröllopsgården till brudgummens hemvist (en sådan färd skedde oftast nattetid), omgäfvade henne och hennes följe med brinnande bloss. Prydliga, 3 till 4 alnar långa skaft, med jernpikar, på hvilka sådane bloss af torrved voro fästade, finnas ännu uti åtskilliga kyrkor, såsom i Husaby i Westergötland, och kallas nu vanligen blosshållare.

Blota, gamla benämningen på offra, med afseende på sättet. Ordet kommer af *blod*.

Blotsven. Då konung Inge I, i sitt fromma nit, begått den oförsigtiga våldsamheten, att nedbränna Upsala tempel, och derigenom ådragit sig det hedniska folkets förbittring, begagnade hans sväger, Sven, sig af denna sinnesstämmning, trädde i spetsen för de missnöjde och lofvade återställa den hedniska gudstjensten, såsom en borgen hvarför en häst offrades åt gudarne, och deras bilder beströkos med blodet. Detta skedde vid Strengnäs, och Sven, som häraf fick tillnamnet: Blot- eller Offer-Sven, lyckades sålunda att blifva regent öfver det egentliga Svea rike, hvarvid Inge nödgades draga sig undan till Westergötland. Sedan Blotsven, i nära tre år, innehaft magten, men derunder förfallit i alltför mycken säkerhet, blef han en natt oförmodadt öfverfallen af Inge, gården antänd och han sjelf nedhuggen, år 1083. Han räknas ej bland Sveriges konungar.

Blum, Johan, en af Carl XII:s kämpar, var född i Lifland och kom i Svensk tjänst år 1692, tjente någon tid i Polen och Österrike, men återvände till Sverige år 1700, då, vid krigets utbrott, alla utomlands vistande officerare återkallades. Deltog, som löjtnant vid Tiesenhausens regemente, i slaget vid Narva, nyttjades till en mängd s. k. partier, d. v. s. afskilda fördelningar, hvilka utskickades att rekognosera, taga fångar, indrifva brandskatter, m. m. Härvid utmärkte han sig för särdeles mod och rådighet. I slaget vid Klissow sårades han i bröstet af en kula, hvilken un-

der hela hans lifstid blef qvarsittande i kroppen. Han följde sedan Carl till Pultava, der tre hästar blefvo honom undanskjutna, betäckte, med sex squadroner, konungens återtag, var general Creutz följaktig till Ryska lägre till afslutandet af kapitulationen, der Peter I tillbjöd honom att gå i sin tjänst; men då han afslog det, föll han, tillika med den öfriga hären, i Rysk fångenskap. Han försökte väl fly, men blef fasttagen af bönder, plundrad och återförd till Pultava. År 1714 hade han bättre framgång i samma företag och lyckades komma undan till Sverige. Han erhöll här plats som major vid lifregementet, med öfverstelöjtnants titel, och tog afsked år 1727, med en pension af 300 daler s. m., en på den tiden betydlig summa, och hvilken gafs honom af aktning för hans många krigsbragder. Både hans födelse- och dödsår äro obekanta.

Bly, en elektro-positiv metall, som varit känd från de mest aflägsna tider och omtalas redan i Mose böcker. Det förekommer sparsamt gediget, och aldrig i denna form hos oss, utan vinnes genom utsmältning ur sina malmer och isynnerhet såsom biprodukt vid utbringandet af silfver ur silfverhaltigt blyglans. I rent tillstånd är det grått af en egen nyans, blygrått, starkt glänsande, mjukt och segt, färgande ifrån sig, af 11,4 eg. vikt, anlöper lätt i luften och betäcks med en grå hinna, hvilken småningom tilltager i tjocklek och stundom blir hvit pulverformig; smälter lätt och förvandlas i öppen eld till en först grå, slutligen gul oxid. Vid hvitglödning förflygtigas det under kokning, i form af en hvitaktig rök. I syror löses det mer och mindre lätt, i svavelsyra alldeles icke, i salpetersyra deremot lätt. Med syret ger det tre oxider, hvaraf den ena förenas med syror till salter, hvilka äro giftiga, likasom blyets föreningar i allmänhet. Så väl oxiderna som flera af salterna användas till tekniska behof, särdeles såsom målarefärger, t. ex. masicot, mönja, blyhvitt, chromgult, m. fl. I metallform användes blyet dels ensamt till reservoarer, vattenledningar, cisterner, alun- och svavel-syrepannor, takplåtar, samt gjutna arbeten, såsom bildstoder o. dyl., dels tillsammans med andra metaller, t. ex. med arsenik, i form af blyhagel, eller med större kvantiteter tenn, i form af arbets-tenn, eller med antimon, i form af stilmassa. Tillverkningen af bly uppgår hos oss till ungefär 300 skeppd årligen; införseln deremot till omkring 1000 skeppd.

Blyant, ett kostbart och praktfullt tyg, med virkade prydnader, hvilket, under medeltiden, var mycket i bruk. Det omnämnes ofta både uti rimkrönikan och andra urkunder.

Blyaska, är en oren blyoxid, blandad med fint fördelat metalliskt bly, hvilket erhålles genom dettas långvariga smältning vid nära rödglödning, och begagnas till glasyr på lerkärl.

Blyerts, grafit, är ett slags fossilt, nästan rent kol, endast mekaniskt förorenadt af litet jern, som hör till mineraliernes 11:te släkte, och förekommer dels i form af små kristaller, dels i derba, fjälliga massor af grå eller svartgrå färg, metall-

glänsande, färgande ifrån sig, mjukt och böjligt, samt fett för känseln. Den bästa blyertsen förekommer vid Borowdale i England, och användes uteslutande till blyertspennor. Hos oss erhålles blyerts vid Ugn i Norbergs bergslag och några få andra ställen; men endast af gröfre slag, och tillverkningen deraf har stundom uppgått till inemot 10,000 lispd årligen. Den användes, likasom all gröfre blyerts, hufvudsakligen till maschinsmörja, under namn af *pottlod*, äfvensom till förfärdigande af *blyertsdeglar*, hvilka likväl ej tillverkas hos oss.

Blyglans, ett till 19:de slägtet bly hörande mineral, som består af svafvelbly, och förekommer dels kristalliseradt, i flera till det tesserala systemet hörande former, dels derbt, i större eller mindre massor, och af flera förändringar till formen, hvaraf isynnerhet anmärkas groftärnig och grannstrig, hvilken senare nästan alltid är silfverhaltig, med $\frac{1}{4}$ ända till 300 lod silfver på centnern. Båda lagen förekomma på flera ställen i riket, och det senare isynnerhet vid Sala, der det i allmänhet håller 9 å 10 lod silfver på centnern, och begagnas till utbringande deraf. De som innehålla mindre än 1 lod silfver på centnern kunna ej användas till att uttaga silfret, utan förarbetas, likasom de groftärniga, endast för vinnandet af blyet, äfvensom till glasyr på krukmakare-gods.

Blyhvitt, en målarefärg, som består af kolsyrad blyoxid, och beredes fabriksmessigt på flera ställen, samt af utmärkt godhet vid Kungsholms kemiska fabrik i Stockholm. Förekommer af 2:ne hufvudarter, neml. Holländsk eller Engelsk och Fransk, af hvilka den första är mera täckande, den andra deremot hvitare. Sådan den vanligen förekommer i handeln är den uppsätligen blandad med en betydlig mängd fint pulveriserad tungspat, hvarigenom isynnerhet den Franska förlorar ännu mera i korpus; men gular mindre lätt. Likasom alla blyföreningar är blyhvitt ganska giftigt, och bör handteras med varsamhet. Åtgången af blyhvitt är ganska betydlig, och utom hvad som tillverkas vid våra inhemska fabriker införs årligen omkring 500,000 skålp. deraf.

Blymalmer, äro sådana malmer, som begagnas till att vinna blyet i stort, och utgöras dels och hufvudsakligen af svafvelbly, i form af blyglans och blyschweif, dels ock af blysalter, särdeles kolsyrad och fosforsyrad blyoxid, i form af blyspat, pyromorfit och ployspherit. Hos oss förekomma dock endast de förstnämnda lagen.

Blysocker, är ett neutralt salt, ättiksyrad blyoxid, hvilket beredes fabriksmessigt, och användes så väl för tekniska behof, som i medicinen, samt är ganska giftigt.

Bliå, Ivar Johansson, en mäktig och ansedd rådsherre under senare hälften af 1200-talet. Sedan Erik den Heliges ätt utgått, genom konung Erik Läspes död d. 2 Febr. år 1250, och partier hotade att sönderslita riket, ansågs ett skyndsamt konungaval såsom det enda räddningsmedlet. Ivar hastade så dermed, att det hölls redan åtta dagar derefter, eller d. 10 Febr., då den unge Waldemar Birgersson utkorades till konung, under sin fader

Birger Jarls förmynderskap. Denne sistnämnde, efter sin hemkomst från Finland, missnöjd härmed, sammankallade de förnämste i landet, hvilka han tillfrågade: huru de, honom oåtspord, vågat detta företag, och hvem man, i fall han begäfve sig bort med sin son, skulle kunna få till konung? Då gaf Iwar det bekanta svaret: "Under denna mantel skulle man måhända kunna finna en." Birger lugnade sig och förklarade sig tillfreds med hvad som skett. Iwar lär ännu 1280 hafva lefvat och sutit kvar på rådstolen, hvilken tyckes hafva innehafts af många bland hans ätt, både före och efter honom. Enligt Sher. Rosenhane skall likväl ätten *Blå*, som utgått i början af 16:e århundradet, hafva härstammat från en Jon Knutsson till Aspenäs och Wernehult, riksråd från 1356 till 1366.

Blåberg, en svartblå, hård och stältät magnetisk jernmalm, hvilken förekommer isynnerhet i Gagnefs socken vid Margretha-grufvan.

Blåbär, slyngon, slinnor, slunaron, rackbär (*Vaccinium myrtillus*), en liten buskväxt, som förekommer allmänt på skogiga, isynnerhet fuktiga ställen öfver hela riket, med undantag af de högre bergstrakterna. Hela växten innehåller en betydlig mängd garfsyra, och kan derföre begagnas till garfning. Bären äro temligen välsmakliga, och begagnas något i hushållen till soppor och kremer; men likväl mest såsom torkade till färgning af viner, samt något i medicinen. Äfven till blå saftfärg för kortfabriker och till husbehöfsfärgning; dock är färgen föga varaktig.

Blågull, kosjuss (*Polemonium coeruleum*), en mångårig växt, som förekommer sparsamt i Jemtland, Medelpad och Lappland; men odlas i trädgårdar för sina vackra blå, inuti guldglänsande blommor.

Blåhakesångare, blåhake (*Sylvia suecica*), en till gångfoglarnes fjerde familj hörande fogel, af $5\frac{1}{2}$ tums längd. Hannen utmärkt genom bröstets azurblåa färg, hvilken med en infattad brun fläck, någon gång blir vit; honan har deremot hvitt bröst, med brunaktiga fläckar; båda könen hafva ett hvitt streck från näsborrarna öfver ögat, kroppen ofvann på mörkt gråbrun, hjessan i midten svartbrun, åt sidorna svart; de yttre stjärtpennorna närmast kroppen rödbruna. Förekommer hos oss om sommaren, isynnerhet i Lappland, högst sällan under sin flyttning i de mellersta, men aldrig i de södra landskaperna. Den lefver parvis, sjunger starkt och behagligt, hvarvid det låter som fogeln på en gång gäfve två slags ljud ifrån sig, en grundton bestående af ett oafbrutet surrande och deruti inblandade några höga, angenämt klingande strofer. Äggen, 5 å 6 till antalet, läggas i hål, vanligen vid brädden af bäckar eller andra vatten. Födoämnen bestå af insekter, särdeles vatteninsekter, larver, puppor och regnmaskar.

Blåhallon, björnhallon, psalmbär, karingbär, kalvhjortron (*Rubus cæsius*), en mindre buskväxt, hvilken förekommer i skogssnår, isynnerhet vid kusten af hafvet och större sjöar. Bären likna nästan björnbär, och användas såsom dessa.

Blåhennar, är ett slags svartblå brynstenar från Orsa i Dalarne, som består af stenhärdad lera,

med inblandning af fin skimmer, samt äro utmärkt goda.

Blåhufva (*Noctua coerulocephala*), en nattfjäril af 5 liniers längd och $1\frac{1}{2}$ tums bredd mellan vingspetsarne, till färgen brungrå eller blågrå med svartbruna ögon, samt gråhvita, brunfläckiga och strimmiga vingar. Dess larver angripa fruktträdens löf, isynnerhet plummon och körsbär, äfvensom vilda träd af samma slägte.

Blåjon, blåjakob (*Callidium violaceum*), en insekt, som hör till skalbaggarne ordning, och har emellan 3—4 liniers längd, samt träffas i Juni och Juli månader här och der i gammalt träd och under barken af gran och tall.

Blåkexa (*Squalus spinax*), en tvärmundt benfisk, af 12—16 tums längd, på öfre sidan blågrön, på den undre svart. Förekommer i Nordsjön och norra delen af Kattegat, samt fångas på krok, utlagd för andra fiskar, vanligen på 100 till 130 famnars djup.

Blåklint, blågubbar, blåklet, båtsmansmössa, dufstolar, klint (*Centaurea cyanus*), en årlig växt, hvilken förekommer öfver hela riket, isynnerhet i råg- och hvete-åkrar, samt är i dessa ett besvärligt ogräs; men utmärkt genom sina vackra blå blommor, hvaraf en saftfärg kan beredas. Af samma slägte förekomma åtskilliga arter odlade i trädgårdar, för sina vackra blommors skull, såsom *C. montana*, *ochroleuca*, *atropurpurea*, *macrocephalus*, m. fl.

Blåklockor, klockor, öronklockor, ängsklockor (*Campanula rotundifolia*), en mångårig växt, hvilken förekommer allmänt öfver hela riket, utmärkt genom sina vackra blå, klockformiga blommor. Af samma slägte förekomma flera arter, dels vilda, dels odlade i trädgårdar, såsom blomsterväxter; ibland de senare *Rapunzel*, *äkta* (se detta ord), samt *C. latifolia*, *media*, *speculum*, *trachelioides*, m. fl.

Blåkråka (*Coracias garrula*), tillhör gångfoglarnes tredje familj. Den är $13\frac{1}{2}$ tum lång, hufvud, hals, bröst och mage af matt ljusblå färg, vingarne inom täckfjädrarne vackert blå, vingspetsarne svarta. Förekommer om sommaren parvis tillsammans i de flesta löfskogar, inom de södra och mellersta landskaperna; ankommer hit i början af Maj och flyttar i medlet af September. Dess låte är ett starkt och sträft "rack, rack, rack." Äggen äro glänsande hvita och fläckiga, och läggas 4—6 i ett bo af ris, qvistar och mossor, invändigt fodradt med fjäder och hår, anlagt uti ihålliga träd. Födoämnen bestå hufvudakligen af insekter och amfibier; men om hösten äfven af växtämnen, såsom säd, bär, ollon, o. dyl., och köttet är då välsmakande. Fogeln är mycket skygg och svår att nalkas inom skotthåll, samt låter ej tämja sig.

Blåkulla, hin ondes boning; troddes hafva varit beläget någonstades omkring Kalmar sund. Dit fördes, enligt den vidskepliga tron, de af djefvulen besatte och anfäktade, och dit styrde, skärthorsdagen, alla trollpackor sin kosa, för att samlas till den stora fest der firades, och hvarifrån de återkommo påskmorgonen. Man utvisar ett Blå-

kulla nästan i hvarje landskap. Namnet begynner mer och mer bli liktydigt med *helvete*.

Blåkullen, en bekant landkänning på Brattön i Hakefjord, Solberga socken af Bohus län. En mängd traditioner äro derom gängse.

Blåmes (*Parus coeruleus*), en till fjerde familjen hörande gångfogel, af $4\frac{1}{2}$ tums längd, med azurblå hjessa, en mörkblå ring kring halsen, gult bröst, med svartblå bensöm, samt hvita kinder och panna. Den är icke sällsynt i de södra och mellersta landskaperna, och tillbringar sommaren i skogen, vintern deremot i trädgårdar. Dess lockton är "*hyt-hyt kererekéké*." Äggen äro hvita, med rödbruna prickar, och läggas 8 å 10 uti hål i träden uti skogar, på en bädd af moss, fjädrar och hår. Födoämnen bestå om sommaren af insekter, larver och puppor, om vintern af insektägg och puppor, genom hvilkas förstörande den gör stor nytta.

Blåsa ut ljuset. Julleken med detta namn, ännu känd inom åtskilliga orter, utföres alltid af karlar, och fordrar både vighet och skicklighet. Den lekes på många olika sätt; vanligast så, att man under fullt språng blåser ut ett i en dörr eller på ett bord uppställt ljus. Härvid blottställer man sig, att antända sitt hår eller bränna sig i ansigtet.

Blåsfot, vanlig (*Thrips physapus*), en insekt, som hör till skinnbaggarnes ordning, svart med hvitgrå vingar och af $\frac{1}{2}$ tums längd, samt träffas allmänt om sommaren i blomman af lejon tand, kamillblomster, käring tand, prestkragar, m. fl. Den angriper äfven sädeslagen och förorsakar de hvita fläckarne på axen, hvilka utvisa slökorn.

Blåsippa, blåvé, blåluk, killingsblommor (*Anemone hepatica*), en mångårig växt, som förekommer allmänt i de flesta, dock ej alla rikets landskap, och är, med sina täcka, blå blommor, en af vårens första bådskap. Genom odling blifver blomman dubbel, samt af varierande färg, röd eller hvit, och ganska prydlig. Det är en temligen allmän fördom, att om man förtär de tre första blåsippor, man kan erhålla, så blir man under årets lopp fredad för sjukdomar; ty värr! lärers dock ej vara mycket att bygga derpå, och den föreskrifna kvantiteten bör åtminstone ej öfverskridas, ty möjligen skulle olägenheter kunna inträffa, i följd af växtens halt af anemonin. Se: *Backsippa*.

Blås Kajsa, ett allmänt känt och brukligt utrop, hvarigenom seglare, stadde på sjön under lugnväder, tro sig kunna åstadkomma friskare bläst och god vind. En osäker gissning härleder talesättet från den fornnordiska gudomligheten *Kari*, vindarnes gud, hvars namn blifvit förvrängdt till *Kari* eller *Kajsa*.

Blåskägg. Sagan om *Riddar Blåskägg*, ehuru icke ursprungligen Svensk, har länge utgjort en omtyckt folkläsnings. Någon gång hör man den förtäljas till en del på vers. Ett uttryck ur densamma har öfvergått till allmänt ordspråk, hvilket ännu upprepas, på åtskilliga ställen, i versform:

"Drömmen är som strömmen,

"Min redliga vän."

Blåsrör, ett instrument, som ursprungligen och ännu allmänt begagnas af guldmeder, samt vid fina-

re metallarbeten, för att löda eller upphetta mindre metallpjeser; men hvilket i senare tider blifvit ett outhärligt instrument för den praktiska kemisten och mineralogen, sedan dess användande till utrönande af kroppars sammansättning först infördes af våra utmärkta mineraloger Cronstedt och Engström, samt ytterligare utbildadt af Torb. Bergman, slutligen bragtes till fullkomlighet af Gahn och Berzelius, och kunskapen derom utbredes genom Berzelii öfver hela den civiliserade världen kända arbete: *Om blåsrörets användande till mineral kroppars undersökning*.

Blåstem, blåvitriol. Se: *Kopparvitriol*.

Blåstål, blåstak (*Labrus lineatus*), en taggfenig benfisk, som finnes i Kattegat och Nordsjön, och är en af de skönaste i norra oceanen, af 10 till 14 tums längd, med långt spetsigt hufvud, samt blå längdstrimor, och blåa fransar på buk- och stjertfenorne.

Blåstång, höter, klotång, klöter, knapptång, svinång (*Fucus visiculosus*), en mångårig hafsväxt, den ymnigast förekommande tångart på våra stränder; kan begagnas såsom nödfoder, så väl för götkreatur som för svin, samt i nödfall till taktäckning. Askan deraf är ett sämre slags soda, hvilken i handeln får namn af *kelp*, och är rik på jodföreningar.

Blå tornet, i Köpenhamn, har blifvit bekant i Svenska historien, såsom fängelse åt de förnäma fruntimmer, Christian Tyrann förde med sig till Danmark, efter Stockholms blodbad. Det qvarstår ännu. En temmeligen oansenlig byggnad, hvilken begagnas som arrest åt dem af hofbetjeningen, hvilka gjort sig skyldige till någon ringare förseelse.

Blåvifvor, majvifvor, lärkeblomster, svaletblomster, mjölblomster (*Primula farinosa*), en mångårig växt, som förekommer temligen allmänt på sumpig mark, och är utmärkt för sina små, men särdeles prydliga blommor.

Bläck, skrifbläck, en svart vätska, hvars namn är härleadt af Engelska ordet: *black*, svart; men hvilket namn äfven, ehuru oegentligt, användes för andra färgade vätskor, som begagnas till skrift. Utom skrifbläck förekommer äfven *märkbläck*, till märkning af linne och andra klädespersedlar, samt *sympathetiskt bläck*, som frambringar en skrift, hvilken blir synlig först sedan papperet blifvit uppvärmdt till en viss grad eller behandlad med vissa andra ämnen. Så kunna t. ex. salta och sura ämnen, såsom koksaltlösning, citronsaff, utspädd svafvelsyra m. fl., begagnas såsom sympathetiskt bläck; ty om man skrifver med dessa ämnen på papper, så framkommer den förut osynliga skriften med svart eller brun färg, då papperet mycket starkt upphettas. Den försvinner dock icke vid kallandet, såsom då man skrifver med en mättad och sedan utspädd opplösning af kobolt i kungsvatten, kobolt-chloridlösning, hvaraf skriften vid uppvärmning blir synlig med vackert grön färg; men utplånas åter vid afsvälning. Skrifver man deremot med en mättad och sedan utspädd lösning af vismut i skedvatten, så framkommer skrif-

ten med anöhvitt färg på det mindre hvita papperet, om detta fuktas med vatten.

Bläckfisk (*Sepia officinalis*), ett till djurrikets 9:de klass, hufvudfotingar, hörande blötdjur, $1\frac{1}{2}$ fot långt, hvitt med röda prickar, med 8 mindre och 2 längre fängarmar och inuti kroppens ryggsida ett kalkskal eller ryggsköld. Det lefver i alla världens haf, till och med, ehuru sparsamt, vid Skånska kusten, hvarest dess ryggsköldar uppkastas på stränderna bland sanden. Dessa sköldar, som äro aflånga, på midten bredast och tjockast, af 4 till 6 tum längd, till färgen hvita, på ena sidan beklädda med ett tunnt benartadt skal, på den andra porösa, lätta att söndersmula, något skarpa, komma i handel under namn af hvalfiskfjäll och begagnas isynnerhet till slipning af elfenben, horn och mjukare metaller. Djuret har sitt namn af en svart vätska, hvilken det hyser uti en blåsa och som det utsprutar då det förföljes, hvarigenom vattnet upprumlas och förföljaren hindras att se det. Man trodde fordom, att denna vätska användes af Kineserne till beredning af deras tusch; men detta är ogrundadt.

Bläckfiske, annex under Wieslanda, beläget i Albo kontrakt af Wexjö stift, $2\frac{1}{4}$ mil V. från Wexjö; består af 29 mtl. med 1,000 invånare och har en areal af 14,001 tunnland, af hvilka 2,280 äro sjöar och kärr. Man uppger, att socknen skall hafva sitt namn efter hjeltinnan Blenda. Många minnesmärken efter hennes krigståg anvisas härstädes. Adr. Wexjö.

Bläckfisk, brunacke, vriand (*Anas penelope*), en till simfoglarnes 2:dra familj hörande fogel, af 20 tum längd, med blå, i spetsen svart näbb, blyfärgade ben, rostgulaktigt hvit panna, brunaktigt röd hals och hufvud, skuldror och sidor vattrade med svart och hvitt, bröstet vågigt grårödt, hakens vingspegel grön, med svart ram, honan svartaktigt utan ram. Förekommer i ofantlig mängd, sommartiden, parvis på sjöar och lugnvatten i Norrland och Lappland, hvarefter den om hösten nedkommer till de sydligaste orterna, der den dels kvarstannar öfver vintern, dels till större delen flyttar till Schweiz och Italien. Den har ett skarpt hvislande läte, som oftast höres under flygten, hvilken är ganska snabb, liksom dess rörelser i vattnet. Äggen äro gulaktigt hvita, och läggas i Lappland på någon holme eller sjöstrand bland gräset. Födoämnen utgöras af spåda vattenväxter, frön, gräs, insekter och maskar. Köttet är godt, och fogeln, som är mycket skygg, skjutes dels på krypskytte, när den ligger nära stranden eller gått upp derpå, dels på drag, då den om af-tonen begifver sig från hafvet inåt landet.

Bläckfisk (*Anas albifrons*), hör till simfoglarnas 2:dra familj, är till längden 27 till 28 tum, med hvit panna och näbbsidor med svarta kanter; hufvudet och största delen af halsen gråbruna, bröstet, sidorna och magen spräckligt brunt och hvitgrå, med svarta fläckar och tvärband, under gumpen hvit, benen gula. Den tillbringar sommaren i de nordligaste delarne af riket; men träffas under sin flyttning dit och derifrån, i Mars och April

samt September och Oktober, i mindre flockar, mest vid hafskusten i de södra landskaperna. Äggen skola vara gulaktigt hvita och läggas 4 till 6 vid fjärdvattnen. Födoämnen bestå af vattenväxter, frön och korn. Köttet är välsmakligt.

Bläster kallas den svagare eller starkare luftström, som vid åtskilliga metallurgiska operationer inledes uti ugnen, för att behörigen bibehålla temperaturen och förbränning och hvilken åstadkommes med åtskilliga inrättningar, såsom bälgar, blåsmaschiner o. dyl. Af blästerns reglering beror till en stor del arbetets behöriga gång, och kunskapen derom utgör således en vigtig omständighet uti masmästeriet och hamnarsmeds-konsten. På sednare tider har man börjat, att vid masugnar, använda så kallad *varmbläster*, d. v. s. en luftström, hvilken, innan den inledes i pipan, blifvit till en viss grad upphettad, emedan dymedelst en mycket högre temperatur erhålles, med mindre åtgång af bränsle samt en betydligt större tillverkning åstadkommes; men det sålunda erhållna tackjernet innehåller en mycket större mängd silicium än annars, och många tvifvelsmål hafva uppstått om dess nytta till frambringande af godt och väl verkad stångjern.

Blötdjur, utgöra djurrikets tredje underafdelning. Deras kropp består blott af en köttväfnad, stundom utan andra synbara organer än för matsmältningen och fortplantningen, ofta dock med tydligt hufvud, känseltrådar, trefvare och fängarmar eller med en platt skifva kallad fot, och betäckte med, eller innesluten uti en egen lös hud, kallad mantel, hvilken stundom, på den ena eller andra sidan, afsöndrar en kalkhaltig vätska, den der stelnar till ett mer eller mindre hårdt skal, omgifvande kroppen ytterst eller inom manteln, och som i förra fallet, då det bildar ett sammanhängande stycke, kallas snäckskal, men deremot, då det består af två delar föröfnad med en ledgång, kallas mussleskal. De äro dels skildkönade, dels hermafroditer; men sällan så fullkomligt, att de ej behöfva parning, och lefva för det mesta i hafvet; endast få slag i sött vatten eller på landet. Blötdjuren indelas uti fyra klasser, neml.: hufvudfotingar, bukfotingar, musselförare och manteldjur. De hos oss inhemska blötdjur äro upptagne under sina serskilda namn.

Bo, säteri i Svennevad socken af Nerike, kallas i gamla handlingar Boholm. Stället har ypperliga trädgårdar och orangerier, samt en större boksamling. Egendomen är fideikommiss.

Bo, fordom Kijlehof, beläget i Vester-Hargs socken af Östergötland. En stor och vacker park, samt 3 trädgårdar göra stället till ett af de skönaste i orten. Den utgöres af $3\frac{3}{4}$ mtl. af olika natur. Ägare hafva varit ätterna Ribbing, Lagerfält, Lejonhjelm m. fl.

Bobba, skrobba, (*Blaps mortisaga*), hör till insekternas första ordning, skalbaggar, är $\frac{3}{4}$ tum lång, hård, gråsvart, saknar flygvingar och har hopväxta täckvingar samt spetsig stjärt, lefver i fuktiga rum och tros af allmogen förbehåda döden, då den anträffas uti sjukrum, hvaraf dess tillnamn, dödvädrande, härrör.

Bobbekällan, i Tranås socken af Malmöhus län. I denna källa skall, enligt gammal sägen, "menige man, så i hedendomen, som påfvedömet, offrat och ännu (1690) envetna kvinnor S:t Hans afton offra och kasta dijt penningar, eggskal, brödstycken", m. m.

Boberg, Anders, professor i Österländska språken i Upsala, sin födelseort, var en lärd och aktad akademisk lärare, hvilken isynnerhet stridde mot Göranssons hypoteser. Född 1678, död 1756.

Bobergs härad, är beläget i andra fögderiet af Östergötlands län, samt innefattar följande socknar: Fornåsa, med Lönsås; Skeppsås, med Elfvestad; Klockrike, med Brunneby; Krigsberg eller Christberg; Wallerstad och Ekbyborna. Häradet består af 276 mtl. och har 8,355 invånare; dess areal är 77,182 tunnland, hvaraf 8,480 äro sjöar och kärr. Genom konung Gustaf I:s testamente, år 1560, erhöill hans son hertig Magnus detta härad, hvilket sedan, genom äktenskapskontrakt af d. 23 Febr. 1611, inrymdes åt hertig Johans gemål, Maria Elisabeth.

Bobergs kontrakt. Se: *Gullbergs*.

Bock, är hannen till *tama geten* (*Capra hircus*), hvilken, såsom husdjur, är utspridd i de flesta länder samt triffes så väl inom polarkretsen som emellan vändkretsarne, finnes ändock icke så långt uppåt Norden som färet; men fördrager bättre än detta de södra ländernas hetta. Se vidare: *Get*.

Bock, Mano, en gammal Carolin, hvilken redan i slaget vid Narva var öfver 40 år gammal; men icke destomindre följde Carl XII genom alla hans fälttåg, till Pultava, der han blef fången, fördd till Tobolsk, återkom derifrån år 1722, då han fick öfverstelöjtnants afsked, men med kaptens pension, 60 daler s. m., och dog 1749, i en ålder af mer än 90 år.

Bockasten. Vid Gjällaberget i Skåne ligger en stor sten, som fått detta namn af åtskilliga deruti synliga spår, liknande bockfjät. Det säges, att en jätteqvinna, stående på Blinkarps Ry (den högsta granitkullen på söderåsen från Odensjön), med sitt fläteband slungat en stor sten mot den nybyggda kyrkan i Färingtofta; men att, under farten, stenen söndrat sig i tvenne delar, af hvilka den ena nedfallit vid Gjällaborg, och den andra på Färingtofta gata, der den ännu utvisas.

Bocken vet att han har horn, ett gammalt ordspråk, betecknande, att den som är stark, mäktig, vet att begagna sitt värde.

Bockhammar, jernbruk i Gunnelbo socken af Westmanland, med 4 härdar. Har 2,333 skeppd 6 lispd privil. smide, med eget tackjern. Utskeppar på Stockholm. Hammarskatten är 23 skeppd 6 lispd 13 marker. Detta bruk har blifvit anlagdt af O. Bock, emellan åren 1627 och 1632; men huru det kommit i grefvinna Ebba Brahes ägo; och huru lång tid innan år 1647, är obekant; ty samma år nämnes, i brukets handlingar, fältherren grefve Jakob De la Gardie och grefvinna E. Brahe såsom dess ägare. Bruket ägdes sedan, tid efter annan, af M. Christerson, A. S. Edman, grefve Gyllenborg och J. Bedoire, hvilken sålde det, d. 27

April 1776, för 705,000 daler k. m. åt J. Ramsell, till hvars afkomlingar det sedan öfvergått. Bruket tillhör de s. k. Ferna-verken och äges nu af grefve C. J. v. Hermansson. Bruksstämpelein: B. H.

Bockholmsundet, ett sund i Mälaren, beläget vid den s. k. Lill-ön. Genom sundet löper stora segelleden. Bockholmssund är mycket bekant för sina vackra utsigter. Här finnes ännu en gammal byggnad, hvilken berättas hafva varit bebodd af konung Carl XI, under hans lustfärder på Mälaren.

Bockrot, pimpinell (*Pimpinella saxifraga*), en mångårig växt, hvilken förekommer allmänt öfver allt i riket, och hvaraf roten begagnas i medicinen.

Bocksjö, 1 mantal säteri i Udenäs socken, söder ut åt Tiveden, nära Wetteren, blef, genom öppet bref d. 24 Mars 1595, gifvet af hertig Carl åt fru Constantia, konung Erik XIV:s dotter. Säteriet har på senare tider tillhört kammarherren Steuch.

Boda kapell, annex under Rättviks socken, beläget i Rättviks kontrakt af Westerås stift, $6\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Fahlun. Dess areal upptages under modersocknen. Folkmängden uppgår till 1,972 personer. Adr. Gagnef.

Boda, annex till Brunskog, beläget i Frykdals kontrakt af Carlstads stift, 4 mil N.V. från Carlstad; består af $7\frac{1}{2}$ mtl. med 1,570 invånare och har en areal af 16,802 tunnland, hvaraf 3,250 äro kärr och sjöar. Adr. Carlstad eller Arvika.

Boda, jernbruk i Enångers socken af Gefleborgs län, med 4 härdar. Har 2,400 skeppd privilegiradt smide, med eget tackjern, hvilket smide utskeppas på Sundsvall och Stockholm. Hammarskatten: 24 skeppd. Disponent: E. v. Stockenström.

Bodarne, en socken i Edsbergs kontrakt af Strengnäs stift, belägen i Grimstens härad af Nerikes län, 6 mil S.V. från Örebro. Socknen hör till 3 kl. konsist., består af $8\frac{1}{2}$ mtl., har 1,016 invånare, samt en areal af 17,843 tunnland, hvaraf 1,250 äro sjöar och kärr. — Här märkes Ramundaboda eller Romlaboda, hvilket förra namn socknen förut skall hafva burit; der har af ålder varit landamäns emellan Nerike och Westergötland. Man förmodar att detta ställe bär namn efter den hedniska kämpen och jätten Ramund, som här skall hafva ägt sitt hemvist, och hvars grafhög ännu visas på skogen Tiveden. Här är kyrka, postkontor, vårdshus samt gästgifveri; äfven marknad har förut hållits derstädes. Konung Waldemar vistades här år 1274 med sin gemål Sophia, då hastigt en sårad riddare anlände och underrättade Waldemar, hvilken lagt sig att sofvä, om den fara hvari han nu sväfvade, sedan hans bröder, hertigarne, vid Hofva slagit och förskingrat den kungligt sinnade allmogen. Drottningen begaf sig genast undan till närmaste kloster, som redan då skall hafva varit anlagdt vid Bodarne, Ramundaboda, der kyrkan nu står eller vid Lassåna, hvilket ännu vid reformationen varit bebodd af S:t Antonii-munkar eller eremiter. — Sedan Sten Sture d. y., d. 5 Jan. år 1520, blifvit sårad i striden på isen vid Bogesund, nu Ulricehamn, lät han uppställa sina

trupper vid Ramundaboda och skogen Tivedens början, för att uppehålla den Danska magten, och lät der göra en stor bråte eller förhugning.

Bodarp, annex under Håslöf, beläget i Skytts kontrakt af Lunds stift, 2 mil S. från Malmö; har en areal af 1,504 tunnland, och innefattar 15 mtl., med 365 invånare. Adr. Trelleborg.

Bodbysser, kallades, enligt konung Gustaf I:s stadga om tavernare, sådana tecken, hvilka buros af bud och poster, till bevis, att de voro stadde uti konungens och rikets värf, och på det de skulle kunna åtskiljas från andra vägfärande i riket.

Bodekulla. Se: *Carlshamn*.

Bodel Kalling och **Bodel af Fölle** omtalas såsom utskickade från allmogen på Gottland, under uppröret derstädes, år 1298.

Bodgård eller **Bogård**, **Bogårdsmur**, kallas ännu allmänligen den omhågnad, hvarmed kyrkor och kyrkogårdar omgifvas. Namnet har troligen afseende på de kyrkobodar, hvilka denna omhågnad inneslöt och ännu vanligen omsluter. Kallas af några författare orätt *Borggårdsmur*.

Bodmeri, kallas lån, som upptages emot pant i skepp eller last. Ett sådant lån löper samma fara, som skeppet eller godset är underkastadt på sjön, och börjar lånets fara att räknas ifrån den dag afhandlingen var gjord, eller när skeppet går, eller hade kunnat gå till segels ifrån den ort der det låg, då lånet gjordes. För bodmeri är tillåtet att betinga sig så stor ränta, som man, i anseende till resans längd och farlighet, bäst kan och förmår.

Bodn (mythol.). De gamla sagorna berätta om skaldeskapets eller poësiens uppkomst, sålunda. Det fanns fordom en man, som hette Qvaser. Han var så vis, att han for omkring all land för att undervisa menniskor. En gång kom han till gästbuds hos dvergarne Fjalar och Galar. Dessa kallade Qvaser till ett enskildt samtal och dräpo honom. Hans blod läto de rinna uti en kittel och tvenne kar. Kitteln hette Odrärer; men karen hette Bodn och Sön. I den mördade vises blod blandade dvergarne honing och beredde deraf en dryck, så kostelig, att den som fick smaka deraf, genast blef skald. I gamla sånger förekommer skaldekonsten derföre ofta under namn af *Qvasers blod*, *dvergars dryck*, *Odrärs*, *Bodns* eller *Söns våtska*.

Bodrägt är, då mannen drager något lönnliga undan hustrun, eller tvertom, eller barnen undan föräldrar, eller de från hvarannan, som i bolag äro.

Bodsjö, annex till Rålsund, beläget i Jemtlands södra kontrakt af Hernösands stift, 4 mil S.S.O. från Östersund; består af 6 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 462 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Östersund. — Socknen är kringskuren af flere vatten, hvarföre den äfven kallas Båtsjö, af andra Bod- eller Boddsjö, emedan en Norrsk qvinna, vid namn Bodda, skall, jemte 5 söner, varit den, som först satte sig ned på den aflägsna trakt, der nu Bodsjö byn finnes. Kyrkan, belägen vid Bodsjön, är af träd, och säges vara uppsatt af nämnde första inbyggare. Dess ålder är

obekant; men öfver dörren stå siffror, betecknande 1469. Predikan hålles endast hvar tredje helgdag.

Bodum, en socken, jemte Fjällsjö och Tåsjö, belägen i Ångermanlands vestra kontrakt af Hernösands stift, södra Ångermanlands fögderi af Westernorrlands län, 17 $\frac{1}{4}$ mil N.N.V. från Hernösand. Socknen har ensam 345 invånare, består, jemte annexerne, af 18 $\frac{3}{4}$ mtl. och hör till 3 kl. konsist. Adr. Sollefteå.

Bodvar Bjarkes saga, en Isländsk saga, full af äfventyr, om denna hjelte. På Svenska finnes den i utdrag uti *Björners Nordiska kämpadater*.

Bo Dyre, en broder till Thord Bonde, var en tid höfding för Carl Knutssons här, men lät förläsa sig till ett stillestånd med Erik Carlsson Wase, under förlitande på hvars helgd han hemförlofvade en del af sitt manskap. Denna godtrogenhet hade Erik beräknat, öfverföll Bo Dyre vid Flottund, slog hans trupper och tillfångatog ett antal af dem.

Boeclerus, Johan Henrik, en af de många utländningar, hvilka, under drottning Christinas tid, inkallades till Sverige, der han blef eloquentiæ professor i Upsala och riks-historiegraf; men retade, genom sitt högmod, studenterna emot sig, så att han nödgades taga afsked; återvände då till den profession han förut innehaft i Strassburg, men ådrog sig äfven här många fiender. Drottningen gaf honom, vid afskedet, en skänk af 4,000 R:dr, en guldkedja om 200 dukaters vikt, en årlig pension af 800 R:dr och titel af sitt råd. Han dog i Strassburg år 1672, 61 år gammal, såsom kejsrerligt höfråd, med värdighet af *Comes palatinus*.

Boëthius. Med detta namn finnas flere män, bekanta i den Svenska kyrko- och lärdomshistorien. Det nyttjades i äldre tider ömsom med *Bo*, *Bono* eller *Bowe*, och finnas derunder upptagne en biskop i Linköping under Magnus Ladulås's tid, samt tvenne i Wexjö, den ene under samme konung och den andre under Magnus Smek. Den namnkunnigaste man med detta namn, är likväl kyrkoherden i Mora i Dalarne:

Boëthius, Jakob, bekant för sina sällsamma åsikter i flera ämnen, sitt envisa fasthängande dervid och sitt deraf följande missöde. Sålunda förkastade han döpelsen genom begjutning, och yrkade, att den borde ske genom nedsänkning i vattnet, ogillade bruket af peruker och fontanger, skäggets rakande och maträtter af blod. Den för honom farligaste, ehuru kanske riktigaste af hans satser, var likväl den om det kongl. enväldet, hvilket han betraktade såsom gudlöst, och då Carl XII, i trots af sin faders testamente, blifvit förklarad myndig, mer än två år för tidigt, grämde det B. så djupt, att han deröfver höll en predikan, hvars ingångsspråk var: "Ve det land, hvars konung ett barn är!" Derjemte gjorde han anmärkningar öfver 1696 års kyrkolag och 1693 års riksdagsbeslut, hvilka erinringar han insände till kongl. rådet grefve Gyldenstolpe, med begäran, att förelägga dem konungen, som borde hämskjuta dem

till samtliga presterskapet. Denna skrift hade likväl för sin författare en motsatt verkan. B. häktades, fördes till Stockholm, ställdes der inför hofrätten och dömdes från lif, ära och gods, hvarjemte hans skrift skulle af bödeln uppbrännas. Detta sistnämnda skedde; men han sjelf, förgäfvos uppmanad att återkalla sina satsar, benådades med lifstids fängelse på Nöteborgs fästning. Hit affördes han år 1698, men blef fri 1702, då Ryssarne intagit staden, samt fördes till Wibörg, der han behandlades väl af landshöfdingen, frih. Lindhjem. Då Ryssarne nalkades äfven denna stad, sändes han, år 1705, öfver till Stockholm, der han likväl lemnades utan bevakning, endast ålagd att hålla sig hemma om nätterna. År 1710 kom han äntligen på fri fot och tillbragte sin återstående lefnad hos sin hustru, på dess gård Westerqvärn i Kolbecks socken af Westmanland. Född 1647, död 1718. Hans sonson,

Boëthius, Daniel, filosofie professor i Upsala född 1751, död 1810, är känd isynnerhet genom sina läroböcker i naturrätten och sedoläran.

Boëthius, Tyrus, en Dansk general, hvilken 1464 intog Upsala och förstörde fästningsverken kring erkebiskopshuset och sköflade sjelfva huset.

Bofast kallas den, som har stadigt hemvist, som ej flyttar eller reser, som besitter fastighet i hus eller jord och vistas derstädes.

Bofink (*Fringilla cœlebs*), en till gångfoglarnes fjerde familj hörande fogel, af $6\frac{1}{2}$ tums längd, hannen med svart panna, hufvudet och halsen ofvan rent askblå, ryggen och skuldrorna kastanbruna på bakryggen öfvergående i grönt, hufvudets sidor, strupen och frambröstat rödbruna, det öfriga af bröstet och sidorna vinröda, stjerten och vingarne svarta, de sednare med två hvita tvärband. Honan, något mindre, har ej svart panna eller rödt bröst utan båda delarne gråa, tvärbanden på vingarne mindre. Förekommer temligen allmänt öfverallt i hela riket, dock ej inom polcirkeln, och flyttar sent på hösten till sydligare länder, hvarvid båda könen färdas serskildt; en del qvarstanna dock, åtminstone i Skåne, öfver vintern. De lefva parvis tillsammans under fortplantningstiden och tåla ej att något annat par intränger på deras område, i hvilket fall en allvarsam strid genast uppkommer. Låtet är lifligt, börjande med en hvissling och slutande med en stark drill. Locktonen liknar "plyhvitt." Äggen blekt grå eller blåaktiga, läggas i två kulor om året, 3 till 4 i hvar. Födan utgöres dels af insekter, dels af oljaktiga och mjöliga frön. Köttet är läckert och dels derföre, dels för att hållas i bur, fångas fogeln på limspön eller med slagnät.

Bofst, blindsvamp (*Lycoperdon bovista*), en buk-svamp, som förekommer allmänt på betesmarker, ängar och i skogar, vanligen af en valnöts storlek, men ända till en fots höjd. Ännu omogen, då den inre delen är hvit, är den ätbar. Sedan den mogen öppnar den sig och utkastar ett fint brungrönt stoft, hvilket anses vara skadligt för ögonen, och nära mogen användes den till stillande af blödning.

Bofors, ett jernbruk i Carlsskoga socken af Nerike, har en hård, 5 skepp:d 10 lisp:d 13 marker

hammarskatt, och 613 skepp:d 6 lisp:d privilegeradt smide med köpetackjern. Utskeppar på Stockholm och Götheborg. Har äfven 60 skepp:d frälse-, och dessutom spik-smide. Smidesstämpeln: C. B. F. Äges af P. Lagerhjelm.

Boge, annex till Othem, beläget i Wisby stifts norra kontrakt, 3 mil O.N.O. från Wisby, vid hafvet. Socknen innefattar $8\frac{1}{2}$ mtl., har 448 invånare och en areal af 7,452 tunnland, hvaraf 680 äro kärr och sjöar. Adr. Wisby. — Kyrkan är af sten och skall vara byggd år 1190, men lærer, åtminstone till någon del, hafva afbrunnit år 1695, samt då åter blifvit uppbyggd. Altartaflan är af sandsten, målad med oljefärg.

Bogesund, träffningen vid, emellan Svenska och Danska härarna. Sten Sture d. y. mötte här, d. 19 Jan. 1520, fienden med en ringa styrka, men redan vid början af striden blef han särad af en falkonetkula, och hären, beröfvad sin anförare, drog sig undan i oordning, hvarigenom vägen till Westergöthland blef öppen för fienden.

Bogesund. Se: *Ulrichehamn*.

Bogislaw XIV, hertig af Pomern, och den siste af sin ätt, är bekant i Svenska historien, såsom regerande vid Gustaf Adolfs landstigning i Tyskland. Han var då en femtiårig man, sjuklig och svag till kropp och själ, samt förmåddes således utan svärighet att ingå det förbund, konungen erbjöd honom, samt att till honom öfverlemnade både hufvudstaden och sitt land.

Boglösa, annex under Lillkyrka socken i Trögds kontrakt af Upsala stift, är beläget $3\frac{1}{2}$ mil S.V. från Upsala, vid Enköping. Detta annex utgöres af 53 mtl., har 785 invånare och en areal af 7,568 tunnland, hvaraf blott 120 äro sjöar och kärr. Uti kyrkomuren skall en Dalkarls-fana vara inmurad, den sockenboerna tillbytt sig af Dalkarlarnes, emot de föras, och hvilken skall finnas i Tuna sockenkyrka i Dalarne. Man vet icke på hvilket ställe nämnde fana är inmurad. Ombytet skall hafva skett efter ett fältslag, hvilket skall hafva stått der, samt upphört på det sätt, att Dalkarlarnes nedlagt sina vapen och bågar. Deraf vill man härleda socknens namn. Vid Mörby och Gudi gården, samt Hemsta ängsbackar finnas flere runstenar. Adr. Enköping.

Bogskatt. Denna krono-utskyld betalas af allmogén i Herjeådalen med 8 öre s. m. för hvarje mantalsförd karl. Den erlades fordom af en hvar, som kunde sköta sin boge; deraf namnet.

Bogspröt, en tjock och stark trädstam, som går ut ifrån fören af ett fartyg, och tjenar, att, likt ett slags på sned liggande mast, föra s. k. stagsegel, samt att stötta förresningen, medelst dervid fästade stag.

Bogsprötare (*Bombex*), ett insektslägte af steklarnes ordning, hvaraf en art förekommer hos oss, neml: *Europeiska bogsprötaren* (*B. rostrata*), hvilken är $\frac{3}{4}$ tum lång, svart, med hufvud och bål grå-ludna, munnens och antennernas afvigside citron-gula, ben och tassar af samma färg eller brungula, underlifvet tecknad med 5 grön-gula, vågiga tvärband och en liten gulaktig fläck ytterst på

gumpén. Käkarna löpa fram under öfverläppen till en cylindrisk näbb, liknande ett bogspröt, hvaraf släktet har sitt namn. Den är allmän i södra Europa, hos oss sällsynt, och finnes ställvis endast på Gottland och i Skåne, derstädes dock temligen talrikt. De gräfva bon i sanden, hvilka vanligen hafva flere utgångar, och lefva deruti parvis, en hanne och en hona, i hvarje bo. Deras flygt är ganska egen och hastig, och derunder gifva de ifrån sig ett pipande läte; ofta para de sig äfven i flykten. Hvarje par har blott en unge, som i pupptillståndet har ett ollons skapnad och storlek. Deras födämnens utgöras af andra insekter, såsom flagor och sågsteklar, m. fl., äfvensom spindlar.

Bogsta, annex till Settersta i Nyköpings östra kontrakt af Strengnäs stift, 2 mil N.O. från Nyköping. Annexet innefattar $19\frac{1}{4}$ mtl., med 550 invånare och har en areal af 6,619 tunnland, af hvilka 600 äro kärr och sjöar. Adr. Södertolje.

Bohag. Samlingen af alla husgerådssaker, möbler och redskap i ett bo, begripna såsom ett helt. Hvarje serskild artikel af bohaget kallas då, när man talar derom såsom om något för sig, ett *bohagsling*.

Boheman, Carl Adolf Andersson. Denne man, ryktbar både genom hvad man vet och ännu mera genom hvad man icke vet om honom, lærer hafva varit född i Jönköping, omkring år 1770. Föga utmärkt i sin ungdom, lemnade han tidigt fäderneslandet, dit han oförmodadt återkom år 1802, samt uppträdde der såsom miljonär och djupt invigd i alla ordens-vurmeriets mysterier. Han ägde nu ett stort gods i Danmark, der han senast vistats i tio år. Ingen kunde uppgifva källan till hans förmögenhet, hvilken man gissade hafva tillkommit på olofligt sätt, antingen genom tillgreppet af den olyckliga Maria Antoinettes juvelskrin, vid franska konungafamiliens flykt från Paris, då B. skulle hafva varit sekreterare hos greffe Fersen, eller genom ett likadant tillgrepp af en rik och svärmisk Engelsmans schatull, hvilket innehållit både hans förmögenhet och hans papper. Begge uppgifterna äro obevista. Det vissa är, att B., som titulerades hofsekreterare, kallade sig hufvudman för de "Asiatiske Bröderna", att han kom till Sverige för att gifta sig med en fattig flicka, med hvilken han före utresan förlofvat sig, att han visade sig mycket välgörande både mot personer och inrättningar, att han var af ett ganska inställsamt väsende, genom hvilket och genom sina föregifna höga kunskaper han ledde många svaga hufvud och stod särdeles väl hos flera ansedda personer, deribland hertig Carl, som hade mycken böjelse för ordensväsendet. Man fruktade, att han skulle i sitt nät indraga äfven Gustaf Adolf, och för att förekomma detta, lærer man inbillat konungen, att B. var en politiskt farlig person, hvarigenom konungen förmåddes att samtycka till B:s bäktande och afförande ur riket. Härvid torde dåvarande underståthållaren Ahlberg hafva gått något för mycket summariskt till väga, hvaröfver B. med skäl besvärat sig. Efter 1809 års revolution tilläts Boheman återkomma; men då han äfven nu lyc-

kades bemäktiga sig sin forndne gynnares, då konung Carl XIII:s, ännu mera förslöade sinne samt alltför oförtjent betraktades såsom farlig, blef han för andra gången, år 1814, arresterad och förd öfver gränsen. Hans klagomål öfver den olagliga behandlingen lemnades utan afseende. Han bodde under sin återstående lefnad i Tyskland, och lærer hafva dött omkring år 1830.

Bohman, Jonas, född i Kisa i Östergöthland d. 22 Nov. år 1790, komminister i Kudby, har gjort sig känd genom åtskilliga skrifter, såsom "Omberg och dess omgifningar", "Wettern och dess kuster", "Svenska kyrkans högmessotexter förklarade", m. fl. Lärer ha dött år 1842.

Bohman, Fredrik Otto, grosshandlare i Stockholm, bekant genom sitt testamente af år 1767, hvarigenom han skänkte 280,000 daler kopparmynt åt Stockholms enke- och pupillkassor.

Bohrs jernbruk. Se: *Bähr*.

Bohuslän, eller kuststräckan emellan Götha-elf och Svinesund, beläget, jemte dess skärgård, emellan $57^{\circ} 40'$ och $59^{\circ} 7'$ nordlig bredd, samt $28^{\circ} 41'$ och $29^{\circ} 55'$ östlig längd från Ferro, gränssar i vester till Kattegat, i söder och öster till Westergöthland och Dalsland, samt i norr till Ägerhus stift i Norrige. Fasta landets längd, från norr till söder, utgör omkring 14 mil; största bredden från V. till Ö. 5 mil, samt den minsta (från Saltkälleviken till gränsen af Dahlsland), $\frac{3}{4}$ mil. Länets yt-innehåll är beräknadt till $39\frac{1}{2}$ kvadratmil, eller ännu närmare till 916,602 tunnland. — Landet har, tid efter annan, haft åtskilliga namn. Det äldsta af dessa är *Althem*. Vissa gamla sagor utmärka likväl härmed en större landvidd. Benämningen upphörde alldeles, då den så kallade Alfhsiska konunga-ätten utslöcknade, och landet förlorade sin sjelfständighet i striden emot Harald Hårfager. *Ratrike* betecknar noggrant detta område. *Viken* är, uti våra fornskrifter, det allmännaste namnet på Bohuslän. Dermed förstods, under äldre tider, kustländerna på begge sidor om Opslofjorden (Christianiafjord), tillika med trakterna vid Götha elf, och anses vara härledt från läget omkring nämnde hafsvik. Sedermera öfvergick det på Bohuslän ensamt, och slutligen på dess norra del, hvarest det ännu kvarstår i beteckningen af de begge fögderierna *Norr- och Sunnerviken*. Inbyggarna i denna del af länet, tillika med sina nordliga grannar, hedrades med binamnet *Wikveriar*, *Wikväringar*, d. ä. vikens försvarare. *Elfvarfylke* (*Elfvarsyssel* i 14:de seklet) var redan i 12:te århundradet en benämning på södra Bohuslän, eller landet från Uddevalla intill elfven, skärgården inbegripen. För sin vildhets skull kallades invånarna *Elfvagrimar*, det är: de grymme vid elfven. — Bohuslän, ursprungligen Bahuslän, inoffattade ännu i början af 17:de århundradet, icke mer än det gamla Elfvarfylke; men sedan medlet af bemälda sekel inbegreps derunder äfven Viken. Namnet kom i bruk först på 1400-talet, och är taget efter det, år 1308, anlagda Bohus slott. — En mängd uråldriga minnesmärken i detta landskap utvisa en ganska tidig befolkning. De äld-

sta äro *stenrör* (hvilka här benämnas *Valar*, vårdar), *hällkisterör*, *dyrhus*, *jältestugor*, *stenstugor*, *hällristningar*, *borgar- och tingskretsar*, *offerställen* samt *grafminnen*, nästan af alla slag. Hvarifrån landet fått sin första befolkning, kan icke med säkerhet utredas. Troligen har det, likasom de flesta af Sveriges öfriga landsorter, blifvit, tid efter annan, bebyggt genom inflyttade kolonister. — Vid en öfverblick af detta märkvärdiga kustland, inser man lätt, att det, i äldre tider, ej kunnat vara så tätt bebodt, som i våra dagar. Bohuslän ligger för nära hafvet, och har en för ringa höjd öfver dess yta, för att egentligen kunna få namn af bergsbygd, ehuru det för öfrigt äger alla egenskaperna deraf. Det liknar en sönderbruten klippa, hvars spridda block blifvit, kastade om hvarandra, utan ordning. Då man ifrån en högre bergspets öfverser någon större del af detsamma, synes det liksom sönderhackadt. Klippor äro strödda vid klippor, och emellan deras branta väggar tränga sig, i alla riktningar, tränga bugtande dalar, ofta liknande hålvägar. Kusten, i en urtid liksom söndersliten af hafsvågorna, delar sig uti en mängd uddar och näs, emellan hvilkas stupande branter smala hafsvikar skära djupt in i landet, och gifva detsamma ett besynnerligt utseende, närmast likt Norriges stränder. Inom dessa vikar och utmed hela kusten ligga tusendets öar och skär, hvilkas höjd öfver vattenytan aftager, ju längre de aflägsna sig från kusten, och sedan fortsättas under hafsytan. Emellan denna skärgård och Bohusläns fasta land, råder ett omisskänneligt syskontycke, och utan tvifvel har det sednare, för en mängd af år tillbaka, haft alldeles samma utseende som skärgården nu företer. Denna söndersplittring utvisar landet nästan öfverallt; men hufvudsakligast dess mellersta och norra del. Endast den nordöstra, hvilken gränсар till Dalsland, kan anses såsom ett undantag härifrån. Jordytan är derstädes mera sammanhängande, och framträder mera bestämt såsom bergsbygd. Bohuslän äger i allmänhet icke någon långsluttande strand, utan vattnet bryter tvert ned i sjön. Derföre finnas vid stränderna inga långa utgrund, utan hafvet äger, vid sjelfva strandklipporna, många famnars djup. Likväl äro öarne och näsens östra stränder betydligt lägre och mindre stupande än de vestra. Jorden höjer sig med sina klippor, i samma mån den aflägsnar sig från hafvet, äfvensom dess läge blir högre, ju längre det sträcker sig åt norr, så att dess nordöstliga del har den största höjden öfver vattenytan. Likväl öfverstiger den föga 400 fot. Med undantag af det inre af *Inland* (benämningen på länets södra del), ligger den öfriga trakten i allmänhet lägre än 300 fot öfver hafsytan. — I afseende på dessa förhållanden kan denna ort indelas uti: 1:o *Fjellbygden*, eller de trakter, som närmast gränsa till Norrige och norra Dalsland; 2:o *Kustlandet*, hvilket innefattar det öfriga af Bohusläns fasta land, tillika med Hisingen, samt 3:o *Skärgården*. Indelningen i två hälfter, den norra och Södra är dock lika naturlig, samt öfverens-

stämmer med de gamles uppfattning af landet, då det benämndes: *Viken* och *Elfsyssael*. Bohuslän framvisar den rikaste mångfald af belägenheter, utmärkta af en storartad och ovanlig naturskönhet. De mest romantiska nejder anträffas söder om Uddevalla, samt i Näsing och Hogdals socknar. En vild och mäktig natur framter Bullarens härad, med sina fjell och skogar, samt djupt liggende sjöar. Götha elfs omgifningar äga ett mera vekt behag. Deremot har landet ett ödsligt utseende vid kusten och i skärgården. — Hafvet som begränsar landet i vester samt till en del i norr, bildar många betydliga vikar och bugter, hvilka mer och mindre, djupt intränga i landet, och här kallas *jordar*. De största äro *Hakefjord*, *Stigejorden*, *Kolfejorden*, *Brosjorden*, *Abyfjorden*, *Sotefjorden*, *Dynekilan*, *Elfvefjorden*, m. fl. De betydligaste insjöar äro de båda *Bullare-sjöarne* i Bullarens härad, *Nedra Komsjön*, *Kärn* och *Stora Hellungen*. Till länet hör äfven *Götha elf*, hvilken utgör gränsen mot Westergöthland. För öfrigt genomflytes Bohuslän af en nästan oräknelig mängd, strömmar, åar och bäckar. Den anseeligaste är *Qvistrums* eller *Örekilsetven*, som upptrinner vid Ödeskölds moar i Dalsland. — Bergsryggarne sträcka sig dels emellan nordost och sydvest, dels emellan norr och söder. Genom södra landet går, mot nordost, en bred bergsrygg, den man kan anse börjad på Hisingen och hvilken fortsättes åt Dalsland, och, genom *Kroppe* och *Knipafjellen*, åt Kölen. I norr utbreda sig, på ömse sidor om Bullare-sjöarne, tvenne mäktiga fjellryggar från söder till norr, med någon dragning åt nordvest. Den *Vestra* begynner vid *Abyfjordens* inre ända på Stängenäs och Sotenäs, och fortgår ända till Svinesund, der den sammanstöter med en mindre bergssträckning från Hogdalsnäset. Den *Östra*, som är större och mindre afskuren af dalgångar, kallas vanligen *Kynnefjell*, efter en del deraf. Den har sin början vester om sjön Kärn i Tunge härad och går åt öster, utmed Bullare-sjöarne och *Idefjorden*, inåt Norrige, samt är, på sina ställen, $1\frac{1}{2}$ mil bred. Anseliga bergsryggar, mot norr eller nordost, finnas på gränsen vid Dalsland, emellan vestra fjellet och kusten, på de större halföarne samt nordvest på Oroust. — Rådande jordmänen å kustlandet och de större öarne är lera och lermylla, utmärkt bördig och lätt brukad. Äfven i fjellbygden är lerjorden den allmänaste; men antager der skaplynne af hvitlera eller så kallad björklara, hvilken är mindre fruktbar. Sandjord är rådande uti Inlands Fräkne härad, och öfverhufvud taget i det inre af Inland, samt omväxlar på bergshöjderna med lera och mojord. Skärgården, jemte de hemman, som ligga ytterst vid hafsstranden, hafva sand, hvilken, uppblandad med förruttnade hafsälster, och merendels underbäddad af ett mergellager, är utomordentligt bördig, så att de ställen, der den finnes, utan öfverdrift förliknas vid drifbänkar. Den svagaste jordmänen anträffas i bergsbygden, och den bördigaste på Tjörn samt en del af Oroust, der lermylla och grålera hvilat på en bädd af skalmergel, utbredd

öfver blåera. En fortgående upplandning eller landhöjning är härstädes ganska märkbar. Mångfaldiga lägre trakter och dalar i länet, hafva således fordom stått under vatten, och landet, i följd deraf, i forntiden varit beboeligt blott för en ringare folkmängd. Denna utgjorde, år 1840, 122,522 personer, af hvilka 6,117 bebodde städerna samt 116,405 landtbygden. — Invånarne i norra länet kallas *Hättar*, och deras land *Hättebygden*, d. v. s. den höga bygden. Den gamla Bohusländska stammen qvarlefver oblandad i bergstrakten, och öfverhufvud taget i det inre af landet. Redan i äldsta tider anmärkte man en olikhet i lynnet emellan norra och södra Bohusländningen. Karlarna äro af en reslig, smärt och stark kroppsbyggnad, med manliga och uttrycksfulla, ehuru grofva anletsdrag. Qvinnorna äro äfven resliga; men icke välbildade, med undantag af Tjörns. Vackra ansikten äro sällsynta, utom i skärgården och på de ställen, der befolkningen icke är ren Bohusländsk. Den blåögda stammen är mest öfvervägande, utom på Fräkne, der bruna ögon synas vara de rådande. Högst sällan finner man ibland allmogen någon rödhårig. — Landets hufvudnäringar hafva från äldsta tider varit åkerbruk och fiske. Dessutom äro både män och kvinnor ganska skickliga uti åtskilliga handaslöjder. — Länet hör, till sin jurisdiktion, under Götha hofrätt, och innefattar en lagsaga. Städerna äro fyra: Uddevalla, Strömstad, Kongelf och Marstrand. Häraderne äro: Wette, Bullaren, Tanum, Quille, Sotenäs, Stängenas, Tunge, Sörbygd, Lane, Orousts Östra och Orousts Vestra, Tjörns, Inlands, Fräkne, Torpe, Nordre och Södra samt Hisings Vestra härad. Dessa innefatta trene prostier, neml. Vikornes, Norra Elfsyssels och Södra Elfsyssels, med 27 pastorater, hvilka tillsammans upptaga 4 stads-, 67 lands-, 1 slotts- och 9 kapellförsamlingar, med 2,566 $\frac{3}{4}$ förmedlade eller 2,887 $\frac{3}{4}$ oförmedlade mantal.

Bohusläns regemente består af 904 man.

Bohus slott, ett gammalt fästningsverk, beläget vid den s. k. Nordre-elf, en gren af Götha-elf. På en gång de kolossalaste och mest romantiska borgruiner i Norden, gör deras anblick ett mäktigt intryck på den känslofulle åskådaren. Men för att vara rätt storartad, måste denna anblick njutas en afton, då månan strör sitt silfver öfver det sista tornet, och de fantastiska formerna af de genombrutna murmassorna afsticka sina skarpa former emot en stjärnklar himmel. En sådan syn låter sig lättare ses än beskrifvas. — Svenska hertigen Erik Magnussons vägran, att till konung Hakon i Norrige återställa slottet på Ragnhilds-holmen (nu en ruin i närheten; hvarom se under detta ord), gaf anledning till anläggandet af Bohus slott, år 1308. Det uppfördes först af träd; men innan medlet af 14:de århundradet utaf sten. Fästet har utstått åtskilliga belägringar, såsom åren 1502, 1531 och 1563—1570. År 1658 kom fästet under Svenska kronan, och samma år höll konung Carl Gustaf sitt högtidliga intåg uti den såsom ointaglig ansedda borgen, hvilken kort derpå utstod en hård belägring (1678), och se-

dermera, ehuru åtskilliga gånger iståndsatt, alltmåra fallit i ruin, förnämligast genom tillåtelse för Kongelfs-boerne, att derifrån hemta sten. Konung Carl XIV förbjöd, vid en resa genom Kongelf, för flera år tillboka, all vidare förstörelse af denna för sina höga minnen så märkvärdiga fornlemning.

Bohivete, bokhvete (*Polygonum fagopyrum*), förekommer stundom förvildadt i våra sydliga landskaper, och odlas äfven der i anseende till sitt stärkelserika frö. Genom malning förvandlas det till gryn, och förekommer i denna form i handeln under namn af bohivetegryn. En artförändring af det vanliga bohivetet, hvilken får namn af *Siberiskt bohivete* och odlas isynnerhet uti Tartariet, har mycket större frön och skall ej vara så ömtåligt för frost, som det vanliga.

Boij, Wilhelm, lärar hafva varit född Engelman. Såsom arkitekt inkallades han till Sverige, der han, under Gustaf Wasas och hans tvenne äldste söners regering, utförde åtskilliga arbeten. Man har ännu de instruktioner han erhöi af Johan III, huru slottskyrkan och slottsporten i Stockholm skulle prydas. Han dog år 1592.

Boije omtalas i äldre historien, såsom en förnäm herre i Westergöthland, till hvilken Ingiald Illrårda skickat sin son, Olof, att uppfostras, tillika med Boijes son, Saxe Fleita. — Den nuvarande ätten Boije härstammar från en Måns Boije, hvilken i 15:de århundradet kom från Böhmen till Finland.

Boije, Nils, till Gennäs, var år 1533 ståthållare i Finland, blef riddare vid Erik XIV:s kröning och kallas 1565 "konungens förtrogne man och sekrete råd"; skickades mot Danskarne, då han, d. 28 Aug. sistnämnda år, med storm eröfrade Warberg, der han tillfångatog Pontus De la Gardie; förföljde sedan Danska hären och härjade Halland, men belägrade förgäfves Bohus slott. Konungen blef uppbragt häröfver; men Boije undslapp för sin ålderdom och förut bevisade tjänster, samt återsändes till Finland.

Boije, Göran, Johan III:s fältherre, slog, tillika med Polske woiwoden Andreas Sapieha, d. 21 Okt. 1579, vid Moijan, en Rysk här och eröfrade hela det fiendtliga lägrat. Mindre lycklig var han år 1589, då han förgäfves belägrade Iwanogorod, och hans soldater, trötta vid kriget, hoptals lemnade sina fanor. År 1593 slöt han stillestånd med Ryssland, samt fred två år senare. År 1602 blef han riksråd, sedan lagman i södra Finland och guvernör öfver Liffland. Död 1615.

Boije, Måns Henrik, son till öfversten Anders Eriksson Boije, började vid 18 års ålder sin tjänstgöring, såsom volontär vid Östgötha infanteri och blef ej officer förr än åtta år senare. År 1761 förordnades han till landshöfding i Nylands och Tavastehus län, och 1772 till president i statskontoret, från hvilket embete han tog afsked år 1778. Från detta år och under hela det följande af Gustaf III:s regering, utnämndes ingen president i detta verk, utan ambetet förrättades af stats-sekreteraren för handels- och finans-ärenderna. Boije upphöjdes år 1771, tillika med sina

brorssöner, i friherrligt stånd. Kommend. med St. K. af S. O. Född 1714, död d. 2 Okt. 1781.

Boije, Ludvig Johansson, friherre, revisionssekreterare, född d. 24 Maj år 1768, död d. 20 Okt. 1841, blef på senare åren ryktbar, först genom det Grewesmöhlenska målet, och sedermera såsom riksdags-talare. Vid 1789 års riksdag var han bland de s. k. subskribenterne (se detta ord); befordrades i början temligen hastigt på embetsmannabanan, men kom dock aldrig längre, än till revisions-sekreterare. Såsom förment anhängare af ett, visserligen ganska lindrigt, oppositions-parti vid 1812 och 1815 årens riksdagar, råkade han ådraga sig onåd på högre ort, och detta tror man hafva varit egentliga orsaken till den förföljelse, som anställdes mot honom, och för hvilken den beryktade Grewesmöhlen blef verktiget. Denne angrepp, utan något synligt skäl, i en utgifven ströskrift, friherre Boijes person och enskilda förhållanden, med beskyllningar, som gingo å heder och ära, och hvilka man trodde skulle verka till något för honom förödmjukande uppträde på riddarhuset, hafva till följd hans aflägsnande derifrån, och, med hans retliga lynne och något intrasslade ekonomiska angelägenheter, förderfva honom både i fysiskt och moraliskt hänseende. Anfallets råhet och obevislighet åstadkom likväl motsatsen af hvad som åsyftades. Man tog nästan öfverallt den anfallnes parti, och den rättgång, hvilken baron B. började mot Grewesmöhlen, sköts med dennes landsflykt och ärelöshet; men hvarvid likväl B. äfven dömdes till ett års fängelse å Waxholms fästning, för smädeligt skriftsätt mot sin motståndare. Kort derefter fick B. tjenstledighet, med bibehållande af lönen, lefde en tid på landet, uppträdde sedan med förändrade politiska åsikter, såsom en af de mest talangfulle sakförarne inom det konservativa partiets leder, försonades med regeringen, blef ledamot af lagberedningen och pryddes med Wasa-ordens kommendörs-band.

Boije, Fredrik, son af öfverstelöjtnanten och postdirektören i Stralsund F. Boije, född derstädes år 1773, kammarherre hos drottning Hedvig Elisabeth Charlotta, major vid Westgötha regementet, med öfverste-löjtnants afsked. R. S. O. Utgaf, från år 1821 till och med år 1844: *Magazin för konst, nyheter och moder, Målare-lexikon*, m m.; har kopierat i olja flera mästars arbeten.

Boj, ett groft, löst, klädesartadt ylletyg af ordinar ull, sällan valkad, men ruggadt, borstadt och varmpressadt. År 1844 tillverkades deraf, vid våra inhemska fabriker, 41,937 alnar, till ett värde af 26,980 R:dr B:ko, och i staden Wexjö ensamt öfver 37,000 alnar.

Boj, ett vanligen konformigt trädstycke, hvilket, då man vill ankra med ett så kalladt bojrep, hvars längd rättas efter bottenns djup, fästes vid ankaret, för att utvisa stället der detta ligger. — Äfven målade, vals-, tunn- eller helst konformiga trädstycken, hvilka utläggas vid blindklippor och på grunda ställen, till varningstecken för seglare.

Bok, bokträd, bok, rödbok (*Fagus sylvatica*), ett af våra största löfträd, hvilket förekommer all-

mänt i de södra landsorterna, och bildar der betydliga skogar; i de mellersta landskaperna mindre allmänt och alldeles icke i de norra. Det erfordrar 120 till 140 år för sin fullkomliga utväxt; men bibehåller sig ännu mycket länge friskt och fritt från kärnröta. Veden är ganska tjenlig till bränsle och sådana slöjdarbeten som ej äro utsatta för röta, samt användes isynnerhet till tunn-stäfver, packlärar och byggnadsvirke under vatten. Ett märkvärdigt exemplar af detta träd finnes på Omberg i Östergötland. Se: *Apostlaboken*. — Det forntida bruket att på tunna skifvor af bokträd inskära runskrift lärar vara anledningen till benämningen på senare tiders böcker.

Boka (bergst.), krossa, sönderstöta malm och derigenom göra den tjenligare för smältning.

Bokaresjön, en liten insjö i Rasbo socken af Upland, förtjenar uppmärksamhet, såsom, enligt allmogens tro, försedd med tvenne bottnar.

Bokbindare. Detta embete är ganska gammalt i Sverige, och omtaladt i handlingar från medeltiden. Åtskilliga kloster hade sin egen bokbindare, någon gång en af klostrets munkar. Bokbindare få handla endast med bundna böcker, enligt kongl. resol. d. 9 Dec. 1766.

Bokenäs, en socken, med Dragsmark, belägen i Elfsysslets norra kontrakt af Götheborgs stift, Länne härad och Bohus län, 2 $\frac{1}{4}$ mil V.S.V. från Uddevalla, vid hafvet. Socken består af 35 mtl., hör till 3 kl. reg. och har 1,525 invånare. Dess areal utgör 8,355 tunnland, hvaraf blott 55 äro kärr och sjöar. Adr. Uddevalla.

Bokhandel. Den första af detta slag anlades i Stockholm i medlet af 1600-talet, af en vid namn Johan Jansson från Amsterdam. För närvarande finnas härstädes 12 sådana, och i hela riket 74. (Se vidare: *Förlags-föreningen*.) I senare åren har ett nytt slags boklådor tillkommit, s. k. *antiquariska*, hvari förnämligast äldre, redan i bokhandeln utgångna, artiklar hållas köpare tillhanda, vanligen mot ett något nedsatt pris.

Boksten, ett berg beläget i Tumbo socken, Vester-Rekarne härad af Södermanland. På bergets spets förekomma betydliga lemningar efter en gammal borg, och sägnen förlägger dit en så kallad *trollkammare*. Man berättar i öfrigt, att borgen blifvit anlagd till värn mot fiendtliga infall i Mälaren.

Boktryckeri. Det första boktryckeri anlades i Sverige år 1481, af en från Tyskland inflyttad boktryckare, Johan Snell. Den första här tryckta bok är: *Dialogus creaturarum optime moralizatus omni materiæ morali jucundo et edificativo modo applicabilis: impressus Stockholmiae a Johanne Snell, artis impressoriae magistro. Anno 1483, 4:o*. Den var ett aftryck af en förut i Köln utgifven skrift. Icke långt derefter lärar en Fabri hafva hit inflyttat, och hos honom utkom år 1495 den första på Svenska tryckta bok, likaledes i kvart, med titel: *Cantkens i Upsala Eriki Nicolai öfersättning af Johan Gersons afhandling: de tentationibus diaboli. Stockholm hos Johannis Fabri 1495*. Ännu under en lång tidsföljd voro de flesta boktryckare utländningar, merendels Tyskar, och de ansågos som konstnärer. An-

läggningen af ett tryckeri beredde af privilegium, och boktryckarena bildade en societet med vanliga skr- och embets-författningar. Men genom 1809 års grundlag blef böckers tryckning och försäljning det friaste af alla yrken, öppet för enhver. Boktryckeri-societeten förför likväl, såsom en ekonomisk anstalt dess medlemmar emellan, och lärlingar och konstförvandter in- och utskrifvas, samt undergå ordentlig pröfning. — År 1800 funnos i Stockholm 12 boktryckerier; för det närvarande är deras antal 18 och i hela riket 70. Af dessa hafva likväl endast 51 förenat sig med boktryckeri-societeten.

Bol, gård, hem, bostad, ställe, by. Ordet förekommer i sammansättningar, såsom bolby, prestbol; betyder äfven mark, hvarpå något skördas, såsom höbol.

Bolag, en förening emellan tvenne eller flera personer, att drifva gemensam handel eller gemensamma industriella företag. Författningarna om bolag stadga hufvudsakligen, att om man ingår i sådana, skall afhandling derom ske skriftligen, och villkoren deri tydligt omnämnas. Hvarje bolag, som består af flere eller andra personer, än de, hvilka namngifvas uti firman, skall, inom tre månader efter dess upprättande, hos magistraten i stad, eller häradsrätt å landet, skriftligen uppgifva namnen å deltagarne. Samma lag är när bolag upplöses. Bolagsmännen ansvara, en för alla och alla för en, för den afhandling, som för bolaget afslutas, äfvensom för lemnade försträckningar eller anförtrödt gods, m. m.

Bolander, Lars, blomstermålare och under Gustaf III:s tid använd som dekorationsmålare vid theatern. Född i Småland, året obekant; död år 1795.

Bolby (lagt). Gård, hemman, by, som utgör stamsätet, hvarifrån ägor blifvit tagna till bildande af annan by, hvilken då, i förhållande till bolbyn, kallas *afgårdaby*.

Bolgeting (*Vespa crabro*), en insekt som är den största af sitt släkte, ofta ända till $1\frac{1}{2}$ tum lång, honan större än hannen, med svart hufvud samt gul kropp med svarta och bruna ringar och fläckar; bygger sitt bo under tak, i form af en boll, utaf ett brungult papperslikt ämne, hvartill de synas hemta materialier i boningsrum, der de infinna sig och efter en stund flyga bort med pappersstycken. De fänga bin och andra insekter, hvilka de hemföra till föda åt ungarna. Deras stygn äro mycket smärtsamma. Se vidare: *Geting*.

Bolinder, Johan Erik, skicklig miniatyr-porträttmålare. Född 1768, död 1808.

Boll, Frans, orgelbyggare, har omkring år 1660 uppsatt orgor i St Jakobs kyrka i Stockholm, och i Mariefred, samt reparerat några verk. Han ingick äfven aftal om ett nytt orgelverk i Upsala, men dog under arbetet år 1677.

Bollar. Vid boktryckerierna hade så kallade bollar, gjorde af läder, blifvit, sedan boktryckerikonsten uppfanns, begagnade vid iasvårtaing af stilen; men dessa utträngdes af de mera ändamålsenliga valsarne, gjutne af lim och sirup, och uppfunne af lord Stanhope. Sedan år 1822 äro valsarne in-

färde i Sverige, och begagnas nu allmänt på alla boktryckerier.

Bollebygd, socken, med annexerna Björketorp och Töllesjö, hör till 2 kl. konsist., samt ligger i Marks och Bollebygds kontrakt af Götheborgs stift, $2\frac{1}{4}$ mil V.S.V. från Borås, $4\frac{1}{2}$ mil Ö. från Götheborg. Socken har en areal af 36,427 tunn., af hvilka 4,780 äro kärr och sjöar. Den består af $41\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,368 invånare. Adr. Götheborg.

Bollebygds härad, beläget i Elfsborgs läns 3:dje fögderi, har en areal af 88,475 tunn., af hvilka 8,200 äro sjöar och kärr. Det består af $89\frac{1}{4}$ mtl. och räknar 4,896 invånare. Häradet innefattar blott ofvanstående Bollebygds socken, med tvenne annexer.

Bollebygds kontrakt. Se: *Marks*.

Bollerup, annex till Ullstorp uti Ingelstads kontrakt af Lunds stift, beläget 2 mil V.S.V. från Gimbritshamn, $1\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Ystad. Annexet innefattar $20\frac{3}{4}$ mtl. och har 514 invånare. Dess areal utgör 2,407 tunn., af hvilka endast 10 äro sjöar och kärr. Uti socknekyrkan finnes en vacker graf, uppygd år 1647 för Ranzowska ätten. Adr. Ystad.

Bollerup, en egendom i ofvannämnde socken, anses för en af de förnämsta inom vårt land; dess ägors vidd, utsädes mängd och deraf följande afkastning bestämmer denna dess företrädestätt. Bollerup har fordom varit befästadt med bastionerade vallar och gravvar. Godset Bollerup har, alternativt med Kongl. Maj:t, rättighet att tillsätta kyrkoherde i Ullstorps och Bollerups församlingar.

Bollhuset. Så kallades en på Slottsbacken i Stockholm stående träbyggnad, som innehöll en theater, på hvilken alla slags skådespel uppfördes; men ifrån 1782, då opera-theatern blef färdig, och till 1793, begagnades den endast för talpjäser. Huset nedrefs sistnämnda år.

Bollnäs, en socken, belägen i Helsinglands Vestra nedre kontrakt af Upsala stift, södra Helsinglands fögderi af Gefleborgs län, $4\frac{3}{4}$ mil V. från Söderhamn. Socken hör till 1 kl. reg., består af $144\frac{1}{4}$ mtl. och har 5,475 invånare. Dess areal utgör 171,165 tunn., af hvilka 25,000 äro kärr och sjöar. Adr. Bollnäs.

Bollspel omtalas icke sällan i Nordiska sagorna, såsom en kämpalek. Denna hade flere arter, såsom: *Väderbull*, hvilken ännu i Erik XIV:s tid var ett konunga-tidsfördrif; *Isboll* (Torsten Wikingssons saga); *Snöboll*, hvarmed äfven Svenska konungar roade sig.

Bolnéer, Bengt Magnus, född d. 16 Jan. 1785, i Hittaryds prestgård af Wexjö stift, der fadern var kyrkoherde. Promoverad magister i Lund år 1808, fortsatte han följande året sina studier i Köpenhamn, blef år 1810 docens i allmänna historien, förordnades, år 1817, att förestå estetiska professionen, och blef, år 1824, Norbergs efterträdare, såsom professor i Österländska språken. Riksdagsman år 1828 och derpå följande riksdagar. R. N. O. Har utgifvit en öfversättning af *Job*, och flera sådana af Arabiska skaldar.

Bolmsö, en socken, jemte Önnäs och Tannåker, hör till 3 kl. konsist., är belägen i Westbo kontrakt och härad af Wexjö stift och Jönköpings län, 10 $\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Jönköping. Omgifven af sjön Bolmen, är moderförsamlingen en ö, hvar af både socken och pastorat hafva sitt namn. Den synes troligen hafva utgjort en del af det forndna Finheden, samt varit ett säte för fylkeskonungar. På ön låg fordom de gamle hjeltarne Grimers och Arngrimers hemvist, hvarefter ännu många minnesmärken finnas. Socknens areal är 29,044 tunnland, af hvilka 14,000 äro kärr och sjöar. Den består af 29 mtl. och har 825 invånare. Adr. Wernamo.

Bolmsört, hönsbane, hönsbale, hjernebrylla (*Hycosyamus niger*), en två-årig växt, som förekommer allmänt på de flesta ställen i riket och är en af våra giftigaste örter, utmärkt af en ytterst obehaglig lukt, hvilken isynnerhet sprider sig då växten är utsatt för starkt solskin, så att man då i dess grannskap blir yr i hufvudet. Roten liknar till det yttre ganska mycket palsternackan, den kallas därför äfven vild pasternacka, och denna likhet har gifvit anledning till många olyckshändelser genom misstag, emedan den i någon större quantitet förtärd, åstadkommer yrsel, vildhet, fallandesot, samt till och med döden. Såsom motgift användes hastigt verkande krämedel, samt kaffe försatt med ättika. Det giftiga ämnet utgöres af en egen flygtig växtbasis, kallad *Hyoscyamin*, utmärkt bland annat genom sin egenskap, att i ytterst ringa quantitet åstadkomma en stark utvidgning af pupillen i ögat. Växten användes i medicinen såsom ett mycket verksamt läkemedel, och fröen begagnas temligen allmänt emot tandvärk, på det sätt att de läggas på ett glödande jern och röken medelst en öfersatt tratt ledes på den värkande tanden; men detta medel är ganska vådligt och bör icke gärna begagnas, eller åtminstone med den största försigtighet.

Bolshög, annex till Wallby, beläget i Albo och Järestads kontrakt af Lunds stift, $\frac{3}{4}$ mil S.V. från Cimbritshamn; innefattar 9 $\frac{1}{2}$ mtl., har 368 invånare, och utgöres af 2,407 tunnlands areal, af hvilka 80 äro kärr och sjöar. Adr. Cimbritshamn.

Bolstad, kallas förnämsta stället i en by, gården, platsen, der hufvudbyggnaderna (mangården) äro belägna.

Bolstad, en socken, med annexerna Grinstad, Gestad och Erikstad, hör till 1 kl. reg., är belägen i södra Dals kontrakt af Carlstads stift, Sundals härad af Elfsborgs län, 2 $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Wenersborg, vid Wenern. Socken har en areal af 12,127 tunnland, hvaraf 50 äro kärr och sjöar; består af 42 mtl. och räknar 1,925 invånare. Adr. Åmål eller Wenersborg.

Bolster betecknade fordom alla slags dunkläder, kanske förnämligast kuddar, hvarmed bänkarne utmed väggarne i ett rum belades. Dessa voro stundom ganska prydliga. Gamla folkvisor omnämna ofta "*bolstrar blå*." Ordet kan härledas af *bülka*, blifva tjock, pösa, och är beslägtadt med *bölja*.

Bolstre borg, belägen i Bro socken och Åkerbo härad af Westmanland. Denna borg hör till de

äldsta fästen i Norden. Bergshöjden, på hvilken fästet är beläget, omgifves af murar på norra och östra sidorna. Bergets höjd och otillgänglighet har på de öfriga delarne tillräckligen skyddat fästet. — Mångfaldiga sägner från forntiden berättas om denna borg. En qväll, för långliga tider tillbaka, begaf sig en flicka dit, för att söka sin mors lamm, hvilka gått vill. Det var skymning då hon anlände hit. I det hon trädde öfver muren, framkom en käring, klädd i röd kjortel och grått buckle, ur ett snår, och bar en tillsluten ask, den hon bad flickan förvara, medan hon sjelf, såsom hon föregaf, hjöde gäster till sin dotters bröllop. Flickan, som blef rädd, vågade icke yttra ett ord, utan emottog asken och satte sig på en sten, hvarefter käringen aflägsnade sig. Emellertid hade en fogel tagit plats i ett närstående träd, och började qvitra. Flickan såg upp efter fogeln, som, uppskrämd här af, bortflög, och nedfällde ur sin näbb några strån, hvilka kommo att falla i kors öfver hvarandra på locket till asken. Denna öppnade sig genast, och befanns innehålla en brudkrona af skinande guld, jemte andra kostbara saker. Sedan flickan länge väntat på käringens återkomst, begaf hon sig hem. Hon var nu rik; men ingen brud ville bära kronan, så grann hon än var. Både krona och smyckeningo således en längre tid ligga orörda, till dess allt återbars till borgen, och nedgräfdes åter i jorden.

Bolum, annex under Broddetorp, beläget i Winköls kontrakt af Skara stift, 1 $\frac{3}{4}$ mil S.O. från Skara; består af 32 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 568 invånare. Kyrkan blef år 1822 sammanbyggd med Broddetorps. Af socknens areal, 5,161 tunnland, ligga 856 i Gudhems härad, och 1,430 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Boman, Olof. Se: *Segersköld*.

Bomb, är en stor, ihållig jernkula, fylld med krut, och kastas ur en mörsare eller bombkanon. Ett brandrör påtänder krutet i bomben, hvilken deraf springer sönder. Den begagnas både att döda fiender, samt att antända skepp, hus, m. m.

Bomullsfabriker, äro inrättningar, hvarvid bomullsgarn förarbetas till åtskilliga slags väfnader, såsom tyger och dukar, så väl fasonerade som släta, hvita, färgade och brokiga genom väfnadsättet. Den största af våra bomullsfabriker är Rydboholms uti Elfsborgs län, med 200 väfstolar och nära 900,000 alnars årlig tillverknung af alla slags hvita tyger, samt dernäst Heleneborgs vid Stockholm, med nära 300,000 alnars tillverknung. Hela tillverkningen vid våra 43 bomullsfabriker uppgår till öfver 1 $\frac{1}{2}$ million alnar tyg, inberäknad en mindre betydlig quantitet linneväfnader, samt omkring 150,000 diverse dukar. Dervid sysselsättas 1,138 arbetare, hvärförutan genom husväfnad, särdeles uti Elfsborgs län, tillverkas till afsalu årligen omkring 6 $\frac{1}{2}$ millioner alnar tyg, 1 $\frac{1}{2}$ million alnar band och $\frac{3}{4}$ million dukar, förutom de stora quantiteter som tillverkas för husbehof. Icke destomindre uppgår införseln af alla slags bomullsväfnader till mer än 600,000 R:dr i värde; utförseln deremot till endast omkring 100,000

R:dr. I Stockholm uppgick tillverkningen af bomulls- och linneväfnader år 1844 till ett värde af 169,509 R:dr.

Bomullsspinnerier, mekaniska, äro inrättningar för bomullens förädling till garn af olika finhet, med tillhjälp af spinnmaskiner, hvilka drivas dels med ånga, dels med vatten, och hvaraf 9 finnas i riket. De största äro Strömma i Mekinga och Harg i Södermanland, hvardera med öfver 400,000 skålp. årlig tillverkning. Hela tillverkningen vid alla spinnerierne uppgår till nära 1½ million skålp., likväl hufvudsakligen af lägre nummer, d. v. s. af gröfre slag. Garnets finhet uttryckes nemligen med nummer, på det sätt, att hvarje härfva består af 7 pasmor, hvar och en innehållande 80 trådar, af 2½ alns längd; således hela härfvan 1,260 alnar. Garnet betecknas med den nummer, hvilken uttrycker det antal härfvor, som går på hvarje skålpund; sålunda, att då af den gröfsta sorten 8 gå på skålpundet betecknas detta med N:o 8, då deremot det finaste, hvaraf 350 härfvor gå på samma vikt, betecknas med 350. Utom det i landet tillverkade användes årligen en nära lika stor quantitet utländskt, dock hufvudsakligen finare, garn öfver N:o 26, och införslä af ospunnen bomull uppgår till omkring 3 millioner skålp.

Bomullstistel, tistelvärre, sempertia (*Onopordium acanthium*), en två-årig växt, hvilken förekommer ymnigt vid hyar och städer i de sydligaste landskaperna, mindre allmänt i de medelsta. De späda stjelkarna samt uteslagna blomhufvudena äro ätbara och kunna användas, de förra såsom cardoner, de sednare som kronärtskockor.

Bomarke. Sättet att genom bomarken teckna sitt namn är urgammalt och häntyder på tider, då skrifkonsten tillhörde endast de lärde. Såsom bekant är, erkänner vår lag ännu bomarken. Märkligt är, att i dessa bomarken, särdeles i Norrland och Dalarna, större delen af runorna igenkännas.

Bona, på ön Munsö i Mälaren, Färentuna härad och Upland, var i gamla tider en kungsgård. Den lærer i början varit kallad Munsö; men sedan den kommit under erkebiskopsstolen i Upsala, erhöill den namnet *Bona*. Lemningar af grofva grundmurar efter ett gammalt stenhus synas ännu på ön.

Bona, ett järnbruk i Nykyrke socken af Östergötland, har 2:ne härdar, äger 315 skepp:d priv. smide, samt 15 skepp:d frälsesmide med eget tackjern. Utskeppar på Norrköping. Hammarskatten är 3 skepp:d. Bruket erhöill privilegier år 1782, och anlades år 1783 af framl. direktören för Ostindiska kompaniet Joh. Abr. Grill Abrahamsson. Ägare: G. Grill. Bruksstämpeln är J. G. D.

Bonander, Anders, anmärkningsvärd kanske endast för den tilldragelse, som timade vid hans installerande i ombetet, såsom kyrkoherde i Hjertums pastorat i Elfsyssels kontrakt af Götheborgs stift. Då prosten Fr. Bagge skulle d. 30 April 1693 installera Bonander, mötte denne den obegärligheten, att hela församlingen bortgick, då han skulle gå upp och predika, så att icke en enda person kvarblef i kyrkan, hvilket negsamt gaf

deras tankar tillhåna. En bonde återkom och ingick att öf/bänk, hvarvid kyrkoherden, som hitills stått tyst och häpen öfver församlingens uppstudsighet, glad utropade: "Gudske lof! jag ser nu något Guds barn, som sig vill ömvända och höra Guds ord." Bonden svarade: "Ja bia män, till-jag fått min lefva igen, jag skall inte här bli gammal." Kronobefallningsmannen, kyrkoherdens broder, hvilken såg den oförrätt denne led, bjöd väl till att styra församlingen, och sade den hvad dess frid tillhörde; men kunde ej uträtta något. Följden blef, att 80 man måste löpa gatuloopp på Bonas slottsbacke. Derefter lefde Bonander med sina älskare uti vänskap och god fred, till år 1715, d. 30 April, då han dog på samma dag han 22 år förut skulle installeras.

Bonchretien, bunkatjenger, är en artförändring af allmänna päronträdet (*Pyrus communis*), och deraf finnes hos oss Spanska, höst- och vinter-bonchretien, frukten är mycket stor, aflång. De förstnämnde äro lösa och saftiga, samt duga både att äta råa och att koka in, men hålla sig färska blott 14 dagar. Af de båda andra slagen är det första syrligt och bäst passande till inkokning; det sistnämnda hårdt och saftlöst, men blir i Maj månad året derpå löst, saftigt och välsmakande samt håller sig till Augusti.

Bonde. Denna släkt skall, enligt Stjernman, härstamma från Carl Bonde, höfvidsman i Halland, år 1002, från hvilken tvenne grenar leda sitt ursprung, den ena i Norrige, den andra i Sverige. Den sistnämnda grenens stamfader skall vara Thord Bonde, riddare och princeps Gothorum, hvilken lefvat år 1090 eller 1100. Andra vilja härleda ätten från Thord Tottil, som lefde under bedniska tiden och blifvit begravnen på Kycklinge hed vid Lund. Sh. Rosenhane anser släkten vida yngre, samt att dess stamfader var Carl VIII:s farbroder, Peder Thordson Bonde till Bordsjö, Sveriges råd, och tror, att Erik den Helige icke varit af Bonde-ätten. I rådslängden, III afd. sid. 16, uppgifves Thord Bonde till Örbeck, riksråd år 1300 och död 1327, såsom Bonde-släktens i Sverige först kände ättefader. Sanna förhållandet torde vara svårt att utreda. De märkligaste personer af denna familj, som förekomma i Svenska historien, äro:

Bonde, Thord, Carl VIII:s kusin och trognaste tjenare, hvilken han, till belöning för dess tjänster, upphöjde till riksmarsk. Efter träffningen vid Holeved, erhöill han befälet öfver den stående krigsmagten, och riktade sin förnämsta omsorg på eröfringen af slotten, intog Lödöse, der han, bland annat byte, upptäckte en förrådsk brefvexling mellan Danskarne och åtskilliga af Carls egna undersåter, bland hvilka isynnerhet var Thure Thureson Bjelke, som lyckats innästla sig i konungens förtroende, så att han satt honom vid Thords sida, och befallt denne, att ej företaga något af vikt, utan att först hafva rådfrågat Bjelke. Denne innehade det fasta Axevalla slott, hvilket Thord öfverraskade genom list, och sände Thure Thureson fången till Warnhems kloster. De tagna breffen skickade han till Carl. Han slog sedan Norr-

männens öfverlägsna styrka, under Kolbjörn Gasts befäl, tillbakadref Danskarne, som under konung Christian, infallit i Westergöthland, och intog den i Småland af dem anlagda skansen Danaborg. Der-efter skyndade han att undsätta det af honom inom Norska gränsen upphygga fästet Carlsborg; men blef, sedan han lyckats häre, om natten försätligen mördad af en sin Danske tjänare, Jösse Bosson, hvilken han gifvit en beställning i sin här och skänkt sitt förtroende. Förrädaren hade haft den försigtigheten, att först undagömma de öfrige tjänarens vapen, hvarefter han smög sig in i den sofvande marskens rum, klöf hans hufvud med en yxa, och flydde till sine landsmän. Man vet ej om mordet var anstiftadt af konung Christian eller af Thords afundsmän och fiender bland hans egne. Det begicks om våren år 1456. Thord Bonde var då i sin bästa ålder och hade kort förut gift sig. Rimkrönikan berättar förloppet vid hans mord litet annorlunda:

"Jösse Boosson tha tu hade pröfvat thet kast,
Än var nogot som tik brast,
Ondt monde tu i titt hjerta mena,
Tha ta inne stängde the edla svena:
Sva gaar tu till Marsken in,
Ok här i titt hjerta djefla sinn,
Marsken lät sjelf dör op för tik,
Hvij gjorde tu then edle herre töckit svijk?
Tu klöf hans hufvud i axlan nider,
Ther gaffz all Sverikes macht vider.
Somlige af folket opspringa i thy,
Ok gafvo till ett ynkelikit gny.
Strax Marskens tjänare alla
Monde tha snart tillhopa falla,
Ty Danske Män kunde ey langt fran vara,
Til them mande Jösse Boosson fara", m. m.

Bonde, Thor, son af Ulf Bonde, krigshöfding under Carl IX och guvernör i Revel, föddes på fadrens gods Sölkestad år 1619. Han tjenstgjorde, från 1639, vid Westgötha kavalleri, både mot Danskarne och i Tyskland ända till Westfädiska freden, deltog sedan i Carl Gustafs krig mot Danmark, blef 1660 landshöfding i Skaraborgs län och 1668 riksråd. Under kriget mellan Sverige och Danmark, vid början af Carl XI:s regering, hade han uppdrag att ombesörja försvarsverket i Wermland; men hvilket hans försvagade helsa ej tillät honom att länge förestå, hvarföre han, år 1677, lemnade denna post och blef assessor i Svea hofrätt. Riksråds-embetet var nemligen på den tiden ett förtroende-uppdrag, men betraktades ej såsom högsta steget på embetsmannas-banan. Han afled år 1683, med anseende af en särdeles redlig, förständig och människölskande man. Tillika med honom begravos tvenne hans söner, *Ulf*, 27 år och *Clas*, 1 år och 4 månader gammal.

Bonde, Carl, riksråd, blef den förste presidenten i bergs-kollegium, vid detta embetsverks nya organisation år 1637. År 1631 friherre, och fick till friherrskap åtskilliga gårdar i Laihela socken i Österbotten. Född år 1581, död d. 25 Okt. 1652.

Bonde, Gustaf, son af riksrådet, friherre Carl Bonde, född d. 1 Sept. 1620, blef vid 25 års ål-

der kammarråd, tre år senare landshöfding i Södermanland och år 1653 riksråd och riks-kammarråd. År 1659 fick han inspektionen öfver bankoväsendet, blef följande året kammar-president och efter Carl Gustafs död en bland förmyndarne för dess minderårige son. Riksskattmästaren Fleming var utnämnd härtill i konungens testamente, men emedan han fruktades såsom anhängare af reduktionen, togs hans svaga helsa till förevändning, att i hans ställe utnämna Bonde. Härmed hade väl adeln skäl att vara belåten, emedan Bonde icke ville befordra någon reduktion; men den mest inflytelserike mannen i regeringen, De la Gardie, hade det så mycket mindre, emedan B. här uppträdde som hans motståndare, och yrkade strängt på sparsamhet, hvari han, tvert emot förmodan, understöddes af Clas Rålamb, hvilken man intagit i rådet, i tanke att kunna begagna honom som en motvigt emot Bonde. Denne sistnämnde lyckades likväl, att, der han fick verka fritt, bringa ordning och skick i en del af finanserna, ehuru han ej kunde förebygga Palmstruchs bankrutt och upplösningen af hans bank, emedan denne gynnades af rikskansleren. För att återställa en försvagad helsa, skulle han företaga en resa till de varma baden i Tyskland, men afled i Hamburg d. 25 Maj 1667, endast 46 år gammal.

Bonde, Christer, den föregående yngre broder, född år 1621, blef, 20 år gammal, assessor i bergs-kollegium, 1645 landshöfding i Nora bergslags län, och, då detta förenades med Nerike, landshöfding derstädes. Vid 1652 års riksdag blef han landtmarskalk, och, följande året, tillika med sin äldre broder, inkallad i rådet. År 1655 utnämndes han till kommerseråd, och kort derpå till president. En beskickning till England, att underhandla om ett förbund med Cromwell, utförde han med mycken förbindighet, klokhets och framgång. Sysselessatt härmed kallades han, jemte flere riksråd, af konungen, till Seeland, hvarest Svenska hären då stod, men angreps i Helsingör af en hetsig feber, hvilken der slutade hans lif, d. 9 Maj 1659.

Bonde, Carl, en son af riksskattmästaren Gustaf Bonde, blef, vid 22 års ålder, kansliråd, tre år senare envoyé i Frankrike, efter Danska krigets slut ledamot af reduktions-kommissionen, och sedan skickad till Estland, att derstädes verkställa redaktionen, hvilket han gjorde med sådan rättvisa och måtta, att han af Estländska adeln erhöill det loford, att han icke öfverskridit sin instruktion, och icke med vett och vilja skadat någon. Såsom belöning utnämndes han år 1687 till landshöfding i Tavastehus och Nylands län, och år 1695 till kongl. råd och president i Dorpats hofrätt, samt upphöjdes i grefligt stånd, hvarigenom han stiftade den grefliga ätten *Bonde af Björnö*. Två år senare flyttades han till president i kommers-kollegium och skickades till England, att återlemna insignierna af strumpebands-orden, dem Carl XI burit, hvarjemte han skulle afsluta ett anfalls- och försvars-förbund med England, hvilket äfven lyckades. Han dog d. 16 Dec. år 1699, i en ålder af 51 år.

Bonde, Olaus Ulfsson, son till landtdomaren i Skåne, Ulf Bonde, landshöfding öfver Blekinge år 1713, riksråd 1718 och följande året riks-kammarråd, president i den kommission, som tillattes öfver upphandlings-deputationen, samt grefve, hvarigenom han stiftade den grefliga Bonde-ätten till *Sästaholm*. Han studerade med mycken omsorg Sveriges statistik och Svenska slägters ättelängder, hvilket förskaffade honom binamnet: *Genealogikus*. Född år 1664, död d. 23 April 1726.

Bonde, Gustaf, d. y., son till den ofvan anförde presidenten i Dorpats hofrätt, grefve Carl Bonde. Genom sin härkomst redan på förhand bestämmd till höga embeten, blef han först kammarrherre hos Carl X:s enkedrottning, sedan kommerseråd, landshöfding i Östergötland, president i bergs-kollegium och 1727 det 20de riksrådet af sin ätt, som i rätt nedstigande led, son efter fader, innehafte denna värdighet. Hos honom förenade sig likväl både förtjenstens och bördens anspråk, ty Gustaf Bonde var en upplyst, redlig och ovanligt beläst, till och med lärd man, hemmastadd i naturvetenskaperna, äfven i de Österländska språken, hvarföre han också invaldes i vetenskaps-akademien och af Upsala universitet kallades till dess kansler. Begge dessa val rättfärdigade han genom nit, skicklighet och verksamhet, och författade flera skrifter, upptagna i vetenskaps-akademiens handlingar. Dessutom utgaf han: *Utkast till en jemförelse mellan den bibliska och verkliga historien; Anekdoter i Svenska historien från Erik XIV:s tid till 1675*, m. fl. I Upsala inrättade han fysiska professionen, laboratorium och ridstallet, och förelästade om botaniska trädgårdens förbättring. Tillgifven Horns politik, nedlade han, vid dennes afgång, sitt riksråds-embete, och tillbragte 21 år i lugn, sysselsatt med studier och lärda forskningar. Hans af lägsnande var emellertid icke en följd af någon kongl. onåd, ty han blef häranner, vid stiftandet af riddareorden, prydd med Serafimer-bandet samt N. O. kommendörs-dekoration. Förändrade förhållanden bragte likväl hans politiska åsikter, och således äfven hans person, åter i kredit, hvarföre han, vid 1760 års riksdag, af ständerna ånyo inkallades i rådet. Född d. 17 April 1682, död d. 10 Dec. 1764.

Bondefreden. Allmogen hade öfverallt i landet vid sommartingen i Juni månad 1657, på Kongl. Maj:ts befallning blifvit uppmannad, att förse sig med goda gevär, och hålla sig beredd att träda i fält mot Danskarne till fäderneslandets försvar, i fall så skulle erfordras, dock blef denna åtgärd öfverflödigt, emedan fienden ej nalkades gränsen. Men de som bodde närmast densamma, tycktes ej lita härpå, och Wissefjerda socknemän i Södra Möre af Kalmar län, hvilka redan 1643, då Danska kriget uppblossade, midt under brinnande krig ingått en slags vänlig öfverenskommelse med sina grannar, i den under Danmark lydande Blekingska socknen Fridlestad, att icke infalla på hvarandras område, eller tillfoga hvarandra någon af de olägenheter, hvartill kriget kunde berättiga dem, ingingo samma år (1657), åter en dylik bondefred.

Om denna sistnämde öfverenskommelse innehåller Wissefjerda församlings kyrkobok följande anteckning. "Då kriget med Danmark var begymat 1657, hafver kyrkoherden magister Nikolaus Petri (Bock) härstädes med allmogen i Blekinge slutat fred i så måtto, att han med länsmannen samt älder- och sexmännen i Wissefjerda mött kyrkoherden Michael Hanssen Collding, med lika deputerade ifrån Fridlestad i Blekinge, på Fuhrs bro, hvarest begge desse kyrkoherdar med deras socknemän slutat fred och naboelig sänja, och gifvit hvarandra inbördes försäkran, att, oaktadt emellan båda kronorne Sverige och Danmark var fejd, skulle dock ingen af dessa socknars män falla in på hvarandra och med mord, rof och brand tillfoga hvarandra någon skada, utan redelig grannsänja sinsemellan hålla, såsom tillföre." Kyrkoherden Bock blef för detta företag instämd till landshöfdingen i Kalmar, hvilken dock, sedan Bock aflagt sin berättelse härom, lät saken hero dervid. Öfverenskommelsen affattades skriftligen, och skriften fanns i behåll hos ofvannämnde Bocks arfvingar ända till år 1700, då den uppbrann, jemte hemmanet Udden.

Bondepraktika. Dermed förstås en samling af erfarenhetsrön i hushålls- och landtmannavärf, beräklandet af blifvande väderlek, m. fl. ämnen af tillämplighet och nytta för jordbrukaren. Redan tidigt ansågos dessa vägledningarna vara af nytta för allmogen. Flere arbeten i denna väg, nästan alla i flere upplagor, hafva derföre utkommit hos oss. Deras nytta och användbarhet har helt och hållet berott af arbetenas halt. Hvar och en måste emellertid medgifva, att en landtmanna-praktika, grundad på säkra rön, måste vara af stor nytta. Detta synes ock företrädesvis vår tid hafva insett, om man får döma efter de pris, som icke längesedan blifvit utsatte för de bäst författade Bondepraktikor.

Bonderup, annex under Hellestad, beläget i Toruna kontrakt af Lunds stift, $1\frac{1}{4}$ mil S.O. från Land; består af $16\frac{1}{2}$ mtl. och har 730 invånare. Dess areal utgör 3,795 tunnland, af hvilka endast 4 äro kärr och sjöar. Adr. Lund.

Bondeståndet. Detta var ursprungligen i Sverige den fria och sjelfständiga jordägande klassen, och ordet *bonde* var liktydigt med en besuten, oberoende man, "en man för sig", såsom han benämndes. Den utgjorde det egentliga folket, till skillnad från trälarne. Det hette derföre, när Olof Skötkonung, genom Thorgnys anseende och föreställningar på allshärjartinget, blifvit tvungen till eftergift, att han ville uppfylla menighetens åstundan, hvilket vore så mycket billigare, "som alle Sveriges konungar varit vane att låta bönderne råda med sig", d. v. s. att låta folket deltaga i riksstyrelsen. Med kristendomens införande, då det öfriga Europas seder och bruk tillika inkommo i landet, upphörde småningom allshärjartingen, adelns välde började utvidgas och stadgas, och de frie odalmännen utträngdes från sitt inflytande, hvilket i stället tillföll frälsemännen, de verldslige och de andelige. Försök gjordes till och med, att förvandla hela bondeståndet

till lifegna och trålar (se artikeln: *Adef*), hvilket dock ej lyckades. Man förmådde likväl utesluta det från all delaktighet i riksstyrelsen, till dess Gustaf Wasa återställde det i sin urgamla rättighet. Men emedan andra förhållanden inträdd sedan bedendomens upphörande, och andra stånd uppkommit, bildade det, från denna tid, endast en fjerdedel af representationen. För närvarande utgör bondeståndet 2,232,667 personer, med en förmögenhet af 172 millioner R:dr B:ko, d. v. s. detta stånd utgör mer än två tredjedelar af hela rikets folkmängd, samt äger nära $\frac{2}{3}$ af hela rikets grundförmögenhet. Af de hvarje år utkommande uppgifterna öfver inteckningar och försäljningar af egendom inhemtas, att allmogen årligen köper för ungefär en million mera egendom, än den säljer, men tillika det bedröfliga, förut okända förhållande, att dess fasta egendom är intecknad till nära en tredjedel af värdet. Svenske bondens allmänna lynne är, enligt Forsell: sann gudsfruktan, redbarhet, laglydnad, sedlighet, tarflighet, naturlig fallenhet för handaslöjder, tillförsigt till egna krafter, arbetssamhet och en välvillig gästfrihet; dess fel: afundsamhet sinsemellan och mot herreklassen, misskännande af egna förmåner och en öfverdrifven aktning för hvad som är utländskt, samt slutligen en viss rähet, med deraf härflytande våldsamhet, hvilken senare dock oflast är föranledd af ett omåttligt bruk af brännvin. Menige man af den arbetande klassen är långsam i sina rörelser, fordrar god betänketid, saknar icke finthet och ett godt omdöme, samt älskar mera att öfvertygas än öfvertalas. Dess verksamhet är för det mesta lugnt beräknad, och han fördrager snarare manligt våld än barnsligt fjesk, snarare att blifva misshandlad än gäckad. Ordhållighet är hvad han isynnerhet fordrar.

Bondkaplan, prest af lägre grad och smärre inkomster, i en församling, som endast eller till det mesta består af bönder. Ordet tillhör blott det lägre, skämtsammare umgängesspråket, och har ingen officiell betydelse.

Bondpolska. Ordet polska utmärker egentligen en Polsk dans. Den enformiga Svenska bondpolskan, vanligen kallad *slångpolska*, utföres i skilda landsorter med så olika uttryck, att till och med den i sin mån tydligt ådagalägger olikheten i folklynnet. Musiken till de äldre Svenska polskorna förenar med hurtighet ett stilla behag, hvilket gör många af dem nästan underbara. Hlitt hör bland andra den s. k. *Neckens polska*, känd i Kalmar län. Enligt en gammal folktradition skola, då denna uppspelas, de dansande icke kunna uppböra med dansen, förrän någon af dem rört vid spelmannens stråke. Bland andra utmärktare polskor förtjena nämnas: *Hanebo-polskan*, från Hanebo socken i Helsingland, *Dal-polskan*, från Orsa socken, samt *Jösse härads-polskan*, från Wermland. Se vidare under ordet: *Folkdansar*.

Bondstorp, annex till Tofteryd, beläget i Östbo kontrakt af Wexjö stift, $2\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Jönköping; består af $8\frac{1}{4}$ mtl. och har 605 invånare; dess areal är 13,909 tunnland, hvaraf 980 äro

kärr och sjöar. Kyrkan, som är af trä, upbyggdes 1693. Här finnas åtskilliga minnesmärken, såsom vid Ekornahult, der klosterruiner utvisas. Adr. Jönköping och Eckersholm.

Bonduppror. Under hela medeltiden föreföll intet sådant af så mycken betydelse, att det förtjenat ett rum i historien. Deremot inträffade mer än en uppresning af allmogen emot Gustaf I, den konung, hvilken, mer än de fleste, ville dess verkliga väl och först återgaf henne så mycket som kunde återgifvas af dess, i flera sekler förnärmade och bestridda, medborgerliga rättigheter. Det första af dessa var *Daljunkarens* (se detta ord), hvilket snart och utan svårighet stillades. Det andra, föranlett af katolske presters uppviglande, erfordrade mera allvar och stränghet, innan det kunde dämpas. Dalkarlarne, som högmödades deröfver, att de satt kronan på Gustafs hufvud, menade, att de åter kunde rycka henne derifrån, och yttrade sitt missnöje isynnerhet öfver reformationen. Konungen tågade då, med 14,000 man krigsfolk, upp till Dalarna och Tuna kyrka, dit han kallat allmogen. Denna infann sig, en sträng undersökning företogs isynnerhet med upprorets anförare, till det mesta katolske prester, hvilka genast dömdes och halshöggos. Bönderne, förskräckte af det strömmande blodet, den hotande krigsmagten och de mot dem riktade kanonerna, föllo på knä, båda om nåd och lofvade att aldrig mera tro någon förrädare och uppviglare. Konungen gaf dem tillgift, lät dem svärja ny trohetsed och sedan återvända till sina hem. Hans närvaro, samtal och föreställningar voro sedan tillräckliga att återställa lugnet i de norra landskaperna, der någon oro börjat yppa sig. Dalkarlarne glömde emellertid snart sina försäkringar. Då konungen, till betalning af den återstående skulden till Lybeck, nödgades använda de öfverflödiga kyrkoklockorna, och en skatt pålades de socknar, som icke hade någon klocka att aflemna, väckte detta missnöje i landet, isynnerhet i Dalarna. Christierns och Gustaf Trolles anhängare begagnade sig deraf, och retade bönderne till uppstudsighet och öfvermod. Gustafs fornde vänner, Måns Nilsson och And. Persson på Rankhyttan, ställde sig i spetsen för oväsendet. De aflemnade klockorna återtogos, anförare valdes, och det beslöts, att konungen icke skulle, utan ortens invånares samtycke, få passera Brunbecks färja, gränsen mellan Westmanland och Dalarna. Då Gustaf icke syntes bry sig härom, utan använde sina bemödanden att lugna de jäsande sinnena i öfriga orter, särdeles i Upland, der han vid Upsala högar höll ett möte med allmogen och förmådde denna, dels med godo, dels med allvar, att återvända till tro och lyd-nad, fingo Dalkarlarne tid att besinna sig, skickade flera bud till konungen, med anhängan om förskoning, hvarvid de erbjödo de återtagna klockorna och dessutom 2,000 mark. Gustaf syntes nöjd dermed, men uppskjöt straffet till lägligare tider. Sedan han, d. 13 Jan. 1533, hållit en allmän vapensyn i Westerås, tågade han, helt oförmodadt, med den samlade styrkan upp mot Dalarne, lät gripa

anförarne och sammankalla folket till Kopparberget. Här förnyades samma skådespel, som sex år förut i Tuna: ett strängt tilltal, förlåtelse åt mängden och straff på anförarna. Fem af dem dömdes och afträttades genast, Måns Nilsson och Anders Persson fördes till Stockholm och halshögges, utan afseende på deras forndna tjänster. Man skulle önska att kunna afsvå denna fläck från de eljest så rena och lysande bladen i den store konungens historia. Det hade säkert icke skadat hans minne, och måhända ej heller hans regerings trygghet, om han här låtit nåd gå för rätt, påmint sig den hjälp och det bistånd de förleddes, men redan förut ångerfulla, förbrytarne i nödens tid gjort honom och fäderneslandet, men framför allt om han ej förgåtit den tillgift han redan beviljat Dal-allmogen. Emellertid vanns ändamålet och från denna tid stördes aldrig lugnet i Dalarna, förrän mer än 200 år därefter. — I andra landskap var det deremot mindre lugnt, särdeles i Småland, der allmogen var förbittrad öfver adelns förtryck, och, smittad af den upprorsanda, hvilken, under den s. k. grefvefejden, yttrade sig i Skåne och Blekinge, visade stor lust att följa sina grannars föredöme. År 1536 uppreste sig en bonde, vid namn Jon Andersson i Wexjö län, till anförare för en hop, med hvilken han tågade omkring och begick allehanda öfvervåld; men då han icke förmådde samla så många anhängare han önskat, drog han sig in i Blekinge, och, ehuru alagen, förmådde han likväl uppehålla sig dels der, dels in i Småland, till dess Dackens uppresning inträffade, då han ställde sig under hans befäl. — Dackefejden utbröt år 1542, och var det svåraste af alla de försök som gjordes att skaka Gustafs thron. Hans brydsamma belägenhet steg derunder till den höjd, att han en gång var betänkt på att öfvergifva sitt otacksamma fädernesland. Nu råddade Dalkarlarnes trohet både det och konungen. De kommo nemligen, 2,000 man starka, frivilligt tågande från sin hembygd, att erbjuda honom sitt bistånd. Detta bevis på deras tillgifvenhet ingaf alla nytt mod, och Gustaf beslöt att göra ännu en ansträngning för att släcka upprorslågen. Denna kröntes af framgång. I en skarp drabbning vid sjön Åsunden blef Dacke själf sårad och hans här skingrad, sedan 500 man af densamma stupat. Konungens trupper gingo äfven denna gång tillväga med större stränghet än förut; de upproriskes gårdar sköflades, all tillförsel afskars och hunger och förtviflan utträttade omsider hvad vänliga råd och föreställningar icke mågtat. De nedlade vapnen och det öfriga af konungens regering blef lugnt och fredsaamt. (Se vidare: *Dacke*, *Nils*.) Fryxell säger: "Detta uppror var det sista försöket af Sveriges allmoge, att med våld tillintetgöra de tryckande företrädes-rättigheter, som adeln tillskansat sig, och hvilka sedan på ett fredligt och lagligt sätt så småningom blifvit till största delen afskaffade."

Under drottning Christinas senaste regeringsår började äfven allmogens missnöje ge sig tillkänna öfver hennes ålsöri och frikostiga utdelning af

kronogodsen till den högre adeln, m. m. Bönderne, som började frukta för adelsvåldet, hotade, isynnerhet i Småland, Nerike och Dalarna, *alt ikjålslå all adel*. Upproret bröt slutligen ut i Nerike, der flera hundrade bönder, under vapengny och våldsamheter, började tåga omkring, samt utfärda budkaffar till de andra landskaperna. De valde till och med en egen konung, hvilken lät bära en morgonstjerna som spira framför sig, och utnämnde andra bönder till riksdrots, riksmarsk och rikskansler. Hopen ämnade utrota landshöfdingarne, rikets råd och adeln, och derigenom komma i åtnjutande af den sanna friheten. Till all lycka fanns i alla bondhoparna ej någon med förmåga att klokt anföra dem, hvarföre de, genom tillkallad vapenstyrka, snart nedhöggos och skingrades. Anförarne afträttades i Nerike; men den så kallade konungen och hans kansler rådbråkades och steglades i Stockholm. Morgonstjernan, den så kallade spiran, bars före vid uttåget och begagnades vid rådbråkingen.

Den mest vidtutseende uppresning, hvilken sedan förefallit i Sverige, är Dalkarlarnes tåg till Stockholm, för att bestämma thronföljarevalet, år 1743. (Se: *Dal-upproret*.) Andra mindre upprors-försök hafva likväl tid efter annan ägt rum både för och efter de här uppräknade. Ett sådant föreföll år 1463, då bönderne, förtrytsamme öfver erkebiskop Jöns Bengtssons fängslande, reste sig och framträngde till Stockholm, der de lägrade sig på Helgeands-holmen. Oaktadt ett afslutadt stillestånd och gifven lejd, lät konung Christian I här d. 10 Aug. angripa dem, nedgjorde några och trettio af dem, hvilka försvarade sig i kyrkan, och af de tillfångatagne rådbråka anföraren Johan Lindorm, jemte åtta af de förnämste. De i striden stupades ben återfunnos under en gräfnings vid kongl. stallet år 1805. Thure Thuresson Bjelke utmärkte sig isynnerhet vid detta blodbad, hvilket mycket uppbragte allmogen och lättade biskop Kettils försök att samla en här till erkebiskopens befrielse. — Under Ryssarnes härjningar i Svenska skären, år 1719, föreföll ett uppror af bönderne på Wikbo-landet, hvarvid förloppet var följande: Generalen greve Gustaf Douglas hade, genom tvenne sine betjenter, låtit utsprida tsarens manifest, hvari utlofvades skydd till person och egendom för dem, hvilka svuro honom trohetsed, hvaremot de, som vägrade sådant, skulle behandlas såsom fiender. En bonde, Sven Danson i Tomta, hvilken förrädiskt biträdt Ryssarne vid deras inlotsande till Norrköping, medelst gifna tecken från Syltängsberget, och en länsman, Anders Andersson, voro honom härtill behjelpelige. Bönderne läto förleda sig och tågade, under nämnde Sven Dansons anförande, till Norrköping; men funno staden redan afbränd och Ryssarne borta. En skvadron dragoner mottog dem här och förde dem fängslade till Löfstads säteri, der de kvarhöllos öfver natten. Följande morgon lät man hopen återvända hem, men skickade hufvudmännen till Linköpings slottshäkte. Sven Danson blef halshuggen på skådeplatsen för sitt förräderi, Syltängsberget, och sju af de öfrige hufvudmännen

straffades med gatulopp. Bland dessa var äfven länsmannen, hvilken likväl, sällsamt nog, icke desto mindre fick behålla sysslan. — Jemväl på andra ställen, än på Wikbo-landet, lät allmogen förloda sig af de utspridda manifesterna, och wille tåga till Norrköping, men öfvertalades af kyrkoherden i Mogata, Spaak, att årtvända. — År 1811 förmanade förstärkningsmanskapets utskrifning oroligheter på flera orter, särdeles på Wermdö, i Södermanland och Skåne. Blott på sistnämnda stället begingos likväl några våldsamheter, till hvilkas dämpande beväpnad styrka behöfde användas. Detta var likväl mindre en följd af verkligt nödtvång, ty bönderne hade egentligen endast tillgripit några matvaror, utan af auktoriteternas villrådighet och förhastande. Vid Klägerup, der de förskansat sig, angrepos de af en division, bestående af konungens regemente, jemte kavalleri och artilleri. Böndernes enda vapen utgjordes af några högafflar, en bössa och två pistoler. Icke desto mindre sprängde man porten med kartscher, och bland de värlöse anställdes ett förfärligt blodbad. Omkring 200 togos till fånga, en ståndrätt hölls på Löfstad af general Platen, der förhören vanligen började med 25 till 50 prygel, och en serskild division af Götha hofrätt skickades till Lund att företaga ransakningen. De fångne höllos så trångt inspärrade, att farliga sjukdomar började yppa sig bland dem. Af ransakningen upplystes, att oroligheterna hufvudsakligen föranledts af "origtigt fattade begrepp om sättet för förordningens verkställande." Detta missförstånd, hvaraf ingen särdeles skada uppstått, framkallade likväl ett utslag, hvarigenom 20 dömdes till halskuggning, 54 att lotta om dödsstraffet, och 26 att afstraffas med spö. Domen mildrades så, att endast 3 skulle mista lifvet, 24 slita spö, 27 hållas i fängelse på fästning längre eller kortare tid och 74 straffas med vatten och bröd. En af de till döden dömda nekade att bereda sig dertill, hvilket föranledde en ny ransakning, då det befanns, att karlen var mindre brottslig, och hans straff inskränktes till 28 dagars fängelse vid vatten och bröd samt 6 års fästning.

Bonneauskiöld, Gustaf, son af en till Stockholm inflyttad Fransysk handlande, Bonneau, hvilken gifte och bosatte sig härstädes, ingick vid 19 års ålder i kammar-kollegium, och följde, år 1704, Svenska beskickningen till Warschau, der han tillfångatogs af fienden. Genom sina förhållanden till de förnåma och den hofmästarets tjänst, han sedan erhöi hos grefve Arvid Horn, kom han i förbindelse med hofvet och de mäktige, hvarigenom han gjorde lycka, isynnerhet efter Carl XII:s död, blef kansliråd, stats-sekreterare, adelsman, R. N. O. och samlade förmögenhet. Han är, i sin tids krönika, egentligen bekant för den ynnest, hvori han stod hos konung Fredrik, och det inflytande han derigenom blef i stånd att utöfva på en mängd befordringar. Gezelius yttrar om honom, att han var en "driftig och verksam embetsman, god patriot, men af allmänheten mindre älskad." Född 1683, död 1754.

Bonneoff, Etienne de, en Fransysk stenhug-gare, hvilken, jemte tio andra mästare och tio gesällar, år 1284 införskrefvos af Magnus Ladulås från Paris, att arbeta på Upsala domkyrka. Till respenningar bestods dem 40 Franska livres. Om än detta var guldmynt, hvilket är troligt, kan det likväl ge ett begrepp om penningens höga värde den tiden, när 21 personer kunde bestrida denna resa för en sådan summa, helst då man erinrar sig transport-medlens ofullständiga beskaffenhet och följaktligen den långa tid, som måste åtgå under vägen.

Bonkassa, bondnässla, åkernässla, åkernäta (*Leonurus cardiaca*), en mångårig växt, hvilken förekommer allmänt vid hus, murar och vägar, isynnerhet på slättbygden, och kan användas till färgning af åtskilliga vackra bruna och olivgröna färgskiftningar.

Borö, annex till Svennevad, beläget i Örebro kontrakt af Strengnäs stift, $4\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Örebro. Socken har 1,520 invånare; dess areal och hemmantal upptages jemte modersocknens. Kyrkan är uppbyggd på fältmarskalken baron Hamiltons och dess grefvinnas bekostnad. De skänkte derjemte ett halft hemman af sitt säteri till boställe för en predikant, hvilken dessutom erhöi lön af ägarens egna tillgångar. Adr. Örebro.

Borö, annex till Wermdö socken, beläget på Wermdö-landet, i östra Roslags kontrakt af Upsala stift, $1\frac{1}{2}$ mil Ö. från Stockholm; består af $10\frac{3}{4}$ mtl., och har något öfver 400 invånare. Dess areal upptages jemte moderförsamlingens. Adr. Waxholm.

Boom, Isak van, född i Utrecht i Holland d. 15 Okt. 1807; inkom vid 18 års ålder till Sverige, och väckte genast uppseende, såsom en ovanligt skicklig och säker pianist. Har alltsedan qvarstannat härstädes såsom lärare i fortepiano-spelning, men i senare åren har han gjort sig känd äfven som kompositör, af en *Messa*, en på kongl. theatern år 1844 gifven opera: *Necken*, m. m.

Borastus. Af detta namn äro två personer bekanta, 1:o **Gregorius Laurentius**, född i Norrköping, hvilken helt ung öfvergaf sitt fädernesland och sin religion, blef kanonikus i Krakau och sekreterare hos Sigismund, Uladislaus och Johan Kasimir, samt af dem begagnades, att genom skrifter försvara deras rättigheter emot de Svenske konungarne, samt 2:o **Stefan**, hvilken, efter en berättelse, gängse bland allmogen i Töllese socken i Westergöthland, likaledes skall hafva öfvergifvit Sverige och blifvit kardinal i Rom, enligt en annan uppgift påfve.

Bord kallades i gamla Svenskan *Borda*, och var en mycket bruklig kantprydnad på klädesplagg. Redan under Erik XIV:s tid omtalas *Borda de Paris*.

Bordasjö, ett säteri i Askeryds socken af Jönköpings län, består af $2\frac{1}{2}$ mtl., och ägdes aldrast först af konung Carl VIII:s farbror, riddaren Peder Thordson Bonde, som dog 1390. Carl VIII var äfven ägare af Bordsjö, och skref sig dertill innan han blef konung. Sedermera har detta gods gått i arf inom släkten, ända till riksrådet Christer Bonde, friherre till Laibala, och hans son Chri-

ster Christerson, lagman i Wernmland, som skref sig friherre till Bordsjö. År 1712 gjordes det till fideikommiss af lagmannen och hans fru, Anna Katharina Wrangel.

Bordsjö, Södra, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, tillhörde kronan år 1620. Konung Gustaf II Adolf gaf det, tillika med Stubbarp, d. 28 Dec. s. å., i utbyte mot några andra hemman, åt riksrådet Erland Björnsson Båt till Skattmansö. År 1632 köpte riksrådet Bo Ribbing Södra Bordsjö af kronan, på hvilket köp han 1649 erhöi drottning Christinas stadfästelse; men sålde det redan 1633 åt riksrådet Carl Bonde till Bordsjö.

Bordskap, kallas efter gammalt det offer i matvarer, som presten erhöi, och som stundom benämndes *allarmat*. Se detta ord.

Bordskick hos våra Svenska förfäder. Någon viss ordning i samkväm fanns redan i gamla tider hos konungarne och de förmåne. I högsätet satt konungen jemte sin gemål och prinsessorna af hans hus. Förmåsta platsen för fremmande var midt emot honom — på andra ställen midt emot värden — samt till höger och venster om honom hans mest ansedda män och gäster, i mån af embete, börd, tapperhet eller ålder. Till bordets *oskick* hörde, att man kastade på hvarandra de afgnagda benen, hvilket en och annan gång gick så långt, att någon af deltagarna i leken måste tillsätta lifvet. Konungarne yttrade ofta sitt missnöje häröfver, och i Knut den Stores hofartiklar blef detta strängeligen förbjudet, så att den, som beträddes dermed tre gånger, skulle flyttas nederst vid bordet och kunde ostraffadt blifva mål för alla de öfriges benkastning. Att flyttas ned från sin plats, var i allmänhet ansett som ett straff.

Bore. I Nordiska mythologien omtalas Bore eller Bór såsom son till Bure, gift med Bestla, och fader till Oden, Willi och We. Betyder äfven nordan, nordavind.

Boren, en bekant insjö i Östergötland, genom hvilken Götha kanal-linjen löper. Den innehåller en vidd af 0,27 kvadratmil, och ligger 243 $\frac{1}{2}$ fot högre än Östersjön.

Borens hulls slussar, emellan sjön Boren och Wettern, bilda uppgången till den jemna Motallinjen. Hela verket består af fem omedelbart efter hvarandra belägna slussar, genom hvilka man höjes något öfver 51 fot utöfver Borens yta. Det är ett af kanalens vackraste arbeten. Sjelfva bankarne äro bevuxna med unga löfträd. Uppkommen i den öfversta slussen har man en herrlig utsigt tillbaka öfver den vackra Eren och dess leende stränder.

Borg, en socken, med Löth, belägen i Lösings, Bråbo och Memmings förenade kontrakt af Linköpings stift, Memmings härad och Östergötlands län, 3 $\frac{1}{4}$ mil N.O. från Linköping, $\frac{1}{2}$ mil S.V. från Norrköping, och hörer till 3 kl. konsist. Borg och Löth hafva fordom haft serskilda kyrkoherdar; men år 1696 blef Löth annex till Borg. Kyrkan sammanbyggdes till en gemensam för begge socknarne, med bibehållande af begges namn, till följe af kongl. resol. d. 21 Okt. 1783. Ett mes-

singabäcken, som här nyttjas till dopskål, har denna inskrift: *Marcus Tullius Cicero Cons.* Detta bäcken skall vara kommit ifrån Rom till Wadstena, hvarefter det förärades hit.

Borg, frälse-säteri, beläget i ofvannämnde socken, består, med de derunder afhyrte, af 10 $\frac{3}{4}$ mtl. Landshöfdingen baron L. Eldstjerna tillbytte sig denna egendom af kronan, och byggde den till säteri. Inom en plantering af vackra löfträd är Eldstjernska grafven, hvaruti hvilat nämnde landshöfding, död 1701. Han var en utmärkt styresman i sitt län, samt bidrog till inrättandet af indelningsverket och rikets ständers bank. Borgs fordom kyrka har här varit belägen. Man märker, uti en äng vid Motalla ström, lämningar af en skans, troligen uppkastad af Engelbrekt vid Ringstapelns belägring år 1434.

Borg, Per Aron, stiftare af institutet för döfstumma och blinda, föddes d. 4 Juli 1776 i Avestad, der fadern då var rektor; ingick, efter slutade studier, i konungens kansli, men icke lycklig på tjenstemanna-banan, der han hade det missödet att ådraga sig sin högste förmans obenägenhet, måste han försörja sig med undervisning på harpa och i sång, för hvilka han hade mycken naturlig fallenhet. Åskådandet af dramen: *Abbé de l'Épée* väckte först hos honom tankan, att följa denne ryktbare menniskoväns exempel och i Sverige stif- ta en inrättning för döfstumma. Ehuru alldeles obe- kant med l'Épées method, tänkte han sig likväl snart in i sitt företag, började studera utkomna skrifter i ämnet och blef under tiden bekant med ett blindt fruntimmer, en mamsell Seyerling, som hade musikaliska anlag, godt förstånd, djup känsla och ett något romaneskt lynne, samt var fullkom- ligt dansad, att, genom dessa egenskaper och de framsteg hon under Borgs handledning gjorde, våcka deltagande för sig sjelf och för den gryen- de inrättningen. Med henne hölls år 1808 en exa- men inför åtskilliga ansedda män, hvaraf följden blef, att Borg erhöi af regeringen 450 R:dr i under- stöd, och efter en annan, hvilken hölls å börssa- len d. 9 Juli följande året, inför hofvet, ständerna och en mängd åhörare, förklarade sig drottning- en för institutets beskyddarinna och en kongl. proposition afläts till ständerna om ett statsanslag för detsamma. Den ofvannämnde förmannen hade emellertid icke glömt sitt agg, och förmådde så mycket, att endast hälften af den begärda summan beviljades, eller 3,333 $\frac{1}{2}$ R:dr B.ko, samt att an- visningens afsändande till statskontoret fördröjdes i mer än tvenne år, eller till d. 8 Juli år 1812, under hvilken tid B., endast med den största svårighet, förmådde genom lån upprätthålla inrättning- en. Man hade tillika utspridt menliga rykten om deasamma samt om elevernas behandling derstädes, hvarföre allmogen tvekade att dit uppskicka dem af sina barn, som härtill blifvit utsedde. För att undanröjda dessa farhågor, företog Borg, om sommaren år 1812, en vandring till fots med sina elever genom åtskilliga landskap, och följden blef, att flera ansökningar inkommo om emottagandet af barn, än som kunde beviljas. — En brytning be-

tade att år 1816 förstöra hela institutet; den var föranledd af något missförstånd med drottningen. Borg tog afsked och uppsatte ett institut på egen hand i ett hus, det han köpt vid Manilla å Djurgården, hvaremot det offentliga skulle fortsättas under drottningens inseende. Missförståndet bilades likväl, och år 1819 återställdes allt i sitt förra skick, hvaruti det sedan förblifvit. År 1823 fick B. anbud, att stiffta ett institut i Portugal, dit han afreste, och der han qvarblef i sex år. År 1829 återvände han hem, och qvarlemnade sin nya stiftelse under vård af sin bror, kapiten Borg, samt af en ung Portugisare, Da Cunha, hvilken han inöfvat härtill. Kapiten Borg omkom ett offer för pöbelus fanatism, vid ett af de många blodiga uppträden, hvarmed religiöst och politiskt svärmeri i senare tider hemsökt Portugal; men hans verk har derföre icke gått under, utan fortsättes af Da Cunha. I Sverige vann inrättningen allt mera förtroende, och har, tid efter annan, fått ökade anslag och blifvit riktadt med enskilda gåfvor. B. hade här emottagit äfven svagsinta, men endast betalande. För att utvidga stiftelsens välgörningar, jemväl till de obemädlade af dessa olyckliga, begärde han att få skicka en stambok kring riket, hvilket tilläts. Den af regeringen tillsatta förvaltningen fordrade likväl, att de sålunda inflytna medlen, äfvensom sjelfva den blifvande stiftelsen, skulle ställas under styrelsens omedelbara vård, hvilket Borg ej ville underkasta sig, och då man ej kunde komma öfverens härom, undandrog han sig all befattning med saken, och hänsköt afgörandet till regeringen. Under tiden afled B. och frågan har ännu icke blifvit afgjord, samt Borgs tanke om en fristad för de sinnessvaga, der de skulle skötas mera ändamålsenligt, icke utförd. Döden träffade honom d. 22 April år 1839, i en ålder af 62 år. Han hade likväl ännu i lifstiden den glädjen, att se sin äldste son, medic. kandidaten **Ossian Borg**, född d. 6 Aug. 1812, utsedd till sin efterträdare, under hvars ledning institutet ännu står. Ossian B. erhöll statsanslag för en utrikes resa, till institutet för blinda och döfstumma i Tyskland, Frankrike och England, hvilken resa han företog år 1845. — B. hade en verkligt medfödd fallenhet för det värf han åtagit sig. Att bibringa sina lärjungar kunskaper och färdigheter uppfann han åtskilliga sätt och mekaniska hjälpmedel, bland hvilka några betydligt öfverträffa hvad i samma väg finnas vid utländska anstalter af detta slag. Derjemte hade han en alldeles egen förmåga att behandla dessa vanlottade varelser, hvarigenom de slöto sig till honom af en slags naturinstinkt, och visade honom en lydnad och hängifvenhet, som ingen annan kunde tillvinna sig. B. har författat en förklaring öfver söndagarnas evangelier med titel: *De döfstumma i templet.*

Borga slott skall hafva varit beläget på Wisingsö; men inga lemningar deraf återstå numera. Häfderna förmåla, att konung Magnus Ladulås stundom uppehöll sig härstädes.

Borgaberget, ett berg beläget i Askersunds socken, på Donafors bruks ägor. Här finnas be-

tydliga lemningar efter en gammal borg, troligen ett röfvarnäste.

Borgamåls, i Hedemora socken af Dalarne, har varit ett temligen betydligt fäste, på en holme i Dalelfven. Det var grundfästadt med mycken sten, omgifvet af elfven på tre sider, och sammanhängande med fasta landet medelst en ås. När konung Erik XIII gaf Dalarne till lifgeding åt drottning Margaretha, behöll han likväl sjelf detta fäste, samt Kopparberget och Jernbergen i Dalarne, och satte, år 1420, så väl deröfver som öfver Westeras, den omensklige Jösse Eriksson till fogde, hvars underfogde, en utländning, Johan Wale, var qvar såsom befälhafvare på Borgamåls, då Englebrekt i Juni månad år 1433 belägrade fästet och i grund förstörde det midsommarsdagen. Några lemningar finnas ännu efter detsamma.

Borgar. Af dessa minnesmärken, hvilka tvifvelsutan utgöra de äldsta fornlemningarne, äger vårt land det största antalet, i förhållande till de öfriga länderna i Norden. De äro belägna på höga berg, vanligen vid trängre vattuleder och pass, eller der sådana fordom funnits. Borgarne bestå af flera alnars höga ringmurar, med stundom 3 utanför hvarandra, af den gröfsta grästen. Om man än hyser misstro till de gamla sagorna om ett för-gånget kämpalif, hvilka ännu förefinnas i Norden, skola dock dessa snart sagdt oförgängliga minnesmärken alltid qvarstå som ett bevis derpå. Vi draga långa vägar, för att i Grekland och Italien skåda qvarlevor af den klassiska tiden; men ännu har man förgätit att närmare betrakta och undersöka dessa fäderneslandets gamla borgar, hvilka likväl i så hög grad förtjena det. Deras antal i vårt land uppgår säkerligen till omkring 1000.

Borgarberget, i Björkviks socken af Södermanlands län, vid Björkens södra strand, äger, enligt sägen, historisk märkvärdighet. Det är ganska högt och har fordom varit omgifvet af en stenmur, hvaraf ännu återstå lemningar och en port åt sjösidan. En jordvall, hvilken sträcker sig uppåt berget, ehuru på sidorna skogbeväxt, förräder tydligen spår af menniskoarbete. Det berättas, att Nyköpings borgare, för mera än 100 år tillbaka, och efter konung Carl XII:s fall, här förskansat sig under Ryssarnes härjningar. Detta synes trovärdigt; men äfven att det på berget befintliga fästet varit anlagdt redan under unionstiden eller andra oroliga dagar.

Borgaberget, i Qvillinge socken af Östergötlands län, på jernbruket Hults ägor. På berget har troligen varit ett så kalladt vikingaboll, emedan en dald finnes i öfra delen af berget emellan tvenne höga bergåsar, hvilken liksom kringgärdas af en förfallen bullerstensmur.

Borgarståndet, **Borgerskapet**. Dessa båda ord böra ej förblandas. Med det första menas de af den handlande och slöjdidkande klassen, hvilka, genom vår statsförfattning, hafva representationsrätt sig tillerkänd, och på riksdagarna utgöra det tredje ståndet. Denna rätt medgafs dem först under Gustaf I. Ända till år 1830 bestod

detta stånd uteslutande af handlande, fabrikanter, Fahlb bergslags fjerdeparts-ägare och städernas magistrater; men sedan denna tid hafva ofrälse bruks-ägare fått rättighet att ditsända fem ofrälse riksdagsmän. Hela borgarståndet utgör icke fullt 70,000 personer, med en förmögenhet af 35 millioner R:dr B:ko. — Med *Borgerskap* förstår man uteslutande de näringsidkare inom städerna, hvilka derstädes icke allenast äga rätt att välja eller väljas till riksdagsmän, utan äfven ensamme der utöfva municipala befattningar och deltaga i städernas administration. I Stockholm bilda de tillika en militär-korps, som består af infanteri och kavalleri. Då den år 1678 mönstrades af d. v. öfver-ståthållaren baron Claes Rålamb, utgjorde densamma, inberäknade borgarenas gesäller och drängar, något öfver 2,600 man. I senare tider har den tjänstgjort blott under Gustaf III:s och Gustaf Adolfs Finska krig, samt i parader vid kongl. begrafningar och kröningar, hvilken sistnämnda tjänstgöring varit alldeles frivillig. (Se: *Obeliken*.) Om Stockholms borgerskaps administrativa inrättningar, se de serskilda titlarna: *Bemedlings-kommissionen*, *Drätsel-kommissionen*, *Enkhus-*, *Gubbhus-*, *Pensions-inrättningen*, m. m.

Borgarting. Innan regeringssättet hunnit stadga sig och Mora stenar blifvit det ställe, der konungarne valdes och hyllades, hölls, vid hvarje thronledighet, i konungens borg, ett s. k. borgarting eller urtima sammankomst af lagmännen och de mest ansedda personer i landet, hvarvid äldste drotten eller lagmannen förde ordet, och frågade de församlade, om de till konung ville antaga den han föreställde, hvilken alltid var en son af det gamla konungahuset. Den utkorade höjdes då på lagmännens axlar, för att visas för folket, och lofvade hålla landets lag, samt freda och hägna sina undersåter. Nu tilldömde Uplands lagman honom Upsala öde, jemte alla öfriga kongl. prerogativer, och det tillstädesvarande folket svor honom tro och lydnad.

Borghacken, en höjd i Tönnersjö socken i Halland, hvarest finnas lemningar efter en gammal borg. Här har man, vid gräfning, funnit nycklar och större jernringar.

Borghberg eller **Friberg**, ett anseeligt berg vid sjön Järnlunden i Tjärstads socken af Östergöthland, med lemningar efter en gammal borg.

Borghy skans, belägen i Kolbecks socken af Akerbo härad i Westmanland. Består af en enkel ringmur och en skogig bergshöjd. Det förefigves, att den varit begagnad i Folkunga-upproren, hvilket likväl är föga trovärdigt. I dess grannskap finnas några ättehöggar, samt en och annan bentasten.

Borgenär, fordringsägare. Så väl den person, af eller hos hvilken man borgat eller lånat, som den, till hvilken man, på grund af någon förbindelse, är skyldig att lemna penningar eller varor, utan att förut hafva fått sådana till låns.

Borgfors, ett betydligt sågverk i Piteå socken, tillhörigt H. M. konungen.

Borgfors jernbruk. Se: *Baggd*.

Borggård, ett jernbruk i Hellestads socken af Östergöthland, med 3 härdar. Har 1,073 skepp:d 15 lisp:d privil. smide samt 48 skepp:d 15 lisp:d frälse-smide med köpetackjern, hvilket smide ut-skeppas på Norrköping och Stockholm. Hammar-skatten: 10 skepp:d 5 lisp:d. Bruket uppbyggdes 1651 och äger privilegier af d. 12 Mars 1665. Man förmodar, att här fordom fanns en borg eller befästning, samt att stället deraf fått sitt namn. Ägare: P. Jansson. Brukstämpeln: B. R. med krona.

Borggölsberget, ett berg med lemningar efter ett fäste, beläget i Krigsbergs socken af Östergöthland.

Borghamn, nära Watterns strand, i Rogslösa socken af Östergöthlands län, är ett ypperligt telgstensbrott, hvilket fordom lemnat sten till Wadstena och Alvastra kloster. Äges nu af Götha kanalbolag. Här tillverkas vackra grafstenar och bordskifvor. Nära härintill finnes en kostbar hamnbyggnad.

Borgholm, den enda staden på Öland. Till lätt-nad för landets inre rörelse, och för att bereda allmogen tillfälle att alla årstider äga tillgång till de nödvändigaste handelsvaror, beviljade konung Carl XIII, uppå hemställan af kommitterade öfver utmarkernas fördelning, anläggandet af en stad vid Borgehamn, der fordom en köping under Kalmar stad varit anlagd. Det kongl. fundationsbrevet för Borgholms stad är dateradt d. 28 Aug. 1816 och ett reglemente d. 29 Okt. 1817. Staden styres af en ordningsman, och hör till 5 klassens städer. Årligen hålles här marknad i Juni och September månader. Staden är annex under Köpings socken i Ölands norra mot, och arealvidden derunder upptagen.

Borgholms slott. Detta Ölands fordom betydliga fäste, är beläget på sjelfva Landborgshöjden, der denna utskjuter i vester med en brant klippvägg, och slutar i norr med en afsats. Endast få ställen inom Skandinavien torde erbjuda så hänryckande belägenhet, som denna, för uppförandet af en konungaborg. Slottets ålder förlorar sig i ett dunkelt fjerran. Offentliga handlingar omtala detta fäste första gången år 1280. Man känner icke slottets utseende i äldsta tider; men blott att det mera utgjorde ett försvar för landet, än en förlustelse. År 1806 lades byggnaden i aska genom våld, och är nu en vacker ruin.

Borgläger var i äldsta tider liktydigt med vinterläger. Namnet föranleddes af den borg eller befästning, hvarmed en här, under sådan tid, vanligen omgaf sig. Senare betecknade det äfven, hvad vi numera benämna *inquartering*.

Borgmästare. Hvarje stad i riket har en sådan, utom Götheborg, Norrköping och Carlskrona, hvilka hafva två, och Stockholm, som har tre. Förut voro borgmästarna härstädes fyra, nemligen justitie-, handels- och byggnads-, samt politie-borgmästaren, hvilka voro ordförande i hvar sitt kollegium, och justitie-borgmästaren hela magistratens, när den var församlad, och skulle representeras såsom sådan. Men år 1776 inrättades

den nuvarande poliskammaren, då det särskilda polis-kollegium och äfven dess erdförande indrogos. Stockholm har 16 rådmän, hvilka, likasom bergmästarena, väljas af borgerskapet, som utser tre kandidater, hvaraf konungen utnämner en. Några af de mindre och nyanlagda städerna, såsom Waxholm, Östersund, Borgholm och Arvika, hafva endast justitiärer eller ordningsmän.

Bergmästar-stenarne. Så kallas den rad af större stenar, som löper midt efter en stenlagd stadsgata. Upphofvet till benämningen låter sig icke så lätt förklara; men det är ej otroligt, att då hårtill fordom utsågos stenar, som voro flata och i öfrigt bekväma för fotgångare, samt deras plats var midten och höjden af gatan, de företrädesvis ansågos vara en stig för stadens högsta styresman, bergmästaren.

Borggrätter. Under feodaltiden hade hvarje borg-herre sin domstol, der han skipade lag och rätt öfver sina underhafvande, ofta efter eget godtycke. De sista af detta slag hos oss voro de kongl. öfra och nedra borggrätterna, motsvarande hofrätt och kämnarsrätt, och hvarander alla till kongl. hofvet hörande personer lydde, hvarvid riksmarskalks-embetet innehade den verkställande magten. År 1844 indroges dessa verk, och de mål, de behandlat, hänskötes till de vanliga domstolarne.

Borgsjö, annex till Torp, beläget i Medelpads kontrakt af Hernösands stift, $6\frac{3}{4}$ mil V. från Sandsvall; innefattar 28 mtl. och har 2,000 invånare. Dess areal utgör 181,671 tunnland, hvaraf 11,300 äro kärr och sjöar. Marknad hålles här i Januari månad. Adr. Sandsvall.

Borgstena, annex under Borås stadsförsamling, beläget i Wedens härad och Åbs kontrakt af Skara stift, $1\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från staden. Socknen består af $20\frac{1}{4}$ mtl. och har 738 invånare. Arealen utgör 8,655 tunnland, hvaraf 720 äro sjöar och kärr. Kyrkan är urgammal och byggd af gråsten. Adr. Borås.

Borgström, Ludvig, författare till åtskilliga mindre poemer, samt öfversättare af flera större dikter, såsom: *Skudden, Hakon Jarl, Iphigenia på Tauros, Aladdin*, m. fl., född i Jönköping d. 30 Sept. 1788, måste, för medellöshet, egna sig åt farmacien såsom brödyrke, blef år 1814 apothekare i Åmål, och 1817 i Carlstad. Sålde år 1834 apotheket derstädes, för att köpa en del i Uddeholms bruksbolag, har i senare åren sysselsatt sig med patriotiskt-kommunala bestyr, och blifvit ledamot af sparbanks-direktionen i Carlstad, i Wermlands hushållnings-sällskap, i dess banko-direktion, o. s. v.

Borgunda eller Borna, annex under Dala socken, beläget i Billings kontrakt af Skara stift, 1 mil S. från Sköfde. Socknen innehåller $31\frac{3}{4}$ mtl. och har 770 invånare. Kyrkan uppbrändes af åskan d. 23 Maj 1765; men upbyggdes åter på kommerserådinna Thams och dess sons, dåvarande hof-intendenten Thams, bekostnad, och blef färdig år 1767. Arealen utgör 4,791 tunnland. Adr. Sköfde.

Borgvattnets kapell, annex till Hamnerdals socken, beläget i Jemtlands norra kontrakt af Hernösands stift, 6 mil O.N.O. från Östersund;

församlingen har 248 invånare. Dess areal och hemmantal upptages under modersocknens. Adr. Östersund.

Borgvik, ett jernbruk i Grums socken af Wermlands län, har 4 härdar, 2,216 skepp:d 13 lisp:d privilegieradt smide med eget tackjern. Utskeppar på Götheborg. En stålugn är jemväl privilegierad. Hammarskatten är 22 skepp:d 3 lisp:d 7 marker. Bruket tillhör intressenter och disponeras af C. Sköldebrand. Bruksstämpeln: W. W.

Borgviks kapell, annex under Nors socken i Nors kontrakt af Carlstads stift, beläget $3\frac{1}{4}$ mil V. från Carlstad; har jemte annexet Grums, till samma socken, en areal af 46,332 tunnland, hvaraf Borgviks ensamt är 1,050 tunnland kärr och sjöar; begge annexerne utgöra tillsammans $42\frac{1}{2}$ mtl. Kapellförsamlingen har 978 invånare. Adr. Carlstad.

Borgås eller Borgåsund, en nederlagsplats och våg, belägen nära Strömsholm i Snäfringe socken af Westmanland, vid ett sund mellan Galten och sjön Freden. Stället är bebyggt med en mängd trädhus. Här upplägges det jern, hvilket skeppas på Stockholm, utmed Strömsholms kanal, som här utlöper i Mälaren. På den ås, i slutningen af hvilken Borgås är anlagd, säges varit en gammal befästning.

Borkhult, ett jernbruk i Yxnerums socken af Östergötland, upbyggdt enligt tillstånd af d. 22 Sept. 1725, har 5 härdar, 2,000 skepp:d privilegieradt smide och 105 skepp:d frälsesmide med eget tackjern, hvilket smide utskeppas på Norrköping eller Stockholm. Hammarskatten är 18 skepp:d 19 lisp:d. Ägare: C. P. v. Schwerin. Disponent: A. H. v. Schwerin. Bruksstämpeln: J. B.

Borkhults zeolith, hör till mineraliernas 6:te släkte silikater, och består af kiselsyrad kalk med kiselsyrad lerjord, bildande täta, derba massor af blåaktigt violett färg, i brottet ojemnt, mer och mindre glänsande, på vissa ställen nästan glashukt och på tunnare kanter genomskinligt, samt förekommer i Skällviks socken i Östergötland.

Borna socken. Se: *Borgunda*.

Bornholm, sjöslaget vid. (Se: *Bayge, Jakob*.)

Bornman, Johan Melchior von, en af Carl XII:s krigare, var född i Liffland 1676, men kom med sin fader öfver till Sverige, gick i tjenst 1693, deltog i konungens krig ända till år 1709, då han, fången vid Pułtava, troddes kunna förmås, att, såsom född Liffländare, gå i Rysk tjenst, hvarföre han permitterades till sin hemort, men flydde öfver till Sverige, blef ryttmästare vid lifregementet, bivistade Norrska fälttåget och Fredrikshalls belägring, blef 1740 löjtnant vid lifdrabant-korpsen och öfverste, 1748 R. S. O., och afled år 1755, då hans adeliga ätt utgick.

Borby, en socken, belägen i Albo och Järestads kontrakt af Lunds stift, Järestads härad af Christianstads län, 1 mil S.V. från Cimbritshamn, vid hafvet. Socknen hör till 2 kl. reg., har 1,815 invånare och består af $33\frac{1}{2}$ mtl. Dess areal utgör 5,809 tunnland, hvaraf 75 äro sjöar och kärr. Adr. Cimbritshamn.

Borreby, en socken i Torna härad, med annexet Löödeköpinge i Harjagers härad, i Torna kontrakt af Lunds stift, samt Malmöhus län, $1\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Lund, vid hafvet. Sockenens hör till 2 kl. patr., består af $18\frac{1}{2}$ mtl. och har 445 invånare. Dess areal utgör 2,129 tunnland, hvaraf endast 4 äro kärr och sjöar. Adr. Lund.

Borreby, en egendom i ofvannämnde socken, 1 mil N.V. från Lund och ungefär $\frac{1}{4}$ mil från sundet. Dess första grundläggning kan ej säkert uppgifvas, troligt är, att orkebiskoparne, hvilka ofta och efterhand erhöles sig hemman tillslagne i Borreby, hafva anlagt sjelfva gården. Ett fyrkantigt torn, tre våningar högt, kalladt biskop Börjes torn, säges vara uppygdt af honom, då han hade inseende öfver ett på gården varande munk- och ett nunnekloster. Dessa byggnader äro ännu oförstörda. Underjordiska gångar och trappor kvarstå från de äldre tiderna. Nämnde Börje var den hände biskop Birger, hvilken, på påfvens befallning, år 1517 verkställde den bannlysning, hvarmed Sturen 1514 blef hotad af Leo X, och hvaraf Christiern II tog anledning att auställa Stockholms blodbad, och hvilken sammanvigde Christierna med kejsar Carl V:s syster Isabella. Hans grafvård, af huggen sten, finnes ännu i Lunds Kraftskyrka, der han 1519 blifvit begravnen. Före konung Carl XI:s krig med Danmark, var isre gården alldeles kringbyggd och försedd med styckegluggar och kanoner, samt innehade en besättning under detta krig, men blef af ett Danskt parti till en del nedskjuten och uppbänd, så att blott tvenne sidor, tillika med Börjes torn nu äro bibehållne. Ännu 1819 upptäcktes, under en gräfning invid gården, en mur, som tvefvelsutan tjenat till betäckning mot ett på andra sidan än af Danskarne uppkastadt batteri, hvaraf lemningar ännu synas. — Borreby äger Jus patronatus till kyrkan af samma namn.

Borre-Koll, är ett ganska högt berg, eller rätare fjäll, i Öhrs socken, Sundals härad af Dalsland, och utgör en del af det så kallade Kroppfjället. Från detta berg har man en ganska vidsträckt utsigt öfver större delen af södra Dalsland samt Wenern, hvilken sjö likväl är belägen ett godt stycke derifrån. Nedanför fjället är den så kallade Öhrsjön. I Borre-Koll är en ganska djup och rymlig håla, omtalad af Dahlstjerna (född i Öhrs socken) i hans "Konunga-skald." Grottan har en trång öppning, så att ganska få våga sig ned i henne. — Naturligtvis går om detta vidunderliga fjäll de underbaraste sägner. Sälunda berättas det att man en längre tid hört en tupp gala i den håla vid Borre-Koll, i hvilken Borre bott. Flera försök anställdes att öfverkomma tuppen. Slutligen insläpptes i hålet en höna. Efter en stund återkom hönan till hålans öppning, åtföljd af en stor tupp, med glänsande fjädrar och en guldring i sin näbb, stor som en portring. Då tuppen fick se dagsljuset, for han under skri tillbaka i hålan, och har sedan icke varit synlig. — En annan berättelse. Jätten i Borre-Koll flyttade till Halle- och Haneberg. En man for förbi sistnämnde berg.

Jätten frågade honom: "Huru står det till med store-mor i Linne" (Linne är en lägenhet nedanför Borre-Koll), samt lönade honom ett häfte, hvilket han skulle gifva henne. När mannen återkom kunde han icke finna store-mor. Ovisa hvad han skulle göra med häftet, spände han det omkring en stor ek. Jätten tog kort derefter både eken och häftet. — Ännu en. Några sjömän lade en gång till vid en aflägsen ö i Wenern, och gingo i land. De träffade der en jätte, hvilken sade, att han i långliga tider vistats der på ön, sedan han nödgadns flytta från Borre-Koll för Öhrbjelles (= klockans) skull. Han tillade, att han der kvarlemnade en stor, svart tjur, och uppmanade sjömännen att söka den, då de skulle bli ägare af djuret. Någon tid derefter kommo de till Borre-Koll, och begynte söka tjuren. Detta fortsattes i flera nätter. De hörde väl stundom huru kreaturet råmade i närliggande skogar; men kunde likväl ej finna det. Den som kan öfverkomma den tjuren, skall aldrig lida någon nöd. — I grannskapet finnas en mängd fornlemningar, t. ex. sederut efter en gammal borg, samt nedanför fjället på en holme i Öhrsjön ruiner efter ett fäste, hvilket, enligt uppgift, innehafte af en fylkeskonung. Norrat i skogen ses ett stort *varp*, eller uppkastadt röse, hvilket ingen går förbi, utan att derå kasta en risqvist, en lapp eller något dylikt. I närheten ses en dubbel domarekrets, och, dessutom i trakten, en stor mängd ättekullar. Trakten hör till de mest storartade i Dalsland.

Borrie, annex till Stora Herrestad, beläget i Ljunits och Herrestads kontrakt af Lunds stift, $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Ystad; består af $5\frac{1}{2}$ mtl. och har 145 invånare. Sockenens namn säges härleda sig från prinsessan Hervor, som här ägde en borg, och var den som gjorde konung Hamle från Hunnaland motstånd, då han kom att åt sin dotterson Löder utkräva det arf, hans broder, konung Angantyr af Reidgothaland, nekat honom. — Sockenens areal utgör 856 tunnland, hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Borrlunda, en socken, med Skeglinge, hör till 3 kl. konsist., är belägen i Frosta kontrakt och härad, Lunds stift och Malmöhus län, $1\frac{1}{2}$ mil N.O. från Lund. Sockenens består af $14\frac{1}{2}$ mtl. och har 585 invånare. Dess areal utgör 3,356 tunnland, hvaraf 972 höra till Harjagers härad och 2 äro sjöar och kärr. Adr. Lund och Ellinge.

Borstbindare. Detta embete är veterligen icke känt i Sverige, förrän i början af 1600-talet. En kongl. förordning af d. 30 Juli 1728, samt kommerskollegii kungörelse d. 27 Sept. 1770 röra anstalter att förse deras verkstäder med inhemsk borst.

Borås, en uppstad, belägen i Widen härad af Westergöthland, vid Wiska-ån, $43\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Stockholm, och 6 mil från Götheborg. Under konung Gustaf II Adolfs tid, innan staden ännu var anlagd, inkommo ortens städer med besvär öfver den handel trakten Westgöthar bedrefvo. Dessa, häröfver hörde, förklarade att sådant härrörde af deras hemmans dåliga beskaffenhet. Deingo der-

före, år 1619, tillstånd att bygga en stad. Privilegierna utfärdades 1624. — I staden är en lærdoms- samt en voxelundervisnings-skola för fattiga barn, och en söndags-skola, stiftad år 1830. Borås stads bestånd beror hufvudsakligen på rese- och gårdfarihandeln, hvilken idkas derstädes och sträcker sig till alla delar af riket, äfvensom till Norrige. Omsättningen på stadens torg med spannmål och viktualier är ganska liflig, och en stor del invånare i Skaraborgs och Elfsborgs län af-sätta der sina förråd. Af fabrikerne äro isynnerhet färgerierna af betydighet. Stadens vapen föreställer tvenne ullsaxar och en aln. Folkmängden uppgår till 2,340 personer. I medlet af 1700-talet funnos här en mängd inrättningar, förnämligast för beredandet af kläden; men dessa äro nedlagda. Till stadsförsamlingen, som är af 1 kl. reg., höra annexerna Torpa, Bråmhult, Fristad, Borgstena och Gingrid, hvilka utgöra $152\frac{1}{2}$ oförmedl. mtl. och hafva en areal af 48,599 tunnland, hvaraf 4,650 äro kärr och sjöar. Folknummern i landsförsamlingen är 4,073 personer. Marknader hållas i staden d. 23 Jan., d. 18 Mars, d. 2 Juli och 26 Sept. Stadskyrkan, byggd på 1660-talet, på den plats, der Torpa sockenkyrka fordom stått, afbrann 1822, och är sedan åter uppbyggd af sten. Den ligger nästan midt i staden på en liten kulle, och är nu äfven sockenkyrka för Torpa. Ett stycke utom staden, på vägen till Bråmhult, ligger Åsbro källa, hvilken har förträffligt vatten och lärer fordom varit offerkälla. En helsobrunn blef år 1730 funnen $\frac{1}{16}$ mil från staden, och godkänd 1746.

Borås-erods-berget, beläget i Svarteborgs och Tose socknar af Funge härad och Bohus län, är en fristående bergmassa, frejdad genom några i orten gängse vidunderliga sägner. Namnet Borås-erod antyder, att berget fordom haft någon befästning, hvilken dock numera är försvunnen. En af dess mest otillgängliga klyftor kallas *Riddarhagen*, efter en riddare, som en gång i full rustning skall hafva ridit uppföre densamma. Här skall en "bergajätte" hafva bott med sitt hushåll, ända tills den stigande upplysningen tvingade honom att flytta till Norrska fjällen, och en fördjupning i berget, som liknar ett porthvalf, och kallas *jättedörren*, tros föra till de skimrande salar, i hvilka jättens skatter ännu ligga orörda; men då han lemnade orten tog han nyckeln med sig, och sedan har man icke ens kunnat finna nyckelhålet. Jätten hade en ganska vacker dotter, som hvarje dag satt utanför berget och slog sin harpa i solskenet. En bonde-son, från den närbelägna gården Rom, förälskade sig i henne, och gjorde flera fåfanga försök att bemäktiga sig den sköna, till dess han slutligen lyckades kasta stål emellan henne och berget, då hon måste åtfölja honom. Orolig öfver sin dotters frånvaro begaf sig jätten följande natt att söka henne, och kom till Rom, der han aflyftade taket, och fick se henne sofvande på ynglingens arm. — "Jaså", röt den uppbragte fadern, "ligger du der din hundunge; men", tillade han, "har det kommit derhän, så må J behålla hvaran-

dra, och kummen J nu, på ert bröllop, gifva mig så mycket mat och dryck, som jag behöfver, så skola alla era efterkommande blifva rika och mäktiga." — Nu reddes till gästabud. Vigseln skulle försiggå i Tose kyrka; men en bro läggas öfver den af vårfloden uppsvållda bäcken emellan Bårby och Dingle, på det att brudskaran skulle komma torrskodd öfver. Jätten och hans hustru gingo derföre ut till Holmaåsar i Birkendalen och hemtade der den stora stenhällen, som nu ligger till spång öfver nämnde bäck. Jättens hustru bar hällen i sitt förkläde; men underliggarne i tummen på sin vante. Då gumman skulle sträfva uppför den svåra backen, på socknegränsen emellan Svarteborg och Birkendalen, hände henne en liten olycka, hvarom backens namn ännu påminner. När bröllopet sedermera dracks, kunde, oaktadt brudparets osparda möda att anskaffa nödig förtäring, jätten icke blifva mera än till hälften mätt och drucken, hvarföre han förklarade, att endast hälften af släkten skulle blifva storfolk. Derpå kastade han en med guld och silfver fylld säck på golfvet, hvilken skulle blifva dotterns hemgift, i fall mågen orkade lyfta upp den. Då han kände sig för svag dertill, erhöill han af sin brud en trolldryck, hvaraf han i ögonblicket blef så stark, att han med lätthet häfde skatten ifrån golfvet. De unga tu lefde en tid bortåt i lust och gamman; men slutligen uppstod oenighet emellan dem, så att hustrun till och med fick uppbära slag. Men en gång, då man icke fick skon att passa till en häst, hvilken skulle beslås, tog hustrun skon och sammanklämde den med blotta handen, hvaraf mannen fann med hvem han hade att göra och blef åter from. — Jätten skall sedan flera gånger låtit höra af sig. En af hans efterkommande i Rom, som en dag afmejat all sin säd, utan att hafva tid att binda en enda kärve, yttrade: "Ack, om den ändå vore bunden, ville jag gifva min bästa stut, Ringal!" Solen var i nedgången, och bonden begaf sig hem; men pigan stadnade på åkern, för att göra band till kärvarne. Straxt inställde sig jätten, och ropade åt flickan, så att det knakade i bergskrefvorna: "Snärta, gör band!" och så begynte han sjelf att binda. I ångsten arbetade flickan så häftigt hela natten, att ryggen sprang af henne, då solen rann upp; men all säd stod ock nu bunden och skylad. Jätten gick in i berget och ropade på sin belöning, Ringal, hvilken genast kom springande till sin nya husbonde, och derefter många gånger låtit höra sitt råmande i berget.

Borrefjell, ett högt berg i Stola socken af Bohus län, med en vattencistern, fordom kringbyggd med ektimmer. Äfven synas lemningar efter murar i bergets sluttningar. En grotta i berget befolkas af sagan med troll.

Boråsen, ett högt berg i Risteröds socken af Bohus län. På berget äro lemningar efter en borg, hvori en konung Borre skall hafva bott. Ännu utvisas der konung Borres graf.

Bosarp, en socken, med Strö, belägen i Onsjö kontrakt och härad af Lunds stift och Malmöhus

län, 2 $\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Lund, är alternativt reg. och patr., och tillkommer patronrättigheten ägarerna af Trolldenäs. Socknen består af 25 mtl. och har 1,010 invånare. Arealen utgör 5,508 tunnland, hvaraf blott 4 äro kärr och sjöar. Adr. Lund och Trolldenäs.

Bosebo, annex till Burseryd, beläget i Westbo kontrakt af Wexjö stift, 7 mil S.V. från Jönköping. Dess areal utgör 6,110 tunnland, hvaraf 1,100 äro sjöar och kärr. Socknen består af 9 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 260 invånare. Kyrkan är af trädd, byggd år 1652. Nära derinvid finnes en källa, kallad *Cecilie källa*, uti hvilken offrades i forna tider. Denna vidskepelse har likväl längesedan upphört. Adr. Qvarsebo.

Bosholmen, i Wårdsnäs socken af Östergötthland, vid Stångens inlopp i stora Rongen, är beväxt med vacker löfskog, vilda fruktträd och buskar. Här har riksdrotset Bo Jonsson Grip haft sin boningsplats. Ruiner af källare visa byggnadernas läge. Vattenfall äro på ömse sidor om holmen, hvilka, sedan de förenat sig nedanför, fortfarande i en lång sträcka. I en äng midt emot holmen finnes en hög sten, nästan i form af en karmstol, kallad Bo-sten, der riksdrotset skall hafva hållit landbestämman.

Bosjö eller Gråsbosjö, järnbruk i Fernebo socken af Wermland, har 2 härdar, 900 skepp:d privilegieradt smide och 9 skepp:d hammarskatt, af eget tackjern. Utskeppar på Götheborg. Ägare: H. G. Geijer. Smidesstämpeln: G. G., och deröfver en krona.

Bosjö kloster, en socken i Frosta kontrakt och härad, Lunds stift och Malmöhus län, belägen 3 mil N.O. från Lund och hörer till 3 kl. patron. Ägaren till Bosjö klosters säteri har patronatsrättigheten. Socknen består af 18 $\frac{3}{4}$ mtl. med 923 invånare. Arealn utgör 10,738 tunnland, af hvilka 4,835 äro sjöar och kärr. Adr. Hörby, Klinta.

Bosjö kloster, ett frälse-säteri, beläget i ofvannämnda socken, omkring 3 mil från Lund. Egendomen innehåller 13 $\frac{3}{4}$ hemman. Belägenheten, vid stranden af den betydliga Ringsjön, gör att den är ovanligt vacker. Bosjö kloster blef först uppbyggdt år 1088 af en riddare Tott, under konung Olof Knutsons regering, för nunnor af S:t Benedikti orden, och har ägt betydliga egendomar. Uti en sten, som funnits vid klostret, har man läst följande:

Kjelby-mölle och Dalby-vaang,

Böyc-our og Kingsio-Taang:

Ded giver iag dig Bose-Kloster ny,

Og selv hviler i denne høy.

Klostret upphäfdes vid reformationens början. Det tillhör numera kammarherren greve Beckfriis.

Boskaps-penningar, utgör en af mantalsrättans titlar. De beviljades år 1620, till att betala rikets gäld, och underhålla försvarsverket. De utgå till viss afgift af hvarje hemtamt kreatur i hela landet, neml. 8 öre för häst och oxe, 4 öre för sto och ko, 2 öre för säle och qviga, o. s. v. Härmed förenades i fyrks afgift för hvarje tunnans utsäde på svedjoland och åker. Förlängdes år

1622; förökades 1624 och 1627; nedsattes till hvad först beviljades, och förvandlades äntligen i en fortfarande skatt, hvilken borde utgå med 2 d:r af hvarje helt krono- och skattehemman. Allmänna frälset befridades från denna skatt till hälften emot den skattskyldige jorden. I början skulle boskaps-penningar utgöras äfven af torpare och inhysheshjon, hvilket likväl upphörde, sedan afgiften blifvit fortfarande.

Boskapskötsel, ladugårdsskötsel, kallar man uppfoðandet och vårdandet af tama kreatur, och företrädesvis af nötboskap. Den är hos oss ur gammal och har i forntiden varit i vida högre grad idkad än nu, enär våra förfäders förnämsta rikedom bestod i boskap, hvadan ock hos dem all löseghedom i allmänhet kallades få. Efter all anledning medförde de invandrande Asarne goda boskapsraser från sin hembygd, och så länge dessa vårdades på tjenligt sätt, bibehöllo de sina ursprungliga goda egenskaper, i följd hvaraf tillgången på viktualier, ända intill 17:de århundradet, var så ymnig, att stora kvantiteter deraf utfördes, oaktadt åtgången deraf inom landet var, i förhållande till folkmängden, betydligt större än nu, hvilket synes deraf, att vid slutet af 1500-talet en arbetare erhöill i stat öfver 18 lisp. kött och fläsk, samt 17 skålp. smör, utom alla öfriga persedlar, då han deremot nu erhåller endast 3 lisp. kött och fläsk och ofta intet smör. Förvändera ekonomiska författningar, hvilka i allmänhet datera sig från 17:de århundradet, synas dock häruti likasom i många andra fall hafva frambragt alldoles motsatta och högst ofördelaktiga förhållanden. Genom förbud mot utförseln af ladugårdsalster, samt okloka åtgärder för ökandet af spannmåls-odlingen, hafva troligen försakats liknöjdhet för boskapskötseln, och vanvård om kreaturen, hvaraf följden varit boskapsrasens urartande, möjligen ännu mera påskyndad genom den samtidigt dermed uppfunna utfodringen med drank, hvilken, vid brännvins-tillverkningens ofullständiga bedrivande den tiden måste varit, i högre grad än det är händelsen i våra dagar, sur och otjenlig till födoämne för kreatur, hvilka förmodligen ock, endast i den mån som de småningom urartade, kunde vänjas vid detta onaturliga näringsmedel, och således äfven fått röna brännvinets skadliga inflytande, särdeles sedan okunnigheten och förkärleken för husbehofsbränningen uppnått den höjd, att säden, förvandlad till drank, ansågs mera närande för kreaturen, än förmalen till mjöl. På detta sätt hade boskapskötseln slutligen så nedsjunkit, att dess afkastning på långt när icke förslog til landets behof, och i jemnbredd dermed, samt i följd så väl deraf, som af den ökade brännvins-bränningen, hade äfven åkerbruket så aftagit, att, vid slutet af förra århundradet, vanligen ett par hundra tusen tunnor spannmål årligen måste införskrifvas. Sedermera hafva likväl flera verksamma åtgärder blifvit af statsmagterna vidtagna och enskilda företag uppmuntrade till boskapskötseln upphjelpande, och vid sist förflutna riksmöte har dessutom beslut blifvit fattadt om in-

rättandet af stam-holländerier till boskapstraseas förbättring; men ännu återstår mycket i denna väg att göra, ty årligen införas omkring 2,000 st. diverse nötkreatur, ungefär 4,000 tunnor saltadt kött, 60,000 lisp. smör, 100,000 lisp. talg och öfver 3 millioner skålp. torra och saltade hudar. Förnämligast torde uppmärksamheten böra riktas på kreaturens behöriga afodring och skötsel, utan hvilken äfven de bästa raser snart urarta; men med behörigt iakttagande af dessa omständigheter är det ganska troligt, att antalet af kreatur skulle vara fullt tillräckligt för landets behof, när man hitintills i allmänhet mera bemödat sig att hålla ett stort antal kreatur, än att behörigen föda och vårda dem; ty enligt Forsells statistik funnos 1842 i riket 264,038 oxar, 989,419 kor och 447,850 ung-boskap, och anser han dessutom denna summa böra ökas med 10 å 15 proc., för att komma rätta förhållandet närmast. I sådant fall skulle hela beloppet uppgå till nära 2 millioner, och således i det närmaste motsvara $\frac{2}{3}$ nötkreatur för hvarje af landets inbyggare, utom får, svin och getter, hvilka tillsammans utgöra öfver 2 millioner.

Boskillnad. Vill endera maken eller död makas arfvingar undanskifta enskild egendom, eller giftorätt för gäld, derföre andra maken förmenas böra i ansvar stå, söke boskillnad skrifteligen hos den rätt, derunder mannen lyder eller lydt vid dödsfallet. Sökes boskillnad, då egendom ej afträdd är, kallas båda makarne inför rätten, som förordnar att boets tillgångar och gäld skall å viss dag upptecknas, hvilken uppteckning af mannen och hustrun i borgenärers närvaro edeligen fästes. Vilja efterlevande maka eller arfvingar undanskifta både giftorätt och enskild egendom, bör boskillnad sökas inom en månad sedan bouppteckning hölls, och bouppteckning till rätten ingifvas, hvarpå offentlig stämning till borgenärerna utfärdas, o. s. v.

Boson, Jüsse, Thord Bondes mördare. (Se: *Bonde, Thord.*)

Boström, Kristoffer Jakob, född i Piteå d. 1 Jan. 1797; fadren var timmerman. Vid magisterpromotionen 1824 innehade han första hedersrummet, och har sedermera delat sin tid emellan filosofiens studium och det höga förtroende, som blef honom gifvet, att vara de båda äldste prinsarnes lärare. Detta uppdrag emottog han år 1833, sedan han år 1828 inträdd bland akademiske lärarne, såsom docens i filosofien. De senare åren har han tillbragt vid universitetet, der han år 1837 befordrades till adjunkt och 1841 till professor i praktiska filosofien. Professors titel hade han erhållit redan 1838. Såsom författare har Boström verkat genom åtskilliga akademiska afhandlingar på Latinska och, någon gång, äfven på Svenska språket, alla af strängt filosofiskt innehåll, och är äfven känd genom recensioner i tidskriften *Skandia* och i *Litteratur-Föreningens Tidning*.

Boställe, kallas en till embete och tjänst hörande gård eller boning, anslagen för lönen och till hemvist åt embets- eller tjänstemannen, som innehar sysslan. De äro af trenne slag, nemligen: militär-, civil- och ecklesiastik-boställen. Såd-

na finnas i Sverige till ett antal af 4,195 hemman och 84 stommar; häraf äro mil. bost. 1,771 hemman, civ. bost. 476 hemman 11 st., samt eckl. bost. 1,948 hemman 73 st.

Botanik, är läran om växternas allmänna och enskilda egenskaper, deras förekommande i naturen och systematiska indelning. Ehuru detta, sedan urminnes tider, varit föremål för menniskans uppmärksamhet och forskningar, och botaniken således blifvit bearbetad redan af forntidens naturforskare, utgjorde den, dock ända till Linnés tid, mera en kaotisk samling af erfarenhetsrön än en systematiskt ordnad vetenskap, oaktadt redan på 1600-talet Adanson, Herman, Ray och Tournefort m. fl. sökte att ordna densamma efter serskilda systemer. Hos oss befann den sig, intill förstnämnde tid, på en föga upphöjd ståndpunkt, och de enda arbeten deruti af Svenska naturforskare utgjordes hufvudsakligen af, ofta ofullständiga, beskrifningar öfver växter och deras förmenta nytta. Det äldsta botaniska arbete af Svensk författare är en, under Chesnecophori presidium, af Starbeckius utgifven disputation, tryckt 1621, och de utmärktaste författare under denna period vero de båda Rudbeckarne, O. Celsius, Bromelius och Palmberg. Det var Linné snille förbehållet, att utbredda ljus och reda uti denna likasom uti naturalhistoriens alla grenar. Genom sitt *Systema Naturæ*, först utgifvet 1735, bragte han alla då kända naturalster uti ett fullständigt ordnad system, så att äfven alla senare upptäckters plats var på förhand gifven, grundade växternas klassifikation på deras, af honom upptäckta, könsdelar, i följd hvaraf detta system ock fått namn af sexual- eller köns-system. Genom sin *Philosophia Botanica* lemnade han ej allenast klaven till ett språk, som gjorde det möjligt för naturforskare, att med lätthet göra sig begripliga för hvarandra, och besparade dem mödan, att, såsom förut, instudera sig uti de otaliga termer, hvilka användas godtyckligt af serskilda författare, utan förklarade äfven växtlifvets, af ingen före honom undersökta fenomeners så fullkomligt, som vetenskapernas allmänna ståndpunkt på den tiden medgaf det. Uti sina *Ordines Naturales* framställde han äfven ett system för växternas klassifikation efter naturens högre lagar, hvilket dock endast i bredd med den närmare kännedom af dessa kunde fullt utbildas, hvaremot sexualsystemet utgjorde den för alla lättfattliga grunden för deras igenkännande. Genom sitt intagande föredrag uti sina *Amoenitates academicæ*, jemte många andra skrifter, väckte och underhöll han hågen för naturvetenskapernas och särdeles botanikens studium, och utbredde genom sina specialfloror kännedom om så väl våra inhemska växter, som om de utländska i allmänhet, hvarvid hans lärjungar, efter hans föreskrifter och genom hans föranstaltande, så väl härifrån som från andra länder, utgingo till alla världsdelar och samlade naturalhistoriska skatter, dem han med måtarehand undersökte och ordnade. Linnés första arbete i botaniken var troligen en afhandling om växternas bilägar och kön, "*Exercitatio botanico-*

physica de Nuptiis et Sexu Plantarum", hvilken framlades af Celsius för Rudbeck, och förskaffade Linné ej allenast tillträde till denne, utan äfven tillstånd att i hans ställe hålla offentliga föreläsningar. Handskriften till detta arbete påträffades händelsevis, på 1800-talet, af J. Lidén uti en handelsbod i Upsala, och räddades af honom från förstöring. Sedan botaniken sålunda var af Linné fullkomligen vetenskapligt ordnad, och dess studium gjort lätt och angenämt, har den hos oss blifvit hafvudsakligen bearbetad af hans lärjungar och jemte dem af flera andra, såsom af hans son Carl Linné, af Acharius, A. Afzelius, Agardh, E. Fries, Kalm, Liljeblad, Löfving, J. A. Murray, Osbeck, Retzius, Swartz och Wahlenberg, dels i den af honom angifna riktningen, nemligen till samlande och ordnande af växtrikets alster, dels med afseende på deras anatomi och fysiologi, samt derpå grundade naturliga klassifikation, jemte deras geografiska utbredning, och hvarvid isynnerhet de lägre, kryptogamiska, växterna utgjort föremål för ifriga bearbetningar. Sålunda hafva ormbankar och mossor blifvit med stor omsorg bearbetade af O. Swartz, lafvarne af Acharius, algerne af Agardh och svamparne af E. Fries.

Bothoå, en socken, med Styrnäs, Öfver-Länäs och Såaga, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Ångermanlands vestra kontrakt och södra fögderi, Hernösands stift och Westernorrlands län, 6 mil N.N.V. från Hernösand. Kyrkan är af sten, ligger iavid Ångermannans-elfven och är en af de äldsta i orten. Socken består af 33 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 925 invånare. Jemte annexerne har den en areal af 122,657 tunnland, hvaraf 9,300 äro sjöar och kärr. Adr. Hernösand.

Bothild, dotter till en ansedd Svensk man, förmäld med Danske konungen Erik Ejegod, berättas hafva varit så from och fördragsam, att hon sjelf prydde och kammade håret på de qvinnor, hennes lättfärdige gemål föredrog framför henne. Härigenom bevekta hon slutligen hans sinne, så att han med henne företog en valfart till Cypern, der han afled. Hon sjelf fortsatte resan till Kristi graf, hvaräst hon dog, begrofs i Josaphats dal och uppstogs bland helgonen.

Bothniensis, Nikolaus Olavi, så kallad efter sin födelsebygd Westerhotten, och äfven Pitensis af Piteå socken, var professor i theologien och hebreiskan, då Upsala möte företogs år 1593, och så aktad för sin lärdom, skarpsynthet, foglighet och öfriga egenskaper, att han, med förbigående af alla kyrkans högre embetsmän, utsågs till ordförande vid detta möte, hvilket uppdrag han utförde till allmän belåtenhet. Sedan Abraham Angermannus blifvit afsatt, utnämndes han till dennes efterträdare, men hann icke tillträda embetet, ty han afled d. 18 Maj år 1600. Genom sin son och tvenne döttrar blef han stamfader för släkterna *Stjernman*, *Burensköld* och *Rudbeck*.

Bothvidk, Johannes, biskop i Linköping, hade först varit konung Gustaf Adolfs bigtfader och fältprest, samt, från år 1616 till år 1632, ättföljt honom under de flesta af hans fälttåg. Efter sla-

get vid Kleve, hvarunder han med andra fältprester stått på ett berg och bedt Gud om seger, skall konungen hafva sagt till honom: "Herr doktor! det hafver icke varit svårt för oss att strida i dag, emedan Moses stod på berget och stridde med bönen." Ehuru redan år 1630 kallad till biskop, genom stiftets presterskaps förtroende, fick han likväl ej tillträda sitt embete förrän i Augusti 1632, emedan Gustaf Adolf kallade honom till sig, att foga anstalter till evangeliska religionens bästa och konsistoriers inrättande i Magdeburg och Minden. Han var en ordningsälskande, frisinad och vältalig man. Hans många ansträngningar under det långvariga fältlivet hade försvagat hans krafter, och han afled d. 24 Okt. år 1635, i en ålder af 60 år.

Bothvidus Sumonis, den förste lutherske biskop i Strengnäs, hvartill han förordnades år 1536; en driftig och lärdd man, behaglig och skämtsam i umgänget. Då Gustaf I en gång frågade honom: i hvilket kapitel af bibeln det tilläts biskopar att bo i präktiga stenhus? svarade han: "i detsamma, som tillåter konungen att taga tionde af sina undersåter." Detta skämt upptogs ej illa; men mindre lycklig var han, då han ej allenast i den kronika han författade, tillika med Olaus Petri, tadlade flera af konungens åtgärder, utan äfven motsade hans äktenskap med Katharina Stenbock. Konungen, uppbragt häröfver, lät inspärta honom på Gripsholms slott år 1556, och ehuru han utsläpptes derifrån, mot 500 mark silfver i böter, återfick han likväl icke sitt embete under Gustafs lifstid. Detta skedde först under Erik XIV; men han afled följande året 1561. Under hans tid uppbraan Strengnäs domkyrka, d. 18 Juni 1551.

Botilsäter, annex till Millesvik, beläget i Nora kontrakt af Carlstads stift, 6 $\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Carlstad, vid Wenern; består af 21 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,110 invånare. Dess areal utgör 14,904 tunnland, hvaraf 220 äro kärr och sjöar. Adr. Carlstad eller Ämål.

Botin, Anders af, Sveriges mest utmärkte kamerala författare, föddes år 1724 i Södra Möre härad af Kalmar län, der fadren var kronofogde. Vid 26 års ålder ingick han i Svea hofrätt, men fann sig der icke på sin plats, hvarföre han utbytte den mot en i riks-arkivet, der han använde tiden att studera de viktiga handlingar och hjelpredor till landets kannedom, detta embetsverk innehåller. Häraf uppstod hans "Beskrifning om Svenska hemman och jordagods", hvaraf första delen utkom år 1755, och är det bästa arbete af detta slag, vår litteratur ännu äger att uppvisa. Det förskaffade sin författare en förtjent uppmärksamhet. Han blef assessor i antiqvitetts-kollegium, några år senare kammar-råd, adlad, R. N. Ö., ledamot af vitterhets-akademien, samt, vid Svenska akademiens stiftelse, en af dem konungen sjelf utnämnde. Man har af honom flera andra skrifter, hvaribland isynnerhet förtjena nämnas: *Utkast till Svenska folkets historia*, hvilken dock ej hann längre än till Gustaf I, *Jemförelse mellan mynts och varors värden i Sverige under särskilda tidevarf*, *Om Svenska*

språket i tal och skrift, m. fl., alla utmärkta af redighet, skarpsynthet, klart framställningssätt och ett vårdadt, ofta värtaligt, språk. Han dog d. 22 Sept. 1790.

Botkyrka, en socken, med Salem, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Södertörns kontrakt af Strengnäs stift, Svartlösa härad af Stockholms län; 1 $\frac{3}{4}$ mil S.V. från hufvudstaden, vid Mälaren. Kyrkan kallades först Botvidskyrka, till minne af St Botvid, en bland Södermanlands första kristna lärare. — Sedan konung Erik XIV:s höfvidsman Ivar Månsson Stjernkors blifvit slagen, hopsamlade konungen så mycket krigsfolk han kunde, och förde dem ur Stockholm söderut, år 1568 i Augusti. Hertigarnes förtrupp hade redan hunnit till Botkyrka; men blef med förlust af konungen tillbakadrifven. — Ut i Botkyrka är riksrådet friherre Joachim v. Düben begravnen. Här märkes äfven på kyrkogården riksrådet, m. m. greve Joh. Lilljencrantz's vackra graf, uppyggd af honom sjelf, år 1807. — Sockenens består af 43 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,592 invånare. Dess areal utgör 15,159 tunnland, hvaraf 1,620 äro kärr och sjöar. Adr. Stockholm.

Botolfs brink, en backe på hemmanet Hults ägor i Hücklinge socken af Östergötthland, säges vara stället för följande tilldragelse. På den tid då s. k. lördags-gästabad voro i bruk, möttes här 2:ne brudhof (brudskaror), då den ena bruden blifvit afslagen af sin häst, hvilken skrämdes af skotten, och dervid blifvit ihjälslagen. Ett nära derintill befintligt s. k. offerkast, på hvilket allmog ennu, enligt gammalt bruk, kastar qvistar och grenar, tros vara brudens dödsställe.

Botolfs-messa infaller d. 17 Juni, och firades, under medeltiden, till äminnelse efter helgonet St Botolf. Bönderne kalla ännu denne Botolf (och efter honom dagen) *Rofgubben*, tilläfventyrs emedan de vid denna tid utså sina roffrön.

Botrygem, röd vitriol, ett till sulfaterne hörande mineral, hvilket består af svafvelsyrad jernoxidul-jernoxid, talk- och kalkjord med vatten, och förekommer uti Fahlu grufva i stalaktitiska kristallgrupper, vanligen på en kärna af gips.

Bo-träd, kallas vissa, sedan urgamla tider, helig hållna träd, isynnerhet tallar, ekar, lindar, m. fl. Anledningen till namnet är den, att i ett sådant träd en ande tros bo, eller hafva sitt tillhåll. Mångfaldiga sägner om händelser och vidskepelser vid sådana boträd höras i alla landsorter.

Bottenfynd, betyder nedgräfd skatt. Dess ägare antages vara längesedan död, hvarföre ett sådant ej behöfver tillkännagifvas. Häri har kronan afsagt sig all del, och endast förbehållit sig inlösningsrättighet, i fall det befinnes vara ett gammalt mynt eller en fornlemning, såsom äldre arbeten i guld, silfver, koppar, sten och träd, eller andra konststycken, då detsamma bör uppgifvas hos landshöfdinge-embetet, för att hembjudas staten. Antager kronan anbudet, så betalas fyndet med $\frac{1}{4}$ öfver dess värde, såsom metall, m. m. Lösen tillfaller upphittaren ensam. Är ej fyndet af det slag, som bör hembjudas kronan och löses af densamma, njuter jordägaren hälften deraf.

Bottenmus (*Agonus cataphractus*), en taggfenig benfisk, af 6 å 7 tumers längd, bredt sammantryckt hufvud, hård sexkantig kropp, och på öfre sidan gråbrun, på undre sidan hvit, hvilken finnes i Kattegat, Öresund, samt, ehuru sällsynt, i Östersjön.

Bottna, annex under Qville, beläget i Wikornes kontrakt af Götheborgs stift, 4 $\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Uddevalla, vid hafvet; består af 17 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 625 invånare. Dess areal är 4,328 tunnland, af hvilka 35 äro kärr och sjöar. Adr. Uddevalla. Kyrkan är icke särdeles gammal. — I socknen finnas en mängd hållristningar. Af öfriga fornlemningar derstädes förtjena följande att nämnas. I Wrångstads mark står, på ett berg, ett dyrrhus. Det ligger uti norra ändan af en aflång jordhög, som är 23 steg lång och 8 steg bred, och omgifves på hvardera sidan af 5 uppresta stenar, hvilkas höjd är 2 till 3 alnar. Sjelfva dyrrhuset är en så kallad "Rockedyse", den enda af det slaget i Bohus län. Den ojemna takhällen, hvilkens längd är 5 och största bredd 3 $\frac{3}{4}$ alnar, hvilat med sin medelpunkt på 5 emot hvarandra lutande väggstenar, hvilka bilda en rundaktig grotta. Höjden af denna är 2 $\frac{1}{2}$ alnar och golfvets genomskärning 3 alnar. Öppningarne emellan väggstenarne äro omsorgsfullt tillkilade med smärre stenar, hvilkas släta kanter vetta inåt grottan, samt ådagalägga, att de förras mot hvarandra lutande ställning, är ursprunglig, och icke tillkommen af den påliggande jordens tryckning. Takhällen, hvilken stödjer sig på de längsta väggstenarne, kan, med den minsta tryckning, sättas i en gungande rörelse, som förorsakar ett doft ljud i grottan. Denna tillställning är ej en följd af väggstenarnes sjunkning, utan otvifvelaktigt ursprunglig. Afsigten med denna anordning, den vi någon gång finna vid liknande minnesmärken, skall säkert alltid förblifva outredd. Nedanför berget träffar man, vid Wrångstads qvarnar, en så kallad domring af 12 stora stenar; fordom hafva de varit 14; diametern är 28 alnar. Vid dess norra sida finnes en mindre krets af 9 stenar, och deromkring räknas 10 spridda bautastenar och 4 grafhögar, af hvilka en äger formen af ett skepp. Några hundrade alnar derifrån anträffas, vid dammarne, ett par randade stensättningar, 20 runda och 3 aflånga grafhögar. Ut i en af dem höjer sig en nära 5 alnars hög sten, och på andra sidan om vägen en mindre dylik. Alla dessa fornlemningar äga förbindelse med de närbelägna på Tyfta mark uti Svenneby socken. Mindre märkvärdiga grafhögar och stensättningar dels finnas, och dels hafva, efter berättelse, funnits på Bräcke, Bottna och Skärholmens ägor, samt uppå Bottnaåsen.

Bottmaryd, en socken, jemte Mulseryd, Angjerdshestra och Bjurbecks kapell, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Redvägs kontrakt af Skara stift, Mo härad af Jönköpings län, 2 $\frac{1}{2}$ mil från Jönköping; består af 29 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,160 inv. Dess areal utgör 35,663 tunnland, hvaraf 1,200 äro kärr och sjöar. Adr. Jönköping. En här belägen källa gjorde omkring år 1818 mycket uppteende genom den undergörande verkan fördomen tillskref dess vatten.

Bottniska viken kallas den stora nordliga vik af Östersjön, som ligger mellan norra delarne af Sverige och Finland.

Botvid, S:t, säges vara född af hedniska föräldrar uti Hammarby vid Stockholm, men blef, under en resa till England, omvänd till kristendomen, hvilken han sedan predikade i sin hemort. Han hade friköpt och omvänt en Rysk slaf, hvilken han ämnade sända hem till sitt fädernesland, men då de under vägen hvilade sig på Rågön i Mälaren, och S:t Botvid insomnat under ett träd, mördades han af den befriade trälen, omkring år 1100. När S:t Botvids släktingar saknade honom, började de segla omkring och söka honom öfverallt. Det berättas då, att en hvit fogel hade satt sig på framstammen af deras skepp, och likasom visat dem vägen till det ställe, der Botvid låg mördad. De förde honom hem med sig och begravde honom. Han blef sedan ansedd som helig och öfver hans graf upprestes till hans ära en kyrka, hvilken ännu kallas Botkyrka eller Botvidskyrka. (Se denna art.)

Bouchardon, Elme, en utmärkt Fransysk bildhuggare, född 1698, död 1762, vistades någon tid i Sverige, och förfärdigade åtskilliga prydnader för Stockholms slott, hvaribland de begge gemierna öfver porten åt Lejonbacken.

Boulangerit, ett till släktet bly hörande mineral, som består af underantimonsvafligt svafvelbly, och förekommer i parallela långa strålar vid Nasefjellet i Piteå Lappmark.

Bouppteckning kallas uppteckningen af en affidens persons qvarlätenskap. Lagen stadgar härom: "När dödsfall timar skall man eller hustru, som lefver efter, eller, der de ej äro till, arfvingarne riktigt uppgifva och uppteckna alltsammans i boet, sådant det vid dödstimman var, med alla skrifter och handlingar, fordringar och gäld, i alla arfvingarnes eller deras förmyndares eller ombudsmäns närvaro. Den eller de, som boet uppgifva, skola med edlig förpligtelse underskrifva, att ej något med vilja döljt eller utlemnadt är, och vare pligtige, att, då så fordras, det med ed besanna. Öfriga arfvingarne eller deras ombudsmän och uppteckningsmännen skola och bouppteckning underskrifva." — Med bouppteckning får ej uppskjutas längre än tre månader efter dödsfallet. En afskrift af bouppteckningen skall hos rätten ingifvas, inom en månad i staden och å nästa ting å landet. Försummar efterlevande maka i rätten tid uppteckna egendom, miste till arfvingarne en fjordedel af hvad han i samfäldt bo äger. Försummar det af någon annan, som borde uppteckna egendomen, böte från 10 till 100 daler.

Bourdelot, Pierre, son till en kirurg och barberare i Sens i Frankrike, sedermera läkare hos prins Henrik af Condé, inkallades, i början af år 1652, till drottning Christina, hvars helse han lyckades återställa, hvilket, jemte hans mångsidiga kunskaper, hans artiga umgängessätt och qvicka infall, snart gjorde honom till hennes förklarade gunstling. Detta väckte afund, och Bourdelot gjorde allt att nära och rättfärdiga oviljan, genom sin lätt sinnighet, sina intriger, sitt öfvermod och sitt

ofta opassande skämt. Drottningen såg sig ur stånd att skydda honom mot det tilltagande missnöjet, hvilket delades af alla klasser bland folket, samt tröttnade äfven sjelf vid honom, och han bortskickades i Juni 1653. Hon gaf honom dervid 30,000 R:dr och förskaffade honom abbotstiftet Massay i Frankrike, hvarförutan han, både af henne och af dem, som önskade utverka sig den allsmäktige gunstlingens bevägenhet, förut erhållit så rika skänker, att man trodde, det hans korta vistande i Sverige inbragt honom 100,000 R:dr. Han ådrog sig snart inom sitt fädernesland samma ovilja som i Sverige, stötte sig med munkarne i sitt abbotstift, och med nästan alla andra, med hvilka han kom i beröring, samt dog 1686, i en ålder af 73 år.

Bousquet, Jean Louis, född i Languedoc år 1664, nödgades, för sin religions skull, lemna fäderneslandet 1691, tjenade med beröm i Engelska och Holländska härarna, kom 1704 i Svensk tjänst som kapten, följde Carl XII i flera fälttåg, äfven till Bender, hvarifrån han hemskickades, sedan han varit använd i åtskilliga diplomatiska värf, deltog i slaget vid Gadebusch och fälttåget i Norrige, adlades och befordrades till general-löjtnant. Sedan generalerne Lewenhaupt och Buddenbrock blifvit afsatta från befälet öfver hären i Finland, uppdrogs det åt Bousquet, hvilken, ehuru då en nära 80 års man, ville våga den strid mot fienden, som de försummat; men öfvertygad om omöjligheten, avslutade han i Helsingfors, år 1742, med Ryske fältmarskalken Lasey en så fördelaktig kapitulation, som möjligen kunde erhållas. Afled i Kalmar d. 26 Febr. år 1747, och hans adeliga ätt utgick med honom.

Bovallius, Robert Mauritz, född 1817 d. 24 Maj, blef år 1842 filos. mag. och följande året docens vid Upsala universitet. B. är författare och forskare i Sveriges historia, och tillika anställd vid kongl. riks-arkivet. Den akademiska litteraturen har af B. erhållit tvenne afhandlingar, den ena om det af konung Gustaf II Adolf tillernade institutet för adliga ynglingars uppfostran, och den andra om regeringsformen år 1634. År 1844 vann B. Svenska akademien högsta pris, för en *Berättelse om riksdagen 1713—1714*. Tidskriften Frey innehåller af honom en uppsats, som meddelar bidrag till yttrande-rättens historia under konungarne Carl XI:s och Carl XII:s envælde.

Bovalls silfvergrufvor äro belägna i Stora Tuna socken af Dalarne. Blyglansen har här hållit $2\frac{1}{2}$ lod silfver på centnern. Här finnes äfven zinkblende. Grufvorna äro numera nedlagde.

Boxholm, en sätesgård, som fordom hette Flämminge, belägen i Ekeby socken i Östrings härad af Östergötland. Består af fyra mantal frälsesäteri. Egendomen är utmärkt vacker. Här finnes ett af länets största bibliotek.

Boxholm, ett jernbruk i Ekeby socken af Östergötland, är grundlagt 1754 och har 7 hårdar, 1,772 skepp:d 10 lisp:d privilegieradt smide, samt 22 skepp:d 10 lisp:d frälsesmide med köpetackjern, jemte stål-, spik- och svart-amide. Utakeppar på

Norrköping och Stockholm. Hammarakatten är 17 skeppd 10 lispd. Ägare: enkefru H. af Burén. Disponent: C. P. af Burén. Bruksstämpeln: B. b. Bezelhelm har tillika ett postkontor.

Brage, Carl Johan, prost och kyrkoherde i Götheborgs Tyska och Christins församling, en utmärkt predikant, hvars föredrag andades mycken fromhet och en sann evangelisk kristendom; dessutom lycklig andelig skald; utgaf år 1766 "Prediko-bibliothek", hvaraf en nummer utkom hvarje vecka; har skrivit en del af psalmerna i *Sions Sönger*, och ett sammandrag af *Mosheims Theologia Dogmatica*. Född 1735, död 1781.

Brage, Jonas, professor i astronomien vid Lunds universitet. Född i Götheborg 1781; magister i Lund 1802; inträdde vid akademien såsom docens i Romerska litteraturen, år 1805, men fick två år senare transport till astronomie observators-platsen, sedan han dessförinnan i Köpenhamn, under ledning af den namnkunnige astronomen Bagge, studerat sistnämnda vetenskap. Vann 1811 af kongl. vetenskaps- och vitterhets-samfundet i Götheborg högsta priset för ett insändt skaldestycke, kalladt: *Stjernhimlen*. Sedan en profession i astronomien iärättades i Lund, blef han, år 1813, utnämnd till professor i denna vetenskap.

Brage, Bragar (mythol.), Odens och Friggas son, skaldkonstens och vältalighetens gud. De forn-nordiska skalderna tecknade honom såsom en gammal man, med hvitt skägg och skrynklig panna, troligen därför att de tänkte sig vishet och vältalighet, såsom boende endast inom erfarenhetens område. Oden hade åt en hvar af Asarne och Asynjorna gifvit någon öfvervägande egenskap, den de sedermera kunde välsignelserikt meddela åt sina dyrkare eller gunstlingar. Sålunda fick Thor styrkan, Freja kärleken, Balder skönhet och fromhet och Brage skaldförmågan. Han erhöll i sin vård och till sitt godtyckliga användande, det kostbara skaldemjödet, hvilket dvergarna tillredt af Qvasers blod. (Se härom art. *Gunlod*, *Suttung*, m. fl.) Brage förvarar det och meddelar deraf åt några få utvalda; men dricker sjelf dagligen deraf, så att hvarje ord, som flyter från hans mun är sinnrikt, angenämt, fullt af snille och den djupaste vishet, uttaladt i ett skönt språk. Då någon af iden anländer till Walhall, går han den till möte med dessa ord: "träd in i Walhall, för att njuta Einheriarnes glädje och dricka af det herrliga Asamjödet." Hans tunga är fullristad med runor, en sinnebild af hans vishet och snille.

Brage (mythol.), en Nordisk konungason. Han var bror till den utmärkt sköna Sigrun, en namnkunnig sköldmö, och deras fader var Högne. Det berättas, att den sedermera så vidtberömda hjelten var stum, ända till dess han fick se Sigrun, då han genast började tala. Nu skulle Sigrun, mot sin vilja, förmälas med Hodbrod; men Helge frälste henne, då han dödade både Högne och Brage. Sigrun blef sedan Helges maka.

Bragebägaren. Under hednatiden, när en ny konung uppsteg på thronen, sammankallade han

fyrliskonungarne och de förnämste i landet att föra sin företrädare, vanligen sin faders, graföl. Han tömde då Bragebägaren till hans minne och afgaf dervid ett löfte, hvilket man, enligt nutidens språk, skulle kunna kalla den nya regentens konungaförsäkran. Han tillkännagaf nemligen sina tankar om det sätt, hvarpå han ernade föra spiran, hvilka bragder han ville utföra, o. s. v. Det märkligaste, men tillika det olyckligaste af detta slags löften, var det som Ingiald afgaf vid sitt uppträdande på thronen. (Se vidare: *Ingiald*.)

Brahe. Denna ätts ursprung, se *Andersson, Peder*, i Mohammar. Af densamma funnos under medeltiden flere namnkunnige män. Bland desse må nämnas: 1:o **Birger Pedersson** till Finsta, riksråd och riddare, den förste lagmannen öfver hela Upland, stod i spetsen för den kommission af 12 lagfarne män, som år 1292 öfvervåg och förbättrade lagen. Nedlade sin lagmans-värdighet år 1316; död 1327. — 2:o **Isak Birgersson**, riksråd, blef, efter Magnus Smeks och hans sons fall, af de upproriske herrarne vald till konung, men udanbad sig denna ära och föredrog att söka martyrkronan i striden mot de hedniska Esterne. Afled likväl i Riga, förrän han hunnit möta fienden. — 3:o **Peder Magnusson** till Tärna, blef år 1480 uppbänd i en lada, tillika med sin frände Pehr Kettilsson Körning, då de anförde några trupper mot upproriske bönder. — 4:o **Jonkman**, den förres son och riksråd liksom han, en bland offren vid Stockholms blodbad. — Om den *Heliga Brita*, se artikeln om henne.

Brahe, Pehr, d. ä., son till den sistnämnde Joakim Brahe och Margaretha Eriksdotter Wase, således Gustaf I:s systerson. Helt spädd blef han med sin moder förd i Dansk fångenskap, och följde henne sedan åter utomlands, då hon lemnade Sverige, der hennes andre man, greffen af Hoya, fallit i konungens onåd. Gustaf hemkallade P. Brahe från Tyskland, der han studerade, och gjorde honom, vid 16 års ålder, till ståthållare på Stockholms slott, samt följande året till riksråd, något, som den tiden icke väckte förundran, emedan han, både genom sin börd och sin släktskap med konungahuset, ansågs sjelfskrifven till rikets högsta värdigheter. Upphöjdes till greffe, då nämnda värdighet stiftades af konung Erik. Denne använde honom väl något i militära värf, men för dem röjde han föga skicklighet, ehuru han här, liksom i allt annat, visade ett ädelt sinne, i det han nekade åtlyda konungens befallning, att på en öde holme landsätta en trupp krigsfolk, lemna den der utan proviant, blottställd för kanonelden från Bohus fästning, och sålunda tvinga den till en storm der. Denna vägran ådrog honom Eriks onåd, men hvilken snart tyckes hafva gått öfver, emedan han, vid dess sinnesförvirring efter Sturarnes mord, var den, som, jemte Sten Lejonhufvud, besörjde regeringen. Efter Eriks afsättning blef han af Johan upphöjd till riksdrots, lagman och ståthållare öfver Norrland, hvarförutan han återlick sitt första embete, ståthållareskapet öfver Stockholms slott. Icke desto mindre föll han sederme-

ra i Johans onåd, såsom misstänkt för aristokratiska afsigter. Att han åtminstone hyste sådana åsigter kan ej förnekas, och de röja sig i hans *"Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk"*, den han sammanskref år 1585, men hvilken ej trycktes förrän nära hundra år senare, och hvori han kastar saksakfulla blickar på Kalmare-unionen. Detta låg emellertid så helt och hållet i tidens adeliga tänkesätt, att äfven de störste män icke voro fria därför. Född år 1520, död d. 1 Sept. 1590. Hans äldste son,

Brähe, Erik, liksom han, riksråd och ståthållare på Stockholms slott, dertill upphöjd af Sigismund, katolik, och en man af medelmåttiga egenskaper, hade endast sitt namn att tacka för sina befordringar. Var för öfrigt ringa aktad af både förmän och underlydande. Stockholms borgerskap uppsade honom all lydnad genom en formlig protest, hvilken afgafs på rådhuset d. 29 Nov. 1594, sedan han blott några få månader innehaft sitt embete, från hvilket han fyra dagar derefter skiljdes, i följd af sin religion. Ömsom ovän, ömsom åter försonad med hertig Carl, följde han honom till belägringen af Kalmar; men vägrade att deltaga i stormningen, emedan adeln var skyldig att tjena till häst och icke till fot, och han afskydde Carls hårdhet. Likväl satt han i Linköping domare öfver de anklagade riksråden. Straxt derefter reste han till Polen och aflid i Danzig d. 15 April 1614, i en ålder af 61 år. Hans grefvinna, en hertiginna Elisabeth af Braunschweig-Lüneburg, beskylldes för att genom sin dyrbara klädsel hafva infört en dittills okänd prakt bland Svenska adeln. Hans yngre broder,

Brähe, Gustaf, jemte honom förordnad till ståthållare på Stockholms slott, och på samma gång afsatt, är i historien mest bekant genom den ynnest, hvori han stod hos Johan III:s dotter, prinsessan Anna, om hvars hand han anhöll hos konungen, men utan att förmälningen försiggick, man vet ej rätt af hvad skäl, personliga eller politiska. Han höll sig till Sigismunds parti, följde honom från Sverige, och befordrades i Polsk tjänst till fältmarskalk. Född 1558, död i Polen d. 10 Jan. 1615.

Brähe, Magnus, de tvenne sistnämndes yngre broder, följde ett olika politiskt system, höll sig till hertigen, uppträdde såsom hans underhandlare hos Sigismund, efter Stångebro slag, följde Carl i hans krigståg till Estland, befordrades af honom till riksråd och marsk, samt fick af honom bekräftelse på Wisingsborgs grefskap, hvilket bröderna förlorat, blef af Gustaf Adolf gjord till drots, landshöfding öfver Småland och till den förste president i Svea hofrätt, och slogs till riddare. Sorgen öfver den älskade konungens död hade honom i grafven, d. 3 Mars 1633, i en ålder af 69 år.

Brähe, Pehr Abrahamsson, känd under namnet *Gref Pehr*, sonson till den äldre Pehr, och son till riksrådet Abraham Brähe, var otvifvelaktigt den mest utmärkt af hela sin ätt. I ungdomen omfattade han krigsycket och ådagalade vid flera tillfällen skicklighet och mod, samt var en af Gustaf

Adolfs käraste umgänges-vänner. Kommen till mörgare år, fann han de administrativa bestyren mera öfverensstämmande med sitt lynne och sina egenskaper. Oxenstjerna tycktes icke gerna hafva sett honom såsom medlem af regeringen, hvarföre han i stället utsåmdes till general-guvernör i Preussen och sedan öfver Fialand. Detta sistnämnda embete förvaltade han tre serskilda gånger, och har derunder förvärfvat sig odödliga förtjenster, hvilka på menighetens enkla, men uttrycksfulla språk tolkades i det bekanta ordspråket: "Han kom i grefvens tid", d. v. s. i en lycklig stund, under omständigheter, hvilka medförde framgång och välsignelse, liksom grefve Brähes närvaro. Han genomreste det vidsträckt, till en del öde landet i flera riktningar, ordnade dess angelägenheter, försåg flera städer med skolor, Wiborg med ett gymnasium och Åbo med en akademi, hvars förste kansler han blef. Då han år 1650 erhöill Kajaneborg, Kajana socken jemte Kuopio och Idensalmi såsom förläning, anlade han der städerna Kajana, Kristinestad och Brähestad, samt förbättrade, på egen bekostnad, Kajaneborgs fästning, så att den ansågs kunna uthärda en månads belägring. I sitt grefskap anlade han staden Grenna, uppbyggde Bräehus, förbättrade Wisingsborg och inrättade ett gymnasium på Wisingsö, der han, till underhåll för lärare och lärjungar, anslög flera hemmansrantor. Efter Gabriel Oxenstjernas död valdes han till riksdrots, och blef, såsom sådan, en af Carl XI:s förmyndare. I rådet var han ofta af olika mening med Axel Oxenstjerna, kanske hufvudsakligen såsom mera aristokrat än denne. Han var likväl aristokrat i detta ords vackra mening, och fader-neslandet, dess ära och nytta, stod främst i hans hjerta och hans tankar. För dess skull älskade han sitt stånd och dess företräden, hvilka han ansåg oskiljaktiga från statens heder och bästa. Han fick det ovanliga uppdraget, att sätta kronan på tvenne regenters hufvud: Christinas och Carl Gustafs. Han var den senare tillgifven, men arbetade likväl mycket emot Christinas afsägelse. Då befälet öfver krigsmagten hemma i landet, år 1657, anförtröddes åt honom, utförde han med nit och skicklighet detta uppdrag. Han aflid på sin egendom Bogesund, d. 12 Sept. år 1680, i en ålder af 78 år, samt efterlemnade ett aktadt minne för sin redlighet, patriotism, sanningskärlek, kunskaper, rättvisa och gudsfruktan. Hans *"Tänkebok"* (anteckningar om hvad han öfverlevadt) är allmänt bekant.

Brähe, Nils, son till den föregående broder, riksrådet och öfversten för lifregementet, Nils Brähe, hvilken, såsom general af infanteriet, blef dödligt sårad i slaget vid Lützen, och aflid i Naumburg d. 25 Nov. 1632. Den ifrågavarande Nils Brähe, född 1633, gick äfvenledes den militära banan och var år 1660, då han inkallades i riksrådet, redan general-löjtnant och öfverste för Uplands regemente. Följande året utnämndes han till amiral, men afträdde detta embete, då flottan flyttades till Carlskrona; utförde flera beskickningar till fremmande hof. Död d. 25 Jan. 1699.

Brahe, Erik, är egentligen namakunnig för sin delaktighet i den anläggning, som, vid 1756 års riksdag, äsyftades att utvidga konungamagten, men hvars förtidiga upptäckt förde de deri invecklade på schavotten. Ständerna hade, 20 år förut, antagit en för hela riket, alla dess stånd och vilkor gällande, allmän lag, hvilken bestämde rättegångsformerna och domstolarna. En ibland denna lags stora företrädare var, att hon afskaffade, förbjöd och bestraffade, torturen. Icke desto mindre förordnade ständerna en serskild kommission, hvilken, med förbigående af bestående domstolar och gällande rättegångssätt, i första och sista instansen upptog och afdömde detta mål, samt använde en ohygglig tortur på flera af de anklagade, för att framtvunga bekännelser. Dertill gick man tillväga med en sådan skyndsamhet, att då sammansvärjningen upptäcktes d. 22 Juni, föll kommissionens dödsdom d. 16 Juli och verkställdes d. 23, utan att Adolf Fredrik hade mod att begagna sin konungsliga rätt att gifva nåd. Brahe, den förnämste af desse, ehuru kanske icke den mest verkan-de, var då endast 34 år gammal. Han hade, vid 19 års ålder, ingått som ryttare vid Skånska kavalleriet, men befordrades på elfva år till öfverste vid lifgardet, hvartill han utnämndes år 1752. I den föreskrift han, kort före sin död, uppsatte för sin son, rådde han denne att undvika de hala hoftrapporna och ej ingå i tjänst, om han annars kunde föda sig. Den då lefvande sonen, ett fem års barn, följde väl icke detta råd, men den ännu ofödde Magnus Fredrik, hvilken såg dagen nära tre månader efter fadrens afrättning, var egentligen aldrig i statens tjänst, ehuru han befordrades till dess högsta värdigheter. — Den olyckliga maken sökte med tårar och knäfall beveka domarena, men afvisades af dem med köld. Isynnerhet vände hon sig till greve Fersen, som var en af det då rådande partiets mäktigaste ledare, men med lika liten framgång. Detta uppträde säges hafva ägt rum i samma hus, der Fersens son, 54 år senare, tog sin tillflykt d. 20 Juni 1810, men af det förbittrade folket ryktes derifrån, för att mördas några steg ifrån det ställe, der Brahe och hans olyckskamrater fallit för bilen.

Brahe, Magnus, den förres sonson, föddes på Rydboholm d. 2 Sept. år 1790; ingick år 1809 i krigstjänst vid lifregements-brigadens husarkorps, straxt derefter vid lifgardet till häst, der han redan år 1812 var ryttmästare och prydd med Svärdsorden. Anställd vid d. v. kronprinsen Carl Johans hof, och hedrad med hans förtroende och vänskap, steg den unge mannen från det ena embetet till det andra, från den ena utmärkelsen till den andra. Greve Brahe ägde ett förbindligt väsende, ridderliga tänkesätt, var fullkomligt fri för all egennytta och hyste en orubblig tillgifvenhet för sin höge vän, vid hvars sjuksäng han vakade med exempellös sjelfuppostring, och dog blott sex månader efter honom, d. 16 Sept. 1844. Han var då en af rikets herrar, riksmarskalk, general-löjtnant, chef för konungens adjutants- och ordonans-officerare, sekund-chef för lifgardet till häst, kan-

aler för krigs-akademien på Carlberg, Serafimer-rid-dare, riddare af Carl XIII:s orden, af Ryska And-ræ, Alexander Newsky, Hvita Örn och S:t Annæ-ordens första klass, storkors af Grekiska Frälsare-orden, af Sachsiska Ernestiner-orden, riddare af Preussiska Merit-orden, medlem af alla inhemska akademier, utom den Svenska, och ordförande eller ledamot i en mängd kommitéer.

Brahe, Ebba, dotter till riksdrotset Magnus Brahe, har egentligen blifvit bekant såsom hjetin-nan i en roman, hvari man, långt efter de hand-lande personernas död, lätit henne och den store Gustaf Adolf, spela hufvudrolerna. Det sanna är, att hon, såsom uppfostrad i Carl IX:s andra ge-måls hof och nära jemnårig med Gustaf Adolf, så-ledes hans lekkamrat, blef föremålet för en öm-mare känsla, hvilken likväl alltid tyckes hafva hål-lit sig inom den stränga tillbörlighetens gräns. Han hade för afsigt att taga henne till sin gemål, nå-got som på den tiden icke var särdeles ovanligt, enär hans farbror och farfar haft infödda gemåler. Hans moder, enkedrottning Christina, satte sig der-emet, och medan detta förslag var å bane, berättas det, att Ebba skall en gång hafva skrivit på en fönsterruta i Stockholms slott:

"Jag är nöjd med lyckan min,

"Tackar Gud för nåden sin",

hvilket drottningen blifvit varse och skrivit der-under:

"Det ena du vill, det andra du skall:

"Det plär så mest gå i sådana fall."

Gustaf Adolf lärer sjelf, vid mognare år, hafva funnit giftermålsplanen af politiska skäl betänkelig, och således öfvergifvit den. Enkedrottningen ut-såg en annan make åt Ebba, nemligen den store fältherren Jakob De la Gardie. Deras bröllop firades d. 30 Juni 1618. Om än kärleken icke knöt detta äktenskap, synes det likväl hafva varit lyck-ligt. Det varade i 34 år och välsignades med 14 barn. Åtföljd af dessa, beledsagade grefvinnan sin man under hans fälttåg och sörjde både för hans helsa och, så mycket hon kunde, äfven för solda-ternes. Hon blef enka år 1652, och lefde, såsom sådan, ännu i 22 år. Född d. 16 Mars 1596, död d. 5 Jan. 1674.

Brahe, Margaretha, syster till Pehr Brahe, född 1603, blef först gift med Bengt Bengtsson Oxenstjerna, kallad *Renare-Bengt*. Vid 40 år blef hon enka, utan barn, och omgifte sig vid 45 års ålder med Johan Oxenstjerna; 1657 blef Marga-retha åter enka, och fick någon tid derefter, vid 57 års ålder, nya friare, kanske lockade af hen-nes stora rikedomar. Den förste var en furste af Nassau, en 66 års man, enkling med 17 barn. Skriftligen friade han, och fick först tvetydiga, men sedan, som han tyckte, fullt lofvande svar, och skickade derföre sändebud till Stockholm att afsluta saken; men då desse anlände, funno de fru Margaretha redan förlofvad och färdig att träda i äktenskap med en senare kommen fästman, en tjuguåtta-årig landtgreve af Hessen-Homburg. Den gamle friarn blef ytterst uppbragt och påstod,

att fru Margaretha skändligen bedragit honom, och vände sig med klagomål till enkedrottning Hedvig Eleonora och Pehr Brahe, men under dessa underhandlingar trädde hon för tredje gången i brudstol med den unge friaren, hvilket så förtörnade den gamle älskaren, att han formligen ämnade ankla Margaretha som bedragska och landtgreffen som hennes förförare. Han utgaf emellertid en bok på Tyska, kallad: *Den otrogna Margaretha Brahe*, och allmänna tänkesättet gjorde åtlöje af de båda giftaslystne gråhåringarne. Ett år derefter dog den gamle häftige friaren och sju år derefter Margaretha, hvarefter den unge landtgreffen ingick i nytt äktenskap med en tjugufyra-årig hertiginna af Kurland.

Brahehella, var fordomb ett lustslott, uppbyggt af riksdrotset Pehr Brahe d. y., och beläget $\frac{1}{2}$ mil från säteriet Näs i Adelöfs socken af Småland, på en hög tvärbarrant klippa, vid stranden af sjön Noen. Det är afritadt i Dahlbergs *Suecia Antiqua et Hodierna*. Ruinerna af denna byggnad, nu omgifna af granskog, äro temligen väl bibehållna.

Brahehus, fordomb Gudsbacka kalladt, är numera blott ett bonnhemman, under Wretaholm; men har fordomb tillhört och blifvit uppbyggt af riksdrotset Pehr Brahe d. y., som här låtit, på högsta bergskanten, öster om Grenna stad, ofvanför Uppgrenna by, uppföra ett ansenligt slott, hvarifrån man har en vidsträckt och herrlig utsigt öfver Wätern, Wisingsö, Omberg, samt en del af Westergöthland och Östergöthland. Slottet reducerades till kronan 1685, och har sedan stått öde. Numera synas blott ruiner, sedan det 1708 förstördes genom våld, vid samma tid då Uppgrenna lades i aska. Vid Brahehus och Westanå hade man öfverst på klipporna uppställt kanoner, hvilka skulle svara, då det sköts från Wisingsborg. En utsigt af Brahehus finnes i Dahlbergs Sv. Ant. et Hodierna.

Brakel, Gustaf Anton, banko-kommissarie, R. N. O., född d. 17 Dec. 1782, författare till åtskilliga skaldestycken, har utgifvit en tragedi: *Oden i Svithiod*, uppförd på stora theatern 1826, samt *Wäinämöinen*, lyriskt försök i 3 akter.

Brakteat, ett litet tunnt mynt, ofta funnit i Svensk jord. Det är stämplat blott på den ena sidan.

Brakved, brågor, gulbark, sprakved, torte, tröske (*Rhamnus frangula*), ett mindre träd, hvilket förekommer på skogsängar, i hassellundar och bland askog nästan öfverallt i riket. Veden begagnas till smärre snickare- och svarfware-arbeten, kolet deraf vid krat-tillverkning, bären och barken till färgning af gult och brunt, och med spån af trädet färgas svarfvade arbeten gula, medelst gnidning.

Bramre kistor eller **Bramre-Karis kista**, är namnet på tvenne mellan Holm och Gunnarsnäs socknar i Dalsland, uti skogen, befintliga hällkistor. Folket berättar, att jättar här blifvit begravna, äfvensom att ett skogsrå, Bramre-Kari, här haft sitt tillhåll. En hustru, som var hafvande, gick en gång förbi detta ställe. Skogsrået kom då fram

till henne, och hustrun tyckte det vara hennes grannqvinna. De följdes åt ett stycke, och rået bad henne, att få "det hon hade under sin barm." Hustrun blef förskräckt, skyndade hem, sjuknade och dog samma natt.

Bramsön, en större, bebyggd ö i hafvet, utanför Hedesunda socken af Gestrikland. Sages blifvit af drottning Christina skänkt till Harfs by i samma socken.

Brand i säden, kallbrand, kornbrand, är en svampart (*Uredo caries*), hvilken stundom uppkommer på sädesarter, särdeles i de södra länderna, men någon gång äfven hos oss, hvarigenom frökärnan förvandlas till en svart illaluktande massa, och säden sålunda till större eller mindre del går förlorad; emedan svampen sprider sig, från några angripna stånd, med hastighet omkring till flera. Den är egentligen ej inhemsk hos oss, utan inkommer troligen på utländsk spanmål, och det är derföre alltid fördelaktigt, att, före utsåningen, behandla spanmälen med kallt kalkvatten, hvarigenom svampens på ytan befintliga frön förstöras, och hindras att utveckla sig.

Brandaborg har fordomb varit ett fäste på Brandholmen i Björkfjärden af Mälaren. Holmen är ganska hög, och derpå finnas några muremningar, hvilka af allmogen kallas *jättestenar*.

Brandförsäkring. Se: *Assyrans*.

Brandklipparen. Denne häst, som vunnit en slags historisk ryktbarhet, begagnades af Carl XI under kriget i Skåne, och stod sedan på stallet färdigsadlad, för inträffande eldsvådor i hufvudstaden. Han följde äfven dess son, från år 1700, i dess fälttåg och reds af honom i flera drabbningar. Då slaget vid Pultava var förloradt och den bår, hvari Carl XII bars, ej längre kunde begagnas, framfördes Brandklipparen, och på den räddade sig hjelten undan den förföljande fienden. Vid kalabaliken i Bender blef det ädla djuret en del af bytet, men köptes tillbaka från Tartarerna, fördes till Stralsund, och föll, vid stadens kapitulation, i eröfrarnes händer, samt igenlöstes äfven nu. Slutligen dog han i Lund, år 1718, i ovanligt hög ålder, enligt Fant 42 år, ehuru troligen ännu äldre, emedan han, i sådant fall, hade varit född år 1676, men drabbningarna i Skåne stodo åren 1676 och 1677.

Brandstad, en socken, med Åsum, hör till 3 kl. reg., är belägen i Färs kontrakt och härad af Lunds stift och Malmöhus län, $3\frac{1}{2}$ mil N. från Ystad. Dess areal utgör 4,050 tunnland, hvaraf blott 8 äro sjöar och kärr. Består af $10\frac{3}{4}$ mtl. och har 930 invånare. Adr. Hörby.

Brandstorp, annex under Daretorp, beläget i Kåkindes kontrakt af Skara stift, $2\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Hjo. Kyrkan, byggd på andra sidan om Hökensås, ej långt ifrån Wätern, är af träd. Då den s. k. Engelska svetten härjade i Sverige år 1529, hörde hela denna trakt utmed Wätern till Foglås församling, och då fanns en kyrka på säteriet Heldeholms ägor, hvilket tillhörde Stenbockska ätten. Men sedan orten blef grefskap för Brabes ätten, lät riksdrotset, grefve Pehr Brahe flytta kyrkan till hemmanet Brandstorps ägor år 1626,

och lade den till Daretorps församling, der han utöfvade Jus patronatus. Brandstorps areal utgör 11,710 tunnland, hvaraf 560 äro sjöar och kärr, och har 636 invånare. Dess hemmantal upptages under modersöcknen. Adr. Sköfde.

Brandt, Georg, en af sin tids störste kemister, värdie vid kongl. myntet, bergsråd, ledamot af vetenskaps-sällskapet och af vetenskaps-akademien vid dess första stiftelse, hade studerat medicinen under Boerhave, men utan att göra den till sitt yrke, och blef af detta skäl kallad till konung Fredriks sjuksång, under dess sista lefnadsår. Den minnes-slöe konungen, hvilken sällan erinrade sig personers namn, utan kallade dem efter deras egenskaper eller utmärkande drag, plögade benämna Brandt: "den ärlige mannen." Har utgifvit åtskilliga skrifter, såsom: *Grundlig anledning till matematik och algebram, Om metallernas värde sinsemellan, Om Myntväsendet och Svenska silfverpenningars värde emot hvarandra*, o. s. v. Född år 1694, död år 1768.

Brandt, Henrik Johan von, en af Carl XII:s kämpar, blef år 1676 kvartermästare vid öfverste Cronstjernas regemente, och var, vid början af Carls krig, år 1700, öfverstelöjtnant vid Öselska dragonkorpsen, hvilken han sjelf upprättat. År 1702 blef han öfver-kommendant i Marienburg, och på ett ströftåg fängin af Ryssarne. Härifrån befriade han sig sjelf och kom undan till Dorpt, men hade den olyckan, att, vid ett utfall, ånyo råka i fångenskap. Han undgick dock krigslagarnas stränghet, men måste nu kvarstanna i Ryssland till den allmänna befrielsen för de Svenske fångarne, år 1722. Nu fick han afsked med dubbel pension. Lärer hafva dött kort derefter, i hög ålder. Han och hans bror adlades år 1691, men ätten utgick med honom.

Brandt, Johan Nils, en utmärkt praktisk läkare, som på ett berömvärdt sätt använde sin samlade förmögenhet. Född i Ystad 1760, erhöi på kongl. befallning år 1790 medic. doktors-diplom, upphörde vid ungefär 50 års ålder med praktiken, stiftade i Stockholm år 1806 en fattigskola för handtverksagesällor och läringar, följande året en för fattiga flickor, och bidrog af egna medel till inrättandet af en förbättringsskola i Storkyrko-församlingen. Ständerna afstöto år 1809 till honom en tack-sägelse-adress, och regeringen utnämde honom år 1811 till general-direktör öfver Stockholms barmhertighets-stiftelser. Död d. 23 Juli 1822.

Brandvakt. Sådan inrättades först i Stockholm år 1729 och fortfor ända till år 1835, då den förenades med den fornda stadsvakten, hvilken kort förut blifvit förvandlad till Stockholms stads militär-korps.

Branting, Lars Gabriel, född d. 16 Juli 1799, visade redan som barn utmärkta anlag för studier, musik och skön konst i allmänhet, anlag, hvilka tidigt bestämde honom för lärdomsbanan. En svagare kroppsbyggnad förmådde likväl fadren, att, enligt Lings råd, låta ynglingen begagna gymnastiken i Stockholm. Han väckte snart den snillrike mannens uppmärksamhet, genom sitt ovanliga

kunnapsbegär, sin genialitet i uppfattning och sina sällsporda anlag för naturforskning, som skulle göra honom till hans värdige efterträdare. Han kan sägas vara uppfosttrad, uppväxt med gymnastiken och vid gymnastiken, ty begge utbildades gemensamt under Lings handledning. Branting biträdde honom under hans lifstid redan från sitt 15:de år, och studerade derunder sjelf de strängare vetenskaperna, särdeles medicinen och äfven konsterna, isynnerhet musiken, både dess praktiska och theoretiska del, och efter stiftarens bortgång var han sjelfskrifven att emottaga chefskapet för det gymnastiska central-institutet och för hela den gymnastiska bildningen i riket. Han har erhållit professors titel och åtnjutit den ännu större tillfredsställelsen, att se gymnastiken omfattas med uppmärksamhet, äfven af det öfriga Europa. (Se vidare: *Gymnastiken*.)

Brankis. Se: *Bråborg*.

Brankis eller Djurön i Östergöthland, har förut varit djurgård till Bråborg (se artikeln derom). Ut i drottning Gunillas tid, och långt efteråt, var djurgården så stor, att 12 hjortar, utom 230 rådjur, här underhöllos för hofvet; men vid Ryssarnes landstigning år 1719, blefvo djuren fälda och platsen förhärjad. Ännu finnes likväl, i den temligen stora, men okonstlade trädgården på ön, den ek, uti hvilken ett hjorthorn i konung Carl IX:s tid blifvit fästadt att hänga kläder på, när man jagade derstädes. Eken är omkring 10 fot i omkrets vid roten, och hornet synes genom ett hål, som är betäckt med ett litet jerngaller, hvilket snart blir öfverväxt.

Brask, egentligen sidobrask, betecknade under medeltiden de små redskap af saxar, pryglar, nåldosor; knifvar, m. m., hvilka kvinnorna alltid boro på sig, såsom ännu bruket är i Dalarne.

Brask, Hans, den ryktbare biskopen i Linköping, en väldig kämpe för sin tros-läras och sitt ståndes väl, var född år 1464 i den stad, der han sedermera höll ett nära konungsligt hof och der hans fader varit borgmästare. Kanonikus och domprost derstädes år 1505, ådagalade han egenskaper, som förvärfvade honom allmän aktning, så att han, efter Hemming Gadds afsättning, valdes till hans efterträdare, och bekräftades deruti af påfven. Likväl måste han, med en penningesumma, hålla en kardinal Jakob skadeslös, hvilken förut af samma påfve blifvit utnämnd till embetet. Han installerades d. 4 Aug. 1513, och tog, såsom Rhyzelius uttrycker sig, embetet "emot med karlahänder, såsom då väl behöfdes; ty han var en rask, klok, myndig och redan förmögen man." Hans förvaltning utmärktes af många nyttiga anstalter; kyrkans och biskopsbordets gods ökades af honom genom köp och byten; han försåg domkyrkan med koppartak och ett nytt orgelverk; inrättade i Linköping det första Svenska pappersbruk och anlade ett boktryckeri i Söderköping, hvilket konung Gustaf sedan förbjöd, troligen emedan han fruktade, att det skulle missbrukas till spridande af papistiska meningar. B. hade en skarp blick både för enskildta och allmänna ärender. Han insåg vigten

af en sammanbindnings-väg genom Sveriges stora vattendrag, och föreslog ständerna, på riksdagen i Södertälje, att, förbi Nor, nu Norsholm, och Söderköping, gräva en kanal till Wetteren, hvilken sedermera skulle utsträckas till Wenern, Lödöse befastas, och Sverige således vara oberoende af Danmark och Hansestäderna. Äfven gaf han Gustaf I flera goda råd i politiska frågor, särdeles rörande Gottlands återläggande under Svensk spira. För sina underhåfvande var han en rättvis, men mild husbonde, och ehuru han förde en stat, värdig en regerande herre, samt hade tolf serskildta "hofhåll", hvaraf 60 hemman lydde under ett och 100 under ett annat, klagade man dock ej öfver våld och förtryck af hans fogdar. Försigtigt tänkte han äfven på sin egen säkerhet, samt undvek allt, som utan nytta kunde blottställa honom, dock utan att någonsin förråda sina grundsatser och hvad han ansåg som sin pligt. Då de öfrige rikets råd undertecknat domen mot erkebiskop Gustaf Trolle, lade B., under sigillet, en sedel, hvarpå stod skrifvet: "Detta är jag nödd och tvungen till." Härigenom frälste han sitt lif vid Stockholms blodbad. Vid Gustaf Wasas befrielse-företag höll han sig neutral, och blef således i besittning af sin biskopsstol. Emot reformationen, hvilken han ansåg såsom förderlig både för kyrkan och landet, uppreste han sig med allvar, men glömde nu icke heller sin vanliga klokhet. På konungens befallning återkallade han således den bannlysning, han afkunnat öfver en affälling, och framlemnade icke offentlig den protest han, vid Westerås recess, förmädde sina kolleger att afgifva, utan lät nedgräva den under golfvet i domkyrkan, der den återfanns först 15 år senare. Han måste likväl aftråda det befastade Munkeboda och ställa borgen för sig. Vid ett besök, som konungen någon tid derefter gjorde honom, och hvarvid han undfågnades med ett stort gästabad, erhöll B. tillåtelse, att företaga en visitations-resa till Gottland, hvilket då hörde under Linköpings stift. Han begagnade nu tillfället, att, med sina förnämsta ägodelar, fly till Danzig, hvarifrån han skref förmanande bref till sina landsmän, och tillstyrkte dem att förblifva i den rätta tron. Lärer sedan hafva besökt Italien, lefde någon tid i Oliva kloster och dog slutligen i Lauda kloster i Polen, d. 30 Juli 1539.

Bruck, Samuel Petri, lærer hafva varit af samma släkt som biskopen, var född i Wreta socken i Östergötland år 1613, lektor i Linköping, sist kyrkoherde uti Clara församling i Stockholm och död der år 1668. Har författat åtskilliga dramatiska arbeten, hvaraf ett: *Den förlorade sonen*, uppfördes af gymnasisterna i Linköping. Dessa arbeten hade föga värde för sin tid och ännu mindre för vår. Hans son, **Petrus**, har uppträdt såsom författare af en historisk afhandling och några öfversättningar.

Brustad, annex under Bro socken, beläget i Wikornes kontrakt af Götteborgs stift, 3 mil V. från Uddevalla, vid hafvet; består af 43 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,854 invånare. Dess areal utgör 7,984 tunnland, hvaraf 50 äro kärr och sjöar. —

Brustads grandmurade kyrka anses ännu såsom moderkyrka i pastoratet, och var, enligt de gamles berättelser, i forna dagar en ansedd offerkyrka, uti hvilken kringliggande härader läte hålla förböner för sina sjuka. För öfrigt märkes i kyrkan tvenne dörr-infattningar af huggen granit, af hvilka den ena föreställer två underdjur, den andra ett människohufvud, omgifvet af en run-inskrift. Brustads socken äger en ovanlig rikedom af fornlemningar, isynnerhet hällristningar. I socknen ännas äfven tre så kallade *dyrhus*, alla väl bibehållna. Ett beläget vid Allonsvik på Tönatorps utmark, täckes af en håll, hvars längd är 7 $\frac{1}{2}$ och största bredd 4 $\frac{1}{4}$ alnar. Man ser spår äfven efter en ingång, hvilken är betäckt af två mindre stensklifvor, och straxt söderut upptäckas tvenne små cirkelformar af låga stenar. Det andra dyrhuset igenfinnes vid Ryxö, och är, likasom det förra, till hälften doldt i en jordkulle. Hällen, som hvilat på 7 eller 8 väggstenar, är 8 alnar lång och 5 alnar bred. Vid norra sidan synas fyra mot hvarandra resta tunna stembällar, af 2 alnars höjd, troligen lemningar efter ännu ett dyrhus, hvars takhåll är borttagen. Randtomkring anträffas mindre stenar uppsatta, och en lång stenrefvel går härifrån norrut. Det tredje står på Ryks äger och liknar föregående. En ännu märkligare fornlemning äro de så kallade *Skåtmestonarne* (egentligen *Sköldmestonarne*), hvilka stå uti ett bergpass på Holländeröds utmark. Så benämnas en ovalformad bildad af 12 stenar, af hvilka de dubbla pelarstenarne äro 3 alnar höga; omkring hafva legat 5 små grafkullar. Vester om denna stensättning har fordom funnits upprest Bohus läns skönaste stenstod, 13 alnar lång, ehuru blott 1 $\frac{1}{4}$ ala bred; men hvilken numera är kullfallen och bräckt. Den har haft sin plats uti ena hörnet af en planerad och med sten omsorgsfullt kringsatt fyrkant, af 20 alnars längd och 14 alnars bredd. En mindre fyrkantig stensättning ligger ej långt derifrån. — Vid Holma synes en aflångt fyrkantig figur, bildad af 12 flisformiga stenar; sannolikt ett griftställe, särdeles som deromkring finnes en stor mängd ättehögar. En af dessa sistnämnda läro burit namnet *Kung Östens hög*; men hvilken benämning grundat sig på ett misstag. Mångfaldiga ättehögar förekomma för öfrigt i socknen. Adr. Uddevalla.

Bratteborg, en sätesgård i Byarums socken af Småland, om 4 $\frac{1}{2}$ mtl. Egendomen innehades fordom af kronan; men har sedermera tillhört flera adliga ätter.

Brattensborgs-penningar kallas af allmogen små runda *testacéer*, ett slags små ostraciter eller stenvandlade ostronskal, af mindre silfvermynts storlek, hvilka förekomma i ymnighet på stranden å Ifön i Skåne. En gammal sägen förmåner, att Brattensborg varit ett röfvarnäste, hvilket sjunkit till straff för der begångna brott. De stora penningesummor, som röfvarerna der innehade, blefvo af vågorna vräkt till lands, samt orsak till erkebiskopen Andreæ i Lund betjonters fylleri och liderlighet. Erkebiskopen förvandlade då alla dessa

penningar till småsten, på det att vällust och yppighet icke skulle underhållas genom dem.

Brattefors, Stora och Lilla. Kinnekulles öfversta s. k. klef sträcker sig i små föga märkbara bugter från Lilla Brattefors. Höjden af denna klef, som hvarken är lika hög eller lika brant på alla ställen, kan i medeltal antagas till 23 alnar. Ej långt från klevven ligger det märkvärdiga Stora Brattefors, hvars lodräta höjd, närmast vid bergsfoten, är nära 6 alnar. År 1787 var den der befintliga grottans djuplek eller bredd inåt berget, ifrån dess yttersta kant, $7\frac{1}{4}$ aln, och dess höjd till horisontella linjen af den plan, som ligger ofvanpå denna klef, omkring 28 alnar. I grottan, der man under vattnets nedforsande kunde sitta torr, hafva flere betydande personer ristat sina namn. År 1809 skedde ett ras, hvarigenom danades den lodräta vägg, hvilken, med 12 alnars bredd och 16 alnars höjd, nu visar sig i fonden. Den till venster stående eller från nämnde vägg rätvinkligt utgående pelarformiga stenkoloss, 27 alnar hög och 26 bred, samt den till höger i lika vinkel parallelt utgående pelarvägg, 2 alnar, lägre äro nästan oförändrade. Man har uppgifvit, att Stora och Lilla Brattefors äro brådstörstor, tillkomne derigenom att bäckar skurit ut genom det tredje hvarfvet eller den flolägriga kalksten, hvilken bildar kaskader, då vattnet om våren nedströmmar.

Brattfors, ett jernbruk i Gefleborgs län. Se: *Ockelbo-verken*.

Brattfors jernbruk i Fernebo socken af Wermeland, har 2 härdar, 6 skepp:d hammarskatt, 600 skepp:d smide af eget tackjern. Utskeppar på Götneborg. Ägare: H. G., J. R. och C. W. Geijer. Smidesstämpeln: H. K.

Brattfors, annex under Filipstad, beläget i Nyeds kontrakt af Carlstads stift, Filipstads bergslags härad och Wermlands län, 1 mil V.S.V. från staden. Jemte de fyra andra annexerna under samma stadsförsamling, består Brattfors af $5\frac{1}{4}$ mtl. och äger en areal af 317,589 tunnln., hvaraf det ensamt har 2,850 tunnln. sjöar och kärr. Folknummern är 1,290 personer.

Braun, Johan, öfverste för Uplands regemente, stupade i slaget vid Helsingborg, troligen några och femtio år gammal.

Braun, Wilhelm von, löjtnant vid Westgöthadals regemente, född år 1813 har på de senare åren gjort sig känd som lycklig skald, särdeles i den humoristiska stilen. Har utgifvit *Samlade Dikter, Kalendrar, m. m.*

Braune, Henrik Rudolf, var färgare och organist i Malmö, hade lärt något orgbyggeri i Elbingen samt på 1750-talet uppsatt några orgverk på landsbygden i Skåne.

Brauner, Johan, hade först egnat sig åt den akademiska banan; men då han förbigicks vid en professors-utnämning, inträdde han i kansliet, blef kongl. bibliotekarie, sedermera stats-sekreterare, satt i kommissionen öfver Görtz, blef landshöfding, först i Kronobergs och sedan i Upsala län, adlad

och äfven upphöjd till friherre. Han emottog icke denna sistnämnda utmärkelse. Var egentligen bekant såsom Latinsk skald och grundlig lärd, samt røjde mera smak för den klassiska litteraturen, än för embetsgöromålen. Född 1667, död 1743. Fadren var prosten Brun i Madesjö. Hans tre söner gjorde lycka hvar och en på sin väg. Den äldste, **Lars,** blef amiralitets-medikus i Carlskrona, adlad under namnet *Braunersköld* och dog år 1730, i en ålder af 73 år; den derefter följande, **Nikolaus,** blef biskop i Kalmar år 1709 och afled der 1729, något öfver 71 år gammal. Hans fem öfrige söner adlades under namnet *Braunerhjelm*, så att tre adliga ätter härstamma från denne man.

Braut Anund (läs *Bröt-Anund*), son till Yngvar och fader till Ingiald Ilråda. Sedan han, efter tidens sed, företagit ett krigståg till Estland, för att hämnas sin fars död och således uppfyllt en sonlig pligt, egnade han hela sin återstående regerings-tid åt fredliga värf, åt jordens odling och det inre välståndets betryggande. Deraf fick han det ärofulla namnet *Braut-Anund* eller *Röd-jaren, Odlaren*. Han gjorde täta resor omkring landet att efterse tillståndet, samt att skipa lag och rätt. På en sådan resa öfver Himlehed, blef han, jemte flere af sine följeslagare, begravnen af en massa från fjällen nedrasande snö, blandad med stenar och mull. Sturlesson kallar honom *Alra Kongavinsalaster*, eller den vänsällaste af alla konungar.

Braxen, braxenflisa, braxenpanka (Cyprinus brama), ett till de mjukfeniga benfiskarne hörande fiskslag, hvilket förekommer uti insjöar, isynnerhet i de mellersta och sydliga delarne af riket. De största hafva ända till 3 fots längd och 14 skålp. tyngd, hufvudet är litet, tvärhugget, kroppen bred öfver lifvet, smal åt stjerten, ryggen hvass, svartblå sidor gula, hvita och svarta med stora och breda fjäll. Lektiden inträffar i slutet af Maj, och den leker i trenne kullar, hvaraf den första är minst och kallas *labbor*, den andra *mellanbraxen* är större och den tredje störst; de mindre ej fullvuxna kallas uteslutande *braxenflisor* eller *pankor*. Fisken är mycket skygg för buller och flyr äfven undan för åskan; men ej för squalpning i vattnet. Under lektiden uppehåller den sig vid gräsiga och låga stränder, och fångas då med enkom bundna braxennät och ryssjor, hvilka måste flitigt vittjas. Sedan den lekt ut låter han drifva in sig till landet af stark vind, hvarvid han rotar upp bottnen om denna är blöt, så att man kan se hvar han går fram. Vintertiden fångas braxen äfven i stor mängd med isnot, och om hösten på djupet med krok och större metmask.

Braxenmygg, vattenmätare (Hydrometra lacustris), hör till insekternes tredje ordning, skinnbaggar, är $\frac{1}{2}$ tum lång, smal, vinglös med vidt utstående ben, uppehåller sig på stillastående vatten och far ryckvis fram derpå, likasom på bestämda vägstycken, hvarvid den med mycken vighet förföljer andra små insekter, hvilka den genomborrar med sin inböjda snabel.

Bredås eller **Bredåsholm**, jernbruk i Drefs socken af Kronobergs län. Har 2 härdar. Åger 1,050 skepp:d privileg. smide af eget tackjern, jemte spik- och manufaktur-smide. Utskeppar på Kalmar och Karlskrona. Hammarskatten 10 skepp:d 10 lisp:d. Ågare G. Hamilton. Bruksstämpeln: A. B. Masugnen är anlagd år 1745 af dåvarande ägaren, Olof Lundblad; 1762 anlades manufakturverket och 1770 en stångjernshammare. Bruket är väl bygd, och har, under senare tider, blifvit förskönadt med parker och trädgårdar. Här finnes, öfver en uti en kulle hvalfd ingång, en sten, upprest af stållets förskönare, framl. baron W. Rappe, med följande inskrift: "Åt året 1809! Frie Svenske Män, gifven J edert bifall?"

Breared, en socken i Laholms kontrakt af Götheborgs stift och Tönnersjö härad, af Hallands län, är belägen $1\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Halmstad och hör till 3 kl. reg. Socken består af $49\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,537 invånare. Dess areal utgör 33,719 tunn., hvaraf 2,865 äro kärr och sjöar. Adr. Halmstad. — En författare yttrar, att Breareds allmoges igenkännes för dess allvarsamma och anspråkslösa klädedrägt. Vid hemmanet Skallinge af denna socken förekommer en oval af 12 uppresta stenar, hvilken af fornforskare anses för en andaktsvård.

Bred, annex till Sparrsätra, beläget i Åsunda kontrakt af Upsala stift, 5 mil V.S.V. från Upsala, vid Sag-ån; består af $27\frac{7}{8}$ mtl. och har 720 invånare. Af dess areal 7,128 tunn. äro 60 sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Breda, **Carl Fredrik von**, en af Sveriges störste målare, och ensam bland alla tillhörande en egen skola, den Engelska, om vi så få kalla henne, kom genom en egen tillfällighet att utbildas sig efter detta mönster. Förtrytelsen öfver ett felalaget pris i akademien, som undgick honom med en enda rösts pluralitet, förmäddes honom att resa till England, hvartill han sjelf ägde tillgångar, emedan hans fader, dispaschören Breda, var en man med både förmögenhet och konstsinne. I London studerade han under den utmärkte målaren Josua Reynolds och tillagnade sig helt och hållet hans manér, under de åtta år han tillbragte härstädes. Det var isynnerhet i clair-obscur, i koloriten och i uppfattning af personers lynne och egenheter, som B. röjde sin öfverlägsna förmåga, hvaremot man förebrår honom någon mindre noggrannhet i teckning. Porträtterna af de fyra talmännen vid 1810 års riksdag anses som hans förnämsta arbeten. Det troligen yppersta af hans verk: Carl XIII:s kröningstafla, blef aldrig fullbordad, till stor saknad för konsten emedan något missförstånd vållade dess flyttning ur den atelier, der den var uppsatt, och det obehag denna händelse, jemte dermed förknippade omständigheter, föranledde, påskyndade artistens död, den 1 December 1818, i en ålder af 59 år. Han var då professor, R. W. O. och adlad. — Hans söner: **Adolf**, major och agrée vid de fria konsternas akademi, född år 1781, död 1832; och **Johan**, född 1788, död omkring år 1836, hade båda ut-

märkta konstanlag men hvilka beklagligen icke blefvo utvecklade.

Bredared, en socken, med Hedared, Sandhult, Temta och Wengia, belägen i Åhs kontrakt af Skara stift, Wedens härad af Elfsborgs län och $1\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Borås. Socken hör till 3 kl. konsist., består af $21\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,010 invånare. Dess areal utgör 12,543 tunn., af hvilka 780 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Bredaryd, annex till Forsheda, beläget i Westbo kontrakt af Wexjö stift, $8\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Jönköping; består af $24\frac{1}{2}$ mtl. med 985 invånare och har en areal af 14,626 tunn., af hvilka 1,120 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo. I socknen finnas 2:ne säterier, Annaberg och Eskilstorp, det förra om $3\frac{1}{4}$ mtl. Har många minnesmärken, deribland de s. k. tingstenar, i en skallabo, med en ättestupa.

Bredestad, annex till Askeryd, beläget i norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift, $4\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Jönköping; består af $13\frac{3}{4}$ mtl. och har 435 invånare. Kyrkan skall vara den äldsta i stiftet, är bygd af sten och äger mycket silfver, till det mesta skänkt af Wrangelska släkten. Till kyrkan, som fordom varit offerkyrka, skänkes alltid en skärf af dem, hvilka, emellan gamla och nya midsommaren, besöka Arkestorpa helsobrunn i Flisby församling, hvarförutan vattnet icke tros äga någon helsogifvande kraft. Socken har en areal af 5,736 tunn., af hvilka 430 äro sjöar och kärr. Adr. Ekesjö.

Bredman, **Johan**, är född i Ovikens socken i Jemtland, d. 7 Nov. 1770. Fadren var underofficer. Efter fulländade akademiska studier i Upsala, der Bredman, år 1797, erhöill magistergraden, har han dersammastädes verkat såsom akademisk lärare först i matematiken och sedermera i astronomen, inom hvilken vetenskap han beklädde professors-embetet ifrån 1811 till 1840-talet. Sedan han begärt och erhållit afsked, såsom professor emeritus, har han ännu, på sin ålderdom, utgifvit en Lärobok i Astronomen, likasom han förut författat så väl akademiska disputationer, som programmer i egenskap af akademiens rektor. Han erhöill Nordstjerne-orden d. 3 Nov. 1832.

Breda, jernbruk i Hjulsjö socken af Nerike, är uppbyggt år 1677, har 2:ne härdar, 8 skepp:d hammarskatt och 800 skepp:d smide af eget tackjern. Utskeppar på Stockholm. Ågare: C. W. D. Heijkenskjöld. Bruksstämpeln: 3 korslagda pilar med krona.

Bredskätra, annex till Gärdslösa, beläget i Ölands Medelkontrakt af Kalmar stift, $4\frac{1}{2}$ mil N.O. från Kalmar, $1\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Borgholm. Vid Bredsätra by och kyrka äro lemningar af en förskansning, grifthögar och bautastenar. Vid Bo gård, som fordom tillhört den mäktige riksdrotsen Bo Jonsson, och der han äfven bott, äro lemningar efter byggnader, uti hvilka man, i senare åren, funnit åtskilliga silfverpjäser. I medeltiden lades denna gård under biskopabordet i Linköping och kallades Biskopsbo. På preststommens åker har man funnit Romerska guldmynt. Här äro äfven lem-

ningar af det så kallade Långöre kapell, som varit helgadt åt S:t Brita, samt nära derinvid ett stenkors. I trakten af Klappinge äro lemnningar, enligt förmodan, af köpingen Sikehamn, ödelagd 1580. — År 1763 fanns vid Gåteby 20 $\frac{1}{2}$ lod silfver, bestående af en kedja, m. m.; år 1768 äfven i Bredsätra Arabiska mynt af 78 lods vikt; år 1780, i kyrkobyn, 45 lod gammalt silfvermynt; samma år, under plöjning, i Bo, en gammal kopparkettill med 127 lod gammalt silfver och 1787 åter gamla silfvermynt. — Bredsätra består af 23 $\frac{1}{4}$ mtl., har 830 invånare och en areal af 5,439 tunnland, af hvilka endast 10 äro sjöar och kärr. Adr. Kalmar.

Brefven, jernbruk i Askers socken af Nerike, har 4 härdar, 10 skepp:d 10 lisp:d hammarskatt, 1,345 skepp:d smide med eget och köpt tackjern, hvilket smide utskeppas på Stockholm. Det s. k. högre frälse-smidet utgör här 295 skepp:d. Vid bruket finnes dessutom stål-, spik- och manufaktur-tillverkning, samt gjuteri och mekanisk verkstad. Ägare: A. Anckarsvärd. Bruksstämpeln G. R.

Breidablick (mythol.). Ett ställe i det himmelska Asgård, der Balder hade sin boning, Glitnir. Breidablick nämnes i sagor och sånger såsom Balders borg; men måste egentligen varit en liten stad, eller en samling af palatser, deribland Glitnir ansågs såsom det förnämsta.

Breitenfeldt, slaget vid. (Se: *Leipzig* och *Gustaf II Adolf*.)

Brellin, Nils, theologie doktor, kyrkoherde i Bolstad, ledamot af vetenskaps-akademien, född 1690, död 1753. Denne man hade besynnerliga och omvexlande öden. Son till en arrendator Johan Nilsson i Wermland, kämpade han under stödtiden mot brist och fattigdom, och blef först vid 25 års ålder student, tog sig som notarie vid rådstugan i Carlstad, tröttnade vid skrifveriet, begaf sig derför utomlands, tvangs till soldattjänst i Preussen, rymde derifrån, kom med en Tysk adelsman till Italien, och, då denne dog i Ferrara, derstädes lemnad hjälplös, födde han sig med arbete. Han hade nemligen utmärkta mekaniska och i allmänhet vetenskapliga anlag. Isynnerhet ägde han sådana för det musikaliska instrumentmakeriet, och detta blef nu hans brödyrke i det fremmande landet. Med användandet af sin kunskap deri, lyckades han att genomresa, icke blott Italien, utan ock en del af Schweiz, Frankrike och Nederländerna. På hemvägen utsatt för en svår storm, hvilken slog fartyget i stycken, lofvade han, att, om han räddades ur denna fara, egna Gud sina återstående dagar, och blifva hans tjenare. Han flöt i land på Fyen, kom, efter en öfverstående sjukdom, hem till Sverige, återtog boken, blef magister och prest samt konsistorii-notarie i Carlstad. Förbigången vid tillsättandet af en lärareplats vid gymnasium, förtröt detta honom till den grad, att han lemnade sin syssla, ut, ehuru gift och familjefader, begaf sig ånyo utomlands. Vid en vandring öfver Alperna — ty hans resor skedde för det mesta till fots — öfverfölls han af rövare, men räddades genom ett halft underverk, emedan ett häftigt

åkslag skrämde banditerna och lemnade honom tillfälle att fly. Åter hemkommen till Stockholm, väckte han uppmärksamhet och deltagande både genom sin mångsidiga skicklighet och sina lidanden. En upprättstående klavecin, som han förfärdigat, ansågs för ett så sällsynt konstverk, att ständerna anlogo åt honom en på den tiden ganska betydande pension af 600 daler s. m., hvilken han dock ej kom att lyfta, emedan han straxt derpå befordrades till Bolstads pastorat i Wermland. Äfven nu kunde han likväl icke betvinga sin håg för forskningar och således för utländska resor. Han begaf sig derför år 1748 till Wittenberg, undergick der en theologisk examen och blef theol. licentiat, hvarpå följde, efter hemkomsten, en utnämning till Svensk theol. doktor. Han var en lärman och har gjort åtskilliga uppfinnningar, såsom: sättet att förekomma sprickor i byggnadstimmer, vedbesparande kakelugnar, medel att förvara dricka mot syra, flyttbara bakugnar, o. s. v. Till växten var han reslig, samt af ett gladt och oförfärdadt sinne.

Bremen. Genom Westfaliska fredsslutet hade biskopsstiften Bremen och Verden blifvit afträdta till Sverige, men staden Bremen, som länge önskat blifva förklarad för en fri riksstad, utverkade sig nu ett sådant erkännande af kejsaren, och nekade underkasta sig Sveriges lydnad. Härmed fördes ett långvarigt pennkrig, men hvilket slutligen var nära att förvandlas till ett verkligt krig, då Königsmark, i December år 1654, med trupper anryckte mot staden. Fred slöts likväl, utan att det kom till några fiendtligheter. Frågan om Bremens egenskap af fri riksstad uppskjöts; men borgerskapet svor konungen af Sverige trohetsed, återställde några omtvistade orter och betalade 15,000 R:dr till soldaternes aflöning. Regeringens säte förblef likväl i Stade. Under Carl XII:s sista olyckliga regeringsår, och genom den fred, som afslöts efter hans död, gingo dessa eröfringar åter förlorade, emedan konungen af England bemäktigade sig och fick behålla dem. Staden Bremen förblef emellertid en fri riksstad.

Bremensis, Adamus, eller *Adam från Bremen*, utnämndes år 1067 af erkebiskop Adalbert till domherre och skolrektor i Bremen, sändes af honom till Norden, att biträda vid omvändelseverket derstädes, besökte härunder Sverige och Upsala, och har författat en *Historia Ecclesiastica* om den Skandinaviska Norden, från år 788 till år 1072, samt: *De situ Daniæ et reliquarum trans Daniam regionum natura*, hvilka äro af stor vikt för kändaomen om vår forntid. Han lär hafva dött omkring år 1076.

Bremer, Fredrika, mamsell, född i Åbo år 1802, har gjort sig känd, icke blott inom Sverige, utan äfven i hela den Europeiskt bildade världen, såsom en utmärkt roman-författarinna. Hon uppträdde först år 1828 med ett häfte, kalladt: *Teckningar ur hvardagslivet*, hvilket innehöll smärre uppsatser, dels på vers, dels på prosa. Under denna gemensamma titel har hon sedan utgifvit flera större arbeten, t. ex. *Presidentens döttrar*,

Nias, m. fl., hvarförutan andra äro särskildt tryckta, såsom: *Grannarna*, *Hemmet*, *En dagbok*, o. s. v. Svenska akademien har tvenne gånger och senast 1844, såsom aktuingsbevis, tilldelat henne sitt pris. Hon har, genom en uppmaning till allmänheten år 1843, sökt befordra inrättandet af räddningsanstalter för fattiga och vanvårdade barn. Hennes arbeten äro öfverflyttade på flera språk, och äfven i Nordamerika hafva öfversättningar af dem utkommit.

Brøndler, Edvard, en ung, förhoppningsfull kompositör, som döden alltför tidigt borttryckte d. 16 Aug. 1831, vid endast 30 års ålder. Hans förnämsta arbeten: musiken till Lidners *Spastara*, och till större delen af operan *Ryno*, vunne mycket bifall, samt väckte hos alla tonkonstens vänner förväntningar, hvilka det likväl ej tilläts honom att uppfylla.

Brenner. Med detta namn äro flera personer mer eller mindre bekanta i Svenska historien. De förnämsta af dem äro:

Brenner, Mårten, assessor i Svea hofrätt, revisions-sekreterare och adlad, en lärd embetsman och språkkännare, som författat orationer på Latin och Grekiska. Född 1626, död 1675.

Brenner, Elias, assessor i antiqvitets-kollegium, hvars ritare han förut varit, äfvenledes adlad, känd genom sitt arbete: *Thesaurus Numorum Sveo-Gothicorum*, en afritning af Svenska mynt, hvilket verk utgafs på allmän bekostnad, och användes såsom skänk till fremmande hof, äfven till schachen i Persien. B. var en utmärkt miniatymålare och hade tillbud, att, såsom sådan, gå i Franske konungens tjenst, men föredrog att qvarstanna inom fäderneslandet. Var äfven en grundlig fornforskare. Född 1647, död 1717. Hans fru

Brenner, Sofia Elisabeth, född *Weber*, ett lärdt och vitt fruntimmer, har skrivit poemer, både på Svenska, Latin och andra språk, hvilka dock sakna all högre snilleflygt. De gjorde mycket uppscende på sin tid, men hafva numera märkvärdighet endast i litterär-historiskt hänseende. Hon själf yttrar sig ganska blygsamt om dem: att de sett dagsljuset blott till följd af hennes mans önskan. Född år 1659, död d. 14 Sept. 1730. Hennes skrifter äro: *Poetiska Dikter*, utgifna dels under hennes lifstid, dels efter hennes död, samt *Kristi pinos historia, rimvis betraktad*.

Brenner, Henrik, assessor i antiqvitets-kollegium och kongl. bibliotekarie, en grundlig Orientalist, följde Fabricius på dess beskickning till Persien år 1697, qvarstannade der, för att ledsaga det Persiska sändebudet, som skulle afgå till Sverige; men hade den olyckan, att komma till Ryssland år 1700, just då kriget med Sverige utbrustit, och blef der qvarhållen, i en sträng fångenskap, ända till freden i Nystad. Efter hemkomsten derifrån befordrades han till kongl. bibliotekarie, men var så försvagad till helsan, att han aldrig mera återfick henne. Född år 1669, död år 1732. Har utgifvit några afhandlingar om Armenien samt om åtakilliga andra Asiatiska länder.

Brenner, Peter Johansson, prest och kyrkoherde i Wasa, hade varit garnisonspastor i Narva, fången derstädes vid stadens öfvergång, flyttad till evangeliska kyrkoherde-beställningen i Azow och Taganrok, hvilken han i fyra år bestridde, men förd till Moskwa och der fängslad, man vet icke af hvad orsak, sedermera anställd vid Lutheriska församlingen derstädes, kom till Riga år 1710, begaf sig till Carl XII i Bender, och predikade derstädes, just då kalabaliken började, samt utnämndes, efter hemkomsten till Sverige, till kyrkoherde i Wasa, hvilket embete han likväl aldrig tillträdde. Han tyckes hafva varit af ett oroligt lynne och en tvetydig karakter. Redan under slutet af Carl XII:s regering framkom han med angifvelser om hemliga stämplingar, hvilka skulle varit å bane, och hvarföre han beskyllde åtskilliga högt uppsatta personer. En lika angivelse förnyade han under Ulrika Eleonora, men utan någon framgång. Tvertom väckte han misstankar mot sig själf, och, för att undvika deras följder, rymde han till Köpenhamn, ingick der i förrådiska anläggningar med Danske och Ryske ministrarne, lofvade att åt dem öfverlemna Landskrona fästning, och skulle afresa till Petersburg, för att vidare fullfölja sitt företag. Gripen i Hamburg, på Svenske residentens begäran, fördes han till Stockholm, insattes i samma fängelse som baron Görtz bebott, ställdes inför en af ständerna tillsatt kommission, dömdes till döden och halshögs, utanför Skans tull, d. 4 Juli 1720, i en ålder af 43 år. På afrättsplatsen höll han ett ganska kraftfullt och väl sammansatt tal, hvilket, i förening med de då rådande partitvisterna, hos mången väckt den förmodan, att han fallit ett politiskt offer för hatet och kabalen. Sjelf erkände han likväl, att han blifvit rättvist dömd efter Sveriges lag.

Bresäter, annex till Björsäter, beläget i Kinna kontrakt af Skara stift, . 1 $\frac{1}{4}$ mil S.V. från Mariestad, $\frac{1}{2}$ mil från Wenern; består, jemte annexet Lugnäs, af 30 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 450 invånare; dess areal utgör 3,263 tunnll., af hvilka 35 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Brette, har fordom, en ganska kort tid, varit en stad, belägen i Wassenda socken af Wenersborgs län, vid ändan af sjön Wassbotten, $\frac{1}{2}$ mil söder från Wenersborg. I jorden finnas ännu tecken af gator, ugnar och källare. Danskarne lägrade sig här under kriget år 1612. Staden fick privilegier af konung Gustaf Adolf år 1620. En graf och vattuledning tillernades 1635, emellan Brette och lilla Edet. Brettes borgerskap flyttade, efter befallning år 1642, till Wenersborg, hvilket då anlades, emedan stadens inskränkta läge och Wassbottens uppgrundande, till olägenhet för sjöfarten, gjorde det nödvändigt, att komma närmare till stadens större vatten. Brette var en af de städer, uti hvilka Danskarne förnåddes fri handel, genom traktaten i Sjöred år 1624.

Breviarium, en andaktsbok för katolska kyrkan. Den innehåller korta utdrag ur bibeln, kyrkofäderna och helgon-legender, jemte böner och hymner, m. m. Namnet betyder förkortning, samman-

drag. Ett breviarium är egentligen bestämdt till dagligt asketiskt bruk.

Brevik, annex till Grefbeck, beläget i Kåkinda kontrakt af Skara stift, $1\frac{3}{4}$ mil N.N.O från Hjo, vid Wettern, $1\frac{1}{2}$ mil från Carlsborg; består af 18 mtl. och har 1,000 invånare. Dess areal utgör 10,368 tunnland, hvaraf 325 äro kärr och sjöar. Adr. Hjo.

Brickarhufvud, ett i Norrland bekant namn på en upptågsmakare, hvars befattning är att vid bondbröllop, särdeles andra och påföljande dagarne, underhålla sällskapet med hvarjehanda lustiga tillställningar. Denne oundgängelige gäst kallas på andra orter *Stabbgubbe*. Ju vanskapligare en sådan spökat ut sig, och dess flera löjlige upptåg han haft, desto mera har han behagat sällskapet; hvarföre ock en sådan bröllopsnarr, utom välplägning, äfven får brudgäfvor. I förra tider skall han äfven följt med brudskaran till kyrkan; men som deraf ofta uppkommit förargelse under gudstjensten, har denna sed blifvit afskaffad.

Brigader. Före Gustaf Adolf den Stores tid uppställdes infanteriet i stora s. k. tertier, massor af flera tusen man, svåra att röra och snart bragta i oordning. I deras ställe inrättade Gustaf Adolf de s. k. brigaderna, dels hela af 2,016 man, dels halfva af 1,008, hvilka bestodo af smärre divisioner musketerare och pikenerare, ställda på korta afstånd från hvarann, så att de lätt kunde inbördes nnderstödja hvarandra. Här af blef sedermera den namnkunniga *Gustavianiska kolonnen*.

Brigitta eller **Brita**, den heliga, dotter af Upplands-lagmannen Birger Pehrsson till Finnestad, af Brahe-ätten, var, näst Erik den Helige, Sveriges förnämsta helgon, men i den katolska världen mera ryktbar än han samt ett af Romerska kyrkans mest ansedda qvialiga helgon. Hon lär hafva varit född år 1303. Endast 13 år gammal giftes hon med den 18-årige Ulf Gudmarsson, sedermera lagman i Nerike och blef moder för åtta barn. Benägen för andakts-öfningar, lifvad af ett fromt nit och hängifven åt allt det svärmeri, som deraf kunde alstras, ingaf hon äfven småningom sin man enahanda tänkesätt, hvilka för öfrigt voro tidens allmänna. Efter en resa, som begge företagit till S:t Jagos graf i Compostella och andra heliga orter, skiljde båda makarne sig åt i säng och säte, och gingo in i hvar sitt kloster, der Ulf Gudmarsson afled år 1344. Nu inträdde hans enka åter i världen, började hafva syner och uppenbarelser, öfverträffade alla andra i andakts-öfningar och spåkningar, och blef snart ansedd för ett helgon. Hon predikade, varnade, bestraffade och skonade dervid ingen, icke en gång konung Magnus Smek, med hvilken hon var i skyldskap. Hennes spådomar och straffpredikningar föreföllo honom ofta besvärliga, hvarföre han också stundom på skämt frågade hennes son, Birger Ulfson, som vistades vid hans hof: "Hvad manne din moder, vår fränka, i natt har drömt om oss?" År 1346 lemnade hon Sverige, reste omkring i Europa, emottogs med mycken aktning af påfven och allstädes hvart hon begaf sig, gjorde år 1372

en färd till Jerusalem och afled, vid återkomsten derifrån, i S:t Laurentii kloster i Rom, den 23 Juli 1373, i en ålder af 70 år. Många underverk tillskrefvos hennes lik och hennes uppenbarelser fylla ett tjockt band. Detta oakadt fördröjdes hennes kanonisation i 18 år, till d. 7 Okt. 1391, då den försiggick med många högtidligheter. Hon hade, under sina sista lefnadsår, börjat bygga ett kloster i Wadstena, hvilket blef stammen för den andeliga orden hon stiftade, och spridde sig till många Europeiska länder, under namn af Brigittiner-orden. Fyratio kloster lära hafva tillhört densamma i och utom Sverige.

Brigittas dag, S:t, har under katolska tiden blifvit firad d. 7 Okt. som en högtidsdag, till minne af ofvannämnde Brigitta.

Brigittiner-orden. S:t Brigitta stiftade denna orden efter S:t Augustini reglor, men kallade henne S:t Salvatoris orden, emedan, efter hennes föregifvande, Frälsaren sjelf skall hafva densamma för henne uppenbaradt. Orden konfirmerades ej förr än år 1363, af påfven Urban V, och hade den blott ett kloster i riket nemligen i Wadstena, men utom landet funnos sådane i Nädendal, Danzig, Florens, Reval, Rom och andra orter.

Brimer (mythol.), så hette den salen i Gimle, der de tappre skulle, efter döden, få dricka ett kosteligt mjöd. Man ser deraf, att en stark och rusande dryck ansågs hos de gamle Skandinaverna bland ett af hufvudvilkoren för sällhet och trefnad.

Brinshus. Se: *Brömsehus*.

Brimssten eller **Brömsestenar**. Man har haft anledning till tvifvel, om stenarne på holmen vid nuvarande Brömsebro, äro de rätta Brömsestenar, som från urminnes tid utgjort gränsmärke emellan Sverige och Danmark, och hvilket man förut antagit. Men på bäckens södra sida och byn Tombäckes ägor, ungefär en half mil längre upp utmed Brömseback, förekommer en flat håll eller klip-pa, något höjd öfver jordbrynet, hvilken allmänt kallas Brömsehall, och på bäckens norra sida å Mellan-Äppleröds ägor, midt emellan tvenne kärr, de s. k. Brömskärren, en stor jordfast, fem alnar hög, ganska vidlyftig sten, som af folket kallas Brömsen. Denna torde vara den rätta Brimssten, som i alla gamla handlingar omtalas, så vida det icke uttryckligen heter att stenen *restes* till gränsmärke, utan att endast linjen gick igenom densamma. Ännu längre upp på Blekingska sidan och hemmanet Björkelycke utmark, förekomma två hällar på en höjd, om hvilka allmogens berättar att tvenne konungar der en gång afslutat fred.

Bring, Erland Samuel, brorson till Lagerbring, hist. professor vid Lunds universitet, en utmärkt matematikus. Född 1736, död 1798.

Bring, Ebbe Samuel, historiarum professor i Lund, född d. 24 Juli 1785, blef år 1821 filos. theoret. professor, men utan lön, så att han först två år senare fick en adjunkts-lön och år 1830 ordinarie professors-lön. Har sedermera blifvit flyttad till den historiska professionen. Han har utgifvit *Grunderna till Svenska Civil-lagsfarenheten; Om vallfarterna och korslägen från Skandinavien till*

det heliga landet; Om stat, statsförfattning och representation, i afseende på Sverige, m. fl.

Bringetofta, en socken, jemte Ljunga och Hylletofta, belägen i Westra härads kontrakt af Wexjö stift och Jönköpings län, 5 mil S.O. från Jönköping, $7\frac{5}{8}$ mil från Wexjö. Socknen hör till 2 kl. konsist., har 1,496 invånare och består af $37\frac{3}{4}$ mtl. Dess areal utgör 19,440 tunnland, hvaraf 1,020 äro kärr och sjöar. Adr. Wexjö. Under den torra sommaren 1818, då nästan alla brunnar i orten uttorkade, uppvälde, i Juli månad, på hemmanet Haraldstorps ägor, en källa, hvilken gaf 60 kannor i minuten.

Bringius, Israel Nicolai, juris professor i Upsala, en på sin tid högt aktad akademisk lärare, och hvilken bildat riksdrotset Pehr Brahe. Född 1588, död d. 29 Jan. 1662, då han, på Upsala gata, blef omkullskuffad af skenande hästar och så illa skadad, att han endast lefde 13 timmar därefter.

Brinkebergs kulle, i grannskapet af Wenersborg. Gustafs slussar äro inrättade vid Carls graf, som här går fram. Här finnes ett boställe för slussinspektoren, samt kronans förrådshus, hvilka, jemte bränneribyggnader, åren 1808 och 1814 tjenade till sjukhus. Se vidare: *Carls graf*.

Brinkman, Carl Gustaf, född i Brännkyrka socken d. 24 Febr. 1764, bildades vid Tyska uppfostringsanstalter och universiteter, samt inträdde först vid 27 års ålder i tjänst uti konungens kabinett för utrikes brefvexlingen; har sedan blifvit använd i diplomatiska värf, uti Paris och Berlin, och såsom envoyé på sistnämnda ställe samt i London; tidtals förestått hofkanslers-embetet och varit ledamot i allmänna ärendernas beredning, intill dess upplösning år 1840, ledamot af vetenskaps-, vitterhets- och Svenska akademierna, Kom. af N. O. Adlad 1808 och upphöjd i friherrligt stånd, då han år 1835 skänkte sin dyrbara boksamling åt Upsala akademi. Har utgifvit: *Gedichte*, tvenne band, *Philosophische Ansichten*, *Tankebilder* (i tidskriften Svea), *Vitterhetsförsök*, två delar, samt erhöill Svenska akademiens stora pris för poemet: *Snillets Verld*.

Bris (sjöterm), en måttlig kultje, hvarvid brameller toppsegel kunna föras.

Brising (mythol.). Gudinnan Freja ägde ett utmärkt kosteligt halsband, kalladt Brising eller Brisinga-smycket, hvarom talas i de nordiska sagorna. Fyra de skickligaste dvergar hade förfärdigat det.

Brismene, annex under Börstig, beläget i Wilksa kontrakt af Skara stift, $1\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Falköping; dess areal utgör 5,115 tunnland, hvaraf 500 äro sjöar och kärr. Folknummer och hemmantal upptagas jemte modersocknens. Adr. Falköping.

Brita, dotter af Thure Stensson Bjelke till Fogelvik, Carl VIII Knutssons första gemål, förmäld med honom 1431 och död 1437.

Brita, dotter till Carl Knutsson och dess andra gemål Catharina, gick in som nunna i Wadstena kloster år 1455, och dog derstädes 1469.

Brittmess-sommarn kallas af allmogen fyra dagar af Oktober månad, hvilka infalla kring d. 7 i samma månad. Man har anmärkt, att vackert väder merendels inträffar på dessa dagar.

Bro, ett härad, beläget i Upsala läns 1:sta fögderi, och innefattar Vestra Ryd med Näs, samt Bro, med Lossa. Häradets areal utgör 33,512 tunnland, hvaraf 880 äro sjöar och kärr; det består af $168\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,416 invånare.

Bro skeppslag är beläget i Stockholms läns 4:de fögderi, och innefattar Wätö och Bro socknar; består af $161\frac{7}{10}$ mtl. och har 3,305 invånare. Dess areal utgör 52,788 tunnland, hvaraf likväl 2,800 äro sjöar och kärr, samt 1,041 hörande dels till Frötuna skeppslag, dels till Lyhundra härad.

Bro, en socken, hörande till 2 kl. konsist., är belägen i Lyhundra kontrakt af Upsala stift, Bro skeppslag af Stockholms län, $7\frac{1}{2}$ mil från Upsala, $1\frac{1}{4}$ mil N.N.O. från Norrtelje, vid Saltsjön. Socknen består af $102\frac{7}{8}$ mtl. och har 1,840 invånare. Dess areal utgör 29,183 tunnland, af hvilka 810 höra till Lyhundra härad och 2,280 äro sjöar och kärr. Adr. Norrtelje.

Bro, en socken, med Lossa, belägen i Håbo kontrakt af Upsala stift, Bro härad af Upsala län, och $4\frac{1}{4}$ mil S. från Upsala, vid Mälaren. Socknen hör till 2 kl. patr. och jus patronatus tillkommer ägaren af Brogård. Socknen består af $35\frac{3}{4}$ mtl. och har 750 invånare; af dess areal, 10,299 tunnland, äro 380 sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Tibble.

Bro, en socken, hör till 2 kl. konsist., och är belägen i Köpings kontrakt af Westerås stift, Åkerbo härad af Westmanlands län, 4 mil V.S.V. från Westerås och $\frac{1}{2}$ mil V. från Köping. Hertig Gustaf Adolf erhöill 1609 denna socken i förläning. Den har en areal af 18,699 tunnland, hvaraf 1,080 äro sjöar och kärr, samt består af 40 mtl. Invånarnas antal utgör 1,083 personer. Adr. Köping. — Igenom socknen flyter den så kallade Hedströmmen, hvilken här drifver 2:ne qvarnar, nemligen Ekeby och Lyftinge. Här är *Bolstre borg* beläget (se detta ord). Åtskilliga ättehögar förekomma äfven, såsom vid Julbron, Bolstre by, Ekeby, Högby, m. m. Kyrkan hör till de äldre. Här har intill senare tider blifvit förvarad en gammal rustning af jern. I kyrkan hvilat stofet af den ryktbare Johan Stjernbök.

Bro, en socken, jemte Brastad och Lyse, med Lysekils kapell, hör till 2 kl. reg., och är belägen i Wikornes kontrakt af Götheborgs stift, Stångens härad af Bohus län, $3\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Uddevalla, vid hafvet. Socknen består af 52 mtl. med 2,050 invånare och har en areal af 18,792 tunnland, hvaraf 320 äro sjöar och kärr. Adr. Uddevalla. — År 1682 tillöktes socknen med 9 hemman, på ansökan af en vid namn Ove Tegnér. Bro kyrka, som blifvit ansedd för en af de yngre, nämnes i handlingar från 1300-talet. — Bro socken förvarar åtskilliga historiska, blodiga minnen, från äldre tider. Vid *Tartöf* blef den vilde konung Harald Gille, på Larsmesso-aften 1134, besegrad af konung Magnus Blinde, hvilken tillfogade honom

stort nederlag och tvang honom att flykta till Danmark. Här finnas likväl inga fornlemningar, som erinra derom; men vid gården *Skarslad* gå sägner om en stor slagtning, hvilken der blifvit hållen, och i några upplagor af Sverres saga omtalas, att det var i dalen mellan gården och bäcken, som konung Sverre, år 1199, slog Baglerne, samt de med dem förenade bönder från Sotenäs, Stångenäs och Foss. Ättehögarne vid *Hallebacka*, uti hvilka man funnit brända lik, hafva ingen gemenskap med denna händelse. Det forna *Carlsborg* har legat i denna socken. Här utvisas äfven *Långben Reses graf*. Märkliga stensättningar nästan af alla slag förekomma ofta.

Bro, annex till By socken, beläget i Nors kontrakt af Carlstads stift, $4\frac{1}{2}$ mil S.V. från Carlstad, vid Wenern; består af $24\frac{1}{6}$ mtl. och har 1,606 invånare. Af dess areal, 22,009 tunnland, äro 570 sjöar och kärr. Adr. Carlstad eller Åmål.

Bro, annex under Weskinde, beläget i Wisby stifts norra kontrakt, 1 mil O.N.O. från Wisby; består af 8 mtl., med 268 invånare, och har en areal af 6,295 tunnland, hvaraf 220 äro sjöar och kärr. Kyrkan är byggd år 1196. Här är en liksten med runor. Vid kyrkan finnes en offerbrunn och ett offerställe.

Bro hertigesäte, beläget i Warnum, der Christinehamn sedan byggdes, anlades af hertig Carl, omkring år 1570, hvilket årtal varit, intill senare tider, synligt i de hvälfda och ännu qvarstående källarne; men är numera utplånadt. Byggnaden öfver dessa källare var 30 alnar lång och 22 alnar bred. En del af fisket vid Kummelön lades under gården, men anslogs sedan till Kroppa. Här vistades hertigen och hade derstädes äfven en gårds-predikant. Herr Nils Wenonius var kapellan på Bro år 1575, och år 1583 blef hofpredikanten härstädes, Knut Christoffersson, befördrad till Arvika pastorat. När Mariestad år 1583 fick stadsprivilegier, erhöill dess borgerskap serskildt tillstånd att drifva handel på denna trakt, hvilken af dem ömsom kallades Warnums-hamn, Brohamna, eller blott Hamna. Denna sistnämnda benämning nyttjas ännu af en del Westgöther, hvilka, efter gammal vana, med sina fartyg stundom besöka denna ort och drifva handel med Christinehamns-boerne.

Bro, tingslag, på Gottland, innefattar socknarne Fohle, med Lockrume, samt Weskinde, med Bro.

Broberg, Peter, var krukmakare i Skenninge, och hade år 1765 försökt att af lera göra ett slags orgelverk, med 7 stämmor och pedal.

Broborg, ett gammalt fäste, beläget i Långhundra härad af Upland. Allmogen förmäler underliga sägner om detta fäste, hvaraf ännu synas betydliga lemningar.

Broby, annex till Källby, och numera förenadt dermed, beläget i Kinna kontrakt af Skara stift, $1\frac{1}{2}$ mil Ö. från Lidköping, $\frac{1}{2}$ mil från Wenern; består af $7\frac{1}{2}$ mtl., och har en areal af 1,319 tunnland jord. Folknummern upptages under modersocknens. Adr. Lidköping.

Broby, annex under Björnekulla, beläget i södra Åsbo kontrakt af Lunds stift, $1\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från

Engelholm och $1\frac{1}{2}$ mil N.O. från Helsingborg; har 825 invånare och består af $10\frac{3}{4}$ mtl. Dess areal utgör 2,013 tunnland, hvaraf en mindre del finnes i Luggude härad af Malmöhus län, och endast 4 tunnland äro sjöar och kärr. Adr. Åby.

Broby, en socken, med Emitslöf, hör till 2 kl. reg., och är belägen i Östra Göinge kontrakt och härad af Lunds stift och Christianstads län, $2\frac{3}{4}$ mil från Christianstad. Socken har 1,565 invånare och består af $29\frac{1}{4}$ mtl. Dess areal utgör 14,071 tunnland, hvaraf 580 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Broby, i Bettna socken af Södermanlands län, 2 mtl., 4 mil från Nyköping. Denna egendom lär fordom hafva tillhört Ryninge-släkten. Christina Ryning, dotter af ståthållaren Erik Nilsson Ryning till Gimmerstad, vistades här år 1625, då hon ganska ofta besöktes af borgmästaren i Nyköping, Peder Larsson. Detta kärleksäfventyr upptäcktes af Christinas husprest, Pålvel Andreæ. Peder Larsson dömdes till 2,000 dalers böter, Christina förbröt sina arfvegods, hvilka tillföll hennes bröder, Erik, öfverste, och Bengt, kapten vid Södermanlands regemente; men Christina Ryning erhöill senatens bref år 1631, att behålla sina gods oqvad intill öfvergången dom. Detta senatens bref utverkade hennes man Johan Conr. Fitinghof, då kapten vid nämnde regemente, slutligen öfverste dervid och sist generalmajor. Som han till sin död 1685 fortfor att skrifva sig till Broby, lærer Ryningarnes försök att afhända sin syster hennes arfvegods varit fruktlösa, och de således förfelat ändamålet med rättgången.

Brockfogel, åkerhöna, ljungspof (*Charadrius apricarius*), en till vadarnes första familj hörande fogel, af 11 tums längd; ofvan svartbrun med täta gula fläckar, i sommardräkt, svart under, med en hvit kant från pannan utåt bälsten till magen, i vinterdräkt, hals och bröst gråspräckliga, magen hvit. Förekommer om sommaren allmänt i hela riket, likväl talrikast i de nordligaste landskaperne, parvis spridd öfver fälten; ankommer till Skåne redan i Mars eller April, på tåget norr ut, och återvänder i September och Oktober, på återvägen till det sydligaste Europa, der den öfvervintrar. Lätet är ett starkt hvisslande "*pty-putyryyt tyryyt-tyryyt*." Äggen äro ljusst olivegröna, päronformiga med svarta fläckar, samt läggas 4 stycken i en liten fördjupning på en tufva. Födan består af insekter, larver och isynnerhet dagmaskar. Kötet, framför allt ungfogelns, är ganska godt, och den jagas derföre under sträcktiden i September, dels medelst skjuthäst, dels medelst krypskytte.

Brocman, Nils Reinhold, en flitig och skicklig fornforskare, assessor i antiqvitets-arkivet och särdeles vän af Langebek; född 1731, död 1770. Hans samtid gjorde honom ej full rättvisa. Han har utgifvit en afhandling om *Runornas ålder, Sagan om Ingvar den Vidfjarne*, och väsendtligt bidragit att öka de Svenska och Danska samlingarne af fornlemningar.

Broddarp, annex till Eriksberg, beläget i Åhs kontrakt af Skara stift, $3\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Borås;

består af 9½ mtl. och har 247 invånare. Dess areal utgör 1,412 tunnland, hvaraf blott 10 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Broddbo, ett ställe nära intill Fahlun, vid vägen till Varggården, hvestert Berzelius och Gahn, år 1814, uti ett stort stenblock af granit, upptäckte flere ovanliga mineralier och några af dessa utaf alldeles ovanlig storlek och klarhet. Sålunda funnos smaragdkristaller af 5 till 6 tums tvärlinea, en topaskristall af 8½ tums höjd och 11 tums diameter vid den smala ändan, vägande 27 skålp.; ett fragment af en annan kristall, utan kristalltyr, vägande 84 skålp., tantalitstycken af 11, 14 och 28 lods vikt, hvarföre hela blocket blef söndersprängdt, och dess fossiler pryda nu mineralsamlingar. Dessutom förekommo der gadolinit, ytrocercit, gahnit, granat, yttretantal, gedigen vismuth, bergbeck, albit, arsenikkhaltig flusspat, glimmer och neutral fluorcerium.

Broddetorp, en socken, jemte Hornberga, Sätuna och Bolum, hör till 2 kl. konsist., och är belägen i Winköls kontrakt af Skara stift, Gudhems härad i Skaraborgs län och 2 mil S.O. från Skara. Kyrkan, numera den enda i pastoratet, sammanbyggdes åren 1821 och 1822 af församlingens fyra små äldriga och förfallna kyrkor i annexerne. Den är af sandsten, har ett torn, och äger en urgammal altartafla. På kyrkoherde-bostället skedde, 1529 på St Marci Evangelistæ dag, en förlikning emellan konung Gustaf I, genom dess utskickade, och de upproriske Westgötherne. I pastoratet förekommer det bördiga säteriet Båltorp, om 3 mtl. Af ålderdoms-lemningar finnas i denna socken åtskilliga, deribland på Hornberga ägor en vidlyftig stensättning, kanske ett offerställe. Detta minnesmärke är beläget på en s. k. Ekornavall. Sockenen består af 6½ mtl. och har 396 inv.; dess areal utgör 856 tunnland jord. Adr. Skara.

Brodersson, Abraham, son till Broder Assarson Tjurhufvud, riddare och riksråd, stod i mycket gunst hos drottning Margaretha, hvilken gaf honom många förlåningar, och använde honom vid flera faldiga värf, både krigiska och fredliga. Sålunda anförde han, jemte Algot Månsson, den styrka, som belägrade Stockholm, då det innehades af Albrekts anhängare, och han berömmes mycket för sin tapperhet, vishet och rikedom. Detta tyckes hafva retat Erik XIII:s afund, och han begagnade förevändningen dels af några enskildta anklagelser för tilltagsenhet och våld, dels af långsamheten vid slottet Sonderburgs belägring, under Abraham Broderssons befäl, för att låta döma honom till döden och halshugga honom, d. 27 Aug. 1410. Drottning Margaretha tog detta ganska illa, och då hon ej kunde rädda sin gunstling, stiftade hon messor för hans själ. Hon inrättade nemligen ett nytt kapell vid Lunds domkyrka, der messor skulle läsas både för hennes och hans ro och hvila, hvartill hon anslog allt sitt gods i Thuringe inom Oxie härad, samt 300 mark Lybsk. Detta gaf ett nytt stöd åt ryktet, att den nåd, hvori den afidne stod hos henne, hade andra skäl, än endast hans förtjenster om staten. Det sades till

och med, att en dotter varit frukten af denna hennes ynnest för Abraham Broderason, samt att denna dotter blifvit uppfostrad i Wadstena.

Brodinus, Johannes, hade varit Carl X:s hofpredikant, men måste, för sin svaga helsa, begära att från Polen, der konungen vistades, få återvända till Sverige. Han utnämndes till den förste Svenske superintendent på Gottland, när denna ö änyo kom under Sveriges lydnad, men blef, vid början af Carl XI:s krig med Danmark, förd af Danskarne fängnen till Köpenhamn, der han lærer hafva lidit mycket, till tröst hvarföre Carl XI år 1678 utnämnde honom till biskop i Westerås, hvilken värdighet han dock ej behöll längre än till d. 8 Nov. 1680, då han afled, 61 år gammal. Hans efterträdare i äktenskapet och i superintendents-embetet på Gottland, den namnkunnige Spiegel, har öfver honom författat en lång Latinsk grafskrift, som ännu finnes öfver hans grift i Westerås domkyrka.

Broen, Abraham de, död 1804, i en ålder af 45 år, en utmärkt skådespelare vid kongl. theatern i Stockholm, och, likasom hans fru, öfversättare af flera talpjeser, erhöill af Gustaf Adolf privilegium på uppförandet af en theater å Djurgården, hvilken fick hållas öppen hvarje år från d. 1 Maj till d. 1 Okt., och hvartill plats uppläts åt honom. Den blef färdig år 1801, och, ehuru ytterst enkel till sin byggnad, såsom uppförd endast af bräder, äger den likväl ännu bestånd.

Brogården, beläget i Skara landsförsamling, har förut varit prebende-hemman åt äldsta filosofielektorn vid Skara gymnasium, blef d. 9 Maj 1775, genom ett kongl. bref, anslaget åt prof. P. Hernqvist, till inrymme för en veterinär-skola. H. lät åren 1778 och 1779, på egen bekostnad samt 4,000 daler s. m. statsbidrag, på de vid gräfningen funna lemnigarne af det fordnä Franciskaner-klostret, uppföra en anseelig byggnad. Inrättningen har fått donationer af åtskilliga personer. Franciskanermunkarne hade här fordom sin brunn. Vattnet, som biskop Brynolf lät hemta härifrån, hade åtskilliga gånger, enligt sägen, under vägen blifvit förvandladt till vin.

Brok (mythol.), en dvärg, broder till Sindri. Begge voro, likasom alla andra dvergar, utomordentligt skickliga i smidandet af alla slags metaller.

Brok, Magnus Knutson, en myndig man under Erik Låspes regering, som efter hans död gjorde anspråk på thronen. Ett parti var verkligen för honom eller hans son Knut Månsson, medan ett annat arbetade för Knut Långes son, Filip, och för att förekomma vådorna af ett inbördes krig, hvarmed desse kronpretendents anspråk hotade, påskyndade man konungavalet. (Se: *Birger Jarl*.) Dalin uppgifver, att denne Magnus Brok var gift med konung Erik Knutssons dotter, Sigrid, men hvilket icke antages af Sh. Rosenhane, och ej heller stämmer öfverens med tidräkningen.

Brokänd (fordom Bro), ett säteri om 5 hemman, beläget i Wårdnäs socken af Östergötland. Har utmärkt vacker belägenhet, åbyggnader af sten, samt präktiga trädgårdar och parker. Bro har

varit ett urgammalt herresäte, och innehades af konungarne Sverker och Waldemar, Bo Jonsson Grip, Falkenbergar, m. fl.

Broling, Gustaf, bergsråd, öfverdirektör vid mynt- och kontrollverken, ledamot af vetenskaps- och landtbruks-akademierna, R. af W. O., en af den inhemska industriens förtjenstfullaste befrämjare, hvilken, efter att under en resa i England hafva inhemtat noggranna underrättelser om dess fabriksväsende, särdeles för bearbetning af jern och metaller i allmänhet, hvaraf resultaten meddelades uti de af honom utgifna *Anteckningar under en resa i England*, sökte, och lyckades äfven genom bruks societetens understöd, att här införa åtskilliga af dem, hvaribland isynnerhet må nämnas tillverkningen af gjutstål samt deraf förfärdigade kirurgiska instrumenter och andra fina eggjern, äfvensom af lackerade eller s. k. japanerade bleckarbeten. Dessutom bidrog han på mångfaldigt sätt, att sprida alla slags nyttiga uppfinningar, hvarför man alltid kunde vara säker att hos honom finna råd och upplysningar i sådana ämnen, för hvilket ändamål han ej skydde några uppoffringar. Genom sina *Bref om ångbåtar*, har han uti icke ringa mån hos oss bidragit till kännedomen om och utbredandet af detta förträffliga transportmedel. Med grundliga kunskaper i bergsvetenskapsens alla grenar, förenade han en ovanlig handfärdighet, hvilket gjorde det lätt för honom, att själf lägga handen vid förfärdigandet af de modeller och maskiner, som voro nödiga för hans försök. Dess gravvård på Maria kyrkogård innehåller följande träffande inskrift: "Gustaf Broling, bergsråd m. m., född 1766, död 1838. Svenska industriens annaler förvara minnet af hans verksamhet."

Broling, Carl Abraham, den förres brorson, född i Nerike år 1789, grundlade genom sin farbroders undervisning sin skicklighet som gravör, och utarbetade först, under hans ledning, plancher till dennes "Anteckningar under en resa i England", sedan har han till Sverige först infört den Engelska konstgravvyn, hvilken verkställles genom maskineri, och blifvit af honom använd till förfärdigande af de nya bankosedlarna. Han var den förste, som i Sverige använde stereotypen 1832 för bankens sedeltryckning; tillika har han upfunnit en mekanik, hvarigenom, i en vanlig boktryckarpress, utom tryckningen, äfven numereringen på sedlarna verkställles, så att samma nummer endast förekommer på ett sedel-exemplar i sender, och det nästa erhåller den i ordningen närmaste.

Broman, Lars, häradshöfding, burggreffe i Malmö, assistansråd vid Skånska general-guvernemet och kanonikus i Lund, adlad. Född 1615, död 1667. Utgaf, under ett vistande i Amsterdam, år 1664, en numera sällsynt skrift: *Epistola virorum principum illustriumque ævi ejusvis*. Hans hustru Maria Noréen blef genom sitt förra gifte farfarsmor åt den sedermera bekante

Broman, Erland, son till den allmänt aktade lagmannen Carl Broman. Erland gick en egen väg till lycka: hofgunstens. Han stod nemligen i särdeles ynnest hos konung Fredrik, som använde ho-

nom förnämligast i egna angelägenheter och befordrade honom på allt sätt, så att han blef friherre, president i kommers-kollegium och Serafimeriddare. Född 1704, död 1757.

Broman, Fredrik Konrad, rikshistoriograf, död d. 2 Maj 1800, endast 42 år gammal, har utgifvit: *Bref om de skyldigheter en historieskrifvare har att iakttaga*, *Anteckningar i Svenska kyrkohistorien*, *En afhandling om de jordna adeliga värdigheter i Sverige*, hvilken belönades af vitterhetsakademien, och har författat ett större arbete: *Johan III:s historia*, hvilket, nära färdigt, afbröts genom hans förtidiga död. Den adeliga Bromanska ätten utgick med honom.

Bromellius, Olof, utmärkt läkare, promoverades till doktor i Leyden år 1673, blef ledamot i kollegium medikum och i kommissionen öfver trollväsendet, ändtligen provincial-medikus i Götheborg, der han dog år 1705, nära 66 år gammal. Var en ganska skicklig botanist, och har utgifvit flera skrifter i naturhistorien. Ett örtslägte är uppkalladt efter honom. Hans son

Bromell, Magnus von, omfattade sin faders yrke, men då han, genom sin halfbroders död, kom i besittning af en då för tiden betydlig förmögenhet, upphörde han med praktiken och använde i stället sin tid att öka den samling af naturalier, mynt och medaljer, hans fader efterlemnad. Utnämndes till anatomie professor, men upphörde snart med denna befattning, blef assessor i kollegium medicum, samt ändtligen dess preses; slutligen arkiater. Född 1679, död 1731. Han skall hafva varit ovanligt liten till växten och af ett gladt lynne. Har utgifvit några skrifter i medicinska och andra vetenskapliga ämnen.

Bromma, en socken i vestra Roslags kontrakt af Upsala stift, Sollentuna härad af Stockholms län, belägen $\frac{1}{4}$ mil N.V. från hufvudstaden, vid Mälaren, och hör till 3 kl. reg. Socknen består af 27 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 621 invånare. Dess areal utgör 4,744 tunnland, hvaraf blott 45 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm.

Bromma, annex till Söfvestad, beläget i Ljunits och Herrestads förenade kontrakt af Lunds stift, $\frac{1}{2}$ mil N. från Ystad, samt utgör ett alternativt konsist. och patr. pastorat af 2 kl. Patronats-rättigheten tillkommer ägaren af Krageholm. Socknen består af 15 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 530 invånare; dess areal utgör 1,689 tunnland, af hvilka 45 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Broma (Tabanus), ett till insekternes 7:de ordning, tvåvingar, hörande släkte, hvaraf flera slag förekomma hos oss, hvilka alla äro blodsugare i ordets egentliga bemärkelse, undanlagande honorna, som icke nära sig af blod och äro sällsynta. Larven, som när sig af gödsel, undergår sin förvandling i sådan, och insekten framkommer utbildad i Juli månad samt är, isynnerhet vid instundande regn, plågsam för både menniskor och boskap, emedan dess stygn äro ganska smärtsamma. Oaktadt den ringa qvantitet blod de kunna förtära, hafva de dock blifvit ansedda för nyttiga åderlåtare för boskapen samt befrämjande

dennas hälsa, så väl genom blodåttömningen, som genom den rörelse de nödgas taga, för att bortjaga dem. Se vidare: *Hästbroms*, *Rehnbroms*.

Bromsberget, ett berg, i Norrberke socken af Acharne, med flere jerngrufvor samt anvisningar på kopparkis.

Bronäs, 1 mtl. säteri i Häreneds socken af Skaraborgs län, har vacker åbyggnad. Fältherren greve Lennart Torstenssons förfäder ägde och skrefvo sig till Bronäs.

Broocman, Carl Ulrik, konrektor vid Tyska skolan i Stockholm, död den 9 Mars 1812, i en ålder af 29 år, känd som författare af ett *Äreminne öfver Oxenstjerna*, utgifvare af: *Magazin för föräldrar och lärare*, *En berättelse om Tysklands undervisningsverk*, m. fl., beskrifves såsom en man af särdeles älskvärda umgängesgåfvor och ett mildt och intagande lynne. Wallin har, i anledning af hans förtidiga död, författat ett af sina skönaste skaldestycken.

Brossa eller **Brussa**, en halsprydd, hvilken, från början af medeltiden, varit i bruk hos Svenska allmoget. Den satt fäst på halskedjan och var af silfver eller guld, samt ganska pryddlig. Redan år 1366 omtalas *Bratza* eller *gullhaken*, och år 1472 "gullbratz lagd med stena." Ännu är detta smycke, på vissa orter och under gamla namnet, brukligt i några Svenska landsorter. Sålunda hör brotzan af silfver oundgängligen till en Sorunda-qvinnas helgedagsdrägt. — En Svensk blomma (*Achillea millefolium*) här, på åtskilliga ställen, namn af *Brotza*, förmodligen just för blomvippans likhet med en "Brotza inlagd med stenar." — *Sofa-brotz*, hvilken omtalas i en handling af år 1297, torde beteckna en med pryddigare hufvud försedd näl, bröstnäl.

Brottmål. Dessa utgjorde förliket år 1844 det betydliga antalet af 28,835, hvaribland likväl många af ringare beskaffenhet, jemte så kallade polisförseelser, emot ordning och renlighet i städerna. För gröfre brott tilltalade voro 582 och för stöld 4,119. Man räknar att på landet har 1 person af 109 varit tilltalad och 1 af 233 sakfäld. I städerna 1 af 18 tilltalad och 1 af 23 sakfäld. Brännvinssupandet och en felaktig organisation af fängelser och straffanstalter hafva, utan tvifvel, betydligt bidragit till brottens stora tillväxt under senare tider.

Brottstugor, kallas i Skåne små, i jordsluttningar uppförda hus, i hvilka landtmannen torkar, bryter, skäktar och häcklar lin och hampa. De äro ofta byggda ned i sjelfva jorden, såsom en iskällare. De hafva många fördelar, såsom att de länge hålla värmen, icke äro eldfarlige, m. m.

Brottvall, en by i Stöde socken af Medelpad, deraf märkvärdig, att på dess ägor funnits en kittel med några gamla silfvermynt, samt i närheten en stor armring af guld, hvilken blef såld som messing i Hudiksvall.

Brevall, Anders. Se: *Galdenblad*.

Brevallius, Johan, theol. doktor, professor i naturalhistorien i Åbo, domprost och slutligen år

1749 biskop derstädes, ledamot af vetenskapsakademien; född 1707, död 1755. Författare af tidskrifterna: *Den filosofiske Mercurius* och *Svenska Patriotten*; — *Tankar öfver naturalhistoriens nytta vid ungdomens uppfostran*; — *Betänkande om vattuminskningen*, m. fl.

Bruda-låt, bemärker hos allmogen brudspel, brudsång och brudvisa. Namnet tillhör blott vissa landskaper, särdeles de norra. I vårt land finnas många, både till ord och melodi ganska vackra brudsånger; men de, som upptecknat Svenska folkvisor och fornsånger, hafva alldeles förgätit, att egna behörig uppmärksamhet så väl åt dessa, som åt andra, till folkfesterua hörande qväden. Brudlåtarna innehålla vanligen ett loftal öfver bruden o. d. — En Bohuslänsk brudsång begynnes sålunda: Bruden hon skulle en föredans ha,

Efter kommer bruden, ja bruden och jag; m. m.

Brudbadstuga. Enligt ett fornlårdigt bruk plägade bruden bada aftonen före bröllopsdagen, och denna plägsed kallades *brudbadstuga*, *möbadstuga*. Bruden ledsagades af "jungfrur och hederliga hustrur." Framför dem buros drycker, som tjenade till svalka och förfriskning. Efter öfverståndet bad pryddes de sig med kransar på hufvudet, och spisade med hvarandra, hvar på jungfrurna sofvo hos bruden öfver natten. Men sådana badstugugvällar, hvilka vanligtvis anställdes med mycken ståt och stora gästabad, blefvo förbjudna år 1664.

Brudbänk (Isl. *brúdarbeckr*, *brúðbeckr*). Det gamla talesättet: "sitta i brudbänk", betecknar detsamma som det nyare, att stå brud. — Det förre härleder sig deraf, att brudparet fordom dels brukade sitta i en bred stol (*beckr*, bänk) medan vigseln förrättades, dels hade en egen bänk i kyrkan, der vigseln skedde, samt en sådan i bröllophuset.

Bruddans. Det är mycket vanligt, att brudkronan bortdansas på det sätt, att alla bröllopsflickorna dansa i ring kring bruden, som med förbundna ögon, står inom densamma, aftager kronan och sätter den på en af flickorna, hvilken då tros blifva den, som skall träda i brudstol näst efter henne. Med denna flicka dansar man åter om, och hon sätter sedan kronan på en annans hufvud, samt denna på en tredjes. — Derefter börjar en strid emellan gifta och ogifta. Hustrurna söka att bortröfva bruden, men flickorna sätta sig deremot; och männen försöka borttaga brudgummen från ynglingarne. Efter något motstånd föra hustrurna bruden, och männen brudgummen på sin sida och dansa med dem. På några ställen brukas då, att att sätta bruden på en stol, hvilken flickorna upplyfta och dansa omkring dermed. Här tömmer bruden en bägare, och ställer den på den flickas hufvud, som hon anser först blifva gift. Likaså förfara ynglingarne med brudgummen, hvilken nu dricker ur en bägare en afskedsskål till de ogifta karlarna, samt ur en annan en ankomstsskål till de gifta männen.

Brudeberg. Under detta namn finnas i vårt land mångfaldiga berg. Sägner om dem är nästan alltid den, att brudskaror der mött hvarandra, samt,

af en eller annan orsak, kommit i slagsmål, hvilket oftast medfört olycksfall.

Brudfrämman, är en benämning på de ogifta qvinnor, som tillbandagä bruden före bröllopet, med biträde att sätta bo, samt under sjelfva bröllopet. Ordet *främman* är beslägtadt med *främja*; hon befrämjar hennes hushålls angelägenheter. — Ut i vissa landsorter kallas hon *brudsöta*, samt åtföljer bruden, då hon går omkring i socknen och uppsamlar gåfvor till blifvande utstyrsel.

Brudgum, ursprungligen *brudgume*. Ordet härleder sig af det Isl. *brúdr* och *gumi*, kämpe, anförare, höfding. Under de gamla våldstiderna, då man rövade sig hustrur, samt ofta bortförde bruden, då hon fördes till eller ifrån kyrkan, der vigseln förrättades, betraktades brudgummen såsom hennes närmaste försvarare, hennes kämpe, och var således anförare för den *brudskara*, hvilken utgjorde hennes värn.

Brudgummeknappar är i sydvestra landskaperna namnet på en blå blomma (*Scabiosa succisa*), förmodligen i anseende till blombufvudets likhet med ännu af allmogens brukliga blåa högtidsknappar af glas.

Brudgäfvor, kallas de gåfvor, dem gästerna, under bröllopsmåltiden, skänka bruden, efter anmodan af presten eller talmannen, som dervid vanligen yttrar: "låt oss nu gode vänner skänka något åt bruden till vagga." — Presten eller talmanen måste, med ett lämpligt tal, betacka hvarje gifvande. Stundom uppgå dessa gåfvor till flere hundra riksdaler. På några ställen gör brudgummen sjelf början medelst en gåfva åt bruden af en psalmbok och något silfver, sedan han förut gifvit henne halsdukar och handskar. Presten emottager skänkerna och antecknar dem och uppläser sedan förteckningen derpå. I vissa provinser aflemnas skänkerna i all tysthet, när gästerna taga afsked, i Westerbotten och Småland på andra dagen eller på den första omkring midnatten; när kronan aftages. I Dalarne går bruden sjelf kring laget med en silfverbägare och bjuder hvar och en dricka, medan någon af hennes närmaste anhöriga insamlar gåfvorna.

Brudkrona. Handlingar från medeltiden omtala icke sällan bruket af smärre kronor, icke blott af kongl. personer, utan äfven af ogifta friborna qvinnor; en och annan folkvisa upplyser äfven derom. Sålunda föres det en adelig jungfru till last, att hon en natt icke kunde sofva för syndig glädje deröfver, att följande dagen få ikläda sig krona. Hvarje förnämare flicka ägde sålunda rätt att bära krona, ehuru säkerligen med det undantag, som ännu äger rum i afseende på kyskhet och ärbarhet. — Från detta bruk har man ansett brudkronorna härstamma. Nu, såsom fordom, beteckna de ärbarhet och rena seder hos den som bär dem. — Brudkronor af betydlig ålder förvarades i flere Svenska kyrkor, vanligen af förgylt silfver, och ju större desto äldre. I Färnebo socken af Gestrkland fanns en guldkrona, som vägde 80 lod, och af hvilken, år 1752, gjordes 2:ne kronor, så att kyrkan, hvilken äfven förut ägde

en mindre krona, erhölet trenne. — Numera äro de oftast flätade af myrthenqvistar (myrthenkrona), och bäras, såsom bekant är, bröllopsdagen; men blott af förut ogifta brudar.

Brudköp (Isl. *brúdkaup*), betecknar ursprungligen hvad vi kalla förlofning; öfvergick sednare till begreppet af bröllop. — Benämningen grundar sig på en urgammal sed, att erhålla bruden genom ett slags köp; ty då äktenskapet aftalades förband sig fästmannen, att till giftomannen erlagga ett visst belopp i penningar, varor, boskap, m. m. Han utlemnade det vid äktenskapets fullbordan. Småningom fick det arten af en vängäfvor och kallades *fæstnadæ fæ*, *fæstningæ fæ* (fæste-penningar, egendom, af *fæsta*, aftala, göra fast och *fæ*, egendom), *vingæ fæ*, *vingæ fæ* (vängäfvor) *tillgift*, m. m.

Brudmessa. Olaus Petri var den förste, som år 1525 på sitt bröllop i Stockholm, lät sjunga brudmessen på Svenska; den lydde med några utslutningar sålunda: "Så see nu mildeliga til thessa tina Tienarinna, som gifs i Mansens våld, begärar vara af tigh beskärmat. Gif nådena, o Gudh, at hon må vpfyllas med glädie och frijd, och vara trogen och kysk, och gifva aigh i Äktenskap efter Christi Sinne. Och at hon må i sitt lefverne efterfölja heliga Qvinnor. At hon må vara kärkommen, som Rachel sinom Manne. Förståndig som Rebecca; lefva länge och vara trogen som Sara. Låt Diefvulen intet hafva medh henne beställa, uthan at hon må blifva fast ståndande uthi tin helga Budord. Gif nådh, at hon må vara til fridz medh sinom egnom Manne. Och undfly all oloflig beblandelse, och at hon må skyla sina skröplighet medh Tucht och Sinne. Låt henne vara fruchtsam i Barn och Blomma. Och at hon må komma til en begärlig ålder. At hon må see sin Barnabarn in til tredie och fierde slächte, etc."

Brudpell, benämndes ett fyrkantigt täcke af kostbart tyg (numera vanligast en shawl), som hålles öfver brudgummens och brudens hufvad af fyra ogifta personer, tvenne af hvardedera könet, under brudvigseln. Pellet är på många orter aflagdt.

Brud-stass (stass, ståt). Med detta namn betecknar man, i de sydliga landskaperna, sjelfva brudskaran.

Brudsöta, på några orter namnet för *brudfrämman*. Bör sannolikt härledas af *sæt*, vänlig, tillgifven.

Brudvigsel. Våra första evangeliske fäder yttrade, vid reformationens början, att äktenskapet var "en ärlig och Gudi behaglig stadga", och påyrkade, att hvar och en borde inträda deri, "som uti renlefnad eljest icke lefva kunde." Förut voro presterne uteslutne härifrån. De gjorde väl motstånd öfver 100 år, men blefvo dock slutligen öfvervunne. Eburu påfven Calixtus II, år 1121, gjorde ett fäfängt förbud, att neka Svenska presterskapet giftermål, hvilket förnyades år 1140 med lika liten framgång, så måste de likväl år 1248, på mötet i Skenninge, föga sig efter Romerska stolens vilja. Men genom reformationen löstes presterne från detta obilliga tvång, ochingo samma frihet, som andra, hvilken författning grundligen försvarades år 1524 af Olaus Petri, uti en från

trycket utgifven afhandling. Han var sjelf den förste andliga man i Sverige, som trädde i äktenskap, år 1525, öfver hvilket biskop Brask i Linköping högeligen, men fäfangt, besvarade sig. Man förebrädde konung Gustaf I, att han tillät andliga personer träda i äktenskap; men han svarade, på riksdagen i Strengnäs år 1529, att de, som gjorde det, trodde sig vara dertill berättigade i anledning af Guds ord; han var icke satt öfver Guds lag; ty kunde han icke förbjuda, hvad Gud tillåtit. Påfvens lag hade uti äktenskapet förbjudit några leder, hvilka i Guds ord ej voro förbjudna; och derföre befriades vi, på mötet i Örebro 1529, från dessa stadgar. Genom fadderskap voro äfven förbud emot äktenskap framalstrade. Kejsar Justinianus befällte, att löftesmannen vid döpelsen ej fick träda i äktenskap med den döpta. Det Trullanska mötet gick ännu längre, och förbjöd giftermål ej allenast med barnet, för hvilket man stått fadder, utan ock med barnets moder, i fall hon blef enka. Slutligen förbjöds jemväl äktenskap emellan faddrarne sjelfva, under förebärande af andlig släktskap, hvarföre denna lag kallades *Gudsvilag*, eller *Guds släts lag*. Påfven var så mycket angelägnare, att behålla denna stadga, som han, genom dess vidmagthållande, kunde, vid vissa tillfällen, insamla stora summor, hvarföre äfven Sverige måste låta beqväma sig att antaga den. Detta skedde då Jus Canonicum här antogs år 1248, hvarföre i Uplandslagen nämnes *Guds Swolag*, och år 1368 förklarade erkebiskop Birger på ett möte i Upsala, giftermål emellan dem, som voro i andlig skyldskap genom fadderskap, för olofligt. Vid reformationen upphörde denna äktenskap i vår evangeliska församling. — Trolofningar verkställdes äfven af andra, än prester; men, i anseende till de tråtor och tvifvelsmål, som uppkommo genom fästningar, hvilka skedde af bönder, såg man helst, att presterskapet förrättade denna akt. På riksdagen i Nyköping 1612 åstundade presterskapet, att trolofningen måtte ske offentligen. Ehuru de trolofningar, hvilka skedde hemma, ansågos giltiga, när de blefvo afslutne efter Sveriges lag, syntes det likväl nyttigt, att de som ville ingå äktenskap, trolofvades i kyrkan, i församlingens närvaro, hvarföre de borde gifva kyrkoherden sitt uppsåt tillkänna fjorton dagar förut, på det han måtte hafva desto bättre tillfälle, att göra sig underrättad om alla omständigheter. Beträffande tiden emellan trolofningen och vigseln har vår församling icke velat tillåta, att den må vara särdeles lång. Med konung Gustafs samtycke stadgade erkebiskopen Laurentius Petri år 1560, att en prest icke skulle fästa några tillsamman, innan han tog löfte af dem, att de skulle hålla bröllop på bestämd dag. Hertig Carl förordnade uti Örebro år 1586, att med bröllopet skulle icke länge dröjas efter trolofningen; emedan mycken oredda plägade uppkomma deraf. Man borde således förelägga dem, som med föräldrars, giftomäns eller nästa fränders samtycke, ville bygga äktenskap, en viss tid, inom hvilken de skulle fullborda äktenskapet.

År 1673 fordrade man äfven, att kyrkoherden, förr än någon trolofning skedde, skulle vara förvissad om bröllopsdagen, hvilken, om möjligt, borde utsättas till sex eller högst åtta veckor derefter. Och ännu bör folket förmanas, att icke ingå några till lång tid anstående trolofningar. — Lysningen bör, såsom känt är, ske tre söndagar å rad; men häruti finnas undantag, såsom, då någon blir af öfverheten i ett hastigt ärende utskickad, och om oförmodadt uppbrott sker mot rikets fiender, i hvilka fall tre lysningar må ske på en gång, och det utan åtskillnad på sön- eller annan helgdag, hvilket ock gäller i händelse fästeman eller fästemo ligger på sotsång. Men vigseln får ej ske förr än två dagar derefter. För enkor och enklingar får ej lysas förr än deras sorgtid är förbi. En enka bör sörja sin aflidne make ett helt, och en enkling åtminstone ett halft år, förr än de träda i nytt gifte. Sjelfva lysningen skedde år 1571 på följande sätt: "N. och N. hafva aktat i Gud den heliga Trefaldighets namn bygga äktenskap tillhoppa, och begära dertill god kristna människors förbön, att det må vara Gudi täckt, och ske dem till lycko och salighet. Men om någor är, som häruti hafver några insago, eller vet något hinder vara på färde, han tale derom i tid, eller hafve sedan fördrag. Gud gifve dem sina nåd. Amen." — Ännu en lång tid efter kristna lärans antagande i Sverige, sammanvigdes brudfolk utan presterlig åtgärd. Påfven Alexander III, hvilken ännu år 1180 innehade Romerska stolen, lemnade erkebiskop Stephanus i Upsala, en skriftlig befallning, att intet äktenskap borde ingås utan presterlig välsignelse. Att man ej heller alltid, efter reformationen i vårt fädernesland, brukat den presterliga vigseln, sluter prof. Sven Bring af vår äldsta kyrko-ordning. — Rummet till vigseln var, vid reformationens början, antingen hemma i huset, eller offentligen invid kyrkodörren, eller i sakerstian; likväl såg man helst, att den skedde inför hela församlingen. De, som voro vigda hemma, fästades icke på nytt i kyrkan, hvilken osed på åtskilliga ställen var inrotad; utan när de kommo för kyrkodörren, höll presten en förmaning till bruden och brudgummen, och påminte dem de ord, som förut voro talade vid vigseln. Om brudgummen då ville gifva bruden en ring, såsom några hade för sed, kunde han sjelf eller presten sätta den på brudens finger; men icke bruka några vidare ord eller ceremonier dertill. År 1644 tilläts, att vigselceremonierne skedde antingen i kyrkan, eller hemma i huset. Men 1650 befalltes, att de skulle förrättas i kyrkan, i församlingens närvaro och åsyn, hvilket noga efterlefdes, så vida oundvikliga hinder ej föreföllo. — Det formulär, som nu brukas vid brudvigsel, är i mycket olikt det, som första gången utkom på Svenska år 1529. Först skulle presten förmana brudparet, att det måtte väl betänka sig, och "icke löpa tillsammans af någon lättsinnighet." Detta skedde då före vigningen, förmodligen vid trolofningen. År 1548 stadgades, att samma förmaning skulle hållas, antingen hemma eller vid kyrko-

dörren. År 1614 förordnades, att den skulle brukas uti sjelfva kyrkan inför Guds församling, vid vigseln. Då tillades jemväl en vidlyftigare föreställning och förmaning, om människans skapelse, äktenskapets instiktelse, samt mennens och qvinnans inbördes pligter; men 1693 uteslöt man densamma, och behöll den kortare och äldsta. Efter en sådan förmaning, och sedan man från predikstolen förkunnat, att sådane personer ville ingå äktenskap, och de kommo för kyrkodörren, skulle presten tillfråga dem: "Jag spör dig N. till första reso, andra reso och tredje reso, om du vill hafva thesse persone till din hustru (man), och älska henne (honon) i nöd och lust." Derefter lutade brudgummen och bruden sina hufvuden tillhopa, och presten höll en bön. Sedan tog presten ringen, läste en bön, lemnade ringen åt brudgummen och denne sade till bruden: "Jag N. tager dig N. nu till min äkta hustru, till att älska dig i nöd och lust, och till ett värtecken gifver jag dig denna ring." — Bruden svarade: "Jag N. tager dig N. nu till min äkta bonda, till att älska i nöd och lust, och till ett värtecken tager jag af dig denna ring." Sedan satte brudgummen ringen på brudens hand, först på pekfingeret, sedan på långfingeret och slutligen på ringfingeret. Medan han satte ringen på fingren, sade han: "I namn Faders, och Sons, och dens Helga Andes." År 1614 föreskrefs, att brudgummen skulle sätta ringen på venstra handen, och 1693, att presten, och icke brudgummen, skulle vid samma tillfälle nämna Treenhheten. Denna ceremoni med ringen vid vigseln, var ännu icke bruklig i de kristna församlingarne år 800 efter Chr. f. Man gaf då allenast ring vid trolofningen. Allt detta skedde år 1529 för kyrkodörren; men år 1614 i kyrkan. Brudmessen eller brudavälsignelsen som derefter sjöngs, ställdes allt intill 1614 endast till bruden allena; men efter detta år lämpades den både till brudgummen och bruden. Denna brudavälsignelse fick, straxt efter reformationen, läsas eller sjungas öfver unga jungfrur, som trädde i äktenskap; men icke öfver de qvinnor, som antingen förr varit gifta, eller voro komna mycket till åren. Samma författning gillades jemväl i Handboken af år 1693, samt den af år 1809, hvilken innehåller att öfver enkebrudar, och dem, som äro utan förhoppning om lifsfrukt, skall ingen brudmessa sjungas, utan allenast läsas en viss föreskrifven bön. Man finner ock något dylikt under påfvedömet i Sverige; ty på kyrkomötet i Söderköping år 1441 stadgades, att en enkling och enka i vigseln ej skulle få allmän välsignelse. När man kom ifrån kyrkan, läste presten tvenne böner i brölloppshuset. Den ena var ställd till alla bröllopgäster; den andra höll han öfver brudparet. Eljest skulle, år 1571, inga synnerliga ceremonier få hållas i brölloppshuset, och kunde äfven presten uraktlåta all läsning, om han märkte något oskick, samt att han icke gjorde någon nytta dermed. Bönerne äro ännu i behåll; men framför dem finnes år 1548 psalmen: "Kom Helge Ande Herre god", tillsatt med underrättelse, att den skulle sjungas när bruden gick till sängs. Dervid föreföll något

oskick omkring år 1608, hvarom följande finnes anfördt uti biskopen Laurentii Paulini Gothi anmärkningar öfver kyrkolagen: "Det är tilbörligt, at man aflägger det oskickeliga springande upp i brudsängen, som här til hafver varit i bruk, efter det är förargeligt och för gammalt folk farligt. Och i den staden igen skal brud och brudgumme, efter Tobiae och Saras exempel, falla på knä för brudsängen, och göra sina innerliga böner till Gud, att deras äktenskap må lända Gudi til äro och dem till hugnad och glädje. Emedlertid sjunger presten med de andra några psalmer, och när dessa äro slutade läser han den collecta som i Handboken står. Sedan stiga brud och brudgumme upp i sängena och presten sjunger en psalm. Är ock nyttigt, att presten gör en kort förmaning till dem, som sitta i brudsängena, så framt han förnimmer, at det är skickelighet på färde, och at han hafver ljud." År 1693 sjöngos väl ännu psalmerna och bönerne, men tiden dertill förändrades; ty nu skulle sådant äga rum så snart brudparet kommit ifrån kyrkan till brudhuset. Icke desto mindre kallar menige man ännu i dag denna förrättning *Sångledning*, och har man äfven under sjelfva hedendomen brukat åtskilliga ceremonier dervid. — Under påfvedömet var brukligt, att unghustrun togs i kyrkan af presten, nästa sön- eller helgedag efter bröllopsdagen, hvilket lagen kallade *Inledsen*. Efter reformationen hafva vi väl ej haft någon lag derpå; men denna sed bibehölls dock en lång tid. Den nygifta hustrun ställde sig i vapenhuset, hvar est presten läste öfver henne den bön, som finnes efter evangelium på andra söndagen efter Trettondagen. Sedan tog han henne i handen, och ledde henne inom kyrkodörren, då hon bar fram på altaret ost och kaka. Detta kallades unghustruns hofvering, var brukligt ännu för 150 år sedan; men är nu aflagdt. — På stora högtidsdagar, såsom första dag jul, påsk och pingst, få inga bröllop hållas. Men om någon, af särdeles skäl, vill gifta sig i fastan, bör sådant icke vägras, allenast det sker "i stillhet och utan allt brudebång." Likaledes voro bröllop förbjudna att hållas aftonen före någon sön- eller stor helgdag, samt nästa dagen derefter, och ej heller ifrån söndagen före gångdagarne till helga Trefaldighets söndag. — Brudgummens och brudens vänner hafva så väl i äldre, som nyare tider, samt både på landet och i staden kommit tillsammans aftonen före bröllopsdagen, hvartill söndagen vanligtvis väljes på landet, och med hvarandra tillbragt natten emot denna dag. Den sammankomst, som då hölls hos brudgummen, benämndes *Svenqvällen*, och den som anställdes hos bruden, kallades *Möqvällen*. Men dessa samkväm förbjödos, i anseende till det oskick de förorsakade.

Brahn, Anders, född 1788, biskop i Götheborgs stift sedan 1840, författare: till *Kristna kyrkans allmänna historia*; *Compendium Theol. Dogmaticæ*, jemte flere andra theologiska skrifter. L. af N. O. **Brak**, kallar man i allmänhet åtskilliga inrättningar för tillverkning af ämnen i stort, särdeles så-

dana till hvilkas drivande eld- och vattenverk erfordras, såsom alun-, beck-, glas-, messings-, svafvel-, socker- och tegelbruk, äfven andra, såsom krut och pappersbruk; men företrädesvis betecknar man de verkstäder, hvarvid stång- eller smidt jern af alla slag tillverkas, med jernbruk. Dessa utgöras hufvudsakligen af s. k. hammarsmedjor, hvilka innesluta en eller flere hårdar för tackjernets färskning med dertill hörande bälgor eller blåsmaschiner, samt en eller flere stångjernshammare, eller ock, i stället för dessa, andra inrättningar till jernets färskning och uträkning, såsom puddelugnar och valsverk, knip- eller spikhammare, o. dyl.; vidare af vattubyggnader för verkens drift, äfvensom af förvaringshus för kol, tack- och stångjern samt boningshus för arbetare och bruksbetjening. För anläggandet af jernbruk måste privilegium sökas i bergs-kollegium, hvilket låter, genom bergmästaren i orten, eller annan dertill förordnad embetsman, efter föregångnen pålysning, anställa undersökning om den sökande äger grund- och damfäste, samt huruvida, genom vattnets uppdämning, skada för andra kan uppkomma, om tillgång på tackjern, eller om masugn äfven skall anläggas, om god jernmalm finnes, jemte tillräckligt skogsfång, samt huru stor qvantitet jern som med skogarnes bestånd årligen kan tillverkas, och hvilken uti privilegierne bestämmes, så att bruket erhåller vissa skeppunds smidesrätt. Jernbruken i riket uppgå till ett antal af 491, med tillsammans 1,366 hårdar samt 605,045 skeppd privilegieradt smide. De största bruken äro: Löfsta och Carlholm i Upsala län samt Forsse i Westernorrlands med 6,000 hvardera, Långvind och Boda i Helsingland med 5,100, Hellefors i Westmanland med 4,936, Ström i Helsingland med 4,933 och Brunsbergswerken i Wermeland med 4,360 skeppds smide; det minsta deremot Ljusfall i Östergöthland med 30 skeppds smide. De s. k. Dannemora-verken i Upland lemna det mest eftersökta jernet, hvaremot de s. k. Bergsmanshammarne i allmänhet anses lemna det sämsta. Vid de flesta af våra bruk användes det s. k. *Tysksmidet*, vid Dannemora-verken och några andra *Vallonsmidet*; *Lancashiresmidet*, som först infördes vid Bäckefors bruk på Dahlsland, har derifrån spridit sig till ganska många andra; men likväl i mindre proportion, och *Butsmidet* begagnas vid några bergsmanshammare i Wermeland, Grythytt och Tabergs bergslager.

Bruksägares hypotekskassa grundades 1833 efter det af Kongl. Maj:t d. 10 Aug. s. å. fastställde samt d. 16 Maj 1835 förnyade reglemente. Enligt det äldre reglementet ägde hypotekskassan rättighet att upplåna blott fyra millioner, hvilken i det senare utsträcktes till sex, och genom Kongl. Brefvet d. 24 April 1839 ytterligare ökades till nio och en tredjedels million R:dr B:ko, öfver hvilken summa upplåning för det närvarande ej må äga rum. Hypoteks-föreningens ändamål är, att för långifvare och låntagare bereda ömsesidig säkerhet, så att den förre skyddas mot all förlust af det till låns lemnade kapitalet, samt för-

vissas, att på utsatte tider uppbära så väl ränta, som hufvudstol, och den senare försäkras att, så vida räntan och kapital-afbetalningar i rätt tid afhördas, samt öfrige ingångne förbindelser uppfyllas, icke blottställas för uppsägning af det låntagne kapitalet, hvilket medelst en årlig kapital-afbetalning af 1 procent på 37½ år återgåldas. Kassans grundfond bildas genom aktier, och hvarje aktiebref, stäldt på innehafvaren, är utfärdadt på 1,000 R:dr, samt berättigar vid bolagsstämma till en röst; dock får ingen rösta för flera än 10 aktier. — Till erhållande af lån utaf kassan berättigas hvarje ägare af jernbruk, masugnar eller jernmanufakturverk, som genom aktieteckning vid föreningens grundläggande eller sedermera uti den samma blifvit delägare. Den lånökande skall förse sig med aktier i förhållande till beloppet af det lån, som till honom utgår från kassan; och berättigar en aktie till erhållande af 35,000 R:drs län, tvenne aktier till 70,000 R:dr, o. s. v. — Enligt den år 1845 afgifne revisionsberättelse ägde kassan vid 1844 års slut en tillgång af 9,419,673 R:dr B:ko, utgörande dels kontant behållning i rikets ständers bank, dels fordringar af utlånte medel.

Brummer, Johan Magnus, född i Lifland och son af majoren Henrik Brummer, om hvilken man anmärkt såsom en sällsamhet, att han varit gift sex gånger. Följde Carl XII från 1700, då B. endast var 15 år gammal, under hela hans krig till slaget vid Pultava, derifrån till Turkiet, deltog i kalabaliken vid Bender, i Stralsunds och slutligen Fredrikshalls belägringar, samt dog år 1730 som öfverste och kommandant på Warbergs fästning. Naturaliserad och adlad.

Brunby, i Ihrsta socken af Westmanlands län, 2 mtl. År 1503 gaf riksföreståndaren Sten Sture och hans hustru denna gård till Westerås kloster. På 1600-talet ägdes Brunby af fältmarskalken Horn, och har sedan tillhört greffliga släkten Posse.

Brunbäcks färja. Vid början af Gustaf Wasas uppresning hade erkebiskop Trolle, tillika med biskop Beldenacke, samlat en här af 6,000 man, hvarmed de lägrade sig vid Brunbäcks färja i Westmanland. Gustafs fältöfverste, Peder Svensson, anföll dem här, år 1521, med Dalkarlarna och dref dem tillbaka med stor förlust, hvarvid många Danskar omkommo i elfven. Detta slag, hvilket af allmogen ännu benämnas *pilkriget*, stod vid Brunbäcks färja, och derom gå ännu många sägner i orten. På stället, der träffningen stått, har man funnit en mängd pilar i jorden och en visa sjunges ännu, der det bland annat heter: "Så kördes de Jutar i Brunnabäcks-älf, Att vattnet det porlade om; De sörjde deröfver, att Christiern sjelf Han ej der tillika omkom."

Brunne eller **Bruno**, Harald Hildetans fältherre, om hvilken berättas, att han, i slaget på Bråvalla bed med en klubba krossade sin konungs hufvud. (Se vidare: *Bråvalla hed* och *Harald Hildetans*.) **Brunflo**, en socken, jemte Lockne, Marieby, Näs och Östersunds stad, hör till 1 kl. reg. och lig-

ger i Jemtlands södra kontrakt af Hernösands stift och norra fögderiet af Jemtlands län, $1\frac{1}{2}$ mil S.O. från Östersund. Socknens areala vidd utgör, jemte de 3:ne annexernes, 191,091 tunnland, af hvilka 40,000 äro sjöar och kärr; den består ensamt af 39 gmtl. och har 1,358 invånare. Kyrkan, af sten, den enda korsbyggnad i landet, är till sin första anläggning mycket gammal. Tornet af 50 alnars höjd är byggt med en prydlig mur af kalksten. Adr. Östersund.

Brunius, Carl Georg, professor i Grekiska litteraturen vid Lunds universitet, född den 23 Mars 1792, i Tanums prestgård af Götheborgs stift. Redan som gosse röjde han mycken böjelse för byggnadskonsten, men föga smak för bokliga sysselsättningar, och endast hans moders sorg deröfver förmådde honom att vända sin håg ditåt. Detta gjorde han dock med sådan framgång, att han icke allenast kunnat blifva Tegnérs efterträdare i Grekiska professionen, utan äfven en af Sveriges utmärktaste Latinske skaldar. Hans poem: *De Diis Arctois* är det största Latinska skaldestycke af någon Svensk författare, hvarförutan han skrivit åtskilliga tillfällighetsqväden på Romarenas språk. Äfven på fornforskningen har han med framgång använt sin verksamhet, utgifvit en *Hällristningslära* och, tillika med Liljegren, tolf häften af *Nordiska fornlemningar* samt ett vidlyftigt arbete: *Beskrifning öfver Lunds domkyrka och Helsingborgs kärna*. I senare tider har han förnämligast utmärkt sig såsom arkitekt, af mer än vanlig insigt och smak. Han har nemligen, såsom akademiens rektor, ombesörjt en fullkomlig reparation af Lunds domkyrka, samt gifvit förslag och ritningar till en mängd byggnader, såsom räddningshuset vid Råby, Söfdeborgs herresäte, ett nytt akademiehus i Lund, en slottsbyggnad på Näsbyholm, m. m., hvarförutan han åt sig sjelf uppfört ett boningshus i Lund, der han förstått att, på ett sinnrikt sätt, förena nutidens fordringar på bekvämlighet och smak i inredningen, med den göthiska stilens ädla former.

Brunkekalk, jernbrunspat, ett mineral som hör till släktet karbonater, bestående af kolsyrad kalk med kolsyrad jernoxid och talkjord, hvilket förekommer i olika kristallformer, ofta strålig, vid Klockberget och Hälleforss öde silfvergrufvor i Westmanland, vid Vestra silfverberget i Dalarne, m. fl.

Brunke, Johan, lærer hafva varit son till Werner von Brunchowe, gunstling hos Magnus Ladulås. Brunke, konung Birgers marsk och drots, blef ryktbar för sin olyckliga villfarighet att gå denne konungs ärelystna och hämdgiriga planer till mötes och låna honom sitt biträde vid hans bröders mord. Tillfångatagen i det misslyckade försöket att undsätta Stegeborg, fördes han fängslad till Stockholm, der han, på ett herremöte, dömdes till döden och halshöggs år 1319, tillika med Ulf Svalebeck, Lyder Foss och Walram Skytte. Den sandås utanför Stockholm, der afrittningen skedde, benämndes efter honom.

Brunkeberg kallades, för 600 år sedan, Sandberget och äfven Brantberget. Före Stockholms an-

läggning var det ganska vidsträckt, intog nästan hela nuvarande Norrmalm, och slutade vid Norrström. Åt vester låg S:t Clara klostergårde, hvilket sträckte sig till Rörstrand; åt öster omfattade sandåsen större delen af S:t Jakobs och Johannis församlingar, samt, enligt äldre historieskrifvares uppgifter, äfven Johannis södra kyrkogata och kyrkogård intill Roslags-tull; derifrån till Norr-tull kring Brunkebergsviken, eller den nu s. k. Brunnsviken, som den tiden ägde gemenskap med Saltsjön; ifrån Roslags-tull till Ladugårdslandsviken och vidare norrut genom Solnaskogen. Det var på alla sidor omgifvet af sjöar, vikar och moras. Dess största bredd var den s. k. Brunkebergshalsen, der Brunke aflifvades. Den sträckte sig ifrån S:t Clara gårde öfver östra kyrkogatan, Norra Smedjegatan och Regeringsgatan till Ladugårdslandsviken; den andra bredden ifrån Rörstrandsviken öfver Holländar-, Badstuga-, Lundtmakare- samt Regeringsgatorna, intill der mötande berg och träsk. Uti äldsta tider, eller innan Stockholm anlades, funnos der hålör, bebodde af eremiter. Bofvar och stråtröfvar intogo sedan dessa hålör, samt öfverföll derifrån resande, till dess riksföreståndaren Birger Jarl gaf befallning, att klyftorna skulle igenfyllas med jord och stenar. På berget voro anbragta vårdkasar, hvilka antändes, då en fiende nalkades. För att skydda inloppet hade man byggt åtskilliga försvarsverk, bland annat ett befästadt slott, beläget på Kongsberg, den nu s. k. Kungsbacken. Detta slott eller kastell uppgifves vara anlagdt 1371 af konung Håkan. — Uti Sten Stures d. ä. tid ägde staden, vid den s. k. styckgjutaregården eller öfra Bangränden, ett betydligt tyghus eller en rustkammare, hvaruti allt skytteri var förvaradt. Vid slutet af 1500-talet fanns ett trekantigt vakt- eller vårdtorn vid yttersta kanten af berget, eller utanför Norreporten nära vid Norrström. Begge sidorna om sandåsen voro bebyggda med små kejsor, af hvilka de flesta tillhörde S:t Jakobs församling. Ännu på 1640-talet var Brunkeberg anseeligt, samt till en stor del obebyggt, ty d. 28 Jani 1642 förordnades, i afseende på handeln emellan skärklarne från Östersjö-sidan och landtboerne vid Mälaren, "att på begge sidor om Brunkeberg skulle inrättas goda broar samt hamnar, och vägen göras öfver berget, på det allmogen kunde få gemenskap med hvarandra." — Uti det s. k. vakt- eller vårdtornet bodde en person, allmänt kallad: *Jeppe på berget*. Han var antagen såsom vaktkari för staden, erhöi viss lön af densamma och utropade timmarna sålunda:

Väktarerop! Klockan är 10 slagen!

Gud bevar staden!

Ladugårdslandena!

Brunkebergena med!

Klockan är 10 slagen!

Klockan 4 upphörde han med ropen.

Af det forna Brunkeberg fanns ännu i början af 1800-talet något kvar; men sedan den tiden hafva alla spår deraf försvunnit, så att endast bergets namn förvarar minnet deraf. Efers uppgifver, att det år 1732 var 80 fot högt, 60 fot bredt

och 300 steg i omkrets, men tillägger: "Inom 50 år torde fråga blifva: hvar detta berg legat? hvaraf nu (1799) så få lemningar äro öfrige." År 1805 var berget redan borta och platsen jemnad. Vid norra ändan af staden äro likväl några lemningar deraf ännu i behåll, men hvilka, genom flitig sandhemtning, äfven småningom försvinna. Observatorii-backen ensam ger ännu ett begrepp om bergets höjd. Från 1764 till 1772 blef bergets sandförsäljning upplåten på arrende åt viss person, för 662 daler s. m., och ifrån 1772 till 1776 för 50 R:dr 8 sk. specie; därefter blef det fritt till allmänhetens begagnande.

Följande märkvärdiga händelser hafva inträffat på detta berg. — Den 28 Dec. 1317 hade konung Birger, efter sina bröders fängslande, slagit sitt läger på Brunkeberg, för att återtaga och öfverrumpla Stockholm, hvilket försvarades af Matts Kettilmundsson och Carl Ulfsson (Sparre). Borgarena gjorde, under deras befäl, ett utfall, samt fördrefvo Birger ända till Nyköping. — Om våren 1371 till d. 14 Aug. s. å., då konung Håkan befriade sin fängne fader Magnus Smek från konung Albrekt, förlade han sin här på åsen, och uppbyggde det förutnämnda Kongsberg. — År 1436 i slutet af Februari, då Engelbrekt och Carl Knutsson (Bonde) belägrade Stockholm, slogo de här sitt läger. — År 1460 ankommo Upländningarne och bönderne utanför Stockholm, att befria den fängne erkebiskopen Jöns Bengtsson (Oxenstjerna), då ett slag föreföll emellan konung Christian och bönderne, hvilka ledo ett fullkomligt nederlag. Här-om vittnar rimkrönikan:

Bonde örlig kan man sällan prisa,
Eller om deras strid qvada stor visa.

År 1471 d. 20 Juli, då Christian I anlände till Stockholm med 70 skepp, lägrade och befästade han sig på Brunkeberg, hela åsen utföre, samt förlade äfven en del af sin här på S:t Clara gårde. En träffning skedde, d. 10 derpå följande Okt., hvarvid konung Christian med en betydlig förlust måste fly till Danmark. — År 1497 i Augusti ankom konung Hans eller Johan, och slog sitt läger härstädes, för att belägra Stockholm, hvilket varade till d. 8 Okt. s. å., då dagtingan skedde. Dess son, konung Christian II, anlände till Stockholm i Maj 1520, och lägrade sig på Brunkeberg. Den 1 derpå följande Nov., lät han vid foten af berget för tillfället uppbygga en borg, dit stadens förnämsta invånare och ständerna kallades för att hylla honom. Efter hyllningen voro åtskilliga högtidligheter anställda på Brunkeberg. — Påföljande året 1521 i Okt., anlände riksförståndaren Gustaf Wasa och slog sitt läger å norra sidan, samt höll en skarp träffning med de Danske, hvilka innehade staden; men han måste d. 24 Dec. upphäfva belägringen. Då Gustaf intog sand-åsen, qvarstodo många galgar, hvilka ännu voro fullsatta med Svenske män, sedan blodbadet. — Den sista belägring, hufvudstaden utstått från Brunkeberg, var, då hertigarne Johan och Carl d. 17 och 18 Sept. 1568 angrepo sin broder, konung

Erik XIV. — Åtskilliga af rättningar hafva ägt rum på denna sandås. Ut i Juli 1319 aflifvades här, såsom förut är nämnt, Johan Brunke, Ulf Svalebeck, Lyder Foss och Walram Skytte, alla delaktige i konungens grymheter mot sine bröder, hertigarne Erik och Waldemar. — Den 21 Febr. 1527 blef domprosten i Westerås, mästare Knut, rådbråkad på Brunkeberg. Sedermera halshöggos härstädes biskop Peder Svanvåder, för delaktighet i ett uppror emot konung Gustaf I, samt riksråden Måns Bryntesson Liljehök och Nils Olofsson Winge, under samma konungs regering. — Den 22 Sept. 1568, blef konung Erik XIV:s gunstling, Jöran Pehrsson, här aflifvad och steglad. — Den 22 Dec. 1651 af rättades Arnold Messenius nedanför sluttningen af Brunkeberg, eller på Norrmalms (nu Gustaf Adolfs) torg, och samma dag hans son, Johan Messenius, utanför norra förstaden, på afrittssplatsen å Sandbacken, der han lades på 5 stegel, men högra handen fastslogs på käken vid Stortorget. — Den 14 Febr. 1707 af rättades generalen O. A. v. Paykull på sandbacken vid Norr-tull, och blef der begravnen. Efter honom kallades denna backe allmänt Paykulls-backen. — År 1743 blefvo general-löjtnanten, baron Henr. Magnusson v. Buddenbrock samt befälhafvande generalen under Finska kriget åren 1742 och 43, grefve Carl Emil Lewenhaupt, aflifvade på Paykulls-backen d. 18 Juli. Och har denna sedan, efter dem, blifvit kallad generals-backen, hvilket namn den ännu bibehåller.

Det enda glada minne, som fäster sig vid denna plats är, då Stockholms stads magistrat, i anledning af Svenskarnes seger vid Narva d. 20 Nov. 1700, uppreste d. 5 Febr. 1701 en pyramid, som var 42 alnar hög och 26 alnar bred, och försedd med 2,500 lampor och en Latinsk inskrift.

Brunn, annex till Ulricehamns stadsförsamling, belägen i Redvägs kontrakt af Skara stift, $\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från staden; består af $15\frac{1}{2}$ mtl. och har 672 invånare; dess areal utgör 4,652 tunnland, hvaraf 1,080 äro sjöar och kärr.

Brunn, Brunnar. Bruket af brunnsdrickning för att återställa helsan, härleder sig från medeltiden, då drickandet oftast var förenadt med religiösa ceremonier, och därför alltid företogs på högtidsaftnar. Oräkneliga s. k. *heliga källor*, *trefalldighets-källor* och *offerkällor*, icke sällan med namn efter något helgon, förekomma sålunda i landet. — När bruket att *dricka brunn* (efter vårt sätt allt tala) först tog sin början, är mycket svårt, om icke omöjligt, att afgöra. På 1600-talet finna vi först antecknadt, att kongl. personer i vårt land begagnat sig deraf. Många helso-brunnar finnas i riket, hvilka vunnit ryktbarhet endast genom kungliga besök. Till dessa hör Medevi brunn.

Brunnby, en socken, belägen i Luggude kontrakt och härad af Lunds stift och Malmöhus län, $2\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Helsingborg. Sockenens hör till 3 kl. reg. och dess 35 mantal med läge på ett näs, mellan Skelderviken och Öresund, sträcka sig ut i Kattegatt, och innesluta det ryktbara Kullaberg. Den har en areal af 7,151 tunnland, hvaraf en-

dast 4 äro kärr och sjöar, samt räknar 2,567 invånare. Adr. Helsingborg.

Brunneby, annex till Klockrike, beläget i Gullbergs och Bobergs förenade kontrakt af Linköpings stift, 2 $\frac{1}{4}$ mil N.V. från Linköping, vid Götha kanal. Socknen består af 20 $\frac{3}{4}$ mtl. och har en areal af 8,725 tunnland, hvaraf 790 äro sjöar och kärr. Folknummern upptages under modersocknen. Adr. Linköping. — I socknen har fordomdags funnits ett kapell, benämndt Huseby, i hvilket vägfärande offrat, då de anträdde resan genom skogarne till Nerike eller lyckligen genomrest dem.

Brunneby, 1 mtl. rusthåll, 1 mil från Linköping, i Wreta socken, nära kyrkan vid stora landsvägen, skänktes på 1750-talet af konung Adolf Fredrik, som faddergåfva, till församlingens dåvarande kyrkoherde, prosten Tiburtii son, Adolf Fredrik; men ägdes sedermera af erkebiskop J. A. Lindblom. En vidsträckt utsigt öfver fruktbara trakter, sjön Roxen, Linköping, Wreta klosterkyrka samt Götha kanal, hvilken löper helt nära förbi ägorna, och på $\frac{1}{4}$ mils sträcka har 15 slussar; fyra landsvägar, som inom $\frac{3}{8}$ mil sammanlöpa från alla väderstrecken: allt detta gör stället belägenhet glad och fördelaktig. En utsigt af Brunneby finnes i *Thersners Fordna och Närvarande Sverige*.

Brunnåhem, annex till Stenstorp, beläget i Billings kontrakt af Skara stift, 1 $\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Sköfde; består af 12 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 338 invånare; dess areal utgör 1,976 tunnland jord. Gauberts-hall i denna socken, är, enligt de gamles sägen, ett minne af en kristen prest, som der predikat för hedningarne. Den kallas nu Skäberhall, hvilket, i landets språk, är sammandraget af St Gauberts hall. — Adr. Sköfde.

Brunnius, Erik, superintendent i Götheborg, från år 1647 till 1664, då han afled i Stockholm, 67 år gammal, och begrofs i Upsala. Anlade i Götheborg ett boktryckeri, samt gymnasii- och skolhusen, hvartill han genom stamboksmedel skaffade tillgång.

Brunnsbergssverken i Brunsbogs och Magernäs-sbogs socknar inom Wermland, utgöras af Brunsberg, Rinnefors, Moriansfors eller Åhmot och Reinholdsfors. Åga tillsammans 8 härdar, 4,360 skeppd smide af köpetackjern, hvilket smide utskeppas på Götheborg, och hvarföre erlægges 43 skeppd hammarskatt. Smidesslämpeln: 2:ne hvarandra fränböjda C med fem punkter. Bistämplat: en Romersk I, II, III, IV. Intressenter. Disponent: W. v. Ehrenheim.

Brunnsviken. En liten täck insjö norr om Stockholm, tätt invid staden. Sänkningen af denna sjö har ofta varit i fråga, emedan vattenhöjden derstädes skadar åker och äng å kringliggande stränder. Förslaget har mött motstånd, hufvudsakligen genom ståthållare-embetet på Haga lustslott, der kanalerna ansetts behöfva denna vattenhöjd.

Brunroth, är en oren jernoxid, som erhålles såsom biprodukt vid åtskilliga kemiskt-tekniska arbeten, särdeles vid svafvel- och vitriol-tillverkning. Den får äfven namn af rödfärg.

Brunsholm, en egendom om 10 $\frac{1}{2}$ mtl. i Enköpings-Näs socken. Säkertigen ett ibland de äldsta säterier i Sverige. Har tillhört ätterna Sparre, Dohna, m. fl. Egendomen har utmärkt vacker belägenhet vid Mälaren.

Brunskog, en socken, med Boda och Magnesbogs kapell, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Fryksdals kontrakt af Carlstads stift och Jösse härad af Wermlands län, 6 $\frac{1}{4}$ mil N.V. från Carlstad. Socknen består af 23 $\frac{3}{8}$ mtl. med 3,358 invånare, samt har en areal af 51,053 tunnland, hvaraf 8,850 äro kärr och sjöar. Adr. Carlstad eller Arvika.

Brunskära, brömsar (*Bidens tripartita*), en årlig växt, som förekommer i de sydligare landskaperna och begagnas till husbehofsafgröning.

Brunspat, mangankalk, ett mineral, som består af kolsyrad kalk med kolsyrad talkjord och manganoxidul, således hörande till släktet karbonater. Den förekommer i halvklot af en ärts storlek, hvilkas yta antingen är slät och består då af täta koncentrisk skal, eller strålig från medelpunkten; de förra glanslösa, de senare glänsande, uti Långbanshytte grufva i Wermland, dels derb, brun till färgen, vid Hellefors i Westmanland och Vestra Silfverberget i Dalarna.

Brunsten, pyrolucit, hör till släktet mangan, och består hufvudsakligen af mangansuperoxid, samt förekommer dels i strålig eller bladdig form, dels derb och jordartad, dels kristalliserad, bildande vanligen rhomboedriska prismar, med två- eller fyrsidig tillspetsning, stundom gangsa trubbiga. Färgen är jerngrå, metallglänsande, ogenomskinlig, färgar ifrån sig och ger ett gråsvart streck samt svart pulver; spröd och ojemn i brottet. Förekommer på flera ställen i riket och brytes i betydlig mängd, dels för inhemskt behof, hufvudsakligen vid glasbruk och blekerier, dels till utförsel. Betydliga brunstensbrott förekomma vid Undenäs i Skaraborgs och vid Krokshult samt Spekseryd i Jönköpings län. År 1842 utskeppades 299 skeppd brunsten och infördes blott 1 skeppd.

Brusell, Johan Gottlob, garde des tableaux vid kongl. museum, ledamot af målare-akademien, född år 1756, död 1829, hade ovanliga anlag för historiemålning, men användes af Gustaf III mest till dekorationsmålning, hvarvid han likväl hindrades i sin utveckling, då han måste biträda Depréz vid utförande af hans arbeten, och ej kunde undgå att känna sin underlägsenhet i bredd med honom.

Brushane (*Machetes pungax*), en till vadarnes fjerde familj hörande fogel af 12 tum längd, hannen betydligt mindre, med bröst och sidor svarta, utan några inblandade hvita fjädrar; färgen för öfrigt i hög grad vexlande, så att tvenne hannar aldrig äro fullkomligt lika. Dessutom hafva dessa i värdräkt en vacker halskrage af tätt sittande långa och i ändan inböjda fjädrar, samt i ansigtet höga runda gula eller röda vårtor. Förekommer som flyttfogel sparsamt i de södra och mellersta landskaperna, dit han anländer i April och qvarstadnar till September, samt vistas enslig eller parvis vid bäckar och sjöar. Under lektiden äro hannarne i jemn strid med hvarandra, hönor-

na deremot lefva fredligt. Äggen äro hvitaktigt gröna, med bruna fläckar, och läggas 3 till 5 i en båla i sanden eller på några torra grässtrån. Födan utgöres af vatteninsekter, maskar och blötdjur. Köttet är läckert; men fogeln kan erbållas blott medelst krypskytte, emedan han är ytterst skygg och liflig. Den har en stark myskluk afven lång tid efter sedan den blifvit uppstoppad

Brutta. Se: *Bråte*.

Brutto (Ital.), i motsats af netto, kallas, i köpmansspråket, varan, jemte det, hvaruti den är packad. Det säges isynnerhet med afseende på varans vikt, såsom: detta fat kaffe väger 50 lisp: d brutto, d. v. s. med inbegrepp af fatets vikt. — Brutto betecknar äfven hela inkomsten af en försäljning, ett företag, m. m., utan afdrag af kostnader, m. m.; hvaremot netto utmärker den verkliga vinsten dervid, efter afdrag af inköps-beloppet, omkostnader, o. s. v.

Bruzaholm, jernbruk i Hulte socken af Jönköpings län med 3 härdar, anlades år 1630. Har 1,350 skepp: d privil. smide, med eget tackjern, hvilket smide utskeppas på Götheborg och Stockholm. Här finnes äfven spik- och manufaktur-smide. Hammarskatten 13 skepp: d 10 lisp: d. Ägare: C. M. A. Sjögréen. Bruksstämpeln: B. Z. H. — År 1660 förstördes bruket af en vattuflod, uppbyggdes åter; men förstördes kort derpå af våld. Sedan uppbyggdes det ånyo, samt blef i Juni 1831 öfversvämmadt af vatten och nästan förstördt.

Bruzelius, Magnus, kyrkoherde i Löderup och Hörup i Skåne, född 1786 d. 10 Aug. År hufvudsakligen bekant såsom författare af *Sveriges Historia för ungdom*.

Brwen, Jöns, var, under slutet af Gustaf Wasas regering, befallningsman på Tavastehus slott och häradshöfding i Säkämäki härad, men afsattes af Erik XIV, d. 1 Dec. år 1561, emedan han i Finland idkat mycket landtköp och annan handel, hvarom yttras i dokumentet: "therigenum wårt bådte vid slättet mykitt är försummet."

Brygd kallar man de operationer, hvarigenom isynnerhet olika slags maltdrycker, såsom öl, porter och dricka, erhållas. De grunda sig dels på stärkelsehaltiga fröns egenskap, att vid sin groning omsätta stärkelsen till drufsocker, dels och på drufsockrets egenskap, att upplöst i vatten och försatt med jäst, öfvergå i spirituös jäsning. Sockerbildningen verkställes medelst sädesarters, vanligen korn och hvete, mältning, och den erhållna produkten, som får namn af malt, torkas derefter, för att användas till olika drycker, olika starkt, genom utsättande för högre eller lägre värmegrad. För upplösningen af det bildade sockret gröpas maltet, fuktas och arbetas med varmt vatten, syftas och mäsas, samt urlakas med kokhett vatten uti dertill inrättade s. k. rostkar, till dess att den genomgånga vätskan, vörten, erhåller behörig grad af sötma, hvarefter den kokas med tillsats af humla, tills den deruti innehållna fröhvitan afskiljt sig i förening med humlans garfämne, och den sålunda renade eller skummade vörten i stället upptagit humlans aromatiska bäska, då

den klaras genom silning, och efter afkylning till en viss grad, uti jäsningsskärnen blandas med en behörig quantitet jäst, och lemnas att mer eller mindre fullkomligt utjäsna, hvarefter den fylls på större kärl att fullkomligt klarna och sedan ej sällan tappas på buteljer. Genom användandet af olika proportioner af malt, humla och vatten, erhålles, på detta sätt, egentligen tvenne olika slag maltdrycker, neml. öl och dricka. Öl kallar man, som bekant är, det starkare slaget, d. v. s. det som innehåller största quantiteten alkohol, samt öfriga i vatten lösliga ämnen, neml. oförändradt socker, malt-extrakt-och humle-extrakt; men genom den olika mängd af dessa ämnen, som det innehåller, är det till sina egenskaper ganska olika, och får i följd deraf olika benämningar, såsom porter, Bayerskt, Engelskt, Skotskt öl, Braunschweiger-mumma, m. fl., hvilka dock alla innehålla samma beståndsdelar, neml. alkohol, socker, malt-extrakt, några salter, humle-extrakt, kolsyra och vatten, så vida ej några andra tillsatser vid brygden ägt rum, t. ex. tallstrunt, för beredning af tallstrunt-öl, o. dyl. Vid all brygd beror produktens godhet och hållbarhet ej allenast af mängden och godheten af det använda maltet och humlan, utan äfven i hög grad af arbetets behöriga ledning, så t. ex. beror dess styrka i hög grad af maltets behöriga urlakning på rosten, hvarvid tillika mycken försigtighet måste användas för att hindra massan att öfvergå i ättickjäsniug, eller, som det kallas, vrida sig på rosten, hvarigenom vörten blir sur, en stor del af sockret förloras, och produkten blir obehaglig samt föga hållbar. Hållbarheten beror dessutom af vörtens behöriga kokning, så att fröhvitan fullkomligt afskiljes, och vörten blir alledes klar före afsvälningen, äfvensom af jäsningens behöriga ledning, hvarvid isynnerhet värmegraden måste noga observeras; ty varmjäst dricka är både osmakligt och föga hållbart, då deremot kalljäst och för öfrigt väl behandladt är både godt och håller sig länge. Äfven andra drycker än af malt tillverkas medelst brygd och deribland isynnerhet mjöd, hvilket brygges af honing, äfvensom dricka af socker och sirap. Konsten att brygga öl och mjöd är hos oss urgammal, och troligen införd af Asarne. Den utöfvas, hväd det förre beträffar, äfven i landsorterna allmänt i hvarje hus och endast uti de större städerna har den öfvergått till ett eget embete, för hvars utöfvande dock inga läro- eller gesällar erfordras. Den äldsta författning angående bryggerier synes vara kongl. bryggeri-ordningen af d. 20 Nov. 1664.

Bryggare, ett uråldrigt embete i vårt land, åtminstone bekant sedan gilletiderna, då de någon gång omtalas. Om åtskilliga förordningar rörande detsamma, se: Lagsamlingen.

Bryggerska målet. Denna s. k. politiska rättegång, hvilken på sin tid väckte något upseende, var visserligen i sig sjelf högst obetydlig, men bör likväl icke förbigås, såsom i sitt slag hörande till tidens historia. Sammanhanget dermed var i korthet följande: Färgaregesällen Brygger hade, år 1820, angifvit för landshöfdingen på

Gottland, friherre Cederström, det han år 1811 låtit bruka sig att till åtskilliga personer i riket, såsom excellensen Toll, landshöfdingen i Götheborg greve Rosen, m. fl. öfverföra bref från Gustaf Adolf och hans famlj; att han derföre tagit tjänst på Engelska flottan, samt att han haft flera sammanträden med f. d. kongl. familjen. Friherre Cederström hade lofvat honom, att han skulle få vara på fri fot, under det han anskaffade bevis för sin angifvelse. Vid undersökningen i Svea hofrätt, år 1821, kunde han dels ej bevisa hvad han uppgifvit, dels återkallade han en stor del deraf. Han fälldes således att mista äran, göra offentlig afbön och för alltid förvisas riket, deporterades till Norra Amerika och dog derstädes.

Brynhildarquida, en af eddiska sångerna; är af ovansklig skönhet, och på Svenska öfversatt af Afzelius, uti *Sømundar Edda*.

Brynja (Isl. *Brynja*). Så kallades i gamla tider en af krigare begagnad bröstbetäckning af metall. Gamla Isländska sagor omtala brynjor af utmärkt kostbarhet, och lämningar efter sådana, icke sällan anträffade i Svensk jord, styrka hvad de uppgifva. — Det bör nämnas, att ordet brynja, åtminstone i sammansättningar, finnes hafva bemärkt nästan hvarje krigisk kroppsbetäckning. Sålunda förekommer i gamla skrifter: *Brynstuku* (brynjo-handskar), *Brynkolla* (kask), *Brynhalt* (hjälm), o. s. v.

Brynjemästare omtalas i Sverige redan i början af 1300-talet. De tyckas hafva förfärdigat s. k. ringbrynjor, hvaremot *Plademästare* gjorde hela harnesk af jernplåtar.

Brynnolf eller **Bryngel**. Tre biskopar med detta namn hafva efter hvarandra innehaft Skara biskopstol, nemligen: 1:o **Brynnolf**, son till Westgötha lagmannen Algot Grip. Han blef biskop år 1278, förökade mycket till biskopsinkomster, ådrog sig för någon tid Magnus Ladulås's ogunet, hvarföre han nödgades hålla sig dold i Alvastra kloster. Anledningen härtill var hans broders, riddaren Folke Grips, qvinnorån. Han försönade sig likväl sedermera med konungen och återfick sitt embete, hvilket han innehade i 39 år, eller till sin död år 1317. Först 181 år derefter, eller 1498, blef han kanonicerad af påfven. Han säges hafva byggt Brunnsbo biskopsboställe. 2:o **Brynnolf Carlsson**, biskop från 1404 till 1430, vinnlade sig mycket om den äldre Brynnolfs kanonisation, hvilket dock ej lyckades, utan biskopen, som på alderdomen blef bräcklig och nära mällös, sades af folket hafva fått detta till straff, emedan han låtit uppräffa helgonets ben. 3:o **Brynnolf Gerlakson**, biskop från 1474 till 1505, lyckades ändtligen att få den äldste Brynnolf förklarad för helgon. Han har gjort sig känd som en driftig och verksam man, har utgifvit en Latinsk messebok för Skara stift, en Rimkrönika öfver sina föregångare i embetet, lät uppsätta deras porträtter i biskopshuset i Husaby, byggde och befästade Leckö slott, der hans namn och vapen ännu finnas på muren, samt besörjde iståndsättandet af många kyrkor och andra offentliga byggnader.

Brynsten kallas åtskilliga stenarter, hvilka begagnas till hvässande af finare och gröfre skärande instrumenter, och bestå dels af lerskiffer, dels af hälleflinta och trapparter, samt äro sålunda till utseende, finhet och godhet ganska olika. De bästa inhemska äro de så kallade Orsa-blåhenar från Dalarne.

Bryta Guds lås, ett ganska vackert talesätt, hvilket ur gamla lagar ingått i folkspråket; begagnas ännu på Dalsland, och bemärker stöld af säd på åker.

Bryta skrock och ofsoken, ett uråldrigt talesätt i våra gamla lagar, hvilket betecknar en handling, hvarigenom konungen, efter godtycke, ändrar (bryter) dom, grundad på gammal sedvänja.

Bryti, det gamla namnet på lagmännens fogdar. Dessa voro så ansedda, att de hade sine egne stallare och stekare, samt 40 "sessa" på egen kost. Lagerbring antager, att 40 sessa betydde ett fartyg med 40 roddare.

Bråbo härad, är beläget i femte fögderiet af Östergötlands län. Genom konung Gustaf I:s testamente, af år 1560, tillföll Bråbo den yngste sonen, Magnus. Häradet innefattar socknarne Östra Eneby, samt Qvillinge med Simonstorp; består af 116 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 4,255 invånare. Dess areal utgör 72,020 tunnland, hvaraf 10,260 äro sjöar och kärr.

Bråbo kontrakt. Se: *Lösings*.

Bråborg, i Dagsbergs socken af Östergötlands län, vid Bråviken, $1\frac{1}{2}$ mil från Norrköping, är kungsladugård, och består af tillsammans 10 hemman, 2:ne trädgårdar och 12 torp. Kungsladugården är till det mesta kringfluten af Bråviken, äger flere större och mindre öar samt holmar, ibland hvilka Esterön, Svennerön och Kärholmen äro de största. Bråborg kallades fordom Branäs eller Branås, och har varit säte för fylkeskonungar och Östgötha jarlar. I konung Christoffers tid innehades det af riddaren Erik Axelsson (Tott), hvilken, med konungens samtycke, gaf till Wadstena kloster den der utmed belägna Branäsö, nu Djurön kallad. I konung Erik XIV:s tid, skrefvo sig amiralen Matts Nilsson Kagge och dess son Erik Kagge till Branäs, hvilket derefter lærer blifvit anslaget till enkesäte åt konung Johan III:s senare gemål, drottning Gunilla Bjelke, som åren 1589—90, lät åt sin son, hertig Johan af Östergötland, derstädes bygga ett slott, af henne kalladt Bråborg. Här tillbragte denna drottning de sista åren af sin lefnad och dog derstädes. Hertig Johan förklarades i början för storfurste af Finland, greve till Åland och Bråborg; men sedan för hertig af Östergötland. Konung Sigismund stadfästade, d. 18 Maj 1594, drottning Gunillas morgongåfvobref, hvilket äfven lydde på Bråborg. Hertig Johan dog här och Bråborgs hus och slott anslöges år 1611 till lifgeding åt hans gemål, fröken Maria Elisabeth, som afled derstädes d. 7 Aug. 1618. Emedan de ej efterlemnade några bröstarfvingar, tillföll slottet kronan, och blef såldt till pfaltzgreffen Johan Casimir; men när det, efter hans död, tillföll konung Carl X Gustaf, gaf konungen det åt sin bror pfaltzgreffen Adolf Johan, i vederlag för Wadstena slott. Efter hans

död 1689, kom det åter under kronan. — År 1619 d. 6 Jan. skadades Bråborg af våld, upbrändes år 1719 af Ryssarne, och raserades år 1720. Dess tegel användes till uppbyggande af de offentliga husen i Norrköping. Konung Fredrik säges hafva befäddt, att vid stället afbrödande en stenpelare skulle lemnas orörd, till minne för efterverlden; men denna befallning lär hafva blifvit glömd, ty nu återstår intet annat af byggnaden, än något af grundvalarne. I lilla matsalen på detta slott fanns ett originalporträtt af konung Gustaf I, måladt år 1542, under hvilket konung Johan III lät sätta följande verser: *Sic Rex Gustavus vultusque humerosque jerebat. Felix imperio Specia magna tuo.* — Icke långt från Bråborg, på en holme i Bråviken, skall hafva stått en uråldrig borg, kallad Ätla- eller Attilaborg, efter någon fylkeskonung, som bött förstades. Uti 17:de århundradet skall en guldenning, af 36 dukaters vikt, hafva blifvit funnen härstädes.

Bråck kallas det bete man nyttjar vid räfsaxar, bestående af bröd, stekt med hvitlök.

Brågarp, en socken, med Nefvitshög, belägen i Bara kontrakt och härad, Lunds stift och Malmöhus län, $\frac{3}{4}$ mil S. från Lund, $1\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Malmö. Socknen hör till 3 kl. konsist., innefattar $8\frac{1}{2}$ mtl. med 164 invånare, och har en areal af 1,041 tunnland jord. Adr. Lund.

Bråkenhjeltn, Pehr Reinhold, professor, lektor i matematiken vid krigs-akademien på Carlberg, R. N. O., har utgifvit åtskilliga undervisningskrifter, såsom: *Lärobok i algebra, Proportionsläran efter Euclides, Geometri för handverkare och konstnärer*, m. m. Född 1796.

Brålanda, annex till Frändefors, beläget i Södra Dals kontrakt af Carlstads stift, $2\frac{1}{2}$ mil N. från Wenersborg, $1\frac{1}{2}$ mil från Wenern; består af 45 mtl. med 2,098 invånare, och har en areal af 12,659 tunnland, af hvilka 250 äro sjöar och kärr. Adr. Wenersborg.

Brånsta eller **Brånesta**, ett hemman i Kumla socken af Närke län. Vid arfskiftet på Strömsholm d. 16 Maj 1584 efter Gustaf Olofsson (Stenbock) till Torpa, emellan dess dotter, drottning Catharina, hennes systrar och svägrar, tillföll Brånesta systrarne. Erik Sparres barn erhöilo det senare d. 10 Sept. 1645, till vederlag emot Bergqvara gods; men det blef reduceradt d. 31 Mars 1681 och 1688.

Brånäs. Se: *Bråborg*.

Bråskillnad, ett i missgärningsbalken förekommande talesätt, der det influtit ur landskapslagarne. Det betecknar hastig oenighet.

Bråte utmärker en uppkastad hög af sämre virke, såsom grenar, rötter, m. m. Med bråte förstås äfven de högar af fälda träd, som skogsrödjare uppkasta. — Bråtar omtalas någon gång i gamla urkunder, såsom i mindre rimrönikan:

The huggo ther stora bråtar om sik.

Ordet betyder här en försöksning, ett slags förhugning. Från äldre tider finnes i behåll en teckning af sådan bråte, med öfverskrift: *Scamplun till en bråte*. Ordet skrives äfven *Brutta*.

Bråtemby, annex till Algustorp, beläget i Kul-lings eller Geseneds kontrakt af Skara stift, $2\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Alingsås; består af $7\frac{1}{2}$ mtl. och har 273 invånare. Kyrkan är byggd af ek. Sock-nens areal utgör 1,944 tunnland, hvaraf blott 10 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Brått. I slutet af Oktober eller början af Novem-ber brukar hjörnen ligga några dagar utanför sitt tillämnade ide, för att erfara om trakten är säker, hvilket kallas ligga *på brått*, och blir han derun-der störd, så lemnar han stället och uppsöker sig ett annat ide, ofta flera mil derifrån.

Bråvalla hed, i Kronobergs län, 2 mil ifrån Wexjö, sträcker sig genom socknarne Skatelöf, Thorsås, Wislanda, Blädinge, Aringsås, Lekaryd och Qvenneberga i Småland. På denna hed skall den hjeltmodiga Blenda hafva slagit läger, då hon fördref Danskarne. Här finnas många märken, hvil-ka uppgifvas vara minnen efter detta, äfvensom an-dra slag. (Se vidare: *Blenda*.)

Bråvalla hed, i Östra Husby socken, Östkind's härad af Östergötlands län. Slaget derpå skall haf-va stått år 740, enligt Dalin, år 812, och är den full-ständigaste karakteristik vi äga kvar på den forn-nordiska tidens krigiska lynne, tapperhet och för-akt för allt fegt och omanligt. Den gamle Harald Hildetan (se detta ord), hade här stämt sin systers-son Sigurd Ring till en strid på lif och död, och krigare och amazoner församlades dit från alla Nordens riken. Sigurds flotta skall hafva bestått af 500 skepp, utom den styrka, hvarmed han landvägen tågade ned till Bråviken, den utsatta mötesplatsen. Slagningen ägde rum med den stör-sta mandom å ömse sidor. Sigurd hade uppställt sin här i ett s. k. svinfylke, en trekant, och då Harald, hvilken ansåg detta för en hemlighet mellan sig och Oden, fick kunskap härom, märkte han hvad som förestod, samt egnade alla dem, som skul-le stupa, jemte sig sjelf, åt Oden. När segern började luta åt Sigurds sida, dref den gamle ko-nungen sin stridsvagn in bland de tätaste hoparna, och då denna vagn var tom, gaf Sigurd genast tecken till stridens upphörande. Han lät årofullt begrafva sin morbror, jemte alla de fallne, på slagt-fältet, der man i senare tider flera gånger träffat forntida vapen och smycken.

Bråviken, en större hafsvik, som inlöper från Östersjön, mellan Södermanland och Östergötland. Bråviken, hvilken på flere ställen har ett ganska betydligt djup, är 2 mil lång, och håller i vidd omkring 1 kvadratmil. I denna vik utfaller Mo-tala ström.

Bräcka är en mycket hård bergart, hvaraf tven-ne alag förekomma vid Dannemora, den ena bestå-ende af en med litet granitberg inblandad hälleflinta, den andra af en svagt ljusgrå jernmalm, med mycket granitberg, hälleflinta och asbest.

Bräcke, annex till Räfsund, beläget i Jemtlands södra kontrakt af Hernösands stift, 7 mil S.O. från Östersund; består af 9 mtl., med 592 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Östersund.

Bräder erhållas vanligen genom sågning af åtskilliga trädslag, hos oss allmänast tall och gran, stundom ock genom täljning med yxa. Tjockleken uppgår från $\frac{1}{2}$ tum till 4 tum, dock kallar man vanligen de tjockare, d. v. s. $1\frac{1}{2}$ tums eller deröfver, plankor; längden växlar för det mesta emellan från 6 till 10 alnar och bredden från 9 till 12 tum. De sorteras i afseende på godheten uti *hetrena*, fullkomligt felfria, af minst 9 tum inom kanterna, *halfrena*, mer eller mindre qvistiga, samt blott $8\frac{1}{2}$ tum breda och *utskott* af samma dimensioner, men med qvistar och andra fel, dessutom efter bredd, längd och tjocklek, äfvensom efter tillverknings sättet uti täljde, fin- och grofsågade, fyrskurna och vankantiga. Exporten af alla slags bräder uppgick 1842 till 533,000 tolfter.

Brädspeleblomma, ormskalle (*Fritillaria me-lagris*), en lökväxt, som utmärker sig såsom en af våra prydligaste vilda blomsterväxter, och förekommer egentligen på Kungsängen vid Upsala, äfvensom på några likartade ställen ända till Gestrikland, mindre allmänt.

Bräkne härad, beläget i Blekinge läns andra fogderi, innefattar följande socknar: Hoby; Hällaryd, med Åryd; samt Asarum, hvilket är annex under Storkyrko-församlingen i Carlshamn. Häradet består af 195 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 15,610 invånare; dess areal utgör 139,470 tunnland, hvaraf 9,850 äro sjöar och kärr.

Bräkne kontrakt. Se: *Listers*.

Brännhult, annex till Borås stadsförsamling, beläget i Åhs kontrakt af Skara stift, $\frac{1}{4}$ mil Ö. från staden, var fordom annex till Rångedala, men skiljdes derifrån år 1650 och underlades Borås. Kyrkan är byggd af ek, och är en gammal offerkyrka, till hvilken ännu skänkes penningar. Vid den gamla kyrkans nedrivande fanns under altaret en likkista, öfverdragen med svart kläde och med försilfrade bokstäfver på locket. Socknen består af 8 $\frac{3}{8}$ mtl., med 495 invånare, och har en areal af 3,633 tunnland, hvaraf blott 25 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Brändberget, ett ovanligt högt berg och landkänning, beläget i Atmars socken af Medelpad. Berget, som kan upptäckas på mer än 10 mils afstand, har troligen sitt namn af derå fordom uppförda bål eller vårdkasar.

Brändeborg, **Brunsholm** eller **Bränsholmen**, en holme uti sjön Åsnen i Jäths socken af Småland, hvarpå finnas lemningar efter en fordom bekant sätesgård, hvilken i äldre tider innehades af Bjelkar, m. fl. En väg, kallad *Kungsstigen*, går här förbi.

Bränneåldern. Våra förfäders uräldsta behandling af de döda var, att de brändes på bål och askan förvarades i ett käril, hvilket nedsattes i jorden. I flera sådana urnor, som tid efter annan blifvit påträffade, har man funnit smala, brunaktiga remsor af ett halmstrås bredd, hvilka, lagda på elden, gifvit ifrån sig en stark och behaglig lukt, således en slags rökelse. Dessa urnor voro merendels af lera, men ofta af metall, och på

Fyen hittades år 1685 icke mindre än sex dylika af rent guld. Vid Bergen i Norrige fanns en af kristall, omlindad med guldtråd. Sedan Yngve Frej blifvit obränd satt i hög, likasom Dan i Danmark, kom bränningen småningom ur bruk, och efterträdtes af högåldern. (Se detta ord.)

Brännkur. Sättet att medelst bränning bota yttre åkommor på kroppen är urgammalt; men numera i bruk förnämligast hos Lapparne. Kurens verkan hos dem påstås vara nästan underbar.

Brännkyrka, annex till Huddinge, beläget i Södertörns kontrakt af Strengnäs stift, Svartlösa härad af Stockholms län, $\frac{1}{2}$ mil S. från hufvudstaden, vid Mälaren; består af 28 $\frac{5}{8}$ mtl. och har 1,449 invånare. Jemte Nacka och Erstavik utgör dess areal 27,147 tunnland, hvaraf 2,480 äro sjöar och kärr. År 1723, natten emellan d. 12 och 13 Maj itändes kyrkan af en förfärlig åskeld. — Adr. Stockholm.

Brännkyrka, slaget vid. Det stod d. 22 Juli 1518, emellan Svenskarne, under Sten Stures anförande, och Danska hären under Christian II:s eget befäl. Svenskarne blefvo segrande, tillfogade fienden en ansenlig förlust, och riksföreståndaren intogade i Stockholm med 300 fångar. Denna träffning var Gustaf Wasas lärospån i krigsyrket, emedan han härvid förde hufvudbaneret.

Brännmärke. Ehuru 1734 års lag ej på något ställe upptager bestraffning genom brännmärkande, tungans eller öronens afskärande eller knipande med tänger, har sådant likväl blifvit verkställt efter antagandet af sagde lag. Kongl. rådkammaren dömd, d. 18 Mars 1750, kontorsskrifvaren i banken Joh. Daniel Thureau, hvilken stal ur banken åtskilliga öfverkörsade sedlar och gjorde dem ånyo gångbara, till 40 par spö, lifstidsfängelse samt att tecknas med brännmärke i pannan. — I *Björkö-rätten* är utsatt straff för tjuftar och landstrykare, att mista ett eller begge öronen, samt att brännmärkas, eller att "brennis med jarne", äfven att de skola med knif ristas genom hand, för säramål, att mista näsa, för hor, att ristas genom läppen för bakdanteri. Ehuru hvarken i lands- eller stadslagarne, eller i någon serskild författning, hvilken bör tjena domare till efterrättelse, finnes tungans afskärande eller knipandet med tänger, stadgad såsom straff, lät Carl XI:s förmyndar-regering, år 1662, skära ett stycke af tungan på en båtsman, hvilken i fylleri försmädat Herrans nattvård. Likaledes lät kongl. rådet, under Carl XII:s frånvaro, genom förordnande d. 21 Maj 1702, med heta tänger nypa "tjufskonan och mordbrännerskan" Catharina Mickelsdotter, för att, såsom orden lydde: "bringa henne till en sann bättring och syndaånger" — En landsfiskal Johan Henrik Schonheit blef, såsom Guds försmädare och atheist, år 1706 i Marstrand afstraffad på det sätt, att först afhöggs hans högra hand, derpå utdrogs tungan med en krok och afskars, sedan afhöggs hufvudet, hvilket brändes å bålet tillika med kroppen; men handen och tungan blefvo sist fastspikade vid käken. För dem, som talade lasteliga om öfverheten, utsatte Carl IX, i svar till ståthållaren uti Kalmar, det

straff, att sådana skulle brännmärkas och deras ören afskäras.

Brännstål, blåstål, cementstål, kallas sådant stål, som erhålles genom bränning af stångjern uti egna ugnar, och hvilket, då det är fullbrändt, befinner på ytan öfverströdt med större och mindre upplupne blåsor, samt är, till sina egenskaper, bättre än s. k. smält- eller sudet stål. Se vidare under artikeln: *Stål*.

Brännstorf. Sedan skogarne börjat tryta, äfven i vårt land, har man i Skåne, Halland, Bohus län, Dalsland, Westergöthland och flerstädes begynt att till bränsle använda torf. Tvenne slag af dem äro brukliga för detta ändamål, neml. *backtorf*, hvilken är gagnelig endast för den mängd af rötter, den innehåller, men är vida sämre än den med konst tillredda *Dytorfven*, som består af dy, hvilken utbredes på marken att torka och sedan skäres i större tärningar. Den är ganska värmande; men osar starkt, likasom backtorfven.

Brännvin, en allt för bekant spirituös vätska af omkring 50 volumsprocents alkoholhalt, vanligen dock derunder ända till 44 proc. eller 4 grader, under hvilket gradtal eller styrka, ej, enligt öfverståhållare-embetets föreskrift, ej får försälas på krogarne i Stockholm. Laggilda styrkan är dock 6 grader, motsvarande 49 volumsprocents alkoholhalt eller 0,932 egentlig vikt vid + 15°. Det förekommer antingen sådant det genom bränningen erhålles, samt då alltid mer eller mindre förorenadt af egna flygtiga oljor, kallade finkeloljor, hvilka meddela den en egen obehaglig lukt och smak, och får då namn af finkel, eller rått sädes- eller potatisbrännvin, eller ock i det närmaste befriadt från dessa oljor, under namn af renadt brännvin, eller slutligen tillika genom destillation med åtskilliga kryddor och tillsats af socker förädladt till destilleradt brännvin. Det råa brännvinet är stundom, utom finkeloljan, förorenadt af åtskilliga andra ämnen, hvaribland någon gång af ett högst flygtigt, retande samt till och med något giftigt ämne, kalladt stick- eller brännsnyta, hvilket dock småningom förstöres under brännvinets längre förvaring, dessutom ock genom uppsätligen tillsatta akarpa och rusande ämnen, såsom Spansk peppar, paradiskorn, tobak, m. fl. Såsom namnet antyder, destillerades eller brändes det ursprungligen af vin, och först sednare upptäcktes konsten att erhålla det af sädesarter. Hos oss har det väl alltid blifvit tillverkad af sådana, särdeles af råg och korn, intill dess, i sednare tider, potatis börjat att lika allmänt om ej allmännare användas dertill, ehuru produkten af denna sednare, i anseende till den större halten af finkelolja och den större svårigheten att befria den derifrån, är mindre värderad än sädesbrännvinet. Isynnerhet såsom färskt har det en högst obehaglig lukt och smak. Det förbättras dock, likasom allt brännvin, betydligt genom längre tids förvaring, hvarföre gammalt brännvin alltid står något högre i pris än färskt af samma styrka. De olika råämnena lemna, under föröfrigt lika behandling, ganska olika kvantiteter brännvin, och man beräknar ungefärligen af hvarje

tanna god råg 21 k.r., korn 15 k.r. och af potatis 9 kannor 6-gradigt brännvin. Likväl utfaller produktens mängd, likasom dess godhet, ganska olika till följd så väl af mer eller mindre noggrannhet vid bränningen som af brännvinsredskapens beskaffenhet. — I följd af den allmänt antagna grundsatsen, att bestämma skatten för brännvinstillverkningen efter destillerkärlen eller den s. k. pannerymden, hafva tillverkarna på allt sätt bemödat sig att få dessa så inrättade, att största möjliga mängden må kunna på en viss tid afverkas och på detta sätt hafva flera olika slags brännvinsredskap uppkommit, dem man, i och för skattläggningen, indelar uti 5 klasser, nemligen 1) enkel redskap, 2) dito med maskvärmare, 3) dito med rektifikations-apparat, 4) dito med maskvärmare och rektifikations-apparat, och 5) dubbel pistorisk eller ångbränningsapparat. — Af vittneb., hist. och antiqv.-akademiens handlingar för 1788 vill det synas, som hade brännvinet varit känt i Sverige redan under sista hälften af 1400-talet och åtminstone de sista åren deraf i riket tillverkad, enär magistraten i Stockholm, år 1494, utfärdat ett förbud för trenne uppgifna personer, att befatta sig med brännvins-tillverkning och försäljning, och år 1498 uppdragit detta åtseslutande åt en person vid namn Curt Flaskedragare. — Brännvinet begagnades i början dels vid kruttillverkning, dels som medikament, isynnerhet såsom preservativ emot pesten, och rekommenderades i detta afseende högeligen af den tidens läkare, hvilket ej litet torde hafva bidragit till utbildande af smaken dertill. Denna lärer ock hafva gjort ganska hastiga framsteg; ty redan år 1550 fann Gustaf I, vid inträffad missväxt, sig föranlåten att förbjuda all brännvinsbränning. Man kan således säga, att de första underrättelser vi äga om brännvinet här i landet, bestå uti förbud deremot och författningar derom, och sådana hafva sedermera intill närvarande tid i rikaste mått åtföljt detsamma, så att troligen intet annat ämne varit till den grad underkastadt reglementering och inskränkingar, som brännvinsbränningen, och det har isynnerhet, under loppet af de sednaste hundra åren, utgjort ett föremål för nästan hvarje riksdags behandling, med de mest skiljaktiga följder. Sålunda förbjöds år 1740 all brännvinsbränning af säd och mjöl; 1741 blef den åter fri, emot erläggande af konsumtionsaccis och under en mängd kontroller, hvilka åter upphäffdes 1742; år 1747 föreslogs att förklara brännvinsbränningen för ett regale, som kunde bortarrenderas till enskildta personer; men detta förslag föll i följd af adelns och bondeståndets motstånd; 1752 utvidgades brännerirättigheten ännu ytterligare och accisen derpå nedsattes; 1756 förbjöds brännvinsbränning helt och hållet, hvilket förbud samma år till en del upphäffdes, men likväl återupptogs innan årets slut, med ytterligare kontroller för dess efterlevnad, hvilka ännu mera skärptes, åren 1757, 58 och 59, så att det slutligen stadgades, att Svenskt brännvin skulle vara konfiskabelt, hvarhelst det inom landet anträffades; 1760 upphäffdes dessa författningar och bränn-

vinsbränningen blef fri, utan afgift, dock endast till husbehof; 1762 infördes ånyo salu-brännvinsbränningen mot konsumtionsaccis, och stränga föreskrifter utkommo, för att hindra dess vidsträcktare bedrivande än hvad tillåtet var; 1773 förbjödos kopparslagarne att förfärdiga nya brännvinspannor; 1775 sattes det 1747 väckta förslaget om brännvinsbränningens förvandling till ett regale i verkställighet och arrendet deraf utbjöds åt enskildta; men då detta ej lyckades, inrättade man samma år öfverallt i riket kronobrännerier, som ställdes under förvaltning af en egen direktion, och vid hvilka bränningen bedrefs uti ganska stor skala. Så t. ex. användes vid kronobränneriet vid Gripsholm ej mindre än 29 pannor, hvardera om 1,200 till 3,000 kannor, så att ända till 76 tunnor säd kunde dagligen afbrännas, hvartill hörde ett vattenverk med 6 kopparpumpar, som kunde från sjön uppumpas 800,000 kannor vatten om dagen, genom en 20 alnar lång utmed sjöbottnen anlagd trumma. År 1776 beviljades en allmän försäljningsfrihet af brännvin för kronans räkning, och från denna tidpunkt torde man, ej utan skäl, kunna datera brännvinets blomstringsperiod. Emellertid och oaktadt alla de ohyggligheter, hvartill kronobrännerierna gäfvos anledning, lemnade de på långt när ej den behållning, som påräknades af dem, och hvilken utgjort hufvudorsaken till deras inrättande, hvarföre Gustaf III, som uti sina efterlemnade anteckningar sjelf medger sig härutinnan begått ett fel (se de Gustavianska papperen, 2:dra delen, sid. 130), redan år 1786 föreslog ständerne, att, mot en årlig bevillning af 18 tunnor guld, ånyo frigifva bränningsrättigheten; men då detta förslag afslogs af adeln och bondeståndet, bedrefs brännvinsbränningen, oaktadt alla dess så i moraliskt som ekonomiskt afseende förderfliga följder, uteslutande af staten, dock ej längre än till 1787, då husbehofsbränning tilläts mot frivilligt arrende på 10 år, hvilket förnyades 1798 och fortfor ända till 1800, då rättigheten att bränna åter medgafs mot en viss afgift i säd; men kronobrännerierne fortforo dock ända till 1823, då de fullkomligt afskaffades, sedan det befunnits att det dervid tillverkade brännvinet kostade staten nära tre gånger så mycket, som hvad varan såldes till af enskildta, oberäknadt de stora förluster, hvilka ofta drabbade staten genom olyckshändelser, medelst eldsvådor vid brännerierne, hvarvid oftast stora lager af spannmål och brännvin uppbrunno eller försvunno. — Nu mera är brännvinsbränningen, af hvad tjenligt ämne som helst, under Januari, Februari, Mars, April, November och December månader medgifven, på landet för alla hemman eller hemmansdelar med åsatt mantal, efter jordeboken, samt bebyggda, med serskild åbo försedde, utjordar eller andra lägenheter, hvilka deltaga uti ordinarie eller extra ordinarie rotering eller utgöra vacance-afgift, äfvensom icke roterade, men med serskild ränta till kronan eller innehafvaren af dess rätt belagde torplägenheter; i städerna för den till hvarje stads område hörande jord, dock ej om icke jordens taxeringsvärde upp-

går till 300 riksdaler, och kan förbud mot brännvinsbränningen endast föränledas af högst vigtiga omständigheter. På grund af jordens eller lägenheternes taxeringsvärde, får bränningen verkställas med pannor af olika storlek ända till 90 kannors rymd, och får icke, uti något verk eller å samma egendom begagnas panna, eller pannor tillsammans, af större rymd. Under föreskrifna villkor kunna flere jordägare förena sig om ett gemensamt bränneri, dock ej med större panna än nyss nämndt är, men brännvinsbrännings-rättigheten kan ej till annan man öfverlätas, utan i sammanhang med jorden. Anmälan till utöfvande af brännvinsbränning sker vid mantalsskrifningen, antingen för hela den tillåtna tiden eller blott en termin deraf, antingen Januari, Februari och Mars, eller April, November och December, i förhållande hvartill afgiften bestämmes sålunda, att den för 1:a klassens redskap, beräknas för hela tiden, till 3 r:st pr kanna för det quantum, som anses kunna afverkas med hvarje panna, under eller till och med 15 kannors rymd, hvilken afgift ökas med $\frac{1}{4}$ r:st för hvarje öfverskjutande kannerymd till och med 30 kannor, samt med $\frac{3}{10}$ r:st. för hvarje sådan till och med 90 kannor, så att afgiften för sådana pannor är 2 sk. för hvar kanna brännvin, som anses kunna tillverkas dermed, under den tid för hvilken anmälan till bränningen skett. För sammansatt redskap upptages afgiften till 2 sk. pr kanna och tillverkningsquantiteten beräknas för 2:a klassen till $1\frac{1}{2}$ gång, 3:e klassen 3 gånger, 4:e klassen $4\frac{1}{2}$ gånger och 5:e klassen 9 gånger så stor som vid första klassen, hvarförutan, genom användandet af ångapparater, afverkningens quantitet inom hvarje klass anses fördubblad. Sålunda betalas för en 10 kannors panna i 1:a klassen 2 R:dr 24 sk., med ångapparat 6 R:dr 32 sk.; i 2:a klassen 3 R:dr 36 sk., med ångapparat 15; i 3:e klassen 15 R:dr, med ångapparat 75; i 4:e klassen 39 R:dr 18 sk., med ångapparat 180; i 5:e klassen 180 R:dr, med ångapparat 360. För 90 kannors panna i 1:a klassen 180 R:dr, med ångapparat 360; i 2:a klassen 270 R:dr, med ångapparat 540; i 3:e klassen 540, med ångapparat 1,080; i 4:e klassen 810 R:dr, med ångapparat 1,620; i 5:e klassen 1,620 R:dr, med ångapparat 3,240. För enkla pannor under 10 kannor skattas efter 12 sk. kannrummet, och då endast en termin af tre månader begagnas till bränningen, betalas hälften af förenämde afgifter, hvarjemte redskapen skola, under den tid då den ej lagligen får begagnas vara behörigen förseglad. Oaktadt de mångfaldiga växlingar, som brännvinsbränningen, enligt hvad af föregående synes, varit underkastad, och den betydliga beskattningen som hvilar derpå, har den dock i följd af den enormt ökade åtgången tilltagit till den grad, att icke någon näringsgren kan hos oss jämföras dermed; ty då hela tillverkningen vid våra bergverk (enligt Forssells statistik) beräknas till 10 millioner R:dr, och af fabriekerna till 16 mill. R:dr, så uppgår tillverkningsvärdet af brännvin till minst 30 mill. R:dr (i fall enl. Montgommerys ganska sannolika kalkyl i ridd.

och adels prot. för 1828 tillverkningen antages till 60 mill. kannor). Af denna oerhörda mängd utföres dock snart sagdt intet, år 1842 t. ex. blott 33 kannor, och den del deraf som användes till tekniska ändamål är högst obetydlig, så att hela tillverkningen nästan uteslutande förtäres och frambringar de olycksfullaste verkningar i samhället. Genom nykterhetsföreningarnes bemödanden har visserligen förbrukningen af brännvinet blifvit något inskränkt, inom de klasser som äga nog urskiljning att inse det skadliga af dess missbruk; men törhända har saken mera lidit än vunnit genom allt för mycket nit för densamma. — Brännvinsbrännings-afgiften utgjorde år 1842 för hela riket 573,882 R:dr B:ko, hvaraf Malmöhus län betalte det mesta, eller 78,926 R:dr, och Piteå det minsta, eller 800.

Brännässla (*Urtica dioica*), en mångårig, allmänt bekant växt, hvilken förekommer ymnigt öfverallt inom riket. De späda bladen begagnas till grönkål och af stjelkarne erhålles, genom rötning och bräkning, en fast hamplik tåga som kan begagnas såsom den af lin eller hampa. — Att nässlor bränna har väl hvar och en erfarit; men orsaken till denna verkan torde icke vara enhvar bekant. Håren, med hvilka bladen och stängeln finnes öfvervuxne, äro icke, liksom taggar eller nålar, alldeles solida, utan ihåliga, och för det mesta öppna i spetsen. När man vidrör dem, så rita de huden, och ur den öppna spetsen flyter en giftig saft i såren, hvarigenom brännandet och hudens svullnande uppkommer; ty såret i och för sig sjelft är så obetydligt, att man icke skulle känna det, om giftet icke åstadkom inflammation. Undersöker man en brännässla genom mikroskop, eller annars med ett förstoringsglas, så skall man finna, att icke alla hår, som betäcker den, äro af samma beskaftenhet; endast de, som äro öppna ofvantill, åstadkomma brännandet. Hvar och ett af dessa står på en fotställning, hvilken innehåller giftämnet. Denna bas är svampaktig och delad i celler, taggen, hvilken står på dess spets, låter vända sig åt alla sidor. När den vidröres, blir också fotställningen sammanpressad och den giftiga vätskan strömmar ur öppningen, för att meddela sig åt såret.

Brödmönstring vid regementerna, förrättas, så väl vid beväringen samt stammen, under loppet af mötena, utan afseende å någon viss dag, och har till ändamål att kontrollera styrkan af det manskap, som under mötet skall njuta ration och penningar.

Brödräfsörsamlingen, känd äfven under namn af *Hernhutare*. Af denna sekt hade åtskilliga anhängare förenat sig i Stockholm, i början af 1780-talet. Bergsrådinnan Christina Hjärne, född Rudbeck, anhöll hos regeringen, att dem måtte tillåtas, att på hennes gårdstomt vid Lilla Trädgårdsgatan å Norrmalm, få inrätta en sal till enskilda andaktsöfningar, hvilket bifölls genom kongl. resolutionen af d. 2 Sept. 1783. De hafva allt sedan hållit sin gudstjänst derstädes, isynnerhet om helgdags- och onsdags-eftermiddagarna. Försam-

lingen håller inga vigde prester, utan utser till föreläsare eller predikant någon ansedd ibland sig. Detta embete har oftast varit bestridit af Danskar.

Brödraskipt eller **Brödraskifte** kallades den styrelse i forna dagar, då tvenne konungasöner gemensamt förde regeringen. Det första exemplet härpå var, då Agnes son, Alrik, tog sin broder Erik till samkonung. Sedermera förnyades detta ofta under hedniska tiden.

Bröllop (Isl. *brúðlaup*, i äldre tider *brúðkaup*, brudköp). Ordet härledes sannolikast af Isl. *brúða*, (brud) och *hlaup* (lopp, sammanlopp, samling af gäster vid ett giftermål). Man vill äfven härleda det från *brudlöfte*; men ett sådant lemnades redan då brudköpet afslöts, och brölloppet utgjorde den högtidlighet, det gästabad, hvarmed brudköpet beseglades. — Bröllopssedens historia inom vårt land har haft tvenne olika skiften, af hvilka den förra tillhör hednatiden, och den senare, då den helgades genom vigsel, följde uppå kristna lärans införande. Ut i våra nuvarande bröllops-plägseder anträffar man både hedniska och katholska bruk och vidskepelse sammanmängde. Inom skilda landsorter äro olikheterna härvid högst märkbara, nästan lika många som härader. Grunden och upphofvet till dem äro ytterst svåra att finna. Åtminstone erfordrar det en djupare kännedom af fornhäfderna, af folklynnet och folkvanor, m. m. än någon nu besitter. — Framställningen af ett bröllop i någon viss ort lemnar ej någon hel föreställning om Svenska bondbröllop i allmänhet; därför meddelas en sådan icke härstädes. Spridda plägseder, bruk, vidskepelse, m. m. återfinnas likväl på sina ställen i detta verk. — Enligt 1686 års kyrkolag skola presterne, "såsom the andra med skickelighet föregå böra", å embetes vägnar afråda bröllopsfolket ifrån allt öfverflöd, så väl i matanrättningar, som annat och jemväl ifrån allt oskick med dryck och sorl. Ingen brudskara får komma till kyrkan med trummor, skjutande och hvarjehanda otjenligt buller. Då bröllop om söndagen anställdes, måste sådant ske i rättan tid, utan gudstjenstens förhinder, utan "all annan otillbörlighet, såsom förgärligt svalg och frässeri, skrik, rop, kif och tråtor, eder, svordom och slagsmål." Den, som försyndat sig häremot och ej rättar sig efter åtvarning skulle plikta fem daler s:mt, eller sitta två söndagar i stocken utanför kyrkdörren. — År 1731 d. 24 Sept. stadgades, att bröllop på landet ej finge hållas längre, än högst två dagar, dock förmenades ej föräldrar, barn och syskon att vid sådana tillfällen vara längre tillsamman. Alla andra, som kvarblefvo längre skulle erlägga hvardera till kyrkan och socknens fattiga en daler s:mt. — Uppå presterskapets besvär resoluerade Kongl. Majt d. 22 Okt. 1723, att "vid bröllop måge högst åtta rätter och fyra tallrikar nyttjas till sallat och sådant, som ej för någon rätt kan anses, samt vid eller efter maten, förutan frukt, jemväl bakverk och annat tillåteligt konfekt, dock att deraf sparsamt tilltages, och vid konfektbröllop, hvilka hädanefter som hittills tillåtas, bör af sådant konfekt måtteligen tagas,

hvarjemte ingen måltid eller mat bör tillredas." Den, som "medelst hvarjehanda påfunder och inventioner" handlade häremot, var förfallen till 100 daler smts plikt; "viljandes Kongl. Maj:t alltid med nådigt välbehag anse, om dess trogne undersåter uti sparsamhet med hvarannan täfla vilja." Häraf synes, att de nu på senare tider ofta brokliga s. k. konfektbröllop, ej äro något nytt undantag från nutidens kostbara bröllopsfester, utan att denna prisvärda sed är öfver hundra år gammal och förordad af Kongl. Maj:t. — År 1742 förordnades, att bröllop i städerna skulle begynnas så tidigt, att de ofelbart kunna vara slutade innan kl. 12 om natten. — Bruden förbjöds att gå ikring och samla gåfvor af gästerna; men fattigt folk tilläts att på bordet framsätta en skål, hvaruti hvar och en kunde nedlägga, så mycket han behagade. Ingen skulle fördrista sig att, oombedd, skriva någon bröllopsskrift, vid 12 daler smts böter. Allt brudfolk skulle vid första lysningen vara förpliktadt, att, efter råd och vilkor, lemna någon allmosa till de husfattige, och vid brölloppen skulle gästerna förmås att sammanskjuta något till förmån för lazarettet i Stockholm. — Under d. 5 Okt. 1664, d. 19 Dec. 1668 och d. 1 Maj 1669 utkommo trenne Kongl. Påbud, huru förhållas borde vid adeliga, presterliga och borgerliga bröllop. Utom ett och annat, som kan gälla närvarande tider, innehålla de flesta §§. stadganden om obetydliga småsaker, såsom, då vid anrättningarne, skillnad göres på bordens skapnad af fyrkantiga eller aflånga, bakelsens form af pyramid förbjödes, o. s. v., dels hafva de genom förändrade seder upphört att vara tillämpliga, såsom, då det förbjödes att dansa medan maten står på bordet, att nyttja flere än 6 musikanter samt att gifva hvardera högre betalning än 4 R:dr, hvilka, efter den tidens varuvärde, motsvarade fyra tunnor råg.

Bröllopsgård kallas först i Christoffers lag en beviljning vid konungens och konungabarns giftermål. Ännu 1766 beviljades en sådan bröllopsgård, att utgå i tre år.

Bröms, Sven, en ansedd läkare, hvilken, efter slutade studier, vid 30 års ålder, begaf sig utrikes för att der fullända dem, uppehöll sig först i Leyden, sedan sju år i Padua, der han hade anbud att gå i Neapolitansk tjänst, men återvände hem, blef lifmedikus hos drottning Christina och sedermera hos Carl Gustaf, hvilken han följde under en del af hans krig. Utnämnd till med. professor i Upsala, råkade han i tvist med en Stenius, som förut fått fullmakt på samma syssla. Trött vid de obehag, dessa tvister ådrogo honom och vid hofflivet, satte han sig i ro, först i Gestrikland och sedan hos sin måg, biskop Carlsson i Westerås, der han dog år 1693, i en ålder af 81 år. Han lade sig äfven på theologien, och har skrifvit en förklaring öfver Luthers mindre kathekes.

Bröms, Ingemund, theol. professor i Pernau och sedan i Åbo, hvilka begge städer han måste lemna, då de intogos af Ryssarne och blef slutligen superintendent i Carlstad. Född 1669, död 1722. En man af mycken lärdom och strängt ifrån för

evangeliska lärans renhet; har ordat och skrifvit emot pietister och andra svärmare.

Bröms, Christina. Sedan rikets ständer, vid 1747 och 1751 års riksdagar, utfärdat åtskilliga författningar rörande premier och belöningar för visad flit och konstfärdighet i linnespånad och väfnad, synas ständerna med särdeles frikostighet hafva uppmuntrat denna slöjd. Såsom bevis härpå torde förtjena omnämnas de belöningar ständerna 2:ne gånger tillerkände Christina Bröms, och hvilka bestodo i en silfverbägare om 40 lods vigt med följande inskrift: "Gifven 1752 af Rikens Högloflige Ständer till Gästgifvaren Jonas Stenklyfts hustru Chr. Bröms i Bjästa för visad flit i sin linnespinnning och väfnad", samt en kanna om 60 lods vigt med samma påskrift af år 1756. Flere blefvo sedermera på samma sätt uppmuntrade, hvaribland prostens Törnstens hustru Cath. Stenklyft, samt hustru Martha Oledotter. Alla dessa qvinnor bodde uti Ångermanland.

Brömse, Nikolaus, borgmästare i Lybeck, var den, hvars kraft och klokhet Gustaf Eriksson isynnerhet hade att tacka för sin räddning, då han tagit sin tillflykt till denna stad, och Christian fördrade hans utlemnande.

Brömsebro, mötet vid. Ehuru Sverige, sedan Gustaf Is uppstigande på thronen, stått i yttre fredliga förhållanden till Danmark, hade likväl, under den långa fredstiden, åtskilliga frön till förnyande af de gamla tvisterna emellan grannrikerna uppkommit och utvecklats sig. För att förebygga alla obehagliga följder, ansågs lämpligast att hålla ett möte, der dessa tvister kunde upptagas och utredas, för att sedan af båda konungarne personligen biläggas. Konungen af Danmark, Christian III, lät genom sina sändebud föreslå konung Gustaf en sammankomst dem emellan, å någon tjenlig ort på gränssorna af deras riken, der de med få ord kunde afgöra, hvad som eljest genom många möten och flera obehagliga omvägar ändå svårligen stod att ernå, enligt den erfarenhet man häruti vunnit i förlutna tider. Mötesplatsen bestämdes vid Brömsebro, som då utgjorde riksgrens emellan Sverige och Danmark. De deputerade sammanträdde i gården Grisebäck af Söderåkra socken, ej långt från Bröms, redan i pingstveckan 1541. Underhandlingarna, hvaribland det hufvudsakligaste rörde Svenska kronans rätt till Gottland, fortsattes till början af September, och den 15 utsattes till konungarnes högtidliga sammanträde. Konung Gustaf begaf sig sjöledes, åtföljd af hela flottan, till mötesplatsen, samt ankrade vid en holme midt emot utloppet af Brömsebäck. På denna holme, hvilken låg inom Svenska gränslinjen, hade amiralen Erik Fleming låtit uppsätta en stor sal, jemte flere mindre stugor af trä, alla invändigt klädda med rött taft och inredda på det mest praktfulla sätt. Följande dagen anlände konung Christian, äfven beledsagad af en ansenlig mängd krigsfolk samt de yppersta af sitt råd. Sedan han låtit uppslå sina tält på fasta landet och Danska sidan, anhöll han att konung Gustaf täcktes infinna sig hos honom; emedan han

sjelf söknade tjonliga båtar att sätta öfver till holmen. Konungen gaf sitt bifall, och sedan flere Danaka herrar anländt till Svenska lägret såsom gislan, lät konungen sätta sig i land, hvarvid må anmärkas, att då marsken Lars Siggeason skulle stiga på bryggan för att upphjelpa konungen, vek den undan och marsken störtade i sjön, hvarifrån han dock lyckligtvis upphemtades. — Konungarne möttes på stranden, åtföljdes till Christians tält och hade der en timmas samtal, hvarefter de uppstego och drucko hvarandra till. Derpå följde afskedstagandet, hvarefter konung Christian begaf sig till Avaskär, men konung Gustaf tillbaka till lägret samt följande dagen till Kalmar.

Brömsöbro, freden i. Den afslöts, efter sex månaders underhandlingar, d. 13 Aug. 1645. Underhandlingarna voro, å Svenska sidan: Axel Oxenstjerna och Johan Skytte, å den Danaka: rikshofmästaren Corfitz Ulfeldt och rikskanslern Kristian Sehested; medlare: Holländska sändebuden och framför allt Fransyske ministern La Thuillierie, hvars klokhet, verksamhet och måtta man isynnerhet hade att tacka för den lyckliga utgången. Begge parterna voro nemligen så hätska och förbittrade, att man ansåg vådligt för sakens framgång, om de hade sammanträffat personligen, hvarföre underhandlingarna bedrefvos skriftligen, och, då äfven detta hotade med en upplösning, slutligen genom ombud. Sverige erhöll deri talfrihet i Öresund, Jemtland, Herjedalen, Gottland och Ösel samt Halland på 30 år, och skulle troligen erhållit ännu mera, utom Christinas vankelmod och oförståndiga inblandning i ärenderna.

Brömsöhus, **Grimshus** eller **Grimshus**, uti Söderåkra socken af Södra Møre härad i Kalmar län, vid Brömsåns utlopp i hafvet, har varit ett gränsfäste mot Danmark, och hvaraf lemningar ännu synas. Engelbrekt ernade belägra det år 1436; men då han framkom var det redan intaget af hans befälhafvare, det tappra riksrådet Nils Stensson. Några af Svenskarne hade, under en mörk natt, vadat öfver grafven och smygt sig in i portstugan utanför slottet, helt bittida om morgonen, så snart toravaktaren blåst reveljen och efter vanligheten uppläste slottsporten. De rusade derpå hastigt ur portstugan, anföllo vakten och bemästrade sig porten i samma stund vaktombytet skedde. Öfver den nedsläppta vindbryggan skyndade nu de utanföre väntande Svenskarne, bortjagade eller nedgjorde Danska besättningen, inträngde med våld i slottet och tillfångatogo kommandanten Grim.

Brömsöstenar. Se: *Brinnssten*.

Brömsöstad, en socken, med Matteryd, hör till 2 kl. reg. och är belägen i vestra Göttinge kontrakt och härad, Lunds stift och Christianstads län, $3\frac{1}{2}$ mil V.N.V. från Christianstad. Socknen består af $23\frac{1}{2}$ mtl. och har 865 invånare; af dess areal 10,044 tunn. äro 1,060 sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Brömsarp, annex till Rallunda socken, beläget i Albo och Järestads förenade kontrakt af Lunds stift, $2\frac{1}{2}$ mil N.V. från Cimbrishamn; $\frac{1}{4}$ mil från hafvet; består af 16 mtl. med 1,030 invånare och

har en areal af 9,859 tapp., hvaraf endast 4 äro kärr och sjöar. Adr. Cimbrishamn.

Bröttjestadlund, en gammal offerlund belägen i Bredaryds socken af Wexjö stift. Lundens, som består af björkar, hålles af allmogen i sådan helgd, att ingen vågar derifrån hemta ved eller ris, af fruktan att råka ut för ondt.

Buccarditer, carditer, kallas stenvandlingar af flera slag tväskaliga musslor, eller blott af deras skal, som dels lefvat i hafvet, dels i sött vatten, af de förra isynnerhet släakterne *crassatella*, *cardium*, *cythera* och *cypricardis*; af de sednare *cyclus*, *cyrena* och *cyprina*. De likna till formen ett ox- eller menniskohjerta, och förekomma i flere af våra flötskalkberg.

Buccineter, äro stenvandlingar af åtskilliga tornsnäckor af släakterne *buccinum*, *conus* m. fl., som vanligen äro hafsinvånare och förekomma i kalkformationer på våra vestra kuster. Af de ännu lefvande djuren förekommer en art, neml. *Buccinum undulatum*, allmänt vid Nordsjökusten och hos oss omkring Marstrand under namn af valdhornsnäckor, se detta ord.

Buch, **Leopold von**, en af vår tids störste geognoster, född i Preussen år 1777, är hos oss bekant genom sin Resa i Skandinavien, särdeles i Norrige och Lappmarken. Arbetet utkom i Berlin 1810, och är öfversatt på Svenska.

Buddenbrock, **Henrik Gotthard von**, öfverste för ett värfvadts regemente, underskref år 1710 kapitulationen i Riga och gick sedan i Rysk tjänst. Carl XII var likväl ädelmodig nog, att icke låta sonen

Buddenbrock, **Henrik Magnus von**, ungälla fadrens förräderi. Denne, född i Liffland år 1686, var, vid Pultava slag, kapten vid gardet, följde konungen till Turkiet och befordrades af honom, så att han år 1717 utnämndes till öfverste för Westerbohtens regemente, hvarifrån han flyttades först till Helsing och sedan till Nerike och Wermlands, blef naturaliserad Svensk adelsman, friherre, generallöjtnant och en af hattpartiets verksamaste medlemmar. Efter Finska krigets olyckliga slut (1742), ville de rådande, som tillställt det, väлта skulden från sig på befälhafvarena. Lewenhaupt och Buddenbrock häktades, anklagades för förräderi, hvartill de visserligen voro oskyldiga, samt för långsambet och oskicklighet, hvilka fel man ej kan fränkänna dem. Ständernas kommission dömde dem till döden, genom utslag af d. 21 Maj 1743, och Buddenbrock halshöggs d. 16 Juli på Observatorii-backen, hvarvid några af de fängne Dalkarlarne ställdes inom spetsgården, för att låta dem se, att "äfven höga herrar straffades."

Budkaffe. Fordom brukades, då underrättelse inlopp om fiendens ankomst eller något tåg skulle företagas, att genom *budkafar* eller så kallade *kärrör*, kalla folket tillsammans. På fienden infallit i landet, utskickades budkaffen af hvilken som helst, som först derom blifvit underrättad. Härtill brukades en käpp, som sveddes i den ena ändan, och ombands i den andra med en tråd eller snöre, ehuru några mena, att på samma kaffe för-

domdags varit ristade runor, hvilka kortligen innehöllo ärendet. När runorna kommo ur bruk inskuros så många skåror, som de skulle efter lag böta, hvilka fällde budkaflen eller försummade dess fortskaffande. Deraf härleder sig det kända talesättet: "*skära upp budkaflan*." Ännu i Gustaf I:s tid voro snörade och brända budkaflar i bruk hos allmogen. Stundom kringsändes pilar. Blef någon, som uppbådades, utan lagliga orsaker hemma, dömdes han fredlös öfver hela riket och förlustig sin egendom, stundom uppbändes hans hus och han ansågs som en vekling. Den som först gaf fiendens ankomst tillkänna blef bederligen belönt, och om han varit landsförvist återvann han sina borgerliga fri- och rättigheter. Af budkaflens skapnad kunde man lätt inse, i hvilket hänseende den kringsändes. Då allmogen samman kallades till en rättegång, att döma öfver något begånget mord, var budkaflen gjord som ett svärd eller yxe; men som ett kors, då någon lagfördes för brott emot Guds dyrkan. Den fortskaffades man från man. Frälsepersoner besvärades ej dermed. När budkaflen kom söder in i byn skulle han gå norr ut, och från öster till vester, och gifvas husbonden i hand, och var han ej hemma, kunde han lemnas åt hustrun eller äldre barn; men ej till öfvermaga och litet vetande. Var ingen hemma sattes han i stugan öfver bondens säng eller vid dörren, att den vid hemkomsten genast måtte synas och skyndsammast fortskaffas. — Rikets allmoge åligger ännu den skyldigheten, att framskaffa budkafle. Sådan får nu ingen annan än kronobetjent utfärda, och det endast i lofliga ärender, och vid tillfällen, hvilka erfordra mycken skyndsambhet, såsom skogseld, skallgång, o. d. Budkafle bör utmärka ärendet, tiden när den utfärdas, hvarut den skall framskaffas och hvarest den skall stanna. Den bäres från gård till gård, utan afseende på större eller mindre mantal, och får den ej nedläggas, vid 10 dalers bot.

Budle (mythol.), en konung, fader till konung Atle och sköldmön Brynbildur.

Bugge eller **Buggo** omtalas såsom anförare för Smäländningarne, då de, år 1318, uppreste sig mot konung Birger.

Bugge. En s. k. knape med detta namn skall hafva lefvat i Småland. Till honom togo bönderne sin tillflykt, då de ej längre kunde utbärda de odrägliga skatterna, och valde honom till sin konung. De blefvo likväl snart öfvervunne af den verkliga konungens, Birger Magnussons, krigsfolk, och deras höfding slagen.

Bukfotingar, kallas de till blötdjurens andra eller djurrikets 9:de klass hörande djur eller de egentliga späckdjuren, hvaraf en del äro nakna, d. v. s. hafva skalet inom manteln, de öfriga hafva skalet vridet i spiral, hvars vridningar antingen ligga i samma plan, då snäcken kallas platt, eller bildande en uppåt spetsig kon, då den kallas tornlik, eller också ej slutar tillsammans i midten utan bildar der en fördjupning, då den kallas naflad. Vridningen går vanligen åt höger, likväl hos några släakter åt venster, i hvilket fall de

få namn af venstersnäcker. Skalen äro hos några utländska arter, isynnerhet de tropiska, utmärkt sköna, men detta är ej händelsen med de hos oss förekommande.

Bulla (Isl. *Bolli*), ett fordom öfver hela Norden mycket brukligt dryckeskärl, hvilket ännu begagnas på åtskilliga orter, såsom Bohus län, Dalsland och Norrland. Bullan är alltid af trä och försedd med prydnader. I gamla handlingar omtalas ryktbara dryckesbullar, som hade namn efter socknen eller stället der de funnos. I vissa delar af Dalsland är ännu brukligt, att brudgummen skänker åt bruden på bröllopsdagen en dryckesbulla, vanligen försedd med hennes namn. — Om detta dryckeskärl påminner i öfrigt ett gammalt nu icke mera brukligt Svenskt ordspråk: "betselbulla är vännedryck", d. v. s. afskedsdryck är vännedryck.

Bullarens härad är beläget i Norrvikens fögderi af Götheborgs län, och utgöres af Nafverstad socken med Mo. Häradet består af 82 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 3,715 invånare. Dess areal är 80,098 tunnland, hvaraf 8,230 äro sjöar och kärr.

Bullernæsius, Nils, kyrkoherde i Odensala i Westmanland, känd geom en år 1609 tryckt skrift kallad: *En echteskapz Brudecrantz medh Atta Dygderosor til hoopa flet af Nicolao Bullernæzio*.

Bulsjö-ån i Ydre härad af Östergötland, är 1 $\frac{1}{2}$ mil lång och sjöarne Östra- och Vestra-Lägarns utlopp i Sommen. I denna å finnas perlmusslor.

Bultjern, kallas ett slags smalt stångjern, som smides under knipphammare, och användes isynnerhet till flera slags bultar vid skeppsbyggnad, och förekommer, åttkantigt, rundt och sexkantigt af minst $\frac{1}{8}$ och högst 1 $\frac{3}{8}$ tums diameter. Se: *Jern*.

Bulvan. För att på senhösten kunna skjuta orrar, uppstoppas en orrtupp, eller ock gör man helt enkelt en orrtuppsfigur af kläde eller måladt träd, och uppsätter den på en stång, hvilken fastbindes nära toppen af en hjörk, så att den synes åt alla sidor. Donna figur kallas *bulvan*, och i dess grannskap befinner sig jägaren, då några personer från andra sidan långsamt uppskrämma orrarna, hvilka då flyga till sin falske broder och finna döden för det mordiska skottet.

Bunge, annex till Ruthe, beläget i Wisby stifts norra kontrakt, 5 mil N.O. från Wisby, vid hafvet. Socknen består af 8 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 325 invånare. Kyrkan skall vara byggd år 1135, är ganska vacker och har 2:ne marmorpelare. Der förvaras några helgonbilder af träd. Af socknens areal, 6,526 tunnland, äro 96 sjöar och kärr.

Bunkeshod, annex till Malmö stads St Petri församling, beläget i Oxie kontrakt och härad, Lunds stift, $\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Malmö, vid hafvet. Socknen består af 21 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 770 invånare; dess areal utgör 3,518 tunnland, hvaraf endast 4 äro sjöar och kärr.

Bur (mythol.), en utmärkt skön man, hvilken fick sin tillvaro af de saltstenar, dem kon Audumbla slickade. Han fick sedermera en son, kallad Bör, hvilken blef fader till Oden, Vile och Ve. Bur var således Odens farfader.

Bur, af Isl. *búr*, hammare, härledt från *bua*, bo, uppehålla sig. Det har sedermera fått flere bemärkelser. Under medeltiden förstods dermed en öfverbyggnad till husen, i hvilken kvinnorna bodde. Dessa burar omtalas ofta i våra folkvisor, merendels såsom mål för djerfva riddare. — Bur kallades äfven smärre utbyggnader å hus, hvarifrån kongl. personer höllo tal till folket, hvilka tal deraf blefvo kallade *Burspråk*, en benämning, som ornsider tillades sjelfva burarne. En dylik, kallad *Drottning Christinas burspråk*, finnes ännu å ett hus vid Kornhamnstorget i Stockholm.

Bur eller **Stabur** kallas Lapparnes visthus, dem de bygga vid sina sommar- och vintervägar. Denna hydda, hvarest de förvara sin rehnost, pälsar, gamla kläder, rebnhår, m. m., hvilat vanligen på en björk eller hög påle, och består af tätt sammanflätade björkgrenar, och på sidorna stödd af tjocka horisontala björkstolpar. Ingången är tillflätd, och i björken äro inbuggne ett slags trappsteg, för att komma upp i denna luftiga boning.

Bure, Fale, en anhängare af konung Knut Eriksons söner. Om honom berättas, att då konung Sverker Carlsson utsände mördare att undanröja företrädarens barn, hvilka då vistades på Elgarås, föllo tre af dessa för deras händer; men den fjerdde, prins Erik, räddades af Fale Bure, som bar bort honom i sina armar. Andra häfdeforskare hafva likväl erinrat, att prins Erik då var några och tjugu år gammal, och således ej ett barn som man tager på armen, samt deremot anført en annan berättelse, enligt hvilken Knuts söner uppreste sig mot Sverker, då det kom till en drabbning vid Elgarås, omkring år 1205, i hvilken tre af prinsarne stupat, men Erik flydde till Norrige. Om denne Fale Bure berättas annars, att han, sedan Sverker stupat i slaget vid Gestilren, och Erik uppstigit på thronen, han och den sistnämnde fått i förläning Medelpad, Jemtland och ett stycke af Ångermanland, samt tillåtelse att bära en väpnad arm i skölden, och på hjelmen tvenne Norrska stridsyxor. Hülphers, i sin beskrifning öfver Westerbottens län, B. I, sid. 300, anför följande, af lektorn, magister C. G. Nordin, lemnade upplysning, angående Fale Bure. "Hela historien om Fale Bure och dess släkt", yttrar Nordin, "är vid slutet af 16:de eller början af 17:de århundradet hopsatt af Joh. Thomæ Bureus, som dermed ville gifva sig och sine anhörige något anseende; men förut var hela denna fabel okänd. Jag hör så mycket mindre vara misstrodd vid denna berättelse, som jag härstammar af dessa förment Fale Bures afkomlingar."

Bure gille skall hafva legat på en så kallad klosterholme, 2½ mil från Skellefteå kyrka, vid Burås utlopp. Ehuru det af några orätt blifvit kalladt kloster, har der endast varit ett Bure-gilles samlingsställe, som blifvit indraget 1554. Ut *Rhyzelii Monasteriologia*, s. 72, nämnes *Bura kloster*, på en holme i Bura-åminne, såsom anlagdt i 13:de århundradet, under konung Erik Läspes tid, af Herse Faleson, hvilket hans son Olof säges fullbordat, och bestod af 12 bröder, utom abbo-

ten, af hvilka Jon Bure skall varit den siste, som i konung Gustaf I:s tid (då klostret utdömdes) sändes till Lappmarken, att predika och bygga kyrkor; men att "Lapparne förgjort synen", och han derföre måste följa klosterbröderna söderut. Han anföres dock orätt såsom den fjerdde ifrån Herse Bure, emedan dem emellan varit 400 år. Lemningar efter en källare syntes på holmen år 1601, ehuru platsen då var öfverväxt af granskog. — Buresläkten har fordom haft stora egendomar i Westerbotten; men i synnerhet i Skellefteå socken hafva Fale och flere Bureer qvarlemnadt minnen af sina hemvist.

Bure, Olof, Anders och Jonas, söner af kyrkoherden i Själevad, Engelbertus Olai, påstodas härstamma från den ofvannämnde Fale Bure, och adlades på olika tider, men introducerades år 1627. Den förstnämnde var Gustaf Adolfs lifmedikus, sedermera borgmästare i Stockholm och slutligen vice president i Åbo hofrätt. Död 1655, i en ålder af 77 år. — Den andre i ordningen, **Anders**, assessor i krigskollegium, öfverste-arkitekt och general-mathematikus, född 1571, död 1646, har gjort sig bekant genom de första någorlunda pålitliga kartor öfver Skandinavien. — Den tredje, **Jonas**, arkiv-sekreterare, hvars födelseår är obeakt, men som dog år 1655, har utgifvit stads- och landslagen (1618), samt genealogiska tabeller öfver de förnämsta Svenska släktter. — Af **Bure-ätten** var äfven biskopen i Strengnäs, Sebrozynthus, hvars tre söner blefvo professorer i Upsala. Den yngste af dem, **Nils**, adlades år 1654. Hans son, **Jakob**, generallöjtnant och guvernör i Skåne, upphöjdes i friherrligt stånd, men ätten utgick med hans son.

Bure, Johan Gustaf, komminister i Storkyrkan i Stockholm, död derstädes år 1819 i en ålder af ungefär 50 år; gjorde sig känd som en ganska god predikant och erhöill år 1801 Svenska akademien andra pris för en afhandling om upphöfvet till människoslägtets sanna upplysning.

Buresköld, Jakob, generallöjtnant, landshöfding i Östergötland, förvaldade en tid öfverståhållare-embetet i Stockholm och var sist guvernör i Skåne. Född 1655, död 1738. Hade utmärkt sig under Carl XII:s krig, vid Frauenstadt, der han blef illa sårad, vid Warschau, hvarest han tog Paykull tillfång, och vid Helsingborg, der han anförde kavalleriets venstra flygel och föll i Dansk fångenskap, men genast frigafs. Under den tid han förestod öfverståhållare-embetet i Stockholm, år 1710, utbröt pesten derstädes. Han upprättade då ett förslag till stadens styrelse, hvilket Carl XII från Bender befallte genast skulle sättas i verket, hvarjemte konungen i ett bref till senaten, förklarade sitt stora välbehag med Bureskölds embetsåtgärder. Upphöjd i friherrligt stånd.

Burestad, ett gammalt slott i Skön socken af Medelpad. Skall varit bebodt af *Fale hin Unge*. Kallas år 1398 Birisholm.

Buresås slott. Buresås eller Borgås slott var beläget norr om Sunsta by i Blomskog, vid östra ändan af en från Foxen långt utskjutande vik, på

en betydlig höjd, hvilken ännu bär namn af Bure-åsen eller Borgåsen. Slottet och dertill hörande stall voro byggda af sten. Belägenheten har varit utmärkt vacker, samt af naturen synerligen betryggad för fiendtliga anfall. Slottets grundläggare, likasom dess derpå följande innehafvare, äro obekanta; men utan tvifvel hade jarlarne öfver detta härad härstädes sin bostad och hofhållning. Dess läge förorsakade, att det ofta tjente till förvaringsort för rof och byten, tagna under ströftåg och plundringar till Norrige. Den som sist ägde slottet skall hafva varit en fru från England, hvilken, efter sin mans frånfälle derstädes i digerdöden, återreste till sitt fädernesland, hvarefter slottet efterhand förfallit, så att af detsamma numera återstå endast några stenhopar, jemte stallet, samt en stenmur, som gått upp till slottet. För öfrigt är platsen öfverväxt med skog. Sedan slottet börjat förfalla, fördes dörren till detsamma till Blomskogs kyrka, och blef der använd såsom kyrkodörr.

Burens, Johan, en af sin tids lärdeste män, en verklig polyhistor, hade först varit använd i åtskilliga diplomatiska värf, tjenstgjorde som notarie vid Upsala möte och blef slutligen riksarkivarie samt den förste kongl. bibliotekarie. Han var väl förfaren i österländska språken och theologien, och dessutom fanns nästan ingen vetenskap, som var främmande för honom. Geometri, astronomi, kemi, mekanik, arkitektur och fornforskning voro isynnerhet de, hvori han öfverträffade. Efter tidens sed fördjupade han sig likväl derjemte i kabbalistik, och man berättar, såsom ett prof derpå, huru han uträknat världens undergång till en viss dag om hösten. Den bekante apothekaren i Upsala, Simon Wolimhaus, lika mycket begifven på kabbalisten som han, uppställde emellertid en annan beräkning, enligt hvilken förstörelsen ej skulle inträffa förrän om våren derpå följande året. De båda lärde männen kommo häröfver i tvist, förifrade sig och som ingendera ville gifva vika, slogo de vad, då begge satte upp sina gårdar i Upsala. Den utsatte höstdagen förgick och verldshyggan stod kvar. Nu fordrade Wolimhaus sitt vunna vad, samt att komma i besittning af Burei gård. Denne gjorde nu den invändningen, att man först borde afbida den bestämda vårdagen för att se, huruvida Wolimhaus spått mera rätt än han. Som det då befanns, att ingendera träffat sanningen, behöllo begge gårdar och sin förargelse. B. afled den 22 Okt. 1632, på sin egendom Wårdsätra, nära Upsala, 84 år gammal. Man har af honom en mängd skrifter, särdeles i fornforskningen, såsom: *Runa A-B-C-boken*; *Den Svenska A-B-C-boken*, *Monumenta Helsingica*; *Monumenta Suegothica*; *Lapides Runici*; *Tabula Runica*; *Nymåre Visor*; *Nordtånda leyonsens rytande*; m. fl.

Burgman, John, grosshandlare i Stockholm, död derstädes d. 11 Febr. år 1833, i en ålder af 68 år, en driftig och verksam köpman och skeppsredare, utmärkte sig genom den faderliga vård han tog om sina arbetares och deras familjers ut-

komst och försörjning, genom bidrag till flera nyttiga stiftelser, samt genom den kyrka och skola han uppbyggde och underhöll på Djurgården, genom den af honom der vid slätten på en kal klippa anlagda, af en trädgård omgifna, egendomen *Skansen*, hvars uppförande han företog, ej blott för eget nöje och traktens förskönande, utan äfven i den vackra afsigten, att skaffa sysselsättning och bröd åt de arbetare, hvilka han, vid misgynnande handelsförhållanden, annars varit tvungen att förfäskeda.

Burgs, en socken, med Stånga, hör till 1 kl. konsist., är belägen i Wisby stifts södra kontrakt och länets södra fögderi, $5\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Wisby, vid hafvet. Socknen består af $15\frac{3}{4}$ mtl. med 643 invånare och har en areal af 8,794 tunnland, hvaraf 430 äro sjöar och kärr. Kyrkan är bygd af kalksten år 1096. Tornet uppbygdes år 1829.

Burislef, en son till konung Sverker I och dess andra gemål, Richissa, stupade i kriget mot konung Knut. Han tyckes emellertid vara förblandad med en Burislef, son till Danske prinsens Henrik Skatelär och Svenska prinsessan Ingrid, som antog konunganamn, men stupade i slaget vid Bjelbo år 1169. Sh. Rosenhane uppger ej hvems dotter denna prinsessa Ingrid varit, och hela historien sväfvat i mycket mörker. Ut i Afzelii "Sagohäfder" berättas, att Buris och Kol skulle varit söner till Johan Sverkersson och upprest sig mot konung Knut, då det kommit till ett fältslag vid Bjelbo i Östergötland emellan konungen och dem, samt att de åkrar, der det stått, ännu i dag kallas: *bloddkrarna*. Der skola äfven finnas ruiner efter den gamla jarlaborgen.

Burluf, socken, belägen i Bara kontrakt och härad af Lands stift och Malmöhus län, $\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Malmö, vid hafvet. Socknen hör till 3 kl. konsist., består af 15 mtl. och har 1,000 invånare. Dess areal utgör 3,349 tunnland, hvaraf 741 ligga inom Oxie härad, och blott 4 äro sjöar och kärr. Adr. Malmö.

Burmänner, kallas i vissa orter de små sädesknippar, hvilka julaftonen upphängas i stugutaken, och med hvilka sedermera åtskilliga vidskepelser förhafvas. — Burmänner är ock Bohuslänska namnet på blomman *Arnica montana*.

Burseryd, socken, med Bosebo och Sandvik, hör till 3 kl. konsist., och är belägen i Westbo kontrakt och härad af Wexjö stift och Jönköpings län, $8\frac{1}{4}$ mil S.V. från Jönköping. Socknen består af 32 mtl. och 1,015 invånare; dess areal utgör 19,625 tunnland, hvaraf 1,400 äro sjöar och kärr. Adr. Qvarsebo. Kyrkan nybyggdes af träd 1752. På kyrkogården är Sibbesten, till åminnelse af en Sibbe, mördad af sin egen son, och den första som här är begravd.

Burskap, kallas rättigheten, att i stad utföra handverk eller idka rörelse. Vill någon vinna burskap, söke det hos magistrat, och om det beviljas sätte borgen för utskyllderna till staden under sex år, hvarefter han undfår bursbref. Hvar och en, som i stad äger burskap, skall derstädes mantalskrifvas.

Burspråk. Se: *Bur*.

Burtreid. Se: *Tornerspel*.

Burträsk, socken, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Westerbottens andra kontrakt och fögderi, Hernösands stift, 9 mil N.N.O. från Umeå, vid hafvet. Socknen består af 54 $\frac{1}{2}$ mtl., och har 3,770 invånare. Dess areal utgör 494,239 tunnland, hvaraf 48,000 äro sjöar och kärr. Socknen har blifvit inrättad först på 1600-talet, då några byar från Skellefteå, Löfånger och Bygdeå här till afskiljdes. Kyrkan är uppförd år 1600 samt sedermera åtskilliga gånger förbättrad. En stor del af socknen utgöres af skog. Sjön *Lappvattnet* i denna socken är märkvärdig för sina tvenne bottnar, af hvilka den öfre, under mulet väder, skjuter upp mot vattenytan. Marknad hålles här d. 12 Mars, 20 Aug. och 10 Dec. Adr. Skellefteå.

Buschovius, Daniel, kyrkoherde i Kumla, har gjort sig ryktbar genom sin rådighet och oförskräckthet, hvilka egenskaper han tycktes hafva ärfat af sin fader Moræus, som var kyrkoherde i Elfdalen. Då en skraddare, Daker, uppviglat en hop bönder och begärde af Moræus att få ringa i stormklockan för att sammankalla flere, närade han dem in i en stuga, trakterade dem med öl, inspärrade dem derstädes och affärdade bud till landshöfdingen, som lät fängsla dem, för hvilken handling Moræus erhöll af Gustaf II Adolf en årlig förläning af 15 tunnor spannmål. Då befallning kom till allmogen, att, under kriget med Danmark år 1644, skicka väpnadt folk till Norska gränsen, begärde de att få till anförare Moræus son, Daniel, som antagit namnet Buschovius och då var komminister i Elfdalen. I spetsen för 200 man aftogade denne på skidor öfver berg och dalar till Särna, dit de anlände den 22 Mars. Här öfvertalade B. invånarne, att gifva sig under Svenska kronan, och sedan de gått in derpå, höll han predikan, utdelade nattvarden och döpte en mängd barn, hvaraf flera voro så gamla, att de sletos med predikanten om messboken och refvo sönder bladt deri. Vid fredsslutet med Danmark, följande året, bortglömde man det eröfrade Särna; men det kvarblef under Sveriges lydnad och dess eröfrare belönades med en förläning af 12 tunnor spannmål och Kumla pastorat, der han afled år 1677, i en ålder af 78 år.

Buska, färskt öl, innan det är färdiggjäst, en från äldre tider känd korndryck, som icke fick fattas vid de gamla Svenskars gästabad och ännu är temligen vanlig på vissa orter. Namnet härledes af Latinska ordet *posca* eller *pusca*.

Buskagrus, Johan, professor i österländska språken vid Upsala universitet, en utmärkt orientalist, hvilken, vid 22 års ålder, såsom student, disputerade på Hebreiska. På ålderdomen förföll han i en tungsinthet, som gjorde honom oskicklig till allt arbete. Född 1629, död 1698.

Buskeqvätta (*Saxicola rubetra*), hör till gångfoglarnes fjerde familj, och är 5 tum lång. Hannen har öfver ögonen till nacken ett hvitt band, en svart med rostgult blandad fläck under ögat, bröstet rostgult och en hvit fläck på vingarne. Ho-

nan har rostgulaktigt band öfver ögat, rödbrunt bröst och mindre fläck på vingen. Förekommer temligen allmänt öfver allt i riket från April till September då den flyttar bort. Äggen äro blågröna, ofläckade och läggas 4—6 i ett näste hvilket vanligen träffas på marken bland gräs och buskar. Födoämnen utgöras af insekter och larver.

Buskvik, en hamn 1 mil från Wisby, vester ut. Här invid har, på ett högt berg, fordom funnits ett slott, så högt beläget, att man derifrån kunnat se Wisby stadsportar.

Busser, Johan Benedikt, lektor i Linköping, pastor och prost i Skeda och theol. doktor, född 1729, död 1799, har gjort sig känd genom en mängd skrifter, originaler och öfversättningar, dels vers, dels prosa, såsom: *Sveriges Sällhet*, ett tal på vers på Adolf Fredriks födelsedag, — *Utkast till en Beskrifning om Upsala*, — *Generallabeller öfver theologien och filosofien*, — *Kejsarinnan Elisabeths Historia*, — *Lärobok i moralen*, hvilken han af preteståndet fick uppdrag att författa till gymnasiernas tjenst, o. s. v.

Butsch, Johan Albert, född 1800, biskop i Skara stift sedan 1837, af N. O., har haft det förtroende, att till nattvarden bereda konungahusets tre äldste prinsar, jemte prinsessan Eugenie.

Buttle, annex till Wenge, beläget 3 $\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Wisby, i Wisby stifts medelkontrakt och länets norra fögderi; består af 5 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 236 invånare; dess areal utgör 6,318 tunnland, af hvilka 340 äro sjöar och kärr.

By, socken, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Hedemora kontrakt af Westerås stift, Näsgråds fögderi af Stora Kopparbergs län, 3 $\frac{1}{4}$ mil S.O. från Hedemora. Ifrån denna socken försäljas till andra landsorter slöjdevaror af träd, samt deribland hjul och färdiggjorda åkdon af flere slag. Socknen består af 50 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 3,000 invånare; dess areal utgör 70,771 tunnland, hvaraf 8,750 äro sjöar och kärr. Adr. Avesta.

By, socken, med Bro och Ny, är belägen i Nors kontrakt af Carlstads stift, Näs härad af Wernlands län, 5 $\frac{1}{2}$ mil S.V. från Carlstad, vid Wenern. Socknen hör till 2 kl. konsist., består af 34 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,810 invånare. Dess areal utgör 17,311 tunnland, hvaraf 1,020 äro kärr och sjöar. Adr. Carlstad l. Ämål.

Byarum, annex till Tofteryd, beläget i Östbo kontrakt af Wexjö stift, 3 mil S. från Jönköping. Kyrkan, som år 1766 ombygdes, är bland de prydligaste i stiftet. Här märkes den af riksrådet greve Gabr. v. Seth 1759 uppförda graf, med ett utmärkt vackert monument, förfärdigadt af L'Archeveque. Då H. M. enkedrottningen Eugenia Bernhardina Desideria reste förbi Byarum, d. 5 Aug. 1827, täcktes H. M., på pastorsn underdåniga begäran, tillåta att denna kyrka skulle kallas *Eugenia Desideria*. Socknen består af 34 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 2,130 invånare; dess areal utgör 39,829 tunnland, hvaraf 2,050 äro sjöar och kärr. Adr. Jönköping och Eckersholm.

Byarum, fordom ett kloster beläget i Hammar-kinds härad af Östergötland. Man vet ej med

visshet när det grundlades; men det har troligen varit ett af de äldsta i riket. Det beboddes utaf nunnor af Cistercienser-orden. Klostret skall hafva blifvit förstördt 1236, då nunnorna flyttade till Skokloster i Upland. Klostret har haft en utmärkt vacker belägenhet, och ännu återstå spår af klosterhusen.

Bye-Ting. Sedan genom 5 § i Roeskildska freds-traktaten 1658, Sverige bekommit Skåne, Halland och Blekinge, fortfor en Dansk juridisk domstol, i de så kallade *Bye-ting*, ända till 1680-talet, då de förvandlades till kämnarsrätter. Den 7 Febr. 1682 hölls första gången kämnarsrätt i Landskrona, der bye- eller stadsfogden blef preses.

Bygdeå, en socken, belägen i Westerbottens första kontrakt och fögderi, Norra domsagan af länet och Hernösands stift, 4 mil N.O. från Umeå, vid hafvet. Socknen hör till 2 kl. konsist., och har 2,696 invånare. Ålderdomsminnen hafva för längre tid tillbaka funnits på en slätt, Kasamyran kallad, $\frac{1}{4}$ mil från Gumboda holmen, hvarest lemningar af spikkubbor, spjut och andra vapen legat i flere högar eller kasar, och hvaraf platsen såges fått namn. Gammalt folk har hört af sina förfäder, att der fordom stått någon drabning. Sedan jernet efter hand blifvit uppsökt och borttaget, hafva högarne försvunnit. Anledning är, att härstädes äfven finnas hållristningar. I gamla handlingar omtalas många fynd derstädes, af guld och andra metaller. Socknen besöktes år 1602 af konung Carl IX, då en Burman här var kyrkoherde. Åtskilliga små tilldragelser berättas ännu om detta besök. Sålunda skall, då konungen påstått, att solvisaren i prestgården icke vore riktig, emedan den ej öfverensstämde med konungens ur, Burman rätt och slätt infallit: "Solen går rätt i Bygdeå, Eders Maj:t!" Fru pastorskan Burman skall vid samma tillfälle nödgat konungen, att fälla sitt omdöme öfver de rätter hon framburit för honom. Vid byn Brednoret skall finnas en flat håll, hvarest ses 30 fjät, såsom efter menniskor, icke lika djupa, men med lika skillnad emellan hvaradera. Konungarne Carl XI och Adolf Fredrik, hafva äfven besökt denna socken. Jemte Robertsfors bruk i denna socken, består denna af 37 $\frac{2}{3}$ mtl. och utgör arealen 181,533 tunnln., hvaraf 15,000 äro kärr och sjöar. Adr. Umeå l. Änåset.

Bygga bro, ett sätt att i pantlekar lösa panten. Karlar och fruntimmer sätta sig midt emot hvarandra i tvenne rader. Pantens ägare (ägarinna) väljer sig en maka (make). Karlen kysser alla inom fruntimmersraden, och fruntimret alla inom karlraden; men emellan hvarje kyss de gifva personerna i raden, eller "hvarje hvarf de bygga", kyssa de hvarandra.

Byggnadshjelp utgör en del af hemmantals-räntan och är en af grundskatterne. Den beviljades åren 1622 och 1642, 1650 och 1652 i stället för den bittills ålliggande skyldigheten att bygga kongl. slott och fästningar.

Byggnadskassa. Hvarje stift skall hafva sin serskilda byggnadskassa, ägande följande fonder och inkomster: a) de som härtill utgå ifrån stats-

verket; b) tvenne årliga kollektor öfver hela stiftet; c) ett års behållna inkomster, sedan aflöning och utskylder blifvit vederbörligen bestridde, efter den ecclesiastiske tjensteman, som dör eller afgår, utan att efterlemnna enka eller omyndiga barn, hvilka lagligen kunna få nådår; d) frivilliga gåfvor, städernas otvungna bidrag, hvartill de böra uppmuntras, och alla andra efter olika orter tillfälliga inkomster eller odisponerade fonder, hvilka ephogerna finna lämpligt att hitföra.

Byholmarna. Se: *Gristekamn*.

Byle, en by i Skedevi socken af Östergöthland; här hållas årliga marknader i Juni och December månader. För flere år sedan anslog grosshandlanden J. P. Bromander belöningar till linneväfnadens uppmuntran härstädes.

Bylgia eller **Bölja** (mythol.). En af hafsguden Ägirs och sjögudinnan Rans nio döttrar. Det är hon, som åstadkommer storm på hafvet.

By-ordning kallas en författning; rörande vissa byalags angelägenheter, såsom väghållning, stängsel, o. dyl., hvilken författning blifvit af samtliga byamännen öfverenskommen och skriftligen uppsatt. En sådan byordning bör likväl, för att kunna gälla och i förekommande fall åberopas, företes vid behörig häradsrätt, som stadfäster densamma.

Byrding kallades förr ett lastfartyg, som kunde intaga någon betydande börda, och var af större och mindre storlek. Det förra slaget, som kunde gå längre än inom skärs, räknades ibland hafsskepp; till det senare hörde förmodligen hvad eljest kallas präm. Sådana byrdingar hade fullt däck och fingo vanligtvis, med hänseende till lasten, något binamn. Så kallades t. ex. ett proviantskepp: *Vista byrding*.

Byrger (mythol.), så hette brunnen, der barnen Bil och Hjuke hemtade vatten, då de, tillika med så och såstäng, blefvo upptagne till himmelen, för att ständigt åtfölja månen. (Se: *Bil*.)

Byril, en ganska vacker folkdans, känd i södra Dalarna. Den börjas med ringdans, efter hvilken paren hvar för sig utföra de besynnerligaste steg mot hvarandra.

Byril eller **Börje,** slottsprest på Kalmar slott. Han var ett af de olyckliga 22 offren för hertig Carls (sedermera Carl IX) onåd, som, Kristi Himselfärdsafton d. 16 Maj 1599, måste lägga sitt hufvud på stupstocken, hvilken var upprest på slottets borggård. Byril var vid detta tillfälle mycket illa sjuk, samt, då han nedlades på stupstocken, så skälfvande, att han ej förmådde hålla kroppen stilla, hvarföre en knekt befalldes hålla honom i håret, medan bödeln afhög hufvudet.

Byringe eller **Böringe,** ett kloster, beläget i Låmeströs socken, i Wemmenhögns härad af Skåne. Man känner ganska litet om detsamma; ty det är hvarken bekant när det grundlades eller förstördes.

Byråkrati, en sammansättning af det Franska ordet *bureau*, embetsverk och det Grekiska *kratos*, magt, har börjat användas såsom benämning på

det tillstånd inom ett samhälle, då embetsmännen tillvälat sig ett inflytande utöfver deras verkliga behörighet, och utöfva det till förfång för både folket och regeringen.

By-skram finnas på åtskilliga ställen i Sverige, och härleda sig troligen från medeltiden. Till grund för dem ligga vissa stadgar, enligt hvilka byamännen äro förbundne, att, under bergningstiden, biträda sjuk åbo, hjälplös enka, o. s. v. I dessa skram styrer vanligen en s. k. älderman.

Bysmedjan, ett jernbruk i Norrberkes socken af Kopparbergs län med 1 härd, är uppbyggt 1631 och stadfästadt 1689. Har 533 skepp:d 6 lisp:d privilegieradt smide af eget tackjern, hvilket smide, hvarföre erlägges 5 skepp:d 6 lisp:d 13 marker hammarskatt, utskeppas på Stockholm. Äges af bergsmän. Smidesstämpeln: G. P.

Bysta, en egendom i Askers socken af Nerike, vid sjön Sattern, är ett ganska vackert ställe med parker och trädgårdar. Egendomen har innehafits af ätterna Sparre, Tott, Bjelke, m. fl.

Byström, Johan Niklas, elev af Sergel och Mazrelie, föddes d. 18 Dec. 1783 i Filipstad, der fadren var handlande, åt hvilket yrke, efter hans önskan, äfven sonen skulle egnat sig. Efter faderns död omfattade han likväl det, till hvilket hans egen håg och fallenhet förde honom, och begaf sig, 20 år gammal, till Stockholm. År 1809 fick han målare-akademiens stora pris, åtföljdt af ett resestipendium, med hvilket han följande året begaf sig till Rom. I denna konsternas hufvudstad har han sedan vanligen vistats och endast tidtals gjort kortare eller längre besök i fäderneslandet. Hans rykte förstades grundlades förnämligast genom den lilla statyn af en liggande bacchant, som han hemskickade, och hvilken kom Sergel att fälla det alltför blygsamma, men för B. högst smickrande, yttrandet, att han hoppades en dag öfverträffas af sin lärjunge. B., som blifvit professor och R. N. O., är isynnerhet lycklig i qvinnofigurer. De förnämsta deribland äro: Juno, med Herkules vid bröstet, Venus med Amor, Harmonien, Victoria, m. m. Man har af honom dessutom de tre Carlarne, en altardekoration i Linköpings domkyrka, föreställande Frälsaren, jemte Tron, Hoppet och Kärleken, allesammans i kolossal storlek. Han är ovanligt produktiv och endast till år 1832 hade han förfärdigat tre kolossala marmorstoder, 30 i vanlig kroppsstorlek, 11 grupper och en mängd statyer och bas-reliefer. Stockholm har honom att tacka för uppbyggandet på Djurgården af en villa i Italiensk styl, hvilken han prydt med en mängd konstverk, och som är den enda i sitt slag i Sverige.

Byström, Thomas, öfverstelöjtnant, R. S. O., född år 1772 i Helsingfors, död i Stockholm år 1839, hade fått sin uppfostran vid kadettkorpsen i Petersburg och äfven några år varit i Rysk krigstjänst, tills han lemnade den för att ingå i Svensk, blef år 1806 sekreterare i det då s. k. krigsmanna-sällskapet, sedermera krigsvetenskapsakademien, hvilken befattning han förestod till sin död, samt translator för Ryska språket; har dels för-

fattat, dels öfversatt flera i akademiens tidskrift förekommade afhandlingar. Var en utmärkt pianist, lärare vid musikaliska akademien och en aktad man, hvilken, under nästan hela sin listid, kämpade mot sjuklighet och ekonomiska bekymmer.

Bysättning. Bysättning äger rum för skulder i allmänhet, endast sedan uttrönt är, att gäldenär ej har något att gälda med och borgenär äskar hans häktande; men för löpande förskrifningar (så vida ej fast och inteknad pant blifvit förskrifven) följer bysättning, i brist af betalning, utan föregående utmätning (der sådant ej af borgenär begäres), inom 8 dagar efter den dag, då gäldenär bevisligen erhållit del af lagsökningen.

Byteshandel. All handel bestod ursprungligen i utbyte af varor; men dessa företrädas numera af penningar och vaxlar. I Norrland och isynnerhet i Lappland är byteshandeln likväl ännu öflig.

Byting. Intill senare tider har den vidskepliga tron rådt hos allmogen, att vanskapliga barn varit bytingar, d. v. s. öfvernaturliga onda andars barn, hvilka blifvit af trollen *utbytta* mot människors barn.

Byttelet, örnlaf, örnmossae (Lichen tartareus), en lafart, som förekommer på klippor och stenar samt äfven på naken grusjord, allmänt, men isynnerhet vid hafskusterna, och företrädesvis vid de vestra. Den innehåller en betydlig mängd orcin, hvilken genom behörig behandling öfvergår till lafrödt samt användes derföre till beredning af de färgämnen, som fått namn af orselj, persio och cudbear, hvarföre den fordom i stor mängd utskeppades till England. Numera är den dock på alla tillgängliga ställen nästan utödd och man samlar under samma benämning de s. k. kräftstenslafven, o. dyl.

Båge-Åsen (mythol.), ett af guden Ullers tillnamn.

Båhr (Östra), jernbruk i Lindes socken af Örebro län, har 2 härdar, 9 skepp:d 6 lisp:d 15 marker hammarskatt, 933 skepp:d 6 lisp:d årligt smide, af eget och köpt tackjern, hvilket smide utskeppas på Stockholm. År 1700 inköptes bruket af Erik Philipsson Cederborg och har sedan dess varit bibehållet i släkten, son efter far. Ägare: Enkefru M. F. Cederborg. Bruksstämpeln: P. G. H.

Båk, en vanligen kon- eller pyramidformig byggnad eller ställning, till kännetecken för sjöfarande. Högsta inseendet öfver båk-inrättningen tillhör flottans öfverstyrelse. På Sveriges, med klippor och blindskär till största delen omgifna kust, äro fyra eller båkar uppförda på följande ställen: *I Bottniska viken*: på Holmögadden, Storjungfrun, Örskäret, Djursten och Svartklubben, samt led- och hamnfyrar på Eggegrundet och vid Bönan utanför Gefle. *Vid inloppen till Stockholm*: på Söderarm, på Grönskäret och Korsö utanför Sandhamn samt på Landsort. *Från sistnämnde ställe till Kullen*: på Östergarn vid Gottland, på Ölands södra udde, på Utklippan vid Carlskrona, vid Falsterbo samt på Kullen, med hamnfyrar vid Kalmar, Malmö och Helsingborg. *I Kattegatt och på Bohuslänska kusten*: på Morups Tånge, 2:ne fyrar på skäret Nidingen, på Winga, på Marstrand och på Hällö, samt hamnfyrar på Buskskäret och Böttö utanför

Götheborg. (Utom dessa fyra finnas sådana även uti Sveriges insjöar, såsom vid Jönköping på Wettern, och vid Skoghäll på Wenern.) De här uppräknade 27 fyra äro indelta i kust-, led- och hamnfyror. Trenne af dem äro stillastående lentille-fyror, 8 äro omgående och 9 stillastående reverber-fyror; 7 upplysas med stenkol. Staten har bekostat och underhåller alla kustfyror i riket; men ehuru en del af led- och hamnfyrarne äro uppförda på kronans bekostnad, underhållas de likväl af de städer, till hvilka de höra. Båkpersonalen utgöres af 26 fyrmästare och 38 fyrvaktare, jemte biträden.

Båk- och Lots-medel, en afgift, som erlägges till underhåll af lotsverket och fyrbåkarne, och hvilken år 1842 beräknades till 60,000 R:dr. År 1844 uppgingo båkmedlen till 78,657 R:dr B:ko. Den är likväl härtill ej tillräcklig, emedan de kosta ungefär 83,000 R:dr.

Båld, Anders, kyrkoherde i Catharina församling i Stockholm, der han afled år 1751, i en ålder af 72 år, var en af sin tids störste predikanter och hans postilla begagnas ännu ofta af den enskildta andakten. — Hans son, äfven **Anders Båld**, kyrkoherde i Maria och theologie doktor, född 1720, död 1780, har utgifvit åtskilliga theologiska skrifter.

Bålverk, betydde i allmänhet förskansningar både till försvar och anfall på befästade städer och orter. Det rullande *bålverket* var ett högt torn, som kunde framskaffas på kaflar intill fästningsverket, och så högt, att angriparena derifrån sköto ned på de belägrade.

Bångsmedjan, ett jernbruk i Nya Kopparbergs socken af Örebro län, med en härd och 4 skepp:d hammarskatt. Smidet utgör här 400 skepp:d, med eget tackjern; utskeppar på Stockholm. Verket är ifrån början privilegieradt såsom redskapshammare till Ljusnarsbergs kopparverk. Ägare: Bergsmän m. fl. intressenter.

Båraryd, annex till Willstad, beläget i Westbo kontrakt af Wexjö stift. 6 mil S.V. från Jönköping. Kyrkan är af sten och utvidgad 1776. Socknen innefattar 17 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 670 invånare. Af dess areal, 12,705 tunnland, äro 420 sjöar och kärr. Adr. Qvarsebo.

Bårslöf, en socken, med Fjerrestad, hör till 2 kl. reg., är belägen i Luggude kontrakt och härad af Lunds stift och Malmöhus län, 1 mil O.S.O. från Helsingborg. Socknen har en areal af 2,939 tunnland jord, består af 14 $\frac{1}{2}$ mtl. och räknar 735 invånare. Adr. Helsingborg.

Båstad, en köping, belägen vid en vik af Kattegat, i Bjära kontrakt och härad af Lunds stift och Christianstads län, i en angenäm och med sällsynna naturskönheter rikt begåfvad trakt, 2 mil från Engelholm, 5 mil från Helsingborg, 4 mil från Halmstad och $\frac{1}{4}$ mil från Hallands gräns. Köpingen utgöres af ungefär 100 hus, de flesta täckta med halmtak, fördelade på 3:ne större gator, Freds-, Köpmans- och Strandgatorna, samt 4 tvärgator; har ett prydligt torg vid kyrkan och liknar en li-

ten stad. År 1644 erhöi köpingen stadsfäcksrättigheter, hvilka blefvo stadfästade 1689 och 1719 för idkande af hökeri, jemte annan småhandel. Den lyder under Bjära häradsrätts jurisdiktion; men har egen municipalstyrelse, bestående af en *förman* och 6 *åldste*. Då Båstad hörde till Danmark styrdes den, efter berättelse, af 2:ne borgmästare, med tillhörande rådmän och stadsbetjening, och grundmurar, som finnas i grannskapet, göra det troligt att köpingen varit större än den nu är. Till köpingen hör ungefär 330 tunnland jord, indelad i 19 så kallade sädesparter. Postkontor och apothek inrättades här 1824 och 1828. Båstads invånare hafva åtskilliga gånger anhållit hos Kongl. Maj:t om stadspri- vilegier, och senast 1834, hvarefter, sedan kommersé-kollegium och landshöfdinge-embetet i Christianstad blifvit hörde, ärendet förekom d. 17 Febr. 1837, då det icke slutligen afgjordes, utan på det sätt, att Kongl. Maj:t beslöt, under sistnämnde dag, att ett nädigt bref skulle afgå till förenämnde landshöfdinge-embete, deruti samma embete förständigades att upprätta förslag till reglemente för staden Båstad och detsamma till Kongl. Maj:t insända. Detta bref afgick d. 14 Apr. 1837 till landshöfdinge-embetet; men ännu vid slutet af år 1845 kände Båstads invånare ingenting om det föreskrifna reglementet. Kyrkan är byggd i vacker Göthisk stil, efter sägen 1223; ty kyrkans handlingar, hvilka borde upplysa detsamma, hafva förkommit. År 1792 fick kyrkan ett nytt orgelverk och 1838 en ny predikstol. År 1742 d. 29 Mars uppkom en häftig våld, hvilken, på 45 minuter, lade bästa delen af köpingen i aska, medan invånarne voro borta $\frac{1}{2}$ mil derifrån, för att rädda en strandad jakt. Knappt hade köpingen förnygrad framträd ur sin aska, då en svårare olycka hotade den, nemligen Ryska kapare, hvilka, under 1788 års krig, gjorde Svenska farvatten osäkra. En sådan kapare jagade 2:ne handelsfartyg in till yttre red- den af Båstad, der 4 andra förut ankrat, och styr- de rakt mot landet. Rå fiskeläge hade nyss förut blifvit uppbrändt och samma öde tycktes nu förestå Båstad; men dess få invånare ville först upp- bjuda sin tapperhet, innan de lönade sina strän- der till sköfing. Sedan hela den qvinliga befolk- ningen, tillika med barnen, begifvit sig inåt lan- det med lösegendomen, nedförde handlanden Jör- gen Agardh (fader till nuvarande biskopen i Carl- stad) 4 stycken kanoner till sjöstranden, och kulor af bly stöptes af en studerande Anders- son, lärare för nämnde handlandes barn. Sex- ton dragoner inkallades till Båstad, hvilka flänke- rade längs kusten, så att deras antal syntes fler- dubbelt. Emellertid nalkades en väl bemannad Rysk slup från kaparefartyget, under täta kanonskott, till den sålunda försvarade stranden. Båstads-boerne, skyddade af ett på stapeln liggande större fartyg, afbidade kallblodigt slupens ankomst inom tjenligt håll, då den emottogs med skott ur de 4 kano- nerna. Slupen återvände hastigt, sedan den fått en dödskjuten och flere svårt sårade. För detta försvar erhöi Båstads invånare af den då tillför-

ordnade regeringen en särdeles nådig tacksägelse-adress. — Köpingens invånare äga egentligen ej mera än ett fartyg; men den vid sjöstranden intill belägne Houfs socken äger flere sådana, hvilka de uppgifva vara hemma i Båstad. Fisket har i senare tider märkligt aftagit och är af ringa betydelse, oftast otillräckligt för invånarnes eget behof. Båstads socken har 686 invånare och utgör tillika med Torekow ett regalt pastorat af 3:dje klassen. Inom Båstads område skall fordom hafva funnits ett kloster, helgadt åt S:t Erik; nu är en by belägen $\frac{1}{2}$ mil derifrån, benämnd Erikstorp. — På Båstads ägor finnes en fornlemning, på en bergås, kallad Kungsskogen, bestående af 2:ne fem alnar höga branta stenar, 4 alnar från hvarandra och utan inskrift. De bära namn af *Gallastenar*; skola hafva namn efter en fylkeskonung Galter, hvilken här stupade i ett slag emellan Danskar och Svenskar 1223, och begrofs derstädes. Galter skall hafva haft sitt slott nära byn Kålleröd, $\frac{3}{4}$ mil derifrån, hvarest ännu finnes ett hemman, benämndt *slottet*. Å en höjd, på Båstads ägor, står en enstaka *lind*, kallad Elfvadansare-trädet, hvilket icke får nedhuggas; emedan det tjenar till sjömärke. Här om berättar sägnen, att Necken vid högtiderna spelade och dess nymfer dansade omkring trädet. — På slutningen af den bergås, vid hvars fot B. är belägen, höjer sig en lummig och i alla tider särdeles väl vårdad bokskog, Pehrshög kallad. Här samla sig, under den vackra årstiden, hvarje söndags eftermiddag Båstads unga invånare och en stor del af den kringliggande ortens allmog, hvilka i de skuggiga gångarne anställa lekar och dansar. Isynnerhet hitströmma midsommarsafton och midsommarsdagen talrika meniskoskaror, äfven från långt bort belägna städer och byar, då nöjena ikläda sig naturen af verkliga folkfester, hvilka hvarje gång ej få upphöra, förrän en ny dags morgon strött sitt purpur i bokarnes kronor. — I närheten af Båstad, men utom socknen, finnes en mycket brant klippa, benämnd Brattensborg, hvarpå, enligt traditionen, varit byggt ett slott, ehuru ringaste tecken deraf ej mera kvarstår. Härifrån förmenas den så kallade Brattensborgsherrn hafva, efter döden, hvarje högtidsafton gjort utfärder genom närliggande egendomen Waregården till *Klacken* i Halland, $\frac{1}{4}$ mil derifrån, och tillägger folksägnen, att förstugudörrarne i Waregården aldrig kunnat hållas stängda julafton, i anseende till Brattenborgsherrns färd derigenom, hvilken alltid utmärkes genom susning i luften och hundarnes skällande. Båstad har 678 invånare och en areal af 1,203 tunnland jord.

Båtsmanshållet. Detta, inrättadt samtidigt med indelningsverket för landthären, består för närvarande af 8,121 man, hvaraf likväl 792 äro vakanta, och för hvilka en afgift erlägges. Till båtsmanshållet *på landet* äro anslagne krono- och allmänna frälsehemman uti de fleste vid sjökusten belägna landskap, hvilkas invånare anses äga sjövana, såsom Westernorrland, Gottland, Blekinge och Halland, m. fl., och förhållas angående båtsmännens uppsättande, enligt de emellan kronan och allmo-

gen afslutade kontrakter, så att 1 till 4 hemman till och med 12 smärre hemmansdelar hålla en båtsman. Dessa sammansättningar kallas båtsmansrotar eller rusthåll. Äfven *städerna* äro lagda i båtsmanshåll, det enda hvarmed de bidraga till den ordinära krigsmagten.

Båstad, en färjstad vid Dalelfven, i Tuna socken. De upproriske Dalkarlarna, anförde af den så kallade Daljunkaren, hade, år 1527, lägrat sig härstädes. År 1598, under stridigheterna emellan konung Sigismund och hertig Carl, samlade sig en stor mängd af Dal-allmogen härstädes, beväpnad med lansar, bågar och slungor.

Bååt, Sewed, riksråd, president i kommerskollegium, sedan i Svea hofrätt, general-direktör öfver drottning Christina's enskilda domäner och slutligen riks-stallmästare. Han stod hos henne i särdeles ynnest. Upphöjdes år 1650 i friherrligt stånd och fick dervid tre socknar i Småland till friherreskap. Född 1615, död 1669. Den ätt, hvarifrån han härstammade, är ganska gammal och doktor Hallman har gjort sig mödan att bevisa, det hon härleder sig, i rätt nedstigande led, från Oden och Frigga.

Bäck, annex under Fredsberg, beläget i norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, $1\frac{1}{2}$ mil Ö. från Mariestad, $\frac{1}{2}$ mil från Götha kanal. Kyrkan är byggd af sten år 1749. Socknen består af $12\frac{1}{2}$ mtl. och har 500 invånare; dess areal utgör 5,115 tunnland, hvaraf 890 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Bäck, Abraham, förste läkare vid Serafimer-lazarettet i Stockholm, vid dess stiftelse år 1752, kongl. lifmedikus, arkiater och preses i kollegium medikum, R. N. O., ledamot af vetenskaps-akademien och flera utländska lärda samfund. Född 1713, död d. 15 Mars 1795. Var på sin tid en af Stockholms och Sveriges förnämste läkare och hade den sällsynta utmärkelsen att väljas till lifmedikus af trenne efter hvarandra följande konungar, nemligen: Fredrik, Adolf Fredrik och Gustaf III, hos hvars gemäl han egentligen tjenstgjorde. Jemte Acrell medverkade han till stiftandet af lazarettet, gaf kollegium medikum en bättre organisation och upphjelpste läkarevården i landsorten. Linné uppkallade ett örtslägte efter honom. Man har af hans hand åtskilliga skrifter, särdeles äminnelsetal i vetenskaps-akademien.

Bäck, Baltzar, förordnades år 1607 till ståt-hållare öfver Sjölapparne, följande året öfver Torneå och Westerbotten, anlad år 1611 Frösö skans, tog Jemtland från Danskarne och förordnades till befälhafvare deröfver.

Bäcka, en masugn i Orsa socken af Dalarne.

Bäckaby, annex till Fröderyd, beläget i Vestra härads kontrakt af Wexjö stift, $8\frac{1}{2}$ mil S.O. från Jönköping; innefattar $19\frac{1}{2}$ mtl. och har 850 invånare. Dess areal utgör 13,353 tunnland, hvaraf 820 äro kärr och sjöar. Adr. Wexjö.

Bäckafors, jernbruk i Bäcka kapell af Elfsborgs län med 6 härdar. Har 3,600 skepp:d privilegieradt smide, 36 skepp:d hammarskatt, dels af eget

dels af köpt tackjern. Smidet utskeppas på Götheberg och Uddevalla. Vid stångjernstillverkningen begagnas Lancashire smides-metoden, äfvensom serskild gasvällugn, m. m. Ägare: C. F. Wærn.

Bäckbuna, bäckgrön (Veronica beccabunga), en årlig växt, hvilken förekommer allmänt vid diken, vattenpussar och bäckar. De spåda bladen kunna om våren användas till sallat och grönkål.

Bäcke, annex under Steneby, beläget i Norra Dals kontrakt af Carlstads stift, $5\frac{3}{4}$ mil S.V. från Åmål; innefattar $8\frac{5}{8}$ mtl. och har 595 invånare. Dess areal utgör 14,001 tunnland, hvaraf 3,880 äro sjöar och kärr. Kyrkan är byggd af sten 1749. Adr. Åmål.

Bäckebo, annex till Åby, beläget i Norra Møre kontrakt af Kalmar stift, $3\frac{1}{4}$ mil N.N.V. från Kalmar. Kyrkan, af träd och oansenlig, skall vara byggd 1685. År 1822 upplöjdes här vid Eskilshult i en åker 140 lod silfvermynt från Carl XI:s tid. Socknen består af 23 mtl. och har 1,944 invånare. Dess areal utgör 39,644 tunnland, hvaraf 1,150 äro kärr och sjöar. Adr. Kalmar.

Bäckhammar, ett jernbruk i Ramnäs socken af Westmanland, uppbyggdes och privilegierades år 1620. Har 2 härdar och 670 skepp:d privil. smide; hammarskatt: 6 skepp:d 14 lisp:d, dels af eget, dels af köpt tackjern. Smidet skeppas på Stockholm. Ägare: P. R. Tersmedens arfvingar. Disponent: Frih. W. F. Tersmeden.

Bäckkrasse (Cardamine amara), en mångårig växt, hvilken förekommer allmänt vid bäckar och kärr, och hvars spåda blad kunna användas såsom sallat.

Bärfve, annex till Uddevalla stadsförsamling, beläget i norra Elfsyssels kontrakt af Götheborgs stift, Lane härad af Götheborgs och Bohus län. Socknen består af $21\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,655 invånare. Dess areal utgör 26,915 tunnland, hvaraf 220 äro sjöar och kärr.

Bärfver, vanliga bäfvern, bjur (Castor fiber), ett till däggdjurens andra ordning, gnagare, hörande djur, af 2 till $2\frac{1}{2}$ fot längd, med kort och tjockt hufvud, samt trubbig nos, små ögon, korta och afrundade öron, dolda bland håren, kort och tjock hals, hvalfd rygg, mycket korta ben, isynnerhet frambenen, som hafva fem skilda tår, hvar emot bakbenen hafva mycket långa tår, förenade medelst simhud, svansen lång oval, närmast kroppen hårig, för öfrigt platt, täckt med pergamentsartade fjäll, emellan hvilka korta hår framskjuta, färgen kastaniebrun, glänsande med gulbruna botenhår, varierar mörkare eller ljusare, någon gång, dock högst sällsynt, helt och hållet hvit eller svart. Han vistas och trifves bäst i vattenrika och ödsliga skogstrakter, hos oss isynnerhet i nordligaste delarne af Dalarne, Herjedalen, Jemtland, Westerbotten, Lappland och Finnmarken, samt ytterst sällsynt i Småland; men har i förra tider varit utbredd öfver hela riket. Fullkomligt ostörd lefver den tillsammans i sällskap af ända till 2 å 3 hundrade, och anlägger då konstfulla byggnader vid stranden af en sjö eller flod, på sankar och skuggiga ställen, hvarvid vattnet först uppdämmas medelst en fast damm af 4—5 alnars tjocklek, sam-

mansatt af trädstammar, jord och grenar. Sjelfva husen, hvilka nästan alltid äro anlagda på sjelfva stranden, äro af olika storlek samt innesluta från ett till och med sex par, till formen runda eller ovala, hållande ända till 30 fot i omkrets och 10 till 12 fot i höjden, vanligen med tre våningar, uti hvilka hvarje bäfverpar har sina serskildta bäddar af torrt gräs. Här flytta de, alltefter som vattnet stiger eller faller, ur den ena våningen i den andra, så att de alltid ligga med kroppen på det torra och med svansen samt bakbenen i vattnet. Vid dammens anläggning arbetar hela bäfversällskapet gemensamt. Några fälla träden på det sätt, att de stå på bakfötterna och liksom stödjä sig på den styfva svansen, samt gnaga rundtomkring trädet, under det att de med framfötterna bortplocka spånorna, och på detta sätt kan en bäfver på ungefär en timmas tid fälla en asp af ett kvarters diameter. Andra afskära på samma sätt grenarne, så slätt som det vore gjort med yxa, och dela stammen i så långa stycken, som de kunna transportera, hvartill de använda framfötterna, så väl till lands som i vattnet. På samma sätt forslas äfven mossor och lera, hvilken uppgräfvess med framfötterna, och vid sjötransporter begagnas bakfötterna endast till simningen. I mera befolkade trakter, der bäfvern ej får vara fullkomligt ostörd af menniskor, uppehåller han sig uti enstaka jordkuler, grädda vid vattenkanten. Han lefver i engifte, parar sig om vintern och honan framföder i Mars 2 å 3, sällan 4 ungar, som redan efter fyra veckor börja förtära djurets vanliga födoämnen, hvilka äro bark och löf af asp och björk samt flera videarter, äfvensom i nödfall gräs; men al, rönn och hägg äter han icke. Af födoämnen samlar han under hösten ett betydligt förråd för vintern, bestående af gröna grenar af sälg och asp, hvilka nedsänkas djupt under vattnet, så att de ej kunna infrysas, utan efter behovet upphettas, och om han under vintern är nödsakad att anskaffa mat, sker detta ofta på långt afstånd från husen, och om möjligt medelst gräfvningar under snön. — Bäfvern fångas på flera olika sätt, dels med grofva nät, som utläggas tvärt öfver en elf eller åmynning, der de pläga gå om natten; dels hugges han med spjut vid utgången ur huset, då detta blifvit upptäckt och han med tillhjälp af stöfvere utdrifves derur; dels utjagas eller utrökes han ur sina boningshus. På de vägar, som han begagnar för framskaffandet af sina byggnadsmaterialer, kan han fångas med giller, och i vattnet med s. k. holkar, ett slags stora råttfällor, uti hvilka en knippa gröna aspgränar fästas vid gallret i ena ändan, i förening med gillerstickan, så att då bäfvern inkruipit falluckan tillstänger öppningen, då han qväfves förrän han hinner gnaga sig ut. Likväl måste man passa på, att ej andra bäfvar komma dit och sönderskära holken. Stundom fås han ock i not, samt i ålkistor, och medelst ljustring vid bloss. Det lyckas icke att tämja honom, äfven om han fångas såsom liten unge, Han jagas ifrigt dels för skinnets, som är ett dyrbart pelsverk, dels ock för håren, hvilka äro af

två slag, hvaraf de längre brukas till strumpor, vantar, o. dyl., de korta hudhåren af hattmakare; äfvensom för *Bälvergällen*, som är ett eget ämne, hvilket afsöndras i tvenne pungar hos båda könen, och användes i medicinen.

Bäl, annex till Heinum, beläget i Wisby stifts norra kontrakt, 2 mil Ö. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan är af sten och byggd i Göthisk smak, år 1169; portalen är utmärkt vacker. Hon är belägen på landthöjden emellan Slitö och Wisby. Socknen innefattar $6\frac{3}{8}$ mtl. och har 230 invånare; dess areal utgör 5,253 tunnland, hvaraf 180 äro sjöar och kärr.

Bälaryd, annex till Lomaryd, beläget i norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift, 4 mil O.N.O. från Jönköping. Kyrkan, som är af gråsten, förmodas vara byggd på 1200-talet och är tillbyggd år 1726. Socknen innefattar $25\frac{1}{2}$ mtl. och har 985 invånare. Dess areal utgör 10,993 tunnland, hvaraf 840 äro sjöar och kärr. Vid Bälarydorp finnas små stenrör, en bautasten och lemningar efter byggnader. Nära Björka är en offerkälla. Adr. Grenna.

Bälänge, en socken, hör till 1 kl. preb., är belägen i Ulleråkers kontrakt och Bälänge härad af Upsala stift och län, 1 mil N.N.V. från Upsala. Socknen innefattar $65\frac{5}{8}$ mtl. och 1,950 invånare; arealn utgör 26,638 tunnland, hvaraf 660 äro kärr och sjöar. Inom socknen finnas flere tingsplatser och en stor mängd runstenar. Adr. Upsala.

Bälänge, annex till Alingsås stadsförsamling, beläget i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift, $\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från staden. Kyrkan är byggd af sten år 1685. Socknen består af $11\frac{3}{4}$ mtl. och har 574 invånare. Arealn utgör 9,396 tunnland, hvaraf 670 äro sjöar och kärr. — Bland forntida minnesmärken förtjenar *Rolls-kulle* att anmärkas i denna socken. En sägen är, att Rolf Göthriksson bodde $\frac{1}{2}$ mil från Alingsås i en borg, hvilken låg på en halfö, som bildas af Säfveå, och på hvilken ännu finnas tydliga märken efter vallar och grafvar. Konung Rolf drog hvarje sommar ut i härnad; men om vintern bodde han på (Ross-bosädd) *Rolls-borgs-udde*, såsom denna halfö ännu benämnes. Snedt emot borgen ligger en ås, på hvilken anträffas en större ättehö, och der uppgifves konung Rolf ligga begravnen. — I denna och kringliggande socknar, hörande till Kullings och Geseneds kontrakt i Elfsborgs län, firas större bröllop bland allmogen med pomp och ståt. Bruden klädes vanligen af någon af presterskapets fruar, med all den grannlåt som kan upplånas; ty egna kläder begagnas då aldrig. Brudgummen är deremot enkelt klädd, i tvenne rockar. Alla karlar samlas hos brudgummen, och rida derefter, under musik, anförde af presten, till brudens hem, för att uttaga henne. Vid ankomsten till brudkammaren inträda före presten tvenne blosshållare, hvilka knäfalla för bruden och sätta på henne brudskorna, der de lagt silfverpenningar, på hvilka hon sedan skall dansa. Detta troddes fordom bebåda brudparets rikedom. Alla karlar rida förut, jemte brudgummen och presten; derefter komma 4

brudpigor, brud och brudsäta i vagnar, alla grannt utpyntade. Tvenne förridare (nära släktingar) rida i sporrstreck till kyrkan, der de ingå och knäfalla för altaret, och sedan lika skyndsamt återvända, för att sälla sig till brudfärden. Derefter förrättas vigseln med vanliga ceremonier. Nu återvända brudskaran till brudens hem, då de förut omtalade förridarne lika skyndsamt rida förut till bröllopsgården, hvarest de erhålla en hastig välfägnad, och genast återvända till brudskaran, till hvilken de hålla ett tal och framföra brudbusets helsning, att de äro välkomne, med vilkor af ett stilla och anständigt uppförande. De som uraktlåta detta, åläggas att bära bort ett berg eller dricka ut en sjö eller ock föreläggas dem något annat omöjligt. Innan bruden stiger öfver tröskeln smyger brudens moder en bit socker eller en kaffeböna i brudens mun; ty det säges, att till det första bruden smakar sedan hon är vigd, får hon ingen lycka. Sedan ätes 4 à 6 timmar och hvarje rätt inbäres under musik. Under måltiden offras till prest, brudparet och de fattige. Bröllopsstugan är helt och hållet klädd med lakan och grannlåter. Härefter dansas, då alla som göra det med bruden eller brudgummen gifva danspenningar. Bröllopet varar i tre dagar, då brudparet åtföljes hem af sina anförvänder. — Allmogen nyttjar, nästan utan undantag, blåa kläder af vadmal eller kläde, jacka med skört och vid högtidliga tillfällen en lång rock. Qvinnfolken bära stora hvita hufvudkläden ofvanpå små broderade sidenmössor, hvita eller blå, hvilka sitta på yttersta delen af hufvudet, samt begagna alltid tröja och kjortel.

Bälänge, en socken, med Tystberga, belägen i Nyköpings östra kontrakt af Strengnäs stift, Rönö härad af Södermanlands län, $2\frac{3}{4}$ mil N.O. från Nyköping, vid Östersjön. Socknen hör till 1 kl. patr. Jus patronatus utöfvas skiftesvis af ägarne till Helgö och Nynäs säterier. Kyrkan är mycket gammal. I katholska tiden var hon blott ett kapell, hvilket sedan, genom tillbyggnader, erhållit den nuvarande formen. Af Gyllenstjernska ätten äro många begrafne härstädes. Uti socknen finnas icke obetydliga kalkstreck. Den innefattar $50\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,189 invånare; dess areal utgör 20,458 tunnland, af hvilka 2,300 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Bälänge, ett härad, är beläget i fjerde fögderiet af Upsala län, och består af socknarne Bälänge, Åkerby med annexet Junkil, samt Skuttunge. Häradet innefattar $241\frac{3}{4}$ mtl. och har 3,769 invånare; dess areal utgör 70,054 tunnland, af hvilka 2,790 äro kärr och sjöar.

Bälsta eller **Bäldestad**, en egendom vid Walentuna-sjön, $2\frac{1}{2}$ mil från Stockholm. Uti en till denna egendom hörande hage, vid Alfva-viken, finnas tvenne runstenar, hvilka skola blifvit uppresta till minne af Götha-landets gud Oggi. De äro afritade i Peringskölds Bibliska släktregister.

Bälte, tåget öfver. Detta märkvärdiga företag, ett af de ovanligaste och mest vågsamma krigshistorien vet omtala, skedde egentligen på den namnkunnige Dalbergs tillstyrkan. Det ägde rum år 1658. Den starka vintern, hvilken då inträffade, gjorde möjligt

hvad ingen vågat ana. Den 5 Febr. gick konung Carl Gustaf med rytteriet ifrån Fyen, dit hären tåg d. 30 Jan., öfver till Langeland, hvarvid vattnet stod en fot högt på isen, och följande dagen till Laaland, två Svenska mil, hvilken väg förut aldrig varit begagnad med hästar. Nu fick fältmarskalken Wrangel befallning, att komma efter med fotfolket och artilleriet. Tåget gick vidare öfver Falster och till Seeland, dit Svenska hären anlände d. 11 och 12 Febr. vid Worthingborg. Danskarne hade härunder gjort intet motstånd, ty Nascow på Laaland, som hade 1,600 mans garnison, gaf sig på uppsfordran. Hela förlusten var två kompanier af prinsens af Waldeck regemente, samt konungens och Franske ministern Terlons vagnar, hvilka sjönko. Eljest var kölden så stark, att man med yxa måste sönderhugga brödet, och på samma sätt hemta dricka och vin ur kärlen. Freden i Roeskilde blef en följd af detta tåg, som gifvit ämne till tre episka sånger, ett på Latin af Danske etatsrådet Luxdorph, samt tvenne på Svenska, af fru Nordenflycht och grefve Gyllenborg.

Bältare, ett gammalt under medeltiden ofta omtaladt embete i Sverige. Det förfärdigade bälten, och i allmänhet saker af läder.

Bälte. Redan i äldsta urkunder omtalas denna klädespersedel såsom mycket vanlig, och man pryddes den på det präktigaste. Bältet begynner nu mer och mer afläggas. Ännu äro likväl Vingåkers-, Värends- och Blekings-qvinnornas, m. fl. bälten allmänt bekanta. Märkligt är, att bälteprydnader, liknande dem som ännu brukas, ofta träffas i bedniska grafhöggar.

Bälteberga, en egendom i Malmöhus län, Lugude härad och Ottorps socken, nära Wallåkra å, samt 1 mil från Landskrona och $1\frac{1}{2}$ från Helsingborg, består af 21 mtl. frälse med en areal af omkring 4,000 tunn. Enligt ortens sagor skall Bälteberga gård vara anlagd af en kämpe, Ottar Bält, i medlet af 11:te århundradet och dess belägenhet i Ottorps socken ger stöd åt trovärdigheten häraf. Denne Bälts graf skall finnas i en nära gården belägen lund, der han påstås vara begravnen med rustning och häst. Under kriget med Danmark hade konung Carl XI här sitt högkvarter, åren 1676 och 1677 i Dec. och Jan. månader.

Bälter, **Sven**, hofpredikant, theol. doktor, domprost i Wexjö, född år 1713, död 1760, en af sin tids störste predikanter i Sverige, känd genom sin postilla och flera theologiska skrifter, bland andra: *Historiska anmärkningar om kyrkoceremonierna*. Han kan med skäl anses såsom pånyttfödaren af den Svenska andeliga vältaligheten. Det var särdeles under hans vistande i Upsala, i egenskap af adjunkt vid domkyrkan, som han verkade välgörande på hela predikotonen bland en stor del af presterskapet. Han icke blott skref, utan äfven talade med värma och hänförelse. Då Adolf Fredrik, såsom kronprins, hörde honom vid ett besök i Upsala, blef han så intagen af hans föredrag, att han genast utnämnde honom till sin ext.

ord. hofpredikant, med 300 daler smts lön. B. åtföljde, i egenskap af legationspredikant, riksrådet Cedercreutz' stora beskickning till Ryssland år 1744. Då han der nyårsdagen predikade för ambassaden, inkom Preussiske ministern i salen. B., som ej väntat detta besök, höll likväl genast ett extemporeradt lyckönskningstal till Preussiska konungahuset, i anledning af dess nya förbindelse med det Svenska, och sade en artighet om Ryska kejsarinnan, hvilken lät uppkalla honom på hofvet, tackade honom och gaf honom en skänk. En svag helsa lade honom för tidigt i grafven.

Bändel Korsnäbb, pipkrums (*Loxia leucoptera*), en till gångfoglarnes 10:de familj hörande fogel af 6—6 $\frac{1}{2}$ tums längd, och minst af hela sitt slägte, med hufvudet, halsen, framryggen och de undre kroppsdelarne pommeransgula, blandadt med grått, lifligare på öfre, mattare på undre delarne, pannan mörkbrun, hakan hvitaktig, rygg och skuldror mörkbruna, vingarne svarta med två breda hvita tvärband. Förekommer i mellersta delarne af riket, ehuru sällsynt. Födoämnen utgöras af trädfön, särdeles tall- och granfrö. Boet är ej funnet i Europa.

Bändel um hals, förekommer i våra gamla lagar, och var ett straff svarande mot det nuvarande, att stå i halsjern.

Bära hundhufvudet för någon eller något, är ett vanligt talesätt, hvarmed man betecknar en förmodad förtret för någon eller något; eller att ansvara för andras förseelser.

Bära klumpen. Det var fordom ett straff i Wexjö skola, att, för gröfre förseelser, bära en stor klump af masur fästad vid en jernkedja, hvilken sattes af rektor med hänglås omkring smalbenet på den felaktige. Kedjan var så lång, att klumpen kunde bekvämt bäras på armen. Klumpen bars flere dagar, efter brottets storlek. Deliquenten nödgades emedertid bivista skolan och der sitta med klumpen vid sidan. Om nätterna lät rektor klumpen aftagas.

Bäran eller **Bjäran**, ett ondt väsende, hvilket tros bära till sina dyrka mjölk, m. m., som den tagit från andra. Då Bäran utsläppes i sina ärender, utropas:

På jorden skall du för mig springa;

I Blåkulla skall jag för dig brinna.

Denna vidskepelse är nu bortglömd. — En vanlig svamp, kallad Bärallort, eller Käringfis, har sitt namn af Bäran.

Bära ut julen, ett i de norra orterna ganska vanligt talesätt. Såsom bekant är står julekosten hos allmogen för hvar man, kommande och gående. Då en fremmande icke förtär af hvad honom bjudes, säges han bära ut julen, hvarmed således menas, att han stör julfröjden.

Bärbo, annex under Råby, beläget i Nyköpings vestra kontrakt af Strengnäs stift, Jönåkers härad och Södermanlands län, $1\frac{1}{4}$ mil N.V. från Nyköping; består af 25 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 510 invånare. Arealn utgör 7,012 tunn. af hvilka 1,050 äro kärr och sjöar. Adr. Nyköping.

Bäreberg, annex till Främmestad, beläget i Wäner härads kontrakt af Skara stift, $3\frac{3}{4}$ mil S.O. från Wenersborg; innefattar $13\frac{3}{4}$ mtl. och har 628 invånare. Af dess areal 3,402 tunn. äro 50 sjöar och kärr. Adr. Sollebrunn. — År 1845 bildades här ett sockenmagasin, derifrån utlåning af spannmål sker med strukt mått; men återbetalningen med fast mått. En äldre skola som finnes, kommer ofördröjligen att förvandlas i 3:ne så kallade skoldistrikter, emedan församlingen är öfver $2\frac{1}{2}$ mil lång och 1 mil i bredd.

Bärfisar (Stinkfly cimicides), är en talrik insektfamilj, hörande till 3:dje ordningen, skinnbaggar, utmärkta af den obehagliga lukt, som de sprida, särdeles då de ovårdsamt vidröres. Bröst och hufvud bilda tillsammans en trekant, kroppen är bred och platt, vingarne ligga korsvis, spröten äro ludna och bestå af fyra leder. De lägga sina ägg under barken af tallträd, vid vatten, rötter, på blommor eller i vägspringor; larfven är sexfotad och de flesta om ej alla arter uppehålla sig om vintern uti hus, under trädens bark eller under stenar, om sommaren lefver en stor del på bär, hvaraf deras namn härrör.

Bäckelshammar, ett jernbruk. Se: *Lindfors*.

Böda, socken, hör till 3 kl. konsist., är belägen i Ölands norra kontrakt af Kalmar stift och Ölands norra Mot af Kalmar län, 9 mil N.O. från Kalmar, $5\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Borgholm. Kyrkan är af sten, belägen längst i norr på ön, samt ombygd 1802. I socknen finnes en stor hed, kallad Gångberget, och stora fält af söndergrusad kalksten, hvilka v. Linné kallar Neptuni åkrar. — I socknen förekomma många minnesmärken, deribland en ganska märkvärdig runsten vid Tokenäs hamn. Af stensättningar i nejden må följande anmärkas. Straxt vid Torps by, en rund offerkrets och norr om densamma tvenne stenrör. Dessa ligga på norra sidan af Tokenäs hamns bugten. *Höga flisa*, så kallas en kalkhäll af 3 alnars höjd samt 2 alnar 6 tum bredd, mot öfre ändan, och 1 aln 10 tum mot foten; är illa arbetad på kanten till ett slags *halfkors* (Antonii-kors). Synes vara uppsatt för dem, som i äldsta tider idkat fiske, för att vid denna andaktsvärd förrätta sin bön. Flisan är upprest vid en nämnde by tillhörig åkerlycka, kallad *Lunnehorsvan*. Nära intill finnas tre hälleistor, kringsatta med flisor, af hvilka blott öfra kanten synes öfver den jemna marken. Hvardera är $5\frac{1}{4}$ alnar lång och $3\frac{1}{4}$ alnar bred. Ur dessa stenistor hafva obrända lik blifvit upptagna. — Socken består af 32 mtl. och har 1,722 invånare. Dess areal utgör 21,083 tunn., hvaraf 25 äro kärr och sjöar.

Böda hamn, öster om Böda kyrka, har god ankarbotten; men emedan den, likt de flesta af Ölands hamnar, utgöres af en stor bugt eller vik inåt landet, är den säker endast för vestliga och nordvestliga samt sydvestliga vindar. För alla öfriga, isynnerhet nordost, är den öppen. Här har postjakten sin station. Till bekvämlighet vid in- och utlastning har, från äldre tider, en brygga, ehuru ganska bristfällig och otillräcklig, varit an-

lagd, tilldess Kongl. Maj:t, genom nådig skrifvelse af den 13 Juli 1814, till landshöfdinge-embetet i Kalmar, anbefallte, att bryggan skulle repareras för kronans räkning. Härpå upprättades byggnadsförslag, hvaruti kostnaden upptogs till 358 R:dr 36 sk. B:ko för bryggans istandsättande, och till postjakten reparande 217 R:dr 2 sk. samma mynt. Virket till brobyggnaden fick tagas på den nära intill varande kronoskogen. Bryggan uppfördes derefter genom entreprenad-auktion om sommaren 1815. Den är ganska bekvämlig, 141 alnar lång och 14 alnar bred, försedd med ledstänger å båda sidor. Brohufvudets bredd är 10 alnar.

Bödel. Bödel omtalas, vederligen, första gången i Landslagen, der det heter: *Bödenom gifvis en mark Svensk*. Ordet härleder sig från det Isländska *bö-dull*, *bödill*, för hvilket man anser det Isl. ordet *bödda*, pina, ligga till grund. Skarprättare är, med hustru, barn och tjenstfolk, tagen i konungens hägn. Hans embete må ej anses för nesligt, och han eller de stängas från "ärligt" folks umgänge, vid straff, som för annat konungens förbudsbrött. Det är anmärkningsvärdt, att regeringen sjelf, om den icke gifvit första anledningen, åtminstone understödt menighetens fördom, att bödeln vore oärlig, då det i kongl. författningen af d. 3 Aug. 1698, med hänseende till de i arresterne döde delikventernas kroppar, uttryckligen göres skillnad emellan dem, som af bödeln, och dem, som af *ärligt* folk fingo handteras. Utom det, att skarprättarne oafkortadt åtnjuta lön på stat, böra de, jemte fri skjuts med en häst, till och ifrån exekutionsplatsen, på följande sätt erhålla betalning för hvarje exekution, som de väl och försvarligen förätta, nemligen: för halshuggande, 5 daler; för handens afhuggande, 2 d:lr; rådbåkande och halshuggande samt parterande och steglande tillsammans, 15 d:lr; halshuggande och steglande, 10 d:lr; halshuggande och missdådares brännande å bålet, 10 d:lr; upphängande i galge, 8 d:lr; själfspillings utförande och nedgräfvande, 3 d:lr; kåk- och hudstrykande, 3 d:lr; fördrifvande utur stad eller härad, 2 d:lr; smädeskrifters uppbrännande, 2 d:lr; knipande med tång, hvar gång, 2 d:lr; brännande i pannan eller å rygg, 2 d:lr; tungans afskärande, 5 d:lr; öronens afskärande, 2 d:lr, allt silfvermynt. Skarprättaren i Stockholm njuter följande betalning, nemligen: för halshuggning, 10 d:lr; för halshuggning och bålbrännande, 15 d:lr; halshuggning och parterande, 15 d:lr; hängande, 10 d:lr, allt silfvermynt. Ehuru Sveriges nu gällande lag antogs redan år 1734 och flere af ofvannämnde straff der på intet ställe förekommer, samt ej heller i någon äldre Svensk författning vidare omtalas, än att i konung Carl IX:s svar till ståthållaren i Kalmar, d. 1 Okt. 1611, brännmärke och öronens afskärande blef utsatt till straff för dem, som förde lasteligt tal om öfverheten, hafva dessa bestraffningsätt likväl blifvit omnämnde uti 1736 års ännu gällande taxa för skarprättare. I första boken 59 kap. af Wisby stadslag lemnas bödeln rättighet till de kläder, hvilka tjufrar eller andra, som adlifvades, hade med sig i häktet. Om

bödeln, eller hans folk, på afrättsplatsen, eller annorstädes, blefvo öfverfallne med bugg och slag, för deras förrättning, ansågos de öfverfallande hafva brutit edsöre; nu är detta belagdt med 200 dlr smats böter.

Böge (mythol.). En broder till Suttung. Det berättas om denne Böge, att han hade nio trälrar, hvilka gingo och slog gräs. Då kom Oden, under det antagna namnet Bölverk, och tillbjöd sig att hvassa deras lior, på en brynsten, som han hade med sig. Då alla trälarna utgöto sig i förundrans utrop öfver brynstenens godhet, sade Oden att han ville sälja den. Alla ropade, då att de ville köpa den. Oden kastade den dervid högt upp i vädret. När den åter kom ner, ville alla nio trälarna på en gång gripa den, hvarvid de kommo i sådant slagsmål, att de dödade hvarandra med sina lior. Oden, eller Bölverk, som han vid detta tillfälle kallade sig, gick sedan fram till Böge och bad om herberge. Denne, som redan visste att hans trälrar voro döde, men icke hvem som föranledt detta, jemrade sig huru han nu skulle få sina sysslor gjorda. Då erbjöd Bölverk sig att ensam uträtta de nio männens arbete, med vilkor, att Böge skulle skaffa honom något af mjödet, som hans broder Suttung hade i förvar. De ingingo beting och efter fulländadt arbete ville Bölverk hafva sin betalning, nemligen en dryck af Suttungs- eller skalde-mjödet. Böge gick då med honom, för att förhjelpa honom dertill; men då de kommo till den trakt der Suttung bodde, sluppo de icke in, emedan en klippa stängde ingången till hans boning. Bölverk bad då Böge, att han, med sin nafvare, skulle genomborra klippan. Böge borrade och påstod att den var genomborrad. Då lade Oden eller Bölverk sig ned och bläste i hålet; men då bormjålet for honom i ansigtet, märkte han att Böge velat bedraga honom. Denne måste då borra flere gångor; slutligen var klippan genomborrad. Oden förvandlade sig då till en orm och kröp genom hålet. Böge stack efter honom med sin nafvare; men han kom undan och anlände lyckligen in i Suttungs boning.

Böja, annex till Berg, beläget i Billings kontrakt af Skara stift, $1\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Mariestad; består af $8\frac{3}{4}$ mtl. och har 365 invånare. Kyrkan tillbyggdes 1776. Till socknen gränsar sjön Wristulfven; dess areal utgör 3,356 tunn., hvaraf 250 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Bökholm, jernbruk. Se: *Brads*.

Bölja, Sten Claesson, härstammade från en urgamal Svensk ätt, af hvilken en kanik i Strengnäs, Arvid Sixtensson, omtalas år 1329. Gustaf II Adolf förlänade adelskap åt en Sten Claesson Bölja, ståthållare på Jönköpings slott.

Bölthorn (mythol.). Odens morfader. Hans dotter hette Bestla och var gift med Bör, sonen till Bure, den sköne mannen, hvilken uppkom, då saltstenarne slickades af kon Audumbla.

Bölverk (mythol.). Ett namn, som Oden antog, då han gaf sig ut på vandring, för att komma åt Suttungs-mjödet (se: *Böge*). Ordet *bölverk* betyder mästerverk, utmärkt väl förrättadt arbete.

Bönbur (mythol.). En af de många dvergar, hvilka danades af Ymers kött, samt bo i jorden. **Böna** kallar man i allmänhet frön af skidväxter, hvilka mer eller mindre betydligt afvika från den klotrunda formen och sålunda äro aflånga och platta, samt i följd deraf äga två olika diametrar. Många af dessa utgöra viktiga näringsmedel och odlas derföre dels på åkrar, dels, och de flesta slagen, uti trädgårdar. De olika arterna äro: Turkiska eller Störböna (Phaseolus vulgaris), hvaraf den bästa sorten får namn af Svärdsböna, Rosenböna (Phaseolus vulg. coccineus), Sockerböna (Phaseolus vulg. saccharatus), Krypböna (Phaseolus nanus), hvaraf finnas flera slag, såsom hvita och Engelska, halfstammiga perlböna och gula prinsesseböna, samt Wälska böna (Vicia faba), hvaraf de största och bästa få namn af stora Wälska Windsor-böna, de sämre slagen kallas Bondböna eller Åkerböna, och odlas oftast i stort till boskapsfoder.

Böne, socken, med Knätte, Liared, Kyllingared och Tiflered, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Redvägs kontrakt och härad af Skara stift och Elfsborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Ulricehamn. Kyrkan är nybyggd 1826. Socknen innefattar $14\frac{1}{2}$ mtl. och har 378 invånare; dess areal utgör 6,225 tunn., af hvilka 395 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Bönedagar. Vi fira i vårt land fyra sådana, på de tider och efter de texter, som Kongl. Maj:t dertill förordnar. — Dessa högtider voro brukliga hos oss redan under medeltiden, åtminstone sedan Magnus Ladulås' tid. På evangeliskt sätt inrättades de först af Gustaf I. Erik XIV lät af särskild anledning påbjuda dem. Carl IX utfärdade 1593 en förordning om deras tillbörliga firande, med anmaning om mangrant besökande af kyrkorna. Under konung Gustaf II Adolfs regering blefvo tre årliga bönedagar påbjuda, och under konung Carl XI blef deras antal ökad till fyra. — Bönedagarne firades först på fredagar, efter år 1773 på lördagar, i början af 1790-talet på söndagar och derefter åter på lördagar. Från 1804 firades andra och tredje böndagen, samt från och med 1807 alla 4 böndagarne på söndagar.

Böneman (i vissa landsorter *talman*), kallas den person, som är en friare följaktig, att för honom framföra ärendet.

Bönestad, en by i Nyköpings Allhelgona socken, $\frac{1}{2}$ mil från staden, der åtskilliga ålderdoms-minnesmärken förekomma, såsom jättebögar, stenkummel och runstenar, samt en lund, hvari man fordom tillbedt afgudarne, inom en stor omkrets af sten. Der hafva äfven ting blifvit hållna.

Bönhasjagt, efter det Tyska ordet *Bönaase*, fuskare, stympare, betyder den förföljelse som skrämmästare, eller auktoriteterna å deras vägnar, anställa mot idkare af en slöjd eller ett handverk, hvilka ej, genom ordentliga läroår eller i följd af privilegier, förvärfvat rättigheten till att drifva det. Man ser ännu ofta nog det anstötliga skådespelet af en sådan bönhasjagt, då husfäder hemsökas af skråandans förfäktare, beröfvas med-

len till sin ärliga försörjning och pliktfällas. Stundom utöfva till och med skräpmästare sådana förföljelser emot hvarandra, för det den ene gjort intrång i den andres behörighet.

Bör (mythol.). Bures son, Bestlas make, Odens Vilis och Ves fader. Dessa tre kallas vanligen Börs söner.

Börd kallas rättigheten för en aflidens släktingar till inlösen, i vissa fall, af försäld, förpantad, skiftad eller i testamente bortgifven fastighet. "Dela män om börd, vare den närmare, som närmare är att taga arf. Äro de jemnskyldige, löse hvar sin lott." Om *Viderboende* och *Näborätt*; se dessa ord.

Bördornas Gud (mythol.). Ett af Odens tillnamn.

Börgeson, Johan, borgmästare i Carlstad, hade mycken förtjenst om flera bruksanläggningar i Fryksdalen samt om Carlstads styrelse, hvilken han nedlade år 1656, men förmäddes kort därefter, på borgerskapets begäran, att återtaga. Han afled år 1676 i 70 års ålder, stamfader för 70 barn, barnabarn och barnabarnsbarn, hvaraf de flesta hivistade hans begrafning.

Börgejöl, jernbruk i Risings socken af Ostergöthland, med 2 härdar. Dess privilegium är af d. 26 Mars 1684, stadfästadt d. 9 Dec. 1690, samt resolutionen om smidestillökningen af d. 2 Dec. 1742. Har 652 skepp:d 1 lisp:d privilegieradt smide och 63 skepp:d 15 lisp:d frälsesmide, med köpetackjern, hvilket smide utskippas på Norrköping och Stockholm. Hammarskatten: 5 skepp:d 17 lisp:d 13 skålp:d. Ägare: M. L. Eklund. Smidesstämpeln: tvenne frånvända B.

Börje, en socken, i Ulleråkers kontrakt och härad af Upsala stift och län, 1 mil V.N.V. från Upsala, vid Fyrisån. Socken hör till 2 kl. præb., består af 51 mtl. och har 798 invånare. Arealen utgör 8,749 tunn. l., hvaraf 30 äro kärr och sjöar. Adr. Upsala.

Börjes frukost. I Neder-Kalix socken af Norrbotten län, i början på 1600-talet, en prest vid namn Börje, hvilken af Carl IX, såsom hertig, erhöill 6 tunnor säd i årligt vederlag. Detta blef kalladt Börjes frukost af den anledning, att konungen frågat Börje, om han hade någon ansökning, hvartill Börje svarat, det han ej hade andra besvär, än att hans hustru ej ville ge honom frukost, hvarpå konungen försäkrat att han dagligen skulle få en sådan.

Börjesson, Johan, theol. doktor, pastor i Weckholms, Kungs-Husby och Thorswi pastorat, författare till åtskilliga poemer, införda i Poetisk kalender och recensioner i Svensk Litteraturtidning, m. m. Född den 22 Mars 1790.

Böringe kloster. Denna egendom, belägen i Malmöhus län, Wemmenshög härad och Gustafs socken, 2 mil S.O. från Malmö, tällar, i förträffligheten af dess läge, om företrädet med de flesta herrgårdar i denna trakt. Böringe sjö, af 1 mils omkrets, fiskrik och omgifven af behagliga stränder, stöter intill trädgården; ek- och bokskogar göra de kringliggande nejdena så mycket mera in-

tagande, som man här befinner sig på gränsen af en skoglös ort, hvilken, under denna egenskap, fått namn af Slätten. — Om klostrets äldsta grundläggning saknar man tillförlitlig underrättelse; men hvad af gamla handlingar med visshet kunnat inhemtas, är, att det till ålder och förmögenhet täflar med de flesta kloster i Skåne. Det befinnes vara stiftadt redan före år 1257, för munkar och invigdt åt jungfru Maria, samt efter henne kalladt S:t Mariæ kloster; men förvandlades 1268 till nunnekloster af Benediktiner-orden. Vid reformationen erhöill det verldsliga herrar till föreståndare, och efter klostergodsens indragning till kronan, innehades det någon tid af ätterna Brabe, Bille och Thott. Efter Roeskildska och Köpenhamnska frederna, hvarigenom Skåne åter tillföll Sverige, öfverlemnade Carl X denna egendom, jemte Lindholms säteri, med underliggande gods, åt sin naturlige son Gustaf, hvilken skänkte åt Böringe kyrka en ännu i behåll varande klocka, med denna inskrift: *Herr Gustaff † Carlson: till Borringe: O. Lindholm: 1664.*

Börrom, eller S:t Pers kapell, annex till Mogata, beläget i Hammarkinds kontrakt af Linköpings stift, 2 $\frac{1}{4}$ mil S.O. från Söderköping, vid Östersjön. Kyrkan är byggd af träd, enligt konung Carl Xl:s tillstånd, af d. 18 Febr. 1718. Socken har 520 invånare och en areal af 4,860 tunn. l., af hvilka 190 äro kärr och sjöar; jemte modersocken innefattar den 54 mtl. Adr. Söderköping. I socknen finnas lemningar och sägner efter Byarums kloster. Börrom är anmärkningsvärd för sin form, hvilken upptager en längd af 2 mil; men i bredd knappast något öfver $\frac{1}{4}$ mil. Socken utgöres af en dal, som sträcker sig från Mogata gränsen ända ned till saltsjön. Här äro Petängs jerngrufvor belägna. Större egendomar inom socknen äro Börrom 4 mtl. och Norrum 2 mtl.

Börsem i Stockholm. Redan år 1667 insågs nödvändigheten af en sådan byggnad och staden anbefalldes uppföra den, hvilket dock ej blef verkställt, utan köpmännen samlades på Stortorget och sedermera på den stenlagda Tyska kyrkogården. År 1767 börjades ändtliga byggnaden af nuvarande börs, der ett par hus stodo, hvilka måste nedrivras. Den blef färdig år 1776. I stora samlingsalen på nedra botten står öfverståhållaren Carl Sparres och kommerserådet Jonas Alströmers bröstbilder. Kostnaden var beräknad till två millioner dlr k. mtl., men, enligt förslaget, skulle huset då hafva en våning mer, än som sedermera blef fallet. Flera af stadens auktoriteter hafva här sina embetsrum, såsom: Börs-, Bro- och Hamnbyggnads-kommittén, Borgerskapets Femtio Äldste, Bemedlings-kommissionen, m. fl.

Börsjö, jernbruk i Risinge socken. Har, med 2 härdar, 900 skepp:ds privil. smide samt 52 skepp:d 10 lisp:d frälsesmide, med köpetackjern. Utskeppar på Norrköping och Stockholm. Hammarskatten 8 skepp:d 9 lisp:d 10 skålp:d. Brunkets privilegium blef stadfästadt d. 11 Dec. 1689 samt 9 Dec. 1690. Ägare: D. Reder. Smidesstämpeln: C. D. med krona. Vid Börsjö, uti Kärrhagen, skall

fordom stått ett fältslag. De som stupat härstädes skola hafva blifvit begrafna uti Lillängen; men en af anförarne under den höga stenen på Olstadsbacke, der man funnit aska och ben.

Börstig, en socken, med Brismene och Kjerråkra, hör till 3 kl. konsist., är belägen i Wilska kontrakt af Skara stift, större delen i Frökinds härad af Skaraborgs län, en mindre del i Redvägs härad af Elfsborgs län, 2 mil S.S.V. från Falköping. Socknen innefattar 28 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 593 invånare. Dess areal utgör 5,485 tunnln., hvaraf 280 äro kärr och sjöar. Adr. Falköping.

Börstil, en socken, med Östhammars stad och Gräsö, hör till 1 kl. reg., är belägen i Olands och Frösåkers förenade kontrakt, Frösåkers härad af Upsala stift och län, nära intill Östhammar, vid saltsjön. Socknen innefattar 101 mtl. och har 2,739 invånare. Dess areal utgör 43,300 tunnln., hvaraf 2,500 äro sjöar och kärr. Kyrkan står på kronogrunder och brändes tillika med hela socknen af Ryssarne år 1719. Adr. Östhammar.

Börstimman är för vexelslut, i Stockholm bestämd ifrån kl. 1 till 2 på dagen, och i öfriga städerna den tid, som magistraten, sedan de handlande börde blifvit, utsatt eller hädanefter utsätter.

Bösakälla, en märklig källa i Gökheims socken af Westergöthland, om hvilken allmogen har flera underliga berättelser.

Bösarp, en socken, med Simlinge, belägen i Skytts kontrakt och härad af Lunds stift och Malmöhus län, 3 mil S.O. från Malmö, $\frac{3}{4}$ mil från hafvet. Socknen hör till 2 kl. reg., består af 22 $\frac{7}{8}$ mtl. och har 745 invånare. Dess areal utgör 3,009 tunnln., hvaraf blott 4 äro kärr och sjöar. Adr. Trelleborg.

Bösser eller Byssa. Tiden då detta skjutvapen infördes och begagnades i Sverige, torde svårigen kunna bestämmas med fullkomlig säkerhet. Dalin uppger, att han "för första gången funnit skjutgevär med krut omtalas i Sverige år 1483, uti förlikningen mellan riksföreståndaren Sten Sture och hans svåger Ivar Axelsson." Lagerbring går något längre tillbaka och, "tror, att byssemästaren Rodenberg, som vid Stäkeborgs belägring 1439 sköt åt riksföreståndaren Carl Knutsson, varit den förste konstnär af denna anstalt i Sverige." Lektor Joh. Murberg, i "Anmärkningar om krutets ålder och bruk i allmänhet och isynnerhet i Sverige", införda i vitterhets-, historie- och antiquitets-akademien handlingar, 4:de delen, anser en herr Rödning träffat rätta tidpunkten, då han förmodar, att ett sparsamt bruk af skottvapen med krut är i Sverige inemot 100 år äldre än Gustaf Erikssons regering, emedan rimkrönikan, uti konung Eriks af Pomern och Engelbrekts tid, på flere ställen nämner byssor. — Ordet *byssa*, brukadt om skottvapen, är icke äldre än krutets bruk i våra nordiska länder, och att således, då byssor nämnas i handlingar, som med händelserne äro samtidiga, dermed hvarken kunna eller böra förstås de gamles skjutverktyg, *blidor*, *murbräckor*, *stenkastare*, eller hvad namn de hafva må, utan endast sådana skottvapen, som laddades med krut och stenar el-

ler kulor. När rimkrönikan beskriver Stäkeborgs belägring i konung Birgers tid, talar den flere gånger om *skott* och *stena*; men nämner alldeles icke *byssor*, hvilka troligen ej voro kända i Europa vid den tiden; deremot förekommer ordet *byssor* i senare tider som oftast, då belägringar omtalas. Då Dalaborgshus belägrades år 1434, under Engelbrekts uppresning, hade fogden Palm Jönsson försvarsvapen både af nya och gamla slaget, hvarom rimkrönikan intygar:

Skjöt fast med byssa och pila.

Vid belägringen af Stockholms slott två år derefter, säges ej allenast om kommandanten Erik Nilsson Rönnow, att han

haffde byssor och pyla ospara,
och om besättningen, att de, på södra sidan, åt köttboden,

Många byssor lagt,

Och skutu fast med byssor och pyla.

samt att Danskarne, ifrån tornet öfver söderport, med "byssa och pyl sara skutit" på de Svenske; utan de belägrande voro ock väl försedda med byssor. För Nyköpings slott, belägradt samma tid, blefvo Svenskarne af fogden Berman

mötte sva hardelika igen

med Pyla, Byssa ök med Sten,

att the kunne thet Husit ey vinne.

Men man har ännu ojäfvigare intyg om detta vapens högre ålder i vårt fädernesland. De äldsta Stockholms stads räkenskaper, af år 1431 samt några följande, visa, att staden då redan hade ej allenast kanoner och krut, utan äfven byssemästare och byssegjutare på ordentlig stat. År 1436 finnes antecknadt, att borgmästaren Johan Bysmarke fick betalning ur stadskassan för det förskott af 24 m. 6 ör. "han utlagt haffde för Stadhin, nakrom aarom tilforin, fore hulvirke och hammarbandt, oc bysseskyttanom oc byssegjutaranom." Från 1440 till och med 1462 saknas alla stadens räkenskapsböcker; men för 1463 och följande åren äro de åter till hands, och visa, att kämnerne årligen betalt för byssor, krut, bysseställningar, byssestenar, m. m. — Derefter finnes, att staden ständigt haft icke allenast sitt *bysserhus*, utan ock sina byssegjutare och byssemästare, hvilka njöto årlig lön ur stadens kassa. — Dessa forntidens bössor eller byssor, ägde dock föga likhet med de skjutgevär, som nu förekomma under detta namn, utan voro egentligen ett slags ofullkomliga kanoner, bestående af längre eller kortare smidde eller gjutne jernrör af olika kaliber, liksom andra slags bössor, t. ex. hjulbössor, hvaraf äfven namnet härleder sig, samt antingen fästade vid grofva trädblock, bysseställningar, för att begagnas som fästningsartilleri, eller anbragte på kärror, kärrbyssor, för att motsvara nutidens fält- och belägringspjäser. Det synes dock ej hafva dröjt länge, innan man påfann så väl att genom förbättrade former gifva dessa större pjäser en betydligare fullkomlighet, som att, genom förminskning af deras dimensioner och anbringandet på tjenliga handtag eller stockar, förvandla dem till handgevär, visserligen ännu i hög grad tunga,

enär de måste handteras af tvenne personer, hvar af den ena rigtade och fasthöll geväret, medan det antändes af den andra, medelst lunta. En betydlig förbättring åvägabragtes dock snart genom anbringandet af s. k. luntlås, hvarigenom det blef möjligt för en person, att både rigta och af-fyra geväret, och dessa synas temligen länge hafva bibehållit sig, samt voro ännu under 30-åriga kriget de allmänaste, ehuru antändningen dermed var både långsam och osäker. Emellertid uppfanns redan 1517 de så kallade Tyska eller hjullåsen, hvarigenom aflyringen skedde både hastigare och säkrare; men hvarvid uppdragningen gjorde mycket hinder vid skjutningen. De bibehöllo sig likväl ganska länge och utträngdes endast smånin-gom af de 1640 uppfunna Franska eller flintlåsen, hvilka blifvit begagnade intill senare tider, då de nu småningom vika för slagkruts-låsen. — Hand-gvären erhöilo snart olika benämningar, på grund af sin olika storlek. Namnet pistol tillägges redan 1364 de i Perugia förfärdigade korta slagen deraf, och karbin 1567 de kortare men grofva kavallerigevären. Infanterigevären kallades i allmänhet hakebössor och muskötter, hvaraf dock de för-ra, som voro mindre och lättare, småningom ut-trängdes af de senare, så att namnet bössa slutli-gen inskränktes endast till jagtgevär, för hvilka det ännu bibehålles. Nutidens bössor äro hufvudsakligen af tvenne olika slag, nemligen hagelbössor och ref-selbössor. De förstnämnde åter äro antingen dubbla, med tvenne pipor, eller enkla, af hvilka sistnäm-nde förekomma trenne slag, nemligen svinryggar, som hafva en eller tvenne från svanskruften till mynningen på öfre, eller på både öfre och undre, sidorna, fortlöpande egg, i hvilket senare fall de kallas dubbla svinryggar, och i allmänhet värderas högre än andra, samt kistpipor, hvilka till en tredje-del af sin längd från svanskruften äro fyrkantiga och som på öfre sidan längs efter denna fyrkant hafva tre djupa ränder, samt äfven värderas mer än den tredje sorten eller de vanliga. Reffelböss-or, som användas till skjutning med kula, äro antingen rak-refflade lodbössor, hvilka vanligen äro längre och mindre grofva i godset, samt krok-eller vind-refflade studsare, hvilka äro kortare, gröfre i godset, samt hafva refflorna vridna van-ligen $\frac{3}{4}$ hvarf från svanskruften till mynningen. Ett särdeles förbättrade slag bössor äro de så kal-lade Åkersteinska patentbössorna, hvilka äga flera företrädere framför de vanliga, och ett alldeles eget slag äro de s. k. luftbössorna, som laddas med komprimerad luft, och till och med blifvit använda såsom krigsgevär, samt för detta ändamål år 1788 infördes för de Österrikiska skarpskyttarne; men hvilka likväl ej kommit i allmänare bruk.

Bösta Byk. Denna lek förekommer i Öster- och Westergöthland. Ett fruntimmer sitter vid spisen, föreställer en gammal gumma, röker tobak och är mycket döf. Ett annat fruntimmer föreställer hen-nes dotter, har ett kläde i handen, det hon böstar och kramar, liksom hon bykade. Hon går till den främsta bland karlarne, och säger: "Guds fred!" — Han svarar: "Gud signe er!" — Hon: "Får jag

bösta byk hos er?" — Han: "Gerna, efter du tvättar så hvitt!" — Hon: "Ni tör väl vilja ha mig?" — Han: "Det gör jag gerna!" — (Eller. Hon: "Jag byker och jag stärker mycket fint! Ni tycker väl om mig? Ni vill väl ha mig?") — Hon: "Hvad är ni för en man?" — Han uppger sig vara en rik, förnäm, &c. man, t. ex. rik köp-man, prost, general, m. m. Dottern går då till modern, skriker henne i örat och frågar, om hon får gifta sig med den och den? Gumman, som hör mycket illa, svarar bakvändt på frågorna, till dess hon äntligen förstått, att dottern vill gifta sig, och tillstyrker henne, att antaga ett så hederligt anbud. Men dottern svarar: "Upp, litet bättre upp!" och går till nästa karl. Här förnyas anbuden; modern rådfrågas och lemnar bifall, samt var-nar henne, att ej välja för länge. Men dottern fort-sar med sitt: "Upp, litet bättre upp!" till dess hon kommer till den siste bland karlarne, hvilken bjuder henne en spögubbe, en bosc eller dylikt, hvilken hon måste taga, sedan hon gifvit korgen åt alla andra. Nu går hon gråtande och beklagar sig för modern, som då bannar och slår henne, för sitt misslyckade högmod.

Bötesmedel. Denna statsinkomst upptogs år 1842 till 40,000 R:dr B:ko.

Böttcher, en tapper Svensk general, som myc-ket utmärkte sig under Carl X:s krig, särdeles i slaget vid Warschau och i den olyckliga träffnin-gen vid Odensee, d. 14 Nov. år 1659, der han, under pfaltzgreffen af Sulzbach, kommanderade högra fly-geln och stupade.

Böttiger, Carl Wilhelm, är född den 15 Maj 1807 i Westerås, der fadren, af Tysk härkomst, var apothekare. Ännu ung student blef B. känd såsom skald, genom sina "*Ungdomsminnen från Sän-gens Stunder*", hvilka, inom kort tid, upplefde fyra upplagor. Sedermera utgaf han *Nyare Sånger*, jemte öfversättningar från Uhland och andra frem-mande skaldar, blef, vid flera tillfällen, prisbelönt af Svenska akademien, senast (1845) med 100 dukater, för en sång öfver konung Carl XIV Joh-an. Efter sin återkomst från en längre vistelse i Italien utgaf han (1835—36) *Lyriska Stycken*, 2:ne häften, med hvilka ett nytt stadium af hans skalde-utveckling kan anses betecknad. Flera ut-ländska resor bidro sedan ytterligare till hans vetenskapliga och esthetiska riktning. Såsom dra-matisk författare blef han af allmänheten känd och omtyckt, genom det bekanta *National-Divertisse-mentet* (1843) och *En Majdag i Wärend*, hvilka båda stycken inom kort tid gäfvos på kongl. thea-tern för trettio fulla hus. Åtskilliga sånger nr dem (t. ex. Wingåkersflickan, Wärends-flickornas sång, m. fl.) hafva öfvergått till nationalvisor, och genom Jenny Lind blifvit bekanta äfven i frem-mande land. Så väl de, som en samling af B:s lyriska stycken, äro utgifna i Tysk öfversättning. — Bland ep mängd tillfällighetsverser må här nämnas endast *Orden till sorgmusiken vid konung Carl XIV Johans begrafning*. — För närvarande är han sysselsatt med utgifning af sina Svenska

öfversättningar af Dantes *Com. divina* och Tassos *Gerusalemme liberata*, af hvilka arbeten redan flera sånger utkommit i form af akademiska dissertationer. — Såsom prosatör har han utgifvit Minnestal, Strödda reseminnen, kritiker och uppsatser af vetenskapligt innehåll. — Sedan 1833 fästad såsom lärare vid universitetet i Upsala, har

han verkat särdeles för den Italienska litteraturens kännedom, och i flera år förestått den æsthetiska professionen, samt af numera extra ordinarie professor i den moderna litteraturen, med offentlig föreläsningsskyldighet samt säte och stämma i filos. fakulteten. Han är, sedan 1844, gift med en dotter af biskop Tegnér.

C.

C. Denna bokstaf hör egentligen icke till Svenska alfabetet; men på den tid, då vårt språk började låna en mängd utländska ord, hvartill det sjelft icke hade några motsvarande, och deras ursprungliga stafningssätt bibehölls, skref man med *C* icke allenast dessa, utan äfven åtskilliga andra, isynnerhet namn, som icke härleda sig från Latinet, och hvilka följaktligen kunnat och bordt skrivas med *K*. I senare tider, och enligt Svenska akademien's stafningslära, har *c* blifvit utbytt emot *k* i alla de ord, som vårt språk tillegnat sig, och bibehålles endast uti namn samt i några få sådana ord, der det uttalas som *s*, t. ex. ceder, cirkel, citron, m. fl., hvaremot man med *k* stafvar kanon, konstitution, o. s. v. — I detta arbete får således hvarje från fremmande språk härleadt ord, hvilket der stafvas med *c*, i fall det här icke träffas under nämnda bokstaf, sökas under *K*.

Cabeljau, Abraham, var en förmögen köpman i Amsterdam, hvilken, under Carl IX:s regering, inflyttade till Sverige och bosatte sig i Göteborg, till hvars anläggning och befolkning han betydligt bidrog, och der han år 1609 blef borgmästare. Sedermera utnämndes han till general-direktör öfver myntet och skeppskompaniet i Stockholm, samt öfver den Persiska handeln. Hans födelse- och dödsår äro obekanta. — Sonen, **Johan**, adlades år 1652. Han var juris doktor, och är bekant för en utgifven samling af bref till Gustaf Adolf. Ännu mera bekant är likväl Abraham genom sin dotter Margaretha, Gustaf Adolfs den Stores älskarinna, med hvilken han hade sonen Gustaf af Wasaborg.

Caduquer (lagterm), härmed förstås stundom gods, hvartill ingen ägare finnes; egentligen sakfall (bona caduca), hvarmed utmärkes sådan egendom, som för missgernings skull förverkats under kronan. (Se vidare: *Sakfall*.)

Cahman. Af denna ursprungligen Tyska släkt hafva funnits flere medlemmar inom Sverige, hvilka utmärkt sig såsom orgelbyggare. Af dem må anföras: 1:o **Henrik**, nämnes redan 1631, såsom orgelbyggare i Christianstad. 2:o **Hans Henrik**, lärar på 1680-talet blifvit införskrifven af konung Carl XI, för att bygga Upsala domkyrko-orgelverk, hvilket först var betingadt af Frans Boll. Från denne Cahman härleder sig en förbättrad orgelbyggarekonst i Sverige, och han har uppsatt och reparerat orgelverk i Jönköping, Wexjö,

Upsala, Gefle, m. fl. orter. Född omkring 1640, död 1699. 3:o **Johan Niklas**, den föregående son, har byggt många och goda orgelverk uti åtskilliga städer, såsom Stockholm, Upsala, Göteborg, Åbo, Nyköping, Carlshamn, Westerås, Linköping, Warberg, Borås, Uddevalla, Mariestad, Hudiksvall, Hernösand, Sundsvall, m. fl. ställen, samt på landsbygden i Upland, Westmanland, Södermanland, Gestrikland, Dalarna, Östergötland, &c. &c. Sakkännare lemna Cahman de största lof-ord för sköna pipverk, med behagligt ljud; men påstå, att kanalerna uti en del af dem äro för tränga och icke proportionerade, samt lådorna för mycket grunda, hvarigenom de icke äga nog styrka i förhållande till sin storlek. Född 1670, död 1736. Hade flere barn, af hvilka en son, Johan, blef grosshandlare i Göteborg, och der fortplantat släkten.

Cajanus, Daniel, känd under namn af: *Den långe Finnen*, antog sitt tillnamn efter sin födelseort Kajana i Finland. Fullväxt höll han i längd 4 alnar och 4 tum. Man rådde honom, att begagna denna naturens lek till sin förmån, och att resa omkring i Europa, för att visa sig för penningar. Detta företag lyckades också öfver all väntan, ty han samlade derpå en så betydlig förmögenhet, att han, vid sin död, kunde testamentera 19,500 gulden till välgörande ändamål, och ändå lemna ett anseeligt arf åt sin syster, hvilken äfven lärar hafva varit ovanligt lång. I Potsdam ville konung Fredrik Wilhelm värfva honom till sitt bekanta jättegarde, men kunde ej begagna honom, i anseende till det ovanliga felet, att han dertill var för lång. Konungen lät måla hans porträtt i kroppsstorlek. Cajanus dog i Harlem i Holland d. 27 Febr. år 1743, endast 40 år gammal. Kistan höll 9 fot 7 tum i längden och 2 fot 9 tum i bredden.

Calenius, Matthias, född d. 7 Jan. 1738 uti Finland, i Saarijärvi socken, der fadern var kyrkoherde, blef år 1757 student, och, ehuru ung, redan 1759 vald till kurator för sin nation, den Wiborgska, ett bevis på det förtroende han åtnjöt af sina kamrater. Ett likartadt åtnjöt han af sina förmän, och bland profven derpå må nämnas, att, ehuru han aldrig sökte magistergraden, tillät honom Åbo akademies kansler, tvärt emot vanligheten, att, utan preses eller respondens, få

försvara en dissertation: "om Europas nya utseende vid reformationstiden", hvilken han år 1764 underkastade offentlig granskning. År 1771 utnämndes han till akademiens sekreterare och 1778 till professor i lagfarenheten, hvilket embete han innehade till år 1814. Ryktet om hans ovanliga insigter, rättskaffenhet och skarpsynighet föranledde hans kallelse till ledamot i högsta domstolen år 1793. En mängd af hans yttranden, i viktiga frågor derstädes, äro tryckta bland hans samlade arbeten och utgöra ännu rättesnören för den forskande och samvetsgranne domaren. År 1800 lemnade han denna befattning och återvände till Åbo. Då Finland intogs af Ryssarne och Calenius kort derpå nedlade rektoratet, uttalade han, i ett utgifvet program, med frimodig värdighet, sina tankesätt om det förhållande, hvaruti landet stod till sin lagliga öfverhet och till eröfraren. Detta ingaf aktning hos den nye beherrskaren, och C. erhöll flera bevis derpå. År 1809 utnämndes han till riddare af Annæ-ordens 2:dra klass, samt kort derpå till prokurator i Finska regerings-konseljen (sedermera senaten), med titel af statsråd. Från prokurators-befattningen tog han afsked år 1816, erhöll dervid titel af verkligt statsråd, och dog d. 13 Sept. 1817. R. N. O. och ledamot af vetenskaps-akademien och flera Svenska och Finska lärda samfund. Han anses såsom en af Sveriges störste theoretiske jurister.

Calvarie-berg. Se: *Kalvarie-berg*.

Camoenius, Sveno Benedicti, superintendent i Carlstad, hette egentligen *Elfdalius*, efter sin födelseort Elfdalen, der fadren var kyrkoherde. Lärjunge af Messenius, fäste denne så mycken uppmärksamhet vid ynglingens snille och lofvande anlag, att han tillade honom namnet *Camoenius* (efter *Camoena*, sångmö); men han sjelf begagnade icke detta namn förrän såsom superintendent, till hvilket embete han utnämndes år 1647. Han hade förut varit rektor i Carlstad, samt, efter sin fader, kyrkoherde i Fryksdalen. Kallad af Mariestads konsistorium till den högre andeliga värdigheten, reste han till Stockholm, för att, i anseende till sin ålder (han var då 59 år), undanbedja sig densamma; men då regeringen icke gjorde afseende på hans föreställningar, sökte och utverkade han åtminstone att superintendents säte flyttades från Mariestad, der det förut varit, till Carlstad. Här utvecklade han emellertid ganska mycket nit och drift under sin nittonåriga embetsförvaltning, vinnlade sig om skolväsendet, och predikade hvarje helgedag ända till fjorton dagar före sin död, hvilken inträffade d. 26 Aug. 1666, i hans 78:de år. Hans söner bortlade dels bokstafven *o*, dels den Latiniska ändelsen i sitt namn. Den äldste, **Daniel**, blef justitie-borgmästare i Stockholm och borgarståndets talman vid riksdagarna år 1682 och 1686. Den yngste, **Sven**, kallade sig **Caméen**, sedan adlad under namn af *Caméenhjelm*, blef professor i Perna, och den tredje,

Camenius, Benedictus Syenonis, blef kyrkoherde i Kölen och år 1693 sin faders efterträdare såsom superintendent i Carlstad, der han afled d.

5 Sept. 1704, i en ålder af 69 år. Man berättar om honom, att då tvist uppstått mellan Jernskogs församlingsboer, angående platsen för den nya kyrkobyggnaden, och de slutligen hänskjutit saken till prostén Camenius, hade han förklarat, att kyrkan skulle stå på den plats, der han med sin käpp stötte i jorden, "ty", sade han, "jag är nu er biskop." Han hade nemligen nyss förut fått fullmakt på superintendents-embetet. - Hans son, **Cameen, Sven**, följde i tre år Carl XII såsom öfverhofspredikant och fält-superintendent till dess han, år 1704, utnämndes till kyrkoherde i Catharina församling i Stockholm, hvarifrån han år 1718 flyttades till pastor primarius och preses uti konsistorium, samt år 1726 till Westerås biskopsstift. Då han höll sin afskedspredikan i Storkyrkan fattades både han och åhörarne af en sådan rörelse, att predikan måste i flera minuter uppehållas. Han fick vid afflyttningen en dyrbar skänk i arbetadt silfver af sin församling, någonting då för tiden ovanligt. Född år 1667, död d. 6 Juli 1729.

Campana-sund. Se: *Kampana-sund*.

Camps, Louis Marie de, generalmajor, K. af S. O., ledamot af vetenskaps-akademien, född i Pau i Frankrike d. 13 Jan. år 1765 och död i Stockholm d. 20 Mars år 1844, således endast 12 dagar efter konung Carl Johan, med hvilken han år 1810 inkom till Sverige, och till hvilken han stod, om icke i egentlig släktskaps-förbindelse, likväl i ett förhållande af oförändrad tillgifvenhet.

Cantate. Härmed utmärktes under medeltiden, i bref och andra handlingar, fjerdre söndagen efter påsk.

Cardell, Carl von, generallöjtnant, general-fälttygmästare och chef för allt artilleri, var född år 1764 i staden Demmin i Svenska Pomern, der hans fader var justitie-borgmästare. Cardell gick först i Preussisk tjänst såsom artilleriofficer. År 1789 tog han afsked härifrån och inträdde, såsom kapten vid Hintzensternska infanteri-bataljonen, i Svensk tjänst, och, sedan den blifvit upplöst, vid Psilanderhjelmiska regementet. Här kvarstannade han likväl icke längre än till följande året 1792, då han af sin böjelse återfördes till artilleriet och blef informationskapiten derstädes. År 1793 öfverflyttade han till Sverige, der han sedermera kvarstannade samt utnämndes till major och brigadchef för det ridande artilleriet, hvilket då uppsattes under hans ledning, och hvaraf han med sig öfverförde ett kompani från Stralsund. Han befordrades efterhand, och blef år 1807 chef för Wendes artilleri. Under tiden hade han uppgjort planen till en ny organisation af artilleriet, hvilket skulle blifva dels ridande, dels åkande, och hvarvid pjeserna skulle förändras till tyngd och anspann, äfvensom han föreslog åtskilliga förbättringar vid materielen i allmänhet. Honom och Helwig har Svenska artilleriet isynnerhet att tacka för de förbättringar, det i början af innevarande århundrade undergick, och hvilka gjorde det till ett af de första i Europa. Med vetenskapsmännens insigter förenade Cardell krigarens oförskräckta mod och detta till en mer än vanlig grad,

så att det någongång gick ända till förvägenhet. Sålunda utmärkte han sig vid många tillfällen under kriget i Pomern år 1807; men vid ett utfall från Stralsund, då han sökte storma ett Fransyskt fältverk, föll han, på den frusna jorden, ned i grafven, och räddades endast genom en underofficers rådighet. Anfalllet afslogs med betydlig förlust å båda sidor. Under fälttåget i Tyskland år 1813 hade Cardell tillfälle att visa både sitt vapens förträfflighet och sin egen djerfhet. Ett angrepp vid Gross-Beeren med endast sex kanoner ridande artilleri mot fiendens venstra flygel, bidrog icke litet till stridens lyckliga utgång. Ett likartadt anfall vid Dennewitz hade lika följder, och vid Leipzig understödde han, med Svenska reserv-artilleriet vid byn Schönfeld, general Blüchers armé, samt bidrog till Fransmännens fordrifvande ur deras intagne ställning. Dessa förenade förtjenster belönades genom befordringar till generalmajor, generallöjtnant, friherre, general-fälttygmästare, K. af S. O. med St. K., hvarjemte han pryddes med flera utländska ordnar. Döden borttryckte honom ännu i sin verksamaste ålder, d. 17 Sept. 1821. — Anläggningen af Mariebergs läroverk för artilleriet och till bildande af officerare i allmänhet, var hans sista offentliga åtgärd, och en af dem, för hvilka Svenska hären isynnerhet står i förbindelse hos honom.

Cardon, Johan Elias, född i Stockholm d. 17 Okt. 1802. Fadern, tobakshandlaren Anders Cardon, lät honom tidigt lära sig teckna; men, i brist af medel att fortsätta detta studium, skickade han honom 1818 till en köpman i Hernösand. C. hade likväl icke någon böjelse för handelsyrket, utan återvände följande året till Stockholm. Han började här sina studier såsom gravör under professor Forsells handledning, och utbildade sig vidare i kongl. målare-akademiens skolor. Vann år 1828 ett af akademiens pris för en gravyr i koppar. År 1829 tilldelades honom akademiens rese-stipendium såsom gravör, vid hvilket tillfälle han erhöll nädig befallning, att under sitt vistande utrikes, inhemta den lithografiska konsten, hvilken han ock studerade ut i Paris och München. Återkom till Sverige 1834, i December. Kallades 1835 till agrée och 1843 till ledamot af akademien för de fria konsterna. Af hans i Paris och München tryckta större arbeten förtjena nämnas: *Ostera i Rom*, *Spanska flyttingarne*, *Kristi grafsläggning*, m. fl. Porträtterna till professor Sandbergs galleri öfver namnkunnige Svenske män äro ritade på sten af Cardon.

Carelius, Olof, kyrkoherde i Huddinge och Brännkyrka, der han afled d. 12 Maj 1759, kallas "en af våra lustiga poeter"; men är hos efterverlden endast bekant genom den ryktbara "hönsgummans visa."

Carl. Med detta namn förekomma i Svenska historien icke mindre än fjorton konungar. Detta stora antal härleder sig likväl ifrån Johannes Magni konungslängd, der han uppräknar så många, för att, på sanningens bekostnad, upphöja sitt faderneslands storhet och ålder. I sjelfva verket hafva icke flera än åtta Carlar suttit på Sveriges thron, ehuru man, efter Johannes M., bibehållit nummerföljden. Den förste af dem är således:

Carl VII Sverkersson. Han blef, efter sin faders död, år 1155, konung i Götha rike; men som Uppsvearne valt Erik Jedwarson till konung i det öfra Sverige, tillträdde Carl först efter dennes död regeringen derstädes. Detta torde likväl icke hafva skett godvilligt, emedan Eriks son, Knut, för sin säkerhets skull, lemnade landet, men likväl återkom år 1167 eller 1168, då han på Wisingsö öfverföll och mördade Carl. Om dennes regering vet man egentligen blott det, att han, ensam konung öfver hela riket, för första gången antog titeln: "Svea och Götha konung", samt att erkebiskops-värdigheten inrättades under hans tid och genom hans omsorg.

Carl VIII Knutsson. Hans fader var riksdrotset Knut Thordsson Bonde och hans moder en dotter till riksmarsken Carl Knutsson Sparre. Född d. 5 Okt. 1409, blef han, genom sina lysande släktförbindelser både å fädernet och mödernet, riksråd redan år 1431, således endast vid 21 års ålder, och då konung Erik XIII, efter Engelbrekts tredje uppresning, år 1435, måste gifva efter för rådets fordringar och tillsätta rikets högste embetsmän, drots och marsk, föreslog man Carl Knutsson till det första af dessa embeten. Erik fann honom likväl för ung dertill, men utnämnde honom i stället till riksmarsk. Carl förenade sig med Engelbrekt och biträdde honom vid slottens eröfring, hvarvid han ådagalade både mod och skicklighet, och förstod att draga nytta af hjeltens bragder. Det aristokratiska partiet, hvilket ogera såg folkledarens magt och inflytande, gladdes sig att i Carl äga en af de sina, för att ställa emot honom, och vid valet af riksföreståndare i Stockholm följande året, utsågs han härtill. Man misstänker honom att hafva om ej vällat Engelbrekts mord, åtminstone icke sett det ogera, och det skydd, han förlänade mördaren, gaf stöd åt denna förmodan. Det var nu för Carl vida lättare att göra sig af med de öfrige medtäflarna: Puke och Broder Svensson, hvilka också sjelfva gifvo honom icke ogiltiga anledningar till den stränghet, hvarmed de behandlades. Befriad från desse, såg han likväl andra fiender uppstå inom sitt eget parti, och framför allt inom sin egen släkt, hvarföre hans fyraåriga riksföreståndareskap blef en fortsatt strid, än med vapen, än med underhandlingar, för att motverka deras våld eller stämplingar och bibehålla sin magt. Slutligen måste han dock ge vika, och de mäktige i landet beslöto att välja en utländsk konung. Carl nedlade då, på riksdagen i Arboga, sitt riksföreståndareskap, och erhöll till belöning hela Finland och Öland såsom förläning under sin lifstid, och hvilka landskap skulle igenlösas från hans arfvingar med 40,000 mark. Han bivistade derefter Kristoffers kröning, och, med undantag af en liten misshällighet, föranledd af åtskilliga klagomål mot hans förvaltning, till hvilkas biläggande han afstod Åbo län, lemnades han, under hela Kristoffers regering, i fredlig besittning af sina förläningar, och tillät sig, å sin sida, icke några stämplingar emot honom. Efter dennes död återkom han till Stockholm i Maj år 1448, sam-

man kallade en riksdag till Stockholm, hvarvid äfven borgare och bönder skickade sina ombud, och valdes här till konung d. 20 Juni, hyllades d. 28 i samma månad vid Mora stenar och kröntes följande dagen i Upsala. Med denna s. k. lyckade började likväl hans verkliga olycka, och med den fäderneslandets. Visserligen valde äfven Norrmännen honom följande året till konung, och han kröntes i Trondhiem d. 23 Nov.; men hans egne sändebud bortslumpade, på ett möte i Halmstad, hans Norriska krona, blott ett halft år derefter, och den Svenska behöll han under ständiga oroligheter, endast till år 1457, då han, i följd af erkebiskop Jöns Bengtssons uppresning och efter sin härs nederlag vid Strengnäs, der han själf blef sårad, belägrades i Stockholm och nödgades fly derifrån, d. 24 Febr., samt begifva sig till Danzig. Efter sju års landsflykt och då Christian I, som emellertid blifvit vald till konung, i sin ordning stött sig med den mäktige erkebiskopen, återkallades Carl ånyo till thronen samt anlände till Stockholm d. 9 Aug. år 1464. Men hans besittning deraf var endast en skugga, ty sedan Christian I släppt erkebiskopen ur sitt fängelse, uppträdde denne åter emot honom och omgafs snart af sine fordne anhängare. Carl måste, efter endast sex månaders vistande i Stockholm, der han nästan oupphörligt belägrades af sina fiender, i dess Storkyrka nedlägga kronan, svärja, att, vid straff af bannlysning, aldrig återtaga henne, hvar efter han förvistest till Finland, der han, af segerarens nåd, erhöill Raseborgs och Korsholms län, jemte bibehållen konungatitel. Här tillbragte han 2:ne år i armod, och den fordne mäktige monarken, hvilken, såsom enskild person, i prakt och yppighet öfverglänst sjelfva konungarne, var nu så fattig, att han icke kunde betala femtio mark, dem han var skyldig Stockholms magistrat. — Ännu en gång vände sig likväl lyckan. Erkebiskopens öfvermod och den allmänna oredan i landet blefvo hans bundsförvandter. År 1467 återkallades han för tredje gången på thronen, höll d. 12 Nov. sitt högtidliga intåg i Stockholm, under folkets glädjehop, red för andra gången sin Eriksgata, och, sedan döden befriat honom från hans farligaste fiende, Jöns Bengtsson, lyckades han, biträdd af sin systerson Sten Sture, att återställa lugnet, samt att dö såsom konung d. 15 Maj 1470, för tidigt gammal, ett prof på lyckans omväxlingar, kanske ett varnande exempel af vedergrällningsrätten. Carl var af en reslig växt, ett fördelaktigt utseende, ägde vältalighet, klokhet och kunskaper, men icke nog själskrafter för den äfventyrliga plats han intog, under en laglös och orolig tid.

Carl IX. Gustaf Wasas yngste son, född d. 4 Okt. år 1550, genom faderns testamente hertig öfver Södermanland, Nerike och Wermland. Om man kan tillvita honom ärelystnad, kraftfulla karakters på en gång svaghet och mäktiga driftjäder, måste det likväl medgifvas, att han icke använde några olofliga medel att tillfredsställa henne. Delaktig i sin broder Johans uppresning mot Erik XIV,

hvilken dennes okloka styrelse åtminstone då kunde rättfärdiga, och smickrad af Johan med löftet om delaktighet i konungamagten, gjorde han, när detta löfte bröts, likväl intet steg för att skaka den thron Johan ensam tillvållat sig, utan bidrog tvertom, under hans senaste lefnadsår, att befästa densamma. Efter Johans död emottog han riksförståndarskapet under Sigismunds frånvaro, och dennes svaghet, okloket, vistelse utom riket och förkärlek för katholicismen, gaf Carl tillräckliga anledningar att åtaga sig landets och den protestantiska religionens sak. Sedan misstroendet emellan honom och hans brorson Sigismund ändtligen utbrustit i ett uppenbart krig, och denne senare, i slaget vid Stångebro, förlorat kronan, blef Carl, på riksdagen i Linköping år 1600, d. 19 Mars, vald till riksförståndare, men vägrade ännu att emottaga den erbjudna kronan. Först på riksdagen i Norrköping, d. 22 Mars år 1604, samtyckte han dertill och kröntes i Upsala d. 15 Mars 1607. Hans regering var ett fortsatt krig mot utrikes fiender, Polen, Ryssland och slutligen Danmark, samt mot inrikes stämplingar. Han var af ett verksamt, allvarligt, strängt och något häftigt lynne, men älskade landet och hade alltid dess väl till ögonmärke. Carl trodde, att tiden icke talde mildhet, och hans eget sinne understodde alltför mycket tidens sorgliga behof. Sine motståndare räknade han isynnerhet bland adeln, och det var äfven den som hemsöktes af honom. I en af de smädeskrifter, hvilka kringspriddes mot honom, uppgifves, att, under de sexton år han innehade thronen, 140 personer fallit på stupstocken och 67,000 stupat i fält. Historien skall likväl i honom erkänna en af Sveriges driftigaste, och, på sitt sätt, nyttigaste regenter. Under sina sista lefnadsår rördes han af slag; den starka kroppen, utmattad af mödor och själsansträngningar nekade sin tjänst, och minnet svek, äfvensom talförmågan. På riksdagen i Örebro, år 1610, kunde han icke själf tala till ständerna, utan sade: "Förstån J, gode män, Gud har straffat mig", och lemnade salen gråtande. Harmen öfver Somes förräderi och Kalmars öfvergång påskyndade ändtligen hans död, hvilken inträffade i Nyköping d. 30 Okt. 1611.

Carl X Gustaf, son till pfaltzgrefven af Zweibrücken Johan Casimir och Carl IX:s då lefvande yngsta dotter Catharina, föddes i Nyköping, enligt Granberg d. 2, enligt Fryxell d. 8 och enligt Sh. Rosenhane d. 24 Nov. år 1622. Hans upfostran var farlig, både i enlighet med föräldrarnas tänkesätt och tillgångar. Den unge prinsen sattes vid 15 års ålder i pension hos dåvarande domprosten i Upsala Lenæus, hvilken behandlade honom allvarsamt, och lät honom till och med, för kroppsöfningss skull, stundom säga ved. Då denne, sedermera erkebiskop, i sådan egenskap framträdde, för att sätta kronan på konungens hufvud, berättas Carl Gustaf hafva skämtande sagt till honom: "Nå, kära far, i dag slipper jag väl att säga ved?" Tidigt utvecklade ynglingen ovanliga egenskaper: kunskapsbegär, lätt fattningsgäfv, skarpsynhet, karaktersfasthet och brinnande kärlek för krigets

yrken, tillika med en ärelystnad, hvilken omständigheterna alltför mycket gynnade. Vid 20 års ålder erhöll han ett befäl vid Svenska hären i Tyskland, dock utan någon bestämd plats, utmärkte sig vid flera tillfällen, särdeles vid Leipzig och Jan-kowitz, så att Torstensson, år 1643, utnämnde honom till ryttmästare vid sin lifsqvadron, och, sedermera på hösten, till öfverste. År 1645 lemnade han likväl hären och återvände till Sverige, för att fullfölja det frieri han redan förut skriftligen börjat till drottning Christina, men begaf sig två år senare, såsom härens generalissimus, tillbaka till Tyskland, der han qvarblef till krigets slut och inlade mycken ära vid anfallen på Prag. Efter fredsslutet uppdrogs honom befattning med verkställigheten af fredsvilkoren, men under större delen af Christinas återstående regering tillbragte han sitt lif såsom enskild person, på Borgholm på Öland. Man kan ej tillvita honom några stämplingar mot sin släktning och monarkinna, några anläggningar hvarken emot hennes person eller styrelse, utan han afbidade värdigt och tåligt hvad framtiden kunde medföra. Redan på riksdagen i Stockholm, d. 10 Mars år 1649, hade han blifvit vald till thronföljare, och bekräftades i denna egenskap på riksdagen d. 6 Nov. 1650, hvarvid han erhöll titel af kongl. höghet. Denna handling var Christinas eget verk och genomdrefs icke utan mycket motstånd både bland rådet och ständerna. Man tillade honom dervid ett underhåll af 50,000 R:dr. Då Christina äntligen beslutat nedlägga regeringen och denna akt gick för sig i Upsala, förmiddagen d. 6 Juni 1654, kröntes Carl Gustaf på eftermiddagen, men hvilken ceremoni försiggick med så mycken tarflighet, att bönderne dervid åto på trädallrickar. Carl Gustafs icke fullt sexåriga regering var ett nästan oupphörligt krig, hvilket börjades år 1655 med Polen och fortsattes ända till konungens död, med Polen, Brandenburg, Danmark, Holland och Österrike, och hvarunder han ådagalade ej blott ovanliga fältherre-egenskaper, utan äfven ett personligt mod, hvilket stundom gränsade till öfverdåd. I början segrare vid snart sagdt alla tillfällen, eröfrade han icke blott hela Polen, utan äfven genom tåget öfver Bält, i Roeskildska freden, Skåne, Halland, Blekinge, ön Bornholm, Bohus län, Trondhiem och tullfrihet i sundet, den nyttigaste fred Sverige någonsin afslutat, eburu några af dessa fördelar sedan gått förlorade. Han afled i sina bästa år i Götheborg, d. 13 Febr. år 1660, samt efterlemnade minnet af en för sitt land nyttig eröfrare, en stor härförare, en tve tydlig statsman, en för den inre hushållningen och finanserna menligt verkande konung, samt af en personligen sparsam och aktningssvärd man. Någon omåttlighet i lefnadssättet tillvites honom, men den var en följd mindre af smak, än af de vanor kriget medfört.

Carl XI, den föregående son, född i Stockholm d. 24 Nov. år 1655, var endast ett fyra års barn, då han blef konung genom sin faders död. Han var af alla Sveriges regenter den, som vid yngsta år uppträd på thronen, den, hvars uppfostran blifvit

mest försummad, den, som af egen kraft lyckligast banade sig vägen till en värdig utöfning af konungamagten, näst Gustaf Wasa den gagneligaste af Sveriges konungar, och den, hvars värde måhända miast blifvit erkändt. Då han, en 17-årig gosse, d. 18 Dec. 1672, såsom fullmyndig själf emottog regeringen, fann han för sig ett utblottadt land, ett förstördt statsverk och okloka allianser, hvilka, kort efter hans anträde till regeringen, invecklade riket i krig med Danmark, Holland, Brandenburg och Tyska riket. Efter ett fyra-årigt krig (se slagen vid *Halmstad*, *Landskrona* och *Lund*), slutadt nästan utan förlust af länder, hvarunder konungen röjde ett mod, värdigt hans fader och son, och efter hvars slut han ådagalade en kärlek för freden och en insigt af regentens pligter, hvilken saknades hos dem, rigtade han sin omsorg på rikets hushållning med ett allvar, kraft och förstånd, hvaruti ingen annan Svensk regent kan jämföras med honom. Reduktionen af de bortslösade kronogodsens (se: *Reduktionen*), skaffade väl till en del medel härtill, men ådrog honom äfven adelns oförsonliga hat; mera gjorde hans kloka anordningar af statsverket, hans vård om handel och näringar, hans stränga tillsyn öfver rättvisans skippande och embetsmännens förhållanden, hvilket han sökte lära känna genom täta resor i landet, ofta under den strängaste inkognito, samt det noggrannt bibehållna och med klokhet begagnade fredslugnet. Nästan hela den inre administrationen har honom att tacka för sitt ordnade skick, hvilket, med få förändringar, bibehållit sig intill närvarande tid; Indelningsverket, Carlskronas anläggning och den nybyggda stora flottan, bankens stiftelse såsom statsanstalt, anläggningen af Hjelmare slussverk, Stockholms slotts byggnad, utarbetandet af nya psalmboken, förbättringen af civil-lagen, skydd åt konsterna, m. m., voro hans verk. För att kunna utföra allt detta, trodde han sig behöfva en utvidgad magt, samt erhöll en sådan, i det han, år 1680, förklarades för oinskränkt monark; men han missbrukade aldrig sitt välde, utan höll tvertom riksdagar nästan ordentligare än någonsin förut. Man har efter honom det sköna yttrandet: "Visbet och insigter har jag icke lofvat mitt folk, men väl god vilja och verksamhet", och dessa egenskaper utvecklade han också till en sällsynt grad. Tarflig i sitt enskildta lefnadssätt, förstod han, när så behöfdes, att på ett värdigt sätt representera konungsligheten, och, oaktadt allt hvad han utgifvit för statens behof, ära och nytta, efterlemnade han likväl vid sin död en fylld skattkammare. Han bortrycktes alltför tidigt från sitt folk och sin son, d. 5 April (enligt Lagerbring d. 24 April) år 1697, endast 41 år gammal. Sverige har aldrig varit så mäktigt, rikt och blomstrande, som under hans regering.

Carl XII, född i Stockholm d. 17 Juni 1682, var icke fyllda 15 år, då han blef konung, genom sin faders och företrädares död. Enligt dennes testamente skulle han stå under sin farmoders och de fem äldste kongl. rådens förmynderskap; men Carl XI:s förmyndare-regering hade väckt misstro-

ende och obenägenhet mot all sådan, hvarföre ständerna, vid deras sammanträde i November, förklarade honom fallmyddig, såsom orden lydde, i anseende till dess "höga förstånd, kongliga dygder och gåfvor, som vida öfvergingo dess ålder." Onek-ligen rörde ynglingen ett allvar, men tillika en oböjlighet och egensinnighet, hvilka vore utom vanligheten. Hans ungdom retade grannarnas ärelystnad, och vid 18 år fann han sig på en gång angripen af tre fiender: Danmark, Ryssland och Polen. Då underrättelsen om fredsbrottet kom till rådet och man der talade om saken, yttrade konungen, som föga deltagit i öfverläggningen, det han föresatt sig, att icke sjelf börja något krig, men att, om han anfölls, icke heller nedlägga vapnen, förrän han kufvat sina fiender. Härmed höll han också ord, och det krig, som begyntes år 1700, räckte sedan oafbrutet under hela hans lefnad och slöts först år 1720. Carl vann visserligen härunder många segrar, den första vid Narva, och den sista vid Holofzin d. 15 Juli 1708, men riket utarmades, nedsattes från sin höjd till en fullkomlig politisk obetydlighet, och den mäktige granne, som Carls fullkomliga obekantskap med all statskonst tillät uppstiga på sitt eget fall, föranledde en hvälfning i hela det Europeiska statsystemet. Med ovanliga egenskaper af ett mod nästan utan like, af förakt för veklighet och allmänna menskliga svagheter, med snart sagdt alla en kristens och en enskild persons dygder: rättvisa, sanningskärlek, måttlighet, kyskhet, blef han likväl för sitt folk den förderligaste regent, genom följderna af hans krig, hvarpå döden gjorde ett slut i löpgravven vid Fredrikshall d. 30 Nov. 1718, då konungen uppnått endast 36 år. Ensam af Sveriges konungar dog han oförmäld. (Se vidare: *Humbleback, Narva, Klissow, Bender, Pruth, Stralsund.*)

Carl XIII. Adolf Fredriks andra son, född d. 7 Okt. år 1748, hade, vid sin födelse, ingen utsigt till thronen, men en prest hade förutspått, att han icke destomindre skulle en gång komma i besittning deraf. Detta inträffade äfven. Utnämnd vid sin döpnelse till storamiral, förde han, under 1788—1790 årens krig, befälet på flottan, rörde derunder verkligt mod i slaget vid Hogland och sinne för sjöyrket; var kanske, utan att veta det, medelpunkten för de stämplingar, som uppgjordes mot både hans broder och brorson, blef, efter Gustaf III:s död, regent och förmyndare för hans son, från d. 16 Mars 1792 till d. 1 Nov. 1796, och, efter Gustaf Adolfs afsättning, d. 13 Mars 1809, riksföreståndare samt d. 6 Juni konung i Sverige. Genom föreningen med Norrige blef han äfven dess konung. Afted d. 5 Febr. år 1818, i en ålder af 69 år. Ehuru sjelf utan stora och märkliga egenskaper, lånade han likväl sitt namn åt stora och märkliga händelser, hvilka tilldrogo sig under hans regering.

Carl XIV Johan. Den 26 Jan. 1764 (enligt andra uppgifter år 1763), föddes i staden Pau i södra Frankrike, advokaten Bernadottes son, Jean Baptiste Jules. Vid 16 år ingick han i krigstjänst såsom soldat, blef först vid 25 års ålder under-

officer, men steg sedan, genom tapperhetsprof och krigare-insigter, så hastigt i grader, att han år 1804 var marskalk af Frankrike och af Napoleon upphöjdes till furste af Ponte-Corvo. Genom Svenska ständernas val på riksdagen i Örebro kallades han, d. 21 Aug. år 1810, till thronföljare i Sverige, beträdde för första gången Sveriges jord d. 20 Okt. s. å. och förklarades d. 5 Nov., då han höll sitt intåg i Stockholm, för Carl XIII:s adopterade son, under namn af Carl Johan; intog genast säte i rådet, förde regeringen under Carl XIII:s sjukdom från d. 17 Mars 1811 till d. 7 Mars 1812, anförde nordarmén under kriget i Tyskland år 1813, och Svenska hären under fälttåget i Norrige år 1814, uppsteg, efter Carl XIII:s död, d. 5 Febr. 1818, på Sveriges och Norriges throner och kröntes i Stockholm d. 11 Maj, samt i Trondhiem d. 6 Sept. s. å. På sin födelsedag d. 26 Jan. 1844 angreps konungen af en sjukdom, hvilken slutade hans dagar d. 8 Mars, i en ålder af 81 eller 82 år, den högsta man med visshet vet att någon Svensk regent uppnått. Carl Johan är, näst Gustaf I och Fredrik I, den konung, som längst innehafvt thronen såsom fullmyndig, och den ende, som under sin lifstid sett den omgifven af fyra sonsöner.

Carl XIII, linjeskepp om 84 kanoner, är en utmärkt god seglare. Bilden, det sista arbete som den utmärkte bildhuggaren J. Törnström utförde, föreställer segern. På detta fartyg anlände H. M. drottningen år 1823 till Sverige.

Carl XIII:s bildstod, den fjerde af detta slag inom hufvudstaden, är bekostad af Carl XIV Johan. Den är upprest i den förut så kallade Kungsträdgården, nu mera Carl XIII:s torg, och aftäcktes d. 5 Nov. 1821. Bildstoden är 6 alnar och 9 tum hög, modellerad af professor Göthe, och gjuten i Paris af Carboneaux, utaf kanoner tagne från fienden af Svenska hären. Fotställningen är af slipad granit, 6 alnar och 12 tum hög, men har ingen inskrift. Fyra liggande lejon, modellerade af Fogelberg, omgifva fotställningen.

Carl XIII:s orden, bestämd endast för frimurare af högsta graden, stiftades af konung Carl XIII år 1811. Riddarena, hvilkas antal är 30, bära ordenstecknet i ett rött band om halsen och, vid högtidliga ceremonier, en hvit dräkt, temligen liknande tempelherrarnes.

Carl XIV Johan, linjeskepp om 84 kanoner af samma storlek och byggnad, som skeppet Carl XIII, har till ornament en af E. Törnström förfärdigad staty af Carl XIV Johan, hvilken bild vunnit allmän beundran för sin träffande likhet med konungen.

Carl, Gustaf I:s tredje son med Margaretha Leyonhufvud, föddes och dog i Linköping år 1544.

Carl, Junker, äfven kallad **Carl den Unge**, son af Ulf Fasi af Folkunga-ätten, och på sin tid, näst Birger Jarl, den märkvärdigaste man af denna mäktiga släkt. Han var nog olycklig att vara Birgers medtäffare både till jarls-värdigheten och, efter Erik Läspes död, till thronen, men icke nog stor eller lycklig att vinna företrädet,

och icke nog lågtänkt att sedan uppressa sig och stämpla mot honom. Det var naturligt, att detta skulle verka ett spändt förhållande emellan de båda rivalerna, och att Junker Carl — ty med detta namn är han allmännast känd i historien — snart skulle inse, det fäderneslandet var för trångt för dem båda. Efter att hafva utfört ett par mindre betydande förrättningar, att ledsaga Birgers dotter till Norrige, vid hennes förmålning med konung Håkan derstädes, samt att föra befälet öfver en mot Danmark uppställd krigshär, beslöt han gå i en frivillig landsflykt, och egnade sig till Guds stridsman mot hedningarne i Lithauen. Här deltog han i ett stort fältslag, och då segern började luta åt hedningarnes sida, rädde hans kamrater honom, att rädda sig medan tider var, emedan han icke aflagt samma löfte som de. Han svarade: "Skulle jag då fegt öfvergifva Kristi sak, som J försvaren? Och kan ej densamme, som lönar eder för hvad J liden för Guds skull, äfven löna mig?" Han stupade höljd af sår och efter att hafva omkring sig nedlagt en stor mängd fiender. Detta skedde år 1264. Junker Carl, som fått ett rum bland Svenska kyrkans helgon, var en af vår medeltids störste ridderliga karakterer. Birger fällde tårar öfver hans död och lät med mycken högtidlighet begravna honom i Skokloster.

Carl af Edswärk, så kallad af sin födelsebygd i Wånga, nära Skara, var Westgötha lagman, under det Ragwald Knapphöfde täflade med tre andra om Svenska konungathronen. Ragwald, af Uppsvearne vald till konung, ville visa Westgötherne sin missaktning, och infann sig således inom deras gräns, utan att, efter gammal sed, hafva gifvit och tagit gisslan. Denna sidovördnad förtröt allmogen, och sedan han kommit till tinget vid Karlabylånga, en mil från Fahlköping, blef han, på lagman Carls uppmaning, fördrifven derifrån af bönderne, förföljd ned i en mosse och der ihjälslagen. Carl styrde sedan Westgötherne en lång tid med konungslig magt och myndighet, och handhade rättvisan med sådan stränghet, att intet brott begicks i orten. Af tacksamhet därför gjorde folket lagmans-värdigheten i Westergöthland äftrilig inom hans släkt, hvilken efter hans födelseort kallades Edswära-släkten och blef den mäktigaste i landet, näst Folkungarnes. Den bekante Bo Jonsson Grip härstammade derifrån.

Carl August. Hertigens af Holstein-Augustenburg tredje son, Christian August, föddes på slottet Augustenburg d. 9 Juli 1768. Såsom ung gick han i Österrikisk tjänst, men sedermera i Dansk, och utnämndes till ståthållare i Norrige. Här vann han, genom sina utmärkta egenskaper, sin rättvisa, mildhet och enkla lefnadssätt, en sådan kärlek hos Norrmännen, att det rykte, han der förvärfvat, äfven spridde sig till grannstaten och ådrog honom Svenska ständernas uppmärksamhet, vid valet af en thronföljare efter Carl XIII. Hårtill kom äfven, att prinsen, såsom befälhafvare för Norrska hären, under kriget gjort bekantskap med många Svenska officerare, samt att, vid vestra arméens aftåg till Stockholm, för att utföra statshvälfnin-

gen, prinsen gynnat densamma genom det stillestånd han afslutade, så att frågan om hans val till thronföljare troligen var i hemlighet väckt redan före härens afmarsch från gränsen. Valet gick för sig på riksdagen år 1809. Prinsen emottog anbudet, lemnade Christiania d. 7 Jan. 1810, åtföljd af Norrmännens aktning och saknad, höll d. 22 sitt högtidliga intåg i Stockholm, afgaf sin försäkran inför ständerna och adopterades till Carl XIII:s son, under namnet: *Carl August*. Äfven i Sverige förvärfvade han snart samma förtroende som i Norrige, och man såg honom ständigt till fots på Stockholms gator, för att förskaffa sig kunskap om inrättningar och förhållanden. Efter riksdagens slut företog han en resa till rikets södra landskap, för att lära känna landet och råka sin broder. Vid honom skiljdes han i Helsingborg, d. 28 Maj på morgonen, och begaf sig derefter till Qviinge hed, att mönstra Mörnerska husarregementet. Medan han red längs regementets front, träffades han af ett slaganfall och föll sanslös af hästen. Man förde honom till Qviinge prestgård, och använde vanliga medel till hans återställande, ehuru förgäfvdes. Den älskade prinsen aflid derstädes på eftermiddagen, icke fullt 42 år gammal. Vid likets införande i Stockholm föreföllo bedröfliga oroligheter, hvilka, ehuru beklagansvärda, likväl voro ett bevis på den kärlek han inom så kort tid lyckats förvärfva sig hos nationen. (Se vidare: *Fersen, Axel*.)

Carl Bengtsson, den döfve, af Folkunga-ätten, var Svears och Göthers jarl under konung Johan I. Vid denna tid var mycken osäkerhet på Östersjöns stränder och i Mälaren, genom kringströfvande Esther och Ryssar. I ett slag mot dem skall jarlen hafva stupat år 1220, men uppgifterna omvexla huruvida slaget stått emot infallande fiender på Svensk botten, eller i Esternes eget land på ett tåg, företaget till deras omvändelse. Stället skall hafva hetat Rotala. Här föll äfven hans brorson

Carl, biskop i Linköping, och son till Magnus Minnesköld och Ingrid Ylfva. Det enda man vet om hans embetsförvaltning, är att han förnyat den redan förut antagna ordningen, att Linköpings biskopar skulle hvar tredje år företaga en visitations-resa till Gottland, och dervid besöka ena hälften af ön i sender. Hvarje kyrkoherde, som hedrades med hans besök, skulle då gifva honom tre måltider och socknen hålla honom tolf skjutshästar. Rhyzelius berättar i sin biskopskrönika, att han företagit, jemte jarlen, ett korståg till Estland, samt att det var i landskapet Wiken derstädes, som slaget stått d. 8 Aug. år 1220. — Med namnet **Carl** har för öfrigt funnis ännu en biskop i Linköping, troligen af släkten Bååt, hvilken varit exekutor af hertigarne Eriks och Waldemars testamente, och, efter deras död, ifrigt arbetat på att förskaffa konungakronan åt Magnus Eriksson, till belöning hvarföre konungen vid äldre år skänkte honom Skälviks gård, den han likväl lade till biskopsstolen och aflid sex år senare, d. 6 Juli år 1338; — samt en biskop i Westerås, son till Johan Helsing på Galle. Han

skall hafva invigt Mariæ kyrka i Westerås till domkyrka, och låtit lägga en dyrbar marmorsten på dess högaltare. Dessutom har han invigt 20 under hans tid byggda kyrkor i Westmanland och Dalarne, hvarföretan han låtit anlägga fyra stora vägar från Westerås, och vid hvardera bygga ett kapell, på det ingen måtte inkomma i domkyrkan, utan att först hafva förrättat sin andakt i ett af dessa. År 1267 afsade han sig biskopsembetet, men användes likväl äfven sedermera i flera viktiga förrättningar, och afled först d. 11 Dec. 1283.

Carl Carlsson, son af Carl VIII Knutsson och Christina, med hvilken han lät viga sig på sotsängen, omtalas endast såsom död ogift, utan att man vet något mera om honom.

Carl Ferdinand, son af konung Sigismund och dess andra gemål Constantia, född d. 13 Okt. år 1613, blef biskop i Breslau år 1625, och dog 1655. (Enligt Sh. Rosenhane.)

Carl Filip, andra sonen af Carl IX och dess senare gemål Christina af Holstein, född i Revel d. 22 April år 1601, förklarades d. 12 Juli 1610 för hertig af Södermanland, Nerike och Wermland efter sin fader och bekräftades i denna värdighet af sin broder Gustaf Adolf år 1613. Genom De la Gardies segrar blef han år 1611, såsom en tio-årig gosse, vald till tsar i Ryssland, men härmed var ej något allvar hvarken å Svenska eller Ryska sidan. Men lät derföre den tretton-årige prinsen år 1614 afsäga sig denna titulära värdighet. Han dog ogift i Narva d. 25 Jan. 1622.

Carl Gustaf. Med detta namn finnas tre Svenska prinsar, döda i sin späda ålder, nemligen: Carl XI:s yngste son, född d. 17 Dec. år 1686 och död d. 3 Febr. följande året; Gustaf III:s andra son, född d. 25 Aug. 1782, förklarad för hertig af Småland och död d. 23 Mars 1783, samt Gustaf IV Adolfs andra son, titulerad storfurste af Finland, född 1802, död 1805.

Carl Gustaf, en socken, hör till 3 kl. reg., är belägen i Westerhottens fjärde kontrakt af Hernösands stift, Torneå fögderi af Norrbottens län, $2\frac{1}{2}$ mil N. från Haparanda, $18\frac{1}{2}$ mil från Luleå. Socken-
nen skildes 1782 från Neder-Torneå, och innefattar öfre delen af samma socken, men utgjorde förut det så kallade Karunge kapellslag. Kyrkan, af träd, blef uppbyggd 1745 under namn af Karunge kapell, till mera bekvämlighet för deromkring boende allmoge af Neder-Torneå socken. Hade i början vissa predikningar om året, men fick sedan en ständig prest. och omsider 1782 d. 18 Dec. Kongl. Maj:ts resolution, att vara serskild församling med egen pastor. Carl Gustafs socken innefattar $19\frac{3}{4}$ mtl., räknar 1,540 invånare och har jemte Neder-Torneå socken en areal af 116,617 tunnland, hvaraf 28,000 äro sjöar och kärr. Adr. Haparanda.

Carl Gustaf, annex-församling till Kongsäter, är belägen i Marks och Bollebygd's förenade kontrakt af Götheborgs stift, $5\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Borås, $3\frac{1}{2}$ mil N.O. från Warberg. Kyrkan och socknen kallades förut *Skedeskamma*, men genom Kongl. Maj:ts resolution d. 24 Sept. 1828 erhöill försam-

lingen, på derom gjord underdånig ansökan, nådigt tillstånd att förändra socknens och kyrkans namn till Carl Gustaf. Socknen innefattar $14\frac{3}{4}$ mtl. och har 910 invånare. Dess areal utgör 14,187 tunnland, hvaraf 2,350 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Carl Gustafs stad. Se: *Eskilstuna*.

Carl Gustafs stads jern-manufakturverk, bredvid Eskilstuna, på nordvestra sidan om strömmen, är stort, fördelaktigt och kostbart, hvarest förfärdigas allehanda nyttiga jernredskaper och vackra smiden. Detta bruk har blifvit anlagdt i konung Carl X Gustafs tid, och af honom erhållit sitt namn. De första privilegierne äro utfärdade för en Fredrik Rademacher ifrån Riga år 1654, hvilka förökades åren 1656, 1658 och 1659. Det har äfven fått förmåner af kongl. kammar- och kommers-kollegierna, åren 1657, 1660 och 1661; af regeringen år 1662 och 1663; af konung Carl XI år 1688 och af Carl XII år 1716. Någon del af verkets tillhörigheter försålles år 1771 åt Fri-stads-inrättningen. För anläggningen af ett kronogevärsfaktori blef Carl Gustafs stads bruksegendom, år 1812, inköpt af dåvarande ägaren bergsrådet B. F. Rothoff. Emot slutet af år 1813 började gevärsfaktoret här att drifvas under ledning af en serskild kommitté, hvars ordförande var statsrådet greve C. Lagerbring. Efter hans död upplöstes kommittén och faktoret ställdes under kongl. krigs-kollegium. År 1823 nedsattes åter en serskild kommitté, som hade sig anbefalldt att yttra sig om lämpligaste sättet för faktoriets bedrifvande. I anledning af kommitténs yttrande blef nu faktoret, d. 19 Maj 1824, ställdt under en af Kongl. Maj:t tillförordnad serskild direktion, och krigs-kollegii befattning dermed upphörde. Årliga privil. smidet är 460 skepp:d, som bedrifves af köpe-tackjern, och hvaraf hammarskatten utgöres med 4 skepp:d, dessutom har faktoret 60 skepp:d frälsesmide. Här finnes ock en stålugn, hvarest det välkända s. k. klöfverstålet brännes. Tillverkningen föres ej på väg. Smidesstämpeln är trenne klöfver.

Carl Johan, son af pfaltzgreffen Adolf Johan och Elsa Elisabeth Brahe, samt Johan Casimirs sonson, föddes och dog år 1664.

Carl Johans kyrka. Se: *Skeppsholmen* och *Törnevalla* socken.

Carl Johans eller kustförsamlingens kyrka är annex till Örgryte socken, och belägen vid Götheborg, på Elfsborgs kungsladugårds ägor i nämnde socken och de så kallade Majorna. Sedan Gamla Amiralitetsvarfs-kyrkan d. 29 Sept. 1820, genom våldeld uppbrunnit, och Mariæbergs-kyrkan, uppbyggd 1787, var bristfällig och ej tillräcklig, förenade sig dessa begge församlingar att uppföra en kyrka af sten; platsen köptes d. 18 Sept. 1824, och grunden lades d. 18 Nov. s. å. Församlingen har fattig-friskola, med vixelundervisning för 200 barn, och räknar 6,200 invånare. Dess areal och hemmantal upptages jemte moderförsamlingen. — Vid H. M. konungens senaste vistande i Götheborg, hade deputerade från Carl Johans församling, hvil-

ken till belågenheten kan anses för en af Götheborgs förstäder, till H. M. öfverlemnad en petition, framställande den anhållan, att nämnde församling måtte införlifvas med sjelfva staden under samma jurisdiktion, och att församlingsboerne måtte få åtnjuta lika rätt med stadens invånare, mot utgörande af lika skyldigheter. Regeringen har utställt denna ansökan till vederbörandes utlåtande.

Carl Ludvig Eugène, Sveriges kronprins, född d. 3 Maj år 1826, är för närvarande begge universiteternas kansler och kapiten vid Svea lifgarde.

Carls, Hertig, slagtarebänk, en sällsynt bok, tryckt år 1617, af Ax. Stenson Leyonhufvud. Den innehåller svåra tillvitelser emot Carl IX, hvilken, i anledning häraf, skref följande bref till författaren: "Du hafver skrifvit, Axel Stensson, en sådan bok, så att aldrig någon skälm i världen har funnits som så dristig och oförsämd varit, att han har trott sig sådana smådeord, lögn och osanning att uppdikta och sammansätta, dermed du icke allenast hafver velat diffamera och föraktat göra vårt ärliga goda rykte och namn, utan ock andras med, och särdeles ditt fädernesland skämt och försmådat, såsom en äre- och ordlöfs afskummad bösevikt. Och efter du uti samma lösaktiga och skälm-ska traktat skrifver, att du vill, hvad du hafver skrifvit, försvara inför kejsare, konungar, chur och furstar, eller ehvem det begär i hela världen; derföre låt oss veta om du tillstår att samma bok är af dig sammansatt, så skall du få derpå ett sådant svar, att hela världen skall få veta ditt förrädeliga, lögnaktiga, ordlösa hjerta, och lära att taga sig till vara för dig, såsom den ärelöseste, afskummadaste skälm, som i hela världen finnas kan till vara. Vill du vara ursäktad, så svarar du oss. Svarar du icke, så skäms du vid saken; och då vilje vi bevisa, att allt hvad som du hafver skrifvit, det hafver du diktat, ljugit och gjort som en vetterlig skälm och bösevikt, den der hafver handlat emot allt ärligt folks sed och bruk, så ock ditt eget samvete, och lagt dig en sådan spott in och skam för dina egna föräldrar, att de en sådan afskummad förrädare hafva födt af deras lif." — Boken förbjöds och förstördes, och tryckta exemplar deraf äro ytterst sällsynta.

Carls, Prins, uppfostringsanstalt för fattiga och vanvårdade barn, stiftades i Stockholm, genom frivilliga sammanskott, i anledning af d. v. arfprinsen Carls födelse, d. 3 Maj 1826, och öppnades år 1832, likväl med någon afvikelse från den ursprungliga afsigten dermed, som var att göra inrättningen till en fristad för sådana beklagensvärda barn, hvilka, antingen af brist på föräldravård, eller genom föräldrarnas dåliga exempel, förfallit i sysslöshet, oseder eller vanar, och blef i stället en anstalt till fattiga, men välartade barns uppfostran och undervisning. Sedermera återgick den 1840 i viss del till sin egentliga bestämmelse, då en underafdelning uti serskild lokal inrättades för vanartiga och för brott straffade gossar. Inrättningens stiftare voro erkebiskop Wallin och underståthållaren Wannqvist. För närvarande har in-

rättningen en fond af 140,000 R:dr B:ko, egen-domarne deri inbegripne och uppfostras nu derstädes 74 gossar och 40 flickor.

Carlanda, annex till Holmedal, beläget i Nordmarks kontrakt af Carlstads stift, $12\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Carlstad. Socknen består af 21 mtl. och har 2,098 invånare. Dess areal utgör 38,672 tunnland, hvaraf 2,780 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad. I Carlanda ligga 2:ne jernbruk: Gladåker och Löfstadsfors. — Seden vid bröllop och begrafningar i denna och nästgränsande socknar, hörande till Holmedals pastorat, är den att gästerne förblifva samlade i 2—4 dygn, då det ätes, sofves och supes. Den fördom brukade brudkronan af silfver är urmodig vid bröllop; emedan bruden nu i stället utstyres med hvarjehanda lånadt osmakligt prål. Vid bröllop dansas mycket; ty dans är allmogens käraste tidsfördrif. En så kallad bröllopskål går omkring i bröllopslaget, då penningar insamlas till brudfolket, hvilket uppgår stundom till flere 100 R:dr. Fordom reste de nygifte, från hus till hus, i den socken der de hade sitt hemvist, och emottogo, jemte god fägnad med mat och brännvin, gåfvor af ull, lin och andra förnödenheter. — Mankönet kläder sig i gråa vadmalrockar och mörka underkläder. Qvinnorna begagna mest hemväfda kläder; men stundom äfven utländska tyger, till och med siden. De efterapa alla moder på sin klädedräkt. — Allmogens lynne är trögt, makligt och mycket envist. I allmänhet sakna de ordningssinne och omtanke, handla och vandla gerna, äro föga händige, men dyreljde. Sällan nämnes någon med sitt rätta namn; ty hvar och en får sitt öknamn. Kloka gubbar och gummor anlitas ofta, och skrock och vidskepelse bibehålla sig. Så måste man skjuta påskaftonen, stryka kors med tjära på fähusdörrarne, spotta när hästen skakar sig och icke lemna en dödad orm obegraven. Grofva lagbrott, hemgång, mord och rån äro sällsynta. Rättegångslystnaden har i senare åren tilltagit, sedan förlikningskommittéer blefvo inrättade. Man stämmer likt och olik i förmodan att förlikningsmännen kunna bilägga det.

Carlander, Christoffer, en af Sveriges mest utmärkte praktiske läkare, föddes d. 30 Juli 1759 i Westergöthland, der fadren var kyrkoherde vid Yllestads församling. Efter genomgångna studier förordnades han 1785 till underläkare och amanuens vid akademiska sjukhuset i Upsala, tvenne år senare till ledamot af collegium medicum och fattigläkare uti Clara församling i Stockholm, gjorde sistnämnda år en resa till St Barthelemi, såsom skeppsläkare, hvarunder han frånvarande promoverades till medicine-doktor. Hade under hemvägen den olyckan, att förlora all sin egendom och sina samlingar, då fartyget uppbragtes af Ryska kapare, afgick år 1789 till hären i Finland och kallades 1793 till stadsfysikus i Götheborg, der han kvarblef till år 1814, då han upphörde med sin praktik och flyttade till Stockholm, hvarest han alltsedan kvarblifvit, och utnämndes till assessor i sundhets-kollegium. Han har, från denna tid, eguat sig åt det allmännas gagn, såsom leda-

mot i flera välgörande samfund och municipala styrelser, af hvilka han med frikostiga bidrag understödt flera, och utöfningen af sin konst har han inkränkt endast till de tillfällen, då han blifvit rådfrågad; dels af patienter, dels af sine medbröder, vid vissa svåra sjukdomstillfällen. Ett sådant inträffade vid dåvarande kronprinsens sjukdom år 1821; hans biträde belönades af konungen med en dyrbar gulddosa, med konungens namnchiffer i stora diamanter. Han är ledamot af vetenskaps-akademien, hedersledamot af sundhets-kollegium, R. af N. och Carl XIII:s orden, och år 1844 slog läkarsällskapet öfver honom en medalj, såsom sin senior. Han har utgifvit åtskilliga skrifter och afhandlingar, tryckta i Hedins "Läkaren och Naturforskaren", samt i läkare-sällskapets handlingar.

Carlavagnen, den Svenska benämningen på constellationen Stora Björn.

Carlberg, trumslagare vid Westerbottens regemente, har gjort sig ryktbar genom följande handling af mod och beslutsamhet. Då Ryssarne, i slaget vid Wilmanstrand, framträngde mot staden och Svenska hären skingrades eller nedgjordes, stod Westerbottens regemente ännu oryggligt. Det hade förlorat alla sina officerare, men trumslagaren Carlberg uppsökte general Wrangel och bad honom om något befäl, så ville de ännu slåss. Wrangel, hvilken satt sårad och bekymrad på en sten, svarade: "Kan du, min gosse, någonting uträtta, så ger jag dig lof att göra hvad du vill." Carlberg skyndade tillbaka till sina kamrater, tog en fasa i hvardera handen, bildade en fyrkant och retirerade i god ordning under ständigt skjutande. Ryske generalen Keith drog tillbaka de trupper, hvilka skulle förfölja dem, och sade, att det vore skada att nedgöra ett så tappert folk. Regementet kom således, nästan ensamt, undan det allmänna nederlaget.

Carlberg, Johan, son till borgmästaren i Carlstad, Johan Börjesson, född d. 22 Sept. 1628, antog namnet *Carlberg* efter födelsestaden. Såsom son af rika föräldrar kunde han, för att fullända sina studier, besöka fremmande lärosäten och begaf sig derför till Leyden, Leipzig och Giessen, der han blef theol. doktor år 1677. Efter hemkomsten sökte han ingen viss tjänst, men blef domprost i Götheborg 1679, och kallades till drottning Ulrika Eleonoras öfverhofpredikant år 1687. Det var här han isynnerhet ådagalade ej blott sina utmärkta predikogåfvor, utan äfven sitt menniskoälskande samt kristliga sinne, och sina upphöjda åsigt af den presterliga värdigheten. Den ädla drottningen använde honom ofta att utdela sina välgörningar, och gaf honom stundom sjelf texter till hans predikningar, dem hon isynnerhet ville hafva tillämpliga för de kongl. barnen, framför allt prins Carl. Hon hade förbjudit sina hofpredikanter, att, efter tidens sed, från predikstolen göra hänsyftningar på regerings-ärender; men då reduktionen verkställdes med alltför mycken stränghet, uppdrog hon åt Carlberg, att derför i sin predikan göra konungen föreställningar. Detta skedde. Efter predikans slut sade Carl något förtörnad till honom: "Ni predikar uppror i mina undersåters hjertan",

hvertill Carlberg gaf det värdiga svaret: "Nej, jag ville endast predika uppror i Ers Maj:ts eget hjerta." Konungen blidkades, tryckte hans hand och sade: "Den prest, som predikar uppror i ett hårdt och syndigt hjerta, han predikar som en rätt prest." Då hofmännen sökte uppretta Carl emot den oförskräckte hofpresten, svarade han: "Vi upptage det icke såsom hans, utan som Guds röst till oss." År 1689 utnämndes han till biskop i Götheborg. Konungen, men isynnerhet drottningen, skiljdes ogera från honom, och den senare gaf honom vid afskedet stora skänker. Han afled d. 15 Juli 1701.

Carlberg, Birger, en yngre broder till den föregående, kyrkoherde i Ölme-härad och Christinehamna, har fått en viss ryktbarhet genom ett förhastande, som bragte honom i olycka. Generalinspektoren öfver småtullarna, Crispin Flygge, hade afidit år 1673 i ett barnlöst äktenskap, men sju månader efter hans död födde enkan en son. Carlberg, den afidnes sväger, jemte flera släktningar, började nu en rättegång emot henne, med påstående, att barnet var understucket och köpt af en enka, samt fordrade, att hon skulle styrka dess lagliga härkomst. De kunde ej bevisa sin angifvelse och Carlberg blef derför insatt i fängelse, dömd från äran och lifvet, men benådades från dödsstraffet, hvilket förvandlades i landsflykt och 2,000 daler s. m. böter. Han dog af sorg i fängelset i Götheborg år 1683; men straxt efter hans död ankom ett kongl. benådningsbref, hvarigenom äran återgafs honom, så att hans broder, d. v. domprosten derstädes, fick den glädjen att begrafva honom såsom ärlig.

Carlbergs lustslott vid Stockholm, anlagdt af riks-amiralen Carl Carlsson Gyllenbjelm år 1630, på det fordna kronohemmanet Botomta. Magnus Gabriel De la Gardie lät år 1669 bygga de begge flyglarna och anlägga trädgården. Genom reduktionen tillföll egendomen kronan, och Carl XI:s gemäl vistades ofta derstädes. År 1792 inrättades här en krigs-akademi, hvilken för närvarande har ett stats-anslag af 38,250 R:dr och der 200 kadetter bildas till officerare, så väl vid landthären som flottan; bland dem äro åtskilliga frikadetter. De betalande erlägga för året 336 R:dr. Akademien styres af en guvernör, som har under sig en place-major, en kvartermästare, en adjutant, tvenne kompani-chefer och sex kompani-officerare. Lärarestaten består af 18 ordinarie och 3 biträdande lärare.

Carlberg eller Carlberg, fordom ett hertigsäte, beläget i Wermland, på Tingvalla-ön, der nu Carlstads domkyrka står. Carlberg byggdes ungefär vid samma tid som Carlstad erhöi sina stadspri-privilegier af hertig Carl, hvilken stundom bodde härstädes, och härifrån utfärdade flera bref och privilegier. Det är troligt att denna gård, ehuru byggd af träd, likväl varit ganska anseelig, emedan alla härader i Wermland borde underhålla densamma. Således höll Wisnums härad taket på östra sidan af salen, jemte all innanredning med spjäll, spis och 6 stolar; Elfdalen hälften i köket

och 2 stolar; Fryksdalen den vestra kammaren med byggnad, tak, fönster, spjäll, spis och lås, samt en stol och ett grönt sattins-täcke; Kils härad 2 stolar, kläder till en säng, spis och spjäll i en kammare, samt något i köket och dess kammare; Grums härad underhöll alla plank kring mangården och trädgården, samt en säng af en bolster, 2 lakan, en hufvuddyna och en rya (sängtäcke) samt en stol; Jösse härad hade på sin lott bagarstugan, jemte stugan derintill samt en kammare, allt under ett tak, hvilka rum skulle vara inredda med bord, bänkar, spjäll, lås, dörrar och fönster; Ölme härad höll några stolar, samt förrättade för öfrigt på gården hvad som befalltes. Efter Carls död nyttjades gården länge till säte för Wermlands landsfogdar och ståthållare. Säteriet Kroppkärr var anslaget till ladugård under Carlborg.

Carlén, Johan Gabriel, född d. 9 Juli 1814, i Westergöthland, der fadern var kronofogde, med assessors titel, studerade i Upsala och ingick år 1837 såsom e. o. kanslist i justitie-revisionen; har utgifvit: *Handbok i Svenska lagfarenheten, Sveriges Lag med skedda förändringar, Stycken på vers, Romanser ur Svenska folklivet*, samt under signaturen *C—én*, åtskilliga poemer och uppsatser i kalendarer och tidningar. Hans fru

Carlén, Emilie, född d. 8 Aug. 1807 i Strömstad, der fadern, Roger Smith, var köpman. I sin barndom åtföljde hon honom ofta på något af hans fartyg under åtskilliga sjöresor, hvarigenom hon inhemtade den bekantskap med sjölivet och med skärgården, hvilken hon sedermera med så mycken skicklighet användt i sina skrifter. År 1827 gifte hon sig med prov. läkaren A. Flygare, och bosatte sig med honom i Småland. Enka år 1833, bodde hon för det mesta i sin födelseort, till dess hon år 1839 flyttade till Stockholm, der hon år 1841 ingick äktenskap med sin nuvarande man. Redan år 1838 uppträdde hon som författarinna, med den lilla romanen: *Waldemar Klein*, hvilken sedermera efterhand blifvit åtföljd af: *Representanten, Gustaf Lindorm, Professorn och hans skyddlingar, Fosterbröderna, Kyrkoinviqningen i Hammarby, Skjutsgossen, Rosen på Tistelön, Kamrer Lassman, Fideikommisset, Pål Warning, Vindskuporna, Bruden på Omberg och Enslingen på Johanniskäret*. De flesta af dessa äro öfversatta i Danmark, Tyskland, England och Amerika. I folkkalendern *Svea* för år 1846 meddelas företalet till den Amerikanska öfversättningen af *Rosen på Tistelön*, hvilket innehåller ett omdöme öfver fru C:s författarskap i allmänhet.

Carleson, Carl, son till grosshandlaren i Stockholm Carl Iwarsson, hvilken jemte sin hustru och ena dotter afled i pesten år 1710. Den då sju-årige Carl var äfven angripen deraf, men räddades. Icke så föräldrarnas ho, hvilket nästan utplundrades, något då för tiden ej ovanligt, emedan den allmänna olyckan alstrade laglöshet och anarki. Carl utmärkte sig tidigt genom sina sällsynta gåfvor och gjorde större framsteg i studierna, än hans kamrater, ehuru han syntes derpå använda mindre tid än de. År 1725 ingick han i

kansli-kollegium, der han år 1746 befordrades till sekreterare. Han hade redan 1743 blifvit adlad, då han antog namnet *Carleson*. Lagman i Kalmar län 1747 och 1750 i Södermanland, hvilket embete han år 1757 utbytte mot det af stats-sekreterare för krigsärendena. R. N. O. Han var en utmärkt duglig och rättskaffens embetsman, särdeles angenäm i sällskap, en vän af vitterheten och lycklig dilettant deri. Har utgifvit flera skrifter, såsom *Sedolärande Mercurius*, den första Svenska månadsskrift, *Hushållsråd*, äfven en månadsskrift, *Hushålls-lexikon*, flera uppsatser i vetenskaps-akademien handlingar — han blef medlem af denna akademi år 1755 — och isynnerhet en samling af utmärkta Svenska rim och dikter, bestående af äldre och samtida författares skaldestycken, dem han räddat undan glömskan, och hvarmed han gjort vår litteratur en ganska väsendtlig tjenst. Han biträdde Dalin vid utgifvandet af *Argus*, men upphörde snart dermed, då han fann att Dalin var ensam vuxen arbetet, samt insände sedan endast strödda uppsatser till tidningen. Född d. 11 Maj 1703, död d. 22 Mars 1761.

Carleson, Edvard, den förres yngre broder, ingick, efter slutade studier, år 1725 i kommerskollegium, hvars president han blef 37 år senare. Han anträdde, på egen bekostnad, en utländsk resa, för att utvidga sina kunskaper om slöjderna och näringarna, åt hvilkas förkofran, särdeles inom fäderneslandet, han egnade hela sitt lifs sträfvan. Detta blef ej obemärkt, och kommerskollegium utsände honom år 1732, jemte friherre Carl Fredr. von Höpken, på en resa i statsekonomisk syftning, särdeles i Levanten. De reste genom Tyskland, Holland, Frankrike och Italien till Cypern, Grekland, Palestina och Egypten, samt derifrån genom Syrien till Konstantinopel, Servien, Bosnien och Dalmatien. De fingo nu, år 1736, båda uppdrag, att fungera såsom chargées d'affaires i Turkiet och rigtade dervid sin uppmärksamhet isynnerhet på hvad som rörde handeln och näringarna. Efter Höpkens hemresa 1742, förestod C. ensam beskickningen till år 1746, då äfven han återvände till fäderneslandet. Han erhöll statssekreterare-titel år 1756 och verkligt embete vid utrikes expeditionen följande året, blef hofkansler 1758 och president i kommerskollegium år 1762. Ledamot af vetenskaps-akademien, adlad med namnet *Carleson* och K. af N. O. Född d. 18 Nov. 1704, död d. 26 Febr. 1767. Han understödde på allt sätt slöjder och vetenskaper, och uppmuntrade deras idkare både med egna medel och statens; biträdde sin broder med utgifvandet af *Sedolärande Mercurius*, och har sjelf författat åtskilliga skrifter och afhandlingar, särdeles i ekonomiska ämnen.

Carlfors jernbruk. Se: *Hörle*.

Carlholm var fordom en kungsgård med en fästning, anlagd på ett näs vid Lina-sundet och Teljeviken, $\frac{1}{4}$ mil från staden, der lästa bommar varit öfver sundet bredvid fästet. I det morgongåfvobref, som konung Erik af Pomern gaf sin drottning Filippa, kallas det Telje slott, och länet

deromkring Telje län. Efter slottet finnas ännu lemningar af vallar och grafvar.

Carlholm, jernbruk. Se: *Löfsta*.

Carling, Olof, professor, föreståndare för landtbruks-akademiens experimental-fält, född 1787, död 1834, har utgifvit en biblisk historia för ungdom efter grundtexten, samt åtskilliga skrifter om landtbruket, en afhandling om landtbruks-bokhålleri, o. s. v.

Carlsborg, Sveriges blifvande central-fästning för 20,000 man, är belägen på Wanäs udde emellan Wettern och Bottensjön, hvilken utgör en vik af den förra. Sedan Sverige år 1809 förlorade Finland och derigenom hotas att, vid en ofred med grannen i öster, se krigets skådeplats flyttad inom egna gränser, blef det nödvändigt att utse en ort, der landthärens förråder kunde uppläggas i säkerhet, utan fara att vid första anfallet borttagas eller förstöras. Wanäs ansågs bäst uppfylla detta villkor, såsom beläget bakom den i norr och söder 15 mil långa Wettern, samt på Götha kanal-linjen, hvarigenom sjötransporter kunde påräknas emellan Norrige och östra skärgården, Jönköping och Askersund, hvarifrån gemenskap kunde underhållas med Hjelmarne och Stockholm. Den 5 Sept. 1819 besåg konung Carl XIV Johan detta ställe och gillade planen härtill, hvar efter byggnaden börjades och fortsattes ännu oafbrutet. I Juli 1832 besåg konungen denna fästning ånyo, på dess resa till Norrige. Vid ankomsten till hufvudporten lade konungen hörnstenen till en af de kolonner, som uppbära densamma, uppförd i Göthisk stil och af särdeles skönhet. Framlidne generalen Franc Sparre kungjorde derefter namnet å den nya fästningen, hvilken kallades Carlsborg. — Fästningsbyggnaden har hittills kostat staten 1,391,207 R:dr B:ko, och de åren 1844—45 församlade ständerna beviljade härtill ytterligare 90,000 R:dr. Pionierkorpsen, som der uttjenar sin kapitulationstid, användes vid arbetet. År 1827 inrättades härstädes ett postkontor.

Carlsbälte, en skans på Gottland. Se: *Carlssvärd*.

Carls-dotter, Anna, om hvilken, i Maria församlings i Stockholm kyrkobok, för år 1669 finnes en så lydande anteckning: "1669 den 22 Maj vigdes Erik Jöransson Könnigh, Compagnie-Sjöman, född i Köpenhamn, är här främmande, och will tijt han född är, med Anna Carlsdotter, Sal. Lohjörns Procurators stufvdotter, och Sahl. Konungh Carl Gustafs Oechta Barn." — Om modern har man ingen kunskap.

Carlsfors, ett jernbruk i Ålems socken af Stranda härad i Kalmar län. Har 1 härd och 450 skepp:d privil. årligt smide. Hammarskatten är 4 skepp:d 10 lisp:d. Ett mindre jern-manufakturverk finnes ock härstädes. Brukets tillverkning, af köpe-tackjern, skeppas på Kalmar. Ägare är H. O. Hebbe. Bruksstämpeln är ett Q.

Carlsfors, ett jernbruk i Silleruds socken af Nordmarks härad i Wermlands län. Har 1 härd och 450 skepp:d privil. årligt smide, med 4 skepp:d 10 lisp:d hammarskatt. Brukets tillverkning, af

köpe-tackjern, skeppas på Götheborg. Ägare är J. A. Bergholm. Bruksstämpeln visar J. A. B.

Carlsfors, ett pappersbruk, beläget i Wadsbo härad af Westergöthland, vid Tida-elfven, med omkring 7,000 R:drs årlig tillverkning. Elfven öfversvämmade så hastigt d. 16 Febr. 1831, att vattnet uttog tvenne byggningar, samt inträngde i husen, der folket ej vaknade förrän vattnet uppstigit i sängarne. Med barnen på ryggen räddade sig människorna i de öfre våningarne, mellan hvilka gemenskap underhölls medelst båtar, intill dess strömmens våldsamt hindrade äfven detta. Floden sjönk väl samma dag; men stod likväl öfver backarne.

Carls graf. Något mer än $\frac{1}{4}$ mil söder om staden Wenersborg, har en vattu-rännil eller bäck gått ifrån sjön Wassbotten till Götha elf, $\frac{1}{2}$ mil nedom Elfsåget. Genom gräfning, anbefalld af konung Carl XI, blef denna bäck danad till en kanal, under namn af Carls graf, 36 steg bred. I mån af Götha elfs sänkning under Wassbotjens vattubryn, äro 2:ne slussar byggde vid Brinkebergs kulle, kallade Gustafs slussar. De öppnades för segelfart d. 11 Nov. 1777.

Carlshamn, en stapelstad, belägen 52 mil S.S.V. från Stockholm, i Bräkne härad af Blekinge, der den så kallade Mye å utfaller i Östersjön. Redan konung Carl X var sinnad, att här anlägga en stad; men först år 1665, under Carl XI:s minderårighet, blefvo privilegierna utfärdade. Stället der staden är belägen kallades förut Bodekulla. Vid dess anläggande användes isynnerhet Erik Dahlberg och borgmästaren Schröder. Staden har en god hamn, och till dess försvar är ett kastell anlagdt, på den så kallade Frisholmen. Dess handel är medelmåttig. Till handelns och sjöfartens upphjelpande har en navigationsskola blifvit inrättad; men minskad tillgång på skeppsprodukter, hvari stadens utförsel för det mesta består, och svårigheten att med någon fördel få dessa afyttrade å utländska platser, samt den s. k. uppstadshandelns förminskning, genom öppnandet af Götha kanal, hafva ett menligt inflytande på dessa rörelse-grenar, hvilka således ej visa sig i det fördelaktiga skick, som man kunde vänta af stadens goda läge och andra fördelar. Staden har 497 hus och tomter, samt 494 tunn. jord, allt uppskattadt till ett värde af 574,735 R:dr B:ko. Folkmängden uppgår till 4,473 personer. Carlshamns församling hör till 1 kl. reg. och har Asarums socken till annex. Marknader hållas här d. 12 Juni och 7 Okt. — Statsbidragen uppgå till omkring 25,700 R:dr B:ko.

Carlskiöld, Carl, förut Hultman, krigsråd, född 1699 och död år 1780, är känd genom den af honom utgifna vapenboken.

Carlskoga, ett härad, utgöres af Carlskoga och Bjurkärn med Carlsdals bruks- och kapellförsamling, är beläget i Nerikes läns tredje fogderi, består af $64\frac{1}{2}$ mtl. och har 8,042 invånare. Dess areal uppgår till 148,554 tunnland, hvaraf 20,830 äro kärr och sjöar.

Carlskoga, en socken, jemte Bjurkärn och Carlsdals bruks- och kapellförsamling, belägen i Wis-

nums kontrakt af Carlstads stift, Carlskoga härad af Nerikes län, 5 mil V.N.V. från Örebro. Socken hör till 1 kl. konsist., innefattar 45 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 6,230 invånare. Dess areal utgör 111,062 tunnland, hvaraf 10,850 äro sjöar och kärr. Adr. Christinehamn eller Örebro.

Carlskrona, stapelstad, station för örlogsfloTTan, säte för landshöfdingen öfver Blekinge län, är belägen på en ö och några smärre holmar i skärgården utanför Blekinges södra kust, och förenad med fasta landet genom flera broar. Polhöjden är 56° 10' 45" och afståndet ifrån Stockholm, landvägen, något öfver 50 mil. Staden anlades år 1680 af konung Carl XI (hvars namnschiffer, tillika med ett skeppsankare, och deröfver en kongl. krona, finnes anbragt i stadens vapen), och dess privilegier äro daterade d. 10 Aug. nämnde år. Ön, på hvilken den egentliga staden är belägen, har vid stadens anläggning namnet Trossö, och ägdes af bonden Wittus Andersson. Konungen, som fått kännedom om stället ypperliga hamn och i öfrigt förträffliga belägenhet för inrättandet af ett örlogsvarf, beslöt att der bygga en stad och att dit förlägga rikets örlogsfloTTa, reste i denna afsigt själf till Trossö, samt tillkännagaf för Wittus sin önskan att tillhandla sig ön. Men åboen vägrade hårdnackadt att sälja sin egendom, och gaf konungen korta, ohöfviska svar, hvilket hade till följd, att Wittus blef insatt på Carlshamns skans, hvarefter han visligen fann för godt att inlåta sig i handel med konungen. Den koja, der Wittus Andersson förvarade sina fiskredskap, finnes ännu i behåll, hvarjemte en inskrift öfver portstolparne till stadsskolans hus antyder, att hans boning der varit belägen. Gatan derinvid heter Wittus-gatan. År 1790 blef staden nästan fullkomligt ödelagd genom eldsvåda, återuppbyggdes mera reguliert, och i senare tider har man gjort åtskilligt, för att försköna den. Ännu finnas här likväl många bergiga och gräsbevuxna gator, hvilka erinra derom, att grunden är en klippa. För 20 å 30 år sedan utgjordes gator och torg på ganska många ställen af berg och moras, och der stadens vackra promenadplats, den så kallade Hoglands park, nu är belägen, stod då ett djupt träsk, hvilket gifvit anledning att tillägga stället benämningen Neptuni torg. Gatorna äro ovanligt breda, och husen i allmänhet prydliga, ehuru till större delen af träd, och ej öfver två våningar höga. Staden har trenne kyrkor: Amiralitetskyrkan, af träd, uppbyggd och underhållen på kronans bekostnad, är stor och rymlig, med en mästertligt utförd altartafla (föreställande Kristus på korset, då sidan öppnades). Stadskyrkan, byggd efter N. Tessins ritning, af sten, med koppartak. Tyska kyrkan, likaledes efter N. Tessins ritning, af sten, med koppartak, i form af en rotunda, är icke stor, men dess vackra byggnadssätt, i förening med de smakfulla inre prydnaderna, gifver den ett särdeles intagande utseende. Den byggdes, kort efter stadens anläggning, egentligen för att begagnas af de Tyskar, hvilka besatt sig på stället. Under tidernas längd hafva Tyska och stads-för-

samlingarne blifvit förenade till en församling, hvilken begagnar begge kyrkorna. Öfriga offentliga byggnader äro: frimurarehuset, rådhuset, stadsskolans hus, länets lazarett, m. fl. — I Carlskrona finnes ett kopvardi-skeppsvarf; men sin egentliga märkvärdighet har staden af de inrättningar som tillhöra floTTan. Kongl. skeppsvarfvet är ganska vidsträckt. Dertill höra dockbyggnaderna. Den gamla eller reparations-dockan är sprängd i hälleberget på en holme, kallad Lindholmen, förenad med den öfriga delen af varfvet medelst broar, försedda med vindbryggor, för skeppens obehindrade genomfart. Den docka, hvartill planen upprättades år 1716 af skeppsbyggmästaren Carl Sheldon, fullbordades år 1724, och var, på sin tid och i sitt slag, ett verkligt storverk. Den blef sedermera utvidgad och förbättrad af öfverdirektören Daniel Thunberg, som äfven inrättade det ännu befintliga pumpverket. År 1831 blef dockan ytterligare utvidgad, så att den nu är tillräckligt stor för att inrymma de största skeppen. Bredvid reparationsdockan står det så kallade Wasa-skjulet, ett på pelare uppställt tak, hvarunder fregatter och korvetter byggas. Nya dock-byggnaden, bestämd att deruti både bygga och förvara krigsskeppen, börjades år 1755 af Daniel Thunberg, och fortsattes i många år, till dess brist på medel gjorde, att arbetet afstannade innan det stora företaget nått sin fullbordan. Enligt den plan, som var uppgjord, skulle dock-byggnaden innefatta 20 serskilda dockor, hvardera för ett skepp, och tvenne stora så kallade svajningsrum, hvilka kunde rymma två skepp hvardera. Hittills har man fulländat blott det ena svajningsrummet och tre dockor, hvaraf likväl en utan tak. Med det anslag, som i senare år blifvit beviljad, fortskyndas sjerde och femte dockornas uppmurande. Dessa dyrbara byggnader tillvinna sig kännarens beundran, så väl för det storartade i företaget, som för den snillrika plan, efter hvilken det blifvit utfördt. Dockornas väggar äro murade med den största omsorg, till en stor del af huggen granit, och allt är beräknadt att trotsa tidens äverkan. Ur dessa dockor pumpas vattnet med ångmaschin. — Varfvet har dessutom åtskilliga smedjor, af hvilka den största är grofsmedjan, der dagligen omkring 90 fästningsfångar användas såsom arbetare; en repslagarbana af ovanlig längd; verkstäder för bilduggare, snickare, målare, blockmakare, segelsömmare, metall-gjutare, tumbindare och många andra af kronans handtverkare; åtskilliga aflöpnings- och upphållnings-bäddar för större och mindre fartyg; flera stora förrådshus och virkes-skjul; så kallade mallbodas, der fartyg, som skola byggas, upprättas på golfvet i naturlig storlek; en lång och stark bro, der krigsskeppen ligga förtöjda; tvenne skeppsmast-kranar, den ena af sten, den andra af träd; ett sliphus, med åtta större slipstenar, hvilka drifvas af tvenne oxar; en telegraf, hvarmed telegraferas till den en sjömil ifrån staden belägna Kungsholms fästning; jemte en mängd andra byggnader för floTTans behof. I mönstersalen, hvilken begagnas till kyrka för arbetsskiften och fästnings-

fångar, samt vid münstringar af kronans manskap, finnes general-amiral Henrik af Trolles bröstbild, huggen i hvit marmor af Sergel och upprest af konung Gustaf III. Modellsalen innehåller en dyrbar samling modeller till ett stort antal in- och utländska fartyg, till åtskilliga af de på varfvet varande byggnader och mekaniska inrättningar, samt till många andra för sjöväsendet gagneliga uppfinningar. I salen är upprest en minnesvård åt amiralen af Chapman. Öfverst synes hans bröstbild i medaljon af hvit marmor och derunder följande inskrift: *Fredr. Henr. af Chapman, Vice-Amiral, Kommendör med St. K. af Wasa-orden, Ridare af Svärds-orden. Hans snille och fosterlands-kärlek, verksamma till Gustaf III:s ändamål, gifvo Sverige nya flottor efter förbättrad byggnadssätt. Då arbetet efter Konungens förordnande fortsattes, ägnade Carl, Hertig af Södermanland, Svec Rikes Stör-Amiral, uppfinnarens bild åt öddigheten. Der hredvid står ett berg, af den utmärkt skicklige bildhuggaren J. Törnström arbetadt i träd, till den mest förvånande likhet med sten, och nedanför berget en liggande sphinx, hvilket häntyder på den gamla Grekiska sagan om Oedipus. Skeppsbyggeri-vetenskapen var före Chapmans tid en gata, den han löste på ett tillfredsställande sätt.* — Till varfvet hörer äfven artillerigården, hvarest flottans förråd af kanoner och kulor förvaras. Här finnas åtskilliga verkstäder för artilleriets behof, tyghus (innehållande förråder af artilleri-persedlar), och rustkammare, der gevär och blanka vapen förvaras, pryddigt uppställda i ett för ändamålet uppfördt hus. Utom varfvet finnas många byggnader för flottans behof, nemligen: hoställen för åtskilliga högre embetsmän, kaserner för gemenskapen, spannmålsmagasiner, bageri, sjukhus, observatorium, m. fl. Flottans trenne kruthus ligga på hvar sin holme nära staden. — Stadens handel är ej betydlig, och grundar sig hufvudsakligen på leveranser för varfvet och flottans behof. Här finnas tvenne apothek och två boktryckerier; men ingen fabrik som är värd att nämnas. Fattigvårds-inrättningen, hvars kontanta tillgångar utgöra öfver 13,000 R:dr B:ko om året, lemna fullständigt underhåll åt omkring 400 fattiga, samt dessutom mat och penningunderstöd åt fattiga, som ej kunna intagas till full försörjning. Till inrättningen hörer en skola, der öfver 200 barn ärligen njuta undervisning, samt flera verkstäder och arbets-salar, der fattighjonens sysselsätts i mån af sin förmåga. — Utom de undervisnings-anstalter, som tillhöra flottan (se: *Flottan*), finnes en lärdoms- och apologist-skola och ett institut för bildandet af privata skeppsbyggmästare. — Staden saknar godt och friskt vatten, hvilket måste hemtas ifrån Lyckeby, som ligger på $\frac{3}{4}$ mils afstånd landvägen och $\frac{1}{2}$ mil sjövägen. En vattenledning derifrån har länge varit påtänkt, och de tillert erforderliga gjutna jernrören äro redan anskaffade. — De statsbidrag staden Carlskrona erlägger utgöra omkring 54,000 R:dr. Tull-uppbörden härstädes uppgick år 1842 till 46,350 R:dr. Staden har en areal af 2,060 tunn. l., 1,429 hns och tomter, samt 932 tunn. jord, uppskattadt

till 1,303,124 R:dr. Carlskrona hör till 2 kl. reg. och har Jemjö socken såsom annex till storkyrkoförsamlingen i staden. Invånarnes antal uppgår till 10,746 personer. Utom en af de i staden boende handlande bergarne förut inrättat enke- och pupillkassa, till förmån för deras enkör och barn, hafva äfven stadens handverkare sinsemellan inrättat en dylik kassa. Sparbanken inrättades år 1827 med egen kapital-fond; insättnings-summan uppgick 1842 till 136,990 R:dr. Carlskrona stads och Ronneby köpings skeppsredare ägde vid 1845 års slut tillsammans 27 fartyg af 1,108 lästers drägt, hvaraf 22 st. af 979 läster blifvit använda till utrikes sjöfart. 32 skeppare innehade samma år burskap i Carlskrona och 226 sjömän voro vid sjömanshuset inskrifne. Marknader hållas här d. 1 Juli, 14 Okt. och 19 Dec. — Hamnen, som är en af de förträffligaste i Europa, har tre inlopp, af hvilka endast ett, det södra, är tillräckligt djupt för linjeskepp och fregatter. Detta inlopp försvares af fästningarna Kungsholmen och Drottningsskär, af hvilka den förra är en af senare tiders dyrbaraste anläggningar. Närmare staden är en befästning med namnet Kungshall, och vid vestra inloppet är äfven ett befästnings-arbete börjadt. I östra inloppet finnas försänkningar, så att endast små fartyg och båtar kunna inkomma derigenom. — Omgifningarne åt landsidan äro, närmast staden, i allmänhet kala och obehagliga; men knappt har man aflägsnat sig en half mil ifrån dess område, förrän man öfverallt mötes af den sköna Blekingiska naturen, hvars intagande skaplynne med rätta förvärfvat landskapet namn att vara ett af de vackraste i Sverige. Åt sjösidan äro nejderna obeskrifligt vackra, och en lustresa sommartiden i skärgården omkring Carlskrona är en af de trefligaste utfärder man kan företaga sig. Hundradetals öar och holmar, hvilka vackra löfskog afspelas i de lugna vikarna och sunden, här och der en gräsbevuxen och blomsterprydd plan, många segelbåtar, gungande på vågorna när och fjerran, utgöra de olika föremålen på den vackra taffa, som framställer sig för åskådaren.

Carlskrona, en nyligen byggd korvett om 18 kanoner.

Carlskyrka (Konung Carls), en socken, med Torpa, hör till 2 kl. reg., är belägen i Vester-Rekarnes kontrakt af Strengnäs stift, Åkerbo härad af Westmanlands län, $4\frac{1}{2}$ mil S.V. från Westerås och $1\frac{1}{2}$ mil Ö. från Arboga, vid Mälaren. Socken-
nen hör till 2 kl. reg., består af 31 mt. och har 1,525 invånare. Jemte annexet Torpa utgör dess areal 29,554 tunnland, hvaraf 200 äro sjöar och härr. Adr. Köping.

Carls kyrka i Kinden. Se: *Oppely* socken.

Carlskrona, 2 mantal berustadt säteri, med underliggande 7 mantal, i Örebro härad, Långbro socken, $\frac{1}{2}$ mil från Örebro, har ett synnerligen vackert läge invid Svart-älfven, med utsigt öfver Örebro stad och Hjelmaren på ena sidan, samt Kihls bergsträcka å den andra. Trädgården är en i flera afseenden både pryddig och kostbar anläggning. En salong uti huset utmärker sig genom de

af ägarens, grefve C. H. Anckarsvärd, broder, öfversten A. Anckarsvärd, målade stora utsigter af märkvärdiga ställen inom Sverige. Här finnes äfven en boksamling af 5 å 6,000 band. Huset, äfvensom flyglarne, äro upplyste af gas. Några ätthögar anträffas på ägorne.

Carlsson, Carl, biskop i Westerås, född i Kalmar d. 24 Nov. år 1642 och död i Dingtuna d. 13 April 1708. Utnämndes till biskop år 1690. Han var en ganska berest, lärd och kunnig man, angenäm i sällskap, driftig och allvarsam som embetsman; men för öfrigt icke utmärkt för någon ting ovanligt i snille eller lärdom. Han hade, i sin ungdom, gjort vidlyftiga resor i de flesta Europas länder, deribland till Neapel och Vesuvius. Det mest anmärkningsvärda om honom är, att han troddes vara naturlig son till Carl Gustaf; men hvilket rykte Sh. Rosenhane i sin konungalängd uppgjer vara ogrundadt. Någon böjelse för själfmyndighet och nepotism ådrog honom tadel af sina underhafvande, och äfven förebräelser af regeringen. Hans barn adlades under namnet *Cederström*. Den äldste af sönerne, Olof, blef Svea rikets råd, friherre och stamfader för grefliga ätten af detta namn.

Carlsson, Gustaf, Carl X Gustafs naturlige son med Brita Allerts, född i Stockholm år 1647. Både konungen, och efter honom dess enka, togo omsorgsfull vård om hans uppfostran. För att fullborda den, fick han göra en vidsträckt utländsk resa, efter hvars slut han, vid 21 års ålder, gick i Fransysk tjänst, och bivistade, icke utan beröm, kriget mot England och Holland. Carl XI utnämnde honom, efter sitt anträde till regeringen, till grefve och öfverste för Uplands regemente. Då kriget mellan Sverige och dess grannar utbröt år 1675, återvände han till fäderneslandet, och anförde sitt regemente under fälttåget i Tyskland, råkade år 1679 i Brandenburgisk fångenskap samt qvarhölls der till fredsslutet. År 1690 kom han tillbaka till Sverige, från hvilket han i 20 år varit aflägsnad; men lemnade det kort derefter för alltid, missnöjd deröfver, att hans konungslige broder icke ville gifva honom det riksråds-embete han påräknat. Han gick nu i Holländsk tjänst, följde prinsen af Oranien på dess expedition till England år 1688 och dog barnlös, d. 1 Jan. 1708, på det af honom inköpta godset Ter Hoorne i Friesland. — En annan **Carlsson, Samuel**, kapiten vid amiralitetet, omtalas äfven som Carl Gustafs son; men hvilket är obevist.

Carlsson, Rasmus, sekreterare i kansliet under Gustaf I och hans söner, har utgifvit en *Konung Göstoffs krönika*, hvilken utgör blott ett sammandrag af Ludvig Rasmussons större arbete.

Carlssvärd, var en välbälgan fästning, anlagd af konung Carl X på Eneholmen, vid inloppet till Slitöhamn på Gottland. På begge sidor om kastellet var inlopp till hamnen. Här fanns äfven en skans, kallad *Carlsbälle*, försedd med fem batterier, nemligen Baljan, Klingan, Doppskon, Fästet och Haken. Konung Carl XII ernade här anläggna en stad. Fästningen är längesedan raserad.

Carlstad, en stapelstad, belägen på den så kallade Tingvalla-ön i Wermland, vid Klarelfvens utlopp i Wenern, $32\frac{1}{4}$ mil V. från Stockholm. Den anlades år 1584; men erhöll stapelstadsfrihet först år 1840. — Redan från äldre tider hade Tingvalla-ön, i följd af sitt läge vid medelpunkten af landets förnämsta vattendrag, varit en ganska vigtig ort, och blifvit begagnad dels till samlingsställe för rättvisans skipande, dels till marknadsplats, samt med tiden äfven betydligt bebodd, både som handelsort och fiskeläge. På denna beslöt Carl IX, under den tid han såsom hertig innehade och styrde landet, att, som orden lyda, "sina undersåter utöfver hela Wermland, som en lång och besvärlig köpstadsväg hafva, tillgodo och omliggande land till förbättring", förvandla denna vigtiga ort till en ordentlig stad, hvilken erhöll sin benämning efter honom och privilegierades d. 5 Mars 1584. Domkyrkan, af sten, belägen på den så kallade Herregårdsbacken i östra delen af staden, anlades 1723 och invigdes 1730. — Inom Carlstad finnas åtskilliga för ortens viktigare angelägenheter föranstaltade inrättningar, sällskaper och föreningar. Bland andra ett gymnasium, en trivialskola, en folkskola för stadsinvånarnes barn, anlagd redan omkring år 1680, under namn af Fattigmannsskolan, 1825 förbättrad genom införandet af voxelundervisningen, och utvidgad 1840 genom ett nytt och rymligare skolhus; en gymnastik-inrättning för ungdomen vid gymnasium och trivialskolan, länge påtänkt, men tillvägabragt år 1839, genom den nuvarande biskopens föranstaltande; tvenne boktryckerier, det äldre öppnadt d. 10 Nov. 1749, det nyare d. 2 Jan. 1837; ett hushållningssällskap, inrättadt d. 9 Mars 1803; ett bibelsällskap, inrättadt 1817, samt, från 1822 till 1826, biträdt af ett fruntimmers-bibelsällskap; ett sällskap till spridande af nyttig folkläkning inom Carlstads stift, bildadt d. 15 Jan. 1835; en förening för befordrandet af nykterhet och goda hemseder, bildad d. 28 Jan. 1838; en förening för hästafvelns förbättrande i lämet, från år 1840; en trädgårdsförening, bildad d. 21 Juli 1841; en frivillig brand- och bergnings-korps, föranstaltad i Jan. 1839; en sparbank, öppnad 1823. Här sammanträder årligen, d. 18 Febr., direktionen för Wermlands provincial-bank, stadfästad d. 17 Nov. 1832. Enligt riksakten af d. 31 Juli 1815, utgör Carlstad samlingsorten för Sveriges och Norriges ombud, 36 personer från hvardera riket, hvilka, vid inträffad thronledighet, då ingen arfsberättigad prins finnes, och Svea rikets ständer samt det Norrska stortinget skulle med sitt val falla på olika personer, å de begge rikenas vägnar, genom omröstning, välja en thronföljare. — Stadens förnämsta näringar äro handel och handtverkerier. De handlandes antal uppgår vanligen till omkring 24, och rörelsen består förnämligast i tillhandahållandet af sill, salt, säd, specerier och andra handelsvaror för stadens och krigliggande landsorts invånare. Handeln är liflig och ej sällan betydlig vid marknadstider, då allmogen tillströmmar; men deremellan ganska ojemn och tillfällig. Flera af

stadens invånare hafva åkerbruk och boskapsskötsel till eget behof. Handtverkerierna, med omkring 70 mästare, inom ungefär 35 serskilda handverk, äro obetydliga. Stadens fabriksrörelse inskränker sig till tvenne snus- och tvenne tobaksfabriker (sedan 1807 och 1836), samt en klädesfabrik (sedan 1839). Götheborg är stadens förnämsta förlagsort för handelsvaror, samt afsättningsort för jern och trädvaror. Denna handelsförbindelse underhålles lifligt och lättas genom segelfarten på Wenern, hvartill staden har omkring 30 egna fartyg, och begagnar dessutom, mot frakt, äfven åtakilliga Bohuslänska skärgårdsfartyg. Bland flera marknader, hvilka hållas härstädes, är Pehrsmessan, i Juli månad, en af de betydligare i riket. — Staden har blifvit flere gånger, till större och mindre delar, härjad af eldsvåda, såsom år 1719 och 1752, då nästan hela staden ödelades, samt åren 1805, 1822 och 1827. Carlstads stads- och landsförsamling är prebende åt stiftets biskop, och innefattar en areal af 13,562 tunnland, af hvilka 950 äro sjöar och kärr. Landsförsamlingen omgifver staden, består af 10 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 676 invånare. Staden har 589 hus och 3,080 inbyggare samt 1,268 tunnland jord, uppskattade till ett värde af 605,447 R:dr B:ko. — Hamnbyggnaden begyntes 1835, slutades tvenne år derefter och har kostat staten 32,700 R:dr. Carlstads kanal påbörjades äfven 1835 och fullbordades 1838; staten har dertill bidragit med 89,900 R:dr.

Carlstads stift. Detta stift innehar tionde ordningsnummern, består af landskaperna Wermland och Dalsland, eller hela Wermlands län, Carlskoga bergslag och en liten del af Edsbergs härad (Nysund) af Örebro län, samt fem härader af Elfsborgs län, utgörande tillsammans 2,792 $\frac{3}{4}$ mtl., hvilka innefatta en areal af 209 qv. mil land och 20 qv. mil sjö. Ända till år 1580, då hertig Carl beslöt att i sitt hertigdöme upprätta en superintendens, bestående af Wermland samt Wadsbo och Walla härader i Westergöthland, hörde Wermland under Skara stift. Mariestad, som anlades år 1583, blef säte för den nya stiftsstyrelsen. De tre första superintendenterna hade likväl ej full biskoplig myndighet och fingo icke viga prester. År 1647 flyttades stiftsstyrelsen till Carlstad och 1658 lades Wadsbo och Walla härader åter till Skara stift, då Carlstads i stället fick Dalsland och norra Wiken, eller 9 härader af Bohus län, hvilka senare förenades 1693 med Götheborgs stift. År 1772 erhöll superintendenten biskopligt namn. — Stiftet består nu af 42 pastorater eller 4 stadsförsamlingar, 123 socknar samt 8 kapell- och bruksförsamlingar. Kontrakterna äro 12 till antalet, nemligen: Kilas, Elfdals, Wisnums, Nyeds, Fryksdals, Jösse, Nordmarks, Gilbergs, Nors, Norra Dals, Södra Dals samt Vestra Dals kontrakter. Af pastoraterna äro 9 regala, 29 konsistoriella och 4 prebenden, nemligen 2 till biskopen och 2 till gymnasii-liktorer. Efter nu gällande klassifikation, hvilken antogs vid prestmötet 1831, höra 6 pastorater till första, 25 till andra och 7 till tredje klassen. Prebende-pastoraterna äro ej klassificera-

de. Antalet af kyrkor i stiftet uppgår till 130. Komministratorerna äro 61, bruks- och kapellpredikants-sysslor 9, pastorats- och socken-adjunkter 18. Enligt 1750 års tabeller uppgick stiftets dåvarande folcknummer till 134,461; under en tid af 90 år, eller till 1840, har den nära fördubblat sig, emedan den vid sistnämnde års slut utgjorde 268,707.

Carlstads tingslag, utgöres af Carlstads landsförsamling samt socknarne Grafva och Hammarö, och är beläget i Wermlands län och Mellansysslets fogderi. Det består af 73 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 4,828 invånare. Dess areal uppgår till 58,274 tunnland, hvaraf 3,800 äro kärr och sjöar.

Carlsten, Elias August, docens i theoretiska filosofien vid Upsala universitet, sedan år 1842. Sagde år utgaf han, på Latin, en akademisk afhandling: *De principio Ethices Hegelianæ*, och ännu samma år en annan: *Quæ sit generalium et specialium inter ipsa ratio*; vidare en Svensk afhandling, i tidskriften Frey: *Om undrets begrepp, tankbarhet, verklighet och värde*. Under senast förlutna året, då den Hegelska filosofien börjat blifva mera känd vid ofvannämnde universitet, har Carlsten framträdtt i strid emot vissa delar af densamma, genom en skrift: *Om rättigheten att kritiscera Hegelska Philosophien*, samt ytterligare med en akademisk afhandling: *Om Negationen*.

Carlstens fästning, belägen på en klippö i Bohus läns skärgård, väster om staden Marstrand, ligger från 90 till 150 fot öfver hafsytan. Med sina ända till 60 fots höjd af ofantliga grästensblock uppdagna murar och sitt öfver 130 fot, från anläggningspunkten, höga torn, erbjuder denna fästning, ej mindre genom sina starka murverk än genom sitt läge, en den mest imposanta anblick. Den omkring fästningen ledande rundgatan, eller betäckta vägen, är på sina ställen nedsprängd i berget ända till 35 fot. — Man känner icke med säkerhet tiden, då början gjordes till dessa försvarsverk, likväl synes det antagligast, att de funnos redan under Erik XIV:s krig. Brännefejdens historia upplyser, att de voro i fullt stånd redan år 1612; emedan Svenska fältöfversten Jesper Krus derunder afsändes mot Marstrands fästning, den han likväl måste lemna oantastad, i brist på belägringsartilleri. Intill år 1667 skall fästningen hafva utgjort endast ett jordverk. Vid denna tid anlades den donjon, som beherrsar den angränsande delen af Kattegatt, samt ännu utgör fästningens hufvuddel. Då var den likväl ej högre än 20 fot, med öppen vallgång, hvarunder funnos bombfasta hvalf för besättning, ammunition och proviant. På östra sidan deraf uppfördes samtidigt ett fyrkantigt torn, med 5 bombfria våningar, af hvilka 4 voro bestyckade med 8 kanoner hvardera. Utanverken voro uppförda af lös sten och ganska svaga; men det hela understöddes af tre skansar, nemligen Gustafsborg vid södra hamnloppet, Malepert på östra sidan om norra hamngapet och Hedvigsholm på det i hamnen liggande skäret af samma namn; hvarförutan ett blockhus fanns vid stadens norra och södra ända. I sådant

skick befunno sig dessa försvarsverk, då de, i Juli månad 1677, oröfrades af Danskarna under Gyldenlöwe. Sedan fästningen blef återlemnad till Sverige, vidtoges, särdeles 1681 och 1682, viktiga åtgärder till dess försättande i bästa försvarstillstånd, hvilket Danskarna redan påbörjat, under den tid de innehade den. Tornets skapnad förändrades ifrån fyrkantig till rund, och murarne erhöilo en tjocklek af 28 fot, jemte sin nuvarande höjd. De fyra batteriernas skottgluggar igenmurades, och i deras ställe erhöilo tornet ett rymligt batteri ofvanpå det gamla tornet, hvilket batteri täcktes med ett sferiskt hvalf, som medgaf ännu en sjunde våning, numera kallad Kongssalen, till minne af en frukost, som konung Gustaf IV Adolf der en gång intagit. Ofvanpå detta hvalf uppfördes ännu ett batteri, hvilket bildade tornets åttonde våning. År 1837 blefvo likväl dess bröstvärn borttagna och tornet försedd med koppartak, omkring hvars list ett lätt jernstaket uppsattes, för att förekomma olyckshändelser, genom de starka luftströmmar, hvilka, äfven i lugnt väder, spela öfver detta upphöjda ställe. Åren 1685—1697 förstärktes äfven donjonens murar, så väl utåt fältet som inåt borggården. Batteriet på vallgången kasematterades, och under samma bombfasta hvalf bildades en tredje våning, till att förvara spannmål; men hvaraf en del, sedan längre tider tillbakå, blifvit begagnad såsom kyrka. Vid samma tid gräddes tvenne vatten-cisterner, uti tvenne af de under batteriet befintliga hvalfven, till ett djup af 36 fot. Vattengrafvarne, påbörjade redan af Dahlberg, men ej fullbordade, äro nu utsprängda i berget, och alltid fyllda med vatten. Ännu fortgå arbeten, tillhörande dels befästningen och dels kasern-byggnader, m. m. Till hamnens försvar äro uppförda tvenne strandverk, försedda med bombfria hvalf och boningsrum, nemligen det förut omnämnda Fredriksborg vid norra och Gustafsborg vid södra hamn-inloppet. Åren 1737 och 1738 byggdes det förra, i stället för ett dervarande blockhus, och det senare kom 1781—1782 att intaga platsen der ett äldre jordverk varit uppfördt. Af de forna skansverken Malepert, Hedvigsholm och S:t Erik synas nu endast några lemningar. — På Carlsten, som är bestämd att inrymma 1,258 mans garnison, ligga året om 90 man af Götha artilleri, och, såsom förstärkt garnison, 147 man från ett af tredje militär-distriktets regementen, bland hvilka ombyte sker hvar fjärde månad. Under tvenne månader om året komma dertill 47 man artilleri, och under 3 månader en obestämd styrka arbets-kommendering, vanligen omkring 200 å 250 man. Största antalet är under sommaren, eller omkring 490 man; minsta åter under vintern 237 man. Garnisonen sysselsättes med exercis, tjenstgöring och fängbevakning, samt deremellan med läsning, skrifning, räknekonst och kartritning, m. m. — Från längre tid tillbaka har Carlstens fästning varit en förvarings- och straff-ort för gröfre brottslingar. Redan år 1700 omtalas, att fångarnes antal var så stort, att det ansågs vådligt för fästningens säkerhet, i

händelse af ett öfvermåttigt anfall. Under frihetstiden och efter konung Gustaf III:s mord förvarades här åtskilliga för politiska brott dömda personer. Numera hitsändas endast grofva brottlingar, hvilka blifvit dömda till lifslids fästningsarbete. Rikets ständer hafva under 1844—45 årens riksdag beviljat 40,000 R:dr till bestyckning och 93,000 till fästningsverkens fulländande, hvilket, utom dessa anslag, från år 1831 kostat staten 141,295 R:dr. På fästningstornet finnes en bläckfyr, hvilket, med sitt öfver vattenytan mer än 300 fot upphöjda sken, utgör en ledning för seglare i Kattegatt. Denna uppsattes år 1781; men utvidgades och förändrades år 1836 till en spegelfyr af första ordningen. Vid klart väder synes denna fyr 7 å 8 mil ut i sjön.

Carlström, ett jernbruk i Krigsbergs socken och Bobergs härad af Östergötlands län, upphygdt år 1682; har 3 härdar och 1,600 skeppd priv. årligt smide och 60 skeppd frälse-smide, allt med köpetackjern. Hammarskatten utgör 15 skeppd 8 lispd. Tvenne manufaktur-hamrar finnas äfven härstädes. Tillverkningen skeppas på Stockholm. Ägare äro N. F. Visell och J. P. Malmqvist. Bruksstämpeln: P. C. B.

Carlsund, A. G., kapiten vid flottan; har författat "Anteckningar under resor i England, Frankrike och Nederländerne." Född 1796, död 1834 i koleran.

Carlsön, Stora och Lilla, belägna $\frac{1}{4}$ mil vesterut från Gottland, utanför Eista socken. På dessa öar hafva ferdom varit goda marmorbrott, derifrån stenen blifvit hemtat till kyrkobyggnaderna på Gottland. Kalkbergen, vid deras stränder, stå såsom höga sönderbrutna murar emot hafvet. Begge öarne äro nästan bara. Stora Carlsön är ofvanpå ganska hög och brant, med ett jemnt och skarpt fält, hvarpå finnas några hoplagda stenhögar. På vestra sidan är det så kallade *tjufhålet*, inom hvilket ses en stor grotta, i hvilken 100 man kunna inrymmas. Lilla Carlsön ligger $\frac{1}{4}$ mil från den stora, närmare Gottland, samt är af naturen lika danad, som Stora Carlsön. På Carlsönarne har man anmärkt sjöfågeln *Torde* (Alca), hvilken värper blott ett ägg. Här växa de fremmande örterna *Gypsophila fastigiata* och *Artemisia rupestris*. Öarne lemna bete för en mängd får, som finnas här både vister och sommar. Då konung Erik XIII år 1433 for ifrån Gottland att bivista Söderköpings riksmöte, uppkom en stark storm, i följd hvaraf skeppet Rosenkrans, hvarpå konungen sjelf var ombord, förlorade masten innan det hann under Carlsön vid Gottland, der konungen med möda kunde komma i land. Skeppet sjönk genast, tillika med ett annat, som hade 120 man ombord.

Carnegie, en ganska ansedd handelsfirma i Götteborg. Den äldre Carnegie, David, inflyttade från Skottland i början af 1800-talet och ingick i bolag med det Halliska huset, samt etablerade, efter dess fall, egen rörelse. Efter hans död fortsattes den af hans brorson, David, född år 1810, men hvilken nu mera öfvergifvit den utländska handeln, sedan han inköpt de s. k. Lorentziska bru-

ken, porterbryggeriet, det egentligen enda af det slaget, ej blott i Sverige, utan i hela norra Europa, der tillverkningen år 1842 uppgick till 12,000 oxhufvud, samt 337,500 helbuteljer och 225,000 halbuteljer, och sockerbruket, det största i riket, vid hvilket tillverkas årligen 4 millioner skålp. socker och 2 millioner skålp. sirap. C. har äfven på egen bekostnad inrättat en skola för sina talrika arbetares barn.

Carolsprivium. I bref och handlingar under medeltiden betecknas härmed fastetiden, fastan.

Caroliner. Med detta namn förstår man Carl XII:s krigare, och många af desse, som uppnådde en hög ålder, betraktades af det yngre släktet med nästan samma vördnad, som de sjelfva vid alla tillfällen yttrade för hjeltekonungen. — **Caroliner** var äfven namnet på ett silfvermynt, svarande mot en fjerdedels riksdaler, hvilket dock kom ur rörelsen i medlet af förra århundradet.

Carolska medico-kirurgiska institutet. Då några af hufvudstadens läkare, doktorerna *Du-riet, Below, Waltrang* och *Gripenflycht* år 1663 grundade den medicinska korporation, som samma år erhöill privilegier och namn af collegium medicorum, så låg det i planen för denna stiftelse, att på en gång vara en undervisnings- och pröfningsanstalt samt medicinal-styrelse. I denna riktning fortgick detta collegium under en längre tid, till dess behofvet af särskilde lärare i de viktigare undervisningsämnen påkallade inrättandet af egna lärostolar, hvarigenom efterhand ett med collegium förenadt läroverk uppstod. — I de konstitutioner, som konung Carl XI år 1688 utfärdade, ålades collegium, som då fick namn af collegium medicum, ej endast inseendet öfver medicinalverket, utan det erhöill äfven åliggandet, att anställa examen medico-practicum med alla de in- och utländske läkare, som önskade att utöfva medicinsk praktik i hufvudstaden, äfvensom med dem hvilka skulle anställas såsom provincial-medici eller stadsläkare i provinsstäderna. I samma stadgar anbefalldes inrättandet af ett anatomi-hus, der "icke allenast de uti medicina studerande, utan också kirurgi måtte hafva lägenhet till så mycket bättre öfning, vettskap och erfarenhet i detta studii genere att exercera"; jemväl uppdrogs collegium tillsynen af det botaniska studium, med afseende på odlingen af medicinalväxter. — Urban Hjärne, som redan år 1675 blef ledamot af collegium, anlade, så vidt man vet, det första "laboratorium chymicum" härstädes, äfvensom en botanisk trädgård. Johan van der Hoorn gaf undervisning i barnförlossningskonsten, och anatomen demonstrerades än af den ene, än af den andre bland kollegiets ledamöter. En anatomisk profession inrättades år 1716 och till densamma utnämndes doktor Magnus Bromell. Denne var liksom Urban Hjärne en för sin tid särdeles skicklig kemist, och båda blefvo till följe häraf jemväl anställda såsom assessorer i bergskollegiet, i följd hvaraf äfven det kemiska laboratoriet en tid var gemensamt för de båda kollegierne, men det användes sedermera förnämligast för metallurgiska undersökningar, och blef då un-

derordnad. ensamt bergskollegiet. När göromålen i detta embetsverk mer och mer drog Bromells verksamhet från läkarebanan, så lemnade han den anatomiska professionen, och de anatomiska föreläsningarne bestriddes derpå en lång tid af collegii medici assessorer. Först år 1749 utnämndes en ny anatomie-professor, nemligen doktor Abraham Bäck, hvilken redan en tid bestridt föreläsningarne. Han frånträdde dock efter kort tid denna lärare-befattning, när han år 1749 blef utnämnd till konungens tjänstgörande lifmedikus. Den anatomiska undervisningen öfvertogs nu åter af collegii medici assessorer och bestriddes af dem ända till 1756. Först detta år blef ordentlig lön på stat anslagen och lärostolen bestämd för anatomi och kirurgi gemensamt. Den förste innehafvaren af detta embete var doktor Roland Martin, hvilken innehade detsamma till 1779, sedan han år 1763 till sitt biträde erhöill en prosektor. (Den förste prosektorn var Magnus Hedin, föret anställd såsom lärare vid den kirurgiska societetens undervisningsanstalt.) Martins efterträdare var doktor Lars Christian Tingstadius, anatomie- och chirurgie-professor år 1779, som beklädde detta embete till 1793, då hans adjunkt och prosektor Anders Johan Hagström, adlad Hagströmer, dertill blef utnämnd. År 1761 inrättades tvänne nya professors-embeten vid collegium medicum, nemligen en i historia naturalis och farmaci, samt en i ars obstetricia. Föreläsningar i ars obstetricia hade väl redan i slutet af 1600-talet blifvit hållna af van der Hoorn, samt senare af assessorerne i collegium medicum Nordenheim, Alstrin och Elff; men doktor David Schultz, adlad Schultz von Schulzenheim, var den förste artis obstetriciæ professor på stat. Han innehade detta embete från 1761 till 1778, då han på begäran derifrån erhöill afsked. Hans efterträdare doktor Johan Kraak förestod embetet endast till 1781, hvarefter detsamma öfvertogs af doktor Jakob Alm, hvilken innehade professionen till 1822, då den toogs af doktor Per Gustaf Cederschiöld.

Redan 1765 tillstyrkte rikssens ständer inrättandet af en adjunktur i barnförlossningsläran. Tjänsten blef dock icke tillsatt förr än 1767 och tilldelad doktor Carl Ribe, adlad Riben.

Den naturhistoriskt-farmaceutiska professionen tillsattes äfvensom den obstetritiska år 1761. Den förändrades senare till en profession för naturhistoria, medicin och farmaci, och finnes under denna benämning upptagen i 2:dra paragrafen uti instruktionen för collegium medicum af år 1797. Redan i kongl. brefvet af år 1663, och yttermera uti collegii medici privilegier af d. 30 Okt. 1688 heter det: "Det skulle ock tjena till medicinske studii practici märkeliga befordran, om de medicamenter, som nu med omkostnad och risico ifrån fremmande land inbringas, och elliest här i landet växa och till fångs äro, måtte här anskaffas och elaboreras; och så framt af våre inquilinis kunde finnas några succedanea, i stället för andra simplicier ifrån vidt belägne orter hit förskrifne, skulle derigenom omkostnaden besparas och landets egna varor cultiveras. Hvarföre drage vi till Collegium Medicum den Nä-

dige tillförsikt, att det varder sig sådant lätandes vara anbefallat, och med *Överstådhållarens* medverkan och hjälp tillser, *huruledes botanicum studium här hemma i landet tillfyllest excoleras kan, och de personer därtill befordras, som till sådant fallne äro, och medicinæ practicæ, med örterns tillskaffande kunde handen räcka.*"

Den förste professorn vid ifrågavarande lärostol var doktor Peter Johan Bergius, hvilken innehade densamma från 1761 till 1790. Dess förste adjunkt var Erik Tuwén, som 1760 utnämndes till præfectus vid botaniska trädgården på Kungsholmen samt 1761 till historię naturalis och botanices demonstrator. Bergius efterträddes af doktor Anders Sparrman, som lemnade professionen år 1803, då den mottogs af doktor Konrad Quensel, hvilken dog ganska ung år 1806 och efterträddes af Jakob Berzelius, som af konung Carl XIV upphöjdes till friherre. — Ofvannämnde trenne lärostolar lydde omedelbart under collegium medicum, hvilket redogjorde för deras verksamhet inför ständerna. I dessa redogörelser af år 1765 förekomma serskilda berättelser från hvardera af de tre professionerna, neml.: 1:o af artis obstetriciæ professorn & directorn d:r David Schultz, inlemnad till collegium medicum d. 7 Jan. 1765; 2:o af anatomiæ & chirurgiæ professorn d:r Roland Martin i Sept. 1764, om anatomi-inrättningen i Stockholm; 3:o af botanices & pharmaceutici professorn d:r Bergius. Af dessa berättelser inhämtas, att föreläsningarne, som höllas i tvenne terminer lika med dem vid universiteterna begagnats både af medici och kirurger, samt Bergii tillika af farmacouter. Artis obstetriciæ professorn läste serskildt tvenne timmar i veckan för barnmorskorna. Bergius yttrar i sin berättelse bland annat följande: "Hvad nytta dessa föreläsningar gjort, kan nog samt finnas af det jag alltjemt haft ett talrikt auditorium, ej allenast af de studiosis medicinæ, som enligt kongl. reglementet förbindas, att vid serafimer-lazarettet någon tid uppehålla sig innan de undfå provincial-medici-beställningar, utan ock af andra unga studiosis; men isynnerhet af de många här i staden varande fältskärers och apothekares elever och lärningar. Utom dess har ock åtskilligt hederligt folk af hvarje stånd infunnit sig vid dessa publika föreläsningar, enär örterna om sommaren blifvit visade." — "Beträffande lektionerna, så ha de blifvit hållna på det sätt, att de årstider, då ej tillgång varit till friska örter och växter, har materia medica, så ur djur- som växt- och stenriket förklarats för ungdomen", &c. "hvarefter jag visat dess rätta förhållande och verkan på menniskokroppen, samt följaktligen i hvad sjukdomar, praxis och förfarenhet visat, att det verkligen gagnat. Ändtligen har jag ock considererat detta simplex pharmaceutice, i anseende till de præparata, som deraf förnämligast böra och kunna tillredas" &c. &c. I samme lärares embetsberättelse af d. 5 Maj 1769 yttrar han rörande undervisningsämnena vidare: "men som jag tyckt det ej göra tillfyllest, att blott underrätta mina åhörare om simplicium medicinska nytta, så har jag ock indelat någon tid åt den läran, som handleder en nybörjare till att rätteligen skriva recep-

ter efter de fastställda regler, som allmänt af läkare blifvit antagna och godkända. Härigenom hafva de småningom blifvit ledda på den praktiska vägen, uppå hvilken de sedan, genom egen flit och ett uppmärksamt omhugsande, böra sjelfva framdeles göra de framsteg, som pryda en läkare och gagna en sjuk. Till dessa vetenskaper har jag alltid uppoffrat hösten och vinter-terminerna, äfven väl vårarne, så länge marken varit bar från växter."

Schultz yttrar i sin berättelse af d. 7 Jan. 1765: "Enligt Kongl. Maj:ts befallningar af d. 18 Okt. 1757 och d. 19 Aug. 1761 skola alla medici, som befordras till praktiska sysslor, tillhållas, att uti arte obstetricia söka undervisning. Några få hafva uti vetenskapen gjort vackra framsteg; men de flesta hafva till dylika ämnen blifvit beforderade, utan att hafva afhört mina föreläsningar, mycket mindre hafva de haft något vittnesbörd ifrån mig att uppte. Chirurgi hafva hittills icke behöft vid deras befordringar att inlemna något bevis om inhemtad kunskap i ars obstetricia, oaktadt för dem, enligt Kongl. Maj:ts förordnande, föreläsningar hållas likaväl som för medici." — I samma professors berättelse af d. 5 Maj 1769 yttrar han: "Vid mitt professors-embete har jag efter möjligaste förmåga bjudit till att uppfylla mina dervid förknippade skyldigheter. Hvarje vår och höst hafva offentliga föreläsningar i ars obstetricia blifvit hållna, ej mindre för medici och kirurger, än för barnmorskälrlingar. Jag gör mig det hopp, att de förstnämnde gagnat de dem gifna tillfällen till insigts vinnande" &c.

Den anatomiska inrättningen under Martin sköttes på ett sätt, som för den tiden icke lemnade något öfrigt att önska. Det var under honom, som den utmärkte Murray, hvilken sedermera länge prydde universitetet i Upsala, bildades, äfvensom Barfoth, hvilken sedermera blef först prosektor och derefter anatomiæ-professor i Lund. Den förstnämnde af dessa var en tid prosektor vid anatomiska inrättningen i Stockholm och bestridde äfven under Martins sjuklighet de anatomiska föreläsningarne. Under professorerne Martins, Schultz's och Bergii tid var det medicinska läroverket i flor; alla tre dessa professorer utmärkte sig både som lärare och lärde författare. Samtidigt florerade icke mindre universiteternas medicinska fakulteter. Upsala ägde under denna period en von Linné, en Rosén von Rosenstein, Aurivillius, m. fl. och Lund en Rosenblad, en Wollin, en Barfoth.

Collegium medicum, så väl som dess läroverk med lärosalar, laboratorium chemicum, anatomisal, bibliothek och öfrige samlingar var inrymdt i det så kallade Kungshuset på Riddareholmen. Då detta hus år 1802 genom våld blef till en stor del förstördt, så räddades likväl största delen af bibliotheket och samlingarne. När collegium några år senare erhöill ny lokal i den förras grannskap, så erhöill läroverket äfven lärosalar och öfrige nödiga rum på samma ställe.

Långt före den vetenskapliga medicinsens uppkomst i Sverige handhafdes läkarekonsten och isynnerhet kirurgien af de så kallade bardakärrarne eller

fältskärerne. Desse utgjorde en egen korporation eller embets-skrå, bestående af ett visst antal mästare med underlydande gesäller och läresvenner. Mästaren var lärare, så väl för gesällerna som läresvennerne, hvarförutan de äldre af lärjungarne tillika undervisade de yngre. Denna korporation erhöll under flere regenter mer och mer utvidgade rättigheter, och blef slutligen upphöjd till statsinstitution, under namn af den *Kongl. Kirurgiska Societeten*. Vid denna hölles tidtals föreläsningar i anatomi, kirurgi &c. och vissa tider voro serskilde lärare för vissa läroämnen anställda och af societeten aflönade, äfvensom lärlingarne begagnade föreläsningarne jemväl i collegium medicum. Redan från början af collegii instiftelse finner man, att detsamma äsyftade att beherrska kirurgerne. De senare bestridde denna supremati i många år genom inflytandet af flere utmärkte ledamöter och chefer (öfver-direktörerne för kirurgien i riket), Olof Akrel, Ramström, Theel, m. fl. Det första märkliga angreppet mot den kirurgiska societetens integritet var anatomie-professorn Martins inträde såsom ledamot i densamma, emot hvilket flere ledamöter i de skarpaste ordalag protesterade hos Kongl. Maj:t, såsom ett våld och en kränkning af gifna privilegier. Martin var nemligen bildad vid universitetet, och hade icke genomgått läroår, gesällskap &c. I samma mån som antalet af skicklige läkare tilltog i hufvudstaden och tillfälle till inhemtande af praktisk skicklighet, så väl i medicin som kirurgi, bereddes genom inrättandet och förbättrandet af serafimer-lazarettet, i samma mån blef och kirurgernes ställning försämrad och deras anseende förminskadt. År 1797 blef slutligen, förnämligast genom Carl Fredrik Schultz von Schmalzenheims inflytande, societeten upplöst, och fyra dess ledamöter till collegium medicum öfverflyttade. Collegium erhöll nu en ny instruktion, i hvilken det bland annat heter: "Alltså och då Kongl. Maj:t, på sådan grund, i nåder pröfvat godt, att, med upplösande af kirurgiska societeten, uppdraga collegium medicum en odelad styrelse och tillsyn öfver hela medicinal-verket i riket, så i hvad till kirurgien, som medicinen hörer, och K. M., jemte utfärdande af ett förbättradt reglemente för kirurgiska undervisningen och dem som i fältskärskonsten sig vilja inöfva, tillika i nåder granskat och öfvervägt i hvad måtto den instruktion, hvarmed bemäkte collegium varit hittills försedt, fördrar, att till en slik, collegium nu öfverlåten, vidsträcktare befattning närmare lämpas och inrättas", &c. På samma gång utfärdades reglemente för kirurgiska undervisningen &c., gifvet Stockholms slott d. 28 Okt. 1797. Genom detta reglemente förvandlades collegii läroverk till en fältskårs-skola, som i första hand afsåg bildandet af "kunnige och öfvade fältskärer för krigsmagten till lands och vatten, efter en mera scientifique fot." Mäster-fältskärerne (magistri chirurgiæ) ägde mottaga lärningar, som kunde läsa, skriva och räkna, ägde tillbörlig kunskap i salighetsläran och försvarliga framsteg i fremmande språk, isynnerhet Latinet, samt innehade en ålder af 15 år. Efter upprättadt kontrakt blef lärningen, på gjord anmälan i collegium,

inmatrrikulerad. Läromästaren förband sig dervid, att undervisa honom i anatomen och den lägre kirurgien, hvarjemte ynglingen skulle tillstädjas att upparbeta sin kunskap i Latinet samt Tyska och Fransyska språken, äfvensom att begagna så väl publika föreläsningar i vetenskapen, om sådana hölles der han vistades, som och kirurgiska operationer, antingen de af läromästaren eller af andra förrettades. Efter minst tre år lärotid ägde lärningen att antingen i Stockholm hos collegium, eller i landsorten hos andra af collegium dertill utsedde examinatore undergå den första examen. Examinens-protokollet insändes till collegium, som nu ägde efter handlingarnes pröfning utnämna ynglingen att vara chirurgiæ-studiosus, hvarefter han såsom kompani- eller svadrons-fältskär kunde antagas. Först fyra år härefter kunde sista examen absolveras. Till denna kunde han bereda sig antingen hos examinerade mäster-fältskärer i städer, vid regementen och i flottorna, å sjukhusen i Stockholm och annorstädes, eller ock vid akademierna, men under 6 månader skulle han tjenstgöra vid lazarettet i Stockholm samt bevista den anatomiska inrättningen och accouchements-huset, innan han ägde rättighet att i collegium medicum sig till mäster-fältskårs-examen anmäla. Denna examen undergicks i tre afdelningar: 1:o i anatomi, historia naturalis och chemia pharmaceutica; 2:o i fysiologi, diagnosis & cura morborum, synnerligen de sjukdomars, som förekomma i fält till sjös och lands, chirurgia theoretica, samt 3:o i alla slags kirurgiska operationer &c.

Medicinæ-doktorer eller licentiat, som önska de söka kirurgisk befordran, ägde efter 6 månaders tjenstgöring vid lazarettet, omedelbarligen till erhållande af mäster-fältskårs-graden genomgå den tredje afdelningen. — Till uppmuntran för chirurgiæ-studiosi att sig i vetenskapen fullkomligen inöfva, och till rikets tjenst skicklige göras, anslagos, under collegii medici disposition 2,000 R:dr årligen till stipendier för 36 sådane chirurgiæ-studiosi, "som efter föregången vederbörlig pröfning, af collegium befunnos utmärka verklig håg för vetenskapen och gäfvade det bästa hopp för framtiden, samt icke voro i Kongl. Maj:ts och kronans tjenst antagne." Stipendierna delades i tvenne klasser, den högre klassens 16 stipendier, om 75 R:dr B:ko hvardera, tilldeltes de mera tillärde, och den lägre, med 20 stipendier, om 40 R:dr B:ko hvardera, till de mindre försigkomne och på egna tillgångar blottställda studiosi. Stipendium kunde endast innehafvas i 8 år. Derjemte anslogs ett årligt stipendium af 300 R:dr B:ko för utrikes resor, till inhemtande af högre kunskaper i kirurgien.

I sista paragrafen af detta reglemente heter det: "För öfrigt och då Kongl. Maj:t alltid är i nåder benägen, att med dess kongl. hägn skydda, och med ett nådigt afseende uppmuntra vetenskapernas skicklige idkare, vill Kongl. Maj:t härjemte hafva försäkrat magistri och studiosi chirurgiæ om alla de personliga fri- och rättigheter, som akademiska konstitutionerna vetenskapsidkare i allmänhet tillägga. Ägande följaktligen hvar och en exami-

nerad chirurgus, att i mån af dess förvärfvade kunskap och färdighet lofva sig alla vältänkandes hyllest och benägenhet, såsom utöfvande en fri konst och vetenskap, välgörande för menskligheten och nyttig för fäderneslandet." Undertecknad *Gustaf Adolph*, kontraserad M. Rosenblad.

Denna författning, i hvilken man sökt förena den gamla mästerskaps-undervisningen med den högre bildningen och strängare pröfningar, blef illa efterlefd. Mäster-fältskärerne underlät den dem åliggande undervisningen; examina och betygs erhållande underlättades genom konsiderationer; så väl undervisning som examina sköttes till och med i Stockholm lamt, och arméen samt flottorna erhöles snarare sämre än bättre läkarevård än den de förut åtnjutit. Allmän klagan uppstod härom; bristerna blefvo uppenbara genom den oskicklighet och oordning i medicinalvården, som ådagalades under krigen i Tyskland och Finland åren 1806—1809.

Vid riksdagarna 1809 och 1810 väcktes uppmärksamheten på detta förhållande, och följden deraf var en underdånig hemställan af rikets ständer om organisationen af ett institut, till danande af skicklige fältläkare, i förening med ett garnisons-sjukhus till öfningskola för institutets elever. Medel härtill anvisades sålunda: att till institutet ett förhöjdt årligt anslag beviljades af 3,000 R:dr B:ko, samt till sjukhusets årliga underhåll 1,825 R:dr B:ko. Kongl. Maj:t beslutade i nådig skrifvelse af d. 13 Dec. 1810, att tvenne nya professioner skulle inrättas, en för theoretisk medicin och kirurgi, samt en för praktisk medicin och kirurgi, hvardera med en adjunktur. Till sjukhus anvisades provisionellt fotgardernes regements-sjukhus, och till lokal för ett blifvande särskildt garnisons-sjukhus disponerades hästgardes-kasernens tomt och byggnader på Kungsholmen.

Till theoretices professor utnämndes prosektorn vid anatomiska inrättningen doktor Erik Gadelius, till practices professor öfverfältläkaren doktor Carl Fredrik Weltzin, hvarjemte professorn i naturalhistoria, farmaci och medicin, doktor Jakob Berzelius, befriddes från undervisningen i medicinen. Någon tid senare inköptes för läroverket en egen lokal på Kungsholmen, nemligen det dervarande glasbruket. Läroverket blef dit förlagdt år 1815, och erhöles följande året vid lokalens invigning namn af *Carolinska Medico-kirurgiska Institutet*. Det erhöles år 1815 ytterligare en ny lärostol i historia naturalis, till hvilken utnämndes professor Bergianus vid kongl. vetenskaps-akademien, doktor Olof Swartz; samt ett nytt reglemente, dat. Stockholms slott d. 6 Dec. 1822. Genom detta reglemente bestämdes institutets lärare-personal till 6 professorer och lika många adjunkter, nemligen: 1:o i historia naturalis; 2:o i kemi; 3:o i anatomi; 4:o i theoretisk medicin och kirurgi; 5:o i ars obstetricia; 6:o i praktisk medicin och kirurgi. Denne senare professor var tillika chef för garnisons-sjukhuset och skulle der hålla kliniska föreläsningar.

För att blifva elev vid institutet erfordrades aningen att hafva undergått medico-filosofisk examen vid ett af rikets universiteter eller och vid institu-

tet hafva undergått en så kallad elev-examen i Tyska, Franska och Latinska språken, matematikens och geometriens grunder, i fysik, fysisk astronomi, geografi, historia och aritmetik; och borde härvid en särdeles vikt läggas på språkkännedom, samt rediga insigter i matematik och fysik. Trenne examina stadgades för ernåendet af chirurgiæ magistergraden, nemligen den 1:sta i naturalhistoria, kemi och farmaci, anatomi och fysiologi; den 2:dra i theoretisk samt praktisk medicin och kirurgi, ars obstetricia och medicina legalis; den 3:dje i läran om de kirurgiska operationerne, förbanden och de instrumentala förlossningarne.

Ett dyrbart, läroverket från äldre tider tillhörande, bibliotek, förnämligast grundlagdt af statsrådet doktor Casten Rönnow, samt synnerligen förökadt genom donationer af general-direktören Hagströmer, archiatern friherre von Weigel och assessorn doktor Christoffer Carlander, blef i den nya lokalen genom Hagströmers osparda möda uppställdt, ordnad och försedt med tryckt katalog. Serskildta rymliga lokaler blefvo anvisade till kemiskt laboratorium, anatomihus, lärosalar och botanisk trädgård.

Lärarne voro vid denna tid: i historia naturalis d:r Olof Swartz, adj. d:r Carl Stenhammar, professor i samma ämne 1818; i kemi d:r Jakob Berzelius, adj. d:r Nils Gabriel Sefström; i anatomi d:r Anders Johan Hagströmer, adj. d:r Nils Åkerman; i theoretisk medicin och kirurgi d:r Erik Gadelius, adj. d:r Carl Johan Ekström; i praktisk medicin och kirurgi d:r Carl Fredr. Weltzin, adj. d:r Carl Lörich; i ars obstetricia d:r Jakob Alm, adj. d:r Jakob Josua Betulin.

Institutets verksamhet riktades i enlighet med reglementets föreskrifter, särdeles på tilldanandet af läkare för arméen och flottorna. Fältläkare-korpsen erhöles ock vid denna tid en ny organisation, som förbereddes af den om vårt medicinal- så väl som läroverk högst förtjente archiatern doktor Carl Ehrenfried von Weigel. Underläkare-graderne borttogos och bataljonsläkare-tjenster inrättades, hvartill endast fullt legitimerade personer kunde befordras. Undervisningen sköttes med särdeles nit och drift, tillloppet af lärjungar var betydligt. Ett stort antal af medico-filosofie-kandidater besökte läroverket och en del undergick äfven der examina. Det visade sig härvid, att, i allmänhet dessa senare singo företråde i kunskaper och skicklighet framför dem, som icke förut vid universiteterna inhemtat underbyggnad; inträdes-examina kunde icke heller handhafvas med den stränghet som erfordrades för att i någon mån sätta dem i jemnbredd med de akademiska profven. Emellertid blef krigsmagten försedd med utmärkt skickliga läkare, och det förnämligaste ändamålet med läroverkets nya skick vunnet. Sedan sålunda denna första fordran var uppfylld, erhöles det Carolinska medico-kirurgiska institutet d. 22 Dec. 1822 ett nytt reglemente, deri det heter:

"Vi CARL JOMAN &c. göre veterligt, att som egentliga föremålet med det här i hufvudstaden år 1815 inrättade Carolinska Medico-chirurgiska Institutet varit, att genom undervisning derstädes uti läkarekonstens så väl theoretiska som praktiska delar tilldanna skicklige Läkare för Arméen och Flot-

terna, och ett sådant ändamål nu mera blifvit uppfyllt, samt då under Inrättningens fortgång, erfarenheten ådagalagt nyttan deraf, att Institutet, i förening med härvarande Sjukhus-inrättningar, må erhålla en sådan organisation, att pålitlige och tillvande praktiske Läkare för alla grenar af medicinerverket till Statens tjänst kunna danas; alltså hafva Wi med anledning af hvad Wårt Sundhets-Collegium uti förevarande ämne föreslagit, och så väl i betraktande af den mera utvidgade omfattning omförmålte Inrättning nu mera erhållit, som med de flere under tiden skedda förändringar funnit skäligt, att för det i hufvudstaden varande Carolinska Medico-chirurgiska Institutet utfärda ett förnyadt Reglemente" &c.

Härvid fastställdes lärarnes antal till 6 professorer och lika många adjunkter, nemligen: 1:o i historia naturalis och materia medica; 2:o i kemi och farmaci; 3:o i anatomi; 4:o i medicina & chirurgia theoretica; 5:o i ars obstetricia; 6:o i medicina & chirurgia practica. Lärarne borde vara medicin-doktorer eller licentiatier samt tillika kirurgi-magistrar, med undantag af kemi- och pharmaci- samt historis naturalis-professorerne och adjunkterna, hvilka endast behöfde vara medicin-doktorer eller licentiatier. De studerande skulle hafva aflagt medico-philosophiæ kandidat-examen. Tiden för tjänstgöringen vid sjuk-inrättningarna förlängdes och utsträcktes äfven till allmänna barnhuset. — Den tredje examen förökades med en ny afdelning för medicina forensis. Denna senare afskildes dock från samma examen genom nytt kongl. beslut af d. 8 Okt. 1828, och öfverflyttades under namn af embetsprovet till kongl. sundhets-collegium.

Efter införandet af det i detta reglemente stadgade villkor, att medico-filosofiska examen erfordrades för dem som önskade ernå kirurgiska magistergraden, och då Carolinska medico-kirurgiska institutets professorer ansett sig i alla hänseenden böra höja fordringarne för kirurgi-kandidat-examina, så har antalet af dem som undergått dessa senare mer och mer inskränkts. Sedan flere år tillhålla hafva examina vid institutet varit inskränkta till operations-examen, anställd med de medicin-licentiatier eller doktorer, som vid de kliniska anstaltarna i Stockholm slutat den anbefallda tjänstgöringen. Det oaktadt har läroverket blifvit flitigt begagnadt af medicin-studerande från båda universiteterna, och den vigtiga förändring har inträffat, att vi numera i Sverige icke hafva legitimerade läkare, som sakna akademisk bildning.

Vid riksdagen 1834 erhöll institutet ett årligt anslag till bibliotheket m. m., äfvensom det genom en kongl. resolution af d. 13 Dec. samma år erhöll en andel i det anslag rikets ständer år 1828 beviljat åt universiteten och tillämpnings-skolorne, men hvilket icke förr än i slutet af 1834 blifvit fördeladt. De samlingar läroverket ägt från äldre tider hade dels blifvit förstörde vid den redan nämnde branden i kungshuset å Riddarholmen, dels mycket lidit genom fukt i den lokal collegium sedermera åt desamma anvisade å ett annat ställe på Riddarholmen, hvarförunder återstoden betydligt skadats under transporten till sin nya lokal å Kungsholmen.

Kärr. sålunda dessa samlingar voro af ringa omfattning, så blef den för desamma ursprungligen tillämnade lokal till en stor del öfverlåtten till boställe åt institutets inspektor, den älderstegne högt värderade medicinal-rådet och anatomis professorn Hagströmer, som egde särskilt anspråk att bo på samma ställe der bibliotheket, som han sjelf till stor del skänkt, blef inrymdt. De rum som till följe häraf anvisades åt det anatomiska museum voro af den beskaffenhet, att de icke medgäfvoro hvarken någon ordnad uppställning, eller säker konserveration, hvarigenom de samlingar, som funnos och hvilka voro af ringa omfattning, blefvo af ringa användbarhet för undervisningen. Denna brist blef dock till en del afhjelpat, då vår nu regerande, om vetenskaperna nitälskande konung, såsom kronprins, under sitt vistande i Florenz lät på egen bekostnad för institutet förfärdiga en högst dyrbar samling af anatomiska preparater i vax, med mästarskicklighet utförde af Galenzoli. Denna vackra och lärerika samling ankom år 1827 och uppställdes i det rum, som var bestämdt för professorernes sammanträden. När sedermera år 1835 nya medel erhöles, så blef omtanken i första rummet riktad på inrättandet af fullständiga och lätt tillgängliga samlingar för hvarje profession. Genom serskilde medel, hvilko anslogos till hushyra åt inspektor blef en lokal ledig, och serskilde salar blefvo inredda till museum anatomicum, äfvensom till samlingar af djur och växter, kirurgiska instrumenter och bandager samt kemiska apparater, droguer och preparater. Kort efter samma tid, d. 30 Dec. 1835, erhöles ock institutet en förändrad organisation, jemte befallning att uppgöra förslag till nytt reglemente. I stället för en theoretices och en practices medicin- och kirurgi-professor, inrättades en profession i medicin och en i kirurgi. Fysiologien och medicina legalis, som tillhört den theoretiska lärostolen förenades med den anatomiska. Den nya regleringen kunde dock till en början endast partielt sättas i verket, så vida, att fysiologien och medicina legalis förenades med den anatomiska professionen, och kirurgien erhöles en serskild professor med klinik på kongl. serafimer-lazarettet. Då medicin- & kirurgi-practices professionen ej var ledig och innehafvaren icke ansågs böra rubbas i den verksamhet som redan var honom föreskrifven, så inrättades i stället en medicinsk adjunktur, hvilken några år senare förändrades till en extraordinär profession i praktisk medicin, med åliggande att hålla medicinsk klinik på kongl. serafimer-lazarettet. Ehuru det redan tidigt efter lazarettets stiftelse blef anbefaldt att unga läkare och kirurger, som önskade blifva provincial-medici, stadsläkare eller regements-fältskärer, der skulle hafva tjänstgjort ett eller minst ett halft år under ledning af öfver-kirurgen eller öfver-läkaren, så saknades dock länge derstädes klinisk undervisning i egentlig mening. På den kirurgiska afdelningen infördes en sådan undervisning år 1821 af den dertill samma år utnämnde öfver-kirurgen, nu mera general-direktören Ekströmer. Den medicinska kliniken organiserades derom först år 1839 af öfver-läkaren dr

Huss, som samma år utsåmdes till e. o. medicins professor; till denna klinik blefvo vissa salar för invärtes sjuke anvisade, och genom dess ordnande blef en väsendtlig, under flere decennier insedd brist i den medicinska undervisningen här i landet afhjelpat.

Då vid häroverkets reglering 1815 förnämligast bildandet af militär-läkare afsågs, så var, enligt detta reglemente, medicin- & chirurgiæ-practices-professorn tillika öfver-läkare och kirurg vid kongl. garnisons-sjukhuset, med skyldighet, att der hålla medicinska och kirurgiska kliniska föreläsningar och demonstrationer. Dessa åligganden i förening med chefskapet för och administrationen af ett så stort sjukhus, samt de öfrige föreläsningarne och professors-göromålen ansågos emellertid öfverstiga en mans krafter. På grund häraf blef ofvannämnde professions innehafvare, till följd af serskild derom i underdånighet gjord framställning, d. 27 Febr. 1829, befriad från åliggandet, att vara öfver-läkare vid kongl. garnisons-sjukhuset. Enformigheten af de bland garnisons-manskapet förekommande sjukdomar, såsom inskränkta inom ett kön och en viss ålder, erbjöd väl godt tillfälle för den del af undervisningen, som afsåg soldatens sjukvård, men lemnade icke tillfälle till den mångsidigare kännedom om sjukdomarnes olika förhållanden, som kunde inhemtas på ett civilt sjukhus, öppet för olika kön, åldrar och samhällsklasser.

Sedan sålunda läkarevården vid garnisons-sjukhuset år 1829 blifvit skild från den medicinska och kirurgiska professionen vid institutet, och de nya professionerne blifvit satte i förening med de kliniska anstalterna på kongl. serafimer-lazarettet, har kongl. garnisons-sjukhuset, såsom läroanstalt betraktadt, uteslutande blifvit en pepinière för de lägre graderne i kongl. fältläkare-korpsen. Det är vid denna anstalt, som nu mera de i fältläkare-korpsen inträdande yngre medici, under det de vid Carolinska institutet fortsätta sina studier, förvärfva sig den speciela kännedomen om och routinen i behandlingen af soldatens sjukvård; der de tillvänjas till de militära medicinska göromålen och tidigt få tillfälle att pröfva sina anlag för den mödosamma läkarebanan. Genom denna inrättning, hvars elever ersatt de fornda militär-kirurgerne, kan krigsmagten alltjemnt förses med grundligt bildade och bättre tillvande militär-läkare för de lägre graderne, än förr var fallet, utan att man derföre, såsom i de fleste fremmande länder, tillskapar en serskild läkareklass, som under fredliga förhållanden är mindre nyttig för landet, än sådana läkare, hvilka utbildas både för den militära och civila sjukvården. Eleverne vid denna skola, eller de så kallade underläkarne, handledas i det speciela militär-läkareyrket af de vid kongl. garnisons-sjukhuset anställda öfverläkarne, nemligen öfver-fältläkaren såsom sjukhusets högste chef, för närvarande konungens förste tjänstgörande lifmedikus, medicinal-rådet d:r Thelning, denna inrättnings egentlige organisatör, samt tvenne sjukhus-läkare, en för invärtes och en för utvärtes afdelningen.

Då under åren 1826 och 1828 en större kommitté var bildad för reglerandet af rikets läroverk,

och i det sistnämnde år afgifna betänkanudet åtskilliga förändringar vid Carolinska institutet blifvit påyrkade, så föreslog Kongl. Maj:ts ständerna vid riksdagen 1840, att bevilja ökade anslag till institutet, dels för de materiela behofven och egendomens underhåll, och dels till förhöjda löner åt professorer och adjunkter, samt till lön för en serskild lärare i medicina legalis. Ständerna bevillade icke allenast allt hvad konungen begärt, utan ock ej obetydligt derutöfver med vilket, att institutet "i öfverensstämmelse med reglementet af d. 11 Dec. 1822 erhöles en sådan organisation, att pålitlige och tillvande praktiske läkare för alla grenar af medicinalverket till statens tjänst derstädes kunna danas."

Vid riksdagen 1844 beviljades åter nytt anslag till lön för en professor i kliniken för barnsjukdomarne, hvilken tillika är öfverläkare och föreståndare för helso- och sjukvården vid allmänna barnhuset. — För närvarande utgöres institutets lärarestat, utom professor honorarius, friherre Berzelius, af 1:o chemiæ- & pharmaciæ professorn Mosander, adj. d:r Wilander; 2:o historiæ naturalis & materiæ medicæ professorn d:r Wahlberg, adj. med. lic. Sieurin; 3:o anatomiæ- & physiologiæ professorn d:r Retzius, adj. tillf. d:r Santesson; 4:o medicinæ- & chirurgiæ professorn d:r v. Döbeln, vid hvars afgang professionen blir endast för medicinen; 5:o chirurgiæ professorn d:r Ekströmer, med klinik på serafimer-lazarettet; 6:o artis obstetriciæ professorn d:r Cederschiöld, adj. d:r Elliot; 7:o e. o. medicinæ professorn d:r Huss, med klinik på serafimer-lazarettet, e. o. adj. d:r Malmstén; 8:o professorn vid kliniken för barnsjukdomarne d:r Berg; 9:o t. f. läraren i medicina legalis d:r Gellerstedt.

Tvenne utmärkte lärare vid institutet hafva helt nyligen derifrån afgått, för att emottaga professors-tjänster vid universiteternes medicinska fakulteter, nemligen chemiæ- & pharmaciæ adjunkten d:r Berlin, befordrad till e. o. professor i pharmacologien i Lund och prosektorn d:r Sundevall, utnämnd till anatomiæ professor i Upsala.

De serskildta institutet tillhörande institutionerne utgöras af: 1:o biblioteket af omkring 2,000 volamer; 2:o kemiskt-farmaceutiska laboratoriet, med en rik samling af kemiska och farmaceutiska preparater; 3:o anatomisalen; 4:o anatomiska museet i 4 afdelningar, neml. en sal för vaxkabinettet, 2:ne salar för osteologien, innefattande folkslagens cranier, människoskeletter af olika åldrar &c., djurskeletter och specimina af benens sjukdomar; en sal för fysiologien, innefattande de olika texturerna, organerna och systemerna i friska tillståndet, jemte stadia evolutionis och en sal för den pathologiska samlingen i spiritus vini, ordnad efter samma plan som den fysiologiska; 5:o en från äldre tider fortgående samling af kirurgiska instrumenter, bandager och apparater; 6:o samling af växter och djur, samt farmaceutiska droguer ur djur- och växtriket; 8:o en kirurgisk instrumentmakare-verkstad, som förestås af herr Alb. Stille. — Enligt reglementet skulle äfven vid institutet

lands- en botanisk trädgård, men den här till bestämda plats här, i brist af medal, ej ännu dertill kunnat användas.

Carpelan, Wilhelm, generallöjtnant, K. med St. K. af S. O., utmärkte sig under kriget i Pommern, särdeles vid belägringen af Demmin år 1757, där han anförde garnisonen, bestående af hans eget, jemte Westerbottens och Södermanlands regementen. Han hade fått befallning att utrymma staden, hvilken ej kunde försvaras; men hann ej verkställa detta, förrän han såg sig der omkring af Preussiske trupperna under fältmarskalken Lehwalds befäl, och måste utstå en häftig kanonad. Han försvarade sig dock med mycken mandom och begärde endast få afmarschera till följd af sina order, hvilket också medgafs honom, med förbehåll af militärisk hönör samt medtagandet af vapen och kanoner. Denna kapitulation afslöts d. 1 Jan. 1758. Följande året förde han befälet öfver den galerskadern, som d. 10 Sept. i Frische-Haff slog och eröfrade hela den Preussiska flottiljen. Tog afsked år 1770 och upphöjdes följande året i friherrligt stånd. Född i Grelsby på Åland d. 7 April år 1700, död d. 3 Juli år 1788.

Carpelan, Johan Fredrik, den föregående brorson. Sedan han lemnat krigstjensten såsom generalmajor, utnämndes han till landshöfding först i Kajana län år 1785 och år 1800 i Götheborg, om hvars hushållning och administration han ådagalade många förtjenster, och utgaf ett par skrifter om jordbruket och landthushållningens förbättrande derstädes.

Carpelan, Wilhelm, stats-sekreterare, öfverpostdirektör och K. af N. O., känd för sina qvicka infall och sin embetsmanna-duglighet, men hvilken förlamades af en stundom något för långt sträckt obenägenhet för allt arbete. Han dog år 1829, i en ålder af 51 år.

Carpentarius. I medeltidens skrifter förekommer icke sällan detta namn, som bemärkte *timmerman*. I en handling af år 1303 nämnes *Carpentarius Ecclesiarum*, hvars betydelse man ansett vara: *torrnresare*. Likaledes förekommer någongång i Svenska medeltids-handlingar ordet *carpenia*, under betydelsen af *timmer*.

Cartesius. Se: *Descartes*.

Casparsson & Schmidt drifva i Stockholm den största sidenfabrik inom Sverige. År 1844 uppgick deras tillverkning till ett värde af 129,251 R:dr B:ko.

Casparus, apothekare i Weissensfels, öppnade Gustaf II Adolfs lik och balsamerade det. Konungens lik skall ännu bibehålla sig temligen likt; framför allt ögenbrynen, mustacherna och skägget.

Casper, en konst- och porträttmålare, som 1531 inkallades af konung Gustaf I, och lärar hafva biträtt med porträttmålningen å Gripsholm.

Cassel, Carl Gustaf, lagman, R. N. O., R. af Carl XIII:s orden, född d. 4 Okt. 1783, har vid riksdagarna åren 1840—1841 och 1844—1845 varit bondeståndets sekreterare. Såsom ledamot af lag-kommittén utgaf han tablåer öfver de väsendtligaste skiljaktigheter emellan lag-kommitténs förslag och de nu gällande Jorda-, Gifttermåls-, Ärf-

da- och Handels-bekarna. Ut i frimurarelogen har han hållit tal vid minnesfesten öfver konung Carl Johan.

Castström, Samuel Niklas, kommerseråd, R. N. O., ledamot af vetenskaps-akademien, född i Upsala d. 4 Dec. 1763, död i Stockholm d. 15 Dec. 1827, hade i sin ungdom bestämt sig för läkarekonsten, men öfvergaf denna bana, i följd af ett missförstånd med anatomie-professorn, och inträdde i stället i konungens kansli, samt egnade sin lediga tid åt vitterheten och vetenskaperna, isynnerhet åt den förre med en framgång, som af honom lät vänta en skald af första ordningen. Han vann nemligen, vid 21 års ålder, ett accessit i sällskapet *Utile Dulci*, ett annat i Svenska akademien, första året af dess tillvaro, för ett äreminne öfver Torstensson, och följande året akademiens stora pris för odet: *Försynen*, hvilket ansågs som ett mästestycke. De förhoppningar han sålunda väckte gingo emellertid icke i fullbordan, antingen emedan hans skaldeadra härmed var uttömd, eller derför, att C. hädaneftir vände sin håg mera åt embetsmannayrket och vetenskaperna. Hans vittra arbeten hade likväl gjort honom bemärkt, och han skickades år 1789, såsom kommissions-sekreterare, till Warschau, der Toll var Svensk minister, och hvarest han qvarstannade intill Polens sista delning år 1795. Han flyttades nu som legations-sekreterare till Berlin, derifrån till London, Haag och Dresden, på hvilket sistnämnda ställe han slutligen blef chargé d'affaires. Efter återkomsten till Sverige blef han kommerseråd år 1808, och 1816 fick han uppdrag att förvalta den då inrättade vaxelkontrollörsbefattningen. Under sitt utrikes vistande hade han med mycken flit studerat geografin och gjort stora kartsamlingar, hvilka af regeringen inlöstes för 6,000 R:dr och nu förvaras i krigs-arkivet. Han hade i London köpt ett betydligt herbarium, samlat för kejsarinnan Josefines räkning, hvilket han sedermera ökade, dels genom ytterligare inköp, dels genom understöd åt resande botanister. Detta skänkte han åt vetenskaps-akademien, tillika med en del af sin boksamling. Uplands nation vid Upsala universitet fick hans Svenska örtsamling, hvarförutan sistnämnda stad af honom erhöill en gåfva af 1,000 R:dr, hvars ränta skulle årligen tillfalla tvenne gesäller, hvilka förfärdigat de bästa arbeten i sitt yrke.

Castorius, Erik, en af de många, som, i trots af missgynnande förhållanden, genom egen kraft, tillkämpat sig ett rum inom den lärda världen. Hans fader var pastor vid Smålands kavalleri, och dog under kriget i Polen, innan sonen var född, samt efterlemnade sin enka i det största armod. Vid 13 års ålder måste han gå till Wexjö skola, der sjelf förtjena sitt bröd genom uppässning åt sina bättre lottade kamrater, och, medelst djeknegång på landsbygden, förvärfa hvad arbetet ej kunde inbringa åt honom. Pastorn i Alsheda, Dryander, lärde härunder känna honom, och dennes välgerningar hade han att taeka för möjligheten att kunna besöka Upsala. Han var då 25 år gammal. Här blef han af kongl. rådet Gyllenberg vald till lärare åt dennes begge söner, och kunde år 1688 ta-

ga magistergraden. Vid en dissertation råkade C. yttra den satsen, att "folkets bifall erfordrades till lagstiftningen", hvilken politiskt kätterska villomening en fjeskande professor genast anmärkte och sedan inrapporterade till vederbörande, hvarpå följde ett strängt kongl. bref till akademiens kansler. Castovii lycka var härigenom stängd och han hade hunnit 40 år, utan att vinna någon befordran, hvilka missöden naturligtvis verkade ofördelaktigt på utvecklingen af hans anlag. Han blef likväl genom sina vänners bemedling akademi-sekreterare i Dorpt, och qvarstannade der till år 1701, då Carl XII utnämnde honom till moral. professor i Upsala, till mycken tillfredsställelse för den akademiska ungdomen. Hans lyckas sol hade likväl frambrutit ur molnen endast för att nedgå för alltid, ty han dog ett år derefter, d. 4 Dec. 1703, i en ålder af 48 år.

Casula, ett klädesplagg, hvilket någongång omtalas i Svenska handlingar från medeltiden; såsom uti ett inventarium af år 1287. Man är oviss om härledningen af ordet; men deruti ense, att vår Svenska kasjacket eller kassjacket deraf har sitt namn.

Catharina, Erik XI:s gemål, dotter till jarlen Sune Folkesson och dotterdotter af konung Sverker II. Hon förmäldes år 1243, och gick, efter sin gemäls död år 1251, i Gudhems kloster, hvar-est hon afled år 1253 och ligger begravnen derstädes.

Catharina, dotter till grefven af Gützkow, var konung Waldemar Birgerssons tredje gemål och lærer hafva dött, barnlös, omkring år 1296.

Catharina, den heliga Brigittas dotter och själf ett af Romerska kyrkans helgon, lærer hafva varit född omkring år 1335. Af sin fader bortgiftes hon, endast 14 år gammal, med herr Eggert von Kürnen till Eggesnäs, men själfva brudnatten ingingo de båda makarna ett kyskhetslöfte och förbytte namnen man och hustru till bror och syster. De lägo på golfvet med blott en matta under sig och en dylik öfver sig, samt förde i allt öfrigt ett lefnadssätt, svarande mot dessa stränga försakelser. Alla föreställningar häremot, äfven af svågern Carl Ulfson, uträttade ingenting. Några år efter moderns bortresa till Rom reste äfven Catharina dit, ehuru hennes man sökte hindra det. Snart fattades hon likväl af hemsjukan och ville återvända till Sverige. För att afvända henne derifrån, måste hennes moders skriftelader, Petrus Olai, i all ärbarhet lyfta upp den unga fruns kjortlar och gifva henne ris, hvarvid hon själf ropade åt honom att slå bättre, till dess hon förklarade, att hemsjukan vore botad. År 1357 blef hon enka och fick många friare, men åt hvilka alla hon gaf korgen. En Romersk grefve sökte bortröfva henne, men första gången afvändes hans tilltagsenhet genom en hjort, som kom springande förbi och tilldrog sig hans uppmärksamhet; andra gången blef han slagen med blindhet. Catharina följde sin moder till Jerusalem, förde, efter hennes död, hennes ben hem till fäderneslandet, återvända till Rom för att bedriva underhandlingarne om hennes kanonisation och blef den första abbedissan i Wad-

stena, der hon dog Marie behådelsedagen år 1381. Hon blef kanoniserad först år 1489, genom Sten Sture d. ä:s bemedling, och hennes fest utsatt till d. 25 Nov. Äfven hon skall hafva skrivit andeliga betraktelser, kallade: *Själens tröst*, men hvilka ej blifvit tryckta.

Catharina, Carl VIII Knutssons andra gemål, dotter af riksrådet Carl Ormson till Bjurum, gift med Carl i Stockholm d. 5 Okt. 1438, då han ännu var riksföreståndare. Efter hans upphöjelse på thronen kröntes hon i Upsala d. 2 Juli 1448. Hon undgick likväl att blifva vittne till något mera än sin gemäls lycka, ty hon afled i Stockholm år 1450, enligt andra uppgifter d. 7 Sept. 1451, i pesten, med beröm för ett ädelt och fromt sinne, hvarigenom hon icke allenast förljafvade sin gemäls lefnad, utan äfven sökte ställa till rätta allt uppkommet missförstånd med konungens omgifning. Hon hade med honom nio barn, hvaraf fyra söner, hvilka likväl alla dogo i sina späda år.

Catharina, Gustaf I:s första gemål, dotter af hertig Magnus i Sachsen-Lauenburg, född år 1513, förmäld i Stockholm d. 23 Sept. 1531 och död samma dag år 1535. I detta äktenskap föddes Erik XIV. Politiska skäl hade framför allt förmått konungen att ingå det: ständernas flera gånger förnyade uppmaningar att han måtte förmåla sig, hertigens, hennes faders, tillgifvenhet för Lutherska läran, svägerskapet med konung Christian i Danmark och berättelserna om hennes skönhet. Prinsessans nyckfulla och besynnerliga lynne blef anledning till en mindre god samsja mellan de höga personerna, isynnerhet som drottningen hvarken förstod värdera konungens stora egenskaper, eller ens iakttaga hvad hennes egen värdighet fordrade, ty hon nedlät sig till att förtala honom ej blott inför sin sväger Christian, vid dennes besök i Stockholm, utan äfven för grefven af Hoja, hvarigenom dennes förräderi påskyndades. Hennes förtidiga död väckte således troligen ingen saknad hos den efterlevande monarken, men gaf illviljan anledning att om honom utsprida förklenliga rykten, såsom att han genom sin hårdhet skulle varit vållande dertill.

Catharina, i Svenska historien känd med tillnamnet *Jagellonica* (af Jagelloniska ätten), dotter till Polske konungen Sigismund I, förmäld i Wilna d. 4 Okt. 1562 med d. v. hertigen af Finland, Johan. Då Göran Pehrsson gjorde henne anbud, att ej behöfva dela sin gemäls fängelso, utan få lefva fri, behandlad med all den aktning, som tillkom hennes höga värdighet, svarade hon: "Ingen annan än döden kan åtskilja oss", hvarvid hon visade dessa ord ristade i vigselringen, den hon bar på fingret. Hon var af ett mildt och fromt sinne, men hennes tillgifvenhet för katolska läran hade en förderflig inflytelse på Sveriges öden, emedan hon inympade denna tillgifvenhet på sin svage gemål (se: *Lithurgien*). Hon följde honom i fängelse och födde honom der tvenne barn: Sigismund och Isabella. Död i Stockholm d. 16 Nov. 1683, troligen omkring 40 år gammal. Hennes födelseår finnes icke uppgifvit.

Catharina har varit namnet ej blott på flera Svenska drottningar, utan äfven på en mängd prinsessor, nemligen: 1:o Inge den äldres yngsta dotter, förmäld med Danske prinsen Björn Jernsida; 2:o Erik den Heliges yngsta dotter och dotterdotter af den ofvannämnda Catharina; hon gifte sig med Norrskä riksrådet Nils Blaka; 3:o Waldemars dotter med hans första gemål, död ogift; 4:o yngsta dottern till Magnus Ladulås, död helt ung; 5:o Birger Jarls till Bjälbo äldsta dotter med hans andra gemål, Mechtild, gift med riksrådet Sigge Guttormson till Lina; 6:o Carl VIII:s yngsta dotter med hans andra gemål, likaledes död som barn; 7:o Gustaf I:s äldsta dotter med Margaretha, förmäld med Edzard II, grefve till Ost-Friesland, år 1559, född d. 6 Juni år 1539, död d. 21 Dec. år 1610; 8:o Sigismunds andra dotter med dess första gemål, född och död år 1594, samt yngsta dotter med samma gemål, född 1596 och död följande året; 9:o Carl IX:s dotter med hans första gemål, född i Nyköping d. 9 Mars 1584, död i Westerås d. 13 Dec. 1638. Hon förmäldes, d. 11 Juni 1615, med den då 26-årige Johan Casimir, pfaltzgrefve till Zweibrücken, och blef i detta äktenskap moder åt Carl Gustaf. Ett fruntimmer af högt förstånd och begåfvadt med alla en kvinnas dygder; 10:o hertig Adolf Johans äldsta dotter med dess andra gemål Elsa Elisabeth Brahe, född d. 30 Nov. år 1661, död d. 17 Maj 1720; år 1696 gift med kongl. rådet, öfverståthållaren i Stockholm, grefve Christoffer Gyllenstjerna. — Dessutom hade både Johan III och Carl IX hvar sin älskarinna med detta namn. Den förres var dotter till Hans Larsson och moder till Julius, Sofia och Lucretia Gyllenhjelm, samt blef sedermera tvenne gånger gift, först med ståthållaren på Åbo slott Claes Andersson och sedermera med Lars Hinriksson Hordeel, hvilken efterträdde honom, ej blott i äktenskapet, utan äfven i embetet. Hertig Carls älskarinna hette Nilsdotter. Hennes fader hade varit prest i Östergötland. Hon blef moder åt den sedermera namnkunnige Carl Carlsson Gyllenhjelm. Sedan hennes förhållande till hertigen upphört, blef hon 3:ne gånger gift, först med hertigens kammartjenare Gustaf Andersson, då hon som hemgift erhöill Sundby gård i Södermanland, derefter med enkedrottning Catharina Stenbocks lifmedikus Detlof och sist med ståthållaren på Nyköpings slott Sjöblad.

Catharina, kejsarinna af Ryssland, skall, efter flera sammanställande uppgifter, hafva varit af Svensk härkomst. Den sannolikaste uppgiften här om är följande: Regements-quartiersmästaren vid Elfsborgs regemente, Johan Rabe, gifte sig i Riga med en sekreterares onka, Elisabeth Moritz, och förde henne hem till sin gård Germunnared i Torarps socken af Westergötland, der hon, år 1682, födde honom en dotter, hvilken efter sin farmor kallades Catharina. Då Rabe dog år 1684, flyttade enkan hem till Riga, hvarest hon, af fattigdom, nödgades lemna sin tu-åriga dotter på barnhuset. Härifrån kom Catharina i prostens i Marienburg Glücks hus, som barnpiga, blef år 1701 gift med en kor-

poral vid lifregementet till häst, men hvilken kommanderades bort från bröllopsbordet, emedan Ryssarne anfallit staden. Han återkom aldrig. Kort derefter intogo Ryssarne Marienburg och Catharina föll i general Bauers händer. Denne måste icke långt derefter afstå henne åt Menschikow, hvilken i sin ordning år 1704 nödgades lemna henne åt tsaren. Hon var då endast 22 år gammal, men tillvann sig så, genom sin klokhet och försigtighet, Peters ynnest, att han i hemlighet gifte sig med henne år 1711. Sedan hon räddat honom genom freden i Pruth, hvilken afslöts icke långt derefter, förnämligast i följd af hennes bemedling, lät han, af tacksamhet, offentlig förmåla sig med henne i Petersburg, d. 2 Mars 1712. Då Peter afled, utan att hafva förordnat om tronföljden, förstod Menschikow att så bedrifva saken, att Catharina blef af gardet utropad till regerande kejsarinna, d. 8 Febr. 1725. Hon åtnjöt likväl icke mer än två år sin höga värdighet, ty hon dog i vattusot d. 17 Maj 1727, endast 45 år gammal.

Catharina II, Rysslands kejsarinna, kom under sin långvariga regering i flerfaldig beröring med Sverige, och tillhör således på sitt sätt dess historia. Hon var en prinsessa af Anhalt-Zerbst, och hennes dopnamn Sofia Augusta Fredrika, hvilket hon utbytte mot *Catharina Alexiewna*, när hon, vid 18 års ålder, förmäldes med då varande storfursten, sedan kejsar Peter III, och antog Grekiska religionen. Genom sin gemåls störtande från thronen, uppsteg hon derpå d. 9 Juli 1762. Hon och Gustaf III voro aldrig verkliga vänner; de fruktade och misstrodde hvarandra, ehuru de låtsade ett yttre sken af vänskap. Dels för att bibehålla detta sken, dels för att skyndsamt bedrifva underhandlingarne, gjorde Gustaf tvenne besök hos sin mäktiga granne, det ena i Petersburg år 1777, det andra i Fredrikshamn år 1783. Begge gångerna blef han emottagen med särdeles artighet. På den första af dessa resor tror man, att tanken på den s. k. *Svenska nationaldräkten* kom till utveckling (se vidare detta ord). — För att visa kejsarinnan en utsökt uppmärksamhet, hade redan hans fader, Adolf Fredrik, år 1763, utnämnt henne till riddare af Serafimer-orden, hvilken hon burit, ensam bland alla af sitt kön. Politiken gjorde emellertid ett afbrott i de ömsesidiga höflighetsbetygelserna, och år 1788 angrep Gustaf henne med ett krig, hvilket äsyftade ingenting mindre än en splittring af den Ryska statskolossen. Detta ändamål förfelades likväl, isynnerhet genom de anslag Catharina förhade med Finska regementernas officerare, och hvilka utvecklade sig i det bekanta Anjala-förbundet, år 1788. Gustaf blef härigenom, både för sin person och sitt rike, bragt i de största vådor, och han måste anse som en lycka, att, utan förlust, ehuru äfven utan någon vinst af länder, kunna sluta freden i Werelä. Den utbrustna Franska revolutionen föränledde ett nytt närmande mellan de båda medtäljarne, men hvilket afbröts genom konungens död. Då hans son, Gustaf Adolf, nära hunnit sin myndighets-ålder, var man betänkt på hans förmåning,

och Catharinas sondotter, den intagande storfurstinnan Alexandra, utsågs dertill. Förslaget lærer hafva kommit från Catharina sjelf, som hade mycken benägenhet för detta giftermål, och för att fullborda det, inbjöd hon till Petersburg den unge konungen, jemte hans farbroder och förmyndare. De anlände till nämnda stad d. 25 Aug. 1796. De båda unga funno sig belåtna med den föreslagna förmälningen, och den skulle sannolikt gått för sig, om icke ett oförmodadt hinder kommit i vägen. Catharina fordrade nemligen, att den blifvande drottningen ej skulle behöfva antaga sin gemäls och hans folks religion, utan tillåtas bibehålla sin egen, och på Stockholms slott hålla Grekisk gudstjänst. Hon hade begått den oförsigtigheten, att utsätta den högtidliga förlofningen till d. 21 Sept., innan äktenskapskontraktet var afslutadt. Det förelades ej Gustaf Adolf till underskrift, förr än en stund innan han skulle infinna sig i thronsalen, der hela hofvet var församladt och Catharina sjelf väntade. Konungen vägrade att gå in på de föreslagna villkoren, sade, att han ej ville tvinga prinsessans samvete, att hon kunde enskildt bekänna den religion, hvori hon var uppfödd, men att hon offentligen skulle bekänna landets, och att han ej kunde bevilja henne hvarken något kapell eller Ryskt presterskap i slottet. Underhandlingarna härom drogo ut från kl. 7 till 10 om aftonen, då konungen slutligen förtretad svarade: "Jag vill icke, jag kan icke, jag skrifver ej under!" gick in i sitt rum och läste igen dörren efter sig. Då denna underrättelse meddelades Catharina, föregaf hon ett illamående, hvilket kanske icke heller var alldeles låtsadt, och lemnade salen. Denna händelse var den största förödmjukelse, som någonsin träffat henne, och bidrog sannolikt till hennes kort derpå timade död. Hon såg väl sedan ett par gånger konungen; man sökte åter öppna underhandlingarne, och Gustaf Adolf lofvade, att, när han blifvit myndig, sammankalla ständerna, tillfråga dem huruvida de ville hafva en drottning af Grekiska läran, och, i fall de samtyckte härtill, fullborda förmälningen; men häraf blef ingenting, och man skiljdes åt kallt och ovänligt. De begge unga personerna, hvilkas förhoppningar om ett äktenskap på thronen, som kärleken knutit, så oförmodadt blifvit tillintetgjorda, väckte ett allmänt deltagande. — Catharina dog hastigt d. 9 derpå följ. Nov., i en ålder af 67 år.

Catharina kyrka i Stockholm upphygges af konung Carl Gustaf, på det ställe å Södermalm, der det s. k. Sture-kapellet stått. Grunden lades d. 2 Maj 1656 och den första predikan hölls derstädes redan d. 8 Okt. s. å., ehuru kyrkan ännu år 1663 icke var fullbordad. Hon erhöll sitt namn efter konungens moder. Förstörd af en våldeld år 1723, upphygges hon åter efter Adelcrantz's ritning och invigdes följande året d. 18 Nov. Altartaflan är målad af Masreliez och skall vara en kopia. Kyrkans dôme anses som ett mästestycke, i anseende till sin lätthet och fasthet. Genom sitt höga läge är Catharina kyrkotorn det första seglaren upptäcker af hufvudstaden, då han, från Öster-

sjön, anskas densamma. Den första telegraf uppsattes härstädes. Pastoratet är regalt. Församlingens folknnummer är 14,444 personer.

Catharina Månsdotter. Hennes fader var korporal vid Erik XIV:s lifvakt och konungen fäste först uppmärksamhet vid henne, då hon, såsom en trettonårig flicka, satt på Stortorget i Stockholm och sålde nötter. Han lät upptaga henne bland sin systers, prinsessan Elisabeths, hofstärnor, fattade allt mer tycke för henne, och, då hon födde honom en son, beslöt han att taga henne till sin gemål. Hon och hennes släktningar upphöjdes i adligt stånd, förmälningen gick för sig d. 4 Juni 1568 och kröningen följande dagen. Dervid hände, att riksrådet Nils Gyllenstjerna, som under måltiden höll kronan, svimnade och fälde den, hvilket ansågs som ett olyckligt förebud. Men det behöfdes icke några serskildta järkecken, för att förutsäga tillkommande olyckor, ty dessa stodo redan för dörren. Hertigarnes uppresning var nära att utbrista, och den telning, man nu ville inympa på Wasa-stammen, måste naturligtvis påskynda utbrottet. Den krona, som Erik satt på sin älskade Catharinas hufvud, föll tre månader senare från hans eget. Catharina var för öfrigt genom allt, utom härkomsten, värdig sin höga plats: skönhet, behag, hjertats godhet, tillgifvenhet för sin gemål och den allvarligaste önskan att göra så mycket godt hon förmådde. Genom dessa egenskaper tillvann hon sig äfven sjelfva sina fienders aktning, och undgick deras förföljelser. Så ofta det tilläts henne, sökte hon förljufva sin olycklige gemäls fängelse. Efter hans död erhöi hon i förläning Liuksiala gård uti Kangasala socken inom Finland, jemte åtskilliga andra förmåner, samt dog der år 1612, i en ålder af 63 år. Hennes tre söner hade gått före henne i grafven, men dottern Sigrid lefde efter henne, och bidrog, med sin man och sina barn, att förljufva hennes ålderdom, och, så mycket möjligt var, trösta henne öfver hennes missöden.

Catharina Stenbock, Gustaf I:s tredje gemål, dotter till riksrådet och riksmarsken Gustaf Olofsson Stenbock till Torpa, var förlofvad med Gustaf Roos då hon, endast 16 år gammal, blef vald till maka åt den 62-åriga konungen, hvilken året förut förlorat sin älskade gemål Margaretha Leyonhufvud. Detta äktenskap blef väl icke olyckligt, men är likväl en ibland de lindriga skuggorna i Gustafs lefnadshistoria. Bruden räckte honom tvungen sin hand, presterskapet satte sig deromot, emedan hon var systerdotter till konungens förra gemål, och folket ansåg det som en ålderdomssvaghet. Catharina fann sig likväl i sitt öde, betraktade sin gemål som en vördnadsvärd far, och glömdes aldrig sin första kärlek, hvilket konungen sjelf ej kunde undgå att erfara, då hon någonsin i sömnen medvetslöst talade derom. Enka år 1560, lefde hon ännu i 61 år, för att blifva vittne till sitt fäderneslands mångfaldigt skiftande öden, under denna långa tidsfölj, och dog på Strömsholm d. 13 Dec. 1621, 85 år gammal, den högsta ålder någon Svensk drottning uppnått.

Cathedraticum kallas en del af biskopslönen i Lands stift, och hvilken tillhört densamma från arminnes tider. Konung Fredrik III anslög den till akademien i Köpenhamn; men då Skåne förenades med Sverige, blef den åter anordnad till biskopslön derstädes.

Cathrine socken. Se: *Rönö*.

Cathrineberg, en kungsgård, belägen i Lästads socken af Wadsbo härad och Westergöthland, är anslagen till löningshemman åt konungens befallningshafvande i Skaraborgs län. Här föddes den ryktbare kemie-professorn Torbern Bergman.

Cathrineberg, jernbruk. Se: *Ockelboverken*.

Cathrineholm, jernbruk, beläget i Skälleruds socken af Nordals härad och Elfsborgs län; har 2 härdar samt 1,133 skepp:d 6 lis:p:d privil. årligt smide, med kypetackjern. Hammarskatten är 11 skepp:d 6 lis:p:d 13 skålp:d. Brukets tillverkning skeppas på Götheborg. Dess smidesstämpel är C^m; ägare C. Silfversparre och medintressenter.

Cathrineholm. Se: *Horsnäs*.

Cathrinemåls, annex till Frustuna, beläget i Daga kontrakt af Strengnäs stift, 2½ mil S. från Mariefred; består af 14¾ mtl. och har 325 invånare. Arealen utgör 4,814 tunnland, hvaraf 1,110 äro sjöar och kärr. Adr. Södertelge.

Cecilia, Blot-Svens syster, gift med en Jedward Thordsson, måhända af Bondesläkten, blef moder åt Erik den Helige.

Cecilia, dotter af riksrådet Måns Carlsson till Eka och Sigrid Banér, gift med riksrådet Erik Johansson Wase, blef i detta äktenskap moder till Gustaf Eriksson, sedermera konung Gustaf I. Efter Stockholms blodbad blef hon, jemte flera andra förnåma Svenska fruar samt tvenne af hennes döttrar, bortförd af Christian till Danmark, der många af dem omkommo af köld och elak medfart i det s. k. Blå Tornet i Köpenhamn.

Cecilia, Gustaf I:s andra dotter, född i Stockholm d. 6 Nov. år 1540, och död i Brüssel år 1627. Hon kallades "den skönaste af sitt kön", och är bekant för flera äfventyr. Då hennes äldre syster Catharinas bröllop firades om hösten år 1559, hade hennes svåger, den unge hertig Johan af Ost-Friesland, gjort sin broder sällskap till Stockholm och här blifvit bekant med Cecilia. Deras förtrolighet öfversteg likväl snart anständighetens gränser, och i stället att söka en laglig förmålning, för hvilken inga hinder tyckas hafva bordt möta, glömdo de sig ända derhän, att de stämde nattliga möten, som snart blefvo kända. Under de nyförmäldes hemresa qvarstadsade dessa några dagar i Wadstena, och här öfverraskades hertig Johan af prins Erik nattetid i Cecilias sängkammare. Häftig och oförsigtig som vanligt, gjorde Erik det skandalösa uppträdet allmänt bekant och skickade hertigen fängslad till Stockholm. Den gamle konung Gustaf eröddes mycket häröfver, helst som han nu ej kunde undgå att med strängt alffvar behandla saken, och man fruktade för de brottsligas lif. Slutligen lät han likväl, genom anförvandternes bemedling, blid-

ka sig och hertigen släpptes ur sitt fängelse, sedan han förut med ed bekräftat Cecilias oskuld. Han förmäde sig aldrig, men förde ett aktadt lif och dog älskad och saknad. Icke så den felaktiga prinsessan. Hon fortsatte det lefnadssätt, hvartill ofvanbeskrifna händelse var en början. Hennes skönhet och stora hemgift lockade flera friare, af hvilka Christoffer, markgreffe af Baden-Rodenmachern, slutligen blef hennes gemål. Hon blef honom likväl icke trogen, han icke lycklig och deras barn lände föräldrarna hvarken till glädje eller heder. Tredje sonen, Johan Carl, som blifvit Maltheser-ridhare, uppsökte år 1594 i Antwerpen sin moder, begärde magistratens tillåtelse att föra henne derifrån, och då hon ej godvilligt lydde, drog han henne i håret — hvars gulfärg poeterne förut besjungit — sparkade henne och vred hennes arm ur led, hvarefter han instängde henne någonstädes på landet. Man vet ej hvar hon lefvat under senare åren, endast att hon gjort det nog länge, för att ångra sig, samt att i förakt och fattigdom böta för sin lättsinnighet, ty hon uppnådde 87 års ålder. Efter sin mans död, år 1575, hade hon öfvergått till katolska läran.

Cederborgh, **Fredrik**, protokolls-sekreterare, född på Stjernfors bruk i Lindesbergs bergslag d. 17 Juni år 1784, död på Dalkarlsbytte bruk d. 19 Jan. år 1835, var en af dessa rikt begåfvade, på hvilka både natur och lycka slösat sina bästa skänker, och dem de gifvit medel att gå nästan hvad väg de ville till äran, men hvilka, liksom ovisso i valet, just i följd af detta öfvermått, endast ofullständigt begagna deras skänker. — Cederborgh, son af förmögna och aktningssvärda föräldrar, ingick, efter slutade studier, i konungens kansli, och skulle der troligen kunnat stiga i värdigheter lika snart och lika högt som någon annan, om han velat fortgå på embetsmannabanan, ty han hade redan, vid 26 års ålder, hunnit till protokolls-sekreteraregraden; men han afbröt henne redan följande året, och emottog icke ens den förhöjning i titeln, som vid afskedstagandet erbjöds honom. Hans fader hade delat hälften af sin egendom emellan sina begge söner. Fredrik, den yngre, hade kunnat lefva ett stilla, förnöjdt lif, i skötet af den natur, han så högt älskade; men en viss orolighet i lynnet (enligt en uppgift, obenägenheten för ett föreslaget giftermål) förde honom tillbaka till Stockholm, der han anlade ett boktryckeri, en rörelse, som han likväl hvarken gaf sig ro att sköta eller på hvilken han skördade någon vinst. Han tröttnade också efter några års förlopp dervid. År 1816 började han utgifva tidningen *Anmärkaren*, hvilken, besynnerligt nog, blef den källa, hvarur den Svenska oppositionspressen sedermera flutit, ehuru ingen kunde vara mindre benägen eller skicklig att uppträda som oppositionsman, än han. Hans lynne var nemligen i högsta grad fredligt och fördragssamt, och ehuru han brann af kärlek till rättvisa, af hat mot våldet, egennyttan och allt slags moraliskt ondt, var han likväl alltför mild och godisint, att kunna gå med stränghet till väga emot

någon, ens sin egen fiende, om han haft någon sådan. Hans blad blef likväl ett medel, hvarigenom oppositionen uttalade sig. Detta ådrog tidningen en och annan indragning; men man var så öfvertygad om utgifvarens egen fredsambet, att han snart återfick utgifningsrätten. Han öfvergaf dock snart denna obehagliga äyasselsättning och nedsatte sig år 1823 för alltid på landet, der han blef en lycklig make och hufvud, men der han bortrycktes ur de sinas krets långt förr än hans starka halsa låtit förmoda. Begäfvad med mindre vanliga målare-anlag och med mycket sinne för naturkunskapen, skulle han kunnat blifva antingen konstnär eller vetenskapsman, om han använt något bemödande på utvecklingen af sina anlag; men behofvet förmådde honom ej dertill; ärelystnadens sporre äggade honom icke heller och han lät dem således slumra. Det enda verlden känner om honom, är att han var litteratör, och äfven detta erfor hon blott af en tillfällighet. Hans första skrift — ty arbete kan det ej kallas — var en roman: *Uno von Träsenberg*, hvilken utkom år 1808, ögonblickets alster och tryckningen ett infallets verk. Den gjorde ett utomordentligt uppteende och kan anses som fader för den Svenska roman-litteraturen. *Ottar Tralling* följde kort derpå; men dermed var också Cederborgs litterära verksamhet slutt, ty de följande alsterna af hans penna: *Resan genom lifvet*, komedien *Riddarkandidaten*, *John Hall*, *Grefve Pankrace*, m. m. äro ej jemförliga med de förra, ehuru äfven de andas samma humoristiska lif, samma nästan omedvetna uppfattningsförmåga, samma natursinne, samma okonstlade naivitet. Hans vittra alster voro barn af samma öppna sinne för natur och konst, som röjde sig i hela hans väsende, men hvilket han aldrig bemödade sig att utveckla. Hade han någonsin känt behofvet, skulle han troligen blifvit mycket för verlden; nu blef han nog för sig sjelf, för sin egen tillfredsställelse, för sin omgifnings lycka, och mera begärde han ej.

Cedercreutz, Johan, son till theol. lektorn i Strengnäs, *Malmenius*, ingick i tjenst vid Lifländska general-guvernemet och användes såsom biträde vid åtskilliga beskickningar till Ryssland och Polen, erhöi af drottning Christina inseendet öfver alla hennes underhållsländer och utnämndes slutligen till ståthållare öfver Gottland och Öland. Han var, år 1677, hennes sekreterare i Rom; men ådrog sig hennes misanöje, troligen emedan han ville arbeta på fäderneslandets intresse och detta råkade i strid med drottningens fördelar och afsigter, hvarföre hon gaf honom afsked i ganska onådiga ordalag. Detta skadade likväl icke hans anseende hos Carl XI, hvilken uppdrog honom samma befattning öfver de ofvannämnda öarne, som drottningen förut gifvit honom, och upphöjde honom i adligt stånd, hvarvid han antog namnet *Cedercreutz*. Död i Strengnäs d. 21 Dec. 1690, i en ålder af endast 44 år, med namn af en redlig och skicklig embetsman.

Cedercreutz, Herman, son till brukspatronen Tersmeden. Då hans stjuftader, landshöfdingen Fol-

kern adlades under namnet *Cedercreutz*, blef han; jemte sin broder, upptagen under hans nummer. Vid 17 års ålder ingick han i Svea hofrätt, användes sedan såsom ambassad-sekreterare, skickades år 1707 till Carl XII i Alt-Ranstadt och 1709 till Bender, der han af konungen användes i åtskilliga uppdrag och derunder utstod många faror. Ett bevis på tidens befördringssystem och samma titels olika betydelse under olika tidskriften är, att Cedercreutz först år 1718, efter Carls död, befördrades till kongl. sekreterare. Han blef likväl följande året upphöjd i friherrligt stånd, steg sedan efter hand till stats-sekreterare för utrikes ärenderna, president i kammar-revisionen, riksråd, vid ordarnes instiftelse K. af N. O. och slutligen serafimer-ridhare. Kort derefter greffe. Sin historiska märkvärdighet har han deraf, att han afslutade den bedröfliga freden med Ryssland, år 1743, hvaröfver likväl både konung och ständer förklarade honom sitt välbehag. Äfven Ryska kejsarinnan omfattade honom med mycken ynnest och prydde honom med Andreæ-orden. Född d. 13 Febr. 1684, död d. 24 Nov. 1754, då hans grefliga ätt utgick med honom.

Cederhjelm. Deana släkt härstammar från en bonde på norra Jutland, Olof, hvilken inkom till Sverige år 1615. Hans son blef borgmästare i Sala; sonsonen antog namnet Palm, blef landshöfding i Skaraborgs län och adlades under namnet *Cederhjelm*. Denne hade tvenne söner, af hvilka den ene, *Germund*, blef president i Götha hofrätt och dog år 1741 nära 80 år gammal, med namn af en rättvis, verksam och kunnig embetsman; den andre,

Cederhjelm, Josias, som användes på den diplomatiska banan, deltog i fredstraktaten med konung August i Polen, följde sedan Carl XII till Paltava, blef fängnen derstädes, men fick resa hem mot förbindelse att återkomma inom fyra månader. Han begaf sig då till Stockholm, der han meddelade regeringen underrättelse om konung Carls lyckliga ankomst till Dnieperströmmen, och afemnade tsarens förslag till fred, hvarmed likväl troligen var föga alfvar. Han återvände till sin fångenskap och kvarblef der ända till fredsslutet. Hemkommen år 1721 utnämndes han till stats-sekreterare och 1723 till riksråd, men tog afsked derifrån år 1736, i anledning af åtskilliga mot honom gjorda beskyllningar, hvilka sannolikt hade sin grund endast i en hofintrig, emedan han delade greffe Wellingska politiska åsigter. Född 1673, död 1729.

Cederhjelm, Carl Gustaf, son till den ofvannämnde presidenten i Götha hofrätt, gick i Holsteinsk tjenst och skickades som minister till Paris, der han åsamkade sig en sådan skuld, att han år 1728 eller 1724 bysattes på Chatelet; hvarest han tillbragte hela sin öfriga lifstid och afled år 1740 i en ålder af 46 år. Till alla förvåning fortsatte han i detta fängelse samma slösande lefnadssätt, som han först fört. Såsom ett prof derpå anmärkte man, att han endast i postpenningar årligen utgaf 4,000 livres. Ingen visste

hvar han tog medel härtill. Han har utgifvit åtskilliga mindre skrifter, såsom: *En Kärleksbalk*, en brevfaxling på vers med Dalin, o. s. v. De vero författade dels på Svenska, dels på Fransyska. Lyckligast var han likväl i sina epigrammer, hvilka cirkulerade uti afskrifter både inom Frankrike och Sverige. Han tyckes hafva varit ansedd såsom en fin statsman, rådfrågades af de förmåste sådane, och var, inom sitt fängelses murar, mera än de fleste af dem, hemmastadd i kabinetternas politik och intriger.

Cederhjelm, Josias Carl, kammarherre, kammarrättsråd och sedan kommerseråd samt K. af W. O., född d. 11 April år 1734, död d. 20 Dec. år 1795, var en på sin tid utmärkt man, både som embetsman och riksdagstalare, hvilken isynnerhet vannlade sig om national-ekonomien, och har deri utgifvit åtskilliga skrifter, såsom *Tankar om handverkerier*, *Tankar om spannmålsbrist och dyrlighet*, samt tidningen *Sanning och Nöje*.

Cederhjelm, Germund Ludvig, son till presidenten i Åbo hofrätt, friherre Germund Carl Cederhjelm, var en af desse lycklige, hvilka naturen och de yttre omständigheterna rikeligen försett med allt som behöfdes, att föra ett glad, oberoende, njutningsrikt lif, och hvilka, utan att ingripa i händelsernas gång eller verka på världen omkring sig, äro nog för sig sjelfva samt sinna sig belåtna genom denna sjelftillräcklighet. Han ingick helt ung i hofvets tjänst, hvartill både härkomst och lynne bestämde honom, blef lifdrabant hos Gustaf III, hvilken plats då var af mera betydelse än den sedermera blef, ådrog sig snart hans uppmärksamhet genom sina angenäma umgängesgåfvor, och var honom följaktig, hvart han begaf sig. Dessa gåfvor förskaffade C. alla de utmärkelser och de samhälls-företräderna han under sin lefnad erhöill, ty i statens tjänst kan han egentligen sägas hafva gjort nära ingenting. Han afstod emellertid, med general Kaulbars, såsom kavaljer, med en beskickning till Petersburg, år 1774; anställdes sedan såsom kornett vid lifdragonerna, hvarvid han efterhand befordrades till major, gick i Fransysk tjänst, uppsteg der till öfverste, reste genom nästan hela Europa och äfven till Spanska hären, som belägrade Gibraltar, men deltog icke i belägringen; följde Gustaf III till Italien; bivistade 1788 års fälttåg, men, som det tyckes, utan att sammanträffa med fienden, och tog afsked, likasom flera andra af hans stånd, då säkerhetsakten påtvingades ridd. och adels; gjorde nya resor till det södra Europa, fick, efter 1809 års revolution, anbud af ministerposten i Paris, men undanbad sig den, liksom han förut gjort med chefskapet för hertig Fredriks hof och förste stallmästare-befattningen hos hertiginnan af Södermanland; emottog dock, af den nye thronföljaren, det ärofulla uppdraget af guvernör för arfprinsen Oscar, men han tyckes hafva betraktat äfven denna befattning mera som en heders titel, än som ett verkligt embete, och nedlade den åter den 30 April år 1815. Under tiden hade han blifvit befordrad till alla de

mannvärdigheter, som i Sverige kunna erhållas, till öfverste-kammarjunkare, serafimer-ridhare, greve och excellens, och tillbragte sin återstående lifstid på sin egendom Säby, eller i Linköping, der han emottog besök af den kongl. familjens medlemmar. Han anslag 150 tunnor spannmål årligen till en pensions-anstalt för adeliga enkör, och afled d. 8 Febr. år 1841, i en ålder af nära 86 år. Han tecknar sjelf sin lefnad och sitt lynne i följande ord: "Jag uppsänder till försynen de varmaste tacksägelser för den mer än lyckliga ställning, i hvilken jag alltid befunnit mig. Nöjen i unga år, oberoende välmåga i mannaåldern; ehuru sjuklig i ålderdomen, inga rysligare plågor."

Cederhjelm, Margaretha Magdalena, född grefvinna Stenbock, var hedersledamot af akademien för de fria konsterna. Född 1744, död 1822.

Cederschiöld. Åtton härstammar från justitieborgmästaren i Gefle, Elias Gavelius, hvars son, Pehr, född år 1625, död 1697, blef juris professor i Upsala och sedan assessor i Götha hofrätt samt general-inspektör öfver alla fiskaler i riket, d. v. s. ungefär detsamma som justitie-kansler. Han var en lagfaren man, hvilken utgifvit några skrifter i sin vetenskap, och dessutom känd för särdeles rättskaffenhet och verksamhet. I sin ungdom var han en stark disputator, och lät af sin ifver en gång, vid en disputation mot professor Scheffer, hänföra sig till alltför mycken häftighet, hvaraf en tvist uppkom, under hvilken han beskylldes sin motståndare att lära ungdomen konungamord, våldtäkt och andra laster, hvarföre han ålades göra S. afhön inför konsistorium.

Cederschiöld, Fredrik Johan, son till kvartermästaren vid adelsbanan, Stefan Casper Cederschiöld, jur. et fil. pract. professor vid Lunds universitet, från år 1808 till 1836, då han, i anseende till en försvagad helse, begärde och erhöill tjänstledighet, samt blef först kyrkoherde i Hardeberga och Sandby församlingar, sedan i Stäfvie och Lachalånga. Innehade akademiska rektoratet åren 1811 och 1824, samt var 1836 i tur att för tredje gången mottaga rektors-värdigheten, men hans helse var vacklande och han undanbad sig derföre denna befattning, samt begärde och erhöill vid denna tid ständigt tjänstledighet från sin professorsplats, efter att i 37 år hafva varit akademisk lärare och i 30 år professor. Blef ledamot af nordstjerneorden 1837. Har utgifvit: *Allmän inledning till apriorisk eller rationel pißlärare*, — *Menniskors aprioriska eller rationela pißlärare*, — *Statsaprioriska pißlärans propädeutik*, m. m. Född den 25 Mars år 1774.

Cederschiöld, Pehr Gustaf, den föregående yngre broder, född d. 4 Sept. år 1782, egnade sig åt medicinen och promoverades år 1808. Han hade redan förut varit förordnad till läkare vid södra arméns allmänna sjukhus i Lund, blef sedermera anat. prosektor och lärare i pastoral-medicinen derstädes, men nedlade dessa befattningar och flyttade år 1813 till Stockholm. Här gjorde han först uppteende genom den utgifna *Journalen för animal magnetism* och det praktiska

användandet af denna konst såsom läkemedel, samt företog på allmän bekostad en resa till Berlin, för att taga närmare kännedom härom. År 1817 utnämndes han till e. o. och 1822 till ord. professor i barnförlossningskonsten vid Carolinska institutet i Stockholm och director vid allmänna barnasjukhuset. Led. af V. A., R. af W. och N. O. Professor C. har utmärkt sig, icke blott som läkare och vetenskapsman, utan äfven såsom offentlig person och intager ett af de främsta rummen bland våra riksdagstalare. Redan år 1815 framträdde han med planen till en realisation af bankens sedlar, och har sedan, vid hvarje riksdag, visat sig som en varm fosterlandsvän och förvarare af konstitutionens och frihetens sak. Många prof af medborgerligt förtroende hafva också tillfallit honom. Han har varit inkallad i konstitutions-utskottet, i stats- och banko-revisionen, i revisionen öfver Götha kanalverks räkenskaper, m. m. Såsom författare har han utgifvit åtskilliga skrifter, dels i sin vetenskap, dels i politiska ämnen, såsom: *Handbok för riksdagsmän*, — *Riksdagen år 1749*, — *Försök att bringa Sveriges grundlagar i system*, — *Register öfver grundlagarna*, — *Handbok för barnamorskor*, — *Om kvinnans släktlif*, m. fl., utom åtskilliga uppsatser i vetenskaps-akademien och läkare-sällskapets handlingar samt i allmänna tidningar.

Cederström, Olof, son till d. v. pastor primarius i Stockholm, sedan biskopen i Westerås, Carlsson, ingick i kansliets utrikes expedition och skickades år 1712 till Carl XII i Bender, hvarest han deltog i kalabaliken, blef dervid fången och tillika med konungen i sex dagar innealuten i samma rum, följde honom till Stralsund, samt, efter dess öfvergång, till Skåne. Sedan han bestridt åtskilliga civila befattningar, upphöjdes han äntligen år 1739 till riksråd, och utnämndes till preses i den kommission, hvilken skulle revidera kammarverket, samt i en annan, som hade till föremål Finlands upphjelpande efter freden i Nystad. Såsom biskopsson var han, jemte sina bröder, sjelfskrifven adelsman, men upphöjdes år 1731 i friherrligt stånd. Född 1669, död 1745 och begravnen i Solna kyrka, hvarvid han bars till grafven af sina 12 söner. — De bevisade tretton år senare äfven sin moder samma tjänst.

Cederström, Rudolf, son till öfverstelöjtnanten, friherre Clas Cederström, egnade sig åt sjötjensten, men blef först, sedan han bivistat tvänne sjöexpeditioner, fændrik på stat. Känd af konungen, genom en beskrifning öfver ön St Barthelemy, den han författat på stället, belönades han derföre med en gulddosa och en löjtnants-fullmakt. Under 1788 och 1789 årens sjökrig utmärkte han sig såsom en god och käck sjöman, utförde år 1790 en lycklig expedition till Roggervik, såsom chef för en liten eskader, bestående af två små fregatter och tvänne briggar. Då han ditkom, den 17 Mars, var farvattnet ännu belagdt med is, men C. landsatte sitt folk, stormade fästningsverken, tvang platsen att kapitulera, förnaglade dess artilleri, för-

störde förråderna och brandskattade staden. Han utnämndes till major och R. af S. O. Flera andra uppdrag anförtröddes honom, såsom då han, år 1801, erhöill befälet öfver en eskader af 7 linjeskepp och 3 fregatter, hvilken skulle agera emot Engelsmännen, vid det då yppade missförståndet med Brittiska kabinettet; men det kom likväl icke till några fiendtligheter. Lika litet vid den expedition till Tripoli, hvilken följande året anförtröddes friherre C. År 1808 anförde han expeditionen till Gottland, för att derifrån fördrifva Ryssarne, hvilket lyckades; men man har tadlat C. för det han lät dem aftåga endast mot löfte att ej tjena mot Sverige, då han kunnat taga hela styrkan till fånga. Efter år 1810 nådde C:s lycka sin höjd. Han tjenstgjorde 1811 som vice landshöfding på Gottland, fick 1812 befälet öfver ett landstignings-företag mot Danmark, hvilket ej blef af; utnämndes till guvernör på Guadeloupe, hvilket embete han dock ej kom att tillträda; förde befälet öfver flottan mot Norrige, till dess han aföstes af greve Puke, då det aktiva kriget började; utnämndes år 1815 till statsråd, general-adjutant för flottan och tillförordnad öfverståthållare i Stockholm; fick uppdrag att, år 1823, till Sverige öfverföra drottningen och dävarande kronprinsessan, liksom han år 1797 dit öfverfört Gustaf Adolfs gemål, och steg till rikets högsta värdigheter, i det han efter hand upphöjdes till general-amiral, chef för flottan, greve, excellens och serafimer-ridhare. Den bekanta *skeppshandeln* (se vidare detta ord) drog likväl ett moln öfver hans lyckas himmel, och han såg sig deraf föränlåten att taga afsked, tillbragte sin återstående tid på landet, samt afled år 1833 i en ålder af 69 år. — Amiral Cederström ställdes år 1801 eller 1802 under krigsrätt för ett verkligt eller föregifvet tjenstefel, förmodligen vid den expedition mot Engelsmännen han då kommanderade. Han dömdes att arkebuseras och utfördes till domens verkställande på den s. k. Rännarebanan i Stockholm, men fick nåd på stället och insattes kort derefter ånyo i sina embeten. Denna händelse är likväl förbigången i Biogr. Lexikon, och handlingarna i målet hafva ej heller kunnat återfinnas i något af de embetsverk, der efterforskningar derom blifvit anställda.

Cederström. Af denna familj hafva för öfrigt följande blifvit mera bekante, såsom genom sin offentliga ställning eller sin personlighet ingripande i händelserna: 1:o **Gustaf Albrekt Bror**, son till presidenten i krigskollegium Bror Cederström, född år 1770, general-löjtnant, general-befälhafvare i första militärdistriktet, serafimer-ridhare och R. af S. O. med stora korset, har vid flera tillfällen utmärkt sig under de mångartade befäl och uppdrag han utfört. 2:o **Jakob**, president i kammarkollegium, K. af S. O. med stora korset, född år 1782, började sin bana såsom militär, blef, såsom löjtnant vid Svea garde, i träffningen vid Helsing år 1808 sårad i benet, hvilket måste afsägas, men ingick åter i tjenst efter sitt tillfrisknande, deltog verksamt i 1809 års revolution,

befordrades efter hand till general-adjutant, landshöfding på Gottland och slutligen till president i kammar-kollegium. Har utmärkt sig som en flitig och oförtruten riksdagstalare.

Celse, Magnus von, son till domprosten Olof Celsus d. ä., kongl. bibliotekarie, rikshistoriograf och kansliråd, är känd genom sin historia om kongl. biblioteket i Stockholm och ett par andra skrifter i Upsala vetenskaps-societets handlingar, ett fragment af Smålands-lagen, m. m. Född 1709, död 1784.

Celsing, Gustaf, son af sterbhuskamreraren Celsing och 1704 auditör vid öfverste Hjelms dragonregemente, i hvilken egenskap han åtföljde Svenska hären under dess fälttåg, samt till Bender, der Carl XII skickade honom till Konstantinopel att studera Turkiska språket. Här gjorde han sig bekant genom en djerf handling. Han uppsatte nemligen på Turkiska en berättelse om storvisiren Baltadschis förräderi vid Pruth, den han, klädd till janitschar, öfverlemnade åt sultanen, då denne om fredagen besökte moskéen. Detta hade kunnat för honom medföra de våldigaste följder, men han slapp undan med några dagars fängelse. Var närvarande vid kalabaliken. Befordrades sedan till kansliråd och statssekreterare, och fick hofkanslers afsked år 1748, hvilket år han äfven afled, ungefär 60 år gammal.

Celsus, en i Svenska kyrko- och lärdoms-historien väl bekant släkt, hvilken räknar flera utmärkta medlemmar. De förnämste bland dem äro:

Celsus, Magnus, ättens egentlige stamfader. Efter sin fader hette han Travillagæus, kallade sig först Helsingus, så Metagrius och slutligen antog han namnet Celsus, efter Högen (så hette prestgården i Ofvanåker), der hans fader var kyrkoherde; assessor i antiqvitets-kollegium, math. professor i Upsala, och, sedan han, år 1677, då redan en 56-årig man, låtit prestviga sig, kyrkoherde i Gamla Upsala. Afled tvenne år derefter 1679. Utgifvare af flera almanackor och tvenne skrifter om Helsing-runorna. Utom sina antiqvariska och mathematiska kunskaper var han icke oförfaren i skaldekonsten, och så skicklig mekanikus, att han själf förfärdigade flera instrumenter och maskiner, såsom astrolabier, mån- och solvisare, m. m. Genom sin skicklighet och sina släktförhållanden — han var svåger till riksrådet Gripenhjem — borde han hafva kunnat räkna på en snabbare befordran; men denna uteblef, och han efterlemnade sin släkt i knappa vilkor. Hans äldste son, **Nils**, dog år 1724, i en ålder af 66 år, såsom matheseos professor i Upsala. Mera bekant blef den yngre sonen:

Celsus, Olof, född den 19 Juli år 1670. Sedan han vid 24 års ålder blifvit magister, hade han den lyckan, att en dag, på kongl. biblioteket, sammanträffa med Carl XI, som fann sig så tillfredsställd af det samtal, hvarmed konungen hedrade honom, att han gaf honom ett för den tiden högst betydligt stipendium af 1,000 R:dr, att dermed företaga en utländsk resa, hvilken, om möjligt, skulle sträcka sig ända till Arabien.

C. kom väl icke längre än till Italien, men hemförde likväl och utbildade sedermera en grundligare kunskap i oriental-språken, än mängen som verkligen besökt de länder, der de talas. Efter hemkomsten ingick han vid akademien, utnämndes efter hand till professor i Grekiskan, hvilken plats han sedermera utbytte mot Orientaliska professionen, till pastor i Börje, sedan i Waksala, till theol. professor och slutligen domprost i Upsala. Han afled midsommarsdagen år 1756, ännu, sedan 57 år, tjänstgörande akademisk lärare. Vetenskaperna stå hos denne man i stor förbindelse, och han har om dem icke blott förtjensten af hvad han själf gjort, utan äfven af hvad han satt andra i tillfälle att åstadkomma. I runeläran beträdde han sin faders fotspår, och bevisade, att runskriften till en stor del var yngre, än kristendomens införande i Norden, hvarigenom han räknade i en häftig tvist med den fanatiskt patriotiske Björner. Mer än diletant i botaniken och djup forskare i Österländska språken, företog han sig vid 70 års ålder det kolossala arbetet: *Hierobotanicon*, d. v. s. en förklaring öfver de växter, som omtalas i bibeln. Han lyckades äfven att fullborda det och fyllde derigenom en lucka i den theologiska litteraturen, för hvilken den lärda världen står hos honom i stor förbindelse. Jemte Benzelius och Rudbeck stiftade han vetenskaps-societeten i Upsala. Linnés stora anlag bemärktes först af C., hvilken öppnade för honom sitt hus, sitt bord och sitt bibliotek, och skaffade honom medel till sin Lappska resa. Den nystiftade vetenskaps-akademien kunde ej undgå att tillägna sig en sådan man. Hans stifts presterskap sökte tvenne gånger göra detsamma, och kallade honom till erkebiskopastolen, men lyckligare medtäflare vunno företrädet.

Celsus, Anders, son af Nils Celsus och sonson till stamfadern Magnus, röjde tidigt en afgjord håg för mathematiken, samt egnade sig äfven slutligen helt och hållet deråt, ehuru han, på sina anhörigas begäran, någon tid förmått sig att studera lagfarenheten, hvilken troddes vara ett säkrare brödyrke. Såsom astronomie-professor, vid icke trettio års ålder, företog han en utländsk resa för att utbilda sig i sin vetenskap. Härvid lärde han icke blott själf, utan undervisade äfven andra. I Nürnberg utgaf han observationer öfver norrskenet, i Bologna bevisade han solens progressiva gång mot ekliptikan och i Rom anställde han forskningar öfver ljuset, hvartill påfven upplåt åt honom sitt stora galleri på Monte Cavallo, och i Paris gaf han de lärde nyckeln till slitande af en mellan dem pågående tvist om jordens skapnad, hvilken han påstod kunna bestämmas endast genom samtida gradmätningar vid equatorn och vid polens grannskap. Hans anvisning gillades och han själf utsågs till ledamot af den vetenskapliga kommissionen, hvilken, med Maupertuis i spetsen, skulle afgå till Lappmarken. Han begaf sig nu till London för att beställa instrumenter, träffade sina följeslagare i Dünkirchen och reste derifrån med dem till Sverige år 1736.

Till belöning för sina vid företaget ådagalagde kunskaper och nit, fick han af Franske konungen en pension af 1,000 livres och den vid mätningarna begagnade kvadranten. Återkommen till Upsala insåg han, som utomlands sett så många observatorier, först rätt kännbart bristen af ett sådant, och började derföre anlägga ett i sin trädgård. Det befanns likväl otillräckligt, och han yrkade derföre på ett annat, som borde byggas på allmän bekostnad. Detta skedde äfven och observatorium blef färdigt år 1740. Dess upphöfsmän hade emellertid, genom nattvak under bar himmel och outtröttligt arbete, förlorat sin hälsa, så att han alltför tidigt bortrycktes från vetenskaperna, hvilkas prydnad han utgjorde och dem han ännu kunnat gagna så mycket. Han dog d. 25 April år 1744, i en ålder af endast 43 år. Han var ledamot af Svenska vetenskaps-akademien och flera utländska sällskap.

Celsus, Olof, d. y., son af den ofvannämnde Olof Celsius, sonson till stamfadern och således broder till Celse, med hvilken han samtidigt upphöjdes i adligt stånd, samt kusin med föregående Anders, gick, liksom nästan hela hans släkt, den akademiska vägen, men gjorde lycka isynnerhet på den presterliga, hvar på han efterhand befordrades till theol. doktor, kyrkoherde först i Kungsholmen i Stockholm, med Solna till prebende, sedan i Jakobs och Johannis församlingar, derefter i Storkyrkan och pastor primarius, samt ändtligan år 1777 biskop i Lund. Han har utgifvit en stor mängd arbeten. De förmästa ibland dem äro hans kyrkohistoria samt Gustaf I:s och Erik XIV:s historier. Då han utgaf början till den förstnämnda, var han blott 30 år och vice bibliotekarie i Upsala. När andra delen utkom, sju år senare, var han redan theol. doktor och histor. professor. Han har äfven författat en hjeltedikt i sju sånger, benämnd *Gustaf Wasa*, men hvilken bidragit hvarken till förherrligande af Svenska skaldekonstens eller sin författares namn. Lyckligare var han såsom Latinsk skald och öfversättare af stycken ur Virgilius och Homerus. Han ansågs i alla fall såsom en af samtidens mest utmärkte litteratörer, och vid Svenska akademien stiftelse blef han, då en 70-årig man, en af dess förste ledamöter. Äfven ledamot af vetenskaps-akademien och K. N. O. Han var af ett mildt, men gladt och treffligt lynne, nitisk embetsman och ägare af ett bland de största enskilda bibliotek på hans tid. Född d. 15 Dec. 1716 och död d. 15 Febr. 1794.

Cement kallas sådant murbruk, som begagnas till byggnader under vatten, och har egenskapen att hårdna deruti. Det finnes af flera slag, men består hufvudsakligen af mager kalk, försatt med ämnen, som innehålla mycket vattenfri lerjord, såsom puzzolana eller trass, hvilka äro vulkaniska produkter, eller ett slags kalkhaltiga alunskiffer-bollar, som allmänt förekomma hos oss i alunskiffer-lager, stundom ock endast med rostad alunskiffer, eller någon temligen ren, förut glödgad lerart. Stundom förekommer kalken af naturen blandad med sådana ämnen, såsom på Kin-

nekulle, äfvensom vid Berg, Nedre Husbyfjöl, m. fl. ställen i Östergötland, och får då namn af *hydrat-lusk* eller *cementkalk*.

Cementkoppar kallas den koppar, som afsätter sig ur kopparvitriol-haltiga grufvatten, då dessa ledas öfver hvarjehanda jernskräp, hvarvid kopparen utfälles och jernet intager dess ställe i vitriolen, så att vattnet kommer att innehålla jernvitriol, i stället för kopparvitriolen. Kopparen utfälles dervid i form af ett ytterst fint pulver, som får namn af cementslam, hvilket dock efterhand gyttar tillsammans och bildar fasta skorpor på jernet. Vid Fahlun erhålles årligen något cementkoppar; men ej betydligt, emedan grufvattnet är föga kopparhaltigt.

Cementpulver kallas åtskilliga pulverformiga ämnen, hvilka begagnas för att vid en uthållande högre temperatur inverka på metaller eller metall-legeringar, och derigenom frambringa vissa åstundade egenskaper. Så t. ex. begagnas ett cementpulver af salpeter och rostad jernvitriol för att rema guld, d. v. s. befria det från oädla metaller, och sjelfva operationen får namn af *cementering*. Likaledes användas trädskol, eller ännu hellre animaliska kol, för att förbyta stångjern till stål, cementstål, o. s. v.

Cementvatten kallas det kopparvitriol-haltiga vatten, hvarur cementkoppar utfälles.

Censor morum. År 1766 beslöto rikets ständer att vård om ungdomens uppfostran skulle med yttersta omsorg påtäckas, och föreslogo att vid hvarje gymnasium skulle en censor morum förordnas, rektorn till biträde, och borde en af lektorerna, med lämpligaste egenskapen dertill, föreslås.

Censur, en af regeringen åt någon viss embetsmyndighet eller person uppdragen granskning af utkommande böcker och skrifter, innan deras tryckning tillåtes. Carl XI stadgade formligen censuren i Sverige, dock icke blott med ett fanatiakt presterskaps medgifvande, utan just på begäran af dem, som borde vara den fria forskningens representanter i det Sveanska statslivet, och den fortfor under olika former, till dess den år 1809 upphäffdes. År 1724 hindrade den skugggrädda censuren tryckningen af Nordencrantz's *Arcana oeconomica*, hvilka också blefvo otryckta. Först efter 1735 fingo rättgångs-handlingar tryckas; men efter föregående censur. 1752 befalltes censorn att genomläsa alla utifrån inkomna böcker, som fördes till packhuset. Riksdagstal voro ännu 1762 underkastade förändring af ståndet och af censorn före tryckningen. Den sista censorn var professorn från Lund Nils v. Oelreich, från 1746 till 1766. Journaler och tidskrifter blefvo ålagde att hos kansli-kollegium, som gaf tillstånd till deras utgifvande, anmäla hvad de skulle upptaga; religiösa skrifter censurerades af konsistorierna och skådespelen af hofkanslern; Thorild landsförvist 1793; Svenska akademien inställdes 1795; Höjer fick ej utgifva en tidskrift; andra förföljelser, förbud och indragningar att förtiga. Genom de år 1809 antagna grundlagarne, hvaraf tryckfrihets-förordningen utgör en, afskaffades uttryckligen all föregående

granskning af skrifter, bestämda för offentligheten; men i samma stund en sådan utlemnas åt allmänheten, skall boktryckaren tillställa hofkanslerns ombud ett exemplar deraf. Vid riksdagen år 1834 begärde ständerna en censur af stycken, ernade att gifvas på enökilda theatrar, och regeringen utfärade äfven, under d. 7 Mars 1835, en sådan författning, hvarigenom censuren upprägs åt konungens befallningshafvande, eller åt den han i sitt ställe anförtrorde densamma. Då en af censorn vidtagen åtgärd år 1844 öfverklagades hos regeringen, förordnade Kongl. Maj:t, att censorns förfarande icke fick öfverklagas, hvarigenom denne således berättigades att döma i första och sista instansen.

Centner probervigt, motsvarar $\frac{1}{4}$ lod viktnakievigt och indelas uti 100 marker, hvardera om 32 lod; ett lod probervigt är sålunda $\frac{1}{100}$ lod viktnakievigt.

Centonall kallades en serskild beskattning, som varit lagd på embetsmäns löner till 1 proc. af lönens belopp. Denna afdrögs vid utbetalning af lönerna. Embetsmännen erhöles således sina löner 1 proc. mindre än de blifvit beräknade, och staten återtog med ena handen, hvad den gifvit med den andra. Centonalen skulle, enligt gällande författningar, innehållas af alla löner, dock ej utan undantag. Sådana ägde t. ex. ej rum för hankobesörjningen, presteståndet för sin tertial-tionde, krono-tionde; dessutom voro prestgårdar, vederlag och prestatennor genom presterskapets privilegier befriade från centonal, m. m. Den inkomst, hvilken uppkom genom centonalen, tillhörde dels Wadstena krigsmanshus, dels amiralitets-krigsmanskassan. Nu mera är denna beskattning upphäfven. Ständerna vid 1834—35 årens riksdag beslöte nemligen, att öfverflytta centonalen på allmänna bevillingen, hvilken således för embetsmän förhöjdes med en afgift lika stor som den summa centonalen utgjort. Förändringen bestod i uppbördsättet; sjelfva beskattningen fanns ännu, men vid 1840—41 årens riksdag blef den alldeles afskaffad.

Cer, cerium, en elektro-positiv metall, som år 1803 upptäcktes af Berzelius och Hisinger, äfven som samtidigt af Klaproth; först i senare tider har det lyckats att framställa den ren. Sådan den förut erhöles, innehöll den tvenne andra metaller, neml. *Didym* och *Lanthan*, se dessa ord.

Cerum, allanit, prismatisk cermalm, ett till släktet cer hörande mineral, som består af kiselhydrat ceroxid med kiselhydrat kalkjord, lerbord och jernoxidul, samt förekommer vanligen derbt, sällan med tecken till bestämd kristallform och då skiffrigt, till färgen svart ogenomskinligt, hårdt så att det repas glas och eldar mot stål, vid Riddarhyttan i Westmanland, uti Nya Bastnäs eller S:t Görans ödelagda grufva.

Cerite, cerinaten, ochroit, ett mineral af släktet cer, bestående af basisk kiselhydrat ceroxid med vatten, till formen derbt, af ljusröd eller köttfärg, dragande i nejlikedrunt, utan glans, eller svagt skimrande, i brottet ojemnt, småsplittrigt, oge-

nomskinligt, fast och segt, som svagt repas glas och eldar mot stål, samt förekommer uti S:t Görans eller Nya Bastnäs ödelagda grufva i Westmanland.

Cerium-fluorid, fluor-cerium-neutral, neutral-fluss, spatsyrat ceroxid, hörer till mineraliernes 20:de släkte cer, och består af cerium-fluorid, med basisk cerium- och yttrium-fluorid. Det förekommer vid Broddbo och Finbo i Dalarna, i sexsidiga långa prismor, af tegelröd, nästan gulaktig färg, ogenomskinligt, svagt glänsande, i brottet splittrigt, och mjukt, så att det repas af glas.

Cerium-fluorid, basisk, basisk fluor-cerium, ett mineral, som hörer till släktet cer, och består af cerium-fluorid, ceriumoxid och vatten, samt förekommer af obestämd form, stundom med antydning till sexsidiga prismor, till färgen gult, i mindre rena stycken brungult, nästan ogenomskinligt, i brottet glaslikt, jemnt eller skåligt, mjukt så att det repas af glas, vid Finbo i Dalarna, samt derbt, till färgen gult, i tunna kanter genomskinande, men mindre hårdt, i Nya Bastnäs grufva vid Riddarhyttan i Westmanland.

Ceroxidul, kolsyrad, ett mineral af släktet cer, som merendels förekommer i form af ett hvitt eller gulaktigt perlemoglänsande, ofta stråligt, kristalliseradt, stundom blott jordformigt öfverdrag i ceritens och cerins aflösningsar vid Riddarhyttan, och består af ceroxidul, i förening med kolsyra.

Certificat kallas i allmänhet sådana handlingar, genom hvilka en saks sanningsenlighet bevisas eller erkännes. Serskildt benämnes med detta namn magistraternas bevis i sjöstäderna, att den ed blifvit aflagd, som lag och författningar fordra i och för erhållandet af skeppsdokumenter.

Certeparti kallas i sjölagen det kontrakt, som upprättas emellan skepparen och den som befraktar fartyget. Certepartiet innefattar alla villkoren för fartygets befraktning, såsom bestämmelseorten, namn på personen, till hvilken frakten skall lemvas, och äfven skepparens förbindelse, att öfverlemba fraktgodset på rätt tid och rätt ställe.

Cer-yttrium-fluorid, dubbel-fluat af ceroxid och ytterjord, förekommer vid Finbo i Dalarna, jordformig, vanligen af blekröd, men äfven af hvit, mörkröd, eller i gult dragande färg, mycket löst, så att det rifves af nageln, stundom dock i oregelbundna, täta, rödbruna massor med splittrigt ojemnt brott, dels skimrande, dels utan glans, tillhör familjen cer och består af ceroxid, yttrium-fluorid med kalk- och jernoxid-silikat.

Cessio, eller med en fullständigare benämning, hvilken antyder sakens ursprung ur Romerska lagen, "*cessio bonorum*", kallas den handling, hvarigenom en gäldbunden person afträder all sin egendom till sina borgenärers förnöjande. Ett sådant afträdande kan antingen äga rum på gäldenärens egen begäran hos domstolen, eller kan han tvingas dertill genom borgenärerna, hvilket åter kallas att försätta en person i konkurs-tillstånd. (Se vidare ordet: *Konkurs*.)

Cetti, Francesco, en gamla skicklig Italiensk glasblåsare, som år 1821 nedsatte sig i Sverige

och här förfärdigat optiska och meteorologiska instrumenter af ovanlig godhet.

Chabaste, ett mineral, som hör till silikater-nes släkte, och består af kiselhydrat kali-kalk samt kiselhydrat lerjord med vatten, kristalliseradt i rhomboedrar, som är dess grundform, till färgen hvitt, gulrött eller gråspräckligt, glasglänsande och genomskinande, samt förekommer vid Gustafsbergs koppargrufva i Jemtland.

Chaise. Ägare af dessa oskyldiga åkdon belades år 1743 med en beviljning af 2 daler silfvermynt och för en täckvagn betaltes 4 daler, för en fruntimmersperuk 5 daler och för en styfskjortel 2 daler silfvermynt. År 1746 förordnades, att endast rikens råd fingo hafva äkta eller oäkta förgyllning eller försilfring på sina chaisar och öfriga åkdon, utan skulle dessa öfverstrykas med annan färg, in-om tvenne månader efter kungörandet af förordningen, vid vite af 500 daler silfvermynt. Den handtverkare, som åt någon annan än rikens råd försilfrade eller förgyllde en vagn, belades första gången med 200 daler silfvermynts böter, 2:dra gången med dubbelt och 3:dje gången miste han burskap och förvisades staden.

Chalmersska slöjdskolan i Göteborg är en vetenskapligt praktisk undervisnings-inrättning, der slöjdidkare och handtverkare kunna inhemta de vetenskapliga grunderna för sitt yrke, och tillika praktiskt utöfva vissa till en sådan industriel bildning hörande kemiskt-tekniska och mekaniska arbeten. Den grundades, i följd af en testamenterisk disposition af kanslirådet m. m. W. Chalmers, uppgående till 72,000 R:dr, samt en donation af gross-handlaren And. Björnberg, stor 3,333 R:dr 16 sk. B:ko, och öppnades d. 10 Nov. 1829, samt är ställd under en direktion, hvilken utgöres af lands-höfdingen i länet, såsom ordförande, biskopen i stiftet, tvenne ledamöter af frimurare-samhällets barnhus-direktion, en fabrikant, en slöjdidkare och skolans föreståndare, såsom föredragande och protokollsförande. Lärare-personalen utgjordes i början af skolans föreståndare, tillika lärare i fysik och kemi, en lärare i matematik och linear-ritning, samt en verkmästare för undervisningen i verkstaden, och elevernas antal var första året endast 10. Detta antal ökades dock redan följande året till 30, och har sedan ytterligare tilltagit, så att det 1845 utgjorde 64. I följd deraf måste äfven lärarnes antal snart förökas, och sedan skolan, från d. 4 April 1835, kommit i åtnjutande af ett statsanslag, stort 3,000 R:dr, eller lika mycket som det af Chalmersska dispositionen utgående bidraget, utgöres lärare-personalen af: föreståndaren, som tillika är lärare i fysik och kemi, en andre lärare i kemien, som tillika förestår laboratorium, en lärare i matematik och ritning, en lärare i frihanda- och ornaments-ritning, samt en verkmästare, hvilka under loppet af tio månader hvarje år meddela kostnadsfri undervisning i elementar-kemi, kemisk teknologi, kemiskt-tekniska laborationer, fysik, med tillämpning på näringar och konster, praktisk mekanik, mekanisk teknologi, matematiska kunskapsgrenar, geometrisk projekta- och

linear-ritning, jemte maschin-ritning och frihanda-teckning, samt mekaniska modell-arbeten. Dessutom erhålles serskild undervisning i lefvande språk. Eleverne böra vid antagandet vara minst 14 år gamla; men helst äldre, ända till några och 20, och få begagna undervisningen $3\frac{1}{2}$ år eller längre, om de användas som repetitörer. Derjemte meddelar föreståndaren, på begäran, råd och upplysningar åt fabrikanter samt andra industri-idkare, och skolans modell-samling är alltid tillgänglig.

Champignon (*Agarius campestris*), en till familjen hattsvampar hörande växt, som förekommer allmänt i riket om hösten på ängar, jordvallar, o. s. v., samt framför andra svampar begagnas såsom födoämne eller matkrydda, emedan den är välsmakande och mycket födande. Den begagnas dels färsk, dels inlagd i smör, eller torkad och pulveriserad. Den kan odlas på fuktiga ställen, helst i källrar.

Chantarell (*Merulius cantharellus* eller *Cantharellus cibarius*), är en hattsvamp, som förekommer om hösten allmänt uti mossiga tallskogar, och användes till mat-anrättningar.

Chanut, Fransyskt sändebud i Sverige under drottning Christinas tid, en förståndig, redlig och välsinnad man, som nitiskt bevakade sitt hofs fördelar, men dervid likväl förstod att skaffa sig aktning och förtroende. Han uppehöll sig här från år 1646 till 1651, och fick vid sitt afsked af drottningen stora föräringar: en guldkedja om 1,000 dukater, en silfverservis, värd 8,000 R:dr, hans fru ett dyrbart smycke samt hvardera af de tre sönerne en guldkedja, värd 100 dukater.

Chapman, **Fredrik Henrik** af, Sveriges störste skeppsbyggmästare, son till en från England hit inkallad sjöofficer, hvilken dog som major vid Göteborgs eskader. Fredrik Henrik reste redan som ung till Stockholm, att öfva sig i sitt älskling-yrke: skeppsbyggeriet, och fullkomnade sin kunskap genom flerfaldiga utländska resor. I England väckte hans trägna besök på varfvet misstankar mot hans afsigter, och han blef häktad; men likväl snart åter försatt på fri fot, med anbud att träda i Engelsk tjänst. Han gjorde det likväl icke, och både han och hans fädernesland fingo skäl att lyckönska sig deröfver, ty han blef icke obelönad af detsamma. Sådant skedde emellertid egentligen icke förr än efter Gustaf III:s antråde till regeringen. Chapman hade då redan i 10 år varit öfver-skeppsbyggmästare, men ej blifvit befordrad, emedan hans vän och gynnare, Ehrensvärd, dött och dennes skapelse, skärgårdsflottan, var lemnad å sido. Med Gustafs uppstigande på thronen uppgick likväl ett annat tidevarf för mycket och äfven för flottan. Vid kröningen satt dess nya skapare bekymmerslös i kajutan på ett fartyg vid en bål-punsch, då en fruktansvärd knall hördes oförmodadt, och Chapman befann sig flytande på vattnet ett långt stycke derifrån, men frisk och oskadad, liksom genom ett underverk räddad från den förstöring, som träffat det i luften sprängda skeppet. Han utnämndes samma år till R. S. O. och adelsman. År 1776 förevisade han en af honom upp-

fannen landstignings-kanonslup för konungen, som gick om bord derpå, lät slupen företaga flera slags rörelser, och, sedan han pröfvat dess användbarhet för ändamålet, befälde han Ch. att, efter denna modell, bygga en roddflotta. Sedan företogs den stora flottans byggnad, och, under Chapmans ledning, utgingo från Carlskronas varf från år 1781 till år 1790, tio linjeskepp och elfva fregatter, utom åtskilliga mindre fartyg, alla af en dittills okänd fullkomlighet i byggnadssättet, hvilket det öfriga Europa snart skyndade att tillägna sig, och hvari senare tider kunnat införa blott några få mindre förbättringar. Det 1788 utbrustna kriget gaf äfven ett praktiskt tillfälle att bedöma halten af Chapmans förtjenster. Regeringen var ingenting mindre än blind derför. Han uppsteg gradvis till vice-amiral, K. med St. K. af Wasaorden samt ledamot af vetenskaps- och målareakademierna. Då Gustaf Adolf år 1793 i sällskap med sin farbroder, hertigen regenten, gjorde ett besök i Carlskrona, beslöts, att Chapmans bröstbild skulle uppsättas i modellsalen derstädes. — Ch. var född år 1721 och dog ogift år 1808, men hans ätt utgick derföre icke lika litet som hans namn någonsin skall göra det, emedan han under detsamma adopterade sin systerson, Gustaf Adolf Neuen-dorff. — Ch. har författat flera vetenskapliga skrifter, hafvudsakligen rörande skeppsbyggnaden.

Chapman, af, fregatt om 40 kanoner, blef färdig 1803, och var ett bland de sista fartyg, som byggdes af den store man, hvars namn det fick bära. Vice-amiral af Chapman tillämpade på detta ett af honom uppfunnet nytt sätt för skeppsbyggnad (kallad *relaxations-metoden*), och i den höga åldern af 82 år gick han sjelf till sjöss med fregatten, för att utröna dess seglings-egenskaper. Fregatten öfverfördes 1825 till Carthagena, sedan den blifvit såld till handelshuset Michaelson & Renedicks i Stockholm.

Chapman, af, fregatt om 36 kanoner, byggdes sedan den nyssnämnde blifvit såld.

Charlottenberg eller Morastforsen, ett jernbruk i Eda socken af Jösse härad och Wermlands län, har 2 härdar och 900 skepp:d priv. årligt smide med köpetackjern. Hammarskatten är 9 skepp:d. Tillverkningen skeppas på Götheborg. Ägare äro M. Sandelin och D. Wennerström. Smidesstämpeln visar L. D. L.

Charlottenborg, 3 $\frac{1}{4}$ mtl. frälse-säteri, beläget i Winnerstads socken af Östergötland, $\frac{1}{4}$ mil från kyrkan, vid Motala ström. Fältmarskalken greve Ludv. Lewenhaupt lät här, år 1622, uppbygga ett stenhus af två våningars höjd, hvilket blifvit ombyggt i senare tider. De öfriga husen äro af träd. År 1760 ägdes säteriet af enkegrefvinnan Cederhjelm, född Lewenhaupt. Sedermera har det tillhört medlemmar af friherrliga Lagerfeltska ätten.

Charneau, Fransk minister i Sverige, under Gustaf II Adolfs regering, hade isynnerhet mycken förtjenst om avslutandet af stilleståndet med Polen i Stumsdorff år 1629, hvarigenom konungen fick ledighet att vända sina vapen mot Österrike.

Charta Sigillata. Den s. k. charta sigillata- eller stämplade pappers-afgiften är i Sverige ej fullt 200 år gammal. Den infördes kort efter konung Carl X:s död. Man ville, under dåvarande betryck, förskaffa staten en ny inkomst, och andra länders föredöme anfördes till stöd derför. Den nya beskattningen öfvertogs år 1660; men blott på försök intill nästa riksdag, och när denna inföll anhöllö alla fyra stånden att varda befriade från den nya afgiften. Det skedde äfven och 1660 års charta sigillata-förordning upphäfdes 1664. Men år 1686 infördes den ånyo, med ständernes eget begifvande, och från denna tid hafva en mängd förnyade charta sigillata-förordningar blifvit utfärdade, förändrade, upphäfdas, förnyade samt undantag beviljade. Carl XII:s förordning i detta ämne, af d. 23 Juni 1718, upphäfdes efter hans död; 1732 års förordning ersattes af en ny 1736, och på denna följde åter en annan 1748. Våra äldre författnings-samlingar innehålla åtskilliga kungörelser, hvilka röra stämplade pappersafgiften, jemte sättet att beräkna, uppbära den och redovisa för densamma. Antalet af de offentliga handlingar, hvilka borde charteras, var redan i 1660 års förordning ganska stort; deremot var den högsta charta, som erfordrades, endast på 3 daler, den lägsta på 2 öre silfvermynt. Eftergift beviljades för "fattigt folks supplikationer." Sedermera öfvergaf man det antagna maximum och stadgade en proportionel beräkning, utan att bestämma dess gräns, såsom då 1736 års förordning stadgade, att för reverser, när de uppvisades för domaren eller exekutorn, skulle erläggas 1 dal. s. m. för hvarje 1,000 dal. s. m., hvarå reversen lydde. Bruket af s. k. bilägningschartor stadgades 1748, såsom en förmån för dem, hvilka vid handlingens uppsättande möjligen icke voro i tillfälle att förskaffa sig stämplat papper. I sådant fall tilläts, att, inom tre månader, belägga skriften med stämplat papper. — I nu gällande regeringsform är charta sigillata-afgiften uppräknad bland bevillningsmedel, och bestämmes således af rikets ständer, från den ena riksdagen till den andra. Den kan förändras i sammanhang med den öfriga bevillningen. Numera är denna afgift så införlifvad med folkets vanor, att knappt någon tänker på upphäfvandet deraf. Charta sigillata-förordningens grundsats är, att, genom bruket af ett, genom statens försorg, på ett visst sätt stämplat papper, försäkra åt det allmänna en inkomst vid de flesta förhandlingar emellan staten och medborgarne, och emellan desse enskildt. Afgiften erlägges genom inköpet af chartan, hvars befintlighet på dokumentet bevisar, att afgiften blifvit inbetald. I allmänhet erlägges den för alla till offentliga verk inlemnade, der uppvisade eller derifrån utfärdade handlingar, samt en stor mängd enskildta aftal och förbindelser. De fall, då denna afgift icke fordras, äro att anse såsom undantag. Sådana finnas dock ganska många, och röra dels vissa slag af handlingar, dels vissa klasser af medborgare. Så t. ex. ägde en sådan frihet rum, efter 1845 års förordning, för akademierna vid deras ansökningar

och aktioner, och afskrifter ur riksarkivet för vetenskapliga ändamål charteras ej. Å andra sidan befrias allmogén från charterings-skyldighet för sina ansökningar till Kongl. Maj:t och där erhållna svar, samt för de prestbevis, hvilka gälla lika med pass. Författningen uppräknar ännu flera undantag. Den gamla grundsatsen, att den fattige får njuta sin rätt och bevaka den med en viss lindring i afgiften är bibehållen; ty allmogén och gemenskapen vid landthären och flottan njuta en viss lindring, beräknad i förhållande till det belopp, som skulle erläggas, i fall lindring ej ägde rum. Oaktadt alla undantag uppgår likväl statens inkomst genom stämplat papper så högt, att den vid 1840—41 årens riksdag kunde beräknas till 420,000 R:dr årligen, samt uti riksdagsbeslutet d. 24 Maj 1845 till 500,000 R:dr B:ko. — Afgiftens storlek beror dels på hvilket embetsverk skall behandla saken, dels på handlingens natur. I förra afseendet äro de allmänna verken delade i sex klasser, och derefter en viss taxa bestämd. I senare fallet äro vissa handlingar belagde med en bestämd, oföränderlig afgift, andra beskattade i ett visst förhållande till värdet af den sak, hvarom de handla. Så t. ex. charteras fullmagter efter procent af åtföljande löner; certepartier i proportion till fraktsumman; köpe- och hyreskontrakter, i mån af egendomens värde eller hyrans belopp, o. s. v. — Utom den egentliga chartan utgår, äfven under dess namn, den fordna s. k. kanzli-gebühren, eller sportlarne för kansliet, hvilka således, i de fall der de förekomma, bidraga att öka charta sigillata-afgiften. Kgl. statskontoret i Stockholm samt konungens befälningshafvande i länen antaga vissa försäljningsmän, hvilka, likasom de offentliga myndigheterna sjelfva, äga rätt att tillhandahålla allmänheten med stämplat papper. Uppbörden därför bestrides af statskontoret genom konungens befälningshafvande. — Försnillning eller förfalskning af charta sigillata straffas efter allmän lag.

Chazarer. Arabiska och Byzantinska skriftställare nämna Chazarerne, en på handel och resor begifven Arabisk folkstam i Svarta och Kaspiska hafvens grannskap, såsom isynnerhet de hvilka befattat sig med handel på nordén. Verkligheten af sådana besök har man velat bevisa derigenom, då man af de Arabiska mynt, som till stor mängd fordom blifvit funna, synnerligast i trakten kring Kalmar, hvilken då utgjorde en vigtig handelsplats, dragit den sannolika slutsats, att nämnde orts äldre invånare stått i handelsförbindelse med de nationer, hos hvilka dessa mynt voro gängse. Att denna folkstam besökt Sverige torde äfven bekräftas genom den bekanta *Geographia Nubiensis*, sammanskrifven på Arabiska omkring år 1153 af vår tideräkning; men utgifven i Latinsk öfversättning i Paris 1619. Ut i denna bok förekommer, P. IV. Clm. VIII, följande för oss märkbara uppgift: "Terra Finomark multa possidet rura, oppidaque pecudesque; nec ulla reperitur in ea civitas populosa præter urbem Utense et urbem Calmar. Ab urbe Calmar occidentem versus ad urbem Sic-

tsa habentur C. C. M. P. et ab eadem Calmar ad ostium secundi brachii fluminis Cotoelo LXXX. M. P." &c. Denne skriftställare har således utan tvifvel fått sina underrättelser antingen af resande Svenskar, eller troligen af egna resande leadmän, som besökt nordén i handelsärender. Öfver denna forntida handel och de nationer, af hvilka den idkades, äga vi en intressant afhandling, uti häftet X af tidskriften *Iduna*, af lektor J. Wallman. Författaren yttrar sid. 321: "Det bör icke alldeles förtigas, att man i denna trakt (Emmedalen) igenfinner åtskilliga benämningar, som förekomma i de af Chazarerne beherrskade eller ofta besökta länder. En dryg mil från Emm-ån och Högsby, ligger på en platå eller höjdslett, byn *Bokara*, hvars benämning påminner om den berömda staden *Bachara* vid Sogd, Samanidernes residens, hvars belägenhet äfven lärar vara lika, och i hvilken stad en stor del af de i nordén funna kufiska mynt äro preglade. Sogd är en gren af floden *Amu*, som ock kallas *Gihon*. Emm-åns benämning har med *Amu* mycken likhet, ännu märkvärdigare derigenom, att sistnämnde vattendrag, närmare Hvetlanda, i *Alsbeda* och *Ökna* socknar, kallas *Gydā*."

Chenon, Paschilius Blomystius, Fransysk protestant, flyttade, i anseende till religions-förföljelser, vid slutet af sextonde århundradet till Sverige, der han bosatte sig i Wermland, och erbjöd sig att inskaffa flera af sina landsmän till upphjelpande af den Svenska jernhandteringen, hvilken han fann ganska ofullkommen. Anbudet antogs och han införde en mängd s. k. Valloner, hvilka spriddes på åtskilliga orter i riket. Han lär hafva dött fattig omkring år 1620.

Chenecopherus, Nils, son af kyrkoherden i Kumla i Nerike, Laurentius Nicolai, studerade vid Tyska universiteter, promoverades till magister i Marburg år 1593, blef professor vid samma akademi och åtnjöt den äran, att regerande landtgreffen af Hessen, Moritz, presiderade vid en af honom utgifven disputation och lyckönskade honom på Latinsk vers. Han adlades af kejsaren, men återvände likväl år 1602 till Sverige, der hertig Carl tog honom i sin tjänst, såsom hofkansler. Denna utnämning, jemte en gåfva af 1,000 daler, voro belöningar för en af honom författad skrift till försvar för Sigismunds afsättning. Han skickades sedan såsom sändebud dels till Ryssland, Danmark, Meklenburg och andra Tyska hof, samt begagnades af Gustaf Adolf såsom underhandlare mellan honom och enkedrottningen, vid konungens tilltänkta förmålning med Ebba Brahe. En af honom utgifven skrift: "*Skäl och bevis, att Arfverstarne äga rättigheter att besätta Ridderskapet och Adeln inom sina Furstendömen, att rida under deras baner*", hvilken ansågs förnämlig kronans rättigheter, ådrog honom likväl onåd hos konungen, hvilken lät fängsla honom, men han blef frigifven på enkedrottningens förbön. Detta skedde år 1617. Hans vidare öden, äfvensom hans födelse- och dödsår äro obekanta. — Hans yngre broder, *Johann*, dog år 1635, i en ålder af 54 år, såsom professor i Upsala.

Chlor är en enkel kropp, tillhörande de s. k. saltbildarne. Den förekommer uti naturen i förening med åtakilliga ämnen, särdeles med natron uti koksalt, hvaraf de utgöra litet mera, 60 proc. af vigten. Den har ej länge varit känd uti fritt tillstånd och upptäcktes först af vår utmärkte kemist Scheele. I detta tillstånd är den gasformig, af genomträngande, qväfvande lukt och gulaktig färg, samt tyngre än luften, och är vid inandning i större mängd dödande; genom stark sammantryckning kan den förvandlas till en gul vätska. Den ansågs länge för en sammansatt kropp och kallades då efter hvartannat dephlogiserad saltsyra, syrsatt saltsyra, saltsyresuperoxidal, och först för omkring 30 år tillbaka blef dess rätta natur känd. Den är, likasom några af dess föreningar, utmärkt genom sin egenskap att förstöra smittämnen och illaluktande utdunstningar, äfvensom att bleka växtfärger, och detta har gifvit anledning till dess vidsträckt användande, särdeles i tekniskt afseende, likväl hufvudsakligen i förening med vatten eller några andra kroppar. Såsom smitta-förstörande medel begagnas den deremot i gasform, under namn af mineralsura rökningar.

Chlorit, ett till silikaterna hörande mineral, bestående af kiselhydrad talkjord-jernoxidul, samt kiselhydrad lerjord-jernoxid och talkjordshydrat, hvilket förekommer groffbladigt, mörkgrönt till färgen, uti Sala grufva, äfven brunt eller brungrönt, *Brun chlorit*, af något olika sammansättning på samma ställe.

Chlorkalk är en ganska sammansatt kropp, af chlor, syre och calcium, på olika sätt förenade, nemligen till chlorkalium och underchlorsyrlig kalkjord. Den bildar ett hvitt pulver, hvilket till en betydlig del löses i vatten och äger i hög grad chlorsens blekande och desinfekterande förmåga, hvarföre den i större quantiteter användes vid blekerier, kattunstryckerier och vid smittosamma faror, t. ex. under kolerans härjande. Utom hvad som tillverkas i riket, hvilket dock ej är betydligt, införes årligen omkring 15,000 skålp. deraf.

Chlorsyradt kalk är en förening af chlor, syre och kalium, som bildar ett neutralt, kristalliseradt salt, hvilket isynnerhet användes till beredning af de s. k. tänd- eller stryk-stickorna, likasom till de förr begagnade doppstickorna, och i följd hvaraf ganska betydliga quantiteter ännu införskrifvas deraf.

Chlorsvåtesyra, saltsyra, salspiritus, är en förening af chlor med väte. Uti fritt tillstånd bildar den en gasformig kropp, hvilken dock genom stark sammantryckning blir flytande, äfvensom då den förenar sig med vatten, hvilket deraf upptager en stor mängd, och förvandlas till den sura, frätande och rökande vätska, som i olika grad af renhet och styrka förekommer i handeln, och användes till en mängd tekniskt-kemiska ändamål.

Choklad. För rättigheten att nyttja denna dryck samt vin, kaffe, the, socker och puder pålade rikets ständer år 1789 en bevillning, som skulle med 6 R:dr 32 sk. B:ko erläggas af rikets högsta embetsmän till och med biskopar och öfverstar; 3 R:dr 16 sk. B:ko skulle hofpredikanter, domprostas, professorer och lektorer betala, hvil-

ken afgift förminskades sedan i proportion efter hvars och ens rang och inkomst, så att en fattig handverkare betalade endast 12 sk. B:ko.

Chondrodit (*Brucit* *macluerit*), ett mineral af silikaternes släkte, som består af kiselhydrad talkjord med basisk talk-fluorid, och förekommer vid Akers kalkbrott uti Södermanland, i korn af obestämmd form, till färgen rödgult, halfgenomskinligt, hårdt, så att det repar glas, samt vax- eller glasglänsande.

Chor. Härmed betecknades under medeltiden det förnämsta rummet i kyrkan, bestämdt för dem som uppehöll sången och messan, hvaraf det ock erhållit sitt namn. Från den öfriga delen af kyrkan, der allmänheten befann sig, var det oftast afstängdt genom ett galler af jern eller träd, till och med genom en sträckmur, särdeles i klosterkyrkorna, såsom i Skokloster inom Upland, der sträckmuren kvarstod ända till 1600-talet. Genom denna afstängsel ledde gemenligen en dörr, i gamla lagar kallad *sanghusdörr*, hvarigenom således endast *prester* och *koraltister* fingo ingå. Invid en sådan dörr, i Films kyrka i Upland (äfvensom i Vendel), finnes på sjelfva muren följande inskrift bibehållen sedan medeltiden:

Rustice, Buck, Quis, te, tulit huc,

Est locus illorum, qui cantant, non aliorum.

Men utom det nu nämnda chor, som vanligen kallades *högchoret*, funnos, särdeles i domkyrkorna, en mängd smärre chor med sina altaren, hvilka altaren och chor hade namn efter något helgon, och der en chorprest messade. Dessa chorprester kallades vrå-prester, till skillnad från dem som tjänstgjorde i *högchoret*.

Choraler kallades under katolska tiden de gossar, som sjöngo och svarade presten uti messan. De benämndes äfven parvuli præbendarii af deras underhåll, som kallades præbende.

Choræus, Michael, född i Vörå socken af Finland d. 15 Mars 1774, död d. 3 Juni år 1806, såsom theologie-adjunkt vid krigs-akademien på Carlberg, kongl. hofpredikant och pastor vid Södermanlands regemente. Såsom 15 års gosse anländ till Stockholm, förstörde han sina få medhafda penningar på frukt och bär, hvilkas retelse han ej kunde motstå, och kom i fara att, värfvad som skeppsgosse, ryckas undan den litterära banan, då han af sjelfva värfvaren, en för honom okänd officer, räddades undan detta missöde och fick i fred resa till domprosten Fant i Westerås, dit han blifvit skickad af sin döende fader, hvilken stod i någon skyldskap med domprosten. Här upptogs han som eget barn och sattes i tillfälle att fullfölja sina studier, blef år 1797 magister i Åbo, 1799 docens derstädes i vältaligheten, samt 1802 anställd vid Carlberg. Här gjorde hans predikningar så mycket uppteende, att den lilla kyrkan ej kunde rymma alla de från hufvudstaden tillströmmande åhörarne. Han hade redan förut vunnit Svenska akademien tvenne belöningar, den senare för ett skaldestycke öfver Ehrensverd, och lyckans väg tycktes stå öppen för honom, då en lungsot ändade hans lif vid endast 32 års ålder. Både hans

skaldestycken och predikningar voro af en mild, elegisk natur, liksom han sjelf.

Christmus kallas den smörjelse, som presten fordom begagnade vid barndop, då han, efter barnets upptagande ur dopfunten, gjorde ett kors på dess hjessa med chrismo-oljan och sade, enligt 1529 års kyrkohandbok: "Allsmäktige Gud, vårs Herras Jesu Christi Fader, som dig hafver genom vatten och den heliga anda födt uppå nytt och förlåtit dig dina synder, han styrke och stadfäste dig i sin nåd, och smörje dig med den heliga anda till evinnerligt lif, amen." År 1541 blef denna ceremoni bortlagd. Chrismo-kar af silfver ser man ofta omnämnda i beskrifningar om gamla kyrkors tillhörigheter.

Christbergs socken. Se: *Krigsberg*.

Christdala socken. Se: *Krigsdala*.

Christian I, var son till greffen af Oldenburg-Delmenhorst Theodorik den lycklige, valdes till konung i Danmark år 1448, och, genom konstgrepp af de Svenske aristokraterne, hvilka uppoffrade Carl Knutsons rätt till Norriska kronan, äfven i Norrige följande året. Då Carl nödgades fly från Stockholm, blef Christian vald till konung i Sverige d. 24 Juni 1457 och krönt i Upsala d. 29. Men sedan han stött sig med den mäktige erkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstjerna, hvilken hufvudsakligen förhjelpt honom till thronen, störtade denne honom derifrån år 1464. Hans försök att blidka honom misslyckades och han afled i Köpenhamn d. 22 Maj 1481, utan att hafva kunnat återeröfra Svenska kronan, men med namnet af en slug och godsinnad regent.

Christian II, skref sig sjelf *Christiern*, är i Sverige bekant under namnet *Tyrann*; i Danmark kallas han *den omilde*. Han var son af konung Johan II, och föddes i Nyborg d. 2 Juli år 1481. I Danmark och Norrige blef han konung efter sin fader år 1513, men i Sverige först 1520 efter Sten Stures död och Stockholms öfvergång. Här höll han sitt intåg d. 31 Okt. och brännmärkte sitt namn genom det beryktade blodbadet. Han kan sägas egentligen aldrig hafva regerat i Sverige, ty han lemnade det kort efter denna illbragd och beträdde sedan aldrig dess jord. Redan följande året uppsade Svenskarne honom all tro och lydnad, och detsamma vederfors honom år 1523 i Danmark och Norrige. I sistnämnda land blef han väl åter hyllad, d. 29 Nov. 1531, då han gjorde ett försök att återeröfra sina riken; men måste, d. 1 Juli 1532, lemna sig i Danske generalen Knut Gyldenstjernas våld. Han fördes nu till Sonderburgs slott på ön Alsén, der han i 17 år hölls i ett ganska strängt fängelse, hvilket först år 1549, på hans svåger, kejsar Carl V:s och Engelske konungen Henrik VIII:s bemedling, förbyttes till ett lindrigare på Kallundborgs slott på Seeland. Här förunnades honom något mera frihet, till och med ett slags hofstat, och han framlede här ännu 10 år till sin död, d. 22 Jan. 1559. Han var då 75 år gammal, hvaraf han tillbragt 36, dels i landsflykt, dels i fängelse.

Christian III, konung af Danmark, Fredrik I:s son, blef Gustaf I:s svåger, genom den sistnämndes förmlänning med Catharina af Sachsen-Lauenburg, lefde i vänskapligt förhållande med Sverige, och gjorde ett besök i Stockholm år 1535. Han afled år 1559.

Christianopel, en köping, belägen i Östra kontrakt och härad af Lunds stift och Blekinge län, $3\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Carlskrona, vid hafvet. Socken-
nen hör till 3 kl. reg., består af $40\frac{3}{4}$ mtl. och har 2,684 invånare. Dess areal utgör 17,751 tunnland, hvaraf 125 äro sjöar och kärr. Adr. Carlskrona. Köpingen anlades år 1600 af konung Christian IV i Danmark. Blef befastad år 1606. Har tillförene ägt stadsprivilegier och var då säte för landshöfdingen öfver norra Blekinge. — Hamnen är liten och af medelmåttig beskaffenhet.

Christianstad, stapelstad och landshöfdinge-residens i Christianstads län, belägen vid Helge-ån, 2 mil från dennas utlopp i hafvet, samt $54\frac{1}{4}$ mil från Stockholm. Staden genomskäres af en kanal, som delar densamma i tvänne hälfter, af hvilka den norra ligger i Willands och den södra i Gårds härad. Den är anlagd af Danske konungen Christian IV, på dåvarande ön Allö eller Alö, hvilket ställe, för sin fördelaktiga belägenhet vid Helge-ån, utsågs till stad och gränsfästning, sedan den $\frac{1}{2}$ mil derifrån belägna staden Wä blifvit uppränt af Svenske konungen Gustaf II Adolf. Tomterne till den nya staden och fästningen utstakades redan 1613; men konungens fundationsbref är ej dateradt förr än d. 22 Maj 1614. År 1617 fick staden namnet Christianstad, efter sin grundläggare, och d. 15 Mars 1622 erhöill den privilegier och stapelstadsfrihet. Den är befastad med vallar och bastioner samt grafvar utanför vallen, hvilka äro murade med huggen sten. Till fästningens försvar ligger här en ständig garnison af Wendes artilleri-regemente. Staden är säte för landshöfdingen öfver Christianstads län, samt för hofrätten öfver Skåne och Blekinge. Den är en af de mest regelbundet afdelade städer i Sverige och mycket väl byggd, hvilket senare härrör från yngre dagar, då den fått så många nya både allmänna och enskilda byggnader, så att endast några få hus qvarstå från grundläggnings-tiden. Bland större och vackrare allmänna byggnader märkes lazarett-byggnaden, skolhuset, theaterhuset, det så kallade nya kronohuset, en storartad, tre våningar hög byggnad, som upptager hela norra sidan af stortorget och gemensamt begagnas af hofrätten och garnisonen, hvilken senare der har sin högvakt, sitt informationsverk, m. m., garnisonens sjukhus, nya tyggårdsbyggnaderna, m. fl. Blott en kyrka finnes, kallad Helga Trefaldighetskyrka, grundlagd 1617 och invigd på söndagen af samma namn d. 8 Juni 1628. I staden finnes tre församlingar, nemligen stads-, garnisons- och slotts-församlingen, de der begagna kyrkan gemensamt. Staden har flera skolor, såsom hertig Carls lärdoms- och apologetisk-skola, med sex lärare och gymnastik-inrättning, hertig Carls vexelundervisnings-skola för stadens

och prins Carls för garnisonens barn, Dahliska flickskolan för stadens fattiga barn, inrättad för de medel, som framlidne handlanden Johan Henrik Dahl disponerat till detta ändamål. Dessutom finnes en borgare-skola, samt en af stadens fruar stiftad skola för fattiga flickor af lägre folkklassen, hvilka äfven få fri föda, genom kostdag i husen, och fråga har varit om en lika inrättning äfven för gossar. Garnisonen har, utom sin barnskola, ett informationsverk, samt en enskildt af officerare stiftad läro-inrättning för linje-officerars bildande. — Stadens fattigvård har på senare tid blifvit betydligt förbättrad, samt med stor kostnad organiserad år 1845, på ett alldeles nytt sätt. Fattighuset har blifvit tillbyggt och innehåller nu, utom boningsrum för de fattige, hvilka intagas så långt utrymmet medgifver, två stora arbetssalar, der fattig-personalen dagligen sysselsättes med arbeten passande för dem. Inrättningen har sin egen, på stället boende syssloman, hvilken skall vaka öfver arbetet, ordningen och ekonomien, m. m. Bland öfriga inrättningar märkas länets lazarett och kurhus, som är här beläget. Det stiftades år 1768. Då den fört härstädes befintliga hospitals-inrättningen flyttades till Malmö, uppläts hospitals-tomten till en ny lazarett-byggnad, hvilken uppfördes derstädes och öppnades år 1833. Den fick åren 1836—1840 en ytterligare tillbyggnad, samt innehåller nu, utom badinrättning och emottagningsrum, femton allmänna sjukrum, med 6 å 7 sängar i hvarje, tre extra rum eller sådana som uppläts åt enskildt person, mot betalning, samt tre rum för vansinnigas behandling, jemte boningsrum för inrättningens tjenstemanna- och betjeningspersonal. Arrester för härvarande fångar äro inrättade under vallarne, så väl vid norra som södra fästningsporten. Dessutom finnas serskildta rum för dem, hvilka blifvit dömda för skuld, bedräglig konkurs, o. d. Bakom östra vällen påbörjades år 1842 en fängelsebyggnad i stor skala, inrättad efter en modifikation af de i nyare tider begagnade fängelsemetoder (Auburnska och Philadelphiska). De innehålla 92 celler. I staden finnes ett af Svenska härens trenne hufvudförräder, hvilka förvaras i 22 större och mindre byggnader samt 10 fästningskassematte. Staden har, sedan år 1842, en drättselkommission, hvilken besörjer allt, hvad till samhällets ekonomi hör. År 1842 utgjorde folkmängden 3,822 personer, statsbidragen ett belopp af 25,297 R:dr B:ko och ägorymden 1,503 tunnland. Staden har sin näring af handel, manufaktur, handtverkerier och härvarande garnisons och hofrätts förplägning. Lastageplats är den 2 mil derifrån belägna byn Åhus. Handeln i sjelfva staden bedrifves isynnerhet med manufakturvaror och specier. Fartygens antal är fem, om tillsammans 140 lasters dräktighet. Hamnen i Åhus är temligen säker, ehuru öppen; den ligger fullt $\frac{1}{2}$ mil från packhusen i Åhus. Alla varor måste på detta afstånd föras på prämar. Utrikes sjöfart bedrifves hufvudsakligen på Lübeck, Petersburg samt Danmark och England. Utförsels-artiklar äro huf-

vudsakligen stäver och linfrö. På inrikes orter, isynnerhet Stockholm, drifves stark handel med brännvin. — Staden har, under striden emellan Sverige och Danmark, ofta varit hårdt belägrad. Fästningen blef år 1677—1678 nästan alldeles förstörd af konung Carl XI; men iständsattes åter 1710, och 1748 påbörjades anläggningen af de nya fästningsverken. Vid revolutionen år 1772 tillställdes, genom Christianstads dåvarande kommandant Hellichius (sedan adlad under namn af Gustafskjöld), ett slags uppror härstädes. Stadens vapen är ett C med 4 inuti, hvilket hålles af tvenne gula lejon i blått fält under en kunglig krona. — Christianstad med landsförsamlingen Wä utgör ett regalt pastorat af 1:sta klassen med 24 $\frac{3}{8}$ mtl. och 6,000 invånare, af hvilka 1,502 tillhöra landsförsamlingen. Här hållas årliga marknader, hvilka vara längre än 1 dag, i slutet af Januari, i medio af Juni och början af Oktober månad. Dessutom hålles årligen 1 dags marknad söndagen före midfastsöndag och 3 dagar före jul. Stadens polhöjd är 56 grader, eller densamma, som Edinburg i Skottland.

Christianstads län innefattar norra delen af landskapet Skåne, samt gränsar till Halland, Småland, Blekinge, Östersjön och Malmöhus län. — Folklynnnet skiftar i mån af de olika folkstammar, som ifrån början befolkat orterne inom länet, och anmärkningsvärdt är, att tidens längd, under gemensamma lagar, styrelse och öfriga förhållanden, ej kunnat häfva den olikhet, som finnes inom olika trakter. Emellan hvarje härad anträffas denna skillnad, både i de yttre dragen, språket, i mer eller mindre liflighet och flera andra afseenden. Den skarpaste olikheten visar sig emellan skogsbon och slättbon. Den förres större beräkningsförmåga, öfvergående ej sällan till slughet och tilltagsenhet, mera hastiga rörelser och raskare handlingssätt, bryter starkt af emot slättbons trögare lynne, kallare men mera öppna väsende och lugnare besinning i företag. I skogstrakten finner man i allmänhet mera förståndsförmåga, än på slättlandet. Läsning och skrifning äro allmänna i skogstrakten, der spekulations-andan bildat de flesta till verkliga räknemästare. Deremot visar slättbon sitt företräde i moraliskt afseende, uti mera pålitlighet, hvilket äfven yttrar sig i mera månsenhet om andras rätt. Brottmålen inom skogstrakterne äro alltid flera än på slättlandet. — Jordbruk är länets hufvudsakliga näringsgren och ibland den verkligt besutna delen af invånarne finnes en grund till välstånd och trefnad, hvilken likväl i senare åren fått genom missväxt känna skakningar af en mindre lycklig tidpunkt för näringar och rörelse. Ladugårdsskötseln fortgår ej som den borde. På större gårdar hafva holländerier blifvit inrättade, och man har skäl att hoppas, att länet skall snart kunna utföra ost och smör, i stället för att, såsom hittills, införa dessa nödvändighetsartiklar. Det onekliga hindret för en klok ladugårdsskötsel är brännvinsbränningen. Antalet af skattlagda pannor, hvilka år 1839 utgjorde 7,012 stycken, hade år 1842 minskats till 5,113 st.;

men tillverkningen anses vara af samma belopp. — Skogarna inom länet äro i aftagande, och härtill bidrager en större förbrukning genom flere bostäder och således flere eldstäder, äfvensom den utsträckta och på många ställen fördelade brännvinstillverkningen. Derjemte hafva få den omtänksamheten att tänka på efterkommandes behof, hvarföre det är sällsynt att någon återväxt förberedes. — Bergsrörelsen är inskränkt inom Andrarums alunbruk. Årliga tillverkningen uppgifves vara i medeltal 1,790 tannor, till ett medelpris af 18 R:dr tannan, således ett årligt tillverkningsvärde af 32,220 R:dr B:ko. Verket sysselsätter 146 personer. — Bland industriella inrättningar förtjenar pappersbruket Klippan en särdeles uppmärksamhet. Det sysselsätter 100 arbetare och årliga tillverkningen uppgifves vara 40,000 ris papper, beräknade till ett värde af omkring 170,000 R:dr. — Linneväfnad var fordom en lönande näringsgren, synnerligast i norra Åsbo och en del af södra Åsbo härader. De senare åren fallna priserna hafva betydligt minskat den vinst orten ägde häraf, och tillverkningen har aftagit, till stor skada för dessa trakter, hvilka, i följd af en i allmänhet mager och mindre bördig jordmån, tarfva lönande binärningar, för att berga sig. Skälet till de fallande priserna uppgifves vara, att Danske upphandlare förr inställde sig vid Skånska marknader, synnerligast de vid Åby, för att inköpa större partier linneväf; men att denna afsättning till större delen upphört, sedan Danskarne sjelfva börjat tillverka detta slags väfnad. — Salpeter-kokning, som var en lönande handtering, synnerligast inom begge Göinge härader, och bedrefs temligen betydligt, är nu högst ringa, i anseende till vedens dyrhet och det låga lösningspris kronan erbjudit för varan. — Sjöfart idkas isynnerhet inom Bjäre härad, der dugligt och rasht sjöfolk är att tillgå. — Fiske, hvaraf det i Östersjön och vid vestra kusten är det betydligaste, sysselsätter flera hushåll. Handeln inskränker sig hufvudsakligast till landthandel med ortens produkter dels i länets städer, och dels på landtmarknader. De hufvudsakligaste utförsel-artiklar äro spannmål och brännvin, timmerskog samt ek- och bokstäfver. — Brandstods-föreningar äro inrättade i alla fögderier, utom i Bjäre härad, der en sådan saknas. — Länet har en sparbank, i förening med filial-kontor inom länet och aflägsnare orter. Det indelas i fyra fögderier och tio härader. Första fögderiet utgöres af östra och vestra Göinge härad; det andra af Willands, Gärds och Albo; det tredje af norra och södra Åsbo samt Bjäre, och det fjärde af Ingelstads och Järestads härader. Länet lyder under hofrätten öfver Skåne och Blekinge, och består, jemte Malmöhus län, af åtta domsagor. — Det hör till Lunds stift och innefattar 72 $\frac{1}{2}$ pastorater, 71 $\frac{1}{2}$ annexer och 5 stadsförsamlingar inom 9 prosterier. Länet utgör 55,85 kvadr.mil, innefattande en areal af 1,323,416 tunnland, af hvilka 70,639 äro sjöar och kärr, samt 2,988 $\frac{1}{2}$ mantal och 2,084 tunnland jord, tillhörig städerna. Dessa äro trenne, nemligen: Christian-

stad, Engelholm och Cimbritshamn. Folkmängden inom hela länet utgör 166,095 personer, hvaraf 7,051 i städerna.

Christiern. Se: *Christians II.*

Christiernin, Pehr Niklas, juris oecoa. och sedermera log. & metaph. professor i Upsala, samt pastor i Öfver- och Ytter-Gran. Han var född d. 27 Juli 1725 i Vester-Fernebo (der fadern var prest), blef juris doktor 1763 och professor 1770. Han var af ett häftigt och oroligt lynne, låg i tvist först med Nordencrantz rörande finanserna, hvilket föranledde en ärerörig process dem emellan, och sedan med Boëthius emot Kantiska och för Lockes system, hvilket Ch. försvarade. Hans häftighet i detta försvar, jemte åtskilliga despotiska åtgärder, dem han vidtagit såsom akademies rektor, uppretade studenterna och deras missnöje utbröt i oroligheter år 1795. Ch., som då var 70 år, ville sätta sig i spetsen för den akademiska vakten, och ropade i sin hänförelse: "hugg, skjut och stick, jag svarar för lifvet!" Hans öfvervinning hade till följd hans afsättning från rektors-embetet. Död d. 24 Febr. 1799.

Christina. Sverige har ägt flera drottningar och prinsessor med detta namn, neml.: 1:o Erik den Heliges gemål, en dotter till Danske prinsen Björn Jernsida och Svenska prinsessan Catharina; 2:o Carl VII:s gemål, dotter af en förmän Dansk, Stig Hvitäläder; 3:o Waldemars gemål, som förut var hans älskarinna, och med hvilken han förmålde sig efter sin afsättning. Hon dog barnlös år 1292 och äktenskapet erkändes ej af Waldemars släktingar; 4:o Carl VIII Knutasons tredje och sista gemål, med hvilken var samma förhållande som med den ofvannämnda. Carl lät viga sig vid henne på dödsängnen, men barnen blefvo ej ansedda för äkta. Hon var dotter till höfvidsmannen på Raseborg; 5:o Johan II:s eller Hans' tredje gemål, med hvilken han förmålde sig år 1478. Hon var dotter till kurfursten af Sachsen, Ernest, och dog i Odensee d. 9 Dec. år 1521; 6:o Carl IX:s andra gemål, hertig Adolfs af Holstein-Gottorp dotter och Gustaf Adolf den Stores moder. Hon var född år 1573, förmålde sig vid 19 års ålder 1592, då Carl ännu var blott hertig af Södermanland, och dog på Gripsholm d. 8 Dec. 1625. Hon lärar varit af ett sträfft lynne, och troddes hafva om ej tillstyrkt, åtminstone icke afstyrt sin gemåls många stränga åtgärder, hvarföre de missnöjde kallade henne "den fördömda Holsteinska nattpredikanten"; 7:o Inge I:s dotter, förmäld med Ryske prinsen Harald; 8:o hertig Waldemars af Finland första gemål och Torkel Knutssons dotter. Sedan det lyckats Birgers bröder, att förmå honom att med otacksamhet belöna den värdige marsken, lade desse bröder otvunget den ena lägheten till den andra, och Waldemar försköt således sin gemål, tre dagar efter svärfaderns fängslande, under förevändning, att han stod till henne i andligt skyldskap, emedan Torkel Knutsson varit hans fadder; 9:o Carl VIII:s dotter med sin första gemål, född år 1432, gift år 1446 med riksrådet Erik Eriksson Gyllenstjerna, och död vid några femtio års ål-

der; 10:o Christian II:s yngsta dotter, född år 1523 och död 1590. Hon var förmäld med hertigen af Milano, Franz Sforza, och blef stammomoder åt det nuvarande Österrikiska huset. Skildras såsom ovanligt högmödig; 11:o en dotter till landtgreffen af Hessen, Filip, upptages härstädes, emedan hon var förlofvad med Erik XIV, ehuru giftermålet ej gick i fullbordan. Hon förmäldes år 1564 med hertig Adolf af Holstein-Gottorp, och blef stammomoder för det nu regerande Ryska kejsarhuset; 12:o dotter af Carl IX och hans andra gemål, född d. 26 Nov. 1593 och död endast 6 månader gammal; 13:o Christina Magdalena, Johan Casimirs äldsta dotter, således syster till Carl Gustaf, född d. 4 Aug. 1616, död 1660, förmäld år 1642 med Fredrik VI, markgreffe af Baden-Durlach. — De namnkunnigaste Sveaska fruntimmer med detta namn äro emellertid:

Christina Gyllenstjärna, Sten Stures gemål, född år 1494. Hennes föräldrar voro riksrådet Nils Eriksson till Fogelvik, konung Carl VIII:s dottersön, och Sigrid Banér, enka efter Måns Carlsson till Eka. Hon var således i skyldskap med rikets förnämsta ätter och med det sedermera på thronen uppstigna konungahuset. Hon gifte sig med Sten Sture år 1512. Efter hans död var hon en af de få, som ännu icke miströstade om fäderneslandets räddning, och hvilken, då Stockholm belägrades af Christian, vågade försvara hufvudstaden samt ingaf dess besättning och invånare det med, som lifvade henne sjelf. Borgarens sviktade likväl förr än hennes, och deras affall tvang henne till en kapitulation, hvilken likväl afslöts på vilkor, som kunde anses fördelaktiga. Christian bekräftade rikets fri- och rättigheter, lofvade glömska af det framfarna och Christina sjelf skulle erhålla Tavastehus slott och län såsom enkesäte. Alla dessa löften blefvo brutna. Vid blodbadet blef Christina fångslad och fick välja emellan dödsätten: att levande brännas, begravas eller dränkas. Hon förskonades likväl till lifvet, men fördes till Köpenhamn, der hon insattes först i RMA Ternet och flyttades sedan till Kallundborgs slott. Efter Christierns fall återfick hon friheten år 1524, och tilläts återvända till Sverige. Här gifte hon sig andra gången, år 1527, med Johan Thuresson Roos, och den fordnä herskarinnan och hjältinnan blef en stilla, anspråkalös husmoder. Hon afled på Hörningsholm år 1566 och begrofs i Treörs landskyrka. Om någon afund eller låg lidelse funnits hos henne, hade hon ej saknat tillfälle att åtminstone skada deras föremål, i fall hon velat understödja den falske Sturens djerfva tilltag eller deltaga i sin svärfaders, rikshofmästaren Thure Jönssons, anläggningar. Dertill var hon likväl alltför ädel och högsinnad.

Christina, Gustaf II Adolfs dotter, född i Stockholm d. 8 Dec. 1626. Innan konungens reste till Tyska fälttåget, lät han af ständernas erkända henne för sin lagliga arfvinge till thronen, och efter hans död bekräftades hon i denna egenskap, på riksdagen den 14 Mars 1633. Hon stod i 12 år under förmyndarskap af de fem höga riksbete-

nas innehåfvare, och denna förmyndare-regering är den ärofullaste af detta slag, Sveriges historia känner. Den 7 Dec. 1644 tillträdde hon, vid 18 års ålder, regeringen såsom fullmyndig. Hennes thron omgafs af mycken glans, både genom det anseende riket vunnit och genom hennes personliga egenskaper, ty hon var ett fruntimmer med skarpt förstånd, qvickhet, finlighet och ovanlig lärdom. Läsning och studier voro hennes käraste sysselsättningar, hvarföre hon också omgaf sig med tänkare och författare, både infödingar och utlänningar. Rikets ärender försumrades väl icke, men hennes lättsinnighet och slöseri bragte statsverket på obestånd, väckte missnöje hos alla folkklasser och förorsakade henne sjelf många bekymmer och obehag. Hennes böjelse för oberoende afhöll henne från att förmåla sig. Hennes kusins, Carl Gustafs, frieri afböjde hon isynnerhet, emedan hon ej ville underkasta sig en beherrskare. Om hon eljest pålagt sig något strängt tvång är osäkert. Hon kunde emellertid ej undgå att inse den omöjlighet hvori hon bragt sig, att fortsätta sitt lefnadssätt, och följaktligen att bibehålla riksstyrelsen utan ett förändradt hushallssystem. Hon valde derföre utvägen att nedlägga kronan, hvartill åtskillige utländske äfventyrare och gunstlingar, med hvilka hon omgaf sig, troligen bidragit att förleda henne. Carl Gustafs val till thronföljare hade hon lyckats genomdrifva, icke utan motstånd. Hans upphöjelse på thronen mötte ett ännu lifvigare bland alla hennes rådgifvare och särdeles hos Axel Oxenstjärna. Hennes beslut var likväl oryggligt, och hon verkställde det omsider den 6 Juni 1644, då hon, på riksdagen i Upsala, nedlade kronan, hvilken samma dag sattes på hennes kusins hufvud. Hon lemmande genast landet, och medtog allt af värde, som fanns bland de kongl. tillhörigheterna, dyrbarheter, målningar, böcker, m. m. I årligt underhåll smedick hon 200,000 R:dr, hvilken summa dock sedermera, till följd af rikets penningeförlägenhet, nedsattes till hälften. Hon begaf sig först till Hamburg och derifrån till Belgien och Frankrike, öfverallt emottagen med de vördnadsbetygelser hennes rang och personlighet kräfde. Redan före afresan hade hon i Stockholm hemligt öfvergått till katolska läran, icke af böjelse eller svärmeri, ty hon affekterade snarare att vara fritänkarinna, men af en nyck, dertill förledd af utsände Jesuiter och kanske utan att sjelf göra sig reda för den verkliga anledningen. Uti Inspruck afsvor hon offentligt sina faders tro, d. 3 Nov. 1655. Hon höll sitt högtidliga intåg i Rom d. 19 Dec. samma år, utomordentligt firad af påfven Alexander, hvilken hon smickrade derigenom, att hon efter be-nom antog namnet *Alexandra*. Hon bosatte sig i Rom, men gjorde tvenne resor till Sverige, der hon emottogs kallt, försökte att bli vald till drottning i Polen, dog i Rom den 19 April 1689, och begrofs i St Peters kyrkan. — Hon hade utnämnet kardinal Azolini till sin arfvinge. Hennes rykte hos efterverlden är tvetydigt. Hon fördonklade värdet af sina lyxande naturgåfvor genom deras

origtiga användande, blef en tadelvärd regentinna och en föga aktningsvärd menniska. Bland de svarstaste fläckarna på hennes minne är Messeniernes afrottning och Monaldeschis mord.

Christineberg, före år 1709 kalladt *Munkagård*, 1 mtl. frälse, postgård, är beläget i Bredestads socken af Jönköpings län, skall fordom hafva varit kloster, hvilket legat på den så kallade Munkehällebacken, hvarest ännu en god vattenkälla finnes, kallad Munke-källan. Sista byggnaden, som tillhört klostret, nedrefs 1776, hvarvid man hittade en penning af okänd pregel. Den sista innehavaren, allmänt kallad Munk, hade 12 döttrar, och dog vid den yngstas bröllop. På nuvarande södra gården fanns, under konung Carl XII:s tid, en tät skog, der allmogen, under krigstider, gömde sig, för att undgå utskrifning. — På en åker vid Hults by finnes en sten, 3 fot hög öfver jord, 1 fot 4 tum bred, samt 4 tum tjock; på öfre ändan, som är cirkelrund, synes ett krusifix, med inskrift, hvilken tillkännager, att Nils Persson, fogde uti Widbo, här föll af hästen och dog genast, d. 14 Juni 1598. — På Bona ägor ligger ett berg, kalladt Skrifvarberget, om hvilket man berättar åtskilliga sagor. På berget Kufvaball, sydost om kyrkan och på Bredestad Norregårds västra gårde, skall fordom hafva funnits domaresäten. På Norregårds gårde deremot finnas åtskilliga tydliga ditsatta stenar, af hvilka den största är ungefärligen 7 alnar hög.

Christinedal, ett jernbruk i Fröskogs socken af Tössbo härad i Elfsborgs län; har 2 härdar samt 900 skepp:d priv. årligt smide med köpetackjern. Bruket hör under Hvitlanda, och drifver spik- samt annan manufaktur-tillverkning vid Lisefors. Hammarskatten är 9 skepp:d. Tillverkningen skeppas på Götheborg. Bruket äges af M. Sahlin, och dess smidesstämpel är C. D.

Christinefors, ett jernbruk i Tjällmo socken af Finspångs härad och Östergötlands län, anlades år 1775, har 2 härdar, samt 1,200 skepp:d priv. årligt smide med köpetackjern. Frälse-midiet är 30 skepp:d, och dessutom äro 1 räck- samt 2 spikhamrar privilegierade. Hammarskatten utgör 11 skepp:d 14 lisp:d. Tillverkningen skeppas på Norrköping och Stockholm. Ägare är P. A. Wassrin. Smidesstämpeln visar C. F. med krona öfver.

Christinefors, ett jernbruk, beläget i Fryksände socken af Frykdals härad i Wermlands län, har 2 härdar och 800 skepp:d priv. årligt smide af köpetackjern, som skeppas på Götheborg. Hammarskatten utgöres med 8 skepp:d. Smidesstämpeln visar ett S, med en pil tvärtigenom bokstaven. Ägare är D. Berggren.

Christinehamn, under No 27 bland rikets städer, belägen 28 mil V. från Stockholm, i Warnums socken midt för östra kusten af Warnumsviken, vid Warnans och Lötelfvens förening. Den grundlades 1642 och erhöll sitt namn efter drottning Christina. Denna ort hade länge förut, såsom det förnämsta landningsstället vid Warnumsviken, varit besökt af sjöfarande från Westergötland, isynnerhet efter bergslager-

nas uppkomst och tilltagande rörelse, då stället äfven blef nederlagsplats för spannmål och flera slags varor, hvarmed handel drefs på bergslagen. Marknader hölles här årligen Mattsmessodagen och tjugondedag jul, till hvilket ändamål många bodar voro uppförda på södra sidan af Warnan. Ställets äldsta namn skall hafva varit Warnhem; men blef med tiden förvandladt till Bro, af den anledning, att flere kafebroar, vid handelsrörelsens tilltagande med landsbygden deromkring och med bergslagen, blefvo lagda öfver den då varande sumpiga mossan norr om staden, hvilken ännu kallas Broängen. Stället och staden benämndes Hamna och kallas vanligen så ännu af allmogen från Westergötland. Denna Orts läge behagade hertig Carl så mycket, att han, omkring 1570, här lät bygga sig en egen gård till hertigsäte, hvaraf källarne ännu stå kvar, ehuru öfverbyggda med ett annat hus. Här vistades hertigen ofta och tillsåg att handelsrörelsen, som leddes härigenom med hergslagen, ordentligen tillgick. På detta sätt hade stället blifvit en betydlig handelsort för kringliggande trakter, och af denna anledning började man påtänka anläggandet af en ordentlig stad härstädes. I Nov. månad 1638 utsåg riksdrotsen Gabr. Oxenstjerna Bro hertigsäte och marknadsplats till stad. Uti Mars månad följande året utstakade riksskattmästaren Bengt Oxenstjerna, med landshöfdingen Stake, sjelfva platsen. Derefter utfärdade förmyndar-regeringen stadens privilegier d. 29 Okt. 1642. Stadens läge, ehuru på en låglänt plats, är likväl vacker. Staden är reguliert anlagd i form af en rektangel, hvars längd i öster och vester utgör 1,100, och dess bredd i norr och söder 900 alnar. Elfven Warnan genomskär nordvestra delen af staden och upptager, vid sitt utlopp derutur, Lötelfven, hvilken genomskär dess sydvestra del. De förnämsta allmänna byggnaderna äro: rådhuset, af sten, Nilssonska arbetshuset, af sten, tvenne våningar högt, beläget i nordvestra hörnet af staden, öfver de källrar, hvilka hertig Carl lät uppbbygga vid sitt härvarande hertigsäte, inköpt 1828 af Nilssonska donationsmedlen; Nilssonska folkskolans skolhus, af trä, m. m. Dessutom märkes Christinas hälsobrunn, belägen i sydöstra hörnet af staden, med en vacker planterad park och promenadsplats. I staden finnes en metallväg, hvarifrån, då man inberäknar utförseln från underlydande Hults lastageplats, omkring 40,000 skepp:d stångjern och ungefär likaså mycket tackjern årligen utskeppas. Staden har en afdelningsdirektion af Wermlands provincialbank, samt en sparbank, inrättad år 1842. Stadens förnämsta näringsfång består i handel och handtverkerier. Ett viktigt bidrag för dess bestånd och förkofran är den i medlet och slutet af Mars månad infallande Fastings marknad, då af ålder priserne på ortens produkter af spannmål, jern och trädvaror bestämmas. Denna marknad, hvilken lemna staden en högst väsendtlig inkomst af hushyror och salustandsavgifter, har de senare åren varit mindre besökt än förut af aflägsset boende personer. Handeln bedrifves förnämligast med

tackjern, till ett belopp af omkring 30,000 skepp:d, från Carlskoga och Ferabo bergslager, äfvensom till någon del från Nerikes hyttor, samt med spannmål från Östergötland, Westergötland och Nerike. Tackjernet afsattes till bruken i vestra delen af länet och Dahlsländ, samt spannmålen till bergslagerna och Dalarne. Det stång- och maffakturjern, till omkring 41,000 skepp:d, som årligen utskeppas till Götheborg från stadens väg och den derunder lydande Hults lastageplats, går i handeln direkte mellan sistnämnde stads handlande och bruksägaren. Den öfriga rörelsen är mindre betydlig och drifves med säd, sill, salt samt andra för kringliggande ort och bergslag behöfliga varor, hvilka hemtas från Götheborg, Norrköping och Stockholm. Stadens egna fartyg, hvarmed handel drifves öfver Wenern på Götheborg, uppgå till omkring 20. Handtverkare äro vid pass 60, inom ungefär 25 särskilda handtverk. Trefaldighetssöndagen år 1777 uppbrenn staden inom några timmar, nästan hel och hällen, med undantag af kyrkan och några deristill belägna hus. Natten emot d. 8 Nov. 1804 afbrann nästan hela södra och mellersta delarne af staden. Dessutom hafva mindre betydliga delar af staden brunnit 1811 i Nov. och 1812 i Sept. Staden har 1,721 invånare; 500 hus och tomter med ett uppskattadt värde af 445,549 R:dr B:ko samt 4,299 tunn. jord. — Christinehamns församling, hör till 2 kl. reg., och har till annex Warnums socken, hvilken omgifver staden. Statsbidragen af denna stad uppgå till omkring 11,763 R:dr B:ko.

Christineholm, ett säteri, förut kalladt Holmen, beläget i Rönö härad och Allhelgona socken, 1 mil från Nyköping, bredvid ån som kommer från sjön Långhalsen; består af 2 mtl., hvarunder lyda 12 $\frac{1}{4}$ frälse- samt 2 $\frac{1}{2}$ kronoskatte-hemman; det har mjölqvarnar, såg, ålfiske, trädgård med vackert orangeri och anseelig humlegård. Sjelfva sättegården är väl belägen. Den tillhörde på 1790-talet hofrådet Carl Gustaf Warmholtz, hvilken här uppställt det förträffliga bibliotek han samlat, och som i Svenska historien var det fullständigaste, som någon ägt intill hans tid. Det skingrades efter hans död.

Christine kapell. Se: *Qvarsebo* socken.

Christoffer, Sigismunds yngste son, med dess första gemål, dog genast efter sin födelse, år 1598, hvilken kostade hans moder lifvet.

Christoffer af Båjern, en sonson till kejsar Robert och systerson åt Erik XIII, valdes först af Danska ständerna till konung i Danmark, då Eriks usla regering väckte ett allmänt missnöje mot honom, samt tvenne år senare, d. 4 Okt. 1440, till konung äfven i Sverige, hvars thron han innehade intill sin död d. 6 Jan. 1448. Den dyra tid, som under hans regering rådde i landet, förskaffade honom spenamnet: *Barkekönung* (se detta ord). Han var, för öfrigt en godsint, slag, något vållastig regent, men saknade förmåga att fylla den plats han innehade. Hans tidiga död afbröt för öfrigt de planer, han möjligtvis kunde hafva hyst för sina rikens väl och unionens be-

stående. Under hans regering antogs landslagen till allmän efterlefnad, samma lag, som förblef till det mesta gällande ända till år 1734. Denna **Christoffers lagbok** stadfästades af honom år 1442 och efterträdde landskapslagarne. Ett utmärkt vackert exemplar deraf, på pergament, förvaras på kongl. biblioteket i Upsala. Vid slutet läses följande: "Den Stormäktige och Höghorne Furste och Herre, Herr Erich Sveriges Gjöthes och Vendes utkorade Konang hafver af synnerlig gunst och nåde och sig till evig åminnelse, skänkt mig Lars Kautson denna bok. Then förste Aprilis ähr efter Christi börd 1558."

Christvalla, en socken, belägen i norra Møre kontrakt och härad af Kalmar stift och län, 3 mil N.V. från Kalmar. Socknen består af 25 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,615 invånare. Dess areal utgör 21,106 tunn., af hvilka 180 äro sjöar och kärr. Christvalla kyrka var nybyggd 1794. Den benämndes i äldsta tider Gunnabo, och var kapell under Förlösa. År 1647 skänkte drottning Christina kronhemmanet Gunnabo till boställe åt en kapellan härstädes, hvarefter socknen började kallas, efter hennes namn, Christvalla. Genom bref, dateradt Franenborg d. 14 Okt. 1656, gjorde konung Carl Gustaf denna socken till ett serskildt pastorat. Adr. Kalmar.

Christvalla, en helsobrunn, 2 $\frac{1}{2}$ mil N.V. från Kalmar, håller starkt mineral och har blifvit godkänd af assessoren, doktor Wahlbom, samt nyttjas med mycken fördel af ortens inbyggare.

Chromgrönt, grön chromoxid, beredes vanligen med konst och begagnas såsom en vacker målarfärg, äfven under namn af grön cinnober, men förekommer ock nativ samt kallas då *chromockra*.

Chromgult, neutral chromsyrad blyoxid, en utmärkt vacker gul målarfärg, hvilken vanligen beredes med konstens tillhjälp, mer och mindre ren, samt af olika färgbrytningar. Förekommer äfven färdigbildad i naturen, i form af små röda kristaller, under namn af röd blymalm.

Chromjernsten, ett till släktet chrom hörande mineral, hvilket utgör metallen chroms egentliga malm, och består af chromoxid samt jernoxidul, bildande vanligen derba massor, sällan små regelbundna kristaller, af jerngrå eller becksvalt färg, svagt metallglänsande, ogenomskinliga och tunga samt förekommer sparsamt i Jemtland och begagnas till beredning af de flesta chromföreningar, såsom chromgult, chromgrönt och chromrött, m. fl. **Chromochra**, en ganska oren chromoxid; förekommer, till färgen ljusst grågrön, mjuk, fin och jordartad, i Landers grufva uti Rättviks socken af Dalarne.

Chromsyradt kali, ett neutralt och ett surt salt af chromsyra och kali, hvilka beredas af chromjernsten och begagnas till framställning af åtskilliga målarfärger, likasom uti färgkonsten och vid kat-
tanstryck.

Chronander, **Jakob Pehrsson**, författade några dissertationer i lagfarenheten, men är känd isynnerhet genom tvenne komedier: *Surge eller Fljtt* och *Oförlighet*. *SkodaSpegel*, uppförd i Åbo vid magi-

sterpromotionen år 1647, och *Belt-Snack*, uppförd på samma ställe, två år senare, vid riksrådet Kurcks bröllop. De beskrivas såsom föga sinnrika till uppfinningen, med ett groft skämt och utan dramatisk hållning. Förf. blef slutligen borgmästare i Wisby och landsdomare öfver Gottland.

Olydentus, Samuel, son till kyrkoherden Jakob Chydenius i Bura-Åminne af Finland. Samuel Ch. blef filos. adj. vid universitetet i Åbo och elev af vetenskaps-akademien, egnade sig hufvudsakligen åt de praktiska vetenskaperna och gjorde åtskilliga uppfinningar, hvilka ej vunno det afseende de förtjente, såsom en väder- och vattenmaskin för bergborningar, vattenverk som tröskade, malde och siktade säden, kakelugnar, hvilka drefvo elden i 20 alnars längd omkring, och derigenom behölle all dess värme, m. fl. Framför allt föreslog han, för att lätta den inre gemenskapen, strömmrensningar i Finland och fick äfven uppdrag att utföra sådana. En dylik förehad, under hans inseende, i Kumo-elf, hvartill 800 man voro uppbådade. Ch. ville i en båt utröna vattnets djup, ofvanför det strida fallet Niskakoski. Härvid råkade han luta sig för långt öfver relingen, och föll i elfven. Han försökte väl att genom simmande hålla sig uppe, men då båten, hvari han suttit, aflägsnade sig, i anseende till roddarens klenmodighet, fattades han af strömfåran, drogs ned utför fallet och försvann i dess djup. Detta skedde d. 11 Juli 1757, och den aktningsvärde patrieten var då endast 30 år gammal. Först åtta dagar därefter återfanns hans lik.

Ciborium var, i 14:e århundradet, en hög, präktig betäckning öfver det heliga brödet, blef sedermera det rum der man förvarade monstransen, med det helgade brödet, och bör således skiljas från sakerstia. Carl VIII lät i Wadstena inrätta ett sådant ciborium hvarom rimkrönikan talar:

Ther til lot han och gjöra ther
Thet skönste Ciborium i Sverige är
Ther monstrantia plägar i stå
Öster norr sattes thet i korin sva.

Dessa ciboria, eller heliga lekamens hus, fram i kyrkorna, voro länge synliga i Sverige; men efter reformationen blefvo de, enligt Upsala mötes beslut 1593, afskaffade och igenmurade, till att förekomma gemene mans vantro om brödet och vinets dyrkande. Ett ciborium af förra slaget arbetadt af guld och silver, med ett elffenbenskors ofvanpå, skänktes af Magnus Ladulås till Riddarholmsskyrkan, jemte en guldkafe, en monstrans, m. fl. altarpfyndader.

Cicendelus kallades de lampor, som fordom branno dag och natt i våra katolska kyrkor. Voro de af större mått benämndes de Canthara.

Cider, äppelvin, är en utmärkt god, svagt spirituos dryck, hvilken beredes genom jäsning af äppelsaft, och begagnas isynnerhet i norra Frankrike samt på några ställen i Tyskland och England samt förtjänade att äfven hos oss blifva allmänna, då stundom i vissa orter tillgången på sommaräpplen är så stor, att de, till stor del ej kunna användas annat än som foder åt svinen. Det

kan äfven beredas af päronsaff, men får då en egen bismak af kärnhusen, och kallas i Frankrike Poirrée, i England Perry.

Cicetum. Man är allmänt ense derom, att härmed under medeltiden förstods ett plagg eller hängsle af strävt hår, hvilket påtogs endast för att spåka broppen. I en handling af år 1334 nämnes: "*Cicetum, dictum Kolna-klade*."

Cimbertuna, fordnä namnet på Simtuna socken. Se vidare denna artikel.

Cimbrits, en socken, med Nöbbelöf, hör till 2 kl. reg., är belägen i Albo och Järestads förenade kontrakt af Lunds stift, Järestads härad och Christianstads län, S.S.V. nära Cimbritshamn, vid hafvet. Socken består af 12 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 698 invånare. Dess areal utgör 2,592 tunn., af hvilka blott 10 äro sjöar och kärr. Adr. Cimbritshamn.

Cimbritshamn, en urgammal stad, belägen invid Östersjön, på östra kusten af Skåne, inom Järestads härad af Christianstads län, 61 $\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Stockholm. Staden är oregelmessigt byggd, och invånarnes antal uppgår till 1,112 personer. Handeln är obetydlig. Till fullbordande af hamnbyggnaden hafva rikets ständer under 1844—45 årens riksdag beviljat 10,000 R:dr B:ko, sedan denna anläggning från 1842 medtagit en summa af 40,000 R:dr. I grannskapet finnes det märkvärdiga Kiviksmonumentet, samt den bekanta Cimbritslund. Nära staden har man anträffat ett par ådror silfvererts, för hvars bearbetning mutsedel skulle uttagas, enligt i år gjord anmälan hos pastorsembetet. Stadens ålder är ej känd; men dess grundläggning har säkert blifvit föranledd af sillfisket härstädes, hvaraf en stor del af befolkningen ännu har sin bergning. Laxfisket lärer ock fordom hafva varit betydligt; emedan staden för en lax i sitt vapen. Ännu idkas det med fördel. Kyrkan är af gråsten, och byggd, enligt uppgift, redan i elfte århundradet. Staden äger en offentlig skola, närmast jemförlig med apologist-skolorna. Ut i ecklesiastikt hänseende utgör den en församling, med Järestad till annex. — Järestads by, $\frac{1}{2}$ mil vester om Cimbritshamn, utgör, jemte en del af Gråstorps by, en socken, hvilken består af 10 $\frac{1}{4}$ mtl., och är befolkad med 424 personer. Socknens kyrka, belägen i Järestads by, härleder sig från katolska tiden. Vester om sagde by och på dess närmaste ägor ligger ett hedniskt offer-altare, en ofantligt stor ohuggen gråsten, hvilande på flere andra sådana stenar, och på hvars öfra yta lida små runda fördjupningar äro gjorda. Något längre bort i samma väderstreck finnes en ättehög, med ett till en del förstördt stenmonument från hedeshö. Staden har 146 hus och tomter samt 806 tunn. jord, uppskattadt till ett värde af 141,056 R:dr B:ko. Cimbritshamns församling hör till 3 kl. reg. och har till annex Järestads socken. Stadens statsbidrag uppgå till omkring 4,800 R:dr B:ko. Marknader hållas här d. 13 Juni och 17 Oktober.

Cimberdahl, Carl, skeppsbyggmästare vid Djurgårdsvarvet, född 1784. C. har på nämnde

varf byggt, år 1887, briggen Mary om 150 läster. Denna brigg väckte Europas och Amerikas uppmärksamhet; ty den öfverträffade alla andra nationers fartyg i konstruktion och väsegling. Efter denna byggde C. sedan briggarna John, Edward, Jenny och Mary, hvilka utgöra Svenska handelsflottans stolthet och ära, och skola länge behålla sin byggmästares minne.

Cineros. *Cinereum dies*, utmärker i bref och handlingar från medeltiden onsdagen näst före påsk, ask-onsdagen.

Cingulum kallades, under medeltiden, ett till presteskruken hörande bälte eller gördel. I gamla Svenska handlingar öfversattes det ofta med: *Linda*. Sådana lindor förvaras ännu uti åtskilliga kyrkor, såsom i Westerås domkyrka, m. fl.

Cirkelform. Så kallas, i fornrunskapen, hvarje cirkelformsig stensättning. Cirkelformar kunna vara antingen: grafminnesmärken (då de vanligen omgifva en lägre kulle, eller en mittelsten), tingsplatser (i hvilket fall de vanligen utgöra ett visst beräknat antal, såsom 5, 12, 24, o. s. v., och äfven äro försedda med en lagd mittelsten), eller gränder efter forntida byggnader. Uttrycket är likväl icke allmänt antaget.

Cirkelhop kallas vid grufvor de malmhögar, hvilka äro ordentligt upplagda uti hopar af cylindrisk form och bestämd storlek, så att hvarje hop innehåller något när samma vikt malm.

Cirkulationsbruk, vaxelbruk, är en rationell åkerbruksmethode, bestående uti en systematisk omväxling af olika växtslag på samma del af den brukade jorden, hvarvid denna indelas uti flere lotter, som hvar efter annan besås med olika sädeslag, foder- och rotväxter, så att sedan den först blifvit behörigen gödslad, hvarje lott årligen användes för ett nytt växtslag, innan den, efter ett visst antal skördar, ånyo gödslas. Denna methode grundar sig derpå, att olika växtfamiljer eller till och med olika växtarter, fastän af samma familj, upptaga olika näringsmedel ur jorden, så att då det ena slaget upptagit derutur nästan allt hvad den innehåller af för detsamma tjealiga ämnen, finnes ändock deruti andra, hvilka bidraga till ett annat växtslags fortkomst, hvarjemte den först odlade växtens kvarlevor äfven lemna åt jorden ämnen till näring för en annan växt, ehuru icke dugliga för det växtslag hvarifrån de härstamma. På detta sätt tvingas jorden, att, efter hand, afgifva alla sina för vegetationen tjealiga ämnen, innan den genom förnyad gödsling erhåller ett nytt förråd af sådana, och man drager sålunda den största möjliga nytta så väl af jordrymden, som af de använda gödningsmedlen. Den ordning uti hvilken de olika växtslagen böra följa efter hvarandra, beror dels af jordens olika beskaffenhet, dels af det olika antal lotter hvar uti den, i följd af lokala förhållanden, måste indelas. På styf lera börjas, efter förutgången gödsadt träd, vanligen med höstsäd och slutas med vårsäd. På lös lera och sandjord börjar man deremot med gödslade rotfrukter, sällan med förutgången träd, men några allmänna regler finnes

icke i detta afseende. Cirkulationsbruket infördes hos oss först på 1790-talet, af den utmärkte landt-hushållaren och patrioten Maclean, på dess gods Svaneholm i Skåne.

Cistercienser-orden, stiftades år 1099 af Benediktiner-munken Robert. Den erhöll sitt namn efter ordens stamkloster Cîteaux eller Cistercium, invid Dijon i Frankrike. Den verksamhet, hvarmed den hel. Bernhard af Clairvaux understödde densamma, förskaffade åt orden rika gåfvor och vidlyftiga landt-gods. — Cistercienser-munkarne voro de första som inkommo i Sverige, näst efter Benediktinerne. Den andre erkebiskopen i Lund, Eskil, hvilken äfven kallades *primas regni Suecie*, lefde på samma tid som Bernhard, och var hans personliga vän. Han stiftade några kloster i Lund, mest på sina arfgods, samt hemtade dit munkar från Cistercium och Clairvaux' kloster i Frankrike. I Sverige funnos Cistercienserkloster i Nydala, Alvastra och Warnhem, samt nunnekloster i Wreta, Askeby, Byarum, Gudhem, Skokloster, Fogdö och Riseberga på Gottland.

Civil-departementet är en ibland de afdelningar, hvaruti regeringsärendena, efter grundlagsändringen år 1840, blifvit fördelade i och för föredragning inför konungen i statsrådet. Detta departement, hvilket i många fall motsvarar inrikes ministerns departement i de länder, hvaräst denna benämning begagnas, innefattar i allmänhet allt, som icke tillhör något annat departement. Serskildt har det befattning med handel, näringar, bergverk, landthushållning och allmänna kommunikations-anstalter. Deremot hör polisen till justitie-departementet, och beskattningsfrågor, i och för nyssnämnda yrken, till finans-departementet. Ifrån kommunikations-anstalterna äro ock undantagne postverket och telegraferna. Det förra lyder under finans-, och det senare under landtförsvars-departementet. Deremot hör skjutsväsendet till civil-departementet, likasom dykeri-, försäkrings- och bergningsväsendet, samt tabellverket. Med ecklesiastik-departementet har civil-departementet tvenne beröringspunkter: nämligen dels bildningsanstalterna för de till sistnämnda departement hörande yrken, t. ex. landtbruks-institut och navigationsskolor, dels åtgärder emot smittosamma sjukdomar, hvilka båda saker tillhöra civil- och ej ecklesiastik-departementet, ehuru detta senare har läroverken och medicinalvården inom sin verkningsskrets. Med finans-departementet finnes, utom beskattningsfrågor, en annan mötespunkt, nämligen låne- och undsättnings-ärenden, i och för handel och näringar. Af ombetsverken räknas till civil-departementet: bergs- och kommers-kollegierna, länsstyrelserna och öfverståthållare-embetet, general-landtmäteri-kontoret, konvoy-kommisariatet, styrelsen öfver kamrar, hamn- och vägbyggnader, försäkringsbolag, tabellkommissionen, städernas tjenstemän, så vida de ej äro domare, landtbruks-akademien, skuteri-öfverstyrelsen och karantäns-kommissionen.

Civil-ingenjörer. Till arfvodes och stipendier för bildande af civil-ingenjörer vid Marieberga lä-

roverk anlogo rikets ständer år 1845 en summa af 6,000 R:dr B:ko ärligen.

Civil-statens pensions-inrättning. Redan år 1756, då arméens pensions-kassa stiftades, uppstod fråga om en dylik inrättning för rikets civile embetsmänna-stater. Ärendet förhades vid flere riksdagar, och rikets ständer vidtogo åtgärder till dess befrämjande. Förslag till reglementen utarbetades; men verkställigheten mötte ständiga hinder. År 1770 tillades derföre civile embets- och tjenstemän rättighet, att, vid 70 års ålder, taga afsked med bibehållande af hela lönen, hvilken rättighet närmare bestämdes 1778. — Egentliga upphovet till denna pensions-inrättning härleder sig från kongl. kungörelsen d. 29 Juni 1798, hvarigenom, till en grundläggning i framtiden af en mera fullständig pensions-inrättning för civilstaten, dels anlogs en från statsmedlen årligen utgående summa af 10,000 R:dr, till pensioner åt sådana embets- och tjenstemän, hvilka, innan de uppnått 70 års ålder, nödgades för sjuklighet taga afsked, dels ock, att alla de besparingar, som kunde uppkomma, borde begagnas till förökande af pensionerna. I Juni månad 1803 tillsattes en kommitté, för att utarbete en plan till denna pensions-inrättning; men kommittéens åtgärder inskränkte sig till infordrande af åtskilliga förberedande upplysningar, och först år 1821, då afl. presidenten och statsrådet greve G. F. Wirsén inträdde såsom ordförande, bragtes denna angelägenhet till slut, så att planen kunde föreläggas 1823 års ständer, hvilka anlogo åt denna inrättning årliga statsbidrag, hvarefter Kongl. Maj:t, sedan en enke- och pupill-kassa blifvit med inrättningen förenad, d. 15 Nov. 1826, lät utfärda reglementen för pensions-inrättningen samt enke- och pupill-kassan. — Pensions-inrättningens grundfond är bildad af de besparingar, hvilka uppkommit från och med år 1802 å 1798 års pensions-anslag för sjukliga tjenstemän. Då denna fond öfverlemnades år 1825 till inrättningen, utgjorde den 264,676 R:dr. Vid emottagandet häraf ikläddes inrättningen den förbindelse, att ansvara för pensioneringen af de å fonden redan anvista, eller i behörig ordning anvisande pensioner. Ständerna hade jemväl anslagit dels 15,000 R:dr, såsom centonal-ersättning, dels ock den lönbesparing och begravningshjelp, som förut tillfallit statsverket vid tjenstledigheter, och dessutom förordnades, att den på civil-staten belöpande andel af sjunde hufvudtitelns pensions-anslag för militära och civile embets- och tjenstemäns enkor och barn skulle, med ett bestämdt årligt belopp af 10,000 R:dr, från och med 1827 utgå till civil-statens allmänna enke- och pupill-kassa, hvilken deremot, från samma tid, skulle öfvertaga den pensionerings-skyldighet, som dittills ålegat statsverket. Emellertid förkofrade sig den nya inrättningen med den framgång, att pensioneringen redan från och med 1830 kunde taga sin början. Pensions-inrättningens behållning vid slutet af år 1842 var 1,155,673 R:dr. Med inberäkning af årligt statsanslag, 40,000 R:dr, utgjorde inkomsterna nämnde år 122,371 R:dr. Ut-

gifterna uppgingo till 84,972 R:dr, hvaraf pensioner till ett belopp af 73,346 R:dr. — Civil-statens enskilda enke- och pupill-fond hade i behållning 192,110 R:dr; dess inkomster uppgingo till 44,707 R:dr, utgifterna till 40,587 R:dr, hvaribland 40,376 i pensioner. — Allmänna enke- och pupill-fondens behållning utgjorde 4,507 R:dr, inkomsterna 20,345 R:dr och utgifterna 23,007 R:dr, hvilken summa var pensionsbelopp. Pensions-tagarnes antal i Stockholm voro: å delägarnes fond 32, med ett understöd af 12,658 R:dr; å enskilda enke- och pupill-fonden 134, med pensioner till belopp af 18,191 R:dr, samt å allmänna enke- och pupill-fonden 336, med underhåll af 14,041 R:dr. **Claestorp**, en egendom i östra Wingåkers socken, nära kyrkan, 6 $\frac{1}{2}$ mil från Nyköping. Dess fordna namn var Lasstorp, och ägdes då af majoren Knut Ugglä. Claestorp jemte de underliggande säterierna Fosstorp, Bodaholm och Götheboda köptes sedermera af riksrådet greve N. Stromberg, efter hvars död egendomen tillträdades af riksrådet greve Claes Stromberg, gift med en grevinnan Lewenhaupt. Sedan han utlöst sina medarfvingar, gjorde han Claestorp till fideikomiss år 1782, till förmån för en greve Lewenhaupt. Egendomen är en af de bäst bebyggda i orten, har ett bibliotek af 4 till 5,000 band, en stor trädgård af omkring 3 till 4 tunnlands vidd, med stort orangeri af sten. Denna egendom, med underliggande säterier och hemman, af hvilka en del ligga i stora Malmns socken, består af 22 $\frac{1}{2}$ förmedlade mantal, 50 torp och Krämbols stångjerns-manufakturverk, jemte mjölkvarnar, sågar, tegelbruk och kalkbrott.

Clara församling i Stockholm hörde, före reformationen, under Jakobs församling; men skildes sedan derifrån, då Clara fick en egen kyrka. Konung Johan III tog vård om kyrkobyggnaden, hvilken lär hafva börjat år 1572. Den torde dock ej hafva blifvit vidare fullbordad, än att kyrkan kunde begagnas; ty först år 1647 fick den sitt koppartak, hvartill drottning Christina bidrog med 600 daler s. m. Clara församling omfattade i början större delen af Norrmalm; men år 1643 delades stället så, att allt som låg öster om Brunkeberg skulle tillhöra Jakobs, samt allt på vestra sidan Clara församling, dit följaktligen äfven räknades Kungsholms och Adolf Fredriks församlingar. — Församlingens folkmängd utgör nu omkring 10,000 personer. Kyrkan, som hade ett ganska högt, spetsigt torn, förstördes af den eldsvåda, som d. 8 Juni 1751 härjade en stor del af Norrmalm. Tornet nedföll och bidrog ännu mera att sprida elden, hvilken brann ned i grafvarna. Kyrkoherdebostället, skolan och det nyss färdiga fattighuset undergingo samma öde. Genom allmänt understöd och frivilliga gåfvor kunde likväl kyrkans återuppyggnad företagas redan 14 dagar efter branden, och fortsattes med den drift, att hon redan påskdagen år 1753 kunde invigas ånyo. Tornet blef likväl icke uppfördt, enligt Hårlemans ritning. Orgelverket blef färdigt år 1761, och altaret, sådant det nu är, år 1790. — Ibländ egenhe-

ter inom församlingen har man anmärkt, att klockaren Olof Pedersson Osenii enka sedermera gifte sig med icke mindre än fem äkta män, hvilka hvar efter annan blefvo den förstnämndes efterträdare i sysslan.

Clara kloster i Stockholm har varit beläget på Norrmalm, der Clara kyrka nu står. Det stiftades år 1282 af konung Magnus Ladulås, som med egen hand lade grundsten till byggnaden. På klostrets invigningsdag gaf konungen till detsamma sin dotter, den sjuåriga Richissa, hvilken sedermera blef abbedissa derstädes. Klostret fick med tiden mycken egendom, och var i välstånd ända till medlet af 1400-talet, då en häftig våldeld lade detsamma i aska. Påföljande oroliga tider gjorde, att det sedermera aldrig kom till välmagt, ehuru man anhöll om undsättning för detsamma, både hos erkebiskopen i Upsala och påfven. Abbedissan Anna Reinholdsdotters bekanta förräderi, men framför allt reduktionen 1527 vållade klosterinrättningens slutliga indragning. Abbedissan, med flere nunnor, uppehöll sig likväl länge derefter i Franciskaner-klostret. Ännu år 1573 lefde i hospitalet vid Danviken *Edelina*, som kallade sig *Abbedissa för de rentifvis jungfrur*; troligen den sista Svenska nunnan.

Clara sjö. Så kallas den vik af Mälaren, som sträcker sig emellan Kungsholmens och Clara församlingars stränder till det smala sund, hvilket går fram till Carlberg. Denna sjö har småningom börjat uppgrundas, och de derifrån uppstigande ångorna ansetts skadliga för stadens helsotillstånd, hvarföre en fyllning deraf länge varit i fråga, och en plan föreslagen till en hamnskoning och tomternas utvidgande. Arbeten äro redan företagna för ändamålet.

Classon, Johan, grosshandlare i Stockholm, har skrivit åtskilligt om Svenska handeln, såsom: "Jämförelse emellan brukshandteringen och trädhandelns nytta för Sverige" — "Tal om Svenska handelns omskiften", m. fl. Död 1790.

Claudius eller **Claus**, född Dansk och Dominikaner-munk i Skenninge, var en ifrig katolik, hvilken, då han fick höra talas om Luthers reformation, reste till Wittenberg med föresats, att disputera omkull kättaren. Då han här några gånger hört Luther, blef han likväl så betagen af det sanningens ord, som flödade från dess läppar, att han bortlade munkkåpan, öfvergick sjelf till den nya läran och återvände till Sverige att der förkunna henne. Såsom praktiskt bevis på sin tro, gifte han sig med en nunna i Skenninge. Gustaf I belönade hans nit år 1550 med uppdraget, att förvalta en del af biskopens i Linköping äliggaaden, hvarföre han också blifvit räknad bland stiftets biskopar, ehuru han egentligen aldrig tillträdde embetet, utan tvertom år 1558 blygsamt åtnöjde sig med kyrkoherde-beställningen i Söderköping. Här afled han år 1567, troligen i hög ålder, just vid den tid då Danskarne härjade i trakten och uppbrände staden Söderköping d. 1 December. Följande dagen begrofs kyrkoherden, och sägnen

berättar, att hans lik bars till grafven endast af kvinnor, emedan alla karlar gripit till flykten.

Clauduntur. Så kallades, enligt Ödmann, fordom af lärjungarne i Wexjö den rätt, som af dem sjelfva tillagades utaf korngrynsgröt, på det sätt, att då gröten uppkom varm till gossarne, lade en hvar en sked smör i den heta gröten, hvilken sedan med trädskedarne omrördes, till dess en hvit fragga uppkom på ytan, då smöret sades klaudera sig med gröten. Denna rätt ansågs som en läckerhet.

Claviger. Professor Ödmann berättar, att under hans vistande i Wexjö skola hade alltid en af gossarne titel af claviger, jemte det äliggande, att förvara skolans ris inom ett skåp i förstugan, samt att, för hvarje timma, då lärarne ingingo i sina klasser, följa dem med ett skolris, och vid lektionens slut återhemta och inläsa risen. Med denna syssla följde äfven skyldigheten för claviger, att hålla bön för hela skolan. Dessa böner messades såsom i en kyrka. Embetet var ambulatoriskt och ombyttes hvarje lördag; men har sedermera blifvit i afseende på risbärandet inskränkt och för öfrigt uppdraget dels åt notarius scholæ, dels åt s. k. kuster (custoder).

Clements kyrka, S:t. Bland de sexton kyrkor, hvilka fordom utgjorde Wisby stads prydnader, var Clements-kyrkan, med sitt spetsiga torn, en af de prydligaste. Kyrkan var byggd af tälsten; men dörrar, fönster och portaler voro af polerad marmor. Sagan berättar, att i detta torn suttit tvenne "karbunklar" (ädra stenar), hvilka vid eldsljus om natten lyst för de sjöfarande; men flere af Wisby kyrkor vilja tillägna sig denna förmån. Kyrkan helgades åt martyren S:t Clemens, den tredje biskopen i Rom, hvilken af kejsar Trajanus blef bunden om halsen och vid ett ankare nedkastad i hafvet, år 101 eft. Kristi födelse. Den 23 Nov. firades fordom till minne af S:t Clemens, och kallades Clements messa.

Clemet skrifvare, eller **Finske Clemet**, blef år 1542 slottsfogde på Nyslott och öfver dess län, hvilket han förestod ännu år 1547.

Clerck, Carl, kommissarie i Stockholm, född 1710, död 1765. Utgaf 1747 *Icones insect. rarior.*, *Svenska spindlar*, med kol. pl. 1757, *Tal om insekter* 1764, m. fl. arbeten.

Clerck, Hans, härstammade från en Skottsk ätt, hvilken inkom i riket år 1607, med *Hans'* farfar, kapitenen William Clerck. Dennes äldste son, amiralen Hans Clerck, hade tvenne söner, af hvilka den yngre, **Lörens**, dog år 1720 såsom generalmajor och landshöfding i Österbotten. Den äldre, **Hans**, hvarom här är fråga, var född i Stockholm d. 3 Juni 1639, åtföljde, vid 22 års ålder, såsom hofjunkare, riksrådet Abraham Brahe på dess beskickning till England och qvarstannade derstädes, för att fortsätta sina studier i Oxford, och begaf sig, för att fullända dem, sedermera till Leyden, samt gick i tjänst på Holländska örlogsfloktan, der han i 8 år, under amiral Tromps och andre sjöhjeltars befäl, deltog i de flesta förefallande drabbningar. Hemkommen till fädernes-

landet, vid början af Carl XI:s krig, utmärkte han sig vid flera tillfällen, och, ehuru han sjelf var sårad och hans skepp illa skadadt, sammanhöll han likväl den nära skingrade flottan, hvilken han förde till Dalarö. Såsom lön derföre utnämndes han år 1676 till amiral och erhöll uppdrag att ordna sjöförsvaret. Efter freden blef han år 1680 landshöfding i Westerbottnen, sedan i Kalmar och der- efter i Nyköping, samt upphöjd i friherrligt stånd. Vid den korta riksdagen i Stockholm år 1710 var han dess landtmarskalk. Detta uppdrag verkade likväl icke någon onåd hos Carl XII, hvilken eljest var missnöjd med sammankallandet af riksdagen. Tvertom utnämnde han C. till kongl. råd och president i Götha hofrätt, hvilka embeten han likväl aldrig kom att tillträda, emedan han dog kort derefter i Arboga d. 18 April år 1711. Han förstod ej blott att föra, utan äfven att bygga skepp, i hvilken konst han ansågs ganska skicklig.

Clevberg. Se: *Edelcrantz*.

Cloot, Claes, var rådman i Götheborg, och författade "*Synopsis causarum criminalium*", hvilken upplefde tvenne upplagor. Han blef sedan borgmästare i Wenersborg, der han år 1658 skref "*Speculum jurisprudentiæ Svecanæ*", tryckt i Götheborg 1676.

Cluniacenser-orden har sitt namn efter klostret Cluny i Burgund, om hvars stiftare man likväl har olika uppgifter. — I vårt land ägde orden tvenne kloster; det ena i Eskilstuna och det andra i Munktorps socken af Westerås stift, hvilket senare anlades emellan 1030—1063.

Cnattingius, Anders Jakob, född i Askeryd i Linköpings stift d. 13 Febr. 1792, hofpredikant och kyrkoherde i Flisby och Solberga i Östergötland, öfversättare från Isländskan af Sturlesons *Edda* och *Skalda*, samt för öfrigt känd såsom utgifvare af åtskilliga läroböcker.

Coldinn-orden, ett ordens-sällskap som har loger i Stockholm, Götheborg och Carlskrona, och understöder isynnerhet nödlidande sjömän.

Collberg, Johan Detlof, en utmärkt porträttmålare, hvilken under senare delen af sin korta lefnad utöfvade sin konst i England. Född på Gottland år 1796, död år 1833 under hemresan från London till Sverige.

Collin, H. S., adjunkt vid Upsala universitet, utgaf, i förening med professor C. J. Schlyter, Westgötha- och Östgötha-lagen. Dessutom har han författat åtskilliga juridiska och statsekonomiska skrifter. Född 1791, död 1833.

Collin, Johan Gabriel, föddes i Stockholm d. 6 April 1794. Sedan han i katedral-skolan derstädes inhemtat de förberedande kunskaperna, inskrefs han år 1812 såsom student vid Upsala akademi, samt antogs år 1813 såsom extra underläkare vid den emot Norrige sammandragna reserv-arméen, hvarest han snart befordrades till bataljons-läkare. Efter hemkomsten ifrån fälttåget blef han år 1815 elev vid Carolinska medico-kirurgiska institutet i Stockholm och år 1816 stipendiat i fältläkare-korpsen. År 1818 genomgick han medico-filosofiska examen; men då han, i an-

seende till föräldrarnes medellöshet, icke kunde få tillfälle att vid akademien fullända sina studier, måste han inakränkta sig till den medico-kirurgiska kursen i Stockholm, hvarest han år 1820 utexaminerades till kirurgie-magister. Några dagar der- efter flyttade han till Södermanland, der han blef läkare vid Åkers, Länna och Skepsta bruk, och praktiserade tillika i Mariefred, jemte kringliggande landsort. Denna befattning lemnade han år 1828, då han utnämndes till lazarets-läkare och stads-kirurg i Norrköping. Från dessa tjänster tog han afsked år 1834. Har gjort åtskilliga resor till Danmark, samt år 1843 till Tyskland, Rhenländerna, Belgien och Holland. Erhöll år 1831 professors namn, heder och värdighet, samt hedrades år 1845, i anseende till sina förtjenster om Svenska medicinska litteraturen och sin skicklighet såsom praktisk läkare, af medicinska fakulteten i Upsala med medicine doktors-graden. Han har utgifvit en Svensk öfversättning af *Richters Speciella Therapie*, Th. *Bomeyn Becks Handbok i Medicinal-lagfarenheten*, *Afhandling om Barnsjukdomar*, m. fl. både originaler och öfversättningar.

Colo, den femte katolske biskopen i Strengnäs, var Birger Jarls kansler. Om denne biskop berättas, att han år 1252 varit ett förhatligt medel till Folkunga-ättens utrotande och riksföreståndarens seger öfver densamma. För att undvika ett blodigt fältslag öfvertalade biskopen, på ett förrädiskt sätt, de förnämsta hufvudmännen af Folkungarne, Knut Magnusson, Philip, Knut Länges son, och Knut Philipsson, att gå öfver till riksföreståndarens läger, och med honom ingå förlikning, försäkrande dem med ed om fri och obehindrad återkomst. Dasse, i förlitande härpå, inställde sig genast obeväpnade, utan vakt och gisslan, hos riksföreståndaren, då de, i stället för den utlofvade förlikningen, blefvo halshuggne och deras här sedan förskingrad. Biskopen kom sedermera i samvetsqual häröfver och lät, till en förment försoning för sin synd, uppbygga bredvid lägret den derstädes nu befintliga Kolbäcks kyrka, nedlade sitt embete och företog en pilgrimsfärd till Palestina, under hvilken han afsmadade år 1268. — Namnet **Colo** bar äfven en biskop i Linköping, hvilken, från år 1160, beklädde detta embete i 32 år, och berömmes såsom en frikostig och förnäm man.

Colobium. Detta namn, hvilket stundom förekommer i Svenska medeltids-handlingar, utmärkte ett slags lifplagg, nästan af samma beskaffenhet, som de nu brukliga sticktröjorna. De omtalas i handskrifter från åren 1320, 1350, o. s. v.

Columbus. Af denna släkt äro fadern och tvenne af dess söner bekanta. Den förstaämnde, poes. professor i Upsala, var en lärd man, och icke utan anlag för skaldekonsten, hvilket anlag örfades och i ännu högre grad utvecklades af hans yngre son. Den äldre, **Johan**, liksom fadern poes. professor i Upsala, född år 1640, död år 1684, var hemmastadd, icke blott i den då moderna, utan äfven i den klassiska, litteraturen, talade och skref med färdighet flera språk, och var på sin tid en af Sveriges störste Latinska skaldar. Har

vägifvit åtskilliga både Latinska och Svenska poetiska skrifter. — Hans broder, *Sammed*, är likväl den märkvärdigaste. Såsom kanslist i antiqvitetskollegium, kom han i närmare beröring med sin förman, Stjernhjelm, af hvars anda han ärfte en omisskännelig släkt. Han gjorde en resa, med tvenne unga herrar Réenstjerna, geom flera Europeiska länder, från hvilken han, efter en femårig bortovaro, återkom, men sjuknade och dog i Juli månad år 1679, endast 37 år gammal. Han var på sin tid Sveriges störste skald, författare af *Bibliske Verld*, *Tre Heerdrissar*, *Måro eller Romd*, *Äckenskaps Pruis*, åtskilliga psalmer, m. fl. Hans Tyska verser hafva ett afgjordt företräde framför de Svenska, hvilket lätt förklaras af språkets större utbildning.

Commemoratio Episcoporum Upsaliensium utmärker, i Latinska bref och handlingar från medeltiden, d. 12 Juli.

Commemoratio omnium animarum, så benämnades under medeltiden d. 2 Nov.

Condonations-bref. På några få ställen å landet äro pastors-tjensterna, genom kongl. så kallade condonations-bref, på grund af visade särdeles tjänster, förunnade vissa slägter.

Connaissement, är skeppares förbindelse å det gods, som blifvit lastadt i fartyget. Skepparen underskrifver trenne lika lydande, och behåller ett till rättelse för märkrullans författande samt verifierande.

Conradsfors, jernbruk i Östmarks socken af Fryksdals härad i Wermlands län. Förstördes år 1844 så fullkomligt af en öfersvämning, att husen omkullstörtade och bortfördes flera hundra alnar, och knappt lemnade grunden orörd. Rikets ständer beviljade år 1845 ett lån af 30,000 R:dr B:ko till brukets uppbyggande, och redan på nyåret 1846 var det åter färdigt och i full gång. Det har 2 härdar med 1,000 skepp:d priv. årligt smide, af köpetackjern, hvilket smide skeppas på Götheborg. Hammarskatten är 10 skepp:d. Ett betydligt spiksmide har blifvit härstädes idkadt vid flere hamrar. Smidessämpeln visar VIVI med en krona öfver. Ägare är C. B. Fitinghoff.

Constantia, Sigismunds andra gemål och syster till den första, Anna, således likasom hon dotter till erkeherzog Carl af Österrike. Hon var född år 1588, förmäldes vid 17 års ålder år 1605, och dog d. 10 Juli 1631. Sigismund hade, vid sin förmäling med henne, redan förlorat Sveriges thron, på hvilken hon således aldrig uppsteg. — Namnet *Constantia* förekommer redan förat i Sveriges konungalängd, såsom namnet på Erik XIV:s yngsta oäkta dotter med Agda Persdotter. Hon gifte sig med en furstlig kammarjunkare, Henrik Frankelin, herre till Odenfors, Bocksjöholm och Sjöbacka, och lärar hafva uppnått en ganska hög ålder, emedan hon lefde som enka ännu år 1645, då redan 80 år gammal.

Copitinda. Diskötseln var under medeltiden i synnerligt flor inom Sverige. En större förbrukning både af mjöd och vax, föranledde densamma. De andlige ansågo denna näringsgren icke böra

lemnas obeskattad, åtminstone påbjödo de öfver hela Skara stift en tionde af bi, hvilken kallades *Copitinda*.

Cora och Alonse var den första opera, hvarmed det af Gustaf III uppbyggda operahuset vid Gustaf Adolfs torg i Stockholm invigdes år 1782.

Cordier de Bonneville, Louis Jos. Anger, lärare i Franska språket vid krigs-akademien på Carlberg. Målade landskap i olja och gouache. Har äfven upptäckt sättet att göra gouachemålningen varaktigare, eller *indélébile*, såsom han kallade det. Graverade i aquatinta-manér. Född i Frankrike 1770, död 1836.

Cornelius, en Svensk målare, som lärar hafva dött i början af 1800-talet, och om hvilken något vidare icke är bekant.

Corporis Christi (dies) kallades af munkarne andra torsdagen efter pingst, på gammal Svenska: *Helga Lekamaday*.

Corund, ett mineral af släktet aluminater, hvilket består nästan helt och hållet af ren lerjord, med tillfällig inblandning af litet kiselsyra och jernoxid, samt förekommer dels kornigt, gråaktigt, dels kristalliseradt och grågulaktigt, grön- eller rödaktigt insprängdt uti tät jernglans, som deraf har en alldeles evanlig, smergelartad hårdhet. Finnes uti Gellivare malmberg i Lappland.

Coyet. Denna ätt härstammar från Brabant och dess stamfader här i Sverige, **Gilles Coyet**, invecklad i Guensernes företag, måste fly till Frankrike, hvarifrån han kom till Sverige. Han blef här konungens guldsmed, sedan myntmästare och dog i Moskwa år 1634, såsom Rysk styckgjutare. Hans son,

Coyet, Peter Julius, ingick i kommerskollegium, användes i diplomatiska värf, och skickades, år 1654, såsom sändebud till England, der han åtnjöt den för Svenskar ovanliga utmärkelsen, att af Cromwell dubbas till riddare af Strumpebands-orden. Han följde sedan Carl Gustaf på dess Polska och Danska fälttåg, och begagnades ofta af konungen såsom djupt bevandrad i ministeriella och politiska ärenden. Var underhandlare vid afslutandet af Roeskildska freden, sändes såsom envoyé till Haag, blef år 1666 kansli-råd och afled d. 1 Mars 1677 i England, der han då var en af Svenske ministrarne. Är egentligen den märkeligaste mannen af hela släkten.

Coyet, Wilhelm Julius, den föregående son, åtföljde sin far på beskickningen till Holland, blef lagman i Skåne och Blekinge, vice-president i Wismarska tribunalet och slutligen hofkansler. Hade insende öfver ransakningarne om trollväsendet, och afslöt, jemte tvenne kongl. råd, år 1707, en allians med Mecklenburg-Schwerin. Man har af honom en berättelse om det bekanta trollhornet och pipan på Ljunghby, hvilken egendom han ärfte efter sin far. Född 1647, död 1709. Hans söner **Gustaf Wilhelm**, **Sten** och **Johan Fredrik** beträde krigare-banan. Den förstnämnde, **Gustaf Wilhelm**, var major vid norra Skånska kavalleriet, då han år 1710 deltog i slaget vid Helsingborg och blef der sårad; befordrades

sedan till generalmajor och blef en af ministrarne vid freds-kongressen på Åland. Reste år 1721 öfver till Helsingör och inlät sig med Danske amtmannen Juel i en sammangaddning, hvilken hade till föremål att skilja Norrige från Danmark och öfverlemnade det åt hertigen af Holstein. Anslaget upptäcktes, Juel blef halshuggen och C. dömd till lifstids fängelse på Munkholmen vid Trondhiem. Han kom likväl icke dit, utan dog på Köpenhamns kastell år 1730, i en ålder af 52 år. — *Stem* var kapiten-löjtnant, då han, efter slaget vid Pultava, blef Rysk krigsfånge och qvarhölls intill fredsslutet. Återkommen tog han afsked med öfverstelöjtnants titel; men hans krigiska förtjenster och hans missöden voro likväl ej förgätta och han belönades år 1748 med Svärds-orden, af hvilken han blef en bland de förste riddarne. — En af kanslirådets efterkommande, **Henrik Gideon**, biträdde Ehrensvärd vid Sveaborgs fästningsbyggnad, der ett detascheradt verk till hans ära af den store byggmästaren kallades *Caponieren Coyet*. Hans son är den ännu lefvande vice-amiralen och K. af S. O. med St. K. **Carl Fredrik Coyet**, född d. 30 Dec. 1768.

Crælius, Carl Magnus, en utmärkt sånglärare, hvilken i början af innevarande århundrade, utsändes på allmän bekostnad till Italien, att der inhemta den Italienska methoden, den han, efter sin återkomst år 1810, först införde i Sverige. Ganska många elever, både vid theatern och i allmänna lifvet, hvaribland hofsångaren och sångläraren vid kongl. theatern, J. Berg, hafva utgått från hans skola. Han afled år 1842 i en ålder af 70 år.

Creutz. Af denna från Finland härstammande släkt, hvilken skänkt Sverige flere utmärkte män, äro följande ätteläggar de märkligaste:

Creutz, Lorents, riksråd, landshöfding i Åbo och Björneborgs län, sedan han förut tjenstgjort i bergskollegium, en gammal, redlig, sträng och allvarsam man, som Carl XI:s regering fick det besynnerliga infallet, att, år 1676, kalla från de civila värf, vid hvilka han var uppammad, för att taga befälet öfver flottan, den han ej förstod att föra. Häraf blef också följden hvad den måste blifva. Creutz gjorde sin skyldighet så mycket han förmådde, och berättar, i bref till sina barn, huru dåligt han var betjent af sina underlydande, att han sjelf icke var vuxen sitt befäl, samt att han således ernade taga afsked, så snart han kunde råka konungen. Detta beslut hann han likväl icke verkställa; ty i slaget vid Öland den 1 Juli 1676 mot Danska och Holländska flottorna, förgicks hans skepp, Stora Kronan, genom en oskicklig vändning, hvarvid vattnet inträngde genom styckegluggarna och elden, som vid samma tillfälle fattat i krutkammaren, sprängde skeppet i luften, tillika med dess 800 man starka besättning. Han var jemte sine bröder upphöjd i friherrligt stånd.

Creutz, Lorents, hans son, född på Sarwilax den 31 Mars år 1646, blef, efter en utländsk resa, kammarherre och marskalk vid en beskickning till Polen, sedermera landshöfding i Westerbotten

och derefter i Åbo län, hvilket embete han bibehöll, ehuru utnämnd till vice-president i bergskollegium. Död d. 7 Febr. 1698, med namn om en rättvis, skicklig och välsinnad embetsman. Hans broder

Creutz, Johan, deltog som volontär på Engelska flottan i åtskilliga dess sjödrabbningar mot den Holländska, tjente vid kavalleriet under Carl XI:s krig, blef sedan lagman i Karelen, derefter landshöfding i Nylands och Tavastehus län, landtmarskalk vid den korta riksdagen i Stockholm år 1714, slutligen år 1719 riksråd, president i Åbo hofrätt och grefve. En kunnig och nitisk embetsman, död 1726 i en ålder af 75 år.

Creutz, Johan, syskonbarn till de tvenne sistnämnde, landshöfding i Östergöthland, riksråd, född 1676, död 1742. Dalin har öfver honom skrifvit ett äreminne på vers.

Creutz, Gustaf Philip, den mest utmärkte af denna ätt, son till majoren grefve Carl Creutz, föddes i Finland år 1729 och uppfostrades af sin morbroder, friherre Wrede. År 1731 inträdde han i kansliet och tjenstgjorde både der och såsom kavaljer hos hertig Fredrik Adolf. Under denna tid, till år 1763, egnade han sig isynnerhet åt vitterheten, utgaf, tillika med grefve Gyllenborg, samlingar af poemer under namnet: *Våra försök och Vitterhetsarbeten*, samt dessutom *Atis och Camilla*, det förnämsta af hans verk, och ett af de yppersta, som prydt den Svenska skaldekonsten. Det andas en mild, elegisk natur, en varm känsla och en idyllisk inbillningskraft, och vore ensamt nog att göra sin författares namn odödligt. År 1763, således vid endast 34 års ålder, utnämndes han till minister i Spanien, hvilken utnämning hade sin egenhet icke blott genom diplomatens ungdom, utan ännu mera deraf, att det då rådande partiet icke gillade hans politiska grundsatser. Men öfvertygelsen om hans snille och karaktärsvärde var så allmän, att sjelfva detta annars oförlätliga fel förbisågs. C. stannade ej länge qvar i Spanien, der föga var att uträtta, utan flyttades år 1766 till Frankrike, der han fann sin rätta plats. Utmärkt ej blott som diplomat, utan äfven som lärd, vitter, hemmastadd i flera vetenskaper, vän och djup kännare af konsterna, samt utrustad med gåfvor för umgängeslifvet, ovanliga i sjelfva den fina bildningens medelpunkt Paris, har Sverige aldrig ägt en minister, som värdigare representerat det, än i denne man, hvars lysande egenskaper hvilade på grunden af det mest redbara förstånd och det ädlaste hjerta. En sådan erfordrades i dessa tider, ej blott för att bibehålla vänskapen mellan de båda bestående regeringarna, utan äfven för att förbereda understöd och gillande åt de planer till en förändring, som äsyftades af tronföljaren, och, sedan detta skett, att skaffa Sverige det understöd och fördelar det behöfde, för att kunna uppträda med någon kraft och själfständighet i det Europeiska statsförbundet, hvaret det så länge varit en förbisedd och ringa aktad medlem. C. qvarblef här till år 1783, då han, efter att hafva afslutat med Franklin en traktat

mellan Sverige och de Nordamerikanska fristaterna, hemkallades, för att emottaga kansli-presidents-embetet och inträda i rådet. Han utnämndes derjämte till kansler för Upsala akademi. Alla de yttre utmärkelser regeringen kunde förläna, hade redan tillfallit honom, således äfven serafimer-orden och excellensvärdigheten. — Han led af en svag helsa och borttrycktes af döden d. 30 Okt. 1785.

Cronstamm eröfrar. Denna fästning, hvilken ansågs som en förmur till Maintz, stormades och eröfrades af Svenskarne under Gustaf II Adolfs eget befäl, d. 22 Febr. 1632. Konungen var sjelf dervid i fara, då han vågat sig för nära verken för att rekognoscera, och en af hans svit blef skjuten. Han begaf sig nu till en höjd, klättrade der uppföre högre än någon annan, återkom oskadad och sade: "Nu vet jag huru fästningen ser ut invändigt och hoppas i morgon kl. 5 sitta som borgberre derinne." Vid stormningen blef Torstenson träffad af en sten i hufvudet, och föll afsvimmad af hästen. Striden var blodig och långvarig; men efter dess slut föröfvades ingen plundring och den tappra besättningen fick aftåga med militärisk heder.

Crimen læsse majestatis är den Latinska benämningen på hvad i Svenska språket kallas majestätsbrott, eller förbrytelser emot statens öfverhufvud. Dessa brott intaga en egen klass i brottmåls-lagstiftningen. En annan art utgöra de förbrytelser, hvilka få namn af förräderi och begås egentligen emot staten och samhällsordningen. Brottsliga förbindelser med rikets fiender äro förräderi; att öfverfalla konungen med personliga förolämpningar, med smädelser i tal och skrift, är ett majestätsbrott, utan att vara förräderi. Under den sista benämningen inbegripas likväl i Sveriges lag gröfre personliga våldsamheter emot konungen, såsom konungamord, o. d.; de utgöra på en gång en förbrytelse emot konungen och emot staten, i dess första medborgares person. Under despotiska styrelser hafva straffbestämmningarne emot majestätsbrott gått ända till omänsklig grymhet. Romerska kejsarnes tyranni utöfvades till en stor del under återopande af lagen emot majestätsbrott, och äfven Sveriges historia förvarar i detta fall blodiga minnen. Konug Erik XIV:s högsta nämnd var en verklig blodsdömsstol, och Sveriges kraftfullaste regenter hafva i allmänhet visat en stor ömtålighet om sitt personliga majestät. Äfven då brottsligheten varit afgjord, har lagen varit för hård och tillämpningen oblidlig sträng. Den namnkunnige Messenius och hans blott af lättsinnighet folande son, afträttades för en smädeskrift emot drottning Christina. Prestmannen Boëthius ifrån Mora i Dalarne, afsattes, under konung Carl XII:s tid, för utlåtelse som ansågos förgrifliga. Mildrade seder hafva mildrat lagen och ännu mera tillämpningen. Den grundsatzen är dock bibehållen i vår statsrätt, att konungens person är helig, och således icke blott hans egna "gärningar ifrån alltfåtal fredade", utan äfven förgrifelser emot hans person betraktade såsom en egen klass af brott. Dödsstraff är det

allmänna stadgandet, likväl med vissa inskränkningar. Konungamord straffas såsom andra mord; men dödsstraffet är utsträckt äfven till alla mindre våldsgärningar emot konungens person, och detta gäller äfven sådana förbrytelser emot hans gemål och barn. Deremot nämner lagen icke andra ledamöter af konungahuset. Med dödsstraffet förenas i detta fall förlusten af all den brottsliges egendom, hvilken hemfaller till staten. — En annan klass af majestätsbrott är så kalladt lasteligt tal och smädelser i tryckta skrifter. Härvid äger dödsstraffet icke alltid rum; ty domstolen kan, efter omständigheterna, dömma till döden eller till fängelse å fästning från två till tio år. Vid riksdagen 1834—35 upphörde dödsstraffet att vara det enda, som lagen kände för majestätsbrott. Dessutom får ingen rättegång för lasteligt tal anställas förr, än den höga personlighet, hvilken frågan ytterst angår, förklarar att sådant bör ske. Denna föregående anmälan hos konungen stadgades af Gustaf III år 1777, genom ett kungabref, och har, genom konungens och ständernas beslut vid 1844—45 årens riksdag, ytterligare vunnit kraft af lag. Hvad som gäller om lasteligt tal emot konungen, gäller äfven i afseende på drottningen och thronföljaren, men icke andra kongliga personer. År förbrytelsen begången genom tryckta skrifter har tryckfrihetslagen bestämt en tydlig skillnad emellan lasteligt yttrande om konungen, drottningen och thronföljaren, samt smädliga uttryck emot andra kongliga eller furstliga personer. Domstol i majestätsbrott är hofrätten, och så vida brottet är begånget genom smädelser i tryckt skrift, gäller tryckfrihets-förordningens stadgande om rättegångssättet.

Cronander, Samuel, död som domprost i Wexjö år 1801, i en ålder af 82 år, sedan han varit på förslag till flerfaldiga professioner och biskopsstolar, men blifvit förbigången, ofta af mindre förtjente, erhållit doktorsgraden i tre fakulteter, den theologiska, juridiska och filosofiska, och kunnat likaväl befordras till domare- som prestembeten. Är en af de många som i ungdomen nödgats kämpa med den yttersta fattigdom, så att han genom öppnandet af grindar åt resande måste förskaffa sig medel till inköp af skolböcker; men lät likväl häraf icke afskräcka sig från att vandra lärdomens törnsådda bana. Om honom berättas följande vackra drag af vänskap och oegen nytta. Då han, jemte Widegren, stod på förslag till borgmästaresysslan i Malmö, reste de dit tillsammans, bodde tillsammans och då de hemkommo om aftnarna, efter ett hafva besökt sine gynnare, omtalade de troget hvad de uträttat och ingendera röjde den ringaste afund eller skadebegär mot den andra. C. blef ej den lycklige; men derföre icke misslynt.

Cronhagen, Paul, en af Sveriges mest utmärkte sjömän, i början af förra århundradet, född år 1687 i Carlskrona, der hans fader, Jakob Unbehagen, var vinskänk. Gick helt ung i tjänst som matros, kom år 1704 på ett Franskt kaparfartyg och följande året på ett Engelskt, såsom

arklimästare. År 1709 återvände han till Sverige, der han snart befordrades till löjtnant vid flottan. Vid Rewel tog han, med en bemannad slup, ett fartyg midt på ljusa dagen och utan förlust. Året derpå, 1712, var han lika lycklig, befordrades till kapten och kryssade i Östersjön för att proviantera de Tyska fästningarna. År 1714 förde han fregatten *Phoenix*; år 1715 verkställde han en bragd, hvilken karakteriserar honom. I en slup, med endast 12 mans besättning, i Preussiska härens åsyn och under Stettins kanoner, borttog han ett fartyg bestyckadt med 6 kanoner. Med sju fartyg slogs han i fyra timmar utanför Usedom, hvilket innehades af fienden, mot 19 Danska skepp, dref dem på flykten, och, sedan de erhållit förstärkning, undvek han dem genom en klok manöver och kom lyckligt till Stralsund. Belöningen derför blef 2,000 R:dr och en kommandörs-fullmakt. Vid Rudön stridde han, på fregatten *Kiski*, i två dagar med Danskarne och retirerade ej förr, än han af 58 man förlorat 36, och ej ägde mer än sju kulor i behåll. År 1727 blef han adlad under namnet *Cronhawen*, och 1741 schouthynacht. Efter så många tjänster och belöningar borde han väl knappast väntat sig det missödet, att, vid slutet af sin bana, blifva dömd för tjänsteförsummelse. Sådant inträffade likväl, då han, genom ständernas kommissions utslag af d. 13 Juli 1743, dömdes från sex månaders lön, för det han, under Finska kriget, icke noggrannt verkställt befälhafvande generalens befallning. Denna dom var likväl förestafvad af samma partisinne, som under riksdagsjiden dikterade så många andra. C. dog i Carlskrona d. 30 Jan. 1746, barnlös, och den adeliga ätten utgick med honom.

Cronhjelm, Polycarpus. Kocken *Casper Krum-bügel*, född i Meissen, införskrefs år 1647 till Sverige, der han anställdes i tjänst hos drottning Christina och vann hennes synnerliga ynnest. Hans son, **Polycarpus**, blef stamfader för Cronhjelm-ska ätten. Året efter föräldrarnas inflyttning till Sverige, blef han antagen till drottningens kammartjenare, befordrades till husgerädmästare och derifrån till assessor i kammar-revisionen. Här ådagalade han mycken embetsmannaskicklighet och adlades år 1674, hvarvid han antog namnet *Cron-Ajelm*, blef år 1690 landshöfding i Skaraborgs län, samt tre år derefter i Westerås, hvarest han afled år 1698, i en ålder af 69 år. År 1691 upphöjdes han i friherrligt stånd och efterlemnade en anse-nlig förmögenhet. Hans söner **Gustaf** och **Salomon** stego ännu högre på befordringsbanan. Den senare dog år 1725, såsom grefve och riksråd. Den förre

Cronhjelm, Gustaf, blef under sina utrikes resor kammarjunkare hos den då minderårige hertigen af Würtemberg, från hvilken befattning han följande året, 1687, tog afsked. År 1688 utnämndes han till kammarherre hos den sexårige kronprinsen Carl, men studerade derunder lagfa-renheten och tjänstgjorde i riksarkivet. Ett utdrag ur Svenske diplomaternes brevrexling, hvil- ket han uppsatt, vann i den grad Carl XI:s bi-

fall, att han belönade det med en gåfva af 1,000 R:dr, och befordrade honom från endast uppvak-tande till lärare för kronprinsen. Dagen efter so-dan hans fader afled, utnämndes sonen till hans efterträdare, såsom landshöfding i Westerås. Vid 1710 års riksdag utsågs han till landtmarskalk, under friherre Clercks sjukdom, och utnämndes s. å. af konungen till hofkansler, kongl. råd, kanali-råd och lagkommissionens ordförande. Dessa be-pade befordringar följdes snart af ännu flera, ty år 1712 blef han grefve, följande året Lunds uni-versitets kansler och 1715 första sändebud vid den tillernade fredsunderhandlingen. År 1718 befordra-des han till president i kommers-kollegium och följande året i kanslikollegium, d. v. s. minister för utrikes ärenderna och kansler för Upsala akademi. Detta kan anses så mycket märkligare, som Cron-hjelm troddes tillhöra oppositionen, och t. ex. vid frågan om Görtz's behandling, i rådet satte sig emot den hårda dom, som öfvergick honom. Då hans opposition sträckte sig äfven emot Engelska regeringens planer, föll han i onåd hos drottningens gemål, sedermera konung Fredrik, och förvisades hofvet, men insattes kort derefter af stän- derna å nyo i sina embeten. Han måste likväl snart för andra gången lemna dem, då Horn blef kansli-president och De la Gardie chef för kommers-kollegium. Såsom skadestånd anslogs honom 3,000 R:dr i taffelpenningar. Han bibehöll endast kansliarietat för akademierna, der han blef lika älskad som vördad och hvarest han, vid förefallande högtidligheter, offentlig visade sin färdighet i Latinet. Äfven qvarstod han såsom ordförande i lagkom-missionen, hvars arbeten under hans tid fullborda-des, och till minne hvaraf rikets ständer läto öfver honom slå en medalj. Afled i Stockholm d. 3 Juni 1737, i en ålder af nära 73 år, fader för 16 barn.

Cronhjelm, Otto August, löjtnant vid sjö-ar-tilleri-korpsen, född år 1800, dog i koleran år 1834. Ehuru ung, hade denne man redan hunnit förvärfva sig ett aktadt namn, såsom en ganska lycklig talare. Vid riksdagen år 1828—30 uppträdde han vid flera tillfällen, men ännu icke såsom tillhö-rande någon afgjord meningsfraktion. Han utmärkte sig likväl redan då för sitt skickliga föredrag och sitt rediga framställningssätt, för hvilka egen-ska-per han år 1826 gjorde sig känd vid ordnandet af kommittén till Grekernes understöd. På riks-dagen år 1834 framstod han såsom liberal opposi-tionsman, och invaldes i riksgäldskontoret. Hans talrika vänner gjorde stora insamlingar åt hans, i knappa omständigheter efterlemnade, enka och barn, och läto, år 1835, uppressa en minnesvård på hans graf af flottans kyrkogård i Stockholm.

Cronhjelm, Charlotta. Se: *Berger*.

Cronhjort, Abraham, var son till kyrkoher-den i Runstens pastorat på Öland, Laurentius An-dreæ, gick i krigstjänst under namnet *Hirsch*, be-fordrades ända till öfverste för Nerikes och Wern-lands regemente och adlades år 1645, hvarvid han kallade sig *Cronhjort*. Hans son, hvilken äf-ven hette Abraham, gick vid 14 års ålder, såsom officer, in vid faderns regemente, hvarifrån han

år 1668 fick afsked med pension, såsom öfverst-löjtnant. Följande året trädde han i Würtembergisk tjänst, och fick befälet öfver allt hertigens infanteri. Här qvarstannade han till år 1675, då han återvände till Sverige, utnämndes till chef för ett dragon-regemente, sedermera till öfverste för Kronobergs regemente, och år 1696 till landshöfding öfver Nylands och Tavastehus län samt friherre. År 1700 blef han generalmajor och befälhafvare öfver de på gränsen förlagda trupperna, hvilka han anförde med ett sådant mod och skicklighet, att hans namn (*Ti Kurnahjort*) varhos Finnarne länge synonymt med det af en käck krigare. Afled år 1703 i en ålder af 69 år. Hans son

Cronhjort, Carl Gustaf, var först i militärtjänst och hann öfverste-graden för ett värfvadtt regemente i Stralsund; men utnämndes år 1755 till landshöfding öfver Götheborgs län. Som han ansågs tillhöra hofpartiet, beslöt de motståndare, hvilka år 1756 på allt sätt förföljde och sökte krossa hofvets anhängare, en aktion mot friherre Cronhjort. På ständernas förordnande anklagades han af justitie-kansleren, för det han några år förut, såsom regementschef, sökt muntligen hos konungen rekommendera en yngre officer framför en äldre. Cr. invände förgäfvat, att han efter tur förelagit den äldre; general-krigsrätten dömde honom likväl förlustig sitt landshöfdinge-embete. År 1762, då ett annat parti kommit till väldet, återfick han likväl ständernas ynnest och utnämndes till president i krigskollegium, samt 2:ne år senare till K. af S. O. År 1772 tog han afsked från denna befattning, och dog år 1777 i en ålder af nära 83 år. Den friherrliga ätten utgick med honom.

Cronholm, Abraham, son till borgmästaren Frans Cronholm, föddes i Landskrona år 1809, blef student i Lund 1825, filos. mag. 1829, hist. docens i Lund 1831, e. o. hist. adjunkt 1834 samt ordin. hist. adj. 1838. Har företrädesvis sysselsatt sig med nordens fornhäfter; men derjemte äfven bearbetat andra delar af den historiska vetenskapen. Han har utgifvit en skildring af ett tidehvarf ur Frankrikes historia, och flera kyrkohistoriska monografier. Är för närvarande sysselsatt att samla bidrag till Skånes historia. Utgifna arbeten äro: *Waringarne*, — *Forn-nordiska minnen*, 2 delar; *Katholska ligan och Hugenotterna*; en på Latin författad granskning af Bedas hist. ecclesiastica; Karakteristik af munkordnarne; m. m. Uti historiska föreningens tidskrift i Köpenhamn utkommer under loppet af innevarande år i Dansk öfversättning en teckning som C. lemnat af Danmarks ställning under Erik Glipping.

Cronius, Göran, kommerseråd, föddes i Kristianstad d. 14 Aug. 1774. Son af handlanden detsådes Lars Cronius och dess hustru Christina Munck. — Efter slutade studier ingick Cr. i handel, och vann, inom några år, en betydlig förmögenhet. Han förvärfvade sig derjemte sina medborgares aktning, och valdes af dem, tid efter annan, till åtskilliga förtroendebefattningar, och slutligen till riksdagsman åren 1815, 1817—18,

1823, samt 1828—30. Vid sistnämnda riksdag utsågs han till fullmäktig i riksgäldskontoret, för en tid af fem år. En varm kärlek för konung och fosterland yttrade sig i hans medborgerliga lif. Ordningssinne, pålitlighet i löften och välgörenhet voro utmärkande drag i hans lynne. Han utnämndes, under serskildta tider, till kommerseråd, riddare af W. O. samt af N. O. Cronius dog ogift i Stockholm d. 14 Juni 1845.

Cronman, Johan, son till öfverstlöjtnanten Fritz Cronman, var född i Ingermanland och hade redan avancerat till major vid Nerike och Werm-lands regemente, då han år 1701 bivistade öfvergången af Düna och slaget vid Riga. År 1706, sedan han deltagit i slagen vid Klissow och Frauenstadt, befordrades han till öfverste för Kronobergs regemente, med hvilket han, efter slaget vid Pultawa, blef tillfångatagen vid Dniepr och förd till Ryssland. Här vistades han i staden Woonesenski till år 1722, då han hemkom till fäderneslandet, och utnämndes till general-löjtnant, landshöfding och öfverkommendant i Malmö. Här afled han år 1737, i en ålder af 75 år, och den friherrliga ätt, han bildat, utgick åter med honom.

Cronborg, Betty, född friherrinna Geymüller från Wien och gift med kammarherren Cronborg, omnämnes i friherre Boyes målarlexikon, såsom "ganska utmärkt skicklig genom sina blomstermålningar i oljefärg, utförda med den yttersta omsorg och snhet."

Cronskiöld, Brynte, son till rådmannen i Mariestad, Zennert von Ens, tog tjänst hos en kassör vid amiralitetet, hvars vidsträckta räakenskaper han, efter dennes död, utredde med så mycken skicklighet, att kollegium erbjöd honom hans plats, hvilken han dock icke emottog, utan åtnöjde sig med den ringare befattningen som kanslist. År 1669, då ännu endast 23 år, kom han i öfverste-marskalken greffe Stenbocks enskildta tjänst såsom bokkällare. Denne ansåg honom likväl lämplig till något bättre och förskaffade honom kommissarie-sysslan i kammar-revisionen, hvarifrån han två år senare, 1674, befordrades till förvaltare af stora sjötullen, först i Sverige och sedan äfven i dess underliggande landskap. Upphöjd i adligt stånd antog han namnet *Cronskiöld*, blef år 1685 kammar-råd och begagnades vid flera tillfällen af konungen i kammar- och revisions-frågor. Dog år 1688 i sin bästa ålder, endast 42 år gammal och begrofs med ovanlig högtidlighet i konungens, hertigens af Holstein och hela kongl. rådets närvaro, hvarvid grafskrifter författades på många språk. Han efterlemnade en stor förmögenhet, hvilken också förskaffade honom tvenne förnäma giften, först med kongl. rådet Göran Flemings och sedan med kongl. rådet greffe Strombergs dotter. Hans ätt utgick med sonen, kapitenen i Holländsk tjänst, Johan Cronskiöld, hvilken stupade i slaget vid Malplaquet, år 1706.

Cronstedt. Ätten härstammar från handlanden och föreståndaren för Tyska kyrkan i Stockholm Anders Olderman. Hans fyra söner upphöjdes i adligt stånd, tillika med deras stjufter, direktörer

Mårten Gavelius, med hvilken Oldermans enka gift sig. Desse söner blefvo hvar på sitt sätt utmärkte. Den äldste, **Johan**, dog år 1697 såsom theol. professor i Upsala och kyrkoherde i Danmarks församling; den tredje i ordningen, **Gabriel**, afled år 1755, såsom general, öfverkommandant för fästningsverken i Stockholms skärgård och K. af S. O., i en ålder af 85 år. Märkligast äro likväl

Cronstedt, Jakob, född år 1668 och död 1751, såsom riksråd, grefve och Serafimer-riddare. Han hade förut varit ordningsman i Upsala län och sedan landshöfding i Kronobergs. På sin egendom Fullerö i Westmanland hade han ordnat ett bibliotek af 4,000 band, mest i Svenska historien, och en dyrbar samling af till största delen Romerska mynt, hvilka begge inlöstes af ständerna för tillsammans 120,000 daler k. m., och öfverlemnades, dels åt Upsala, dels åt Stockholms biblioteker samt myntkabinettet.

Cronstedt, Carl, den yngste af sine bröder, född i Stockholm år 1672, var en af Sveriges störste artillerister. Redan vid 27 års ålder blef han öfverminör vid artilleriet, till belöning för ett af honom upfunnet ovanligt fyrverkeri. Såsom artilleri-adjutant bistade han slaget vid Narva och följde sedan konung Carls härar under större delen af hans fälttåg. I slaget vid Helsingborg bidrog han icke litet till segern, derigenom att han, med sina bomber, förstörde Danskarnes magasin. Samma förtjenst om Svenska vapnens framgång hade han i träffningen vid Damgarten i Pommern och ännu mera vid Gadebusch, der han med sina kanoner anföll den på höjderna uppställda fienden, hvilket dittills ansetts omöjligt. Vid kapitulationen i Tönningen undgick han sina kamraters missöde derigenom, att Stenbock skickade honom till Stockholm, såsom öfverbringare af olycksposten. Härifrån återsändes han till Tyskland år 1714, såsom artilleri-befälhafvare, bistade Stralsunds belägring samt träffningen vid Rügen, der han fick ett sår, hvilket quarhöll honom i Stralsund ända till stadens öfvergång, då han blef fången jemte den öfriga besättningen. Återställd till helsen, lyckades det honom att, förklädd, befria både sig sjelf och flere officerare ur fångenskapen, samt öfver Holland återkomma till fäderneslandet. Han var nu generalmajor och fick år 1716 befälet öfver allt artilleri. Detta vapen omskapades fullkomligt af honom, samt gjordes rörligare och lättare. Pjeserna hade nemligen förut blifvit förda på vagnar; men sattes af honom på egna lavetter. Han befordrades till general-löjtnant, friherre och grefve, samt uppfördes på förslag till riksråd; men undanbad sig denna höga post. Då kriget i Finland beslöts, fick han befälet öfver den lilla styrka, som först ditsändes; men till Sveriges olycka frantogs det honom, för att lemnas åt Leuenhaupt. Cr. blef i stället president i krigskollegium. Vetenskaps-akademien valde honom år 1744 till sin ledamot och, vid ordnarnes stiftelse, pryddes han, jemte sin broder Jakob, med Serafimer-orden. Dog år 1750, den sista efterlevande af Carl XII:s generaler. På sotsängen skall

han hafva, under yrseln, angifvit sig som Carl XII:s mördare.

Cronstedt, Axel Fredrik, son till general-löjtnanten Gabriel Cronstedt, gick en helt annan väg till utmärkelse än hans öfriga släkt. Han egnade sig åt vetenskaperna, isynnerhet bergsvetenskapen, och ädrog sig derigenom den lärda världens uppmärksamhet, både inom och utom fäderneslandet. Hans försök till en mineralogi, hvilket utkom 1758, öfversattes på Franska, Engelska, Tyska och Danska, och han har isynnerhet gjort sig namnkunnig genom uppfinningen af nickelmalm. Vetenskaps-akademien kallade honom till ledamot redan år 1753; men oaktadt hans förtjenster och betydande släktförbindelser, gick hans befordran likväl trögt, så att han först år 1758, vid 36 års ålder, utnämndes till bergmästare. Döden bortryckte honom alltför tidigt från sin gagnande verksamhet, d. 19 Aug. 1765, i en ålder af 46 år. Ibland märkligheter i hans lefnadshändelser förtjenar omnämnas, att han år 1750 i Nov. förlorade sin faster, d. 13 Dec. på samma dag och klockslag sin moder och ena farbror, presidenten Carl, samt i Mars följande året sin andra farbror, riksrådet Jakob Cronstedt.

Cronstedt, Carl Olof, son till Johan Gabriel Cronstedt. Denne mans namn har erhållit en olycklig ryktbarhet i Svenska historien, genom uppgifvandet af Sveaborgs fästning. Född år 1756, ingick han vid arméens flotta, der han redan 1780 var major och R. S. O., och, vid krigets utbrott, 1788, öfverste. Utmärkte sig vid flera tillfällen och ansågs väsendtligt hafva bidragit till segern vid Svensksund. Blef, efter krigets slut, generaladjutant och stats-sekreterare för sjö-expeditionen, samt år 1801 kommandant på Sveaborg, såsom vice-amiral och K. med St. K. af S. O. Då Sveaborg, i Mars månad år 1808, angreps af Ryssarne, ägde det 7,000 mans besättning, 2,500 kanoner och ofantliga förråder af alla slag, samt var både af dessa skäl och genom sitt läge att anse som ointagligt. De belägrandes styrka uppnådde knappast den belägrades, och endast serskildta förhållanden kunde lemna fästningen i fiendens händer. Att detta ej framkallades af falhet, åtminstone å Cronstedts sida, är högst troligt; men väl att det skedde af vankelmod, rädlöshet, andras öfvertalande, politiskt missnöje, kanske vidsträckt sammanspunnna stämplingar från Sverige. Ingenting gjordes för ett verksamt försvar, och icke desto mindre hade, från d. 6 Mars, då de första skotten vexlades, till d. 6 April, då kapitulationen afslöts, endast fem man af besättningen stupat, 28 blifvit sårade och 200 voro sjuka. Kapitulationen innehöll vilkor, som ej kunde uppfyllas, nemligen att minst fem linjeskepp, med förstärkning af trupper, skulle, inom d. 3 Maj, hafva från Sverige inlupit i fästningens hamn, hvarjemte, tre dagar efter konventionens afslutande, fästena Långörn, Vester- och Öster-Svartö afträddes till Ryssarne, hvilka derigenom sattes i tillfälle att oroa fästningen och minska dess försvarsstyrka, i händelse man velat bryta kapitulationen. Denna gick likväl i fullber-

den, och Sveaborg, som kostat staten 25 miljoner och till någon del kunde anses som Finlands nyckel, förlorades, utan ringaste nödtvång, utan ett ord till ursäkt kan anföras, annat än den, som ligger i kommandantens och under-befälhafvarnes modlöshet och karakters-slapphet. Cronstedt förklarades i Sverige förlustig både sin grad och sina ordnar, tillbragte sina öfriga dagar stilla och obemärkt på sitt lantgods invid Sveaborg, sysselsatt med studier, och dog d. 7 April 1820. Hans lefnadssätt och efterlemnade förmögenhet vittnade om inga serskildta inkomster. Hans personlighet tillvann honom allmänt deltagande, ehuru man hvarken kunde förklara eller utplåna den fläck, hans politiska förhållande ådragit hans namn, dittills allmänt aktadt och vördadt.

Cronstedt, Johan Adam, son till presidenten greve C. J. Cronstedt, började sin bana vid hofvet, såsom lifdrabant och kammarherre; men han öfvergif snart hofstjensten för att egna sig endast åt krigarebanan, och var, vid krigets utbrott år 1808, chef för Savolax-brigaden och K. af S. O. Under detta krig utmärkte han sig vid flera tillfällen, och belönades med generalmajors-värdighet och Svärds-ordens stora kors. Efter krigets slut lemnade han, såsom general-löjtnant, den militäriska banan och blef landshöfding i Östergötland, från hvilket embete han tog afsked år 1817 och pryddes år 1827 med Serafimer-orden. Född d. 12 Nov. 1749, död d. 21 Febr. 1836.

Cronstedt, Clas August, greve, son till generalmajoren och guvernören för krigs-akademien, N. A. Cronstedt, född 1785, kontre-amiral, chef i förvaltningen af sjöärenderna och K. med St. K. af Svärds-orden, hade det, i vår nyare historia, ovanliga missödet, att blifva afsatt från sina embeten, för egenmäktiga tillägg i ett reglemente för flottans förvaltning och räkenskaper. Detta skedde år 1837.

Cronstedt, Margaretha Hedvig, född friherrinna Alströmer, gift med generalmajoren N. A. Cronstedt, och moder till kontre-amiralen Clas August (se ovanföre), född 1763, död 1816, var ledamot af målars-akademien och en ganska lycklig dilletant i konsten.

Cronstierna, Mårten, son till rådsherrn i Riga, Mårten Cronstierna, var, såsom page, uppfostrad i Carl XI:s hof, trädde ganska ung i krigstjänst och förde befälet öfver en liten trupp i träffningen vid Düna år 1701, då han ännu icke var 20 år gammal, gick sedan i tjänst, såsom soldat, i Fransyska hären, och blef illa sårad i slaget vid Eikeren, samt andra gången vid Oudenarde. Återställd, tog han afsked ur Fransk tjänst såsom kapiten, och blef kammarherre hos konung Stanislaus i Polen, samt öfverstelöjtnant vid dess garde. Han tjente denne konung med utmärkt trohet intill år 1718, då han lærer hafva återvändt till Sverige. Skickad år 1725 att lyckönska honom till hans dotters förmäling med Ludvig XV, blef han, på dess rekommendation, af Franske konungen utnämnd till öfverste vid kavalleriet. Fyra år senare blef han Svensk öfverste och kommen-

dant på Waxholmen, chef för adelsfanan, generalmajor och år 1748 K. af S. O. Afled år 1752 på Håtuna, der han var född år 1682.

Cronstrand, Simon Anders, professor vid topografiska korpsen, ledamot af V. A., R. af N. O. och af kejs. Ryska St Stanislai-ord. 3:dje kl. Född år 1785, har utgifvit *Handbok i Prakt. Astronomien* och *Årsberättelser* i vetenskaps-akad. handlingar.

Cronstrand, Baltzar, kapiten i ingenjör-korpsen, R. S. O., född 1794, bekant genom sina mångåriga resor i fremmande länder och deribland äfven i Egypten, öfver hvars ålderdomslemningar han, med statens understöd, skall utgifva en beskrifning, åtföljd af planscher.

Cronström, Isak. Denne man tillhör Sverige egentligen endast genom sin härkomst. Född derstädes d. 3 Juli 1661 i Avestad, der fadern, kammarrådet Isak Cronström, var myntmästare, anträdde han, vid 18 års ålder, en utländsk resa, hvarifrån han endast tidtals på besök återkom till fäderneslandet. Att följa honom genom hela hans händelserika lefnad vore alltför vidlyftigt, hvarför vi inskränka oss till nedanstående. År 1693 gick han i Fransysk tjänst, hvilken han nio år derefter lemnade, såsom kapiten, sedan han deltagit i flera fälttåg och öfverallt utmärkt sig genom det oförskräckta mod och den rådighet, hvilka karakteriserade honom. Han gick sedan i Holländsk tjänst, som kapiten, vid ett af de Svenska regementen Holland på den tiden underhöll, och förblef i denna tjänst qvar intill sin död, ehuru han haft tillbud att gå i Savoyisk. Här blef han sårad vid Malplaquet. Bland de bragder han utförde var försvaret af fästningen Huy, i stiftet Lüttich, hvilken han ej uppgaf förr än två krutmagasiner flugit i luften, två stora brescher voro skjutna och all proviant förtärd. Förd som fänge till kurfursten af Bäjern, återgaf denne honom hans värja, Holländska regeringen utlöste honom och förtrodde honom befälet inom samma fästning, när den blef ånyo intagen af de förenade magterna. Han steg nu från den ena graden till den andra, och befordrades slutligen, år 1744, till general-en-chef öfver hela Holländska hären. Han var då 83 år gammal och hade rimligtvis bordt öfvergifva all aktiv tjänstgöring, hvilket han äfven begärde; men fick afslag. Tvertom uppdrog man åt honom, ännu tre år senare, år 1747, befälet öfver den vigtiga fästningen Bergen op Zoom, och då denna, emot allas väntan, gick öfver efter en lång belägring, sköt man skulden på honom. Han frikändes väl af krigsrätten; men denna olycka fördystrade likväl hans återstående lefnad, hvilken han slöt d. 31 Juli 1751, efter fyllda 90 år. Han hade blifvit utnämnd till Svensk friherre och R. af S. O.

Cronsvärd. Trenne bröder med detta namn: **Johan**, **Carl** och **Fredrik**, blefvo, för deras faders förtjenster, år 1743, fem år efter hans död, upphöjda i adligt stånd. Denne fader, **Olof Åberg**, född 1682, anställdes år 1701 såsom underofficer vid Uplands regemente, befordrades 1707 till fændrik, följde Carl i alla hans fälttåg

och äfven till Bender, samt deltog i kalabaliken derstädes. Då konungen dervid föll omkull och Tartarerna rusade fram för att nedhugga honom, kastade Åberg sig öfver honom och mottog det sabelhugg, som var ämnadt åt honom. Qvarlemnad såsom död på platsen, blef han likväl sedermera upptagen och återställd, befordrades till kapiten och bivistade fälttåget i Norrige och Fredrikshalls belägring, samt tog afsked såsom öfverstelöjtnant år 1723. Död 1738.

Crusell nigræ (dies) betecknade, under medeltiden, d. 25—27 April, eljest kallade *Gångedagarna*. Se vidare under detta ord.

Crusell, Bernhard Henrik, född i Nystad uti Finland, d. 15 Okt. 1775. Från spädeste åren röjde han en ovanlig kärlek för musik, hvilken han dock i sin födelseort hade föga tillfälle att höra eller lära, och föräldrarnes medellöshet nekade dem alla utvägar att häruti förskaffa honom någon handledning. Efter sin faders död flyttade han, vid ungefär 8 års ålder, jemte sin mor till Nurmijärvi socken i Nyland. Uti nästa by bodde en klarinetblåsare Wester, vid Nylands regemente. Denne hade en med Crusell jemnårig son, hvilken lärt af sin far att efter gehör blåsa några stycken på klarinet, och Crusell undervisade nu Westers son i skrifkonsten, och öfvades deremot i klarinetblåsning; "och innan kort hade jag", yttar Crusell uti egenhändiga anteckningar öfver sig sjelf, "lyckats att, på en gammal klarinet af björk, med endast två klaffar, icke allenast taga ut alla Westers stycken, utan ock alla dem jag kunde sjunga. Detta väckte ett visst uppseende", fortfar han, "och en kapiten Armfelt, som i Januari månad 1788 reste till Sveaborg, föreslog mig att följa honom dit. Vi anlände paradtiden, och sedan kapitenen, som ingått i officersrummet, tillsagt mig att inkomma, grep jag till den första klarinet man gaf mig, och med frusna fingrar, men med den djerfhet man vanligen besitter vid 12 års ålder — jag har aldrig sedermera, då jag uppträdte offentligen, varit mindre rädd än då — bläste jag alla de stycken jag kunde." — Major Olof Wallenstjerna antog då gossen såsom volontär vid enkedrottningens lifregemente, och lät honom bo i sitt hus, der han åtnjöt en faderlig omvårdnad. Kriget mot Ryssland utbrast kort derpå, och Crusell fick, på sin egen enträgna begäran, åtfölja sin nya gynnare, samt bivistade flera smärre sjöträffningar. Då Wallenstjerna, år 1791, reste till Stockholm, tog han Crusell med sig till hufvudstaden. Här fick han af violinspelaren Bönitz lära noterna. År 1792, vid ännu icke fyllda 17 år, utsågs han till föreståndare för lifregementets musik, samt antogs kort derpå vid hofkapellet af abbé Vogler, hvilken med synnerlig godhet omfattade honom. Följande år anställdes han, såsom förste klarinetist, vid hertigen-regentens harmonimusik, hvilken befattning han afsade sig efter några års förlopp. Om våren 1798 lyckades han erhålla fri resa till Berlin, der han i sju månader begagnade handledning af Tausch, och återvände sedan till fäderneslandet. År 1801 val-

des Crusell till ledamot af musikalska akademien i Stockholm, och erhöll om våren 1803 anbud om fri resa till Paris, af Franska ministern Bourgoing, hvilken då återvände till sitt hemland. I hans hus gjorde Crusell bekantskap med Frankrikes mest utmärkte litteratörer och artister, började med allvar studera komposition hos Berton och sedan hos Gessec, direktör för musik-konservatorium, samt erhöll genom honom tillåtelse att begagna undervisningen i denna läroanstalt. Man erbjöd honom anställning, såsom förste klarinetist, vid Italienska theaterns orkester, samt vid den s. k. *concert spirituel*; men som hans permissionstid snart var tilländalupen, reste han till Carlsruhe, hvarest f. d. konungen Gustaf Adolf då vistades, för att utverka sig tillstånd till ett längre qvarstadnande i Paris. Detta afslogs; men för att mildra denna hårdhet, blef han af konungen tillsagd att låta höra sig vid hofvet, dit kurfursten af Bäjern anländt, jemte sin gemål. Kurfursten skänkte honom en dyrbar gulddosa till tecken af sitt bifall; men Crusell nödgades på befallning skyndsamt återvända till Stockholm. De följande åren sysselsatte sig Crusell, under sina från tjenstgöring vid hofkapellet lediga stunder, med kompositioner. — År 1818 emottog han musikdirektörs-befattningen vid begge Östgötha lifgrenadier-regementerna, hvilken han bibehöll intill sin död. Han grundlade år 1823 en pensions-kassa för regements-musikens enkör och barn, genom inkomst af konserter, hvilka årligen gifvas i September månad. År 1822 gjorde Crusell, i sällskap med numera friherre Berzelius, en resa till Carlsbad, tog afsked från sin tjenst vid hofkapellet 1833, erhöll, såsom bevis på uppmärksamhet, Svenska akademien stora medalj 1838, och afled i Stockholm d. 28 Juli s. å. Han har i Tyskland utgifvit tolf af sina musikalska arbeten, samt elfva uti Sverige. Af dessa senare äro hans melodier till Frithiofs Saga af Tegnér de mest bekanta. Flere arbeten af Crusell förvaras ännu i handskrift af hans anförvandter. Crusells rika naturanlag rigtade hans håg äfven åt skaldkonsten. Han har med mycken skicklighet öfversatt och för Svenska theatern bearbetat tio operor, af hvilka de flesta äfven finnas tryckta.

Crusenstolpe, Johan Magnus. Han var son till kyrkoherden i Råby och Bjellerups församling af Lunds stift, Magnus Corin, föddes i Lund d. 2 Nov. år 1724, blef auskultant i Götha hofrätt, sedan auditör vid södra Skånska kavalleriregementet, med hvilket han utkommenderades till fälttåget i Pomern, men fick resa hem och bestridde flera domare-förordnanden till deas han, år 1761, befordrades till landssekreterare. En assessors-syssla i hofrätten, som han sökte, kunde han erhålla endast genom besvär hos ständerna och deras bestämda föreskrift. Denna fördel blef honom likväl dyr, emedan han härigenom fick utseende af partiman och blef illa anskrifven hos Gustaf III. Han adlades år 1769 och antog dervid namnet: *Crusenstolpe*. Jemte flere af Götha hofrätts ledamöter, ställdes han, år 1773, till rätta inför en kommission, och anklagades för åtskilliga embets-

fel, samt dömdes, tillika med tre andra, d. 11 Dec. 1775, förlustig sin tjenst. Alla hans bemödanden, att återfå den eller erhålla någon upprättelse, blefvo fruktlösa, och han tillbragte sin återstående trettioåriga lefnad i knappa vilkor, hvilka likväl förbättrades, sedan han kunnat förmå sig att idka juridisk praktik, hvarigenom han sattes i stånd, att efterlemna ett litet arf åt sin familj. Den förföljelse, han ansåg sig hafva undergått, väckte hos honom en förbittring emot Gustaf III, som han icke sökte dölja. Tvertom trädde han uppenbart på oppositionens sida och skref på riksdagarna skarpa tal och anföranden åt flere af dess ledamöter. Han dog d. 13 Jan. 1805. Hans son

Crusenstolpe, Johan Magnus, född den 9 Mars år 1757, afled år 1841, såsom afskedad vice-president i Götha hofrätt och R. af N. O. Sonen

Crusenstolpe, Magnus Jakob, är född den 11 Mars år 1795, blef år 1811 student i Lund, ingick år 1814 som auskultant i Götha hofrätt, och år 1820 i Svea hofrätt, der han erhöill häradshöfdinge-fullmakt och blef adjungerad ledamot. Den 30 Juli 1821 förordnades han till landssekreterare i Skaraborgs län, hvilket embete han bestridde till d. 21 Dec. 1822. Justitie-ombudsmanen Ehrenborg antog honom till sin sekreterare, från hvilket uppdrag han entledigades af dess efterträdare. År 1824 förordnades han att förvalta ett revisions-sekreterare-embete och befordrades följande året till assessor i Svea hofrätt, men tog afsked derifrån år 1834. Redan år 1821 uppträdde han som skriftställare, med en novell, kallad: *Vedergälningsrätten*, hvarpå följde åtskilliga andra noveller och politiska eller administrativa skrifter. År 1828 utgaf han ett större arbete, kalladt: *Politiska ösigter*, samt år 1830 och följ. tidningen *Fäderneslandet*. Med år 1834 har han egentligen blifvit känd såsom författare af en egen memoire-litteratur, under olika titlar, såsom: *Skildringar ur det inre af dagens historia*, *De frånvarande och De närvarande*; — 1770–1772–1809; — *Portfölj*; — *Historisk tafla öfver f. d. konung Gustaf IV Adolfs första lefnadsår*; — *Morianen*; — *Carl Johan och Svenskarna*; — *Ställningar och förhållanden*, skildrade i bref. Det tredje af dessa bref föränledde mot honom en rättegång för majestätsbrott, och han dömdes, till följd af juryns utslag, den 19 Juni 1838, till tre års fängelse å Waxholms fästning, dit han affördes den 20 Juli s. å., och hvarifrån han frigafs samma dag år 1841. Senast har han inträdd såsom medarbetare i tidningen *Dagen*.

Crusius, Bengt, var den förste juris-professor i Upsala, död 1633 eller 34.

Crusius, Jesper, utmärkte sig både under Carl IX:s och Gustaf Adolfs krig mot Polackarne och Danskarne, blef 1612 ståthållare på Jönköpings

fästning och år 1634 landshöfding öfver Kalmar län, med Öland, samt inkallad i rådet. Enligt Sh. Rosenhane skall han hafva blifvit upphöjd till fältmarskalk. Född år 1576, död år 1647.

Cuculla kallades nunnornas hufvudbonad, likasom munkarnes kapuscho benämndes *cucullus*.

Cummelin, Johan Peter, kopparstickare, åtföljde hertig Carl på flottan under fälttåget år 1788, och har utgifvit en följd af etsade plancher öfver flottans ställningar och rörelser. Död år 1820, man vet ej i hvad ålder.

Cuninghame, Thomas, af en från Skottland till Sverige inflyttad ätt, föddes d. 1 Nov. år 1691 i Stockholm, der fadern var handlande, gick, som yngling, i krigstjenst, och deltog såsom artillerist i slaget vid Helsingborg; tjente upp sig till styckjunkare, och blef, vid kapitulationen i Tönningen, Dansk fänge; men lyckades att rädda sig och undkom till Sverige, samt följde Svenska hären år 1718 till Norrige, der han väl utförde en expedition med en bestyckad båt. År 1734 var han kapiten och utnämndes under Finska kriget till tygmästare vid dervarande artilleri. Vid Fredrikshamn anlade han ett laboratorium, det han likväl tillika med förräderna nödgades uppräna vid fiendens annalkande. Blef år 1757 öfverste för artilleriet och general-fälttygmästare. Han adlades år 1747, pryddes följande året med Svärds-orden och invaldes i vetenskaps-akademien. Död i Carlskrona 1759. Man har honom att tacka för åtskilliga förbättringar vid krutbruket och kanongjuterierna, samt för anläggandet af en artilleri-modellkammare.

Curatus benämndes under medeltiden kyrkoherden, såsom *agens curae ecclesiae*. En *vice-curatus* omtalas ofta i bref från samma tidsålder.

Cyklop, ett fyrfartyg på Falsterbo-ref. Från fartyget, hvilket ligger på 6 å 7 famnars djup, pejlas Falsterbo fyr torn i N.N.O. $\frac{1}{2}$ O. (N. 28° O.) med Falsterbo och Skanörs kyrkor i det närmaste öfverens och Stevens fyr i V.NV. $\frac{1}{2}$ V. (N. 72° V.), allt på kompassen. Lotsar uppåsså om bord på fyrfartyget, för att, efter derom gjord signal, lotsa genom Flintrännen, förbi eller till Malmö, samt till Drogden, eller det ställe, der Danske lotsarne emottaga skepp, och blåser fördenskill lotsgä på en af masttopparne å fartyget, så länge lots finnes att tillgå om bord; men den är nedhalad, då alla lotsarne äro utgångna.

Cykloper. Biskop Göran Wallin och Linné i dess Gottländska resa, omtala att på norra Gottland finnas vid inloppet till Kylei hamn 12 å 15 st. stenar af 40 å 50 almars höjd, som stå nära bredvid hvarandra, och hafva utseende äfven på nära håll, af stora förstenade menniskor eller jättebeläten. De hafva erhållit åtskilliga namn, utom cykloper, såsom anthropoliter, atlantes, gigantes, m. m.

D.

Dacia, Petrus de, en lärd Dominikaner-munk, död såsom prior i deras kloster i Wisby år 1288. Han har efterlemnadt ett vidlyftigt arbete om den heliga Christina från Stumbelen, hvilken då lefde, och medförde, såsom en stor dyrbarhet, vid sin hemkomst från Köln år 1279, icke mindre än nio hufvudskallar, hvilka tillhört några af de 11,000 jungfrurna. — En annan **Augustinus Dacus**, hvilken lærer varit född i nordn och tillförordnad provincial-föreståndare för Predikare-munkarne i Sverige, Danmark och Norrige, lefde vid samma tid, och berömmes såsom en lärd och gudfruktig man. — **Dacia** lærer hafva nyttjats som benämning på nordn, emedan det i Skenninge för nordn inrättade lärosätet kallas *Provincia Dacia*. Annars var Dacien namnet på en del af Ungern, Moldau och Wallachiet.

Dacke, Nils. Denne i Sveriges historia bedröfligt ryktbare man, hvilken förmådde skaka Gustaf Wasas thron och bringa honom i större förlägenhet, än någon hvarken inre eller yttre magt, var född i Blekinge, der han härstammade från en ansedd bondesläkt. Inflyttad till Småland, hade han der bosatt sig på Dackemåla, i Sandsjö socken. Uppbragt öfver en dom, hvilken utfallit emot honom, mördade han fogden, som dömt honom, blef derföre sjelf dömd att mista lifvet; men förskönades mot penningböter, hvilka medtogo all hans egendom, och, när denna icke räckte till, ådrog honom fängelse på Kalmar slott. Då han lyckats rymma derifrån och irrade omkring utan tillgångar och utan hem, hade det Småländska uppröret utbrustit, en följd af allmogens missnöje med de tryckande gårderna, med de ekonomiska författningarna till städernas förmån, och hvaraf en del voro ganska betungande för landtmannen, öfver adelns prejerier och öfver reformationen, hvilka frön till missnöje nårdes och utbildades af Gustafs fiender, både utom landet och bland de katholske presterne. Detta uppror hade redan någon tid rasat, då Dacke, år 1542, ställde sig i spetsen för detsamma. Det antog nu ett mera ordnad skaplynne och blef således äfven farligare. Plundringar och våldsamheter begingos isynnerhet mot adeln och konungens embetsmän, och bland offren derför var den namnkunnige och förtjente Arvid Westgöthe, Gudmund Slatte, m. fl. Dacke försökte väl stundom att gifva sina skaror ett mera ordnad skick och hämma deras rofgririghet; men isynnerhet det sistnämnda lyckades icke. Emellertid ökades hans här och steg till flera tusen man. Vapen anskaffades från Blekinge, till anförare utnämnde han Thord Riddare, Måns och Nils Hane, Nils Jösse, Skerfve Nisse, m. fl., och han inlät sig i underhandlingar med hertig Albrekt af Meklenburg och med pfaltzgrefven Fredrik, hvilken

upphöjde honom i adligt stånd, ja, såsom det påstås, med sjelfva kejsaren. Åt Svante Sture tillbjöd han Sveriges krona; men till svar skickade den högsinte mannen både brefvet och budbäraren till konungen, samt uppträdde med kraft och allvar emot upprorsmännen. Åtskillige af konungens höfvitsmän ledo förluster i striden mot bönderne. Sålunda blefvo Måns Johansson Natt och Dag samt Axel Eriksson Bjelke, som tågat till Stenbocks förstärkning, vid Kisa instängde mellan förhugningar, och undkommo blott med möda. Konungen blef för första gången under sin regering trött och utledsen vid att, som han sade, "längre bångstyras med det oroliga folket", och yttrade sin afsigt att flytta ur landet och köpa sig ett grefskap annorstädes. Hans omgifningar och alla välsinnade afrådde honom derifrån; ty de insågo, att rikets frälsning berodde derpå, att hans starka hand höll dess spira. De föreställde honom, att faran icke var så stor, att missnöjet i de öfriga landsorterna icke var af någon betydelse, att Dackarlarna till och med erbjudit sig att skicka 2,000 man till hans biträde, o. s. v. Dessa föreställningar, tillika med den framgång konungens härar haft i Småland, der tusen bönder stupat och bland dem Lille Jösse, förmådde konungen att ändra sitt beslut. Som han likväl icke ansåg sig nog stark, att med vapen kufva uppröret, och Dacke med sin här inryckt i Östergötland, ingick han med honom stillestånd på ett år, hvarunder bönderne skulle få anse sina besvär. De aflemnade också för detta ändamål en skrift, hvilken innehöll sjutton punkter, och Dacke erbjöd sig att med 2,000 hakeskyttar gå i konungens tjänst, så framt denne ville försäkra honom om sin nåd, samt åtskilliga andra fördelar. Gustaf erbjöd honom också lejd att komma till Stockholm; men han antog ej tillbudet. Han försökte införa krigstukt bland sina skaror och förbjöd dem att plundra adelns gårdar, lät till och med afträta Måns Hane, som öfverträdde detta förbud; men han måste snart åter sjelf upphäfva det. Kriget börjades ånyo. Slagen vid Kalmar, godtgjorde han sin förlust vid en träffning mellan Skrukeby och Mölby i Östergötland, der konungens här blef tillbakadrifven; men bönderne förlorade 1,000 man. Vid Åsunden i Småland led han ett svårt nederlag; 500 af hans män föllo, de öfrige skingrades och han sjelf blef skjuten genom båda lären. Räddad undan fångenskapen och återställd till helsen, ville han likväl ånyo försöka vapenlyckan; men allmogen hade förlorat modet, i följd af konungens framgång och den stränghet, hvarmed uppröret straffades. Han led öfverallt nederlag, förföljdes från hvarje gömställe och jagades en gång af Jakob Bagge sju mil på en enda dag. Flere af hans anhängare blefvo gripne och afträt-

tade, sjelfve hans tio-årige son togs till fånga, fördes till Stockholm och dog der i pesten. Slutligen upphanns äfven han sjelf i Rödeby skog och nedsköts, hvarefter liket fördes till Kalmar, der det lades på fyra stegel och på hufvudet sattes en kopparkrona. Andra uppgifter säga likväl, att den sätunda behandlade icke var den verkliga Dacke, utan en af hans anhängare, som mycket liknade honom. Han sjelf skall hafva undkommit till Tyskland, hvarifrån han, under Johans III:s tid, återvändt till Sverige, begifvit sig till Stockholm, der blifvit gripen, förd kring gatorna med en kopparkrona på hufvudet, insatt på ett hospital och död i pesten år 1580. Hans uppresning var på en gång den sista och äfventyrligaste af de egentliga bondupproren, och Gustaf Wasas regering stordes sedan icke af någon inre orolighet.

Dackebo, en gård i Madesjö socken af Kalmar län, hvilken förmodligen fått namn af ofvannämnde Dacke. Traditionen nämner intet härom, ehuru Dackens namn för öfrigt är väl bekant af folket i socknen.

Dackehall, ett berg på Säfsjö ägor i Arby socken af Kalmar län, 3 mil från Arby kyrka. Här var 1543 samlingställe för den af Dacke medelst budskäflar sammankallade allmogen från Wissefjärda och Thorsås socknar, tillika med dem som bodde i Arby och Mortorps skogsbygder.

Dackemåla, med detta namn benämnes allmänt militiebstället Henstorp i Sandsjö socken af Småland. Anledningen dertill är, att det varit bebodt och befästadt af Nils Dacke.

Dæmisagor (af Isl. *dæmi*, exempel, liknelse), äro mythiska berättelser, rörande fornnordisk kosmologi och theologi, gudarnes, jättarnes och älfonernas bedrifter, gudarnes och världens undergång och förnyelse, m. m. Namnet är likväl nyare. Dæmisagorna indelas i tvenne delar, nemligen: *Gylfaginning* och *Bragarådur*. Begge utgöra första delen af den prosaiska Eddan, och anses vara författade af Snorre Sturleson.

Dævel, Carl Ludvig, född d. 23 Okt. 1784, sedan år 1837 chef för Uplands regemente, öfverste i general-staben, R. af S. O., är af alla kommandanter i Stockholm den, som längst innehaft denna besvärliga plats, eller från d. 7 Aug. år 1820. Öfverste Dævel har, med egna uppoffringar, medverkat till inrättandet af en stiftelse i Stockholm för gamla orkeslöse krigare, der de erhålla fria husrum och något understöd.

Dævel, Hedda, öfverstens syster, har öfversatt Byrons skaldestycke *Gidourn*, hvilken öfversättning utgafs efter hennes död.

Dag (Dagr). Uti nordiska mythologien, det personifierade dagsljuset. Enligt sagan var Dagr son af Natt eller Nött (natten), och Delling, (skymningen). Allfader (enligt andra Oden) hade upptagit från Jotunhem Natt och hennes son Dag, gifvit dem tvenne hästar och tvenne åkdon och befallt dem att hvarje dygn fara omkring på himmelen. Dags häst heter Skinfaxe (den med skinnande manen) och är så lysande, att den upplyser himmel och jord. Om aftonen, då han alu-

tat sin färd, sänker han sig vester ut i Rann eller Ägirs rike. Då upptågar på himmelen hans moder, Natt. Hennes häst heter Rimfaxe (den med dunkla manen). Af den fradga som faller från hans hetsel, alstras den uppfriskande nattedagen, som vederqvicker hela växtriket.

Dag. I Torneå är längsta dagen 21½ timme, samt den kortaste 2½. I Stockholm är längsta dagen 19 timmar och 24 minuter. I Lund är längsta dagen 17 timmar och 28 minuter och den kortaste 6 timmar och 56 minuter. På Wardöehus, den nordligaste delen af Norrige, går solen icke under horisonten från den 21 Maj till den 11 Juli samt höjer sig icke deröfver från medlet af November till slutet af Januari. På berget Avasaksa vid Öfver-Torneå, på det s. k. *Dundret* (*Tunturi*) invid Gellivaara kyrka, m. fl. ställen, kan man se solen hela midsommarsnatten.

Dag, med tillnamnet *hin Spake* eller *den Vise*, konung i Sverige under tredje århundradet. Han hade en sparf, som berättade honom allt hvad som föreföll; kanske en tjenare eller hemlig kunskapare med det namnet. Då denne blifvit ihjelslagen i Rid-Gjuthaland, och Dag, för att hämnas hans död, tågat in med en väldig här, hvilken plundrade och sköflade trakten, blef han på hemvägen ihjelskjuten vid Vapnavad af en arbetare, eller, som det kallades: verkträl.

Dag Ringsson, en Norsk prins, af Harald Hårfagers ätt, nämnes bland Olof den Heliges anförare i slaget vid Sticklestad, der han gjorde ett stort nederlag bland de upproriska bönderne.

Daga, ett härad, i fjerde fögderiet af Södermanlands län, håller 4¼ qvadr.-mil och innefattar 197½ mtl., fördelade på fyra pastorater med 6 socknar, nemligen: Björnlunda; Gryt; Gåsinge med Dillnäs, samt Frustuna med Cathrinenas. Detta härad är genomskuret af en mängd insjöar, bland hvilka Storsjön, Läckavattnet, Nyckelsjön, Mistelen och Kyrksjön äro de största. De märkligaste sätesgårdarne äro Södertuna, Mälby och Skeppsta, vid hvilken sistnämnde finnes ett betydligt jernbruk. I förening med häraderna Vesterrekarne, Österrekarne, Åker och Selebo utgör detta härad en domsaga; men med Åker och Selebo ett fögderi. Daga härad har 6,110 invånare. Dess areal utgör 101,112 tunnln., af hvilka 17,090 äro sjöar och kärr.

Daga kontrakt, i Strengnäs stift och Södermanlands län. Utom ofvannämnde socknar i Daga härad innefattar detta kontrakt Trosa stad, Trosalandsförsamling, med Wagnhärad, samt Westerlång. Alla pastoraterna äro konsistoriella; fyra höra till andra klassen och tre till den tredje.

Dagar minskar sorger, ett gammalt ordspråk, betecknande: med tiden förgår mycket bekymmer, eller: tiden leker alla sår.

Dagarn, en sjö i Skinskattebergs socken i Westmanland.

Dagblad. Se: *Periodisk skrift*.

Dagfare, jemte sin broder *Nattfare*, söner till Söwar Jarl, uppgifvas såsom regenter öfver små fylken i Östergötland.

Dagg, dytt, kallas i Ångermanland en liten sup, äfven en eländig mes.

Dagg, kallas en tågända, hvarmed flottans manskap afstraffas, i stället för prygel. Tre dagg svara emot 1 par spö, och högsta kroppsplikten 100 dagg svara mot 40 par.

Daggarna, kallas om skeppsbord, att, hundem vid masten, afstraffas med slag af en tjärad tågända.

Daggkäpa, daggskålar (*Alehemilla vulgaris*), en mångårig växt, som förekommer allmänt på ängar, åkerrenar och vid landsvägar, och har sitt namn af bladens, på formen beroende, egenskap att samla och qvarhålla daggen i form af en större eller mindre kristallklar droppe. Den ätes väl af kreaturen, så väl torr som färsk; men har likväl föga värde som foderväxt. Den kan begagnas till färg (ljus olivgrön) på garn.

Daggmask, metmask (*Lumbricus terrestris*), hör till maskarnes första ordning Annelider, är trind ljusröd, med omkring 140 ringbälten, utan spröt, gälar eller käftar; men har vid sidorna 4 rader korta borst. Blodet är rött och han andas medelst luftsäckar, hvilka öppna sig på kroppens sidor. Han lever i underjordiska gångar, af späda blad och stjekar, m. m., samt uppkryper om natten, isynnerhet då dagg eller regn fallit, på jordytan; men har alltid bakdelen qvar i hålet, hvarutur han uppkommit, så att han vid minsta baller kan i ögonhicket draga sig tillbaka. Parningen sker om natten och uti de lagda äggen är ej blott det unga djuret, utan äfven dess blodomlopp synbart. De nyttjas till bete på krok för abborre och ål, samt begagnas äfven till ett slags smörja för ledvidning och giktvärk, sedan de, inlagda uti en butelj, fått ruttna i solvärme.

Daggört, *Marie silkesbår* (*Drosera rotundifolia* & *longifolia*), tvenne mångåriga växter, hvilka förekomma i sumpiga ängar, mossor och kärr, och skiljas endast genom bladens form, hvilken hos den förra är rund, hos den senare åflång. På båda hafva bladen i kanterna långa röda hår med en liten knopp i änden, som utslår en seg vätska, hvilken användes att stryka på vårtor och reformar, som stundom fördrivas deraf. På mjölk verkar den alldeles som tätörten, d. v. s. att den blir deraf seg och filerande, samt förvandlas till s. k. tätmjolk, och örten användes därför, särdeles i Ångermanland, till beredning af sådan.

Dagkarlsboberget, vid sjön Hillen i landskapet Dalarne. Detta berg håller på flere ställen koppar- och jernmalm, i en bergart af glimmerskiffer. Äfven blyglans har funnits härstädes.

Dagklyfta, kallas af några nyare antiqvarier den mot solen vända betäckta ingången till en hållkista eller grotta.

Dagligt Allehanda. Denna tidning började utgifvas år 1767, till en början såsom bihang till Stockholms Veckoblad, och benämndes *Allehanda*. I November månad samma år uppträdde det såsom ett serskildt dagblad, under nyss uppgifna namn. År 1768 förändrades det till *Dagligt Allehanda*. Det ägdes först af Pfeffer, öfvertogs sedan af statssekreteraren Battram, under hvars tid bladet sköt-

tes egentligen af sedermera biskopen Kullberg. I början var tidningen af litterärt och politiskt innehåll; men öfvergick småningom till endast annonsblad, så att det i flera år ej innehöll något annat än Stockholms auktoritetens kungörelser och betalda annonser. År 1823 inköptes det af kongl. sekreteraren J. P. Theorell, hvilken utvidgade det och gaf det en annan riktning, såsom liberalt-politiskt. I hans hand förblef det till år 1833. (Se vidare: *Dalman, Wilhelm Fredrik*.)

Daglusten, en liten sjö vid Filipstad i Wernmland.

Dagsberg, en socken, med Krokek, hör till 3 kl. reg., är belägen i Lösings, Bråbo och Memmings förenade kontrakt af Linköpings stift och Lösings härad af Östergötlands län, $\frac{3}{4}$ mil Ö. från Norrköping, vid Bråviken. Kyrkan är gammal. Altartaflan, målad af Hörberg år 1807, föreställer huru Frälsaren framställde ett barn för sina lärjungar och talade om den störste i himmelriket. År 1330 förärade Ulf Ambjörsson af Sparre-släkten flere jordägor till kyrkan, på det själamessor årligen skulle hållas efter honom och hans hustru. Socken har nära 900 invånare och består af 47 $\frac{1}{2}$ mtl. Dess areal utgör 4,629 tunnland, af hvilka endast 20 äro kärr och sjöar. I denna socken ligger det märkliga *Bråborg*. Se detta ord. Adr. Norrköping.

Dagskändor (*Ephemeria*), ett insektslägte, höras de till ordningen sländor, med medelmåttig kropp, transverselt hufvud, utstående, vidt åtskilda ögon, ytterst korta fina borstlika antenner, cylindriskt eller ovalt underlif och i gumpen 2 eller 3 utstående fina ledade borst, längre än kroppen; fyra olika stora vingar, hvaraf de främre af kroppens längd, samt mer än dubbelt större än de bakre, alla glaslika, groft nätådriga, och i hvilka rigtade uppåt i snedt lutande ställning; framfötterna längre än kroppen, de fyra bakfötterna korta; förvandlingen ofullkomlig. Hos oss förekommer endast *Allmänna Dagslåndan* (*Ephemeria vulgata*), af $\frac{1}{2}$ tums längd, med gulbruna framfötter och de 3 svansborsten dubbelt eller 1 $\frac{1}{2}$ gång så långa som kroppen, samt vingarne försedda med mörka ådror och molnfläckar. Finnas allmänt, stundom i stor mängd, vid vattensamlingar, leva högst 3 till 6 timmar, och dö genast efter fortplantningen, då de i stor mängd nedfalla i vattnet eller på marken, och tjena till föda för fiskar och foglar, samt kunna äfven begagnas till mete. Larverna förekomma skarvis i vattnet och simma ytterst snällt; pupporna likaledes, men uppkrypa före förvandlingen på land eller någon fast kropp i vattnet, hvarefter förvandlingen försiggår med yttersta hastighet. Man har dervid iakttagit det besynnerliga fenomen, att om en vinge afklippes innan förvandlingen försiggår, och lägges på vattnet, så utväxer den ändock likformigt och liktidigt med de qvarsittande, oaktadt sambandet med kroppen är upphäfvat.

Dagsmossen, en stor mosse vid östra sidan af Ömberg i Östergötland, innehållande 1,864 tunnland och 28 kappland jord, till största delen odlad i senare tider.

Dagstorp, ett stift, beläget i Bjärka socken af Westergötland, med utmärkt vacker belägenhet vid den romantiska Hornborgasjön. Godset utgöres, tillika med underlydande egendomar, af 11½ mtl. Dagsnäs, hvilket föregifves hafva sitt namn af en konung Dag, och ännuades af konung Carl Mikaelssons dotter Magdalena, samt af ätterna Tott, Bött och Köffe, inköptes år 1762 af öfver-intendenten och riddaren Pehr Tham. Han började genast pryda och upparbeta egendomen, förbättrade byggnaden och uppförde nya hus, anlade orangerier, persikohus och trädgård, jemte tvenne parker. Dessa äro prydda med flera distörda runstenar, flyttade från Saleby kyrkomur, Smula kyrka, Timmeleds kyrkbacke, Häreneds kyrka och Abrahamstorp i Lekåsa, samt en förstenad ekställe från Småland. Tham samlade på Dagsnäs ett stort och dyrbart bibliotek, kopparstick, antikviteter och mynt, hvilket allt försålles efter hans död.

Dagstorp, annex till Norrhviddinge i Önsjö härad, är beläget i Harjagers kontrakt och härad af Lunds stift och Malmöhus län, 1¼ mil O.S.O. från Landskrona. Konung Harald Hildetand förmenas vara begravnen i den stora stenhög, som finnes vid Hylleled, gränsande intill Dagstorps bys ägor. Sockenkyrkan ligger straxt utom byn, är mycket högt belägen och utgör en rättelse för sjöfarande. Socknen består af 9½ mtl. och har 382 invånare. Dess areala vidd är 1,851 tunn. jord. Adr. Land.

Dagström, Olof, ryttmästare vid södra Skånska kavalleriet, bivistade slaget vid Narva och följde sedan Carl XII genom alla hans fälttåg ända till år 1709. I slaget vid Klissow, år 1702, fick han ej mindre än sju svåra sår i hufvudet, hvilka ansåges hafva verkat på hans sinnestillstånd. Fångnen vid kalabaliken i Bender, blef han utlöst från Tatarerne; men afreste sedan, utan konungens tillstånd, till kejserliga hären i Ungern, der han qvarstodade till år 1718, då han återvände till Sverige. Här fick han afsked, med öfverste-hjertans titel, och upphöjdes i adligt stånd. En tid derefter fälde han förgripliga utlätelser om drottning Ulrika Eleonora, ställdes därför under tilltal; men förklarades för svagsint, insattes på Malmö slott och dog der på 1730-talet barnlös, då hans ätt utgick med honom.

Dagsås, annex till Ljunghy, är beläget i Warbergs kontrakt af Götteborgs stift och Hallands län, 1½ mil O.S.O. från Warberg. Det består af 18½ mtl. och har 325 invånare. Dess areala innehåll är 5,207 tunn. af hvilka 775 äro sjöar och kärr. Inom socknen finnas åtskilliga fornlemningar, hvaribland må nämnas den på Öströ skog uppresta sten i bautastensform, vid hvilken, enligt sägnerne, en man skall vara begravnen, som bott på Öströ och stupat härstädes i envig med sin gräns, hvilken bott på Holmaö i Byasjön. Ingen öfvergräns syns i trakten; men vid stenen har i jorden funnits en lerurna med brända ben uti, hvilket, jemnfördt med traditionen, gör det troligt, att minnesmärket är en kämpsten, som ut-

visar stället, der den i evigen öfvervonne stupat. Adr. Falkenberg; till komministern: Warberg.

Dahl, Christoffer, Græce Kongen professor i Upsala, hvartill han utnämndes år 1790, vid 32 års ålder, theol. doktor och pastor i Näs, är allmänt känd genom sina Latinska och Grekiska grammatikor, och förtjenar ännu mera att vara det genom sina psalmer och sin ovanliga magt öfver Latinska språket, hvilket var för honom ett nytt modersmål, och hvarpå han författat några akademiska tal, vittnande om en lika djup som fin känsla och ett poetiskt föredrag. Han var af ett mildt och älskvärdt lynne, med ett enda fel: en nog långt sträckt eftergifvenhet för sin sköna, men lättsinniga hustrus önskaningar, hvilkens öfver ser i slutligen tvang honom till en cession, hvar öfver sorgen följande året lade honom i en för tidig graf, d. 4 Sept, år 1809, endast 51 år gammal. Hans hustru, i sin ungdom känd under namnet: *den sköna Lena*, lefde i mycken fettärdigdom ännu i 14 år efter honom, såsom straff för sin lättsinnighet, oupphörligt förföljd af den fixa tanken, att hon bar en thekanna i magen.

Dahl, Michael, Ehrenstrahls lärjunge, född 1656 och död 1743, flyttade till England, der han egenade sig hufvudsakligen åt porträttmålningen och utmärkte sig genom trogen naturhärmning, behaglig kolorit och ovanlig flit vid utförandet, äfven af de minsta delarna."

Dahlberg, Erik, son till landskamreraren i Westmanland Jöns Dahlberg, föddes i Stockholm d. 10 Okt. 1625. Såsom tillhörande den ofrälse medelklassen, måste han börja med ringa befattningar, och blef således, efter slutade studier, skrivare hos general-kamreraren i Pomern Rehn-sköld, hvilken han följde på flera resor. Denne bemärkte likväl snart hans ovanliga natursgåfvor, och använde honom derföre äfven i värf, hvilka egentligen icke tillhörde hans tjänstebefattning, samt rekommenderade honom hos öfverste Mardefelt, att erhålla undervisning i fortifikationen, hvartill D. yttrade en bestämd håg. Hans första lärospän i denna konst skedde under Carl Gustafs ögon, genom underminerande af tornet i Demmin, hvilket lyckades ganska väl. Efter fredslutet erhöill D. uppdrag att indrivna återstående krigskontributioner i de Schwabiska, Rhenska och Frankiska kretsarne, reste sedan, med en ung grefve Königsmark, till Maintz, derifrån genom åtskilliga delar af Tyskland och Ungern, återkom till Sverige, följde tvenne friherrnar Cronstierna till Frankrike och Italien; men kunde ej fullborda sin mer än en gång fattade föresats, att besöka Palestina och andra delar af Asien. Emellertid hade Carl Gustaf inträngt med sin här i Polen och D. begaf sig dit, der han i Frauenburg träffade konungen, som utnämnde honom till general-qvartermästare-löjtnant och begagnade hans tjänst vid många tillfällen till sin och landets nytta. Insjuknad i pesten, räddades han, liksom genom ett underverk. Han låg nemligen 21 dygn vid hafsstranden i en båt, hvarvid han, under tio dagar, ej erhöill någon föda; men deremot drack han en anseelig mängd

öl till dess en stor pestböld brast i halsen, hvarmed sjukdomen häfdes. Under fälttåget ådagalade han flera prof på en utmärkt käckhet, hvilken hos en annan skulle varit öfverdåd; men som hos D. var följden af skarp beräkning och uppfattning af det gynnande ögonblicket. Med 620 ryttare utförde han en rekognoscering mot Polske generalen Podotzkys fördelning, bestående af 12,000 man ryttari, hvarvid han dels nedhögg, dels skingrade sex kompanier af förtruppen; en annan gång ryckte han ensam med en trumpetare och bärande konungens fjäderprydda hatt, hvilken därefter med honom, fram mot porten af fästningen Litewsky Brzez, under förevändning af en parlamentering, hotade dem, som ville skjuta på honom, med härens hämnd, lyckades härunder att rekognoscera floden, der han fann ett vad och rådde konungen att uppfordra fästningen, hvilken också gaf sig samma dag. Furst Ragozky visade D. utmärkt aktning vid de besök han gjorde hos honom i konungens uppdrag, och satte honom bredvid sig vid bordet, medan hans generaler förblefvo stående. Då Svenska krigshären sedan ryckte fram mot Danmark, gjorde han, vid stormningen på Fredriksudde, ej endast mycken nytta genom det batteri, hvarmed han besköt fästningen, utan förde äfven en fördelning af kavalleri och infanteri genom vattnet in i fästningen, samt åstadkom derigenom, och genom en uppmaning till en del af Danskarne, hvilka ännu försvarede sig, platsens öfvergång. Fästningen uppgafs af 6,000 man, åt en belägringshär af endast 4,000. D. undersökte isen på Lilla Bält och rådde konungen att gå öfver det. I trots af Wrangels och Ulfelts motstånd följde Carl Gustaf hans råd, hvilket Wrangel sedan aldrig förlät honom, och detta namnkunniga tåg, som hör till de märkligaste företag i krigshistorien samt hade till följd freden i Roskilde, den fördelaktigaste Sverige någonsin afslutat, var egentligen hans verk. Vid bordet i Fredriksborg, der Carl Gustaf besökte Danske konungen, stod D. bakom hans stol och framställdes af Carl Gustaf såsom den der visat honom vägen. Danske konungen hade det ädelmodet, att vänligt räcka handen åt den farligaste af sina fiender. Då fredsvilkoren sedan icke uppfylldes, och ett nytt krig utbröt, hvarvid Carl Gustaf framryckte mot Köpenhamn, rådde han konungen att ofördröjligen storma staden, samt erbjöd sig att med häst och vagn anförda de stormande; men den eljest djerfve konungen tvekade denna gång för ingenjörens vågsambet. Anfallet uteblef, och då det sedan företogs, misslyckades det, emedan den rätta tidpunkten var förfelad. D. var likväl med dervid och ådagalade sin vanliga oförskräckthet. Kort derpå afled konungen och med hans död förmerckades den lyckas sol, hvilken börjat lysa öfver hans trogne tjenare. D. hade blifvit utnämnd till öfverst-löjtnant och upphöjd i adligt stånd. På denna plats kvarlemnades han icke allenast under den tolfåriga förmyndar-regeringen, utan man frantog honom äfven en förläning af Wärpinge gård i Skåne, hvilken han fått af Carl Gustaf och

aktade ej den afidne monarkens yttrade önskan, att D. måtte blifva hans sons lärare i matematik och fortifikation. Under denna tid företog D. en resa till Frankrike och England, på hvilket sistnämnda ställe konungen erbjöd honom att trädja i hans tjänst, det han ej antog, utan sysselsatte sig med utgifvandet af sina stora plansch-verk: *Tekningar till Carl Gustafs fälttåg samt Suecia antiqua et hodierna*. Då Carl XI sjelf emottagit regeringen och kriget med Danmark utbröt, gjordes konungen uppmärksam på Dahlbergs förtjenster; han använde honom vid många tillfällen, och belönade honom såsom han förtjänade. Han utnämndes efter hand till landshöfding öfver Jönköpings län, general-major, general-fälttygmästare, riksråd, fältmarskalk, grefve och general-guvernör först öfver Bremen och Verden, sedan öfver Lifland och kansler för Dorpats och Pernaus akademier. I denna sistnämnda general-guvernör-befattning blef han en ganska oskyldig förevändning till kriget med Ryssland, emedan tsar Peter skyllde på det mindre höfliga bemötande han erfarit i Riga, vid sin genomresa år 1697, en beskyllning, för hvilken D. likväl knappt behöfde rättfärdiga sig. Han försvarede nämnde stad mot ett anfall af konung August, i spetsen för 13,000 man. Hans ärorika lefnads afton bestrålades ännu en gång af segrerns glans, emedan han gaf planen till öfvergången öfver Düna och det derpå följande slaget. Han afled i Stockholm d. 16 Jan. 1703, i en ålder af 77 år. — Dahlberg är en af Sveriges störste män och vackraste karakterer, hvilken det endast fattades att blifva ställd i spetsen, för antingen krigets, eller de fredliga ärendernas ledning, för att stå vid sidan af världens störste härförare eller statsmän.

Dahlby, tackjernshytta, i Hammars socken af Nerikes län, 7 mil från Örebro, tillhör bergsmän. **Dahlby**, socken, annex till Vester-Åker, är beläget i Hagunda kontrakt af Upsala stift, vid Mälarn, kallades under katholska tiden Dalbo och utgjorde då ett pastorat för sig sjelf; lades vid reformationstiden såsom annex till Vester-Åker. Den består af 31 $\frac{3}{4}$ förmedlade mtl., med en åkerjord, som i allmänhet är ganska bördig. Kyrkan är uppförd af gråsten och tegel på en bergklippa nära invid stranden af Hammarskogsviken. Tiden då denna kyrka blef uppbyggd kan icke bestämmas; men sannolikt förskrifver sig hennes uppkomst från konung Inge den äldres tid, då Uplands flesta kyrkor äro uppbyggda, sedan afgudatemplet i Upsala blef förstördt. Om Knut Posse och hans bragdrika lefnad lefva ännu många sägner här i socknen, uti hvilka han alltid framställes såsom en trollkarl. Sjelfva morteln, i hvilken han tillredde trollpulvret till Wiborgska smällen, blef länge förvarad på Hammarskogs herresäte, och begagnades slutligen till matklocka derstädes. Huruvida han varit i besittning af Hammarskog, det enda herresäte inom socknen, kan ej utredas. Folkmängden i Dahlby utgör för närvarande 570 personer. Kläddräkten har i allmänhet erhållit en nyare prägel, och endast få ibland de äldre af männeket

gå ännu bländade i kerthxor, af skinn, ullstrumpor och skor. Hos det yngre släktet har vadmarsrocken gifvit vika för det glänsande klädet. Vid bröllop och andra högtidligheter har det så kallade longmoet måst gifva vika för grissylltan; trädskedarna för skedar af silfver; trädallriken för poralinet. Öl och brännvin innehafva väl ännu bland dryckesvaror främsta rummet; men erhålla år från år förstärkning af vinet och punschon. — Socknen upptager 5,045 tunn., af hvilka blott 30 äro sjöar och kärr. Aadr. Upsala, Hammarabog.

Dahlgren, Carl Fredrik, född den 20 Juni 1791, på Stens bruk i Qvillinge socken nära Norrböping, och död den 1 Maj 1844, såsom komminister vid Storkyrkan i Stockholm och fullmäktig i riksgäldskontoret. Han började år 1815 sin författarbana med en roman i tvenne delar: *Aurora eller Norska flickan*. Hans skaldelynnelse var likväl mest rigtadt åt humoristiken, och genom utgifvandet af *Mollbergs epistlar* år 1819, 1820, samt, tvenne år senare, af *Poetisk kalender för poetiskt folk*, ådagalade han först sin rätta kallelse. Dessa följdes snart af *Babels torn*, tidningen *Kometen*, *Argus* i Olympon, *Odalmannen*, *Freja*, *Afsonstjernen*, *Morynstjernen*, *Ulla Winblads födelsedag*, ett skådespel i anledning af Bellmansfesten, uppfördt på Djurgårdsteatern, m. fl. Man har anmärkt något mot hållningen i hans skrifter och diktionen i dem; men man kan ej förneka hans förvandtskap med Bellmans skalde-anda. Genialiska drag, en lekande, icke sårande penna, jemte rikedom på infall och lyckliga vändningar gjorde honom till en af den läsande allmänhetens älsklingar.

Dahlheim, Baltzar, von, var född år 1669 i Sachsen och hette egentligen Thalheim. Redan vid 14 års ålder stridde han vid Wiens räddning genom Sobiesky, och 19 år gammal, vid Wilhelm III:s tåg mot England. Hans fader och farfar hade stått i Svensk tjänst. Den förre stupade vid Lützen, och den unge Baltzar hade häraf fattat en viss förkärlek för Sverige, hvilken år 1689 förmanade honom att beträda sina fäders bana. Han anställdes såsom fendrick vid ett af öfverste Hastfer uppsatt regemente, hvilket begagnades i Nederländska kriget, och han deltog härunder i åtskilliga fälttåg och krigsförrättningar. Under Carl XII:s krig följde han honom från och med slaget vid Klissow, ända till det vid Pultava, der han blef sårad. Han kom likväl med konungen till Bender och var bland hans få följeslagare till Pruth, der han var vittne till konungens samtal med den förrädiske storvisiren. Carl lät honom göra en resa till Arabien, hvarifrån han återkom år 1714, deltog i Stralsunds belägring och blef der sårad och fången, men åter frigifven; utnämndes nu till öfverste vid fortifikationen, bistade fälttåget i Norrige, utförde der det svåra uppdraget, att, öfver land, föra sju galorer till Idefjorden, hvarest han sköt i sank dervarande Danska krigsfartyg. Under Ryssarnes härjningar i Svenska skärgården försvarade han Södra Stäket och afslog fiendens anfall, till dess han fick förstärkning af

öfverste Fuchs, tog afsked år 1722; men ihågkoms likväl med Svärds-orden vid dess stiftelse. Dog i Stockholm år 1756, nära 88 år gammal. Han hade redan 1714 blifvit Svensk adelsman, hvarvid hans namn förändrades till *Dahlheim*, och ätten fortplantades af hans son **Carl Fredrik**, född på en gång i och utom äktenskapet; emedan fadrens vigsel med hans moder måste inställas, då hans förre maka, som på många år icke låtit höra af sig, oförmodadt uppträdde, sedan lysningen redan försiggått. En kongl. resolution insatte likväl sonen i sina naturliga rättigheter.

Dahlquist, Georg Gustaf, en af kongl. theaterns nuvarande mest utmärkte skådespelare, isynnerhet lycklig i tragiska roller. Född d. 21 Juni år 1807. Var förut handlande, men mindre lycklig på denna bana, valde han konstnären och fann här sitt egentliga fall. Hans första uppträdande var såsom Sicinius i *Virginia* år 1833. Derefter reste han till landsorterna samt återkom år 1834 till Stockholm. Hans öfning på scenen och sjelfbegrundande öfver konsten hade varit honom till mycken nytta, och han har sedan den tiden allt mera befäst sin rang såsom en af Svenska skådeplatsens prydnader.

Dahlson, Lars Fredrik, expeditions-sekretär, lagman öfver Westmanland och Dalarne, sedermera öfver Nerike, författare af skriften: *Den Christna Lärans, förestäld i frågor och svar, till mina barns undervisning*; död 1805 i sitt femtionde år, isynnerhet bekant såsom en af rikets störste godsägare, sedan han ärfde det s. k. Ramsellska fidei-kommisset.

Dahlstedt, Peter, lektor vid Stockholms gymnasium, född år 1798, död år 1842. Har utgifvit en öfversättning af *Cicero* samt *Propertii elegier* och *Ovidii heroider*, åtskilliga predikningar, m. m.

Dahlström, proto-notarie, var en af ledamöterna i *Utile Dulci* och bland utgifvarne af *Vitterhetsnöjen*, der han författat tvenne stycken: *Lugnet* och *Vänskapen*.

Dahlström, Carl Andreas, född i Stockholm år 1806, en af våra mest utmärkte historie- och isynnerhet batalj-målare.

Dain (mythol.). En af de fyra hjortar som springa omkring asken Ygdrasil och bita knoppar af densamma.

Dainsleif (mythol.) Dains-leif. Ett svärd gjordt af dvergar och tillhörigt konung Högne. Det hade den ohyggliga egenskapen, att, så fort det en gång var utdraget, måste det dricka blod och de sår det gjorde voro oläkliga. Se: *Högne*.

Dal. Den märkligaste dal i Sverige är *Vass-* eller *Vattudalen* i Ströms socken af Jemtland. Det vattendrag, som genomlöper den, begynner inom Norska gränslinjen i Norr-Lie socken, öster om fjellen, och fortgår intill Ströms kyrka, 18 mil. Konung Carl X skall varit sinnad att göra den segelbar. Man kan genom denna båtled komma ifrån Ångermanland inom Norriges gräns, på det här vanliga sätt, att draga båtarne förbi forsarne, öfver de så kallade ed eller land. Af denna vattuled, som

mil från kyrkan har ett brusande strömfall, torde öck socknen fått sitt namn. Här infalla många sjöar, hvilka på vissa ställen göra elfven anse- ligt bred, särdeles öfvan och nedan om kyrkan, hvarest den vidgar sig till stora fjärdar. Ifrån Ström löper den med små sjöar och lugnvatten, 2 mil ned till Stamsele by i Ångermanland, der den delar sig i två grenar. Den ena går nordost åt Lidens socken, och infaller der i Ångerman-ån, hvilken nedkommer från Åsele lappmark. Den andra grenen löper i öster genom Ramsle, och för- enas i Sollefteå med samma vattend, blir sedan mycket bred, utfaller öfvan om Hernösand och är den största elf i riket. Den bredaste dalbotten i Sverige är den som lemhar vatten åt Götha eff. Han innehåller omkring 366 quadr.-mils yta. De mest anmärkningsvärda dernäst äro: Torneå-elfdalen, som innehåller 309 quadr.-mil; Kalix-elfdalen 215; Luleå-elfdalen 184; Piteå-elfdalen 142; Skellefteå-elfdalen 124; Windel- och Umeå-elfdalen 330; Ångerman-elfdalen 246; Indals-elfdalen 180; Nju- runda-elfdalen 112; Ljusne-elfdalen 175; Dalefs- dalen 280; Mälare-dalen, deruti inbegripen Hjel- mare-dalen 232; Motala-elfdalen 148; Emmå-dalen 28; Lyckeby-ådalen 16; Romneby-ådalen 16; Mör- rums-ådalen 56; Helge-ådalen 3; Laga-ådalen 30; Nissa-ådalen 34; Falkenbergs-ådalen 35; Wiske- ådalen 33 quadr.-mils yta, samt Fryksdalen, som är 10 mil i längd, o. s. v.

Dal, annex till Thorsåker, är beläget i Ångermanlands östra kontrakt af Hernösands stift och Westernorrlands län, $4\frac{1}{4}$ mil N.N.V. från Hernösand. Anledningen till socknens namn är tydlig, af ortens belägenhet i en af sjöar och smala vat- tendrag genomskuren dald. Den är i öfrigt till den grad omsluten af höga berg, att vägen hit är mycket besvärlig. Kyrkan, af sten, skall vara senare anlagd än Thorsåkers, och har fått namnet Agneta. Den har vackra prydnader, hvartill för- samlingen, ehuru liten, visat särdeles lust att bi- draga genom sammanskott. Fordom predikades här endast hvar tredje helgdag; men sedan 1725 hålles här ständig gudstjenst. Näringarne äro här mera vidsträckt än i närgränsande socknar, både till boskapsskötsel och skogsfång. Socknen består af $14\frac{1}{4}$ mtl. och har 666 invånare. Dess areala vidd upptages under mödersocknen. Adr. Hernösand.

Dala, en socken, med Borgunda (Borna) och Hög- stena, hör till 2 kl. patr., är belägen i Billings kontrakt af Skara stift, Gudhems härad och Skaraborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil S. från Sköfde. Konung Inge, Stenkils son, hade en son vid namn Ragvald, om hvars lefnadslopp intet finnes anteckadt i gamla historieböcker. Likväl säges, att han varit ko- nung och sin faders medregent. Men i den nejd af Westergöthland, der konung Inge och hans barn uppföddes, lefde och dogo, omtalas en höf- ding, vid namn Ragvald, hvais graf, en stor häll, hvilande på underlagda stenar, visas i rämärket emellan Dala och Kyrktorps ägor och kallas *Ragvals graf*. Dala sockenkyrka är bygd af sten under en obekant tid. Korskyrkan, som utgöres af Ribbingska grafkoret, är uppbyggd 1646. På

kyrkogården finnes en minnesvård öfver den ut- märkte läkaren och kirurgen, P. af Bjerkén, död i Jönköping 1818. Namn socknen märkes: Dala, 2 mtl. säteri, hvars ägare utöfvar jus patronatus öf- ver församlingen, sedan 1718, enligt kammar-ko- legii resolution d. 10 April 1722, af den orsak, att kyrkan ligger på säteriets område. Fordom stod på denna sätesgård ett stenhus, uppbyggt, såsom det förmenas, utaf någon af Folkunga-släkten, hvilket var 24 alnar högt och försedt med sty- kegluggar samt utgjorde en slags fastning; men nedtogs på 1740-talet. Häggatorp och Walla- torp, hvardera om 2 mtl. säteri; Nya Dala, 3 mtl. rå och rör, samt kyrkoherdebostället. Ett litet kapell har fordom stått vid ett torp under Dala säteri, hvilket torp ännu bär namn af Ka- pellet. Ringmuren omkring kyrkogården är nu en stenhop. En offerkälla har funnits deriavid. I Dala södra åkerhögen anträffas tvenne högar, *Stora* och *Lilla kungshögen*, förmodligen så kallade för det konung Sverker Carlsson härstädes lemnade konung Erik Knutson en drabbning. Man har i dessa högar funnit urnor, samt i åkrarne derom- kring värjor och sporrar. På en backe öster om Dala by är en sten upprest, till minne af dem som 1710 och 1711 dogo i pesten, och ligga här be- grafna. Socknen består af 29 mtl. och har 620 invånare. Dess areal utgör 5,253 tunn., af hvil- ka endast 10 äro sjöar och kärr. Adr. Sköfde.

Dalarne. Denna provins kallades i forntiden Järn- häraland, hvarmed dock blott förstods nuvarande Österbergslagen. Det öfriga var då en vild skog. Haruvida Dalarne i fornda tider haft sina egna fyl- kis-konungarne är obevist; men det har varit an- sedt, som ett serskildt handari och häfdingedom, samt lydt under sin serskilda Dala-lag, och em- skildta lagmansdöme, intill år 1351, då Nils Am- björnsson Sparre blef lagman, så väl öfver West- manland, soth Dalarne. Af Dalemäns fornda ko- nungar, anförer likväl Messenius en som lefvat i konung Erik hia Vises tid, och blifvit kallad Drotte Dimar. Konung Gudröd har varit konung öster till Sidaskog, Norder i Dalarne. Landet har fått namn af de många dalar, som deruti förekomma emel- lan bergstrakterna; men namnet Dalarne är ej gam- malt. Ursprungligen tillhör det trakten öfvanom Falun, eller de delar af landet, som under namn af Öster- och Westerdalarne utbreda sig kring Öster- och Vester-Dalelfven. Den äldsta handling, hvari namnet förekommer, är päfliga legaten Wil- helms af Sabina öppna bref af d. 1 Mars 1248, om biskopens rättighet till gästning, deri West- dalarne specielt nämnas. Namnet Stora Kopparbergs län, taget från Stora Kopparbergs grufva, är ny- are, och benämningen Falu län, af residensstaden, den nyaste, antagen bland andra äfven af Forsell. Landet ligger emellan 59 gr. 52 min. och 62 gr. 16 min. bredd, samt mellan 29 gr. 46 min. och 34 gr. 20 min. längd. Beläget nästan midt i Sve- rige, stöter det på intet ställe till hafvet, och gränsar i norr till Herjedalen, från hvilket det skiljes genom en bergsrygg, i öster till Helming- land och Gestrikland, samt i vester till Vermanland

och Österdalens fögleri i Norrige, hvarifrån det skiljes af stora fjällryggen Kölen. Det håller i längd 34 mil, i bredd 15, samt i vidd 278,76 kv. mil. Uti det egentliga Svea rike är Dalarne det mest bebyggda och befolkade landskap. Att det till större delen är ett nytt land, synes deraf att åkerhögarne ej träffas högre upp än i Tuna och vid Thorsånga kyrka, ty dessa vittna om gammal byggd. Finnälpparne och Skridfinnarna hafva blifvit undanträngda af Svenska folkstammen, och höget lå är de minnesmärken, som i Dalarne finnas kvar efter den äldre befolkningen. Vid Finnbo fäbodar nära sjön Hinsin i Svärdsjö och Sundborns socknar finnas små gräsbevuxna jordgrafvar som allmogén kallar Lappgrafvarne. Äfven träffas sådana i Näs församling af Westerdalarnes. Våra gamla sagor omtala, att år 1030 färdades konung Olof den helige, och år 1177 konung Sverre genom landet. Af beskrifningarne inhemtar man, att norra delen af landet då var nästan vildmark eller djup skog. Den enda runsten i Dalarne är funnen vid Hedemora. Den äldre indelningen af landet, som dock ej får tagas i strängaste bemärkelse, var den i Dalarne, Kopparberget och Jernbergslagen. Såsom bevis att södra delen af landet var tidigare bebyggd, må nämnas, att Erik den helige lät år 1167 genom S:t David predika kristendomen i landet. Landskapets läge är mer och mer högländigt, ju närmare man kommer upp emot fjällryggen. Landet är ansenligen upphöjdt öfver hafsytan, och består till större delen af berg, steniga och sandiga åsar och kullar, hvilka endast här och där, som kunna odlas och äfven under åker blifvit bragta till fruktharhet, genom ett med folkstockens tillväxt allt mer och mer utvidgad åkerbruk. Omkring de stora vattendragen förekomma vidsträckt åker- och ängsfält, särdeles längs efter den största och midt igenom landet löpande östra Dal-elfven. Den delen, som stöter mot Westmanland, liknar det motgränsande landets beskaffenhet. Malmtrakter äro här ganska många. På den nordöstra sidan om Dal-elfven förekomma de mesta kopparmalms-fyndiga trakter, såsom först det vidsträckt St. Kopparbergs malmfält vid Falun; Insjö kopparverk i Åhls socken; Låfås silfver- och kopparblandade malmfält; Svartviks malmfält, i Svärdsjö socken; Garpenbergs kopparmalmgångar och Bäsinge malmfält. Den andra delen af detta landstreck är belägen emellan Dal-elfven och det vattendrag, som klyfver Westbergslagen, och har många större och smärre malmtrakter, af både silfver, koppar och jern, hvaribland äro det forna mäktiga östra Silfverberget, Bovallédals gallmejbrott, och många smärre malmfält emot gränsen af Norbergs socken i Westmanland. Den sydligaste delen af detta landstreck har likaledes många malmfält, såsom Grangårds jernmalms-trakt, Kärrgrufvan och Siksjöberget, i Norrbergs socken, samt vestra Silfverbergs malm-trakt. Enligt Hisingers 1829 utgifna tabeller äro de förnämsta bergens höjd: Salfjället 3,897 Paris-fot öfver hafvet, Stadjan 3,621 fot,

Gammalsäkefjället 3,016 fot, Hemfjället 2,850 fot och är bland dessa förre Finhöberget, 814 fot, det lägsta. Bergarten består i trakten om Siljan af röd och grå granit, gneis och glimmerskiffer. En betydlig sandstensås går från Norriska fjällryggen ner genom Transtrand, och i denna socken, äfvensom i Elfdals och Lima socknar, förekomma mäktiga massor af vulkaniska bergarter, nemligen trapp, porfyr och syenit, hvilka ligga omedelbart på sandstenen. Vid norra stranden af Siljan råkar man på en sträckning af öfvergångs-formatjonen, bestående af ortoceratit-kalk, som går genom Öre, Orsa, Mora, Rättvik och Sollerön. En mängd kast- och rullstenar förekomma öfver hela provinsen af dess åtskilliga bergarter. Af deras beskaffenhet kan man redan sluta till den rådande jordmånen, som i norra delen är mest grus- och sandartad. I trakten af kalkstens-formatjonen är den naturligtvis kalkartad. Bergen hafva gifvit anledning till flere näringsgrenar. Sandstenen förarbetas till slip- och qvarnstenar. Porfyren användes till hordskifvor, urnar, monumenter, o. s. v., äfvenså syeniten, som stundom kallas granitell. Utur kärn och myror hemtas på några ställen ett slags rödbrun jord, som innehåller jernpartiklar, hvaraf tillverkas det s. k. myrjernet. Galmeja, magnetstenar, bergkristaller, asbest, perlmuuslor, bergbeck, eldfast lera, purpurfärgade amethister, topasflussar, petrifikater, antimonium och blodsten finnas på flera ställen. De största och märkvärdigaste sjöar i Dalarne äro Siljan, Runn, Orsa, Wäsmån, Barken och Amungen. De öfriga äro Ljugaren, Wenjan, Skatungen, Tissjön, Oresjön, Rogsjön, m. fl. Största floden är Dal-elfven (se detta ord); dernäst Wan-ån, Fuluå, Svärdsjö-ån, Feet-elfven, Rot-elfven, m. fl. — Hvad folklynnethet inom denna landsort beträffar, så hör det först till egenheterna, att det i de olika delarne, ja, till och med i de olika socknarne, är ganska skiljaktigt. Så kan man t. ex. säga, att Mora-karlarnes äro sturska, Rättviks-karlarnes enfaldiga, Svärdsjö-karlarnes beskedliga, Gagnefs-boarne lata, Leksands-boarne flitiga, Westerdals-karlarnes lifliga, o. s. v. I de nedre socknarne öfvergå egenheterna mera i en allmän karakter. Om det är en sanning, att klimat, luft, jordmån, eller med ett ord, ett lands natur intrycker sin stämpel på inbyggarna, så kan detta med allt skäl lämpas på Dalkarlarnes. Ortens klimat kräfver arbete och ihärdighet, ty landtmannen måste här på kort tid förrätta allt hvad till jordens odling och skörd behöfves. Större delen af året lempar den frusna marken honom intet, och han måste då äfven sträfva för värma och kläder. På fyra månader måste han samla hvad han och hans hushåll behöfver för hela året till lifsuppehälle. För honom mögnar ingen drufva, endast finklet rinner sparsamt från brännvinspannan. Denna nöd vänjer kroppen vid arbete, styrka och ihärdighet, liksom landets majestätiska natur häjer själen till kraft och mod. Hvar man vänder sig i Dalarne tyckes landet imponera genom sitt höga, allvarsamma och kraftfulla utseende. Våldsamma naturkrafter hafva gett det sin

bildning, och Dalkarln tyckes bo på en ruin af splittrade fjäll, ej på det jemna fruktbara land, som småningom afsatt sig ur vattnet. Också är Dalkarln reslig till växten och har fasta lemmar. Den kalla himmel, under hvilken han lefver, den otacksamma jord han plöjer, och de hårda berg, ur hvilka han bryter sin näring, hafva vant honom, att under ständiga mödor och besvär förakta lättjan och vekligheten, samt blott lita på egen kraft och förmåga. Detta har gett Dalkarln en fri och stark själ, sjelfständighet i sitt väsende, allvar i lynnet, och gjort honom till det våra förfäder kallade: "En man för sig." Redlige i sitt uppförande, oförskräckte och ståndaktige i sina handlingar, känna de ingen fruktan, och äro obändiga mot våld. De äro kanske numera ej så okonstlade i sina seder, som de varit. Orsaken härtill uppgifves vara den skadliga verkan af handel å landet, då den, genom tillhandahållandet af en alltför öfverflödigg tillgång på brännvin, samt andra för allmogen, åtminstone af gammalt, okända och till större delen obehöfliga varor, hos många obetänksam skapat onödiga samt förstörande begärelser och behof. Härtill har äfven bidragit den för orten skadliga handel, som öfvas af gård-farihandlande från Ulricehamn och Borås, hvilken ärligen utvidgas och blir än mera förderlig genom de missbruk, som dessa personer tillåta sig. — Med undantag af Särna socken, hvarest i anseende till medgifven skattefrihet, mantalsskrifning ej äger rum, utgör folkmängden i länet, enligt 1843 års mantalslängder 138,529 personer, eller då Särna sockens befolkning af omkring 912 personer tillägges, tillsammans 139,440. På arbetsfolk borde brist i detta län icke kunna uppstå, då en betydlig del af befolkningen utvandrar till andra län för att söka arbete, och hvilket utgör deras hufvudsakliga binäring; men någon gång under de goda åren har en sådan brist blifvit bemärkt på en del ställen, der personer finnas, hvilka icke sökt dylikt arbete förr, än det egna behofvet nödgat dertill. — Spannmåls-afkastningen inom länet stiger väl småningom i det förhållande, som åkerbruket efter hand genom odlingar utvidgas och förbättras; men kan likväl, isynnerhet i de öfre länedelarne, nu, liksom förut, ej fullt svara mot behofvet af spannmål, hvaraf det kan antagas, att omkring en tiondedel anskaffas från andra orter. Åt boskapsskötseln egnas ännu i allmänhet icke den uppmärksamhet och omvårdnad, som folkets behof och fördel fordrar. Bergshandtering är den näring, som näst åkerbruket ger största inkomsten, och kan under åren 1838 till och med 1842 anses hafva i medeltal lemnat tillverkningar till ett värde af 2,288,945 R:dr B:ko. Tvåhundrastru större och mindre jerngrufvor bearbetas, och hafva år 1842 lemnat 204,861 lass malm om 2 skepp:ds vikt. Koppar-tillverkningen vid Garpenberg, Tomtebo och några grufveförsök uppgår till omkring 3,643 skepp:d. Den personal, som har sin sysselsättning med den egentliga bergshandteringen, kan räknas till 7,000. Bland öfriga binärningar i denna ort; må här anföras: tim-

merhygge och försäljning från Westerdalarne till Falu bergslag; kolning till bruken; laggkärtstillverkning och förfärdigandet af väggur i Mora, kruttillverkning i Husby, brännvinsbränning och förfärdigandet af harfvar, plogar och liar i Hedemora socken, linspånad i Svärdsjö, Tona och Gagnef, tjärubrännning i Jerna, kalkbränning i Rättvik, slipstenstillverkning i Orsa. Bland fabriksinrättningar äro endast anmärkningsvärda maschinpappersbruket Grycksbo, porfyrverket i Elfdalen och glasbruket vid Johannisholm. Inom länet finnas 69 jernbruk, af hvilka Lilmå, i Leksands socken, med 8,600 skepp:d priv. smide är det betydligaste, och dernäst Ludvika, i Grangärdes socken, med 3,190 skepp:d priv. smide. — I administrativt hänseende utgör Dalarne ett län, kalladt Stora Kopparbergs eller Falu län. Det är indelat i 7 fögderier, nemligen: Kopparbergs, Näsgårds, Sätters, Vestra Bergslags, Vestra Dalarnes, Nedra Siljans eller Östra Dalarnes, samt Ofvan-Siljans fögderi; i 8 me domsagor, som höra under Westmanlands och Dala lagsaga. I afseende på kyrkostyrelsen lyder det under Westerås stift, och innefattar 53 församlingar inom 7 prostier eller kontrakter, nemligen: 34 pastorater, 15 annexer och 4 stadsförsamlingar. Dalarne utgör, jemte Westerås län, ett bergmästaredöme, med undantag af Sala och Stora Kopparbergs bergslager, samt bruken vid Arboga-ån. Länet innefattar en areal af 6,587,665 tunnland, af hvilka 678,330 äro sjöar och kärr, samt har 1,806 $\frac{1}{4}$ mtl. och 4,664 tunn. jord, tillhörig städerna. Dessa äro Falun, Hedemora och Säter. I afseende på de många historiska minnen, som fästa sig vid landskapet Dalarne, och hvilka vore för vidlyftiga att här åter omnämas, hänvisa vi till orden: *Bond-uppror; Buscovius; Dal-uppror; Daljunkaren; Engelbrekt; Gustaf I; Sunnanväder, Peder; Trollväsande.*

Dalarne, fälttåget i. Se: *Buscovius*.

Dalarnes, Vestra, fögderi, innefattar följande socknar: Säfsnäs, Näs, Jerna, Äppelbo, Lima med Transtrand, Malung med Ölje, Ytter-Malung och Finnmarken samt Floda. Den bergsträckning, som från fjällen går ned efter vestra sidan af Dalälven, afskiljer Finnmarkerna från fögderiet och vattnen gå härifrån åt Klar-elfven i Wermland. Marken består till en stor del af berg, skogar, myror och grusbackar; men blir jemnare och bördigare i närheten af Westerdals-elfven, hvilken genomlöper efter längden den dal, som bildar fögderiet. Folket är till sitt lynne mycket lifligare än dess grannar i Österdalarne. Fögderiet har flere Finnmarkar, och tros dessa Finnar inkommit i konung Johan III:s tid, då de under krigsoroligheterna flyktat från Finland. Fögderiet har 18,462 invånare och består af 119 $\frac{3}{4}$ mtl. Dess areal utgör 1,468,416 tunn., af hvilka 141,600 äro sjöar och kärr.

Dalarö, liknar en liten stad och består af omkring 100 hus, är belägen i hafshandet, i Sotbolms härad och Tyresö socken, till hvilken den utgör annex, 4 $\frac{1}{4}$ mil landvägen, men 10 mil sjöledes stora segelleden från Stockholm; och 5 mil för

sjakter och båtar, genom södra Stäket. Vid Dalarön finnes ett tullkontor, der de skepp skola besigtigas, som denna väg segla till och från Stockholm, jemte postkontor, inrättadt 1770. Inloppet är 10 till 12 famnar djupt. Hamnen är god och omgifves på begge sidor af små trädhus. Åboerne äro till det mesta lotsar och idka äfven fiske, isynnerhet af strömming. En del bo på en liten midt emot belägen holme, kallad *Jutholmen*. Orten är omgifven af kala berg och torra backar. Dalarö består af $3\frac{3}{4}$ mtl. och har 628 invånare. Dess areal utgör, jemte Tyresö, 20,481 tunn., hvaraf 1,100 äro sjöar och kärr. Längre i söder, $\frac{1}{4}$ mil härifrån, ligger *Dalarö-skans*, på en liten holme vid hafvet och segelleden till Stockholm. Den är befästad med ett torn, och tränga omkringtrykande linjer af sten; har ett hus, hvaruti är kommandantsrum och kyrka för garnisonen, samt corps de garde serskildt, och stenbarack utom skansen, hvilken är ganska gammal och anlagd då Sandhamns med flere inlopp ännu voro okända. Skansen tjenar nu till intet annat, än att, under krigstider, skydda handelsfartyg. Der ligger en liten fördelning af Sven artilleri. I skären finnas hvita och spräckliga agater, samt åtskilliga slags marmor-arter.

Dalberg, Nils, en utmärkt läkare, var född i Linköping d. 1 April 1736 och dog i Stockholm d. 3 Jan. 1820. Såsom husläkare hos riksrådet greve Axel Fersen, blef han af denne, år 1763, rekommenderad till lifmedikus hos d. v. kronprinsen, hvars förtroende han vann och bibehöll, isynnerhet genom förslaget att låta på honom verkställa en koppypning, för att ej afhållas från bivistandet af riksdagen i Norrköping, i hvilken stad elakartade koppor voro gängse. Detta förslag vann kronprinsens bifall, ehuru drottningen med all magt sökte motverka det. Företaget krönets af den bästa framgång. Han belönades derföre af ständerna med en gifva af 4,000 daler s. m. D. begagnade sitt inflytande till upphjelpande af det mycket försummade medicinalverket. Han bibehöll sin plats hos Gustaf äfven såsom konung, följde honom på hans resor, skötte honom isynnerhet under hans sjukdom i Dammgarten och fick tillsynen öfver kronprinsen Gustaf Adolfs fysiska uppfostran, hvilken han besörjde efter en egen method. Under sin tjänstebefattning blef likväl D., som var af ett lättretligt, småaktigt, fäfängt och hämdufullt sinnelag, stött med konungen, man vet ej rätt af hvad anledning, kanske för det Gustaf ej nog väl upptog hans inblandning i andra än medicinska ärender, och begärde sitt afsked, hvilket han omsider erhöll år 1781. Dervid fick han bergsråds-fullmakt, med tjänstledighet och bibehållande af lifmedici-lönen, samt en förut erhållen pension, jemte förläning af Rådmansö kungsgård mot ett obetydligt arrende. Men äfven dessa stomordentliga ynnestprof förmådde ej utplåna D:s hätskhet, och i sina anteckningar afmålade han konungen och hofvet med de mörkaste färger. Frukten, att hemsökas af hans sons vrede, i fall dessa skrifter upptäcktes, förmådde honom lik-

väl att uppbränna större delen af dem. Tillkallad af Gustafs förtroende i sista stunderna af hans lefnad, natten emellan d. 28 och 29 Mars, såg han monarkens slut nalkas och icke blott sade honom detta, utan hade äfven den hårdheten att låta honom förstå, det en oskicklig behandling vore lika mycket orsak härtill som sjelfva säret. Isynnerhet skulle, efter D:s tanke, en citrönglace, hvilken Akrell föreskrifvit, verkat förderfligt. D. har utgifvit ett par skrifter i vetenskaps-akademien handlingar, af hvilken akademi han var ledamot. På sena ålderdomen, vid 80 år, erhöll han afsked från bergsråds-embetet och blef K. af W. O. Det af Gustaf III erbjudna adelsbrevet hade han undanbedt sig.

Dalbofjörn kallas den sydvestra delen af Wenern. Är från den egentliga Wenern skild genom Werm-landsnåset, Lurö skärgård och Källandsö. Dess längd är 8 och bredd 4 mil. Sitt namn har den af Dalsland, hvilket utgör dess vestliga gräns.

Dalby, annex till Hellestad, beläget i Torna kontrakt af Lunds stift, 1 mil O.S.O. från Lund. Socken är den folkrikaste, den största och äfven märkvärdigaste i pastoratet och består af Dalby och Sjöstorps byar, samt en del af Önnestöfs by, i äldre tider troligen anslagen till understöd för munkarne och församlingens kyrka. Ehuru denna socken fordom varit moderförsamling och haft många märkliga omvexlingar, äro dock dess olika öden nästan höljde i mörker. Dalby fordn tillstånd lärar blifvit mycket förändradt isynnerhet år 1452, då Carl VIII Knutsson härjade Skåne, brände Lund och hela trakten deromkring. Konungen låg vid detta tillfälle en natt i Uppåkra, och hade ernadt bränna Malmö; men fick veta att allmoge samlat sig i Dalby, skyndade dit och gjorde ett häftigt anfall, så att 200 personer blefvo på platsen och 2,000 fångne. De andre sluppo undan med löfte om skatt och gisslan. — Dalby församlings märkvärdiga kyrka ligger i sydvestra kanten af Dalbys stora by. Denna kyrka lär vara anlagd omkring 1065, af Danske konungen Sven, hvilken samma år förordnade en Eginus till biskop i Dalby och en Henrik i Lund, emellan hvilka stiftet delades så, att Eginus erhöll Blekinge och södra delen af Skåne, Henrik deremot norra delen af sistnämnde provins tillika med Halland. Biskopsstolen i Dalby blef likväl icke gammal, emedan Henrik i Lund afsattes för sin straffbara lefnad, samt dog under ett rus, hvarefter Eginus flyttades dit från Dalby, och blef, såsom en berömd man, herre öfver hela stiftet, hvilket sedan längre tid lydde under Danmark. Dalby kyrka kallades fordom *Helig Kors Kyrka*; men om hon i anseende till detta namn haft vid östra ändan någon korsbyggnad, såsom Lunds domkyrka, vet man ej med fullkomlig säkerhet. Det säkra är, att hon varit dubbelt så lång som nu, samt att dertill ännu synas tydliga spår. Sjelfva kyrktornet är 42 alnar högt, med 3:ne loftafsatser. I nordöstra hörnet af kyrkan, emellan altaret och predikstolen, står en ganska märkvärdig dopfont, $1\frac{1}{2}$ aln hög och 1 aln 10 tum i diameter upptill, rund, till formen

närna liknande en kalk, urgröpt i en stor kiststen, med illa huggna figurer utåtpå öfre delen, och vid öfversta kanten en Latinsk påskrift af följande innehåll: *Iam. res. declarat. quid. quondam. significarat. in. cruce. productus. Christi. de. vulnere. fluctus.* eller: nu förklaras sjelfva verkligheten, hvad det fordom skulle betyda, att på korset en flod utgick ur Christi sår. Hela inskriften hör till 1500-talet. Dessutom har kyrkan bland sina tillhörigheter en mängd andra märkliga fornsaker. Den så kallade kraftskyrkan är utan tvifvel en bland de största märkvärdigheter, som finnas derstädes. Denna kraftskyrka är anlagd under sjelfva tornet, hvilket helt och hållet hvilar på dess murar, hvalf och 4 pelare. Den yttre tredjedelen af kraftskyrkan täckes af en stor luta, hvars trappsteg sträcker sig något öfver midten af tornet. Midt på vestra gäfveln synes både innan och utvändigt ett hvalf till en stor igenmurad dörr, vid hvars södra sida, enligt gammal sägen, en nedgång skall hafva varit till den mycket omtalade gången mellan Lund och Dalby, hvilken likväl aldrig lär ha funnits. Hela saken är förmodligen blott en saga. Troligare är att denna nedgång ledde till något underjordiskt fängelserum, eller en liten mörk Diaconia, hvilken nu är igenfylld, eller ock, om en utgång från kyrkan på detta sätt behöfdes, till något ställe i den närbelägna skogen, hvarst munkarne kunnat obemärkte uppgå. Palmköld anser det som "ett förborgadt rum, der munkarne afhört hemliga skriftmål, enkannerligen af qvinfolk, och sedan dem absolverat." I nordvestra hörnet af kraftskyrkan har man bildadt ett serskildt rum, hvilket någon tid blifvit begagnadt till begravningsplats, och hvarst, jemte flere andra förmultnade döda, ända till år 1827 visades ett balsameradt lik, hvilket, enligt kyrkoboken, föregifves vara en härads höfding Tiggerskölds kropp, nedsatt d. 8 Febr. 1723. Uppå befallning af biskop W. Faxe i Lund äro nu mera alla dessa liklemningar hopsamlade och nedlagde i en graf på kyrkogården. I nordöstra hörnet af kraftskyrkan finnes en liten källa, med ett godt och klart vatten. Den har formen af en stor spann, murad med huggen sten, alldeles rund och omkring 1 ½ aln djup. Vattnet har ett stort rykte för sin helsogifvande kraft, och enfaldige sjuka från aflägsne orter samlas här hvarje midsommarsdag, dricka deraf samt offra i fattigstocken sina gåfvor och den vid dörren stående kistan, i den fördomsfulla afsigt att derigenom blifva botade. Kyrkan har sålunda en årlig inkomst af 8 till 10 Rdr. Till ytterligare upplysning rörande kraftskyrkan och den deruti varande brunn, tjenar *Diikmans Antiqu. Eccl.* s. 121, der det heter: "att de andelige påskdagen gingo omkring kyrkogårdarne och söngo: Jag såg vatten utgå af templet på högra sidorna, alleluja! och allt folk, till hvilket vattnet kom, äro frälste, alleluja!" Sid. 122 berättas: "att de påskmorgonen kommo i kyrkan, att liksom besöka Christi graf, och smörja hans till lik lagda beläte med vällyktande balsam." Detta allt, jemte de påfviske religions-ceremonierna, gifva tillräcklig upplysning om kraftskyrkans bestämelse

och rätta ursprunget till dess egentliga namn. Man förmodar, att så väl Dalby mindre, som Lunds större kraftskyrka varit någon tid ämnade och äfven begagnade vid firandet af Kristi begravnings-ceremoni, långfredagarne, så att gudstjänst och messa där blifvit hållna, då man årligen här velat liksom föreställa Frälsarens begravning. — Uti äster från kyrkan, några steg från ruinerna af dess första grundgavel, visas ännu den år 1680 aflidne Danske konungen Harald Heias graf, hvaröfver ligger en sten i form af en likkista. Konong Carl XII har låtit omgifva den med en liten mur. I *Tunells Geograf*, s. 499 säges: att "konungarne Harald Svensson och Harald Knutsson blifvit begrafne i Dalby kloster", och lærer således Dalby kyrkogård förvara stoftet af tvenne Danmarks konungar, hvilket äfven styrkes af Rhyzelius och Messenius, hvarom *Lagerbring* bestrider uppgiften om Haralds Knutssons begravning i Dalby. — Socknen består af 18 ½ mtl. och har 1,218 invånare. Med några undantag är folkets lynne härstädes nästan lika med invånarnes i modersocknen (hvarom se: *Hellestad*), kanske något lifligare och raskare. Dalbys areala vidd utgör 5,832 tunnland, af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Adr. Land. **Dalby kungsgård**, i ofvannämnde socken, var fordom kloster och kallades St Crucis kloster, hvilket anlades troligen vid samma tid som sjelfva kyrkan, eller omkring 1065, af Danske konungen Sven, och var först ett säte för Augustiner-munkar. Detta kloster har isynnerhet gjort Dalby-orten märkvärdig, och lærer det äfven varit rikligen begäfvadt med räntor och inkomster, hvilka blifvit ganska mycket förökade genom enskilda donationer och testamenten. I anseende till detta välstånd voro ock munkarne härstädes väl ansedde ibland andra ordensbröder, emedan man äfven den tiden värderade menniskor efter deras inkomster och förmögenhet. Sedermera öfvergingo munkarne härstädes till St Dominici orden, efter flyttade undan och lemnade rum för Dominikaner- eller Predikare-munkarne, som äfven kallas Svartbröder, hvilka här lefvat länge. Egendomen utgjorde fordom 5 ½ hemman och inaneb ännu en ofantlig jordrymd. Då man tillägger, att alla hemman i Dalby socken varit och ännu äro arbetshemman under kungsgården, så inser man, att munkarne härstädes icke behöft spåka sin lekamen i fasta och knappa omständigheter. Till deras inkomster hörde äfven årliga räntor af trene gårdar i Malmö, hvilket synes af Anders Billes bref 1530, och då Bille detta år emottog klostret, fanns derstädes bland annat: 240 tannor hafra, 13 pund 3 sk. malt, 2 ½ pund korn, 8 tirsill, 3 tirs smör, 2 tirs torsk och 1 tunna ost, m. m. Då man i följd af konung Christian IIIs beslut, omkring 1537, nedbröt en stor del af klostret och utdref munkarne, lærer man äfven af äfverdrifvet nå hafla förstört alla handlingar och minnesmärken, som vittnade om dessa tider. Mera Danske regeringen begagnat klostrets ägor är okänt; men sedan Skåne åter blifvit Svenskt, blif Dalby kongl. stuteri och stallgård, liksom Flings

Kungsgård. Men krigseroligheter hindrade förtägen af denna inrättning, hvarföre begge gårdarne bortärrenderades. För det närvarande är Dalby anslaget under Flyinge, men innehafves af en Skottländare John Seth. En fjerdedels mil från Dalby ligger den till Dalby socken hörande Sjästorps by, bestående af 12 nummer, tillsammans $3\frac{1}{2}$ mantal kronoskatte-arbetshemmen under kungsgården.

Dalby, med norra och södra Finsköga kapell, är annex till Elfdal eller Ny och beläget i Elfdals kontrakt af Carlstads stift, $16\frac{1}{2}$ mil N. från Carlstad. I kyrkan skall konung Olof den helige hafva uppsatt ett kors, till minne af ett möte med sågot troll, hvilket konungen träffat vid Klar elfven på sin flykt ifrån Norrige, och som ville skada honom och hans folk. Trollet, så förtäljes det, skall hafva ropat till konungen:

"Kung Olof, med ditt pipuga skägg,

"Du seglar för när' min badstugvägg",
hvertill han svarade:

"Du troll, med din rock och ten,

Skall bli i sten,

Och aldrig mera göra skeppare mehn."

Dalby har, jemte Finsköga kapellen, en areal af 405,670 tunnland, af hvilka 30,000 äro sjöar och kärr, och består af $21\frac{1}{4}$ mtl. Det har ensamt 2,321 invånare. Adr. Carlstad.

Dalby- eller Stor-elfven, så kallas Trysillds-elfven, sedan den, vid Sandkälle-forsen, faller in i Wernland. Sedan Dalby-elfven fått tillökning, både ifrån norr och söder, af många åar och bäcker, flyter den in i Wenern vid Carlstad.

Belderik, Valentin, en af Carl XII:s utmärkte krigare, var född i Holstein, hos hvars hertig han var general-adjutant, då han år 1702 gick i Svensk tjänst, såsom öfverste. Han följde Carl i alla hans fälttåg från denna tid, anförde med mycken atmärkelse Smålands kavalleri, hvars chef han då var, i slaget vid Holofzin, åtföljde konungen från Paltava till Bender, hvarest han deltog i kalabaliken, befordrades efter hand till general af kavalleriet och stupade i träffningen vid Stresow på Rügen, d. 4 Nov. år 1715.

Dal-elfven är den betydligaste flod i landskapet Dalarne samt en af de största i Sverige. Den samlar i sin strömfåra de flesta vattendrag i landskapet; men har, liksom Norrlands floder, en sådan stupning och sådana forsar och fall, att den ej kan göras segelbar till någon betydlig del. Den uppkommer från Norrreka fjällen, uti tvenne 24 mil långa grenar, nemligen Österdals- och Westerdals-elfvarne, hvilka förenas vid Djursås i Gagnefs socken, hvarest elfven går 14 mil genom landet samt uttömmes i sjön Bäsingen på länets gräns, och har slutligen vid Elfkärlaby sitt utlopp i Bottniska viken. Det synes mer än troligt, att Dal-elfven, i tider före vår historia, allfallt i Mälaren, genom Sala-ån. Att den haft ett annat lopp än nu, slutar man deraf, att, vid gräfsningen af Gräda kanal, påfunnits jättetrytar i grusbacken, samt 120 stänger Omunds-jern. Österdals-elfven kan ej befaras med båt längre upp, än en half mil öfver Mora kyrka; ty sedan blir den för grund

och fell med forsar. Westerdals-elfven har ännu betydligare fall; emedan den kommer från en betydligt högre del af landskapet. Ju närmare man kommer åt stora fjällryggen, desto trängre och brantare äro de dalar elfven genomströmmar. Den har flod tvenne gånger om året. Hemfloden kallas den första, hvilken kommer från de närmare vattendragen, och fjällfloden den, som förorsakas af snösmältningen i fjällen. Har det fallit mycket snö i fjällen, eller om begge floderna inträffa på en gång, så stiger Dal-elfven så högt, att svåra skador, utskärningar och öfversvämningar deraf uppstå, särdeles i Westerdalarna. I de mera öppna Österdalarna finnas större afläddare genom de betydliga sjöarne. Dal-elfvens vattenfall och forsar blefvo år 1802 afvägde och beskrifne af öfverste-löjtnant Nordvall, samt år 1822 af major Hällström. Efter dessa nyare beräkningar skall Dal-elfvens höjd öfver hafvet vara, vid sjön Bäsingen, der den flyter ur Stora Kopparbergs län, $203\frac{1}{2}$, vid sjön Runn nära Falun 439, vid Malungs kyrka 1,244 och vid Transtrand 1,574 Svenska fot. Dal-elfven anses såsom en naturlig gräns emellan den sydliga och den mera nordliga vegetationen. Om våren 1826 flödade den ovanligt högt, högre än någonsin under 45 år. Flera gator i Falun stodo under vatten, och man måste der öfvergifva husen. Dess största flödande i mannamne var år 1764, då flera bruk, qvarnar och sågverk, m. m. skadades och bortfördes af floden. Bron öfver Dal-elfven är byggd af Dalkarlar, här namn af Carl XIII:s bro och fullbordades år 1816. Dal-elfven ansågs fordom af Dalkarlarna såsom en gräns emellan dem och det öfriga riket. Konungarne och riksföreståndarne öfvergingo den ej utan emot gisslan, hvilken öfverlemnades åt dem af Dalkarlarna.

Daler är ursprungligen ett Tyskt silfvermynt, som preglades i Joachimsthal i Böhmen under namn af Joachimsthaler, och för korthetens skull här stundom benämndes *daler*. Den var det första till vigten bestämda myntet och vägde 2 uns, samt svarade emot 4 mark eller 32 öre, men undergick under olika tider mångfaldiga förändringar, i afseende på dess gångbara värde. Benämningen daler tillades äfven huradana fyra mark som helst, dock så, att vigtdalerna kallades *stagen daler*, till skillnad från fyra andra mark, hvilka benämndes *en daler örtty*. I början var väl ingen skillnad emellan daler i kopparmynt och daler i silfver; men genom kongl. brefven af d. 26 Aug. samt 4 och 11 Dec. 1633 stadgades, bland annat, att kopparmynt skulle gälla hälften mot silfvermyntet, således 2 dal. k. m. vara lika med 1 dal. silfv.mt. År 1643 nedsattes åter kopparmyntet, så att $2\frac{1}{2}$ dal. k. m. räknades för 1 dal. s. m., och genom kongl. plakatet af d. 27 Okt. 1666 stadgades det sedermera bibehållna förhållandet mellan dessa begge myntsorter så, att på 1 dal. s. m. räknades 3 dal. k. m. Båda dessa räknasätt bibehållas ännu bland allmogeen inom vissa provinser, så t. ex. föras i Småland allmogens alla enskilda räknenskaper, såsom auktionslängder, arfskiften, m. m., i daler och öre, och beräknas 1 daler s. m. för 8 sk. och 1 dalér

k. m. för 2 sk. 8 r. st. Rgs. 100,000 daler s. m. utgör 1 tunna guld, eller 16,666 R:dr 32 sk. — Något mynt med påtecknad *dalers* värde slogs icke förr än de stora kopparplåtarna, hvilas preglande börjades under konung Gustaf II Adolfs regering. Genom kontraktet, af d. 10 Jan. 1625, med koppar-kompagniet bestämdes då att för hvarje skeppund koppar som förmyntades, skulle 150 daler lemnas till kongl. räntekammaren; dock skulle kompagniet få afdraga hammarslag och myntare-lön, så att rätta priset af myntkopparen blef 126 daler reda penningar för skeppundet. År 1649 skulle 187½ daler myntas af skeppundet och år 1661 ända till 225 daler, allt som behofven och omständigheterna gäfvö anledning att med en dylik finansoperation hjälpa sig igenom. Dalersvärdet var äfven utsatt på det Carolin-mynt (af silfver), som under konung Carl XII började myntas år 1718, och gällde 1 dal. s. m. lika med 2 Caroliner. — Mynttecknen började förut utgifvas på 1 daler silfvermynt och slogs åren 1715—1718 samt ombytte ofta preglar. Under nämnde konungs tid invecklades de efter det åsatta värdet; men en del utsläpptes sedermera enligt kongl. plakatet af d. 29 Maj 1717 åter i allmänna rörelsen såsom skiljemynt, dock till nedsatt värde af 3 öre k. m. eller 1 öre s. m. Efter konungens död nedsattes värdet för somliga till 2 öre, för andra till 1 öre s. m. och efter d. 1 Febr. 1724 gällde de blott 1 öre k. m. — Med 1770 insattes åter dalersvärdet på mynten och 1 R:dr Sp. räknades lika med 3 daler s. m. (Se vidare: *Riksdaler*.)

Dalfors, ett jernbruk i Öhre socken af Dalarne, 2½ mil från kyrkan, i en vacker dal vid Böle-ån, är privilegieradt åren 1727 och 1734, samt först anlagdt af framlidne general-majoren och lands-höfdingen baron A. S. Gripenhjelm, med intressenter. Bruket har sedermera blifvit utvidgad och har nu 5 hårdar och 2,400 skepp:d priv. smide af eget tackjern, och skeppar på Stockholm och Söderhamn. Frälsesmidet är 15 skepp:d och bruket har en oinskränkt rättighet, att förädla stångjern till spik och annan manufaktur, emot afräkning på hammarskatten, som är 23 skepp:d 17 lisp. Bruksarbetarne äro nu mera infödingar; men härstamma från invandrade fremlingar och skilja sig ännu i klädedrägt och seder från de ursprungliga Dalkarlarna. Bruksstämpeln är: D. F. med tvenne korslagda pilar emellan och en krona öfver bokstäfverna. Bistämpeln: D—n. Ågare äro E. H. Didron och medintressenter.

Dalhem, en socken med Ganthem och Halla, belägen på Gottland i Wisby stift och norra fögderiet af länet, 2 mil S.O. från Wisby, och hör till 1 kl. konsist. Kyrkan, byggd af sten år 1046, är ganska vacker, i Göthisk stil, har portaler af slipad marmor. På fönsterglasen finnas målningar. I det så kallade helgonarummet har man anmärkt några relikier. I kyrkan äro äfven tvenne grafstenar med munk-inskrift. Socknens areal utgör 5,068 tunnland, af hvilka 1,240 äro kärr och sjöar. Den består af 21¼ mtl. och har omkring 500 invånare.

Dalhöj, en socken, hörande till 3 kl. konsist., belägen i norra Tjusts kontrakt och härad af Linköpings stift och Kalmar län, 4¼ mil N.V. från Westervik, 1¾ mil från hafvet. Kyrkan, byggd af sten, är af okänd ålder; har målningar i hvalfvet. Inom socknen märkes: Tyllinge, 4 oförmedlade mtl. säteri, välbygdt, har lädergarfveri jemte en mjölqvarn med 3 par stenar; Emtö, Dalhem och Larum. I socknen finnas 5 tullsägqvarnar. Larums koppargrufvor äro nedlagde. Socknen består af 26½ mtl. och har 1,528 invånare. Dess areal utgör 31,035 tunnland, af hvilka 4,570 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Dalin, Olof von, föddes år 1708 uti Winberga församling af Halland, der fadern var kyrkoherde. Redan vid 12 års ålder yttrade sig hans anlag för verskonsten, och gossens försök i den vägen spriddes och lästes med nöje i hans hemort. Vid 18 år kom han, i sin stjudder prosten Bökmans sällskap, till Stockholm och erhöill plats, såsom lärare, i kammar-rådet Rålambs hus, ingick 1731 i riks-arkivet, hvarifrån han flyttades till kansli-kollegii-expedition, men bibehöll sin informators-plats. Äfven här gjorde han sig känd som en lycklig rimmare, genom de små satirer han skref, men ännu icke lät trycka. Ingen anade likväl i den blygsamme barnläraren författaren till den mångsidige, qvicke, af frimodigt tadel öfver tidens dårskaper uppfyllda, tidskriften *Argus*, hvilken utgafs åren 1733—34 och gjorde epok i den Svenska litteraturens och isynnerhet offentlighetens historia. Den väckte, på sin tid, ett sådant uppseende, att ständerna till och med åt förf. föreslago en nationalbelöning, och den behandlade så många serskildta ämnen, att man ansåg omöjligt att den kunde vara en endas verk, utan man förmodade, att titeln innehöll begynnelsebokstäfverna till fem serskildta redaktörers namn, neml. lagman Abrahamssons, kansli-rådet Rosenadlers, lands-höfdingen Gyllenborgs, historiegrafen Wildes och kansli-rådet Stjernmans. Dalins vän, sedermera stats-sekreteraren Carleson, var ensam invigd i hemligheten, och den ende, som vid tidningens början biträdde med några uppsatser. Då baron Rålamb sedermera erhöill förtroende härom, förreställde han Dalin för kongl. familjen, hvarvid Dalin undfick af konungen en gulddosa och af drottningen 3,000 d:lr k:mt. När han derefter blef offentligen känd, befordrades han till bibliotekarie i Stockholm. Tidningens upphörande väckte en allmän saknad, men var kanske en nödvändighet, om icke författaren skulle uttömma sin förmåga på det, i längden, för den verkliga litteratören lika tröttande som otacksamma tidningsskrifveriet. Kort derefter företog Dalin jemte sin elev, friherre Hans Rålamb, en utländsk resa, hvartill han erhöill understöd af flera, bland andra af Claes Grill. År 1749 blef Dalin utnämnd till lärare för kronprinsen, hvilken befattning han innehade till år 1756, då en politisk intrig skiljde honom derifrån, och han ställdes inför kansli-rätt, anklagad att hafva med alltför fri pennan vidrört heliga ämnen. Sedan stormen laggt sig och det

tillåts hofvet att följa sin bøjelse, återkallades Dalin, pryddes med Nordstjerne-orden och utnämndes till hofkansler. Han fick likväl ej länge njuta af detta lyckans nya solsken, ty han afled på Drottningholm, d. 12 Aug. 1763, endast 55 år gammal och begrofs i Lofö kyrka vid sidan af sin efterträdare i lärarekallet för kronprinsen, *Gyllenstjerna*, under en minnesvård, som den kongl. tacksamheten och aktningen uppreste åt de begge förtjente männen. Han hade redan år 1751 blifvit upphöjd i adligt stånd, hvarvid han, efter tidens bruk, lade ordet *von* framför sitt namn, inkallades i vetenskaps-akademien och blef sekreterare i den af drottning Lovisa Ulrika stiftade vitterhets-akademien. Dalins vistande vid hofvet var ej fördelaktigt för utvecklingen af hans skaldogäfv, emedan han derigenom tvangs att skriva en sådan mängd tillfällighetsstycken, att hans snilles högre flygt blef, om ej rent af förlamad, åtminstone bunden, och han förleddes att sätta qvickheten, lättheten och ytligheten framför det djupare, högre och mera betydelsefulla af poesiens skapelser. Äfven tilltrorde man honom, och han förleddes att tilltro sig sjelf, krafter, hvilka icke egentligen voro honom förlånade. 1744 års ständer uppdrogo honom att skriva Sveriges historia och anslogo för detta arbete, en gång fullbordadt, ett pris af 2,000 dukater, hvaraf D. uppgaf hälften. Häfdateckningen var icke Dalins egentliga fält, emedan han saknade den ihärdige forskarens mödosamma flit, den djupare kritikens stränghet, samt af sitt poetiska sinne lät hänföra sig till hypoteser och förhastade eller traditionella åsigtter af saker och personer. Han hann ej längre än till och med Carl IX:s tid. Hans stora episka skaldeestycke: *Svenska friheten*, och hans tragedi: *Brynilda*, äro mindre lyckade. Komedin: *Den Afundjuke* ställde honom vid sidan af Holberg, och man bör med skäl beklaga, att han icke mera egnade sig åt detta vitterhetslag. Bland hans bästa skrifter räknar man: *Aprilverk om vår herrliga tid*, *Sagan om hästen*, jemte hans fabler. Han var för mycket poet för att vara embetsman. Såsom enskild person berömmes han såsom "en säker vän och ädelsint ovän, hvilken aldrig missbrukade sitt anseende och sin lycka till någons förtryck"; han var "af ett fromt och stilla sinne, redlig och välgörande." Han dog ogift och hans adliga ätt utgick med honom.

Dallin, Anders Fredrik, född den 16 Mars 1806. Har öfversatt en mängd af de uti L. J. Hjertas Läse-Bibliothek utgifna arbeten, deribland *Marryats* och de flesta af *Bulwers* romaner. Har äfven skrivit: *Fransyskt och Soenskt Handlexikon*, Sthm 1841; *Svenskt och Fransyskt Handlexikon*, Sthm 1845; ett större stereotyperadt *Fransyskt och Soenskt Lexikon*, Sthm 1842 och 1843, samt *Strödda tankar i åtskilliga vigtiga religionsämnen*, Sthm 1841, den senare en i bokhandeln icke utkommen skrift.

Dalins, Sven eller **Sveno**, en på sin tid omtyckt rimmare, född år 1604, död år 1693, således troligen den äldste af alla Svenska poeter,

är känd under namnet: *Salig Gubben* och har sjelf skrivit sin biografi på vers. Enligt den skall han hafva varit född i prostgården Öhr på Dalsland, anställd vid kammar-kollegium och som krigskommissarie vid armén. Något mera vet man icke om hans lefnadshändelser, och de tyckas ej heller hafva varit särdeles märkliga. Han har efterlemnadt ett *Gratulatz-memorial*, *En liten ny Cantilen-Book*, *Sven Bryngelsson Dalii Valetskänk på sitt 77:e vandrings-år*, o. s. v.

Daljunkaren. Den, under detta namn kända, personen hette *Jöns*, och var oäkta son till en bondpiga i Björkstads socken af Westmanland. Begåfvad med mycken slughet, genom sin tjänst i åtskilliga bättre hus något öfvad i tidens finare umgängessätt, var han icke oskicklig att spela den politiska rol, hvartill hans tillfälliga likhet med den afidne Nils Störe gaf en anledning, och hvilken biskop Sunnanväder klokt förstod att begagnas. Efter hans undervisning beslöt Jöns år 1526, att gifva sig ut för den unge Sturen, klagade för allmogen i norra Dalarna öfver konung Gustafs förföljelser emot honom och hans släkt, samt öfver hans hårda regering och förtryck. Härigenom lyckades det honom att samla ett parti, särdeles bland Leksands, Orsa och Mora invånare, hvilka gäfvon honom en livvakt och lofvade våga allt för honom. Rättviks sockenmän voro klokare och afvisade hans försök. Nu reste han till Norrige, gifte sig der med en adlig jungfru samt återkom försedd med penningar, manskap och en rik utrustning, hvaribland man isynnerhet anmärkte en dyrbar guldkedja, hvilken han bar vid alla högtidliga tillfällen. Khuru illa emottagen i södra Dalarna, rönt han i de norra samma tillgifvenhet som förut, och han började till och med att slå mynt och utöfva andra kongl. rättigheter, så att konung Gustaf blef uppmärksam på hans tilltag. Han lät skicka till honom ett bref från fru Christina Gyllenstjerna, hvori hon på det mest bestämda sätt förnekade honom. För att afböja det menliga intrycket af detta bref, föregaf han, att hans moder blygdes att erkänna honom, emedan han var född före äktenskapet. Denna smådelse slog likväl icke an på de rättänkaunde Dalkarlarna utan afvände många sinnen från honom. Emellertid fortfor jäsningen i Dalarna och konungen nödgades slutligen vidtaga allvarsamma åtgärder, tågade i spetsen för en anseelig styrka till Tuna, dit han sammankallat bönderne, tilltalade dem här med stränghet, lät halshugga anförarne och hemsände de öfrige, sedan de svurit ny trohetsed. Daljunkaren hade förut räddat sig till Norrige. Härifrån undkom han till Rostock; men konungen lät der anklaga honom hos magistraten, icke för hans uppror, utan för en stöld som han begått. Han blef lagförd, öfverbevist och halshuggen, enligt Fryxell år 1530, enl. Sh. Rosenhane år 1533.

Dalkarl, Johan Olsson, så kallades Johan Stjernhöök (se detta ord) till dess han adlades år 1649.

Dalkarlsbergs odal-grufve-fält, i Nora socken af Westmanland, består af 7 bearbetade grufvor,

på en sträcka af cirka 200 famnars längd i öster och väster och 150 famnars bredd, hvarutur årligen uppbrytas omkring 40,000 skepp'd rik och värlatad jernmalm, för Nora, Carlskoga och Lekebergs bergslagers behof. Inom detta fält finnes flere äldre grufvor, hvilka ännu ligga öde efter inträffade stora bergas. Tre af dem instörtade på en gång, d. 31 Aug. 1694, och medtog åt djupet så väl alla byggnader, som en stor del af den då uppburna malmen. Sex andra hafva nedrasat ifrån år 1685 till 1762. Sannolika traditioner i orten vilja hafva de äldsta grufvorna belagda med arbete redan i slutet af 14:e århundradet, och detta tyckes vinna stöd genom en berättelse till kongl. bergs-kollegium, af år 1669, hvaruti omnämnes en 7 år förut upptagen gammal grufva, som redan då från "urminnes tider legat öde." De 7 särskilda grufvelagen förenade sig år 1825 till ett enda, hvilket nu består af 1,000 delar, hvaraf Ölsboda bruksägare innehafva 140 delar, Laxå 125, Wahlåse 124 $\frac{1}{2}$, en bergs-sexman i Dalkarlsbyttan 100, samt 52 bruksägare och bergsmän, spridda uti förstnämde bergslager, äga i större och mindre lotter, 510 $\frac{1}{2}$. Vattnet uppföras ur grufvorna med en konstgång till hvarje grufva, hvartill, för ledningen af drifvattnet, en kanal af 500 famnars längd blifvit dels sprängd, dels gräfd, och hvilken, tillika med en i sammanhang härmed uppförd byggnad, kostat grufvelaget nära 40,000 R:dr B:ko. Grufvornas djup är allmänast 70 till 100 famnar. Malmarten är olika vid hvarje grufva; svartmalm och blodsten, fin- och grofkornig, äro blandade om hvarandra, och den rikaste håller öfver 60 till 70 procent. Grufvbyggnaden är ovanligt kostsam, emedan bergväggarna äro så lösa, att, i stället för vanliga band och bergfästen, stora förtimringar måste uppföras, hvilka årligen erfordra öfver 2,000 st. byggnadstimmer och omkring 100 skepp'd stångjern, och hvaraf följer att bergbrytningen kan verkställas endast om sommaren och byggnaderna i grufvorna förrättas om vintern. Förvaltningen af det hela är uppdragen åt en öfver-gruffogde, under hvars inseende särskilda under-gruffogdar för hvarje grufva äro anställda. Arbetarne vid Dalkarlsbergs grufva hafva samlat en besparingskassa för orkeslösa arbetare, samt enkör och barn.

Dalkarlsbyttan, ett jernbruk, i Lindes socken af Nerikes län, har tillhört herrar Öjer, Lindmark och Smaræus; men äges nu af A. och C. Lindberg. Gården, 1 hemman skatte, har en väcker belägenhet nära Lindesberg. Trädgården utgör mer än 5 tunnland, och har omkring 300 fruktträd, hvaribland valnötträd. Å hemmanets ägor, på den så kallade Ryaheden, ses en jordfast sten kallad elfsten, känd af allmogens såsom offerställe för sjuka barn; den har 9 djupa koniska hål, hvilkas anledning svårigen kan bestämmas. Trene runor äro i senare tider inbuggna i stenen. Bruket har 1 härd och 533 skepp'd 6 lisp'd privil. smide, samt spik- och annat jernmanufaktur-smide af eget tackjern, och skeppar på Stockholm. Hammarskatten är 4 skepp'd 14 lisp'd.

Brakstämpeln visar ett sammabundet P och L med ett C inunder.

Dalkarls-sjön, ligger i Sätters socken af Dalarnes.

Dalkarls-åsen, äfven kallad Åsen m. s. benämningar, belägen vid Euköping, följer Altuna-ån, hvarifrån den går till Dal-elfven och vidare inåt Helsingland.

Dalköpinge, en socken, med Gislöf, är belägen i Skytts kontrakt och härad af Lunds stift och Malmöhus län, 3 mil S.S.O. från Malmö, vid hafvet, och hör till 2 kl. reg.; men Lunds domkapitel har i forna tider haft patronatsrättigheten derstädes. Socknens areala vidt utgör 764 tunal. jord. Den består af 5 $\frac{1}{4}$ mtl. och äger 240 iavånare. Adr. Trelleberg.

Dalman, Lars, stamfadern för den adliga Dalmanska ätten, föddes d. 7 Maj år 1680 i Stockholm, der hans far var myntkamrerare. Han användes i civila och diplomatiska befattningar vid arméen, först som sekreterare hos fältmarskalken greve Stenbock, sedermera såsom fältsekreterare vid dess härfördelning i Tyskland, hvarunder han blef Dansk krigsfånge i Tönningen; men fick hemresa till Stockholm, för att aflemna berättelse om de Svenske fångarnes öde. Efter Carl XII:s död hade han uppdrag, att, jemte general-majoren Adlerfelt, underhandla om de Svenske och Danske fångarnes ömsesidiga utväxling. År 1728 utnämndes han till amiralitets-kammarråd, samt år 1747 till landshöfdinge i Blekinge. Vid ordnarnas stiftelse pryddes han med Nordstjerne-orden. Död i Carlskrona d. 27 Jan. år 1752. Redan år 1720 blef han, jemte sin yngre broder, Olof Johan, upphöjd i adligt stånd. Han berömmes för aktningvärda egenskaper, både såsom människa och embetsman.

Dalman, Johan Wilhelm, son till bergmästaren Dalman, egnade sig åt natural-historien, särdeles insekternas kännedom; men studerade derunder medicinen, hvori han tog doktors-graden år 1817. Vetenskaps-akademien antog honom följande året till sin bibliotekarie samt intendent öfver zoologiska museum. Han befordrades efter hand till professor i natural-historien vid Carolinska institutet i Stockholm, blef medlem af sundhets-kollegium, af Svenska vetenskaps-akademien och den i Moskwa; men hans af naturen svaga helsa hade genom ideliga sjäsansträngningar blifvit ännu mera undergräfd och han bortrycktes alltför tidigt af döden d. 12 Juli 1827. Uppfostrad vid det berömda institutet i Christiansfeld, hade han blifvit så förtrolig med Tyska språket, att han talade och skref det såsom sitt modersmål och hyste stor beundran för dess vitterhet. Flera naturalster, särdeles petrifikater, äro uppkallade efter honom. Han har efterlemnadt åtskilliga skrifter, hvaribland *Analecta Entomologica*, *Ephemerides Entomologicae*, *Svensk Zoologie*, m. m.

Dalman, Wilhelm Fredrik, son af kammarjunkaren L. J. Dalman, föddes på Fledingstorp i Kalmar län d. 26 Aug. 1801, ingick vid 20 års ålder i justitie-revisionen och flera andra embetsverk, hvaraf han blott qvarstannade i det första,

der han efter hand blifvit befordrad till kanslist, hvarjemte han tjänstgjorde i riddarhusdirektionen, der han för närvarande är förste kanslist. Uppträdde vid 1828—1830 års riksdag såsom representant på riddarhuset, hvarest man alltsedan räknat honom till den liberala oppositionen. År 1830 utgaf han tidskriften *Mimer*, och öfvertog från och med år 1833, tillika med protokolls-sekreteraren N. Arfwidsson, redaktionen af *Dagligt Allehanda*, med hvilket de förenade ett särskildt blad, kalladt: *Aftontidningen*. Det sistnämnda upphörde år 1835, och D. har sedan ensam utgifvit *Allehanda*.

Dal-regementet. Dalarnes inbyggare voro bland de förste i riket, som ingingo på ett visst och beständigt knektehåll. Redan ifrån år 1635 finnes ett kongl. bref, som utvisar att manskapet af Öster- och Westerdalarnes, samt Näsgårds och Sätters län, utgjorde 1,410 man. Carl XI fastställde Dal-regementets styrka till 1,200 man, hvilket det ännu utgör, hvarförutan 205 man inom Dalarnes roterades till Westmanlands regemente. Dessa 205 soldater utgingo ifrån den s. k. Westerbergslagen, som utgör ortens sydvästra del, samt en del af Hedemora socken och trakten emellan denna ort och Westmanland. Dal-regementet hör under femte militär-distriktet, består af 8 kompanier med 43 officerare. Den verkliga styrkan är 1,079 man med 51 musikanter. Mötesplatsen är *Rommehed* i Stora Tuna församling. — Roteringen i Dalarnes är i högsta mätto ojemn. Lima socken, belägen ända upp vid fjällen, i en ödlig och näringslös nejd, och med något öfver 2,000 invånare, uppsätter 40 soldater. Orsa socken med 4,000 invånare besättes vid regementet 84 nummer. Hela den nyssnämnde Westerbergslagen, en välmående byggd med åtminstone 14,000 invånare, är deremot roterad till blott 55 soldater.

Dalstipa (*Lagopus subalpinus*), en fogel af familjen hönsfoglar om 15 å 16 tumas längd. Den är som sommaren brunspräcklig, med till en del nakna tarser och tår, samt hakan på hannen svart, på honan rostgul. Om vintern äro begge könen hvita, med svart stjert, och hvita täckfjädrar med svart spets samt tarser och tår helt och hållet, äfven under fotsulan, beklädda med yfviga hår-fjädrar. Den lefver parvis i norra delarne af riket, ända ned till 61 graden, men ej sydligare, om ej tillfälligtvis under starka vintrar, likväl ej heller på de egentliga fjällen, eller sådana berg som ligga öfver trädvegetationens gräns, utan först i den som är beväxt med dverghjörk och vide, framför allt i den derpå följande, der allmänna hjörken börjar visa sig som buskar; längre ned åter sparsammare. Lektiden infaller i slutet af Maj och början af Juni och hannens lockton är först ett högljudt "prrr! pæck! prrr!", sedan ett dofvasse "kawan-kawan", hvarpå honan svarar med ett flässe "pjau-pjau." Efter fullbordad parning lägger honan 10 å 12 rostgula, svartpunkterade ägg, af nära 2 tumas längd och $1\frac{1}{2}$ tumas tjocklek, uti ett konstlöst näste, hvilket, under ruftningen, modigt försvaras af hannen, och då ungarna äro utkläckta quastanna ihela, de gamla bos dem. Föder-ämn-

en består em vintern och våren af knopp af allmän och dverghjörk, om sommaren af åtskilliga växters blad samt axen af *Polygonum viviparum*, om hösten af åtskilliga slags här. Köttet är godt fastän något mörkt, och ofantliga quantiteter af fogela nedläggas derföre, dels medelst skjutning, om våren på lek, om vintern i flock, då den uppehåller sig bland vide och björkbuskar, för att äta knopp, men mest fångas den med snaror af olika beskaffenhet, äfvensom med fällor.

Dals, Norra, Södra, Västra, kontrakter af Carlstads stift och belägne alla tre i Elfsborgs län. Det norra utgöres af följande socknar: Stehneby med Ertemark, Ödsköld, Tisselskog och Råcke, Hesselskog, med Laxarby, Me och Frökog, Tössö, med Tydje och Ämmskog, samt Ämåls stads- och landsförsamling, som hör till 3 kl. reg. De öfriga pastoraten höra till 2 kl. konsist. — Det södra kontraktet består af socknarne: Ör med Holm, Dalskog, Skällered, Gunnarås och Järn, Bolstad med Grinstad, Gestad och Erikstad, samt Frändefors med Brälunda och Ryr. Af dessa äro de tvenne förstnämnda pastoraten af 1 kl. reg. och det tredje af 1 kl. konsist. — Västra kontraktet innefattar fem konsistoriella pastorat, bestående af socknarne: Högsäter med Jerbo, Ronelanda, Lerdal och Råggered, Rd med Nössemark, Häbel och Töftedal, Fergland med Ödeborg, Rålunda med Gesäter, samt Torp med Ryr. Af dessa höra de tvenne första till 2 kl., de trenne senare till 3 kl.

Dals, Västra, kontrakt af Westerås stift, ligger i Stora Kopparbergs län och innefattar följande socknar och annexer: Näs, Jerna, Äppelbo, Lima med Transtrand, Malung med Ytter-Malungs och Öje kapell, samt Floda. Af dessa pastorater äro fem af 2 kl. konsistoriella, och ett af 3 kl. konsist.

Dals kontrakt af Linköpings stift, ligger i Östergötlands län och innefattar: Wadstena med S:t Pehr och Strå, Oriunda, Herrestad med Källstad, Roglösa med Wäfersunda, samt Örberga med Nässja. Af dessa pastorater hör ett till 1 kl. reg., ett till 3 kl. preb., två till 1 kl. konsist. och ett till 2 kl. konsist.

Dals härad är beläget i Östergötlands läns 8:de fogderi, och består af $122\frac{1}{2}$ mtl. och har 3,839 invånare. Häradet tillföll, genom konung Gustaf Is testamente af år 1560, dess son, hertig Magnus. Det förmodas hafva sitt namn deraf, att det ligger liksom uti en dal eller dälld emot Ombergs ansehnliga höjd, samt lägre än de andra häraderna i det så kallade Wadstena län. Häradet innefattar följande socknar med annexer, nemligen: Herrestad med Källstad, Roglösa med Wäfersunda, samt Örberga, med Nässja och Strå, hvilket senare fördes utgjort en särskild socken, Broby kallad, upptagen i 1639 års jordebok. Häradets areal utgör 27,145 tunnaland, hvaraf 6,980 äro sjöar och kärr. I dess sigill afbildas en lie utan orf, ställd med axden åt venster snedt uppföre, med omskrift: Dahls Heredd. 1614. Märkvärdigaste orten i häradet är konungsråden Starby. I förening med Ly-

sings härad utgör Dals en domsaga; men med Aska och Lysings härader ett fögderi.

Dalsbyberget, i Sätters socken af Dalarna.

Dalskog, annex till Ör, är beläget i södra Dals kontrakt af Carlstads stift och Elfsborgs län, och hör till 2:ne härader och domsagor: Nordals och Wedbo. Från Wenersborg till socknens gräns är $4\frac{1}{2}$, från Ämäl $5\frac{1}{4}$ och från Wenern $1\frac{1}{4}$ mil. Större sjöar, som antingen ligga inom eller gränsa in till socknen äro 11; större och mindre mossar finnas i myckenhet. De upptaga en betydlig del af hemmanens utmarker. Hela socknen ligger på en bergskedja, hvilken sträcker sig från norden till söder om Bohuslänska gränsen, samt utgör slutningen af en gren från Norrska fjällryggen. I östra delen af socknen bildar denna bergås en dal, der de bästa hemmanen äro belägna. För öfrigt tillskapar den både nakna och skogbevuxta höjder, hvilka gifva trakterna ett Schweitziskt utseende. Grönhultsberget och Funnebohögen anses för de högsta. Jättegrytor finnas vid Tängebyn, Grönhult och Öfse. Mellan Tängebo och Korsgården finnes, vid landsvägen, en liten grotta, samt en af sällsam storlek vid Hodan. Denne senare är 23 alnar lång inuti berget, 3 alnar bred och 4 alnar hög. Hvalfvet och väggarne uti densamma äro klädda med droppkalk och stalaktit. I Lunnebo skog finnes en stensamling (af invånarne kallad Stenbarj), $\frac{1}{2}$ mil lång och af olika bredd, med så stora och tätt till hvarandra liggande stenar, att alldeles icke någon boskap, och knappt menniskor kunna komma öfver dem. — Skogarne räcka till husbehof och måttligt afsalu. — Boningshusen bestå allmännast af två rum, en stuga med kammare, hvilken kallas sängstuga. Välbyggda hus äro sällsynta. Stugan är låg, gisten till golf, väggar och tak, födan vanligen tarflig, består af tunnt osyradt hafrebröd, välling, gröt, mjölk och 1 till 2 gånger i veckan af sofvelrätter. Man gör 3 mål om dagen, och sommartiden nyttjas derjemte frukost och aftonvard. — Klädedräkten är, för mankønet, en grå, blå, stundom svart vallmarsrock med knappar och underkläder af samma färg; qvinnorna bruka randiga ylletygs- eller bomullskjortlar med tröjor. Det mesta här af förfärdigas hemma. — Folket är ärligt, bönligt, tjänstaktigt, arbetsamt och i allmänhet nyktert. Till kyrkan går man gerna. Allmogen är mån om barnens undervisning uti innanläsning och kristendom. Dialekten är släpande och vidrig. De flesta femininer och infinitiver sluta sig på a. — Dalskog synes hafva fått sitt namn af den dal, hvilken i östra delen af socknen sträcker sig från norr till söder. Socknens kända ålder går icke längre tillbaka än till 1540-talet. Först i 1545 års jomdebok, förvarad i kongl. kammar-kollegii arkiv, nämnes "Dallskoff" socken. Hemmanen hafva, före den tiden, tillhört nästgränsande församlingar. Dalskog är den yngsta i Örs pastorat; alla de andras ålder sträcker sig in i påfvedømet. Nuvarande kyrkan, af trä, uppbyggdes 1747. Der förvaras husförhörlängder från och med 1688 till närvarande tid; äldsta räkenskapsboken börjar

med 1700; döpboken med 1708; vigsel- och dödböckerna med 1702. — Socknens areal utgör 12,752 tanmland, af hvilka 2,396 äro sjöar och härr. Den består af $16\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,440 invånare. Adr. Wenersborg eller Ämäl.

Dalskogens källa, en helsobrunn å Lindsbergs stads ägor. Vattnet skall, enligt framlidne presidenten v. Schulzenheims yttrande, närmast likna det vid Porla. Uti en närbelägen mosse finnes härstädes, på 2 till 3 alnars djup, en gyttja, lika god som den ifrån Loka; enligt uppgift af regementsläkaren Trapp.

Dalsland innefattar den nordligaste delen af Wenersborgs län, och begränsas i vester af Bohus län, i norr af Norrige och Wermland, samt i öster af den del utaf Wenern, som kallas Dalbo-sjön. Dalsland hör till Carlstads stift, består af 5 härader, nemligen: Tössbo, Wedbo, Nordal, Sundal och Walbo, hvilka tillsammans innefatta 38 socknar, och har en stad, Ämäl. Dalslands skaplynae utgör dess största märkvärdighet. Det norra Dal, hvartill hör räknas större delen af Wedbo, äfvensom större delen af Tössbo härad, är en fjällbygd, med söderut löpande refor af Seveberget. Emellan de stupande väggarne ligga djupa vatten, såsom: Stora Lee, Lelången, Silen, Edslan, Änimen, m. fl., hvilka, nedsjunkna emellan de långa, ofta på föga afstånd ifrån hvarandra löpande fjällsträckorna, likna stilla elfvar. I dem nedflyta strida bäckar, som afleda de större och mindre vattensamlingarne uti de högre upp belägna fjällfördjupningarne. Dessa vattensamlingar utgöra norra Dals egentliga sjöar, hvaremot de förstnämnda höra betraktas såsom vattendrag, de der fordom, vid högre vattenstånd, synbarligen bildat sammanhängande, jemna afledare af fjällarnes vatten. alltifrån Norrska gränsen eller nordliga Wermland in till Wenern, samt förmodligen till de hafsvikar, hvilka uppgå mot Qvistrum och Uddevalla i Bohus län. Hvarje vår stiga vattnen ännu öfver "eden", till lika höjd med forsarne, och bilda jemnt gående floder. Söder om och närmast denna bygd utbreder sig, midt i landet, den så kallade Ödskölds-mo, en ljunghbevuxt ödslig sandhed, hvilken upptager större delen af Ödsköld, jemte smärre delar af närliggande Eds, Rölunda och Bäcke socknar. Denna mo, hvilken torde kunna anses innefatta hälften af Dalslands bredd, tyckes fördela både bergen och vattendragen, af hvilka de sistnämnda, norr om mon, nu mera taga en sydostlig riktning mot Wenern. En myckenhet långsträckt dalar (såsom den från södra ändan af Stora Lee, igenom Eds, Rölunda, Gesätters och Lerdals, måhända rätteligen Leedals m. fl. socknar), samt vattensjuka mossar göra det ganska troligt, att de norra vattnen äfven på denna vestra sida om mon haft betydligare aflöpp söderut genom landet. Under eller söder om Ödskölds-mo ligger Kroppefjället, hvilket, sedan de öfriga försprikt sig norr om mon, utgör den enda hufvudsakliga fjällsträckningen i södra Dal. Det utgör gränsen emellan Walbo i vester, samt Nordals och Sundals härader i öster. Detta fjäll, med olika namn

i skilda trakter, synes förklara så väl tillkomsten af Ödskölds-mo, som orsaken till vattendragens uppgifna lopp eller riktningar. Norr om mon ligger den greniga sjön Ifväg, djupt sjunken mellan väldiga sandvallar. Sådana vallar ligga spridda här och der på mon, ända till fjället, och under densamma, liksom under den öfriga sandgrunden "spelar ännu vatten", enligt allmogens uttryck. — Fjället har således varit och är ännu den egentliga fördelaren af vattnen, hvilka, under tidernas längd, nedfört den sand, som bildat mon, der en sjö troligen funnits i fordomtima. Här om är menige man ännu öfvertygad, och utvisar, såsom vedermälen deraf, en mängd "bottenlösa" gölar, af hvilka många skola vara ganska fiskrika. Flere å mon befintliga källor stå ovedersägligen i samband med aflägsnare vattendrag, hvilket förklarar deras stigande och fallande utan någon synlig orsak. — Södra Dalsland fördelas af Kroppefjäll. De omliggande häraderna, särdeles emot Wenern, utbreda sig derifrån under jemn sluttnings i öster och väster; men emedan fjället saknar betydligare utgreningar, hafva, emellan de spridda höjderna, en myckenhet smärre sjöar uppkommit, hvilka sakna så väl beröring med hvarandra, som gemensam eller bestämd sträckning. Sådant gäller likväl mindre för Walbo härad, som är ett bergland, rikt på sjöar och kärr. Sundals härad har väl närmast fjället samma tycke; men öfvergår snart till ett jemnt fält, med greniga, stilla flytande åar och bäckar. Det utgör Dalslands slättland. — Dalslands jordmån företer den största mångfald af mer eller mindre bördighet; men såsom en egenhet har man anmärkt, att den jord, hvilken skattas sämre, alstrar under vissa år både ymnigare och kärnfellare gröda än den bättre. Detta förklaras dels af landets skaplynne och deraf beroende klimatiska förhållanden, dels af den större inverkan dessa sistnämnde alltid hafva på ett fält, som icke häfdas med urskiljning.

Dalstjerna, Gunno Earelius, son till prosten och kyrkoherden i Öhr på Dalsland, Anders Earelius, reste först till sjös, för att lära sig styrmanskosten; men fortsatte sedan sina förut påbörjade studier, och besökte, för att fullända dem, flera Tyska universiteter och deribland Leipzig, der han så utmärkte sig vid en disputation, att en professorsplats skall hafva blifvit honom tillhuden. Han emottog den likväl icke, utan återvände till fäderneslandet, der han utnämndes till inspektör och sedan till öfverdirektör för landtmäteriet. Adlades år 1702, hvarvid han antog namnet *Dalstjerna*. Född år 1658, död år 1709. Har utgifvit flera kartor öfver Sveriges utländska besittningar. Mest är han känd genom sina försök i skaldekonsten, för hvilken han visade mycken båg; men tydligen kämpade dels mot en föga rik fantasi, dels mot ett obildadt språk. Man har af honom hans *Kungaskald med tusend troppliktiga beta låror besprängd* (i anledning af Carl XI:s begrafning); *Den trogne Herden*; *Götha Kampvisa*; *Hjellegvad* (i anledning af Carl XII:s segrar), o. s. v.

Dalstorp, en socken, med Hularöd, Nittorp, Ölremma och Ljungsarp, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Kinds kontrakt och härad af Götheborgs stift och Elfsborgs län, 2 $\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Ulricehamn. Kyrkan, af sten och ganska gammal, samt tillökt 1821, är belägen på en jemn plan vid stranden af en liten sjö och omgifven med stenmur och löfrika träd. Från korfönstret har man den herrligaste utsigt. Socknen består af 21 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 875 invånare. Dess areal är 10,507 tunnland, af hvilka 457 äro sjöar och kärr. Inom socknen märkes säteriet Borrarp. Adr. Svenljunga.

Dalum, annex till Blidsberg, beläget i Redvägs kontrakt af Skara stift, 1 $\frac{1}{4}$ mil N.N.O. från Ulricehamn. Kyrkan är liten, bygd af tälsten och troligen mycket gammal. I socknen märkes: Winsarp eller Winstorp, 2 $\frac{1}{2}$ mtl. säteri, vid en liten insjö, har en gammal förfallen stenhusbyggnad, bredvid hvilken står en upprest sten, som utmärker, att en Dansk släkt fordom ägt detta säteri. Det uppbrändes af Danskarne i Juli månad 1566. Silarp med Bygården, 2 $\frac{1}{2}$ mtl. säteri, har vacker åbyggnad. På Nöres bys ägor finnes en runsten. Ett domaresäte har varit på Tingvalla hed, vid Dalums bro. Socknen består af 22 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 695 invånare. Dess areal utgör 4,721 tunnland, af hvilka 288 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Dal-uppror. Det första vår historia under detta namn ontalar är, då Dal-allmogen, år 1432, reste sig för att befria sig från de Danske fogdarnes omenskliga förtryck. Engelbrekt åtog sig sina lidande landsmäns sak och klagade deras nöd för konung Erik XIII, hvilken lofvade bestraffa fogden Jösse Eriksson; men när detta icke verkställdes, beslöto Dalkarlarne att samlas "man ur huset", och under Engelbrekts anförande med våld skaffa sig rättvisa. Allmogen belägrade Westerås slott; men möttes här af några konungens råd, som förmädde dem att återvända hem. Då fogden sedermera likväl kvarblef på Westerås slott, samt å nyo skulle infordra skatt af allmogen, reste sig Dalkarlarne åter och instängde Westerås för andra gången. Detta skedde vid midfastotiden 1433. Nu måste Jösse Eriksson nedlägga sitt embete, och allmogen tågade hem. Men sedan det rykte utspridt sig, att en långt värre fögde skulle komma i den afsattes ställe, och allmogen såg att Jösse Eriksson ej straffades, uppstod den tredje resningen, med beslut att jaga alla utlänningar ur riket. Borganäs slott, anlagd på en holme i Dal-elfven, angreps, intogs och förstördes i grund, midsommarsdagen. (Se vidare: *Engelbrekt*.) — Under de inrikes oroligheter, hvilka inträffade i Carl VIII:s tid, visade sig äfven Dalkarlarne på den blodiga skådeplatsen. Puke, oense med Carl, drog åt Dalarne, bragte folket i resning, tågade med det till Helleskog, der han slog läger och förskansade sig medelst förhugningar. Efter några fåfänga blodsutgjutelser och underhandlingar, red Carl sjelf ut emot Dalkarlarne och höll för dem ett tal, hvilket verkade att de erkände sitt fel, begärde och fingo tillgift. Kort der- efter ihjelslogo de den tappre höfvidsmannen på We-

sterås slott, Bengt Gunnarsson, med flere af riksmarskens tjenare. Carl ville resa till Dalarne och allvarligen straffa detta öfverdåd, ty, sade han: "Om allmogen aldrig får någon aga, lyder den aldrig"; men på rådets tillstyrkan afstod han derifrån och måste nöja sig att underhandla med de upproriske. Följden blef att Dalkarlarne sade sig aldrig vilja lyda riksmarsken Carl, eller till honom betala någon skatt. Slutligen talade Carl sjelf med de utsände, och fann att hela denna upproriska tillställning var tillvägabragt af riksdrotset, samt att Dalkarlarne ej hade något ondt i sinnet emot honom. (Se vidare: *Erik Puke*.) — Biskop Sunnanväder i Westerås, satte sig i spetsen för de upproriske, som voro missnöjde med de förändringar konung Gustaf I gjort i presternas lära och aflöning. I Dalkarlarnes namn sände han och mästern Kunt ett bref till konungen, deri de påminto om de tjenester de gjort honom, förebrädde honom otacksamhet och slutade med hotelser. Den 13 Jan. 1525 skulle ständerna samlas till en herredag i Stockholm; men från Dalarne inställde sig inga fullmäktige, hvadan varningsbref ditsändes från rådet. Emellertid gjorde Sunnanväder med sina medhållare uppresning i Dalarne, så att konungen måste, i slutet af Oktober månad, begifva sig dit med krigsfolk. (Se vidare: *Sunnanväder*.) — Då en del Dal-allmoge gjorde uppror under Daljunkaren (se detta ord), förklarades de af ständerna för rikets fiender, med hotelser att strängt straffas om de ej afstodo från sina upproriska företag. De begärde då nåd, angäfvu hufvudmännen, af hvilka en del blefvo på stället halshuggne. (Se vidare: *Bond-uppror*.) — Under det så kallade *Nåfådet* började äfven oroliga rörelser bland Dal-allmogen, som uppmanades än att taga konung Sigismunds, än hertig Carls parti. (Se vidare: *Nåfådet*.) — Det till utseendet våldigaste uppror af denna allmoge var likväl det sednaste, hvilket den företog, i afsigt att bestämma thronföljarevalet, år 1743. Redan året förut började oroligheter yppa sig i Dalarne. Folket var missnöjdt med kriget i Finland, tyckte att deras soldater vanvårdades och uppoffrades utan ändamål, ansåg, att generalerne uppfört sig orätt och oärligt, hade fattat hat till adeln för aristokraternas ingrepp i konungamagten, och sade sig: "vilja hafva en konung och ej så många; ty nu ville alla regera och råda, som peruker bära." Allmogen höll sammankomster och öfverläggningar. Deras klagomål angingo hufvudsakligen, att ransakning skulle anställas rörande slaget vid Willmanstrand, d. 23 Aug. 1741, att redovisning skulle göras för de beklädnadspenningar allmogen utbetalt åt soldaterna, att allmogen måtte befrias från anskaffandet af vargerings-karlar, att adeln och presterskapet borde hålla soldater, så väl som de öfrige rikets inbyggare, att folket måtte få bränna brännvin, samt hålla gudstjänst på aposteldagarna. Följande året, då konungens befallning rörande regementets uppbrott till Westerbotten upplästes, visade allmogen mycket missnöje och landshöfdingen Wennerstedt blef tvungen att bevilja ett

möte i Leksand, dit 4 å 5 från hvarje socken skulle få komma. I stället samlades en talrik folkmassa, hvilken med buller och oväsende satte sig emot regementets uppbrott, och hotade att ej förr åtskiljas, än opphofsmännen till kriget blifvit straffade och thronföljden, efter deras påstående, fastställd. Konungen lät varna allmogen och antydde att regementet skulle få stanna i Gefle, samt att dödsdomen var fallen öfver general Buddenbrock. Men den lät ej beveka sig häraf, utan motsatte sig riksdagens påbud och beviljningar, till den grad, att landssekreteraren blef i Grangärde driven ur socknestugan, och hans skrifvare med hårdagningar och skuffningar tvungen lemna från sig papperen, hvilka sönderrefvos. Nu våldförde allmogen sig på officerare, kronobetjenter och sin riksdagsman Per Andersson; uppbådade menigheten från 15 till 60 år; uttog gevär och ammunition ur förvaringsbodarna; posterne anhöllos, mötesplatser utsattes och kyrkornas fanor uttogos. Förgäfvos sökte vederbörande stilla dessa farliga rörelser. Beväpnad begaf sig allmogen nu till Falun, och inga försäkningar att freden var nära att afslutas samt att konungen ej fordrade regementets tjänst, utan tillåtitt det få blifva hemma, kunde förmå dem att taga tillbaka. Under trumslag ryckte de in i staden, uppställde sig med sina fanor på torget, der de gjorde bön, och inqvarterade sig sedan efter eget godtycke. Till anförare hade de valt en bruksskrifvare vid namn Schedin, hvilken fordom tjent vid grenadiererne i Preussen. Den 9 Juni samlades de på torget och packade sig mycket tätt tillsammans i en ring, uti hvilken landshöfdingen Wennerstedt måste framträda för anföraren Schedin. Sedan presten hållit morgonbön framräcktes åt landshöfdingen ett papper till underskrift. Det innehöll, att sedan hertigen af Holstein afsagt sig den erbjudna Svenska kronan, funno Dalkarlarne det vara deras skyldighet, att välja den, till hvilken de hade största förtroendet, nemligen kronprinsen af Danmark, och begärde att alla utan undantag skulle förklara sig häröfver, på det allmogen måtte veta hvad de skola rätta sig efter. "Ty", sade de, "freden är väl god; men en neslig fred vilja vi icke hafva." Landshöfdingen måste underteckna skriften, hvilken tillika var underskrifven af socknarnes fullmäktige och 26 personer, hvaribland öfverst-löjtnant Adlerstråle, major Wrangel, landssekreteraren, landskamreraren och flere prester, m. m. Under allmogens vistande i Falun måste bergslaget, för att rädda magasinet och undvika andra olägenheter, utlemna mjöl och viktualier, o. s. v., hvarmed allmogen ändå ej lät sig nöja, utan påstod, att bergs-regementet och bergs-kavalleriekompaniet skulle följa dem till Stockholm, eller allmogen erhålla 100 daler kopparmynt på roten, med tillsammans 120,000 d:lr k:mt; men de läto slutligen nöja sig med 6,000 d:lr, utom ofvannämnde proviant och medikamenter utur apoteket för 1,000 d:lr k:mt, m. m. Ur Leksands kyrka tog allmogen 5,000 d:lr k:mt; 50 t:lr spannmål, dem landshöfdingen låtit baka till bröd åt solda-

terne, hvilka hemkommo från Gefle, måste äfven utlemnas åt allmogen, tillika med de gevär, kulor och flintor, dem krigs-kollegium uppsändt till Falun för regementets räkning. Landshöfdingen nödgades äfven skrifva till justitie-kanslern och landshöfdingen baron Cederhjelke, att allmogen begärde att anstalter till deras nödiga förplägning måtte vidtagas. Brevet fick ej förseglas, utan skulle lemnas öppet åt allmogen. Under deras vistande i Falun hade de sändt uppmanings-bref till sina medbröder i Norrberke, och dessa följde uppmaningen. I Avesta uttog de något öfver 8,000 dlr i slantar och 2,000 dlr k:mt, hvilka tillhörde kronan. Ständernas deputerade mötte dem i Sala och höllos der i arrest i 2 dagar. Tåget fortsattes, och om aftonen d. 19 Juni 1743 kommo de till norrtull vid Stockholm. Följande morgon for konungen med alla generalerna och 60 lifdrabanter ut emot dem, för att beveka dem; men förgäfves. De lemnade likväl, på konungens begäran, landshöfding Wennerstedt ifrån sig. Adlerstråle rymde ifrån dem; men major Wrangel ville ej öfvergifva dem. Nu ryckte de in på Norrmalmstorg (nu Gustaf Adolfs), sedan de tagit 4 trepundiga metallkanoner. Antalet ansågs vara 5,000, hvilka inkvarterade sig efter behag. Middagstiden inryckte soldater i Stockholm, då det tillkännagafs, att de Dalkarlar, som ville lägga ned gevären och tåga ur staden, innan kl. 5, skulle få tillgift, de öfriga skulle anses som landsförrädare. Ungefär 1,500 lydde varningen, de öfriga uppställde sig vid Kastenhof. Riksråderne Adlerfelt och Roos, samt generalerne Düring och Dohna, redo ut att förmana dem; men förgäfves. De ropade: "Vi vilja sätta kung af och kung till, efter vår rätt och lag, och om vi hindras skola vi ej skona barnet i vaggan." De aflössade nu en kanon och 20 musköter, då Adlerfelt blef skjuten och öfverste Lagercrantz sårad. Trupperne lossade då ett par kanonskott med kartescher, hvarigenom några och 30 dödades, 80 sårades och många sprungo i Norrström. Nu skingrades flocken, och samlades sedan i arrest på artillerigården, samt på gården till dåvarande Bjelkens stall. Lifregementet inhemtade dem, som gått utom tulken. Efter deras egen bekännelse hade de ämnat följande natt bemäktiga sig banken, arsenalen och artillerigården, plundra de förnämsta husen och mörda dem, som voro bäst klädda. De medförde ock 6 bödelsyxor, hvaraf man kan se deras uppsåt. En mängd straffades härpå med spö, från 15 till 40 par, sattes på fästningsarbete och sprungo gatlopp, etc. Den 30 afrättades anföraren Gustaf Schedin. Fem andra bönder blefvo äfven halsbaggne. Major Wrangel sattes på Warbergs fästning. (Se: *Bonduppror, Daljunkaren, Engelbrekt, Schedin.*)

Dammlucka. Der qvarnar eller sågverk äro bygda ofvan och nedan i ström, får ej den öfre undanhålla den nedre vattnet, och den nedre icke stämma för den öfra, vid vite af tre daler första gången och sedan dubbelt hvarje gång. Enligt Byggnings-balkens 20 kap. 6 § skall dammlucka

öppnas första dagen i Maj månad, der vattnet kan skada åker eller äng. Men sedan år 1755 är denna skyldighet framflyttad till den 10 i samma månad, såsom motsvarande den 1 Maj, efter gamla stilen.

Dammruda (*Cyprinus gibelio*), en till benfiskar-nes 2:a ordning hörande fisk, till växten smärtare än den vanliga rudan, och i smaken sundare, förekommer i kärr från Skåne till Upland och Bohuslän.

Dammspann kallades en inkomst, hvilken fordom tillföll kyrkovårdarne i hvarje socken. Den bestod af en spann af moderkyrkor och en half af annexkyrko-herbergen, enligt kongl. brevet d. 30 Maj 1681. Upphufvet till denna kyrkovårdarnes förmån låg i deras skyldighet att indrifva de $\frac{2}{3}$ af den gamla kyrkotioden, som kronan förbehållit sig vid reformationen. I samma mån detta åliggande upphörde och en viss tiondesättning beständes, försvann dammspannet.

Damshyttan, tackjernshytta, i Lerbäcks socken af Nerikes län, $5\frac{1}{2}$ mil från Örebro, tillhör bergsmän.

Dana-arf kallas i Sveriges lag arfvet efter den, som dör utan släktingar. En del rättslärde förmena, att namnet uppstått ifrån det gamla ordet Danir, Dansk, emedan dermed fordomdags betecknades arfvet efter utländsk man, som blifvit död i landet, och de flesta utländningar, hvilka funnos härstädes, voro Danskar. Denna härledning bestrides ur flera skäl, och en annan, sannolikare, har blifvit uppgifven från Isländska ordet *dáinn*, död, gen. *dáins* (dödes), då ordet således skulle betyda död mans arf. Dana-arf var, enligt landskapslagarne, först och främst arf efter utländsk man, som dött i Sverige. Fremlingen stod ej under vanlig rättsförfattning, utan under konungens beskydd, hvilken därför blef hans arfvinge. Dock gällde äfven för utländningar ätemäns anspråk på arf, om de bevisade sin rätt inom natt och år. Äfven betydde dana-arf ett sådant, hvartill inom stadgad tid ingen blodsförvandt anmält sig. Då tillföll egendomen konungen, eller, om den döde varit prest, biskop; hvarförutan konungen alltid var skyldig att gifva något till andliga stiftelser för den dödes själ. Samma grundsatser förekomma sedan i den för hela riket gemensamma landslagen. Enligt nu gällande lag tillfaller dana-arf kronan. Under hvilka förhållanden det kan komma i fråga beror på arfslagarne i allmänhet, på testaments-rätten och på lagens stadganden rörande Svenska medborgares rätt att taga arf i Sverige, ehuru de sjelfva befinna sig utomlands. Ifrån sextonde århundradet m. m. finnas privilegier för vissa städer, att i kronans ställe uppbära dana-arf.

Danaborg, bredvid Tofta bro, i Kinnevalds härad och Täfvelsås socken af Småland. Det har varit ett fäste, och anlades 1455 af konung Christian I; men blef genast intaget och besättningen alldeles nedgjord af Svenske riksmarsken Thord Bonde, konung Carl VIII:s kusin. Af denna eröfring kallade allmogen sedan detta fäste *Danasorg*.

Danabäck, i Elfsereds socken af Westergöthland, utgör nu, från hemmanet Danhult i nämnde socken, till Bäckarp i Fagereds socken, länegränsen; men var fordom gränsskillnaden härstädes emellan Sverige och Danmark.

Danaholm, en ö vid yttersta ändan af Hisingen, 2 mil från Götheborg, 1 mil N.V. från Styresö, på Brännö ägor, kallas vanligen Liljan eller Liljan, och läser i äldre tider hafva utgjort gränsen emellan Norrige och Danmark. Nan har påstått, att denna holme varit gränsskillnaden emellan både Sverige, Norrige och Danmark, hvilka hvardera haft sin andel deraf. *Danaholms möte* skall härstädes ägt rum år 951 eller 954. Orsaken dertill har varit den ständiga tvisten med Danmark om Skåne, Halland och Blekinge. Konung Björns son och efterträdare, Olof, gjorde slut på denna tvist, men till Sveriges skada och sin egen vanheder, ty han lät, genom sin medregent Emund Ringsson, då upprätta en gränsskillnad på Danaholmen, i stöd hvaraf dessa omtvistade orter, genom uppsatta rå och rör, dömdes ifrån Sverige, och gick gränslinjen ända till Warnanäs i Södermøre, 3 mil söder om Kalmar. Mötet på Danaholm bivistades af Emund, Upsalakonungen, Olofs medregent, samt af Håkan Adalsten Fostre, konung i Norrige. Några häfdatecknare förmåla, att det varit konung Inge i Sverige, konung Erik i Danmark och konung Magnus i Norrige. Alla tre konungarne spisade vid ett bord; men hvar och en satt inom sitt rike. När Emund skulle stiga till häst, höll Sven Otto i betslet och Håkan i stigbygel; så säges det i Westgöthlagen; men i den Seländska och Skånska tillägges Danmarks konung första rummet och Sveriges är den som håller stigbygel. Huru förhållandet än må vara härmed, fick Emund icke desto mindre, för sina åtgöranden vid denna gränsskillnaden, namnet den Slemme. Gränstenarne skola ännu vara synliga. Rimkrönikan yttrar sig om denna gränsskillnad:

Mellan Sverige och Dannemark thesse XII män
Sex stena the satte och the stå ther än,

— — — — —
Danaholm skiptas och i Lätta tre,
Sverige, Danmark, Norje hvar sin lott fingo the,
Tå nämdes af Danaholm — — — — —

Här utanför är Danafjord. (Se vidare: *Emund Slemme*.)

Danckwardt, Henrik, son till vice-presidenten Danckwardt, hade utmärkt sig vid åtskilliga tillfällen, bland andra i slaget vid Helsingborg, der han blef sårad. Han befordrades, såsom belöning derför, till major vid Hamiltonska infanteri-regementet, sedermera till öfverst-löjtnant och slutligen år 1716 till öfverste samt kommandant i Marstrand. Sedan han, i Juli månad år 1719, utan allt nödtvång uppgifvit denna fästning, blef han derföre ställd till rätta, dömd till döden och i Oktober samma år halshuggen utanför Götheborg.

Danderyd eller **Danneryd**, ett skeppslag eller härad i Stockholms läns första fögderi, omgifver hufvudstaden på norra sidan och har en areal af 51,446 tunn., af hvilka 2,528 äro sjöar

och kärr. Det innefattar Kongl. Djurgården samt fem socknar, nemligen: Täby, Danderyd med Lidingö, Östra Ryd och Solna. Märkvärdigaste orterna äro kongl. lustslotten Carlberg, Haga, Rosendal och Ulriksdal, samt bland säterierna Bøgesund, Djursholm och Rydboholm. I förening med Sollentuna, Wallentuna, Wermdö och Åkers härader utgör Danderyd en domsaga. Det består af 134 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 4,264 invånare.

Danderyds socken, med Lidingö, är belägen i ofvannämnde skeppslag och inom östra Roslags kontrakt af Upsala stift, $\frac{3}{4}$ mil N. från Stockholm, vid Saltsjön. Kyrkan är byggd af grefvar Banér, och många af denna grefliga ätt äro begrafna derstädes. Socknen hör till 3 kl. reg., har en areal af 8,887 tunnland, af hvilka 320 äro sjöar och kärr, samt räknar öfver 6000 invånare. Jemte Lidingö består den af 24 $\frac{5}{8}$ mtl. Adr. Stockholm.

Danielsson, Anders. Denne ryktbare riksdagsman, den mest utmärkte af sitt stånd, under det nuvarande statsskicket, var född på Bondarp i Elfsborgs län år 1784. Efter inhemtade elementärkunskafer, tjänstgjorde han en liten tid såsom tingsskrifvare, och fick derigenom en kunskap om lagarne och lagskipningen, hvilken blef honom till stor nytta under hans framtida offentliga lefnad. Vid 1809 års riksdag valdes han, ehuru blott 25 år gammal, till ombud för sitt härad, och utvecklade derunder, jemte mycken lätthet att uttrycka sig, ett sådant förstånd, skarpsynthet och frimodighet, att han i hög grad tillvann sig både sitt ständs och sine kommittenters förtroende. Detta tillväxte med hvarje ny riksdag, så att ej blott hans eget härad, utan äfven flera andra, valde honom till fullmäktig, hvarigenom han slutligen förde talan för 27 härader, d. v. s. för en tolftedel af hela Sveriges allmoge. Hans politiska öfvertygelse var den frisinnade och fosterländska, hvilken han vid intet tillfälle tvekade att uttala, och så orubblig den var, så orubblig var äfven tron på hans goda afsigter, hans oskrymtade nit för det allmänna, hans fasthet mot hvarje frestelse, jemväl hos dem, hvilka icke delade hans åsigter. Hans inflytande var märkbart framför allt under riksdagarne åren 1828—1830 och 1834—1835, och vid många tillfällen bestämde han ståndets beslut. Emellan riksdagarne var han bondeståndets fullmäktig i banken eller diskonterna. Det utöfver hans tillgångar yppiga lefnadssätt, hvarvid han vande sig i Stockholm, de utgifter han gjorde, för att leda och verka på de svaga och vacklande, nödvändigheten att underhålla många biträden för de hopade göromålen, tillika med en för långt sträckt godtrogen hjälpsamhet, förstörde hans enkla och ordentliga lefnadsvanor, förorsakade hans ekonomiska obestånd, hade en skadlig verkan på hans helsa, och lade honom i grafven, d. 22 April år 1839, endast 55 år gammal. Hans enka erhöill en pension af 1840 års ständer.

Danmark har, ifrån den äldsta forntid, befunnit sig uti mångfaldiga beröringar med Sverige. Begge länderna bebos af samma folkstam; men Danmarks sydligare läge och olika natur har åt dess folk

gifvit ett i vissa fall annat skaplyne än åt det Svenska. Slägtskapen är dock större än skiljaktigheten och språkens likhet bevitnar det gemensamma ursprunget. Det var fordom samma språk och ännu i dag förstår Dansken det Svenska språket och Svensken det Danska. Det gamla språket, gemensamt för begge stammarna, kallades *norrøna mál*, hos våra grannar *Dansk tunga*. Det förändrade sig i Danmark förr än i Sverige, och Svenskan har bibehållit en större likhet med urspråket, hvilket ännu talas på Island. Likasom tungomålet var gemensamt, så äfven den äldsta traditionen. Oden, de nordiska, samt till en del äfven de Germaniska folkens gemensamma gud, tillhör Danmark likasom Sverige. Der likasom hos oss är han både gud och konung, ehuru Sverige var hans hufvudsäte i den senare egenskapen. Danmark erhöll till konung hans son och denne stiftade Skioldeunga-ätten, hvilken motsvarar Ynglinga-ätten i Sverige. Huru det äfven må förhålla sig med den historiska Oden, är hufvudsaken likväl att den Odiska religionen var gemensam. Der samma folk bebo länderna, samma språk talas och samma gudar dyrkas, blifva äfven sederna likartade. Danmark och Sverige hade hvardera egna konungar, och gränsorna voro andra än i våra dagar. Skåne, Blekinge och Halland utgjorde Danska länder, åtminstone icke Svenska. Likväl voro de icke alltid förenade med Danmark till en stat; ty likasom det fanns i Sverige flere konungar på samma gång i olika delar af landet, anträffar man sådana äfven i Danmark. Men sedan det hann sammansmältas till en enda statskropp, var Skåne Dansk. Gorm den Gamle, Danmarks förste konung öfver hela landet, regerade vid samma tid, då äfven Sverige framstår i historien såsom ett förenadt samhälle. Sedan denna förändring stå de begge folken vid hvarandras sida inom häfderna. Danmark, närmare Europas medelpunkt, emottog medeltidens bildning förr än Sverige. Denna bildning åtföljde kristendomen, hvilken segrat i Danmark, medan den kämpade i Sverige. Dess första förkunnande i begge länderna var dock nästan samtidigt. Ansgarius blef den gemensamma aposteln. Vikingafärderna hade bedrifvits ifrån Danmark i större omfång än ifrån Sverige. Danskarne eröfrade England, medan Svenskarne blott foro fram såsom röfvere. Danmark och England förenades under Sven Tveskäggs och Knut den Stores spira. Men konunga-ättens utgång upplöste föreningen. Den skedde i förva hälften af elfte århundradet. Under denna tid var Sverige ett mäktigt rike, ehuru mera slutet inom sig sjelf. Med Danmark omvexlade krig, fredliga förbund och kungliga släktförbindelser. Erik Segersäll uppgifves hafva underkufvat Danmark; men berättelsen är opålitlig. En gränsreglering skall hafva ägt rum vid Danaholm; men äfven denna händelse är insvept i mörker. En Svensk enkedrottning, Sigrid Storråda, åktade Danmarks konung, Sven Tveskagg, och stiftade ett förband emellan sin gemål och Sveriges konung, Olof Skötkonung, hennes son af första gifftet. Norrige eröfrades; men återtog af

den Norrske konungasonen Olof Haraldsson. Knut den Store inkräktade detta rike, mera genom förräderi än vapenmagt; men efter hans död afkastade Norrmännen åter det fremmande oket. Sedermåra skiljer sig Danmarks historia för en tid från Sveriges. I vårt land stridde hedningar och kristne, Svear och Göther; i Danmark kämpade Sven Estridsson om thronen med Norrska furstar, blef ofta slagen, flydde då till Sverige; men behöll slutligen sin krona. Likväl grundlades under samma tid nya förhållanden, hvilka ställde Danmark i närmare beröring med vårt land. Ett krig emellan Sverige och Norrige slutades genom freden i Kongahäll 1101, der äfven Danmarks konung var tillstädes. Der aftalades ett giftermål emellan Norriges konung, Magnus Barfot, och Svenska konungadottern Margaretha Fridkulla. Hon åktade i andra gifftet en Dansk konung, Nils, och blef moder åt en son, Magnus Nilsson, hvilken på mödernets leide anspråk på herraväldet öfver Sverige. Tiden var gynnande för sådana planer. Det gamla Svenska konungahuset var utdött, landskapersnas förbund var upplöst och Westgötha-partiet hyllade den Danske prinsen; men hans egna brott störtade honom. Han mördade sin släktunge, Knut Lavard, och stupade för dennes hämnare, Erik Emund, den mördades broder. Detta skedde i ett ryktbart fältslag vid Fotevig i Skåne år 1134. Men från Margaretha Fridkulla härstammade ännu en prins, som sträfvade efter Sveriges krona. Prins Magnus Henriksson dödade Svenske konungen Erik den Helige, och misstänktes hafva utsändt den, som mördade konung Sverker. Året efter Erik den Heliges död föll Magnus Henriksson för Carl, konung Sverkers son. Nu upphörde de långa inre krig, hvilka plågat Danmark. De slutade med Waldemar den Stores seger. Danmarks mest lysande tidevarf var inne. Konungarne Waldemar voro tillika eröfrare och missionärer. Under deras spira blef Danmark ett mäktigt rike; dess kraft var rigtad åt Tysklands Östersjökust, och de gjorde korståg ända in i Lifland och Esthland. I Sverige fortfor en strid emellan Erik den Heliges och konung Sverkers ätt. Den senare var Danmarks vän, och fann, under motgångar, ett skydd i detta land. Konung Carl Sverkerssons enka flydde till Danmark, och Sverker Carlsson stridde med Danska hjälptrupper vid Lena och Gestilren i Westergöthland; men olyckligt. Efter hans död vände sig förhållandet. Hans besegrare, Knut Eriksson, slöt fred med Danmark, och ingick giftermål med en Dansk prinsessa, konung Waldemar Seiers syster. Ifrån denna tidpunkt var Danmark Erikarnes bundsförvandt. Dess fiender voro Folkungarne, sedan Sverkerska ätten utdött. Slagen, flydde Erik Eriksson till Danmark 1229 och med Dansk hjälp återtog han thronen 1234. Sådant var Danmarks deltagande i Sveriges öden, näst före Folkunga-regeringen. Vid medlet af 1200-talet uppstodo nya förhållanden. Waldemar Seier hade öfverlevat sin magt, och på hans död följde nya olyckor. Konung Erik Plogpenning mördades af sin egen broder; denne, konung Abel, föll för

en okänd hand; den tredje brodern, Christoffer, dog af gift; konung Erik Glipping lönmördades af missnöjde herremän, och lemnade ett barn på thronen. Detta barn var Erik Menved, sedermera en konung med kraft och allvar. Folkungarne beherrskade Sverige. Släktskap ägde rum emellan konungahusen; Birger Jarl var gift med konung Abels enkedrottning, Waldemar med Erik Plogpennings dotter. Men Danmarks inflytande på Sverige börjar hufvudsakligen, då Erik Menved tog konung Birgers försvar. De voro svägrar på dubbelt sätt, emedan de äktat hvarandras systrar. Såsom Erik Menved hjälpte Birger, så hade Erik Glipping hjälpt Magnus Ladulås och hertig Erik emot sin broder Waldemar. Så finner man att Danmark medlade i Sveriges inre strider, afslöt freden i Helsingborg 1310, hvilken beseglade Sveriges delning, och bjöd en tillflyktsort åt den fallne konung Birger, då han flydde sina mördade bröders hämmare. Birger dog i Danmark. Erik Menved lefde då ej mera. Hans bror, konung Christoffer, bar konunganamnet i en olycklig tid. Riket sönderföll; men Waldemar Atterdag, en regent af stora egenskaper, förenade åter de söndrade delarna. Under dessa Danmarks inre strider hade Sverige vunnit Skåne. Det skedde 1332, genom köp. Landet innehades af de Holsteinska grefvarne under förpantning, och löstes in af Sverige. Men likasom Sverige begagnade Danmarks svaghet för att vinna Skåne, så bemödade sig Waldemar Atterdag, under Sveriges inre strider, att återvinna det. Magnus Smek, i strid med sin son och med rikets mäktige, uppoffrade Skåne, för att vinna konungens af Danmark beskydd. Skåne förblef i århundraden en Dansk besittning. Nu inträdde den ryktbara Kalmare-föreningen. Konung Håkans enka, dotter till konung Waldemar i Danmark, som redan innehade Danmarks och Norriges throner, förband med dem äfven Sveriges, genom den s. k. Kalmare-unionen, år 1397. Danmarks konungar behandlade Sverige såsom ett lydland, och deras embetsmän misshandlade folket. Detta försvarade sin rätt igenom uppror, och föreningen alstrade strider i stället för samdrägt. Christian II:s blodiga våldsamheter löste den helt och hållet. Blekinge återlemnades åt Danmark, efter Malmö Recess 1524, och Bohus län 1532, då Christian Tyrann, den gemensamma fienden, hotade med anfall. Farligare var successionskriget i Danmark, efter konung Fredrik I:s död. Den aflidnes son, prins Christian, hade till betydlig del att tacka Gustaf Wasas bistånd för sin krona. Den senare befordrade på samma gång sin egen fördel emot anspråken från Lybeck, som i dessa strider brukade konung Christian II:s namn. Men för Gustaf I uppkom en betydlig fordran, hvilken Danmark sent omsider gäldade. Nya klagomål å ömse sidor uppfyllde hela Gustaf I:s tid, och Brömsebofördraget, hvilket skulle utgöra en förlikning af gamla tvistepunkter, återställde ej förtroendet. Danmark slöt serskildt fred med Lybeck och kejsaren, Christian Tyranns beskyddare, och intog Sveriges tre kronor i sitt vapen. Gustaf Wasa

var gammal och älskade freden; men emellan Erik XIV i Sverige och Fredrik II i Danmark fördes ett krig med vexlande lycka. Striden gällde Gottland, vapnet tre kronor och Elfsborgs fästning. Dessutom möttes Sveriges och Danmarks vapen i Lifland, der en Dansk prins innehade en del af landet. Den viktigaste frågan var om Elfsborg, Sveriges enda punkt vid Nordsjön, så länge Danmark innehade Bohuslän och Halland. Den återköptes 1570, vid fredsslutet i Stettin, förlorades under Carl IX och Gustaf Adolf samt återlöstes i Knäröd. Frågan om riksvapnet blef oafgjord, och Gottland förblef i Danmarks våld. Danmarks öfverlägsenhet var nu afgjord. Men snart förändrades ställningen. Genom freden i Brömsebo, år 1645, erhöll Sverige Jemtland, Härjedalen, Halland, Ösel och Gottland, och i Roeskildska freden, år 1658, Skåne, Blekinge och Bohus län. Danmark har aldrig kunnat återtaga dessa länder. Försök gjordes tvenne gånger af konung Christian V under Carl XI:s tid i Sverige, samt af konung Fredrik IV under Carl XII:s krig. Krigen under Christina och Carl X utgingo ifrån Danmarks oro öfver Sveriges magt i Tyskland och håg för eröfringar. Danmark var en opålitlig granne under trettioåriga kriget och hindrade Sveriges handel genom Sundska tullen. Bland villkoren i Brömsebo-traktaten var äfven fullkomlig tullfrihet för Sverige. Då Carl X fördjupat sig i Polen och var i fiendskap med kejsaren och Brandenburg, ville Danmark hämnas sina nederlag. Men föga hjälp erhöles af bundsförvandterna, inom sig var staten svag och söndrad, sjömagterna sågo gerna Skåne skiljdt från Seeland; Carl X gick öfver Bält, och förlusterna i Roeskild voro ett oundvikligt offer för hela rikets bestånd. Vål hade Danmark bättre lycka i det nya krig, som oförförvadt utbröt, samt i Holland en nitisk bundsförvandt. Ty likasom sjömagterna gynnade Sveriges besittning af Skåne, så fruktade de för Danmarks fullkomliga fall. Derföre blef Roeskildska fördraget lagdt till grund för det, som gjorde slut på kriget efter Carl X:s död. Nya förhållanden uppkommo genom Sveriges släktskap med Holsteins hertigar. Dessa voro utaf samma stam som Danmarks konungar. Svagare än dessa och blottställda för deras ärelystna angrepp, behöfde de ett stöd. Sverige lemnade det och hade, genom sitt förbund med Holstein, alltid en fot inom Danmarks gräns. Förbindelsen befastades med giftermål. Redan Carl IX hade ägt en drottning ifrån Holstein, Carl X på samma sätt och Carl XI gifte bort sin dotter med en hertig utaf Holstein. Då Christian V i Danmark anföll Holstein, trädde Carl XI emellan med Sveriges magt till dess försvar, år 1659, och den Svenske konungens giftermål med en Dansk prinsessa skadade ej förbindelsen med Holstein. Carl XII:s stora krig begynte med ett Dansk anfall emot Holstein. Freden i Traventhal 1700 förskrefs af Sverige. Efter slaget vid Pultava förnyades kriget. Sveriges storhet var bruten; men Skåne försvarade sig. Stenbock segrade vid Helsingborg, och alla Sveriges nederlag voro icke tillräckliga att återgifva det åt Danmark. Tven-

ne gångor framskyttade sedermera en plan att förnya Kalmare-unionen. Åren 1748 och 1810 var Danmarks konung eller thronföljare ifrågasatt, att väljas till thronföljare i Sverige. Danmark stöt sig närmare till Ryssland och anföll Sverige under kriget 1788; men tvangs till fred af Sveriges bundsförvandter, England och Preussen. Nya strider blefvo en följd af Napoleons envælde inom Europa. Danmarks förbund med honom blef fördärligt för detta land; förlusten af Norrige utgjorde följden derutaf. Freden i Kiel är den sista, som behöft afslutas emellan oss och Danmark. Nu mera synes allt gammalt hat vara glömdt, och gemensam svaghet förenar de begge folken. Känslan af en lika härkomst har tagit ut sin rätt. Ehuru politiskt skilda under olika regeringssätt, känna Svenskar och Danskar hvarandra ej blott såsom vänner, utan ock såsom stamförvandter. En inre enhet bildas starkare för hvarje dag. Ungdomen har knutit bandet, och framtiden tillhör den.

Danmark, en socken i Waksala kontrakt och härad af Upsala stift och län, $\frac{1}{2}$ mil S.O. från Upsala, hör till 2 kl. preb. Redan under påfviska tiden var den ett prebende under femte kanonikatet i Upsala, hvilket konung Magnus Ladulås stiftade på sin födelsedag, och det blef år 1635 förordnadt till prebende-gäld åt en theologie professor vid Upsala universitet. Kyrkan, rymlig och välbyggd, är uppförd af tegel, samt håller inom muren 14 alnar i bredd och 64 alnar i längden. Kyrkobyggnaden börjades år 1161, och uppfördes på de, under Carl Sverkerssons anförande, slagne Danskarnes bekostnad, samt kallades Danmarks kyrka, till minne af det fältslag, hvilket året förut, d. 18 Maj, här stod emellan konung Erik IX eller den helige och Danske konungen Henrik Skateler, som ville uppsätta på Svenska thronen sin son Magnus, hvilken var Svea konung Ragvalds dotterson. Konung Erik blef af en öfverlägsen styrka öfvervunnen samt halshuggen; men sedan Svenskarne hamit samla sig, hämnades de hans död och slog, under Helsingarnes höfvidsman Fale Bures anförande, både konung Henrik och hans son Magnus. Enligt sägen skall kyrkan förut varit kallad *Nonna*, och stått på en backe vid Nontuna by, midt emot Ulltuna kungsgård, hvilken ligger på andra sidan Fyris-ån. Härifrån skall kyrkan, efter nämnde slag, blifvit flyttad till det ställe, der hon nu står, hvarefter den fått benämningen Danmarks kyrka; men denna berättelse saknar all trovärdighet och ej ett enda historiskt spår kan dertill upptäckas. Den höga tornspetsen och de fyra småtornen på hvardera pelaren omkring choret afbrunno d. 5 Juni 1699 genom åskeld, och äro sedan icke återställda. Tornmuren, som remade genom det häftiga åkslaget, blef sedan förstärkt med ett väldigt jernband. Ursprungligen har kyrkan icke varit så stor som hon nu är. Hon har inuti varit utsirad med åtskilliga målningar ur bibliska historien och med helgonbilder m. m.; men är nu öfverallt hvitlimmad. Flera grafstenar finnas i kyrkan; den öfver pastor Olaus Johannis af år 1577 är äldst. Flere runstenar an-

träffas äfven invid kyrkan och trakten deromkring, till ett antal af 17 stycken. — Fattigförsörjningen förvaltas af en ständig direktion med pastor till ordförande och sex ledamöter. — Skolundervisningen besörjes med 1847 års början af en skoldirektion och skolan blifver såsom hittills fast. Den börjades på 1700-talet af då varande klockaren Marcus Öhman. — Genom allmänt fattade och af landshöfdinge-embetet stadfästade soekenstämme-beslut har man sört för sedlighetens och ordningens uppehållande ibland så väl äldre som yngre. Folket i allmänhet är gästfritt och gifmildt, samt älskar renlighet och snygghet; dess hufvudkaraktär är en viss sjelfständighet, hvilken sträfvat att lösgöra sig ifrån allt, som sätter dem i något beroende eller lägger band på deras frihet, och häraf kommer snarare, att Danmarks-boerne merendels äro de förste i hela fögderiet, som på utsatt dag erlægga sina kronoutskylder och andra utlagor, än derföre att de äro bättre lottade än grannarne i orten. Klädedräkten är enkel och snygg, ehuru den närmar sig bruket i städerna. — *Giftermä* afslutas dels med och dels utan ordentliga förlofningar. Sedan kontrahenterne erhållit giftomans samtycke, följa de hvarandra till staden och köpa vexelvis fästningsgåfvor, bestående af ring och kläder, stundom ock några silfverpjeser. På andra och tredje lysningsdagen emottager den blifvande bruden gåfvor af sina ungdomsvänner bland flickorna. Aftonen näst före bröllopsdagen infaller den så kallade svennqvällen, då brudgummen skall, såsom det heter, dansa ifrån sig alla flickor. I hans hem är då lika stor tillrustning som i brudgården. Bittida på morgonen bröllopsdagen samla sig hos brudgummen, jemte presten, alla dem han å sin sida bjudit till bröllopet. Efter intagen frukost reser man till brudgården, för att åter sätta sig till bords; ju större skaran är, som åtföljer brudgummen, desto hederligare anses det. Under vägen hör man toner från klarnetten och fiolen, och vid hvarje grind, som genomfäres, utströr brudgummen rikeligen löspenningar. Hans föräldrar förblifva hemma och undfagna dem, hvilka äro bjudna endast på utridningskalaset; de komma ej till brudgården förrän dagen derpå. Bröllopet firas merendels på någon söndags-eftermiddag, höstetid eller under julhelgen. År bruden, såsom det heter, kronbrud (har rättighet att bära krona), hvilket börjar blifva allt mera sällsynt, så klädes hon uti närmaste gård i byn, dit presten, med brudgum och gäster, under musik, begifver sig, för att fullborda vigseln, som nu mera alldeles försvunnit från kyrkan. Så snart bruden förnimmer, att brudgummen är i antågande, skyndar hon, att, obemärkt af honom, genom fönstergardinen eller dörrspringan skåda sin utvalde, innan han får se henne, annars glömmes hon aldrig den olyckliga händelsen och äktenskapet blir icke lyckligt. Efter fullbordad vigsel och lyckönskning af hvar och en serskildt, återvänder presten, med de nygifva åter till brudhuset, der han, jemte brudparet, tager sin plats vid bordet på högra sidan om brudgummen och sitter

så en halftimme i väntan på gästerne, hvilka måste uppsökas af värdarne ute på gården, samt tvingas och ledas till bords. Brudparets välgångsskål drickes vid bordet under musik, merendels i vin och punsch. Af brudgummen och gästerne insamlas penningar åt bruden och gåfvor af föräldrar aflemnas till brudparet. Måltiden börjas med en välsignelsebön af presten, och slutas med tacksägelse och sång. Derefter öppnas dansen af presten och bruden. Ungefär kl. 2 å 3 på morgonen andra dagen dansas kronan af bruden, då hon med förbundna ögon omgifven af alla flickor, under ringdansens sätter kronan på en af dessa, hvilken tros blifva brud dernäst och fortfar så intill den sista. Hvar och en, med hvilken hon dansar, måste då erlægga penningar åt spelmännen. Under tiden lyftes bruden på en stol och dricker, under de andras hurrarop, alla flickors afskedsskål, samt "*alla gummors tillkommande skål*" (meningen är: alla tillkommande gummors skål). Nu göra gummorna anspråk på bruden, som fasthållas så länge som möjligt af flickorna, hvilka slutligen utlemna henne, och dansen börjar ånyo. Enahanda är förhållandet med brudgumsdansen, ehuru den går något hurtigare och lifligare till väga, och då gubbarne skola taga brudgummen ifrån gossarne, är striden ofta nog så häftig, att den icke slutas förrän brudgummens kläder brista och han sjelf får någon skräma. Sedan aflägsna sig brudparet och inkommer, efter en stunds förlopp, i ungvars och ungmors kläder, åtföljdt af brudtärnorna och brudsvenerne, hvilka taktmesigt efter musiken, svänga de brinnande ljusen, dem de bära till det unga parets ära, hvilket nu skall traktera gästerne med ungmorsmaten, bestående af äpplen, konfekt, bakelse och sirapsbrännvin. Derefter börjas ungvars- och ungmorsdansen, och när den är slutad, sker ordentlig bordsittning, hvarvid qvällsvard intages. Kl. 6 på morgon blir allt tyst. De unga tu gå i brudsäng; men de ogifta lägga sig i syskonbädd öfver hela brudstugan på halmkärvar, gossar och flickor om hvarandra. De gifta söka hvilan i angränsande rum eller granngårdar. Vid middagstiden börjar lif och rörelse på nytt. Ungparet är då först i ordning och kommer med frukost till alla gästerne på sängen. När desse åter samlat sig i brudgården, begynnes dansen ånyo, och fortsättes till dess man på eftermiddagen kl. 4 å 5 sätter sig till bords, för att förtära stekdoppet. Tvenne vidunderliga masker, en man och qvinna, inträda nu och räcka hvar sin löjligt utstyrd häf till gästerne, som deri måste offra några slantar, hvilken insamling tillfaller den så kallade diskvaskan; men det komiska paret har sedan flera lustiga upptåg för sig, och ju mera det lyckas att narra gästerne till skratt, desto bättre har det spelat sin rol. Dansen, som åter börjar efter slutad måltid, fortgår sedan hela natten. På tredje dagen bryta några gäster upp och återvända hem. Ännu är likväl icke bröllopet slutadt; ungmor skall serskildt en dag undfånga alla flickor, hvilka gifvit henne lysningsgåfvor och icke varit bjudna till bröllops.

För deras skull sker åter gästbud och dans. Så firar, efter gammal sed, allmogen i det Svenska Danmark sina bröllop. För 30 till 40 år tillbaka skedde alltid vigsel i kyrkan vid gudstjenst; alla kommo då till häst, med brudgummen i spetsen framför sig. Bruden åkte i täckt åkdon och så långsamt, egentligen på hemvägen, att hela brudskaran två och två i sender hunno fram till bröllopgården och emottogo undfågnad, samt tillbaka igen i sina led, innan brud och brudgumme trädde inom brudgården. — *Barndop* ske ständigt hemma eller i prestgården, aldrig i kyrkan. I fornda dagar redo faddrarne med barnet i famn till kyrkan, på en sön- eller helgedags-morgon och skedde dopakten före gudstjensten; den ogifta qvinnfaddern förde barnet sedan hem till modern. Vanligen förrättas nu barndop på någon söcknedags-eftermiddag. Presten emottager barnet af den gifta qvinnfaddern och lemnar det efter vattenbegjutningen till ungfaddern, som slutligen framhär det till modern. De så kallade tvålpenningarne åt den nyfödde insamlas icke vid bordet, såsom i många andra socknar är brukligt, utan går hvarje gäst, efter slutad måltid, till barnaföderskan och tackar för maten, under det han trycker en sedel i hennes hand. På större barnsöl är icke ovanligt, att denna afgift stiger till 20 å 30 R:dr Rgs. Dagen efter återkomma grannarne på frukost. — *Graföl* eftergifva icke bröllop i tillredning. Är huset bergligt begravdes den afidne på en söndagsmorgon. Presten reser då jemte gästerne på frukost till grafölsgården, hvarifrån han begifver sig så tidigt med liket att icke gudstjensten uppehållas. Under sammanringningen bäres liket på bår till grafven. Likkistan är alltid prydd af en fot- och hufvudplåt och ett kors på locket, stundom äfven stjernor och försilfrade fötter. Efter predikans slut hålles personalier öfver den afidne och på den grafvård, hvilken sedermera uppreses öfver den döde, fästas korset och plåtarna, på hvilka födelse- och dödsdagen samt en lämplig psalmvers äro skrifna. Efter slutad gudstjenst reser man åter till grafölsgården på middag. Sällan ser man då den efterlevande maken vid bordet och så länge sorgetiden räcker finner man aldrig de sörjande, med den öfriga församlingen, i kyrkan stiga upp när tron och evangelium läsas. Qvinnorna se icke en gång upp, utan sitta, såsom tecken till djup sorg, med höljda och nedböjda ansigten i sin kyrkobänk. — Ibland säterier i socknen är Hammarby märkvärdigt, genom den store naturforskaren Carl v. Linné, som ägde det. — Falebro är, från hednattiden, härstädes känd under åtskilliga namn, såsom Fagra eller Fagrada bro; emedan orten eller byn förmodas då hafva blifvit kallad Fagra, efter af en vid Danmarks kyrka belägen åker, hvilken i Upsala domkyrkas jordebok af 1498 kallas des Fagra Wreta. — Socknen räknar 1,025 invånare, består af 78 $\frac{1}{2}$ mtl. och har en areal af 11,201 tunnland, af hvilka endast 20 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Danmarks-holmen, en liten ö vid inloppet till Skurö sund, omkring 1 mil från Stockholm. På denna ö bodde för 10 år sedan en torparenka

Greta Jakobsdatter, född i Westmanland år 1726. Hon och hennes man utgjorde de enda invånarna på denna lilla ö. Deras enda barn afled vid 10 års ålder. Efter 32 års sammanlufsad drunknade mannen och enkan kvarbedde sedan på holmen, der hon tillbragte ett verkligt eremitlif. Hennes sällskap bestod af en get och en katt. Den förre måste hon slakta, i brist på föda åt djuret. I saknad af ljus måste gumman tillbringa de långa höst- och vinteraftnarna i mörkret, utan att, i sin ensald och frihet från alla passioner och begär, plågas af ledsnaden. I anledning af en påkommen sjukdom flyttades hon år 1835 öfver till fasta landet, till en annan gumma, för att äga något sällskap. Hon tillfrisknade; men ovanan vid umgänge, en förändrad diet, smaken för kaffe, hvilket hon här oftare hade tillfälle att erhålla, undergräfvade hennes helse, så att hon afled följande året, i en ålder af 108 år.

Danneman betyder detsamma som en svarsod, laggild man, och vid våra nordiska förfäders bröllop drack man dannemannens och dannegvinnans, d. v. s. det nygifta paret skål.

Dannemora, en socken i Örbyhus kontrakt och Olanda härad af Upsala stift och län, 4 mil N.N.O. från Upsala, hör till 3 kl. konsist.; märkvärdig i anseende till härvarande jerngrufvor. Socken består af 26 $\frac{2}{3}$ mtl. och har 1,058 invånare. Dess areal utgör 13,284 tunnland, af hvilka 1,850 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Dannemora jerngrufvor i Dannemora och Films socknar, 4 mil från Upsala, äro ibland de äldsta, största och yppersta i riket. Deras ålder räknas ifrån slutet af femtonde århundradet. Malmstrecket, omgivet af sjöar, ängar och kärr, ligger i N.N.O. och S.S.V. samt har omkring $\frac{1}{4}$ mil i längden och 1,000 alnar i bredden. Grufvorna äro indelade i trenne så kallade fält, hvilka hafva 70 stycken, dels ödelagde, dels öppna skärpningar, med 30 arbetsrum. Dessa grufvor hafva innehållit mer och mindre lönande malm och var silfverberggrufvan en bland de förnämsta. Den fick sitt namn deraf att silfver och blyglanser funnits i jernmalmen då grufvan uppfanns. En fjerdedel af denna grufva blef år 1480 af riksförståndaren Sten Sture d. ä. skänkt till erkebiskopen i Upsala Jakob Ulfsson. I början trodde man att dessa grufvor ägde mycket silfver. År 1532 erhöill riksrådet Erik Fleming, en borgare från Stralsund, Joachim Piper, Steffan Saxen och några andra Tyskar, tillstånd att bearbeta Dannemora-verken. År 1579 anbefallde konung Johan III att här skulle iärättas ett mynthus. Malmen som här brytes innehåller ifrån 20 till 80 proc. jernoxid; men, blandad med andra malmsorter, ger den omkring 40 proc. Dess obetydliga halt af svafvel och fullkomliga brist på fosforsyra gör, att Dannemora-jernet aldrig är hvarken röd- eller kalibräckt och dess brunstenshalt verkar dess benägenhet att öfvergå till stål, samt gör det hvad man kallar en- eller själfghående, eller, att det smälter utan tillsats af andra ämnen. Förutan jernmalm finnes här äfven bergbeck, bergtin, bergkork, bergläder, amiant,

akuta och silix lamillatus, samt polyzotias, gipsdruser, granater, kristaller och topasflussar. Den största af grufvorna är Sterrymningen med 67 famnars djup; likväl finnes äfven af större djuplek, såsom Jungfru- och Ungkarls-grufvorna 85 och 84 famnar. — Af den närbelägna grufvön, hvars yta ligger ända till 28 fot öfver den så kallade dagklyftan, hafva grufvorna mycket vatten; men tid efter annan hafva åtgärder vidtagits för att hindra vattnets inträngande. Före 1694 var en konstledning vid ett vattenfall inrättad till vattenuppfordring, den var 2,723 alnar lång, och drefs af ett hjul om 20 alnar i diameter. År 1734 inrättade direktören Mårten Triewald en ångmaschin för samma ändamål; men denna uppfinning var ännu i sin barndom och misslyckades. År 1805 byggdes åter en ångmaschin af 10 hästars kraft, och år 1816 åter en, som kostade 13,333 R:dr 16 sk. B:ko; men uppbrann året derpå. Den nuvarande uppfördes sedan och kostade 25,333 R:dr 16 sk. B:ko, hvartill bränslet toges från de trenne, år 1696, till Dannemora grufvebolag donerade större skogstrakter i Rasbokilås, Morkarla, Tegelsmora och Films socknar, om tillhopa 6,482 tunnlands vidd. Numera har man med de största kostnader och ansträngningar lyckats freda grufvorna från sjöns inbrott, och under loppet af år 1841 hafva äfven tvenne grufvor blifvit länsade från vatten, hvilket numera lär endast genom konstkraften kunna ifrån alla grufvorna uppfordras. Malmbrytningen har under åren 1838—1842 uppgått till 570,063 skepp:d viktualievt, eller till 114,012 $\frac{2}{3}$ skepp:d per medium årligen, hvilket är 8,650 skepp:d mera än under hvardera af de nästföregångna 5 åren. Hela brottuppfordringen ur grufvorna har utgjort 17,722 kubikfamnars löst berg, motsvarande 9,5694 kubikfamnars fast klyft eller tomrum i berget, hvarmed grufvornas rymlighet under dessa 5 år blifvit ökad. Då 17,722 kubikfamnars eller 478,494 kubikalnar löst berg blifvit brutne med en malmvinst af 570,063 skepp:d och en kubikalna malm gifver 3 skepp:d, följer deraf, att malmen utgjort 39,71 proc. i volym af hela brytningen. Grufvoförslaget har uppgått, under samma tid, till en sammanräknad summa af 705,041 R:dr B:gs, eller per medium årligen till 141,008 R:dr. Malmens brytningspris är således i medeltal 1 R:dr 11 sk. 4 r:st. per skepp:d. Malmafsändningen till bruket uppgår till omkring 99,508 skepp:d årligen, och grufvorna förse ej allenast jernbruket i Upsala och Stockholms län med malm, utan äfven Utansjö och Strömbacka bruk i Hernösands och Gefleborgs län. Största delen af det här af vunna jernet skeppas på England. — Arbetsstyrkan utgör 347 personer och hela den folkmängd, som vid grufvan underhålles, var, vid 1842 års utgång, 1,336 personer. Flera betydliga bergars hafva, särdeles under åren 1841 och 1842, ägt rum, hvarigenom flere personer blifvit mer och mindre skadade och 2 ihjälslagne. — Det af ålder öfliga afbensättet, att arbetarnes förtjenst betalas till hälften med kontanta penningar och till andra hälften med råg och korn, bibehålles ännu, och af spannmålen har er-

fordrats 3,362 tunnor. Äfven för grufva-arbetarnes barn beredes förtjenst genom passande arbete med så kallad sylsofring eller urplockning af det fäskäriga brott, som ur grufvorna uppfordras, hvarigenom barnen årligen förtjena omkring 2,000 R:dr Rgs, och erhålla derjemte $\frac{1}{4}$ tunna säd i månaden.

Dannicke, annex till Långhem (Långjum), är beläget i Kinds kontrakt af Götheborgs stift, 3 mil Ö. från Borås, består af 8 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 728 invånare. Kyrkan är byggd af sten och har målningar i taket. Socknens areal utgör 10,484 tunnland, af hvilka 1,240 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Dannäs, annex till Bolmsö, är beläget i Westbo kontrakt af Wexjö stift, Jönköpings län, 9 $\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Jönköping. Kyrkan står på Dannäs säteris grund, uppförd af sten; har, under åren 1815 och 1816, dels blifvit utvidgad, dels försedd med torn, så att hon nu är rymlig och äfven vacker. Socknen består af 15 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 585 invånare. Dess areal utgör 9,419 tunnland, af hvilka 2,130 äro sjöar och kärr. Inom socknen ligga trenne säterier: Stora Dannäs, samt Stora och Lilla Gafle. Det förstnämnde är det betydligaste samt utgör 5 hemman och $\frac{1}{2}$ rå och rör, med 24 torp. Adr. Wernamo.

Dansa vackert, en folklek, som förekommer inom Östergötland, Småland och på Öland. De lekande taga i ring och sjunga: "Dansa vackert, dansa vackert, dansa vackert, som jag! Hej lurum och hej larum och hej! Gör som jag sa!" En person uti ringen gör en åtbörd, eller härmar ett handverk, m. m., efter eget godfinnande, och sjunger t. ex. "Dansa vackert, dansa vackert, dansa vackert, som jag! Sätt handen i sidan, sätt handen som jag!" eller: "Sätt tummen i vädret, sätt tummen som jag!" Detta eftergöres af alla uti ringen. — Hvarje person uppger, i sin ordning, någonting nytt, hvilket de andra efterhärma. På vissa orter utföres denna lek sålunda, att icke blott den senast uppgifna åtbörden, m. m. upprepas af alla deltagande, utan de föregående förnyas tillika, ifrån den första intill den sist framställda. Musiken till denna folklek finnes i *Arwidssons Svenska Fornsånger*, del. III.

Danska Stället. Sedan skansen vid Tingebro i Högsby socken af Kalmar län blifvit, år 1612, intagen af Danskarne, skola de hafva framträngt på en obanad skogsväg åt Sunnerbo härad; men vid *Jutebackarne*, $\frac{1}{2}$ mil från Staby, var vägen genom förhuggningar stängd för fotgångare, så att fienden måste vända om, och flere gårdar i socknens sydvestra del blefvo således skonade. Hindrade af bråtar och förhuggningar öfver allmänna vägen ofvanom Högsby kyrka, måste Danskarne vika af åt höger, ned i dalen vid Emm-ån; men här förestod dem ett svårt nederlag. I ett smalt pass emellan ån och skogen, vid torpet Besebacke på yttre Wallåkra ägor, hade bönderne grävt en löpgraf tvärt öfver ången och täckt henne med stänger och torf. I flykten rusade en mängd fiender öfver detta ställe; men drunksade. Stället synes

ännu, under namn af Danska Stället. Dansko befälhafvaren Gerdt Ranzow led på detta återtag en ganska betydlig förlust; ty bönderne hade dolt sig i skogarne bredvid landsvägen, och anföllo de flyende, så att vägen var full med döda och sårade.

Dantziger Haupt. Gustaf Adolf hade, under fälttåget i Polen, år 1627, intagit fästet Dantziger Haupt, utanför Dantzic, och ville derifrån söka eröfra den s. k. Klein Werder, för att sålunda påskynda stadens öfvergång. Natten emellan d. 23 och 24 Maj inskeppades derföre 1,200 man, för att gå öfver Weichseln; men företaget blef för tidigt upptäckt af fienden, och Svenskarne återvände, icke utan förlust. En af hufvudsakerna härtill var, att konungen blef sårad i underlivet, såsom han sjelf trodde, dödligt; men lyckligtvis var såret icke farligt, ehuru kulan först flera veckor efteråt kunde uttagas. Emellertid försakade detta något dröjsmål i härens rörelser, och Dantzic blef räddadt.

Danviken. Då konung Christian I, som från Danmark inkallades af den med Carl VIII missnöjde, mäktige erkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstjerna, år 1471 d. 11 Okt. kämpade i slaget vid Brunkeberg med riksföreståndaren Sten Sture d. ä., berättas han, illa sårad, hafva låtit föra sig till ett ställe, som var i Danskarne våld, och der hafva låtit utdraga en pil, som skadat honom i munnen och halsen, så att flere tänder fallit ut; och blef detta ställe derefter kalladt Tandviken, äfven Danviken, och är beläget öster om Södermalm af Stockholms stad, emellan Saltsjön och Hammarby sjö. Den barmhertighets-inrättning, som benämnes Danviks hospital, inbegriper tvenne till deras ändamål och egenskap hufvudsakligen olika afdelningar. Den ena, det egentliga hospitalet, hvarest orkeslöse, fattige och kroppsligt sjuke samt mindre vetande personer vårdas och försörjas. Den andra: därhuset, der vansinniga emottagas till förvar och läkare-behandling. Hospitalet är stiftadt af konung Gustaf I, som, efter kloster-inrättningarnes upphäfvande, förordnade år 1531, att Gråbrödra-klostret å nuvarande Riddarholmen skulle blifva ett helige-andshus, uti hvilket sjuke och fattige borde vårdas och uppehållas, samt år 1551, då hospitalet ifrån Gråmunkeholmen flyttades till Danviken, lät der uppbygga hospitalshus och kyrka. All den ränta, som förut ingått till S:t Clara kloster, helige-andshuset, S:t Görans hospital, själagården samt söndags- och fredags-allmosehusen, blef 1531 detta hospital underlagd, och konung Gustaf I skänkte sedermera till detsamma, af sina arfvegods, de i granskapet belägne hemmanen Hammarby, Sika, Jänka, Skurö och Dufvane, hvilken gifva bekräftades af drottning Christina år 1636 och af konung Carl X åren 1653 och 1660. Af konung Gustaf II Adolf anslagos äfven åtskillige andra hemmansräntor och förmåner åt hospitalet, hvarå Carl XI 1682 meddelade bekräftelse; äfvensom drottning Ulrika Eleonora, sedan hospitalshuset och kyrkan förfallit, år 1719 lät af sten uppbygga dessa hus, hvilka ännu begagnas för ändamålet. Kyrkan invig-

des år 1725. Dårhuset vid Danviken är en i senare tider tillkommen, med hospitalet förenad sjukvårdsanstalt. Fastän hvarken Gustaf I:s grundläggningebref för hospitalet eller de sedermera för det samma stadgade regler inbefatta någon anledning, att ett dårhus skulle förenas med hospitalet, hafva dock de olycklige, som nu emottagas derstädes, blifvit ifrån hospitalets början i dess sjukstuga intagne, likväl endast vanskinnige. När dessas antal, hvilket ej är känt före år 1706 och då var 19 personer, sedermera ökades, så att behöfvat erfordrade en lämpligare dårhusvård, befordrades detta ändamål derigenom, att konung Gustaf III anslag dertill 5,000 R:dr, hvarefter serskildte summor ditskänktes dels af Serafimer-orden och af öfver-ståthållaren m. m. friherre Carl Sparre, dels insamlades medelst en ibland Stockholms stads invånare utgången stambok, hvarefter det nära intill Danviken belägna, så kallade saltbruket, år 1785 inköptes för 10,000 R:dr och sedermera inreddes till dårhus, och hade konungen 1773 förordnat, att Serafimer-ordens-gillet skulle hafva öfverinseende öfver detta och alla hospitaler i riket. År 1808 lemnade gillet styrelsen till kongl. direktionen öfver Stockholms stads allmänna fattigvård, hvilken uppbördes 1812, då hospitalet kom under general-direktören doktor Brandts ledning, som varade blott till följande året, då en serskild direktion tillförordnades, med öfver-ståthållaren till ordförande, och först ifrån år 1837 till kongl. kammar-rätten afgifver årlig berättelse om förvaltningen. Med hospitalet har ock ett kurhus varit förenadt, den öfriga inrättningen till förfång; emedan detta kurhus, i början bestämt endast för hospitals-hjon, sedermera upptog äfven sådana sjuka, hvilka ej egentligen tillhörde Danviken. Det varade intill April månad 1814, då det förlades till Kungsholmen. År 1816 inrättades här ett försörjningshus för Stockholms stads embets- och tjenstemäns enkör och döttrar, i den ålder och torftighet, att de ej kunna försörja sig sjelfva. Till detta försörjningshus skänkte enkefru Knigge 10,000 R:dr B:ko, i och för ålderstigna, fattiga och oförsörjda borgardöttrar af gross- och kramhandels-klaserna i Stockholm, och inrättningen hyste der vid 1837 års slut 42 personer, hvari voro inberäknade de fruntimmer, hvilka der emottagas mot en årlig afgift af 100 R:dr B:ko. En annan försörjningsanstalt, under namn af Carolinska militärhospitalet, öppnades vid Danviks hospital år 1818, då trettio af vederbörande utsedde invalider der emottogos till åtnjutande af husrum, kost och beklädnad, på hospitalets bekostnad. År 1822 förflyttades invaliderne till Ulriksdal, och Stockholms stads femtio äldste godtgjorde hospitalet dess hafde kostnader. Kort derefter blefvo de af invaliderne begagnade rum upplåtna till emottagande af i koppsmitta insjuknade personer; men sedan koppsmittan aftagit och ett provisionellt sjukhus blifvit inrättadt i staden, användes lokalen för fattige personer af mänkonet, hvilka äro behäftade med svåra bensador, och derigenom oförmögne till arbete. Denna anstalt fortfar ännu och underhål-

les af hospitalets tillgångar. — Vid medlet af 1700-talet ägde Danviken 100 hemman och 28 serskildta lägenheter, dessutom ett anslag af något öfver 200 tunnor krono-tionde. Fastigheterna afkastade 8—900 tunnor spannmål, samt inemot 2,000 dal. s. m. i ständiga räntor, utom arrendet af ladugårdarne Sikla och Hammarby, hvilket utgick dels i säd och dels i andra varor, samt inkomsten af några mindre platser på hospitalets ägor. Hemmanen voro belägne i trakten söder och norr om Stockholm. Utom af smärre inkomster, såsom medgiftspenningar för dem, hvilka intagas i fribröd, m. m. har fonden blifvit ökad genom enskildta gåfvor. Sådana erhöles genom testamenten af general-adjutanten, friherre Gustaf Faltzburg år 1754, till ett belopp af 18,000 dal. k. m., af grosshandlaren Knigge, att utgå efter dess enkefrus död 1,500 R:dr, af viktualiehandlanden Erik Boman Eriksson, år 1825, en summa af 10,000 R:dr och af Stockholms stads äldste, i anledning af kronprinsen Gustafs födelse, år 1799, ett kapital om 8,333 R:dr 16 sk., m. fl. På detta sätt har en betydlig fond blifvit samlad, och utgjorde år 1842 uti jordegendomar 99 $\frac{1}{2}$ mantal, uppskattade till 536,238 R:dr, utom de för inrättningarne använde byggnader och derinvid belägne qvarnar, hvilka äro brandförsäkrade till 68,338 R:dr; hvarjemte kapital-fonden utgjorde 56,992 R:dr. Inkomsterne för berörde år voro 49,054 R:dr och utgifterne 46,885 R:dr. Antalet af alla i inrättningarne vårdade personer uppgick nämnde år till 408, deraf 174 män och 234 qvinnor. Den här anställda personal af tjenstemän och betjening, för hvilken löningskostnaden uppgår till omkring 7,500 R:dr, består af cirka 45 personer, hvaribland en på stället boende prestman, som är kyrkoherde i Danviks och Sikla-ö församlingar, två läkare, inspektor, ombudsmän, samt förestånderskor, sköterskor, m. fl.

Danviks-hemman kallas de jord-egendomar, hvarpå, såsom dess egendom, Danviks hospital förnämligast grundar sitt underhåll. En gammal ränkebok för Stockholm år 1549 nämner 3:ne s. k. rättaredömen, hvilka tillhörde hospitalet i Stockholm. Hemmanen betraktas såsom frälsehemman, och hafva tid efter annan fått sin frälsefrihet af konungen bekräftad. (Se vidare: *Danviken*.)

Darelli, Johan Anders af, en utmärkt skicklig läkare, var son till kyrkoherden i Ods församling i Östergötland *Darelius*; men förändrade sitt namn till *Darelli*, då han adlades år 1770. Han blef af arkiater Rosenstein öfvertalad att studera medicinen, för hvilken vetenskap han egentligen icke bestämt sig, och promovrades år 1749 till doktor. Befordrades sedan till assessor i kollegium medicum och öfverläkare vid Serafimer-lazarettet. Har utgifvit ett: *Socken-apothek samt Frågor och anmärkningar, rörande Medicinalverket*. Man anmärker, att det är honom Upsala akademi till en stor del har att tacka för gåfvan af Sättra brunn och för inrättandet af den Kalsenienska professionen; emedan han öfvertalade biskop Kalsenius till dessa begge handlingar. Född år 1718, död år 1780.

Darell, *Isak* af, den föregående son, sökte aldrig något embete, utan egnade sin tid ömsam åt vitterheten, ömsam åt landtushållningen, belönades för sina förtjenster om båda med Wasa-orden och blef medlem af vetenskaps-akademien. Han har utgifvit en samling af theaterstycken, dels originaler, såsom tragedierna: *Nils Sture* och *Carl Uljsson*, komedierna: *Skolmästaren* och *Den behagsjuke*; dels öfversättningar, såsom Voltaires *Alzire* och dramen *Adelaide*. De förra utgöra efterbildningar efter den Fransyska dramatikers monster, af hvilken D. var en grundlig kännare, så att han till och med omarbetat *Cornelies Cinna* på Fransysk vers. I den ofvannämnda samlingen finnes äfven af honom en afhandling om tragedien, hvori han yrkar på de tre enhetsreglornas noga iakttagande. Född 1756, död 1839.

Daretorp, en socken, med Welinge och Brands-torp, hör till 2 kl. reg., och är belägen i Kåkind kontrakt af Skara stift, Wartofta härad af Skaraborgs län, 2 $\frac{3}{4}$ mil S.V. från Hjo. Kyrkan, ombyggd af sten och ansevärd utvidgad 1761, är belägen i en dal, emellan stora landtryggen Hökensås och en annan ås, kallad Elgerås. En liten del af församlingen genomskäres af ån Tidån. Emellan Hornbäcken och Klefvabrott vid Aplaliderna, på Gässlätten af denna socken, har man i jorden funnit sporrar och kanonkulor. Der synes äfven lämningar efter försöksningar. För öfrigt märkes inom socknen: Kjellefals kopparhammare samt Savarratorp. Socken har 1,068 invånare. Dess areal utgör 21,662 tunnland, af hvilka 850 äro kärr och sjöar. Jemte de begge annexerne består Daretorp af 53 $\frac{3}{4}$ mtl. Adr. Sköfde.

Darrgräs, häfvergräs, skärfgräs (*Briza media*), en mångårig växt, som förekommer på magra ängar öfver hela riket, med undantag af de nordligaste landskaperna. Den förtäres begärligt af boskapen; men är föga gifvande som federväxt.

Darsbo, stångjernshammare i Skinnskattebergs socken af Westmanland, $\frac{3}{4}$ mil från kyrkan. Här hafva funnits 2:ne stångjernshammrar med 3 härdar, hvilka uppbyggdes 1610 tillika med en hytta; den nedre hammaren utdömdes år 1717. Darsbo har tillhört bergsmän.

Dasypedius, *Petrus*, munk i Wadstena, var ett utmärkt mekaniskt hufvud, emedan han förfärdigade det konstrika ur, hvilket, utom timmarne, visade månans skiften och planeternas gång under årets lopp, och det han lät uppsätta i Upsala domkyrka, hvarest det fanns i behåll ända till stadens och kyrkans brand år 1703. Se: *Astronomiskt konstur*.

Datholth, ett till silikaterne hörande mineral, som består af kiselsyrad och borsyrad kalk med kristallvatten, och förekommer i prismatisk form med många afskurna kanter, hvaraf endast spetsarne synas hos de sammangrupperade kristallerna, dels färglös, dels grönaktig, klart genomskinlig, med stark glans, uti Utö grufva i Södermanland.

David, *St.*, Westmanlänningarnes apostel och ett af Sveriges helgon, var född Engelsman och en af den hel. Sigfrids medhjelpare under hans omvändelseverk. Han skall hafva byggt Munktorps

kyrka, samt anses för den förste biskop i Westmanland, der han västades i 60 år, särdeles å Sandstad, en gård på Däv-ön i Mälaren. Här dog han i en hög ålder, enligt Rhyzelius d. 30 Dec. 1082. Han beskrifves såsom ovanligt from och menniskoölskande. Om honom berättas, bland mycket annat, följande: En dag såg han någenting lysande i sin lilla cell. Han trodde det vara en spets eller något annat utstående från muren, hvarför han derpå hängde sina handskar. Det var likväl ingenting annat, än en solstråle, hvilken inträngt genom väggen, att helsa den fromme mannen. Men denna stråle bar helgonets handskar! Häri trodde han sig se ett tecken, att Gud förlåtit honom haas synder. En afton, då han hemkom från fältet, och hängde handskarna på strålen, föllo de ned mot golvet. Detta var ett tecken till himmelens misshag, och han började genast, såsom han hvarje qväll var van, öfvertänka sina gerningar under den förflyttna dagen, och då erinrade han sig, att han, vid gåendet förbi en åker, råkat nedtrampa några sädesax. Så stor var hans fromhet, att han bittert ångrade denna, i sig sjelf ringa, förseelse, hvarigenom han skadat en Guds gåfva, bestämd till den fattiges näring.

Davidshytta, ett jernbruk och manufakturverk i Hedemora socken af landskapet Dalarna, anlades af myntmästaren Marcus Kock, och blef privilegieradt år 1655. Sedan har detta verk undergått många förändringar under flere ägare, bland hvilka var amiralitets-skälen M. Brock, som här anlade en bleckkärils-fabrik; men försålde verket, för 120,000 daler kopparmynt, d. 28 Sept. 1763, till Kongl. Maj:t och kronan, som lemnade det till stora Kopparbergslagen, såsom arrendator af Avesta. Så väl det gamla, som det 1765 privilegierade nya manufaktursmidet blef ditflyttadt, der det förbyttes i åtskillig förädling till spik, liar samt knipp-, skär- och bandjern för brukets verkstäder, af gamla ämnessmidet, 150 skepp:d, hvilket nu utgör det årliga privilegierade smidet, af eget tackjern. Bruket har 2 härdar, och hammarstatten är 1 skepp:d 10 lisp:d. Skeppningen sker på Stockholm.

Davidsh. Se: *Dävö*.

De Besche. Denna ätt härstammar från Lüttich, hvarifrån *Gillis Gmlison De Besche*, omkring år 1600, inflyttade till Sverige, dit hans fem söner redan förut begifvit sig, för att undgå de religions-förföljelser, hvarföre protestanterne voro blottställda. En af desse, *Gerhard*, var arkitekt, liksom fadern, och användes af Carl IX och Gustaf Adolf vid åtskilliga byggnader, bland andra att åter uppföra Upsala domkyrkas nedbrända torn. Härvid biträddes han af sin bror Welam. De byggde äfven, för kronans räkning, Forsmarks och Barkinge bruk i Upland, dem Gerhard först arrenderade och sedan inköpte. Född år 1585, död år 1656. Hans sonson

De Besche, Georg, fortsatte bruksrörelsen; men hade den olyckan, att, vid Ryssarnes härjningar i Svenska skärgården, se sin egendom ödelagd, hvarvid ett dyrbart bibliothek samt rust-

och konsthammare uppginge i rök, och han sjelf, jemte hustru och barn, med möda kunde rädda sig på en holme. En annan eldsvåda hemsökte hans egendom i Stockholm år 1728; men icke desto mindre förmådde han åter upprätta sin förfärdade förmögenhet, så att hans arfvingar, vid hans död år 1780, befunne sig i temligt västånd. Han var en ansedd man, hvilken alltid fanns beredvilig att biträda det allmänna.

De Besche, Gillis, son af en äfvenfrån Lütlich inflyttad Herbert De Besche, dog år 1699, och ansågs på sin tid för den rikaste brugsägare i landet. Äfven han adlades, och Svenska riddershuset har dessutom haft tvenne adeliga ätter **De Besche**, Carl och Emanuel, således tillsammans fyra. Den förres fader hade till Sverige infört "rätta konsten till styckens gjutande och allahanda ammunitionsorters förfärdigande." Den senare, Emanuel, dog år 1736, såsom öfverste-löjtnant. **Debetsedel** kallas den uträkning öfver kronostukylterna, hvilken årligen tillställles hvarje skattdragande. Vissa afgifter af den enskilde till staten äro dock af den natur, att de ej kunna uträknas för året, och upptages därför ej på debetsedeln. Sådane äro stämplade pappersafgiften, m. fl. På debetsedeln utfärdande följer uppbördsstämman, då skatterna betalas. Debetsedeln innefattar icke blott summan af hvarje persons utskylter, utan serskilda beloppet af hvar och en bevilning eller skatt. Den uträknas af kronans uppbördsmän, enligt mantalsskrifningen, taxeringslängderna, jordeboken, rusttjenst- och tionde-längderna, m. fl. handlingar. Debetsedeln utfärdande och betalning är sista tillämpningen af bevilningen för året. Ordinarie skatterna äro öberoende af bevilningarna. Före densamma går taxeringen. Anser en person sig orätt debiterad, kunna klagomål anföras. Domstol är då konungens befallningshafvande, och derifrån fullföljes klagan hos kammar-rätten och i vissa fall kammar-kollegium.

Decharge kallas den handling, hvarigenom en redovisande person eller myndighet förklaras fri ifrån vidare ansvar för sin förvaltning, m. m. En sådan decharge kan antingen röra serskilda ärenden eller hela handlingssättet under en viss tid. Enligt Svenska statsförfattningen förekommer en sådan decharge af rikets ständer för deras fullmäktige i banken och i riksgäldskontoret, för justitie-ombudsmannen, för statsverkets förvaltning och för konungens rådgifvare. I alla dessa fall beslutas decharge ej utan vederbörligt utskotts hörande. Det betänkande, hvaruti konstitutions-utskottet meddelar slutomdömet efter statsråds-protokollernas granskning, plägar därför kallas decharge-betänkande. I allmänhet gäller såsom en konstitutionel regel, att allt hvad ständerne granskat, utan ogillande, har i och med detsamma erhållit en för all kommande tid gällande decharge. Den ena riksdagen kan således ej i detta fall upprifva den andras beslut. Deremot förhindrar rikets ständers gifna decharge ingalunda de förvaltande verken i utöfningen af den granskning, hvilken möjligen kan tillkomma dem. Så t. ex. om rikets

ståndets godkönt statsmedlens förvaltning, är kammar-rätten icke deraf förhindrad att sin granskning. Rikets ständers decharge angår blott de råd statsrådet gifvit konungen i sittande konselj.

Decharge-betänkande. Se: *Decharge*.

Dede ting, på Gottland, utgöres af Roma och Björkö, samt Follingbo och Akebäcks socknar.

Degeberga, annex till Widtsköfde, är beläget i Gårds kontrakt af Lunds stift, $2\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Christianstad. Socknen består af $17\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,018 invånare. Dess areal utgör 9,697 tunnland, af hvilka 250 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Degebergs landthbruka-institut. Säteriet, hvar-est detta institut 1835 börjades, sedan rikets ständer året förut anslagit 5,000 R:dr B:ko, att årligen utgå intill derpå följande riksdag, är beläget utmed sjön Wenern, på gränsen af Skaraborgs läns slättbygd och Rackeby socken, $1\frac{1}{4}$ mil från Lidköping. Institutet underhålls nu dels genom ett statsanslag af 10,000 R:dr B:ko, dels genom elevernes årsafgifter, samt består, jemte det på $\frac{1}{2}$ mils afstånd belägna säteriet Stensholmen, med tillydande hemman, af $8\frac{1}{2}$ mantal, hvilkas areal-innehåll utgör något öfver 1,800 tunnland, hvaraf 400 brukas under gården, i olika cirkulationer, efter jordbeskaffenheten. Tvenne mantal militie-boställen äro på 30 år tillarrenderade, hvarigenom hela arealen, som för undervisning här kan användas, uppgår till 2,050 tunnland. För åkerbruksförbättringar hafva blifvit använda betydliga kostnader, hvilka ökats genom egendomarnes upplåtande till undervisningsanstalt för landthbrukslärningar. Boskapsafveln är förädlad genom Engelska racer. Ett stamschäferi af Southdown-får och ett fin-ulligt elektoral-schäferi, erbjuda lägenhet till vinnande af praktisk kännedom om fårskötseln. — Enligt de af Kongl. Maj:t i nåder gifna föreskrifter, tillhör öfverinseendet öfver inrättningen den person, som Kongl. Maj:t dertill i nåder förordnar. Derjemte finnes en styrelse inom orten, bestående af landshöfdingen i länet, såsom ordförande, och tre eller fyra af honom valde, i närheten af institutet boende jordägare. Ansökningar om friplatser för elever eller rättare-lärningar ställas till styrelsen öfver landthbruksinstitutet på Degeberg, med adress: *Lidköping*. Denna styrelse, jemte inrättningens förståndare, för närvarande herr Edvard Noonen, granskar de inkomna ansökningarna och tillsätter friplatserne, hvilka för eleverne äro 3 och för lärningarna 24. Eleverne antagas vid minst 18 års ålder, och böra äga allmänna bildande kunskaper, samt känna något af de lefvande språken, helst Tyska eller Engelska, och betala för rum, mat, m. m., utom tvätt, 366 R:dr 32 sk. B:ko, hvilka erlägges förskottsvis för halfåret. För rättare-lärningar fordras, att de kunna läsa redigt innan till och lärt något skriva, samt böra vara minst 21 år gamla. Betalande lärning erlägger årligen 66 R:dr 32 sk. B:ko, genom helt eller halft års förutbetalning. — Lärämne vid institutet utgöres af: agronomi, agrikultur, kreaturskötsel, skogshushållning, landthbruka-teknologi samt ekonomi. I de förberedande vetenskaperna föreläsa

icke mer än som oundvikligen är nödvändigt, för att bibringa eleverna rediga begrepp i åkerbrukets grunder. Kursen är beräknad att genomgås på 2 år. Rättare-lärlingarnes lärokurs kan anses som en gradpassering vid landtbruket. De undervisas hufvudsakligen i åkerbruke-redskapens förfärdigande, deras begagnande, utförandet af åkerbruksarbeten, åkerjordens uppmätande samt skrifva och räkna. Med fri-eleverne samt alla de betalande, hvilka önska att från inrättningen erhålla kunskapsbetyg, hålles årligen offentlig examen, äfvensom med lärlingarne. Sedan inrättningens början hafva, enligt landshöfdinge-embetets senaste femårsberättelse, derstädes blifvit undervisade 125 lärlingar, af hvilka omkring hälften nu äro jordägare. Antalet af rättare-lärlingar uppgå till 117. Under de senaste 5 åren har elevernes antal utgjort 79 och lärlingarnes 84. Särdeles de sistnämde äro af godsägare begärligt sökte och efterfrågade.

De Geer. Denna i Sveriges både politiska och industriella historia namnkunniga släkt härstammar från Nederländerna, hvarifrån den, likasom många andra, aflyttade, dertill föranledd af religions-förföljelser. En af ättens förfäder hade till den grad utmärkt sig inom Frankrikes härar, att dess konung tillät honom att bära i sitt vapen dess tre liljor, med valspråk: *non sans cause*. Till denna släkt hörde en rik och ansedd köpman och bruksägare, **Louis Lambertsson De Geer**. Då han icke ansåg sig säker i sin hembygd Maastricht, flydde han hemligt derifrån, jemte alla de sina, gömd på en torfskuta, och kom lyckligt till Rotterdam. Hans son,

De Geer, Louis, född i Lüttich, d. 17 Nov. 1587, flyttade år 1615 till Amsterdam, der han upprättade ett stort handelshus, och hvarifrån han kom i gemenskap äfven med Svenska kronan. Hans ombud härstädes var Welam Gillisson De Besche. Denne väckte De Geers håg att bosätta sig i Sverige, hvars malmstreck, skogar och vattenfall erbjödo flera tillfällen till anläggning af jernbruk, än Brabant. De Geer började då, att i De Besches namn, arrendera Finspång, hvilket han uppbyggde och lät inrätta det kanongjuteri, som ännu drifves derstädes. Louis besökte ofta Sverige; men fortfor att hafva sin egentliga bostad i Amsterdam. Han hade flera gånger försträckt kronan penningar, samt derföre, år 1643, erhållit Löfsta, Österby och Gimo bruk. Detta förmodade honom till ett ännu vidsträcktare företag, hvarigenom han, så mycket en enskild någonsin kan det, inverkade på statshändelserna och hela landets ställning. Han utrustade nemligen på egen bekostnad en flotta, hvilken bestod, enligt vissa uppgifter, af 21, enligt andra, af 30 fartyg, hvarmed han, år 1644, förstärkte den Svenska och jemte henne vann d. 16 Okt. s. å. den stora sjösegern vid Laaland, hvarigenom freden i Brömsebro påskyndades. Liqviden för denna utrustning väckte likväl några tvister med kronan, emedan kostnadsräkningen, hvilken steg till 2 miljoner, ansågs alldeles för dryg, och ehuru De Geer erbjöd sig att efterskänka hälften, påstås det lik-

väl, att han icke ens erhöill denna hälft, utan endast några geds, till ett värde af ungefär 50,000 R:dr. Hans och hans efterkommandes kärlek för Sverige svalnade likväl icke genom denna otacksamhet. Tvertom utvidgade han der sina besittningar, isynnerhet genom anläggandet af jernbruk, vid hvilka han införde det s. k. vallon-smidet. Han dog i Amsterdam d. 19 Juli 1652. Han hade blifvit adlad härstädes redan år 1641. Han son **De Geer, Louis**, var den som egentligen besatte sig i Sverige och derstädes fortplantade ätten. Han blef år 1645 öfverste för ett af honom värfvadt regemente. Då Carl XI:s krig med Danmark utbröt, uppsatte han på egen bekostnad ett kurassier-regemente af 800 man, hvarmed han infann sig vid mönstringen på Eneby slätt, utanför Norrköping. Konungen yttrade vid deras åsyn: "Ser ni, detta är den Holländske Ludvig, med sitt Svenska hjerta"; men tillade, vänd till De Geer: "den här truppen lærer väl komma att kosta oss dyrt." De Geer svarade då, det han anhöll att deraf få göra konungen en skänk. Regimentet begagnades sedan i Danska kriget; men De Geer, som önskat få föra det mot fienden, blef i stället utnämnd till assessor i bergs-kollegium. Född d. 24 Juni 1622, död d. 22 Dec. 1695. Ätten delades sedan i 2:ne grenar, den till Löfsta och den till Finspång, hvarförutan några skrefvo sig till Tervik i Finland, andra till Godegård, o. s. v. **De Geer, Otto Wilhelm**, till Tervik, född 1710, död 1769, gick helt ung i krigstjenst och bivistade Österrikarnes fälttåg vid Rhen, såsom adjutant hos prins Maximilian af Hessen, gjorde fälttågen i Finland 1741—1743, befordrades till öfverstelöjtnant vid Dal-regementet och blef år 1757 landshöfding i Kymenegårds län och Karelen. År 1765 inkallades han i riksrådet och blef K. af S. O.

De Geer, Carl, född på Finspång d. 10 Febr. 1720, gick en annan väg till namnkunnighet, än den hans ätt i allmänhet beträdd: vetenskaperna. Redan som ung röjde han en särdeles håg för naturhistorien, och har deruti utgivit flera skrifter och afhandlingar, isynnerhet sitt stora verk: *Mémoires pour servir à l'histoire des Insectes*, 7 delar, hvartill han sjelf ritat figurerna. Han samlade dessutom ett betydligt naturalie-kabinett, hvilket han skänkte, jemte ett dyrbart mikroskop, till vetenskaps-akademien, hvars ledamot han var. Redan som yngling öfvertog han sjelf förvaltningen af sina vidlyftiga egendomar, och förestod dem med en drift, en insigt och ett ordningssinne, hvilket inverkade högst fördelaktigt ej blott på hans egen ställning, utan äfven på bruksrörelsen i allmänhet, genom de rön han anställde och de företag han genomdref. Utan att ingå i statens tjenst, blef han likväl icke utan de hedersbevisningar denna tilldelar förtjente medborgare. Han upphöjdes tillhofmarskalk, friherre och K. med St. K. af W. O. vid dennas stiftelse år 1772. Han afled d. 8 Mars 1778. Hans son

De Geer, Emanuel, till Frötuna, egnade sig åt diplomatiska värf och blef envoyé i Haag. År

1786 utnämndes han till riksråd; men lemnade detta ämbete följande året.

De Geer, Carl, föddes d. 9 Maj år 1781. Fadern var kammarherren friherre Charles De Geer till Löfstå. Vid 13 års ålder ingick han såsom kornett vid Högardet till häst, och lemnade krigstjänsten år 1806 såsom ryttmästare. Hans oförliga bana har sedan utgjorts blott af den del han tagit i riksdagarna, hvilka han bivistat från och med 1809. Vid dem åren 1823 samt 1828—1830 var han landtmarskalk. Af statens värdigheter hafva de högsta tillfallit honom, som kunnat tillfalla någon Svensk, nemligen grefvediplom, Serafimer-orden och excellens-titeln. Till och med vetenskaps-akademien har ihågkommit rikets störste godsägare och valt honom till sin ledamot. Den utmärkelse, hvarmed han båda gångerna förde landtmarskalksstafven, det redbara sinne, det lugn, ordning och opartiskhet han dervid rörde, skola alltid bibehålla honom i sitt ständs åminnelsefulla minne. Ridderskapet och adeln slog en medalj öfver honom efter 1823 års riksdag.

De Geersfors manufakturverk, beläget i Godegårds socken af Östergötlands län, består af ett säter- och valsverk, 3 spik- och en räckhammare. Valsverket, upbyggdt af framl. major-mekanikus J. W. Gerss, är anlagdt, enligt privilegium af d. 11 Juni 1811, till förfärdigande af skärverktyg, m. m. för handhammare- och spiksmiden, hvaraf socknens invånare till större delen hafva sin näring. Det drifves af ett 5 alnar högt och 10 alnar bredt vattenhjul, hvilket regleras i gången af ett tackjerns-svänghjul om 67 skeppunds vikt. Största delen af detta verk är af gjutet jern. Det hör under Godegård och tillverkar tillhoppa med bruket 1,100 skepp:d.

Degelsten, en klumpformig granithäll vid Spjutrums by i Runstens socken på Öland. Stenen har, enligt gammal sägen, och efter hvad af dess namn kan slutas, i fornda tider varit begagnad till att hväsa och skura vapen och krigsredskap.

Degemaer, Svensk undersäte, företog sig ett högt djerft tilltag år 1745. Han uppgaf sig hafva fått ett Fransyskt kaparembref och förskaffade sig ett tjenligt kapare-fartyg, bemannadt med 30 man, gick dermed till sjös och uppbringade 2:ne Engelska skepp, hvilka han införde till Sandhamn, der han dessutom tog 2:ne andra Engelska fartyg. Tvenne fregatter afsändes genast för att uppsöka denna äfventyrare, som också ertappades i Stralsund, sedan hans 4 priser blifvit återtagne i Perth.

Degensborg, en gammal borglemning, belägen i Vestra Husby socken och Hammarkinds härad af Östergötland. Sägna i orten förmäler, att i fornda dagar en smed, vid namn Kasper eller Jesper Degen, skall hafva anlagt denna borg och inom densamma haft sin vapenverkstad.

Degerfors, en socken, belägen i Westerbottens första kontrakt och härad af Hernösands stift samt Westerbottens län, 5 mil N.V. från Umeå. Kyrkan, af träd, byggdes 1769 på 30 bönders egen bekostnad, utom de bidrag lika många nybyggare gjorde dertill. Degerfors var fordom ett till Umeå

hörande annex; men har nu i 50 år utgjort ett eget regalt pastorat af 3 klassen. Sockenens består af 22½ mtl. och har 1,899 invånare. Marknad hålles här årligen i Januari månad. Adr. Umeå.

Degerfors, Öfre och Nedre, tvenne jernbruk i Carlskoga socken af Nerikes län. Det öfre, tillhörigt J. Strokirch, har 1 härd och 470 skepp:d privil. smide af köpetackjern. Hammarskatten utgör 4 skepp:d 14 lisp:d. — Det nedre, har 2 härdar, med 900 skepp:d privil. smide, af köpetackjern, och utgör i hammarskatt 9 skepp:d. Det äges af C. Camitz's arfvingar. Begge bruken skeppa på Götheborg.

Degerfors, ett jernbruk i Piteå socken af Norrbottens län, med 1 härd och 450 skepp:d privil. smide af köpetackjern. Vid bruket finnes spik- och manufaktur-smide. Skeppar på Umeå eller Stockholm. Hammarskatten utgör 4 skepp:d 10 lisp:d. Ägare: E. Degerman. Smidesstämpeln: 'D. inom en cirkel.

Degerhamm, i södra Möckleby socken på Öland, begagnas för det mesta endast af de jakter, som hemta alunskeffer till Lovers bruk i Småland.

Degerö, i Malsta socken af Upland, består af 5 mtl. Gården är anlagd emellan Lommaren och Malsta sjön, och har en stor åbyggnad. År 1673 pantsatte fröken Ebba Banér Storgården i Degerö till grefvinnan Anna Oxenstjerna på Mellingebohm. Ett dyrbart minnesmärke från forntiden förvaras härstädes och består af en fint arbetad guldkedja, af 29 lods vikt, som tillhört den namnkunniga abbedissan Anna Reinholdsdotter Leuhusen. Hennes radband af guld och silver äro äfven i behåll. Flere författare nämna hennes förräderi vid Stockholms belägring år 1522, derigenom att hon med ett hvitt kläde om dagen och en brinnande lykta om natten gaf Christians anhang tillkänna Svenska flyktingars ankomst till Clara kloster. Konung Gustaf I lär ej lemnat detta ohämnadt, utan verkställt en hastigare indragning af Clara kloster, än som skedde med de öfriga. Ett gammalt porträtt af konung Magni Ladulås' dotter Richissa förvaras på Degerö, äfvensom ett stort bibliothek, med isynnerhet Spanska böcker. Här finnas några ättehögar.

De Hay, Holländare till födseln, var konsertmästare hos Lovisa Ulrika, och ägde stor färdighet på violin. Födelse- och dödsår äro obekanta.

Dejerör kallas ett stenrör, beläget i Gudhems socken af Westergötland. Röret är likväl nu mera i det närmaste bortfördt. Vid dess utrifning fanns på botten en värja af koppar, med handkaffe och klinga.

Dejsa (sjöterm), benämnes ett fartygs svängningsrörelse akterut, med aktern i lovert.

Dekanus kallas med en Latinsk benämning den professor, som är ordförande i någon af de fyra fakulteterna vid ett universitet. Ordet dekanus betyder: "ordförande för tio personer." Benämningen begagnas äfven för vissa andeliga värdigheter inom den Romerska kyrkan. Hos oss är den egen för universiteternas fakulteter. Hvarje fakultet ombyter dekanus vid slutet af hvarje läsetermin och

dekanatet går i ordning efter ålder i tjensten bland professorerne. (Vid akademien i Åbo ombyttes dekanus fardom en gång om året, tillika med rektor.) Dekanus utöfvar sitt professors-embete jemte ordförandeskapet inom fakulteten, och uppbär i och för det senare ingen lön; men väl sportler, hvartill inom den filosofiska fakulteten hör en afgift af hvar och en som inskrifves bland de studerande vid universitetet. Dekanus är äfven domare öfver det offentliga försvaret af akademiska disputationer, och ingen sådan får utgifvas utan hans tillåtelse. Serskildt åligger det filosofiska fakultetens dekanus, att anordna och leda den s. k. studentexamen. Fordom examinerade han ensam dem, som ville erhålla akademisk medborgarerätt.

Dekretaler (litterae decretales), kallas samlingar af påfviska påbud och beslut, hvilka slutligen erhålla laglig kraft, genom gammal häfd. Äfven i Sverige funnos sådana, hvarpå presterskapet ville grunda sina privilegier, ännu efter införandet af reformationen. Konung Gustaf I, som yrkade deras upphäfvande, hade sjelf infunnit sig i Upsala domkapitel, der frågan om dessa privilegier skulle afhandlas. Bland de ifrigaste försvararne var domprosten Göran Thuresson Roos, hvilken med mycken häftighet åberopade decretales, såsom grunden för presternes privilegier. Han var så ifrig, att han hotade med evig fördömmelse den, som skulle våga angripa dessa privilegier. Häftigheten i hans tal gjorde att det blef öredigt, och då han flere gånger sade *driktales*, i stället för decretales, smålog konungen härvid och sade: "Ja, j dricken nog och talens vid; men riket får betala det."

De la Gardie. Denna om riket högt förtjenta ätt, hvars aldraflest medlemmar ingått i statens tjänst, hvari några lyst bland stjernorna af första ordningen och många fördelaktigt utmärkt sig, härstammar från Languedoc i Frankrike. Den inkom till Sverige med

De la Gardie, Pontus. Född 1530, uppfostrad i Montlieu i Carcasonne, der han var af föräldrarne bestämd till kyrkans tjänst, fördes han af egen böjelse till krigets yrke och tjänade i åtskilliga länders härar, samt ändtligen äfven i Danmarks. Af Nils Boije tillfångatagen bland Warbergs besättning, röjde han ingen obenägenhet att utbyta den Danska krigstjensten mot den Svenska, och förvärfvade sig snart i så hög grad Erik XIV:s ynnest, att han bibehöll sig deri, i trots af Göran Perssons varningar. Att denne sistnämnde icke hade så alldeles orätt i sitt misstroende för "atländske lycksökare, som hysa ingen tillgifvenhet för någon viss herre, utan tjena den, hos hvilken de finna sig bäst", visade sig snart, då De la Gardie öfvergick på hertigarnes sida och till en stor del ledde deras företag emot Erik. Detta handlingssätt kan likväl till någon del ursäktas genom Eriks ombytliga lynne, hvilket ej var egnadt att väcka hvarken aktning eller tillgifvenhet. Johan belönade honom med förläningar och ärofulla uppdrag. Han användes i åtskilliga beskickningar till hansestäderna, Frankrike, Nederländerna, Neapel och påfven, med hvilken sistnämnde han förebade

underhandlingar om villkoren för konungens offentliga öfvergång till katolska läran. Då kriget utbrast med Ryssland, fick De la Gardie befälet öfver Svenska hären derstädes, intog Kexholm, Wesenberg, Tolsburg, staden Sormak i Ryssland och Narva, hvarpå följde eröfringen af Ivanogorod, jemte flera andra städer. Hans skarpsynhet insåg likväl osäkerheten af en vapenlycka, hvilken skulle försökas på andra sidan hafvet i ett främmande land och mot en mächtig stat, hvarföre han rådde Johan till fred, på de fördelaktiga villkor Ryssarne erbjödo. Hans kloka råd följdes icke. När De la Gardie sedermera hade ett sammanträde med de Ryske sändebuden, men desse afbröto underhandlingen, uppbragte öfver Svenskarnes högt stegrade fordringar, och han skulle fara hem från mötet, d. 5 Nov. 1585, kantrade den bräckliga farkosten och De la Gardie, ännu matt efter en nyligen öfverstånden sjukdom, omkom tillika med 18 personer. Han hade år 1580 ingått äktenskap med Johan III:s naturliga dotter Sofia Gyllenhjelm. Hans son,

De la Gardie, Jakob, är, om icke den namnkunnigaste, åtminstone den mest förtjente af denna utmärkta släkt. Han var född i Reval 1583, vann konungens ynnest, och äfven Carl IX omfattade honom med välvilja. Väl hade Tegels insinuationer förmått Carl att indraga en del af De la Gardies förläningar, hvilka Tegel slog under sig; men år 1601 utnämndes den 18-årige ynglingen till befälhafvare för ett infanteriregemente. Kort derefter försvarade han, jemte Carl Gyllenhjelm, fästet Wolmar i Liffland emot hela Polska hären. Ehuru murarna endast voro 2 alnar tjocka, och brist uppstått på lifsmedel, uthärdade de likväl en tre månaders belägring, och, då staden intogs med storm, öfverlemnade de slottet endast med det villkor, att trupperna skulle få hemtåga, men anförarena allena qvarstanna. De la Gardie blef mildare behandlad än Gyllenhjelm, och erbjöds till och med att ensam blifva utvexlad; men detta anbud emottog han först fyra år senare, då han gick i Nederländsk tjänst; emedan denna ansågs då för tiden såsom den yppersta krigsskola. Här vann han förtroende hos prias Moritz af Oranien och Henrik IV erbjöd honom tjänst hos sig. Han återvände likväl till fäderneslandet; men här hade Tegel förstätt ingifva Carl IX mistankar emot honom, och han måste ställa borgen för sitt uppförande. Carl insåg emellertid snart sin orättvisa, och han hade, under hela sin öfriga lifstid, att fagna sig af konungens oinskränkta förtroende, hvilket bäst visade sig genom befälet öfver den hjälpsändning han skickade till Ryska tsaren Wasilij Schuiskei, när denne sökte intaga den thron, hvilken bestriddes honom, dels af Polackarne, dels af andra medtäflare om spiran. Här förvärfvade sig De la Gardie hufvudsakligen sitt stora historiska namn. Han hade att kämpa icke blott mot den uppenbara fienden, utan äfven mot sine bundsförvandter Ryssarnes feghet och opålitlighet, jemte myteri och missnöje bland sine egne, hvilka bestodo till minsta delen af Svenskar, men till den

vida större af Finnar, Fransmän, Skottar och andra nationers folk. Flera gånger uppstodo mer och mindre allvarsamma uppresningar, då soldaterna vägrade lyda, samt öfvergävo sina fanor, och stundom måste fältherren sjelf gifva efter för en uppstudsighet, den han hvarken kunde betvinga eller bilägga med godo. I trots af alla dessa svårigheter ryckte han osfärligen framåt, slog Polackarne vid Twer, befriade det starkt befästade slottet Troizkoj-Sergejew, fördref Sapieha vid Dmitrieff, samt intågade d. 12 Mars 1610 i Moskwa, hvilket Polackarne belägrat i tvenne år. Härigenom var Wasilij Schuiskoi uppsatt på Rysslands thron. Då, enligt Ryska bruket, ingen fick visa sig väpnad inför tsaren, och detta äfven skulle gälla De la Gardie, gaf han det värdiga svaret, att tsaren väl kunde tåla se det svärd, som befriat honom. Han lemnade Moskwa, förenade sig med Evert Horn, tågade mot Smolensk, hade att kämpa mot samma upprorsande inom sina egna trupper och samma villrådighet hos sina bundsförvändter som förut, så att begge anförarne en gång fann sig ensamme med 400 Svenskar och Finnar; men han gaf likväl icke vika, ehuru Ryssarne sjelfve slutligen från vänner förvandlade sig till fiender. Den 15 Juli 1611 lyckades han att intaga Nowgorod. Härigenom tvingades Ryssarne till undergifvenhet och valde Carl IX:s yngre son, Carl Filip, till tsar. Hans upphöjelse på thronen ägde väl aldrig rum och var kanhända icke allvarligen menad på någondera sidan; men den vigtiga freden i Stolbowa blef likväl följden af De la Gardies segrar. Han belönades med riksmarsk-värdigheten, general-guvernemetet öfver Esthland och Revel, samt kort derefter med den sköna Ebba Brahes hand. År 1629 blef han president i krigskollegium, och hade dervid den så högt magtpåliggande befattningen, att ordna och anskaffa allt som erfordrades till 30-åriga kriget. Efter Gustaf Adolfs död insattes han i förmyndare-regeringen, och var der Oxenstjernas värdige medbroder, samt förde ofta ordet under hans frånvaro. Han var aristokrat i ordets ädla mening, d. v. s. mecenat och fosterlandsvän. Dog år 1655, i en ålder af 70 år. Med sin maka hade han sju söner och sju döttrar. Bland de förre anmärka vi:

De la Gardie, Pontus Fredrik, född 1630, död 1692, ingick först i krigstjänst och blef general-major samt kommandant i Malmö; men emottog derefter civila befattningar, och utnämndes till riksråd samt president i Dorpats hofrätt.

De la Gardie, Jakob Kasimir, äldre bror till den föregående, blef, vid 22 års ålder, öfverste för Dal-regementet, hvilket han sedermera utbytte mot lifgardet, då hans bror, Magnus, lemnade detsamma, inkallades, 24 år gammal, i riksrådet, utmärkte sig under Polska kriget, befordrades efter hand till general-löjtnant och general öfver infanteriet, bidrog väsendtligt till eröfringen af Fredriksudde, anförde venstra flygeln vid öfvergången öfver Lilla Bält och stupade d. 7 Okt. 1659 under Köpenhamns belägring, träffad af en kanonkula. Han var en värdig son och sonson till

Jakob och Pontus De la Gardie. Hans maka var drottning Christinas förtrognaste vän, den för sin skönhet och dygd lika namnkunniga Ebba Sparre. **De la Gardie, Magnus Gabriel**, den äldste och namnkunnigaste af Jakobs söner; men också den af hela sin ätt, som haft den mest omväxlande lycka, och blifvit föremål för de mest stridiga ömdömen. Genom sin härkomst och sina lysande natursgäfvor liksom på förhand bestämd till de högsta äreställnen, hvilka blott tycktes vänta på honom, dröjde han icke länge att taga dem i besittning; ty han blef, vid 22 år, öfverste för Svea lifgarde och följande året skickad såsom sändebud till Frankrike. Två år senare riksråd, deretter general, general-guvernör i Lifland, riksmarskalk, riksskattmästare, rikskansler och riksdrots, president, än i kammar-kollegium, än i kommers-kollegium, än i Svea hofrätt, kansler för Upsala akademi, o. s. v. Till alla dessa utmärkelser lade han den för en undersåte ovanliga, att, genom sitt äktenskap med prinsessan Maria Euphrosyna, blifva kusin, sväger och farbror åt tre efter hvarandra följande regenter. Han utmärkte sig i kriget mot Danmark och vid belägringen af Prag; men ehuru han steg till höga militära värdigheter, var likväl krigets bana icke hans egentliga, eller den, på hvilken han mest var bestämd att lysa. Diplomaten och statskonsten var hans fält; men för sin andel deri har han också blifvit mest tadlad. Han stod i början af drottning Christinas regering i hennes högsta gunst. Hvad som hviskades om dess urartande till en otillbörlig förtrolighet, är likväl alldeles obestyrkt. Det var kanhända för att vederlägga ryktena här om, som Christina beslöt att förmåla honom med sin egen nära släktning. Äfven denna förbindelse hindrade likväl icke nådens förvandling till en uppenbar onåd, under senare tiden af hennes regering. Han qvarstannade likväl i rådet, och, efter Carl Gustafs död, blef han en af den unge konungens förmyndare. Genom släktförhållandet och sina personliga egenskaper förvärfvade han ett inflytande på regeringen, hvilket blef lika menligt för staten, som för hans egen ära. Styrelsen under dessa 12 år var usel; statsverket utarmades, ärenderna försumrades, okloka förbund invecklade riket i vidt utseende krig, hvartill det ägde hvarken härar, flottor, förräder eller penningar. Garnisonerna i rikets fästningar lemnades, midt under freden, att dö af svält, embetsmännen blefvo utan aflöning, och minnet af denna förmyndare-regering var så afskräckande, att man, för att undvika vådorna af en sådan, skyndade att göra Carl XII myndig redan som barn, och derigenom beredde landet nya olyckor. — Vackrare är taflan af De la Gardies åtgärder till uppmantran af vetenskaper, lärdom och konster, för hvilka han var en lika upplyst som frikostig mecenat, i hvilken egenskap han står främst bland alla enskilda personer i Sverige. Han hade tre dyrbara biblioteker, ett i Stockholm, ett på Leckö och ett på Wengarn, med hvilka han förenade en ansenlig handskrifts-samling, han understödde flere lärde,

riktade Upsala bibliotek med viktiga böcker och manuskript, bland hvilka senare isynnerhet förtjena nämnas den ryktbara *Codex argenteus*; uppförde en del af Lidköpings stad samt barnhuset; byggde 6 kyrkor med flera skolor i sitt grefskap, o. s. v. Härvid, äfvensom i sitt lefnadssätt, rådfrågade han likväl mera sin böjelse, än sina tillgångar, så att, ehuru hans inkomster stego till den då för tiden oerhörda summan af 80,000 R:dr, blefvo de likväl otillräckliga. Till de politiska bekymren, då hans statsmannahandlingar blefvo angripna på alla sidor, sällade sig äfven ekonomiska svårigheter, hvilket allt nödgade honom, att år 1685 taga afsked från sina embeten. Dessa förenade obehag, mera än ålderdom och kroppsbräcklighet, lade honom i grafven på Wengarn d. 26 April 1686, i hans 64 års ålder. Kort förut hade en betydlig del af hans egendomar blifvit honom framtagna genom reduktionen. Man har efter honom flera tal och afhandlingar, bland andra en *Memoria Gustavi Adolphi*, och en *Vindictæ Veritatis*, utgifven till hans försvar mot de beskyllningar, hvaraf han öfverhopades. Den silfverstol, han skänkte drottning Christina vid hennes kröning, har sedan dess utgjort Svenska konungarnes thron. Hans äldste son, det enda öfverlevande barnet af elfva,

De la Gardie, Gustaf Adolf, egnade sig äfven åt civila värf och hofstjensten, och blef vid 25 års ålder skickad såsom sändebud till Frankrike, Holland och Tyska riket. Följande året befordrades han till öfverste för Uplands regemente och riksråd, slutligen till president i Svea hofrätt och kansler för Åbo akademi. Användes vid många tillfällen i juridiska och kamerala ärenden, hvaribland isynnerhet förtjenar nämnas: ordförandeskapet i Pomerska reduktions-kommissionen, hvilket uppdrag han förvaltade med så mycken skicklighet, redlighet och oväld, att han derigenom förvärfvade sig både konungens och den Pomerska adelns bifall och aktning. En svag helsa, ännu mera försvagad genom ett ansträngdt arbete, påskyndade hans död, d. 5 Mars 1695. Med honom utgick Magnus Gabriel De la Gardies ättlinje. Sonen till en kongl. prinsessa och regerande konungens kusin var så fattig, att då Carl XI ville tillåta honom att antaga titel af något bland sina gods, svarade denne: "Jag äger hvarken torp eller gods i hela världen, mycket mindre något, hvaraf jag skulle önska föra namnet", och att han skref till grefve Lindskjöld, det han ernade antaga något arrende i Westergöthland eller Småland, hvaraf han kunde föda sig i sin anletes svett. Att Carl icke ville gynna sin anförvandt och den högtbeslägtade på andras bekostnad, var honom värdigt; men att han gjorde intet för den förtjente och af honom mycket användande embetsmannen, måste förefalla besynnerligt.

De la Gardie, Magnus, var en sonson af riksmarsken Jakob De la Gardie. Hans fader var dennes fjerde son. Han antog först Fransysk tjänst och räddade trossen efter det olyckliga slaget vid Malplaquet, gick sedan i Svensk tjänst, der han

blef general-löjtnant och riksråd; dog år 1741. Hans sonson,

De la Gardie, Jakob Gustaf, var född i Stockholm d. 16 Juni 1768. Enligt den tidens sed inskrefs han vid 8 års ålder såsom kvartermästare vid lifregementet, och befordrades så, att han, 20 år gammal, var kapiten. Han kom likväl aldrig till någon verksam militärtjänst, emedan han, kort efter krigets utbrott 1788, enligt sin faders önskan, tog afsked, hvartill begges politiska tänkesätt förmodligen mest bidrog. Detta hindrade likväl icke hans militära befordringar, och Gustaf III, från hvars hof han skiljt sig allsedan 1789 års riksdag, utnämnde honom, på sin sotsäng, till kapiten-löjtnant vid lifdrabanterne, hvilken befattning han allt till sin död innehade, och uppsteg derunder till general-löjtnant. Den civila embetsmannabanan var likväl mera öfverensstämmande med hans lynne, särdeles den diplomatiska. Han utnämndes år 1799 till minister i Wien och 1813 till sändebud vid Spanska hofvet. År 1806 blef han landtmarskalk vid landtdagen i Greifswald, och utförde detta uppdrag både till konungens och landtdags-ledamöternes nöje. Vid riksdagen år 1809, då han valdes till ordförande i hemliga utskottet, troddes han tillhöra den fallna regent-släktens parti, i fall denna kunde anses äga något sådant. Han gjorde då den bekanta motionen, att adeln borde afsäga sig alla sina företrädes-rättigheter, utom sköldemärkena, hvilket förslag väckte mycket upseende och bedömdes olika. Af egentlig tjenstemanna-befattning bestridde han ingenting annat, än ordförandeskapet i allmänna beredningen; ty presidentskapet i kammar-kollegium, hvilket erbjöds honom år 1830, undanbad han sig. Deremot beklädde han så många fler lönlösa befattningar, till det mesta såsom ordförande i en mängd direktioner och välgörande inrättningar, hvaraf han bidrog till stiftelsen af flera, bland hvilka förtjena nämnas: Stockholms sparbank, öppnad på hans födelsedag d. 16 Juni 1822. Vid 1834 års riksdag förde han landtmarskalks-stafven, och motsvarade detta förtroende med en värdighet i hållningen, ett lugn och en oväld, som torde öfvergått de flestas förväntan. — Han var en vän af vetenskaperna och vitterheten, samlade på sitt gods Löberöd ett betydligt bibliotek och en mängd handskrifter, af hvilka han låtit utgifva flera historiska dokumenter i det s. k. *De la Gardieska arkivet*, skref sjelf, utom en mängd tal vid flera tillfällen, en dram: *Fale Bure*, uppförd på dramatiska theatern, samt flera andra, gifna inom hofcirkeln. Utnämndes till drottningens öfverste-marskalk, excellens och Serafimer-riddare, samt afled d. 26 April 1842, sedan han 10 år förut haft den sorgen, att se sin ende son nedstiga i grafven vid 33 års ålder.

De la Gardie, Johanna Eleonora och Ebba Maria, döttrar af Pontus Fredrik De la Gardie d. ä., äro kända såsom Svenska skaldinnor. Den förre, gift med grefve Erik Stenbock, har skrivit *Svenska psalmer*, en *Fransysk pastoral* och en *Tysk psalm*; den senare har utgifvit *Andeliga Betraktelser*.

De la Gardie, Catharina Charlotta, född *Taube*, första fru åt general-löjtnanten Pontus Fredrik De la Gardie, far till den ofvannämnde Jakob Gustaf, har gjort sig känd genom medborgerliga förtjänster, genom införandet af koppymningen och sitt ädla bemödande att rädda några för trolldom dömda Dalqvinnor, hvilket äfven lyckades. Adeln åt, vid 1760 års riksdag, i anledning häraf, slå en medalj öfver henne. Hon dog d. 21 Mars år 1763.

Deland, är namnet på en i skådeplatsens historia bekant släkt. Stamfadern inflyttade till Sverige omkring år 1760. Hans söner voro **Pierre och Louis**. Den förre dog år 1818, såsom koncertmästare, 55 år gammal; den senare, **Louis**, var en af Svenska theaterns yppersta komiska skådespelare, en skicklig dansör och en utmärkt ballettmästare, hvars kompositioner hade mycken originalitet och omvexling. Genom en olyckshändelse skadades hans helsa, hans kropps- och själskrafter förslöades, och han dog år 1823 redan målfvad, ehuru endast 50 år gammal. Hans son **Ludvig**, född 1802, är anställd vid kongl. theatern; Pierres söner äro: **Pierre och Fredrik**. Den förre, född år 1805, har i många år förestått en theater i landsorterna och verksamt bidragit till byggnaden af Upsala theater; den senare född år 1812, har, sedan 1843, förestått theatern å kongl. Djurgården vid Stockholm.

De la Pagerie var Napoleons första gemål, kejsarinnan Josefins, familjnamn. Ett fruntimmer med detta namn lever ännu. Det är grefvinnan Marie Adèle Marcelle Tascher de la Pagerie, född Clary, enligt statskalendern, hofmästarinna hos H. M. enkedrottningen.

Delary, eller **Ry**, ett jernbruk i Sunnerbo socken af Kronobergs län, tillhör H. Ex. greve C. C. Piper. Bruket har 2 härdar och 500 skepp'd privilt. smide, af eget tackjern. Tillverkningen afyttras mest inom orten. Hammarskatten är 5 skepp'd. Brukstämpeln D. R.

De la Valée är ett i Svenska arkitekturens historia utmärkt namn. **Simon D.**, född i Frankrike, inkom till Sverige, sedan han förut en tid varit arkitekt hos prinsén af Oranien, blef här hof-arkitekt år 1639; men mördades år 1643 på Stortorget i Stockholm, af öfversten E. Oxenstjerna. Hans son

De la Valée, Johan, fick tillåtelse att vid Kalfhagen, utanför Stockholm, det nuvarande Fredrikshof, anlägga ett vårdshus, der allehanda lustspel och andra tidsfördrif skulle få uppföras. Han idkade emellertid sin faders yrke och har uppbyggt Catharina kyrka, samt gifvit ritningen till den nuvarande Ladugårdslandskyrkan, hvilken likväl blef fullbordad först långt efter hans död. Ridderhuset är äfven hans verk. Han utnämndes år 1671 till borgmästare i embets- och byggnings-kollegium, samt år 1681 till hof- och stadsarkitekt. Född 1620, död 1696. Hans son

De la Valée, Christoffer, egnade sig äfven åt arkitekturen, men tillika åt ingenjör-vetenskapen, gjorde vidlyftiga utländska resor, blef derunder ingenjör i Venetiansk tjänst, samt utmärkte

sig vid flera tillfällen under kriget i Grekland, särdeles vid Napoli di Romanias eröfring. Återkommen till Sverige blef han år 1689 ingenjörkapiten i Wismar, adlad, och tjente år 1700 i Narva, såsom general-quartermästare-löjtnant.

De la Vall, född Fransman, inkom år 1622 till Sverige, der han tog tjänst, såsom simpel soldat; men genom sitt mod och sin tillgifvenhet för sitt nya fäderneslands sak, tjente han sig upp till öfverst-löjtnant, adlades och utnämndes till kommandant på Wadstena slott. Född år 1589, död 1650.

Deléen, Carl, notarie, har utgifvit ordböcker i Engelska, Tyska och Fransyska språken, jemte ett allmänt *Mythologiskt Lexikon*. Såsom den äldste och en af de mest utmärkte bland boktryckerisocietetens ledamöter, erhöill han Wasa-orden vid boktryckerifesten år 1840, och har sedan blifvit hugnad med en pension af allmänna medel. Född d. 2 Jan. 1767.

Delfin (*Delphinus*), ett släkte utgörande en egen familj af de hvalartade djuren *Cetacea*; har kägelformiga tänder i begge käkarna, hvilka hos de egentliga delfinerna bilda ett smalt utdraget näbb. De äro de rofgrigaste af alla djur i hela ordningen och leva endast af animalisk föda, samt indelas uti egentliga delfiner, marsvin och delfinarter. De förekomma allmänt i de flesta haf, likväl sparsamt vid våra kuster och endast ett par arter uti Östersjön. De allmännast förekommande äro: *Vanliga Delfinen*, *Springaren* (*D. Delphis*), af 8—10 fots längd med lång, platt och spetsig nos, på ryggen samt under buken hvit, utmärkt genom sina höga språng öfver hafsytan, hvaraf namnet härrör. Finnes i stora skaror vid Norriges kuster, samt i Kattegat och Sundet; men går ej in i Östersjön. Han fångas vanligen på krok, med sill till bete, och användes till trankokning; emedan man erhåller ända till 10 kannor tran af en fisk. *Späckhuggare-delfinen*, *Svårdfisk* (*D. Orca*), af 20—24 fots längd, med kort trubbig nos, ryggen svart, försedd med en utomordentligt hög, spetsig och svärdlik fena, buken hvit, öfver hvardera ögat en hvit halfmån-formig fläck. Förekommer isynnerhet i Nordsjön och Kattegatt och går någon gång äfven in i Östersjön. Är en af hvalfiskens farligaste fiender och angriper honom oförskräckt samt sliter stora späckstycken från dess sidor. Deraf har djuret sitt först anförde namn. Då flere af dem äro tillsamman döda de äfven den största hval. Föröfrigt angripa de alla större hafsdjur, särdeles skälar, äfvensom sina egna samsläktingar marsvinen. *Marsvinet*, *Tumlaren* (*D. Phocaena*), af 4—6 fots längd, på ryggen svartblå, sidorna grå, stundom med mörkare ränder, under buken hvit, finnes så väl i Östersjön som Kattegatt och Nordsjön, och förekommer oftast flere tillsammans följande tätt efter hvarandra i en rad, hvarvid de emellanåt höja sig upp öfver hafsytan för att andas, hvilket sker mycket hastigt, så att man blott ser den hvälfdä ryggen höja och sänka sig nästan som ett rullande hjul. Detta har gifvit anledning till namnet tumlare, äfvensom man ej utan skäl misstänker,

att denna rörelse af en större mängd efter hvarandra simmande marsvin, gifvit anledning till berättelser om den mycket omtvistade hafsormen. Han fångas vanligen i nät och späcket användes till trankokning.

Dellidén, Carl Olof, professor, vid Upsala universitet, i statsrätt, folkrätt samt kyrko- och krigslagfarenheten, är född i Ångermanland år 1800. Prof. Dellidén började sin akademiska lärarebana såsom docens i den praktiska filosofien år 1822; men öfvergick sedan till den juridiska fakulteten, inom hvilken han år 1827 utnämndes till adjunkt i Svenska och Romerska rätten. Samma år erhöll han den juridiska doktorsgraden och har någon tid äfven tjenstgjort i praktisk väg, såsom tillförordnad landssekreterare i Upsala län. Prof. Dellidén är författare till åtskilliga juridiska skrifter, dels disputationer, dels serskildt utgifna arbeten.

Delsbo, en socken, belägen i Helsinglands norra kontrakt och fögderi af Upsala stift och Wester-Norrlands län, $4\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Hudiksvall, hör till 1 kl. konsist. Intill femtonhundredratalet kallades kyrkan och socknen Suderbo, troligen af södra Dellen, vid hvilken de ligga. I socknen finnas omkring 60 större och mindre sjöar, hvaribland Dellen är den största, samt 13 åar och floder, som alla hafva sitt utlopp i sistnämnda sjö. — Lenæus anför i sin beskrifning öfver Delsbo socken, att "af strömgångens uppskärande om vårarna på Afvasjön, hafva Delsbomän en observation, om följande sommarens sädesväxt och dess ymnighet här i socknen. De säga sig af förfäderna hafva hört, och jemväl af erfarenhet märkt, att när den ur Stömneå i Afvasjön infallande strömmen skär om våren upp sig så, att han håller sig mer än vanligen in till Afvalandet och den norra stranden, skall det beöfva dem, som här i socknen bo norr om Afvasjön, en rik och ymnig årsväxt, men deremot en knappare, för dem som bo söder om. Faller åter denna strömgång någon vår, mer än vanligt, inåt edlandet och södra sidan, skall det blifva bättre årsväxt den sommaren hos dem i Bobyden, men klenare och sämre hos dem, som bo på norra sidan om nämnde sjö. Skär strömmen upp isen midt öfver sjön, skall folket göra sig hopp om en lika god årsväxt öfver hela socknen. Derstädes finnas icke mindre än 31 ansenligare berg, af hvilka Blackåsberget, Gässåsen, Wälåsberget, Svartåsen, Edsåsen, Gryttjesberget, Ulfberget och Klättehålet äro särdeles märkvärdiga för deras stora mörka grottor, hålor och underjordiska gångar, der fordom jättar förmenas haft sina hemvist, men nu äro tillhåll för hvarjebanda rofdjur. På Jerntklint, Långboberget, och äfven på Wälåsberget, hafva fordom vårdkasar varit uppsatta och underhållna, den tiden Jemtland och Herjedalen lydde under Danmark. Klättehålet är äfven namnkunnigt, icke just för sin höjd, ty den är oansenlig, utan för sin beryktade underjordiska håla, i hvilken berättas vara en gång emellan Norrhvena by och Gulgård, samt en gång ned till Lampån. Uti Delsbo socken finnas 69 byar, som äro delade i 12 ro-

tar. År 1721 då Ryssarne plundrade Norrbottens stränder, var all Delsbo och de närliggande socknarnes allmoge uppbådad, och uppställd vid Hudiksvall den 18 Maj, för att hindra fiendens vidare inbrott i landet. En gammal tradition har man här, att Delsbo socken skall hafva en klocka, om 18 skepp:ds vikt, liggande nedsjunken uti Bergviken, hvilken klocka skall vara ditkommen af den orsaken, att hon "för sitt makalösa ljud blifvit skattad allt för god att betjena bönder", och skulle derföre på vinterföret släpas härifrån till Stockholm; men sjönk under forslingen. Den 26 Febr. 1740 ödelades prestgården och kyrkan af våldelden; men började åter uppbyggas följande året. I socknens sigill är en hammare och tång, hvilka skola hafva afseende derpå, att dessa verktyg för koppar- och myrjernssmidet, ansågos för invånarnes yppersta födkrok. En half mil från kyrkan, vester i socknen, finnes en grop, som kallas Klättehålet. Ingången dertill är först mycket trång, sedan blir den något vidare, och man inkommer i en liten kammare, med bänkar på sidorna. Kort före Polska kriget, år 1655, skall en kapiten Dauith Seaton varit derinne med 2 eller 3 soldater, med hvilka han gått så långt, att han kommit till ett jerngaller, hvilket liknade en dörr till hvad som förmenades vara der innanför. Men fastän Seaton beskrifves såsom dristig och öfverdådig, har han likväl ej vågat gå längre med sina ledsagare. Nu är ingången till denna grop igenfylld." — Bröllop hålles vanligen i den gård der de nygifta skola bo. Slägt och anförvandter bjudas, med vilkor att de skola hafva kost med sig för så många personer, som ifrån deras hus och gård vilja infinna sig på bröllopet. Brudgummen bjuder en, högst två ogifta drängar med på bröllopet, och det utan kost. Om någon af dessa ej kan inställa sig, äger han rättighet att sätta en annan i sitt ställe, hvartill de hågade med 3 dlr k:mt måste köpa sig rättighet af de bjudne. Denna handel kallas: sälja och köpa vänen. All medförd kost lemnas åt de s. k. matstillgummorna, hvilka framsätta kosten gemensamt för alla. Brudgummen hade, i äldre tider, på vigseldagen inställt sig uti kyrkan med prestkrage och prestkappa; men denna sed aflades 1760. Det första barnet, hvarmed det unga paret välsignas, kallas: "brudebarn." — Det var i Delsbo socken der erkebiskop Olaus Svibelius, under en visitation, anställde kateches-förhör med ungdomen, och tillfrågade en gosse hvarom andra taffan handlar? Hvarpå gossen svarade: Om kärleken till vår nästa. Då S. derefter ville att han skulle förklara detta närmare, sade gossen: "Att allt hvad jag vill min nästa skall göra mig, bör jag ock göra åt honom." Härunder märkte S. att en annan gosse, som blott hade en tunn jacka på sig, stod och frös, då deremot den andra hade två rockar. S. frågade honom om denna gosse vore hans nästa, och när den tillfrågade jakade, sade S. att han borde gifva honom en af sina rockar, till bevis att han älskade honom. Gossen gjorde så; men då S. skulle begifva sig ur kyrkan, framkom han till

honom och begärde hans pels, emedan han ju äfven vore erkebiskopens nästa. Gossen fick ej pelsen; men S. löste den med penningar. — Socken-
nen består af 122½ mtl. och har 3,730 invånare. Dess areala vidd uppgår till 89,008 tunnland, af hvilka 16,300 äro sjöar och kärr. Adr. Hudiksvall.

Delwig, Henrik von, född i Lifland, gjorde först tjänst vid Polska konungens lifgarde, kom sedan i Holländsk, så i Fransysk tjänst, och slutligen år 1655 i Svensk, såsom öfverst-löjtnant, bistade Carl Gustafs fälttåg i Polen och Danmark, och blef illa sårad vid stormningen af Köpenhamn, natten emellan d. 10 och 11 Febr. 1659. Befordrades sedan till öfverkommendant i Bremen och Verden, samt general-löjtnant; men tog afsked år 1676, blef öfverkommendant i Hamburg och general-löjtnant i Holländsk tjänst. Född 1620, död i Hamburg år 1696. — Den Svenska friherrliga ätten *Delwig* härstammar ej från honom, utan från *Behrend Wilhelm von Delwig*, hvilken förut varit i Fransysk tjänst och fick afsked år 1723, då han återvände till sitt fädernesland Lifland.

Demirbasch eller **Jernhufvudet** var det namn Janitscharerne gäfvö Carl XII, i anseende till hans oböjliga sene och utomordentliga mod.

Demotele-sländan (*Agrion*), ett till ordningen sländor hörande insektslägte, med lång och smal kropp, transversalt hufvud, äggformiga, mycket utstående, vidt åtskilda ögon, sittande på sidorna, långt cylindriskt, mycket smalt underlif, medelmåttigt och lika stora glasartade fint och tätt nätadriga i hvilat bakåtböjda och vertikalt längs underlifvet hopslagna vingar, medelmåttiga fötter och ofullkomlig förvandling. Finnes allmänt vid alla vatten och lefver af andra vatten-insekter; flyger särdeles behagligt och är utmärkt genom sin smärta kroppsform, lysande yta, vackra ögon och vingar, hvilket gifvit anledning till benämningen. Larverne äro långa och mycket smala, samt lefva i vattnet. Pupporna likna larverne; men hafva vingfodral på sidorna. Hos oss förekomma tvenne arter, nämligen: *Flicksländan* (*A. puella*), af något mindre än 2 tums längd och 2½ tums vingbredd, till kropps-färgen omvexlande, men vanligen ofvan grön eller ljusblå, dragande i grönt, med ljusa klara ofläckade vingar, hvilka hafva blott en mörk punkt framför spetsen. Förekommer öfverallt vid bäckar, rännilar och stora stilla vatten. — *Jungfrusländan* (*A. eller Libellula virgo*), af 2 tums längd och 2½ tums vingbredd, glänsande metallgrön, med dragning i blått, hane-ns vingar berlinerblå, eller hvita med svarta och blå tvärbälten; honans sotbruna, med en hvit punkt vid spetsen. Förekommer på samma ställen, som näst föregående.

Demokrati, är den regeringsform, enligt hvilken högsta magten hvilat i folkets händer. Den är *absolut* eller *ren*, om samtliga statsborgarne äro i besittning af den lagstiftande, lagskipande och exekutiva magten; eller *representativ* om i deras ställe väljas representanter.

Demotika, ett Turkiskt lustslott i grannskapet af Adrianopel, hvilket blifvit i Svenska historien

bekant genom Carl XII:s vistande der efter Kalabaliken.

Den giriges plåga är länge lefva, med detta ordspråk betecknas att ju längre den girige lefver, ju mera plågas han af begär efter rikedom.

Den häst, som mesta hafran drar, får minst deraf. Ett gammalt Svenskt ordspråk, som betecknar att tjenaren icke får det han för sin husbonde förvärfvar, ehuru han har största mödan dervid.

Den kommer ock fram, som oxarne drifver, eller, den sakta far, kommer ock till herberget, är ett gammalt Svenskt ordspråk.

Dennewitz, slaget vid, stod d. 6 Sept. år 1813, mellan den förenade norra Tyska hären under kronprinsens af Sverige, Carl Johans, befäl, och den Fransyska under Ney, hvilken sistnämnde blef slagen med en förlust af 24,000 man i dode, sårade och fängne. Svenska artilleriet, under Cardell, utmärkte sig särdeles härvid.

Den som ger så han tigger, skall man slå så han ligger, ett ordspråk, hvarmed betecknas, att den som bortskänker utöfver sina tillgångar, ej förtjenar medlidande.

Den som griper ålen i stjerten, han håller honom icke fast, med detta gamla Svenska ordspråk betecknas, att den man vill hafva fast, måste riktigt angripas.

Den som vill hafva kärnan, måste först bita upp nöten, eller intet vinnes utan möda; ett gammalt ordspråk.

Den tråtan, mitt och ditt, har skildt mången ifrån sitt, ett gammalt ordspråk, hvarmed förstås: *mycken rättegång är en trappa till armod.*

Departement betyder en saks fördelning emellan flere, eller en viss afdelning inom en större krets af föremål. I den Svenska statsförvaltningen betecknar detta namn de serskilda fördelningarne af riksärenderna i och för deras föredragning. Statsråds-departementerna äro sju, utrikes-, justitie-, civil-, finans-, landförsvars-, sjöförsvars- samt ecklesiastik-departementet. I spetsen för hvar och ett befinner sig en statsrådets ledamot. Indelningen i departement antogs år 1840, i stället för de gamla stats-expeditionerna. Dessa voro blott fyra. De tre departement som tillkommit, äro utrikes- och justitie-departementen, hvarjemte den gamla krigs-expeditionen blifvit delad i tvenne departement, för land- och serskildt för sjöförsvaret. En annan skillnad ligger i departementernes större oberoende, då stats-expeditionerne alltid betraktades blott såsom delar af det s. k. kansliet. Departementernes namn antyder i allmänhet deras verksamhet. Den närmare fördelningen af ärenderna är öfverlemnad åt konungens godtfinnande. Befordringsärender tillhöra alla departementerna, hvar och ett för de embeten, som ligga inom dess omkrets. Till sin beskaffenhet äro de ej styrande, utan blott beredande verk och expeditioner för regeringsbesluten; till formen äro de ej kollegier, utan byråkratiska verk.

Departements-chef kallas hvarje ledamot af statsrådet, så vida han står i spetsen för något departement. Hans åliggande är att bereda ärendena till afgörande af konungen i statsrådet, der-
 efter föredraga dem, slutligen att kontrasignera besluten, expediera dem och föreskrifter om deras verkställighet. Derigenom, att chefen ensam bereder ärendena (hvilket förut skedde genom den s. k. rikets allmänna ärenders beredning), och genom rättigheten att omedelbart erinra om verkställigheten, närmar sig departements-chefens embete till en styrande ministers, ehuru stor olikheten likväl ännu är i vissa fall, helst departements-chefen ej kan själf bestämma den öfriga personalen i sitt departement. Deras ansvarighet sammanfaller med statsrådets ansvarighet i allmänhet, blott med tillägg af skyldigheten att vägra kontrasignation, då konungens beslut strider emot regeringsformen. Se art.: *Kontrasignation*.

Departur, är af tvenne slag, enkel-departur och general-departur. Den enkla uppkommer med enkel kurs, och utgör hela den vinkelräta afvikningen från meridianen, åt ost eller vest, under segling från ett ställe till ett annat. General-departuren uppkommer med tvenne eller flera enkla sammanhängande kurser, och borde rätteligen vara, hvad den alltid antages för, nemligen lika med den enkla departuren, hvilken skulle göras emellan frånseg-lade och påkomna stället; men erhålles likväl all-tid litet olika med denna, af orsak, som anföres under art. *Plansegling*.

Depositum eller **Inlagsskä** (såsom saken be-nämnes i gammal Svensk lagstil) kallas egen-dom, hvilken ägaren insatt hos en annan att för-vara. Ingen kan tvingas att emottaga ett depo-situm; men att vid anfordran återlemna detsamma oförminskadt och i väl behållet skick. Den som innehar ett depositum är ansvarig för dess vård, och hans arfvingar efter honom, i fall han i vittnens närvaro emottagit detsamma eller gifvit bref derpå. Deremot kan han afsäga sig ett emottagit depositum, så vida ej sjelfva villkoren för dess deponerande hindra detta, och han är i alla händelser berättigad till ersättning för den kostnad, som den deponerade egendomens vård förorsakat. Serskildt hafva rikets ständer tillåtit, att i banken nedsätta flyttbara saker, hvaribland äfven förseglade paketer samt kontanta penningar, vare sig i ädla metaller eller bankens egna sed-lar. Likaså kunna, för åtskilliga ändamål, t. ex. vid konkurser, vid bördeskillings erläggande, o: s. v., penningar nedsättas i landtranterierna. Så-dana deposita förvaras derstädes i tio år, och öf-verlemnas sedan åt kongl. statskontoret, dock utan att ägaren derigenom förlorar sin rätt; ty för återbekommande af dessa gäller ingen preskrip-tionstid.

Der satt en gammal käring. Den pantlek, som begynner med dessa ord, härleder sig från Finland; men förekommer äfven mångenstädes i Sverige. Alla lekande deltaga i den sång, som äger rum under leken. Då förstyraren slår i bor-det tystnar en hvar. Den som sjunger sedan sla-

get fallit, ger pant. Melodien återfinnes i *Arvids-sons Svenska Fornsånger*. Orden dertill lyda: "Der satt en gammal käring och spann, Uti en mörker kammare, Hon bulta med sin hammare, Och in kom hennes man!"

Descartes, René, eller på Latin: *Renatus Car-tesius*, född i Touraine i Frankrike år 1596, hade i början varit militär och ägde ovanliga mathe-matiska insigter. Han öfvergaf likväl snart krigs-ståndet för att egna sig åt filosofien; anses för Frankrikes mest djupsinnige tänkare, och var stiftare af det efter honom länge följda filosofi-ska systemet. Haas utomordentliga rykte förmåd-de drottning Christina, att först öppna en bref-vexling med honom och sedan inkalla honom till Sverige år 1649, för att undervisa henne i grund-satserna af hans system. Emedan hon icke hade någon annan tid ledig att använda härtill, än den tidiga morgonstunden, måste Descartes kl. 5 om morgnarna besöka henne. Dessa tidiga vandrin-gar i en kall luft, i ett för honom ovanligt klimat, lade honom i grafven redan följande året 1650. Då varande Fransyska sändebudet, Chanut, lät be-grafva honom i Adolf Fredriks kyrka, hvarifrån benen sexton år senare flyttades hem till Frank-rike. Gustaf III lät, genom Sergels mästarehand, uppsätta ett monument öfver honom i Adolf Fre-driks kyrka, hvilket utgör en af dess yppersta prydnader.

Desideria eller **Desirée**, nuvarande H. M. enke-drottningens tredje namn.

Desmansknopp (*Adoxa moschatellina*), en mång-årig vext, hvilken förekommer på fuktiga ställen i våra mellersta och sydliga landskap, ehuru min-dre allmänt, och är utmärkt för sin behagliga mysklukt.

Desmegräs, mattram, gul renfana (*Tanacetum vulgare*), en mångårig vext, hvilken förekommer allmänt på åkerrenar och vid gårdesgårdar, utmärkt för sin starka genomträngande lukt, och begagnas såsom maskdrifvande medel, särdeles den deraf de-stillerade flygtiga oljan. Äfven till färgning.

Desmerosor (*Malva moschata*), en mångårig vext hörande till familjen Malvacæ, hvilken förekommer, ehuru sällsynt, på Gottland, vid Loftahamra i Småland samt i Skåne och Bohuslän och kan användas till medicinskt bruk, likasom alla malva-arter, för sin stora halt af vextslem.

Despotisk kallas det slags regering, enligt hvil-ken någon eller någras vilja är lag för alla sam-hällsmedborgare; ofta en regering som öfverskri-der statsmaktens rättigheter, eller missbrukar sin magt.

Despres, Jean Louis, född i Auxerre i Frank-rike, inkallades 1784 till Sverige, egentligen såsom dekorations-målare. I denna egenskap är han icke blott den störste Sverige ägt, utan torde hans like svårligen träffas vid något lands thea-trar. Han har äfven målat flera bataljstycken, såsom slaget mellan Crotoniaterne och Sybariterne och det vid Hogland, samt gifvit ritning till åt-skilliga byggnader. En gigantisk fantasi och mycken säkerhet i teckningen utmärka honom,

men koloriten är något kall. Dog i Stockholm år 1804, ungefär 60 år gammal. Ett obevist rykte gick, att han skulle blifvit förgifven vid en middagsmåltid, den han intagit hos en i Stockholm då vistande utländsk diplomat, en man af tvekydig karakter, och hvilken sedermera hade många omskiftande öden.

Det orått fås, med sorg förgås. Detta gamla ordspråk betecknar, att hvad som blifvit förvärfvadt med orättvisa, har ingen varaktighet. Man säger derföre: *Intet lås är så starkt, som kan hålla en orått penning inne, med mindre han ju drager tio nålfångne med sig ut.*

Det som gömmes i snö, kommer upp i tå, ett gammalt ordspråk, som betecknar att det onda, äfven länge fördoldt, likväl slutligen kommer i dagsljuset.

Dettern, en sjö i Flo socken, är egentligen att anse som en egen insjö, emedan det sund, hvilket skiljer densamma från Wenern, ehuru 900 alnar bredt emellan de hopskjutande uddarne, likväl är så grundt, att man med vagn kan färdas deröfver. Dettern har omkring 6,000 tunnlands yta, ehuru icke någonstädes öfver 3 alnar djup. Den har på 100 år så tilltagit i sin vidd, att den bortskurit en stor del af landet, i de kringliggande 5 socknarne. År 1763 blef den föremål för en allmänna uppmärksamhet, emedan man redan då erfor verkningarne af sjöns utvidgande. Nämda år uppgjordes en karta öfver denna sjö och dess närmaste omgifning; men vidare åtgärd har icke blifvit vidtagen förr än 1842, då Flo, Åhs, Sahls och Näs socknemän, hvilka ägor under tiden lidit betydlig minskning genom Detterns fortfarande utvidgning, genom utskärningar, hvilka hoto att i en framtid förvandla kringliggande ägor till sjö, gjorde ansökning hos regeringen, att icke allenast ett förslag till förekommande af vidare skada måtte uppgöras, utan och anslag till arbetets utförande måtte beredas af allmänna medel. Något beslut härom är likväl ännu ej fattadt.

Diaconus kallades i den katholska kyrkan uti Sverige de tjenstemän, hvilka biträde vid sjelfva gudstjensten, vid utdelandet af nattvarden, vid upptagandet af fromma gåfvor och äfven vid uppbyggnaden öfver sedernas och lärdomens renhet inom församlingen. Den förnämste bland dem kallades archidiaconus och blef efterhand biskopens närmaste man inom den andliga rangordningen. Honom tillkom äfven en serskild jurisdiktion.

Diarium kallas det register, som föres öfver dagligen förekommande händelser och göromål. Sådana äro i lag föreskrifna för åtskillige embetsmän, samt utgöra en ibland kontrollerna öfver utföringen af deras tjenst. Så t. ex. granskas vid hvarje riksdag justitie-ombudsmannens diarium af rikets ständers lag-utskott. Likaså åligger det kronofogdarne, att hålla diarier öfver alla utmättningsärenden, samt att hvar tredje månad insända utdrag ur dem till konungens befallningshafvande, o. s. v.

Dichroit, jolit, cerdiorit, hård fahlunit, ett mineral, som hör till släktet silikater, bestående af

kiselsyrad lerjord, med kiselsyrad talkjord-jernoxid. Förekommer, derb och formligt i Fahls grufva, till färgen gulbrunt och mörkt vxgult, på tunna kanter litet genomskinande, i brottet ojemn, något splittrig, glas- till fettglänsande, eldar mot stål. I sitt renaste tillstånd bildar dichroit en ädelsten, kallad *Losafr* eller *Peliom*.

Dick-kopp (Cyprinus dobula), en till benfiskarnes 2:a ordning, mjukfeniga, hörande fisk, med lång och tjock kropp, bred platt panna, nedtryckt och trubbig nos samt begge käkarne lika långa. Förekommer i Götha-elf, hvarest den fångas med nät, isynnerhet om vårtiden.

Dickman, Arndt, en Dansk amiral, har gjort sig känd för den sjöbatalj, som han levererade mot Svenskarne år 1627 utanför Dantzic. Nämda stad var s. å. blockerad både till sjös och lands af Svenskarne. Den Svenska blockad-eskadern bestod endast af 6 skepp, under befäl af v. amiral Stjernsköld, som nödgades sprida sina skepp, och för att verksamt underhålla blockaden låg med sitt chefs-skepp Jägaren, jemte skeppet Solen, anfördt af kapiten Foratt, till ankars midtför stora farvatt-net. De andra skeppen voro ankrade på 1 å 2 mils afstånd derifrån. Sådant var Svenskarnes ställning, då amiral Dickman d. 18 Nov., bittida om morgonen, gick ut från Weichselmünde, med en flotta af 10 skepp, för att anfälla den blockerande eskadern. En svag landvind gynnade de fiendtliga skeppens utsegling, och förhindrade de fyra detascherade Svenska skeppen att komma sin amiral till hjälp. Dickman sjelf med 6 skepp omringade Stjernsköld, de öfriga fyra anföll Foratt. Elden å båda sidor var ytterst häftig, flere äntringar afslogos; men omsider måste Svenskarne duka under, efter det tappreste motstånd. Foratt, som blef först öfvermannad, satte eld på skeppet, för att spränga sig och fienderne i luften. Stjernsköld, som nu fann att allt vidare motstånd skulle blifva förgäfvat, isynnerhet som fienden började äntra ånyo, ville följa Foratts exempel; men som han fått 2:ne svåra sår, hindrades han att sjelf antända sitt skepp, hvarföre han befallte sin dräng att uträtta detta uppdrag. Innan denne hann efterkomma befallningen, borttog en fiendtlig kula hans hufvud. Stjernsköld ropade nu förgäfvat att få sin vilja åtltydd, då han i detsamma förlorade venstra armen. Hjelten föll och skeppet öfvermannades af fienden, då af 210 mans besättning endast funnos 70 man vid lif; men ingen officer. På fiendens sida måste amiral Dickman med sitt lif betala segern, utom 400 man dödskjutne, oberäknadt de sårade.

Dickson, James, hufvudman för ett ansest handelshus i Götheborg, troligen för närvarande det största i Sverige, isynnerhet för utförseln af trädvaror. Herr D. har blifvit prydd med N. O. och fått kommerseråds-titel.

Didrio eller **Dietericus** hette den andra Luther-ska pastorn i Svegs socken i Herjedalen. Det berättas om honom, att han, för någon orsak skull, från delaktighet i nattvarden uteslutit en bonde, vid namn Otto. Bonden trängde sig likväl

till altar-ringen, jemte andra nattvardsgäster, och då han vid utdelningen blef förbigången af pastorn, skall han hafva yttrat: "Har du gått mig förbi, så skall jag ej gå dig förbi", och dervid stuckit en knif i bröstet på presten, hvilken afled deraf. Då kyrkodörren stängdes straxt efter mordet, hade Otto kastat sig från prediksstolen ut genom fönstret och skyndat till elfven, samt der utskjutit alla båtar, jemte den, med hvilken han sjelf flydde undan. Han skall sedan en lång tid hafva uppehållit sig på skogen, 3 mil från kyrkan; men slutligen drunknat i Hundsjön, då han vid upptagandet säges haft en börda af foglar på ryggen. Några kalla mördaren Otto Hund, och man uppger, att sjön fått sitt namn efter honom.

Didrikshammare, bergsmanshammare i Ramsbergs socken och Ramshytte by af Westmanland, $6\frac{1}{8}$ mil från Örebro. Den kallas äfven *Öfra hammarén* och har 249 skepp: d 15 lisp: d stångjerns-smide.

Didym, en elektropositiv metall, som först i de senare åren blifvit upptäckt af Mosander, och förekommer alltid tillsammans med cer och lanthan, uti mineralier som innehålla dessa, samt liknar dem ganska nära, så till kemiska som fysiska egenskaper, i följd hvaraf man länge ansett den legering af dessa tvenne metaller, som erhålles ur de cerhaltiga mineralierna, för att vara ren cer.

Dieterich, Udo Waldemar, född i Preussen d. 2 Sept. 1803, konrektor vid Tyska national-lyceum 1831, filosofie doktor i Rostock 1834. Har förvärfvat sig ett aktadt namn såsom skriftställare, genom sina flerfaldiga bemödanden att öfverflytta den Svenska litteraturens alster på Tyska språket. Bland dessa nämna vi: *Von Strafen und Strafanstalten*; *Auswahl Schwedischer Gedichte, nebst einer getreuen Uebersetzung zur leichteren Erlernung der Schwedischen Sprache*; *Carl XIV Johan, geschildert von E. G. Geijer*; *C. W. Böttigers auserwählte Gedichte, Schwedisch und in Deutscher Uebersetzung*; *Über die inneren gesellschaftlichen Verhältnisse unserer Zeit, von E. G. Geijer*. Bland de originalarbeten D. utgifvit förtjena nämnas: *Ausführliche Schwedische Grammatik, nebst Litteraturgeschichte und Chrestomathie mit Wörterbuch*, samt *Runensprachschatz*. Detta senare har blifvit ansedt såsom "ett monument utaf lärd och skarpsinnig arbetsamhet, af otroligt värde för hvarje forskare uti det gamla nordiska språket."

Digerberget, på detta berg, hvilket finnes i Elfdals socken af Dalarne, ligga en mängd bygdslag.

Digerdöden kallas i Sverige den våldsamma farsot, som år 1350 hemsökte vårt fädernesland, samt ödelade tillika de flesta länder inom den öfriga bekanta delen af jorden; ty vid medlet af 1300-talet, eller något tidigare, härjade en sjukdomssmitta så förstörande, att man icke känner någon mera våldsam. Det uppgifves, att den utgått från China, och sköflade en stor del af Asien och Europa. Det är likväl ej afgjort, huruvida den fortplantade sig genom smitta, eller om sjukdomen icke snarare utvecklade sig i följd af någon stor natur-revolution. Åtminstone var denna

tid särdeles rik på underbara naturfenomen. Jordbäfningar och öfversvämningar, häftiga störtregn på vissa orter, en förskräcklig torka på andra ställen, blodregn, en vidunderlig myckenhet insekter, och, såsom en följd af allt detta, en grufelig hungersnöd skall hafva hemsökt särdeles China, samt äfven vissa trakter i Europa. Sägner omtala förunderliga händelser från denna tid, såsom att vatten frambrutit ur sjelfva bergen, att menniskor och boskap blifvit hastigt likasom förstenade, måhända af kataleptiska anfall, stenar nedföllö ur luften, eldpelare syntes i skyn. Allt detta föregick sjukdomens utbrott eller var samtidigt dermed. Man saknar serskildta underrättelser om förhållandet i Sverige; men hvad som förtäljes om fremmande länders lidanden hör så vida äfven till Sverige, att den Svenska sjukdomen tvifvelsutan var en del af den gemensamma förödelelsen. Den hotade nästan hela människosläktet med undergång. Man må gerna anse som en öfverdrift det här och der uppgifna antalet af döda, (Messenius berättar, att digerdöden bortryckte endast i Westergöthland 446 prester), så har likväl ödeläggelsen varit nog stark, att väcka förtviflan. Der sjukdomen drog fram har den blifvit utmärkt med egna benämningar, hvilka vittna om den fasa den ingaf. "Den svarta döden" är på olika språk dess vanligaste namn; i Sverige hette den Digerdöden. Den allmänna nöden gaf upphof åt förtviflade misstankar, liksom då kolebran senast utbröt i Europa. Man trodde att brunarne voro förgiftade och gaf Judarne skulden dertill. Med farsotens olyckor förenades en ryslig förföljelse emot detta olyckliga folk. De brändes lefvande, plågades och döddes på åtskilliga sätt. Oaktadt den orättvisa en sådan framfart innebar, så var dock tron på vattnets förgiftning ej utan grund, men den var ej gjord af menniskor; sjelfva naturen var genomträngd af pestens gift. Vattnet var verkligen på vissa ställen förderfvadt, och detta var ett ibland de fenomen, som utmärkte denna rysliga utvecklingsakt i jordkroppens lif. Allmännast anmärkt och af närmare inflytelse än de öfriga fenomenerna var likväl den stinkande dimman i luften, hvilken plögade åtfölja sjukdomens utbrott. — Till Sverige säges digerdöden hafva spridt sig ifrån Norrige, dit den skall hafva inkommit med ett Engelskt skepp, som anlupit Bergen. Detta allt är osäkert; men att farsoten härjat hos oss liksom annorstädes, derom finnas många berättelser. Här brändes väl icke Judar; men man offrade menniskor lefvande, såsom fordom åt de hedniske gudarne. En sägen berättar, att tvenne små tiggarebarn blifvit lefvande begrafna i Westergöthland. Hemman och familjer, ja hela härader blefvo aldeles ödelagda, så att ej ett menskligt lif fanns derstädes. Man talar om hus och äfven kyrkor, hvilka långt senare blifvit upptäckta i öde skogar. Der hade fordom varit odlad bygd; men hela befolkningen blef utrotad af digerdöden. Det nya släktet glömde det som försvunnit och menniskornas minskade antal räckte ej till för jorden, hvilken låg utan ägare. Det på-

stås att $\frac{3}{4}$ af Sveriges folkmängd blifvit bortryckta af denna farsot. I Wisby, som hade 12,000 invånare, dogo 8,000. I Wermlands bergslag skola blott en yngling och 2 flickor blifvit vid lif. Om sjukdomens symptom vet man föga. Så mycket är dock bekant, att den var hastigt dödande, stundom nästan ögonblickligt, vanligen inom några få, högst fem å sex dagar. Var sjunde dygnet tillryggalaggt och den sjuke vid lif, så var hopp om tillfrisknande. Symptomerna voro ej oföränderligt desamma. På vissa ställen var sjukdomen förenad med näsblod, såsom dödens förteckning; på andra frambröto pestböljor i axelhålorna, hvilka spridde sig till hela kroppen; stundom visade sig mörka fläckar på huden, och här i Sverige heter det, att de som dogo "svartnade och vordo såsom krut till att påse." Ehuru sväfvande dessa uppgifter och äro, synes det likväl, att sjukdomen framträdde under flere gestalter. Den var dels apoplektisk, med hastiga dödsfall, hjernslag, lidande i lungorna och blodspottning; dels var den rötfeber, dels pest, och det tyckes, att den brukade först utbryta såsom lungslag och derefter öfvergå till pest, för att slutligen uppbära på det sätt, att pestböljorna började suppurera. Sålunda kan man, åtminstone på vissa ställen, bestämma farsotens trenne stadier. Bland förnämnda personer i Sverige vet man ej att några flera dött deraf än hertigarne af Halland, Håkan och Knut, halfbröder till Magnus II Smek. — Digerdöden står i tiden midt emellan den Justinianska pesten i 6:te och den veneriska smittans pandemiska framträdande i 15:de århundradet. Såsom en ersättning för den stora förlust menniskoslägtet lidit, skall det, efter digerdödens slut, hafva ovanligt talrikt förökat sig, så att tvillingar och trillingar då icke varit sällsynta. Man påstår att dessa barn till det mesta icke fått mera än 20 till 22 tänder.

Digerflisa. Så kallas af allmogen en grafsten å Persnäs kyrkogård på Öland. Den är fyrkantig, slätslipad, $3\frac{1}{2}$ alnar lång samt $2\frac{1}{2}$ alnar bred. Allmogen i socknen omtalar, att efter digerdöden på Öland endast så många blifvit öfriga, som kunnat rymmas på denna sten.

Digmer. Se: *Dygge*.

Dijkman, Per, känd såsom författare till åtskilliga historiska skrifter: *Om de forndne Svears och Göthers Penninge-Räkning*; *Svenske Kyrkjo-Handlingar*; *Om Sveriges 12 Carla Konungar*; *Historiska sammärkningar öfver en del Runstenar*. Dessutom en hop manuskripter, dels fortsättningar af de tryckta, dels i samma syftning. Om hans lefnadsomständigheter, hvilka, likt de fleste författares, förmodligen icke varit särdeles märkvärdiga och invecklade, vet man blott, att han år 1697 blef assessor i Götha hofrätt, dit han flyttades från landssekreterare-tjensten i Upsala, den han en tid bestridt, samt att han dog i Stockholm år 1718.

Dill (*Anethum graveolens*), en årlig växt, som förekommer vild på sädesåkrar i Egypten och södra Europa; men hos oss odlas för att begagnas dels som kökkrydda, dels till medicinskt bruk.

Dillner, Johan, prost och kyrkoherde i Funbo, född år 1785, utgaf, vid några och 20 års ålder, en öfversättning af Oelenschlägers *Axel och Walborg*, och höll ett tal till minne af Carl XII, vid den på hans dödsdag firade sorgfesten i Rid-darholmskyrkan år 1818. Har upfunnit ett instrument, kalladt *psalmodikon*, med hvars tillhjälp man lätt kan uttaga enkla melodier och särdeles de till Svenska kyrkans psalmer, hvilka D. utgifvit noterade med siffror. Vid 1844—1845 årens riksdag beslöto ständerna ett understöd af allmänna medel åt arbetet.

Dillnäs, annex till Gåsinge, är beläget i Daga kontrakt af Strengnäs stift, $2\frac{1}{4}$ mil S. från Mariefred. Socknen har 375 invånare och består af $11\frac{1}{2}$ mtl. Dess areal utgör 7,915 tunnland, hvaraf 1,760 äro kärr och sjöar. Adr. Malmköping.

Dillö, en liten ö S.V. från Torsö, i Wättern.

Dimberg, Sven, på sin tid en utmärkt jurist, son till kyrkoherden i Synnersborg, Anders Dimbodius. Han kallade sig först Dimberg; men då han upphöjdes i adligt stånd, förändrade han namnet till *Dimborg*. Blef år 1688 professor i matematiken vid universitetet i Åbo, sedan i Dorpt, derefter assessor i hofrätten i Riga, lagman först i Dalbo läns lagsaga och slutligen i Ångermanland, hvarifrån han tog afsked 1730 och dog följande året. Har utgifvit flera disputationer, om barometrar, om fenomenet af fönster som slå sig, *Proæneta Danistico-Logisticus*, m. m.

Dimbo, en socken med Ottrava, hör till 3 kl. konsist., och är belägen i Wartsö kontrakt och härad af Skara stift och Skaraborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil Ö. från Falköping. Dimbo och Ottrava gamla och förfallna kyrkor blefvo år 1814 sammanbyggda till en stor, rymlig och vacker kyrka. Dimbo gamla kyrka var den enda af cirkelrund form, som funnits kvar från forntiden. Enligt en inskrift, uppsatt öfver kyrkodörren år 1679, af riksdrotset, grefve Per Brahe d. y., var den byggd af sten, på bekostnad af biskop Bengt (Bonde) den gode, hvilken dog år 1190, och säges hafva varit så rik, att hans qvarlätenskap i "silfver, djurshorn, pelsverk och kläder knappast kunde dragas af 20 hästar, fastän i godt slädföre." — Ottrava gamla kyrka var byggd af huggen sandsten och började nedtagas om hösten 1812, då stenen fördes till Dimbo. I denna socken märkes: *Dimbo*, 2 mtl. säteri, i jordboken kalladt kungsgård, har tillhört Wisingsborgs grefskap, hvilket skänktes åt riksdrotset greve Pehr Brahe d. ä. år 1561. Det tillhörde sedan sonen Erik Brahe, gift med prinsessan Elisabeth af Braunschweig-Lüneburg, död 1614. Riksdrotset Pehr Brahe d. y., död 1680, lät här på Dimbo upphygga ett rundt torn, 30 alnar högt och 48 alnar i omkrets, med 3:ne våningar. Å östra sidan var inmurad en häll af röd tålgsten, med inskrift: *Petrus Brahe, Comes in Wisingsborg, Anno 1675*. Grefven skall hafva låtit uppföra detta torn, för att derifrån äga utsigt till de under grefskapet hörande nästgränsande församlingar och till Brahehus, beläget på andra sidan Wättern. Tornet begagnades till spannmålsmagasin, nedtogs 1812

och stenen användes till den nya kyrkan. Dimbo kungsgård blef, vid 1680 års reduktion, tillerkänd kronan, och har derefter, förmodligen genom byte, blifvit förvandlad till frälse. Åbyggnaden på Dimbo flyttades till ett halft frälsehemman Wina-berga och en vacker sätesgård är uppförd derstädes, under namn af Anneberg, och har $4\frac{1}{2}$ mtl. med underlydande hemman. Vidare märkes *Ollorp*, 1 mtl. säteri rusthåll, samt *Ollorps ål- bruk* (se denna artikel). — Dimbo och Ottrava sock- nar bestå af $35\frac{3}{5}$ mtl. med 814 invånare. Deras areal utgör 7,660 tunn., af hvilka blott 35 äro sjöar och kärr. Adr. Sköfde.

Dingelvik, norra och södra, tvenne herrgårdar på Dalsland, i Steneby socken.

Dingtuna, en socken, belägen i Westerås stifts domprosteri och Tubundra härad af Westmanlands län, 1 mil S.V. från Westerås, vid Mälaren, hör till 2 kl. prebende. Kyrkan är vacker och byggd af sten; den ligger vid vägen från Westerås till Köping. År 1618 uppstod någon oenighet i socknen, hvarom konung Gustaf Adolf utfärdade ett bref till doktor J. Rudbeck, dateradt Tuna prestgård d. 3 Sept. s. å. Inom socknen märkas: *Hallsta*, ytterst i norr, 1 mtl., blef 1648 köpt ifrån kronan af rikskansleren greffe Axel Oxen- stjerna; men reduceradt 1691. Här finnas ålder- domslemningar så väl å södra gårdet som ången, der uti det förra en vacker och välbildad jordkul- le anträffas, omgifven vid foten af lagd gråsten. Ut i midten af kullen synes en fördjupning eller sänkning, som tyckes visa antingen förruttnelse af inneslutne ämnen, hvilka blifvit angripne af ti- den, eller ock att gräfning fordom skett derstä- des. Ut i ången står ett högt berg, kalladt *Sör- dingsberget*, hvarest, på dess öfversta plan, sy- nas tydliga lemningar af en ovalformad borg af större och mindre granitstenar; *Gillberga*, 1 mtl. och 12 öresland odalsäteri. Biskopen i Westerås, Carl Carlsson, stamfader för Cederströmska slä- ten, skall af konung Carl XI erhållit denna gård och gjort den till säteri, med underliggande *West- fjerda*, 2 mantal gammalt skatte, samt *Wallby*. I Dingtuna socken hafva fornforskare anmärkt åt- skilliga ättebackar, stensättningar och lemnin- gar af skansar och borgar vid Wandle by, ve- ster ut i socknen, äfvenså längre upp i sock- nen på *Färkstaberget* inåt Svedvi och norr ut vid Stockkumla. *Nedervi skans*, vid gränsen emellan Dingtuna och Lillhärads socknar. Söderut på *Näs- byberget* finnes en ofantlig sten, upplagd på trenne mindre; denna bär namn af Näsby sten. — Dingtuna socken består af 96 mtl. och har 1,824 invånare. Af dess areal, 16,617 tunn., äro endast 80 sjöar och kärr. Adr. Westerås.

Diorit-schiffer, grönstens-schiffer, är en vulka- nisk bergart, hvilken består af en intim blandning af felsit med hornblende, och skiljer sig från dioriten genom mer tydlig skifring och mindre kor- nigt brott, vanligen smutsigt grön, dragande i grått eller svart, stundom innehållande insprängda kvarts- korn, granater eller glimmer, och förekommer till- sammans med dioriten.

Diplom betyder egentligen ett i två hälfter vi- ket bref (af det Grekiska ordet *διπλουν*, lägga en sak dubbel); men i allmänhet innefattas under detta namn alla offentliga urkunder, hvilka förlä- na några rättigheter, t. ex. fullmagter, adels- och riddare-bref, doktors- och magisterbref, m. m. Särdeles förekommer namnet diplom såsom en be- teckning för alla slags offentliga handlingar, när frågan är om forntida urkunder. En samling af sådana kallas *Diplomatarium*. I Sverige finnas gam- la diplom från 9:de århundradet. Utgifvandet af ett *Svenskt Diplomatarium* är påbörjadt, och dess- utom är ett särskildt utgifvit för Dalarne. Såd- na arbeten innehålla viktiga källor för så väl den politiska som lagarnes historia; men att förklara dessa gamla handskrifter är förenadt med stora svårigheter, i följd af språkets och alfabetets för- ändringar och de för vår tid svårästa handstilar- ne, helst skriften ofta blifvit nästan urblekt eller bortnött af tiden. För att uttyda sådana gamla handlingar fordras en egen konstfärdighet, hvars regler pläga kallas *Diplomatik*.

Diplomatarium. Se: *Diplom*.

Diplomatie kallas den gren af statsvetenskaperna, som angår staternas förhållanden till hvaran- dra, och med samma namn brukar man äfven be- teckna den erfarenhet, hvilken erfordras för un- derhandlingar olika stater emellan. Diplomati be- tyder således sändebud, minister, eller i allmänhet den person, som utöfvar diplomatiens konst; och med diplomatisk korps menas sammanfattningen af alla med diplomatiska ärender i ett visst land sy- selsatte personer. De förenade staterna Sverige och Norrige, hvilka i sina förhållanden till andra länder utgöra en statskropp, hafva äfven gemen- samma diplomater. Vissa diplomatiska ärender kun- na dock vara af en för någotdera riket enskild na- tur, och särskilda föreskrifter för diplomatiska måls behandling kunna således gifvas i hvardera riket. I Svenska regeringsformen få de diplomatiska ären- derna namn af ministeriella mål och föredragas icke i statsrådet, utan särskildt inför konungen af ut- rikes statsministern. Han står i spetsen för all Sveriges diplomatie, och har till sitt biträde ett s. k. kongl. kabinett för utrikes brevexlingen. Detta embetsverk utgör utrikes departementet och består af en kabinets-sekreterare, såsom utrikes stats-ministerns närmaste man, samt några "förste" och "andre" sekreterare i kabinettet. Vid frem- mande hof företrädas de Skandinaviska rikena af sändebud, sinsemellan af olika rang. Den högsta graden af sändebud eller ambassadörer finnes ej inom den Svenska diplomati; men den andra i ordningen, eller envoyé extraordinair och ministre plenipotentiaire, förekommer vid hofven i S:t Pe- tersburg, London, Paris, Wien, Berlin och Kö- penhamn. Sändebud af lägre grader, d. ä. mini- ster-residenter och chargés d'affaires håller Sven- ska och Norriska regeringen i Brüssel, Haag, Ma- drid, Lissabon, Rio Janeiro, Washington, Athen samt Florenz. Stundom är en person befullmäkti- gad vid flere hof, t. ex. vid alla de Italienska hof- ven. De magter, hos hvilkas regeringar Sverige

har beskickningar, håller sådana i Stockholm af motsvarande diplomatisk grad. En annan klass af tjänstemän, som begagnas i och för förbindelsen med främmande länder, äro konsulerne. Deras utmärkande egenskap är att sysselsätta sig med handelsförhållanden, hvarföre de äfven ofta väljas bland köpmansklassen och uppehålla sig ej i hufvudstaden, utan i sjöstäderna. De äro stundom det landets medborgare, hvarest de vistas, och icke det landets, i hvars tjänst de ingått. Denna tjänst innebär nemligen i sådant fall blott ett uppdrag, som ej medför någon nödvändighet att i och för sin person tillhöra det land, hvars ärender konsuln bevakar. Legations-sekreterare och attachés kallas åter yngre underordnade tjänstemän, hvilka utgöra ministrarnes biträde och så till sägande deras kansli. Då Sveriges och Norrrikes diplomatiska korps är densamma, fordrar jemlikheten, som ligger till grund för de båda ländernas förening, att både Svenskar och Norrmän kunna beklåda sådana embeten. Detta är dock ej uttryckt i vår regeringsform. Tvertom föreskrifver den att utländske män, och såsom utlänningar betraktas i detta fall Norrmännen, ej må beföras till andra embeten än inom försvarsverket; men deremot föreskrifver grundlagen ingalunda, att Svenska sändebud skola ännu i vissa namngifna stater. Konungen kan visserligen icke utnämna en Norrman till Sveriges minister; men han kan i stället för en Svensk minister förordna en Norrsk och anförtro honom äfven Sveriges angelägenheter. Utom dem vi redan nämnt, kan man till Sveriges diplomatiska korps i vidt hänseende räkna den af statsrådets ledamöter, åt hvilken konungen uppdrager att öfvervara utrikes stats-ministerns föredragning. Före år 1840 tillhörde detta uppdrag hof-kansleren, hvars embete då indrogs. Alla diplomatiska embetsmän beklåda företroendeposter, d. v. s. att de kunna af konungen tillsättas och afskedas efter behag. — På utrikes orter hade Sverige, år 1844, 7 ministrar, 9 chargés d'affaires, 76 general-konsuler och konsuler, samt 355 vice konsuler.

Diplomatisk korps. Se: *Diplomatie*.

Dippel, Johan Konrad, född d. 10 Aug. 1673, i Frankenberg vid Darmstadt, studerade i Giessen, först theologi, derefter medicin, emedan hans heterodoxa åsichter och påståenden icke kunde förlikas sig med den tidens orthodoxy, irrade sedan 1696 såsom äfventyrare i flere trakter af Tykland och Holland, blef 1711 läkare i Leyden och reste 1714 till Danmark; men då han der smådade regeringen och presterskapet, insattes han 1719 i fängelse på Bornholm, der han qvarhölls intill år 1725. Då han blef fri kom han till Sverige, förvärfvade sig genom lyckliga kurer ett stort rykte, så att han, under konung Fredrik I:s sjukdom, fick tilltråde vid hofvet. Emellertid väckte han i Sverige stor förargelse genom religionens smådande och utgifvandet af smädefulla skrifter emot den rena evangeliska läran. Konsistorium klagade häröfver hos regeringen och denna var nog försiktig att anbefalla sådana mått och steg, hvilka med mera säkerhet kunde leda till utrotandet af de villfarel-

ser, som vunnit insteg hos många. Man insåg då, att en indragning eller konfiskation af de förderfliga skrifterna skulle mera bidraga att rota nyfikenheten, än hämma skrifternas spridande, samt att man derigenom blott skulle lemna ett bättre tillfälle till villfarelsernas framsteg och utspridande i församlingen. Regeringen fann därför nödigt, att uppmåna konsistorierna, att noggrannt tillhålla samtliga lärare i församlingarna, att så väl i offentliga predikningar och kristendoms-förhör, som vid serskilda undervisningar, styrka de sanningar inom evangeliska läran, hvilka bestredos genom Dippels skrifter. Han måste lemna riket, dref sedan omkring såsom religiös svärmarer, i Hessen och vid Rhenfloden, i afsigt att stiffta en ny sekt, och dog slutligen i Wittgenstein d. 25 April 1734. I sina skrifter, hvilka han utgaf under namn af *Christianus Democritus*, visar han sig, oaktadt allt svärmeri och theosofi, som en skarpsinnig tänkare och lärd man.

Dirschau, träffningen vid. Under det Gustaf Adolf år 1627 låg vid Dirschau nära Weichseln midt emot Polackerne, hvilka, under Konieepolskys befäl, der innehade ett forskansadt läger, var han blottställd för åtskilliga faror, än för en husar, som vågat sig ända in bland Svenskarne, än för tvenne Polackar, hvilka vid en rekognosering smugit sig bakom honom. Den allvarsammaste var likväl vid träffningen derstädes d. 8 Aug. Polackarne voro redan i fullt återtag, då konungen träffades af en kula så häftigt i högra skuldran, att armen rycktes upp i höjden, och han sjelf trodde, att den blifvit bortskjuten. Härigenom afstannade förföljandet, och Polackarne återtog sin ställning. Såret läktes väl, men kulan blef qvar sittande, och Gustaf Adolf behöll allt sedan en stelhet i högra armen, så att två fingrar blefvo lama.

Disa. Se: *Distingen*.

Disablöt. Se: *Distingen*.

Disarsal kallas af vissa fornkunnige den af kretsstenar omgifna högsta delen af en offerhög.

Disetungel, ett fornnordiskt namn på Februari eller Gøjemånaden, då en fest firades till Göjas eller Disas ära.

Diskarfvet, en liten bergfrälse egendom i Wika socken af Dalarne, är derföre anmärkningsvärd, att den ryktbare poeten, krigsrådet Georg Stjernhjelms, föddes här år 1598. Byggnaden der han först skådade dagsljuset stod ännu qvar för några år sedan, försedd med en större stuga med panelade väggar och tak, prydd med målningar.

Diskont. Den lånerörelse, som under namn af diskont nu mera drifves af rikets ständers bank, var ifrån början ett enskildt företag, likväl med offentligt beskydd. Konung Gustaf III privilegierade år 1773 ett diskont-kompani, hvars fänd bestämdes till tjugufyra tunnor guld, fördelade på ett stort antal aktier, à 1,000 dal. k. m. hvardera. Derjemte beviljades kompaniet ett lån af sex tunnor guld, emot 3 precents ränta, och skyldighet att återbetala kapitalet efter tolf års tid. Slutligen erhöi kompaniet rätt, att uti banken in-

sätta tre tunnor guld och derå beräkna 3 proc. årlig ränta. Inrättningen var bestämd att understöda näringarne, hvarföre ock förmånsrätt till erhållande af lån tillerkändes dem, som idkade utförshandel, eller såsom jordbrukare sysselsatte sig med nyodlingar, eller med arbetsinrättningar på landsbygden, eller voro förlagsmän för fabrikerne. De som åtnjöto lån af kommers-kollegii eller jern-kontorets diskont-inrättningar voro deremot härifrån uteslutne, så framt ej tillgångarne skulle visa sig särdeles tillräckliga. Diskont-inrättningen blef sedermera, år 1787, ett offentligt verk, då kronan öfvertog densamma, med en fond af 400,000 R:dr. Under konung Gustaf IV Adolfs regering utbildades diskontverket på flerahanda sätt. En diskont inrättades i Götheborg 1797, bestämd att röra sig med riksgälds-kontorets kreditsedlar; men år 1802 tillkom en på enskilda kapitaler grundad diskont-inrättning, med en fond af 200,000 R:dr B:ko, ställd på aktier. Utom detta kapital äger diskonten att disponera en lika stor summa i banken, hvaremot, utom 3 proc. ränta å nämnda summa, äfven en tredjedel af diskontens årliga vinst utöfver 7 proc. tillföll banken, hvilken ock deltog genom ombud i de vanliga revisionerna af verkets förvaltning. Följande året privilegierades en lika inrättning uti Malmö, ehuru med hälften mindre grundfond. Dessa begge provincial-diskonter bildades i följd af regeringens kungörelse d. 26 Aug. 1800, hvilken medgaf en allmän rättighet, att, i aflägsnare orter, anordna sådana inrättningar, på samma gång som kronan själf drog försorg om ett nytt allmänt riks-diskontverk. Denna stora diskont-inrättning öfverlemnades åt banken, gemensamt med enskilda aktieägare, för en tid af femton-år. Fonden bestämdes till 600,000 R:dr Sp., hvaraf en tredjedel skulle tillhöra enskilda personer och erläggas till banken i verksilfver. Aktieägarna deltog med banken i styrelsen och revisionerna; men kunde dessutom äläggas att insätta i banken en lika stor summa i verksilfver, emot 4 procents ränta. Ifrån låns erhållande voro så väl fastigheter som lösegendom undantagne. Utlåningen ägde rum på borgen, eller underpant af goda dokumenter. Sedan de femton åren voro tilländalupne öfverlemnades diskontverket af rikets ständer, år 1815, åt banken ensam. Diskonterna i Götheborg och Malmö gingo sin upplösning till mötes. Den förra bestämdes att upphöra vid oktrojens slut år 1817, och den senares privilegium blef väl förlängdt; men blott för tvenne år. Det var tilländalupet med år 1818. Innan denna tid förflutit hade emellertid diskonterna råkat i ett obestånd, så farligt för den allmänna krediten, att regeringen ej blott fann sig nödsakad att sammankalla rikets ständer, utan äfven att själf tills vidare öfvertaga förvaltningen. Diskonterna i Malmö och Götheborg hade så fullkomligen förfelat sitt ändamål, att statens mellankomst var oundgänglig. Samma förhållande ägde rum äfven med en tredje, nemligen Götha kanal diskont, hvilken, inrättad samtidigt med kanal-företagets början och till ett stöd för detsamma, nu var förstörd, ehuru dess kredi-

tiv på banken år 1815 blifvit förökadt. Då öfvertogo ständerna, vid 1817—18 årens riksdag, diskonternas utredning, läto statsverket iklåda sig så väl skulder som fordringar, och föreskrefvo sjelfva vilkoren så väl för de förras betalande, som indrivandet af de senare. Riksgäldskontoret erhöll uppdrag att utföra detta beslut, och banken att förskjuta de för utredningen erforderliga medel. Götha kanal diskont, hvars fond utgjordes af aktieägarnes i kanal-bolaget kapitaler, jemte bankens lån till kanalen, förlorade nu, jemte de andra, sin oktroj, och endast rikets ständers bank fortsatte diskont-rörelsen. Den fortfar ännu härmed och ställer sig till efterrättelse de grunder rikets ständer vid hvarje riksdag bestämma. Kapitalet utgör 9,000,000 R:dr, hvilka utlånas på namn. Dessutom drifver banken en egen diskont-utlåning på aktier och offentliga papper, t. ex. riksgäldskontorets obligationer, eller dem, hvilka utfärdas af bruksägarers hypotheekskassa, m. fl. inrättningar och bolag. Dessa papper belånas till en viss procent af kapital-beloppet, olika för olika dokumenter. Fonden är 500,000 R:dr. En tredje diskont-rörelse är handels- och närings-diskonten, till understöd för den större rörelsen. Dess fond är 3,500,000 R:dr. För lån ur denna inrättning fordras hypothek, t. ex. af inrikes vaxlar; men ur den allmänna diskonten gifves lån på vederhäftig borgen. Återbetalningen sker genom periodiska omsättningar, hvarigenom kapitalet försvinner. Räntan afdrages vid lånets erhållande och betalas vid omsättningarna förskottsvis. Utom den lagliga förfallotiden kan låntagaren beräkna en viss s. k. respit-tid, och först när denna gått till ända, lagsöker diskonten. Se för öfrigt artikeln: *Manufaktur-diskont*.

Dispaschör kallas den tjänsteman, som utreder och i visst fall äfven afdömer tvister i sjöskade- och hafveri-mål. Dispaschören är den till hvilken tvistande parter i sådana mål först vända sig, och endast i händelse af missnöje med hans utslag eller om ingen dispaschör i orten finnes, anlitas gode män och slutligen sjöförsäkrings-öfverrätten.

Disputation betyder en afhandling öfver något gifvet ämne, och äfven den akt, då en sådan afhandling granskas, medelst anmärkningar och svaromål af författaren eller den som åtagit sig försvaret. Sådana disputationer äro vid våra universiteter mycket vanliga och i vissa fall föreskrifna. Till en sådan akt fordras trenne officianter: 1:o *Præses*, hela aktens styresman och ledare, samt ansvarig för afhandlingens innehåll. Honom åligger således i första och sista rummet försvarsskyldigheten; 2:o *Respondens*, eller den svarande, som upptager och stundom äfven besvarar de framställda anmärkningarne; 3:o *Opponens*, eller den som uppträder med inkast emot afhandlingen. Opponenterna äro vanligen tvenne, hvilka præses eller respondens anmodat att framträda; men dessutom äger hvar och en rättighet att opponera, ty disputationen är offentlig och hålles för öppna dörrar. Afhandlingen är oftast författad af præses, någon gång af respondens, hvilken, i så-

dant fall, anses skyldig att sjelf försvara densamma. I motsatt händelse tillhör försvaret præsens, och respondens upptager blott anmärkningarne. Förfrågan afhandlingen får framställas offentlig, måste den granskas af fakulteten, hvilken granskning verkställas af den professor, hvars vetenskap ämnet rör, samt dekanus, som med sin påskrift betygar att afhandlingen ej är förbjuden. Denna fakulteternas föregående granskning är i tryckfrihetslagen omtalad, såsom ett undantag från det allmänna förbudet emot all censur. Efter verkställd disputationsakt meddelar fakulteten, om författaren det åstundar, betyg serskildt öfver innehållet och serskildt öfver försvaret. Disputationer brukas såsom lärdomsprof vid ansökningar till akademiska lärareplatser; likväl står det sökanden fritt, att ej disputera, ifall han anser sig förut tillfyllest känd, genom sådana eller andra lärdomsprof. Den som för ett så beskaffadt ändamål utgifver en disputation, försvarar densamma alltid såsom præsens. Men dessutom äger en hvar promoverad doktor eller magister, att ådagalägga sin skicklighet genom disputationer, hvilka sedan, försedda med fakultetens betyg, ej sakna inflytelse vid befordringar inom det lärda ståndet. Likväl medföra de ej något afgjort företräde. Vidare erhålla, för enahanda orsaker, kandidater stundom Kongl. Maj:ts nådiga tillstånd, att såsom præsides få utgifva någon viss disputation. Slutligen åligger det hvar och en, som önskar erhålla någon akademisk grad, att tvenne gånger disputera såsom respondens. Den förra kallas disputation *pro exercitio*, för öfnings skull, den senare disputation *pro gradu*, för graden. Emedan vanligen præsens och ej respondens då är författare, hafva dessa båda disputationer förlorat allt värde, såsom prof på den senares insigter; men kvarstå ännu och kunna svårligen umbäras, såsom det enda medel, att, utan stor ekonomisk förlust, af trycket utgifva afhandlingar af strängare vetenskapligt innehåll. Det Latinska språket begagnas härvid ännu vanligtvis; likväl kommer det Svenska efterhand mera i bruk, särdeles vid disputationer af juridiskt, medicinskt och estetiskt innehåll, och äfven inom andra vetenskaper. Någon gång hafva disputationer ägt rum på andra moderna språk. Utom vid universitetet förekomma disputationer äfven inför domkapitlen, såsom ett pastoral-examen föregående prof. Men denna disputationsakt kan äga rum vid universitetet, likasom Kongl. Maj:ts någon gång beviljat lärde män rättighet att ersätta hela pastoral-examen med en akademisk disputation. Vid prestmöten inom stiftet bruka disputationer tillika äga rum.

Disthen, cyaint, blå-talk, safirspat, talkschörl, rhätizit, ett till släktet silikater hörande mineral, hvilket består hufvudsakligen af basisk kiselsyrad lerjord och förekommer i urberg, kristalliseradt med en sned rhomboedrisk prisma till grundform, till färgen himmelsblått, mörkblått, grönt, gult, gråaktigt eller hvitt, glasglänsande, genomskinligt eller genomskinande, i brottet ojemnt, på kanterna af qvartsens hårdhet, på ytan mindre hårdt.

Distingen i Upsala, en af Sveriges större marknader, påminner genom sjelfva sitt namn om ett märkvärdigt förhållande i Sveriges, likasom de flesta bildade folks äldsta samhällsskick. Den härleder sig nemligen från ett nära sammanhang emellan handeln och religionen. I folkens barndom gå dessa begge bildningens befordringsmedel hand i hand. Templen äro föreningspunkter för en kring-spridd menighet med enkla seder, och i följd deraf blott ringa förbindelser inbördes. Der menniskorna samlas uppstår ett uthyte på en gång af tankar och af materiella behof. Templen blifva handelsplatser och festerna marknader. Så har det varit i Orienten, så äfven i Sverige och Distings namn är ett minne deraf. Ty likasom marknaden ännu kallas Disting, så hette ett af de stora offren i Upsala afgudatemplet *Disablot*. Namnet är taget af Disa, en hjeltinna, hvilken sagan berömmar; men den historiska kritiken ej kan erkänna. Dikten om henne hör till de äldsta folksägner i Sverige. Häfden räknar henne icke ibland Sveriges drottningar. Det förtäljes, att hon varit en konungens rådsherres dotter, samt att hon, genom de goda råd hon uppfann, räddat landet i en svår hungersnöd. Beslut var fattadt på tinget, att döda en del af folket, de gamla, orkeslösa, för att rädda de andra ifrån hungersnöd. Då skall Disa hafva sagt, att hon visste bättre råd, och undrade, att icke mera klokhet funnits bland så många. Konungen förelade henne då, att säga hvad råd hon visste. För att pröfva hennes skarpsinnighet och komma hennes djerfva tal på skam, förelade han henne, att hon skulle infinna sig hos honom; men icke till fots, ej heller till häst, icke åkande, ej heller ridande, hvarken klädd eller oklädd, ej inom år eller månad, ej på dag och ej på natt, ej i ny och ej i nedan. Dessa vilkor uppfyllde Disa på det sätt, att hon anlände farande i en släda, med en bock, ledd vid slädens sida, och ena benet hvilande i slädan, det andra öfver bockens rygg. Sjelf var hon klädd i ett nät. Sålunda utrustad för hon till konungen, under solståndsdagarna, hvilka icke räknades till någon viss bland årets månader, och hennes ankomst skedde i sjelfva fullmånaden och under skymningen midt emellan dag och natt. Disa sade konungen sitt råd, hvilket var, att icke döda folket; men att låta en del tåga bort till obebyggda nejder, hvarigenom rum och näring bereddes åt de öfriga, utan någon skada. Rådet följdes. Konungen prisade Disas klokhet och tog henne till gemål; hennes vishet var vida berömd i landet. Efter denna drottning skall namnet Distingen hafva uppstått. Men skulle äfven sagan om drottning Disa vara rent af diktad, så är dock visst, att offret vid midvintern hette Disathing och Disablot, och Disir kallades i allmänhet de skyddsgudinnor, genier, på hvilka nordbon trodde. Vid detta stora offer möttes folk från hela Svithiod. Det var allsberiarthing, konungen satt till doms, lagmännen förde folkets talan; man öfverlade om krig och större företag; der träffades bekanta ifrån skiljda orter. Dit kommo krämare, och vikingar-

ne sålde här sina röfvade skatter. Så kom kristendomen, Templet föll, allsheriattingen försvann; men handeln steg, förbindelserna blefvo lifligare, behoven större och af Disatingets hela herrlighet blef en marknad. Den hålles än i dag, vid början af Februari månad, och är talrikt besökt, mest af Norrländningar, hvilkas varor, (lärföt, smör, fogel, o. d.), på denna väg spridas till det nedra Sverige.

Distinktionstecken består af guldgalon vid de regementen och korpser, vid hvilka korpralsgradbeteckningen utgöres af ett gult snöre, och af silfvergalon vid de, hvilka hafva ett hvitt snöre för nämnde gradbeteckning. Distinktionstecknet bäres, med hänseende till kavalleri-regementen och korpser, dels omkring kragens öfre och främre kant, eller kring öfre delen af epålett-mattorna, dels ock å pelsärmen. Korpraler af infanteri, fältjägare och kavalleri, hvilka i denna egenskap tjenstgjort minst tre år, och derunder ständigt ådagalagt ett fullkomligen oklanderligt och pålitligt uppförande, samt undergått den för under-officerare anbefallda examen, få, såsom uppmuntran och utmärkelse att de äro kompetente till underofficers-befordran, nyttja detta tecken, af guld eller silfvergalon. Äfven sådana korpraler och manskap, som varit kommenderade till någon infanteriets instruktionsbataljon, eller utmärkt sig vid någon af dess korpralsskolor, o. s. v., erhålla ett sådant tecken af galon eller redgarussnöre. Till bestridandet af kostnaden för dessa tecken finnas inga särskilda medel, och de anläggas derföre blott vid regementen och korpser, hvilka sjelfva vilja bestrida kostnaden. Tecknet förverkas af den, som gör sig känd för dåligt uppförande och opålitlighet, vare sig inom eller utom tjensten.

Distorp, en grufva i Lerbäckes bergslag af Nerikes län. Här brytas årligen 160 skepp:d malm.

Dittmer, Joakim, son till en borgmästare i Narva, ingick vid 16 års ålder i guvernements-kansliet derstädes, kom år 1700 i Svenska fält-kansliet och följde hären ända till Pultawa, der han blef fången. Då Svenska krigsfångarne hårdt behandlades i Moskwa, och flera klagomål deröfver varit fruktlösa, skaffade Dittmer slutligen i tsarens hand en af grefve Piper uppsatt klagoskrift deröfver, hvilken hade till följd afhjelpandet af besvärren. Han fördes sedan med de öfrige fångarne till Sibirien, hvarest han måste qvarblifva ända till fredsslutet. Efter hemkomsten befordrades han till kongl. sekreterare, agent i Moskwa, kansli-råd och envoyé vid Ryska hofvet, samt äntligen till lands-höfding i Kymenegårds län, hvarifrån han tog afsked år 1741. R. af N. O. år 1748 och adlad. Född 1681, död 1755.

Dittmer, Herman, hans yngre broder, gick vid 16 års ålder i krigstjenst; blef fången vid Narvas öfvergång år 1704 och qvarhölls i fångenskapen till den allmänna befrielsen år 1722. Tog afsked år 1746, såsom kapiten, och pryddes med Svärds-orden vid Adolf Fredriks kröning. Dog 1760 i en ålder af 77 år.

Dittningar, en skicklig dekorations- och landskapsmålare, hvilken dog i Stockholm på 1790-talet, omkring 50 år gammal.

Diversehandel, kallas den försäljning i Stockholm af alla slags glas och porslener samt the och i allmänhet sådana varor, som icke tillkomma någon af de andra handels-societeterna, utan utgör en serskild näring, hvares idkare äfven såsom en societet tillhöra borgerskapet.

Dividend kallas den andel af en konkursmassa, som, efter fäld dom, tillhör hvar och en af borgägarerna, i förhållande till hans fordran.

Djå, ett jernbruk, i Stenbrohults socken, af Kronobergs län, med 1 härd och 300 skepp:d privil. smide, af eget tackjern. Smidet föres sällan på väg. Hammarskatten utgör 3 skepp:d. Bruket äges af grefvarne M. & C. Hamilton. Smidesstämpeln visar: D:B.

Bjefvulen. Redan i äldre tider blefvo trolldom och blåkullafärder af menige man i Sverige ansedde för möjliga. Detta utvisar X flocken, 5 § af Rätlöse-balken i Westgötha-lagen, der det förklaras för oqvädinsord, om någon sade sig hafva sett den andre "rida till trolls eller blåkulla, på en skrinde i skymningen." Trolldom och dess bestraffning förekommer både i lands- och stads-lagens högmåla-balkar, hvarvid dock förtjenar anmärkas, att å intetdera stället bestraffning för trolldom i annat fall utsättes, än då någon menniska dermed döddes, då trollkarlen borde steglas och trollkonan brännas; men i 1734 års lag 2 kap. 1 § Missgernings-balken stadgades uttryckligen lifvets förlust, enär minsta skada derigenom förorsakas till kropp eller egendom, så att öppet fält lemnades åt en oförståndig eller vidskeplig domare, att, för hvarjehanda mycket naturliga åtgärder, dömma den anklagade från lifvet. Denna § har likväl till all sin verkan upphört, enligt kongl. förordningen d. 20 Jan. 1779. Emellan åren 1669 och 1676 blef det liksom en sjukdom hos Svenska folket, att, utan all granskning, antaga verkligheten af trolldomskonst och blåkullafärd. Kongl. regeringen utfärdade ett bref, d. 19 Dec. 1669, till samtliga biskopar och superintendenter i riket, hvori förordnades: "att såsom det gruflige, jämerlige och för detta ohörde väsendet icke kunde vara okunnigt, hvilket en tid på några orter i riket, nemligen Bohuslän och en del socknar i Dalarne, igenom satans bedrägeri uppkommit, i det icke allenast mycket folk befunnes vara till truldom och Guds den Högstes vedernäelse förfördt, utan ock många små oskyldige och meelöse barn lika som med våld, dels af satan sjelf, dels af hans anhang borttagne och förde till den ort han dem till mötes föresätter, hvarest de sedan icke utan Guds namns samt Hans heliga eds och sakramenters största försmädelse, blifva bedragne ifrån sin kristendom till att antaga hans vederstyggeliga tjenst", så skulle förböner i alla kyrkor hållas den då tillståndande första söndagen i fastan och sedermera framgent vid alla gudstjänster, särdeles på sö- och helgedagar, icke allenast för dem, som voro underkastade denna

svåra frestelse, utan äfven i allmänhet för hvar och en, att "ett sådant välde icke längre måtte tillåtas djefvulen, utan detta svåra riset, som Gud öfver en stor del af Sveriges rike se låtit, mildeligen afvändas och upphöra måtte." Huru långt inbillningsjukan kunde gå under detta tidehvarf, äfven hos dem, af hvilkas kunskaper man bortd förvänta en större bildning, torde kunna slutas deraf, att en lektor i Hernösand, sedermera prosten i Nora församling af Ångermanland, Jakob Abr. Eurenus, uti en af honom till 1676 års kongl. trolldoms-kommission afgifven skriftlig berättelse, med fullt allvar tillkännagaf, att han blifvit bortförd till Blåkulla. "År 1674", berättade Eurenus, "natten emot den 16 Oktober, kom jag i en stor tentation på min nattsäng, med hvilken jag länge plågades, omsider efter detta långsamma qual, kunde jag intet annat märka, än att jag for genom luften, något långt ifrån jorden nordan efter, alldeles vidöppen, fötterna förut och med utsträckta armar, hvilka tycktes mig vara med en stor hop råttor fullsatte", o. s. v. Berättelsen innehåller vidare om hemfärden, och huru återresan skedde närmare jorden öfver hustaken norr ut till Hernösands stad. Djefvulens besök hos ledamöterna i Upsala kongl. trolldoms-kommission, juris-professorn i Upsala Carl Lundius och assessorn i kongl. Svea hofrätt Johan Stjernhök, är äfven anmärkningsvärdt; emedan det är obegripligt, huru två så aktade och lärde män kunnat till konungen insända en berättelse af sådant tvifvelaktigt innehåll. Lundius skall likväl ofta för sina lärjungar berättat och med liflig ed styrkt, att djefvulen en afton i synbar skepnad flere gånger gjort dem besök. Deras skriftliga berättelse till konung Carl XI är af följande innehåll: "En dag, då inför kommissionen förevarit en besynnerlig händelse, hade Lundius, sedan Stjernhök gått till sängs, sittit uppe och läst uti en Tysk bok, innehållande dylika händelser, hvaribland han hade funnit berättelsen om en alldeles lika kasus, som kommissionen den dagen förehaft, hvilken uti ett konsistorium i Tyskland blifvit afdömd; och anfördes tillika, att under ransakningen hade djefvulen uti synbar skepnad sökt förskräcka domarena, och var den bild, som han då antagit, äfven uti boken beskrifven och afritad. Lundius hade i detsamma sett upp och blifvit varse en figur stående framför sig på golfvet, fullkomligen lik beskrifningen i boken; men den vederstyggliga synen hade straxt derpå försvunnit. Lundius uppväckte Stjernhök, och berättade för honom hvad han sett; men denne ansåg detta orimligt och såsom en inbillning, då skepnaden åter visade sig för dem begge, men gick straxt, såsom de tyckte, ut genom dörren, hvilken hårdt igenslogs. För att hindra det kommissionens ledamöter skulle öfverhupas af det ofta i stor mängd församlade folket, hade hvarje kommission vakt utanför sina dörrar. Den vakt, hvilken stod utanför Lundius dörr, tillfrågades, om han sett något; men svarade det han hvarken sett eller hört dörren öppnas. Stjernhök ville nu se huru-

vida den ohjuda gästen åter skulle infinna sig, och om han, såsom det syntes, gick genom dörren, hvilken öppnades inåt rummet; han uppstaplade derför framför densamma flere stolar, hvilka hopbundos så, att de nödvändigt skulle ramla, om dörren öppnades. Detta var knappast fullbordadt, förr än dörren, som det tycktes, öppnades, utan att stolarna rördes det ringaste, då samma ohyggliga skepnad ånyo inträdde för dem. Stjernhök befalle honom i Guds namn vika till mörksens boningar, samt icke oroa dem, öfver hvilka han icke ägde någon magt. Både Stjernhök och Lundius sågo då ej annat, än att skepnaden åter utgick genom dörren, hvilken så hårdt igenslogs, att fönstren och hela byggningen darrade. Rummet blef i detsamma uppfyllt af en "olidelig stank", hvilken äfven kändes af vaken; utan att densamma, på ytterligare tillfrågan, kunde upplysa något, eller bemärkt dörrens öppnande." I kongl. böndags-plakatet den 15 Mars 1676 nämnes bland andra landsplågor, "atvidgandet af satans raseri och bedröfliga anfäktning", och då det slutligen i sjelfva hufvudstaden blef en allmän klagan öfver barns bortförande till Blåkulla, samt Stockholms konsistorium, på Svea hofrätts anmodan, uppsatt sitt betänkande af den 13 Mars 1676, samt deruti ansett icke allenast barns bortförande, utan ock de angifne "pact" eller förbund med djefvulen för ostridiga sanningar, samt hofrätten i följd deraf, på barns och andras sägen, att de blifvit bortförde, ehuru de bortförde, så väl som deras sällskap, blefvo kvar i samma rum der de förut varit, dömt till döden 6 personer, hvilka äfven blefvo afrättade, förordnades en serskild kommissarial-rätt af 6 andlige och 6 verldslige ledamöter, bland de senare äfven Urban Hjerne. Denna rätt dömde nu en mängd personer till döden, för det de "stätt i förbund med djefvulen." År 1729 skall djefvulen haft mycket att beställa uti en bondgård i Roslagen. Detta inhämtas af en mångfaldiga gånger omtryckt, så kallad "Berättelse om satans grufveliga grasserande uti en mans hus, belägit i Roslagen, som passerade år 1729", och der man erhåller den intressanta underrättelsen, att en del djeflar äro illiterate. Sedan en tillkallad prest, som anställdes visitation på stället, en lång stund på Svenska språket munhuggits med den stormande djefvulen, befallde han honom tala Latin, men deraf blef intet, hvartill prestmannen på tillfrågan uppgaf följande skäl, såsom orden lyda: "att denne djefvul icke var Beelzebub eller storsatan, utan en mindre underdjefvul, som icke kunde eller lärt Latin, emedan han på sådane orter ej haft sina functioner." Se vidare härom *Häxeri, Trolldom*. — Tron på trolldom och blåkullafärder utgjorde, under sjuttonde århundradet, ett slags sinnessjukdom, hvilken herrskade öfver nästan hela Europa, och, med en art af själssmitta, utbredde sig från det ena landet till det andra, i en rigtning från söder mot Norden.

Djefvuls-häbel. Se: *Fans bibel*.

Djefvulsvägen. På Axholmarne, belägne mellan Mörkö och Sorunda socken, finnes en natur-

märkvärdighet, benämnd djefulsvägen. Den utgör en 9 alnars bred öppning genom en hög klip-
pa, bildad genom någon våldsamt jordskakning. Denna öppning har en motsvarande på fasta lan-
det i Sorunda socken, allmogem tror, att den upp-
kommit deraf, att djefulen, i gestalt af ett haf-
stroll, med hästar och vagn åkt ut genom klip-
pan och på detta sätt öppnat vägen. På höjden
deraf finnes en hög sten af konisk form, jemte
några mindre tätt invid kringstående stenar. Den-
na i sitt slag märkvärdiga sten är måhända en af
dessa, i anseende till förmodade inneboende andar,
fordom uppreste helgedomar, dem professor Sjöborg
kallar Skyddspelare.

Djekne, ett Svenskt uttryck för det Latinska
diaconus (se detta ord). Det betecknade i äldre ti-
der den ungdom, som begagnade kyrkans läroverk,
och brukas ännu i dagligt tal, liktydigt med lär-
junge vid gymnasier. — Uti Finland utmärkte
benämningen de skolgossar, hvilka, genom sockne-
gång, samlade bidrag till sitt uppehälle vid skolan.

Djekne-penningar är en afgift till den stude-
rande ungdomens understöd. Den härleder sig än-
da från katolska tiden, och synes i dessa gamla
dagar hafva gifvit anledning till åtskilliga missbruk.
Ett bref från biskop Magnus Nicolai i Åbo, af år
1489, förnyar redan äldre förbud emot djeknegån-
gen, emedan "diengnarne bruka margaledis fiärd,
lyse och predike för enfaldige menniskor osanne och
oskälige aflat, och mycken annan olöflig ting öfva
och idka." (*Handl. i Finlands Hist.*, Del I, s. 61.)
Örebro mötes beslut år 1529 innehåller en för-
maning till presterskapet att taga vara deruppå, att
icke djeknarne gingo "för länge på bygden efter
theras almuso" och att de icke fingo "föra lögn
och draffuells-tijdende ibland folket." Så väl här-
af, som af 1571 års kyrko-ordning visar det sig,
att allmosor upptogos af kringvandrande djeknar,
och dessa allmosor voro upphofvet till djekne-
penningarne. Den nyssnämnda kyrko-ordningen til-
låter, att "then sedhen som her j Riket aff ålder
varit haffuer at djeknar löpa socknar, efter thet
the som fattige äro, icke annor råd haffua til att
hålla sig widh Scholan, må än nu så bliffua", men
tillika förordnas, att "Skalckar och Ribalder, som
på Landzbygderne under djekna nampn gå efter
almoso, skola hvarken Presterna eller Fogderne
lydha." Då härtill lägges förmaningen till prester-
ne, att låta lysa för de djeknar, som kommo
med skolmästarens bref, så visar sig tydligt, att kyrko-
ordningen ville ställa socknegången under skolsty-
relsens och presterskapets uppsigt, för att skilja
de verkliga djeknarne från andra tiggare, hvilka
stulo deras namn och inkomster. Bruket att i egen
person upptaga djekne-penningarne, fortfor ännu i
århundraden, ehuru det skulle afskaffas år 1624,
enligt rikets ständers förordnande. I riksdags-
beslutet detta år kallas socknegången: "ett stoort
binder för ungdommens studier och een root til
allehanda odygdh, lättia och tiggerij", och i stäl-
let för densamma åtogo sig ständerna en viss be-
skattning. Men socknegången fortfor, och ehuru
i vissa fall olämplig, saknade den likväl ej sina

behag för en lefnadsglad ungdom, samt inbringade
en ej obetydlig hjälp för den obemedlade. En snill-
rik tecknare af ungdomens lefnadssätt vid Svenska
läroverken i 18:de århundradet, doktor Samuel Öd-
mann, har skildrat det snart sagdt romantiska be-
hag, som var förenadt med socknegången. Små-
ningom upphörde den likväl och djekne-penningar-
nes uppbörd lemnades åt kronofogdarne år 1780.
Den insändes sedermera från länsstyrelsen till kon-
sistorium, och användes dels till belöningar åt ung-
domen, dels till löner åt lärarne. Beloppet bestäm-
des 1624 till sex öre penningar, af "hvar man
som å landet sitter och boofast är." Ifrån erlåg-
gandet af djekne-penningar äga blott få undantag-
rum, och dessa ibland den fattigaste klassen. Adeln
var vid deras inrättande ingalunda befriad derifrån,
utan uppmanades tvertom, att, i mån af sin större
förmögenhet, gifva rundeligare tillskott. Genom
kongl. förordningen af d. 6 Nov. 1780 beräknas
denna afgift efter 6 dal. s. m. på riksdalern. I en
del städer erläggas djekne-penningarne under namn
af terminations-penningar.

Djeknestall, dermed betecknades, enligt S. Öd-
mann, kamrarna i de af mindre bemedlade borg-
are inrättade djeknekvarter. I hvarje "stall" bod-
de 4 djeknar och 2 lågo i hvar säng. I öfrigt
bestods ett bord och en fyrkantig gjuten jern-
kakelugn. Sällan blef något rum öfrigt för stol-
lar, sedan djeknarne inflyttat sina kistor, i hvilka
lades de födoämnen, hvilka stundligen påkallades,
t. ex. smör, bröd, ost och fläsk. I stället för ta-
peter kläddes väggarne med rockar, västar och
skinnbyxor.

Djuckerö, bergsmanshammare, i Hellestads soc-
ken af Östergötland, med tvenne härdar, privile-
gierade d. 28 Sept. 1725, på 30 skepp:d red-
skapssmide.

Djula eller **Djulö**, **Stora**, i stora Malms soc-
ken af Södermanland, $5\frac{3}{4}$ mil från Nyköping, $1\frac{1}{2}$
mtl., är ett af de äldsta herresäten i orten, hvars
första ägare skall hafva varit riddaren Peder Porse,
som lefde år 1380. Det ägdes sedermera af Pin-
ceaur, Laxmän, Gyllhorn, v. d. Linde och Fitting-
hoffar, uti hvilka slägter egendomen varit intill år
1740. På senare tider ägdes det af hofmarskal-
ken Ugglå. General-löjtnanten friherre C. Aug.
Carlsson Ehrensvärd lät der uppressa en minnes-
vård åt sin kusin, med inskrift: Carl August Eh-
rensvärd, greve, general-amiral, kom. af Sv. O.
St. K. afled d. XX Maj MDCCC. C. A. E. vän och
frände, lät rista skriften.

Djupadal, i Blekinge län; genom ett berg här
som har 1—2 famnars remna, med jemna lodräta
väggar, framflyter Ronneby-ån.

Djupfors, en större by i Skellefteå socken af
Norrbottens län.

Djupsås, 1 mantal säteri i Essunga socken af
Västergötland.

Djur kallar man de organiska varelser, hvilka äro
begåfvade med lif, känsla och förmåga till fri-
villig rörelse, och således af egen drift kunna
förändra rum eller ställning för att bibehålla sitt
lif, genom undvikande af hvad som kan hota det-

ta och genom upphemtande af födoämnen, likasom för att fortplanta sitt släkte. För dessa egenskaper äro djuren försedda med muskler, nerver, mun och tarmkanal, hvilka saknas hos de öfriga organiska varelserna eller växterne, och hvarigenom de således bestämdt skilja sig från dessa. Denna skillnad är isynnerhet stor emellan de högst utbildade djur- och växtfamiljerne, hos hvilka ytterligare tillkommer, att den fullkomligaste djurformen i det yttre alltid har motsvarande delar på ömse sidor om sin axis, d. v. s. är symmetrisk, då deremot den fullkomligaste växtformen är den hvars omkrets bildar en cirkel-periferi omkring sin medelpunkt, kransformig. Hos de lägre djuren och växterna äro dock dessa skillnader föga i ögonen fallande, och många af dem stå hvarandra så nära, att man endast med stor svårighet kan bestämdt afgöra till hvilketdera slaget de skola räknas, hvarjemte några äro så införlifvade med oorganiska ämnen, att de fullkomligt sluta sig till mineralrikets alster. Så finna vi t. ex. hos några, lithophytoner, mineralet förenadt med djuret, hos andra, sertularierne, djuret förenadt med växten, och ännu andra, såsom koraller, hafva mineralens massa, växtens form och djurets rörelse. Hos några fullkomligare växter uppkomma visserligen egna rörelser, t. ex. hos mimoserne, hvilka sammandraga sina blad då de vidröras; men dessa äro alltid följder af en yttre retning, och hos några af de lägsta vattenväxterna märkas vissa tider, utan någon yttre orsak, svaga oscillerade rörelser; men dessa synas icke hafva något bestämdt ändamål, hvilket alltid är händelsen med djurens, och kunna således icke, såsom dessa, härröra af något eget medvetande eller vilja, som uteslutande tillhör djuret, och hos de högre af dessa uttryta sig såsom instinkt och förnuft. Dessa förmågheter stå uti ett direkt förhållande till den mer eller mindre fullkomliga kroppsbyggnaden, och är derföre äfven så olika, som denna, hvilken dock alltid låter hänföra sig till fyra grundtyper, som gifvit anledning till hela djurrikets indelning uti fyra större afdelningar, nemligen: *rygggrads- eller vertebrerade djur*, *blötdjur*, *ledjur* och *stråldjur*. Se dessa ord.

Djur, utländska, få ej visas i landsorterna, utan att deras ägare äro försedde med Kongl. Maj:ts särskildta nådiga tillstånd dertill.

Djurs kapellförsamling, är annex till Leksand och belägen i Leksands kontrakt af Westerås stift, 4 mil V. från Falun, samt har 888 invånare. Dess areal och hemmantal äro inbegripne i modersocknens, samt der upptagne. Adr. Gagnef.

Djurberg, Daniel, född i Söderhamn den 5 April 1659, en högst berömvärd lärare, en upprigtig kristen, och en medborgare, hvilken af allt hjerta älskade sitt fädernesland. År 1677 kom han till Upsala akademi och studerade theologi, samt njöt derstädes undervisning af samtidens ypperste män. Då konung Carl XI 1698 beslutat att anslå ett stipendium för sex ynglingar, hvilka skulle utrikes fullkomna sig i theologien, befunns Djurberg, som år 1685 tagit den filosofiska graden, själfskrifven till denna ynnest. Han vistades sedan vid

flere af Tysklands universiteter och honom erbjöds i Wittenberg doktorsgraden i theologien, hvilken han likväl ej antog; emedan han först ville vara en lärare i församlingen och hafva gjort den någon tjenst, innan han ville bära dess utmärkande prydnader. Ut i Prag, der han med missnöje varseblef den påfviska gudstjenstens vidskepelse under fastan och påskhelgen, disputerade han derom offentligt med Jesuiter och munkar. Han vinnlade sig grundligen äfven om den Rabbinska lärdomen, och underhjelptes deruti af en lärd Israelit samt af pfaltzgreffen Christian August, en i denna lärdomsgren förfaren herre. Djurberg besökte sedermera England, Holland och Danmark, samt återkom 1692 till fäderneslandet; blef några dagar derefter theol. adjunkt i Upsala; befordrades 1694 till kyrkoherde och kontraktsprost, och nämndes 1698 till theol. professor, och 1705 till theol. doktor. År 1724 blef han prim. theol. professor och domprost i Upsala, hvilket embete han förestod till sin död, d. 10 April 1736.

Djurberg, Daniel, rektor vid Clara skola i Stockholm, från 1782 till 1820, är känd såsom Sveriges flitigaste geograf, hvilkens läroböcker i geografin voro, under ett halft århundrade, införlifvade med ungdomens undervisning och nästan de enda som begagnades i skolorna. Man har hos dem tadlat bristande vetenskaplighet och ett misslyckadt sträfvande efter originalitet. Död d. 2 Okt. 1834, i den höga åldern af 90 år.

Djurclou, Nils, son till postkamreraren och riddarhus-fiskalen Johansson, upptogs af en släkting i Amsterdam, gick i Engelsk krigstjenst, dels i landthären, dels vid flottan, och slutligen i Svensk, hvori han deltog uti stormningen af Köpenhamn; blef konungens drabant och tjente sig efter hand upp till öfverste för Kalmar regemente. Bland hans krigsbragder anmärkes, att han, såsom major, anförde infanteriets venstra flygel i träffningen på Warschower-fältet på Rügen. År 1677 fick han befälet öfver fregatten Carlshamn. Han var med vid den olyckliga strandningen på Bornholm, der öfver 1,000 personer drunknade af de från Pomern öfverförda Svenska trupperna, och de räddade fördes fängne till Danmark. Hans sista bedrift var, att han, såsom chef för sitt regemente, deltog i landstigningen på Seeland år 1700. Han erhöill afsked år 1701 och dog år 1714 i en ålder af 73 år.

Djurfång. Rättigheten att fälla vilda djur har i Sverige aldrig varit föremål för så grymma jagtlagar, som i de länder, der en mäktig feodal-adel strängt straffade en hvar, som gjorde intrång i jagtens nöje. Vår lagstiftning till jagtens skydd har afsett trenne ändamål: äganderätten till villbrådet, rofdjurs utrotande och en viss inskränkning i förföljandet af oskadliga djur. I det första afseendet hyllar vår jagtstadga den grundsats, att hvar och en är herre på sin mark samt att jagträtten således åtföljer jorden; i det andra afseendet har man föreskrifvit s. k. skallgång och skottpenningar; i det tredje gifves en viss tid af året, då jagten är förbjuden. Förut fanns en

mängd stadganden härom, hvilka ersattes genom en ny jagtstadga, utfärdad den 13 April 1808. Föreskrifterna så väl om skallgång emot rofdjur, som förbud emot jagt på ädelt villebråd en viss tid af året, äro öfver tvåhundra år gamla. Begge omtalas såsom allmänt bekanta uti den instruktion, som utfärdades 1638 för en riksjägmästare, hvilken skulle hafva under sin uppsigt så väl jagten som skogarne. Den förra var den tiden icke erkänd för hvar mans rättighet. Jagtstadgan af år 1647 icke blott fridlyser elg, hjort och rådjur öfver hela riket, utan talar äfven om ett privilegium erforderligt för fogeljagt i allmänhet, samt tillerkänner ridderskapet och adeln, såsom en egen förmån, rättigheten att jaga ej blott på egna ägor, utan äfven der adelsmannen blott är delägare, äfvensom på härads-allmänningarne. Denna förmån var äfven uttryckligen beviljad i ståndsprivilegierna, dem adeln betingade sig år 1617. Den oprivilegierade jordägaren hade dock, enligt denna förordning, rättighet att med snaror fänga fogel; men detta blef honom förbjudet genom den nya jagtstadgan af år 1664. Straffen för olofligt djurfång voro såsom för annan tjufnad. Serskildta strängare förordningar saknades likväl icke, såsom då konung Carl XI, år 1686, ålade flere års fästningsfångelse för olofligt djurfång på Omberget. Enligt den ofvannämnda 1808 års jagtstadgan är nu jagträttigheten oskiljaktig från jordens besittning; men deremot äger ingen rätt, att, utan tillstånd, jaga å annans mark, eller förfölja jagadt djur från egna inpå andras ägor. Straff för sådan oloflig jagt består i böter, hvilka ökas i händelse jagten ägt rum under förbjuden tid. Denna sträcker sig från d. 15 Mars till d. 1 Aug. utom för rapphöns och elg, hvilka under största delen af året äro förbjudna att jagas. Elgen får fallas blott emellan d. 1 Aug. och d. 30 Nov. Detta stadgades år 1836, sedan förut all elgjagt varit förbjuden. Detta förbud hade blifvit utfärdadt 1825 för en tid af tio år och då tiden var tilländalupen, stadgades i alla fall denna inskränkning. Den förbjudna tiden gäller dock endast de djur, som serskildt äro fridlyste, nemligen högdjuren elg, kronhjort, dofhjort, rådjur, ren och svan, samt tjäder, orre, hjerpe, rapphöns, snöripa och gräsand. Oloflig jagt å kronans ägor kan öfverklagas af hvem som helst, och åklagaren tager halfva böterna. Å enskildt jord har ägaren åklagarerätt. Se för öfrigt artiklarne: *Jägeri-stat*, *Skallgång*.

Djurgatan. En väg på Gottland, från Sanda till Klinte. Den bär detta namn efter en munklegend, hvilken förtäljer, att tre män, hvilka år 1411 gått ut på jagt påsknatten och icke velat komma till kyrkan i ottesången, blifvit förvandlade i stenar, tillika med sina hundar och jagtredskap.

Djurgårdar äro enkam afstängda större eller mindre trakter, bestämda till att uppföda åtskilliga djurarter, särdeles af hjortsläktet, hvilka der lefva såsom i det vilda tillståndet, men likväl äro tillgängliga så väl för jagt, som för en viss grad af omvårdnad, medelst tilldelandet af födoämnen o. d. För att hindra så väl villebrådets afvikande,

som ock för att freda det för angrepp af rofdjur, anläggas de antingen på någon större fruktbar ö, der hafvet icke fryser, eller ock förses de med en hög och stark inbägnad. Marken inom djurgården bör vara omvexlande med buskar, grof skog, löfskog, slätter och kärr, samt framförallt hafva rinnande vatten, hvilket äfven under sträng köld går öppet, åtminstone på några ställen. Dessutom bör der finnas åtskilliga stora skjul af ris, der djuren kunna finna skydd vid oväder, äfvensom några lador, stående på stolpar så högt från marken, att djuren kunna gå derunder och förtära ditlagdt foder.

Djurgården. Denna vackra och vidsträckt park, belägen invid Stockholm, hette i äldre tider Wadmarsö eller Waldemarsön, och tillhörde Clara kloster; men tillföll år 1452 konung Carl Knuts-son genom byte. Från denna tid kan den betraktas såsom kronans egendom. Den sträcker sig ifrån Ladugårdslandsviken, öfver Ladugårdsgärdet, ända till Brunnsviken och Älkistan, samt innehåller 446 tunnland. Ut i inskränkta mening förstår man dermed likväl endast den del deraf, som går från Ladugårdslandsviken till Djurgårdsbrunnsviken. Sedan denna sistnämnda blifvit förenad med Saltsjön genom en kanal, hvilken öppnades år 1830, och går genom det fordna vattendraget nedanför Djurgårdsbrunnen, är den egentliga Djurgården en ö, till hvilken man kommer från Ladugårdslandet öfver en trädbro, som detta år skall utbytas mot en jernbro, och vid brunnen medelst en annan jernbro, anlagd öfver kanalen. Djurgården är Stockholms invånares mest älskade lustvandringsplats, och användes dertill redan i äldsta tider. Under de sista 30 åren har likväl större omsorg än förut blifvit både af det allmänna och enskilda använd på dess förskönande, och den kan härigenom, men isynnerhet genom sitt utomordentligt fördelaktiga läge, anses för en af de yppersta parker, någon hufvudstad äger att framvisa. En mängd boningshus äro der uppförda, samt användas för det mesta till förmögnares personers sommarnöjen och till vårdshus. Deribland anmärker man isynnerhet *Rosendal*, hvilket tillhör H. M. konungen; *Sirishof*, *Skansen*, bygd på ett kallt berg utaf aflidne grosshandlaren Burgman; der nedanför *Fjeldstuen*, uppförd af H. Exc. Norske statsministern Due; *Villan*, byggd i Italiensk stil af professor Byström, försedd med praktfulla marmorprydnader och bildstoder, samt troligen, genom sin inredning, den dyrbaraste af alla Djurgårdens lägenheter; trenne smakfulla schweitzerier, anlagda af herrar Davidsson, Pohl och Carlmark, den sistnämndes bredvid Bellmans byst; ett af grosshandlaren Wejlandt i Hamburgsk stil byggt hus; *Biskopsudden*, ett af de täckaste ställen på hela Djurgården; *Monilla*, *Eols kulle*, en samling af serskildta mindre byggnader o. s. v. På den andra delen af Djurgården, vanligen benämnd Ladugårdsgärdet, och inom trakten utom Roslagstullen, anmärker man först den *Kongl. Borgen*, uppförd att begagnas af kongl. familjen vid exerciser å Ladugårdsgärdet; *Stuggan*, anlagd af framlidne presidenten Edelerantz; *Frescati*, uppbyggt af generalen

m. m. friherre Mauritz Armsfelt. Ibland inrättningar, åsyftande allmän nytta, bör nämnas: skeppsvarfvet, institutet för döfstumma och blinda, skogsinstitutet, landtbruks-akademiens hus med dess experimental-fält (hvarom se vidare dessa ord). — *Djurgårdskassan* steg år 1829 till 32,000 R:dr, och bestred en mängd utgifter, dels för sex jägares aflöning, dels för vägars anläggning och underhåll, m. m. Från Djurgården hafva fattiga tillåtits hemta bränsle ända till 10,000 lass om året, och mycket af den huggna veden har blifvit utdeladt åt *pauvres hoteux*. — Till allmänhetens tidsfördrif finnas på Djurgården åtskilliga anstalter, såsom en theater, trenne konstberidare-maneger, en vauxhall, en s. k. kalothema, en karusell, och innevarande år skall ett aktiebolag inrätta ett Tivoli uti den s. k. Frisens park.

Djurgårdsbrunn. Denna helsobrunn är belägen å den så kallade norra Djurgården, på gränsen emellan Waldemarsön och södra eller allmänna Djurgården, vid den s. k. Djurgårds-viken. Den äldre och mineralsvagaste helsokällan lär redan på 1500-talet varit känd; men icke upptagen till allmänt bruk för än år 1690, utaf arkiaterna Urban Hjärne. Den starkare ådran, hvilken na ensamt är i bruk, igenfanns ånyo år 1750, sedan den, såsom man tror, af ålder varit en offerkälla, hvilken vid reformationstiden blifvit igenlagd. Förför lärer Djurgårdsbrunnen varit, såsom helsokälla, oftare tillitad; någon gång jemväl af kongl. personer, såsom konung Adolf Fredrik, drottning Lovisa Ulrika, kronprinsessan Sofia Magdalena, m. fl. Under senare år hafva endast få ståndspersoner besökt densamma för brunnsdrickningen skull. Den äldsta befintliga handling om kongl. Djurgårdens helsobrunn är en riksmarskalks-embetets resolution af d. 5 Juni 1742, hvarigenom doktor Lithén erhöill tillstånd att der uppsätta nödiga hus och byggnader; 1780 ägdes den af hofapothekaren Schultz; 1821 af grosshandlaren Schultz; 1826 blef prof. N. Åkerman ägare af brunnsegendomen, hvarefter hofkirurgen G. Herbert någon kort tid innehade den; men Åkerman tillhandlade sig åter densamma. År 1830 försälldes egendomen till ett då bildadt aktiebolag, mot en summa af 23,000 R:dr B:ko, och detta bolag är ännu innehafvare deraf; men ägande-rätten af tomten tillhörer Djurgården. En Carlsbader-brunnsinrättning, af god beskaffenhet, är härstädes anlagd af assessoren Plageman. Till begagnande af denna och njutning af ställets undersköna natur, samlas man här för att genomgå en brunnskur; ty den naturliga helsokällan anlitas föga. Till förmån för de fattiga, som nyttja helsovattnet, gjordes 1790 ett testamente af koffardikapitenen Ahlström, hvilken dertill skänkte ett hus i Kolmätaregränd, hvilket gaf omkring 2,900 d:r k:mt i årlig hyra. Redan före år 1800 hade utvägar blifvit vidtagna, för att understödja de fattiga sjuka, som härstädes begagnade brunnsdrickningen. Sedermera gaf Narcissus-orden, hvilken numera upphört, understöd åt ett antal sjuka ståndspersoner, under den tid de här uppehöll sig. År 1832 uppbyggdes här äfven ett

vackert badhus. Brunnsdricksingen börjas den 1 Juni och fortgår till den 1 September, under hvilken tid hvarje brunnsгäst äger att sjelf bestämma sin termin.

Djurgårdskanalen, emellan Sarbrunnsviken och lilla Wärtan, var förden en naturlig båtled. År 1624 utkom en förordning, att alla segelleder från Östersjön till Stockholm skulle igenpålas, utom den förbi Blockhusudden. I anledning deraf lærer denna båtled blifvit stängd omkring år 1650. Konung Carl XIV Johan ansåg detta såsom ett högst olämpligt hinder för ortens gemenskap med hufvudstaden, äfvensom för traktens odling och förskönande och förordade 1825, att en kanal härstädes skulle grävas. Löjtnant Brandenburg erbjöd sig att verkställa detta för 16,666 R:dr 32 sk. B:ko; men andra uppgjorde förslaget till 12,000 R:dr. Öfverste Ljungberg åtog sig att fullborda den för något öfver 11,000 R:dr. Efter några hundra alnars gräfning afstannade likväl arbetet. Genom resolution af den 1 Dec. 1832 beslöts, att som kanalen, enligt det nyare förslaget, skulle kosta 14,000 R:dr B:ko, skulle Djurgårdskassan och d. v. strömbrensningss-kommittén deruti deltaga med 7,000 R:dr hvardera, och man tillät upptagandet af ett lån å 7,000 R:dr. Efter åtskilliga vexlingar blef kanal-arbetet fortsatt under kapiten Oldenburgs in-seende, och alldeles färdigt på eftersommaren år 1834. Kostnaden, jernbron och det lilla vaktmästarehuset inberäknadt, uppgick slutligen till en summa af 46,000 R:dr B:ko, eller något öfver 15 R:dr för hvarje aln. Kanalen underhålles af Djurgårdskassan och anslaget till allmänna väg- och vattenbyggnader gemensamt. Kanal-afgiften vid tullen är bortarrenderad för 33 R:dr 16 sk. B:ko.

Djurgårdsstaden, hör till Stockholms stads jurisdiktion, var förut upptagen af båtsmansstugor och fortfor länge att vara bebodd af sjöfolk. Den har intet som förtjenar att beses, så vida man ej vill taga kännedom om *Losachs-* eller *Djurgårds-varfvet*, eller uppsöka ett ställe af egen ryktbarhet: det af Bellman så ofta besungna *Gröna lund*, i gamla tider ett sämre vårdshus och den allmänna förfriskningsorten för så väl sjölivets hjeltar, som hvarjehanda annat folk af den omedlade klassen. Att dömma af Bellmans målningar, lærer här stundom gått lustigt till. Numera är Gröna lund blott ett rödmåladt träbus, med gammalmodig altan (beläget inpå den s. k. Mjöl-naregården), om hvars oförändrade bibehållande, i anseende till dess vusna märkvärdighet, ställets siste ägare, numera aflidne grosshandlaren Burgman, låtit förordna. Till beqvämlighet för Djurgårds-boerne finnas här i staden, under sommartiden, bodar öppnade för hvarjehanda misuthandel.

Djurgårds-theatern. Aktören vid kongl. theatern de Broen hade redan år 1795 fått privilegium, att, på en dertill utsedd plats på Djurgården, bygga en theater, och derå spela under fem månader af året, från d. 1 Maj till d. 1 Okt., hvilket privilegium äfven skulle öfvergå på hans barn. Theatern blef likväl icke färdig förr än år 1804, då den öppnades i Juni månad. Det är tre-

ligen det enklast byggda skådespelshus i Sverige, emedan det är endast af bräder. Det innehåller 2 logerader, och rymmer något öfver 500 personer. Efter de Broens död ägdes den af hans enka och ännu af hans barn; men förestods först af hans äldste son, sedan af hans mäg, numera aflidne aktören Wildner; från år 1835 till och med 1837 af herrar Torsslow och P. Deland gemensamt; från sistnämnda år till och med 1843 af den förstnämnde ensam, samt från år 1844 af herr Fredr. Deland.

Djurlången, en sjö i Norrberkes socken af Dalarne.

Djurläkare. Se: *Veterinär-inrättning.*

Djurlåra. Se: *Zoologi.*

Djurmo-klack, ett berg i Gagnefs socken af Dalarne.

Djurröd, annex till Träne, är beläget i Gälds kontrakt af Lunds stift, $1\frac{3}{4}$ mil V. från Christianstad. Denna socken består af $15\frac{1}{2}$ mtl. och har en areal af 7,290 tunnland, af hvilka blott 30 äro sjöar och kärr. Dess folknummer uppgår till 788 personer. Adr. Christianstad.

Djursborg, vid Ladugårdslands-tullen, blef år 1680 anslaget till boställe åt andre hofjägmästaren, med 53 tunnol. $20\frac{1}{2}$ kappl. jord. Som husen voro mycket förfallna, beslöts 1802, att de skulle ombyggas. Det kom likväl ej till verkställighet. Hofjägmästaren af Ström gjorde den uppoffringen, att han på egen bekostnad uppbyggde nästan hela bostället, hvilken kostnad varit ganska betydlig.

Djursdala, annex till Södra Wi, är beläget i Tunälans och Sevedes förenade kontrakt af Linköpings stift, $1\frac{1}{4}$ mil N. från Wimmerby. Socknen har 980 invånare och består af $17\frac{3}{4}$ mtl. Dess areal utgör 15,459 tunnland, af hvilka 5,420 äro sjöar och kärr. Kyrkan, af träd, är byggd 1692. Inom socknen märkes: militär-boställena *Lillevi* och *Marsstad*, samt kapellans-bostället. Adr. Wimmerby.

Djursholm, $10\frac{3}{4}$ mtl. säteri, inom Danderyds socken af Upland, 3 mil sjö- och 2 mil landvägen från Stockholm. Dess första kände ägare voro af släkten Banér, och den sista af äldsta grenen var general-fälttygmästaren J. G. Banér, död 1706. Från Banérska släkten öfvergick egendomen, genom köp, till brukspatron Rosenborg och från honom, år 1815, till baronerna af Wirsén och af Nordin. Den förre, sedermera grefve af Wirsén blef genom köp ensam ägare af godset och lät inrätta en vixelundervisnings-skola för Danderyds socken, samt gjorde detta berresäte till ett af de icke allenast vackraste, men äfven viktigaste i hufvudstadens grannskap, genom de förbättringar han der införde i landbruk och boskapsskötsel. — Gustaf och Sten Banér höllos af konung Johan III på Djursholm, bevakade af soldater, i anseende till dessa herrars uppförande i Liland. Här föddes d. 23 Juni 1596 den ryktbare fältmarskalken Johan Banér. I Danderyds kyrka, $\frac{3}{4}$ mil från Djursholm, ses Banérska slägtens grafkor.

Djurshyttan, ett jernbruk, under Finspång, uppbyggdes år 1650, med en stångjernshammare och

tvenne hårdar. Smidet är gemensamt med Finspångs.

Djursjön, en sjö i Leksands socken af Dalarne.

Djursnäs eller **Jursnäs**, boställe för kyrkherden i Mogata socken af Hammarkinds härad och Östergötlands län, beläget $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan och 1 mil från Söderköping. År 1436 vid Söderköpings riksdag, under oenigheten emellan Svenska ständerne och konung Erik XIII, hade drotset Christer Nilsson och de Danske herrarne här ett sammanträde. Så snart drotset erhöill underrättelse om marsken Carl Knutssons ankomst till staden, skickades genast bud till honom med begäran, att han täcktes komma ut till de församlade på Jursnäs, som då var en hamn eller ett säteri, hvilket han efterkom. Marsken yttrade, att man borde göra sig försäkrad om slotten, efter länsherrarne nu voro på stället; men drotset anmärkte, att han af talat med de Danske, att den förut ingångna dagtingan borde hållas, antingen konung Erik XIII var död eller lefvande. Detta bifölls, och, sedan hyllningseden blifvit aflagd, erkändes så väl drotset, som marsken af alla närvarande uti rättmätig besittning af sina embeten, hvarefter man uppbrot från Jursnäs till Söderköping. — På ägorna finnas flere ättebackar.

Djurstens fyrbåk är belägen på en udde af Gräsöns vestra kust under Gräsö kapell och Westerbyns ägor, i Uplands-skären. I äldre tider var här endast en *kase* och sedan en *känningsbåk*. Fyrbåken uppbyggdes af sten 1767, för 35,000 daler kopparmynt, af friherre Koskull. Denna fyrbåk är betydligt lägre än den vid Örskär, öppen och med stenkol, underhålles af kronan, samt hör till norra lots-distriktet under Öregrunds fördelning.

Djurström, **Erik Wilhelm**, skådespelare och i många år föreståndare för en i landsorterna kringresande theatertrupp, död år 1842, i en ålder af 52 år, har utgifvit en mängd öfversättningar, särdeles af Tyska theaterstycken, såsom: *Stamfrun*, *Attila*, *Lifvet är en dröm*, *Donaufrun*, med många flera. Största delen af de pjäser, som uppfördes på hans theater, voro af honom öfversatta eller bearbetade.

Djursö, en ö i Östgötha skärgård.

Djurämmen, animaliska ämmen, kallar man alla så väl konst- som naturprodukter, hvilka erhållas ur djurriket.

Djursö kapellförsamling är annex under Wermdö, och belägen i Wermdö skeppslag, östra Roslags kontrakt af Upsala stift, 5 mil Ö. från Stockholm, i skärgården, och hörde till Wermdö moderförsamling intill början af 1680-talet. Kapellkyrkan invigdes 1683. Byggnaden börjades på rådmannen i Stockholm Josef Månssons och dess hustru Maria Furuboms bekostnad. Den fullbordades af deras son kapitenen Erik Furugren. Nuvarande predikstol, altarring och läktare ombyggdes 1840. Altartaflan, ett bildthuggeri-arbete, är till ålder och härkomst obekant. Folkmängden utgör 780 personer, inberäknadt inbyggarne på ön Runmar, hvilken af ålder tillhört Wermdö pastorat, men nu lyder under Österhaninge och ajuter beneficia eccle-

siatica i Djurhamn. Djurö består af 11 $\frac{3}{8}$ mtl. Alla hemmansdelarne ägas af allmoge. — Djuröns, som på 1780-talet ägdes af riksrådet Höpkens enka, beboddes 1792 af dåvarande kongl. sekreteraren Ehrenström, hvilken var inblandad i den s. k. Armfeltska sammansvärjningen. — Adr. Waxholm.

Djurön. Se: *Brandö.*

Dobrokowsky, Wilhelm von, son af en Polsk adelsman, som gått i Svensk tjänst, och der blifvit befördrad till major. Wilhelm D. tjente sig upp till öfverste-löjtnant och slutligen till chef för det Tyska lifregementet. Dog omkring år 1720, såsom kommandant i Christianstad. Han blef år 1695 naturaliserad Svensk adelsman.

Docent är benämningen på de yngre extraordinarie lärarne vid universiteterna. Deras antal är obestämdt, åtminstone en, merendels två för hvarje professor. Docenterne tillsätts, likväl utan fullmakt, af akademiens kansler, efter fakultetens hemställan, och denna åter beror förnämligast på professorn i den vetenskap, der en ny docent skall antagas. För att kunna anmälas till en docent-plats, erfordras att hafva utgifvit och offentlig försvarat en vetenskaplig afhandling vid universitetet. Dertill är åter ingen berättigad, utom promoverade doktorer eller magistrar. Likväl har Kongl. Maj:t någon gång förlänat serskildt tillstånd dertill åt dem, som ej varit promoverade. Inom den theologiska fakulteten är detta mycket vanligt; ej de öfriga mera sällsynt, men saknar dock ej exempel. Genom ett sådant kongl. tillstånd kan vägen banas för ograduade vetenskapsmän till akademiska lärare-platser. Docenterne åtnjuta ingen lön, endast rättighet att meddela akademisk undervisning och räkna tjensteår så väl inom universitetet, som vid presterliga befordringar. Detta sista privilegium tillhör dock ej den juridiska och medicinska fakultetens docenter. I stöd af riksdags-ordningens föreskrift deltaga docenterne i universitetets riksdagsmannaval; men utgöra för öfrigt en mellanlänk emellan lärarne och den studerande ungdomen. Ett serskildt företrädare är dem förunnadt, att, efter tre års tjenstetid, anmäla sig såsom sökande till lektors-sysslor inom deras vetenskap vid gymnasier, äfven utom det stift, hvars barn de äro.

Becka. Se: *Carlskrona.*

Dehjort (*Cervus dama*), ett till hjortsläktet hörande djur, af något mer än 4 fots längd och nära tre fots höjd; till färgen, från Juni intill November, glänsande rödbrunt, med små hvita fläckar på ryggen, skuldrorna och lären, samt ett streck från skulderbladen längs åt sidorna, sänkande sig nedåt lären och derifrån löpande till svansen, der ett svart streck tillkommer på båda sidorna; pannan och halsryggen svarthrua; sidorna under det hvita strecket, samt benen utvändigt, ljus gulaktiga; undre delen af halsen, bröstet, buken samt insidan af benen hvita. Vinterfärgen grå utan streck eller fläckar. Förekommer hos oss endast i djurgårdar och lefver af gräs, örter, löfhängen och säd, om våren äfven af mossor, ljungknopp, qvi-

star och bark på yngre träd. Den parar sig i Oktober. Honan går dräktig i 8 månader och föder i Juni en högst två ungar. Den är föga skygg och skjutes derföre med lätthet. Köttet är fint, fett och smakligt, och huden beredes till sämsk. Hornen, hvilka finnes endast hos hannen, äro böjda bakåt, utåt och uppåt, trinda från roten till midten, fram till försedda med två trinda grenar och på öfre utplattade hälften med spetsar baktill och upptill. De fallas årligen och begagnas dels till svarfvararbeten, dels till beredning af gelé.

Dogmatik (*theologia dogmatica*), kallas den systematiska, lärda afhandlingen om de kristna troslärorerna (dogmerna). Dogmatikens uppgift är, att samla de religiösa idéerna och lärorerna, som finnas i den heliga skrift, förklara, bevisa och förena dem till ett helt, hvartill erfordras en säker exegetisk takt och filosofiska kunskaper. Den bibliska dogmatiken, som i senare tider blifvit mycket bearbetad, skiljer sig från den kyrkliga dogmatiken derigenom, att den hemtar dogmerna endast ur bibeln, då deremot den senare håller sig till de symboliska böckerna. Ordet dogmatik begagnades först 1659 af J. B. Reinhard i Altdorf, uti hans "*Synopsis theologiæ dogmaticæ*", och blef från denna tid infördt. Det första dogmatiska system lemnade Johannes Damascenus, i 8:de århundradet. Med reformationen fick denna vetenskap en bättre form, först genom Melancthon och Chemnitz. De förnämsta dogmatiska författare i Sverige hafva varit: på 1300-talet S:t Brita; på 1500-talet erkebiskoparne Laurentius Petri, Abr. Angermannus och Olaus Martini, rikskansleren Laurentius Andræ och Olaus Petri; på 1600-talet erkebiskoparne Paulinus, Lenæus och Kenicius, biskoparne Ol. Laurelius, Joh. Messenius, P. Laurbeckius och Johannes Matthiæ; på 1700-talet erkebiskop Jakob Benzelius, biskoparne Nils Wallerius, Johan Möller och Jesper Svedberg, domprosten And. Knös, lektor Alnander och professor Petrus Munk; på 1800-talet biskoparne Sv. Lundblad, A. Bruhn, C. J. Eberstein, professorerne E. J. Almqvist, H. Reuter Dahl och G. Knös, doktor H. M. Mellin och docenten E. A. Norbeck, m. fl.

Dohna. Denna ätt härstammar från Böhmen. Stammafadern skall hafva varit Aloysius af Urpach, hvilken, omkring år 800, följde Carl den Store från Delphinat till Tyskland. Hans son, **Konrad**, fick af kejsar Ludvig den Fromme titel af burggreve och skall hafva byggt bron i Dresden öfver Elben. Till Sverige inkom **Christoffer Delficus Dohna**, jemte flera andra flyktingar, från Böhmen, under drottning Christinas tid. Han stod i mycken nåd hos henne, utnämndes till öfverste vid gardet, erhöill flera förläningar och gåfvor, bland andra 4,500 R:dr dagen förr än hon nedlade regeringen. Han befordrades likväl äfven sedan af de följande regeringarna, steg till fältmarskalk och skickades såsom sändebud till England, der han afled d. 28 Maj år 1688, endast 40 år gammal. Hans sonson introducerades år 1720 på riddarhuset.

Dohnafors eller **Stjernerund**, ett jernbruk i Askersunds socken af Nerikes län, 7 mil från Öre-

bro, $\frac{1}{2}$ mil i vester om Askersunds stad. Detta bruk har först blifvit uppbyggt af öfversten, greve C. A. Dohna, hvilken år 1725 ägde Stjernsunds gods, dertill äfven Sigridstorps frälsehemman med sin skog Myrmarken lydde, och hvarest anläggningen så väl af bruket som af sågen äfven skedde, uti det vattendrag, som rinner från sjön Örkaggen och Ördön genom brukshemmanet Dammen fram åt Wetteren. Bruket, hvars smidesrättigheter småningom ökades, hade år 1809 2 hammare och 3 härdar med 1,000 skepp:d priv. smide; men äger nu endast 1 hård och 391 skepp:d 5 lisp:d priv. smide af köpetackjern, skeppar på Götheborg eller Stockholm, och äges af Johan Jansson och med-intressenter. Frälsesmidet är 45 skepp:d 3 lisp:d 15 marker, och hammarskatten 3 skepp:d 9 lisp:d 4 marker. — Uti arfskiftet efter framlidne ägaren af hela Stjernsund, brukspatron Ol. Borenstam, blef Dohnafors, år 1822, utbrutet från det öfriga godset. Af den gamla smedjan är ej mer öfrigt än blåsmaschinen, hvilken, vid början af 1790-talet, var den första som byggdes, och sedermera varit en föresyn för så många. En bruket tillhörande och nära densamma belägen frälse-lägenhet Kullängen, är synnerligen anmärkningsvärd för dess åbyggnad. Grindstolparne, likasom stolparne vid portarne och stöden under knutarne vid husen, befinnas der vara afhuggna mast- eller storverksträd, hvilka ännu stå fast med rötterna i jorden och tjena fullkomligt till sitt ändamål. Åbyggnaden är helt och hållet af runda eller oskrädda stockar, hvilka efter långsidan hålla några och 30 alnar samt ofta 32 tum i diameter vid rotändan och 18 tum i toppändan och derutöfver, samt i bredden af huset, träd af nära 30 tum i roten och 21 tum i toppen. Alla dessa grofva träd äro troligen växta å det ställe der husen blifvit uppförde. En sägen i orten berättar, att detta ställe varit i fordömtima bebodt af en häxmästare, hvilken med en till utseendet svag häst, likväl förmått framskaffa allt timmer och ensam upplagt kroppåsen, medan de för detta arbete bekymrade timmerkarlarne frukosterade. Här märkes för öfrigt *Borgaberget* och *Murberget* (hvarom se dessa ord).

Doktor, en titel, hvilken betecknar den högsta lärdomsgrad, som universiteterna utdela. Den är så gammal som universitets-inrättningen. Dess ursprung härledes ifrån den Romerska lagens förnyade studium under medeltiden, då den lärde juristen Irnerius, i Bologna, skall hafva öfvertalat kejsar Lothar att införa doktors-promotioner ibland juristerne. Irnerius lefde i första hälften af tolfte århundradet. Senare antogo theologerne, vidare medici och sist filosoferne samma sed. Det gifves således så många slag af doktorer, som det gifves fakulteter vid universiteterna. Doktors-värdigheten utdelas i Sverige af hvarje fakultet för sig, med undantag af den theologiska, hvilken blott anställer de erforderliga examina och låter aflägga lärdomsprof; men icke tilldelar sjelfva doktors-värdigheten. Denna är i Sverige en kongl. nådebevisning, och kan, såsom sådan, tilldelas äfven dem, hvilka icke uppfyllt de prof fakul-

teten fordrar. Deremot äro fördelarne af denna titel temligen tvetydiga. Regeringen har, genom utslag i serskildta fall, gifvit prejudikater, hvilka antyda, att doktors-titeln, utan att vara förenad med verkliga lärdoms-förtjenster, föga eller intet betyder i befördringsväg. För öfrigt gifver den sin innehafvare rang af adelig vederlike. Man kan betrakta den antingen såsom slutstenen i den lärda theologiska lärdomskarsen, eller såsom en heders-titel, förlänad af konungen åt utmärkte prestmän. Ehuru den således beror af konungens nåd, utelämnar dock denna nådebevisning icke för dem, hvilka aflagt alla erforderliga prof. De medföra rättighet till promotion, ehuru den vanligtvis dröjer till dess konungen finner skäl, att på en gång utnämna ett större antal. Detta sker blott vid högtidliga tillfällen, nästan endast vid kröningar och jubelfester, m. m. Konsistorierna ingifva då förslag och konungen utnämner doktorerna. — Lärdomsproffen, som berättiga till promotion, äro 1:o theologie kandidat-examen, med derpå följande disputation, hvilken utgifves och försvaras under presidium af någon bland fakultetens professorer; 2:o theologie licentiat-examen, med derpå följande disputation, utgifven och försvarad på enahanda sätt. Den första af dessa examina förutsätter, att den filosofiska doktors-, eller, såsom den i Sverige kallas, magister-graden, skall vara erhållen. Den senare meddelar ej obetydliga privilegier vid presterlig befördran, hvilka sedan af doktors-graden vinna ökad helgd, ehuru ej någon vidare utsträckning i sjelfva saken. — Den juridiska doktors-graden förutsätter likaledes först kandidat- och sedan licentiat-examen, hvilken senare ej får afläggas förr än efter någon föregående praktisk tjenstgöring. Slutligen erfordras äfven en juridisk disputation. Deremot behöfver ej, såsom hos theologerne, en filosofie magister-grad förutgå. I dess ställe underkastas juristerne en egen examen i de flesta af den filosofiska fakultetens vetenskaper. Detta är den s. k. juridico-filosofiska examen, och utgör det första trappsteget till den juridiska graden. *Juris utriusque doktor* är den officiella benämningen; emedan examen tages både i fäderneslandets och den Romerska lagen. Den juridico-filosofiska examen öppnar inträde till konungens kansli och juris kandidat-examen till rättegångsverken. Den gör således hofrätts-examen öfverflödig; men för öfrigt skänker denna examen och hela den juridiska graden blott ganska tvetydiga om ens några företräden vid befördringar inom domare-staten. Vid universitetet sökes sällan befördran inom juridiska fakulteten af någon, som ej åtminstone aflagt juris kandidat-examen. — Den medicinska doktors-graden fordrar enahanda examina som den juridiska; först en medico-filosofisk, der ingen medicin förekommer, blott allmänna bildningsämnen; sedan en kandidat-examen, hvilken omfattar den theoretiska och en licentiat-examen för den praktiska medicinen. Emellan de begge sistnämnda är en viss tids tjenstgöring föreskrifven vid hufvudstadens sjukhus, barnhus och barns-bördehus. Äfven inom den medicinska fakulteten

är en medicinsk disputation påbjuden, hvilken dock endast behöfver försvaras af den som söker promotion; men kan vara författad antingen af honom sjelf eller af den professor, som presiderar. Kandidat-examen i dessa fakulteter måste äfven föregås af en disputation; men den kan röra någon annan vetenskap. Utom dessa prof fordras äfven en offentlig föreläsning af hvarje licentiat före promotionen. — Den fjerde fakultetens doktorer, de filosofiska, bära i Sverige titeln af magistrar. Se om dem artikeln *Magister*, och för öfrigt artiklarna *Examen*, *Promotion*, m. fl.

Delle, Henning van der, var Hättebrödernes banérmästare, samt omtalas såsom deras anförare vid det skändliga mordet på Svenskarne i Stockholm år 1389. Se vidare: *Hättebröderna*.

Dolomit, flötsdolomit eller kornig dolomit, ett till släktet carbonater hörande mineral, hufvudsakligen bestående af kolsyrad kalk och talkjord, derbt, men uti kristalliniskt korniga delar, hvitgult eller gråaktigt, genomskinande eller ogenomskinligt perlemoglänsande. Förekommer hos oss ganska sparsamt, likväl finnes uti Herjeådalen, i grannskapet af Ljusnedals jernbruk, ett lager deraf, som der brytes och förarbetas under namn af Ljusnedals marmor. Den är sällan enfärgad, gulhvit, vanligen grå och svartbrokig, till och med alldeles svart af inblandad hornsten.

Domald, Sveriges konung under andra århundradet, son till Wisbur, fick tillnamnet *Jotadoli*, eller Finnarnes dräpare, af de omenskligheter han förfäddes under sina fälttåg i Finland. Dessa vedergrälldes på honom sjelf, då hans eget folk, för att försona gudarne under en svår missväxt, offrade konungen och beströko deras bilder med hans blod. Hans son,

Domar, förde en lång och fredlig regering. Se vidare: *Drotta*.

Domaredansen är en inom Upland, Södermanland, Öster- och Westergöthland, Småland, Halland och på Öland bekant pantlek med sång. De lekande bilda en ring och en person går inom ringen, med ett brinnande ljus i handen, med hvilket han lyser de i ringen stående i ansigtet, och söker, med åtskilliga upptåg, att få dem till att skratta. Den som skrattar, erlägger pant. — Af sången och orden dertill finnas i *Arwidssons Svenska Fornsånger* 2:ne olika uppteckningar, nemligen: 1) "Så vilja vi begynna en domaredans, Och domaren är nu sjelf hemma! Och alla de, som i domaredansen gå, Deras hjerta skall le och brinna. Alla säga de hå, hå, hå, Alla säga de så, så, så, Alla dricka de mjöd och vin, Och alla sofva de hos kärestan sin! Och hafver du sofvit hos kärstan din, Så skall du åt ljuset le!" — 2) "Skolom vi begynna en domaredans, en domaredans, Och domaren sjelf går inne! Alla de som se. --- så, så, så! Har du druckit öl och vin, Och har du sofvit hos kärestan din, Så skall du åt ljuset le, le, le!"

Domare-eken. Detta gamla och märkvärdiga träd finnes vid det så kallade Brofjellet i Bro socken och Bohus län. Den berättas hafva fått sitt

namn deraf, att foratidens domare i orten, i skydd af dess lummiga krona, fortsatt sina göromål, då oväder hindrade dem att sitta på den närbelägna tingshögen. Sannolikt är trädet icke så gammalt som sagan; men det kan vara uppvuxit från rötterna af det, på hvilket sägnen syftar. För omkring 30 år sedan var eken utsynad till fällning; men frälstes af ägaren till Vese, hvilken tillbytte sig densamma emot några andra träd, hvarföre domare-eken nu lärers tillhöra nämnde säteri.

Domare-reglor kallas en märkvärdig gammal skrift, hvilken brukar åtfölja upplagorna af vår nu gällande lag. Den är dock vida äldre än denna lag, samt antages vara författad af Olaus Petri. Det finnes intet uti innehållet, som gör denna sägen mindre trolig. Stilen liknar Olai, lika ren och kärnfull som i hans krönika. Ett ställe finnes till och med, som förräder en nära släktskap emellan begge dessa verk, neml. den trettondeförsta domar-regeln, hvilken återkommer i något förändrade ordalag i krönikan, sid. 256; *Scriptores Rerum Suecia*; Tom. I. Sect. 2. Domare-reglornas anda är sådan man väntar af en prest; men af en protestantisk prest. Domaren kallas "en Gudz Befallningsman"; men folket som han dömmar, är också Guds och domare-embetet insatt "för menige mans bästa och icke för domarens eget bästa. Lagen är icke gifvin för saköre skuld, utan för rätt skuld, then menige man till nytto och gagn, och icke till olagligh beskattningh, skada och fördärf." "Domaren skall achta i alla lag, hvad hans upsåth var som laghen gjorde, annars warder hon missbrukat och wendes till ett annat sinne än hans mening war som laghen gjorde. Domare skal tala sachtmodeliga med them som komma för Rätten" och när han sitter för rätten, skall han icke "wara på någon partan wredh", och icke "för hastigh til at döma, ty en hastigh dom är sällan godh och rätter." "Så skal man hålla thet för en almenneigh Regel i all Rättegång, at ther som så blinde Saker äro, ther man icke kan uthleta hvad rätt är, så skal man gifua honom lös som beklagat är, ther han än woro brutzligh. Förty thet är fast bettere att gifua en brutzligh lös, än pijna och plåga honom som obrutzligh är." Så "skall man icke alltid döma om gerningar, såsom the gjorde och skedde äro, uthan man måste tillsee, i hvad acht och mening the äre gjorde." Det förtjenar anmärkas, att ett stadgande, som upptogs i lagen hundra år efter domare-reglornas författande, finnes såsom grundsats uti dem. Detta gäller edgärdsmän, att deras ed blott skulle innehålla, att de trodde den eden deras part aflagt vara sann, ej att den ovilkorligen var det. I denna åsigt var således domare-reglornas författare ett århundrade framför sin tid.

Domberget eller **Donneberg**, ett hemman i Habo socken af Westergöthland, beläget omkring $\frac{1}{2}$ mil N.V. från Domså, på en rundtomkring af skuren isolerad höjd, vid pass $\frac{1}{4}$ mil V. om sjön Wetteren och 300 alnar öfver dess yta. Från denna bergskulle har man den herrligaste utsigt 3, 4 till 9 mil bortåt i alla väderstreck. I norr slutar

Wettern den obegränsade synkretsen och omgifver i nordost den med sin kyrka, sitt fornda gymnasiihus, sina byar, lundar och åkerfält, lik en färglagd karta, prunkande Wisingsö. Längre bort, på omkring 7 miles afstånd, höjer sig, i samma väderstreck, det höga Omberget med sin kullriga hjessa, och derifrån löper Östergötlands och Smålands med dalar, åkrar och skog omvexlande bergsträckning, längs öster om Wettern till Husqvarna vattenfall, hvilket lyser silfverhvit i dagen; äfvensom hela landsträckan, prydd med Brahehus ruiner, Grenna stad, Westanå och Husqvarna, jemte en mängd andra herrgårdar och hemman samt Wista kulle och Skärstadsjön, bjuda åskådaren den mest skiftande och behagliga anblick. Sydöstra, södra och sydvästra taflan af landskapet innefattar, utom aflägsne bergshöjder, kyrktorn m. m., dels den vackra Bankeryds-dalen, der Attarps, Månseryds och flere säterier samt sockenkyrkan visa sig ibland de täckaste omgifningar af löfskog, granlundar och sädesfält, dels det höga Taberg och mångfaldiga andra boningsställen. Slutligen ser man i vester och nordvest Habo och Gustaf Adolfs kyrkor samt hela nejden, lik en Engelsk park, skiftande med blomsterrika dälдер, höga grönskande kullar, en mängd vackra landställen och en stor, i romantiska krökningar slingrande å, allt på nära håll. På Domberget, som fordom ofta besöktes sommartiden af resande, och särdeles af konstnärer, hvilka der njutit och aftecknat dess ovanliga, herrliga omgifningar, uppfördes 1820, af dåvarande ägaren, en två våningar hög, reveterad karaktersbyggnad, försedd med en rymlig altan på taket, derifrån man med en blick öfverser alla ofvannämnda täcka omgifningar. Denna byggnad, hvilken ses flere mil vidt omkring, utgör nu, med sin hvita byggnad, en ledning för sjöfarande på Wettern.

Dombok kallas samlingen af de protokoll öfver ransakningar och utslag, som föras vid domstolarne och insändas ifrån underdomstolarne till hofrätten. Deruti innehållas äfven alla syner i jordaktvister, samt räkning öfver de af domstolen ålagde böter.

Dombrott säges äga rum, då någon ånyo drager inför rätta en förut afdömd sak, sedan utslaget redan vunnit laga kraft. Samma namn erhåller allt tadel öfver laga kraftvunnen dom, ehvad det sker inför rätten eller annorstädes. Straffet för dombrott består i böter till olika belopp, allt efter den domstols värdighet, hvars dom qväljes. Det är lätt att inse, det hufvudbegreppet af dombrott ligger deruti, att domen är laga kraftvunnen samt att straffbestämmelserna emot dombrott alldeles icke förhindra klagomål hos öfverdomstol öfver under-rätts utslag. Dombrott kallas äfven stundom *Domqval*.

Domför kallas en domstol, så vida den är fulltalig och i allmänhet besitter de egenskaper, hvarförutan den ej får utöfva sitt kall. Ingen domstol är domför utom sin af lagen bestämda krets, vare sig att denna är inskränkt till vissa slag af rättegångsmål, eller till en viss instans, eller ett

visst geografiskt område; men äfven inom sin lagliga krets kan domstolen upphöra att vara domför, t. ex. om i en häradsrätt ej sju af nämnden eller i en rådstufva-rätt tre ledamöter finnas tillstädes, o. s. v.

Domherre (*Pyrrhula vulgaris*), en fogel, hörande till sparfoglarnes 2:a underafdelning, gångfoglar, af $6\frac{1}{2}$ tums längd, med svart hufvud, vit öfvergump, bröstet på hannen starkt rött, på honan rödaktigt askgrått, standom omvexlande till färgen, nemligen hvit med röd och rödbrun anstrykning, samt svart med ett långsgående streck på vingarne och stjerten, undre täckfjädrarna hvita. Han lefver om sommaren uti barrskogar i rikets norra landskap, under hösten och vintern i skogar och trädgårdar i de mellersta och sydligare orterna. Föga skygg och blir fången lätt tamd, samt lär sig snart att spela åtskilliga melodier, ehuru dess naturliga sång är föga melodisk; men dess lockton är en ren flöjttön: "hui! hui!" Honan lägger 3—6 blåaktigt hvita, violett och brunfläckiga ägg, uti ett näste af fina risqvistar, fodradt med mossor, i träd eller buskar uti skogen, och äggen rufvas vexelvis af båda könen i femton dygn. Köttet är välsmakligt och hannen värderas för sin sång och sitt vackra utseende, hvarföre den fångas, vanligen med limspön.

Dominica misericordiae eller *Misericordia domini*, under medeltiden namnet på andra söndagen efter påsk. På denna dag skall, år 1407, den stora olyckan hafva träffat Stockholm, att den till större delen blef uppbränd och 400 människor omkommo. Några uppges detta antal till 1,600. De togo sin tillflykt till de i hamnen liggande fartygen, hvilka blefvo öfverlastade och sjönko med dem.

Dominica Quasimodogeniti, eller första söndagen efter påsk. På denna söndag år 1697, inträffade i Upsala kl. 4 på morgonen, då det ringdes till ottesången, samma dag man skulle från predikstolen tillkännagifva Carl XI:s fränfalle, ett så förfärligt åskväder, att dörrar och fönster på många hus sprungit upp och många gamla hus ramlade. Om detta åskedunder talade Jesper Svedberg samma dag i sin högmessopredikan, "uttydandes thet såsom en underlig intimation om en stor konungs död." Olof Rudbeck, d. ä., skref derom ett bref till Carl XII: "I thenna dag rett mot Solenes uppgång skedde här ett sådant Dunderslag, thet aldrig i mannaminne, jag tror, aldrig nånsin är händt, att ej allenast fönstren darade, utan husen och sjelfva jorden hälvade och thet med ett hastigt slagregn."

Dominikaner, en ännu i Spanien, Portugal, Sicilien, m. fl. länder, utbredd munkorden. De hafva sitt namn af sin stiftare, *Dominicus de Guzman*, hvilken grundlade denna orden i Toulouse år 1215, och kanoniserades år 1235 af påfven Gregorius IX. Predikandet af katholska läran, jemte kättares omvändelse och utrotande var denna munkordens hufvudsakliga syfte. De kallades därför *predikomunkar*, och äfven *svartmunkar*, för sin svarta drähts skull, samt *Mariæbröder*, eller,

den heliga jungfru Marias älskade bröder. Denna orden har alltid varit ansedd och aktad för dess flit och håg för studier, särdeles den Heliga Skrifts utläggning och förfäktandet af den så kallade *philosophia scholastica*. Jemnärdig med Fransiskanerne eller Gråmunkarne, har den äfven samtidigt inkommit till Sverige och hade der flere kloster. Då reformationen ägde rum under Gustaf I, och klosterväsendet upphäfdes, i kraft af Westerås beslut år 1527, hade Dominikanerne den förmånen, att de, såsom studerade och vane vid att predika, till större delen fingo prestlägenheter både i städerna och vid församlingarne på landet. De ägde kloster på följande ställen i riket: i *Upsala*, i *Stockholm*, om hvilket kloster Joh. Messenius berättar, "att konung Magnus Smek, år 1336, då hans bröllop och kröning lyckligen för sig gått, lät bygga ett kloster åt svartbröderna, som dock fört hade något näste i Stockholm, och dertill skänkt det stora södra tornet." Man förmodar att det varit beläget på samma ställe, der nu Tyska kyrkan står. Då Carl VIII, år 1457, nödgades resa ur riket och begaf sig till Danzig, nedsatte han hos munkarne en stor skatt, den de 1461 utlemnade åt Christian I. Konung Gustaf I sände, d. 4 Dec. 1527, sin kansler Laurentius Andreæ och stadens sekreterare Olaus Petri till detta kloster, att öfverse hvad der fanns, samt tillsäga munkarne att aflägsna sig. Hvad som var af något värde lät konungen taga bort och bära upp på slottet, det öfriga lemnades åt munkarne. Ej långt därefter blef klostret öde och förstördt. Likväl härer man hafva lemnat qvar några hus; emedan man finner, att konung Johan III år 1571 upplät *Sacellum Dominicanorum* (Svartmunke-kapellet) åt Tyskarne och Finnarne, att derstädes skiftevis hålla gudstjenst. Ut i *Sigtuna*, der klostret grundlades och inrättades år 1237, af den åttonde erkebiskopen i Upsala, Jarlerius. Detta kloster ansågs vara så beligt, att många räknade sig det till högt själagagn, om de kunde blifva begrafne derstädes eller i klosterkyrkan, som var jungfru Mariæ kyrka, eller njuta del af munkarnes goda gerningar, messor eller förböner, hvarföre många förnåma köpte sig sådana inbillade förmåner, med stora föräringar till brödraskapet. Klostret ägde ett på den tiden anseeligt bibliotek, sådant det knappt fanns annorstädes. Det hemföll sedan till Upsala akademi, der en hop böcker med vidhängande jernkedjor äro förvarade. *Arnö* kloster på en ö i Mälaren, grundlagdt omkring 1340. *Ekholms* kloster, skall hafva varit beläget i Trögds härad och Wikholms socken af Upsala län, fastän det nu är obekant af hvem och när det blifvit grundlagdt och förstördt. I *Skenninge* funnos tvenne, ett för munkar och ett för nunnor af denna orden. Det förra upprättadt af konung Erik Låse omkring år 1234; det senare kallades ömsom St Augustini, St Ingridis, St Märtenis, jungfru Mariæ, St Britas och St Olofs kloster och grundlades af konung Waldemar, år 1272. I *Kalmar*, grundadt af konung Erik Låse omkring 1232. I *Wisby*. I *Skara*, grundadt omkring 1240 af sistnämnde konung,

och kallades St Olofs (se härom under detta ord). *Lödöse* kloster (hvarom se detta ord). I *Strengnäs*; anses blifvit grundadt af konung Waldemar eller Magnus Ladulås. Vid *Ramundaboda*; i *Westerås*; i *Arboya*, bygd under konung Magnus Smeks tid; St Märtenis kloster i *Lund*, anlagdt år 1221 af erkebiskopen Andreas Sunonis, på Danska konungen Waldemar II:s bekostnad; samt *Dalby* kloster (hvarom se detta ord).

Domkapitel. Se: *Konsistorium*.

Domkrets, Domare-ring, Domare-säte.

På åtskilliga ställen i våra landsorter, särdeles i södra Sverige, förekomma stenkretsar eller runda stensättningar af fem till tio ålnars genomskärning. De bestå antingen af större runda stenar, åtskillda genom betydliga mellanrum, eller af smärre så kallade kullerstenar, lagde tätt invid hvarandra, och påträffas vanligen i grannskapet af stenrör, skeppssättningar och andra forntida stenminnesmärken. Dessa stenkretsar kallas af allmogen *domare-säten*, och hafva af våra äldre fornforskare varit ansedda för forntida tingsplatser. Man har således öfver desamma uppgjort en egen lärd nomenklatur, i hvilken förekomma åtskilliga på detta förmodade ändamål syftande benämningar, såsom *domstenarne*, *drottsätet*, *freds-banden*, *lagmans-hälen*, o. s. v. Emellertid hafva nyare forskningar ådagalagt, att de i allmänhet kunna betraktas såsom gamla begravningsplatser. Detta styrkes ej blott af deras betydliga antal, ofta i grannskapet af hvarandra, utan isynnerhet deraf, att man vid anställda gräfningar inom desamma funnit under jordskorpan det i grafvarne allmänt förekommande lager af aska och brända ben, någon gång, såsom vid Hoby i Blekinge, jemväl lerkrukor med lika innehåll. Utan tvifvel har det i forntiden varit ett lika allmänt som enkelt begravningsätt, att med jord öfvertäcka stället hvarst den döde blifvit bränd, och sedan omgifva hela platsen med en krets af stenar. Se vidare *Worsaae*, *Blekingeske Minnesmärker*.

Domkyrka kallas hufvudkyrkan i de städer, som äro biskopssäten. Ut i Kalmar, Carlstad, Hernösand och Wisby är domkyrkan, med dess församling, anslagen till prebende åt biskopen; men i de öfriga stiftan hafva domkyrkorna sin egen kyrkoherde, hvilken derföre kallas domprost. Denne är tillika vice ordförande i domkapitlet, samt i Upsala och Lund derjemte theologie professor. Hans embete tillsättes på samma sätt som andra regala pastorater; men i universitetsstäderna är domkyrkan ett prebende för förste theologie professoren och tillsättningen sker såsom till professors-sysslor. För öfrigt hafva domkyrkorna, utom kapellaner, äfven en serskildt tjänsteman, kallad domkyrko-sysselman. Detta embete, ehuru det beklädes af prestmän, är dock af rent ekonomisk art. Sysselmännen biträder visserligen vid den presterliga tjänstgöringen; men hans hufvudsakliga befattning är dock vården om domkyrkans egendom, om domkyrkotunnorna, reparationer å kyrkans byggnader, o. d. Domkyrko-sysselmännen betraktas såsom uppbördsmän och af dem ferdras borgen vid tjen-

stens emottagande. Lunds domkyrka gör i detta fall ett undantag; den har ingen presterlig sysselman, utan en civil domkyrko-inspektör. Domkyrkorna hade, under katolska tiden, förvärfvat sig en stor förmögenhet, hvilken gick förlorad vid reformationen. Konungen tillät domkyrkorna behålla hvad han ansåg dem behöfva; det öfriga tog kronan. Nu hafva likväl domkyrkorna en icke obetydlig inkomst i den s. k. domkyrkotunnan, hvilken utgår med en till två (olika efter olika orter) tunnor spanamål från hvarje kyrka i stiftet. Deremot åligger det domkyrkorna att underhålla ej blott sig sjelfva, utan äfven åtskilliga offentliga hus tillhörande preste- och läro-staten, såsom biskopshuset, m. fl. Domkyrkotunnan är likväl icke den enda inkomsten; ty domkyrkorna äga eller kunna åtminstone äga fastigheter. En del af kyrkornas fastigheter bevarades undan konung Gustaf I:s räfst. Något har ock sedan tillkommit.

Domkyrke-sysselman. Se: *Domkyrka*.

Domkyrko-tunna. Se: *Domkyrka*.

Domprost. Se: *Domkyrka*.

Domqval. Se: *Dombrott*.

Domsgors antal i Sverige är 90, af hvilka 39 höra under kongl. Svea hofrätt, 40 under Götha och 11 under kongl. hofrätten öfver Skåne och Blekinge.

Domstenar. Se: *Domkrets*.

Domstol. Den Svenska domstolsförfattningen har utvecklats sig ur den gamla Svenska friheten och sällan lidit intrång af despotiskt våld, åtminstone ej hvad lagens bokstaf beträffar. Namnen häradsböfding och lagman äro äldre än någon Svensk historia. Begge beteckna af folket valda myndigheter, lagens uttolkare och genom personligt anseende ofta stiftare af ny lag, då händelser förekommo, hvilka ej voro i lag satta, d. ä., som gammal häfd ej visste något om. Deras myndighet delades med de visaste män på tinget, oberoende af konungen och äfven af menigheten, så länge de ej bröto gammal häfd. Vid kristendomens införande upplöste sig den gamla författningen, landskapernas förbund föll sönder i strid emellan Svea och Götha folk, emellan den nya och den gamla religionen, en aristokrati uppstod, lagmännen blefvo rådsherrar. De tillsattes nu af konungen efter förslag af landskapet. Bredvid domaren satt nämnden, hvilken i början använd blott vid vissa fall, småningom blef beständig. Under Magnus Ladulås tid vädjades från häradsböfding och lagman till konungen, stundom dömde den högste domaren allena. Konungens räfst- och rättare-ting var öfverdomstol; men dermed gick oordentligt tillväga. Ett försök till mera bestämda former för lagskipningen i högsta instansen gjordes af konung Erik XIV, genom hans högsta nämnd år 1562. Denna öfverlefde ej sin stiftares valde. Den var hatad, dels såsom ett verk af den i sitt fall föraktade konung Erik, dels ock med skäl, såsom ett verktyg för hans tyranni. Konung Gustaf II Adolf förnyade konung Eriks företag. Han stiftade Svea hofrätt. Den inrättades år 1614 och snart tillkommo Götha och Åbo hofrätter. Feo-

daldomstolar har Sverige ej känt, om man undantager försöken dertill af aristokratien på sextonhundratalet, genom grefve- och friherreskaperna, ett försök, som gjordes om intet vid Carl XI:s reduktion. Men öfver hofrätterne utöfvade rådet en ännu högre domsrätt, och fortfor dermed ända till sitt eget slutliga fall 1789. Konung Gustaf III, då han störtat det gamla rådet och beredde sig att utplåna dess namn, kunde väl förvalta riket utan råd; men ej skipa lag genom en kabinetsregering. Rådets justitie-fördelning fordrade en ersättning, hvilken blef konungens högsta domstol. Denna, ehuru stiftad af en enväldskonung, öfverlefde revolutionen 1809 och blef då ställd vid sidan af det nya råd, som inrättades med förändrade namn och andra bestämmelser än det gamla. Domaremagtens afsöndring från styrelsen stadgades fullkomligt 1809; men för att ej frångå den urgamla grundsatsen, att hvarje Svensk man beror ytterst af sin konungs dom, och för att ej göra detta till en blott fiktion, gaf grundlagen tvenne röster inom högsta domstolen åt konungen, och, ehvad de brukas eller ej, är det konunganamnet som ger helgd åt denna domstols utslag, och sätter sålunda det högsta inseglet på rättvisans skipande. De nu nämnda domstolarne äro de allmänna rättegångs-instanserna i Sverige: härads-rätt, lagmans-rätt, hof-rätt, konungens högsta domstol. Men enär de tvenne första leda sitt ursprung från den urgamla indelningen i härader och landskap, hvilka funnos förr än städerna, så gälla de ej heller för dessa senare. Städerna bildade, under medeltiden, sin egen författning, med råd och fogdar för förvaltning och lagskipning. De hade ock fordom sin egen lag; nu gäller för dem den allmänna lagen; men denna skipas af egna domstolar: kämnars- och rådstugu-rätt. Dessa äro för städerna hvad härads- och lagmans-rätter äro för landet. Utom dessa allmänna domstolar hafva serskilda privilegierade rätter efter hand vuxit upp, dels för vissa folkklasser, dels för vissa slag af ärender. Sådane voro, till dess de 1844 upplöstes, borg-rätten och slotts-rätten; sådane äro ännu de serskilda domstolarne för krigs-ståndet, hvilka bilda tvenne instanser, krigs-rätterne och krigs-hofrätten; vidare den andliga domstolen konsistorium ecclesiasticum i hvarje stift och universiteternas konsistorier, som dömma öfver dit hörande personal. I afseende på sakernas natur hafva försäkrings- och hafveri-mål sin domstol i sjöförsäkrings-öfver-rätten, hvars dom ej sjelfva högsta domstolen kan förändra. Om ägoskiften dömmas vid ägodelnings-rätter; afvittringsfrågor i Jemtland vid en egen domstol; för bergverksfrågor finnas bergs-ting och bergs-kollegii domsrätt; för balans-ärender kammar-rättens; för vissa näringsfrågor har hittills funnits hall-rätten (nyligen upphäfven), hamn-rätten och kommerce-kollegium; för postverket funnos ända till 1836 post-rätter; för kanaliets finnes ännu kanali-rätten; Lapparne i Norrland hafva sin egen Lapp-rätt och allmogen i det öfriga Sverige kan, om den vill, låta dömma sig af byarätt, innan den ställer sin sak under härads-rät-

tens pröfning. Denna förteckning på särskilda domstolar skulle ännu vidare kunna ökas. De förvaltande verken hade nemligen tid efter annan blifvit belastade med domaregüromål. En stor del har blifvit skild ifrån dem, särdeles genom kongl. förordningen d. 17 April 1828, dock icke så, att man kan anse all egenskap af domstol hos dessa verk för upphäfd. Det är äfven svårt att skilja juridisk dom och utslag i administrativa mål. Den ena sferen intränger inom den andras gräns, och sålunda blifver det en följd, att, ehuru konungens domsrätt säges vara uppdragen ätt högsta domstolen, dömmar likväl konungen ensam i administrativa mål, efter sitt statsråds hörande. På samma sätt ligger en viss domsrätt hos polismyndigheterna. Man skulle kunna nämna — för att följa en alfabetisk ordning, hvilken kan begagnas med så mycket större skäl som namnen redan beteckna sakerna, som höra till hvarje forum — akademiernas rektorer och kanslerer, förvaltningen för sjöärenderna, general-tull-styrelsen, gränse-tullrätten, handels-kollegium i Stockholm, handels-societeterna i några städer, justitie-kollegium och förmyndare-kammaren i Stockholm, kammar-kollegium, konungens befallningshafvande, krigs-kollegium, kyrko-råd, magistraterna, poliskammare, politie-, embets- och byggnads-kollegium i Stockholm, rid-dare-syne-rätt, riks-rätten, skepps-ombudsman, sundhets-kollegium, öfver-post-direktörn, öfver-ståthållare-embetet. Alla dessa myndigheter, ehuru de flesta till sin natur icke hufvudsakligen äro domstolar, utöfva dock allesamman, i större eller mindre mån, en domstols förrättningar; men de allmänna domstolar, som först nämndes, utgöra dock de vanliga instanserna, der Svenska medborgare söka rättvisan.

Domvilla kallas en orätt dom, hvaröfver besvär kan anföras hos högre domstol, t. ex. då domstolen ej varit domför eller domaren ej lagligen förordnad, eller dom blifvit fälld i hufvudsaken, innan prelimipär-frågorna blifvit afgjorda, eller sådan dom blifvit fälld, som länder tredje man till förfång, o. s. v.

Domö, 2 mantal säteri i Hjerpås socken af Westergöthland. Har en lustpark och betydlig trädgård.

Donationer. Intet land torde, i förhållande till sin folkmängd och förmögenhet, vara så rikt på milda stiftelser af alla slag som Sverige, särdeles dess hufvudstad. Sålunda lemaade viktualiehandlaren Boman 93,555 R:dr till åtskilliga skolor och välgörande stiftelser; enkefru Knigge 76,666 R:dr 32 sk.; enkefru Kniper 76,666 R:dr 32 sk.; gross-handlaren Didriksson 45,300; lifmedikus Wener 32,650; äldermannen Fagerberg 77,600; gross-handlaren Wennerqvist 116,000 R:dr B:ko; J. och P. Filén 68,700; Strandbergiska och Hebbeska fonden 80,500; stämpelmästaren Törnebohm 75,000, m. fl.

Danner, Johan Gustaf af, gick vid 17 års ålder i krigstjänst såsom volontär vid Kalmar regemente, och var fændrik vid Pommerska krigets utbrott. Han bivistade alla fälttågen under det-

samma och utmärkte sig vid många tillfällen, särdeles vid Passadow, der han, såsom kapiten, förde befälet och försvarade sig tappert mot en mångdubbel styrka, anförd af Preussiske generalen von Belling. Icke destomindre gick det trögt med hans befordran, så att fältmarskalken greve Ehrensvärd, i ett memorial af d. 20 Maj 1763, anmärkte, att han två gånger föreslagit honom till kompani och ridd. af S. O.; men att han fått intetdera, och som han nu snart vore i tur till kompani, skulle ett sådant ej för honom vara någon belöning. Först tre år derefter befordrades han till major och utnämndes följande året till ridd. af S. O. År 1772 blef han adlad, utnämndes till öfverste i armén och år 1789 till landshöfding i Westerbottens län, hvilket embete han likväl innehade blott till år 1795, då han tog afsked. Han var född d. 1 Jan. 1730 och dog d. 31 Juli 1808.

Dop. Se: *Döpsel*.

Dopattest. Ett af prestman utfärdadt bevis öfver en persons födelseort, år och dag, då han föddes och döptes, samt dess föräldrar och, om så äskas, äfven faddrar. Skrifves antingen såsom utdrag ur en församlings dopbok, eller såsom ett betyg, i enlighet med dopboken. Kallas äfven dopsedel.

Dopbok. En förteckning öfver alla inom en församling födda och döpta personer, mankön och qvinnkön, äkta och oäkta; innehåller den döptes namn, födelse- och dop-år samt dag, föräldrarnes och faddrarnes namn, yrke och hemvist, dopförrättaren, moderns ålder, samt, på några orter, barnmorskans namn. Skall finnas en för hvarje församling, och föres af pastor eller med pastors ansvar.

Dopfat och Dopkålar kommo i bruk sedan döpseln i funt upphörde. De hade sin plats uti sjelfva fusten och äro af messing med drivet arbete, af olika storlek, försedda med inskrifter af särskilda alfabet, någon gång med ovanlig, sällsamt tillkrånglad och till en del alldeles obegriplig munkstyl. Fatens diameter utgör en tredjedels eller hel aln. I botten ser man midtuti en eller flera figurer i upphöjdt arbete. Närmast omkring dessa centralfigurer är en cirkel, som visar hufvudinskriften, bestående af få ord, förkortningar eller initialer, hvilka upprepas så ofta cirkeln räcker till, 4, 5, 6 eller 7 gånger. Denna inskrift anses mest hafva afseende på Marie bebådelse, hvilken händelse oftast finnes föreställd och förmedligen på de första faten alltid föreställdes med centralfigurer. Ofta, men ej alltid, är öfver hufvudinskriften en smalare cirkel med inskrift af helt annat slag, der man ser vanliga Latinska munkbokstäfver. Uti botten afbildas vanligen Marie bebådelse eller syndafallet, stundom äfven Romerska kejsardömet's vapen. Sådana fat finnas ännu i större delen af de Svenska landskyrkorna, och äro omständligen beskrifne i Sjöborgs Samlingar för nordens fornälskare, Del. II, s. 73.

Dopfunst. I den kristna församlingens första tider förrättades döpseln under bar himmel vid floder och sjöar, hvar man fana bekvämligast. Förföljelserne vållade att man måste gömma sig un-

dan med detta heliga göromål. Den nya födelsens bad verkställdes i kulor och enskilda hus, på begravningsplatser, och i de små bönehus, som upprättades deröfver. När församlingen kom till ro, och döpelseakten uppskötts till påsk- och pingsthögtiderna, hade man till samma behof en helgad källa bredvid kyrkan, och öfver brunnen ett hus, som kallades *Baptisterium* eller *font*. Men i sjette århundradet flyttades fonten uti kyrkan straxt inom dörrn, till att beteckna, att döpelsen var en ingång till den andliga och heliga församlingen. Omsider fick den sin plats midt uti kyrkan. Sådana fontar voro merendels stora och rymliga, emedan de, som döptes, ej allenast doppades under vattnet, utan voro ock till antalet många. De ägde tvenne afdelningar, af hvilken den ena var för karlar, den andra för qvinnor; så att de alla kunde döpas på en gång, utan någon förargelse. Men denna stora tillredning afskaffades, såsom onödig, då begjutningen infördes, och döpelsen icke längre var bunden vid vissa tider. Vid kristendomens början i Sverige, förrättades döpelsen uti källor, hvilka sedermera en lång tid ansågos som heliga och äfven kraftiga emot sjukdomar. När vi fingo kyrkor, blef döpelsen en kyrkoförrättning, och då flyttades fonten äfven hos oss straxt inom kyrkodörrn. Fontens invigning skedde årligen dels påskaftonen, dels ock hvar gång någon skulle döpas; emedan man fruktade att någon kunnat ohelga den. Numera är döpelse i fontar aflagd; men man får ännu se dessa, särdeles i landskyrkor. En stor del af dessa dopfontar äro otvifvelaktigt lika gamla i Norden, som kristendomen, och kunna derför med skäl räknas till våra mest intressanta antiqviteter ifrån katolska tiden. Att dopfontarne fordom varit högt värderade och hållne i stor helgd, bevisas icke mindre af den kostsamma omsorg, med hvilken de äro utarbetade, än af ofvannämnde invigningar, och att det till och med fanns kyrkor, hvilka icke ansågos värdiga att äga dopfont, utan måste sända dem, som skulle döpas, till kyrkor med högre rang. En af de märkvärdigaste i sitt slag är Hede kyrkas dopfont. Basreliefen på denna är, i öfverensstämmelse med skälens utsprängning, indelad på fyra fält, skilda sinsemellan förmedelst menniskobilder, som uppbära groteska hufvuden eller pelare, hvars kapiteler bildas af dylika. — Ju yngre dopfontarne äro, desto mindre är rymligheten af deras skålar. På de yngsta är uti den inre sidan af öfra kanten urholkad en fals, synbarligen afpassad efter formen på ett fat. Här af synes att de med tiden ändrat utseende, efter som sättet att förrätta döpelsen genom hela kroppens begjutning med vatten öfvergick till blotta hufvudets beönsning. Med sistnämnda förändring kommo dopfaten och dopskålarna i bruk, och fontarne blefvo från denna tid endast fotställningar åt de förra.

Dopkällan. Så kallas en liten vattenfylld, trekantig håla uti det berg, hvarpå Klöfvedals kyrka i Bohus län är byggd. Allmogen berättar, att de första kristna i socknen blifvit döpte i denna källa.

Dopping (*Podiceps*), ett fogelslägte, hörande till simfoglarnes 4:de familj, gumpfotade foglar, hvar af 6 arter finnas i riket. Deras kännetecken äro: medelmåttig, långdragen, kägelformig, rät näbb, med obetydligt böjd spets på öfverkäken och en svag vinkel på underkäken; aflånga, genomskinliga näsborrar, som ligga framom näbbroten midt emellan näbb-ryggen och käk-kanterna; bara tyglar; stora, långt bakut sittande ben; mycket hoptryckta, baktill tvåradigt sågkantade tarser; mycket långa, nedtryckta, vid roten förenade, utåt klufna framtår, kantade med en bred hinna; hoptryckt haktå, försedd med en skinnflik; klor i form af breda, platttryckta naglar; ingen stjert; korta, smala vingar, första och andra vingpennorna vanligen af lika längd. De rugga två gånger om året, lefva i engifte, och honan lägger 3 till 6 mycket aflånga, smutsigt hvita ägg uti ett näste, vanligen flytande på vattnet, äggen rufvas af föräldrarna vexelvis, och ungarne föras, så snart de äro kläckta, genast till vattnet. De äro i början olika de gamla; men båda könen lika. Vistas om sommaren på ensliga mossar och annat sött vatten. Simma och dyka ytterst väl; men gå dåligt. Se vidare: *Gråstrupig*-, *Hornad*-, *Hvilstripig*-, *Nordisk*-, *Spår*- och *Öron-Dopping*.

Dopsedel. Se: *Dopattest*.

Dopvittne. Se: *Fadder*.

Dormajö hammare och masugn. Se: *Garpenbergs jernverk*.

Dorothea, dotter till markgreffen af Brandenburg Johannes Alchymista, har den egna märkvärdigheten, att hon varit gift med tvenne Svenska konungar efter hvarandra: först med Christoffer, med hvilken hon förmlädes d. 12 Sept. 1445, endast 14 år gammal. Enka efter honom år 1448, förmlädes hon följande året, d. 29 Sept., med Christian I. Efter honom blef hon enka år 1481 och dog på Kallundborgs slott år 1485.

Dorothea, dotter till Christian II, född år 1520 och död 1580. Blef, liksom hennes ofvannämnda namne, vid 14 års ålder gift med Fredrik II, kurfurste af Pfaltz, och enka efter honom år 1556. — **Dorothea** var det andra namnet Gustaf IV Adolfs gemäl bar. Se: *Fredrika Dorothea Wilhelmina*.

Dorothea, en socken, belägen i Ångermanlands norra kontrakt af Hernösands stift, Lappmarkens fögderi af Westerbottens län. Socken är Lappmarks pastorat, och ligger 22 mil V.N.V. från Umeå. Den består af 18 mtl. och har nära 900 invånare. Dess areal utgör 374,693 tunnland, af hvilka 30,000 äro sjöar och kärr. Adr. Umeå eller Sollefteå.

Orsta, konungs-gräs (*Origanum vulgare*), en mångårig växt, som förekommer i bergiga trakter. Den kan användas till att färga rött på ylle, samt till surrogat för the, hvartill den skall vara bäst af alla Svenska växter.

Douglas, Robert, härstammade från en ansedd Skottsk ätt, och gick, liksom flere af hans landsmän, i Gustaf Adolf den Stores tjenst. Här anställdes han först som page; men befordrades, till

följd af sina krigsbedrifter, från den ena graden till den andra, slutligen till general-löjtnant, fältmarskalk och geheimeråd, upphöjdes till friherre och grefve, samt fick till grefskap Skenninge stad med alla dess inkomster, utom tullarna. Bland hans lefnadshändelser anmärkes, att då han, år 1642, jemte några andra generaler, var stadd i en underhandling med Österrikarne om fångarnes utlösnings, blef han, efter en tvist med en Österrikisk öfverste, Spiegel, af denne illa sårad genom ett pistolskott. Öfversten nedhögs likväl genast af Svenskarne. En annan gång blef han illa sårad vid eröfningen och förstöringen af slottet Pleichenstein. År 1657 intog han staden Wollmar i Lifland, samt, icke långt derefter, Mietau, hvarvid hertigen af Kurland föll i segrarens händer. År 1659 slog han Lithauiske generalen Komorowsky, och tog af honom 200 fångar. Dog i Stockholm år 1662. — Hans son, **Wilhelm**, följde Carl XII genom större delen af hans krig ända till Pultava, der han blef fången. Återkommen från Ryska fångenskapen år 1722, blef han öfverste, tog afsked 1725, gick i Holsteinsk tjänst, såsom generalmajor, utnämndes vid ordnarnas stiftelse till R. af S. O., och dog år 1763 på Stjernarp i Östergöthland, 80 år gammal. — En af denna släkt.

Douglas, Gustaf Otto, en af Carl XII:s lifdrabanter, tillfångatogs vid Pultava och fördes till Wologda. Han gick år 1717 i Rysk tjänst och förordnades till landshöfding i Åbo län samt guvernör öfver hela Finland. Han behandlade folket med den yttersta hårdhet och pålade egenmäktiga beskattningar. Detta ådrog honom inlett ansvar; men då han vid en middagsmåltid påskdagen år 1719 mördade en Rysk general-gevaldiger, med hvilken han råkat i ordvexling, blef han därför af furst Galitzin skickad fångslig till Petersburg. Här dömdes han till fästningsarbete och måste draga skottkärran såsom de andra fångarne; men benådades af tsar Peter, som en gång såg honom i denna belägenhet, och återinsattes i sitt forna embete mot förbindelse, att ställa ett Finskt regemente i tsarens tjänst. Sådant verkställde han också med sina vanliga medel: tvång och hårdhet. En mängd olycklige Finnar rycktes från sina hem och skickades till Persiska gränsen, hvarifrån blott ett ringa antal återkom efter freden år 1721. Bland hans många lågbeter var Ryssarnes inlotsande till Norrköping under deras härjningar i Svenska skären år 1719, samt att han ur Åbo domkyrka borttog S:t Henriks ben och skickade dem till Petersburg. Hans förfarande mot sina underhåfvande gjorde honom hatad och afskydd bland dem; men icke så vid hofvet. Tvertom följde det ena förtroendet och hedersbevisningen på den andra. Han förordnades år 1721 till ordförande i den stora Esthländska kommissionen, utnämndes till general, general-löjtnant, general en chef, guvernör i Reval och riddare af Alexander Newskys orden. Men då han år 1741 låtit gifva en Lifländsk adelsman prygel, miste han sitt guvernörs-embete och fick år 1751 afsked ur Rysk tjänst. I sitt hus har han varit lika tyrannisk som i sitt embete. Man kän-

ner ej hans dödsår; men år 1763 lefde han ännu vid 76 års ålder på sitt gods Alp i Esthland.

Douglas'ska släkten har ett grafkor i Wreta kloster, der en i sina späda år afiden fröken D:s lik förevisas som en sällsamhet, förvandlad till mumie.

Drabant. Namnet har man velat härleda af Tyska ordet *traben*, *cursitare*, springa, eller af de gamla nordiska orden *dreing*, *strenuus*, rask, tap- per och *fant*, yngling. Fant kallades i äldre ti- der i allmänhet fotgångare i fält, och drabanter funnos väl ock till fots; men i allmänhet hörde de till rytteriet inom konungens lifvakt, sådane som t. ex. konung Carl Knutsson hade omkring sig, till ett antal af 200, i kriget år 1452. Småningom minskades antalet af de ridande hus-trup- perna, och drabanterne tjänade till fots. Det fin- nes ett gammalt konungabref, som utvisar, att på konung Johan III:s tid (1579) aflönades drabanter- ne med 10 daler, samt kläder och en oxhud till skor och stöflor. Drabanter voro i äldre tider van- ligtvis förlagde på konungens afvelshemman, der de hade uppsigt öfver konungens sto-gårdar och stu- terier. Konung Carl XI drog tillsammans draban- terne och förlade dem i städerna Arboga och Kö- ping. Der voro de närmare till hands, när deras tjänstgöring påkallades, och kunde begagna de sto- ra ängsfälten der i orten till bete för sina hästar, ty nu voro drabanterne åter beridne. Carl XII:s drabanter, denna i Svenska krigshistorien namn- kunniga trupp, skulle bestå af härens kärna. Den var endast 150 man stark. Konungen själf var dess kapiten och hade under sig en kapiten-löjtnant, som var general-major, en löjtnant och ad- jutant med öfverste rang, en kvartermästare och 6 korpraler, hvilka voro öfverste-löjtnanter, samt 6 vice korpraler med majors värdighet. Hvarje drabant var ryttmästare eller kapiten, och sådana officerare befordrades ofta till denna hedersplats, hvarvid likväl som vilkor erfordrades, ej blott ut- märkt mannamod, utan äfven reslig växt och kropps- styrka. Drabanterne voro med öfverallt, der ko- nungen fanns, d. v. s. i hvarje träffning och vid hvarje krigstillfälle, hvarest fara hotade och ära var att skörda, ifrån landstigningen på Seeland ända till slaget vid Pultava. Vid Holofzin stupade sju af dem och 33 sårades. I träffningen vid Krasnakut d. 11 Febr. 1709, kringrändes truppen, alltid anförd af sin konung, af flera hundrade kos- sacker. Sedan deras hästar till största delen vo- ro skjutne, fäktade de till fot; men skulle likväl sannolikt hafva blifvit öfvermännade, om ej öf- verste Dahldorff, i spetsen för Smålands kavalleri, kommit till deras undsättning. Fjorton af dem stupade. Vid Pultava voro endast 100 man öfri- ge, och då konungen lät bära sig omkring i den starkaste elden, föllo 21 af hans tappra följesla- gare omkring hans hästbår. Många råkade sedan i Rysk fångenskap, och ett mindre antal följde ko- nungen till Turkiet. Efter återkomsten till Sve- rige år 1716, uppsattes korpsern ånyo under namn af lif-skvadronen, med ungefär samma rang för både befäl och manskap. Det sistnämnda togs

Bland frivillige af kavalleriet, och vilkor för an- tagandet blef, att de skulle vara infödde Svenskar, af oförvitlig frejd samt ogifte. Efter konungens död upplöstes truppen. Sedermera hafva Svenske konungarne alltid haft drabanter, med löjtnants rang; men hvilka på långt när icke åtnjutit det krigiska anseende som Carl XII:s. I början af Carl XIV Johans regering afskaffades denna korps, och manskapet blef i stället officerare vid det ny- inrättade lifbeväringa-regementet, hvars soldater utgöras af Stockholms stads och läns beväring. Vid högtidliga tillfällen tjänstgöra nämnde regementes officerare ännu såsom lifdrabanter, för dagen iklädde en serskild dräkt, med hjälm och harnesk. — En annan korps: *Söld-drabanterna*, kläddes ungefär som Gustaf Adolf den Stores soldater, och väpnade med bardisaner, tjänstgjorde såsom vakt i hofvets yttre salar och öppnade processionerna på ceremonidagar. Manskapet hade underofficers rang. De afskaffades vid samma tillfälle som lifdrabanterna.

Draga *måsk*, är en lek som förekommer i Östergöthland och Upland. De lekande lägga hastigt, och utan tillfälle till beräkning, sina flata händer öfver hvarandras; men så, att ej en persons begge händer komma att ligga tillsammans. Sedan börja de att *draga flåk*, det vill säga, att den nedersta handen alltid flyttas öfverst, och dermed fortfares, tills den öfversta ligger underst, eller ock, till dess man finner för godt att sluta dragningen. Den, hvars hand då befinnes öfverst, är konung eller drottning, och tilltalas sålunda af en hvar: "Jag helsar min herre för en konung! (Jag helsar min fru för en drottning!)" Denne frågar: "Hvad kan ni mig till godo göra?" Den andre svarar:

"Vet intet hvad möjligt vara må!

Icke för lång väg, gå,

Ej mina skor slita,

Icke min matsäck bita!"

Konungen (drottningen) ålägger honom (henne) något af de vanliga sätten att lösa panter, eller hvad han (hon) för öfrigt kan uppnå.

Draga kaffe, en allmänt, både i Svenska och Finska landsorter, begagnad lek. Tvenne karlar sätta sig på marken, med fötterna emot hvarandra. De hålla hvardera i en trädkafe, och täfla att lyfta den ene den andra från marken.

Draga timmerstock är benämningen på en pantlösen i sällskapslekar, och känd i Södermanland, Östergöthland, Småland, Norrland och Finland. Den pantskyldige drager med pannan sakta utför en dörrspegel, så att ett dallrande buller uppstår, ungefär som då man släpar timmer. Detta förnyas så många gånger, som det antal stockar är, hvilket man blifvit dömd att draga. — Om dessa tre folklekar, se: *Arwidssons Svenska Fornsänger*, Del. III.

Dragerör eller **Drakerör** kallades ett väldigt stenrör på Folkareds utmark i Siharles socken i Halland. Emedan man känner att fornlemningar med detta namn och af denna beskaffenhet, företrädesvis tros gämma skatter, är det mindre un-

derligt, att detta rör blifvit förstördt. Sedan flere hundra lass derifrån blefvo bortförde, fanns detsamma innehålla en hällkista, hvori stod en urna af ler, samt i öfrigt endast aska, ben och kol. Äfven finnes ett berg benämndt Drakerör i Hallaryds socken af Kronobergs län, hvaruti finnas besynnerliga urholkningar, hvilka af invånarne på ön sägas vara märken efter en drake, som bodde i berget; men blef utmanad af en student. Draken kröp då genom en sten, släpade sig längs åt berget, höjde sig småningom, for derifrån till Hanö, och slutligen till Stenshufvud i Skåne. Sjöborg uppger den gissningen, att åskan här slagit ner och bildat ihålligheterna.

Draggen. Med detta namn finnas tvenne sjöar i Dalarne, hvaraf den ena ligger i Orsa, och den andra i Lima socken.

Dragoner. Namnet dragon har man härledt af det Latinska ordet *draco*, drake, samt uppger, att ett sådant vidunder plägat i äldre tider vara tecknad på dessa regementers standarer. Andra härleda namnet af ett gammalt Tyskt ord *tragen*, bära. Dragoner uppsattes i Sverige på Gustaf Adolfs tid, dels genom värfning, dels genom utskrifning. I allmänhet voro dessa dragoner icke indelade, utan utgjorde ett slags lätta trupper, förlagda på gränsorna, och underhöllos med bidrag af allmogen. Äfven Finska dragoner uppsattes, och i Jemtland funnos krigsfolk af denna art. I slutet af 1600-talet fanns lif-dragon-regementet i Skåne. Konung Carl XII hade under sina krig s. k. stånds-dragoner, hvilka uppsattes af ståndspersonerne i Upland, Westergöthland och Skåne. Dessa regementen hafva lidit efter annan undergått åtskilliga förändringar. Numera finnes ett Skånskt dragon-regemente, samt kongl. lif-regementets dragon-korps, förlagd i Upland.

Dragsmark, annex till Bokenäs, är beläget i Elfsyssels norra kontrakt af Götheborgs län, 2 $\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Uddevalla, vid hafvet. Folksagan uppgifver, att socknen fått sitt namn, hvilket fördom skrefs Draxmörk, efter en drake, som ännu tros vaktat en silfverskål uti Skälberget, ett af de berg, hvilka instänga den romantiska Dragsmarksdalen. Denna dal, undangömd emellan bergen, men utmärkt af den skönaste natur, är en minnets belgedom, till hvilken hvarje bildad och känslofull Bohuslänning, åtminstone en gång i sitt lif, gerna vallfärdar. Omsväfvade af historiens och diktens genier, ligga der de anspråkslösa lemmiagarna af den berömda Marie-kyrkan, med sitt Augustinerkloster och sina erinringar om nordens skönaste tjärna, den ädla men olyckliga Valborg. De få hedniska fornlemningar, som träffas i Dragsmark, bestå af några hällkisterör på öarne, och ett par halförstörda grafkullar på Kättorps vallar, samt spår efter dylika vid Oxvik. Ett berg på Hultås ägor, Borrås kalladt, hvilket namn fäster uppmärksamheten, befolkas af sagan med en jätte, som tros bota sina hjordar på den nedanför liggande ängen, hvilket uppgifves såsom orsak hvarföre det der växande höt är så magert. Det är en märkvärdighet, att uti den Bohuslänska folksagan skil-

dras alltid jättarne såsom ägande stora boskaps-hjordar. — På Örtorps skog synes stubben efter en ovanligt grof bok, hvilken blifvit ansedd helig, till dess den af ålder föll omkull. Om denna bok går en saga, att då den första Lutherska prest en söndag reste för att predika i Dragsmark, mötte satan honom härstädes, för att afskräcka honom ifrån hans förhållande. Men gudsmannen, som lærer varit en djerf och handfast karl, tog den lede frestaren för hufvudet och band honom vid denna bok, der han måste stå till dess presten på återfärden ifrån kyrkan af barmhertighet åter frigjorde honom. Det är sannolikt att denna tradition syftar på något misslyckadt puts, som munkarne försökt spela den nye läraren, hvilken måste varit dem så mycket mera förhatlig, som de nödgades aflöna honom af egna inkomster. — Socknens areal utgör 2,268 tunn. l., af hvilka endast 20 äro sjöar och kärr. Den består af 6 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 500 invånare. Adr. Uddevalla.

Dragsmarks kloster. Detta har varit beläget på det så kallade Bokenäset i Dragsmarks socken, Länö härad och Bohus-län, inom den af åldriga löfsträd beskuggade dal, der man nu anträffar Dragsmarks lilla oansenliga trädkyrka. Klostrets murar äro nu mera jennade med jorden; af kyrkan, i hufvuderna och folksagan kallad Marie-kyrkan, återstår en del utaf norra muren. Denna helgedom upphygdes i medlet af 13:e århundradet utaf Norr-ske konungen Hakon IV Hakonsson, hvilken hitflyttade den af honom i Tönsberg anlagda barfotabroderens kyrka, och tillika här inrättade ett kloster, hvilket, jemte kyrkan, helgades åt jungfru Maria, och begåfvades med ett jordagods af 50 manatabol. Kort efter sin anläggning blef klostret af stor betydighet, och af ett mera välgörande inflytande på tidens bildning, än de nordiska klostren i allmänhet. Munkarne inrättade nemligen här en högskola, hvars lärosalar, enligt en sägen på stället, skola varit uppförda på ofvannämnda Hultås. Hit samlades adliga ynglingar ifrån Norr-ska och Danska väldet, och inhemtade den bildning och de kunskaper, som höfdes den tidens riddersmän. Äfven ifrån Sverige besöktes troligen denna läro-anstalt, särdeles under den tid, länet lydde Gustaf Wasas spira, emedan vi finna kloster-godset då ökad med egendomar på Dalsland; men för öfrigt är denna högskolas historia alldeles obekant. Måhända kunna vi här söka det seminarium, i hvilket södra Norriges presterskap hemtade den lilla upplysning, hvarmed det uppträdde under slutet af medeltiden. Marie-kyrkan lærer hafva gjort anspråk på att anses såsom katedral för Wiken, och af forntida handlingar finner man ofta bröder från Dragsmark, gemensamt med kaniker från Opslo, utöfva domsrätt i tvistefrågor, rörande Wikens kyrkor. Under Dragsmark lydde omedelbart tvenne kapell; det ena var den nuvarande Bokenäs kyrka, och det andra fanns uppygdt på stranden vid Oxvik, helt nära Hultås, efter hvilket man, såsom lemningar, ännu utvisar några grofva sten-block. Dragsmarks kloster blef, med tiden, ett af de rikare i Norrige. Konung Hakons gåfva öka-

des oafbrutet, af personer, hvilka i Marie-kyrkans berömda helgedom åstundade hviloställen och själamessor. Vid tiden före reformationen ägde klostret jordagods öfver hela norra Bohus-län, på Oroust och på Dalsland, m. fl. orter, hvilka endast i landskyld räntade 1 tunna råg, 183 tr malt, 22 tr korn; 57 $\frac{1}{2}$ t:a mjöl, 95 $\frac{1}{2}$ lisp:d smör, 1 t:a hafra och 48 hårda dalrar, oberäknadt alla öfriga från dem inflytande inkomster, som visserligen flerfaldigt öfverstego detta i värde. Naturligtvis stodo klostrets dyrbarheter och lösa egendom i ett öfverensstämmande förhållande till dess fastigheter, och ett och annat gåfvobref, som ännu finnes i behåll, visar att det icke sällan var föremål för de frommas frikostighet. Endast af drottning Dorothea i Danmark, konungarne Christoffers af Bayern och Christians af Oldenburg enka, hugnades det med en gåfva af 500 mark, emot vilkor, att hålla everdeliga messor för hennes och heanes anhörigas själar. Men långt ifrån att dessa rikedomar kunde freda klostret från verkningarna af den storm, som utgick ifrån Luthers lärosal, påskyndade de snarare dess fall. År 1533 öppnades Dragsmarks klosterportar för dem, som ville gå derur; men de kvarblifna munkarneingo dock, sannolikt för kanonikatets skull, behålla större delen af sina inkomster, likväl med förbehåll, att aflösa en Luthersk predikant vid kapellet i Bokenäs. Denna ovanliga medgörlighet varade icke länge. Rövare, höljda i läronitets mantel, iafunno sig snart, för att föra något silfver af det gamla afguderiet till Danmark, och plundrade Marie-kyrkan på dess dyrbarheter, deraf likväl en del, under transporten derifrån, råkade stanna i händerna på några odokumenterade kamrater ifrån Burgund. Munkarne utdrefvos, högskolan upphäfdes, och klostergodsen förvandlades till ett eget kronolän, under särskild länsherre. Följande århundrade fullbordade förstörelsen. Klosterbyggnaderna och en rå egen-nytt skändade Marie-kyrkans kongliga rundbågar, hvars ämnen öfverfördes till Bohus, af Danske läns-höfdingen Ivar Krabbe, och der hopfogades till tvenne försvarstorn, på hvilka, liksom till straff för vandalismen, Svenska fanan ett par år deref-tver svajade. Ännu för ett århundrade sedan voro Marie-kyrkans ruiner uti så bibehållet skick, att de åskådliggjorde den märkliga byggnadens utseende i bättre dagar. De visade, att denna, uppförd i rundbågsstil, och med all den prakt, medeltidens fromma byggnadskonst slösade på sina helgedomar, varit 80 fot lång, 40 dito bred, och vid gaffarne haft öfver 60 fots höjd. På östra gaffeln fanns ett tredeladt fönster, hvars särskilda afdelningar voro 50 fot höga och 2 $\frac{1}{2}$ dito breda. De finpolerade posterna och rundhvalfven voro prydda med rika löfverk och englabufvuden. Å vestra gaffeln, hvilken kvarstod till 36 fots höjd, syn-tes en 28 fot hög dörröppning, och derafvanför ett rundt fönster, deladt af tolf radier. En sten, som för ett par år sedan uppgärfdes, der den for-dna dörren stått, utvisade, att denna sistnämndas infattning varit prydd med smärta fristående pe-lare. Af kyrkans norra sidomar var bibehållet

endast ett stycke af 50 fots höjd och 32 dito längd, och af den södra en ännu obetydligare qvarlefva, hvilken ej kunde upplysa något om de fönster, som byggnaden haft på denna sida. Vid sydöstra hörnet syntes grundmuren efter ett litet sanktuarium. Murarne, hvilket kan skönjas af den ännu befintliga qvarlefvan, bestodo af dubbelmurar af tillslagen gråsten med mellanfyllnad; men dörr- och fönsterinfattningarne med dess prydnader voro af finhuggen tågsten. Alltsammans var moss-lupet, och en grönskande krans af rönnar, hvilka uppspirat på de halfförstörda murarne, omgaf, såsom mianets symbol, den ärevördiga lemningen; men inom ruinen höjde sig resliga askar och skuggade med lammiga kronor de hånsofnas stoft, uti hvilket deras rötter frodades. År 1752, då socknens trädkyrka ombygdes, behöfdes sten till tomtning och golfyllnad, och den vördnadsbjudande ruinen plundrades då så grundligen, att den enda qvarlefva man nu finner deraf, är ett stycke af den förutnämnde norra muren, på hvars spets en liten mar-rönn och en förtorkad föra sucka i vinden. Denna murlemning är 26 fot lång och 34 dito hög. Det nästliggande stycket af kyrkogårdsmuren utgör återstoden utaf ruinens östra gavel.

Draguer. Kallades äfven *Haugbuer*. Dessa voro de aflidnas själar, hvilka ännu dvaldes kring de döda kropparne. Genom runor kunde man förjaga dem och häruti var Oden mästare. Han fick deraf namnet Draugedrott (andherre).

Draka-tornet omtalas i medeltidens handlingar, såsom ett af de befastade tornen kring Stockholms stad och var beläget söder om Gråmunkebron, den nuvarande Riddarholmsbron.

Drake. Bland de förnämsta af forntidens långskepp förekommer i främsta rummet draken. Framstammen på detta, likasom på de öfriga, kallades hals och pryddes vanligen med något af bildhuggeri förfärdigadt djurs hufvud, helst en drakes. Detta var löst, så att det kunde borttagas, då skeppet var i öppna sjön. Drakehufvudet gjorde stundom samma nytta som flaggan i våra dagar, den nemligen att utmärka hvarifrån skeppet kom, eller till hvilket folk det hörde. Den höfding, som ej vågade uppsätta stamhufvudet, ansågs vara rädd att gifva sig tillkänna. Akterstäfven af ett drakskepp bildades af drakens svans, så att om man föreställde sig skeppsskräfvet som kroppen, och seglen som vingarne, hade det hela någorlunda utseende af en bevingad drake. Främre delen af forntidens skepp, eller backen, var däckad, likaså den aktersta; tvärt öfver skeppet i mellandelen voro roddarbänkar. På backen stod konungens märke eller fana, och bakom den hade märkismannen sin plats. Under backen var förrummet beläget. Der voro de sjuka och sårade inqvartrade. Der var ock *högståleskistan*, hvaruti vapnen förvarades. Akterdelen af skeppet kallades *skans*. Derunder var kajutan, uti hvilken konungen och hans förnämsta män hade sina säten. Mellandelen af skeppet, som kallades *krapperummet*, var bestämdt för besättningen, och betäcktes endast med ett tält af vadmal eller segelduk, till skydd mot

väderleken. Detta tält, som vanligen var tjäradt, för att emotstå regn, borttogs under träffning. För och akter voro öserummen; pumpar hade man ännu icke. På de i krapperummet befintliga bänkar voro roddarne fördelade, i förhållande till årornas längd och antal. Äfven från back och skans brukades åror, naturligtvis längre än de andra. I krapperummet uppställdes krigsfolket, synnerligen bågskyttnar; roddarne deltog äfven i striden, då sådant kräfdes. Berserkerne, som egentligen begagnade huggvapen, hade sin plats förut. Skeppens sidor voro högt upptimrade, så väl för att förekomma antringar, som för att hindra sjön att slå öfver. Utombords gick rundtikring relingen en kant, hvarpå man kunde gå, och bröstvärnnet var försedt med tvenne portar på hvardera sidan, för ut- och ingång. Huru tacklingen varit beskaffad, har man sig icke bekant; men väl att i allmänhet blott en mast begagnades, hvilken likväl upprestes blott då vinden och väderleken var sådan, att seglen kunde tillsättas. Lika litet är bekant, huru seglen varit beskaffade; man känner endast att de varit blårandiga, stundom af åtskilliga färger. Det skepp, som konung Harald Hårfager förärade konung Adalsten i England, hade segel af silke. De grannaste skepp voro drakarne. På Olof Tryggvasons märkvärdiga skepp, *Ormen Långe*, voro både drakhufvudet och svansen öfverdragne med rent guld. Draken *Grimsoth*, som konung Rolf eröfrade i en skarp fäktning af en sjöröfware, blef än präktigare utstyrd. Han lät måla den gul, röd, grön, blå och svart, med guld ibland. Drakhufvudet och hela svansen pryddes med ännespänn, och han lät på flera ställen förgylla denna drake, så att den, enligt sagan, lika mycket öfverträffade andra skepp, som konung Rolf öfverträffade alla den tidens konungar i Nordlanden. Ankare begagnades redan i äldre tider, ehuru af ofullkomlig beskaffenhet; vindspel för ankarets lyftande var icke heller obekant. Huru långa de största drakskeppen varit, är ej lätt att utröna. Väl omnämner sagan, att *Ormen Långe*, som hade 34 säten, skulle i vattengången hållit 148 fot, och derefter skulle man någorlunda kunna beräkna fartygens längd efter sätenas antal; men uppgiften synes icke tillförlitlig, ty till 34 roddbänkar hade större längd varit erforderlig, så framt icke backen och skansen äfven varit försedda med säten. Hvad man med säkerhet kan antaga, är att drakarne voro stora fartyg, måhända lika stora som senare tidens galärer.

Drake. Med detta namn förekomma i den äldre historien flera personer, som innehaft viktiga befattningar. Bland dessa anmärka vi *Alaf* eller *Olof Drake*, af vapen, fogat på Stockholms slott år 1452 o. f., samt *Hans Drake* till Hagelsrum, öfverste, hvilken af Banér, år 1636, förordnades till kommandant i Magdeburg, tillika med öfversten Salomon Adam. Begge uppgäfvos likväl fästningen utan nödtvång till kurfursten af Sachsen, hvarför de dömdes till döden; men benådades följande året. År 1642 blef han förordnad till slotts-hopman på Nöteborg och 1645 till lands-

höfding öfver Kaporie, Jama, Iwanogorods län och Alentaka.

Drake, Anders von, son till kyrkoherden i Övikens församling af Jemtland, Hans Drake, ingick i kansli-kollegium och anställdes vid riksarkivet. Då detta, år 1713, skulle flyttas till Örebro, fick Drake uppdrag att ombesörja flyttningen och räddade, med egen lifsfara, de dyrbara handlingarna, hvilka voro nära att gå förlorade, emedan fartyget, hvori de fördes, tagit läck på Hjelmaren. Han befordrades nu till vice aktuari, och derefter till fältsekreterare, slottsfogde i slotts-kansliet, under-ståthållare, fullmäktig vid det nystiftade manufaktur-kontoret och president i kommers-kollegium, samt var till och med på förslag till riksråd; men undanbad sig denna ära. Han visade mycket nit för slöjdernas och näringarnas upphjelpande, samt hedrades, såsom belöning dertill, med det förtroende af adeln — i hvilket stånd han blifvit upptagen år 1720 — att själv välja, icke blott sin medhjelpare i manufaktur-kommissionen, i händelse af sjukdom, utan äfven sin efterträdare, i händelse af Drakes frånfälle. Han valdes af vetenskaps-akademien till dess ledamot och har i akademiens handlingar infört åtskilliga tal samt uppgifter på af honom anställda rön. Född 1682, död 1744.

Drake, Erik, professor, musikaliska akademiens sekreterare och lärare i musik-theorien, född i Östergötland d. 8 Jan. 1788, har redigerat musiken till Svenska fornsånger, till Bellmans arbeten, m. m. och utgifvit *Allmänna grunder i klavér- och musik-spelning, Lärar om kontrapunkten, Orgelskola af Zöllner*, samt *Elementar-kurs i harmoni-läran*.

Dramatiken och dramatiska författare. Dramatikens början hos oss är höljd i mörker. Ett folkdrama, *Fastlagsspel*, måste hafva funnits, åtminstone anträffas från 1600-talet ett sådant: *Alle Bedlegrannas spegel*. Den lärda dramatiken uppkom genom efterbildningar af medeltidens antingen mysterier, bibliska dramer, hvilka sedan förvandlades till verldsligt historiska, eller *moraliteter*, komedier med allegoriska personer. Dessa alla efterbildningar voro opoetiska och onaturliga, saknande de aldraförsta elementerna af ett dramatiskt arbete. Under denna period behandlades endast bibliska dramer, t. ex. af Olaus Petri i *Tobie Comedia* 1550; Roodilittius, pastor, i *Judas Redivivus* uppförd 1594, den utmärktaste; Aschanæus i *Holofernis och Judiths historia*, och *Menniskones skapelse och hennes fall*, en anonym F. T. E. i *Josephi historia* 1601, *David's historia* 1604. Under sjuttionde århundradet märka vi först den *Messeniska skolans* dramatik, en fortsättning af Olai Petri sträfvanden. Den valde ämnen ur verldsliga historien, särdeles ur den Svenska; Joh. Messenius, har författat sex dramer eller komedier, såsom alla dramer den tiden kallades: *Svanhvita*, *Blanca Måreta*, *Disa*, *Signill*, *Christmanns Comædia* och *Gustaf I:s Comædia*, af hvilka blott de fyra första äro tryckta. Hans son Arnold J. Messenius, har skrifvit en *Comædia*, i hvilken hela *Gustaf I:s regemente är författadt*, 1642; Andreas Prytz, skref *Olof Skötkonung*, *comœdia*, och

En lustig Com. om konung Gustaf I; Samuel P. Brask lät i Linköping uppföra en *Comædia om den förlorade sonen*, 1645. I samma stil skref Urban Hjärne, arkiater, sin *Rosimunda*; Er. Kolmodin skref *Genesis ætherea eller J. Ch. födelse*, 1659; Joh. Beronius, *Rebecka*, uppförd 1674. Sedan försvinna spåren af den Messeniska dramatiken. En annan med denna nära beslägtad art var moraliteternas, komedier af sjelfdiktade ämnen med allegoriska personer, t. ex. *Surge* och *Belesnack* 1647, 1649 af J. J. Chronander. Utom dessa dramer inkommo andra arter på 1600-talet: balletter, införda från Frankrike. Sådana balletter, mest af personer ur antika mythologien eller allegorier, som först uppfördes på Svenska, voro: *Ballet om denna tidens fantasier* 1643, och *Om hela veridens fröjd* 1645. Dessa balletter fingo en mera fulländad form genom Stjernhjelms, och hans efterföljare i dramatiken: Er. Lindsköld, Isak Björk, Dan. Wallenius och greve Stenbock. Under adertonde århundradet anmärka vi Ol. v. Dalin, Carl Gyllenborg, Knöppel, Modée, v. Olthoff, Hammarberg, Düben, Triewald, G. Ph. Creutz, Wrangel, Hesselius, Ol. Celsius, Lalin, J. Wellander, G. F. Gyllenborg, Er. Skjöldebrand, konung Gustaf III, Joh. H. Kellgren, C. G. af Leopold, C. J. Hallman, O. Kexél, Elis Schröderheim, J. M. Lannerstjerna, C. Envalsson, F. G. von Holthusen. Under innevarande århundrade hafva vi: Adlerbeth, And. Fr. Skjöldebrand, A. C. af Kullberg, Granberg, Altén, Nordforss, H. A. Kullberg, P. A. Wallmark, And. Lindeberg, J. af Darelli, P. H. Ling, G. A. Brakel, B. v. Beskow, J. Börjeson, Blanche, Dahlgren, m. fl.

Dramatiska theatern i Stockholm, anlagd i det forna De la Gardieska palatset vid Jakobs kyrka, öppnades d. 1 Nov. 1793 med en af konung Gustaf III författad pjäs: *Den svartajuke Neapolitanaren*, och fortsatte oafbrutet sina representationer i 32 år, äfven den tid från 1806 till 1810, då stora theatern var tillsluten, emedan Gustaf Adolf upphäft den kongl. operan. Såsom någon ersättning för den sistnämnda, gäfvos derstädes så kallade operett-spektakler, då större lyriska stycken der uppfördes; men inga egentliga operor, hvilka erfordrade ett större utrymme. Theatersalongen upptog ungefär 600 personer och höll 45 fot i längden. Den bestod af tre logerader, hvilka likväl voro något låga, så att de bakom sittande åskådarna på den tredje med sina hufvuden snart sagdt vidrörde taket. Man såg och hörde väl nästan öfver allt, och huset var ganska lämpligt för talscenen, för hvilken dess byggnad äfven var beräknad. Det yttre skranket kring logerna var gråmåladt, och den prakt och glans, som träffas i stora theatersnalong, fanns ej här. De spelande bildade, intill år 1813, ett slags aktie-bolag, hvilket sig emellan fördelade inkomsten, samt under den kongl. direktionens tillsyn, hade en röst vid afgörandet af inrättningens angelägenheter. Sjelfva scenen var betydligt smalare än på stora theatern; men temligen lång, och utrymmet hjälpligt. I dess foyer fanns en af Göthe förfärdigad marmorbyst, föreställande greve Carl Gustaf Löwenhjelm's bild, hvilken thea-

terns medlemmar låtit uppsätta på sin bekostnad, såsom en aktningsgärd åt denne deras direktör, hvilken innehade nämnde befattning från 1813 till 1818. Liksom man haft en aning om det öde, som hotade skådeplatsen, hade man försummat både förfärdigandet af nya dekorationer och förbättrandet af de gamla, hvilka genom det ständiga bruket voro mycket utnötta. Den 24 Nov. 1825, då man här uppförde *Redlighetens seger öfver förtälet* och redan hunnit till fjerde akten, tyckte sig sufflören känna någon rök under theatern. Han fruktade, att elden kunnat komma lös i snickareverkstaden, lemnade sin plats och skyndade att undersöka förhållandet. Ingen-ting bemärktes. Då fjerde akten var slut, gick han upp på theatern för att anmäla saken, och nu syntes röken uppstiga genom kulisserännorna. Elden hade uppkommit i snickareverkstaden; men ej blifvit bemärkt i tid, emedan ingen befann sig derstädes, hvarigenom den fick ostörd gripa omkring sig. Lars Hjortsberg, som äfven spelade för aftonen, framträdde då, sedan ridån åter blifvit uppdragen, för att underrätta åskådarne om olyckan. Desse begåfvo sig ut i temlig ordning, så att ingen blef skadad, hvartill väl äfven bidrog, att huset denna afton var föga mer än halft. De spelande måste i hast rädda sig, och några af dem hunno icke ens ombyta sina kläder, hvarförlutan ett par ledo betydliga förluster, emedan de plägade här förvara en del af sina theaterdräkter. Elden grep hastigt omkring sig, emedan den öfverallt fann lätt antändbara ämnen, och inom några minuter slog den ut genom taket. Af alla de effekter, som funnos på och omkring theatern, kunde nästan ingenting undanskaffas, blott föga af åtskilliga kostymer. Likväl bergades större delen af biblioteket. Beklagligtvis omkommo vid detta tillfälle en vaktmästare och tvenne pigor, hvilka gått upp i klädlogerna, för att derifrån söka berga något. Genom goda anstalter och det våta snögloppet denna afton, lyckades man att hindra elden sprida sig till de nära intill liggande dekorationsbodarne, hvilka, i fall de blifvit antända, lätt kunnat sprida förödelsen både till stora theatern och kanske till en del af staden. Hela husets inredning förstördes, och endast nordvestra flygeln deraf, med de få rum den innehöll, förblef temligen oskadd. Som det länge varit i fråga, att nedrifva denna byggnad, hvilken ansågs skymma utsigten från kongl. slottet, hvarföre den också i många år varit lemnad oreparerad och nu verkligen befann sig i ett ganska bristfälligt skick, öfvergaf man all tanke på dess iståndsättande; ruinen försåldes för en summa af 1,700 R:dr B:ko, hvilken ej räckte till att betäcka kostnaden för platsens jemnande, och mången vet endast af berättelser, att här fordom stått ett palats, samt att så många tusentals menniskor här skrattat eller fällt tårar vid teatraliska föreställningar.

Dref, annex till Sjösås, är beläget i Uppvidinge kontrakt af Wexjö stift, $2\frac{1}{2}$ mil O.NO. från Wexjö, och består af $11\frac{1}{2}$ mtl. med 430 invånare. I

socknen märkes Braås bruk (se denna artikel) och frälsehemmanet Möllehult. På Gullhögs skog, söder ut från Braås, finnas flera grifthögar, hvaraf några beväxta med tät tallskog och kallas *Gullhögarne*, och nästan lika höga som de vid gamla Upsala. En hög, brant och smal ås härstädes, är märkvärdig för sin långa sträckning genom flera socknar och sin geologiska beskaffenhet, hvilken synes bevisa, att den är bildad af fordna verldens ebb och flod. Man förmodar att konungar fordom blifvit hyllade härstädes vid deras eriksgata. Socknens areal utgör 6,827 tunn., af hvilka 1,080 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Dref, så benämnes ett tågvirke, som blifvit sönderhugget i smärre stycken, uppvidet och buladt. Det användes att indrifvas i fogningarne på ett fartygs yttre sida och däck. Ingen annan är berättigad att reda dref, än den som dertill erhåller materialier af skeppsvarfsägare, handlande eller andra välkända stadens invånare, och deröfver har deras originala bevis eller räkning, i brist hvaraf allt det tågvirke och dref, som hos sådane personer finnas, blir såsom till åtkomsten mistäckt, af vederbörande polismyndighet anhållet, och de dessutom fällde till böter och ansvar efter 49 kap. 1 § missgernings-balken, hvarföre ock vederbörande äro förbudne att till dref utlemna eller sälja något tågvirke, utan att tillika afgifva räkning och bevis, hvilka böra innehålla namnet på den som emottagit tågvirket, dagen då det skett och varans vikt. Då drefvet återställes skall den utgifna räkningen eller beviset återtagas eller ock derå tecknas när och huru mycket blifvit återlemnadt. Ingen får inlåta sig i handel om gammalt tågvirke eller dref med någon, hvilken saknar en sådan räkning eller bevis. Kan man ej nöjaktigt redogöra om de personer, som emottagit eller köpt gammalt tågvirke, att förfärdiga dref deraf, får man, utom laga ansvar, böta 33 R:dr 16 sk. B:ko.

Dref (jagterm), kallas den tur jagten går efter ett djur; ena hälften af mansstyrkan vid ett björnska; de drifvande och sjelfva drifningen vid ett vargskall; drifvandet vid mindre jagter med hundar.

Drefve-fjäll, en bergsrygg i Särna socken af Dalarne.

Drefviken, en sjö i Södermanlands län.

Drejare kallas en alanslång, i ändarne spetsig, trädstång, som begagnas vid åtskilliga sjömansarbeten såsom häfstång.

Drengsred, eller Sofia Magdalena, en socken, med Krogsered, belägen i Halmstads kontrakt af Götheborgs stift, Årstads härad af Hallands län, $3\frac{1}{4}$ mil N. från Halmstad, $3\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Falkenberg. Socknen hör till 3 kl. reg., består af $34\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,858 invånare. Dess areal utgör 24,138 tunn., hvaraf 1,375 äro kärr och sjöar. Adr. Halmstad.

Drifva, dotter till konung Snio eller Snär *hin Gamble* i Finland, var gift med konung Wanland. Vid denna berättelse har uppstått en förblandning af mytologi och historia, hvars verkliga sammanhang är omöjligt att utreda.

Dringelbergiska Libreriet. Professor Sjöberg omtalar, i sina "Anmärkningar öfver Malmöhus län samt Malmö stads historia och beskrifning", en af foratidens vittre adelsmän, Henrik Dringelberg, hvars släkt någon tid lärar kallat sig Dresselberg, och bodde i Malmö. Han bygde ett kapell vid östra ändan af Caroli Tyska kyrka samt inrättade derstädes ett fordom mycket berömdt, förmodligen, såsom vanligt den tiden, helt litet bibliotek, kalladt Dringelbergs Librerii, hvars kvarlevor ännu befinnas på en hylla i detta instängda rum bakom altaret och bestå af Augustini arbeten, Luthers postilla, hans disputationer och stridsskrifter, bibeltolkning, m. m. 41 band, alla in folio. Linné tillägger chronologica och lexica. Någon del af den gamla boksamlingen skall hafva blifvit flyttad till Lunds akademi-bibliotek. Förmodligen hör inrättningen af detta librerii till slutet af 1500-talet. Dringelbergiska kapellet, som befanns bakom altaret, lärar blifvit borttaget omkring år 1790.

Droes, Johannis, en af Lunds erkebiskopar, under Danska tiden, hvilken således egentligen icke hör till detta arbete; men bör omnämnas såsom den, hvilken stiftat Johannes Döparens altare i Kraftkyrkan uti Lunds domkyrka, och förmädde konung Erik Menved att tillägna kapitlet 27 penningars årlig inkomst, under namn af *midsommarsgåld*. Han afled år 1289.

Drome, en stark fjetter, hvarmed Asarne bunda Fenrisulffen. Han lät tåligt binda sig; men sträckte sedan på sig och fjettern sprang sönder.

Droppsten, stalaktit, ett mineral, hörande till släktet carbonater, som består af kolsyrad kalk, och finnes afsatt i form af större eller mindre tappformiga figurer af hvit eller gulaktig färg, ensamma eller sammangyttrade med hvarandra och sålunda bildande de mest olikartade former, hvaraf inbillningskraften med lätthet kan framställa allehanda liknelser af träd, pelare, byggnader, djur, m. m. Den bildas medelst vattnets framsipprande genom kalklager eller starkt kalkhaltiga ämnen, hvarvid dessa upplösas, och då vattnet afdunstar i luften, åter afsätta sig i förening med kolsyra. Den förekommer sålunda ofta under gamla källarehvalf o. dyl.; men ymnigast, störst och vackrast uti grottor i kalkberg eller i grannskapet af sådana.

Dröthem, en socken, belägen i Hammarkinds kontrakt och härad af Linköpings stift och Östergötlands län, $1\frac{1}{2}$ mil från Norrköping, $\frac{1}{2}$ mil S.V. från Söderköping, hör till 3 kl. konsist. och har 1,553 invånare. Socknens längd är $1\frac{1}{2}$ mil och största bredd 1 mil; trenne små insjöar och större delen af insjön *Wispolen* ligga i socknen; *Storden* flyter äfven genom densamma. Kyrkan, som står på hospitalets grund i Söderköpings stad, utmed ån, är gammal. Ett offeraltare är bibehållet sedan katolska tiden. Götha kanal går genom socknen. Här finnes fattighus, sockenmagasin och en arbetsfattigkassa, stiftad af framlidne häradsböfdingen J. Forssman. Det enda säteriet i socknen är Tomtaholm. Sockenens består af $43\frac{1}{4}$ mtl. och har en

areal af 17,843 tunnland, af hvilka 690 äro sjöar och kärr. Adr. Söderköping.

Drots, det högsta civila embete i Sverige i äldre tider, var ursprungligen en hofsyssla och blef först småningom ett riksembete. På Latin kallas drotset *dapifer*, och på Tyska *Truchsess*, hvilket namn troligen gifvit upphof åt den Svenska titeln. Den äldsta befattningen var en munsänkns göromål. Huru småningom drotset blef allt mera viktigt är svårt att utreda. Vanligen anser man drottslikasom marsk-värdigheten hafva uppkommit, när den gamla titeln af jarl försvann. Konung Magnus Ladulås skulle då hafva varit den förste konungen, som begagnat drots. Efter hans yngre söners mord framstod drotset Matts Kettilmundson; såsom deras hämnare. Nils Ambjörnsson (Sparre) bekläddes år 1335, såsom drots, med stor myndighet. Konung Magnus Smeks fullmägt af sistnämnda år, visar oss drotset såsom konungens närmaste man i värden af kronans gods, inkomster och äfven dess fasta slott. Slutet af den s. k. medeltiden var i Sverige utmärkt af en stor oreda i statsförvaltningen. Drotsets myndighet var obestämd; men han utgjorde en mäktig man ibland de magnater, hvilka stridde med hvarandra, med folket och med unions-konungarne. Bo Jonsson (Grip) hade burit titeln af drots. Efter honom försvann den; men upplifvades i Christer Nilsson Wases person. Han är den förste riks-drotsen, vald på en herredag att förestå riket, jemte en likaledes nyvald marsk, under konung Eriks af Pomern frånvaro. Den nyssnämnde marsken, Carl Knutsson Bonde, fängslade och landsförviste sin medbröder. Han behöll likväl drots-titeln, och när den försvann med hans död, saknas ej embetet. Dess offentliga egenskap var dels obestämd, dels underordnad inflytelsen af personlig magt och kraftigt sjelfsväld. Ifrån konung Eriks af Pomern tid började man betrakta drotsen såsom en lagskipande embetsman. Under Carl Knutsson nämnes Nils Christerson Wase såsom drots; men tillika såsom konungens ovän. Drotset var nemligen ej konungens förtrogne ombudsman, utan en ärofull värdighet, hvarmed någon mäktig herre bekläddes, antingen af kongl. ynnest eller af fruktan. Riksföreståndarne af Sture-ätten kunde ej utnämna drots och konung Gustaf I ville det ej. Johan III förnyade embetet, och i den mån oredan i lagskipning och förvaltning började gifva rum för en bestämdare ordning, blef drots-embetet stadigvarande och en nödvändig länk i kedjan af offentliga myndigheter. De fem riks-embetenas tidpunkt inträdde med början af 17:de århundradet, och fortfor till närmare dess slut. Drotset var ledamot af rådet, samt ordförande i Svea hofrätt, justitie-minister och tillika den högste domaren. Ut i 1660 års regeringsform bestämdes drotsets ställning så, att han blef en öfver-president i hofrätterne; men tillhörde närmast rådet och den domare-befattning, som detta utöfvade uti högsta instansen. Under denna tid bekläddes embetet först af Pehr Brahe d. ä., konung Gustaf I:s systerson, sedan af Nils Gyllenstjerna, Mauritz Leyonhufvud, Magnus Brahe, Ga-

briel Oxenstjerna, Pehr Brahe d. y. och slutligen, ehuru blott till namnet, af Magnus Gabriel De la Gardie. Med den sistnämnde försvann drots-värdigheten, utan att ersättas af någon annan. Hof-rätterne erhöilo sina egna presidenter, revisions-sekreterarne föredrogo justitie-saker för konungen. En högsta åklagare tillsattes 1714, och justitie-kanslers-embetet uppstod. Detta senare innehade hufvudsakligen riks-drotsets uppsigt öfver lagskipningen, till dess det behagade konung Gustaf III, att åter upplifva den gamla värdigheten. Detta skedde år 1787 i grefve Carl Axel Wachtmeisters person, och för det återställda embetet bestämdes en verkningsskrets, så stor som någonsin för det gamla. Han var nu hofrättens chef och tillika högsta domstolens; han var högste åklagare och chef för nedre justitie-revisionen, samt äfven ordförande i allmänna heredningen och ledamot i konungens råd. Drotset var således både domare och minister för alla inrikes, civila ärender. Så stod embetet, när 1809 års statsvälföring inföll. Denna delade dess verkningsskrets emellan justitie-stats-ministern, som blef ordförande i högsta domstolen och ledamot af rådet, justitie-kansleren, hvilken blef åklagare och stats-sekreterare, hvilka hvar för sin expedition sattes i spetsen för beredningen. Allt detta är nu äändradt sedan 1840 års riksdag; men drots-embetet ej derföre återställt.

Drott eller furste hos våra gamle förfäder. Benämningen var liktydig med **Diar**, hvilken sistnämnde likväl egentligen användes för öfverpresterne, eller medföreståndarna för offren. Dalin förmenar ordet vara detsamma som *Druid*, och härstamma från det Celtiska namnet *Deru*. Titeln har i senare tider upphört att begagnas; men deraf härleder sig ordet drottning, namnet för konungens gemål.

Drotta, en dotter till Danske konungen Dan Mikil-lär, efter hvilken Danmark anses hafva fått sitt namn. Hon förnämldes med konung Domar och blef moder till Dygwe. Detta äktenskap var det första bekanta, som blef ingånget emellan de Svenska och Danska konungahusen.

Drottens, **Sit**, eller Helga Trefaldighet, benämnes en af de 16 gamla kyrkorna, som fordom prydt Wisby stad. Enligt *Wallin* (Gottländska Samlingar), äro endast tvenne kyrkoherdar bekanta vid denna kyrka, begge med samma namn, Henrik eller Helgo, den förre år 1272, den senare år 1288. *Strolow* (Gottlands Krönika), uppgifver att kyrkan blifvit byggd år 1086. — I Lund fanns fordom ett kloster, som hade namn af Drottens, och hvaraf Drottens gränd ännu benämnes, och sydvestra delen af staden utgör Drottens rote. — Drottens betyder herren, frälsaren.

Drottning af Sverige delar sin gemåls värdighet och krönes, liksom han, till konungadömet; men ej till regeringen, ty en regerande drottning kan ej finnas enligt 1810 års successions-ordning. Lagen har i detta fall vacklat emellan stridiga grundsatser. Ehuru aktningen för qvinnan utgjorde ett ibland de vackraste dragen i våra äldste förfäders lynne, var dock ett välde, utfövd

af qvinnor, fullkomligen fremmande för deras seder. Konungens bestämmelse att på en gång vara offerprest och krigare, uteslöt qvinnor från utöfningen af magten. Men det anseende som tillkom konungens gemål, förnekades henne ej, ehuru hon stundom sjelf var af ringare börd. Händet, att denna var ej blott icke kunglig, men ej en gång ädel, då var hennes anseende mindre, åtminstone hennes barns. Man har exempel härpå uti konung Olof Skötkonungs söner, bland hvilka den yngre blef den äldre föredragen, såsom född af en moder utaf ädlare börd. Den första regerande drottningen i Sverige var en fremling, in-kallad af ett mäktigt parti, hvilket, afundsamt emot konungamagten, under skuggan af dess namn ville resa åt sig ett eget välde. Det var parti-intresset, men icke gammal, god häfd, som banade Margarethas väg till thronen. Med Gustaf I infördes kronans ärflighet; men ej för qvinnokönet. Denna utsträckning gafs åt arfsrätten först år 1590, för Johan III:s ätt, och förnyades år 1604. Samtidigt dermed gjorde sig den grundsatsen gällande, att drottningen borde vara af furstlig börd. Under konung Gustaf I räknades det för en förtjenst, att konungens gemål var infödd i landet. Hans söner, konungarne Erik XIV och Johan III, voro de siste, hvilka sökte gemåler bland sine undersåtare, och sonsonen konung Gustaf II Adolf uppoffrade sin böjelse för en politisk grundsats af motsatt syftning. Arfföreningen år 1604 grundade drottning Christinas arfsrätt; men då Carl X valdes blef qvinnokönet ånyo uteslutet. Den enväldige Carl XI införde åter den kognatiska eller qvinnolinjens arfsrätt, hvilken dock, efter Carl XII:s död, utplånades ur vår statsrätt, och har ej sedermera blifvit införd. Då en regerande drottning således ej kan finnas, synes ock en naturlig följd vara, att ej heller en enkedrottning kan väljas till regentinna för en omyndig konung. Detta är dock ej uttryckligen förbjudet i successions-ordningen. Men väl innehåller denna grundlag ett förbud för hvarje Svensk prins, att förmåla sig med enskild mans dotter, eller, utan konungens tillstånd, äfven med en furstinna. Svårigen kan man sätta i fråga, att icke den förra inskränkningen gäller äfven för den regerande konungen; den senare förfaller naturligtvis i och för hans egen förmålning. I afseende på drottningens religions-bekännelse gäller den allmänna religions-friheten. Den helgd, hvarmed konungens majestät är omgifvet, att hans gerningar äro emot allt åtal fredade, finnes i grundlagen icke uttryckligen utsträckt till drottningen. Deremot är det skydd som allmänna lagen försäkrar konungen, lika heligt i afseende på hans gemål. Brott emot drottningens person är majestätsbrott, och straffas såsom sådant, med fästning eller döden.

Drottningberget, ett berg vid södra stranden af Nottarön, belägen emellan Utö och Landsort. På södra sidan af berget finnes en grotta eller öppning, kallad *Drottningstugan*. Ehuru fabelaktig den förefigra orsaken till detta namn kan anses vid första påseendet, är den likväl för mycket märkvärdig att förbigås med tystnad. Berättelsen härom,

hvilken hela ortens och isynnerhet öns inbyggare behållit man ifrån man af sina fäder, är följande. En Svensk drottning skall fordomdags hafva rymt från Sverige till Preussen, och under sin flykt följt med en Nottarö-bonde på båt från staden (hvilken stad, nämnes ej med visshet), tillika med ett tungt juvelskrin och andra dyrbara nipper. Hon hade gifvit honom hederliga drickspenningar för sin beredvillighet. Men som hon var rädd att blifva upptäckt, skall hon ej velat följa honom hem, utan hållit sig på södra sidan af ön vid skogskanten, samt tagit sin första tillflykt i denna grotta, emedan hon väntat på ett utländskt fartyg, hvilket skulle hemta henne. Det anlände, och förde henne bort. Bonden, som rodt henne till ön, hade af regeringen blifvit straffad till lifvet. I grottan visas ännu tvenne stänger i bredd, tvärtöfver mot hvalfvet, på hvilka hon skall hafva torkat sina kläder. På den ena stängen skall ett grannt flor hafva hängt, qvarglömmt af drottningen, till minnesmärke hvaraf en svartbrun multnad slarfvat suttit der intill medlet af förra århundradet. En och annan af öboerna berättade 1796, att de sett och hört talas om detta flor, och förmoda att det tillhört drottning Kerstin (eller Christina); men man vet, att de så kalla alla drottningar, emedan de icke känna namnet på flera. Det är troligare, att det varit drottning Christinas moder, Maria Eleonora, konung Gustaf II Adolfs enkedrottning, om hvars besynnerliga flykt ur riket så olika berättelser äro gängse. Hon förstod likväl att för regeringen dölja spåren efter sin flykt, och i stället att resa till Gripsholm, tog hon sannolikt vägen till Trosa, der hon väntade ett Danskt fartyg sig till mötes; men sannolikt hann fartyget ej dit på bestämd tid, och hon vågade icke, af fraktan att blifva upptäckt, vänta der i flere dygn. Det är ock möjligt, att hon i Trosa träffat en Nottarö-bonde, och följt med honom för att på ön afbida fartyget. Huru många personer hon haft med sig på båten, förmäler ej berättelsen. Det synes mindre troligt, att det Danska fartyget hemtat drottningen direkte från Trosa; ty detta hade säkert gjort så stort uppseende, att ryktet derom snart hunnit till Stockholm. Maria Eleonora har förmodligen rest med ganska litet medfölje, och så som här gissas. När man tillika besinnar, att Nottarö ligger endast 5 mil från Trosa; att bönder från det förra stället ej sällan fara till Trosa, samt att samma segelled, som går emellan Trosa och Gottland, går förbi Nottarö på blott $\frac{1}{2}$ mils afstånd från Drottningberget, så finnes häruti ingenting osannolikt. — De som påstått att öppningen i berget varit en grufva, hafva aldrig sett detta berg, ty då skulle der anträffas malmanledningar, hvartill intet tecken finnes. Grottan är ofvan jord, på sidan af berget, i form af en förstuguqvist, vid pass 2 famnar hög i öppningen, och ungefär lika lång inuti, samt en famn bred. Man har trott att en vikinga-drottning bott i detta berg i hedna-tiden; men sådana drottningar begagnade viast ej flor och ej en maska deraf skulle hafva återstått så länge.

Drottningberget, en höjd på Ladugårdsgärdet utanför Stockholm, hvarest, sedan år 1818, en paviljong är uppförd för kongl. familjen, att deri vistas under öfningsläger eller vid feter, hvilka gifvas derstädes.

Drottninge-backen kallas en betydlig treuddig stensättning, belägen i Hvarfs socken, Aska härad af Östergöthland. Man tror att en forntida drottning ligger begravnen under denna stensättning.

Drottningens hospital. Under detta namn stiftades år 1805, af en menniskovän, som önskade att icke vara känd, en pensions-inrättning vid kongl. Svea lifgarde, till understöd för afskedade och behöfvande underbefäl och manskap. Inrättningens inkomster bestå af D.D. M.M. konungens och drottningens årliga bidrag; sekund-chefens, majorernes och kompani-chefernes vid nämnde garde år 1805 erbjudna och hittills utgjorda årliga tillskott, 250 R:dr B:ko; räntan af fondens kapital, samt frivilliga gåfvor. Pensioner utgifvas årligen till under-officerare och hautboister, icke under 40 och icke öfver 60 R:dr; till korporaler, gardister och spel, icke under 20 och icke öfver 40 R:dr B:ko. Dessa pensioner få oafkortade bibehållas om pensionären ock blir delaktig af understöd från någon annan välgörenhets-inrättning, med undantag om han intages å invalid-inrättningen, i hvilket fall han blott andfår halfva beloppet. Dessutom utdelar inrättningen, vid slutet af hvarje år, serskildta gåfvor till belopp af högst 5 R:dr B:ko för hvarje person, af regementets afskedade krigsmän, hvilka antingen icke, åtminstone ej för tillfället, finnas berättigade till pension, eller, fastän deraf redan innehafvare, kunna anses vara i särdeles behof af något ytterligare understöd. Inrättningen är ställd under Kongl. Maj:ts nädiga hägn och beskydd, och styrelsen föres af en direktion, med sekund-chefen vid regementet såsom ordförande, samt majorerne, regements-qvartermästaren, en kapiten, regements-pastorn, regements-auditören och regements-skrifvaren såsom ledamöter. — De för välgörande ändamål vid kongl. Svea lifgarde inrättade kassor hade år 1842 i kapital 38,350 R:dr. Af räntan derå, jemte ett statsanslag af statsmedel, utgörande 442 R:dr, erhöles 54 personer understöd till ett belopp af 1,300 R:dr B:ko.

Drottninge-viken, en vik af Östersjön, som går upp till Gryts prestgård i Hammarkinds härad af Östergöthland. Uti viken finnes en holme, som kallas Drottningeholmen. Begge sägas hafva namn deraf, att en drottning fordom lidit skeppsbrott i viken, och blifvit räddad på holmen.

Drottningholm, ett kongl. lustslott på Lofön, i Mälaren, 1 mil land- och sjövägen från Stockholm, är kostbart och praktfullt byggt. Kungsgården består af $4\frac{1}{2}$ mtl., har sin upprinnelse af tvenne hemman, Gläje och Wäggeby, och kallades under hedendomen Thorssund eller Torfvesund. Det nuvarande namnet har den erhållit af konung Johan III:s gemål, Catharina Jagellonica, hvilken här byggde ett stenhus. År 1603 lemnades denna egendom, såsom vederlag för Kastellholm på Åland, åt konung Carl IX:s enkedrottning Christina, hvar-

efter den, med hela ön, tillföll riks-amiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm i förläning, sedan den genom upplåtande åt arrendatorer råkat i lägervall. Drottning Christina, hvilken åter inlöste ön, gaf den 1649, jemte Svartsjö, åt sin moder, enkedrottningen Maria Eleonora, såsom tillökning i hennes stat. År 1651 öfverlemnades den af riksdrotset greve Magnus Gabriel De la Gardie, hvilken ett år haft densamma i förläning, åt då varande kronprinsen, sedermera konung Carl X Gustaf, i byte mot Säfveneds gård. Drottning Hedvig Eleonora lade år 1661, efter gamla stenhusets brand, grunden till den nuvarande byggnaden, hvilken uppfördes efter riksrådet greve Nicodemus Tessins plan. Drottning Lovisa Ulrika blef, kort efter sin hitkomst, ägarinna deraf, genom gifva af konung Fredrik, hvilken erhöill Drottningholm af sin aflidna gemål, drottning Ulrika Eleonora. Det kongl. huset brukade här tillbringa en stor del af sommaren. I följd häraf hafva flera händelser inom Svenska konungahusen tilldragit sig på detta slott. Kronprinsen, sedermera konung Adolf Fredrik höll här 1744 d. 29 Aug., eller d. 18 efter gamla stylen, sitt biläger med Lovisa Ulrika; vigseln förrättades af erkebiskop Jakob Benzelius. År 1740 d. 7 Juli g. st., föddes här prins Fredrik Adolf, hertig af Östergötland, och år 1782 d. 25 Aug. prins Carl Gustaf, hertig af Södermanland, hvilken dog d. 23 Mars året derpå. — Slottet har en taffelsamling af utmärkte både inhemske och utländske mästare, såsom Klöcker v. Ehrenstrahl, Joh. Silvius och Lemke, samt ett så kalladt marmorkabinett, jemte modeller i kork af antika ruiner. Ut i ett långt galleri äro Carl X:s märkligaste fältslag, synnerligast det vid Warschau, afmålade; konungens rådslag då han skulle tåga öfver Bält och sjelfva tåget; konung Carl XI:s krigsbedrifter, såsom slagen vid Halmstad, Lund och Landskrona; en stor taffla uti "styrelserummet" föreställer konung Carl XI, då han emottog riksstyrelsen, och samma konungs trolofsning, bröllop, m. fl., alla af Ehrenstrahl. De öfriga samlingar, hvilka funnits härstädes, hafva blifvit flyttade, dels till myntkabinettet på Stockholms slott, dels till kongl. vetenskaps-akademien och universitetet i Upsala. Här finnes en vacker trädgård, anlagd på starka stenhvall, 1,200 alnar lång och 300 bred; en Engelsk lustpark; en orangeri-trädgård; fordom vackra vattenkonster, afstannade alltsedan 1760-talet; ett theaterhus; en liten by af vackra landthus, kallad Kanton, samt det Göthiska tornet. Dessutom Kina slott, bestående af paviljonger i Kinesisk smak. Om de fester hofvet här firat torde förtjena omnämnas följande (enligt ett utdrag af L. v. Hauswolff), ur en berättelse, som anses uppsatt efter år 1800, af kapiten P. M. Adlerfelt (född 1735, död på Fånö 1808). "Konung Adolf Fredrik gjorde 1752 till surprise åt sin drottning en fete på hennes namnsdag, hvars make ingen då sett och ej sedan såg. Festen kostade konungen tre tunnor guld, och ansåg A. att den, när han skref, ej skulle kunnat verkställas för 18 tunnor guld. Konungen lät fylla kärret, der China nu lig-

ger vid Drottningholm och planera vägen dit. Arbetet hade fortgått i 4 år. Chinaslottet bygdes af träd på gamla arsenalsgården i Stockholm under öfverintendenten Adlercrantz's inseende. Möbler voro beställda hemligen hos flera handverkare af hoffolk i deras namn. Kungen hade gifvit ritning till allt och bestod pengar till allt. Chinaslottet förklarades skola flyttas till Åkerö, varande bestämdt af greve Tessin. När de 3 husen voro färdiga fördes de på "flåtar" hemligen bort, ingen visste hvart. Äfven bygdes nära, der Chinesiska slottet skulle uppsättas, en theater. På denna theater spelade Italienaren Crotzi, vacker tenorstämman, och castraten Sqalgi, som hade den finaste röst, som kunde gifvas. Capellmästare Bülo spelte second åt honom på flachollette då han söng premier och en Italienska, Madlle Fabritz, agerade Alexander Magaus m. fl. karlsruer, som den grötsta karl. Derjemte många Franska acteurer och danseurer. Decarge var först premier-danseur, fick sedan krypa tillbaka till premier-figurant. Utom Gallodier, var der Frossard, en luftspringare, som ofta for bort och kom åter. Mamsell Morelli, sedan gift med acturen Du Lantel, var ock utmärkt dansös. Vid den stora feten kommenderades alla kadetterne, hvaribland nu A. befann sig, till Drottningholm och förlades i fruktträdgården med full frihet att behandla den som occuperad. Doctorn allena kunde inskränka friheten att äta frukt; men ingen fick, om ej civilklädd, gå utom trädgården eller låta sin betjening i livrée så göra. Af de 36 kadetterne utvaldes de 12 störste att göra tjänst vid theatern, der under de 14 dagarne före namnsdagen, som här tillbragtes, desse dagligen skulle infinna sig på repetitionen; de andre jemte deras förmän inlärdes af Lieut. Bar. Duwalt att exercera på chinesiska. Den stora namnsdagen väcktes de kl. 2 om morgonen, fingo en frukost, lik middag, kl. $\frac{1}{2}$ 4, med tillsägelse att stoppa på sig hvad möjligt var, ty der vankade sedan ej mat den dagen. Marcherade så fram med musik, 16 patroner i patronköken och 2 vackra kanoner och 8 skott i hvarderas lavettlåda till lustträdgården på stora gången midt i trädgården. Der möter Konungen kl. 5. De hade fått stora Grenadiersmössor med en silfverplåt och Konungens namnchiffer främst och 4 itända granater på sidorne. Kungen exercerade pilterne en stund. De måste sedan stå orörliga till kl. 11, derunder de uppåto sin torrmat i ledsnaden. Nu kom Kung och Drottning med stor svit, deribland Franska Ambassadeuren, gamle Baron Breteuille. Blefvo sedan omklädde som Chinesare och förde till Chinaslottet. Dit kom Kronprinsen, klädd som en Mandariprins, i spetsen för pager klädd som Mandariner. Man intågade nu i fullfärdiga rum. I fonden af theatern sågs en taffla målad af Hof-Intend. Pasch i limfärg, ett mästestycke af 52 alnars längd och 36 alnars höjd, föreställande ett stort vattenfall. Nedanför i det lugnare vattnet summo svanar. Bergen voro äkta Svenska. På afstånd kunde en hvar illuderas. Om 4 år fick P. sin taffla åter, då den delades och krigspriddes. Svanorne och ett

stycke af bergen och vattenfallet uppsatte Rehn ännu 1771 efter P—s död på Parterren vid Belle Vue. Kl. 6 kommo de kunglige åkande till China. Kronprinsen gick nu emot Drottningen, så snart hon stigit ur vagnen, med slottets nycklar (förgyllda), hvilande på en röd sammetsdyna med breda gullfransar. Hon kände honom ej strax. Lossade så de arme kadetterne ur sitt tvång, blott 2 skulle stå vakt, de öfriga fingo springa omkring hvar de behagade, blott de ej aflägnade sig längre, än att de kunde höra trumpetten. Nu åto de Kunglige i China, hvarunder den bästa musik, Sverige då kunde åstadkomma, uppfördes; men musikanterne voro osynlige (stodo under granar). Kl. 8 började operan, som varade till kl. 2 om morgonen; derpå bal till kl. 6 om morgonen. Der voro 2 operor, en hette: *Le Berger* devenus *Roi*. Den andra handlade om Alexander den Store; allt bestod af 16 alter, utom alla intermederne, 32 variationer i decorationerne, 32 olika baletter och 300 figuranter, utom de vanlige acteurerne. De spelande voro omkring 50. Men kadetterne — fingo ingen mat. Ej eller andra dagen, utom hvad de kunde smyga åt sig. Derefter om aftonen frossade de med besked och blefvo så öfverlastade, att de ej kunde retirera sig, utan måste bli liggande under bar himmel om natten, hvilket mycket misshagade Konungen. Först efter 8 dagar hemförlofvades de. Drottningen flyttade nu till China med sitt broderi och Konungen följde derefter med sin svarfstol. A. fick undertiden den nåden att draga svarfjuget. Andra aftonen uppfördes ett präktigt fyrverkeri under en Bal masqué. Drottningen antände sjelf en hvit dufva, som flög mot Konungen. — Konung Adolf Fredrik och hans gemål läto vid Drottningholm på egen bekostnad anlägga flere slags fabriks-inrättningar, såsom en eggjernas- och poler-smides-fabrik, hvarest förfärdigades allehanda instrumenter och nipper, af finaste slag, ett Holländskt spetsmakeri, samt siden-bandfabrik. Alla dessa fabriker äro nu nedlagda. — Vid Drottningholm finnes postkontor, då hofvet vistas derstädes. Slottet har en ståthållare. Vid ladugården märkes: Hemmet, ett landtställe upplåtet åt ståthållaren. På denna ladugårds gårde hade konung Gustaf I ett af sina läger, under den tappre öfversten Peder Fredags befäl, då han år 1521 belägrade Stockholm.

Drottninghuset i Stockholm stiftades af Carl XI:s gemål, drottning Ulrika Eleonora, hvilken, på en tomt, tillhörig Johanniskyrka, lät uppbbygga ett hus, der enkor af bättre stånd skulle åtnjuta fri boning och underhåll. Stiftelsens tillgångar hafva sedan efter hand ökat sig, dels genom statsanslag, dels genom kongl. eller enskilda personers gåfvor, så att dess inkomster nu stiga till emellan 4 å 5,000 R:dr, för hvilken nära 100 fattiga enkor, eller andra fruntimmer af bättre stånd, här njuta rum, värme och 2 R:dr B:ko i månaden, hvarför utan de mest behöfvande få ett serskildt understöd af 32 sk. B:ko månadtligen. Den mest betydande af alla donationer är den Kniggeska, hvilken utgjorde 12,000 R:dr, utom en tunna guld

B:ko, under namn af Kniggeska pensionsfonden, hvarföre 10 ogifta fruntimmer eller enkor af medelklassen undfå en pension af 100 R:dr B:ko hvardera. Direktionen består af justitie-kansleren, konungens öfver-hofpredikant samt kyrkoherdarne i Clara och Jakobs församlingar.

Drottninghöggar. Gamla grafhöggar med detta namn förekomma i många landskap, såsom i Naverstads socken af Bohus län, i mellersta Dalsland, i Småland, Skåne, o. s. v.

Drottningstjär. en holme, vid inloppet till Carlskrona, nära Aspö. Här anlades 1696 ett sjökastell till hamnens försvar. Se vidare: *Carlskrona*.

Drottqvåde (*Dróttqvæði*). Så kallades, i den gamla nordiska skaldekonsten, ett versslag, våra förfäders egentliga hjeltevers, hvilken användes förnämligast till äredikter. Vi finna deraf ett stort antal i de flesta Isländska sagor. Man anser det hafva sitt namn af *dróttin*, farste, hjelte. Hufvudkännetecken för detta versslag består deri, att det, utom alliteration, äfven har assonans, och saknar så kallad *målfylling*. I anseende till stavelsemåttet delas det i tre arter, nemligen: *Togtag*, egentligt *Drottqvåde*, samt *Hrynghenda* eller *Liljulag*. Ett prof på egentligt drottqvåde må anföras ur Niala-sagan:

"Här blir trångt på tingen,
bullret går mycket för långt,
sent lär förlikning stiftas,
ledsamt tycks mig detta:
bättre anstår männer
i blod att vapen färga,
gerna stillar jag vargens
matgiriga ungars hunger."

Drottsäte kallas af några senare fornforskare den klumpsten i en domkrets, hvarpå domaren hade sin plats. Den är försedd med en högre sten, hvilken tjenat till ryggstöd. Ett sådant drottsäte, med en ofantlig sidosten, ses ännu i den förvånande Blomsholmska domarekretsen uti Bohus län; men den påstås vara ditförd i nyare tider.

Drucken om aftonen som en björn, om morgonen som en skjuten örn, ett gammalt ordspråk, betecknande: rusig modig, nykter blödig.

Drudenfot (mythol.), ett tecken, bestående af trenne trekanten, så sammanflätade i hvarandra, att de kunna bildas medelst fem linjer. Man trodde att alla hexor hade sålunda bildade fötter, samt att en hexa vandrat fram der man såg en sådan femhörning. Deraf har figuren sitt namn. Den ansågs hafva en mot trolleri skyddande kraft, och nyttjades derföre af vidskepligt folk såsom amulett, än inristad på små metallskifvor, än på stenar, med det Latinska ordet *salus* i alla fem hörnen. Det ritades på trösklärne och utanför stallen. Tecknet tros hafva spridit sig från Grekland till Skandinavien. Se: *Alfkor*.

Druder (mythol.), ett allmänt namn för hexor och andra trollpackor. — Maran räknades ock för en drud.

Drufva, Peter Thure Gerhard, inskrefs, enligt tidens bruk, redan som barn vid Uplands regemente, i egenskap af förare, år 1769, hade

år 1783 blifvit befördrad till stabs-kapiten, utmärkte sig under kriget i Finland åren 1788—1790, tog afsked år 1809 såsom öfverste i arméen, utnämndes år 1814 till vice landshöfding i Wermland och år 1816 till verklig landshöfding i Westmanland, der han vidtagit flera nyttiga anstalter till länets bästa. Upphöjdes i friherrligt stånd, K. N. O. Dog d. 6 Okt. 1822, i en ålder af 55 år, barnlös, och det friberrliga vapnet krossades vid hans graf.

Dryckeshorn. Bland de dryckeskärl våra förfäder begagnade, var hornet det förnämsta. Det utgjorde tillika ett husgeråd och en prydnad, samt räknades bland boets dyrbarheter. Efter hand började man förse hornen med fötter, för att kunna ställa det ifrån sig, och med lock, "på det att icke flugorna skulle falla i ölet under det att gubbarne glammade" (*Berch*). Sedermera utrustades hornen äfven med prydnader och inskrifter; de senare merendels hållna i en ridderligt-kristlig dryckesanda. Så har det s. k. Skönabäcks hornet en runskrift, en blandning af andaktsbön, dryckesqvåde och kärleksvisa, t. ex.:

"Gud lage ock vende

Alting til en salig ende!

Den Ridder drak ur gyldne horn. —

Krist gif min kjæreste god nat!" (*Sjöborg*).

I sagorna, isynnerhet i medeltidens trolldomshistorier, spelar hornet en vigtig roll. Så förärade konung Halfdan ett horn åt konung Rolf i Danmark, hvilket ljud en mil omkring, då man drack derur och några viktigare händelser förbådades. Ur horn bjödo skogens jungfrur och rån sina farliga drycker åt hjeltarne Olof Tryggvason, Eigil Skálagrimson, m. fl., hvilka då hemförde bornen, såsom tecken till sin seger öfver trollen. Synnerligt ryktbart är det Oldenburgiska hornet, som förvaras uti kongl. konstkammaren i Köpenhamn, hvilket grefve Otto af Oldenburg skall hafva tagit af en skön skogsjungfru. Ett dylikt trollhorn vann äfven Trolleslägtens stamfader. Han tog nemligen i en julotta, af ett troll uti jungfruskepnad, ett horn som hade 300 slags färger. Det förvarades under flera mansåldrar; men gick förloradt vid Wexjö domkyrkas brand år 1570. Mest bekant för oss är Ljungby horn i Skåne, hvilket berättas vara taget från trollen under en jullek. — Dryckeshornen tillverkades af stora tjur- och bufelhorn och påträffas ofta än i dag i vissa landsorter såsom bordsprydnader. Konung Carl XIV förärade år 1835 åt de studerande i Upsala ett dryckeshorn, försedt med en Isländsk inskrift, och prydt af Fogelberg med drifvet arbete i silfver. Det föreställer Odens möte med Gylfe, invid Thors bild (en ny tids utveckling ur den förgångna).

Dryck är ungdoms fall, ett ordspråk, betecknande: när ungdom slår sig på fylleri, är olyckan för dörren.

Drysellus, Erland, född af bondföräldrar, studerade först hemma och sedan vid Tyska universiteter, prestvigdes ej förr än vid 34 års ålder, då han antogs till hofpredikant hos dåvarande enkedrottningen, fick följande året, 1676, Sorunda

pastorat, hvarifrån han, år 1687, flyttades till Jönköping. Född 1641, död 1708. Han var en lärdd man, och har utgifvit åtskilliga skrifter, t. ex. *Lineamenta gloriæ Sueciæ*; *Monarch-Speget*; *det Mahometiska regementet*; *Kyrkohistoria öfver Nya och Gamla Testamentet*, samt icke mindre än 172 predikningar.

Dråp kallas i lag det brottsliga handlingssätt, hvarigenom en menniska dödar en annan. Lagens straffdom öfver dråparen utesluter dock icke den allmänna rättigheten, att försvara sitt eget lif emot våldsamt anfall, skulle äfven den anfallandes dervid förspillas, likväl måste i sådan händelse bevisas, att den angripne ej kunnat rädda sig på annat sätt. Serskildt uppräknar lagen vissa fall, då den dräpte ligger ogild. Sådana fall äro: då qvinna frälsar sin oskuld ifrån våldtäkt; då den som bryter edsöre dräpes i sjelfva gerningen; då tjuf, som gjort inbrott nattetid dervid blifvit dödad, eller en ogeringsman, som försöker rymma, eller som skall gripas vid det förra tillfället mister lifvet för den, som söker hindra hans flykt, eller vid det senare sätter sig till motvärn och dödas i sådan strid. Verkligt straffbara dråp klassificeras i flera olika slag: uppsåtligt dråp; dråp i brådskillnad; dråp af vållande, allt efter som den brottslige anfallit den dräpne för att döda honom, eller afhändt honom lifvet under påstående strid och träta, eller utan gifvet uppsåt blifvit en orsak till hans död. Dråp, begånget med uppsåt, straffas med döden; utan uppsåt begånget, kan det försonas med böter, eller så kallad mansbot. — Enligt justitie-statsministerns berättelse om brottmålen i Sverige år 1842, äro 23 dråp begångne med vilja, deraf 21 utaf 27 män och 2 kvinnor, samt 38 dråp begångna utan uppsåt att dråpa, af 38 män och 2 kvinnor.

Dråpguden, ett af guden Tyrs tillnamn.

Drågtighet, den största möjliga varu-quantitet, ett fartyg antingen kan intaga eller bära, räknad i förra fallet efter kommersläster eller ock tons, och i senare efter svåra läster, eller ock Petersburgers-standards.

Drängbafra eller **Drängespannsbafra** kallas en del af presterskapets löne-inkomster i Skåne. Den utgör en del af den verkliga tertialtioden och har uppkommit deraf, att drängarne på hemmanen brukade aflönas medelst upplåtande af en viss jordrymd. Tioden af denna del utaf de Skånska hemmanen har derföre erhållit ofvannämda namn.

Drättselkommissionen i Stockholm. Den inrättades år 1813 och är en municipal-anstalt, som har värden öfver en del af hufvudstadens inkomster, samt tillsynen öfver dess byggnader. Dess ordförande är öfverståthållaren. Han utnämner fyra ledamöter ur magistraten, och borgerskapets femtio äldste välja tre handlande och två handverkare. Ledamöterna ombytas årligen; men de afgångne kunna inväjas ånyo. Den 27 Mars år 1846 fastställde Kongl. Maj:t magistratus förslag, att drättselkommissionen och kommitterade öfver stadens börs-, bro- och hamnbyggnader skulle för-

enar till ett enda förvaltande verk. År 1837 be-
fanns det, vid en anställd öfersigt af stadens in-
komster och utgifter, att de förra uppgingo till
260,876 R:dr och de senare till 286,130 deri in-
beräknad en föreslagen löneförbättring för åtskil-
liga af stadens embets- och tjenstemän, hvarige-
nom således uppkom en brist af 25,254 R:dr.
För att afhjelpa detta missförhållande anhöll drät-
selkommissionen hos regeringen om tillåtelse att
förhöja åtskilliga afgifter.

Drög, kallas i Jemtland, en dryck af hälften öl
och hälften svagdricka.

Drög, kallas i Ångermanland en liten släde.

Drögen, den högst belägna sjö i Östergötland.

Dröpnar, en guldring, gjord af dvergarne Brok
och Sindri. Den tillhörde Oden och hade den ut-
omordentliga egenskapen, att åtta likadana ringar
dröpa af densamma hvar nionde natt. När Balders
lik brändes, kastade Oden denna ring på bålet;
men Balder sände den, med Hermod, ifrån Hels
boning, tillbaka till sin far.

Dubb, **Pehr**, en ansedd läkare, som hade myc-
ken förtjenst om inrättandet af Käsö karantäns-
anstalt och om fattigförsörjningen i Götheborg.
För den förra af dessa förtjenster erhöll han år
1807, af konung Gustaf Adolf, en briljanterad guld-
dosa, och för de senare läto stadens äldste år
1806 slå en minnespenning öfver honom. Han åt-
njöt på sin ort ett så allmänt förtroende, att un-
der de sista åren af hans lefnad ingenting af vikt
i kommunalväg företogs, utan att han rådfrågades,
ja, då han slutligen icke mer gick ut, ställdes till
och med stadens klockor efter hans ur. Han var
ledamot af vetenskaps-akademien, K. af W. O.
med St. K. och R. af C. XIII:s O. Dog ogift i Gö-
theborg d. 6 Jan. 1834, i en ålder af 84 år.
Han har af Dubb åtskilliga skrifter, såsom: *Sam-
ling af rön och upptäckter i medicin, landthushåll-
ning och fysik; Om sillfisket i Bohus-län*, jemte upp-
satser uti tidskriften *Läkaren och Naturfor-
skaren*, samt vetenskaps-akademiens handlingar.

Dubbelspat, **Islandsspat**, är ett slags kalkspat
och således bestående af kolsyrad kalk, samt till-
hörande släktet carbonater, som är fullkomligt
klar och genomskinlig, samt till figuren en rhom-
boid eller parallelliped, innesluten inom 6 noggran-
na rhomber, i följd hvaraf den har egenskapen att
visa dubbla alla de föremål som skådas derigenom.
Den förekommer isynnerhet på Island, hvaraf den
äfven fått sitt ena namn; men äfven på några
ställen hos oss, såsom vid Brattfors jerngrufva
och Bäsinge öde grufva i Dalarne.

Dubbnig är den högtidliga akt, hvarigenom nya
ledamöter upptagas i en riddare-orden. Den sked-
de ibland medeltidens riddare med svärdsslag, efter
föregående pröfvoår-och tjenst, ofta på valplat-
sen efter vunnne seger. Nu, sedan riddare-ord-
narne blott äro en form att utmärka personer,
hvilka anses förtjenta af belöning, är dubbnin-
gen likväl bibehållen. Utnämning till riddare
sker af konungen allena; dubbnigen åter verk-
ställes antingen af konungen sjelf i ordenska-
pitel, eller, å hans vägnar, af äldre ledamö-

ter utaf orden, så att kommandörer dubba rid-
dare. Vid dubbnigen aflägger den nye riddaren
sin ed och beklädes med ordenstecknet, samt vid-
röres med svärdet tre gånger öfver venstra axeln,
af den som förrättar dubbnigen. Akten föregår
stundom i kyrkan. Enligt Svenska ordens-statu-
terna af år 1748, skulle serafimer-riddare dubbas i
Riddarholms-kyrkan, de öfrige på konungens eg-
na rum.

Düben. Ätten härstammar från en **Michael Dü-
ben**, som i medlet af 1500-talet var Ludi Mo-
derator och rådsförvandt i Lützen. Hans sonson,
Andreas Düben, inkom år 1624 till Sverige,
der han blef kapellmästare och hof-organist. Han
har satt musik till en ballett med sång, hvilken upp-
fördes vid hofvet på enkedrottningens befallning.
Hans sonson

Düben, **Joakim von**, är stamfader för den
adliga ätten Düben, hvilken från honom delat
sig i flera grenar. Han ingick i kansliet och
adlades såsom referendarii-sekreterare år 1707;
men steg småningom till statens högsta värdighe-
ter, så att han utnämndes till hofkansler, kansli-
råd och riksråd, samt friherre och greve, hvilken
sista heder likväl vederfors honom först några
månader efter hans död. Någon tid åtföljde han
konung Carl XII:s fältkansli och blef fången
vid Pultawa. Förd till Moskwa, måste han här
tillbringa tio år; men fick likväl hemresa något
förr än de öfriga Svenska fångarne. Han var måg
åt erkebiskop Spiegel, och, enligt Hammar-sköldes
yttrande, tyckes "denna släktskapsförbindelse med
en poet, ensamt hafva bestämt honom att, trots
sin torra känsla och inbillningskraft, våga några
försök på rimmarebanan." Detta omdöme är kan-
ske nog strängt, enär hans arbeten icke särdeles
eftergäfvö öfriga samtida Svenske skalders. — Han
har af honom *Andeliga sånger*, författade under
fångenskapen i Ryssland, samt öfversättningar af
Boileaus *Art poétique*, jemte flera andra af Boi-
leaus skrifter. Född 1671, död 1730.

Düben, **Magnus Wilhelm von**, frih., född
d. 12 Febr. 1814, blef student i Lund år 1828,
och efter att med utmärkelse derstädes hafva af-
lagt de vanliga lärdomsproffen, blef han år 1835
med hedersrum filosofie magister. Utnämndes d.
23 Mars 1838 till docent i botaniken och er-
höll 1839 två års tjenstledighet, för att öfvertaga
en lärare-befattning vid vetenskapliga afdelningen af
handels-institutet i Götheborg. Erhöll 1841 an-
slag af kongl. vetenskaps-akademien till en veten-
skaplig resa i Westergötland och Bohuslänska
skärgården. Förordnades 1842 att förestå in-
tendentsbefattningen vid naturhistoriska museum i
Lund, samt utnämndes följande året till adjunkt i
zoologien och intendent vid nämnde museum. För-
retog i Maj 1843, med understöd af allmänna me-
del, en vetenskaplig resa i Norrige och uppehöll
sig der till Augusti 1844. Återkommen till fä-
derneslandet förordnades han att förestå naturhi-
storiska professionen, höstterminen sistnämnde år.
Insjuknade i Maj 1845 och dog d. 9 Aug. samma
år. Dübens arbeten anses äga ett utmärkt veten-

skapligt värde. Han ägde icke alltså stor rikedom och skarpsinnighet, inom det fält åt hvilket han företrädesvis egnade sitt arbetsamma Hf; han hade äfven inom de humanistiska vetenskaperna ovanliga studier, som gifvo åt hans författarskap en egen lyftning och åt hans stil ett särdeles behag. Hans utgifna arbeten äro följande: *Enumeratio plantarum in regione Landscronensi crescentium*; *Conspectus vegetationis Scaniae*; *Handbok i växtrikets naturligtliga familjer*; om *Mus betulinus*; *De fabrica corporis insectorum*; *Bidrag till Norrigea hafsfåuna*. I förening med en Norsk naturforskare, doktor Koren, utgaf Düben: *om Høkkfuglernes Hudekøliet*; *Ichthyologiske bidrag, samt om Skandinaviens echinodermer*.

Düben-Vegesachska målet. Detta namkunniga högmål åtalades om hösten år 1832, då majorerne, friherrarne Düben-och Vegesach arresterades. Anledningen var ett bref, hvilket den senare skötte från Berlin hafva skrivit till den förre, som då vistades i Wien, och hvori han uppdrager åt honom, att tala vid prinsen af Wasa för hans räddning. Det var isynnerhet ett deri förekommande ställe: "Dagen för imon jag reste vore vi några hufvudmän af oppositionen tillsammans och kommo öfverens, att ingen annan hjälp finnes för Sverige, än att få prinsen på thron", hvilket ansågs vittnande om förrådiska stämplingar. De begge anklagade nekade till brefvet, hvilket för öfrigt aldrig kommit till sin adress. Flera vittnen hördes; men ingen upplysning vanns, hvarken om brefvet eller om några andra stämplingar. Som det emellertid icke kunde bestridas, att de haft brevväxling och umgänge med prinsen af Wasa, dömdes de, enligt 1812 års författning, till evig landsflykt och affördes i Maj månad 1833 till Tyskland. Genom den amnesti, som utfärdades d. 20 Okt. 1834, fingo de likväl rättighet att återkomma till fäderneslandet.

Den døger. Denna lek förekommer i Upland, Södermanland, Östergötland, Småland och Finland. Sällskapet sätter sig i en krets, och en person tager en hopplindad näsduk, eller något dylikt, och kastar den på någon annan, under utrop: "Du døger!" Den andra frågar hastigt: "hvar till?" — Den kastande uppger en egenskap eller färdighet, efter ögonblickets infall, såsom: springa ärender, hoppa kråka, stupa kullerhytta, gå på styllor, m. m. På detta sätt sändes näsduken omkring, från den ena och till den andra, med största möjliga hastighet. — Lekens munterhet och lif beror naturligtvis af de löjliga eller artiga egenskaper, en hvar hittar på att tillägga den andra. (*Arwidsson*, Svenska Fornsånger, Del. III.)

Duell eller Envig, fordom ett vanligt sätt att afgöra enskildta tvister, sedan ett medel att införa domstolen bevisa sin rätt, är nu mera i båda dessa fall strängeligen förbjudet. I den äldsta forntiden var envigeskampen ett af de sätt, hvarpå sjelfhämnden utöfvades, och derigenom införlifvadt med våra förfäders hela tanke- och handlingssätt. Genom kristendomens inflytande och i allmänhet genom en stigande bildning blef lagen småningom

gällande i sjelfhämndens ställe. Ordning och skick stridde dock länge med den gamla vildheten. Lagen underhandlade först med blodshämnden och det var redan en stor vinst, om densamma kunde inskränkas och lagligen ordnas. Ett medel dertill var att bestämma lagliga dueller, eller envig inför domstolen. De betraktades dock äfven ur en annan synpunkt, såsom ett slags Guds dom och således såsom rättsakningsmedel. Att den råa styrkans utslag kunde anses såsom ett sanningens prof, såsom en Guds röst, bevisar ännu mycken råhet i sederna. Småningom försvann äfven denna; men duellerna fortfor, såsom ett prof på ridderligt mod. Särdeles ansågo krigare och adelsmän knappt något annat sätt värdigt och passande, att afgöra tvister och försvara sin ära. På den tid, då Svenska adeln sväfvade i fara att förlora sin verkliga magt, och dess ridderliga sinnelag i sjelfva verket börjat vanslägtas, visade sig en särdeles ömtalighet om alla den ridderliga värdighetens yttre tecken. Då pröfvades äfven en strängare lagskipning nödig för att hindra och bestraffa dueller. Det s. k. duellspakatet utfärdades år 1682. Inledningen till detta dokument innehåller en allvarsam klagan öfver den sidvördnad, som visades den lagliga samhällsordningen genom dueller och slagsmål. Alla sådana förbjudas vid 2,000 d:lr s:mts vite, två års fängelse och tjänstens förlust för embetsmän, samt dödsstraff för den som i duell spillt menniskolif. Den som stupat borde begravas utan religiösa ceremonier, och straffet gällde, med undantag af lifvets förlust, äfven om blott utmaningen blifvit antagen eller gifven, ehuru verklig duell icke inträffat. Den enda förmildring som medgafs, bestod i rättigheten att lösa sig fri ifrån det senare årets fängelse, med ytterligare 2,000 d:lr s:mt. Deremot stadgades enahanda straff för sådana förölämpningar, hvilka plägade föranleda dueller, vare sig att man öfverfallit en annan "med skymflige och oqvådes ord, förachteligt skuflande och skjutande, hugg och slag, samt hotande med käpp eller hand eller annat", och slutligen förbjuder konungen alla ansökningar om nåd för den, som blifvit dömd enligt detta påbud. Att denna lagstiftning serskildt afsåg ridderskapet och adeln samt krigsbefälet nämnes uttryckligen och med tillägg, att "the slagsmåhl som skie af nedrige folk och gemene man äro inthet vidare mento, än att the skola förblifva vid Sveriges beskrefne lag och förut utgångne ordinahtier." Detta duellspakatet var dock ingalunda det första; ett dylikt, ehuru med mindre afgjorda straffbestämmelser var redan utfärdadt 1662, och bevis saknas icke, att det fördrögs med mycken otålighet af ridderskapet och adeln. Dess förnyande 1682 var ingalunda öfverflödigt. Sedärmera utkommo åtskilliga förklaringar öfver serskildta frågor rörande duellspakatet, och slutligen förnyades det samma i sin helhet år 1738, utan att några större förändringar stadgades, med undantag att fängelsestraffet utbyttes emot landsflykt. Året derpå, 1739, utkom en kongl. förordning, som upplifvade 1682 års duellspakat, hvilket ännu är

hufvuddokumentet för lagstiftningen i afseende på dueller.

Dufvode skans i Åre socken af Jemtland, anlades år 1658 invid elfven i socknen, 1 mil från Åre kyrka; men ödelades, efter riksens ständers beslut, 1734, och visar nu endast förfallna murar och vallar. — I Rhyzelii Svio Gothia Munia, s. 54, uppgifves den vara för andra gången uppbyggd år 1700.

Dufstök (*Falco palumbarius*), en till roffoglarnes ordning hörande fogel, af 20—24 tums längd; öfvan svartbrun, under hvit, med tvärgående bruna streck på bröst och mage, jemte fina långsgående spollinjer. Hannen är mindre än honan; men begge könen till färgen lika, ungarne deremot på ryggen brungrå, med gulaktigt bröst och mage, samt långsgående bruna fläckar. För öfrigt omvexlar färgen på mångfaldigt sätt hos olika individer. Den lefver i engifte, förekommer allmänt i hela riket; men flyttar om vintern till sydligare länder, der några stundom kvarstanna. Under fortplantningstiden uppehålla de sig i stora, helst bergiga skogar. Honan lägger i slutet af April, eller början af Maj, 3—4 blåaktigt eller grönaktigt hvita, brunfläckiga och strimmiga ägg, uti ett näste i de högsta träden, och om hon dödas under liggningstiden, rufvar hannen äggen och uppföder ungarne. Födoämnenä utgöras blott af djurämnena, och som dufhöken är modig och djerv, angriper den så väl mindre fyrfota djur som foglar. Man har till och med exempel derpå, att den angripit hästar och menniskor. Ekström berättar i sin Beskrifning om Mörkö socken, att en torpare i nämnde socken blef, i April månad 1821, angripen af en hök, hvilken sårade honom illa uti ansigtet och halsen, och 1826 d. 17 Aug. blef en skogvaktare angripen af en hök, som sökte rifva honom i ansigtet, men blef dödad af honom. Såsom en skadlig roffogel förföljes dufböken allmänt, och skjutes dels i flykten, dels fångas i hökbar, med sax eller på flere andra sätt.

Dufslins (*Ervum hirsutum*), en årlig växt, hvilken förekommer allmänt bland säden i åkrarna, och förorenar denna, samt bör derföre genom sällning frångiljas.

Dufva, Dufa (djup). Namnet på en af büljorna, Ägirs och Rans döttrar.

Dufva (*Columba*), ett fogelslägte, hörande till sparffaglarnes 2:a underafdelning, gångfoglar, hvaraf trenne arter förekomma hos oss. De utgöra öfvergången från sparffoglar till hönsfoglar, likna i vissa fall de förra, i andra de senare. Näbben är kort, rät, hoptryckt, öfverkäken på midten tunnare, mot spetsen tjockare, hvälfd vid bräddarna skjutande öfver undre käken, i spetsen nedböjd, vid roten täckt af en tjock naken uppsvällad hud, under hvilken näsborrarna bilda en långsgående springa på sidan, vid midten af näbben. Benen och fötterna äro föga utbildade och korta; vingarna deremot temligen långa och andra vingpenan längst. De rugga blott en gång om året, båda könen äro nästan lika; men ungarne olika de gamla. Vistas merendels bland stora höga träd

i skogen eller branta bergsklippor vid stränder, samt bygga, på ett upphöjdt ställe, sitt näste af risqvistar. Födoämnenä bestå af växtämnena, såsom frön. Dufvorna bada sig i vatten och lefva i engifte; men samlas om hösten i stora skaror. Honan lägger blott 2 hvita enfärgade ägg i sänder, men flera kulor om året, och ungarne kvarstanna i hoet tills de blifva flygfärdiga. Se vidare: *Klippeduva*, *Ringduva*, *Skogsduva*. — En gammal sägen om turturdufvan förtäljer, att hon kom flygande, satte sig öfverst på Christi kors och såg sorgen ned på den lidande, hvarvid hon anskade med sitt ännu bibehållna läte: "kurrie, kurrie, kurrie!" hvilket skulle betyda: Kyrie, eller "herre, herre, herre!" Sedan den tiden är hon aldng mera glad, utan far städse kring jorden och upprepar sitt sorgliga: "Kyrie, kyrie!"

Dufva. En gammal ätt, dels Finsk, dels Swensk. Den Svenske härstammade från Håkan Larsson, hvilken adlades år 1594, och den Finske från en Bengt Dufva, som lefde år 1450. Den år 1625 på riddarhuset introducerade **Peter Dufva** till Munkaby, lefde ännu år 1647 och kallas i nämnda års registratur: "en ogudaktig sälle." Om honom berättas, att han var ogift, men hade 6 öfka barn, hvilka dogo hvar efter annan och begrafs i en räfgröp, der fadern slutligen sjelf blef begravnen.

Dufva, Mikael Olofsson, till Bergshammar och Marsång, blef år 1603 slottslefven öfver Stockholms slott och län, och kallades tre år senare till konung Carls sekreterare. År 1612 blef han, såsom det hette, "vår och riksens sekreterare i Svenska saker och handlingar." Han dog år 1615.

Dufva, Johan, son till Bengt Larsson Dufva, hade i 30 år tjent på flottan, och blef år 1643 landshöfding i Österbottens norra prosteri och Uleåborg; men hvilket embete han icke länge innehade, emedan han följande året, under hemresan till Stockholm från sitt höfdingedöme, drunknade tillika med sin hustru och fem barn.

Dufva, betyder modig, efter Ångermanlands-dialekt.

Dufvan måste ha en hök, och grodan en stork. Med detta ordspråk menas, att utan öfverhet och fruktan gör man sällan det godt är.

Dufvedals mekaniska verkstad. Se: *Motala*.

Dufvesot (*Geranium columbinum*), en årlig växt, hvilken förekommer i de sydliga landskaperna, på öfvergångs-formationer, och har, likasom hela släktet, vackra blommor.

Dufvenäs, en egendom i Nacka socken af Södermanlands län, är belägen på en udde i Saltsjön, 1 mil utanför Stockholm. Erkebiskop Gustaf Trolle var år 1517 hårdt inspärrad på Stockholms slott af Sten Sture d. y. och Gustaf Eriksson. Då deingo veta, att en Dansk hjälpsändning anländt i skären, ryckte de ut till Dufvenäs, hvarest fienden landstigit, och angrepo honom så manligt, att han måste draga sig tillbaka. Gustaf Eriksson deltog här för första gången i striden, och hans tapperhet bidrog ej litet till segern. Sedan Danskarne lemnat fältet betäckt med döda, flydde de till sjös och hämnades med härjning på kusterna.

Dufvenäs-klack, ett berg i Tuna socken af Dalarna.

Dufve-träde kallas i några landsorter ett stycke trädesåker, som helt och hållet omgifves af besädd åker.

Dufvögg, harpungar (*Cacubalus behen*), en mångårig växt, som förekommer på åkrar, torra ängar och sandfält, och har tvenne varieteter, hvar af den ena, med tjockare blad och krypande stjelk, växer vid hafsstranden. Roten skall vara användbar såsom nödbrödsämne, och själfva örten till anbringande af brun färg på ylle.

Dukat, ett i många länder förekommande mynt, vanligen, och hos oss alltid, af guld; men äfven uti flera Italienska stater af silfver, samt uti Spanien till och med af koppar (*Ducado de Vellon*). Namnet är härleddt af Italienska ordet *Duca*, hertig; omedan en sådan vid namn Longino var den förste, som lät pregla sådant mynt. Vid medlet af 16:de århundradet var det hvar och en som ägde guldgrufvor tillåtit att pregla dukater, och det gällde då för en stor ära, att hafva sitt vapen på detta mynt. I Sverige slogos dukater först af Johan III, åren 1569 och 1570; men sedan ej förr än af Gustaf II Adolf, som lät pregla sådana, dels enkla, dels dubbla, dels ännu större, t. ex. 5 till 10-dubbla, ej allenast här, utan äfven i Tyskland (i Augsburg och Erfurth), med Svenska riksvapnet på framsidan, och slogos sådana till och med ännu ett par år efter hans död, med hans namn. Christina och Carl X slogo äfven ej allenast enkla samt dubbla, utan ock större dukater. Carl XI började först (1691) låta slå $\frac{1}{4}$ dukater, och sådana, äfvensom halfva enkla samt dubbla slogos ock af Carl XII. — Enligt 1835 års mynt-förordning preglas nu enkla, dubbla och fyrdubbla dukater sålunda, att af ett skålpund viktualieviigt fint guld utmyntas 125 enkla dukater, samt dubbla och fyrdubbla i förhållande dertill, sedan guldets förut blifvit lojeradt med koppar, i förhållande af 2 delar på 80 delar, i följd hvaraf dukaternes guldhalt eller Korn utgör $\frac{976}{1000}$, och de onklas viigt eller skrot 1 qv. 3,375 oss vikt. viigt.

Dukatguld kallas sådant arbetsguld, som är af samma finhet eller guldhalt som dukaten.

Düker, Carl Gustaf, var född i Lifland, hvilket då lydde under Sverige, och egnade sig från första ungdomen åt krigsståndet, hvilket äfven varit hans faders, blef general-adjutant hos Carl XII och följde honom, alltifrån slaget vid Klissow, på de flesta af hans fälttåg, samt steg derunder i grader, så att han år 1710 var general-major. Förut hade han vid åtskilliga tillfällen ådagalagt många prof på ett oförskräckt mod. Sålunda stötte han, vid Wilna, i spetsen för en mindre truppafdelning, på 7,000 Ryssar och Lithauer, slog dem oakadt deras öfverlägsenhet, och intog staden, der han gjorde ett rikt byte. År 1709 hade han en lika lycklig träffning mot Ryssarne, hvilka förlorade en mängd döda och fångar, 1,000 hästar och större delen af sin tross. Fången vid Dniepern, jemte hela Svenska hären, fick han likväl resa hem på sitt hedersord. Här an-

vändes han genast, och kommanderade reserven i slaget vid Helsingborg. Följande året skickades han öfver till Pomern, der han förjagade Ryssar, Sachsare och Danskar, följde sedan Stenbock under dennes tåg till Holstein och blef sårad i slaget vid Gadebusch. Carl anförtrorde honom nu befälet i Stralsund. Rörande var de begge hjeltarnes möte vid Carls oförmodade ankomst till staden, natten emellan d. 10 och 11 Nov. 1714. — D. försvarade staden i det yttersta; men måste slutligen kapitulera i Oktober. Det tilläts honom på sitt hedersord, jemte några andra högre officerare, resa till Hamburg för att sköta sin helse. Här fick han dock icke länge qvarstanna; ty hans konung kallade honom att taga befälet öfver hären mot Norrige. Vid Carls ankomst dit, förklarade han sitt välbehag öfver Dükers åtgärd, och yttrade skämtsamt, så som han kunde skämta: "Generalen har gjort mera än jag väntat; om jag kommit mig rätt ihåg, skulle jag ännu längre hafva blifvit härifrån." Han anförde sedan hären under konungen, intill dennes död, och var efter denna olycka, såsom äldste general, själfskrifven att yttra sig i frågan om tronföljare. Han förklarade sig för hertigen af Holstein, med vilkor att denne afsade sig enväldet och återupplifvade Gustaf Adolfs regeringsform; men när den unge fursten, betagen af sorg öfver sin morbrors fall, ej kunde fatta något beslut, sade Düker på sitt okonstlade soldatspråk: "Nå, kan han ej vara en karl, så må han vara en käring! Nu är det dessutom så godt som försent; oss fattas intet regent!" D. inkallades samma år i riksrådet, utnämndes till fältmarskalk, president i krigs-kollegium, friherre och slutligen greve. Född 1663, död 1732. Han kallas "en redlig, hastig och orädd herre; med erfarenhet att begagna, höll han af att synas, hade bepröfvadt mod och tjente berömligt."

Dukpenningar kallades fordom i vissa landsorter den afgiften till presterskapet, som erlades af hvarje församlingens medlem, då han begick den heliga nattvarden. Nämda afgift betalades vid själfva den högtidliga akten, på det sätt, att penningarne efter nattvarens begående qvarlemnades på altaret. Det anstötliga i själfva sättet föranledde sakens afskaffande under konung Carl XI:s tid. Såsom ersättning åt presterskapet påbjödos i dess ställe s. k. offer, hvilka äfven betalades i själfva kyrkan. Snart afskaffades äfven dessa och ersattes genom en förhöjning af de s. k. påsköre. Dukpenningar brukas likväl ännu i vissa Svenska landsorter.

Duldehatt. I folksagorna omtalas ofta denna hatt, hvilken vanligtvis innehafves af någon jätte, bergakung, o. s. v., samt säges hafva egenskapen, att den, hvilken är iklädd en sådan hatt, dermed kan göra sig osynlig.

Dulgedrâp kallas i de gamla lagarne det brott, hvarigenom menniskolif blifvit spildt, utan att gerningsmannen kunnat upptäckas. I sådant fall ålåg hela häradet att erlägga böter. Detta utgjorde ett slags gemensam ansvarighet för allmänna säkerheten, en fridsgaranti af samhället. Denna ansvarighet ålåg,

under olika omständigheter, hus- och jordägaren, eller byalaget, eller hela häradet. Böterna delades emellan målsäganden och konungen, hvarföre äfven dulgadråps-böter pläga uppräknas ibland kronans inkomster i äldre tider. Så väl namnet som saken kvarstår i nu gällande lag. Häradet bötar 100 dlr för sådant dråp, hvartill den skyldige ej inom natt och år kan upptäckas, och böterna delas, såsom fordom, emellan kronan och målsäganden.

Dumbs haf. Så kallades fordom Bottniska viken.

Dumky, Hans, född i Schlesien år 1686. Anställd som page vid ett hertigtligt hof, hade han endast 17 år gammal, af den unga furstinnan blifvit förledd till ett otillbörligt förhållande. Ängstfull öfver ett fel, som hans sedliga känsla strängt ogillade, och fruktande dess följder, flydde han till Svenska hären, blef der anställd såsom volontär-officer och tjente sig upp till kapiten; men föll vid Pultawa i Rysk fångenskap, hvarunder han vistades i Tobolsk. Återkommen härifrån år 1723, fick han af en sin vän, majoren von Borning, Tranby hemman i Alunda socken af Upland, att innehafva under sin lifstid. Efter Bornings död lemnade han det likväl frivilligt till dess yngste son, och åtog sig i stället förvaltningen af Skälby sätesgård, icke långt ifrån Stockholm, der han afled år 1764.

Dumme-mosse är belägen icke långt ifrån Jönköping. Den har omkring 4 mil i omkrets, samt större och mindre holmar, betäckta med vackra älgar och någon skog. Öfver denna mosse går vägen från Jönköping till Götheborg. Nissa-ån har i densamma sitt ursprung.

Duna, passagen öfver och slaget vid, är en af Carl XII:s förnämsta bragder och det tillfälle, hvarvid han utvecklade den största strategiska skicklighet. Planen härtill var uppgjord af den snillrike, då nära 80-årige, Bahlberg. Öfvergången skedde den 9 Juli 1701. Sachsarne kommanderades af fältmarskalk Steinau, hertig Ferdinand af Kurland och general Pajkull; men drefvos tillbaka med en förlust af 1,000 man och 36 kanoner. Svenskarne förlorade endast 300 man.

Duna- och Dilglu-hed, dit Angantyr bjöd Hunnerne till strid.

Dunckel, Maria Dorothea, född Altén, och gift med pastorn vid Tyska församlingen i Götheborg, Dunckel. Hon föddes i Stockholm den 13 Mars 1799. Hennes fader var sekreteraren Märten Altén. Redan som barn röjde hon mycken böjelse för vitterheten, och skall i sitt nionde år hafva skrivit en mindre theaterpjäs. Vid 14 års ålder utgaf hon en öfversatt komedi: *Receptet*, och vid 18 år ett af henne författadt skådespel: *Förlofningen*. Sedermera har hon utgifvit *Dramatiska och lyriska försök*; *Smärre poemer*; *Två systrar i Östergötland*; *Pensionsvännerna*; *Wilhelms brevveckling*; *Johan Huss*, ett historiskt-religiöst skaldestycke; *Valda Skaldestycken* af Schiller, jemte flera öfversättningar.

Duneyr. En af de fyra hjortar, som vistades under asken Ygdrasil och beto knoppar af densamma.

Dunka-hedlar kallas några höga berg och haekar vid Jönköping.

Dunkefors eller **Ulunda bäck**, i Öglunda socken af Westergötland, nedrinner uti en flodkalkrännna emellan Warnhem och Ulunda, går under en åkerlycka vid pass 200 alnar, framkommer åter ur jorden och drifver en qvarn. Då flod inträffar rymmes ej vattnet i sin vanliga fära. Vid en övanlig flod, förorsakad af så kalladt skyfall, i början af Juli månad 1811, upptäcktes att bottnen på många ställen består af sådan skiffer, som nyttjas till skrifhällar.

Dunker, en socken, med lilla Malma, hör till 1 kl. konsist., är belägen i Strengnäs stifts domprosteri, Willättinge härad af Södermanlands län, $\frac{3}{4}$ mil N.O. från Malmköping. Inom socknen finnas goda jerngrufvor, och icke mindre än 24 sjöar. På prestgårdens äng är en god helsobrunn, upptagen omkring 1680 och sedermera begagnad. Socken består af 41 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,720 invånare. Dess areala yta belöper sig till 26,314 tunn., af hvilka 2,980 äro sjöar och kärr. Adr. Malmköping.

Dunkersheden, en stor skog i Södermanland.

Dunkersjön är belägen i Södermanland.

Dunst benämnes af jägare de finaste sparfogel.

Dunstorps bro öfver ån Lidan, åtskiljer Skånings och Barne häradar i Westergötland.

Du Puy, Edvard, född i Schweitz år 1770, sökte han, redan ung, sin utkomst i främmande länder och kom dervid till Stockholm, der han anställdes vid kongl. theatern såsom violinspelare och sångare samt gjorde särdeles lycka både genom sin vackra röst, sitt lifliga spel och sina intagande umgängesgåfvor. Hans delaktighet i ett gladt, enskildt sällskap, der man sjungit visor af republikansk syftning, ådrog honom likväl den strängt monarkiske Gustaf IV Adolfs onåd, och han förvisades från Sverige år 1800. Han kom nu till Köpenhamn, blef der anställd vid theatern, i samma egenskap som han varit i Stockholm; men en motgång af annat slag vållade hans förvisning äfven härifrån, år 1808. Man påstod nemligen, att han gjort alltför mycken lycka hos ett fruntimmer af hög rang, och detta troddes hafva föranlett hans aflägsnande. Genom 1809 års revolution stod Sverige honom ånyo öppet. Han återvände dit och anställdes vid kongl. theatern såsom sångare och kapellmästare. Roler af det glada, lätta slaget voro hans egentliga fält, och isynnerhet var han öfverträfflig i Don Juans. Han var tillika en ganska god violinspelare, och hans konserter vunno mycken framgång. Såsom kompositör var han ganska lycklig. Operan *Björn Jernsida* blef aldrig fullbordad; men hans 3:ne stycken: *Ungdom och dårskap*, *Balder* och *Den romaneska flickan* vunno bifall. Lyckligast var han likväl i den bekanta trion: *Agander och Pagander*, hvilken kan anses såsom ett mästerstycke i sitt slag, och i en polonäs samt i musiken till tillfällighetsstycket *Föreningen*. En slagfluss slutade helt oförmodadt hans lif i Stockholm, d. 2 April 1822.

Duræus, Samuel, fysices professor i Upsala, från 1757 till 1787, då han fick afsked. Ansågs för en ganska skicklig fysikus, och blef, såsom sådan, invald i vetenskaps-akademien; men uteslöts derifrån efter några års förlopp, emedan han icke döt inlemnade någon afhandling eller något rön. Denna försumlighet lärder hafva varit en följd af hans oordentliga lefnad; emedan han på älderdomen blifvit angripen af ett omätligt begär efter starka drycker. Född 1718, död 1789. En följd af Duræi oordentlighet var, att enkan efter hans död råkade i den yttersta nöd. Man har efter honom 35 dissertationer, *Utkast till föreläsningar öfver naturkunnigheten*, samt en afhandling om logarithmers ursprung och bruk.

Durchmarsch kallas en krigshärs tåg genom landet. För sådana tillfällen är konungamagten beklädd med en särskild rättighet att utkräfra underhåll, dock endast i lifsmedel, för den genomtågande truppen. Regeringsformens 74 § stadgar denna rättighet, såsom den enda konungen har, att utfordra något slags krigsgård, utan ständernas beviljande. Och äfven denna rätt är inskränkt, ty den kan äga rum blott under krigstid, samt innefattar icke någon beskattning utan blott ett lån, ehuru ett tvångslån, och skall betalas af staten. Sjelfva priset är bestämdt i grundlagen till hälften mera än markegångspriset, och lånet får utfordras endast vid hastiga marscher från en ort till annan, icke för trupper som blifvit förlagda i läger. För öfrigt är det vid väpnade truppers marscher, äfven i fredstid, en skyldighet för invånarne i landet, att emottaga dem till inkvartering.

Duræel, eller **Duræll, Magnus**, föddes år 1617 i Norrköping, der federn var borgmästare och stod i så högt anseende, att Gustaf II Adolf velat upphöja honom i adligt stånd, en ära, hvilken sedermera vederförs hans fyra söner, och först bland dem den här ofvan nämnde, som var äldst. Detta skedde år 1648, då han, efter att hafva varit använd i åtskilliga uppdrag såsom Svensk agent, redan var resident i Köpenhamn. En berättelse, af honom insänd år 1652, till sin regering, om förhållandena i Danmark, anses såsom ett mästerstycke af grundlig kunskap och vidsträckt statsmannainsigter. Han befordrades sedan till lagman, eller, såsom det då kallades, landtdomare i Halland, och statssekreterare; men forhöf att såsom Svensk resident vistas vid Danska hofvet, hvilken befattning han lemnade först år 1657, då han insåg omöjligheten att i godo uppgöra tullfrågorna båda rikena emellan. Efter Carl X:s död hade han uppdrag att ordna liqviden med de Danske adelsmän, hvilkas gods under kriget blifvit förlänta åt Svenskar. År 1666 blef han vice-president i Götha hofrätt, kurator för Lunds akademi och slutligen landshöfding i Christianstads och Blekinge län. Dog utan manliga efterkommande, d. 26 Sept. 1677, på en resa till Stockholm. Lunds akademis ekonomiska stat är uppgjord af Duræel.

Duræus, Johan, en Skottsk theolog i första hälften af 17:de århundradet, som mycket nitäl-

skade för en förening mellan Lutherska och reformerta bekännelserna, och för detta ändamål äfven besökte Sverige år 1636, liksom han i samma ärende vände sig till alla församlingar af de ofvannämnda bekännelserna. Duræus omfattades af Axel Oxenstjerna med mycken välvilja. Han samtalade med alla landets mest utmärkte theologer, ibland andra med drottning Christinas lärare, Johannes Matthiæ, hvilken helt och hållet ingick på hans förslag. Prästerskapets envishet och ofördrag-samhet lade likväl hinder i vägen för framgången af hans ädla bemödanden, och han måste lemna landet. Först önskade han likväl erhålla ett betyg, huru han här skickat sig. Prästerskapet ville hafva detta betyg affattadt i mindre gynsamma ordalag; men han hade, utom theologernes krets, genom sitt värdiga uppförande förvärfvat så många vänner, att regeringen gaf honom ett ganska hedrande vittnesord.

Duriets, Gregoire François, en ansedd läkare, född år 1607 i Arras i Frankrike. Han skall hafva härstammat från en gammal adelig ätt och hans första fru från prinsarne af Mortaigne, hvilka förhållanden, tillika med hans eget begrepp om sin lärda betydelse, gjorde honom så stolt, att han aldrig lyfte på hatten för de förnämde män, med hvilka han kom i beröring. Han tog doktorsgraden vid det då berömda universitetet i Salamanca, blef sedan i sitt fädernesland professor, kongl. lifmedikus och conseiller de France. Man vet icke hvad som kunnat förmå honom att icke desto mindre lemna sin fördelaktiga ställning i Frankrike; kanske var det den högaktning han fattat för Svenskarne, efter en beskickning, som han haft till Gustaf Adolf i Tyskland; men visst är, att han år 1642 inkom till Sverige, i kammarrådet Bengt Skyttes sällskap, och försedd med rekommendationer från Adler Salvius, Hugo Grietius, m. fl., samt anställdes genast som lifmedikus hos drottning Christina. Han anlade i Stockholm en medicinsk undervisningsanstalt, hvilken likväl uppbörde efter några år, och stiftade ett läkare-sällskap, som privilegierades af regeringen och blef det sedermera bestående kollegium medicum. Duriets utnämndes till dess förste president, arkitekt och Svensk adelsman. Dog år 1682, ansedd såsom landets mest utmärkte både theoretiske och praktiske läkare på sin tid. "Duriets moder-vatten" har länge bibehållit hans namn inom Svenska farmakopéen. Af hans söner blef den äldste friherre, men hvilken ätt redan är utgången, och den yngre stamfader för den ännu fortlevande släkten Duriets.

Durin, näst Modsogner den förnämste bland dverggarne. Oden hade begäfvat honom med menniskoförstånd och menniskoskapnad. Han och Modsogner voro de skickligaste af alla metallarbetare. Durin betyder den sömngifvande, och liksom Modsogner anses för den naturkraft, hvilken om våren kallar växtligheten till lif, så anses deremot Durin för den, hvilken om hösten vaggar naturen till sömna.

Düring, Johan Christoffer von, härstammade från en Böhmsk ätt, som nedsatt sig i Hol-

stein, hvarest hans fader var öfverste. Han föddes i Bremen 1695, och gick helt ung i Holsteinsk tjänst. Redan såsom gosse läier han icke allernast hafva gjort flera fälttåg, utan äfven utmärkt sig; ty år 1710 blef han befordrad till kapiten, sedan han förut bivistat slaget vid Malplaquet. År 1712 trädde han i Svensk tjänst, blef 1714 öfverste-ljtnant, samt, efter den skarpa träffningen utanför Stralsund d. 7 Dec. s. å., genast af konungen utnämnd till öfverste för Vitinghofska regementet. Han skall då hafva varit endast 19 år gammal, och hade således icke skäl att klaga öfver en trög lycka. Fången vid Stralsunds öfvergång, fick han tillåtelse att vistas i Hamburg, hvarifrån han år 1717 reste till Carl XII:s läger vid Gütteborg. Här blef han utnämnd till öfverste för ett Tyskt drägon-regemente, och, när detta efter freden upplöstes, öfverflyttad såsom öfverste på norra Skånska kavalleriet. Senare befordrades han efterhand ända till fältmarskalks-graden, pryddes med Svärdsordens kommandörs- och Serafimer-ordens dekorationer, vid dessa ordnars stiftelse, blef friherre och grefve, samt öfver-ståthållare i Stockholm, hvilket embete han med värdighet beklädde. Dog d. 5 Jan. 1759. Ätten utgick med honom.

Düring, Otto Fredrik von, den förres bröder, stepade, såsom öfverste vid ett värfvadt regemente, utanför Stralsund år 1715. Han hade följt Carl XII till Bender, der deltagit i kalabaliken och utgjorde, jemte general-adjutanten von Rosen, konungens sällskap på hemvägen från Turkiet år 1714. Då Rosen tröttnat, följde Düring ännu den otrottlige Carl; men slutligen kände äfven han sig utmatad, och bad förgäfvat, att konungen måtte dröja blott några timmar, hvarunder han kunde återhemta sina krafter. "Lemna mig hälften af kassan och kom efter när ni kan", var det svar han erhöill. Nu påfann D. en list. Han betalade postmästaren, för att denne skulle gifva konungen den sämste hästen i stallen, hvilade derefter några timmar, åkte sedan i vagn, och träffade Carl, som i regn och snö gick och ledde sin odaglige häst. Konungen satte sig nu upp i Dürings vagn och begge kommo välbehållne till Stralsund, sedan de på en då för tiden otroligt kort tid af 16 dygn, tillryggalagt vägen dit ifrån Turkiet.

Duseborg, fordom kalladt **Winkås**, utgöres, jemte Bommedal, af 2 mtl. frälse-säteri, i Gamla Kils socken, Wallebo härad af Östergötland. Konsten har förskönat detta af naturen vackra ställe. Trädgården, genomskuren af dels naturliga, dels grädda kanaler, öfver hvilka 7 större och mindre broar finnas anlagda i Kinesisk smak, är stor, prydlig och löande. Utom en mängd fruktträd af bästa slag, äro der planterade flere hundra vilda träd, dels till alléer, dels till grottor. Längs efter sjön, i sammanhang med trädgården, är en vidsträckt och smakfull park efter Engelska sättet.

Duvall, Gustaf, född år 1630 i Stralsund. Fadern var general öfver Svenska hären i Schlesien. Gustaf D. gick den civila och hofvägen, blef kammarherre hos drottning Christina och Carl Gustaf,

och skickades år 1656 till England att beklaga Cromwells död samt underhandla om en hjälpsändning af 30 fregatter. Återkommen derifrån skickades han som resident till Danmark, blef 1662 landshöfding öfver Fahlä län, friherre och landtmarskalk vid 1675 års riksdag. Död 1692.

Duvall, Axel, den föregående son, var en af Carl XII:s kämpar. Han deltog med konungen i kalabaliken i Bender och befalltes qvarstanna derstädes, när Carl XII afhördes till Demotica. Dog år 1730 såsom general-major.

Dvergar. Menniskolika väsenden, hvilka i fornsagorna spelade en vigtig rol. De förekommo öfverallt, likasom jättarne eller Jotnarne, och torde, likasom de, hafva varit en af de Asiatiske nybyggarna undanträngd människostam, före dem boende i Norden. Dvergarne skildras i allmänhet såsom fula, missbildade och små, ehuru några få undantag ägde rum. De påstodos vara utmärkt skicklige uti metallers smältande och smidande, och alla vapen som gudar och hjeltar buro, sades vara förfärdigade af konstvana dvergar. Men de skildras derjemte såsom elaka, sluga och listiga, voro särdeles öfvade i trollkonster, och beredde derigenom icke sällan människors förderf. — Eddan säger att deras boning var i jorden och i bergskrevforna, samt att de vid dagsljus aldrig vågade sig fram under bar himmel; ty om solen sken på dem, blefvo de genast förvandlade till sten. Vidare förmäles om dvergarne tillkomst, att de blefvo danade utaf de maskar, som funnes i jätten Ymers kött, då gudarne deraf skapade jorden.

Dverga-smide, dverga-klenod. Likasom en kristen nu för tiden anser allt fullkomligt och godt härleda sig från ett högre upphof, så trodde och våra hedniska förfäder allt utmärkt i människoverk hafva sin grund i något öfvernaturligt. Okunnige om det sanna upphofvet tillskrefvo de elfvor och dvergar allt detta. Mannens sjelfförsvär utgjorde den tiden hans första pligt, segern var hans högsta lycka, samt då till och med sjelfva himlen vanns med mod och ett godt svärd, var det naturligt, att dagliga vapen voro den dyrbaraste egendomen. En god vapensmed sades vara lärd af dvergar eller elfvor. Ett väl härdadt, godt och spänstigt svärd kallades vanligen *dverga-smide*. Äfven andra konstarbeten, isynnerhet armringar af guld, med dyrbara stenar eller pålagda lysande färger, kallades stundom *elfva-*, stundom *dverga-klenod*. Jättarne och bergfolket ansågos vara mycket skickliga i smideskonsten, och vid bergen förekomma stundom mindre, från de öfriga klipporna skiljda stenhällar, som af landtfolket kallas *jättestad*, och på hvilka jättarne förmenas hafva idkat sitt smide. På mångfaldiga sätt utsmyckade sagor om dessa bergsmeder saknas icke. "En bonde", heter det merendels, "får utmed berget vid solgången, får så se berggubben stå och smida vid jättetädet, med grå rock och en grå hatt på hufvudet. När han känner en kristen man närma sig, och, såsom det kallas, luktar kristen blod, utspärrar han näsborrarna och snärkar mot hästen, hvilken blir vild och skrämd, och handen gnisslar och

springer under hästens ben, att gömma sig. Det är icke lätt att komma förbi ett sådant ställe; men på Guds magt går allting väl och bonden kom oskadd hem med sin skälfvande häst." Stundom har landtmannen frimodigt gått fram till bergasmeden och betingat sig något smide af honom, det han ock erhållit. — Öfver hela världen skattades de nordiska svärderna ganska högt. Så berättas, att då en gång våra sändebud medförde skänker till Romerska rikets kejsare, tog han emot ett svärd, som räcketes honom, höjde spetsen derå allt intill fästet, och, då han såg, att klingan, sedan han släppt den lös, sprang med spänstighet tillbaka och var lika rät som förut, tog han emot det med välbehag; men de guldstycken, som lades för honom på jorden, försmådde han och lät dem ligga. (Se vidare: *Waulundr.*)

Dvergbjörk, fredagsbjörk, rypris (*Betula nana*), en buskväxt; förekommer isynnerhet på fjällen i de nordligaste landskaperna, men äfven i de mellersta och sydliga, ehuru mindre allmänt, i myror. I fjällen blir den knappt 3 kvarter hög och utgör en af de få växter, som trivas i snögränssens grannskap. Öti de sydligare landskaperna blir den ofta mycket hög. Löfven innehålla ett vackert gult färgämne.

Dybeck, ett säteri i östra Wemmenhögss socken af Malmöhus län, vid en å, ej långt från hafvet. Har en stor och aldrig åbyggnad med torn, omgifven af en djup graf och ansehlga trädgårdar. Är märkvärdigt såsom det sydligast belägna säteri i Sverige, och lär äfven hafva det största utsädet af alla Svenska egendomar. På ägora äro 2:ne fiskelägen: *Abekås* och *Kalkus*.

Dygderik, är mer än rik. Detta gamla ordspråk betecknar: dygd öfvergår all rikedom.

Dygn. Ett dygn kalla vi den tid, som jorden behöfver att vända sig ett hvarf kring sin axel, i afseende på sitt läge till solen, eller i allmänhet sammanfattningen af dag och natt, tiden från kl. 12 ena dagen till samma tid den derpå följande. Det egentliga dygnet, eller tiden för en jordens svängning kring sin axel, utan afseende på solen, är blott 23 timmar och 56 min., och skiljer sig således med 4 minuter från det vanliga dygnet, af 24 timmar. Denna skillnad, som är $\frac{1}{160}$ af 24 timmar, uppkommer deraf, att jorden för hvarje dygn framgår i sin bana kring solen (i ekliptikan), $\frac{1}{160}$ af årets väg. Dygnet inbegriper således dag, hvilket är för oss tiden, då den sida af jorden, hvarpå vi bo, vänder sig mot solen, och natt, den tid då samma sida vänder sig från solen. Mellan natt och dag ligger morgon, förberedd af gryningen; mellan dag och natt ligger kväll, eller afton, åtföljd af skymningen. Under det dygnet är beständigt lika långt, så omväxla deremot dagarnes och nätternas längd oupphörligt. De förra äro längre om sommaren, och allt längre ju närmare man nalkas polerna; de senare längre om vintern. Endast vid dagjemningstiderna, d. 21 Mars och d. 23 Sept., delas dygnet af dag och natt midt itu. Dygnet indelas i 24 timmar; men på uret räknas hos oss dessa timmar i tvenne talf-

tal, från middag till midnatt och derifrån åter till middag. Hos åtskilliga folkslag, såsom hos Italianerne, räknas på klockan oafbrutet 24 timmar, så att de säga kl. 13, kl. 23, o. s. v. Uti våra landsbygder indelas dygnet oftast efter måltiderna; men benämningarne äro dervid olika på olika orter. Så har man i Upland: frukosttid, middag, aftonvard, kvällsvard, hvartill på andra ställen kommer: morgonvard och dagvard. Österlänarne fördelade natten i väkter: då hanen gol första resan, omkring kl. 3, och andra resan, omkring kl. 5 om morgonen. I allmänt tal brukar man hos oss dag i stället för dygn; i olikhet med våra förfäder, hvilka ofta med natt förstodo dygn, likasom de beräknade åren efter vintrarne. Så säga vi: 3 dagar gammal (detsamma som 3 dygn gammal), då de sade: *III nator gammal, vetr gammal*, i stället för 3 dygn gammal, års-gammal, o. s. v. I medicinskt språk bestämmas alltid dygnet, såsom: på 9:de, 21:sta dygnet, deremot i juridiskt begagnas alltid dag, såsom: inom andra dagen i den eller den månaden, och anses då alltid dygnet slutadt kl. 12 på middagen.

Dygve, var, enligt Snorre Sturlesson, en son af Domar, och den förste Svenske konung, som antog konunga-namn. Han lät kalla sig Upsala konung.

Dykand (*Fuligula*), ett fogelslägte, hörande till simfoglarnes 2:dra familj gäsfoglar, hvaraf en stor mängd arter, förenade uti fyra grupper, förekomma hos oss. De hafva näbb af hufvudets längd, vid roten nästan lika hög som bred, utåt nedtryckt, kullrig, ibland något afsmalnande, ibland mera utbredd och i spetsen trubbigt afrundad; näbbnageln bred; tänderna hoptryckta, lamellformiga; näsborrarne genomskinliga ovala, ligga nära midten och äro till hälften täckta af en hinna; benen undersätsiga, belägna långt tillbaka; tarserne hoptryckta och kortare än mellantån; framtårna länga förenade genom hela, mycket breda, simhinnor; baktån temligen lång och försedd med en bred skinnflik; vingarna korta; stjerten styf. De ruga två gånger om året; vistas på djupa vatten; simma och dyka förträffligt samt flyga snabbt, men gå dåligt. Honan lägger merendels många ägg, vanligen vid sött vatten, hvilka hon ruftar ensam. Under tiden simma hannarne i stora flockar på aflägsna fjärdar eller sjöar, der de ruga. Båda könen äro olika, äfvensom ungarna, och de gamlas dräfter dessutom olika om sommaren och vintern. Födoämnen äro alltid animaliska och upphemtas under dykningen.

Dykdalb (*Duc d'Albe*), kallas de på åtskilliga ställen å en kust eller i en hamn nedslagne påförbindingar, hvilka begagnas att förtöja eller varpa fartyg. I hvardagsspråket kallas de vanligen: *diktaler*. De uppgifvas hafva sitt namn efter hertigen af Alba, hvilken skall hafva upfunnit eller först begagnat dem.

Dykeri kallas de anstalter, hvarigenom förolyckade fartyg och deras lastgoods räddas ur sjönöd eller uppliskas från hafsbottnen. Rättigheten att idka dykeri var i äldre tider ett enskildt privilegium, tillhörde sedermera ett eller flere bolag, och är i våra dagar öppen för alla. Dykeriet är i sig

sjelf en mensklig pligt; men då detsamma dels är förenadt med kostnader, besvär och faror, dels äfven kan skänka en betydlig vinst genom deras afgifter, hvilkas egendom räddas, och en ännu större då sådant gods uppfiskas, till hvilket ingen känd ägare finnes, blefvo sådana företag tidigt betraktade såsom en egen konst och en riktande handtering. Regeringen gaf år 1682 privilegium derpå åt en viss George Coberton, hvarvid åberopas äldre då tilländalupne privilegier för en man, benämnd Hans Albrecht von Treuleben. Sedermera talas, i författningar från konung Carl XII:s tid, om "dykeri-intressenterna", hvilka stundom synas hafva råkat i tvist med tullbetjeningen. Den senare klagade att dykeriet förmenade densamma att biträda vid sådana sjöskador, der godset utan dykande kunnat bergas, och hindrade dem i utförningen af deras tjänst, då godset skulle antecknas. Kommerse-kollegium sökte bemedla tvisterna; men gillade öfverhufvud tullbetjeningens klagomål. Å andra sidan kom dykeriets fördel lätteligen i strid med skeppsägarnes, och den hjälp dykeriet lernade, missbrukades någon gång till girighet och obarmhertigt prejeri. En dykeri-lagstiftning blef således af nöden och uteblef ej heller. En sådan innehålles i 1734 års dykeri-förordning och 1739 års förklaring deröfver. Senare funnos tvenne dykeri-kompanier, hvilka upplöstes 1802 och i deras ställe kom ett enda nytt, med oktroj för 25 år. Sedan denna gått till ända tilläts bildandet af ett nytt bolag för dykeriet, ställt på aktier. Förordningen derom är af år 1830; men redan år 1831 kungjorde regeringen, att någon serskiild dykeri-anstalt ej mera fanns. Förhållandet var, att sedan 1802 års dykeri-kompani sett sin oktroj utlöpa, men erhållit konungens tillstånd att fortfara med bergning af skepp och gods, anmälde detsamma, efter några års förlopp, att det icke vidare kunde fortfara dermed. Förordningen år 1830 var en tillåtelse, som blef obegagnad. Rättigheten att berga sjunket gods är således fri och öfverlemnad åt en deltagande mensklighet, i förning med omtanken för egen vinst. Serskiilda stadganden finnas dock. Sjölagen bestämmer bergningslönen, med afseende på godsets olika värde, och en egen kungörelse meddelar uteslutande rätt för den som först anmält sig att berga gods, hvilket blifvit öfvergifvet af ägaren.

Dylta, ett svafvelbruk $1\frac{1}{4}$ mil från Örebro, i Örebro härad och Axbergs socken. Detta bruk räknar sin ålder från år 1575. Man har anmärkt, att svafvelmalmen, som der brytes, är rikhaltig, och svaflet, som derutur smältes, räknas ibland allt tillverkad svafvel för det bästa och tjenligaste, äfven i medicinen, emedan intet skadligt eller arsenikblandadt finnes deruti. Genom lång erfarenhet har, liksom svaflet, äfven vitriolen och rödfärgen, som här tillverkas, uppnått den yppersta godhet. Här kan äfven erhållas svafvelblomma och droppsvafvel samt, *crocus martis*. Tillverkningen var ända till 1815 i tilltagande; men minskades under de följande åren till 1821, i följd af de med frisoeknarnes tjänstbarheter förstnämnde år

vidtagne författningar; men då afsättningen sedermera blef mera liflig, och de närbelägna socknarnes skyldigheter, att företrädesvis till Dylta bruk hembjuda sina skogseffekter, till gångbart pris, år 1823 af Kongl. Maj:t ytterligare befastades, kunde tillverkningen åter ökas och vexlade, omkring år 1830, från 7 till 900 skepp:d vitriol, och 1,500 till 2,000 tunnor rödfärg årligen, samt från 400 till 550 skepp:d svafvel, de år kojan hölls i gång. På senare tider har tillverkningen af svafvel och vitriol betydligt minskats, och enligt landshöfdingembetets år 1844 afgifne fem-årsberättelse för åren 1837—1841 utgjorde den i medeltal blott 131 skepp:d svafvel och 353 skepp:d vitriol, hvaremot rödfärgs-tillverkningen ökat sig och uppgick ända till 2,988 tunnor.

Dylta å är densamma, som förut kallas Järle-ån, sedan Bog- eller Opbåga-ström, och sist Arboga-ån. Den faller vid Kungsör ut i Mälaren.

Dymmelveckan. Af alla veckorna före påsk blef ingen så strängt firad af de kristna, som den sista. I anledning af det, som Jesus yttrade till sina lärjungar, att "de skulle fasta i de dagar, då brudgummen vardt tagen ifrån dem" (Luc. 5: 35), förmodar man, att apostlarna och de första kristna använt någon del af samma vecka med fastande. Likväl torde de ej hafva stadgat någonting derom. Dionysius, biskop i Alexandria, år 250, omtalar först, att "somliga fastade sex dagar i veckan före påsk." Således fastade man då hela veckan, utom palmsöndagen; men detta var ej allmänt, ej heller härrörde det af någon föreskrift, utan af kristlig frihet. — Vi kalla denna vecka dymmelvecka (ursprungligen *dymbelvecka*), hvilket ord man velat härleda af *dumb*, som bemärker tyst; emedan klockorna då icke rördes, utan allting var tyst och stilla. Det tyckes likväl närmare öfverensstämma med de äldre kristnas tänkesätt, om man härleder benämningen från ordet *thomul* eller *domul*, som betyder stor; i följd hvaraf dymmelvecka eller dommelvecka blir liktydigt med *den stora veckan*. Så kallades hon af de förste kristna. Chrysostomus, som lefde år 400, yttrar härom: "Vi kalle henne den stora veckan, icke derför, som skulle hon hafva flere dagar än andra veckor; utan emedan på densamma stora Guds välgärningar äro oss vederfarna. Ty i den stora veckan är djefvulens tyranni upplöst, döden öfvervunnen, den starke bunden och hans vapen borttagna, synden undanröjd, förbannelsen utstruken, himmelen öppnad, medelbalken nedriven, och fridens gud har ställt allt tillfreds i himmelen och på jorden. För den skull kallas hon den stora veckan." Hon hade ännu andra namn, såsom *straffvecka* och *arbetsvecka*, så väl i anseende till Kristi lidande, som den stränghet, hvarmed de kristna spåkte sin kropp; äfven *aflösningsvecka*, emedan de botfärdige brottslige då erhöillo aflösning. De gamle kristna underlät intet, som kunde bidraga till kroppens spåkande under denna vecka, på det att de med så mycket större andakt och renare glädje måtte kunna begå den påföljande fröjdfulla högtiden. Men allt detta skedde likväl af kristlig

frihet utan tvång, till dess mötet i Toledo, omkring år 633, hotade att utesluta dem från nattvarden, som underlätte att fasta hela långfredagen. Under oftanämnde vecka höllos rådhusen tillslutna, och i-aga rättegångar finga anställas. Tjenare och tjenarin-
nor ägde ledighet ifrån arbete; en del frigåfvo sina träl-
ar, och missgerningsmän, hvilka ej begått all-
för grofva brott, lösgjordes ur fängelset. Thors-
dagen, fredagen och lördagen voro, genom vis-
sa egna plägseder, skiljde från de andra dagar-
ne. Skärthorsdagen och långfredagen skola om-
nämnas på sina ställen. Påsklördagen kallades den
stora sabbaten. Den som icke uthärdade att fasta
både den föregående och denna dag, skulle åtmin-
stone göra det den senare, så att den på visst
sätt firades med större stränghet än sjelfva lång-
fredagen. Stora sabbaten var den enda lördag på
hela året, på hvilken man fastade och hvarmed
man fortfor till söndagsmorgonen, eller Kristi upp-
ståndelse tid. Natten emot påskdagen voro ljus
och lampor upptända ej allenast i kyrkorna, utan
ock på gator och i enskilda hus. Den tillbragtes
med böner och offentlig gudstjenst. Då döptes
de, som funnos beredde att undfå detta heliga sa-
krament. Början med döpelsen skedde klockan 3
eft.-m. uti den Latinska församlingen, hvilken sed-
vana upphörde i början af 12:te århundradet, då
man icke längre ville bibehålla några vissa tider
för denna högtidliga akt. Här af hafva våra påfviske
förfäder behållit några spår, medelst dopfuntens
invigning på påsklördagen. Nu firas dyrmelvec-
kan hos oss på det sätt, att predikan hålles alla
dagar i städerna, utom lördagen; ehuru omkring
år 1609 föreslogs, att man på påsklördagen skulle
predika om Kristi begrafning. I vissa landsorter
predikas om skärthorsdagen och långfredagen; uti
andra alldeles icke under veckans söcknedagar.

Dyr, en i Jemtland vanlig benämning på elgen.

Dyrehög, **Dyrehöga**. Hedniska grafhögar med
detta namn förekomma på åtskilliga ställen i det
vestliga Sverige, isynnerhet inom Bohus län och
Dalsland. Vanligen berättar allmogen, att konun-
gar eller höfdingar med namnet Dyre blifvit jor-
dade uti dem. En sådan Dyrehög förekommer i
Brälanda socken af södra Dalsland, samt en annan
vid Treie i Skee socken af norra Bohus län.

Dyster, **Benjamin**, anses vara född i Willman-
strand i Finland, blef underofficer vid ett Finskt
regemente, fick år 1725 det infallet, att gifva sig
ut för den aflidne konung Carl XII, med hvilken
han hade en viss likhet, och väckte några orolig-
heter i Dalarna, hvilka likväl ej hade väsentliga
följder. Han förklarades svagsint, ställdes samma
år d. 8, 9 och 10 Mars vid en skampåle på alla
Stockholms torg, och inspärrades sedan på dårhu-
set, der han dog år 1730.

Dyvika, Christian II:s bekanta älskarinna, var dot-
ter till en Holländsk fruktmånglerska, och vistades
i Bergen i Norrige. Här blef Christian, såsom
det uppgifves, af erkebiskop Walkendorf, gjord
uppmärksam på hennes ovanliga skönhet och drog
henne till sig. Hon skall tillika hafva varit af ett
fromt sinnelag och mycket bidragit att mildra sin

kongl. älskares häftiga lynne. Då han skulle för-
målans med kejsar Carl V:s syster, måste de Dan-
ske herrarne, hvilka afslöto underhandlingarna här-
om, på hans vägnar lofva, att han skulle skilja
sig vid Dyvika. Detta gjorde han likväl icke,
utan behöll henne till både sin gemåls och folkets
förargelse. Hon dog hastigt år 1517, såsom det
troddes af gift, hvilket man påstod, att hon fått,
antingen genom tillskyndande utaf någon bland rå-
det eller af Torbern Oxé. Christians vilda passio-
ner upplågade genom denna förlust och vände sig
först emot den ofvannämnde Torbern Oxé, en för-
näm och ansedd man, höfding på Köpenhamns slott,
hvilken till och med sades hafva varit gynnad af
Dyvika. Han anklagades nu såsom den der skulle
hafva bedräckt Christians konungsliga säng, och
då konungen ej kunde förmå rådet att döma ho-
nom, samlade han 12 bönder, hvilka läto skräm-
ma sig att gifva det utslag, att icke de, utan
Torberns gerningar, fällt honom, och den olyckli-
ge halshögs i trots af rådets, den påliga lega-
tens, de förnämsta fruntimmers och sjelfva drott-
ningens förböner. Namnet *Dyvika* säges eljest haf-
va varit en af Christiern gjord förändring af flö-
kans verkliga namn: *Devika*, och skulle vara likty-
digt med "dufva lilla." (*Colombine*.) Hennes moder,
Sigbrit, var en slug och ilskefull qvinna, som hade
mycket inflytande på Christiern och vann det ännu
mera efter sin dotters död. (Se vidare: *Sigbrit*.)

Dådran, ett jernbruk, i Dalarne och den del af
Rättviks socken, hvilken gränsar till Svärdsjö, vid
det vattendrag, som kommer från Ljungarn. An-
des 1806, har 4 härdar och 2,200 skepp:d priv.
smide af eget tackjern. Här idkas äfven spik- och
svartsmide. Hammarskatten är 22 skepp:d. Skepp-
ningen sker på Stockholm. Äges af intressenter
och disponeras af greve G. A. Sparre. Bruks-
stämpeln visar ett D med krona öfver.

Dårhus. De utgöra i Sverige en lemning sedan
katholska tiden. Deras underhåll grundas på testa-
menten och gåfvor, hvilka årligen afkasta 12,000
tunnor spannmål. Alla deras inkomster utgjorde
år 1842, 131,141 R:dr, och utgifterne, enligt me-
delpris af 120 R:dr för hvarje vanskinnigs under-
håll, 128,025 R:dr. Dårhus finnas: å Danviken,
der år 1833, 164 dårar vårdades; i Upsala, be-
räknadt för 175 sinnessjuka, vårdades, mellan åren
1832 och 1837, 123 dårar; Wadstena, för 250,
vårdade under samma tid 419; i Wexjö, för 150,
vårdade 170; i Malmö, för 250, vårdade 337; i
Götheborg, för 110, vårdade 141; i Hernösand,
för 50, vårdade 37, allt under samma tid. Af
dessa vårdade hafva blifvit utskrifne såsom friska
150, obotade 43, döde 361, och 827 lägo kvar.
Det nuvarande antalet dårar kan i medeltal beräknas
utgöra 800. År 1833 befunnos kvarliggande, se-
dan 1832, 694. Under 10 år, nemligen 1832 och
1842, tillkommo 1,436, så att summan af vårdade
utgjorde 2,130, af hvilka såsom botade, obotade
och döde afgått 1,214, hvadan antalet af de vid
1842 års slut kvarliggande utgjorde 916. — När
en person på allmän sockenstämma anmäles såsom
vanskinnig, insändes han till närmaste hospital, för

att undergå en månads profkur, blir han då icke bättre, intages han för beständigt, efter anmälan hos Serafimer-ordens-gillet, hvilket har sig anförtrodd öfverstyrelsen af hospitalerne och dårhusen i riket. För att kunna intagas såsom ständigt hospitals-hjon skall en summa af 33 R:dr 16 sk. B:ko erläggas, hvilken, i händelse den vansinnige är fattig, utgår af socknekassan.

Dår-repe, skåde, vild pesa, läsmé (*Lolium temulentum*), en årlig växt. Den förekommer uti vårsåden, isynnerhet på fuktiga åkrar, öfverallt i riket, utom i Norrland; samt utgör ett högst skadligt ogräs, emedan fröna frambringa sjukdomssymptomer så väl hos menniskor som djur, så att om någon större mängd deraf finnes i såden, alla tillredningar deraf åstadkomma svindel, hufvudvärk, konvulsioner, till och med döden. Likväl torde en del af dessa skadliga verkningar, likasom dragjukan, hvilken man äfven tillskrifver dessa frön, härröra af andra främmande ämnen. Den senare uppstår åtminstone bestämdt af mjölkör; se detta ord. Emellertid är det alltid angeläget, att väl rensa såden, då detta gräs finnes deruti.

Dåvern, en sjö i Tjellmo socken af Östergöthland. **Dåvö** eller **Davidssjö**, en ö i Mälaren och dess vik Gaften, hör till Munktorps socken af Westmanlands län. Namnet på ön och en vik bevarar ännu minnet af den förste kristna läraren i nämnde län, S:t David, som bodde på en holme, hvilken i gamla handlingar kallas Davidson.

Dåvön eller **Dåvö**, ett säteri i Munktorps socken af Westmanland. Det utgör 2 mantal, hvar under höra 1 frälsehemman och 4 rå- och rörs-torp. På denna gård har biskop David bott. Den var sedan en anseelig kungsgård, der åtskilliga konungar stundom vistats. Man har här funnit spår efter en stor byggnad. Konung Magnus Ladulås gaf 1276 sin gemål, drottning Hedvig af Holstein, denna gård till morgongåfva, tillika med Fellingsbro och Åkerbo samt hela Snäfringe härad; samme konung vistades ofta härstädes och utgaf derifrån flere bref. Hertigarne Erik och Waldemar, konung Magni söner, möttes här år 1317. Hertiginnan Ingeborg, konung Magni Erikssons moder, fick af honom denna gård till morgongåfva, d. 14 Febr. 1326. Dåvön hade, åren 1318 och 1360, sin egen fogat. Under konung Carl X förläntes gården åt assessor Lagergrens enka, och från denna släkt öfvergick den till brukspatronen Christian Dybeck.

Dädesjö, en socken, med Herråkra, hör till 2 kl. konsist. 2 afd., är belägen i Uppvidinge kontrakt och härad af Wexjö stift och Jönköpings län, 2 $\frac{1}{4}$ mil N.O. från Wexjö. Detta pastorat har fordom bestått af Dädesjö, Eke och Herråkra församlingar, hvilka hade hvar sin kyrka; men sedan Eke församling blifvit förenad med Dädesjö, uppbyggdes 1793, vid Dädesjö, en för dessa församlingar gemensam ny kyrka af sten. I denna socken märkes: *Drättinge*, 3 mtl. säteri, med underlydande 6 mtl. frälse, samt säterierna *Linnébörke*, *Ramnåsa*, *Stora Wret* och *Mälajord*. — Sydost om Ramnåsa by, på en stor slätt, finnes upprest en stor aflång

sten, vid pass 3 alnar öfver jordytan, utan någon påskrift. En gammal sägen omtalar, att en fylkeskonung Ramme eller Ramne, hvilken bodt uti Ramnåsa, här blifvit öfverfallen af en fylkeskonung Kåhre uti Kåhrestad af Furuby socken, slagen och begrafven under denna sten. — Socknen består af 29 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,626 invånare. Dess areal utgör 32,053 tunnland, af hvilka 2,320 äro sjöar och kärr. Vid Dädesjö hållas årliga marknader i Augusti och Oktober månad. — Adr. Wexjö.

Däfverön, en liten ö i Mälaren, vester ut från Stockholm.

Dägga apan, ett puts, brukligt bland sjömän, vid handel af kokosnötter. Dessa äro nemligen fyllda med rum, arrack, o. a. d., i stället för deras vanliga mjölk och kärna. Har nu en sjöman på detta sätt fått sig ett rus, säges han hafva daggat apan.

Däggdjur, daggande djur (*Mammalia*), utgöra ryggradsdjurens första klass och hafva sitt namn deraf, att de någon tid efter födelsen nära sig medelst daggande af moderns mjölk, hvarföre honorna alltid äro försedde med egna organer för detta ändamål, kallade spenar. De hafva varm blod, andas medelst lungor, och kroppsytan är vanligen helt och hållet eller till en del beklädd med hår. De äro de fullkomligast organiserade af alla djurklasser och deras organer kunna, till följd af sina olika förrättningar, indelas uti fyra systemer, nemligen: sensibilitets-organer, för känseln och sinnena; irritabilitets-organer, för rörelsen; nutritions-organer, för kroppens underhåll och reproduktion, samt generations-organer, för arternes fortplantning. Endast hos menniskan befinna sig dessa olika systemer uti den fullkomligaste harmoni, och deruti består hennes fysiska företråde framför de öfriga djuren, hos hvilka alltid något af de serskildta systemerna är starkare utbildadt på de öfrigas bekostnad, så att de i följd deraf kunna, med afseende på sina förmögenheter, indelas uti fyra flockar, hvilka småningom öfvergå från den ena till den andra. Vid däggdjurens systematiska indelning fäster man likväl i första rummet afseende på beskaffenheten af deras yttre lemmar, extremiteter, samt formen af deras tänder. De förra äro hos alla däggdjur, med undantag af hvalarne, fyra till antalet, och utgöra villkoret för djurets förmåga att förflytta sig från ett ställe till ett annat, hvarigenom de väsendtligen skilja sig från växterna, samt äro afpassade efter de olika sätt hvarpå denna förflyttning sker, nemligen antingen på och i jorden, eller på ytan af de kroppar, som finnas derpå, uti luften, eller i vattnet. I följd häraf indelas däggdjuren uti trenne afdelningar, eller med extremiteter för att gå, löpa, o. s. v., för att flyga, och för att simma. Extremiteternas yttersta ända äro hos alla däggdjur omgifna af en hornartad beklädnad, hvilken dock är ganska olika till formen, och får till följd deraf olika benämningar, nemligen nagel, då den är platt, utbredd och endast betäcker öfre sidan af tåns (eller fotspetsens) yttre ända; klo, då den är hopdragen, omfattande hela ytänden samt mer eller mindre spet-

sig och krokig; hof, då den omger hela extremitetens yttre ända såsom en dobbsko; klöfvar, då flera sådana finnas på hvarje ledamot. På grund af dessa olikheter indelas första underafdelningen af däggdjur, uti djur med naglar, med klor, med klöfvar och med hovvar. Den första af dessa underafdelningar (nageldjur) indelas åter uti tvåhändiga djur, hvilka hafva händer blott på de främsta extremiteterna, nemligen människan, samt fyrehändiga, som hafva händer på alla fyra extremiteterna, såsom apan. Den andra underafdelningen, klodjur, indelas åter efter tändernas utseende och form, uti rofddjur, gnagare, tröggdjur och pungdjur.

Bönningslunda, annex till Wederslöv, är beläget i Kinnevalds kontrakt af Wexjö stift, $\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Wexjö. Kyrkan afbrann 1750 d. 24 Febr., uppbygdes ånyo 1751 och reparerades 1812. Socknen består af $7\frac{1}{4}$ mtl. och har omkring 300 invånare. Dess areal utgör 6,202 tunnln., af hvilka 560 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Döbeln, Johan Jakob von, en på sin tid utmärkt läkare, var född i Rostock år 1674 och promoverad doktor i Warschau år 1695. Samma år skulle han företaga en sjöresa till England; men blef väderdrifven till Götheborg, började der praktisera, vann snart mycket förtroende och beslöt att qvarstanna i Sverige, samt utnämndes till provincial-läkare i Bohus-län. Derifrån flyttades han till samma befattning i Skåne, upptäckte här Ramlösa brunn, blef sedan medicinæ-professor i Lund, hvarest han, under Carl XII:s vistande, härstades, vann hans synnerliga bevägenhet. Universitetet har honom att tacka för många nyttiga inrättningar. Han adlades och valdes till medlem af vetenskaps-societeten i Upsala och Ryska naturhistoriska akademien. Dog d. 14 Jan. 1743 af en förkylning, hvilken han ådrog sig vid en akademisk parentations-högtidlighet efter drottning Ulrika Eleonora. Han efterlemnade en betydlig förmögenhet, den han till en stor del skall hafva samlat genom upphandlingar för hären under kriget.

Döbeln, Georg Carl von, den förres sonson, född på säteriet Stora Torpa i Skaraborgs län d. 29 April år 1758, var först bestämd till det andliga ståndet, men då hans båg var rigtad åt ett annat håll, insattes han som kadett vid sjökadett-korpsen i Carlskrona och tjenstgjorde såsom page hos hertig Carls gemål på den eskader, hvilken afsändes att öfverföra henne till Sverige. Sedan han tagit officers-examen, beslötö hans förmyndare likväl att ännu en gång ändra hans lefnadsbana, samt att ynglingen borde studera juridik. Han följde också verkligen i två år häradsböfdingar på ting; men öfvertygade sig härunder fullkomligt, att det påtvingade yrket ej öfverensstämde med hans kallelse, hvarföre han, 20 år gammal, uppå sin ansökning blef förklarad myndig, och inträdde år 1788 såsom andre adjutant vid Sprengtportens regemente. Nord-Amerikanska krigets utbrott väckte hans önskan, att gå i fristaternas eller Frankrikes tjenst. Han reste till Paris och blef, efter ett års vistande derstädes,

år 1781 anställd som officer vid la Marks Tyska regemente. Detta kom emellertid icke till Amerika utan till Indien. Döbeln antogs till adjutant hos grefve la Mark och bivistade det blodiga slaget vid Goudelour, d. 6 April 1783, der han fick en kontusion och återvände samma år, såsom kapiten, till Frankrike. Här qvarstannade han till 1788, då han beslöt att erbjuda fäderneslandet sin tjenst. Han anställdes, i Mars 1789, såsom kapiten vid Savolaxs lätta infanteri samt öfver-adjutant hos d. v. öfversten Stedingk. Vid flera tillfällen utmärkte han sig för sin utomordentliga tapperhet, hvilken förenades med grundliga militära insigter; men isynnerhet i den långvariga träffningen vid Porosalmi, mot en nära tiobubbel Rysk styrka. Han fick derunder ett sår i pannan, af hvars följder han led hela lifstiden. Sjuk på kapellansbostället Peisare, blef han der tillfångatagen af Ryssarne, hvilka likväl icke bortförde honom, utan behandlade honom menskligt och qvarlemnade honom, vid sitt aftåg, mot förbindelse, att infinna sig som fänge, så snart han kallades. Hans andel i framgången vid Porosalmi belöntes med Svärds-orden och en majorsfullmakt; men ett svårare minne deraf hade han i sitt sår. Han måste nemligen år 1791 låta trepanera sig, och ännu i sex år derefter utgingo benskärfvor ur såret. Under hela sin återstående lefnad bar han en bindel om hufvudet, och de besynnerligheter i lynnet, man stundom trodde sig bemärka hos honom, blefvo följder, hvilka aldrig öfvergäfvo honom. År 1793 transporterades han till andre major vid Westgöthadals regemente och derifrån till Skaraborgs, samt egnade sig med drift och omtanka åt landthushållningen, hvarigenom han betydligt förbättrade sitt boställe och var den förste som i Sverige införde tröskverk. Han samlade här en liten förmögenhet, ty hans fädernearf hade åtgått under hans vistande utrikes. År 1805 blef han sekundchef för Nyländska brigadens infanteri. Då kriget i Finland utbröt år 1808, fick han befälet öfver tredje brigadens eftertrupp och hade tillfälle att utmärka sig vid de flesta af dess träffningar, men särdeles vid Lappo d. 14 Juli, der han angrep fiendens venstra flygel och väsendtligt bidrog till segern. Slog under eget befäl Ryssarne vid Kauhajocki d. 10 Aug. och vid Juthas d. 13 Sept. Hans förtjenster under detta års fälttåg förvärfvade honom general-majors namn och S. O. St. K. År 1809 uppdrogs honom befälet på Åland; men hvilken ö han ej kunde försvara emot en öfverlägsen Rysk styrka. Han verkställde således den 17 Mars återtagets öfver isen till Grisslehamn med blott obetydlig förlust, samt nyttjade en krigslist emot Ryske befälhafvaren, hvarigenom fiendtligheterna inställdes. Derefter fick han befälet öfver norra härens Finska fördelning, hvarvid han ingick ett stillestånd med Ryssarne, hvarigenom Umeå utrymdes, men alla kronans rika förräder räddades. Anförtrodd befälet öfver de trupper, som skulle möta den inryckande Norska hären, förmäddes han denna, utan blodsutgjutelse, till återtag.

Då kriget i Tyskland började år 1813, fick D. befälet öfver Svenska trupperne i Meklenburg. På anmodan af general Wallmoden, att biträda honom vid Hamburgs försvar mot Fransmännen, efterkom han denna begäran; men ansågs derigenom hafva öfverträtt sina order, ställdes inför krigsrätt och dömdes att arkuseras. Denna dom förbyttes likväl till ett års fästning på Waxholm, med bibehållande af alla värdigheter. D. skref härifrån till en sin släkting, att han önskade få tjena som frivillig i sin grad vid Svenska eller den förenade hären, mot förbindelse, att, efter krigets slut, återvända till fästningen. När detta bref meddelades dåvarande kronprinsen, blef D. genast befriad från fängelset. Under de senare åren hade D. blifvit befordrad till general-löjtnant, upphöjdes i friherrligt stånd, utnämndes till K. af S. O. med St. K., och slutligen år 1816 till ordförande i krigs-hofrätten. Han dog d. 16 Febr. 1820.

Döbeln, Johan Wilhelm von, en af samtidsens mest utmärkte läkare i Stockholm, föddes år 1785. Tjenstgjorde först såsom underläkare vid Svenska hären i Pomern 1805 och 1806, såsom sjukhusläkare vid vestra armén 1808 och som fältläkare vid hären i Tyskland år 1813. Har sedan blifvit befordrad till professor vid Carolinska institutet, till öfver-fältläkare, samt erhållit Wasa- och Nordstjerne-ordnarna. Han har författat åtskilliga uppsatser i Svenska Läkare-sällskapets Handlingar.

Döbeln, Wilhelm, major och öfver-adjutant hos fältmarskalken greve Stedingk, hade, vid Leipzigs stormning, d. 19 Okt. 1813, fått befälet öfver hela härens jägarekorps, hvilka skulle utföra anfallet; men stupade straxt vid dess början i en ålder af 25 år. H. M. K. Oscar har, såsom kronprins, i parken vid Carlbergs slott, låtit öfver honom uppressa en minnesvård.

Döda hö kallas i några trakter af Westerbotten den åtgärd, hvarigenom höt urlakas i varmt vatten. Höt uppblandas derefter med andra födande ämnen, så att det bli temligen kraftigt. Men den hölake som härigenom erhålles, och hvilken blir brun som dricka, gifves åt kor, som deraf mjölka mycket.

Döddansen. Då man under medeltiden började föreställa döden med den fasaväckande sinnebilden af ett skelett, i motsats till de gamlas milda begrepp derom, uppkom äfven folktraditionen, huru döden bjöd till dans alla stånd och åldrar, hvarmed man ville beteckna den lott, som ovilkorligen träffar alla menniskor, de högsta som de lägsta. Under kyrkomötet i Basel 1431—48, utbröt pesten och borttryckte påfven, jemte flera af mötets medlemmar; nu målades, på magistratens föranstaltande, så vidt man vet, den första döddansen. Deri föreställes ett skelett, blåsande på flöjt och dansande med en kejsare, kejsarinna, konung, drottning, påfve, och sålunda alla stånd och åldrar igenom, ända ned till tiggaren och det späda barnet. Hvarje serskild dans är försedd med tänkespråk i form af samtal mellan döden och den han bjudit upp. Dessa tänkespråk äro på Svenska öfversatta och utgifna

med trädsnitt, samt hafva, sedan många år tillbaka, varit en allmän folkläsnings.

Döden hjälper ur nöden. Ett gammalt ord-språk.

Döderhult, en socken i Stranda kontrakt och härad af Kalmar stift och län, belägen 8 mil N. från Kalmar, vid hafvet, och hör till 2 kl. konsist. Kyrkan bygdes af sten 1770. Socknens skola stiftades 1826; vexelundervisningen infördes 1827. Inom socknen äro belägne: köpingarne *Döderhultsvik* och *Påskallavik*, *Fredriksfors* stång-jernsbruk, jemte säterierne *Fredriksberg*, tillhörigt ryttmästaren Hultenheim, och *Sandshult*, hvilket senare är öfverste-löjtnants-boställe, och har den vackraste belägenhet vid en insjö. (Om de förra, se under dessa artiklar). I Döderhults skärgård finnas, på de högsta och brantaste berg, stenhoppar, samlade såsom försvarsvapen för att afhålla fienden. Socknen består af 44 mtl. och har 4,454 invånare. Dess areal utgör 54,687 tunnln., af hvilka 3,050 äro sjöar och kärr. Adr. Döderhultsvik.

Döderhultsvik, en anseelig köping, 9 mil från Kalmar och $\frac{5}{2}$ mil från Döderhults sockenkyrka, på Kikebo fräsehemmans ägor, under säteriet *Fredriksberg*, är belägen vid en vik af Östersjön, med en förträfflig och djup hamn, så att fartyggen kunna lägga in till sjelfva köpingen och lossa derstädes. Köpingen har omkring 400 invånare, inom nära 100 bebyggda tomter, hvaraf några med vackra tvåvåningshus af träd. År 1815 anhöllo invånarne om stapelstadsprivilegier, meningo afslag. Vid köpingen finnes ett skeppsvarf. Med egna fartyg utföres årligen härifrån omkring 40,000 tolftr bräder, 1,000 tunnor tjära, 1,000 famnar ved och 4 till 5,000 tunnor ekbark. Köpingen har ett apothek och postkontor. Marknad hålles här i September månad hvarje år. — Då Danska flottan, den 31 Augusti 1677, härjade vid Kalmar sund, uppbändes alla byggnader i Döderhultsvik, utom en enda stuga, hvilken ännu är bibehållen och bebodd. Danskarne blefvo likväl förjagade af landets invånare, hvarvid hände att en Dansk (Jute) blef dödad och af sina landsmän bortförd till en i viken nära köpingen belägen holme, ännu kallad *Jutholmen*. Likväl uppbändes Danskarne flere hemman i strandbygden.

Dödevi, en by, belägen i Högby socken på Öland, är märkvärdig deraf, att i sjelfva byn förekommer en betydlig stensättning, bestående af en krets stora stenar, hvarje sten hvilande på mindre fotstenar. I närheten finnes en likartad fylld krets. Man anser detta varit ett gammalt offerställe.

Dödgräfvare (Necrophorus), ett insektslägte af skalbaggarne ordning, med stor, aflång, bakåt bredare, ofvan något platt eller nedtryckt, kropp, stort och utstående hufvud; korta cylindriska, i ändan klubblika antenner; rund ryggsköld; skalvingarne alldeles tvärt afskurna, så att gumpen är bar; stora och starka fötter; lefva i kadaver; löpa snabbt och flyga hastigt. Hos oss finnes af slägtet 6 arter, hvaribland isynnerhet märkes: *Allmänna dödgräfvaren* (N. vespillo), af 6 linjers längd, becksvalt med pomeransgula antennklubbor och 2

brandgula vågiga bälten tvärs öfver skalvingarne; gul silkesludd på bröst och fötter, kring halsen och ryggskölds-ringarne samt vid underlifs-segmenternas kanter. De äro af naturen bestämda att bortskaffa andra djurs kadaver, och derföre begäfvade med utmärkt fin lukt, samt en särdeles förmåga att kunna gräfva i jorden, och inställa sig i följd af den förra, så snart ett djur ligger dödt ofvan jord och utbreder elak lukt, för att så vidt de förmå nedgräfva detta och deruti lägga sina ägg. Är då kadavret af ett mindre djur, såsom en rätta, groda eller dylikt, så krypa de ofvanpå och inunder kroppen, liksom för att först utröna dess former och jordens beskaffenhet, hvarefter de allesamman begifva sig ned uti jorden, den de undanskjuta och uppösa på sidorna om liket, så att detta småningom nedsänkes i jorden, hvilket går temligen raskt, ty 6 sådana dödgräfvare kunna på 4 timmars tid nedgräfva kadavret af en mullvad omkring 1 fot djupt. Jemte liket kvarstanna de sedan en till två veckor under jorden, för att i detsamma lägga sina ägg, hvarefter de åter uppkomma nästan alldeles betäckta af insektslöss (*Acarus coleopterorum*). Äggen äro gulhvita, spolfformiga, lika långa och hafva i båda ändarne en fin tråd. De utkläckas omkring $1\frac{1}{2}$ vecka efter läggningen och larverne äro, fullväxta, nära 2 tum långa, gula eller gråhvita, spolfformiga och af en svanpensnas tjocklek. De uppäta den döda kroppen hvaruti de blifvit lagde, endast med undantag af benen, och förvandlas till puppor som äro omgifne af en brun och fast skinnlik hylsa, af ett litet plommons storlek, och från hvilket den fullbildade insekten slutligen utkommer. De äro, genom sin egenskap af dödgräfvare, till stor nytta i naturens hushållning och göra ingen skada, men utveckla då de flyga, eller äro annars i verksamhet, en stark, vidrig lukt, hvilken envist vidläder exemplar, som äfven i flera år varit förvarade i samlingar.

Dödligheten är i Sverige störst i Mars och minst i September månader. I medeltal dör en af 45 om året i hela riket, nemligen i Stockholm hvar 21, i de öfriga städerna hvar 33 och på landsbygden hvar 47. Hela antalet af döda går i medeltal årligen till 69,445 personer. Om man delar detta antal med 365, varseblifver man att döden, öfver hela riket räknadt, dagligen skördar 190 offer. — Härvid torde äfven böra anmärkas ett af statistiken bekräftadt faktum, att i Stockholm är hvar tredje oäkta barn dödfödt, och på landsbygden hvar sjette, då af de äkta blott hvar åttonde är underkastadt detta öde.

Dödsfall äro så vida ett föremål för borgerlig lagstiftning, som staten vidtager serskilda anordningar för att erhålla kunskap om timade dödsfall. De anmälas hos presterskapet, hvilket för s. k. Likbok, med anteckning öfver hvarje afiden person, dess ålder, sjukdom och familje-omständigheter, om han var gift eller ogift, om han efterlemnar barn eller icke. I stöd af dessa anteckningar upprättas den del af tabellverket, som angår mortalitets-förhållandet. Dessa meddelanden

äro nödvändiga, äfven för att kunna förse omyndiga med förmyndare och för att vaka öfver behöriga bouppteckningar. Derföre åligger det presterskapet, att hos de världsliga myndigheterna anmäla hvarje dödsfall. Mosaiske trosbekännare tillkännagifva dödsfallen hos polis-embetsmännen. Serskild anmälan måste göras, då personer finnas döda af okänd dödsorsak, eller äfven utan kända namn och boningsställen. I sådant fall pröfvar konungens befallningshafvande, om mediko-legal besigtning och undersökning vid domstol är behöflig eller ej. Med afseende å nödvändigheten, att de domstolar, hvilka skola vaka deröfver, att bouppteckningar varda inom föreskrifven tid upprättade och ingifne, samt att omyndiga blifva med förmyndare försedde, erhålla tillförlitliga underrettelser om timade dödsfall, hvarom fullständiga föreskrifter saknas, sedan med år 1840 den s. k. sterbhusavgiften upphört, är stadgad: 1:o att kyrkoherden bör afgifva bestyrkt förteckning å dödsfall bland *ofrälse* personer, på landet till häradsrätten, uppå första rättegångsdagen af hvarje lagtima ting, för den tid som förflytit sedan sista förteckningen upprättades, och i stad, utom Stockholm och Götheborg, till rådstugurätten för hvar fjerdedels år inom en vecka derefter. Har ej dödsfall under tiden timat, skall kyrkoherden härom göra anmälan å ofvan stadgade tid och ort. 2:o i Stockholm skall kyrkoherden, hvarje lördag, aflemla slik förteckning till justitie-kollegium för den förflytna veckan, samt i Götheborg till rådstugurätten derstädes för hvar månad, inom en vecka efter månadens slut. 3:o I afseende på dödsfall af personer, som hört till frälseståndet, skola förteckningar för hvarje halft år insändas till vederbörande domkapitel, för Januari—Juni inom Juli månads slut, och för Juli—December inom näst derpå följande Januari månad. Det åligger sedan domkapitlet att insända förteckningarne inom Februari och Augusti månader till den hofrätt, hvarunder sterbhuset lyder. Har den döde veterligen lemnat efter sig omyndige barn, skall uppgift derom i förteckningen meddelas.

Döds-språnget är en ättestupa vid Wettern, på Hofvaskogs ägor, i Ölmestads socken af Jönköpings län.

Dödsstraff. Under åren 1830 till och med 1839 hafva årligen, i medeltal räknadt, 60 personer blifvit dömda till döden, samt af dessa, 17 afrättade och 43 benådade. År 1840 blefvo 51 dömda, af hvilka endast 2 undergått dödsstraff och 49 benådades. De följande åren har de dömdas antal hvarje år föga öfverstigit 50, ibland hvilka de flesta af nåd erhållit eftergift af dödsstraffet, och icke flera än 2 år 1841, 3 år 1842 och 2 år 1843 lidit sådan bestraffning.

Döttid kallas tidvattnet under månens första och sista kvarter, då det är hvarken så högt, lågt eller hastigt, som vid springtid eller under ny- och fullmåne.

Dödvits-Skog kallas i våra gamla lagar den skog som ingen frugt bär, till motsats mot fruktbäran-

de skog, hvarmed man enligt 13 kap. Byggningshalken förstår apel, ek, bok, och så vidare.

Döfstumma. Antalet af dem uppgår i Sverige till omkring 2,100. En uppfostringsanstalt för sådana vanlottade stiftades 1807 af menniskovännen P. A. Borg, hvilken efter många med ihärdighet besegrade hinder lyckades, vid 1809 års riksdag, att för detta institut erhålla ett årligt statsbidrag af 3,333 R:dr 16 sk. B:ko, för hvilken summa 1 döfstum eller blind från hvarje stift samt 1 från Stockholms stad skulle vid inrättningen upptagas. Staten har sedan med ökade anslag understödt denna anstalt. Vid 1828—1829 årens riksdag erhöles ett årligt statsbidrag af 2,000 R:dr B:ko, till underhåll af 12 stifts-elever; vid riksdagen 1834—1835 anslags en lika beskaffad summa eller 2,000 R:dr B:ko årligen till ytterligare 13 elevers uppfostran samt vid 1840—1841 årens riksdag ökades de förut gifna statsanslagen med 2,666 R:dr 32 sk. B:ko, till vård och bildning af 14 elever. Staten betalar således årligen 10,000 R:dr B:ko, för undervisning och uppfostran af 48 stifts-elever samt 4 elever från Stockholms stad. Utom denna summa utgår, efter 1844—1845 årens riksdag, ett årligt statsbidrag af 1,000 R:dr B:ko till förbättring af lönevillkoren för lärare och vårdare inom de döfstummas institut. Derjemte äger nämnde inrättning en kapital-fond af omkring 82,000 R:dr B:ko, bestående dels i fastigheter (egendomen Manhem och Manilla holme, m. m.), dels uti in-tecknade fordringar. Institutet, hvilket i början afsåg så väl de blinda som de döfstumma, har nödgats småningom lemna de förra åt deras beklagansvärda öde, för att med så mycket mera kraft kunna arbeta för de senare. Institutets tillgångar förslogo ej för begge inrättningarnes utveckling. (Se artikeln: *Blinda*.) — De döfstumma elevernas antal kommer under loppet af 1846 att utgöra omkring 71, deraf 52 äro stats-elever, 5 underhållne af det kongl. huset, 6 af institutets kollekt och donationsfond, samt omkring 8 själfbetalande. Institutet står under H. M. enkedrottningens nådiga hägn och beskydd, samt äger en af Kongl. Maj:t tillsatt direktion, bestående af 5 ledamöter samt en sekreterare och en läkare. Inrättningens lärare-personal utgöres af 3:ne lärare för den intellektuella och 4 för den industriella afdelningen. Derjemte en lärarinna i handarbeten m. m. för flickorna, en ordningsman samt en ekonom. Eleverna undervisas i stilskrifning, moders-målet, religion, räkning, geografi, historia och ritning, samt öfvas i gymnastik och simning, i skomakare-, skräddare-, snickare-, svarfvere-, fil- och smides-yrkena, äfvensom i lithografiska och öfvertrycks-arbeten. Eleverna emottagas vid en ålder af mellan 10—15 år. Kursen beräknas vanligtvis till 6 å 7 år. Årsafgiften, för de betalande, är 150 R:dr B:ko. För sökande erfordras följande handlingar: 1:o ett till kongl. direktionen öfver allmänna institutet för döfstumma och blinda stäldt ansöknings-memorial; 2:o prest- och 3:o läkare-betyg. Från stiftelsens början 1807 till närvarande tid hafva ifrån inrättningen utgått 8 blinda, 1 half-

blind och döfstum, 7 sinnessvaga och döfstumme, 3 sinnessvaga och stumma, 4 döfva, 1 stum samt närmare 200 döfstumma. Elfva elever af mankön hafva varit dels intellektuella, dels tekniska lärare vid inrättningen, till dess döden eller några förmätigare lönevillkor kallat dem derifrån. Två af dem finnas ännu kvar som lärare, af hvilka den ene, i smides-yrket, tjenstgjort i 16 år samt den andra i den intellektuella afdelningen i 26 år. Flera af de utgångne eleverna hafva fått belöning-jettoner af akademien för de fria konsterna, äfvensom ganska många blifvit promoverade till sim-magistrar. Genom handaslöjder hafva utgångne elever kunnat nödtorftigt försörja sig sjelfva, samt åtskilliga till och med sina orklösa föräldrar eller fattiga syskon. Mången döfstum har, efter fullständigt genomgången lärokurs, vunnit en själsbildning, som kan anses förvånande i jemförelse med hans råhet då han intogs. För att söka sprida upplysningen till de många utom institutet varande döfstumma, ernar föreståndaren, herr Ossian Edm. Borg, att hvarje sommar praktiskt genomgå en af honom serskildt utarbetad lärokurs för döfstummas bildande, samt att till bivistande af denna kurs inbjuda de vid Stockholms folkskole-lärare seminarium anställde elever, samt öfrige för den döfstummes bildning verksamt nitälskande personer. Härmed gjordes början redan om sommaren 1844, och föreläsningarne hafva blifvit besökte af omkring 40 folkskole-lärare elever.

Dömitz, drabningen vid. Svenskarne innehade denna lilla stad i Sachsen, hvilken anfalls af 7,000 Sachssare, under Baudis's befäl, d. 22 Okt. 1635. Man väntade här föga motstånd och Sachssarne medförde således hvarken artilleri eller rytteri. Banér, som fått kunskap om anslaget, hade likväl skickat general-löjtnanten Rutwen till dess undsättning. Det kom till en träffning, hvari Sachssarne, utan hästar och kanoner, kunde göra föga motstånd; 2,500 af dem blefvo fångar och nästan hela den öfriga styrkan nedhuggen. Baudis själf var nära att falla i fångenskap, emedan en Svensk soldat fattat honom i bältet. Han hade likväl rådighet nog att lossa spännet, och lemnade både svärd och bälte i sin fiendes hand, samt undkom på sin snabba häst. Denna seger ansågs af Svenskarne, hvilkas mod den ånyo upplifvade, såsom himmelens rättvisa straff öfver kurfurstens af Sachsen trolöshet.

Dömla, Öfre och Nedre, jernbruk i nedra Ul-leruds socken af Wermlands län, har 4 hårdar och 1,926 skepp:d privil. och 251 skepp:d 5 lisp:d frälsesmede af köpetackjern, och skeppar på Götheborg. Hammarskatten är 16 skepp:d 15 lisp:d. Bruket äges af W. A. Dorchimont, S. F. Lindeqvist och disponenten friherre A. Rappe.

Döfepader till ett barn, kallades, under medeltiden, den prest, som döpt detsamma. Om han i följd af denna sin befattning ansetts stå i något släktförhållande till barnet, är obekant.

Döfelse. Liksom andra hedniske folkslag brukade ock våra Svenske i hedendomen, att bestänka sina nyfödda barn med vatten, och vid samma till-

fälle gifva dem namn. De inbillade sig, att barnen derigenom förvarades från all kropps- och lifsfara, samt gjordes så hårda, att intet jern eller vapen kunde sára dem i krig. Under påfvedömet kallades döpdandet att *skira* och *döpa*. Skira betyder rena och har afseende på döpselsens verkan; emedan vi i dopet renas från syndens skuld och straff. *Skirnarbrun* var således detsamma, som döpselsekälla. Döpa eller döpselse ger tillkänna den utvärtas förrättningen, då de som döptes, neddopades hel och hållna i vattnet, hvilken sed var i Sverige bruklig år 1030, i konung Anund Jakobs tid. Döpselsen förrättades på Latin och ägde rum vid åar, sjöar och källor. Hemming Laurentii, hvilken år 1342 blef erkebiskop i Upsala, döpte många Lappar och Finnar uti ett stort kar nedanför kapellet, då han gjorde en visitationsresa till Torneå, och der invigde kyrkogården. Men sedan kyrkor uppbyggdes hos oss, blefvo dessa stället för denna heliga förrättning, och det stadgas här om i vår kyrkolag 3 kap. 3 §. följande: "Det heliga dopet skall alltid värdeligen och gudeligen förrättas i kyrkan, när icke nödfall eller andra skäligen orsaker äro, som fordra att barnet skall döpas hemma. Och på sådan händelse skall döpselsen rätteligen och fullkomligen med alla de vanliga böner och ceremonier förrättas, och sedan ingen ny, somligestådes härtill så kallad och bruklig christningsact tillåtas. Döpselsen måste ock, så vida möjligt är, ske på någon söndag, helgedag eller bönestund, när den christeliga församlingen är tillhopa, och kan samhälleligen bedja Gud för barnet, och uppväckas till andakt och vörndad för detta salighetsmedel." Af Westgötha-lagen inhemtas, att döpselsen ägde rum utanför kyrkodörren, likväl förmodar man, att presten i vapenhuset läst den första välsignelsen öfver barnet. Gudfadern höll fordom barnet tills det blifvit döpt; men sedan tog gudmodern emot det. Funten skulle först vigas, innan barnet finge döpas, af det skälet, att "någon kunde hafva ohelgat och missfyrmat honom." Något efter apostlarnes tid började man att vid detta sakrament antaga åtskilliga ceremonier, såsom olja, salt, ljus, kristninga-kläder, honing och mjölk, vissa böner, besvärjelse, evangelium, m. m. Sådant ansågs fritt och vilkorligt, samt hörde icke till döpselsens rätta väsende. Det var brukligt blott för att pryda detta sakrament. För samma orsak blefvo några af dessa gamla ceremonier ännu bibehållna. Men menigheten skulle underrättas, att de icke voro nödvändiga. Eljest kunde ännu flera bortläggas, så framt något missbruk dervid ägde rum. På sådana grunder voro döpselse-ceremonierna byggda uti den första evangeliska handboken af år 1529, i hvars företal Olaus Petri yttrar, att han behållit de flesta ceremonier, som förut varit brukliga och icke stridde emot Guds ord: att saltet, smörjelsen, oljan, ljusen och de hvita kläderna voro, liksom fordom mjölken, honingen och vinet, mer till en prydnad vid dopet, än till någon synnerlig kraft. Döpselsen förrättades på följande sätt, efter 1529 års handbok. Först sporde presten, hvad barnet skulle

heta, och sedan uttalade han öfver barnet dessa ord: "Far här ut du orene djefvul, och gif dem Helga Anda rum, genom hans kraft, som komma skall och döma lefvande och döda. Amen." Besvärjelsen ändrades på Upsala möte år 1593, då orden: "Far ut, du orene djefvul", uteslötos, och man satte i stället: "Vik härifrån du orene ande." I 1809 års handbok blef förmaningen förkortad och ändrad samt besvärjelsen: "Vik" &c. utesluten. Efter besvärjelsen gjorde presten ett kors öfver barnets ansigte och på dess bröst, och sade: "Tag det helga korstecken, både i ditt ansigte och bröst." I 1809 års handbok är korstecknet uteslutet. Sedan lade presten handen på barnets hufvud, och bad: "O! allsmäktige evige Gud, vårs Herras Jesu Christi fader, värdes till att se uppå din tjenare (tjenarinna), den du till trona kallat hafver", &c. Denna bön brukas ännu; men med någon förändring. Hansens påläggande uteslötos redan år 1693 ur handboken. Derefter lästes åter en bön, hvilken äfven blef utesluten sistnämnde år. Sedan gaf presten barnet salt i munnen, och sade: "Gud, som dig skapat hafver, han upplyse dig, och gifve dig visdomens salt, som din ledsagare vara skall till evinnerligt lif. Amen." Saltet skulle tillkännagifva döpselseförbundets varaktighet; ty liksom salt förvarar ifrån förruttelse, så ansågs det äfven såsom en sinnebild af beständighet. Denna ceremoni afskaffades på Upsala möte 1593. — Efter meddelandet af saltet sade presten till barnet: "Haf frid!" Denna önskan ändrades år 1541 sålunda: "Herren vare med eder! Så ock med dinom Anda!" men år 1693 lämpades den endast uppå barnet med dessa ord: "Herren vare med dig!" Derefter lästes åter en bön. Sedan skedde den stora besvärjelsen med dessa ord: "Jag besvär dig, du orene ande, vid Guds Faderns † och Sons † och den Helga Andas † namn, att du utfar af denna Guds tjenare (tjenarinna), som den Helga Andas tempel vara skall, och känn din dom du fule djefvul, lät den rätta och lefvande Gud hafva ärona, lät hans Son Jesum Christum och den Helga Anda hafva ärona, och rymm ifrån denna hans tjenare (tjenarinna) N., förthy Gud och vår Herre Jesus Christus hafver kallat honom (henne) till sina nåd, välsignelse och dop. Så fly nu bort, du fule djefvul, och haf intet skaffa med denna Guds tjenare (tjenarinna), som vedersakar dina verld, och söker efter det Gudi tillhörer." I denna form förblef besvärjelsen i 64 år; ty att man år 1541 satte "orene djefvul", i stället för "fule", kan ej kallas någon förändring. På mötet i Upsala 1593 blef den väl af kristlig frihet behållen; men likväl mycket ändrad och inskränkt. Man talade både för och emot. Några ansågo den för en vidskeplig och påfvisk sedvana, hvilken borde afskaffas. Andra åter fäktade för dess bibehållande; men likväl med några mildare och kortare ordalag än förut, och denna mening antogs äfven af mötet. Hertig Carl var likväl icke nöjd härmed, utan vägrade, att underskrifva mötets beslut, så framt icke besvärjelsen afskaffades. Presterskapet ville behålla den, såsom ett bevis, att vår församling skiljde sig från Calvinisterne,

samt trodde, "att alla människors barn voro kött, syndade och stodo under satans välde, så framt de icke genom vatten och andanom föddes på nytt." Slutligen lät hertigen öfvertala sig att underteckna beslutet, hvarjemte han ock det följande året stadfästade det i sitt furstendöme. Icke desto mindre blef både besvärjelsen och den bönen, som angår barnets arfsynd och verksynd, utesluten i den handbok, hvilken utkom år 1602, straxt efter hertigens uppstigande på thronen, angående gudstjenstens hållande vid kongl. hofvet. Men emedan denna ordning icke var sammanskrifven af Svenska lärare, utan af Kalvinistiska hofmän, så blef den aldrig gillad och antagen. Ut i den handbok, som utkom år 1614, insattes besvärjelsen efter mötets beslut, sålunda: "Jag besvär dig, du orene ande", &c. och detta bibehölls äfven vid handbokens öfverseende 1693. Efter besvärjelsen lästes en bön och sedan evangelium af Marci 10: 13. Derefter lade presten sin hand på barnets hufvud, och föll med gudfader och gudmoder på knä, samt bad Fader vår. Detta brukas ännu, utom det att man icke mera faller på knä, hvilket afskaffades år 1693. — Sedan tog presten barnet i handen, och ledde det in, sägande: "Herren bevara din ingång och utgång, nu och till evig tid." Här af ser man, att alla förutnämnda handlingar ägde rum i vapenhuset. Detta kallades *primsigna*, eller att meddela barnet den första välsignelsen. Men emedan man, ifrån år 1614, genast gick in med barnet i kyrkan till döpslerummet, så äro handtagningen och inledningen från den tiden uteslutne. I 1809 års handbok fick denna välsignelse en helt annan ordalydelse. Då barnet hölls öfver funten, frågade presten efter barnets namn. Under påfveðömet i Sverige var det gudmodern som nämnde namnet, och gudfadern höll barnet. År 1541 tillades att begge två skulle säga namnet och svara med ja, på barnets vägnar, då presten gjorde följande frågor: "Afsägs du djefvulen? Och alla hans gerningar? Och allt hans väsende?" Detta förblef i bruk i nära trenne århundraden, då det först 1809 uteslöts ur handboken. Så tog presten olja, gjorde dermed ett kors för bröstet och ett annat emellan skuldrorna på barnet, och sade: "Gud, som af sine store misskand dig till döpselen kallat hafver, han smörje dig med glädjens olja!" Denna ceremoni finnes redan år 1541 vara alldeles aflagd och utesluten utur handboken. Derefter följde frågorna om tron, till hvilka faddrarne svarade ja. Vi upprepa ännu trosbekännelsen; men med någon tillökning och liten förändring. Sedan frågade presten barnets namn, och döpte det tre gånger, och sade: "Jag döper i namn Faders", &c. År 1614 föreskrefs, att presten skulle säga: "Jag döper dig N. i namn Faders", &c. och 1693 stadgades, att han i detsamma skulle begjuta barnets hufvud tre gånger med vatten. Att presten vid samma förrättning skulle nämna barnets namn, stadgades först år 1614. Sedan presten upptagit barnet ur funten, gjorde han ett kors på dess hjessa med smörjelse (*chrisma*). På mötet i Örebro 1529 gjorde man häröfver den attyding, att "olning och chrismo

smörjelse gifves ej annor magt, utan det skall vara ett utvärtes tecken till den invärtes smörjelsen, som sker genom den Helga Andan." År 1541 var denna ceremoni förbigången och alldeles utelemnad ur handboken. Sedan klädde presten ett hvitt kläde på barnet, och sade: "Jesus Christus kläde dig i det rena klädet, som du skall bära obesmittadt för hans domstol." Denna sed brukades en lång tid, och uteslöts icke utur handboken förr än år 1614, förmodligen efter Upsala mötes godkännande. Sist lemnade presten barnet ett ljus i handen, med dessa ord: "Tag denna brinnande lampa i dina hand, och bevara ditt dop ostraffeliga, på det att när Herren kommer till bröllopet, att du med all hans helgon må gå ut emot honom, och ingå med honom i evinnerlig glädje. Amen." Men äfven detta blef på Upsala möte 1593 afskaffadt, efter hertig Carls begäran. Under påfviska tiden ansågs det likväl ej nog, att barnet blifvit döpt med alla dessa ceremonier. Dopet skulle äfven stadfästas ytterligare. Då biskopen hvar tredje år höll sina visitationer, ledde faddrarne fram till honom sina gudbarn, hvilka redan voro några år gamla, på det han skulle stadfästa dem. Biskopen gjorde då ett kors på barnets panna, med en smörjelse af olja och balsam, och sade: "Jag tecknar dig med korstecknet, och stadfäster dig med salighetens smörjelse, i namn Faders, Sons och den Helga Andas", hvarefter han band en bindel om deras hufvud, och gaf dem ett lätt slag på ryggen. Detta kallades *färma* eller *förma*, af Latiniska ordet *firmare* eller *confirmare*, stadfästa. Katholikerne ansågo denna stadfästelse såsom ett sakrament; men Olaus Petri ogillade bruket i den bok, han år 1528 utgaf om sakramenten. — Af allt detta torde kunna slutas, hvilka stora förändringar med döpsle-ceremonierne ägt rum i vår Svenska församling, allt sedan reformationens införande.

Döpsbenedag eller kristningsdag. På denna dag anställdes fordom stora måltider, då den döpte undfägnade faddrarne och presten, som förrättat dopet. Dessa gästbud voro likväl, i fjerde århundradet, och äfven förut, intet annat än kärleksmåltider, hvilka firades med mycken måttlighet. Men sedan de urartade till öfverflöd, blefvo de antingen inskränkte eller förbudne. I Sverige klagade ridderskapet och adeln år 1635 öfver den stora yppighet, som ägde rum vid barnsöl. Detsamma föreställde äfven presterskapet, åren 1640 och 1642, då drottning Christina begärde underrättelse om det bästa medlet, till hämmande af så väl detta som allt annat öfverflöd. Slutligen utfärdades deremot allvarsamma förbud, åren 1644, 1664, 1668 och 1669. I följd deraf fick vid barndop intet traktamente hållas med konfekt, mat eller dryck. Men om på landet några voro långväga hjudne till fadder, fingo de med en ordinarie måltid undfägnas, såsom andra hvilka kommo resande. I fall ett barn i städerna döptes hemma, fingo väl faddrarne, år 1664, allena trakteras, dock utan allt öfverflöd i mat och dryck, och med förbehåll, att inga bakelser eller konfekt och socker skulle

få kringtändas till bekanta i staden. Men år 1731 förbjöds allt traktamente vid barndop i städerna, af något slags mat, konfekter eller dryck. På landsbygden, hvarest barnsöl fingo hållas högst två dagar, skulle dervid tillgå måttligen och efter förut utfärdade förordningar. Både hos Romare och Greker var det brukligt, att sända gåfvor till sina vänner på glädjedagar. Nyfödda barn erhöles äfven skänker, och denna sed efterföljde äfven faddrarne hos de kristna. I Sverige inrotade sig ett stort missbruk med faddrergåfvor, hvaraf mången måste erfara verklig olägenhet. De blefvo derföre år 1664 alldeles förbjudna, så vida ej barnets föräldrar voro så fattiga, att man af medlidande ville sända något hem åt dem, såsom en allmosa. Likväl tilläts år 1669, att man till faddrergåfva skulle få gifva 4 eller 6 daler silfvermynt; men icke deröfver.

Dörarp, annex till Hvittaryd, är beläget i Sunnerbo kontrakt af Wexjö stift, $6\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Wexjö. Inom socknen finnas flere sjöar, af hvilka *Flån*, 3 mil läng och *Färsjön*, äro de betydligaste. Kyrkan är af sten. På en ö, kallad *Husholmen* och belägen i Widöstern, hvilken gränsar till denna socken, finnas höga murar, ruiner efter ett slott. Norr om gården, vid qvarnen, anträffas en skans. Den skall vara anlagd år 1657, på riksrådet grefve Pehr Brahes anstaltande, under kriget med Danmark. En mängd grifthögar finnas äfven nära gården, vid hvilken fordom flera fältslag stått, hvaraf ett gifvit en mosse namn af *Blodmossen*. Ett kors, benämndt *Fickakors*, är här upprest såsom minne af en der stupad fältherre. Tid efter annan har man i mossen anträffat stycken af värjor, bösspipor, stigbyglar, m. m. — Vid *Hallsjö* har fordom stått kyrka, hvilken anses vara förstörd i konung Christian II:s tid, och finnas betydliga kvarlevor af kyrkomuren, äfvensom af ringmuren kring kyrkogården. *Thorsborg* har varit en borg i denna socken, när landet var deladt emellan härads- och fylkeskonungar. Man har efter den påträffat få lämningar. Vid *Dörarp*, der man far öfver den vackra *Laga-ö*, synas ättebackar och runstenar. Dessutom märkes här i socknen säteriet *Tofta* (hvarom se under detta ord). Socknen består af $14\frac{1}{2}$ mtl. och har 545 invånare. Dess areal ut-

gör 11.895 tunn., af hvilka 4,170 äro sjöar och kärr. Adr. Ljungby.

Dörby, en socken, med Kläckeberga, hör till 2 kl. preb., belägen i norra Møre kontrakt och härad af Kalmar stift och län, $\frac{3}{4}$ mil V. från Kalmar. Kyrkan är af okänd ålder; men blef år 1768 tillbygd. På kyrkogården hvila biskoparne Schröder och Wallenstråle, samt stifts-kansleren i Quedlinburg S. A. Mollzer. I denna socken märkes: *Ebbetorp*, 1 mtl., $\frac{3}{4}$ mil från Kalmar, med ett behagligt läge på en med ekar och andra vackra löfträd tätt beväxt kulle. Hufvudbyggningen är stor och vacker. Ifrån densamma har man en förvånande utsigt, genom tvenne, ett stycke derifrån stående, lummiga ekar, hvilka äro uthuggna i midten. Man ser igenom dem Kalmar kyrka och slott, utan att något mera af staden synes. Kansli-rådet och riks-heraldikus J. C. Linnerhjelm, som ägde Ebbetorp, bildade der en tafvelsamling samt ett mindre bibliotek i Svenska topografien och landthushållningen. Här finnes ock en betydlig plantering af valnötsträd. *Barkestorp*, $2\frac{1}{4}$ mtl. säteri, $\frac{7}{8}$ mil från Kalmar, är ett urgammalt herregods; *Solberga*, eller *Ulfborg*; *Tegelbruket*; *Dansbo*, med ett angenämt läge vid en å; *Bo*, välbygd herrgård; *Tingby*, $2\frac{1}{2}$ mtl., nära landsvägen, i en vacker trakt 1 mil från Kalmar; *Tinghyberg*, välbebyggd sätesgård om 1 mtl.; samt *Haybynäs*, hvilket presidenten i Kalmar, Christoffer Larsson Grubb, till tacksamhet för hans styrelse, erhöles af stadens borgerskap, för sig och sina arfvingar i evärdlig besittningsrätt, och hvarpå han skaffade sig regeringens stadfästelse d. 10 April 1649. — Socknen består af $31\frac{1}{4}$ mtl. och har 894 invånare. Dess areal utgör 8,031 tunn., af hvilka 75 äro sjöar och kärr. Adr. Kalmar.

Dör råfven, så gäller skinnnet. Med detta ordspråk betecknas, att aldrig något är så ondt, att det ej kan medföra något godt.

Düssebacka, en vidsträckt hed i Romelanda socken, af södra Bobus län. Denna hed begagnas, mot arrende erlagdt till närliggande hemman, af kongl. Götha artilleri-regemente, såsom öfningsplats vid målskjutningar och bombkastning. Skottlinjen går till det närbelägna berget Aleklätten. På heden finnas åtskilliga byggnader för regementets räkning.

E.

Ebba Brahe. Se: *Brahe*.

Ebbehult, *Stora*, ett gammalt herresäte i Madesjö socken af Kalmar län. Den första ägare man med säkerhet känner är majoren Sven Håkansson Krååk, som ligger begravden i Madesjö kyrkogård, och hvars tapperhet ännu lefver i allmogens minne. Om honom finnes en anteckning uti framl. prosten Frigellii handskrifter i Kalmar gymnasii-bibliotek, uppsatt efter en i orten allmän tradition,

hvars hufvudsakliga innehåll är: Sven Håkansson var född af bondföräldrar inom socknen, tjente sig upp under Ryska kriget, och visade en synnerlig tapperhet i kriget mot Danskarne vid Kalmar, år 1611. En gång, då kommandanten velat gifva upp staden till den påträngande fienden, ställde sig Sven Håkansson i stadsporten och försvarade den manligen med sitt svärd. Sedan Danskarne likväl samma år, genom Sommes förräderi, blefvo herrar

af staden och slottet, utgingo stora ströfpartier af dem inåt landet att röfva och plundra. Äfven Madesjö kyrka och prestgård hemsöktes af sådana ströfpartier tvenne gånger, d. 18 Maj 1611 och 12 Sept. 1612. Detta senare parti ernade besöka äfven den rike och tappre Sven Håkansson på Ebbehult. Denne åter, som i tysthet uppbådadt allmogen, klädde ut sig som tiggare och satte sig utmed vägen vid Nybro, emellan prestgården och Göljemåla. När Danskarne ankommo hit, kastade anföraren en penning åt honom och frågade om han kände Sven Håkansson och kunde visa vägen till Ebbehult, hvarpå han svarade ja, och som han låtsade vara mycket halt, lät anföraren honom sitta upp bakpå sin häst. Sedan de tagit af från landsvägen uppåt backarne, emellan Fagerbron och kyrkan, hvilka ännu kallas *Jutebackarne*, upptog Sven Håkansson en pistol med hjullås, den han haft gömd under sina kläder, och sköt anföraren genom ryggen, så att han stupade, hvarpå Håkansson sjelf skyndade undan. Detta skott var tecknet för de undångömda bönderne, hvilka nu rusade fram från alla håll och nedgjorde de Danske, så att ingen enda man återkom till Kalmar. En liten hop slog sig väl igenom; men den hann ej längre än $\frac{1}{4}$ mil derifrån, till ett kärr emellan Göstorp och Madesjö-gårdarne, der återstoden af Danskarne blef nedgjord. Detta kärr kallas ännu *Jutekärret*, och bron, som leder deröfver, *Jutebron*, hvilka namn med stolthet upprepas af de förbifarande. I Jutekärret hafva, i senare tider, funnits vapen. I Madesjö kyrka förvaras lemnningar af en fana samt tvenne värjor, hvilka sägas tillhört denne Sven Håkansson. Enligt en annan sägen skall den ena värjan tillhört honom, och den andra Danskarne anförare. — Ebbehult skänktes 1664 åt öfverste-löjtnanten Riddarlou, hvilken, för sin trätgirighet, ännu i denna dag, af allmogen kallas Trätlou. Sedan Riddarlou begått dräp, fick hans hustru likväl behålla Ebbehult till sin död 1697. Derefter kom egendomen år 1700 till kyrkoherden i Madesjö, Nils Braun, hvilken sedan blef biskop i Kalmar och slutligen erkebiskop. Från honom härstammar släkten Braunerhjelm. — Vid Ebbehult finnes nu ett pottaskebruk.

Ebbo, erkebiskop i Rheims, var född af lifegna föräldrar; men genom lärdom och verkliga eller föregifna dygder bragte han sig upp till denna höga andeliga värdighet, stod i mycken nåd hos kejsar Ludvig den fromme, och fick af påfven Pascalis uppdrag att omvända norden. Man vet likväl icke huru han utfört detta värf, och krönikan säger derom endast, att han omvänt åtskilliga. För öfrigt är denne man känd såsom en af de verk sammaste driftjädarna till kejsar Ludvigs afsättning, emedan han upphetsade hans söner emot honom.

Ebb och flod. I Östersjön förmärkes ej någon ebb och flod, och ganska obetydligt förnimmer man den i Bohus län, af endast några tum; men deremot skall på Norrska kusten detta natur-fenomen sänka och höja sig 2 fot vid Bergen, samt vid Nordlandens kuster ända till 7 fot.

Eberstein, Carl Johan, son till professorn och kyrkoherden i Vestra Wingäkers socken, doktor Carl Christian E., född d. 28 Sept. 1758, blef vid 19 års ålder magister i Greifswald, prestvigd år 1784, erhöill prebende-pastoratet Hellestad, m. m. år 1791 och blef prost deröfver, riksdagsman vid 1800 års riksdag och vid kröningen, år 1808, utnämnd till theol. doktor. Theol. professor vid Lunds universitet och år 1813 biskop i Wisby, der han afled efter 25 års tjenstgöring d. 20 Jan. år 1838. Var prest och kyrkolärare i dessa ords rätta bemärkelse. En välsinnad, from, nitisk ombetsman, älskad och aktad, väl icke begäfvad med några högre egenskaper, men med dem som erfordras för att värdigt fylla sitt kall. Har utgifvit: *Sammandrag af den kristna sedoläran, Försök till en Lärobok i Theologia Dogmatica*, m. m. Led. af N. O., samt, året före sin död, prydd med dess kommandörs-dekoration. Hans son,

Eberstein, Carl Christian, kyrkoherde i Karups pastorat, nära Laholm, med professors titel, har utgifvit 2:ne samlingar af skaldestycken, flera disputationer och predikningar. Född i Lund d. 23 Mars 1794.

Ebersteinska skol-inrättningen i Norrköping, stiftades genom ett testamente af brukspatronen Christian Eberstein och invigdes år 1825. Den bestod af två afdelningar intill år 1838, då en tredje tillades. Skolan utvidgades då till en teknologisk inrättning. De begge äldre afdelningarne voro dels en vexel-undervisningsskola för gossar, såsom förberedande klass för den andra afdelningen eller söndags-skolan. Denna är beräknad för gesäller, lärgossar och sjömän. Inrättningen äger en stenhus-egendom i Norrköpings stad, samt ett spannmåls-anslag om 300 tunnor ifrån vissa frälse-säterier i grannskapet. Dess styrelse tillhör en direktion, vald ibland serskilda klasser af Norrköpings stads invånare, och stiftets biskop är dess ordförande, då hans göromål det tillåta. I hans ställe förordnas en af stadens kyrkoherdar till skolans inspektör. Lärarne tillsättas af ephorus, efter förslag af direktionen.

Echiniter äro stenvandlingar af åtskilliga arter af sjöborre-släktet (Echinodea), hvilka förekomma af olika form, vanligen half-sferiska, med tvenne stora hål eller öppningar, hvaraf den ena motsvarar djurets mun, den andra dess anus; till storleken ofta ganska olika, inuti antingen fyllda med tät flokalk eller pyramidiska kalkspats-kristaller, då de få namn af kristall-äpplen. De förekomma uti öfvergångskalkberg, och hos oss ymnigast uti Nerike, Skaraborgs län, samt på Öland.

Echman, Carl, prost och kyrkoherde i Söderköping, hvarest han afled år 1749, i en ålder af 63 år, var en af sin tids förnämste predikanter, och, som det heter om honom, "en Gamaliel för stiftets presterskap." Han har efterlemnadt J. Hübneri *Brevis Introductio ad Histor. politicam*, utom en mängd predikningar. En lika lärd som from man, hvilken hvarje dag skref en ny bön.

Eckersholm, ett jernbruk, i Byarums socken af Jönköpings län, $2\frac{1}{2}$ mil från Jönköping. Privile-

gierades år 1649, med 460 skepp:ds smide, på egen och Kråkebo hyttelags tackjerns-tillverkning. Under bruket lyda 5 förmedl. hemman, med 13 torp. I början af 1700-talet tillhörde egendomen brukspatron Chr. Schéele. Bruket har nu 2 hårdar och 900 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern och 60 skepp:d frälsesmide, samt skeppar på Götheborg. Hammarskatten utgör 8 skepp:d 8 lisp:d. År 1825 inrättades här, på jernkontorets bekostnad, en bok- och vasknings-maschin, till fränkskiljande af bergarten från Tabergs-malmen. Bruket inköptes år 1814 af majoren G. Odencrantz, för 54,000 R:dr B:ko, och såldes 1828, tillika med Gerahof, till grefvarne John och Jakob Hamilton på Hörle, för 122,222 R:dr 10 sk. 8 r:st. B:ko, samt tillhör nu grefve John Hamiltons arfvingar. Smidesstämpeln visar: P J med hvar sin punkt öfver och under.

Eckstein, Carl Gustaf, hofmålare och lärare för ornamentsritningen vid de fria konsternas akademi. Han hade varit elev af Masreliez och var isynnerhet lycklig i historiska och allegoriska stycken. Född 1766, död år 1838.

Ed har af urgammal tid varit bruklig i Svenska rättegångs-författningen. Den fanns redan under hednatiden och före de s. k. gudsdomarne, envig och jernbyrd. Man svor under hedendomen vid Frey, årsväxtens, fruktbarhetens gud, Niord, vindarnes herre, och de allsmäktige gudarnes fader, Oden. Så lydde edsformuläret, eller rättare den ed, som ansågs helig: "Hjelpe mig så Freyr och Niord och den allsmäktige As" (Oden). Denna ed aflades i helgedomen, framför gudabelätet och den svärjande höll dervid i sin hand en helig ring, besmord med offerblod. Stundom brukade äfven kämparne svärja på sitt svärd. Åt menedaren lofvades i Valas heliga sång en evig fördömmelses straff. Likstranden, Nastrand, nordboas helvete, skulle blifva hans hem efter döden. Edens helgd var således känd och vördad före kristendomen. Den nya religionen ändrade blott symbolerna. Asarne glömdes eller förbannades, såsom onda andar; man svor numera vid Gud, vid jungfru Maria och vid helgonen. I stället för den heliga ringen kom nu ett annat bruk att svärja "å bok och hælghadoma"; den svärjande höll dervid helgonens relik i handen. Stundom lades också finger å krusifixet eller svärdet, hvars fäste bildade ett kors, och dertill så mycket lättare kunde brukas såsom en helig sinnebild. Man tvekade eljest länge huruvida eden borde anses tillåten i ett kristligt samhälle. Åtskilliga bibelspråk anfördes för att bevisa, det bruket att gå ed varit ogilladt af kristendomens stiftare; men då andra bibelställen kunde anföras för en motsatt mening, och edens bruk i allmänna lifvet svårligen kunde umbäras, vardt den år 1206 påbjuden af påfven Innocentius III. I Sverige blef dess bruk ännu nödvändigare, då tidehvarfvets stigande bildning ej mera fördrog enviget och jernbyrden, såsom bevisningsmedel. Det fanns tre klasser af eder inför domstol, dels ed i s. k. *witnismål*, eller då kåranden med vittnen svor på sanningen af sitt påstående, dels ed i *dulsmål*,

eller då svaranden med ed styrkte sin oskuld, hvilket kallades att *dylia*, slutligen den ed som i vissa mål, hvilka kallades *nåmadamål*, aflades af en utaf parterna samtyckt nämnd, hvilken ransakade målet. En serskild egenhet för de Germaniska folken, äfven i Skandinavien, var bruket af edgärdsmän, eller sådana, hvilka med sin ed bestyrkte trovärdigheten af parternes uppgifter. Dessa edgärdsmän finnas icke numera; men väl ingår eden bland bevisningsmedlen äfven i våra dagar. Den allmänna grundsatsen är, att med ed kan man svara, men ej kära. Anklagaren får icke gå ed på den anklagades brottslighet; men den anklagade kan med ed styrka sin oskuld, och domaren, i tvistiga fall, ålägga honom att svärja sådan ed, så framt han vill gå fri. En så beskaffad ed kallas *värjemålsed*, och dess grundsats är tydligen den, att lagen tilltror den anklagade så mycken ärlighet och gudsfruktan, att han heldre bekänner sanningen än ljuger inför Gud och på sin eviga salighet. Sådan värjemålsed ålägger domaren när bindande omständigheter äro för hand, utan att brottsligheten kan anses bevisad; likväl får värjemålsed blott i nödfall fordras, och aldrig der saken går å lif. I svårare brottmål vill lagen heldre att saken lemnas åt framtiden, än att genom fordran på ed utkasta en frestelse till mened. En annan är s. k. *vrångo-ed*, hvilken domstolen ålägger parterne eller endera parten, då saken ej på annat sätt kan utredas. Den innefattar en edelig försäkran, det man ej annat vet och förstår, än att den sak man förer är en rättvis sak, och att man i dess utförande skall handla redligt och upprigtigt. Utom parterna fordras äfven ed af *vittnena*, hvilka dervid svärja, att vittna och tillkännagifva allt hvad dem frågadt varder och de veta rätt och santt vara. Vidare är ed tillåten om den ena parten bjuder ed och den andra förklarar sig nöjd dermed, dock får detta icke ske i brottmål. Dessa äro de allmänna reglorna för edens användande inför domstol. Åtskilliga tillfällen äro serskildt nämnda i lagen, der ed får brukas, såsom t. ex. vid undersökning om vådeld, och det icke kan utrönas om elden varit vållad genom oförsigtighet (se Bygginga-Balken, kap. 24, §. 2), m. fl. fall. I andra civila mål förekommer ed ofta, såsom då borgenärer i konkurser besvärja sina fordringar, o. s. v. Men likasom parter och vittnen besvärja sanningen af hvad de påstå, så svärjer också domaren, att döma efter Guds och Sveriges lag samt laga stadgar, och efter sitt bästa förstånd i alla domar rätt göra. Domare-eden är intagen i sjelfva lagen (Rättegångs-Balken, 1 kap., §. 7), och ålägges förrän någon får utöfva domare-embetet. På samma sätt går hvarje embetsman en ed vid tillträdet till sin tjänst, och äfven konungen afger under edsförpligtelse sin konunga-försäkran. För denna finnes ett formulär, hvilket innehåller en förbindelse till grundlagar, allmän lag och laga stadgar, samt ett konungsligt löfte, att vara en rättfärdig konung och en huld fader för Svenska folket. Så svär ock hvarje undersäte konungen sin tro- och huldets-ed vid dess uppstigande på thron-

nen; och i de edsformulärer, som begagnas vid embetseder och andra, hvilka afläggas i och för offentliga värf, brukar äfven trohetsed till konungen och statsförfattningen vara inbegripen. För civila och militära embetsmän utfärdades ett nytt edsformulär år 1826; det innehåller trohetsed och en allmän försäkran, att, med nit och trohet, efter sitt bästa förstånd, utan våld och egennytta förestå sin tjänst. En dylik ed aflägga äfven präster. Vid riksdagarne svärja ständens talmän inför konungen en ed, att upprätthålla konungamagten och rikets ständers rättigheter, samt troget lyda rikets grundlagar; men någon ed af rikets ständer samfäldt är ej föreskrifven. Deremot svärjes, utom af embetsmän, äfven ed af borgare, för att vinna burskap, och studerande vid universiteterna aflägga sin student-ed, hvilken innehåller allmän trohetsed till konungen och lagarne, samt förpligtelse att lyda universitetets styrelse och stadgar.

Ed kallas landstycken emellan sjöar, samt ställen vid forsar, der man ej kan nyttja båt.

Ed, en socken, med Sollentuna, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Vestra Roslags kontrakt af Upsala stift, Sollentuna härad af Stockholms län, 2½ mil N. från Stockholm, vid Mälaren. Efter konung Wilhelms af England ästundan, har en runsten, hvilken suttit i Eds kyrkomur, blifvit, med konung Carl XII:s tillåtelse, förd till akademien i Oxford. Socken består af 27 mtl. och har 662 inv. Dess areal utgör 8,054 tunnland, af hvilka 450 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, eller Upsala, Antuna.

Ed, en socken, med Eds kapell, belägen i Norra Tjusts kontrakt och härad af Linköpings stift och Kalmar län, 4 mil N.N.V. från Westervik, vid hafvet. Kyrkan är urgammal och förfallen, samt anses för den äldsta i orten, en ny kommer ofördröjligen att byggas. Om den andre pastorn efter reformationstiden, Matthias, finnes i kyrkoboken antecknad: "Han sträfvade mäga emot kapellets uppsättande; men när det färdigt vardt och han ledsen blef vid en hop hofbetjenters öfverlopp, året in och året ut, fattade han tankar, heldre med en beta sitta i ro, än två i oro; flyttade alltså år 1625 till Eds kapell och blef dess första komminister: satt der först inhyses hos en bonde i Svinebäck, Simon Finne kallad; sedan bodde han i socknestugan." — Sedan Nils Stensson förrädiskt brukat det med Erengisle Nilsson på Stegeborg år 1439 ingångna stillestånd och flytt derifrån, rövade han vid Eds kyrka fyra frälsemän, som träffades härstädes. — Genom kongl. resolution af år 1762 förunnades åt H. Exc. grefve Ch. Em. Lewenhaupt, såsom ägare till Eds och Winäs säterier, jus patronatus inom församlingarne, dock så att denna kallelserätt sträckte sig endast till pastorerna. År 1842, vid då afträdande kyrkoherdens i Ed, biskop C. E. Hallströms befordran och afgång till biskopsstolen i Wisby, uppstod tvist om patronats-rätten. Denna fråga anses ännu icke vara fullt afgjord. Nära kyrkan finnes ett stort, vackert och rymligt skolhus af tvenne våningar, der församlingens barn undervisas efter vaxelundervisnings-method. Skolkassan kommer att äga en stå-

ende fond af 8,000 R:dr, deraf räntan användes till lön åt skolläraren, till skolmaterialier, fattiga barns understöd, m. m. Denna undervisningsanstalt har tillkommit genom gåfva af en år 1819 afiden ung man, C. F. Ringeltaube, hvilken i sitt testamente dertill anordnade 5,000 R:dr B:ko. — De flesta vigslar ske hemma, sällan viges något brudpar i kyrkan. På aftonen af första lysningsdagen måste kontrahenterne bereda sig på ett s. k. *kryckgång*. Ty de besökas då vanligtvis af i grannskapet boende ungdomsvänner, hvilka någon gång medföra gåfvor till bruden och äfven till begge käpp och krycka af hvarjehanda storlek; men göra anspråk på dans och undfägnad. — Inom socknen märkas: *Eds jernbruk* (se nedanföre), samt säterierna *Winäs*, 1 mtl. säteri, hvars äldsta kände ägare var riksdrotset Bo Jonsson Grip. Egendomen har ovanligt stor och god ägovidd, med många betydliga torp och 1½ underlydande frälsehemman. Hufvudbyggnaden är af sten, från fjortonde århundradet. Här visas ett litet trångt rum, Bo Jonssons kammare kalladt, jemte en samling porträtter af Winäs' ägare från äldre tider, tillika med flera af ätterna Grip och Leyonhufvud. Egendomen, hvarunder ett stort gods fordom varit lydande, är stamgods för äldsta grenen af grefliga släkten Lewenhaupt. *Forsby*, 2 mtl. gammalt frälse-säteri, med underlydande 4½ mtl. frälse. Ägorne äro vidsträckta och förträffligt väl odlade, samt trädgården god. *Hellerö*, 4 mtl. säteri, ägorne sträcka sig till Saltsjön och äro väl odlade; här finnes en god trädgård och ett tegelbruk. *Ed*, 2 mtl. berustadt säteri. *Troserum*, 1½ mtl. frälse med qvarn och tegelbruk. *Helgenäs*, lastageplats, samt *Ed*, marknadsplats, m. fl. — Socken hör till 3 kl. patr., har 2,880 invånare, och består, jemte Eds kapell, af 82½ mtl. med en areal af 61,097 tunnland, af hvilka 4,700 äro sjöar och kärr. Adr. Söderköping.

Ed, kapellförsamling, annex till sistnämnde Eds socken, beläget i samma kontrakt och härad, 6 mil N. från Westervik, vid hafvet. Kyrkan är byggd åren 1783—1785. Till milda stiftelser inom denna församling höra: *Keijska fonden*, 333: 16, och *Kammarstrandska fonden*, 500 R:dr B:ko, hvaraf räntan utdelas till sådane fattige, som ej åtnjuta annat understöd. Bland egendomar märkas i denna socken: *Kräkvik*, 3 mtl. säteri, med flere torp, tillhörde 1656 fru Anna Skytte, år 1829 grefvinnan Cronstedt; *Åslevik* eller *Åsvik*, straxt vid kyrkan och nära intill hafsstranden, har vacker belägenhet och består af 1½ mtl. frälse, med några underlydande hemmansdelar; *Windö*, 4 mtl. säteri; riksrådet Sten Banér, halshuggen i Linköping år 1600, är första kända ägaren. Har sedan tillhört ätterna Wrangel, Kurck, Wachtmeister, Nordenflycht och Fleetwood. Egendomen har en åbyggnad från 1600-talet, trädgård och en mängd torp, jemte några få ströhemman; men är isynnerhet utmärkt för sina vattenverk i den från sjön förbilöpande ån, såsom qvarnar med 10 par stenar, 3:ne sågverk och ett tegelbruk. Socken har 1,392 invånare. Dess areal och hemmantal finnas inberäknade i mordersocken. Adr. Söderköping.

Ed, annex till Nor, beläget i Nors kontrakt af Carlstads stift, $3\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Carlstad, vid Wenern. Har 1,508 invånare, och består af $21\frac{1}{2}$ mtl. Dess areal utgör 18,260 tunnland, af hvilka 420 äro kärr och sjöar. Adr. Carlstad.

Ed, en socken, med Nössemark, Häbol och Tofte-dal, hör till 2 kl. konsist. och är belägen i Vestrals kontrakt af Carlstads stift, Wedbo härad af Elfsborgs län, 6 mil V.S.V. från Åmål, 5 mil S.O. från Fredrikshall. Socken består af 34 mtl. och har 1,930 invånare. Dess areal är 65,981 tunnland, af hvilka 9,590 äro sjöar och kärr. Adr. Åmål eller Wenersborg.

Ed, annex till Sollefteå, beläget i Ångermanlands vstra kontrakt af Hernösands stift, 8 mil N.V. från Hernösand. Kyrkan, af sten, är mycket gammal, och ligger 1 mil från moderkyrkan norr om elfven. Socken har 570 invånare och består af $11\frac{1}{2}$ mtl. Dess areal är inbegripen i modersocknens. Adr. Sollefteå.

Ed, ett jernbruk, beläget i Eds socken af Kalmar län, anlagd vid den å, som från Storsjön utfaller i den en knapp fjerdedel af mil derifrån varande hafsviken, benämnd *Syrsum*. Bruket har 4 hårdar. Hammarskatten utgöres med 23 skepp:d 16 lisp:d. Årliga privil. smidet, af eget tackjern, är 2,500 skepp:d, frälsesmidet 120 skepp:d. Vid det bruket underlydande Almvik tillverkas något manufaktur-smide. Skeppar på Kalmar, Westervik och Stockholm. Brukstämpeln visar ett E. Ågöre: framl. H. Exc. friherre J. Nordenfalks arfvingar.

Eda, annex till Köln, beläget i Jösse kontrakt af Carlstads stift, $10\frac{1}{4}$ mil N.V. från Carlstad. Eda var socken redan år 1225, då konung Håkan Håkansson drog härigenom med 3,600 man, och först hade läger vid Morasten (morast), samt sedan nätterborge i Mellby. Kyrkan såges vara byggd straxt efter Ölof Skötkonungs död. Socken har 3,520 invånare och består af $25\frac{1}{2}$ mtl. Dess areal utgör 54,736 tunnland, af hvilka 4,570 äro sjöar och kärr. Adr. Arvika.

Eda, en skans i Jösse härad af Wermlands landskap, belägen nära Norriska gränsen, $8\frac{1}{2}$ mil från Carlstad, på en höjd litet söder om Eda kyrka. Det förmodas, att riksrådet, lagmannen Gabriel Gabrielsson Oxenstjerna låtit uppygga denna skans, vid en tid då man, utan tvifvel, fruktade för Danskarne anfall, hvilket och verkligen inträffade, i den s. k. *Krabbe-fejden*, år 1657. Samma år kom Danske öfversten Michael Obits, genom besättningsens översamhet, om qvällen med sina bussar in i skansen och det så oförmodadt, att, såsom det berättas, kommandanten just höll en kanna för munnen, för att dricka en annan till, då han fick en värja genom magen. Men Danskarne vistelse derstades räckte icke länge. Emedan greve Douglas var i antågande, lät Obits bränna magasinerna, förnagla kanonerna och drog sin väg. När sedan *fyra-års-fejden* tillstundade, år 1675, fick en kapiten v. Seulenborg befallning att ombygga skansen, draga ihop den och göra den mindre på den sidan, som stöter till Bysjön; ty förut gick skansen ifrån landsvägen ned till sjön. Samma år belägrades

skansen i tre dagar af Danske öfversten Vibe, som derefter aftågade. År 1680 var konung Carl XI här och befälte att skansen skulle nedrivas; men 1716 gaf konung Carl XII befallning, att den skulle förbättras och sättas i godt stånd. Under sitt sista lefnadsår hade Carl XII ofta sitt högkvarter här i grannskapet, dels i Nolby, dels i Haga. Vid den tiden fanns här 800 till 1,000 mans besättning och 60 kanoner. Men 1721 inskränktes besättningens antal. Under senare delen af förra århundradet lägo här en styckjunkare, med 6 handtlangare. Sedan Sverige och Norrige blifvit förenade är denna skans af föga vigt.

Edda är namnet på tvenne bland de märkvärdigaste lemningsarna af den gamla Isländska eller forn-Skandinaviska litteraturen. Hvarifrån benämningen härleder sig är svårt att afgöra. Den betyder *mormors mor, oldmor, stamoder*, och skulle således kunna häntyda på innehållets höga ålder. En annan lika sannolik härledning är af Isländska ordet *ódr*, snille, vishet, äfven sång, skaldestycke; en tredje är af verbum *et ædi*, jag lärar, undervisar; andra förklaringar att förtiga. Man har sökt namnets ursprung i Latinska samt till och med i de Indiska språken, och dervid jemfört namnet Edda med Veda. Eddorna äro, såsom nämndes, tvenne, en poetisk och en prosaisk. Den förra är äldre och kallas äfven *Sæmunds Edda*; emedan den blifvit samlad, ehuru ingalunda författad, af presten *Sæmund Fróde* (den vise) på Island. Denne man lefde i senare hälften af 11:te och början af 12:te århundradet; hans dödsår uppgifves till 1133. Men innehållet är vida äldre och sträcker sig djupt in i heddendomen. Det består af urgamla mythiska skaldestycken, samt ett och annat prosaiskt utdrag. En del angår den gamla nordiska gudasagan, en annan är af moraliskt innehåll och framställer den Skandinaviska sedoläran, jemte allmänna lefnadsreglor; en tredje behandlar den Germaniska forntidens historiska minnen. Bland den förstnämnda klassen är *Völuspá*, eller Valas spådom, märkvärdigast. Vala (gen. *Völu*) betyder på Isländska spåqvinna, och det ifrågavarande stycket innefattar en poetisk framställning af det gamla Nordens begrepp om världens uppkomst, om gudarne och alltings undergång i Ragnarök. Andra sånger af samma halt äro *Vafthrudnismál*, ett mythiskt samtal emellan Oden och jätten Vafthrudner, känt genom Tegnér's bearbetning på modern Svensk vers; vidare *Skirnir's för* eller Skirnir's resa till Jotunheim, för att hemta guden Freyrs brud, den sköna Gerda. Till den andra klassen hör *Hávamál* eller *den Høges Sång*, måhända sammansatt af flere sånger, säkert af hög ålder. Oden införes sjelf talande i en mängd sedere- och lefnads-reglor, hvaraf en del äro temligen kända genom utdrag i nyare Svenska skrifter. Yngre är *Sólarljód*, eller Solens sång, hvilken röjer sitt ursprung ifrån den kristna tiden. Den innehåller dels sedere-reglor, under form af en döende faders råd till sin son, dels den aflidnes färd genom skärselden och andeverlden, o. s. v. Bland de historiska sångerna intages första rummet af qväderna om *Sigurd Fafnersbane*, hans kärlek till *Brynhilda*,

och giftermål med *Guðruna*, hans död, *Guðrunas* och hennes bröders, *Niflungarnes*, undergång. Dessa sagor behandla samma fornminnen, som i Tyskland blifvit samlade i den ryktbara *Nibelungentied*. Framställningen är dock i flera fall olika, och de Isländska sångerna anses äldre. Huru gamla de äro kan ej bestämmas, ej en gång tiden när de först upptecknades, antingen detta skett af *Sæmund* eller om de redan före honom funnits i skrift, och hans åtgärd således skulle hafva inskränkt sig till att afskrifva och samla dem. Denna Edda upptäcktes år 1643 af biskopen i Skalholt på Island, *Brynjulf Svendsen*, som öfversände den till konung *Fredrik III* i Danmark. *Brynjulf Svendsen* gaf samlingen namn efter *Sæmund*. Traditionen kände honom såsom dess upphofsman. Andra handskrifter, dels på pergament, dels på papper, hafva sedan blifvit upptäckta. Innehållet är ej lika i dem alla, och en stor del af de Isländska sångerna har gått förlorad. Strödda delar af denna poetiska Edda, eller, såsom hon äfven kallas, den äldre Eddan, trycktes i Köpenhamn redan på 1600-talet; ty ifrån Danmark utgick det uppvaknade nitet för den Isländska litteraturen. I Sverige utgafs *Völuspå* på Isländska och Svenska år 1750, öfversatt af *Göransson*. Vissa sånger funnos på Franska, Engelska, Tyska och Danska språken redan förr än den s. k. *Arna-Magnæanska* kommissionen i Danmark, åren 1787, 1818 och 1828, utgaf sin dyrbara upplaga, i 3 delar, af *Sæmunds Edda* med Latinsk öfversättning. En nitisk samlare af Isländska handskrifter, *Arne Magnussen*, hade nemligen skänkt en betydlig penningssumma till deras ordnande och utgifvande. Så väl nyssnämnde Edda som flera Isländska sagor hafva genom detta förordnande blifvit utgifna. En öfversättning af Eddan utgaf den lärde *Finn Magnusen* åren 1821—1823 i Köpenhamn, och i Sverige förenade sig den berömda språkforskaren *Rask* och en Svensk lärde, prosten *A. A. Afzelius*, att utgifva *Sæmunds Edda*. Den utkom genom deras försorg på Isländska, jemte Svensk öfversättning af den sistnämnde år 1818. Äfven i tidskriften *Iduna* finnas några stycken öfversatta. — Den prosaiska Eddan är betydligt yngre och anses i sitt närvarande skick ej öfverstiga 13:de eller 14:de århundradet. Likasom den poetiska efter *Sæmund*, så brukar denna benämnas efter *Snorre Sturleson*. Med huru stort skäl han anses för dess upphofsman är svårt att bestämma. Den innehåller en förklaring af den gamla skaldekonsten och myterna, och kan delas i tre afdelningar. Först de s. k. *Dæmisögur*, eller mythiska berättelser om gudar och jättar, deras bedrifter och undergång; sedan de s. k. *Kenningar*, eller underrättelser om poetiska omskrifningar för gudarnes namn och andra i sångerna förekommande begrepp, och slutligen *Skálda* eller *Hliðsgreinir*, hvilken afhandlar alfabetet, så väl bokstafsskriften som runorna, samt den gamla grammatiken, metrika och prosodien. *Dæmisögur* bestå af två delar, *Gylfaginning* (huru *Gylfe* blef narrad) eller *Hars Lygi* (Odens lög), samt *Bragarædur* eller *Brages* samtal. *Gylfaginning* beskriver *Gylfes* resa till *Asgård*, huru han

der blef narrad af *Asarnes* synvändningar och huru *Oden* undervisade honom om gudarnes och världens öden. *Bragarædur* innehåller guden *Brages* berättelse för jätten *Ægir*, om gudinnan *Idunas* bortförande, m. fl. mythiska ämnen. Slutligen har ock den prosaiska Eddan ett företal och ett s. k. efterspråk af yngre hand. Deruti talas om menniskoslägtets affall till afgaderi, och *Asarne* jemnföras med *Trojanerne*, m. m. hvilket allt bär spår af medeltidens lärdom och kristne författare. Den prosaiska Eddan hvilar för öfrigt på en äldre poetisk grund, och gamla sånger återopas och anföras i utdrag. Indelningen af denna Edda är olika hos olika utgifvare, och äfven innehållet är ej alldeles detsamma i de serskildta handskrifterna. För upptäckten deraf har man att tacka samme man, som framdrog i dagen den poetiska Eddan, nemligen *Brynjulf Svendsen*. Förtjensten delas dock af en annan, Isländaren *Arngrim Johnsen*, hvilken år 1628 skänkte ett manuskript deraf till *Ole Worm*, från hvars arfvingar det kom i *Arne Magnussens* hand. *Brynjulf Svendsens* handskrift förkom vid *Christiansborgs* brand år 1794, men har sedan återfunnits. Ett manuskript finnes på *Upsala akademis* bibliothek, förärdt af den store mecenaten *Magnus Gabriel De la Gardie*. Äfven den prosaiska Eddan är utgifven styckevis i Danmark redan 1665, i Sverige af *Göransson* vid medlet af 1700-talet, och äfven på flera andra språk. En fullständig upplaga på Isländska utkom år 1818 i Stockholm genom den lärde *Rask*; och början till en Svensk öfversättning af *A. J. Cnattingius* 1819. **Edebo**, socken, belägen i Närdinghundra kontrakt af *Upsala stift*, *Frösåkers* härad af *Stockholms län*, $3\frac{1}{2}$ mil från *Norrtegel*. Uti kyrkan förvaras ett ryggben af en hvalfisk, hvilken strandat i denna skärgård, eller *Edebovik*, troligen år 1489, enligt rimkrönikan. Inemot en half mil från kyrkan på *Gillberga* bys ägor, står ett ryktbart berg, kalladt *Gillberga gryte* (hvarom se detta ord). I denna socken märkas trenne större egendomar, nemligen: *Runeholm* eller *Runö*, $4\frac{1}{2}$ mtl.; *Lundds*, 4 mtl., och *Harbroholm*, $3\frac{3}{4}$ mtl., hvilket uppläts af erkebiskopen *Jöns Bengtsson Oxenstjerna*, år 1460, åt *S:t Clara kloster*; skänktes år 1558, med flere gårdar, af konung *Johan III*, till hertig *Magni* naturliga dotter *Lucretia*, gift med *Kristoffer Wernstedt*. Socken hör till 3 kl. konsist., består af $65\frac{2}{3}$ mtl. och har 1,759 invånare. Deas areal utgör 33,187 tunn., af hvilka 1,250 äro sjöar och kärr. Adr. *Norrtegel*.

Edelevants, *Abraham Niklas*, son till teologie-professorn vid Åbo universitet, *C. A. Clewberg*, föddes i Åbo den 28 Juli 1754, studerade derstädes och promoverades, vid 18 års ålder, till magister på samma gång som *Kellgren*, samt ernade egna sig åt den akademiska banan. Ett tal på vers, hvilket han, såsom e. o. filos. adjunkt höll år 1782, vid parentationen öfver den aflidna enkedrottningen *Lovisa Ulrika*, väckte mycket upseende och kom inför konungens ögon, hvilken lät kalla honom till Stockholm, der han förordnades till andre direktör vid spektaklerna och konungens

handsekreterare. På dessa första utmärkelser följde snart andra. Han insattes i tull-direktionen, erhöill adelskap, hvarvid han antog namnet: Edelcrantz, och sedermera friherrlig värdighet, steg från andre till förste direktör vid theatern, blef öfver-intendent, president i kommersé-kollegium och kommandör af Nordstjerne-orden, hvarförutan han inkallades i alla Svenska akademier, samt i en mängd utländska samfund, blef stiftare och direktör för landtbruks-akademien och medlem af många kommittéer. Sverige har väl i senare tider haft exempel på personer, hvilka, så till sågandes, blifvit kastade från den ena befattningen till den andra, äfven de mest olikartade, och beklädt nästan alla slags embeten; men af personer, som verkligen ägt skicklighet och varit hemmastadda på alla dessa platser, har det kanske icke ägt någon, jemförlig med Edelcrantz. Vitterheten, hvori han först utmärkte sig med det ofvannämnda sorgetalet, med ett ode till Svenska folket, med ett par dramatiska tillfällighetsstycken samt en öfversättning af den Engelska folksången: *God save the King*, öfvergaf han väl egentligen aldrig; men hade, under den tilltagande mängden af göromål, föga tid att egna derät. Han upphörde likväl icke att älska henne, och man måste beklaga, att han ej fick mera sysselsätta sig med hennes värf, ty de spridda försök han deri efterlemnade, visa tillräckligt hans kallelse för hennes yrken. Han visade emellertid båg för nästan alla vetandets arter; men vetenskaperna, likasom vitterheten, måste å sin sida också beklaga, att han ej kunde uteslutande egna sig åt dem. Nu tillhörde han dem alla, och hvad han här gjort, ger ett begrepp om hvad han kunnat uträtta med bemödanden rigtade på en viss bland dem. Han är skapare af den Svenska telegrafen; en ny art luftpump, och flera förbättringar vid ångmaskinerna härleda sig från honom, äfvensom dessa sistnämndas införande i fäderneslandet är hans verk, genom inkallandet af den skickliga Engelske mekanikern Samuel Owen. Åt slöjderna hoppades han gifva en ny lyftning, hvilken afsigt isynnerhet låg till grund för hans föreslagna stadgar för landtbruks-akademien, ehuru han icke kunde genomföra denna afsigt såsom han önskat. En linspånads-maschin, upfunnen af honom, och hvilken sannolikt skulle kunnat blifva af oberäknelig nytta, hann ej af honom utvecklas till den fullkomlighet, han skulle önskat. Hans ovänner, hvilka ej kunde bestrida hans mångfaldiga förtjenster, sökte nedsätta dem genom sidobeskyllningar, och anklagade honom för egen nytta, samt tillställde en rättegång mot honom i och för hans theaterförvaltning. Utgången ådagalade beskyllningens grundlöshet, äfvensom den visades deraf, att Edelcrantz, oakadt sitt sparsamma lefnadssätt och de många tillfällen han kunnat äga att rikta sig, likväl efterlemnade föga eller intet. Han afled i Stockholm den 21 Mars 1821. Den stadga och jemnhet i lynnet, som alltid utmärkte honom, öfvergäfvos honom icke heller på sotsängen och i sjelfva dödsminuten. Under sin sjuk-

dom sysselsatte han sig, liksom i det friska tillståndet, med sina vanliga arbeten och forskningar, och då han kände det sista ögonblicket nalkas, följde han uppmärksamt krafternas aftynande, samt dog med ordet: nu på läpparna, ett tecken, att han just då kände sig fattad af den iskalla handen. **Edelcreutz, Daniel**, son till prosten i Åby och Beckebo af Kalmar län, G. Ahlberg, föddes d. 15 Juni 1761. Sedan han slutat sina studier i Upsala, ingick han, 21 år gammal, såsom auskultant i Svea hofrätt och började år 1786 tjenstgöra i polisen. År 1788 utnämndes han till öfver-auditör och justitiarie vid arméens general-krigsrätt i Finland, der hans tjenstgöring så förvärfvade honom vederbörandes välbehag, att han år 1790 vid Svensksund belönades med härads-böfdinge-embetet i Åsbo och Bjäre härader i Skåne. Samma år blef han ledamot i en kommitté, tillsatt att öfverse krigsartiklarna och öfriga författningar rörande landthären. År 1792 uppdrogs honom att biträda bondeståndets sekreterare vid riksdagen i Gelle. År 1799 blef han advokat-fiskal i Svea hofrätt och år 1800 förordnad att förestå polismästare-embetet i Stockholm, med lagmans titel. År 1802 uppdrogs honom underståthållare-platsen i Stockholm, och då öfverståthållare-embetet i flera år stod ledigt, förvaltades det äfven af Ahlberg, som år 1808 adlades med namnet *Edelcreutz*. Då en öfverståthållare ändtligen år 1809 utnämndes, blef Edelcreutz i stället lands-böfding i Stockholms län; men år 1818 anförtröddes honom derjemte att äfven förvalta öfverståthållare-embetet, hvilka båda viktiga platser han på en gång bestridde till sin död, d. 6 Okt. 1828. Friherre-diplom och Nordstjerne kommandörs-tecknet belönade hans tjenester. Man kunde ej tillägga honom några högre insigter eller märkliga egenskaper, äfvensom inga större förbättringar utmärkte hans förvaltning; men ordningssinne, drift och tjenstenit bestridas honom icke.

Edelsvärd, Fredrik Wilhelm, född 1798, tog afsked som kapiten vid Jemlands regemente, erhöill majors namn i arméen, och har de senare åren utmärkt sig såsom författare af åtskilliga berömda ekonomiska arbeten, nemligen: *Strödda anteckningar i landmanna- och kommunal-ekonomien*, 3:ne häften; *Tidskrift för landmanna- och kommunal-ekonomien*, hvilken, börjad 1841, fortfar att ännu utgifvas.

Edenius, Jordanus Nikolai, en af sin tids störste theologer i Sverige, och författare till åtskilliga *theologiska skrifter* samt en *Kyrkohistoria*, var född i Wermland af ganska fattiga föräldrar och dog år 1666, endast 42 år gammal, såsom theologie doktor och professor i Upsala. Man berättar om honom, att han år 1653, såsom respondent, försvarat Terseri dissertation, hvori skulle bevisas, att Ebreiskan varit det äldsta af alla språk, mot hvilken sats Stjernhjelm väldigt opponerade, för att upprätthålla Göthiska språkets ålder. Drottning Christina bivistade disputations-akten, hvilken började kl. 7 om morgonen, och hvars handlingar förvaras i Palmaköldska samlingarne.

Eder mot heder, hålls för leder, ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande att oloflig ed hålles för ogild. Man plägar äfven säga: Tvungen ed, är Gud led.

Ederstad, annex till Hjortsberga, beläget i Medelstads kontrakt af Lunds stift, $2\frac{1}{2}$ mil V.N.V. från Carlskrona, vid Ronneby. Kyrkan, en mycket gammal stenbyggnad, är helgad åt det heliga korset, hvarföre hon ock i sitt sigill för ett kors med omskrift: *Ederstad Kircke*. Vid sjelfva kyrkogårdsmuren finnes den fordom så beryktade offerkällan, hvilken blifvit besökt af många sjuka och vidskepiga. Utom det, att man offrade i källan åt dess skyddsande, gjorde man det äfven i en dertill inrättad kyrkostock, och troligen var detta offer mycket indräktigt för kyrkan, emedan på sjelfva stocken stod denna inskrift: "Den som offerar i denna kyrkostock, skall få himmelriges gledje." År 1663 utkom konungens befallningshafvandes förbud emot besök vid källan och begagnandet af vattnet. Detta förbud jemte minskad vidskepelse och uppfinnandet af Ronneby helsobrunn, gjorde omsider offerkällan mindre sökt och mindre undergörande. Ännu i slutet af förra århundradet ägde någon högtidlighet rum vid källan hvarje midsommarsafton, och ännu offras stundom derstädes. På de nära omkring källan växande buskar upphängde de besökande linnelappar, hvarmed de tvättat sig, och skulle de hänga der för att torkas, belgas och vinna så mycket större kraft. Socken består af $19\frac{3}{4}$ mtl. och har 780 invånare. Dess areal utgör 5,462 tunnln., af hvilka endast 40 äro sjeor och kärr. Adr. Ronneby.

Edet, Lilla, en stor by med välbygda hus och handelsbodar, i Fuxerna socken af Westergöthland. Namnet torde härledas af Isl. ordet *Eid*, landtunga, näs. Här finnas tvenne slussar. Dessa äro 9 alnar breda, 33 alnar långa, och sjelfva fallet är $9\frac{1}{2}$ aln. Bottnen är inbränd och kalklad i sjelfva berget. Slussväggarna, så väl som bräddarna, äro murade med klinkert och cement, på Holländskt sätt. Vid slussarna äro flera finbladiga sågverk. Slussarne och sågvarnarna inlöstes år 1624 af konung Gustaf II Adolf från en Hans Skrifver, som tyckes hafva anlagt dem, och öfverlemnade alltsammans åt Götheborgs stad på 6 år och mot vissa villkor. Här finnes ett s. k. sågbruk. Fyratio hus och 11 sågverk afbrunno d. 9 Aug. 1830; fyratiofem man af Westgötha-Dahls regemente, hvilka skyndade till hjälp, sjönko på färjan i Götha elf. Slussverket höll ej länge; beständiga reparationer voro af nöden, och man fann dessutom, att slussens dimensioner voro alltför knappt tilltagna, för att i någon högre mån motsvara ändamålet. Vid medlet af sjuttonhundratalet företogs derföre en större förbättring och ombyggnad af hela slussanläggningen, och sedan den efterhand mer och mer förfallit, beslöt Trollhätte kanal-bolag år 1826, att låta göra en alldeles ny kanal-ledning med slussar, midt emot Edet, på andra sidan om elfven, förbi Ströms herrgård. Verket börjades omedelbart derpå och den 12 Juli 1832 öppnades för första gången de ny-

bygda slussarna. De kallades *Carl XIV Johans* och *Oscars* sluss. — Här finnes ett socken-apothek och en skola.

Edgärdsmän kallas i de gamla lagarne de personer, hvilka med ed bekräftade inför domstolen, att den ed var sann, som någon af parterne svurit. De kallades äfven *laggärdsmän*, samt utgjorde en vigtig del i den gamla rättegångs-ordningen. Deras ursprung härledes med största sannolikhet ifrån den gamla ättförfattningen, då hvar och en biträddes af sin släkt så väl i försvar, som utkräfvande af upprättelse för lidna oförrätter. Rättegången var ursprungligen blott ett försök att förlika parterna, för att undvika enskilda fejder. Hvardera parten infann sig då vid tinget, åtföljd af de män, som voro beredde att understödja hans sak och dela stridens faror. När eden infördes, blef den aflagd äfven af dessa följesmän. I moraliskt afseende hvilade inrättningen på den grund, att en man, hvilken förde en afgjordt orättvis sak, ej skulle kunna erhålla ett tillräckligt antal vittnesgilla medhjelpare. Edgärdsmanne's ed innebar således ett yttrande af trovärdiga män, till stöd för den talan som fördes. Den angick ej sjelfva faktum, utan blott deras egen öfvertygelse om den ed, som parten sjelf aflagt. Edgärdsman begagnades isynnerhet i s. k. *dulsmål*, d. s. då svarande parten besvor sin oskuld; men äfven ibland i *vitnismål*, eller då klagande med ed bestyrkte sanningen af sitt påstående. I den mån enviget och jernbörden afskaffades, blef bruket af edsbevisning så mycket vigtigare. Edgärdsmanne's ursprung ur de gamla Germanernes begrepp om släktförbindelsens helgd bestyrkes äfven deraf, att släktskap med parterna långt ifrån att göra edgärdsmanne jäfvige, i vissa fall snarare förutsattes såsom en erforderlig egenskap. Ibland kunde de äfven väljas utom släkten, dock inom samma landskap, ja inom samma härad. Det är också klart, att deras tillförlitlighet i betydlig mån måste bero på den kännedom de, såsom grannar och ledamöter af samma samhälle, kunde anses äga om den person, hvars sannfärdighet de skulle intyga. För öfrigt fordrades hos edgärdsmanne fri börd och myndig ålder; qvinnor, bannlyste och fridlöse män, samt de, hvilka förut svurit falsk ed, och den som sjelf var anklagad för samma sak, hvarom tvistades, voro äfven uteslutne från förtroendet att vara edgärdsmän. Deremot är det mindre afgjort, knappt troligt, åtminstone under landskapslagarnes tid, att fast egendom fordrades för att kunna svärja sådan ed. Antalet af edgärdsmän var olika, i allmänhet större i mån af sakens vikt, ifrån tre män till och med tre tolfster. Edgärdsmanne bibehöllos ända till år 1695, då konung Carl XI afskaffade dem. Redan förut hade deras och i allmänhet edens användande såsom bevisningsmedel blifvit inskränkt, så att eden blott skulle användas, sedan domaren "gjort sin största flit, sanningen genom andra medel och utvägar att utleta." Sjelfva edsformuläret hade äfven undergått förändring, för att mera bestämdt uttrycka edgärdsmanne's intyg, såsom ett uttryck af deras

personliga öfvertygelse, ej såsom ett bestämt omdöme öfver sjelfva saken. Denna förändring bestämdes af drottning Christina, i dess straffordning år 1653. Den ofvannämnda inskränkingen i användandet af edgårdsmän, och det företräde, som lemnades åt andra bevisningsmedel, visar sig redan i lagstiftningen från konung Gustaf I:s tid. Edgårdsmännen, hvilka uppkommit under det äldsta Germaniska samhällsskicket i Skandinavien, gäfvö lätt anledning till missbruk under en förändrad samhällsordning. Det klagades öfver menader, vid begagnandet af edgårdsmän, och detta "sampt andre missbruk" uppgäfvos såsom skäl till deras afskaffande.

Edh, ett säteri i Woxtorps socken af Jönköpings län, består af 8 $\frac{1}{2}$ mtl. med underliggande frälshemman, 34 torp, 2 tullqvarnar, 2 sägar, 1 kalsiner- och 1 tegelbruk. Sätetsgården har det skönaste läge på ett näs, hvilket bildas af sjöarne Furen och Flåren, samt den s. k. Åreda å. Edh har, från uråldriga tider, varit ett Trolle-ätten tillhörigt gods; var be-fästadt, i likhet med andra herresäten i medeltiden, och kallades *Trolleborg*, samt blef år 1434 afbrändt och i grund förstördt af Engelbrekts anhängare. Det har tillhört riddaren Herwe Ulf, hvilken först antog Trolle-namnet och nyttjade Trolle-vapnet, vid början af 13:de århundradet (se derom: *Trolle-ätten*). Det innehades sedan af ätterne Trolle, Rosenstjerna, v. Yxkull, v. Köhler, Wernsköld, De Geer, Tornerhjelm, m. fl., och äges nu af L. J. Lindström. Lemningar efter fästningsverk synas ännu vid Edh, 200 alnar norr om gården. På torpet Eriksbo under detta säteri finnes ett kummel, som innehåller en väl bibehållen stenkista, 12 fot lång, 2 fot bred och 3 fot hög. Hällarne, som bilda sjelfva fodret till kistan, ligga ännu nästan orubbade.

Edholm, **Erik af**, konungens förste arkiater, ordförande i sundhets-kollegium, K. med St. K. af W. O., R. af N. O., af Preussiska Röda Örn-orden och ledamot af vetenskaps-akademien, föddes d. 15 Febr. 1777 i Fors socken i Jemtland, der fadern var vice länsman. Såsom informator för grefve M. Brahe reste han år 1807 till Ryssland, blef 1810 promoverad till doktor, följande året gjorde han grefve Brahe sällskap till Paris, och år 1812 utnämndes han till lifmedikus hos dåvarande kronprinsen och hos prins Oscar. Under fälttågen i Tyskland och Norrige åtföljde han generalstaben, och det nit och skicklighet hvarmed han biträdde vid många blaserade Preussares vård, förvärfvade honom der Röda Örn-ordens kors. Sedan han år 1821, jemte flera andra embetsbröder, skött dåvarande kronprinsen Oscar under dess svåra sjukdom, belönades han med adelskap. Har författat uppsatser i Svenska Läkare-sällskapets Handlingar.

Edla, konung Olof Skötkonungs första gemål. Man vet om henne ingenting annat, än att hon lärt varit dotter till en jarl i Wenden och såsom krigsfånge kommit till Sverige, der hon blef känd af konungen, hvilken förmålde sig med henne. Af deras äktenskap föddes Edmund III och tvenne andra barn.

Edla omtalas såsom konung Johan III:s älskarinna, hvilken alltid följde honom, då han besökte Sverige. Hon beskrifves såsom munter, språkssam och skicklig i tärningspel.

Edman, **Johan Fredrik**, född i Upsala 1763, boktryckare derstädes och sedermera i Mariefred, der han afled d. 6 April 1824, utgifvare af *Sommar-Promenaden* och *Mariefreds Weckoblad*, samt författare till tvenne skådespel: *Familjen* eller *Åsk-slaget* och *Fläckarna i månan*, det förre i fem och det senare i två "öppningar."

Edsberg, ett kontrakt i Strengnäs stift, Örebro län, innefattar socknarne: Bodarne, Edsberg med Hackvad, Knidsta med Hidinge, Kråklinge, Qvistbro, Skagershult, samt Wiby med Tångeråsa. Af dessa socknar böra 4 till 1 kl., 3 till 2 kl. och 3 till 3 kl. konsistoriella pastorater. Kontraktets folkmängd uppgår till 14,764 personer.

Edsberg, ett härad i Nerikes läns andra fogderi, innefattar socknarne: Edsberg, Knidsta, Skagershult, med Nysund och Tångeråsa. Häradet består af 145 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 6,393 invånare. Dess areal är 95,881 tunnland, af hvilka 14,556 äro sjöar och kärr. I förening med Lekebergslags, Sundbo, Kumla, Hardemo och Grimstens härad, utgör detta härad en domsaga.

Edsberg, en socken, med Hackvad, bör till 1 kl. konsist., är belägen i Edsbergs kontrakt och härad af Strengnäs stift och Nerikes län, 3 $\frac{1}{2}$ mil S.V. från Örebro. Inom socknen äro belägna: *Riseberga*, 2 $\frac{1}{2}$ mil från Örebro, 4 mtl. var, fordom ett nunnekloster (se vidare: *Riseberga*). *Svensborg*, har fordom varit kungsgård och blef, år 1219, af konung Johan Sverkersson skänkt till nyssoämnda kloster. *Binningsby*; Peter v. Binningen, som år 1612 var bergsöfverste och befalltes drifva bergsbruken i Dalarne och Westmanland med största fördel för kronan samt afdömma alla saker, som angingo bergsväsendet, hade rest i Tyskland och tagit sitt Tyska namn efter sin Svenska födelseort, som var denna by. Socken har en areal af 9,720 tunnland, af hvilka 380 äro sjöar och kärr. Den består af 59 $\frac{1}{2}$ mtl. och räknar 1,448 invånare. Adr. Örebro.

Edsberg eller **Edsbacka**, vid Edsviken i Sollentuna socken af Upland. Denna egendom utgör omkring 40 mtl. med Sollentunaholms och Wibys säterier. Den har stora trädgårdar och parker. Här i trakten skall ett fältslag stått emellan Svenskar och Danskar.

Edsberg eller **Edsholm**, ett gammalt slott eller fäste, har varit beläget $\frac{1}{2}$ mil från Wenersborg i Tunhems socken, $\frac{1}{4}$ mil från Trollhättan bredvid häradsskrifvare-bostället Stollbacka, der Bryggums å faller i elfven, på Slottsholmen, fordom Edsholmen kallad, i Götha elf, eller, såsom det kallas i Westgötha-lagen, *Naglumsund*. Tydliga lemningar efter ett stenhus synes ännu härstädes. Det berättas, enligt Hervara-saga, att Angantyr bodt på Edsberg, när Hunnerna ledo nederlag på Duna-heden. Man vet ej när slottet förstördes, eller om det icke är samma Edsholm, som Engelbrekt år 1434 befallte riddaren Peder Ulfsson att

belägra och intaga, då Herman Gisebar innehade det på konung Krik Killa's befallning. Vid herredagen i Wadstena år 1559, beslöts, att alla fästningar skulle förbättras, isynnerhet Naglums sund, såsom ofvannämnde fäste förmodligen då kallades.

Edsbro, annex till Ununge, beläget i Nördinghundra kontrakt af Upsala stift, 3 mil N.V. från Norrtelge. — Edsbro masugn, nära kyrkan, flyttades hit från Skebo bruk 1686, och förser bruket med tackjern. Ej långt från masugnen synes lemningar af en forntidens borg, som kallas *Lundby borg*. Nära kyrkan på en ås finnas omkring 16 bautastenar, 4 till 6 alnar höga. Socknen består af 28 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,172 invånare. Dess areal utgör 20,204 tunnland, af hvilka 1,950 äro sjöar och kärr. Adr. Norrtelge, Skebo bruk.

Edsele, annex till Ramsele, beläget i Ångermanlands vestra kontrakt af Hernösands stift, 11 $\frac{3}{4}$ mil från Hernösand. Socknen kallas vanligen, genom förkortning af namnet, Edsle och Edslö. Förbi kyrkan flyter en stor fors, hvilken af en derintill belägen gård fått namn af Eds- eller Ödsgårdsforsen. Uti kyrkan, som är af träd, hålles gudstjänst endast hvar tredje helgdag. Socknen består af 12 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 615 invånare. Dess areal inbegripes i modersocknens. Adr. Sollefteå.

Edshult, annex till Hult, beläget i norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift, 1 $\frac{1}{2}$ mil S.O. från Ekesjö. Kyrkan, af träd, är af okänd ålder; men förmodligen bygd under katolska tiden. Här finnas flera målningar, tvenne fönster med målade rutor, och S:t Laurentii bild. I socknen märkes säterierne *Edshult* och *Kidanäs*. Den består af 30 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 956 invånare. Dess areal utgör 13,978 tunnland, af hvilka 4,540 äro sjöar och kärr. Adr. Ekesjö.

Edskön i Hille socken af Gefleborgs län. Här ligger Drakberget, i hvilket finnes en håla liknande ett ägg, täckt med en stor sten. På botten ligger en slät aflång sten af $\frac{3}{4}$ alns diameter, nednött i berget liksom i en gryta. Högden till detta ställe ifrån vattubrynet skall vara omkring 30 alnar.

Edsmåren, kronopark om 10,440 tunnland, i Lasse härad af Skaraborgs län.

Edsvalla, ett jernbruk i Nors socken af Wermland, är ett gammalt bruk, uppbyggt af borgmästaren i Carlstad, Henrik Kolthoff. Det har 4 härdar, 1,552 skeppd 10 lispd privil. årligt smide och 202 skeppd 10 lispd frälsesmede, och drifver ett betydligt spiksmide, allt af köpetackjern, och utskeppar på Götheborg. Hammarskatten är 13 skeppd 10 lispd. Brukets stämpel är C N inom en kvadrat. Det äges af J. Dickson & Comp.

Edsvalla fabrik, inom Nors socken och Grums härad af Wermlands landskap, sysselsätter, jemte det mekaniska ullspinneriet, som drifves i förening dermed, 40 till 80 arbetare. Tillverkningsvärdet uppgår från 34,000 till 41,000 R:dr B:ko årligen.

Edsvära, annex till Wänga, beläget i Winköls kontrakt af Skara stift, 2 $\frac{1}{4}$ mil S.V. från Skara.

Här äro 16 sjöar. Kyrkan är belägen på en ganska hög kulle, så att hon synes flere mil på alla sidor, och är i senare tider ansevärd tillbygd. På södra sidan om kyrkan finnas grifthögar. Här ligger äfven den så kallade *Atgustorps hed*, hvilken torde vara densamma som *Quishede*. Vid hemmanet *Kullen* anträffas vallar och spår till en befästning. Lemningar af Borgja och Balstorps kyrkor synas ännu i socknen. Invid kyrkan ligger en stor by, hvarest den i historien namnkunniga Edsvärsläkten fordom bodde. Stamfadern var Carl af Edsväri (se detta ord) och lefde omkring år 1130. — Socknen består af 29 mtl. och har 892 invånare. Dess areal utgör 12,057 tunnland, af hvilka 470 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Edsöre (Ed-söre, Tyska *Eidschuur*) eller *konungs edsöre*, kallades i gamla tider den ed konungen, jemte rikets förnämsta herrar svor, vid sitt tillträde till regeringen, att häfda säkerhet och ordning i landet. Brott emot den allmänna frid, som deruti försäkrades hvar man, kallades *edsöresbrott* och de stadganden, som angå dessa brott och deras bestraffning *edsöreslagar*. De förskrifva sig från Birger Jarls och Magnus Ladulås' tid, samt innefattas hufvudsakligen i de bekanta fredslagarne, om hemfred, kvinnofred, kyrko- och tingsfred, hvartill kunna läggas s. k. "*orättler hämpdir*", eller hämnd på orätt person, samt på en fiende, hvilken redan erhållit fred, och slutligen det fall, då någon stympade en annan. Rdsöreslagstiftningen utgick ur den gamla kriminal-rätten, såsom en närmare bestämning och en ökad säkerhet emot svårare förolämpningar. Det var icke blott konungens brott emot sin ed, utan hvarje brott, som konungen genom denna sin ed var särskildt förbunden att strängt beifra. Edsöresbrottens antal ökades genom senare stadganden. Dit hänfördes, såsom det redan visar sig af de första edsöreslagarne, förolämpningar, hvilka, dels i och för sig sjelfva voro särdeles svåra, dels sådana som begingos på tider och ställen, hvilka framför andra borde anses fridlysta, och i allmänhet erfordrades för att gifva handlingen karakter af edsöresbrott, att den skulle vara begången med fullt uppsåt att skada. I denna senaste punkt äro likväl de äldre lagarne ej fullt öfvensstämmande. Under edsöret hänfördes efterhand försåtliga anfall till lif och lem; vidare, i vissa fall, att med våld befria dråpare och tjufvar, gripna på bar gerning, att binda och fängsla någon på misstankar för brott, hvilka ej sedan kunna bevisas, och slutligen att bryta dråparens lejd att infinna sig på tinget, då han ej blifvit gripen på bar gerning. Straffet bestod i förlust af all lös egendom, samt att vara bilfog öfver hela landet. Detta sista öde kunde likväl upphävas af konungen, på förbön af den förolämpade parten, eller, i några fall, af någon annan genom brottets beskaffenhet dertill berättigad person. I sådan händelse bötdes särskildt till konungen, och för öfrigt förenades med edsöresstraffet egna böter för vållad skada. Det fanns också tillfällen då våldverkaren dömdes för edsöresbrott "*undir svärd*", t. ex. vid våldtäkt, om

han greps i gerningen. — Sådan var i korthet andan af den äldre lagstiftningen om edsöre. Den innebar en skärpt straff-lagstiftning och ökade antalet af förut bestämda urbota mål. Sjelfva konungens ed, hvarifrån begreppet om edsöre utgick, är nu förändrad; men saken har ingått i den allmänna brottmåls-lagstiftningen. Betydelsen af edsöre är i allmänhet densamma som förr, ehuru benämningen är borttagen på de flesta ställen i vår nu gällande lagbok. Detta skedde genom en kongl. förordning år 1779, hvars ändamål likväl ej var att utplåna edsöres-begreppet, utan blott att för de flesta fall upphäfva den påföljd af ärans förlust, hvilken blef edsöresstraffen tillagd redan af konung Gustaf I. Namnet är dock bibehållet för svår öfverträdelse af kyrko- och rättsgångsfreden. Deremot räknas nu för edsöresbrott äfven våld med ord eller gerning emot riksdagsmän, samt rikets ständers fullmäktige i banken och riksgälds-kontoret, deras revisorer, sekreterare och kansli-personal, äfvensom ledamöterna i beredningstaxerings- och pröfnings-kommittéer. Straffet är nu mera ärans förlust och hundrade dalers böter, samt dödsstraff om dråp eller rån i och med edsöresbrottet äger rum. Böterna fördubblas, då brottet förnyas, och förbrytaren ligger ogild, om han i gerningen dräpes.

Edzard, grefve af Ost-Friesland, förmäld med Gustaf I:s äldsta dotter Catharina. Hans broder, Johan, följde honom till deras bröllop i Stockholm, och här börjades den olyckliga kärlek-handeln med prinsessan Cecilia. Grefve Edzard fick i hemgift 3,844 stänger silfver, hvilket utgjorde 12,152 lödiga marker och svarade emot 100,000 R:dr. Dessutom erhöill prinsessan Catharina en mängd dyrbarheter i klenoder, silfverkärl och kläder, dels af sin fader, dels af sina vänner och städerna. Hennes hela utstyrsel gick till 19,714 R:dr, hvaraf kläderna ensamt värderades till 3,000 R:dr. Till respenningar fick hon 6,000 R:dr och 500 till utrustande af sin vagn.

Edåsa, annex till Warola (Walora), beläget i Kånds kontrakt af Skara stift, $1\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Sköfde. Kyrkan är bygd af sten. När derintill fanns fordom *S:t Laurentii Matyris convivium sacrum* eller brödra-gille. År 1442 utgaf biskopen i Skara, Sven Grotte, sitt stadfästelsebref på detta gille. Gillehuset anses hafva stått vid det nuvarande hemmanet Gillestugan, som tillhört Edåsa kyrka till år 1695, då det lades under frälset. Nedanför Gillestugan finnes en offerkälla med skönt vatten; men offrandet har längesedan upphört. Vid *Wretaholm*, i denna socken, är ett tegelbruk. Socknen har en areal af 2,916 tunnland jord. Den består af endast 5 mtl. med 339 invånare. Adr. Sköfde.

Efter söt klåda, kommer sur sveda. Ord-språket betecknar, att mången gråter i år åt det han skrattade i fjol.

Eftra, annex till Slöinge, beläget i Halmstads kontrakt af Götheborgs stift, 1 mil S.O. från Falkenberg, vid hafvet. Kyrkan, belägen nära $\frac{1}{4}$ mil från Slöinge, på en höjd, synes på större afstånd.

Den är 45 alnar lång och 10 alnar bred, har tak dels af koppar, dels af bly och ett grundmuradt torn. En anteckning i pastors-arkivet upplyser, att här redan år 1010 fanns uppbyggd en trädkyrka, hvilken blifvit uppbänd under något krig. I katholska tiden var Eftra kyrka helgad åt jungfru Maria, och hennes bild stod i kyrkomuren åt landsvägen. Nuvarande kyrka och torn blefvo uppbyggda år 1779. I koret har stått en murad graf, tillhörig Stensjö säteri. Här hvilade flere af Oxenstjernska och Rosencrantziska ättarna, hvilka ägt Stensjö och Wastad, jemte jus patronatus till Slöinge och Eftra kyrkor, innan de blefvo regala. Vid den så kallade Skotthögen, på Hanarps gärde nära landsvägen, hafva flere stenar varit uppresta, och ännu finnas 4 kvar af dem, den största $2\frac{1}{2}$ och den minsta $1\frac{1}{2}$ aln hög. Allmogen i orten påstår, att dessa stenar blifvit resta till minne af några Svenskar, som stupat i krigshändelsen på Eftra högar (troligen år 1565). Den berättar äfven, att de Svenskes artilleri, uppställt på Skotthögen, beskjutit de Danske på Eftra högar, på hvilket sistnämnde ställe äfven flere stenar varit reste, och af hvilka tvenne ännu utvisas, såsom kvarstående stumma vittnen af samma dags händelser. Alla dessa stenar hafva bautastensform. Vid Ullarp anträffas en 4 alnar hög sten, Lyngastenen kallad. Sägner, att Eftra kyrka först skulle uppbyggas derstädes, monumentets form af en skyddspelare eller skyddsstod, dess afsöndrade läge ifrån andra fornlemningar, allt detta ger anledning till den förmodan, att stället varit af våre förfäder egnadt åt andaktsöfningar, samt att Lyngastenen verkligen utgjort en skyddsstod. Omkring denna sten håller ungdomen ännu sina midsommarslekar, likasom uppe på Wårhögen i Slöinge socken, på hvilket senare ställe, omkring ett uppställt Maj-träd, den glada åldern ifrån urminnes tider firat den glada årtiden. På Wastads gärde, midt uti en åker, stå fyra stycken resta stenar, hvaraf den största är $3\frac{1}{4}$ alnar hög, och den minsta 2. Nära härintill ligga ruiner och grundvalar efter ett gammalt slott, som varit omgifvet af en djup graf och af vallar. Detta ställe kallades Herregården, och beboddes fordom af riksrådet Arvid Oxenstjerna. Uti Trollekull vid Westlunda finnes en grotta. Uti Wastads hage en dylik, jättestugan kallad, hvilken benämning, tillika med fornlemningens skapnad, ger forskaren anledning att anse henne vara begagnad såsom kummelgrotta. Då man gått några steg uti grottans klyftgång, stöter man på ett nedvältradt, stort stenblock, hvilket tillsluter sjelfva grottan. Ropar man här, så svarar ett hemskt genljud, liksom från de gamlas *helgrindr* (samlingsrummet för dödens gudinna). — Socknen består af $31\frac{1}{4}$ mtl. och har 918 invånare. Dess areal utgör 7,267 tunnland, af hvilka endast 30 äro sjöar och kärr. Adr. Falkenberg.

Efverlöf, en socken, med Slimminge, belägen i Torna kontrakt och härad af Lunds stift och Majmöhus län, $2\frac{1}{2}$ mil O.S.O. från Lund. Socknen hör till 3 kl. reg., består af $19\frac{3}{4}$ mtl. och har 764

invånare. Till nästgränsande Blentarps, Illstorps och Wombs socknar stå Efverlöfs-boerne icke i någon förbindelse, och ingå ej heller äktenskap med dessa socknars åboer; men väl med dem i den vester tillgränsande Weberöds socken, hvars inbyggare, i likhet med denna sockens, äro förmögna bönder. Till deras förmögenhet bidrager framför allt boskaps- och häst-afveln, samt deras goda bushållning, och mindre begagnande af öfverflödsartiklar, bland hvilka kaffe och finare drycker sällan njutas. Betraktar man Efverlöfs-bonden under arbetet, synes han sluten, utan sinne för den yttre naturen. Åkern, på hvilken han plöjer, sår eller skördar, de kreatur han sköter, utgöra hans värld; för allt annat som ligger utom denna verkningsskrets, är han i allmänhet likgiltig, kall och utan deltagande. I sitt väsende är han maklig, långsam och trög: egenskaper, hvilka röja sig äfven i sjelfva språket. Okända personer och tiggare få med största svårighet herberge någon natt hos honom, och för ståndspersoner hyser han icke synnerligt förtroende. Efverlöfs-bonden är till växten stor och grof; men ej alltid af vacker kroppsbyggnad, och sällan når han en hög ålder. — Klädestråten så väl i denna som Weberöds och Hellestads socknar är aldeles egen, och ännu nästan sådan den varit i århundraden; emedan det hör till folkets lynne, att icke älska något nytt, eller något som nyttjas annorstädes. Bland synnerliga namn på vissa karlarnes klädespersedlar kan anmärkas: *milkjahufva*, en stickad, hvit yllemössa, utan skärm; *flåskahufva*, en mössa af hand- eller hiller-skin, hvilken begagnas på resor; *selar*, byxhångslen; *synadekraffe*, en konstigt sydd skjortkrage eller nattkappa. Vid brölloppshögtider fästa qvinnorna, på sina svarta klädeströjor, öfver bröstet fyra förgyllda, stora och runda silfverplåtar (*bruaspänne*), med hängande löf uti. Midt emellan dessa häktas dessutom en fyrkantig silfverplåt, med många löf, kallad *särkasöl*. Anbud om äktenskap sker hos flickans föräldrar, och hafva dessa intet att påminna, isynnerhet mot förmögenheten, så är saken uppgjord. Skulle flickan möjligen hysa kärlek för en annan, och afsky den som erbjudes, så begagnas äfven handgripligt tvång, sedan goda föreställningar af föräldrar och anhöriga icke velat hjälpa. Oftast är det syskonbarn, som bygga äktenskap sinsemellan, på det förmögenheten ej måtte gå utur släkten. Det härföljande *ja-ölet* firades fordom med större ståt än numera, då det försiggår i all tysthet, af fästman och ett par hans närmaste släktingar, hos flickans föräldrar. Vid detta tillfälle lemnar han åt fästmon så kallad *ja-gåfva*, af en större silfverbägare (*stäv*), till ungefär 60 R:dr B:kos värde, med ineliggande några större silfvermynt, ett par silfverskedar, några sidenshavletter och tyg till en halsduk, m. m., det hela knutit i en bomullshalsduk, hvilken ej får öppnas och beses, förrän följande dagen. — Vid begrafningar deltaga äfven qvinnorna i liktåget; från byarne och orter längre från kyrkan, ser man ofta processionen åkande. Det af qvinnorna, vid sådana tillfällen, brukliga sättet, att uppfästa sina

hufvudkläden (*hyckis*), ger åt det hela en dyster och allvarsam stämpel. Gästabud, anställde i följd af begrafningar, fortfara vanligtvis i tre dagar, med iakttagande af stillhet och anständighet. Bland ord, talesätt och andra här gängse bruk, anmärka vi: *Sanda* eller *Snudesö*, en slags soppa, kokad på rökt kött; *Barleja*, en föräring till barnsängshustur, bestående af ett fat gröt, af bohvete- eller risgryn, med derpå lagde bakelser. Bäres barleja till annan socken, medföljer äfven bröd, fisk och sockerkaka; *Avel*, April månad; *kvad Thor lå'r gro, lå'r Avel afsno*, ett ordspråk, som betecknar, att hvad som stundom grönskar i Mars, blir förödt nti April, i följd af en strängare vinter; *ejärn*, ekorre; *kyrkegrin*, ett slags tomt eller misse, som tros uppehålla sig i kyrkorna och skydda desamma; *komma för något*, ett talesätt, att uttrycka när någon hastigt insjuknat, att han blifvit det i följd af väder eller vatten, genom osynliga, onda magters vållande. Vid sådana tillfällen eftersändes genast en käring, som anses äga förmåga att häfva det onda. Härvid tillgår på så sätt, att hon i den sjukas högra trädsko lägger glöddande kol, öfver hvilka smältes bly, taget ur någon kyrka, och hvilket aldrig får hafva fallit till golvet. Smältningen sker öfver den sjukas hufvud och blyet hålles sedan i vatten, taget der patienten tros råkat ut för det onda. De figurer som bilda sig i vattnet, anses likna de onda varelserna. Stundom blossas med krut trenne gånger öfver den sjukas hufvud. Hjelper ej allt detta, så besökes s. k. *kioka*, oftast flere mil från orten. — *Leigille* eller *klinegille*, anställes sedan timmermansarbetet, i afseende på väggar och tak, är slutadt. Då "uppklines" väggarne af lera, halm och grus. Hårtill samlas byns ungdom och husägarens släktingar; flickorna verkställa sjelfva murningen och drängarne passa upp såsom handtlångare. Arbetet börjas om natten och är slutadt innan påföljande middag. I anledning häraf anställes stort gille, med musik och dans, i 2 till 3 dagar. I dessa gillen få äfven tjenstehjon deltaga, hvilket icke är fallet vid bröllop och begrafningar. — Folktron antager att i Efverlöfs kyrka finnes en väder, hvilken, då prestgården för längre tid sedan afbrann, syntes springa från det ena till det andra ljudhålet i tornet, och afhöll elden, blåsande, från kyrkan. Denna sägen har uppkommit derigenom, att då kyrkan byggdes skall något lefvande djur eller en menniska blifvit nedgräfd i jorden. I socknen märkes: *Jältstenen*, en stor sten, liggande vid en bäck, vid byn Stora Rödde. På denna sten säges en jätte hafva trampat, hvilken, i anseende till sin tyngd, nödvändigt måste gå på stenar, för att ej med fötterna sjunka ned i jorden, och skall han tagit $\frac{1}{2}$ mil i hvart steg. Fjätet är ej större än efter en qvinna, och i stenen finnes ett fullkomligt aftryck af en fot, 2 tum djupt. *Klackerstenen* omtalas af Sjöborg, såsom fordom utgörande skiljemärke emellan Efverlöfs, Slimminge och Weberöds socknar, således emellan Torna och Wemmenbögs härader; emedan denna sockens annex är beläget i sistnämnde härad. Stenen håller omkring 5 alnar

i höjd och bredd. På sidorna finnas ristaingar. Den säges hafva blifvit slungad från Seland, af en jätte, för att dermed kullkasta Blentarps kyrka; men har, under farten, söndrat sig i tvenne delar, af hvilka den ena stannat på Romeleklint. *Breamoss-haren*, en hare, som säges uppehålla sig i och kring trakten af en torfmosse, kallad Breamosse. Åtskillige jägare skola, tid efter annan, skjutit på denna hare; men ej träffat honom. Säggen tillägger, att om man begagnade silfverkula och träffade haren midt i pannan, skulle detta troll förvandlas till — en skinnpälssarm. En stor vild *törnrosbuske* har stått på Efverlöfs flygsands-fält. Busken, som var mycket hög, hade ett besynnerligt utseende, emedan intet växande träd fanns på långt afstånd deromkring. Under denna buske skall, enligt sägen, stå en stor kista, full med guld och silfver, och deribland en kalk, som tillhört kyrkan, jemte en värja. Kistan skall stå ofvan jord hvarje juldag, och under det texten uppläses på predikstolen, skall vidundret, som bevakar skatten, vara liksom i dvala. Men ingen vågar göra försök att bortföra kistan, emedan så fort texten blifvit uppläst, vidundret skulle ertappa den sökande och denne få plikta med lifvet. Denna buske blef, hösten år 1826, uppgräfvnen af skattsökare; men det betviflas, att någon kista blifvit funnen. — Ett kapell säges fordom hafva stått vid Hemmes-torps by, hvarest en mängd tegelstenar påträffas i jorden. — Socknens areal utgör 5,439 tunnland, af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Efveröd, en socken, med Sönnarslöf, belägen i Gårds kontrakt och härad af Christianstads län, $1\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Christianstad, $1\frac{1}{4}$ mil V. från Åhus och hafvet. Socknen är alternativt regal och patronel af 1 kl., och patronats-rättigheten tillkommer ägaren af Maltesholm. Den består af $18\frac{3}{4}$ mtl. och har 952 invånare. Dess areal utgör 6,827 tunnland, af hvilka blott 4 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Egby, annex till Borgholms stad och Köpings socken, är beläget i Ölands norra kontrakt och mot, af Kalmar stift och län, 5 mil N.O. från Kalmar, $1\frac{1}{2}$ mil Ö. från Borgholm. Denna socken är den minsta på ön, $\frac{1}{4}$ mil lång, $\frac{3}{8}$ mil bred. På Ytterby gårde finnas spridda bautastenar. Vid byn Sandby har funnits ett stråkarde-plantage, hvarest vuxit kardborrar, lika goda med de Fransyska. År 1787 fanns å Egby kyrkoby en guldring af $4\frac{1}{2}$ dukat, samt en mängd mynt. Socknens areal utgör 2,361 tunnland, af hvilka blott 10 äro sjöar och kärr. Den består af $11\frac{3}{8}$ mtl. och har 280 invånare. Adr. Borgholm.

Egendom, fast, är i Sverige på det sätt fördelad emellan de olika folkklasserna, att bondeståndet, som är det talrikaste, äger den största summan. Detta stånd räknades år 1840 till 2,232,667 personer, med en förmögenhet af 172 milljoner; dernäst följer ridderskapet och adeln med 11,069 personer och 75 milljoner R:dr, ofrälse ståndspersoner till ett antal af 65,013 och 59 milljoner R:dr, borgareståndet med 69,143 personer samt 35 milljoner R:dr, och sist presteståndet med 14,995 personer och

1 milljon R:dr. Det visar sig af denna jämförelse, att förmögenheten i allmänhet är delad på små lotter, då den största delen befinner sig hos bönderne, der större egendom sällan samlas på en gång. Presteståndet har obetydlig förmögenhet; men ofrälse ståndspersoner besitta ett i förhållande till de andra stånden stort egendomsvärde, och större än borgareståndet, med hvilket denna klass i flera afseenden kan jämföras. Ridderskapet och adeln skulle kallas rikt, om ej dess egendom vore i så betydlig mån intecknad, nemligen, för tio år sedan, till ett belopp af 27,644,000 R:dr, hvilket utgör mera än tredjedelen af dess värde. Öfverhufvud beräknar man, att i Sverige finnas 54,795 hushåll, hvilka äga mera än de behöfva, 367,477, de der hjälpligen berga sig, 130,471 behöfvande och 32,963 rent af fattige, d. ä. sådane, hvilka måste försörjas af andra. Rörande fastigheternas skuldsättning genom inteckningar vet man, att, år 1821, utgjorde inteckningarna 73,403,471 R:dr, hvilken summa under två följande årtionden ökats årligen med öfverhufvud 2,573,182 R:dr, så att den, vid 1844 års slut, skulle hafva utgjort 130,987,401 R:dr, i fall man ej visste, att mängden inteckning dödas i följd af utgången preskriptionstid, utan att domstolarne erhålla kännedom derom. Summan torde således vara något mindre i verkligheten. Beträffande egendomens öfvergång ifrån en klass till en annan, visar sig en beständig rörelse till bondeståndets förmån. Bönderne och ståndspersonsklassen äro de som köpa, och adeln säljer egendom. Den har, emellan åren 1821 och 1844, sålt för 16,239,322 R:dr mer än den köpt. År 1841 köpte ridderskapet och adeln för 3,015,981 R:dr och sålde för 4,617,983 R:dr; ståndspersonsklassen köpte för 5,795,251 R:dr och sålde för 5,250,119; bondeståndet köpte för 13,238,830 R:dr och sålde för 12,181,960 R:dr; ibland hvilka summor dock äro inberäknade den egendom, som ombytt ägare inom samma klass. Emellan frivillig försäljning och utmätt egendom äger det förhållande rum, att den förra utgjorde år 1841 en summa af 21,739,900 R:dr och den senare 310,165 R:dr. Inteckningarnes summa har stigit i de tre nyssnämnde stånden, och mest i bondeståndet, så att detta stånd under 1830-talet dödat öfverhufvud 726,561 R:dr årligen, på samma gång som det in-tecknat 3,215,497 R:dr; adeln dödade 1,131,607 R:dr och in-tecknade 2,621,684 R:dr, samt ståndspersonerne dödade 1,565,721 R:dr och in-tecknade 3,433,198 R:dr. Skuldsättningen visar sig tilltagande, och uppenbarar derigenom en sådan förändring i egendoms-förhållanden, att egendomen allt mera antager naturen af rörlig förmögenhet.

Egennyttia är en bottenlös bytta, ett ord-språk hvarmed förstås, att det som vägras af snålhet, i alla fall blir förderfvadt.

Eggby, annex till Warnhem (Skarke), beläget i Billings kontrakt af Skara stift, $1\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Sköfde, $1\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Skara. Kyrkan, sockenkyrka för denna och Istrums socken, är ljus, rymlig och vacker, uppbyggd och utvidgad år 1759. Vid kyrkan står en ransten, och i en hage ej långt

härifrån flere smärre grafvör. I denna socken märkes kungsgården *Höjentorp* (hvarom se detta ord), *Torp*, 1 mtl. säteri, kaptenboställe vid Westgötha kongl. regemente; *Eggby äng*, har fordom varit mötes- och münstringsplats för f. d. Westgötha kavalleri, som der flere gånger blef mönstradt af konung Carl XI. Vid Näs i denna socken skall hafva funnits en kyrka, äfvensom i Ökneds by. Socknen har en vaxelundervisnings-skola, stiftad af framl. biskopen i Skara, Th. Weideman. *Eggby* består af 20½ mtl. och har 528 invånare. Jemte Istrum och Öglunda (äfvén annexer till Warnhem), har den en areal af 15,645 tunnland, af hvilka 1,680 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Eggers, Jakob von, son till en bagare i Dorpt, hvilken omkom då Ryssarne belägrade denna stad år 1708. Den 4-årige gossen blef då, jemte sin mor, förd i fångenskap till Archangel. År 1713 flyttades de begge till Ustjug Veliki, en liten stad i Archangelska guvernementet, der modern gifte sig med en Svensk baron, Knut Sparre. Förda till staden Totma, hade gossen den lyckan att här få undervisning af åtskillige Svenske officerare, och erhöill den språkbildning, hvilken sedan utmärkte honom. Tyskan var hans modersmål, Svenskan hans stufvafaders, Ryskan landets tungomål och af sine lärare inhemtade han Latinet, Fransyskan och Italienskan. Han fick undervisning äfvén i matematik, ritning och fortifikation, och blef, ännu endast gosse, anställd som skrivare vid Ryska kansliet i Wologda. Då fångarne utvexlades följde han sina föräldrar till Stockholm och anställdes vid fortifikationen; men som han fann, att han här hvarken kunde vinna någon snar befördran, eller den utbildning, hans lifliga kunskapsbegär eftersträfvade, gick han år 1725 i Fransysk tjänst, återvände till Sverige med förökade insigter, och gick år 1734 i konung Stanislai tjänst. Här utnämndes han till kapiten för ett kompani af lifdragonerna, och biträdde verksamt vid Danzigs försättande i godt försvarststånd, hvarjemte han deltog i många utfall och träffningar. Efter krigets slut anställdes han, hvilken äfvén studerat artilleri-vetenskapen, af konung Fredrik såsom artillerikapiten i Kassel, företog flera resor i södra Europa, blef 1740 major i Sachsisk tjänst, återkallades till Sverige vid Finska krigets utbrott och tjänstgjorde såsom general-qvartermästare-löjtnant; men begaf sig, efter detta krigs slut, tillbaka till Sachsen, och deltog i fälttågen uti Böhmen och Brabant, bivistade slaget vid Kesselsdorff och Bergen op Zooms belägring, öfver hvilken han har författat en dagbok. Han blef tillfångatagen af Preussarne; men befriad vid fredsslutet. År 1749 befordrades han till öfverste och chef för Sachsiska fortifikations-fältbrigaden. År 1751 kom han tillbaka till Sverige, der han erhöill samma plats, blef adlad och pryddes med S. O. Då sjuåriga kriget utbröt, gick han tillbaka till Sachsen, valdes af Danzigs råd till stadens kommandant och befordrades till general-major. Upphöjdes af Gustaf III till friherre och K. af S. O. med stora korset. Afled d. 12 Jan. år 1773. Till taflan af detta rörliga

och verksamma lif mår läggas, att E. var en man af ganska mångsidig bildning, lika mycket vetenskapsman som krigare, af en reslig kroppabyggnad, ett imponerande yttre och intagande umgängesgåfvor. Hans nöje var att samla böcker, kartor, modeller och teckningar, särdeles rörande militära ämnen. Han har utgifvit åtskilliga arbeten på Fransyska, Tyska och Svenska, såsom en öfversättning kallad: *Dödsens Tempel; Dictionnaire militaire par M:r Aubert de la Chenaye; Krieges-, Ingenieur-, Artillerie-, See- und Ritter-Lexicon*, m. fl. **Eggvena**, annex till Herljunga, beläget i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift, 3¼ mil N.O. från Alingsås. Kyrkan, af okänd ålder, är af sten. I vapenhuset är en runsten och på Eggvena gårde äfvén en dylik. Inom socknen märkes *Bajagården*, kaplansboställe. Socknens areal utgör 3,819 tunnland, af hvilka 280 äro kärr och sjöar. Den består af 10½ mtl. och har 444 invånare. Adr. Skara, Guntorp.

Egino, äfvén kallad **Euno**, till börden Engelsman, var den andre biskopen i Skåne; men fick, år 1065, Dalby, icke långt ifrån Lund, till säte, der han således blef den förste och ende biskop. Han skildras som en nitisk och driftig man, och skall hafva öfvertalat konung Knut i Danmark, att lägga grunden till Lunds domkyrka, hvari han äfvén fick hvila, då han afled d. 20 Nov. 1085.

Egislus, härstammade från en gammal adelig släkt, var dominikaner-munk och valdes år 1332 till biskop i Westerås. Han hörde till de Svenske prelater och herrar, konung Magni "älskeliga råd", som d. 19 Nov. 1343 underskrefvo Skånska ständernas förening, att "blifva under Sveriges rike till evig tid och att rätta gränseskillnaden skulle vara i Öresund som fordom." Bland hans förtjenster under sin embetsförvaltning omtalas, att han uppbyggt Odensvi kyrka i Westmanland och lagt derunder, utom sin egen gård Wahlstad, der han var född, äfvén Malma, Köpings och Munketorps socknar, så att deraf blef ett helt pastorat. Bredvid denna kyrka byggde han ett litet kapell, hvari han begrofs år 1352.

Ehre, jernbruk, bergsmans-hammare i Husby socken och Öster-bergs-lagen af Stora Kopparbergs län. Har 1 härd och 168 skepp:d 6 lisp:d priv. årligt smide med 1 skepp:d 13 lisp:d 13 marker i hammarskatt, af eget tackjern. Skeppar på Stockholm. Äges af Klosters bruks-intressenter. Bruksstämpeln: E.

Ehrenadler, Daniel, hette förut *Lindenmejer*, och antog namnet *Ehrenadler*, då han adlades. Han har blifvit tve tydligt namnkunnig såsom litteratör och desertör. Han blef år 1707 volontär vid gärdet, bivistade de följande tvenne årens fälttåg vid Carl XII:s här, blef sårad och fången vid Pultava; men flydde och kom undan till Sverige, der han blef löjtnant vid Skaraborgs regemente och sedan kapiten. År 1723 utgaf han en öfversättning af *Fenelons Telemaque*. Anställd som kapiten vid artilleriet i Finland, gick han, straxt efter krigets utbrott, öfver till Ryssarne. Anledningen hertill är obekant, äfvensom mannens vidare öden.

Ehrenborg, Casper Isak Michael, son till majoren J. Ehrenborg och född på Hjelmshult i Skåne d. 17 Nov. 1788, ingick i Götha hofrätt och krigs-expeditionen af konungens kansli, och blef, vid 22 års ålder, utnämnd till landssekreterare i Skaraborgs län. I denna befattning röjde han så mycken embetsmanna-skicklighet, drift och kunskaper, i förening med så mycken karaktärs-redbarhet, att, då landshöfdingen greve Adlersparre begärde tjänstledighet år 1821, förordnades han till vice landshöfding, sedan han förut vid flera tillfällen förrättat dess tjänst. Ryktet om hans embetsmanna-egenskaper hade så spridit sig, att då, vid 1823 års riksdag, val skulle ske till ny justitieombudsman efter den afgångne Mannerheim, föll valet på den ännu icke 34-årige Ehrenborg. Han hade likväl knappt hunnit tillträda detta embete, hvartill han kallades d. 4 Aug., förrän döden helt oförmodadt borttryckte honom d. 16 Sept., kanske i rättan tid för hans ära, innan han hunnit undergå det äfventyrliga provvet, att värdigt fylla detta ytterst svåra och ansvarsfulla kall, hvartill erfordras utomordentliga krafter. Rikets ständer följde honom till grafven.

Ehrenborgh, Casper Wilhelm Michael, son till kapitenen J. H. Ehrenborgh, gick på en gång den juridiska och hofvägen, fick vid 21 års ålder flera domare-förordnanden i Östergötland och häradshöfdings titel, samt förordnades år 1810 till assessor i Svea hofrätt och kammarherre hos d. v. drottningen. År 1817 utnämndes han till statssekreterare för kammar-ärenderna och år 1821 till president i den nybildade Skånska hofrätten, hvilken man påstått till en del ha blifvit inrättad för hans skull. Var en redlig och välsinnad embetsman, ehuru man ej kan tillägga honom några öfverlägsna insigter eller djupa kunskaper. Född 1786, död 1845. Ehrenborghska släkten härstammar från Jutland och Christian IV:s ränthemästare, Jöns Michelsson, hvilken bestridde denna tjänst i Skåne, då detta landskap kom under Sverige. Han visade sig då mycket tillgifven sin nya regering, hvarföre han blef illa anskrifven hos sine forðne landsmän, och under Carl XI:s krig måste han af dem utstå många förföljelser; men belönades af konungen med adelskap, då han antog namnet *Ehrenborgh*.

Ehrencrona, Olof, hette förut **Gammal**, och var häradshöfding öfver Gäsene och Tveta härader, då han adlades, tillika med sina systersöner, Samuel Hammarstedt och Erik Hammarin, hvarvid de antogo namnet *Ehrencrona*. Endast Hammarstedts ätt har fortplantat sig, och upptager släktnamnet *Gammal* såsom dopnamn. — På Svenska riddarhuset finnas eller hafva funnits icke mindre än 45 adeliga ätter, hvilkas namn börjas med *Ehren*.

Ehrenske Näskekonungsson, väpnare, var Sveriges riksmarsk från 1318 till 1324. Förstnämnda året var han en af de Svenske fullmäktige, hvilka, vid mötet i Roeskilde, afslutade stilleståndet emellan konung Birger och Danske konungen Erik Menved å ena sidan, samt Norrskö konungen Håkan och Svenske hertigarnes anhängare å den andra. Han skall hafva öfversett Södermanlands-lagen år 1327.

Ehrengranat, Claes Adam, hof-stallmästare och chef för Flyinge stuteri-inrättning, R. S. O., var en utmärkt beridare och hästkännare, och har utgifvit en praktisk ridskola. Född 1784, död 1842.

Ehrenheim, Fredrik Wilhelm, härstammade från en ursprungligen Polsk ätt, vid namn Paliche eller Palitsch, och son till assessorn Johan Ludvig E. Född på Broby sätesgård i Södermanland d. 29 Juni 1753. Han ingick vid 22 års ålder i riksarkivet och 1782 i kabinettet för utrikes brevexlingen, hvilket då kallades kanslipresidents-expeditionen. År 1785 reste han som kommissions-sekreterare till Sachsiska hofvet, blef två år senare chargé d'affaires derstädes och fick 1790 samma plats vid det Danska, hvarest han sedermera upphöjdes till rang af envoyé och minister. Här gjorde han sig värderad genom sina insigter och sitt redbara väsen, samt bidrog väsendtligt till att bibehålla och förstärka det goda förståndet emellan de båda hofven. År 1797 hemkallades han att emottaga hofkanslers-embetet, hvarmed förenades utrikes ärendernas portfölj, under riks-kansleren greve Sparres tjänstledighet. Efter kansli-kollegii upplösning blef han år 1801 kanslipresident, och bibehöll denna plats ända till revolutionen år 1809. Ehuru hög, var den dock ingenting mindre än afundsvärd. Gustaf Adolfs svåra lynne och olyckliga politik, hvilken ledde honom sjelf till förderfvet och hans rike nära dess brant, måste isynnerhet ådraga den, som hade de utrikes ärenderna att besörja, ständiga obehag och bekymmer, så mycket mera som hans råd i de viktigaste frågor icke alltid inhemtades, utan besluten kommo honom färdiga tillhanda, ofta på långt afstånd från de ut- eller inrikes orter, der konungen vistades. E. hade icke nog styrka att undandraga sig ansvaret derföre genom ett afskedstagande; kanske trodde han ock, att han möjligen kunde uträtta något godt eller åtminstone afböja något ondt, och qvarstannade derföre, samt underkastade sig de ledsamheter, hvilka detta embete måste medföra under sådana omständigheter, jemte de oblida omdömen, som träffade honom. Efter regemens-förändringen erbjöd honom hertig Carl att fortfara i sin embets-utöfning; men dels kände E. huru man anklagade honom att hafva varit ett bland verktygen för de okloka åtgärderna, en beskyllning, hvaremot han var för stolt att rättfärdiga sig, dels ansåg han det icke rätt, att under rakt förändrade politiska förhållanden tjena ett nytt system, hvilket han kanske icke gillade i allt, samt att synas öfvergifva sin monark, då lyckan öfvergaf honom. Han dröjde således icke längre qvar vid embetet än till d. 16 Maj, då hans efterträdare hunnit utnämnas, och nedsatte sig på en liten egendom, Skareda i Småland, hvilken han köpt för sina besparingar, och egnade sig ensamt åt landtushållningen och vetenskaperna. Den för honom missgynnande sinnesstämmningen upphörde snart. Man gjorde rättvisa åt hans utmärkta embetsmanna-egenskaper, hans redliga nit och fosterlandskärlek, och ständerna beviljade honom, redan d. 13

Aug. år 1810, en pension af 600 R:dr Hamb. Rko, hvilken år 1817 förvandlades till 2,000 R:dr Svenskt Rko. Sistnämnda år visade han sig åter i Stockholm och på riksdagen; men deltog föga i dess förhandlingar och eftersträfvade ej att åter ingå i tjenst. Vetenskaperna voro hans fält och han har i dem utgifvit tvenne arbeten: *Samlingar i allmän fysik* och *Om klimaternas rörlighet*, hvilka man anser som mästestycken i vetenskapligt föredrag, liksom man ansåg hans diplomatiska prosa för ett mönster af embetsmannastil. Vetenskaps-akademien hade kallat honom till sin ledamot och att Svenska akademien icke gjorde det, kom blott deraf, att han själf undanbedt sig en sådan utmärkelse. Hon öfverlemnade honom likväl sin stora medalj, såsom bevis på sin aktning, med den smickrande förklaring, att hans arbeten praktiskt besvarat hennes prisfråga. E. har dessutom utgifvit en skrift om *Bildningsgåvan*, samt *Tessin och Tessiniana*, hvori man dock trodde sig upptäcka en viss aristokratisk syftning. — Bland vackra drag, som berättas om honom, är följande: Då, enligt bruket, en betydlig present skulle tillfalla honom för afslutandet af en diplomatisk underhandling med England, begärde han, att beloppet måtte förvandlas i penningar, för att öfverlemnas åt de af missväxt lidande i hans födelseort. När detta inberättades för Engelske ministern, lät denne anslå äfven sin present för samma ändamål. Ehrenheim, som blifvit upphöjd i friherrligt stånd och kommandör af Nordstjerne-orden, dog ogift i Stockholm d. 2 Aug. 1829. Grefve Wetterstedt, hans lärjunge och efterträdare, höll talet vid hans graf och krossade hans vapen.

Ehrenmark. Med detta namn finnas tvenne bland Carl XII:s kämpar, en **Edvard E.**, hvilken, såsom ryttmästare vid Södra Skånska kavalleriet, stupade i slaget vid Klissow år 1702, och en **Philipp Johan E.**, hvilken, likaledes ryttmästare vid samma regemente, blef tillfångatagen vid Pultava, utan att man känner något om hans öden efter denna tid. Begge bröderna hette *Bohm*, innan de upphöjdes i adligt stånd.

Ehrenspreus, Carl, son till öfver-inspektoren Hans E., föddes år 1692 i Örebro, och ingick, efter slutade studier, i kongl. kansliet. Hans dervarande chef, grefve Arvid Horn, bemärkte ynglingen och värderade så hans flit och insigter, att han föreslog honom att antingen emottaga en kanslist-befattning hemma i landet eller resa ut till konungen, der visserligen större fara hotade; men också större ära och skyndsammare befordran väntade honom. E. valde utan betänkande det senare, ehuru han själf måste gå i förskott för resekostnaden. Sjön var uppfylld af fiendtlige kryssare och kapare, och under utresan var han således, jemte sin följeslagare, kanslisten Olof Cederström, mer än en gång i fara att falla i deras händer. För att åtminstone rädda de angelägna depescher de medförde, nedsänkte de dem i vattnet, fästade vid en jernkula, beredde att heldre låta dem sjunka i djupet, än uppsnappas af fienden. De lyckades likväl att rädda både dem och sig sjelfva,

gingo om bord på det Engelska konvoj-skeppet, kommo till Amsterdam och derifrån landvägen till Bender. Kort efter ditkomsten, föreföll kalabaliken. Den civile embetsmannen, som var i Carl XII:s tjenst, fick ej sky faran och döden, och E. gjorde det ej heller. Under striden följde han konungen ur det ena rummet i det andra, och blef, liksom han, tillfångatagen af Tartarerna samt plundrad inpå bara kroppen; men efter åtta dagars fångenskap och elak medfart, friköpt af en Engelsk handlande vid namn la Moutraye. Då han återkom till Carl, ville denne, som blifvit varse hans mod och rådighet, göra honom till öfverste-löjtnant, en utmärkelse, som den blygsamme ynglingen likväl undanbad sig, dels för att ej väcka afund, dels emedan krigsståndet ej öfverensstämde med hans böjelser. Efter en öfverståndens sjukdom, följden af hans korta, men svåra fångenskap, skickades han med ett uppdrag till Konstantinopel, der han lyckades få inträde i Sofia-moskéen, reste inom Propontiden och en del af Arkipelagen, och anträdde sedan återvägen till Svenska Pomern. Han kom d. 14 Dec. år 1713 till Stralsund, och qvarblef der ända till stadens eröfring, samt delade farorna med konungen äfven härstädes. Först då denne lemna- de staden, gick äfven E. om bord på en jakt, hvilken förde hela kansliets handlingar, och kom lyckligt till Ystad, likväl sedan fartyget fått grundskott och två personer blifvit skjutna vid hans sida. Han följde nu konungen till Norrige och blef der oförmodadt utnämnd till assessor i Svea hof-rätt, en befordran, den han fruktade vara en onåd; men som i själfva verket var ett prof af konungens ynnest. Här visade han sig, emot mångas väntan, såsom en icke blott samvetsgrann, utan ock kunnig och skarpsynt domare, gjorde sig snart känd genom sina redbara egenskaper och blef en värdig kandidat till statens högsta embeten. Han uppnådde dem smäningsom och hann slutligen till det högsta, riksråds-platsen, dit han kallades år 1739, blef friherre, grefve och Serafimer-ridhare, president i lag-kommissionen och slutligen Upsala akademies kansler. Denna högskola står hos honom i stora förbindelser. Han inrättade Kalsenianska och Borgströmska professionerna, byggde auditorier och besörjde instrument-samlingar för astronomi, kemi, medicin, botanik och ekonomi, ökade biblioteket, skaffade större anslag och skänkte akademien 120 runstafvar samt det myntkabinett han med möda och kostnad samlat i 30 år, och hvilket innehöll 3,000 exemplar. Sjelf talade han med färdighet Romanens språk, och var för alla dem, som tillhörde akademien, en lika upplyst och kunnig, som vänlig och hjälpsam förman. Han afled d. 21 Mars 1760.

Ehrensköld. Tvenne bröder, **Johan** och **Erik Nilsson**, adlades, den förre år 1666, den senare 1675, och antogo dervid namnet *Ehrensköld*. Den förres ätt utgick med hans son

Ehrensköld, Nils, den mest ryktbare af släkten. Han var född i Åbo 1674 och tog tjenst vid amiralitetet. Om hans lefnadshändelser vet man ingenting, förr än han år 1714 omtalas såsom kontre-amiral och befälhafvare för den flotta, hvil-

ken, i Augusti nämnde år, mötte vid Hangö-udd den vida öfverlägsna Ryska, bestående af 30 större krigsskepp, 80 gallerer och 100 halfgallerer, med 20,000 man om bord. Den Svenska utgjorde blott en tredjedel af denna styrka och blef, efter tre timmars träffning, slagen, hvarvid Svenska amiralskeppet Elefanten ännu trädades af tsar Peter sjelf, hvilken, såsom kontre-amiral, tjente under Apraxins befäl. Ehrenskiöld blef, jemte sin besättning, fången och fördd till Petersburg, der Peter uppförde ett litet politiskt skådespel. Han hade nemligen, för att gifva sina Ryssar något begrepp om ordning och disciplin, beqvämt sig att tjena sig upp genom alla grader. Hunnen till kontre-amiral, begärde han af Senaten att bli vice-amiral; men fick afslag, i anseende till sin ännu bristande erfarenhet. Efter segern vid Hangö gick han likväl, med Ehrenskiöld vid handen, upp i senaten, och frågade, om han icke nu vore värdig vice-amirals-platsen, sedan han, i en stor och blodig drabbning, tagit en så utmärkt sjöman till fånga? Naturligtvis kunde senaten ej annat än bevilja denna begäran. Tsaren bemötte sin fänge ganska väl, gaf honom dyrbara kläder, besökte honom ofta; men unnade honom likväl icke friheten förr än efter fredsslutet, då han vid afskedet skänkte honom sitt rikt briljanterade porträtt. Hemkommen, befordrades han till amiral och direktör vid amiralitetet. Han var en grundlig matematikus och har under sin fångenskap förfärdigat åtskilliga instrumenter. Dog ogift i Carlskrona år 1728. — Den andra Ehrenskiöldska ätten utgick, enligt Stjerneman, med Eriks son, **Johan**, som var vice-korporal vid drabanterne och år 1718 strandade med ett fartyg nära Uddevalla, der han blef mördad af dem, hvilka skulle berga lasten. Enligt Ennes, skall ätten hafva utslucknat med den sistnämndes bror, öfverste **Carl E.**, som år 1771 i en ålder af 92 år, dött i Kamschatka, dit han blifvit förvist, troligen för något under fångenskapen begånget fel.

Ehrensperger, Abel, en af Carl XII:s krigare, hvilken började sin bana såsom ryttare vid Östgötha kavalleri år 1697. Genom tapperhet tjente han sig upp till officer, adlades, tillika med sin farbroder och broder, då de antogo namnet **Ehrensperger**, befordrades till kapiten och blef fången vid Pultawa. Man vet icke om han frälste sig med flykten eller utvexlades; men han hemkom år 1710, blef major vid Uplands regemente och transporterades derifrån till Östgötha infanteri. Hans döds-år är obekant. Brodern

Ehrensperger, Peter, var faktor vid Norrköpings klädesmanufaktur och måste hafva varit förmögen, emedan han år 1703 gjort kronan ett förskott af 100,000 daler kmt. Utom adelskapet belönades han med direktörs-titel. Död år 1737 vid 61 års ålder, kanhända af sorg öfver det öde som träffat hans ende son, e. o. i kongl. kansliet, **Peter E.**, hvilken d. 7 Jan. 1736, i Norrköping blef ihjelsluten af regementsfältskären Baumgart.

Ehrensteen, Edvard, son till kyrkoherden i Locknevi, Filip Bononius, född år 1620, blef in-

förmått för riks-amiralen Ulfsparrés barn och sedan hofmästare för tvenne baroner Kewenhüller, med hvilka han fick göra en utländsk resa, hvar-öfver han författat en beskrifning. Hans kunskaper, den erfarenhet han samlat på sina resor och de förhållanden, hvari han kom till flera förnäma släkter, isynnerhet sedan han blifvit förlöfsvad med Björnclous svägerska, verkade till hans befordran. Han anställdes i diplomatiska värf och förordnades af Carl Gustaf till sekreterare vid en negociation med Bremen. Sedermera följde han konungen till Polen, på krigståget till Danmark och var med vid fredsunderhandlingarna utanför Köpenhamn, hvarom han berättar åtskilliga anekdoter. Hans lycka var nu gjord, och han belönades med adelskap och förlänningar, samt skickades att biträda vid de ny-förvärfvade landskapernas organiserande. Vid Carl Gustafs tidiga död uppsatte han dess testamente. Vid slutet af förmyndar-regeringen skickades han, jemte Pehr Sparre, till Holland och England, att erbjuda Sveriges bemedling åt de stridande makterna. Utnämnd till president i Wismarska tribunalen kunde han ej emottaga denna befattning, i anseende till försvagad helse; men inkallades år 1683 i rådet. Han hade likväl det missödet, att, vid reduktionen, se sin ambassad-räkning och erhållna donation nedsatta till hälften. Afled d. 30 Juni 1686. Något snille eller ovanliga talanger kan man ej tillerkänna E.; men väl lärdom och arbetsamhet. Hans enka efterlefde honom ännu i 33 år. Deras son

Ehrensteen, Carl, född i Thorn år 1656, användes äfven i unga åren vid åtskilliga beskickningar; men blef 1691 häradshöfding i Södermanland och följande året lagman öfver Skåne och Blekinge. Dog i sina bästa år 1702.

Ehrenstrahl, David Klöcker von. Han var född i Hamburg år 1629, och antog, såsom yngling, tjenst i Svenska kansliet år 1646. Här sysselsatt att utskrifva adliga diplomater, röjde han mycken skicklighet i utarbetandet af de ornament, hvarmed sådana måste vara sirade, och härigenom uppstod hos honom den första tanken, att lära sig rita. Snart märkte han, att penseln, icke pennan, vore ämnad för hans hand, och en taffla af honom, som en Svensk magnat fick tillfälle att se i Holland, föranledde hans inkallande till Sverige, hvilket land han, genom sin förut omnämnda befattning, redan till någon del tillhörde. Hitkommen, förfärdigade han flera arbeten, hvilka ådrogo sig allas beundran, särdeles enkedrottningen Maria Eleonoras. Konstnären ensam delade icke denna åsigt, och ju mera han framryckte i talang, desto tydligare insåg han hvad som fattades honom. Med enkedrottningens tillåtelse företog han således en resa till Italien, der han uppehöll sig nära 8 år. Återkommen derifrån år 1661, utnämndes han till hofmålare, adlades, hvarvid han till sitt föräldra-namn lade namnet **Ehrenstrahl**, under hvilket han allmänna är känd, blef hof-intendent och dog i Stockholm år 1698. Han begrofs i Stockholms storkyrka, der Carl XII låtit upprepa en minnesvård öfver honom. E. var

ipå sin tid den störste konstnär Sverige ägt, och är af alla den mest produktiva. Visserligen kan man ej frikänna honom från ett visst manér, hvilket han kanske inhemtat af sin mästare Pietro da Cortona; men det är storartadt, teckningen säker, färgblandningen stark och natarlig, grupperingen förträfflig och luftperspektivet vackert. Man häpnar öfver den utomordentliga mängd arbeten han efterlemnadt. Det största af dem, men ej det bästa, äfvensom den största taffla i Sverige, är *Yttersta Domen*, uppställd i Stockholms Storkyrka. Hufvudstadens slott och de flesta kongl. lustslott, utom andra offentliga byggnader, äro uppfyllda med hans pensels alster, bataljstycken, historiska tafflor, allegorier och porträtter. Bland de förnämsta anses *Carl XI:s kröning*, *Ryktet* dikterande för historien, *Sanningen* upptäckt af tiden, *Platfonden* i riddarskussalen, m. m. Hans hästar äro isynnerhet ypperliga.

Ehrenstråhle, David, född d. 14 Juli 1693 i Malmö, der fadern var handlanden **Johan Nehrman**, hvilket namn sonen, då han adlades, utbytte mot *Ehrenstråhle*. Han anses som den juridiska vetenskapens fader i Sverige, och är en af de få författare i lagfarenheten värt land ägt, äfvensom han deri blef en af de mest utmärkte. Det anseende han vunnit såsom sådan, gjorde, att han redan 1720, eburu en helt ung man, förordnades till extra ordinarie juris professor i Lund och följande året till ordinarie. Hans föreläsningar, hvilka röjde lika mycken lärdom och grundlighet, som smak och tydlighet i föredragningsättet, lockade en mängd åhörare och gäfvö juridikens studium en dittills okänd lyftning. Han innehade sin profession i 33 år, då han tog afsked och satte sig ned på sin sätesgård, Säby, i Småland. Här träffade honom den olyckan, att hans dyrbara manuskriptsamling, en bland de största i riket, förtärdes af en våld. Han erhöll titel af revisions-sekreterare och afled d. 6 Maj 1769. — Hans yttre var lika angenämt som hela hans väsende, hans vandel fläckfri och aktningvärd. Han har efterlemnadt flera skrifter i sin vetenskap, såsom: *Inledning till then Svenska Jurisprudentiam Civilem*; *till then Svenska Processum Civilem*; *Föreläsningar öfver Giftermåls-balken*; *Inledning till then Svenska Jurisprudentiam Criminalem*, o. s. v.

Ehrenström, Olof, född 1713, på egendomen Liljesund nära Falun. Hans fader var bergsrådmannen Anders Larsson E., landtmätare, direktör öfver den i Österbotten förordnade geografiska mättnings-kommissionen, känd deraf, att han, då Dal-allmogens uppror utbröt år 1743, på Falu borg gjorde allt att afråda bönderne från sitt öfverlagda företag; men då ingenting hjälpte och de voro döfve för alla hans föreställningar, reste han med största skyndsamhet till Stockholm, att underrätta regeringens om händelsen. Han ägde vidsträckt kunskaper och hans embetsberättelser innehöllo anmärkningar öfver landets hushållning och försvars-system, hvilka sägas hafva blifvit begagnade af en stor general. Han dog i Wasa år 1750, endast 37 år gammal.

Ehrenström, Nils, född i Småland år 1641, hette först *Strömmann*, var befälhingsman eller inspektör i det Oxenstjernska grefskapet Söder Möre. Under Danska kriget, 1675, öfvertalade han allmogen i grefskapet att väpna sig till sin orts försvar, hvilken också derigenom skyddades mot fiendens anfall. Hans kända skara användes mot Danskarne vid Christianopels belägring, och när Kalmars förstad uppbrändes af de Danske trupperna, slog han sig igenom dessa, kom staden till undsättning, och anskaffade för öfrigt både födoämnen och penningar till Svenska härens behof. Hans tjänster belönades med häradshöfdingetitel och adelskap. Han dog år 1705 på sin födelsedag, den 21 Januari.

Ehrenström, Marianne, född i Zweibrücken år 1773, dotter till generalen och kommandanten i Stralsund Pollett, år 1807 gift med öfverste N. F. Ehrenström, efter hvilken hon blef enka år 1816, har på Fransyska utgifvit flera skrifter, såsom: *Notices sur la littérature et les beaux arts en Suède*, *Notice Biographique sur Mr de Leopold*, m. fl.

Ehrensward, Johan Jakob. Hans namn var *Scheffer*, hvilket han först år 1719, då han upphöjdes i adligt stånd, förbytte till *Ehrensward*. Han var född i Tyskland år 1660, gick helt ung i Svensk tjänst vid artilleriet, förmodligen såsom soldat, och blef först 1701 fændrik vid artilleriet i Narwa. Han tjente sig sedan upp till öfverste och kommandant på Carlstens fästning, der han afled år 1731. Han bivistade de flesta af Carls fälttåg, ifrån Dünas öfvergång ända till Pultawa, der äfven han blef fången; men förmådde befria sig och kom till Stockholm i första dagarna af år 1710, skickades genast ned till Skåne, der han vid sitt vapen deltog i slaget vid Helsingborg. I det blockerade Wismar skaffade han sig inträde och satte artilleriet i så godt stånd, att det förmådde uthärda en lång belägring. Äfven i fälttåget mot Norrige deltog han och hade vakt vid Fredrikshall, den natt Carl der blef skjuten. Öfver denna sorgliga händelse har han, i den dagbok han förde, gjort en allegorisk teckning, föreställande en i fallet afbruten pelare. Namnkunnigast är han likväl genom sin son och sonson. Den förre

Ehrensward, August, skärgårdsflottans och Sveaborgs skapare, var född på Fallerö i Westmanland den 29 Sept. 1710. Han hade egentligen önskat gå den lärda vägen och på den hinna till en akademisk profession; men som hans stjernmorder satte sig deremot, måste han, vid 16 år, ingå som volontär vid artilleriet, der han småningom uppsteg till officer och kapiten-mekanikus. En resa i Frankrike, den han företog med offentlig understöd, lände honom till mycken nytta, och bland andra kunskaper, som han dervid inhemtade, var äfven graveringskonsten. Fälttåget i Finland, i hvilket han deltog, bar, lika litet för honom som de öfrige deltagarne, några lagrar. Mera tillfälle att inhemta praktisk kännedom i krigsyrket, ägde han under den store Fredriks ledning, hvilken han åtföljde på dess fälttåg i Böhmen,

der han öfvervar slaget vid Sorr. År 1761 blef han, som emellertid befordrades till general-löjtnant, befälhafvare öfver Svenska hären i Pomern; men fick vid Passewalk ett sår i bröstet, hvaraf han var sjuk nära ett år, och hvilket, utom andra omständigheter, hindrade honom från att för sig eller för sin här, förvärfva någon särdeles ära. Han var för öfrigt en af dem, som naturen mera ämnat att förbereda, än att genom egen handläggning utföra kriget. Det var för honom ej en handling; men en vetenskap. Inom denna senares krets är han deremot ett af de största snillen Sverige ägt, och står i bredd med de ypperste män på denna bana. Från honom utgick planen att bygga en flotta, användbar i de Svenska farvattnen, der stora, djupgående skepp ej kunna begagnas, och hvilkas mindre nytta hans djupa blick redan förutsåg. Han fann tillika, att Sveriges farligaste fiende var dess i krafter ständigt tillväxande östre granne, samt att det var mot denne, som det hufvudsakligen borde vara betänkt att värja sig. I sammanhang med den nya flotta han bildade, ville han derföre bereda henne en station, hvarifrån hon, sjelf skyddad, skulle kunna utgå när som helst, för att oro och anfalla fienden, och han föreslog derföre, att, på klipporna utanför Helsingfors, i Finland, bygga en stark fästning. Begge planerna gillades af regeringen och ständerna, och af begge anförtröddes honom utförandet. Sveaborg uppväxte under hans ögon till ett annat Gibraltar. Det har blifvit den fiendes byte, mot hvilken det var bestämdt att tjena Sverige till en borg; hans flotta har af senare händer undergått en fullkomlig omskapelse; men den stora tanken, som låg till grund för begge dessa jätteverk, förblir derför lika genialisk, lika beundransvärd. Den 4 Okt. 1764 afled dåvarande fältmarskalken och kommandören grefve Ehrens-värd, på öfverste-bostället Saaris i Finland. Han är begravnen på Sveaborg, der hans minnes-värd har denna enkla inskrift: "*Här hvilat Ehrens-värd bland sina arbeten och sin flotta.*" — Man har anmärkt om honom, att han var ordfattig, men tankrik; att han hade anlag för nästan all vetenskap och konst; att han, t. ex. under sitt vistande i Paris, oförmodadt försvann ur sina bekantas krets, så att man trodde honom hafva rest hem, då man slutligen återfann honom hos en utmärkt gravör, der han gifvit sig i lära och hvars konst han inhemtat. Han föraktade rikedom, isynnerhet om den skulle förvärfvas genom orätta medel, och dog således fattig, ehuru han under sin tjenstetid disponerat öfver miljoner. Han lefde endast för sina åsikter. Han var poet och artist till själen, skref vers, målade väl i olja, och skulle troligen blifvit utmärkt i ettdera yrket, om han ej råkat gå den militära banan och embets-göromålen der upptagit hans tid. Honom liknade i detta som i många andra fall, hans son

Ehrens-värd, Carl August, tredje och sista länken i den kedja af lysande namn, som börjades med farfadern och slöts med sonsonen. Han var född d. 5 Maj 1745. Naturen och lyckan ha-

de på honom släat sina gåfvor. En så rikt utrustad själ skulle, hvar som helst, på hvilken bana han valt, hunnit till anseende och utmärkelse; men sonen af August Ehrens-värd borde ännu hastigare kunna utbilda sina ovanliga anlag och sonen till fältmarskalken Ehrens-värd måste, skyndsammare än andra, stiga till lyckans höjder. Vi se honom sålunda redan vid 30 år öfverste och riddare. Han hade, såsom 16-årig yngling, aflagt sin första lärospån på stridens fält, och sedan, under utländska resor, ökat sina kunskaper och fulländat sin uppfostran. År 1780 företog han en resa till Italien, som blef märkvärdig genom den beskrifning han författade deröfver, och hvari han røjde de estetiska åsikter, han sedermera närmare utvecklade i sin ryktbara skrift: *De fria konsternas filosofi*. I ett kort, tankdigert språk framställer han här de mest originella åsikter öfver konst-bildning i allmänhet, och särskildt öfver dess karakteristiska drag hos de äldre och nyare folken, hvarvid han sätter den förra oändligt öfver de senare och södern öfver norden. Vid Finska krigets utbrott erhöill han befälet öfver skärgårdsflottan, och det blef sålunda hans lyckliga bestämmelse, att praktiskt få bevisa nyttan af sin faders verk. Detta gjorde han äfven, ehuru lyckan icke var honom gynsam; ty i träffningen vid Svensksund, d. 24 Aug. 1789, blef hans flotta slagen och han förlorade dervid flera skepp. Denna utgång tillskrifves likväl mindre honom än konungen, som vägrade att följa Ehrens-värds förslag, att befästa ett sund, derifrån han öfverflyglades af fienden. Hans muntliga rapport hos konungen, om slagets utgång, var helt kort: "Ers Maj:t har icke mer någon skärgårdsflotta", hvilken Gustaf III besvarade med Svärds-ordens stora kors, hvarmed han prydde honom, liksom han varit segervinnare. Miss-troende lyckan nedlade E. icke desto mindre sitt befäl och flyttade på landet. Efter konungens död drogs han af den nya regering, som trodde honom kunna räknas bland de missnöjde, åter in i tjenst; men det dröjde ej länge förr än han tröttnade dervid och tog afsked år 1795. På resan till Norrköpings riksdag sjuknade han oförmodadt i Örebro, och afled derstädes d. 21 Maj 1800, endast 55 år gammal. — Ehrens-värd var ej blott theoretisk konstnär, utan äfven praktisk. Utmärkt tecknare skulle han kunnat gå långt som artist, om han mera egnat sig åt konsten, likasom han kunnat blifva utmärkt militär eller författare, om han allvarligt och uteslutande omfattat ettdera af dessa yrken. Hans ovanliga sinneslifvighet, hans oemotståndliga begär att intränga inom allt vetandes område, hindrade honom likväl derifrån. Man har af honom ett helt band med teckningar öfver Svenska historien, många djuptänkta, många åter mera originella, än sanna och träffande. Ehrens-värd var till lydnhet en af de största och ädlaste menniskor: högtäckt, frisinnad, välvillig, känslig för allt skönt och sannt, utan fläck, nästan utan någon brist, men som aldrig tänkte på att utmärka sig, att göra lycka eller väcka uppsende, och de egenheter i både sitt sätt att vara

och i stil, man kan tillfästa honom, voro följder af hans blixtrande tankekraft, hans förakt för all småaktighet, icke af begäret att synas originell.

Ehrentuna eller **Erntuna**, socken, belägen i Norunda kontrakt och härad af Upsala stift och län, $1\frac{1}{4}$ mil N. från Upsala, hör till 3 kl. konsist. En mängd runstenar finnas härstädes, såsom vid Finkeby, i vapenhuset, vapenbusdörren, vid stora Wreta, Köllie, Kyresta, Valhammar, på kyrkogården och vid Nederbacka. Af socknens areala innehåll, 6,550 tunnland, äro 120 sjöar och kärr, och 926 räknas till Rasbo härad. Den består af 43 mtl. och har 660 invånare. Adr. Upsala, Wallskog.

Eigil, Anes tionde son, blef hans efterträdare på Upsala thron, der han är den andre konungen i femte århundradet. Han fick namnet *Tunnadolgi* eller *Tunnes dråpare*, af följande anledning: hans fader hade till gunstling en träl vid namn Tunne, hvilken Eigil, efter sitt anträde till regeringen, återförviste till sin plats bland de öfrige trälarne. Uppbragt häröfver, drog Tunne sig från hofvet med de skatter han undansnillat, och värfvade med dem ett stort anhang bland sina likar, med hvilka han föröfvade allt slags öfvervåld och trotsade sjelfva konungens magt. Denne tågade emot honom; men blef öfverraskad och tvungen att draga sig tillbaka. Lika olycklig var han i åtta derpå följande träffningar, till dess han fick undsättning af konung Frode Fräkne på Seland, mot erläggande af subsidier eller s. k. *Lidskatt*. Då slog han Tunne, hvilken stupade i striden, och Eigil kom i fredlig besittning af sitt rike. På en jagt blef han angripen af en lössliten offertjur, och dödad af denne, innan hans hofmän hunno till hans hjälp.

Eigil Emhåmd, konung i Småland, troligen i åttonde århundradet. Sagan berättar om honom, att han, på ett vikingståg, nedgjorde Ryske landtvärnsmannen Rognwald, hvarföre dennes konung, Hertryg, skickade Norske prinsen Asmund att hämnas. De begge kämparne öfverenskommo, att, med ett envig, afgöra saken, och sedan de stridt hela dagen, utan att någondera vunnit någon egentlig fördel öfver den andre, åto de förtroligt tillsammans om aftonen. Följande dagen förnyades striden; men utan följd, till dess Asmund kastade bort svärdet och fattade Eigil om lifvet, hvarigenom han lyckades slå sin enhändte motståndare under sig till marken. Då han nu steg upp för att fatta svärdet och gifva honom sin baue; men fann Eigil liggande stilla och afbidande döden, rördes han så af detta hjeltomod, att han tillbjöd honom vänskap och fostbrödralag. De foro sedan tillsammans till konung Hertryg och förmäldes med hans begge döttrar. Efter svärfaderns död ärfde Eigil Ryssland eller Holmgården, och afstod sitt fädernrike åt sin svåger Asmund.

Eilif. Med detta namn förekomma i historien tvenne personer: en Thorkil Sprakelägs son, tjänste i Danske konungen Svens här, och var en bland hans befälhafvare i England. Efter konungens död stod han med sitt krigsfolk vid London, der Engelsmännen gjorde ett försök att öfverrumpla ho-

nom. Hans soldater, kläde under namnet *Tingmän*, voro skyldige att hvarje natt infinna sig obehäpnade i kyrkan, då tecken gafs med klockorna. Nyårsnatten infördes en mängd vagnar lastade med varor, i anseende till den förestående marknaden; under varorna hade man gömt beväpnade män. Anläggningen angafs; men Eilif trodde ej derpå, utan infann sig som vanligt i kyrkan. Här fann han i hast hela kyrkogården omgifven af fiender. Största delen af de värnlöse tingmännen blefvo nedlagde; men Eilif sprang upp på muren, banade sig väg genom de sammanskockade Engelsmännen och skyndade ned till stranden. Han kom med tre fartyg undan till Danmark; men då han hos hofvet ej fann något villigt öra för sina hämndförslag, reste han till Konstantinopel, blef der höfding för Waringarne och stupade såsom sådan. — En annan, **Eilif den Götiske**, samtidig med den föregående, var, under Olof Skötkonungs regering, höfding öfver norra delen af Bohuslän. Norske konungen Olof Haraldsson, som ville lägga denna ort under sitt välde, och dertill fann en del af allmogen icke obenägen, men fruktade Eilifs motstånd och vaksamhet, uppfann en nedrig list, att göra sig af med honom. Han förledde honom nemligen till att utlysa ett ting, der de Norske sändebuden skulle möta Bohuslänska allmogen, för att öfverlägga om åtgärder till bibehållandet af fred mellan båda rikena. Björn Stal-lare, Olofs sändebud, framställde här åtskilliga punkter, och då Eilif uppsteg för att svara härpå, högg Thor Långe, en Norsk höfding, honom i halsen med sitt svärd, så att hufvudet rullade på marken. Hans få kämpar måste nu i hast skynda från tinget och det åsyftade ändamålet vanns verkligen; ty norra delen af Bohuslän föll under Olofs välde.

Einar Tambarskielfver, Norske konungen Olof Tryggvasons kämpe och den störste bågskytt i hans här, bekant genom sitt svar, när hans båg-sena blef afskjuten i sjöslaget vid Swolder-ön, och konungen frågade hvad det var som brast: "Norriges rike ur din hand, konung!" Han blef fången; men åter frigifven af segraren. Man har af honom ett annat svar till Norske konungen Harald Sigurdsson, att han ej längre ville föra krig utomlands och fika efter andras tillhörighet, utan heldre följa konung Magnus död, än en annan konung lefvande, en åsigt, hvari alla de öfrige Norrmännen instämde, och hvarigenom Harald tvangs att afstå från sina ärelystna planer mot Danmark.

Einherjar (mythol.). Så hette, efter döden, de kämpar, hvilka stridt tappert och stupat ärofullt på slagfältet. Valkyriorna gingo omkring bland de slagne och utvalde dem, hvilka skulle tillfalla Oden, eller Freja; ty hälften af de fallna stridsmännen skulle tillhöra denna gudinna. Med en kyss invigde då den sköna Valkyrian den dödligt sårade och inbjöd honom till Wallballs glädje. — Dessa väldiga kämpar samlades i himmelen och borde en gång, då Ragnarök (verldens slut) inföll, bistå Asarne i striden mot Muspels söner. Skandinavernas krigiska lynne förnekade sig icke en

gång efter döden; ty gamlälären innehöll, att Eihobierne skulle, i Wallhall, få strida hvarje dag, på en stor slätt, som hette Idavallen. Många af dem stupade dervid; men vaknade åter upp om aftonen, blefvo alldeles helbregda från sina sår och återvände till Odens eller Friggas herrliga taffel, der de drucko mjöd och uppassades af tjusande Valkyrior. Mjödet hemtades af en get, kallad *Hcidrun*, och maten bestod utaf fläsk af galten *Skrimner*, hvilken kökades hvarje afton, räckte till åt alla och smakade alla väl; men lefde åter om morgonen för att användas på samma sätt. Köcken hette Andhrimmer och kitteln Eldhrimmer.

Æir (mythol.). Läkarekonstens gudinna. Hon skötte de sår Asarne erhöillo i strid, samt vakade, i allmänhet, öfver deras helsa. Hon botade äfven meniskor, hvilka anropade henne under sjukdomar.

Æirarsund, var den forna benämningen på Öresund.

Æista, socken. Se: *Ektad*.

Æisten eller **Æistem**, son till konung Adil, lefde i sjette århundradet. Man vet om honom ingenting annat, än att riket under hans tid ofta oroades af Danske och Norske vikingar. En sådan från Jutland, vid namn Sölve, öfverföll en natt konung Eisten på hans gård å Lofön, och innebrände honom, tillika med hans hofstat, hvarefter Sölve lyckades, sedan han ändtligen besegrat Svenskarne, att någon tid göra sig till konung i Sigtuna.

Æistem Bell, son till Harald Hildetan, blef af Sigurd Ring upptagen till medregent i Sverige, och innehade thronen efter hans död, medan Ragnar Lodbrok regerade i Danmark. Han älskade freden och vitterheten, höll många skalder i sitt hof och firade offren i Upsala med utomordentlig prakt. Med krig angripen af sin medregents söner, besegrade han dem, men erbjöd den fångne Erik friheten. (Se: *Erik*, Ragnars son.) Hans ädelmod vedergräddes illa, då Aslög retade sina egna söner att hämnas halfbrödernes död, hvarvid emellan dem stod ett slag, hvaruti Eisten stupade. Sedan han fallit, bjöd Ivar att all blodsutgjutelse skulle uppböra.

Æistem Ellråda omtalas såsom Uppländingarnes konung, hvilken kufvade Thronchiemsboerne (Thråderne) och satte sin hund, Saur, till furste öfver dem.

Æitre (mythol.). Broder till dvergen Brok, hvilken förfärdigat ringen Dröpnar, hammaren Mjölner och galten Gullimbörst. Rätteligen hette han dock Sindri; men är känd äfven under namn af Æitre.

Æjder, åda, gudunge (*Fuligula mollissima*), en till simfoglarnes andra familj, gäsfoglar, hörande fogel af 27 tum längd, med svart kalott, försedd med ett blekgrönt band från nacken ned på halsen, djupa vikar inskjutande åt hufvudet och långa uddar utgående från näbben; halsen, sidorna, ryggen och bröstet hvita; magen och öfvergumpen svarta. Honan grå med svarta tvärvågor på bröst och mage, färg och teckning dessutom olika efter ålder och årstid. Ungen i andra året

kallas Helsing, och är svartaktig på hufvudets sidor samt halsen, svart och hvitfläckig på skuldrorna, svartbrun på ryggen med en stor vit fläck på kräfvän; bröst och mage gråbruna. Om sommaren är honan gråbrokig. Förekommer i alla haf kring Skandinavien, likväl mest i de norra, mindre bebodda skärgårdarne i Norrige, lefver i engifte och vistas alltid uti öppna sjön eller bland nakna skär utanför kusten, och om de af en händelse komma så långt in på landet, att de förlora hafvet ur sigte, blifva de alldeles förvillade, sätta sig på marken och komma sig ej före att flyga, utan kunna tagas med händerna. Hannens läte är "æö, æö", bonans "ock-ock-ock." Om vintern hålla foglarna sig tillsammans i stora skaror; men om våren fördela de sig parvis, och de gamla honorna uppsöka sina forna kläckningsställen, der de i Maj lägga 5—6 stora aflånga, 3 tum till 3 tum 2 linjer långa, 2 tum 11 linjer tjocka, gråaktigt gröna ägg, oftast i en håla på stenhällar nära vattnet och på en bale af torra strån eller tång, hvarpå lägges en bädd af dun, hvilka fogeln plockat af sig och som äfven bildar en krans omkring äggen. Under parningen och äggläggningen vistas hannen hos honan; men under ruftningen slå de sig i flock och begifva sig ut i öppna sjön. På sådana bebodda holmar der de ligga fredade, äro honorna så tama att de värpa inne i boningshusen, stundom inne i köken hos fiskarne, och under ruftningen kunna de vidröras och strykas med handen utan att fly. Födoämnen utgöras af musslor, snäckor och fisk, hvilka upphämtas, genom nästan oupphörligt dykande, äfven från betydligt djup. Dunen, hvilka, under namn af ejderdun äro verldsbekanta för sin lätthet och spänstighet, utgöra den förnämsta produkten af denna fogel och samlas ofta med stor möda och lifsfara på nästan otillgängliga klippor, isynnerhet vid Norska kusten, der fogeln företrädesvis häckar, och i hvarje bo erhålles endast några lod dun. Köttet är groft och föga användbart; men icke destomindre skjutes fogeln ofta för vettar.

Æk (*Quercus robur*), ett stort och starkt träd, hvilket förekommer från Skåne ända upp till sextionde graden och trivses bäst i lös och djup jord, helst på lerbotten. Deraf finnes hos oss tvenne olika arter, nemligen: stielk- eller sommar-ek, och druf- eller vinter-ek, hvilka åtskiljas genom fruktens, oljens, olika vidfastning; på det sätt att den förstnämnde bar dem sittande, högst 2—3 tillsammans på en 2—3 tum lång stielk, den senare deremot 4—6 eller flera i en klase, på en helt kort stielk. Trädet uppnår ganska hög ålder och blir först efter 200 år fullmoget, likväl inträffar mognaden på vissa ställen till och med vid 100 års ålder, såsom händelsen är med Wisingsö-ekarne. Veden utgör, som bekant är, ett ypperligt virke, isynnerhet till skeppsbyggnad, och många författningar hafva derföre blifvit vidtagna till trädets odlande och fredande (se: *Ekeskog*). Virkets beskaffenhet beror dels af trädets fullkomliga mognad, dels ock till en stor del af dess växtställe, så att det som

växer på sumpig mark ger sämre värke, hvar emot det som växer i djup jord på lerbotten, och som i följd deraf har glänsande bark på de yngre grenarne och föga mossslupen stamm, ger ett ytterst hårdt träd, hvilket glänsar med blå färg i hugget för yxan, hvarföre det får namn af jern-ek. Till bränsle är veden mindre tjenlig, ehuru den är ganska värmegifvande; men den brinner trögt och osar lätt. Ollonen begagnas dels i medicinen, dels, der ymnig tillgång finnes derpå, till föda för svinen, hvilka deraf blifva ganska feta; deremot äro de skadliga för getter och förorsaka dem en så krampaktig smärta, att de, då de äro drågtiga, i förtid kasta fostret. Bladen kunna användas till boskapsfoder, äfvensom till garfning, till hvilken senare likväl barken begagnas företrädesvis. Produktionen af ekvirke är ännu ej tillräcklig för landets behof, utan ganska betydliga kvantiteter införas deraf utifrån. I nyare tider äro likväl åtgärder vidtagna till afhjelpande häraf, och på Wisingsö finnas redan öfver 600 tunnland dels planterade med ekplantor, dels besädda med ollon. — Bland ekar, hvilka torde förtjena nämnas för deras ålders skull, är den som konung Gustaf I planterat uti trädgården på Rydholm i Upland. Bredvid trädet står en sten, med följande inskrift: "Gustavus Primus hafver här planterat tvenne ekar. Petrus Brahe, Comes, Drotzet." Denna ek har blifvit omsorgsfullt vårdad; men den andra gick ut redan under förra århundradet. Konung Carl XIV Johan har äfven i Rydholmsskogens park planterat 4 st. ekar, en sinnebild af konungens fyra sonsöner. — Vid Knapp-ed eller Knapfors i Carl-skoga bergslag fanns ännu i slutet af 1700-talet en ek, i hvilken hertig Carl (sedermera Carl IX) inskurit sitt namn, och äfven suttit under, då han med brodern, hertig Johan, öfverenskom att afsätta konung Erik XIV. Till äminnelse häraf, buro begge deras tjenare, i lång tid eklöf i sina hattar. Denna ek var, år 1779, 5 $\frac{1}{2}$ aln i diameter vid roten. — Den s. k. *Kungs-eken* vid Slakemöre i Ryssby socken, under hvilken ek konung Carl IX, kronprinsen Gustaf Adolf och hertig Johan spisade middag, sommaren 1611, under kriget med Danmark. Tvåhundraåttiöfve år hafva väl medtagit, men icke alldeles förstört detta majestätiska träd, hvilket, under sitt stolta namn, skall måhända till ännu en mansålder öfverföra minnet af denna tilldragelse. Kungliga personer pläga ännu på sina resor i landet ombyta hästar på detta ställe. Eken står i kanten af stora landsvägen nära en kulle, hvarifrån man har utsigt åt öppna hafvet; den var först omgärdad med en sprötegård, försedd 1705 med brädplank, och slutligen år 1745 med en stenmur i fyrkant, hvilken ännu finnes kvar. — Vid Stola säteri, beläget i Strö socken af Westergöthland, och intill år 1808 tillhörigt grefliga Ekebladska familjen, har också funnits en aldrig ek, kallad *familje-* eller *grefve-eken*, som bevitnade Ekebladska familjens långvariga besittning af detta gods, och af hvilken ek den troligen tagit sitt namn. För att förvara detta träd hade man deröfver byggt ett tak, och

ekens grenar understöddes af stölpur åren 1808 och 1777. Dess ålder är ej antecknad i det rim, som justitie-kansleren Fehman författade år 1718, och finnes inbuggat i en piedestal. Denna ek utdög år 1806, jemnt 200 år sedan man börjat först understödja hennes af ålder lutande stam, eller samma år som säteriets siste ägare af denna släkt afled, öfverste-kammarjunkaren greve Clas Ekeblad.

Ek, annex till Mariestad, är beläget i södra Wadsbo kontrakt af Skara stift, 1 mil S. från Mariestad. Kyrkan var en ibland de äldre i stiftet; men blef nybygd 1794—1798, isynnerhet på riksrådet greve Ulrik Scheffers bekostnad, hvilken blef begravnen på kyrkogården härstädes. I socknen märkes säteriet *Ek*, 3 mtl. Härtill lyda 3 andra hemman i socken, utom $\frac{1}{2}$ mtl. säteri *Älmar*. Det har tillhört nämnde riksråd. Här finnas trenne trädgårdar af 15 tunnlands vidd. En pyramid af sten, upprättad år 1782, förvarar minnet af de här vidtagna förbättringar. Socken består af 11 mtl. och har 510 invånare. Dess areal är 4,027 tunnland af hvilka 400 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Ekka, en egendom i Lillkyrko socken af Södermanland. Här skall fordom hafva funnits ett kloster, hvaraf gamla murar återstodo ännu år 1741.

Ekbark. Ehuru ekkogarne, enligt gällande lagar, med undantag af dem på frälsegrund, der de tillhöra frälsehemmans-ägaren, äro kronans egendom, och således blott under vissa förbehåll kunna af jordägaren begagnas, så gäller detta icke den produkt af ekkogarne, som innefattas i sjelfva barken, hvilken enligt kongl. brefvet d. 17 Maj 1820 får fritt försälas.

Ekbom, **Carl Magnus**, förut Ekbohm, född 1806, skref, såsom yngling, några poemer, hvilka väckte uppteende, och läto i författaren ana en naturskald med ovanliga gåfvor. Detta förmådde åtskilliga personer att göra ett sammanskott, hvarigenom han sattes i tillfälle att studera. Han har utgifvit en samling af poemer, kallad: *Ungdomsförsök i Vitterheten*, och nedsatt sig i Götteborg, der han redigerar *Handels- och Sjöfartstidningen*.

Ekby (Ägby), en socken, med Utby, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Södra Wadsbo kontrakt af Skara stift, Wadsbo härad af Skaraborgs län, 1 $\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Mariestad. Kyrkan är uppbyggd af sten år 1804, i stället för den gamla, äfven af sten, byggd emellan åren 1625 och 1645. Den nya kyrkan invigdes d. 13 Okt. 1805, och har namn af den på andra sidan belägna Eks kyrka, hvartill Ekby var annex till år 1504, och med hvilken gemenskap fordom underhölls medelst en spång öfver ån Tidan. År 1817 uppräffades på kyrkogården 70 små gamla silfverpenningar och brakteater, till 2 $\frac{1}{16}$ lod. I socknen märkes: kyrkoherde-bostället; *Wallby*, kaplans-boställe; *Åsabrön*, boställe för auditörn vid kongl. Skaraborgs regemente. Uti Björsgården Ekby hör man anmärkt en gammal ladugård och bod, byggda af en länsman, Sven Månsson, hvilken år 1546 fick detta hemman af befallningsmannen Jöran Ar-

vidsson, för det han bidragit till den upproriske Nils Dackes fall. År 1719 i Maj månad började en liten mosse, Amboten kallad, att brinna af underjordisk eld och gifva ifrån sig stark hetta och rök, intill medlet af September, då elden släcktes af sig sjelf. Derefter uppstod en håla af samma namn. Socknen består af 21 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 586 invånare. Dess areala vidd utgör 3,425 tunnland, af hvilka 290 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Eke, annex till Rohne, beläget i Hemse ting å Gottland, Wisby stifts södra kontrakt, 5 $\frac{3}{4}$ mil S. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan, af sten, säges vara byggd år 1249. Här finnes en klocka med run-inskrift. Socknen består af 7 $\frac{5}{8}$ mtl. och har 220 invånare. Dess areal utgör 3,459 tunnland, af hvilka endast 10 äro sjöar och kärr.

Ekeberg, Carl Gustaf, son till frälse-kamreraren hos grefvarne Brahe, Gustaf E., föddes på Djarsholm d. 10 Juni år 1716, studerade apoteks-vetenskapen och derunder läkarekonsten, hvilket förskaffade honom tillfälle, att, såsom skeppsläkare, åtfölja ett fartyg till Spanien. Härunder lärde han sig artilleri och navigation, fattade smak för sjölivet och gjorde sedan två resor på Medelhafvet, såsom konstapel och styrman. Denna ovanliga bekantskap med så stridiga yrken ådrog honom någon uppmärksamhet, och föranledde hans befordran till fjerde styrman på en Ostindiefarare år 1742. Under vägen hade kapitenen dött och dess närmaste man rymt, så att E. vid hemkomsten var den andra i befälet. Utgången ånyo som tredje styrman å skeppet Stockholm, hade han den olyckan, att det, jemte det andra fartyget, förgicks vid Sbetländska öarna, hvarvid E., tillika med en del af besättningen, måste tillbringa tre dagar på en holme under hunger, köld och snöslask. Den 28-årige mannens hår blef härunder silfverhvit. Efter ett par andra resor till Ostindien emottog han, såsom kapiten, år 1750, skeppet Freden, hvilket han sålde i Cadix, utnämndes till löjtnant vid amiralitetet och blef kapiten först på skeppet Fredrik Adolf och sedan på Finland, hvilket sistnämnda han ännu en gång förde till Ostindien, sista gången åtföljd af Wallenberg, som derom författat: *Min Son på Galejan*. Emellan begge resorna med detta fartyg, gjorde han en annan på skeppet Stockholm, i sällskap med Sparrman. År 1771 ville han öfvergifva sjön; men öfvertalades att på skeppet Sofia Magdalena göra ännu, år 1777, en resa till Kina. Detta var den tionde och sista; ty nu verkställde han äntligen sin föresats, att tillbringa sina återstående dagar på landet, nedsatte sig på Altomta i Upland, hvarest han verkställde mångfaldiga odlingar och försök, samt afled der d. 4 April år 1784, såsom kapiten-löjtnant vid amiralitetet, R. af W. O. och ledamot af vetenskaps-akademien. Ekeberg var en af Sveriges störste sjömän, och en af de med de mångsidigaste anlag utrustade menniskor. Han ansågs på sin tid, af alla Europas sjöfarande, såsom den mest erfarne och skicklige på de Kinesiska farvattnen. De skepp, han förde, betalte mindre assurans-afgift än andra. Hans kunskap i läkarekon-

sten satte honom i tillfälle, att, bättre än de flesta, vårda sin besättnings helsa. Hans mensklighet, rättvisa och öfverlägsna insigter gjorde honom lika älskad som aktad, så att den råa tonen och de stränga straffen bortlades på hans skepp, der daggen sällan nyttjades eller några svordomar hördes. Eburu ofta utsatt för stormar och andra vanliga olyckor till sjös, förstod han dock, genom rådighet, mod och insigter att besegra dem. Han var derjemte en uppmärksam och grundlig observator af allt hvad som i natur och konst mötte honom på hans resor. Han upptäckte orsaken till hafsvattnets lysande under tropikerna; han meddelade en mängd rön, t. ex. om metallen tutanego, om soja-tillverkningen och olje-beredningen i Kina. Han skickade till Linné, år 1763, från Götheborg 14 lefvande thebuskar, och då dessa utdugo under vägen till Upsala, kunde han lyckligtvis, genom sin hustrus omtänksamhet, ersätta förlusten medelst en af henne väl vårdad planta, så att Europa med förvåning fick se denna Kinas inföding blomma i Upsala botaniska trädgård. Till tacksamhet kallade Linné efter honom ett Afrikanskt träd, som liknar eken, *Ekebergia capensis*. Ekeberg var munter, älskvärd, frikostig och välgörande. Hans brorson,

Ekeberg, Anders Gustaf, studerade i Upsala, der han blef magister 1788 och docens i kemien 1794, samt ledamot af vetenskaps-akademien, var en utmärkt kemist och uppfann tillverkningen af ett porslin, klart, genomskinligt och så starkt, att det ej gick sönder, när det fälldes i golfvot; men hvilken hemlighet beklagligen utdog med honom. Han hade fel på hörseln och på ena ögat, hvilket förmodligen gjorde honom mindre meddelssam. Man har af honom några dissertationer och rön i vetenskaps-akademiens handlingar. Född 1767, död 1813.

Ekeberg, 1 mtl. säteri i Lillkyrke socken af Nerikes län, vid Hjelmaren, 2 mil från Örebro, en gammal, välbelägen egendom. Konung Gustaf I:s andra gemål, Margaretha Lejonhufvud, föddes här 1518. Denna gård har varit den Lejonhufvudska ättens stamgods, allt ifrån 1300-talet intill 1760-talet, då den genom köp öfvergick till kammarherren Ugglå. Ägaren till Ekeberg har patronat till församlingen.

Ekeberga, annex till Lenhofda, beläget i Upvidge kontrakt af Wexjö stift, 3 $\frac{1}{4}$ mil Ö. från Wexjö. Kyrkan, af trä, är nybyggd åren 1824—1826. På kyrkogården är en hvälfd murad graf, tillhörig Angersteinska släkten. Allmogen i denna socken, med obetydligt åkerbruk, har förut för det mesta sökt sin utkomst på skjutsning, kolning och vedkörning till bruken; men på de sista tio åren börjat odla åkern, hvartill den nästan öfver hela pastoratet från urminnes tider rödbruna jorden och jemna marken gifver ett lätt tillfälle. I socknen märkes *Kosta* eller *Kostahls* glasbruk (hvarom se detta ord), samt *Löfsejö*, kapellans-boställe. Socknen består af 30 mtl. och har 855 invånare. Dess areal utgör 35,524 tunnland, af hvilka 1,950 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Ekebergit, skapolit, ett till silikaterne hörande mineral, hvilket består af kiselsyrad lerjord med kiselsyradt natron och kalk. Förekommer dels kristalliseradt i aflång prismatisk form, dels derbt; i denna senare form till färgen grönaktigt, ljost brunaktigt eller gråhvitt, på kanterna genomskinande; hårdt så att det, ehuru trögt, eldar mot stål och repar glas, segt och svårt att sönderslå, förekommer det uti Hasselbacka jerngrufva i Nerike, samt i Åtvidabergs koppargrufva i Östergöthland.

Ekeblad. Denna ätt säges härstamma från en Ingebjörn i Ringebo, hvilken lefde mellan år 1300 och 1336, och hvars son, Carl Ingebjörnsson till Röhölm, var ståthållare i Dalarna omkring år 1352. Den i senare historien först bekanta af ätten var

Ekeblad, Christoffer Johansson, född på Stola i Fröslunda socken af Skara stift år 1592 och död år 1664, såsom öfverste för ett infanteriregemente, sedan han bivistat trettioåriga kriget och vid många tillfällen utmärkt sig. Mest har han likväl blifvit känd genom visor och sångstycken, af hvilka åtskilliga ännu finnas i behåll, och om hvilka det heter i Biograph. Lex.: "E. är en bland de få och bättre lyriker under den före-Stjernhjelm-ska perioden. Visserligen är formen högst ofullkomlig och känslans uttryck ofta högst platt och blandadt med prosa; men der är dock något hjertligt, naivt och folkvismässigt." Ätten introducerades på riddarhuset år 1689 med hans son, **Johan**, som då var envoyé i Frankrike. Dennes son,

Ekeblad, Clas d. ä., en af Carl XII:s krigare, deltog i slaget vid Klissow år 1702, der han utmärkte sig i spetsen för sitt regemente, de s. k. Tremänningarne, hvilka uthärdade ett häftigt anfall af Sachsiska gardet, gjorde år 1705 en ärofull expedition mot Polackerne, hvarifrån han återvände med många fångar, och anförde venstra flygeln i bataljen vid Gadebusch. År 1710 hade han, såsom kommandant i Elbingen, nödgats uppgifva denna fästning åt Ryssarne, hvarvid hans regemente föll i fångenskap. Blef år 1711 kommandant i Stralsund och 1714 landshöfding i Nerike och Wermaland. Såsom sådan lät han iordningsställa Eda skans, till skydd mot ett befaradt anfall från Norrige. År 1719 utnämndes han till riksråd och grefve. Född 1669, död 1737. Hans son,

Ekeblad, Clas d. y., var född i Elbingen d. 30 Mars 1708, och ingick vid 18 års ålder i riksarkivet, samt derifrån i kansli-kollegium. År 1730 befordrades han till kansli-junkare och kort därefter till kammarherre, hvarifrån han småningom steg till statens högsta värdigheter. Han är en af de renaste och vackraste karakterer frihetstiden frambragte. Den grundliga lärdom han förvärfvade, var ej ett förråd af glosor, hvilka alstra högmot och sträfbef i lynnet, utan ett verktyg och ett uttryck åt det redbara förstånd, det allvar och den kraft, som utmärkte honom. Gynnad af lyckan med förmögenhet och en hög börd, var han en af dessa sällsynta menniskor, hos hvilka naturen tyckes hafva njutit af att få räcka sin hand åt denna lycka, hvars nycker hon eljest så

ofta praktiskt förnekar, då hon ej kan hindra deras framgång. E. steg lika mycket i ynnest och befordran både vid hofvet och i kansliet. Han invaldes i sekreta-utskottet vid den vigtiga riksdagen år 1738, och var bland dem, som der åtnjöt det mesta förtroendet. De tjenester, han dervid ådagalade, belönades år 1741 med kansliråds-värdigheten, och följande året med en beskickning till Spanska hofvet, hvarpå tvenne år senare följde den då för tiden vigtigaste af alla sändebudsposter: den i Versailles, hvilken erhöill en ökad betydelse deraf, att Ekeblad efterträdde Tessin. Mindre angenäm sällskapsman, mindre lysande och bländande än denne, var han lika redlig och kunskapsrik, samt förstod, att, midt i ytlighetens hemland, göra sig aktad för sin redbarhet, sitt allvar och sin oegennyttia. Ett prof på denna sistnämnda gaf han, då han, vid afslutandet af en handelstraktat med Neapel, afstod till sin företrädare den vid sådana tillfällen vanliga presenten, emedan han ansåg Tessin, som börjat underhandlingarna, mera berättigad att åtnjuta deras frukt. Han skulle likväl få ännu ett tillfälle att ådagalägga, det han tjernade ej för vinsten, men för hedern att gagna sitt fädernesland, och för att tillfredsställa sitt samvete. Ständerna hade nemligen bestämt en anseelig minskning i minister-arfvodet, hvilken besparing isynnerhet föreföll mången olämplig, då det gällde ministern vid Franska hofvet, på en tid, då man ansåg den yttre praktiken oundgänglig för en diplomat. Ekeblad trodde sig ej böra förneka denna tidens åsigt, då det stod i hans magt att upprätthålla den, och en eftergift dertill kunde köpas med ingen annans skada, än hans egen. Han fyllde således, af enskilda medel, den brist, som det allmänna lemnade i hans tillgångar; men då han insåg, att detta snart skulle helt och hållet undergräfvat hans ekonomiska ställning, föredrog han att göra ett slut på utgiften, genom undanrödjande af dess anledning, och begärde att bli rapellerad från den ärofulla, men förstörande befattningen. Detta skedde år 1746. Vid sin återkomst hem inkallades han genast i rådet, der han med föga afbrott kvarblef intill sin död. Liksom han efterträdte grefve Tessin i ambassadörsposten vid Franska hofvet, så efterträdde han honom äfven såsom riks-kansliråd, hvilken befattning var närmaste steget intill kansli-president, ett embete, det han år 1762 emottog efter Höpken, som då nedlade det. Alla utrikes förhållanden gingo i 18 år genom honom, och, med betraktande af tiden, partierna och skiftningen i deras åsikter, skulle sådant naturligtvis föranleda klander och missnöje af de olika tänkande, d. v. s. af dem, som för tillfället icke voro de rådande. Att sådant ej skedde i någon väsentligare mån förr än efter 18 års förlopp, bör mindre förundra oss, än att det skedde då. En traktat var afslutad med Frankrike om den stora frågan för dessa tiders politik inom Svenska kabinettet: subsidier. Missnöjet yppades vid riksdagen år 1765, icke med traktaten, utan med beräkningssättet. Ekeblad, hvilken härvid, liksom alltid, handlat efter sin öf-

vertygelse, ville ej uppoffra den, men uppoffrade i stället sitt embete. Han nedlade det, för att på sin egendom, dit han drog sig undan, njuta någon tids lugn och få egna sig åt studier, hvilka hos honom omfattade, icke blott vanliga kunskapsgrenar, utan äfven medicin och anatomi. De förändrade åsigtarna vid 1769 års riksdag kallade honom tillbaka i rådet, och han hörsammade kallelsen, emedan han älskade sitt fädernesland, och trodde, att han här kunde vara det till nytta, ehuru han icke gillade det rådande systemet. Det var honom ej beskärdt att se dess slut, ty d. 9 Okt. 1771 fick han, på sjelfva embetsrummet, ett sjukdomsanfall, hvilket inom några timmar slutade hans lif.

Ekeby, en socken, med Rinna, belägen i Göstrings kontrakt och härad af Linköpings stift och Östergötlands län, 1 $\frac{3}{4}$ mil S. från Skenninge, hör till 2 kl. patr. Kyrkans mellersta del anses vara uppbyggd i början af 13:de århundradet. Choret med derunder befintliga grift fulländades år 1648 på riksrådet frih. Pehr Lindormson Ribbings bekostnad. Tornet byggdes 1754. — En förgylld, väl arbetad Mariebild och en skadad dopfunt af sandsten äro de enda vid kyrkan befintliga fornlemningar. Inom socknen märkes: *Boxholms* jernbruk (se detta ord), förut kalladt *Gropen*, då det bestod af Gabriels, Beata och Ruda hammare. Det erhöll sina första privilegier d. 18 Juli 1753. Der finnes äfven en mjölkvarn, ett sågverk, ett tegelbruk och en kalkugn. *Boxholms* säteri (se detta ord), år 1594 först bebyggd till sätesgård af ståthållaren i Wadstena, Arved Gustafsson Stenbock. *Göthvike*, eller *Götevi*, *Gjöttevik*, fordom *Giötavij*, frälse-säteri om 2 mtl., hvars förste kände ägare var Peder Knutsson Lillje, "höfvidsman för Uplandsfanan", i slutet af 1500-talet. *Carlsberg*, var förut en förfallen bondgård och hörde under Boxholms bruk; men uppbyggdes med ett prydligt stenhus af brukspatron G. Burén. *Arrebo*, nu bondhemman under nämnde bruk, var under 17:de århundradet sätesgård med underlydande gods, tillhörde Gyllenborgska familjen; men öfvergick genom byte till kronan och är nu skatteköpt. Boställena *Bleckenstad*, *Ekeby*, *Diseberg*, *Ryckelsby* och *Särstads* storgård, samt *Fietmunsta* eller *Fjetmunna* by. År 1542 hade Dackens höfvidsmän Måns Hane och Thord Riddare uppmanat allmogen i Östergötland, att förena sig med dem. Konung Gustaf I:s befälhafvare, Nils Boye, Jakob Bagge och Botvid Larsson anföllo de upproriske vid nämnde by, nära Holveden; men allmogen blef varnad och intog skogen, så att blott fem fångades och afrättades. Emellan byn och Ekeby kyrka finnes nära vägen flere kullar och, på några af dem, nedfallna stenar. Dessa kullar benämnas *Jutebackarne*, och derunder skola Danskar ligga begräfne, hvilka här blifvit slagne af Svenskarne, under det Danska mordbrands- och plundrings-tåget i konung Erik XIV:s tid. Vid *Juteleden*, å landsvägen nära Hesters gästgifvaregård, skall på samma tid stått ett fältslag; kulor m. m. hafva der i trakten blifvit funna äfven i senaste dagar. På Ryckelsby sydöstra gärde, en knapp $\frac{1}{4}$ mil från Ekeby kyrka, har varit Gisings

(nu Göstrings) härads uråldriga tingstad, utmärkt genom åtskilliga stensättningar, hvilka blefvo förstörda för några decennier sedan. På Ryckelaby gärde finnas bautastenar och på Dala ägor en runsten. Der vägarne till Boxholms jernbruk och tegelbruk skilja sig, anträffas i skogen en större trekantig stensättning, kallad *Jättegrafen*. Öfver sundet emellan Sommen och Andersbosjön gå några murlika refflar, hvilka höja sig nära vattenytan, och skola, enligt sägnen, vara början till en fördäming, genom hvilken man velat leda Sommens utlopp i en annan riktning; men sannolikare utgöra de af naturen bildade stenrefflar. När hemmanet Eklabo, vid en vik af Sommen, är en hög oval sandkulle, kallad *Slottsbacken*, enligt berättelse, använd till "lekplan", då stället ägdes af Christer Lillje. En annan sägen förmäler, att i Eklabo bott en Somme, hvilken residerat på Slottsbacken, hvar est dock icke finnes ringaste tecken efter byggnaden. Sven Somme omtalas af skogstraktes invånare vid Sommens norra stränder, såsom en "mägtig och trolsk man", utan att sägnerne förmäla, när han lefvat, eller hvar han bott. Under den trekantiga stensättningen vid Boxholms tegelbruk säges en jätte ligga begrafen, samt hufvudet, de utsträckta armarnes och fötternas läge vara utmärkt med stensättningen. Efter mörkningen undviker den ensamme vandraren helst denna plats, der stundom spökeri (på ortens språk: "lappri") tros förefalla. Under en stor videbuske, uti Igelbacken på Ekeby östra gärde, tros ligga Ekeby kyrkas första storklocka, som en jätte beröfvat kyrkan; men ej fått med sig längre. Ut i "södra kulle" å Ljunghby gärde skola förvaras skatter, antydda genom ljus, hvilka stundom visa sig nattetid. Skatterna hafva flere gånger blifvit eftersökte, men förgäfves; emedan något af de för deras återfinnande oundgängliga vilkoren blifvit uraktlåtet. Vid flere berg, såsom *Rödsberget*, nära Fjetmunna, ett berg af ovanlig formation nära Fiskevik, m. fl., samt å Österskogen vid Boxholm, förefalla, enligt folktron, underbara syner och ljud, vandraren blir förvildad och gäckad, m. m., allt efter solnedgången. Ut i åtskilliga sjöar och skogsgölar, samt äfven vid bebodda ställen, tros vara mer eller mindre mäktigt "rådande", med hvilket man undviker, att på något sätt stöta sig. Rået i Qvarngölen, nära härads-allmanningen, anses allmänt hafva förorsakat kammarherren, baron G. A. Ribbings död, år 1762, derföre att han trotsade dess varning och gjorde början till gölens återföddelse. Lemningar efter denna började vattenledning, till en del sprängd genom berg, kallas "Ribbingska fåfången." — Försök har för längre tid sedan, utan framgång, blifvit gjordt, att förmå menigheten till allmänt begagnande af endast enkel grå dräkt. Östgöthens oumbärliga långa skinnpels synes äfven här; men börjar i pastoratets södra del utträngas af Småländska jackan. Plägseder, klädedrägt, matordning, m. m. äro icke egentligen afvikande från den omgifvande ortens; men det bör anmärkas, att i denna trakt bildas öfvergången från Östgötha slättbygdens prakt till Småländska tarfligheten, och

att härati, äfvensom uti folkspråket, företer sig en märkbar skillnad vid pastoratets mer än tre mil allägna norra och södra gränсор. — Enligt prosten S. Rinmans i Ekeby, till domkapitlet i Linköping, år 1698, ingifna skriftliga berättelse, införd i Ekeby kyrkobok, tilldrog sig samma år, tredje böndagsafton, kl. 8 f. m., att i trakten af Blåvik (sydligaste gård i Ekeby) sjön Sommen betäcktes med fingertjockt blod, hvilket låg kvar till följande morgon, då en stark vestanvind dref det förment blodet i land, hvaraf en odräglig stank; men ingen farsof uppstod. Samma fenomen skall hafva förefallit kort förut, innan konung Gustaf II Adolf gick ut till Tyskland. År 1768 d. 18 Mars inträffade en sådan storm, med stark köld och urväder, att både människor och kreatur omkommo. Den dagen omtalas ännu med namnet "onda fredagen." — Socknen består af 51 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 2,346 invånare. Patronat-rättigheten tillhör ägaren af Boxholm. Ekeby areala vidd utgör 32,053 tunnland, af hvilka 3,850 äro sjöar och kärr. Aadr. Boxholm.

Ekeby, en socken, med Gellersta, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Örebro kontrakt af Strengnäs stift, Skyllersta härad af Nerikes län, 1 $\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Örebro. Består af 40 $\frac{3}{8}$ mtl. och har 1,160 invånare. Dess areal utgör 7,915 tunnland, af hvilka 490 äro sjöar och kärr. Aadr. Örebro.

Ekeby, en socken, med Bladåker, hör till 3 kl. konsist., och är belägen i Olands och Frösåkers förenade kontrakt, Olands härad af Upsala stift och län, 4 $\frac{1}{2}$ mil N.O. från Upsala, 2 $\frac{1}{2}$ mil från Saltsjön. Om kyrkans ålder vet man intet med säkerhet. Inom socknen finnes: *Tånga* sätesgård, 1 stort mantal, vid Olands-ån, med mycken skog, goda ängar och åkrar samt 3 jordtorp; egendomen *Charlottendal*, äfven vid nämnde å, med ett jordtorp. Denna gård, i senare tider ett nybygge, består af några forna sammanlagda torp och betydligare ägor ifrån Gillinge by, är fullt svarande mot ett godt mantal här på orten. Begge gårdarne ligga under Gimo bruk i Skepshammars socken och ägas af kammarherren C. L. Reuter-skjöld. Insjöar, som dels ligga inom, dels angränsa till denna socken, äro 6. Den största af dem är sjön *Walln*, inom Ekeby och Bladåkers församlingars område, 2 mil lång, der stundom betydligt fiske idkas. Nära intill dess norra ända ligger det så kallade *Råfware-berget*, der forntida sägner förmåla att röfware vistats, som gjort allmogens mycken skada på boskap, m. m. I berget synas ännu öppningar, hvilka längre ned vidga sig i form af kammare eller boningsrum, tecken efter eldstäder, m. m. Nära härintill ligger en behaglig plan, omgifven af löfträd, hvilken kallas *Landsäter*. — Vid bröllop, begrafningar och barnsöl går numera helt tyst och stilla till, sedan folket blifvit tryckt af de knappa åren och missväxt. Vid barndop äro icke flera närvarande än faddrarne, och, med ganska få undantag, viga de flesta i prestgården eller kyrkan. Om bröllop någon gång hålles hemma, drassas väl några timmar; men med dagen är allt slutadt. Fordom firades det, liksom

på andra orter, i flere dagar. — Klädedräkten är väl i allmänhet allvarsam, synnerligen hos de äldre, likväl har, i följd af Westgötha-handlandes täta kringfärder och utborgningar, smak för yppighet börjat förspörja sig. — Socknen består af 49 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,058 invånare. Dess areal utgör 14,904 tunnland, af hvilka 1,530 äro sjöar och kärr. Aadr. Upsala, Gimo.

Ekeby, annex till Frillestad, beläget i Luggude kontrakt af Lunds stift, 1 $\frac{1}{4}$ mil O.S.O. från Helsingborg. Socknens areal utgör 5,277 tunnland, af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Den har öfver 700 invånare och består af 20 $\frac{1}{8}$ mtl. Aadr. Helsingborg.

Ekeby, jernbruk, i Fellingsbro socken af Nerikes län, 3 $\frac{1}{4}$ mil från Örebro. Det har 2 härdar och 613 skeppd 6 lispd privil. årligt smide, af eget tackjern. Skeppar på Stockholm. Hammarskatten är 6 skeppd 2 lispd 13 marker. Ägare: C. Ericsson.

Ekeby, Stora och Lilla, i Rytterns socken af Westmanland, vid en vik af Mälaren, 2 hemman säteri, jemte underlydande skatte- och frälsehemman, samt torp. Jon Skrifvare, som hade varit mjölnaredräng, men af konung Gustaf I hölls i Westerås skola, och sedan blef ståthållare på Westerås slott, samt gift med Måns Grens till Tidön enka, afsattes för sin högfärd och dog i uselhet här på Ekeby år 1531. Gården ägdes år 1697 af Reuterholmska släkten, hvilken först 30 år der-efter, då den blef adlad, erhöill köpebref på Ekeby.

Ekebyborna eller **Egbyborna**, en socken, med Ask, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Aska kontrakt af Linköpings stift, Bobergs härad af Östergötlands län, 3 mil N.V. från Linköping, vid sjön Boren. Kyrkan, hvars byggnadssätt utvisar hennes höga ålder, är uppmurad af kalksten och gråsten. Anledningen till dess grundläggning och namn skall, enligt sägen, vara följande. En gång då den hel. Brigittas man, Ulf Gudmarsson, ville ro öfver sjön till Krigsberga, kom han i sjönöd och var på vägen att sjunka; men blef genom den heliga Brigittas böner räddad. Då utlofvade han, att han ville bygga en kyrka på stranden, der han kom i land. Dagen derpå, då de voro hemkomna, tog den heliga frun ett rö i sin hand, ridande omkring på stranden och yttrade: "Der röet faller, skall uppväxa en ek, och der den eken vuxit upp, skall kyrkan byggas", hvilket ock skedde, så att på det stället, dit rörspeet kastades, uppväxte fort en stor ek. När kyrkan sedermera byggdes, höggs eken undan, och det uppgifves, att man ännu år 1648, då golfvet i kyrkan omlades, skall hafva funnit derunder en gammal stubbe af 2 $\frac{1}{2}$ alns tjocklek. Af nämnde ek och sjön Boren härledes kyrkans namn, hvilket förekommer uti bref af år 1449, äfvensom i gamla munk-anteckningar, der kyrkan kallas *Ekby circa et apud Borna*, till skillnad från Ekeby i Göstrings härad, som kallas Ekeby Holavindh. — Altartaflan är målad af Hörberg. Här märkes det kostbara grafkor, som riksrådet frih. Hogenskild Bjelke låtit uppföra åt sig och sin familj. I kyrkohvalfvet finnes ett vackert rum, med ingång från det anseentligt höga tornet, det kallas

Sankt Britas kammare; emedan hon der skall hafva haft sitt bönerum. En frisk källa der invid kallas *Sankt Britas källa*; emedan hon ur densamma hemtat vatten, då hon der hållit sina tider, eller läse- och bönestunder. I kyrkan finnes en kalk med patén, den man anser hafva varit på Ulfåsa alltsedan S:t Britas tid, och der begagnades af de fromma makarne. Den har i senare tider blifvit hit-skänkt. I socknen märkes: *Ulfåsa*, 4 mtl. frälse-säteri (hvarom se detta ord). *Österskog*, $\frac{3}{4}$ mtl. frälse-säteri, med derunder afhyt $\frac{1}{4}$ mtl. Kårby, är väl bebyggt, med en 1,200 alnar lång allé af lönnar och aspar, som leder till gården, hvilken är omgifven af en trädgård. *Fossala*, fordom frälse-säteri, har genom byte med kronan blifvit förvandladt till kronoskatte. *Räcktunda*, välbebyggt hemman. På *S:t Britas nås*, som är beväxt med flere slags vackra träd, synas lemningar af stenmurar och bågen af ett källarhvalf. Socknen består af 36 mtl. och har 850 invånare. Dess areal utgör 7,105 tunnland, hvaraf 3,518 ligga i Aska härad, och 2,390 äro sjöar och kärr. Adr. Motala.

Ekebyhof, beläget på Ekerön, består, med underlydande hemman, af $7\frac{1}{4}$ mtl., är välbyggt och har goda trädgårdar och god åkerjord. Sten Sture d. ä. afstod, genom byte år 1472, denna gård till kronan, jemte andra sina arfvegods, i vederlag mot Gripsholm och dess underliggande gods. År 1661 blef fältherren Carl Gustaf Wrangel ägare af denna gård, hvilken nu besittes af Ihreska släkten.

Ekehjelm, Bengt, son till biskop Baazius, blef prins Carl Gustafs, sedermera Carl X, informator, samt efter fulländadt värf, sekreterare i Svea hofrätt och år 1648 under-ståthållare i Stockholm. Död 1650. Ätten utgick med hans sonson, häradshöfdingen **Bengt Adolf Ekehjelm**, om hvilken berättas i *Rothliebs* Beskrifn. öfver Riddarholmskyrkan, att han år 1730 sålt sin graf i nämnda kyrka för 500 daler k. m. till drottning Hedvig Eleonoras kammarjungfru, Anna Dorothea Moshardt.

Ekelund, Jakob, theol. kandidat och rektor i Clara skola, född 1790, död 1841, har utgifvit flera i skolorna begagnade läroböcker, såsom fäderneslandets historia, gamla, medeltidens och nyare historien, åtskilliga biografier i Svenskt Pantheon, öfversättningar af Sakontala, med en inledning om Hinduernes mytologi, af åtskilliga Walter Scotts romaner, en Bohusländsk folksaga: *Bergsfickan på Oroust*, o. s. v.

Ekelund, Daniel, medicinal-råd, R. af N. O., en af hufvudstadens mest utmärkte och anlitade läkare, född, i Rennlanda socken på Dalsland, d. 11 Mars 1793, student i Upsala 1812 och promovrad 1817. Har författat åtskilliga uppsatser i läkare-sällskapets handlingar.

Ekelund, Adam Wilhelm, professor i fysiken vid Lunds akademi. Född i Wexjö stift 1796, student i Lund 1816, magister 1820, docens i matematiken 1821, adjunkt i samma vetenskap 1824, erhöll 1826 förordnandet, att, i ledigheten efter professor Kjellin, förestå matematiska professionen och fortfor dermed i 4 år; företog vetenskapliga

resor till Tyskland och Danmark 1822 och 1830, ledamot af vetenskaps-akademien i Stockholm 1834; erhöill samma år förordnandet att förestå den nya professionen i fysiken, som, enligt Kongl. Maj:ts beslut af d. 14 Dec. 1833, blifvit i Lund inrättad. Utnämnd till professor i nämnde vetenskap 1839. Företog kort derefter en vetenskaplig resa till Paris, och anskaffade derifrån dyrbara instrument, m. m., till de fysiska samlingarna i Lund. Har utgifvit ett antal matematiska disputationer, samt en lärobok i statiken.

Eken (mythol.), en af de många floder, som flyta kring gudarnes hemvist, och öfver hvilka dessa måste vada, då de rida till Urdarbrunnen, för att hålla dom. Eken, till-ka med alla de öfriga himla-floderna, hade sitt ursprung från hornen af de fyra hjortar, hvilka hoppade kring asken Ygdrasil.

Eken, Stora, en ö i Wenern, N.O. från Käl-lands ö.

Ekendahl, Daniel Georg, född i Lekaryd i Småland d. 12 April år 1786, först löjtnant i Svensk tjänst, sedermera vid Engelsk-Hannoveranska legionen 1813, och kapiten i samma tjänst 1815, hvarifrån han erhöill afsked 1816. Ungefär ett år handsekreterare hos biskopen i Gent, prins af Broglie, sedan informator hos general Thielemann i Münster. Gift i Bonn. Flyttade till Frankfurt am Mayn 1820, der han uppehållit sig med enskild undervisning, och 1824 eller 1825 till Weimar, der han sysselsätter sig med litterära arbeten. Hemma i Sverige hade han öfversatt Valfrändskaperna och några andra af *Göthes* skrifter, *Reflexioner* öfver Gustaf III:s lefverne af *Rühs*, *Johannes von Müllers* äreminne öfver Fredrik den store, o. s. v.

Ekensholm, $6\frac{1}{2}$ mil från Nyköping, i Dunkers socken af Willättinge härad, består af 3 hela hemman, inberäknadt Ökna, 2 hemman frälse. Sjelfva gården har utmärkt vacker belägenhet, på en i sjön Dunkern framskjutande höjd, fordom kringfluten; men nu förenad med fasta landet genom en fruktbarande dal. Med landlegendomen äro förenade tvenne bruk, *Stålboga* och *Björndammen*. På ägorne finnas fornlemningar ifrån kummelåldern, bestående af större och mindre cirkelformiga stenhögar. Från gården synes öfver sjön ett högt berg, hvarpå finnas tydliga spår af ett vikinganäste. Detta berg reser sig 250 fot öfver vattenytan, är tillgängligt på tre sidor och omringadt med en stenmur af ungefär 150 alnars längd, med en ingång af 8 till 9 fots bredd; otillgängligt på fjerde sidan, der det stiger lodrätt i höjden. En fjerding väg ifrån Ekensholm, i en vacker trakt vid en insjö, ligger ett under samma egendom lydande säteri, *Mora*, 1 mtl., hvarest slagghögar bevittna, att der fordom stått en masugn.

Ekenäs, en egendom i Örtomta socken, Bankeskinds härad af Östergöthland, bestående af 5 mtl. frälse-säteri. I början af 1500-talet funnos å de tomtor, hvarå Ekenäs är byggt, en by, vid namn *Wrån*, bestående af 6 säterier, 16 torp, samt $27\frac{3}{4}$ hemman. År 1541 skref sig riksrådet Axel Nilsson Banér till Ekenäs, hvilket, omkring 1562, tillika med *Mauritsholm*, varit ett Sture-släkten tillhörigt

gods. Ekenäs har tillhört ätterna Banér, Sture, Lindsköld och Wellingk. Flere saker från Djurs-helms rustkammare och bibliotek hafva, för flere år sedan, blifvit hitflyttade. Här finnas trenne vackra trädgårdar och ett förträffligt orangeri. Under säteriet lyda $6\frac{1}{2}$ mtl. frälse. Genom kongl. resolution d. 23 Maj 1732 förlänades åt innehafvaren af Ekenäs säteri patron-rättigheten till Örtomta pastorat.

Ekenäs, ett rusthålls-hemman i Molilja socken af Kalmar län. Här skall hafva bott en af Nils Dackes anhängare, kallad Knapen i Ekenäs. Emellan detta hemman och säteri-rusthållet Hagelsrum är ett torp, kalladt Dackeholmen eller Dackhålan, vid hvilket man funnit förstörda vapen.

Eker, en socken, hör till 3 kl. preb., är belägen i Glanshammars kontrakt af Strengnäs stift, Örebro härad af Nerikes län, $\frac{3}{4}$ mil N.V. från Örebro. Består af 14 mtl. och har 356 invånare. Dess areal utgör 3,865 tunnland, af hvilka 350 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Ekerman, Petrus, eloqv. professor i Upsala, från 1737 till 1779. Sistnämnde är erhöill han tjenstledighet till sin död 1793, då han uppnått 87 års ålder. Var en ovanligt lärd, mångkunnig och mångskrifvande man, hvilken författat 615 dissertationer, det största antal man äger af någon Svensk akademisk lärare. För öfrigt ovanligt njugg och icke särdeles aktad, i anseende till sin öfverdrifna sparsamhet och sina inskränkta åsichter; men för öfrigt nitisk för ungdomens bästa, isynnerhet Österbottningarnes och Östgöthernes, hvilkas inspektor han var.

Ekeröth, Staffan, historie-målare i början af 1700-talet och elev af David Kraft, lärar hafva vistats i trakten kring Linköping.

Ekerö eller **Ekerö**, en ö i Mälaren, belägen omkring 2 mil V. från Stockholm, utgör, jemte en liten holme, en socken med samma namn, af Svartsjö kontrakt och Upsala stift, Färentuna härad eller Svartsjölandet i Stockholms län och hör till 2 kl. konsist. Öns bredd är mycket olika, dess längd $2\frac{1}{2}$ mil. Här finnas öfverallt ättebackar. Kyrkan ligger vid Mälaren. Den 27 Juni år 1647 öfvergick denne en häftig vådeld, som afbrände taket och tornet, nedsmälte klockorna och skadade henne betydligt invändigt. Kongl. rådet grefve E. Lindsköld lät sedermera, med mycken kostnad, uppföra nytt torn och 2:ne grafkor. I kyrkan ligger begravnen konung Erik XIV:s lärare, riksrådet Dionysius Beurres, jemte sin hustru och 4 barn. Här finnes nedsatt en jernkista, såsom man förmådde, af nämnde riksråd, och skulle innehålla handlingar för hans tid. Den skall hafva blifvit öppnad, och man fann der endast gammalt jernskräp. I fall handlingar varit der förvarade, hafva de förmodligen blifvit borttagna och dylika saker ditlagda, för att öka tyngden. De betydligaste egendomar äro: *Ekebyhof, Kageholm, Kersö, Rastaborg, Skytteholm* och *Stafsund* (om hvilka se under dessa ord). Socknen består af 39 mtl. och har 950 invånare. Dess areal utgör 8,910 tunnland, af hvilka 40 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm.

Ekesjö, en uppstad, grundlagd år 1300, hör till 5 kl. städer, har N:o 64, och är belägen i södra Wedbo härad af Jönköpings län, $32\frac{1}{2}$ mil S.V. från Stockholm. Borgherskapet utgjordes 1824 af 7 handlande och 74 handverkare. Kyrkan nedrefs på norra sidan år 1625, då en ny tillbyggnad skedde af trä; år 1666 utvidgades södra delen af stenkyrkan. Murarne äro mycket tjocka, och kyrkan har alltid varit belägen på sitt nuvarande ställe, äfven då staden låg några tusende alnar sydvest derifrån. Den blef uppbränd af Danskarne år 1568. Staden grundar sitt bestånd på handel och åkerbruk. Marknad hålles årligen i Februari, Maj, Augusti och Oktober månader. Här finnes postkontor, apothek, sparbank och en fattigskola, stiftad 1795. Vapnet är en blomsterurna. — År 1568, i Januari månad, stod vid Ekesjö ett slag emellan Svenskar och Danskar, då många af de senare stupade, isynnerhet af Jutska fanan, som förlorade 150 man och 5 af adeln, hvilka blefvo begrafne i Ekesjö kyrkogård. Danskarne yttrade då: "Vi äro komna öfver Röda hafvet; men ej öfver Jordans flod"; hvilka ord deras fältpredikant äfven begagnade i sin predikan. År 1602 ansågs staden böra betala 300 d:lr i krigsgäld. Uti Ekesjö har fordom ett täflingsspel varit af ungdomen anställt hvarje höst, då en del varit klädd i hvita, och den andra i gröna kläder. Stadens areal inbegripes under landsförsamlingens och höra begge till 3 kl. reg. pastorat. Den har 142 hus och tomter samt 275 tunnland jord. Folkmängden år 1,691 personer. Stadens köpingar äro: *Hvettlanda, Säby, Sandsjö, Ingatorp* och *Nottebäck*. En helsobrunn utanför staden, hvilken i forntiden varit mycket anlitad, upptogs ånyo 1761.

Ekesjö, landsförsamling, är belägen i södra Wedbo kontrakt och härad af Linköpings stift och Jönköpings län, 6 mil O.S.O. från Jönköping. Bland naturmärkvärdigheter, som finnas i denna ort, är den så kallade *Skuru-gatan*, belägen $\frac{7}{8}$ mil från staden Ekesjö. Den utgör gränsskillnaden emellan hemmanet Paslemälens ägor i Holts socken och Bjessarps by i denna socken. Nämnde gata består af en remna i jorden, hvilken, uti sjelfva berget, liknar en lång och bred gata af 64 alnars längd och 10 alnars djup. Öfver gatan ligger en hängande klippa, kallad *Skuru-hatt*. Här bredvid finnes en stor öppning, kallad *sakristia*, hvarest hedningarne offrat åt sina Skuru-gudar, och skall innerst anträffas ett rum, der dessa varit förvarade. Denna naturmärkvärdighet undersöktes af grefve Dahlberg, år 1696. — I socknen märkes dessutom säterierne: *Qvansås, Schedhult* och *Sälleryd*, samt *Rännestätt*, $\frac{1}{4}$ mil från Ekesjö och vid det höga berget Soåsen, är mötes- och exercisplats för Smålands husarer. — På Skifverstads ägor finnes en hednisk grafplats. — Socknen består af $37\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,600 invånare. Dess areal utgör 30,595 tunnland, af hvilka 1,970 äro sjöar kärr. Adr.

Ekesjö höfgård med Rumnahult, $3\frac{1}{4}$ mtl. och 9 underliggande torp, $4\frac{1}{2}$ mil från Ekesjö. På en holme i sjön härinvid finnas ruiner efter en stor

stenbyggnad. Gården tillhörde fordom Nils Boson Sture samt Sten Sture d. ä., som skrifvit sig riddare till Ekesjö. Var förenadt med Hörningsholm; men skiljdes derifrån genom försäljning till greve C. Lejonhufvud, och har äfven tillhört ätten De la Gardie. På ägorne har fordom funnits en kopparugn, hvilken raserades då det forda intressentskapet upplöstes.

Ekeskog. I anseende till ekvirkets behöflighet för flottan, i förening med den mindre rika tillgång på sådana träd i Sverige, har, ifrån äldre tider, en egen vård blifvit egnad åt ekskogarne. Man har dervid äsyftat dels deras sparsamma beagnande, dels deras användande för flottan, dels de uthuggna skogarnes ersättande med nya planteringar. Sålunda förbjöds — för att ej tala om äldre förordningar, hvilka finnas åtminstone sedan konung Gustaf I:s tid — i 1647 års stadga, att hugga ek på allmänningar, utan serskildt tillstånd. På samma gång ålades, att för hvarje huggen ek plantera tvänne nya. Denna sistnämnda skyldighet sträckte sig äfven till ridderskapet och adeln, oakadt detta ständs privilegium, att hugga ekträd på egna frälseägor. Plakatet om ekvirke af d. 9 Juni 1665 förbjuder all utförsel af sådan material och äsyftar tydligen, att göra allt ekvirke till ett monopolium för flottans behof. De som hade sådant att afyttra, skulle, emot skälig betalning, aflemna det till amiralitetet. År 1725 ålades hvarje hemman inom Götheborgs, Elfsborgs och Hallands län, att plantera etthundra ek- eller bok-ollon. Förordningen om ekskogarne år 1746, tillåter utsyning af ekar för enskildt skeppsbyggeri, blott under vilkor af amiralitetets begifvande och på sådana skogar, hvarifrån träden icke bekvämligen kunna försas till amiralitetet. För alla stadganden i detta ämne ligger ännu den åsigt till grund, att kronan är ägare till alla ekskogar, utom på frälsejord, der äganderätten till växande ekar utgör ett ibland jordägarens privilegier. De rättigheter öfver ekskogarne, hvilka medgifvas andra jord-innehafvare, betraktas såsom en serskildt förunnad förmån. Sålunda erlägges en viss betalning till jordägaren för de träd, dem kronan utsynar. Deremot äger innehafvaren icke att för eget behof hugga ekar, utan serskildt tillstånd. Men en kongl. förordning af år 1830 har numera beviljat en allmän rättighet för kronoskatte-ägare och innehafvare af s. k. berustade säterier, att, genom lösen, förvärfva sig fritt användande af sina ekskogar, likväl med undantag af de ekträd, hvilka befinnas användbara för flottan. På kronohemman och boställsjord äga innehafvarne numera rätt att för ekar, dem kronan hugger, uppbära samma betalning, som skatte-ägare. Förut erhöill kronohemmans- och boställsinnehafvaren blott hälften af den betalning, som förunnades skattehemmans-ägaren.

Ekeskog, annex till Bellefors, beläget i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, $2\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Mariestad vid Götha kanal och Viken. Kyrkan är gammal, byggd af sandsten och tillbyggd 1698. I denna socken märkes: *Gäddens Jungfru-gården*, 1 mtl. säteri, nära ån Tidan, är uråldrigt

och har en omkring år 1690 af öfversten greve Wasaborg uppförd manbyggnad af träd. Det äges af häradsböfvingen friherre Sten M. Sture; men arrenderas och bebos af bönder. Socknen består af $21\frac{1}{2}$ mtl. och har 601 invånare. Dess areal utgör 7,984 tunn., af hvilka 980 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Eketorps borg, i Gräsgårds socken på Öland. Af denna borg finnas lemningar på byn Ösbys utmark. Fornsägen förmäler, att en drottning Öda bodt på Ösby. Vid sjöstranden äro åtskilliga grifthögar.

Ekrevik en landthamn på Gotland, i Hemse ting och Rohne socken.

Ekhammar, säteri om 2 mtl. i Grefbäcks socken af Westergöthland, har vacker belägenhet vid Wetteren och präktig åbyggnad, stor, vacker och ovanligt fruktbärande trädgård, med betydlig trädskola, hvarifrån en mängd fruktträd af alla slag försäljas. Egendomen har tillhört baron G. Adelsvärd.

Ekholmen, belägen i Weckholms socken och Trölds härad af Upsala län, vid Mälaren. Der anses fordom hafva funnits ett kloster af Dominikaner- eller prediko-orden, ehuru det icke är känt när och af hvem det byggdes eller på hvad tid det ödelades. Ruiner af detta kloster hafva här blifvit anträffade. En lång följd af år ägdes detta herresäte af släkten Bjelke, Carlsson, Trolle och Sture. Konung Gustaf I blef sedan dess ägare samt derefter Johan III, hvilken år 1571, på visse vilkor, öfverlemnade Ekholmen, Weckholms och Hacksta församlingar till friherreskap åt Pontus de la Gardie, gift med konungens naturliga dotter Sofia Gyllenhjelm. Godset ägdes af släkten De la Gardie intill reduktionen, och innehades sedermera af ätterne Oxenstjerna, Odelström, Broman och Burenköld. Invid huset är en kyrka eller kapell, bygd 1671 af greve Mag. Gabr. De la Gardie.

Ekholms kloster. Se: *Ekholmen*.

Ekklesiastik-departement kallas en af regeringens expeditioner. Der beredas till föredragning för konungen i statsrådet ärender, som röra kyrkan, läroverken, vetenskaperna, helso- och fattigvården, och derifrån utfärdas konungens beslut i sådana ämnen. För dessa ändamål, med undantag af helsovården, hvilken är ställd under sundhetskollegium, finnes icke någon medel-instans emellan regeringen och de närmast förvaltande myndigheterna. Ett ekklesiastik-kollegium saknas och universiteterna, med sina konsistorier och ephorer, stå omedelbarligen under konungen, eller, om man så vill, under chefen för ekklesiastik-departementet. Konung Gustaf II Adolf var, då han ordnade statsförvaltningen, betänkt på ett s. k. "Consistorium Generale", en gemensam öfverstyrelse för kyrkan och läroverken, samt nitälskade särdeles därför. Men då hvarje sådant förslag möttes af det ihärdigaste motstånd från preste-ståndet, förföll frågan. Den egentliga stötestenen låg i ständets farhåga för ett fremmande inflytande af civila personer, hvilka kunnat inträda i den tillernade styrelsen. — Medicinalverket erhöill ett eget kolle-

gium år 1663; det benämades först collegium medicum, nu sundhets-kollegium. På konung Gustaf III:s tid tillkom serafimer-ordens-gillet, som äfven i viss mån utöfvar en öfveruppsigt öfver vissa delar af helsevården, nemligen lazarettet och hospital. I stället för ett riks-kollegium utöfvade det vid riksdagarne församlade presterskapet en viss uppsigt öfver kyrkan, emottog uppeller ifrån domkapiteln och kallades i denna egenskap riks-konsistorium. Men detta förbjöds af konung Carl XI, då han, år 1686, utfärdade kyrkolagen. När sedermera stats-sekreterarne under frihetstiden blefvo regeringens organer, voro ekklesiastik-ärenderna förenade med andra inrikes civila mål och konung Gustaf III upprättade först en egen ekklesiastik-expedition. Detta skedde år 1786, till en början för befodrings-ärender under namn af ekklesiastik-beredning, och, efter antagandet af förenings- och säkerhets-akten, tillsattes en egen föredragande för ekklesiastik-ärender. Denna plats lemnades åt en prestman, biskopen i Wexjö, Wallqvist; men upphörde efter konungens död. Ekklesiastik-ärenderna ingingo ibland de öfriga civila angelägenheterna. Deremot fortforo att finnas serskildte presterliga ledamöter i den s. k. allmänna beredningen. Så har nemligen varit sed allt sedan ekklesiastik-beredningen infördes. Der tjenstgörande prestmän voro biskopen Wallqvist, och prosten, sedermera biskopen i Hernösand, Nordin, samt, efter konung Gustafs tid, kyrkoherden, doktor Petrejus. När denne afled år 1804 försvann den presterliga ledamoten, och ifrån denna tid hafva lekmän förestått ekklesiastik-departementet, om man undantager en kort tid emot slutet af konung Carl XIV Johans regering, då till denna befattning förordnades tills vidare domprosten i Wexjö Hearlin, och sedermera, efter någon mellantid, samme man såsom statsråd. En gång hände det äfven, att stats-sekreteraren för ekklesiastik-expeditionen ifrån denna plats öfvergick till presterlig tjenst, då stats-sekreteraren af Kullberg blef biskop i Kalmar. Under konung Gustaf III:s regering uppstod fråga derom, att preste-ståndet skulle serskildt bidraga till aflöningen af expeditionens tjenstemän, ett förslag, som dock ej gick i fullbordan. Rege- ringsformen 1809 åter införde en serskildt ekklesiastik-expedition, hvilken, år 1840, då ett slags departemental-styrelse infördes, erhöill ett förändradt namn af ekklesiastik-departement, med ett statsråd till chef, i stället för den förut varande stats-sekreteraren. Något collegium för dessa ärender inrättades dock ej; men väl hafva i dess ställe vissa serskildta ekklesiastik-ärender varit handlagda af kommittéer, såsom psalmboks- och evangelii-boks- samt uppfostrings-kommittéerna. För läroverken inrättades, efter kansli-kollegii upphörande 1801, en serskildt mellanstyrelse, under namn af kanslers-gille, hvilket upphörde 1809. Så länge kansli-kollegium fanns hade detta uppsigten öfver läroverken; men då detta collegium år 1809 på visst sätt återkom under namn af kongl. kansli-styrelsen, fick denna föga befattning ned läroverken. — Det är således biskoparne med konsistorierne och

prestterskapet, samt de allmänna läroverken, vidare sundhets-kollegium och läkare-korpsen, som stå under ekklesiastik-departementet. Likväl äro derifrån undantagne krigsprester och regementernes läkare, samt de läroverk, hvilka afse vissa bestämda yrken. Sålunda höra hvarken handels- och navigations-skolor eller krigs-akademien till detta departement. Deremot omfattar detsamma, utom läroverken, äfven andra anstalter för vetenskap och konst, sådana som kongl. biblioteket, samt de lärda och vitttra akademierna, slutligen äfven riks-arkivet. Sin befattning med helsevårds-ärender sträcker departementet äfven till veterinär-inrättningen.

Ekklesiastik-expeditionen kallades, före år 1840, samma afdelning af konungens kansli, som nu kallas ekklesiastik-departementet. Kyrko-ärenderna hade ej förr än under konung Gustaf III sin egen föredragande inför konungen. Då stats-rådets sammansättning ändrades år 1840 fick ekklesiastik-expeditionen namn af departement, och ett föredragande statsråd till chef i stället för stats-sekreteraren; men ärendernas omfång, som tillhörde expeditionen blef oförändradt.

Ekklesiastik-staten i Sverige utgöres af församlingarnes presterskap, med tillägg af lärarne vid de allmänna elementar-läroverken och universiteterna. Skollärare åtnjuta presterlig befodrings-rätt, och för sina enkor samt omyndiga barn rätt till nådår. Föreningen emellan kyrkans och skolans lärostat är derigenom så nära tillknuten, att de kunna betraktas såsom ett stånd. Lärarne vid skolorna äro ofta prester och äga rätt att vara det. Öfvergång ifrån skolans till kyrkans tjenst är vanlig och lätt; den har förut varit ännu lättare, då skollärarne, vid lärdomsskolor, räknade dubbla tjenstår. Detta är nu sålunda förändradt, att $1\frac{1}{2}$ år räknas i stället för ett. Antalet af ekklesiastika personer utgör vid pass 15,000 eller något derutöfver, då man bland dem upptager läroverks-staterna. Ett betydligt antal består af extra-ordinarie tjenstemän, adjunkter och vikarierande skollärare med ringa lönevilkor. De ordinarie tjensterna äro, i anseende till socknarnes olika storlek, dels svagt, men i allmänhet hjälpligt aflönade; en del skänka en god och några få en riklig utkomst. Lönerne grundas dels på tionde, hvilken på de flesta ställen utgår in natura, dels på boställets afkastning. Der ingen öfverenskommelse om presträttigheterna blifvit uppgjord, är presten i sjelfva verket beroende af åhörarnes godtycke. Detta skulle vara ett vackert förhållande, om ej den patriarkaliska förbindelsen i våra dagar vore i så hög grad försvagad, att icke säga tillintetgjord. På de ställen der bestämda öfverenskommelser om lönevilkor blifvit uppgjorda, har prestens inkomst i allmänhet blifvit förminskad; emedan dessa öfverenskommelser sällan eller aldrig motsvara det belopp, hvartill tionden skulle stiga. Men ett strängt utkräfvande deraf låter ofta icke verkställa sig. Hvad presten förlorar genom bestämda lönevilkor, återvinner han genom en större säkerhet att utbekomma sin rätt, samt ett mera

fridfullt förhållande till sin församling. Derföre är också anbefaldt, att sådana öfverenskommelser böra ävägbringas, så snart sig göra låter, och helst när ledighet i tjensten inträffar, hvarvid konsistorierna bevaka, genom fullmäktige, preste-ståndets rätt. Lönebestämningarne eller öfverenskommelserna derom, stadfastas af Kongl. Maj:t efter konsistoriernas, landshöfdinge-embetenas och kammar-kollegii hörande. De stadgas vanligen för en längre tid af trettio eller femtio år. Stundom bestämmes då lönen att utgå i penningar; men oftast in natura. Spannmål är den hufvudsakligaste post, hvaruti den betalas; i vissa orter ingå deribland äfven andra varor, såsom smör, lin, halm, och i bergslagsorterna jern. Dessa aftal äro i allmänhet mera lågt än högt bestämda, och lönebeloppet enligt dem brukar vanligen utgå utan särdeles svårighet. De upptagas gemenligen af presten själf; men gälla i allmänhet blott kyrkoherdarne. Komministrarne fortfara ännu, till större delen, att uppbära sin lön såsom fordom. Adjunkterna lönas af den ordinarie tjensteman, hvars medhjelpare de äro, och lefva vanligen i hans hus. De svagast lönade kyrkoherdarne hafva äfven statsanslag, då församlingen är så liten eller belägen i en så fattig ort, att den icke kan skänka sin prest en anständig bergning. Läroverkens tjenstemän underhållas genom bestämda anslag, och några få i hvarje stift dessutom af prebende-pastorater. Vid gymnasierna brukar äfven stundom vissa hus vara ansagna åt en eller annan af dem till fri boning. Ekklesiastik-statens förmän, biskoparne, aflönas dels genom boställen, dels genom prebende-pastorater, dels och förnämligast genom kronotie. Genom det sätt, hvarpå ekklesiastik-staten lönas, är den hänvisad att deltaga i både spannmåls-handels och jordbrukets yrke. Presten är jordbrukare, för sin boställjord, och måste, i de flesta fall, föryttra sin spannmål i minut, såsom en krämare. Om det förra ställer honom i en viss ganska nyttig och passande jemnlighet med hans församling, så försätter honom deremot det senare i en för hans andeliga kall fremmande verksamhet. Men en sådan är honom i alla fall ålagd; ty presten i Sverige är icke blott själasörjare och predikant, han är äfven en vigtig kommunal-embetsman. Taxeringen sker med hans deltagande och en mängd andra borgerliga göromål åligger honom, icke till fördel för hans rent presterliga verksamhet. Såsom ett af de fyra riks-stånden ingår äfven preste-ståndet med ett viktigt inflytande i det politiska lifvet, till större fördel för staten, än för kyrkan. Den förra behöfver den fond af grundlig bildning och duglighet, hvilken Svenska presterskapet äger, den senare vinner intet för sitt religiösa inflytande genom denna blandning af politisk magt. Riksdagsmannarätten tillhör dock endast kyrkoherdar och komministrar, och har hitintills varit begagnad nästan endast af de förre. Bland läroverken finnes den endast i och för universiteterna. Det föreslogs, vid en af de sista riksdagarne, att stadga samma rättighet för elementar-läroverken; men preste-ståndet af-

slog denna grundlagsförändring. Läroverken ansågos representerade i och med församlingens lärare samt biskoparne, hvilka äro skolans styresmän. En otydlighet i förslaget lydelse bidrog äfven till afslaget. I afseende på sin ställning i samhället hör ekklesiastik-staten till medelklassen och till den del deraf, som lefver af statens tjenst; ty egen förmögenhet besitter ståndet blott obetydligt. Den uppskattas i nyare statistiska arbeten till omkring en miljon. Oaktadt preste-ståndet anses äga en säker bergning, samlas dock sällan någon förmögenhet inom detta stånd. Orsaken är dels den, att inkomsten, med några undantag, ej lemna öfverskott, dels också en tidig skuldsättning, ofta nödvändig redan under ynglingaåldern; emedan de flesta ekklesiastika personer härstamma från fattiga föräldrar. Ekklesiastik-staten är oafsättlig. Biskoparne äro icke, såsom deras vederlikar i civilt och militäriskt stånd, förtroende-embetsmän. De utnämnas väl af konungen; men blott inom ett af stiftet uppsatt förslag. Vid bortgifvandet af de regala pastoraterna har konungen friare händer. Förslag uppsattes väl, prof adlågges och församlingen väljer; men konungen utnämner efter behag, inom eller utom förslaget, och är icke en gång bunden inom det stift, som församlingen tillhör. Deremot är det en rättighet blott för vissa klasser af ekklesiastika tjenstemän, att anmäla sig såsom sökande, utom förslag, till regala pastorat. Dessa äro blandade ibland alla klasser af prestgäll, en del stora, en del små. De icke regala tillsättas antingen af församlingen, genom val inom ett af konsistorium upprättadt förslag, eller af någon patronats-innehafvare. Några få städer hafva en egen rätt, att kalla profprester och föreslå några vissa bland dem hos konungen, hvilken då utnämner en af de föreslagna. Komministrarne väljas eller ock utnämnas de patronelt. Adjunkterne förordnas, efter församlingarnas behof, af konsistorium, hvilket äfven tillsätter lärare vid elementar-läroverken. Universiteternas professorer äro de enda lärare, som tillsättas af konungen; men öfrige universitets-lärare utses af kansleren. Af sin gamla karakter, såsom det företrädesvis lärda ståndet, har presterskapet ännu bibehållit i sina befodringslagar ett stort afseende på lärda studier. Utom prest-examen måste en ny pröfning, pastoral-examen, föregå ansökningsrätt till kyrkoherdesysslor.

Ekklesiastik-verket i Lappmarken har i följd af dessa aflägsna nejdernas egna förhållanden, deras vilda natur, hårda luftstreck och folkets från det öfriga Sverige afvikande nationalitet, varit föremål för en serskildt omvårdnad, och en förvaltning, olik Svenska kyrkans i allmänhet. Redan från konung Magnus Ladulås' tid omtalas bref ifrån konungen till domkapitlet i Upsala, om Lapparnes religionsvård; men efter reformationen blef denna närmare ordnad. Konung Gustaf I ditsände predikanter, konung Carl IX bygde kyrkor och konung Gustaf II Adolf fortsatte sin faders verk. Hans afsigt var, att, vid der inrättade skolor, låta undervisa Lapparnes barn och sedan understödja dem,

så att de, efter fortsatta studier vid Upsala akademi, skulle kunna återvända såsom missionärer bland sina landmän. Kort före sin död förordnade konungen riksrådet Johan Skytte till uppsyningsman öfver en skola i Umeå Lappmark, och skänkte till detta ändamål all den kronotonde, som betalades i Umeå. Det heter i brevet derom af d. 20 Juni 1682, att Skytte erbjudit sig sjelf till detta uppdrag, och skolans förvaltning lemnades såsom ett ärfeligt förtroende åt Skytte-släkten. Johan Skytte skall sjelf hafva ökat skolans fond och drottning Christina ytterligare hafva förstärkt densamma, medelst anslag af hemmansränder och kronotonde. Kyrkornas antal tillväxte, understödd af kongl. gåfver förunnades åt Lappar, hvilka studerade i Upsala, och sedan Norrland fått en egen superintendent i Hernösand bereddes en säkrare uppsigt öfver missionsverket. I början af frihetstiden erhöill den Lappska kyrkan sin egen styrelse och ökade penningetillgångar. En förordning derom utkom den 3 Oktober 1723, och en serskildt direktion öfver ekklesiastik-verket i Lappmarken inrättades 1739. Den utgjordes af de rikets råd, som voro akademi-kanslerer, samt erkebiskopen och i hans frånvaro någon af Stockholms pastorer, slutligen justitie-kanslern och justitie-borgmästaren i Stockholm. Det ålåg direktionen hufvudsakligen, att förvalta ekklesiastik-verkets penningetillgångar, hvilka uppkommit genom allmänna kollekt, som tid efter annan blefvo uppburna, samt genom en af ständerna gifven bevilning. Sedermera tillades äfven sådana vid öfver-rätterna ådömda böter, hvilka ej voro fördelade genom lagen. Sjelfva religionsundervisningen berodde, enligt 1723 års förordning, på kringresande missionärer, dock med vissa stamhåll, nemligen de sju hufvudkyrkorna, som funnos den tiden. Vid hvarje sådan kyrka borde inrättas en skola, och så väl denna, som hela kyrkoväsendet, stod under uppsigt af Hernösands konsistorium. Undervisningen skedde först på Lappska språket och sedan på det Svenska, för dem som ville och kunde lära sig detta. Missionsverket fortgick, kyrkornas antal ökades, och på det ej skickliga prest-män måtte afskräckas från den mödosamma tjenstgöringen i det vilda landet, beviljades åt Lappska prester serskildta förmåner i befordringsväg. Nu mera är befolkningen så blandad af Lappar och Svenska nybyggare, att gudstjensten hålles äfven på Svenska språket. Den ofvannämnda direktionen finnes ej mera, och äfven kansli-styrelsen, som efterträdde densamma, upphäfdes 1833. Kongl. Maj:t förbehöll sig att sjelf afgöra Lappska ekklesiastik-verkets ärender, och penningförvaltningen anförtroddes åt utrikes stats-ministern, hof-kanslern och stats-sekreteraren för ekklesiastik-expeditionen. Dessa fonder uppgifvas vid 1820-talets början hafva utgjort mellan 40 och 50,000 R:dr B:ko utslånadt kapital, utom kollekt, kronotonde och s. k. Lappmarksränder, af hvilka tillgångar ett årligt öfverskott af cirka 700 R:dr plägat uppkomma. Genom kansli-styrelsens upphäfvande har konsistorium i Hernösand blifvit försatt i ome-

delbart förhållande till regeringen, i och för uppsigten öfver Lapparnes religions-ärender.

Ek-källan, en helsobrunn omkring $\frac{1}{2}$ mil söder om Linköping, sedan år 1754, då den godkändes af provincial-läkaren doktor Hagström, nyttjad för flera sjukdomar.

Ekman, Olof, superintendent vid fält-konsistorium i Lifland, under första åren af Carl XI:s regering, år 1681 domprost i Strengnäs; men derifrån flyttad år 1687 till kyrkoherde i Falun, hvarest han fann sig så väl, att han undanbad sig superintendents-embetet på Gottland, till hvilket han var utnämnd. Född 1639, död 1713, en exemplarisk lärare och en god predikant, har utgifvit åtskilliga theologiska skrifter, såsom: *Sjönödslofte*, *Christendomens öfning*, o. s. v.

Ekman, Pehr Emanuel, extra ordinarie domare och vice notarie i rikets ständers bank, gjorde sig år 1757 namnkunnig derigenom, att han, medelst en så hård och pinsam medfart, tvingade åtskilliga kvinnor uti östra Dalarne och Ähls socken, att å sig bekänna det de förfövat trolldom, att de både till kropp och sinnen blefvo skadade för deras öfriga lifstid. Sedan dessa stackars kvinnor år 1758 vunnit kongl. Svea hofrätts befrielse-utslag i sjelfva brottmålet, och de, understödde af grefinnan Charlotte De la Gardie (se detta ord), anställt rekonsventstalan emot Ekman, vidtog han den försigtigheten, att öfvergifva riket. Märkvärdigt är, att då ständerna, vid 1761 års riksdag, tilldelade grefinnan De la Gardie en guldmedalj, för sitt ädelmod att befordra de betryckta Dalqvinnornas sak, lemnade ständernas fullmäktige i banken en gåfva af 7,200 daler k:mt åt Ekman, "i anseende dertill, att han råkat i en bekant olägenhet och olycka."

Ekman, Robert Wilhelm, kongl. hofmålare och ledamot af de fria konsternas akademi, född i Nystad i Finland år 1808, elev af Sandberg.

Ekman, Carl Gustaf, kyrkoherde i Weta församling, sedermera i Åby i Östergötland, kontraktsprost och theologie doktor, riksdagsman vid 1786 och 1800 årens riksdagar, född 1744, död 1812, utgifvare af *En ärgång predikningar*, jemte *Skriftetal och andeliga tal*; men isynnerhet af en *Postilla*, hvilken, på sin tid, ägde så stort anseende, att hon erhållit sex upplagor och ännu af många begagnas i den enskilda andakten.

Ekmarck, Anders, kyrkoherde i Ekeby i Östergötland, prost och theologie doktor vid kröningen år 1809. Född 1741, död 1822, utgifvare af *Gudetig saddergåfva* och *Försök, att föreställa den Christna religionen uti dess öfverensstämmelse med den Naturliga*, m. m. Det heter om honom i dess biografi: "E:s skrifter bevittna mycken fromhet, ett sannt kristeligt nit och mycken theologisk lärdom. Men de voro författade på ett redan för sin tid gammalmodigt språk, och blefvo i senare tider föga lästa." — Hans broder, domprosten i Strengnäs, **Lars Ekmarck**, har efterlemnadt tre söner:

Ekmarck, Carl Erik, den äldste, assessor och boktryckare i Strengnäs, har der utgifvit åt-

skilliga översättningar från Schlegel, Achim von Arnim och Oehlenschläger, samt tidningen *Samtaren*. — **Lars August**, expeditiöns-sekreterare, har utgifvit: *Klytia, Smärre Skaldestycken och Fantasier af en konstnärskande klosterbroder*, översätt. samt *Guide de l'Etranger dans Stockholm*. — **Jon Ulrik**, fil. magister och docens i Upsala, der han dog 1830, i en ålder af 36 år, var en bland stiftarna af Upsala Lyceum, översättare af *Heerens Handbok uti Europeiska stats-systemets och dess koloniers historia*, af hans *Historiska skrifter*, af *Jean Pauls Fantasier öfver musiken*, och författare till *Den nya Kyrkan eller Förstånd och Tro i förbund*, m. m.

Eknö, i Björskogs socken af Westmanland, be- rustadt säteri, kallades fordom Ekne eller Ekna, och blef 1473 köpt af biskopen i Westerås, Lydike Abelsson, för 30 mark reda penningar. Det blef år 1626 af konung Gustaf II Adolf donerat åt Jakob Kraffardt, samt erhöi år 1683 säteri- frihet.

Eknö, en ö i Upland, belägen vid hafsbandet. Åboerna höra till Djurshamns kapell.

Ekoln, en stor vik af Mälaren.

Ekolsund, förut **Ekholmssund** kalladt, belä- get i Upland, 7 mil ifrån Stockholm och 1½ mil från Enköping, i Husby-Sjutolfts socken, vid en vik af Mälaren; är ett ypperligt gods, så väl i anseende till sin vackra belägenhet, som fördel- aktiga ägor i åker, äng, skog, fiskvatten, djur- gård och trädgårdar. Slottet har blifvit uppbyggt af grefvarne Åke och Claes Åkesson Tott, hvilka äfven använt stora kostnader på de förträffliga inrättningar hvilka finnas härstädes, såsom kanaler, vallar, dammar, m. m. de der ej litet bidraga till slottets förskönande. Konung Gustaf I:s dotter Sofia, hertigens af Sachsen, Magnus III, gemål, bodde på denna gård, intill sin död den 11 Mars 1611, sedan hennes son, hertig Gustaf, förut här aflidit 1597. Vid arfskiftet efter konung Gustaf I tillföll detta gods konung Johan III, år 1572, och 1605 gick det, i arf efter honom, till hertig Johan af Östergötland. År 1715 förläntes Ekolsunds gods, med Segerstad ladugård och alla derunder liggande hemman och lägenheter, af konung Carl XII, åt hans svåger arfprinsen af Hessen, seder- mera konung Fredrik I, och blef, år 1747, inköpt för dåvarande unga arfprinsen, sedermera konung Gustaf III, hvilken ofta vistades härstädes och höll der en praktfull karusell 1776. Om detta gods upp- kom år 1786 rättegång emellan sistnämnde konung och fursten af Hessenstein, sedan det blifvit af konungen försäldt till grosshandlaren G. Seton. Här finnes ett postkontor.

Ekonomi eller hushållning har i den mån bild- ningen utvidgat sig, erhållit en vetenskaplig be- handling och blifvit ett viktigt fält för snillets upptäckter och de lärdes arbeten. Denna veten- skaps praktiska lynne har gjort den till föremål mindre för de lärdes begrundande, än för stats- männens och sådana personers arbeten, hvilka, genom sitt deltagande i handel, manufaktur och jordbruk, ägt en gifven anledning att eftersinna

grunderna för dessa yrkens ändamålsenliga full- komnande. Ekonomen har dock ett nära sam- manhang med naturvetenskaperna, eller rättare, hvilat till en stor del på dem, såsom sin grund. De framsteg, hvilka industrien i nyare tider tagit, bero till en stor del på upptäckter i fysik, me- kanik, kemi och botanik. Stats-ekonomen, som handlar om statens hushållning, källorna för dess välstånd och medlen att befordra detsamma, bil- dar ensam för sig en vetenskap af vidsträckt om- fång och det viktigaste inflytande. Denna forsk- ningsart har, med det industriella lifvets under- bart stora utveckling i våra dagar, vunnit ett stort intresse och erbjuder åt skarpsinnigheten de viktigaste problem. Man brukar stundom skilja stats-ekonomen ifrån national-ekonomen, och me- nar då med den förra vetenskapen om statens egen hushållning, och med den senare grunderna för det allmänna välståndet i materiellt afseende inom en nation. Den enskildtes hushållning blir då föremål för en tredje kunskapsgrän, enskildt ekonomi; men stats- och national-ekonomiens namn begagnas äf- ven såsom liktydiga. I Sverige hafva de ekono- miska kunskapsarterna varit föga bearbetade i äldre tider. Några strödda skrifter finnas från 1600-talet; men först under 1700-talet började en egentlig litteratur att uppstå i dessa ämnen. Den framkallades af frihetstidens bemödanden, att, efter återställd fred och förlorad krigsära, bota de sår kriget slagit och söka en ny ära genom bildningens och fredens värf. Frihetstiden var rik på vetenskapsmän, och i näringarne rådde ett friskt lif. Det var Linnés och Alströmers tide- hvarf. De skrifter, som framträdde af ekonomiskt innehåll, voro till en stor del smärre uppsatser af olika värde. Under vårt århundrade har verksam- heten varit liflig; men yttrat sig mera i strödda uppsatser än i mera omfattande arbeten. Af det senare slaget hafva dock några framträd, såsom: *Ströms Handbok för Skogshushållare*, *Lundequists Handbok i Svenska Landbruken* samt översättnin- gen af *Thaers rationella Landthushållning*, m. fl. Vid riksdagarne förekomma beständigt stats-eko- nomiska frågor, och riksdags-litteraturen är rik på skrifter och tal i detta ämne. Serskildta frågor hafva äfven framkallat egna skrifter, t. ex. den vigtiga frågan om statslån. I sammanhang dermed böra nämnas grefve Fr. Bogisl. v. Schwerins arbe- ten om banker. Landtbruks-akademien och landt- hushållnings-sällskaperna i landsorterna hafva under denna tid varit i mera eller mindre verksam- het, och i sina handlingar lemnat bidrag till en ekonomisk litteratur.

Ekonomiska mål kallas vid riksdagarne sådana ärender, som angå rikets allmänna hushållning och förvaltning, och hvilka, i följd deraf, bero på ko- nungens ensamt beslutande rätt. Ty hela den s. k. ekonomiska lagstiftningen tillhör konungen allena. Ständerna kunna i dithörande ämnen endast fram- bära underdåniga önskingar. Men genom sin magt öfver rikets penningetillgångar, utöfva rikets stän- der äfven på dessa ärender ett tillräckligt stort inflytande. Konungen fattar hvad beslut han vill

om ombetsverkens sammansättning, bergsbruket, handeln, landtbruket, läroverken, försvarsanstalterna; men kan icke, utan ständernas bifall, använda statens medel för nya inrättningar, icke rubba bevillningens grunder för handeln, bergsbruket, näringsarne, icke ändra indelningsverket, icke bestämma förvaltningen af kronans fasta egendom, icke borttaga eller tillägga ett ord i allmänna lagen. För den som känner det nära sammanhang, som i våra dagars invecklade samhällsskick förenar lagstiftningen å ena sidan, beskattningen å en annan, förvaltningen å en tredje, samt den stora svårigheten, för att icke säga omöjligheten, att, utan penningettillskott, utföra viktigare företag är det en klar sak att konungens envælde i ekonomiska mål är blott skenbart. Långt ifrån att öfver höfvan inkränkta på ständernas magt och sätta folkets frihet i fara, är det snarare ett värn emot det missbruk, som ej varit okänt i Sverige, att ständerna gjort sig sjelfve till regerande. Detta var förhållandet under frihetstiden, då, enligt 1720 års regeringsform, ekonomiska förordningar af konungen och rådet blott ägde provisorisk giltighet, till dess de af ständerna blifvit pröfvade. Men icke nog dermed; det blef äfven tillåtet att vända sig till ständerna med klagomål öfver enskilda besvär-ärenden, t. ex. befordringsmål. Befordringarne afgjordes sålunda till en stor del af ständerna. Huru konungamagten härigenom inskränktes inom de i allt fall nog trånga gränser, som 1720 års regeringsform uppdragit, derom talar hela frihetstidens historia. Den talar också om den tidens korruption, om partisinne och mannamån hos ständerna, och hvarest hade väl dessa egenskaper ett friare fält, en säkrare inflytelse, hvarest kändes de mera sårande för den, hvars rättigheter våldfördes, hvars person förföljdes, hvars förtjenster förnekades, än i befordringsärenden? Emot slutet af sin regeringstid frångingo ständerna något af denna öfver höfvan utsträckta myndighet. De afsade sig, vid 1765 års riksdag, enskilda besvärsmål i tjänstesaker, och uti 1772 års regeringsform stannade de hos den åter uppväckta konungamagten. Före frihetstidens regerade tvenne enväldiga konungar, och deras enväldsmagt inleddes genom den ekonomiska lagstiftningens formliga uppdragande åt konungen. Detta skedde vid 1682 års riksdag, och då härmed följde hela lagstiftande magten, var detta det andra steget till konungsligt envælde; det första togs redan 1650 och bestod i rådets afsättning. Af ålder utöfvade konungen den ekonomiska lagstiftningen. Men i de gamla tiderna begränsades den af ståndsprivilegier, samt af de privilegierade ståndens politiska ställning. Privilegierna voro en grundkaraktär för statsförfattningen. Dertill kom det demokratiska elementet, som ifrån konung Gustaf I:s tid ej saknades vid riksdagarne, slutligen Svenska folkets "orgamla rätt att sig sjelf beskatta." Då 'en ny reglering företogs emellan konungen och ständerna år 1809, hade man frihetstidens politiska praktik i alltför friskt minne, för att icke i de ekonomiska

målens öfverlemnande åt konungen söka ett skydd emot regerande ständer. Man gjorde konungens rådgifvare ansvarige, och sökte i denna ansvarighet ett värn emot regeringens möjliga missbruk. Så kunna ock ständerna betydligt ingripa i de ekonomiska ärenderna, i samma mån deras rätt blir erkänd, att, vid beviljande af penninge-anslag, bifoga åtskilliga villkor och förbehåll. Och om äfven denna ej skulle ernå en fullkomligt stadgad praxis, så återstår dock alltid ständernas rätt, att, genom önsknings, fasta regeringens uppmärksamhet på hvad föremål som helst, äfven inom regeringens egen sfer. Derföre pläga ock dessa ärenden vid riksdagarne kallas önskningsmål. De behandlas af ekonomi-utskottet, och för att uttrycka ständernas opinion fordras tre riks-stånds sammanstämmande beslut. Skulle åter konungen sjelf öfverlemna ett sådant mål åt ständernas bedömande, behandlas det lika med lagfrågor. När konungen afgör saken, sker det i statsrådet och efter utredning af kollegierna, landshöfdinge-embeten och andra embetsverk. Slutligen må ej förglömmas, att med den ekonomiska lagstiftningen äfven är förenad tillämpningen af förordningarne, samt att således en ej obetydlig ekonomisk domsrätt ligger i de administrativa myndigheternas och högst i konungens egna, ej i högsta domstolens händer.

Ekonomi-utskott eller, fullständigt uttryckt, **Allmänna Besvär- och Ekonomi-utskottet** kallas en af de rikets ständers fördelningar, hvilka, under det allmänna namnet utskott, böra tillsättas vid hvarje riksdag. Det är likasom de öfriga utskotten en berednings-kommitté, en rådgifvare åt rikets ständer. Men hvarken kan det sjelf föreslå någon ny fråga, eller besluta med rikets ständers rätt öfver någon väckt fråga. Dess åtgärder inskränka sig till behandlingen af de ifrån ständerna hänskjutna förslagen, dem utskottet till- eller afstyrker. Sjelft kan det endast föreslå åtgärder, som omedelbarligen sammanhånga med den väckta frågan. Till ekonomi-utskottet hänskjutas alla frågor om allmänna hushållningen och statsförvaltningen i alla dess grenar, således frågor angående landtbruket, bergverken, näringsarne, undervisningsverken, kyrkan, försvarsverket, fattigvården, läkarestaten, landtregleringen, m. m., i korthet allt, som ej tillhör något annat utskotts behandling. En stor del af dessa frågor röra ämnen, som tillhöra andra utskotts behandling, igenom det sammanhang hvari de ofta befinna sig med rikets penningeverk. Så snart nemligen ett förslag, rörande dessa föremål, förutsätter ett statsanslag, behandlas det af stats-utskottet. Näringsfrågorna bero i många fall på bevillningen och tillhöra då bevillnings-utskottet. Genom denna frågornas blandade natur föranledes ofta en gemensam behandling i förening med andra utskott. Då bildas ett: "sammansatt stats- och ekonomi-utskott", ett "sammansatt stats-, bevillnings- och ekonomi-utskott", m. m. Men oaktadt dessa inskränkningar återstå alltid en stor mängd motioner för ekonomi-utskottets handläggning. Det är hufvud-

sakligen enskildta riksdagsmäns förslag, som tillhöra detta utskott. Konungens propositioner röra vanligtvis ej dessa ämnen, emedan konungen i dem har beslutande rätt, oberoende af rikets ständer. Det är följaktligen s. k. önskningsmål, som ekonomisk-utskottet bereder; men dessas antal är otäligt, i följd af den obegränsade motionsrätten. Hundradetals sådana frågor väckas vid hvarje riksdag, och förmodligen är det, med afseende på dessa frågors antal, ehuru i ännu större mån för deras mångfaldigt olika beskaffenhet, som ekonomisk-utskottet blifvit sammansatt af en talrikare personal än de flesta öfriga utskotten, nemligen fyrtioåtta ledamöter.

Ekormahult, Stora, i Bondstorps socken af Jönköpings län, fordom kloster-hemman, nu pastors i Tofteryd stombemman, har på sina ägor tvenne märkvärdigheter, nemligen *Nissakälla*, ur hvilken trenne strömmar hafva sin upprinnelse, samt trenne härader, nemligen *Östbo*, *Mo* och *Tveta*, sin föreningspunkt. Ut i Danaholms mötes beslut, år 951, utgjorde den ett gränsskillnads-märke emellan Sverige och Danmark. Mo härad har derföre i sitt sigill trenne strömmar. Ett fyrkantigt rör finnes äfven, hvilket uppgifves vara en ruin efter ett kloster. Sjöarne *Rasjo* och *Rakalven* i denna socken nämnas äfven, i förenämnde mötes beslut, såsom gränsmärken emellan Sverige och Danmark.

Ekorre, ett djurslägte af däggdjurens 2:dra ordning gnagare, med rundt, äggformigt hufvud och kullrig nos; öronen hårbevuxna, räckande utom fälten; tårna på framfötterna fyra, med en knöl i stället för tumme, på bakfötterna fem; svansen lång eller medelmåttig och yfvig; fem kindtänder, hvaraf den ena är mycket liten och saknas hos några arter, i öfre, och fyra knöliga i nedre käken. Släktet underafdelas i flera arter, af hvilka följande tillhöra vår fauna: egentliga ekorren (*Sciurus*), flygande ekorren (*Pteromys*) och jordekorren (*Tamias*). Af första arten finnas hos oss *Allmänna ekorren* (*Sciurus vulgaris*), 8 till 8½ tum lång, svansen 9 tum, af samma färg som kroppen, nemligen om sommaren rödbrun, om vintern blågrå, dock omvexlar färgen ej allenast efter årstiden, utan är äfven olika i olika trakter, så att den endast i de nordligaste trakterna blir grå eller gråblå om vintern, och skinnen kallas då *gröverk*. Dessutom förekomma helt hvita med svarta eller röda ögon, rödbruna med yttre svanshälften vit, båda finnas i Skåne; svarta anträffas någon gång i Lappland. Allmänna ekorren finnes öfverallt i skogiga trakter af riket; men ej på öppna fält, lefver parvis uti bon uppe i träden och kommer ned på marken endast för att söka föda, hvilken isynnerhet består af växtämnena, särdeles pötter, hvaraf han om sommaren och hösten insamlar ett förråd till vintern i sina bon eller uti hålor i jorden, samt alla slags frön, kärnor, knoppar och svamp; men äfven af fogelägg och ungar. De äro mycket lifliga, hoppa med lätthet på långa afstand ur ett träd i ett annat, och springa hastigt upp längs efter stammen, simma väl; men begagna ofta ett träd- eller barkstycke till far-

kost och svansen till segel. Då de äta ätta de på bakbenen, med kroppen något höjd framåt och svansen uppställd bakom ryggen, samt hålla födan med framtassarne upp till munnen. De para sig vanligen två gånger om året, första gången i Mars eller April. Honan går dräktig i fyra veckor och föder 3 till 7 blinda ungar, dem hon daggår 3 å 4 veckor, och hvilka, då de fångas, blifva mycket tama och läraktiga. Köttet är godt, om hösten till och med läckert; men ätes ej allmänt. Vinterfällan användas till pälsverk och svansen till penslar. De nedläggas dels med skjutgevär, dels fångas de uti snaror eller fällor, kallade lämmar. Af andra under-släktet förekommer *Europeiska flygande ekorren* (*Pteromys Europæus*), 6¾ tum lång, svansen 5 tum, med yfvig finhårig päls, ofvanpå kroppen ljustrå skymlig, på hufvudet brunaktig, kring ögonen svart, och nedunder hvit; försedd med en hudfäll, hvilken fortsättes från framtassarne på sidan ända till nedre ändan af lärbenet, med hvars tillhjälp han kan göra ofantligt långa språng eller liksom flyga, dock endast från en högre punkt till en längre. Han lefver ensam i stora skogar, egentligen i norra delarne af Ryssland; men träffas äfven, ehuru sällan, i Lappmarken, samt lefver af knoppar af björk- och barrträd. Honorna föda 3 å 4 ungar, troligen flera gånger om året. Skinnen är tunnt och föga användbart. Af tredje under-släktet förekommer *Randiga jord-ekorren* (*Tamias striatus*), kroppen 5½ tum lång, svansen 4, ofvanpå brungul med flera svarta, och två hvita längs gående strimmor, under gråhvit; lefver egentligen i Asiens och Amerikas nordligaste trakter; men förekommer äfven, ehuru sällan, i våra norra skogiga landskaper; dess födoämnen utgöres af barrträds- och andra frön, samt några växter. Dess parningstid och antalet af ungar är obekant.

Ekoxe (*Lucanus cervus*), en till skalbaggarne ordning hörande insekt, och störst af alla som förekomma hos oss. Hannen blir ända till 3 tum lång, svart med platt kropp, bruna täckvingar, öfverkäftarne stundom 1½ tum långa, greniga som hjorthorn, underkäftarne försedda med slickpenslar; honan är blott 1½ tum lång och har små öfverkäkar. Lefver i ekskogar. Larven är 4 tum lång och uppehåller sig flere år i multnade ekstubbar och torra eklöf, samt omgifver sig vid förvandlingen med en handslång hylsa af mull.

Ekplantering. Den största af detta slag, som blifvit föranstaltad i Sverige, är den på Wisingsö. Den upptog år 1843 en areal af mer än 600 tunnland, af hvilka 455 äro planterade och 145 uppdagne af ollon, der träden anses böra växa så lätt, att deraf kan tagas till de årliga utplanteringarne. De planterade träden utgöra omkring 307,000, utom skyddsträd, hvilka omgifva dem, och de efter ollonsädd uppväxte kunna beräknas till flere miljoner. Dessutom begagnas lärkträd nu mera uteslutande till skyddsträd för ekarne; emedan erfarenheten visat, att de senare, alternerande med de förra, gifva dem en frodighet och trefnad, som de ej kunna erhålla hvarken af andra träd eller enskildt planterade. Af förutnämnde lärkträd fin-

nas 83,000 planterade, och som de år 1832 såldes redan gifva mogna frön, så förmodas att detta trädslag kommer att uppdragas till dess lika många finnas, som planterade ekar. Dessa efter 1832 års sådd erhållna lärkträd äro 2,600 stycken, hvaribland större delen äga 23 fots höjd med 3 fots omkrets vid roten. Planteringen börjades åren 1832 och 1833 af plantor sände från kongl. Djurgården vid Stockholm. Bland dessa planteringar fanns redan år 1843 ekar, som hade 14 fots höjd och 6 tum omkrets. Plantorna efter de åren 1834 och 1835 sådde ollen voro ända till 8 à 9 fot höga. Ekträdet har den egenheten, mer än andra trädarter, att vid plantering behöfva några år för tilldanandet af erforderliga rötter, hvarefter den rätta växtligheten först börjar; också utvisa planteringarne, jemte de af ålder uppvuxne ekar, hvilken kraft Wisingsö-jorden äger att framalstra både ekar och lärkträd, sedan de fått väl rotfästa sig. Äldriga ekar, som blifvit fallde här, hafva gifvit en kubikfot virke per år.

Ekshärad, en socken, med Råda, Sunnemo och Gustaf Adolfs kapell, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Elfdals kontrakt och härad af Carlstads stift och Wermlands län, $10\frac{1}{2}$ mil N. från Carlstad, vid Klar-elfven. Kyrkan af träd, ljus och rymlig, försedd med torn, var uppbyggd 1686. Om den berättar landtfolket följande sägen: "Det tilldrog sig en gång i Elfdals härad, att en jägare afsköt sin pil efter en tjäder; men pilen föll ned, som han tyckte, på en hög kulle eller bergsklippa. Han var angelägen att få sin pil tillbaka och ville uppför kullen. Då blef han varse, att det var ett hus, öfver hvilket vindfallen fallit, och alltsammans var nu öfvervuxet med en torfva af mossor. Sedan han arbetat sig närmare in till huset, såg han med förvåning, att det var en kyrka, och den stod nu alldeles sådan, som den varit före digerdöden, då menniskorna sista gången gingo derifrån. Kyrkan var byggd i åttkant, af groft timmer, blef sedan upptagen till gudstjänst, och kallas nu Ekshäradskyrka." Inom socknen finnas tvenne jernbruk: *Föskefors* och *Hakå*, hvilka tillhöra Uddeholms bolag. Socknen är genomskuren af Klar-elfven och har många mindre sjöar. Klädedräkten är för mankönet hufvudsakligen färskinnspeisen, samt deroftan en svart eller grå vadmalsrock, kortbyxor, skor och damasker. Qvinorna bruka en spåns af färakinn, samt kjol af svart hemväft tyg, kantad nederst med röda bånd. — Socknen består af $34\frac{5}{8}$ mtl. och har 4,782 invånare. Dess areal utgör, jemte annexernas, 406,271 tunn., hvaraf modersocknen ensamt har 18,800 tunn. sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Ekstadi (Eista), en socken, med Sproge, hör till 3 kl. konsist., är belägen i Wisby stifts södra kontrakt, Hablinge ting på Gottland, $4\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan, af sten, skall vara byggd år 1160, och har en liksten med runor. En half mil utanför socken ligga stora och lilla Carlsöna (hvarom se detta ord). Socknen består af $17\frac{1}{2}$ mtl. och har 680 inv. Dess areal utgör 8,146 tunn., af hvilka 850 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Ekström, Daniel, intill sin tid den mest utmärkte mathematiska instrumentmakare Sverige ägt, var född år 1711 på Eksågs jernbruk i Södermanland, der fadern var knafsmed. Efter moderns död kom han till sin moster, gift med en trädgårdsmästare i Stockholm, och blef sålunda bekant med hufvudstaden, gaf sig, redan fullväxt i instrumentmakare-lära hos en vid namn Rosenberg, och vann lika mycket dennes tycke, som arbetet vann hans eget. Emedan han saknade både underbyggnad och tillgångar, trodde han sig likväl icke böra drifva yrket, utan flyttade till Jönköping, som rustmästare vid kronans gevärsfaktori. Hågen efter bildning grep honom likväl åter. Han begaf sig tillbaka till Stockholm, blef der känd af Nordencreutz och Faggot, erhöill undervisning af den senare och fick genom Nordencreutz någon inkomst från landtmäteriet, hvars chef denne var. Härigenom sattes han i stånd att år 1735 anlägga en egen verkstad, blef landtmäteri-kontorets instrumentmakare och väckte Anders Celsii förvåning genom sina astronomiska instrumenter, hvilka han fann jemförliga med Grahams i London. Han räddade honom således att besöka denne, gaf honom ett uppdrag dit och Faggot förskaffade honom ett reseunderstöd af ständerna. Efter ett års vistande i London och några månaders i Paris, återkom han 1741 till Sverige och förfärdigade nu arbeten, hvilka ådrogo sig uppmärksamhet, icke blott inom fäderneslandet, utan äfven i andra länder. Han fick beställningar från Tyskland, Danmark och vetenskaps-societeten i Petersburg. Sjelfva den namnkunnige Spanske sjömannen Don Antonio de Ulloa, som år 1751 besökte Sverige, blef så betagen öfver Ekströms arbeten, att han sade sig aldrig hafva sett deras like och beställde några för Cadix' observatorium. Konung Adolf Fredrik gynnade honom på allt sätt, utnämnde honom till direktör öfver mathematiska instrumentmakerierna i riket och tillade honom en lön af 6,000 dlr k.mt. Han ernade förfärdiga en glob af stål och magnetisera den, för att utröna magnethvirfarnas rörelse på jorden, och vetenskaps-akademien lofvade bestrida kostnaden; men döden afbröt verkställigheten. Han afled nemligen, 44 år gammal, d. 30 Juni 1755, och testamenterade sin verkstad åt staten, med vilkor, att den skulle stå under vetenskaps-akademien inseende. Han var en lika blygsam som samvetsgrann man, nöjde sig med måttlig vinst på sina arbeten, sägande: "Publique verk, knapt lönte embetsmän, och en medellös, välartad ungdom äro mine meste afnämare: skulle jag med dyrhet betunga och afskräcka dem?" Han har i vetenskaps-akademien, hvars ledamot han var, meddelat trenne rön i dess handlingar, och, vid presidii nedläggande, efterlemnadt ett tal, om "jernförädlingens nytta och vård."

Ekström, Carl Ulrik, född d. 25 Sept. 1781. Blef student i Upsala 1804, pastor i Mörkö 1821, prost 1829, samt kyrkoherde i Tjörn, och kontraktsprost i Öreusts och Tjörns kontrakt af Götheborgs stift, år 1837. Förordnades 1831 till inspektör för riksmusei zoologiska samlingar. Led.

af vetenskaps-akademien, af vetenskaps-societeten i Upsala och landtbruks-akademien, m. m. Har utgifvit: *Beskrifning öfver Mörkö socken; Pastoralkalender för Strenghäls stift; Fiskarne i Mörkö skärgård*; flere afhandlingar i vetenskaps-akademiens handlingar; medarbetare i *Tidskriften för Jägare och Naturforskare*, och jemte professor B. Fr. Friis utgifvare af *Skandinaviens fiskar*.

Ekströmer, Carl Johan af, kallade sig **Ekström** innan han adlades, är en af hufvudstadens mest berömda läkare och Sveriges nuvarande störste kirurg. Han föddes d. 3 Okt. 1793, å Rådanfors bruk på Dalsland, der fadern var inspektor, blef 1813 bataljons-läkare vid Uplands regemente, med hvilket han bivistade fälttågen i Tyskland och Norrige, promoverades år 1816 och reste år 1819, såsom kongl. stipendiat, till Köpenhamn, London, Paris och flera Tyska städer. Hemkommen år 1821 åtnjöt han den sällsynta utmärkelsen, att, vid endast 28 års ålder, bli på en gång kongl. lifmedikus och öfver-kirurg vid serafimer-lazarettet. Han har sedan efter hand blifvit invald i vetenskaps-akademien, blifvit generaldirektör öfver rikets hospitaler och lazaretter, medicinal-råd, K. af W. O. och R. af N. O., äfvensom han tvenne gånger af vetenskaps-akademien varit vald till riksdagsman. Har utgifvit *Medicinsk Tidning*, författat flera af läkare-sällskapet, hvars ordförande han är, årsberättelser, och en mängd uppsatser i dess handlingar.

Eksvamp (Dædalea quercina), en i hög grad korkartad och kompakt svamp, som förekommer ymnigt på ekstammar i de södra delarne af landet, i de mellersta deremot mera sällsynt, och ej längre upp åt norr än till Upsala-trakten.

Ekthyrner (mythol.). En af de fyra hjortar, hvilka hoppa omkring lifsträdet, asken Ygdrasil, och hafva sin föda af dess löf och knoppar. Ur hornen på dessa hjortar flyter ständigt en vätska ner i brunnen Hvergelmer, och från den brunnen uppkomma alla de floder, som strömma genom verlden.

Elak fogel, som sular sitt eget näste, med detta ordspråk förstås: Den är föga ära värd, som föraktar sin egen släkt, sitt eget stånd, m. m.

Elak höna, som värper ägg åt andra, d. v. s.: En onyttig tjänare, som söker fremmandes gagn och går sin herre förbi.

Eldbrasan. Enligt traditionen hafva tvenne ålderstigna äkta makar i Stockholm, som lefde i ständiga tvister, blifvit af domaren ställda på hvaradera sidan om en stockeld, med en kedja om halsen. I stället för att nu söka en gemensam räddning, bemödade de sig, drifna af det inrotade hatet, tvertom att draga hvarandra i elden. Denna händelse är afbildad på en i sten uthuggen tafla, hvilken sitter öfver porten på ett hus på Kindstugugatan, nära Tyska kyrkan.

Eldh, Carl, död år 1727 såsom aktuarie i statskontoret, har utgifvit några sonetter och en samling poemer kallad: *Myrthen och Cypresser, tid efter annan upfundne och sammanbundne af Carl Eldh*, hvilka likväl föga annat än blotta rimmet skiljer ifrån prosan.

Eldqvarnen, så kallad af den ångmaschin, hvarmed den drifves, och hvilken var en af de första af detta slag i Sverige. Anlades af friherre Edelcrantz, år 1807, på en holme nära Kungsholmen i Stockholm. Maschinen har 100 hästars kraft.

Eldsberga, med Tönnersjö, beläget i Laholms kontrakt af Götheborgs stift, Tönnersjö härad af Hallands län, $1\frac{1}{4}$ mil S.O. från Halmstad, vid hafvet, och hör till 3 kl. patronella pastorater. Då man, seglande uti Laholmsbugten, öfverser Halländska kusten och upptäcker tornen uti de begge vid hafvet belägna städerna Halmstad och Laholm, så synes den på en betydlig höjd liggande Eldsbergs kyrka utgöra en bestämd och noga beräknad medelpunkt emellan dem begge. Eldsbergs pastorat innesluter, ifrån sin strandkust i sydväst och till Småländska gränsen i nordost, hela bredden af Halländska området. Pastoratets längd i rät linje är $2\frac{3}{4}$ mil, dess bredd endast $\frac{5}{8}$ mil. I denna trakt finnes en ovanlig mängd ättehögar, hvilka alla sakna vårdprydnader. På en höjds träckning, hvilken går ifrån stranden uti Eldsbergs socken och emot Tönnersjö sockengräns, hade konung Christian V, tillika med hela Danska hären, år 1676 slagit läger, och förblef här intill bösten, då de tågade till Skåne, och der togo vinterkvarter. Vid Geneveds bro uppstod en strid emellan Svenska och Danska trupper, d. 30 Aug. 1567, hvarefter Danskarne drogo sig tillbaka och upphäfde belägringen för Laholms slott. På det berg, der kyrkan är belägen, antändes fordom, under oroliga tider vårdeldar och af denna orsak har den på det derefter kallade eldberget anlagda kyrkan blifvit, likasom berget, kallad Eldsberg. Ställets äldsta kända namn är *Ighilberg*. Under detta namn är det utmärkt på en karta af år 1277. — Inom socknen märkes *Stjernarp*, säteri om $4\frac{1}{2}$ mtl., med vackert naturläge och väl bebyggt. Här finnes ett tegelbruk, sågverk och husbehofsqvarn. Åtskilliga trädgårdsanläggningar och Engelska parker, bidraga att försköna säteriet hvars ägare jemte den till Alslöfs säteri i Tönnersjö socken, har patronats-rättigheten till pastoratet. — Socken-
nen består af $26\frac{1}{4}$ mtl. och har 675 invånare. Dess areal utgör 7,197 tunnln., af hvilka blott 75 äro sjöar och kärr. Adr. Halmstad.

Eldsläcknings-ämnet, det von Akenska (se detta namn). Enligt Kongl. Maj:ts cirkulärer af d. 1 Okt. 1828 och 21 Sept. 1838 skall hvarje stad i riket hålla ett, efter sprutornas storlek och antal afpassadt förråd af detta eldsläcknings-ämne i beredskap, för att begagnas vid uppkommande eldsvåda.

Eldsvådor. De största och märkvärdigaste hos oss, uppkomna af tillfälligheter eller anställda af fienden, äro följande: År 1187 afbrände Estherne staden Sigtuna; 1252 afbrann domkyrkan i Upsala; 1297 ödelades större delen af Stockholm och Lödese (numera Götheborg); 1330 härjade elden åter öfver hela Stockholm; 1380 ödelades större delen af Skara, Westerås, Örebro och Jönköping; 1407 afbrann åter Stockholm, hvarvid 1,600 personer tillsatte lifvet; 1419 sammaledes större de-

len af hufvudstaden; 1422 afbrann nästan hela Linköping, 1445 afbrann tredjedelen af Stockholm; 1447 ödelades större delen af Upsala; 1458 utbröt åter eld i Stockholm och härjade hela staden, med undantag af slottet, storkyrkan och gråmunkeklostret; 1473 ödelades Strengnäs; 1480 Wadstena; 1495, åter en stor del af Stockholm; 1521, större delen af Westerås; 1552, åter Stockholm; 1566 i Juli månad härjade Danska krigshären uti Westergöthland och blefvo den sommaren Skara, Lidköping, Falköping, Bogesund (nu Ulricehamn), Alingsås och flere stora herresäten afbrända; 1567 blefvo Jönköping, Wadstena, Linköping och Söderköping afbrända, på det Danskarne ej skulle kunna taga vinterkvarter der. 1572 härjades hela Upsala och Enköping af förmodad mordbrand; 1610 afbrann större delen af Wisby; 1611, Skara; 1645, Åmål; 1697 afbrann Stockholms slott, då konung Carl XI:s lik med största möda räddades undan lågorna; 1700, större delen af Linköping; 1702, hela östra delen af Upsala; 1714, nästan hela Hernösand, Umeå och Westerås; 1718, större delen af Skenninge; 1719, hela Öregrund, Södertelge, Nyköping, Norrköping, Norrtelge, Skara, Carlstad och större delen af Stockholm; 1721 afbrunno 213 hus i Götheborg, samt städerna Söderhamn, Hudiksvall, Umeå och Piteå; 1723 timade eldsvåda i Catharina församling i Stockholm, som ödelade större delen af Södermalm och spridde sig äfven till Skeppsholmen. Skadan skattades till 1,578,800 dlr smt. År 1751, d. 8 Juni utbröt våld i St Clara församling i Stockholm, då 194 hus och kyrkan afbrunno. Elden spridde sig sedan till Maria församling der 64 hus afbrunno; den 10 utbröt våld å Ladugårdslandet och härjade 52 hus. Den 11 stod hufvudstaden i brand på trenne ställen och elden släcktes först den 12 på eftermiddagen. År 1759, d. 19 Juni började den s. k. Maria brand, som härjade kyrkan och 300 hus på kringliggande gator. År 1792 afbrunno 99 hus och tomter i Götheborg, skadan därför ansågs uppgå till 59 tunnor guld; året derpå afbrunno åter 70 hus; 1822 härjades Norrköping af våld; samma år timade i Stockholm den stora Blasieholms-branden; 1825, d. 24 Nov. afbrann dramatiska theatern i hufvudstaden; 1835, d. 29 Juli, afbrann Riddarholmskyrkan; 1838 härjades hela Wexjö stad af våld, hvarigenom 720 menniskor blefvo husvilla. År 1842 afbrann mekaniska spinneriet i Stockholm; 1843 härjades 30 tomter i Örebro af våld, hvarigenom 400 personer blefvo husvilla. Samma år hemsöktes åter Wexjö af en stark eldsvåda, hvarigenom 1,400 blefvo husvilla. År 1846 afbrann större delen af Kungsbacka; skadan värderades till 200,000 R:dr B:ko.

Elektor, eller valman, kallas i allmänhet den, som, efter gifvet uppdrag, deltagit i val till riksdagsmän eller andra på val grundade förtroenden. Vid bildandet af national-församlingar anses det vara utaf mycken vikt, att bestämma antingen valen böra ske direkte, utan elektor, eller indirekt, igenom sådana. Särdeles är denna skillnad

viktig, om representationen bildas genom s. k. allmänna eller samfäldta val, och denna vikt ökas i samma mån rösträtten är obegränsad. Stundom motsvarar icke elektor i språkbruket det Svenska namnet valman; emedan detta äfven brukas om valmännen i första hand, hvilkas befattning inskränker sig att välja elektor, de der, sjelfve valde, sedan välja representanterne. I Sverige skiftar valsättet efter de tre valda riksständens olika natur. För det fjerde ståndet, ridderskapet och adeln, kommer intet val i fråga. Inom preste- och borgarestånden kan, i olika delar af landet, olika valsätt brukas. Blott för bondeståndet finnes en bestämd regel, och denna stadgar val genom elektor. Dessa väljas socknevis i hvarje härad. Äfven Stockholms borgerskap måste välja sina riksdagsmän igenom elektor. För öfrigt kunna serskildta öfverenskommelser bestämma valsättet inom hvarje stad, och för preteståndet i hvarje stift. Stockholms stads elektor äro femtio till antalet och indelade i klasser, efter samma grund som borgerskapets femtio äldste. Likasom elektorerna äro valde för borgerskapets serskildta klasser, på samma sätt välja de äfven riksdagsmän. Grosshandlarnes klass, minuthandlarnes, fabrikanternes och handtverkarnes klasser hafva hvar och en sina representanter; men de som väljas ibland magistraten utses gemensamt utaf alla elektorerna. För de öfriga städerna har grundlagen lemnat obestämdt, om valet skall äga rum förmedelst elektor eller ej. För bergsbruken omtalas icke elektor och för presterskapet heter det, att riksdagsmännen väljas på sätt, som presterne inom hvarje stift öfvenskomma. Universiteterna valberättigade ledamöter uppräknas utan någon fråga om elektor, och äfven för vetenskaps-akademiens val saknas denna bestämning. Svenska riksdagen bildas således dels igenom direkta, dels indirekta val. Bondeståndet, som är det talrikaste och har den mest obegränsade valrätten, begagnar elektor. — Riksdagen, en gång bildad, använder sjelf elektor, när den sammansätter sina utskott, och äfven vid vissa andra val till rikets ständers förtroende-befattningar. Justitie-ombudsmannen och kommittén för tryckfrihetens vörd väljas af serskildt utsedda elektor. Deremot besättas åter andra rikets ständers förtroende-poster genom direkta val i ståndens plena. Detta valsätt äger rum med fullmäktiges utväljande i banken och riksgäldskontoret, samt den s. k. opinions-nämnden öfver högsta domstolens ledamöter. Om en minderårig konung uppstiger på thronen, eller konungahuset slocknar ut, äro konunga-, thronföljare- och förmyndare-valet för omyndig konung föremålet för en temligen invecklad behandling, dels med och dels utan elektor. Men rikets ständers utskott väljas alltid medelst elektor. För bondeståndet är detta praxis, för de öfriga stånden är det lag. Derföre finnes här vid riksdagarna en stående korps af elektor, hvilken väljes vid riksdagens början, för att sammansätta utskotten, och sedermera göra dem fullständiga, i fall ledigheter inträffa genom riksdagsmäns bortresa, dödsfall eller andra tillfälligheter. Antalet af

dessa elektorer är icke bestämdt. Ej heller följer det af grundlagens ordalydelse, att s. k. serskilda utskott, ej heller hvarje stånd enskilda utskott, nödvändigt måste väljas genom elektor; och vid de s. k. förstärkta utskotten, då ett utskott erhåller ökad antal ledamöter, för att besluta med rikets ständers rätt, har man antagit ett motsatt valsätt, utan elektor. Emellan de serskilda stånden äger den skillnad rum, att ridderskapet och adeln väljer genom dubbla elektor, nemligen först s. k. bänkmän, hvilka utses af hela riddarhuset, sedan elektor, som väljas af bänkmännen och själva välja utskotts-ledamöter. Bänkmännen väljas dock icke samfäldt af ståndet, utan hvarje bänkman serskildt af den afdelning han tillhör. I anseende till ridderskapet och adelns stora antal har det också blifvit möjligt, att åtskilja befattningarna, så att hvarje bänkman, vald till elektor, upphör att vara bänkman, och hvarje elektor, som blifvit utskotts-ledamot, går ut från elektorernas antal.

Elektricitets-inrättningen, allmänna. Bland åtskilliga medel, dem erfarenheten visat, att de med fördel kunde begagnas mot vissa, af tillfälliga orsaker uppkomna, icke genom organiska lyten grundlagda, kroniska sjukdomsformer inom nerv- och muskel-systemerna, intager elektriciteten ett utmärkt rum. För att bereda medellösa sjuklingar ett tillfälle, att komma i åtnjutande af elektrisk behandling, hade derföre en menniskovän, afl. stadsmäklaren Bruun, redan år 1814 till kongl. sundhets-kollegii disposition, testamenterat en elektriserings-maschin och en penningfond, med förordnande, att den förra skulle användas till elektricitetens anbringande på fattiga sjuka, som deraf voro i behof, samt räntan af penningarna, dels till apparatens underhåll, dels till någon ersättning åt den läkare, som åtog sig dess vård och användande. År 1824 erhöill lifmedikus, d:r S. F. Sæve sundhets-kollegii uppdrag att förrätta elektrisk behandling med den donerade apparaten. Då efter några års förlopp, resultaterna af den elektriska kurmethoden började fästa en allmänare uppmärksamhet; men årliga räntan af det donerade kapitalet, som genom misrräkning af gifvarens tillgångar, icke utgjorde mera än 39 R:dr, och anstalten således icke kunde bära sig, beviljade rikets åren 1828—30 församlade ständer ett statsbidrag af 600 R:dr B:ko årligen, till underhållande af en stiftelse för sjukas behandling med elektricitet och galvanism. Detta statsbidrag indrogs åter vid följande riksmöte; men doktor Sæve fortsatte icke dess mindre den elektriska behandlingen af medellösa sjuklingar, mot åtnjutande af ofvannämnde 39 R:dr. För att emellertid betrygga inrättningens bestånd, förenade sig åtskilliga personer, nemligen deras excellenser, grefvarne C. de Geer, Trolle Bonde och Gustaf af Ugglas, förste expeditions-sekreteraren P. Ulmgren, öfverste Gyllenstorm, direktören C. Arvidsson och brukspatronerna P. A. Tamm och Benedicks, jemte doktor Sæve, för bildandet af en fond af 2,000 R:dr B:ko, af hvilka räntan skulle för detta ändamål använ-

das, hvartill samtidigt äfven kom ett statsanslag af 500 R:dr B:ko, till inrättningens underhåll samt arvode åt föreståndare. — Denna inrättning är förlagd till sundhets-kollegii hus i medelpunkten af Stockholm, och står under kollegii inspektion. De sjuka behandlas här medelst 1) *Friktions-elektricitet*: fritt elektriskt bad eller elektriskt luftbad, elektrisk genomströmning, isolerad elektriskt bad, elektrisk bläst, elektrisk gnista och elektriskt slag; 2) *Galvanism eller hydro-elektricitet*. Vid inrättningen hafva sedan år 1824 till 1845 vårdats: med *förlämnningar* behäftade personer, 587; af dessa hafva utgått: 343 friska, 149 förbättrade och 92 oförbättrade. För *kronisk rheumatism*, emottagne 627, botade 347, förbättrade 198, oförbättrade 80. Af 19 med *kramp-åtdanden* behäftade personer, hafva 14 blifvit återställda och 5 oförbättrade. Bland 419 patienter, som blifvit behandlade för *större eller mindre fel i hörseln*, hafva 182 blifvit fullkomligt botade, 78 förbättrade och 157 förblifvit oförbättrade. Med *ögonsjukdomar* besvärade hafva emottagits 101, hvaraf 31 botade, 32 förbättrade och 38 oförbättrade. Af *neuralgier* angripne äro 68 emottagne, 31 botade, 9 förbättrade och 28 oförbättrade. För *chorea Sti Viti* hafva 17 blifvit behandlade, 8 botade, 2 förbättrade och 7 oförbättrade. *Epileptiska* patienter äro 35 mottagne, 9 utgångne såsom friska, 10 förbättrade och 16 oförbättrade. För *manier* hafva 3 personer blifvit behandlade, hvaraf 1 botad, 1 förbättrad och 1 oförbättrad. Af 207 med *hysteri* behäftade personer, hafva 126 blifvit botade, 48 förbättrade och 31 oförbättrade. Med *amenorrhé* behäftade äro 91 mottagne, 72 friska, 6 förbättrade och 12 oförbättrade. Utaf med *bandmask* behäftade personer äro 32 intagne, 12 fullkomligt botade, 5 förbättrade och 15 oförbättrade. Således hafva af 2,206 emottagne patienter, 1,176 blifvit fullkomligt botade och friska, samt 538 förbättrade.

Elementar-läroverken i Sverige förskrifva sig hufvudsakligen från konung Gustaf II Adolfs tid. Visserligen funnos skolor redan förut, äfven före reformationen; men dels voro dessa alltför nära förenade med den Romerska hierarkien, för att kunna öfverleva dess fall, dels vårdades de illa och besöktes föga, dels hade de en alltför uteslutande theologisk rigtning. I sin första stiftelse voro de fästade vid klostren, sedan vid domkapitlen. En af kanikerne kallades *Scholasticus*, och skulle vara lärare. Tjensten sköttes väl eller illa, allt efter omständigheterna; men i alla händelser beroende af hierarkisk styrelse, och i sammanhang med dess fördelar. Ett läroverk, skildt ifrån hierarkien, var ej tänkbart, då ingen annan bildning fanns än kyrkans. Denna var alltid ändamålet, och det torde hafva hört till undantagen, att någon, som ej bestämdt sig för det andeliga ståndet, sökte sin bildning i skolan. Högskola fanns ej. Den bildning, som der skulle inhemtas, söktes utomlands, särdeles i Paris, då lyckliga omständigheter förunnade möjligheten att vistas derstädes. Universitetet inrättades i slutet af medeltiden, och försvann med hierarkien, för att på strängt prote-

stantisk grund upprättas af konung Carl IX. Konung Gustaf I med all sin kraft och djerfhet, förmodade ej skapa ett godt läroverk. Han bemödade sig derom; men huru han lyckades, bevittnas af hans egna yttranden och utgifna förordningar. På Örebro möte år 1529 beslöts, att en "Lectio" i den heliga skrift skulle dagligen hållas vid domkyrkorna. Detta må anses blott för en tillämpning af reformationens grundsats; men på samma gång ansågs nödigt, att kunnigare prester i städerna undervisade de enfaldige landtpresterne. Att de kallas enfaldige gifver ej något högt begrepp om den bildning, som brukade inhemtas före konung Gustafs tid, om ock undervisningen närmast afsåg den renade läran, hvilken nu predikades. En beständig klagan öfver brist på kunnigt folk för rikets tjänst genomgår konung Gustafs I:s regering, och han tvingades att bruka utländningar. Ibland förebrår han folket, att de ej sände sina barn i skolorna, ibland åter biskoparne, att blott oduglingar utgingo derifrån. En annan gång heter det, att menige mans bevilning till skolorna icke utgick, och konungens klagan upprepas af andra samtida vittnen. Till detta förhållande bidrog väl i sin mån äfven missförståndet emellan konungen och de Lutherske prelaterna. Det kom en tid, då konungen var lika vred emot Olaus Petri, som emot de katholske hierarkerne. Efter Gustafs död inföllo krig, inbördes och med fremmande magter, Erik XIV:s vansinne, Johan III:s affall ifrån sin faders verk, Carl IX:s blodiga kamp mot de snillrikaste män i landet; under sådana förhållanden kunde mindre ske, hvad Gustaf I ej förmått uträtta. Derföre fann ock Gustaf Adolf skolorna i lägervall; men så djupt detta var, så fast var hans föresats att upprätta dem. Han understöddes af den kärlek för bildning, hvilken upplefde hos den tidens magnater, och af en man, oförgänglig i den Svenska lärdomens historia, biskopen i Westerås, Johannes Rudbeck. Genom hans kraftiga bedrivande stiftades gymnasierne, det första år 1623 i Westerås. Konungens åsigter uttalas i hans skrifvelse till presteståndet 1620, då han klagar, att akademien och skolorna äro illa beställda, "förorsakandess dermedh, att till Predike ämbetett fåd finness som dedh medh nytto och våll kunna föra och förestå; men till Regementett platt inge nytte och instruerade. Alltså och, att icke een godh Stadz Skrifware finness, sedan en godh Fougde eller Skrifware å landett, och alle dhe, som anten å Landedh eller i Städerna Magistraten och Embeten beklåda, äre mästadeels så olärdhe, att och icke een part kunna skrifwa sitt namn; Åhr och någon som lust hafwer till Studierne, så hindrass han dock, sompt af Fattigdom, sompt af Sochnegångar, och förnööter dermedh onytteligen sinn kåstetige tijdh, och tilhwennass många Odygder, Dryk, Swermerij, Tiggiande, Lättiegång och annat stijkt; Åhr och någon som medlen icke feelar, eller behöfwer Sochnegångar, så dr dock Institutionen i Academien och Skolerne så orichtigh och elak, att ingen der kan komma till någon erudition. Först för de många Ferier dhe der taga sigh före; Sådan allt alle dhe, som anten j

Academien eller Skolerne blifwa brukadhe, hafwe anten wedertaget Prediko-Embetett, eller och dirigerratt dheres Studia därhänn; Hwarföre och Institutionen j Religionen någorlunda kan passera. Men såsom Præceptorerne sjålfwa intett förstå heller achta, hwadh till Regementett, eller ett borgerligt Lefwerne hörer; Allså kunna dhe ett icke heller någon annan lära; Och dedh som werst är, icke låta hwart Ingenium excellera, j dedh som dedh inclinerar till, Utan allt ifrån barndommen styrkiadh ifrån Regementz saker, särdeless krigz-wasendett, att haatett och Missaget till krigz-förstånd och Disciplin bådhoss Adell och Oadell, lika medh Alderen tilhvezer, derigenom och Landedh är blifwett Steril och ofruchtsampt på nyttigt Folck, att och j desse beswärtige och medeltlöse tijdher, lijkwall större feel på Folck ånn penningar är funnet." Dessa konungens ord upplysa tydligen hans åsigter. Han ville upprätta läroverk för allmän medborgerlig bildning, och han ernade aldrig förena dessa läroverk oupplösligt med kyrkostyrelsen. Den förstnämnda afsigten utfördes genom gymnasierne, hvilka nu började organiseras; den senare blef ouppfylld. Läroverken förenades med kyrkan, lärarne blefvo prester, biskoparne styresmän för skolan och den presterliga lärdomen blef hufvudsak i undervisningen. Orsaken låg, såsom lätt synes, icke i någon sådan plan hos konungen, utan i tidens tvång, efter hvilket konungen måste foga sig. Under biskoparnes ledning bildades de nya skolorna. Det fanns ej heller någon, som bättre passade för deras styrelse, och den lärda bildning, hvilken skulle begagnas för att underhålla läroverken, var blott att söka inom presteståndet. Dertill kom, att de theologiska kunskaperna utgjorde grundval för tidens allmänna lärdom, och således ej fremmande för "politiske personer", såsom lekmännen kallades. Det andra hufvudstycket för undervisningen var den Grekisk-Romerska litteraturen. Denna var lika litet fremmande för de andeliga, och gaf, i förening med bibelkunskapen, åt tidehvarfvets kultur dess egna skaplynn. Slutligen besöktes ock de nya skolorna framför allt af presters och i allmänhet de ofrälse klassernas barn. Adeln studerade hemma under ledning af enskilda lärare. Först vid universitetet möttes ungdomen af alla stånd, ehuru gemenskapen emellan ofrälse studerande och adelns söner äfven der var ganska ringa, och adelns högre rang strängt iaktogs. Detta stånd begagnade således skolorna medelbarligen; emedan deras enskilda lärare voro sådana fattige ynglingar, hvilka sjelfve erhållit sin bildning i de nya skolorna. Dessa unge män framträngde ofta till politiska befattningar, förvärfvade sig adelskap och derigenom tillträdde stundom till sjelfva rådsbordet. På detta sätt uppfyllde skolorna konung Gustaf Adolfs åsigt, att sprida allmän bildning, ehuru visserligen deras närmaste inflytelse gällde prestbildningen. De blefvo ett kraftigt medel för den uppväxande medelklassen, att vinna den lyftning och magt, som bildningen skänker. När denna medelklass sedan allt mera framträdde i strid med adeln, och kunde med framgång göra detta, då den inom sig ägde

män, i kunskaper jemngoda med adeln, så följer deraf, att läroverkens politiska inflytelse ej var obetydlig. Ifrån dem utgingo desse ofrälse män, hvilka bildade en ny adel, den gamlas motsändare och slutligen dess besegrare. Deras vikt var så mycket större, som lärdomen och den praktiska skickligheten voro nära förenade. Man finner mera än en minister och rådsherre, hvilken börjat sin bana såsom skollärare eller professor. — I afseende på läroämnenas fortsattes samma system, som framträder i Sveriges första skol-ordning, det är kyrko-ordningen af år 1571. Der föreskrifves katechesens och bibelns studium, samt af de Romerska författarne Terentii och Plauti komedier, jemte Ciceros bref, hans afhandling de Officiis och slutligen Virgilius. Dertill lades Æsopi fabeler, utom grammatikalisk underbyggad. Latin talades och skrefs, samt Latinska verser lärdes utantill; men Grekiskan tillhörde ej skolans ämnen. Deremot öfvades ungdomen i sång. Att denna förordning burit föga frukt förnimmes af konung Gustaf Adolfs klagan. På den grund, som emellertid fanns, byggde han och hans män. Nu framtråda, såsom nya läroämnen, Grekiska och Hebräiska språken, matematik och logik, naturkunnighet och historia. Det talas om lärare i "ethicis och politicis", och rektor skulle läsa "Physicam och Astronomiam." Fullständiga gymnasier ernade konungen upprätta i Åbo och Linköping, halfva gymnasier eller trivialskolor i Westerås, Wexjö, Skara, Wiborg, Kalmar, Hernösand och Uleåborg, oberäknadt furstendömet, der inrättningarne berodde af enkedrottningen. Sådan var den allmänna planen, uppgjord år 1620. Utförandet motsvarade icke alldeles konungens mening. I hufvudsaken ligger denna plan likväl till grund för läroverkens sammansättning, ända intill våra dagar. Efterhand bildade sig skolan i tvenne afdelningar, gymnasium och trivialskolan, skiljda från hvarandra; men under gemensam öfverstyrelse. Sammanhanget med kyrkan blef allt närmare, och prestbildningen en hufvudsak, utan att likväl den allmänt medborgerliga syftningen för skolorna gick förlorad. Något har den likväl lidit deraf, att tidens bildning utvidgat sig och de praktiska studierna fordra en större plats i undervisningen. Redan före gymnasiernas inrättande finnes en skol-ordning af år 1611; sedan utkom en ny af år 1649, begge på Latin. I den sistnämnda behandlas gymnasierne serskildt; skillnaden fanns redan emellan dem och trivialskolorna. Båda fördelades i klasser; årliga kurser och flyttningar beständes, användandet af repetitörer tilläts, och apologistskolan visar sig redan såsom en egen klass. Kort efter denna skol-ordning erhöilo lärarne sin löne-reglering, år 1652. Konung Carl XI förnyade skol-ordningen år 1693, och detsamma gjorde äfven frihetstidens regering år 1724. Då 1649 års skol-ordning snarare motverkar än befördrar skolornas beroende af episkopal-styrelsen, och konung Gustaf Adolf talar om en "Politicus", som borde dela biskopens styrelse öfver skolan, samt skol-ordningen år 1693 ger stifts-styrelsen rätt att föreslå lärare, så låter 1724 års förord-

ning sagde myndighet utnämna dem. Samma personer, hvilka sjelfve voro lärare, tillsatte nya lärare och förnyade sålunda sitt eget kollegium. Stundom följdes den ordning, att vissa större löner åtföljde vissa lärareplatser, hvartill lärarne förflyttades efter ålder i tjensten, icke efter ådagalagd skicklighet i de serskildta vetenskaperna. Det senare förhållandet är numera försvunnet. Nittonde århundradet har frambragt tvenne nya skolordningar, åren 1807 och 1820. Deras utmärkande drag är, att apologistskolan erkännes såsom en egen art af allmänt läroverk. Men den behandlas olika; år 1807 såsom en del af den allmänna skolan, 1820 såsom söndrad derifrån, ehuru med samma styrelse. Den sistnämnda skol-ordningen är ännu gällande; men starka röster hafva höjt sig, med fordran på en alldeles ny anordning af läroverken. Det begäres nya metoder, klass-indelningens utbyte emot ämnesläsningen, fri flyttning i stället för årliga kurser, rättighet för lärjungarnes målsmän, att undantaga vissa ämnen, ett ökad afseende på den praktiska bildningen, m. m. En stor kommitté har behandlat saken, och en mängd stridskrifter hafva utkommit. Men ännu står den gamla skolan oförändrad. Den är i åtskilligt lik Gustaf Adolfs läroverk; i andra delar olik dem. I sakernas närvarande skick utgöres elementar-läroverket af gymnasier och trivialskolor, samt i universitets-städerna katedralskolor, hvilka motsvara begge de förstnämnda; vidare lägre lärdomsskolor, hvilka utgöra trivialskolor till hälften, apologistskolor och smärre skolor i städerna, af samma art som apologistskolan, beräknade på olärd, borgerlig bildning, och slutligen folkskolorna. För dessa senare har ej funnits någon allmän plan förr än i våra dagar. Riksdagen 1840 har i detta fall gjort epok. Då anslogos medel för en allmän folkundervisning, och grundritningen dertill uppdrogs i en kongl. stadga år 1842. Alla dessa läroanstalter bero af presterskapets, hufvudsakligen konsistoriernas och biskoparnes uppsigt. Vid de mindre stads- och sockenskolorna är församlingens pastor lärarnes närmaste förman. Dessa äro ofta prester och beräkna, äfven förr än de vigas till prester, presterliga tjänstar. En gemensam uppsigt, likväl utan någon styrande magt, tillhör skolrevisionen, af deputerade från läroverken, hvilka sammanträda på vissa tider. — I bredd med de gamla skolorna har uppväxt krigs-akademien på Carlberg, ett läroverk med militärsk styrelse och beräknadt för krigsyrket, nya elementarskolan i Stockholm, inrättad såsom profskola för de nyare methoderna, och oberoende af konsistorial-styrelsen, det s. k. Athæneum i Gefle, jemte enskilda stiftelser af flera namn. Serskild uppmärksamhet har ibland dessa ådragit sig den s. k. Hillska skolan på Barnängen, invid Stockholm, bildad efter nyare grundsatser, helt olika de gamla offentliga inrättningarne; äfvenså lyceum i Upsala, Lund och Stockholm, samt i nyaste tider real-gymnasierna. Dessa sistnämnda inrättningar afvika mindre än Hillska skolan och nya elementarskolan från de gamla skolorna. Deruti stämma de alla öfverens,

att de motsvara hela det gamla läroverket, både skola och gymnasium.

Elementarskola motsvarar i Sverige icke blott det allmänna begreppet elementar-läroverk, utan med detta namn betecknas äfven en egen läroanstalt, den s. k. nya elementarskolan i Stockholm, inrättad år 1827, såsom en profskola för ett nytt anordnande af rikets läroverk, ifrågasatt af kommittén för granskning af rikets undervisningsverk. Den skiljer sig ifrån de gamla skolorna i flera fall. Först är den icke, såsom dessa, indelad i strängt åtskilda klasser, hvar och en med sitt lärorum och lärare. Den samlar deremot alla lärjungarne i ett rum, der hvarje lärare i sitt ämne undervisar alla klasserna. En annan skillnad är den, att läraren icke blott omedelbarligen undervisar, utan äfven tillsätter s. k. monitörer. Det är voxelundervisningen, tillämpad på lärdomsskolor. Den tredje olikheten är, att undervisningen i fremmande språk börjar med de moderna och först efterhand öfvergår till de gamla språken, samt att dessa gamla språk kunna på begäran undantagas från undervisningen. Tyskan är det fremmande språk, som börjar läras näst efter modersmålet, derefter Latinet, Grekiskan, Fransyskan, Engelskan och Hebraiskan. Denna skola har och kortare ferier, samt s. k. fri flyttning, så att lärjungarne flyttas ur lägre klass till högre, så snart de aflagt examen uti alla för den stadgade lärokursen hörande ämnen, och sådan examen får särskildt afläggas för hvarje läroämne. I de gamla skolorna företages deremot blott allmän årsexamen och på samma gång flyttning. Slutligen begagnas för skoltukten s. k. anmärkningsböcker, der hvarje lärjunges uppförande dagligen antecknas; men kroppslig aga förekommer blott såsom undantag. Elementarskolan är grundad på ett eget stalsamslag och styres af en serskild direktion, hvilken bestämmer öfver lärare-platserna. Skolan är beräknad för 100 lärjungar. År 1836 afsändes derifrån för första gången elever till universitetet efter fullständigt genomgången kurs. Största antalet har dock afgått, på andra vägar, till handel och näringar, till militär-läroverken och till andra undervisnings-anstalter.

Eleonora Catharina, dotter till Johan Kasimir och Carl Gustafs syster. Hon var jemnårig med drottning Christina och hennes lekkamrat, hvarföre hon också mycket gynnades af henne. Den unge landtgrefven af Hessen-Eschewege, Fredrik, friade till henne, då hon ännu var endast 14 år; men emedan han var känd som "ostadig, egensinnig och påflagen", fick han af pfaltzgrefven ett tvärt afslag. Han uppgaf likväl icke sin plan, utan förnyade frieriet och blef slutligen förmäld med henne år 1646. Hon hade emellertid låtit förföra sig af en Fransysk lutspelare, Buchon, och följderna af hennes fel tvungo henne, att straxt efter bröllopet upptäcka det för sin gemål, hvilken hade det ädelmodet att förlåta henne. Deras äktenskap blef, som man lätt kan föreställa sig, icke lyckligt, och i sina bref till svågern, Carl Gustaf, undertecknar han sig "*der arme Fritz*" eller "*Frederic*

le malheureux." Han dog år 1655, endast 38 år gammal, utan söner, och hans enka, som öfverlefdes honom i 37 år, emedan hon dog d. 3 Maj 1692, i en ålder af 66 år, hade den sorgen, att se en sin dotter förnya hennes eget felsteg; men på ett ännu mera uppenbart sätt, och derigenom förlora både sitt anseende och Sveriges krona. (Se: *Juliana*.)

Elers, Johan, kansli-råd och R. af N. O., död d. 20 Nov. 1813, i en ålder af 84 år, känd genom sin beskrifning öfver Stockholm, ett i topografiskt och historiskt hänseende ganska förtjenstfullt arbete. I sina yngre år en lycklig dilettant i vitterheten, författare bland annat af ett poem: *Mina Tårar*, som vann priset i vitterhets-akademien. Har för öfrigt utgifvit tvenne serskilda poetiska samlingar: *Mina Försök* och *Glada Qväden*.

Elfbro, ett jernbruk, i Warnums socken af Wermlands län, upphugdt år 1656. Det har 2 härdar, 1,075 skeppd priv. årligt smide och 105 skeppd frälsesmede af köpe-tackjern. Skeppar på Götheborg. Hammarskatten utgör 9 skeppd 14 lispd. Ägare: O. L. Ericsson. Bruksstämpeln: O: P: S: med ett E öfver och ett P under, inom en cirkel.

Elfdal eller **Elfvedal**, ett härad i landskapet Wermland, utgöres af följande socknar: Ekshärad, med Råda, Sunnemo och Gustaf Adolfs kapell, samt Ny eller Elfdal med Dalby, och Norra och Södra Finskoga kapell. Häradet består af 112 $\frac{1}{2}$ mtl., och har 18,163 invånare. Dess areal utgör 1,002,060 tunnland, af hvilka 69,650 äro sjöar och kärr. Häradet utgör tvenne tingslag, nemligen Öfre Elfdals och Nedre Elfdals, samt i förening med Öfre Frykdals tingslag en domsaga; men deremot med hela Frykdals härad ett fogderi, under namn af *Norrssystlets*.

Elfdal, ett kontrakt, hör till Carlstads stift och Wermlands län, samt innefattar de i Elfdals härad belägna socknar.

Elfdal eller **Ny**, en socken med Dalby, samt Norra och Södra Finskoga kapell, belägen i ofvannämnde kontrakt och härad, 13 $\frac{3}{4}$ mil N. från Carlstad, vid Klarelfven, hör till 3 kl. konsist.; blef förat år 1831 ett serskildt pastorat, med nämnde annexer. Den består af 17 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,435 invånare; dess areal utgör 190,119 tunnland, hvaraf 5,500 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Elfdalen, en socken, med Evertsbergs kapell, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Mora kontrakt af Westerås stift, Ofvan-Siljans fogderi af Öster-Dalarne och Stora Kopparbergs län, 11 $\frac{1}{2}$ mil N.V. från Falun. I denna socken yppades år 1668 första anledningen till den olyckliga trollransakningen, genom pastor L. P. Elvius, hvilken, d. 5 Juli s. å., inberättade till biskopen i Westerås, att en åtta års flicka därtkommit ifrån Lill-Herdals socken, som der lart trolla af en piga och fört flera barn till den onde. Fredagen efter Bartholomeidagen s. å. blefvo 7 personer här i socknen halsuggna och brände. — År 1686 om sommaren anlände konung Carl XI hit ridande. Den 13 Juni, eller andra söndagen efter helga trefaldighet, bivistade konungen gudstjensten i Elfdals kyrka, der

ingen Svensk konung förut varit. Han gaf 20 dukater i håfven åt de fattiga och 400 daler s. m. till kyrkans utvidgande. Efter gudatjensten öfvervar konungen ett bröllop i kyrkbyn, der han gaf 20 dukater åt bruden, med hvilken han dansade. En qvinna, som spelade nyckelharpa, fick 6 dukater. Nyckelharpan förvaras vid porfyrverket, äfven bröllophuset i kyrkbyn hålles i stånd, och bibehåller, genom en inskrift, minnet häraf. — Konung Gustaf I hade, på sin flykt, tagit denna väg ifrån Mora till Lima. Carl XI frågade, under sitt vistande härstädes, Dalkarlarne om den svåra vägen, och fick till svar: "Vägen är god nog. Vi vilja ej hafva honom bättre i denna ort; vi slippa här så väl fram som kung Gösta före oss." (Om denna socken se äfven *Buschovius, Daniel*.) — Allmogen i socknen är särdeles idog och händig, samt förfärdigar båtar, laggkärl, askar, skåp, kistor, säll, väfskedar, m. m., hvarmed Dalkarlen utvandrar till andra orter i riket. — I denna socken märkes: *Elfdals porfyrverk* (se nedanför). *Storhars* silfvermalms-skärpning, upptäcktes år 1734. År 1743 blef, enligt kongl. bergs-kollegii tillstånd, ett intressentskap dertill inrättadt, hvilket bestod af 69 lotter. Denna skärpning bearbetas nu ej mera. *Rotenskans*, vid Rotelfvens utlopp i Öster-Dalelven nära *Rotsby*, blef uppkastad år 1677 vid Danskarnes infall från Norrige. Sockenboerne höllo då här 100 mans besättning; endast några lemningar äro nu kvar af skansen. En annan skans uppkastades förut inom socknen i Carl X:s tid, under kriget emot konung Fredrik III, då Norrmännen inföllo i Herjedalen och Jemtland. *Rotenby gränsetull* är indragen. Om *Långö* jernbruk, se detta ord. — Öster-Dalelven flyter genom socknen och delar den i tvenne lika stora delar. Endast i trakten af densamma träffar man bygd och odlingar; det öfriga är vildmark. Af andra vattendrag märkas Rotelfven, Wanån och Tjenån. Stora landsvägen följer Dalelven ända till Åsbyn, hvarefter ridväg vidtager åt Särna. Bland porfyrbergen äro Blidberg, Rännås, Klitten och Lokaberget de viktigaste. Vid Rotelfven ligga de ödelagda Rotendals grufvor, hvilka varit bearbetade på blyglans, hållande $\frac{1}{2}$ till $\frac{3}{4}$ lod silfver på centnern. Elfdalen och Evertsberg bestå af 25 $\frac{1}{2}$ mtl. och hafva 3,312 invånare. Deras areal utgör 490,212 tunn. l., af hvilka 40,000 äro sjöar och kärr. Adr. Falun.

Elfdals porfyrverk, i ofvanstående socken, $\frac{3}{8}$ mil norr om Elfdals kyrka, vid byn Nässet. Prosten Er. Näsman, kyrkoherde i Elfdalen, emellan åren 1715 och 1744, var den första som lemna- de underrättelse om porfyren. Bergs-kollegium lät i anledning deraf företaga undersökning, år 1731, uti Klittberget och Wåmbus-skogen. De första författare, som nämna porfyren i Elfdalen, äro landshöfdingen frih. Tilas, i sin Stenrikets historia och i Sveriges mineral-historia, samt bergmästaren Cronstedt i sin mineralogi. Allmogen kallar denna stenart *koppsten* eller *kopyttsten*. Efter ytterligare undersökningar år 1785, blef ett bolag ingånget att förädla porfyren. Stiftaren var

riksrådet greve Bjelke, hvilken, såsom ordförande för sällskapet Pro Patria, under missväxtåren 1772 och 1773 sysselsatte sig med utdelningen af understöd för Elfdalen och andra socknar i Dalarne. Detta bolag bestod i början af 1,500 aktier till 5 R:dr stycket, hvilka flere gånger uppbáros. Ändtligen kunde arbetet börjas år 1788. Då varande studeranden, sedermera öfverdirektören E. Hagström, blef verkets styresman, och bidrog till dess inrättning. Ändamålet dermed var, att till nytta och prydnad förädla de vackra inom denna socken funna porfyrarter och förskaffa sockenboerne någon förtjenst. Platsen, som inköptes till verkets anläggning, tillhörde Näsbyn; denne ligger midt ibland porfyrbrotten, hvilka sträcka sig på alla sidor. På de stora block, som blifvit sprängda ur berget, borras en rad hål, hvarefter stycket sedan sönderkilas och brytes i mindre delar, hvilka grofhuggas på stället, transporteras till verket och der sågas, formas, slipas och poleras. Smärre stycken, hvilka passa till urnor och dylikt, både grof- och finhuggas i grufvorna, innan de föras till verket. De förnämsta porfyrbrotten äro i Blyberget, Klitten, Dysberget, Brunsberget, Rännåsarne, Norderåsen eller Orlock, samt vid Åsen, der granitell-porfyren tages. I elfven och vid dess stränder finnes isynnerhet den gröna porfyren; vid byn *Gårdshvarf* fanns år 1823, efter mycket sökande, det stora porfyrblock af omkring 600 skepp:ds tyngd, hvaraf den stora vasen utanför norra facaden af Rosendals lustslott uthöggs, och fullbordades 1825. Mekaniken, inrättad af förutnämnde Er. Hagström, består af en genom alla tre våningarne af huset gående vändstock, drifven af vattenkraft, och derifrån remtrissor gå åt alla håll, hvarigenom svarfning och slipning förrättas. Här tillverkas äfven bordskifvor af mosaik, hvartil man har ej mindre än 64 slags porfyr att använda. — Verket inköptes af dåvarande kronprinsen Carl Johan, såsom hans enskildta egendom. Arbetena förrättas af bönderne i socknen, såsom binäring; verkets anläggare, Er. Hagström, infösvade dem här till en förvånande grad af skicklighet. Den första urnan, som tillverkades vid Elfdals porfyrverk, förvaras på Drottningholms slott, med en inskrift. Bland här utförda arbeten bör äfven nämnas piedestalen till konung Gustaf III:s bildstod. Till utrikes orter hafva dessutom åtskilliga här förfärdigade konstarbeten blifvit afyttrade. Verket har egen försäljningsbod i Stockholm. — Nära porfyrverket upptäckte Hagström en mineralkälla. Vattnet, pröfvadt af prof. Gistrén, är jernhaltigt och något hepatiskt. Ett brunnshus är der uppfördt.

Elfkarleby, en socken, belägen i Örbyhus kontrakt och härad, Upsala stift och län, 7 mil N.N.V. från Upsala, vid Saltajön, hör till 3 kl. reg. Socken skiljdes från moderkyrkan Tierp uti drottning Christinas tid, emedan de lågo så nära hvarandra. Den gamla kyrkan skall varit byggd år 1478. I socknen är en sparbank inrättad. Dalelven, som löper genom socknen och faller ned med ett så starkt brusande ut i hafvet, får här namn af *Elfkarleby-elfven*. Vid byn Elfkarleby synes en lång holme midt

i elfven, hvilken, uti konung Johan III:s tid, skars af floden från fasta landet på vestra sidan, der floden nu starkast löper med och årligen skär bort något af den lösa sandbacken. För hundrade år sedan berättade gammalt folk, att man i deras barndom kunnat gå öfver från landet på ett starkt sågbräde till denna holme, der nu den stridaste och starkaste strömmen störtar fram. Der finnes ett herrligt fiske af allehanda slag; men isynnerhet lax och nejönögon. Om denna lax säges i ett gammalt ordspråk:

"Hjelmare gädda och Sotare brax,

Mälare sik och Elfkarlby lax,

Är bästa fisk i Sverige tags."

Socknen förer i sitt vapen en lax, inom en brusande ström. — Socknen består af 43 mtl. och har 2,217 invånare. Arealen utgör 42,051 tunnland, af hvilka 4,800 äro sjöar och kärr. Adr. Tierp.

Elfkarleby, en kungsgård, by och marknadsplats, i ofvannämnda socknen, vid gränsen emot Gestrikland, 2½ mil från Gefle, der Dalelfven flyter in i hafvet, och bildar ansenliga vattenfall. Här finnes ett betydligt laxfiske, tillhörigt kronan och utarrenderadt emot ungefär 211 lisp:d salt lax, att betalas efter markegång. För detta laxfiske skull uppkom, i slutet af femtonde århundradet, ett krig emellan konung Johan II och Sten Christerson Oxenstjerna till Salsta. — En prydlig bro är här uppförd under konung Carl XIII:s tid. Redan år 1715 blef Elfkarleby allmänning till detta ändamål mycket uthuggen. Stockarne fördes fram och början gjordes med byggnaden; men kom ej till fullbordan, utan stockarne blefvo sedan sålda. — På Elfkarl-ön har grosshandlaren Elfbrink och brukspatron Ch. Tottie stiftat en vaxelundervisnings-skola för 80 barn.

Elfkarleö, ett jernbruk i Elfkarleby socken af Upsala län, 8 mil från Upsala, 2½ mil från Gefle. Emellan åren 1659 och 1669 blef detta ställe uppbyggt af kamreraren Depken, på en ö i Dalelfven. Han erhöill för sitt första kända försök år 1675, att under vattenhammare smida ankare, privilegium att anlägga Söderfors bruk. Hans svågrar Leyel och deras arfvingar, hvilka jemte honom voro intressenter, öfvertogo sedan egendomen och innehade den till 1772, då den såldes till grosshandlaren Thom. Tottie och innehafves nu af brukspatron C. Tottie. Bruket har 4 härader och 1,850 skepp:d priv. årligt smide, af eget tackjern. Hammarskatten utgör 18 skepp:d 10 lisp:d. Vid bruket finnes äfven spiksmide. Skeppar på Stockholm.

Elfmången, en sjö i Nora bergslags län, näst Svartelfven, det högsta vatten i Westmanland, Wermeland, Nerike, Öster- och Westergöthland. Den ligger 439 fot högre än Östersjön.

Elfmåfver (*Marchantia polymorpha*), den största och mest sammansatta af våra lefvermossor, förekommer på odlade ställen vid hus och på svedjeland öfver hela riket; en större artförändring äfven på fuktiga ställen, särdeles i kärr-ängar. Den begagnas i några landsorter såsom botemedel mot s. k. elfblåster.

Elfrön, annex till Sveg, i Jemtlands södra kontrakt af Hernösands stift, beläget 13 mil S. från

Östersund. Har namn af en liten tvär-elf, som infaller härifrån nordvest i Ljusnan, straxt ofvann kyrkan. Efter gammalt talesätt betyder elf-os eller elf-ros ett åmyr. Vid Rismyra by har fordom stått en skans eller jordvall, hvilken utgjorde ortens försvar under krigstider; men är längesedan förstörd. Vid språket inom denna socken förtjenar anmärkas den stora skillnaden emellan karlarnes och kvinnornas uttal. De förra tala mycket långsamt och likasom draga ut orden; men de senare deremot ovanligt fort. — Socknen består af 12½ mtl. och har 975 invånare. Dess areal är inbegripen i Öfver-Hogdals. Adr. Östersund.

Elfsbacka, ett jernbruk i Elfsbacka socken af Wermlands län, uppbyggt 1642. Det har 5 härader och 3,266 skepp:d 13 lisp:d priv. årligt smide, samt något manufaktur-smide af eget tackjern, och skeppar på Götheborg. Hammarskatten utgör 32 skepp:d 13 lisp:d 7 marker. Bruket äges af C. D. U. Croneborgs sterbhuusdelägare. Smidesstämplarne äro 4, nemligen: HK (sammanbundet), E, SH, E, hvardera inom en cirkel af punkter.

Elfsbacka, annex till Nyed, beläget i Nyeds kontrakt af Carlstads stift, 4½ mil N.N.O. från Carlstad. Kyrkan är byggd 1731. Socknen består af 4½ mtl. och har 1,012 invånare. Arealen upptages under modersocknens. Adr. Carlstad.

Elfsborg, ett län i Götha rike, omfattande hela Dalsland, hvilket består af 5 härader, med 1 stad och 43 socknar, samt vestra och södra delarne af Westergöthland, eller 13 härader med 4 städer och 180 socknar, utom åtskilliga sockenandelar i begge landskapen, hvilka tillhöra socknar inom andra län. Det är vidare indeladt under tvenne lagsagor med 6 domsagor och uti 6 fögderier, med 27 länsmansdistrikt. Länet gränsar i norr och nordost till Wermland och Norrige, i vester till Götheborgs och Bohus län, i söder till Hallands län, samt i öster till Jönköpings och Skaraborgs län. Det skall innehålla uti arealvidd ungefärligen 120 qv. mil, deraf sjöar, strömmar, träsk och kala bergasträckor anses upptaga omkring 50 qv. mil, så att den jordyta, som är odlad och möjlig af odling, eller är skogbeväxt och tjenlig till plantering, samt för öfrigt har vegetation, torde svara närmast emot 70 qv. mil. Denna beräkning af arealrymden är grundad på Hermelins och andra äldre kartor. Enligt af Forsells nyare karta öfver Skandinavien, skall deremot Elfsborgs läns arealvidd uppgå endast till något öfver 114 qv. mil, hvilket äfven torde vara det rätta, när den del af Wenern, hvilken kallas Dalbosjön och eljest kan räknas till länet, uteslutes från beräkningen. — År 1697 söndrades Götheborgs stad, med Askims och Säfvedals härader samt ön Hisingen, från de 13 härader, som nu egentligen utgöra Elfsborgs län, hvilket åter år 1680 tillöktes med Dalsland, och under tiden blifvit kalladt Wenersborgs höfdingedöme. Landshöfdingen skulle, enligt ständernas författning af år 1756, alltid vara en militärperson. Inom länets Westgötha-del utgöra de flesta härader, hvilka gränsa till Skaraborgs län, slättbygder; men det öfriga, särdeles mot Småländska sidan,

är högländt, bergigt och skogbevuxt samt fullt af små sjöar, kärr och mossar. I nordvästliga delen är jordmånen frukthar; men allt svagare och mindre bördig, ju mera man aflägsnar sig från Götha elf och isynnerhet ju närmare man kommer Halland och Småland. Hufvud-näringar äro: i allmänhet boskapsskötsel, samt åkerbruk på slätthygden; men för öfrigt väfverier, gårdfarihandel, bruks- och fabriksrörelse. Bland flere bi-näringar här i länet må nämnas: körslor, åtskilliga trädarbeten, lie- och skär-smide, timmermans- och murare-arbeten, biskötsel, fiske, sjöfart och handel. Liksom länet till sin naturbeskaffenhet visar mycken olikhet, så finnes och hos folket många skiljaktigheter i både lynne och närings-verksamhet. Laglydnad, föglighet, redlighet, arbetsambet och sparsambet finner man öfverallt. Bergs- och skogstrakternas inbyggare äro äfven här resligare, raskare och lifligare, än slätthygdernas. Allmogen på Dalsland, särdeles i södra delen deraf, saknar händighet i handaslöjder, deremot finnas trakter af Westgöthadelen, der allmogen icke allenast besitter åtskillig slöjdfärdighet, stundom konstfärdighet, utan ock använder densamma antingen som hufvudnäring, eller såsom en vigtig binäring. Westgöthen, idog och på det hela vänlig, är i allmänhet böjd för handel och lättare eller mera fina arbeten. Väfnads-industrien, hvilken är större härstädes än i något annat län i Sverige, utgör hufvudnäringen inom södra delen af länets Westgötha-andel; men isynnerhet inom Marks, Kinds och Åhs häradar. Man tillverkar bomulls-, linne- och blaggarns-väfnader, vadmal och andra ylletyger; m. m., antingen af hemsunnet eller inköpt garn, samt band, dukar, täcken, mössor, tröjor, strumpor och vantar. Tillverknings-beloppet af endast de förstnämnde 5 väfnadslagen, uppgick år 1842 till 7,091,674 alnar, eller omkring 3 gånger så mycket som tillsammans inom de 14 andra rikets län, i hvilka väfnads-industrien idkas mer än till husbehof. Den s. k. gårdfarihandeln, som, i sammanhang med väfnadsfliten, utgör en hufvudnäring för de södra trakterna af Westgöthadelen, är väl icke alldeles ensam i sitt slag; men dock den enda i riket, som grundar sig på särskilda rättigheter, hvilka, af ålder förunnade de 7 sydöstra häraderna: Gässneds, Wedens, Bollebygd, Marks, Knids, Åhs och Redvägs, begagnas nu mera nästan endast af de tre sistnämndes hemmansbrukande allmoge, hvar- emot allmogen i de andra sysselsätter sig hemma med tillverkningar för gårdfarihandeln, isynnerhet inom Marks härad, der största delen af väfnaderna tillverkas. Härfürutan finnes inom länet: Sägverk, med tillverkningsvärde af ungefär 150,000 R:dr årligen; 2 skeppsvarf, med omkring 7,000 R:drs inkomst årligen; 27 tegelbruk, med 15 till 16,000 R:drs tillverkningsvärde; 3 pappersbruk, med 5,000 R:drs årlig tillverkning; 1 glasbruk, med 20,000 R:dr dito; 3 mekaniska bomullsspinnerier, med 280,000 R:dr dito; 1 mekaniskt konstväfveri, med 100 till 170,000 R:dr dito; 1 klädesfabrik, med 32,000 R:dr dito m. m. — Uti rätttegångs-ärenden för länet under Götha hofrätt, samt Westgötha och

Dals lagsaga, och består af 6 domsager och följande häradar, neml.: 1) Fländre, Wäne, Wädte, Bjerke, Ale; 2) Åhs, Gässneds, Kallings; 3) Kinds, Redvägs; 4) Marks, Wedens, Bollebygd; 5) Tössbo, Wedbo; 6) Nordals, Sundals och Walbo häradar. I anseende till ekonomiska styrelsen, i 6 fögderier, efter samma indelning som domsagorna. Uti ecklesiastikt anseende är länet fördeladt under Skara, Götheborgs och Carlstads stift och innefattar 52 pastorater, 166 $\frac{2}{3}$ annexer och 5 stadsförsamlingar. Länet utgör 114,5 qv. mil, innefattande en areal af 2,631,044 tunn., af hvilka 305,834 äro sjöar och kärr, samt 4,190 $\frac{2}{3}$ mtl. samt 6,732 tunn. jord, tillhörig städerna. Dessa äro: Wenersborg, Åmål, Alingsås, Borås och Ulricehamn. Länets hela folkmängd uppgår till 221,034 personer, hvaraf på landsbygden bosatte 211,708 och i städerna boende 9,326.

Elfsborg, Gamla. Detta fäste var beläget utanför Götheborg, emellan den s. k. Klippan och Röda sten, på en höjd der ännu grushögar synas, och nära vid Elfsborgs kungsladugård. Fästet kallades fordom *Elvesborg* och *Ällesborg*, samt var ett gammalt konunga- och jarla-slott; men slutligen en vigtig gränsfästning emot Danmark och Norrige, då det förra ägde Halland, och det senare Wiken eller Bohuslän. Man förmodar att Birger Jarl anlagt Elfsborg år 1260. I konung Erik XIII:s jordbok räknas det bland Sveriges slott och län. Under Kalmare-unionen blef det flere gånger belägradt och intaget. År 1436 ankom Engelbrekt med sin här utanför Elfsborg, och tillsade Danske kommandanten derstädes Maths von Kalen, att ofördröjligen vara Engelbrekt till mötes. Von Kalen inställde sig. Engelbrekt föreställer honom då med kraftiga ord, att han såsom utlänning icke vore berättigad, i anseende till ständernes nyligen gjorda fördrag med konung Erik XIII, att innehafva något af Sveriges slott och län, utan att han nu genast borde lemna detsamma. Von Kalen vägrade i början; men ingick slutligen i dagtingan, att få tills vidare behålla slottet, utan att befatta sig med styrelsen af länet. Samma år måste ofvannämnde kommandant uppgifva fästningen åt marsken Carl Knutsson, hvilken år 1439 tog den ifrån Henrik Sneckenborg och anförtrorde befälet åt sin halfbroder Thure Stenson Bjelke. Elfsborg blef åter belägradt på konung Erik XIII:s befallning, af Norrmännens anförare Johan Umreis, hvilken, efter 10 veckors förlopp, blef af herr Thure så slagen, att han med möda kom undan på en liten båt. I Maj månad år 1452 belägrades Elfsborg af konung Christian I. Det innebades då af Gustaf Olofsson Stenbock, hvilken förut blifvit kallad till Wadstena, och der af Carl Knutsson förmanad till trohet. År 1455, pingsttiden, belägrade samma Danske konung åter Elfsborg; men marsken Thord Bonde nödgade honom begge gångerna, att med förlust upphäfva belägringen. Konung Christian I försäkrade år 1457 Sveriges rikes ständer, att, när han blefve konung, skulle han till Sverige öfverlemna Elfsborg. En lika försäkran afgaf konung Christian

H år 1520. Ivar Greens tjenare innehöde Elfsborg år 1471, då det intogs af Westgötharne, under Otto Thorbjörnsson. Vid slutet af 15:de århundradet var Svante Stare höfvidsman härstädes, innan han blef riksföreståndare. År 1502 uppgafs Elfsborg, genom hederlig dagtingan, åt Danske kronprinsen Christian (sedan konung Christian II), hvilken då, oaktadt alla löften, lät mörda besättningen och uppträffa fästningen samt allt hvad som var brännbart. Den sattes åter i stånd, och blef år 1523 eröfrad af konung Gustaf I. Han var äfven här år 1541, då han utfärdade ett bref angående sina barn och sin höfhandling. Konung Gustaf I befälte år 1559 att fästningen skulle förbättras. Konung Erik XIV, stadd på sin resa till England, för att fria till drottning Elisabeth, hade år 1560 ankommit till Elfsborg, då han här erhöill underrättelse om sin fars, konung Gustaf I:s död och måste således vända om. Sivard Kruse blef ståthållare härstädes, i denna konungs tid; besättningen var rask och slottet försedt med alla förnödenheter. Kruse var med konungens tillstånd frånvarande, och Erik Kagg satt i hans ställe. Danske konungen Fredrik ankom då hit år 1563 med 28,000 man, och företog belägringen på inrådan af grefve Gynther af Schwarzborg, kallad den stridsamme. Som staden var en öppen ort, så satte invånarne sjelfve eld derpå, och drogo sig in i slottet. Erik Kagg blef uppmanad att gifva sig; men han svarade, att han ville göra motstånd så länge han förmådde. Belägringen företogs d. 21 Aug.; många af Danskarne sjuknade, men då Kagg ej erhöill någon undsättning, dagtingade han d. 4 Sept. Besättningen fick låga till Sverige; men han sjelf, med några flere af adeln, måste gifva sig fängne. Bytet var anseeligt, emedan alla kringboende egendomsägare hitfört sin egendom; hvilket allt konung Fredrik skänkte, tillika med slottet, åt grefven af Schwarzborg, till de öfriga Danske befälhafvares stora afund. Danske fältherren Göran Ranzow sattes då här till befälhafvare. Kagg misstänktes med skäl, att hafva, af förräderi eller rädsla, uppgifvit fästningen, och skall, enligt andra berättelser, hafva flytt till Danmark. Konung Erik XIV lät år 1565 i April månad mycket häftigt belägra Elfsborg och sökte förgäfvast att återtaga detsamma. Trenne Danska örlogsskepp ankommo då för att undsätta slottet; men de blefvo tillbakaslagna af 3 espingar och några få båtar. I anseende dertill, att konungen af Danmark ville tillsluta sundet för de Revelake, var konung Erik XIV betänkt att inrätta en sjöväg emellan Stockholm och Elfsborg, nemligen igenom Mälaren till Arboga, sedan igenom Hjelmaren till Örebro, der man skulle föra godset utöfver Litterstigen in i Wenern och sedan fram till Elfsborg. Elfsborg blef tills år 1570 i Danskt våld, då det, genom Stettinska fördraget, utbyttes mot 8 Danska skepp. Erik Gustafsson Stenboeck var kommandant på Elfsborg år 1597, då hertig Carl ankom. När Erik märkte, att garnisonen var hertigen tillgifven, flydde han derifrån till Danmark. Hertigen förordnade då Erik Ståke

till ståthållare och David Danielsson Hund till underståthållare. Konung Sigismunds amiral, Johan Gyllenstjerna Nilsson, gjorde år 1599 ett försök att intaga Elfsborg; men hans flotta blef illa medfaren och sjelfva amiralskeppet stötte på en klippa. En utsänd spejarebåt hade äfven blifvit tagen, hvarigenom fästningen i tid varnades. Konung Sigismund hade ernat upplåta till konungen af Spanien, på några år, Elfsborgs hamn, för att der kunna lägga en Spansk flotta, och derifrån bekriaga Nederländerna. Elfsborgs fästning besågs år 1609 i April månad af konung Carl IX, hvilken då förordnade om befästandet af detta slott. År 1612 d. 5 Maj börjades Elfsborgs belägring af Danske konungen Christian IV. Olof Stråle var då Svensk ståthållare härstädes. Han trodde sig kunna försvara fästningen och, om han erhöill tillräcklig besättning, ej behöfva sänka de skepp hvilka lågo här, utan kunna försvara dem med de bålverk han uppmanat på Skinnareklippan; men då ryktet förkunnade Danskarnes tillrustningar, begärde han blifva entledigad och få bekräftelse på sina förläningar; han vore oförmögen att sjelf försvara fästningen; de öfrige befälhafvarne voro ej särdeles pålitlige; Peder Jönason var en ärlig man, men illa särad, så att han på en ryssbår måste låta bära sig derifrån, emedan der icke fanns någon fältskär; Gustaf Hansson, som tjent sedan konung Gustaf I:s tid, var så gammal, att han ej kunde uträtta något. Olof Stråle underrättade äfven fältmarskalcken Kruus, att 42 Danska skepp ankommit med folk och krigsförråd, och att fienden lägrat sig på repbanan vid Elfsborg d. 6 Maj, att de der begynt förskansa sig, samt hemtat 8 murbräckor från Bohus; att 2 fiendtliga skepp med våld gått förbi och laggt sig emellan Stegeberget och Otterhälla och således hindrade all tillförsel från Gullberg; han begärde derföre snar undsättning. Besättningen bestod blott af 400 man. Den Svenske befälhafvaren Stjernsköld, som skulle undsätta fästningen, kom för sent, och ej förr än belägringen var börjad. Konung Gustaf II Adolf förmanade då Strålen, att, såsom en tapper behjertad Svensk man, med yttersta magt försvara en för Sveriges krona så angelägen fästning; konungen ville med aldrä första komma honom till hjälp och lofvade ej allenast bekräfta hans förläningar, utan i allt afseende på utmärktaste sätt belöna hans tjenester. Den 13 Maj uppstötte Danskarne porten, med en petard, på ett staket eller palisadverk på Skinnareklippan straxt utanför fästningen. Svenskarne måste öfvergifva samma utanverk, hvarefter konungen af Danmark lät uppfordra fästningen, med den hotelsen, att ej en enda man skulle lemnas vid lif, om densamma blef tagen med våld. Svenskarne gjorde tveane utfall för att hindra fortsättandet af belägringen och för att intaga Skinnareklippan. Vid det första stupade omkring 30 Danskar, och vid det andra drefvos de utfallande tillbaka in i porten. Då Danska batterierna blifvit färdiga, lät konung Christian om natten, först med kanoner och handgevär beskjuta skanskorgarne och andra ställen, och sedan om morgonen dermed fort-

fara till kl. 10, hvarigenom hälften af den sidan som vändes mot Danska lägret, och öfversta delen af det runda tornet med spiran, tillika med de i tornet varande stycken nedföll i löpgraven. Konungen lät då åter uppfordra fästningen. Besättningen begärde trenne timmars betänkningstid, och svarade efter deras förlopp, att man ville försvara sig i det yttersta. Konung Christian lät då beskjuta fästningen med ny ifver, och försökte tillika att intaga henne med storm om aftonen kl. 7 d. 18 Maj; men första anfallet, som skedde af de Engelska värfvade trupperna, blef manligen afslaget af Svenskarne, med omkring 200 mans förlust på Danska sidan, ehuru åtskilliga både officerare och soldater redan voro inkomna på fästningen. Christian lät derpå sitt eget lifregemente och det folck hertig Georg af Lüneburg anförde, försöka en ny storm; men besättningen afslög jemväl dessa med lika tapperhet, och tvang dem genom nedkastande af beckkransar och andra brännande saker, att alldeles afstå ifrån sina försök. Genom de Svenskas brinnande försvarsmedel, upptändes en stor eld, hvilken angrep sjelfva fästningstornet och hindrade tillika Danskarne att förnya stormen; men deras konung uppfordrade åter fästningen, och bemödade sig att tillika skjuta i brand de öfriga slottet tillhöriga hus, i hvilka skeppsförråd förvarades, och hotade, att, i fall ej besättningen gaf sig godvilligt, skulle ej en enda människa lemnas vid lif, om fästningen blef intagen. Olof Stråle begärde åter betänkningstid öfver natten, och som han sjelf var skjuten i ena låret samt besättningen förminskad, att ej mer än omkring 200 man, äfven sjuka och sårade inberäknade, voro vid lif, fann han sig dagen derpå d. 24 Maj, efter 19 dagars belägring, nödsakad att uppgifva fästningen, med vilkor, att besättningen skulle utgå med klingande spel, flygande fanor och gevär, samt de sjuke få qvarblifva tills de återvunnit helsan. Olof Stråle blef insatt i fängelse; men frigifven, likväl sedan på nya skäl ställd till rätta, och pliktfälld, för uppgifvandet af fästningen. Ehuru Svenska besättningen fått löfte om fritt aftåg, blef dock en bösseskytt, som öfverlupit från Danskarne, och tvenne gånger skjutit efter konung Christian, fästningen och lefvande sönderstyckad i Danska lägret. Danskarne erhöilo öfver 40 kanoner och krigsförråd, samt de 6 örlogsskeppen Svenskarne ernade sänka; men Danskarne utpumpade vattnet och tillstoppade öppningarne, så att skeppen, några dagar derefter, blefvo besatte med folk och förenade med Danska flottan. Konung Christian satte nu Elfsborg i stånd, och inlade der Dansk besättning under Otto Rud. Tvenne år derefter, eller år 1613, blef Elfsborg tillika med Gullberg igenlöst med 1,000,000 eller 10 tunnorr guld d:r s:mt, hvilka sammanskötes af Sveriges inbyggare, under namn af Elfsborgs lösen. År 1616 d. 20 Jan. blef samma Elfsborgs lösen levererad genom Johan Skytte åt Danskarne, nemligen två gånger 150,000 R:dr. Gamla Elfsborgs fästning tjenade ännu, vid Götheborgs anläggning, att försvara inloppet; men då den ej uppfyllde ändamå-

let, anlades Nya Elfsborg. Gamla Elfsborg raserades 1660. Namnet bibehålles ännu genom *Elfsborgs län* och *Elfsborgs regemente*.

Elfsborg, Nya, i Lundby socken af Götheborgs och Bohus län inom Westergöthland. Sedan Gamla Elfsborg ej uppfyllde sitt ändamål att försvara inloppet till Götheborg, anlades, efter Danskarnes inbrott, år 1644, Nya Elfsborg omkring år 1646, ehuru fästningen icke blef färdig förr än 1654, då en Erik Larsson blef kommandant. Nya Elfsborg är anlagdt på tvenne holmar vid Götha elfs inlopp ur Westerhafvet, 1 mil från Götheborg. Fästningens form är femkantig; den har temligen höga gråstensmurar och låga raveliner emellan bastionerna. Konung Carl XI var här d. 13 Juli år 1691, och mönstrade artilleriet och garnisonen. År 1717 gjorde den tappra Danske amiralen Tordenskjold försök att intaga Elfsborg; men blef, genom de anlagda batterierna och Svenska flottan, tvungen att vika tillbaka efter 5 timmars strid. År 1719 bombarderades Elfsborg af samma Danske amiral. Kommendanten Gadde var bortrest till Medevi; men fästningen försvarades tappert af vice kommandanten Joh. Lillje. Oaktadt förstörda murar, nedramlade bröstvärn, demontrade kanoner och explosionen af ett antändt krutförråd, hotade likväl Lillje att nedskjuta hvarje parlamentär-båt. Då Danske schouthynachten d. 22 Juni sände en slup med hvit flagg, trumpetare och en trumslagare, med ett bref till kommandanten för att uppfordra fästningen, med vilkor, att besättningen skulle få tåga derifrån med manskap, gevär, musik och flygande fanor, återsändes brefvet genast ouppbrutet med mundtligt svar, att Danske amiralen borde vända sig till guvernören i Götheborg; ty ifrån Elfsborg svarade man ej med annat än eld, samt att "Tordenskjold skulle äfven betänka, att Lillje är ingen Danckwardt, och Danckwardt var ingen Lillje; jag ville heldre föras till Götheborg som en död Lillje, än som en lefvande Danckwardt", m. m., hvilket yttrande har afseende på kommandanten å Carlstens fästning, hvilken uppgaf densamma. Lillje lät föra alla handgevärf till brescherne och indelade sitt manskap så, att hälften skulle skjuta medan de andra laddade. Då ett Svenskt batteri blef om natten uppkastadt af öfverste Staël von Holstein på Arendal å Hisinge-landet, måste Tordenskjold, när han så oförmodadt blef angripen, vika tillbaka med oförrättadt ärende. I ett fyrkantigt torn är en vacker garnisons-kyrka, der man ännu ser i väggarne kulor efter Tordenskjolds bombardering. Här finnas 2:ne tafior af värde. I väggen står en sten med inskrift och ett uthugget pantherdjur. Fästningen är försedd med de byggnader, som för en garnison anses nödvändiga. Inloppet försvaras äfven af de vid Billingen år 1700 anlagda fästningsverk, samt ifrån *Nya Rabbe*.

Elfsborgs kungsladugård, är anslagen till lön åt landshöfdingen öfver Götheborgs och Bohus län. Här finnes ett porterbryggeri och sockerbruk inrättadt af Lorent och nu tillhörigt David Carnegie; samt vexelundervisnings-skola, ett skeppsvarf och 3 replagerier. Invid sjön ligger ett af

de försvarsverk, som beskjuta inloppet. Det kallas *Billingen* och anlades år 1700, samt beskötts år 1719 af Danska amiralen Tordenskjöld.

Elfsborgs regemente härleder sig, likasom indelningsverket i allmänhet; från konung Carl XI:s tid. Knekte-kontrakter upprättades efterhand med de häraders allmoge, som roterades under detta regemente. Kinds och Marks härader voro de första, hvarpå följde Dalslands inbyggare. Regimentet bestämdes till 1,200 man, hvilket var det antal konung Carl XI antagit för de indellda regementerna. Soldater hade dock funnits i orten förut med lön, bestående i dertill anslagen jord, $\frac{1}{2}$ hemman. Dessa jordlotteringo de indellda soldaterna behålla, på det inrättningen skulle hvila på så mycket fastare grund. Äfven beklädnaden anskaffades till en början af kronan. Soldatens lön bestämdes till 20 daler k. m. samt 5 daler s. m. till kläppenningar; men sjelfva "liveries-klädningen" bestod kronan. Deremot ålåg det roten, att bygga hus åt soldaten och gifva någon åker och äng, eller också en kåltäppa samt någon utfodring. För öfrigt hette det i konungens bref, att hvad manskapet derutöfver behöfver för sitt uppehälle, fick det förskaffa sig sjelf. Soldaten hänvisades att arbeta för betalning; men det vill tillika synas af förordningarne, att han, för arbete hos sina rotevärdar, hade att fordra endast fri kost, men ej penningar. Hemmanen emellan bestämdes, att det som hade soldatens stuga på sina ägor skulle i och för sjelfva lönen taxeras mindre än de öfriga. Sådan var den första inrättningen af Elfsborgs regemente, i hvilken man igenkänner den grundsats, hvarpå konung Carl XI:s indelningsverk i allmänhet var bygd, att soldaten skulle uppsättas af jorden och vara på en gång krigare och jordbrukare, en grundsats, hvarpå än i dag Svenska härens inrättning är byggd. — Regimentet, utgörande 1,200 man, deraf 43 äro officerare och 51 musikanter och trumslagare, hör till 3:dje militärdistriktet, och har sina vapenöfningar på Frista hed. Årliga aföningen uppgår till 90,793 R:dr B:ko. Sju man ligga inom Götheborgs, men den öfriga styrkan inom Elfsborgs län.

Elfsby, annex till Piteå lands- och stadsförsamling, i Westerbottens andra kontrakt af Hernösands stift, beläget 6 mil N.V. från Piteå, vid Piteå elf; har 1,098 invånare. Hemmantal och areal inbegripes under Piteå landsförsamlings. Adr. Piteå.

Elfsöred, annex till Mjöbäck, beläget i Kinds kontrakt af Götheborgs stift, $6\frac{1}{4}$ mil S. från Borås, 4 mil O.N.O. från Warberg. Kyrkan, af obekant ålder, är af träd. På hemmanet *Gamlaryds* gårde, norr om den namnkunniga *Danabäck*, hvilken från hemmanet *Dankult* i denna till Bäckarp i Fagereds socken nu utgör länegränsen, och fordom utgjorde gränaskillnaden emellan Sverige och Danmark, är en stensatt grifthög. Ofvanpå stod en bauta-sten, na flyttad till Gamlaryd, till tak öfver en källare. I trakten kring högen har man anträffat kulor, värjor, m. m.; skattgräfvare skola der i senare tider funnit silfvermynt. På hemmanet Ryds gårde finnas 4 st. bauta-stenar och en mindre grift-

hög. Socknen består af $10\frac{1}{2}$ mtl. och har 462 invånare. Arealen utgöres af 9,558 tunnland, af hvilka 1,170 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Elfsnabben eller **Hjelmssnabben**, är en mycket bekväm och trygg hamn, bekant i historien, och belägen i fjärden Myssingen, emellan Utön och Muskön. Här måste konung Christian II, af brist på lifsmedel, år 1518, landsätta ett antal knektar. Der har konung Gustaf II Adolf utfärdat några bref år 1621; och gick samma konung under segel härifrån midsommarsdagen år 1630, för att deltaga i Tyska trettioåriga kriget. — Segelfarten hit är farlig. Alla ifrån Stockholm utgående eller inkommande skepp, med varor och köpmansgods, få ej taga annat ut- eller inlopp, än genom Elfsnabben, Dalarön eller Sandhamn.

Elfsyssels södra kontrakt af Götheborgs stift, i Götheborgs och Bohus län, består af följande socknar: Thorslanda med Öckerö, Säfve med Backa och Björlanda, Kongelf med Röbo och Ytterby, Karrebö med Rommelanda, Thorsby med Harestad och Lycke, Marstrands stad med Carlstens slottsförsamling, Solberga med Jörlanda och Håltå, Spekeröd med Ucklum, samt Hjertum med Westerlanda. Af dessa 9 pastorat räknas 4 till 2 kl. och 2 till 3 kl. reg., 1 till 3 kl. konsist., 1 till 2 kl. preb. och 1 till 2 kl. patr. Kontraktets folkmängd uppgår till 28,145 personer.

Elfsyssels norra kontrakt hör till samma stift och län som det södra, och innefattar socknarne: Ödmål (Östmål) med Norum, Forshälla med Rösteröd, Ljung och Grinneröd, Uddevalla stad med Bäfve och Ryr, Skredsvik med Herrestad och Högås, samt Bokenäs med Dragsmark. Dessa 5 pastorat, som utgöra ett kontrakt med 21,586 invånare, äro alla regala och höra 1 till 1 kl., 2 till 2 kl. och 2 till 3 klassen.

Elfsåker, annex till Tölö, beläget i Fjäre och Wislö förenade kontrakt af Götheborgs stift, $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Kungsbacka, $1\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Götheborg. Kyrkan ombyggdes år 1729. De yngre karlarne i socknen idka i allmänhet sjöfart. Socknen består af 35 mtl. och har 933 invånare. Dess areal utgör 9,928 tunnland, af hvilka 790 äro sjöar och kärr. Adr. Kungsbacka.

Elfvadansare-trädet. Se: *Båstad*.

Elfvar. Se: *Floder och Strömdrag*.

Elfsa tusen jungfrurs dag. Om dessa 11,000 jungfrur, hvilkas minne våra förfäder firade d. 11 Okt., berättar legenden följande. En kristen konung af lilla Britannien, vid namn Notbus, skall haft en dotter vid namn Wisula, hvilken älskades högt af sonen till en hednisk konung uti England. Som fadern ej ville gifva sin dotter i en hednisk mans våld; men likväl fruktade för den Engelske konungens hotande magt, skall Wisula begärt af sin fader, att hon måtte få 10 jungfrur med sig i sällskap, och hvardera af dem 1,000, hvilka alla, efter en lång och beavärlig resa, undergingo martyrdöden, år 238 efter Kristi födelse. Fordom undervisades äfven menigheten denna dag i kristendomen.

Elfve-grömmar, ett forn-nordiskt namn på Bohus läns invånare. (Se Dalin, d. I, s. 414.)

Elfvor (mythol.), egentligen detsamma som alfer. Atminstone ser man Finn Magnusen, Ling och Afzelius förblända dem eller anse dem för samma slags väsenden, då deremot Sturleson benämner dem endast alfer, aldrig elfvor. Begreppet om elfvor har bibehållit sig i sagorna ända till våra dagar. Man uppger att de voro mycket små, men innerligt sköna varelser, de der aldrig gjorde någon menniska ondt. De sades bo nere i mullen och under bergen; men uppstego icke sällan på jorden, för att dansa i mänskenet. På landet får man, ännu ganska ofta, höra talas om elf-ring. På planer, der gräset växer i en stor ring högre och grönnare än det öfriga, tror man att elfvor hafva hållit sin ringdans. Detta slags gräs kallas elfgräs.

Elg, elghjort (*Cervus alces*), ett till hjortsläktet hörande djur, med skofvelhika, mera breda än långa horn, hvilka sitta på korta, triada, åt sidorna rigtade stjelkar, och äro i yttre kanten fingerlikt delade. Den är det största inhemaka vilda landdjur. Längden från nosen till svansroten är 7—8 fot, från bringan till bakre delen af lären nära $4\frac{1}{2}$ fot, höjden af manken 5—6 fot. Färgen ofvan på brunaktigt mörkgrå, under och på inre sidan af benen ljusare; svansen ofvan mörk, under hvit, något olika efter årstid och ålder; håret kort, utom på halsen hos hannen, der det bildar en 6—7 tum lång man, honan mindre än hannen, saknar horn och har mycket kortare man. Finnes för närvarande endast i de norra och mellersta landskaperna, knappast sydligare än Södermanland, föga talrikt, fordom allmänt öfverallt i riket, och vistas helst i sankta morasiga löfskogar, särdeles bland sälg, vide, asp, al, rönn och björk, vanligen familjvis af 6—8 äldre och yngre tillsammans på vissa trakter, hvilka få namn af elgstånd. Om hösten samla flera familjer sig tillhopa; men om vintern lefva de vanligen åtskilda. Parningstiden infaller i September, och hannarne strida då vildt, om ej tillräckligt antal gamla elgkor förefinnas, hvarvid den starkaste bortjagar de svagare. Under brunsttiden äro de ganska ilakna, samt anfalla till och med människor, hvilket vanligen sker medelst slag af fötterna. Honan går drägtig 9 månader och föder första gången en, sedan två, sällan tre ungar, som dia henne ända tills efter nästa brunsttid, och följa henne sedan ända in på tredje året, hvarunder hon söker att vid alla tillfällen försvara dem. Födoämnen äro isynnerhet unga skott, löf och bark, särdeles af några vide-arter, asp, rönn och björk, samt gräs och ung säd, äfven andra växter, såsom blommande hjung, lagon- och blåbärsris; men dess största läckerhet är kabbekkan. Köttet, isynnerhet af yngre djur, är läckert; huden är förträfflig till remtyg på selar samt sämskade arbeten, och hornen användas af svarfvere samt till beredning af gelé. Elgen kan tämjas och blifva husdjur, och mot slutet af 1700-talet hade vetenskapsakademien utsatt premier för dess tämjande. Den jagas bäst på spårnö, och skjutes med studsare

och kula, desantom fångas eller dödas den med åtkalliga slags gilder; fordom äfven i gropar.

Elgarås, annex till Hofva, beläget i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, $3\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Mariestad, 1 mil från Götha kanal. Kyrkan är byggd under okänd tid, af trä, samt tillbyggd 1684. I denna socken märkes: *Elgarås Millomgården* och *Rhards Tomten*, boställen för officerare vid kongl. Skaraborgs regemente. Socken har omkring 800 invånare och består af $19\frac{3}{4}$ mtl. Dess areal utgör 22,009 tunnland, af hvilka 6,250 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Elgarås eller Elgterås, i ofvannämnda socken, har varit ett gammalt konunga- eller jarla-säte, beläget emellan skogarne Tiveden och Fägrems. Konung Sverker Unge lät, i Nov. år 1206, mörda sin företrädare, Knuts barn, hvilka vistades på detta slott; men med mera grymhet än försigtighet, ty den äldste prinsen, Erik, undkom, genom Fale Bures försorg, och flydde till Norrige. Fale Bure skall då hafva burit honom på armarna; men enligt andra händelsekunnare var prinsen då redan fullväxt. Ruiner på en med buskar och småskog beväxt höjd, omkring $\frac{1}{2}$ mil Ö. från kyrkan, äro sannolikt lämningar efter det gamla slottet.

Elger eller Eliger, Ottomar, var född i Götheborg år 1632; men studerade målarekonsten i Antwerpen, under Daniel Segers. Han blef en utmärkt blomstermålare, kom till Berlin och utnämndes till kurfurstens hofmålare. Död 1666. I Dresdens galleri finnas flera af hans taflor. Hans son, som äfven hade förnamnet **Ottomar**, har målat två stora historiska taflor åt kurfursten af Mainz: *Alexanders död* samt *Thetis och Pelés bröllop*.

Elgarås, elfgräs, mjö-ört, luktgräs, algräs (*Spiraea ulmaria*), en mångårig växt, som förekommer särdeles allmänt på fuktiga ångar och bagar öfverallt i riket, fjelltrakter knappast undantagna. Bladen kunna användas såsom surrogat för thé, och gifva, likasom stjelkarne, vacker citrongul färg på vismuth-betadt ylle. Blomman är välluktande, och blir dubbel, då växten inplanteras i trädgårdar.

Elghammar, ett af de bäst bebyggda herresäten i Södermanland, beläget i Björnlunda socken, $\frac{1}{2}$ mil från Nyköping, på ett näs vid sjön Lockvattnet, hvilken är en öland Sveriges största källor, och hvars vatten begagnas såsom sådant. Egendomen består af 4 mtl, samt har vacker åbygd, uppförd af framf. haas excellens, fältmarskalken greve v. Stedingk, efter en ritning af kejsarlige Ryska arkitekten Giacomo Quarengrnis, samme konstnär, hvilken uppfört de märkvärdigaste byggnader i och omkring St. Petersburg. Till en vxelundervisnings-skola i Björnlunda socken förärade förre ägarne af Elghammar, kommerserådet Welander, en summa af 9,000 Rdr Bko.

Elghammar, ett järnbruk i Åkers socken af Jönköpings län. Det har 1 härd och 600 skeppd privil. årligt smide, af köpe-tackjärn. Manufaktur-smide finnes äfven här. Hammarskatten utgör 6 skeppd. Tillverkningen skeppas på Götheborg. Ägarer A. Ahlsted.

Elfsjö socken, en socken med Helleberga, belägen i Uppvidinge kontrakt och härad; Wexjö stift och Kronobergs län, 5 $\frac{1}{2}$ mil N.N. från Wexjö, bös till 2 kl. konsist. Kyrkan, uppförd åren 1805 och 1806, är af sten. Här räknas 20 större och mindre sjöar. Söfsjöströms å rinner härigenom. År 1848 hade Nils Dacke slagit läger derstädes; men räddades genom kyrkoherden i Elghult, herr Thords varning, då han jagades af J. Bagge, konung Gustaf I:s befälhafvare. Thord blef derföre, jemte några andra präster på denna ort, hvilka alltid hållit med Dacke, fänglad och straffad i Stockholm. I denna socken märkes: *Hofgården*, 1 mtl., hvarander böra Krubbetorp och Marskog, hvardera $\frac{3}{4}$ mtl. frälse. Har betydlig trädgård och ett större bibliothek. *Förshult*, 1 mantal, och *Honeströms bruk*. Sockenens består af 68 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 2,956 invånare. Dess areal utgör 84,588 tunnland, af hvilka 4,830 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Elfsjö grufva är belägen i Gässinge socken af Nyköpings län.

Elfsjöström, Gustaf, med doktor och hofmedikus hos drottning Hedvig Elisabeth Charlotta, hvilken han vårdade under hennes sista stunder, hvarom han utgifvit en berättelse. Född d. 23 Okt. år 1786. Fadern var konungens kammarläkare, hvilken tjänst sonen, efter hans död, erhöles att öfvertaga. Han fann likväl en sådan befattning föga lämplig för sina böjelser och anlag, hvarföre han år 1809 begaf sig till Upsala, studerade derstädes och promoverades år 1817, samt anställdes först hos prinsessan Sofia Albertina och derefter hos Carl XIII:s enkedrottning, efter hvars död han af ständerna erhöill en lifstids-pension. Han egna- de sig mindre åt den praktiska medicinen, än åt vitterheten, och är en lycklig öfversättare af åtskilliga theaterstycken, dels på vers, dels på prosa, såsom af *Missværdet och List*, *De Gifla eller Missværdet af behagen*, m. fl.

Elfsjöström, Per, ett för tidigt bortgånget lofvande skaldeanlag, född i Småland d. 24 Dec. 1781, död i Stockholm d. 28 Okt. 1810, en oäkta son till okända föräldrar, under hela sin lefnad kämpande mot medellöshet och af denna tvungen att helt ung taga tjänst i bokhandel, hvilken han likväl mot sista åren af sin lefnad öfvergaf, för att begifva sig till akademien, der han år 1809 blef magister, hvarefter han inträdde i konungens kansli. Han hann likväl aldrig blifva ordinarie tjänsteman, emedan hans bana redan följande året afbröts af döden. Han skall dock hafva röjt anlag äfven till en verksam och skicklig embetsman. Hans poetiska lynne är vemodigt, nästan sjukligt känslösamt, böjdt för mysticism; men det uppenbarar en glämsande inbillningskraft och ett musikaliskt språk. "För öfrigt", heter det i hans biografi, "änkade E. förmågan att sluta sina skapelser inom säkra, strängt begränsade former; till och med sjelfva hans period-byggnad har någonting löst, sväfvande, half-chaotiskt." Hans skrifter äro: åtskilliga poemer i *Phosphoros* och *Poetisk Kalender* samt tvänne prosaiska afhandlingar: *Head rött har*

ett fott att dömma sin regens? och *Om ett stort, ett patriotiskt tankesätt*.

Elfsjö, annex till Arvika, beläget i Jösse kontrakt af Carlstads stift, 7 $\frac{1}{2}$ mil N.V. från Carlstad. Kyrkan har i äldsta tider haft namnet S:t Olof och Olofs-messan har på denna orten och i socknen, ja i senare tider, bibehållit sig i större helgd, än annorstädes. Sockenens finnes ej nämnd förr än år 1469, då hon kallades Helga. Den består af 17 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,736 invånare. Dess areal utgör 46,703 tunnland, af hvilka 6,950 äro sjöar och kärr. Adr. Arvika.

Elfsjö, ett järnbruk i Elfsjö socken af Wermlands län, anlagdt år 1695. Bruket har 1 härd och 450 skeppd privil. årligt smide, af köpe-tackjern, samt tillstånd att idka spiksmide för flere verkstäder. Skeppar på Götheborg. Hammarskatten utgör 4 skeppd 10 lispd. Ägare äro: O. N. Frykholm, J. N. Nordström och disponenten L. Bergström.

Ellenander, Clas, en ganska skicklig byggmästare och mekanikus, född d. 18 Juli 1708 i Westergöthland, der hans fader var inspektor öfver riksrådet greve Ekeblads egendomar. Denne far var så väl bevaandrad i byggnadskonsten, att han i sin ort uppfört flera kyrkor. Den unge Clas skulle studera i Upsala; men röjde föga kallelse för de lärda yrkena, hvarföre han skickades till Stockholm, att hos slottsbyggmästaren Gerdes studera arkitekturen. Han blef äfven bemärkt af Ahlströmer, fick undervisning af Polhem och, genom presidenten von Drakes förord, ett anslag af ständernas manufakturkontor för en utrikes resa. Han begaf sig nu till Holland, Frankrike, Tyskland och Danmark, samt ädrog sig der uppseende genom sina kunskaper och rikedom på idéer. Efter hemkomsten blef han manufaktur-kontorets byggmästare, slottsbyggmästare och medlem af vetenskaps-akademien. En lungsot lade honom i grafven d. 4 Maj 1754, vid icke fyllda 46 år. Man har af honom en sådesrensings-maschin, en kran till nedslående af lutande pålar, m. m., utom fyra rön, hvilka han meddelat i vetenskaps-akademiens handlingar.

Elling, annex till Bitterna i Laske härad, beläget i Wikke kontrakt af Skara stift, Barne härad, 3 $\frac{3}{4}$ mil N.O. från Alingsås, 4 $\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Lidköping. Kyrkan är liten, förfallen och uppförd på okänd tid. I socknen märkas säterierna *Bohl* eller *Bilholm* och *Kling*, hvartera om 1 mtl., samt *Sollorp*, militär-boställe. Sockenens består af 9 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 382 invånare. Dess areal utgör 5,022 tunnland, af hvilka 220 äro kärr och sjöar. Adr. Skara.

Ellens kapell, St., beläget på södra sidan om Sköfde. Det har fått sitt namn efter S:t Helena (se detta ord), som lefde på tolfte århundradet. Kapellets murar nedbrötos och användes till stadskyrkans utvidgande, efter 1759 års brand; men stället är bekant för den friska källa, hvilken nu uppväller vid sydöstra hörnet af kapellets grundmur; men låg fordom inom dess murar.

Ellensmessa eller Ellens messa. Uti bref från biskopen i Skara, Brynild eller Brynolf, talas om denna messas helgd, sålunda: "Hvilken man sargår man

eller dräper i Skiddewi vm Älmer messa", &c. Om denna Älin (Helena) skall vara kejsar Konstantins moder, är ej bestämdt; men när man jämför Messemius, uti dess afhandling om Upsala erkebiskopar, hvari yttras, att Upsala biskopen Stephanus bland helgonens antal tecknat en kvinna, hvilken varit ifrån Skedewi och Westergöthland, med biskop Brynills förbud och pålystna fredslag om Älmer messan i Sködwe, blir det troligt, att Heleneas af Skedewi äro-dag kallas Älmer messa. (Se vidare: *Helena, S:t.*)

Elisabeth, dotter till grefve Gerhard V af Holstein, förmäldes genom fullmäktige år 1362 i Plön med konung Håkan Magnusson. Då hon skulle, sent på hösten, öfverresa till Sverige, blef fartyget väderdrifvet till Danska kusten, der hon med skenbar gästfrihet emottogs af konung Waldemar, hvilken förmädde henne att qvarstanna vid sitt hof öfver vintern, under förebarande af den sena årstiden; men i sjelfva verket för att hindra det med hans afsigter icke öfverensstämmande giftermålet, hvilket icke heller synes hafva varit i brudgummens smak. Under tiden öfvertalade han Håkan och dess svage fader, att bryta den ingångna förbindelsen och ingå en annan med hans dotter Margaretha. Den beklagansvärda Elisabeth, gäckad i sina förhoppningar, förrädd och öfvergifven, beslöt nu att begravas sin sorg och sin skymf i Wadstena kloster, der hon också lär hafva aflidit.

Elisabeth, konung Johan II:s dotter. Storfursten af Ryssland, Wasilij Iwanowitsch begärde henne år 1499 till gemål, hvilket anbud aflogs såsom alltför ringa. Hon blef sedermera, år 1501, förmäld med kurfursten af Brandenburg, Joakim I.

Elisabeth, Gustaf I:s yngsta dotter, föddes 1549, blef d. 4 Juli 1581 förmäld med Christoffer, hertig af Meklenburg och biskop af Ratzeburg, och död i Upsala d. 5 Nov. år 1597. Lärer först hafva blifvit begärd till gemål af konung Henrik III i Frankrike, hvilken, i sådan afsigt, år 1574, skickade Pinart såsom ambassadör till Sverige; men Romerska stolen gjorde föreställningar emot konungens för målning med en kättersk prinsessa och underhandlingarne afstannade.

Elisabeth, drottning af England, var en af de många prinsessor, till hvilka Erik XIV friade. Detta skedde år 1559, och hans broder, Johan, afreste till London, för att bedrifva underhandlingarne. Förslaget ogillades af fadern, både af politiska och ekonomiska skäl; men han gaf likväl slutligen vika för sonens enträgenhet. Denne sistnämnde var så säker om framgången, att han i Antwerpen lät beställa sig hundrade dyrbara klädinngar. Då Johan anlände till London, emottogs han ganska väl af Elisabeth och tillbragte der en längre tid; men uppehållen af skenfagra löften och undflykter, insåg han slutligen, att Elisabeth icke hade något allvar med saken, hvarföre han äntligen begaf sig på hemvägen. Vid aftåget från London lät han med frikostighet utströ silfverpensningar bland folket, med uttryck: "De skola förwändlas till guld, när min broder kommer sjelf." Det

gagabäsa frieriet kostade mycket penningar och medförde många obehag.

Elisabeth Sabina, hertig Carls andra dotter med sin första gemål, född i Nyköping d. 12 Mars 1582, och död såsom litet barn, d. 6 Juli 1585.

Elisabeth Amalia, pfaltagrefven Johan Casimirs andra dotter, född i Strasburg år 1621 och död sja år gammal på Stegeborg, d. 22 Juni 1628.

Ellivaga, det fornnordiska namnet på Ishafvet.

Ellivåger (mythol.), ett gemensamt namn på alla de floder, hvilka flöto genom världen ifrån brunnen Hvergelmer och slutligen utströmmade i Ginnungagap.

Elljaröd, annex till Andrarum, beläget i Albo och Järrestads kontrakt af Lunds stift, 3 mil N.V. från Cimbritshamn; består af 7 $\frac{2}{3}$ mtl. och 600 invånare, på en areal af 5,415 tunnland, af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Elljudner, tärande sorg (mythol.), så hette dödsgudinnan uti Hells boning, dit de menniskor komma, hvilka dogo af ålder eller sjukdom.

Elle, konung i England. Om honom berättar sagan eller historien, att Ragnar Lodbrok, på sitt sista vikingståg, lidit skeppsbrott mot Engelska kusten, med sitt räddade manskap härjat landet, blifvit tillfångatagen och kastad i en ormgröp, der han omkom. Att hämnas hans död, företogo sönerne ett härtåg till England, hvarest de besegrade Elle och på honom ristade s. k. blodörn. (Se *Ragnar Lodbrok*, *Björn Jernsida* och *Ivar Benlöv*.)

Elle (mythol.). Thor var en gång ute och reste, tillika med Loke och sin tjänare, Tjalf. Efter många äfventyr kom han till Utgårdaloke. Denne ville pröfva Thors och hans följeslagares styrka, vighet, m. m. Ingenting slog dock väl ut för dessa; emedan Utgårdaloke öfvade trollkonster med dem. Äntligen blef det fråga om att Thor skulle brottas med någon vid jättens hof; men som denne påstod att Asathor ej var vuxen någon af hans kämpar, ropade han in sin gamla amma, Elle, och bad Thor brottas med henne. Guden tyckte att detta skulle bli lätt; men snart slog käringen omkull honom. Thor blygdes mycket häröfver; men han fick, vid sin afresa, veta af Utgårdaloke, som följde honom på vägen, att Elle, som han utgifvit för sin amma, var ålderdomen, hvilken ingen från världens begynnelse kunnat motstå.

Elleholm, annex till Mörrum, beläget i Listers och Bräkne förenade kontrakt af Lunds stift, 1 mil V. från Carlshamn, vid hafvet. Här skall fordom varit en stad, som haft ett befastadt slott, kalladt *Sjöborg*; men man kan icke med visshet uppgifva tiden hvarken till dess första anläggning, eller när den förlorade sina privilegier. Elleholm kom, liksom flere städer och borgar, under påfviske erkebiskoparne i Lund, hvilka här haft en slags hofhållning. Qvarlefvor efter slottets murar och grafvar kunna ännu varnas. Erkebiskopen Birgerus Gunars i Lund bidrog mycket till stadens förbättring, genom de privilegier, som han år 1509, förlänte sina undersåter, borgarne i Elleholm. År 1536 föll staden i Danske konungens händer, och lärar blifvit förstörd af Sven-

skarne år 1664. Elleholms by, som på alla sidor omgifves af Mörrums å, vid hvars stränder öfverallt synas skogar, ångar, åkvar, slätter och höjder, är ett af de vackraste ställen naturen kan erbjuda. Socknen består af 7 mtl. och har 852 invånare. Dess areal utgör 1,412 tunnland jord. Adr. Carlshamn.

Ellebohus, annex till Thorestorp, beläget i Marks och Bollebygd's förenade kontrakt af Götheborgs stift, $4\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Borås, $4\frac{1}{2}$ mil N.O. från Warberg. Kyrkan, byggd af gråsten, är af okänd ålder, tillbyggd år 1795, och har målningar i hvalfvet. I socknen märkas: *Annabäckshull* och *Gaddarp*, mindre herrgårdar. Socknen består af $10\frac{1}{2}$ mtl. och har 555 invånare. Dess areal utgör 7,406 tunnland, af hvilka 625 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Elleholm eller *Garpström*, ett jernbruk i Arboga socken af Westmanland, hör under Jäders bruk, är först anlagdt af smeder från Jäders faktori, hvilka utbrände ur klippan härstädes en rännil och anlade dervid en smedja. Den blef sedan förvandlad till stångjernshammare, som privilegierades till 90 skepp:d's smide, hvilket år 1748 förökades till 230 skepp:d. Bruket har nu 1 härd och 306 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide och 30 skepp:d frälse-smide, af köpe-lackjern. Skeppar på Stockholm. Hammarskatten utgör 2 skepp:d 15 lisp:d 7 marker. Bruket äges af intressenter och disponeras af G. Mannerstråhle.

Ellinge, en egendom i Vestra Sallerups socken af Malmöhus län, beboddes omkring år 1430 af konung Carl VII's sväger, den namnkunnige väpnaren Claes Nilsson. Har en ganska god hästras, holländeri och osttryckeri.

Elliskörberget, $\frac{1}{2}$ mil från Hvitå gästgifvergård i Råneå socken af Norrbottens län. Berget är temligen högt och ligger i skogen. Midssommarstiden ser man här solen friare och längre än från Neder-Torneå's kyrktorn, der hon, såsom man vet, försvinner på några minuter.

Elmhöda, en socken, hör till 2 kl. 1 afd. konsist., är belägen i Konga kontrakt och härad af Wexjö stift och Kronobergs län, $4\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Wexjö. Kyrkan är byggd af sten och tillöktes 1787. Tornet nedbläste 1750. Här förvaras några stafvar, hvilka skola blifvit nyttjade af den namnkunniga hjeltinnan Blendas trupper. En gammal sägen uppger, att ett kapell skall hafva funnits i Fölsebo by, der ännu ett bemman har namnet kapellgården. I socknen märkes: *Skarsjökull*, 3 mtl. säteri, är deladt emellan tvänne ägare, samt åtskilliga boställen. Folkmängden är 2,848 personer. Socknen består af $70\frac{1}{2}$ mtl. och har en areal af 36,728 tunnland, af hvilka 2,960 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Ellofson, *Sven*, en på sin tid mycket använd diplomat, hvilken, under sista åren af Gustaf I:s regering och sedermera af hans söner Erik, Johan och Carl, den ene efter den andre, begagnades i åtskilliga beskickningar af mera underordnad vikt, såsom att följa prinsessan Cecilia till sin gemål, att på konung Eriks vägnar underhandla med hans

upperike bröder, hvilket skedde temligen sent och för syns skull, att hos några Tyska furstar begära lejdebref för hertig Carl, då denne ernade resa ut i friare-ärender, o. s. v. Då ålderdomen tvang honom att taga afsked, fick han ett hemman i förläning nära Westerås, der han tillbragte slutet af sin lefnad, och hvarest han sammanskref sin krönika, eller, rättare, sina memoirer om de händelser, hvartill han varit vittne, och hvilka uppsatser Tegel mycket begagnat i sin historia, samt ofta helt enkelt afskrifvit. Man känner hvarken hans födelse- eller döds-år; men det sistnämnda torde hafva inträffat omkring år 1600.

Elvarfyllke, kallades fordom den del af Westmanland, som hörde till Dalarne.

Elvidner (mythol.), egentligen detsamma som Eljudner. Dödagudinnan Hels palats, sammansatt af idel suckande stenar.

Elvius, *Pehr*, en berömd vetenskapsman och matematiker, hvilken borttrycktes af döden i sin bästa ålder d. 27 Sept. 1749, sedan han nyss fyllt 39 år. Man hade anmärkt, att matematiken var honom medfödd på både fädernet och modernet, emedan hans fader var astronomie professor, hans morfar den lärde Spole, hans farbror math. lektor i Westerås och hans morbror general-quartermästare vid fortifikationen, hvar förutan han, genom sin moder, var släkt med Celsius. Han var också, vid vetenskaps-akademiens stiftelse, liksom sjelfskrifven till dess ledamot och blef år 1746 dess sekreterare. Denna befattning förenades med de Thamiska föreläsningarne; men hvarmed han måste upphöra när han fann, att sekreteriatet helt och hållet tog hans tid i anspråk. Han lefde så uteslutande i och för sina vetenskapliga forskningar, att han, ehuru Stockholmsbo, alls icke visste af Dalkarlarnes uppresning och dess dämpande, under strid och skott på Stockholms gator, förr än alltsamman var förbi. Han företog, kort före sin död, en resa, i sällskap med friherre Hårleman, att bese den då föreslagna kanal-Höjen i Westergöthland. Man har af honom: *En afhandling om vattendrifter*, *En historia om de mathematiska vetenskaperna*, *En öfersättning af Clairauts Geometri* samt en mängd uppsatser i vetenskaps-akademiens handlingar.

Elmsborgs grufva, belägen 500 alnar vester om Betsbergs grufva, i Sätters socken af Dalarne, upptäckt år 1825, håller en godartad blodsten, med rik retraktorisk jernmalm.

Embach. Svenska trupperna under Schlippenbach blefvo, vid Embach i Lifland, d. 19 Juli 1702, slagna af Ryssarne, hvilka sedan på det graufigaste förhärjade hela trakten der omkring.

Embargo eller sequester på fartyg och fraktgods, förekommer förnämligast vid utbrytande krig eller när ett sådant förväntas. Det innebär en fiendtlig handling, utan att nödvändigt förutsätta ett uppenbart krig; det är en kränkning af det rättstillstånd, som traktater och ett välförstådt intresse upprättat staterna emellan, och rättfärdigas blott af omsorgen för egen säkerhet. Den är deruti olik kaperierna under krig, att den verkställas

på regeringens befallning. Det gode, som beläggas med embargo, är ej heller krigsbyte, utan endast belagdt med beslag och kan således återfås vid sedan inträffande förlikning.

Embetsmän. Embetsmän i Sverige äro i allmänhet kronans tjenare. En af folket vald embetsmannakorps finnes ej i Sverige, med undantag af några kommunala uppdrag, samt en betydlig del af presterskapet. Men äfven prestvalen äro inskränkta inom förslag, dem statens embetsverk, konsistorierna, upprättat. Ständerne uppsätta förslag till borgmästare; men konungen utnämner. Förvaltningen är således i allmänhet uti regeringens och dess organers hand, ett förhållande, hvilket å ena sidan synes fördelaktigt för den monarkiska grundsatsen; men också öfverhopar styrelsen med enskildheter och splittrar dess verksamhet. Å andra sidan är detta föga fördelaktigt för den medborgerliga bildningen i landet, och motverkar hvad man kallar folkets politiska uppfostran. Förhållandet är emellertid sådant, och har så varit af ålder. Konung Gustaf I skötte Sveriges rike, såsom det varit ett stort jordagode, tillhörigt honom. Under och efter honom utbildade sig en embetsmannahierarki, hvilken framstår färdig i 1634 års regeringsform. Det var då adeln, som förvaltade landet. Konung Carl XI:s envælde bidrog icke att ändra förhållandet; ty ehuru nedtryckt under denne konungs regering, genom reduktionen, var likväl den adel, som fanns, i besittning af sina privilegier. Emellertid växte medelklassen i magt och antal. Adelskapet var dock ännu oundgängligt för innehafvarne af högre platser. Regeringsformen af år 1809 öppnade dessa slutligen för Svenske män af alla stånd, och nitton år derefter inkallades för första gången en ofrälse man i konungens råd; genom statsrådet Schwan. Ett ytterligare steg i samma anda togs vid 1844—45 årens riksdag, då skillnaden emellan frälse och ofrälse ledamöter i högsta domstolen försvann. — Statens tjenare äro i första hand regeringens. Konungen utnämner i statsrådet en mängd embetsmän, dels till förtroende-platser, dels ofrättsliga. De kunna ej flyttas emot sin vilja från en plats till en annan, ej afskedas utan dom och ransakning, med undantag af förtroende-embetsmän. Så kallas de, hvilka hero af konungens fria belag, och dit räknas i allmänhet chefsposterna, bland civila och militära embetsmän, med undantag af lagskipningen och kyrkan. Biskopar kunna ej godtyckligt afsättas, ej en gång utnämnas, utom presterskapets förslag. De ofrättsliga embetsmännen betraktas såsom konungamaktens organer, hos densamma ansvariga i främsta rummet. Å en annan sida beror regeringens verksamhet i ej ringa mån af dessa organer. Det moraliska ansvar, som hvilat öfver styrelsen, förutsätter ett fritt val af de personer, hvilka den äser passande att utföra sina bud och tillämpa sina grundsatser. Biskoparne stå i ett dylikt förhållande. De äro likväl ofrättsliga, hvilket är en anomali i regeringssättet, som förklaras af kyrkans historia och den karakter, hvilken är pre-

ste-ståndet egen. Kyrkan har uppvuxit, såsom en själfständig inrättning, bredvid staten, snarare än i densamma, och när den underkastades världslig magt, bibehölls ruiner af den gamla byggnaden. Likasom biskoparne, så är hela preste-ståndet ofrättsligt, och att de förre tillsättas inom ett gifvet förslag står i full öfverensstämmelse med den allmänna regeln för presterliga befordringar. Utom biskops-embeten befordrar konungen äfven till de regala pastoraterna och har dervid temligen fritt val; ty konungen utnämner, om han så vill, äfven utom förslaget, samt till och med utom det stift, dit församlingen hör. Den enda inskränknigen ligger i fordran att pastoral-examen måste föregå, och att icke alla prester äga rätt att söka regala pastorat hos Kongl. Maj:t. Äfven fält- och hofklereciat tillsättes af konungen; det senare hör till hofvet, hvilket konungen fritt anordnar. Inom läroverken utnämner konungen blott universiteternas professorer. Deremot förordnas hela militärbefälet, till och med under-löjtnanten, af konungen. Inom de administrativa verken utnämner konungen kollegiarnas ledamöter samt flere embetsmän. Äfven domarekorpsen tillsättes af konungen; men är utan undantag ofrättslig. Ej en gång högsta domstolens ledamöter, som utöfva konungens egen domsrätt, kunna af honom afskedas. — I de flesta fall är konungens val vid befordringar inskränkt till infödde Svenske män, och de som bekänna sig till den antagna stats-religionen. Fremmande trosförvänder, om de också äro af inhemsk börd, kunna bekläda endast militära embeten; och samma inskränkning gäller för utlänningar, äfven om de bekänna sig till den evangeliska kyrkan. Ja, till och med inom militären finnas undantag; ty de kunna icke nämnas till kommandanter i fästningar. Ifrån det allmänna yttrandet, att embetsmannakorpsen organiseras af regeringen finnas undantag; ty rikets ständer tillsätta, själfva eller genom af dem förordnade fullmäktige, justitieombudsmannen, samt riksgälds-kontorets och bankens tjenstemän. Äfvenså finnas på sina ställen, såsom i städerna, kommunala tjenstemän; men rikets allmänna administration hvilat dock alltid i regeringens eller dess ombuds hand.

Embetsverk kallar man den förening af flere embetsmän, åt hvilka, såsom en gemensam personlighet, förvaltningen af någon viss gren af statens ärender blifvit anförtrodd. Embetsverken i Sverige äro till största delen inrättade med kollegial form. Sådan var det gamla riksrådets sammansättning, och när, på konung Gustaf II Adolfs tid, embetsverken började ordnas, blef den kollegiala formen i allmänhet antagen. Det är från denna konungs tidevarf, som Sveriges förvaltande verk förskrifva sin tillvaro, äfven om grunden blifvit förut lagd. Förre konung Gustaf I:s tid kan man icke tala om embetsverk. Konungens fogdar och länsmän voro hans ombud, och om äfven länsstyrelserna anses härleda sig ytterst ifrån dem, så var deras beskaffenhet, såsom embetsverk, ingalunda noga bestämd. Uti 1634 års regeringsform visat sig länsstyrelserna ordnade, och det var fö-

reskrifvet, att landshöfdingar skulle finnas i sterna. Deras verksamhet förenades icke med kollegiala former; de äro konungens höfvidsmän och verkställare af hans bud, liksom konungen sjelf beslutar allena öfver hela rikets gemensamma styrelse. Men för vissa arter af riksvärdande ärendes sattes förvaltande kollegier. Det gamla kanslers-embetet blef kansli-kollegium, med rikskanslaren till president, hvarjemte dylika kollegier, inrättades för krigshären, flottan och penningverket. Af det sistnämnda embetsverket, räknekammaren, uppkommo efterhand flera, nemligen bergs- och kommers-kollegium, samt, något senare, statskontoret, kammar-kollegium och kammar-rätten. Sundhets-kollegium är med sitt nuvarande namn nyare; men har länge funnits under benämningen collegium medicum. En växande mängd af ärenden och det offentliga lifvets mångsidiga utveckling, har medfört behovet af allt större personal och gjort statsförvaltningen allt mera invecklad. Så hafva nu tullen och posten sina öfverstyrelser skilda från kollegierna, och en mängd andra direktioner, styrelser och inrättningar hafva uppvuxit efter kollegierna och på sidan om dem. General-landtmäteri-kontoret, styrelsen öfver allmänna väg- och vattenbyggnader, stuleri-öfverstyrelsen och flere andra skulle kunna nämnas såsom exempel. Men alla dessa verk hafva sin föreningspunkt i sjelfva rikets regering, hvilken konungen utöfvar i statsrådet. Der fördelas åter ärenderna i vissa större massor, som bilda statsdepartementernas göromål. Vissa embetsverk äro ställda under hvarje stats-departement. Bergs-kollegium, kommers-kollegium, general-landtmäterikontoret, m. fl. hvilka tillhöra den allmänna inre förvaltningen, stå under civil-departementet, och på samma sätt de öfriga embetsverken under sina motsvarande departement. I departementen försvinner den kollegiala formen, liksom i länsstyrelserna, hvilka äro mera verkställande än förvaltande verk, hvaremot kollegierna tvärtom äro rådgifvande, beredande embets-inrättningar. Departements-cheferne äro konungens rådgifvare i statsrådet; men tillika åligger dem att vaka öfver verkställigheten af konungens beslut. För den eklestiastika styrelsen finnes, under eklestiastik-departementet, kollegiala styrelser, nemligen konsistorier med biskoparne i spetsen; men intet gemensamt riks-kollegium. Likasom landshöfdingembetena icke äro kollegiala myndigheter, så finnes ej heller denna form för de under dem ställda embetsmännens verksamhet. Länen delas i fogderier, med kronofogdar i spetsen, icke med kollegiala nämnder. Att krigsförvaltningen icke är kollegial ligger i sakens natur; men för sin civila förvaltning har dock armén sitt *krigs-kollegium*, liksom för flottan finnes *förvaltningen af sjö-ärenderna*. Äfven städernes styrelse är kollegial, och till en del tillsatt af borgerskapet. Domarestaten åter bildas af regeringen, och domstolarne äro, i de lägre instanserna, icke kollegiala; men öfverdomstolarne hafva erhållit denna form. På detta sätt är Sveriges statsförvaltning i allmänhet sam-

manadt dels af kollegiala, dels af byråkratiska myndigheter, och hos dessa embetsverk ligger en stor del af den verksamhet, som i vissa andra länder tillhör församlingarne sjelfva. Den Svenska statsförvaltningen tränger djupt in i hela folkets lif, och har belastat sig med en mängd särskilda åligganden. Detta embetsverkens öfverlastade med göromål verkar isynnerhet skadligt på sjelfva den högsta styrelsen. Konungens och statsrådets tid upptages af en otalig mängd enskilda frågor, och regeringens arbete splittras i stället för att samla sig kring de för landet stora frågorna.

Embla (mythol.). Den första qvinnas som blef skapad; hela menniskoslägtets moder. Se: *Ask*.

Emerentia Wase, Gustaf I:s yngsta syster och jemte sin moder död i Blå Tornet i Köpenhamn.

Emeritus kallas en embetsman, som, efter erhållet afsked, njuter pension eller behåller lön för den tjänst han innehaft. Staten anslår pensioner, för hvilkas åtnjutande fördras en viss lefnadsålder och tjänstetid. Ständerne hafva dessutom, af frätt behag, någon gång anslagit underhåll åt afskedstagande embetsmän, utan att dessa vilkor blifvit uppfyllda. Dertill finnes dock ingen förbindelse. Vid universiteterna finnas vissa s. k. emeriti-löner, dem afskedstagande professorer erhålla. Upsala akademi har i stället för pensioner fyra sådana löner. För elementar-läroverken har, vid 1844—45 årens riksdag, blifvit anslagen en fond för dylika emeriti-löner. Att sådana löner inrättas är af den största vikt; ty der hvarken emeriti-löner eller pensioner finnas, brukar det hända, att den afskedstagande behåller större delen af sin lön och efterträdaren får tjena för en ringa andel. Då nu lönerna i allmänhet äro små eller rättilligt stora, inträffar en af tvenne olägenheter, antingen att den gamle tjänstemannen, hvars krafter redan flytt, behåller tjänsten till namnet mera än till gagnet, eller också att den verkligt tjänstgörande för sitt uppehälle måste splittra sin verksamhet, äfven till andra föremål än tjänsten.

Emmatsåsa, annex till Broby, beläget i östra Göttinge kontrakt af Lunds stift, $2\frac{1}{2}$ mil N. från Christianstad. Kyrkan, byggd af tegel, är gammal och förfallen; men kommer snart att ombyggas. Inom socknen finnes en spik- och en kopparhammare. Folkmängden är 908 personer. Socknen består af $13\frac{1}{2}$ mtl. och dess areal utgör 5,882 tunn., af hvilka endast 45 äro ådjor och kärr. Adr. Christianstad.

Emmabäcks, hellsobrunn, belägen straxt i nordost utom staden Westerbås, uti den s. k. Korsängsgatan, och förmodas vara upptäckt omkring år 1710 af kyrkoherden Forskål. Den undersöktes kort därefter af professor Elfving, och de ågor, å hvilka den är belägen, inköptes år 1787 af rådmannen Adr. Wulphers, hvilken år 1746 låt sätta brunnen i stånd, efter att å nyö hafva blifvit undersökt af dåvarande provincial-läkaren, assessor Westman. Den skull, år 1751, befunnits gifva öfver hundra vatten i timman, och var mycket beökt omkring år 1770.

Emms-äm, en förening af flere småsjöars aflöpp från norra Småland, flyter den genom detta landskaps östra del, eller Kalmar län, med S.O. riktning och faller ut i Östersjön vid Emms säteri. Har godt laxfiske. Genom förberedande undersökningsåtgärder blef år 1839 utrönt, att vattenytan i denna å skulle, genom opprensning, sprängning och undanrödjande af befintliga hinder för vattnets fria aflöpp, kunna, för en kostnad af 54,000 R:dr B:ko, sänkas 3 till 4 fot, hvarigenom vår- och höstflödena skulle blifva mindre skadliga, samt nära 6,000 tunnl. vattenskadad jord befrias från vattenstånd. Strandägarne fingo af rikets ständer ett anslag af 10,000 R:dr på vissa vilkor, samt 35,000 R:drs läne-understöd. Nytt förslag till strömmrensning uppgjordes derefter, och den antagna kostnaden gick då blott upp till 30,800 R:dr B:ko. Ständerna beviljade nu 15,000 R:dr B:ko såsom läne-understöd, hvilket likväl ej antogs af strandägarne. Deremot hafva dessa, på egen bekostnad, verkställt åtskilliga sprängnings- och rensnings-arbeten, hvilka, i någon mån, bidragit till minskning af den skada, som årsflöden förorsaka. Uti en "tablå öfver kanalarbeten, strömmrensningar m. m., som blifvit verkställda från år 1810 till 1844", utgifven på kongl. befallning, upptages likväl att rensningen af denna å från och med år 1843 kostat staten 35,000 R:dr B:ko.

Emporagrius, Erik, en lärd och strängt renlärig theolog, född år 1606 och död såsom biskop i Strengnäs den 14 Mars 1674, var primus vid magister-promotionen i Upsala 1672, blef konsistorii-notarie, samt, efter en utländsk resa, fys. professor i Upsala, sedan theol. professor, öfverhofpredikant och Carl X:s bikt-fader, i hvilken egen-skap han var tillstådes vid konungens dödsbädd. Hans ifrande mot biskopen i Strengnäs, Johan Matthiæ, hvilken troddes vilja tillvägabrinda en förening mellan Lutherska och Reformerta bekännelserna, hade till följd, att denne skiljdes från sitt embete och Emporagrius insattes deruti. I sin förklaring öfver tionde budet i katekesen, hade han yttrat, att "hustrun borde räknas såsom det förnämsta stycket bland mannens lösören, eller rörliga egendom", hvilket förtröt Carl Gustafs enkedrottning och fruntimren i allmänhet, hvarföre hon utverkade ett förbud mot skriften. Man har efter E. åtskilliga theologiska arbeten, såsom: *Admonitio consolator ad obeundam pio et constanti animo mortem*, *Methodus Theologia*, *Oratio pro reddita Pace*, en samling likpredikningar, o. s. v.

Emteruds glasbruk, i Jösse härad af Wernlands län, tillverkar för omkring 3,800 R:dr B:ko årligen.

Emtervik, Östra, annex till Sunne, beläget i Frykdals kontrakt af Carlstads stift, $5\frac{1}{4}$ mil N.N.V. från Carlstad. Folkmängden år 2,332 personer. Socken består af $20\frac{1}{4}$ mtl. Dess areal utgör 23,421 tunnland, af hvilka 4,880 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Emtervik, Vestra, har samma läge och är annex till samma socken, som Östra Emtervik. Kyrkan byggdes år 1673, af en bonde, Måns Jonsson, hvilken ligger begravnen härstädes, på det ställe

han sjelf utsett åt sig. En hustru, Brita i Kisterud, gjorde sig odödlig i denna socken, i och för denna kyrkobyggnad; emedan hon var den förnämsta som pådref arbetet, red dagligen till arbets-folket och uppmuntrade det med ord och välfägnad, så att kyrkan, som år 47 alnar lång och 20 alnar bred, blef färdig på en sommar. Denna sockens folkmängd uppgår till 2,026 personer. Den består af $11\frac{3}{4}$ mtl. och har en areal af 25,249 tunnland, af hvilka 4,220 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Emund I, Upsala konung, om hvilken man vet ingenting annat, än att han var far åt Erik Wäderhatt, sjelf son till Erik IV och Björns på Håga medregent, hvilken helt och hållet lærer hafva fördunklat honom. Enligt Dalin skall han dött i sin kraftfullaste ålder, omkring år 910.

Emund II, med tillnamnet **Stenemne**, Olof II:s medregent. Sitt skymfnamn lærer han egentligen hafva fått af det motstånd han gjorde de kristne missionärerne, och af sin andel i gränsregleringen mellan Sverige, Danmark och Norrige (se vidare: *Danaholm*). Lagerbring antager, att han varit en underkonung eller prins af Upsala konungahus, som under Erik Segersälls frånvaro bistadat den ofvannämnda förrättningen. Enligt hans uppgift skall det ifrågavarande namnet äfven hafva blifvit tillagdt

Emund III, **Gammal**, son af Olof Skötkonung och hans första gemål Edla, samt äldre broder till sin företrädare, Anund Jakob. Detta förhållande var orsaken till benämningen **Gammal**, hvarunder han är känd i historien. Han lærer hafva regerat emellan år 1051 och 1056, då han afled. Det enda man har sig bekant om honom är hans tvister med Adamus Bremensis, samt att han skall hafva varit en slug, men opålitlig statsman. Sigurdska ätten utgick med honom i Sverige, liksom den, nästan samtidigt, utgick i Danmark med konung Hårdaknut, sedan hon innehaft båda rikenas thron i mer än 300 år.

Emund, Westgöthernes lagman, med tillnamnet **Den Håke**, en slug och ansedd man, under Olof Skötkonungs tid. Han afsändes af sine landsmän till konungen, att för honom framställa deras klagomål. Han yttrade icke bestämdt sitt ärende, utan slog omkring sig, efter tidens bruk, med en och annan, diktad eller verklig berättelse, hvarigenom han fäste konungens uppmärksamhet. Emunds egentliga afsigt var, att beröfva Olof sitt rike; men hvilket ej lyckades, förnämligast genom Freyvid Döfves föreställningar till folket. (Se vidare: *Freyvid Döfve*.)

Em, enbuske, enträd (*Juniperus communis*), en buskartad växt eller standom ett litet träd, som är allmänt öfver hela riket, med undantag af de egentliga slätterna, och hvaraf flera artförändringar förekomma, såsom enbuske, enträd, fjell-en, qvast-en, o. dyl. Veden användes till åtskilliga smärre snickare-, svarfvere- och tunabindare-arbeten, äfven till gårdsgårdstör, o. dyl.; rotveden begagnas i medicinen, likasom bären, hvilka utväxa det ena året, men blifva mogna först det påföljande. Dessa innehålla en betydlig quantitet

socker, hvarföre man deraf bereder enbärsmos, samt enbärndricka och enbärbrännvin, hvilka hafva sin egen smak af den uti kärnan inneslutna flygtiga oljan, hvilken äfven begagnas i medicinen.

Enander, Samuel, biskop i Linköping, född år 1607, död 1670. Han blef år 1632 lektor vid Linköpings gymnasium, och elfva år senare kyrkoherde i Söderköping. Här blef han känd af arfursten Carl Gustaf, hvars råd han i så hög grad förvärfvade, att han år 1648 gjorde honom till superintendent vid hären i Tyskland och tog honom med sig, då han reste ut att beförtra Westfaliska fredens verkställighet. År 1650 blef han superintendent i Kalmar, hvarifrån han, fem år derefter, flyttades af Carl Gustaf till Linköpings biskopsstol. Han berömmes såsom en from och verksam biskop och kyrkolärare. Med sina båda fruar hade han 17 barn, genom hvilka och deras barnbarn, han blef stamfader för icke mindre än 15 adeliga ätter, nemligen: Gyllenadler, Adlerberg, Durietz, Lagercrona, Oljeqvist, Danckwardt, Stegling, Österling, Klingenstjerna, Cederström, Cronstedt, Linnerhjelm, Klingspor, Götherhjelm och Arnell.

Enanderhjelm, Johan, hette Enander, innan han adlades, assessor i Dorpts hofrätt och slutligen lagman i Nerike, född år 1660, död år 1732, har utgifvit åtskilliga *Utdrag ur sjölagen och tullförordningarna*, samt på Tyska öfversatt: *Stads- och lands-lagen*.

Enberg, Lars Magnus, professor, lektor emeritus vid Stockholms gymnasium, R. N. O., en af de aderton i Svenska akademien, född i Wermland d. 3 Nov. år 1787, gjorde sig först känd genom ett i Upsala år 1814 hållet tal öfver freden i Kiel, har vunnit stora priset i Svenska akademien för tvenne äreminnen öfver Banér och Stenbock, samt för en afhandling om sambandet mellan en rätt smak och en rätt förståndsdodling. E. har utgifvit Bloms skrifter samt 4:de och 5:te bandet af Leopolds, jemte en minnesteckning af begge desse skaldar.

Enbom, Per. Detta namn har blifvit vanryktadt, såsom det af en olycklig poet, hvilken, mot naturens kallelse, fikade efter ett rum på parnasen; men man har icke allenast gjort honom orättvisa, utan äfven öfverflyttat orättvisan på hans lefnadsomständigheter, dem man försummat att efterfråga, så att de äro lika litet bekanta, som hans födelse- och dödsår. Hvad man vet om honom är, att han år 1792 täflade i Svenska akademien om dess utsatta prisämne: *Skaldestycke öfver ett odödligt namn*; men icke vann det sökta priset, emedan hans poem var alltför svulstigt, högtravande och utan inspiration eller tankedjup. Detta missöde förtröt honom, så att han utgaf arbetet, åtföljdt af ett satiriskt företal, hvari han angrep akademiens ensidighet och Fransyska smak. E. var likväl icke rätta mannen, att uthålla striden mot denna smak och dess våldige förfäktare. Han led tvertom deri ett nederlag, som krossade på en gång hans litterära och medborgerliga tillvarrelse. Härtill bidrog äfven att han, genom sin blinda anhängighet för Thorild, hvilken han för-gudade och sökte härmä, och för Franska revo-

lutionens grundsatser, dem han med lika öfverdrift prisade, ädrog sig ovilja hos de mäktige både inom vitterheten och staten. Kellgren förlöjlade honom i Stockholms Posten, och då E. svarade härpå, genom en travestering af Kellgrens försök i orimlad vers, hvilken icke saknar en viss harmens energi, men som utkom just under det Kellgren låg på sin sotsäng, hämnades Leopold genom den bekanta visan: "*Per Enebom, Per Enebom*", m. m., hvilken, skrifven på en bekant melodi och sjungen i alla gathörn, bragte dess olyckliga föremål i förtviflan, hvarigenom han nedsjönk i sjelfförakt, oordentlig lefnad, fattigdom och elände. Nu åtog sig Leopold att godtgöra det onda, som han emot sin afsigt vållat. Han understödde Enbom genom gåfvor och samlade bidrag, ja, han sökte till och med att förskaffa honom en förläggare till en ny upplaga af hans arbeten. Enboms död, hvilken lærer inträffat omkring år 1810, skall hafva varit följden af någon olyckshändelse. Han har utgifvit, utom det ofvannämnda skaldestycket öfver ett odödligt namn, ett annat kalladt: *Bondens lof*, samt *Kärleks- och Religions-sånger*, öfver hvilka Kellgren isynnerhet höjde satirens gissel; en *Öfversättning af Gessners Idyller*; *Skaldestycken i strödda ämnen*, o. s. v.

Encyrt (Encyrtus), ett insektslägte hörande till steklarnes ordning, med stort, rundt och baktill urholkad hufvud, bredare än thorax, samt 11 till 12 ledade antenner, hvaraf tvenne arter förekomma hos oss, nemligen: *Svarthalsade encyrtlen* (Encyrtus atricolis), af $\frac{1}{4}$ till $\frac{1}{3}$ linjes längd, mörkt sammetssvart, med kullrig hjessa och intryckt, glänsande svartblå panna, bruna ögon, gulbruna antenn-stjelkar, svartaktiga lår, citrongula ben och tarser, med en svart ring vid basen af de fina och perlhvita vingarne; undergår sin förvandling uti puppan till åtskilliga malarter, såsom häggmal, m. fl. *Tvårhuggna encyrtlen* (Encyrtus truncatus), af $\frac{1}{4}$ linjes längd, glänsande mörkt koppargrön, med kullrig hjessa och bruna ögon samt intryckt panna, mörkbruna antenner och fötter, knäen och tarsernas bas hvita. Utkläckas inom puppan af parasollmalen.

Enda barn, sorge barn, ett ordspråk, som förklaras sålunda, att: enda barnet vanligtvis blir af föräldrarne bortklemadt, och derigenom sjelfsväldigt och odygdigt, samt råkar, i följd deraf, uti olycka, hvilken förorsakar föräldrarne sorg och bekymmer.

Enda dotter mögnar snart, ett ordspråk, be-tecknande, att enda dotter blir snart gift; ty hon förmedlas hafva större hemgift, än om hon hade flera systrar.

Endislovius, Johannes Nikolai, till börden Dansk, var kyrkoherde i Kellunge och Walstena pastorat på Gottland, då han år 1676 af Danske konungen Christian V förordnades till superintendent öfver ön, efter den i fångenskap bortförde Brodinus. Efter freden i Lund, hvarom underrättelsen så häftigt angrep honom, att han dervid rördes af slag, förlorade han naturligtvis sin befattning, och då han fick höra, att hans efterträdare, den namnkunnige Spiegel, anläadt till ön, skall

han hafva yttrat med en suck: "Nå, nå! Han skall vara välkommen; jag vill icke vara honom till hinder, ty mitt rum är ledigt." Derpå vände han sig mot väggen och afsomnade. Han var då 76 år gammal, och skall hafva varit en lärdd och aktningssvärd man.

Endossement kallas, i penningehandeln, öfverlåtet af en vaxel, som någon köpt och hvilken köparen icke själf presenterar till inlösen. Om nemligen en person har en skuld på fremmande ort, den han vill betala med en vaxel, så köper han en sådan och tecknar då på baksidan af vaxeln blott sitt namn, eller, derjemte, ett öfverlåtande till den person, som skall lyfta vaxelns belopp. Denna påskrift är hvad egentligen kallas endossement, eller att endossera en vaxel. Sådana endossementer kunna förekomma icke blott af den som i första hand innehåller vaxeln; utan äfven i andra, tredje, fjärde hand, hvarvid den som endosserar är ansvarig för vaxelns betalande åt den, till hvilken han endosserat densamma.

Endre ting på Gottland innefattar Wisby stad, samt Endre, Heideby, Barlingbo och Ekeby socknar.

Endre, en socken med Heideby, hör till 2 kl. preb. och reg., är belägen i Wisby stifts norra kontrakt och Gottlands norra fögderi och Endre ting, 1 mil O.S.O. från Wisby. Kyrkan är rymlig, och uppbyggd af kalksten år 1200. Socknen har 360 invånare, består af 13 mtl. med en areal af 4,883 tunnland, af hvilka endast 15 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Eneby, Vestra, en socken med Kisa, hör till 1 kl. konsist., är belägen i Kinds kontrakt och Kinda härad af Linköpings stift och Östergötlands län, 5 mil S. från Linköping. Socknen har varit moderförsamling sedan år 1255. Den har ett vackert naturläge, som af många liknas vid Schweitz. Nästan öfverallt odlas lin, hvaraf väfnader tillverkas äfven till försäljning. Kyrkan skall fått namn af en jungfru Ena, som bott härstädes, och om hvilken lefva många sägner; den har senast blifvit ombyggd 1778. I denna socken märkes: *Adlerskoq* samt *Hälleby*, 3 $\frac{1}{2}$ mtl. frälssäteri; *Hofby*, 4 mtl. frälse. Detta säteri är det största i denna och närgränsande socknar, har stora trädgårdar och Engelska parker. *Hofby skans* (hvarom se detta ord). På Malma ägor finnes en springkälla, kallad *Kongskällan*, utmärkt för dess förträffliga vatten. Vid *Killinge*, på gränsen emellan Eneby och Horns socknar, har man funnit krigsredskaper efter det märkvärdiga slaget, som år 1543 stod här emellan konung Gustafs folk och Dackes parti, då den sistnämnde blef skjuten genom begge lären och hela hans anhang dels förskingradt, dels nedergjordt, hvarefter Dacke med stor svårighet drog sig tillbaka öfver Åsunden. Socknen består af 42 mtl. och har 1,645 invånare. Dess areal utgör 24,416 tunnland, af hvilka 3,220 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby och Kisa.

Eneby, Östra, en socken, hör till 3 kl. reg., är belägen i Lösings, Bråbo och Memmings förenade kontrakt af Linköpings stift, Bråbo härad af Östergötland, $\frac{1}{4}$ mil N.V. från Norrköping, vid

Bråviken. Kyrkan tillika med prestgården blefvo af Ryssarne afbrända år 1719; men begge äro sedan åter uppbyggda. Inom socknen märkes: *Lenartsberg*, 1 mtl. berustadt säteri, förr Fölleberga kalladt, har täck belägenhet icke långt från Motala ström. *Ringstad*, 1 $\frac{1}{2}$ mtl. frälse och 1 $\frac{3}{8}$ mtl. berustadt säteri, har tegelbruk. *Ringstadholm* (här om se detta ord). *Svärtinge*, 4 mtl. berustadt säteri, samt 1 $\frac{1}{8}$ frälse och $\frac{1}{2}$ mtl. kronoskatte, har varit ett gammalt herresäte. Traditionen förmäler, att en fylkeskonung, som bodde på Ängnäs, fört krig med ägaren till Svärtinge, om natten gått öfver sjön Glan på en timmerflotta och uppbärnt Svärtinge. Gården lär för dem hafva varit befäst och omgifven af en graf. *Prysgården* och *Loviseberg*, hvardera om 1 mtl. berustadt säteri. *Himmelstalunds* helsobrunn (se detta ord). *Marieborg*, förr Berga by, 3 mtl. frälse, en väl bebyggd herrgård, med utmärkt ladugård, tillhör grosshandlaren Jakob Philipson. *Fiskeby*, 3 mtl. frälse; *Fiskeby*, pappersbruk vid Motala ström, samt *Ingelstad*, *Ståthöga*, *Marielund*, *Grimstad*, *Eneby* och *Knifberga*, alla om 1 till 3 mtl. Socknen består af 50 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,445 invånare. Dess areal utgör 16,107 tunnland, af hvilka 4,980 äro sjöar och kärr. Adr. Norrköping.

Eneman, Michael, en af de förste bekante Svenske resande, i den bemärkelse man nu för tiden fäster vid detta ord. Han föddes d. 1 Febr. år 1676 i Enköping, der fadern var rådmän, egenade sin tid vid akademien särdeles åt studium af de Orientaliska språken, och prestvigdes först år 1706. Straxt derefter reste han ut till konungen, hvilken då stod i Sachsen, blef notarie i dess hofkonsistorium och följde honom till Pultava samt derifrån till Bender. Carl skickade honom nu såsom legationspredikant till Konstantinopel, der han lemnade sitt andeliga biträde åt många protestanter, särdeles Svenske fångar, hvilka Ryssarne bortfört från Lifland och Finland och sålt åt Turkarne som slafvar. Sin lediga tid använde han att fullkomna sig i Österländska språken och anträdde, d. 11 Sept. år 1711, på konungens befallning och med hans understöd, sin resa i sällskap med en herr Silfvercrantz. Han begaf sig först till Troja, så till Smyrna, Alexandria samt uppför Nilen till Kairo; följande året till Palestina, Arabien, Damas och Libanon, och återkom till Konstantinopel efter två års frånvaro. Under tiden hade konungen, utan hans ansökning, nämnt honom till Orientalium professor i Upsala. Nu skyndade E. hem, beträdde Sveriges jord d. 5 Aug. 1714 och tog sin profession i besittning; men förkylde sig under akten, d. 26 Sept., insjuknade följande dagen, vigdes på sotsången med Catharina Rudbeck, med hvilken han förlofvat sig före utresan, och dog d. 5 Okt., sex dagar efter vigseln. Hans resebeskrifning förvaras i manuskript på akademiska biblioteket i Upsala, emedan tryckningen afstannade med andra ark. Han har äfven hemfört en karta och teckning öfver Mecka och dess moské.

Enevaldus, Svenonius, en lärdd och mångskrifvande theologie professor i Åbo; innehade sitt

embete derstädes i 33 år, från 1654 till 1687; har försvarat 300 disputationer och hållit 2,500 predikningar. Han utnämndes år 1687 till biskop i Lund; men kom icke att tillträda detta embete, emedan han afled d. 18 April år 1688 i sitt 71 års ålder. I sin ungdom genomvandrade han, till fots Böhmen och största delen af Tyskland.

Engaholm, en egendom i Aringsås socken af Kronsbergers län, består af 28 $\frac{1}{4}$ mtl., dels säteri, dels rå och rör samt frälse, och 28 torp. Sedan *Lyngåsa* och *Sponingslanda* säterier blifvit dermed förenade, blef Engaholm af general-löjtnanten, frih. Anders Koskull, gift med Mariane Taube, gjordt till fidei-komiss år 1746. Här finnes en stor trädgård med betydligt växthus, samt ett bibliotek af 2,000 band, af de bästa, isynnerhet Fransyska författare. Vid egendomen är ett tegelbruk, hvarest 50,000 tegel årligen tillverkas.

Engel, **Abraham**, premier-löjtnant vid kongl. flottans konstruktions-korps. Uppfostrades i Norrköping, der han, genom utmärkta framsteg i studier och teknisk färdighet, ådrog sig mycken uppmärksamhet och blef, ännu mycket ung, antagen såsom elev vid Djurgårds-varfvet i Stockholm, hvar-est han, under dåvarande skeppsbyggmästaren kapten Henning, danades till hvad han sedermera ansågs blifvit: en af Sveriges förnämsta skepps-konstruktörer. Vid 15 års ålder ingick han vid kongl. flottans varf i Stockholm och utnämndes 1820 för sin skicklighets skull till kvartersman. Blef 1823 befordrad till under-konstruktör, 1826 till sekund-löjtnant och 1841 till premier-löjtnant vid öfvannämnde korps. Då en handelsbrigg år 1836 skulle nybyggas vid Djurgårds-varfvet, uppgjorde Engel en ritning efter ny konstruktion, hvilken byggnad, väl utförd, redan på stapeln vann alla kännares beundran. Briggen, som erhöill namnet *Mary*, väckte, både inom Europa och Amerika, den högsta beundran för sitt utseende och skarpa välsegling, hvaruti den ansågs öfverträffa alla nationers fartyg. Engel byggde sedan en mängd andra handelsfartyg, hvaribland må anföras: skeppen *Zenobia* och *Alcyon*; briggarne *Oberon*, *Fritz*, *Fru Charlotta*, *Oscar*, *Sir Charles Fourbes*, *Selma*, *Louis de Geer*, m. fl., hvilka alla utgöra ett ärofullt minne inom Svenska handelsflottan. Född d. 22 Febr. 1803. Genom förkylningar under tjensten hade E. redan 1831 ådragit sig en tärande sjukdom, som d. 12 Febr. 1845 slutade hans dagar. Hans fränfälle väckte stor saknad bland kamrater, vänner och underlydande. En af de förra skildrar honom sålunda: "Vi behöfde endast se och höra honom tala några minuter, och straxt smög sig den gode Engels in i våra hjertan. Hans intressanta, genialiska samtal, sprittande af humor och en beundransvärd kunskapsrikhet nästan i alla ämnen, en genomträngande blick och en säker omdömes-förmåga i alla förhållanden, hans redliga, öppna förtroende ingifvande sätt, — allt intog, allt drog oss närmare och fäste oss med de starkaste band vid den redliga vännen."

Engelbrekt Engelbrektsson, den Svenska frihetens hjälte, bodde i Dalarne och härstammade

från en adelig släkt. När den Danske fogden Jösse Eriksson hemsökte hans olycklige landsmän med odrägliga våldsamheter och utpressningar, begaf sig Engelbrekt år 1432 till konung Erik, att klaga deras nöd. Konungen lofvade att afhjelpa deras besvär; men då detta löfte icke hölls, då en ny klagan afvisades med hän, grep Engelbrekt ändt-ligen till vapen och tågade, i spetsen för en hop Dalkarlar, till Borganäs fäste vid Dalelven, hvilket de förstörde, och derifrån till Westerås slott, som belägrades. Detta skedde år 1433. Löften om rättvisa förmådde honom äfven nu att återvända; men när jemväl dessa brötos, upplagade allmogens förbittring ånyo och uppresningen blef allmän, samt hade till följd Sveriges befrielse från de Danske fogdarnes förtryck. De många tilldragelserna under detta befrielsekrig tillhöra Svenska historien och utgöra en så intressant del deraf, att de för ingen läsare torde vara obekanta. Den ädle mannen belönades likväl alldeles icke såsom han förtjenat. Sedan han krossat den utländske fienden, angreps han af en ännu farligare: de Svenske aristokraternes afund och motverkan. Härigenom hindrades Engelbrekt att uträtta allt hvad han kunnat för landets bästa, förbigicks vid valet till riksförståndare, hvartill den unge, men högt beslägtade, Carl Knutsson Bonde utsågs, och undanröjdes slutligen genom ett skändligt lönnmord, som begicks på honom, d. 3 Maj 1436, på en liten holme i Hjelmaren, hvilken ännu kallas Engelbrektsholmen (se nedan). Mördaren var Måns Bengtsson Natt och Dag, son till riksrådet Bengt Stensson. Han lemnades ostraffad af Carl Knutsson; men efterverlden har brännmärkt hans namn med en outplånlig vanära. Hans offers deremot skall alltid lysa såsom en af de upphöjaste karakterer vår historia har att framvisa, samt ett af de största ämnen till statsman och härförare. Bevisen derpå äro, utom hans förvånande verksamhet och hans utförda bragder, att han, med en här af 100,000 man, genomtågade landet, och bland denna öfsvade hop förmådde hålla så sträng disciplin, att, som man säger, ingen bonde blef beröfvad ens en hönas värde; att han började en kanal-anläggning vid Södertelje, att han hade i sigte Skånes, Hallands och Blekinges återförening med Sverige, från hvilken plan han afhölls genom ett ingånget stillestånd, m. m., hvilket allt röjer hans skarpa blick och rigtiga uppfattning af landets ställning och behof, äfvensom hans magt öfver folkets sinnen. Sveriges goda stjernas nedgick med honom för en lång följd af år, och de, som undanröjt honom, hade ej förmåga att ersätta det rum han lemnade tomt.

Engelbrektsholmen är belägen i Hjelmaren, framom Göksholm. Erhöll det namn efter mordet på Engelbrekt. På stället der detta skedde skall ett jernkors blifvit uppsatt; men lärar redan år 1784 varit borttaget. Framlidne envoyén m. m. friherre v. Rehausen har, såsom ägare af Göksholm, låtit på samma ställe upprepa en minnesvård med inskrift: "Här föll Engelbrekt Engelbrektsson, Svenska frihetens värn, Gustaf Wasas efterdöme, offer för ett midingsmord, d. 27 April

1436." (Denna dato är likväl origtig.) "Minnet hade lefvat i 392 år, innan minnesmärket restes af Göksholms ägare, G. M. von Rehausen."

Engelfors, ett jernbruk i Husby socken af Stora Kopparbergs län, privilegieradss år 1822 på 450 skepp:d smide för 1 härd, och anlades vid ett vattenfall i Glasån. Bruket har nu 2 härdar och 1,200 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Skeppar på Stockholm. Hammarskatten utgör 12 skepp:d. Ägare äro Klosters bruks-intressenter.

Engelhardt, Johan Henrik, medicine professor i Lund, konungens förste lifmedikus och år 1816 utnämnd till kyrkoherde i Fellingsbro församling i Westerås stift, född 1759, död 1832, har utgifvit åtskilliga dissertationer i vetenskapliga ämnen och 61 disputationer, hvilka hållits under hans presidium.

Engelholm, en urgammal stad i Christianstads län af landskapet Skåne, belägen på en halfö, som bildas af strömmen Rönneås krökning, $\frac{1}{2}$ mil från dess utlopp i hafvet, $56\frac{1}{2}$ mil S.V. från Stockholm, $10\frac{1}{2}$ mil N.V. från staden Christianstad; är temligen reguliert byggd, håller 231 tunnland i arealvidd, har en vacker kyrka och 108 hus och tomter, samt bebos af 1,077 personer. De egentliga näringsgrenarne äro minuthandel, handtverkerier och fiske. Staden äger ej några egna fartyg och ej heller någon hamn, ty den som förut funnits är förstörd af flygsand; men den har i stället tvenne upplagsplatser, nemligen: *Grytehamn* och *Skepparkroken*. Fisket består förnämligast af laxfångst i Rönneå. Staden har en på enskildas bekostnad inrättad skola och ett fattighus, hvars byggnad och underhåll blifvit hufvudsakligen besörjde med det betydliga penningbelopp, som konung Carl XIV Johan i sådant ändamål skänkt staden. Stadsförsamlingen har till annex Munkalångby socken och hör till 3 kl. patronella pastorater. Patronat-rätten tillhör ägaren af Skillinge. Marknader hållas här årligen i Mars, Juni och September månader. Stadens riksdagsnummer är 60.

Engelsbergs eller **Englikbenningss** jernbruk i Vestra Wåla socken af Westmanlands län, vid en ström, som flyter emellan sjöarne Snyten och Åmänningen. Redan år 1597 har en hammare här varit uppbyggd och samma år privilegierad. År 1663 erhöilo intressenterne 6 års frihet för den masugn de uppfördt i stället för den gamla förfallna. Den år 1597 anlagda hammaren blef 1685 för vissa orsakers skull förbjuden att nyttjas; men kyrkoherden i församlingen P. Johannis, som var delägare i bruket, utverkade tillstånd att åter få idka smidet vid samma hammare. År 1689 blefvo begge hamrarna bibehållna. Bruket har nu 4 härdar och 2,333 skepp:d privil. årligt smide, samt 134 skepp:d 5 lisp:d frälse-smide, af eget tackjern. Skeppar på Stockholm. Hammarskatten utgör 21 skepp:d 19 lisp:d 15 marker. Ägare: G. C. Timm. Bruksstämpeln visar E B inom en cirkel.

Engelska Jaktklubbens fartyg njuta i Svenska hamnar befrielse från lastpenningar och hamn-
omgälder.

Engelska kyrkan. (Se: *Methodistiska kapellet*.)

Engeltofta, frälse-säteri, är beläget i Christianstads län, Bjäre härad och Barkåkra socken. Derunder lyda omkring 46 oförmedlade hemman eller något öfver 18 mantal, samt 65 torp och gatehus, tegelbruk och mjölkvarnar. Säteriet har hamn och lastageplats, samt lax- och anjovis-fisken, och har äfven ägt en privilegierad fabrik för tillverkning af Engelska åkerbruks-redskap. Egendomen har ifrån år 1793 till 1819 tillhört framlidne majoren C. G. Stjernsvärd, som sistnämnde år försålde den till konung Carl XIV Johan, mot en summa af 450,000 R:dr B:ko. Då denna egendom af Stjernsvärd tillträdess, utbjöds den förgäfvess för 40,000 R:dr Rgs; men hade redan år 1806, genom denne nitiske och insigtsfulle ägares vidsträckta odlingar och anläggningar, stigit så i värde, att ett bolag derföre erbjöd 550,000 R:dr B:ko såsom köpeskilling, och år 1816 uppskattade excellensen greve Toll afkastningen till 47,000 R:dr B:ko. Egendomen öfvergick, såsom ofvan nämnt är, således i andra händer; men samma stund dess förra driftiga ägare lemnade denna sin skapelse, var andan och föreningspunkten försvunnen. Den höge köparen kunde ej förutsättas äga kännedom om Svenska landthushållningen, och öfverste-löjtnanten och riddaren de Mottoni, hvilken utsågs och anställdes till styresman för egendomens drift och skötsel, saknade både kunskaper och skicklighet i detta yrke. Den af Stjernsvärd uppgjorda planen för egendomens skötande lemnades å sido och arbetsstyrkan så af menniskor som kreatur indrogs, hvaraf följden blef egendomens förfall och föga eller ingen afkastning. Stjernsvärd hade likväl erjudit sig att, mot den säkraste borgen, arrendera egendomen af konungen, mot en summa af 26,000 R:dr B:ko årligen, och säger derjemte, i sin år 1819 utgifna skrift: *Engeltofta förr och nu*: "Jag kan icke neka, att jag ansåg ett sådant arrende mindre förmånligt för ägaren än för mig sjelf, som derigenom ej allenast kunde hoppas en säker och tillräcklig bergning för min familj, utan äfven något öfverskott." Det var således ej denne upplyste ekonoms fel, att Engeltofta redan ett par år efter sedan den af konungen inköptes, utbjöds till ett nedsatt pris. Det såldes år 1845 till borgmästaren i Landskrona, häradshöfding Ödmanson och lands-sekreteraren i Halmstads län Hane, hvilka för närvarande äro ägare deraf. (Se vidare: *Stjernsvärd*, *Carl Georg*.)

Engeström, Johan, stamfader för den Engeströmska släkten, var son till kronobefallningsmannen i Malmöhus län, Johan Åkeson Engeström, och föddes i Lilla Slågerup d. 21 Nov. år 1699. Ynglingens håg var isynnerhet vänd på Oriental-språken och han bragte sig deri till den höjd, att han, utom Ebreisken och Kaldeiskan, hvilka han kunde anses känna i grund, äfven var hemmastadd i sju andra Österländska språk. Denna ovanliga kunskap belönades också med professionen i Grekiska och Orientaliska språken vid Lunds akademi, hvartill han utnämndes vid 33 års ålder; men den han sedan utbytte mot andra theol. professionen, förenad med Uppåkra och Fläckarp till

prebende. År 1743 blef han förste theol. professor och domprost, samt tre år senare biskop i Lunds stift. Han afled d. 16 Maj 1777. Af hans 15 barn, hvilka upphöjdes i adligt stånd, blefvo tre söner bekanta, nemligen: **Gustaf**, född 1738, död 1813, såsom bergsråd, riksvärdie vid kongl. mynnet och ledamot af vetenskaps-akademien, känd genom åtskilliga skrifter i sin vetenskap; **Johan**, född år 1743, död 1807, var protokolls-sekretär i krigs-expeditionen; men hans bana stängdes genom hans inveckling i den komplott, som hade Gustaf III:s mord till följd, samt ändligen **Engeström, Lars von**, född i Stockholm d. 24 Dec. år 1751. Utan att vara begåfvad med några öfverlägsna sjäsegenskaper, hör han till antalet af de personer, som vinna märkvärdighet derigenom, att de blifvit af händelserna förda in i de stora ärendernas verkstad samt der varit, om ej en af drifvedarna, likväl ett af de synliga verktygen. Han ägde ett redligt, öppet sinne, ett fosterländskt tänkesätt och ett välvilligt hjerta. Sådana äro hans anspråk på uppmärksamhet och ett namn hos efterverlden, hvartill, såsom serskildta befordringsmedel, kommo hans väl icke egentligen sköna, men manliga utseende och hans imponerande personlighet, egenskaper, hvilka Gustaf III också anmärkte såsom rekommenderande för Engeström, då han år 1782 afsände honom i egenskap af chargé d'affaires till Wien. (E. hade, genom ett tidigt inträde i kabinettet för utrikes brevexlingen, banat sig vägen till diplomatiska värf och inhemtat den öfning, som dervid erfordrades.) År 1787 afgick han till Warschau, der han likväl ej förr än följande året erhöill något offentligt uppdrag, hvars beskaffenhet väl tros hafva varit af stor vikt; men aldrig blifvit närmare känt. Under förmyndar-regeringen tjänstgjorde han en tid såsom hof-kansler och ansågs för en man af mycken betydenhet; men lär icke länge hafva bibehållit sig i Reuterholms ynnest, hvarföre han aflägsnades på en beskickning till England. Från 1798 till år 1803 var han envoyé vid Preussiska hofvet. Återkommen dervifrån, ledde han utan någon offentlig befattning till år 1809, då han, förut känd och värderad af hertig Carl, kallades till kansli-president efter friherre Ehrenheim. Engeström var visserligen icke vuxen de brydsamma omständigheter, hvarunder han emottagit denna post, och hvilka erfordrat vida högre krafter; men ingen af hans kolleger var det mera än han, och Svenska statskeppet fördes således af händelsernas ström, utan att kunna styras deri eller göra den motstånd. Hans redlighet och patriotism måste likväl alltid erkännas, och han tvekade icke att uttala sin öfvertygelse, äfven om denna befanns i strid med en mäktigare. Såsom utrikes stats-minister — ty mot denna benämning utbyttes den fordnas blygsamma titeln af kansli-president — har han lånat sitt namn åt alla de märkliga tilldragelser, som utgöra Sveriges politiska historia intill år 1824, då han nedlade alla sina befattningar, för att åtfölja sin fru till dess slott, Jankowitz, nära Posen i Preussiska Polen, der han äfven afled d. 19 Aug. 1826 i sitt 75

lefnadsår. Vid afskedstagandet erhöill han i pension den i vårt land ovanliga summan af 10,000 R:dr B:ko, hvaraf 4,000 skulle, efter hans död, tillfalla hans fru, en grefvinna Chlapowska. Vigtiga uppdrag och yttre utmärkelser hopade sig på honom, och han erhöill icke allenast alla sådana, som i Sverige kunna vinnas: greve-värdighet och serafimer-orden, utan äfven flera utländska prydnader. Såsom kansler för Lunds akademi rörde han mycket nit för vetenskaperna och deras idkare, och saknade ej insigt vid bedömandet af deras förtjenst, ehuru hans goda hjerta beskylldes för att någon gång hafva missledt hans omdöme, så att han befordrat personer, med förbigående af andra mera förtjente. Han älskade emellertid lärdom och vitterhet, samlade böcker och konstsaker, och var en af Sveriges få mecenater under senare tider.

Engeströmska biblioteket, beläget vid Rhenfeldts-gatan å Södermalm i Stockholm, var ursprungligen samlat af stats-sekretären Benzelstjerna, hvilken vid sin död lemnade det som fideikomiss åt sin systerson, sedermera stats-ministern greve von Engeström. Vid testators fränfalle, bestod det af 10,000 volymer, och ökades af greve v. Engeström med 6,000, samt har efter hans död ytterligare blifvit förstärkt. Dessutom finnas här handskrifter, ritningar, kopparstick och kartor, målningar, mynt och antiqviteter till ett icke obetydligt antal, så att mynten ensamt utgöra omkring 6,000 stycken. Antiqviteterna bestå af stenvapen, porträtter på glas, en Egyptisk idol, o. s. v. Målningarna äro 46 till antalet, till en del familjeporträtter, de öfriga stycken af utmärkte mästare; af sådana finnas äfven handteckningar i en portfölj, t. ex. af Rubens, Vænloo, Serget, m. fl. Bland handskrifterna äro 130 äldre permefref och omkring 1,200 handlingar tillhörande senare tider. Greve v. Engeström tillsatte en bibliotekarie, anslog till samlingarnas underhållande medel af egendomens afkastning, uppdrog öfverinseendet öfver biblioteket åt stats-ministern för utrikes ärenderna, ordföranden för riddarhus-direktionen och pastor primarius, samt föreskref att biblioteket skulle hållas öppet vissa dagar i veckan, och böcker derutur äfven få utlånas, genom hvilket allt han onekligen förvärfvat sig en stor förtjenst om fäderneslandet och dess litteratur.

Engfalls koppargrufvor, i Björsåters socken af Östergöthland. Efter dessa nu ödelagda grufvor synes varphögar; smältverken hafva varit ej långt från kyrkan, der en bäck framminner.

Englikbennings jernbruk. Se: *Engelsbergs*.

Engström, Jon, född på Kärnebo i Fliseryds socken af Kalmar län d. 7 April år 1794, medicins-licentiat och bataljons-läkare vid Wermlands regemente, hvarifrån han tog afsked år 1825, för att flytta till sin födelsebygd, der han delat sin tid mellan landthushållningen och vitterheten. Uppträdde för första gången som författare år 1821, med en samling: *Nordiska dikter af Eivvin*, hvartill sedan kommit skådespelen: *Erik Segersåll*, *Hjalmar och Ingeborg* samt *Styrbjörn*, romanerna: *Förbundsbröderna* och *Nybyggaren*, tvenne Resor genom

Norrland, södra och norra Lappland; redaktör af den i Kalmar utkommande tidningen *Barometern*, m. 8.

Engsö granat, ett af kiselsyrad lerjord och kiselsyrad jernoxidul-manganoxidul bestående, samt således till silikaterne hörande mineral, som förekommer af trapezoidal-dodekaëdrisk form, med mörkröd, i violett dragande färg; på Engsön i Mälaren.

Engzell, Gustaf, kongl. hofpredikant, prost, och kyrkoherde i Torp och Ösjö i Skåne, född 1757, död 1797, röjde, såsom komministersadjunkt i Falun, mycket nit vid upprättandet af frikorpsen, hvilket ädrog honom Gustaf III:s uppmärksamhet. Han hade redan väckt den genom några skaldeförsörsk, såsom ett vid *Hertig Maximilian Julius Leopolds död* — *Dalkarlarne* — *Strödda skaldestycken*, o. s. v.; men hvilka numera äro kända endast af samlare. Det förnämsta af dem: *Dalkarlarne*, kallas i Biografiskt Lexikon öfver Svenske män: "odrägligt tråkigt och oredigt, ett sammelsurium af hopplockade blomster, späckadt med lärda noter." Likväl erkännes, att stilen i några af hans tal till Dalkarlarne i Svärdsjö är manlig och värtalig, samt i hans prosaiska sånger ofta kraftfull och eldig.

Enhörna, Öfver-, en socken med Ytter-Enhörna, hör till 3 kl. konsist., är belägen i Södertelge kontrakt af Strengnäs stift och Selebo härad af Södermanlands län, 2 $\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Strengnäs, vid Mälaren. Socken består af 16 mtl., med 532 invånare, Dess areal utgör 6,133 tunn., af hvilka 380 äro sjöar och kärr. Adr. Södertelge.

Enhörna, Ytter-, annex till ofvannämnde socken, beläget 3 $\frac{1}{2}$ mil S.O. från Strengnäs, vid Mälaren. Har en areal af 11,132 tunn., af hvilka 130 äro sjöar och kärr. Den består af 25 $\frac{1}{2}$ mtl. Folkmängden uppgår till 725 personer. Adr. Södertelge.

Enka. För qvinnans belägenhet, sedan hon genom döden förlorat sin man, har lagstiftningen serskildta stadganden, dels för att bestämma hennes ställning i samhället och familjen, dels för att försäkra henne om något stöd och beskydd i stället för det hon förlorat. I afseende å det förra är en viss tid, nemligen ett år, föreskrifven, innan enkan får träda i nytt gifte, hvaremot hon alltid råder sig och sitt gods sjelf. Arfvingarnes afvittring måste äfven föregå hvarje nytt gifte. Qvinnan, hvilken ogift, utan serskildt tillåtelse aldrig kan oberoende af förmyndare vårda sin egendom, blir således, i och med detsamma mannen dör, sin egen förmyndare, och kan äfven, med en förmyndares biträde, vara sina barns. Hennes rätt i mannens egendom består i giftorätt och morgongåfva. Den förra är nu mera, efter den vid 1844 års riksdag antagna lagförändringen, lika för enka och enkling; den var förut större för mannen, som förlorat sin hustru, än för hustrun, som förlorat sin man. Morgongåfva bestämmes före vigseln och blott i lös eller blott i fast egendom; men ej i båda tillika. I det senare afseendet, el-

ler enkors understöd och beskydd, har staten förlänat vissa rättigheter, beräknade på deras bergning efter mannens död. En sådan rättighet är prest-enkors privilegium på nådår. Hvarje prest-enka, hvars man innehaft ordinarie beställning inom kyrkan, äger att behålla tjenstens inkomster ett år utom det löpande tjänståret, och konungen kan förläna ännu ett, eller, vid ömmande omständigheter, två s. k. extra nådår. Deremot hafva presterne för sina enkors ingen allmän pensionskassa och staten bidrager till deras understöd endast med de mindre betydliga anslag, t. ex. af kronoräntor, som på vissa ställen blifvit gifna till prest-enke-kassor i stiftet. De civila och militära tjenstemännens enkors hafva icke nådår; men i dess ställe s. k. begrafningshjelp, eller mannens lön under första halfva året af hans tjenstetid, uti alla de tjenstegrader han emottager, hvilken innehålles af staten till begrafningshjelp; men ej återbetalas i fall han tager afsked. Hvarken denna eller presterne nådår, isynnerhet icke den förra, skänker någon tillräcklig bergning för framtiden. Enke- och pupill-kassor äro derföre inrättade, till en del på tjenstemännens egen bekostnad, grundade på inrättningar, som efter mannens död komma enkan till godo. För borgare-enkors finnes rättigheten att fortsätta mannens borgerliga yrke, hvilket då skötes för hennes räkning af en antagen person. Dessutom bruka stundom vissa näringsrättigheter vara borgare-enkors förbehållna. För fattiga enkors finnas på vissa ställen enkbus, der de intagas till döddagar, jemte andra fromma stiftelser, hvarifrån pensioner utgå.

Enke-medel. Särdeles inom preste-ståndet benämnas med detta namn de understöd, som ur vissa kassor tilldelas aflidne tjenstemäns enkors. Enke-medlen utgå dels af presterskapets sammanskott, dels af dertill anslagen kronotionage, dels af gifna donationer.

Enke- och Pupill-kassa. Sådana inrättningar finnas, genom statens försorg, för så väl militära som civila tjenstemäns enkors och barn. Ifrån den tid, då lönerna började utgå i penningar och ej i hemmansräntor, under form af förläningar, hafva militärstatens enkors och barn åtnjutit pensioner. År 1739 bestämdes genom en kongl. förordning vissa reglor derför. Medel bereddades genom statsanslag, hvilka undergingo åtskilliga förändringar, så till storlek som förvaltningssätt. År 1830 utgjorde de 23,000 R:dr B:ko, hvilka fördelades genom ett reglemente år 1833 emellan tvenne pensionsanstalter, en för officerares, en annan för underbefällets efterlemnade familjer. Pensionerna utgöra klasser, ifrån 24 till 250 R:dr för officers-enkors och 16—20 R:dr för enkors inom underbefäls-graderna. Pensioner gifvas åt enkors och äfven åt faderlösa barn, dock icke på det sätt, att hvar och en familj är berättigad till pension. Det kan icke blott hända, att familjernas antal är större än pensionernas, utan det gifves äfven i alla händelser vissa vilkor, hvilka erfordras så väl hos den som söker pension, som äfven hos den aflidne mannen eller fadern. Pensionsrätt äga

endast fattiga hushåll, blott deras enkor och barn, som innehaft lön på stat inom någon af de i pensions-reglementet nämnda tjänstegrader, och hvilka, vid dödsfallet, kvarstodo i tjänst eller vissa år hade innehaft tjänsten, förr än de erhållit afsked; slutligen blott sådana enka, som ej njuter bidrag af någon annan statens pensions-inrättning. Enka har företrädesrätt framför sina barn; dock kan i vissa fall pensionen delas emellan dem. Pensionen gäller för lifstiden; men förloras om enkan träder i nytt gifte, eller flyttar till fremmande land, eller blifver dömd till vanhederligt straff, eller under en viss tid försummar att uttaga pensionen, eller upphör att vara fattig. För de pensions-behöfvande, som ej kunna erhålla pension, är en viss ersättning beredd genom gåfvor, s. k. gratifikation, af kassans besparade medel. Men utom denna af staten förlänade pensionsfond finnes ett särskildt kapital, hvilket Carl XIV Johan och kronprinsen skänkte till pensioner, och för hvars förvaltning särskildta föreskrifter gäfvos år 1819 genom ett kongl. bref. Räntan å kapitalet, som skulle utgå till pensioner, var 5,000 R:dr. Slutligen finnes äfven en enskildt pensionskassa, grundad på afgifter utaf alla militära tjenstemän. Dessa afgifter äro ett slags beskattning, hvilken i och för sig sjelf icke medför rätt till pension, så mycket mindre, som de äfven erläggas af ogifta militärer. Till dessa tvångsavgifter komma frivilliga bidrag, de der utgå efter vissa bestämda grunder af dem, hvilka vilja vara delaktige i kassan, och dymed delst försäkra pensionsrätt åt sin familj. Äfven dessa pensioner delas i klasser ifrån 20 till 250 R:dr. Vid dem fästes icke afseende på familjens torftighet; emedan kassan utgör delägarnes egendom. Deremot är företräde stadadt för de, hvilkas män stupat i krig. Äfven denna kassa, likasom de medel staten gifvit, förvaltas af direktionen för arméens pensionskassa. — För sjöförsvarets tjenstemäns familjer finnes *Amiralitetets Enke- och Gratia-kassa*, som förvaltas af direktionen för amiralitets-krigsmans-kassan, och består dels af statsanslag, dels i ett ägande kapital, dels i hvarjehanda dit anslagna inkomster, samt afgifter af flottans tjenstemän. Pensionernas storlek är ungefär lika med dem som utgå från arméens enke- och pupill-kassor, men villkoren för pensions erhållande något olika; afseende har nemligen blifvit fästadt på kassans dubbla ursprung ifrån delägaras bidrag och tillika ifrån allmänna anslag. — Lika med arméen har äfven civilstaten en allmän och en enskildt enke- och pupill-kassa, grundade den ena på statsanslag, den andra på delägaras bidrag, med pensionsvillkor, temligen lika de för militära enke- och pupill-kassorna, samt förvaltning af direktionen för civilstatens pensionskassa. — Utom dessa enke- och pupill-kassor för särskilda klasser af statens tjenare, finnes, sedan år 1784, den s. k. allmänna enke- och pupill-kassan. Den uppkom genom sammansläende af tvenne andra kassor, en militärens och en civilstatens kassa, hvilka förenades till en enda och utvidgade sig så, att alla stånd kande deltaga deri. Den

akötes såsom ett bolag, och består dels af ett betydligt räntebärande kapital, dels af insatser utaf delägarna. Presteståndet saknar ännu en enke- och pupill-kassa, ehuru försök varit gjorda att bilda en sådan. Men för särskilda klasser af medborgare äro enskilda enke- och pupill-kassor inrättade. Sådana finnas ett stort antal ensamt i Stockholm. De förnämsta deraf äro: Allmänna enke- och pupill-kassan, med en fond af 901,346 R:dr; den med arméens pensionskassa förenade enke- och pupill-kassan, med 318,912 R:dr i fond; civilstatens enskilda och allmänna enke- och pupill-fonder utgöra 196,617 R:dr; banko-statens enke- och pupill-kassa, 220,647 R:dr; enke- och pupill-kassan vid rikets ständers riksgälds-kontor, med hvilken f. d. general-assistans-kontorets enke- och pupill-kassa numera är förenad, 59,446 R:dr; enke- och pupill-kassan vid Stockholms stads verk, 128,230 R:dr; jern-kontorets tjenstemäns pensions-kassa för deras enkor och barn, 14,972 R:dr; eller tillsammans 1,750,902 R:dr B:ko. Härtill kommer ytterligare: Drottningens hospital med 46,483 R:dr; Kniggeska pensions-fonden med 16,666: 32; borgerskapets enkhus; med 189,680 R:dr; Filénska pensions-fonden för civila embets- och tjenstemäns samt deras enkors och barns underhåll, med 68,741 R:dr; under allmänna enke- och pupill-kassans direktion ställde pensions-fonder, 43,473 R:dr; Goduska pensions-fonden för enkor efter embetsmän inom magistraten, 6,111 R:dr; pensions-fonder, förvaldade af direktionen öfver borgerskapets enkhus, 45,700 R:dr; af grosshandels-societeten förvaldade pensions-fonder, för behöfvande medlemmar samt deras hustrur, enkor och barn, 66,666 $\frac{2}{3}$ R:dr; kryddkramhandels-societetens pensions-fonder, för samma ändamål, 78,468 R:dr; Strandbergska och Hebbeska donationerna, till enkor och oförsörjda döttrar af ofrälse embets- och tjenstemän, 80,518 R:dr; nödhjelps-kassan och Törnebohmska pensions-fonden, för enkor och barn efter tjenstemän och fabriks-idkare, 191,924 R:dr; Kniperska pensions-inrättningen, med 59,051 R:dr; Norénska pensions-fonden för enkor och flickor, 33,316 R:dr; Paulinska donations-fonden, 112,139 R:dr, m. fl. enskilda här ej upptagna donationer för samma ändamål, till hvilket inom Stockholms stad ensamt således disponeras omkring 3 miljoner.

Enkhuset i Stockholm. Denna vackra inrättning har för sin stiftelse hufvudsakligen att tacka grosshandlaren Abraham Grill, hvilken dertill anslog den första fonden, till tacksamhet hvarföre stadgades, att så länge någon manlig efterkommande af honom finnes, en sådan alltid skall vara ledamot af direktionen. Början skedde i Maj år 1725, kort efter Grills död. Här underhållas 75 medellösa enkor efter Stockholms handlande och handverkare, af hvilka ingen får vara under 50 år. Till förrättande af deras gudstjänst finnes en kyrka, med egen predikant. Fonden har, genom gåfvor och testamenten, tillväxt så betydligt, att den år 1926 utgjorde 118,557 R:dr, och vid 1842 års slut: 189,680 R:dr, deraf 176,000 räntebärande kapitaler. Härifrån utdelas äfven pensioner till åt-

skilliga, som ej kunnat emottagas inom inrättningen. Huset lär hafva varit byggt af en Sparre; men afbrann vid den stora vådelden år 1786. Iståndsatt af räntmästaren Lagersparre, tillföll det kronan genom hans balans, och öfverlemnades till en grefvinna Woinarofskij, i afräkning på en fordran, som hennes man hade hos statsverket. Hon sålde det sedan till borgerskapet, då det användes till sitt nuvarande ändamål.

Enkling är, enligt Sveriges lag, i vissa fall underkastad samma villkor som enka; men i vissa fall andra. Enkling får, likasom enka, icke träda i nytt gifte, utan att afvittra sina barn med den aflidne hustrun. Deremot kan enklingen träda i nytt gifte ett halft år efter hustruns död; enkan först ett år derefter. I afseende på giftorätt har enkling varit gynnad på qvinnokönets bekostnad ända till dess, vid 1844 års riksdag, giftorätten bestämdes lika för begge könen. Förut var giftorätten i fast egendom på landet dubbel för mannen emot qvinnan, åtminstone i de flesta fall; ty i förvärfd fastighet på landet var giftorätten åtminstone för prebendatet lika; men för frälseståndet och bönderne var deremot giftorätten olika, äfven i lösören, likasom i fast gods å landet.

Enköping, en urgammal uppstad i landskapet Uppland, anlagd af Birger Jarl, vid Mälaren, 8 mil N.V. från Stockholm, $4\frac{1}{4}$ mil från Upsala, ligger i en bördig nejd af Åsunda härad, vid en liten ström, som $\frac{1}{2}$ mil derifrån faller ut i Mälaren. Är reguliert byggt, synnerligast efter år 1799, då den härjades af en betydlig eldsvåda. Staden lär förmodt blifvit kallad *Ena* eller *Stora Ena*, till åtskillnad från *Litsel-Ena* (Litslena), som ligger en mil derifrån. I hedniska tiden skola Fjerdhundra fylkeskonungar haft sitt säte härstädes. Sedermera hafva lagmännen här hållit vapensyn och råfsteting. Stadens församling, jemte annexet Wårfrukyrka socken, hör till 2 kl. reg. Kyrkan, belägen på en hög sandbacke, har, före år 1548, tillhört endast landsförsamlingen, under annexets namn; men sedan förra stadskyrkan afbrann, hafva begge församlingarne begagnat samma namn. I staden finnas lemningar efter tvenne kyrkor och tvenne kloster, hvaraf ett varit af Franciskaner, anlagdt i konung Erik Låses tid, och det andra af Bernhardiner-orden. Erkebiskop Laurentius i Upsala var af förstnämnde orden, och blef derföre begravnen i detta kloster år 1267. Sedan konung Albrekt tillfångatogs år 1388, ödelades staden med eld och brand af hans Tyska anhängare, de så kallade Hättebröderne. Åren 1572 och 1609 blef den afbränd genom våld. — Riksmarsken Carl Knutsson hyllades här till höfvidsman, af Fjerdhundra-allmogen, år 1436. — Denna ort, tillika med hela Fjerdhundra, blef, år 1300, gifven till morgongåfva af konung Birger åt dess drottning Märtha, konung Erik X:s dotter i Danmark. Stadens äldste kända privilegier äro gifna af Erik XIII, år 1413. Vapnet utgör 4 i kors vända liljor. — Från uråldriga tider tillbaka har Enköping grundat sitt bestånd isynnerhet på odlingen af jordfrukter och köksväxter, hvaraf produkterna försäljas dels i Stockholm, dels i Upsala. Handeln,

som ej är klassificerad, bedrifves af 9 köpmän, samt åtskilliga handverk af 71 mästare. Här finnes dessutom 1 apotek, postkontor, sparbank och voxelundervisnings-skola för omkring 50 gossar. Konung Carl XIV Johan begåfvade denna skola, äfvensom fattigförsörjnings-anstalten, med betydligt understöd. Stadens riksdagsnummer är 45. Dess folknnummer uppgår till 1,300 personer. Den har 198 hus och tomter samt 1,526 tunnland jord. Marknader hållas här årligen i Januari, Mars och September månader.

Ennes, Clas Ludvig, kongl. hofpredikant och kyrkoherde i Röke och Torups församlingar af Lunds stift, har sin hufvudsakliga namnkunnighet såsom lärare åt Bellman, och genom ett bref från denne till Schröderheim, hvori han rekommenderar honom till ett pastorat. Ennes var född d. 21 Jan. 1727 och dog på 1790-talet; har skrivit åtskilliga poemer; men hvilka icke gått till efterverlden, om ej möjligtvis i någon samlares gömmer.

Ennes, Barthold Anders, major och riddare af Svärds-orden, död 1842, obekant vid hvad ålder, har utgifvit *Biografiska minnen af Carl XII:s krigare*, en samling i tvenne band, hvilken icke saknar sin förtjenst såsom ett viktigt historiskt bidrag.

Ennesbovad, ytterst på Froåsa ägor, vid gränskillnaden emellan Östergöthland och Småland. Der synas lemningar af en skans, med en graf, uppkastade i konung Carl IX:s tid under kriget mot Dan-skarne, hvilka, sedan kommandanten i Kalmar, Some, uppgifvit staden, visat sig härstädes; men af konungen och hans folk blefvo tvungne att draga sig tillbaka.

En per mille fonden, uppkommen genom det i 5 §. af kongl. förordningen d. 22 Maj 1794 och kongl. brefvet d. 19 Sept. samma år intagna stadgande, att, i följd af den staden Götheborg förunnade nederlagsfrihet å utländskt gods, en per mille skulle erläggas i afgift, vid inkommandet och utgåendet af dylika varor, samt af dessa medel bildas en fond för allmänna byggnader i Götheborg, hörande till militär-behof och stadens för-svar, hvilken afgift sedermera upphört, på grund af nederlags-förordningen d. 5 Maj 1813. Fonden, insatt i rikets ständers bank till förräntning, utgjorde år 1843 något öfver 16,000 R:dr B:ko.

Ensaksböter kallas viten, hvilka, ålagda af domstol, tillfälla odelade en och samma person eller användas för ett enda ändamål. Sådana böter äro stundom målsägarens ensak, stundom tillhöra de Kongl. Maj:t och kronan. En kongl. förordning af d. 20 Jan. 1779 har förändrat Rätttegångs-balkens stadgande om de ensaksböter, hvilka tillföllo domare och embetsmän, så att dessa böter ifrån denna tid gå till konungen. Likväl äro de ej fullkomligen kronans ensak, ty hälften af de böter, som utfälla i följd af krono-åklagarens åtal, tillkomma honom; återstoden går till kronan. Ensaksböter finnas likväl endast i de fall, der de särskildt blifvit stadgade; lagens allmänna föreskrift i Rätttegångs-balken är, att böter, der ej särskildt finnes utsatt hvem de skola tillfälla, gå till tre-

skiftes, så att konungen tager en lott, häradet eller staden en och kårande parten i den vunnna rätttegången äger rätt till tredje parten. I vissa fall tillkomma ensaksböterna de fattige, såsom då vittnen bevisas hafva svurit falskt eller icke upptäckt allt hvad de om saken vetat, likaså när domare tagit mutor. Detsamma äger rum med böter för rättgångs-missbruk, när någon utan skäl dragit sak för rätta; med domares böter, hvilka försummat rättgångstimma, eller uppsåtligen af onda bevekelsegrunder fällt orätt dom; slutligen böter för procenteri, samt s. k. fästningagåfvor, hvilka förverkas, när förlofningen brytes eller blifvit ingången mellan personer, af hvilka någondra förut varit fästade på annat håll. Ensaksböter till målsägaren förekomma, såsom nämnt är, vid flera tillfällen, t. ex. då en gäldenär nekar att erkänna sin förskrifning, eller fordringsägaren kräver betalning, den han vet gulden vara; då afvita menniska begått dråp, och slutligen s. k. lytesböter, då misshandling blifvit någon tillfogad, så att hon deraf erhållit lyte.

Enskifte, eller blott Skifte, kallas den fördelning af sammanblandade jordägor, hvarigenom hvarje ägares lott blir utbruten från de öfrige. En sådan förrättning fordrar den största varsamhet, för att ej förnäma ägande-rätten. En noggrann uppmätning af ägora måste föregå, och afseende fästas på en mängd lokala förhållanden, samt deraf härflytande rätts-anspråk. Derför är skiftesverket föremål för en temligen invecklad lagstiftning, och dithörande rättsfrågor räknas ibland de svåraste. De behandlas i första rummet af en egen skiftesrätt. Sedan afvittringar och storskiften i Dalarne och Norrland redan förut kommit å bane, utlärades en allmän skiftes-stadga för hela riket 1807, och denna ersattes af en annan år 1827, hvilken likväl sedermera blifvit i vissa delar ändrad. Denna stadga upphäfvor dock ej de serskildta författningarne för afvittrings- och storskiftesverket, i de ofvannämnda landsorterna. Skiftet verkställles af dertill förordnad landtmätare, på den jordägarers begäran, som önskar utbrytning, och under medverkan af gode män, hvilka å landet väljas på förband i allmän sockenstämma och i städerna af delägarne, inför magistraten. Skiftet verkställles på grund af upprättad karta och dervid förekomma åtskilliga punkter, som måste bestämmas. Sådana äro om sjelfva delningsgrunden, om skyldighet till utflyttning, o. s. v. I vissa frågor besluta delägarne, i de öfriga hvilat afgöra de rätten hos gode männen och skiftesmännen. Der tvist uppstår och ej kan af dessa bemedlas, är ägodelningsrätten domstol. Denna åter utgöres af domhufvanden eller serskildt af Kongl. Maj:t förordnad ordförande, samt trenne i landtbruket kunnige män inom häradet, de der väljas af ombud ifrån socknarna. Öfver denna domstols utslag kunna besvär anföras hos Kongl. Maj:t, i dess justitirevision, för att afgöras af högsta domstolen.

Enskild skrift kallas den mildare grad af kyrkostraff eller kyrkopligt, som består i förbrytarens bekännelse och afbedjande af sitt brott, i själa-

sörjarens och några få vittnens närvaro, hvarefter afösning meddelas honom. Den uppenbara kyrkopligten äger deremot rum efter slutad allmän gudstjänst, i hela församlingens närvaro. Kyrkopligt, vare sig uppenbar eller enskild skrift, ådömes endast af verldslig domstol och utgör ett slags försoning för begångna brott, en religiös akt, ett återupptagande i församlingens gemenskap, ur hvilken den brottslige anses utesluten genom sin missgärning. Den var således ursprungligen ett *beneficium juris*, en försoning med församlingen, der förbrytaren åstadkommit förargelse; men har numera öfvergått till begreppet af straff, hvilket i vissa fall åtföljer det verldsliga. Skillnaden emellan enskild och uppenbar skrift eller kyrkopligt är blott den, att den förre äger rum inför några få och den senare offentligen, samt att den enskilda skriften förutsätter en mindre grad af brottslighet; den offentliga deremot större förbrytelser. I forna tider var kyrkopligten förenad med åtskilliga serskildta kyrkostraff, såsom att den brottslige gisslades vid kyrkodörren, och serskildta bothandlingar ålades honom, t. ex. vissa allmosor. Äfvenså kunde ej skriften förrättas af hvilken prest som helst, utan blott af mera utmärkta kyrkolärare, hvarföre den också vanligen ägde rum vid domkyrkorna. Men genom konung Carl XI:s kyrkolag är allt detta upphäfvor, och hade till en del redan förut upphört, hvarjemte år 1807 den inskränkning ytterligare stadgades, att en för flera brott sakfälld förbrytare blott en gång undergår skrift, hvilken då är en gemensam försoning för alla förbrytelserna. Den förbrytelse, som isynnerhet belägges med enskild skrift, är äktenskapsbrott och i allmänhet otukt, mindre stöld eller s. k. snatteri, jemte sådana förbrytelser, hvilka medföra skyldigheten att betala half mansbot.

Enskift, en känningsbåk af träd, i Bälinge socken af Södermanland, hör till Norrköpings fördelning under norra lots-distriktet.

Enskift, en socken i Laholms kontrakt och Tönnersjö och Halmstads härader af Götheborgs stift och Hallands län, 1 mil N.O. från Halmstad, hör till 3 kl. reg. Pastoratet genomskäres af Nissån, och delas derigenom på nyssnämnde tvenne härader. Ibland berg, utmärkta för en ansenligare höjd, är *Wiersehult*, hvilket, beläget vid hemmanet Wiershult, sett från hafvet visar formen af en hatt. *Fjältime* by har för åtskilliga uti trakten inträffade krigshändelser fått ett namn i Svenska krigshistorien; men kallas nästan allestädes *Fjällgrenea*, hvilket är en förvillelse, hvartill troligen Tegel, i Erik XIV:s historia, gifvit första anledningen. Uti de äldsta handlingar och kartor kallas stället *Fjällkine*, och har aldrig hetat *Fjällgrenea*. På Huneljung, nära Arlösa, ligger ett numera flertydigt monument, bestående af en horisontelt lagd sten, under denna ligger en annan häll, och emellan dem begge äro några mindre stenar. Omkring denna fornlemning äro kantiga hållar uppresta. Vid östra ändan stodo fordom, lutande emot hvarandra, tvenne stenar, hvilka, i form af en krona, öfvertäckte en emellan dem liggande rund sten, den der trol-

gen varit antingen den dyrkade fetischen, eller dess fotstöd, åt hvilket man, i brist på tid att bygga ett fullständigt tempelkummel, gifvit till skygd dessa trenne lutande stenar. Vid Spångstads by, icke långt från landsvägen, står en tio alnar hög sten upprest, hvilken liknar en skyddspelare. I det så kallade Näfverkärret på Amböke skog finner man stenar lagda såsom en ugn, hvarom sägnen förmäler, att den under krigstider varit begagnad till brödbakning af det in i skogen flyktade folket ifrån trakten häromkring. Dessutom märkas här: *Arlösa* och *Ättarps* säterier. Socknen består af 50 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,719 invånare. Af dess areal, 33,719 tunnland, ligga 3,495 i Halmstads härad, och 2,865 äro sjöar och kärr. Adr. Halmstad.

Enstödhins dagar kallas, i Westmanlands-lagens 26 flock kyrkb., *halfheliga* eller *lätte-helgdagar*. Dijkman, i sina Svenska Kyrkohandlingar, anser att de blifvit kallade så, emedan "de hade intet stödh, eller äre och prydnahjelp af föregående dagar, och voro således *enstaka* eller *enstödhins* dagar." Af Östgötherne benämndes dessa dagar *Ykildag*, kristb. 20 flocken. Lätte- och halfheliga dagar hette de af det skäl, att sedan folket förrättat sin "tidegård",ingo de saklöst gå till sina lättelssysslor, hvilket inhemtas af mångfaldiga lagstadganden, kontrakter, föreningar och öfverenskommelser, ingångna och utfärdade på dessa dagar. Deremot var tungt, groft samt blockarbete vid åsatt straff förbjudet.

Entergastar kallas det manskap å ett örlogsfartyg, som, vid fördelningarne om bord, bestämmas att verkställa entringar.

Entita, kärrmes (*Parus palustris*), en till sparfoglarnes 2:dra underafdelning, gångfoglar, hörande fogel af 4 $\frac{3}{4}$ tums längd, med svart hufva, hvilken går ned till ryggen, hvitgråa kinder och svartaktig haka, ryggen och vingtäckarne grå; bonan mindre svart på strupen, och ungarna blott med en svart fläck på hakan; omvexlar tillfälligtvis helt och hållet hvit. Finnes öfverallt i riket ända upp inom polcirkeln, likväl mindre allmänt i de nordligaste landskaperna. Vistas om sommaren och hösten i glesa skogsmarker, om vintern i trädgårdar och löfskogar, samt då i stora skaror, de der om våren skilja sig, då hvarje par söker ett passande ställe för sin fortplantning, hvarvid bonan lägger 10—12 hvita med brunröda prickar beströdda ägg, af 5 $\frac{1}{2}$ linjes längd och 4 $\frac{1}{4}$ linjes tjocklek, i ett bo af mossor och gräs, fodrat med renbår och fjäder, i gamla ibåliga träd. Födoämnen bestå af insekter, larver och puppor samt äfven af växtfrön och bär, särdeles rönnbär. Fågeln är ytterst rask och liflig, dess lockton liknar: "Dia, dia, hetzi-äh-äh!" och genom sin jagt efter insekter och larver gör han nytta så väl i skogar som trädgårdar.

Entomolither kallas stenvandlade insekter, som förekomma uti alla yngre formationer, men likväl i allmänhet sparsamt. Hos oss finnes dock ett slag deraf, kalladt *Entomolithus paradoxus*, ganska ymnigt uti Öster- och Westergöthland, i Skåne och på Öland uti kalksten, orsten och alanschiffer,

af olika form och storlek, och består af flera nu utdöda arter af Trilobiter, hvaraf lefvande arter blifvit upptäckta i Söderhafvet vid Falklandsöarne. De äro till formen eliptiska eller äggrunda, vanligen ej större än ärter eller bönor; men förekomma äfven af en hands storlek.

Entomologi benämnes den del af naturalhistorien, som handlar om insekterna. Den tillhör, såsom all naturvetenskap, förnämligast nyare tider och har i Sverige ej saknat utmärkta idkare. Den störste vetenskapsman Sverige ägt, *Linné*, omfattade hela den organiska naturforskningen, och har äfven bearbetat entomologien. Hans lärjungar *Hasselqvist*, *Forskål*, *Thunberg*, m. fl. reste i fremmande länder, äfven de mest aflägsna, för naturvetenskapliga ändamål. *Forskål* dog i Arabien, *Hasselqvist* i Mindre Asien, *Thunberg* besökte Kina och Japan, återkom lyckligt och uppnådde en hög ålder, såsom innehafvare af *Linnés* lärostol vid Upsala universitet. Af honom finnas åtskilliga entomologiska skrifter. *Linnés* samtida var den utmärkte entomologen friherre *Carl De Geer* till Leufsta, hvilken meddelade åtskilliga uppsatser i lärda sällskapers handlingar, dels Franska, dels Svenska vetenskapsakademiens samt vetenskaps-societetens i Upsala. Närmare vår tid lefde v. *Paykull*, äfven känd såsom öfversättare af de Grekiska skalderna. *Gyllenhaals* och *Schönherr*s arbeten äro bekanta; den förre utgaf *Synonymia Insectorum* och den senare *Insecta Sueciæ*. Professor *Zetterstedt* i Lund har äfven bearbetat entomologien. I allmänhet har naturalhistorien blomstrat vid Carolinska universitetet under ledning af *Fries*, *Nilsson* och *Agardh*, och entomologien har dervid ej varit glömd. En yngre författare i denna väg är *Dahlbom*, hvilken behandlat åtskilliga grenar af denna vetenskap.

Entra kallas det, då en del af besättningen på ett fartyg anfallsvis springer öfver på ett annat fiendtligt fartyg, medan detta fasthållles vid det förra med enterdraggar, m. m.

Envaldsson, Carl, notarius publicus i Stockholm, blef på ålderdomen blind, tillbragte sin sista tid i knappa omständigheter, och lærer hafva dött omkring år 1807, man vet icke i hvad ålder. Detta är allt hvad man känner om hans lefnadsförhållanden, hvilket måste förefalla så mycket besynnerligare, som han var en ganska produktiv litteratör, och det i en gren, hvilken mest af alla gör sig bemärkt af allmänheten: den dramatiska vitterheten. Utom en öfversättning af *Rousseaus Musikaliska Lexikon*, en s. k. ny *Acerra Philologica* och en *Vinterläsning*, har han, från år 1780 till och med 1800, riktat Svenska skådeplatsen med en mängd arbeten, af hvilka flera ännu bibehålla sig derstädes — i Biografiskt Lexikon uppräknas icke mindre än 76 — till största delen lyriska. Utom några divertissementer, föranledda af tilldragelser inom statslifvet, torde ganska få af dessa vara verkliga originaler, ifall ens något är det, utan antingen öfversättningar eller imitationer, de sistnämnda likväl oftast utförda med en lycklig hand, och så skickligt lokaliserade, att man lätteligen skulle kunna taga dem för Svenska produkter. De

most bekanta äro: *Iphigenie den andra, Kronofogdarna, Mor Bobb och Skolmästaren, Colin och Babette, Azemia eller Vildarna, Richard Lejonhjerter, Den stormiga aftonen, Musikvurmen*, o. s. v.

Envig, i våra dagar kallad *Duell*, och numera strängt förbjudet, samt äfven föga brukligt i vårt land, var fordom ett viktigt bevisningsmedel i rättegångar, samt, uti ännu äldre tider, en sed bland kämparne i Norden, på en gång en strid och ett nöje. Vapenöfningar ingingo såsom en af de viktigaste delar i uppfostran och antogo ofta formen af envig. Tvister afgjordes genom envig, de der kallades *holmgång*; emedan de, hvilka skulle kämpa med hvarandra, möttes på en holme eller afmätt plats. Den som uteblef förklarades för hvar mans niding. Holmgången, eller envigeten, hade sina gifna reglor. Det skedde på s. k. *hasslad mark*, d. ä. att en matta lades under kämparnes fötter, utom hvilken de ejingo stiga. Omkring mattan stodo i hörnen pålar, hvilka nedslagos med vissa ceremonier, och under uppreppande af en egen besvärjelse, kallad *tjosnublot*. Utomkring sattes stänger, kallade *kaustur*. Vapnen pröfvades för att tillse, att ej svek och förtrollning var med dem. Så länge de kämpande kunde värja sig med sköldarne, var stridslagen, att ej lemna den utstakade platsen mindre sträng; men sedan sköldarne blifvit sönderhuggna, ansågs den för slagen, som trädde utom stängerna. Eljest ansågs den hafva tappat striden, hvilken först blef sårad; men stundom drefvos de af bitter fiendskap till en lång kamp, som icke slutades förr än med den enes död. När hatet var mindre häftigt, skildes de stridande genom följeslagarnes mellankomst, sedan första såret var gifvet. Stundom stridde äfven följeslagarne med hvarandra, eller kämparne hvar och en med sin motståndares följesmän. Det hände ock, ej allenast under den kristna medeltiden, utan äfven i hedendomen, att icke blott personliga förolämpningar gäfvos anledning till sådana strider, utan man hänvisade äfven mörka och obevisliga tvistefrågor, på detta sätt, till de allseende magternas utslag. Man har exempel, att arfstvister afgjordes på denna väg. Det var den råa styrkans tid, och lagen vände sig till denna, icke blott emedan den mera förmådde än laglig dom, utan också, emedan folket mera älskade att pröfva sina krafter i öppen strid än sin skarpsinnighet i en svår bevisning, helst då lagfarenheten var outbildad. Det hände stundom, att en tapper kämpe utmanade en annan, blott för att visa sin större tapperhet och vinna ära, såsom en hjeltes besegrare. Medtäflare i kärlek fordrade hvarandras lif, och fadern eller brodern till den jungfru, hvars hand blifvit en djerv älskare förnekad, måste ofta bjuda sitt blod till den förskjutnes upprättelse. Man höll då tvekamp, antingen en holmgång eller en mindre lagbestämd strid, och det var denna senare, som egentligen kallades envig. Den tillhör, såsom juridiskt bevisningsmedel, företrädesvis hedendomen. Med kristendomen infördes jernpröfvet allt mera uti envigets ställe, hvars upphäfvande man dock ej kan bestämma till någon

viss tid. I landskapslagarne förekommer det icke. På Island skall holmgång, såsom rättegångsbruk, hafva blifvit aflyst i början af 11:te århundradet. Både jernbyrd och envig voro Guds domar, hvilande på den grundsats, att den allseende rättvisan skulle, genom stridens utgång eller jernbyrdens påföljd för den, som genomgick detta grymma prof, uppenbara den fördolda sanningen. Det var vidskepelsens missbruk af en from och ädel tro.

Envigesbanor omnämnas i de gamles envigeslagar och kämpavisor. *Sjöborg* anför i sina Samlingar för Nordens Fornälskare, att sådana banor äro ovala stensättningar med polarstenar, och finnas i Släp socken af Halland. I Ysby socken på en ljunghed emellan Edensberg och Laholm bibehålles äfven namnet på dem, som der, vid de så kallade Tvärstenarne, hållit envig, nemligen Starkotter och Hergrim. Vid Träslöf är en bana af 20 stegs längd, der det säges att kämpen Erle uti envig vunnit seger och derefter offrat uti den närbelägna efter honom sedan namngifna Erslesdal. I Nerike förekomma äfven sådana i Kumla socken, vid Södra Sänna.

Envilks kapellförsamling, annex till Svärdsjö, beläget i Stora Tuna kontrakt af Westerås stift, $3\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Falun. Socknens hemmantal, areal och folcknummer upptages jemte modersocknens. Adr. Falun.

Envis *annoble* (*Anobium pertinax*), en insekt af skalbaggarne ordning, af $1\frac{1}{2}$ till 2 linjers längd med nästan cylindrisk kropp, till färgen mest svart, eller brunaktig, med en mörkgrön fläck på hvardera sidan ryggskölden; lever i gammalt träd, helst i boningsrum, hvaruti de lägga sina larver, kallade trädmask, hvilka förstöra möbler, skåp, musikaliska instrumenter af träd, o. dyl., samt röja sitt gömställe genom det gulaktiga maskmjöl, hvilket de utkasta ur de gångar, som de borra uti trädet. Likasom flera andra insekter har denna den fintligheten, att då den märker fara draga in hufvud och fötter, samt låtsa sig vara dött, de flesta andra öfvergifva likväl denna skendöd och undfly hastigt om de handteras något våldsamt; men denna kan på intet sätt förmås att återtaga sin rörlighet, man må handtera den huru som helst, hvilket gifvit anledning till namnet *envis*.

Enväld är en för den Svenska statsrätten fremmande grundsats och har varit det af ålder. Blott några få gånger har Svenska folket, dels genom serskildta förhållanden, och dels genom ett obetänkt bortskänkande af sin frihet, varit underkastadt enväldsherrar. Konung Gustaf I var otvivelaktigt en verklig enväldsherrskare, likaså Carl XI och Carl XII, samt Gustaf III efter år 1789 och Gustaf IV Adolf. Gustaf I:s enväldstid upphörde, när den väldige herrskaren afsomnade, och sonen ej hade kraft och sans att föra faderns spira. Den lagliga ordning konung Gustaf på ett despotiskt sätt, men i sannt fosterländsk anda grundlagt, upplöste sig åter i förvirring. Då ett ordnad samhällsskick slutligen hann bildas, blef det ett slags fördrag emellan konungen och adeln; på den Gustavianska monarkien följde den period, då Sven-

ska aristokratien blef starkare än någonsin. Det var dels billigt missnöje, dels låg afund, som väpnade folket emot denna adelsmagt och söndrade densamma inom sig själf. Oenigheten gjorde det möjligt för dess ofrälse fiender, att störta densamma under Carl XI:s tid. Då adeln föll, var mellanmagten borta, hvilken väl stundom kunde åtskilja; men lika ofta förenade konung och folk. Den hade varit besvärlig för begge; men lemnade vid sitt fall en tom plats, som den ene ej ville och den andre ej kunde fylla. Ständerne öfverlemnade icke enväldet år 1680 åt konungen; ty han var ännu bunden vid Sveriges lag, men han blef fullkomligt oberoende af rådet. Sedan detta var förvandladt till konungens tjänare, utan ansvarighet inför ständerna, och utan förbindelse för konungen att höra dess råd, fanns ingen motståndskraft emot konungamagten. En sådan hade fördom legat i folkskarornas uppror. Deras tid var nu förbi, lagens välde stadgad och hvilande i konungens hand. De privilegierade stånden voro förödmjukade, adeln nyligen och hierarkien af Gustaf Wasa. Medelklassen, redan vigtig såsom bundsförvandt, var likväl ej nog stark och samlad, att ensam föra frihetens talan, och tryckfrihetens magt var okänd. Hvarken anlätades den mycket, eller var den säker eller dess betydelse nog högt värderad. Då blef konungens magt den enda i staten. Under sådana förhållanden uppdrogo ständerne år 1682 åt konungen all ekonomisk lagstiftning, och hoppades, äfven vid förändringar i allmänna lagen, att, blott såsom en kunglig nåd, blifva tillsporda, och tio år senare lemnade de, 1693, i själfva verket hela beskattningen i konungens hand. Ty regeringen bemyndigades, att, om behöfvat så erfordrade, i händelse af krig, upptaga lån, äfvensom den gamla bevillningen. Endast konung Carl XI:s personliga egenskaper bindrade konungamagten att missbrukas. Svenska folket åtnjöt af kunglig nåd sin gamla frihet. Under Carl XII låg enväldet tungt öfver landet. Det var tyst omkring konungens thron; klagande röster nådde ej dit, och om de gjorde det kunde konungen tillsluta sina öron. Men gammal konunga-kärlek och Carl XII:s rent Svenska personlighet fängslade folkets trohet. Vid hans död kastade sig Sveriges folk med ett hastigt språng ur den ena ytterligheten uti en annan. Enväldet låg brutet i stycken och konungamagten förtrampades af partierna. Detta skedde redan i 1720 års regeringsform, ehuru ännu mera genom det sätt, hvarpå den tillämpades. Likasom konung Carl XI, genom ett formligt öfverlåtande, på laglig väg erhållit enväldsmagten, så afträdades den utaf Ulrika Eleonora, i själfva verket (tvanget; men dock i laglig form. — Gustaf III:s envælde var af annan art. Det grundade sig på en statskupp, börjad 1772 i fosterländsk anda, fortsatt 1789 i despotisk. Regeringsformen af år 1772 gjorde konungen åter till rikets regent, ej blott till rådets ordförande; men bibehöll åt ständerne i det hela deras gamla magt. Likväl saknades vissa garantier. Det var icke bestämdt för huru lång tid bevillningen kun-

de gifvas, ej heller fanns någon rådets ansvarighet inför ständerne. Detta regeringssätt var således ej fullkomligt envælde; men det monarkiska elementet öfvervågde. 1789 års förenings- och säkerhets-akt upphäfde rådet helt och hållet, och gaf konungen rätt att styra riket "på sätt honom nyttigast synes." Dermed var han autokrat, ehuru väl ständerne ännu hade banken under sin vörd och folket behöfde höras för beskattningen. Likasom ständernes oenighet gjort Carl XI enväldig, så var det och dessa som gjorde samma sak möjlig för Gustaf III. Men konungarnes personligheter voro olika. Gustaf III liknade ej Carl XI och Gustaf IV Adolf var ej Carl XII:s make. Deruti voro de dock lika, att enväldet, hvars behag de ej längeingo själfve njuta, kändes tungt under efterträdarens spira. Gustaf III:s snille försonade folket med hans fel; Gustaf IV:s oförstånd skyldes ej af hans förtjenster. Då han föll var den gamla friheten i lifligt minne, den konstitutionella monarkiens tidehvarf var kommet, och dynasti-förändringen 1809 förändrade regeringsformen.

Enåker, annex till Vestra Löfsta, beläget i Södra Fjerdhundra kontrakt af Upsala stift, $5\frac{1}{2}$ mil N. från Westerås, 2 mil N.O. från Sala. Socknen har 810 invånare och består af 18 mtl. Dess areal utgör 23,814 tunnland, af hvilka 3,850 äro sjöar och kärr. Adr. Ekolsund.

Enånger, en socken med Njutånger och Nianfors kapell, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Helsinglands norra kontrakt och fögderi, Upsala stift och Gefleborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil S. från Hudiksvall, vid hafvet. Kyrkan är mycket gammal; den tros vara byggd på 1400-talet. Vid Ryssarnes härjningar härstädes, i slutet af Maj år 1721, då Långvinds bruk och flere byar brändes, blefvo likväl kyrkan och prestgården räddade genom trenne personers mod och beslutsamhet. Här finnas tvenne jernbruk: *Långvind* och *Boda*. En betydlig mängd bräder och plankor utföras årligen från socknens lastageplats, *Tytterön*, både till Gefle och Hudiksvall. — *Memoria præteritorum et presentium temporum* är öfverskriften på en gammal anteckning, som år 1838, då en reparation skulle företagas med bordet i Enångers kyrkas sakristia, blef funnen under det läder, hvarmed bordet var öfverdraget, och hade följande lydelse: "År 1696 begyntes en sådan svår hunger i hela Sverige, så att många tusende menniskor svälte ihjel, fastän konungen all möjlig flit använde att understödja allmogen med spanmål; men i Helsingland, Medelpad, Ångermanland och Jemtland uppehöll folket endels lifvet med barkbröd, efter the här i orten äro vana vid svagt bröd; hvarvid man med förundran såg, huru underligen Gud välsignade thetta brödet, att det hade kraft att föda, så att många fattiga mans barn voro vid bättre trefnad och bull, än rika mans barn, som kunde vara magra och bleka nog. Kan hända hos the fattiga fanns på then tiden mera förråd på böner, gudsfruktan och nöjsamt sinne, än bröd. Men år 1700 begynte Gud af nåde tänka på vår nöd och höra vår bön, och gaf godt bröd att äta, och god säd att så, och thet med

stor välsignelse, hvilken Guds godhet har förnyat sig allt sedan, år ifrån år. — År 1708 then 28 Sept. om aftonen begyntes en svår köld, hvilken utan någon tö varade inemot vartiden. Tå förmentes merendels hela hafvet här i Norrland vara igenfruset. Hafsisen varade och lät sig se nästan inemot midsommaren. Om vintern flögo sjöfoglarna opp i strömmarna. Thet berättades ock, att tå sjöfoglarna sågo röken af kohlmilorna, flugo the dit, menandes (then) vara dimba af strömmar. Och när the ditkommo, voro the så utmattade af flygande, att the icke mera förmådde flyga. Thet berättades ock af sjömännerna, att på hafvet mellan Stockholm och Lybeck, låg mycken sjöfogel på vattnet döder, utan tvifvel om vintern döde af köld. — År 1710 afsomnade på the södra orterna i riket många tusende menniskor af pestilentien. Här i Helsingland inkom samma sjukdom med sjöfarande folk ifrån Stockholm, och blefvo döde af samma sot i Hudiksvall allenast några personer; uti Forssa socken i Sörvigsta, uti vestra gården, blefvo alla menniskor döde, men ingen mer uti socknen. I Njutånger på Iggesunds bruk afsomnade åtta personer. En malmskuta förde sjukdomen på bruket. — Vid thessa nu varande tider är ett stort elände uti Sveriges land. Konungen är genom flykten, tå slaget stod vid Pultava, kommen i Turkens land, ther han ännu är. Storförstöddomet Finland, Estland, Liffland, Ingermanland, Carelen med dess städer hafver Ryssen intagit. Många städer på tysk botten äro endels intagne och endels stå i samma fara. Härtill hjälper konungen i Dannemark med sina vapen. — — — Enångers prestgård den 13 April anno 1714. Inter otia sacra scripsit *Michael Jerff*, Pastor i Enånger och Njutånger. — Socken består af 46 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,860 invånare. Dess areal utgör 78,316 tunnll., härr och sjöar inberäknade. Adr. Söderhamn.

Enåsa kapellförsamling, annex till Hassle, beläget i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, 1 $\frac{1}{2}$ mil N.O. från Mariestad, vid Wenern. Kapellet blef, åren 1784 och 1785, uppbyggt af sten, tillika med familjegravnen för greffliga släkten Spens. Socken har 298 invånare. Dess hemmantal och areal upptages jemte modersocknens. Adr. Mariestad.

Enåskulle, en egendom på Stockholms Djurgård, å Blockhusudden, som egentligen består af en samling mindre hus, hvilka uthyras till sommarnöje åt stadens invånare. Stället har, liksom de flesta på Djurgården, en ganska vacker belägenhet.

Eosander, Johan Fredrik, sonson till kyrkoherden Hans Nilsson Eosander, i Åsbo af Östergötland, anträdde i unga åren en utländsk resa, blef arkitekt hos den förste konungen af Preussen, och skall hafva till större delen anlagt Charlottenburg; gick, efter hans död, i Carl XII:s tjänst, der han blef general-wachtmeister, emedan han hade insigter äfven i fortifikationen, blef fången vid Stralsunds öfvergång; men fick på sitt hedersord begifva sig till Frankfurt am Mayn, der han lefde i sju år, då han kom i tjänst såsom general-löjtnant hos konung Fredrik August i Sachsen, hvar est han dog år 1729, man vet icke i hvad ålder.

E. synes hafva varit skicklig i sin sak, och har utgifvit en skrift kallad: *Kriegsschule oder der teutsche Soldat*. Han skall hafva ägt ett intagande väsende och ett fördelaktigt utseende; men var tillika säfång, högmodig, slösaktig och begifven på bordets nöjen. Sålunda, ehuru icke adelsman, antog han sin farbrors namn, som var Göthe, kallade sig till och med friherre, hvilket denne aldrig varit, och förstörde sin frus betydliga förmögenhet, så att han slutligen nödgades sälja sin dyrbara boksamling, hvilken skall af Judarne hafva blifvit inköpt för en spottpenning. — Den ofvan nämnde farbrodern, Göthe, som antog detta namn, då han adlades år 1698, dog barnlös i Stockholm år 1712. Hans sista befattning var den af extra ord. sändebud i Ryssland. En äldre farbror blef adelsman, friherre och greffe, ehuru såsom sådan icke introducerad, kongl. råd och kansler för akademien i Pernau. Äfven han dog barnlös år 1705 i en ålder af 69 år, och hans, liksom den yngre broderns, ätt utgick med stiftaren.

Ephorus, ett ord af Grekiskt ursprung, betyder uppsyningsman, och begagnas i Sverige om biskoparne, i deras egenskap af skolans styresmän. Uppsigten öfver läroverken, ehuru i allmänhet tillhörande konsistorium, med biskopen till ordförande, är dock i vissa fall den senares ensak. Den måste så vara äfven derföre, att konsistorium utgöres nästan blott af skollärare, nemligen lektorerne. Deras tillsättande och andra dylika åtgärder af större omfång, tillhöra biskopen och konsistorium gemensamt; den närmare uppsigten öfver lärarnes embetsutöfning, lärjungarnes disciplin, läromethodernas tillämpning, o. dyl. tillhör ephorus allena. Honom åligger att bivista examina, att, genom flitiga besök i skolorna, undersöka deras tillstånd. Så ofta den allmänna skolrevisionen sammanträder, insänder ephorus en berättelse om läroverkens tillstånd och vård. Han är således skollärarnes förman och ledare, samt i denna egenskap oberoende af konsistorium, hvars ordförande han eljest är. Skollärarne, såsom konsistorii ledamöter, äro biskopens bisittare; såsom skollärare äro de hans underlydande, och kunna blifva föremål för hans näpst. Hvarje biskop är ephorus ej blott för skolorna i stiftsstad, utan i hela stiftet; men förordnar, för de aflägsnare, en inspector scholæ, vanligen församlingens pastor. Deremot finnes ingen ephorus för universiteterna. Deras styrelse handhafves af rektor och akademiens konsistorium. Biskopen på stället är prokansler; men med denna värdighet följer en högst obestämd och på sin höjd rådgifvande magt. Hvad ephorus är för skolorna, det är kansleren för universiteterna, och mera dertill. **Epidot**, ett mineral hörande till släktet silikater, och bestående af kiselhydrat lerjord, jernoxid, kalkjord och manganoxidul i olika proportioner förenade, i följd hvaraf deraf förekomma tre olika slag, nemligen: kalk- och jern-epidot arendalit; kalk-epidot, zoisit, och mangan-epidot. Det första slaget är vanligen pistache-grönt, starkt glänsande och förekommer dels derbt, dels kristalliseradt i Norbergs jerngrufva i Westmanland,

i Hesselkulle grafva i Nerike och i Åge-Långbans, Nordmarks och Pehrsbergs grafvor i Wermland.

Episcopescopia är titeln på en biskops-krönika, utgifven af biskop Rhyzelius i Linköping. (Se vidare: *Rhyzelius, Andreas*.)

Epitaphium. Man finner på våra kyrkoväggar epitaphier, sköldemärken och värjor, hvilket bruk bör, enligt Bælter, hänföras till senare tider. Den veterligen första förordningen med afseende härpå förekommer i kongl. resolutionen på presterskapets besvär d. 20 Nov. 1643, §. 2, hvaruti drottning Christina tillstodde, att man fick hedra sina döda med epitaphier, som icke lända kyrkorna till men, utan mera till prydnad. År 1668, i kongl. stadgan om oordningars afskaffande hos riddersk. och adeln, föreslog regeringen, för att uppmuntra dem till barmhertighetsverk emot fattiga, heldre än att de skulle göra kostsamma begrafningar, att man kunde med några gåfvor ihågkomma akademier, skolor, kyrkor, hospitaler och barnhus. Dock om någon var mer hågad för det, som behagade ögat, kunde han vinna sitt ändamål, i det han lät uppsätta vackra epitaphier och herrliga monumenter, medelst hvilka den aflidnes namn behölls i längre minne, än med den bekostnad, hvilken, antingen på sjelfva begrafningsdagen eller straxt derefter, blef förspild och förglömd. Och i sådant fall skulle hvar och en betjena sig af de metaller och stenar, som i riket kunde finnas.

Erasmus dag, Srt, firades under katolska tiden, d. 13 Juli. Om denne Erasmus förtäljes, att han, under den tid då kejsaren Diocletianus förföljde de kristna, blef rysligt pinad och kroppen ristad med jerntaggar. Kejsar Maximianus lät påkläda honom en het jerutröja, och då detta icke kunde förmå Erasmus till affall, lät kejsaren smälta bly uti en gryta, hvilket blandades med olja och beck, hvarefter Erasmus måste stiga deruti.

Erumpis, jordkrype (*Veronica officinalis*), en mångårig växt, hvilken förekommer i skogar och torra skogsängar öfver hela riket, ända till de nedre delarne af Lappland. Användes fordom mycket i medicinen, likasom ock till surrogat för thé.

Erlibert, af Angarius tillsatt att vårda omvändelseverket i Sverige, då han sjelf måste afresa derifrån. Man vet om honom ingenting annat, än att han var en släkting till biskop Gautbert, samt att konungen köpte åt honom ett hus, och lemnade plats till uppförandet af en kyrka.

Eriens Olaf, äfven kallad *Eriens Upsaliensis*, var dekanus vid domkapitlet i Upsala, och skref, på Carl VIII Knutssons befallning, en Svensk historia, hvilken går till år 1464. Den är författad på Latin, och har titel: *Historia Sueorum Gothorumque*, men öfversattes af Johan Sylvius, och utgafs på Svenska år 1678. På titelbladet säges: "Han begynner henne aff Christi Födelses Tijd, berättar om Sin och Sextio mächtige Konungar, och fullföllier henne in til Åhr 1464." Detta antal är verkligen det minsta af alla våra häfdatecknares, ty de öfrige tro sig kunna uppleta vida flera. Författaren ägde vidsträckt kunskaper, samt har begagnat kröniker och handlingar, hvilka sedermera

förkommit. Något begrepp om historisk stil och kritik, eller om häfdaforskarens höga oväld och passionsfrihet, söker man förgäfvat hos honom. Likväl utgör hans arbete en af våra icke blott äldsta, utan äfven viktigaste historiska urkunder.

Erik I, Agnes son, skall i slutet af tredje århundradet, hafva varit sin broder Alriks medregent samt, enligt Sher. Rosehane, som man här följt, den fjortonde Upsala-konungen, då Oden är den förste. Efter broderns död (se: *Alrik*), regerade han ensam. Vid hans tid talas först om fylkeskonungar. Från honom förekommer i historien ingen Erik förr än i början af nionde seklet då en

Erik II omtalas såsom Björn Jernsidas son och sjelf fader åt Björn II. Han hade till medregent sin broder Refil, hvars son var

Erik III, hvilken dog utan söner.

Erik IV skall hafva varit en ifrig afgudadyrkare.

Erik V, med tillnamnet *Väderhall*, son till Edmund I, en stor krigshöfding och vikingafarare. Han är den förste Svenske konung, hvars dödsår häfdatecknarna tro sig med någon visshet kunna bestämma. Man har utsatt det till år 883.

Erik VI, med tillnamnet *Segersäll*, skall hafva regerat i 30 år, eller från år 964 till sin död 994. Man tror sig äfven veta att han haft tre gemåler, nämligen en dotter af konung Boleslaus i Polen, den bekanta Sigrid Storråda, och sist Andr, dotter af Håkan Sigurdsson, jarl i Norrige. — Nu följa, för att göra fjortentalet fullständigt, enligt Wilde, tvenne Eriker, VII och VIII, hvilka man inflyttat efter Stenkil och framför Håkan Röde, men utan att uppföra dem i konunga-antalet, emedan det är högst obestämmt, huruvida de någonsin funnits. Den närmaste konungen med detta namn, som man känner med någon visshet, är

Erik IX, den *Helige*, son af en ansedd man, Jedward, och genom sin moder, Cecilia, Blotsvens syster, beslägtad med det gamla konungahuset. Han lærer hafva blifvit vald till konung år 1152; men blef ensam regerande först efter Sverker Is död 1155. Han öfverfölls i Upsala af Norske prinsens Magnus Henriksson, på Christi Himmelsfärdsdag d. 18 Maj 1160, då han bivistade gudstjensten i domkyrkan. Efter ett tappert försvar blef han fangen och halshuggen. Han kanoniserades och dyrkades under hela påfviska tiden som Sveriges skyddspatron. (Se äfven *Sit Eriks banér och skrin*.)

Erik X, den *Lungsigtige*, var den förste krönte konung i Sverige. Denna ceremoni skall hafva försiggått i Upsala d. 10 Dec. 1210. (Se: *Falk Bure* och *Elgards*.) Hans son

Erik XI, *Låste* och *Malte*, var född efter faderns död år 1216, och blef, efter Johan Sverkerssons död år 1222, konung, såsom ett sexårigt barn. Egentligen kom han icke i besittning af thronen förr än år 1234, och innehade den till den 2 Febr. 1250, då han, barnlös, afled på Gotland, 33 år gammal.

Erik XII, Magni Smeks son och medregent, var född år 1237 och således knappt 22 år gammal, då han afled, jemte sin gemål och tvenne barn, Christi Himmelsfärdsdag år 1259. (Se: *Blanka*.)

Erik XIII, Margarethas systerdotterson och sjelf son till hertig Wratislaf af Pomern, var född år 1382 och endast 14 år, när han, genom Margarethas bemedling, hyllades vid Mora stenar till Sveriges konung, d. 23 Juli 1396, och följande året kröntes i Kalmar till de tre nordiska rikenas regent. Afsatt från dem alla Midsommarsdagen 1439, slöt han sin föga berömliga lefnad först vid 77 års ålder, på Rügenwalde i Pomern år 1459.

Erik XIV, Gustaf I:s äldste son och den ende hans första gemål, Catharina, skänkte honom, var född i Stockholm d. 13 Dec. 1533, tillträdde regeringen efter faderns död d. 30 Sept. 1560, afsattes derifrån af ständerna d. 25 Jan. 1569 och dog af förgift på Örbyhus i Upland, d. 26 Febr. år 1577, endast 43 år gammal.

Erik, son till konung Yngve Alriksson, angrep, jemte sin broder, Jorund, sjörofvaren Hake (se detta ord), då det kom till en träffning vid Fyrisvall, nära Upsala, der han stupade.

Erik, Ragnar Lodbroks son med Thora Borgarbjört, omkom, jemte sin bror Agnar, i kriget mot konung Eisten Beli, hvilken de angripit, till följd af den fiendskap, som uppstått emellan honom och deras fader, när denne nekade att fullborda sin tillernade förmålning med Ingeborg, Eistens dotter. De landstego på Svenska kusten, hvilken de härjade och brände; men då det kom till en träffning med Eistens här, blefvo deras män så förvirrade af kon Se-beljas bölande — sannolikt någon krigsmaschin, som Eisten begagnat — att de började strida sins emellan. Nu föll Agnar, Erik blef fången och Eisten lät inställa fiendtligheter, samt erbjöd sin tappra fänge vänskap och sin dotter Ingeborg till gemål. Detta ädelmodiga anbud afslog likväl Erik, utbytande brudens famntag mot spjutuddarnes, begärde att sådana skulle nedslås i jorden och han kastas derpå, hvilket äfven skedde. Sedan han här uppgifvit andan, tillät segervinnaren hans folk att frie återvända till Leire i Danmark.

Erik, Birger Jarls tredje son, gjordes af honom till hertig af Småland år 1266. Dess födelseår är icke uppgifvet; men väl dödsåret, hvilket var 1276. Han beskrifves såsom "en god och from herre."

Erik, Waldemars son med Danska prinsessan Sofia, var född år 1272. Vid sin faders fall blef äfven han tvungen att dela dess fångenskap och insattes på Stockholms slott år 1291. Härifrån befriades han först år 1302, då han begaf sig till Norrige, hvars konung antog honom till sin hofpredikant. Han fick likväl sedermera Marks härad i föränning, återvände till det världsliga ståndet och gifte sig med riksdrotset Knut Johanssons till Aspenäs dotter, Ingeborg. Med hans sonson, hvilken äfven hette Erik, utgick Folkunga-ätten i början af femtonde seklet.

Erik skall hafva varit son af Waldemar och hans svägerska, klosterjungfrun Juta, hvilket Lagerbring likväl drager i tvifvelsmål. Enligt honom har denne Erik varit gift och på qvinnosidan efterlemnadt en lång släktledning; men enligt Sher. Rosenhane var han ogift, och de adliga släkterne Lewenhaupt

och Lejonhufvud, hvarom fråga är, skola härstamma från Waldemars andra son med sin gemål Sofia, hvilken torde blifvit förblandad med Jutas son.

Erik, Magnus Ladulås' son, begick, jemte brodern Waldemar, det skändliga förräderiet mot sin äldre bror och konung, Birger, då de år 1306 öfverföllu honom på Håtuna, förde honom fången till Nyköping och der tvungo honom att med sig dela riket. Inbördes krig och de tre hofvens förderfliga praktlystnad hemsökte sedan landet. ända till dess Birger, i sin ordning, hämnades med en lika beskaffad nedrighet år 1317. Han fängslade nemligen dem vid ett besök på samma Nyköpings slott, natten emellan den 10 och 11 December år 1317 och lät dem omkomma af otjenlig föda och vanskötsel i deras fängelse, vid midsommarstiden år 1318.

Erik, konung Birgers andre son, ingick i det andliga ståndet och blef, ännu som gosse, archidiaconus i Upsala; men dog redan 1314 och undgick sålunda att bli vittne till sin faders brott och sin broders olycka.

Erik, konung Albrekts son. Ett olyckligt öde hvilat öfver de fleste konungasöner med detta namn; ty äfven denne blef invecklad i sin faders missöde, jemte honom fången i slaget vid Falköping, insatt på Linköpings slott, der kvarhållen i 6 år, intill 1395, då han återfick friheten; men dog 2 år derefter på Gottland.

Erik Årsäll, son af Blotsven, blef konung öfver en del af Götha rike; men kom aldrig i besittning af Sveriges thron, på hvilken likväl hans son, Sverker I, sedan uppsteg. Han kallas äfven *Kol*, hvarföre Sverker vanligen benämnas *Kolsso*n. Sitt hedersnamn Årsäll lär han hafva fått af den goda årsväxt, som inträffade under hans regering.

Eriks grufve-malmfält, invid landsvägen emellan Westanfors och Norbergs kyrkor i Westmanland. Man har här funnit flere koppar- och jernmalmsångar, hvilka sedan blifvit öfvergifna. Lefverbrun och violett derb koppar-lazur, samt fläckar af molybdæn, hafva blifvit funne derstädes.

Eriks altare. Se: *St Eriks skrin*.

Eriks, *Sit*, *banér* eller *fama*, hölls så heligt, att det troddes gifva god årsväxt, då det Eriks-messo-helgen bars omkring åkerfälten, och seger, då det fördes emot rikets fiender. År 1495 länades detta banér ifrån Upsala, i hvars domkyrka det förvarades, mot qvittens af Sten Sture, för att begagnas mot Ryssen. Riksföreståndaren emottog det knäfallande, och när det visades för allmogem föllu de på knä och ropade: "O! Helige Erik, Sveriges konung och patron, bed för oss!" Detta banér var äfven det förnämsta, och hängde, såsom en helgedomsprydnad, öfver kongl. grafven, samt brukades i processioner, när helgedoms-skrinet bars emellan gamla och nya Upsala.

Eriksberg, socken, med Broddarp och Mjelldrunga, hör till 8 kl. konsist., är belägen i Kullings och Geseneds kontrakt af Skara stift, Geseneds härad af Elfsborgs län, 4 mil N.N.O. från Borås, 2½ mil S.V. från Falköping. Kyrkan skall, enligt sägen, blifvit byggd af konung Erik den

Helige. Eriksbergs pastorat var i äldre tider bördigt och vackert, hvarföre det beboddes af öfverheten och förmögna odalbönder. Carl Sverkersson vistades här innan han blef konung. Denna församling med dess tvenne kapell, var under påfve-dömet kanonikat under Skara stift. En biskop Torstanus skall hafva ägt detta pastorat. Han lär varit af adlig börd, bivistat flere riksmöten och krönt konung Erik XIII i Kalmar år 1397. Vid reduktionen blef Eriksberg serskildt pastorat. Omkring år 1190, då Birger hin gode var biskop i Skara, lät konung Knut Eriksson, till minne af sin far, uppbbygga kyrkan och gifva församlingen namn; kyrkan, uppförd af sprängd gråsten, finnes på samma ställe och i enahanda tillstånd till murar och torn. Här förvaras ett urgammalt så kalladt helgedoms-skrin, eller käril af val-sad koppar, i form af ett Grekiskt kapell; man förmodar, att det blifvit taget i trettio-åriga kriget. En kalk, med Slavonsk inskrift, samt en mässhake med årtalet 1646 finnas äfven här. Dessutom märkes i socknen: *Ladds* 1½ mtl. säteri, i äldre tider kalladt *Ladusa*, hörde under Källe-ryds kungsgård, och var konung Gustaf I:s arf och eget tills det under konung Gustaf II Adolf donerades till en Skytte; *Gathe*, 1 mtl. frälse, fordom *Gafva* eller *Gatha*, har tillhört konung Knut Eriksson. Lemningar efter grafvar och vallar anträffas ännu härstädes. I denna trakt förlorade Knut en träffning emot Carl Sverkersson, och visas ännu en sten, kallad *Kungsbotten*, hvarunder Knut dolde sig innan han flydde till Norrige. Sedan Knut dödad Carl på Wisingsö, hade han här sin hofhållning, och efter att år 1198 hafva afstått Götha rike till Sverker Carlsson, lefde han här till sin död. Hans dödsort kallas i häfderna Eriksberg och Gäsene i Westergöthland. *Hallanda*, 1½ mtl. säteri. *Brickagården*, fordom *Bryggagården*, lär under katholska tiden varit bebodd af kaniker. Man tror att namnet uppkommit af de källare, der presterne förvarat dricka och vin. Lemningar efter ganska stora källare hafva här funnits år 1720. Socknen består af 17 mtl. och har 560 invånare. Dess areal utgör 4,235 tunnland, af hvilka endast 20 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Eriksberg, uti Oppunda härad och stora Malms socken af Södermanland, 4½ mil från Nyköping. Har vacker belägenhet bredvid ett strömmande vatten och en af de största byggnader i detta landskap. Den är af sten och trenne våningar hög med fyra flyglar, som sluta sig med torn, hvarigenom den erhåller ett imponerande utseende. Egendomen med underlydande säterierna Myrkärr, Solberga, Cathrineholm, Gersnäs, Käflinge, Stensta, Öster-Djulö, Fors, Nästorp, Stenkulla, Listorp, Jernboel och Åtorp, utgör nu omkring 70 hela mantal, så att detta gods är det största i Södermanland. Det är obekant när stället först blef bebyggt; men under namn af Pinatorp såldes det år 1508 af väpnaren Knut Nilsson i Boosgård, till fru Anna Carlsdotter på Vindstorp, enka efter riddaren Erik Eriksson. Det ägdes sedermera af släkterna Oxenstjerna och Gyllen-

stjerna. Erik Gyllenstjerna, född 1602 ~~1603~~ 1657, hvilken ägde det, var gift med Beata Conradsdotter von Yxkull, den beryktade Pintorpa-frun. Det öfvergick sedan i Hildebrandska släktens ägo. D. Hildebrand och dess hustru Anna Sofia Schönström förklarade år 1770 Eriksberg för fidei-kommiss för deras son Dav. Gotth. Hildebrand, och med detta fidei-kommiss förenades det s. k. Hildebrandska (nu mera friherrliga Bondeska) huset vid Rosenbad i Stockholm. Fidei-kommissarien afled ogift 1808, hvarefter egendomen tillföll hans systerson, nuvarande ägaren, jurisdoctorn friherre Carl Carlsson Bonde. — Byggnadens inredning på Eriksberg svarar emot dess yttre utseende. En utmärkt vacker kyrka, hvars stil närmar sig till slottskapellet i Stockholm, upptager en af husets flyglar. Här finnes ett stort bibliotek. Samlingen af mynt och medaljer, är en ibland de rikaste enskilda i Sverige.

Eriksbergs kopparverk i Neder-Kalix socken af Westerbottens län. Något malmbrött har der varit bekant på 1690-talet; men sedan, genom olyckshändelse blifvit ödelagdt. År 1769 upptogs det ånyo af sockenboer, och drefs en tid genom ett bolag af 30 lotter, som gjorde åtskilliga inrättningar; men erhöilo litet koppar. Efter några mindre lönande försök och uppkomna tvistigheter, upphörde arbetet alldeles.

Eriksberg, jernbruk, anlagdt af kapiten Svedenstjerna, på Westlanda säteris ägor i vestra eller Lilla Schedvi socken af Westmanlands län. Bruket har 1 härd och 605 skepp:d privil. årligt smide, samt 40 skepp:d frälse-smide och dessutom spik- och manufaktur-smide, af köpetackjern. Hammarskatten utgör 5 skepp:d 13 lisp:d. Bruket skeppar på Stockholm och äges af J. Abenii sterbhusdelägare.

Eriksberg, en egendom längst upp på Norrmalm vid ändan af Stockholm, tillhör för närvarande Timmermans-orden, hvilken der låtit inrätta och på sin bekostnad underhåller ett hospital. (Se vidare *Timmermans-orden*.) Der fanns fordom en liten theater, hvarest smärre stycken uppfördes, troligen den äldsta bestående skådeplats i hufvudstaden; men hvars närmare historia icke förekommer i Stockholms beskrifning.

Eriksfors jernbruk, i Jerna socken af Stora Kopparbergs län, anlades år 1838 af Falu bergslag, har 3 härdar och 1,500 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Skeppar på Stockholm. Hammarskatten utgör 15 skepp:d. Bruket äges af Stora Kopparbergs bergslag.

Erikskata, härleder sig icke af namnet Erik, snarare af Isländska ordformeln *æ*, som i sammansättningar betyder *all*, hvadan Erikskata skulle betyda allmän resa, en färd öfver hela riket. Detta innebär namnet. Enligt landskapslagarne ålåg det hvarje nyvald konung, att resa genom landet, samt i landskaperna svärja sin ed och taga folkets hyllning. Han beledsagades af vissa män igenom hvarje landskap, under namn af gisslan. Att icke taga gisslan ansågs för en skymf emot landskapet, och skall hafva kostat en konung, Rag-

vald Knaphöfde, lifvet. På Erikagatan bekräftades Uppsvearnes val; ty dem tillhörde valrätten. Denna sed var gammal och från den tid, då Sveriges författning berodde på landskapernas förbund, såsom serskildta republiker. Då konungavalen började ske genom ombud från alla landskapen, blef Eriksgatan mindre nödig; men aflystes likväl icke med landskapslagarne. Den allmänna landslagen 1442 känner den. Men samma mån den gamla demokratiska valrätten förlorade sin kraft, och rådet, med prelaterne, tillsatte konungar, blef Eriksgatan gammalmodig. Med konung Gustaf I:s arfrike hade den så mycket mindre något sammanhang, som vid begreppet arfkonung fästades ett bibegrepp af en från Gud utgången, omedelbar, naturlig magt. Det kan ej bestämmas, huru långt tillbaka broket går, att konungen red Eriksgata. Man vet blott att det tillhörde medeltiden, samt att ännu Erik af Pomern år 1401 reste Eriksgata genom Sverige. Se för öfrigt ordet: *Allrikes-gata*.

Eriksholm, frälsegård, $\frac{3}{4}$ mil från Rimforsa gästgifvaregård, i Barsebo socken af Östergötland, inom den trakt, der den s. k. vester-skog tager sin början. Assessoren Erik Tuneld började uppodlingen härstädes år 1751, röjde kärr, anlade trädgårdar, lundar, broar, stenmurar och lät uppföra boningshus. En af hans vänner författade öfver hela denna uppodling följande verser:

År 46 var här rätt stygdt;
 År 47 ett hus först bygdt;
 År 48 grävt och plöjt;
 År 51 på Mugghult röjt;
 År 52 väg, bro och damm;
 År 53 nu herrgårds stamm;
 År 54 trädgårds skick;
 Då Eriksholm sin Madur fick;
 Se'n herrgård, gården, ängar, fält,
 Till landbruk, skötsel, odlat, stält.

Här dog denne Sveriges förtjente geograf, d. 3 April 1788. Stället tillhör nu en rusthållare och är förfallet. Åtskilliga så kallade vargfjät och andra märken ses här i en stor jordfast sten, samt under en annan der bredvid finnes en båla eller kula, i hvilken menniskor fordom haft tillhåll.

Eriks kapell, *S:t*, var bygdt af träd inuti Upsala domkyrka, emellan högchoret och vestra dörren, inom de 14 största pelarne, hvilka omgifva stora gången. I detta chor stod *S:t Eriks* skrin; men sedan domkyrkan blifvit fullbordad, insattes det i högchoret, hvarefter kapellet borttogs. — Ett annat *S:t Eriks* kapell var beläget på södra sidan om domkyrkan, nedanför det gamla domberget, bredvid der konung Erik den helige blef slagen. Detta kapell, som i gamla handlingar kallas *S:t Eriks* yttre kapell, började byggas af träd år 1291; men uppfördes omkring år 1334 af tegel, på bekostnad af kaniken magister Arnerus, hvilken, enligt Peringskölds berättelse, inrättat dervid ett prebende, med sina inkomster. Detta kapell afbrann åren 1473 och 1572, hvarefter det länge stod taklöst, till dess konung Carl XI lät iståndsätta det till unga students förmån, hvilka deringo öfva sig i predikande. Då det afbrann ånyo d. 16

Maj 1702, begagnades teglet af dess förfallna murar att förbättra domkyrkan, så att numera ej återstå några andra tecken till stället hvarest det stått, än några gamla källarhvalf, under det s. k. Riddaretorget. Detta *S:t Eriks* kapell har förmodligen blifvit kalladt det öfre kapellet, *capella superior*, i förhållande till det nedre *S:t Eriks* kapell, vid *S:t Eriks* källa, hvilket deremot benämnes *capella inferior*; åtminstone omtalas *S:t Eriks nedre kapell* uti kaniken Henrici Ludovici testamente af d. 8 Maj 1346. Detta kapell lär hafva blifvit förbättradt af konung Johan III, och omtalas af Joh. Schefferus i dess Upsalia; men är numera förstördt.

Eriks-messan, *S:t*. Denna messa eller fest hölls d. 18 Maj g. st., till minne af konung Erik IX. Dagen var en af de förnämsta helger, och hade sin fasta och förhelg. Uti Uplands-lagens 22 flock, Kyrkb., talas om *S:t Eriks* dags frid, och huru den skulle straffas som förolämpade någon, hvilken, för denna fests skull, färdades till eller ifrån Upsala, eller derunder uppehöll sig härstädes, och gjordes skillnad emellan sådana vägfärande och dem som reste till marknaden. Uti Upsala firades denna fest med största prakt, af det skäl, att *S:t Erik* var domkyrkans skyddspatron. Hans ben buros uti ett skrin i procession från domkyrkan till Gamla Upsala, åtföljd af allt folk och presterskapet.

Eriks skrin, *S:t*. Detta helgedomsskrin står i Upsala domkyrkas högchor, och innesluter en trädiska, klädd med gult sidentyg innan och utan, i hvilken förvaras konung Erik IX:s, den heliges, ben och hufvudskål, med halsbenet, hvilket synes afhugget af ett svärd, jemte konungens i lifstiden, för att spåka kroppen, begagnade *cilicium* eller hårduks-skjorta. Den rätta hufvudskålen förmenar dock Peringsköld vara utbytt mot en annan, som blifvit lemnad i stället. Hit har man äfven lagt den krona, som blef funnen i Eriks graf, och plägar kallas *victoria S. Eriki*. Den är af förgylld koppar, med några deri infattade ädla stenar. Äfven har man ansett tjenligast, att heldre i detta skrin än annorstädes, gömma några knyten af andra så kallade helgons relikier eller öfverlevsor. Skrinet bars fordom i processioner emellan Gamla och Nya Upsala, under Eriksmesso-helgen, och äfven vid kongl. kröningar skulle det upphöjas och kringbäras, och blef d. 24 Jan. 1273 bitflyttadt (se: *Eriks öfverförelsefest*, *S:t*.) Genom mångfaldigt fram- och återbärande blef skrinet bräckt redan år 1359 och förden skull förändradt. År 1405 blef det omarbetadt af guldsmeden Lambert i Stockholm, då man använde 534 Engelska nobler, för att förgylla detsamma. Bredvid skrinet i högchoret stod ett altare af sten, kalladt *S:t Eriks altare*, invigdt 1472, vid hvilket en messa skulle hållas, enligt erkebiskop Jakob Ulfssons förordnande. Öfver detta altare lät Sten Sture hänga en ljuskrona, år 1477, med befallning, att der skulle natt och dag brinna en lampa, samt dessutom 7 vaxljus alla sön- och högtidsdagar, till hvilket han anslag åtskilliga gods och gårdar, med vilkor, att för hans, hans hustrus och anhörigas själar skulle hållas en messa hvarje

vecka. Detta altare lät konung Johan III nedbryta, och i stället upprätta en vacker marmor-kur. På samma konungs bekostnad blef helgedoms-skrinet förbättradt år 1577, hvarefter konung Eriks ben, med stor högtidlighet, nedlades deruti på allhelgons-dagen, och bars af katolska prester ifrån slottet ned till domkyrkan, för att insättas under den nya marmor-kuren, inom ett jernsrank, med en deröfver förgylld silfverkrona, hvilken nu mera förvaras i lilla sakristian. Kuren blef 1729 borttagen, då nya högaltaret byggdes. Skrinet ställdes i drottning Catharina Jagellonicas grafkor, hvarefter det sattes icke långt ifrån sitt förra rum, inom ett förgylldt jernsrank, der det ännu förvaras.

Eriks slott, St. Ut i ett Svenskt bref, som erkebiskopen i Upsala Jöns Bengtsson Oxenstjerna skrifvit, kallar han Ståkes slott "Vårt slott", det är: ett sådant, som tillhörde biskopsstolen i Upsala, och hvilket erkebiskop Nikolaus Ragvaldi, med Upsala domkyrkas, presters och biskopsstolens expenser, lät uppbbygga samt gifvit kronan andra gods i vederlag. Han fick härpå stadfästelse af konung Christoffer och konung Carl VII. Detta slott lydde således under Upsala erkebiskopsstol, hvilken hörde till S:t Eriks domkyrka, och blef derföre fordum kalladt S:t Eriks slott.

Eriksson, Jösse eller **Jöns**, född Dansk och af Erik XIII tillsatt fogde eller ståthållare öfver Westmanland och Dalarne, är i våra häfder känd såsom den första anledningen till Engelseckens uppreisning, genom de omenskligheter och prejerier, han föröfvade mot bönderne, dem han spände för plogen, lät upphänga i rök, tvang deras hafvande hustrur att draga hölass, hvaraf de fingo missfall, o. s. v., hvarefter konungen sjelf nödgades afsätta honom. Då han, försedd med Carl Knutssons lejde-bref, reste ned till Wadstena, blef han der af den förbittrade allmogen ryckt ur klostret, förd till Motala och halsbuggen år 1436, på S:t Anna-dagen.

Eriksson, Nils, öfverste-löjtnant vid flottans mekaniska korps, riddare af Wasa- och Nordstjerneorden, en af Sveriges nu lefvande utmärktaste mekanici, således i anseende till vattenbyggnader.

Erikstad, annex till Bolstad, beläget i Södra Dals kontrakt af Carlstads stift, 3 mil N.N.O. från Wenersborg, 1 mil från Wenern. Socken består af 19½ mtl. och har 933 invånare. Dess areal utgör 4,397 tunnland, af hvilka 215 äro sjöar och kärr. Adr. Åmål eller Wenersborg.

Eriks tapet, St. var en stor målning i Gamla Upsala kyrka, skiftad i rutor, hvaruti konung Erik den heliges märkligaste gerningar afbildades, der konungen står midt i skeppet och bredvid honom biskopen och banerföraren, sedan han stigit ombord i Kungshamn, för att företaga sitt korståg mot hedningarne i Finland. Denna tapet bars äfven i processionen, likasom S:t Eriks skrin.

Eriks öfverförsefest, St (festum translationis S:t Eriki), firades årligen i Upsala d. 24 Jan., i anledning deraf, att Erik den heliges ben, år 1273 samma dag, under konung Waldemars regering, blefvo från Gamla Upsala flyttade till Nya Upsala domkyrka, der de nu finnas i ett uti ko-

ret stående silfverskrin. I den högtidliga procession, som åtföljde dessa relikier, medföljde konung Waldemar, erkebiskop Folke, rikets riddarskap och adel, samt en stor del af allmogen.

Eriksboda kapell, annex till Tving, beläget i Medelstads kontrakt af Lunds stift, 2 mil från Tvings kyrka. Kapellkyrkan uppbbyggdes, år 1738, af åboerne på 22 hela hemman, emedan vägen till moderkyrkan var både lång och svår, hvarefter allmogen ej kunde bivista gudstjensten derstädes, så ofta den önskade det. (Se vidare: *Tving*, socken.)

Erkebiskop fick Svenska kyrkan år 1164, med säte uti Upsala. En tvist uppstod emellan folkstammarna, den Göthiska och Svea-folket, från hvilketdera landet den nye öfverherden skulle tagas. Svenska kyrkans primas var förut erkebiskopen i Lund, ännu äldre den i Bremen och äldst, på Ansariitid, Hamburgs erkebiskop. Såsom kyrkans öfverhufvud tog erkebiskopen sin rika lott af hierarkiens herrlighet och magt. En vidsträckt domsrätt, skattefrihet, stora inkomster, prakt och talrikt följ, äfven beväpnadt, utmärkte medeltidens erkebiskopar. I rådet voro de sjelfskrifne, och ärelystnaden var så stor, att erkebiskopar funnos, hvilka knappt ville stanna nedanom konungathronen. Jöns Bengtsson Oxenstjerna kallade sig Sveriges furste och störtade konungar; men dog omsider, sjelf störtad, i landsflykt. Ty med den världsliga lyckans storhet pröfvade prelaterne äfven dess obeständighet, jemte alla de faror, som hota de mäktige ibland folken. Det andeliga kallats omsorg blef väl mången gång en bisak; men om det fanns en erkebiskop, som var en verklig bildningens apostel, så kunde han, genom den höga ställning han i staten intog, skaffa lydnad åt sina bud. De väldiga strider, som den katolska hierarkien uti andra länder förde med statens öfverhet, förekomma ej i Sverige; orsaken var väl den, att våra konungar i medeltiden voro föga mäktige och den starkaste ibland dem, konung Magnus Ladulås, var kyrkans vän. Erkebiskopen var införlifvad med den världsliga oligarkien, samt i dess strider en af de väldigaste kämparne. Sådant var Jöns Bengtssons och Gustaf Trolles sinne-lag. De siste katolske erkebiskoparne slutade olyckligt. Mäster Knut afträttades såsom missdådare, men för ett politiskt brott, uppror emot Gustaf Wasa; den andre, Johannes Magnus, dog i landsflykt. Han öfvergaf den hjord han ej längre kunde försvara. Martyrkronan, om han sökt den, hade han ej haft tillfälle att vinna; ty Gustaf I förföljde ingen för sin tro. Den förste protestant på erkebiskopsstolen var *Laurentius Petri*, en värdsnadsvärd man och konung Gustafs trogne tjänare, ehuru ej alltid med blida ögon sedd af konungen. Hans broder, *Olaus Petri*, var ett föremål för konung Gustafs stora onåd, dels för sina straffdomar ifrån predikstolen, dem konungen tillämpade på sig, dels för det han känt, men icke upptäckt en sammansvärjning emot konungens lif. I allmänhet blef konung Gustaf snart missnöjd med sina Lutherske prelater. Han var för mycket en politisk reformator, för att vara nog för dem, hvilka framför

allt och med häftighet och hetta ville förstöra den gamla Romerska gudstjensten. Konungens fördragssamhet råkade ofta i strid med deras öfverdåd, och den fromme Laurentius Petri fick äfven uppbära sin andel af det kungliga misanöjet. *Laurentius Petri Gothus*, som efterträdde honom, var Johan III undergifven, när fråga var om lithurgien. Han var måg åt sin företrädare; men blott till namnet lik honom, till egenskaperna underlägsen. *Abrahamus Andrea Angermannus*, tillsatt af Upsala möte 1593, påminner mycket om de Romerske prelaterne i deras djerfhet, öfvermod och styrka. Han ägde mycket nit; men utan klokhed. Han visiterade i stiftet och for fram med barbarisk hårdhet. Med hertig Carl kom han snart i fiendskap, och samma uppträden visa sig, som då Gustaf Wasa anföll Olaus Petri: en djerf prelat, en ännu djerfvare monark, hvilken ej fördrager erkebiskopens stolthet, skiljer honom vid sin magt och låter honom försmäkta i fängelse. Efter Abrahamus kom *Nicolaus Olai Bothniensis* och innan kort *Olaus Martini*, också Carl IX:s samtida och motståndare; men fogligare, hvarföre också han af konungen bemöttes med fullkomlig aktning. De tvistade om religionen; Carl IX, i politiken fullkomligt trogen Gustaf Wasas grundsatser, var i religionen böjd för kalvinism. Erkebiskopen försvarade den rent Lutherska trosbekännelsen och konungen fördrog hans inkast. Efter denna tid har ingen erkebiskop framträdt annorlunda, än såsom konungens och kyrkans embetsman, ej såsom ett sjelfständigt hufvud för en mäktig inrättning, kämpande med rikets konung. Utmärkte män hafva beklädt erkebiskopsstolen. Biskopekrönikan förvarar deras namn: *Petrus Kenicinus* var Gustaf II Adolfs samtida, och efterträdde af *Laurentius Paulinus*, efter hvilken följde dokt. *Johannis Canuti Lenæus*. Sedan doktor *Laurentius Stigelius*, dokt. *Johannes Baazius*, *Olof Soebittius*, hvilken öfversåg kyrko-ordningen, handboken och psalmboken, under konung Carl XI:s regering, *Krik Benzelius*, *Hagvin Spögel*, *Matthias Stenchiæus*, *Johannes Stouchius*, hvilken efterträdde sin far i prelaturen, och slutligen de trene bröderne *Erik*, *Jakob* och *Henrik Benzelius*, erkebiskopssöner och sjelfve erkebiskopar hvar efter annan. Med den siste af Benzelierna har erkebiskops-längden hunnit medlet af 1700-talet. Sedan följer *Borenius*, *Troëlius*, far och son, den senare adlad med namnet *von Troil*, emellan dem *Mennander*, *Fredenheimska* släktens stamfar, slutligen *Lindblom*, *von Rosenstein*, *Wallin* och af *Wingård*. Flere ibland dessa hafva lemnat namn, dem efterverlden icke glömmar, äfven om biskops-krönikan ej påminde derom. — Erkebiskopen är nu Upsala stifts biskop; detta är hans hufvudsakliga bestämmelse. För de öfrige biskoparne är han blott till namnet förman, och har i deras stift ingen myndighet. Han viger biskoparne till deras embete; sjelf behöfver han ej vigas. Då kyrkan framstår med en gemensam ordförande är han dertill sjelfskrifven. Såsom sådan är han talsman vid riksdagarne, kröner konungen och drottningen, samt förrättar de religiösa handlagarne, dop, vigsel och begrafning inom den kung-

liga familjen. Den presterliga styrelse, som ej kan bindas vid något serskildt stift, är honom anförtrödd i första rummet. Derföre är det han som föreslår till utnämmande af legations-predikanter och han är biskop för ön S:t Barthelemy, likaså för Stockholms stad, derigenom att han, om han så vill, för ordet i stadens konsistorium. Men detta har dock äfven i pastor primorius en egen ordinarie preses, som vanligen gör tjensten. För Upsala universitet är erkebiskopen prokansler, en värdighet mera än ett embete; ty det innebär en obeständ uppsigt, men ingen egentlig styrelse. Erkebiskopen utnämnes utaf konungen inom det förslag, som upprättas af Upsala stifts presterskap och af alla domkapitel i riket, samt consistorium academicum i Upsala. Erkestiftet har blott en röst, likasom hvarje konsistorium. Det är brukligt, att blott biskopar befordras till denna ståndets högsta värdighet; men presterskapets och konungens förenade förtroende kunde dertill kalla äfven någon annan.

Erkebiskopskåpa. Se: *Biskop*.

Erkedjekne, en Svensk öfversättning af det Latinska *archi-diaconus*, var ett embete inom den Romerska kyrkan i Sverige. Diaconi eller djeknar voro ursprungligen tjenstemän, som förrättade gudstjenstens ceremonier och äfven deltog i vården om sederna inom församlingen. Den förste bland dem och tillika deras uppsyningsman hette *archi-diaconus* eller *erkedjekne*. Hans embete vann småningom ökad vikt och större anseende. Redan i 6:te århundradet deltog han med biskopen i den andeliga domsrätten och förvärfvade omsider en egen domaremyndighet samt värdighet ibland prelaterne. Stiftet började delas i flere *archi-diaconater*. Sådan var *archi-diaconi* ställning i allmänhet inom katolska kyrkan. De Svenska *erkedjeknarne* bildade derefter sin verkningskrets. Deras embete öfverlefde ej reformationen.

Erkerne, fordom *Edkalnfverne* kallade, äro fem små öar i Wättern, beväxta med lind och alm.

Erkleckelig. Detta ord, som skulle betyda: tillräcklig, förekommer i flera kongl. bref på 1720- och 1730-talen.

Erlinghundra, ett kontrakt af Upsala stift i Stockholms län, innefattar följande socknar: Odensala med Husby, Wassunda med Haga, Sigtuna med S:t Olofs och S:t Pehrs församlingar, samt Alsike med Knifsta. Af dessa höra Sigtuna med 2:ne annexer till 8 kl. reg. pastorat, de öfriga till 2 kl. konsist. Kontraktets folkmängd uppgår till 5,424 personer.

Erlinghundra, ett härad i Stockholms län, håller omkring 2 kvadratmil i arealvidd, innefattar 6 kyrkosocknar, nemligen Odensala, Husby, Alsike, Knifsta, Norrsunda och Sankt Olof, med 211 $\frac{1}{2}$ mtl. I politiskt hänseende räknas till detta härad äfven socknarne Wassunda, Haga och S:t Pehr, hvilka egentligen höra till Häbo härad i Upsala län. Jemte dessa socknar består således detta härad af 283 $\frac{3}{4}$ mtl., har 5,496 invånare och en areal af 59,061 tunnland, af hvilka 940 äro sjöar och kärr. Ingen ström af betydelse finnes i häradet. Märkvärdi-

gaste stället är kungsgården Rosersberg. I förening med Färentuna, Långhundra och Seminghundra utgör detta härad en domsaga; men med blott de tvenne sistnämnde ett fögderi.

Erpur, den Lutande, omtalas i sagan, såsom en af Eisten Belis skalter. Det ofvannämnda tillnamnet fick han deraf, att hans kropp så nedböjdes af ålder och bräcklighet, att han fick en lutande ställning. Hans skaldeförmåga försvagades likväl icke derigenom, ty han räddade sitt lif med ett qvåde, hvarom Sturleson berättar.

Ersam, Sebastian, sändebud från Lybeck år 1540, hitskickad för att underhandla om fred. Han begärde liqid för de gjorda penninge-förskotten, samt återställandet af Hansestädernas forna privilegier; men då Gustaf icke ville gå in på dessa villkor, måste Ersam återvända med oförrättade ärender.

Eraka, annex till Mellby, beläget i Wäne härads kontrakt af Skara stift, $2\frac{1}{4}$ mil N. från Alingsås. Kyrkan, byggd under 16:de århundradet af grefve G. A. Lejonhufvud till Raseborg, är betydligt reparerad år 1798. Inom socknen märkes: *Gräfsnäs*, 2 mtl. berustadt säteri, med underlydande gods af 14 mtl. (se vidare detta ord). Socknen består af $16\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,045 invånare. Dess areal utgör 4,189 tunnland, af hvilka 525 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Erstavik, annex till Huddinge, beläget i Södertörns kontrakt och Strengnäs stift, $\frac{1}{2}$ mil S.O. från Stockholm, vid Mälaren. Jemte Nacka består det af 10 mtl. med 340 invånare. Arealn är upptagen under Brännkyrka sockens. Adr. Stockholm.

Ertemark, annex till Steneby, beläget i Norra Dals kontrakt af Carlstads stift, 4 mil V. från Åmål. Socknen består af 27 mtl. och har 2,015 invånare på en areal af 32,909 tunnland, af hvilka 6,864 äro sjöar och kärr. Adr. Åmål.

Ervalla, annex till Näsby, beläget i Fellingsbro kontrakt af Westerås stift, $1\frac{3}{4}$ mil N. från Örebro. Kyrkan är en af de vackraste i stiftet; den är uppbyggd af grefvinnan Sigrid Bjelke, fältmarskalkens fru, år 1673; men blef 1789 skadad af åskeld, så att nästan föga mer än tak och väggar återstodo. Här märkes: *Ervalla bruk*, hvars ägare har patronat-rättighet till församlingen. *Ervalla säteri*, 6 mtl., under gården lyda $11\frac{1}{2}$ frälsehemman, 15 jordtorp, samt dessutom afhyrte frälsehemmanet *Lycke* om 1 och rusthållet *Glömyra* 2 mtl. *Öster-Rasta*, *Bredal* och *Hult*, hvardera om 1 mtl. Socknen består af $45\frac{1}{4}$ mtl. med 1,286 invånare. Dess areal uppgår till 12,520 tunnland, af hvilka 680 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Esarp, annex till Kyrkheddinge, beläget i Bara kontrakt af Lunds stift, $1\frac{1}{2}$ mil S.O. från Lund. Socknen består af $13\frac{1}{2}$ mtl. med 765 invånare. Af dess areal, 3,078 tunnland, höra 1,389 till Torna härad och det öfriga till Bara härad; endast 4 tunnland äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Esberg, Zacharias, son till prosten Andreas E. i Kumla, blef student redan vid 12 års ålder, hvilket tyckes utvisa ett ovanligt minne och god fattningsgäfva. Han var kyrkoherde i Riddarholmen, då han, år 1708, från Carl XII:s läger i Po-

len, utnämndes till biskop i Wexjö; men han hade redan aflidit d. 26 Juni vid Medevi, der han druck brunn, innan underrättelsen om hans upphöjelse hann fram. Han var då endast 41 år gammal. Hans äldre broder

Esberg, Johan, professor, först i Grekiskan och sedan i theologien i Upsala, blef år 1711 superintendent på Gottland, der han aflid år 1734, i en ålder af 69 år. Berömmes såsom en man af lärdom och ett värdigt sätt att föra sig.

Eschilli, Nikolaus, kyrkoherde i Norrlösa, förut munk i Wadstena kloster, skall hafva varit den förste prest, hvilken, efter reformationen, gifte sig, och det med en nunna, enligt Tunelds uppgift.

Eselhufvud, ett tjockt, starkt, jernbeslaget trädstycke, som tjenar att fasthålla en stång, eller bom, vid näst under varande mast, stång, bom eller bogspröt, medelst ett i detsamma utskuret fyrkantigt hål, hvilket passar på toppen af något af de senare, och ett rundt hål, hvarigenom ett af de föregående rotända går.

Eskader. En del af en flotta, äfven ett mindre antal skepp, under serskildt befäl. — Enligt flottans tjänstgörings-reglemente utgöres en eskader af minst tre skepp, eller 36-kanoners fregatter, eller tre bataljoner skärgårdsfartyg.

Eskelhem, socken, med Tofta, belägen i Wisby stifts medelkontrakt, Banda ting och Gottlands södra fögderi, $1\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Wisby, vid hafvet, och hör till 2 kl. konsist. Kyrkan af kalksten och obekant ålder. År 1703 funnos på *Sigwards* ägor, straxt vid kyrkan, flere silfver- och guldmynt af Romerske kejsare. Socknen består af $20\frac{1}{2}$ mtl. med 685 invånare. Dess areal utgör 8,239 tunnland, hvaraf 480 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Eskil, erkebiskop i Lund, omkring 1150-talet, erhöi af kardinalen Nikolaus Albanensis, som besökte Sverige, uppdrag att inviga Sveriges förste erkebiskop. Denna heder gaf Eskil anledning, att, med påfvens tillstånd, taga sig namn af *primas öfver Sverige*, hvilket äfven alla hans efterträdare tillvällade sig, intill dess påfvens valde här i Norden upphörde. Då Stephanus, en munk i Alvastra kloster, slutligen valdes och blef den förste inom riket valde erkebiskop i Upsala, ville man försöka att erhålla påfvens bekräftelse derpå, utan att någon invigning skedde af Eskil. Stephanus begaf sig derföre till Rom; men Eskil infann sig och derstädes, för att bevara sina förmenta rättigheter, och bedref saken så, att han ej allenast i påfvens närvaro vigde Stephanus, år 1163, utan ock blef ansedd för hans primas och förman. Alltsedan måste Upsala erkebiskop erkänna den Lundska primaten, intill år 1360, då denna undergifvenhet upphörde.

Eskil, Srt, var en af de kristne lärare, hvilka hitkommit med biskop Sigfrid, den förnämste bland Englands prester. Han predikade i Södermanland och Nerike, som kallades Ofvanskog, samt bodde i Fors vid Eskilstuna. Han säges hafva lefvat ända till den förföljelse de kristne ledde under konung Blotavens tid. Då denne konung for kring lan-

det för att utrota den nya läran, anställde han öfver allt bedniskt offer. Så kom han äfven till ett Södermanländningarnes afgudatempel, hvilket stod, der nu Strengnäs är beläget. Här anställdes ett stort offer. Eskil skyndade dit, predikade deremot och bad Gud, att han ville visa ett tecken af sin allmagt. Då uppkom ett starkt oväder, med storm och regn, så att offerelden utsläcktes och folket förskräcktes. Af vrede häröfver slog en bland afgudapresterne Eskil i hufvudet med en sten, så att den helige mannen föll blodig till marken. Han blef dock af hedningarne upptagen och framförd till konungen, hvilken dömd honom till döden. Då blef den helige Eskil stenad år 1129 på det rum, der sedan Eskilstuna kloster byggdes. Med mycken sorg förde de kristne sin lärares lik till Fors, att begravas; men, då de kommo till Eskilstuna, begrofv de honom derstädes. Munkarne diktade sedan, att orsaken härtill var den, att liket blef så tungt, att det icke kunde föras längre, och utspriddes många sägner om underverk och järtecken, hvilka skola hafva skett vid hans graf. På S:t Eskils dödsdag, d. 12 Juni, firades hans äminnelsefest. Denna dag utmärkes på runstafven med en biskopsstaf, och här i vår almanach ännu hans namn.

Eskils gemak. Konung Gustaf I var en sträng hushållare och den tidens statsekonomi ansåg icke ofördelaktigt, att samla skatter och gömma dem. Också funnos, vid konungens död, tvenne stora hvälfda rum på slottet, hvaruti silfver förvarades, och voro så uppfyllda, "att man dörren näppeligen upplåta kunde." Dessa förvaringsrum kallades Eskils gemak. Namnet uppstod efter den i Sverige för sina rikedomar allmänt kände riksrådet och riddaren Eskil Isaaksson (Banér), herre till Wengarn, Skedenäs och Lindö, hvilken lefde under konungarne Erik XIII, Christoffer, Carl VIII, Christian I och Sten Sture d. ä. regeringar. Utom sina rikedomar ägde han en lysande börd, var beslägtad med Carl VIII, samt Sture- och Wasa-ätterne. Han var konung Gustaf I:s mormors far. Herr Eskil, hvilken i 40 år innehade rådsvärdighet, inkom ofta för embetssysslor ifrån Wengarn och vistades då på slottet. Det var således ej underligt, att han derstädes erhöi serskilta rum för sin räkning, hvilka fingo namn af Eskils gemak. Konung Gustaf I:s skattkammare bibehöll sedermera detta namn; emedan herr Eskil förut bebodt dessa rum. Konungen hade mängen silfvertacka härstädes förvarad, hvilka skatter konung Erik XIV, som i detta fall var sin far mycket olik, sedermera förspilde. Att denna skatt betydligt ökades genom testamenten, bevisas deraf, att nästan hvarje förmögen bonde, vid sin död, testamenterade till konungens gemak något silfver, hvilket sammanlagdt ej utgjorde så obetydliga summor.

Eskils källa, belägen vid Dalängsberget eller Dalängen, öster om Strengnäs, har fordom varit en offerkälla, dit pilgrimsfärder, blifvit anställda äfven ifrån fremmande orter; så att den äfven år 1558 i sådan afsigt besöktes af en Engelsman,

W. Molteik. Katholska sägnen om denna källa är, att S:t Eskils lik blifvit buret i procession emellan Strengnäs och Eskilstuna, hvarunder bärarne hafva tröttnat och stannat med liket vid nämnde berg för att hvila. När processionen åter begyntes, har en källa uppsprungit på samma ställe, och kallades deraf S:t Eskils källa. Under Lutherska tiden försvann likväl hennes undergörande kraft emot sjukdomar.

Eskilsmessan, firades, såsom ofvannämndt d. 12 Juni, särdeles i Eskilstuna, hvilket ses af följande ord i Södermanl. Kyrkob. XXI Flock: "Bryter man frijd om Eskilmässa, i Eskilstunum, böthe Kunung 20 marcker och Biskuper 20 marcker, firi frid brutit." Efter och äfven under konung Gustaf I:s tid förklarades på denna dag Evangelium af Matth. 5 kap. samt af episteln till de Hebréer 5 kap. 1 vers &c.

Eskilstorp, annex till Gessie, beläget i Oxie kontrakt af Lunds stift, $1\frac{1}{2}$ mil S. från Malmö, vid hafvet. Socknen har 505 invånare och består af 9 mtl. Dess areal utgör 1,643 tunn. jord. Adr. Malmö.

Eskilstuna, en uppstad och år 1772 privilegierad fristad i Södermanland, belägen vid Iljelmareån, $\frac{3}{4}$ mil från dess utlopp i Mälaren, $11\frac{1}{4}$ mil från Stockholm, $8\frac{1}{2}$ från Nyköping och $\frac{3}{8}$ mil från Thorshälla. Ån går midt igenom staden och finnas deruti anlagda åtskilliga vattenverk, såsom: kopparhammare, stålbruk, qvarnar och sämskmaskare-valk. Staden anlades före år 1200 och erhöi stadsrättigheter af konung Carl X år 1653. Den indelas uti gamla och nya staden, fristaden och Carl Gustafs stads bruk, hvilka hafva sina bestämda gränсор. År 1833 sammanslogs fristaden med gamla staden, under en gemensam styrelse, hvilket haft ett välgörande inflytande på begge städernas förkofran. Ehuru under de senast förflutna femton åren folkmängden ökat sig, och staden blifvit mycket bebyggd, såsom en följd af läne-understöd från manufaktur-diskonten åt manufakturisterne, har allmän välmåga likväl icke uppkommit, och för närvarande är afsättningen af der tillverkade arbeten ytterst trög. Jern- och stål-förädlingen, stadens förnämsta tillverkning och handel, drifves med fördel och utgör dess hufvudnärning. De af stadens invånare, som idka manufaktur-arbeten, äro befriade från mantalspenningar och beivllning efter 1:sta artikeln af beivllnings-förordningen. År 1779 förordnades, att den befattning direktören för fin- och svart-smidet i riket haft med Eskilstuna fristad, skulle upphöra och uppdragas åt en på stället boende af Kongl. Maj:t utnämnd direktör, hvilken ställdes under kongl. kommers-kollegii inseeende. Till biträde för direktören, i vissa fristaden rörande ärenden, utnämndes af Kongl. Maj:t en ordningsman. År 1824 ställdes fristaden under en af konungen förordnad direktion, och nämnde kollegii befattning upphörde. Stadens lastage-plats till Mälaren är vid Thorshälla. Fristaden inrättades för arbetare i jern-, stål- och metall-förädlingen och har blifvit så förenad med uppstaden, att vis-

sa förmåner nu begagnas af alla invånare gemensamt. Staden bibehåller minnet af den från England, vid år 1082, inkomne läraren, S:t Eskil, efter hvilken den har fått namn, emedan han der hade sitt *tuna*, hof eller gård, och blifvit begravnen härstädes. En kyrka har sedermera blifvit uppbyggd till hans åminnelse. Byn kallades förut Tuna. Ett kloster fanns der fordom för munkar af Johanniter-orden, ifrån konung Waldemars tid intill reformationen, då munkarne lemnade det öde, och en del fick tjänster på landet. Husen lära hafva blifvit nedbrutna, då Gustaf I, år 1537, lät uppbygga Gripsholms slott och dertill föra sten från kringliggande kloster. Stadskyrkan är en ibland de äldsta i orten och har fordom varit kallad Fors kyrka, äfvensom hela trakten begripes under namnet Fors. — Fristadens manufaktur omfatter all finsmidens-tillverkning, och sådana arbeten, hvilka erfordra fulländandet af dessa tillverkningar, såsom messing och åtskilliga träarbeten. Äfven finnas här lie-smeder, ehuru de egentligen tillhöra svartsmidet. Dessutom tillverkas klingor härstädes. Tillverkningen i Eskilstuna torde utan öfverdrift kunna årligen uppskattas till minst 300,000 R:dr B:ko. Manufakturisternes lånerätt i diskonten är $33\frac{1}{2}$ proc. af föregående årets tillverkningsvärde. År 1844 anmälte de sig till lån för 156,762 R:dr. Förläggarnes lånerätt är bestämd till 40 proc. af förlagssumman. De anmälte sig samma år för 177,934 R:dr. — För idkande af smidesmanufaktur voro sistnämnde år i fristaden anställda 152 mästare, 229 gesäller och 544 läringar, eller tillsammans 925 personer. Staden har en skola med tre lärare, af hvilka den ena undervisar efter Lancaster-metod, samt lazarett, postkontor och tingställe för Södermanlands lagsaga och Öster- samt Vester-Rekarnes domsaga. Staden styres af en borgmästare, hör till 5 klassen och har vid riksdagar N:o 38. Vapnet är ett smedståd med uträckt arm och hammare, samt årtalet 1665. Marknad hålles här i Oktober månad. Stadens förnå slott, beläget på en höjd, N.O. från staden, anlades af konung Gustaf I, afbrann under konung Carl IX:s tid och har sedan icke blifvit uppbyggt. Konung Gustaf I vistades här 1560, då han emottog sin son, hertig Johan, vid dess hemkomst från England, hvilken då medförde den första vagn till Sverige. På detta slott vistades hertigarne Johan och Carl, 1568, då de af sin broder, konung Erik XIV, inbjödos till hans förmålning med Catharina Mänsdotter. Isynnerhet hade hertig Carl här sedan ofta sin bofällning. Härstädes föddes hans dotter, prinsessan Anna, år 1568. Hans första gemål, hertiginnan Anna Maria, afled här d. 29 Juli 1589. Teglet af slottet användes 1699, på konung Carl XII:s befallning, till slottsbyggnaden i Stockholm. — Eskilstuna kungsladugård, i Klosters socken, är till hälften arrenderad af stadens borgerskap och den andra hälften, fördelad i 8 lotter, är arrenderad af åtskilliga andra personer. — Till Eskilstuna pastorat, af 2 kl. reg., höra Klosters och Fors socknar, hvilka hafva en gemensam kyrka

med staden. Folkmängden i Eskilstuna uppgår till 3,260 personer. Staden har 236 hus och tomter och 60 tunnland den tillhörig jord.

Eskilståter, annex till Millesvik, beläget i Nors kontrakt af Carlstads stift, 8 mil S.S.V. från Carlstad, vid Wenern. Kyrkan, af sten, berättas vara byggd af ett troll. Sagan, hvilken bibehållit sig derom, lyder sålunda: "Presten Eskil, som ville bygga kyrkan, kom öfverens med trollet, att i arbetslön gifva sitt öga, andra säga, sig sjelf, derest han icke, vid arbetets slut, kunde säga trollets namn. Han var väl glad, att se sin kyrka snart färdig; men blef dock allt mera ängslig, att ej få nyttja henne. Då han under dessa bekymmer gick ute i skogen, hörde han ur ett berg en röst, som tystade ett barn med dessa ord: "Tyst! tyst! sonen min, Rättn kommer far din *Kinn*, Och ger dig presten *Eskil* att leka med." Presten återvände glad till kyrkan och sade till trollet, som då höll på att slata tornet: "Du, *Kinn*, sätt knappen rätt", då trollet störtade ned och slog sig till döds." Det hör nemligen till folksäggen, att ett troll är öfvervunnet, så snart det hör sitt namn. — Vid slutet af påfvetiden skall en bonde, vid namn Arvid i Godås, om en julotta hafva ridit till kyrkan, då han vid *Runskegraf* mötte ett troll, som böd honom dricka ur en kalk, i hvilken det hade jule-buska. Bonden tog kalken, slog innehållet bakut öfver sig och red i sporrstreck sin väg till kyrkan, der han lemnade kalken på altaret. Så mycket är visst, att här funnits en kalk, hvars metall ingen guldsmed känt till. — I denna socken var *Lvrö* kloster beläget (hvarom se detta ord). — Socknen består af $18\frac{1}{2}$ mtl. och har 950 invånare. Af dess areal 12,520 tunn., äro 130 sjöar och kärr. Adr. Carlstad eller Ämäl.

Espered, annex till Rångedala, beläget i Åhs kontrakt af Skara stift, $1\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Borås. Kyrkan är af okänd ålder; men tillöktes år 1760. Här märkes: *Sundsholm*, skall fordom varit ett befästadt slott eller en borg på Sundholm, en vacker holme i sjön Tolken. Det skall hafva blifvit byggt af en Brahe. Lemningar synas ännu och belägenheten är mycket vacker. Uti gamla bref har det blifvit nämnt såsom slott. Sedan Erik Gustafsson Stenbock år 1572 från Härningsholm bortfört Malin Sture, förde han henne till sin svåger greve Pehr Brahe på Sundsholm. Den 1 Maj 1706 slog åskan ned och afbrände Sundsholms hus. Elden skall då i 14 dagar härjat detsamma. — Socknen består af $11\frac{1}{2}$ mtl. med 685 invånare. Dess areal utgör 6,179 tunn., af hvilka 875 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Esphult, en socken, med Linneröd, hör till 1 kl. reg., är belägen i Gärds kontrakt och härad af Lunds stift och Christianstads län, $2\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Christianstad. Socknen har 860 invånare och består af $9\frac{3}{4}$ mtl. Dess areal utgör 7,475 tunn., af hvilka 210 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Esplinge, ett slags storbåt.

Esplinge, Östra, annex till Fulltofta, beläget i Frosta kontrakt af Lunds stift, $3\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från

Lund. Består af 16 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 670 invånare. Arealn uppgår till 8,216 tunn., hvaraf endast 25 äro sjöar och kärr. Adr. Hörby.

Esplunda, en egendom vid Hjelmaren, i Rinkarby socken af Norikes län, 3 mtl., hvaraf 1 $\frac{1}{2}$ säteri och 1 $\frac{1}{2}$ berustadt säteri, 1 mil från Örebro, har af ålder tillhört Bonde-släkten; men öfvergick, genom gifte, mot slutet af 1600-talet, till grefliga Mörnerska släkten och har sedan dess oafbrutet, genom lösen och arf, bibehållits inom denna släkt. I följd af grannskapet med Dylta svaflvelbruk har Esplunda varit en tillflyktsort emot pesten, hvilken alltid stannat på Smedjebacken vid Örebro. En liten boksamling, jemte flere äldre manuskript, finnes på stället.

Espeö, en socken, med Klagstorp, hör till 2 kl. reg., är belägen i Wemmenhögs kontrakt och härad, Lunds stift och Malmöhus län, 3 mil V.S.V. från Ystad, vid hafvet. Socknen har 285 invånare på en areal af 995 tunn. jord. Den består af 9 $\frac{1}{2}$ mtl. Adr. Malmö.

Essen, **Hans Henrik von**. Denna ätt härstammar från Lifland, hvaräst en Essen först omnämnes år 1470. En Alexander v. E. var år 1628 öfverste för Österbottens infanteri, och är den förste af släkten, som man vet hafva varit i Svensk tjenst. Hans Henriks far var kammarherren Fredrik Ulrik E. till Kallås i Westergöthland, hvaräst sonen föddes d. 26 Sept. 1755. Han ingick i krigsståndet redan såsom barn, kom till hofvet, blef der vid 22 års ålder hofstallmästare och snart en af Gustaf III:s gästlingar, hvarföre han fick den utmärkelser att åtfölja konungen ej blott på hans resor till Ryssland och Italien, utan äfven under Finska fälttågen. Es biografi är en lång lista på utnämningar och nådebevis. Så var han t. ex. redan 1787, ehuru blott öfverste i armén, K. af N. O. och sekreterare vid Serafimer-orden; men, sällsamt nog, pryddes han först 1790, efter krigets slut, med den enkla Svärds-ordens-stjernan, hvilket visade, att Gustaf gjorde en bestämd åtskillnad mellan förtjenster om fäderneslandet och sådana, hvilkas grund var hofgunsten. År 1795 förordnades E. till öfverståthållare i Stockholm, hvilket embete han innehade till år 1797. Under hans förvaltning blef Gustaf II Adolfs bildstod afstäckt och arbetet med Gustaf III:s åter påbörjadt. E. hade äfven åtföljt Gustaf Adolf och hertig Carl på resan till Ryssland år 1796. År 1800 utnämndes han till general-guvernör i Pomern, hvilket embete han beklädde ända till provinsens eröfring af Fransmännen. Straxt efter revolutionen år 1809 inkallades han i regeringen, och qvarstannade, efter Carls upphöjelse på thronen, i statsrådet, hvilket han likväl lemnade i September år 1809, och afgick till Paris att afsluta freden med Napoleon. Då hären år 1813 sammandrogs mot Norrige, fick Essen befälet deröfver, och blef, efter föreningen, riks-ståthållare. Detta embete nedlade han d. 2 Aug. 1816, och blef i utbyte deremot riksmarskalk och general-befälhafvare i Skåne. Under tiden hade han blifvit upphöjd i grefligt stånd, utnämnd till fältmarskalk, excellens, Serafimer-rid-

daré och således uppnått alla de värdigheter, som en enskild man i Sverige kan vinna. Han afled d. 8 Juli 1824. Essen var det värdigaste mönster af aristokratien, som man kan föreställa sig, så väl till det yttre som inre. Ett vördnadsbjudande yttre, en prydlig hållning, ett ädelt väsende för-enade sig hos honom med ädla tänkesätt och verklig själsadel. Man kan väl icke tillägga honom några lysande egenskaper, äfvensom inga märkbara företag eller stiftelser härleda sig från honom; men denna jemnhet i lynnet, detta lugn, denna redighet i omdömet, detta lagom, hvarken tillbakastötande eller inbjudande till förtrolighet, hvilket man söker hos embetsmannen på höga platser, och som är ett så outhärligt vilkor för att motsvara dem, fanns hos honom i högre grad än hos de flesta, och gjorde honom lika älskad som vördad i alla de olikartade chefsbefattningar han innehade.

Essunga, annex till Lekåsa, beläget i Wilska kontrakt af Skara stift, 3 $\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Alingsås. Kyrkan ombyggdes år 1762. I denna socken märkes: säterierne *Djupsås*, *Kallsholmen*, hvardera om 1 mtl., *Winstorp*, *Stallaholm*, *Åsen* och *Tumleberg* om $\frac{1}{2}$ mtl. hvardera. Essunga by uppbärdes af Danskarne år 1611. — Socknen har 1,105 invånare och består af 22 $\frac{2}{3}$ mtl. Dess areal utgör 10,484 tunn., af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Adr. Skara eller Alingsås.

Estenberg, **Pehr**, ledamot af de fria konsternas akademi, född år 1772, är en af hufvudstadens mest anlitade arkitekter.

Estklippan. Esterne, en Finsk folkstam, hade, vid flera tillfällen, härjat på Svenska kusten och äfven inträngt i Mälaren, hvarvid Sigtuna år 1188 af dem förstördes. Denna framgång hade ökat deras mod och de förnyade således ströftågen, samt kommo år 1218 änyo in i Mälaren med en talrik flotta. Den gamle jarlen Jon Knutason, hvilken nyss hemkommit från ett korståg mot dem, vistades då på sin gård Askenäs på Eckerön. Esterne hämnade med hans mord en del af de nederlag hans svärd tillskyndat dem. Hans enka, som var af Folkunga-släkten, flydde då till Hundhammar, samlade dor skepp och folk, angrep Esterne och slog dem så fullkomligt, att blott några få undkommo. Stället, der det skedde, kallades, till minne häraf, *Estklippan* och tros vara det nuvarande *Kungshatt*.

Estland, beläget på södra kusten af Finska viken, med en utsträckning af 315 geografiska qvadratmil och vid pass 300,000 invånare, nu ett af den Ryske kejsarens många länder, var fordom en beståndsdel af den Svenska Östersjö-staten och utgångspunkten för det välde, hvarmed våra eröfrande regenter ville innesluta Östersjön, liksom hade detta haf varit en Svensk insjö. Estlands öden voro länge införlifvade med Sverige och Sveriges hvälfningar återverkade på Estland, samt dess förhållanden på oss. Sveriges blodiga hjeltebana bortom detta haf begyntes med Estlands npptagande under Svenskt beskydd. Då Ryssarne började härja landet, var Estland en sjelf-

ständig riddare-republik, beherrskad af Svärdsbröderne, ett af medeltidens religiösa och krigiska samfund, på en gång Östersjöländernes eröfrare och apostlar. De innehade länge Estland och deras härmästare var landets öfverhufvud, då Iwan Wasiliewitsch, barbarisk, herrsklysten och mågtig, med sina vilda horder anföll och förödde landet. Gustaf I regerade då ännu i Sverige. Fredälskande, gammal till åren, fruktade han faror för sitt fosterland och afvisade vinningslystnadens frestelser, hvilka Esterne i sin nöd förespeglade honom. Men Erik XIV, mera fåfång än i stor mening ärelysten, såg här mera lysande bragder och förstoradt herravälde, och smickrade sig att kallas ett fremmande folks beskyddare. Han antog Esternes bön om Svenskt beskydd, och lät hylla sig i landet år 1561. Dermed var terningen kastad till halftannat århundrades krig, hvilket tärde på Sveriges krafter och slutade med dess nederlag, likväl ej förr än mången hjeltelager blifvit vunnen åt det Svenska namnet. Sverige hade dermed öfvergifvit Skandinavians skär och klippor; steget, en gång taget, kunde icke återtagas, förr än nöden tvang dertill. Hälften af 16:e och 17:e, ja början af det 18:e seklet förlöf under Sveriges, Polens och Rysslands strider. Den sista magten segrade slutligen, Polen gick under och Sverige räddade sitt sjelfbestånd, och i det hela äfven sin ära; men dess eröfringers tid var förbi med Carl XII. Under äldre skiften hade Sverige spelat Rysslands rol både i förhållande till Polen, och såsom Östersjökusternas beherrskare. Sådan är Estlands betydelse i Sveriges historia. Det var en blodig vädjoban för Svenskt hjeltmod och det inledde Sveriges politik på ett eröfringståg i Europa. Sjelf blef Estland Svenskt och fick till återskänk Sveriges bildning, likväl aldrig så som Finland, samt tillföll omsider Ryssland. Estlands förening med Sverige var icke fruktlös för dess bildning. Före konung Erik XIV:s tid och djupt in i den urgamla forntiden fanns en fiendtlig beröring emellan Sverige och detta land. När Skandinaverna foro i österviking, gällde taget dessa nejder på Östersjöns andra strand. Redan den fabelaktiga Ynglinga-sagan nämner en konung, Yngvar, hvilken der tillsatte lifvet. Esterne hämnades med egna vikingatåg, genom Mälarens ännu obefästade utlopp. De kallades Ester, som brände det gamla Sigtuna på 1180-talet, och detta härjningståg nämnes såsom närmaste anledningen till Stockholms anläggning, då Mälare-orterna, nu kristne, behöfde ett värn emot samma härjningar, dem de sjelfve fordom med hednisk vildhet, på vikingavis, bragt öfver Europa. Att desse Ester, hvilka härjade i Mälaren, kommo ensamt ifrån sjelfva Estland, kan väl icke påstås. Namnet påminner dock om detta land och denna namnlighet var visst något mera än en tillfällighet. Äfven fredlig förbindelse saknades ej med det stora landet öster om hafvet. En flitigt begagnad handelsväg förenade Skandinavien med sydöstra Europa och Asien. Från Sverige gingo till Estland icke blott vikingar, namnlöse hos efterverlden, utan äfven eröf-

ringståg, beräknade på mera stadigvarande besittning. Ragnar Lodbroks rike skall hafva sträckt sig dit och Erik Edmundsson gjorde årliga krigståg ditöfver, och tog besittningar, dem Thorgny Lagman sedan förebrädde Olof Skötkonung, att han låtit gå förlorade. De Waräger, hvilka grundlade Ryska riket, voro otvivelaktigt Skandinaver. Esterne, hvilka länge voro hedningar, skildras såsom vilda och deras härjningståg, i förening med de lika grymma Tavasterne, kallade Birger Jarl öfver hafvet. Under den senare medeltiden, sedan Svärdsbrödernas riddaresförbund blifvit herrar öfver Estland, höres detta namn mindre i Sveriges historia, intill dess Erik XIV tog landet under Sverige och uppträdde emot dess fiender, hvilka nu blefvo äfven hans. Det gällde icke blott Estland, utan ock Lifland; men Estland var mera Svenskt, Lifland Polskt. En tredje magt, Danmark, uppträdde äfven, i det en Dansk prins tillhandlade sig vissa besittningar. Men Danmarks rol blef snart utspeld i dessa trakter. Den hude varit större under medeltiden, då Waldemar Seier vann det stora Wolmarslaget och bestridde Svärdsriddarne rättigheten att omvända och beherrska Estland. Ryssland försvarade våldets anspråk, ömsom emot Polen och ömsom emot Sverige. Under Erik XIV fördes krig mera emellan Sverige och Polen; under Johan III emellan Sverige och Ryssland. Hela landet samm i blod. År 1595 erkände Ryssland, genom freden i Teusina, Sveriges rätt till Estland; med Polen fortfor kriget, med undantag af blott Johan III:s och Sigismunds tider, intill stilleståndet i Stumsdorf. Sverige hade eröfrat äfven några af Liflands och Polska Preussens sjöstäder. Under 1600-talet var Estland ett Svenskt landskap. Dess öde hade varit grymt och Svenska regeringen förmädde blott ofullständigt att förbättra detsamma. Men allvarliga bemödanden gjordes derför. Redan Erik XIV och Johan III voro inga förtryckare, och sedermera tillämpades Axel Oxenstiernas ädla grundsats, att "Sveriges Stats fundament hafver altid varit och skall, näst Guds hjälp, blifva justitia och ett Christeligt regemente." Johan Skytte blef dessa landskaps förste general-guvernör och Gustaf II Adolfs stora plan, att ordna Sveriges läroverk, sträckte sig äfven till Estland. Ett gymnasium inrättades i Revel. Kyrkoväsendet skulle förbättras genom den store biskopen Johannes Rudbeck, som för detta ändamål bereste landet. Lifegenskapen, hvilken tryckte bönderne, ville regeringen upphäfva, åtminstone mildra. Det förra var omöjligt för adelns motstånd skull, och lyckades icke en gång för den enväldige konung Carl XI. Han försökte det 1651. Gustaf II Adolf hade likväl skänkt bönderne välgerningen af den allmänna lagens skydd, i det han frantog adeln dess rätt att dömma sina underhafvande i lifssaker. Konung Carl XI lade dertill år 1696 sitt ekonomie-reglemente, hvilket ordnade deras ställning efter billighetens grundsatser. Men i allmänhet rådde i detta land, under 1600-talet, ett bedröfligt tillstånd. Rudbeck fann der, vid sin ankomst, nästan ingen religion och stort sedeförderf ibland alla klasser. Lyckligast

var den del deraf, som gafs åt Svenske herrar. Axel Oxenstjerna hade gods i Estland eller Lifland — hvilket senare land delade Estlands öden — och äfven han, den mäktige mannen, måste lida öfvervåld af de Estländske herrarne, som ej fördrogo lag och rätt. Landet samman-smälte aldrig med Sverige, och detta synes icke heller hafva varit regeringens afsigt, ehuru väl konung Carl IX en gång var betänkt att inkalla några ledamöter ifrån dessa länder i det Svenska rådet. Till olyckorna kom äfven det nya Ryska kriget under konung Carl X. Huru det största krig, som Sverige fört med Ryssland, slutligen bragte Estland under Rysk regering, förtäljer Carl XII:s historia, och Estland har sedan den tiden blifvit fremmande för Sverige.

Esthetik är en filosofisk vetenskap, hvilken af-handlar det skönas betydelse samt den sköna konstens grund och väsende. Esthetiken, såsom vetenskap, är vida yngre än den sköna konstens utöfning. Först sedan snillet frambragt konstverk, hvilka framställa det sköna, har skarpsinnigheten börjat begrunda hvaruti det sköna består, hvad konstens ändamål bör vara, huru det uppnås och hvilka afvägarne äro, som leda konstnären derifrån och föra honom till det platta, det fula, det stygga. Konsten har ofta blifvit behandlad blott såsom en vacker talang, ett oskyldigt nöje, och det skönas idé har först sent blifvit tillerkänd sin verkliga betydelse, jemte de gudomliga idéerna af sannt och godt. Men i nyare tider, ifrån och med filosofiens store reformator Kant, har esthetiken ingått såsom en vigtig del af hvarje omfattande filosofiskt system, oberäknadt den serskildta behandling densamma erhållit af tänkare, hvilka utvecklat konstens teori, dels genom filosofisk spekulation, dels genom kritik af konstverken. Sverige har följt den filosofiska utvecklingen i allmänhet och äfven konst-theoriernas. Sjelfständiga tänkare hafva upptagit de Tyska systemerna — emedan Tyskland är den nyare filosofiens och äfven den filosofiska konstlärans fosterland — gjort dem i Sverige kända, och med egen behandling utvidgat och berigtigat åsigtarna. I äldre tider ägde Svenska litteraturen blott få och mindre vigtiga försök uti esthetiken. Det äldsta är af Fornelius, som var poeseos professor i Upsala, vid medlet af 1600-talet. Sjelf Latinsk och Grekisk skald, skref han efter antikens mönster en s. k. *Poetica tripartita*. Andreas Arvidi, lektor vid Strengnäs gymnasium, skref på Svenska en *Kort handledning till det Svenska poeterij, vers- eller rymkonsten*, och Lagerlöf, eloquentiæ et poeseos professor i Upsala, utgaf en *Introductio brevis ad poesin Suecanam*. För öfrigt behandlades den tiden all vetenskap, och äfven esthetiska ämnen, uti akademiska disputationer och orationer. Denna form bibehöll litteraturen ännu länge, till dess den store konstkännaren Ehrensvärd uppträdde med *De fria konsternas Philosophi* och sin snillrika *Resa till Italien*, och hans samtida, den lika djupsinnige som djupt poetiske Thorild, framställde, i strid med den tidens mest berömda skald, särdeles Leopold, sina egna träf-

fande och skarpsinniga åsikter. En tredje författare af stor märkvärdighet hade det nittonde århundradet i Benjamin Höijer, hvilken, efter att, under konung Gustaf IV Adolfs regering, hafva varit ett föremål för politisk onåd och derföre tillbakasatt, slutligen blef filosofie professor i Upsala; men dog i sin bästa ålder år 1812. Slutligen har Atterbom icke blott såsom skald, utan äfven genom theoretiska skrifter, utvecklat den s. k. nya skolans åsikter af vitterhet och skön konst. Hans esthetiska system finnes utgifvet i Lénströms *Konst-theoriernas Historia*, samt i uppsatser tryckta uti flera tidskrifter, såsom Phosphoros, Poetisk Kalender, m. fl. Äfven Grubbe, på samma gång han med stor lärdom, klarhet och behag framställde såsom universitets-lärare hela filosofiens resultater, har äfven arbetat genom föreläsningar i esthetiken. Slutligen bör bland Sveriges konst-filosofier aldrig glömmas den äldre och snillrike Törneros, hvilken alltför tidigt borttrycktes af döden år 1839. Lika skarpsinnig som lärd och med stort stilistiskt mästernskap, föredrog han esthetiken såsom akademisk lärare, ehuru hans egentliga sfer var det Romerska språket och litteraturen. Törneros föreläsningar äro ännu ej tryckta; men i tidskriften Mimer utgafs, efter hans död, en afhandling om den gamla mythologien, och sjelf hade han i Svea utgifvit en skrift: *Om den esthetiska contemplationens innehåll och gränser*, hvilken af filosofiens och vitterhetens vänner icke läses utan det största intresse. Från en annan sida har C. J. L. Almqvist uppträdt och bland föremålen för sin mångfaldiga litterära verksamhet äfven upptagit esthetiken, icke blott genom egna skaldestycken, utan äfven theoretiska uppsatser, hvilka finnas spridda bland denne författares många skrifter.

Esto mihi (**Domintica**) kallades fastlags-söndagen under katolska tiden.

Estrid, Olof Skötkonungs andra gemål. Hon säges hafva varit icke blott till härkomsten Svensk, utan äfven af kungligt blod, och blef moder åt Anund Jakob, som först efterträdde Olof i regeringen, samt åt Ingegerd.

Estuna, en socken, belägen i Lyhundra kontrakt och härad af Stockholms län och Upsala stift, $\frac{3}{4}$ mil från Norrtelje, och hör till 2 kl. konsist., har flera fiskrika sjöar, deraf Jerken är störst. Endast 4 större egendomar räknas nu inom socknen, nemligen: *Norrmalma* gård, invid en vik af Jerken, *Uddeboö*, vid sjön Gillfjorden, med utmärkt vackra omgifningar; samt *Hvitsjö* och *Wemblinge*, kända för sina bördiga åkerfält. Vid Uddeboö finnes en skattlagd mjöl- och sågqvarn, som drifves af en grund ström, om hvilken ett gammalt kongl. förbud, förvaradt vid gården, stadgar: att ingen vid lifvets förlust får kasta stenar i segelleden; men nu kan denna segelled öfvervadas och ligger flera alnar högre än hafvet. Å Wemblinge ägor finnas många stenrösen eller så kallade kummel, med dels resta, dels fallna bautastenar och flera stenläggningar i spetsvinkel-formiga sträckningar. Utmed Svinninge by står ett högaltare, en myckenhet kummel och ättehögar. Vid Eneby fogde-

boställe påträffades 1884 i en ättehöj en med gråsten hvälf graf, 1 aln hög, 3 alnar lång, hvare ett skelett af en stor människa och en hufvudskål af ett barn befunns. I Norrmånö by påträffades vid en gräfning under Gustaf II:s tid, Arabiska och Romerska silfvermynt. Vid Kullsta by förvaras 2:ne af Uplands lagmän utfärdade, med 8:ne vidhängande sigilltrissor försedda utslag, skrifna på pergament, rörande en utjord, kallad Fläskängen, deri stadgas ett vite af 100 märke silfver, för dem som klandrade Kullsta byamäns äganderätt till ängen. I Räfskja by förvaras ett kossackspjut efter Ryssarnes infall i Svenska skärgården 1719. Kyrkan, på en öppen höjd ej långt från sjö, står i midten af församlingen, och är, enligt anteckning å östra gäveln af primitiva kyrkan, byggd 1063. Lemningar hvilka utvisa, att kyrkan ursprungligen varit försedd med Byzantinskt hvälf, tyckas vittna om en hög ålder. Nu äger den ett hvälf, sådant som man byggde på 13 och 1400-talen, med frescomålningar, hvilka dock längesedan blifvit öfverstrukna. Detta hvälf hvilar på sidopelare; det äldre stöddes af långmurarne. Koret, sannolikt tillbyggt före kyrkans invigning, äger i altaret en liten murad graf, hvaruti biskop Allo på 1300-talet nedlagt relikier, då han vigde henne till S:t Olofs och Petri ära. I kyrkans västra tillbyggda del kände man hittills endast den förfallna Stjernecronska grafven, deri ock läsenstjerner äro begrafne; men 1842 upptäcktes ännu en, hvarest 2:ne stora och 5 små lik hvilade. Bland dessa var en stor vacker kvinna, så behållen liksom hon nyss blifvit ditsatt. Hennes hufvud var rakadt, och på den fylliga armen låg Kristus-barnet med en af silke sydd gloria. Kistan af ek, med grofva, illa smidda jernhandtag, är till formen olik vanliga. De äkta guldgaloner, som uti 3 hvarf funnos lindade kring en hufvudskål i en mindre kista, vittna om en yppigare bostad i lifvet. Kyrkan, illa förfallen, undergick 1844 en vidlyftig reparation, så till grund som murar. — Församlingens folkmängd utgör 1,296 personer; men de i beteshagar och skog synbara märken efter åkerdiken och de nästan otaliga ättehögarne, tala om en större folkmängd i forna tider. Generalen, frih. Fabian Casimir Wredes enka iärättade, år 1800, genom anslag af 2,000 R:dr, en sockenskola i Estuna, och enkefru Helena Christina Hjort af Ornsås skänkte, till förbättrande af skollärarens lön och till fattige skolbarns hjälp, en summa af 1,000 R:dr B:ko. Hon dog år 1830. Mamsell Sophie Elisabeth Lang från Stockholm, ägarinna af Wemblinge, som afled härstädes 1843, gaf 333 $\frac{1}{2}$ R:dr B:ko till fattiga skolbarns understöd. Socknen består af 79 $\frac{1}{2}$ mtl. Af dess areal, 18,075 tunnland, räknas 1,227 till Frötuna skeppslag och 4,250 äro sjöar och kärr. Adr. Norrtelge.

Ettelhem, annex till Gardn, beläget i Wisby stifts södra kontrakt, 4 mil S.S.O. från Wisby. Kyrkan, af sten, lär vara byggd i slutet af elfte århundradet. Socknen har 320 iavånare och består af 10 $\frac{1}{2}$ mtl. Dess areal utgör 10,877 tunnland, af hvilka 1,840 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Ettak eller sedolära utgör den del af praktiska filosofien, som behandlar sedlighetens grund och väsende. Dess utveckling har gått i bredd med filosofiens allmänna historia, delat dess öden och framträd med pregeln af olika tidsvarfs filosofiska systemer. Svenska folket har alltid visat ett mera praktiskt än spekulativt lynne; men likväl ej saknat filosofer af stor skarpsinnighet och ett i vetenskapernas historia frejdadt namn. I allmänhet har dock Svenskarnes bemödanden mera bestått deruti, att de tillägnat sig Europas vetenskapliga bildning, än att de sjelfve uppträd med sjelfständiga framsteg. I 17:de århundradet lefde den för sin lärdom högt berömda Wexionius-Gyldenstålpe, en af sin tids störste jurister och politiska författare, den berömda Gezelius, Pet. Aurivillius, m. fl. Dessa höra i filosofiens historia till den skolastiska riktningen, hvilken ännu kämpade emot mysticismen. Den förändring som Cartesius åstadkom i filosofien sträckte sig äfven till Sverige, och dess motståndare, theologie professorerne Schütz och Micander, sökte förgäfves att vinna regeringens emot den nya filosofien; konung Carl XI lät ej öfvertala sig att lägga band på tankefriheten. Uti 18:de århundradet lefde den lärde Cartesianaren Rydelius, och emot århundradets slut blef den Kantiska filosofien inhemsk i Sverige. En af dess förste representanter var Boëthius, professor i praktiska filosofien i Upsala. Vår tid minnes ännu den lärde och skarpsynta tänkaren Biberg, död år 1827. Hans arbeten riktades mycket åt filosofiens praktiska sida, hvilket äfven är fallet med den lärde och för sin klarhet i framställningen mycket och rättvist berömda Samuel Grubbe. I nyaste tider har den Hegelska etikken börjat spridas i Sverige, särdeles genom Afzelius, filosofie adjunkt vid Upsala universitet, och Snellman, född i Stockholm, af Finska föräldrar, och för närvarande rektor vid Kuopio skola i Finland.

Ettla, **Ättla** eller **Ättla-borg**, icke långt från Bråborg, på en holme i Bråviken, skall hafva varit en uråldrig borg, efter någon fylkis-konung, som bott derstädes. I 17:de århundradet skall här blifvit funnen en guldpenning af 36 dukaters vikt. **Ettak**, kungsgård om 2 mtl., belägen i Welinges socken af Skaraborgs län, vid ån Tidan. Konungar hafva fordom uppehållit sig härstädes. Konung Waldemar, Birgers son, hade ofta sin hofhållning här, sedan han efter slaget vid Hofva, år 1274, måste afstå Svea rike åt sin broder Magnus, och sjelf åtnöja sig med Götha rike. Då Danske konungen Erik Glipping, år 1277, gjorde infall i Westergöthland, led hans folk ett nederlag vid Ettak. Kungsgården innehades, tillika med underliggande trakt, år 1434, af en Dansk fogde, då den intogs af Engelbrekt. Den var då troligen befäst, och uppräknas bland Sveriges slott och län, samt innehades år 1442 af Fike Bülow, då Christoffer af Bäjern blifvit konung i Sverige. Denne Bülow samt hans arfvingar skola haft Ettak i förläning, för en till konung Albrekt lemnad summa penningar; men förläningen återkallades af riksförståndaren Sten Sture d. ä. År 1603 tillföll

Ettak Brahe-ättens grefskap och innehades 1609 af riksdötsset greve Magnus Brahe.

Ettemålska (*Urtica urens*), en ettårig växt, som förekommer ymnigt och allmänt vid hus och gärdesgårdar, på gator, vid vägar och i trädgårdar, utmärkt för de stickande taggar, som finnas i bladens kanter, och bestå af ett fint spetsigt rör, på ena ändan försedt med en liten blåsa, inneslutande en skarp vätska, hvilken utflyter, då taggen träffar någon kropp, hvarigenom det sårade stället uppsvullnar och förorsakar betydlig smärta. Färska och spåda användas bladen till grönkål och torkade till boskapsfoder.

Ettersunds skans i Bråviken, torde väl i äldre tider varit befästad och ägt besättning i konung Carl IX:s tid, då allmogen i Stegeborgs och Rinspångs län, samt borgerskapet i Norrköping bevakade denna skans till stadens och landets säkerhet.

Ettersört, skummesköfsört (*Chrysanthemum segetum*), en årlig växt, som förekommer på åkrar bland säden i de södra och mellersta landskaperna, och är ett ganska besvärligt ogräs, särdeles på svag jord, emedan dess frön lätt sprida sig samt länge bibehålla sin groingskraft, och således gå till när de komma i dagen, äfven om de flera år legat djupt nedmyllade.

Ettre eller **Äthran**, en å, som kommer från sjön Lönnern, flyter genom Asungen förbi Ulricehamn, och faller ut i hafvet vid Falkenbergs stad.

Euchmitit, ett mineral, hörande till släktet silfver. Det består af selen-silfver, i förening med selenkoppar, och förekommer derbt, metallglänsande, med flukornigt, nästan kristalliniskt brott i Skrikerums ödelagda grufva uti Kalmar län, samt är märkvärdigt derföre, att Berzelius i detta fossil först funnit selen-metallen i mineralriket.

Eufemia, dotter till hertig Erik, andre sonen till Magnus Ladulås, och således Magnus Smeks syster, år 1336 förmäld med Albrekt I, hertig af Meklenburg, hvarigenom hon blef mor åt Albrekt, Sveriges konung, hvilken, efter hennes broders fall, genom aristokraternes stämplingar, uppsattes på Sveriges thron, för att några år senare störtas derifrån genom samma aristokrater.

Eufemias fattighus. Statsministern greve von Engeströms äldsta dotter, fröken Eufemia, afled några och tjugu år gammal i Posen d. 28 Maj 1816. Till hennes minne stiftade hennes föräldrar en inrättning i Stockholm, hvari fyra gamla, ålderstigna och bräckliga kvinnor af katolska församlingen skulle njuta fria husrum, vedbränd och ett understöd af 5 R:dr Rgs i månaden. Ett särskildt hus byggdes för ändamålet vid Göthgatan i trädgården till Engeströmska bibliotekshuset, och anstalten öppnades d. 28 Maj 1818. De fattiga hafva här hvar sitt eget rum. Ett kapital af 4,000 R:dr Rgs är donerat till bestridandet af utgifterna. Förvaltningen är anförtrodd åt katolske pastorn i hufvudstaden.

Eugenia. Detta namn tillhör tvenne efter hvarandra följande Svenska drottningar: Carl Johans och Oscar I:s gemåler. Det katolska kapellet i Stockholm är egnadt åt den heliga Eugenia, hvars namn

i början stod öfver dess port; men hvilket sedan blifvit borttaget.

Eugenia Desiderius kyrka. Se: *Byarum*, socken.

Euphrosyme. Se: *Fru Nyberg*.

Eurellins. Se: *Dalafjerna*.

Eurén, Gabriel, expeditions-sekreterare, född i Carlstad d. 19 Sept. år 1768, död i Stockholm d. 7 April 1806, var en flitig öfversättare, särdeles af Kotzebues theaterstycken.

Eurenius, Jöns, matheseos, sedermera eloquentiae, lektor vid Hernösands gymnasium och kyrkoherde i Thorsåker, född 1688, död 1751, har gjort sig känd genom sina tvister med sitt konsistorium och genom åtskilliga skrifter, dels på Svenska, dels på Latin, såsom: *En liten Barn-syntax*, — *Incendium Hernösandiae triplex*, — *Atlantica Orientalis*, — *En prest i sin prydning*, o. s. v.

Eurenius, Jakob Abraham, prost i Nora församling i Ångermanland, var förut lektor i Hernösand. Han har gjort sig ryktbar genom sin till kongl. trolldoms-kommissionen, år 1676, afgifna berättelse, då han ännu var lektor, hvaruti han uppgaf sig hafva blifvit förd till Blåkulla. Till hvad härom är anfördt i artikeln *Djefulen*, tillägges: Dagen efter sedan lektorn hemkommit från sin äfventyrliga Blåkulla-färd, reste han till Thorsåker, utan att nämna för någon om denna sin inbillning; men under hans frånvaro, skall en 13 års flicka sagt till hans hustru, att hon sett haru lektorn samma natt blifvit förd till Blåkulla, sammanbunden jemte många barn, hvilka ridit på dess armar, och hvarander ett af dem sagt: "Det är orätt, att vi rida så på mästern Jakob." Efter sin hemkomst från Thorsåker blef han härom tillfrågad och underrättad af sin hustru, samt såg åter natten derpå, att väggen, vid pass 2 stockar under fönstret, öppnades, och en qvinnas (då beryktad trollpacka, Lars Svens hustru), vilja draga honom ut med sig igen; men då han åkallat Guds namn, har hon måst gå derifrån, hvilket ock samma flicka ömtalat, med tillägg, att då trollpackan kom dit der barnen voro samlade, hade hon sagt: "Jag får ej ut den djefvuls eldbranden", m. m. Denna berättelse förvaras nu i Upsala universitets bibliotek. —

Eurenius var född år 1625, blef 1658 lektor, år 1679 pastor och afled 1714, i sitt 90:de år, sedan han varit gift fem gånger och haft 17 barn.

Eurytoma, ett insektslägte af steklarnes ordning, hvaraf en art: *Knutig eurytoma* (*Eurytoma nodulata*), som är knappt 1 linje lång, svart och silkesfjanig, med knäen, tarserne och frambenen gula, samt hvita och vattenklara vingar, lefver som parasit i åtskilliga cymips-arters larver, och förekommer öfverallt i riket.

Evangelii-bok, är en för Svenska församlingen lika oundgänglig andaktsbok, som psalmboken. Mindre lycklig än denna saknar den ännu ett förnyadt skick. Uti sin närvarande gestalt förskrifver den sig ända ifrån den tid, då den Evangeliska kyrkan i Sverige bildade sin egen ritual, sedan gudstjänsten började hållas på moderamålet. I början lemnades mycket åt gammal sed och olika bruk inom olika orter. År 1814 fogades anstalt om en omarbet-

ning af evangelii-boken. En del af dess innehåll var förändradt genom 1811 års handbok. Det öfriga, eller evangelierna, är gammalt och dess ursprung förlorar sig dels ibland de äldre protestantiska kyrkobruken i Tyskland, dels ibland medeltidens ceremonier. Ett förslag till ny evangelii-bok, utarbetadt af en kommitté, förelades preteståndet vid 1818 års riksdag. Det vann i många delar ståndets bifall; men en allmän förändring af hela evangelii-boken ansågs icke nödig. Ett nytt förslag var färdigt 1822 och förelades vid 1823 års riksdag samtliga riksstånden. Meningarne inom preteståndet voro mycket delade; men slutligen tillstyrkte ståndet, likasom ridderskapet och adeln, förslaget antagande, dock så, att det först efter nästkommande riksdag borde anbefallas. Borgare- och bondestånden ville afvakta en ny bibel-översättning. Emellertid hvilat förslaget ännu och tjänar blott till enskild andaktsbok; men förtjenar i detta fall att vara känt och brukadt. Olika meningar hafva framträtt om lämpligheten att förändra evangelierna, innan en ny bibel-översättning blifvit färdig, hvarmed åter torde dröja till en aflägsen framtid. En annan mening är, att texterna borde vara rörliga, så att icke alla år predikades öfver samma bibelställen. Det utarbetade förslaget utgår dock ej från denna synpunkt; det har deremot dels omflyttat de gamla texterna till andra helgedagar, dels intagit nya och bemödat sig om systematisk ordning, så att evangelii-boken skulle, ifrån adventet och till pingst-tiden, behandla kristendomens historiska innehåll, Jesu födelse, död, himmelfärd, o. s. v., samt ifrån pingst till kyrko-årets slut genomgå den kristliga dogmatiken och sedoläran. Sådan är visserligen ordningen i den nu brukliga evangelii-boken; men kommittéen trodde sig kunna framställa en annan mera systematisk och bestämd. Bönerne äro äfven till en stor del omarbetade. Kommittéens ledamöter, hvilka afgifvit förslaget, voro erkebiskopen von Rosenstein, biskoparne Wallin, Hedrén, Franzén och kyrkoherden Stolpe.

Evangeliska förbundet. Det afslöts i Heilbronn d. 23 April år 1633, emellan Sverige och de protestantiske furstarne. Dess ledning uppdrogs åt Sverige, och Axel Oxenstjerna blef dess direktor. Deltagarena deruti skulle gemensamt uppsätta en här af 60,000 man och endast gemensamt sluta fred med kejsaren.

Evangeliska läran är Sveriges statsreligion och endast dess församling åtnjuter den Svenska kyrkans rättigheter. Till denna religion måste konungen bekänna sig, samt alla rikets civila embetsmän. Andra bekännelser njuta religionsfrihet; men ingen Svensk får till dem öfvergå. Hvad i officiellt språk menas med den evangeliska läran har regeringsformens 2 §. förklaradt, der evangeliska läran säges vara likbetydande med Augsburgiska bekännelsen samt Upsala mötes beslut år 1593. Dessa båda akter ligga således till grund för Svenska församlingens tro. Begge förutsätta bibeln såsom sin källa, och till dem sluta sig de öfriga symboliska böckerna. Upsala mötes beslut är dock ej

en symbolisk bok; det är mera en bekräftelse på dessa, såsom Svenska folkets trosbekännelse. Det utgör en politisk grund för den protestantiska kyrkan i Sverige; ty först genom Upsala möte blef reformationen i Sverige så fullbordad, att den sedermera ej kunnat skakas eller sväfvat i någon fara.

Evangeliska sällskapet är ett af enskilda personer stiftadt, men af konungen stadfästadt samfund, för utspridandet af smärre andaktsskrifter, till uppbyggelse och näring för det religiösa sinnet. Det inrättades år 1809, erhöi bidrag äfven ifrån England och Skottland, särdeles af det s. k. *religious tracts society* i London. Brittiska sällskapets ombud i Sverige, dr Paterson, arbetade verksamt att vinna sina landsmäns deltagande för det Svenska sällskapet. Dess skrifter spridas ibland alla klasser, mest bland de fattigare, pläga utdelas vid husförhör, bland nattvardsungdom och finnas äfven på Lappska och Finska språken. Sällskapet utspridde äfven bibel-upplagor; men återgick, efter Svenska bibel-sällskapets stiftelse, år 1815, till sin första bestämmelse. År 1819 voro redan $1\frac{1}{2}$ miljon exemplar utspridda. Sällskapet är talrikt; dess fond består dels af ledamöternes afgifter, dels af frivilliga bidrag och understöd från England.

Evedal, en helsobrunn, $\frac{1}{2}$ mil N. från Wexjö stad i dess landsförsamling. Den kallades fordom *Falorne* eller *Kronobergs brunn*, är den äldsta mine-ralkälla i Småland, och blef först upptäckt år 1705 af provincial-läkaren Joh. Lindelius. Men dels sakens nyhet och isynnerhet den folködande pesten 1710 och 1711 gjorde att brunnen blef obesökt och nästan bortglömd intill år 1720, då den kom i allmänt bruk genom assessor J. S. Rothmans bemödanden, sedan den af honom blifvit pröfvad och undersökt, samt befunnen ganska nyttig mot flera kroniska sjukdomar. Enligt sägen skall först allmogens och sedan Lindelii uppmärksamhet blifvit fäst vid denna källa, genom en blind häst, som blifvit öfvergifven af sin ägare, en torpare; men druckit derur och återfått sin syn. Det är isynnerhet emot lamhet, skörbjugg och mjeltsjuka, som den sedan längre tid visat sig verksam. Stället äger flere byggnader och vackra promenadplatser.

Evenson, David, en på sin tid för kristelig fromhet och ovanliga predikogåfvor allmänt värderad man, född i Riseberga prestgård i Skåne år 1699 och död som kyrkoherde i Norrköping d. 14 Febr. 1751. Har utgifvit flera predikningar och författat åtskilliga Latinska verser.

Evertsbergs kapell. Se: *Elfdal*, socken.

Evighets-blomster, eterneller, heden-blomster (*Gnaphalium arenarium*), en mångårig växt, hvilken förekommer ymnigt på hvitsandsfält, isynnerhet på Skånes kuster, sparsamt i Blekinge, på Öland och Gottland, samt sällsynt i Halland. Blomfödrets fjäll äro till färgen vackert gula, glänsande, samt bibehålla äfven efter växtens torkning sitt friska och lefvande utseende, hvilket gifvit anledning till dess namn.

Examen kallas det offentliga förhöret med lärjungar vid ett läroverk. Sådana förekomma i de offentliga skolorna ordentligen på vissa tider, vanligen tvenne gånger om året. I de skolor, der s. k. fri flyttning äger rum, anställas examen med hvarje yngling, så snart han begär att blifva examinerad i något ämne i en viss kurs. Vid universiteterna intaga examina en lika vigtig, som alltför stor plats. Nästan alla studier riktas på undergåendet af någon viss examen; ett af examen oberoende vetenskapligt studium är sällsynt, och staten fordrar aflagd examen, såsom ett villkor för inträde i tjenst. Den stora vigt, som fästes vid examen, öfverklagas ofta, ehuru det vore fara värdt, att, i fall examen icke funnes, skulle studierna blifva ännu mindre. Universiteternas examina äro af tre slag, först student-examen, hvilken föregår erhållandet af akademisk medborgarrätt; för det andra embets-examina för blifvande tjenstemän och slutligen examina för någon akademisk grad. I de flesta fall bestå dessa examina af ett enskildt samtal eller s. k. tentamen, hvilket utgör hufvudsaken, samt den egentliga examen, som är för kort, för att vara ett fullständigt lärdomsprof. Efter examen gifves betyg, och detta bestämmes med afseende å tentamen och examen. Den förre kan för hvarje ämne räcka flera timmar, den senare för alla ämnen tillsammans aldrig längre än som svarar emot två å tre tentamina. I de civila embets-examina anses utgången gifven när tentamen är förbi; icke så i den filosofiska kandidat-examen, hvilken föregår magistergraden, emedan der fordras ett visst antal godkännande betyg. Huruvida detta antal är uppnådt blir först känt genom hopsummering af betygen efter examens slut. I student-examina brukas mera sällan tentamina, och blott af dem, hvilka göra anspråk på höga betyg. Deremot räcker denna examen längre än de öfriga, nu mera åtta timmar. Så väl den, som de flesta akademiska examina, är företrädd af skriftliga prof, på Latin i de flesta fall, men för kameral-examen på Svenska. Vid den presterliga lärokursen följa de skriftliga profven efter examen. De civila embets-examina hållas för öppna, de öfriga för slutna dörrar. De examina, som universitetet anställer, äro dimissions-examen från theologiska fakulteten, den de undergå, hvilka egna sig åt prest-embetet; bergs-examen för anställande vid bergverken och i kongl. bergs-kollegium; hofrätts-examen för inträde i rätttegångsverken; kansli- och kameral-examina för de öfriga förvaltdande verken. Den vetenskapliga lärdomen, som utmärkes med akademiska grader, är äfven betecknad med examensbetyg, nemligen kandidat- och licentiat-examen för de tre öfre fakulteterna, samt kandidat-examen inom den filosofiska. Härtill måste, hvad juridiska och medicinska graden angår, äfven läggas den s. k. juridiko-filosofiska eller mediko-filosofiska examen, som fordras före de juridiska och medicinska studiernas begynnelse. Denna examen är något mera än en half magistergrad; den innefattar endast allmän bildning. Alla graderna gemensamt fordra

yttremer en theologisk examen, och den filosofiska ett förhör i national-ekonomiens elementer. Alla dessa många examina förutsätta student-examen såsom en gemensam utgångspunkt; den innefattar den allmänna bildningsgrad, hvilken sedermera tillämpas på särskilda yrken, ehuruval kansli-examen och hela den filosofiska graden äfven innesluta allmän bildning snarare än tillämpningen deraf. Men det är icke nog med alla dessa examina. Andra finnas för de yrken, hvilka ej tillhöra universitetets undervisning, såsom landtmäteri-examen, apothekare-examen, officers-examen, m. fl. Prest-examen allägges inför konsistorierna, pastoral-examen likaså för erhållande af en större befodringsrätt inom preste-ståndet.

Exaudi, Dominica, kallades under katholska tiden sjette söndagen efter Påsk.

Exekutionsverket benämnas i allmänhet de stadgar, hvilka gälla för utbekommande af lagligen prövade och tilldömda rättigheter. Det tillhör således icke domstolen, som blott afgör rättsfrågan, utan den verkställande magten, hvilken utför domen. Konungens befallningshafvande handhafva utskökningsverket, såsom exekutionsverket kallas på Svenska. I närmaste hand sker det genom magistraten i städerna och kronofogdarne å landet. Universiteternes domsrätt öfver sina medlemmar medför samma magt för den akademiska styrelsen, som för konungens befallningshafvande, att bevilja utmätning. Uti skuldfordringsmål kommer exekutionsverket egentligen i fråga. Allmänna lagen har en egen utskökningsbalk, hvilken, jemte särskilda författningar, innehåller reglorna i sådana fall. Såsom allmän grundsats gäller, att all själfpantning är förbjuden; men den som ej på annat sätt kan utbekomma sin fordran, äger att vända sig till vederbörande myndighet. Der saken ej utan domstols utslag kan afgöras, tillhör verkställigheten likväl icke domaren, utan den ofvannämnda verkställande myndigheten, och blott efter dess utslag äger utmätning rum. Likväl undantager allmänna lagen derifrån laga kraftvunna domar, der värdet ej öfverstiger en viss summa, varande i sådant fall borgmästare och råd samt kronofogdarne be-myndigade, att verkställa utmätningen. Klagomål öfver verkställd utmätning af kronobetjeningen anföres hos deras förmän, konungens befallningshafvande, som handlagt målet; men öfver dessa senares utslag äger hofrätten att apptaga klagomål. **Exegetik** kallas den gren af theologiska vetenskapen, hvilken har till föremål den heliga skrifts utläggning och förklaring, likasom dogmatiken består i uppställningen af kyrkans troslära, sådan den bekännes af församlingen, enligt dess uppfattning af de heliga skrifterna. Exegetiken är på en gång en theologisk och filologisk vetenskap; emedan den hvilar på studium af bibelns grundspråk. Den grammatiska tolkningen ligger till grund för den theologiska; men utgör dock icke ensamt hvad man kallar exegetik. Dit hör äfven betraktandet af bibelns innehåll, dess religiösa mening. Sveriges theologiska litteratur bestod under katholska tiden mest af liturgiska skrifter och an-

daktsböcker. Bibelforskningen hörde aldrig till den Romerska kyrkans förtjenster. Några försök till bibelöversättningar förekommo dock redan, hvar ibland en på Latinsk vers af en munk i Wadstena, i 14:de århundradet. Ut i kongl. biblioteket i Stockholm förvaras en kodex, skrifven i Wadstena kloster af en konvents-syster år 1526, hvilken innehåller följande översättningar ur bibeln: en parafras öfver Moses böcker; Josua bok, översatt af *Niels Ravaldi*; Domareboken; Judiths, Esthers, Ruths och Mæchabeernas böcker, de fyra sistnämnde "uttydda i Nådendal af *Jöns Buddha*, år 1484"; samt Uppenbarelseboken. *Laurentius Petri*, den förste protestantiske erkebiskopen, stod i spetsen för den bibelöversättning, som utkom på Svenska år 1541. Egentligen exegetiska skrifter framträdde dock ej mycket under reformationstiden. Detta tidehvarf var mera rikt på liturgiska arbeten och stridsskrifter emot katolikerna. *Olaus Petri* har lemnat åtskilliga verk af detta slag, hvilka visserligen upplysa om reformatorenes sätt att förklara bibeln, så mycket mera som den heliga skrift just lades till grund för hela deras theologiska system; men en egen exegetisk litteratur fanns likväl icke i Sverige förr än i nästföljande sekel, då det s. k. bibelverket utgafs af tvenne Gezelier, fader och son. Den äldre Gezelius var biskop i Åbo, under senare hälften af 1600-talet och sonen blef hans efterträdare. Bibelverket är ett slags kritik öfver den Svenska bibelöversättningen, med förklaring vers för vers. Det utarbetades efter år 1670 och utgör flera folioband. En annan exegetisk författare, hvars arbete var anlagdt i ännu större skala, är *Winstруп*, hvilken dog såsom biskop i Lund år 1679. Han utarbetade tvenne folioband, utan att likväl hinna längre än till och med tionde kapitlet af Matthei evangelium. En annan författare af exegetiska skrifter från denna tid är den namnkunnige *Joh. Baazius*, biskop i Wexjö, som förklarade Uppenbarelseboken. Det är likväl oafgjordt om icke detta verk tillhör hans son. Sjelf är Baazius mera känd för sitt arbete i Svenska kyrkohistorien, kändt under namnet: "*Inventarium ecclesiae Sueo-Gothicae*." Biskopen i Strengnäs *Lars Wallius* och erkebiskopen *Nikolaus Olai Bothniensis*, den förre en man från Gustaf II Adolfs, den senare från Carl IX:s tid, skrefvo, den förre predikningar öfver Mosis böcker, den senare en förklaring öfver Uppenbarelseboken. Adertonde århundradet har ej att uppvisa något sådant verk, som Gezelierne. Filosofiens ställning, med en lättsinnig materialistisk åsigt å den ena sidan och det i ett stelt manér hårdnade Wolfiska systemet, var icke gynnande för en grundlig och anderik uppfattning af kristendomen. Exegetiska skrifter saknas väl icke alldeles, särdeles bland de akademiska disputationerna; men i det hela var dock denna gren af litteraturen mager. Ett arbete af exegetiskt intresse och som ännu i dag mycket begagnas, är *Büchners Bibel-Concordans*, hvilken utkom år 1754. Deremot nedsattes 1773 en bibelkommitté, som bland sina ledamöter räknade

de lärde Orientalisterna *Tingstadius* och *Aurivillius*. Den nya bibelöversättning, hvilken derigenom skulle beredas, har dock ännu i våra dagar icke blifvit färdig. Redan Carl IX hade varit betänkt på en ny bibelöversättning och på Carl XII:s tid hade en kommitté fannits för detta ändamål, hvilken likväl ej fullbordat sitt åliggande. Det nu löpande århundradet har sett en stor och mäktigt verkande theologisk och serskildt exegetisk författare i den namnkunnige *Samuel Ödmann*. Denne man förklarade bibeln äfven från en naturhistorisk sida. Om också ingen hade öfverträffat honom i mäktigt inflytande på presterne, hvilkas theologiska bildning till en stor del låg i hans hand, så hafva dock utmärkte män uppstått med vackra arbeten af exegetiskt innehåll, t. ex. *Johan Olof Wallin*, genom översättningen af *Johannis evangelium*.

Exellens. Ordet härleder sig af det Latinska *excellere*, öfverträffa, och har i Svenska språket erhållit en egen betydelse, såsom en officiell titel för innehafvarne af rikets högsta värdigheter, samt de herrar, hvilka konungen, genom serskildt öppet bref, förklarar för deras vederlikar. Exellens-titeln är gammal; den brukades redan på 1600-talet af de fem höga riks-embetsmännen, drots, marsk, amiral, kansler och skattemästare, ehuru på det sätt, att titeln lades efter namnet. Man läser i rådsprotokollerna icke hans excellens, herr rikskansleren, utan herr rikskanslerens excellens, o. s. v. Sedermera och intill konung *Gustaf III:s* rådsråds-embetet. Dock funnos äfven andra, hvilka, genom serskildt kunglig nåd, hugnades med exellens-titeln. Så blef t. ex. grefve *Magnus Fredrik Brahe* excellens, redan vid några och tjugu års ålder; en upphöjelse, som troddes vara af konungen bestämd till en försoning eller en upprättelse för hans faders blodiga undgång i konungahusets tjänst. Han var nämligen son till den grefve *Brahe*, som ständerna 1756 låtit halsbugga för delaktighet i en rojalistisk sammansvärjning. Efter riksråds-värdighetens upphäfvande 1789 behöll de forna riksråden sin rang och excellens-titel; men nya excellenser utnämndes derjemte. Betydelsen af denna titel är i våra dagar den, att konungen, genom öppet bref, förlänar dess innehafvare de hedersföreträden, hvilka af ålder tillhört rikets råd, och excellenserna innehafva, genom detta konungens bref, den högsta rang ibland enskilda personer. Efter 1809, då statsrådet inrättades, öfvergick excellens-värdigheten icke till alla dess ledamöter, utan blott till stats-ministrarne. Dessa, hvilka, enligt regeringsformen, innehafva rikets högsta värdigheter, äro sjelfskrifne excellenser. För öfrigt brukar konungen med denna äretitel utmärka högt uppsatte män, ibland den civila eller militära embetsmannakörpen samt hofvet. Titeln är i vanligt tal: hans excellens eller eders excellens; men heter fullständigt: hans excellens, en af rikets herrar. Antalet är obestämdt, beroende helt och hållet på konungen att gifva denna titel åt många eller åt få eller åt ingen. Det har blifvit ifrågasatt huruvida icke statsråden borde vara

minst jemgode med exellenserne i rang, enär det heter i grundlagen, att statsråden, näst efter statsministrarne, innehafva rikets högsta embeten; men bruket har antagit det annorlunda.

Exercitiimästare kallas de universitets-lärare, hvilka meddela undervisning icke i någon vetenskap, utan i vissa vackra färdigheter, som kunnat ingå i en god uppfostran. Dit räknas då äfven den undervisning, som universitetet lemna i skön konst, hvilken vid universitetet, såsom en blott för vetenskaperna beräknad ansatt, intager allernäst ett underordnad ställe. Lärarne i musik och teckning höra således till exercitiimästarna, äfvensom lärarne i de moderna språken; ty äfven dessa hafva intill våra dagar blifvit studerade vid universitetet mera såsom en vacker talang, än med vetenskaplig anda. Två andra exercitiimästare äro fäktmästaren och stallmästaren, hvilka undervisar i ridkonsten. Exercitiimästarna uppbära lön af akademien; men med skyldighet att undervisa, utan betalning, ett visst antal studerande. Till erhållande af sådan undervisning kan hvar och en student anmäla sig och lottkastning afgör, hvilka komma i åtnjutande deraf. Dessutom pläga exercitiimästarna äfven meddela undervisning för betalning åt andra studenter. En sådan lärare i danskonsten har äfven funnits; men tjensten blef indragen i Upsala vid senaste ledighet.

Exing, hundexing (*Dactylis glomerata*), en mångårig växt, hvilken förekommer på högre belägena ängar och åkrar nästan allmänt i alla delar af riket, och är ett af våra mest frodväxta grässlåg, samt ganska förmånligt såsom foderväxt, ehuru det färskt är mindre begärligt för kreaturen, i anseende till de små, styfva och stickande hår, hvarmed bladen äro beklädda.

Exkommunikation eller bannlysning är kyrkans gemenskap, förlorade i det protestantiska Sverige småningom den kraft densamma ägde under katolska tiden. Då var kyrko-agan, både genom folkets tro och genom lagligt privilegium, högre än all annan lagskipning, och brukades äfven i sådana fall, der världslig lag snarare borde tala, ja, mången gång såsom ett säkert vapen till anfall emot påfvermagtens och prestväldets motståndare. Vid reformationen inskränktes den, likasom hela den andeliga lagskipningen; men försvann dock icke fullkomligt. Tvertom står bannlysningen ännu kvar i vår kyrkolag, ehuru den sällan kommer i fråga, helst sedan det stadgades i preteståndets privilegier år 1723, att alla mål, dem allmänna lagen bestraffar, icke höra under kyrkotukten. De världsliga domstolarne, den juridiska lagskipningen, betraktas i våra dagar såsom hufvudsaken för upprätthållandet af ordning och rättstillståndets helgd. Den iare grunden därför, sedligheten och gudsfruktan, beror på undervisning, uppfostran, exempel och förmaning; men mindre än fordom på yttre straff och tvång. Kyrkolagen af år 1686 ägnar dock ännu ett eget kapitel åt föreskrifterna om bann. Den skiljer emellan mindre och större bann. Det förra ålägges af biskop och konsistorium, efter föregångna varningar, och består i uteslutan-

de från nattvarden, från vigsel, fadderskap och kriglig begrafning. Detta mindre bann kan användas, när någon "uti en uppenbar och allom vittterlig synd och last sig förhårdar." Själsofrjaren äger då att varna syndaren först enskildt och sedan i vittnens närvaro; men först derefter att anmäla honom hos konsistorium. Det större bann är en stegrad grad af det mindre, och kommer i fråga för en syndare, som icke låtit sig rättas af detta aistnämnda. Förhållandet anmäles då hos konsistorium ånyo och vidare hos världslig öfverhet, för den händelse att världsligt straff kan användas. Men om detta icke är förhållandet, tillkännagifves saken hos konungen, och kyrkoherden lyser syndaren till bättring tre söndagar å rad, uppmanar församlingen att bedja Gud för honom, och uttalar slutligen bannlysningen öfver den obotfärdige. Han är då satt utom församlingens gemenskap och ingen utom hans hustru, barn och tjänstehjon äger rätt att äta och dricka eller umgås med honom, såsom med en kristen broder. Angrar han sig, så tages han åter in i kyrkans gemenskap; men sitter han i bannlysning öfver ett år, blifver landsflykt hans straff. Så lyder kyrkolagen. Tillämpningen har dock genom tidsandans magt nästan fallit i glömska. Den synd, som ej af världslig öfverhet straffas, hemfaller i våra dagar under Guds och samvetets dom. (Se vidare: *Bannlysning*.)

Exorcism kallas en fordom bruklig ceremoni vid döpselsen. Den var grundad på den föreställningen, att den onde anden beherrskade hvarje nyfödd meniska, före dess upptagande i den kristna kyrkan. Därför plägade döpselsen åtföljas af en egen besvärjelse, hvaruti presten befälde den onde anden att vika bort. Denna ceremoni öfverlefdes reformationen, och kvarstod orubbad af konung Carl XI:s kyrkolag, till dess handboken aflyste densamma år 1811.

Expeditions-chef är namnet på den embetsman, som närmast under departements-chefen förvaltar stats-departementerna. Han bekläder förtroende-embete och njuter rättighet, att, jemte expeditions-chefs-befattningen, bibehålla sin förut innehafvande tjenst. Dock uppbär han icke lön å båda ställena, och förrättar endast den ena tjensten, nemligen expeditions-chefs-embetet. Denna rättighet innebär således endast, att han, vid nedläggandet af expeditions-chefs-embetet, kan återgå till sin förra plats. Expeditions-chefen är, inom hvarje departement det föredragande statsrådets närmaste man, dess biträde vid sakernas beredning och sjelf ansvarig för expeditionerna.

Expeditions-utskott kallas den afdelning af rikets ständer, som uppsätter riksdagens gemensamma expeditioner, t. ex. rikets ständers underdåniga skrivelser till Kongl. Maj:t, riksdagsbeslutet, m. m. Hvarje riksstånd har dessutom sitt särskilda kansli för sina protokoller, remisser, o. dyl. Men expeditions-utskottet är alla riksståndens gemensamma kansli, icke såsom de öfriga utskotten en beredande och rådpläggande korps för vissa riksdags-ärenden. Från ståndens kanslier är det samma

skiljaktigt deruti, att det är ett utskott, bestående af vissa riksdagsmän, trenne ur hvarje stånd, hvaremot kanslierna utgöra ståndens tjenare och bestå af personer, dem hvarje stånd för sig antagit; men icke utaf riksdagsmän. När riksdagsbeslutet justeras äger konungen rätt att låta utskottets sammankomster bivistas af en statsrådets ledamot, för att bevaka justeringen af de punkter, som röra konungens yttranden. För öfrigt är detta utskott, likasom de öfriga, skiljdt från all beröring med regeringen och sammanhänger med ständerne, såsom en del med det hela.

Experimental-fält, landbruks-akademiens, är beläget på Djurgårdens ägor, utanför Roslagstulla i Stockholm och hette förut *Skeppsbroängen*. Här äro nu uppförda tvenne boningshus, ladugård, kolugn, m. m. Trädskolorna innehålla 1,200 träd och buskar af 130 olika slag.

Export kallas i handeln de varor, som utföras till fremmande land, likasom de hvilka införas bruka benämnas *Import*. Sveriges förnämsta utförsels-vara är jern, ehuru väl åtskilliga andra varor, t. ex. skogsprodukter och äfven spannmål, till en icke obetydlig del ingå i exporthandeln. Införselns hufvudartiklar bestå i kolonial-produkter, såsom bomull, socker, kaffe, thé samt andra öfverflöds-artiklar, såsom viner, m. fl. År 1844 utgjorde utförseln i värde 21,580,000 R:dr, införseln deremot 17,487,000, beggadera med afdrag af det guld och silfver, som detta år utfördes. Det visar sig af jämförelsen emellan olika länder, med hvilka Sverige står i handelsförbindelse, att den största utförseln gick till Storbritannien, med ett belopp af 5,651,000 R:dr, dernäst till Danmark med 2,411,000 R:dr, till Frankrike med 1,874,000 R:dr, till Förenta Staterna med 1,816,000 R:dr, till Preussen med 1,602,000 R:dr, till Norrige med 1,411,000 R:dr, till Finland med 1,093,000 R:dr, till Lübeck med 928,000 R:dr, samt till andra länder med mindre summor. Införseln ifrån de nysannämnda länderna var mindre än utförseln, utom ifrån Norrige, som införde till Sverige för 2,570,000 R:dr och Lübeck för 3,553,000 R:dr.

Extraordinarie ränta, eller hemmantals-, äfven mantalsränta, räknas ibland kronans ordinarie inkomster, och utgår af jorden såsom en grundskatt; benämningen af extraordinarie är blott en

påminnelse om dess uppkomst af extra beviljningar, hvilka efterhand öfvergått till stadigvarande skatter. Deras ålder sträcker sig till första hälften af 1600-talet. Konung Gustaf II Adolfs krig föranledde behöfvat af stora ansträngningar, och gjorde ökade skattebördor nödvändiga. Extraordinarie räntan är olika bestämd efter orternas olikhet; i allmänhet består den af sex hufvudtitlar: landtogsgården, en krigsbeviljning, ej okänd redan förut, men egentligen stadgad 1617 och förnyad 1621, i och för Polska kriget; byggningshjelpen, en urgammal beskattning, hvilken härleder sig från en lika urgammal häfd, att allmogen skulle underhålla fästningarne; salpeterhjelpen, hvilken skulle ersätta de bidrag in natura, dem allmogen varit förbunden att gifva till salpeter-tillverkningen; boskaps-penningar, de der blefvo åtagne år 1620, i och för kriget och betalningen af rikets skuld; skjutsfärds-penningar, beviljade 1642, såsom ersättning för fri skjuts och gästning, hvilken i många fall låg såsom en tryckande börda öfver jorden; slutligen dagsverks-penningar eller mantals-dagsverken, uppkomna i stället för allmogens gamla körslor och dagsverken vid kronans slott och fästningar. Alla dessa beskattningar inbegripas under den extraordinarie räntan. De härleda sig från de tider, då jemlikhet i skyldigheter icke fanns emellan samhällsklasserna, och adeln var dels befriad ifrån dem, dels utgjorde den skatten endast i mindre mån. Ännu i dag ingår ibland frälsehemmans förmåner en sådan lindring, eller, i visst fall, frihet ifrån extraordinarie räntan. Den grundar sig isynnerhet på adelns afsägelse af tullfriheten år 1644, då frälseståndet förbehöll sig vissa andra friheter i stället för den de förlorade. Extraordinarie räntan är ojemnt fördelad emellan landskaperna, samt äfven emellan samma landskaps olika härader och socknar. Mängden af räntepersedlar är ganska stor och omvexlar efter orternas häfd och bruk. En stor vidlyftighet i räkenskaperna och en invecklad uppbörd blir följden deraf, hvarföre konung och ständer varit betänkte att jemna och förenkla denna beskattning; ett svårt och ännu ofullbordadt arbete. Extraordinarie räntan förekommer äfven under olika namn, såsom *Sommar-skatt* i Östergötland, *Terminsskatt* i Skåne, o. s. v.

F.

Faber, Johan, skall hafva anlagt ett boktryckeri i Stockholm omkring år 1495 eller 1496.

Fabiani altare, *S:t*, i Upsala domkyrka, invigdes jemte *S:t Sebastianis altare* dersammastädes, af erkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstjerna. De voro instiftade af konung Gustaf I:s möderners förfäder af Eka-släkten, bland hvilka Carl Månsson och dess fru Brigitta Arendtsdotter Pinnou dertill gifvit gods och altar-prydnader.

Fabricius, Jakob, amiralitets-pastor, död i sina unga år, d. 30 Dec. år 1741, är mindre känd genom sina poesier, hvilka efter hans död utgafvos af hans enka, under titel: *Amaranther, eller några Poetiska Tankar vid åtskilliga tillfällen yttrade*, än såsom man åt skaldinnan Hedvig Charlotta Nordenflycht, med hvilken han gifte sig i Maj månad år 1741, sedan de i fyra år varit förlovade. Deras åtta månaders äktenskap var en verklig idyll.

De i den ofvannämnda skriften förekommande moral-filosofiska åsigtarna, röja likväl en mindre vanlig renhet i diktionen och djuphet i tankarna.

Fabriks- och Manufaktur-näringsom. Under en tid af tjugu år hafva fabrikerne och deras tillverkningsvärde, såsom det vill synas, mera än fördubblat sig, emedan de år 1824 utgjorde icke mer än 1,177 stycken med 8,156 arbetare och ett tillverkningsvärde af 7,281,182 R:dr B:ko. Deras antal uppgick år 1834 till 2,021 st., hvilka sysselsatte 14,479 arbetare och lemnade ett tillverkningsvärde af 11,288,324 R:dr; men år 1844 uppgingo de till 2,362 st., hvarvid begagnades 16,891 arbetare, och det sammanräknade värdet af tillverkninngarne utgjorde då 16,809,743 R:dr B:ko, hvilken summa öfverstiger 1834 års tillverkningsvärde med 5,581,419 R:dr och med 1,539,567 R:dr den af år 1842. Den stora skillnaden som här visar sig emellan värdet af 1824 och 1844 årens tillverkningar och hvilken synnerligast tillkommit under de senare tio åren, härrör likväl icke ensamt från fabrikerne ökade antal och afkastning, utan ock i ganska betydlig mån af de numera noggrannare ingående uppgifterne till kommersé-kollegium. För att kunna lemna en tydligare öfversigt af fabriks- och manufaktur-näringsomnes tillstånd åren 1834 och 1844 upptaga vi en allmän redogörelse deröfver; men hänvisa dessutom till hvarje fabriks eller manufakturs särskilda artikel.

Bandfabrikerne voro år 1834 12 med 92 stolar och 135 arbetare, och uppgick tillverkninngen till ett värde-belopp af 58,430 R:dr, hvaraf nära hälften, eller 26,483 R:dr, från E. Stenbergs fabrik i Stockholm. Införseln af samma vara uppgick detta år till 61,333 R:dr, eller 40,217 R:dr mindre än året förut. Utförseln var deremot högst obetydlig, och uppgick ej till mer än 270 R:dr. År 1844 hade antalet af bandfabriker minskat sig till 11 och arbetarnes till 87. Tillverkningen, hufvudsakligen bestående af sidenband, upptages i värde till ett belopp af 52,119 R:dr. De betydligaste kvantiteter åstadkommas vid C. G. Tillmans enkas fabrik, till ett värde af 12,751 R:dr, och vid C. W. Fagerlins, till 11,665 R:dr. Samma år infördes band, förnämligast siden-, halvesiden- och bomullsband, till ett sammanräknadt värde af 74,713 R:dr. Band-exporten, till största delen bestående af linneband, uppgick till 3,585 R:dr.

Bomulls- och linneväfnads-fabrikerna. Dessa hafva minskats till antal och arbetare, då deremot tillverkningsvärdet stigit. De utgjorde år 1834 ett antal af 47 st. med 850 stolar och 1,511 arbetare; fabrikationen uppgick till 945,192 alnar och 62,994 st. dukar, alltsammans upptaget i värde till 420,251 R:dr. De största kvantiteter bomulls-väfnader tillverkades vid A. L. Lamms & komps fabrik i Stockholm, der tillverkningen uppgick till 322,476 alnar, värderade till 97,069 R:dr, samt vid A. v. Reis' fabrik, vid Götheborg, hvarst förfärdigades 127,306 alnar, uppskattade till 51,372 R:dr. Samma år införtullades bomulls-väfnader för ett värde af 462,758 R:dr och utfördes 9,627 alnar, skattade till 8,022 R:dr. Af linne-väfnader

inkom för ett värde af 72,967 R:dr och utfördes till ett belopp af 70,613 R:dr. År 1844 funnos 34 sådana fabriker med 860 stolar och 1,028 arbetare, och lemnade de en fabrikation af tillsammans 1,605,632 alnar, hvaraf största delen utgjorde hvit bomullslärf, kaliké och shirting, samt 93,240 st. dukar, m. m., till ett sammanräknadt värde af 535,242 R:dr, hvilket med 114,991 R:dr öfverstiger det för år 1834. Säsom den förnämsta bomullsväfnads-fabrik utmärker sig nu Rydboholms, i Marks härad af Elfsborgs län, hvilken till största delen äges af hemmansägaren Sven Eriksson. Tillverkningen derstädes uppgick år 1844 till 910,836 alnar, af 192,940 R:drs värde. De i Stockholm varande linne- och bomullsväfnads-fabriker lemnade samma år en sammanlagd tillverkning af 424,905 alnar diverse väfnader och 23,005 st. dukar, alltsammans uppskattadt till 158,489 R:dr. Vid bolaget S. L. Lamm & sons väfveri, Heleneborg, åstadkoms den största tillverkningen, nemligen 173,777 alnar och 571 st. dukar. I Götheborg tillverkades samma år vid 6 särskilda fabriker, tillsammans 168,723 alnar, jemte 67,775 stycken diverse dukar, hvarä totalvärdet uppgafs till 138,449 R:dr. Bomullsväfnader införtullades samma år för ett värde af 420,780 R:dr och utfördes dylika varor för 82,190 R:dr, således i förra fallet 41,670 R:dr mindre och i senare fallet 74,168 R:dr mera än år 1834. Af linneväfnader inkom till ett värde af 16,284 R:dr och exporterades för 193,917 R:dr, således infördt för 56,683 R:dr mindre och utfördt för 123,304 mera än år 1834.

Fabriker för åstadkommande af glas, eller så kallade **Glasbruk,** voro år 1834 13 stycken, vid hvilka tillverkningen samma år utgjorde 2,941 kistor taffel- och annat fönsterglas, värderade till 134,760 R:dr, samt diverse sorter glaskärl, uppskattade till 160,167 R:dr, eller tillsammans 294,927 R:dr. Arbetstyrkan utgjordes af 599 personer. Införseln uppgick till ett värde af 67,981 R:dr och utförseln till endast 2,018 R:dr. Bromö glasbruk i Skaraborgs län, tillhörande kommerserådet Santesson, lemnade större tillverkning än något annat glasbruk och bestod i 651 kistor glas i värde räknade till 43,537 R:dr. År 1844 utgjorde dessa bruks antal 15 st., med 675 arbetare. Tillverkningen bestod samma år af 4,828 kistor taffel- och annat fönsterglas, värderade till 198,422 R:dr, samt diverse slags glaskärl, uppskattade till 234,175 R:dr, eller tillsammans 432,597 R:dr. Största kvantiteten glasvaror förfärdigades vid Rejmyra bruk i Östergötlands län, uppgående till ett värde af 54,143 R:dr. Dernäst var tillverkningen vid ofvannämnde Bromö glasbruk samt Johannisholms i Stora Kopparbergs län. Å det förra tillverkades för 45,700 R:drs värde och å det senare för 45,096 R:dr. Samma år införtullades diverse sorters glasvaror, till ett sammantaget värde af 138,563 R:dr. Utförseln uppskattades till 9,946 R:dr. I begge fallen således mycket betydligare än år 1834.

Fabriker för åstadkommande af mekanisk redskap, hvilkas antal år 1834 utgjorde 11 och sysselsatte 176 arbetare, Motala verkstads här ej

inberäknade, åstadkommo nämnde år tillverkningar för ett värde af 196,824 R:dr, och verkställdes hufvudsakligen vid det i Nyköping anlagda mekaniska fabriken och vid numera afidne mekanikus Ahlms i lifstiden inrättade maschin-fabrik i Norrköping, samt vid Motala mekaniska verkstad. Å det förstnämnda stället uppgick värdet af tillverkningen till 57,419 R:dr, å det andra till 12,366 R:dr och å det sista till 118,638 R:dr. Samma år infördes redskap till ett värde af 6,765 R:dr och utfördes sådana af inhemsk tillverkning för ett värde af 2,740 R:dr. År 1844 hade dessa verks antal stigit till 25 stycken, och sysselsatte 526 arbetare, hvaruti likväl ej är inbegripet Motala verkstad och dess arbetare, hvilka senare utgjorde 250 personer. Förstnämnde verk förfärdigade nämnde år maschinier och redskap till ett värde af 226,856 R:dr och Motala verkstad för 214,600 R:dr, eller tillsamman för 441,456 R:dr, eller 344,632 R:dr mera än år 1834. Den största tillverkningen ägde rum vid Motala; dernäst vid Nyköpings fabriken, hvilket nu (år 1846) är under konkurs-tillstånd, för ett värde af 85,294 R:dr och vid A. Malcolms mekaniska verkstad i Norrköping, för ett värde uppgående till 36,965 R:dr. Införseln af maschinier och redskap, eller delar af sådana steg år 1844 till 38,000 R:dr och utförseln af sådana varor till 17,940 R:dr.

Fabriker för tillverkning af papper, eller så kallade **Pappersbruk,** voro år 1834 ett antal af 91 st. med 1,242 arbetare, och lemnade diverse fabrikationer, såsom skrif-, tryck- och takpapper, blanketter och papp till ett värde af 578,220 R:dr. Den betydligaste papperstillverkning ägde rum vid bruket Klippan i Christianstads län, hvarest bruksidkaren S. M. Sunnerdahl, med de af honom införda förbättrade mekaniska inrättningar för pappersberedning, åstadkom en tillverkning af 22,724 ris diverse papperssorter. Införseln utgjorde endast 2,182 ris papper, samt 80 lisp:d förhrydningspapper och papp; men utförseln uppgick deremot till 30,283 ris diverse slags papper, samt 1,105 lisp:d förhrydningspapper. År 1844 hade antalet af dessa bruk minskat sig med 5, och utgjorde således 86 st., hvilka sysselsatte 993 arbetare; men icke dess mindre hade tillverkningsvärdet ökat, och utgjorde 730,888 R:dr, beräknade för 213,846 ris papper af åtskilliga slag. Äfven nu lemnade bruket Klippan största tillverkningen, eller 36,991 ris, i värde upptagne till 147,673 R:dr; dernäst Gryksbo, i Stora Kopparbergs län, tillhörande J. H. Munk-tell, der fabrikationen uppgick till 27,288 ris, värderade till 87,419 R:dr; Holmens bruk i Norrköping, hvilket äges af H. C. Trozelli, tillverkade 18,368 ris, värderade till 82,620 R:dr, samt Lessebo och Tånga bruk i Kronobergs län, begge tillhörige bergsrådet J. L. Aschan, hvilkas sammanlagde produktion utgjorde 23,863 ris och 356 rullar tapetpapper, i värde ansedde till 80,891 R:dr. Af utländskt papper införsellades för ett värde af 15,316 R:dr, hvaremot utförseln skattades till 57,707 R:dr.

Fabriker för tillverkning af porslin, eller så

kallade **Porslinsbruk,** voro år 1834 endast 2:ne, nemligen de vid Rörstrand och Gustafaberg, hvilka sysselsatte 341 arbetare och tillverkade för ett värde af 169,504 R:dr, hvaraf fabrikationen vid den senare uppskattades till 87,277 R:dr och vid den förra till 82,227 R:dr. Samma år införsellades 137,406 skålp. porslin, hvilket quantum uppskattades till 43,420 R:dr; utförseln uppgick blott till ett värde af 3,207 R:dr. År 1844 sysselsatte dessa tvenne fabriker 550 personer. Tillverkningens värde uppgick då till 242,486 R:dr, hvaraf 130,000 R:dr vid Gustafaberg och 112,486 R:dr vid Rörstrand. Ägarne till begge fabrikerne innehafva förlagslån af manufaktur-diskont-fonden. Af utländskt porslin infördes 52,346 skålp., skattade till 29,037 R:dr. Utförseln uppgick dock till 61,114 skålp.

Färgeriermas antal år 1834 utgjorde 280 st., hvilka sysselsatte 823 arbetare; färgerilönen uppgick till 399,578 R:dr. Den betydligaste färgning verkställdes vid de i Norrköping, Borås och Stockholm inrättade färgerier. År 1844 hade deras antal stigit till 336, hvarvid begagnades 1,024 arbetare, och uppgick färgerilönen samma år till 459,417 R:dr. Den betydligaste färgning åstadkoms vid de i Norrköping, Borås, Stockholm och Lund inrättade färgerier, samt vid de bolaget Röhs & Brusewitz och fabriksidkaren L. Buchholtz tillhöriga, i Götheborgs fögderi belägna serskilda fabriker.

Kattuntryckeriermas antal 1834 voro 3, hvilka med 125 arbetare tillverkade för ett värde af 91,178 R:dr. Den betydligaste kattunfabrik ägdes och bedrefs af A. L. Lamm & komp. i Stockholm, hvarest förfärdigades för ett värde af 37,990 R:dr, och dernäst var tillverkningen störst vid A. v. Reis' tryckeri i Götheborgs län. År 1844 hade dessa fabrikers antal ökat till 18 st.; men arbetarnes antal var likväl detsamma som 10 år förut vid endast 5 tryckerier, eller 124 personer; tillverkningsvärdet understeg äfven sistnämnde års, och uppgick till 76,723 R:dr. Den betydligaste tryckning verkställdes då å J. Pinei enkas nära Götheborg anlagda fabrik, hvarest produktionsvärdet beräknades till 30,565, samt dernäst i Ulricehamn hos C. J. Ljungberg. Samma år införsellades tryckta bomullsväfnader för ett värde af 174,877 R:dr.

Klädesfabrikerna. År 1834 tillverkades vid 105 fabriker, med 549 stolar och 3,271 arbetare, 632,663 alnar kläde och 54,704 alnar diverse andra ylleväfnader, för ett sammanlagdt värde af 3,557,277 R:dr, hvaraf i Norrköping för 2,554,133 R:dr, i Stockholm för 519,942, det öfriga vid fabriker i andra städer och på landet. Samma år exporterades 1,619 alnar kläde och andra ylleväfnader. År 1844 bedrefs tillverkningen vid 128 fabriker med 722 stolar och 4,144 arbetare, eller 29 stolar och 456 arbetare mindre än år 1843, och uppgick till 733,363 alnar kläde och 189,802 alnar diverse andra ylleväfnader, till ett sammanlagdt värde af 5,047,704 R:dr, hvilket med 1,487,427 R:dr öfverstiger värdet af 1834 års tillverkningar, och hvaraf i Norrköping för

3,999,109 R:dr och i Stockholm för 427,563 R:dr, det öfriga i Nyköping och andra orter. Samma år (1844) infördes bel- och half-yllevaror för ett värde af 862,028 R:dr och utförseln deraf uppgick till 12,908 R:dr. Tillverkningen vid de, med yllefabrikationen sammanhang ägande, s. k. *Stoff-fabrikerna*, till antalet 5 stycken, utgjorde sistnämnde år 33,034 alnar, värde 17,485 R:dr, och bestod nästan uteslutande af flaggduk och flannel. Af sistnämnde vara förtullades 2,091 skålp., upptagne till 6,273 R:dr.

Läderfabrikerna. Vid dessa verk, som år 1834 utgjorde 214 st., bereddes, med 618 arbetare, 783,683 skålp. sul- och smorläder samt 93,715 st. skinn, för ett sammanlagdt värde af 521,265 R:dr. Samma år infördes till riket 46,131 skålp. beredt läder, och utfördes af samma slags tillverkning endast 891 skålp. Af oberedda hudar och skinn införde 1,805,093 skålp. Den största quantiteten läder, eller 96,920 skålp., bereddes vid J. Westins enkas fabrik i Stockholm. År 1844 hade dessa fabrikers antal stigit till 309 st., hvaribland 227 st. belägna på landet, och beredde 1,079,828 skålp. sul- och smorläder samt 129,794 st. skinn för ett sammanräknadt värde af 751,735 R:dr, således omkring 230,000 R:dr mera än år 1833. Fabriks-bolaget Hale Lewin & von Koch i Stockholm åstadkom den betydligaste quantiteten af läderfabrikater, utgörande 83,400 skålp. Iaförseln af oberedda hudar och skinn uppgick till 1,761,781 skålp. Af beredt läder samt färgade och tryckta skinn m. m. infördes 14,206 skålp. Exporten af lädervaror uppgick till 2,607 skålp. — **Saffrans-fabrikerna**, hvilka torde böra omnämnas i sammanhang med de sistnämnde, utgjorde år 1834 6 st. med 18 arbetare, och åstadkommo en tillverkning af 22,906 saffraner, hvaras värde upptogs till 43,357 R:dr, hvaraf 15,447 st., eller största antalet tillverkades vid ofvannämnde J. Westins enkas fabrik. År 1844 hade dessa fabriker minskat sig så, att endast 1 återstod, tillhörig äldermannen Jakob Westin, och hvarst 4,907 st. tillverkades, uppskattade till 12,223 R:dr, och således betydligt understiger 1834 års fabriks-antal och tillverknings-värde.

Mekaniska bomulls-spinnerierna antal 1834 var lika med det för 1844, eller 9 stycken, hvarvid förstnämnde år sysselsattes 621 arbetare och det sistnämnde 1,001 personer. År 1834 åstadkommo de ett spånads-belopp af 328,074 skålp. garn, uppskattade till 323,144 R:dr, och hvaraf 116,875 skålp. å Strömma spinneri vid Carlshamn, och dernäst vid de å Gamlebokullen i Elfsborgs län, samt Mariodahls i Götheborgs och Bohus län inrättade spinnerier. Samma år infördes 831,217 skålp. färgadt och ofärgadt garn. År 1844 utgjorde spånads-quantiteten 2,298,781 skålp. garn nästan uteslutande under N:o 26, uppskattade till 1,862,985 R:dr, eller 1,970,707 skp. och 1,039,541 R:dr mera än år 1834. Den betydligaste tillverkningen lemnades af: A. H. Evers & komp. spinneri å Anderstorp i Hallands län, 587,466 skålp.; Strömma fabrik, 456,325 skålp.; A. Bergmans vid Hang,

nära Nyköping, 355,925 skålp.; G. F. Hennings å Rosendahl i Götheborgs och Bohus län, 240,002 skålp., samt det vid Nääs i Elfsborgs län af P. W. & J. T. Berg, 235,576 skålp. Samma år infördes 1,316,771 skålp. hvitt och dessutom 97,916 skålp. färgadt garn, hvilket sammanlagdt utgör 583,470 skålp. mera importeradt än år 1834.

Oljeslagerierna, hvilka år 1834 utgjorde 43 st. med 89 arbetare, lemnade 103,965 kannor lin- och rofolja, samt 150 kannor kumminolja, jemte 2,220 skepp:d oljekakor, alltsamman uppskattadt till 170,753 R:dr, och hade af denna tillverkning största mängden blifvit åstadkommen vid de å landet inom Götheborgs län anlagde 3 qvarnar, af hvilka 2:ne ägdes af handlanden Henning och 1 af handlanden M. E. Del Banco. Af hampolja, hvilken inom riket icke tillverkas, införtullades 203,187 kannor, samt rof- och linolja 48,197 kannor, och utfördes af dylika varor för ett värde af 7,473 R:dr. Från utrikes ort infördes 6,932 tunnor rof- och linfrö, deremot utfördes 11,967 tunnor dylika frön. År 1844 hade oljeslagerierna ökat till 52, och sysselsatte 110 personer. Detta år tillverkades 168,261 kannor lin- och rofolja, hvarjemte erhöles 4,149 skepp:d oljekakor, alltsamman till ett värde af 238,183 R:dr. Ofvannämnde Del Banco lemnade nu från sina oljeslagerier den största quantitet, nemligen 52,000 kannor lin- och rofolja samt 2,420 skepp:d oljekakor, uppskattade till 80,010 R:dr. I sammanhang härmed må nämnas, att det af grosshandlaren Sommelius i Stockholm anlagda olje-raffineringsverk, efter en förbättrad method, samma år i så betydlig mån utvidgat tillverkningen, att den uppgick till ett värde af 81,713 R:dr, eller 35,713 R:dr mera än året förut. Samma år infördes af hamp-, lin- och rofolja 300,171 kannor. Utförseln, nästan uteslutande bestående af linolja, utgjorde endast 52 kannor, då deremot oljekakor utfördes till ett värde af 54,435 R:dr. Från utrikes orter inkommo 4,010 tunnor hamp-, lin- och roffrö. Utförseln åter, till största delen linfrö, uppgick till 16,150 tunnor.

Tillverkningen år 1834 vid den utmed Götheborg anlagda och vid samma tid Nonnen & Lorents konkurs-massor tillhörige **Porterbryggeri-inrättning**, uppgick i värde till 91,612 R:dr, och sysselsattes derstädes 58 arbetare. Samma år införtullades porter och andra ölsorter för ett värde af 1,324 R:dr, hvaremot utförseln af sådana varor uppskattades till 27,809 R:dr. Denna tillverkning åstadkoms år 1844 endast vid ofvannämnde, numera D. Carnegie j:r tillhöriga porterbryggeri, och uppgick till ett värde af icke mindre än 114,242 R:dr. Detta år infördes 3,699 kannor porter och utfördes 38,173 kannor af samma slags drycker.

Segel- och tåltänke-fabrikerna. Dessa voro 1834 åtta till antalet, med 167 stolar och 566 arbetare, samt tillverkade 232,307 alnar till ett värde af 133,663 R:dr. Af denna quantitet tillverkades mer än hälften vid väfveriet Sågen i Götheborgs län, tillhörigt Gibson & Keiler. Importen var endast 2,375 alnar. År 1844 räknades 10 fabriker af sistnämnde slag, med en arbets-

styrka af 613 personer, som tillverkade 438,656 alnar segel- och tältduk samt 6,442 alnar baldan, alltsammans i värde ansett till 238,911 R:dr, således 212,791 alnar mera än år 1834 och i värde öfverstigande samma års tillverkning med 105,228 R:dr. Vid Jonsereds fabrik i Götheborgs och Bohus län, tillhörig W. Gibson, hade, liksom de föregående åren, den största tillverkning af segel- och tältduk äfven år 1844 ägt rum, och uppgick till 310,662 alnar, uppskattade till 165,149 R:dr, hvilken quantitet uppgår till mera än två tredjedelar af hela inhemska tillverkningen af dylika varor samma år. Införseln af segel- och tältduk år 1844 värderades till 3,391 R:dr och utförseln uppgick till 18,407 R:dr.

Sidenfabrikerna. Dessa voro 1834 22 till antalet, med 440 stolar och 703 arbetare, hvarvid tillverkningen uppgick till 132,722 alnar diverse alngods samt 117,176 st. dukar, alltsammans värderadt till 499,441 R:dr. Af utländska sidenväfnader infördes för ett värde af 133,628 R:dr; men utförseln af dylika väfnader, hvilken på de senare åren hade aftagit, nedgick samma år till den ringa värdesumman af 689 R:dr. Den betydligaste tillverkningen bedrefs af Mazer & komp., och dernäst af Schönherr & Lundgren, Schücks enka & komp., Sjöbeck & komp., samt Fagerland & komp., af hvilka den förstnämnde åstadkom tillverkning för 77,612 R:dr och de öfriga hvardera för ett värde af emellan 40,000 och 60,000 R:dr. Denna fabriksgren bedrefs 1844 vid 18 serskildta verk, hvarest 575 personer sysselsattes. Fabrikerens antal hade således minskat sig med 2 och arbetarnes med 128, under en tid af tio år. Dessa fabriker äro alla anlagda i Stockholm, och tillverkade samma år 112,123 alnar diverse slags hel- och halfsiden-väfnader, samt 148,514 st. dukar, alltsammans i värde upptaget till 582,518 R:dr, hvilket med 83,077 R:dr öfverstiger tillverkningen under år 1834, oaktadt det nyss anförda minskade antal fabriker och arbetare. Likväl understeg detta sistnämnde belopp värdet af 1843 års tillverkning med 56,350 R:dr. Bland sidenfabrikanter hade bolaget Casparsson & Schmidt den största tillverkningen, hvilken uppskattades till 129,251 R:dr. Dernäst var fabrikationen betydligast hos L. Meyerson och K. A. Almgren. Värdet af de år 1844 införtullade hel- och halfsiden-varorna, hvaribland sammet och felb, uppgick till 273,370 R:dr. Exporten af sidenvaror, bestående hufvudsakligen af shawlar och shawletter till Finland, är upptagen till ett värde af 8,188 R:dr. Således hade detta år blifvit infördt för 139,742 R:dr, eller mera än dubbelt så mycket som för år 1834, och utfördt för det obetydliga beloppet af 7,409 R:dr mera än sistnämnde år. Dessutom infördes 31,201 skp. silke.

Socker-raffineringsverken, hvilka år 1834 voro 25 till antalet, tillverkade då 4,864,430 skp. socker och 2,764,234 skp. sirap, alltsammans i värde beräknadt till 1,879,887 R:dr, och sysselsattes vid dessa verk 300 arbetare. Samma år införtlades 11,537,512 skp. rått och oförädladt socker, hvilket utgjorde 32,224 skp. mindre än år 1833.

Utförsels-quantiteten visade likväl ett nedlående förhållande, och uppgick till endast 111,936 skp., då den år 1833 utgjorde 217,904 skp. och 1831 icke mindre än 600,000 skp. De största quantiteter bereddes vid Nonnens & Lorents konkurssmassas sockerbruk utom Götheborg samt vid bolaget Magnus & komp:s socker-raffinaderi i Götheborgs stad, hvilka hvardera tillverkade omkring 1,200,000 skp. I Stockholm var tillverkningen betydligast vid Th. Aspelins sockerbruk. År 1844 hade dessa verk minskats med 2 och utgjorde endast 23 st.; men icke dess mindre sysselsatte de ett vida större antal arbetare, nemligen 519 personer, och tillverkade icke mindre än 10,788,070 skp. socker och 4,166,319 skp. sirap, alltsammans i värde beräknadt till 3,262,027 R:dr, och således mera än dubbelt än de år 1834 tillverkade quantiteter. Den största mängd sockerfabrikater åstadkomms å D. Carnegie j:rs fabrik nära Götheborg, samt af bolaget L. E. Magnus & komp. å dess sockerbruk i nämnde stad. På förra stället förädlades 4,491,830 skp. socker och sirap, uppskattade till 930,000 R:dr, och å den senare fabriken 1,417,120 skp. af berörde slags varor, i värde uppgående till 343,870 R:dr. Vid de i Stockholm befintliga 13 sockerförädlings-verk uppgick fabrikationen till 6,539,507 skp. socker och sirap, i värde till 1,455,500 R:dr. Bland dervarande idkare hade det s. k. Brankebergs bolag den största tillverkning, utgörande 1,025,859 skp. diverse sockerfabrikater, värde 223,184 R:dr, och dernäst bolaget Wallis & komp., vid hvars raffinaderi bereddes för ett värde af 147,487 R:dr. Införseln af rått, oförädladt socker uppgick till 18,337,806 skp. Utförseln af förädlade sockerfabrikater ägde rum endast till Finland och utgjorde 1,227,546 skp., hvilket var 315,185 skp. mera än året förut och nära 10 gånger större quantitet än tio år förut. Vid den i Landskrona, af intressenter på försök anlagda inrättning för socker-beredning af hvitbetor, tillverkades år 1834 af berörde råämne 24,816 skp. brun sirap och 4,394 skp. socker af diverse slag.

Såpsjuderierna, hvilka år 1834 voro 19, sysselsatte 49 personer, och lemnade samma år en tillverkning af 15,667 fjerdingar såpa, i värde upptagna till 110,206 R:dr. Utförseln af denna vara utgjorde 1,427 lisp:d, införseln endast 1 lisp:d. År 1844 hade såpsjuderierna minskat sig till 16 och sysselsatte blott 31 personer, hvaremot tillverkningen uppgick till 16,671 fj:dr såpa; men värdet endast till 103,685 R:dr, eller lägre än 1843 års mindre tillverkning. Vid de i Stockholm inrättade 9 verk af ifrågavarande slag bereddes den betydligaste mängden såpa eller 11,538 fjerdingar, uppskattade till 73,000 R:dr. Af berörde vara infördes endast 2 lisp., hvaremot utförseln uppgick till 1,609 lisp., och visar sig sålunda det förhållande, att denna vara icke blott är tillräcklig, att fylla behovet inom landet, utan och lemnar öfverskott till export på fremmande länder.

Tobaks- och snus-fabrikerens antal år 1834 utgjorde 76 st., åstadkommo en tillverkning

af 3,124,091 skp. tobak och snus, ansedde i värde till 877,911 R:dr, samt sysselsatte 711 personer. Af oförädlade tobaksblad och stjelkar införtullades 2,979,974 skp. och af karfvad och spunnen tobak samt snus 42,662 skp., jemte 318,917 cigarrer. Utförseln af dylika inom landet tillverkade varor uppgick till 210,175 skp. tobak och snus, samt 8,750 cigarrer. Den betydligaste tillverkningen ägde rum vid Th. A. Aspelins fabrik i Stockholm, hvarest den uppgick till 539,963 skp. År 1844 utgjorde dessa fabrikers antal 85 st., sysselsatte 916 personer, och åstadkommo en tillverkning af 1,538,355 skp. diverse sorter tobak, hvaribland cigarrer, samt 2,401,635 skp. snus, värderade till 1,138,842 R:dr. Största tillverkningen lemnades från Th. A. Aspelins fabrik i Stockholm, och dernäst från J. F. Ljunglöfs, i samma stad. Samma år införtullades 3,032,364 skp. blad och stjelkar, samt 23,038 skp., hvaraf 8,042 skp. cigarrer, spunnen och karfvad tobak samt snus. Utförseln understeg betydligt 1834 års, och utgjorde blott 89,270 skp.

Bland här upptagne industri-grenar utmärker sig isynnerhet klädestillverkningen under meranämnde tidrymd, såsom den förnämsta, i hänseende till värdet deraf, och dernäst socker-raffinerings-verken. Slutligen torde böra nämnas, att kongl. kommers-kollegium år 1844 utfärdat tillstånds-bref för icke mindre än 202 åtskilliga fabriks-anläggningar. — Sammantagna tillverkningarna vid alla öfriga fabriks- och manufaktur-inrättningar af mångfaldigt slag, men hvilka äga mindre omfattning, kunna, för att undvika vidlyftighet, här ej serskildt upptagas. År 1834 uppgick antalet af dessa inrättningar och verkstäder till 1,026 stycken, hvilka sysselsatte 2,483 arbetare och åstadkommo tillverkningar, i värde uppgående till 799,385 R:dr. År 1844 steg antalet af dessa inrättningar till 1,183 st., hvarvid användes 3,081 arbetare och uppgick värdet af tillverkningarna till 916,270 R:dr.

Beträffande dernäst **Väfveri-märningen**, betraktad såsom föremål för den enskilda husfliten, jemte andra hus-slöjder, och utfövad i enskilda hushåll inom landet, uppgick den år 1834 till 6,081,852 alnar ylle-, bomulls- och linneväfnader, hvarförutan tillverkades 1,461,073 alnar band, 742,921 st. dukar, samt 36,209 st. västtyg, täcken, mössor och tröjor. Här af tillverkades ensamt inom Elfsborgs län 4,098,422 alnar väf, jemte alla de sistnämnde 6 väfnads-sorterne, och återstoden inom rikets öfriga landskap. År 1844 var tillverkningen nära fördubblad, och utgjorde då i Elfsborgs län 8,328,848 alnar diverse väfnader, 528,231 alnar band, 683,617 st. dukar, 8,029 st. täcken, tröjor och mössor, samt 4,700 par strumpor och väntar. I rikets öfriga landskap åstadkommo en tillverkning af endast 2,888,410 alnar, hvaraf 2,200,000 alnar diverse linneväfnader i Helsingland, eller tillsammans 11,217,258 alnar, och således 5,135,406 alnar mera än år 1834. (Se äfven *Slöjder*.)

Fabriks-fattig-kassan i Stockholm. Denna kassa, inrättad år 1758, ajuter i allmänhet hälften af för-

verkad gods, böter som ådömmas för ostämplade inrikes fabriksstillverkningar, en serskild afgift till den samma vid fabriksvarors afstämpling, samt arbetsförtjenst, vara och verktyg, då fabriksagesäll arbetar utan lof för andra, eller för sig sjelf. Af denna kassa bekostades år 1842 underhåll för 90 personer å fabriks-societetens fattighus; hvarjemte understöd tilldelades 267 behöfvande, som ej voro å fattighuset intagna. Jemte fastigheter till ett värde af 16,500 R:dr, ägde denna kassa i kapital 74,458 R:dr. Dess inkomster voro 9,135 R:dr och utgifterne 9,637 R:dr B:ko.

Fabriks-ombudsman. Å de orter, der fabriker äro inrättade, äga fabriks-idkare rättighet att förena sig om antagandet af en ombudsman, hvilken derefter förses med förordnande af justitiiekansleren och njuter lika skydd med stads- och lands-fiskaler. Han äger äfven rättighet, att, i likhet med dessa, beifra förbrytelser mot författningen om luredrägeri och tullförsnillning, samt fritt tillträde till packhus och andra bevakningsställen, jemte rättighet till handräckning af tullbetjente.

Fabritius, Ludvig. Denne man tillhör så vida Svenska historien, som han under senare delen af sin lefnad varit i Svensk tjänst och i Sverige slutade sina dagar. Till härkomsten var han Holmländare och född på den Brasilianska fästningen Oranien, d. 11 Sept. 1648. Hans lefnadshändelser skulle kunna gifva anledning till en intressant roman, eller rättare, de äro intressantare än mången sådan, emedan deras grundämne är sanning. Efter faderns död, hvilken var medic. professor i Leyden, gifte modern sig med major Beem, hvilken gick i Rysk tjänst såsom artilleri-öfverste, hvarvid F. åtföljde sin stjuftader och blef hans adjutant. Tillfångatagne efter en träffning med de opproriske Kosackerna, blef Beem nedgjord, äfvensom de öfrige Ryske officerarne; men F. räddades genom trohet och finlighet hos sin ordonnans. Efter en mängd äfventyr, mera än en gång såld till slaf, friköpt, sväfvande i ständiga faror, men ständigt frälsad ur dem, kom han tillbaka till Ryssland, befordrades till kapiten, sedan till major vid Hamiltons regemente och år 1675 till öfverst-löjtnant; men ledsnade vid Ryska tjensten, fick, ej utan svårighet, afsked derur och begaf sig till Stockholm, för att ingå i Carl XI:s. Hit anlände han år 1677. När Carl fick höra omtalas hans skiftande öden och deraf erfor att han varit i Persien, kände förhållanderna derstädes, äfvensom Österlandets seder och bruk, och vore väl hemmastadd i Ryska språket, tillbjöd han honom, att, såsom sitt sändebud, afgå till Persien, för att med detta land knyta en handelsförbindelse, hvars ändamål var, att draga den Persiska silkeshandeln öfver Ryssland till Narwa. Fabritius var genast färdig här till, samt erbjöd sig att af egna medel gå i förskott för kostnaderna, emedan bestridandet af dem utgjorde största svårigheten. Fabritius hade nemligen nyss fått ett arf af 180,000 gulden, och det var således ej behöfvat, utan lust för resor och äfventyr, som förmådde ho-

nom att antaga anbudet. Han begaf sig på vägen, åtföljd af 20 personer, och resan anträdde den 30 Juni 1679. Beskickningen och underhandlingarna drogo så ut på tiden, att han först i November år 1682 återkom till Sverige, efter väl förrättade ärender. Sedan Perserne, enligt den gjorda öfverenskommelsen, anländt med en karavan till Moskwa, för att derifrån tåga till Narwa, blefvo de på förra stället uppehållne och öfvertalade att sälja sina varor. Detta föranledde en ny beskickning, hvilken äfven anförtroddes åt Fabritius, och som nu bestod af 70 personer. Denna gång medtog han sjelf, efter 3 års vistande i Ispahan, flere Persiske köpmän och deras varor till Stockholm, hvaröfver Carl blef särdeles glad, och lät på allt sätt väl behandla fremlingarne. Efter konungens död skickades F. för tredje gången år 1697 till Ryssland och Persien, med uppdrag till båda hofven för att tillkännagifva dödsfallet och skänka tsaren 300 jernkanoner, dem han förut beställt i Sverige. Han ankom först i November följande året till Ispahan och den nye Schahen — ty äfven i Persien hade en ny regent efterträdt sin fader — beslöt, att, till besvarande af de Svenska beskickningarne, i sin ordning affärda en till Sverige. Då denna år 1700 kom till Moskwa, var kriget redan utbrustet, sändebuden gjordes till fångar, de medförda skänkerna frantogos dem, och några direkta förbindelser mellan Sverige och Persien hafva, sedan den tiden, aldrig kommit i fråga. — F. användes numera till några mindre beskickningar emellan kongl. regeringen och konungen; men åren fordrade lugn och han tillbragte sina sista lefnadsår i stillhet, samt afled d. 6 Okt. 1729, i en ålder af 81 år. Märkligt nog var adelskap och en jemförelsevis obetydlig pension den enda belöning han erhöill för sina många tjenester. Sjelfva de förskotter han gjort kronan, blefvo först hans arfvingar ersatta.

Fackelblomster, kattrumpa (*Lythrum salicaria*), en mångårig växt, hvilken förekommer vid årbräddar, sjökanter och på spumiga ångar, isynnerhet i de sydligare landskaperna; i de nordligare deremot sparsamt. Den är utmärkt genom sina lysande röda blomax, hvaraf den har sitt namn; är ett begärligt foder för fåren och kan användas till färgning.

Facklor. Dessas offentliga bärande kring gatorna har väl på åtskilliga tider blifvit förbjudet, såsom 1725 och 1747; men hvilka förbud åter fallit i glömska, så att vid slutet af 1700-talet hvar och en adelsman eller, genom sin fullmagt adelig vederlike, ansågs hafva rättighet, att låta lysa sig med facklor, och deras sken spridde, under de mörka qvällarna, en ofta förnyad, hemsk glans öfver Stockholms gator. År 1801 i Februari, begrofs kommerserådet Zettersten, och en otalig mängd facklor buros kring likvagnen och processionens vagnar från Djurgården, der han bodde, till Storkyrkan, der han begrofs, så att hela staden syntes stå i brand. Gustaf IV Adolf, som var vittne härtill, förtröt detta slags öfverdåd, och förbjöd genast, d. 12 Febr., facklors

bruk för alla andra än kongl. personer, hvarvid det alltsedan förblifvit.

Fadder. Att bruka faddrar såsom löstesfolk och vittnen vid barnens dop, erkännes hos oss såsom en gammal, god och kristlig plägsed. På det sättet mötas de tvifvelsmål, som ett barn, vid tilltagande år kunde göra om sin döpelse; tillika erhåller det ock några, hvilka borde vaka öfver dess uppfostran, i fall föräldrarne skulle dö i dess späda ålder. De kallas faddrar; ty de påtaga sig faders pligt. De nämnas ock *gud/ader* och *gud-moder*, till att beteckna, att deras tjänst är andlig och Gudi tillhörig. På det gamla språket kallades mansfaddrarna *gudsfar*, och kvinnofaddrarna *gudsiva*. En tid brukades endast en enda fadder; men sedan blefvo de tre till antalet. Af Dalelagen inhemtas, att för gossebarn brukades två män och en kvinna; men för flickbarn två kvinnor och en man. Våra förste evangeliske lärare ansågo för en vilkorlig sak, om faddrarne voro flere eller färre; men drottning Christina ansåg det orimligt, att några företogo sig den ovanan, att bjuda många vittnen till barndopen, hvarföre hon år 1643 lofvade att vilja vara betänkt, igenom hvilka medel en skäligen jemkning kunde erhållas häruti. Ut i 1686 års kyrkolag är stadgad, att för adliga barn får man icke kalla till faddrar flere än nio personer, men väl färre; för prestbarn två, eller högst tre, af hvaradera könet, med "barne-moderskan", antingen dopet förrättas i kyrkan, eller, i nödfall, hemma; och för borgarbarn icke öfver tre af hvaradera slaget. I öfrigt får man bjuda till fadder hvem man vill; dock med vissa vilkor. Inga andra måga dertill kallas än de, som äro af vår religion, till laga ålder komne och i katechismi lära finnas väl kunnige. Den, som är öfvertygad om någon uppenbar last och satt uti större eller mindre bann, får ej tagas till fadder, eller af presten, utan föregången bättring, tillåtas vara fadder. Därföre skola föräldrarne vara förpliktade, att, om de ock begagna en underordnad prestman vid döpelsen, förut gifva kyrkoherden tillkänna, hvilka personer blifvit kallade till vittnen, på det icke någon oordning må uppstå, sedan de kommit i kyrkan. — Genom fadderskap voro fordom onödiga förbud mot äktenskap framalstrade. Kejsar Justinianus, hvilken dog år 565, befälte, att löstesmannen vid döpelsen ej fick träda i äktenskap med den döpta. Det Trullanska mötet gick ännu längre, och förbjöd giftermål ej allenast med barnet, för hvilket man stått fadder, utan ock med barnets moder, i fall hon blef enka. Slutligen förbjöds äfven äktenskap emellan faddrarne sjelfva, under förbärande af en andlig slägtskap, hvarföre denna lag kallades *Gudsivi-lag*, eller *Guds slägt-lag*. Påfven var så mycket angelägnare, att behålla denna stadga, som han, genom dess lindrande vid vissa tillfällen, kunde insamla stora summor, hvarföre äfven Sverige måste låta beqväma sig att antaga den. Detta skedde troligen, då *Jus Canonicum* här antogs år 1248, hvarföre Guds Sivolag emännares uti II St. K. K. B. af Uplands-lagen, utgif-

ven år 1296, och år 1368 förklarade erkebiskop Birger, på ett möte i Upsala, att giftermål emellan dem, som befunnos i andlig skyldskap genom fadderskap vid dop och bekräftelser, vore olofligt. Vid reformationen upphörde dock denna dårskap äfven inom vår evangeliska församling, då det förordnades: "Fadderskap, efter det är en blott mennisko-stadga, utom Guds ord och befallning, ja också eljest utan någon skälig grund; derföre skall det intet hinder göra i äktenskapet, undantagandes *casum scandali*."

Faddergåfva. Både hos Romare och Greker var brukligt, att sända gåfvor till sina vänner på deras glädjedagar. Nyfödda barn erhöles äfven skänker. Denna sed efterföljde faddrarne hos de kristna, så väl vid de fullväxtes som nyss föddes dop. I Sverige inrotade sig ett stort missbruk med faddergåfvor, hvaraf mången måste erfara verklig olägenhet. De blefvo derföre år 1664 alldeles förbjudna, så framt icke den, som barnet äger, är så fattig, att man af medlidande vill sända till densamma något hem i huset, såsom en allmosa. Dock tilläts år 1669, att man till faddergåfva skulle få gifva 4 eller 6 daler silfvermynt; men icke deröfver. Faddergåfva får undan-skiftas ur gäldbundet bo.

Fadder- och Medningsvand, ett kustställe i Årsunda socken af Gestriland. Namnet härleder sig från en olyckshändelse, då en båt med faddrar och barn förolyckades i Sjövikens, nära Lund i denna socken.

Fader vår. Sättet och ordningen vid de offentliga böcerna inrättades vid reformationen, så som det anstod en kristen församling. Bönen *Fader vår* ansågs för en allmännelig bön, och hufvudsumman af andra kristliga böner; hvarföre den borde äga företrädet. Men andra böner, hvilka finnas uti den Hel. Skrift och särdeles i psaltaren, eller voro utdragne af skrifterne,ingo ej heller förkastas. De voro likasom förklaringar till Fader vår, och borde, jemte Herrans bön, bibehållas och brukas. Före reformationen var bönen Fader vår öfversatt med följande ord: "Fadher vaar som är j himblom hälgat vari thit nampa. Tilkome thit ryke. Varde thin villi sva j jorderyke som j hymmerike. Giff oss i dag vaart daghlyghit brödh. Ok forlaet oss vaara synder, som vy ok förllaetom thom mote oss bryta, Ok leedh oss ey i frästilse, Vthan frälsa oss aaff ondho. Amen." Af denna bön äga vi många vackra parafraser, särdeles den af Oxenstjerna och Stagnelius.

Fadren är alltid äldst, om och barnen vore fyra och tjugu. Ett gammalt Svenskt ordspråk. Då konung Gustaf I yttrade några ord mot hertig Erik, under dennes vistande i Kalmar, dolde sonen ej sitt missnöje deröfver, utan lät det utbrista i häftiga ord och i sina bref till den gamle fadern. Gustaf harmades högeligen och skref bland annat till Erik: "Vi kunna, Gudi dess lof! nog skicka oss tillbörligt mot våra barn, ändock vi icke äro så höglärde i det Latinska tungomål, som du kan vara. Dock är ett gammalt ordspråk: om barnen också äro fyra och tjugu, så är dock fadren äldst."

Fafner (mythol.), en son af bonden Reidmar, hvilken var en mächtig trollkarl. En af Reidmars söner var förvandlad till en utter; men sagan nämner ej af hvad anledning. Denne utter satt en dag och spisade på en lax, den han nyligen fångat i ett vattenfall. Då kom Oden, Loke och Håner vandrande. Loke tog en sten och kastade på uttern, hvaraf denne dog. Glade att hafva fått både uttern och laxen, begåfvo de tre Asarne sig till närmaste bondgård. Olyckan ville, att ägaren till densamma var Reidmar, som påstod sig vara den dödade utterns fader, och tillkallade sine söner, Fafner och Regin, med hvilkas hjälp han grep och fångslade Asarne. Dessa skulle få köpa sina lif dermed, att de gåfvo åt Reidmar så mycket guld, att det afflädda utterskianet här af helt och hållet betäcktes. Loke anskaffade guld; men Reidmar fann, att ett murrår ännu var bårt. För att betäcka det, lade Oden dit ringen Andvaranöt, vid hvilken den förbannelsens rädde, att den alltid skulle bli sin ägares bane. Asarne sluppo då ur Reidmars boning. Nu skulle Reidmar, enligt löfte, dela guld; men han vägrade dertill, hvarföre sönerne slog ihjäl honom. En ny delning verkställdes mellan bröderne; men Fafner, som var starkare, jagade bort sin broder Regin, utan att ge honom det ringaste af guld. Derefter skapade han sig till en drake, tog guld med sig till ett ställe kalladt Gnitaheden och lade sig der att vakta det. Regin blef en utmärkt vapensmed och tog till fosterson den unge Sigurd. När denne blef stor, smidde han åt honom ett oförlikeligt svärd, kalladt Garm, och bad honom döda Fafner. Regin och Sigurd följdes åt till Gnitaheden. Den förre gömde sig i skogen; men den senare gräde en grop i jorden, just på den väg som draken alltid tog, då han begaf sig till floden för att dricka. Sigurd dolde sig i groppen, och då Fafner kröp deröfver, stack Sigurd sitt goda svärd Garm i hans mage. Fafner dog och Sigurd erhöles tillnamnet *Fafnersbane*.

Fagerberg, Catharina. Denna svärmerska erkände år 1732 inför Svea hofrätt, der hon lagfördes på angivelse af prosten Forss i Nyköping, att hon kunde "uppkalla andar och utsända sin lifsanda, att erfara hvad på andra ställen sig tilldrager."

Fagerberg, en jerngrufva i Grythytte bergslag af Nerikes län.

Fagerbergska pensions-inrättningen stiftades af sadelmakare-äldermannen i Stockholm, Jakob Fagerberg, som vid sin död 1830 testamenterade till detta ändamål en summa penningar samt tvenne egendomar i Stockholm. Från denna inrättning, hvars utgifter bestridas af nämnde egendomar, hvilkas behållna taxeringsvärde, efter afdrag för skuld, är för år 1842 uppgifvet till 77,640 R:dr med en byresinkomst af 6,276 R:dr 32 sk., utbetaltes samma år i understöd åt 100 personer 3,304 R:dr, hvarjemte i bestämda anslag till åtskilliga välgörenhets-inrättningar och en enskild person utginge 907 R:dr 24 sk.

Fagered, en socken, med Kjällsjö och Ullared, hör till 3 kl. reg., och är belägen i Warbergs kontrakt af Götteborgs stift, Faurås härad af Hallands län, $3\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Warberg. På en karta af Langenbeck år 1277 är socknens namn nupptaget lika med häradets och kallas *Fauråhusd*. Vid en i senare tider skedd namnförändring har samma förhållande blifvit iakttaget, då både häradet och pastoratet kallats *Faurödt*. På hvilken tid det ifrån häradets benämning afvikande namnet Fagered blifvit pastoratet tillagdt, är okänt. Genom pastoratet flyta flere strömdrag och ibland dem Stråkan, Högvadsån och den märkvärdiga Danabäck. Intet hemman finnes här i socken, som icke har landgång till någon sjö eller å; men åtskilliga hafva inom sina ägor flere sjöar. Kyrkan, 32 alnar lång och 16 bred, är byggd af sten och har trädtern. Altartaflan och predikstolen äro gamla och man berättar, att den förra skall vara förd ifrån Köpenhamn. Under läktaren står en lemning från katholska tiden, en Mariebild, utarbetad af ihäligt ekträd. En $\frac{1}{8}$ mil från Westgötha-gränsen, uti Hacktorps hage, finnes på vestra sidan om vägen en hög bergskulle kallad *skansen*. Här hafva fordom forskansningar varit gjorda, hvarefter ännu några lemningar igenfinnas. På östra sidan om vägen hafva förskansningarne blifvit fortsatte med en vallgraf, hvilken sträckt sig ända ned till Högvadsån, och på den motsatta sidan af än upptäckas äfven lemningar af en graf, uppkastad ända ned till de öster ut derifrån liggande bergen. — Socknen består af 27 mtl. och har 700 invånare. Dess areal utgör 14,719 tunnland, af hvilka 890 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Fagerhult, en socken, med Kråksmåla, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Hanbörds kontrakt och härad af Kalmar stift och län, $7\frac{1}{2}$ mil N.V. från Kalmar. Pastoratet upptager hela vestra delen af häradet, till en längd af 4 mil; men bredden vexlande emellan 1 å 2 mil; var i forna dagar en otillgänglig skogsbygd, utan allmänna körvägar, och glest befolkad. Trakten är högländ och uppfylld af höjder, samt genomdragen med ett nät af smärre sjöar och bäckar, hvilka dels falla i landets hufvudflod Emm-ån, dels genom Grönsgråda-ån i Allstran, hvilken sistnämnda flod utgör pastoratets södra gräns. Folkets hufvudnäring är jordbruk och ladugårdsskötsel. Tillfälle till biförtjenster saknas i anseende till ortens aflägsenhet från städer, köpingar och bruk. I ett par sjöar finnes jernmalm; men eljest inga spår till metaller. Kyrkan ligger i en behaglig, af urgamla ekar och andra löfträd beskuggad trakt, ej långt ifrån ortens största insjö Wälen, och är byggd 1739 af groft furutimmer, i en slags skeppsform, så att hon är bredare på midten än vid båda ändarne. Sakristian, bibehållen från en äldre trädkyrka på samma ställe, är hvälfd af sten. Altartaflan är en qvarlemning från katholska tiden, i vanlig skåpform, med flygdörrar, inneslutande åtskilliga helgonbilder, hvaribland St Laurentius, såsom kyrkans patron i forna dagar, har mellersta rummet. I cho-

ret sitta 2:ne adliga vapen efter medlemmar af släakterne Silfversparre och Rothlieb, hvilka ägt gods i socknen. Tätt nedanför kyrkan ligger, i en enslig dalsänkning, pastors-bostället med en stor och prydlig åbyggnad. Det utgöres af 2:ne oförmedlade hemman gammalt frälse, af hvilka det ena blifvit i urminnes tider skänkt till prestgård af en adlig fru, och det andra inköpt för kyrkans penningar och församlingens gåfvomedel år 1628 af herr Olof Hårdh till Segerstad. I socknen hafva fordom varit flere herrgårdar; men de ägas nu af bönder, hvaribland en vidt utgrenad släkt Habbe, skall vara af Lifländsk adel med äldsta kände stamfadern ibland konung Carl XII:s krigare. — Socknen består af $45\frac{3}{4}$ mtl. och har 2,080 invånare. Dess areal utgör 31,035 tunnland, af hvilka 2,950 äro sjöar och kärr. Adr. Kalmar.

Fagerhult, är annex till Hishults socken i Hallands län och Laholms kontrakt af Götteborgs stift; men är beläget i Norra Asbo kontrakt och härad af Lunds stift och Christianstads län, $5\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Engelholm. Socknen består af $13\frac{3}{4}$ mtl. och har 920 invånare. Dess areal utgör 15,483 tunnland, af hvilka 765 äro sjöar och kärr. Adr. Engelholm.

Fagersta, ett jernbruk i Westanfors socken af Westmanlands län, är ett gammalt hammarverk. Här fanns först blott en härd, den andra uppb yggs år 1662 af riksrådet och fältmarskalken friherre Henr. Horn, dock med af bergs-kollegium gjordt förbehåll, att smidet ej skulle drifvas med andra kol än af egna frälse-skogar. År 1679 tilläts att kol finge upphandlas i bergslagen; år 1689 förordnades att smidet skulle underhållas med kol af brukets egen skog. Fagersta består af $\frac{1}{4}$ hemman frälse och tillhör S. v. Stockenström. Det har 4 härdar, 1,975 skepp:d 16 lisp:d priv. årligt smide och 112 skepp:d 10 lisp:d frälse-smide, af eget tackjern. Här finnes dessutom valsverk för plåtar samt betydlig stål- och manufaktur-förädling. Hammarskatten utgör 18 skepp:d 12 lisp:d 13 marker. Bruket skeppar på Stockholm. Dess stämpel är: L med trenne x inuti.

Fagersta, bergsmanshammare i Thorsåkers socken af Gelleborgs län. Den har 2 härdar och 396 skepp:d 6 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten är 3 skepp:d 19 lisp:d 5 marker. Skeppar på Gelle. Smidesstämpeln är F inom en cirkel af punkter.

Fagerön eller **Jungfrun**, en kal klippa med strödda skär, i Wattern, nära intill Nässja socken i Östergötland.

Fagget, Jakob, en ganska utmärkt vetenskapsman, hvilken hade det missödet, att i skarpsyntet och i oförvillade åsigt stä framför sin tid, hvarföre denna icke heller gjort honom nog rättvisa. Efterverlden känner honom likväl genom åtskilliga skrifter, såsom: *Rymdmätning, eller rön af mätarekonsten, Landbrukets hinder och hjälp, Förbältring på kornhus-byggnad, Systematiska begrepp om allmänna hushållningens brister och botemedel, Vetenskapernas upphof och verkan på förståndet och viljan, Tankar om Riksdags-bevillningen, Historien om*

Svenska landtmäteriet och geografen, m. m. Född d. 13 Mars 1699 i Wendels socken i Upland, ingick han 1721 i bergs-kollegium och år 1726 vid landtmäteri-kontoret, om hvilket han har stora förtjenster, och hvars direktör han blef år 1747. Han insåg osäkerheten af Stjernhjelm's tanke om en allmän tyngdmätare, och föranledde tillsättandet af en kommission, att ordna rikets mått, mål och vikt, hvilka han redan då ville hafva förenklade och lika för alla orter och alla varor. För att upphjelpa Finland ur det lägervall, hvori det råkat genom kriget med Ryssland, förordnades en kommission, hvaraf Faggot blef ledamot. Han anmärkte då, att man icke med säkerhet kunde göra något för ett land, innan man kände det, och föreslog således en allmän mätning och storskitte, hvilket beviljades, äfvensom hans förslag att nybyggen skulle uppmuntras och folket få rättighet att bosätta sig och företaga odlingar, der utrymme fanns, utan att deras gårdar skulle för kronans räkning skatlläggas. Finland står således för sin odling i stor förbindelse hos denne man, hvars fördomsfria åsichter kortsyntheten emellertid icke kunde fatta, hvarföre han också uppkallades i lagkommissionen och fick der en skrapa, för det han ville åstodkomma en så stor och vådlig förändring i Jorda-balken af allmänna lagen. Vid vetenskaps-akademiens stiftelse blef han dess ledamot, och var i tvenne år dess sekreterare. Han afled d. 28 Febr. år 1777.

Fagradal, mötet i, skedde om sommaren 1304, emellan konungen af Sverige, Birger, och Danske konungen Erik Glipping, i afsigt att befästa endragtén och freden mellan båda rikena, hvilka särdeles i Sverige hotades genom hertigarnes stämplingar och afundsjuke. Birger kom antågande med en skara af sine förnämste män och framför honom gingo musikanter med pipor och trummor. Det väsendtligaste som vid detta möte afhandlades, lærer hafva varit, att Birgers spåde son, Magnus, blifvit försäkrad om thronföljden. Åtskilliga tidsfördrif slutade mötet, hvarvid Birger dessutom slog 12 ansedde män till riddare.

Fagra ord mätta ingen mage, d. ä. hvad man än må säga den hungrige, "så står likväl hagen i kalfatet."

Fahlander, Gustaf. Fadern var bruksägaren Fahlander på Wermdön. Här föddes Gustaf F. d. 21 Mars 1764. Han ingick vid 18 års ålder i krigstjenst, såsom underofficer vid Åbo läns regemente, och hade år 1789 hunnit till kapiten vid Karelska jägarkorpsen. Under kriget 1788—1790 utmärkte han sig genom tapperhet och insigter, så att regeringens uppmärksamhet fästes vid honom. Han befordrades till chef för Kajana bataljon och förordnades år 1804 till vice landshöfding i Uleåborgs län. Utbrottet af 1808 års krig gaf honom det egentliga tillfället att utveckla de mindre vanliga krigare-anlag, som funnos hos honom. Han anställdes med sin bataljon vid femte brigaden, hvilken stod under d. v. öfverste Sandels befäl, och hade en icke ringa del i denna brigads mångalyssande bedrifter. Framför allt utmärkte han

sig i slaget vid Pulkila, framryckandet mot Kuopio, träffningen vid Kivisalmi och ströftåget till Rautalampi och Laukkas, der han förde befälet, i drabbningen vid Wira bro, m. fl. tillfällen. Han blef, såsom belöning dertföre, prydd med Svärdsordens stora kors, utnämnd till öfverste i arméen och adlad, hvarvid han antog namnet *Edelstam*, under hvilket han sedermera är känd. År 1811 utnämndes han till landshöfding i Westerbottens län, från hvilket embete han tog afsked d. 14 Okt. 1817, sysselsatte sig med ett litet landbruk på ett bondhemman, som han köpt i Burträsk, och dog der d. 14 Aug. år 1825.

Fahlerantz, Carl Johan, son till prostén och kyrkoherden i Kungsåra och Kärrbo, Fahlerantz, föddes i Stora Tuna i Dalarna d. 29 Nov. år 1774. Hans håg för målarekonsten röjde sig tidigt; men först vid 18 års ålder var han i stånd att få se några betydligare konstalter, genom hvilka hans anlag vaknade till fullt medvetande. Han begaf sig nu till Stockholm och studerade under Limnell, dock utan att kunna sägas egentligen vara hans elev, emedan Limnell var historie- och dekorationsmålare, hvaremot Fahlerantz blef landskapsmålare, hvaruti han gått längre än någon Svensk, och kan ställas vid sidan af Europas störste konstnärer i denna väg. Liksom han således aldrig haft någon lärare, efter hvilken han bildat sig, så har han också aldrig tillhört någon skola, utan sjelfständigt gått sin egen bana. Naturen och nordens natur hafva varit hans ledare. Norden har han berest i alla riktningar; men icke andra länder. Blott hans arbeten hafva gått dit. Fäderneslandet äger visserligen de flesta, isynnerhet har konung Carl Johan köpt många, troligen de mest utmärkta; men konungen af Bäjern äger äfven flera, och de finnas dessutom spridda öfverallt i Europa och jemväl i Amerika. F. har blifvit utnämnd till professor, ledamot af fria konsternas akademi samt riddare af Wasa- och Nordstjerne-orden.

Fahlerantz, Axel Magnus, den föregående broder, äfven född i Stora Tuna år 1780, kongl. hofbildthuggare, lärare för ornamentskolan i de fria konsternas akademi, hvars ledamot han är. Boye yttrar om honom, i sitt målarlexikon: "Hans arbeten äro i högsta grad fulländade och kunna i alla hänseenden kallas mästertliga." En ännu yngre broder till dessa båda är

Fahlerantz, Christian Erik, född i Stora Tuna d. 30 Aug. 1790, theol. dogm. et moral. professor i Upsala, ledamot af N. O., theol. doktor, en af de aderton i Svenska akademien, har utgivit *Noaks ark*, *Ansarius*, ett episkt poem, skaldestycken vid åtskilliga akademiska högtidligheter, o. s. v. Han har dessutom deltagit i striden emot de Straussiska lärorna, och den falska riktningen hos oss uti esthetik, samt vissa nymodiga samhällsläror, hvilka blifvit bearbetade under en esthetisk förklädning.

Fahlerantz, Carl Robert, af en annan släkt, född i Upland år 1778 och död i Stockholm år 1833, var konduktör och praktiserande lärare i teckning, modellör och agrée vid de fria konsternas akademi.

Fahle Bure d. ä. En man vid namn Fahle skall i 11:te århundradet hafva varit en ansedd domare i Helsingland, hvilken höll sina ting vid Bure-elfvens utlopp i hafvet, hvaraf han fick namnet *Fahle Bure*. Han skall äfven hafva anført en del af den här, som uppreste sig emot Danske prinsen Magnus, för att hämnas Erik den heliges död; men stupade vid en bro, som efter honom kallades *Fahlebro*, numera *Fabro* eller *Farebro*.

Fahle Bure d. y. Se: *Bure*.

Fahlenius, Jonas, theol. doktor och biskop i Åbo, var född år 1674 i Falun, der fadren var hospitals-predikant, blef theol. adjunkt i Upsala år 1712; men lät ej prestviga sig förr än år 1716, då han redan var 42 år gammal, flyttades 1721 till log. et metaphys. professor i Åbo, domprost och 1734 biskop. Som han år 1745 rördes af slag, hvaraf syn- och tal förmågan försvagades, begärde han afsked från sitt embete, hvilket är något sällsynt inom andeliga ståndet. Dog år 1748.

Fahlerz, tetraedrisk kopparglans, ett till släktet koppar hörande mineral, som antingen är arsenik- eller antimon-haltigt. Den förra kallas också *ljus fahlerz* eller *koppar-fahlerz*, den senare *mörk* eller *silfver-fahlerz*, och är alltid silfverhaltig, samt förekommer jernsvart, med mussligt brott, uti Tydje socken på Dalsland.

Fahlström, Ludvig, en af de många ofrälse, hvilka under Carl XI:s tid genom förtjenster och duglighet bragte sig upp till betydande platser. Han föddes i Falun år 1655, blef 1681 inspektor öfver amunitions- och gevärs-faktorierna, general-auditör, krigsråd, landshöfding, ombudsråd, adelsman och friherre, samt dog d. 19 Mars 1721, sedan han endast två månader förut blifvit utnämnd till president i Wismarska tribunalet.

Fahnehjelm, Pehr Göran, född d. 26 Dec. 1735, började sin tjenstemanna-bana som landkon-torsskrifvare 1751, blef 1762 landkamrerare i Westernorrlands län, der han, genom sitt nit, ökade kronans räntor, tionde, m. m. till cirka 150,000 dal. s. m. årligen, hvarjemte 90,000 R:dr gamla balanser utreddes och indrefvos. Befordrades 1778 till sekreterare i kammar-kollegium, der han uppgjorde ett förslag: att, med en besparing af 1,500 R:dr årligen i aflöningar, likväl vinna en säkrare förvaltning af uppbörden, hvilket förslag blef af Kongl. Maj:t gilladt och stadfästadt. År 1781 befordrad till kammar-revisions-råd, utarbetade han den plan, hvarefter kammar-revisionen sedan blef förvandlad till kammar-rätt. Beordrades 1789 d. 8 April, att, general-intendenten till biträde, emot-taga ekonomiska styrelsen och öfverinseendet öfver redogörelserne vid krigs-kommissariatet i Finland. Här beredde hans på utvägar rika hufvud konungen ett oväntadt understöd att utföra kriget, då för penningebrist hvarken aflöningar eller upphandlingar vidare kunde bestridas vid hären. Han utgaf nemligen de så kallade *Fahnehjelmare*, eller krigs-kommissariatets polletter, hvilka gällde lika med riksgäldssedlar, och lydde sålunda: "Af General-Fältkassan utbetalas emot denna Sedel Sexton Schill. Specie. Borgå d. 1 Sept.

1790. P. G. *Fahnehjelm*." Vid fredens avslutande utgjorde den summa, som af dessa polletter var i omlopp, 1,307,460 R:dr. Då desamma sedermera invecklades, besparade kronan i förkomna sedlar 12,227 R:dr. Hade staten i stället för utgifvandet af dessa polletter tagit ett lån, så skulle räntan å detta till inlösningsdagen stigit till 156,895 R:dr. Genom utgifvandet af dessa så kallade *Fahnehjelmare* besparades staten sålunda en summa af 169,122 R:dr silfver. Detta mödosamma åliggande skötte *Fahnehjelm*, jemte förvaltningen af kommissariatets ärender, utan något serskildt arfvode. Efter Gustaf III:s död 1792 blef han bortglömd, men ihågkoms 1800 med en pension stor — 200 R:dr. Blef Nordstjerne-ridhare 1808, vice president i kammar-rätten 1809, död d. 31 Dec. 1816. Ett utmärkande karaktersdrag hos denne man, och hvarigenom han särdeles fästade sina samtidas uppmärksamhet, var hans oegennyttia, ty ehuru summor af flera miljoner voro under hans vård, och i anseende till de krigiska tiderna stundom utan all kontroll (t. ex. då fienden en gång gjorde en öfverrumpling, räddade han krigskassan derigenom att han nedgräfvde den i en kyrkogård), förblef han alltid, oakadt hushållning och sparsamhet, i en tarfig ekonomisk ställning. Hans bo-uppteckning visade en behållning af 3,005 R:dr, deraf en del osäkra fordringar.

Fahnehjelm, Anton Ludvig, den förres son, född d. 28 Juli 1807, kapiten vid flottans mekaniska korps, anstade 1837 i Stockholm en fabrik för preparater af kautschuk, och blef härigenom satt i tillfalle, att, dels efter utländska mönster, dels efter egna åsikter, utarbete och förfärdiga en mängd förr okända, högst nyttiga fabrikater, särdeles i kirurgisk väg. Bland tillverkningar af allmän-nare intresse utmärka sig vatten- och lufttäta fabrikater för landthärens och flottans behof, såsom: pressänningar, kappsäckar, lodningspåsar, galvaniska apparater för antändning af krut under vatten, t. ex. af vattenminor, bergskott, m. m., samt dykningsklädnader af kautschukstyg, medelst hvilka en person kan flera timmar uppehålla sig under vatten, på ända till 16 å 20 famnars djup, samt för-rätta arbeten derstädes.

Fahnehjelmare. Se: *Fahnehjelm, P. G.*

Fahrensbach, Wollmar von, en Lifländsk adelsman, stod i hertig Wilhelms af Kurland tjenst och var befälhafvare i Dünamünde. Drifven af sitt ombytliga lynne och sin egennyttia, erbjöd han sig år 1617 att till Gustaf Adolf öfverlemnna denna fästning, mot vilkor af general-fältöfverste-värdighet, en pension, fri religionsöfning och återstäl-landet af hans gods. Han var redan förut känd i Sverige, der han år 1601 vistats som krigsfänge, samt tillika ansedd som en skicklig partigångare och slag underhandlare. Gustaf Adolf antog hans förslag och Dünamünde öfverlemnades. Konungen gaf honom till och med ett befäl i hären; men F. blef lika litet trogen honom, som han varit det emot någon annan. Han gick flera gånger öfver till Sigismund, till Gustaf Adolf tillbaka, åter till kejsaren och afrättades slutligen i denna

sistnämndes tjänst, för begånget förräderi, några minuter förrän hans benädningsbref anlände från Wien.

Faktori kallas den inrättning, hvarigenom uppsigten öfver handels- och näringsföretag utöfvas af näringsidkare eller deras ombud. Faktorer utgöra ett slags kommissionskontor, hvars föreståndare handla för näringsidkarnes räkning, emottaga deras varor för att vidare sprida dem, uppköpa förråder i deras namn, emottaga och öfversända deras penningar, o. s. v. Sådana faktorer pläga t. ex. bruksidkare underhålla vid lastningsplatserna. Likaså ger man namn af faktorer åt de Europeiska handelskontoren på kusten af fremmande världsdelar.

Faktura kallas en utförlig förteckning å varor, hvilken en afsändare uppgör, innehållande nummer och märken å varornas omslag, samt deras mängd, beskaffenhet och pris, tull och omkostnader för deras transporterande om bord samt kommission. Stundom bestämmer fakturan så väl tull- som försäkringsvärdet. I krigförande länder, äfvensom der fartygs-befälhafvaren själf försäljer lasten, är fakturan ett nödigt skeppsdokument. Då godsägare till tullkammare inlemnar sin angifnings-inläga skall han med fakturan styrka densamma.

Fakultet kallas hvar och en af de serskilda fördelningarne utaf lärare-personalen vid universiteterna. Fakultets-indelningen är gammal och har sin rot i universiteternas historiska upprinnelse. Lärjungar samlade sig omkring någon utmärkt lärare, hvilken bildade ett föreningsband emellan dem, som studerade hans vetenskap. Deraf härflöt ock, att en viss vetenskap företrädesvis blomstrade vid hvarje universitet, såsom lagfarenheten i Bologna, o. s. v. Den förbindelse, hvilken sammanhöll de studerande serskildt för hvarje vetenskap, gaf upphof åt fakultets-indelningen, den der således var, i sin början, en ganska naturlig fördelning efter vetenskaper och studier. Men i tidernas längd, i mån af vetenskapernas utbildning, deras vidgade omfång och större förbindelse sig emellan, har den gamla fakultets-indelningen upphört att motsvara detta naturliga förhållande, och visar sig i vissa fall såsom en godtycklig sammangyttring af olika elementer. Sådant är åtminstone fallet med den filosofiska fakulteten vid de Svenska universiteterna, i hvilken innefattas icke blott filosofi, utan ock en mängd helt andra vetenskaper, språkstudier, historia, statsrätt, statskunskap, nordiska antiquiteter och naturvetenskaper. De öfriga fakulteterna — deras antal är fyra — bilda hvar för sig mera ett afslutadt helt; likväl hafva de ett nära samband med den filosofiska, nämligen den theologiska fakulteten med den Österländska språkforskningen, den juridiska med de historiska och filosofiska vetenskapsgrenarne, och den medicinska med naturforskningen. Så har det inträffat, att t. ex. i Upsala finnes en professor för botaniken i den medicinska och en i den filosofiska fakulteten. Likaså tillhöra statsvetenskaperna både den juridiska och filosofiska fakulteten. Professorernes antal i den sistnämnda är fjorton, i hvar och en af de öfriga fyra. Inom den theologiska är denna

fyrdelning så inrättad, att exegetiken sysselsätter en professor, pastoral-theologien en annan, dogmatiken en tredje och den fjerde har sitt fält i kyrkans historia samt de s. k. prænotionerna eller utvecklingen af de allmänna religiösa begreppen. Denna sistnämnda gren af det theologiska studium sträcker sig in på det filosofiska området, och är egentligen filosofien, betraktad ur en kristligt theologisk synpunkt. Den juridiska fakulteten omfattar äfven fyra professors-platser: för allmän civil-lagfarenhet och Romersk rätt, för kriminal- och processual-rätt, för national-ekonomi, näringsrätt, politie- och kameral-vetenskapen, samt för lag-historia, statsrätt, folkrätt, krigs- och kyrko-lagfarenhet. Den medicinska fakulteten är slutligen fördelad i allmän theoretisk och praktisk pathologi och terapi, eller den egentliga läkarekonsten, samt anatomi och fysiologi, vidare kirurgi och barnförlösnings-vetenskapen, samt naturalhistorien och kemien, betraktade ur medicinsk synpunkt. De serskildta fakulteterna uppfylla således universitetets vetenskapliga sfer; men äro ej blott namn på vissa delar deraf, utan utgöra äfven i vissa fall själfständiga korporationer inom universitetet. Hvarje fakultet anställer oberoende af de öfriga sina examina, har sin egen notarie och sin egen ordförande, den s. k. dekanus, som för hvarje halfår ombytes, samt behandlar allena för sig tillsättandet af de underordnade lärareplatserna, adjunkter och docenter. Men till professors-beställningar upprättas förslaget af alla fakulteterna gemensamt. Utnämningen sker af konungen; men adjunkter och docenter kallas af universitetets kansler, efter att hafva hört den fakultet, till hvilken den lediga platsen hör.

Fala betyder, i den så kallade Fal-bygden i Westergöthland, ett hemmans inägor, eller en del af inägora, åker- och ängsjorden.

Fala grömm, Jemtlands-dialekt, betyder illa medfaren.

Falbula. I kongl. publikationen af d. 23 April 1722 och förordningen af d. 20 Jan. 1746, stadgas bland annat, (hvari regeringen visat sig särdeles mån om bestämda föreskrifter för de ringaste enskildheter af fruntimmersklädseln), att de väl finga bära styfkjortlar af 4 $\frac{1}{2}$ alns vidd nedtill; men icke deröfver och för ingen del försedda med s. k. falbula eller garnering. Den sömmerska eller skräddare, hvilken förfärdigade en sådan, bötdes derföre 500 daler s. m. och blef sin borgerliga näring förlustig. Gesäller eller arbetsfolk; som dervid voro sina mästare behjelplice, skulle, utan att åtnjuta värfnings-penningar, vara förfallne till krigstjänst, eller, i fall någon dertill vore oduglig, hållas till ett års publikt arbete, samt qvinspersonen på lika lång tid arbeta på rasp- eller spinnhus.

Fal-bygden, kallas orten omkring staden Falköping, har en sträckning af 3 till 4 mil från norr till söder och omkring 2 mil bred. Den är slät och skoglös; men jordmånen särdeles bördig. Ängsmarken är vidsträckt, och har merendels ett fett, fint gräs, ganska tjenligt för färskötsel, hvilket gaf framl. kommerserådet Jonas Alströmer förnämsta anledningen

till schäferiers anläggande. På Falan, såsom Falbygden äfven kallas, vester om Falköping, har man anmärkt en stor sten, kallad *Baller-sten* (Balders sten) eller *Ranten*. Denna har fordom troligen varit ett offer-altare, och har åtskilliga små hål, ställda som ett B; kanske minnen efter Balder. Våra häfdatecknare hafva föregifvit, att på Falan och ängen, kallad *Nychelängen*, stått ett fältslag (se: *Slaget vid Falköping*). Bihanget till gamla Westgöthallagen vittnar, att denna nu skoglösa ort, i forna dagar ägt tre ansehlige skogar, *Norr-Falan*, *Söder-Falan* och *Öster-Falan*.

Falck, Erik, son till biskop Erik Falck i Linköping, blef en af konung Sigismunds ifrigaste anhängare. Han reste, vid slutet af 16:de århundradet, till Kristi graf.

Falck, Johan Peter, en man med utmärkta vetenskapliga anlag; men hvilka likväl icke kommit världen till den nytta och sin ägare till den ära och glädje de kunnat, hvartill anledningen bör sökas både i dennes själsbeskaffenhet och i yttre tillfälligheter. Son till auditören vid Skaraborgs regemente Peter F., och född i Westergöthland år 1733, kämpade han i sina yngre år mot fattigdom och en trög lycka, hvarigenom hans af naturen tunga lynne ännu mera fördyrades. Linné tog honom likväl under sin vård, gjorde honom till informator för sin son, skickade honom till och med på en botanisk resa till Gottland; men ingenting hjälpte. Slutligen erhöill han, genom den store mannens förord, en befattning såsom intendent öfver Ryska statsrådet Kruses naturalie-kabinett, och afreste i sådant ändamål till Petersburg. Här blef han år 1765 botanices professor i collegium medicum och intendent öfver dettas apothekare-trädgård, samt valdes år 1768 till medlem af den vetenskapliga deputation, hvilken, med Pallas i spetsen, skulle genomresa Ryska riket i alla riktningar. Detta, hoppades han, skulle förbättra hans helsa; men hans förhoppning slog felt. Sedan han genomrest guvernementet Orenburg och en del af Siberien samt befann sig på återvägen, sjuknade han i Kasan, plågades der till ytterlig grad af den hypokondri, som oupphörligt förföljt honom, och i ett anfall deraf gjorde han sjelf slut på sitt lif, d. 1 April år 1773. Han hade året förut blifvit af Linné promoverad till medicine doktor. — Mindre olycklig; men derföre icke på långt när så lycklig som han förtjenat, var hans yngre broder

Falck, Anders, född 1740. I Upsala blef han lärare först för en grefve Hård och sedan för friherre Hans Henrik von Essen (riks-ståthållaren), företog med begge dessa, hvar för sig, en utländsk resa, røjde fallenhet ej blott för matematiken och astronomen, utan äfven för skaldekonsten, blef ledamot af sällskaperna *Appolini Sacra* och *Utile Dulci*, samt primus vid magister-promotionen år 1767. Alla dessa gynnande förhållanden borde hafva banat honom väg till lyckan, helst de understöddes af utmärkta vetenskapliga anlag; men sådant blef dock icke fallet, och Falck hann aldrig längre än till rektor i Skara. Wargentin skaffade honom astronomiska instrumenter, hvarmed

han gjorde observationer, hvilkas resultat infördes i vetenskaps-akademiens handlingar, och den lärda världen riktade sin uppmärksamhet på honom; men sjelfva det konsistorium, hvars underlydande han var, nekade att ingå på den ringa kostnad som erfordrades, att, på biskopshuset, uppbygga ett litet observatorium, och F. måste för egna medel anlägga ett sådant i sin trädgård, hvilket De la Lande omtalar med beröm. Vetenskaps-akademien valde honom till sin ledamot, äfvensom viterhets-sällskapet i Gölheborg. Uttröttad af motgångar och själslidande afled han slutligen d. 10 Febr. år 1796.

Falck, Jeremias, en ganska skicklig gravör, född i Polen, vistades en längre tid i Stockholm, der han graverade många porträtter.

Falcholmen, vid Rudskoga i Wisnums härad af Wermland, i sjön Skagern. Skall hafva namn af Fable Bure, som här legat fördold med den unge prinsen Erik Knutsson, då han förde honom från Elgarås (se detta ord) i Westergöthland, till Byrestad i Norrige, sedan konung Sverker låtit mörda prinsens bröder.

Falhofnir (mythol.), en af de så mycket berömda Asahästarne.

Falk (Falco), ett roffogel-släkte, som har hufvudet och halsen tätt beklädda med fjäder, hufvudet medelmåttigt stort, med ögonen riktade åt sidorne; ögonbrynen utgörande en utstående kant öfver dessa, näbben krumböjd med färgad näbbhud vid roten, tårna aldrig fjäderklädda, den mellersta och bakre störst, likasom dess klor skarpast. Honan oftast betydligt större än hannen, stundom något olika till färgen, och ungarne ej lika de gamla. De vistas i skogar, på fält, vid sjöar och åar, jaga om dagen och hvila om natten, samt äro ganska olika i styrka, mod och roflystnad. Släktet underafdelas uti Ädelfalkar, Hökar, Örnar, Fiskljusar, Glador och Wråkar. Af de förstnämnde, eller de egentliga falkarne, finnas hos oss 6 arter, nemligen Jagtfalk, Lärkfalk, Pilgrimsfalk, Slagfalk, Storfalk och Tornfalk. (Se dessa ord.)

Falk, Bo, omtalas såsom en konung Waldemars i Danmark förtrogne och utskickade, hvilken konung Erik Magnusson tog till fånga, då han skulle resa i hemliga ärender till hans fader, och af hvilken han skall fått veta hvad emellan dem var öfverenskommet.

Falk, Ericus, biskop först i Skara år 1547 och 1558 i Linköping, der han afled i en hög ålder år 1569, lærer varit Gustaf Wasas informator och något beslägtad med honom, och måste, i sådant fall, vid sin död hafva varit närmare 90 år, skickades af Erik XIV år 1561, tillika med lagman Bengt Gylta och sekreteraren Olof Larsson, som sändebud till Ryske storfursten. Han har år 1558 från Tyskan öfversatt en liten lärobok. Af hans söner hafva tvenne en tvetydig namnkunnighet; den ene, **Erik**, som af konung Johan användes i åtskilliga beskickningar, och under sina utländska resor blifvit slagen till Kristi Grafs riddare, öfvergick efter konungens död till katholska läran, höll sig till Sigismund och säges hafva "stämplat allt ondt mot

sitt fädernesland"; den andre, **Bengt**, hvilken omfattat samma politiska och religiösa grundsatser, blef år 1600, jemte de fyra riksråden, halsbuggen i Linköping, hvarvid han, i egenskap af katolik, nekade att emottaga biträde af någon Lutherisk prest. Han hade, såsom höfvidsman i Finland, arbetat emot hertigen; men sade vid förböret, att det skett på förmäns befallning, och att han själf endast var en tjenare. Detta kunde likväl icke räd-
da honom.

Falkenberg. Denna ätt härstammar från Brandenburg och räknat i Sverige till stamfader Henrik Baltzarsson Falkenberg, Svärds-ridhare, hvilken kom till Sverige år 1595, blef Carl XI:s krigsråd och slutligen ståthållare på Kalmar slott. Hans son

Falkenberg, Didrik Henriksson, är känd såsom Magdeburgs tappra försvarare. Han var född år 1595 och nämnes i historien först under Polska kriget såsom öfverste för ett Tyskt infanteri-regemente. Vid Gustaf Adolfs landstigning i Tyskland var han dess hofmarskalk och general-major, och skickades af honom, år 1631, till kommandant i det belägrade Magdeburg. Här gjorde han Österrikarne ett tappert och långvarigt motstånd. Tilly, hvilken förstod huru mycket det berodde på denne befälhafvare, sökte draga honom på sin sida, genom löftet om greflig värdighet och fyra tunnor guld. Han afslög med förakt tillbudet och då det flera gånger förnyades, tillsade han slutligen budbäraren i mångas närvaro, att hans nästa svar på samma förslag skulle blifva en snara om halsen åt den, som framställde ett sådant. Vid den kort derpå följande stormningen anförde F. sina skaror med samma tapperhet, och var nära att tillbakadrifva själfva den inträngande Pappenheim, då han träffades af en kula, hvilken slöt hans hjertelid vid endast 36 års ålder. Med honom föll äfven Magdeburg, hvars olyckliga öde är bekant. Den grefvekrona, han så ärofyllt försmådde, tillföll sedermera hans släkt på ett värdigare sätt.

Falkenberg, Melker Henriksson, hans yngre bror, född 1597, gick i början äfven krigets bana och tjente sig upp till ryttmästare; men beträdde sedan den civila vägen, användes i åtskilliga beskickningar, blef landshöfding öfver norra och södra Finland, sedan underståthållare på Stockholms slott och 1648 krigsråd. Dog i Stockholm år 1651.

Falkenberg, Henrik Konradsson, den förstnämnde Henric F:s sonson och son till riksrådet Konrad F., blef år 1634 landshöfding öfver Elfsborgs län och Dalsland samt 1678 landtmarskalk vid herredagen i Halmstad och skickades år 1680 jemte några andra att taga vård om Tyska landskapernas återställande efter de lidanden och förluster som öfvergått dem genom kriget. Lefde sedan som enskild person intill sin död, d. 2 Dec. år 1691, i hans 56:te års ålder. Den äldste af hans söner,

Falkenberg, Henrik, hade varit i krigstjenst och deri hunnit till öfverste-löjtnant, då han år 1700 tog afsked. Sex år senare fattade honom åter

smaken för fältlifvet. Han begaf sig såsom volontär till Svenska hären, hvilken då stod i Sachsen, och bivistade slaget vid Frauenstadt. När Carl XII uppehöll sig i Bender, reste han till honom och deltog i kalabaliken. Sedermera bodde han först i Breslau och derefter i Wien, der han antog katolska religionen. Mannen tyckes hafva varit af ett ombytligt lynne och böjd för äfventyr. En annan

Falkenberg, Henrik, var en af Carl XII:s kämpar; men tjänade honom längre och ståndaktigare, än den ofvannämnde. Han hade kommit i tjänst som korporal vid gardet år 1701, och följde hären genom alla fälttågen; men hann först 1706 till löjtnants-graden. År 1709 kom han, med 31 man dem han anförde, i en träffning mot nio skvadroner Ryssar, hvilka han tillbakadref, sårades i handen och belönades med en ryttmästarefullmakt. Denna utmärkelse, tilldelad af Carl XII, blir af betydelse, när man tillägger, att han erhöill den framför elfva äldre löjtnanter. I slaget vid Pultava blef han fången, fördes till Solikamski; men flydde år 1715 till Archangel, gick derifrån sjöledes till Amsterdam och sedan till Sverige, bivistade fälttågen i Norrige och Fredrikshalls belägring, samt kämpade år 1719 mot de i Roslagen landstigne Ryssarne. Han fick nu en ryttmästare-indelning, tio år efter fullmagten, och öfverste-löjtnants titel, samt tog afsked år 1724, såsom öfverste. Under senare delen af sin lefnad sysselsatte han sig med landtbruket på sina betydliga egendomar och med riksdagsärenden; skildras som en god patriot och välgörande mot de fattige. Vid ordnarnas stiftelse blef han prydd med Svärds-orden. Dog på Haga år 1754, i en ålder af 73 år.

Falkenberg, Gabriel Konradsson, broder till Henrik Konradsson, född d. 5 Juni 1646, död d. 30 Maj 1714, började sin bana vid hofvet, der han var kammarherre, till år 1678, då han förordnades till landshöfding i Nyköpings län, blef sedan kongl. råd, president först i Åbo och sedan i Svea hofrätt, samt derefter Åbo akademi-kansler. Han blef friherre och grefve; men som han dog ogift, utgick grefliga ätten med honom. F. var hofman, men tillika embetsman i detta ords goda bemärkelse, kunskapsrik, verksam, likväl foglig, och förstod att göra både sig och tjensten älskade. Han var vän af fäderneslandet, och trodde att dess väl sammanhögde med konungens magt och anseende. Den akademi, hvars kansler han blifvit, sökte han på allt sätt gynna och upphjelpa.

Falkenberg, Melker d. y. Henriksson, son till öfversten och R. S. O. Henrik F. Född d. 18 Juni 1722, skickades vid endast 22 års ålder till Frankrike med riksrådet Carl Fredr. Scheffer, då denne afgick dit såsom envoyé, inträdde i kansliet och blef der protokolls-sekreterare, sedan lagman, kort före revolutionen riksråd och riks-kansliråd, samt var en af dem, hvilka Gustaf III, efter stats-hvälfningen, bibehöll i rådet. Att han satt der till konungens tillfredsställelse, kan inhemtas deraf, att han utnämnde honom till president i lagkommissionen och Lunds akademis kansler, gjorde

honom till friherre, greve och Serafimer-riddare. År 1789 tog han afsked från sina embeten och afled d. 21 Mars 1795. Var en nitisk akademiskansler, hvartill han, bland andra egenskaper, äfven ägde den att tala och skriva Latin med nära nog lika färdighet som Svenskan. En skicklig och driftig embetsman, intressant i sitt umgänge, redlig och aktningvärd såsom människa. Ägare af en stor förmögenhet gjorde han deraf ett värdigt brok, skänkte en betydlig boksamling åt akademien bibliotek, samt var välgörande och mån om allmänt nyttiga inrättningar.

Falkenberg. Denna stad är belägen i landskapet Halland, på vestra stranden af Etra-floden, i Arstads härad och 50 $\frac{3}{4}$ mil S.V. från Stockholm. Läget omkring staden tyckes gifva anledning till den förmodan, att en del af de staden omgifvande fält fordom stått under vatten. Afsättningar på jordytan af stadens vestra gärde synas bekräfta denna förmodan. När staden först anlades kan nu mera icke bestämmas. Stället intager ett rum i historien redan år 1210, då greve Gerhard af Holstein ledsagade Danska prinsessan Sofia till Falkenberg. Vidare utmärkes år 1313 med ett möte i Falkenberg, hvilket skulle hållas emellan konung Erik Menved och hertig Erik. Man finner vidare, att offentliga förhandlingar redan 8 år förut blifvit utgifne och daterade i Falkenberg. Att staden icke varit anlagd år 1256 är en förmodan, hvartill man tagit sig anledning af det skäl, att hvarken Falkenbergs stad eller dess slott omtalas uti de ödeläggelsernas annaler, som berätta konung Hagnes krigståg till Halland sistnämnde år, då likväl hela trakten af norra Halland intill Etra-floden blifvit härjad, och Falkenbergs stad, i fall den då funnits, troligen icke undgått ett lika öde. Då Erik Menved, år 1318, lät en betydlig här anfalla Halland, för att hjälpa sin sväger, konung Birger i Sverige, togs Falkenbergs slott ifrån hertig Christoffer, och man känner om detta slotts utseende icke annat, än att derpå funnits ett ganska högt rum, samt att slottet varit kringbyggt med hus. Sedan Falkenberg blef af Magnus Eriks-son lemnadt till hans gunstling Bengt Algotsson, förstördes slottet i grund år 1346 af hertig Erik af Sverige. År 1434, medan Engelbrekt sjelf var sysselsatt i Warberg, sände han sin hufvudsman Berman till Falkenberg, lät kringgräna staden och uppfordra slottet. Kommendanten Åke Axelson, som afslog en stormning, afbadade ej en ny, utan lemnade slottet jemte besättningen och itände det. — De äldsta privilegier, hvilka för närvarande finnas för staden, äro gifna af konung Christian III, i Köpenhamn d. 26 April 1558. Dessa innehålla blott i allmänna ordalag stadfästelse på de rättigheter, som af Danmarks förra konungar blifvit gifna åt staden. Den drifver en ringa inrikes handel, hvilken ej har något inflytande på kringliggande orten. Utloppet af Etra-floden är uppgrundadt af flygsand, så att endast smärre båtar kunna lägga till vid staden. Deana har en ej ringa jordrymd; men den är af mager beskaffenhet och afkastar derföre icke mycket. Handtverkerierna äro

högst få och obetydliga. I Januari månad år 1841 hemsöktes staden af eldsvåda, dervid 15 gårdar blefvo lågornas rof. Redan samma år uppfördes några nya hus; men i följd af den ringa handeln och rörelsen torde lång tid åtgå, innan alla de afbrända husen blifva åter uppbyggda. — I staden finnes en kyrka, St Laurentii, hvilken anses vara anlagd i äldre tider. Pastoratet är regalt, tillhör andra klassen och har Skrea socken till annex. Stadens styrelse består af 1 borgmästare och 4 rådmän. Ibland formlerningar intaga slottets ruiner främsta rummet. En sägen i trakten innehåller, att med slottets förstöring, år 1346, slottsherrens syster, med en mängd skatter skyndat ned till slottets underjordiska hvalf, der hon frivilligt lätit innesluta sig af det nedramlade slottets stenmassor, och vidskepelsen har tillagt, att hon ännu skall värda skatterna i de mörka hvalven, i förenig med en ond anda, som äger skapaad af en tupp. — Staden inefattar en areal af 926 tunn. och har 720 tunn. den tillhörig jord. Husens och tomternas antal äro 116. Invånarnes 807 personer. Marknader hållas här årligen i April, Maj och Oktober månader.

Falkenbergiska stipendium grundades den 15 April 1732, af fältmarskalken Axel Sparres enka, Anna Maria Falkenberg till Brokind, på 8,000 daler kopparmynt. Af räntan skulle 2 fattiga ofrälse skolgossar, under 4 år, hvardera erhålla 90 daler årligen och en fattig adlig skolgosse under samma tid årligen 190 daler; eller i hans ställe, 2 ofrälse gossar, hälften hvardera.

Falkengren. Af denna släkt, hvilken härstammar från en Siggesson, adlad som major år 1645, äro tvenne personer mera bekanta. Den ena:

Falkengren, Germund Abraham, landshöfding i Westernorrland, R. af N. O. och friherre, död år 1782, i en ålder af 69 år, berömmes såsom en driftig embetsman; samt

Falkengren, Christoffer, son till amiralen Abraham F., blef vid 21 års ålder löjtnant vid flottan, tog permission för att gå i Fransysk tjenst, förde, endast 24 år gammal, en Fransysk fregatt om 32 kanoner, med hvilken han fäktade mot ett Engelskt krigsskepp om 70, och gaf sig först efter 7 timmars strid. För sin tappret vid detta tillfälle, belönades han af Ludvig XV med en hedersvärja och utnämndes till fregattkapten. År 1748 återvände han till Sverige, skickades på en kryssning mot Marockanerne, befordrades till chef för galierflottan, vice-amiral, riksråd, president i amiralitets-kollegium, upphöjdes till friherre, blef ridd. af S. O., N. O. och Serafimer-riddare, samt invaldes i Svenska akademien. Dog den 22 Mars 1789, i en ålder af 66 år. Har utgifvit tvenne skrifter: en om *Evolutioner till sjös* samt om *Galerflottans och marinens kommandering*.

Falkenå, adligt säteri i Kråklinge socken af Nerikes län, 1 $\frac{3}{4}$ mil från Örebro. Säteriet utgör 3 mtl. och har i forna tider varit en bondby med namnet Hacketorp och fick sitt nuvarande namn af en dess ägare Falkenberg, förmodligen lands-

höfdingen Melker Falkenberg, hvilken skref sig till Falkenå. Det tillhörde sedermera majoren G. Lagerbjelm, hvars arfvingar försålde det till löjtnant Sahlefeldt; en greve v. Hermansson innehade derefter egendomen, hvilken genom köp tillföll dåvarande ryttmästaren greve Hona.

Falkfångeri idkades i Dalarne och öfrige norra orter upp i fjällen. De falkonerare, som förrättade detta voro Holländare och försedde med kongl. respass. De gjorde sig merendels ett underjordiskt rum, med öppning upp igenom jorden, be-täckt med ett litet tak, fästadt på smala stolpar rundt omkring hela öppningen, så att man kunde se sig om på alla sidor. Eld fick aldrig brukas i samma hytta. Ofvanpå nämnde tak hade falkoneraren en liten fogel uti bur, den de kallade Wahr-fogel, på Svenska vacketel, hvilken skriker jemmerligen, då han märker att någon falk är nära. En lång stång var fastad i jorden; uppe i ändan genom en trissa sitter ett streck, som räcker ned i hyttan, ofvanpå är en trädfogel, som af den i hyttans öppning sittande falkoneraren alltid svänges och röres. Ned vid marken har han sina nät utsatte, så gjorde, att man i hast kan draga dem till sig. När falkfångaren förmärker af den flitige väktaren, att falken icke är långt borta, drar han med ett snöre ut en dufva, icke långt ifrån det då ihopväfvade nätet; när då falken angriper dufvan, blir han fångad med nätet, som drages öfver honom. Falkoneren, som med möda och sargade fingrar får honom fast, sätter en lädermössa på hans huvud och binder honom fast vid en bår, till dess han fått flere. På fjällen emellan Jemtland och Norrige fann man en falk med 2 små bjellror om halsen och en ring om hvar fot. Det förmenades att han flugit hit tillbaka från Holland, emedan Holländska ord voro ristade på ringarne. År 1761 reste 6 falkonerare från Anspach i Tyskland igenom Linköping med 44 lefvande falkar, dem de fångat i nämnde fjäll. Foglarna buros af 4 karlar på små bårar, och berättas att de i vec-kan tillsamman förtärt en ox.

Falkonet utgjorde i förra tider ett af artilleri-vapnen och räknades till det så kallade *fällskytlet*, som var en klass af artilleriet, medan de andra hette *grofoa arktijet* eller *murbräckorna*. Falkone-ten var dubbel eller enkel; den förra höll $4\frac{1}{2}$ aln i längd, $2\frac{1}{2}$ skepp:d i vikt och kulan vägde $2\frac{1}{2}$ mark. Enkel falkonet var mindre; den höll $4\frac{1}{2}$ alns längd, 1 skepp:d 5 lisp:ds vikt och hade $1\frac{1}{4}$ marks kula. Det finnes en uppgift, att Sveriges krigs-magt ägde, näst efter Johan III:s död, 102 dubbla och 103 enkla falkoneter af kopparskyttet, samt af jernskytten 23 dubbla och 20 enkla falkoneter.

Falkun eller **Falkhona** var, likasom falkonet, ett slags skjutgevär, tillhörande artilleriet. De voro dels af jern, dels af koppar, med någon blandning af tenn. Falkunen var mindre än fal-koneten och brukade uppgå till 12 lisp:ds vikt. Med dessa skjötos äfven blyled. Antalet af fal-kuner var deremot större, så att när det fanns 100 falkoneter af koppar, ägde krigsmagten 239 falkuner och 78 jernfalkuner emot 20 falkoneter.

Detta var vid slutet af 1500-talet. I Gustaf II Adolfs krig brukades ännu dessa vapen, jemte lä-der- och de s. k. regements-kanonerna; men an-talet som begagnades är okänt.

Falköping, en liten och gammal uppstad, anlagd före 1300-talet, $37\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Stockholm, $11\frac{1}{2}$ mil från Götheborg, på en slätt med frukt-bar ort emellan Mösse- och Älleberg. Den har sitt namn af Fala och Köping, hvarföre ordet betyder handelsplats belägen på Falan. För 20 år sedan var här obetydlig rörelse, men nu mera utgör denna stad mötesplatsen från Falbygden, skogs-bönden från Hökensås och Elfsborgs skogar med timmer och Elfsbergsländningen med sina väfna-der. Staden brändes af Danskarne i Juli månad år 1566. Stadskyrkan är byggd af sten, obe-kaant när. På kyrkodörren, som är beklädd med jernbleck, synes hål efter åtskilliga muskötku-lor, hvilka sägas hafva blifvit inskjutne un-der fältslaget emellan konung Albrekt och drott-ning Margaretha. Pastoratet är regalt af 1 kl. och har till annexer Falköpings, Thorbjörntorps, Friggeråkers och Luttra socknar, alla belägna om-kring staden. Skolan är anlagd i drottning Christi-nas tid. Här finnes ett tingshus för Gudhems och Wiiske härader, postkontor och apothek. Bor-gerskapets näring består uti åkerbruk, samt upp-städers vanliga handtverk. Stadens privilegier äro bekräftade af Gustaf II Adolf år 1620. Den sty-res af en borgmästare, hör till 5 klassens städer, och har N:o 69. Vapnet är tre höga och spet-siga torn. Marknader hållas här årligen i Januari, Mars, Juni, Augusti och Oktober månader. Uti katholska tiden var marknadsdagen den 17 Juni, eller Botolfsmessan, här fridlyst och undantagen från all sjelfhämnd, i kraft af manhelgdslagen. Staden har 56 hus och tomter och 1,751 tunnl. densamma tillhörig jord. Invånarnes antal uppgår till 574 personer.

Falköping, slaget vid, emellan konung Albrekts och drottning Margarethas härar. Det stod d. 24 Febr. år 1389; efter andra uppgifter d. 21 Sept. 1388. Det förra datum är likväl allmänast an-taget. Svenskar stridde här emot hvarandra, på Margarethas sida i förening med Danska hjälp-trupper, och på Albrekts med Tyskar, isynnerhet rytteri. Detta sistnämnde fördjupade sig i ett kärr, hvarifrån det ej kunde ens draga sig sjelft, än mindre uträtta någonting mot fienden, hvarige-nom de återstående trupperne så mycket lättare blefvo angripne och slagne, samt konungen sjelf, jemte sin son och många af hans förnämste män, tagne till fånga. Af hans folk skola 19 eller 20 riddare stupat; men af drottningens endast 8 Sven-skar och en Dansk. Bland fångarne uppräknas hertig Johan af Meklenburg, greve Otto af Ru-pin, greve Gerhard af Holstein, greven af Lin-dau samt biskop Rudolf i Skara.

Falköping, en socken, annex till Falköpings stads församling, är belägen i Wartofta härad och Wilska kontrakt af Skarabergs län och Skara stift, samt omgifver staden. I denna socken märkas: *Snöbräck*, 2 mil. säteri, hvaraf hälften hör

till Falköping och hälften till Slöta församling. *Wiken*, 3 mtl. säteri och underlydande $1\frac{1}{2}$ mtl. frälse. Trädgården, som omgifver mangården, är af betydlig storlek, med en mängd goda fruktträd och buskar, samt häckar och alléer af alla slag. *Angelstad* eller *Agnestad*, $1\frac{1}{2}$ mtl. frälse, har vacker åbyggnad och stor trädgård. En kyrka har funnits i Agnestad emellan Falköping och säteriet Wiken, hvarest lemningar synas vid gården Ångerstad. Här i nejden finnas åtskilliga Gøthiska grafvar, af allmogen kallade jättgrafvar, hvilkas form är en aflång fyrkant, med å kant stående stenhällar, å sina fyra sidor omgifne och betäckta med sådana hällar eller större klippor. Ibland dessa märkes isynnerhet *Hjelmarsrör*, det större och det mindre, belägne nordost från staden. Socknen har 450 invånare och utgöres af en areal af 5,716 tunn., hvaraf 280 äro sjöar och kärr. Jemte annexet Luttra består det af $44\frac{1}{2}$ mtl.

Falla, ett hemman i Hellestads socken af Östergöthland, anmärkningsvärdt för det den namnkunnige historiemålaren Per Hörberg, född i Småland. 31 Jan. 1746, ägde en fjerdedel i detta hemd man och dog härstädes d. 24 Jan. 1816.

Fallandesot. Den s. k. *Epilepsia idiopathica*, eller på Svenska fallandesoten, en allmänt känd sjukdom, har genom sin egenskap att fortplantas i arf och derigenom ej blott göra den enskilda olycklig, men äfven förderfva släktet, blifvit ett föremål för lagstiftningen i afseende på giftermål. En fallandesjuk äger ej rätt att träda i äktenskap. Om en person, allmänt känd att vara behäftad med en sjukdom, hvilken anses för fallandesot, anmäler sin föresats att gå i gifte, äger presterskapet icke rätt att utfärda lysning, utan föregående bevis af läkare, att sjukdomen ej är epilepsia idiopathica. Det finnes nemligen äfven andra sjukdomsformer, hvilka äga en yttre likhet med denna; men sakna den ärftliga smittningskraften och således ej utgöra hinder för äktenskap. Skulle åter endera parten hafva förtegit sin sjukdom, och den andra således blifvit förledd till ett olagligt giftermål, så är upptäckten af fallandesot hos den ena maken ett giltigt skäl till äktenskapsskillnad, och den brottslige njuter då ej gifterätt i boet.

Fallandiforad (mythol.) fällande svek; så hette tröskeln i dödsjudinnan Hels boning.

Fallby, en plötsligt uppkommande stormil.

Fallén, *Carl Fredrik*, son till borgaren i Christinehamn Olof F. och född derstädes år 1764, död som hist. nat. et oecon. professor i Lund år 1830, var en lärjunge af Thunberg och egnade sig isynnerhet åt entomologien. Har utgifvit: *Afhandling om bondens upplysning*, *Den värdiga bondhustrun*, en ekonomisk skrift, översättning af Fleischers trädgårdsbok, 81 disputationer och flera uppsatser i vetenskaps-akademiens handlingar, hvars ledamot han var.

Fallhorn, den öfversta spetsiga delen af ett segel, hvori det hissas. Stundom är fallet dervid fästadt med en knävring, eller kort lina med en knop i ena ändan och ett öga i den andra.

Fallnät, ett nät af lingods, horisontelt utsträckt öfver fartyget mellan stöttor, och hvilket isynnerhet tjenar dertill, att, under en batalj, skydda manskapet för nedfallande saker.

Fall-topp, det högsta berg i Dalarne, i Rättviks socken. Ilar ses solen hela natten under sommarsolståndet.

Falske konungar i Sverige. Under denna titel hänföras de personer, som gifvit sig ut för konungar; men i sjelfva verket varit bedragare, och hvilkas brottsliga eller obetänksamma försök blifvit upptäckta och straffade. De hafva i vår historia ej varit flera än tre, nemligen: den föregifne konung *Olof* i Danmark och Sverige, hvilken påstod sig vara Margarethas son; *Daljunkaren* eller den falske Sturen, samt *Benjamin Dyster*, hvilken gaf sig ut för Carl XII. Om hvar och en af dessa talas utförligare på sina ställen.

Falskhet slår sin herre på halsen, ett ordspråk, som betecknar att sveket slutligen medför förlust och vanära.

Falsk profet. Såsom sådan uppträdde i Stockholm år 1624 en Tysk vid namn *Matthias Pfenning*, hvilken kallade sig Judarnes, Israeliternes och Svenskarnes konung, utgaf en profetia och gjorde sig bekant genom allehanda dårskaper, som bordt förskaffa honom en plats på dårhuset; men tidens okunnighet och vidskepelse läto honom i stället bestiga schavotten.

Falsk vän är en ond lockfögel, ett gammalt ordspråk, betecknande: att de äro "söta, i munnen, och falska i grunden."

Falsterbo, en liten stapelstad i Malmöhus län och Skytts härad, $65\frac{3}{4}$ mil från Stockholm. Stadens församling utgör ett annex till Skanörs församling. Dessa begge ställen ådraga sig icke allmänna uppmärksamheten i annat afseende, än då fråga är att utmärka någon synnerligt liten och inskränkt stad; ty hela Falsterbo har blott 234 invånare och jemte Skanör 152 hus och en areal af 3,495 tunn., af hvilka 152 äro sjöar och kärr. Deras lägen utmed hafskusten å en mager och till det mesta af hafssand bestående jordmån, lemna föga hopp om någon förkofran, isynnerhet som der saknas utväg till hamn och tillfälle till sjöfart. Handeln är nästan ingen; fabriker finnas inga och jordbruket, å förenämde jordmån, föga lönande, helst ägorymden, i anseende till dess nästan horisontella läge vid hafsytan, är blottställd för hafvets öfversvämmande. Efter denna teckning skulle man snarligen kunna tro, att invånarne sakna nödtorflig bergning. Sådant är likväl icke förhållandet. Den ringa utkomst städerna lemna, har lärt dess idoge invånare, att å andra orter hemta försörjning för sig och hemmavarande. Skånes pålitligaste kofferdi-skeppare och öfriga sjöfolk förskrifva sig vanligtvis från dessa städer, hvilkas invånare gjort sig allmänt aktade och kände för arbete och fridsamhet. Brott och våldsamheter förspörjas sällan och månadligen anmäles, att ingen person derstädes finnes häktad. Den enda undervisningsanstalten, gemensam för begge städerna, är en folkskola, hvarest undervisning ef-

ter Lankasterska methoden nu är införd. Sedan staden Malmö kommit i besittning af tolagen för strandade och bergade varor, utgöra inkomsterna årligen endast 2 R:dr 16 sk. 2 r:st. gorningsören och burskapsmedel 8 R:dr 25 sk. allt B:ko. Krog, apothek och läkare finnes icke i någondera städerna. Borgmästare och fiskal, samt en pastor äro gemensamma för begge. Söder ut har Falsterbo ruiner efter ett slott, och lemnin-gar af Lübeckarnes fiskebodas vid sjön. Här hålles en lentille-fyrbåk till sjöfaran-des rättelse vid farten förbi det farliga *Falsterbo-refvet*, hvilket sträcker sig 1 mil ut i sjön, och der många sjö-farande förlorat lif och egendom. Synnerligast voro de Engelska sjökaptenerne mest utsatta för detta missöde. Före 1843, då om midsommars-aftonen den nya fyren första gången tändes, fanns på stället blott en kolfyr. Fyrskeppet tillkom 1844. Strandningar på refvet äro numera säll-synta; ty fyren lyser hela 6 mil ut i sjön. Falsterbo är mycket besväradt af flygsand, hvilken med ostliga och sydliga vindar kommer från haf-vet och ständigt ökar de redan förut på landet befintliga flygsandslagren. Gatorna äro helt och hållet öfverhöljda deraf. Vid kyrkan är den mest bopad tillsammans och bildar på ena sidan om den-samma ett litet sandberg. Det ser nästan så ut, som om det vore fara för kyrkan, att i en fram-tid blifva alldeles öfverhöljd och gjord otillgäng-lig; ty sandberget vid dess sida tillväxer be-ständigt. Stadens öppna platser äro bevoxna med alm och pilträd, hvilka träds stammar stundom äro helt och hållet betäckta med sand, så att blott topparne äro synliga. På de ställen der sanden nu är mindre besvärlig påträffas stundom, vid gräfsningar $\frac{1}{2}$ à 2 alnar från ytan, stengator, som troligen räkna sin tillvaro från stadens blomstrings-period i 14:de århundradet. Sydvest från kyrkan ligga 3 à 4 kullar, hvilka ännu bära namn af slottet, der ett väl befästadt slott fordom skall hafva stått och på hvilket drottning Margaretha ofta uppehöll sig och hennes son Olof dog. Mid-sommarsdagen brukade bönderne resa till Falsterbo för att offra; men denna offring har nu till det mesta upphört. Orsaken till detta gamla bruk låg i den vidskepliga tron, att den som på näm-nade dag offrade i kyrkan, skulle blifva botad för sjukdom, i fall han redan hade någon, och försko-nad derifrån under årets lopp, i fall han annars skulle blifvit blottställd för sjukdom. Att de an-sågo offer till kyrkan kunna förmå något sådant, låg i inbillningen om Falsterbo kyrkas höga ålder; ty den tron råder ännu hos allmogen, att kyrkan stått öfver syndaflo-den och således varit uppbyggd före denna verlds öfersvämming. Falsterbo udde är den sydligaste delen af Sverige. I Falsterbo skall äfven hafva varit ett Kauts- och ett S:t Johannis-gille. Det förras sigill förvaras uti kyrkan, hvilken, något gammalmedigare byggd än andra kyrkor, icke är så obetydlig, jemförelsevis med staden, samt är helgad till minne af S:t Ger-trud. Byggnaderna härstädes äro både sämre och färre än i Skanör; på begge ställena likväl upp-

förde för det mesta af klena lerväggas och kors-virke under halmtak. Adr. Skanör.

Falsterbo, ett jernbruk i Hjorteds socken af Kalmar län. Ägdes på 1760-talet af H. Bauman, som med mycken kostnad och omtanke iständsatte bruket, hvilket var mycket förfallet, då han blef ägare deraf. Han uppbyggde smedjor, masugn, mangård, byggnader för arbetare, uppensade dam-mar, förbättrade vattendräkten, uppgräfd mossar och kärr, upparbetade Åldebäcks grufva och höll densamma i gång, anlade flera tusen famnar sten-gårdar, m. m. och erhöill derföre af konung Adolf Fredrik assessors namn, heder och värdighet, samt upphöjdes i adligt stånd af konung Gustaf III år 1788, med namnet Liljenstolpe. Bruket lyder un-der Falsterbo gods, har 2 härdar och 600 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Hammar-skatten är 6 skepp:d. Skeppar på Westervik och Stockholm. Bruksstämpeln visar ett sammanbundet H och B. Ägare: Joh. Tillberg.

Falsterbo-ref. Se: *Falsterbo stad*.

Faltsburg, Johan von, hette förut **Falts**, och var född i Augsburg, kom år 1628 i Sven-ska kansliet, der han slutligen befordrades till re-gerings-råd i Pomern och adlades år 1648. Hans tvenne söner **Axel** och **Gustaf** blefvo friherrar år 1710, då den förre var general-major och landshöfding i Halland, den senare landshöfding i Kronobergs län och dog såsom president i Wis-marska tribunalet. Den förres son, **Johan Joa-kim**, hade varit en af Carl XII:s krigare och tjenst-gjorde vid det af hans farbror anförda rege-mentet, deltog i alla Carls fälttåg från 1701 till 1709, var med vid Frauenstadt, Holofzin, Wiprek och Pultawa, der han blef fången. Han var då kapten vid Uplands regemente. Återkom först med de öfrige fångarne år 1722. Dog 1753 i en ålder af 67 år, såsom öfverst-löjtnant och R. af S. O.

Falu bergslag. Se: *Sora Kopparbergslag*.

Falu-hagel. Dessa äro af en förträfflig beskaf-fenhet och tillverkas i grufvan, der det smälta blyet gjutes ned från dagöppningen och hinner i luften formera sig till korn, som stelna innan de hunnit botten. De som antaga en mera oregel-bunden form, taga en sned riktning och upphem-tas serskildt till omgjutning. Endast de runda falla rätt ned.

Falu helsobrunn, är belägen under Falu kungs-gård och är en ibland de äldsta mineralbrunnar i riket. Den skall hafva varit känd redan i mera än 100 år, och förmenas blifvit upptagen i doktor Stal-hofs tid. Allt efter som de ofvan liggande my-rorna blifvit aftappade och sänkte, har vattnets mineralhalt mer och mer aftagit.

Falu koppargrufva. Se: *St. Kopparbergs grufva*.

Falu kungsgård eller **Nor**, icke långt ifrån Falu stad, har varit Dala höfdingsäte. Huset är längesodan nedtaget. År 1621 ägdes denna gård af en förmögen bergs-adelsman, Kristoffer Olofs-son, som adlades af konung Gustaf II Adolf och kallades allmänt i orten Gyllenknoster.

Falu-laf (Lichen falunensis), en lafart, hvilken fö-rekommer på klipper och stenar öfverallt i de nor-

ra orterna, isynnerhet vid Falun, samt hett begagnas till färgning.

Falu län. Se: *Dalarna, Stora Kopparbergs län.*

Falu, en anseelig och folkrik bergstad, 23 mil N.V. från Stockholm, och säte för landshöfdingen öfver Stora Kopparbergs län. Stadens namn skrefs fordom Fahlon, Fahlu, Fahlund. Vid riksdagarna är dess nummer 13. Den hör till tredje klassens städer. Dess sigill föreställer kopparberget och derunder staden med omskrift: *Sigillum Cuprimontanæ Civitatis Fahlun*. Staden uppgår ej till någon hög ålder och anses grundlagd år 1608. Utan tvifvel var den i början en handelsplats vid grufvan, hvaraf man velat härleda namnet, nemligen af Fal (venalis). Konung Carl IX utfärdade år 1609 de första privilegier för staden, hvilka utvidgades 1624 af Gustaf II Adolf. Dock kan den ej räkna sin början längre tillbaka än från år 1641, då drottning Christina privilegier utfärdades. Samma år fick staden egen jurisdiktion och styrdes i början af en burggreve eller öfverborgmästare, jemte 3 andra borgmästare. Efter 1683 var styrelsen uppdragen åt 2 borgmästare, och efter 1720 åt endast en. Henrik Martin Teet blef 1641 den förste burggreven. Vid staden sammanstöta fem stora landsvägar, och från hvilket håll man kommer, går vägen ned åt staden, såsom i en dal, der första intrycket, i afseende på belägenheten, ej är det angenämaste i anseende till svafvelrökens förstörande verkan på all vegetation, särdeles på vestra sidan, der malmrostarne äro belägna. Anländen man till staden nattetiden och förbi grufvan, så gifva de rykande och med blå låga brinnande rostarne fullt skäl, att med Fransmanen Regnard kalla dem *cavernes infernales*. Likväl har, på de senare åren, den minskade röken mildrat detta intryck och växtligheten på östra sidan om staden återtagit sitt värde. Stadens område är öfver $1\frac{1}{2}$ mil och bildar en oliksidig fyrkant, eller omslutes af fyra raka linjer. Inom denna rymd är äfven Stora Kopparbergs eller Falu grufva belägen, således på stadens område. Folkmängden har fordom varit större än nu. Man skulle tro, att denna stode i förhållande till koppargrufvans afkastning; men den har hvarken minskats så hastigt eller betydligt som grufvans afkastning, hvaremot förmögenheten hastigare aftagit. År 1760 var folkmängden 5,180 och år 1845 var den 4,018. Den har således minskat sig med 1,162 personer på 85 år. De många öde tomterna och förfallna huser vittna äfven om en stad i aftagande. Stadens näringsfång, såsom bergs- och uppstad, består i bergsbruk, handel, handtverkeri, jordbruk, brännvinsbränning, m. m. Den har god vinst på den transitohandel med spannmål och viktualier, som bitkommer från Westmanland och sedan försäljes till Dalsocknarna, äfvenså af de från Gefle, Westerås och Stockholm ankomne kramvaror. Fabriksväsendet är temligen obetydligt. I staden finnes ett pappersbruk, en snusfabrik, 4 färgerier och några andra handtverkerier. Af de 20 kopparhyttor, med sina vattenfall och smältugnar, som fordom varit i gång, drifvas nu endast 15; 6 af dem belägna

vid den genom staden löpande ån. Den årligen utgående kolskatten, 30,000 stigar, är delad på hyttorna; men den afrad, som betalas för sjelfva vattenfallen, eller den så kallade strömsafreden, $6\frac{1}{4}$ skeppd koppar, är staden tillalagen och utgår till magistratens aflösning, hvarjemte staden äger 2 hyttor. Byggnaderna i staden, med undantag af några stenhus och några uppförda af alagg, äro af träd, sällan mer än en våning, och lika sällan brädbeklädda. Ehuru rödmålade hafva de blifvit svarta af svafvelröken. Denna rök har derjemte på byggnaderna den verkan, att ingen mask eller röta förtär stockarna, hvidan man får se flere hundra år gamla hus. Bland stadens byggnader utmärker sig landshöfdingebostället, uppygdt 1762 af rådman Engström och köpt af friherre Nordin, den tid han var landshöfding, samt af honom försäldt till kronan för 20,000 R:dr B:ko. Dessutom märkes: rådhuset, bergslagens magasin, lazarett-, kurhus- och hospitalbyggnaderna, landskansliet, kopparvägen och theaterhuset. Staden har tvenne kyrkor, Christinæ kyrka och Kopparbergs kyrka. Den förra hör till 1 kl. reg., är belägen vid stortorget östra sida, började byggas 1642, efter Nikodemus Tessins ritning, och blef färdig 1659. Den har sitt namn af drottning Christina, som år 1635 köpte grundplatsen dertill och dessutom skänkte den flere bidrag. Tornet hade fordom en Göthisk spira, klädd med koppar, af 121 alnars höjd; men förstördes 1711 genom åskeld. Kopparbergs kyrka, som tillhör landsförsamlingen, hvilken är annex till stadsförsamlingen, ligger inom staden och förmodas vara bygd i medlet af 14:e århundradet (se vidare: *Kopparbergs socken*). Bland märkligaste offentliga inrättningar i staden äro: en högre lärdomsskola, stiftad af drottning Christina, den har fyra klasser och en apologistklass; praktiska bergsskolan (se: *Bergsskolan i Falu*); en sparbank, inrättad år 1825; en privatbank, grundad 1836. Staden har 254 hus och tomter och 946 tunn. jord. Dess jurisdiktioner äro grufve- och rådstugu-rätt. Kämnarsrätten upphörde år 1819. Genom sina privilegier af år 1741 är staden befriad från båtmanshåll. — Man har i en trakt af staden, som kallas vestra Falu, anmärkt en gård, der år 1692 ett utskott af banken varit nedsatt, för att lemna förlag åt kopparverket; men detta har sedermera blifvit indraget. I gamla herregården invid den så kallade Boravindshyttan, har *Borneshyttgård* varit belägen, hvarest konungarne Johan III, Carl IX och Gustaf II Adolf uppehållit sig under sina besök i orten, och hvarifrån de utfärdat flere kongl. bref. År 1743 sammankallade den upproriske Dalallmogon alla socknar i Stora Kopparbergs län, att den 8 Juni samma år infinna sig i Falu (se härom: *Daluppror*).

Falu, ett säteri i Strö socken af Westergötland (se: *Lindholmen*).

Falu, en mineralfamilj, hörande till släktet silikater, hvaraf flera arter förekomma uti Falu grufva, neml.: *Grön Falu*, som är kristalliserad med rhomboedriska, fyrsidigt prismatiska grundformer, till färgen orent olivgrön, sällan oljegal,

med åtskilliga förskuggningar, i hettett matt, svagt glänsande, genomskinlig i små splittror, i större massar ogenomskinlig, repas af stål, sällsynt. *Hvitgrå Falunit*, *Weissit* kortelformig cylindrisk, närmande sig till prismatisk form, med kristallinisk genomskinande kärna, vit eller hvitgrön. *Hård Falunit* (se: *Dichroit*). *Svartgrön* och *svart Falunit*, vanligen amorf, stundom af firsidig prismatisk, merendels kortellik form, med tätt ojämnt brott, svagt vxglänsande, repas af stål.

Falu silfververk är beläget invid Falun. Konung Gustaf III tecknade, vid sitt besök i gamla rådsalen i Stora Kopparbergs grufva, d. 20 Sept. 1788, sitt bifall till silfververkets inrättande, och att det finge kallas *konung Gustaf III:s silfververk*, hvarefter privilegium derpå utfärdades af samme konung d. 12 Nov. 1790, hvilket jemväl utsträcktes till en *guld-amalgamations-inrättning*, vid berörde verk. År 1827 vannos här 3 lödiga mark 10 lod guld, 556 lod. mark 15 lod silfver och 110 skepp:d bly. Viktriolen tillverkas här af grufvevattnet, hvarvid ett graderverk begagnas; svafvet genom rostning af svafvelkis, hvilken till stor mängd finnes i grufvan, och rödfärgen genom de söndervittrade gamla varpens slammning och bränning.

Falu skäppa kallades i forna tider, medan den Romerska hierarkien var mäktig i Sverige, den spannmål, hvilken biskopen i Skara tog såsom lön ur sitt stift. Namnet härleder sig från ortbenämningen Falköping, emedan biskopen höll sin uppboord i denna stad, då marknad derstädes inträffade.

Falu viktriol-, svafvel- och rödfärgsverk. År 1748 d. 12 April blef bergs-kollegium genom konungens bref anbefaldt, att befordra en *viktriols-sjundnings-inrättning* vid Stora Kopparberget. Geschwornern, sedan bergshauptman A. Lundström, inigick aftal med bergs-rätten om anläggning af ett dylikt verk, hvilket påbörjades d. 3 April 1749 och fulländades d. 20 Dec. samma år; men blef efter 1½ år åter nedlagdt. År 1762 gaf bergs-kollegium grufve-rätten tillkänna, att det hade anmodat bergsrådet Anton v. Schwab, att gå bergslaget tillhanda med råd och underrättelser, hvilka kunde vara nödiga för att tillvägbringa inrättningen. Lundström träffade då å nyo, den 5 Maj 1764, afhandling med bergsrätten, så väl om upptagandet af det gamla viktriolverket, som ny anläggning, dels af ett *svafvel-* och *rödfärgs-*, dels af ett *precipitations-verk*, hvarpå privilegium erhöles d. 17 Febr. 1767. Genom ett med bergslaget d. 18 Febr. 1773 ingånget kontrakt, hvilket, genom ett senare af d. 20 Dec. 1777, förändrades till ett ständigt arrende, öfvertogo bergsrådet baron S. G. Hermelin, assessor J. G. Gahn och bergshauptman A. Polheimer verket, hvarefter detsamma blef vidare utvidgadt. År 1818 taxerades det till en tiende-afgift till staten af hvar 30:de skepp:d svafvel och grön viktriol, samt hvar 30:de tunna rödfärg. Det har i senare åren lemnat en god och betydlig tillverkning.

Falu-å, är 8 mil lång och utgör början till vestra Dal-elfven.

Fanna, ett längd- och ytmått, motsvarande 6 fot; äfven ett rymdmått för ved, samt då af olika stor-

lek, så oft en fanna kolved motsvarar en kubikfanna, eller 3 alnar i längd, höjd och bredd; en fanna grufved deremot innehåller endast 5 kvarter i bredd. Ut i bergslagerne bör åter en så kallad skogsfanna innehålla 3½ aln i höjd och bredd, och de till vedens uppmätande i städerna brukliga fannar skola hålla 4 alnar i längd samt 3 alnar i höjd.

Fan. Med detta ord betecknas i vårt språk det ondas princip, de onda magternas furste, och är synonymt med det Hebreiska *atan* (motståndare), och det Grekiska *djeval* (förtälet). Man har velat härleda ordet från det Grekiska Pan, Faun, m. m., eller från det Germaniska Piandi, fandan, fannen, hvarigenom det skulle betyda: *fenden*, meniskoslägtets fiende, fienden företrädesvis; men begge härledningarne äro troligen orrigta. Den ursprungliga betydelsen af fan var ej densamma som fiende; tvertom öfversätter Ulphilas dermed det bibliska *Κυριος*, hvilket betyder *Herre* och tilldelas åt Gud, såsom: "Fan Goth uns", d. ä. Herren vår Gud, m. m. Derföre förmoda vi, att i det äldsta Germaniska språket fan eller fannen, hvilket med mellanskjutet d sedermera blifvit fanden, fanders, m. m., var någon benämning på det högsta väsendet, och har denna sedermera, genom de kristnas opposition mot den gamla gudaläran, erhållit en motsatt, sin nuvarande betydelse. Ytterligare stöd för denna åsigt kan man hemta deraf, att begreppet om en sådan hela mensklighetens fiende, en mot det goda fiendtlig magt, ej fanns i de äldsta Germaners verldsåsigter. Det ondas och godas principer voro ej här så dualistiskt söndrade, som t. ex. i den Persiska religionen, der Ahriman betyder fiende, och hvarifrån föreställningen till stor del inkommit i vår religion. Den onde var snarare, liksom den nordiske Loke och sedermera den Tyska Mefistofeles, en gudarnes tjennare. Märkligt nog framstår äfven satan såsom sådan i bibelns äldsta skrifter, såsom i Jobs bok.

Fanna hade i äldre tider en dubbel betydelse inom Svenska krigsväsendet. Den utmärkte både baneret och sjelfva truppen, nemligen inom rytteriet. Detta indelades i fanor, hvilka först under trettioåriga kriget förenades till regementen. År 1625 omtalas första gången ett regemente ryttere; men detta bestod af Tyskar. Sedan bildades Svenska regementen på det sålt, att under samma befäl sammansloges flere fanor eller kompanier rytteri; ty fana svarade till storleken emot kompani, och erhöles äfven stundom detta namn. Eljest hette de äfven *Cornett* och *Geswader*. Deras styrka förändrades tidtals. Erik XIV bestämde den till 300 man, Carl IX nedsatte antalet till 120, under Gustaf II Adolf voro fanorna olika till storleken, öfverhufvud 200 å 300 man. Fanorna brukade, åtminstone på Erik XIV:s tid, indelas i fem kvarter och hvarje kvarter i fyra rotar. Befälhafvaren var ryttmästaren, och under honom löjtnant och fendrik, samt kvartermästare. Fendriken var ryttmästaren närmast och förde sjelfva baneret, löjtnant och vaktmästare tillsattes blott stundom; men andra embetsmän under fannan voro munsterakrifvare, predikant eller kaplan, profess,

bårdskårare, furar och trumpetare. Sjelfva fanan eller baneret var gjord af sidentyg, som kallades *Cartek*. — I våra dagar är namnet fana bibehållet endast för sjelfva baneret, hvilket betraktas såsom en medelpunkt för truppen, en symbol af dess enhet, hvarföre äfven att svärja krigs-eden kallas att svärja fanan. Efter den nyaste förordningen äga regementerna att på fanan måla namnen på de ställen, hvarest de i krig särdeles utmärkt sig emot rikets fiender, såsom Narwa, Gadebusch, o. s. v. Stundom har ock händt att Kongl. Maj:t tillagt något regemente ett *hadersständer*, för dess välförhållande vid något tillfälle. Ett sådant erhöill Wendes artilleri för sin tapperhet vid Gross-Beeren, Dennevitze och Leipzig; likaså kronprinsens husar-regemente för Tyska fälttåget och träffningen vid Bornhöft 1813. — Men fanor och ständer brukas icke blott inom militären. Under katolska tiden hade kyrkorna sina fanor af religiös betydelse; de buros i processioner, då relikier och krucifixet fördes omkring kyrkorna och åkerfälten. De voro förfärdigade af tyg och målade med helgonbilder och dylika föremål. Äfvenså har ännu i dag Sveriges rike sitt riksbanner, hvilket vid högtidliga tillfällen, såsom kröningar, föres i procession. Serafimer-orden har sitt banner, och enskilda samfund äga stundom fanor af egen uppfinning. Så t. ex. hafva de studerande nationerna vid universiteterna anlagt bruket af fanor, utaf siden, med provinsernes vapen antingen måladt eller broderadt. En del af dessa fanor äro förärade åt ungdomen af fruntimmer i dess hembygd. Dessa fanor äro utmärkta för arbetets smak och skönhet, samt erbjuda, på en gång samlade, en särdeles vacker anblick.

Fans bibel. Ut i kongl. bibliothekets i Stockholm dyrbara handskriftsamling förvaras en kodex, hvilken, i anseende till sin storlek, fått namn af *Jätteboken* (*Gigas librorum*); men annars är allmänligen känd under namn af *Fans bibel*. Den är skriven på pergament, 1 $\frac{1}{2}$ Svenska alnar och 1 tum i längd, på dubbla spalter, och sirad med ofantliga, utrusade initialer och andra prydnader efter medeltidens smak. Permarne bestå af halfannan tum tjocka, med pergament utan och innan öfverdragna ekskifvor, hvilka i de fyra hörnen äro beslagna med massiva messingsplåtar. Detta band är likväl yngre än år 1697, då handskriften vid slottets brand utkastades genom ett fönster, hvarvid permarne sönderbrötos. Det gamla bandet ägde, utom de nämnda messingsbeslagen, äfven tvenne grofva merlor af jern, med en jernkedja, genom hvilken boken fastlästes. Den ena af dessa merlor finnes ännu kvar, hvaraf man äfven ser att handskriften i forna dagar varit en s. k. *Codex Catenatus*. — Rörande handskriftens ålder kan man ej bestämma någonting med visshet. Den synes härleda sig från olika tider, och de blad, hvilka äro skrifna med s. k. uncial-bokstäfver, torde näppeligen vara yngre än 9:de eller 10:de århundradet. Äfven pergamentets utseende styrker denna förmodan. Handskriftens ofriga delar äro vida yngre, och härleda sig förmodligen ifrån begynnelsen af 13:de århundradet. Det

är bekant, att handskriften redan år 1295 befanns i sitt närvarande skick, och redan då, för sin storleks skull, betraktades såsom ett af världens sju underverk (*"de septem mirabilibus mundi"*). Om handskriftens öden känner man af en å främre perman befintlig, nu mera nästan utplånad anteckning, att densamma ursprungligen tillhört Benediktiner-munkarne i *Podlasitz*; men i anseende till detta klostrets fattigdom blifvit pantsatt hos munkarne i abbotdömet *Sedlitz* (*abbatia Sedlicensis*). En lång tid deretter, sedan Benediktiner-orden nästan förlorat hoppet att återvinna denna kostbarhet, lyckades det erkebiskopen *Gregorius* i Prag, att förmå abboten *Bawarus* och Benediktiner-munkarne i klostret *Brawnnow* eller *Brewnow* år 1295, att åter inlösa boken ifrån *Sedlitz*, sedan klosterbröderna i *Podlasitz* formligen bifallit denna åtgärd. Anledningen till inlösen var ingen annan, än att abboten i *Brawnnow* önskade bibehålla handskriften inom Benediktiner-orden. Sedermera förvarades boken i klostret *Brawnnow* intill år 1594, då den, på abbotten *Martini* befallning, fördes till Prag, hvarest den år 1648 blef tagen af Svenskarne vid stadens eröfring. Handskriften innehåller en stor del af medeltidens, i klostrens boksamlingar mera vanligt förekommande theologiska, skolastiska och historiska litteratur. Sålunda finnes der icke allenast *Gamla* och *Nya Testamentet*, utan ock biskop *Isidori XX* böcker *de diversis materiis*, *Josephi Antiquitates Judaicae*, *Johannicii Johannis* (en lärjunge af *Galenus*) arbete, *de Phisica ratione*, *Cosmas Pragensis Chronica Boemorum* (går intill år 1125), m. fl. Särdeles märkligt är ett stycke, kalladt *Experimentum de Furto et Febribus*, hvilket dels utmärker sig genom sin höga ålder, dels äfven genom sitt innehåll, emedan det utgör en samling af gamla, på dålig medeltids-latinska författade besvärjelser emot spökelse, trolldom, sjukdomar, o. s. v. Sistnämnda blad prydas äfven med en å brun botten målad bild af djefvulen "så förvirradt ryslig som den i en munkfantasi kunnat tillskapas." Denna teckning kan äfven anses såsom en personifiering af mänskliga sjukdomar och lidanden. Emellertid har målningen och en dermed förknippad sägen, åt närvarande handskrift förskaffat benämningen af *Fans bibel*. Det förtäljes nemligen att en munk, som för något brott blifvit dömd till döden, räddade sitt lif derigenom, att han, med djefvulens biträde, färdigskrifvit boken på en natt. Kanske ligger i sägnen äfven en dunkel antydning, att uppsatsen skulle innehålla ting, hvilka icke vore för hvar man tillåtligen att känna, eller med andra ord, att den skulle vara en s. k. *Svarthkonst-bok*. I sådan egenskap har den allt ifrån dess öfverförande till Sverige varit af det lägre folket betraktad med en viss fruktan, och blir äfven för den bildade alltid märkvärdig, såsom ett af de få hittills bibehållna minnesmärkena af medeltidens i klostren öfvade vidskepelse. Handskriften finnes närmare, ehuru ej alltid tillförlitligt, beskrifven af *L. Hammar-sköld* i tidskriften *Lycæum*, häft. III, Stockholm 1811, 8:o, sid. 157—166.

Famt. Denna presterliga släkt, af hvilken flera ättlingar äro bekanta i den Svenska lärdomshisto-

rien, härstammade från Fantas gård i Nerpes socken af Österbotten. Mikael Famt kom först öfver till Sverige, såsom en flyktling undan Ryssarnes härjningar. Han var då kyrkoherde i Malax's pastorat, men fick i stället Alfta i Helsingland, der han dog år 1746 i 70 års ålder. Hans äldste son

Famt, Mikael, røjde, såsom ung, ganska utmärkta predikaregåfvor, men tillika en kroppslig svaghet, som icke bådade någon lång lifstid. Begge förutsägelserna gingo i fullbordan. Kallad till huspredikant hos öfver-ståthållaren baron Fuchs, och af denne rekommenderad vid hofvet, fick han predika derstädes, och följden blef hans utnämning till hofpredikant, en på den tiden ovanlig utmärkelse för en 29-årig man. Biskopen i Götheborg, Wallin, som hörde honom med välbehag, sade likväl, då han märkte hans bröstakkomma: "denne predikanten har en predikant i sitt bröst, som predikar allvarsamt för honom, liksom han för oss." År 1752 blef han kyrkoherde i Eskilstunas, Klosters och Fors' pastorat i Södermanland, och trädde i äkteenskap med sin fordnä elevs, borgmästaren Ströms i Stockholm dotter; men dog redan d. 7 Nov. år 1754, endast 36 år gammal. Hans lefverne var lika rent och vackert, som hans andliga föredrag. Han har efterlemnadt flera predikosamlingar. Hans son

Famt, Erik Mikael, var knappt tio månader gammal vid faderns död; men hans farbror, sedermera domprosten i Westerås (se nedanför), blef honom i faders ställe och drog den sorgfälligaste vård om hans uppfostran. Primus vid magisterpromotionen 1776, gick han genast såsom e. o. bibliotekarie-amanuens i tjänst vid det universitet, som han under hela sin öfriga lifstid var ämnad att tillhöra, och der han, vid 27 års ålder, blef historiarum professor, visserligen en rättvisa mot honom, men en orättvisa mot hans högt förtjente medsökande Hallenberg. Sju år senare erhöill han Alunda och Morkarla till prebende, blef theol. doktor, ledamot af N. O. och af vetenskapsakademien, tog afsked som Emeritus 1816 och dog d. 24 Okt. 1817 i en ålder af 63 år. F. var en flitig historisk författare, och har utgifvit en mängd skrifter i sin vetenskap, samt deribland 328 disputationer. Bland de öfriga märker man isynnerhet: *Kort utkast till Gustaf II Adolfs historia*, 2 delar; *Föreläsningar öfver allmänna historien*, 8 delar, samt öfver *den Svenska*, 5 delar; *En fortsättning af Lagerbrings historia*, hvilken likväl ej gick längre än till 1497; redaktionen af *Scriptores Rerum Suecicarum Medii Aevi*, m. fl. Man förebrår hans skrifter torflighet i stil, jemte bristande kritik och logisk hållning; men deremot äro de uppfyllda med anekdoter, hvilka ofta göra dem ganska underhållande.

Famt, Johan Mikael, den föregående farbror och Mikael Fants yngste broder, var född i Alfta d. 14 Okt. 1735. Då han föddes, hade hans föräldrar förut 14 lefvande barn, och derigenom blef hans studiitid åtföljd af mycket armod och många svårigheter. Han promoverades till magister år 1758. Utmärkt af sitt vackra yttre,

sitt angenäma umgängessätt och sina poetiska anlag, hvilka yttrades i de båda samlingarna: *Öfningar af Sällskapet Vitterlek* och *Vitterhetsnåden*, i hvilka Elers, Bergklint, m. fl. deltog. Då han hade den lyckan att bli ambassadpredikant hos öfverste-marskalken greve Horn, när denne afhemtade kronprinsen Gustafs brud, samt derefter pastor vid lifdrabant-korpsen och skeppspredikant hos hertig Carl vid dess öfnings-expedition till sjös år 1769, borde man väntat, att F., hvilken ansågs som en af landets ypperste predikanter, skulle vinna en hastig befordran. Sådant skedde likväl icke. Den kom dock, ehuru fördröjd, år 1772, då han på en gång blef theol. doktor, hvartill han promoverades på sjolfva sin födelsedag d. 14 Okt., och domprost i Westerås. Detta och Nordstjernan, hvarmed han pryddes år 1789, var höjden af hans yttre utmärkelser och s. k. lycka. Han vann deremot år 1798 en, hvilken väl kunde anses som en degradation, emedan den var ett steg nedåt i värdighet, men ett ekonomiskt steg framåt, då han utbytte domprosteriet mot Leksands pastorat. Finansiellt betryck förmodade honom dertill. Detta betryck hade likväl en vacker orsak i hans välgörenhet. Sjelf utan barn i sina begge äktenskap, blef han flere modellöse ynglingars fader (se: *Choræus*) och många fattigas tröst och tillflykt. Han dog här d. 27 Febr. 1813. Bland hans skrifter nämner man med särdeles beröm: *Satighetens ordning till de ensaldiges tjänst*, egentligen utgifven till hans församlingsbors begagnande; men äfven använd på många andra ställen. Han hyste en varm tillgifvenhet för Gustaf III, och denne konungs tragiska död gjorde ett djupt och outplänligt intryck på honom.

Farböte (mythol.). En jätte. Han hade till maka Löfeja, som Eddan kallar Löfö, och blef med henne fader till Loke, *den onde Asen*.

Fardag kallas den dag, då ett boställe afträdes till ny boställs-innehafvare. Den beräknas olika för olika klasser, och infaller för preste-ståndet den 1 Maj, så att t. ex. en afiden innehafvares sterbhus behåller lön och boställe intill nästkommande 1 Maj, utan afseende på den nådärsförmån, hvilken sedermera kan beviljas. Vid arrenden af fastighet på landet räknas den 14 Mars såsom fardag. Inom militie-staten njuter den afskedstagna soldaten, eller, om han är död, dess sterbhus, besittningen af torpet och dervid växande gröda intill Mickelsmessotiden, i fall afsked eller dödsfall föranledt ombyte af boställshafvare efter Vårfrudagen; men sker detta efter Michaelistiden, så är nästa Midfaste fardag. I städerna är den sista dagen i Mars månad bestämd till fardag, och likaså den sista i September. Äfven vid förpantad jordegendom räknas fardag och likaså vid utmätningar, så att den, som underkastas utmätning, får, om han ej äger annat hus och hemvist, sitta kvar på landet i tre månader och i staden till nästa fardag.

Fardhem, en socken med Lінде och Loistad, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Fardhems ting på Gottland, Wisby stifts södra kontrakt, 4 $\frac{1}{4}$ mil S. från Wisby. Kyrkan är byggd af sten år 1049. I gamla griftrör härstädes har man funnit åtskil-

liga fornsaker. — Socknen består af 9 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 813 invånare. Dess areal utgör 4,050 tunnland, af hvilka 780 äro sjöar och kärr.

Fardhemns tång på Gottland, innefattar socknarna Fardhem, Linde, Loista, Levide och Gerum. Kfter gamla Wisby-lagen har härstädes varit fristad för mandräpare.

Farensboe eller Farensback, Georg, var öfverfälttherre för de trupper Sigismund år 1598 förde med sig emot Svenskarne, och hvarmed han hoppades kufva deras motstånd och komma i lugn besittning af thronen. I träffningen vid Stageborg red han fram till Sigismund, förde på spetsen af sin lans en Svensk soldats afhuggna hufvud, samt bad konungen, att fullfölja de vunna fördelarna och icke släppa segern ur händerna. Härtill svarade Sigismund: "Tror du, att du har öfvervunnit hela Sverige i det der hufvudet?" Han lät Carls trupper obehindradt draga sig tillbaka och öppnade underhandlingar i stället för att fortsätta striden.

Fargalt, Peder Ragvaldsson till Erstavik, riksråd och lagman i Södermanland år 1495, undertecknade år 1499 en förlikningsskrift med borgmästaren och rådet i Stockholm, "om eth Sancte Öriens landhogs, hetandes Skogsö, ligghandes sunnan widh har stekit i Swartalötzt heridh i Brennekirkia sokn."

Färhult, en socken, med Jonstorp, belägen i Luggude kontrakt och härad af Lunds stift och Malmöhus län, 1 $\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Engelholm, vid hafvet. Socknen hör till 3 kl. reg., består af 17 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 865 invånare. Dess areal utgör 4,065 tunnland, af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Adr. Engelholm.

Färinge, annex till Knutby, beläget i Nordinghundra kontrakt af Upsala stift, 4 $\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Upsala. Socknen består af 31 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 848 invånare. Dess areal utgör 12,567 tunnland, af hvilka 820 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Rånäs.

Farled. Se: *Kungsdärra*.

Farrem, faren, blecka, blicka (*Cyprinus farenus*), en mjukfenig fisk af braxenslägtet, som förekommer i åtskilliga sjöar i medlersta landskaperna, äfvensom i vikar af Östersjön.

Fars hatt, kallades ett af tornen på Bohus forna fästning.

Farsta, landegendom om 1 mtl., i Ytter-Järna socken, har tillhört släkterna v. Scheven, Suther, Lindegren, Bucht och Lovisin.

Farstorp, annex till Hästveda, är beläget i Östra kontrakt af Lunds stift, samt Vestra Göinge härad (då deremot modersocknen ligger i Vestra Göinge härad af Christianstads län), 4 $\frac{1}{2}$ mil N.V. från Christianstad. Kyrkan, som utvidgades för ett par årtionden sedan, är väl underhållen. Här finnes sockne-ordning, fattigvård och serskildt brandstodsbolag. Dessutom märkes: en läderfabrik, samt tvänne smärre egendomar *Gammaltorp* och *Boa*, begge tillhörige bönder. Socknen består af 24 $\frac{1}{2}$ mtl. i skogstrakt med större myror och mossar. Läget är emellan moderförsamlingen, samt den fiskrika Luhrs sjö. Den har omkring 1,400

invånare. Arealn utgör 11,000 tunnland, af hvilka 750 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Farstorp eller Fästorp, fräse-säteri i Småland. Se: *Nyeds socken*.

Fartyg. Svenska handelsflottan, med undantag af fartyg under 10 läster och öppna eller halfdäckade, består för närvarande (1846) af 1,187 diverse fartyg om tillsammans 68,907 läster. Jemför man dessa siffror med hvad föregående åren utvisa, inhemtas, att denna flottas hufvudsakliga tillökning skett ifrån år 1837, då fartygens antal steg till endast 903 st. om 49,114 läster. År 1839 utgjorde de redan 991 st. om 54,548 läster; år 1841 hade de stigit till 1,084 st. om 67,003 läster; år 1843 hade fartygens antal minskats med 8 och utgjorde då 1,076 st.; men lästetalet af dessa öfversteg dock 1841 års och utgjorde 68,919 läster. År 1845 visar sig en betydlig minskning emedan fartygens antal då endast var 986 st. om 66,795 läster; men år 1846 hade antalet af begge åter ökats, såsom ofvan synes, dock uppgick detta ej emot 1843 års. Stockholms handelsflotta visar isynnerhet ett starkt aftynande, hvilket synes af följande utdrag öfver antalet af de fartyg, som tillhört hufvudstadens redare.

År 1804 funnos 255 fartyg, utg. 21,059 läster.

• 1817	—	281	•	—	23,746	•
• 1818	—	258	•	—	20,837	•
• 1819	—	252	•	—	20,680	•
• 1825	—	207	•	—	16,586	•
• 1826	—	211	•	—	17,144	•
• 1831	—	171	•	—	13,874	•
• 1835	—	127	•	—	10,136	•
• 1837	—	122	•	—	9,675	•
• 1839	—	124	•	—	10,303	•
• 1841	—	157	•	—	13,911	•
• 1843	—	146	•	—	13,550	•
• 1845	—	130	•	—	12,000	•
• 1846	—	125	•	—	11,405	•

Af dessa 125 tillhörde de flesta och dräktigaste handelshusen Tottie & Arfvedson, Kantzow & Biel, C. F. Bohnstedt j:r, J. Bergman Oson, Lovén & komp. samt Pauli & komp. — Götheborg har 104 fartyg om 10,724 läster. Af dessa äga J. Dickson & komp., J. G. Grönvall & komp., C. G. Lindberg, G. Melin och O. Wijk de flesta. Gefle har 101 fartyg om 10,599 läster, de flesta tillhörige Elfbrink Norman & komp. samt D. Elfstrand & komp. Dernäst äro städerna Uddevalla, som har 111 fartyg, med endast 3,924 läster; Kalmar med 99 fartyg om 3,633 läster; Wisby med 61 fartyg om 2,418 läster; Hernösand 46 om 3,449 läster; Sundsvall 24 om 2,031 läster, o. s. v. Minsta antalet har Landskrona, nemligen 2 skoneter om tillsammans 73 läster. Dessutom finnas 887 fartyg och båtar om tillsammans 18,851 läster, tillhörige landtmän, de flesta inom Stockholms och Götheborgs län, i det förra 245, i det senare 216. Af stapelstädernas fartyg blefvo år 1844 till inrikes sjöfart använde 200 om tillhoppa 5,485 läster. Från inrikes orter ankommo samma år 5,153 lastade och 304 olastade fartyg. Till inrikes orter afgingo 5,091 lastade och 780 olastade. Från Sverige afgingo samma år till utrikes orter 3,668 Svenska

fartyg om 106,266 läster och 1,707 Norrka och fremmande fartyg om 103,122 läster. De till Sverige ankomna fartygens lästotal voro:

	Svenska	Norrka	Andra utländska	Det land, hvarifrån förseln skett
Norrige	6,754	34,436	—	—
Finland	938	—	—	17,311
Ryssland	2,168	123	1,126	58
Danmark	29,320	1,310	3,040	1,940
Preussen	5,598	223	115	815
Meklenburg	3,513	—	80	891
Lybeck	7,087	—	1,534	205
Hamburg	2,825	106	1,005	—
Bremen	1,372	—	150	54
Hannover o Oldenburg	—	—	—	570
Nederländerna	3,057	72	—	740
Belgien	5,641	2,283	563	—
Storbritannien o Irland	10,699	9,924	596	6,457
Frankrike	5,007	9,352	—	2,005
Spanien	5,050	—	377	—
Portugal	3,460	—	94	—
Sardinska riket	—	—	—	—
Toskana	1,744	—	504	—
Kyrkostaten	—	—	—	—
Begge Sicilierne	—	—	—	—
Algier	266	—	—	—
Förenta Staterna	1,839	113	249	—
Westindien	—	—	200	—
Brasilien	3,626	119	439	—
Ostindien o. Australien	1,745	—	—	—
Summa	101,763	58,071	10,122	31,046

De från Sverige afgångna fartygens lästotal voro:

	Svenska	Norrka	Andra utländska	Det land, hvar till ut-förseln skett
Norrige	5,887	9,442	—	—
Finland	1,318	—	179	16,930
Ryssland	1,109	—	66	—
Danmark	28,925	772	3,388	1,107
Preussen	5,162	160	682	556
Meklenburg	3,478	—	99	984
Lybeck	6,248	—	2,004	—
Hamburg	251	—	105	—
Bremen	1,038	58	—	114
Hannover o. Oldenburg	—	—	—	601
Nederländerna	1,460	247	143	678
Belgien	2,837	1,449	715	—
Storbritannien o. Irland	14,283	22,458	462	7,031
Frankrike	9,944	18,596	1,779	1,917
Spanien	2,953	1,008	261	—
Portugal	4,307	1,904	—	—
Gibraltar och Malta	1,380	—	—	—
Sardinska riket	—	—	—	—
Toskana	1,399	394	283	—
Kyrkostaten	—	—	—	—
Begge Sicilierne	—	—	—	—
Österrike	122	128	—	—
Turkiet	34	—	—	—
Algier	4,624	3,193	644	—
Öfriga delar af N. Afrika	60	—	—	—
Förenta Staterna	3,908	581	92	1,613
Westindien	60	—	—	—
Brasilien	3,379	—	150	—
La Plata-provinserne	293	—	149	—
Ostindien o. Australien	1,807	—	—	—
Summa	106,266	60,390	11,201	31,531

Af dessa år 1844 till Sverige ankomna fartyg voro: 839 Norrka, 468 Finska, 1 Ryskt, 17 Preussiska, 271 Danaka, 21 Meklenburgska, 3 Lybeckska, 5 Bremiska, 31 Hannoverska och Oldenburgska, 18 Nederländska, 1 Belgiskt, 100 Storbritanniska, 35 Franska och 8 Nordamerikanska.

Till utrikes sjöfart begagnades samma år följande antal fartyg från nedannämnde stapel- och sjöstäder: Carlshamn 64, Carlskrona 22, Christianstad 1, Cimbritshamn 5, Falkenberg 2, Gefle 85, Gøtheborg 94, Halmstad 22, Haparanda 5, Helsingborg 7, Hernösand 24, Hudiksvall 4, Kalmar 64, Landskrona 3, Luleå 10, Malmö 38, Marstrand 25, Norrköping 17, Nyköping 7, Stockholm 125, Strömstad 9, Sundsvall 18, Söderhamn 11, Sölfsborg 1, Uddevalla 2, Umeå 9, Warberg 8, Westervik 26, Wisby 66 och Ystad 15. — Nedanstående tabell utvisar närmare förhållandet emellan städernas fartyg och lästetal åren 1837 och 1846:

	År 1837.		År 1846.	
	Fartyg.	Lästetal.	Fartyg.	Lästetal.
Haparanda	4	273	6	439
Luleå	11	617	13	743
Piteå	6	234	7	244
Skellefteå	11	691	9	637
Umeå	14	759	24	1,405
Hernösand	28	1,397	66	3,948
Sundsvall	25	1,960	24	2,031
Hudiksvall	9	383	10	647
Söderhamn	10	783	12	1,010
Gefle	102	7,620	101	10,599
Stockholm	122	9,675	125	11,405
Nyköping	10	210	12	293
Norrköping	28	882	19	955
Söderköping o. underlig. orter	5	218	39	731
Westervik	32	1,527	41	2,848
Kalmar o. underlig. orter	55	2,012	99	3,633
Carlskrona	19	722	22	937
Ronneby	6	175	9	234
Carlshamn	25	1,160	21	1,029
Sölfsborg	7	174	8	232
Christianstad	5	121	5	142
Cimbritshamn	4	97	10	199
Ystad	23	880	17	619
Malmö	40	1,376	45	1,839
Landskrona	4	111	2	73
Helsingborg o. underl. orter	16	313	47	806
Båstad, Wiken, Höganäs och underliggande orter	20	864	40	1,191
Halmstad	14	955	20	832
Warberg	8	327	10	463
Götheborg	72	6,354	104	10,724
Uddevalla o. underlig. orter	86	2,841	120	4,291
Strömstad o. underlig. orter	12	343	39	1,310
Gottland	70	3,060	61	2,418
Summa	903	49,114	1,187	68,907

År 1845 funnos i Sverige 42 ångfartyg med tillsammans 1,930 hästar kraft. År 1843 strandade 15 Svenska och 34 utländska fartyg vid Sveriges kuster. Af egna besättningar bergades 3 Svenska och 1 utländskt, med hjälp från kusten 12. Totalt förolyckade: 10 Svenska och 23 utländska. Medium taget af förolyckade fartyg på Svenska kusten under de 5 från år 1837 efterföljande åren, gifver 101 skeppsbrott årligen, deraf 34 totala förlorningar. (Se äfven Sjöfart.)

Fast, Ulf, af Folkunga-släkten, blef först jarl hos Knut den länge år 1229; men bekräftades; efter dennes fall, i sin värdighet af konung Erik XI, och bibehöll den, med konungens förtroende, till sin död år 1248.

Fasta betyder härads- och rådstuga-rätts intygande och stadfästelse på afhandlingen om köp af någon fastighet, som man tillhandlat sig. (Se vidare: *Lagfart*.)

Fasta länge spar intet bröd, d. v. s. fastar man något länge, så åter man desto mera, då man får tillfälle dertill.

Fasterna, en socken, belägen i Sjuhundra härad och kontrakt af Stockholms län och Upsala stift, $2\frac{3}{4}$ mil V. från Norrtelge. Socken består af 49 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,547 invånare. Dess areal utgör 22,541 tunnland, af hvilka 3,320 äro sjöar och kärr och 2,800 tunnland höra till Närkehundrad härad. Socken hör till 3 kl. patr. och patronat-rättigheten tillhör ägaren af Rånäs säteri, hvilket är beläget i denna socken, utgöres af 2 mtl., har tegelbruk och en vacker belägenhet. Här märkes ock Rånäs bruk.

Fastighet. Innehafvandet af fastighet anses ofta innebära en större säkerhet, att innehafvaren skall uppfylla sina pligter såsom medborgare. Fast egendom medför derför, i vissa länder, egna politiska rättigheter. Ut i Sverige äger detta icke så mycket rum, om man undantager bondeståndets representationsrätt, hvilken dock ej kan sägas vara ett företräde för fastighetsägare, enär i de öfriga stånden en stor del ledamöter finnas, utan att äga fastighet. Besittningen af fast egendom utgjorde grunden för Sveriges adel; men denna egendom borde vara af en viss art, nemligen frälse. Men till frälse kunde ursprungligen hvar och en förvandra sin egendom, om han iklädde sig den motsvarande förbindelsen, att utgöra rusttjänst. På konung Johan III:s tid upphörde detta förhållande, och nu uppstod en adel utan frälsegods; men rättigheten att besitta egendom af denna natur var ännu adelns ensak, och förblef det, ehuru ej utan undantag, till år 1789, då förenings- och säkerhets-akten gaf åt hvarje Svensk man lika rätt i detta fall. Tjugu år senare, efter revolutionen 1809, afsade sig adeln sin uteslutande rätt att besitta säterier, och nu äger således fullkomlig jemlikhet rum i afseende på rättigheten att förvärfa och besitta jord. Hvarje Svensk man, till hvilken klass af medborgare han må räknas, är berättigad att besitta fast egendom inom Svea rike, å land och i stad, af hvad natur som helst. Men andra olikheter emellan fastighet och lösegendom stå kvar i lagstiftningen, och visserligen med rätta, emedan egendomens olika natur påkallar olika stadganden, och ger åt innehafvaren olika intressen och olika böjelsor. I afseende på rättigheten att förordna om sin egendom, har innehafvaren större frihet, när egendomen är lös, än då den utgöres af fastighet, och först i våra dagar har fastighet på landet blifvit underkastad samma arfslagar, som annan egendom. Man sökte förut, genom mankönets dubbla arfsrätt emot qvinnan, qvarhålla egendomen i släkten och hindra dess styck-

ning i alltför små delar. Skiljnaden är i allmänhet mindre emellan fast och lös egendom, än emellan arfvejord och afingejord, emedan den förra icke kan bortgifvas genom testamente; men väl den senare. Deremot kan äfven arfvejord försälas; men i sådant fall äga hans arfvingar att, vid hans död, erhålla ersättning för den försälda arfvejorden. Äfven emellan fastighet i stad och på landet äger skillnad rum; den senare är af samma natur som lösören, och har af gammalt gått i arf, utan att mankönets ärfv dubbelt. — Mosaik trosbekännare får icke utan Kongl. Maj:ts serskilda tillstånd köpa fast egendom å landet, ej heller må utländsk undersåte, som icke erhållit Svensk medborgarrätt, förvärfa och besitta fast egendom i riket, utan ett sådant erhållit tillstånd.

Fastighetslån utgöra en af de olika slags utlåningar, hvarmed rikets ständers bank förläggat enskilda personers rörelse. Banken lånar ut på pant af lösören och på namn; men äfven på fastigheter, och har så gjort redan vid dess första inrättande. Den s. k. Palmstruchska banken, hvilken var en begynnelse och föregångare till rikets ständers bank, gaf lån på fastigheter till $\frac{2}{3}$ af värdet, likasom på vissa lösöre-artiklar. Sedan Palmstruchska banken ramlade och Kongl. Maj:ts privilegierade rikets ständers bank, blef äfven denna en lånebank, ehuru på olika villkor, allt eftersom fastigheter på landet och i städerna bjödos i pant. Enligt det första förordnandet år 1668 utlånades på stenhus och fast egendom i Stockholm till högst halfva värdet; men på jordegods till $\frac{2}{3}$ af värdet. Efter konung Carl XII:s olyckliga krig blef lånebanken tillsluten för bristande medel; men öppnades ånyo 1731 till lån på lösöre-panter, och fyra år senare äfven till fastighetslån. Något senare mildrades villkoren för låntagare, emedan många heldre lånade af enskilda kapitalister, då bankens fordringar på säkerhet voro för dryga. Detta skedde år 1739. Tjugu år derefter hade rikets ständers sekreta-utskott funnit, att den ökade tillgången på fastighetslån blifvit missbrukad, och penningarne använda icke till uppodling af egendomarne, såsom meningen varit, utan till inköp af egendom och andra behof, hvilka ansågos mindre nödiga. I följd häraf inskränktes fastighetslånen å jord till halfva värdet, och å fastighet i städerna till $\frac{1}{3}$ deraf. I öfrigt försvärades äfven lånevillkoren på flerahanda sätt, och följande året 1762 fann sekreta-utskottet skäl att upphöra med utlåningarne. Med detta bankens tillstängande för nya lån följde äfven uppsägning af de gamla, samt i allmänhet en lagstiftning alldeles motsatt den som varit följd sedan år 1739. Ny förvirring och nya försök att afhjelpa densamma utmärkte den slutande frihetstiden. Bland dess åtgärder var äfven bankens nya öppnande till lån på fastigheter år 1772. Då diskont-inrättningarne kommit i verksamhet, under konung Gustaf III:s regering, förnades äfven dermed fastighetslån. År 1790 erhöi general-diskontkontoret rätt, att lemna sådana emot 5 proc. ränta och till $\frac{2}{3}$ af egendomsvärdet; men i det allmänna diskont-verket, hvilket inrättades år 1800, blefvo fastigheter undantagne från låne-

rättigheten. I våra dagar drifver banken, utom diskont-väsendet, äfven en serskildt fastighets-lånerörelse emot inteckning. Sådana lån betalas på $33\frac{1}{2}$ år, medelst 2 proc. kapital-afbetalning årligen; räntan är 4 proc., så att årliga betalningen af denna ränta, jemte kapital-afbetalningen, utgör sex för hundralet. I afseende på rättigheten att erhålla lån gäller, att sådana gifvas hvarje Svensk enskildt man; men ej korporationer och städer, och till ett belopp af halfva värdet utaf jordegendomen och $\frac{1}{2}$ af hus i städerna, utom Stockholm. Kapitalet som går i lån är 6,500,000 R:dr, hvar af 850,000 R:dr äro anslagne till lån för hus i städerna, utom Stockholm. Tvåhundrade R:dr är den minsta och sextusen R:dr den största lånesumma, hvilken en och samma person kan innehafva. Uteblifver den årliga inbetalningen försäljes panten för bankens räkning. Utom dessa fastighetslån finnas äfven andra, de der uppkomma genom öfverflyttning på rikets ständers bank af intecknade skuldsedlar, äfvensom odlings- och skiftes-lånen kunna närma sig naturen af fastighetslån, om låntagaren, heldre än att ställa borgen, erbjuder banken såsom säkerhet inteckning i sin fasta egendom.

Fastings marknad, en af de betydligaste, om ej den betydligaste, af alla våra marknader, hålles i Christinehamn och börjas den 17 Mars. Dess hufvudsakliga vikt beror derpå, att under loppet deraf årets så väl stång- som tackjerspriser uppgöras och hela landsortens tillverkning af dessa artiklar vanligtvis då bortslutas. Marknaden är i följd deraf besökt ej allenast af alla ortens bruks- och hytte-ägare, utan äfven af de betydligaste Götheborgska handelsbusens chefer eller ombud, äfvensom af jernkontorets ombud från Stockholm, för tillhandahållande af s. k. jernkontorslån, på det att jernstillverkarna icke må allt för mycket komma att bero af exportörerna, såsom förlagslånggifvare. Dessa ankomma dock vanligen först sedan den egentliga varumarknaden, hvilken är talrikt besökt af ortens allmoges och fremmande handlande af alla slag, slutats och den s. k. affärsmarknaden utgör således en egen afdelning deraf. Omsättningen är ganska betydlig samt uppgår till flera hundratusen riksdaler, och de flesta öfriga penninge-affärer för orten uppgöras vanligen då äfven. För Christinehamn är denna marknad af största vikt och stadens bestånd beror till en stor del deraf. Detta utgör också orsaken dertill att den ej, såsom ganska många gånger varit i fråga, kunnat förflyttas till Carlstad och sammanslås med vintermarknaden derstädes, hvilket utan tvifvel skulle vara af mycken fördel för rörelsen i allmänhet.

Fastlag, fastor. Under påfvedömet hade man äfven i Sverige åtskilliga fastor. På onsdagar och fredagar fick ingen äta kött. Man afhöll sig äfven ifrån viss mat emot de högtider, helgdagar och apostladagar, som hade sin förhelgd. Utom dess iakttog man sin vårfasta, sommarfasta, höstfasta och vinterfasta. Men allt detta bortlades vid reformationen. Folket misstyckte det och ansåg sig hafva orsak till uppresning, då konung Gu-

staf I, enligt Westerås recess år 1527, tillät, att man åt kött på de vanliga fastedagarna. Dalkarlarnes påstodo nämnde år, att de, som om fredagarne eller lördagarne äto kött, skulle brännas, eller på annat sätt straffas till lifvet. Men konungen bevisade, på riksdagen i Strengnäs år 1529, att det icke skadade, om man förtärde kött eller annan mat i fastan, samt att sådant ej var sällsynt i andra länder, icke en gång i sjelfva Rom. Vår evangeliska församling ogillar ingalunda fastande, hvilket länder till underkufvandet af syndiga lustar, och gör oss skicklige till bön och gudeliga öfningar. Vi hafva allenast afskaffat missbruket, tvånget och vantron. Beslutet härom på Örebro möte, år 1529, lyder: "Fastodagar hållas icke i den acht, at ther skal skee Gudhi någon besynnerlig tjenst med, utan til att späkia vårt kätalekamen ther med." Då konung Gustaf I, år 1544, påbjöd samfäldta åtta böndagar, lät han förstå att man skulle begå dem *fastande*. Erkebiskopen Laurentius Petri d. ä. föreställde rikets presterskap, år 1558, att de skulle förmana sina åhörare till fastande och allmosor, på de föreskrifna bot- och bönedagarne. Kyrkolagen af år 1571 talar om fastan sålunda: "Thet hafver varit plägsed sättja besynnerlig Fasta, och kan thet ännu vara lideligt, hvar ther eljes är rätt fasta, och hålles utan vantro, och med beskiedelighet." Uti sitt påbud om allmänna bönedagar, ville konung Gustaf II Adolf år 1612, att samma dagar måtte användas med fastande, bedjande och Guds ords hörande. Samma år förenade sig presterskapet, att man på den serskildta bönedagen, som hölls den sista Januari, skulle, *efter de Niniveters exempel, hålla sig utan mat och dryck, allt intill dagen ändad var*. Kyrkolagen af år 1686 innehåller, att folket på långfredagen skall till fasta och nykterhet förmanas. Våra årliga allmänna bot- och bönedagar kallas jemväl *fastedagar*; hvaraf nogsamst skönjes öfverhetens uppsåt, huru sådana dagar böra firas. Såsom öfverlevor af den påfviska fastan före påsk, hafva vi ännu några namn i behåll; men de seder, hvilka dermed voro förenade, äro längesedan aflagde. Nu för tiden firas fastlagen hos oss på följande sätt. På fastlags-söndagen (se detta ord) begynner man predika Kristi pinos historia (hvarmed fortfares intill påskveckan), ett stycke uti hvarje predikan under veckan och aftonsången i städerna, så att dess förklaring kan vara slutad uti palmsöndagens aftonsång. På landet hållas passionspredikningar onsdagar i annexerna och fredagar i moderkyrkorna. På flera ställen, såsom i de vidsträcktare församlingarne inom Vester-Nerike, hållas dessa predikningar lördagsmorgnarna i fastlagen, mellan andragångs- och sammanringningen. Vår kyrkolag stadgar ock, att ifrån fastlags-söndagen intill påskdagen, skall innehållas med all musik, på det man, under nämnde tid, må lefva så mycket mera stilla och indraget. Från detta stadgande är likväl orgelmusik undantagen.

Fastlagen kallas äfven den del af kyrkoåret, som närmast föregår påskhögtiden, och räcker således i

sju veckor, ifrån den s. k. fastlags-söndagen intill påskdagen.

Fastlags-söndag. På denna dag börjar passionspredikan, eller föredragaddet af Kristi pinos historia, hvarmed fortsättes intill palmsöndagens aftonsång. Några öfverlefvor från katholska tiden hafva vi ej denna dag; men endast några namn i behåll. Uti 10:de kapitlet Jorda-balken af Uplands- och Helsingelagen kallas fastlags-söndagen *fastegångs-söndag*, emedan fastan då gick in. Uti Westgöthalagen, jordabalkens XIV flock, kallas den *köttssöndag*, emedan man på densamma fick äta kött och fläsk. Tisdagen derpå nämndes *fettisdag* (se detta ord), då man sista gången före påsk åt kött, hvarifrån man sedan afhöll sig intill påskdagen. Följande dagen kallades *ask-onsdag* (se detta ord).

Fastorp, en bondgård, i Tofteryds socken af Småland, hvilken fordom legat under Toftaholm, då denna egendom innehades af greve G. Stenbock. Denna gård har vunnit en viss märkvärdighet genom ett spökeri, som tillställdes derstädes år 1805, i ändamål att upptäcka den person, hvilken om hösten år 1802 nattetiden sönderslagit en ljuskrona i sockenkyrkan.

Fat eller åm, ett rymdmått för våta varor, motsvarande 4 ankare eller 60 kannor. I bergshandteringen har denna benämning flera olika betydelse, så t. ex. betecknas vid vaskverk dermed de kärl, hvaruti malmslügen samlas; vid alunbruk, det kärl hvaruti alunnen utkristalliseras; vid grufvor och smälthyttor, ett slags tråg, som begagnas till transporterande af småmalm, m. m. Ett *fat osmund* motsvarade 20 lisp:d v. v. osmundsjern.

Fat, mässufat, kallas mössukläder på åtskilliga ställen i Westgöthalagen, såsom uti XIII flocken, kirckbalk: "Heller skal präster u Mässufatum fara: siukum at hielpa, än han siunger eg Thigiande mässu"; det är, om icke presten håller på att sjunga "tigiande messan", skall han lägga af sig messkläderna, om han får bud ifrån någon sjuk. Om det ordet *fat* och *mässufat* säger Stjernhjelm uti sin ordlängd: "*Faat* i. e. kläder, *vet. Wat. Teut.* Wart, Messgewat, *idem quod hic* Messufat: Kyrck. B. fl. 13. 3. i. e. Mässä-Kläder, *Finn-Wate*, Anglo-Sax. Wäde. Kyrck. B. fl. 12. par. 5. "Taki öres mun af fatum hans", i. e. tage till öres värde af hans kläder. *Alias* Fat *significat* vasa, kärl, *ut Anglo Sax.* Husl-Fatu, i. e. *vasa sacra*, kalk och patén. — Af detta ord härleder sig ordet *Fatebur*.

Fatalier, eller laga tid, kallas den föreskrifna tid, inom hvars slut någon offentlig handling måste hafva ägt rum, så vida den skall gälla med laga kraft. Så t. ex. är viss tid utsatt för ansökningars inlemnande till vissa embeten, viss tid för bevakandet af fordringar, för förrättningen af bouppteckningar, för särskilda slags åtal, o. s. v. Vid beräkning af fatalier anses alltid en månad lika med 30 dagar, rättare dygn, hvarföre ock fatalier rätteligen icke böra nämnas efter månader, utan efter antalet af dagar. Att återgifva förlorade fatalier är ett konungens prerogativ; men be-

traktras icke såsom en handling af kunglig nåd, i hvilket fall den borde afgöras af konungen i statsrådet, utan såsom en särskildt art af rättsfrågor, hvarföre den handlägges af högsta domstolen. En sådan fråga om återställandet af försuten tid, för ej väckas utan synnerlig orsak, och sker det i oträngdt mål, är ej blott saken förlorad, utan den klagande ålägges dessutom särskilda penningböter.

Fatbursjön, en liten insjö, eller rättare ett träsk, på Södermalm i Stockholm, nära Göthgatan, hvilket, till skada för den kringliggande trakten, fått qvarstå att förpesta luften, ehuru dess aftappning eller igenfyllning i många år varit föreslagen och äfven synes lätt verkställd, i anseende till dess höga läge.

Fatebur, af fat och bur, ett rum der man förvarar sina kläder och sin bästa egendom. Bildrikt kallas människans hjerta en fatebur: "En god meniska här godt fram utaf sitt hjertas fatebur." Luc. XI, v. 45.

Fateknallare, Wermlands-dialekt, betyder svarf-vare.

Fatescera, vittra, kallas åtskilliga kristalliserade kroppars egenskap, att, genom utsättande för luften, förlora sin kristalliniska beskaffenhet och sönderfalla till pulver eller åtminstone blifva ogenomskinliga, hvilket härrör deraf, att de till en större eller mindre del, eller till och med helt och hållet, förlora sitt kristallvatten.

Fatnematke kapell i Åsele Lappmark, 13 mil från Wilhelmmina kyrka, vid den 7 mil långa Kultsjön. Här bor ingen prest. Pastorn i Wilhelmmina reser hit en gång i medlet af Juli och en gång i slutet af September månad, för att hålla gudstjänst med Fjäll-Lapparne. Då begrafvas äfven deras döda, hvilka emellertid varit nedgräfdade i jorden.

Fattigas Vänner. Sällskapet "De fattigas vänner" i Stockholm stiftades år 1826, till minne af H. K. H. nuvarande kronprinsen Carl Ludvig Eugènes födelsedag d. 3 Maj samma år. Det har till ändamål, att, i mån af tillgångar, afhjelpa det ögonblickliga behofvet hos de mest nödställda inom hufvudstaden, samt, åtminstone en gång om året, söka anskaffa kläder åt någon del af hufvudstadens fattiga barn. Med undantag af något särskildt ömmande tillfälle lemnas inga understöd i penningar, utan endast i matvaror och andra förnödenheter, dock icke på en gång utöfver 3 R:dr B:ko. Inkomsterna bestå uti: inträdesafgift 1 R:dr 24 sk., dekorationsafgift 24 sk. och årsafgift 1 R:dr, allt B:ko, jemte frivilliga gåfvor vid sällskapets sammankomster. Af inträdesafgiften afsättes hälften till dess fonden uppgår till 2,000 R:dr B:ko. Hvarje aktad medborgare och medborgariinna, af hvilken trosbekännelse som helst, äger att förena sig med detta sällskap. Angelägenheterna ombesörjas af en direktion, bestående af 7 personer, af hvilka en är ordförande, en vice ordförande, en skattmästare och en sekreterare. Dessutom har sällskapet en fattigkommitté, bildad af 21 inom detsamma valda ledamöter, hvilken, fördelad på 7 distrikter, ombe-

särjer allt, som rör bestämmandet och utdelandet af understöden.

Fattigdoms-ed kallas den edgång, då någon besvärjer sin fattigdom, eller omöjligheten att kunna prestera vissa prestanda och förekommer i 30 kap. 6 §. Rättgångs-balken, när någon ej äger 500 dalers egendom; men detta fall kan tillämpas endast af justitie-revisionen, och bör följaktligen ej sträcka sig längre än efter lagstiftarens bestämmelse.

Fattig enka, en uti flera landsorter och äfven uti Finland allmän folklek med dans. Ett antal fruntimmer uppställa sig i en rad; den som föreställer enkan går främst. Alla dansa omkring golfvet under sång: "Jag fattig enka går och vandrar, Många döttrar och ingen måg, Jag som andra." Enkan stannar framför en af karlarna, och sjunger, efter samma melodi, som till den förra sången: "Och viljen J min dotter ha? Så stig då fram och gif henne ja, Ni som andra." En annan uppteckning lyder: "Fattig enka på golfvet går, Med många döttrar och ingen måg, Uti huset. Och viljen J min dotter ha, Så stigen upp och gifven godt svar, Med all ära!" Karlen väljer en bland fruntimren, och paret följer efter raden. Derofter fortsätter enkan, jemte hennes föreställda döttrar, sin vandring och sång, och paren fortfara att sluta sig till raden, till dess ingen ogift dotter vidare återstår. Leken slutas vanligen med en omdansning i ring. (Se: *Arvidssons Svenska Forn-sånger*, Del. III.)

Fattighärf. År 1689 började en sådan under gudstjensten kringbäras i Stockholms kyrkor, att insamla allmosor för de fattiga. Det var den andra hälften, emedan den första var anslagen för särskildta ändamål: de af kyrkornas betjening, hvilka hade densamma såsom en löneinkomst sig anvisad, eller välgörande inrättningar, som fått en sådan förmån sig beviljad.

Fattig man kokar tunn välling: han har litet att taga af.

Fattig mans mat är snart äten: ringa förråd är snart förtärdt.

Fattig man står på strand! ett skämt, då barnet begär något, eller man begär något af barnet. Handen räcker fram, och man upprepar: "Fattig man står på strand, räcker ut sin toma hand! Den som ger, skall få rida på en guldhäst upp i himmelriket. Den som icke ger, skall få rida på en svart so, ända upp i skorsten!"

Fattigvård har i Sverige, såsom i allmänhet i hela Europa, blifvit ett föremål för beständigt växande bekymmer och de mångsidigaste omsorger. De fattiges antal ökas och det är fara värdt, att detta sker i större förhållande än rikets folkmängd. År 1844 utgjorde de fattigas antal 90,194 personer eller ett fattighjon på 33 invånare i landet. Största antalet förekom i Skåne, hvilket är det folkrikaste landskapet; det minsta i det glest befolkade Jemtland. Fattigvården behandlas såsom en kommunal-angelägenhet och besörjes dels genom kontanta bidrag, dels genom räntegifvande kassor, genom fattighus, der ålderstigna, sjukliga fattig-

hjon och barn underhållas, dels och genom arbetshus, der den fattige försäkras om arbetsförtjenst. En del af de böter, hvilka ådömas vid domstolarne, tillfaller ock de fattige, äfvensom $\frac{1}{2}$ proc. af inventarii-summan vid bouppteckningar. Vid 1844-45 årens riksdag anslögo ständerna 30,000 R:dr Riko till fattigvården.

Faurås, ett härad i Hallands län, håller omkring 7 kvadratmil och innefattar 15 socknar, nemligen: Fagered, Ullared, Källsjö, Gällared, Gunnarp, Okomme, Köinge, Svarterå, Winberg, Stafsinge, Ljungby, Alfshög, Sibbarp, Dagsås, samt Morup, hvilka tillsammans utgöra 415 mtl. med 11,878 invånare, och en areal af 139,666 tunnland, af hvilka 10,665 äro sjöar och kärr. Den delen af landet, som gränsar intill Elfsborgs län, är i allmänhet bergig och skogbevuxen. Mot hafvet jemnar sig landet till en betydlig slättmark af någorlunda bördighet. Denna del lider likväl stor brist på skog. Gällared, Gunnarp, Ljungby, Alfshög, Winberg, Stafsinge och Morup tillhöra Halmstads fögderi; de 8 andra fögderiet Warberg. I förening med häraderne Himble och Årstad utgör detta härad en domsaga.

Faxaholm, **Faxeholm** eller **Faxehus**, ett befästadt slott i Helsingland, icke långt ifrån den i senare tider anlagda staden Söderhamn. Slottet har varit väl förvaradt med murar och förskansningar, hvilket icke endast dess lämningar utvisa, utan ock omtalas af historien; ty drottning Margaretha hade fått under sig hela Sverige med alla dess slott och borgar innan hennes folk kunde vinna Faxaholm, hvilket, enligt Messenius, ej skedde förrän d. 9 Okt. 1389. Då Engelbrekt rest sig för att afskudda det Danska oket, sände han riddaren Erik Puke att angripa Faxaholm, som då innehades af Danskarne. Puke jemte en Elof Diekne belägrade äfven slottet, samt eröfrade, brände och förstörde det. Huruvida detta fäste sedermera förbättrades är okänt.

Faxe. Släkten härstammar från Seeland, der stamfadern **Göran Faxe** föddes i staden Faxö. Såsom kyrkoherde i Skabersjö och kontraktsprost, var han en af de deputerade, hvilka år 1662 underskrefvo Malmö recess. Hans trohet mot Svenska regeringen ådrog honom flera förföljelser under Carl XI:s krig, och han skulle af Danskarne föras som fänge till Köpenhamn år 1675, då han förskonades på hustruns och isynnerhet sonen **Wilhelms** förböner, hvilken sistnämnde erbjöd sig att följa med dit i faderns ställe. Detta erbjudande antogs; men hans sonliga uppoffring belönades med friheten efter tre månaders fångenskap. Han efterträdde sedan i embetet sin fader, hvilken dog år 1681.

Faxe, **Jakob Wilhelm**, histor. professor i Lund, kyrkoherde i Qvistofta och prost öfver Rönnebergs kontrakt, somson till ofvannämnde Wilhelm F., död år 1790 i nära 60 års ålder, var en utmärkt ejälsörjare och har utgifvit åtskilliga skrifter, såsom: *Det ädlaste hjerta i kvinnobrust*, *Kort väg till öfvertygelse om Christna religionens sanning*, *Sammandrag af Bibliske Historien*, m. m. Hans bror

Faxe, Arvid, promoverades till medicine doktor i Lund år 1760, och bivistade följande årets expedition på örlogsflootten, samt belägringen af Kolberg, blef 1771 provincial-läkare i Blekinge län och 1779 förste amiralitets-läkare i Carlskrona, der han dog af stenplågor d. 10 Maj 1793 i sitt 60:de år. Ledamot af vetenskaps-akademien. Har utgifvit åtskilliga ekonomiska skrifter, särdeles *En beskrifning öfver tillverkningen af stenpapper*, hvar på han erhöill patent. Hans son

Faxe, Carl Arvid, född 1766, öfverfält-läkare vid örlogsflootten och R. af W. O., hemsöktes vid äldre år af samma olyckliga sjukdom som hans fader, hvilken slutade hans lif i Köpenhamn d. 2 April 1821, sedan han förgäfves undergått operation. Hans son

Faxe, Arvid Gustaf, född 1799, revisions-sekreterare, år 1844 justitie-kansler och 1845 inkallad i konungens statsråd, R. N. O.

Faxe, Wilhelm, son till professorn och kyrkoherden i Qvistofta, Jakob Wilhelm F., född derstädes d. 18 Maj 1767, blef vid 20 års ålder magister och 1793 prestvigd, då han förordnades att förestå andra theol. professionen i Lund, blef 1800 adjunkt i Österländska och Grekiska språken, hvilken plats han behöll, ehuru han år 1804 blef kyrkoherde i Söderhviddinge och Annelöfs pastorat, år 1809 theol. professor och seminarii-direktor samt 1811 biskop i Lunds stift och 1845 tillförordnad akademisk kansler, till dess H. K. H. kronprinsen emottog kansellariatet, theol. doktor, K. af N. O. och R. af Carl XIII:s orden, ledamot af vitterhets-akademien, har utgifvit åtskilliga predikningar och andeliga tal, *En berättelse om fornlemningar på ön Hven*, Program vid Lunds domkyrkas jubelfest d. 1 Sept. 1845, och i domkyrkan hållet tal i 79:de året, o. s. v. Hans son

Faxe, Jakob, född d. 21 Juli 1796, död d. 27 Mars 1827, såsom docens i Grekiska litteraturen i Lund. Begåfvad med utmärkta anlag, var det deras förtidiga utveckling som försvagade hans helse och påskyndade hans död. Hans blygsamhet var lika sällsynt, som hans anlag. Så t. ex. afsade han sig hedersrummet vid magisterpromotionen år 1817, ehuru han dertill ägt obestriddlig rätt, emedan han erhållit de högsta betygen. Han har utgifvit 2:ne af honom öfversatta *Grekiska Grammatikor*.

Faxel-elf. Se: *Södra Ådals elf*.

Faxell, Bengt af, regeringsråd och minister i Neder-Sachsiska kretsen; men förut legations-sekreterare i Köpenhamn, lefde i medlet af 1770-talet. Ätten härstammade från bonden Markus i Faxsta, i Wäse-härad, under konung Gustaf I:s tid.

Faxi betyder i eddans språk *häst* i allmänhet (gam-mal Tyska: vahso), och finnes mest i sammansättningar, t. ex. Hrimfaxi, Freyfaxi, Skinfaxi, m. m.

Fecht eller Fechtenius, Peter, var konung Johan III:s hofpredikant och en af dem, hvilka länade sig till verktyg för införandet af lithurgien. Hans befattning som konungens sekreterare, ökade ännu mera hans inflytelse. Han beskrifves för öfrigt såsom icke grundligt lärd, men slug och spetsfundig. Födelseort och härkomst äro obekanta;

man vet om hans slutliga öde endast att han drunknat nära Bornholm.

Fée. Med detta ord betecknas, i medeltidens romantiska riddaredikter, skogsfruar eller skogsjungfrur, hvilka med sin kärlek ömsom lockade i förderf, ömsom räddade och ledsagade de irrande riddarne. De motsvara i denna mening till stor del de nordiska *Elfbrudarna* och *Huldrorna*. Ursprungligen voro féerna *Ödets* gudinnor (fée härledes från Lat. *fatum*, Ital. *fata*, efter samma regel som *née* af *nata*, *aimée* af *amata*), och hade sin grund i de Keltiska mytherna. I de flesta äldsta berättelser framställas äfven trenne féer, likasom tre nornor och tre parcer. Framför alla andra blef på senare tider féen Morgane, Fata Morgana, ryktbar, och med hennes namn uppkallas ännu på Sicilien det förvillande naturfenomen, som vi kalla *hågring*.

Féet-elfven, i landskapet Dalarne, kommer norr ifrån fjällen, rinner genom Idre och Särna socknar, samt infaller i Vester-Dalelven.

Feg. Så kallas numera den, som af fruktan undandrager sig en skyldig strid; men i det gamla språket utmärktes dermed någon, öfver hvars hufvud en snart förestående död sväfvade.

Fehman, Nils och Thomas, tvenne bröder, söner till borgmästaren i Marstrand, vice lagmannen i Bohus län, Nils Thomasson Fehman. Den förre, Nils, deltog, såsom kapiten vid Uplands regemente, i slaget vid Pultava, der han blef illa skadad, fördd i Rysk fångenskap till Sarauski och hemsom derifrån år 1721, då han fick öfverste-löjtnants titel. Tog afsked år 1731. Dess bröder, Thomas, är mera, ehuru tvetydigare, känd som aktor emot Görtz. Han var då lagman och ordningsman. Vid det första förhör, som tilläts den anklagade, der han muntligen skulle besvara alla beskyllningar, anförde Fehman såsom en sådan, att han sökt hos konungen svärta dess undersåter och bland andra en viss landsböfding, och till bevis derpå upptog han och läste ett bref från Görtz. Denne bad honom då läsa vidare; sådant måste ske, och det befanns då, att G. föreslagit Fehman själf till den felaktige landsböfdingens efterträdare. Fehman hade året förut blifvit adlad. Hans nit i den ifrågavarande rättgången belönades med hans upphöjelse i friherrligt stånd och justitie-kansler-platsen. Han blef likväl derföre icke lycklig, ty lyckan följer ej ett skuldbelastadt samvete. Han rördes af slag och bar följderna deraf hela sin lifstid, hvilket räckte till år 1734, då han dog barnlös på Gräfsnäs gård och hans nystiftade ätt utgick med honom.

Fehrbellin, en liten stad i Brandenburg, bekant i Svenska historien, först under trettioåriga kriget, då den intogs af Svenskarne och återtogts från dem, och sedan genom den olyckliga träffningen derstädes d. 18 Juni 1675, då kurfursten Wilhelm af Brandenburg öfverraskade Svenska hären, hvilka genom anförarnes oskicklighet dervid förlorade 2,000 man och måste draga sig tillbaka. Följderna voro vigtigare än sjelfva förlusten, emedan Sveriges alla fiender derigenom retades att på en gång angripa det.

Felf, Casten. Släkten härstammar från en Skotte vid namn James Fyf från Montrose, hvilken i Gustaf Adolfs tid nedsatte sig i Stockholm och der idkade handel. Den ifrågavarande Casten var sonson till denne James; ingick såsom ung i kansliet, blef der slutligen kansliråd, stats-sekreterare för inrikes expeditionen och år 1714 landshöfding i Westmanland. Han underskref det pass, med hvilket Carl XII, under namnet Carl Frisk, reste från Turkiet till Stralsund. Efter konungens död upphöjdes han år 1719 i friherrligt stånd och blef år 1723 president i statskontoret; men som han dog år 1739, utan manliga arfvingar, utgick ätten med honom. Den nu lefvande friherrliga familjen skrifer sig *P/eiff* och härstammar från samma James Fyf.

Felstad, annex till Kjells-Nöbbelef. Modersocknen är belägen i Onsjö härad, annexet i Rönneberga härad och kontrakt af Lunds stift, $1\frac{3}{4}$ O.N.O. från Landskrona. Det består af endast $2\frac{2}{3}$ mtl. med 267 invånare. Dess areal utgör 1,041 tunnland jord. Adr. Landskrona.

Fellingsbro, ett härad, beläget i Nerikes läns första fögderi. Det består af 254 mantal med 7,668 invånare och innefattar följande socknar: Fellingsbro, Näsby, Ervalla, samt Skedvi, hvaraf en större del i Åkerbo härad. Enligt ännu gängse traditioner berättas det, att Fellingsbro häradsboer, synnerligast de inom Fellingsbro socken, under unionstiden med största tapperhet kämpat emot Danskarne för att afskudda deras ok, och påstå de, att det varit just med deras tillhjälp, som Engelbrekt räddade fäderneslandet från dessas tyranni. De skola då gått "man ur huse", och aktat ingen uppoffring för stor. De förstörde helre all egendom än de lemnade den i fiendens våld, och drogo sig med hustrur och barn åt skogarna, hvarifrån de kraftigt försvarade sig och slutligen besegrade fienden. Det egentliga slaget skall hafva stått vid Spånga å, vester ut i Fellingsbro socken, i hvilket en vid namn Ola Janson varit deras anförare. Äfven hustrurna skola med sina män deltagit i striden; och berättas det, att en qvinna under sjelfva drabbningen framfödt ett barn, samt att både hon och barnet blifvit oskadde, hvilket af bönderne ansågs för ett tecken, att försynen gillade deras företag. Såsom historiska lemningar från denna tid kvarstå ännu ruiner af de skansar, hvari Engelbrekt inlagt sitt krigsfolk, och hvarifrån egentliga anfallet på Danskarne skedde. Nämda skansar äro belägna på Spånga ågor, och kallas den ena Romaro skans, den andra Spånga skans. På Nederby ågor finnas äfven lemningar efter en dylik skans, uppförd midt emot en likadana tvärs öfver Frötuna å, på Urvalla bys ågor i Göthlunda socken. Alla dessa, jemte flere mindre inom Fellingsbro och Göthlunda socknar i grannskapet af Spånga och Frötuna åar samt sjön Väringen, förmenas hafva utgjort ett slags skanssystem, med en större fästningsanläggning inom angränsande Öby, såsom föreningspunkt och grundfäste. I trakten, der striden stått, har man icke sällan funnit i jorden gamla förrostade pilar och svärd. Äfven då Gustaf Wasa nödgades gripa till

vapen emot de Danskes förtryck, inträffade från Fellingsbro socken en bondebär, opåkallad, hos honom i Westerås, der de sloga läger på de så kallade Oxbackarne, anförde, såsom det säges, af en prestman i församlingen. Då denne i striden förlorade benet, och bönderne uttryckte sin ledsnad deröfver, skall han hafva svarat, att det icke hade något att betyda; emedan han nog kunde predika lika bra ändå. Till styrkande af dessa traditioners historiska betydelse kan återopas äfven den omständighet, att Fellingsbro socken-allmoge ännu bär en slags militärisk dräkt, egen för denna socken, hvilken man vill påstå skall härleda sig från Danska oroligheten under Engelbrekt. I kyrkans arkiver finnes äfven en kongl. förordning af Carl XI, som påbjuder, att denna dräkt, hvilken för församlingen bevarar och i minnet återkallar sådana ärofulla tider och händelser, vid vite ej får afläggas. Samma påbud finnes förnyadt af Carl XII, och skall årligen uppläsas hvarje midsommarsdag. Häradets areal utgör 91,413 tunnland, af hvilka 8,045 äro sjöar och kärr. Detta härad hör till Öster-Nerikes fögderi och utgör i förening med häraderna Glanshammar, Örebro, Skyllerstad och Asker en domsaga. Marken är i allmänhet mera jemn än bergaktig. Spannmålsodling och boskapskötsel utgöra inbyggarnes förnämsta näringsfång.

Fellingsbro kontrakt hör till Westerås stift och Nerikes län, utom $15\frac{1}{2}$ mtl., som tillhöra Westmanlands län. Det innefattar Lindesbergs stads- och landsförsamling, Fellingsbro samt Näsby med Ervalla socknar. Af dessa fyra pastorat äro 2 reg. af 1:a och 2:a klasserna, 1 alternativt konsist. och patr. af 2:a kl. och 1 konsist. af 2:a kl. Kontraktets folkmängd utgör 18,767 personer.

Fellingsbro socken är belägen i ofvannämnde Fellingsbro härad och kontrakt, $3\frac{3}{4}$ mil N.O. från Örebro, $1\frac{1}{2}$ mil från Arboga. Största delen af socknen hör under Nerikes län, den öfriga delen under Westmanlands län. Socken utgör ett regalt pastorat af första klassen. Antalet af alla hemmanen inom socknen utgör $198\frac{5}{8}$; men utgjorde $205\frac{1}{2}$ före år 1689. Socken skiljer sig i tvenne från hvarandra bestämdt begränsade delar, slättbygden och skogsbygden, hvaraf den senare eller norra delen i naturskönhet betydligt utmärker sig framför den förra. Denna, hvilken utgör största delen af socknen, äger deremot företräde i anseende till jordmånens beskaffenhet. Hvad folklynnnet angår, upptäcker man lätteligen tvenne serskildta karakterer för de två olika delarne af socknen. Massan består hufvudsakligen af ett kraftfullt folk, med allvar i vilja och handling, mod och beslutsamhet, samt en enighet och ihärdighet, som trotsar alla hinder. Slättlandet, hvilket häri äger företrädet, besittes till största delen af allmoge med både bildning, god ödmödesförmåga och en för fremlingen övntad upplysning. Folket, med få undantag, älskar ordning och skick, samt räknar för sin heder och pligt att befordra nykterhet och ordentlighet i lefnad och umgänge. Det utmärker sig äfven för en högre grad af heders- och rättskänsla, och är varmt tillgifvet en

hvar, som omfattar det med sann välvilja. De äro, i afseende på sina ekonomiska omständigheter, i allmänhet lyckligt lottade, och råder här hufvudsakligen välstånd och oberoende. Laga åtal för svårare förseelser äro högst sällsynta. De goda anlagen gälla alla som äro födda inom socknen; men visa sig mera utvecklade på slättbygden, hvaremot både hyfsning och upplysning är mindre uti den skogbebyggda delen, hvilken egentligen hör under bruksegendomarna. Allmogeen för en god lefnad inomhus och är svag för prakt både i mat och klädsel, hvilket senare egentligen rör qvinfolken; men den lefver icke öfver tillgångarna, de der mestadels äro mer än tillräcklige för bestridande af årets utgifter. Klädedräkten är för mannen: en svart rock, stofferad med röd ståndkrage, röda uppslag och röd tumsbred kant längs knappraden på bröstet, samt byxor af sämskskinn; rocken igenknäppes med häkten. För kvinnorna: svart kjortel, som ej räcker fullt ned till fötterna, svart tröja, hvit halsduk, hvitt förkläde, samt hvitt huckle på hufvudet. Dessa hucklen äro nu aflagda, ehuru man ännu kan få se en och annan gammal gumma bära dem. Detta är båda deras helldagsdräkt, hvilken sällan nyttjas utom i kyrkan, på begrafningar, bröllop och vid andra högtidliga tillfällen. Männen, i allmänhet storväxte, hafva i sin klädsel en viss anstrykning af krigare, och kvinnorna se högst ärbära ut i sin dräkt. Bland exempel på hög ålder förtjenar omnämnas afskedade gardisten Johan Modig, hvilken, född i Hjulsjö 1740 den 18 Mars, ännu år 1842 lefde i sitt 103 år, efter sin ålder frisk och rask. — Kyrkan är ganska gammal. Af fornlemningar märkas, utom nämnde skansar vid Spånga och Nederby, ruiner efter en större borg på Finnåkers ägor, hvilken förmodas hafva varit ett vikingafäste. Här märkes dessutom följande jernbruk: *Oppboga, Norrby, Findkers, Storbo* med *Rockhammars* manufakturverk; *Sundbo, Grönboda* eller *Grönbo, Kåfalla, Åby* och *Ekeby*, dessa sex stångjernshammare; vidare *Stensta*, plåtbruk och *Östhammars* manufakturhammare (om hvilka alla se under dessa ord); vidare säterierne: *Findker* (se Finnåkers bruk); *Oppboga*, 4 mtl., 3 mil från Örebro, brukas under Frötuna säteri, har vidsträckt och förmånliga ägor; *Oppeberg*, 3 $\frac{1}{4}$ mtl., 3 $\frac{3}{4}$ mil från Örebro; *Östhammar*, 4 $\frac{1}{4}$ mil från Örebro och nära intill bruket, har vidsträckt jordbruk; *Sörby*, 2 mtl., 4 $\frac{1}{4}$ mil från Örebro, med vacker belägenhet och prydlig åbyggnad; *Kjenäs*, 1 mtl., 4 $\frac{1}{4}$ mil från Örebro; *Sällinge*, 1 mtl., 4 $\frac{1}{2}$ mil från Örebro; *Wesslingbyholm*, 2 mtl., 4 $\frac{1}{4}$ mil från Örebro samt *Vester Torvesta*, $\frac{1}{2}$ mtl. skatte, 3 $\frac{3}{4}$ mil från Örebro. I socknen finnas följande rusthåll: *Öby* eller *Ödeby*, 4 mtl.; *Sverkesta*, 2 mtl.; *Forssätter*, 2 $\frac{1}{2}$ mtl. samt *Wrödinge*, 1 mtl. Samt följande boställen: *Bergby, Eke, Fellingsbro* prestgård, *Fyrby, Fänninge, Fänsboda, Hökasta, Ryningsborg, Sparsta* och *Stensta*. Socknen har 5,738 inv., på en areal af 64,985 tunn., af hvilka 5,200 äro sjöar och kärr. Adr. Arboga.

Fellingsbro, träffningen vid. Då Erik Carlsson Wase drog sig tillbaka från Dalarne, der han

blifvit tillbakalagen af Sten Sture, fattade han stånd i Fellingsbro socken vid Opboga färja; men led här ett nytt nederlag och hans här skingrades helt och hållet, så att han sjelf icke vågade stan-na förr än 16 mil derifrån, vid Juleta kloster. Hans trupper, hvilka till en stor del bestodo af Danskar, voro så hatade af folket, att qvinnorna sjelfva dreivo bort dem, när de sökte gömma sig i husen, och en rask piga tog till fånga en af Eriks hofmän, vid namn Gökka Warg.

Femern. Denna ö förekommer två gånger i Svenska krigshistorien. Den första är då hon år 1420 eröfrades af Erik XIII, i spetsen för de tre rikenas härar, hvarvid han besäckade sin seger med skändliga grymheter; ty han lät nedgöra hela den manliga befolkningen och bortförde qvinnor och barn i fångenskap. Segern lär ej hafva vunnits utan motstånd, emedan 37 herrar af adeln berättas hafva stupat. — Andra gången är, då sjöslaget stod härstädes mellan Danska och Svenska flottorna, den 1 Juli 1644. Den Danska anfördes af konung Christian; den Svenska af amiralen Fleming. Fyra serskildta anfall afgjorde ingenting. Begge befälhafvarne drabbade tillsammans, och konungen, som dervid röjde utmärkt beslutsambet och mod, var nära att falla ett offer derför. En kula från Flemings skepp träffade en kanonlavett, krossade den och krossades tillika sjelf, så att skärfvor af jern och träd flögo vidt omkring. Många personer sårades, några, deribland tvenne Ulfeldar, dödades. Konungen sjelf fick ej mindre än 23 större eller mindre sår, de svåraste deribland af en jernbit, som fastnade i pannbenet och en annan, hvilken utslög högra ögat. Han föll ned, men sprang genast upp igen och bad folket icke förlora modet. Man ville föra honom undan; Christian nekade. "Jag vill", sade han, "dö eller segra fullkomligt", och med blodet strömmande öfver ansigtet, stannade han kvar på däck och uppmuntrade sitt folk. Mörkret gjorde äntligen slut på striden. Svenska flottan kvarblef på stället och afbidade morgonen, för att förnya drabbningen. Men under natten hade fienden aflägsnat sig. Af sådan anledning tillskrefvo sig Svenskarne segern. Danskarne trodde sig, äfven hafva segrat, emedan de straxt derefter instängde Svenska flottan vid Kielerfjord, och höll henne der overksam i mera än tre veckor.

Femångersört (*Potentilla argentea*), en mångårig växt, hvaraf tvenne artförändringar förekomma, den ena isynnerhet i de sydligare landsorterna, samt vid hafskusterne i de nordligare; den andra framför allt på kalkformationer, såsom på Gottland, Öland, m. fl. ställen. Den kan användas till färgning.

Femajö, en socken, belägen i Westbo kontrakt och härad af Wexjö stift och Jönköpings län, och en liten del i Sunnerbo härad af Wexjö län, samt 11 $\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Jönköping. Kyrkan, af sten och träd, plundrades af Danskarne år 1564, ombyggdes år 1739. Socknen består af 19 mtl. och har 960 invånare. Dess areal upptager en yta af 15,552 tunn., af hvilka 2,290 utgöra sjöar och kärr. Adr. Halmstad.

Femtonmarkshjelpen. Denna pålades af drottning Margaretha i slutet af 1300-talet, och säges hafva utgjort 7 eller 8 nötkreaturs värde i skatt för 8 tunnland jord. Detta är likväl högst osannolikt, emedan skatten då skulle hafva öfverskridit hela afkastningen; men visst är, att den var utomordentligt tryckande, hvarför drottningen också, år 1403, fann sig nödsakad att upphäfva den och dervid göra ett slags afbön, bedjande landets inbyggare, att hvad hon och hennes fogdar kunde hafva gjort folket emot, måtte för Guds skull henne och dem förlåtas.

Femtå, jernbruk. Se: *Uddeholms-Verken*.

Femt-ån, en å i Malungs socken af Dalarne.

Femårsberättelse kallas en redovisning, hvilken landshöfdingarne hvar femte år skola afgifva, rörande länens tillstånd i statistiskt och ekonomiskt afseende. Dessa berättelser inlemnades, enligt kongl. brefvet den 13 Maj 1802, till kammar-kollegium; men genom ett senare kongl. bref den 17 April 1821 är förordnadt, att de böra till Kongl. Maj:t omedelbart insändas. Ett visst formulär är föreskrifvet, likväl äro dessa berättelser af mycket olika värde, en del lefvande skildringar, andra åter en mager samling af uppgifter. Med skicklighet utförda borde de innehålla förträffliga källor för kunskapen om Sveriges statistik och äfven dess naturförhållanden, och denna fördel blefve så mycket större, då dessa arbeten kunde bilda ett slags provincial-statistiker, vid jämförelsen emellan rikets olika landskaper. Detta förhindras dock äfven till en viss grad deraf, att berättelserna ej afgifvas samtidigt från alla länen. Så t. ex. har öfver-ståthållare-embetet senast afgifvit femårsberättelse för Stockholms stad för åren 1838—42, landshöfdingen i Kronobergs län för åren 1837—41, i Jönköpings län för åren 1839—43, o. s. v. Femårsberättelserna afhandla först landets naturliga beskaffenhet, dess berg och flodsträckningar, samt åtgärder vidtagne för att förbättra dessa förhållanden, såsom sjöars utdikning och sänkning, åars uppmuddring, anläggandet af nyodlingar, o. d. Der-efter framställles folkstammens till- och aftagande, vidare näringsarnes tillstånd, sådestillgången och jordbrukssättet, skogarne, bergsrörelsen efter dess olika arter, såsom grufvbrott, stångjernssmide och manufaktur. Slutligen följer en afdelning om handeln, hvarefter vidtager framställningen af länets politiska författning, roteringen, beskattningen, fattig- och hälsovården, samt slutligen städerna.

Femja (mythol.). En af de båda starka trälinnorna, som konung Frode i Danmark köpte af konung Fjolner i Sverige. Hon och hennes kamrat, Menja, voro de enda hvilka kunde mala på den underbara trollqvarken Grote. De hade befallning att mala guld, frid och lycka åt konung Frode ochingo icke hvilat längre än göken teg, eller en visa sjöngs. Men också sjöngo de en visa, kallad Grotésången, hvilken var så lång, att de väl hunno hvilat sig under dess afsjungande. (Se vidare: *Frode*, *Grote*, *Mysing* och *Menja*.)

Fenneslunda, annex till Wing, beläget i Åhs kontrakt af Skara stift, 2 mil V.N.V. från Ulrice-

hamn. Kyrkan är liten, mörk och förfallen samt troligen mycket gammal. I denna socken märkas: *Fenneslunda*, frälse-säteri om 1 $\frac{3}{4}$ mtl. vid Fenneslunda sjö; säges, efter gammal tradition, hafva fått sitt namn deraf, att socknens kreatur i en dal här hade godt sommarbete, hvarföre det kallades fänadens lund, sedermera förändradt till Fenneslunda. Säteriet kallades äfven *Knorringsdal*, den tid det ägdes af släkten v. Knorring. Det har sedermera tillhört F. Sundler. Frälse-säterierna *Hof*, med såg och qvarnar. *Baggelunda* eller *Strömshof*, med jern-manufakturverk och lädergarfveri. *Sotarhed*, ett hemman med skog af bok och gran öfver behofvet, och hvilken skall, enligt gammal sägen, hafva tillfallit hemmanet på följande sätt. Hos en dess ägare i forntiden, vid namn Killing, en mycket rik och klok man, gästade, på Sotarhed, under julaftonen, en mäktig höfding, Stake. Efter julgröten framskaffade Killing, genom svartkonster, smultron, och trakterade dermed sin gäst, hvilken deremot skänkte så mycket skog till hemmanet, som Killing kunde kringgå på en dag. Killing medtog till skogen en halmkärve, af hvilken han då och då lade ett strå såsom gränsmärke, hvar-efter rågången uppgicks. På hemmanets skog finnes en mosse, som kallas Stake-mosse, vid hvilken Killing uppgifves vara begravnen, hvilket tillgick, efter dess förordnande, på det sätt, att tvenne hvita stutar spändes för en släde, hvarpå likkistan var lagd, och med piskan drefvos från gården. Der dessa stannade skulle liket begravas. Stutarne, ovane vid en så hård behandling, sprungit från gården och stannade icke förr, än vid Stake-mosse, der Killings graf ännu visas. — *Hvilanda* samt *Solberga*. Ut i en åker på hemmanet Brestorp Lillegårds ägor finnas flera stora upphöjda stenar, alla nästan lika höga, utom en åt vester något högre, stående i en cirkel, hvarest säges i forntiden varit domaresäte. — Socknen består af 8 mtl. och har 415 invånare. Dess areal utgör 4,906 tunnland, af hvilka 210 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Fenrisulfven (mythol.). Den fasansvärde sonen af den onde Loke och jätteqvinnan Angerboda. Hans syskon voro Jormungand eller Midgårdsormen, samt den bleckblåa döds gudinnan Hel, hotade Asarne med förderf, hvarföre dessa beslöto att aflägsna dem, eller åtminstone göra dem oskadliga. Hel kastades ned i underverlden, der hon stiftade sitt rike, Helhem eller Helved, en vistelseort för de aflidna, hvilka icke stupade på slagfältet eller hade mod att döda sig sjelfva. Ormen, Jormungand, kastades i hafvet, der den växte till en så oerhörd längd, att den lade sig som en ring omkring allt hvad land heter och bet sig i stjerten. Värst var det dock med Fenrisulfven; ty den rädde ingen på. För att, om möjligt minska hans vildhet och göra honom mindre fiendtlig mot Asarne, beslöto dessa att uppfostra honom hos sig; men han var så ursinnig, att ingen mer än den modige Tyr vågade nalkas honom och ge honom mat. Emellertid, då de sågo huru ofantligt han växte för hvarje dag och alla

spådomar förutsade, att han slutligen skulle bidraga till deras förderf, beslöto de att fängsla honom, och gjorde dertill en mycket stark fjetter, benämnd Læding. Denne buro de till ulfven och bådo honom pröfva sin styrka derpå. Men han sönderslet Læding i ett enda tag. Då läto de göra ett annat band, kalladt Drome och bådo honom försöka det. Ulfven, medveten af sina utomordentliga krafter, lät binda sig, men sträckte sedan ut sig och — Drome låg krosrad i tusen bitar. Derefter gjorde de en tredje fjetter, Gleipner, sammansatt, enligt Eddans uppgift, af 1) kattstegens dån, 2) qvinnoskagg, 3) bergrötter, 4) björnsenor, 5) fisk-anda och 6) fogelspott. Denna fjetter var jemn och mjuk, som ett silkesband. Asarne narrade nu Fenrisulfven med sig till holmen Lyngve, som var belägen i sjön Amsvartner. Der visade de honom Gleipner, och sade att det skulle lända honom till stor ära om han kunde afslita äfven den. Ulfven, som icke trodde dem mer än jemnt, ville icke låta binda sig; men de lofvade släppa honom lös igen, blott han hade blifvit väl bunden. Han gick likväl icke in derpå, förrän en af Asarne, till underpant på löftets fullbordan, ville sticka sin hand i hans mun. Detta gjorde Tyr. Nu bundo de andra Asarne ulfvens fötter med fjettern Gleipner, och ehuru mycket han ansträngde sig, förmådde han dock ej att slita den. Så var han fängslad, och alla Asarne skratte, utom Tyr, hvars hand ulfven hade afbitit. De hade väl kunnat döda honom; men inom gudarnes område fick intet blod utgjutas. De togo derföre ändan af Gleipner, fästade den vid en klippa, benämnd Gjöll och hamrade den, medelst en annan klippa, Thvite, ännu fastare i jorden. Så förblifver Fenrisulfven fängslad intill Ragnarök. (Enligt Finn Magnusen betyder Fenris *Hjupet*.)

Fensal (mythol.). En utomordentligt skön sal, glänsande af guld och ädla stenar, tillhörig gudinnan Frigga.

Ferber, Johan Jakob, föddes d. 29 Aug. 1743 i Carlskrona, der fadern, en utmärkt kemist och ledamot af vetenskaps-akademien, var apothekare. Sonen var bestämd till hans efterträdare i yrket; men hägen för resor hade dragit honom från fäderneslandet till ett besök vid de Tyska och Ungerska bergverken, och det anseende han derunder förvärfvat, afhöll honom från att mottaga den erbjudna platsen såsom amiralitets-apothekare. Han lemnade i stället riket år 1771, för att begifva sig till Ungern, dit han var kallad, blef kemie professor i Mielau, sedan professor i mineralogien och ledamot af vetenskaps-akademien i Petersburg, samt fick inseende öfver akademiehusets byggnad och inredning. Hägen att bese världen och derunder öka sitt kunskapsförråd, drog honom likväl äfven från denna förmånliga plats. Han uppsade den år 1786, gjorde en ny resa genom Tyskland, Frankrike och Italien, blef öfverbergsråd och ledamot af vetenskaps-akademien i Berlin, samt dog d. 17 April 1790 uti Bern i Schweiz. Utom en uppsats kallad: *Blomster-Al-*

manack för Carlskrona klimat, införd i vetenskaps-akademiens handlingar, äro alla hans öfriga skrifter författade antingen på Latin eller Tyska, och röra mineralogiska eller kemiska ämnen.

Ferglandia eller **Färgelandia**, en socken med Ödeborg, belägen i Vestra Dals kontrakt af Carlstads stift, Walbo härad af Elfsborgs län, $3\frac{3}{4}$ mil N.V. från Wenersborg, $3\frac{1}{4}$ mil N. från Uddevalla. Socken hör till 3 kl. konsist., består af 43 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,235 invånare. Dess areal utgör 20,435 tunnland, af hvilka 2,070 äro sjöar och kärr. Adr. Wenersborg.

Ferier kallas den tid då ledighet från offentliga göromål åtnjutes af embetsmän, då undervisningen hvilar i en skola, o. s. v. Ferier får, inom embetsverken, namn af semester. På vissa ställen äro feriernas längd bestämda genom författningar; på andra ställen finnas i sjelfva verket icke ferier, utom då en helgedag inträffar midt uti veckan eller vid de stora högtiderna. Stundom begagnas ferier turvis, så att när den ena tjenstemannen arbetar i tjensten, njuter en annan ledighet. Enligt regeringsformen synes ett sådant förhållande vara förbjudet för högsta domstolen, enär densamma består af tolf ledamöter, af hvilka ej flere än högst åtta på en gång få vara domare. Vid de Svenska offentliga läroverken äga i allmänhet långa ferier rum, upptagande hela sommaren från medlet af Juni till slutet af September, dessutom halfva December och hela Januari månad samt ett kortare afbrott i studierna vid påsktiden. Vid en del nyare skolor äro ferierna inskränkta till kortare tid. Sjelfva benämningen ferier är af Latinskt ursprung och kommer af de gamle Romarnes sed att benämna *dies feriati*, de dagar, då fester firades och i följd deraf statsärender ej behandlades.

Ferla, Åke Bengtsson, af en ansedd ätt, emedan hans fader var riksråd och han sjelf uppnådde samma värdighet, var i Erik XIV:s tjenst och honom ganska tillgifven, hvilket kan synas af hans yttrande, att han sjelf ville vara Nils Stures bödel, om ingen annan funnes. Ett prof på konungens nåd var det riddarslag, som tilldelades honom vid Catharina Mänsdotters kröning, men hvilket F. gerna velat undandraga sig. Hans motgång vid Bohusläns belägring ådrog honom likväl en afsättning från befälet. Han dog d. 9 Dec. 1578.

Fermansbo, jernbruk i Westmanland. Se: *Seglingsberg*.

Ferna-verken, eller **Ferna, Bockhammar, Killinghammar, Kedjebo** samt **Trummeleberg**, jernbruk, belägne, de fyra förstnämnde i Gunnilbo socken, det sistnämnde i Vester-Wåhls socken af Westmanlands län. Vid *Ferna* skall år 1607 funnits blott 1 hammare med 2 härdar; men egentliga anläggningen läser hafva skett emellan åren 1632 och 1640 af kamreraren L. Abrahamsons enka E. Widiksdotter, och år 1641 först privilegieradt till 1,200 skeppd stångjernssmide. Det tillhörde sedermera Nic. Lemon, H. Neuman, Abr. Momma, C. Wilkens, H. Wilkens samt Jak. Ramsell, hvilken senare, gift med Eva Wilkens, jemte henne år 1789 upprättade fideikommiss af allt-

sammans, till Ramsells närmaste släkttinge L. E. Dahlssons son, hvilken blef den första fideikommissarien, och kallade sig Jakob Ramsell Dahlsson. Bruket har nu 7 härdar och 3,893 skepp:d 6 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, samt äfven manufaktur-smide. Hammarskatten är 88 skepp:d 18 lisp:d 13 marker. Stål-tillverkningen drifves med 2:ne brännugnar och 2:ne räckhamrar, hvarvid brännes och utsmides 1,500 till 1,800 centner brännstål årligen, hvartill ämneshjernet är af Norbergs grufvers bästa malm. *Ferna* gård, $\frac{1}{4}$ hemman, hvarpå bruket, qvarnar, såg och tegelbruk äro anlagde, blef 1617 af konung Gustaf Adolf gifvit till en Halfvar Olsson och erhöill 1797 säterifribet. Härunder höra 43 landbönder eller kölare samt $7\frac{3}{4}$ hemman, hvilka äga skogsmark, som begagnas under *Ferna* och *Kedjebo* brukten. Smidesstämpeln är C. v. H. *Bockhammar* har 4 härdar och 2,333 skepp:d 6 lisp:d privil. smide, med 23 skepp:d 6 lisp:d 13 marker hammarskatt (se vidare under detta ord). *Killinghammar* har 1 härd och 533 skepp:d 6 lisp:d privil. årligt smide, af eget tackjern, hvaraf hammarskatten utgöres med 5 skepp:d 6 lisp:d 13 marker. Tiden då det anlades är okänd; men troligen är det af samma ålder som *Bockhammar*. Det ägdes år 1632 af en bonde i Norr-Naddebo, vid namn P. Hindersson, hvars efterkommande bibehållit det intill år 1760, då ägaren af *Bockhammar*, grefve Gyllenborg, äfven inköpte *Killinghammar* och sammanlade det med det förra, hvilket det åtföljde då det köptes af Ramsell. Landegendomarne under *Bockhammar* och *Killinghammar* äro belägne i Gumlbo, Skinnskattebergs och Westanfors socknar, och ännas sammanräknade till nära 7 hemman, hvilka äga 9,537 tannl. jord. *Kedjebo* bruk ligger $\frac{3}{4}$ mil från *Ferna* och är nästan lika gammalt som detta. Det har 2 härdar och 781 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide. Hammarskatten utgör 7 skepp:d 16 lisp:d 7 marker. Den ena härden är för bruks-, den andra för bergsmans-smide, hvilket senare år 40 skepp:d emot 8 lisp:d hammarskatt. *Trummelsberg*, $\frac{1}{4}$ mil från *Bockhammar*, anlades år 1622 af Ol. Trummel och privilegierades år 1689. Det innehades af åtskillige ägare till år 1646, då ägaren till *Ferna* bruk, H. Neuman, blef innehafvare äfven deraf. Det har alltsedan åtföljt *Ferna* i köp. Till *Ferna* bruk hör äfven *Bastmora* hytta, samt till *Ferna* fideikommiss *Björnhyttan* i Grangärdes socken och *Finnbohyttan* i Norrberkes socken af Stora Kopparbergs län. *Ferna*-verken äga således tillsammans 15 härdar med 7,941 skepp:d 11 lisp:d privilegieradt årligt smide, hvaraf hammarskatten utgöres med 89 skepp:d 8 lisp:d 6 marker. Bruken skeppa på Stockholm och disponeras af grefve C. J. von Hermannson.

Fernebo, ett kontrakt af Westerås stift, beläget i Westmanlands län. Det innefattar socknarna *Vestra Fernebo*, *Norberg*, *Westanfors*, *Romfartuna*, *Maraker*, *Fläckebo*, samt *Vestra Wåhla* med *Karbenning*. Af dessa 7 pastorat höra 1 till 1:a kl. konsist., 5 till 2:a kl. konsist. och 1 till 3:e kl. rug. Kontraktets folkmängd utgör 13,812 personer.

Fernebo, annex till Filipstads församling, är beläget i Nyeds kontrakt af Carlstads stift, Filipstads bergslags härad af Wermlands län och omgifver staden. Feraow anför, i sin beskrifning om Wermland, att "Fernebo, eller Wermlands bergs kyrka, flyttades år 1611 från Kallhyttan och sattes bredvid rådstugan vid öfra torget, så att gatan gick dem emellan, som leder vägen till Nordmarks grufvor. Konungen gaf dertill 100 delar. Hon fick slutligen namn af Lill-kyrkan, och tjänste till aftonsånger och bönestunder, sedan en större byggdes i östra ändan af staden, invid Daglösen, på en ljuflig udde, som formeras af elfven och en vik." Socknen består af endast $\frac{1}{4}$ mtl. och har likväl 4,510 inv. Dess areal inbegripes under Filipstads. Samt har den 16,520 tunn. sjöar och kärr.

Fernebo, Westra, en socken i Fernebo kontrakt af Westerås stift och utgör ensamt hela Wagnsbro härad af Westmanlands län. Den ligger $4\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Westerås och $4\frac{3}{4}$ mil V. från Sala samt hör till 1 kl. konsist. pastorat. Tjörubrännings och brädsågnings idkas af denna sockens invånare, hvilka äfven hafva förtjenst med kolning och forslande; något linneväfnad tillverkas här äfven till afsalu. Här märkas: säteriet *Fors*, vid Hörende-sjön, 1 mtl., tillhör lagman Björkenstam. Ofvanför gården der Wenån rinner ut i Wagnsån, ligger *Fors* stångjernshammare, eller *Låmsmedjan*, uppbyggd år 1617 och stadfäst år 1689, med 190 skepp:d smide. Dessutom följande stångjernshamrar: *Bjurfors* eller *Lasjö*, ett gammalt verk; *Råsskytte*, uppbyggd år 1617 och afbrann år 1650 tillika med hyttan, hvilka blefvo ånyo uppbyggda och privilegierade år 1663, tillhör bergsmän och har 100 skepp:d smide. *Heddkers* uppbyggdes år 1617, tillhör bergsmän, har 100 skepp:d smide, samt *Södra Hörende* vid Hörende-sjön. *Girsebo* eller *Gersbo* gods blef år 1484 gifvet af lagmannen i Södermanland, Åke Jonisson Svarte Skåning åt Ekiilstuna kloster. Man har i socknen anmärkt jättebackar, och en jättegraf på Långheden nära Kopparbergs-vägen. *Salbohed* i denna socken är exercisplats för Westmanlands kongl. regemente. Socknen består af 106 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 3,061 invånare. Dess areal utgör 64,476 tunnland, af hvilka 3,860 äro sjöar och kärr. Adr. Sala.

Fernebo, Östra, en socken i Gestriklands kontrakt och fögderi af Upsala stift och Gefleborgs län, $6\frac{1}{2}$ mil S.V. från Gefle, hör till 2 kl. konsist. Kyrkan har vacker belägenhet vid Fängsjön och är uppbyggd i urminnes tid. Näringsfång äro vanligen åker-, ängs- och boskaps-skötsel, samt kalping och foror för bruken. En helsebrunn är vid Bastfallet, $1\frac{1}{4}$ mil N. om kyrkan, upptagen af prästen Wåhlberg år 1736. Vid Wista by är ock en mineralkälla upptagen år 1791. Här märkas: *Gysinge* bruk, det största i Gestrikland, *Opajö* bruk på Skammora bys ägor, *Grönziaka* bruk, på gränsen emot Stora Kopparbergs län (om dessa trenne bruk, se under dessa ord). Vid allmogens lefnadsätt och lyane anmärkes, att hvar socken har mest något eget som råder hos de flesta, hvilket ock torde kunna skönjas i denna församling. Här försam-

ter sig en utmärkt idoghet och ett hushållslynn, hvilket kanske stundom går till ytterlighet. Vid allmogens hushållning bör nämnas, att matordningen utvisar dess välmåga. I allmänhet njuter folket här god föda och nyttjar sällan annat än rågröd. Språket har nästan i hvar socken sin egen dialekt; men här märkas flera. Vid Gysinge bibehålles ännu en Wallonisk dialekt, efter smedernes förfäder. I vestra delen af församlingen liknar uttalet närliggande Dal-socknars; men i södra delen har målet likhet med deras söder om elfven. Socknen består af 51 $\frac{2}{3}$ mtl. och har 2,761 invånare. Dess areal utgör 73,340 tunnland, af hvilka 15,000 äro sjöar och kärr. Adr. Tierp, Gysinge.

Fernebo härad. Se: *Filipstads härad*.

Ferner, Bengt, Gustaf III:s lärare och en utmärkt vetenskapsman, föddes d. 10 Nov. 1724 i Nyeds prestgård i Wermland, der fadern var prost och kyrkoherde. Hans håg förde honom isynnerhet till studerandet af de matematiska vetenskaperna, och han blef år 1756 lärare i matematik och astronomi vid navigationsskolan i Carlskrona, bestred en tid astronomie-professionen i Upsala och deltog i åtskilliga denna tid anställda observationer och vetenskapliga rön. Återkommen från en utländsk resa, utsågs han att biträda den då af ålder och sjuklighet försvagade Klingensatjerna i dess ansvarsfulla befattning såsom lärare åt kronprinsen Gustaf. Detta inträffade år 1763, och den höge lärjungen var då 17 år gammal, en ålder, vid hvilken ynglingar och isynnerhet prinsar, vanligen anse sin uppfostran fulländad. Gustaf var likväl en af de få, som kända, att människans hela lefnad är en lärotid, och han mottog således sin informators undervisning ända till år 1771, då han uppträdde på thronen. Ferner entledigades nu med en pension af 500 R:dr, en på den tiden anseelig summa; men hvilken också blef den enda offentliga lön han erhöi. Han åtnjöt visserligen flera prof af kongl. ynnest, såsom Nordstjerneorden, adelskap och kammarråds titel; men kunde aldrig vinna hvarken något akademiskt eller annat civilt embete, hvilket sistnämnda han isynnerhet önskade, och hvartill hans redbara karakter, hans många kunskaper och hans historiska och statistiska beläsenhet utan tvifvel gjort honom värdig. Han afled år 1802 i den höga åldern af 78 år, utan någon arfvinge till sitt sköldemärke. Oakadt sina icke rikliga inkomster, kunde han likväl till vetenskaps-akademien lemna en summa af 1,000 R:dr, hvars ränta skulle användas för matematiska afhandlingar. Han var ledamot af ofvannämnda akademi, äfvensom af vitterhets-akademien, och har i dem båda hållit flera tal, samt meddelat åtskilliga uppsatser. Dessutom har han infört sådana uti lärda tidningar, i Svenska Mercurius och andra tidskrifter. Den märkligaste af hans skrifter är: *Försök att upptäcka vetenskapernas upprinnelse och gifva en utvåg att förminska de ofantliga årtal, som förekomma i äldsta historien, till ett skäligt antal af solår*.

Ferngren, en ung, ganska lofvande artist, som isynnerhet lade sig på dekorations-målning; men dog i sin bästa ålder år 1820.

Fersen, Fabian von, var år 1626 född i Revel, dit ätten, hvilken härstammar från Hessen, lärar hafva inflyttat. Vid 17 års ålder skickades han till Stockholm och fick en plats vid hofvet, men hvilken han önskade utbyta mot en vid hären. Hans önskan uppfylldes, och sedan han någon tid tjenstgjort på flottan under Wrangel, blef han år 1645 kapiten vid Torstensons regemente, utmärkte sig vid åtskilliga tillfällen, och var öfverste-löjtnant vid 30-åriga krigets slut. Under Carl Gustafs krig i Polen förordnades han till kommandant i Krakau, följde konungen sedan mot Danskarne, erhöi fem sår i träffningen vid Kroneborg och upphöjdes till general-major, befordrades sedan till general af infanteriet, guvernör öfver Lifland, friherre och, vid krigets utbrott år 1675, till general-fältmarskalk, general-guvernör i Skåne och uppsyningsman öfver hela krigsutrustningen. Dessa viktiga förtroenden motsvarade han på ett värdigt sätt, och Carl XI visade äfven, att han förstod värdera det, då han år 1678 inkallade honom i rådet. Döden afbröt likväl straxt derefter hans nyttiga verksamhet och öfverraskade honom i hans 53:dje år.

Fersen, Otto Wilhelm von, en släktling till den föregående, också född i Revel år 1623. Dess fader var löjtnanten Herman Fabiansson von Fersen. Vid 18 års ålder följde han med honom öfver till Stockholm, och blef hofjunkare hos drottning Christina, ingick i krigstjenst, bivistade fälttågen mot Danmark, samt under återstoden af 30-åriga kriget, i hvars sista bragd, Prags eröfring, han deltog, och blef dervid utnämnd till ryttmästare. Efter freden gick han i Fransysk tjenst, återkom sedan till Sverige och blef kammarherre hos Carl Gustaf, hvilken befallde honom åtfölja drottning Christina till Danmark, då hon lemnade fäderneslandet. Han var sedan konungen följkattig i Polska och Danska fälttågen, och fick af honom, såsom belöning för sitt välförhållande vid något tillfälle, en gifva af 1,000 dukater. Efter konungens död utnämnd till landtråd i Estland, befullmäktigades han af landets adel, att år 1672 resa till Stockholm och söka bekräftelse på dess privilegier. Här upphöjdes han, jemte sina båda kusiner och sin yngre bror, i friherrligt stånd, samt kort derefter till general-major och general-löjtnant. I slaget vid Lund blef han illa sårad och tillfångatagen af Danskarne, hvilka grymt behandlade honom. Oförmögen att betala den fordrade lösen af 3,000 R:dr, måste han qvarstanna i fångenskapen ända till dess han, efter Königsmarks seger på Rügen, utvexlades mot några Danske officerare. År 1681 blef han guvernör och sedan general-guvernör i Narva samt år 1693 fältmarskalk, tog afsked år 1698, och dog år 1703 i en ålder af 80 år, hvilken han, i anseende till de många sår han erhållit och de möder han utstått, svärigen kunnat hoppas att uppnå.

Fersen, Reinhold Johan von, en brorson till Fabian von Fersen och son till general-löjtnanten och guvernören i Riga, Hans Reinhold von F. Hans lefnadsförhållanden under yngre år äro ej bekanta, men vid öfvergången af Düna omtalas han

såsom öfverste och chef för ett regemente, med hvilket han, i slaget vid Klissow, stod på vänstra flygeln. Han befordrades efter hand till general-löjtnant, general-fälttygmästare, kongl. råd med förbindelse att deltaga i krigs-kollegii och defensions-kommissionens öfverläggningar, upphöjdes till grefve och dog år 1716 eller 1717 såsom president i Svea Hofrätt, till hvilket embete han år 1715 utnämndes.

Fersen, Fredrik Axel von, den föregående sonson och son till general-löjtnanten grefve Hans Reinhold von Fersen. Vid 20 års ålder inträdde han, efter slutade studier, i krigstjänst, der han qvarblef till år 1744, då han för till Frankrike, och blef der chef för ett värfvadtt regemente; men befordrades emellertid äfven inom fäderneslandet, dit han återvände år 1750, och blef då, vid 31 års ålder, general-major, hvilket hufvudsakligen får tillskrifvas hans förnämna förbindelser; ty han hade ej utmärkt sig på sin krigare-bana, sannolikt af brist på tillfälle. Han visade dock sedermera, att tapperhet och militära insigter icke fattades honom. Hans utnämning var följden af en intrig, och första anledningen till missämjans utbrott mellan rådet och det då varande unga hofvet. Kronprinsen var F. icke särdeles benägen, och anförde såsom skäl hans bristande militäriska erfarenhet och många andras högre ålder och förtjänster. Rådet deremot, som då tillhörde hattpartiet, hvilket bland sina förnämsta ledamöter räknade Fersen, satte honom på förslag och förmodade, då Adolf Fredrik var på jagt, den gamle minneslöse konungen att utnämna honom. Liewen, som var kronprinsens gunstling, begagnade tillfället, att uppreta officerarena mot denna öfverträdelse af all tur och vanlig ordning. Fersens lycka och framgång hämmades likväl icke, utan snarare befordrades genom hans ogunst vid hofvet. De ofvannämnda förbindelserna, jemte egna talanger, satte honom i så stort anseende hos sitt stånd, att han vid 1755 års riksdag valdes till landtmarskalk, ett förtroende, hvilket sedermera förnyades vid tvenne påföljande riksdagar. Han var att anse som chef för hattpartiet, hvarvid det likväl till hans heder bör nämnas, att han aldrig mottog någon gåfva eller behöll något af de stora summor, dem Frankrike utdelade i Sverige. Efter omständigheterna stod han än på hofvets sida, än på dess motståndares, hvarföre han också ena tiden åtnjöt dess ynnest och en senare tid var bland dem, som arresterades vid 1789 års riksdag. Han befordrades i grader ända till fältmarskalk, och förde befälet öfver hären i Pomern näst efter friherre Ungern-Sternberg, hvarvid han utmärkte sig genom eröfringen af Öarna Wollin och Usedom. Inkallad i rådet efter 1772 års revolution, qvarstannade han derstädes endast några månader. Gustaf III misströdde honom alltid och skall i ett enskildt samtal hafva förebrått honom, att han sökte ryckas om spiran med sin konung. Till slut troddes han icke heller rätt af sitt eget parti, och man sade, att han med flit lät arresteras sig för att sålunda alippa att tala emot konungens afsigter, äfven-

som han och De Geer icke kunde anskaffa den för dem båda obetydliga summan af 7,000 R:dr, hvilken Frietsky ansåg behöfvas för att vinna ett riksstånd. Han afled år 1794. Under 1756 års riksdag var han bland de mest verksamme förföljarena af dem, hvilka anlagt och sökt utföra den då tillernade revolutionen. Den obevekliga stränghet, hvarmed de behandlades, och hvarifrån han icke ens skonade de högsta medlemmarna af sitt eget stånd (se: *Brake, Erik d. y.*), hemsöktes sedan på hans ätt, och särdeles på hans son

Fersen, Axel von, född d. 4 Sept. 1755. För att fullända hans uppfostran skickade fadern honom, vid 16 års ålder, till en anstalt i Braunschweig och derifrån till krigsakademien i Turin, hvarefter han gjorde en vidlyftig resa kring de flesta Europeiska länder. Återkommen till Sverige år 1775, utnämndes han till kapiten vid lifdragonerna; men reste snart till Frankrike, der han, dels för sin faders skull, hvilken var chef för det Franska partiet i Sverige, dels för sin egen intagande personlighet, förut var väl anskrifven och redan erhållit en officerspost. Han upphöjdes nu till öfverste i Fransk tjänst samt deltog som sådan i Amerikanska kriget, hvarest han bivistade flera af dess viktigaste företag. Efter återkomsten blef han chef för regementet *Royal-Suedois*, och lemnade Frankrike för någon tid, för att åtfölja Gustaf III på resan till Italien; men återvände sedan till Paris och Franska hofvet, vid hvilket han stod i högt anseende, och, såsom det berättas, åtnjöt drottningens utmärkta ynnest. Hans tillgifvenhet för kongl. familjen, ännu mera ökad genom hans aristokratiska tänkesätt, förmådde honom att ej öfvergifva henne, då alla andra tycktes göra det, och han var henne sålunda följaktig på den olyckliga flykten till Varennes, hvilken man ordnat och utfört så oförsigtigt, att den ej kunde annat än slå felt och ännu mera förvärra hofvets ställning. Efter denna händelse begaf sig Fersen tillbaka till fäderneslandet, åt hvars tjänst han sedermera egnade sig, och till hvars högsta värdigheter han småningom upphöjdes, såsom till general, riksmarskalk, en af rikets herrar, Serafimer-ridhare, Upsala akademies kansler och ledamot i regeringen under konungens frånvaro. Ehuru således märkvärdig genom sin lefnad, skulle han bli det ännu mera genom sin död, hvilken alltid skall utgöra en fläck i Svenska administrationens historia, icke så mycket genom sjelfva händelsen, som genom den skändliga intrig, hvilken gjorde den möjlig. Fersen var aristokrat, men i detta ords vackra betydelse; ty långt ifrån att, som så många andra af sitt stånd, vilja uppoffra allting och snart sagdt främst af allt, fädernesland och konungamagt, för sitt stånd och sina enskilda fördelar, älskade han dessa båda och ville deras väl främst af allt, samt ifrade för sitt stånd blott derföre, att han ansåg det utgöra en nödvändig del i begges väsen. Upphöjda tänkesätt, oegennytt, ridderlighet i detta ords fulla bemärkelse, tillerkännas honom allmänt, och det enda man kan tillvita honom, var en viss stolt, mindre i själen, än i det yttre, hvilken stötte dem,

som ej ärmare hände honom, och förskallade honom fiender, ej endast ibland dessa, utan ock bland dem af hans krets, som denna stöthet egentligen gällde. Härtill kom hufvudsakligast den ynnest han, och ännu mera hans syster, grevinnan Piper, åtnjöt hos Carl XIII och dennes gemål. För att tillintetgöra det inflytande som häraf blef en följd, hade man utspridt det rykte, att kronprinsen Carl Augusts föregifna förgiftning skulle hafva varit anställd af de båda syskonen, ett rykte, hvilket Fersens karakter kraftigt vederlägger, och som den anställda ransakningen icke på minsta sätt bestyrker. Det är icke ens troligt, att prinsen var förgifven; men den oförsigtighet man begick vid likets vård och behandling, gaf misstanken ökad fart. En nästan lika oförsigtighet lät greffe Fersen komma sig till last, då han, den allmänna tron till trots, och i förlitande på sin eskuld, åkte före liktåget i den vanliga riksmarskalks-vagnen, hvars prakt folket tog för ett hänande af nationens sorg. Förtrytelsen häröfver och kärleken till den afidne, alltför tidigt bortgångne prinsen, gafvo sig luft först i förolämpande ord och sedan i misshandlingar, hvilka Fersen isynerhet ådrog sig då han, ehuru helt nära slottet, sprang ur vagnen att söka skydd i ett hus, icke långt från Riddarhustorget. Någon öfverlagd plan till våldsamerhet emot honom har aldrig kunnat upptäckas. Sammolikt skulle alltsammans i tid kunnat stillas, om man genast vidtagit allvarsamma åtgärder; men de, hvilka anlagt planen, ville det icke, och anade ej tillställningens tragiska utgång. Militären gjorde således ingenting, utan förblef en stilla åskådare, huru den olycklige mannen i flera timmar slets mellan den förbittrade folkhopens händer och marterades af henne långsamt till döds. Detta skedde den bedröfligt minnesvärda dagen d. 20 Juni 1810. Det nakna liket togs från Rådstugugården och lades, genom polisens försorg, i en kista, samt affördes till Fersiska godset Steninge. Först i December samma år skedde dess högtidliga jordfästning i Riddarholmskyrkan. — Hans yngre broder **Fersen, Fabian Reinhold**, född år 1762 och död hastigt d. 10 Mars 1818, hade egentligen sin höga börd och rikedom ett tacka för sina befordringar. Redan år 1793, således vid blott 31 års ålder, var han sekundchef vid Svea lifgarde, men tog afsked derifrån år 1796, ledamot i beredningen och bankofullmäktig, hvilken sistnämnda plats han lemnade år 1810, blef öfverste-kammarherre, exellens och Serafimer-riddare. Med hans båda söner, hvilka dogo, den äldre, **Axel**, i Pisa d. 24 Mars 1838, och den yngre, **Gustaf Mans**, d. 5 April 1839, utgick denna rika och lysande ätt.

Förvhyttan, en masugn i Jernboås socken och Nerikes län, $1\frac{1}{4}$ mil N. från Nora; tillhör bergsmän.

Festarfä. Enligt gammal Nordisk sed gaf brudgummen skänker åt sin brud vid trolofningen. Dessa kallades *Festarfa*, och bestodo, enligt Tacitus, mest i hästar och oxar; men i Giptmåla Balken nämnas såsom festarfä: sadel, betsel, gångare, armkåpa och hätta. Äfven åt brudens föräldrar skulle fästmannen gifva skänker, hvarför äfven

bröllop i forden ägar hette brudfä. (Se detta ord.)

Fest-eld, fest-eldbräsen, en sådan tänds i vissa landskaper sjelfva midsommarsaftonen. Stället för den väldiga stockbrasan var den solljusa, och före dess tändande öfvermåttan varma ännastagna.

Fettalliebröder. Se: *Hällebröder*.

Fettknoppar, munkpeppar, hällegräs, pallgräs (*Sedum acre*), en mångårig växt, som förekommer på klippor, marar och tak nästan öfverallt ymnigt ända upp till Westerbotten. Den är mycket skarp till smaken och användes i medicinen, såsom särdeles verksam mot fallandesot.

Fet stek gör feta droppar, ett ordspråk, betecknande: Der något godt finnes, blir väl något öfver.

Fett är ett ämne, som förekommer ganska ymnigt uti naturen, så väl uti växter som djur och af flera olika slag, hvilka dock alla öfverensstämma uti sina hufvudsakligaste egenskaper, fastän de kunna vara betydligt olika uti de speciella. I afseende på den yttre formen förekommer det dels fast, dels flytande, och det så väl hos växter som hos djuren. De fasta slagen af växtfett få vanligen namn af *vax(fetmor)*, de flytande af *feta oljor*, det fasta djurfettet deremot får olika benämningar, såsom *talg*, *späck* och *ister*, det flytande vanligen *tran*. Fettarternas mest utmärkande yttre egenskap är en egen halhet eller slippighet, i följd hvaraf de allmänt användas till smörjning af maskiner o. dyl. till minskning af friktionen; flera slag deraf användas äfven såsom näringsmedel, eller rättare, för att göra sådana smakliga, ty de äro i och för sig sjelfva icke födande; men afsätta sig åter i det närmaste oförändrade uti kroppen, samt tjena då egentligen till bibehållande af den djuriska värmen. Därföre äro ock alla polardjur rikt beklädda med fett och inbyggarne uti dessa trakter i hög grad begifna på förtäring deraf, emedan det hos dem frambringa en behaglig och mera naturlig värme än den som hos oss ty värr! alltför ofta framkallas genom förtäring af brännvin och andra spritdrycker. Likasom vatten hafva fettarterne egenskapen att genomtränga flera organiska ämnen och hindra deras hårdnande, i följd hvaraf de ock mycket användas till insmörjning af sådana ämnen, som skola bibehållas böjliga, utan att ändock innehålla eller kunna genomträngas af vatten, såsom t. ex. läder. Af fettets utmärkande kemiska egenskaper är isynerhet dess förmåga att förenas med alkaliska ämnen, och dervid bilda tvål- eller såp-arter, af stor vikt i tekniskt afseende, och stora kvantiteter deraf användas till frambringande af dessa ämnen, äfvensom ock till lysningsämne i ljus och lampor.

Fettisdag, första tisdagen i fastan, betyder den *feta tisdagen*, i öfverensstämmelse med det Tyska *feierter Dienstag* och Franska *Mardi gras*, och kallades så, emedan man då genom rikare förplägning borde bereda sig på den, dagen derefter, askensdagen, börjande fastan. I Sverige ätes ännu öfver hela landet på denna dag en maträtt, som kallas *helvagg* (se detta ord), och man väcker hvar-

andra på morgonen med ris, hvilket kallas fettisdags- eller fastlagsris. Den positens man härmed ålägger hvarandra, säges häntyda på fräskarens hedsänging och lidande.

Fettstiel (*Sonchus arvensis*), en mångårig växt, som utgör ett högt besvärligt ogräs uti sädessåkrar och förekommer ymnigt i Skåne, Bohus län, Wermland, Nerike och Helsingland. Den är utmärkt genom sina stora guldglänsande blommor, samt såsom foderväxt begärlig för allt slags boskap. **Fibblytte** plåthammare i Westmanland. Se: *Hagaby* brok.

Fibler, mjärmjolk, slätterkaka, frukål (*Hypochaeris maculata*), en på de flesta ängar i skogstrakter, öfverallt i riket, förekommande mångårig växt, som öppnar sin blomma kl. 6 om morgonen och tillsluter den kl. 4 e. m. De spåda bladen begagnas i några orter såsom grönkål.

Fiekur. Dessa belades 1789 med bevillning, så att hvar och en som nyttjade guldur skulle betala 4 sk. och för silfverur 2 sk. allt B:ko. Den som har 2:ne ur skullo för det andra betala 1 R:dr, utan åtskillnad om det var af guld eller silfver.

Fide, annex till Grötlingbo, i Wisby stifts södra kontrakt, 6 $\frac{3}{4}$ mil S. från Wisby, är $\frac{1}{2}$ mil i längd och $\frac{1}{4}$ mil i bredd, så att man kan se hafvet på begge sidor. Kyrkan, af sten, skall vara uppförd år 1240. Tornet är ombyggt år 1826. Under påfvetiden hölls här i Fide en stor årlig landmarknad, som kallades *Fide Samfund*, på S:t Lars dag, då presten i kyrkan förrättade så kallad kyrkomessa, till hvilken mycket folk strömmade från utsockarne, hvarvid äfven, vid en krusifix-stock, offerades af hvarje person minst 16 till 20 sk. silfvermynt till S:t Laurentii ära. Denna vantro afskaffades år 1699. Krusifix-stocken är ännu i behåll och nyttjas till fattighössa, hvari årligen lägges 6 till 8 sk. B:ko till socknens fattiga, af en hvar, som Gud hulptit ur sjukdom eller annan nöd. Socknen består af 3 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 277 invånare, på en areal af 2,222 tunnland jord.

Fideikommiss kunna nu mera ej stiftas i Sverige. Deras skillnad från annan egendom ligger dels i deras oafhändelighet, dels i deras odelbarhet. Fideikommissier kunna således ej säljas, bortskänkas, utbytas eller förpantas, utan konungens tillåtelse; men att medgifva fideikommissnaturens öfverflyttande ifrån en egendom till en annan anses tillhöra konungen, såsom högste domare. - Det är konungens högsta domstol, som afgör sådana frågor, och dit äger äfven den att vända sig, som önskar att få inteckna sin fideikommiss-egendom; ty äfven detta är honom förbjudet. Fidei-kommissarien är nemligen i sjelfva verket icke ägare, utan blott innehafvare för lifstiden af släktens egendom. Det ligger i fideikommiss-inrättningens natur, att fästa egendomens besittning orubbligt vid ätten, och förhindra jordens öfvergång till nya ägare. Fideikommisset hindrar icke familjens öfriga ledamöter att sjunka i fattigdom; men det bibehåller alltid en viss förmögenhet åt släkten, betraktad såsom en kollektiv personlighet, och lemnar värden och nyttjande-rät-

ten åt familjens hafvudman. Derjemte hindrar den också jordens delning emellan olika personer inom ätten. De öfvergå ostyckade till innehafvarens äldste son eller äldsta barn, eller till den, som, enligt de villkor testator föreskrifvit, står den förre innehafvarens närmast; ty då fideikommissier hafva sin grund i testamentsrätten, och ej i den vanliga arfslagen, så kunna ock villkoren för egendomens öfvergång till en ny ägare på olika sätt godtyckligt bestämmas. Fideikommiss-inrättningen är egad att bilda en klass af mäktiga jordinnehafvare; men motverkar uppkomsten af en sjelfständig, knappt bergad allmoge, hvilken försörjer sig sjelf, om ock med möda. Detta sätt att öfverflytta egendomen påminner om gamla feodalförhållanden, och har äfven i Sverige sitt motstycke i de ärftliga län, dem konung Erik XIV inrättade för grefvar och friherrar. Dessa ärfdes odelade efter förstfödsrätt och kunde ej afhändas. Likasom de afskaffades genom konung Carl XI:s reduktion, så inskränktes de senare efter statsvälföringen 1809. Man kunde ej upphäfva fideikommisserna, ty detta hade varit att inkränkta på ägande-rätten. De gamla fideikommiss-egendomarne blefvo derföre bibehållna; men det förbjöds att stifva nya. Lagen emot fideikommissier blef således en inskränkning i testamentsrätten och man sökte vinna målet derigenom, att man förordnade, det ingen testator äger rätt att förordna om villkoren för egendomens förvaltning längre än under förste emottagarens lifstid, och ej heller bestämma äganderätten längre än till testaments- eller gäfvotagarens nästa efterträdare. I dennes hand ikläder sig egendomen egenskap af arfvejord. Denna lagförändring stod i sammanhang med den åt ofrälse stånden beviljade rättigheten, att besitta allt slags jord, äfven säterier, och såsom grund för den ifrågavarande inskränkningen nämnes den farhåga man ägde skäl att hysa, att sedan allt slags jord kunde ägas af hvilken som helst, alltför många fideikommissier skulle blifva stiftade, samt derigenom möjligheten förminskad att förvärfva fastigheter. Man fruktade, med ett ord, för en klass af stora jordägare, med besittning enligt förstfödsrätt, och sökte deremot befordra jordens delning. Lagens syftning var demokratisk; den föreslogs af ständerna och blef af konungen antagen vid 1809—10 årens riksdag.

Fidén, J. P., hvars öfriga lefnadsomständigheter äro obekanta, har utgifvit: *De methodo litteras definiendi apud Romanos; Tankar öfver mensklighetens öde*, samt öfversatt: *Hofmästarinnan eller lilla Akademien för unga fruntimmer* och *Philosophiska tankar ur en Frimurares dagbok*. Dessa skrifter utkommo åren 1789 och 1790.

Fidlerus, Casper, arkitekt hos Carl IX och Gustaf Adolf, var född i Königsberg d. 28 Maj 1570 och promoverades år 1591 till både filosofie- och medicindektor. Han begaf sig åt norden, blef läkare hos hertigen af Kurland och stadsmedikus i Riga, samt kallades år 1604 till Ryske storfursten Boris Godanow, hvilken gjorde honom till sin lifmedikus. Han beskylltes att hafva vållat

prins Gustafs död, emedan han förtydtt prinsens i förtroende till honom fällda yttranden och anklagat honom för afsigten att upptränna Moskwa. År 1610 kom han till Sverige och antogs genast i tjänst hos konungen; men dog i Stockholm d. 1 Okt. 1613. Eljest beskrives han som en flitig och erfaren man, samt skicklig poet. I Moskwa säges han hafva grundlagt den der varande Tyska Sloboden.

Fieandt, Johan Henrik von, kom i tjänst såsom ryttare år 1700, och deltog i Carl XII:s krig, bivistade slaget vid Narva, öfvergången af Düna, träffningen vid Systerbeck, blef fången i slaget vid Storkyro, rymde från Ryssarne och blef kommandant på Kajaneborg, der han år 1716 åter blef fången. Härifrån lyckades han att för andra gången befria sig år 1718 och deltog i Norska fälttåget samma år, hvarvid han förstörde Stene skans; blef sårad i en träffning mot Ryssarne vid Selånger i Westerbotten år 1720, och stupade slutligen, såsom major vid Savolaxs regemente, i slaget vid Wilmanstrand år 1741. Han var då 58 år gammal och hade deltagit i 20 fälttåg. Hans söner blefvo adlade 1751.

Fiflered, annex till Böne, i Redvägs härad af Elfsborgs län, 3 mil N.O. från Ulricehamna. Kyrkan, af okänd ålder, är tillbyggd år 1734, och har sitt namn af de Fifler (Horsa fifler), hvilka växa i talrikhet omkring henne. — Kronbröllop hafva här upphört och med detsamma brudståten. De flesta låta viga sig hemma hos brudens föräldrar. Likfärderna äro enkla, och barnen bäras till dop antingen i kyrkan eller hem till komministerbostället Elmered. Praktbegär har intagit den gamla tarflighetens ställe, der råd och ämne dertill finnes. Borden idkar hieldre jordbruk än handaslöjder, emedan detta lönar sig mera på en någorlunda god jordmån. Sjöar finnas tvenne: *Lönnera*, en herrlig sjö, med vackra stränder, och *Laxsjö*, "en pöl, förutan lax." Vid Björnaslätt finnes en offerkälla; men offringen har upphört med vidskepelsen. Socknen består af 12 $\frac{3}{4}$ mtl. med 547 invånare på en areal af 6,804 tunnland, af hvilka 450 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Fifvelstad, annex till Hagebyhöga, i Aska härad af Östergöthland, $\frac{1}{4}$ mil Ö. från Wadstena. Kyrkan är af okänd ålder och byggd af kalksten, vid stora landsvägen emellan Skenninge och förutnämnda stad. Här märkes: frälse-säteriet *Rafsjö*, 1 mtl., $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan, har tillhört släkterna Natt och Dag, Lilje, Wrede, Tessin, Pilgren, Blommenskjöld och Wallberg. Socknen består af 20 $\frac{1}{2}$ mtl. med 710 invånare på en areal af 3,934 tunnland, af hvilka endast 25 äro sjöar och kärr. Adr. Skenninge.

Figrellius, Olof, syskonbarn med den bekante Figrellius (Gripenbjelm) och son till hospitalspredikanten i Linköping Olaus Olai, var född derstädes år 1629, studerade medicinen under Rudbeck d. ä. och rekommenderades af denne till fältmedikus år 1659, emedan han såsom det hette, "haffver i några år sin största flit gjort, och nu en tidh practiserat: är till en hwacker physiognomi

och höfliga seder, och haffver jagh honom uti några år i medicina öfivat", m. m. Att F. vid 30 års ålder var den ende, som härtill kunde föreslås, gifver ett ungefärligt begrepp om medicinens tillstånd vid rikets första lärosäte på den tiden. Han skickades nu till Svenska hären på Seeland, fortsatte, efter krigets slut, sina studier i Upsala, men reste till Leyden och blef derstädes promoverad år 1663, flyttade till Falun, hvarest han blef grufmedikus, sedan tillbaka till Stockholm, der han dog 1671, endast 42 år gammal.

Fiholm, 2 mtl., i Jäders socken af Södermanlands län, 10 $\frac{1}{2}$ mil från Nyköping, var stamgods för Oxenstjernska släkten, och har tillhört rikskansleren greve Axel Oxenstjerna, hvilken skref sig till Fiholm. Hans sängkammare var der länge att bese, uti sitt orubbad tillstånd. Sängen, mycket olik denna tidens smak, har med 4 till 5 trappsteg ifrån golfvet varit tillredd i muren. Här förvarades ock några kläder, hvilka tillhört rikskansleren. År 1791 d. 19 Okt. tillade konung Gustaf III riksrådet greve Joachim Beckfriis den hedern, vid det af riksrådet då upprättade fideikommiss Fiholm och Böringe kloster (se detta ord), att denna egendom skulle bära namn af grefskap, och vid grefliga släktens utgång på manliga sidan, skulle den tillkommande fideikommissarien äga, att, för sin person, antaga namnet Beckfriis och ättens vapen, jemte grefvetitel och värdighet, dock att dess barn ej blefve delaktige af denna värdighet. Fiholms grefskap har alltsedan rikskansleren Oxenstjernas tid haft patronat-rätten till Jäders och Barfva socknar; men äger denna rätt nu endast till den förstnämnda, hvilken är modersockna.

Fiholm, en sätesgård i Rytterna socken af Westmanland, vid Mälaren och ett sund emellan Trossön och fasta landet. Denna gård har fordom tillhört biskoparne i Westerås, hvilka der utgifvit flere bref. Den kallades den tiden *Biskops-Fiholm*, till åtskillnad från Fiholm i Södermanland. Då gården innehades af de andlige, låg den på Trossön, der man funnit lemningar af källare, vallar och bergar. När konung Carl Knutsson sökte genom räfst åter indraga kronogodsden, blef gården tagen ifrån biskoparne. Fiholmen blef derefter kungsgård, och drottning Catharina Stenbock fick den i förläning år 1561, tillika med Strömsholm. År 1623 såldes denna gård ifrån kronan till fältherren Gust. Horn för 4,000 dal. s. m.; men år 1628 byttes den tillbaka, och Fiholm blef åter kungsgård till år 1723, då det blef utbytt åt amiral Wattrangs enka, mot Rådmansö i Upland. Fiholm innehades sedan af kammarherren v. Berchner och hans efterlemnade barn, till dess det, genom hans dotters giftermål med sin stufmorbör, riksrådet frih. C. J. Ridderstolpe, tillföll denna släkt. Egendomen består af 3 $\frac{1}{2}$ mtl. säteri, samt underlydande 15 $\frac{3}{4}$ mtl. frälse, jemte räntorna af 3 $\frac{1}{4}$ mtl. skatte. Här finnes en stor, vacker trädgård med växthus. Större delen af Fiholm stiftades år 1779, till fideikommiss inom släkten, af riksrådet baron C. J. Ridderstolpe.

Fiholm. Detta namn har i senare tider ådragit sig uppmärksamheten genom det rika arf efter plan-

tagelgaren på Demerary, Jonas Filén, hvilket tillföll hans broder, d. v. vice aktuarien i kommerskollegium, Paul H. Filén, som dermed stiftade en fond till välgörande ändamål, öfverlemnad till regerande konungens disposition, och derföre belönades med kommerseråds titel. (Se nedanföre.)

Filén, Jonas och Pauls, pensionsfond, för civile embets- och tjänstemäns samt deras enkors och barns underhåll, uppgick år 1842 till 68,741 R:dr B:ko. I understöd utbetaltes till civile tjänstemän 2,800 R:dr, samt till enkors och barn 1,966 R:dr 32 sk. B:ko.

Fillemius, Peter, biskop i Linköping efter Rhyzelius, från 1761 till 1780, då han dog 76 år gammal. Det enda märkliga med honom är, att han år 1774 först brukade bära biskopsmössa vid högtidliga tillfällen, hvilket bruk sedan allmänt antogs af hans embetsbröder, samt att han vid 1765 års riksdag påmint exellenserne att bivista gudatjensten i kyrkorna och der offentligt begå nattvarden.

Filikkrommen. Så kallades i början af 1800-talet en person, hvilken, isynnerhet om somrarna, uppehöll sig på Djurgården i Stockholm, och der med sina visor, ackompanjerade af en skorrande viola, omkring sig församlade den skrattlystna hopen, hvars icke förfinade öron tålde vid ett något grofkrornigt skämt och vissa kärnqvickheter, hvilka alltid stodo mannen till buds. Han var en ibland de originaler, hvarpå den tiden icke led någon brist, men hvilka nu blifvit allt mera sällsynta, liksom glädjen och munterheten.

Filipstad, en bergstad i landskapet Wermland, anlagd år 1611 af konung Carl IX, vid norra ändan af Daglösen, i en vacker och vattenrik dal, nästan midt i Filipstads bergslag, 27 $\frac{3}{4}$ mil från Stockholm. Den erhöi sitt namn efter konungens andre son, hertig Carl Filip, hvilken då var hertig af Wermland. Handeln drivres här förnämligast med tackjerna, samt för öfrigt med spannmål och andra köpmannavaror, hvaraf bergslagen har behof, och handtverkerierna förse äfven landsbygden eller bergslagen med arbeten. År 1836 inrättades här en högre apologistkola med en lärare; men hvilken skola sedermera småningom blifvit utvidgad, så att den nu har trenne lärare och besökes årligen af omkring 40 ynglingar. Dessutom finnes i staden en folkskola, der voxelundervisningen är införd. Denna sistnämnda skola äger en betydlig fond, tillkommen genom enskilda välgörares gåfvor. Årsmarknaden, i orten kallad *Oxhelgen*, hålles i September månad, är lifdig och ganska mycket besökt. Jemte annex-socknarne Fernebo, Gåsborn, Brattfors, Nordmark och Näsräm, utgör Filipstad ett regalt pastorat af 2 kl. och hör till Nyeds kontrakt af Carlstads stift. Staden har 1,109 invånare, 117 hus och tomter, med ett uppskattadt värde af 235,988 R:dr B:ko, samt 3,156 tunnland den tillhörig jord. Riksdagsnummern är 79.

Filipstad, bergslag eller härad, i landskapet Wermland och fögderiet Östersysslet, innefattar följande socknar: Fernebo, Brattfors, Gåsborn,

Nordmark, Näsräm, Kroppa och Lungsund. Häradet består af 19 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 14,357 invånare. Dess areal utgör 411,711 tunnland, af hvilka 46,700 äro sjöar och kärr. Af insjöar äro *Yngern*, *Daglösen* och *Långban* betydligast. På mineralier är detta härad rikt; isynnerhet finnes här jernmalm, både i ymighet och af utmärkt godhet. Bland malmfälten äro de så kallade *Persbergs* grufvor, belägna vid insjön Yngern, de betydligaste och mest gifvande. I förening med häraderna Wäso, Carlskoga, Wisnum och Ölme utgör detta härad en domsaga.

Film eller Filmers socken, i Olands härad af Uplands län, Örbyhus kontrakt af Upsala stift, 4 $\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Upsala. Vid prestgården skall i hedendomen bott en konung med namnet *Filmer*, efter hvars boning man ännu år 1741 märkte spår af murar, m. m. Uti kyrkan står på högra sidan om fönstret i choret en konung målad med krona på hafvudet, ett svärd i högra handen och ett riksapple i den venstra, framför hans fötter en sköld med vapnet 3 kronor. På venstra sidan om fönstret står en dylik bild med krona; den håller med högra handen en yxa på axeln, med den venstra ett äpple, men utan kors och blott en lilja på. Framför dess fötter ligger äfven en sköld med en flygande drake uti. Det uppgifves, att dessa bilder skola hänsyfta på Magnus Smek och sonen Erik XII, hvilka sinsemellan delade riket, år 1354, på det sätt, att fadern skulle behålla Svea rike, hvilket utmärkes med vapnet 3 kronor. Deremot skulle sonen styra det öfriga, hvilket draken skulle beteckna. Här märkes dessutom: *Dannemora grufvor* och *Österby bruk* (hvarom se dessa ord). Socken hör till 3 kl. konsist. pastorater; består af 32 mtl. och har 2,196 invånare på en areal af 25,851 tunnland, af hvilka 2,950 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala, Dannemora.

Filmer. En Skandinavisk konungason, om hvilken man berättar, att han, med en talrik här, tågade genom östra Europa, ända fram till Svarta Hafvet. Han lär egentligen varit en Svensk fylkeskonung, efter hvilken ofvannämnde Films socken fått sitt namn.

Filologi. Är vetenskapen om språken, läran om deras väsende och lagarne för deras förändringar. Filologien bör sålunda skiljas från språkkunnighet, hvilket är kännedomen om ordens betydelse och öfversättning i flera eller färre språk, samt från kunskapen om språkens innehåll eller litteratur. Ett språk består ej af tillfällig sammangyttring af ljud, utan tvertom af vissa efter nödvändiga lagar utvecklade uttryckssätt. Det tillhör filologien att ordna dessa och framställa de allmänna lagarne derför, antingen inom ett enda språk, eller i jämförandet af flera språk; detta senare tillhör den *komparativa, jämförande filologien*. Vid betraktande af antingen ett enda språk under olika åldrar eller åtskiljda folkslags språk visar det sig, att språket noga följt med och uttryckt hvarje tids och hvarje folks bildningsgrad och lynne. Då ett folk varit kraftfullt och oförderfvadt har språket ägt klang och bestämthet. Sedan folket blifvit

vekligt, hafva läspande, vekligna ljud uppkommit. Så länge ett folk varit obildadt, varit fattigt på begrepp har äfven språket varit fattigt. Så vida filologien framställer dessa och öfriga språkens förhållanden, deras natur och inbördes förvandtskap, är den ej blott en lära om ord och termer, hvarföre den af många blifvit ringa äktad, utan den är en vetenskap i sitt slag, hvilken tjénar att upplysa människoslägtets utveckling och historia. Ordet filologi kommer af Grekiska ordet *philos*, vän, och *logos*, ord, språk. Den första som benämndes filolog var *Eratosthenes*, astronom, geograf och föreståndare för biblioteket i Alexandria omkring 300 f. Kr. Efter honom förde flere lärde män detta namn, och det blef liktydigt med grammatiker, emedan filologien omfattade flera vetenskaper, såsom mythologi, kritik, retorik, metrik, m. m. Genom dessa filologer blefvo alla kvarlefvor af den Grekiska litteraturen samlade, renade och upplyste med kommentarier, och sålunda räddade åt efterverlden. Alexandria var medelpunkten för dessa lärde. Bland Romare kunna såsom filologer nämnas *Quintilianus*, *Aul. Gellius*, och senare *Donatus* och *Priscianus*. Till nyare tiders utmärkta filologer höra *Joh. Reuchlin* (utmärkt i Grekiska språket), död 1522, *Richard Bentley*, *Joh. Jac. Scaliger*, m. fl. I våra dagar har filologien undergått nästan en revolution, genom bekantskapen med Sanskrit, Hinduernes heliga språk, hvarigenom en alldeles ny utgångspunkt blifvit funnen för den komparativa filologien. De som häri arbetat äro: bröderna *Schlegel*, den nu lefvande prof. *Bopp* i Berlin, m. fl. Under catholicismens period i Sverige, märkes i filologien bland annat *Composita verborum* af *Magn. Ingemanii*, tryckt 1519; en kompilation af en Engelsk grammaticis arbete från 11:te århundradet; *Donatus* nyttjades i Latinska grammatiken. Under reformations-seklet omnämnas *Elaus Petri Helsing*, *Joh. Serrarius*, *Nic. Olai Bothniensis* och *Abr. Andr. Angermannus*. Sjuttonde århundradets filologer i Sverige voro *Freinshemius*, *Loccenius*, *J. Gezelius*, *Er. Schroderus* samt *Joh. Schefferus*. Under adertonde århundradet märkas: *Ihre*, *Bolin*, *Sahlstedt*, *Hof*, *Celcius*, *Rudbeck*, *D. Annerstedt*, *Eenberg*, *Ullgrund*, *Lallorsledt*, *Rudensköld*, af *Sotberg*, *Aurivillius*, *H. Brauner*, *H. Benzekius*, *Boberg*, *Engeström*, *Leopold* och en mängd andra. Under nittonde seklet har filologien i allmänhet icke blomstrat. Disputationer, några spridda öfversättningar samt några få skolböcker utgöra hela den filologiska litteraturen. Orientaliska språken hafva fått lyckligare bearbetare: Syriskan genom *Agrell* och *Norberg*, Arabiskan genom *Berggren*, *G. Knös*, *Lindgren* och *Thornberg*, Hebreiskan genom *Tingstadius*, *Sjöbring*, *Pelttersson* och *H. Tullberg*, Sanskrit genom *O. F. Tullberg*, då Grekiskan endast ägde *Dahl* och öfversättarne *M. Wallenberg*, *Tranér*, *Lundblad*, *Brunius*, samt *Kolmodin*, och några läroboks-författare. Moderna språken bearbetades af: *Heinrich*, *Deléen*, m. fl. Modersmålet började deremot grundligare, ehuru icke med afseende på fornspråket, undersökas af *Boivie*, *Fryxell*, *Almqvist*, m. fl.

Filosofi. Ehuru Svenska folket i allmänhet mera riktat sin intellektuella verksamhet åt de praktiska vetenskaperna, än åt den filosofiska spekulatiomen, har Sverige likväl frambragt flere utmärkta filosofer, än man skulle kunnat vänta det under en sådan riktning hos folklynnnet. Fastän Svenskarne mera följt med den filosofiska utvecklingen och tillägnat sig dess resultater, snarare än ställt sig i spetsen för densamma, och brutit nya banor inom tankens värld, så har detta tillägnande likväl skett på ett själfständigt sätt, och enskildta tänkare hafva uppstått i Sverige, hvilkas namn bevaras vid sidan af vetenskapens utmärktere idkare. Någon egentlig filosofisk verksamhet ibland Sveriges lärde känner lärdomshistorien icke före sjuttonde århundradet. Medeltidens skolastiska strider voro för Svenskarne fremmande, med undantag måhända af någon lärd prest, hvilken, vid universitetet i Paris, förvärfvat sig bekantskap med tidehvarfvets vetenskapliga rörelser. Den s. k. *Konunga- och Höfdinga-styrelsen*, ett berömdt inhemskt arbete, hvilket anses tillhöra denna tid, ehuru dess höga ålder icke är obetviflad, har ett mera politiskt än filosofiskt innehåll. Likaså fattig är äfven reformationstidens litteratur i filosofiskt hänseende. Men i sjuttonde århundradet inträder ett annat förhållande. Tvenne filosofiska riktningar kämpade, till dess en tredje uppträdde med den Cartesianska filosofien. De båda andra voro den mystiska och den gamla skolastiska filosofien, dels tillgifven Aristoteles, dels kämpande emot honom. Det senare var en egenhet hos de s. k. Ramistorne. Bland mystiker från detta tidehvarf har Sverige frambragt *Forsius*, *Bææus*, *Urban Hjærne*, m. fl. och af den andra ofvannämnda riktningen *Johannes Rudbeck*, en märkvärdig man i vår bildnings historia, den lärde theologen *Gezelius*, den lika kunskapsrike juristen *Wexionius-Gyldenstålpe*, m. fl. Cartesii system blef, under konung Carl XI:s regering, föremål för strid ibland de lärde i Upsala. Theologerne fruktade faror för kristendomen. På ena sidan kämpade Cartesianern *Biberg* och den unge för bildning och en ädel karakter samt oförtjenta motgångar bekante *Castovius*; å den andra sidan stodo theologerne *Micander* och den stridslystne, äfven bland opartiska personer illa beryktade *Schütz*. Denne visste att, vid en riksdag, inleda prästeståndet i striden, och regeringen anropades, att med magtspråk qväfva filosofien. Denne vägrade och den enväldige Carl XI stadgade tankens frihet. Derifrån undantog han likväl politiken; ty inom dess fält fördrog han ingen motsägelse, intet tvifvel om den oinskränkta konungamagts gudomliga ursprung. Denna inskränkning i tankefriheten blef i sin mån ett hämmande band. Under de fyra första tiotalen af 18:de århundradet verkade den själfständige tänkaren *Rydellius* med kraft och lärdom för den Cartesianska filosofiens stadfästande. Efter honom herrskade den Wolfiska skolan. Den djupsinnige *Svedenborg* framträdde vid dess sida med sin verldsbekanta theosofi, och emot århundradets slut blef den Kantiska filosofien känd i Sverige, bestridd, försvarad och

slutligen segrande. Dess försvarare var särdeles filosofie-professorn i Upsala Boëthius, hvilken likväl ännu kunde bland sina samtida räkna anhängare af Lockes system. Dit syftade de Gustavianska snillena, sådana som Leopold och Nils von Rosenstein. På detta sätt blefvo den Europeiska filosofiens olika systemer i Sverige hemmastadda, och vid ett sådant tillägnande har det i hufvudsaken förblifvit. Fichtes, Schellings och Hegels åsigt har tid efter annan inträngt i Sveriges litteratur, dock ej blott såsom lån, utan med själfständig bildning. Den skarpsinnige Benjamin Höijer och den djupe tänkaren Biberg anförde den filosofiska verksamheten i Sverige, i början af innevarande århundrade. Båda skördades af döden i sin medelålder, och deras platser fylldes af skalden Atterbom, vän af Schelling, och den klart tänkande Grubbe. Begge dessa män hafva genom skrifter och undervisning verkat med framgång. Af Atterboms "*Studier till Filosofiens historia och system*" har dock endast första bandet utkommit, och Grubbes arbeten äro till en stor otryckta och för allmänheten ej tillgängliga, sedan författarens röst förstummat från kathedern. I våra dagar hafva yngre män, Snellman i Finland och Afzelius i Upsala med flit, skarpsinne och lärdom börjat sprida den Hegelska filosofien, och en lärobok i filosofiens historia af prof. E. A. Schröder har börjat lemna pressen.

Filosofisk examen eller examen inför filosofiska fakulteten vid universiteterna anställes i och för erhållandet af den akademiska doktorsgraden, i hvilken fakultet som helst, och, man kunde tillägga, äfven för inträdet i konungens kansli; ty den s. k. kansli-examen är i själfva verket filosofisk, enär den icke omfattar något ämne, som ej räknas till den filosofiska fakulteten. För juridiska och medicinska graden fordras en föregående filosofisk examen, hvilken omfattar hela den filosofiska fakultetens sfer, med undantag af de Österländska språken, Nordiska antiqviteterna, estetik och astronomien, m. m. Denna examen benämnes med afseende å den examinerande fakulteten och den andra, hvaruti inträde sedermera skall sökas, antingen juridiko-filosofisk eller mediko-filosofisk. För den theologiska graden fordras deremot, såsom en inledning, själfva den högsta filosofiska eller filosofie kandidat-examen, hvilken afläggas uti alla den filosofiska fakultetens vetenskaper. Dit räknas då ej blott filosofien, utan äfven språkstudier, den politiska historien, statsvetenskaperna, vitterhetens historia, matematik, fysik, astronomi, kemi och naturalhistoria. Ämnena äro för många att af en och samma person kunna genomträngas. Deraf har också uppstått det förhållande, att ingen studerar alla dessa vetenskaper, utan hvar och en sitt studium och söker blott att i de öfriga ämnena icke blifva alldeles ogillad. Detta kan dock ej alltid undvikas; ty äfven om den examinerade icke blifvit afgjort ogillad i något ämne, måste han likväl hafva vunnit i det hela tretton godkännande betyg. I annat fall är examen underkänd. Då nu examensämnena äro fjorton, måste han antingen vara godkänd af alla

utom en, eller också i vissa ämnen besitta högre än godkännande betyg. Ty de högre betygsgraderna gälla för $1\frac{1}{2}$ eller 2, ja tre betyg, och är det högsta tänkbara maximum 42. Minimum är, såsom nämndes, 13. Den juridiko- och mediko-filosofiska examen erfordrar blott 5 å 7 betyg, och icke en gång detta, så framt ej inträde skall sökas i den juridiska och medicinska fakulteten. Äfven den s. k. student-examen, hvilken afläggas i och för erhållande af akademisk medborgarrätt, är öfvervägande filosofisk. Den innehåller nemligen, utom de filosofiska ämnena, ett förhör i den theologiska dogmatikens elementer. Alla dessa examina föregås af tentamina eller enskilda förhör, utom student-examen, som endast i ser-skildta fall är förenad med tentamen, och äga allesamman rum inför slutna dörrar. Tiden för tentamina är obestämd, beror på den examinerandes välbehag och bestämmes efter den större eller mindre kurs, för hvilken skall redogöras. Men själfva examen räcker tre timmar, utom student-examen, hvilken upptager åtta. Till antalet af filosofiska examina skulle äfven kunna läggas den s. k. preliminär-examen, hvilken föregår den allmänna juridiska eller hofrätts-examen. Den består i ett förhör uti moralifilosofi och historia. De större filosofiska examina äro förenade med skriftliga prof och filosofie kandidat-examen förutsätter tvenne s. k. disputationer, af hvilka dock ingendera behöfver vara författad af den examinerade. Endast försvaret, och äfven detta i vissa fall blott till en del, åligger honom.

Filtrera, egentligen detsamma som sila, likväl användes denna benämning företrädesvis, då silningen sker genom papper eller filt, så att den silade vätskan blir fullkomligt klar.

Fimbulvinter (mythol.). Så kallades en vinter, som skulle inträffa näst före Ragnarök, (yttersta dagen) och vara så lång som tre vintrar.

Fimmerstad egendom, belägen i Fägeds och Ekeshogs socknar i Westergöthland, har tvenne qvarnar, vädersåg och tegelbruk för vattendrift, med en areal af ungefär cirka 2,800 tunnland. Den är belägen nära Götha kanal, hvilken går genom dessa ägor intill sjön Viken. Äges af öfverst-löjtnanten och riddaren, friherre Casten F. von Otter.

Finans-departement. Någon särskild förvaltning öfver rikets drätselverk fanns ej före Gustaf Wasa. Men då han inrättade ordentliga jordeböcker, stiftade han äfven ett *kammar-råd*, eller såsom det ock kallades *kongl. kammaren*, hvilken skulle hafva uppsigt öfver beskattningsväsendet. Detta skedde omkring år 1540. I konung Sigismunds konungaförsäkran talas om en riks-skattmästare och tvenne riks-råd, de der skulle förordnas till kammar-råd. Från denna kammare utgick senare tidens finansiella myndigheter. Kammaren blef en af de fem riks-kollegierna, dem Gustaf II Adolf utbildade. Senare utbrötes derifrån åtskilliga delar, hvaraf uppstodo nya kollegier, kommers- och bergs-kollegierne, statskontoret, kammar-revisionen, hvilken nu kallas kammar-rätten. Så delades, efter ämnenas natur,

drätsel-ärenderna på flera förvaltande kollegiala verk, och dessa träffades af kollegiernes gemensamma öde, att efter hand skiljas från den egentliga regeringen. Carl XI bibehöll riks-råder såsom kollegiernes ordförande; men detta samband upphörde med frihetstidens början. Dessförinnan hade konung Carl XII, i sin kansli-ordning af år 1713, förlaggt all regering i kansliets hand, och delade detta i stats-expeditioner. Det blef nu stats-sekreterarnes tid att föredraga i rådet och stå i spetsen för styrelsen, hvar inom sin expedition. Stats-expeditionerna blefvo styrelsens verktyg, kollegierne skiljda derifrån, ställda på sidan eller underordnade, rådgifvande och förvaltande verk. Så äfven inom finans-förvaltningen. Denna utgjorde, intill år 1773, gemensamt med andra inrikes civila ärender, en expedition; men ifrån detta år till Gustaf III:s död fanns en egen finans-expedition. Den försvann å nyo, för att återställas vid regementsförändringen 1809. Vid den senaste ombildningen af stats-expeditionerna år 1840, undergick finans-styrelsen föga förändring. Dess chef kallas stats-råd, i stället för stats-sekreterare, och är konungens rådgifvare, äfven i de fall, då han icke är föredragande. Expeditionen fick namn af departement; men gränssorna för dithörande regeringsärender blefvo i det hela oförändrade. Enligt den stadga om ärendernas fördelning emellan departementerna, som Kongl. Maj:t utfärdade år 1840, hör nu till finans-departementet alla beskattnings-ärender, jemte frågor om förvaltningen af kronans gods, således hela kammar-verket. Härigenom kommer finans-departementet i nära förbindelse med civil-departementet, hvilket omfattar handel, näringar, o. dyl., och ingår inom finans-departementets verksamhet i och för beskattnings-ärendernas skull. Vidare räknas hit stats-verkets förbindelse med banken och riksgäldskontoret, samt post- och tull-ärender; emedan dessa inrättningar handhafva kronans inkomstkällor. Med denna penningeförvaltning genom finans-departementet förenas äfven utbetalningar af medel anslagna på riks-staten, allmänna indragnings-staten och af rikets ständer anvisade pensioner, samt frågor om lån af allmänna medel. Genom rikets ständers envælde öfver banken och riksgäldskontoret är finans-departementets verksamhet inskränkt; men utvidgas genom de mångfaldiga beröringar, hvaruti stats-verket befinner sig med dessa ständernas inrättningar. De embetsverk, som höra under finans-departementet äro stats-kontoret, kammar-kollegium och kammar-rätten, post-, tull- och mynt-verken, kontroll-verket, chartæ-sigillatæ-kontoret och slutligen en och annan inrättning, hvilken, att dömma efter namnet, man skulle väntat sig att finna förlagd bland civil-departementets embetsverk. Sådana äro: styrelsen öfver civil-statens pensions-inrättning, skogs- och jägeri-staten, samt ekplanteringen i riket.

Finanser. Klarare än någorstades visar sig i afseende på finanserna huru en stigande bildning invecklar alla samhällsförhållanden, och gör lifvet mera njutningsrikt; men tillika mera uppfyllt af

de mest olikartade omsorger. Ingenting var enklare än finanserna i äldre tider; ingenting är konstigare i våra dagar. Fordom betydde penningar föga och vapnen allt; nu kan ej en här röras utan kostnader, hvilka göra krigen beroende af kapitalisterna, och äfven i fredstid kan nästan ingen vigtig åtgärd inom samhällslifvet utföras, utan i sammanhang med finansiella anordningar. Därför har och magten öfver statens penningar blifvit hufvudfrågan vid all politisk lagstiftning, och kontrollen öfver bruket af dessa medel en säkerhet för folken, ej blott emot regeringens misshushållning utan äfven emot politiskt förtryck. I äldsta tider bestod statens eller konungens inkomster — ty emellan konungen och kronan gjordes ännu ingen skillnad — i Upsala-öd, eller de fasta egendomar, som ifrån urminnes tid varit förenade med värden af de stora offren i Upsala afgudstempel. Dertill kom äfven konungens rätt att uppbära dulgadråpsböter, dana-arf, tredjedelen af skörden, och slutligen funnos i de äldsta tiderna vissa af folket utgående skatter. Dessa skatter hade sin grund i den gamla förbindelsen för folket, att följa konungen i krig (*ledning*), samt att förplåga honom och hans hof under resor i landet. Efter hand blefvo sammanskotten för dessa ändamål ständiga utskylder, hvilka utgingo äfven om krig eller resor ej föreföllo. Dessa skatter förekomma under åtskilliga namn, *Ledungslåm*, *Tingslåm*, *Gengärd*. Andra rent personliga skatter förekomma äfven från bedniska och medeltiden, såsom den bekanta *Nasskatten*. Med dessa inkomster, hvilkas belopp nu omöjligen kan bestämmas, ägde konungen att besörja sin hofhållning och de kostnader, som härflöto af hans bestämmande, att lag styrka och frid hålla i landet. Alla penningeförhållanden voro den tiden enkla och stats-ekonomen en ökad vetenskap. Genom krig, de mäktiges förtryck och tyranni af utländska fogdar under unionstiden hade folket blifvit fattigt, och staten likaså. Särskildt bidrog dertill egendomens hopande i kyrkans hand, jemte rikets beroende i handelsväg af Hansestäderna. Konung Gustaf I emottog finanserna i djupt lägerfall; men upphjelpste dem genom reduktionen utaf kyrkogoden. Stor skuld betungade kronan, hvilken betalades genom stora ansträngningar. Kyrktionden användes dertill och äfven kyrkornas klockor, hvaraf uppror uppstod ibland den oupplysta menigheten. Emellertid blef kronan rik, skulden betalad, ordning infördes i penningeverket och betydliga skatter funnos hopsparda vid konungens död. Men så utbildad var ännu statshushållningen, att dessa skatter gömdes i hvalfven, såsom döda kapitaler och förlösades därför snart af konung Erik XIV. Man förstod ej att göra dem fruktbärande genom en inre rörelse. I allmänhet grundade konung Gustaf rikets penningeverk på vidsträckt fastighets-besittningar, och öppnade en ny inkomstkälla genom kyrktiondens indragning. Fastigheterna voro dels forna kyrkogods, dels afvelsgårdar, dem konungen anlade i olika provinser, och slutligen ville han gerna betrakta all obebyggd mark såsom kronans, och hendes si-

som en ärfvilg förpaktare. Andra medel att förvärfa inkomster försumrades ej heller. Konungen gjorde sig till arfvinge af de andliga stiftelsernas redbarheter, samt af presters efterlemnade egendom, deruti konungen tog biskoparnes gamla andel. Allt detta, hvilket han förvärfvadt, stundom på ett våldsamt och icke alltid rättvist sätt, höll han vid god ordning och inrättade t. ex. kronans jordböcker. I afseende på skattläggningen införde han beskattning efter jordetalet, i stället för efter mantalet, så att den som ägde mera betalade också högre skatt, och ej, såsom förut, hvarje fullsuten bonde lika. Den ordning han infört i penningeverket bibehöll sig ej under hans söner. Konung Erik XIV:s dyra hofhållning och beständiga krig förtärde statens medel; konung Johan var en dålig hushållare och under Sigismund rådde en beständig oordning i landet, hvilken hindrade all planmessig ledning af penningeverket. Carl IX hade ärf sin fars hushållsanda; men hans regering var kort och krigisk. Derpå följde de stora hertågen till Polen och Tyskland under Gustaf II Adolf, och dermed ingick ett nytt tidehvarf i i Sveriges kameral- och finans-historia. Detta tidehvarf inleddes genom tvenne nya förhållanden, de ökade skatterna — en följd af kriget — och kronogodsens öfverlåtan till adeln genom köp, förpantning och skänk. Nya bevillningar gjordes för krigsbehofven och blefvo småningom beständiga. Så uppkommo landtogsgården, boskapspenningarne, kvarntullen, lilla tullen och accisen. Alla dessa nya skatter voro ej tillräckliga för krigsbehofven, oaktadt dryga tullinkomster drogos från de Preussiska hamnarna. Sedan dessa 1635 gått förlorade, börjades, af penningenöd, år 1638 kronogodsens försäljning, hvilken, i början en nödfallsåtgärd, sedan blef ett samvetslöst slöseri. Drottning Christina gjorde kronan fattig och konung Carl X:s krig voro ej egnade att återställa ordning och välmåga. Nu hade kronans inkomster blifvit ett politiskt tvistefrö. Det var dervid, som adeln och de ofrälse ständens partier fästade sig, och kronogodsens afgång från kronan, samt nödvändigheten af en reduktion blef tidens hufvudfråga. Beslutad under Carl X verkställdes denna reduktion, i större skala än från början var ämnadt, under Carl XI. Reda i penningeverket återkom, kronan blef rik; men, såsom ofta fallet varit, då något stort blifvit utfördt i Sverige, skedde detta på ett våldsamt, snart sagdt revolutionärt sätt. Carl XI var mera en diktator än en lagbunden konung, i gammal Svensk anda. I Carl XII:s hand blef denna diktatur mera krigisk, först segersäll, så djupt olycklig. Segerne voro dyra och nederlagen förstörde statens medel fullkomligt. En våldsam despotism gjorde intrång i den enskildta rörelsens frihet, bestämda priser föreskrefvos i handeln och myntet försämrades. En kopparslant gällde, på befallning, lika med 1 dlr smt. Efter Carl XII:s död togo de regerande ständerna penningeverket, likasom hela riket, under sin vård, samt vanvårdade det ofta. Ifrån denna tid berodde finanserna hufvudsakligen på statsver-

kets förhållande till banken. Inrättad år 1668 var denna senare en vaxel- och lånebank, hvilken först långt senare började utgifva sedlar. Staten blef dess gäldenär till föga fromma för banken. Hela frihetstidens historia är uppfylld af rikets ständers ombytliga styrelsegrundsatser för banken. Gustaf III realiserade bankosedlarne 1776, och hans son fick göra om saken å nyo 1803. Nu mera och mest genom myntbestämmnings-lagen af 1830 och den realisation, hvilken, beslutad sågde år, gick i fullbordan 1834, är banken mera oberoende af statsverket, och, ehuru likasom förut förvaltd af ständerne allena, ställd under allmänhetens ögon. Dess tillstånd fördöljes ej. — Statsverkets inkomster bestå dels i ordinarie skatter och andra till kronan inflytande medel, dels i bevillning. De förra äro stående inkomster och kunna anses, åtminstone en del af dem, såsom statens egendom, samt kunna ej rimligtvis — ehuru motsatsen visserligen blifvit yrkad — anses beroende af rikets ständers afslag, så vida ej konungen dertill samtycker. De senare kunna ändras eller upphävas af ständerna, hvilka ej äga rätt att bevilja dem för längre tid än från riksdag till riksdag. De utgöra medel, som erfordras för statens behof, utöfver de ordinarie tillgångarne. Ständernas rätt att vägra skatter inskränker sig således till deras magt att afslå bevillningen. Användandet af de ordinarie medlen så väl som de behof, hvilka bevillningen bör fylla, beror på ständernes bedömande. Konungen begär hvad han anser erforderligt för staten; men ingen summa får användas på annat sätt än ständerna bestämt. Uppbörden besörjes af kronans tjenstemän och den högre förvaltningen af tvenne embetsverk, riksgälds-kontoret å ständernas och stats-kontoret å kronans vägnar. För behandlingen af finansiella regeringsärender finnes ett eget finans-departement. Statens behof stiga beständigt och skulle småningom blifva större än att de på något sätt kunde fyllas, om ej detta stigande ägde rum under vaxelverkan med en tilltagande nationalförmögenhet. Nu visar det sig, att under det statsinkomsterna växa har bevillningen kunnat betydligt minskas. Den bestämdes vid 1809—10 årens riksdag till två och en half miljon R:dr och vid 1844—45 årens riksdag till 1,730,000 R:dr, oberäknadt tullafgiften, salu-accisen, stämplade pappersafgiften, postmedlen och brännvinsbrännings-medlen. Hela statsregleringen upptog anslag till ett belopp af 11,384,790 R:dr, utom serskildta på riksgälds-kontoret anvisade anslag och lån till öfver 3,000,000 R:dr. De ordinarie inkomsterna beräknades till 4,488,430 R:dr och bestå i de beständiga räntorna af jorden, i tionde- och afrads-spannmålen, m. m.

Fineske, Gustaf, son till ståthållaren Gödrik Nilsson Rangonen till Perno och Sonnäs, blef år 1542 slottalofven öfver Stockholms slott och stad, år 1545 "lutinant" åt slottslofven Måns Nilsson på Wiborg, högste befallningsman i Finland under hertig Johans frånvaro och slagen till riddare vid Erik XIV:s kröning, gubernator i Finland, skickades år 1563 såsom sändebud till

Ryssland, der han afslöt ett stillestånd, och tillträdde, efter återkomsten, ånyo sitt guvernörs-embete. Af denna ätt, hvilken utgick med fältmarskalken Evert Horns enka, hafva flera medlemmar innehaft betydande embeten, mest i Finland. En af dem, **Sten Fincke**, son till den ifrågavarande Gustaf, ståthållare på Tavastehus slott, blef, jemte flera andra, såsom Sigismunds anhängare, på hertig Carls befallning halshuggen i Åbo. (Se vidare: *Fleming, Johan Claesson.*)

Fineman, Carl Olof, skollärare i Stockholm, född år 1793, har utgifvit åtskilliga undervisningskrifter, såsom: *Svensk Språklära*, hvilken erhållit flera upplagor, *Inledning till Geometri, jemte Linear-teckning*, m. fl.

Finering eller finbränning kallas den omsmältning och drifning, som det s. k. blicksilfret måste undergå, för att, så nära som möjligt, bringas till 16-lödigt eller bergfint.

Fingerborgsört, biskopsmossa (*Digitalis purpurea*), en två-årig växt, hvilken förekommer vild på ett par ställen i Bohuslän; men odlas allmänt i trädgårdar för sina prydliga blommor, samt användes såsom ett ytterst kraftigt läkemedel, och är i större mängd högst giftig, hvilket härrör af en deruti innehållen egen växtbasis, kallad *digitalin*.

Finja, en socken med Hörja, belägen i Vestra Göinge härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $3\frac{1}{2}$ mil V.N.V. från Christianstad. Sockenens hör till 3 kl. regala pastorat. Den består af $19\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,100 invånare på en areal af 10,414 tunnland, af hvilka 945 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Fink (*Fringilla*), ett fogelsläkte tillhörande gångfoglarnes 10:de familj, sparfvar, med kort, alldeles kägelformig, rak och spetsig näbb, små runda näsborrar, vid näbbröten täckta med små fjädrar från pannan, korta ben, tarsen föga längre än mellantån; första, andra och tredje vingpennorna nästan lika, en af de första dock merendels längst; stjerten vanligen urnopen eller tvåklufven; ögonen små. Könen om sommaren olika, om vintern nästan lika; ungarne, efter första ruggningen, lika de gamla. De häcka i träd, buskar eller hål, och bygga oftast mycket konstiga bon samt lägga vanligen flera kullar om året, kunna lätt tämjäs och sjunga i allmänhet angenämt. Släktet innehåller ett betydligt antal serskildta arter, samt underafdelas uti stenkäckar, egentliga finkar och siskor. De hos oss förekommande arterna äro: *stenknäck*, *gråsparf*, *pilfink*, *grönfink*, *bofink*, *bergfink*, *kämpfink*, *gulnåbbad fink*, *gråsiska*, *grönsiska*, *steghits*, *allmän domherre*, *tallbit*, *större* och *mindre korsnåbb* samt *bändel korsnåbb*. (Se dessa ord.)

Finknät. På örlogsfartygens reling finnas jernskepter, i hvilka ligga trädlister. På dessa och relingen är, så väl inom som utom bords, fastspikad målad segelduk, kallad *finknät*. I dessa ligga manskapets kojor om dagen; de tjona dessutom under strid som skydd mot skrä och musköt-kulor. Handelsfartyg bruka sällan finknät; men hafva i stället en bastingering af träd, segelduk eller nät.

Finland. Närbeläget till vårt fädernesland, skildt derifrån blott af en snart öfversegad hafsvik, har Finland, ehuru ursprungligen befolkad af en annan stam, med ett för vårt modersmål fremmande språk, tidigt trädt i beröring med Sverige, i århundraden varit dermed införlifvadt, ifrån Sverige emottagit kristendomens ljus och bildningens välgärningar, och dess folk har troget kämpat med Sveriges härrar, så väl i samvetsfrihetens strider under Gustaf Adolf, som för enskildta eröfringar och till fosterjordens försvar. Den första förbindelsen emellan Sverige och Finland förlorar sig i sagans natt. De kämpar, hvilka drogo i "*österoviking*" (vikingatåg öster ut), besökte väl också Finlands kuster, och våra äldsta sägner omtala dels vänskapliga, dels fiendtliga besök på de Finska stränderna. Erik den helige började Finlands omvändelse, hvilken tillika blef dess eröfring. Detta skedde i medlet af 12:de århundradet. Tåget till Finland var ett korståg, likasom de tåg, hvilka Danmarks Waldemar i större skala företog emot Estland och Lifland. Konung Erik slog Finnarne, lät döpa en mängd af dem och qvarlemnade Upsala-biskopen Henrik att sprida kristendomen och stadga kyrkans värde. Han träffades här af martyrdöden. Denna första Svenska landstigning ägde rum i "det egentliga Finland." Kristendomen kämpade länge och det Svenska herraväldet var föga stadgadt. Det förnyades, befastades och utvidgades af tvenne bland den Svenska medeltidens hjeltar, Birger Jarl och Thorkel Knutson. Den förre kufvade Tavastland i medlet af 13:de, den senare Karelen i slutet af samma sekel. Dessa krigståg voro tillika försvarståg, emedan röfvarerhorder från dessa nejder oroades äfven Sveriges kuster. Genom de Finska eröfringarne kom Sverige i förbindelse med Ryssland. Thorkel Knutsons framträngande emot östern och anläggningen af Wiborg förde Svenskarnes isynnerhet till vapenskitte med Ryssland. Striden fördes om besittningen af Kexholm. Denna plats förblef ännu Rysk. Efter denna tid betraktas Finland såsom en del af Sveriges rike; Svenska språket inträngde efter hand i Finland och Sveriges statsförfattning blef gemensam med detta land. Bland Svenska historiens utmärkte personer inom staten eller vetenskapen hafva flere varit Finnar eller lefvat i Finland. Emot slutet af medeltiden blef Finland ett offer för Sveriges och Danmarks inbördes hat. Danske konungarne funno i Ryssland en villig bundsförvandt och i Finland en blottad sida, der Sverige lätt kunde såras. De uppmuntrade Ryssarnes härjningar, hvilka spridde fördelse öfver landet. Sturarne försvarade det, men kunde på sin höjd lindra olyckorna, ej häfva dem. Slutligen slöt Ryssland fred med Svante Sture. Men Sveriges och Rysslands fredsaftandlingar hafva, intill nyare tider, ofta blifvit afbrutna af blodiga krig, till skada för Finlands folk. Beläget emellan begge länderna, förenadt med det ena, men betraktadt af det andra såsom ett dyrbart segerns pris, har Finland varit både krigets anledning och krigsteatern. Särdeles har detta blifvit händelsen, sedan Ryssland började begripa sin be-

stämme och sträffa framåt Östersjön. Så länge Finland ej var Ryskt, var ingen säker fred med Ryssland. I förhållande till Sveriges inre hufvudsak har Finland varit åskådare, likväl ej utan att djupt skakas deraf. I striden emellan Wasa-furstarne var Finland konung Sigismund tillgifvet. Det styrdes af Claes Fleming, en kraftig man; men hård och rå. Landet måste eröfras af Carl IX, sedan Sverige redan var vunnit af honom. Claes Fleming hade dött, efter grymma strider emot Finlands bönder, hvilka, uppviglade af Carl, hade rest sig emot Flemingens våld. Ett ädlare minne, än det som följer dennes namn, förvärfvade sig Pehr Brahe d. y., såsom höfding öfver Finland. Han emottog landets styrelse år 1637 och lemnade den år 1640. Tillståndet var förskräckligt; osedlighet, lagbrott och råhet utmärkte alla stånd. Brahe straffade sjelfvåldet, upprätthöll ordningen, så vida möjligt var, och stiftade universitetet i Åbo. Åren 1648—1650 vistades Brahe åter i Finland och besökte detta land ännu en tredje gång år 1651. Carl XI:s statsförändringar träffade äfven Finland; äfven der voro gods bortgifna, hvilka nu återtogos, och på dessa skakningar följde Carl XII:s krig. Nu gällde det Finlands tillvaro såsom Svenskt land. Det bevarades åt Sverige, mindre genom Svensk magt än genom tsarens eftergifvenhet. Wiborg, eröfringen från Thorke Knutsons dagar, blef likväl Ryskt, och i nästa Ryska krig var det icke vapnen utan politiken, som hindrade Finlands lösräckande från moderstaten. Landet var i Rysslands våld, Svenska hären förjagad 1742; men Rysslands statskonst såg en större fördel i Svenska thronens besättande med en furste, som var bestämd att bero af Ryssland, än i Finlands införlifvande med detta land. Derföre återlemnades åt Sverige största delen häraf. Det Ryska krig, som följde derpå, var för mycket ärorikt för Svenska vapnen, för att kunna slutas med förluster, om också Anjala-förräderiet hindrade segrarne och afbröt hoppet om sannolika eröfringar. Men tjugu år senare blef Finland en Rysk tillhörighet. Politiskt skiljda förenas länderna likväl ännu af språkets, bildningens och släktkapens band.

Finnlow, Hans. Om honom berättar Gjörwell, i Svenska Bibliotheket, att han var bergsman i Falun, och skall, i följd af ett vad med sina kamrater, att inom år och dag resa till Kristi graf fram och tillbaka, hafva företagit denna färden år 1610, och hållit sitt ord, "så framt han varit längre än i Stockholm eller någon annerstädes."

Finnar, en jätte, hvilken, enligt sagan, skall hafva biträdt den helige Laurentius, att uppygga Lunds domkyrka. Traditionen är härom ungefär densamma, som om flera andra Göthiska kyrkor, nemligen att jätten lofvat honom sitt bistånd mot vilkor, att, till belöning, erhålla sol och måne eller hans begge ögon, så framt han icke kunde uppgifva jättens namn. Kort före arbetets fullbordas, då den helige mannen var bekymrad för de utfästade vilkoren, börde han, vid en vandring i

skogen, en jätteqvinna sjunga till sitt gråtande barn:

"Tyst, stilla, sonen min!

I morgon kommer Finn, far din, hem,

Då får du leka med sol och måne

Och begge Sankt Laurises ögon."

Förbittrad öfver sin upptäckta hemlighet och sin felslagna beräkning, skyndade jätten nu med sin hustru ned i Kraftskyrkan, der de onfattade hvar sin pelare i afsigt att draga omkull den och dermed störta hela byggnaden; men nu gjorde den helige mannen korstecknet, och straxt förvandlades de båda i sten, der de ännu synas quarsittande.

Finnberg, Gustaf Wilhelm, elev af målareakademien, porträtt-, historie- och landskapsmålare, född i Finland år 1784, vistades i Stockholm och dog derstädes år 1833.

Finnbergs grufvor, i Grythytte socken af Westmanland, bestå af flera gjorda sänknings, hvilka ifrån äldre tider gifvit Grythytte bergslag sitt hufvudsakliga malmförråd. År 1790 voro de ödelagde.

Finnbo hytta, i Norrberkes socken af Stora Kopparbergs län, hör till Ferna bruk i Westmanland och byggdes år 1572 samt förbättrades år 1650 af H. Nyman. Vid Finnbo finnes gadolinit, pyrophyllit, tantalit och tennmalm i små knölar.

Finnböda beckbruk, beläget å Sicklaön, i Svartlösa härad af Södermanlands landskap och Stockholms län, invid Saltsjön, tillverkar årligen omkring 2,700 tunnor beck; tillhör intressenter och disponeras af C. G. Bäck.

Finne, Henrik, stovaktare vid Kungsör, skall hafva uppnått den ovanligt höga åldern af 136 år. I den nu afbrända kungsbyggningen på Kungsör satt ett porträtt, föreställande honom, med en vers derunder:

"Så såg han ut, Stovaktaren Henrik Finne,
som lefde i dubbelt mannaminne.

Han tjente i sju Kungars tid,

utan att han leddes dervijd", o. s. v.

Carl XI lät måla honom. En gång var han uppe på slottet, då konungen talade med honom, befallte honom sitta och lät undfåga honom med ett glas vin. Den gamle insomnade härunder, och då han vaknade, förklarade honom, att han nu skulle gå hem och lägga sig på sin dödssäng. Detta gjorde han äfven, ty följande dagen afled han.

Finnem, den långe. Se: *Cajanus*.

Finnemumla, annex till Gällstad, beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil S. från Ulricehamn. Kyrkan är af sten, dess ålder obekant, reparerad år 1821. I socknen märkes: *Sundet*, en mindre herrgård. Socknen består af $8\frac{1}{2}$ mtl. och har 420 invånare på en areal af 5,601 tunnland, af hvilka 2,510 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Finnerydja, annex till Hofva, beläget på Tiveden, i Wadsbo härad af Skaraborgs län, $4\frac{1}{2}$ mil N.O. från Mariestad, $3\frac{3}{4}$ V. från Askersund. Socknen är 6 mil i omkrets och skall i fortiden blifvit uppröjd af Finnar, hvaraf den fått namn. Nästan på alla höjder, och äfven i skogen, finnas hopsamlade stenrösen, hvilka anses bevitna, att or-

ten före digerdöden, år 1350, varit mycket befolkad och odlad. Utom 12 små sjöar inom socknen, gränsar sjön Unden här intill i sydost och Skagern i nordost. Kyrkan, med torn af sten, byggdes år 1763. Här förvaras tvenne porträtter i kroppsstorlek af Fredrik I och Ulrika Eleonora. I socknen märkes: *Skagerholms* jernbruk och säteri, samt fästet *Skageholm* (om hvilka se under dessa ord); säterierna *Ramsnäs* och *Wallsjön*. Socknen består af 22 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,128 invånare på en areal af 53,761 tunnland, af hvilka 13,570 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Finnerånger, en frälse-egendom i Wesslands socken af Upsala län, köptes år 1725 af landshöfdingen C. De Geer. Tillhör nu H. Ex. grefve Carl De Geer.

Finnforsen, ett vattenfall i Skellefteå-elfven, i Westerbotten, är öfver 50 famnar högt.

Finnheden eller **Finnhalte** var ett gammalt namn på Småland. Man har yrkat, att Småland, likasom största delen af det öfriga Sverige, varit bebodt af de sedermera allt längre åt norden undanträngde Finska och Lappska folkstammarna. Andra hafva motsagt detta.

Finnhyttan, bergsmanshammare, i Grythytte socken af Nerikes län, med 1 härd. Har 400 skepp:d priv. årligt amide, af eget tackjern. Hammarskat-ten är 4 skepp:d. Skeppar på Götheborg eller Stockholm. Äges af: fru C. M. Holmgren, född Wahlund. Smidesstämpeln: B med trenne punkter öfver hvarandra, å ömse sidor.

Finnhyttan, i Grythytte socken af Westmanland, 8 $\frac{1}{2}$ mil från Örebro, tillhör bergsmän.

Finnhytte- eller **Nytt-elfven**, i Ljusnarsbergs socken af Nerikes län. I denna ström uppehålla sig bäfrar. Den börjar i sjön Nyttan eller Nittan i Finnmarken, och sedan den i Ramshytte och förutnämnde socken fått tillökning, flyter den åt Linde, och får namn af *Lindesån*; faller sedan med flere vattendrag i sjön Wåringen, och får der-efter namn af *Opboga* ström och *Arboga å*, hvilken flyter in i Mälaren.

Finnmark kallas ännu en trakt, i öfversta delen af Dalarne, som bebos af Finnar. Hela denna Finnmark sträcker sig ifrån norra ändan af Bohus och Svinesund; längs åt fjällryggen upp emot Lappmar-ken, och således äfven genom en del af Wermland, Dalarne och Helsingland. Ut i Norrige, ofvanför Ha-logaland, finnes likaledes ett landstreck, som både i äldre och senare tider blifvit kalladt Finnmark och bebos af Lappar. Dessa kallas Finnar eller Finn-Lappar af Norrmännen, hvilka gifva namnet Kväner åt de egentliga Finnarne. Norra delen af Stora Kopparbergs socken kallas ännu Finnmarken, lika-så finnes Finnmark i Rättviks, Orsa, Norrberkes, Malugas, Malingsbo och Grangärdes socknar i Da-larne. Man har anmärkt, att invånarna på den se-nare socknens Finnmark bo i porten och tala Sven-ska med Finsk brytning. Äfven i Wermland finnes en Finnmark. År 1597 lærer en stor del Finnar in-kommit till Sverige, dit de inkallades af hertig Carl, hvilken anviste dem till de Finnmarker, der de-ras afkomlingar ännu anträffas. En stor del in-

flyttade till Wermland, der de satte sig ned på skogarne i Bergslagen, Elfdalen, Fryksdalen, Jö-se härad, Nordmarks och Gilbergs härader, så att de liksom i en halfcirkel omgifva landet. Sedan de efter en 100 års förlopp hade förökat sig i den grad, att deras bostäder föllo inom den rekog-nition eller öfriga till brukschandteringen anslagna oafvittrade skogstrakter, hvarpå bruksägare hade an-språk, så förskaffades en kongl. förordning, hvilken anbefallde, att med eld och svärd, såsom vilda djur, bortjaga dessa kolonister, och om en bonde be-träddes med att hafva tre gånger visat barmher-tighet och lemnat skydd åt någon af de förfölj-de, så skulle han derför straffas med ej mindre än lifvets förlust (Forsell). Oaktadt dessa förföl-jelser qvarlefvat dock ännu i dag en mängd af dessa Finska afkomlingar i Wermlands, Dalarne och Westmanlands skogar. De lefva dels af be-skapsskötsel, dels af kolbränning, hvaraf de lemnat kol till närbelägna hyttor och bruk. Deras för-nämsta husdjur äro getter, af hvilka tvenne gifva dem lika mycket mjölk och näring som en ko, och hvilka nästan föda sig sjelfva om som-maren på mossarne, samt om vintern af tallris och bark. Det förbud, som på senare tider, till sko-garnes bevarande, utkommit mot dessa djur, skall kanske förr utrota de arma skogsbebyggarna än alla fordna förföljelser. I norra Westmanland, huf-vudsakligen i Nya Kopparbergs socken, hvars in-vånare af de sydligare församlingarne kallas, med ett gemensamt namn, Finnar, ser man ännu per-soner, hvilkas mörkbruna hy, olika ansigtsbygg-nad och svarta hår antyda på ett icke Svenskt ur-sprung. De bo uti ett slags hus, som kallas *rökstugor*, hvars byggnadssätt är temligen besynnerligt. I midten af ett större rum, hvars tak är bildadt af sjelfva takresningen, står en murad fyrkantig ugn, ungefär som i våra s. k. badstugor, hvari veden lägges till stugans uppvärmning. Framför ugn-öppningen är lagd en spishäll, kallad *penken*, af flata gråstenar, hvarpå maten kokas, och i en stolpe bredvid sitter ett jern, hvari en brinnande torrvedssticka, pertan, insättes för att upplysa sta-gan. Någon skorsten finnes ej, utan röken utgår genom en öppning i taket, eller genom gluggar i väggarne i stället för fönster. Nedanför dessa fönstergluggar, hvilka tillslutas med brädluckor, äro sängställen, så kallade lafvar, kring väggarne. På senare tider har man dock börjat insätta fön-ster med glas, och nästan hvarje år ombyg-ges någon af dessa gamla rökstugor efter nyare byggnadssätt. Af det Finska språket höras ännu återljud i vissa ortnamn, såsom Paljacki-berget, m. m., och någon gång i personers namn, såsom Rickan. Sjelfva äga likväl ej inbyggarna något minne af sin härkomst, utan kalla det språk hvar-på deras äldsta psalmböcker äro skrifna, *Grubi-ska* eller *Finska*, och af hvilka, obura sällsynt, ännu finnes ett och annat exemplar. Högst få kunna läsa dem. Att Finnarne, antingen de som invandrade eller några ännu äldre, varit för dem långt mera utbredda och sedermera blifvit träng-de uppåt, derom vittnar den mängd af namn som

ännu påminna om dem. I många delar af Westmanland anträffas: Finnåker, Finntorp, Finneryd, m. m.; i norra Westergöthland finnes Finnerydja socken, o. s. v. Allt visar att Finnar röjt och uppödlat skogarne, ehuru frukten af deras mödor ditlockat och tillfallit fremlingar och fiender. Sägnerna omförmåla ännu, att dessa Finnar, i början, haft den högdragenheten, att om någon Svensk dräng friade till en Finsk piga, så var han säker om att få en korg. Af denna orsak benämndes de af sina graunar för Finne-adel.

Finniskoga, Norra och Södra, höra under Dalby, som, jemte dessa 2:ne kapellförsamlingar, är annex under Elfdal och belägna i Elfdals kontrakt af Carlstads stift, det förra 20 mil, det senare 19 mil N. från Carlstad. Deras areal och hemmantal finnes upptagne jemte Dalbys. Norra kapellförsamlingen har endast 770 invånare, den södra deremot 1,426. Adr. Carlstad.

Finniskåft, kallas en slags Lappländsk lodböss.

Finnsta eller **Finnstad**, $2\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri, med åbyggnad, i Borgs socken af Östergöthland, brukas som ladugård under Löfstad i Kimsta socken.

Finnå eller **Stadå**, ett jernbruk, i Jernboås socken af Nerikes län, har 2 härdar och 800 skepp:d priv. årligt smide, af eget tackjern. Hammarskatten är 8 skepp:d. Skeppar på Stockholm. Ågare: J. F. och O. U. Hedblad.

Finnåker, jernbruk och säteri, i Fellingsbro socken af Nerikes län, $5\frac{1}{2}$ mil från Örebro, med flere i Finnåkers by belägne hemman, samt Gibo och Långboda, inköptes af öfver-guvernören G. Soop, från Louis De Geers testaments-exekutorer år 1660. Har sedermera delvis tillhört släkterne Fersen, Dobna, Stenbock, Larsson, adlad Svedenstjerna, Gyllenstjerna och Lillje. En ganska vidlyftig rättegång uppkom emellan grefvinnan A. M. Soops arfvingar, general-majoren greve Dobna och herrar Svedenstjerna, angående börd. Förening träffades slutligen, hvarigenom grefliga Fersenska arfvingarne blefvo ensamma ägare af Finnåkers bruk och alla dertill hörande lägenheter, samt innehafves detta nu af enke-grefvinnan L. v. Fersen och disponeras af greve A. Gyldenstolpe. Bruket har 5 härdar och 3,025 skepp:d 3 lisp:d priv. årligt smide. Frälsemidet utgör 253 skepp:d 10 lisp:d; och finnes här äfven spik- samt manufaktursmide, allt af köpe-tackjern. Hammarskatten är 27 skepp:d 14 lisp:d 7 marker. Skeppar på Stockholm. Finnåker består af $6\frac{1}{2}$ mtl. säteri med underlydande 13 $\frac{1}{4}$ mtl. På ett högt berg härstädes har man anmärkt lemmingar efter en borg. Brukstämpeln är G. med grefelig krona öfver.

Finska jungfrun kallas en större klippa, belägen ej långt ifrån Stockholm, i saltsjön, vid mynningen af Swindersvik, midt emot Blockhus-tullen. Det är en allmän sägen bland traktens invånare, att då denna klippa är fri från snö och is, har äfven vattendraget emellan Svenska kusten och Åland blifvit befriadt från sin viaterskrad.

Finska kyrkan i Stockholm. Finska församlingen höll i början sin gudstjänst i åtskilliga kyrkor, samt ifrån år 1607 till 1719 i Riddarholms-

kyrkan, der den måste börjas kl. 5 om morgonen. Härifrån flyttades den till Skeppsholmskyrkan. Slutligen beslöt församlingen att bygga sig en egen kyrka, hvartill den skulle inköpa det s. k. Bollhuset vid Slottsbacken. Kongl. resolutionen härom är daterad d. 11 Maj 1725 och företaget bedrefs med den skyndsamhet, att gudstjensten kunde börjas derstädes på fjerde Advents-söndagen eller d. 19 Dec. samma år. Kyrkan har sedermera undergått flera reparationer och ombyggnader. — Dess inkomster utgöras af ett statsanlag, 510 R:dr, till presterskapets aflöande, samt af Stockholms stad 666 R:dr 32 sk. B:ko årlig hyra för gymnasiihuset, hvilket tillhör församlingen; men är, för all tid, borthyrdt åt staden. Församlingen, hvilken är en af de s. k. fria, d. v. s. att personer, boende hvar som helst inom hufvudstaden, kunna hålla sig till densamma, räknar ungefär 2,000 personer.

Finska språket. Detta har äfven blifvit begagnadt i bref till utländska magter. Hertig Johan (sedan konung Johan III), som hade Finland i för läning, skref år 1562 till konungen af Frankrike ett bref på detta språk, sannolikt för att gifva tillkänna, att han var en man, som beherrskade ett folk, hvilket ägde ett eget språk. Brevet väckte mycken uppmärksamhet i Frankrike, äfvensom svårighet att öfversätta detsamma. Detta lär utan tvifvel varit den enda gång Finskan blifvit användt som diplomatiskt språk. Konung Erik och rådet blefvo högeligen förtörnade häröfver, så mycket mera som frågan varit om något enskildt förbund med Frankrike.

Finsmide kallas, till skillnad från svartsmide, sådana jern- och stålarbeten, hvilka efter smidningen måste fullkomnas medelst filning, slipning eller polering, och således vanligen hafva en blank yta. (Se: Svartsmide.)

Finspong, ett säteri samt jern- och styckebruk i Risinge socken af Östergöthland, $2\frac{3}{4}$ mil från Norrköping, består af 2 mtl. frälse, hvarmed är förenadt Öfversäter, 1 mtl. frälse-säteri. Bruket blef redan på 1500-talet för kronans räkning anlagd till stycke- och ammunitions-gjutning, och uppläts år 1618, i en byggmästares från Lüttich Wilhelm Gilliussons (De Beches) namn, under förpantningsrätt åt Louis De Geer. Efter sin inflyttning till Sverige, inköpte denne sistnämnde af kronan, emellan åren 1641 och 1650, att everldeligen äga och såsom frälse innehafva så väl detta bruk, som Österby, Löfsta och Gimo jernverk i Upland, med dem underlydande 677 hemman, för en köpeskilling af 223,397 R:dr Specie, beräknad efter $4\frac{1}{2}$ procents afkastning. Sedan drottning Kristina blifvit myndig, erhöill han år 1646 hennes fastebref derå. Icke desto mindre blef, efter 1655 års riksdagsbeslut, Finspong, likasom de öfriga De Geerska egendomarne, år 1685 förklarade för reducible; men likväl, efter åtkomst-handlingarnes pröfning, till sina ägare återställde, då Finspongs kanongjuteri först på 3 år, eller från 1686 till 1689, bortarrenderades till Louis De Geer d. y., och uppläts sistnämnde år åt honom och hans ef-

terkommande under oafbrutet arrende, emot en viss bestämd ströms-afrad. Endast af denna anledning kallas Finspong än i dag kronobruk. Louis De Geer d. ä. införde här Wallon-smidet och lemnade vid sin död Finspong åt sin andra son, assessoren Louis De Geer, hvilken år 1668 lade grunden till den prydliga hufvudbyggnaden. Denna liknar nu ett slott och består af ett stort och praktigt stenhus, med vidhängande 2:ne flyglar. Tvenne serskildta flyglar, äfven af sten, uppfördes 1742-1758 af den sistnämndes sonson, öfverintendenten Louis De Geer. I högra flygeln finnes ett kapell, der offentlig gudstjänst hålles. Kapellet har orgelverk och dyrbara målningar. Den Engelska parken, som jemte trädgården utgör 16 tunn., och stället förskönande i allmänhet, äro frukter af framl. grefvinnan Fredrique Aurore De Geers, född Taube, utmärkta smak. Ibland dessa byggnader kan anföras ett i vacker stil, efter Sergells ritning, på 1790-talet uppfördt tempel, kalladt *Auroras tempel*; dömen hvilat på 12 Joniska pelare och prydes af en målning utaf Hörberg. Det har ett altare med en offerlampa och medaljonger af friherrinnan Fredrique Aurore De Geer, hennes döttrar Charlotte Aurore, sedan grefvinna af Wetterstedt, och grefvinnan Piper, född Fredrique Emilie Aurore De Geer. I parken anträffas ett monument upprest åt grefvinnan Aurore De Geer. *Nya Lugnet* är en vid parkens ända, nära intill sjön, belägen byggnad i ädel stil, med arkitrav och Joniska pelare. På Finspong finnes en samling af omkring 250 oljefärgstafior, hvaribland af Titian, Guido Reni, Rubens, Annibal Carraggio, Bassano, m. fl. Den mest utmärkte taflan är af Jakob Jordaens och hänger i theatersalen. Dessutom finnes här ett bibliotek af omkring 7,000 band. — Jern- och styckebruket ligger nära invid herrgården. Redan på 1500-talet voro tvenne hyttor här anlagda. Masugnen, af huggen gråsten, med en mycket rymlig hytta, blef färdig år 1826, och är både i anseende till sin fasthet och prydlighet den yppersta byggnad i sitt slag i Sverige. Bruket har 2,222 skepp:d priv. årligt och 282 skepp:d frälsesmide, af eget tackjern. Dessutom tillverkas här årligen 2 till 3,000 skepp:d kanoner, ammunitioner samt grofve och finare gjutgoods. Hammarskatten är 19 skepp:d 8 lisp:d. Smedjan har 6 härdar. Egendomen består af 2:ne stångjernsbruk *Lotorp* och *Djurshyttan*, utgörande $119\frac{7}{8}$ hemman. Nästan alla byggnader härstädes äro af sten, och den största af dem utgör häradets och bergslagens tingshus. *Lotorps* bruk har 2 härdar, 690 skepp:d årligt priv. och 90 skepp:d frälsesmide, äfven af eget tackjern. Hammarskatten är 6 skepp:d. Hammarren uppbyggdes först af Gillis de Flon, hvars son adlades med namnet Adlercrona, och fick privilegier år 1690 och 1742, samt kom omkring 1780 under Finspong. Efter frih. Johan Jakob De Geers död, år 1809, tillföll egendomen dess barn, och utlöstes år 1831 i tvenne lika lotter af exellensen, greve G. af Wetterstedt samt frih. Gerh. De Geer. Den tillhör numera greve A. F. N. Gyldenstolpe. Vid Finspong finnes ett hospital, samt en friskola

för brukets folk. Bruket skeppar på Norrbyting och Stockholm.

Finspong, ett härad i 5:te fögderiet af Östergötlands län, kallades förut *Finsponga län* och *Östergötlands bergslag*, i 1581 års jordebok, och innehöll då en större rymd, såsom förenadt med Hammars, Askersunds och Snaflunda socknar af Lerbecks bergslag. Den 12 Oktober 1619 blef det af konung Gustaf Adolf förlänadt eller bortarrenderadt till den af Svenska näringarne högt förtjente Louis De Geer d. ä. Arrendesumman bestämde till 9,222 daler 21 öre 16 penningar Svenskt mynt och upptages enligt 1620 års stat till 13,919 daler 3 öre. Häradet håller omkring 14 kvadratmil i areal, eller 334,045 tunnland, af hvilka 44,210 äro sjöar och kärr. Det innefattar 8 socknar nemligen: Risinge, Wänga, Hellestad, Skedvi, Regna, Tjällmo, Godgård samt Boe, af hvilken senare en större del är belägen i Skjölsterstads härad af Nerikes län, och annex under Svennevad darsammastädes. Hela häradet består af 429 $\frac{1}{2}$ mtl. och har nu 18,711 invånare; men år 1810 endast 14,250 personer. Landet bildar i allmänhet en ansenlig skogsbygd, af hvilken den så kallade *Kotmården* utgör en betydlig del. Det är tillika mycket bergigt och högländt, så att till och med fjällväxter träffas i de högst belägena nejderna. Boskapsskötsel, bergsbruk och skogshygge äro inbyggarnes vigtigaste näringar. Med insjöar och vattendrag är detta härad rikligen försedd; de största insjöar äro: *Glan*, *Roren*, *Tisnaren* och *Hunn*; den betydligaste strömmen: *Finspongs-ån*. Häradet har jemväl flere jerngrufvor, som bearbetas, af hvilka må nämnas grufvorna vid *Alfvebro* och *Sonstorp*. Utom *Finspong* finnas åtskilliga andra jernbruk, bland hvilka *Sonstorp*, *Stjernvik*, *Lotorp*, *Folkström*, *Grytgöt* och *Borggård* äro ansenligast. Märkvärdigaste orten är säteriet *Finspong*, hvaraf häradet har sitt namn.

Finspong, en å, 5 $\frac{1}{2}$ mil lång, leder sin upprinnelse från trenne bäll, hvilkas alla vattenledningar förena sig vid Finspong och der nedanföre uttömma sig först i Dävern och sedan i Glan.

Finsta, ett gammalt gods om 2 mtl., i Skjölsterö socken af Upland, 1 mil från Norrtälge. Här föddes S:t Brita år 1303, och bodde äfven härstädes någon tid. I ett berg här bredvid synes ännu hennes grottor. Gården är anlagd emellan oödderrasade berg, förmodligen af en vidskeplig åtri att vistas i grannskapet af S:t Britas grotta. Gården har en rymlig åbyggnad af träd, hvilken ej motsvarar teckningen i greve Dalbergs *Suecia Ant. et Hodierna*, der äfven flere härvarande älderslemningar äro afritade. Denna egendom ägdes i 200 år af Brahe-ätten, och Joakim Brahe gaf den åt sin hustru Margaretha Wase, konung Gustaf I:s syster. Deras dotter blef gift med Birger Nilsson Grip till Nynäs, och deras dotter medförde egendomen åt sin man friherre Anders Keith, hvilken år 1570 skref sig till Finsta. Keith blef landsflyktig under oroligheterna emellan konung Sigismund och hertig Carl. Egendomen tillhörde sedan släkterna Natt och Dag, Sparre och

Leyonmark i fyra led. — S:t Britas kapell, som stått nära gården, på den stora stenbøgen, förstördes af vådeld redan i Erik Johansson Wases tid. På säteriets ägor finnas några ättebackar. En runsten hittades år 1722. En fjerdedels mil från gården skall den ryktbara Salmunge-stenen blifvit påträffad, hvilken, enligt lagman Appelblads anmärkning, är upprest endast öfver en behållen bonde.

Fisvæden utgjordes fordom af häraderne Westbo, Sunnerbo och Östbo i Småland. Huruvida namnet får härledas från Finnar, hvilka skulle hafva varit bosatte härstädes i uräldsta tider, är mycket tvifvel underkastadt.

Fisvædus, biskop i Strengnäs, der han förut varit kanik, från år 1269 till sin död 1274. Han har, tillika med andra biskopar, år 1271 underskrifvit beslutet om Upsala erkebiskopssätets flyttning från Gamla Upsala till Östra Aros.

Fisvæd **Fisvædsson** nämnes bland andra "Svenar af vapen", hvilka år 1371 förklarades vara de ende erkände rogerande riksråd, från hvilken hedersplats utländningar borde uteslutas.

Firma kallas den namnteckning, ett handelshus eller näringsidkare antagit, och som icke alltid innehåller hufvudmannens eller delägarnes namn, utan stundom helt andra. Då nemligen en köpman, genom dödsfall eller nedläggande af rörelsen, lemnar affärerna i andra händer, plägar handelshusets gamla namn bibehållas, äfven då helt nya personer leda dess angelägenheter. I fall de personer, som verkligen utgöra bolaget, icke äro med sina namn synliga i firman, åligger det firmans innehafvare, att hos domstolen i orten uppgifva sina rätta namn; och skall äfven hvarje förändring af sjelfva firman, eller dess personer, offentligentillkännagifvas.

Firmarverk. Så benämnas i de gamla landskapslagarne allt slags groft brott (*Firn* eller *Firin* betyder brott). Dit hörde serskildt stöld, all slags blodskam, försåttligt mord, m. m.

Fischerström, Johan. Denne mans första lefnadsomständigheter äro ej kända; man vet blott, att han studerat i Lund, och i sina yngre år egenade sig åt vitterheten, samt var en bland stiftarena af sällskapet *Utile Dulci*. I senare år använde han likväl sin tid och sin verksamhet hufvudsakligast på ekonomien och har i denna vetenskap utgifvit flera värderade skrifter, isynnerhet en *Ekonomisk Diktionär*, hvilken likväl afstannade med fjerde delen, en *Beskrifning om Mälaren*, m. fl. Ledamot af vetenskaps-akademien och patriotiska sällskapets ekonom-intendent, afled han i Stockholm d. 28 Nov. 1776, troligen 65 år gammal. Bland hans öfriga skrifter anmärkas: *Berdåtelse om åkta perlors anseende och bruk*, *Fruentimmers-portföljen*, *Underrättelse om sockerkokning*, m. m. Föga mindre bekant än genom sina skrifter, har han blifvit genom den kärlek fru Nordenflycht fattade till honom, och hvilken fick ett så tragiskt slut. (Se vidare: Fru Nordenflycht).

Fiska i vår herres rike, en pantlek med sång, bekant inom Södermanland, Westergöthland, Små-

land och på Öland. De lekande hålla, med handen, en duk eller nåsduk, hvarvid förstyraren för leken far med fingret omkring på duken, och upprepar orden: "Fiska i vår herres rike, För de fattige, som för de rike! När jag säger *håll*, skall ni släppa, Och när jag säger *släpp*, skall ni hålla!" Derefter ropar han hastigt: "*Släpp*" eller "*Håll*." Deltagarne i leken göra vanligtvis så som han säger, och glömma den motsatta betydelsen af hans befallning, hvarföre de måste gifva pant.

Fiskal. Namnet härleder sig af Latinska ordet *fiscus*, hvilket betyder de offentliga inkomsterna i en stat. Fiskal skulle således utmärka uppsyningsmannen öfver dem. Numera har betydelsen fullkomligen förändrat sig och titeln betecknar den embetsman, som å statens vägnar åklagar begångna fel och lagbrott. Städerna hafva sina fiskaler, och landet serskilda för hvarje län, hvarförutan kollegierna och hofrätterna äga sina så väl fiskaler, som advokat-fiskaler. Dessa senare tillhöra embetsverken, och deras befattningar bero på det kollegii verksambet, hvilket de tillhöra; men de allmänna fiskalerne hafva i konungens justitie-kansler sin förmän. Denne är allmänna åklagaremagtens öfverhufvud och sjelf ett slags konungens öfverste fiskal. På honom beror deras af- och tillsättande.

Fiskar äro ryggradsdjur, med rödt men kallt blod, sakna lungor och andas genom egna bakom hufvudet belägna redskap, hvilka få namn af gälar. Deras benbyggnad skiljer sig från de högre organiserade djurens derigenom, att den sällan består af något fastare ben-ämne, utan vanligen blott af brosk; de yttre lemmarne utgöras af fenor, sammansatta af smala benstrålar, betäckta och förenade medelst en simhud. Fortplantningen sker medelst ägg, kallade *rom*, som befruktas, sedan de af bonan blifvit fränskiljda, genom öfvervgjutning med hannens sädesvätska, hvilken får namn af *njölke*. Fruktsambeten är i allmänhet ganska stor, så att en enda individ ofta kan lägga många tusende ägg, hvaraf dock vanligen endast en mindre del utkläcks och en ännu mindre utvecklas till fullväxta djur, emedan så väl rommen, som ynglet äro utsatta för otaliga fiender och andra orsaker till förstöring. Fiskarne lefva utan undantag i vattnet, och kunna i allmänhet ej lefva i luften, dels emedan de sakna den starka tryckning, som vattnet utöfvar på dem, dels emedan deras inandning af luft försiggår fullständigt endast på det sätt, att de medelst gälarne likasom utpressa eller gömsila den i vattnet innehållna luften, hvaraf de således endast behöfva smärre kvantiteter och lida genom ett öfverflöd deraf. På grund af benbyggnadens olika beskaffenhet indelas fiskarne uti tvänne flockar, nemligen: *Benfiskar*, hos hvilka benstommen utgöras af ben eller fibröst brosk, och munnen sitter i hufvudets spets, samt *Broskfiskar*, hvilkas skelett utgöras af ej fibröst brosk, och som sakna reffen, samt hafva munnen sittande under hufvudet. Första flocken underafdelas åter i fyra ordningar, nemligen: *laggfeniga*, *mjukfeniga*, *losgäldade* och *steldäldade*; andra flocken deremot uti tre ordningar, nemligen: *lösgäldade*, *tvärmunna*

och ringmunia. Hos oss förekomma af första flocken 41 serskilda släkten, innefattande 125 arter, och af den andra 7 släkten, innefattande 20 arter, deribland dock inberäknade äfven sådana som endast under sina vandringståg komma till granskpet af våra kuster. Såsom allmänt känt är, utgör flere fiskslags kött ett godt och helsosamt näringsmedel, hvarjemte fettet eller den s. k. tranen, hvilken erhålles af några arter, äfven är af stor användbarhet, i följd hvaraf fiskfångst eller fiske, särdeles uti skärgårdarne, utgör en vigtig näringsgren. Se vidare: *Fiske*.

Fiskartorpet, beläget i en behaglig trakt af kongl. Djurgården, vid den från Wärtan inlöpan- de Husarviken. I Bellmans tid var här ett särdeles besökt värdshus, ehuru icke af någon högre ordning, hvilket kan märkas på den i allt afseende anspråkslösa åbyggnaden. Stället är idylliskt skönt och har blifvit förevigadt i ett af Bellmans herrligaste pastorala qväden, den genom ord och melodi lika tjugusende episteln "till Ulla i fenstret på Fiskartorpet, middagstiden en sommardag: "Ulla, min Ulla, säj för jag dig bjuda"; och i sanning kan man med Bellman utropa: "Är det gudomligt, Fiskartorpet! hvad?" — Här står ock en liten koja, hvilken Carl XI begagnade, då han uppehöll sig vid Fiskartorpet för att fiska. Den är gulmålad och bär följande inskrift: "Konung Carl XI:s fiskarstuga reparerad år 1818." Fiskartorpet lemnades år 1834, såsom förläning på 60 år, åt nuvarande landshöfdingen i Kalmar län, C. U. Ner- man, emot en afgift af 200 R:dr B:ko årligen.

Fiske. Fisket har, så länge Sverige varit bebodt, hört till invånarnes näringsfång på olika orter; men något sådant i större skala, något som genom sin betydighet kunde sägas ingå i statshushållningen, har egentligen endast idkats i Bohuslän. Sillen, som i oräknelig mängd besökte dess kuster, ditlockade tidigt en mängd fiskare från serskilda län- der, och i medeltiden drefs det för det mesta af Hansestädernas utliggare. Först under senare hälften af 17:de århundradet, förbehölls det endast åt landets invånare. Staten bekymrade sig icke om fiskerierna förr än under Gustaf II Adolfs tid, då regeringens uppmärksamhet fästades derpå; men Carl X Gustaf är egentligen den förste, som derom afslöt någon statshandling, ty vid traktaten med England af år 1656, förbehölls Svenska undersåtare rättigheten att få fiska på Engelska och Skottiska kusterna, dock icke med mer än 1,000 Buyser. Det är ovisst, om denna rättighet någon- sin begagnades. Först 90 år senare, eller år 1745, bildades ett kompani till idkande af fiske i Öster- och Nordsjön, hvilket erhöll sitt privilegium d. 24 Jan. år 1746 på arsprinsens, sedermera konung Gustaf III:s, födelsedag. Detta kompani införskaf- fade, med mycken svårighet, tvenne buyser från Holland, jemte deras besättningar, att tjena till modeller och undervisare. Fisket bedrefs också med temlig framgång, isynnerhet från år 1753 till slutet af 1700-talet. Sillfisket var dock det huf- vudsakligaste, ehuru äfven storfiske, makrillfänge samt hummer- och ostron-tägt idkades och ännu

idkas der. Den rikaste fångsten af sill här hafva gått till närmare 3 miljoner tunnor, hvaraf mera än två tredjedelar användes till trankonking. Den- na industrigren och det från kokerierna utflytan- de trangrumset tros dock, jemte buller och skjut- ning i skärgården, hafva vållat sillens försvinnan- de derifrån, ty sedan år 1808 bar sillfångsten till största delen upphört, till kännbar förlust för ri- kets handelsväg i allmänhet och serskildt för Bo- huslän, der 8,000 människor lefva endast af fiske, och dessa äro nu bragta i verkligt elände. Sta- ten har emellertid till fiskeriernas uppmuntran, från 1752 till 1787, använt 635,000 R:dr, och år 1812 anslogo ständerna 50,000 R:dr till sillfisket på djupet, hvilket likväl ej medförde någon nyt- ta. — Rättigheten till fiske är i Sveriges lag- stiftning föremål för åtskilliga stadganden, hvilka dels afse reglering af äganderätten till fiske, dels fördelningen af vattnet, så att icke en strandäga- re får genom sitt fiske uppfånga all fisk, till an- dra strandägares förfång, dels ock fiskens beva- rande för alltför omätligt fiskande. I detta sista afseende är det förbjudet, att fiska med redskap, de der äro särdeles beräknade att fånga fiskyng- let, äfvensom att ljustra med eldbloss under lek- tiden. Likaså är det en skyldighet för jordäga- ren, att hålla öppna vakar vintertiden på de stäl- len, der fisken vore i fara att förqvävas under det täppta istäcket. På det att ej en fiskeri-ägare må kunna stänga andra från all del i fisket, är en viss s. k. kungsådra föreskrifven, hvilken ej får stängas af fiskredskap. För öfrigt äges vattnet af den som äger stranden, och då olika ägare innehafva hvardera stranden, delas vattenådern ef- ter midten; men vatten tillhörigt allmänning, är gemensamt för alla, som hafva del i allmänningen. (Se vidare 1842 års Författnings-samling.)

Fiskeby, pappersbruk, vid Motala ström, tillver- kar årligen för ett värde af 5,000 R:dr.

Fiskebäckskil, annex till Morlanda, belägen i Orust vestra härad af Götheborgs och Bohus län, $3\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Uddevalla, vid hafvet. Sock- nen har 740 invånare. Dess hemmantal och areal upptages jemte modersocknens. Adr. Kongelf.

Fiskaljuse, fiskhök, sjöhök (*Falco haliaetus*), en roffogel af 24—26 tum längd, med hufvudet of- vanpå mörkbrunt, för öfrigt ljus gulaktigt, alla öfre kroppsdelar gråbruna med hvita spräcklor, de undre delarne hvita, näbben svart, näbbhud och fötter blå, iris gul, tårna försedda med långa trinda, halfcirkelformigt böjda, hvassa klor. Ung- fogeln har hufvudet och baksen ofvanpå svarta med hvita fjäderkanter. Träffas om sommaren allmän- nast i rikets mellersta landskap, mindre allmänt i de södra och norra, och helst i sådana bergiga skogar, som gränsa till insjöar och floder, sällan vid hafsstränder; flyttar, då sjöarne lägga sig, till sydligare trakter och återkommer om våren vid islossningen. Sitt bo bygger han i höga träd och lägger deruti 2, 3, sällan 4, nästan ovala, gulaktigt hvita, rödbrunt fläckliga ägg, af 2 tum 3 linjers längd och 1 tum $6\frac{1}{2}$ linjers tjocklek. Fö- doämnen utgöras nästan endast af fisk, särdeles

insjöfiskar, hvilka han med sin utmärkt skarpa syn upptäcker från betydlig höjd och griper med klorna, samt upplyfter ur vattnet, äfven då de äro af flera skålpands tyngd, och bortför till något träd för att förtära dem; likväl händer det stundom, att då han angriper alltför stora fiskar, dessa draga honom med sig under vattnet.

Fiskmåse, måse, måka (*Larus canus*), en till simfoglarnes första familj hörande fogel, af $17\frac{1}{2}$ tums längd, ofvan askblå både på rygg och vingar, det öfriga af kroppen snöhvitt; sex vingpennor i spetsen svarta, två med hvita band framom den svarta spetsen, näbben hos den unga fogeln i första året svart, i andra året främst svart, bakåt blek, hos gamla foglar grön gul, bakåt väx gul; i vinterdräkt är fogeln något olika, honan något mindre än hannen. Förekommer allmänt och talrikt vinter och sommar vid våra hafskuster och skärgårdar, ända upp till Westerbotten, äfven vid insjöar och mindre vatten långt upp i landet, till och med sådana som ligga ofvan snögränsen, och hvilka stundom ännu i Juni äro belagda med snö och is. De finnas alltid i större eller mindre flockar, och då storm kalkas flyga de stundom i talrika skarer flere mil ifrån hafvet inåt landet. De simma och flyga lätt, samt gå och löpa äfven skickligt på marken. Det låte de under häktiden låta höra i flykten, är ett fint "giit giit giit" och stundom "kyo kyo kyo." Födoämnen utgöras af fisk, skorpdjur, maskar, musslor; m. m., men äfven af sådeskorn, hvilka de om våren upplocka på nyssådda åkrar, hvarigenom de derstädes göra skada. Fortplantningen sker på stränder, holmar och skär, så väl vid insjöar som vid hafvet, och honan lägger 3 (sällan 2 eller 4) grönaktiga eller gulbrunnaktiga, blekare eller mörkare, med svartbruna och gråa fläckar beströdda ägg, af $2\frac{3}{4}$ tums längd och 1 tum $5\frac{1}{2}$ linjers tjocklek på en botten af sjögräs, tång, o. dyl. Köttet samt fjädern är osvänderbar, äggen deremot goda.

Fisk-tionde tillkommer kyrkoherden, enligt äldre och senare författningar, och omtalas redan i landakapalagarne och har sedermera blifvit bekräftad. "De vid Saltsjön bo och ringa åker hafva, skole" i stället för afradstionde, "gifva, hvar skårbonde, som hafver egen båt (notebåt), om våren 4 band fisk" (knippe, obestämd mängd, så framt det ej är detsamma som bast, 24 stycken) "och om hösten $\frac{1}{4}$ tunna ströming (saltad), efter som presten af andra notedrägter äger en lott ($\frac{1}{10}$) bekomma." Sådant tionde utgifves på ehurudant sätt än fisket idkas, om sommar eller vinter, oskifta, d. v. s. utan afdrag eller förutgången afkortning. I författningarna nämnes *skårbonde*, hvilket tyckes antyda att denna tionde-afgift egentligen utgår i skärgårdarne, der fiske utgör hufvudnäring; men ej uppe i landet, der och afgiften icke läser pläga utgöras. För bestämmande af detta tiendes belopp hafva åtskilliga sätt blifvit vedertagna. På en del ställen $\frac{1}{10}$ af hvarje notvarp; på andra hvart 10 dygn; på ännu andra, isynnerhet för vissa fiskalag, hvar 10 fisk, hvart 10 pund, vid hvilket allt öfverenskommelse eller sedvanlighet äro

gällande. Äro fiskare ifrån en socken och idka fisket inom en annas sockens vatten, då gifves half tionde åt kyrkoherden der fiskarne bo, och half tionde åt kyrkoherden i socknen der de ro. På Gottland utgifves fisk-tionde ej efter garnet, utan efter "som Gud gifver välsignelsen"; äfvensom af land och strand, lefvande eller dött, ehvad namn det hafva kan.

Fisktärna, tärna, hättentärna (*Sterna hirundo*), en till simfoglarnes första familj, mäsar, hörande fogel af $15\frac{1}{2}$ tums längd, med röd, mot spetsen svart näbb, röda ben och fötter, hufvudet svart nedom ögonen och åt nacken, strupea och sidorna af hufvudet rent hvita, likasom de undre delarne i allmänhet samt öfvergumpen, det öfriga med askblå anstrykning; honan mindre än hannen, med mindre rent hvitt på öfvergumpen. Förekommer allmänt om sommaren, och talrikast vid hafsstränderna ända från Skåne upp inom polcirkeln; anländer om våren och flyttar åter bort i September. Han lever vanligen flera par i sällskap, och flyger nästan beständigt öfver vatten, för att upphemta sina födoämnen, som bestå af lefvande fiskar, räkor och andra skaldjur, på hvilka han med pilens hastighet nedskjuter och under flykten låter han höra ett låte, liknande "kriak kri kri kri", stundom äfven, då han blir ond eller rädd, ett sträff "kriak kriak". Sina ägg, hvilka äro till färgen olika, ibland ganska bleka, nästan perlgrå, vanligen olivfärgade, alltid svart- eller gråfläckiga, 1 tum $5\frac{1}{2}$ linjer långa, 1 tum $1\frac{1}{2}$ linje tjocka, lägger honan till ett antal af 2, 3, sällan 4, på några torra grässtrån i en håla i sanden vid vattnubrädden, eller och på ett skär eller en sten öfver vattenytan. Hvarken kött eller fjäder äro användbara.

Fiskus är ett gammalt, nu mera föga brukligt namn, liktydigt med kronans inkomster eller de verk, som emottaga och förvalta detsamma. Benämningen finnes kvar i ordet fiskal, ehuru detta fått en vidsträcktare betydelse. (Se detta ord).

Fitja, en socken, med Hjelsta, belägen i Lagunda härad och kontrakt, Upsala län och stift, $2\frac{1}{2}$ mil fr. Enköping, 2 mil S.V. fr. Upsala vid Mälaren. Socken hör till 3 kl. konsist. Den har 330 inv. och består af 22 mtl. Dess areal utgör 2,685 tunn., af hvilka endast 40 äro sjöar och kärr. Adr. Ekolsund.

Fituna, en sätesgård i Sorunda socken af Södermanland, $4\frac{1}{2}$ mil från Stockholm. Här landstog konung Christian I och lägrade sig sedan vid Grödinge kyrka. Riksråden Johan Pedersson Bååt, hvilken slägt gården af ålder tillhört, samt Dionysius Beurres skrefvo sig till Fituna, som nu äges af excellensen baron Carl Bonde.

Fjalar (mythol.). En eldröd tupp, som gol vid världens nordliga sida. Förmodligen en sinnebild af norrskonet. (Fina Magnusen.)

Fjalar (mythol.). Bror till Galar. Desse vore tvänne dverggar, desamme som tillredde det kostliga skaldemjödets. En namnkunnig vis, benämnd Qvaser, kom, under en resa, till de begge brödernas boning. I stället att bevisa honom gästfrihet, slagtade de honom och låte hans blod rinna i en kittel, Odrärer, samt tvänne fat, Bodn och Son.

De blandade honung i blodet och läto det öfvergå till jäsning, hvarefter det blef ett så herrligt och undergörande mjöd, att en hvar som smakade deraf, blef skald, vältalare och vis. Asarne, vid hvilkas bord Qvaser plägat sitta, saknade honom och läto efterfråga honom öfver allt; men det uppgafs, att den vise blifvit qväfd af sin egen vishet; emedan ingen kunnat utfråga honom och han sjelf varit så litet höjd för att meddela sig. Dvergarne, som ganska väl kände skaldemjödets värde, beslöto att väl förvara det, samt att icke bortgifva något deraf, utan i högsta nödfall. Men, jätten Gilling och hans hustru kommo till Fjalar och Galar, att begära gästfrihet. De ohygglige dvergarne, hvilka funno en njutning i att göra ondt, beslöto genast att döda de begge makarne. Dvergarne foro först med Gilling i en båt ut på en liten insjö, som låg tätt vid deras boning. När de kommo midt på sjön, hvälfde de om båten, och jätten, hvilken icke kunde simma, drunknade genast. Då de kommo hem och berättade denna olycka för hans hustru, började denna att gråta och jemra sig. Fjalar frågade då, om hon ville fara ut och se stället, hvarest hennes man hade omkommit. Hon jakade dertill; men när hon steg utom förstugudörren, stod Galar på taket och nedsläppte på hennes hufvud en tung qvarnsten, så att hon dog. Gilling och hans hustru hade en son, vid namn Suttung. Denne ville hämnas dråpet på föräldrarne, hvarföre han begaf sig till dvergarne, för att mörda dem. Då de hörde hans hotelser, vågade de tänka hvarken på försåt eller sjelfförvar, utan sökte att i godo komma öfverens med honom, i det de erbjödo i förlikning det ypperliga skaldemjödets. Suttung, hvilken redan kände dess förträfflighet genom ryktet, antog det såsom bot för sina föräldrars mord. Han förde det hem till sig, och hade mycket besvär för att rätt kunna förvara det. Slutligen satte han sin dotter, den sköna Gunlöd, att vakta detsamma. (Se vidare artikeln: *Gunlöd*.)

Fjelle, en socken, med Fledie och Lomma, belägen i Torna härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $\frac{1}{2}$ mil V.N.V. från Lund, vid hafvet. Fjelle har fordom utgjort ett pastorat för sig sjelft, och var prebende till rektor skole i Lund, då annexet Fledie var med Lomma förenadt till ett pastorat. Kyrkan, hållen i rundbågsstil, är till socklar och hörnstycken samt omfattningar uppförd af huggen sandsten och för öfrigt af tugtat gråsten. Skeppet betäckes med tvenne, koret med ett korshvalf i utbildad spetsbågsstil, utsprånget med hjälmhvalf. Tornet har å hvarje sida en stor ljudöppning, som uppbär tvenne rundbågar. En utbyggnad med platt trädbotten har i senare tider blifvit uppdragen å skeppets begge sidor. Uti tornbyggnaden finnas två klockor, hvilkas vackra harmoniska ljud förväntar ett vid dem ovanåt öra. Till denna socken höra derinom belägna Önnerups och Laxmans-Åkarps (Ågerup) byar samt Kannick, före 1807 en ängsmark, nu till det mesta en odlad och bebyggd jord utan hemmantal, tillhörig akademien i Lund.

Af Önnerups by hör en del till Fjelle och en annan del till Fledie socken. Orsaken härleder sig förmodligen från den tid, då Fledie och Lomma utgjorde ett gemensamt pastorat. Dessa båda socknar sammanknötos då medelst några hemman och nummer från Önnerup åt hafssidan, då deremot den öfriga delen af Önnerup var närmast förbanden med Fjelle. Socken hör till 1 kl. prob. och består af $23\frac{1}{2}$ mtl. med 1,054 invånare. Dess areal utgör 4,929 tunn., af hvilka endast 2 äro sjöar och kärr. — Allmogens seder och bruk vid bröllops- och begrafnings-tillfällen, såsom större fester betraktade, hafva, till stor del, bibehållit sitt gamla skick. Gillet efter den döde kallas af allmogen *Årede*, *Ørede*, d. v. s. *dra den döde*. Till att åtfölja liket bjudas alla inom hyhemmet; men till åredet eller gillet endast de som höra till laget. Detta lag hålles i sträng helgd, utan afseende på släktförhållande. Dessa fester räcka vanligen 3 till 4 dagar, och så länge skiftas äfven förningar, hvilka kvinnorna medhafva. På sista festdagen intages en frukost, som varar inemet aftonen. Första bröllops- eller begrafnings-dagen ätes vid middagen ingen annan mat än som gillehuset består. (Rörande middagen se uppgiften för Lomma.) Sedan middagen är slutad framsättes på bordet förningarne i den ordning, som hustrun, hvilken haft förningen med sig, står i närmare eller fjärrare släktförhållande till de gifte eller till den aflidne. Samma ordning iakttages äfven vid bordet bland gästerna, hvarföre det ofta dröjer $\frac{1}{4}$ timme och deröfver innan män och kvinnor hunnit ordna sig. En förning utgöres af flera stora kakor af sött, syradt och hvetebröd samt uppstaplade födoämnen af många slags köttträtter och nästan alltid ett par stekta grisar. Ofvan eller omkring detta köttlager ligger en krans af kringlor, trädla på ett band, sedan gorå-, sand-, smör- och små sockerbakelser, mandelmusslor, m. m. Ett annat lika stort fat innehåller risgröt och i ett tredje ligger en stor sockerkaka. Förningarne kringdelas af någon ibland de förnämsta gästerna vid bordet, då äfven gröten skiftas med knif och lägges på tallrikar, hvilka sedan frambringas från man till man. Af alla de slag förningarne innehålla, måste gästerna taga för sig ett stycke. Härigenom händer ock att gästernas tallrikar likna förningarne i uppstapling. Sedan gillet är slutadt erhåller hvar och en kvinna hem med sig i sina fat ett stycke af de särskildta lagen. Drycken vid gillet består i öl, hvilket oafbrutet kringbjudes i stora silfverbägare af dertill utsedde munsänkare, jemte brännvin vid måltiderna, då en sup oftast är tillräcklig för flere karlar. Något omåttligt bruk af brännvin visar sig hvarken vid den ena eller andra dagens slut och skulle någon i så fall öferskrida måttlighetens gräns står han under värdarnes särskildta uppsigt. Allt går sålunda mycket stilla och ordentligt till. — Vid åredet håller sig den efterlevande maken och de sällvuxna barnen afsides i en kammare och synes icke till ibland gästerna, hvarken under eller emellan måltiderna. — Vid bröllops-tillfällen dam-

sas mellan måltiderna, mest af ungdom, hvarvid och sedan aftonmåltiden på första dagen omkring klockan 11 eller 12 på natten är slätd med bön och sång, och talmannen gjort inbjudningen till följande dagen samt alla uppstigit från sina platser, träder han fram och tager först bruden vid handen, samt för henne, med sång, till sängkammarrummet, och derefter brudgummen på samma sätt. Sedan brudparet lagt sig inträda gästerna för att taga afsked af dem, då karlarna lemna till brudparet en gåfva ("brudskänk") i penningar, efter råd och förmögenhet. Åt spelmännen uppbäres, under musik, penningar på tallrik af gästerna, vid hvarje slutat aftonmåltid. Gilleslaget delas vanligen andra bröllopsdagen på eftermiddagen, då brudparet tager brudgummens slägt och gäster med sig och till sig i sin nya bostad; men de öfriga kvarstanna i bröllopshuset. De spelmän brudgummen haft med sig dit åtfölja nu äfven. Klädsela hos så väl man- som qvinno-könet består uti mörkblåa hemväfda tyger. De förmögare hålla sig dessutom klädeskläder af samma färg. Mankönet kläder sig uti långbyxor, väst och korttröja, hvaruti sitta kullriga silfverknappar. Männen bära stundom hatt med smalt skygge; de gamle hafva dock ännu kvar sin låga kullriga hatt, med bredt brätte; en rund blå mössa med liten skärm uti, har likväl redan blifvit vanlig. Qvinfolken klädsel består i tyger af samma väfnad och färg. Deras korta kjortlar, med korta lif, göra att en brud, med 5 å 6 st. sådana på sig, synes, om än annars väl formad, alldeles oformlig. Adr. Lund.

Fjelkestad, en socken, med Råbelöf, belägen i Willands härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $\frac{3}{4}$ mil N. från Christianstad. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 33 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,085 invånare. Dess areal utgör 9,581 tunnland, af hvilka 680 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Fjelkinge, en socken, med Nymö, belägen i Willands härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, 1 mil från Christianstad, 1 $\frac{1}{4}$ mil från Åhus och Landö hamn, vid hafvet. Pastoratets största längd och bredd utgör $\frac{3}{4}$ mil. Kyrkorna i modersocknen och annexet ligga $\frac{1}{2}$ mil åtskilda och äro urgamla gråstensbyggnader med höga torn, äfven af sten, utan några märkvärdigheter. Fordom brukades här, liksom öfverallt i Skåne mycken ståt, isynnerhet vid bröllop med förridare, brudsvenner och tärnor, skjutande, m. m. Detta allt är nu aflagd. Vid dylika tillfällen synes ytterst sällan någon öfverlastad person. Klädedräkten liknar den Blekingska, både för man- och qvinkönet. Blott vid högtidliga tillfällen brukar det senare hvita *klutar*, med breda spetskantade och nedhängande ändar, knutne öfver hjessan; i vanligt lag mångfärgade bomullsdukar. Socknen hör till 2 kl. reg. Består af 21 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,098 invånare på en areal af 4,976 tunnland jord. Här märkes en höjd, *Fjelkinge backe* kallad, ett ganska högt enstaka granitberg, med en vidsträckt synkrets så väl öfver kringliggande landet, som Österrjön. Adr. Christianstad.

Fjellemyr, träffningen vid. Då Danske konungen Waldemar landsteg på Gottland, samlades bönderne till landets försvar vid Kronvall; men blefvo tillbakadrifne. De fattade stånd på Fjellemyr vid Meisterby, och förnyade striden två dagar å rad; men utan framgång. De ledo ett fullkomligt nederlag. Detta lärer hafva skett d. 24 Juli 1361.

Fjellstugan eller **Fjeldstuen**, ett ställe å kongl. Djurgården invid Stockholm, belägen på slutningen af ett berg, på vägen till Rosendal, är derstädes uppbyggd af Norske statsministern Due, hvilken här åskådigen visat, huru man med smak och tillgångar kan besegra naturen och försköna sjelfva den kala klippan.

Fjerdeparter kallas de afdelningar, hvaruti Falu grufva är indelad. Dessa grufvotter äro icke, såsom namnet tillkännager, till antalet fyra, utan mångfaldigt flera. Fjerdepart betyder således ej en fjerdedel af grufvan, utan en fjerdedel af hvarje s. k. utfjerdning, af hvilka fyra utgjorde en afdelning, hvilka kallades *par*, och funnos tjugu sådana par i grufvan. Denna indelning bestämdes under konung Gustaf I. Fjerdeparternas antal har sedan blifvit ökad, så att det efter Gustaf II Adolfs tid utgjort 1,200. Hvar och en bergsmans egendom i grufvan räknas efter antalet af fjerdeparter, och dessa gå i handel likasom aktier i andra bolag.

Fjerdhundra, Södra, ett kontrakt i Upsala stift, inom Westerås län. Det innefattar följande socknar med annexer: Norrby, Simtuna med Altuna, Hvittinge, Fröshult med Härnevi, Tärna, Thorstuna, samt Vestra Löfstå med Enåker. Af dessa 7 pastorat höra 1 till 1 kl. reg., 1 till 1 kl., 2 till 2 kl. och 3 till 3 kl. konsist. Kontraktet har 11,027 invånare.

Fjerdhundra, Norra, ett kontrakt i samma stift och län som det södra, innefattande socknarne: Östra Wåhla, Nora, Harbo och Huddunge, af hvilka 1 hör till 1 kl. reg., 1 till 2 kl. konsist. och 2 till 3 kl. konsist. pastorater. Kontraktets invånare utgöra 6,858 personer.

Fjerdhundra land kallades fordom en del af Westmanland.

Fjerding benämnes ett i Sverige brukligt mått, hvilket, enligt kongl. förordningen den 29 Maj 1739, bestämdes att utgöra en fjerdedel af en tunna våta varor; men deremot en åttondedel af en tunna torra varor. Vid mätning af våta varor brukas dock oftare fördelningen i ankare och kannor. Vill man, i detta fall, med användandet af fjerdingmåttet, förena underafdelningen i kannor, så skulle en fjerding innehålla tolf kannor, således något mindre än ett ankare, som har femton kannor, hvilket gör åtta fjerdingar. — En alldeles egen betydelse har ordet fjerding i Upsala stad, hvarest man med fjerdingen betecknar en viss del eller rote af staden, nemligen den nordvestra, belägen vester om Fyrisån, dels på den höjd, i hvars fortsättning åt söder Upsala slott är beläget, dels nedanför samma höjdsträckning. Denna del anses nu för den friskaste inom Upsala stad, samt är, sedan den stora eldsvådan år 1809, till

största delen nybyggd och väl byggd. Domkyrkan står derstädes, eller, om man så vill, på gränsen af fjerdingsmen och den öfriga staden. Äfvenså finnas härstädes universitetets konsistoriihus, Gustavianska akademien och vetenskaps-societetens hus.

Fjerdingsmans-tjensten utgör en befattning, som åligger Sveriges allmoge. På vissa ställen gå dessa befattningar i tur och då äro åboer å rena frälshehemman derifrån undantagne. På andra ställen är tjensten ständig och försedd med boställe, samt tillsättes af landshöfdingen. Fjerdingsmannen tillhör en viss polisuppsigt, hvarföre han kan begagnas att föra fångar. Hans pligt är ibland annat, att underrätta kronofogden eller länsmannen om sjöskador, att tillse det vakar upphuggas på tillfrusen is, och han kan äfven handlägga utmåtningsmål.

Fjerrestad, annex till Bårslöf, beläget i Luggude härad af Malmöhus län, 1 mil O.S.O. från Helsingborg. Dess areal utgör 2,962 tunn. l., af hvilka endast 2 äro sjöar och kärr. Socknen har 715 invånare och består af 16½ mtl. Inom socknen märkes *Fjerrestadstorp*, 2½ mtl. utsockne frälse, tillhörigt greve F. von Rosen. Adr. Helsingborg.

Fjolmer, **Fjolner** eller **Fjöl**, Yngve Freys son och tredje Upsala-konungen efter Oden, beskrefves såsom en rik, årsäll och fridsäll konung, hvilken lefde i godt förstånd med sina grannar. Vänskapen mellan dem underhölls genom besök, dem de gjorde hvarandra. Då Fjolner på ett sådant, hos konung Frode den fridsamme i Danmark, skulle om aftonen välplägad gå till sina rum, hade han den olyckan att falla i ett stort mjödkar, der han, enligt Thiodolfers uttryck, omkom i vindlösa vägor. De forskandinaviska sagorna nämna honom, då det talas om Frode och hans underbara qvarn, Grote. De säga att Frode köpte de starka trälinnorna, Fenja och Menja, af konung Fjolner i Sverige, samt att denne Fjolner skulle hafva regerat härstädes, just under Kristi födelse. (Se: *Grotta*.)

Fjukholmarne kallas trenne öar i Wattern, nemligen: *Jallön*, *Boholmen* och *Skallen*, alla beväxta med lind och alm.

Fjäder kallar man den egna yttre betäckningen hos foglarna, som motsvarar däggdjurens hår, hvilket den till sammansättningen likna, likasom i någon mån äfven till byggnaden. Den består nemligen, likasom håret, af en rörformig kropp, hvilken dock ej, såsom detta, till hela sin längd är ihålig, utan blott till en del, i nedra ändan, och endast ofvanför denna är utvändigt försedd med åt båda sidorna utstående s. k. fan, motsvarande de fjäll hvarmed håret till hela sin längd är beklädt. Fjädrarne omvexla dessutom hos samma djur i hög grad till storleken, så väl i afseende på längd som tjocklek, och de största deraf, hvilka finnas uti stjerten, få vanligen namn af pennor. (Se detta ord.) Olika fogelsläktens fjädrar förete dessutom betydliga skilnader, i afseende på byggnaden, särdeles skilja sig i detta fall sjöfoglarnes från landfoglarnes derigenom, att fanet är fullkomligt vattentätt,

och hela fjädern genomträngd med fett, hvarigenom hvarje fjäder sluter vattentätt intill den andra, i följd hvaraf kroppen ej kan blifva våt. Sjöfoglarnes, särdeles gässlägtets, pennor användas, som bekant är, till akrispennor, samt fanet af de mindre äfven företrädesvis till stoppning af sängkläder. Härtill användes äfven *dun*, hvilket bildar ett mellanting emellan fjäder och hår, närmar sig mera detta senare, i afseende på formen, och utgör hos flera fogelsläkten närmaste beklädnaden för kroppen, som är betäckt och skyddad af fjädrarne. Fjäder och dun utgöra betydliga handelsvaror. Hos oss är dessa hufvudsakligen föremål för den inhemska handeln, så att in- och utförseln deraf äro obetydliga; den senare dock i allmänhet öfvervägande.

Fjädergräs (*Stipa pennata*), en gräsväxt, som fordom fanns på några ställen i Westergötland, men synes vara alldeles utgången i riket, emedan den ej blifvit funnen under ett halft århundrade.

Fjäll. Den Skandinaviska fjällryggen tager sin början redan med halföns nordöstligaste och nordligaste uddar, utbreder sig i Sverige öfver de Norrländska landskaperna, jemte delar af Dalarne och Wernmland. Den egentliga fjällryggen är i allmänhet icke mycket hög, omkring 2,000 fot, men ganska bred; ofvanpå densamma finner man stora myror och strödda höga bergstoppar. På Norska sidan stupar den i skarpa afsatser; men på den Svenska, i början bestående af branta snöbetäckta fjäll, sänker den sig i S.O. riktning allt mer i mindre afsättningar, i höga skogbeväxta bergssträckor och slutligen i alldeles omärkligt lutande slätter. Ända norr ifrån till nära 30° Ö. L. och 63° N. B., der hufvudsträckningens kärna, *Helagsfjället*, ligger, benämnas fjällryggen vanligen *Kölen*, äfven *Seveberget*, och ifrån nordligaste hörnet af Sverige ända till på Helagsfjället går riksgränsen för det mesta längs utåt fjällryggen. Kölens högsta toppar på Svenska sidan äro, i ordning norrifrån: *Ivarsten*, *Sulitelma*, 6,342 Sv. fot, Sveriges högsta berg, *Jökefjeld*, *Nasafjeld*, *Sylfjäll* eller *Sylloppen*, på gränsen emellan Norrige och Jemtland, samt *Helagsfjället*, på gränsen af Norrige, Jemtland och Herjedalen. Den sydligaste utgreningen, på Svenska sidan, af hvad man egentligen förstår med *fjällen*, följer till det mesta gränsen emellan Herjedalen och Dalarne samt består i början af branta och hopträngda fjällstötter, sedan af höga skogbeväxta bergssträckor. Söder derom finner man antingen bergssträckor af mindre vildt utseende, äfven på högsta ryggarne betäckta af skog, eller ock lägre åsar och berg. Sådana äro t. ex. *Dal-fjällen*, till någon del utgörande gränsen emellan Dalarne och Wernmland, vidare så väl Wernlands som Westmanlands, Nerikes och Smålands berg, hvilka sistnämnde affalla dels inåt Blekinge och dels inåt Halland, samt slutligen *Hallands-ås*, på gränsen emellan Halland och Skåne, och *Kulla-bergen*, *Södra* eller *Söder-åsen* och *Linder-* eller *Linderödsåsen* i Skåne.

Fjällkär, ripebär (*Arbutus alpina*), en mindre buskväxt, allmän i Lappska fjällen och Dalarne,

med svarta, saftiga bär, hvilka utgöra ett af snö-
ripanes födoämnen.

Fjällgås, helsing, hafregås (Anser leucopsis), en till simfoglarnes andra familj, gåsfoglar, hörande fogel, af 24 till 25 tums längd, med liten svart näbb och svarta ben, pannan, hufvudets sidor och strupen hvita, äfvensom mage och sidor, hvilka senare hafva gråa band, nacke och hals svarta, ryggen grå med fjällformiga hvita kanter på hvarje fjäder, stjerten svart. Ungfogeln har pannan beströdd med bruna prickar, framryggen och skuldran med rostgrå fjäderkanter, magen med silfvergrå anstrykning och sidorna med askgrå, benen svartaktiga, stötande i grönt. Lefver om sommaren i de nordligaste delarne af riket, der den troligen kläcker, men förhållandet dermed, äfvensom dess hemseder och lynnen, isynnerhet i grannskapet af boet, äro okända. Under sin flyttning till och från kläkningsställena anländer den i Mars och Oktober i större hopar till södra kusterna af Skåne och är i flock ganska skygg; men då de stundom anträffas ensamma så litet skygga, att de ofta kunna dödas med käppar. Köttet är likväl då ganska mager och föga användbart.

Fjälllemmel, fjällmus, sobelmus (Lemmus borealis), ett till däggdjurens 4:de ordning, gnagare, hörande djur af 5 till 5½ tums längd, med kort jemntjock, till en del naken svans, men i spetsen försedd med en hårpensel, små öron, gömda i fäl-
len, fötterna väpnade med spetsiga klor, färgen omväxlande, vanligen ofvan brungul och till en del svartbrokig, under hvit, svans och ben smutsigt hvitgrå. Vistas i de nordligaste trakterna af riket, särdeles på fjällen, hvarifrån de stundom om hösten utvandra i oerhörda skaror, hvilka gå i rak linje och följa ett visst väderstreck, öfverstiga stenar och simma öfver floder, för att ej behöfva afvika från sin väg, till dess att de samtigen uppnå hafvet, hvaruti de simmande fortsätta sin väg till dess de drunkna, men stundom dessförinnan söka att komma upp i mötande båtar till den myckenhet, att de hota sänka dessa. Tåget sker alltid om natten, om dagen ligga de stilla, men icke desto mindre blifva de fleste uppåtna af rofdjur och roffoglar, innan de uppnå hafvet, ehuru de äro ganska ilska, och då de ej kunna undkomma sätta sig till motvärn. Honan gör ett bo uti torfvor eller fjällmyror, der hon lägger 5 å 6 ungar i hvarje kull och hvar troligen flere gånger om året. Födoämnen bestå endast af växter, särdeles rötter, hvarföre han gräver gångar längs under gräsvallen, och gör på detta sätt betydlig skada, då han i mängd infinner sig på något ställe.

Fjällripan (Lagopus alpina), en till familjen hönsfoglar hörande fogel af 14—14½ tums längd, som om vintern är hvit, men om sommaren brunspräcklig, hvilken färg den under rugningen erhåller i många gradationer från hvitt. Hannen har alla årtider ett bredt svart band, kalladt tygel, som går från näbbviken genom ögat till tinningarne, samt öfver ögonen en stor halfrund röd fläck; honan deremot saknar tyglär och har den röda fläcken

öfver ögonen mindre och blekare. Näbben är svart, mindre och smalare än hos dalripan, äfvensom vingarne äro spetsigare än dennas. Den träffas på alla egentliga fjäll, eller sådana berg, som uppstiga öfver trädvegetationens gräns, hvarest parningen försiggår i början af Juni, och hvarvid hannens lockton liknar källgrodnas läte, samt honoras ett fint pipande "ti ack, ti ack." Efter slutad parning gör honan ett konstlöst näste bland stenar, eller under ljung och vide, merendels i öfversta gränsen af trädregionen, hvaruti hon lägger 10 å 12 rostgula, svartbränfläckiga ägg, dem hon ruftar till slutet af Juli, under hvilken tid hannen alltid träffas i grannskapet; men sedan ungarna äro utkläckte lemna han dem och modern, och beger sig i flock längs uppåt fjällen, dit modern och ungarna följa efter, så snart de senare fått fjädrar. Födoämnen utgöras om sommaren isynnerhet af blad, blommor och frön af fjällväxter, om vintern af frön och knoppar, ungarnes mest af insekter. Köttet är mindre godt än dalripanes, likasom sjelfva fogeln är mindre än denna. Den skjutes mest om vintern eller fångas i snaror, och är i flock ganska skygg och varsam; spridda deremot äro de mindre skygga.

Fjällräf, fjällracka (Canis lagopus), ett till de köttätande rofdjurens första familj, tågångare, hörande djur, af nära 1 alns längd, med rak enfärgad svans, korta afrundade öron, hårbevuxna fotsålar, fällen tät, långhårig och alltid hvit om vintern, om sommaren smutsigt askgrå, klorna hvita, trubbiga, näsan svart och ögonlockens kanter mörka. Vistas egentligen på fjällen eller sådana berg, som uppstiga öfver gränsen af trädvegetationen; men gör vintertiden långa ströftåg, så att den till och med träffas, ehuru sällan, ända ned i Skåne. Han uppehåller sig helst på öppna skoglösa trakter antingen uti grädda kulor, med flere utgångar, eller ock i någon bergsklyfta, i båda fallen bäddade med mossor och stundom ett par, eller flere, till sammans. Han är på långt när ej så försiktig och listig, som den vanliga räffen, utan mera djerf, så att han ofta går fram till gårdar i dalbygden, och infinner sig, ledd af lukten, då foror med fisk passera fjällen, samt är då föga skygg, utan är genast tillhands att upptaga hvad som utkastas åt hundarne. Hans födoämnen utgöras af sådana djur, som finnas i fjälltrakterna, såsom unga vildrenar, harar, fjällripor och andra foglar, jemte deras ägg och ungar, äfvensom isynnerhet lemlar, genom hvars utrotande han gagnar; äfven fisk, grodor och musslor håller han tillgodo, samt i nödfall till och med as, och uppgräver då äfven meniskolik. I Mars eller i början af April infaller dess parningstid, honan går drägtig omkring 9 veckor och föder 4 till 6 ungar, hvilka äro smutsigt grå, men småningom ljusa och slutligen blifva hvita, dem hon daggår några veckor, hvarefter hon förer dem ut med sig på jagt. Han skäller likt hunden samt tjuter äfven. Fångas och skjutes i stor mängd af Lapparne, som årligen sälja stora kvantiteter af deras skinn, hvilka begagnas till föder.

Fjällräj, annex till Bodum, beläget i Ångermanlands södra fögderi af Westernorrlands län, 16 mil

N.N.V. från Hernösand. Kyrkan ligger $3\frac{1}{2}$ mil ofvanom Ramsle, invid Fjällsjön, som är 4 mil lång och 1 mil bred. Är af träd, med platt tak, och anlagd senare än moderkyrkan. Före 1755 hölls predikan här endast hvar 3:dje helgdag. Socknen har 425 invånare. Dess hemmantal är upptaget jemte modersocknens. Adr. Sollesteå.

Fjällskäfte, sätesgård i Floda socken af Södermanlands län, 1 mil från Nyköping, om 2 mtl. Den har tillhört släktet Laureus, Kagg, Wulfvenstjerna och tillhör nu en v. Celsing. Ågaren har patronat-rätten till Floda församling.

Fjällsyra (*Rheum digynum*), en mångårig växt, som förekommer allmänt på sidorna af fjällen i Lappland och Jemtland, och är utmärkt genom sin behagligt sura smak.

Fjälluggla (*Strix nyctea*), en roffogel af 22—24 tumers längd, till färgen hvit, mer eller mindre tecknad med svartgrå fläckar och tvärstreck, hvilka dock med åldern försvinna, så att de gamla äro helt och hållet hvita; bonan, som är större än hannen, har likväl något stötande i smutsigt gult; hufvudet temligen litet, näbben svart, till största delen dold bland borstlika fjädrar och ögonen vanligen skönt citrongula. Förekommer egentligen endast i de nordligaste och från hafvet aflägsna trakterna af riket; men träffas om vintern, ehuru sällsynt, äfven i de mellersta och södra landskaperna. I sin egentliga hembygd uppehåller han sig alltid på öppna fält och sitter vanligen på stenar eller klippor, samt säges lägga sina ägg i bergsskrefvor eller på höga klippor. Födoämnen utgöras isynnerhet af fjällväxter; men äfven af rippor och harar, i de södra trakterna af råttor och fällflomlar.

Fjärre, ett härad i Hallands län, innefattar tillsammans staden Kungsbacka och 14 socknar, nemligen: Hanhals, Hölö, Lindome, Elfsåker, Fjärås, Förlanda, Walda, Släp, Ölmevalla, Landa, Onsala, Frillesås, Gällinge samt Idala, utgörande en areal af 10 kvadratmil, eller 139,367 tunn. af hvilka 10,400 äro sjöar och kärr, samt bildande 695 mtl. med 20,586 invånare. Landet är i allmänhet bergaktigt samt omväxlande med smärre klippor och dalar emellan dem, undantagande emot östra gränsen, der bergen blifva högre och skogbevuxne. Östra delen af häradet har godt förråd på skog, hvaremot den västra lider fullkomlig briat derpå. Spannmålsodling, boskapsskötsel och salt-sjöfiske utgöra inbyggarnes förnämsta näringsfång, hvarjemte Lindome sockenboer förfärdiga allehanda möbler och snickararbeten, som afsättas till andra orter. I förening med häradet Wiske utgör detta härad en domsaga; men jemte Wäro socken i nämnde härad ett fogderi. En betydlig hafsvik, *Kungsbacka-fjärden*, tränger djupt in i landet och skiljer häradet nästan i tvenne delar.

Fjärre och **Wiske** förenade kontrakt höra till Götheborgs stift och Hallands län, samt innefatta 1 stad och 19 socknar och annexer, utgörande 9 pastorat, nemligen: Tölö med Lindome och Elfsåker, Walda med Släp, Onsala, Kungsbacka stad med Hanhals, Fjärås med Förlanda, Ölmevalla med

Landa, Frillesås med Gällinge och Idala, Wäro med Stråvalla, samt Weddige med Ås och Sällstorp. Af dessa 9 pastorat äro 5 regala, neml.: 1 af 1:a, 3 af 2:a och 1 af 3:e kl., 1 af 3 kl. konsist., 2 af 2 kl. preb. och 1 af 2 kl. patronela pastorat. Hela kontraktet har 26,536 invånare.

Fjärilar (*Lepidoptera*), utgöra en ordning af insekter, utmärkt isynnerhet genom sina stora, med fjällformiga doft betäckta, ofta skönt tecknade vingar, jemte sin fullständiga och starkt i ögonen fallande förändring, enär de vanligen i sitt larf-tillstånd äro högst vanskapliga eller till och med vederstyggliga, men fullbildade deremot ofta sköna, till och med praktfulla, hvarföre man och antagit fjärilen såsom en sinnebild af människosjäl, hvilken ur den jordiska puppan utvecklat sig i sin rätta skepnad, och sedan den blifvit befriad från kroppens fångsel höjer sig ur gruset. I sitt larf-tillstånd äro de i högsta grad glupska och förtära ofta på en dag födoämnen till flera gånger sin egen vikt, samt äro utan undantag skadliga, dels för växter, dels för andra djur. I sitt tillstånd såsom puppa ligga de i ett slags dväl, vanligen innesluta i ett skal eller hinna, hvilket de mot slutet af larf-tillståndet bilda omkring sig, ofta bestående af en silkesartad väfnad. Ut i sitt fullbildade tillstånd äro de helt och hållet oskadliga, förtära antingen intet eller ock endast blommornas honingsassaft, den de upphemta med sin spiralformiga tunga, samt lefva blott för att para sig och fortplanta sitt släkte; ty hannen dör vanligen straxt efter parningen och bonan efter äggläggningen. De utgöra ett ganska stort antal olika arter, hvaraf blott hos oss finnas omkring 1,000, samt indelas uti *Daglfjärilar*, som flyga om dagen, para sig i solsken och hafva tunn, ofta präktig fjällbeklädnad; *Skymningsfjärilar*, flyga i skymningen morgon och afton, hafva tätt tilltryckt fjällbeklädnad, samt *Nattfjärilar*, hvilka flyga om natten och vanligen hafva fin, mörk och mjuk fjällbeklädnad på vingarne.

Fjärsmång, färsing (*Trachinus draco*), en taggfenig fisk af 9—10 tumers längd, hvilken anträffas, ehuru sällsynt, i Kattegat och Öresund, samt kommer till stränderna om sommaren för att yngla. Den uppehåller sig i sanden, med hufvudet utsträckt för att gripa sitt rof af skaldjur och små fiskar. Stygnet af dess taggiga ryggfenor frambringa högst giftiga verkningar, hvarföre fiskarne sky honom som en huggorm, samt aldrig, så vidt känt är, förtära dess kött, hvilket dock skall vara mycket läckert.

Fjärås, en socken med Förlanda, belägen i Fjärås härad af Hallands län, Fjärre och Wiske förenade kontrakt af Götheborgs stift, $\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Kungsbacka. Pastoratet hör till 2 kl. prebende, och är personelt för nuvarande biskopen i stiftet, doktor Bruhn. Pastoratet äger i anseende till sina ålderdoms minnesmärken en fornhög märkvärdighet. Både ifrån hafvet och ifrån den förbigående landsvägen synes den på en höjd liggande kyrkan och nära henne en af Skandinavien större valplatser, utmärkt af en mängd större och små

äre bautastenar, uppresta af en fornerlid, som ansåg minnet af sina bragder icke böra vara likgiltigt för efterkommande. Detta pastorat omsluter inom sitt område på en gång Hallands största insjö Lygnern, och, ifrån Lygnernas strand till Strömsfjöl, Hallands smalaste landtunga. Socknen utgöres af trene afdelningar: Slättbygden, samt södra och norra skogsbygden. Ibland större vattendrag äro: *Rotså, Lygnern, Stensjön och Sandesjön*. I socknen märkas: *Rossared*, $2\frac{1}{2}$ mtl. säteri, med underlydande $23\frac{1}{2}$ hemman. *Dahls* säteri, fideikommiss tillhörigt frih. Silfverskjöld, utgör med underliggande gods $25\frac{1}{4}$ hemman. *Tjölöholms* säteri utgör $9\frac{1}{4}$ hemman med underliggande gods. Detta säteri, hvilket fordom kallades *Tyleholm* och äfven *Tyreholm*, äger en historisk märkvärdighet för det härstades år 1303 hållna möte emellan konungarne Birger Månsson i Sverige och Hagen i Norrige. Här undertecknades Dominica Lätare, eller fjerde söndagen i fastan, sistnämnde år, ett förbund, att Solberga-traktaten skulle förblifva orubbad: att begge konungarne, på egen bekostnad, ömsesidigt skulle biträda hvarandra, samt att alla förmåner, allt lidande skulle blifva gemensamt. Vid detta möte undertecknade på Svenska konungens sida hertigarne Erik och Waldemar, riksföreståndaren Thorkel Knutsson, Bengt, lagman i Östergöthland, m. fl. Ifrån mötet åtföljdes konungarne och hertigarne till Stockholm. — Kyrkan, byggd år 1701, är af sten, likaså tornet, uppfördt år 1801. Valplatsen på den så kallade Fjärärsbräcka, emellan byarne Tom och Li, har under loppet af flydda århundraden bibehållit en stor del af den äkta antika stil, uti hvilken den fordom ordnades. Här står en mängd uti samlad massa uppresta bautastenar, hvilka likasom föreställa de stupade kämparnes vålnader. Striden har varit blodig, för att dömma efter valplatsens fornlemningar och efter den här fordom hållna strid, emellan tvenne uti det smalaste landtpass, som finnes i Halland, kämpande härar. Man räknade der år 1752 något öfver 200 bautastenar, en hög med ättihåll och fotkedja, samt en mängd små kullar. För närvarande ser man i midten af denna valplats 5 ättekullar, hvilka nästan regelformigt äro omslutna af större bautastenar. Hela antalet af de nu befintliga bautastenar utgör 120. Af dessa är en 6 alnar hög, och de andra ifrån $2\frac{1}{2}$ till och med 4 alnar höga. Den så kallade *Fröde-stenen* är en af Skandinavien högsta stenvärdar och innehåller en längd af 11 alnar. Vid denna sten skall, enligt en fornsägen, konung Fröde vara jordad. Uti bevisningen för nederlaget vid Bräcken, samt att konung Fröde stupat derstädes, är ett fornqvåde känt, utur hvilket allmogen här i trakten upprepar: "Emellan Tom och Lida, der måste kong Fröde bida." Emellan Bräcken och kyrkan har varit en föreningskedja, samt här och der uppresta bautastenar, af hvilka ännu några finnas kvar. Vid Limmanäs finnas trene ättehögar, *Limhögarne* kallade, och *Svalhögen*, en förstörd ättbög ofvån för Bräcken. Om den vid Sätilla kyrka på Lygnernas andra strand stående så kallade jättestenen,

har man den vidunderliga fornsägen, att en jätte brutit denna sten ifrån en af de på Fjärärs bräcka stående bautastenar, och kastat den öfver Lygnerna, för att nedslå Sätilla kyrka, och allmogen både i Sätilla och Fjärärs påstår, att den emot Sätilla-jättestenen svarande hälft ännu anträffas på bräcken. — Socknen består af $184\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,996 invånare på en areal af 10,553 tunnland, af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Adr. Kungshacksa.

Flabb kallas i Norrland yttre delen af munnen.

Flach, Carl Georg, född år 1778, var stabstyttmästare vid 1809 års revolution, i hvilken han tog en verksam del. Han har fått ett slags namnkunnighet derigenom, att han var den som egentligen afböjde en tillernad reaktion, då vestra arméen skulle användas för att, utan folkets eller ständernas börande, utropa d. v. hertig Carl till konung, och sålunda, enligt Adlersparres uttryck, göra ett välsignadt slut på hela oredan. F. utnämndes år 1820 till landshöfding i Elfsborgs län, hvarifrån han tog afsked 1825, blef år 1841 inspektör vid Blockhustallen i Stockholm och dog derstädes år 1846.

Flachsemtius, Jakob, född i Wehmo socken i Finland, och död på 1690-talet, såsom theol. doktor och domprost i Åbo. Har skrivit en *Logica*, troligen den digraste af alla sådana. Den utkom i Åbo år 1678 och är dedicerad till riksdrotset greve Pehr Brahe. Han påstår deri, att Adam var den förste filosof, och förklarar denna sats derigenom, att han anser filosofien om ioko för Guds beläte, åtminstone för dess omistelige bihang.

Flackarp, annex till Stora Uppåkra, beläget i Bara härad af Malmöhus län, $\frac{1}{4}$ mil S.V. från Lund. I denna socken märkes: *Wärpinge*, numera *Trolleborg*, $5\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri, var förut fideikommiss åt greffliga släkten Trolle; men har i senare år blifvit utbytt mot Lyngby gård och gods i Christianstads län. Upphufvet till fideikommisset var framl. öfversten Trolle, hvilken stiftat detta jemte flera andra fideikommiss, med det uttryckliga vilkor, att fideikommissarien skulle antaga namnet Trolle, så snart egendomen tillträdades. Denna gård uppbändes af Svenska hären år 1452, och år 1643 har samma här härstädes levererat ett fältslag mot konung Christian IV. Till egendomen lyder både mycken, god och välhåfdad åker med äng, bland de bördigare i häradet, och gifver derföre en högst betydlig afkastning. Den innehafves nu, under arrende, af ryttmästaren Axel Toll. — Domkapitlet i Lund har fordom haft patronats-rättighet till Flackarps kyrka. — Socknen består af $11\frac{1}{2}$ mtl. och har 255 invånare på en areal af 2,361 tunnland, af hvilka endast 3 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Flagg i sekam kallas då flaggen fladdrar sammanbunden, för att tillkännagifva, att man behöfver hjälp.

Flaggem, den Svenska. Det är obekant, när någon egentlig Svensk flagg började brukas, och huru den varit beskaffad. Att tre gyllene kronor i blått fält tidigt blifvit nyttjade såsom riksvapen,

känner man, äfvensom att en röd flagg nyttjades under drabbningen; men ingenting vidare. Under Gustaf I:s tid började man först, att, såsom nationalflagg, bruka de blå och gula färgerna, korssvis fördelade; men år 1562, då Erik XIV skickade sändebud till Skottland, att frisa till drottning Maria Stuart, föreskrefs det i Jöns Bondes och Jakob Bagges instruktioner, att de skulle stryka toppsegel då de passerade Kronoberg, och bruka gult korssvis fördeladt med blått, att dermed beteckna Svenska flaggen. Någon sådan var säljaktligen ännu icke bestämdt gifven. Flaggor eller fälttecken hissades den tiden allmänt på topparna, i stället för flaggspelet, hvilket började brukas först under senare århundraden. Småningom stadgades likväl de blå och gula färgerna såsom nationalfärger, och den vackra Svenska flaggen bibehölls oförändrad tills år 1815, då, efter föreningen med Norge, det öfversta blå fältet inrymdes åt det Norska korset, hvarigenom en unionsflagg uppkom. Den 20 Juni 1844 afskaffades denna och en örlogsflagg infördes, lika med hvaradera rikets handelsflagg, dock alltid med tvunga och stjerter, och så, att öfversta fyrkanten närmast stänga skall utgöra ett för båda rikena gemensamt unionsstecken.

Flaggkapiten kallas chefen för en kommanderande amirals stab.

Flaggmän, en amiral och hvarje sjö-officer, som, till följd af sitt befäl, är berättigad att föra flagg, såsom befälstecken.

Flaggskepp, det skepp i en flotta, på hvilket amiralen är ombord, och som för hans distinktionsflagg.

Flågor kallas de upplupna fjäll eller blåser, som stundom förekomma på ytan af smidt jern, hvilket deraf får namn af slagigt, och härfror af mindre noggrannhet vid tillverkningen.

Fläja (mythol.), ett qvinligt troll, ett slags troll-porna, hvars magt var lika stor som hennes konst att kemma fort. Hon sadas rida på en örn.

Fläskan, en gård i Södra Wi socken af Kalmar län. Här bodde Sven i Fläskan, en af Dackens anhängare. Upprorsstiftaren bitfördes då han en gång blef sårad. Sven blef sedan ihjälslagen i Ydre härad, då han öfverföll konungens befallningsman, samt af upprorsmännen hederligen begrafven; men åter uppgåf och hans kropp uppbänd.

Fläskan är ett fänge, som nyttjas mot björnen, och utgöres af en fyrkantig stark ram, beslagen med jernpinnar. Den lägges uppvänd såsom en afvig harf, med den skillnad att pinnarne äro försedda med hullingar och något finare än harfpinnar. Den öfvertäckes med mossor, till likhet med den ofriga marken. I detta grymma giller fäster björnen sina rammar, och kan endast arbeta sig ytterligare fast; men ej komma lös.

Fläskoberg, annex till Särstada i Åsa härad, men beläget i Wiäte härad af Skaraborgs län, 2 $\frac{1}{2}$ mil O.S.O. från Wenersborg. Kyrkan är tillbyggd år 1725. I socknen märkes: *Guarsstorp*, 1 mil. söder, samt *Olunda*. Håkan Olofsson från denna gård var bondeståndets vice talman vid 1726 års riksdag. Socken består af 15 $\frac{1}{2}$ ml. och har 608 in-

vånare. Dess areal utgör 3,101 tunn., af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Flammugurnar äro sådana eldstäder, uti hvilka hettan förnämligast frambringas genom lågan af brännmaterialerna, de der således måste utgäras af ved eller stenkol, som förbrännas uti ett särskildt rum, hvarifrån lågan således uti en annan afdelning, der godast som skall behandlas är inlagdt; såsom uti reverber- och postlinsugnar, m. fl. **Flatenberg**, bergsmanshammare i Norrberkes socken af Stora Kopparbergs län, anlagd år 1616 och konfirmerad 1689. Har 1 härd och 80 skeppd priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten är 16 lispd. Skeppas på Stockholm. Tillhör bergsmän.

Fledie, annex till Fjellie, beläget i Torna härad af Malmöhus län, $\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Lund, vid hafvet. Socken kallas i äldre handlingar *Flagög*. Kyrkan har till sitt yttre mycken likhet med moderkyrkan. I hvarje af dessa kyrkor finnes ett litet krusifix, hvilket, enligt katolska ritualen, borde hänga i bågöppningen emellan skepp och cher. Socken består af 6 $\frac{1}{2}$ ml. och har 425 invånare på en areal af 1,273 tunn. jord. Adr. Lund.

Fledingstorp säteri, i Wissesjörda socken af Kalmar län, består af 3. mtl. och de derunder lydande gods af 23 $\frac{1}{2}$ hemman, af hvilka större delen inom Kronobergs län. Desutom har säteriet säg och hjulqvärn, samt i Arby och Mörterps socknar trene frälsehemman, hvarunder lyda säg och mjölkqvärn. Har tillhört kammarherren Dalman.

Flemt, en af Eisten Belis skalden.

Fleming. Med benämningen Vlaming eller Fleming betecknas inbyggarna i Flandern. Uti olika länder anträffas skilda ätter med namnet Fleming, sannolikt härstammande från Flandern. Den Svenska släktens stamfader var en riddare, riksråd och fogthe i Stockholm Peder Fleming, död dörstads år 1395. Ätten har sedan delat sig i flera grenar. De utmärktaste medlemmarna af densamma äro:

Flemming, Erik, till Svidia och Qvidia, det senare icke långt ifrån Åbo, blef år 1529 af Gustaf Eriksson upphöjd till amiral, följande året riksråd och öfverste för de trupper, till det mesta Tyskar, hvarmed han intog Finland. Användes sedan i åtskilliga förrättningar, bland annat såsom sändebud till Ryssland och Danmark, blef slottsköfven på Viborg och derefter höfvidsman på Raseborg, der han lärde hafva utöfvat åtskilliga oägligheter mot allmogen, som han betungat med skjutsfärder och gästning, hvilket ådrog honom ett skarpt bref af konung Gustaf. Han torde dock sedermera hafva återfått hans nåd, emedan han år 1542 fick i Stockholms slott och stad "till gotrener hand och uti en ärlig slottlofvän." Hans son,

Flemming, Claes Eriksson, en kraftfull man, hvilken likväl häckat sitt namn genom opålitlighet och hårdhet. Han uppstog till de högsta platser i samhället, till magt och anseende, och behöll sig dervid till sin död. Vid Erik XIV:s kröningslogs han till riddare och utnämndes till guvernör öfver Rovels län. När hertig Johan år 1563 fördes fången till Gripsholm, hade Fr. Jön-

Matta Tidöns, befallt öfver vatten, och somma uppdrag emottog och verkställde han sig är senare af d. v. konungen Johan med den största Rik. Under den sistnämnda regering utförde han åtskilliga krigsförrättningar; men hans fruktloso utfall på Bohus fästning var nära att kostat honom lifvet. Vid det sista befall, som af Rik anförtroddes honom; uti med några fartyg hindra de upproriska hertigarnes rörelser i Mälaren, öfvergick han till dem. Hans förräderi belönades med ridsårds-värdigheten, friherreskap och lagmans-embetet i södra Finland. Han steg sedan under Johans regering till riksamiral, riksmarsk och guvernator i Finland. Efter Johans död var han en bland Sigismunds trognaste anhängare, och försvarade Finland, med kraftfull hand, emot alla Carl IX:s anslag och planer. Denne hade uppviglat bönderne till uppror emot sin konung och Flemings hos dem inkuarterade soldater; vilda grymheter begingos å älske sidor, och slutligen nedgjordes bondhoparne af Flemings vapenöfvade trupper. Man uppgår att 11,000 personer förlorat lifvet under dessa blodiga uppträden. Fleming dog i Pojo uti Nyland, under en resa, d. 12 April 1597. Hans äldste son, **Johan**, hvilken följde Sigismunds fanor, föll år 1599 i hertig Carls våld och afslivades, vid 21 års ålder, såsom fäderneslandets förrädare, kanske hafvadsakligen derföre, att Carl ville på sonen släcka åtminstone en del af den hämd, han ej fick utföra mot fadern.

Fleming, Herman, af den yngre grenen, riksråd, fältmarskalk i Lifland och död år 1588, hade en son, **Claes**, hvilken, såsom ståthållare på Åbo slott år 1597, ådrog sig hertig Carls misstankar, landsförvisades, men återkommen till Sverige, insattes som fånge på Smedjegården i Stockholm, år 1604; hvarifrån han likväl frigafs emot borgen. Död år 1616. Har skrivit på Latin en berättelse om tilldragelserna i Finland, under de första 8 åren efter Johan III:s död.

Fleming, Henrik Claesson, den ofvannämnda Hermans sonson, öfverste för Karelska krigsfolket, sedan för hela rytteriet, vice amiral, sändebud till Ryssland år 1634 och landmarskalk vid ståtämnde och 1644 årens riksdagar. Död d. 7 Nov. 1650, nära 66 år gammal. Eharu son af en rik far, hölls han likväl af domer så knäppt, att han, enligt egen berättelse, efter sitt bröllop ej hade mer än ett halföre i behåll, hvilket han slog fast i vägen och med en pistol sköt sin tomma penningspung i luften. Han fick väl husrum på fäderns gård Hannele, men först sedan all säd derifrån blifvit bortförd. Sedermera förtjänade han likväl på leveranser till arméen, på handel och kronorärenden så mycket, att han sjelf blef rik, upbyggde Mieltois kapellkyrka i Finland, gaf skänker åt Åbo, Wiborgs och andra kyrkor, samt bekostade predikstolen i Jakobs kyrka i Stockholm, jemte öfver muren deromkring. Hans son,

Fleming, Erik Henriksson, riksråd, president i general-bergsämnet, kammarråd, friherre och landmarskalk vid 1654 års riksdag, då drottning Christina utvalde regeringen. Har mycken förtjenst

om Svenska bergverket, vilka han grundligt kände och som hos honom stå i stor förbindelse. Död år 1679 i en ålder af 63 år. Af hans tre söner blef den ene katolik och dog i ett kloster; den andra dog som major i Holländsk tjänst och den tredje såsom vice president i redaktions-kollegium. **Fleming, Claes Larsson**, också en sonson till förutnämnde Herman F.; den skickligaste och mest förtjenste af släkten. Stoderade vid flera utländska akademier, gick år 1612 i krigstjänst vid Svenska hären i Ryssland, blef sedan ryttmästare vid Uplands regemente, 1619 under-amiral, 1625 riksråd och 1639 president i räknekammaren, hvarvid han verksamt biträdde prefektgrefven Johan Kastmår, som fått kammarverket under sin styrelse, men till hvars värd han sånade bekantskap med landets språk, lagar och förhållanden. Efter konungens död förordnad till öfver-ståthållare i Stockholm, beförade han med drift och verksamhet stadens, isynnerhet Norrmalmns pladering, anläggningen af gator, fullbordandet af Jakobs kyrka, byggnaden af slussen, stora barohuset, rapslagarbanan, m. m. Förordnad till biträde åt riksamiralen Gyllenhjelm, vänskade han sig med samma nit och kraft om iståndsättandet af örlogsflootten och lyckades så väl, att Gustaf Adolf, genom hans försorg, kunde utlöpa med 30 fartyg till Danas mynning och eröfra Riga. År 1644 uppdrogs honom befallt öfver denna flotta, hvilken till stor del varit hans verk, och hvilken han nu förde med samma skicklighet och drift, som han ådagalagt vid dess iordningssättande. Efter sjöslaget vid Femern (se detta ord), då han förlagt sin flotta vid Kielerfjord, för att reparera, träffades han d. 26 Juli af en förfoggen kanonkula från ett Danskt batteri, just då han i sitt amiralskepps kajuta stod och tvättade sig. Tjänaren, som höll handfatet, dömdes och amiralen fick lärbudet afskjutet, hvar af han dog två timmar derefter, 52 år gammal, sedan han hunnit utnämna Wrangel till sin efterträdare. Han beskrifves som en redlig, välsinnad och derjemte saktmodig man, en egenskap, hvilken ganska väl låter förena sig med det sanne hjeltmodet och den verkliga kraften. Utom sina andra förtjenster om fäderneslandet; har han äfven en omkringsmidets upphjelpande, genom anläggning af Wira bruk, på sin gård i Riala socken. Hans son,

Fleming, Herman Claesson, ärfde väl sin faders embeten såsom riksråd, amiral och öfver-ståthållare i Stockholm, men icke hans egenskaper. Då drottning Christina skulle bese ett nybyggt fartyg vid Skeppsholmen, var en så klen landgång utlagd, att hon från den svaga plankan föll i sjön, tillika med amiralen. I stället att rädda henne, fattade han, mera förskräckt än drottningen, tag i hennes kläder och drog henne med sig under vattenet. Han hade likväl tjänat på Holländska flottan och sjelf såsom kapiten fört skeppet Regina under den sjöexpedition, der hans far stupade. Civila befattingar tyckas mera hafva öfverensstämt med hans lynne. Han blef således president i kammar-kollegium, general-guvernör öfver Finland och en

af fredsmedlarna i Brda. Dog år 1673, endast 54 år gammal. Hans bror, Lars Claes-son, försvarade, såsom landshöfding i Dorpt, i 10 veckor med en svag besättning, denna stad mot Ryssarne år 1656, blef sedermera president i dess hofrätt, samt riksråd och kansler för akademien i Pernau. Född 1621, död 1699.

Fleming, Claes Herman-son, son af den föregående, född i Stockholm år 1643, blef 1675 ledamot i den commission, hvilken skulle undersöka förmyndare-regeringens förvaltning af rikets penningverk, landtmarskalk vid 1680 års riksdag, kansler för Lunds akademi, president i kammar- och kommers-kollegierna samt öfver rikets hela kammarverk, statskontoret och bergs-kollegium, hvarigenom således nästan all den inre förvaltningen låg i hans händer. Emedan det var Carl XI som anförtrodde honom så mångfaldiga och olikartade uppdrag, bör man förmoda, att hans egenskaper svarat deremot. Han dog i sin bästa ålder år 1685, då han var stadd på en resa till de varma baden.

Fleming, Claes, värdig att sluta listan på en följd af högt uppsatte medlemmar af en lysande ätt, hvilken bland sig räknat sexton riksråd och innehafvare af rikets förnämsta embeten. Han var född d. 24 April 1771, på Lydinge gård i Upland, hvilken tillhörde hans far, hofmarskalken, friherre Johan Kasimir Fleming. Naturen hade gått hand i hand med lycka för att gifva den unge friherren allt som erfordrades, för att bilda en aristokrat i detta ords vackra bemärkelse. Han ägde ett sundt förstånd och ett redigt omdöme, en imponerande, ehuru något tung, gestalt och en utomordentligt skön och klingande talorgan. Man skulle kunna kalla honom typen för en adelsman, och han var onekligen en af de siste värdige representanterne för ett stånd, hvars tid till större delen är förbi, emedan det öfverlevat sig sjelft. Han sökte icke statens värdigheter, han söktes af dem och emottog dem icke som en tillhörighet, men såsom en skyldighet, den han borde uppfylla mot det allmänna. Tidigt anställd vid Gustaf IV Adolfs hof och bemärkt af monarken, användes han af honom till ceremoni-beskickningar och åtföljde honom på hans ryktbara frieri-resa till Petersburg. Då öfverläggning här uppstod, huruvida konungen kunde gifva efter för Catharina's fordran, att hennes son-dotter skulle, som Svensk drottning, få bibehålla sin religion och hafva sitt eget kapell å Stockholms slott, var Fleming den ende, hvilken understödde konungens tvekan och återopade rikets lagar. År 1799 invaldes F. i Svenska akademien, med hvars yrken han älskade att sysselsätta sig, och der hvarje skrift, inför allmänheten uppläst af honom, derigenom erhöill ett eget musikaliskt behag. Vid 1809 års riksdag inträdde han egentligen i statslifvet, såsom ordförande i stats- och sedan i konstitutions-utskottet. Vid följande årets riksdag i Örebro blef han landtmarskalk, samt efter dess slut, stataråd, hvilket embete han beklädde till år 1824, då sjuklighet förmådde honom att nedlägga det. Man lär knappt behöfva säga, att alla statens utmärkelser tillföll honom, att han blef rika-

marskalk, Serafimer-riddare, greve och en af rikets herrar. Han afled ogift i Stockholm d. 12 Maj 1831. Hans sjelfförvärfvade grefliga afbildsmärke krossades på hans kista.

Fleom, annex till Lilla Mellösa, beläget i Strengnäs stifts domprosteri och Södermanlands län, $1\frac{1}{2}$ mil S.V. från Malmköping. Socknen består af 19 mtl. och har 710 invånare på en areal af 10,461 tunnland, af hvilka 1,280 äro sjöar och kärr. Adr. Eskilstuna.

Fleom kallas i Lappmarken den is, som vissan hëstar lägger sig på marken. Om köld inträffar omedelbart på regn och snöslask, så tillfrysar öfver marken en sådan iskorpa, hvilken hindrar renen att få löst något. Detta är Lappens svåraste år. Hans renar lida hungersnöd hela den långa vintern och dö af brist på föda. Laf på träden är då deras enda uppehälle, och Lappen måste arbeta hela dagen att fälla träd der sådan laf växer. Han har också svårt att hålla sina renar tillsammans vid sådana tillfällen. Mången Lapp blir på ett enda flensår (*tjuocke-lape*) alldeles utfattig. Folkmängden i en Lapp-församling kan genom flen (*tjuocke*) på ett enda år minska med en fjerdedel.

Fleom eller magflen kallas af allmogen en sjukdom, som hos oss oftare förekommer än i andra länder, och troligen härrör af den diet som allmogen förrer, bestående till större delen i potatis och salta födoämnen. Den är oftast en reining i magens nerver, hvilken föranleder syrebildning, och slutligen kronisk inflammation med dess följder: sår och kräftartade bildningar. Den utmärkes med tidtals påkommande värk i maggropen, hvarföre det äfven tros att "*magskärven är nedfallen*", och till hvars upplyftande folket begagnar flerahanda vidskepliga sympathetiska medel, såsom glasbitar, m. m. Värken påkommer stundom straxt efter middagen och upphör stundom efter densamma. Flen utmärkes vidare genom sura vattenaktiga uppstigningar i munnen, då ofta kallad *vattflen*, kräkningar och flerahanda symptom till en dålig mage. Bästa botemedlet är en reglerad diet, undvikande af varma drycker om morgnarna, samt begagnandet af syra neutraliserande medel, såsom krita, kräftstenar, o. dyl.

Flemminge, annex till Allerum, beläget i Lagunda härad af Malmöhus län, $\frac{3}{4}$ mil N.O. från Helsingborg. Socknen består af $15\frac{1}{2}$ mtl. och har 875 invånare på en areal af 4,166 tunnland, af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Adr. Helsingborg.

Flemshult, en sätesgård i Aspelands härad af Kalmar län, består jemte Böle af 4 mtl. frälse-säteri. Har tillhört släakterna Ulfssax och v. Schantz.

Flenört, svinknyl, söddä, trynfrö (*Scrophalaria nodosa*), en mångårig växt, hvilken förekommer vid klippor och gator på fuktiga ställen, i Wernland, Dalarne och Medelpad här och der, samt begagnas såsom läkemedel för boskapen.

Fleringe, annex till Ruthe, beläget i Ruthe ting på Gottland och Wisby stifts norra kontrakt, 5 mil N.O. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan är en af de mindre och af obekant ålder. Här är en dopfunt af sten med vackra basreliefs och en liksten med runer. Socknen består af $4\frac{1}{2}$ mtl. och har

248 invånare. Dess areal utgör 15,830 tunnland, af hvilka 1,650 äro sjöar och kärr.

Flerohopp, ett järnbruk i Madesjö socken af Kalmar län, har blifvit benämndt efter första stafvelserna i deras namn, som anlagt detsamma. Dessa voro landshöfdingen i Kalmar, frih. Fleetwood, Rothlieb och handlanden Hoppenstedt, hvilka år 1725 erhöilo privilegium, att, å hemmanet Rås, anlägga en masugn, en stångjärnshammare med tvenne härdar och en kniphammar-hjulstock med hamrar. Orsaken hvarföre de utsatt detta ställe, var dels det fördelaktiga vattendraget, dels den mängd af jernmalm, som finnes allmänt här i orten i alla bäcker och sjöar. Att dessa malmtillgångar redan i äldsta tider blifvit begagnade, bevisa de många slagghögar, hvilka träffas här på flere ställen i skogarne, ifrån den tid då Osmundsjernet tillverkades i små smältagnar. Bruket drifves af *Flerohoppens*, hvilken flyter ur Orranäs sjö och faller ut i Östersjön, samt kallas under tiden Gunabo-ån, Harby-ån, Ljungby-ån, Binga-ån, efter de olika ställen den passerar. År 1741 skattlades Flerohopp och erhöil 3,000 skepp:d smidesrättighet, hvarjemte samma år ytterligare privilegium erhöills på anläggandet af en ny stångjärnshammare, hvilken 1748 skattlades till 600 skepp:d smide. Emellertid hade Flerohopp tillfallit Kasper Hoppenstedt j:or, och ägdes sedermera af C. D. Luthman, C. Bröman och flere andra, tills det 1774 på öppen auktion såldes af rikets ständers bank till L. Morien & Son, af denne till Jean Abr. Grill och vidare till fru Lovisa Hildebrand. Det äges nu af hennes sons, J. Hildebrands arfvingar. För närvarande har bruket 2 härdar, tvenne manufaktur-hamrar och endast 300 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern, som skeppas på Kalmar. Hammarskatten är 3 skepp:d och brukstämpeln F. H. Om höjderna kring Flerohopp, af hvilka en kallas *Finnebacken*, berättas ännu mången saga bland folket, rörande de spökupträden, som der skola tilldragit sig på en närbelägen gammal valplats. Förrostade lemaningar af vapen och märkade eller brända menniskoben, hvilka sägas blifvit träffade i jorden på dessa backar, äfvensom de graflika kullar der finnas, bestyrka traditionen om forntida strider på dessa ställen.

Fleyor omtalas af v. Dalin såsom ett slags skepp hos Sveriges äldste invånare.

Fliam- eller **Fliam-ån** kommer ifrån Westergöthland, öster om Älleborg, genomflyter Hornborgasjön och faller ut i Kinnevikens och vidare i Wernern, sedan den förut upptagits af Lidan.

Fliks, bergsmanshytta, i Norbergs socken och bergslag af Westmanland, finnes redan å 1651 års längd, och å 1655 års längd upptages öfre och nedre Fliks hamrar, af hvilka likväl den senare då redan var öde. År 1699 voro endast tvenne bergsmän intressenter i hyttan och hade blåst 47½ dygn. Fyra gamla hyttelag hafva tid efter annan blifvit inflyttade hit. Sedan Karsbo, Öster-Djupkärra och Kallmora hytter blifvit ödelagde indelades Fliks hytta i 12 delar emellan dessa 4 hyttors hyamän, och fastställdes år 1740 hyttelagen

till ½ skepp:d per dygn för större blåsing än hyttedel; men 1 skepp:d för hvarje dygn utöfver värningen.

Flink och **Färdig** kallades ett af de tolf mynttecknen, som preglades under Carl XII:s tid. Flink och Färdig myntades år 1718. (Se vidare: *Mynttecken*.)

Flintan, ett till familjen kvarts och släktet silikater hörande mineral, hvilket består af kiselsyra med små kvantiteter fremmande ämnen, hvaraf den är olika färgad, från gulaktigt genomgrått och brunt ända till svart; stundom randig eller fläckig, genomskinande eller ogenomskialig; till formen njur- eller klotlik, i brottet mussligt hård, så att den repar glas och eldar mot stål. Förekommer uti alla kalkformationer ända från musselkalken uppåt, vanligast och vackrast i jurakalk och krita. Hos oss finnes den likväl ganska sparsamt, hufvudsakligen i Skånes kritlager. Flintan utgöres, helt och hållet eller till en del, af sammangyttrade betäckningar eller skal efter åtskilliga infusionsdjur, särdeles af familjen Baccillarie, som hafva ett s. k. pansar af kiselsyra och kunna upptäckas om ytterst tunna splittror af flintan afslås under vatten och bringas under ett starkt förstorande mikroskop. Flintans användning till frambringande af eld mot stål, är allmänt bekant; men likväl ej så gammalt som man skulle förmoda, ty ännu på 1400-talet användes, till eldgevär med hjul-lås, svafvelkis, i stället för flinta, till frambringande af elden. Den begagnas dessutom till glasskärning, polerstenar, mortlar och rifhållar, samt vid glas- och postlins-tillverkning. Införseln deraf utgjorde år 1842 258,200 stycken huggna å 1 sk. tull per mille, samt 1,875 tannor flintsten tullfri.

Flintberg, **Jacob Albrekt**, kommerseråd, född år 1750, död år 1804, utgifvare af *Lagfarenhetsbibliotheket* och flera andra samlingar af lagar och författningar, rörande apothekares, bruksidkares och städers privilegier, rättigheter och skyldigheter.

Flira, braxenflira (Cyprinus ballera), hvilken ej bör förblandas med braxenflisa eller pank, är en mjukfenig fisk som förekommer i de mellersta landskapernas insjöar.

Fliksby socken, med Solberga, är belägen i Södra Wedbo härad och kontrakt af Jönköpings län och Linköpings stift, 1½ mil N.N.V. från Ekesjö och består af 49½ mtl. med 1,700 invånare. Här äro sju sjöar. Kyrkan, af sten, är 300 år gammal, och tillbyggd år 1632; men skall nu nybyggas. I denna socken märkas följande säterier: *Johannisborg*, 3½ mtl., äges af kapiten H. Key; *Sjöröd*, 2 mtl., *Knultorp*, 2 mtl., äges af kamreraren J. Dahlström, *Åkersborg*, *Thorrsjö*, Wisingsborgs skolegods-säteri, *Ekeryd*, *Gåddewik* och *Gullarp*, hvardera om 1 mtl., *Nöbbelod* eller *Nybbele*, 2 mtl. frälse, beläget ej långt från landsvägen emellan Bona och Ekesjö, med högländt läge, fri, vidsträckt och vacker utsigt, samt bebyggt för sländspersoner. Vid *Arkestorp* finnes en offerkälla och en offerhäll, samt vid *Sunnordaga* en runsten. Riksrådet Sten Banér föll, genom en olycklig drabbning på *Nable* (*Nybbele*) hed vid Ekesjö, år 1568, i Danske befälhaf-

varon Rantzans händer, och allspades af honom i
 bojar till Köpenhamn. Rantzän hade blifvit misstänkt
 af Erik XIV; men frikändes och erhöll befälet
 emot Rantzau, som härjade i Götaland. — På en
 skog vid *Rödsjö* eller *Rysjö*, i denna socken, 1 mil
 från Ekesjö stad, slog konung Eriks XV:s befäl-
 hafvare, Henrik v. Minden, i Januari månad nyt-
 nämnde år, med 4 fänikor Småländska knektar och
 600 bönder, en Dansk trupp, bestående af 6 eller
 8 fanor ryttare och några fänikor knektar. Fien-
 den blef då dels nedhuggen, dels drifven på flyk-
 ten. Den fattade åter stånd och ville slå sig ige-
 nom samma skog; men blef åter slagen af Sven-
 skarne, så att den måste draga sig till Ekesjö.
 Pastoratet hör till 3 kl. reg. Folkmängden är 1,633
 personer. Socknens areal utgör 84,880 tunnland,
 af hvilka 4,280 äro sjöar och kärr. Adr. Ekesjö.
Finseryd, en socken, belägen i Hanbörds härad
 och kontrakt af Kalmar stift och län, 6 mil N.
 från Kalmar, 1½ mil från hafvet. Kyrkan skall
 först blifvit uppförd i konung Birger Magnus-
 sons tid på säteriet Finseryds ägor. Den afbrän-
 des genom våld den 6 Juli 1811, och den na-
 varande grundlades år 1816, byggdes af trä och
 invigdes år 1818. Här märkas följande säterier:
Finseryd, 1 mtl., med underlydande 5 till 6 mtl.
 krono. Tillhörde fordom Edelfeldtska med flera
 adliga släkter; men inköptes vid början af 1790-
 talet af vice-amiralen Joh. Nordenfjær, hvilken
 gjorde egendomen till fideikommiss i sin ätt. Han
 förskönade densamma och uppförde derstädes ett
 tre våningars trädhus, som afbrann för omkring
 20 år sedan; men stället är nu åter väl bebyggt.
 Belägenheten är angenäm utmed Emm-ån. *Banks-
 berg*, 2½ mtl., tillhörde äfven amiral Nordenfjær.
 Vid en gren af nämnde å finnes här anlagda te-
 gelbruk, tullmjölkvarn, pappersbruk, knipsmeja
 med 3 härdar och hamrar. *Högrum*, 2 mtl., är
 väl beläget, bebyggt och odladt, har en tullmjöl-
 qvarn och sågqvarn, samt vadmal- och klädes-
 stamp. Gården har anseelig skog samt lax- och
 ålfisken. Under detta säteri lyda frälsehemmanen
Stora Finsjö, med såg- och mjölkvarn samt lax-
 och ålfiske, *Qvarntorp*, med likadant fiske, *Gök-
 hull*, med sågqvarn och fiske. En gammal borg
 på en hög bergsklint, *Tranehall*, ligger nära detta
 säteri. *Grönskog*, 1¾ mtl., har ett synnerligt vac-
 kert läge vid en insjö, i hvilken Emm-ån har både
 in- och utlopp, tillhörde Rothliebska ätten, från
 hvilken den öfvergick till Ehrenstrahlska och der-
 ifrån till ätten Weidenhjelm. *Ekhull*, 2 mtl., är
 välbyggt och hör under Läggevi. *Ramskull* och
Aby, hvardera om 1 mtl. *Läggevi*, 1 mtl. krono-
 rusthåll, med vacker trädgård, samt *Läggevi* eller
Finseryds krutbruk. Detta är krutbruks-innehafva-
 ren upplåtet att drivas under kontrakt, och skall
 den innehafvare, som fullgör sina skyldigheter,
 själf jemte sina arfvingar besitta bruket, så länge
 kronan vill behålla verket dertill. Bruket sysse-
 lätter vanligen 30 arbetare och tillverkar årligen
 600 centner krut. År 1630 härjade pesten i Fins-
 eryd och kringliggande socknar. Pastoratet hör
 till 3 kl. konsist. Socknen består af 88 mtl. och

har 2,880 invånare, på en areal af 84,814 tun-
 land, af hvilka 2,820 äro sjöar och kärr. Adr.
 Kalmar.

Finseryd med *Hamnaby*, 3½ mtl. säteri, bull-
 get i *Ståby* socken af Småland, 8 mil från Jös-
 köping, 8½ mil från Ekesjö, med angenämt läge
 nära sjö, är välbyggt, har bödig åker, som i
 senare tider blifvit ökad och underhållen med nyt-
 ten odlingskonst. Den äldre släkten Båt skref sig
 till denna gård, hvilken år 1568 tillhörde UM Pe-
 derson Sjöblad. Danskarna hade då ett läger ¼ mil
 från gården. Som en tät granskog var der emel-
 lan och gården, befälte Svenska krigsförsten
 Hogenskild Bjelke hakeskyttarne stanna i samma
 skog i en djup snö. Sjelf tog Bjelke hatterberge
 på Finseryd. Då Danskarna följande morgon redo
 ut på kusskap, stötte de på Svenska hakeskyttar-
 ne, som voro alldeles utsvalta och utfrusne, em-
 dan de ej fingo göra upp eld. Danskarnes fält-
 öfverste underrättades genom härom; han fram-
 ryckte och Svenskarne nedhöggos. Då Bjelke här-
 de bullret af striden ernade han, väpnad med en
 värja, tillika med Sten Banér, som hade en bösa,
 fly åt skogen. Brådskan tillät dem ej att stiga
 till häst. En Dansk herremans, Kristoffer Krab-
 bes, dräng tog dem till fånga. De fördes till
 Danska lägret och emottogos med mycket rop och
 skjutande. — Finseryd har sedermera tillhört fält-
 marskalken Silfverhjelm och dess son öfverste;
 1827 expeditionsssekreteraren G. Hammelhjelm och
 1828 ett bolag. Stället är välbyggt och har en
 större trädgård, tullmjölkvarn och vattenfall. Här-
 under höra 12 st. torp, m. m.

Finstad, en socken med Götthunda, belägen i
 Wadsbo härad och kontrakt af Skaraborgs län och
 Skara stift, 2½ mil S.S.O. från Mariestad, 1½ mil
 från Götth. kanal. Kyrkan är af sten, belägen vid
 västra sidan af församlingen, nära en stor ätte-
 backe. Man förmodar, att den har sitt namn af
 byn Fristad eller Flystad, och att då konungarna
 bott på Bjästad. slott eller i Wad, ¼ mil från
 Mariestad, der de haft sitt Upsala äde, skola de
 som bodde under kongl. borgens haft vissa friheter.
 Man känner ej kyrkans ålder före 1450, den har
 vackra målningar i taket. I denna socken mär-
 kes: *Storegården* och *Backgården*, tvänne säterier
 om 1 mtl. hvardera. *Sörjården*, i Öja by, ko-
 nung Carl IX:s arf och ägo, blef af honom bytt
 och gifvet för skattehemmanet *Sunnævad*, på hvar
 ägor Mariestad sedermera är byggd, enligt kon-
 gens bytes- och skattebref af den 18 Mars 1589.
Flistad, 1 mtl., äges af bönder. Ut i *Särfva* äng
 har man på en kulle upptäckt lemnningar efter ett
 hus eller kapell, hvaraf de tillhörande ährare
 skola bära namnet kapellsbådar. Vid kyrkan finnes
 en stor kulle eller grifthög, samt åtskilliga mindre
 vid Odinslunda by. Bjästa backe, der fordom ett
 slott skall hafva stått, ligger ej långt härifrån.
 De märkligaste messar äro: *Degeö*, *Ålfvare*, *Kätt-
 bo* och *Särfva*. Socknen hör till 2 kl. konsist.
 Den består af 18½ mtl. med 426 invånare, på en
 areal af 8,379 tunn., af hvilka 785 äro sjöar
 och kärr. Adr. Mariestad.

Wänerstad, en socken till Ljung, är belägen i Falkbergs härad af Östergötlands län, 1½ mil N.V. från Linköping. Kyrkan, af okänd ålder, är byggd af gråsten och kalksten, samt helgad åt S:t Stephan. Sockenens består af 23 mtl. och har 600 invånare. Dess areal utgör 3,402 tunn., af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Wänerstads brunn är belägen i sistnämnda socken. Under påsktiden besöktes denna källa, isynnerhet midsommarsnatten, utaf en mängd folk, såväl ifrån aflägsna socknar, ehuru källans egenkap såsom helsobrunn då icke var känd. När kyrkoherden i Ljung och Ristad, magister Andr. Darnäs, år 1723 lät upprena och iständsätta källan, var den icke annat än "ett sumphål." Genom Durm försorg blif den närmare undersökt och kom i bruk af ortens inbyggare, hvarefter behöfvat af ett brunns hus snart uppstod och afhjulades år 1729 genom en befallning af dåvarande landshöfdingen Erik Gustaf Ehrencrona, till Ljungs socknemän att köra hvar sin stock till brunnen, och Fliskas sockemän att diföra "hvar sitt behållet bräde." Här af byggdes ett hus öfver källan, hvartill omkostnaderna dessutom bestredes genom stambokmedel. Vattnet innehåller jern, tilika med de i våra mineralbrunnar allmänast förekommande sakter. Det har visat sig verksamt, isynnerhet mot gikt, kronisk rheumatism, skrofler, nervsjukdomar, hemorrhoider, samt hud- och merkurial-sjukdomar. En härstädes förekommande gytta har visat samma verkningar som den vid Loka. Brunns-terminen börjas vanligen den 5 Jani. Stället är nu mera mycket förskönadt, och ägen af R. G. Petterson och Joh. Egnell.

Wäner, en socken, med Ås och Sahl, belägen i Ås härad af Skaraborgs län, Wäner häradas kontrakt af Skara stift, 1½ mil Ö.S.Ö. från Wenersborg, vid Weners. Kyrkan, byggd af sten på okänd tid, ombyggd och betydlig tillökt år 1746, är ljäs, rymlig och vacker, blif år 1617 moderkyrka i stället för den forna moderkyrkan i Ås, genom föranstaltande af greve M. G. De la Gardie, som då hade Leckö i förkänning. Tornet är uppfördt 1785 efter konung Gustaf III:s ritning. I denna socken märkes: *Häberg* och *Gunnarsborg*, tvänne säterier om 3 mil., sammanfogade till ett, har fordom tillhört Olof Stake till Häberg och Råbeck, samt dess dotter, gift med amiralen, öfversten och höfvidemannen för Dalkarlarna, år 1670, Nils Jespersson Cruus. *Dettersborg*, regementsskrifwarsbeställe, har, i anseende till sjön Detterns utskärningar, inom 50 år tvänne gånger mått flyttas ifrån sjön. Halwa skattebohemannet *Magnusberg*, har fordom varit säteri och tillhört greve M. G. De la Gardie. Lemningar efter stenhus äro här synliga. Stället beboddes af bönder år 1796. Kalkstens- och kalkbruk finnes några få vid Hanne- och Hälleberg. Den för sina poetiska arbeten bekanta prästen, magister Q. Kolmodin, var kyrkoherde i denna socken, dog 1783 och har sin graf på Fle kyrkogård. Vice hofmästaren hos hertigen af Cumberland, P. Lundqvist i Reading i Berkshire, testamenterade d. 3 Okt. 1769 100

pund: sterling till hanna-underviningen i Fle. Sockenens hör till 2 kl. regulara pastorater. Den består af 35½ mtl. med 1,298 invånare på en areal af 11,409 tunn., af hvilka 50 äro sjöar och kärr. Ad. Wenersborg.

Wänerby, en socken, med Gåtheved, Trevattna och Hellestad, belägen i Wäner härad och kontrakt af Skaraborgs län och Skara stift, 1½ mil V.S.V. från Falköping. Kyrkan, byggd af sten, är ur gammal. I denna socken märkes säterierne: *Långskäret*, 4½ mtl., skall fordom varit kungsgård; *Gunnarsborg*, *Wistaboken* och *Wist Östergården*, hvardera om 1 mtl. Alla dessa säterier tillhörde bönder år 1813. I Wänerby prestgård föddes skalden Joh. Henr. Kellgren; fadern Joh. Kellgren var kyrkoherde här. Sockenens hör till 2 kl. reg. Den består af 27½ mtl. och har 670 invånare. Dess areal utgör 6,387 tunn., hvaraf endast 15 äro sjöar och kärr. Adr. Falköping.

Wäner, en socken i Oppunda härad och Oppunda östra kontrakt af Södermanlands län och Strengnäs stift, 5½ mil N.V. från Nyköping, 3¼ mil S.V. från Malmköping. Kyrkan är gammal; att hon är äldre än 1413, utvisar en inskrift med förkortad munkstil uti jern, fästad på den mindre kyrkordörren och så lydende: Anno domini MCDXIII: tunc ipso die Antonii confessoris fuit ecclesia combusta exigua tonitruum et magne fulmine. År 1640 blif kyrkan till hälften utvidgad och tillbyggd på södra sidan. Den äldre kyrkans hvalf äro uppfyllda af målningar af fresco, föreställande scener ur bibliska och legend-historien. Målningar, som i kyrkan förvaras, efter berättelse tagna i Polen och skänkta hit af fältmarskalken greve Lars Kagg, äro: Altartafeln, som föreställer Kristi nedtagning af korset, en kopia af Fr. Barocki, transporterad på ny duk år 1789 af kongl. hofmålaren Hallblad; en liten gammal af densamme; Kristi budfångning, original af Martin de Voss; Kristi törnekroning; Kristus i ortagården, kopia; Petrus vid koleiden, original 1624 (alla dessa äro uppsatta i choret); vidare öfver sakristiedörren: Kristi gång till Golgatha, original; längre ned i kyrkan på qvinsidan: S:t Fransois andeliga syn; midt emot den förre på södra långsidan: Påfven och kyrkofäderna, kättare som bygga på Babel, m. fl. Bland kyrkans skrudar anmärkes en messhake af svart sammet med kors och bigärning af silfvergaloner, prydd med sol och sirator af guld och äkta perlor, gifven från Fjällshäfte år 1739. Kyrkans östra sida upptages af Kaggas graf-choret, hvilket särdeles utmärker sig för sin arkitektoniska skönhet och utmärkt klassiska stil, samt finnes aftecknad i Dalbergs *Suecia Ant. et Hodierna*. Dess inre hvalf är prydd med skulpturarbeten i basrelief af ornamenten och vapen af en mängd adliga familjer, såsom Kagg, Ribbing, Örnstjärna, Sparre, Gyllenstjerna, m. fl. Väggarna äro upptagna af bilder, personifierande en krigares förmåsta egenskaper, såsom ädelmod, tapperhet, ära m. m., alla i helt opphöjdä arbete. På hvardera sidan om altaret finnes tvänne sarkofager af Götlands sandsten öfver grefven Kagg i krigisk rust-

ning och hans grefvinna Agneta Ribbing, i half-upphöjdt arbete. Choret's yttre håller i bredd $20\frac{1}{2}$, i längd $19\frac{1}{4}$ och i höjd 12 alnar samt är emellan de halfupphöjda pelarne siradt med krigiska emblemer, såsom stridshandskar, sköldar, bågar med pilar, o. dyl., samt inskriptioner å alla tre sidorna, hvaraf tvenne äro undertecknade af signaturen G(eorg) S(tjernhjelm). Choret, som är byggt i Byzantinsk stil, fulländades år 1667 af Italienaren Carol. Carove, hvars namn jemte årtalet finnes inskrifvet på en af choret's inre pelare. Invid byn Aggarne är en källa, dit allmogens vallfärdar hel. trefaldighetsafton; den bär namnet S:t Ragnhilds källa; men ingen tradition är förenad med detta bruk. Mineralkällor finnas på flera ställen inom socknen, hvaribland den, som är belägen vid Bye gästgifvargård, är den märkligaste. Den begagnas årligen af ett stort antal brunnsgäster, isynnerhet sedan den för 3 år sedan åfven derstädes inrättade Gräfenberger-badanstalten vunnit förtroende och tillopp. Floda socken äger här stationerad distrikt-läkare och ett vid kyrkan sedan 1844 inrättadt filial-apothek. Socken hör till 1 kl. patr. pastorater. Isom socknen finnas för närvarande 3:ne större jerngrufvor, hvilka arbetas för Hellefors och Försjö bruks räkning. Här märkes dessutom följande säterier: *Fjällskäfte*, 11 mtl., hvars innehafvare utöfvar jus patronatus öfver socken enligt kongl. brefvet af år 1686, beviljad dåvarande ägaren, riks-rådet, fältmarskalcken och landshöfdingen öfver Östergötthland, Lars Kaggs efterlevande familj. Säteriet har fordom haft prydliga åbyggnader, hvars corps de logie nedbrann genom våld i början af förra seklet och sedan ej blifvit uppygdt. Tvenne flyglar af träd återstå. Egendomen innehafves af adliga ätten Ihre, såsom fidei-kommiss. *Ökna*, $11\frac{1}{2}$ mtl., vid sjön Floden med ett utmärkt vackert läge; corps de logie utgöres af ett 2-våningshus och 2 flyglar af sten; uthusen äro prydliga, trädgården väl ordnad. Egendomen tillhör kammarherren friherre J. C. Åkerhjelm. *Abbotns*, 8 mtl., åfven beläget vid sjön Floden, äger vackra åbyggnader af träd, skattlagd mjölkvara och såg, tillhör familjen Ihre. *Wigersberg*, 4 mtl., beläget på en af ekar och lönnträd beväxt kulle vid sjön Jägersn, innehafves såsom fidei-kommiss af adliga släkten Franc. *Fors*, $1\frac{1}{2}$ mtl., med vacker belägenhet vid Kyrksjön, äger ett 2-vånings boningshus af träd och för öfrigt vackra åbyggnader, tillhörigt friherrliga ätten Bonde till Eriksberg. *Nästorp*, $1\frac{1}{2}$ mtl., beläget vid den utmärkt vackra sjön Näsnaren, fordom tillhörigt ätten Gyllenpistel, äges nu af friherrliga ätten Bonde till Eriksberg. Socken består af $88\frac{1}{4}$ mtl. och har nära 4,000 invånare. Dess areal utgör 46,980 tunn., af hvilka 3,300 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Floda, en socken i Vestra Dalarnes fogderi och Vester-Dals kontrakt af Stora Kopparbergs län och Westerås stift, $5\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Falun. Hertig Gustaf Adolf erhöi år 1610 denna socken i förläning. Kyrkan ligger vid Vesterdals-elfven och är uppförd af sten, med torn. Här märkes: *Löf-*

sjö masugn, vid Löfsjön och i Finmarken, tillhör Falu bergslag och Klosters bruk, hälften hvardera; Vestra Dal-elfven, sjöarne Floen, Närsen, Dunsjön, Olsen, Tyren, m. fl. Af mineral-anledningar äro de vid Sälje bearbetade på silfver, och Backbergs på koppar, begge numera ödelagde. Socken har betydlig skog, hvars alster, jemte åkerbruk, boskapsskötsel och fiske, utgör allmogens näringsgrenar. Folket är i allmänhet välmående och odlar med flit sina små emellan berg och myror belägna åkertegar. Socken består af $15\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,008 invånare på 94,469 tunn., af hvilka 10,000 äro sjöar och kärr. Adr. Gagnef.

Floda, säteri, beläget i Skallsjö socken af Westergötthland, vid Säfve-ån, skall redan i konung Erik den heliges tid varit en adelig sätesgård; en Anders Kringla innehade detsamma; det har sedan varit lagdt under grefskapet Wisingsberg. Riksdrotset greve Per Brahe skänkte det till lagmannen Johan Örnvinge, i hvars släkt det förblef till år 1734. Har sedermera tillhört W. v. Döbels, C. Arfvedsson, Tham och från år 1828 brukspatron G. Howing. Säteriet har qvarnar och sägar. Här under hör

Floda, jernmanufaktur-verk, med 2 knipbomar och 1 smältare-härd med hammare. Årliga privilegierade smidet är 357 skepp:d 10 lisp:d och frälsesmidet 7 skepp:d 10 lisp:d af köpe-tackjern. Hammarskatten är 3 skepp:d 10 lisp:d. Skeppar på Götheborg; men tillverkningen vägföres sällan. Verket lär blifvit anlagdt år 1739 af en v. Döbels. Här tillverkas ock åtskilliga manufaktur- och svartsmiden. Brukets stämpel: C. A. Ågare G. Howing.

Flodbergs koppargrufvor i Dalarna, äro nu mera alldeles öfvergifne. De upptogos omkring år 1677 af bergsmannen Trotzig, och blefvo brutna med mycken fördel. De öfvergäfvos omkring 1730.

Floder och Strömdrag. Sverige är ett af de vattenrikaste land på jorden. Betraktar man dess berg- och höjd-sträckningar, finner man, att landet har tvenne hufvud-afslutningar, nemligen den ena S.O. från Kölen och dess fortsättningar till Bottniska viken och Östersjön; den andra S.V. till Kattegatt och Öresund. De flesta och betydligaste tillhöra Norrland. I Svea och Götta riken finnas endast få, som förtjena namn af floder; men en mängd större och mindre åar, hvilka dels falla in i de stora insjöarne, och dels, söder om 57° , såsom kustfloder flyta ut i Östersjön, Öresund eller Kattegatt. *Hufvudfloderna* äro: Mueon-, Torn-, Kalix-, Stora Luleå-, Piteå-, Skellefteå-, Umeå-, Ångerman-, Indals-, Ljusne- och Dal-elfvarne samt Ljungan, alla inom S.O. afslutningen och med utlopp i Bottniska viken, samt Motala-ström med utlopp i Östersjön och Götta-elf, inom S.V. afslutningen och med utlopp i Kattegatt. De betydligaste *kustfloderna*, inom S.O. afslutningen, äro: Råneå-elf, Bycke-å, mellan Piteå- och Skellefteå-elfvar, begge genomflyta Lappland och Westerbotten; Öre-elf, Lögde-å och Gide-elf, med utlopp i Bottniska viken. Emm-ån, Lyckeby, Rönneby-, Mörrum- och Helge-åar, med utlopp i Öster-

sjön. Laga-, Nissa- och Wiske-åar samt Ätran eller Falkenbergs-ån, inom S.V. afslutningen och med utlopp i Kattegat. — De märkligaste *strömdragen* ini landet, hvilka falla uti någon af de större insjöarne och anses med detsamma hafva slutat sitt lopp, äro: Upsala- eller Fyris-ån, Sag-ån eller Seva-ström, Kolbäcks-ån, Arboga- samt Eskilstuna- eller Thorsbälla-ån, hvilka utgöra Mälarens tillflöden. Nors-elf, Borgviks-elf, det egentliga utloppet för sjön Wermelen och dess flere tillflöden, By-elf, som har 3 egentliga källarmar, hvilka alla börja inom Norrige, föröka sig med många vattendrag och småsjöar i Wermland, hvilka sedan förena sig i Elgälfjolen, nordligaste delen af Glasfjolen, och ur denna gå genom Gilberts-elfven till Ilarfjorden, ifrån hvilken sedan den egentliga By-elfven faller ut i Dalbo-sjön. Nossab, Lidan, Flia-ån, Tidan, Gullspångs-elf, Äflet- och Svart-elfven, Tims-elfven, hvilka räknas bland Wenerns tillflöden, m. fl. Af Sveriges alla strömdrag kan intet enda helt och hållet begagnas ens till skutfart, utan blott som mindre båtleder, hvilka också afbrytas på längre eller kortare afstånd, ty så väl kustfloderna som de egentliga floderna eller strömmarne äro i allmänhet afbrutna af forsar. För att afhjelpa häraf förorsakade olägenheter och för att bereda en lättare inre gemenskap äro kanalerna anlagda. (Om alla ofvannämnde floder och strömdrag, se vidare under deras namn.)

Floderus, Johan, föddes d. 6 Okt. 1721, i Skatelöfs socken af Småland, der fadern var prost och kyrkoherde. De korta biografiska anteckningarna öfver honom innehålla genomgåendet af vanliga akademiska grader och slutligen hans befordran till professor i Grekiska litteraturen år 1762, samt till kyrkoherde i Gamla Upsala år 1779. Han blef ledamot af N. O. samt af vetenskapsakademien, hvilken sista utmärkelse han vann genom sina vackra Latinska skaldestycken. Ännu vackrare och mera sällsynt är likväl hans blygsamhet, hvilken förmådde honom att undanbedja sig kyrkoherde-beställningen vid Storkyrko-församlingen i Stockholm, samt Linköpings biskopsstift, till hvilka begge embeten han kallades. Han afled den 28 April 1789. En grundlig kännare af Grekiska och Latinska språken, är det isynnerhet på det sistnämnda han författat sina flesta skrifter. Bland de förnämsta anmärker man tal öfver Nils Rosén, Ihre, Aurivilius, m. fl.

Flodin, Johan Gustaf, född år 1741 i Torsbälla, der fadern var handlande; prestvigd år 1767 och 1771 anställd såsom hofpredikant, hade han den lyckan, att, vid 32 års ålder, blifva kyrkoherde i Adolf Fredriks församling i Stockholm, med Solna till annex, 1779 theol. doktor, 1786 pastor primarius, samt tillika öfver-hofpredikant och således preses i både stads- och hof-konsistorierna. Det förtroende han erhöill, att besörja kronprinsen Gustaf Adolfs undervisning i kristendomen, förvärfvade honom äfven dennes ynnest, hvarpå han också erhöill flera bevis, såsom Nördstjerne-kommandörs-värdigheten och Westerås biskopsstol, på

hvilken han upphöjdes år 1800. Dessa nådebevisningar af både Gustaf III och dess son voro ingenting särdeles ovanligt, emedan den sistnämnde ofta gynnade sin fars gunstlingar; sällsyntare var, att äfven Carl gjorde det. Flodin var likväl en af undantagen, hvartill hans tillgifvenhet för magten, i hvars hand den måtte befinna sig, kan anses som orsak. Han blef nemligen af förmyn-dare-regeringen år 1794 utnämnd till ordensbiskop. Hans dödsår inföll år 1808.

Flodin, Samuel Konrad. Denne man, hvars framsteg på befordringsbanan ej gingo längre, än till rådman i Stockholm, dit han hann först vid 48 års ålder, och en borgmästare-titel, förtjenar likväl att minnas såsom välgörare för kommande släkten. Trött att förbigås, emedan han tvenne gånger förgäfvess sett sig uppförd på förslag till borgmästare, tog han afsked år 1796 och dog ogift den 9 Juni 1800, nära 74 år gammal. Såsom saksförare och ombud hade han samlat en icke obetydlig förmögenhet, hvilken han anslag till stipendier åt ofrälse studerande af Linköpings stift, inom hvilket han var född, och der hans fader varit kyrkoherde i Lomaryds och Bälaryds församling.

Flodig, Per Gustaf, sekreterare vid målareakademien, valdes år 1768 till ledamot och professor för målare-anatomien vid nämnda akademi. Gjorde, på manufaktur-kontorets bekostnad, 1756 en resa till Frankrike; var på sin tid en skicklig gravör. Död 1791.

Flogbrand, en provinsbenämning på mogen, torr och kådig tallved; äfven kallad torrved, tyre.

Flogeld, har varit ett slags klädedrägt; ty uti sådan beskrifves Sten Sture d. ä. varit klädd år 1498, uti Wadstena, då S:t Catharina blef kanoniserad. Anteckningen lyder: "Uppå then tijd var Her Steen klädder i bråat flogeld, under, medh hwijt Hermelin uppå Skona."

Florén, Gabriel, kyrkoherde i Nyeds församling i Wermlands län, hvaräst han dog år 1705, en medelålders man; men förtärd af en långvarig sjuklighet. Författare af en andlig uppbyggelse-skrift: *Sömnlösa Nätter*, hvilken ännu har mycket anseende bland allmogen. Den var ett alster af den bräcklighet, som förföljde honom och hvars lynne uttrycker sig i bokens titel.

Floribus, ett dryckeskaril, hvilket beskrifves af Ödmann, i dess Hågkomster från hembygden och skolan. "Det bestod af en glastub, 2 alnar lång och i ändan försedd med en eller flere toma kulor. Det påfylldes ur stånkor med tillhjälp af en lång pipa; men kulan, som ensam fylldes, rymde icke ett halft stop, emedan den tömdes långsamt och den drickande icke länge uthärdade den erforderliga kroppsställningen. Om någon drack, som ej kände manövern, utan satte sin floribus, såsom en trumpet till munnen, så bekom han ingen droppe, ty luften i tuben hindrade ölet att rinna ned. Tuben borde sättas emellan tänderna, och öfre läppen så mycket upplyftas, att luften fick fritt spelrum. Derigenom skedde att luftströmmen gick upp och ölaströmmen ned. Dock

borde tillika märkas, att icke öppningen till kulan fylldes af ölet. Deraf uppkom en ny stockning, ungefär så, som sig tilldrager vid Motala elfs stannande. En liten öppning för luften var nödig, att uppstiga i kulan, i den mån hon tömdes. Deraf uppkom ett sorl och den tömda kulan fylldes af fruga. Detta var hufvudsaken. Den drickande borde något luta hufvudet tillbaka, och tuben mot ansigtets profil göra en 90 graders vinkel. Allt detta var grundadt på rigtiga fysiska lagar, om hvilka man dock icke bekymrade sig med hjernbråk. Men handlaget lärdes af öfning lika säkert, som med krita. Den drickande hade ställning af en trumpetare; den högra handen höll tuben, och den venstra sattes i sidan. Han liknade alldeles den ryktbara statuen af Fama i slottsträdgården vid Escorial.⁷

Flormann, Arvid Henrik, född år 1761, död 1841, såsom professor i anatomen och veterinärvetenskapen i Lund från 1801 till 1831. R. af N. O., ledamot af vetenskaps-akademien. Han hade åtföljt stora flottan år 1788 såsom expeditionsläkare, och derunder bivistat slaget vid Hogland, samt tjänstgjorde, under det följande kriget, på fältsjukhusen i Carlskrona. Under sina sista lefnadsår ifrade han isynnerhet för nykterheten, och blef år 1837 ordförande i det nykterhets-sällskap, som stiftades i Lund. För att bevisa brännvinets skadlighet utgaf han flera skrifter. Hans författare-verksamhet rörde för öfrigt till det mesta hans vetenskap, särdeles hästars kännedom, sjukdomar och behandlingsätt derunder. Bland hans arbeten märkas: *Om husdjurens vård och skötsel*, *Om dödsstocken för drunknade*, m. fl.

Flosjö, bergsmanshammare i Grythytte socken af Nerikes län, 7 mil från Örebro. År 1765 erhöil E. Dahlberg tillstånd att flytta Norra Kjerfvingborns bergmannsmide till Flosjöhyttan. Bruket har 1 härd och 400 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Skeppar på Götheborg eller Stockholm. Hammarskatten är 4 skepp:d. Ägare fru M. Holmgren, född Wahlund. Bruksstämpeln visar K P med ett F under.

Flosta, en sätesgård i Altuna socken af Upland, äger en stor, men gammal mangårdsbyggning, med en ansenlig trädgård. Har tillhört släakterne Soop, Creutz och Cronhjelm.

Flosta källa, i Altuna socken, icke långt ifrån Flosta sätesgård, är en af de största källor som finnas i riket. Den har så starka och ymniga vattenådror, hvilka upprinna ur jorden, att dermed drifves en mjöl- och såg-qvarn, som är i gång både vinter och sommar.

Flottan, handels. Se: *Fartyg*.

Flottan, örlogs. Sveriges halft insulära läge, dess rika tillgång på hamnar, på skogs-effekter och jern, således på allt som behöfves för att bilda en sjöstat, lockade tidigt till begagnande af dessa förmåner, och då Sverige framträder i historien, visar det sig redan såsom försedt med talrika flottor, och män, som kunde föra dem. Hela krigs-systemet var beräknadt på sjövapnet, och skattläggningen (ledungalåga) till en stor

del bestämd för dess bemanning och underhåll. Riket fördelades i skepps- eller hamnlag, hvilka voro förbundna att underhålla ett visst antal fartyg, till det mesta 4 för hvarje härad eller hundari, utom Westmanland, som utgjorde endast 2 på häradet, och Gottland, hvilket i ett för allt borde lemna 7 skepp. Westernorland var ensamt undantaget, men dess invånare deremot förbundna att, när de anfördes, försvara sig sjelfva. På detta sätt kunde landet uppställa en ganska betydlig sjöstyrka, enligt Peringsköld ända till 2,400 skepp. Om ej antalet var så stort, befanns det i alla fall ganska betydligt, då Upland ensamt utgjorde 88 skepp, och Anund Jakob utskref, i kriget mot konung Knut i Danmark, 350 fartyg. Krigsskeppen kallades *Långskepp*, till åtskillnad från handelsfartygen: *Byrding*. (Se detta ord.) De förra voro *Drakar*, *Snäckor*, *Karfar* och *Krafveler*, samt allmännaströddfartyg, försedda med blott en enda mast, som kunde nedtagas. Stridssättet var hufvudsakligen beräknadt på antring, ehuru den tidens större krigsvapen sannolikt äfven begagnades om bord på skeppen. — Med hedniska tiden upphörde vikingafärder och med dem förföll äfven flottan. Blott detta kan förklara, huru det var möjligt, att Sverige, från hvars hamnar så många krigsflottor afseglat att bära död och förstöring till fjerran länder, nu nödgades se sina egna kuster härjas af fremmande fiender, samt att Esterne, i slutet af 12:de seklet, till och med vågade sig in i Mälaren och brände sjelfva hufvudstaden. Flottan vanvårdades i allmänhet under hela medeltiden, med undantag af Carl Knutssons regering, hvarunder något gjordes för henne, och Hansestädernas skepp förde utländska varor till de Svenska städerna, under det sjöröfvere oroade Sveriges stränder. Trossen lades af dem i aska under konung Kristoffers regering. — Med Gustaf Wasa börjades en ny tid för allt inom Sveriges administration och äfven för flottan. Upptäckten af krutet hade gjort en fullkomlig förändring i hela stridssättet, så väl till lands som sjöss. Man började bestycka äfven fartygen med kanoner, och Sverige dröjde ej att tillägna sig denna uppfinning. Konung Gustaf införskref utländske skeppsbyggmästare, och eskadrar stationerades i åtskilliga af de större städerna, såsom Stockholm, Kalmar, Söderköping, o. s. v. Huru talrika dessa voro vet man icke; men af det förhållande, att år 1568 funnos i Stockholms hamn 23 krigsskepp och i Kalmar 6, kan slutas, att hela sjöstyrkan måste varit betydlig. Ett skepp, den s. k. *Stora Krafvelen*, som han lät bygga, var det största dittills kända, ty det hade en besättning af 1,300 man. Erik XIV visade sig mycket mån om sjöväsendet, och hans regering kan anses som en af Svenska flottans ärofullaste tidpunkter. Då Bagge år 1564 lade ut från Elfsnabben, anförde han en flotta af 35 skepp, bland hvilka chefskeppet *Mars*, eller *Makalös*, hade 173 kanoner, af hvilka 123 voro af malm. År 1566 utrustades en flotta af 68 skepp, som förde, så vidt man har sig bekant — ty för åtskilliga fartyg saknas i detta

fall uppgifter — 979 kanoner och 7,326 mans besättning. Skeppsgårds-räkenskaperna för sist-nämnda är upptaga icke mindre än 2,504 kanoner, hvilka skulle utgöra flottans bestyckning, hvar af 1,420 s. k. kopparskytt och 1,084 jernskytt. Af förra slaget voro hela, halfva och två tredjedels kartaser, notslangor, halfva och tre fjerdels slangor, falkoneter, fyrepilstycken, mårsestycken, skeppsbakar, o. s. v.; af senare slaget: apostlar, skerbreyer, stenbysser, skärpentiner, bartser, falkuner, puthunder, m. m. — Under de följande regeringarna vanvårdades väl icke flottan, men i följd af stora och kostsamma landkrig kunde man icke åt henne egna den omsorg, som man gaf landthären, och de fördelar, som Sverige vann till sjöss under Christinas krig med Danmark, få till en stor del tillskrifvas den förstärkning flottan erhöll genom De Geers eskader. Under Carl Gustaf hade hon en bättre tid, men denna upphörde åter under hans sons förmyndare-regering, och då kriget med Danmark utbröt, led Svenska flottan nästan oupphörliga nederlag och förluster, så att hon vid dess slut ägde i behåll endast 16 rangskepp, 4 fregatter och 6 smärre fartyg, af hvilka icke ens alla voro i tjänstbart skick. Detta förhållande öfvertygade Carl om nödvändigheten, att taga en omtänksamare vård om flottan. Uppdraget anförtroddes åt Hans Wachtmeister, en man, fullkomligt vuxen ett sådant värf. Carlskrona anlades, skepp byggdes, ej blott der, — hvaräst det första skeppet, *Götha*, om 76 kanoner, bygd af Frans Sheldon, gick af stapeln d. 14 Sept. år 1686 — utan äfven i andra hamnar, och då Wachtmeister år 1689 utsändes med en flotta af 30 rangskepp, utom fregatter, för att skydda hertigens af Holstein rättigheter mot Danmarks angrepp, utgjorde hon ändå icke Sveriges hela sjöstyrka, hvilken vid konungens död var större än Sverige någonsin ägt, både före och efter honom. Hon bestod af 37 rangskepp — hvaribland det största, *Kung Carl*, hade 4 lag och 108 kanoner — utom fregatter och smärre fartyg. Denna styrka uträttade emellertid icke hvad man haft skäl att vänta, hufvudsakligen därför, att hon ej fann någon fiende att mäta sig med, och då en sådan hunnit uppväxa, var den Svenska krigslyckans sol redan i sin nedgång, och rikets förstörda finanser tillåto ej att göra något särdeles för flottans underhåll eller istandsättande. Man måste emottaga Engelsk undsättning, hvilken dock ingenting hjälpte, och Ryssland, som före år 1700 icke ens tänkt på att skjuta ett skepp ut i sjön, kunde icke blott slå en Svensk flotta i ordnad drabbning (se *Ehrensköld*), utan äfven med sina galärer härja och förbränna Svenska kusterna. Detta olyckliga förhållande var likväl mindre en följd af flottans svaghet, än af dels den oskicklighet, hvarmed hon användes, dels af bristande vilja att använda henne, ty då hon år 1720, under befäl af öfver-amiralen greffe Sparre, förenade sig med den Engelska, bestod den af 11 linjeskepp, 8 fregatter, 4 bombkitsar, 2 brännare, 11 galärer och andra mindre fartyg. Under den påföljande

frihetstiden gjordes visserligen något för flottan, ehuru hon ej tillskyndade riket en mot kostnaden svarande nytta, och år 1733 bestod den af 23 linjeskepp, 15 fregatter, 1 präm och 23 galärer. Vid det för öfrigt så olyckliga och vanhedrande kriget i Finland, 1742—1743, hade flottan likväl öfvervåldet i Östersjön, ehuru hon aldrig råkade någon fiende. Emellertid hade den snillrike Ehrensvärd uppstått och föreslog en annan plan för sjöförsvaret, grundad på en roddflotta. Framgången af detta förslag understöddes, utom af dess egen antaglighet, äfven af den omständigheten, att amiralitets-kollegium, genom sin verksamhet, sjunkit i aktoing och anseende. Ehrensvärds förslag att inrätta *Arméns flotta*, till Finlands försvar, gillades således af ständerna år 1747; men först den 18 Okt. 1756 utkom den kongl. akrifvelsen här om. Den skulle bestå af två eskadrar, en i Stockholm och en i Helsingfors, utom 10 galärer stationerade i Götheborg. Öfverste August Ehrensvärd förordnades till general-major och chef för denna flotta. Sådant var början till *Skärgårdsflottan*. — Linjeflottan bestod nämnde år af 23 linjeskepp, 12 fregatter och 26 mindre fartyg, men hvilka till större delen voro så gamla och bristfälliga, att de ej kunde anses brukbara. Vid denna tid börjades dockbyggnaden i Carlskrona, och Chapman framträdde med sina genialiska planer. Dessa kommo likväl icke till någon egentlig verkställighet förr än under Gustaf III. Han gick år 1776 om bord på en af Chapman nybyggd kanonslup, hvilken gjorde, i hans närvaro, alla slags evolutioner, och då han öfvertygat sig om dess användbarhet, befallte han Chapman att bygga en flotta efter denna modell. Amiralitets-kollegium flyttades tillbaka till Stockholm, general-amirals-embetet återupplifvades och dermed bekläddes den utmärkte Trolle, och stora flottans nybyggnad påskyndades, hvartill man hufvudsakligen använde de Franska subsidierna. När den s. k. beväpnade neutraliteten beslöts år 1779, var Sveriges kontingent 10 linjeskepp och 6 fregatter, hvilka med lätthet utrustades och satte Svenska flaggan i ett anseende, som hon icke på lång tid åtnjutit. — År 1788 utbröt kriget med Ryssland, och Sverige ägde då i Carlskrona en flotta af icke mindre än 26 linjeskepp och 13 fregatter, utom 16 mindre fartyg. Skärgårdsflottan bestod af 2 fregatter, 8 turunmaa, 3 hämeenmaa, 3 uudenmaa, 1 pohjanmaa, 2 prämar, 8 mörsarebarkasser, 28 galärer, 70 kanonslupar, 15 kanonbarkasser, o. s. v. Genom ansträngda nybyggnader ökades fartygens antal äfven under kriget, så att skärgårdsflottan, om våren 1790, bestod af 349 fartyg, och den stora af 25 linjeskepp, 14 fregatter och 17 mindre fartyg, med en besättning af 21,000 man. Af denna flotta fanns vid krigets slut knappt en tredjedel öfrig. Sedan denna tid har icke samma vikt blifvit fäst vid linjeflottan, emedan ett nytt system begynt göra sig gällande, hvilket yrkar, att Sveriges sjöförsvär hufvudsakligast bör grunda sig på roddflottan, och att dennas fartyg böra göras så lätta och rörliga som möjligt, hvarföre man

också afskaffat alla de tunga skärgårds-fregatterna och galerna, samt egnat största uppmärksamheten åt de minsta fartygen, särdeles jollarna. Upp-täckten af ångkraftens begagnande å fartyg kommer äfven att gifva hela sjötaktiken en ny riktning. Under kriget mot Ryssland 1808—1809 var väl äfven stora flottan utrustad, till ett antal af 9 linjeskepp, men hvilka aldrig sammanträffade med fienden, emedan dess flotta blott en enda gång var i sigte af den Svenska, och då tog sin tillflykt in i Roggersvik, der hon instängdes för det öfriga af fälttåget. Af de tvenne Engelska linjeskepp, som voro förenade med Svenska flottan, sammandrabbade det ena med ett Ryskt, hvilket eröfrades. Skärgårdsflottan hade 4 stationer: i Stockholm, Götheborg, Åbo och Sveaborg. Då sistnämnde fästning öfverlemnades i fiendens händer, tog han äfven den der varande eskadern, hvilken under kriget användes af honom mot Svenskarne, och skärgårdsflottan i Åbo uppbrändes vid Ryssarnes annalkande till sistnämnde stad. Svenska skärgårdsflottan, således inskränkt till Stockholms och Götheborgs eskadrar, hvilka voro de fåtaligaste, och till de nybyggnader, som under våren och sommaren kunde göras, förmådde likväl hålla stånd mot den Ryska, samt till och med öfver henne vinna några mindre fördelar, och undvika alla förluster. Efter freden bestod flottan i Carlskrona år 1810 af 13 linjeskepp, hvaraf 1 obrukbart, 11 fregatter, hvaraf likväl endast 6 ansågos brukbara, 5 briggar, 2 kuttrar och ett antal mindre fartyg. Skärgårdsflottan bestod af 1 skonert, 2 jakter, 3 skärgårdsfregatter, 21 galerer och halfgalerer, 77 kanonslupar, 42 kanonjollar, 6 mörsarefartyg, 3 kanonbarkasser och en hop mindre fartyg. År 1838 bestod linje-flottan af 10 linjeskepp (hvaraf dock endast 8 voro färdiga), 7 fregatter (hvaraf blott 4 färdiga eller brukbara), 5 korvetter (hvaraf 4 färdiga), 4 briggar (hvaraf 2 färdiga), samt 12 mindre fartyg. Skärgårdsflottan bestod af 1 ångfartyg, 21 däckade kanonslupar, 1 brigg, 4 skonertar, 1 kutter, 3 jakter, 3 chefsfartyg, 9 mindre fartyg, 88 kanonslupar, 117 kanonjollar, 5 mörsarefartyg samt 9 kok- och transport-fartyg. År 1844 bestod, enligt Forssell, hela flottan af följande antal: 10 linjeskepp, 9 fregatter, 4 korvetter, 3 briggar, 5 skonertar, 2 ångfartyg, 92 kanonslupar, 20 kanonskonertar eller s. k. däckade kanonslupar, 123 kanonjollar, 8 mörsarefartyg jemte erforderligt antal chefs- och sjukfartyg. Till dess stat höra: 1 amiral och 1 vice-amiral, 5 konter-amiraler, 10 kommandörer, 12 kommandör-kaptener, 20 kaptenar, 56 kapiten-löjtnanter, 126 premier- och sekund-löjtnanter, 200 underofficerare, 74 befäl och underbefäl vid sjö-artilleriet, 150 kanonier, 390 skeppsgossar, 400 matrosar, 754 handverkare och timmermän, 800 marin-soldater samt 8,720 arbetsmanskap och båtsmän. Stora flottans station är ensamt i Carlskrona; men skärgårdsflottans i Stockholm och Götheborg. Hela vapnet bär titel af *Kongl. Majt:s Flotta*, och består, utom den egentliga flottans stat, af ett *marin-regemente*, en

konstruktions-korps, en *mekanisk korps* och *lots-staten*. Femte hufvudtiteln, som rör sjöförsvars-departementet, upptager för närvarande en summa af 1,331,430 R:dr, hvaraf 615,497 äro bestämda till flottans underhåll och nybyggnad, 45,000 till dess exercis, 550,106 till aflönings-staten, 83,886 till lots- och fyrings-staterna, 20,000 till spannmåls upphandling och bageri-kostnad och det öfriga till diverse utgifter. — Sveriges sjökrigs-historia, sedan vikingatiden, hvars slut med skäl kan datera sig från slaget vid Swolderö, emellan de förenade Svenska och Danska flottorna mot Olof Tryggvasons, börjar egentligen med Erik XIV, ty under hela medeltiden skedde blott några få sjötåg, för det mesta i afsigt att transportera trupper till länder, hvilka skulle bekrigas eller för-svaras. De förnämsta sjöslag och drabbningar denna historia vet att omtala, är det vid Bornholm 1563 (se *Bagge, Jakob*); det vid Öland samma år, och följande året det som föreföll den 31 Maj, hvars plats icke är uppgifven, men hvari Bagge blef fången; träffningen vid Ölands norra udde d. 12 Aug. s. å. (se *Horn, Carl Christersson*); den vid Bornholm den 7 Juli 1565, der Horn, Bagges värdige efterträdare slog Danska och Lybekska förenade flottorna; den vid Öland den 26 Juli s. å., som icke gaf något bestämdt resultat; den vid Femern den 1 Juli 1644, der konung Christian blef illa sårad, och på samma ställe d. 13 Okt. s. å., der Svenskarne förlorade 1 skepp, men Danskarne 15, samt 3,000 man i döda, sårade och fångne; den intet afgörande träffningen den 30 April 1659, mellan Svenska flottan under Bjelkenstjerna och den förenade Danska och Holländska under Bjelke och Opdam; den likaledes fruktlösa drabbningen mellan samma flottor den 20 Maj 1676; slaget vid Öland den 1 Juli s. å. (se *Creutz, Lorentz*); träffningen vid Rostock den 31 Maj 1677, mellan Sjöblad och Juel, der Svenskarne förlorade 5 stora och 3 smärre fartyg samt 1,500 fångar; slagtningen vid Steffens den 1 Juli s. å., der Svenskarne förlorade 9 örlogsskepp, 7 mindre fartyg och 4,000 man; en hedrande träffning år 1704 mellan skeppet Öland, under kapiten Psilanders befäl och en Engelsk eskader af fem skepp; träffningen vid Hangö den 27 Juli 1713 mellan Svenska flottan under Ehrensköld och den Ryska under tsar Peter; den emellan Svenska och Danska flottorna vid Rügen den 28 Juli 1715, som icke gaf något resultat och några mindre träffningar å vestra kusten vid slutet af Carl XII:s regering; slaget vid Hogland den 17 Juli 1788; det ingenting afgörande vid Öland den 26 Juli 1789; skärgårdsflottans strid mot den Ryska vid Svensksund d. 24 Aug. s. å.; dess expedition mot Fredrikshamn den 15 Maj 1790; striderna vid Cronstadt i början af Juni s. å.; reträtten från Wiborg den 3 Juli och segern vid Svensksund den 9 Juli s. å. Under 1808 års krig föreföll blott en enda större träffning, den vid Grönvikssund.

Flottans konstruktions-korps bildades år 1793 af dåvarande skeppsbyggmästarne vid örlogs- samt arméns flottan, med åtnjutande af den militära rang

och heder efter den värdighet desse skeppsbyggmästare då innehade. Korpsen fördelades till tjänstgöring på fem stationer, nemligen i Stockholm, Carlskrona, Götheborg, Åbo och Sveaborg, och stod under befäl af general-adjutanten för flottan. Öfversten vid korpsen har speciellt insesande öfver skeppsbyggeri-vetenskapens så theoretiska som praktiska delar, och förste konstruktions-officern vid hvarje station verkställer de nybyggnader som der äro af nöden, hvarjemte alla arbetsmethoder m. m. upprättas af honom. Korpsen antager elever, ej yngre än 12 år, hvilka böra undergå examen i stadga ämnen. Efter trenne år, under hvilken tid eleven bör hafva inhemtat erforderliga kunskaper, examineras och befordras han till under-konstruktör. Flottans konstruktionskontor lyder under förvaltningen af sjö-ärenderna.

Flottans sjö-artilleri-regemente. Se: *Marin-regementet*.

Flottholme. Ut i sjön Nimmern i Östergötland är en sådan märkvärdig holme, 16 alnar lång och 7 alnar bred. Den visade sig år 1749 och var då 13 veckor öfver vattenbrynet, hvarefter den småningom sjönk under vattnet till sjöbotten; men syntes åter om hösten i mindre storlek på samma ställe ett helt dygn. Den 4 Okt. 1756 visade den sig åter; men blef ej synlig längre än till den 9 i samma månad. De stora trädstubbarne på holmen vittna, att den fordom varit beväxt med grof skog. Som den alltid visat sig på samma ställe, emellan en ö och fasta landet, har man, de tider den ej synt, försökt finna den på sjöbotten; men förgäfvets. Allmogen tror, att när holmen visar sig skall krig tillstunda.

Flottino kallas af allmogen en mycket fin och föga lerblandad mosand, hvilken lätt upplöses af regn och blifver flytande som välling.

Flottsund, i Alsike socken af Upland. Här är sedan urminnes tider en marknadsplats, som talrikt besökes af skärgårdsboar och länets landtmän, omkring midsommaren och Mikaelis-messan, hvarvid salt fisk utbytes emot spannmål. Fordom var här en färja öfver sundet; men på senare tider har en prydlig bro blifvit upbyggd.

Flugbaggar (Cantharidis), ett insektslägte af skalbaggarne ordning, med långsträckt, smal och mjuk kropp, stort hufvud, långa, trådlika antenner och kullriga, tunna, pergamentlika, halfgenomskinliga täckvingar, hvaraf hos oss förekomma: *Allmänna flugbaggen* (Cantharidis rustica), knappt 3½ linjer lång, tunn och smal, kroppen svart, låren tegelröda med svarta knän, ansigtet, ryggskölden samt underlif och rygg tegelröda. *Röda och svarta flugbaggen* (C. dispar), liknande den förre, men med hela hufvudet tegelfärgadt; och *svarta flugbaggen* (C. fusca), af 4 linjers längd, liknande de begge nyssnämnde, men med svarta fötter. Alla arterna finnas hela sommaren allmänt på träd och buskar, der de fänga flugor och särdeles löfmaskar, samt föda sig äfven i sitt larvtillstånd af andra insekter och gagna sålunda genom deras utrotande. Dessutom begagnas de med fördel mot tandvärk på det sätt, att de krossas och saften strykes på den

sjuka tanden; men ej på tandköttet, emedan detta deraf inflammeras.

Flugblommor (Antirrhinum linaria), en mångårig växt, som förekommer allmänt vid gärdesgårdar, jordvallar, åkerrenar, m. fl. ställen; blomman är prydlig, men lukten obehaglig. Den kan användas såsom fluggift, då den lägges i söt mjölk. Af samma slägte förekomma några arter odlade i våra trädgårdar för sina vackra blommor, såsom Antirrhinum genistæfolia, repens, majus och triphyllum.

Flugor (Muscæ), ett insektslägte af ordningen tvåvingade, med intryckt, skäggig mellansköld, munnen försedd med klumpiga spröt och trådlika palper, hvaraf hos oss förekomma: *Husflugan* eller *fönsterflugan* (Musca domestica), med rund, gråaktig, trubbigt äggformig kropp, ljust guldglänsande hufvud, tvenne stora ögon, (sammansatta af mera än 4,000 facetter), svarta antenner, ryggskölden silfvergrått och svart linjerad, underlifvet skimrande af ask- eller silfvergrå fläckar; emellan klorna befinnes en sugboll, mest fylld med en klibbig vätska. Larven lefver vanligen i sopor, gatsmuts, o. dyl. *Spysflugan* (M. vomitoria), större än den förre, glänsande blå, med svarta, mer och mindre klara vingar, munnen och antennernas bas röda; sugmunnen kan helt och hållet indragas. Den är isynnerhet bekant för sin begärlighet efter färskt kött, på hvilket den lägger sina inom kroppen utkläckta larver. Den förjagas bäst ur skaffrier med litet chlorvatten, stäldt på ett flatt kärl, emedan den skyr för den derur utvecklade gasen, hvaraf den annars dödas. Under namn af flugor förekomma dessutom en stor mängd andra insektsläkten och arter, såsom hästfluga, kornfluga, mastfluga, nyponfluga, ostfluga, rågdvärgsfluga, slukarefluga, snubbfluga, m. fl. Se dessa ord.

Flugsnappare (Muscicapa), ett fogelslägte, hörande till ordningen sparffoglar, med temligen kort, stark, rät, trekantig näbb, och näsborrarna, på sidan vid näbbroten, öfvertäckta med en hinna, samt spensliga ben. De äro flyttfoglar, hvilka komma sent och flytta tidigt, samt uppehålla sig i skogar och lefva endast af insekter, särdeles flugor. Deraf finnas hos oss tvenne arter, nemligen: *Grå flugsnapparen* (Muscicapa grisola), af 6 tumers längd, ofvanpå brungrå, med mörkbruna fläckar på hufvudet; inunder hvit med gråbruna långa fläckar på hals och bröst; näbben långdragen svart, platt och bred vid roten, samt försedd med fina morrhår; iris brun; benen svartbruna. Begge könen nästan lika; men ungfogeln med näbb och ben gråa, samt fläckarne rostgulaktiga, i stället för mörkbruna. Förekommer temligen allmänt i skogarne öfverallt i riket; men häckar mindre allmänt i de sydligaste än de öfriga delarne af riket, och senare än de flesta andra foglar; äggen, som äro gul- eller gråaktigt hvita med grå och bruna fläckar, 6 linjer långa och 4½ linjer tjocka, läggas till ett antal af 5 st. uti ett bo, som består af mossor, strå och gräsrötter, fodradt med ull och fjäder, samt rufvas vexelvis af båda könen. Flyttningstiderna äro första hälften af Maj och medlet af

September. Sången är mycket låg, men omvexlande, bestående af åtskilliga pipande och knarande läten. Födoämnen, endast insekter. *Svarta och hvita flugsnappare* (*M. atricapilla*), af $5\frac{1}{2}$ tumslängd. Hannen ofvan svart med hvit panna; askgrå öfvergump; vingarne bruna med en stor hvit fläck. Honan ofvan gråbrun; pannan något ljusare; fläcken på vingarne mindre och ej rätt hvit. Näbben hos begge glänsande svart; iris svartbrun; benen svarta; för öfrigt omvexlande färg och teckning efter ålder och årstid. Förekommer allmänt parvis uti skogarne i hela riket och anländer från slutet af April till i början af Maj, hvarvid hannarne komma 6 till 8 dagar tidigare än honorna; för några decennier sedan var den mindre allmän än nu. Dess sång består af några ganska väljudande och rena toner, som han låter höra från toppen af ett träd eller gren. De häcka i ihåliga träd eller emellan trädrotter och lägga då 4—5 mycket ljusblå, ofläckade ägg i ett bo, som består af grässtrån, tallbark o. dyl. I medlet af September flytta de åter bort.

Flugsvamp (*Agaricus muscarius*), en battsvamp, som förekommer allmänt i skogarne öfver hela riket, och innehåller ett eget giftigt ämne, kalladt amanitin, i följd hvaraf den förtärd frambringar ett slags rus och begagnas af de Östasiatiska folkslagens Schamaner vid deras besvärjelser, samt tros hafva blifvit använd af våra forntida kämpar för att försätta sig i det slags raseri, som fått namn af berserksgång. Hos Kamtschatdalerne skall deraf tillredas en rusande dryck, och som det verk samma ämnet bortgår oförändradt med urinen, lära de ringare af dem använda denna för att äfven få sig ett rus, enär sjelfva drycken kan anskaffas endast af de förmögnare. Hos oss begagnas svampen blandad med söt mjölk till gift för flugor, och om den sönderstötes och lemnas i täppt kärl att jäsas, skall den äfven vara tjenlig att fördrifva vägg-ohyra.

Flundra (*Pleuronectes flossus*), en mjukfenig fisk af från $\frac{1}{2}$ till 1 fots längd och deröfver, tillhörande ett eget släkte, hvilket utmärker sig från alla andra ryggradsdjur derigenom, att kroppens ena sida är färgad, den andra deremot hvit, samt att begge ögonen sitta på den ena eller färgade sidan, äfven munnen sitter snedt och de simma i sned riktning. Kroppen är platt, stundom nära lika bred som lång. Den förekommer allmänt i Östersjön, Kattegatt och Öresund, samt går stundom långt upp i floderna.

Flundre, ett härad i Elfsborgs läns första fögderi. Danskarne härjade härstädes år 1565 och framforo med grymhet. De skuro bröstet af qvinnor och tungan ur munnen på värnlösa personer. Grefve Axel Lejonhufvud afsände år 1613 en skrifvelse till konungen af Danmark, som innehöll, att då han år 1600 från Gräfsnäs begifvit sig ur riket, hade länsmannen i Flundre härad uppbådat 200 bönder och krigsfolk, hvilka med våld afhändt honom hans ägodelar, dem han velat föra med sig till Norrige. Han påstod derföre, att länsmannen och hela häradets invånare förverkat lif och gods,

och stämde dem att isför Danske konungens embetsmän stå till rätta, emedan Flundre härad var ett af dem, som stodo i pant under Danmark. Genom bref af d. 19 Febr. 1614 tog konung Gustaf II Adolf invånarna i häradet under sitt beskydd, och förklarade, att de varit skyldige att hindra grefve Lejonhufvud, såsom otrogen sitt fädernesland, och frikallade dem "från allt hvad han af gammal vana och orelig vana hade dem att tilltala." Häradet innefattar 5 socknar, Rommeled, Fors, Upphärad, Faxerna och Åsbräcka, hvilka utgöra 106 mtl. och hafva 4,415 invånare. Dess areal utgör 29,484 tunn., af hvilka 3,90 äro sjöar och kärr. Häradet har i allmänhet god och bördig jordmån, skog till husbehof och ganska god gräsväxt, så att boskapskötsel och spannmålsodling utgöra inbyggarnes förnämsta näringsfång. Märkvärdigaste orten är *Lilla Edel* och de betydligaste herresäten äro: *Hemström*, *Torpa* och *Förlanda*. I förening med häraderna Wäne, Bjerke, Ale och Wädle utgör detta härad en domsaga och ett fögderi.

Fluor-cerium, basiskt, ett till släktet cer hörande mineral, bestående af fluor-cerium, ceroxid och vatten, derbt eller kristalliniskt af oregelbunden form, gult eller rödaktigt, nästan ogenomskinligt, i brottet glasigt, förekommer högst sparsamt i Bastmora öde grufva i Westmanland, samt vid Finbo stenbrott nära Falun.

Fluor-cerium, neutralt, ett till samma släkte hörande mineral, bestående af cerium-fluorid och cerium-fluorur. Förekommer i långa, smala, ordentligt parallella, föga divergerande strålar eller sexsidiga långa prizmer, svart, stötande i brunt, eller tegelrött, nästan gulaktigt ogenomskinligt, i brottet småmussligt, glasigt eller litet splittrigt, hårdt så att det ej repas af stål, sällsynt; funnen vid Finbo, äfvensom vid Broddbo nära Falun.

Fluss kallas i metallurgien de ämnen, som vid metallers smältning tillsättas, för att, antingen för sig sjelfva eller i förening med malmens beståndsdelar, frambringa en lättflytande, glasartad slagg, som dels hindrar den smälta metallen att förbrännas genom luftens tillkomst, dels ock stundom befriar den från fremmande skadliga inblandningar. Likaledes betecknas med ordet fluss sjelfva det flytande tillståndet hos den smälta metallen, hvilken sålunda säges vara "uti fluss." Vidare förstås uti metallurgien med flusser åtskilliga bergkristaller, de der likna ädla stenar, såsom beryllfluss, topasfluss, m. fl., samt i tekniken sådana slags klara och färgade glassorter, hvilka begagnas till efterapande af ädla stenar. Dessa kallas då ock oftast glassusser.

Flusspat, ett till släktet fluorider hörande mineral, som består af fluor-calcium, och förekommer vanligen kristalliseradt i täringar, med octaedrisk grundform, stundom ock stalaktiskt eller derbt och jordartadt, till färgen hvitt, rött, gult, grönt eller blått, mest af ljusa färger, stundom ock mångfärgadt, glasglänsande, genomskinande, i brottet mussligt och repas af knif. Uppvärmda lysa flera slag deraf uti mörkret (fosforescens) med grönt eller blått sken. Hos oss finnes flusspat isynner-

het ymnigt vid Gislöf i Nöbelöfs socken samt vid Gladsax i Skåne, dels kubisk, dels octaedrisk och till största delen derb af ljusgrön, sjögrön, gul- och rödaktig, violett och mörkblå färg, äfvensom sparsammare i Norrberget, Snickarberget och vid Riddarhyttan, samt Sandbacka och Yxsjö grufvor i Westmanland, samt vid Finbo och Broddbo i Dalarna; på det senare stället arsenikhaltig. Den begagnas dels till förfärdigande af åtskilliga lyxartiklar, dels till beredning af fluorvätesyra, samt till etsning på glas.

Fluxerum, en sätesgård i Aspelands härad af Kalmar län, består af 3 mtl. berustadt säteri, skall fordom tillhört och varit bebodt af den namnkunniga fru Ingrid Ulfva eller Ylfva, gift med Magnus Minnisköld och moder till Birger Jarl af Bjälbo. Flere sägner förvara här på orten minnet af denna fru. Man förmodar att gården fordom innehades af Folkunga-släkten, och att dess namn varit Folkesrum. Säteriet har tillhört släktene Rudbeck och v. Sydow.

Flygande Holländaren, kalla sjömän en vidskeplig föreställning om en seglare, hvilken, medan han spökar i trakten af Goda Hoppsudden, anses behåda storm eller olycka.

Flygande kråka får något till föda. Detta ordspråk betecknar, att man måste göra sig möda, för att förvärfa sin föda.

Flygare, fru. Se: *Carlén*.

Flygfisk (*Callionymus lyra*), kallas af fiskare en 10—11 tum lång taggfenig fisk, hvilken mindre allmänt förekommer i Kattegatt och Öresund, men ej får förblandas med den verkliga flygfisken (*Trigla volitans*).

Flygge, Crispin, skref sig till Westervik, Bofors och Kymmerrmåla, blef år 1650 efter sin fader inspektor öfver landttullarna i Westergöthland, Wermland, Dahl och Nerike, samt år 1658 öfver de af Danmark vunna landskaper och sist generalinspektor öfver landttullarna i Sverige och Finland. Död 1674. Gift med Sigrid Ekehjelm, hvilken, efter Flygges död, födde en gosse, för hvars skull kyrkoherden Birger Carlberg, borgmästaren Olof Persson, begge gifta med Flygges systrar, samt ännu en tredje sväger, blefvo dömda till döden. Barnet dog 1680. I sin beskrifning öfver Wermland säger Fernow: "Verlden är ännu i tvekan om detta barn var i rätta ärender stadt." Emellertid skall knappt någon rikare person bott inom Wermland, än fru Sigrid, men hon dog utfattig.

Flyghafra, land- eller vildhafra (*Avena fatua*), en årlig gräsväxt, hvilken förekommer såsom ett besvärligt ogräs bland vårsåden öfverallt i riket, och der det får öfverhand förqväfver denna, samt i hög grad utmånglar jorden.

Flygsand är en ytterst fin sandart, hufvudsakligen bestående af kvartspartiklar, hvilken, i anseende till sin fähet, sättes med lätthet i rörelse och kringföres af vinden, så att dess yta efter stark blåst ser ut som stelnade vågor, och hvaraf vinden ofta sammanblåser stora drifvor, kallade Dynor, som dels tillväxa i storlek, dels flytta sig från ett ställe till ett annat, och ofta helt och hållet

begräfvade odlade fält, samt derigenom åstadkomma oberäknelig skada. Hos oss förekommer flygsanden, särdeles i Skånes sydöstra del, i södra Halland, på Gottlands norra udde och i Westergöthland på södra stranden af Wenern. Till hämmande af den skada, som flygsanden förorsakar inom Skåne, Halland och i allmänhet uti de nejder af Sverige, hvarest den finnes, hafva tidigt särskildta åtgärder blifvit vidtagne. Man har genom planteringar sökt fästa sanden och hindra dess kringförande af vinden. Sådana planteringar tillhöra icke Sverige allena. Äfven i Holland, hvilket mycket lider af flygsand, har man på detta sätt sökt att hejda densamma. Det uppgifves, att redan konung Christian IV börjat med planteringar emot flygsanden i Skåne; säkert är åtminstone att man år 1721 gaf understöd af allmänna medel för ändamålet. Vid medlet af 1700-talet såg Linné på sin resa i Skåne betydliga flygsands-planteringar, som vunnit god framgång. Föreskrifter till flygsandens hämmande utfärdades änyo i slutet af 18:de seklet och statsanslag beviljades för Christianstads län 1816. Genom kongl. bref hafva dessa planteringar blifvit emot höga viten skyddade för återkan. För hvarje återkadt träd bestämdes att femton skulle sättas i stället och böterna för den skada som åstadkommes äro temligen betydliga. Oakadt de statsanslag, som tid efter annan blifvit beviljade, utgöra flygsandsfälten, enligt uppgift i 1844 års femårsberättelse, 8,000 tunnland, endast inom Halland. Brist på penningar och på material till stängsel uti skoglösa trakter, hindra betydligen utrotandet af flygsanden.

Flyinge, kungsgård, belägen i Sandby socken af Torna härad i Malmöhus län. Den skall i katolska tiderna tillhört biskopen i Lund; men vid reformationen indragen till Danska kronan kom den i frälsemanna-ägo, tills den, efter freden i Roskilde, tillföll konungen i Sverige såsom vederlag för Bornholm. Redan år 1660 började här underhållas ett stuteri för Kongl. Maj:ts och kronans räkning, och detta fortfor intill år 1836, då stuteriet från denna dess egenskap organiserades till en hingstdepöt, till beredande af en kraftigare inverkan på hästafveln, och med så stort antal beskillare som här kan underhållas, hvilket antal för närvarande utgör 40 st. samt 10 unghingstar, af hvilka förstnämnde 8 qvarstå vid depöten, samt de öfriga kringföras till Malmöhus, Christianstads, Blekinge, Kalmar, Kronobergs, Jönköpings och Hallands län. Inrättningen förblifver alltid en verklig national-angelägenhet och vigtig gren af allmänna hushållningen, så väl i ekonomiskt, som militäriskt afseende. Större delen af kungsgården är utörrenaderad i farmer för stuteriets räkning, och utgör en ägorymd af 2,684 tunnland jord, hvaraf 400 är åker, 1,316 äng samt 216 beteshagar. Boningshuset består af ett stort nybyggt stenhus, med vackert läge, på en höjd i en deromkring varande skogspark, hvarförutan äro uppförda stora ladugårdsbyggnader, stall och ridhus af gråstensmur. Hemmanen i Sandby socken, Flyinge och Åkarp, med flere inom samma socken belägna byhem, äro

anslagne såsom arbetshemman åt Flyinge kungsgård; men arbetsskyldigheten har till en stor del upphört, i följd af en kongl. resolution, och godtgöres staten ersättningen för arbetet med penningar, hvilka användas för stuteriet.

Flytande batteri kallas kanoner, ställda på ett eller tvenne skepp, eller på en flåte och skyddade af ett bröstvärn.

Flyttningstid är för olika folkklaser olika bestämd och beror derpå, när sardag inträffar, hvilket i allmänhet är d. 14 Mars på landet, d. 1 April och d. 1 Okt. i städerna, d. 1 Maj för preteståndet, o. s. v.; men för tjenstehjon, som lemna tjensten äro flyttningstider d. 24 Okt. och i Stockholm äfven d. 24 April. I tjenstehjons-stadgan af år 1664 bestämdes Michaelii-dag till flyttningstid och försäkrades tjenstehjonen sju dygns ledighet efter denna dag; sex veckor förut borde städjande hafva ägt rum. Den nya tjenstehjons-förordningen år 1686 bekräftade samma flyttningstid och allmänna lagen i Handels-balken föreskref den också. Men efterhand fann man den mindre lämplig och den förändrades från Michaelii-dag till d. 24 Okt. genom en kongl. förordning år 1819. Stockholms stad har dock tvenne flyttningstider, nemligen densamma som det öfriga riket och dessutom d. 24 April. Den nya flyttningstiden tog sin början d. 24 Okt. 1820, och genom Kongl. Maj:ts förordning voro tjenstehjonen förbundne att till denna dag qvarstanna i förra årets tjenst, emot förhöjd lön för den öfverskjutande tiden. Den sista förordningen om husbönder och legohjon, utfärdad år 1833, stadfäster denna flyttningstid och äfven det gamla förbehållet om en veckas ledighet för tjenstehjon å landet och fyra dygn i städerna. En viss uppsägningsstid stadgades äfven, nemligen ifrån d. 26 Juli till d. 24 Aug. och i Stockholm för vår-flyttningen från d. 24 Jan. till d. 22 Febr.

Fläckebo, en socken i Norrbo härad af Westmanlands län, Fernebo kontrakt af Westerås stift, 4 mil N.V. från Westerås, 2 mil S.V. från Sala. Här märkes: *Axholms säteri* (se detta ord); *Hemmingsbo* by, hit förföljdes de ifrån *Sonnboheden* i Dalarne och Folkerna socken, år 1521, flyktande Danskarne; samt sjöarne *Hallsjön*, *Fläcksjön*, *Wrenningesjön*, *Rörsjön*, *Bangsjön* och *Toftsjön*. Hela socknen består af 31 $\frac{1}{4}$ mtl., nästan bara skogsmark. Såsom binäring tillverkas härstädes en betydlig mängd mattväf af nöthår, äfvensom grofva linneväfnader till afsalu. Socken har 1,245 invånare och utgör 20,343 tunnland, af hvilka 1,950 äro sjöar och kärr. Adr. Sala.

Fläder, hyll, fulbom (*Sambucus niger*), ett mindre träd eller större buske, som växer vid byar uti de södra och mellersta kustlandskaperna. Blomman och bären användas i medicinen, de senare till beredning af flädermos. Veden är gul och användes till smärre svarfware-arbeten, till väfskeds-tänder och skopin-
nar, samt kan äfven, likasom blomman och bären, användas till husbehöfsfärgning.

Fläddermus (*Vespertilio*), ett djurslägte tillhörande de vingfotade däggdjuren, hvilka äro försedda

med fällar af huden utspända som vingar emellan framfötternas mycket förlängda tår, samt emellan frambenen och bakbenen, med hvars tillhjälp de kunna likasom foglarne flyga både högt och snabbt; hvarföre de ock hafva de främre extremiteterna i hög grad utbildade, de bakre deremot föga, sluttande sig med fem lika tår, försedda med klor, tandbyggnaden lik de insektätande rofdjurens, ögonen utomordentligt små, men öronen längst af alla däggdjurs; hörsel- och känsel-sinnena i hög grad utbildade. De äro nattliga djur, som hvila om dagen och om vintern ligga i dvala. Födoämnen utgöras hufvudsakligen af insekter. Hos oss finnas 5 arter, neml.: *Stora fläddermusen*, fläddermus, läderlapp, nattblacka (*V. noctula*), som är af 2 $\frac{1}{2}$ tums längd, med öronen kortare än hufvudet, bred och afrundad kropp, längre än svansen, ofvan gråskymlig med svartaktig bottenfärg, inunder gråblack, ansigte, öron och flyghud svarta, svansen 1 $\frac{1}{2}$ tum lång, liggande i flyghuden emellan bakbenen och utskjutande derutur med en kort spets. Förekommer allmännast i södra delen af Skåne; men ej i något annat landskap. Vistas parvis uti springor i gamla murar och ihåliga träd, samt lefver nästan endast af insekter, dem han fångar om aftonen, särdeles öfver dammar och andra vattensamlingar. Den har ett starkt pipande ljud och ger ifrån sig en vämjelig, sötaktig lukt. Parar sig straxt om våren och honan föder 3 veckor derefter 1 å 2 ungar, hvilka hon daggår 3 veckor; ovisst om de föda flera kullar om året. Den gagnar genom utrotandet af en mängd skadliga insekter. *Rättlika fläddermusen* (*V. murinus*), liknar den förra ganska nära; men har längre och smalare nos, samt är något ljusare till färgen och förekommer allmännast i de mellersta och nordligare landskaperna, deremot sällsynt i de södra. Bo familjvis tillsammans och lefva ej allenast af insekter, utan, i brist på sådana, äfven af alla slags feta ämnen och insmyger sig derföre ofta i visthus, samt äter sig stundom hål uti skinkor, hvaruti den till och med blifvit funnen tillbringa vintern och lägga ungar. *Lilla fläddermusen* (*V. pipistrellus*), mindre än de föregående, endast 1 $\frac{3}{4}$ tum lång, med trubbig nos, till färgen brun eller rödbrun, ofvan på mörkare, inunder ljusare, bottenfärgen svartaktig. Förekommer i Skåne allmännast af alla arterna, hvilka den för öfrigt liknar till lefnadssätt och fortplantning, m. m. *Långörade fläddermusen* (*V. auritus*), något större än den sistnämnde; men med öron af nästan samma längd som kroppen, samt likasom flyghuden grå till färgen. För öfrigt är bottenfärgen svart; men hårspetsarne öfverst svartgrå, under gulhvita. Förekommer sällsynt, i Skåne och rikets mellersta landskaper, samt liknar till lefnadssättet de öfriga af släktet. *Barbastell-fläddermusen* (*V. barbastellus*), skiljer sig från de förut anförda genom upptrifna härbeväxta kinder. Liknar till färgen af de näst föregående den stora fläddermusen och till lefnadssättet sina öfriga samsläktlingar. Är först upptäckt i Burgund och finnes veterligen ej i något land emellan Frankrike och Sverige; men anträffas, ehuru sällsynt, i Skåne.

Flåkja. Med detta ord betecknas, i Wermland, en sak af intet värde, hvidan *flåckijr* eller *flåttjer* betyder en man utan mannamod, eller en sådan, som man i allmänhet benämner mes. När folket i Jösse härad, efter sin urgamla vana, undfägnar fremmande, sker det merendels med en ursäkt: "Håll till godo, det är ej annat än en flåkja", d. v. s. det är så ringa att jag skäms att bjuda. *Flåk* och *flåcker*, har samma betydelse som flåkijs, och brukas sällan i god mening.

Flåksbodal, proviant-förvarings-rummet på ett handelsfartyg.

Flåksgrafven. Se: *Balsberg*.

Flög, Hartwig, var fogde på Gripsholm åren 1435 och 1436, men då Södermanlänningarne och Dalkarlarne anryckte för att belägra slottet, uppbrände han det sjelf och flydde derifrån.

Flögfors eller **Håkanboda**, kopparverk i Ramsbergs socken i Nerikes län, $6\frac{1}{4}$ mil från Örebro, och har förut tillhört Gammelbo bruk. Här är en kopparhytta. Grufvorna till detta verk äro belägne $\frac{3}{4}$ mil söder om Ramsbergs kyrka. Här fortsattes år 1822 malmbrytning med stor drift, och hade derstädes ifrån år 1815 till år 1821 uppträtt 26,582 skepp:d malm, som vid Flögfors smältverk gifvit 1,161 skepp:d 19 lisp:d garkoppar, utvisande således malmens fyndighet vara $4\frac{1}{3}$ procent. Delägarne i Håkanboda grufvor erhöilo år 1840 privilegium på en profhytta härstädes under tre år, och tillverkade påföljande året af Håkanboda malm 60 skepp:d 9 lisp:d stapelstadsvigt garkoppar. Se vidare: *Håkanboda*.

Flötsar kallas nästan horisontala lager af åtskilliga bergarter, hvilka, lägrade öfver hvarandra i en viss ordning, betäcka urbergen till större eller mindre del och bilda de så kallade öfvergångs- och flötsbergen. Se vidare: *Berg*.

Fock, Berndt Wilhelm. Ätten härstammar från öfverste-löjtnanten, kommandanten på Kexholm, Henrik Fock, som adlades år 1651. **Berndt Wilhelm**, son till öfverste-löjtnanten Reinhold Wilhelm F., föddes d. 19 Aug. 1764, blef vid 15 års ålder fændrik; men trädde följande året i Fransk tjänst, der han dock qvarblef endast ett år, befordrades efter hemkomsten, så att han år 1789 var kapiten och 1802 öfverste-löjtnant, blef under 1808 års krig general-intendent vid hären på Åland, 1812 landshöfding i Upsala län, friherre och K. N. O. År 1817 blef han ordförande i allmänna magazins-direktionen med presidents titel, tog afsked från landshöfdinge-befattningen 1830, och blef 1836 tillförordnad öfver-post-direktör, hvilket embete han dock innehade endast några månader, emedan han dog d. 15 April 1837, efterlemnande namnet af en skicklig, nitisk och driftig embetsman.

Fodernöt har varit en räntepersedel. Den tillkom under konung Gustaf I:s tid, år 1528, och bestod i kreatur, dem vissa bönder borde gemensamt uppföda under vissa år, till Kongl. Maj:ts förnödenhet. Mot detta åliggande åtog sig allmogen en afgift, kallad städeol- och fodernöts-penningar, hvilken utgick med 2 daler s. m. af hvarje bel gård

och af de mindre i förhållande dertill, och skulle fodernöten underhållas vid kungsgårdarne.

Fogat är en gammal titel på en embetsman, hvilken äfven kallas slottsfogde, och tillades redan den mäktige Bo Jonsson Grip, hvilken år 1368 var fogat på Stockholms slott. Nu här öfver- och under-ståthållarens närmaste man denna benämning. Han förrättar hvad till exekutionsverket hör, samt har uppsigt öfver Riddarholmskyrkan, jemte andra kronans hus, vedgårdar, fängelser, samt öfver fångar och brottslingars afstraffande.

Fogdarp, en egendom om $3\frac{1}{2}$ mtl. frälse i Bosjö klosters socken af Malmöhus län, är väl bebyggd, har vattenqvarn, god åker och skog. Äges af landbrukaren Schartau.

Fogdhytte grufvor i Nora socken af Westerås län. Deribland märkas isynnerhet Stora Svartbergs grufva och Södra Glipse-grufvan, samt Wret-grufvan, Taberget, Karaberget och Rödberget, samt 4 mindre grufvor vid Kopparbacken, äfven på Fogdhytte mark.

Fogdonius, Josef, son till kyrkoherden Matthias Andreæ på Fogdö i Södermanland, af hvilken socken han tog sitt namn. Genom sin qvickhet och liflighet behagade han mycket Peder Jonæ, hvilken sedan blef biskop i Strengnäs, så att han understöddes af honom på allt sätt, och fick åtfölja hans son på en utländsk resa. I Frankfurt an der Oder erhöjds honom magistergraden, hvilken han afslog, emedan han icke ansåg sig värdig densamma. Hemkommen, blef han græc. ling. lektor och sedan rektor, och lät prestviga sig år 1598, då redan en 36 års man, för att undgå ett politiskt uppdrag, hvilket hertig Carl lærer hafva bestämt åt honom. År 1603 predikade han i Tynnelsö för Carl, hvilken fann sig så uppbyggd deraf, att han samma dag utnämnde honom till kyrkoherde i Strengnäs, der han två år senare blef domprost. Detta embete innehade han i nära 54 år, till sin död år 1656, då han skall hafva uppnått 94 år. Drottning Christina beskriver honom såsom en man af låg karakter och anför såsom exempel, att då han friat till förre biskopens i Strengnäs dotter, men fått afslag, for han till Stockholm och gifte sig der med den första piga han mötte. Detta kunde vara mera följden af en nyck, än af någon lågsinhet. Ut i Biograph. Lex. uppgifves hans hustru hafva varit prostdotter från Örebro, med hvilken han haft 12 barn, hälften söner och hälften döttrar.

Fogdö, en ö i Mälaren, utgöres af tvenne socknar, af hvilka Fogdö är moderförsamling och har till annex Helgerö socken. Den är belägen i Åkers härad af Södermanlands län samt Öfver-Selö kontrakt af Strengnäs stift, 1 mil N.V. från Strengnäs. Pastoratet hör till 1 kl. prebende och patronaträtten utöfvas gemensamt af ägarne till Hesselbyholm, Bergshammar och Edeby. Gezelius, i sitt biografiska lexikon, berättar att biskopen i Strengnäs, Lundius, hade såsom barn insomnat i kyrkan, och då han sökte tränga sig ut genom den stängda dörren, fastnade kroppen och hufvudet på det sätt, att dörren måste söndersågas för att befria

härnät; detta hål på ärrren visades sedan. I denna socken märkes: *Hesslbyholm*, 3 mtl., kallades förut Ekeby. Grundläggaren förmedlas vara en Fransman vid namn Honoré de Ferneis, som har sin graf och sitt sköldemärke i Fogdö kyrka. Mannabyggnaden, af sten, och i gammalmodig smak med fyra flyglar, är uppförd af kongl. rådet greve Gustaf Otto Stenbock. Egendomen har tillhört släktene Stenbock, De la Gardie, Törnslycht, Piper, Gyllenkrook, Liljencrantz, hvilken senare gjorde den till fideikommiss. *Bergshammor* är onekligen ibland de äldsta herregods i orten, om icke i riket. Inga handlingar underrätta om tiden för dess anläggning; men redan för mera än 500 år sedan innehades detta gods af den gamla och namnkunniga Sparre-familjen, hvars ättling, riksrådet och drotset Niclas Ambjörnson till Sahlsta, försålde det år 1325 till domprosten i Strengnäs. Mangården, som består af ett korps de logis och fyra flyglar af sten, grundlades år 1725, och uppfördes under inseeende af en Fransk arkitekt, vid namn Destin, hvilken samtidigt uppförde nuvarande slottet på Tallgarna. Bergshammor erhöi då dess nuvarande utseende, hvarigenom det i prakt och bekvämlighet utmärker sig ibland de vackraste gods i riket. Åbygnaden består af 10 grundmurade stenhus, hvaraf ett är hospital för 8 till 10 personer, af begge könen, gamla och trogna åboer under godset samt tjenare vid gården. Mannabyggnaden innehåller 34 rum. Här finnes ett bibliotek i alla vetenskaper af omkring 8,000 band; en samling äldre och nyare handskrifter; 1,700 topografiska kartor; en samling kopparstick, handteckningar, planer af städer och fästningar, 3,350 arkitektoniska teckningar; optiska och mekaniska instrumenter, antiqviteter, kuriositeter, m. m. Uti en af flyglarne står en rikt försedd rustkammare. Familjearkivet innehåller en mängd dokumenter från år 1325 till närvarande tid, jemte en betydlig samling pergamentsbref, diplomer, m. m. Tafvelsamlingen utgöres af omkring 100 oljemålningar af utmärkte utländske och inhemske mästare. Här finnes dessutom en svarfkammare med 2:ne konstsvarfstolar af ypperligt arbete, samt en mängd verktyg, samlade af kongl. rådet greve Johan Gabriel Stenbock. Bergshammars fideikommiss, stiftadt af kanslirådet frih. Johan Gabriel Sacks fru, grefvinnan Eva Bjelke, utgöres af Bergshammars säteri med dertill lydande 7 hemman. Den öfriga egendomen består af något öfver 22 hemman och har tillhört släktene Sparre, Oxenstjerna, Sture, Färla, Posse, Kurck och Sack, hvilken sistnämnde innehaft det genom elfva leder och i 380 år. Af forntidsmärkvärdigheter finnes här ett berg, *Stenbyborg* kalladt, som visar tydliga lemningar af ett vikinga-fäste. *Kongsberg*, kungsladugård, och *Relingebyrg*. (Se dessa ord.) — Socknen består af 52 ½ mtl. med 1,356 invånare på en areal af 10,507 tunnland, af hvilka 80 äro sjöar och kärr. Adr. Strengnäs.

Fogdö, ett nunnekloster, var beläget på Fogdön. Det fick sitt namn efter ön; men genom felskrifning kallades det ock *Mons Maria*, *Cœnobium*. *Mons*

de-Marianum eller *Wärfrubergs* kloster, hvilket namn förändrades, efter klostrets förstöring, till *Kongsberg*. Klostret stiftades af Cistercienser-orden och var troligen ett af de äldsta i riket. Birger Jarl utgaf, i Juli 1252, i Stockholm, ett frihetsbref för nunnorna, domissas in Fotö, hvarigenom de befriades från all kongl. ränta och skatt, hvilket torde bevisa att klostret varit byggt och bebott långt förut innan man aktade nödigt att utverka sådana förmåner. Rhyzelius, i sin kloster-beskrifning, antager, att det ofelbarligen varit anlagdt under konung Erik Låspes tid, om icke förr. Magnus Ladulås skänkte rikligen penningar och gåfvor till detta kloster. Det är ock all anledning att förmoda, att det varit stiftadt mest för förmåna framtimmer, ty en mängd af rikets mest ansedda personer gåfvo betydande skänker för att erhålla några förmåner, bland andra den, att der få deras lägerstad. Klostret hade redan i början af 1200-talet så många gårdar, att betydliga jordabyten ingicks med klosterföreståndarne. Rhyzelius, i ofvannämnde beskrifning, sid. 207—209, uppräknar ett stort antal af skänkta gårdar. I riksarkivet i Stockholm förvaras öfver 150 permehref, som röra dem. Man finner således att detta kloster varit öfvermåttan rikt, och i följd deraf äfven spår efter stora byggnader. Belägenheten var på ett högt berg, hvarifrån man har utsigt öfver fjärden till Strengnäs och uppåt Mälaren och Westmanland. Trakten var majestätisk genom de resliga skogar, hvilka då betäckte Fogdö och den midt emot belägna Teaterön. Stället var således förträffligt valdt för det ensliga lifvet och den heliga andakten, och var ståtligt bebyggt. Klostret höll 148 alnar i längd, nära lika med Strengnäs domkyrka, och 32 alnar i bredd, samt var omgifvet med en mur, som sträckte sig ända ned till sjön. De ruiner man här och der finner utbreda sig öfver och omkring hela berget. Af alla klostrets betydliga anläggningar återstå blott få spår. De heliga klosterjungfrurnas böner till jungfru Maria om skydd för dess fortfarande till domedagen voro fäfängliga. Förstörelsen kom som ett åkslag. Genast efter 1527 års riksdag indrogs detta kloster, hvilket då räknade sin ålder till nära 300 år. Dess byggnader nedrefvos, en del bortfördes till uppbyggande af Gripsholm och resten för att begagnas vid förbättrandet af Strengnäs domkyrka. Traditionen förmåler, att nunnorna utan skonsmål blifvit drifna ur klostret, emedan i sjöstranden blifvit funne en hop dödsfall efter barn, dem nunnorna dränkt. Det är ej otroligt, alldenstund man i Wadstena och andra nunnekloster upptäckt dylika förhållanden, fastän senare. Om detta då togs till skäl är likväl ej säkert; men att de genast måste aflytta bevisas deraf, att klostret 1529 redan lemnades i förläning och innehades sedermera i denna egenskap af en Garpenberg, Falkenberg och rikskansleren Axel Oxenstjerna. Från redaktionen under Carl XI har det varit bortarrenderadt.

Fogelberg, *Henric* Erikland, professor vid de fria konsternas akademi, riddare af Nordstjärne-

orden, född i Göteborg år 1787, kom hölt ung till Stockholm, der han studerade bildhuggarekonsten under Sergels handledning. Han röjde snart utmärkta anlag, hvilka han isynnerhet ådagalade i åtskilliga arbeten öfver ämnen ur nordiska mytologien. Utrest till Italien på ett kongl. stipendium, har han vistats derstädes i några och tjugu år, med undantag af ett kort besök, som han år 1845 gjorde i fäderneslandet. Detta har derföre icke gått miste om frukterna af hans snille, dem han tid efter annan hemskickat, och hvilka till största delen pryda kongl. museum. Bland dessa förtjena isynnerhet nämnas Odens, Thors och Balders kolossala bildstoder, en Apollo och en Venus, m. fl.

Fogelbär, fogelkörsbär (*Prunus avium*), ett mindre träd, som förekommer vidt på Kinnekulle och Billingen i Westergötland, vid Hackeberga i Skåne, vid Skuru gata nära Ekesjö, vid Östen i Halland och några flera ställen. Bären användes torkade i hushållet och veden af snickare, svarfvare och musikalska instrumentmakare.

Fogelkers, ett jernbruk i Högsby socken af Kalmar län. Har 3 härdar och 900 skepp:d privil. årligt smide. Hammarskatten är 9 skepp:d. Här idkas tillika manufaktur-smide, allt af eget tack-jern. Skeppar på Kalmar. Bruksstämpeln visar tvenne mot hvarandra vända F. Ågare H. O. af Hermens.

Fogelfri eller **Fridlös** kallas den, som, för begångna brott, är ställd utom samhällets gemenskap. Ett sådant förhållande fanns redan i Skandinavians äldsta lagstiftning. Helgerånaren och den fege nidingen, hvilken vägrade upprättelse för begånget dråp, var fridlös. Ännu förekommer i vår gällande lag benämningen af fridlös, och sjelfva saken äger rum, då vissa brottslingar, genom flykten, dragit sig undan rättvisan. Fridlös blifver den gäldenär, som rymmer undan sina fordringsägare och ej söker lejd eller inom ett år gifver laga förfall tillkänna. Fridlös blifver ock dråparen, hvilken flyr och antingen försummar att söka lejd inom natt och år, eller också ej begagnar lejden utan blifver yttermera borta, utan laga förfall.

Fogeln, en klippa 4 mil från Öregrund. Se: *Björn* och *Fogeln*.

Fogelsta, en egendom om 4 mtl. i Julita socken af Södermanland, utgör med underlydande, 15 $\frac{3}{4}$ mtl., har 33 stycken arbetstorp, 8 trädgårdstorp, samt 2 skattlagda utjordar. Riks-rådet frih. Fabian Wrede skref sig till denna gård och dog härstädes d. 17 Febr. 1768; den ägdes sedan af exellensen, fältmarskalken greve Fabian Wrede, som dog d. 16 Febr. 1824, och innehafves nu af dess arfvingar.

Fogelstafta, annex till Löfvestad i Färs härad och Malmöhus län; men beläget i Albo härad af Christianstads län, 2 $\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Cimbrishamn. Socknen består af 15 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 910 invånare. Dess areala vidd är 6,850 tunnland, af hvilka endast 4 utgöra sjöar och kärr. Adr. Christianstad och Andrarum.

Fogelsteker, tranärter (*Vicia cracca*), en ärtväxt, hvaraf tvenne artförädlingar förekomma,

den ena mångårig, på åkrar och ängar öfverallt i riket med undantag af Lappland; den andra årlig, på sandiga åkrar i södra Skåne, på Öland, o. s. v., är en god foderväxt, men uti åkrar ett besvärligt ogräs.

Fogelvik eller **Fullevik**, annex till Wäschärads socken, beläget i Wäse härad af Wermlands län, 1 $\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Carlstad, vid Wenern. Socknen består af 27 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,498 invånare på en areal af 18,399 tunnland, af hvilka 1,150 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad eller Christinehamn.

Fogelvik, annex till Holmedal, beläget i Nordmarks härad af Wermlands län, 12 mil V. från Carlstad. Socknens areala vidd är 20,991 tunnland, af hvilka 6,990 äro sjöar och kärr. Den består af 13 $\frac{1}{2}$ mtl. med 942 invånare. Adr. Carlstad.

Fogelvik, sätesgård i Tryserums socken af Kalmar län, belägen på en holme i saltsjön och medelst tvenne långa broar förenad med fasta landet. Har i början af 1300-talet tillhört Ulf Ambjörnson Sparre, dess första kände ägare; på 1400-talet Knut Bonde, Th. Bjelke, konung Carl VIII Knutsson, såsom enskild man. Gyllenstjernaska släkten ägde det från 1470 till 1720, hvarefter det har tillhört släkterna Horn, Thott och Posse. Här finnes ett bibliotek om 3,000 band, af det bästa nyare litteraturen alstrat. Under Fogelvik lyda ett tegelbruk, samt 25 $\frac{1}{2}$ hemman. Ågaren har alltid utfövat jus patronatus i församlingen. Här är ock en fattigskola, stiftad år 1819.

Fogelört, jungfru Mariæ lin (*Polygala vulgaris*), en mångårig växt, hvilken förekommer på torra betesmarker och ängar, nästan öfverallt i riket, från Skåne till Norrland allmänt. Roten förblandas stundom med den af *Polygala* arten, bitter fogelört, som förr användes i medicinen.

Foglar äro ryggradsdjur, utgörande andra klassen af dessa, och hafva varmt blod, andas medelst lungor, samt fortplanta sig genom ägg, hvilka utkläckas utom kroppen, genom inflytande af värme, vanligen frambragt genom fogelns liggning, rufvande, derpå. Kläckningen sker antingen i mer eller mindre konstigt byggda bon, i träd eller på höjder, eller blott uti ett enkelt läger på marken, kalladt bale eller rede. Likasom daggdjuren äro foglarne försedde med fyra yttre lemmar, nemligen vingar och ben; men i stället för hår äro de beklädda med dun och fjäder, af hvilka de senare utgöra yttersta betäckningen, samt isynnerhet äro utmärkta i vingarne och stjerten. Fjädrarne fällas årligen, eller till och med oftare, och ersättas af nya, hvilket får namn af ruggning. Tänder saknas hos foglarne, och deras hornartade läppar, kallade *naab*, tjena icke egentligen till tuggning af födo-ämnen, ty dessa sönderstyckas endast dermed, eller sväljas till och med hela, hvaremot sjelfva tuggningen, hos flera arter, förrättas uti en egen starkt muskulös mage, som får namn af *ormage*, med tillhjelp af kärnskal, sand eller småstenar, som

nedsväljas tillika med födan. Hos andra är deremot matsmältningskraften i magen så stark, att födan upplöses utan förutgången tuggning. Deras syn, hörsel och lukt äro i allmänhet starkt utbildade, äfvensom deras rörelseförmåga, hvilken hufvudsakligen beror på vingarne, med hvilkas tillhjälp de flesta med lätthet och stundom med ofantlig hastighet flyga genom luften. Hos andra deremot sker rörelsen förnämligast i vattnet med tillhjälp af de enkom dertill inrättade fötterna, hvilkas tår äro förenade medelst en simhud; men de flesta af dessa kunna tillika flyga ganska snabbt. Några få arter sakna deremot denna förmåga samt till och med andra förmågan att simma; men dessa löpa deremot ytterst fort, hvarvid de påskynda språnget genom flaxande med vingarne. Foglarnes fötter äro vanligen försedde med fyra tår, stundom blott med tre, och högst sällan med fem. Stortån är vänd bakåt. Hos somliga är denna längst och då utgående i samma plan; hos andra är den kortare och sitter då så högt öfver de andra, att den ej når marken, och hos några saknas den alldeles. Denna olikhet i fötterna, äfvensom den oftast dermed förenade skiljaktigheten att anlägga bon och uppföda ungarne, begagnas såsom hufvudkaraktärer för hela fogelslägtets indelning i tvenne flockar, hvaraf *den första* innefattar dem, som hafva gripande bak- eller stortå, i allmänhet vistas i träd eller på höjder, der anlägga sina bon, och hvars ungar vid kläckningen äro nakna samt blinda; *den andra* innefattar sådana, som hafva obrukbar eller ingen baktå, vistas i allmänhet på marken, der de på ett enkelt rede utkläcka sina vid kläckningen dunklädda och med syn begåfvade ungar. Hos en del af dessa äro tårna förenade medelst en hinna kallad simhud. På grund af tårnas olika antal och beskaffenhet underafdelas de båda flockarne ytterligare, hvardera i fyra ordningar, nemligen den första uti *roffoglar*, *sparffoglar*, *klätterfoglar* och *dufvor*; den senare uti *hönafoglar*, *strutsfoglar*, *vadare* och *simfoglar*. Hos oss förekomma af första flocken 120 arter, indelade uti 39 släkten, och af andra flocken 128 arter, utgörande 46 släkten, deruti äfven inberäknade sådana, hvilka finnas endast i samt tillstånd. Flera fogelarters kött och ägg utgöra, såsom bekant är, goda och smakliga näringsmedel, hvarjemte fjädrern, och isynnerhet den af sjöfoglar, är en ej obetydlig handelsartikel. I följd häraf skjutas och fångas, särdeles matnyttiga, foglar på mångahanda sätt. Men ej allenast dessa äro föremål för jagt och fogelfångst, utan äfven roffoglarne, hvilka förföljas och utrotas till förebyggande af den skada som de genom sin rofgrighet förorsaka. Dessutom fångas äfven många slags sångfoglar för att hållas i bur. Enligt jagstsedgan få roffoglar när och hvar som helst skjutas eller fångas, och betalas för dem, likasom för fålllandet af andra skadedjur, ett visst premium, kalladt skottpenningar. Matnyttig fogel får deremot ej ofredas under kläckningstiden, d. v. s. i allmänhet från den 15 Mars till den 1 Augusti. (Se: *Jagl.*)

Foglum, annex till Lekåsa, beläget i Barne härad af Skaraborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil N.O. från Alingsås. Kyrkan är trång, mörk och byggd af gråsten på okänd tid. I socknen märkes blott: *Holm*, 1 mtl. säteri och *Tegalund*, kapitens-boställe vid kongl. Westgötha regemente. Socknen består af 11 mtl. och har 530 invånare. Dess areal utgör 6,526 tunnland, af hvilka 135 äro sjöar och kärr. Adr. Skara eller Alingsås.

Foglås, en socken, med Hjo stads- och landsförsamling med kapell till annex, är belägen i Kåkinds härad och kontrakt af Skaraborgs län och stift, $\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Hjo, vid Weltertern och hör till 1 kl. reg. pastorat. I denna socken märkas följande säterier: *Almends*, $4\frac{1}{2}$ mtl., har tillbört släkterna Bjelke, Ehrensten, Stackelberg och Sparre. Almenäs masugn var fordom uppbyggd på ägorae. Här är nu husbehofs-knipphammare och ett tegelbruk. *Hjello* eller *Galle*, 3 mtl. och 2 underlydande, belägenheten är den vackraste, nära invid sjön Weltertern. Säg och mjölkvarn lyda härunder. *Erlandsstorp*, 1 mtl.; *Carlsberga* eller *Storegården*, 1 mtl.; *Ruder*, 1 mtl. och *Söder Ryd* 2 mtl. samt flere underlydande hemman. Belägenheten utmärkt vacker. Har tegelbruk och kalkugn. — Södra delen af socknen äger serskild kyrka, kapellet kallad; byggd af träd och anlagd på 1680-talet. *Nykyrkan* har legat vid skillnaden emellan Kåkinds och Wartofta härad, ej långt ifrån Weltertern och var äfven offerkyrka; men blef raserad vid de mindre helgdagarnes indragning. Socknen består af 76 mtl., med 2,558 invånare på en areal af 23,421 tunnland, af hvilka 280 äro sjöar och kärr. Adr. Hjo.

Foglö, säteri om 3 mtl., beläget i Thorsö socken af Westergötland, vid en vik af Wenern, har fordom tillhört friherrliga släkten Posse till Säby. Har sedermera tillhört C. Hjerta, assessor Beckman, öfverst-löjtnant B. U. v. Knorring och kommerserådet Santesson.

Föhle eller **Föhlö**, en socken med Lokrumma, belägen i Bro ting och Gottlands norra fogderi, samt Wisby stifts norra kontrakt, $1\frac{3}{4}$ Ö. från Wisby. Kyrkan är bygd af kalksten år 1096. Här en liksten med runor. Socknen hör till 2 kl. konsist. pastorater och består af $15\frac{1}{2}$ mtl. med 370 invånare. Dess areal utgör 5,392 tunnland, af hvilka 35 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Föksen (*Papilio polychloros*), en dagfjäril af 1 tum längd samt nära 3 tum bred emellan vingspetsarne; under svart, ofvan brungulaktig med stora, ofvan klart rödgula svartbordade, under svartbrunt tecknade vingar. Förekommer uti rikets södra och mellersta landskap i trädgårdar. Larven är blåsvart, med greniga rödbruna taggar, samt linjer på ryggen och sidorna af samma färg. Lefver af fruktträdens, särdeles körsbärsträdens, löf om våren, samt göra betydlig skada då de äro talrika. Papporna äro skarptaggiga, brunaktiga samt guld- och silfverfläckiga och hänga stundom med stjerten fästad i en silkestafs.

Fölscher, **Johannes**, theol. professor i Pommern, är bekant genom sina tvistigheter med konsiste-

rium och de missöden, hvilka deraf uppkommo för honom. Han var född i Kalmar år 1664, blef theol. licenciat i Giessen 1696, och två år senare lektor i logik och fysik vid Kalmar gymnasium. Redan då ansågs han misstänkt såsom "Hallensis, Pietist, Spenerian"; men för hans ovanliga lärdom kunde konsistorium ej undgå att rekommendera honom. Han råkade snart i tvist med detsamma och sökte därför professors-platsen i Pernau, hvilken han äfven erhöll. Jemväl här råkade han snart i stridigheter, då han, enligt Speners satser, yrkade på en verksammare kristendom. Då Pernau blef intaget af Ryssarne år 1710, flyttade han till Stockholm, sökte här sprida sina satser, anklagades för irrlärlighet, sattes under ransakning inför en särskildt förordnad kommission och inmanades i hån, samt afsattes år 1718 från både prest- och professors-embetena. Följande året, vid drottning Ulrika Eleonoras kröning, befriades han likväl från fängelset, der han suttit i 5 år, erhöll 1723 en ringa pension och dog 1729 på en liten gård, Hjerpegården, i Asarums socken, nära Carlshamn, hvilken han fått med sin hustru. Han var en rättskaffens man; men beskylldes för någon envishet. Har utgifvit åtskilliga skrifter, dels vers, dels prosa, i andliga eller politiska ämnen.

Folkum kallas tunna blad af metall, och anbringas på undre sidan af oäkta stenar vid deras infattning, äfvensom till beläggning af speglar. Till det förra ändamålet begagnas hufvudsakligen tunnt slagen försilfrad messing, s. k. hvit flittermessing, och vanligen på ytan öfverdragen med någon genomskinlig färg; till det senare deremot tunnt utvalsadt tenn, s. k. tennfolium, spegelfolium eller staniol.

Folke Filbyter är den förste man i vår historia påträffar med namnet *Folke*, och hvilken sålunda skulle kunna anses för den mäktiga Folkunga-ättens stamfar. Man har annars velat göra honom till Fransman (*Fulco*), hemma från Anjou, och hans gemål skall hafva blifvit förmäld med Filip August, af hvilket hustrubyte han fått tillnamnet *Filbyter*. Han sjelf har varit hedning; men hans söner antogo kristna läran. Den yngste af dem, Ingevald, blef fader åt

Folke den Tjocke, hvilken vanligen betraktas såsom ättens stamfar. Han var rikets jarl under konungarne Inge den äldre, Filip och Inge den yngre, således vid slutet af år 1000 och början af 1100-talet. Han beskrifves såsom en rik och mächtig man, hvilket är högst sannolikt, när man erinrar sig icke blott hans höga embete, det han bibehöll under tre konungars regering, utan äfven att han var måg åt konung Knut den Helige i Danmark.

Folke eller Folke Jarl den Unge, hvilken kallas *Dux Gothorum*, var jarl hos konung Sverker II. Efter träffningen, eller, som man kallat det, mordet vid Elgarås och slaget vid Kungäla, började han uppresningen emot konungen till förmån för prins Erik Knutson; men stupade segrande i slaget vid Gestilren. Denna uppgift är bekräftad från Sher. Rosenhane. Vanligen

omtalas han såsom tillhörande Sverkers parti och slagen på ofvannämnda ställe, tillika med konungen. **Folke**, son till riddaren Johan Engel, erkebiskop i Upsala från år 1267 till sin död 1276. Under hans tid skedde flyttningen från Gamla Upsala till Östra Aros, då Erik den Heliges ben d. 24 Jan. 1273 med många ceremonier buras till sistnämnda ställe och nedsattes i den nya domkyrkans chor. Han föranstaltade äfven, att de fyra kanikplatserna i domkyrkan ökades med åtta, så att antalet blef lika med apostlarnes.

Folke eller Folklaus, den andre biskopen i Åbo, från år 1181, hade förut varit kanik i Upsala och fick till medhjelpare en Norsk munk vid namn Nikolaus, emedan han sjelf icke förstod Finska språket.

Folke Algotsson Grip, Westgötha-lagmannens son, hade förälskat sig i Svantepolk Knutssons dotter, den sköna Ingrid, hvilken var förlofvad med Danska riksdrotset David Torstenson. För att undgå detta äktenskap, samtyckte Ingrid att låta bortföra sig af sin älskare och flydde med honom till Norrige, der de vigdes. Konung Magnus Ladulås tog saken mycket illa, och beslöt att strängt handhafva sin nystiftade lag om qvinnofrid. Han straffade den brottslige med evig landsflykt och 40 marks böter, insatte hans far och ena bror i fängelse och den andre, biskop Brynolf i Skara, hade mycken olägenhet deraf. (Se vidare: *Brynolf* eller *Bryngel*.)

Folke Larsson i Brink, var under-lagman i Södermanland från 1422 till 1442, och har, som sådan, utfärdat åtskilliga dombref, samt beseglat ett rörande den aflidne Bo Jonsson Grips skuld till Strengnäs domkyrka.

Folke Birgersson, en son till Birger Jarl i Brosa, blef sjelf jarl under konungarne Johan I och Erik XI. Han beskrifves såsom en man af förtjenst och redliga tänkesätt, hvilken sökte på en gång hämma de andliges och sina egna släktingers tilltagshet. Då Knut den Långe uppreste sig och lyckats för en tid bemäktiga sig väldet, blef Folke afsatt och dog 19 år derefter, eller år 1248.

Folkerna, socken och konsist. past. af 2 kl. i Hedemora kontr., Westerås stift, St. Kopparbergs län, Näsgårds fögderi, förekommer af ålder under flere från nuvarande uttalet mer eller mindre skiljaktiga benämningar, såsom Folkör, Folkyrjö, Folkerne, m. m. Härledningen är oviss. Svårigen kan man antaga den, som Hülphers tvekande föreslår, af det gamla *Fjol* eller *Fol*, hvilket i sammansättning betyder *myckenhet*, och *Tjern* eller *Kärn*, då det skulle beteckna, att socknen är uppfylld af små sjöar eller kärnar. Dotta passar ej in på häradsnamnet *Folkare*, som utan tvifvel har samma upprinnelse med socknenamnet. Största längden mellan Garpenberg och Vestra Fernebo är ungefär 2 mil; största bredden mellan By och Grytnäs $1\frac{1}{4}$ mil. Arealen uppgifves vara 1,698 qv.-mil land eller omkring 43,786 tunnland och 0,194 qv.-mil sjöar. Af dessa senare finnas öfver 40. Den största bland dem är Bäsingen, belägen $235\frac{6}{10}$ Svenska fot öfver hafvet, $\frac{3}{4}$ mil lång och $\frac{1}{4}$ mil bred. Dal-

elfven, som flyter igenom Folkerna och delar socknen i två temligen lika stora delar, faller in i sjön Bäsingen vid dess södra ända och har sitt utlopp ur densamma vid nordöstra ändan. De många vattnen, de talrika löflundarna, som öfverallt framskymta mellan bördiga åkrar och ängar, gifva åt hela denna trakt ett eget behag. Några berg äro temligen höga. Bland dem *Melgeberget* i i socknens nordliga del. En sägen går att från detta berg i hednatider varit ättestupa. Inom socknen finnas tvenne bergsmanshyttor och hamrar, nemligen *Fors* med en härd och en hammare, privilegierad år 1689 för 140 skepp:d smide, samt *Åsgarn* eller *Åsker* med en härd, en hammare och 220 skepp:d smide. Att bergshandteringen i äldre tider var mera betydlig, kan man sluta dels af de många nedlagda hyttorna, dels af socknens vapen, en hammare och en smedång, liggande med hvarandra i kors. Folkerna kyrka, belägen vid stranden af sjön Bäsingen, är ganska gammal, ehuru dess ålder ej kan bestämdt uppgifvas. Man finner af biskop Matthiæ bref år 1378, att kyrkan då nyligen blifvit genom eld helt och hållet förstörd, hvarföre han uppmanar till insamling af gåfvor, för att återbygga den. År 1687 förökades kyrkan åt öster; men sedermera har, utom smärre reparationer, ingen förändring skett med henne. Ut i denna socken lefde den både för sitt ljusa förstånd, sin flärdfrihet och renaandel högaktade *Matts Persson i Utsund*, född härstädes den 19 April 1754. Trenne gånger vald till riksdagsman afled han i Stockholm d. 20 Dec. 1809 och begrofs på Solna kyrkogård. I hans forna boning lefver ännu hans 88-åriga enka, tillsammans med sin dotter, måg och ogifta son, en bild af ett enkelt, redbart, gudfruktigt, äkta Svenskt bondehus. — Socknen består af 63 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,924 invånare. Adr. Avesta.

Folkesson, Johan, var en af Erik Pukes höfdingar, hvilken intog Kastelholm på Åland, som då innehades af Otto Podebusch.

Folkesson, Sune, son till Folke Bengtsson, blef jarl under Erik X och kallades bertig af Östergötland. Hans upphöjelse var en belöning för hans ansträngningar till konung Eriks förmån, och hvilka hade till följd Eriks upphöjelse på thronen, efter slaget vid Gestilren. Med konungens död, år 1216, upphörde likväl hans jarlsvärdighet.

Folkkländerna. Se: *Fylken*.

Folkmängd. Hela rikets utgjorde år 1840 3,138,897, deraf voro 1,516,429 af mankön och 1,622,458 af qvinkön. I städerna bodde föga mer än en 10:del eller 303,146, och på landet det öfriga antalet, eller 2,835,741. De föddas antal utgör något öfver 100,000 och de dödas omkring 70,000. Efter denna beräkning borde folkmängden, enligt Forsell, år 1844 hafva utgjort 3,233,570, och har således nära fördubblat sig sedan år 1751, då den utgjorde 1,785,727.

Folknöjen. Den för sin köld och allvarsamhet hos utlänningen bekante Svenska nationen har likväl långt flere nöjen, roande tidsfördrif och lustbarheter af ren nationel art, än man vanligen tror.

Uppkomsten af dessa är densamma, som hos alla folkslag, och de märkligare anses i forntiden varit förenade med religiösa bruk. Våra äldre handlingar öfverflöda af underrättelser om de gamles lustbarheter, af hvilka rätt många igenkännas uti de ännu i dag bland allmogens öföige. Bland Svenska folknöjen äro säkerligen lek och dans bland de äldsta. Af de förre hänvisar den ännu ganska vanliga julleken: *julbocken* tydligen på ett bedriskt offerbruk. Några *festedags-dansar* förete äfven tydliga bevis om en lika hög ålder. Förlustelserna under bar himmel äro hos oss nästan lika talrika. Man har ännu icke egnat dem behörig uppmärksamhet. De bestå vanligen i *täfsting* mellan män, såsom brottning, målkastning, kapplöpning, flersaldiga slag af tästingar på is, m. m. De afspela alla ganska troget det nordiska folks lyne. **Folkskolor** hafva visserligen tid efter annan blifvit bildade på en mängd ställen i Sverige, dels genom enskilda personers frikostighet, dels genom allmogens egna bidrag; men i allmänhet har dock den första undervisningen berott af föräldrarna. En stor mängd socknar hafva saknat folkskolor ända till dess, vid de senaste riksdagarna, folkundervisningen blifvit föremål för regeringens och ständernes kraftiga omvårdnad. Vid 1840—41 årens riksdag anslago ständerne medel för folkundervisningen, att fördelas på trenne serskilda föremål, dels seminarier för bildande af lärare i folkskolor, 6,500 R:dr årligen, dels stipendier för elever vid dessa seminarier, 9,000 R:dr årligen, dels understöd till lärares aflöning vid de fattigare socknarnes skolor, 50,000 R:dr årligen. Med dessa anslag drog regeringen försorg om lärare-seminariers inrättande, och utfärdade, under d. 18 Juni 1842, en allmän stadga om folkundervisningen. Vid påföljande riksdag 1844 begärde Kongl. Maj:t förhöjda anslag, och ständerne beslöto en afgift till folkundervisningens befrämjande af hvarje mantalskrifven person. Ständerne hade nemligen nedsatt den personliga skyddsafgiften och anslago nu till folkundervisningen en afgift, motsvarande denna nedsättning. Beloppet är 12 sk. B:ko för man och 6 sk. B:ko för hvarje qvinna. Dessutom beviljades 20,000 R:dr till understöd åt socknarna till skollärares aflöning, 9,100 R:dr för lärare-seminarierna, 12,000 R:dr till stipendier för sådana seminariers elever. Grunderna för sjelfva folkskolornas inrättning igenfinnes i den nämnda stadgan af år 1842. Den utfärdades i hufvudsaklig öfverensstämmelse med ett af rikets ständer framställt förslag. Hvarje församling är ålagd att upprätta en skola, antingen fast eller flyttbar. Det beror på lokala förhållanden, hvilketdera slaget af skolor kan vara användbart. Skolorna ställas under hufvudsaklig ledning af prästerskapet. En af församlingen vald skolstyrelse bör alltid finnas; men kyrkoherden är dess sjelfskrifne ordförande, och skolstyrelsernas reglementen för skolorna prövas af domkapitlet. Omkostnaderna för lärobes och lärares aflöning bestrides af församlingens invånare, och en minimi-lön för läraren är bestämd till sexton tunnor spannmål, jemte fri bostad och ett

jordland, samt beto för en ko. För att smaka detta lönebelopp, kan, såsom nämnt är, möjligen erhållas bidrag af statsmedel; men i annat fall sammanskjutes det genom särskilda bidrag af socknens invånare, genom afgifter af skolbarn och genom ytterligare sammanskott, enligt samma grunder som bevilningen efter 2:dra art. — Bildandet af lärare-seminarier åligger domkapitlen; föreståndare utnämnas af dem och åtnjuta för denna befattning presterlig tjänsteårs-beräkning. Domkapitlen äga att utdela stipendier åt eleverna. För erhållande af lärarebefattning erfordras ett prof, aflagd inför en domkapitlets ledamot; det omfattar innanläsning, rätt- och välskrifning, historia och geografi, religions-undervisning, räknekonst, något geometri samt naturlära. Så bör ock folkskole-läraren äga kännedom om vexelundervisningen, samt kunna handleda i kyrkosång och gymnastik. Från detta prof frikallas den, som före utfärdandet af den kongl. stadgan erhållit betyg öfver erforderlig skicklighet från vexelundervisnings-sällskapets i Stockholm normalskola. Skolstyrelsen uppsätter förslag till lärare, församlingen väljer i sockenstämma en af de föreslagne, efter samma röstberäkning, som vid klockareval; öfver förslag och val kunna klagomål anföras hos domkapitlet och vidare hos konungen. Med skollärare-tjensten kan äfven klockare- eller presterlig tjänstgöring förenas, så mycket mera, som bland äldre folkskolor en del alltid brukat förestås af prester. — Ämnena för undervisningen äro enahanda med dem, hvilka förekomma vid lärare-seminarierna; men fattigare barn eller de som hafva svagare natursgåfvor erhålla befrielse från en del ämnena. Innanläsning, skrifning, de fyra räknasätten i hela tal, religionskunskap och kyrkosång äro de ämnena, från hvilka ingen frihet beviljas. Hvarje barn, som ej kan bevisas njuta godkänd enskild undervisning eller blifvit inskrifvet vid annat offentligt läroverk, bör inställas vid skolan. Försummad skolgångs-skyldighet kan leda derhän, att barnen tagas ifrån föräldrarnes vård. — Utom dessa föreskrifna allmänna folkskolor kunna äfven enskilda skolor anläggas, dock under skolstyrelsens gemensamma uppsigt. Huru nu dessa grundsatser tillämpas och hvad frukter deraf uppväxa, tillhör framtiden att se och bedömma. Det åligger domkapitlen, att hvarje tredje år afgifva till Kongl. Maj:t en berättelse om folkundervisningens tillstånd. Så väl folkets fattigdom, som lokalens svårigheter, enär mångenstädes en stor del af skolbarnen hafva en lång och besvärlig väg till skolan, försvåra verkställandet af konungens och ständernes välgörande afsigter.

Folkstammens ursprung. Rörande Svenska folkets härkomst hafva olika meningar blifvit framställda, och ett rikt fält är derigenom öppnadt för snällrika gissningar och inbillningskraftens hugskott. Att ett annat folk bebott Sverige före den stam, hvilken visar sig såsom herrskande vid den tid då Sveriges tillförlitliga historia börjar, är utom allt tvifvel. Huru det förhåller sig med Oden och Asarnes invandring, är mindre afgjort; men antingen

denna verkligen ägt rum eller icke, så är det klart, att Svenska folket är af Germanisk stam, och frågan blir då huravida de äldre invånarna varit af samma ursprung eller om de varit Lappar och Finnar, eller möjligen af Keltisk börd, i likhet med vestra Europas flesta folk. Den nation, hvilken Svear och Göther kände såsom äldre än de sjelfva, kallades Jotnar; men om dessa voro Göther, eller Lappska och Finska stammar, kan ingen med visshet bestämma. Skäl kunna anföras å ömse sidor och ingendera åsigten saknar lärde mäns försvar.

Folkströma, ett jernbruk i Hellestads socken af Östergötlands län. Hammaren är uppbyggd före år 1649, och har i forna tider betat Simonshults hammare. Dess privilegier äro af 1685 och 1690. Här har ock varit en masugn, som hitflyttades från Hökebacken år 1654 och fick privilegium år 1659. Bruket har 2 hårdar och 466 skepp:d 13 lisp:d privileg. årligt smide, stältillverkning samt annat gröfre jernmanufaktur-smide, af köpe-tackjern. Skeppar på Norrköping och Stockholm. Hammar-skatten är 4 skepp:d 13 lisp:d 7 skälp:d. Bruket förbättrades isynnerhet betydligt efter 1773 af C. D. Burén och äges nu af P. A. Wassrin. Smidesstämpeln visar C: F: med adlig krona öfver.

Folksången. Första gången någon sådan i Sverige offentligen afsjöngs, var vid den fest, som Stockholms garnison gaf åt Gustaf Adolf och dess gemål på börssalen d. 12 Febr. 1805. Det var den Engelska *God save the King*, som Edelcrantz öfversatt, och hvilken sedan vid flera tillfällen afsjöngs, ända till dess för konung Carl XIV Johan en särskild folksång, författad af H. A. Kullberg, och hvartill Du Puy skrifvit musiken, började komma i bruk. Som den emellertid hvarken genom text eller tonsättning var i stånd att uppväga den gamla folksången, hördes, under de senare åren, många röster begära denna, så snart frågan blef om att offentligen sjunga någon folksång, och, efter Carl Johans död, har den Kullbergska helt och hållet blifvit förglömd. — En tid försökte man äfven såsom nationalsång använda den i skådespelet *Svante Sture och Märtha Lejonhufvud* af Granberg förekommande: "Upp bröder! för konung och fädernesland", hvartill Eggert komponerat musiken; men hvilken aldrig blef som sådan allmänt antagen.

Folksågnar. Med folksågen förstås vanligen under berättelsen om forntida händelser, hvilken berättelsevis gått från släkte till släkte. En väsentlig skillnad emellan folksågnar och folksagor är den, att de förre kort och konstlöst förtälja händelsen, samt icke sällan, för att styrka tilldragelsens trovärdighet, angifva stället (merendels någon fornlemnings-plats, eller något naturmärkligt ställe), hvaremot de senare med en viss utförlighet, fulländning, ja beräknad sirlighet, omtala sitt ämne, hvilket ganska sällan är fastadt vid något särskildt rum. De Svenska folksågnarna, hvilkas antal torde uppgå till flere tusende, äga både historiskt och poetiskt värde, och lemna oss icke förkastliga bidrag till kännedomen om våra förfäders seder och bruk i nästan alla riktningar. Våra nordiska grammatiken äga redan mer och min-

dre fullständiga tryckta samlingar af folksånger; men hos oss saknas ännu en sådan.

Folkvagn (mythol.). Den sköna och hulda gudinnan Frejas boning. Den var, på alla sidor, omgifven af sköna trädgårdar, samt innehöll, bland annat, salen Sessrymnor, hvarest de saliga, som fingo inträda derstädes, summo i ett haf af fröjd och njutning.

Folkvider, är den förste lagman i Wermland, som uttryckligen nämnes i offentliga handlingar, och lefde omkring 1180. Han måste hafva varit af hög börd, emedan han vann en prinsessa till gemål. Denna var Norske konungen Sigurd Haraldssons dotter, Cecilia, hvilken broder, Sverre, på sin systers förböner, erhöi af Folkvider godt och kraftigt bistånd att intaga Norska riket. Genom henne blef Folkvider stamfader för en både i Sverige och Norrige vidt berömd släkt, under namn af Låma, från hvilken äfven Wasa-ätten härstammar.

Folkvisor. Med detta icke särdeles gamla, men rätt lämpliga namn betecknar man i vårt land den skaldekonst, som uppstått bland folket, vare sig äldre eller nyare. Blott folkleken är härifrån undantagen. Svenska folkvisan är väl i grunden densamma, som den Norska, Danska, Skottska, Engelska, Föroiska och Isländska; men har dock flere märkliga egenheter, grundade dels i den Svenska naturens skiljaktighet från de nämnda ländernas, dels ock kanske förnämligast i folkklynnnet. De äldsta folkqväden hos oss torde leda sin upprinnelse från hednatiden (såsom visan om hammarhemtningen), ehuru de under årens följd undergått flerfaldiga förändringar. Det största antalet uppstod likväl under medeltiden. Äfven nyare tider hafva diktat sina visor, hvilka dock äro i flere omständigheter mycket skiljaktiga från de nämnda.

Follingbo, en socken med Akeback, belägen i Dede ting och Gottlands norra fögderi och Wisby stifts norra kontrakt, $\frac{3}{4}$ mil S. O. från Wisby. Kyrkan, byggd af sten, är af obekant ålder och har ett vackert Göthiskt chorfönster med figurer inbrände i glaset. I socknen finnes en vexelundervisnings-skola. Här märkes egendomen *Rosendal* (hvarom se detta ord). Socken hör till 3 kl. konsist. pastorater. Den består af $16\frac{1}{2}$ mtl. med 485 invånare på en areal af 7,174 tunn., af hvilka endast 10 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Follnäs, en sätesgård i Sorunda socken uti Stockholms län af Södermanland, $5\frac{1}{2}$ mil från Stockholm. Dess urgamla namn lär hafva varit Folkunganäs. Ibland de vid gården förvarade handlingar finnes en äldre uppgift på ägare, ifrån fursten Folko år 1122 till dess gården kom till släkten Bååt. Den tillföll sedan kronan såsom danararf och lemnades år 1706 till friherrskap åt general-major Hummerhjelm; ägdes 1738 af ryttmästaren D. Hildebrand och dess fru Agneta Schönström, de der stiftade fidei-kommisset, hvilket i sådan egenskap först innehades af dottersonen, frih. K. Henr. Bonde, efter hvars död det tillföll systern, friherrinnan Ch. Bonde, gift med nuvarande ägaren greve C. H. Anckarsvärd. Åbyggnaden,

af sten, är uppförd efter 1738. Hela fidei-kommisset består för det närvarande af 3 mtl. säteri med 6 mtl. rå och rör tillika med $11\frac{1}{2}$ mtl. underlydande af åtskilliga naturer, jemte frälseräntan af 6 mtl. Här är kakelugnsmakeri och stenkärlsfabrik, i stället för det fordna tegelbruket.

Forbes. Denna släkt är, likt många andra, inkommen till Sverige från Skottland, der den redan varit känd i konung Robert Bruces tid år 1417. En ädling, hvilken då ihjälslagit en ovanligt stor björn och derföre blef kallad *Forthe Beast*, antog denna äretitel såsom slägtnamn, hvilket sedermera förkortades till *Forbes*. Under Carl IX:s tid inkom till Sverige **Henrik Alexandersson Forbes** till Thainston, såsom kapiten för ett kompani Skottar, och stupade år 1605 i slaget vid Kirkholm. Hans son erhöi Svenskt adelskap. En ättling af samma släkt, hvilken leder sitt ursprung från **Wilhelm Forbes de Rodem** eller på Skottska: *Of that ilk*, flyttade från Skottland till Tyskland, derifrån till Sverige, och af denna föddes, på gården Arnäs, d. 15 Jan. 1598, **Arvid Forbes**, hvilken gick i krigstjenst, befordrades slutligen till general af infanteriet, inkallades i rådet år 1653, och dog i Stettin den 29 Maj 1665, utan manliga arfvingar, så att det friherreskap, hvari han blifvit upphöjd, utgick med honom.

Forbesius, Johannes. Konung Carl IX hade allt intill år 1608 fortfarit uti sina Calvinistiska tänkesätt; men samma år, uti November månad, bidrog en disputationsakt icke litet att hos honom väcka större förtroende till Lutherska trosbekännelsen och dess ceremonier. Anledningen hertill var att en Skotte, nämnde Forbesius, som var en ifrig Calvinist, blifvit inkallad af dem, hvilka omgäfvat konungen, och vågade sig till sjelfva thronen med sina villosatser. Carl sände honom till Upsala, att der försvara sig offentligen, i närvaro af några riksens råd. Men denna täflan adlopp ej bättre, än att Forbesii villfarelser sattes i ljuset, och konungen fick öppna ögon, ansåg hans orimliga läropunkter med missnöje, och fann, att sådana påfund voro utsedde för att väcka split och buller i riket.

Forbuth kallades fordom kyrkans mindre bann, då någon stängdes ifrån nattvarden, hvarom socknepresten ägde besluta i kraft af det honom tillagda *jus clavium*. Framhårdade någon öfver ett år, att ej genom bikt inför prest lösgöra sig ifrån bannstraffet, sades han *insordescere*. Han ådrog sig misstanke för kätteri, emedan han ej tycktes hafva rätt tro om vigten af kyrkans censur; han anklagades såsom kättare, samt lemnades såsom sådan i världsliga magtens våld. Denna art af bannlysning förekommer öfver allt i våra landskapslagar; men den fick likväl icke äga rum utan biskopens bref och lof, hvilket dock i senare kyrkebalkarne synes vara ändradt och prestens *jus clavium* bekräftadt.

Forbundos eller **Forkvidas**, biskop i Wexjö, der han afled år 1260. Man vet för öfrigt ingenting annat om honom, än att han förut varit munk

samt att han år 1257 d. 12 Okt., jemte öfrige biskopar, underskrifvit en försäkran om 40 dagars afstätt för dem, som "något ville förskjuta till Upsala Domkyrkios uppretelse, efter then henne öfvergångna branden."

Foredher, foredhismän. Denna benämning förekommer i de gamla landskapslagarne i sådana fall, der svaranden synes, utan invändning af faktiska omständigheter, blott med dulsed hafva friat sig från käromålets följder, ehuru dock ej som regel utan undantag, ty fall anföras uttryckligen, der han ägde "dylia med tolf manne edhe vitnelösom." Landskapslagarne, med undantag af Upsalandslagen, innehålla mångfaldiga bevis härpå. Antalet af dessa vittnen var sålunda bestämdt, att enligt regeln två vittnen hörde till hvar tolf, och efter Sudermanna- och Westmannalagarne tre för halfannan och sex för tre tolfte. Då nu dulsed skulle gås, borde dessa vittnen först aflägga en serskild ed, hvilken hette *Foredher*, och de sjelfva i följd deraf *Foredhismän*; men efter aflagd ed förenade de sig med edgårdsmännen och svuro derpå åter jemte dem. Westgöthlagen lemna häröfver de flesta upplysningar. Det är utredt, att vittnena likaså uti vittnesmåls-processen, efter förut afgifvet serskildt vittnesbörd, åter deltog i tolfte-eden, der denna ägde rum, och *foredh* hörde, i följd deraf, så väl till vittnesmåls- som dulsed-måls-processen.

Forelius, B., general-auditör och revisions-sekretärer, från 1815 till 1821, en skicklig, ung embetsman, genom sina egenskaper och sitt älskvärda umgängessätt efter allt utseende bestämd till en lysande bana, hvilken han likväl sjelf för sig tillstängde, genom ett lättsinnigt lefnadssätt och obehägnad utgifter öfver sina tillgångar. I behofvets stund hade han en gång tillgripit något af den kassa han hade om händer, till följd af den förvaltning konung Carl Johan uppdragit åt honom af sina enskilda angelägenheter. Då denna brist yppades, uppblussade konungens vrede, han förviste honom ur sin äsyn, behandlade honom strängt i fleras närvaro, och hotade att låta i tidningarna införa hans skiljande från sin befattning, jemte anledningen dertill. Förtviflad häröfver begaf sig Forelius ut till trakten af Bällsta bro, icke långt från Stockholm, och försökte der med en rakknif afhända sig lifvet; men ehuru försöket tre gånger förnyades, lyckades det likväl icke. Han fanns simmande i sitt blod, fördes till lazarettet, återställdes till helsan, försågs af några vänner med respenningar, for till Södra Amerika, tog der krigstjänst och befordrades till ryttmästare; men delaktig i en sammansvärjning, dömdes han af en ständrätt, jemte flera andra, till döden, fastbands vid ett träd och ihjälsköts. Detta skedde i början af 1830-talet, och en resande Svensk var vittne till afrättningen.

Forell, bekrö, stenöring, stenbit (*Salmo fario*), en mjukfenig fisk af laxsläktet, 6—8 tum lång; ofvan mörkgrön med svarta fläckar, på sidorna gröngul och guldskimrande med röda fläckar. Förekommer i floder och bäckar, isynnerhet stoniga,

med kallt och strömmande vatten, från Skåne ända upp uti de nordligaste landskaperna, likväl ej i fjälltrakterna. Köttet är läckert och värderas högt.

Forkett. De så kallade "muskötterne", hvilka på slutet af 1500-talet inkommo och begagnades i Sverige, voro dels dubbla, dels enkla. De dubbla voro mycket tunga, derför nyttjades en gaffel kallad *forkett*, på hvilken, nedsatt i marken, muskötten stöddes vid skjutningen. Denna forkett hade långa jernskenor ned på skaftet, hvilket gjordes af askträd, med en lång och hvass udd i ändan.

Forkärta, annex till Listerby, beläget i Medelstads härad af Blekinge län, $1\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Carlskrona, vid hafvet. Omkring år 1300 kallades socknen *Förchorte*, hvilket synes af kartan vid konung Waldemars jordebok. Här märkes *Tromtö*, 1 mtl. säteri. Socknen består af $23\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,125 invånare på en areal af 7,545 tunn. af hvilka 60 äro sjöar och kärr. Adr. Ronneby.

Fornander, Anders Niklas, en mycket anlitad läkare i Stockholm, der han alled 1794, i sitt 80:de år, var en bland Linnés mest utmärkte lärjungar och fick af honom uppdrag, att beskrifva och utröna örten *Phellandrii aquatici* art. Linné tillskref honom äfven upptäckten af *Curculionis Phellandrii* hushållning.

Forne, Fornkorg. Se: *Förning*.

Fornelius, Lars, poes. professor i Upsala och kyrkoherde i Gamla Upsala, den förste professor vid nämnda lärosäte, som innehaft något prebende, född i Fornåsa socken i Östergötland af bondeföräldrar år 1606 och död år 1673, var en något besynnerlig, men glad och rättsskaffens, man, och utmärkt Latinsk poet. Han har, utom annat, skrivit tvenne hjelledikter, den ena öfver Gustaf I, den andra öfver Gustaf II Adolf, hvilken konung han följt under dess sista års fälttåg i Tyskland. Om det sistnämnda poemet yttrade doktor Wallius, att det kunde jämföras med Virgilius.

Fornhjorter, stamfader för den anti-Odinska drottalsläkten, hvilken herrskat här i Norden, men hvars historia så sammanfaller med sagan, att det är omöjligt urskilja hvad som tillhör den ena eller andra. Enligt Fundin Noregur skall han hafva regerat öfver Jotaland, Finland eller Quenland, och har lefvat ungefär 360 år före Kristi födelse. Hans regering omtalas eljest såsom fridsam, och hans söner skola hafva varit Hlär, Kare och Loge.

Fornlemningar. Härmed betecknas egentligen hvad man äfven kallar *minnesmärken*, eller ute å marken befintliga gamla stensättningar, ättebögar, runstenar, ruiner efter byggnader, m. m.

Fornminnen. Under denna benämning sammanfatta nyare forskare alla slags lemningar från förflutna tider, så vidt de böra till antiqviteter. Till fornminnen höra således så väl äldre muntliga och skriftliga öfverlemningar af alla slag, som hvad man egentligen menar med *fornlemningar* samt *fornsaker*.

Fornsaker. Till fornsaker höra alla lösa lemningar af sten, metall, ben, m. m., hvilka finnas i de gamles grafvar eller annorstädes, och vanli-

gen benämnas *fynd*. Hit höra ock lösa lemningar från medeltiden i kyrkor eller äldre byggnader.

Fornskrift-Sällskapet, Svenska, stiftades d. 1 Dec. 1843, i ändamål att utgifva handskrifter från Svenska medeltiden, hvilka sprida ljus öfver landets språk-, litteratur- och bildnings-historia. Man har hittills egoat en alltför ringa uppmärksamhet åt de dyrbara skatter, som upplysa våra äldre häfder i nämnde hänseende, hvilka, till icke obetydlig mängd, finnas förvarade i våra biblioteker och i enskilda samlingar, och hvilka ådagalägga en i äldre tider liflig gemenskap mellan våra förfäder och det öfriga Europa, samt bevittna, att den under medeltiden nyvaknade bildningen spred äfven till vårt aflägsna land sina värmande strålar, och härstädes ingick mera verksamt i folkets lif, än man vanligen antager. Med yttersta omsorg har man i andra länder uppsökt och allmängjort sådana kultur-historiska minnesmärken. En önskan, att äfven hos oss rycka undan glömskan dessa, för vår bildning, våra seder och vårt språks utveckling så viktiga forntidslemningar, föranledde tanken att utgifva Svenska fornskrifter. Planen här till utgifva från herrar Georg Stephens och G. O. Hylltén-Cavallius, och meddelades åt kongl. bibliotekarien A. I. Arwidsson, hvilken verkade för dess snara verkställande samt uppsatte sällskapets stadgar. Dessa stiftare, jemte herrar C. D. Arfwedson, C. A. Bagge, A. M. Striönholm, P. E. Svedhom och J. Westin, bildade sedermera sällskapets styrelse, hvilken ännu (1846) utgöres af nämnde 8 personer. Sällskapet har, under sin korta tillvaro, redan utgifvit följande skrifter: *Flores* och *Blanzeflor*, en rimmad medeltids-roman; *St Patriks-sagan*, jemte sagan om *Tungulus*; biskop *Peder Månssons stridskonst* och *Stridslag*, författad i Rom år 1552, märklig såsom de äldsta arbeten i krigsvetenskapen på Svenskt tungomål; *Wadstena kloster-regior* af år 1451; *Iwan* och *Gavian*, en rimmad riddardikt, samt *Namnlös* och *Valentin*, en medeltids-roman. — Till befrämjande af Svenska fornskrift-sällskapets ändamål hafva rikets ständer anslagit ett årligt bidrag, till inköp af 300 exemplar utaf de samlingar, sällskapet årligen utgifver, hvarje exemplar för året beräknadt till omkring 2 R:dr B:ko, och regeringen har förunnat sällskapet porto-frihet, till ett belopp af 50 R:dr B:ko årligen. H. M. Konungen är sällskapets höge beskyddare, och det räknar för närvarande öfver 300 in- och utländska ledamöter. Sällskapets syfte är i hög grad fosterländskt. Vår inhemska litteratur under medeltiden är föga bekant, och arten och andan af dess alster hafva hittills varit nästan fullkomligen okända. På sin nuvarande ståndpunkt erfordrar den historiska forskningen, icke blott kunskap om de yttre politiska händelserna; den har bevisat, att man ej kan klart uppfatta ett folks häfder, om man icke tillika förstår dess inre lif, uti lagstiftning, seder, bruk, litteratur, samt, i följd af allt detta, dess upphunna odlingsgrad. Hvarje bidrag här till måste således äfven blifva ett bidrag till en närmare kännedom af vårt fornlif, och sprida

ljus öfver våra äldriga häfder. För den Svenska språkforskningen och Svenska språkets historia äro de skrifter sällskapet utger, af oberäkneligt inflytande. De meddela vårt modersmål, under olika tidpunkter, uti dess dåvarande drägt, med sina ordformer och böjningar, sitt förråd af ord, jemte deras då gällande betydelser. Ordförrådet och dess bemärkelser gifva en vägledning att bedömma begreppens rikedom hos folket, och dessa lemna en antydning om ståndpunkten af dess bildning. Andra hafva riktat vår litteratur med det språk lagar och häfderna talat; fornskrift-sällskapet meddelar äfven skaldekonstens, folkberättelsens och den rika helgona-sagens tungomål. Forskaren finner sålunda sina källor allt mera fullständiga och rikhaltiga. För att bidraga här till har styrelsen såsom den strängaste grundsats antagit, att alla de äldre handskrifter, hvilka genom dess försorg offentliggöras, blifva aftryckta med den mest sorgfälliga noggrannhet.

Fornyrdsalag. Detta gammalnordiska verslag anses för det äldsta, och har deraf sitt namn. Det kallas äfven *Starkadarlag*, efter den gamle Starkader (Starkotter). I detta verslag, hvars underarter äro ganska många, äro alla sångerna i den poetiska Eddan författade. Det allmänna kännetecknet på versslaget är, att det begagnar alliteration, samt ofta fyra stafvelser i hvarje rad. Det senare är alltid fallet i den arten af verslaget, som kallas *Starkardalag*.

Fornåsa, en socken, belägen tillika med annexförsamlingen Lönsås uti Gullbergs och Bobergs kontrakt af Linköpings stift och Östergötlands län, består af 30 $\frac{1}{2}$ förmedlade hemman, med 834 personer, på en areal af 4,271 tunnland, hvaraf minsta delen är kärr eller skogsmark. Ingen sjö finnes derstädes. Kyrkan, af okänd ålder, är byggd af kalksten. Den gammalmodiga altartaflan har år 1733 blifvit skänkt af dåvarande ägaren till Tornby, kapitenen Joh. Gust. Boye och dess fru Margaretha Sparre. Vid Bobergs by finnas, på tvenne särskilda höjder, två uppresta bautastenar 6 å 7 alnar höga ofvan jord. En folksägen förmåler, att ett fältslag emellan Svenskar och Danskar skall hafva ägt rum på det stora åkergärdet emellan kyrkan och Slotts by, vid hvilken senare Svenskarne uppfört en forskansning, hvaraf byn skall hafva fått sitt namn, och der Svenskarne tillkämpat sig segern. Uti en gammal kyrkobok finnes följande anteckning: "År 1649 vid Olavi tid d. 27 Julii et seqv. regnade det af himmelen, och jordens källor uppvällade, och vattenådror uppsprungo, ther förr inga varit; Hvaraf floden blef ej allenast så mäktig, att qvarnar, dammar, hus, gärdesgårdar &c. omkullbrötos, boskap och mycket folk på vägar, åkrar och ängar oräkneligen omkommo; utan ock luften så förgiftig, att träden deraf vissnade bort och aldrig sedan grönskades; och jorden blef så sjuk, att hon på try år liten eller kärnlös gröda och äring bära kunde. Mjölvet räckte icke till: the som äto, blefve icke mätta. Af then tunga och vattenrika spis blef folket grådigt, omätteligt, svagt och sjukt af durcklopp, att

många døde af en slem sjukdom, som kallades starksjukan, hvilken befrämjades genom ovanlig matredning af bark, rötter, knopp, agnor &c. Then svaga säden var dock emellertid så dyr, att en Tunna kostade 5 å 6 R:dr och detta begynte år 1649 och varade till 1653, då Gud välsignade Östergöthland med så ömning äring, att en Tunna säd sålldes för 4 Dal. k:pmt. Notavit. Andr. Emundi, P. Forn." — Konungarne Johan III och Carl XI hafva besökt prestgården, hvarvid den förre gaf till dess förbättring 16 spannländ åker, af ett då i byn befinligt ödeshemman. Allmogens näringsfång utgöres af åkerbruk och boskapsskötsel. Folket är nyktert, sedligt, ärligt och arbetsamt, till lynnet något trögt och betänksamt, hvilket synes vara fallet med alla slättbor. Lefnadssättet är i öfrigt enkelt och tarfligt. Socknen, som är moderförsamling, utgör, med annexet Lönsås, ett konsistorielt pastorat i 3:dje klassen. Adr. Skenninge.

Fors, annex till Romeled, beläget i Flundre härad af Elfsborgs län, Götheborgs stifts norra kontrakt, $2\frac{3}{4}$ mil S. från Wenersborg, $\frac{3}{4}$ mil från Götthä elf och Lilla Edet. Kyrkan är mycket gammal, och skall, enligt sägen, fordom varit kloster. I denna socken märkes: säteriet *Torpa*, 5 mtl., beläget vid Götthä elf, emellan Trollhättan och Lilla Edet. Härunder lyda 15 torp. Ägare till Torpa hafva varit släakterne Sture, Stenbock, Sjöblad, Sparre, Virgin. Efter drottning Margaretha Lejonhufvuds död hade konung Gustaf I blifvit betagen i fröken Catharina Stenbocks (se detta ord) skönhet. Under förevändning, att med släktingarne uppgöra arfskifte efter drottning Margaretha, reste konungen ned till Torpa. Ingen, utom den kloka fru Brita Lejonhufvud och hennes man, herr Gustaf Olofsson (Stenbock) till Torpa, kände konungens afsigt. Men deras dotter lærer dock hafva annat densamma. Hon var förlofvad med Gustaf Roos, och blef således förskräckt vid den kunglige friarens ankomst. Hon gömde sig i ångesten bakom en häck i trädgården; men konungen sökte upp henne och förde henne till slottet, der hon slutligen sade ja till hans begäran. — *Sjuntorp*, manufakturverk, har 2 spik- och 1 knipphammare, på hvilka förädlas 250 skepp:d å 20 R:dr. Socknen består af $34\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,310 invånare. Dess areal utgör 4,490 tunnland, af hvilka 380 äro sjöar och kärr. Adr. Götheborg och Sjuntorp.

Fors, annex till Eskilstuna, beläget i Östra Rekarne härad af Södermanlands län, omgifver, jemte annexet Kloster, staden på östra och vestra sidorna. Begge nämnde annexer bestå af $65\frac{1}{4}$ mtl. och hafva 2,116 invånare på en areal af 16,778 tunnland, af hvilka 650 äro sjöar och kärr. Adr. Eskilstuna.

Fors, annex till Ragunda, beläget i Jemtlands län norra fögderi, $9\frac{1}{2}$ mil Ö. från Östersund. Kyrkan, af sten, ligger 2 mil S.O. från moderkyrkan, vid Ragunda-elfven, är mycket förfallen och trång. Den säges vara byggd omkring år 1480, af en i orten ryktbar munk Joseph, som besörjt flera kyrkobyggnader i Medelpad, och varit pastor uti Indal. Socknen består af $13\frac{1}{2}$ mtl. med 845 invånare.

Dess areal upptages jemte modersocknena. Adr. Sollefteå.

Fors, bergsmanshammare, i Folkerna socken af Stora Kopparbergs län, har 1 härd och 140 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Privilegierad år 1689. Skeppar på Stockholm. Hammarskatten är 1 skepp:d 8 lisp:d. Tillhör bergsmän med flere intressenter. Smidesstämpeln är tvenne motvända F med ett m öfver.

Fors, bergsmanshytta i By socken af Stora Kopparbergs län.

Fors eller **Lämsmedjan**, ett jernbruk i Vestra Fernebo socken af Westmanlands län, uppbyggt år 1617 och stadfastadt år 1689, med 1 härd, 190 skepp:d priv. årligt smide och 15 skepp:d frälsesmide af köpe-tackjern. Fordom har här funnits 3:ne härdar. Tackjernet hemtades fordom från Skilåhytta, som var belägen emellan Haraldsjön och Lindsjön; nu köpes det från vestra bergslagen. Hammarskatten är 1 skepp:d 15 lisp:d. Skeppar på Stockholm. Ägare: S. Björkenstam. Smidesstämpeln: P. F.

Forsa ting på Gottland innefattar följande socknar: Hargvar och Hall, Othem och Boge samt Läderbro och Helvi, tillsammans utgörande $72\frac{3}{4}$ mtl.

Forsa, en socken med Hög, belägen i Helsinglands norra kontrakt och fögderi af Upsala stift och Gefleborgs län, 1 mil V. från Hudiksvall. Socknen hör till 1 kl. konsist. pastorater och består af $78\frac{1}{4}$ mtl. med 2,125 invånare. Dess areal utgör 64,499 tunnland, af hvilka 10,300 äro sjöar och kärr. Adr. Hudiksvall.

Forsa, annex till Årdala, beläget i Willättinge härad af Södermanlands län, $2\frac{1}{4}$ mil S. från Malmköping. Socknen består af $21\frac{3}{4}$ mtl. med 540 invånare på en areal af 9,604 tunnland, af hvilka 1,820 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Forsa, ett jernbruk i Östra Wingåkers socken af Södermanlands län, har 3 härdar och 710 skepp:d årligt privilegieradt samt 60 skepp:d frälsesmide af köpe-tackjern. Här idkas tillika spiksmide. Skeppar på Norrköping eller Stockholm. Hammarskatten är 6 skepp:d 10 lisp:d. Disponenter C. & D. Indebetou. Smidesstämpeln: F.

Forsa knipphammare vid Svartån, i Härberga socken af Östergöthland, anlades af landshöfdingen Is. Funck, d. 21 Nov. 1726, för att betjena ortens invånare med allehanda smått smide af stångjern. Forsa gård blef, på 1300-talet, af välborna fru Benedicta Niclisadotter, gifven för hennes mans, herr Joh. Philippussons själ, åt Skenninge kloster. **Forsa** säteri, 7 hemman, i Hjortsberga socken af Kronobergs län. Ägdes fordom af släkterna Gyllensköld, Mörner, frih. Hamilton, och tillhör nu grefvarne Malcolm och Hugo Hamilton.

Forsa, **Stora**, tackjernshyttia i Hammars socken af Nerikes län, $7\frac{1}{2}$ mil från Örebro, tillhör bergsmän.

Forsa, **Stora**, i Rappesta socken af Östergöthland, fordom *Biskops-Forsa* kalladt, då det lydde under biskoparne i Linköping, $2\frac{1}{2}$ mtl. berustadt säteri. Har sedan tillhört släkten Storkenfeldt, en v. Holst, E. v. Roland, St. Klingsporre och G. Ehrenborg.

Forsarum, annex till Jersås, beläget i Tveta härad af Jönköpings län, 2 mil S.O. från Jönköping. Vid socknens nordöstra sida, på gränsen mot Barkeryd, ligga de så kallade Trollstugebergen, hvilka sammanhänga åt söder med Hägnaberget, från hvilket är en ganska skön utsigt. På Tryggvårps ägor, $\frac{1}{12}$ mil ifrån kyrkan, finnes en offerkälla, hvarest allmogen infinner sig midsommarsafton och tiden emellan gamla och nya midsommaren (från den 24 Juni till den 7 Juli), för att dels bada sjuka och lytta barn, och dels för att genom drickning befria sig från allehanda sjukdomar. Enligt sägen skulle, på Forsarums klockaregårds ägor, i en äng något norr om kyrkan, under katolska tiden hafva stått ett nunnekloster, svarande mot det $\frac{1}{4}$ mil norr om belägna munkelostret vid Munkeboda i Lekeryds socken. På Axlarps ägor finnes ett ovanligt stort stenröse, af idel kullerstenar, kalladt *Kungsröset* eller "Dägela ros." För ungefär 100 år sedan skall man der hafva funnit en kista, hvilken innehöll dels koppar, dels silfvermynt. Om Trollstuguberget berättar menige man, att ett bergsrå der skulle hafva haft sitt hemvist, uti en af naturen danad grotta. Socknen består af 28 mtl. och har 951 invånare. Dess areal utgör 18,954 tunn., af hvilka 950 äro sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Forsbacka, ett jernbruk i Walbo socken af Gefleborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil från Gefle vid Storsjöns utlopp, så att Gefle-än begynner i detta verks dammar. I äldsta tider fanns här en af bönder anlagd hammare, hvilken borgmästaren Joh. Eskilsson och rådmannen Peder Jakobsson i Söderhamn tillhandlade sig år 1650, och erhöilo år 1651 privilegier derå, med rättighet att uppbygga ännu 1 hammare. Efter flere förändringar med inrättningar och ägare, inom 120 år, innehades detta verk sedan år 1777 af landshöfdingen i Falun J. M. af Nordin, som ur största ödesmål uppdrog, nybyggde och iståndsatte bruket. Det hade år 1793 tre stångjernshammrar och 6 härdar, samt 2 knip- och 4 spikhamrar; men har nu (1846) 7 härdar och 4,000 skepp:d priv. årligt smide, af eget eller köpt tackjern. Vid bruket äro stålugn och manufaktur-verkstäder tillätne; och finnes dessutom ett jerngjuteri samt mekanisk verkstad. Masugn anlades år 1742. Malm hemtas mest ifrån egna grufvor i Thorsåker, $2\frac{3}{4}$ mil, utom en obetydlig del torrsten i Norberget, samt ur den bruket tillhörige Gräsgrufvan i Bispberget. Bruket äger rättighet till köpe-tackjern för hela smidet ifrån Norbergs samt Öster- och Vesterbergslagen. Läget är förmånligt. Dessutom har nu blifvit föreslaget att anlägga en jernväg emellan bruket och staden Gefle. Här finnas såg- och tullqvarn, en prydlig åbyggnad, vacker trädgård och Engelsk park. Hammarskatten utgör 40 skepp:d. Bruket skeppar på Gefle och Stockholm, samt äges af frih. C. J. af Nordins konkursmassa.

Forsbacka och Hyttinge, tvenne egendomar, utgörande ett säteri, i Stora Tuna socken af Dalarne. Tillhörde fordom Måns Nilsson i Aspeboda, och blefvo genom hans delaktighet i upproret år 1533 indragne till kronan; men år 1569 återlem-

nade till Nilssons dotterson, befallningamannen Öfver Salberget, P. Hansson. Forsbacka hörde sedan under Ornäs; men indrogs år 1680 till kronan. Äges af brukspatron Schenström.

Forsbacka och Pehrshy, jernbruk i Mo socken af Elfsborgs län, har 4 härdar och 1,700 skepp:d priv. årligt smide af köpe-tackjern. Hammarskatten är 17 skepp:d. Bruket skeppar på Göttheborg och äges af G. Mannerstråhle och E. J. Hedborg. Smidesstämpeln visar A L inom en cirkel.

Forsbol, masugn, i Edbo socken af Upland, är anlagd af Joh. och Arnold v. Hagen samt privilegierad år 1654.

Forsbro, ett stålbruk i Gåsinge socken af Södermanland, erhöil privilegier år 1695.

Forsby, annex till Sköfde, beläget i Kåkindes härad af Skaraborgs län, $\frac{3}{4}$ mil Ö. från staden. Kyrkan, gammal, liten och mörk, har fordom varit offerkyrka. Den har på norra väggen i choret åretalet 1135. I socknen märkes: *Amuntorp*, 1 mtl. säteri; *Bjarby*, 1 mtl. skatte-rusthåll, ett af de största och bästa i församlingen; *Huseby* egendom om 2 mtl.; *Gammaltorp*, 1 mtl. säteri, med derunder lydande *Lilla Bråten*, $\frac{1}{4}$ mtl. säteri, samt torp och lägenheter, har vackert läge och är omgifvet af åkergården och löfrika ångar samt trädgårdar, och har betydlig skog. Socknen består af $17\frac{1}{4}$ mtl. och har 756 invånare. Dess areal utgör 4,629 tunn., af hvilka endast 15 äro sjöar och kärr. Adr. Sköfde.

Forsby, en sätesgård i Öster-Åkers socken af Södermanland, på en höjd vid Öljarens vackra stränder, $8\frac{3}{4}$ mil från Nyköping, består af 4 hemmas säteri, nära 11 hemman frälse och $15\frac{3}{4}$ hemman skatte-frälse, med dertill hörande många torp. Det var redan år 1318 ett bebygdt herresäte. Konung Gustaf I återtog det såsom arf, och det innehades i denna egenskap af hans närmaste efterträdare och ättlingar. Det såldes af drottning Christina till riksrådet Paul Kewenhüller, innehades sedermera af släkterna Ehrensten, Wallenstedt, Gyldenstolpe, Holterman och Wahrendorff, samt äges nu (1846) af excellensen, frih. G. A. Stjerneld. På ägora äro många forntidsminnen, såsom stenkummel och en jättegärd, m. m. Under gårdens sambruk är lagdt ett hemman, kalladt *Folketorp*, der en gammal släkt af Folkungarne och många med namnet Folke säges hafva bott. I parken härstädes anträffas flere utländska trädslag, jemte alla i Sverige växande, till och med bokar. Här finnes ett bibliotek om några tusen band. Ägaren till Forsby har oinskränkt patron-rätt i församlingen, tillsätter prestskapet och den öfriga kyrkobetjeningen, utan något förbehåll och ålligande skyldigheter till kyrkans underhåll, hvartill likväl så väl som till prestbolet tid efter annan skett rikliga gåfvor.

Forsby, en sätesgård i Skultuna socken af Westmanland, blef år 1593, genom jordbyte, af drottning Gunilla Bjelke afträdd åt fru Malin till Lindö. Detta Forsby hade då en qvarn och var tillika med flere gods och gårdar af konung Johan III skänkt åt nämnde hans drottning.

Forsby, sätesgård i Eds socken af Kalmar län, består af 2 mtl. gammalt frälse-säteri, med underlydande 4 $\frac{1}{2}$ mtl. frälse. Har från 1600-talet till år 1708 tillhört släkten Bagge, sedan de Besche, v. Knorring och Lübecker. Ägorna äro vidsträckt och forträffligt väl odlade, samt trädgården god. Under egendomen hör en qvarn, såg och tegelbruk.

Forse, ett jernbruk i Långsole socken af Wester-Norrlands län, är uppbyggt under detta århundrade. Det har 10 härdar och 6,000 skepp:d privil. årligt smide, af dels eget, dels köpt tackjern, hvar-af hammarskatten utgöres med 60 skepp:d. Manufaktur-smide, äfvensom ett mindre jerngjuteri, är nyligen privilegieradt härstädes. Bruket skeppar på Hernösand och Stockholm och äges af W. Enblom.

Forsell, Carl af, chef och öfver-direktör för landtmäteriet (sedan år 1824), öfverste i arméen, K. af W. O., R. af S. O., af Fr. Hed. Leg. och af Preussiska orden Pour le Merite. Föddes d. 18 Mars 1783 på frälsegården Sköttorp i Skaraborgs län. Fadern var kapiten vid Westgöthadals regemente. Blef, då han lemnat krigsakademien 1800, fændrik vid amiralitetet och deltog tre år efter hvarandra i då förefallande sjöexpeditioner; men användes sedermera vid afmätningar i skärgården samt för kartritningar. Var verksam vid 1809 års revolution, anställdes som adjutant först hos kronprinsen Carl August, hvilken han åtföljde på dess resa till Skåne, och skickades att till Stockholm öfverföra underrättelsen om hans förtidiga död, samt der-efter hos kronprinsen Carl Johan, intill dess F. utbytte den militära tjensten mot det chefskap för rikets landtmäteri, han nu innehar. Känd genom sin *Statistik öfver Sverige*, hvilken från år 1831 erhållit fyra upplagor, genom sin stora *Karta öfver Skandinavien* och *Statistiska tabeller* dertill, samt utmärkt såsom befordrare af flera nyttiga anstaltar och inrättningar. Upphöjdes i adligt stånd år 1817. Hans yngre broder,

Forsell, Jakob, född d. 31 Okt. år 1788 och död d. 21 Aug. 1832, såsom löjtnant vid fortifikations-korpsen med titel af öfverste-löjtnant i arméen och R. S. O. Utgaf år 1818 en skrift, kallad: *Opåldiga tankar om Götha kanal* (hvilken på den tiden väckte mycket uppseende), och åtskilliga afhandlingar i tidningar och tidskrifter.

Forseström, ett jernbruk med masugn, räck-och spikhammare, beläget i Gårdsrums socken af Kalmar län, anlagdt på 1730-talet, af aktuarien Forss och hör till friherrliga Adelsvårdska fideikommisset, eller det af konung Gustaf III stiftade baroniet Adelsnäs. Bruket har 3 härdar och 575 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Frälse-smidet är 75 skepp:d. Äfven drifves här någon manufaktur-tillverkning. Skeppar på Westervik och Stockholm. Hammarskatten är 5 skepp:d. Ägare frih. J. C. Adelsvård.

Forsete (mythol.), rättvisans gud, son af Balder och Nanna. Han var en sinnebild af frid, endragt, förlikning och vänskap. Hvarje tvist förmådde han slita och om de hätskaste fiender framträdde för hans domstol, gingo de derifrån såsom vänner och

med helt och hållet försonade hjertan. Han har ett präktigt, på gyllene pelare hvilande palats, benämndt Glitner. Eddan säger, i anledning deraf:

"Glitner heter en sal;

Han hvilar på guldpelare,

Och är äfven täckt med silfver.

Der bor Forsete

De flesta dagar

Och bilägger alla saker" (tvister).

Forshammar, jernbruk, i Skinnskattebergs socken af Westmanland. Se: *Hed*, jernbruk.

Forsgheda, en socken, med Bredaryd och Torskin-ge, belägen i Westbo härad och kontrakt af Jönköpings län och Wexjö stift, 8 $\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Jönköping. Kyrkan är byggd af sten. I socknen märkes: *Schedingsnäs* säteri, 3 mtl. Var fordom en bondbö och kallades *Rakeryd*. Mot slutet af 17:de århundradet inköptes Rakeryd af öfverste Scheding, hvilken, genom utbyte af säteri-egendomar i Södermanland, fick säteri-natur härå. Den har sedermera tillhört släkterna v. Schaij, Sparre, Bratt och Lilljenberg. Här finnes en rustkammare, bestående af så väl äldre som nyare tiders gevär. På ägorna anträffas ett stort stenröse eller kummel, hvilket allmogen påstår fordom varit ett afgudatem-pel; troligast är, att på stället någon betydligare man i forntiden blifvit begravnen. *Forsgheda*, 1 mtl. säteri, hvaraf den ena hälften kallas *Bollagården* och den andra *Kolabo*. *Fånestad-lund* med åldriga björkar, hålles af allmogen i helgd; men de gamla träden äro kullblåste, utom 2:ne björkar, och en mängd unga sådana uppväxa nu på stället. Omkring 200 alnar i öster från lunden stå en mängd små kullar, fordom en begravningsplats, i brännåldern. Uti de genom odlingar raserade högarne har man funnit väjrklingor, sporrar, betselstänger, mennisko- och hästben, samt kolstybb. Hos prostem herr Sven här i socknen blef Sten Sture d. ä. förgifven år 1503, af Danska drottningen Christinas lifmedikus, då Sture följt samma drottning på vägen ur riket. — Socknen hör till 2 kl. konsist. pastorater och består af 21 mtl. med 610 invånare. Dess areal utgör 12,705 tunnll., af hvilka 850 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Forsheell, Johan Henrik, apothekare i Lund och R. W. O., född i Wenersborg år 1799, öfvertog ganska ung ledningen af sin faders apothek i födelseorten, så att han vid 18 års ålder hade 18 personer att försörja. Då detta vid stadens brand år 1834 lades i aska, hade F. den olyckan att dervid förlora sina samlingar, frukten af hans lefnads mödor, och manuskriptet till ett större arbete i toxikologien. Följande året sålde han apotheket i Wenersborg, och köpte år 1836 det i Lund, hvilket han ännu äger. Har utgivit åtskilliga skrifter såsom: *Om medicinal-växters odling och Svenska växtdroguers insamlingstid*; *Om den method, som vid Choleraskjukans behandling användts*; *Organisk Pharmaci*; *Om Pharmaci-verket i Sverige*; *Om Siberisk rhabarber*, m. m.

Forshem, en socken, med Wedum och Fullösa, belägen i Kinna härad och kontrakt, Skaraborgs län och Skara stift, 2 $\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Mariestad,

vid Wenern och Kinnekulle. Kyrkan skall vara byggd i 11:te århundradet och är af huggen sandsten. Den är tillbyggd och utvidgad åren 1661 och 1762, så att den nu är en prydlig och rymlig korskyrka. I socknen märkes: *Aranäs* (se detta ord), $2\frac{1}{2}$ mtl. Det glasbruk som härstädes funnits, blef nedlagdt år 1813. Intill medlet af 17:de århundradet skall emellan Forshems och Wedums socknar varit en annex-kyrka *Birhem*, *Bolum* eller *Birom*, hvaraf lemningar ännu synas vid hemmanet *Ödekyrka*. En gammal sägen förmåler, att tvenne oense systrar byggt 2:ne intill hvarandra belägna kyrkor *Fullösa* och *Birhem*. I Forshems s. k. storgårde äro grifthögar öppnade för omkring tio år sedan, då man deruti funnit krukor, och äfven i Forshems österäng i en mycket lång stenmur. Vid hemmanet *Sjörås*, nära Wenern, der Forshems å faller i sjön, träffas lemningar af ett slott, borg eller skans, samt en stenlagd väg. Härifrån skall man hafva hemtat sten till Forshems kyrka. Guld och silfver har äfven funnits här i jorden. Man har anmärkt, att omkring $\frac{1}{8}$ mil från kyrkan växer *Taxus baccata*, eller idegran. Socknen hör till 2 kl. konsist. pastorater. Den består af $23\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,200 invånare. Dess areal utgör 11,571 tunn., af hvilka endast 50 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Forsholm, en fästning eller slott af detta namn, omnämnes af Johannes Messenius i tredje tomen af hans *Scandia Illustrata*, ibland de rikets slott, hvilka, omkring år 1386, af konung Albrekt pantsattes till det mäktiga riksrådet Bo Jonsson Grip. Salvius, i sin förteckning på borgar, fästningar, slott, m. m., tviflar på, att denna fästning funnits. Tuneld deremot uppgifver, att nämnde fäste varit beläget i Bersebo socken af Östergöthland, på en holme vid bron öfver Rimforsa ström, der den faller ur Åsunden i Jernlunden. Stället har varit förvaradt med en graf eller jordvall åt den sidan, som vetter emot Rimforsa by, samt med en graf på andra sidan.

Forshälla, eller såsom dess namn fordom skrefs och ännu af allmogen uttalas *Forsöla*, en socken, med Resteröd, Ljung och Grinneröd, belägen i Fräkne härad af Götheborgs och Bohus län, Elfssyssels norra kontrakt af Götheborgs stift, $\frac{3}{4}$ mil S. från Uddevalla, vid hafvet. Socknen hör till 2 kl. regala pastorater och har 2,860 invånare. Den består af $50\frac{1}{2}$ mtl. Forshälla socken har den bästa jordmån i pastoratet. Stora och rika skogar finnas i fjälltrakten öster ut, och högst få gårdar sakna tillräcklig husbehofsskog. Hafslemningar förekomma i stranddalarne här och der. Mest förtjent af uppmärksamhet är den skalbank, som träffas vid gården *Funneshult* uppe i fjället. Af enskildtas gårdar utmärka sig de välbebyggda *Östmål* och *Hesleröd*. Den förra, 1 mtl. frälse, är den prydligast bebyggda i häradet, med stor trädgårdsanläggning och god jordmån. Kyrkan, belägen på en höjd vid Forshälla-dalen, upbyggdes 1765, sedan den gamla kyrkan föregående år uppruunat. Invändigt är hon så fattig som möjligt; men på det hon åtminstone måtte hafva något, som kan

ädraga sig uppmärksamhet, har man inom *sjelfos allarringen* uppyggt stolar för ståndpersonerna, en inrättning, hvilken troligen förgäfvos sökes på något annat ställe i hela vida världen. Uti choret i Forshälla kyrka blef länsherran öfver Elfssyssal, Jon Dröning, nedstucken med ett spjut af den utaf honom grymt förolämpade bonden Trond, omkring 1204. Den så kallade *Linjerna kyrka*, längst uppe i fjället, skall bestå af grundmuren till ett litet fyrkantigt stenhus, hvilket allmogen tror vara bygd af troll och sedermera bebodt af rövare. Dessa, till antalet 16, utom en prest, den de höllo fängen, skola hafva blifvit rjdda genom de färska spåren af ett dem tillhörigt svinkreatur, hvilka en bonde varseblef i snön, hvarpå rövarena, efter ett hårdnackadt försvar, grepos af allmogen en söndags-eftermiddag och färdes till Bohus, der de aflifvades. Den väg, som nu leder förbi Forshälla kyrka uppåt Stenshult, kallas *Kamans-vägen*, efter en Polsk baron Kaman, ägare af Kållerö bruk på Dahl, hvilken först lät uppröjda denna väg. — Socknens areal utgör 29,415 tunnland, af hvilka 1,050 äro sjöar och kärr. Adr. Uddevalla.

Forsius, Sigfridus Aronus, professor i fysiken och astronomien vid Upsala akademi, sedan kongl. astronom, kyrkoherde vid Riddarholms församling i Stockholm, sist kyrkoherde i Ekenäs uti Finland och död i sin födelsestad Helsingfors år 1637, troligen omkring 80 år gammal. En utmärkt matematikus, Sveriges förste egentlige astronom, samt utgifvare af de äldsta Svenska almanackor; men mest känd genom sitt grubblande i astrologien och chiromantien, hvari han alltför mycket tillhörde sin tid. Denna hans böjelse ådrog honom äfven flera missöden. Så skall han hafva förutsagt Carl IX:s olyckliga fälttåg i Lifland år 1605 (se slaget vid *Kerkholm*), öfver hvilken profetia Carl så förbittrades, att han lät lägga honom på sträckbänken. Denna skändliga behandling förnyades mot honom, då han vågade tadla Tegels och hans gelikars yppiga lefnadssätt, hvarföre han anklagades för en sammansvärjning till Sigismunds förmån. På riksdagen i Nyköping blef han likväl frikänd och tilläts, såsom skadestånd, begära något embete, då han anhöll om det minsta pastoratet i riket. Han blef nu kyrkoherde i Ekenäs, men med en tillagd årlig donation af 50 tunnor spannmål. Hans fortsatta spådomar, af hvilka åtskilliga berättas hafva slagit in, väckte likväl standom förargelse, och man yrkade hans skiljande från embetet, jemte befallning att afsvärja sin vidskepelse. Han har mycken förtjenst om utgifvandet af mera felfria geometriska kartor än man före honom ägt. Har författat en skrift, kallad *Menskliga lifvets spegel*, hvilken utkom i Greifswald redan 1582, *Almanackor för 9 år*; *Prognostica för 16 år*; *Beskrifning öfver resan till Lappmarken år 1600*; *Berättelse om Cometer*; *Esä tredje och fjärde Bok försvenskade*; *Mineralogien*, m. m.

Forskhål, Peter, föddes år 1736 i Upland, der hans fader då var kyrkoherde, innan han flyttades till kyrkoherde-beställningen i Finska, och derifrån till Maria församling i Stockholm. Den unge Pe-

ter studerade naturalhistorien och filosofien, hvilka båda vetenskaper voro bestämda att, hvardera på sitt sätt, göra honom namnkunnig. En akademisk afhandling, hvori han yrkade de för den tiden ovanliga sätserna om allmän politisk frihet, tryckfrihet, näringsfrihet och upphörandet af privilegier, men hvars tryckning det akademiska konsistorium förbjöd, förmådde honom att deröfver besvara sig hos kansli-kollegium. Den Latinska besvärsskriften ansågs skriven i så djerfva ordalag, att kollegium återsände den till författaren. F. öfversatte och tryckte den likväl, hvilket medförde obehagligheter både för honom och censorn, som medgifvit tryckningen. Denna förföljelse visade honom tydligt, att han, åtminstone för närvarande, icke i fäderneslandet hade att vänta någon lycka och befordran. Han antog således med nöje det anbud, som gjordes honom från Danska regeringen, att åtfölja den lärda expedition, hvilken skulle på dess bekostnad afgå till Orienten, att der samla åtskilliga kunskaper, tjenliga till vägledning vid en förbättrad bibelöfversättning. Under en resa i Tyskland hade nemligen Forskål gjort bekantskap med åtskillige dervarande lärde och af den namnkunnige Michaelis blifvit rekommenderad, att sluta sig till nämnda sällskap. Med denna rekommendation förenade Linné sitt förord, och ehuru åtskilliga hinder lades i vägen för honom — bland andra förhölls hans pass i flera månader af statssekreteraren — kunde han likväl om sommaren 1760 begifva sig till Danmark. Resan anträdde i Februari 1761, ombord på ett Dansk örlogsskepp, Grönland. Sällskapet besökte några Grekiska öar, Konstantinopel och derifrån Egypten samt Arabien. Forskål slöt sig isynnerhet till Niebuhr, en Dansk fortifikations-officer, sedermera ryktbar genom sin beskrifning öfver resan, och hvilken samlat och utgifvit hans efterlemnade anteckningar. Luftstrecket, det trägna arbetet och ännu mera förtrytelsen öfver infödingarnes snålhet och okunnighet, som ofta ådrogo de resande olägenheter och inskränkingar, hvilka hans ömtåliga lynne ej kunde fördraga, verkade ofördelaktigt på hans helse och han insjuknade i Tais i Arabien. Han måste likväl fortsätta resan, ehuru, i följd af sin svaghet, fastbunden vid kamelryggen, samt anlände sålunda d. 5 Juli till staden Jerim, der han afled d. 11 i samma månad, endast 27 år gammal. Utom den ofvannämnda politiska *Dubia de Principiis Philosophia recentioris*, utgöras hans efterlemnade skrifter af: *Descriptiones Animalium etc. que in itinere orientali observavit Petrus Forskål; Icones Natural. in itinere orientali ære incisas Edid. Niebuhr; m. fl.*

Forslund, Johan, född i Jemtland i Fors socken år 1754, död i Stockholm år 1809, professor vid målare- och bildhuggare-akademien, en skicklig målare och modellör. Hans förnämsta arbeten äro: en stor talls, föreställande Gustaf III, hvilken köptes af dess gemål, och nu lärers finnas på Frötuna i Upland; en annan föreställande Gustaf IV Adolf och drottning Fredrika Dorothea Wilhelmina; en sådan föreställande en fröken Piper, som

strör blommor på sin aflidna systers graf; en bröstbild af Linné, gjuten i brons, o. s. v.

Forslund, Samuel, utgaf år 1793 tvenne prosaiska skrifter kallade, den ena: *Sanningens röst* och den andra: *Crisantas lofsång öfver Yppigheten och Dårskapen, bestraffad genom förnuftet, modrigal*, hvilka på sin tid väckte något uppsende. Den förra bedömmes af Hammarsköld, såsom "icke utan värma i stilen och upphöjning i diktionen." Författarens lefnads-omständigheter äro obekanta.

Forsmark, en socken, belägen i Frösåkers härad af Stockholms län, Olands och Frösåkers förenade kontrakt af Upsala stift, 2 mil N. om Östhammar, vid saltsjön. Socknen hör till 3 kl. patron. pastorater och patronat-rätten tillkommer ägaren af Forsmarks bruk. Kyrkan är uppbyggd på framlidne H. Ex. grefve S. af Ugglas' bekostnad, och grunden dertill lagd år 1794, af dåvarande konungen, som underskref en berättelse derom, tillika med H. K. H. hertig Carl af Södermanland, hvilket dokument förvaras vid kyrkan. Invigningen skedde år 1800, af erkebiskop v. Troil. Den är byggd efter professorerne O. S. Tempelmans och L. Masreliers ritningar. Här märkes dessutom: *Forsmarks* egendom, *Forsmarks* bruk och *Gråden* (se dessa ord). Socknen består af 11 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 947 invånare. Dess areal utgör 10,576 tunnland, af hvilka 1,500 äro sjöar och kärr. Adr. Tierp.

Forsmark, ett jernbruk och egendom i Upland och Stockholms län. Egendomen består af 6 mtl., med en af de betydligaste åbyggnader i riket, grundlagde år 1767 och färdiga 1774, med vacer borggård, omgifven af jerngaller och stor Engelsk trädgårds-anläggning. Bruket är det äldsta af Dannemora-verken. År 1570 tillhörde stället bergsmän och bestod af 3 smärre hamrar, förmodligen för Osmundsjern. Ombygges sedan och indrogs till kronan. År 1613 erhöill P. v. Binningen befallning, att här gjuta lod och krigsredskap; pantsattes s. å. till enkedrottningen Christina, arrenderades 1624 af utländska köpmän, hvaribland De Besche och Rochette, till hvilka det såldes af drottning Christina år 1646. Georg De Besche och hans systerson Adelsvärd voro närvarande här, då Ryssarne uppbände bruket. Dess ägare hafva sedermera varit frih. Grundel, lagman Wattring, J. De Geer, A. De Geer, F. Jennings och Rob. Finlay. John Jennings erhöill det år 1762 och dess enkefru sålde det 1780 till landshöfdingen frih. af Ugglas, hvars son exc. grefve G. af Ugglas nu är ägare af bruket och egendomen, och gjort härstädes betydliga uppodlingar. Bruket har kostbar åbyggnad, tvenne valon-hammare och 4 härdar, samt 2,875 skepp:d privil. årligt smide, af eget tackjern. Hammarskatten är 28 skepp:d 15 lisp:d. Kolbehofvet är 3,000 läster årligen. Manufaktur-smide finnes der äfven. Bruket skeppar på Stockholm. Smidesstämpeln visar F. inom en cirkel.

Forsman, ett jernbruk i Alsters socken af Wernlands län, anlagdt år 1628. Har 1 härd och 400 skepp:d privil. årligt smide, af köpe-tackjern. Hammarskatten är 4 skepp:d. Skeppar på Götteberg.

Ägare: G. Berggrens sterbhusdelägare. Smidesstämpeln: J R, inom en cirkel.

Forselius, Lars, född år 1653 i Westergöthland, död d. 2 Jan. 1728, såsom prost och kyrkoherde i Alingsås, hvilket embete han då innehaft i 30 år. Han röjde för sin tid ovanliga skaldeanlag, särdeles på Romarens språk, och rekommenderades år 1680, då han var konrektor i Götheborg, hos Carl XI, som lofvade sörja för hans befordran, och dervid till och med åsidosatte gällande författningar, emedan han befallte konsistorium i Skara att gifva honom Tunhems pastorat, antingen det vore regalt eller icke. Konungen lär likväl sedermera hafva insett sitt misstag; ty han gaf vika för gjorda föreställningar, och F. fick tills vidare nöja sig med poes. och hist. lektoratet i Götheborg.

Forsell, Christian Didrik, Sveriges nu levande förnämste kopparstickare, föddes i Skåne år 1777, och ernade i början egna sig åt medicinens studium; men insåg snart, att denna ej erbjöd det rätta fältet för utvecklingen af hans naturanlag, hvilka drogo honom åt den bildande konsten, särdeles åt gravyren. Dennas elementer inhemtade han först hos en guldsmed i Holland och fortsatte sedan sina studier i Paris, der han egentligen gjorde sig ett namn, och bland andra graverat flera plancher till det stora verket öfver Egypten. Hemkommen till fäderneslandet har hans grafstickel lemnat en mängd arbeten, hvilka stadgat hans rang bland tidens störste gravörer. Ett af de populäraste och allmännast spridda bland dessa är: *Ett år i Sverige*.

Forsell, Olof Hansson, kyrkoherde i Öster-Wähla församling i Upland, theol. doktor och professor, L. af N. O., född d. 22 Sept. 1762 i Jerfö socken i Helsingland och död d. 9 Nov. 1838. När fadern, då komminister i Delsbo, dött år 1773 och lemnat sin enka i knappa omständigheter, underrättade denna sina söner, att hon icke förmådde besörja deras studier, hvarföre hon ville råda dem att öfvergifva lärdomens bana. Den yngre 11-årige sonen, Olof, yttrade då: "nej, läsa skall jag, om jag än skall tigga mitt bröd." Till denna ytterlighet tvangs han väl icke; men likväl hade han ännu långt ia i manna-åren att kämpa mot mycken brist och många svårigheter, dem han likväl besegrade med det mod och den fasta beslutsambet, som röjer sig i det ofvannämnda svaret. År 1777 kunde han redan blifva student; men först elfva år senare magister och 1790 astronomie docens i Upsala. Här var han en af de verksamaste medlemmarne i de konventer, som höllas af de studerande, och hvari ett varmt frihetsnit uttalade sig, hvilket snart väckte regeringens farhågor, så att de förbjödos. Emellertid hade han sjelf, vid ett företräde hos hertigen-regenten, förvärfvat dennes ynnest, så att han, som ett år förut blifvit informations-adjutant vid artilleriet i Stockholm, år 1794 blef adjunkt vid den nystiftade krigs-akademien på Carlberg och 1796 math. lektor derstädes. Här uppgjorde han år 1797, tillika med dåvarande instruktions-of-

ficer, sedermera presidenten i krigs-kollegium, af Tibell, planen till krigsmanna-sällskapet, hvaraf sedermera uppstod krigs-vetenskaps-akademien. År 1803 lät han prestviga sig och erhöll år 1808 Hudiksvalls och Idenors pastorat, hvarifrån han år 1824 flyttades till Öster-Wähla. Hans förstånd var lika ljusst som hans framställningssätt redigt och enkelt, och båda voro uttrycken af hans lynne. Härmed förenade sig en ovanligt stark helsa, som aldrig afbrutits af någon sjukdom förr än den sista, hvilken lade honom i grafven; men egentligen ej var annat än krafternas småningom aftagande. Bland hans skrifter anmärkas: *Algebra för begynnare*, *Lärobok i arithmetiken* och *Försök till en förbättrad öfversättning af profeten Esaia*.

Forsenius, Anders Henrik, biskop i Skara från 1767 till 1788, då han afled i sitt 82:a år, K. af N. O., hade förut varit andre theol. lektor i Skara och kyrkoherde i Winköl, en from, lärd och foglig man, var preste-ståndets talman vid Riksdagen 1771—1772 och underskref som sådan sistnämnda års regeringsform.

Forsjö, ett jernbruk i Stora Malms socken af Södermanlands län, anlagdt år 1749. Bruket har 4 härdar och 2,000 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern med 20 skepp:d hammarskatt. Här finnes äfven en stålugn, jemte spik- och diverse manufaktur-smide. Detta ställe är frikostigt gynadt af naturen genom sitt läge. Det tillhör frih. C. Cson Bonde. Skeppar på Stockholm. Smidesstämpeln Z inom en cirkel.

Forstena, 2 mtl. säteri, i Tunhems socken af Westergöthland. Detta säteri tillhörde fordom Torstensonska eller Forstena-släkten. Här föddes, d. 17 Aug. 1603, fältmarskalken grefve Leonard Torstensson. Egendomen reducerades till kronan under 17:e århundradet. Den är nu majors-boställe vid kongl. Westgötha-Dals regemente. Stället har ett vackert stenhus, med 2 våningar.

Forstena-släkten. Denna ätt, från hvilken Torstenson härstammade, anses leda sitt ursprung från en Herr Hans i Todene, hvilken lefde omkring år 1440. Den innehafver N:o 2 på riddarhuset bland adelsmän; men redan 1347 omtalas en Peder Lindormsson af denna släkt såsom riksråd, och 1402 en Thure Jönsson, hvilken var lagman i Westergöthland och på femtedag Pingst höll ting i Westbo härad af Småland.

Forsvik, ett jernbruk i Udenäs socken af Skaraborgs län, vid Götha kanal, der den ingår i Botensjön, $\frac{3}{4}$ mil från Wetzern, har vacker belägenhet och är grundlagdt år 1686 af Anthoni v. Boji, som s. å. erhöill privilegier derå. Bruket har 4 härdar och 2,120 skepp:d årligt privil. smide af eget eller köpt tackjern. Hammarskatten utgöres med 20 skepp:d och frälsemidet uppgår till 120 skepp:d. Dessutom finnes här spik- och annat manufaktur-smide med obegränsad tillverkning. Bruket skeppar på Götheborg. Äges af intressenter och disponeras af J. R. Troselius. Brakastämpeln visar F öfver W inom en cirkel af punkter.

Forsvik, en sätegård om 1 mtl., i Udenäs socken af Westergöthland. Har vacker belägenhet vid en vik af Bottensjön, midt emot Forsviks bruk. Har tillhört släakterne Blå, Tre Rosor, Rosensköld, Boy och Tham.

Forum, ett Latinskt ord, hvilket betecknade den öppna plats i Rom, hvarest folket samlades i statsangelägenheter, der lag akipades, o. s. v. Derifrån har benämningen öfvergått i vårt språk, och betecknar detsamma som domstol eller offentlig myndighet. Laga forum för någon viss sak betyder således den domstol, hvilken äger att upptaga ett ifrågavarande mål. Om en person anklagad för brott, instämnes för en annan domstol, än den, inom hvars område brottet är begånget, så är han ständ för olaga forum; likaså om en juridisk fråga upptages af förvaltande myndigheter, o. s. v. Att njuta sitt rätta forum och ej dragas derifrån, är en förmån, hvilken blifvit ansedd af den vikt, att den i sjelfva regeringsformen blifvit Sveriges invånare försäkrad (§. 16 R. F.). För öfrigt kan forum vara olika, antingen efter sakernas eller personernas olikhet. Det senare, eller att vissa personer äga ett privilegieradt forum, hvarigenom de undanlagas från allmän rättegångsordning, äger blott obetydligt rum i Sverige. En sådan förmån tillhörde gamla feodalförhållanden, hvilka dels aldrig funnits i Sverige, dels fallit undan för den växande jemlikheten. Likväl utgör hofrätten ännu ett privilegieradt forum för ridderskapet och adelns ledamöter, men blott i viktigare fall. För vissa saker finnas deremot särskilda fora, såsom sjöförsäkrings-öfverrätten för dithörande mål, m. fl. Så är ock högsta domstolen forum i frågor om återgifvande af försuten tid, om meddelande af in-teckningar i fidei-kommiss, m. m. Likaså är ägodelnings-rätten forum för skiftesfrågor, o. s. v. Dessa egna fora äro dock under senare tider förminskade, särdeles genom fränskiljande af en mängd domstolsränder från de förvaltande verken.

Fosfores. Se: *Phosphoros*.

Fosse, en socken, med Lockarp, belägen i Oxie härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Malmö, vid hafvet. Akademien i Köpenhamn har i forna tider haft patronats-rättigheten till denna församling. Inom Fosse bys ägor skall år 1420 funnits ett kronosäteri, tilläfvanturs detsamma som nuvarande kornettsbostället, hvarest ännu finnas märken efter vallar och grafvar. I öster från samma by synas grafvar och vallar, som omgifvit en der anlagd gård, *Skogholmen* kallad, hvilken blifvit i grund förstörd, utan att historien lemna säker upplysning när sådant skett. Sockenens hör till 2 kl. reg. pastorer och består af 17 mtl. med 710 invånare. Dess areal utgör 2,569 tunnaland, af hvilka endast 3 äro sjöar och kärr. Adr. Malmö.

Foss, en socken, med Häby och Svarteberg, belägen i Tunge härad af Götheborgs och Bohus län, Wikornes kontrakt af Götheborgs stift, $1\frac{3}{4}$ mil N.V. från Uddevalla, vid hafvet. Denna i många afseenden utmärkta socken utgöres af den södra och vackraste delen af Tunge härad, och förekom-

mer ofta i fornsägorna under namnet Fors. På socknens område ligger *Hästekullen*, en af de högsta punkter i länet, och har derför varit begagnad vid de nyligen anställda triangel-mätningarna. Sjelfva fjällets namn är *Hästekedet*, hvilket det fått af de kappränningar, som här fordom blifvit anställda, då marknad hölls på detta ställe. Vid Gullmarfjordens innersta ända är marknadsplatsen *Sanden* belägen, hvarest årligen d. 15 Sept. hålles en ganska liflig kreaturs-marknad. Stället är bebygdt med några få trädhus. Fråga uppstod år 1806, att här uppbygga den då afbrunna staden Uddevalla. En fjerdedels mil norr om Sanden kommer man till det, icke mindre för sitt natursköna läge, än för sina historiska minnen ryktbara *Qvist-rum* (se detta ord). Stället är tingsplats för Sotenäs, Stängenäs, Tunge och Sörbygdens härader. Säterier och utmärktare gårdar inom socknen äro: *Sätkällan*, frälse-säteri om $4\frac{1}{2}$ mtl., fick för omkring 100 år sedan säteri-frihet genom transport från Torreby, äger ett naturskönt läge vid Gullmarfjorden, har tillhört släakterne Ascheberg, Virgin, Westfelt och äges nu af öfversten, frih. C. Åkerhjelm. *Bråland*, militär-boställe, 2 mtl. kr. säteri, har en historisk märkvärdighet för det bekanta middagskalaset, som hölls härstädes 1788, samma stund affären vid Qvistrum tog sin början. *Munkedal*, jernbruk (se detta ord). *Torreby*, 1 mtl. frälse, med underlydande $1\frac{1}{2}$ mtl., tillhörde fordom Rutger v. Ascheberg, hvilken på detta sköna ställe ofta njöt en kort hvila ifrån de många bördor, dem hans konungs förtroende och hans egna förtjenster pålagt honom. Hans minne lever ännu i denna nejd, och vidskepelsen tror, att han stundom, vid midnattstid, anländer uti en med ett svart vränskande spann förespänd vagn, för att besöka sitt forna älsklingshem. Egendomen tillhörde sedan släakterne Liljeböök, Meck, Virgin, Tegner, Bonde, Schultsen, Åkerhjelm samt löjtnant Tham, hvars enkefru för närvarande är ägarinna häraf. Foss kyrka är belägen på en höjd, icke långt ifrån stora landvägen. Sitt nuvarande utseende erhöi hon genom en ombyggnad på 1730-talet; men sidomurarne tillhöra sannolikt den Fors kyrka, hvilken af Sturleson omtalas redan år 1157. Invändigt är denna helgedom ganska enkel. Bland allmogen finner man ännu en fornsägen bibehållen, om det år 1157 här timade dräpet på Norske konungen Östen Haraldsson. Folksagan och andra omständigheter styrka härstädes noggrannheten af Sturlesons förtäljanden om denna tilldragelse. Sedan han beskrifvit konungens afrittning, tillägger han ibland annat följande: "Liket blef fördt till Fors, och stod om natten under backen, söder om kyrkan. Han begrofs i Fors kyrka, och hans lägerstad är midt på kyrkogolfvet; öfver grafven breddas en med fransar prydd matta, och han ansågs sedan för helig. Der han blef af lifvad, och hans blod rann ned på jorden, uppsprang en källa, och en annan under backen, hvarest hans lik stod öfver natten. Af dessa båda källor trodde många sig fått bot för sina bräckligheter, och Wikväriarne berättat, att många järtecken skedde

på kong Östens graf, till dess hans fiender ornade den med en soppa, som var kokad på hundkött." Begge dessa här omnämnda källor känner man ännu, och båda hafva intill våra dagar varit offerkällor. Den ena af dessa, som är kringbyggd och äger ett förträffligt vatten, kallas ömsom *S:t Östens* och *Helga Korskälla*, och anträffas under en kulle, hvilken, till minne af kung Östens der verkställda afrättning, ännu kallas *Gakeberget*. Den andra källan, *Skåren* eller *Skårkälla* benämnd, som troddes hafva upprunnit der liket stod öfver natten, igenfinnes verkligen, såsom Starleson säger, under backen, sydväst om kyrkan. Nära invid denna källa ligger uti åkern en fyra alnars lång sten, icke olik ett likkistlock; och folksagan förmler, att det var just på denna sten kung Östens döda kropp blifvit upplagd, medan tillrustningarne gjordes för begrafningen. Efter sjelfva grafven kan naturligtvis icke nu finnas någon lemnig, då kyrkan sedan den tiden blifvit så godt som ombyggd; men det är sannolikt, att förr än detta skedde, eller ännu i början af förra århundradet, både griften och måhända äfven benen af det ömkliga helgonet varit tillfinnandes. På Stora Foss ägor och å Bergs utmark har varit en större griftpåls, af hvars många högar dock numera endast återstå 9. Den största af dessa, hvilken likväl har endast 70 steg i omkrets, kallas *Spelehögen*, och förtäljer sagan, att fordom skall deruti hörts en nattlig musik, hvilken så tjuste vandraren, att han stod som fasttrollad vid högen, till dess solen rann upp, och de sällsamma tonerna tystnade. På Faleby ägor finnes en kulle, kallad *Korsborg* (se detta ord). Vid Foss hölls stundom i forna tider det stora tinget med länets allmoge, och ännu oftare med inbyggarna i den norra delen. Foss lagthing omtalas därför i den gamla Norska lagboken, och var en benämning på Wikens lagsaga, som bibehållit sig ända till senaste tider. Ännu hålles lagmans-tinget för Bohus län här i socknen på Qvistrum. Socknen hör till 1 kl. reg. pastorat och består af 56 $\frac{1}{2}$ mtl. samt, har öfver 3,000 invånare. Jemte begge annexerne utgör den hela Tunge härad, och har ensam en areal af 21,546 tunn. af hvilka 584 äro sjöar och kärr. Adr. Uddevalla.

Fosser, Herman, antogs af konung Gustaf I till dess myntmästare i Stockholm. Konungen gjorde med honom ett kontrakt år 1527, som 2:ne år derefter förnyades, enligt hvilket han skulle slå "runtt mynt, örtuger och half-örtuger, eller fyrkar." Af sitt eget silfver tilläts honom slå "små hola Penningar", så goda, att en vägen mark höll 2 lod och 1 quintin fint silfver. Han frikallades från alla utlagor i "Riksens stad Stockholm", skulle för ingen stå till rätta utan för konungen sjelf, och hans tjenare för ingen annan än för honom. Den som begick öfvervåld emot honom eller hans tjenare hade förbrutit lif och gods. Två gånger om året skulle han afgifva räkenskap; silfret skulle han emottaga af konungen, &c.

Fostbrödralag. Detta var en gammal Germanisk plägsed, hvilken hölls i stor helgd. Fostbrödralaget rädde måhända ursprungligen mellan dem,

som ifrån barndomen blifvit uppfostrade tillsammans, hvaraf de benämnas *fosterbröder*; men iagicks sedermera ofta mellan sådana, som i strid pröfvat hvarandras styrka och mod. Redan Herodotus berättar, att denna sed funnits hos Schyterne och beskrifver den sålunda: "de gjuta vin i en stor lerkruka, blanda deri sitt blod, sedan de med en knif eller ett svärd afskurit någon del af sin kropp." Lucianus omnämner detsamma, med den skillnad, att "de doppade spetsarne af sina svärd i blodet, lyftade dem i vådret och svuro en ed, hvilken aldrig kunde lösas." I Norden ingingo män fostbrödralag på det sätt, att de lösskuro en bred torf-remsa, så att ändarne sutto fasta i jorden, och upplyftade remsan på spjut. Derpå gingo begge männen derunder, sårade sig och läto sitt blod flyta tillsammans i mulen. Härunder knåhöjde de och svuro: "att hvar skulle den andra hämnas, de skulle äga all egendom gemensam, och den som längre lefde skulle uppkasta hög åt den afidne fosterbrodern, och nedlägga deri så mycket gods, som kunde väl anstå. Sedan skulle den öfverlevande sitta 3 nätter hos den döde på högen; men kunde sedan fara bort dit han ville." Denna ed hölls helig hos de gamle och ej en gång döden upplöste fostbrödralagets band; ty derefter följde hämden på hans mördare. Nästan i alla gamla berättelser träffar man tvenne fosterbröder tillsammans; ty en man utan trogen vän liknades vid "trädet som står vid gården, och snart förtorkas, utan skygd af bark och blad." (Håvamål.)

Fosterbarn, Fosterföräldrar, äro begrepp, hvilka i Sveriges äldsta folklif voro af stor vikt. Det var då en vanlig sed, att föräldrar satte sina barn att fostras i fremmande hus och der lära sig en friboren mans idrotter. När det således i gamla sagor talas om fosterfader, följer ingalunda derutaf, att den som hade en fosterfader varit ett värnlöst barn, upptaget af barmhertighet. Tvertom hade konungars och mäktige mäns barn fosterfäder. Exempel äro Ingiald Illråda, uppfödd hos Svipdager, och konung Harald Hårfagers yngsta son Håkan, uppfostrad i England. Denne sistnämnde hade en konung till fosterfader, likasom till verklig fader, hvilket torde hafva varit mindre vanligt; ty det förtäljes, att då konung Adalsten i England blifvit lockad att knåsätta Harald Hårfagers barn och derigenom tagit det till fosterbarn, ansågs han dermed hafva gifvit den Norske konungen ett tecken af undergifvenhet. — I våra dagar kallar man ej den fosterfar, som i sitt hus uppfostrar fremmande barn. Endast vårdaren af sådana barn, hvilka sakna eget föräldra-beskydd eller också hvilkas föräldrar öfverlemnats dem med all sin rätt och pligt åt andra, få namn af fosterföräldrar. Lagstiftningen har med vissa friheter gynnat fattiga barns upptagande till fosterbarn. Serskildta föreskrifter finnas i detta fall för dem, som uttaga barn från barnhusen, och för dem, hvilka upptaga andra barn. Tjenstehjons-stadgan innehåller befrielse från bevilhning för upptagne barn. En annan klass af fosterbarn uppkommer, då föräldrar öfverlemnats sina barn åt annan man till vissa års tjenst, emot

vilker att de underhållas af honom. Ett sådant aftal kan lagligen äga rum; men medför icke samma friheter, som verkligt fosterföräldraskap, med undantag af de fall, då föräldrarne icke blott lemnat bort sina barn, utan äfven, genom sin bräcklighet, skulle vara nr stånd att försörja dem.

Fosterbröder. Se: *Fostbrödratalag*.

Fösterp, en sätesgård i Östra Wingåkers socken af Södermanland, $6\frac{3}{4}$ mil från Nyköping, 2 mtl. Har förut tillhört släkten Koskull och innefattas i Clastorps fidei-kommiss.

Föstre. Så kallas barn af trälinna, födt hemma i husbondens gård. Det hölls något mildare än träl eller *annothuger*, och ansågs i vissa fall tillhöra släkten. Ungefär samma förhållande var i Rom mellan *verna* (hemfödd träl) och *servus*.

Fot. Fotens mått ($\frac{1}{2}$ aln) skall vara sådant, att den längd som en pendel vid hafvets yta och i lufttomt rum, vid Stockholms latitud, under sin svängning på en sekund beskriver, svarar emot 3,3505574 sådana. En fot = 2 kvarter = 12 verktem å 12 linjer, eller 10 decimaltum å 10 linjer; 36,000 fot utgöra en Svensk mil; 18 fot utgöra en stång, den Dalkarlarna begagna vid sina arbetsmätningar.

Fotanglar. Med detta namn betecknar Sjöborg, i Samlingar för Nordens fornälskare, ett slags stensättningar, till hvilket den liknande formen gifvit anledning. Fotanglarnes inböjda sidor kallas *bågar*, och deras sammanfogningar kunna antingen, liksom trekanternas, vara spetsiga vinklar, ofta med vinkelstenar, eller bredare såsom halsar, då de stundom föreställa menniskofigurer med utsträckta ben och lemna rum åt måhända ursprungligen der bildade hufvud och fötter. Dessa treuddiga minnesmärken, skilda från den rätliniga triangelformen, äro hittills ganska litet kända. De finnas endast af kullersten, och hafva stundom armar. Det är ej mindre svårt att bestämma ändamålet med dem, än med de öfrige kullerstens-formerna.

Fotevig, slaget vid. (Se: *Nilsson, Magnus*.)

Fotfolket utgjorde tvifvelsutan i äldsta tider hufvudstyrkan af den krigshär, som försvarade fäderneslandet. När medeltidens ridderliga begrepp följde på vikingatågens tidevarf, kom äfven i Sverige krigstjensten till häst i större anseende, och grundade frälsfriheten, hvaraf Sveriges adel uppstod. Men bondehären var dock ännu alltid fotfolk. Under de Gustavianske konungarne uppsattes fotfolket hufvudsakligen genom utskrifningar. De på detta sätt sammansatta korpserna kallades *landsknekter*; men dessutom funnos äfven konungens *gårdsknekter* och en *drabante-fenika*, hvilka begge trupper utgjorde ett slags lifvakt. Soldaterna underhöllas med fri förtäring och en viss lön. Hären var således besoldad och bildades ej genom värfning, utan genom tvungen utskrifning, så mycket mera som fogdarnes, jemte krigsbehålet, temligen godtyckligt utsågo de karlar, hvilka skulle utskrifvas. Stundom togos äfven besutne bönder, hvilka då emot krigstjänst erhöles frihet från utskylder. Konung Johan III:s ordning år 1577 skulle bestämma krigstjänst-skyldigheten, frikalla-

de åtakliga klasser derifrån och stadgade i allmänhet, att ingen under 20, ej heller öfver 40 år gammal skulle få utskrifvas. Ifrån utskrifningar var och ridderskapet och adeln befriad inom en mil ifrån sätesgårdarne, hvilken frihet föranledde mycket missbruk, då adeln sökte utsträcka den äfven till förlänings-bönderne, och slutligen emottog inom frihetsmilens fremmande krigstjänst-skyldiga personer, hvilka på detta sätt, under beskydd af adeln, undandrogo kronan sin arm och sitt svärd. Under Carl IX utgjordes utskrifningarne efter olika grundsatser. Stundom togos bönderne i tur, t. ex. hvarje femte i ordningen, en annan gång fingo bönderne sjelfve utse den karl de helst ville lemna, o. s. v. Det visar sig tydligen, att utskrifningarne voro en tung börda för folket, hvilken regeringen sökte att lätta genom anbefallande af fogligt bemötande emot folket, och genom stadgar om mindre betungande sätt för utskrifningarne. Detta oaktadt fortforo utskrifningarne att kännas tyngre än några skatter, och man har exempel från trettioåriga krigets tider, att personer stympade sig sjelfva, och afhöggo sig händer och fötter, för att blifva frikallade från krigstjänst. Under Gustaf II Adolfs krig finner man fotfolket bildadt genom utskrifningar, dels efter mantalet, dels efter gårdetalet. För det förra sättet låg till grund, att hvar och en personligen vore pliktig skydda fäderneslandet; det senare åter hvilade på försvarspligtens fästande vid jorden. Men dessutom funnos och hade redan på Gustaf I:s tid funnits värfvade trupper, både inhemska och utländska, hvarjemte början gjordes på Gustaf Adolfs tid till ständigt knektehåll eller rotering. Det skedde, då jordrätor analogos till krigsfolkets aföning och knekte-kontrakter ingingos till en början i ett landskap, nemligen i Dalarna. Carl XI fullbordade denna sammansättning af krigshären och från hans tid räknar Sverige en stående här. Regementerna bildas genom indelning, d. ä. derigenom, att jordägarne uppsätta ständiga soldater, dem de aföna. Den bestämda styrkan af hvarje regemente är 1,200 man; likväl med några undantag. Gottland har t. ex. sin egen militär-författning, den s. k. national-bevåringen. (Se för öfrigt: *Försvarsverk*.)

Fotting kallas enheten uti det nya Svenska decimal-mål-systemet. Den utgöres af en kub af en fots sida, motvarande i rymd 5 kappar $1\frac{1}{4}$ kannas, och underafdelas uti 10 kannor, hvardera om 10 mått å 10 tumingar.

Fotö, en ö i hafvet, utanför Thorälunda socken i Götheborgs och Bohus län. Här hade Engelsmännen, under sin flottas kanoner, sina magasin och nederlagaplatser, ända till dess krig mot England förklarades år 1810. De anställde här auktioner på sina varor, och drefvo en verklig marknad, hvilken Svenska regeringen icke ens kunde hindra. Denna marknad afbröts likväl alldeles genom freden år 1812.

Fömtakmä, annex till Surteby, beläget i Marks härad af Elfsborgs län, 4 mil S.V. från Borås, $5\frac{1}{2}$ mil S.O. från Götheborg. Kyrkan, af sten och ekänd ålder, är tillbyggd år 1804. Här mär-

kes *Harekällan*, en helsobrunn, hvars vatten skall likna det vid Loka; *Haraldskulle*, en grifthög, hvaruti 1833 påfunnos 14 st. gamla mynt, från Carl IX:s tid. Socknen består af 31 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,188 invånare. Dess areal utgör 6,179 tunn., af hvilka 120 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Fracke, Olof, hette egentligen **Olof Sigurdson**, och var en Norsk prins, gift med Olof Trätäljas dotter Åsa. Namnet *Fracke* eller *hin fracke*, tilldelades honom af Wermlands invånare, emedan han genom djerfhet och mannamod tillvann sig sin brud. Ordet *frack* och *frack gut*, betecknar i Wermland, en hurtig gosse, åt hvilken ingen flicka ger-na ger korgen.

Frager, Casper, en skicklig orgelbyggare, bodde i Östergöthland, der han uppsatt flere orgelverk. Lefde omkring år 1640.

Fragg, en bergsmanshytta i Norbergs socken och bergslag af Westmanlands län, är gammal och upptagen redan å 1651 års längd. Intressenterne voro år 1699 tolf bergsmän. Från 1800 till och med 1839 har hyttelaget blåst 3,989 dygn, 22 timmar, eller per medium 132 dygn 23 $\frac{1}{2}$ timmar på 30 år och 30 blåsningar. Hyttan är taxerad till 18 lisp: d per dygn.

Frakt, den afgift som betalas till redaren eller skepparen, för transporten af varor med dennas fartyg. Äfven förstås dermed stundom sjelfva lasten.

Framar, en fylkiskonung i Helsingland under femte århundradet, om hvilken berättas att han dyrkat afgudar, samt att han friat till Tafs-hilda, konung Kettils dotter på Rafnistad och Halogaland i Norrige men fått afslag, hvarföre han utmanat Kettil till envig, hvilket försiggått på ett ställe, kalladt Eiskermark, beläget mellan Helsingland och Gestrikland. Framars son, *Bovar*, had då Oden för sin fader; men icke destomindre blef Framar slagen och sade, när han föll: "Nu svek du mig, Baldurs fader."

Frammås. På en liten udde af Stockholms Djurgård, vid Djurgårdsbrunnsviken, lög ett kruthus, hvilket bortrefs år 1827, då öfversten Fr. Blom följande året erhöill stället i förläning på 25 år. Han har kallat det *Frammås*, efter det genom Fri-thiefs odödlige sångare ryktbargjorda vikingasätet, och har uppbyggt flera små flyttbara hus, hvilka uthyras till sommarnöjen.

Framtal gör efterqval. Ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed antyddes att den, som har mycket att säga, får mycket att försvara.

Frananger (mythol.). Ett vattenfall, nämndt under de båda namnen *Franangerfall* och *Franangers fors*. Loke tog dit sin tillflykt, då Asarne, uppretade på honom öfver hans svek och grymhet mot Balder, samt öfver hans fräckhet mot dem alla på gästabudet hos Ägir, förföljde honom för att gripa och straffa honom, och sätta en gräns för hans elakhet och öfverdåd. När han, vid Balders död, blef utstött från Walhall och gudarnes gemenskap, byggde han sig ett hus med fyra dörrar, en åt hvarje väderstreck, tätt utmed *Franangers fors*. Der satt han och blickade åt alla

håll, om han skulle få se någon komma. När det likväl dröjde en längre tid och han trodde att ingen brydde sig om honom, blef han mera dristig. Han visade sig åter öfverallt och blef slutligen så djerf, att han infann sig på gästabudet hos Ägir, hvarst han visste att alla Asarne voro församlade, och der han sade dem de skarpaste smädelser. Vid samma tillfälle dödade han Ägirs trogna träl, Fimafeng. Asarne blefvo ytterst uppbragte på Loke och skulle hafva dräpt honom på stället, om icke detta varit ett brott emot gästfriheten; ty man fick ej utgjuta blod, då man var hjuden till måltid. Emellertid föresatte de sig nu att straffa den förmätne, och en dag, då Oden blifvit varse, från Lidskjalf, hvar han vistades, begåfvo de sig mangrant ner till *Franangers fors*. Loke satt i sitt hus och band på ett nät af lingarn, hvarmed han ernade fånga fisk. Eld brann på spiseln och då Loke blickade upp från sitt arbete, såg han Asarne komma. Hastigt kastade han nätet på elden och begaf sig ut ur huset, skapade sig till en lax och störtade sig i *Franangers fors*. Qvaser, den vise, som då ännu lefde, och af hvars blod det herrliga skal-demjödets sedermera tillreddes, blef varse i askan lemningar af nätet och rådde Asarne att förfärdiga ett sådant, för att fånga Loke. De knöto således ett nät och begåfvo sig till vattenfallet. Men Loke kröp mellan tvenne stenar, så att han två gånger undgick att fastna i nätet. Då gingo Asarne längre upp åt stranden, drogo nätet allt högre mot forsén och lade något tungt deruti, så att laxen omöjligen kunde halka under. Loke hoppade då öfver nätet och drog sig allt längre uppåt forsén. Asarne, hvilka sågo hvar han tog vägen, delade sig i tvenne hopar. Thor vadade midt i floden ända utåt hafvet. Loke såg då för sig endast tvenne utvägar, att antingen blifva fångad eller ånyo försöka hoppa öfver nätet. Han gjorde det senare med mycken snabbhet; men Thor fick tag i honom och grep honom om stjerten, der han fasthöll honom med all sin styrka, så att en del af stjerten brast sönder. Från den dagen hafva alla laxar klufna stjertar. Ändtligen hade då Asarne gripit sin arf-fiende; men att låta honom dö, det ansågo de som ett för lindrigt straff. De förvandlade först hans ene son, Vali, till en varg. Denne sönderslet genast sin broder, Nare, och af dennes inelfvor snodde Asarne rep, hvarmed de bundo den olycklige fadern i en underjordisk grotta; dock så, att de lade honom på trenne klippor eller stora stenar, af hvilka en var under hans axlar, den andra under hans höfter och den tredje under hans knäveck. Midt öfver hans ansigte hängde de en giftig orm, hvars ständigt utflytande etter skulle drypa på den brottaliges ansigte. För att likväl minska det dermed åsyftade qvalet, satte sig hans maka, Sigyn, hos honom med en skål, den hon höll under det neddroppande ettret. Emellertid måste skålen, då den blir full, uttömmas, hvarunder giftet dryper i ansigtet på Loke, som deraf lider en så oerhörd smärta, att han kröker sig och söker göra sig lön-

från sina band; men förgäfvos. Härvid uppstår ett förfärligt buller och larm, hvilket människorna kalla jordbäfvning. Så skall den brottalige Loke förblifva intill världens sista dag (Ragnarök).

Frank, Johan, medicine-professor i Upsala från 1628 till 1661, då han erhöill tjenstledighet, och dog sex månader derefter, 71 år gammal. Han föddes i Stockholm, der fadern var handlande, bildade sig vid Tyska universiteter och studerade isynnerhet botanik; men äfven anatomi. Begge vetenskaperna hade han likväl svårt att få utöfva i Upsala, emedan der icke fanns någon botanisk trädgård, på hvars anläggning han ofta yrkade, och emedan der var stor brist på subjekter för obduktioner, i anseende till folkets fördomar deremot. Man nödgades anatomisera hundar och svin, och begära styrelsens handräckning till skydd mot menighetens ovilja mot anatomen, hvilken man ansåg för en bödel. Icke heller var medicinens studium särdeles begärligt, så att ganska få bivistade föreläsningarne. F. beskrifves för öfrigt såsom en man af gamla världen, hvilken gick nära nog soldatklädd; men likväl var angenäm i umgänge. Har utgifvit tvenne skrifter i botaniken, en på Tyska och en på Latin, samt ett: *Collegium Philosophicum cum Diis montanis: thet dr Ett lustigt och hufvigt samtal emellan the förnämste och edlaste Berggudar, och en högförfaren Philosopho, Zamotzides benämnd.*

Frankfurt an der Oder eröfras. Detta skedde under Gustaf II Adolfs befäl, palmsöndagen, den 3 April år 1631. Sedan Svenskarne förmiddagen hållit gudstjenst, öppnade de middagstiden elden från ett batteri af 12 kanoner och företogo der- efter stormningen, hvilken lyckades, eburu icke utan motstånd, så att de blå och gula regementerna allena förlorade 800 döde. De kejserlige deremot förlorade mellan 2 å 3,000 man i stupade och drunknade, 800 fångar och 80 kanoner, utom en mängd krigsförråd. Staden lemnades till tre timmars plundring, hvilken gick för sig utan särdeles våldsamheter.

Franshammar, ett jerubruk i Hassela socken af Gefleborgs län, har 6 härdar och 3,600 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre erlägges 36 skepp:d i hammarskatt. Spik- och kniphammare finnes äfven här; men begagnas egentligen blott för husbehof. Skeppar på Stockholm. Ägare: W. F. Tersmeden. Bruksstämpeln: F: H: inom en cirkel.

Fransiskaner, eller munkar af S:t Fransiska-orden, kallades vanligen *gråbröder*, *grå-*, *barfote-* och *tiggare*-munkar, samt *minorer*. Dessa munkar anlände hit till Norden redan uti konung Erik Låspes tid, omkring år 1232, hvarefter de erhöillo rikligen begäfvade kloster, likväl icke annorstädes, än i städerna; ty på landsbygden har man icke funnit att de haft några. I Svea och Götha rike, Lands stift inberäknadt, ägde de 19 kloster, och förmenar Johannes Messenius, att deras första herberge varit uti Enköping. De hafva sitt namn, Fransiskaner, efter Frans eller Fransiskus af Assisi,

född i Assisi i Umbrien, år 1183. Enligt någrea uppgift var han bagare, enligt andra köpman, och derefter krigsman, hvilken, på grund af en dröm, sålde det ringa han ägde, iklädde sig munkdräkt och omgjordade sig med ett tåg. Sedan han dragit till sig en mängd anhängare, stiftade han en orden, hvilken 1223 stadfästades af påfven, och hvars förnämsta löfte var fattigdom. De idkade äfven studier, och hade derföre ansenliga bibliotek samlade i sina kloster. Uti Stockholm ägde de *Gråmunkaholms* kloster, vid den nu varande Riddarholms-kyrkan. I Upsala hade de ett kloster, anlagdt långt innan erkebiskops-sätet flyttades ifrån Gamla Upsala till det Nya, och lærer blifvit förstördt af vålded år 1542. I Enköping lærer deras kloster blifvit anlagdt i Erik Låspes tid; men blef ej fullständigt förr än 1272. Det kallades *Tröggö*, och var rikligen begäfvadt. Sedan munkarne öfvergifvit det, lät konung Gustaf I inreda det till hospital för spetälska, och någon tid derefter till kruthus. Orten, der klostret stått, kallades sedan Munkesund. I Linköping byggdes Fransiskaner-klostret af konung Magnus Ladulås år 1278. Det var beläget der nu biskopsgården ligger, hvars gamla stenhus äro kvarlevor af det rika och stora klostret. Efter reformationen stod klostret öde tills det afbrann år 1546. I Söderköping lærer deras kloster blifvit bygd omkring år 1254, och riktades genom frikostiga skänker. Det förföll efter reformationen, så att nu knappast något spår finnes deraf. Tiden då Jönköpings kloster anlades är ej känd, men det omnämnas redan på 1200-talet. Konung Gustaf I lemnade det, jemte dess inkomster, år 1529, åt gardianen, med tillåtelse att idka det vanliga munktiggeriet; men med vilkor, att han skulle erlägga till konungen en viss afgift, flitigt predika den rena Evangeliska läran i hospitalet och försörja de få gamla munkar, som ännu funnos kvar i klostret. Alla spår efter detta kloster äro försvunna. Gråmunkelklostret i Wisby, grundadt på 1200-talet, var äfven rikt begäfvadt; men plundrades och brändes af Lybeckarne år 1509. Det i Skara kallades S:t Catharinas kloster, ägde många gårdar och var ofta ihågkommet i testamenten. Nyköpings kloster tillhörde äfven Fransiskanerne, var helgadt åt S:t Anna och ägde stor förmögenhet. Bland klostren i Arboga ägde ock Fransiskanerne ett, hvilket stiftades år 1285. Det i Lund anlades år 1231, kallades S:t Peders kloster och lærer varit det första af denna orden här i Norden, så att det blef moderkloster för alla de andra. Äfven i Wexjö, Malmö, Trelleborg och Halmstad funnos Gråbrödra-kloster; men de hvarken voro eller blefvo gamla, utan inreddes snart till hospitaler. Fransiskanernes förmän kallades gardianer eller custodes, Dominikanernes priores; men Cisterciensernes och Bernhardinernes prunkade med abbot-namnet.

Fransiska dag, S:t, firades den 4 Oktober. På denna dag predikades, före och efter reformationen, evangelium af Matth. II Kap. ifrån 23 vers. och vidare. Episteln var 6 Kap. till de Galater, v. 14 o. följ.

Franska reformerta kyrkan i Stockholm. Sedan fri religionsöfning, år 1741, blifvit beviljad alla af Engelska och reformerta kyrkorna i rikets sjöstäder, med undantag af Carlskrona, beslöto Engelska och Franska trosförvandter af denna lära, hvilka förut hållit sin gudstjänst i Engelska ministerns hus, det nuvarande Catharina fattighus, att bygga sig en egen kyrka, hvartill några tomter inköptes vid Stora Nygatan. Grundstenen lades den 30 Maj 1749 och Nyårsdagen år 1752 invigdes kyrkan, hvilken likväl till det yttre föga skiljde sig från ett vanligt hus. Pastorn vid densamma hette då Vouillaire. Bland dess pastorer är den namnkunnigaste Cateau-Calleville, från 1781 till 1810, känd i den lärda världen genom en historia om drottning Christina och en beskrifning öfver Sverige. Efter hans bortresa hafva väl flera pastorer besörjt själavården, men blott för kortare tid. Församlingen torde icke bestå af mera än 100 ledamöter.

Frans Albert, hertig af Sachsen-Lauenburg, har, troligen utan skäl, blifvit ansedd som Gustaf II Adolfs mördare. Anledningen härtill torde få sökas i hans opålitliga karakter. Han hade först stått i Wallensteins tjänst, gick sedan i Gustaf II Adolfs, der han af konungen antogs tvert emot Oxenstjernas råd. Några veckor efter slaget vid Lützen gick han öfver till Sachsarne, hvaräst han qvarblef tills efter Wallensteins död, i hvars anläggning han lærer varit invecklad. Tillfångatagen af Butlers dragoner, fördes han till Wien, der han antog katolska läran och kejsarens tjänst. Någon tid senare blef han i en träffning illa sårad och tillfångatagen af Svenskarne, då Torstenson med möda kunde skydda honom mot soldaternes förbittring. När han jemrade sig på dödsbädden, trodde man att det var af samvetsagg.

Frans, son af Johan II eller Hans och dess gemål Christina, född i Köpenhamna år 1497, död 1511 och begrafven i Odensee.

Franzén, **Frans Mikael**, föddes d. 9 Febr. år 1772 i Uleåborg, der hans far var handlande. Studerade vid Åbo universitet och blef der 1798 bibliotekarie och professor i litteratur-historien. Redan förut hade han gjort sig känd såsom skald af utmärkt rang, genom åtskilliga mindre poemer, t. ex. *Menniskans anlete*, *Den gamle knekten*, m. fl. införda dels i Stockholms-Posten, dels i Åbo Tidningar och hvilka tillvunno honom Svenska akademien uppmärksamhet, som tilldömde honom Lundbladskas priset. Hans sång öfver grefve Creutz, hållen i en dittills ovanlig tonart, försakade någon tvist inom akademien, emellan formrigoristerne och de verkliga skalderna, men hvilken slutades med de senares seger. Skaldestycket belönades och erkändes allmänt för en af den Svenska sångmöns skönaste skapelser. Efter Finlands eröfring öfverflyttade Franzén till Sverige och blef kyrkoherde i Kumla pastorat uti Nerike, der han qvarstannade till år 1824, då han erhöill pastors-embetet uti Clara församling i Stockholm. År 1831 blef han biskop i Hernösands stift, dit den älsklike skalden flyttade år 1834, och der han allt-

sedan varit besatt. Svenska akademien tillgämnade sig honom år 1808, samt uppdrog åt honom, efter Nordins död, att författa de årliga minnesteckningarna, samt efter Rosensteins att vara sin sekreterare. K. af N. O., ledamot af vetenskapsakademien. Bland hans förnämsta arbeten böra nämnas: *Gustaf II Adolf i Tyskland*; *Episka fragmenter*; *Den blinde vid bommen*, införda i Svea; *Julie de St Julien*, eller: *Frihetsbilden*; *Columbus*, eller: *Amerikas upptäckt*; *Tal om Svenska drottningar*, m. fl., hvarförutan han utgivit samlingar af sina skaldestycken och prosaiska skrifter.

Freberga, **Norra**, 1 $\frac{1}{2}$ mtl. berustadt säteri i Notala socken af Östergötthland, 1 mil från kyrkan och Götha kanal. Har tillhört släakterne Koskull, Ekerman, Wennerstedt och Armfelt. G. M. Armfelts fru, grefvinnan H. U. De la Gardie, sålde 1806 Lindenäs och Freberga med underlagde hemman, utgörande 13 $\frac{3}{4}$ mtl., till A. M. Duberg, som ägde det år 1830. Ladugården är den bästa i orten. Gårdens läge är vackert. På ägorne finnes ett förträffligt kalkstensbrott.

Fred. Svenska historien är i allmänhet uppfylld af berättelser om krig. Långa tidsrymder hafva förflutit, hvarunder freden kunnat anses såsom ett undantag från det vanliga förhållandet. Först sedan Sverige, öfvervunnet och beröfvadt sina eröfringar, dragit sig tillbaka inom Skandinavien klippor, har en mera stadigvarande fred blifvit oss beskärd. På Carl XII:s död, och sedan hans krig voro slutade, följde en 20 års fred. Förut hade, ifrån Gustaf I:s tid, aldrig längre fredstillstånd ägt rum, än under Carl XI:s och början af Carl XII:s regering, då äfven 20 år förflöto, utan krigstillstånd. Uti Gustaf Wasas tid utkämpade Svenska folket först sitt frihetskrig emot Christian II; deretter uppstodo dagar af oro, föga mindre krigiska, än om en ofred verklig utbrutit. Det var en strid emellan kyrkan och den världsliga magten, en strid emellan konungamagten och folkväldet, bondeuppror, som utvecklade sig till borgerligt krig, försök till ett adelsuppror, mordanläggning emot konungen, och under allt detta saknades ej heller verkliga fälttåg emot fremmande stater. Ett sådant var försvaret emot Christians försök, att ånyo inkräkta sina länder, samt grefvefejden, eller kriget om Danmarks krona efter Fredrik I:s död, och slutligen bemödandet, att ur Norrbys våld återtaga Gottland. Gustaf I var likväl en fredälskande regent och sedan de fiender, dem han ådragit sig igenom thronupphöjelsen, blifvit öfvervunne, bevarade han omsorgsfullt fredens välsignelse, och lyckadas att återskänka den åt folket, sedan han ej lyckats att ostörd bevara den. Ryska kriget störde den; men freden slöts tvenne år före konungens död. Erik XIV blef krigarefurste, både genom personlig ärelystnad och tidens kraf, och tog af fritt val det första steget bortom Östersjön, hvilket ledde Sverige in på Europas stora stridfält och bestämde Svenska statens lyne såsom eröfrare. Ifrån år 1561, då krigen i Esthland började, till 1660, då frederna slötos efter Carl X:s död, fanns icke fred för Sverige, om man

undantager den korta tiden af sju år ifrån Westphaliska freden till början af Carl Gustafs Polska krig 1655. De sista åren af 1500-talet, efter freden i Teusina, räkna vi ej för undantag, ty om ock fred då ägde rum med fremmande magter, så upptändes deremot ett krig inom landet emellan Sigismund och hertig Carl, emellan Finnarne och deras ståthållare Fleming, samt emellan hertig Carl och Finnarne. Carl XI:s minderårighet var i det hela fredlig, ehuru regeringen gerna ville kasta sig i krig, och äfven gjorde det med föga framgång, för att tvinga staden Bremen, att fullkomligt underkasta sig Sveriges lydnad. Carl XI:s regering börjades med krig, föranlett af förmynarnes statskonst. Sverige skulle bistå Ludvig XIV; men kunde slutligen sjelft vinna fred, utan alltför stora förluster, endast genom denne konungs magtspråk. Adertonde århundradet var mera fredligt än de föregående, när man räknar bort dess tvenne första blodiga tiotal. Blott med undantag af det lika oklokt började, som illa utförda och skamligt slutade kriget emot Ryssland 1741, rådde fred ända till ett nytt, föga ärorikt krig, det sjuåriga, hvarpå åter följde 26 års fred, till dess Gustaf III invecklade sitt land, i kriget emot Ryssland. Likasom det adertonde, ingick det nittonde seklet med blodutgjutelse. Napoleons eröfringar verkade äfven på vårt land och en stadig fred återvanns ej förr än han var fallen. Att Sverige bidrog härtill, var dess sista krigarebedrift i Europa. Sedan den tiden har fred rätt i landet mera än 30 år. De krig Sverige fört hafva slutat med vexlande lycka och fredsfördragens innehåll vexlat efter stridslyckan. I äldsta tider var Sverige den fastaste och väldigaste af Nordens riken, sedan dessa bildat sig i större massor, vid medlet af nionde seklet. Sverige spelade den tiden skiljedomarens rol och när det uppträdde såsom krigande, slutades krigen med eröfringar. Så lade ett fördrag, efter slaget vid Svolder, en del af Norrige i Sveriges hand. Den förlorades och blef ej återtagen. Ett tillstånd uppkom, vacklande emellan krig och fred. Ofred var det och ingen säkerhet från Norska sidan; men ett krigstillstånd utan blodiga strider, utan hjeltemodiga bedrifter. Folket tvingade konungen att sluta fred, ett freds slut märkvärdigt i Svenska statsförfattningens historia. Det visar hura folkinflytandet gjorde sig i äldsta tider gällande, med kraft att kufva en väldig konungs vilja. En rad af freds slut följa sedan uti vår historia. *Freden i Kongahall* år 1100 slutade konung Inges krig med konungen af Norrige, Magnus Barfot, och beseglades, likt freden på Olef Skötkonungs tid, genom en Svensk konungadotters giftermål med Norriges konung. *Freds slut med Danmark* voro under medeltiden ej lika många med krigen, ty dessa krig bestodo ofta deruti, att Danmark blandade sig in i Sveriges inre strider. *Freden i Helstingsborg* 1310 var ett verkligt freds slut med Danmark, och tillika ett delningsfördrag emellan Folkungaättens prinsar. Sveriges rike styckades i trenne delar. Under Kalmar-föreningen voro underhandlingar å bane utan

tal, men freds slut kan man icke kalla dessa fördrag, hvilka slötos icke såsom med fullkomligt fremmande stater, utan såsom statsfördrag emellan sjelfständiga medlemmar af samma förenade statskropp. *Freden i Brömsebro* 1541 var en fred utan föregående krig, en traktat, som bilade tvistigheter, hvilka man ej ville sätta på svärdsspetsen. Dernäst följer *freden i Stettin* 1570, efter ett omvexlande krig en olycklig fred. Elfsborg måste köpas för penningar, och Danmarks anspråk på de omtvistade landskaperna i norra Skandinavien erkändes, utan att Sverige försäkrades om Esthland, hvilket, oberäknadt andra fiender, äfven Danmark bestridde oss. *Freden i Änård* 1613 var för Sverige den svåraste, som det slutit med Danmark. Elfsborg måste för andra gången återköpas, denna gång med de största försakelser, och Jemtland, Herjedalen, väldet öfver Lapparne och Gottland öfverlemnas åt Danmark. *Freden i Brömsebro* 1645 förändrade fullkomligt ställningen i Norden. Sverige var nu segrande, och tog med segrens rätt Gottland, Jemtland, Herjedalen, Ösel, Halland, detta sista likväl blott för en viss tid. *Freden i Roskilde* 1658 stadfästade besittningen af dessa länder, och lade dertill Skåne, Halland för alltid, Blekinge, Bornholm, ön Hven och Trondhiems län. Denna fred var för Danmark alltför ofördelaktig, för att länge kunna äga bestånd, och föranledd utaf en öfverraskning kunde nya omständigheter lätt förnya kriget samt leda till ett lyckligare slut. I känslan af Roeskilder-fredens osäkerhet, anföll Carl X Danmark å nyo. *Freden uti Köpenhamn* 1660 slutade det andra kriget. Danmark återfick Bornholm och Trondhiem; det öfriga förblef i Sveriges hand, och ett slags ersättning för Bornholm lemnades, bestående af adeliga gods i Skåne. *Freden i Lund* 1679 slutade det krig, som Danmark företog för att återvinna Skåne. Det aflöpf utan förändring af ländernas gränser, och Roeskilder-samt Köpenhamns-frederna ligga ännu i dag till grund för Sveriges ställning emot Danmark. *Freds slutet i Traventhal* 1700 föreskrefs af Carl XII med svärdet i hand. Det korta krig, som föregick detta, var en beväpnad bemedling utaf Sverige i Danmarks och Holsteins strider. *Freden i Fredriksborg* 1720, efter ett för Sverige olycksdigert krig, skänkte dock åt Danmark föga vinning. Skåne var och förblef ett Sveriges land, och hvad Sverige måste betala Danmark i penningar, en känbar oppoffring, var likväl mindre än besittningen af Skåne. *Freden i Jönköping* 1809 följde efter nära 100 års förlopp. Så länge hade Sveriges krig med Danmark hvilat, om man undantager Danskarnes försök emot Göttheborg, såsom Rysslands bundsförvandter, år 1788. *Freden i Jönköping*, äfven slutad under en tid för Sverige rik på olyckor, blef dock ingalunda hvarken förnedrande för oss eller vinstbringande för fienden. Allt förblef oförändradt, såsom före kriget. *Freden i Kiel* 1814 fulländade den Roeskildska, och afstod Norrige åt Sverige. Att föreningen med Norrige sedan trädde i fullborden på ett annat sätt, läg ej i Kieler-fredens hvarken anda eller ord. — Sveriges krig

med Ryssland började, för att ej räkna de urgamla tidernas vikingatåg, i slutet af 13:de århundradet, då Thorkel Knutson fullbordade Finlands eröfring. Det äldsta kända fredsfördrag med Ryssland är det i Nöteborg, troligen af år 1323. Derpå följde flera andra fredsafhandlingar; men ordentliga fredsslut med denna granne kunna knappt anföras, förr än Svante Sturen slöt *freden år 1510*. Denna fred slutade det stora härjningskrig, hvilket Ryssarne, en följd af år, utfört i Finland till Danmarks fördel, och i följd af plundrande gränsestridigheter. *Freden i Moskwa 1537* var en bekräftelse på fredstillståndet, hvilket varit rubbadt och kändes osäkert, men krig hade likväl ej uppstått. *Freden i Moskwa 1557* återförde lugnet efter tre års strider, emellan Iwan Wasiliewitsch och Gustaf Wasa. Inga länder förlorades å någondera sidan. *Freden i Teusina 1595* förskaffade åt Sverige Rysslands bifall till eröfringen af Esthland. Ryssland var en af de grannar, som stridde om detta land; men afträdde nu från stridsplatsen. *Freden i Stolbowa 1617* var den lyckligaste fred Sverige slutit med denna magt. Den bekräftade besittningen af Esthland, Lifland, Karelen och Kexholm, samt lade dertill Ingermanland. Sverige hade dermed vunnit allt, som på denna sida kunde eftersträfvast; det behöfdes nu allena att bevara hvad man ägde. *Freden i Kardis 1661* slöts utan förändring i besittnings-tillståndet; den var också föregången af ett krig, ej särdeles rikt på bedrifter, och hvilket snart slutades, i sjelfva verket genom stillestånd, ehuru freden fortfor längre än Sveriges andra fredsslut vid samma tidpunkt. *Freden i Nystad 1721*, hvilken beröfvade oss Lifland, Esthland, Ingermanland, utgör en epok i Nordens historia, ännu mera betydelsefull än Brömsebro- och Roeskilder-frederna. Från denna tid har hvarje nytt fredsslut med Ryssland fört denna fiende allt närmare till oss, med undantag likväl af freden 1790. *Freden i Åbo 1743* gaf i Rysslands våld en mindre del af Finland, och hade kostat oss hela detta land, om ej Rykska hofvet funnit större fördel, att, med återgifvande af Finland, förbehålla sig att Sveriges krona skulle gifvas bort efter Rysslands val. *Freden i Werelå 1790* slutade utan skam, men utan vinning, ett med heder utfördt krig. *Freden i Fredrikshamn 1809*, som beröfvade Sverige hela Finland, var med Nystadska freden jemförlig i uppförfingar. Den är den sista, som blifvit slutad med Ryssland. — I äldre tider hade Sverige uti Hansestäderna en mäktig granne, med hvilken fördes krig och slöts fred. *Freden 1510* visar Hansestäderna i full styrka och storhet. *Freden 1536* tvingade Lübeck till betydlig eftergift, den ibland dessa handelsstäder, som tog mesta del i Svenska ärender. *Freden i Stettin 1570* var gemensam för Lübeck och Danmark. Sedan försvinna småningom Hansestäderna ur Sveriges historia, och Sverige deltager deremot i Tysklands allmänna förhållanden. *Westphaliska freden 1648* skänkte Sverige, genom besittningen af Pomern, Wismar, Bremen, Verden och genom förbindelsen att garantera Tysklands statssystem, på samma

gång en vigtig plats i Europa, men också stora faror. *Freden i Oliva 1660*, gemensam för kejsaren, Brandenburg och Polen, utgjorde slutet på ett krig, hvilket Sverige fört, i följd utaf den ställning detsamma intagit genom Erik XIV:s öfvergång till Esthland, och som blifvit bekräftad i den stora freden 1648. *Freden i Nimwegen 1679*, allmän för Europas större magter, rörde äfven Sverige. Detta krig var äfven en följd af Sveriges ställning såsom Europeisk magt, ej endast Skandinavisk. Ett olyckligt krig slutades denna gång med en fred, nästan utan förluster, så mäktig var Sveriges bundsförvändt, konungen af Frankrike, och så trofast brukade han sitt inflytande till Sveriges bästa. Tyska intressen satte Preussen och Hannover i harnesk emot Carl XII, och *frederna 1719 och 1720* beröfvade oss, för dessa magters räkning, Bremen och Verden, samt en del af Pomern. *Freden i Ham-burg 1762* blef slutet på Sveriges obetydliga deltagande i det blodiga och minnesvärda ajuåriga kriget. Denna gång låg förevändningen till kriget i Sveriges egenskap att hafva garanterat Westphaliska freden, hvilken konungen af Preussen sades hafva brutit. I nyaste tider har Sverige ännu en gång undertecknat en allmän Europeisk fred. *Freden i Paris 1814* återställde lugnet efter långvariga krig, hvilka slutligen fördes egentligen uti Tyskland; men till hela Europas räddning. Innan Sverige deltog i kriget emot Napoleon, slöts fred med England uti *Örebro 1812*. — Med Polen har Sverige slutit tvenne vigtiga fredsslut: *Fördragen i Stumsdorff 1629 och 1635*. Begge kallades de stillestånd, emedan de afslutades för vissa år, det första för sex, det senare för tjugusex. Det förra öfverlemnade åt Sverige ej blott Lifland, men äfven Preussens hamnar; det senare beröfvade oss de senare. Det var i följd deraf betydligt mindre fördelaktigt, men bekräftade likväl Liflands besittning och Carl IX:s ätt på Svenska thronen. Sveriges krig med Polen voro denna tid arföföjds-krig. En sådan karakter fanns ännu i det krig, som afslöts med *Freden i Oliva 1660*. Snart derefter upphörde Sigismunds ätt att regera, och blott eröfringslystnaden satte konung August i förbund med Sveriges andra fiender. *Freden med Polska republiken*, efter Stanislai Leczinskys val till konung, och *freden i Alt-Ranstadt med konung August 1706*, då han tvingades att erkänna sin egen afsättning, blefvo af kort bestånd. *Fred med Polen*, sedan kriget blifvit förnyadt 1709, slöts ej förr än 1729, ehuru kriget långt förut upphört. Det var den sista Polska fred Sverige afslutat; det första krig, som det med Polen utfördt slutade utan formligt fördrag, sedan Johan III uppstigit på thronen. — Utom dessa fredsslut för sin egen räkning, har Sverige äfven tvenne gånger medlat fred emellan vöstra Europa, samt en gång i Norden. *Freden i Breda 1667*, emellan England och Holland; *freden i Ryss-wijk 1697*, emellan Frankrike och dess många fiender, samt *fördraget i Altona* emellan Danmark och Holstein, slöts under Svensk bemedling.

Fredag, den sjettonde dagen i veckan. Dess namn har blifvit härledt från Frey och Frigg; men kom-

mer af Freya, och fredagen var Freyas dag, liksom onsdagen Odens och torsdagen Thors. Hos Latinarna var samma dag egnad åt Venus, och hos Hinduerne åt skönhetsgudinnan Sakra. Haru dagarnes namn i veckan uppstått är ej säkert. Troligen sammanhänga veckans sjudelning dels med vissa religiösa föreställningar, dels med antalet af de sju himlakropparne, af hvilka, enligt de gamle, vårt solsystem utgjordes. (Se: *Vecka*.) Under påfviska tiden i Sverige har fredagen hållits i särdeles aktning. Vid pass år 1280, under konung Magnus Ladulås regering, ödelade pesten mycket folk, till hvars afvändande konungen påbjöd en allmän bättring, hvilken bestod deruti, att hvar och en i hela riket, man och qvinna, ung och gammal, skulle ej allenast fasta hvarje fredag, utan ock den dagen gå barfotad i kyrkan, med en säck eller lång rock på sig. Denna dag skulle äfven, jemte onsdagen, vara bönedag, hvarom se vidare: *Veckopredikningar*.

Fredag, Peder, en af Gustaf Wasas förnämste höfdingar, hvilken utmärkte sig isynnerhet under Stockholms belägring. Sälunda hade han fått kunskap om att besättningen ernade angripa honom på sjelfva julaftonen, för att, som det sades, komma och smaka på hans jultunna. Förberedd härpå, ställde han hornblåsare rundt omkring på bergen, med befallning, att besvara de signaler, deingo höra från läget på Lofön. Då Danskarne anföll, ingo de höra hornskall från alla håll, trodde sig kringrända och skyndade tillbaka till sina båtar, hvarvid de förföljande Svenskarne tillfogade dem ett stort nederlag. Flera dylika bragder omtalas såsom utförda af Fredag.

Fredenheim, Carl Fredrik, son till erkebiskop Mennander, adlades år 1769, då han var kopist i kansli-kollegium och antog dervid namnet *Fredenheim*, användes af Gustaf III att göra vidsträckta utländska resor för att samla konst saker, och anställde dervid gräfvningar på Forum Romanum, samt fick inseende öfver konungens konstsamlingar, blef sedermera kansliråd, öfver-intendent och ordförande i målare- och bildhuggare-akademien, R. N. O. Dog d. 9 Febr. 1803, nära 55 år gammal. Har utgifvit en Latinsk beskrifning på några bildstoder i kongl. museum, samt ett inträdestal i vitterhets-akademien.

Fredenstjerna, Adam, var född i Wiborg d. 24 Dec. 1685, der hans fader, Sebütz, var stadsläkare. Efter genomgångna studier blef han vid 20 års ålder auskultant i Svea hofrätt och ingick derjemte i kansliet och kammar-kollegium. Utmärkt genom sitt nit och sina kunskaper, fick han flera uppdrag, bland andra som fiskal i banken, der han till afgörande befordrade en mängd hvilande mål. Utmämdes år 1721 till assessor i Åbo hofrätt, och som ett bevis på det anseende han åtnjöt kan tjena, att han redan i denna befattning upphöjdes till adelsman, då han förbytte sitt ofrälse namn till *Fredenstjerna*. Derifrån steg han till hofrättsråd, justitie-kansler och slutligen president i Åbo hofrätt, hvilket embete han likväl sållan förvaltade, dels omedan han vid sin ut-

nämning dertill redan var en man af 71 års ålder, dels omedan han tillbragte sin mesta tid i Stockholm vid riksdagarna och i förvaltningen af justitie-kanslers-tjensten. Han erhöill flera gånger förnyad permission och omsider, genom ständernas resolution af d. 1 Okt. 1766, ordentlig befrielse derifrån. Denna akt, ett af de många profven på den lagstiftande magtens olämpliga inblandning i den verkställandes behörigheter denna tid, kan anses såsom prof på de då rådande åsigtarna öfver styrelse och representation, och förtjenar dertill omnämnas. Den innehöll "att han, som öfver 60 års tid gått Kongl. Maj:t och fäderneslandet med mångfaldiga trogne tjenester och viktiga förrättningar tillhanda, och nu är till sin helsa mycket försvagad, samt en bland de äldste rikets i tjenst varande embetsmän, må hädanefter, på enahanda sätt, som honom förut beviljadt varit, förunnas ledighet från tjenstgörande, helst presidents-embetet i bemälda hofrätt med den myndighet och drift, som vederbör, ändå kan af den nuvarande vice presidenten, som tillika med presidents fullmakt är försedd, förvaltas." Ständerna antogo således grundsatzen, att ett embete, och isynnerhet ett af så stor vikt, som presidentskapet i en öfver-domstol, fick betraktas som en sinekur, hvilket kunde innehafvas af en längesedan öfverårig man, och denna princip fullföljdes ytterligare, då Fredenstjerna år 1768, således vid 82 års ålder, förflyttades till samma plats i Svea hofrätt. Förklaringsgrunden får likväl sökas deri, att han var ett af aristokratiens villigaste och brukbaraste verktyg, och stod väl hos det då rådande mösspartiet. Han hade nemligen redan som yngling, genom sin bekantskap med bröderne Ribbing, fått förtroendet att föra protokollet i den adeliga ligas sammanträden, hvilken, efter Pultava slag, började allt mera utbildas sig, och gick ut på Carl XII:s undanskaffande, samt införandet af en oligarkisk regeringsform. Denna samma liga, som beherrskade landet ända till Gustaf III:s revolution, förblef han oföränderligt tillgifven, och hon belönade honom äfven på alla sätt, ja, till och med i trots af ett annat riksstånds tydligt förklarade missnöje med honom och hans yttrade tänkesätt. Bondeståndet begärde nemligen vid 1760 års riksdag, att han måtte ställas under tilltal för det han, i ett memorial vid 1756 års riksdag, der fråga var om skatteköp för några honom tillhöriga hemman, kallat bondeståndet: "*tjenstleqvinnornas söner*", och häntydde derpå, att "*gemene hopen*" icke var tjenlig till schärsiers skötande. Det är verkligen karakteristiskt för tidehvarvet, att den ur folkets sköte utgående mannen, en af lagarnes högste vårdare, offentligen smådar folket, och, i trots af dess uppenbart tillkännagifna förtrytelse, belönas af det stånd, med hvilket han blifvit införlifvad, för det han så väl vetat tillägna sig dess högtförmäna förakt för sitt ursprung. Och det är denna tid man företrädesvis kallat: frihetstiden! Fredenstjerna, hvilken för öfrigt beskrifves som en duglig och erfaren embetsman, afled i Stockholm d. 4 Maj 1772.

Fredrik II, konung af Sverige och landtgrefve af Hessen-Kassel, son till landtgrefven Carl, föddes i Kassel d. 28 April 1676. Såsom arfprins gick han i Holländsk tjänst, bivistade hela Spanska arföföjds-kriget och anförde Holländska trupperna intill fredslutet. År 1715 öfvergick han i Svensk tjänst, då han samma år, d. 24 Nov., förmäldes med Carl XII:s yngsta syster, Ulrika Eleonora. Carl lärar icke hafva varit särdeles benägen för detta äktenskap, emedan han på hennes bröllopsdag förtroligt yttrat till någon af sina omgifningar, att hans syster den aftonen dansade bort Svenska kronan. Efter Carls död lofvade Fredrik, som då var generalissimus öfver hären, på sin gemäls vägnar, att om hon blefve Sveriges drottning, skulle hon afsvärja enväldet. Då hon kröntes fick han titel af kongl. höghet. Alla möjliga medel användes likväl för att flytta kronan på hans hufvud, och detta lyckades slutligen. Den 22 Mars år 1720 öfvergick han från reformerta till Lutherska läran och blef d. 24 af ständerna vald till Sveriges konung. Han kröntes d. 3 Maj, sedan han dagen förut under-tecknat en regeringsform, hvilken betydligt inskränkte konungamagten och gjorde konungen till föga annat än en president i en aristokratisk republik. Det syntes likväl för Fredrik mera hafva varit fråga om konunga-värdighetens yttre glans, än dess egentliga värde. Vällefnad och nöjen voro hans svaga sida. Han älskade med passion jagt och fruntimmer, och det påstås att han med egen hand nedlagt 200 björnar. Regeringen lemnade han åt rådet. Det enda märklige under hans styrelse, som kan sägas tillhöra honom sjelf, var upplifvandet af Serafimer-orden, samt stiftelsen af Svärds- och Nordstjerne-ordnarna på hans födelsedag 1748. Efter sin faders död, år 1730, blef han äfven regerande landtgrefve i Hessen-Kassel, dit han följande året företog en resa, och der han qvadröjde från Maj till November. Under de sista tre åren af sin lefnad var han rörd af slag, minnesslö och ur stånd att gå. I detta tillstånd lefde han till d. 25 Mars 1751, då han afled barnlös. Det svaghetsstillstånd, hvari han förfallit på ålderdomen, begagnades af åtskilliga att väcka stämpingar och intriger mellan konungen och thronföljaren Adolf Fredrik, eller rättare, emellan det gamla och det unga hofvet. Bland andra var en Engelsk läkare, Alexander Blackwell, år 1740 inkommen i riket, hade vunnit insteg hos Fredrik och fått i förläning en kungsgård, för att anställa försök i landthushållningen. Denne sades hafva fått anbud från England på 1,400,000 gulden, om han kunde åstadkomma en förändring i arföföjdsordningen i Sverige. Han skall då hafva erbjudit sig åt konungen att förgifva kronprinsen; men den gamle monarken, som dels afskydde förslaget, dels trodde det vara en snara, omtalade det för sin gunstling, presidenten Broman, hvilken genast angaf Blackwell. Denne undergick tortyr, bekände sitt brott och afrätades. Det uppgifves, att grefve Tessin skulle hafva utskickat sin kammartjenare, hvilken skrifvit brefven till Blackwell, i afsigt att åstadkomma misshålligheter emellan konungen, kronprinsen och ständerna.

Fredrik, son af Christian I, blef, efter Christian Tyranns afsättning, konung i Danmark, och lemnade vid sin död, år 1533, kronan i arf åt sin son Christian III.

Fredrik, Carl XI:s tredje son, var född i Stockholm d. 27 Sept. och död d. 12 Okt. 1685.

Fredrik Adolf, konung Adolf Fredriks tredje son, född på Drottningholm d. 7 Juli 1750, fick titel af hertig af Östergötland, och blef chef för Westmanlands regemente. Ett välvilligt hjerta och smak för konsterna tilläggas denne prins, hvaremot han afhöll sig från all inblandning i politiken. Han var aldrig förmäld. En försvagad hel-sa tvang honom att under de sista åren af sin lefnad besöka varmare luftstreck, och han dog i Marseille år 1804.

Fredrika Dorothea Wilhelmina, dotter till arfprinsen af Baden, Carl Ludvig, född d. 12 Mars 1781, förmäld d. 31 Okt. 1797 med Gustaf IV Adolf, från hvilken hon blef skild år 1812, till följd af en bland dessa besynnerligheter, som utmärkte den fallne konungen. Afled i Lausanne d. 25 Sept. 1826.

Fredrika, en socken, belägen i Lappmarkens fögderi af Westerbottens län, Ångermanlands nordvestra kontrakt af Hernösands stift, 12 mil V.N.V. från Umeå. Socken, ett Lappmarks-pastorat, består af 15 mtl. med 754 invånare och är belägen omkring Lögde-än emellan Ångerman-elfven och Stötings-fjället, samt håller i längd $7\frac{1}{2}$ och i bredd $6\frac{1}{2}$ mil. Den börde förut till Åsele och blef först år 1797 en serskild församling. Den förste predikanten härstädes var Jonas Ångman. Dess areal utgör 170,000 tunn., af hvilka 20,000 äro kärr och sjöar. Adr. Umeå eller Sollefteå.

Fredrika kyrka. Se: *Härberga*, socken.

Fredriksberg, en sätesgård i Döderhults socken af Kalmars län, består jemte underliggande hemman af 17 mtl. Den kallades förut Solberga och låg på annat ställe; men sedan frih. P. F. v. Hogardt inköpt det omkring år 1760 och hit förskaffat säterifrihet, uppbyggde han det på annat ställe och gaf det namn efter sig. Det tillhörde sedermera bergsrådet Cederbaum och derefter ryttmästaren med samma namn. Vid gården finnas 2:ne trädgårdar, med 150 fruktbärande träd af utmärkt godhet. Här är äfven ett icke obetydligt bibliotek i åtskilliga vetenskaper, och ett af de betydligaste enskilda mineral-kabinett, samt flere svarfvade arbeten af fältmarskalken Stenbock. Der gamla Solberga legat växer örten mannablod.

Fredriksberg och **Annefors**, i Säfvens eller Säfsnäs socken af Stora Kopparbergs län, utgöra tillsammans ett stort jernbruk, det förra, anlagdt år 1729, det senare år 1737 af H. O. Ström. Bruket har 5 härdar och 3,266 skepp:d 13 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern, hvaraf hammarskatten utgöres med 32 skepp:d 13 lisp:d 7 marker. Af ämnesjern, som får efter behag utsmidas emot en rekognitions-afgift af 24 sk. Biko per skepp:d, verkställes för 1 plåthård, 1 stålugn, 2 ässjor, 1 plåt-, 1 stål- och 6 spikhammare på 3 manufakturstockar, förädling af plåtar, stål och

spik, hvaraf, likasom stångjernet, betydligaste delen skeppas på Götheborg och afsättes der; men äfven på Stockholm. Äges af intressenter; disponeras af J. Mitander. Bruksstämpeln: H. S. G. med en i mellersta bokstafven nedåt stående pil, allt inom en cirkel af punkter.

Fredriksbergs koboltverk. Se: *Johannisbergs*.

Fredrikshof, tillföre kalladt *Ördjupet*, har fordom varit ett starkt fästningsverk, $\frac{1}{2}$ mil från Waxholmen, längre ut. Detta fästningsverk är numera belt och hållet öfverlemnadt åt tidens åverkan, för att sålunda raseras. Redan år 1549 ernade konung Gustaf I låta igenfylla detta inlopp medelst nedsänkta stenkistor, eller kanske rättare skeppsvrak, emedan man, under de sänkningar som nu på senare tider företagits, funnit de äldre sänkningarne gifva betydligt efter. Detsamma fullföljde konungarne Johan III och Carl X. Sundet kan numera endast passeras af smärre båtar. Fästningen började anläggas år 1724, hvarmed fortsattes intill år 1735, då arbetet fullbordades. Fästningsverket bestod af ett stort torn, bestyckadt i flera våningar, hvälfdt och bombfritt, och ansågs för det största fästningstorn i Europa. Det var försedt med magasinshus för proviant och krut, kommandantsrum, källare, m. m. och en brunn med tillräckligt och godt vatten. Men det blef ej omgifvet med tillräckliga verk, som ämnadt var. Vid stranden af sundet, emellan Wermdön och Rindön, funnos 2:ne stora kaponier, af flera bombfria våningar, emellan hvilka äro åtskilliga strandverk öfver hvarandra, hvaraf det nedre är byggt på stenkistor, på 8 famnars djup, och har nu anseeligt satt sig. På alla verken hafva varit öfver 100 kanoner. Allt hvad som hört till fästningen är numera borttaget, och den begagnas endast till magasin.

Fredrikadal, en sätesgård, i Vagnhärads socken af Södermanland, $4\frac{3}{4}$ mil från Nyköping, består af 2 mtl. säteri och $1\frac{1}{4}$ mtl. frälse. Har tillhört släkten de Wijk, Barclay, Ratsach och Berchner, hvars dotter blef gift med landshöfdingen Hägerflycht. År 1825 blef hälften af Fredrikadal och Risived gjord till fidei-kommiss. Tillhör kapiten N. Hägerflycht.

Fredrikafors, ett jernbruk i Udenäs socken af Westergöthland, vid Edsån, uppbyggt år 1756 af Jöns Kock, som derå erhöill privilegier d. 14 Maj 1739 till 800 skepp:d smide. Bruket har nu 3 härdar och 1,400 skepp:d privil. årligt smide, af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 14 skepp:d. Skeppar på Götheborg, äges af intressenter och disponeras af D. W. Lilljehöök. Vid bruket finnes en skola, under namn af *Christian skola*, inrättad år 1825 af professor Norders fru, Christina Setterholm, som då ägde verket. Smidesstämpeln är J K med adlig krona öfver, allt inom en cirkel af punkter.

Fredrikafors, ett jernbruk i Döderhults socken af Kalmar län, har 3 härdar och 345 skepp:d privil. årligt smide, af eget tackjern, hvaraf frälse-smidet är 45 skepp:d. Hammarskatten utgöres med 3 skepp:d. Bruket har egen koltägt. Skeppar på Kalmar eller Döderhultavik. Äges af J. F. Hulten-

heim och P. F. Cederbaum. Bruksstämpeln visar F S, inom en kvadrat.

Fredrikafors jernbruk i Bygdeå socken af Westerbottens län. Se: *Robertsfors*, jernbruk.

Fredrikshalls fästning i Norrige har i Svenska historien blifvit olyckligt namnkunnig genom Carl XII:s död i löpgravnen derutanföre.

Fredrikshamn, fredsslutet derstädes d. 27 Sept. 1809. Det var det mest olyckliga Sverige någonsin afslutat, emedan det derigenom nödgades till Ryssland afstå hela Finland, till och med Torneå och Åland, samt förbinda sig att biträda kontinental-systemet. — Ett annat, lyckligtvis mera glädjande, minne fäster sig vid denna stad. Gustaf III angrep med sin skärgårdsflotta, d. 15 Maj år 1790, den här förlagda Ryska eskadern. Träffningen började kl. 4 om morgonen, med yttersta häftighet å ömse sidor, och var, efter 3 timmar, afgjord till Svenskarnes förmån. Ryssarne drogo sig i oordning tillbaka under fästningens kanoner, med en förlust af 10 kanonslupar, hvilka sjönko i hamnen och 38 beväpnade fartyg, som af Svenskarnes dels borttogos, dels uppbrändes. Sex officerare och 200 soldater blefvo fängne. Fästningen uppmanades att gifva sig; men då svaret blef vägrande, lät konungen natten emellan den 17 och 18 Maj till lands angripa densamma på flera ställen, hvilket dock icke lyckades.

Fredrikshof. Detta var en kronan tillhörande lägenhet vid Stockholms stads nordöstra ända emellan Ladugården och Kalfbagen. Arkitekten Jean de la Valée fick år 1652 densamma åt sig upplåten, att derstädes bygga vårdshus och "anställa allabanda lustspel och tidsfördrif, till lofligt förlustande, på sätt som i landet hittills brukligt varit, såsom bollhus, klot- och trycktaffelspel, med flera förnöjande saker, såsom han på fremmande orter har sett eller sjelf påfinner, samt att upprätta bageri, gärkök, bryggeri, vinbränning och destillering", m. m. Stället kallades då, efter sin bestämmelse, *Lustdal*. Inrättningen lærer likväl icke haft önskad framgång, emedan stället år 1668 kom i riksrådet och fältmarskalken Königsmarks ägo och indrogs år 1682 till kronan. Konung Fredrik I blef år 1733 dess ägare, byggde här ett stenhus och anlade tvenne trädgårdar, samt gaf egendomen sitt nuvarande namn. Han skänkte den sedan åt baron Broman, efter hvars död den köptes af riksrådet friherre Hamilton. Då likväl enkedrottningen Lovisa Ulrika tillkännagifvit sin önskan att erhålla den till enkesäte, inköptes den för hennes räkning, och slottet uppbyggdes derstädes med en kostnad af 4 tunnor guld. Byggnaden började år 1774. Efter enkedrottningens död innehades det af prinsessan Sofia Albertina, intill dess hon inflyttade i sitt palats vid Gustaf Adolfs torg. Här höllos år 1789 flere ledamöter af den adliga oppositionen arresterade, äfvensom några af hufvudmännen för Anjala-förbundet. (Se: *Hästesko*). År 1793 inreddes det till arsenal, då troféerna ditflyttades från det till theater inredda De la Gardieska palatset; men fick år 1802 sin nuvarande bestämmelse, såsom kasern för Svea lifgardes-regemente. På dess

äger anlades några år senare en kasern för lifgardet till häst.

Fredrikshäls, manufakturverk i Gryts socken af Östergötland, har 1 knip-, 2 spikhammare och 2 hårdar; är privilegieradt år 1816. Tillverkningsrättigheten är obestämd.

Fredrikshäls, fordom *Marsäter*, $4\frac{1}{2}$ hemman frälse-säteri, i ofvannämnde socken, har en ganska täck belägenhet ej långt ifrån saltsjön, med en promenad af $\frac{1}{4}$ mils längd, en af de vackraste i länet. Mangården, 1 mil från kyrkan, är väl bebyggd. Ägare till Fredrikshäls hafva varit släakterne Dufva, Vittinghoff och Rehbinder. På ägorne finnas 2 qvarnar och 1 sågverk. Stället är ryktbart af det genljud, hvilket, vid klart och stilla väder, höres på sjön, och upprepar 26 stavelser, eller följande dertill brukliga ord: "ett sådant eko som här, får man icke höra i all sin dar, om man lefde aldrig så länge."

Fredriksoddes eröfring. Den ägde ram d. 24 Okt. år 1657, och var en bland de mest förvånande händelser under Carl X Gustafs krig, hvilket likväl var så rikt på sådana. Konung Fredrik hade satt sin största lit till denna fästning, den han uppbyggt och gifvit sitt namn, och hvilken han rikligen försett med alla behof. Den hade en besättning af 6,000 man, under den gamle riksmarsken Anders Billes befäl. De angripande Svenskarne, under Wrangel, voro deremot föga öfver 3,000 man. Dahlberg hade om nätterna, med lika mycken möda som fara, rekognoscerat omgifningarna och funnit anfalllet möjligt. Det skedde en timma före solens uppgång. Dahlberg, i spetsen för Uplands och Westgötha kavalleri, red omkring de två yttersta pålraderne, högg sig igenom den tredje och stod inne i fästningen innan fienden hunnit sansa sig. Wrangel, med den öfriga hären, under Nils Brahe och De la Gardie, bestego vallarna på alla sidor, och då solen uppgick, var fästningen i Svenskarnes händer, hvilka dervid förlorat endast 75 døde och 195 sårade. Bille drog sig, med hälften af styrkan, tillbaka till Bersudde, yttersta delen af Fredriksoddes landtunga, och gaf sig fängen. Svenskarnes fingo ett ovanligt rikt byte (emedan många förmögna personer i trakten diffört sina dyrbarheter), en betydlig krigskassa, 73 kanoner, 382 centner krut, 1,000 muskötter, 1,200 ryttareharnesk, 700 hjelmar, 39 fanor, 8,200 kulor, 124 tunnor sill, 190 tunnor torsk, 32 tunnor smör, 350 tunnor salt, 900 tunnor råg, 50 tunnor rågmjöl, o. s. v. Af besättningen blefvo 3,000 tillfångatagne och de öfrige dels slagne, dels skingrade. Lika stor som Svenskarnes glädje, var Danska folkets förtrytelse och misströstan; ty man hade ansett det omöjligt, att en så stark fästning kunnat falla utan förräderi. Isynnerhet fäste sig misstanken vid Bille; men han undgick allt ansvar genom dösen, hvilken träffade honom 14 dagar efter hans olycka, till följd af de sår han erhöillit i striden, jemte sorgen öfver sitt och landets missöde. Den eröfrade fästningen måste två år senare öfvergifvas, i följd af de sjukdomar, som uppkommit genom likens oförsigtiga begrafning.

Fredriks-skans förvarar inloppet till Gefle, och har ett fördelaktigt läge på en liten holme, fordom *Blockhus-haren* kallad, $\frac{1}{4}$ mil ifrån hamnen. Emellan holmen och norra landet är så smalt och grundt, att endast små båtar kunna gå fram; men åt östra landet är omkring två böss-skotts bredd och så djupt att 20 fots lastade fartyg segla igenom. Här skall i äldre tider hafva stått några försvars-anstalter och ett s. k. blockhus. År 1717 blef denna skans iständsatt, hvarigenom Ryska flottan, som 1719 låg här utanför i skären, hindrades att komma till staden. Den kallades äfven *Hugoskans*, efter general-löjtnanten friherre Hugo Hamilton, som hade inseendet öfver skans-arbetet. Ifrån 1720 till 1742, särdeles 1738, gjordes här flere förbättringar med vallar och försvarsverk. Efter freden 1743 blefvo här bibehållne 16 kanoner, under vård af 1 löjtnant, 1 styckjunkare och 30 man. År 1788 flyttades både kanoner och besättning till Waxholmen; men följande året blef skansen, åter på stadens bekostnad, iständsatt och försedd med 8 stora kanoner. Vid samma tid anlades äfven ett batteri på Holmudden, vid yttersta inloppet, med en bestyckning af 4 stycken 36-pundiga och 4 stycken 24-pundiga kanoner.

Fredriks-skans, en liten skans norr ut från Kalmar, tätt bredvid staden och malmen, anlagd omkring år 1740 och benämnd efter Fredrik I, eburu den vanligen kallas *Käringsläret*.

Fredros, ett jernbruk med derunder hörande *Rezed*, äfven jernbruk, belägne i Gunnarskogs socken af Wermland. Det förra har 1,200 skepp:d privil. årligt smide, med 12 skepp:d hammarskatt; det senare 900 skepp:d, med 9 skepp:d hammarskatt, allt af eget tackjern. Vid hvartdera bruket finnas 2 hårdar. Skeppningen sker på Götheborg. Ägare: J. Mitander och C. Dettow. Vid Fredros idkas betydligt spik- och manufaktur-smide.

Fredsberg, en socken, med Bäck samt Björkängs kapell, belägen i Wadsbo härad af Skaraborgs län, norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, 2 mil O.N.O. från Mariestad, vid Götha kanal. Kyrkan, på hög och vacker plan, nybyggd år 1814 af sten i fyrkantig form, är ljus och rymlig. Nära härintill äro vallar, stenkummel och grifvågar. Man skall här vid gräfning i jorden funnit värjor och sporrar, m. m. Den gamla kyrkan skadades af åskeld år 1691. I socknen märkes: *Båstebacken*, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, med vacker åbyggnad, god och väl anlagd trädgård. *Stätte*, 1 mtl. säteri, är väl bebyggt, har stor ladugård, trädgård och skog. *Stora Lefång*, 1 mtl. kronoskatte, med vackert läge utmed Götha kanal. *Lilla Lefång*, $\frac{1}{4}$ mtl. kr. sk., med utmärkt löf- och barrskog. Midt emot kyrkan ligger *Hajstorp*, station för ångfartygen på Götha kanal. *Ymseborg*, ett gammalt konunga-säte (hvarom se detta ord.) Socken en hör till i kl. reg. pastorater och har 1,736 invånare. Jemte annexet Bäck består den af 63 mtl. med en areal af 23,884 tunn., af hvilka 1,320 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Fredsberg, Olof, en miniatyr-målare, som dog år 1794, man vet icke i hvad ålder. Grafve C.

G. Tessin omfattade honom med mycken ynnest. Det heter om honom i Boyes målar-lexikon: "hans arbeten hafva mycken förtjänst af en präktig, väl vald, färghållning och förträfflig perspektiv."

Fredsbergsmossen, ligger vid sjön Ymsen i Skaraborgs län och innehåller 6,312 tunnland.

Fredshammar, ett jernbruk i Orsa socken af Stora Kopparbergs län, vid Ore-elf, är anlagdt af G. Heijdenfeldt, G. W. Schultz och frih. J. Cedercreutz, samt privilegieradt år 1697. Bruket har 7 härdar och 4 hamrar samt 3,000 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten utgöres med 30 skepp:d. Här idkas äfven spiksmide. *Bäcka* masugn, som ligger vid Orsasjön, hör under Fredshammars bruk. Jernverken härstädes uppbrunno år 1826; men blefvo på kort tid ånyo uppbyggde. Ägare: C. G. Johansson och medelägare. Smidesstämpeln visar F H med tvenne korslagda pilar emellan och kunglig krona öfver bokstäfverna.

Fredsmil eller **Frihetmil** kallas det privilegium, som sträcker sig en mil omkring den privilegierade orten. En sådan fredsmil hafva vissa städer, och äro derigenom i besittning af vissa rättigheter inom en mils afstånd. En sådan fredsmil ägde säterierna fordom, och landtbönder, som bodde inom densamma, voro fria från utskrifningar, gärdar, m. m. En lemning af denna fredsmil finnes i rå- och rörs-friheten, eller säteri-ägarens rätt, att, under hufvudgårdens friheter, försvara sådana hemman, som blifvit upptagne inom säteriets rågång, eller den by, der säteriet är beläget.

Fregatt, ett tremastadt örlogsfartyg, som har blott ett batteri. Svenska flottan har 9 fregatter, med station i Carlskrona.

Freinsheim eller **Freinsheimius**, **Johan**, född i Ulm d. 16 Nov. år 1608 och död i Heidelberg d. 30 Aug. 1660, en på sin tid utmärkt lär, särdeles hemmastadd i gamla litteraturen och historien, har utgifvit flera upplagor af klassikerna. Hans vältalighet, hvilken jsynnerhet röjde sig i ett loftal öfver Gustaf II Adolf, väckte uppmärksamhet i Sverige, dit han inkallades år 1642 af drottning Christina, som utnämnde honom till Skytteansk professor. Ett tal öfver henne, som han höll på hennes födelsedag år 1647, behagade henne så, att hon kallade honom till Stockholm, gjorde honom till sin bibliothekarie, med fritt underhåll och 2,000 R:dr i lön, samt skänkte honom 500 dukater, och, hvad som var än mera, eftergaf hans födelsestad det mesta af dess andel i den Tyska krigskostnads-summan. Det Svenska luftstrecket öfverensstämde likväl icke med hans ömtåliga hälsa, hvarföre han begärde att få återvända till Tyskland. Christina samtyckte dertill, ehuru ogerna, gaf honom vid afresan många skänker, och tillät honom behålla lönen för sin lifstid.

Frejor (mythol.). Ett namn, eller snarare en titel, som de nordiska qvinnorna erhöilo, efter gudinnan Freja. Detta gällde emellertid endast för de gifta. Af *Frejor* blef slutligen *Frvar*.

Frejvid Döfve. Se: *Arnold Blinde*.

Frøke (mythol.). En af de tvenne ulfvar, eller vargar, hvilka Oden brukade såsom jagthundar. De lågo bredvid honom när han satt till bords och erhöilo då all den mat som åt honom fram-sattes; emedan den högste guden, för att lefva, endast behöfde dricka, men icke äta.

Fremling, löjtnant vid flottan, var, under 1742 års fälttåg, kommenderad ombord på skeppet *Öland*, hvilket fördes af kapiten Schlyter. Skeppet strandade under en storm vid Ölands södra udde. Fremling anklagades såsom vållande till olyckan, genom en felaktig manöver, ställdes inför krigsrätt och dömdes till döden; men konungen mildrade domen till tre veckors vatten och bröd, hvarjemte han förklarades ovärdig att vidare tjena staten.

Fremling, **Mathias**, filosofie professor i Lund, född i Malmö d. 17 Okt. 1745, död i Lund d. 20 Juli 1820. Son till en förmögen far, handlanden i Malmö, Lorentz F., och informator i riksdädet Ribbings hus, skulle man tro att lyckan bordt uppsöka honom innan hon gjorde det; ty han blef professor först år 1782. En skrift mot Kant förskaffade honom Gustaf IV Adolfs ynnest, hvilken opärint, af egen ingifvelse, gjorde honom till R. af N. O. vid kröningen i Norrköping. Deenna skrift, äfvensom en annan: *Bref i filosofien*, jemte några disputationer, utgöra hans efterlemnade arbeten. Mycken beläsenhet, opartiskhet, ett lätt föredrag och ett gladt umgänge tillerkännas honom allmänt. Man förebrår honom en något långt drifven sparsamhet.

Frenderus eller **Fremder**, biskop i Strengnäs, der han afled år 1344, efter att blott en kort tid hafva beklädt biskopstolen. Han skall hafva varit af en ansedd släkt och redan hunnen till en hög ålder, då han bekläddes med biskopsvärdigheten. **Frenninge**, en socken, med Wollsjö, belägen i Färs härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $4\frac{1}{2}$ mil N. från Ystad. Här märkes: *Härderup*, $2\frac{1}{4}$ mtl.; *Skumparp*, $\frac{1}{7}$ mtl. Här var afidne riksdagsmannen Nils Månsson född, och har derigenom gifvit ryktbarhet åt stället; *Starrarp*, $4\frac{7}{8}$ mtl.; *Wallarum*, 3 mtl., jemte flera andra mindre lägenheter. Socknens hemmantal utgör 22 $\frac{5}{4}$ mtl.; arealen 11,849 tunnland, af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Socknen hör till 3 kl. konsist. pastorater och har 1,541 invånare. Adr. Hörby.

Frescati eller **Frascati**, en lägenhet på Stockholms Djurgårds ägor, utanför Roslagstull, hvilken Gustaf III år 1791 skänkte, på hundra år, åt generalen, frih. Gustaf Mauritz Armfelt, som der uppförde ett landthus uti Italiensk stil, och gaf deråt detta namn, efter en bekant Italiensk villa. Sedan Armfelt var död, företogs en undersökning om jordens natur, då det befanns, att den tillhörde Djurgården, och icke Ulriksdal, hvarföre stället åter indrogs till kronan. Nu innehafves det af lifmedikus af Edholm.

Frese, **Jakob**, en ung skald, i början af förra århundradet, om hvilken man gjorde sig stora förhoppningar och som man, bland alla äldre Svenske poeter, satt främst efter Stjernhjelms. För-

tärd af en långvarig sjuklighet, dog han i sina bästa år omkring år 1728. Han var då kanslist vid inrikes civil-expeditionen. Han har efterlemnadt: *Andeliga och världsliga dikter; Kärta Sedeläror och Sede-Tillämpningar; Passions-Tankar, eller Betraktelser, Öfver Vår Välsign. Frälsares Blodiga Pino och Dödskamp, under sjuktligt tillstånd författade af* P. A. Sondén utgaf, år 1826, en ny upplaga af hans förnämsta arbeten.

Fresta, en socken, med Hammarby, belägen i Wallentuna härad af Stockholms län, vestra Roslags kontrakt af Upsala stift, $\frac{1}{2}$ mil N. från hufvudstaden, 2 mil från Mälaren. Socknens hemmantal utgör $20\frac{1}{2}$ hemman med 454 invånare. Arealen är 4,605 tunn., af hvilka 420 äro sjöar och kärr. Socknen hör till 2 kl. konsist. pastorer. Adr. Stockholm, Antuna.

Frestare, Carl, en af fångarne vid Pultawa. Han hade, såsom helt ung, varit i Holländsk tjänst och gjort fälttågen i Brabant på 1690-talet, blef 1697 förare vid Westmanlands regemente; men tjente upp sig, så att han redan 1704 var kapiten, hvilken grad han innehade ännu år 1709. Fördes till Sarauski och kvarblef der i fångenskap till 1722. Vid hemkomsten blef han major med kapitens indelning, och deltog i Finska fälttågen 1741—1743. Fick afsked år 1746 och dog 1760 i en ålder af 84 år.

Frey (mythol.). Var en af öfvergudarne i den gamla nordiska gudasagan. Han var af Vana-ätt, son till Niord i Noatan, Freyas bror och den ståtligaste bland Asarne. Han råder öfver regn och solsken, och "det är godt att åkalla honom till års och frid." Dvergarna gjorde åt Frey det goda skeppet *Skidbladner*, hvilket, då seglet är hissadt, har vind hvar man vill styra det; men eljest låter sammanveckla sig som en duk och bäras i en pung. Frey äger galten *Gullinborst*, som förmår ränna i luft och sjö, natt och dag, mera än någon häst, och "aldrig är så mörkt om natt eller dimma, att det ej är ljusst der han far fram; så lyser det af borsten." Frey ägde också ett öfvermåttan godt svärd; men detta förlorade han af följande anledning. En dag hade Frey gått upp i Odens högsäte i Hlidskjalf, hvarifrån han såg öfver hela jorden. Då han blickade åt norr, varnade han en den fagreste qvinna, jätten Gymirs dotter, Gerda, af hvars händer, då hon hof upp dem i dörröppningen, det sken såsom solen. Frey fattades af en outhärlig längtan att äga Gerda, och då slutligen hans skosven Skirnir åtog sig att uppsöka och begära Gerda åt Frey, fick han i belöning Freys goda svärd. Skirnir uträttade sitt uppdrag, och efter 9 natters väntan erhöill Frey Gerda till maka. Emellertid hade Frey förlorat sitt goda svärd, så att han i striden mot Bel dräpte denne med *Hjerthornet*. "Men hända månne det som värre är, då Frey saknar sitt svärd: det är då Muspels söner fara till strids." Och detta inträffar; ty vid Ragnarök strider Frey med Surtur och faller efter en hård kamp, och "varder det hans bane att han saknar det goda svärd, som han gaf åt Skirnir." Detta är, i korthet, Eddornas berättelse om Frey.

Den historiske Frey, Niords son och efterträdare, uppbyggde Upsala afgudatempel och inrättade Upsala öde; förde en lycklig regering, då ymnighet och frid rådde i landet, hvar för denna tid kallas Freysfriden, samt blef, vid sin död, obränd insatt i en af Upsala högar, och hans död i trenne år dold för folket. Han hette med ett annat namn: Yngvi eller Ingvi. Freys dyrkan var utbredd öfver största delen af Norden och troligen gemensam för alla Götthiska folkstammar. I Sverige synes, att dömma af ortnamn, trakten mellan och omkring sjöarne Hjelmaren och Wenern hafva varit Freysdyrkans hufvudsäte. Här ligga Frötuna (Freys stad) vid Arboga å, Frövi (Freys helgedom) i Nötby socken, Frösvidal, Frövi, Frötorp, m. fl. I Wiby socken ligger ett Frötorp och i grannskapet deraf Onsvi (Odens helgedom), det enda, som i dessa trakter tyder på Odens dyrkan. I Tyskland bibehålles äfvenså på flera ställen Freys namn. Den föräldrade benämningen Fró, herre, en äretitel, härledes af Frey, likasom fru af Freya. Frey var den alstrande kraften, fruktbarehetens ursprung, och han var, enligt gamla berättelser, afbildad i märkvärdig öfverensstämmelse med de bilder, hvilka uti Egypten och Grekland föreställde samma princip (t. ex. Hermes-stoderna). Hans bild fördes, uti nordens, vissa tider af året omkring landet för god ärväxt, och offer blefvo honom gifna, som kallades *Fröblot*. Dessa offer bestodo af lefvande djur, egentligen hästar och oxar, och af de förre ansågs isynnerhet en, *Frey-faxi* (Freys häst), helig. Vid offringen om julen inbars högtidligt på bordet *Freysgallen*, vid hvilken gjordes löften och eder. Till minne deraf, bakar man ännu i Sverige till julen bröd i form af djur, hvilka kallas *Julkisar*, och julkinkan erinrar äfven om ofvannämnde plägsed. Frey var solens och Freya månens gemål. Begge voro de barn ur Noatan (natten). Så voro äfven Apollo och Diana barn af Latona (natten). Frigg, den tredje af Freysdyrkans gudomligheter var Fjörgyns (jordens) dotter.

Freya (mythol.). En af den Nordiska gudalärans förnämsta personer. Hon var, enligt Eddornas vittnesbörd, dotter af Niord i Noatan, Freys syster, Vanagudinna och den ståtligaste bland gudinnorna. Hon ägde många dyrbara ting, såsom halsbandet Brising, smidt af fyra dverggar, och sin fjäderhamn, hvari hon kunde såsom fogel flyga hvar hon behagade. Hon bodde i borgen Folkvang, och hade der den stora och sköna salen Sessrymner. Af de stupade på slagfältet tog hon hälften med Odin, och "det är godt att åkalla henne i kärlek." Freya blef gift med en man, som hette Odr. Deras dotter hette Hnoss, hvilken var så fager, att med hennes namn är allt fagert och dyrbart benämndt. *Hnoss* (smycke). Enligt andra hade hon ännu en dotter: Geseme, af hvilken äfven smycken blifva benämnda. Odr for bort. Freya gråter efter honom och hennes tårar vordo det röda guld; därför kalla äfven skalderne guld: "Freyas gråt, Freyas ögons dagg eller regn." Freya har många namn, efter den färd hon gjorde att söka

Odr. Hon genomreste då många länder, och hade hos de obekanta folken många benämningar, såsom: Mar-döll (i hafvet född), Horn, Gefn och Syr. Freya var månens gemål, likasom hennes bror Frey solens. Den vackra stjerna, hvilken om höstaftnarna lyser på den södra himmeln, hette "Freyas stjerna", och med hennes namn benämndes äfven många träd och blommor. Af henne har äfven fredagen sitt namn. Freyas dyrkan sammanhänger noga med hennes broder Freys. De voro båda de tvenne *himlafusen*, födda af natten (i Noatan) och af Vanernas ätt. Freya kallas därför Vanagudinna eller Vanadis, och var den lifgifvande kärlekens ursprung. Freyas motbild i den Grekiskt-Romerska mythologien är Venus, kärlekens gudinna, i hafvet född (*Ἀφροδίτη*), månens gudinna och solens syster. Liksom Venus blef hon äfven i många benämningar sedermera kristnad till Maria, t. ex. Frejerocken, Mariærock, Freyas hår (ett slags gräs), Marias gräs, m. m. Freyas namn var högst i ära, och deraf äro höge herrars gemåler kallade fruar (Freyor).

Freyasfriden. Så kallades i Sverige den tid af frid, lycka och ymnighet, som rädde i Svealand under den vänsälle och årsälle Yngve Freys regering. Samma lyckliga tillstånd herrskade vid denna tid äfven i Danmark, och kallades der Frodefriden. Vid denna tidpunkt anser man Christus vara född.

Fria Läro- och Arbets-inrättningen, eller **Philipsenska skolan** i Stockholm, är i sitt nuvarande skick hufvudsakligen grundad genom donationer, och ägde vid slutet af år 1842 i kapital 41,870 R:dr, en fastighet, värderad till 18,000 R:dr, samt diverse inventarier till ett värde af omkring 500 R:dr, allt B:ko. Fattiga gossar och flickor af Maria Magdalena församling undervisades här uti läsa, kristendom, räkna, skriva, historia och geografi, samt en del äfven i de vanligaste handarbeten. Undervisningen besörjes af 1 lärare, med 700 R:drs lön och 1 lärarinna, aflönad med 333 R:dr 16 sk. Skolan är ställd under en direktion, bestående af sju ledamöter, och bivistades år 1842 af 65 gossar och 85 flickor.

Friare-bud, en folklek i Östergötland. Sällskapet sitter i ring. Den, som börjar leken, säger till sin granne: "Det kommer bud!" — Detta upprepas omkring hela laget. — Den förste: "Hvad för bud?" — Hvilket äfven förnyas af alla andra, jemte efterföljande: "Friare-bud!" — "Hvem skall då gifta sig?" — "N. N.!" (Vanligen någon af närvarande karlar eller fruntimmer). — "Hvem skall han ha?" — "Han skall ha mig!" — Den som öppnat leken, yttrar slutligen: "Se hur gossarne (flickorna) täfla om N. N.!" Afsigten med leken är, att roa sig åt närvarande älskandes bryderi, hvilkas kärlek skall utgöra en hemlighet.

Friarekung kallas i Lappmarken den, som åtager sig att fria för någon annan. På Lappska språket kallas denne person: *soygnon-divs*.

Friberget. Se: *Borgberg*.

Friborn. Den första skillnad emellan människorna, hvilken sederna och lagen fastställt, är den, som

beredde af börden. I detta afseende uppstå två hufvudklasser: *friborne* och *trålar*; men de kunna rätteligen dock ej betraktas såsom hvarandras motsats, ty den förre var allt, den senare deremot ej annat än djuret och tinget, hvilket utgjorde föremål för ägande-rätt. Sagorna yttra att "trålarne icke stå under lag och landsrätt, såsom andra män." Detta är grunden för alla de stadganden, som angående dem finnas i lagarne, och förgripelser mot dem togos ursprungligen i betraktande endast ur synpunkten af angrepp eller skada på egendom, till dess kristendomen lyckades först att mildra de hårda grundsatser, hvarest trålarne behandlades, och sedan att upphäfva sjelfva tråldoms-tillståndet. Till de friborne, frie, hörde alla de, hvilkas antingen begge föräldrar voro friborne, eller ock antingen fader eller moder var af fri börd, ty uti de Nordiska lagarne var det en från de andra Germaniska afvikande regel, att barn "gangi a batri halv." De friborne förekomma i lagarne under flere benämningar: *frals*, *fralsisman*, *fralsiskona*, i förhållande till trålarne, hvilka kallades *ofrals*; *folkfrals*, en af det fria folket; *fridhelta*, *ættadh*, *ættboren*, *fullkynnadh*, i afseende å den fria ätt man tillhörde, och i hvars gemenskap och skydd man stod; *thægn*, *thiægnyn*, i allmänhet en fri och själfständig man, en bonde. Till de frias klass fördes ock de så kallade *ættledde*, *frælsigvi*, trålar, hvilka ur tråldomen blifvit antingen frigifne eller friköpte, och i följd deraf kommit i åtnjutande af de flesta bland de rättigheter, som tillhörde de frie. Dessa frie utgjorde det egentliga folket.

Fribref för fartyg, kallas den handling, hvarigenom kommerskollegium förklarar fartyget berättigadt till Svenska fartygs friheter och förmåner. Fribrefvet är en förklaring, att fartyget är äkta Svenskt. Det gäller icke för lasten, icke för någon viss resa, utan för sjelfva skeppet, ehvad resor det må göra. Det förnyas blott när hufvudredaren ombytes, eller fartygets egenskaper helt och hållet förändras, vare sig genom omgjord takling eller genom reparationer, t. ex. om det förbygges, så att dräktigheten ökas. De vilkor, hvarunder fribref erhållas och fartyget således erkännes för Svenskt, är, att det blifvit byggt eller kölsträckt i landet, eller, efter sjöskada, der undergått en stor reparation; vidare att ägarne och befälhafvaren äro Svenskar. — Fribref i en annan mening kallas de bref, hvilka portofritt få afsändas med posten. Icke blott offentliga verk äga denna rättighet, utan äfven tidningar, som alltid skola vara stämplade, och derföre erlägga en afgift; samt äfven tidskrifter, dock så att häftet icke får öfverskrida 4 ark, och är belagd med tidningsstämpel.

Fribyggare, en orden. Har utgifvit journal för allmän upplysning och sederna, Sthm 1796—98, häft. 1—4, samt år 1799 Skrifter upplästa i sällskapet.

Frideberg, en gammal from och gudaktig fru, hvilken fått ett slägs historiskt namn af följande omständighet. Hon hade på sina sista år antagit kristna läran, och ville äfven i det hånseendet föl-

ja dess föreskrifter, att hon på satsningen skänkte all sin egendom åt de fattige. På den tiden ansåg man det likväl i Norden för skam att vara fattig, hvarföre ingen fanns, som kunde eller ville emottaga hennes gåfva. Denna måste således skickas till Bremen, der afnåmare till de rika allmossorna funnos i mängd.

Fridened, annex till Fröjered, beläget i Warthofa härad af Skaraborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil V. från Hjo. Kyrkan, af sten, är ombyggd år 1805 och har tvenne torn. Här i socknen märkas: *Djurakult*, $\frac{1}{4}$ mtl. säteri, samt militiä-boställena *Tjustorp* och *Wäbjörnstorp*. Socknen har 459 invånare. Dess areal utgör 5,392 tunn., af hvilka 70 äro sjöar och kärr. Den består af $12\frac{3}{4}$ mtl. Adr. Sköfde.

Fridkulla. Se: *Margaretha*, Inge d. ä:s dotter.

Fridleifstad, en socken, med Sillhöfda kapell och Rödeby, belägen i Medelstads härad och kontrakt af Blekinge län och Lunds stift, $1\frac{1}{2}$ mil N. från Carlskrona. Sjöborg, i dess "Utkast till Blekinges Historia", berättar att "ej långt ifrån byn (Fridleifstad) är på en äng en höjd, kringsatt med uppresta stenar. Detta ställe kallas *Fridleifs graf*. Hvem denne Fridleif varit blir svårt att säga; men med största trovärdighet kan påstås, att han varit antingen regent, eller åtminstone en man af stort anseende. Man vet, att flere regerande herrar af det namnet Fridleif funnits i Danmark; men man har sig icke bekant om en af dessa haft sitt hof på denna ort. I socknen felas icke minnesmärken efter gamla byggnader, hvilka, jemte namnet, kunna antyda, att Fridleif här varit bosatt. Mer eller mindre märkvärdiga ruiner anträffas på flere ställen inom socknen." Fridleifstads kyrka är en ganska gammal stenbyggnad utan torn. Den har varit helgad åt den helige Martin. Socknen hör till 1 kl. regala pastorat och består af $54\frac{3}{4}$ mtl., samt har 4,280 invånare. Dess areal utgör 37,191 tunn., af hvilka 3,520 äro sjöar och kärr. Adr. Carlskrona.

Fridsbrott kallades brott emot den allmänna säkerheten och freden i landet, och emot dessa brott stiftades Birger Jarls fridslagar om hemfrid, qvinnofrid, kyrkofrid och tingsfrid. Ur denna lagstiftning uppkom begreppet om edsöre, hvilket, ehuru efterhand förändradt, likväl ännu kvarstår i vår gällande lag. Straffen för fridsbrott äro olika efter omständigheterna. Qvinnans kön, kyrkans helighet och rättegångsortens höga bestämmelse att vara det ställe, der rättvisan häfdas, hafva gjort dessa ställen fridlysta, framför alla andra. (Se vidare: *Edsöre*.)

Fridskyss. Bruket att med kyssande och uttrycket "frid vare dig!" helsa hvarandra, är urgammalt i Österlanden. I anledning af Pauli, mähända på denna Österländska sed grundade tillsägelse, att helsa hvarandra med en helig kyss, uppkom bruket inom den första kristna församlingen, att efter böner, efter gudstjenst och isynnerhet efter begäendet af den heliga nattvarden, gifva hvarandra fridskyssen (*osculum pacis* eller endast *pax*). Då detta gaf anledning till missbruk, kysste man i stället en liten tafia af silfver, som äfven kallades *pax*

(egentligen *osculatum*), hvilken af presten lönades åt hvar och en af de närvarande att kysa. Man kysste på samma sätt äfven bibeln och isynnerhet messeboken. Att kyssa de heliga figurer man såg på teflan eller boken kallades äfven att kyssa *pacem*, gifva fridskyssen. I den Grekiska kyrkan bibehålles ännu, vid vissa högtider, såsom vid påskhögtiden, det ursprungliga fridskyssandet.

Fridsleif (mythol.), ett skönt, konstigt arbetadt harnesk, förfärdigadt af utmärkt skicklige dvergar. Det hörde till de tre klenoder, hvilka Rolf Krake utbad sig, då han skulle hjälpa sin stjuftader, konung Adils, i striden mot en Norsk konung.

Fridygn. Vid erläggandet af tionde består bergsmännen trenne sådana dygn; men när masugnarne måste ånyo uppmuras beviljas både bruksidkare och bergsmän 10 fridygn.

Friel, annex till Tun, beläget i Åse härad af Skaraborgs län, $3\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Wenersborg, $2\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Lidköping, vid Wenern. Kyrkan, liten, mörk och nedsjunken i jorden, är af okänd, men hög ålder. Nära Frielsby, i ången vid Wenern, upptogs, för omkring 50 år, sedan en kopparflaska, uti hvilken lågo 2:ne guldringar, spetsen af en värja samt aska och ben. Socknens hemmantal är $10\frac{1}{2}$ hemman. Den har 466 invånare på en areal af 3,124 tunnland, af hvilka endast 10 äro kärr och sjöar. Adr. Lidköping.

Fries, Elias, född d. 15 Aug. år 1794 i Femsjö socken af Wexjö stift, der fadern var präst och kyrkoherde. Hans håg för naturalhistorien utvecklade sig ganska tidigt, och ännu innan han blifvit student, kände han alla växter i sin hemort. Vid 20 års ålder blef han magister, fick 10 år senare professors titel och ännu tio år derefter, eller 1834, blef han verklig professor i den praktiska ekonomien. R. N. O., ledamot af vetenskaps-akademien. Han är en af icke blott Sveriges, utan Europas nu lefvande störste vetenskapsmän och naturforskare. Han har gjort sig ett namn isynnerhet genom sina skrifter om *Lafvarne* och *Svamparne*, hvarförutan man har af honom: *Flora Hallandica*, *Flora Scanica*, *Botaniska Utflugter*, m. fl.

Fries, Bengt Fredrik, en släkting till den föregående, föddes d. 24 Aug. 1799 i Helsingborg, der fadern var stadsfysikus. Denne aktade och allmänt sagnade vetenskapsman har gjort sig ett namn genom sitt arbete öfver Svenska fiskarne, resultatet af hans fleråriga resor och forskningar, och hvilket arbete, försett med planscher, ritade af W. von Wright, anses för det mest fulländade vetenskapen har i denna väg att uppvisa. En stor och obestridlig förtjenst har Fries äfven genom ordnandet af vetenskaps-akademiens museum, hvars intendent han var, och hvilket han på sitt sätt kan sägas hafva skapat, emedan det först genom honom erhöill sin rätta tillgänglighet och användbarhet. Fries dog i Stockholm d. 6 April 1839. Ständerna anslögo år 1840 en pension åt den aflidnes enka och barn. Hans förmästa efterlemnade skrifter äro, utom det ofvannämnda arbetet om Svenska fiskarne: *Beskrifning öfver nya insekter från*

Kolumbien, jemte vetenskaps-akademiens årsberättelser, från och med 1832, om nyare arbeten och upptäckter i zoologien.

Fries, Göran, var pastor i Breared och afsattes för det han gjort några utdrag ur *Melanctons loci theologici*; men vid 1662 års riksdag blef han af sitt stånd förklarad för renlärig och återfick embetet.

Friesendorf, Johan Fredrik, född i Bremen och stamfader för den Friesendorfska ätten i Sverige, användes här i åtskilliga diplomatiska värf, bland andra i en beskickning till England år 1661, om hvilken han afgifvit en berättelse, som innehåller flera ganska märkliga uppgifter. Han lär äfven der hafva blifvit väl emottagen af konung Carl II, hvilken gjorde honom till baronet och riddare. Han fick i Sverige titel af hof- och kommerseråd, blef, tillika med von Eik, kommerses-president i Götheborg, och föreslog ett generalfaktori derstädes, för hvilket äfven ett kongl. privilegium utfärdades. Afled år 1669, endast 52 år gammal. Han hade af kejsaren blifvit gjord till riksfriherre; men först hans söner blefvo Svenske friherrar. En af dem, **Magnus Gabriel**, stupade vid Poltava, såsom general-quarttermästare vid lifdrabanterne. Den mellerste,

Friesendorf, Carl Gustaf, född i Stockholm år 1663 och död i Stralsund 1715, beträdde sin faders bana, och skickades såsom sändebud till Hannoverska, Sachsiska och slutligen till Preussiska hofvet. Vid det sistnämnda råkade han likväl i onåd, och fick befallning, att lemna Berlin inom 24 timmar. Då denna befallning meddelades honom, hade han nog fintlighet att svara: "Det är mig okärt, att jag ej får stadna qvar så länge, ty jag har förut erhållit min konungs befallning, att inom 12 timmar lemna staden." Görtz lär hafva hyst stort förtroende till hans politiska insigter, och meddelade honom åtskilliga af sina planer. Hans son, **Fredrik**, född år 1707, inkallades 1761 i riksrådet, blef riddare och kommandör af alla Kongl. Maj:ts ordnar, 1767 president i lag-kommissionen; men fick afsked vid Norrköpings riksdag år 1769, och dog följande året på Wallstaas i Upland.

Friezky, Claes de, son till öfverste-löjtnanten de F., föddes i Januari 1737, lærer någon tid hafva tjenstgjort såsom landskanslist i Örebro, och förestod sedan ett bruksbolag, hvarigenom han fick titel af direktör. Hans egentliga anspråk på utmärkelse är likväl det namn af medborgare han tillvunnit sig. Han är i vårt land ett af de få bevisen, att äfven detta namn kan vara nog för att gå till efterverlden. Vid slutet af den s. k. frihetstiden nppträdde han såsom en aktad och verksam ledamot af mösspartiet. Det är beklagligt, att man skall nödgas räkna äfven en sådan man som Friezky till ett af dessa partier, hvilkas namn vanpryda vår historia; men sådant var en följd icke af hans lynne, utan af tidsförhållandena, och han skiljer sig för öfrigt högst väsendtligt från sine medbröder deri, att han icke eftersträfvade egna fördelar och välde, utan hvad han ansåg för

fäderneslandets nytta. Vid 1786 års riksdag, då det aristokratiska partiet trodde tiden gynnande, att åter börja sin sekelgamla strid med konungamagten, var Friezky en af dess förnämste kämpar; men icke af samma bevekelsegrunder som partiet, utan emedan han fann åtskilliga af styrelsens åtgärder skadliga för nationen och friheten, hvars grundsatser han af hela sin själ var tillgifven. Hans memorial om brännvinsbränningen, hvori han tydligt visade, att denna var en af folkets och särdeles landtmannens rättigheter, hvilken icke utan orättvisa kunde afhändas dem, väckte mycket uppseende och var troligen en bland anledningarne till riksdagens oförmodade slut. Vid den derpå följande lyste likväl först Friezky's talanger och patriotism i sin fulla glans. Med lika mycket mod som skicklighet sökte han motarbeta konungens planer på en utvidgad magt, och föreslog, för att vinna ändamålet, att man borde söka draga ännu ett stånd på adelsns sida. Härtill erfordrades den icke särdeles betydliga summan af 7,000 Rdr; men hvilken de rike particheferne Fersen och De Geer nekade att anskaffa, ehuru sådant ordt vara en småsak för blott den ene af dem. Vid den statskupp Gustaf III vid denna riksdag utförde, var Friezky en af dem som häktades, hvarjemte hans papper blefvo förseglade, emedan man inbillat konungen, att han var hufvudman för det parti, som handlade efter Rysk ledning och besoldades med Ryska penningar. Ingenting fanns likväl, som på minsta sätt bekräftade en sådan misstanke, och hvilken sist ordt drabba Friezky, emedan han var lika fri från egennytta, som från andra skamliga passioner. Hans handlingssätt leddes alltid af de renaste bevekelsegrunder. Han återfick friheten först efter riksdagens slut. Vid den i Gelle år 1792, deltog han åter i förhandlingarne, och var en af hemliga utskottets ledamöter. Han kom härigenom i en närmare beröring med konungen, som ej kunde undgå att fatta högaktning för honom, och derpå gaf honom ett bevis, hvilket lika mycket hedrar både Gustaf och Friezky. Då utskottet hade sin sista sammankomst, förklarade nemligen konungen, att han nu först lärt rätt känna och värdera Friezky's karakter och statsekonomiska insigter, och därför utnämnde honom till kommandör af Wasa-orden. Friezky undanbad sig likväl denna nådebetygelse, under uppgift, att han, redan vid 1772 års riksdag, gjort ett löfte, att aldrig mottaga någon titel, dekoration eller penninge-belöning, samt i ett stort sällskap med en dyr ed bekräftat detta löfte. Någon sade sedan härom, att Friezky icke med skäl kunde emottaga gröna bandet, då han förut hade blå bandet i moralen. En ersättning för denna försakelse väntade honom samma afton, då han i adelsns samlingsrum höjdes på sine ståndsbroders oxlar och förklarades för hela riddarhusets farbror, en titel, hvilken skulle gifvas honom af hvarje adelsman, huru mycket öfver honom i rang och ålder han än måtte vara. Han dog på Säbylund i Nerike d. 9 Okt. 1803, utan att, såsom man skulle väntat, deltaga i Norrköpings riksdag.

Frigel, Pehr, den Svenska tonkonstens senior, föddes d. 2 Sept. 1750 i Halmar, der fadern var theol. lektor. Af honom, äfvensom af egen belyselse bestämmd till studierna, drogs gossen likväl tidigt af sin håg till musiken, lärde sig på egen hand spela flöt och sedan orgor, på hvilka han en påskdag öfverraskade fadern med en ovanligt skön inledning till predikstols-psalmen och en ny utgångsmarsch. Belöningen härföre var tillåtelsen att få studera tonkonsten. Först vid 20 år kunde han begifva sig till Upsala, att taga student-examen, och vid 26 år magister-graden. I Stockholm, dit han sedan kom, gjorde han bekantskap med den tidens mest utmärkte kännare och idkare af musiken, och de anlag han röjde för densamma, föranledde en plan, att låta honom på allmän bekostnad företaga en utländsk resa, för att studera denna konsts teori. Genom förändrade omständigheter gick detta förslag likväl ej i verkställighet, utan Frigel nödgades, för sin utkomst, vid 30 års ålder, beträda embetsmannabanan och ingå i kansliet. Här fick han ofta tillfälle att föra protokollet inför konungen, som fäste uppmärksamhet vid hans lika utmärkte skriftstil som handstil, och ofta efter justeringen tackade honom derför. Snart erhöill han sekreterare-tjensten i stats-kontoret, hvilken han beklädde till år 1809, då han fick afsked med lönen i pension. Det var hans högsta befordran. Derjemte utnämnde honom likväl musikaliska akademien, hvilken redan 1777 kallat honom till sin ledamot, år 1796 till sin ständige sekreterare. Lärare-befattningen i musik-theorien och uppsigten öfver akademiens undervisningsverk uppdrogs honom tillika. Då han år 1841, vid 91 års ålder, nedlade dessa befattningar, öfverlemnade akademien till honom, såsom bevis på sin aktning, en öfver honom preglad medalj. Han hade då varit akademiens ledamot i 64 och dess sekreterare i 45 år. Frigels kompositioner äro, utom en mängd koraler och några kantater, en opera: *Zoroaster*, hvilken likväl aldrig lärt hafva blifvit uppförd, musiken till *Eremiten* och ett oratorium: *Försonaren på Oljoberget*, hans förnämsta arbete, hvilket tillskyndade honom då varande kronprinsen Carl Johans uppmärksamhet och skänken af en dyrbar gulddosa. Denna, tillika med en årlig pension af 200 R:dr, som 1840 års ständer anslogo åt honom, äro de enda belöningar Sveriges statsmagter läto honom vederfaras. På sena ålderdomen förlorade han sin syn; men bibehöll likväl sin helsa och sitt muntra lynne, till dess han genom ett olyckligt fall blef krympling, tvangs att gå på kryckor och deraf såg sina vanliga långa utvandringar afbrutna. Härigenom försvagades hans krafter fortare, än det troligen eljest skulle hafva skett, och han afled d. 24 Nov. 1842, i den sällsynt höga åldern af 92 år.

Frigga (mythol.). Var Odins gemål, Fjörgyns (jordens) dotter, och stammmoder till Asa-ätten. Hon är drottning bland alla gudinnor, hennes bostad är det praktfulla Fensal och hennes son är den gode Balder. Hon känner alla människors öden; men omtalar dem icke. Vid Balders dröm, då alla

gudar förfärades öfver hans möjliga död, tog Frigga ed af alla varelsor, att ej skada Balder, och bjöd sedermera sin högata kärlek åt den som ville rida till Hel och utlösa honom. Men Balder kom ej tillbaka, och "Frigg hon gret, i Fensalen." — Den inre betydelsen af Friggs saga är dunkel. Hon förväxlas ofta med Freya, hvilken äfven säges tillhört Odin; ifall ej Odin och Frigga samt Odr och Freya äro förväxlade. Troligen är Frigg densamma som Fjörgyn (jorden), hvars dotter hon säges vara; ty *Jorden* var äfven Odins gemål, med hvilken han födde den förste sonen Asathor. Likasom af Freys-dyrkan så finnes äfven spår öfrige af Friggs-dyrkan. I Tyskland omtalas en fru Freke, hvilken uppträder uti olika gestalter, och i England (i Yorkshire) föreställas bland landtfolket uti s. k. jättedansar, Woden och hans gemål Frigga såsom de förnämsta personerna.

Friggerocken. Så benämndes i gamla tider de trenne mot södra horisonten i rad sittande stjernor, hvilka nu heta *Orions bälte*, och bland allmogen *Jakobs staf* eller *de tre vise män*. Den hette kanske egentligen *Frejrocken*, och blef straxt efter kristendomens införande omkristnad till *Mariarocken*.

Friggeråker. Mellan Mösse-, Brunnhems- och Älleberg i Westergöthland sträckte sig i fordomtima en fruktbar och skön slätt, tidigt odlad och rikt befolkad. På denna slätt lågo flera åt de gamla Asagudarne helgade orter, hvaribland äfven nuvarande Friggeråker. Då S:t Sigfrid nyss var anländ till Göthaland, drog han omkring, döpte folket och uppbyggde kristna kyrkor. Då anlade han äfven kyrkan vid Friggeråker.

Friggeråker, annex till Falköpings stadsförsamling, beläget i Gudhems härad af Skaraborgs län, Wilska kontrakt af Skara stift, $\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Falköping. Kyrkan, af sten, mörk och trång, är en af de äldsta i Westergöthland, uppbyggd omkring år 1000 efter Kristi födelse. I socknen märkes: *Bäckebo*, 2 mtl. säteri, samt *Stutagården*, 1 mtl. säteri. Socknen består af 33 $\frac{3}{4}$ mtl. med 380 invånare. Dess areal utgör 3,819 tunnland jord. Adr. Falköping.

Friggsfriden. Så kallades den frid, hvilken, vid kristendomens införande i Norden, de kristna och hedningarne ömsesidigt lofvat hvarandra. Namnet härleder sig deraf, att den, likasom alla heliga beslut denna tid var stadfästad med ed vid Frigga. Hedning eller kristen, som förbröt sig mot den andras gudstjänst och helgedomar kallades *Warg* i *veum* (helgerånare), och skulle fly landet, emedan han brutit Friggsfriden. Vid det All-Sviating, som hölls af Olof Skötkonung, efter hans dop, förnyades Friggsfriden af Svearne och deras lagman Thorgny, och den lag stadgades, att Asagudarnes dyrkan skulle vara den i landet rådande, och ingen mot sin vilja kunna tvingas till den nya läran. Deremot lemnades åt konungen, och dem som det önskade, frihet att dyrka sin Gud. Begreppet om samvetsfrihet utgick ur det om personlig frihet i allmänhet och var heligt hos våra hedniska förfäder, och först sedan de kristna lärarne, af missförstånd nit, med våld började angripa och förstöra de gam-

la gudaboningarne, och derigenom bröto den heliga Friggafreden, uppkommo de blodiga striderna under Stenkils ätt.

Friherre, Friherreskap. Dessa infördes vid Erik XIV:s kröning. (Se: *Adel*.)

Frihetstiden kallas det tidehvarf i Sveriges historia, som följde på Carl XII:s död, och sträcker sig till revolutionen 1772. Den var en reaktion emot det konungaliga enväldet, hvilket senare utgjorde den Carolinska tidens skaplynn. Det var tillika början till demokratiens öfvervalde i Sverige; ty den gamla högadeln störtades år 1680, förnämligast genom den yngre adelns afund, som längtade att intaga dess plats. Men efter Carl XII:s död uppstod ett riksdagsvälde och med ett beständigt stigande inflytande af de ofrälse stånden. Medelklassen, som bildat sig under den föregående tiden, framstår efter Carl XII:s död nog mäktig, att kunna begära representationsrätt. Den afvisades; men det största inflytandet stannade hos den del af medelklassen, hvilken tillhörde riks-stånden. Detta gäller icke endast om prester och borgare, utan äfven om adeln, hvars flertal, ehuru fattigare, och hvilken i lefnadsvillkor närmade sig medelklassen eller tillhörde den, sattes, genom upphälvandet af klass-indelningen, i besittning af riddershusets beslutande rätt. Konungamagten, nyss oinskränkt, blef nu bunden af rådets pluralitet, och rådet betraktades såsom ständernes fullmäktige. Det skulle tillsättas af konungen inom ett af ständerne upprättadt förslag, och var ansvarigt inför ständerne; men icke inför konungen. Ständernes sekreta-utskott kunde afsätta rådet; men konungen kunde icke ombyta rådsherrar. På detta sätt stadgade frihetstiden den ministeriella ansvarigheten i Sverige, ehuru blott ofullständigt, likasom blott den ena sidan af rådets bestämelse var uppfattad, nemligen att föra folkets röst till konungen; men icke att vara hans rådgifvare, af honom kallade till rådsbordet. Ditkomna såsom ständernes ombud utöfvade rådsherrarne ej blott en rådgifvande, utan äfven beslutande myndighet, samt utgjorde, med konungen, rikets regering. Sådan var andan af 1719 års regeringsätt. Men efterhand tillvällade sig ständerne ej blott kontrollerna öfver styrelsen, utan äfven sjelfva regeringen till en stor del i egen hand; emedan ständerne upptogo besvär öfver regeringens beslut och icke blott förbehöll sig att granska regeringens allmänna påbud, utan äfven enskilda personers angelägenheter, dem regeringen behandlat. Ja, till och med rent personliga frågor, befodringsärender, afgjordes hufvudsakligen af ständerne. Till dem vände sig hvem som ville, med klagomål öfver liden orätt vid tillsättandet af tjänster, och ständerne öfverhopades med besvär öfver s. k. "*præjudice*" vid befodringsar. På samma gång ständerne på detta sätt öfverstego lagstiftande magtens gränser och gjorde sig till regerande, inskränktes äfven den återstod af oberoende, som 1720 års regeringsform ännu lemnat konungen. Hans beroende af rådets flertal blef alltmera strängt tillämpad, genom införandet af namstämpeln, hvarigenom rådets beslut förägs

med en konstgjord namnteckning af konungen, äfven utan hans bifall och verkliga underskrift; hvarjämte konungens rätt, att, utan votering i rådet, utnämna vissa tjänstemän inskränktes oafbrutet. Då konung Adolf Fredriks hof slutligen, år 1756, gjorde ett försök, att, på revolutionär väg, återvinnna åt konungen dess gamla myndighet, och detta misslyckades, betogs honom äfven rättigheten att sjelf utnämna cheferna för sin egen lifvakt. I allmänhet sysselsattes ständerne mycket af befodringsfrågor, och föreskrefvo genom det s. k. tjänstebetänkandet, en viss grundsats, hvilken regeringen i detta fall borde följa. Det var anciennitetsgrundsatsen, ehuru regeringsformen innehöll, att rikets embeten skulle tillsättas efter förtjänst. Detta begär att ingå i personliga förhållanden utmärkte frihetstidens ständer, och redan deraf kan man sluta till det partisinne som söndrade dem. Allt berodde på det parti, hvilket lyckades erhålla röstöfvervigt vid riksdagen. Hattarne undanträngde Mössorne 1738, och Mössorne återvunno sin magt år 1765. Men äfven under mellantiden hade vexlande skiften ägt rum, hvilket visade sig i rådsherrars afskedande, jemte utnämmandet af nya. Att detta, till en stor del, bestämdes af utländska penningemutor är tidehvarfvets mörkaste sida. Ljusare och bättre visar det sig om man betraktar den formella utbildningen af vår statsrätt. Från frihetstiden hafva vi till en stor del hemtat våra riksdagsformer, utskottsbildningen, sättet för grundlagens förändrande, m. m. Regeringsformen år 1809 har lärt mycket af frihetstiden, hvilket visar sig både i hvad den föreskrifvit och hvad den undvikit, med varnande exempel från frihetstiden för ögat. Sekreta-utskottet föregick det nuvarande konstitutions-utskottet; men det förra med en långt mera vidsträckt verksamhet, en större och farligare myndighet. Sekreta-utskottet ej blott beredde, utan afgjorde de viktigaste besluten och var sjelfva brännpunkten för partistriderna. Dess sammansättning visar oss en ny sida af frihetstidens författning. Adeln hade dubbelt antal ledamöter och voteringarne skedde ständsvis. Detta sistnämnda upphäfde till en stor del betydelsen af den förra. Då bönderne dessutom voro alldeles uteslutne härstädes, så visar det sig, huru ståndens jemnlighet ännu ej var erkänd, ehuru de i sjelfva verket redan voro hvarandra jemngoda i magt. En frambrytande, men tidigt hämmad demokratisk rörelse visar sig äfven i den s. k. "principalats-quæstionen", eller påståendet, att ständerne voro ansvarige inför sina kommittenter, likasom regeringen inför dem. Frågan, hvilken, redan i sitt upphof, förblandades med personligt hat — det var en strid emellan tvenne borgare, Springer och Plomgren — förföll snart och upphofsmanen, Springer, blef derföre olycklig. Frivillig landsflykt räddade honom undan svårare straff. — Dessa äro de allmännaste dragen af frihetstiden i politiskt afseende. Betraktad ifrån andra sidor visar den sig bättre. Det var en tid rik på embetsmansaduglighet, på vetenskapmän af stor förtjänst och på arbetslit, jemte framsteg i ekono-

misk väg. Den långa freden efter Carl XII:s krig väckte fredliga krafter och läkte krigets sår. Olyckligtvis blef statsförfattningen sådan, att hvarken konung eller folk, utan blott ständernes parter bestämde landets öden, sjelfva bestämda till en stor del af utländningens guld.

Frihetsår kallas den tid, hvarunder en jordägare, enligt serskildt medgifvande, njuter befrielse från skatt och ränta. Sådan befrielse lemnas vid afvittringar, då nybyggen anläggas. Frihetsåren äro ej alltid lika många, femton och derutöver ända till och med femtio. Fullkomlig frihet äger dock ej rum hela tiden; ty då $\frac{3}{4}$ deraf förflutit betalas halfva räntan under de återstående frihetsåren. Men skattläggningen sker genast, då nybygget är anlagdt. Äfven för andra odlingar kunna frihetsår erhållas. Boställs-innehafvare erhålla frihetsår för uppodlingar af oländig mark. Konungens befallningshafvande äger, att, i sådant fall, fastställa frihetsåren. Vid afvittringar åter, hvilka hufvudsakligen äga rum i de norra orterna, tillhör detta ägoskillnads-rätten, eller, såsom den ock kallas, afvittrings-rätten i Jemtland, samt i de öfriga norra länen landtmätaren, biträdd af kronofullmäktig och gode män.

Frikyrka kallas en sådan privilegierad församling, till hvilken hvar och en som det åstundar äger frihet att hålla sig. Amiralitets-kyrkan i Götheborg är en sådan frikyrka.

Frille. Denna gamla ätt härstammade från Finland. Af densamma äro hufvudsakligen tvenne män bekante: en **Måns Frille** till Gräfsbo, år 1470 häradshöfding i Österreka och år 1502 höfvidsman på Åbo slott, hvilket han tvangs att uppgifva genom några Tyskars affall, och en **Christiern Frille** af vapen, till Hapaniemi, som var riksråd och lagman i södra Finland, i hvilken egenkap han, ifrån åren 1469 till 1472, utgifvit åtskilliga lagmansdomar. Ätten introducerades år 1627, men är numera utgången.

Frillestad, en socken med Ekeby, belägen i Lügude härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $1\frac{1}{4}$ mil O.S.O. från Helsingborg. Pastoratet är alternativt regalt och patronelt. Ägaren af Gidsholm (se detta ord) tillsätter pastor 2 gånger, konungen den tredje gången. Socknen består af $10\frac{1}{2}$ mtl. och har 450 invånare. Arealen utgöres af 2,384 tunn. Adr. Helsingborg.

Frillesås, en socken, med Gällinge och Idala, belägen i Fjäre härad af Hallands län, Fjäre och Wiske förenade kontrakt af Götheborgs stift, $2\frac{1}{2}$ mil S.O. från Kungsbacka, $2\frac{3}{4}$ mil från Warberg, vid hafvet. Ifrån den uti ett fältslag på Högaberg vester om Frillesås kyrka, stupade och på valplatsen jordade kämpen eller konungen Fridlef och hans här befintliga ättfog, skall, enligt en ännu bibehållen fornsägen, detta pastorat härleda sitt namn. I socknen märkes säteriet *Elekjerr*, samt flere andra större och mindre lägenheter. Kyrkan är byggd år 1764. Bland fornlemningar märkes konung Fridlefs graf, uti hvilken år 1730 fanns en starkt sammansatt stenkista, hvaruti stod en urna af lera, uppfylld med aska, kol och brända

ben. Bredvid urnan låg ett kopparsvärd och en ganska väl arbetad gördel, som var öfverdragen med brons och emalj. Vid urnan låg äfven en oformligt stor stigbygel. — Socknen hör till 2 kl. regala pastorater och innefattar $32\frac{1}{2}$ mtl. med 1,038 invånare. Dess areal utgör 8,910 tunn., af hvilka 415 äro sjöar och kärr. Adr. Kongsbacka.

Frimarknad, är en benämning, som förekommer i handels-lagfarenheten och betyder en sådan marknad, hvarest flera slags handlande och handverkare sammanträffa, både inhemska och utländska, dock med det tillägg, att utländningar ej äga lof att fara till uppstads-marknader, utan endast till stapelstädernas frimarknader. Enskildt marknad deremot är ett oppositum; ty i enskild marknad handla allenast den stadens handlande och handverkare, men köpare få inställa sig från alla orter.

Frimurare-barnhuset i Stockholm stiftades år 1753 af frimurare-orden, såsom det uppgafs, till glädje och fagnadsbetygelse öfver prinsessan Sofia Albertinas födelse d. 8 Okt. s. å., och anlades först å Ladugårdslandet i en egendom vid hörnet af Storgatan och Skepparegatan; men flyttades sedan till frimurarebrödernes, grefvarne Bjelkes, hus vid Malmorgsgatan, som för detta ändamål inköptes. Inrättningen åtnjuter ett statsanslag af 666 Rdr 32 sk. Biko, får årliga kollekter i kyrkorna, inkomsten af en konsert, som årligen gifves Långfredagen, insamlingar inom orden, hyror af huset och frivilliga gåfvor, hvilkas sammanlagda belopp för närvarande utgör en räntebärande fond af 200,000 Rdr, hvarmed likväl ungefär 2,700 Rdr i lifräntor måste bestridas. Barnens antal utgör 300, hvaraf 100 underhållas på stället, och de andra utom huset, genom bidrag till fosterförlädrarna.

Frimureri. Under namn af frimurare eller frimurare-orden förstå vi ett sällskap af män, hvilka, förenade för vissa hemliga ändamål, äro utbredda öfver alla verldsdelar, dit den Europeiska bildningen sträcker sig. De utöfva i tysthet en konst, som bildligt kallas frimureri, och sammankomma i de för hvarje land upprättade s. k. loger. — Frimureriets uppkomst har blifvit mycket olika framställd. Deras egna skrifter, utgifna till en del i den ryktbara "Konstitutions-boken" af James Anderson 1722, räkna frimureriets ursprung ända från Adam och Noach. Moses var stormästare för det Hebreiska frimureriet, hvilket nådde sin höjd egentligen under konung Salomo. Från Palestina spriddes det till Grekland och Italien, och blef derifrån, af en Romersk riddare, St Albanus, införd i England, år 827. Denne upprättade för orden vissa reglor, och erhöi af kejsar Carausius ett fribref, med rättighet att vara stormästare och församla ett general-concilium. Efter förföljelser och olyckor under landets förödelse af Norrmän, Angler och Sachsare återställdes orden ännu en gång af konung Alfred, och konung Athelstan var dess ifrige beskyddare. Hans bror, Edvin, blef ordens förste stormästare, och för alla loger i England sammanskrefs år 926 en författning, hvars urskrift, på Anglosachsiska, ännu för-

varas i York. Andra härleda frimureriets ursprung från de Egyptiska mysterierna, från det Pythagoreiska förbundet, från de Dionysiska byggmästarna, från Essonerna, m. m. Nyare författare, såsom Lessing, antager Christ. Wreen såsom ordens stiftare, hvilken, vid S:t Paulskyrkans byggnad i London år 1685, ombildade ett derstädes ännu befintligt Tempelherre-maçonnerie. Nikolai, i sin bok "om frimureriets uppkomst", härleder det ifrån Rosencreutzarne (hvarpå bland annat frimurarnes trenne rosor, bilder af den *heliga tystlåtenheten*, vore bevis) och förklarar dess stiftande af den berömda astrologen Wil. Lilly, m. fl. under året 1646, såsom en opposition mot den samma år bildade *Royal Society of London*. Då nemligen denna hade till syftemål vetenskapernas allmängörande, så ville de förre arbeta mot ett sådant profanerande af kunskaperna, och göra dem esoteriska. Härunder bedrefvos äfven en mängd politiska planer under Cromwell och Jakob II, hvarefter frimureriet ombildades till ett mera rent menskligt syfte af Chr. Wreen. Det infördes sålunda förbättradt i Frankrike, af trenne Engelsmän, hvilka hos en värdshusvärd Hüre i Paris, upprättade den första Fransyska logen. Den sannaste förklaringen öfver frimureriets ursprung lemnar dock troligen doktor Krause, i sitt arbete: "*Die drey ältesten Kunstskunden der Freymauerbrüderschaft, 1819.*" Han bevisar tydligen dess samband med medeltidens kända byggnads-samfund, och dessas åter med de Romerska handverks-kollegierna (*Collegia fabrorum*), hvilka inrättades i Rom af Numa. (Dessa kollegier voro troligen efter Grekiska och Syd-Italienska eller Egyptiska mönster, och således frimureriets upprinnelse derifrån ej ogrundad.) Sagde kollegier utspridda, åtföljande de Romerska legionerna, Romersk byggnadskonst och odling till de eröfrade länderna, så att det knappt fanns någon så obetydlig stad eller så aflägsen ort, der de ej funnos, under sina egna författningar och skråreglor. Dessa författningar, ofta nämnda i de Romerska lagarne, såsom i de tolf tafornas lag, i *Corpus Juris*, m. fl., bibehöllos noga, och spår af dem röjas ännu i de senaste frimurare-föreskrifter. Uti Britannien voro en mängd praktiska byggnader uppförda af dessa kollegier; men vid Pikternes och Skotternes infall förskingrades förbundet, och då sedermera konungarne Alfred och Athelstan behöfde konstnärer och byggnadsfolk till återuppbyggande af borgar och kyrkor, hemtade de sådana dels från Frankrike, dels från Italien och Spanien, hvarest de gamla byggnads-skråna, liksom i det Grekiska kejsardömet, bibehållit sig mest oförändrade. Då medlemmarne af dessa korporationer voro af ganska olika religion, och många tillhörde de såsom kättare dömda partier, kunde de förmås att komma till England, blott emot villkor, att påfven och konungen förlänade dem vissa friheter och skyddsbref, isynnerhet egen domsrättighet och bestämning af arbetslön. De förenade sig under skriftliga stadgar, för hvilka de gamla Romerska författningarne lågo till grund, utmärkte sig för sin allmänna trosfördragsamhet, ren

sedolära och sträng vandel. Den påfuga kyrkans tyranni nödgade dem att hemlighålla sina religiösa läror (blandade af Grekisk, isynnerhet Stoisk filosofi, Grekiska och Österländska mysterier och gnostisk kristendom), äfvensom sina kunskaper i naturläran, metallarbete, eller att uppenbara dessa endast på omvägar, i fremmande omklädnad. Dertill kom ännu en omständighet, hvilken på dessa Engelska byggnads-samfund hade stort inflytande. Redan några år före Sachsarnes infall blomstrade i Britannien en kristen kyrka. Den blef tillika med den Romerska bildningen förtryckt och förskingrad af Pikter och Sachser, och medlemmarne deraf sökte sin tillflykt i Wales och Skottlands ödemarker, och isynnerhet på öarne Anglesey och Man, der de fortsatte sina rent apostoliska, med den orientalska kyrkan beslägtade, seder och läror. De lefde der utmärkte såsom lärare och vetenskapernas trogne idkare (under benämning Kaldeer, Keldeer, Ceilide och Colidei), samt utsände predikanter af den kristna läran, såsom Beda den vördnadsvärde till Tyskland, S:t Sigfrid till Sverige, m. fl. Men den Romersk-katholska kyrkan fördrog ej denna inblandning, och då den hel. Augustinus, jemte 40 munkar, skickade från påfven år 597, anlände till Britannien, blefvo de förstnämnde blodigt förföljda och deras kloster på Mona (Man) och i Wales förstörda. Ehuru förskingrade och bragte till låga förrättningar, såsom dörrvaktare, messtjenare, o. s. v., lyckades det dock dessa Kaldeer att förskaffa sig tillträde hos konungarne Alfred och Athelstan. Denne senare behöfde dem till uppbyggandet af sina förstörda städer, och de kommo derigenom i gemenskap med ofvannämnde från Frankrike och Italien bitkallade byggnads-kollegier, införde hos dem många af sina läror om en renare kristendom, och sammanbundo dem med de Romerska och Grekiska konstlärorna, till ett liturgiskt helt. Den äldsta författning för dessa nyombildade kollegier är den förut nämnda konstitutionen i York af år 926. Denna bibehöllos ända in i 14:de århundradet, med den förändring, att utom de egentliga konstmedlemmarne äfven upptogos s. k. "antagne murare" (*accepted masons*), bland hvilka ofta befunno sig mäktiga riks-stånd, till och med flere konungar af England. Vid tider af borgerliga oroligheter voro de "fria och antagne murarne" merendels patrioter, hvilka blefvo den lagliga regeringen trogne. I London funnos ännu 1666 många byggnads-loger, hvilka förplantade den gamla konstläran, med dess symboler och bruk, utgörande afsöndrade, men under konungens beskydd stående sällskap, förenade efter de gemensamma konstitutionerna. Af dessa byggnads-loger voro år 1717 ännu 4 öfriga. Ibland dem utgjorde dock de flesta endast "antagne murare." Sällskapets syftemål var ej mera egentligen byggnadskonsten, utan de renare moraliska och religiösa läror, som utmärkte det fordna murare-brödrskapet. En fullständig ombildning i denna anda gjordes nu år 1717, af trenne medlemmar ur dessa 4 loger, nemligen *Desaguliers*, *James Anderson* och *George Payne*, hvarigenom en ny tidpunkt

uppstår i frimureriets historia. Det är ej mera mureriet och byggnadskonsten, som utgör sällskapets ändamål, utan de högre, religiösa föreställningarne, om brödrakärlek, inbördes hjälp och trohet, m. m., troget bevarade i de gamla förbunden, blefvo den nyombildade författningens huvudgrunder, med bibehållande af sinnebilder och ceremonier ur det gamla mureriet. James Andersen utgaf 1722 sin på gamla Göthiska handskrifter stödda, men efter ofvannämnde grundsatser förändrade *Konstitutions-bok*, hvilken blef gällande för den nya storlogen. Med få förändringar under nyare upplagor, hvaraf den sista är af år 1815, utgör denna bok utgångspunkten för alla frimurare-sällskap på jorden. Dess lärosatser äro upphöjda och moraliska, och söka att bland menniskor, utan afseende på religion och politiska partier, utbreda inbördes kärlek, laglydnad och sedlighet. — Det Svenska frimureriet, hvilket, enligt *Frimurare-kalendern* af 1806 och 1808, begynt redan under Inge d. Yngre, eller åtminstone under Margaretha med säkerhet funnits i Stockholm och Lund, blir dock först bestående på 1730-talet. En grefve Sparre stiftade då i Stockholm, efter Fransyskt mönster, en frimurare-loge, hvari likväl få receptioner föreföllo före år 1782. Detta år inrättades en ny loge, *S:t Jean Auxiliaire*, och grefve Carl Knutson Posse utsågs till dess stormästare. Redan förut, 1759, var dock den *Stora Svenska Landtlogen* införd af kansli-rådet Eklof. År 1773 blef sedermera konung Carl XIII dess stormästare, och efter honom hafva konung Carl XIV och vår nu regerande konung varit ordens beskyddare. Då alla hemliga sällskaper år 1803 ställdes under polisens uppsigt, blef frimureriet ensamt undantaget; emedan det stod under regentens personliga beskydd. Sålunda har denna orden i Sverige ägt mycket hägn, hvarför äfven loger äro inrättade i de flesta af våra betydligare städer, såsom provincial-logerna i Christianstad, Götheborg, Linköping, m. m. Frimurare-loger finnas af flera olika slag och grader, under besynnerliga, bildlika namn. Af *S:t Andree Skottske* loger: *den Nordiske cirkeln* i Stockholm, *den Cubiske stenen* i Christianstad, *de Tre förenade Kronor* i Götheborg, *Den gyllene Gripen* i Carlstad, *Carl Johan* i Carlskrona och *Oscar till den flammande Stjerna* i Christiania. Af *S:t Johannis* loger gifvas: *den Nordiska första* och *S:t Erik* i Stockholm, *Salomon à trois serrures* i Götheborg, *Gustaf* i Carlskrona, *S:t Christoffer* i Christianstad, *Mellersta Pelaren* i Jönköping, *S:t Carolus* i Carlstad, *S:t Jakob* i Linköping, *S:t Olaus till den hvita Leopard* i Christiana och *Oskar* i Halmstad. *Elisabeth* i Kanton och *Södermanlands loge* i Gustavia på Barthelemy hafva nedlagt sina arbeten. År 1799 vexlades vänskapsfulla skrivelser mellan hertig Carl af Södermanland å det Svenska, och prins Georg å det Engelska frimureriets vägnar, äsyftande att bringa en närmare gemenskap mellan begge dessa ordens-samfund, till "upprättbållande af gammal enkelhet och dygd, och motarbetande af de noviteter, som kunna sätta farliga svärmare eller gudlösa uppviglare i stånd att un-

der frimureriets helgande slöja drifva mörkrets verk." Såsom bekant var konung Carl XIII, jemte hans minister Reuterholm, högst intresserad af frimureriets arbeten, samt inrättade för de högsta graderna en Svensk statsorden, Carl XIII:s orden. — Sålunda är frimureriet utbreddt öfver en stor del af jorden samt bildar, genom sina hemliga tecken och mystiska ceremonier en stor brödrakedja. Ut i flera af Europas despotiska stater, Ryssland, Österrike, Preussen, m. fl. är det förbjudet. Af den oinvigda massan hafva dessa bröder varit betraktade med häfvan, hvartill vidunderliga rykten gifvit anledning, eller ock med åtlöje och slutligen med temlig likgiltighet. Då det numera är bekant, att frimureriets grundsatser äro upphöjda och rena, dess verkningar menskliga och välgörande, fördömmar eller förbånar man ej mera ett förbund, som har ett ädelt ändamål till syfte. Man nödgas erkänna, att det fanns en tid, då det sanna och rätta måste genom hemlighet rädda sig undan förföljelser.

Frimåndag kallas den sed, som af gammalt varit brukligt bland handtverks-gesäller, att icke underkasta sig arbetskyldighet på verkstäderna, mera än fem dagar i veckan. Måndagen skulle vara fridag. Detta omtalas dock redan i äldre skrifordningar såsom ett missbruk. Skrå-ordningen 1669 förbjuder gesällerna, att, genom frimåndagar, göra mästaren förfång, och i nyare förordningar finnes plikt föreskrifven för oordentlighet med frimåndagar.

Frimästerskap hafva tvenne gånger, med föga framgång, varit tillätne i Sverige, nemligen i konung Carl XI:s tid, igenom kongl. förordningen d. 13 Mars 1672, då det, egentligen för att locka fremmande att inflytta i riket samt derstädes inrätta manufakturer, tillades dem, som ville nedsätta sig i Stockholm på Kungsholmen, eller det den tiden s. k. Munkelägrat, frihet, att, utan beroende af de vanliga handtverks-skråna, få utöfva den slöjd de åstundade. Sedan pest, hungersnöd, stränga värfningar och alla de olyckliga följder ett långsamt krig medför, försatt Svenska handtverkerierna i den uslaste belägenhet, införskrefs på konung Carl XII:s befallning, af baron Görtz, en mängd Franska handtverks-gesäller, med hvilka slötos kontrakter på en viss årlig penningesumma, hvilken hvar och en af dem borde åtnjuta. De inkommo i riket i början af år 1719; men konungen var död, och regeringen ägde inga penningar att uppfylla kontrakternas innehåll. För att likväl på något sätt uppfylla en Svensk konungs förbindelse, beviljades, d. 3 Febr. 1719, hvardera af dessa gesäller ett halft års lön efter kontrakterne, samt dessutom 30 d:lr s:mt till respenningar, på det sätt, att ett mynttecken svarade emot en Fransk livre och 4 d:lr i mynttecken mot en Holländsk gyllen. Mynttecknens allmänna misskredit, hvilka ock kort derefter, d. 23 derpå följande April, nedsattes till 2 öre s:mt, och således vida under hvad en Fransk livre då gällde, blottade förmodligen de flesta af nämnde gesäller på respenningar till hemorten, och på det de icke måtte förgås af hungersnöd, utfär-

dades, d. 26 Maj s. å., kongl. förordningen om frimästerskap, genom hvilken hvar och en, som lärt något handverk, lemnades frihet, att, utan förbindelser till skrän, antingen uti mästerstyckens förfärdigande eller annat, och med lika rättighet som skrämmästare, så väl i anseende till öppna verkstäder, som hållandet af gesällar och lärkosar, idka detsamma, sedan han förut anmält sig hov magistraten och vunnit burskap. Inemot 8 år, sedan frimästerskapen, hvilka skulle upphjelpa handtverkerierna, blifvit antagna i Sverige, eller år 1726, befanns af samma års persedel-extrakt, att ibland handtverksvaror af alla möjliga slag, till 72 tunnor guldts värde, äfven 115 bundtar skoremmer inkommit till Sverige från utrikes ort; och fann kongl. kommers-kollegium, uti dess den 10 Juni s. å. afgifna underdåniga betänkande, i anseende till allmänhetens klagan öfver oförsvärliga tillverkningar, sig föranlåtet tillstyrka, att ingen efter den tiden måtte antagas till frimästare, som icke 3 till 4 år arbetat som gesäll, "hållst i annat fall hela landet, samt isynnerhet Stockholms Stad, med sådana borgare skulle uppfyllas, de där hvarken gagnade sig sjelfve, eller kunde komma i det stånd, at de något reelt ibland borgerskapet kunde årläggas och bidraga", samt att afsigten med frimästerskapet varit, att öka antalet af duglige handtverkare; men icke att hvar och en, som ej rätteligen lärt ett handverk, skulle, "till de rätte mästares kladdande", få sätta sig ned, och med "odugligt arbete frustera dem, som sig af slike ville betjena." Ändtligen blef, igenom kongl. förordningen den 20 Juli 1731, frimästerskap helt och hållet afskaffadt i Sverige, emedan, såsom orden lyda, "förfarenheten visat, det handtverkeriernas upkomst och förkofran, som varit ändamålet af författningarne om frimästerskap, dymedelst ej stådt at erhållas."

Frimmeryd, en socken, belägen i norra Wedbo härad och kontrakt af Jönköpings län och Linköpings stift, 5 mil O.N.O. från Jönköping, 3 mil från Ekesjö. Kyrkan är byggd af gråsten. Man förmodar, att den fordom varit ett hedniskt tempel; men har i senare tider blifvit tillbyggd. I denna socken märkes följande säterier: *Qvarnstad*, $1\frac{1}{2}$ mtl., har af ålder tillhört släkten Pistol. *Hästeryd*, hvars äldsta kända ägare var Philip Pedersen Bonde, väpnare 1402 och 1408, samt Svea rikets råd och man 1435 och 1442. Ifrån honom ända till lagmannen frih. Christer Bonde har det varit inom familjen. Efter nämnde friherre kom det, genom fidei-kommiss, år 1712 till ättegrenen af Björnö. *Hyllan* och *Dagstorp*, de tre sistnämnda om 1 mtl. hvardera. Grifvthögar finnes här på flere ställen. Socken hör till 3 kl. reg. och har 667 invånare på $26\frac{1}{4}$ hemman. Dess areal utgör 8,007 tunn., af hvilka 430 äro sjöar och kärr. Adr. Boxholm.

Frische Mann, sjöträffningen i, emellan Svenska och Preussiska galerna; de senare blefvo slagne, nio fartyg och 500 man förlorades. (Se vidare: *Carpelan, Wilhelm*.)

Fristan (bergsm.term), betyder i allmänhet metallers

reduktion genom smältning; men isynnerhet blyets framställning i metalliskt tillstånd utur hårbly och glete, hvarföre detta äfven får namn af *friskbly*, och de dertill begagnade ugnar kallas *friskugnar* och *friskhårdar*.

Friställning kallas en viss afgift uti städerna, som vid afslutandet af köpebref och udfäendet af fastebref betalas till borgmästare och råd i staden.

Fristad för flyende brottslingar ansågo sig fordom fremmande magters ministrar äga rätt att skänka, icke blott i sin egen boning utan inom ett större område. Denna rättighet kallades *quartarsfriheten*, och gaf anledning till mycken tvist emellan regeringarne. — Fristad i en annan mening är den inrättning för en af rikets näringar, jern- och stålförädlingen, som blifvit gjord i staden Eskilstuna. Fristaden förlades till Carl Gustafs stads manufakturverk, hvilket kronan köpte och förenade med staden Eskilstuna. Inländske arbetare i jern och stål, samt äfven utländningar fingo tillstånd att der nedsätta sig, njuta medborgerliga rättigheter, befrielse från mantalspenningar och från skråordningens föreskrifter. Gårdstomter anvisades dem och de uppmuntrades med fri försäljningsrätt på marknader samt flere förmåner. Det var år 1771 som fristaden inrättades, se härom: *Eskilstuna*.

Fristad, annex till Borås församling, beläget i Wedens härad af Elfsborgs län, 1 mil N.N.O. från staden. Kyrkan skall, enligt sägen, hvilken äfven bestyrkes af fornlemningar, förut varit belägen vid Fristads hed, och sedan flyttad till sin nuvarande plats vid stora landsvägen emellan Borås och Jönköping. I socknen märkes: säteriet *Patorp*, 1 mtl., med flere underlydande hemman, är väl bebyggt och har en ovanligt vacker och betydlig skog. Har tillhört släkterna Gylta från början af 1400-talet till år 1580, sedan Soop, Ryning, Oxenstjerna, Fehman, Tham och Utfall. *Fristads hed*, exercisplats för Elfsborgs kongl. regemente. Socken består af $26\frac{1}{2}$ mtl. och har 842 invånare. Dess areal utgör 7,521 tunn., af hvilka 1,235 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Fristadius, Olavus Svenonis, biskop i Skara år 1651, och död derstädes år 1653, i en ålder af 65 år. Allt hvad man vet om honom är, att han, såsom det heter i biskopskrönikan, "styrde och anstaltade i Stichtet, icke utan någon beskyddning af gerughet."

Friðiofs saga. Se: *Tegnér, Esaias*.

Frista, annex till Seglora, beläget i Marks härad af Elfsborgs län, 2 mil S.S.V. från Borås. Kyrkan är uppförd af träd åren 1612—1621. Inom socknen märkes endast *Ramslätt*, en mindre herrgård. Socken består af $14\frac{1}{4}$ mtl. och har 658 invånare. Dess areal utgör 4,467 tunn., af hvilka 105 äro kärr och sjöar. Adr. Borås.

Fritt folk, fritt smäck. Ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande: der man är alltför fri, talas ofta alltför dristigt.

Fritt skepp, fritt gods, en sats i allmänna folk-rätten, som gifvit anledning till stridigheter bland de lärde och krig emellan staterna. Meningen, som den skall uttrycka, är att en nationsflagg skall af

alla, äfven de krigförande, respekteras, så att alla varor, hvilka sändas om bord, äro under flaggens skydd. Den har isynnerhet blifvit försvarad af de neutrala magterna, för att gynna deras frakthandel mellan krigförande folkslag. Sverige, Danmark och Ryssland hafva derföre flere gånger ingått den så kallade väpnade neutraliteten, och sökt, derigenom att de gifvit sina handelsfartyg konvoj, hindra de krigförande att undersöka fartygens papper, och dervid erfara om någon annan än neutrales egendom funnes om bord. England har under sina krig aldrig velat erkänna denna grundsats. Den motsatta, att ofritt skepp gör ofritt gods, har äfven blifvit uppställd och försvarad af Frankrike.

Fritz. Då Tillys här blef slagen vid Leipzig och han sjelf drogs med i flykten, var han nära att falla i Svensk fångenskap. En Svensk ryttmästare vid Rhengrefvens regemente, för sin resliga växt vanligen kallad: *Långe Fritz*, såg och igenkände den flyende. Hastigt skyndade han efter, fattade gubben i kläderna och befallte honom gifva sig. Tilly sporrade hästen och sökte rycka sig lös; men länge Fritz följde efter och gaf honom med pistolkolfven flera slag öfver hufvud, skuldra och arm. Den gamle var nära att förlora sansningen, då hertig Rudolf af Lauenburg händelsevis fick se uppträdet, ilade fram, sköt en kula genom hufvudet på länge Fritz och befriade Tilly.

Frode, en konung af Sköldunga-ätten. Han regerade i Danmark, samtida med konung Fjolner i Sverige och kejsar Augustus. Ett allmänt lugn herrskade öfverallt der man talade det Nordiska språket (*Norråna tunga*), och kallades Frode-friden. Sturleson säger, att under denna tid skadade ingen människa den andra, om han ock hade sin faders eller broders baneman för sig, lös eller bunden.

Frodefrid. Så kallas i sagan den tid, då Frode regerade i Danmark, och under hvilken en sådan säkerhet var i landet och så mycken gudsintet hos folket, att intet mord eller svek begicks, ingen oförrätt fanns att hämnas, och guld kunde läggas på öppna vägen, utan att det bortstals. Det var Nordens guldålder.

Frodeshammar, ett berg i Ydre härad af Östergötland, der, enligt de gamla skalderne, en konung Frode skall blifvit dödad af en ko. Samma konung skall äfven vara begravnen derstädes.

Frodeshöj. I Fjärås socken, emellan Tom och Li, finnes emellan bergen en valplats af oviss ålder; men tyckes tillhöra tiden omkring 500-talet. En dervid varande höj kallas Frodes höj, har en ättehäll, kallad Frodes sten, hvilken jemte de flesta till fotkedjan hörande stenar äro kullfallne. Men då högen för icke längesedan undersöktes, fanns deruti en lerurna med kol samt brända ben, och ibland dem en menniskotand af ovanlig storlek. Ättehällen, som då åter upprestes, håller 11 alnar i höjden. Midt uti stå 5 ättekullar med bautastenar till fotkedjor. På platsen har man anträffat en mängd brända ben och perlor, hvaraf torde bevisas, att krigare äfven brukat perlor till prydnad. Oaktadt både traditionen förmäler och denna höj tyckes vittna, att en konung Frode här

stridt och stupat, uppgifva likväl de Nordiska tideböckerna ingen Frode, som fallit i Halland.

Frode-stenen. Se: *Fjärås*, socken.

Fromma Stiftelser. Hit höra egentligen alla inrättningar i och för välgörande ändamål, således alla fattighus, hospitaler, m. m.; men särdeles de stora, för hela rikets gagn bestämda inrättningarne, såsom det stora och frimurare-barnhusen, det allmänna och Pro Patrias barnsörds-hus, dårhuset, prins Carls inrättning för vanvårdade barn, institutet för döfstamma och blinda, de flerfaldiga pensionskassorna, m. fl., hvilka äro upptagna hvar och en under sina titlar. I Stockholm allena finnas 66 hus, tillhörande dessa stiftelser, hvilkas fonder för det närvarande (1846) uppgå till öfver tre miljoner R:dr B:ko.

Fromhet blir väl lofvad; men sällan begåfvad. Med detta gamla Svenska ordspråk betecknades: man berömmar visserligen de fromma; men ger dem intet för sin fromhet.

Frondin, Elias, hist. professor och räntmästare vid Upsala universitet, fick tjenstfrihet år 1747, med kammarråds titel och dog 1761 i en ålder af 74 år. Hans son,

Frondin, Berge, bibliotekarie i Upsala, ledamot af dess vetenskaps-societet och af vitterhets-akademien, född d. 1 Aug. 1718, död d. 25 Maj 1783, har utgifvit en skrift: *Om Riksdagsmannarätt*, hvilken på sin tid väckte något upseende. För öfrigt utmärkt för sitt glada lynne och lätta omgängessätt.

Frosta, ett härad i Malmöhus läns 4:de fögderi, innefattar tillsammans 22 socknar, nemligen: Östra Sallerup, Hörby, Lyby, Södra Rörum, Hör, Munkarp, Norra Rörum, Bosjö-kloster, Fulltofta, Espinge, Högsereg, Gudmundtorp, Hurfva, Gårdstänga, Holmby, Borrlunda, Skeglinge, Strö, Skarhult, Harlösa, Hammarlunda samt Svensköp, innehållande en areal af 148,558 tunn. l., af hvilka 8,497 äro sjöar och kärr. Häradet består af 412½ mtl. och har 18,414 invånare. Spannmålshandel och boskaps-skötsel utgöra inbyggarnes förnämsta näringsfång. Största insjön är *Ringsjön*, från hvilken *Rönne-å* utlöper. Märkvärdigaste orterna äro säterierne *Skarhult* och *Bosjö-kloster*. I förening med Färs härad utgör detta härad en domsaga och ett fögderi. Klädedräkten är något olika med den som brukas i de andra Skånska häraderna, bland allmogen bruka männen allmännast hattar med röda band om kullen, svarta skinnbyxor och qvinnorna likaledes svarta och blåa tröjor och kjolar med korta lif, samt rödbruna skinnpelsar om vintern. Uttalet är mera brett och hårdt än på slättbygden, mera Smäländskt än Skånskt.

Frosta, ett kontrakt af Lunds stift, en del tillhörande Malmöhus län, en del Christianstads län. Det innefattar följande socknar med annexer: Östra Sallerup med Långaröd, Hörby med Lyby, Höxered, Fulltofta med Östra Espinge, Södra Rörum med Häglinge, Hör med Munkarp, Norra Rörum med Hallaröd, Bosjö-kloster, Gudmundtorp med Hurfva, Borrlunda med Skeglinge, Harlösa med Hammarlunda, Strö med Skarhult samt Gårdstänga med

Skärkött. Af dessa 13 pastorater äro 1 reg. 3 kl., 3 reg. 3 kl., 1 alternativt reg. och patr. 3 kl., 1 konsist. och patr. 3 kl., 2 patr. 3 kl., 3 konsist. 2 kl. och 2 konsist. 3 kl., och hafva tillsammans 21,487 invånare.

Froste eller **Jokul**, son till Kare, den femte af de Fornjortherske sagadrottarna.

Frosterus, **Hemrik**, händ genom sitt verk: *Inledning till Svenska Krigslagarenheten*, hvilket utkom åren 1765 och 1770. Dess första anledning var behovet att gifva den unge Lejonhufvad, hvars informator han blef, någon kunskap i militär-lagstiftningen. Det emottogs med mycken välvilja af 1760 års ständer. F., som då var juris licentiat, blef sedan juris doktor, och år 1771 logices et metaphysices professor i Upsala; men dog år 1773 den 9 Maj i rötfeber, icke fullt 46 år gammal.

Frostfjäril (*Geometra* eller *Acidalia brumata*), en nattfjäril af ljust eller mörkt askgrå eller grågul färg, med stora svartbruna ögon och fina trådlika antenner af kroppens längd. Hannen, af $\frac{3}{4}$ till $\frac{1}{2}$ tum längd och $1\frac{1}{4}$ à $1\frac{1}{2}$ tum bredd emellan ving-spetsarne, har stora breda vingar; honan deremot antingen alldeles inga eller ock endast ett par små vingstumpar, samt är endast $\frac{1}{2}$ tum lång. De förekomma allmänt i November och December månader, då hannarne flyga omkring om aftnarne för att uppsöka honorna och para sig med dem, hvilka uppehålla sig dels på marken, dels på trädstammar, o. dyl. Ofta träffas dessa senare krypande på snön eller isen i mildt väder, hvarvid de stundom, då köld hastigt inträffar, fastfrysas, hvaraf de dock icke lida något, utan qvarhållas endast till dess töväder infaller, och fortsätta sin vandring till något träd eller buske, för att der uttömma sina ägg, hvilka äro så talrika, att underlifvet blir släpande af deras tyngd. Äggen äro först gröna, sedan röd- eller brunaktiga och utkläckas af solvärmen om våren. Larven är, såsom fullväxt, 1 tum lång, med brunt hufvad och grönrandad kropp, förekommer stundom i otrolig mängd på löf- och fruktträd, hvilkas bark samt blad- och blomknoppar de uppåta, till dess att de i slutet af Maj krypa ned i jorden, för att förpappas uti ett hus, som de tillredt af mull och silkestrådar. Puppen är gulbrun och i gumpen försedd med 2 uppåt krökta spetsar, och först om vintern eller efterhösten, sedan frostnätterna börjat, framkommer den fulländade fjärilen. I anseende till den skada larverne tillfoga träden söker man på allt sätt att utrota dem, eller hindra insektens äggläggning uti träden, hvilket sker bäst på det sätt, att trädstammarne om hösten omlindas med en bred skinn- eller näfver-remsa, bestruken med fogellim eller tjära, hvaruti de vinglösa honorna fastna, då de skola begifva sig upp i träden.

Frostviken, annex-församling till Fölinge, belägen i Jemtlands norra fögderi, 16 mil från Östersund och 14 till 15 mil från moderkyrkan. Församlingen har ständig kapell-predikant sedan år 1842, hvarföre ock gudstjenst der hålles ordentligen. Nya kyrkan är invigd 1839. Den gamla står ännu qvar och hålles der gudstjenst 2 till 3 gån-

ger om året; den är belägen omkring 2 mil från den nya kyrkan. Socknen skall ensamt i längden utgöra 15 mil och har 580 invånare. Socknens areal och mtl. inbegripes i modersocknens. Adr. Östersund.

Fruoberget, i Vester-Hanninge socken af Södermanlands län, $3\frac{1}{2}$ mil från Stockholm, vid Häringe gods. I detta berg finnas flere rum, liksom kamrar. Det skall erhållit sitt namn deraf, att en fra, som antagit kristendomen, vid denna läras införande i Sverige, undflytt förföljelsen och dolt sig i en af grotterna, som ännu är bibehållen; men hon blef röjd genom en tappas galande, den hon hade med sig, och mördades.

Frugård, säteri, i Näs socken af Westergöthland, består af $10\frac{1}{2}$ mtl., är beläget 1 mil från Halle- och Hunneberg, 2 mil från Wenersborg, utmed sjön Wenern. Vid gården finnes lastage-plats. Skogen består af omkring 1,600 tunnland barrskog, inägora af 310 tunnland, hvaraf 200 åker. Egendomen har ett utmärkt vackert läge, mangårdabyggnader af sten, samt trädgårdar; 16 torp lyda härunder. Säteriet har tillhört släakterne Oxenstjerna, Bååt, Bjelke, Zelow och B. B. v. Platen.

Frukta Gud gör landet tryggt, är ett Svenskt, gammalt talesätt.

Frumerie, **Caleb de**, en af Carl XII:s följeslagare, under alla hans fälttåg, från och med år 1700 till Pultawa, derifrån till Bender, tillbaka till Stralsund, under hvars belägring han blef sårad, adlades, blef år 1736 chef för Kalmar regemente, och dog 1738 barnlös, 68 år gammal, då hans ätt utgick med honom.

Frumerie, **Maurits**, son till inspektoren vid amiralitets-krigsmanskassan, Clas Elias Frumerie och Sofia Marg. Stjerngranat, kongl. medaljör, led. af de fria konsternas akademi år 1839, en utmärkt och flitig medaljör, som riktat Svenska medaljsamlingen med 82 stycken större och mindre medaljer, hvaribland företrädesvis må nämnas: kröningsmedaljen öfver konung Carl XIII och drottning Hedv. Eleon. Charlotta år 1809, medaljen öfver jubelfesten till åminnelse af Lutherska reformationen, bekostad af rikets ständer år 1818; medaljen öfver Carl XIII:s död af frimurare-orden; dito öfver öppnandet af Södertelge kanal år 1819; dito öfver arfprinsarne Carl, Gustaf och Oskar år 1829 på rikets ständers bekostnad; dito öfver kongl. akademien för de fria konsternas 1:a jubelår 1835, alla vittnande om en säker hand och nitiditet i utarbetningen. Född den 18 Maj 1775. År 1837 uppmustrades F. med dem på kongl. akademien för de fria konsterna stat uppförda medaljörslösen.

Fruens tøjledd (äfven benämnd: *Fruens servis*), en pantlek med sång, bekant i de flesta Svenska och Finska landskaper och äfven i Frankrike. Sällskapet sitter i en ring uppå stolar, hvilka äro till antalet en mindre, än de i leken deltagande. En hvar tager sig namn af olika delar, hörande till ett fruntimmers toilett och omgifning, såsom: ring, halsband, klädsing, kamm, näsduk, kammarjungfru, man, o. s. v. Den, för hvilken ingen stol finnes, går inom ringen och säger: "Fru vill haf-

va sin lamm, ständak", et s. v. Petronus, som här detta namn, stiger upp och ger plats åt den som förut stått inom ringen. Vid uppropet: "Fru vill hafva behr sin toilett (servis)", stiga alla upp och intaga nya platser, likväl alltid med minst en stol emellan den, der han senast suttit. Pantlennas af den, som felar häremot, eller icke genast stiger upp, då hans antagna benämning upprepas, eller blir utan plats, då frans toilett framkallas.

Fransen är jorden för lats svim, är ett gammalt Svenskt ordspråk, hvilket ofta användes af Gustaf Wassa, hans söner och sonsöner, och hvar med de alltid plågade möta beqvämlighetens invändningar.

Fru Sole, en folklek i Östergötland. Fru Sole sitter på en stol. Alla omkringande äro tappar och höns. En gammal gumma kommer, stödd på en häpp, går till fru Sole och knappar på. Fru Sole: "Hvem är det, som knappar på min förstuguring?" — Gumman, med ömktlig röst: "Fattig gumma, båd' halt och blind, Frågar vägen till fru Sole! är hon hemma?" — Sole: "Ja!" — Gumman, pekande på någon af sällskapet: "Kära fru Sole, får jag den der lilla tuppen (hönan)?" — Sole: "Nej!" Gumman heder enst: "Å, säta fru Sole!" m. m. fl., till dess fru Sole bifaller. Nekar denna oafbrutet, så tackar gumman i alla fall, liksom hon fått hvad hon begärt och tager det. — Då hon haltar bort öfver golfvet, med det hon fått, säger hon: "Kärings var ej så halt, som hon linke till." — Derefter återkommer hon, är lika halt och dålig, förnyar sina böner och tar gifvan; så länge någon är kvar af hönskaran. Lekens hela värde beror af skickligheten hos fru Sole och gumman, att utföra sina åligganden.

Frustugan kallas en rymig urhållning eller kammar i ett berg på Sandhamns-ö, i Wernmö socken af Upland. Kammaren är så rymlig, att 6 till 8 personer kunna stå raka derinne. Den är helt och hållet rund och har en liten ingång på sidan.

Frustuna, en socken, med Cathrinens, belägen i Daga härad och kontrakt af Södermanlands län och Strengnäs stift, 2 $\frac{3}{4}$ mil från Mariefred. Kyrkan är ett vackert höghälsd tempel. I socknen märkes: *Ekrendal*, en större landegendom, har ett gjuteri, tillhör brukspatron Husberg; *Mölby*, säteri, tillhör major v. Platen; *Södertuna*, säteri, har utmärkt vacker belägenhet på en kringfluten ö uti Frösjön, tillhör kapiten Adelborg. Socken hör till 2 kl. konsist. pastorat, består af 40 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,224 invånare. Till fattiga barns, inom socknen, uppfostran har framlidne domprosten i Strengnäs, doktor Hans Graffman, testamenterat 1,000 R:dr B:ko. Vid bröllop hos allmogen klädes bruden vanligen efter öfligt bruk, och omgifves af s. k. hofriddare och brudtärner. Hvarje rätt under middagsmåltiden inspelas af tvenne, stundom trenne spelmän. Tal hålles af vederbörande prestman, hvilken förrättat vigseln, hvarefter brudparets skål drickes serskildt af hvar och en ibland bröllopslaget, som då framlemnar brudgifvor. Begravingar förrättas vanligen vid högmessa-ringningen till gudstjänst, hvarvid kvinnorna äfven åd-

följa den döda till dess hvilorum. Ut i kyrkan förblifva alla de sörjande i sittande ställning, då den öfriga församlingen uppstår vid de vanliga tillfällen. Socknens areal utgör 19,810 tunnland, af hvilka 2,990 äro sjöar och kärr. Adr. Södestolpe.

Fru-töcken tillkades, under medeltiden, endast riddares och riksråds hustrur; äfvensom deras döttrar allens, jemte prinsessorna, benämndes jungfrur. Det ömtales i rimkrönikan, att Johan II kallades till Svenska thronen, riksföreståndaren Svante Sture till förfång, hafvudsakligen på det riddare måtte bli slagne, hvilket en konung allena kunde göra. Det heter deri:

"Fördensuld mände de honom hylla,
Ty Herrenamn de hafva ville;
Deras Quinnor ville ej slätt Hustrur heta
Ty mände de efter Frua namn leta.
De Friborne ville hafva Riddare-slag,
Ty drogo de honom in emot Sveriges Lag."

Fryeled, en socken, med Hagskult, belägen i Östbo härad och kontrakt af Jönköpings län och Wexjö stift, 6 $\frac{1}{2}$ mil S. från Jönköping. Kyrkan är af sten, äfvensom tornet, och byggd år 1788. Vester om kyrkan flyter östra grenen af Laga-ån, hvilken förrenar sig, ofvanom Carlstads i Wernamo socken, med den från Hörle kommande västra grenen. Dessutom märkas här sjöarne *Hinskind*, *Lången* och *Scenarid*, samt 2 nye säterier *Earyd*, krono-säteri rusthåll, och *Näsbyholm*, 3 mtl. säteri med underliggande 1 $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, samt 14 torp. Har vacker belägenhet, på en i sjön hinsen utskjutande udde. Till egendomen hör en trädgård om 3 tunnland, med öfver 200 fruktträd. Den har tillhört slägterna Klingsporr, Lundblad, Ehrenborg, von Rohr och Ennes. — I Sölje by och på Näsbyns gårde finnas fyrkantiga stenläggningar, hvilka troligen äro begagnade för hednisk gudstjänst. På Näsbyholms västra gårde är en utmärkt hög rest sten. Vid Stora Rör står ett gräfrör, 126 alnar i omkrets, hvilket rör synes haft 10 hörn och är 8 alnar högt. Flere sådana rör finnas nästan öfverallt i socknen, af hvilka en del äro öppnade. Vid Näsbyns gårde, Granstorp och Mjöskult finnas domringar, och på det förstnämnda en hög, förmodligen en offerhög, med lemning af altaret, samt bantsstenar så väl härstädes, som på Råhults ägor. På Näsbyholms ägor finnas 68 grifthögar; vid Fryeled, vester om kyrkan, 40 sådana, samt i sydost derifrån 13. Dessa grifthögar äro troligen ibland de äldsta. Socken hör till 2 afd. af 2 kl. konsist. pastorater och består af 28 $\frac{1}{4}$ mtl. med 1,185 invånare. Dess areal utgör 17,889 tunnland, af hvilka 780 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Fryken eller **Fryggen**, en sjö i Wermland, är 8 mil lång; men smal och förenas med Wernern igenom Nors-elfven. Dess stränder hafva en skön glittersand, af guld- och silfverfärg, samt jernsand på somliga ställen.

Fryksdal, annex till Kiln, beläget i Kils härad af Wermlands län, 3 $\frac{1}{2}$ mil N.V. från Carlstad. Socken består af 21 mtl. och har 3,095 invånare. Dess areal utgör 29,947 tunnland, af hvilka 2,360 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Fryksdal, ett härad i Wernlands län. Det har fått sitt namn af sjön Fryken, hvilken går nedt igenom häradet. En berättelse fortälfver, att den, som först rådt deröfver, varit en vid namn Thore, efter hvilken gården *Thoresby*, i Frykens norra ändan, skall blifvit uppkallad, och hvilken skall hafva varit en jätte, som blifvit begravnen i ett af stenkumlen invid Fryken. När ett af dessa omkring 1770 uppgärfdes fann man 7 quarters långa benpipor efter en människa, och andra i jemförelse dermed. Häradet innefattar 8 socknar, nemligen: Sunne, Östra Emtervik, Västra Emtervik, Gräsmark, Fryksände, Hvitsand, Östmark och Lysvik, hvilka tillsammans omfatta vid pass 35 qvadr. mil och utgöra 145 $\frac{2}{3}$ hemman, som beboes af 29,093 personer. Häradet utgör en anseelig dalsträckning på ömse sidor om Frykselven och dess trenne armar (se: *Frykselven*), hvilka äro häradets förnämsta vattendrag; hvarförutan här finnas många insjöar. Marken är till en stor del bergaktig och ganska skogrik; men äfven på många ställen jemn och odlingsbar. Landet är likväl på långt när ej ännu uppodladt, ehuru spannmålsodling och boskapskötsel äro inbyggarnes förnämsta näringsfång. I förenig med Elfdals härad utgör norra delen af detta härad en domsaga och ett fögderi; men den största delen tillhör Mellansyslets fögderi och Kihls domsaga. Häradets areal utgör 536,638 tunn., af hvilka 56,800 äro sjöar och kärr.

Fryksdal, ett kontrakt af Carlstads stift, i Wernlands län. Det innefattar följande socknar och annexer: Sunne med Östra Emtervik, Västra Emtervik och Gräsmark; Fryksände med Lysvik, Östmark och Hvitsands kapell, samt Brunskog med Boda och Magneskoogs kapell, hvilka utgöra 3 pastorat, hvaraf 1 hör till 1 kl. reg., 1 till 2 kl. reg. och 1 till 2 kl. konsist., och hafva tillsammans 38,540 invånare.

Frykselven, en anseelig ström i landskapet Wernland, bildas af strömmarne *Ljusnan*, *Wiggån* och *Rogue-elfven*, hvilka falla i insjön Öfra Fryken, hvarefter den förenade strömmen vid sitt utlopp ar Nedra Fryken kallas Frykselven, hvilken slutligen faller i sjön Wenern, under namn af *Nors-elfven*. Dess längd är 16 mil.

Fryksell, Elav, kyrkoherde i Wäse härad och kontraktsprost, härstammande ifrån en gammal Wernlands-släkt, var en af sin tids mest utmärkte predikanter, samt väckte, såsom sådan, prinsessan Ulrika Eleonoras uppmärksamhet, då han predikade för henne, under det hon besökte sin sårade gemål, när han år 1716 låg sjuk i Ämål. Såsom riksdagsman gjorde han en motion om fröken Taubes aflägsnande, hvilket ännu mera ökade drottningens välvilja för honom, och hon förärade honom guldmedaljer, under sken af det nöje hans predikningar i Ämål skänkt henne. Blef blind på alderdomen och dog, nära 67 år gammal, 1751.

Fryksände, en socken, med Lysvik, Östmark och Hvitsands kapell, belägen i Fryksdals härad och kontrakt, Wernlands län och Carlstads stift, 10 $\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Carlstad. Socknen utgjorde förr ett annex till Sunne pastorat. Här märkes: *Boda*,

Storby och *Wassensjö* gårdar, hvilka af äldre varit stora hemman och haft rika händer till åbaar. *Slansbrän* förvarar namnet efter något krig i fordoma tider. *Ölby* och *Thorsby* bruk, anlagde 1693, *Wäggjöfors*, plåt- och kniphammars, *Åstaby* och *Nedre Boda* bruk, anlagde 1692. Socknen hör till 2 kl. reg. pastorat, har 5,720 invånare och består af 17 $\frac{3}{4}$ mtl. Samte Hvitsands kapellförsamling håller den en areal af 195,904 tunnland, af hvilka 10,800 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Fryxell, Anders, sonson af Elav Fryxell och son till prosten och kyrkoherden i Hesselsoogs pastorat på Dalaland, föddes i dess prestgård d. 7 Febr. 1795, blef år 1813 student, prestvigdes år 1820, och antogs s. å. till lärare vid Djurgårdsskolan i Stockholm, erhöi magister-graden 1821, förflyttades till kollega vid Maria högre lärdomsskola 1822, till rektor vid nya elementarskolan i Stockholm år 1827, sedan till rektor vid ofvannämnda Maria skola, erhöi professors namn år 1833 och befordrades till kyrkoherde i Sunne pastorat af Carlstads stift år 1835, prest först öfver Frykdals och sedan Elfdals kontrakt, R. N. O., en af de aderton i Svenska akademien, samt ledamot af vitterhets-akademien. Han gjorde sig först känd genom åtskilliga stycken åren 1819 och 1820, införda i Kalender för Damer, deribland en novell: *Brott och försoning*; men hvad som isynnerhet förskaffat honom ett utmärkt rum bland vår tids skriftställare, är hans *Berättelser ur Svenska historien*, hvilka började utgifvas år 1823, och nu hanmit till och med Carl Gustaf. För öfrigt har han skrivit: *Förslag till enhet och medborgerlighet i de allmänna undervisningsverken*; *Svensk Språklära*; *Karakteristik öfver tiden och de utmärkta handlande personerna uti Sverige från 1592—1600*, en skrift, som vunnit priset i Svenska akademien 1830; *Om aristokrat-fördomandet i Svenska historien*, m. fl. Hans yngste broder,

Fryxell, Olof, född d. 29 Sept. 1806, magister, bat. pred. vid kongl. Svea artilleri. Författare af: *De Bergtagne* och *Brunkebergs slag*, hvilka begge blifvit belönda af Svenska akademien; *Metamorphoserna*; *Politiska Sånger*; *Om Lag och Evangelium i politiken*; *Natt och Dag*; *Dag och Natt*; o. s. v.

Fråga och Ikra, sätter mången till Ikra, ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande: att den som gern låter undervisa sig, vinner derigenom kunskaper och heder.

Frågodag. Samma söndag sista profpredikan hålles och efter dess slut, låter valförrättaren kungöra församlingen, att han åtta dagar derefter infinnar sig i kyrkan, för att, efter gudstjänstens slut, lagligen förbereda det val till återbesättande af ledigheten, som skall hållas tredje söndagen efter sista profdagen. Nästföljande söndag kallas frågodag, emedan församlingen då bör tillfrågas i åtskilliga för valets lagliga förrättande viktiga omständigheter; och infinnar sig å frågodagen antingen valförrättaren sjelf eller någon annan, den han dertill äger förordna; blifver valnotarien jäfved, utnämner valförrättaren på stället en annan. På frågodagen bör efterhöras, samt församlingen tillkännagif-

vas, om något hinder är emot valets verkställande, m. m., och dervid uppläsa de författningar, som gälla prestval. Å frågodagen justeras val-längden, och kunna erindringar dervid genast göras, liksom å valdagen, innan sjelfva valet begynner; men icke senare.

Fräkkem, knägräs, lodgräs, stoppelgräs (*Equisetum fluviatile*), en mångårig växt, hvilken förekommer vid bäckar, åar och sjöar, isynnerhet uti de inre skogiga och bergiga landskaperna, från Lappland ända till Westergöthland och Småland, framförallt mycket i Wernlands bergslag. Den ätes af alla husdjur och säges öka mjölken hos kor, hvarföre den inbergas såsom hö.

Fräkkeme, ett härad i Götheborgs och Bohus län och Inlands fögderi, innefattar 4 socknar Forshälla, Restered, Ljung och Grinnered, hvilka bestå af 94 $\frac{1}{2}$ mtl. och bebos af 5,805 invånare. Marken är i allmänhet ganska bergaktig; men jordmånen god, så att spannmål skördas i tillräcklig mängd för inbyggarnes behof. Gräsväxten är äfven ypperlig, och är boskapsskötsel en af inbyggarnes viktigaste näringar. I förening med häraderna Inlands Norra, Oronst och Tjörn utgör detta härad en domsaga; men med häraderna Torpe, Inlands Södra och Inlands Norra ett fögderi. Häradets areal utgör 53,785 tunnland, af hvilka 1,780 äro sjöar och kärr.

Frälse, Frälsehemman. Frälsets uppkomst är samtidigt och sammanhänger med Svenska adelns, så att frälseståndet och adeln varit olika ord för ett och samma begrepp. Det är sannolikt, att konungarne brukade gifva frälsefrihet åt sina tjenare redan före Magnus Ladulås' tid; men denne konung är emellertid den förste, som stadgade till allmän grundsats, att den som ville uppsätta häst och karl till krigstjenst erhöill skattefrihet för sin jord. Detta kallades att frälsa jorden, emot åtagande af rusttjenst, och sådana hemman benämndes frälsehemman. Det utgjorde således ej en konungens nåd, att upphöja en person till frälseståndet, utan detta berodde på en hvar sjelf, om han ville och kunde bära rusttjensten. För det andra var det icke nödvändigt, att ett frälsehemman beständigt behöll denna natur. Så länge ägaren rustade för detsamma, förblef det ett frälsehemman; men ifall denne fann större fördel att betala skatt och slippa rustningen, så kunde det återgå ibland skattehemmanen. En tredje anmärkningsvärd omständighet var den, att rusttjensten icke utgjordes i mån af förmögenhet, utan alla hade lika rustnings-skyldighet och lika frälserätt. Blott ett minimum var bestämdt, som hvar och en måste äga, för att få antagas ibland frälset. — Ett annat frälse, äldre än det adeliga, var kyrkans eller det andeliga. Stadgan af år 1285 införde adeliga frälset; men spår af det andeliga finnas redan från början af 1200-talet. Skillnaden var den, att det andeligas frihet icke motsvarades af rusttjensten, utan var en ren skattefrihet. — I Sverige, likasom det öfriga Germaniska Europa, ansågs det ärofullare att kämpa till häst än till fots och medförde äfven större kostnader. Därföre fästade sig vid frälse-

ståndet ett högre anseende, och endast de förmögare bondesläkterna kunde öfvergå dit. Dessa, åtminstone de större ibland dem, icke blott rustade efter stadgan utan långt derutöfver, men för egen räkning. De höllo krigareföljen på sina befästade riddareborgar, och förvärfvade sig äfven privilegium derpå. Så blef frälseståndet det högre, det förnämreståndet. Det är troligt, att sederna redan bildat en aristokrati, hvilken Magnus Ladulås kallade till ett sjelfständigt lif, såsom en egen klass i staten. Småningom gaf frälsefriheten anledning till ett helt och hållet falakt begrepp i Sveriges statsrätt. Då den ena jordägaren skattade, den andra icke, men rustade i stället, förbisåg man rusttjenstens börda och bemärkte endast frälsefrihetens rättighet. Man tyckte då, att frälsemannen hade likasom en större äganderätt öfver sin jord än skattebonden; men förblandade skatten med af-råd, och sålunda saknades ej stöd, ehuru falaka och grundlösa, för det påstående, som Gustaf Wasa i sitt nit för kronans välstånd sökte genomföra, nemligen den, att kronan ursprungligen ägde all Sveriges jord, och hade bönderne blott till överlidliga förpaktare. Gustaf I gjorde epok i frälsets historia; han upphäufde det andeliga och ordnade det världsliga frälset efter en viss tariff, så att rusttjenst-skyldigheten ökades i mån af större förmögenhet. Under medeltidens oro hade frälseståndet mera begagnat sin frihet, än det fullgjort sin skyldighet att rusta. Äfven Gustaf I klagar, att rusttjensten "skräpelig" utgjordes. Konung Erik XIV, i början af sin regering adelas vän, förändrade rusttjenstens census, samt införde, genom säterifriheten, en förökad frälsefrihet. Den bestod deruti, att frälsemännen fingo från rusttjensten undantaga vissa gårdar, men likväl åtnjuta frälsefrihet för dem. Johan III fortgick på samma bana till adelns fördel, i afseende på bestämmande af rusttjensten; men tillade en punkt i adelsprivilegierna, hvilken skulle vara en stor förmån, men blef ett förderf. Det var tillåtelsen att få behålla adelig sköld, äfven om man icke hade någon egendom att rusta derför. Derigenom erkändes en obesuten adel, och stridsfröet var utsädd emellan den gamla och nya adeln. Frälsefriheten och rusttjensten upphörde att vara grunden för adeln; en sådan kunde finnas utan annan källa än konungens nåd. En mängd adelsmän af detta slag uppkommo under Christina, och då de ej ägde frälsejord skaffade de sig en sådan af kronan genom köp, förpantningar, gåfvor, m. m. Detta var kronogodsens afhärande och blef adelns olycka, emedan det samlade i deas hand stora gods, men också stor afund. De bortkomna kronogodsens blefvo frälsehemman, och kunde icke tillhöra någon annan än en frälseman. Sedan konung Carl XI infört indelningsverket, upphörde rusttjensten att äga lika betydelse som förr i och för landets försvar, och i samma mån blef skillnaden emellan frälse och skatte blott en skillnad emellan privilegierad och oprivilegierad jord. Ännu var frälset förenadt med adelsståndet; men småningom erhöillo de ofrälse rätt att kunna förvärfva frälsegods. Efter 1723 års adeliga privi-

lagier kunde väl ofrälse icke besitta säterier och andra mera privilegierade frälsegods, nemligen med ladugårds-, rå- och rörs-, samt veckedags-frihet; men utsockne frälsehemman och strögods kunde deremot besittas af adelns vederlikar bland embetsmännen, samt af prester och borgare, och äfven från förbudet att äga säterier kunde konungen gifva ofrälse man dispens. Undantag ifrån den allmänna regeln voro stadgade för bruksägare, hvilka redan fått köpa sätesgård till brukets understöd. Andra sådana gods, som af ålder varit i ofrälse handingo förblifva det; men adelsman hade förmånsrätt att köpa ett sådant, om det försålles. Inteckning i privilegieradt gods kunde ofrälse män också hafva. Rättigheten att besitta frälse var således alldeles icke någon uteslutande förmån för ridderskapet och adeln, då konung Gustaf III år 1789 vana bondeståndets bifall till förenings- och säkerhetsakten, derigenom att, ibland andra förmåner, lemna bönderna rätt att besitta frälsegods. Säterier, insocknes-, rå- och rörs-hemman voro ännu adels förbehållna; men år 1809 afstod ståndet äfven sin uteslutande rätt att besitta sådana gods, och ifrån den tiden finnes ingen annan skillnad emellan de olika klasserna af jord, än skillnaden i beskattning. Frälset är således nu blott en egen jordnatur, hvars egenskap består deruti, att icke kronan, utan en enskild ägare besitter räntan. Vid skattehemmanet äger kronan räntan och ägaren endast jorden; vid kronohemman äger kronan både jorden och räntan, men vid frälsehemmanet äger en enskild både jorden och räntan. Nu kunna dessa i alla fall tillhöra olika ägare, och deruti ligger skillnaden emellan *rent frälse* och *frälsekatte*. Det senare namnet betecknar en egendom, der olika personer innehafva jorden och räntan. Sådana frälseräntor kunna köpas, säljas och måste då lagfaras, likasom jordegendom. Åtskilliga frälsegods hafva uppatått genom förlänningar i gamla tider, och genom den rättighet, hvilken stundom blifvit lemnad för upptagande af ödeshemman, att besitta dem såsom frälse, hvarjemte frälsefrihet blifvit tillagd kronogods. Frälset delas numera i ypperligt frälse, (hvilket innefattar säterier, ladugårdar, rå- och rörs-hemman), samt s. k. insockne och allmänt frälse. Rusttjensten utgår aldrig in natura, utan såsom en skatt. Rustningen sker för 580 marks ränta, så att detta egendomsvärde svarar emot en mundering, om hemmanet är i en hand; eljest 500 marks ränta. Af rustningen uppkommer adelsfanan, en trupp, hvilken i senare tider aldrig stuttit upp, och hvars befäls-indelning efterhand drages in. Frälsets friheter bestå i ett oinskränktare bruk af ägorne, i besittningsrätten till ek- och mastträd, att vid hvarjehanda extra onera betala endast hälften emot hemman, hvars ränta kronan äger, en viss, den s. k. konge-andelen i böter för brott, som begås å ägorne, o. s. v. Frälsekatte är något annat än skattefrälse. Det förra betyder ett frälsehemman, der genom enskildt aftal jorden och räntan erhållit olika ägare; det senare ett kronoskatte-gods, der kronan bortskänkt sin äganderätt, hvarigenom egendomen blifvit *skattefrälse*.

Frälseordens. Se: Adel.

Frälse-räkta. Se: Frälse.

Frälse-skatte. Se: Frälse.

Frälse-smide eller Frälseräkts-smide kallas det skattfria smide, som, enligt kongl. brefvet d. 2 Aug. 1731, fått vid frälseverken i allmänhet begagnas, till ett belopp af 15 procent; men vid några bruk finnes dock ett så kalladt *högre frälse-smide*. Årliga frälsemidet utgör 17,292 skepp:d 6 lisp:d 5 marker och tillkommer 135 bruk, hvar af 2 i Upsala län äga tillsammans 940 skepp:d frälse-smide; 3 i Stockholms län 1,264 skepp:d 8 lisp:d 5 marker; 10 i Södermanlands län 970 skepp:d; 27 i Nerikes län 4,422 skepp:d 5 marker; 5 i Skaraborgs län 470 skepp:d 10 lisp:d; 18 i Westmanlands län 2,252 skepp:d 10 lisp:d; 5 i Stora Kopparbergs län 371 skepp:d 18 lisp:d; 17 i Östergötlands län 1,444 skepp:d 10 lisp:d; 7 i Kalmar län 517 skepp:d 10 lisp:d; 5 i Jönköpings län 800 skepp:d; 3 i Kronobergs län 285 skepp:d; 1 i Elfsborgs län 7 skepp:d 10 lisp:d; 23 i Wermlands län 2,628 skepp:d 15 lisp:d; 5 i Gefleborgs län 705 skepp:d; 3 i Westernorrlands län 167 skepp:d 10 lisp:d, samt i Westerbottens län 45 skepp:d. Intet bruk i Hallands, Götheborgs och Bohus, Jemtlands och Nottbottens län äger frälse-smide.

Främby, sätesgård i Stora Kopparbergs socken af Dalarne, nära Falun, kallades fordom *Främmandeby* och *Främdeby*. Har ömsom varit under kronan och ömsom uti enskildta personers ägo och besittning. Den ägdes år 1447 af en Wilken Olsson, sedan af Pehr Seffreson, hvilken anses såsom stamfader för adliga ätten Svinhufvud af Qvalsta, bergsmannen Siuerdsson, Jöns och Daniel Torkelson, samt från 1552 till 1557, under säterifrihet af konung Gustaf I, som vistades här, då han besökte Kopparberget, hvarföre var uppsatt en herrebjuggnad med 7 stugor. Sistnämnde är förlänades egendomen åt en Jöran Person, kallad konungens troman; kom efter honom till flere andra; men blef 1682, såsom kungsgård, af reduktions-kommissionen indragen till kronan, år 1694 anslagen på lön åt landshöfdingen i länet och kom år 1752 åter i enskildta personers hand.

Främmande kläder, främmande plågor.

Med detta gamla Svenska ordspråk betecknas, att många nya seder medföra många nya bekymmer.

Främmande magter. Sveriges förhållande till Europa, eller, med andra ord, de diplomatiska ärenderna bero hufvudsakligen på konungen att leda och anordna. Så har förhållandet alltid varit, med undantag af partitiden från 1719 till 1772, då ständerna tillryckte sig äfven denna del af fäderneslandets angelägenheter. Krig, fred och ingåendet af afhandlingar med andra magter berodde då af sekreta-atskottet. Förut var det vanligtvis konungens personlighet, som gaf karakteren åt Sveriges utländska politik, dock ej så, att icke rådet hördes och besluten fattades i samråd med rådet och ständerna. Efter nu gällande regeringsform äro de diplomatiska, eller, såsom de i sjelfva urkunden kallas, de ministeriella målen, föremål för konungens ensamma afgörande. Han behöfver icke

en gång höra hela sitt statsråd, och ständarnas kontrollerande magt är i dessa fall inskränkt. Konstitutions-utskottet äger icke i dessa, såsom i utrikes ärenden, att fördraga alla protokoll, fördraga inför konungen, utan blott de som utskottet uppgifver rörande bestämda, allmänt kända ärenden. Sedan ett sådant protokoll blifvit åskadt och kommit utskottet tillhanda, inträder dock samma ansvarsskyldighet som för dem i statsrådet. Utskottet kan då ställa en diplomatisk rådgifvare inför riksrätt, eller föreslå ständerna att anmäla honom hos konungen till entledigande. Härigenom förminskas den inskränkning, hvilken synes äga rum i ansvarsskyldigheten. Konungens rådgifvare i sådana frågor äro utrikes stats-ministern, såsom föredragande, och dessutom en statsrådets ledamot, hvilka begge yttra sig till protokollet, med den ansvarighet, som ofvan nämndes. Blott i fråga om fred och krig måste hela statsrådet höras, och, när dessa frågor äro gemensamma för Sverige och Norrige, sammankallas ett gemensamt Svenskt och Norskt statsråd. Konungen är dock mindre enväldig i diplomatiska ärenden än han synes vara, emedan ständernas beskattningsrätt binder hans hand. Frågan t. ex. om att begynna krig beror på konungen; men intet krig kan föras utan af ständerna beviljade medel. Konungens magt är således att besluta om sådana förhållanden böra anses hafva inträddt, som gjort krig nödvändigt; men om ständerna undandra sig erforderliga beviljningar, måste fred åter slutas och konungen kan då ej göra sin politik gällande. En summa penningar, det s. k. stora kreditivet, är väl aflagdt för behof vid utbrytande krig; men äfven dessa penningar få ej utbetalas, förr än efter utfärdad riksdagskallelse. Vid afgörandet af andra diplomatiska ärenden måste samma försigtighet gälla, för att ej föranleda följder, hvilka förnärma ständernas beskattningsrätt och lagstiftande myndighet. I sådant fall lär ej eftertal vid riksdagen uteblifva, eller konstitutions-utskottet underlåta att infordra protokollet. Konungens ensamt beslutande rätt rör mer formen än saken, när icke genom den något undantag blifvit stadgad från allmänt gällande grundlagar.

Främmostad, en socken, med Bäreberg, belägen i Wiste härad af Skaraborgs län, Wäner-härads kontrakt af Skara stift, $3\frac{1}{2}$ mil S.O. från Wenersborg. Kyrkan, oval, byggd af sten och utan torn, är en af de vackraste landskyrkor. Grunden här till lades år 1775, af dåvarande patronat-rättens innehafvare, frih. J. H. Posse. Den kallades Hedvig Charlotta, efter dåvarande H. K. H. hertiginnan af Södermanland. Här märkes: *Främmostad*, 1 mtl. säteri, med såg, stamp, tegelbruk samt privilegium på pappersbruk. Härunder hör äfven *Ballförs* qvarn i ån Nossan, med 6 par stenar. Säteriet inköptes år 1833 af konung Carl XIV Johan, och äges nu af H. M. konungen. Det har förut tillhört släkterna Oxenstjerna, Hjerta, Zelow, Posse, Lilje, Pettersson, Silfverschöld, Coyet, m. fl. Vid *Bäck* finnes en äldre skol-inrättning, som kommer att förvandlas i en flyttbar skola, i tvenne s. k. skol-distrikter, emedan församlingen är något

öfver $2\frac{1}{2}$ mil i längden och på några ställen omkring 1 mil bred. Inom socknen finnes tvenne socken-magasiner, hvartill konung Carl XIV Johan skänkt londen. — Folkets egentliga näring är åkerbruket. Under vintertiden sysselsätta sig några med att forsla gods och köpmannaavarar, från Östheborg till städerna uppåt landet. — Socken hör till 3 kl. patronella pastorater, patronat-rätten tillkommer ägaren af Främmostads säteri. Den består af $19\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,200 invånare. Dess areal utgör 10,520 tunnland, af hvilka 225 äro sjöar och kärr. Adr. Sollebrunn.

Främdefors, en socken, med Brålanda och Ryr, belägen i Dalsland, i Elfbergs län och Sundals härad, Södra Dals kontrakt af Carlstads stift, $1\frac{1}{2}$ mil N.V. från Wenersborg, vid Wenern. Pastoratet hör till 1 kl. konsist. Socken består af 53 mtl. och har 3,625 invånare. Dess areal utgör 49,956 tunnland, af hvilka 7,680 äro sjöar och kärr. Adr. Wenersborg.

Främdevigt kallades fördom den ärfda skyldigheten, att medelst vapen hämsa den afidnes förmenta eller verkligt lidna oförrätt. Denna skyldighet medföljde arvet af den dödas vapen, hvilket kallades *vig-arf*. (Se äfven detta ord).

Frö kallas hufvudprodukten af hvarje växts fortplantningsförmåga, motsvarar de äggläggande djurens ägg, och innehåller, jemte den från moderplantan fullkomligt afskiljda men ännu outvecklade nya växten äfven de till dess första näring erforderliga ämnen. Likasom ägget består fröet i allmänhet, åtminstone hos de högre växterna, af tvenne hufvudsakliga delar, motsvarande gulan och hvitan uti detta. Den ena som motsvarar gulan innesluter den s. k. lifspunkten, hvilken vid groningen utvecklas uti tvenne rigtaingar, nemligen en uppstigande, som ger upphof åt stammen, och en nedstigande, hvilken frambringar roten. Den andra, som motsvarar hvitan, består eller innehåller, ofta en mängd, af ett med djurens ägghvita likartadt ämne, hvilket fått namn af fröhvita och utbildas till ett eller flere s. k. hjertblad, hvilka tjena till den späda växtens näring och respiration, samt försvinna före dess fullkomliga utveckling. En stor del frön innehålla, jemte fröhvitan en öfvervägande mängd stärkelse, och många andra innehålla, liksom djurens ägggula, betydliga kvantiteter feta oljor. I följd häraf intaga frön ej allenast en vigtig plats uti naturens hushållning, utan äro äfven, särdeles de stärkelse- och olje-haltiga, uti ekonomiskt och tekniskt afseende af stor användbarhet, de förra såsom näringsmedel, de senare för beredningen af flera slags oljor samt utgöra ganska vigtiga handelsartiklar. Af inhemska fröslag äro, utom frön af sädesarter och flera andra slags gräs samt skidfrukter, isynnerhet lin-, rof- och hampfrö af stor vikt, dels såsom råämnen för oljeberedning, dels äfven såsom utförselsvaror; ty dessa uppgingo år 1842 till mera än 8,000 tunnlor, och oljetillverkningen utöfver 153,000 kannor, eller nära $\frac{2}{3}$ af landets behof.

Frö, fördom **Öfrö** eller **Öfverö**, sätesgård om 2 mtl. i Lillkyrka socken af Östergötland. Har

tillhört släktet Törnåld, Stenmån, Rosenborg, Stjernan, Cederhjelm, Cederholm, Westerberg och Törner.

Frühberg, Erik, kom i tjänst som volontär vid Smålands rytteri år 1701, bivistade slaget vid Pultawa och många andra träffningar ända till slaget vid Pultawa, då han redan var kapten, följde Carl XII till Bender, och hade, vid kalabaliken, befälet öfver en af de åtta trupper, hvilka voro posterade vid fönstren, befordrades sedan efter hand, så att han år 1741 blef öfverste för Nylands infanteri. Men då han, under det derpå följande kriget, öfvergifvit passet vid Mendolax, blef han därför af ständernes kommission år 1743, dömd att mista embetet. Upphöjdes i adligt stånd år 1717; men som han adlad år 1756, några och 70 år gammal, utan söner, utgick ätten med honom.

Frühberg, Johan Peter, math. lektor i Westeras, sin födelsestad, och kyrkoherde i Habbopastoratet med professorstitel, född år 1782, död 1826, lycklig lärare, utmärkt skicklig lärare och en verksam oppositionsmän vid riksdagarna; men saknande förmågan, att rätta utgifterna efter tillgångarna, hvarföre han efterlemnade mycken skuld, och dog sålunda, ekura i sina bästa år, likväl kanhända i läglig tid för sitt lagn och sitt rykte. Hans skrifter äro: *Lärobok i fysiken* och *Utkast till läran om tidmätningen och tidsräkningen*.

Frühbygård, färjeplats, belägen $\frac{1}{2}$ mil V. från Wickleby sockens kyrka på Öland. Här sker öfverfarten till Kalmar. Marknad hålles här årligen i September månad.

Früheryd, en socken med Ramquilla och Bäckaby, belägen i Westra härad af Jönköpings län, Westra härads kontrakt af Wexjö stift, $7\frac{3}{4}$ mil S.O. från Jönköping. Kyrkan, byggd af gråsten, är gammal och förmodligen sedan påfviska tiden. Ibland 8 insjöar äro *Skärjön*, *Trie* och *Kallejö* de största. *Storån* genomlöper socknen. Dessutom märkes: *Holmeskull*, 1 mtl.; *Insjöarna* jerngrufvor. Märkvärdiga malm-, silver- och kopparstreck finnas väl ännu i socknen, dock utan att på längre tid hafva blifvit begagnade. På *Hökulls* ägor finnes ett berg, som förmodas innehålla koppar och på *Årseds* hemmans ägor har man fordom anmärkt silvermalms- och kopparmalms-ledningar. Socknen hör till 1 afdelningen af 2 kl. konsist. pastorer, och har 1,180 invånare på 32 mtl. Dess areal utgör 16,246 tunnland, af hvilka 1,210 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Frühinge, en socken, belägen i Svedes härad af Kalmar län, Tuna Läns och Svedes förenade kontrakt, 1 mil O.N.O. från Wimmerby. Kyrkan, af trä, skall vara uppbyggd år 1745. I socknen märkes säterierne *Stjernvik*, 1 mtl. och *Möckelhufl*, $\frac{1}{2}$ mtl. Socknen hör till 3 kl. konsist. och har 1,776 invånare. Den består af $38\frac{3}{4}$ mtl., innefattande en areal af 80,479 tunnland, af hvilka 4,120 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby.

Frühel eller Frühvål, annex till Klinte, beläget i Heide ting och Gottlands södra fogderi, $8\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan är byggd af sten år 1166. Här finnes tvenne likstenar med

rösen. Socknen består af $14\frac{1}{2}$ mtl. med 566 invånare. Dess areal utgör 8,771 tunnland, af hvilka 720 äro sjöar och kärr.

Frühjerted, en socken, med Korsberga och Fridened, belägen i Warftens härad af Skaraborgs län, Kåkindes kontrakt af Skara stift, $2\frac{1}{2}$ V.S.V. från Sköfde, $1\frac{1}{2}$ mil från Hjo. Här märkes säterierne *Svenstorp* och *Munkbo*, hvardera om 1 mtl. samt *Frühjerteds* bruk, eller *Andersfors* (se detta ord). Socknen hör till 2 kl. konsist. Den har 1,035 invånare. Dess areal utgör 13,191 tunnland, af hvilka 250 äro sjöar och kärr. Socknen består af $17\frac{1}{2}$ mtl. Inom församlingen finnes ingen sjö; men väl större mossar. Den genomskäres från S. till N. af *Tida-ån*, samt tvenne mindre åar, *Yan* och *Lall-ån*. Allmogon inom församlingen är öfverhufvud välmående, nykter och sedlig, såsom skogabo rörlig, sköter sin åker allmänneligen väl, samt bor snyggt och bekvämt. Säsom grundfond för en skol-inrättning skänkte *M. Julin* år 1810 åt socknen ett kapital af 200 R:dr B:ko samt 25 tunnlor råg och 25 tr. hafra. Den utgör nu 994 R:dr 19 sk. B:ko, 44 tr. 21 $\frac{1}{2}$ k:pr råg och 219 tr. 2 $\frac{3}{4}$ k:pr hafra. Här af uppbär skol-läraren årligen 83 R:dr 16 sk. B:ko, 3 tr. råg och 8 tr. hafra. Af spannmålen erhålla dessutom fattigare barn understöd under sin skolgång, och af kassan bestrides utgiften för böcker, m. m. Fru öfverste-löjtnantskan *M. C. Liljeboök*, född Gyllenadler, har, genom testamente af den 1 Maj 1776, skänkt ett kapital af 1,000 dlr k:mt till understöd för Korsberga sockens fattiga barn under deras skolgång. Detta kapital utgjorde enligt senaste bokslut en summa af 78 R:dr 2 sk. 8 r:st. B:ko. Öfver-jägmästaren *B. M. Gyllensvärd*, gaf, genom testamente af d. 19 Febr. 1840, hans dödsår, ett kapital af 1,000 R:dr B:ko till en skol-inrättning i Korsberga socken. Årliga räntan af detta kapital får användas till skol-lärarens aflöning. Dels genom frivilliga gåfvor, dels genom räntornas läggande till kapitalet innan skol-läraren ännu blifvit tillsatt, har detta kapital vuxit, enligt senaste bokslut, till en summa af 1,418 R:dr 26 sk. 9 r:st. B:ko. Hemmansägaren *Jan Jansson*, har, genom testamente af den 5 April 1848, förärat ett kapital af 500 R:dr R:gl:ds, att förräntas ifrån hans dödsdag, och vid först infallande goda år användas till inköp af spannmål, $\frac{1}{3}$ råg och $\frac{2}{3}$ hafra, till bildande af en grundfond för ett blifvande skol-magasin, hvilken fond ej finge minskas; men väl ökas; och skulle en del af räntan därför användas till understöd för Frideneds sockens fattiga barn under deras skolgång. I byn Orrleka, $\frac{1}{4}$ mil i V. från Frühjerteds kyrka, tros fordom hafva stått en kyrka, emedan ruiner der ännu synas såsom af ringmurar och gamla sönderbrutna grafstenar. Om dess namn och om tiden för dess nedtagande vet man intet. Adr. Sköfde.

Frühjertunda eller Frühelunda, annex till Biskopskulla, beläget i Lagunda härad af Upsala län, $2\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Upsala, 1 mil från Mälaren. I socknen märkas säterierne *Hambra* och *Torstunda*. Den består af $19\frac{1}{2}$ mtl. med 380 invånare. Dess

areal utgör 2,708 tunn., af hvilka 220 äro sjöar och kärr. Ahr. Enköping.

Fröknen. Intill drottning Christinas tid tillades denna titel endast ogifta furstinnor, och adelns döttraringo nöja sig med jungfru-titeln; men vid den tiden började fröken tilläggas äfven den högre adelns döttrar.

Frökinds, ett härad i Warftofta fögderi af Skaraborgs län, innefattar 7 socknar, nemligen: Börstig, Brismene, Kinnöved, Härkumla, Grolanda, Åsarp samt Smula, hvilka utgöra 108 $\frac{7}{8}$ mtl. och hafva 3,153 invånare. Marken är i allmänhet jemn och skoglös; men jordmänen är god, hvidan sädesodling utgör inbyggarnes förnämsta näring. Häradets areal utgör 33,049 tunn., af hvilka 2,810 äro sjöar och kärr. I förening med Warftofta härad utgör Frökinds härad ett fögderi och en domsaga. År 1611 lades det till konung Johan III:s sons, hertig Johans furstendöme.

Frökilint, ett berg, som höjer sig ur en djup dal, på hemmanet Narebos ägor i Ringarums socken af Östergötland. Öfversta spetsen är rund och man har derifrån den mest vidsträckt utsigt.

Frölle. Denna ätt, hvilken säges härstamma från Steyermark, inkom till Sverige år 1640, med en Hans Christoffer Frölle, hvilken, såsom öfverste, stupade i Carl X Gustafs krig med Danmark. Hans barn qvarstannade i Sverige och ingingo i statens tjenst, samt upptogos på Svenska riddarhuset, der den tredje i ordningen, Carl Gustaf, steg till kongl. råd, president i Dorpts hofrätt och greve; men de öfrige blefvo naturaliserade adelsmän. De hafva likväl föga historisk märkvärdighet. En sådan, ehuru af tvetydig beskaffenhet, vann likväl hans dotter,

Frölle, Eva Margaretha. Hon hade i Riga gift sig med en Svensk öfverste, hvars namn icke är uppgifvet; men, förmodligen enka efter denne, uppträdde hon år 1684 i Stockholm såsom profetissa och undervisarinna i en ny väfnings-method. Här behandlades hon af auktoriteterna med en stränghet, som väcker förvåning, när man påminner sig icke blott att hon var syster till dåvarande general-majoren och landshöfdingen i Wester-Norrland Carl Gustaf F., utan äfven, att hennes spådomar voro ganska oskyldiga och af smickrande betydelse för regeringen. Sålunda förkunnade hon, att konung Carl XI skulle bistå påfveväldet, intaga Palestina, återuppbygga Jerusalem, upprätta Christi tusenåriga rike och herrska öfver hela kristenheten. Ärtalen utsattes när allt detta skulle inträffa. I stället att förena sig med den stora mängd, som blifvit lidande genom reduktionen och således missnöjd deröfver, sökte hon trösta dem genom föreställningen att Gud låtit det så ske, på det de så mycket villigare måtte tjena hans sak mot hans fiende, då de kunde trefaldt återfå sin förlorade egendom. Hon före kallades både i konsistorium och hofrätten, fängslades, men frigafs såsom sinnessvag och förvisades riket. Nu begaf hon sig till Tyskland och Holland, der hon fortfor att profetera och utgifva skrifter af svärmiskt innehåll, återkom år 1692 till Stockholm,

uppkallades åter inför hofrätten, der hon visade sig i en brokig klädning med svärd vid sidan och dömdes till lifstidsfängelse; men undgick det genom döden, hvilken träffade henne kort efter dömens afkunnande.

Frölle, David Fredrik, greve, känd såsom riksdagstalar och publicist, är född d. 14 Aug. 1788, på säteriet Degeberg i Westergötland. Fadern var ryttmästaren, greve Adolf Fredrik F. År 1805 skickades ynglingen till Upsala akademi, der han år 1808 och 1809 tog hofrätts- och kansli-examina, hvarvid han erhöi de högsta betygen, bestämde sig för den juridiaka banan, fick häradshöfdinges fullmakt och blef adjungerad ledamot i Götha hofrätt; men utan att söka någon vidare fortkomst i statens tjenst. Deremot har han, utan lön och rang, sökt gagna det allmänna med sina kunskaper, sina talanger och sitt varma fosterlandslust. Han har bivistat alla riksdagar från och med år 1815; men det var egentligen vid riksmötet 1828—1830 som han framträdde med en bestämd politisk färg, hvilken var den sjelfständiga oppositionens. Han sökte härvid gå sin egen väg, slöt sig icke ovillkorligt till något parti, och råkade derigenom i strid med begge partierna. Han har alltid förordat och ifrat för frihet, upplysning och gagneliga inrättningar, samt väsendtligen bidragit till stiftande af en och annan sådan. Den Hilliska akolan å Barnängen kan egentligen anses såsom hans verk, tillkommen genom en subskription, för hvilken han ställde sig i spetsen. Under hans ledning bildades här till ett bolag den 9 Maj år 1829. Att den nu (1846) nödgats upphöra, emedan hon i ekonomiskt hänseende ej kunde bära sig, var icke stiftarens fel. Greve F. har mycken förtjenst om organisationen af Wermlands privat-bank, hvars reglor sedan tjänade till mönster för de flesta efterträtt inrättade banker. Hans utgifna skrifter äro: *Grundlagstolkningar*, tillägnade ständerna och deras konstitutions-utskott; *Om uppfostran efter Hilliska metoden*; *Tal vid Hilliska skot-direktionens första sammankomst*; *Upplysningar och Förklaringar*, 2:ne häften; *tidningen Utopisten*; *Rätt och Reform*, m. fl.

Frölle, Magnus Samuel, född i Linköping år 1727, theol. lektor derstädes med professors-titel och Landeryd till prebende, der han afled år 1797; har utgivit en *Index via ad veritatem* och *Försök att lätt och grundteligen lära en pikt Grammatica Latina*, innehållande *Grunderna af Grammatica Generali och Arte Periodica*.

Frölunda, annex till Färsberg, beläget i Askims härad af Götheborgs och Bohus län, $\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Götheborg, vid hafvet. Kyrkan, byggd af gråsten, är af okänd ålder, och har redan på 1500-talet erhållit testamente. I socknen märkes *Känaö* (se detta ord). Socknen består af 38 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,800 invånare. Dess areal innefattar 5,925 tunn., af hvilka 50 äro sjöar och kärr. Ahr. Götheborg.

Frölunda, annex till Kalf, beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, $\frac{1}{2}$ mil S. från Borås. Kyrkan, förut gammal, liten och mörk, nedrefs 1825, och uppfördes i dess ställe en ny, af sten, som invig-

des året derpå. Här märkes: *Kinnahus* eller *Kinnaholm*, fordom ett konungasäte (se *Kinnahus*). Socknen innefattar $18\frac{1}{2}$ mtl. och har 832 invånare. Dess areal belöper sig till 15,297 tunnland, af hvilka 936 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Fröedning är ett gemensamt namn på alla till växternes fortplantning hörande delar, således så väl blomman med dess omgifvande blomfoder samt de deruti inneslutne pistiller (honor) och ståndare, (hannar) som ock de genom de förras befruktning bildade frukterna.

Frösökog, annex till Hesselökog, beläget å Dalsland, i Elfsborgs län, södra Dals kontrakt af Carlstads stift, 2 mil V.S.V. från Ämål, $1\frac{1}{2}$ mil från Wernern. Socknen består af $14\frac{7}{8}$ mtl. och har 898 invånare. Dess areal utgör 14,557 tunnland, af 2,480 äro sjöar och kärr. Adr. Ämål.

Frösölunda, socken. Se: *Fröjestunda*.

Frösölunda, 1 mtl. rent säteri, i Harakers socken af Westmanlands län, kallades fordom *Frösslundir*. Stället har vacker belägenhet vid Svartån, och fanns redan år 1288, då biskopen i Westerås Peter Olofsson utfärdade ett bytesbref, hvarigenom han upplät $\frac{1}{2}$ i Kopparberget mot gården Frösslundir. Gården tillhörde sedermera släktarne Riddarhjerta, v. Hauswolt, Pistolssköld, Torpadius, v. Düben och Goës, hvilken senare afyttrat den till bönder, som nu innehafva densamma.

Fröst, Pehr Axel, född d. 15 Aug. år 1802 i Skällsta uti ledahls socken af Medelpad, der fadern var kronolänsman. Dennes knappa vilkor och tidiga död lade många hinder i vägen för gossens studier; men genom flit, ihärdighet och flera välgörarens bidrag, lyckades han besegra dem, så att han år 1821 kunde, med ett s. k. *viaticum*, afgå till Upsala, der han år 1825 prestvigdes och 1827 tog magister-graden. Följande året kallades han till pastors-adjunkt hos kyrkoherden i Jakobs och Johannis församlingar i Stockholm, numera biskopen Hedrén. Redan tidigt hade han väckt uppmärksamhet genom sin ovanligt sköna röst, hvilken Hæfner gjorde sig ett nöje att utbilda. Den bidrog, i förening med hans öfriga egenskaper, att göra honom känd i hufvudstaden och påskynda hans lycka, så att han på den korta tiden af fem år, från 1828 till 1833, erhöi icke mindre än 10 särskilda fullmagter och förordnanden, såsom till kongl. hofpredikant, theol. adjunkt vid Carlberg, kyrkoherde i Solna, m. fl. År 1841 blef han kyrkoherde i Arboga, hvarifrån han, när Jakobs och Johannis församlingar i Stockholm blefvo lediga, år 1844 kallades till detta pastorat, hvilket han tillträdde 1845. Sin musikaliska talang har F. användt icke blott att försköna umgängelivet och förkafva tonkonstens vänner många njutningar, utan äfven till viktigare och välgörande ändamål. Således gaf han d. 6 Mars 1841, på stora börssalen i Stockholm, en subskriberad soiré, hvars behållning, uppgående till den betydliga summan af 8,000 R:dr Rgs, anlogs till bildande af en beklädnadsfond för fattiga barn i Solna församling, der en byggnads- och underhållskassa för den nyinrättade

sockensskolan af honom blifvit grundlagd, hvars fond vid samma tid steg till 878 R:dr B:ko. I Arboga föranstaltade han d. 17 Aug. 1842 en konsert, som lemnade en behållning af 1,210 R:dr B:ko, till uppbyggande af en vaxel-undervisningsskola. — Har utgifvit: *En lärokurs i Rätts- och Samhällsläran; Tal vid Bibelsällskapets sammankomst år 1832; Predikan vid Magister-promotionen år 1838; Minnesord öfver P. H. Ling*; strödda predikningar i den af Mellin utgifna: *Den Kristlige Predikaren*, m. fl. **Frösthult**, en socken, med Hernevi, belägen i Simtuna härad af Westmanlands län, Södra Fjerdhundra kontrakt af Upsala stift, $4\frac{1}{2}$ mil N.O. från Westerås, 2 mil N.N.O. från Enköping. Socknen hör till 3 kl. konsist. pastorater. Den innefattar $32\frac{1}{2}$ mtl. och har 575 invånare. Dess areal utgör 4,235 tunnland, af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Frösunda, en socken, med Kårsta, belägen i Seminghundra härad och kontrakt af Stockholms län och Upsala stift, $4\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Stockholm, 5 mil S.O. från Upsala. På Skrefsta ägor i denna socken är anmärkt ett berg, med lemningar af en borg eller ett slott, rundt och med 2 portar. Dylika lemningar finnas på Ottestads ägor, och kallas *Ottestads borg*. Vid Wreda är en backe, kallad *Ryssbacken*, om hvilken berättas, att der stått ett fältslag med Ryssarne. *St Olofs* källa, belägen i Thorsholma gårde, besökes ännu trefaldighetsaftonen. Efter afrödande af en skogsbacke uti Stolp-Ekeby bys gårde, har man nyligen påträffat en grupp begrafningshögar, omkring 15 till antalet, af hvilka de större äro vid pass 20 alnar i diameter. Vidare märkas här säterierna: *Billsta*, *Helje*, *Löfhammar* och *Lofstad*. På detta sistnämnda säteri har den allmänt bekanta mamsell Kajsa Warg varit i tjenst, såsom hushållerska hos då varande ägaren greve Stackelberg. — Socknen hör till 2 kl. konsist. pastorater och innefattar $32\frac{1}{2}$ mtl. med 694 invånare. Dess areal utgöres af 7,383 tunnland, af hvilka 390 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Mörby.

Frösved, annex till Hona, beläget i Wadsbo härad af Skaraborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Sköfde. Kyrkan är byggd af sten på okänd tid, utvidgad år 1773. Socknen består af $13\frac{3}{4}$ mtl. och har 544 invånare. Dess areal utgör 1,458 tunnland, af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Frösvidal, ett jernbruk i Kils socken af Nerikes län, $1\frac{1}{2}$ mil från Örebro. Bruket har 2 hvarer och 706 skepp:d 13 lisp:d priv. årligt smide, hvar af 30 skepp:d frälse-smide, af eget tackjern. Säteriet utgör 1 mtl., är väl bebyggt och utmärkt vackert. Vid bruket finnes äfven stål- och manufaktur-smide privilegieradt. Hammarskatten är 6 skepp:d 15 lisp:d 7 marker. Skeppar på Stockholm. Tillhör G. E. af Geijerstam.

Frösåvik, sätesgård i Oppeby socken af Östergötland, består af 2 mtl. frälse-säteri, med $1\frac{1}{2}$ underlydande frälsehemman vid Åsunden; har tillhört släktarne Spens, Sparrsköld, Duse, Elg och Apelgren. Under gården höra 1 sågverk, 2 bondhemman och 16 torp.

Frösåker, ett härad i Stockholms läns 8:de fögderi. Detta härad kallades fordom Provincia Rhodina, och räknades härtill äfven socknarne Westland, Löfsta och Hollnäs; deremot lydde Edsbo till Nardinghundra. Nu innefattar det 2:ne städer, nemligen Öregrund och Östhammar samt 7 socknar, nemligen: Edsbo, Börstil, Gräsö, Harg, Forsmark, Hökhufvud samt Walö, hvilka innehålla en areal af 206,227 tunn., af hvilka 9,220 äro sjöar och kärr, samt utgöra $352\frac{1}{4}$ hemman med 11,293 invånare. Utom jordbruk, hyttedrift och bruksrörelse utgör fiske ett af inbyggarnes förnämsta näringsfång, emedan till detta härad hör en anseelig mängd större och mindre öar, af hvilka de största äro Gräsö, Söderö, Tvärnö, Baggarö, Fagerö och Barlingsö. I förening med skeppslagen Bro och Wäddö utgör detta härad en domsaga; men med häradet Nardinghundra ett fögderi.

Frösåker, ett kontrakt af Upsala stift. (Se: Olands kontrakt.)

Frösåker, en gammal sätesgård i Kärrbo socken af Westmanland. Den utgöres af krono- och kyrkogods, som på 1570-talet blefvo förenade och består af 5 mtl. Egendomen har tillhört riksrådet Magnus Jonsson (Blå), som lefde ännu år 1302, Nils Larsson, stamfader för Crusiska ätten, samt ifrån år 1688 släkten Gyllenstjerna. År 1578 afbrann gården, och 1598, under oroligheterna emellan hertig Carl och konung Sigismund, plundrades Frösåker utaf de i Westerås förlagde Dalkarlar af hertigens parti.

Frösö, en ö i Storsjön, utgör ett annex till Sunne socken, och är belägen i Jemtlands läns södra fögderi, $\frac{1}{4}$ mil från Östersund, med hvilken den är förenad medelst en bro. Kyrkan, af sten, är mycket gammal, hade ett anseeligt torn, som nedtogs år 1768, i anseende till en tillämnad utbyggnad. Här märkas: *Kronstads* eller *Frösö skans* (se detta ord); *Kungsgården*, militär-boställe. Alderdomsminnen förekomma här på flere ställen. Utom lemningar efter gamla skansen på kungsgårds-ängen, och kapellet på Westerhus ägor, berättas att vid Draged skall fordom hållits landsting. På ett ställe vid Frösö skola, der nu milstolpen står, säges ock att lifstidsfångar fordom blifvit afträttade. Utom de många fiendtliga infallen i senare tider, har i 13:de århundradet på denna ö stått ett fältslag emellan Norske konungen Sverre och Jemtländningarne. Oviks-fjäll och Åreskutan, samt en del af de öfrige fjällryggarne, hvilka här synas, äro ortens väderleks-spåmän. Ty när tjocka molnstoder om morgnarne ses öfver fjällen, väntas nederbörd; men då de visa sig med klar himmel, blir merendels vacker dag, isynnerhet om vädret blåser ifrån samma trakt. Tidig vår inträffar: när myror, lärka, kråka och gök visa sig bittida. Sen vår: om knipor, änder och vildgäsar dröja länge. Godt är väntas af sädesärlans tidiga flygt. Hårda är bebådade genom myckenhet af harar, fisk och fogel. Elakt väder spås af räfvares skrik. Köld och urväder af sidensvansars och andra foglars flygt fram till slätthygden. Ymnig gräsväxt väntas efter mycket snö. — År 1674 bildades här en

trivial-skola, hvilken på senare år blifvit inrättad till en högre lärdoms-skola. Den kommer att förflyttas till Östersund och förvandlas till elementarskola. Denna undervisnings-anstalt är den enda i Jemtlands län. Socken består af 36 mtl. och har 1,036 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Östersund.

Frösö eller *Kronstads skans*, belägen i Frösö socken af Jemtland. I en vik af Storsjön blef aldrast först den gamla Frösö-skansen anlagd 1611 af Baltzar Beck, på samma ställe som Danska fogden haft sitt säte, nära intill kungsgården. Sedan den blifvit förstörd af Danskarne, år 1643 äro uppbbyggd och 1644 åter intagen af fienden, lemnades den väl tillbaka genom freden i Brömsebro år 1645; men eröfrades åter 1657 och återlemnades följande året. År 1677 bestormades den från Norska sidan och intogs; men genom freden i Lund 1679 blef den återställd, då dess upprättande ej vidare blef påtänkt. Icke långt ifrån samma ställe anlades sedermera, år 1700, nuvarande fästningsverk af kapiten P. Ridderkrona, hvarföre skansen kallades Kronstads skans. Den är omgifven med val-lar, och nu mycket förfallen.

Frösön är en liten ö, belägen i sjöa Äsnen i Småland och Kinnevalds härad, har den sägen om sig, att en missgerningsman var dömd att ligga en natt på hvardera af de 365 öar och holmar, som påstås vara belägna i sjöa Äsnen; men att han frös ihjäl på "Frösön."

Frötuna, skeppslag eller härad i Stockholms läns 5:te fögderi, innefattar 4 socknar, nemligen: Frötuna, Rådmansö, Länna samt Blidö, hvilka utgöra $225\frac{1}{2}$ mtl. med 5,757 invånare. Skeppslagets areal består af 81,047 tunn., af hvilka 5,900 äro kärr och sjöar, eller tillsammans omkring $3\frac{1}{2}$ qv. mil. Som detta härad till större delen består af öar, hvilka bilda en långt ut i Östersjön utskjutande skärgård, så utgöra fiske och sjöfart inbyggarnes hufvudsakliga sysselsättning. Likväl idkas äfven åkerbruk och boskapsskötsel, isynnerhet i de längre från hafvet belägna trakterna. De största öarne äro Rådmansö, Blidö, Yzla, Oxhalsö, Östra Lagnö, Svartnö och Hammarö. Märkvärdigaste orterna äro *Norrteige*, jemte säterierna *Riddersholm* och *Penningsby*. I förening med häraderna Sjuhundra, Nardinghundra och Lyhundra utgör detta skeppslag en domsaga; men med häradet Åker och skeppslaget Wermdö ett fögderi.

Frötuna, en socken, med Rådmansö, belägen i Frötuna skeppslag af Stockholms län, Sjuhundra kontrakt af Upsala stift, $\frac{1}{4}$ mil S. från Norrteige, vid Saltsjön. Socken hör till 2 kl. konsist. pastorater. Här märkes: *Björnö* (se detta ord), 2 mtl. säteri, äges af excellensen greve Gust. Trolle Bonde; *Rådmansö*, en kungsgård om 8 mtl., $1\frac{1}{2}$ mil från Norrteige, belägen på en ö i skären, har ett kapell. Drottning Gunilla Bjelke ägde denna gård år 1591. Den har sedermera tillhört släktterna Sperling, Fleming, Wattrang, hvilken senare lemnade den till kronan i byte emot Fiholm i Westmanland. Härifrån afgick transporten öfver till Finland år 1789. *Mellingsholm*, 5 mtl. säteri, försäl-

des år 1645 af drottning Christiana till greve Gabr. B. Oxenstjerna. Ägdes sedermera af släkterna Dohna, Lewenhaupt, Bjelke, Ehrenfelt och Bonde, samt nu (1846), såsom fidei-kommiss, af kommerserådinna Fr. Wilh. Croneberg, född v. Plomgren. *Ösbyholm*, 5 mtl., har innehafts af ättarna Sperling, Ulfspärre, Tott, och från år 1692 till början af 1800-talet af grefliga släkten Löwen; men äges nu af fabrikör C. Edström. *Hötd*, 2 mtl., har tillhört släkterna Fleming och Bonde; äges år 1846 af löjtnanten C. F. Ridderstad. *Riddersholm*, 2 mtl., kallades fordom Sidö, utbyttes af kronan år 1720. I Frötuna kyrka finnes en brännspegel af metall, 2 alnar 21 tum i diameter. Den täflar med de mest bekanta konststycken i sitt slag. Vid Frötuna-sjön ligger *Bergberget*, hvarest synes lämningar efter en gammal befästning, samt en jättegräva af $1\frac{1}{2}$ alns djup. Inom socknen finnas flere runstenar. Frötuna består af $67\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,739 invånare. Dess areal utgör 28,026 tunnland, af hvilka 3,390 äro sjöar och kärr. Adr. Norrtälge.

Frötuna, en gammal sätesgård i Rasbo socken och härad af Upland. Konung Frode skall här haft sitt säte. Det säges, att han förbjöd gömma penningar inom län, och att han till bevis haru han utrotat stöld, hängt sitt guldarmband på en klippa. Enligt Olof Rudbecks yttrande skall denna klippa finnas vid Frötuna och kallas *Frodes klippa*. Sätetsgården har fordom tillhört Slavacke-ätten, Lorentsson, riddarne Carlsson och Larsson, på senare tiden Dankwardt-Lilljeström. Den är nu fidei-kommiss i De Geerska släkten, och innehafves af frih. Emanuel De Geer.

Frötuna, ett jernbruk i Göthlunda socken af Nerikes län, 3 mil från Örebro, bestående af $12\frac{1}{2}$ mtl., grundades först af general-löjtnanten Dankwardt-Lilljeström, hvilken skref sig till Frötuna. Han var af Tysk börd och i konung Carl XI:s tid inflyttad i landet. Hans son, öfversten Clas Dankwardt-Lilljeström, gift med en Christiernin, prest-dotter från Fellingabro, blef fången vid Pultava 1709; men flydde och öfverkom till Stockholm. Okänd och i trasiga kläder, uppehållande sig genom försäljning af småsmide och fiolspelning, anlände han slutligen till detta sitt fädernegods och begärde allmosor, en dag då hans hustru inbjudit flere gäster till middag. Under måltiden inträdde han, och återtog, till allas bestörtning, värdskapet. Under hans frånvaro hade frun inköpt flere egendomar. År 1793 såldes bruket till brukspatron Ramsell, hvilken skänkte det till lagman Dahlson. Nuvarande ägaren är frih. Gustaf Lilljehorn. Bruket har 2 härdar och 1,253 skepp:d privil. årligt smide, hvaraf 90 skepp:d frälse-smide, af köpe-tackjerna. Hammarskatten utgöres med 11 skepp:d 12 lisp:d 13 skålp:d. Skeppningen sker på Stockholm. Något manufaktur-smide är äfven privilegieradt härstädes.

Frövi, ett jernbruk i Näsby socken af Nerikes län, 3 mil från Örebro, har 4 härdar och 1,840 skepp:d privil. årligt smide; frälse-smidet utgör 180 skepp:d, af köpe-tackjerna, samt dessutom spik- och annat manufaktur-smide, som drifves med torf.

Här finnes ock mjöl- och sågverin, tegelbruk samt valkverk, som drifves med vatten. Bruket skeppar på Stockholm och tillhör J. J. Tersmeden. Smidesstämpeln: Fx.

Frösa, koppargrufva i Åre socken af Jemtland. Se: *Gustafs grufva*.

Fuchs, **Peter**, tillade *Biskopsteden* till sitt öfriga namn då han adlades. Var född i Württemberg år 1612, promoverades till doktor i Montpellier och praktiserade dels i Frankrike, dels uti Italien, kom till Stockholm med hertigen af Sultzbach och blef lifmedikus hos drottning Maria Eleonora samt Svensk adelsman. Dog år 1668 med namn af en stor praktikus. Bland hans söner nämnes en: **Peter Gustaf**, page hos enkedrottningen Hedvig Eleonora, hvilken, i ett anfall af svagsinnet, afhände sig lifvet med en spik, den han inslog i sitt hufvud. **Fuchs**, **Rutger**, son till kommandanten i Malmö, öfverst-löjtnanten Christian F., der han föddes den 12 April 1682, ingick, af böjelse, i faderns stånd, och var redan år 1704 kapiten. Då Stenbock med sin här gick öfver till Tyskland, var Fuchs öfverst-löjtnant vid Dal-regementet, hvilket han anförde i slaget vid Gadebusch år 1712, till hvars framgång hans tapperhet och kloka rörelser väsentligen medverkade. Härunder föreföll en af dessa kämpabragder, hvartill våra dagar så sällan äro vittnen; men som Carl XII:s exempel och sätt att föra krig stundom återkallade. Fuchs sammanträffade nemligen med den Danske öfversten Glasenop, och emellan dem uppkom ett envig, hvarunder den Svenske kämpen väl erhöi icke mindre än 6 sår, men likväl slutligen nedlade sin motståndare. Ett fiendtligt skott krossade straxt derpå hans högra ben, och följderna häraf tvungo honom att mer än ett år gå på kryckor. De förmädde honom likväl icke att lemna kristtjensten. Så snart han blifvit återställd afreste han tillbaka till fädernslandet, och vid Carl XII:s första infall i Norrige var han, som under tiden rekryterat sitt vid Tönningen förstörda regemente, ej blott en af dem, som dit åtföljde konungen, utan äfven der, såsom alltid, en af dem, hvilka mest utmärkte sig. Han slog nemligen en betydlig Dansk styrka vid Gilleråsen, utgjorde eftertruppen vid härens hem-marsch öfver Glommen, och befordrades, såsom belöning dertill, till öfverste vid det regemente, han redan flera år fört med ära. Det första anfallet på Fredrikshall, der hans förhållande tillvann honom Carl's fullkomliga bifall, medförde för honom en flyttning till öfverste-besättningen vid Södermanlands regemente, hvars chef stupat utanför fästningens murar. Vid Ryssarnes landstigning och härjande på Svenska kusten under Ulrika Eleonoras regering, var Fuchs den ende af befälhafvarne, som icke tog del i då gängse intriger, hvilka, genom landets ödeläggande, ville öfvertyga folket, att en konung behöfdes i spetsen för ärenderna. Hans exempel bevisade haru oändligen lätt det varit, att hindra härjningarna, om man velat det; ty med endast 700 man fördref han, vid Södra Ståket, hela den Ryska styrkan, hvarföre han belönades med friherre-värdighet och general-majors

titel. Man erbjöd honom kort därefter att inträda i rådet; men hans håg var för mycket fäst vid det militäriska lifvet, att han ännu i sin kraftfulla ålder skulle kunnat förlika sig med de stilla och fredliga sysselsättningarna vid rådsbordet. Åren, och den med dem minskade lifligheten, förändrade likväl hans tanka, så att han år 1739 emottog öfver-ståthållareskapet i Stockholm, hvilken plats mindre stridde mot hans forna vanor. Vid riddare-ordnarnas instiftande blef han kommandör af svärds-orden och år 1751 serafimer-ridhare. Han afled den 9 April 1753. Hans yngre broder

Fuchs, Hans Georg, kom i tjenst år 1702 som volontär, befordrades till löjtnant vid lifdragoonerna och deltog i de flesta stora drabbningar under Carl XII:s krig, ända till slaget vid Pultava, der han blef fången och förd till Tobolsk. Här kvarhölls han intill krigsfångarnes allmänna frigifning, hemkom år 1721, då han blef kapiten vid Södermanlands regemente med majors karakter, bistod kriget i Finland och dog vid dess slut såsom öfverst-löjtnant år 1743, i en ålder af 60 år. Han blef aldrig introducerad som Svensk adelsman.

Fuglie, annex till Hvellinge, beläget i Skytts härad af Malmöhus län, 2 mil S.S.O. från Malmö, 1 mil från hafvet. Socknen består af 16 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 600 invånare. Dess areal utgör 1,967 tunn., af hvilka endast 2 äro kärr och sjöar. Adr. Malmö.

Fuktel kallades ett bestraffningssätt vid armén, då soldaten undfick vissa slag med bar sabel utan på kläderna.

Fula väggen kallades i äldre tider i Sala ett oädelt groft kalkberg, som förtryckte och afskar malmfältet.

Fulkwider och **Hyllwider** omtalas som Swipdagers söner, hvilka biträde Ingiald vid hans mordgärning på fylkeskonungarne.

Fulla (mythol.). En skön och huld gudinna. Hon vistades ömsom i Fensal, hos Frigga, hvars förtroga hon var, ömsom i Folkvagn, hos Freja, hvars sällskap hon ofta utgjorde. Hon afbildades med ett guldband om håret och bärande en ask, nemligen Friggas juveler. Fulla var Friggas mest älskade tärna, Frejas och Nannas leksyster, samt en förtrogen vän till alla dessa tre.

Fullerö, sätesgård i Barkarö socken af Westmanland, på en udde i Mälaren, emellan Barkarö-viken och Westerås-fjärden, 1 knapp mil från Westerås. Denna egendom har fordom tillhört Westerås domkyrka, sedermera grefliga Oxenstjernska släkten; men är anlagd af direktören M. Cronstedt omkring år 1656. Den består med underliggande *Almö* säteri, och åtskilliga i Barkarö, Lundby och Skerikes socknar belägna frälsehemman af 20 $\frac{1}{8}$ mtl. Almö har tillhört släkten De la Gardie. Fullerö har alltsedan dess första grundläggning ägts af släkten Cronstedt och gjordes af riksrådet grefve Jak. Cronstedt år 1739 till fidei-kommiss, hvilken egenskap det allt sedan bibehållit. Här har funnits ett betydligt bibliotek, samladt af åtskilliga gårdens

ägare, bestående till större delen af verk i Framsysk vitterhet, heraldiken, historien, antiqviteterna och natural-historien. Äfven finnes här en tafvelsamling af utländska, isynnerhet Italienska konstnärer och ett konst-kabinett. Bibliotheket skimrades betydligt efter riksrådets död, då rikets ständer år 1756 inköpte de Svenska författarne åt dåvarande kronprinsen Gustaf. En del försålles äfven åt Upsala universitet, der det förvaras under namn af det *Cronstedtska*. Egendomen har patronats-rätt.

Fulllestad, annex till Lena, beläget i Kullings härad af Elfsborgs län, 1 $\frac{1}{2}$ mil N.O. från Alingsås. Kyrkan är byggd af gråsten, dess ålder obekant. Här märkes säteriet *Lagmansholm*, 2 mtl., vid Säfve-ån. Socknen består af 10 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 392 invånare. Arealn utgör 3,541 tunn., hvaraf 25 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Fullmäktig. Att genom fullmägt låta bevaka sin talan är i allmänhet tillåtet; blott i brottmål måste hvar och en svara för sig sjelf, likväl med rättighet till biträde vid rättegången. I vissa fall förordnas en offentlig fullmäktig. Så väl när prest stämmer för brottmål, som vid andra juridiska afhandlingar, der preste-ståndets rätt kommer i fråga, anställes alltid konsistorii-fullmäktig. Soldater åtföljas till domstolen af regements-fullmäktig; likaså är krono-fullmäktig tillstådes, då kronan har någon del i tvisten. Fullmäktig förordnas antingen genom skriftlig fullmägt eller muntlig förklaring af sakäganden inför rätten. Det beror af sakägaren huru långt fullmäktigs befogenhet sträcker sig, om han kan fullfölja saken genom alla rätterna, om han kan öfverflytta fullmagten på annor man. Sådant bör i fullmagten ut sättas. Rättigheten att bruka fullmäktig är utsträckt ända till representations-rätten å riksdag inom det stånd, som representerar utan val (adeln). All representation är grundad på fullmägt; men med den skillnad, att de ofrälse ståndens riksdagsfullmäktige representera sitt stånd; men fullmäktigen på riddarhuset föreställer den verkliga riksdagsmannen. Rätt att här gifva fullmägt tillhör släktens hufvudman allena; men är inskränkt deraf, att ättamen tager plats framför fullmäktig. Fullmägt kan således blott i det fall gifvas, att ingen af ättens ledamöter vill begagna sin rätt. Ej heller kan hufvudmannen bestämma tid för fullmagtens fortfarande; den räcker för en riksdag, men ej längre. Hufvudmannens död, eller om han eljest upphör att vara hufvudman, föranleder äfven behovet af ny fullmägt. Riksdags-fullmäktig på riddarhuset kan hvarje adelsman vara, som äger de för riksdagsmän erforderliga egenskaperna. Fle- ra fullmagter kunna ej förenas hos en person och ej till fullmagten läggas något slags föreskrift för utöfvandet af riksdagskallet, enär riksdagsmännen, enligt riksdags-ordningen, äro bundne endast af rikets grundlagar. Det enda sätt, att till en viss grad bestämma två röster vore om en hufvudman på en gång gäfvde fullmägt för sin ätt och sjelf tog fullmägt af en annan.

Fullsta, jernbruk. Se: *Rosse*.

Fulltofta. Enligt landskapslagarne ansåges i allmänhet de sår vara fullsår, der, såsom Östgöthalagen säger, "sårer udder ok æg, theff uidh lin och lækki, spik ok spiser", det är, der det eggkvassa vapnet skurit in och till sårrets helande erfordrades att, såsom botemedel använda feta saker, linne och läkarehjelp, hvarföre, då dessa kännetecken inträffade, såret var fullsår, ehvad det var större eller mindre, ben blifvit krossade eller icke. Såsom en särskildt art af fullsår omnämnas *hulssår*, sår som inträngt i bröst- eller bukhålligheten. Enligt Westgöthalagen var såraboten för fullsår 9 mark; enligt Östgöthalagen 40 mark, hvarjemte den tillägger, att den brottelige, om han ej behörigen ville bjuda böter, skulle, liksom i fråga om dråp, "fridhlös farä ok hans bo skiptis."

Fulltofta, en socken, med Östra Espinge, belägen i Frosta härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $3\frac{1}{4}$ mil N.O. från Lund. Här märkes: *Fulltofta*, 3 mtl. frälse-säteri, är fideikommiss, jemte egendomen Trolleås, för äldsta manliga arfvingen af Trolleska ätten, har obetydliga byggnader; men för öfrigt stort utsäde, mycken och god åker och äng, stora bok- och ekskogar, samt patronats-rätt till Fulltofta pastorat. Innehafves för närvarande af löjtnanten frih. N. Trolle; 39 mtl. frälsehemman, utom många torplägenheter och vattenqvarnar lyda under denna egendom, som på denna orten icke är ibland de obetydligare. *Nunda*, 2 mtl., *Haggenda*, $6\frac{1}{2}$ mtl., *Ludovigsborg*, $1\frac{1}{2}$ mtl., m. fl. lägenheter. Socknen hör till 2 kl. alternativt regala och patronela pastorater. Den består af 25 mtl. och har 965 invånare. Dess areal utgör 9,165 tunn., af hvilka 1,828 äro sjöar och kärr. Adr. Hörby.

Fullösa, annex till Forshem, beläget i Kinne härad af Skaraborgs län, 3 mil V.S.V. från Mariestad, $2\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Skara, vid Kinnekulle, $\frac{1}{2}$ mil från Wenern. Kyrkan är af okänd ålder. Socknen består af $16\frac{1}{2}$ mtl. med 492 invånare. Dess areal utgör 4,767 tunn., af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Fulm-clif är en del af Vestra Dal-elven.

Funbo, en socken, belägen i Rasbo härad och Waksala kontrakt af Upsala län och stift, $1\frac{1}{2}$ mil Ö. från Upsala. Här märkes: *Halleqvad*, med åtskilliga mindre säterier i sambruk, $7\frac{1}{4}$ mtl., vid Funbo-sjön, skall hafva tillhört Uplands-lagmannen Thorgny; var fordom kungagård, men blef af konung Johan III gifven åt en Ryss, Josef Mischitisch Seminsky, hvilken gäfvad stadfastades af konung Sigismund. Då Seminsky återvände till Ryssland, erhöill han hertig Carls tillstånd att sälja gården till hertig Gustaf af Sachsen för 1,000 Rdr. Hertigens son, kvartermästaren Magnus Ruthencrants, sålde godset, med Gustaf II Adolfs tillåtelse, år 1629 till öfverst-löjtnanten Axel Duvall. Det äges nu af ryttmästaren F. Björkenstam. *Götarne*, har tillhört Edenbergska släkten. *Mariakund*, med *Skällero* och *Söderby*, $7\frac{1}{2}$ mtl., vid sjön Gorren; hofkanalaren Chosnecopherus skref sig till denna gård, som sedan ägdes af öfverste Forbes och derefter af en-

kefru Silfverstedt, tillhör nu enke-fröherinnan v. Düben, född frih. Sture. År 1843 inrättades här ett s. k. *Meyeri*, der smör och särdeles ost fabriksmessigt tillverkas. *Löfsta*, 6 mtl., äges af enke-grefvinnan Cederström, född Wrangel. *Broby*, *Aggeby* och *Halmby*, äges af guldsmeden Hellman i Upsala, m. fl. smärre egendomar. I socknen finnes många runstenar, såsom i kyrkan, kyrkodörren och muren, vid Skällero, Löfsta, Brunby, Åkerby, m. fl. lägenheter. Kyrkans byggnadstid är obekant, går dock ganska långt tillbaka, helst den redan omkring 1443 blifvit utvidgad och tilldkt. Å *Gråmunkehöga* bys gärde synes en anseelig ättebög. Förra hälften af byns namn häntyder på möjligheten af ett derstädes fordom befintligt Fransiskaner-kloster, hvarom en dof sägen ännu hviskar, dock spåras förgäfvets efter lemnningar af en sådan byggnad. Sannolikare är, hvad en annan sägen förmåler, att byn hört under något Gråbrödra-kloster i Upsala. Ett stycke af den öfver Gråmunkehöga ägor åt Rasbo löpande häradsvägen samt ett derintill beläget torp äfvensom den å vägens ena sida befintliga skogstrakt, som å den andra fordom sträckte sig ända ned till Funbo-sjön, bär namnet *Brudgatan*, till äminnelse — enligt en dunkel sägen — af en å berörde väg under näfrättens tider blodigt bortröfvad brud, då hon, omhvärfd af sin skyddsvakt, färdades till kyrkan för att vigas, hvilket det öfvermåttiga våldet förstod att afböja. Säggen, ehuru nu mera sväfvande, oredig och fragmentarisk, utvisar äfven å berörde trakt en plats, der, vid qvinoröfveriet, mord skall hafva blifvit föröfvadt. Socknen hör till 2 kl. konsist. pastorater och innefattar $54\frac{1}{4}$ mtl. med 1,200 invånare. Dess areal utgör 11,595 tunn., af hvilka 600 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Funeck. Af denna ätt, hvilken, lik så många andra af dem som blifvit frejdade i vår historia, härstammar från Tyskland, och en *Thomas F.*, köpman i Stockholm, samt ägare af Löfås, Garpenbergs och Skilås bruk under första hälften af 1600-talet, hafva isynnerhet följande gjort sig mera bekante:

Funeck, Thomas, var i början militär, utmärkte sig i slaget vid Klissow och vid belägringen af Thorn, samt befordrades till öfverste vid Södermanlands regemente år 1710. Nu trodde sig Carl hos honom finna lämplighet för diplomatiska värf, hvarföre han använde honom i åtskilliga sådana, och afsände honom 1711 som envoyé till Konstantinopel. Här lät han af stor-vixiren och mufti förläda sig, att, utan sin herres befallning, lemna sin post, och resa till Turkiska lägret, der han trodde sig bättre kunna tjena konungens sak; men då detta icke lyckades, erfor han i stället Carls missbehag öfver detta förhastande. Han återfick likväl snart hans ynnest, använde alla bemödanden att godtgöra sitt fel och tjente konungen med lika mycken trohet som skarpsinnighet. Vid kalabalken blef han insatt i fängelse, hvarifrån han likväl snart befriades, och skulle följa Carl till Demotika; men dog i en hetsig feber år 1713, ungefär 50 år gammal.

Funek, Alexander, den föregående broren, prote-notarie i bergs-kollegium, med bergsråds titel, blef år 1743 ledamot af vetenskaps-akademien, hvars senior han var år 1795, och afled 1797 d. 8 Nov. i en ganska hög ålder. Författare till en *Beskrifning öfver tjäru- och kol-ugnars inrättande; Undersökning om Ålvadabergs kopparverk, samt Anmärkningar i beryghushållningen.*

Funek, Jakob, en ganska utmärkt fortifikations-officer, född i Carlskrona år 1716, och död ogift i Stockholm den 1 Maj 1788, hade en omväxlande och händelserik lefnad. År 1745 lemnade han Sverige, såsom konduktör vid fortifikationen, för att bivista kriget i Flandern, utgaf tvenne arbeten öfver belägringarna derstädes, hvilka förvärfvade honom två gratifikationen i Frankrike och en pension i Sverige, samt gjorde hans namn känt i Europa. Han fick uppdrag att undervisa prinsen af Anhalt-Zerbst i arkitektur och fortifikation, gick i Engelska Ostindiska kompaniets tjänst och erhöill inspektionen öfver alla dess fästningar uti Indien, utmärkte sig vid flera tillfällen, särdeles genom iståndsättandet af Bombeys fästningsverk och anläggningen af en ny stad på ön Durmapatam, hvilket väckte guvernörens afund och föranledde en undersökning i England, som hade till följd nämnde guvernörs och en Indisk konselj-ledamots afsättning, hvaremot F., hvilken haft den olyckan att genom ett skeppsbrott förlora all sin egendom, fick en gåfva af kompaniet och blef öfverst-löjtnant i Engelsk tjänst. På Havanna bidrog han väsentligen till eröfringen af Moro Castle, genom uppfinningen af ett nytt slag sappe, betäckt af skanskorgar och sönderhuggna kabeltåg. Han hade äfven upfunnit ett instrument, hvarmed man kunde från sjön noggrannt afrita kuster under förbi-seglingen, blef öfverste i Svenska hären, R. af S. O., brigadier i Portugisisk tjänst, ledamot af vetenskaps-akademien, af vetenskaps-societeten i Upsala och ett par utländska lärda samfund.

Fundamenter. Så kallas de förrådshus på Skeppsholmen i Stockholm, der flottans segel och tåg-
verke förvaras.

Fundin (mythol.). En af de många dvergar, som bodde i jordhålur och stenklyftor.

Funk, Henrik, en Tysk ifrån Wismar, erhöill år 1624 tillstånd att i Kalmar anlägga ett mynteri, emot en årlig afgift till kronan af 2,000 daler, och der mynta Svenska två-örstycken af silfver till vanligt skrot och korn. Ehuru man snart röjde, att här gjordes falskt silfvermynt och ehuru man var ganska missnöjd med kopparmyntet, förstod dock bemalte Funk, att, under d. 13 Febr. 1627, skaffa sig nytt tillstånd, att äfven slå runstycken, dock under riks-rådens noggranna tillsyn. Som denna var svår för dem att utföra och myntmästaren, hvilken beskrifves som en vinningssnicken man, umgicks med allehanda oredlighet, flyttades han snart med hela mynteriet till Stockholm.

Funkhammar. Se: *Villingsbergs bruk.*

Funt. Se: *Dopfant.*

Furillen, en ö i närheten af Gottland, på hvil-

ken man anmärkt grotter i bergen. Den har en hamn, kallad *Herrevik.*

Furingsstad, en socken, belägen i Lösings härad af Östergötlands län, Lösings, Bråbo och Memmings förenade kontrakt af Linköpings stift, $\frac{3}{4}$ mil N. från Söderköping. Kyrkan är tillbyggd år 1734, hvalfvet prydt med målningar från katolska tiden och altartaflan af Hörberg. Om kyrkoherdebostället *Wallerstads* ägor var år 1480 tvist, kyrkan kallades då *Färnestad*, ägorna igenvunna till bostället. Här märkes: *Lostad*, 1 mtl. säteri, kallades förut *Ledstad* och *Ledstad*. Det har tillhört släakterne *Rosenbjelke*, *Geete*, *Ulff*, *Stenholm*, *Spens*, *Taube*. *Lilla Skärby*, välbebyggt hemman om 1 mtl. Socken hör till 2 kl. konsist. Den innefattar $34\frac{1}{2}$ mtl. med 538 invånare. Dess areal utgör 3,587 tunnland, af hvilka 35 äro sjöar och kärr. Adr. Norrköping.

Furman, Gustaf Adolf von, lærer hafva tillhört en Tysk adlig ätt. Man känner icke hans äldre krigarebana; men väl att han deltagit i slaget vid Pultava och följt Carl till Turkiet, samt blef, med öfverste Gyllenkroks korps, fången vid Karnowitz. År 1719 lyckades han att med flykten rädda sig ur fångenskapen, och hemkom till Sverige, der han fick majors-titel. Då man år 1723 skulle anställa alla hemkomne officerare, anviste man åt major Furman en fendriks-indelning vid Södermanlands regemente, hvilket förslag väckte hans förtrytelse, emedan han, såsom han yttrade, var van att tjena sig uppföre, icke ntföre. Han tog derföre afaked och blef således obelönad för sina tjänster och sitt lidande, arrenderade Warstads säteri i Södermanland, köpte sedan ett par gårdar i Husby och dog år 1764 i knappa vilkor, 84 år gammal.

Furst, Carl Johan, öfver-fältläkare vid flottan i Carlskrona, R. af W. O., född 1791. Fadern var stads-fältskären i Carlskrona, assessor Absalon Furst. Den förstnämnde har utgifvit i läkare-sällskapets årsberättelser: *Beskrifningar och Sjukdomshistorier om tvenne polyper i hjertat.*

Furste, furstendöme. Uti sitt testamente, dateradt d. 1 Juli 1560, hvilket dessförrinnan på riksdagen samma år blifvit ständerna meddeladt och af dem gilladt och samtyckt, hade Gustaf I såsom arfkonung förordnat, att, jemte det kronan skulle tillfalla prins Erik, de öfriga af hans söner, prinsarne Johan, Magnus och Carl, skulle till underhåll och förläning erhålla furstendömen, hvilkas omfång och beståndsdelar testamentet äfven bestämmer. Dessa furstliga län, med "alla theras underliggande land, folck, adel, clerkerij, borgare, bönder, skatt, ränther, tull, åker, skogar, bergverk, m. m., och in summa med alle theres tilbehöringer och nyttigheeter, lika som wij them på cronones wägna sjelfue innehafft — platt intet undantagande", skulle furstarne erhålla till överlidelig besittning och öfvergå på deras "öfterkommande mansärfvingar", så att om någon innehafvare utan mansärfvinge afled, skulle länet återfalla under kronan. Länsinnehafvaren skulle vara kungen och kronan till "huldskap och trohet för-

pliktige"; därför hvarje gång en ny konung uppträdde på thronen, infåna sig hos honom "med tillhörig ära och reverenz begära stadfästelse på förmaningarne, tillsäija honom huldskap, trooskap och menskap", och till rikets och konungens tjenst uppställa "thet mästa folck, hästar och krigsarustningar", som var honom möjligt. Derjemte fastställes konungen i allmänna ordalag, att furstarne icke skulle äga "för sig sielfue eller medh theras enskijlte råd, tienare och undersåther" besluta något, hvarpå rikets allmänna välfärd berodde, antingen med krig, fred, förbund, &c., äfvensom att icke, på hvad sätt som helst, förminska något af de dem anförtrodda län. Ehuru viasserligen af allt detta synes, det den regerande konungens höghets- och majestäts-rättigheter icke skulle lida inakränkning genom den läns höghet, som tillades furstarne i deras län, gaf dock, i fråga om enskildheter i konungens och furstarnes ömsesidiga höghets-rättigheter inom länen, det obestämda och allmänna i Gustaf I:s nyss anförda ordalag anledning till häftiga tvister emellan thron-ianehafvaren och hans bröder, hvilka inom sina furstendömen ville tillägna sig all konungslig domsrätt. Sedermera blefvo likväl dessa rättigheter närmare bestämda, först uti "Stadgan om konungslig och furstelig rättigheet öfver Furstendömen, oprättat emellan Konung Johan och dess furstelige bröder, den 27 Januarii 1582", och sedan ytterligare uti "Fördijkning emellan Konung Johan och Hertig Carl &c. om konungslig myndigheet m. m., den 13 Februarii 1587." För öfrigt och beträffande den i furstendömet boende adels rusttjens-skyldighet, ville stadgan af år 1582, att, såvida all adel vore konungen till trohet och tjenst förbunden, och konung Gustafs testamente betagit furstarne rättigheten att begynna krig eller sluta fred, ingen af furstarne skulle hafva magt att kräva någon rusttjenst utaf adeln, som bodde i furstendömet; men denna punkt föranledde likväl mångfaldiga tvister. Med Gustaf II Adolfs broders, hertig Carl Philips död, d. 23 Jan. 1622, upphörde de furstliga länen.

Furubacken, en kronopark i Skänings härad af Skaraborgs län, har en areal af 1,000 tunnland.

Furuby, annex till Hofmantorp, beläget i Konga härad af Kronobergs län, $1\frac{1}{2}$ mil Ö. från Wexjö. Kyrkan är uråldrig och af träd. Här märkes följande boställen: *Ånga, Korestad, Norrgård, Listeryd* och *Furuby*. Vid Korestads by står en runsten. Det förmenas att en fylkiskonung Kore eller Kure skall hafva bott vid denna by och der haft ett slott; men få lemningar finnas deraf. Vester från Korestad by äro åtskilliga större och mindre jordhögar. Inom socknen räknas 14 små insjöar. Den innefattar 33 mtl., med 988 invånare. Dess areal utgör 32,724 tunnland, af hvilka 1,760 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Furudal, ett jernbruk i Öre socken af Stora Kopparbergs län, nära Öre-åns inlopp i Öresjön, är anlagdt år 1709. Bruket har 6 härdar och 2,735 skeppd privil. årligt smide, af eget tackjern. Här finnes äfven valsverk med flere manufaktur-verkstäder och betydlig tillverkning af jern-

linor, diverse manufaktur-, spik- och svart-smiden samt dessutom ett jernagjuteri. Hammarakatten utgöres med 27 skeppd 7 lipd. Från 1750 till 1770-talet har bruket tillhört en Sandel och der- efter Claessonska släkten; nuvarande ägaren är J. G. Claesson. Hit hör äfven *Sandelsfors* eller *Tenninge* masugn, vid Tenninge-åns utlopp i Skattungesjön 1 mil härifrån, privilegierad år 1752. Enligt bergs-kollegii privilegium af år 1826 är här anlagdt ett valsverk med glödgugn, för beredning, genom garfning och valsning, af tjenligt ämnesjern till skepps-skar- och gruf-linor, hvilka tillverkas här af mycken godhet, och hvilket ämnesjern får afräknas på brukets årliga hammarskatt. Bruket är beläget i en skön björkdäld och omgifvet af vackra alléer och planteringar. Arbetarne härstamma från Wernaland. Skeppningen sker på Stockholm. Brukastämpeln är S L med krona öfver.

Furuvad, i Uplands-skären vid Sandhamns-farvattnet, hvarifrån räknas 2 mil till hafsbandet. Här är en tull-inspektör, som hör till Stockholms distrikt.

Furvet benämndes ett mindre fartyg, hvilket fordom nyttjades vid flottan att inbringa underrättelser, och svarade således emot hvad man nu benämmer avis-jagt. Kallades på forntidens Latin *fusta*, samt ännu på Fransyska *fuste*.

Fuxerna, annex till Romeled, beläget i Flundre härad af Elfsborgs län, $3\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Wernersborg, vid Götha-elf och Lilla Edet. Kyrkan, byggd af sten år 1768, invigdes den 25 Juni 1769 och kallades Sofia. På kyrkogården finnas trenne graf-chor, tillhöriga Hanströms säteri, Berggrenska och Hallbergska släkterna. I denna socken märkes: *Hanström*, säteri, har tillhört frih. Ollonberg. *Töslunda*, säteri om 1 mtl., utom underlydande hemman, är beläget utmed Götha-elf, nära Lilla Edet och Ströms kanal, har utmärkt vacker belägenhet och bördig jordmån, tillhörde år 1831 enkefru Olbers. Vid Fuxerna fräsegård finnes ett större tagelbruk med en hvalfd ugn, som rymmer på en gång 18,000 st. mursten och 12,000 st. takpannor. Konung Magnus Barfot i Norrige kom år 1096 om våren, vid första islossningen, med en stor flotta genom östra armen af Götha-elf upp i Flundre härad till Fuxerna socken, der han landsteg med sin krigshär och plundrade hela nejden. Han ville nu göra Götha-elf till gräns emellan Sverige och Norrige. Så snart han hunnit öfver ån, var Svenska konungen Inge Halstanssons krigsmagt honom till mötes och angrep honom med mycken tapperhet. Norrmännen stridde i början med iver; men de blefvo snart öfvermanade och skingrade. En stor hop af dem nedgjordes vid Fors (äfven annex till Romeled), och Magnus sjelf var i fara att blifva fången. Han befann sig bland flyktlingarne, dem Svenskarne förföljde och hade en röd jacka öfver harnesket. Han var af stor kroppsbyggnad; men bredvid honom red äfven en sterväxt man, Ogmund Skefteson, som begärte hans jacka, hvilken han fick, och tog hastigt en annan väg. Svenskarne trodde då, att det var konungen och öfvergafvo att förfölja konung Mag-

nus, som lyckligen undkom till sina skepp. De förra jagade efter Ogmund, som likväl räddade sig; men med största svårighet. Konung Inge trodde sig efter denna seger vara fri från Norrmännens infall; men för att hämnas, ryckte Magnus med en ny krigshär år 1097 in i Westergöthland, af hvilket han tvingade en stor del under sin lydnad. Inge var genast tillreds till motstånd. Vid hans ankomst drog fienden sig tillbaka till gränsen; men då Inge minst förmodade det, kom Magnus tillbaka, öfverraskade en natt hans läger vid Fuxerna, på samma ställe der förra slaget stått, bragte Inges folk i oordning och slutligen att vika. Magnus kunde ej begagna sina fördelar, utan drog straxt åter till Norrige. — Vidare märkes *Lilla Edet* (hvarom se detta ord). Socknen består af 16 mtl. och har 1,110 invånare. Dess areal utgör 4,906 tunal., af hvilka 705 äro sjöar och kärr. Adr. Götheborg och Sjuntorp.

Fylgdarmän kallades de stridsmän, som fordom omgäfvos konungen och på hvilkas tillgifvenhet och tro han räknade mycket. De motsvarade senare tidens drabanter, och minskades i samma mån som riket blef försedt med annat ryteri.

Fylgior (mythol.). Dessa voro den nordiska mytologiens älskeligaste och ljufvaste fantasibilder. De svarade emot de i Grekiska gudaläran förekommande genier, eller skyddsandar, hvilka öfverallt, osynliga, men välgörande och förmånbara, omsväfvade goda och rättsinniga menniskor.

Fylke. Detta ord betydde ursprungligen delar af en krigshär, uppställda i slagordning, detsamma som nu uttryckes med bataljon, brigad, division. Som allt välde hos obildade folkslag merendels är krigshöfdingens, så blef anföraren öfver en väpnad höp småningom äfven dess höfding i fredstid, och deraf uppkommo de många små välden, hvari Sverige var fördeladt likt de flesta andra länder, och öfver hvilka Upsala-öfverkonungen hade en mera tillfällig och personlig, än i lag stadgad, magt. Ej blott de flesta nuvarande landskap hade sålunda sina egne konungar, utan äfven häraderna. I Uppland ägde Tiunda, Attunda och Fjerdhundra härader sine konungar, och dessa härader kallades, med ett gemensamt namn: *Folkländerna*, hvilket dock egentligare torde hafva bordt heta *Fylkisländerna*. Konungar och jarlar kallades derför äfven *Fylkir* eller befälhafvare för fylken. (Se vidare: *Ingiäld Illræda*.)

Fylla mårren med peppar, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed förstås, att någon gör sig onödiga kostnader.

Fyllebro, träffningen vid. Se: träffningen vid *Halmstad*.

Fylleri. Den i Sverige mera än i de flesta andra länder herrskande fyllerilasten har gifvit anledning till en särskildt lagstiftning i och för dess hämmande. Genom yttre straff låter den icke utrota sig; men samhällets säkerhet fordrar dess beiffrande. Lagen har stadgat den grundsats, att det druckna tillståndet icke i någon mån ursäktar de brott, som derunder begås. Den som genom fyl-

leri beröfvat sig sjelf bruket af sitt förstånd, icke der sig i och med detsamma ansvaret för de handlingar han, i ett sådant tillstånd, utan medvetande begår. Men om äfven intet brott under det druckna tillståndet föröfvas, är sjelfva fylleriet inför verldelig domstol straffbart, och belägges med penningböter. Böterna ökas i mån af särskilda omständigheter, hvilka bidraga att göra den allmänna förargelsen större, som fylleribrottet väcker. Sålunda blir den som träder öfverlastad inför domstol eller i allmänna läsförhör, m. fl. sådana tillfällen, fäld till dubbla böter, och prestman, hvilken drucken förrättar sin tjänst, mister embetet. Fylleri under gudstjänst i kyrka medför, utom böter, uppenbar kyrkoplikt. Verldalige embetsmän äro detta fall mindre strängt bedömda än presterne; dock kan äfven för dem fylleri under tjänstens utförsning, om det förnyas, leda till embetets förlust. Jemte böter för fylleri äro äfven sådana stadgade för dem, som utborgar starka drycker åt omyndiga studerande, tjänstfolk, gesäller och lär-gossar utan vederbörligt tillstånd. Böterna efter fylleri-förordningen delas emellan åklagaren och de fattige, samt förvandlas, vid bristande tillgång, till fängelse vid vatten och bröd.

Fylleryd, **Fylleshög** och **Fylleskog** äro sätesgårdar i Småland. Det förstnämnda har från urminnes tider hört till Schedingsnäs säteri i Fors-heda socken, består af 1 mtl. och innehades år 1828 af fidei-kommissarien till sistnämnde säteri.

Fyllingerum, en sätesgård i Ringarums socken af Östergötland, 2 mil från Söderköping, består af 2 mtl. frälse med underliggande 5½ hemman, samt såg och mjölkvarn. Har tillhört släkterna Sparre, Bååt, Krus, Kagg, Strömfelt, Burensköld och v. Schwerin.

Fynd. Med fynd förstås vanligen *forsaker*, eller lösa äldre persedlar, funna i jorden eller annorstädes. Fynd och hittegods bör enligt lag upplysas, på det rätta ägaren må bevaka sin rätt, ifall godset är tappadt. Fynd af nedgräfdas skatter i jorden delas emellan jordägaren och den som hittade skatten, med undantag af gamla mynt och konststycken, hvilka måste hembjudas kronan. På detta sätt räddas gamla minnesmärken undan förgängelse och faren att förskingras eller förstöras af okunniga händer. För återfående af förloradt och af annor man funnet gods är en viss preskriptionstid bestämd. Ägaren bör anmäla sig inom natt och år, sedan lysningen är skedd; försämmas detta, så är hittegodsset förloradt och tillfaller till $\frac{2}{3}$ konungen och resten upphittaren. Lefvande kreatur, till hvilka inga ägare bevisar sig, tillfalla dem som träffade dem utan ägare och vård. Strandvrak och bergadt gods ur sjönödd äro icke undantagne från upphittarens skyldighet, att genom lysning efterspana ägaren; och lysning måste ske vid vite af det hittade godsets dubbla värde.

Fyndig (bergam.term), benämnes en malmgång, som innehåller de ämnen hvarpå gruf-arbetet drifves; *ofyndige* deremot de, som icke innehålla sådant. **Fyr**, ett eller flere ljus, anbragte på eller vid en strand, i toppen af tornformiga byggnader (fyr-

tota) eller ankrade fartyg (fyrskäpp), och från de förra vanligen reflekterade medelst paraboliska metallspeglar, för att vägleda seglare och varna för grund eller klippor. Der flera fyrar kunna synas på en gång, äro de, för att undvika en möjlig förväxling och deraf uppkommande förvillelse, utmärkte från hvarandra på åtskilliga sätt, såsom: *Blåsfyr*, hvilken lyser och bortskymmes under vissa mellantider. *Dubbelfyr*, med sken i olika ställningar. *Stadig fyr*, med jemt lysande sken, samt fyrar med rött, grönt, o. s. v. sken. (Se vidare: *Bdk.*)

Fyrby, sätesgård i Östra Ryds socken af Östergötland, består af $1\frac{1}{2}$ mtl. Ägare härtill hafva varit Svanstjerna, v. Braun-Johan, Ehrenheim, Gripenwaldt, Fock, de Falk, Malmgren, Montgomery, Mæchel och Wahlberg. Nära trädgården äro många jordhögar, med kringlagda sténar och små gångar emellan, hvaruti man funnit hufvudskallar.

Fyrdafylket eller **Fjolefylke**, var Jösse härads i Wermland forda namn. Höfdingesätet var beläget vid Fjolen.

Fyrisvall. Så benämnas, sedan urgamla tider, den slätt, hvilken å ömse sidor omgifver Fyrisåns lopp, och sträcker sig, med ej obetydlig bredd och omkring $\frac{3}{4}$ mils längd, söder ifrån Upsala. Den är, likasom de närbelägna Kungsängarne, berömd för sin bördighet och rikedom på blommor, hvarföre äfven dessa ställen utgjorde kära vandringsorter för den store Linné och hans lärjungar. Såsom beläget i medelpunkten af det gamla Sveaväldet, fästa sig många heliga minnen af förfädrens bardalekar vid dessa stränder; men ryktbarast och till våra tider noga bevaradt är minnet af det stora slag, hvilket stod här i 3:ne dagar, emellan Upsala-konungen Erik Segersäll och hans brorson Styrbjörn den Starke. Slaget stod år 833 eft. Kr. f., och kallades efter platsen *Fyris-allan* (Fyris-kampen). Styrbjörn stupade med hela sin här, och konung Erik erhöill namnet Segersäll. — Det var der som Upsala-konungen Adils med sina män hann upp sin styfson, Rolf Krake, då denne flydde, försedd med det guldfyllda hornet, hvilket han fått af sin moder Yrsa; det var der, som Rolf utströdde guld ur hornet, för att uppehålla Svenskarne och narra dem att stanna, så att han och hans kämpar skulle få försprång. Bland många andra namn, som guldet erhöill af fortidens skalder var äfven Fyrisvalls säd.

Fyris-ån hemtar sitt vatten från Dannemora-sjöarne, Wendels- och Lång-sjön, och åtskilliga mindre sjöar i Björklinge, Bälinge och Junkils socknar, samt utfaller i Mälaren vid Flottsund. Den kallas numera Upsala-ån.

Fyrsk. Enligt 1524 års myntordning skulle en fyrskälla 6 penningar, till dem skulle en vägen mark hålla $5\frac{1}{2}$ lod, och deraf skroddas, eller utmyntas 56 kast. Myntarelöna för en lödig mark fint silfver i örtugar och fyrkar var 14 öre. Af fyrkarne, som under Sturkarne och konung Hans voro halfta örtugar och fjerdedels ören, och på hvilka räknades 4 penningar, vägde 56 kast eller 244 stycken 16 lod, och innehöllo $5\frac{1}{2}$ lod fint silfver, hvaraf följ-

der, att 2 lod fint silfver, hvilka svara mot en specie-rikedaler nu för tiden, utmyntades till 81 och fjärdels fyrkar. Enligt 1532 års mynt-ordning utmyntades fyrkar på så sätt, att en lödig mark höll 4 lod $1\frac{1}{2}$ quintin fint silfver, hvaraf myntades i räknade penningar $8\frac{1}{2}$ mark. Af fyrkarne erfordrades i räknade penningar i det närmaste 27 öre, innan de innehöllo 2 lod fint silfver.

Fyrpenningar kallas den aflöning som bruksidkare består bruksfolket för hvarje dag han, genom sitt eget förvällande, ej har behörigt arbete åt detta folk, eller ej kan, under tiden, skaffa dem någon förtjenst.

Fyrpillestycke kallades en skyttspjäs af koppar, som begagnades ännu vid slutet af 1500-talet. Den vägde $1\frac{1}{2}$ till 2 skeppd. Ut 1568 års skeppsgårds-räkenskaper finnes antecknadt, att flottan då ägde, till en del bestyckningar, 63 sådana pjäser. **Fyrunga**, annex till Jung, beläget i Skånings härad af Skaraborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Lidköping. Kyrkan är mycket gammal och reparerad omkring år 1812. Sockenens innefattar en areal af 3,518 tunnland, fördelade i $9\frac{1}{2}$ mtl., och har 420 invånare. Adr. Skara eller Lidköping.

Fyrverk kallas de eldtändnings-anstalter, hvilka, isynnerhet under äldre tider, då skansverk och befästningar ofta voro af träd, utträttade mycket vid belägringar. Konung Erik XIV värdade sig särdeles om fyrverket, inkallade utländningar, de der ansågos skicklige att upphjelpa det och försöka nya uppfinningar. Fyrverk funnos af flera slag: *fyrbollar* eller *fyrkuler* voro t. ex. en art, som bestod af lärftasäckar, fyllda med fyrverkssats och bestrukna utantill med beck eller tjära. Dessa afskötos medelst kastning emot de fiendtliga verken. *Fyrpilar* hade likaså på odden en kula, hvilken påtändes när pilen skulle afskjutas. Skillnaderna låg blott i redskapens form. *Fyrkransar* var ett annat namn på nästan samma sak, likasom *stormkransar*, *stormfyrkuler*, *mortkransar*. Allt detta fyrverk medförde den svårighet vid begagnandet, att det kunde med lätthet släckas af fienden. Sjelfva satsen bestod af mjölkkrut, salpeter och svafvel, hvilket man släckte med gyttja eller våta, saltade oxhudar. För att förekomma detta nyttjades på sjelfva fyrverks-maschinen en inrättning, kallad *släger* eller *mordslag*, som lossade skott när fyrverket brann. Detta medel var troligen ej särdeles kraftigt, eller, för någon orsak skull, ej beständigt brukadt, ty fienden synes ej hafva fruktat särdeles mycken skada af fyrverket. Likväl brukades vid belägringen af Kalmar år 1599 ej mindre än 4,000 släger. Åtskilliga förändringar i fyrverket försöktes tid efter annan. Erik XIV begagnade en art *springkuler*, äfven *slagkuler* kallade, förfärdigade af jern eller koppar, ihåliga och fyllda med slangekrut och fyrverk, samt bly och s. k. kårdel. Dessa kunde innehålla ända till 10 å 11 marker slangekrut och dessutom fyrverk; den var således af betydlig storlek. De vägde flera lispd. Försök gjordes äfven att genom kastmaskiner, lika det egentliga fyrverket, inbringa förgift ibland fienden. Ett slags kuler

kallades *tumlare*; äfven begagnade man *grenator*, som kastades med handen. I och för sjelfva kastningen af fyrverket brukades s. k. *mössor* eller *fyrmysor*. Andra inrättningar för afskjutandet voro *tumlekastare*, *stormstycken* och *fyrpilsstycken*. Rörande mängden af det begagnade fyrverket erfar man, af en förteckning på skyttet i riket näst efter Johan III:s död, att då funnos 35 fyrmysor eller stormstycken af koppar samt 3 sådana af jern. — Första gången fyrverkeri omtalas i äldre handlingar är under Erik XIV:s tid, då man kände fyrkolor, fyrkransar, springkolor och konsten att tillreda gift medelst rök, hvilken uppkom då vissa fyrverkeripjeser inkastades i fiendtliga läger och fästningar. Erik hade också en ganska hög tanke härom, och skref år 1566, i ett bref till Bertil Jöransson i Wiborg, "att man icke allestädes hade sådant fyrverk, som här i Sverige."

Fyrverks-korpsen kallades förut raket-korpsen, och organiserades, enligt kongl. brefvet af d. 24 Okt. 1845, till en arbetskorps, under denna benämning. Den tillhör artilleriet, och till tjänstgöring vid densamma beordras officerare och underofficerare från artilleri-regementerna, med bibehållande af de vid nämnde regementen innehafvande löner, och med rättighet att i denna tjänstgöring nyttja vederbörande regementes uniform. Jemte öfriga en sådan korps tillkommande pyrotekniska arbeten, skall den äfven förfärdiga de för härens behof erforderliga slagkruts-hufvar. Staten för denna korps upptager en utgifts-summa af 4,554 R:dr 43 sk. 6 r:st. B:ko, hvari likväl icke är inbegripet kostnaden för truppens beklädnad, samt för ved, lysning, m. m. Organisationen vidtog d. 1 Jan. 1846.

Fyråggare var en rustnings-persedel, tillhörande krigsfolkets beväpning i äldre tider. Fyråggarens beskaffenhet är icke närmare känd; man vet blott, att den äfven benämndes *knävelspjut*.

Fysiografiska Sällskapet i Lund stiftades år 1773, stadfästades 1778, samt utgaf: *Physiographiska Sällskapets Handlingar* i Lund, Del. I, st. 1—3, Stockh. 1776, och *Physiographiska Sällskapets Magazin*, Band. I, st. 1—3, Lund 1781—84.

Fåfångt hägna gårdesgården när grinden står öppen, ett gammalt Svenskt ordspråk.

Fång, laga, hvarigenom man förvärfvar jord, hus och grund å landet och i staden äro: arf, skifte eller byte, köp, gåfva och pant. (Se i öfrigt jorda-balken, 1 kap. 1 §.)

Fånga krabbor säges en person göra, då han under rodd slinter med åran och faller baklänges i farkosten.

Fångar och Krono-arbetskarlar. Betraktar man uppgifterna i Sveriges brottmåls-statistik, så visa sig förhållanden, hvilka äro i högsta grad nedslående. Om det äfven torde kunna antagas, att samhällslifvets utveckling föder en mängd nya behof, hvilka, för att tillfredsställas, drifva till brott, förbrytelser och förseelser, och således skapa emellan individerna tusende anledningar och tillfällen till list och bedrägerier, är det

likväl ett bedräffligt tecken, att se antalet af de i rikets samtliga läns- och stads-fängelser förvarade menniskor tilltaga i en sådan mängd, att då fångarnes antal år 1835 utgjorde 12,431 personer, hade det efter 10 år, eller år 1844, stigit till 19,871 personer, eller mera än 50 proc. Af dessa personer voro fängslade:

	År 1835.	År 1844.
för undergående af ransakning eller fängelse vid vatten och bröd	7,290.	11,462.
för undergående af s. k. enkelt fängelse, i brist af ådöme vites- eller ensaks-böter	1,686.	1,863.
i afvaktan på anställning vid krono-arbetskorpser, sedan de, i brist af laga försvar, blifvit till allmänt arbete dömda	138.	460.
såsom tilltalade för försvarslöshet och olofligt kringstrykande	2,741.	5,720.
för undergående af ådömd bysättning .	576.	366.

Härvid bör likväl ihågkommas, att samma person kan, uti det uppgifna fång-antalet, vara mer än en gång beräknad, i händelse personen af en eller annan orsak blifvit från ett till annat häkte förflyttad. Antalet af dem, som, vid slutet af hvarje år, från och med 1835 till och med 1844, varit uti rikets samtliga fästnings- och straff-fängelser samt allmänna arbets- och korrektions-inrättningar förvarade, eller vid pionier- och krono-arbets-korpserna anställde, visar följande förhållanden:

	Vid slutet af åren			
	Månkön.	1835.	1840.	1843. 1844.
Vid Carlskrona fästnings-fängelse	109.	130.	161.	157.
Carlstens d:o	125.	173.	181.	179.
Christianstads d:o	64.	95.	81.	79.
Ny-Elfsborgs d:o	76.	100.	140.	132.
Göteborgs d:o	21.	—	—	—
Landskrona d:o	194.	223.	212.	233.
Waxholms d:o	52.	53.	2.	1.
Malmö fästnings- o. korrektions-fängelse	730.	861.	968.	914.
Stockholms södra korrektions-inrättning	624.	714.	672.	571.
Pionier-korpsen	309.	291.	—	—
Krono-arbetskompanierne .	386.	387.	1,167.	1,595.
Summa	2690.	3027.	3584.	3851.
<i>Qvinkön.</i>				
Vid Stockholms norra korrektions-inrättning	244.	328.	315.	329.
Norrköpings d:o	155.	197.	205.	228.
Göteborgs d:o	64.	89.	107.	107.
Summa	463.	614.	627.	659.
Summa	3153.	3641.	4211.	4510.

Totalsumman af de serskildta slags fångar, hvilka, från och med år 1835 till och med 1844 blifvit förvarade uti rikets samtliga fästnings- och straff-fängelser samt korrektions-inrättningar, eller varit vid pionier- och krono-arbets-korpserna anställda, äfvensom af de personer, hvilka, i afvaktan på deras försändning till nämnde inrättningar eller

korpsen varit förvarade uti länsfängelserna, här således utgjort:

	Vid slutet af åren	1835.	1840.	1843.	1844.
Lifstidsfångar	574.	733.	892.	984.	
Till straff-fängelse på bestäm'd tid dömda pers.	576.	855.	923.	906.	
I brist af laga försvar till allm:t arbete dömda personer	1739.	1813.	2155.	2410.	
Kapitulanter, eller för opålitlighet utstrukne soldater	251.	225.	227.	198.	
Bekännelsefångar	13.	15.	14.	12.	
Summa	3153.	3641.	4211.	4510.	

Härtill komma de i brist af laga försvar till allmänt arbete dömda personer, hvilka blifvit i länsfängelsena förvarade 103. 277. 272. 202.
 Samma summarum 3256. 3918. 4483. 4712.

Om man jemför förhållandet 1835, då folkmängden i riket utgjorde 3,025,439 personer, med de fem senare årens, och folkmängden år 1840, hvilken då uppgick till 3,138,887 personer, så visar sig, att vid slutet af år 1837 hvar 608:de, vid slutet af år 1838 hvar 581:sta, vid slutet af år 1839 hvar 583:dje, vid slutet af år 1840 hvar 591:sta, vid slutet af år 1841 hvar 575:te, vid slutet af år 1842 hvar 549:de, vid slutet af år 1843 hvar 502:dra och vid slutet af år 1844 hvar 486:te person i landet varit beröfvad friheten. (Se vidare: *Krono-arbets-korpsen*.)

Fångförflygning. Under det ransakning med fångar pågår i städer, och intill dess dömdt blifvit, äro städerna förpligtade att underhålla sina fångar; men sedan dom fallit blifva dessa, likasom andra fångar, underhållna af allmänna medel. Förflygningen utgjorde fordom, samt utgör ännu till en del, vid länsfängelserna, 3 sk. i kontant samt $1\frac{1}{2}$ skålp. rågröd om dagen; men numera kommer förflygningen i allmänhet att ske efter utspisningsstat och genom entreprenörer. Under transport är traktamentet 3 sk., och derjemte ersättning i kontant för brödet efter länets markegång. Till bestridande af dessa utgifter upptager 1845 års stat för fångvården 288,700 R:dr B:ko. (Se: *Fångvården*.)

Fångtransport. Denna är ordinarie, eller sådan som sker på vissa tider emellan de olika fängelserna i riket, eller extra, då gripne förbrytare införas till fängelset eller derifrån inställas till ransakning. Transporten verkställs med vanlig gästgäfvare-skjuts, och är bäst-antalet bestämdt genom kongl. bref. Bland utgifts-titlarne i 1845 års stat för fångvården upptages en summa (i rundt tal) af 122,500 R:dr B:ko, ensamt till bestridande af kostnaden för fångars transport.

Fångvård. Denna är i främsta rummet uppdraget åt styrelsen öfver fångelser och arbets-inrättningar i riket, hvilken utöfvar den allmänna tillsynen och förvaltningen af de till fångvården analoga

medel. Utgifterna för fångvården synas med hvarje år erfordra större summor; ty då de år 1842 stego till 698,800 R:dr, uppginge de år 1843 till 766,900 R:dr, samt år 1844 till ungefär lika summa. Men först år 1845 blef en fullständig förslags-stat upprättad för fångvården, som upptager hela utgiftssumman till 846,200 R:dr; hvaremot inkomsterna, hvilka skulle minska denna summa, beräknades till 98,000 R:dr. Således stego utgifterna för samma år till 814,300 R:dr (alla summor äro här upptagne i jemna tal). Bland utgifts-titlarne för sistnämnde år märkas följande: byggnader och reparationer 17,000 R:dr (utom nya länsfängelser), *fångarnes förplägning* 288,700 R:dr, deras *beklädnad* 85,700 R:dr, *sängkläder* 12,600 R:dr, *eldning* och *lysning* 28,900 R:dr, *sjukvård* 18,000 R:dr, *religionsvård* endast 6,400 R:dr, hvaremot kostnaden för *fångtransporter* upptages till 122,500 R:dr, och för *bevakning* det stora beloppet 124,200 R:dr, hvilka tvenne utgifter således medtaga fjerdedelen af hela omkostnaderna för fångvården. Orsaken till den sistnämnde summans höga belopp torde sökas deri, att bevaknings-manskapets antal ofta uppgår till nära nog detsamma som fångpersonalens, i anledning af de vid det förra inrättade korporal-skolor, hvilkas underhåll således belastar fångvårds-anslaget. Vidare, till *inventarier*, *renhållning*, *straff-exekutionskostnad* 7,290 R:dr, *uppföstringshjälp* för fångars barn 2,800 R:dr, *tårepenningar*, eller underhåll till frigifne fångar, under vandringen till hemorten, å 4 sk. på milen, 2,100 R:dr; allmänna förvaltnings-kostnader (tjenstemännens aflöning m. m.) 71,900 R:dr, hvaraf 17,630 för fångvårdsstyrelsen. Utgifterna vid korrektions- och fästnings-fängelserna hafva år 1844 varit följande: vid *Stockholms södra korrektions-inrättning* 65,200 R:dr, vid den *norra* 19,800 R:dr vid *Carlstens fästning* 28,300 R:dr, *Ny-Elfsborgs fästning* 12,000 R:dr, m. m. Kostnaden för en fånges vård och underhåll är högst olika vid de serskildta fästnings- och straff-fängelserna. På en del ställen understiger denna kostnad det i staten bestämda beloppet; på andra åter öfverstiger den detsamma. Så t. ex. kostar en fånge vid

Efter stat, i verkligheten.

Stockholms södra korrek-tions-inrättning	122: —	133: 42.
Dito norra dito	97: 30.	88: 34.
Norrköpings dito	81: 16.	80: 3.
Göteborgs dito	79: 8.	69: 43.
Malmö fästning och korrek-tions-fängelse	36: 39.	94: 2.
Carlstens	157: 32.	85: 24.
Christianstads	109: 24.	92: 29.
Landskrona	92: 42.	75: 9.
Ny-Elfsborgs	101: 28.	80: 41.

I denna uträkning inbegripas ej kostnaderna för arbetens bedrivande, såsom icke tillhörande fångvårds-utgifterna, och således ej arbetakostnaden för ved och ljus, hvarjemte premier åt arbetamanskapet samt arbets-föreståndarnes provisioner ej äro inberäknade. — Utgifterna vid Stockholms stads kronobäkten bestridas af öfverståthållare-embetet, hvilket

undfår nödiga medel dertill från fångvårds-styrelsens kassa i mån af behof och efter requisitioner; hvaremot kostnaderna för fångarnes vård och underhåll inom läns- och kronobäktena i landsorterna blifva, efter Kongl. Maj:ts befallningshafvandes anordningar, förskottvis utbetalde af landtränterierna. Dessa kostnader utgjorde (i runda tal) år 1844 för Stockholms stad 6,000 R:dr, för Blekinge län 9,500 R:dr, Christianstads 14,300 R:dr, Elfsborgs 15,400 R:dr, Gefleborgs 7,400 R:dr, Gottlands 2,000 R:dr, Götheborgs 12,800 R:dr, Hallands 8,000 R:dr, Jemtlands 3,000 R:dr, Jönköpings 10,900 R:dr, Kalmar 14,400 R:dr, Kopparbergs 5,400 R:dr, Kronobergs 9,600 R:dr, Malmöhus 7,500 R:dr, Norrbottens 2,200 R:dr, Skaraborgs 17,800 R:dr, Stockholms 12,500 R:dr, Södermanlands 9,900 R:dr, Upsala 4,800 R:dr, Wermlands 8,300 R:dr, Westerbotens 2,600 R:dr, Wester-Norrlands 6,300 R:dr, Westmanlands 8,500 R:dr, Örebro 9,800 R:dr, Östergötlands 9,600 R:dr, eller tillsammans 220,252 R:dr B:ko. Uppgående hela fångvården för år 1844 till 767,376 R:dr B:ko. (Se vidare: *Korrekptions-inrättningarne, Krono-arbets-korpsen*.)

Fångvårdsstyrelsen, eller, såsom den rätteligen kallas, *Styrelsen öfver fängelser och arbets-inrättningar i riket*, består af en ordförande, med benämning general-direktör öfver fängelser och arbets-inrättningar i riket, samt af en kansli- och en kameral-ledamot, hvartill kommit, i följd af ökade göromål, en extra kameral-ledamot för revisions- och balans-målens handläggning. Under styrelsen lyda: ett kansli, ett kammar-kontor, ett revisions-kontor, samt ett byggnads-kontor, med chef och arkitekt, hvarförutan styrelsen har sig en läkare förordnad till biträde i ärenden, hvilka röra helsevården i fängelserna. Styrelsens sista instruktion är af d. 7 Mars 1835. Uti dess befattnings ingår: att hafva inseendet och ledningen i allmänhet af fångvården i riket; att vid fästnings-fängelserna besörja den del af förvaltningen, som rör fängsbeklädnad, sängkläder, ved och lysnings-ämnen, samt byggnadernas vidmagthållande i alla de delar, hvilka icke tillhöra kongl. krigs-kollegium; i alla delar bestrida den serskilda tillsynen och förvaltningen af de allmänna arbets- och korrektions-inrättningarne i riket, hvartill äfven räknas Malmö fästnings- och korrektions-fängelse. Då ofvannämnde instruktion utfärdades, bestriddes fångarnes underhåll i fästnings-fängelserna genom kongl. krigs-kollegium, uti Carlskrona och på Kungsholmen genom förvaltningen af sjö-ärenderna, samt uti läns-fängelserna genom kongl. stats-kontoret. För att tillvägabringa mera enhet i förvaltningen, samt för att vinna en tydligare öfversigt af räkenskaperne öfver användandet af statsanslaget till fångars vård och underhåll, förordnade Kongl. Maj:t d. 23 Nov. 1841, på grund af rikets ständers hemställan under riksdagen 1840—1841, att förvaltningen af fångvårds-anslaget skulle öfverflyttas på fångvårds-styrelsen, hvars befattning, i följd deraf, troligen blef den vidsträcktaste bland alla de förvaltande verkens, och har styrelsen från och med år 1842 utförfvat denna förvaltning, hvarför om-

kostnaden finnes i 1844 års stat upptagen till 17,630 R:dr.

Fåmål, ett gammalt och anseeligt herregods i Löt socken af Upland, består af 2 hemman, som tillhålla med *Söderby*, *Bedarö* om 4 hemman, och *Mälby Ladugård* om 5 hemman, samt 15 torp, alla i samma socken, ägdes förut af öfver-ståthållaren, greve Axel Wrede-Sparres arfvingar, och på senare tider af frih. Claës Rålamb. Det innehades år 1305 af en adelsman vid namn Fulko och på 1580- och början af 1600-talet af riksrådet frih. Gustaf Gabrielsson Oxenstjerna. Han son, rikskansleren greve Axel Oxenstjerna, föddes på Fånö.

Får (*Ovis aries*), en till de idislande djuren hörande djurart, hvilken anträffas såsom husdjur nästan öfverallt, och i följd deraf äfven af flera olika raser, uppkomna genom inflytande af olika klimatiska förhållanden, samt födoämnen och behandling. Släktet är utmärkt genom hoptryckta, skrynkliga, bakåt riktade, spiralformigt böjda horn, vanligen kullrig panna och saknad af skägg, samt kroppen beklädd med ull. Hannen får namn af bagge, gumse, vådur, samt, då den är kastrerad, hammel; honan kallas tacka eller får och ungen lamm. Hos oss finnas följande raser: *Spanska* eller *Merinos-får* (*Ovis aries hispanica*). Hannen har spiralformigt böjda horn med utåt vänd spets, honan vanligen inga; svansen är temligen kort; ull, krusig och mycket fin, är mest värderad af all fårull, hvarför på senare tider kraftiga åtgärder blifvit vidtagna för att uppföda och sprida denna ras (se *Schafferier*). — *Engelska får* (*O. aries anglica*), utan horn, med hängande svans och pung, korta ben, svart panna och lång, fin ull. De hästa äro från Lincolnshire. — *Nordiska* eller *Isländska får* (*O. aries islandica*, *polycerata* eller *brachyerna*), med grof, raggig ull, kort svans och stundom 3—6 horn. Det utgör den ursprungliga, eller rättare, äldsta inhemska rasen, ty efter all anledning har får aldrig funnits vilda här i landet, ehuru ett slag deraf, som möjligen utgör stammen för de tama, neml. Argali (*O. fera siberica*), förekommer vildt i Sibirien. Det är likväl ej med säkerhet afgjort, huruvida Argali, eller ett par andra arter, neml. Amerikanska och Korsikanska mufflon (*O. montana* och *musimon*) är stammen för de tama fårraserna, eller om dessa möjligen uppkommit genom blandning af nämnde arter, hvilket ej är otroligt, i anseende till de många och betydligt olika, hvilka anträffas af dem, såsom, utom de härstades inhemska, *Bredsvans-fåret*, med lång, bred och fet svans; *Dubbelsvans-fåret*, som i stället för svans har tvenne 30 eller 40 skålp. tunga fettklumpar; *Ungerska fåret*, med stora, upprättstående, skruformiga horn; *Guinea-fåret*, med puckel och slätt hår, samt *Hede-fåret*, med svart grof ull och oftast behornade honor. De hos oss inhemska raserna finnas utspridda öfver hela landet, med undantag af de nordligaste delarne. De tvenne första arterna förekomma i de sydliga och mellersta, den sistnämnde i de nordliga landskaperna, hvarjemte de i skogiga och bergiga trakter blifva mindre än på slättbygden. De tåla i allmänhet bättre köld än hetta, men äro deremot

mycket smältliga för väta, samt nogräknade på beskaftenheten af sin dryck, den de dock kunna länge umbära. De lefva omkring 14 år; men äro ej dagliga till fortplantning längre än 7 å 8 år. De para sig från slutet af September och hela Oktober månad. Tackerna gå dräktiga 21 å 22 veckor och föda (lamna) då ett, två, högst sällan tre lamm; några raser lamna dock två gånger om året. Den nytta som man drager af dem medelstullen, köttet och skinnan är allmänt känd. Hela antalet af får i riket uppgår, enligt Forsells statistik, till 1,452,941 stycken; likväl anser han denna uppgift böra ökas med 10 å 15 proc. för att komma rätta förhållandet närmast.

Fårbo, en sätegård i Misterhults socken af Kalmar län, består af 2 mtl., med underlydande *Formebo*, $\frac{1}{2}$ mtl. säteri, *Bolkads*, 1 mtl. frälse, och *Fogekö*, en ö i hafvet. Läget är angenämt på högsta spetsen af en ås, hvilken går genom socknen. Kullen kallas af sjöfarande *Jungfrukullen*. Gården tillhörde fordom Ekenbergsska och friherrliga Ehrenstrahlska släkterna, samt på senare tider amiral Nordensköld.

Fårdala, en sätegård om 1 mtl. i Åsledds socken af Westergöthland. Den har i äldre tider tillhört adliga släkten Lilljeböck, intill år 1657. Ägdes sedan af amiral-löjtnanten G. Horn, riksråden S. Lagerberg och Palmstjerna, fältmarskalken Per Scheffer och öfverste-löjtnanten Th. Scheffer, hvilken senare förordnade Fårdala säteri med underliggande 14 hela hemman, till fidei-kommiss i Schefferska ätten.

Fårsvingel, fårgräs (*Festuca ovina*), ett mångårigt grässlåg, som förekommer öfverallt i riket på torra, magra fält, och är ett godt foder för alla husdjur, särdeles för fåret.

Fårö, en vacker ö, ungefär 2 mil lång, belägen $\frac{1}{4}$ mil N. från Gottland, $6\frac{1}{2}$ mil N.O. från Wisby. Den utgör en socken i Ruthe ting af Gottlands läns norra fogderi, Wisby stifts norra kontrakt och hör till 2 kl. konsist. pastorater. Kyrkan föregifves vara uppförd år 1166; men tyckes hafva ett yngre byggnadssätt. Här finnas 3:ne likstenar med runor. Tornet, uppfygt år 1751, är vackert och utgör ett sjömärke. I kyrkan äro tacksägelse-tafflor uppsatte af några, som blifvit räddade ur sjönöd. Vid kyrkan har man anmärkt en jordvall och ett bröstvärn. Skäl- och sjöfogel-fångsten är betydlig i socknen, som har 18 små insjöar. *Lutterhorn* är en landtadde, med god hamn. I socknen finnes Gazeli'ska voxel-undervisningsskolan. Sockenens består af $23\frac{3}{4}$ mtl. och har 825 invånare. Dess areal utgör 27,540 tunnland, af hvilka 1,450 äro sjöar och härr. Adr. Wisby.

Fårösmund är $\frac{1}{2}$ mil bredt, skiljer Fårö från Gottland.

Få som far och ingen som mor. Detta ord-språk betecknar: modershjertat är alltid ömt om barnet, ehuru fadren är något sträng.

Få upp säges då hundarne kommit på färska spåret efter ett djur; äfven då de spårat en fogelkull o. s. v. så snart spåret är så färskt, att jagt kan anställas.

Få. Efter boskap uppkattades fordom allt egendomsvärde, och äfven böter betalades med boskap. Deraf kommer, att, i gammal skrift, penningar och löbren få namn af få, och det ännu i dag brukliga ordet *inlägsfa* betyder: hos en annan insatte penningar eller lösegendom. *Liggande fa* hette husets dyrbarheter i guld, silfver, m. m. (jfr. Grekiska *Καυρία*). Det är icke längesedan boskap upphörde att vara en medelvara, hvarmed andra varor jemfördes. Änna ofta säges: "det är *kovärde*" om varor, som ej har bestämdt penningvärde. Efter alldeles samma förhållande bildades äfven det Latinska *pe-cunia* af *pe-cus* (få).

Fåbodar benämnas i Sveriges skogsprovinser de aflägsna upprödsjningar i skogarne, dit landtmannen drifver sina kreatur öfver sommaren, då han ej kan föda dem hemma. Fåbodarne äro ofta belägna långt bort i ödemarken, ända till flera mil ifrån sjelfva mangården. De bestå af betesmarker, måhända någon gång en liten spannmålsodling, jemte der uppförda oundgängliga byggnader. Dit begifver sig bonden med sitt hushåll och sin boskap vid sommarens början, samt återkommer när betet är förtärdt och höet inskördadt. Då icke hela släkten aflägar till fåbodarne, finnes der likväl alltid någon person, som sköter kreaturen och insamlar mjölken, osten och smöret. Fåbodflyttningen är så allmän, att bondhyarne, under högsommaren, ofta stå nästan tomma, öfverlemnade åt några få personer, medan allt är lif och rörelse i fåbodarne. Under vintern äro dessa öfverlemnade åt ödsaligheten, och blifva då vilddjurens nästen. Man har sett björnen lägga sig i ide i fåbodhusen. Fåbodfärderna bilda ett slags nomadlif, fallt af poetiskt behag och en landtlig friskhet, hvilket tjusande anslår den som besöker dessa orter.

Fådermeslandet var Gustaf III:s valspråk, såsom konung.

Fågerplan, Axel Johan, historiemålare, agrée vid de fria konsternas akademi, född i Westergöthland år 1788, en af våra nu lefvande utmärktare konstnärer.

Fågerskjöld, Lars, major, hette fört *Fegler*, adlades år 1645 och stupade, under Carl X Gustafs krig, vid Hall i Norrige. Af hans tvenne söner blefvo Johan och *Fromhold* friherrar, den förre öfverste för Westgötha-Dals regemente och vice landshöfding i Elfsborgs län år 1693, samt *Fromhold* samma år landshöfding öfver Nerike och Wermland, hvarjemte han samma dag utnämndes till general-major. Var fört öfverste för lif-regementet till häst.

Fågröd, en socken, med Trästena, belägen i Wadsbo härad af Skaraborgs län, Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, 2 mil O.S.O. från Mariestad, vid Götha kanal och Viken. Kyrkan, byggd af sten i gammal Göthisk stil, var ifrån början liten, men tillbyggdes år 1665 med ett större graf-chor, af landshöfdingen i länet, sedermera riksrådet Thord Ulfsson Bonde till Säckestad, hvilket chor år 1704 öfverläts åt kyrkan. Samma år tillbyggdes en stor och vacker korskyrka i samma stil och i förening

med den gamla byggnaden. Kyrkan afbrann genom våldeld år 1749; men sattes åter i stånd. Här förvaras porträtter och epitafier öfver Boode-släkten och släkten Fegrens. I socknen är voxel-andervisnings-skola, inrättad år 1827, hvartill kommerserådet, kommandören B. H. Santesson upplåtit skolhus och flere förmåner. Vidare märkes här: *Trälket*, 1 mtl. kr. sk., är välbebyggt, har trädgård och trökverk. *Fimmersta*, en vid Götha kanal belägen och kommerserådet Santesson tillhörig egendom. *Wassbacken*, kongl. postkontor och kanal-station. Den 24 Sept. 1822 gick konung Carl XIV ombord i Hajstorp (i Fredsbergs socken) och fortsatte farten på Götha kanal, hit till *Påfvelstorp*, der konungen steg i land, för att bese förslaget till en minnesvård åt konung Carl XIII. Denna minnesvård består uti en obelisk af en enda sten, af 12 fots höjd, på en klippta kanal-linjens högsta punkt. — En Simon, stamfader för grefliga släkten Strömfelt, lefde här åren 1350—1370. Ifrån honom räknade kyrkoherden i Fägrö, Joh. Bengtsson, sig i femte led. Hans sonson, landshöfdingen i Södermanland Joh. Haraldsson, en afkomling af nämnde Simon i sjunde led, adlades år 1642 med namnet Strömfelt. Framlidne presidenten i Svea hofrätt, Håkan Fegerstjerna, var son af kyrkoherden härstädes, Anders Haraldi Fegrens. — Socknen hör till 2 kl. konsist. pastorat och innefattar 37 $\frac{1}{2}$ mtl. med 1,693 invånare. Dess areal utgör 11,317 tunnland, af hvilka 450 äro sjöar och kärr. Adr. Wassbacken.

Fågels-Mon., en allmänning i Skaraborgs län, från hvilken anseeliga mastträdd tagas. På denna skog finnas 4 insjöar.

Fågring utan tukt., är en ros utan tukt, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed förstås, att skönhet utan dygd, är af föga värde.

Fällorna, en helsobrunn. Se: *Kvedals* helsobrunn.

Fält (bergs- och metall. term), hvarmed betecknas 1) en malmgångs utsträckning på längden, *strykning i fält*; 2) dels äfven den s. k. bokkistan vid bokverk; 3) detsamma som *utmidt*, eller det område inom hvilken ett visst grufarbete får drivas, samt 4) vid styckebruken de delar på ytan af en kanon, som äro släta och utan prydnader.

Fält-konsistorium är endast tillfälligt och finnes blott då hären blifvit sammandragen under krig. Ordförande är, i konungens närvaro, dess äldste hofpredikant, eljest den förnämste befälhavarens predikant eller äldste regements-pastor. Ledamöterna utgöras af alla tillstädes varande regements-prester. Dess jurisdiktion sträcker sig endast till kapitelsmål rörande personer, som höra till armén. Hvad i detta konsistorium afdömmes är lika kraftigt, som om det blifvit behandladt i något annat. De ärenden, som här afgöras, men hvilka böra insändas till öfverdomstols vidare pröfning, äfvensom de, hvaruti besvär anföras, religionsmål undantagna, tillhöra krigs-öfverdomstol.

Fält-lemmel, fälträtta (*Lemmus arvalis*), ett till ordningen gnagare hörande djur af 3 $\frac{1}{2}$ tumslängd, med kort, småningom afsmalande svans, betäckt med tilltryckta hår, som slutar i en liten pensel;

öronen temligen stora, breda och runda, men nästan gömda i fällen, ögonen små, fötterna väpnade med små spetsiga klor, hvilka skylas af hår. Finnes öfverallt i riket på åkrar, samt våta, tuffiga ångar, och gräver sig gångar vid åkerrenar och i åkrarne, hvaruti han tillröder sitt läger af fint sönderbiten halum, hår o. dyl., äfven i skogen under stenar och trädrötter. Födoämnen bestå om våren af gräs och sädesbrädd, jemte dess rötter, om hösten af mogen säd, hvarpå han afbiter axen och äfven samlar till vinterförråd, likasom af den nyss utsädda höstsäden, om vintern af det insamlade förrådet, samt af vintersäd och grodd, hvartill han gör sig gångar under snön, och åstadkommer ofta stor skada på åkerfält. De lefva merendels hela året parvis och börja para sig straxt på våren, hvarefter honan går dräktig tre veckor, och föder 5 till 12 ungar i hvarje kull hvar 5:te eller 6:te vecka intill dess vinterkölden infaller. Förökningen är isynnerhet stark under torra och heta somrar, under vintern deremot mindre och då vintern är kall och snöfattig dör en stor mängd af dem.

Fält-läkare-korpsen organiserades år 1812. Den består af en ordinarie och en extra-ordinarie korps. Den förra utgöres af regements-läkare samt bataljons-läkare, pensionärer och stipendiater. Den senare består af öfver-fält-läkaren, fält-läkare, sjukhusläkare och under-läkare vid sjukhusen och regementerna, der sådana anställas. *Regements-läkare* kan endast den blifva som är kirurgie-magister och tillika medicine doktor eller licentiat. När ett helt regemente kommanderas i fält eller annorstädes, åtföljer alltid hela dess läkare-korps; är kommanderingen mindre, men öfver halfva regementets styrka, medfölja regements-läkaren och en bataljons-läkare. Utom att vårda den sjuke soldaten, skall regements-läkaren äfven taga kännedom om soldatens hemseder och lefnadssätt, samt söka rätta hvad deremot kan vara att anmärka. *Bataljons-läkare* finnas vid hvarje regemente tvenne eller flere, efter bataljonernas antal. Dertill antagas endast medicine licentiat eller doktorer, som äro kirurgie-magistrar, äfvensom pensionärer vid fält-läkare-korpsen, och tillförordnas de af sundhets-kollegium. De skola alltid uppå vederbörlig requisition och regements-läkarens ordre, men äfven af egen drift och omtanka, iakttaga allt, hvad i deras förmåga står, till bevarande och vårdande af soldatens helse. Antalet af arméns ordinarie *värder-läkare* är sju, hvardera af dem har 150 R:dr. Biko i årlig lön med derunder inbegripne 10 tummer spannmål à 6 R:dr. *Pensionärer och stipendiater* vid fält-läkare-korpsen höra till ordinarie fält-läkare-staten, ehuru de icke hafva några bestämda befattningar. De erhålla sina konsistorialer af sundhets-kollegium och beordras till tjänstgöring efter den skicklighet kollegium finner dem äga; de erhålla derför den aflöning eller det traktementet, som tillhör dem tjänst de förrätta. Pensionärernas antal är 17, af hvilka tvenne årligen erhålla 175 R:dr, trenne 150 R:dr, och tolf 100 R:dr. Stipendiaternas antal är 30, af hvilka 2:ne, som i egenskap af under-läkare tjänstgöra vid

kongl. Serafimer-ordens-lazarettet i Stockholm, erhålla 75 Rdr, tjugasju 66 Rdr 32 sk. och en 50 Rdr Bko. *Öfver-fält-läkaren* för Stockholms garnison är chef för sjukvården, så väl vid garnisonen som vid allmänna garnisons-sjukhuset. Såsom chef för garnisonens läkare-körps aligger det honom, att inhemta nödig kännedom om allmänna helsotillståndet inom garnisonen. Arméens *öfver-fält-läkare* förordnas af Kongl. Maj:t, då någon armé sammandrages. Han åtföljer högkvarteret och har befälet öfver alla vid arméen tjänstgörande läkare och apothekare, samt öfverinseendet vid allt hvad som rörer arméens helso- och sjukvård. Vid fälttag och träffning skall han tillse, att nödigt antal fält- och under-läkare äro tillstädes, för att genast kunna sköta de sårade. *Fält-läkare* tillförordnar konungen, en eller flere, då arméens storlek, dess fördelning på flere ställen m. m. det erfordrar. De hafva inseende öfver de dem anförtrödde arméens allmänna sjukhus, m. m., biträdde af sjukhus- och under-läkare. *Sjukhus-läkare* tillsättas af sundhets-kollegium; men i fält, då omständigheterna och behovet icke lemna tid till anmälan härom hos kollegium, af öfver-fält-läkaren, hvilken derefter underrättar nämnde myndighet derom. Öfver-fält-läkaren fördelar dem på sjukhusen och förordnar hvilka under-läkare skola tjänstgöra under dem. Sjukhus-läkaren skall ansvara för vården af hvarje sjuk eller bleserad, som inkommit på sjukhuset; men måste begära förmäns råd vid svårare sjukdomshändelser. Till sådana läkare antagas doktorer eller licentiater, som äro kirurgie-magistrar. Till *under-läkare* antagas mediko-filosofie kandidater; de stå alltid under någon doktors eller licentiats inseende, och få icke på egen hand utdela eller använda några läkemedel, utom i nödfall och vid förmäns frånvaro. (Se äfven *Läkare, Läkare-körpsen, Sjukvården*.)

Fältmättnings-körpsen. Se: *Topografiska körpsen*.

Fältslag. Uppställningen till fältslag skedde fordomdags olika efter olika ställen. Rytteriets slagordning kallades *Stjerna*. Det första namnkunniga fältslag, hvilket Sveriges historia känner, näst efter det fabelaktiga Bråvalla slag, är den stora drabbningen på Fyrisvall och vidare sjöslaget vid Svolder. Derefter, sedan Sveriges medeltid inträdd, kämpades vid Fuxerna emot Norrske konungen Magnus Barfot, hundrade år derefter vid Lena, Gestilren, Oluström och Sparsåtra, under thronstriderna emellan Sverkers och Eriks ätter, hvarvid Danmark uppträdde såsom beväpnad medlare. Folkunga-ättens krigiska minnen fästa sig vid namnen Hofva, Gata skog och Falköping, der drottning Margaretha vann Sveriges land. Kalmare-föreningens period var striduppfyllt och blodig; men ej rik på ordnade fältslag. Bondehären tågade gång efter annan genom landet, och fremmande trupper härjade och ströfvade omkring. Från den tid då Sverige fört ordentliga krig med sina grannar, hafva vi emot Ryssland stridit vid Lode 1573, Narva, Holofzin, Liessa, Pultava, allt i Carl XII:s tid och vid Willmansstrand. För öfrigt voro frihetstidens strider små,

och först Gustaf III väckte det gamla hjeltemodet. Hans strider voro dock ej stora, med undantag af sjöslaget vid Svensksund 1790. Detta är den sista större sjöseger, likasom redan 1712 vid Gadebusch var den sista större landseger, som Sveriges krigshär vannit allena, utan bundsförvandter.

Fältspat, ett mineral af silikaternes slägte, hvars grundbeståndsdel är kiselsyrad lerjord, hvilken är förenad antingen och vanligen med kiselsyradt kali eller med kiselsyradt natron, eller ock med kiselsyrad kalk och andra kiselsyrade salter, hvilka helt och hållet eller blott till en del substituera de nyssnämnde, och hvaraf således flere arter förekomma, såsom *kalt-fältspat*, prismatisk fältspat, periklin, orthoklas, hvilken är kristalliserad, vanligen i fyra-, sex- eller åtta-sidiga pelare, till färgen hvit, rödaktig, grågrön eller blåaktig, glas- eller perlemoglänssande, genomskinlig eller genomskinande, i brottet musslig, på ytan strimmig, spröd och medelmättigt hård. Den utgör en af halvfudbeståndsdelarne uti våra granitberg; men finnas af flera artförändringar, såsom vanlig fältspat, Adular-fältspat, glasig fältspat och felsit, af hvilka dock den förstnämnde är allmänast. De öfriga arterna äro: *Natron-fältspat*, se: *Albit*; *Pyramidal-fältspat*, se: *Scapolith*; *Ädel-fältspat*, se: *Labrador*; *Chabasi*; *Prehnit*; *Spodumen* och *Stilbit*, se dessa ord.

Fält-tecken kallades fordom de igenkänningstecken, som buros under striden af soldaterna. De brukade bestå af lärftsbitar, hvilka färgades gula eller af rödfärgade gåsfjädrrar. Kkorre- och räfsansar begagnades äfven, och i allmänhet ville man hafva många olika fälttecken, för att när som helst kunna ombyta dem. Huru krigsfolket begagnade dem, är obekant.

Fältöfverste var i äldre tider en titel, motsvarande generalissimus för en tjänstgörande krigshär. Riksmarsken var väl härens chef näst konungen, likväl mera såsom krigsminister, än såsom befälhafvande general. Denne senare kallades fältöfverste eller öfver-fältherre, general-öfverste, fältherre, och detta embete kunde beklädas af riksmarsken; men äfven af någon annan. Under honom stod fältmarskalken, såsom anförare för rytteriet, och öfverstarne eller knekte-öfverstarne för fotfolket. Fältherrens öfverste-löjtnant är en titel, som också brukas för närmaste man i befälet.

Fältsund, en sjö öfverst upp i Dalarna, Särna socken och fjellen, är 10 till 12 mil lång. Efter 1751 års gränse-traktat, är denna sjö ungefärligen 2 mil inom Norrska gränsen. Ligger 2,150 fot öfver hafvet. Den bar sitt utlopp genom *Tryssilds-elfven*, der ett laxfiske finnes, gemensamt för begge rikenas undersåter. Elfven faller in norr i Wernland, och kallas der *Stor- eller Daby-elfven*. Sedan den fått tillökning, både ifrån norr och söder, af många åar och bäckar, flyter den in i Wernern vid Carlstad, och heter der *Klar-elfven*.

Fältsund-Lund. Se: *Forsheda*, socken.

Fältgelser. Sådana finnas af olika slag, nemligen: *dotnings- och döngelser* å Carlskrona, Carlstens,

Christianstads, Landakrona, Götteborgs, Malmö, Ny-Elfsborg och Waxholms fästningar, å hvilket senare ställe numera likväl icke förvaras andra fångar, än s. k. statsfångar, eller sådana som blifvit dömda för politiska och tryckfrihets-brott; *kärads-, stads- och läns-åkten*, samt *korrektions-inrättningar* (se detta ord) i Stockholm, Norrköping, Götteborg och Malmö. Vid 1840—1841 årens riksdag anvisade rikets ständer ett anslag af 900,000 R:dr B:ko, till uppförande af nya länsfängelse-byggnader efter cell-systemet, och är en sådan med 92 celler fullbordad i Stockholms stad för länet, hvartill kostnaden i stat beräknades till 80,000 R:dr, men öfversteg densamma med några tusende; i Gefle med 68 celler, kostnaden beräknad till 65,000 R:dr; i Linköping med 104 celler, beräknad till 75,000 R:dr. Vidare äro sådana under byggnad i Christianstad med 92 celler, beräknad till 72,000 R:dr, i Carlstad med 84 celler, till 68,000 R:dr, i Falun med 68 celler, till 69,000 R:dr, och i Mariestad med 84 celler, till 53,000 R:dr, eller tillsammans 483,000 R:dr B:ko, hvartill kommer en för Stockholms stad serskild cell-fängelse-byggnad.

Fångsala. Att fångsla och binda en person, utom under de förhållanden, dem allmänna lagen stadgar, är vid strängt straff förbjudet. Missg.-Blk. belägger ett sådant tilltag med ett års fängelse samt 100 dalers böter. Uppenbar missgerningsman, som å färsk gerning gripes, måste deremot insättas, äfven i fall målsäganden för sin del låter saken falla. Äfven der fulla bevis ännu saknas kan domstolen besluta den anklagades häktande; men fängslande får ej äga rum utan att domaren eller annan konungens embetsman ansett nödigt, att försäkra sig om den misstänktes person. Den allmänna grundsatsen är således, att ingen utan lagliga skäl får i fängelse inmanas. Serskildta försäkringar derom hafva blifvit gifne åt adeln och presterskapet, i deras ståndsprivilegier, samt åt allmogen i Kongl. Maj:ts försäkran den 4 April 1789, vid samma tillfälle då förenings- och säkerhets-akten antogs. Dessutom äro riksdagsmän berättigade, att ej häktas för smärre förseelser, och äfven vid anklagelser för grof missgerning först efter föregående ransakning. Likasom lagen således velat förekomma godtyckligt fängslande, så har den ock sökt hindra den anklagades långa qvarhållande i häktet. En viss tid är nemligen förekrifven, inom hvilken ransakningen skall företagas. En längre tids fängelse blir i alla fall följden, då ransakningen är lång och invecklad, samt isynnerhet då den slutas med den anklagades fängslande på bekännelse. I grofva brottmål är nemligen tillåtet för domaren, att, genom svårare fängelse söka få sanningen i dagen, och då bindande omständigheter, men icke full bevisning finnes för hand, kan den anklagade qvarhållas i fängelse såsom farlig för allmän säkerhet och i det närmaste öfvertygad om brottet.

Fänrik utgjorde den gamla indelningen af fofolket, likt vår tids kompanier. Regements-indelningen började likväl vid konung Erik XIV:s tid år 1563, då tre regementen uppsattes, hvar-

dera af tolf fänrikor, eller 6,000 man. Sedermera omtalas endast fänrikor, till dess, omkring början af 1600-talet, flere fänrikor under krigstid sammanslogos till en trupp, med gemensamt befäl. Fänrikornas styrka var olika. Det vanligaste antalet var 300 man; man hade fänrikor äfven 600 man starka. Befälet utgjordes af en höfvidsman (*Hopman, Hauptman*), en löjtnant, fändrik, fältväbel, två gemena väblar, en förare, hvarjemte funnos predikant, mönsterskrifvare, barberare och korporaler. Fänrikan delades i korporalskap, vanligen sex till antalet. Denna indelning hade, utom taktiska ändamål, äfven en ekonomisk beräkning. För taktiken var fänrikan uteslutande fördelad på tre divisioner. Af fänrika kom titeln fändrik, hvilken dock mindre betyder anförare för en fänrika, än den som har fanan, hvarföre han ock kallades fännikedragare. Det förmåles, att på Gustaf I:s tid, då fändriken emottog sin befattning, skedde det med en viss högtidlighet. Öfverbefälhafvaren öfverlemnade honom fanan med förmaning, att heldre lemna lifvet än fanan. Blef han skjuten i den ens handen, skulle han fatta henne med den andra; gick äfven denna förlorad, skulle hon gripas i munnen, och om fienden sedan blef öfvermäktig, skulle fändriken veckla sig i fanan, och ej lemna henne, så länge han lefde.

Färred, annex till Hassle, beläget i Wadsbo härad af Skaraborgs län, $1\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Mariestad, $\frac{1}{2}$ mil från Götha kanal. Kyrkan kallades fordom Gertruds kyrka och var år 1640 utan tak och innanrede, samt hade många år varit förfallen, men sattes då åter i stånd. Socknen innefattar $7\frac{1}{2}$ mtl. och har 242 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknen. Adr. Mariestad.

Färentuna eller **Svartasjölandet**, ett härad i Stockholms läns 8:e fögderi, utgör den vestligaste delen deraf och består allena af åtskilliga öar i Mälaren, af hvilka *Färingsön*, *Ekerön*, *Adelsön*, *Lofön*, *Björkön*, *Kurön*, *Däfsensön*, *Elgarn*, *Kersön*, *Fogeln* och *Kungshatt* äro betydligast. Häradet håller omkring 2 qv.-mil och innefattar 8 socknar, nemligen: Adelsö, Munsö, Färentuna, Hillesbö, Sänga, Skå, Lofö och Ekerö, hvilka utgöra $195\frac{1}{4}$ mtl. och hafva 4,833 invånare. Märkvärdigaste ställena äro kongl. lustslotten *Drottningholm* och *Svartasjö*, samt säteriet *Stafsund*, tillhörigt excellensen, greve M. Rosenblad. Detta härad utgör ett fögderi; men med häraderna Erlinghundra, Långhundra och Seminghundra en domsaga. Fordom kallades häradet *Svartasjö-Län*. Socknarnes areal utgör 43,901 tunn., af hvilka 290 äro sjöar och kärr.

Färentuna, socken, med Hillesbö, belägen i Färentuna härad af Stockholms län, Svartasjö kontrakt af Upsala stift, $3\frac{1}{4}$ mil V. från Stockholm, på Svartasjölandet. Socknen hör till 2 kl. regala pastorat och innefattar 23 mtl. med 527 invånare. Dess areal utgör 4,513 tunn., af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm.

Färgaryd, annex till Långaryd, beläget i Westbo härad och Jönköpings län, $10\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Jönköping. Här märkes: *Wekas* pappersbruk, an-

lagdt 1828 af löjtsant Hammarberg. På Nissaryds mo står en skans, eller fyrkantig hög jordvall, nu beväxten med träd, om hvilken äggen förmäler, att den skall blifvit anlagd i medlet af 16:de århundradet, i fejden mot Danskarne. Socken innefattar 28 mtl. och har 1,060 invånare. Dess areal utgör 19,162 tunn., af hvilka 1,010 äro sjöar och kärr. Här äro 6 sjöar, och af dem *Stora Färjan*, 2 mil i omkrets. *Nissa-* och *Törn-*äarne rinna härigenom. Adr. Qvarsebo.

Färgerier. Se: *Fabriks- och Manufaktur-närings.*

Färghälsat, gulsåra, knapper (*Centaurea jacea*), en årlig växt, som förekommer på öppna ångar och åkrar öfverallt i riket, och begagnas till färgning af gult för husbehof.

Färghälsadra, madra (*Asperula tinctoria*), en mångårig växt, som förekommer allmänt på Gottland, Öland och vid Upsala, sparsamt på andra ställen i riket, alltid på torr och skarp jordmån, och hvaraf rötterna begagnas till färgning af rödt för husbehof.

Färila, en socken, belägen i norra Helsinglands fögderi af Gessleborgs län, Helsinglands vestra öfre kontrakt af Upsala stift, $8\frac{1}{2}$ mil V. från Hudiksvall. Socken hör till 3 kl. konsist. pastorater och har 2,961 invånare. Den innefattar $52\frac{1}{2}$ mtl. med en areal af 474,706 tunn., af hvilka 30,000 äro sjöar och kärr. Adr. Ljusdal.

Färingsö, en ö i Mälaren. Utgör en del af häradet Färentuna och innefattar fyra kyrksöknar, nemligen: Färentuna, Hillersjö, Sänga och Skå. Den betydligaste gården på ön är kongl. lustslottet Svartsjö, efter hvilket ön äfven kallas Svartsjölandet.

Färingsöfsta, annex till Riseberga, belägen i norra Åsbo härad af Christianstads län, $4\frac{1}{2}$ mil O.S.O. från Engelholm. Det består af $23\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,130 invånare. Dess areal utgör 18,769 tunn., af hvilka 680 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad eller Åby.

Färjestaden, $\frac{1}{2}$ mtl. krono i Thorslunda socken på Öland, anlagdt år 1819, är väl bygd, har en utmärkt vacker och väl värdad löfskog, samt sköna trädgårdar. Här finnes ett Engelskt garfveri, färjeplats och gästgifveri, hvarifrån man far öfver till Kalmar stad. Denna lügenhet skall hafva blifvit skänkt åt fogden Lars Andersson, emellen år 1640—1645. Ägdes 1827 af kapiten Mélen. Här anträffas några år 1677 uppkastade vallar. Samma år d. 10 Aug. bestormade och intogo Danskarne skansen vid Färjestaden.

Färjmanslag, en korporation, som består af färjbåts-ägare, hvilka turvis uthyra sina farkoster för transporterande af folk eller gods till ett visst ställe, såsom från Malmö, Landskrona och Helsingborg till Köpenhamn och Helsingör, o. s. v.

Färila, Johan Carlsson, domprost i Linköping, förrättade kanslers-sysslan hos konung Magnus Smek åren 1358—1360. — En annan *Johan Carlsson Färila* i Wada, var riksråd och lagman i Södermanland 1443, och har, jemte riddaren Magnus Gren i Strenguås, måndagen näst efter samlings-söndag, föreslagit dembrevet på ett gods,

kalladt Horn, "som riddaren Staffan Ulfsson hade hindrat för Wäfruberga kloster." (Se: *Ferla*.)

Färila, Carl Nilsson, riksråd från 1370 till 1381, då han mördades af Bo Jonsson Grip. (Se detta namn.)

Färilång, Karmel, löjtnant vid Westmanlands kavalleri, född år 1587, har blifvit bekant genom följande sällsamma händelse: Den 17 Okt. 1664 ansåg man gubben hafva aflidit, och som han då var en 77 års man, kunde ingen gerna förmoda ett tillstånd af skendöd. Detta hade likväl ägt rum. Jordfästningen råkade fördröjas i ungefär sex veckor, till första söndagen i adventet, hvarunder man flyttat liket ut i något kallrum. Sedan det förmodligen blifvit intaget i ett varmare rum för att svepas, upptinade kälén, och då en hustru inkom med ved för att elda, fann hon, till sin förskräckelse, den döde sittande i kistan och tilltalande henne. Hon svimmade; men en gosse, något modigare, hvilken, inkommen, nu i sin ordning tilltalades, med befallning att framlemna underkläder och tofflor, räckte häfvande hvad gubben begärde, och upplyste honom på förfrågan, att han stått lik. Man hjälpte honom ur kistan, påklädde honom, och han lefde ännu till d. 2 Febr. år 1666. Händelsen lär likväl hafva verkat på hans eljest sträfva sinne, så att han skytt memorskors sällskap, blifvit tyst och fåordig, samt dagligen förrättat sin andakt vid en sten, hvilken ännu lærer visas vid Nibble gård i Tillberga socken, der han bott. "Man har berättelsen från den omnämnde gossen, Olof Larsson, hvilken lefde som kyrkovaktare i Tillberga år 1737. Löjtnant Färilongs likfana förvarades ännu år 1738 i kyrkans sakristia.

Färilöf, en socken, med Strö, belägen i östra Göttinge härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $\frac{3}{4}$ mil N.V. från Christianstad. Socken består af $43\frac{1}{2}$ mtl. och är ett alternativt regalt och patronelt pastorat. Patronat-rätten tillkommer ägaren af *Arasjö*s säteri. Den har 1,458 invånare på en areal af 8,146 tunn., af hvilka 1,220 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Färma eller **Förma**. Se: *Dopels*.

Färs, ett härad i Malmöhus läns 4:de fögderi, innefattande tillsammans 18 socknar, nemligen: Wanstad, Tolånga, Rödinge, Ramsåsa, Söfde, Illstorp, Björka, Löfvestad, Öfved, Womb, Brandstad, Åsum, Kärrstorp, Frenninge, Wollsjö, Westerstad, Östraby samt Långaröd, bestående af tillhoppa 304 $\frac{2}{3}$ mtl. med 17,717 invånare på en areal af 122,172 tunn., af hvilka 3,864 utgöra sjöar och kärr. Inom detta härad finnas stora och vidlyftiga bok- och ekskogar nästan i hvar enda byhem, och hvaraf virket, jemte spanamål, kreatur, viktualier samt brännvin utgöra de väsendtligaste alster, som ortens allmoge kan afsätta för sin bergning och till anskaffandet af nödvändiga köpmannavaror, hvaraf den begagnar sig lika sparsamt, som allmogen i Frosta härad. Kläddräkten är med ganska obetydliga förändringar lika med sistnämnde härads invånare, hvilket likaledes gäller om uttalet och lefnadssättet. Af insjöar äro *Wombjön*, *Söfde-*

sjön, Snogeholms-sjön och Ekstasjön betydligast. De anseeligaste sätesgårdarne äro *Söfdeborg* och *Öfvedskloster*.

Ffärs, ett kontrakt af Lunds stift innefattande följande socknar och annexer: Wanstad med Tolånga, Rödinge med Ramsåsa, Söfde med Blentary, Illstorp med Björka, Löfvestad med Fogeltofta, Öfved, Brandstad med Åsum, Frenninge med Wollsjö, Womb med Weberöd, Kärrstorp, samt Westerstad med Östraby. Dessa 20 socknar höra alla till Malmöhus län, utom Fogeltofta och en del af Östraby, som tillhöra Christianstads län. De bilda 11 pastorat, af hvilka 2 äro reg. 3 kl., 2 konsist. 2 kl., 4 konsist. 3 kl., 2 patron. 2 kl. och 1 patron. 3 kl. samt hafva 20,700 invånare.

Ffärskning kallas den operation, hvarmedelst tackjern förvandlas till smidigt eller stångjern, och hvarvid en del af dess kolhalt bortbrännes, på bekostnad dels af blästerluftens dels af jernoxidulens syre uti den s. k. färskslaggen.

Ffärsberg, en socken med Källered, Röda, Frölunda och Askim, belägen i Askims härad af Götheborgs och Bobus län, södra kontraktet af Götheborgs stifts domprosteri, $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Götheborg. Kyrkan, af gråsten, är mycket gammal och tillbyggd år 1690. Tillika med prestgården härjades och plundrades den af Danskarne år 1577. I kyrkan finnes en synnerligen märkvärdig graf, hvarst lagläsaren i Elfsborgs län And. Torkelsson hvilat, jemte sin hustru. I socknen märkas: *Lunnagård*, ett hemman kr. skatte, med vackra åbyggnader, af hvilka de flesta äro upbyggda af landtmätaren Åstrand. Efter honom köptes det af amiral de Frese, hvilken sålde det till grosshandlaren D. Mitchel, hvilken härstädes låtit anlägga vackra trädgårdar. Nämda Mitchel ligger begravnen vid en kulle på gårdens ägor. Efter honom köptes stället af framl. John Hall. Sedan af kamreraren Winberg, och tillhörde derpå handlanden Jacobssons enka. *Åby frälsegård*, $1\frac{1}{4}$ hemman. Har tillhört direktör Holterman, kammarjunkar Ulfsparré, bryggaren Leiditz och grossh. Paul Melin. *Gunnebo*, 1 mtl. frälse, $\frac{3}{4}$ mil från Götheborg, har ett utmärkt vackert läge och 4 större trädgårdar. Har tillhört John Hall. Är anmärkningsvärdt för de gästers skull, som här vistades år 1808: konung Ludvig XVIII:s gemål, drottningen af Frankrike, Marie Josephine Louise af Savoyen, hvilken, tillika med hertiginnan af Angoulême, Marie Theresia Charlotte, anländt till Götheborg, för att begifva sig till England. (Om dessa furstinnor jemte flere personer af den landsflyktiga kongl. familjen, se *Götheborg*). Öfverstinan Marianne Ehrenström (se detta ord), hvars man då var kommandant i Götheborg, tillställde, tillika med flere andra fruntimmer, en gouté på Gunnebo, hvars ägarinna, enkefru Hall, då var frånvarande. Man ville för den kongl. familjen visa stället, som då var i sin naturliga fågning och förskönadt genom de begge namnkunnige konstnärerne Desprez och Sergéll. Gunnebo är nu mera blott en ruin af hvad det fordom varit. *Lagklarebäck*, landtegendom, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, är väl bygd, har utmärkt vackert läge,

stora trädgårdar, drifhus, löfskog och fiske. Det tillhörde 1830 grossb. N. F. Wahlberg. *Motadets manufaktur-verk*, privilegieradt år 1823, tillhörigt handelshuset Ludendorff, Ungewitter & komp. *Möndaln*, en större by, bebodd af 7 till 800 personer, är märkvärdig för dess vattenfall och många inrättningar. Här finnes 31 qvarnar, 3 oljeslagerier, bomulls-fabrik, tillhörig grosshandlaren G. F. Henning och *Göthiska förbundets friskola*, i hvilken öfver 100 barn undervisas. Skolhuset är skänkt år 1824 af öfver-direktör Norberg. I socknen finnes dessutom ett stort skolhus, skänkt år 1782, tillika med ett kapital af 500 R:dr, af direktör Holterman. Socknen är prebende-pastorat af 1 kl. Den innefattar $50\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,190 invånare. Dess areal utgör 11,919 tunn., af hvilka 520 äro sjöar och kärr. Adr. Götheborg.

Ffästedunt kallades, enligt Olaus Magni, den fordomna plägseden vid brudvigsel, att, under ringens påsättande, de närmast brudparet stående ogifta männen slog o hvarandra med knytnäven på ryggen för att befästa akten, i likhet med det som brukade iakttagas vid en riddares dubning.

Ffästepenning. Se: *Stådsel*.

Ffästing (Ixodes), ett släkte af de spindelartade djurens (Arachnidæ) fjerdre ordning. De dithörande djuren äro i vanligt tillstånd ganska små; men då de hafva öfverflöd på näringsmedel uppsvälla deras mage till många gånger större rymd och liknar ett bär, hvartill djurets öfriga kropp utgör likasom fruktfästet. Deraf märkas hos oss isynnerhet *Färfästingen* (I. ovinus), hvilken uppehåller sig på får, i hvars hud den borrar sig fast och suger sig full med blod, är till färgen gråsvart, eller röd, och blir, då den uppsvällt, stor som ett enbär. *Hundfästing* eller *flott* (I. caninus), hvilken egentligen uppehåller sig på hundar, men, likasom den föregående, äfven angriper människan, är något mindre än denna och grå till färgen, samt liknar en liten ärl, sedan den sugit sig full af blod.

Ffästingafä. Se: *Brudköp*.

Ffästningar funnos i Sverige ifrån medeltiden, då magnaterna i riket befästade sina slott och utverkade åt sig i privilegierna rättighet dertill. Dessa befästade slott byggdes vanligen i fyrkant, med rundlar och torn i hörnen, samt, isynnerhet från konung Erik XIV:s tid, med ett slags bastioner eller s. k. *pastejer*. Dessutom begagnades en art fasta *staketer* eller *plankverk*, hvilka stundom funnos flera till antalet, det ena utanför det andra. Innanför fästningarne brukades s. k. *bolwerke*, af sammanfogade väggar, der mellanrummet fylldes med hårdt hoppackad jord. Någon serskildt ingenjör-korps fanns ännu ej på Gustaf II Adolfs tid. Man bade den tiden emot Danmark gränsfästningarne Kalmar, Elfsborg och Jönköping; emot Ryssland: Kexholm, Nöteborg, Ivangorod, Dorpt, Nyhusen; emot Polen: Riga, Kockenhusen, Neumunde, utom smärre befästade slott i Lifland eller så kallade *Hus*. De Preussiska sjöstäderna voro äfven befästade, och Waxholm fanns redan då. Norrköping hade Johannisborgs fästning, och Nyköping var ej heller

obefästadt. På Mörkö och vid Dalarön gjordes befästningar till Stockholms försvar. Äfven in i landet funnos fästningar, såsom: Agahelm, Borgberg, Broborg, Ekholm och Ringanäs i Upland, Agahelm, Billingaborg, m. fl. i Westergöthland, Ivarsudde och Bolmsö i Småland, Borganäs i Dalarne, Dufveskans i Jemtland, Etlaborg i Östergöthland, Falkenborg i Halland, Faxaholm i Helsingland, Nöckaborg, Gullbergs och Elfsborgs i Bohus län, Saxaholm i Wermland, m. fl. Nu mera har Sverige sina viktigaste fästningar i Carlskrona, Carlsten, Carlsborg; den sistnämnde ensam i sitt slag, en fästning midt i landet, grundad med afseende på ett eget försvarssystem, centralförsvaret. Sveriges fästningar hafva, enligt en år 1843 utgifven tablå, från år 1810 till 1844 kostat staten 2,655,529 R:dr Bko; hvaraf Carlsborg ensamt 1,391,207 R:dr, Kungsholms fästning 760,027 R:dr, befästningen emellan Waxholmen och Fredriksborg 264,000, Carlstens iståndsättande 141,295 R:dr, Hästholmen och Getskär 60,000 R:dr, &c.

Födde och Döde. Så vida ett ökad antal af födde kan ådagaläggas, att ett land befinner sig i ett beständigt framåtskridande blomstrande tillstånd, är Sverige visserligen ingalunda vanlottadt. Detta tillstånd måste i viss mån äga rum, ty det är ej gerna möjligt att en ökad folkmängd kan tillkomma, utan att landets odling tilltager, hvarigenom lifsuppehälle beredes för ett större antal människor, eller ock att industrien gjort sådana framsteg, att det som felas i landets egna tillgångar, kan hemtas från andra orter, för att underhålla den ökade folkstocken. Granskningen af skälen till det ökade antalet af födde i de serskildta länen hörer ej till omfånget af detta arbete. Vi inskränka oss till upptagandet af en jämförelse af födde och döde under en tiderymd af tio år.

	F ö d d e.			D ö d e.		
	1834.	1839.	1843.	1834.	1839.	1843.
Stockholms län och städer	3,361	3,076	3,254	2,947	2,522	2,550
Upsala d:o	2,448	2,072	2,496	1,805	2,102	1,809
Westermanlands d:o	3,294	3,009	3,501	2,251	1,979	2,633
Östergötlands d:o	6,058	5,628	6,363	3,764	3,765	4,839
Jönköpings d:o	4,512	4,025	4,622	2,539	2,645	3,072
Kronobergs d:o	4,106	3,870	4,175	2,239	2,314	2,425
Kalmar d:o	5,779	5,705	6,366	3,533	3,438	4,096
Götlands d:o	1,081	920	1,139	668	694	786
Blekinge d:o	2,785	2,738	3,197	1,654	1,571	2,168
Christianstads d:o	5,394	4,965	5,320	2,685	3,147	3,354
Malmöhus d:o	6,862	6,342	7,438	3,510	4,358	4,981
Hallands d:o	3,063	2,448	2,854	1,837	2,270	1,996
Göteborgs d:o	4,609	4,192	5,116	5,083	3,303	3,351
Elfsborgs d:o	6,929	5,741	6,698	5,353	4,882	4,022
Skaraborgs d:o	5,764	5,045	5,378	3,809	4,108	4,051
Wermlands d:o	6,247	5,414	6,313	3,428	3,843	4,252
Nerikes d:o	3,858	3,574	3,988	2,301	2,683	2,953
Westmanlands d:o	2,508	2,352	2,696	1,966	1,920	2,029
Kopparbergs d:o	3,691	3,226	4,297	2,787	4,955	3,050
Gefleborgs d:o	2,543	2,266	3,013	1,623	2,012	2,001
Westernorrlands d:o	2,407	2,234	2,890	1,665	1,862	1,789
Jämtlands d:o	1,046	975	1,230	535	741	661
Westerbottens d:o	1,804	1,775	2,265	1,045	1,118	985
Norrbottens d:o	1,465	1,359	1,672	925	1,265	1,008
Summa	91,616	82,995	99,154	60,012	63,497	69,115

Sammanräknade nativiteten under dessa 3 år af decennium 1834—1843 har således med 81,141 personer öfverstigit mortaliteten. Antalet oäkta barn

har för de fem åren 1839—1843 uppgått till 37,590, hvilken summa visar ett medium af 7,518 oäkta födde för hvarje år, af hvilka en fjerdedel tillhör Stockholms stad ensam. Antalet dödfödda uppgifves hafva varit:

	1839.	1840.	1841.	1842.	1843.
I Stockholm äkta	74	82	90	75	80
— — oäkta	90	102	96	76	92
I öfriga städerna äkta	159	195	188	207	188
— — oäkta	69	60	73	69	71
På landsbygden äkta	2,219	2,426	2,339	2,480	2,502
— — oäkta	271	304	301	315	291
I hela riket äkta	2,452	2,703	2,617	2,762	2,770
— — oäkta	430	466	470	460	454

Det visar sig således särdeles anmärkningsvärdt, att då i Stockholm de dödföddas antal af oäkta säng öfverstiger dem af äkta säng, utgöra de oäkta dödfödde i de öfriga städerna blott omkring en tredjedel och på landsbygden allenast tolfedelen emot de dödfödda af äkta säng. — Bland barnaföderskor 1843 räknades i åldern

	Stockholm.	Öfriga städer.	Landsbygden.	Summa.
Emellan 15—20 år	56	88	1,251	1,395
— — 20—25 år	549	992	13,531	15,072
— — 25—30 år	968	1,924	24,554	27,446
— — 30—35 år	769	1,747	23,720	26,236
— — 35—40 år	492	1,188	17,761	19,441
— — 40—45 år	148	518	9,200	9,866
— — 45—50 år	13	70	1,433	1,516
Öfver 50 år	—	—	31	31
Summa	2,995	6,527	91,481	101,003

Ibland dem hade 1,341 nedkommit med tvillingar och 17 med trillingar. — Dödlighetens förhållande år 1843, i hänseende till åldern visar sig störst bland barn under 1 års ålder, hvaraf:

	Äkta.	Oäkta.
i Stockholm	397	564
i öfriga städerna	837	327
på landsbygden	12,723	1,199
	13,723	2,084
		15,807

Emellan 1 och 3 år:

	Äkta.	Oäkta.
i Stockholm	134	85
i öfriga städerna	354	66
på landsbygden	4,212	295
	4,700	446
		5,146

Såsom bevis på ovanlig fruktsamhet torde förtjena anmärkas, att en ung bondhustru, i Juli månad 1846, i sin första barnsäng nedkommit med 4 stycken vid födelsen lefvande och, med undantag af deras litenhet, i öfrigt välkapade gossebarn. Tre af dem aflöde kort derpå. Den fjerde lefde i tvenne dagar.

Föd mig i år, så föder jag dig i åtta (måsta) år, ett ordspråk, hvarmed betecknas, att man gerna tager det säkra för det osäkra, eller, att sedan ögonblickets förlägenhet blifvit af-

hjept, blir man möjligen i tillfälle att understöda äfven andra.

Fögdorier. Dessa till Sveriges administrativa indelning hörande landskaps delar, utgöra till antalet 113, af hvilka Stockholms län innefattar 8 fögdorier, Upsala 6, Westmanlands 7, Södermanlands 4, Östergötlands 8, Jönköpings 6, Kronobergs 4, Kalmar 6, Wisby 2, Blekinge 2, Christianstads 4, Malmöhus 5, Hallands 4, Götheborgs och Bohus 5, Elfsborgs 6, Skaraborgs 5, Nerikes 4, Wernland 5, Stora Kopparbergs 7, samt Gefleborgs, Westernorrlands, Jemtlands, Westerbottens och Norrbottens län hvaradera 3 fögdorier.

Föglare, var, under Carl Knutssons tid, benämningen på kanoner, med hvilka man sköt stenar. Verkan af dessa föglare, äfvensom deras styrka och lavettage, lärer likväl hafva varit högt ofullkomlig; emedan det förmäles, att den första och tredje föglaren, som vid Ståkeborgs belägring år 1439 aflössades, hoppade ur lavetten; på den andra sprang krutkammaren.

Fölöned, annex till Herljunga, beläget i Kullings härad af Elfsborgs län, $3\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Alingsås. Kyrkan är af obekant ålder, ombyggd af gråsten i början af 1770-talet. På kyrkogården finnas tvenne runstenar. Traditionen förmäler, att på backarne söder om kyrkan, skall hafva stått ett fältslag, emellan en konung Nyckel och fältherren Falo eller Föle, hvari den förra stupat och Föle af bytet föranstaltat kyrkans uppbyggande. Dessa backar kallas ännu *Nyckelbackarne* och kyrkan *Fölöned* eller *Föla*. Man har antecknat, att Falo af Byrestad, en tapper Svensk man, blef slagen vid Föla bro. Denna bro är slagen öfver ån Nossan, hvilken flyter emellan kyrkan och Nyckelbackarne. En kullfallen sten på backen ger anledning till den förmodan, att fältherren är begravnen härstädes. Rundt omkring ligga flera stenar. Socknen innefattar $11\frac{1}{2}$ mtl. och har 375 invånare, på en areal af 2,245 tunnland, af hvilka 75 äro sjöar och kärr. Adr. Skara, Guntorp.

Fölöinge, en socken, med kapellerna Hotagen och Frostviken, belägen i Jemtlands läns norra fögderi, samt dess norra kontrakt af Hernösands stift, $5\frac{1}{2}$ mil N. från Östersund. Jemte nämnde kapellsförsamlingar, samt Fölöinge och Ströms lappmärker, 15 till 16 mil från nämnde stad, innefattar denna socken endast 10 mtl., på en areal af 1,078,110 tunnland, af hvilka 85,000 äro sjöar och kärr. Fölöinge var i äldre tider annex till Lits socken; men skiljdes derifrån år 1746. Den kallades då äfven *Fyllinge* af den orsak, att då Lits socknemän idkade fiske uti de inom denna socken belägna sjöarne *Åckern* och *Löfsjön*, fortsatte de detta yrke i sjön vid kyrkan, för att fylla sina käril, hvaraf sjön fick namnet *Fyllingen*; men i följd af sin betydligt aftagna fiskrikhet benämnes den nu stundom: *Tommingen*. Kyrkan, af träd och försedd med torn, uppfördes år 1815. Folkets näring är åkerbruk och boskapsskötsel. Dess seder äro enkla, klädedräkten allvarsam, mest af egen tillverkning. — Barnsöl hålles ej här och ej alltid graföl. Vid bröllop förekomma inga ovanliga ce-

monier. Hög tiden slutas vanligen efter 2 högt 4 dygn med gämför af de nygifta till gästerna. Dessa gåfvor, som utdelas vid sista måltiden, bestå vanligast af band och en näsduk eller nattkappa, som skänkes hvar och en. Närmaade fränder erhålla större gåfvor, såsom band, lintyg och strumpor åt föräldrarna. Dessa gåfvor erhålla på sina ställen namn af *Töle*, och förutan hvilka intet bröllop kan firas. Då detta Töle fram bäres, såsom ett tecken till uppbrott, skingras sorgen öfver skillamessan med några polskor. — Folkmängden i denna socken utgör 1,400 personer. I hela pastoratet: den Svenska 2,300, den Lappska 352 personer. Socknen håller, jemte Hotagen, 9 mil i längden. Adr. Östersund.

Föllingsö, en sätesgård om 2 mtl., i Kisa socken af Östergötland, med underlydande säg och qvarn. Har tillhört släktarna Stjernfelt, v. Goltz, Örnflycht, Grubbe, Drake och Helveg.

Fölsebo, $\frac{1}{2}$ mantal, beläget i Elmeboda socken i Småland, är märkligt endast derigenom, att nämndeman Pehr Nilsson dog derstädes 1842 i den höga åldern af $102\frac{1}{2}$ år. Hans ena syster hade dött 104 år, och hans andra 105 år gamla.

Fönster (af det Latinska ordet *fenestra*). År 1789 lades beviljning på fönsterluft, antingen rummen voro uthyrda eller icke. I Stockholm och Götheborg erlades 8 sk. B:ko för en större fönsterluft, för medelmåttiga 5 sk., och 2 sk. för de minsta. I andra klassens städer betaltes 4 sk. B:ko för de största fönstren, 3 sk. för medelmåttiga och för de minsta 2 sk. Ståndspersoner på landet erlade $1\frac{1}{2}$ sk. för hvarje fönsterluft, och allmogen betalte endast 6 r:st. för hvarje sådan.

För katten till England, han jamar ändock. Med detta gamla ordspråk betecknas, att vanan är svår att öfvervinna.

Föra, annex till Persnäs, beläget på Öland i dess norra mot, 6 mil N.O. från Kalmar, $2\frac{1}{2}$ mil N.O. från Borgholm och hör under Kalmar län. Kyrkan, af sten, var gammal och liten, med 2 torn, märkvärdiga för sina rum och celler, hvilka fordom begagnades till convivii-hus, eller gästrum för kringvandrande munkar. Den nedrefs år 1828, då en ny byggdes. Nära kyrkan står ett sten kors, vid Grönslanda by bantastenan, och på Pjukeberget en stensättning. Vid Föra by har man, för några år sedan, funnit i jorden ett horn, fylldt med 2 till 300 silfvermynt. Föra och Kärholms hamnar äro belägna utanför Djurstads by i denna socken. År 1616, d. 27 Nov., utfärdade konung Gustaf II Adolf ett plakat för allmogen i Föra socken, att segla på utrikes orter, med sten och trädvirke, m. m. Socknen innefattar 20 mtl. med 728 invånare. Dess areal utgöf 7,359 tunnland, af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Adr. Borgholm.

Förberedelse-helgd. Uti erkebiskop Nikolai Ragvaldi bref, skrifvet år 1447, talas om en helgd, som han kallar *festum parasceves*, eller tillredelse-, förberedelse-helgd, hvilket ord de gamle hafva brukat, både i allmänhet för hela nio veckors fastetid, ifrån söndagen Septuagesima till påsk, såsom ock serskildt för påskaftonen, hvilken äfven i skrif-

ten kallas förberedelse-dagen. Under denna tid hafva gästbad varit förbjudne, tvifvelsutan för det stora "brudebång och hoff", som fordomdags brukades, och som ej kunde öfverensstämma med en fastetid, hvilken skulle vara tyst och sorglig. Denna beredelse- eller fastetid innehöll följande hända belgdegar: fastlags-söndag, midfaste-söndag, palmsöndag, askonsdag, skärthorsdag, långfredag och påskaften.

Förberg, en bondgård i Råfsunds socken af Jemtlands län, säges varit en skans och kungsgård i drottning Margarethas tid, och skola ortens invånare ännu år 1410 dit erlagt sin skatt.

Förbön. Dermed förstår man bönen, som på predikstolen fälles för konung och rike, rikets ständer, krigsmagten, m. m. Dessa utgöra offentliga förböner och skiljas från enskilda, eller för de sjuka i församlingen. Förböner för aflidne antydas i run-inskrifterna såsom en hufvudsak, och omförmålas mer eller mindre uttryckligt på de flesta runstenar i Sverige. Någon gång åläggdes den förbigående bestämdt, att för den aflidne bedja *pater noster*, (fader vår), o. s. v., hvilket oftare förekommer på andra slags ristningar; men vanligast tages ett sådant förbedjande för en allmänt känd och bruklig sak, och vandraren anmodas endast att läsa inskriften, hvilken ej sällan innehåller en till den aflidnes själahugnad förestafvad bön, t. ex. Gud hjelpe honom, Gud hjelpe anden och själen, Gud lide själen, Gud berge hans ande, Gud göre miskund, Herren Gud hjelpe hans själ, Jesus Kristus hjelpe (lide) hans ande och själ, m. m. d., igenom hvars uppläsande man uppfyllde hvad som åsyftades, d. ä. fällde en förbön för ristningens föremål. Häruti igenkännes lätt katolska öfvertygelsen om den lyckliggörande verkan af de lefvandes förböner för den aflidnes själ, jemte det kristna tidehvarfvets anda i bönerna. Alldeles otvifvelaktigt äro dessa böners ursprung angifvet af sjelfva inskrifterna, då der äfven läses: Gud hjelpe hans och alla kristnas anda. — Att fälla förbön för den som öfverträdtt duells-plakatet, är strängt förbjudet.

Fördel af bo kallas i arfslagarne den rättighet, som man och hustru äga, att, ur oskiftadt bo, när den ena maken aflidit, uttaga en viss del såsom sin förmänsrätt. Sådän fördel får ej öfverstiga $\frac{1}{10}$ af boets lösören, och erhållas endast ur den lösa egendomen. Likväl, om boet är fattigt kan fästninga-ringen tagas, jemte den dagliga sängen och nödiga gångkläder, äfven om detta skulle öfverstiga $\frac{1}{10}$ af det hela. Först sedan fördel är tagen kommer giftorätt i fråga. — Bland allmogeen kallas ock att taga fördel, när föräldrarne afstå egendomen åt sina barn, emot vissa förbehåll under sin återstående lifstid.

Fördels-hemman. Se: *Lönings-hemman*.

Fördrummas (bergsm.-term), säges om en gång, malmfält eller sköld då den sprider sig i åtskilliga grenar, eller s. k. *drummer*, hvilka antingen helt och hållet förlora sig eller ock efter en viss sträcka åter förena sig och samlas till en gång såsom förut.

Före betyder i det äldsta språket sjö, och finnes ännu kvar såsom nomen proprium i en liten, söder om Upsala belägen sjö, som bildas af den der efter benämnda Fyris-äns utvidgning. Fordom har troligen detta *Före* sträckt sig vidare omkring och ända upp till Upsala, hvarpå stadens gamla namn Arös (åmynning) tyckes vara bevis, utmärkande att än här haft sitt utlopp i sjön (Föret). Slätten på ömse sidor om ofvannämnde å och sjö heter äfven Fyris-vall (sjö-ängd). Ut i etymologiskt hänseende sammanhänger *före* med fjord, fjärd, fyrd, fror, m. m., hvilka alla beteckna sjö.

Förenings- och Säkerhets-akten. Då Gustaf III gjorde sin revolution och förelade ständerna den regeringsform han uppsatt, hade han dervid begått det väsendtliga misstaget, att afhända sig rättigheten att ensam börja krig, hvilket han ej kunde göra utan ständernas samtycke. Det är obegripligt, att faran af en sådan inskränkning i hvarje styrelses oundgängliga prerogativ kunnat undgå hans skarpsinnighet. Då han icke desto mindre trodde sig böra nyttja tiden, för att år 1788 börja kriget mot Ryssland, och sådant af de missnöjde begagnades såsom ett skäl till stämplingar emot honom (se: *Anjala-förbundet*), sökte han godtgöra detta misstag, och på den riksdag, hvilken sammankallades år 1789, föreslog han en s. k. *Förenings- och Säkerhets-akt*, hvilken utgjorde en fyllnad till 1772 års regeringsform. Den mötte, isynnerhet på riddarhuset, ett häftigt motstånd, hvilket besegrades endast genom list och våld, då åtskillige af de häftigaste oppositionsmännen häktades, samt de andra lockades och öfvertalades att antaga akten. Den är daterad d. 21 Febr., men stadfästades af konungen först d. 3 April, med det tillägg, att alla domare och embetsmän under trohans värdighet ej skulle kunna afsättas, utan efter ransakning och dom, och adelas landtbönder deltaga i skjutsnings-besväret. Sjelfva akten är af följande innehåll: "1) Konungen skulle vara en arfkonung, med full magt att styra, freda, frälssa och försvara riket, börja krig, sluta fred och förbund med utländska magter, göra nåd, återgifva lif, ära och gods, förordna, efter dess godfinnande, om alla rikets embeten, som borde besättas af infödde Svenske män, samt skipa och handhafva lag och rätt. De öfriga riksvärdande ärenden skulle skötas på sätt konungen nyttigast syntes. 2) Alla undersåtare ägde, att, under lagens helgd, njuta lika rätt, hvarföre också konungens högsta domstol, der alla justitie-ärender afgjordes, borde bestå af både frälse och ofrälse män. Høge och låge skulle blott vid laglig domstol kunna dömmas. 3) Alla stånden skulle äga lika rätt att besitta och förvärfva jord; dock skulle ridderskapet och adeln bibehållas vid sina gamla rättigheter att äga och besitta säterier, rå- och rörs-, samt de i Skåne, Halland och Blekinge, så kallade insockne-hemman. Allmogeen skulle äga rättighet till skatteköp af kronohemman, samt till deras säkra besittning. 4) Rikets høga och förnämsta embeten, jemte hofembeten, vore ridderskapet och adeln förbehållne; men alla öfriga embeten och tjänster, høgre eller lä-

gre, kunde besättas med personer, utan afseende på börd eller serskildt stånd. 5) Svenska folket skulle äga en ostridig rätt att med konungen rådslå, jemka, afslå och öfverenskomma om hvad som till rikets underhåll funnes nödigt. 6) Vid riksdagar skulle inga andra ämnen förehafvas, än de som konungen proponerade, på sätt som före 1680 varit vanligt. 7) Stånds-privilegierna stadfästades i allt, som ej stridde emot denna säkerhetsakt. 8) Denna förenings- och säkerhetsakt skulle af alla Sveriges konungar, vid deras antråde till regeringen, egenhändigt undertecknas, aldrig kunna undergå någon den minsta förändring, samt, i händelse af konungahusets utgång, äfven tjena till rättessnöre för den konung, som blefve vald. 9) Regeringsformen af 1772 skulle oförtryckt vara bestående i allt hvad som icke genom denna akt blifvit ändradt." Om man uppmärksamt genomläser denna handling, skall man finna, att 1772 års regeringsform derigenom icke var upphäfvad, utan blott modifierad, samt att den tillägger konungen föga mera magt, än han äger genom nu gällande grundlagar. Den väsendtligaste inskränkningen i ständernas rättigheter låg deruti, att vid riksdagarna endast konungens propositioner skulle blifva öfverläggningsämnen; men då de hade qvar beskattningsrätten, var denna inskränkning i sjelfva verket icke så betydlig, som den först torde synas.

Förfall, laga. Lagen stadgar, att den som blifvit lagligen stämd, skall å utsatt dag infinna sig för rätten, så vida han ej har förfall. Bland sådana förfall, dem lagen gillar äro: om man befinnes sjuk; om man blifvit uppbådad, eller är bortrest i konungens och rikets tjänst; om man sitter i häkte; om man hindras af fienden, eller annan fara, våld eller vattufloed; om man är ifrån sina sinnen; om man eller hustru, barn eller föräldrar dö den tid då man bör inställa sig för rätten, samt om man förut blifvit stämd till annan rätt, att svara å samma tid. Äfven andra förfall kunna gifvas, hvilka domaren äger att pröfva. (Se vidare: Rättegångsbalken, 12 kap.)

Förfallet kallas i de norra länen den ofarbara tiden om höst och vår, då sjöar och kärr hvarken bära eller bryta, såsom det uttryckes.

Förfalskning så väl af varor i handel, som af mynt, dokumenter och underskrifter är belagd med straff, såsom en vanärande handling. Det heter derom i Handelsbalken, att förfalskning af gods är såsom annan tjufnad. Samma lag äger rum när mått och vikt förfalskas. Mindre grader af förfalskning inträffa, om en person sätter på sin vara annan tillverkarens namn, o. s. v., för hvilket fel lagen stadgar böter. Att förfalska myntet är belagdt med ärans förlust, fästningsstraff och dessförinnan fängelse vid vatten och bröd, eller spöstraff. Likaså straffas med spö- eller risstraff, eller vatten och bröd, den som utpräglat falskt mynt. Förfalskning af konungens namn och insegel medför ärans förlust och kroppsstraff. Ärans förlust och böter drabbar förfalskaren af annor mans namn och sigill, o. s. v. Före utfärdandet af kongl. kungörelsen d. 8 Juli 1818, angående ersättning för den

som upptäcker förfalskare eller efterapare af rikets sedelmynt, stadgades, att för upptäckandet af en efterapare af bankens sedlar skulle erhållas en belöning af 40,000 daler kopparmynt, eller 2,222 R:dr 10 sk. 8 r:st. B:ko, och för upptäckandet af riksgälds-sedlars efterapare 1,000 R:dr R:gs. Deremot stadgades ingen vedergällning för den, som upptäckte de förra sedlarnes förfalskare och för de senares berodde sådant på en godtycklig pröfning, ej heller var någon belöning utfäst för den som tillrättaskaffade utpräglare af nämnde begge sedelslagen. Sedan riksgälds-kontorets sedlar numera icke emottagas i handel ellerandel, har naturligtvis stadgandet beträffande dessa förfallit. Såsom belöning för den, som upptäcker förfalskare eller efterapare af rikets ständers bankosedlar, skall banken utbetala, enligt ofvannämnde kungörelse, 1,000 R:dr B:ko till den, som å bar gerning griper och till allmänt förvar aflemnar, eller hos vederbörande angifver och med lagliga bevis öfvertygar någon, att hafva efterapat, samt 500 R:dr för enahanda åtgärder med förfalskare af berörde sedlar. Halfva beloppet af nämnde belöningar tillerkännes angifvaren, om den tilltalade endast i den mån blifvit om det angifna brottet öfvertygad, att domaren pröfvar skäligen lemna saken till framtiden. Kunna emot den angifne ej fulla bevis anskaffas och han således ej fallas åt saken, men angifvaren använt synnerlig möda eller kostnad för den afgifnes upptäckande, åtnjuter den förre en i förhållande dertill lämpad vedergällning, från 10 till 100 R:dr. Slutligen utfästes en belöning af 50 till 100 R:dr åt den, som upptäcker utpräglare af efterapade eller förfalskade bankosedlar, och emot densamma företer sådan bevisning, att han för gerningen till ansvar fälles. Öfver angifvarens rätt till de stadgade belöningarnes erhållande skall domaren alltid utlåta sig.

Författare är, enligt Svensk lag, ej förpligtad att å tryckt skrift låta utsätta sitt namn. Men sanningen han vill vara okänd eller ej, bör han lemna boktryckaren en förseglad namnsedel, innehållande hans namn och hemvist, med påskrifvet betyg om dessa uppgifters riktighet, af tvenne på orten väl kände, inom Sverige boende, Svenske medborgare, hvilka det åligger författarens ansvar, i händelse författarens namn befinnes oriktigt uppgifvet, eller i sedeln saknas, eller han utan laga förfall från svaromålet uteblifver. Den som utgifver utländsk mans arbete eller öfversättning, har enahanda rättigheter, pligter och ansvarighet som författare. Hvarje skrift är författarens eller hans rätts lagliga innehafvares egendom. Men så framt denne senare eller författarens arvingar icke inom 20 år från hans död begagnat utgifningsrätten, äfvensom i händelse ett sådant begagnande icke af dem inom hvar 20:de år förnyas, står det hvar och en öppet att från trycket utgifva författarens efterlemnade skrifter. Den som eljest trycker eller eftertrycker skrift, utan författarens eller rättinnehafvarens skriftliga tillstånd, mister upplagan, eller böter dess fulla värde, hvilket är ägarens ensak. — Hvar och en, som författat någon bevärs-

eller ansökningskrift, då sakägaren ej har förstått att uppsätta densamma, åligger att derunder sätta sitt namn, hemvist och syssla, förutan hvilket en sådan skrift ej får antagas till pröfning, äfvensom sakägaren bör, vid efterfrågan, gifva anvisning på författaren, eller sjelf ikläda sig den plikt, som kunde böra författaren åläggas. Äfven då sakägaren framvist författaren, och denne blifvit fälld till böter; men sedermera ej kan anträffas, blifva böterne uttagne hos sakägaren.

Författningar. Sverige är troligen det enda kristna land, der allmänna författningar, af hvad innehåll som helst, kungöras medelst uppläsning från predikstolen, under gudstjensteu. Detta bruk är gammalt och har, oaktadt mycket klagomål deröfver, ej kunnat afskaffas. Dess olämplighet, såsom störande den religiösa andakten, är allmänt erkänd, utan att det kunnat lyckas preste-ståndet, att varda befriadt från detta göromål, hvilket ej äger någon gemenskap med dess embete. Vissa författningar uppläsa årligen, andra blott då de blifvit utfärdade; och deras gällande kraft, så vida ej någon viss tid i sjelfva författningen bestämmes, räknas ifrån den dag, då de blifvit kungjorda i kyrkan. I sammanhang härmed står äfven presterskapets skyldighet, att vid kyrkorna förvara exemplar af utkommande förordningar. Sådana tryckas numera i en fortlöpande följd, under titel af Svensk Författningssamling. Förut trycktes de serskildt, erhöles då namn af det kongl. årstrycket, och äro för äldre tider sällsynta att finna samlade. Det s. k. riksregistraturet, som förvaras i kongl. riks-arkivet, innehåller för äldre tider, ända tillbaka till 1500-talets början, afskrifter af alla kongl. påbud. Serskildta författningssamlingar hafva tid efter annan utkommit, dels verkställda af enskilda personer, dels på kongl. befallning. Af förra slaget äro Schmedemanns s. k. Justitiäverk, Stiernmans Samlingar af Politie och Economi-författningar, m. å. samt Modées Utdrag ur publika handlingar, hvilket börjar med tiden efter Carl XII:s död, der Stiernman slutar, samt går till 1790-talet. Från denna tid åter finnes det s. k. Årstrycket af författningar, som ifrån 1825 års början utbyttes emot titeln Svensk Författningssamling. Denna utgifves nu i nummerföljd och arktals, i den mån författningarne utfärdas.

Förgift. såsom medel att afdagataga menniskor, medför, i sådan afsigt använt, samma straff som andra mord. I anseende till sådant missbruk af giftiga medel, men tillika med afseende på gifters användande till andra ändamål, är deras försäljning tillåten blott under vissa vilkor. Endast apothekare äga rätt att försälja arsenik och blott emot läkares recept, eller åt handverkare, hvilka i sin handtering behöfva detsamma, emot magistratens intyg om behöfvat deraf. Andra gifter, de der stundom brukas för att utrota ohyra, får endast emot köparens skriftliga bevis försälas, och innehafvandet af arsenik, utan att lofligt bruk kan uppgifvas, är belagdt med böter, liksom olofligt försäljande deraf. Detta senare har isynnerhet ägt rum af gårdfari-handlande; men med-

för för dem, enligt lag, utom böter, äfven för-lusten af handelsrättigheten.

Förgiftning-ej, aja mej, fiskögon, fans ögon (*Myosotis scorpioides*), en mångårig växt, hvaraf finnas tvenne arter, nemligen en med större och en med mindre blommor, hvilka förekomma allmänt i riket på något faktiga ängar eller gräs-vallar, samt äro utmärkta för sina nätt bildade och vackra blommor, men annars utan all känd nytta.

Förhyda kallas, att på bordläggnings-plankorna upp till vattenlinjen fastspika tunna plåtar af koppar eller marin-metall, för att skydda fartygets botten mot röta och mask. Hvarje plåt är vanligtvis 42 verkum lång, 15 tum bred och väger 8 skålp:d viktualie-vigt, samt erfordrar 100 stycken eller ungefär 1 skålp:d kopparspik. Det antal sådana plåtar som åtgår till en förhydning, är ungefär lika med $\frac{3}{4}$ af produkten af fartygets största bredd och längd i fot.

Förhörböcker, förhörslängder, äro vissa böcker med kolumner, hvilka skola hållas af presterne öfver alla dess åhörare. I dessa böra de anteckna så väl barnen som äldre personer till deras ålder, dem som döpas, när någon dör, blir gift eller afflyttar, alla vaccinationen rörande anteckningar, samt alla till församlingen inflyttade personer till ålder, yrke, tjenstebefattning och benämning, m. m.

Föring, kallas den belöning i penningar, som kronan består skeppare och besättningar å Svenska kravel-fartyg, större eller mindre, såsom en uppmantran. Den utbetalas vid den tullkammare, der lossning sker, af den tullafgift, som för fartygets medförda last inflyter. Vid fart på Östersjön erhåller skepparen 1 R:dr 16 sk., styrman 28 sk. och öfriga besättningen, hvardera 21 sk. Från de vid Nordsjön, Kanalen och Atlantiska hafvet belägna Europeiska orter, får skeppare 7 R:dr 9 sk., styrman 3 R:dr 28 sk. och det öfriga skepps-folket, hvarje person 2 R:dr 42 sk. Från Medelhafvet och Levanten: skepparen 9 R:dr, styrman 4 R:dr 24 sk. och för hvardera af den öfriga besättningen 3 R:dr 28 sk., allt banko. När fartygen anlända från Wismar med endast spannmål och ull, eller då införtullningen af medförda varor icke uppgår till ett efter tulltaxe-bestämmelserna beräknadt värde-belopp af minst 300 R:dr B:ko, bestås skeppare och besättning, efter förra vanligheten, ej någon föring, från hvilken förmån äfven inhemska på klink byggda samt utländska fartyg äro uteslutne.

Förklaring, Kristi. Man har ansett, att söndagen om Kristi förklaring infördes i tolfte århundradet, af munkar. Andra göra den yagre, och förmoda, att påfven Calixtus III, omkring år 1455, varit dess upphofsman. Vid sin kröning, år 1569, gjorde konung Johan III, genom erkebiskopen, den författning, att Kristi förklarings fest skulle årligen firas i Sverige på sjunde söndagen efter Trinitatis. Kyrkolagen af år 1571 stadfästade detsamma och kallade denna högtid *Transfigurationis*. Upsala möte år 1593 gillade ock denna författning, och uti 1686 års kyrkolag gjordes deruti

ingen förändring, utan föreskref, att på sjunde söndagen efter Trinitatis skall predikas i högmessopredikan om Kristi förklaring, och söndagens evangelium afhandlas i aftonsången.

Förkläde. Denna klädespersedel hör till katolska presterskapets skrud vid särskilda tillfällen och begagnades af dem äfven i Sverige, under påvistiden, då presten döpte något barn. Uti Vändels kyrka i Upland fanns ett sådant förkläde, prydt med äkta hvita perlor och stenar, samt små vapen af silfver. Det var endast 1 qvarter bredt och $\frac{1}{2}$ aln långt.

Förslags-föreningen, Svenska, stiftades d. 4 Dec. 1843 af bokhandels-förläggare, i ändamål att förekomma de förluster, som dittills träffat dem, dels genom bristande eller fördröjd redovisning, dels genom en ringare afsättning än den, som bordt kunna väntas af bokhandlarna, samt att förekomma anläggandet af för många boklådor, äfvensom att bestämma vissa redovisnings-terminer. Hvarje förläggare af böcker, musikaler eller planschverkan, med föreningens bifall, blifva ledamot deraf, och skall hvarje bokhandlare, som af föreningen blifvit erkänd, afsluta räkning d. 31 Dec. hvarje år och insända full liqid innan slutet af derpå följande Februari månad, samtidigt till alla förläggare. Föreningen räknar närmare 40 ledamöter.

Förlanda, annex till Fjärås, beläget i Fjäre härad af Hallands län, $1\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Kongsbacka. Kyrkan är ombyggd åren 1807 och 1813. Socknen innefattar $26\frac{1}{2}$ mtl. och har 892 invånare. Dess areal utgör 11,155 tunn., af hvilka 1,020 äro sjöar och kärr. Adr. Kongsbacka.

Förlikningsdomstolar saknas i allmänhet i Sverige. Uti Danmark och Norrige har försöket att inrätta dem blifvit med framgång verkställt. Man uppger, att vid pass $\frac{3}{4}$ af instämnda tvistemål förfallit genom deras åtgärd. I Sverige är dock bristen i någon mån ersatt genom domarens förbindelse, att söka sammanjemka anspråken. Detta sker ock med den påföljd, att stundom $\frac{1}{4}$ af de instämnda målen blifva förlikta. Detta kan likväl gälla blott i tvistemål, och vid mindre förolämpningar. Men brottmål, förenade med allmän förgelse, eller fredsbrott å kropp, lif och gods, kunna ej förlikas.

Förlofning. Se: *Trolofning.*

Förlorade hopen kallades fordom en fördelning af fanan eller fännikan, utgörande det femte kvarteret, när de fyra öfriga bestodo af det egentliga och bättre krigsfolket. Förlorade hopen var sämre beväpnad, och brukades mest till att kanskapa och till ett slags reserv, hvarutur togs fyllnad, när ledigheter inföllo bland det öfriga krigsfolket. Förlorade hopen vid fotfolket var försedd med skjutgevärd, utan rustningar, för att vara mera passande för de lättare förrättningar, hvilka ålago den samma.

Förlösa, en socken, belägen i Norra Möre härad och kontrakt af Kalmar län och stift, $1\frac{1}{4}$ mil N.V. från Kalmar. Socknen hör till 3 kl. konsist. Kyrkan är gammal, afbrändes af Danskarne år 1611, blef derefter åter tillbyggd år 1769. Kenung Jo-

han III tillät år 1582, då han var i Kalmar, Förlösa sockens invånare att få egen kyrkoherde; dittills hade socknen varit prebende åt skolmästaren i nämnde stad. I socknen märkes: *Kjälltorp*, 2 mtl. säteri; *Förlösa*, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse och 2 mtl. kr. skatte, har tillhört Th. Fornander. Vid *Gösbäckaby* har varit Norra Möre härads argamla tiingsplats. Socknen har 1,235 invånare och innefattar $83\frac{1}{2}$ mtl. Dess areal utgör 11,919 tunn., af hvilka 75 äro sjöar och kärr. Adr. Kalmar.

Förmedling. Härmed förstås, i kameral-lagfarenheten, nedsättning af ett redan skattlagdt hemmans mantal eller jordeboks-ränta, eller ock begge delarne, hvarvid förhållandet merendels är sådant, att denna förmån njutes *in onerosis*, utan minskning *in beneficiis*. Vanligast sökes förmedling å mantalet; emedan drygare onera derefter bestämmas. Tillfälliga förmedlingar äro förbjudna. Förmedlingar äga sin grund uti omsorgen att bibehålla hemman, hvilka genom för höga utskylder skulle bringas i ödesmål. Förmedling i räntan har naturligtvis den verkan, att dess årliga belopp minskas, sedan nedsättningen skett. Äfven å allmänt frälse verkar förmedlingen nedsättning i rusttjenstens utgörande; men mantals-onera blifva desamma som förut. Förmedling i mantalet verkar minskning i den s. k. extra ordinära eller mantals-räntan, samt en del af de utskylder, hvilka utgöras efter mantals-beräkning likväl förblifva en del utskylder oförändrade, äfvensom hela den ständiga räntan. Likaså minskas gemenligen ej något af de förmåner, hvilka få tillgodonjutas efter mantalet. Om förmedling göres ansökning hos landshöfdingen.

Förmyndare behöfves enligt lag för mannen i till fyllda 21 år, och för ogift qvinna alltid, i händelse hon ej blifvit af domstol särskildt myndig förklarad. Deremot är enka myndig, vid hvad ålder hon ock må befinna sig. Äldre manspersoner kunna dock äfven, för vanvett, slöseri eller dylika skäl, blifva satta under förmyndare, på fränders begäran. Förmyndare förordnas af domstolen, så vida ej detta skett i testamente af föräldrarna, eller den närskyldaste släktningen kan förmynderskapet taga; ty han har dertill förbindelse i främsta rummet och fader är moderlöst baras förmyndare, samt modern förmyndare, sedan fadern dött. Men träda de i gifte, skall ny förmyndare tillsättas. För att kunna utöfva förmynderskap fordras 25 års ålder, samt att vara väl känd, ej slösare, ej de omyndiges vederdeloman, ej bekänna sig till fremmande religion. Utländningar och kronans uppbördsmän kunna ej vara förmyndare. Att emottaga förmynderskap är en skyldighet, så framt ej laga hinder kan visas, såsom sjukdom, trägna göromål, förut innehafvande förmynderskap, o. s. v. Förmyndarens magt sträcker sig till myndlingarnes uppfostran och vården af deras egendom. Han får ej sälja eller skifta deras fastighet, utan fränders och domares samtycke, ej heller belåna fastigheten, eller sjelf köpa något af den omyndiges egendom. Förmyndaren är ansvarig inför myndlingen när han blifvit myndig, och skyldig att årligen redovisa inför den

omyndiges främde. Fördras icke årlig värdskap, måste han hvarest tredje år tillstålla dem en måltid. Deremot är förmyndare berättigad till arvode, hvarje tjugonde penning af den årliga inkomsten, samt resekostnader och lön för erforderlig betjening. Likväl får ej kapitalet minskas för nämnda ändamål.

Förmyndarskammare inrättades i Stockholm år 1667 för Stockholms borgerskap, med rättighet äfven för andra hufvudstadens och äfven landets invånare att sig deraf begagna. Denna förmyndarskammare är förenad med justitie-kollegium af Stockholms magistrat. Det åligger densamma, att bevaka förmyndares tillsättande i sterbhus, eller i nödfall sjelf utreda sterbhuset genom *curatores ad litem*. Omyndigs fasta egendom får icke försälgas, utan justitie-kollegii pröfvande, och kollegium bevakar värden af de omyndiges penningar, indrifvandet af räntor och kapitalernas utsättande med möjligaste största säkerhet och fördel. Förmyndarskammaren äger att tillse, det enkling och enka ej träda i nytt gifte, utan föregående afvittring, och slutligen är justitie-kollegium, såsom förmyndarskammare, domstol i tvister om förmyndarskap, arf, afvittring, testamente, m. m., hvilka höra under stadsrätt.

Förmyndarsregeringar. Dessa hafva i Sverige, såsom i andra länder, varit af större eller mindre märkvärdighet, af mer eller mindre välgörande beskaffenhet för landet. Den första egentliga förmyndarsregeringen var Birger Jarls för sin son Waldemar; men hvilken kan betraktas såsom en sjelfständig styrelse, anförtrödd åt Birger, som var verklig konung i allt utom till namnet. Rätteligen torde Torkel Knutsson kunna anses för den förste konunga-förmyndare, i den bemärkelse man vanligen fäster vid detta ord, d. v. s. att hans befattning upphörde, såsom andra förmyndares, när pupillen hanmit till myndiga år. Den andre var Matts Kettilmundson, hvilken förde regeringen, tillika med rådet, under Magni Smeks minderårighet. Sedan förekommer ingen förmyndarsstyrelse förr än under Christinas minderårighet, från 1632 till 1644. Denna förmyndarsstyrelse torde, näst Torkel Knutssons, vara den ärofullaste i Svenska historien. Mera betydlig är den under Carl XI:s minderårighet, från 1660 till 1672. (Se: *De la Gardie, Magnus Gabriel*.) Carl XII var icke 15 år då hans far dog, och han ställdes under förmyndarskap af sin farmor, jemte fem de äldste kongl. råden, Bengt Oxenstierna, Christoffer Gyllenstierna, Fabian Wrede, Lars Wallenstedt och Nils Gyllenstolpe; men denna förmyndarsregering räckte endast till d. 27 Nov. s. å. Den sista förmyndarsregeringen var hertig Carls, sedan konung Carl XIII:s, för sin brorson Gustaf IV Adolf, från den 29 Mars 1792 till d. 1 Nov. 1796. (Se: *Reuterholm, Gustaf IV Adolf*.)

Förmannsrätt i konkurser beror på innehafvande af pant eller hypothek, och består i rättigheten att, när den gäldsbundna egendomen, af panten erhålla sin födras betald, samför och med åsidesättande af andra borgenärer. Sådan förmannsrätt åtnjutes af

dem, hvilka innehafva lösa pantor, eller, som lätt utmätning för sin räkning äga rum; vidare af hypoteke-innehafvare och ibland dessa enligt en viss ordning. Det gifves dessutom fordringar, hvilka, i och för sjelfva sin grund eller sättet huru de uppkommit, gifva innehafvaren förmannsrätt. Sådana äro begravnings- och bouppteckningskostnad, inberäknad de fattiges procent af summa inventarii, sjukvård, läkare-arfvode under gäldenärens sista sjukdom, tjenares löner under senaste året, m. m. Dessa och flera andra dylika slag af fordringar hafva företrädare framför inteckningar och omyndiges arf, hvilka inestå hos förmyndare, kyrkors och fattig-inrättningars fordran hos sina föreståndare, o. s. v.; men dessa senare fordringar hafva dock i sin ordning förmannsrätt framför vanliga skuldebref m. m., och böter komma sist i ordningen.

Förning. Så benämnas de tillskott, merendels bestående af finare matvaror, som gästerna medhafva på landsbygden till ett gästabad. I flere socknar af Dalarne förtärer hvarje gäst vid bröllopet sin egen medförda förning, och undfar af värdsfolket ingenting annat än nödiga dryckesvaror. I Dalsland kallas detta tillskott: *Fornkorg*. I Bohus län kallas förningen *fon* eller *forne* (af Isl. *foroffer*), och lemnas af hvarje hus som bjudes. Den består der merendels af 6 stora brödbullar och 2 ostar, utom det finare bakverket eller "kleningen." Der som öfverlemnar fornet, trakteras rikligen och återsändes med halfannan brödbulle och en haf ost af hvad den sjelf medfört. De yngre karlarie måste dessutom vid bröllop, på de flesta ställen, gifva en gåfva af penningar från 3 till 10 Rdr och deratöfver, hvilket bär namn af brudskänk. På några orter underrättas gästerna vid bjudningen, huru länge gästabadet varar, derefter fornets och brudskänkens värde lämpas; på andra orter, såsom på Tjörn, är en starkt kanelkryddad risgröt, som af värdinnan inbäres, en höflig men aldrig missförstådd påminnelse att gästerna böra afresa; hvilket och verkställles genast efter förtärandet af gröten.

För ogjord gerning, bötes orödd rik, motsvarar det gamla Svenska lagstadgandet: *hött är med ingo hött*, ett gammalt Svenskt ordspråk. **Förord** vid äktenskap, skall göras skriftligen och styrkas med tvenne vittnen, innan vigseln sker, då man eller kvinna, om hon är enka, eller giftoman å brudens vägnar, vill före äktenskapets ingående göra ett sådant förord. Detta får ej äga rum om annat än makarnes giftorätt, eller till förfång för dem, som vid den tiden hafva bättre rätt till egendomen. Det skall af presten bestyrkas, med hans underskrift, före vigselförättningen, och ingifvas till rätten i den ort der makarne bo, på landet å nästa ting, och i staden inom åtta dagar efter vigseln. Är denna förrättad å annan ort, så att denna lagföljd ej kan ske, då skall förord inom nämnde tid företes hos rätten i vigningsorten, och sedan, då makarne kommit till boningsorten, ingifvas inom en månad i stad, och å landet inom det ting, som infaller näst efter tre månader. För-faras ej så medförord, är det kraftlöst. Göras

förord utrikes om dervarande egendom, skola de upprättas med vittnen, och inrikes inom natt och år intecknas hos domaren. Komma kontrahenterne sedan sjelfve hit i riket, skola de som äro födde här, låta inteckna dem inom 6 veckor, och utländska inom 6 månader, sedan de nedsatt sig härstädes.

Förråd, säteri i östra Skrukeby socken af Östergötland, har en utmärkt vacker belägenhet ej långt från sjön Roxen. Det är stamgods för Roxendorfska släkten, hvilken ägde det öfver 100 år, tills det 1791 genom gifte öfvergick till kapiten v. Wilskman. Här finnes ett bibliotek af 2,300 band, hvilket årligen ökas. Efter nämnde ägares död tillfaller säteriet med underlydande hemman greffliga Bjelkeska släkten, genom lifstidsköp med framlidne riksrådmannen Bjelke, som gjort det till fideikommiss.

Förräderi kallas, i Missg.-balken, det brott, som begås genom våldsgerningar eller onda stämplingar emot konung och fädernesland. Allt våld emot konungen, drottningen eller deras barn är förräderi, och straffas med döden. Likaså benämnas och straffas äfven dens gerning, som fört afvog sköld emot sitt land, eller stämplat till konungens och rikets skada, eller sökt åt fienden förråda fäderneslandets invånare eller dess försvarsmedel och allmänna tillhörigheter. Till förräderi räknas äfven, att utsprida konungens och rikets hemliga rådslag och beslut, när man varit ombetrodd att lem vårda, samt att för gåfvor och förlänningar af fremmande magt främja dess fördel emot eget lunds bästa. Slutligen är det ock förräderi, att stämpla eller uppenbarligen söka omstörta rikets lagliga regeringsätt. Under den allmänna titeln af förräderi har lagen också upptagit de fall, då någon embetsman, utan onda stämplingar emot sitt eget land, men också utan sin egen öfverhets vetenskap, tagit gåfvor af fremmande magter, eller om någon Svensk undersåte gått i deras tjänst. I förra fallet förloras äran och embetet, i det seware en Svensk mans rättigheter, och den skyldige betraktas såsom utländning.

Församling betyder en af regeringen bestämd menighet, för gemensamma gudaktighets-öfningar, i följd hvaraf åt densamma, i ecklesiastiskt hänseende, blifvit tillagde vissa rättigheter och skyldigheter. Utan regeringens förordnande skulle ett sådant samfund endast blifva en religions-konventikel; utan *communio sacrorum* vore samfundet blott en samling för någon tillfällig kyrko-högtidlighet eller religions-förrättning. För *communio sacrorum* måste hvarje församling vara försedd med *egna prester*, hvilka, i sådant ändamål, alltid äro tillgängliga, och hvarje ständig församling hafva sin *egen kyrka* och *egen gudstjänst*, på de till offentlig gudstjänst i allmänhet bestämda dagar. Men alla församlingar äro icke i alla omständigheter lika. Afser man 1) *tiden* för hvilken de finnas såsom församlingar, kunde de delas uti *ständiga* och *tillfälliga*. Med de förra förstås sådana, som äro förordnade till oafbrutet fortvarande; med de senare de, hvilka samlas endast vid mindre ofta inträff-

fande tillfällen. Af det förra skaget äro de vanliga landt- och stads-församlingarne; af det senare, landtregementerna under tjänstgöring regementavis, manskap å örlogsskepp under sjötåg, då prest medföljer. Tillfälliga församlingar hafva icke egna kyrka, ehuru merendels egna prester. Till sådana församlingar kunna ock föras brunns-församlingar, hvilka finnas endast under brunnadrickningen. 2) Afser man *personerna*, som utgöra dem, så vilja de betraktas antingen efter en viss dem tillkommande yttre egenskap, eller att de äro bosatte inom ett visst område, så kunde församlingarne bestämmas *privilegerade* och *allmänna*, hvilka senare åter äro *lands-* och *stads-församlingar*. Privilegerad församling är den, till hvilken personer förta till följd af vissa förhållanden, utan afseende på deras bostad, såsom hof-församlingen, slotts-församlingen t. ex. på Carlberg. Uti en allmän församling härleder sig egenskapen af församlingsledamot från egendom eller bostad inom ett visst område. Af denna beskaffenhet äro de flesta församlingar i riket. 3) Af de *skitjaktiga förhållanden* hvars skildte slag af allmänna församlingarne stå till hvarannan, uppkommer en fördelning uti *moderkyrko-*, *annex-* och *kapell-församlingar*; hvartill kunde läggas *bruks-församlingar*, hvilka, ehuru privilegerade, dock äga närmaste likhet med kapeller. Alla dessa församlingar hafva uppkommit allt som folkmängdens tillväxt och bekvämlighet erfordrat det, och de öfverensstämma deruti, att de hafva hvar för sig egna kyrkor, egna prester och egen gudstjänst, undfå exemplar af förordningar, hafva egna kyrkoböcker m. m.; äfvensom att de stå under en och samma pastoraltvård, öppna sin gemensamma kyrkoborde, m. m.; men skilja sig likväl i flere hänseenden. *Moderkyrka-församling* är merendels äldst och störst. Så snart kristendomen hunnit stadga sig, blef det nödigt att indela landet i församlingar eller socknar, och dessa blefvo mera vidsträckt då landet var glesare bebodt, eller allmogens fattig och mindre benägen att påkosta byggnaden af kyrka och prestgård. Härifrån härleda sig de i gamla lagarne omnämda härads- och hundaris-kyrkor. Alla angelägenheter, hvilka röra församlingen i sin helhet, afgöras vid moderkyrkan; såsom elektorval, att utse allmogens riksdags-fullmäktige, m. m. *Annexer* erhålla på vissa ställen namn af *rede-kyrkor*. De hafva icke samma betydelse som prebenden, hvilka åtfölja vissa pastors-tjänster; och der landt- och stads-församlingar stundom äro förenade under gemensam pastor, är den ena ej annex under den andra, utan begge utgöra moderkyrka-församlingar. *Kapeller* äro afsöndringar ifrån äldre församlingar af större vidd, för kappellagets bekvämlighet att blivsta gudstjänst, och presterskapets tjänsteförrättningar inom dem. De äro tillkomne i senare tider, och kunna ännu inrättas, med landshöfdingens och konsistorii tillstånd. *Bruks-församlingar* kunna tillkomma genom Kongl. Maj:ts tillåtelse. Bruken få likväl ej skiljas från hufvudförsamlingen, utan måste för bruket utgöra kyrkobyggnad, prästrättigheter, m. m.

kommer ordet *församling* under betydelsen af samskand af någon viss trosbekännelse, såsom den reformerta, den katolska, den mossiska församlingen m. fl. — Uti ecklesiastiskt hänseende utgöra Sverige af 2,448 församlingar eller socknar.

Församlings-nämnd. Fattigvården i Stockholms stad ombesörjes dels af en för hela staden gemensam fattigvårds-styrelse, kallad *stadsnämnd*, dels af åtta särskilda styrelser, kallade *församlingsnämnder*, en för hvardera af stadens territorial-församlingar. Församlings-nämnderne fördelas, liksom stads-nämnden, på tvenne afdelningar, den ena för ordningsmål, den andra för den egentliga fattigvården, och välja dessa båda församlings-nämndens afdelningar hvar sin ledamot uti stads-nämnden. Vidare upplysningar härom erhållas i Kongl. Maj:ts Stadga angående Fattigvården i Stockholms stad, af den 1 April 1843.

Förmlaggnng (metall. term), kallas det smältningsarbete, som har till föremål att befria ädlare metaller från de dem åtföljande oädlare, genom dessas syrsättning och förvandling till en lättsmält slagg, medelst inverkan af luften och tjenliga flussarter.

Förslöf, en socken, med Grefvie, belägen i Bjäre härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $1\frac{1}{4}$ mil N. från Engelholm, vid hafvet. Socken-*en* hör till 2 kl. reg. Den innefattar 21 mtl. och har 1,240 invånare. Dess areal utgör 6,063 tunnlar, af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Adr. Engelholm.

Förstyre, härledes af Göthiska ordet *forstjóri*, anförare. Man betecknade dermed mannen och husbuden, eller den, som man i ett hushåll kan lita på. Holmberg nämner, i sin Bohus-läns beskrifning och historia, att, vid gästabuden i nämnde län, går alltid värden i skjortärmerna, till tecken att han rår sig sjelf, såsom herre i huset, men befattar sig med intet, utan uppdrager sina älliganden åt en marskalk, här kallad kökemästare eller förstyre, hvilken utses ibland släktens närmaste, och måste, utom andra dygder, äga en bepröfvad strupe, för att vara den siste, som sviker i hågaren, och framför allt vara en skicklig talare, särdeles vid bröllop, för att på ett rörande sätt lägga gästerna på hjertat offret till prest och klockare, der detta är sedvanligt.

Förstärknings-manskaper kallades den extra krigsmagt, hvars upprättande beslöts vid 1609 års riksdag, och hvilket år 1812 uthyttes emot den nuvarande beväringen. Rikets ständer beslöto nemligen, varnade af den fara för fullkomlig undergång, som nyss förut hotat riket, att en här af högst 50,000 man skulle kunna i nödfall utskrifvas, utförver den stående hären. Denna inrättning sattes i verket år 1811, då konungen befallte uppsättandet af 15,000 man utaf förstärknings-manskaper. Detta antal svarade emot en af tjugu utaf stridbare män emellan tjugu och fyratiofem års ålder. Det förklarades på förhand, att detta manskap ej skulle genast bortföras ifrån hembygderna, utan blott hållas i beredskap, i händelse af behof. Såsom anledning att nu påkalla förstärknings-manskaper nämnden, det nyss började kriget

med England, och fanns af en kungelig örlogsflootts ankomst. Städer och socknar ålades att anskaffa manskap, och i nödfall borde sådant uttagas efter lottkastning. Deremot befriades förstärknings-manskaper ifrån mantalspenningar och erhöilo soldaters rätt till pensioner ur krigsmanshus-kassan, i fall de under tjänstgöringen ådragit sig skada till lif och hals. Förstärknings-manskaper skulle införlifvas med närmaste indelta infanteri-regementen, och njuta sold af kronan lika med soldaten. I Skåne borde det dock utgöra en egen trupp. En del skulle anslås till båtsmans-indelningen. Påbudet väckte i vissa landsorter missnöje, och i Skåne utbröt ett verkligt uppror. Detta kufvades väl snart och bestraffades. Men den ovilja, hvarmed inrättningen möttes, underlättade, vid 1812 års riksdag, dess utbytande emot en annan, nemligen den nu gällande allmänna beväringen.

Försvarelösa personer kallas de, som icke tillhöra någon erkänd samhällsklass, eller drifva något lofgifvet yrke, eller äro lagligen skattskrifne, kort sagdt, alla s. k. lösdrifvare, hvilka utgöra en talrik skara personer, de der stå på gränsen af ärliga medborgare och banditer. Lösdrifveriets orsak är mången gång endast fattigdom; men lösdrifvaren blir icke sällan tjuf och mördare. Syslölöshet föder brott och fattigdomen hat emot de bättre lottade. Särdeles äro svåra följder att befara, i fall de försvarelösa blandas inom häktena med verkliga brottslingar, öfver hvilket förhållande man förspott mångfaldig klagan. Begreppet *laga försvar* är för öfrigt mycket gammalt i den Svenska lagstiftningen, och ej obekant för landskapslagarne. De tala om löse personers skyldighet, att taga årstjenst; ett stadgande hvars vigt ökades i och med behovet af frie arbetare, då träldomen började aftaga. Ett vite var stadgad för den, som vågade hysa en sådan person, sedan denne undandragit sig erbjuden tjenst. De försvarelösa kallades på den tidens språk *nokkedrumber*. Ett visst minimum af förmögenhet, nemligen 3 marker, fordrades för att undgå att räknas bland lösdrifvare. De stora omhvälfningar, som föranleddes af Gustaf Wasas reduktion från kyrkan, ökade lösdrifvarnes antal. Sedermera började desse isynnerhet blifva påräknade vid utskrifningar af krigsfolk. Skyldigheten att taga tjenst blef allt strängare uttalad. Först utkom förbud att vägra emottaga erbjuden årstjenst; sedan synes, af 1664 års legohjonsstadga, att man fordrade det hvar och en skulle skaffa sig laga försvar, eller i annat fall vara underkastad plikt. Deruti visar sig äfven en annan förändring af de gamla lagarnes grundsats; ty enligt dessa föll ansvaret icke på lösdrifvaren, utan på den som hyste honom. Det var ett gemensamt åliggande för samhället, att ej understödja sådana personer. Följden för dem sjelfve blef den tiden, att vara utan hus och hem, och njuta af lagen blott ett ofullständigt skydd. Han kunde fångas för hvarje försök och var icke vittnesgill. Sådan var den gamla lagstiftningen om försvarelösa personer. I nyare tider har den grundsatsen blifvit följd, att

med dem uppfylla länshäkten och korrektionshus. Deras antal har vuxit på ett förskräckande sätt. År 1844 funnos på korrektionshusen 905 sådane af mankön och 308 kvinnor, i länshäktena qvar-sittande 251 och anställda vid krono-arbets-kompanierne 1,161, tillsammans 2,625 personer. Deras underhåll utgör en ej obetydlig börda för staten; den beräknades, vid nyssnämnda tidpunkt, till nära 300,000 R:dr. År 1846 har en ny författning om försvarslöse personer blifvit utfärdad. Den bestämmer begreppet af försvarslös person derhän, att dermed menas den, som icke är i allmän tjänst och ej heller enskildt legohjon, samt icke sysselsätter sig med något visst yrke, eller lefver af egna tillgångar, eller blifvit hos någon annan upptagen. Alla försvarslösa personer stå under uppsigt af vissa dertill utsedde tillsyningsmän, och äga ej att lemna socknen utan pass eller tillsyningsmannens tillstånd. Tillsyningsmannens pligt är att söka bereda arbetsförtjenst åt de försvarslöse, och de hafva derföre samma rätt öfver dem, som en husbonde öfver sina tjenstehjon. Men om den försvarslöse blifvit straffad för groft brott, eller illa misstänkt derför, eller förut varit såsom försvarslös hållen till allmänt arbete, då förelägges honom viss tid att förskaffa sig laga försvar, eller i annat fall hållas till allmänt arbete. Kommer sådant i fråga, eller, med andra ord, är den förelagda tiden förbi, kan personen antingen sysselsättas vid arbets-inrättning å orten, eller ock försändas till allmän arbets-inrättning, eller insättas bland krono-arbets-menskap.

Försvarsverket hvilat, sedan konung Carl IX:s tid, på den s. k. indelningen, hvilken åvägabragtes genom kontrakter med jordägarna, de der förband sig att hålla soldater till kronans tjänst. Större delen af landthären är på detta sätt indelad. Endast gardes-regementerna, kronprinsens husarer, Wermlands fältjägare samt artilleri-korpserna äro värfvade trupper. Äfven flottans besättning är indelad på s. k. båtsmanshåll. I krigstid ökas den stående hären med beväringen, och dessutom finnes i tvenne landsorter, Halland och Gottland, en egen national-beväring, hvilken utgör dessa orters andel i den väpnade styrkan. Antalet af indelat krigsfolk utgör 26,914 man, af värfvadt 5,900, samt extra rotering 3,387. Af denna styrka, som innefattar den stående hären, är 2,700 man artilleri, 4,705 man kavalleri och 25,609 man infanteri, tillsammans 32,814 man utom extra roteringen. Allmänna beväringens alla fem klasser kunna antagas till närmare 100,000 man. För befälets utfölvande indelades hela riket år 1832 i sex militär-distrikter, hvart och ett med en befälhafvande generalsperson. Sjöförsvaret utgjordes förr af tvenne flottor, den stora och lilla; men dessa sammanslogos 1824 till en enda, förlagd på tre stationer, Stockholm, Götheborg och hufvudstationen Carlskrona. Den tvist, som ännu föres emellan stora och lilla flottan, handlar således icke om tvenne befintliga olika korpsar, utan om den större eller mindre ändamålsenligheten af örloga- eller skärgårdsflottan. Sverige underhåller krigs-

fartyg af båda slag, ehuru delagifflottan, i anseende till dess dyrhet, ej kan blifva talrik. Den uppgifves år 1844 till 10 Majeskepp och 9 fraggatter, utom mindre fartyg, samt de indelade båtsmans-kompaniernes styrka till omkring 8,000 man. Kostnaden för försvarsverket är ganska betydlig. Hela fjerde hufvudtiteln, som innefattar utgifterna för landförsvaret, uppgick år 1842 till öfver 4,000,000 R:dr, hvartill kan läggas mera än 2,000,000 R:dr, utgifter för gemenskapens rustning och rotering, hvarigenom uppkommer en summa af omkring 7,000,000 för landförsvaret. Härtill kommer sjöförsvaret, mindre dyrt, men likväl uppgående till inemot 2,000,000 R:dr.

Försät. Om en person öfverfaller en annan anses brottsligheten ökad, i händelse angreppet skett försätligen. Blir någon, genom försätligt anfall, sargad eller skadad, till lif eller lem, eller slagen till bländ eller blodvite, straffas den brottslige med ett års fängelse samt 100 dalers böter. För annat våld, hvilket begås med försät, pliktas fördubblade böter, i och för det försätliga i anfall. I afseende på äkta makar är det laga skäl till äktenskapsskillnad, om den ena maken ställt försät för den andras lif.

Förvaltningen af Sjö-kränderna. Detta arbetsverk utfövar den ekonomiska styrelsen och värden öfver allt, som angår rikets försvar till sjös m. m., och deltagar med de öfriga embedsverken uti handläggningen af de frågor, hvilka antingen fördras gemensam behandling eller gemensamt utlåtande. Förvaltningen, deri ordet föres af en älderman, utgöres för öfrigt af 2 flottans officerare af högre grad, 1 amiralitets-kammar-råd och lotsdirektören, såsom ledamöter. Den sistnämnde äger föra talan endast i de mål, hvilka af honom fördragas, så vida han, vid laga förfall, icke adjungeras äfven i andra ärenden. Förvaltningen biträdes af ett kansli, ett konstruktions-kontor, ett lots-kontor och ett kammar-kontor, samt är Kongl. Maj:ts ansvarig, att rikets flotta och försvarsmedel till sjös, i alla delar som bero på förvaltningens handläggning, blifva bragte i så fullkomligt stånd, som, genom tidig omtanke och noggrann hushållning, kan vinnas, med dertill erhållande medel. Till dess befattning hör hufvudsaktligen: allmänna in-seendet, i ekonomiskt hänseende, öfver Kongl. Maj:ts flotta, samt kontrollen öfver förvaltningen af dess medel, materialier, manskap; omsorgen för fartygens tjenstbarhet, vidmagthållande, förseende med deras behof och bemannande; omsorgen för sjötruppernes underhåll; afgörandet af frågor om båtsmanshållet; att hafva kännedom om antalet af de vid sjömanshusen inskrifne personer; utrustningar till sjö-expeditioner; frågor rörande sjömåtningar, lots-, båk- och fyr-rättningen, sjökarte-verket, hydrografiska arbeten och skeppsmåtningar, samt utsyning och fällande af elar; anskaffande af flottans förnödenheter; försäljning af oanvändbara fartyg och persedlar; afgörande af besvärsmål öfver stations-befälhafvarnes och andre vederbörandes i ekonomiska ärenden gifna resolutioner, m. m. Chefen bestämmer förvaltningens sammanträdor;

militär-ledamöternas bereda och föredraga de ärenden som röra flottans militär-reglementen, arbeten och inrättningar. Amiralitets-kammar-rådet har inseeendet öfver kanaliets och kammar-kontoret, bereder och föredrager alla besvär-, ansöknings- och befördrings- samt ekonomi- och redogörelsemål, har särskild uppsigt öfver redaktionen af vigtiga reglementariska föreskrifter, samt för allmän kontroll öfver medlens disposition. Lots-direktören bereder och föredrager alla mål, hvilka röra lots-, båk- och fyr-anstalterna, sjömåtningar och sjökarteverken, m. m.

Förvisning (relegation), betyder ett bortvisande eller återförvisande, hvarigenom någon hindras att vistas på den ort, hvarest han tillföre varit. Man plägar indela förvisning i *stadsförvisning*, då någon ej får vistas inom staden; *landsförvisning*, när en person ej får uppehålla sig i riket; *häradsförvisning*, då någon ej får finnas inom häradet, s. s. v. *Förvisning från akademien* är ett akademiskt straff, hvarigenom någon studerande, för vissa förseelser, drifves från akademien eller förlorar dess skydd. Denna förvisning är antingen på viss tid, till förbättring, eller för alltid, då sådant bör offentligt gifvas den andra akademien i riket tillkänna.

Föräldrar. Föräldramagten var i forna tider stor, och sträckte sig ända till rätt öfver barnens frihet och lif. Genom den bildning kristendomen infört, har den blifvit inskränkt inom sådana gränser, att den icke förolämpar allmän menniskorätt. Lagstiftningen har i afseende på förhållandet emellan föräldrar och barn dels erkänt den moraliska helgd, som tillhör dessa förbindelser, dels och stadga omfånget af det juridiska välde, som bör tillkomma föräldrarna. I förra fallet är t. ex. allt våld af barn emot föräldrar belagd med större straff än lika våldsgärningar emot andra personer, och stuf- samt svärföräldrar dela i detta fall till en viss grad egna föräldrars rätt. Men emot onaturligt våld af föräldrarna, såsom för sträng aga eller dylikt, äro barnen skyddade genom Missgärnings-balkens straffbud. I senare fallet, eller hvad den juridiska föräldra-rätten beträffar, består den hufvudsakligen i rättigheten att uppfostra sina barn och utöfva giftomanna-rätt. Denna senare äger

dock egentligen rum endast för dotter, ej för son, hvilken, myndig worden, råder för sina handlingar sjelf, äfven i detta fall. Men om son, som i föräldrahuset lofver, gifter sig utan föräldrars tillstånd och det aker af sidovörnad, kan han göras arfös. Deremot kan sjelfva giftermålet icke hindras, ej en gång dotterns, ifall saken drages inför domstol och domaren pröfvar att skäl emot giftermålet icke äger rum. Föräldramagten sträcker sig till alla inom äktenskapet födda barn, och till de som genom sedermera fullbordadt äktenskap blifvit förklarade för äkta. Öfver oäkta barn äga föräldrarna ej en faders eller moders rättigheter; men motsvarande skyldigheter åligger dem. Deremot är föräldramagten utsträckt äfven till upptagna fosterbarn, enligt legostadgan.

Förändrings-extrakter kallas de summariska anteckningar, hvilka är efter år, emellan det persedle-jordeboken författas, uppgöras öfver de förändringar, hvilka inträffat sedan sista jordeboken, angående kronans räntor och de fasta lägenheterna i landet, nemligen i de omständigheter som jordeboken upptager och hvari den tjänar till efterrättelse. Förändrings-extrakterna äro vida mindre vidlyftiga än jordeboken, och derföre tillätne till lättnad i deras göromål, som hafva befattning med jordeboken; och tjena de till upplysning vid en ny persedel-jordeboks uppgörande.

Föskeä, ett jernbruk i Nyeds socken af Werm-lands län, bygd år 1636 af borgmästaren i Carlstad, Johan Börjesson. Bruket har 1 härd och 533 skepp:d 6 lisp:d privil. årligt smide, af köpe-tackjern, för hvilka hammarskatt utgöres med 5 skepp:d 6 lisp:d 13 marker. Dessutom idkas här åtskilligt manufaktur- samt spik-smide. Skeppar på Götheborg. Äges af C. G. och B. A. Geijer m. fl. intressenter.

Föskefors, ett jernbruk i Ekshärads socken af Werm-lands län, hör till Uddeholms-verken; är uppbogdt år 1755. Det har 4 härdar och 2,402 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern, hvaraf hammarskatten utgöres med 23 skepp:d 7 lisp:d 6 marker. Frälsesmidet är 65 skepp:d 12 lisp:d 10 marker. Skeppar på Götheborg och disponeras af J. Wærn och C. G. R. Geijer.

G.

G. I Svenska språket uttalas denna bokstaf nära nog lika som i Italienskan, med hvars prononciation Svenskan är mest beslägtad af alla Europeiska språk, således hårdt framför *a*, *o*, *u* och *d*, men lent framför de öfriga vokalerne. När två *g* stå tillsammans, uttalas de likväl hårdt framför alla vokaler, t. ex. i *styggelse*.

Gack icke goda vänner för män, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed betecknades, att man icke skall misbruka god vänskap; icke kom-

ma för ofta, så att vänner ej ledsna vid för långt drifven enträgenhet.

Gadd, **Memming**, theol. doktor, en man med lärdom och många utmärkta egenskaper, hvilken Sten Sture d. ä. inkallade i rådet och begagnade vid många underhandlingar. Genom hans förord blef Gadd år 1401 vald till biskop i Linköping, och år 1502 stadfästad i embetet af påfven Alexander VI; men konung Johan II förmodade hindra hans invigning genom sina intriger i Rom. Gadd

hade der satt sig i betydlig skuld (enligt Rhyzelius flere tusen dukater); man förespeglade stiftet, att det skulle nödgas betala densamma, och Johan, som önskade att på sin sida vinna den påf-
lige legaten, kardinal Arborensis, lofvade honom Linköpings biskopstol. Påfven Julius II under-
stödde detta löfte, befalle kapitlet att erkänna Arborensis för sin biskop och bannlyste Hemming Gadd. Denne blef härigenom utlednad och afsade sig slutligen år 1512 alla anspråk på biskopsdö-
met, hvilket sedan tillföll Brask. Emellertid vi-
sade sig Gadd såsom en god Svensk och en ifrig anhängare af Sturarne. Då Christiern begärde giss-
lan för sin tillernade underhandling med Sten Sture, och sex Svenske ädlingar för detta ändamål
afsändes till hans flotta, var Hemming Gadd, hvilken af riksföreståndaren blifvit upphöjd i adligt stånd,
äfvén en bland dem, samt fördes jemte de öfrige fången till Danmark. Här lärers det hafva lyckats Christiern, att icke allenast besegra Gadds forna
hat till Danskarne och föreningen, utan ock att draga honom belt och hållet in i sina fördelar, så
att han återvände till Sverige i konungens säll-
skap, uppträdde såsom hans partigångare och sökte på allt sätt, med sin våltalighet och sina under-
handlingskonster, verka till hans förmån. Detta bedrägliga förräderi tros hafva varit vålladt af
löftet om Linköpings biskopstift, hvarmed han blif-
vit smickrad. Christiern höll sina löften mot ho-
nom likasom mot alla andra, och lät halshugga honom på Raseborgs slott i Finland, d. 11 Nov.
1520. Han var då omkring 80 år gammal. En-
ligt Sh. Rosenhane skall öfversten för Skaraborgs
regemente *Gadde*, (se nedanför), hafva härstam-
mat från denne Hemming Gadds bror.

Gadd, Peter Adrian, utmärkt som ekonom och kemist, född den 12 April 1727 i Birkkala so-
cken af Finland, företog från 1753 till 1755, med
statens understöd, resor på södra Finlands kuster
och i dess skärgård, för att anställa naturhisto-
risk och ekonomiska forskningar samt började sjelf
i Finland odla åtskilliga mindre bekanta växter.
Belöningen härföre blef hans utnämning till inspek-
tor öfver saltpetersjuderierna, och följande året,
1756, äfvén öfver schäferierna. År 1761 befordrades
han till kemie professor i Åbo, sedan till bibliothe-
karie och plantage-direktör, med ett årligt anslag
af 66 R:dr 32 sk. Han hade anbud att få pro-
fessors-embeten både från Danmark och Ryssland,
men föredrog att qvarstadna i fäderneslandet. Tjenst-
ledig år 1787, död d. 11 Aug. 1797. R. af W. O.,
ledamot af vetenskaps-akademien, vetenskaps-
societeten i Upsala och flera andra Svenska och
utländska lärda samfund. Hans förnämsta skrifter,
hvilka på sin tid stodo i högt anseende, voro:
Åkerbrukets kemiska grunder; *Om Nylands och Ta-
vastehus län*; *Österbottens, Tavastlands, Björneborgs
och Åbo län mineralhistoria*; *Försök till en syste-
matisk inledning till Svenska landtskötseln*; *Inle-
ning till stenrikets kännning*; *Om saltpetersjuderi-
inrättningen i Sverige*, m. fl. — **Gadd, E. O.**,
magister, har utgifvit en afhandling: *De instituti-
onibus in scholis publicis*, tryckt i Lund år 1831.

Gadde, Gustaf, född i Finland år 1676, blef
pikonerare vid gardet 1696 och fältväbel 1709,
utmärkte sig så i slaget vid Narva, att han be-
fordrades till fändrik, och 1702 till löjtnant vid
gardets grenadierer. I slaget vid Klissow storma-
de han fiendens Spanske ryttare, eröfrade dess ka-
poner och vände dem mot dess egna leder; men
fick härvid tvenne svåra sår, och fanns efter sla-
get liggande alldeles utplundrad bland de döde.
Han upptogs och läktes, ehuru långsamt, och med
tvenne kulor qvarsittande i kroppen. Han följde
sedan Carl XII under hela kriget, intill slaget vid
Pultava, der äfvén han blef fången. Lyckligare
än mängden af sina kamrater, erhöill han tillåtelse
att återvända till Sverige för att utvexlas. Här
blef han öfverst-löjtnant vid Nerikes regemente år
1711, öfverste och kommandant på Nya Elfsborg
år 1716, öfverste för Skaraborgs regemente år
1720, hvarifrån han år 1737 flyttades till samma
grad vid Nerikes och Wermlands regemente; man
dog följande året 1738.

Gaddebusch, slaget vid. Det sista stora fältlag
Svenska hären gifvit, stod d. 9, efter nya stilen
d. 20 Dec. år 1712. Stenbocks här var 13,000
man, hvaraf mer än hälften rytteri; den Danska
och Sachsiska något öfver 20,000, under general
von Scholtens befäl. Sachsiske fältmarskalken
greffe Fleming anförde Sachsiska rytteriet, hvar-
vid greffe Moritz af Sachsen, konung Augusts och
Aurora Königsmarks son, var chef för ett rege-
mente. Cronstedts artilleri bidrog väsendtligt till
segern. Han framryckte med 28 kanoner och 2
haubitser, genom en 1,000 alnar bred defilé, hvil-
ken fienden försummat att besätta med tillräcklig
styrka. Nästan hela Danska gardet stupade för
Dalregementets salvor; en Dansk bataljon låg kvar
på slagfältet, i samma ordning den varit upp-
ställd. Flere officerare å ömse sidor råkade i en-
vig; bland andra dödades Danske öfversten Gla-
senop af öfverste Fuchs. Tre Danske generaler och
2,000 man stupade, general-major Mörner och
4,000 man föllo i fångenskap, hvarförutan Sven-
skarne eröfrade hela fiendtliga artilleriet. Konun-
gen af Danmark var sjelf vittne till sin härs ne-
derlag.

Gadellius, Sven, theol. lektor vid Götheborgs
gymnasium från år 1715 till sin död år 1743, då
han uppnått 74 års ålder. En dissertation om
nattvarden, som han år 1705 hållit i Lund, ansågs
vittna om så mycken lärdom, att han följande året,
ehuru frånvarande och utan andra specimina, af
fakulteten förklarades för magister, en sällsynt
utmärkelse vid ett Svenskt universitet. Har ut-
gifvit en fullständig *Historia Evangelica*; *Utlägg-
ning öfver första Moses bok*; *Öfver Pauli Bref till
Epheserne och Galatherne*, m. m.

Gadellius, Erik, som till notarien vid stadsauk-
tionsverket i Stockholm Sven Weddevig G., född
derstades d. 16 Juni 1778, staderade medicine vid
Åbo universitet och promoverades der d. 14 Juni
1802 i konungens och drottningens närvaro. Han
åtnjöt sedan alltid Finnarnes utmärkta förtroende
och rådfrågades företadevis af alla dem, som fä-

sin helsas skull besökte Stockholm. Blef år 1805 intendent vid Sabbathsbergs helsebrunn, der han stiftade ett brunnslazarett. Han höll offentliga föreläsningar i medicinal-lagfarenheten, undervisade blifvande prester i medicinens elementer, var en ibland stiftarne af Svenska läkare-sällskapet och i många år dess sekreterare, fick professors titel, hade en tid uppsigt öfver Stockholms garnisons-sjukhus, blef med. theoret. professor vid Carolinska institutet, R. W. O. och ledamot af vetenskaps-akademien; men smittades af en typhusartad feber, som var gängse i ett provisoriskt sjukhus vid Sabbathsberg, öfver hvilket han hade tillsyn, och dog deraf d. 2 Febr. 1827. G. var en man af vidsträckt beläsenhet, och mycket anlitad som praktisk läkare, ehuru han var mera theorist. Har utgivit en *Handbok i Medicinal-lagfarenheten*, hvilken särdeles värderas, samt, jemte friherre Berzelius, en *Journal för Läkare och Fältskärer*. En mängd uppsatser i Svenska läkare-sällskapets handlingar äro af hans hand.

Gadolin, Jakob, född d. 13 Okt. 1719 i Strengnäs, hvarest fadern, sacellan i Nådendal, då vistades såsom flyktning undan Ryssarne, hvilka innebade Finland. Ehuru fadern sedermera blef kyrkoherde i Wirmo och kontraktsprost, voro hans tillgångar likväl så knappa, att sonen Jakob, under sin studie-tid, måste kämpa mot många svårigheter och låna sig de oundgängligaste böcker. Genom flit och ihärdighet besegrade han emellertid alla hinder och var primus vid magister-promotionen år 1745. Såsom prof på hans ihärdighet må anföras, att han, för att icke af sömnens behag låta förläsa sig att för länge kvarstadna i sängen, ofta lade sig på blotta golfvet med ett vedträd under hufvudet. Uppå vetenskaps-akademiens uppdrag verkställde han år 1751 observationer på månen, hvilka vunno mycket bifall, och belönades med ledamotskapet i akademien, samt följande året med kyrkoherde-beställningen vid Finska domkyrkoförsamlingen i Åbo, till hvars emottagande han lät prestviga sig. År 1753 blef han phys. professor, sedermera, efter hvartannat, theol. doktor, theol. professor och domprost, samt 1788 biskop i Åbo, K. N. O. Död d. 26 Sept. år 1802. G. var en utmärkt matematikus, fördragsam theolog, slug och förslagen, skarp menniskokännare, glömsk af oförrätter, herre öfver sina känslor och handlingar, samt ganska brukbar i politiska värf. Hans klokhet väckte stundom mot honom mistanken för baksloghet; men han begagnades med fördel af ledarne vid riksdagarne under Gustaf III:s tid, i hvilka han tog en verksam del. Det väcker förundran, att en så klok man, redan hunnen till 70 års ålder, eftersträfvade utmärkelsen af Nordstjerne-kommandörs-tecknet. Härom berättas, att han ytttrat till konungen, det han behöfde något yttre tecken, för att mera inverka på sitt stånd i konungens intresse, när han skulle tala till det. Gustaf anmärkte då, att han redan hade Nordstjernan. "Ack", sade Gadolin, "det är ett så litet tecken, ert majestät." Redbarare var Töfsala prebendepastorat, hvilket han äfven vid 1789 års riksdag

visste förskaffa sig. Har efterlemnadt 48 disputationer, 6 rön i vetenskaps-akademiens handlingar, ett *Tal om gränsorna emellan det vi uti naturen känna, och det vi ännu icke kunnit falla*, m. m. Af hans efterlemnade söner blef den andre i ordningen, **Gustaf**, vid 26 års ålder, professor i Orientaliska och Grekiska språken, sedan theol. doktor och domprost i Åbo, der han dog 1842 i en ålder af 73 år. Mest känd är likväl äldste sonen **Gadolin, Johan**, en af Sveriges mest berömda kemister, född i Åbo d. 8 Juni 1760, och ännu lefvande såsom emeritus nära Helsingfors. Under Gadd i Åbo och sedan under Bergman i Upsala studerade han kemien, till hvilken hans håg tidigt drog honom, och blef magister år 1782. Ehuru allmänt vitsordad hans skicklighet var, gick hans befordran likväl trögt, och först efter Gadds död, år 1797, kunde han erhålla kemie-professionen, men full lön icke förr än 1801. Tre år senare fick han kallelse från Göttingen, att bli den namnkunnige Gmelins efterträdare. Han antog likväl icke det hedrande anbudet. Svenska vetenskaps-akademien och en mängd lärda sällskap hafva valt honom till sin ledamot. Den af honom beskrifna ytterjorden har efter honom blifvit kallad Gadolin, och Ryske kejsaren har prydt honom med St Annæ- och Wladimirs-orden. Skrifter: *Intledning till Chemien* och 51 disputationer.

Gadolinit, ytterbit, yttrit, svart zeolith, ett till silikaternes släkte hörande mineral, som består af basisk kiselsyrad ytterjord, ceroxidul, jernoxidul, och förekommer dels vid Ytterby stenbrott nära Waxholms fästning, amorft i kortlar af svart färg, ogenomskinligt med glänsande opakt brott; dels vid Finbo, likaledes amorft, äfvensom vid Broddbo och Kårarfsberget nära Falun, på det senare stället äfven oftast derbt, men stundom i fyrsidiga, platta prismer, till färgen utvändigt svart, inuti mörkbrunt eller gulbrunt, samt hårdare än det derba, från hvilket det äfven skiljer sig till sammansättningen, derigenom att det, jemte dessa beståndsdelar, innehåller kolsyrad kalk och berylljord samt manganoxid. Det är uppkalladt så väl efter Gadolin (se ofvan), som efter fyndorten.

Gagnef, en socken, med Mockfjerd's kapell, belägen i Sätters fögderi af Stora Kopparbergs län, Leksands kontrakt af Westerås stift, 3 $\frac{1}{2}$ mil V. från Falun, hör till 2 kl. konsist. och håller 12 mil i omkrets. Kyrkan är uppförd af sten, rymlig och ljus, försedd med torn, från hvars lanternan man har en god utsigt öfver trakten. Sedan socknen blifvit storskiftad på statens bekostnad, har man fått den uppgift, att åkern utgör 6,425 tunn. 26 kappl. samt äng och skogar 9,369 tunn. 27 $\frac{1}{2}$ kappl. Denna mark fördelades då i 600 besutenheter, hvaraf de minsta erhöilo 5 $\frac{1}{2}$ tunn. fullgod åker och äng; 57,343 tunn. skog voro fördelade på dessa besutenheter. Allmogens qvinnor sysselsätta sig vintertiden med linspånad och väfnad, hvilka varor försäljas till angränsande landskap. Äfven spånader af nöthår lemna dem en biförtjenst. Här märkes: *Tanså* masugn, anlagd åren 1820 och 1821, tillhör Kopparbergslagen och lyder under

Norå bruk; *Gröda kanal* (se detta ord). Här finnes och postkontor. Socknen har 4,548 invånare. Jemte annexet består den af $78\frac{1}{2}$ mtl., med en areal af 98,750 tunn., af hvilka 8,500 äro sjöar och kärr.

Gagnefs kanal. Se: *Gröda kanal*.

Gagner, Lars Peter, kongl. hofpredikant, prost och kyrkoherde i Arvika, född 1791. Har utgifvit: *Predikningar och Nattvards-betraktelser*, 4 häften; en årgång *Predikningar*; *Strödda betraktelser i andeliga ämnen*, 15 häften; *Blad ur Jesu Evangelium*; *Biblisk historia för folkskolor*, samt dessutom flere nattvardsböcker, bönböcker och strödda predikningar.

Gagnerus, Samuel, assessor i antiqvitets-arkivet, död i Kungsbarkarö nära Köping år 1791; utgaf, efter Gjørwell, *Svenska Magazinet*, några småstycken bland *Vitterhetsnöjen*, *Betraktelser öfver människors sista slunder* och ett *Äremiane öfver Sjernhjel*m, författadt efter Franska mönster. Har förtjenst genom sin skarpsynta ordgranskning af Svenska språket, och var en bland ledamöterna i *Utile Dulci*. Han föddes i Himmets församling i Westmanland, der hans fader, Matthias G., var kyrkoherde. Denne hade äfven mycken smak för poesien, och var en icke olycklig idkare deraf. Han beskylls likväl äfven för en annan smak: den för brännvin, hvilken han likväl tillfredsställde med sällsynt moderatiou. Han hade nemligen på sitt bord, jemte dricksstopet, en butelj med väl vattenblandadt brännvin, hvaraf han idkeligen smuttade och som han kallade: *lac senum* (de gamles mjölk). Han dog år 1750, i en ålder af 62 år.

Gahn, Sigfrid Lor. Af naturen vanlottad i kroppsligt hänseende, med en bräcklig fysik och ett för kort ben, men en utmärkt ritare, praktiserande lärare och känd genom sina afhandlingar och anekdoter om Svensk konst, hvilka i handskrift förvaras på Upsala bibliotek, 4 band i qvart.

Gahn. Landtränsmästaren i Falun, Henrik Gahn, af en från Skottland hit inflyttad ätt, och svåger till sedermera presidenten David von Schultzenheim, hade flere söner, som gjort namnet ryktbart. Den äldste, **Nils**, praktiserande läkare i Arboga, dog derstädes år 1820, i en ålder af 87 år, och den andre i ordningen, **Erik**, död som regementsfältskär vid Svea lifgarde år 1766, endast 31 år gammal; den yngste, **Carl Pontus**, född år 1759, blef militär, gick i Fransk tjenst och bivistade tre fälttåg mot Engelsmännen, erhöill S. O. 1789, för affären vid Parkumäki, tillfångatogs i Norrige år 1808, blef öfverste för Dal-regementet, generalmajor, ordförande i krigs-hofrätten och K. med St. K. af S. O. Då han adlades år 1809, upptog han familjens gamla namn Gahn af Colquhoun. Död 1826. Den som isynnerhet gjort namnet frejdadt, var

Gahn, Johan Gotthleb, en om kemien och bergsvetenskapen utmärkt förtjent man. Han föddes d. 19 Aug. år 1745 på Woxna jernbruk, hvilket tillhörde hans fader. Under sin studietid i Upsala förenade lika tycken och böjelser honom med Thorbern Bergman, nyligen utnämnd till professor der-

städes, och Scheele, ännu endast elev på ett af stadens apothek; men sedermera så utmärkt som vetenskapsman. Alla tre gjorde hvar för sig forsakingar, hvilkas resultat de meddelade hvarandra, och hvaribland några sedermera blefvo af stor nytta för världen. Efter vanligt bruk ingick den unge Gahn år 1770 i bergs-kollegium; men ehuru han der erhöill assessors titel, fick han likväl aldrig någon ordinarie befattning eller lön, hvilket han hvarken eftersträfvade eller behöfde, emedan han egnade sig åt ekonomiska yrken och deraf hade sin utkomst. Han gagnade icke desto mindre vetenskapen och fäderneslandet. Flera af hans företag hvilade på nya upptäckter, hvartill höra en blästermätare, blås-rörets användande, uppfinnngen att af vitriolvatten tillverka vitriol och svafvel, m. m. Berzelius erkänner honom i åtskilliga stycken för sin lärare, och icke blott Svenska vetenskaps-akademien, utan äfven flera lärda sällskap invalde honom bland sine ledamöter. Som representant för Falu bergslag vid 1809 års riksdag, blef han ledamot af konstitutions-utskottet och således en bland stiftarne af vår grundlag. Han afled d. 8 Dec. 1818, ehuru vid 73 års ålder, likväl oförmodadt, ty han hade ännu dagen förut varit i tolf timmar sysselsatt vid sitt skrifbord, nägonting för honom ovanligt, emedan han mera älskade den praktiska handläggningen med vetenskapliga rön och forskningar, än deras upptecknande på papper, en omständighet, som efterverlden måste djupt beklaga, emedan flera af deras resultat derigenom gått för henne förlorade. Han har således efterlemnadt blott en enda skrift: *Underrättelser om uppställningen och nyttjandet af en förbättrad apparail för vattens aërerande*. — Mest bekant näst honom, af hans bröder, är

Gahn, Henrik, född 1747, öfver-fältläkare vid krigs-akademien på Carlberg, hedersledamot af kollegium medicum, ledamot af vetenskaps-akademien, död år 1816. Införde till Sverige kokopporna och var den förste, som, år 1802, i Stockholm använde dem. Ett nytt ortslägte har blifvit uppkalladt efter honom: *Gahnia*. Har utgifvit åtskilliga skrifter: *Om vattenbräck, kureradt med kaustiska medel*; *Bref om ödlor medicinska nytta*, m. m.

Gahnit, automolith, ett till släktet silikater hörande mineral, som består af kiselsyrad talkjord, jernoxidul, kali och natron, med kiselsyrad lerbjord, och förekommer dels i Erik Matts grufva, dels vid Broddbo och i Nafvebergs grufva, alla vid Falun, äfvensom i Östra Silfverberget, vanligen kristalliseradt med oktaedrisk grundform, mörkgrönt, blåaktigt eller svartaktigt glasglänsande eller matt, genomskinande eller ogenomskinligt, samt så hårdt, att det repar qvarts. Uppkalladt efter J. G. Gahn.

Gaidner, Robert, en af de många Skottar, hvilka under Gustaf Adolfs tid, lockade af hans krigsrykte, ställde sig under hans fanor. Under 30-åriga kriget tjente denne sig upp till öfverste-löjtnant, blef Svensk adelsman, med bibehållande af sitt förra namn, och förordnades samma år, 1650, till slottshoppman på Nyslott i Finland.

Hvarken hans födelse- eller dödsår äro uppgifna. Den ätt, hvaraf han härstammar, hette Gairdner of Lyes. En annan gren deraf, Gairdner of Barowfield, blomstrar ännu i Skottland.

Galanteri eller nipperhandeln i Stockholm har sin egen s. k. societet, hvilken erhöill sitt reglemente af kommersé-kollegium år 1784. Denna art af minuthandel kan utöfvas äfven af fruntimmer, efter anmälan hos handels-kollegium och af detsamma utfärdadt tillstånd. Reglementet af år 1749 för kramhandeln uppräknar en mängd varor, dem galanterihandlare hafva rättighet att hålla till afsalu, hvaraf synes, att denna handel egentligen utgör en diversehandel, upptagande varor af ganska olika slag, så väl egentliga nipper och öfverflöds-artiklar, som äfven andra lättare varor, sådane som bomullsgarn, handskar, m. m.

Galar (mythol.), broder till Fjalar, en ondskefull dvärg, hvilken, tillika med sin broder, mördade den vise Qvaser och sedan bryggde skaldemjödet af hans blod. (Se: *Fjalar*.)

Galdarhorn (mythol.). Det berättas i de gamla sagohäfderna, att vid en af asken Ygdrasils tre rötter fanns en brunn, hvilken bar namn af vishetsbrunnen. Den kallades vanligen Mimers brunn; emedan den ägdes af Mimer. Han drack hvarje morgon ur brunnen och begagnade dertill Galdarhornet. Riddan säger, att hans dryckeskärl varit Gjallarhornet; men det fick Heimdal aldrig lemna ur sina händer, emedan man ingen stund var säker för ett anfall af Muspels söner.

Galdenblad. Borgmästaren i Skara, Lars Andersson Brovall, hade tre söner, **Anders**, **Lars** och **Johan**. Den äldste af desse

Galdenblad, **Anders**, blef, man vet ej till följd af hvilka bemliga förhållanden, af Franska sändebudet i Stockholm utskickad till Rom, der han uppföstrades i ett jesuiter-kollegium, och gjorde stora framsteg i de lärda yrkena, samt lade sig isynnerhet på vitterheten. Detta, tillika med hans Svenska härkomst, förskaffade honom en sekreterare-befattning hos drottning Christina i och för hennes Svenska ärender, den han beklädde till hennes död och till hennes fullkomliga nöje, så att hon ofta hedrade honom med loford, med namn af snille, o. s. v. Hon adlade honom, hvarvid han antog namnet *Galdenblad*; men blef aldrig introducerad på Svenska riddarhuset. Det är ej afgjort, haruvida han någonsin offentligen ombytt religion; men visst är, att han var en ifrig proslutmakare och sökte isynnerhet locka Svenskar att öfvergå till katolska läran. Härtill använde han drottning Christinas penningar, och lyckades äfven, ej blott med fångne soldater och skeppsbrutne sjömän, utan äfven med fattige adelsmän och andra personer af de bättre stånden. Efter Christinas död sysselsatte han sig med ordnandet af hennes papper, samt afled på ett landtogs uti Italien, sedan han till sig hemtat sine yngre bröder, hvilka begge antogo hans namn. Den mellerste, **Lars**, gick i Venetiansk krigstjänst, befordrades till öfverste och kommandant på en Italiensk fästning,

samt lemnade, vid sin död, sin betydliga förmögenhet åt sin yngste broder,

Galdenblad, Johan. Denne hade i början varit simpel dragon i Österrikiska hären; men inträdde sedan i andeliga ståndet och genom sitt religiösa nit och sin broders rikedom, vann han så högt anseende, att han blef pater prior för jesuiter-kollegium i Lintz. Detta hade isynnerhet till ändamål att omvända nordboer, och var derföre helgadt åt nordens trenne skyddspatroner, de helige konungarne: Erik, Knut och Olof. Men Galdenblad inrättade dessutom en egen undervisningsanstalt, der 40 unge adelsmän skulle åtnjuta undervisning i alla för deras stånd nödiga yrken, och hvarvid man isynnerhet bemödade sig att locka dem öfver till katolska läran, ehuru denna afsigt icke öppet antyddes. Han skickade en Norrman, vid namn pater Rinck, till Sverige, men hvilken der genast fick befallning att återvända. En tull-inspektör Ahlberg i Alingsås förmäddes att dit försända 8 Svenska ynglingar; men anslaget upptäcktes, och 6 af dem blefvo skickade tillbaka från Götheborg. Pater Galdenblad, hvilken, enligt den beskrifning man har om honom, äfven i det yttre lærer hafva varit typen af en äkta jesuit, lång, torr och mager och med svartbrunt hår, afled i en hög ålder i Lintz, år 1736. Hans uppfostringsanstalt förföll efter hans död.

Galeas, ett 30 till 60 läster drägtigt fartyg, med tvenne master, af hvilka endast den främsta, som är högst, har rå-takling.

Galeja. Se: *Galer*.

Galejmyrorna, i Näsing socken af Bohus län. Namnet på dessa mossar härleder sig från den i Juli månad år 1718 företagna märkvärdiga transporten af Svenska galererne, landvägen ifrån Strömstad, genom Skee och Näsing socknar, till Idefjorden. Emanuel Svedenborg säges hafva uppgjort första planen till detta äfventyrliga företag, hvarmed man hade för afsigt att rensa Idefjorden från fiender, för att, dels vid infallet i Norrige hafva ryggen fri, dels lättare kunna framskaffa de nödiga materialerna till Fredrikshalls belägring. Ingen kan göra sig ett begrepp om det djerfva i denna plan och det kraftfulla i dess utförande, utom den, som med egna ögon sett de naturliga svårigheter man härvid hade att besegra. Det fordrades Carl XII:s ihärdighet, att icke låta afskräcka sig från ett sådant företag, då han såg dessa klippfyllda halvöar, dessa klippbranter, dessa träsk och grunda insjöar med sin dybotten, hvilka måste passeras, och dertill, vid vägens slut, en fientlig örlogsflootta, den der visade sina tandradder liksom till hånlöje öfver det underliga försöket. Men konung Carl var ej den man, som lät afskräcka sig af skenbara omöjligheter; transporten anbefalldes och gick lyckligt. Fartygen släpades upp i Strömsvattnet, derifrån landvägen förbi Blomsholms qvarnar till Färingsjön, så till Prestvattnet och öfver Näsing-slätten genom ett bergpass till sjön Längen, hvarifrån de drogos öfver bergåsar och träsk till Elfsjön, samt vidare öfver Pilegår-

dens ägor till Idefjorden, att Trångstrandsviken. Vägens längd tillsammanslagd utgör nära $2\frac{1}{2}$ mil, och man ser der ännu lemaningar efter kalfvelbroar och risbäddar. Den första transporten, som leddes, i konungens närvaro, af general-quarttermästaren von Dahlheim, bestod af 2 galerer, 7 större båtar och 1 slup; men sedan fortskaffades flere fartyg, jemte belägrings-artilleriet, samma väg, och i Augusti månad flöt en betydlig Svensk galerflotta på Idefjorden. Den största af galernerne, *Luxen*, kunde ej framforslas på samma väg, som de öfriga, utan måste föras en annan. Den 7 Juli steg den första galeren i konungens, hertigens af Holstein samt hela general-stabens närvaro i vattnet, under soldaternes höga fröjdeskri; men hurra-ropen tystnade, då fienden med 14 fartyg lade sig framför Trångstrand, och med sin kanoneld hotade att ointetgöra frukten af den otroliga mödan. Men konung Carl var med, och därför ledo Danskarne betydlig afbräck, med ringa förlust på vår sida. Några dagar derefter förnyade de försöket; men elden från Svenska vid Hällsmörk uppkastade batterier, samt våra båtsmäns djerfhet tvingade dem, att, efter ett par timmars kamp, söka skydd under Fredrikshalls kanoner. En sten vid Galejmyrorna bär namn af *Dödmansstenen*, till minne af en, som vid ofvannämnde tillfälle omkom derstädes, och hvilken ande vidskepelsen ännu tycker sig höra vid midnattstid klaga öfver sin ofärd.

Galen, Henrik von, härmästare i Lifland, begärde Sveriges bistånd emot Ryssarne vid deras befarade infall.

Galenskap har i vår gällande lag blifvit föremål för bestämningar, syftande dels att skydda samhället emot följderna af den vanvettiges handlingar, dels att försäkra honom om nödig vård, medan saknaden af förnuft gör honom oskicklig att vårda sig sjelf. I förra fallet är föreskrifvet, att den vansinnige bör sättas under klok mans förmynderskap, hvarigenom en borgen sökes för den olyckliges så väl bevakning som skötsel. Deraf följer ock, att juridiska förbindelser ej kunna ingås af en sådan person, och i sammanhang dermed är äfven stadgadt, att böter för dräp, begånget af vanvettig, drabba den eller de som det älegat att vårda den vansinnige. Då således den vansinniges handlingar icke anses tillräkneliga, ligger stor vikt på att utreda om en för brott anklagad person verkligen är vansinnig. Detta får ej domstolen afgöra, utan sundhets-kollegii hörande. Å andra sidan räknas stöld ifrån vansinnige personer för midingsstöld, och straffas med böter till det stulna godsets fyradubbla belopp. Likaså är lägersmål med afvita kvinna belagdt med 50 dalers böter, och skyldigheten att uppfostra barnet åligger mannen. Skulle deremot en gift person förlora sitt förstånd, kan äktenskapet under vissa förhållanden upplösas. Äktenskapsskillnad för sådan orsak är tillåten under tvenne villkor, nemligen att galenskapen fortfarit oafbrutet i tre år och ej lemnat hopp om förbättring, samt att den friska maken ej på något sätt varit vållande till den andres olycka. För denna omständighet bör

understås, hvaroden makarnes sammanlofnad varit före galenskapens utbrott. (Se äfven: *Dårhus*.)

Galeot, ett större, rundgattadt fartyg, takadt som galeas.

Galerer eller **Galejor** voro väl till namnet länge kända; men konung Gustaf Wasa var den första, som, vid pass år 1540, lätit bygga galejor på Italienska sättet, genom byggmästare, som han med stor kostnad lät komma från Venedig. Finnarne, som alltid varit skicklige i skeppsbyggeri, lärde sig snart konsten, och öfverträffade jemväl sina mestare. De första galerer skola vara byggde i Pedersöre socken af Österbotten. Konungen fann dessa fartyg tjenligast mot de infall och ströfverier, som Ryssar och Esther företogo med sina ladjor i Finska skärgårdarne. Galererna voro eljest de sämsta krigsfartyg, man kunde tänka sig. Försedda med två master och ett ofantligt sprisegel, voro de tungrodda och svåra att manövrera, erfordrade ända till 180 mans besättning, och förde likväl blott två, högst tre kanoner i fören. De gjorde således ingen nytta, svarande mot kostnaden, kunde ej förorsaka fienden den skada, hvarföre de af hans skott voro blottställda, och voro brukbara nästan endast till transporterande af trupper; men äfven härtill alldeles för dyra och oviga. De hafva därför i senare tider med skäl blifvit afskaffade. Sista gången de begagnades, var år 1813, då några sådana öfverfördes till Pomern och en tid lågo utanför Stralsund. Galerskjulen uppbyggdes på Djurgården i Stockholm år 1752, på entreprenad af borgmästaren Kjerrman, till ett antal af 30.

Galgekulla kallas en rund, djup håla uti ett berg i Tunhems socken, $\frac{3}{4}$ mil från Trollhättan.

Galla, Håkan, son till lagmannen i Wermland Folkvider, en ansedd och mäktig man, var nära att år 1206 blifva vald till konung i Norrige, efter Håkan; men hvilket hindrades deraf, att han ej var född Norrman, utan Svensk. I stället blef Inge Bardson, hans halfbroder och konung Sverres systerson, utvald till konung, hvaremot regeringen uppdrogs åt Håkan Galin, hvilken därför kallas riksföreståndare, greve eller jarl öfver Norrige. Han gifte sig samma år med Christina, Erik den heliges dotterdotter.

Gallas, Matthias, greve, född Italienare, var en af kejsarens befälhafvare under 30-åriga kriget, och fick ett slags namn derigenom, att han råkade föra befälet i slaget vid Nördlingen; men hvarst segern likväl icke fick tillskrifvas honom, utan dels Piccolomini, dels ock isynnerhet hertig Bernhards otidiga hetta. Gallas var sedan beständigt olycklig, ehuru han tre serskildta gånger sattes i spetsen för hären, och man sade om honom, att ingen gaf skickligare att förstöra en här än han. Detta skedde mindre i öppna fältslag, än genom okloka strategiska anordningar. Slutligen dog han år 1644, i en ålder af 55 år.

Galldrar (mythol.). Trollsånger, på hvilkas kraftiga verkan icke allenast den nordiska hedendomen, utan äfven medeltiden trodde, ehuru under olika namn. Medelst sådana Galldrar ansågs man

kunna förändra gestalt, fara genom luften och kufva alla elementerna, göra sig osårbar, m. m.

Galle, Peder, på sin tid en utmärkt theolog, professor i theologien och sedan erkedjekne, disputerade först i Upsala och sedan på Westerås riksdag med Olaus Petri, i konung Gustafs närvaro, år 1527, om företrädet emellan katolska eller Lutherska läran, den förre på Latin, den senare på Svenska. Bönderne ropade likväl åt Galle, att han skulle nyttja modersmålet, hvartill han då nödgades. Disputationsakten räckte till aftonen och ingendera af kämparne ville anse sig öfvervunnen; men deras tvist verkade likväl fördelaktigt för reformationens sak och öfvertygade mången dittills tvekande.

Galle, Olof, en af Gustaf I:s befälhafvare. Han erhöill år 1543 uppdrag, att, jemte åtskilliga andra, söka öfvertala den upproriska allmogen i Sunnerbo, Westbo och Östbo härad, att skilja sig från de öfrige Smäländningarne.

Galleen, Olof, fristads-läkare i Eskilstuna, sedan provincial-medikus inom lifgedinget i Södermanland, hvarifrån han tog afsked år 1808, och sedermera handlande med fristadens tillverkningar, titulerad kommerseråd, född 1765, har utgifvit en dissertation och en *Berättelse om den s. k. underbrunnen i Gillberga socken*; en annan *Om quacksalvaren Magnus i Juleta socken*, o. s. v.

Gallhammar, $\frac{1}{2}$ mtl. fräse i Arboga socken, är endast märkligt för det räljnen emellan Westmanland och Södermanland löper här emellan husen.

Gallia (mythol.). Så kallades Odens dryckeshorn. Det var förfärdigadt af kon Audumblas venstra horn och alldeles öfverklädt med guld.

Gallmeja kallas flere mineralier, hörande till släktet zink, hufvudsakligen bestående af kolsyrad zinkoxid, ofta tillsammans med kiselsyrad, och stundom bestående endast af sådan, ädel gallmeja. De renaste sorterna äro kristalliserade, genomskinliga, hvita, gul- eller brunaktiga; de orene deremot amorfa, af olika, vanligen smutsiga färger. Sådana förekomma hos oss i Rättviks socken i Dalarne och uti Stollberget i Norrberkes socken. Den rena gallmejan användes dels till utbringande af metallisk zink, dels till beredning af messing.

Galltorp, det enda säteriet på Öland. Se: *Gårdslas* socken.

Galläpplestekel (Cynips), ett till ordningen steklar hörande insekt-släkte, hvilkas honor sticka hål på löf och qvistar, för att deruti nedlägga sina ägg, genom hvilken retning växtens vätskor strömma till det lilla såret, och bilda der en utväxt eller knöl, inom hvilken äggen kläckas och larven undergår sin förvandling, samt slutligen, då den är fullt utbildad, borrar sig ut genom skalet. På detta sätt bildas de s. k. galläpplena, hvilka hufvudsakligen härstamma från åtskilliga i Levanten växande ek-arter, isynnerhet *Quercus cerris*, och frambringas af *Ekäpplestekeln* (C. *quercus folii*), som äfven finnes hos oss. Den är $\frac{1}{2}$ tum lång, svart-brun, med rödaktigt hufvud och fötter, klara, hvita, stora och yfviga vingar af $\frac{3}{4}$ tums längd, och

försäker det slägs galläpplen, som förekomma på undre sidan af bladen på våra ekar. Dessa galläpplen äro klotformiga, svampaktiga, till färgen röda, gula, gröna eller hvita; men innehålla en betydligt ringare mängd garfsyra än de verkliga eller Levantiska, hvarföre de icke, såsom dessa, hafva något handelsvärde; men kunna dock, i brist på andra, användas för husbehof till beredning af bläck och svart färgning. Utom denna finnes ännu en annan art af samma släkte hos oss, nemligen: *Sömnlornflugan* eller *Bedguarstekeln* (C. *rose*), hvilken är $\frac{1}{2}$ tum lång, svart med rödgult underlif och fötter, samt oklara, brunådriga vingar, och undergår sin förvandling på törnbusken, der dess larver lefva familjvis ända till 100:detals uti de mycket allmänna mosslika utväxter, som få namn af *Sömnlorna*, se detta ord.

Galodier, till börden Fransman, inkallades till Sverige i början af 1770-talet, såsom balettmästare vid kongl. theatern, och har komponerat balletter till flera af den tidens operor.

Galte, är hannen af tama svinet (*Sus scrofa*), hvilket är ett i de flesta länder allmänt husdjur. (Se vidare: *Svin*.) Ordet begagnas äfven såsom metallurgisk term, och betecknar då ett tackjernstycke, af 4 till 6 quarters längd och 8 och 15 lispunds vikt, som begagnas till framställning af stångjern vid s. k. Tysksmide, och erhållas 10, 12 å 14 stycken vid hvarje utslag ur masugnen, hvarvid de gjutas i halfrund eller trekantig form, och förses med behörigt hyttmärke.

Galten och Blacken, tvenne vikar af Mälaren, den förre i Södermanland, den senare i Westmanland.

Galten och Suggan. Bland de märkligaste monumenter, som förvaras på Gripsholm, kunna med skäl räknas de tvenne stora metallkanoner, hvilka ligga på yttre borggården. Dessa kanoner höra till våra äldsta troféer och hafva i Johan III:s tid blifvit eröfrade och hemförde af fältherren, frib. Pontas De la Gardie, då han i September månad 1581 intog Ivanograd, under Ivan Wasiliewitsch II:s tid. På den mindre kanonen skönjes ännu märken efter styckekulor. Den större är 8 alnar och 23 tum lång, den mindre 7 alnar och 19 tum, begge hafva de $7\frac{3}{4}$ verkstums kaliber och skola väga tillsammans $86\frac{1}{2}$ skeppd. I öfrigt äro de, för sin tid, prydligt och väl utarbetade, med löfverk, och hvardera har en inskrift på Ryska, som i öfversättning lyder, å den större: "Med Guds nåde, efter befallning af tsaren och storfursten öfver hela Ryssland, Johan Wasiliewitsch, är denna bössa, *Vargen*, förfärdigad år 7087, af Andrei Tziohoff." Den mindre: "Med Guds nåde, tsar Johan och storfurste öfver hela Ryssland, är bössan *Vargen* förfärdigad år 7085." (År 7085 svarar efter vår tideräkning mot 1577.) Drufvorna på dessa kanoner äro gjutna i form af hufvuden, med upprätt stående öron, stort gap och långa betar, i anledning hvaraf man för likhetens skull, gifvit dessa stycken namn af galten och suggan, hvilken benämning de ännu bibehålla. Dessa kanoner fördes till Gripsholm i Gustaf II Adolfs tid och för-

ärades åt hans moder, hvilken då innehade slottet såsom enkesäte.

Galtstigen, kungspark i Östergötland.

Galtström, ett järnbruk, i Njurunda socken af Westernorrlands län, har 4 härdar och 1,400 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Hammar-skatten är 14 skepp:d. Det här privilegierade manufaktur-verket begagnas icke numera. Bruket skoppar på Stockholm och äges af frih. G. Ridderstolpe.

Galtåsen, ett berg i södra ändan af Tofteryds socken i Jönköpings län, har fordom utgjort gränsskillnaden emellan Wexjö och Linköpings stift.

Galtön är en af de större odlade öarne i Tanums skärgård af Bohus län.

Galvanism kallar man det fenomen af elektricitet, som uppkommer genom beröring af tvenne metaller, och med tillhjälp af en ledande vätska, hydro-elektricitet. Dessa fenomen upptäcktes först af Antonio Galvani, och erhöles namnet efter honom. De instrumenter, som användas för frambringandet deraf få i allmänhet namn af staplar, och dessa uppfunnos först af Volta, i följd hvaraf de ömsom kallas elektriska, galvaniska och Voltas-staplar, samt bestå vanligen af sammanlödda zink- och kopparplåtar, hvilka benämnas par, och uppläggas på hvarandra i bestämd ordning med mellanlagda ylledukar eller pappskifvor, indoppade i lösningar af salter uti vatten eller syror. De begge yttersta plåtarna, som i ena ändan är koppar och i den andra zink, få namn af poler, och äro de punkter der den frigjorda elektriciteten visar sig mest verksam, sålunda, att den positiva utvecklas vid zinkändan, den negativa vid kopparändan eller polen.

Galvanoplastik kallar man det i senare tider uppfunna användandet af den hydro-elektriska eller galvaniska kraften, att utfälla metaller på hvarandra eller andra ämnen, i följd hvaraf dessa antingen blott förses med tunnare eller tjockare öfverdrag af sådana, såsom t. ex. vid galvanisk förgyllning, försilfring, m. m., dels ock aftryck eller afbildningar af åtskilliga modeller, frambragta uti allehanda metaller, särdeles i koppar, såsom till mångfaldigande af graverade kopparplåtar, stereotyper, o. dyl., hvarigenom denna konst, ehuru ännu blott få år gammal, vunnit ett högst betydande användande uti konster och handverk. I Stockholm är en galvanoplastisk fabrik anlagd.

Gamander (*Veronica chamædrys*), en mångårig växt, som förekommer allmänt i hela riket ända upp till Lappland på ångar, hvilka ej äro utsatta för bläst. Den är en god foderväxt, hvarförutan bladen kunna begagnas såsom ett temligen godt surrogat för the.

Gamla Byn, en socken i Södra Tjusts härad och kontrakt af Kalmar län och Linköpings stift, 2 $\frac{1}{4}$ mil N.V. från Westervik, vid hafvet. Socken kallades förut *Gamla Westervik* och var ett välbeläget vikinganäste; men blef efter kristendomens införande en köping, som i början af femtonde århundradet ägde stadsrättigheter. Dess äldsta privilegier äro utfärdade af konung Erik XIII af Pomern år 1421. Straxt derefteringo dock invå-

narne tillstånd att flytta sin nya stad 3 mil närmare hafsbandet, på det stället der nu staden Westervik är belägen, och vid det då väl befästade slottet *Stegesholm*, af hvars belägringar och öden i medeltiden invånarna hade ofta och svåra känningar. Socken är en köping med marknadsplats, der marknad hålles tvenne gånger om året, samt har utseende af en liten stad. Kyrkan är af obekant ålder; men täflar med de äldsta i riket, och är byggd af gråsten med tjocka murar. Här märkes konung Carl XI:s porträtt och en maskorg, uppsatt till äminnelse att denna köping varit stapelstad. Vid kyrkan finnas minnesmärken efter den forna staden. Dessutom märkes här: *Casimirsborg*, fordom Mem, har behagligt läge vid Gamleby-viken, och har i mera än tvenne århundraden tillhört greffliga släkten Lewenhaupt. *Åby gård*, 1 mtl. säteri, anses äldre än gamla Westerviks stad eller köping, som på dess ägor utan tvifvel i urminnes tider varit anlagd, och kallas äfven därför *Gammalgård*; har tillhört släkterna Sture, Soop, Clerck, Sparre, Bonde och Lewenhaupt. *Skramstad*, militärboställe, och *Lida*, 1 mtl. säteri. Socken hör till 2 kl. regala pastorater och har 1,964 invånare på en areal af 24,647 tunn., af hvilka 1,930 äro sjöar och kärr. Socknens hemmantal utgör 48 $\frac{3}{8}$ förmedlade hemman. Adr. Söderköping.

Gamla Kil eller **Gammalkil**, en socken i Walkebo härad af Östergötland, Wifolka och Walkebo förenade kontrakt af Linköpings stift, 1 $\frac{1}{2}$ mil S.V. från Linköping. Hade redan år 1345 egen pastor. Tvenne år flyta genom socken, som äfven har trenne större insjöar, nemligen *Storajön* eller *Wikarn*, *Duseborgs* sjön eller *Lillsjön* samt *Kälven*. Kyrkan, belägen på en långsluttande höjd, nybyggdes åren 1799 och 1800. Altartafeln och flera målningar äro af Hörberg, och tvenne perspektiv-målningar af Frisk. Kontraktsprosten N. Retzius, namnkunnig för sin ovanliga kroppsstyrka, den han bibehöll tills han dog år 1752, 83 år gammal, var här kyrkoherde. Nordvest om kyrkan är en björklund, troligen en offerlund, med 14 grifhöggar, hvaruti man funnit en urna och jernstycken. Pesten härjade här år 1710. I denna socken märkes: *Duseborg*, säteri (se detta ord), *Kapperstad*, i äldre tider *Kappstad*, 1 mtl. frälssäteri, samt åtskilliga boställen. Välbyggda hemman äro *Stora Broby* och *Sixtorp*. Häradets gamla domaresäte och tingsplats lära hafva varit på *Rörberget* i denna socken, der stället är utmärkt genom en större och fyra mindre stenar. Socken hör till 2 kl. konsist. pastorater. Den består af 45 $\frac{3}{8}$ mtl. med 1,447 invånare. Dess areal utgöres af 13,909 tunn., af hvilka endast 520 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Gamla kyrkor hafva mörka fönster. Med detta ordspråk betecknas: ålderdomen har svag syn. **Gamla stylen** kallas i Sverige den Julianska tideräkningen, hvilken begagnades hos oss ända till år 1753, då den nu brukliga s. k. nya stylen eller Gregorianska tideräkningen infördes. Det Julianska året härleder sig från Julii Cæsars förbätt-

ring af den Romerska tideräkningen. Romulus hade först bestämt det Romerska året till 304 dagar, hvilket han dock sedan ändrade till 360. Hans efterträdare Numa Pompilius minskade åter dagarnas antal till 355, med gemensamt afseende på månens och solens rörelser. På det att årsräkningen skulle falla in med solåret, förordnade han, att en skottmånad skulle hvarannat år insättas, hvilken åter tid efter annan behöfde ökas och minskas för att ernå rätta förhållandet. Genom fel i denna tideräkning, jemte origtigt-inkjutande af skottmånaden, uppkom efterhand en sådan förvirring, att, vid Julii Cæsars tid, året hade skridit tillbaka hela 67 dagar. Julius Cæsar tillade då på en gång dessa 67 dagar, hvarigenom förvirringen för den gången var afhjelpat, och bestämde för framtiden årets längd till 365 dygn, med ett skottdygn hvarje fjerde år. Månaderna ändrades blott obetydligt, så att December och Januari, hvilka förut haft 29 dagar, fingo 31, samt Februari 29 dagar. Efter Julii Cæsars död förvirrades åter tideräkningen, genom orätt beräkning af skottåret, hvilket dock afhjelpes redan af kejsar Augustus. Denne furste flyttade då äfven en dag från Februari till den månad, som bar hans eget namn, hvaraf kommer, att Februari har blott 28 dagar. Den Julianska beräkningen visade sig dock i tidernas längd origtig. Det Julianska året var något längre än solåret; skillnaden utgjorde årligen 11 minuter. Följden blef, att vårdagjemningen inföll tidigare än den var beräknad, och utan en ny rättelse skulle årstidernas ordning hafva småningom blifvit omvänd; jul hade flyttat sig till sommaren och midssommaren till hösten. Den omständighet, hvilken isynnerhet bevekta påfven Gregorius XIII att rätta tideräkningen, var förvirringen i afseende på påsktiden. Ett nytt kalendarium utarbetades, framför allt af en läkare Aloisius Lilius, och anbefalldes till antagande öfver hela kristenheten, ifrån och med år 1582. En skillnad af 10 dagar hade nu uppstått, hvarföre dessa 10 dagar på en gång uteslötos. Derjemte, och för att hindra nya rubbningar, beslöts, att på 400 år 3 skottdagar borde utgå. Denna förordning var nödvändig; emedan någon skillnad i alla fall qvarstod emellan solåret och det Gregorianska året. Skillnaden gör en dag efter 134 år, hvarföre på 400 år tre dagars uteslutning i det närmaste bevarar det rätta förhållandet; likväl ej fullkomligt, ty solåret är i alla fall ej alldeles lika med det Gregorianska. Skillnaden är likväl ej större, än att 3,600 år erfordras, innan den utgör en dag. Denna nya tideräkning ville protestanterna icke antaga, emedan påfven anbefallt densamma under hot af bannlysning. De fruktade, att dess antagande kunde tydas såsom lydnad för påfven. Slutligen aflog religionshatet så mycket, att den nya tideräkningen infördes hos protestanterna. Påsken skulle nemligen bestämmas efter en egen method, olik den Gregorianska. År 1700 blef den i hufvudsaken, ehuru ej i afseende på påskterminens bestämmande, antagen i det protestantiska Tyskland. Konung Carl XII lät äfven, enligt Gregorianska kalendern,

utesluta skottdagen år 1700; men insatte denna för-lorade dag åter år 1712, sedan Sverige dessa tolf år haft en alldeles egen tideräkning, olik hela det öfriga Europas. År 1712, hvilket dessutom var skottår, utgjorde således 367 dagar i Sverige. År 1740 antogs det rättade sättet att bestämma påsken, och ändtligen år 1753 började Sverige räkna tiden likasom de Tyska protestanterna, efter den förbättrade kalendern. Elfva dagar, hvilka då utgjorde origtigheten i gamla stylen, uteslötos detta år ur Februari månad. Den olikhet i afseende på påskens bestämning, som ännu skiljer protestanternes kalender från den Gregorianska, har sedermera äfven blifvit häfd. En kongl. förordning stadgade, att för år 1753, då de elfva dagarna uteslötos, borde fardag, flyttningstid, marknader, o. dyl. räknas efter gamla stylen.

Gamla vänner och pröfvadt svärd, Åro i möden guld det värd, d. v. s. guld et pröfvas i glöd och vänner i nöd.

Gamle man eller bonden, kallas en hög klip-pa, 2 mil N.O. ut i sjön från Nordmaling, 6 mil från Umeå. Den utgör en märklig hafskänning, är mycket brant på 3 sidor, men något sluttande på den fjerde. Ingen båt kan ligga der i storm, utan måste dragas upp på klippan, hvilken har omkring 400 alnar i omkrets.

Gammalberget, vid Falun. Under oroligheter-na år 1743, stadnade den upproriske allmogen här d. 8 Juni; men skickade fjerdingssmannen, O. Olsson i Åkre, förut intill staden. Olsson underrät-tade landsekreteraren om allmogens förebavande, och förfrågade sig, huruvida de, säkre och utan mot-stånd,ingo komma in till staden. Han erhöi till svar härpå, att det vore säkrast om allmogen vil-le vända om.

Gammalgården, en egendom i Thorsångs soc-ken af Dalarne, berättas vara uppbyggd af en klockare, som för ett mord på en djekne, hvil-ken studerade astrologien, flydde in i skogen vid Knifva-byttan och blef en rik och förmögen man. En hans måg uppbyggde Wika kyrka, och en an-nan hode i Storgården i nämnde socken.

Gammalstorp, en socken, med Ysana, hör till 2 kl. regala pastorater, och är belägen i Listers härad af Blekinge län, Listers och Bräkne förena-de kontrakt af Lunds stift, $\frac{1}{2}$ mil N. från Sölflits-borg. Kyrkan är nybyggd på 1790-talet. Moder-socknen och annexet ligga på hvar sin sida om sjön *Wesan*. Ysana gränsar till hafvet, men Gam-malstorp till Skåne, hvarifrån det skiljes af *Rinaberg* eller *Ryssberget*, som är en bergsrygg omkring 3 mil lång. Nära vid Gammalstorp synas, på nå-gra stenhällar vid berget, spår efter människors och hästars fötter, och sägnen berättar, att tvenne jättar hafva slagits här, den ene till häst och den andra till fot. Äfven synes en hålighet i stenen, som uppgifves vara märke efter en rese, hvilken sattit derstädes. *Lögetröden* kallas en liten aflång urholkning i stenen, der jätteqvinnoerna påstås hafva lögat si-na barn. Inom socknen märkas: säterierna *Kisa*, *Gamla Ryadal*, *Gammalstorp*, jemte flera andra min-dre lägenheter. Socken består af 32 $\frac{1}{2}$ mtl. med

2,440 invånare, på en areal af 12,268 tunnland, af hvilka 580 äro sjöar och kärr. Adr. Sölsvitsborg. **Gammalstorp**, säteri i Thans socken af Westergöthland, 2 mtl. med underliggande, har rymlig och vacker trädgård samt bördig åkerjord. Ägare häraf hafva varit G. Zelow, M. Friedenreich, Cl. Virgin samt H. M. konung Carl XIV Johan.

Gammal synd gör ny skam, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed förstås att äfven ett gammalt felsteg medför vanära, då det röjes.

Gammalsäter-fjället, i Dalarne, ligger 3,013 fot öfver hafvet, 1,500 å 1,600 fot öfver Dal-fjellen.

Gammelbo, ett jernbruk i Ramsbergs socken af Nerikes län, har 4 härdar och 2,050 skepp:d 16 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten är 15 skepp:d 7 lisp:d 13 marker. Det s. k. högre frälse-smidet utgör 512 skepp:d 10 lisp:d. Bruket skeppar på Stockholm. Ägare: intressenter; disponent: G. Öijer.

Gammelbo eller **Granhult**, jernbruk, beläget i samma socken, med lika många härdar och lika stort smide som ofvanstående bruk. Hammarskatten och skeppningsorten äro ock desamma. Här finnes äfven s. k. högre frälse-smide till ett be-
lopp af 512 skepp:d 10 lisp:d. Ägare: L. D. Heijkenskjöld och D. Heijkenskjölds arvingar.

Gammelgarn, annex till Östergarn, beläget på Gottland i dess norra fögderi, $4\frac{1}{2}$ mil S.O. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan, af sten, är byggd år 1052. Här är en grafsten med run-inskrift. Socken-
nen består af $8\frac{1}{4}$ mtl. och har 326 invånare på en areal af 7,568 tunnland, af hvilka 450 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Gammelhyttan, bergsmanshytta i Qvisbro soc-
ken af Nerikes län, 4 mil från Örebro.

Gammelkroppa, ett jernbruk i Kroppa socken af Wermlands län, har 1 härd. Puddlings- och våll-ugnar äro här på försök inrättade, och hafva obestämd tillverkning af eget tackjern. För puddlingen begagnas de från masugnen erhållna bränn-
bara gaser. Skeppar på Götheborg. Ägare: frih. C. G. Fleetwood m. fl. intressenter. Disponent: frih. J. W. Stjernstedt. Bruksstämpeln: G K med ordet *Puddl.* under, inom en fyrkant.

Gammelstilla, ett jernbruk i Thorsåkers socken af Gefleborgs län, har 2 härdar och 1,202 skepp:d 10 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten är 12 skepp:d 10 marker. Emot ser-
skild hammarskatt är smides-rätten för öfrigt oin-
skränkt vid härdarne. Här finnes ett manufaktur-
verk privilegieradt för eget behof. Härander ly-
der *Skommarhytte* masugn, $\frac{3}{4}$ mil V. från bruket. Malm hemtas från Thorsåkers, Bispbergs och Nor-
bergs grufvor. Skeppar på Gefle. Ägare: G. L. Nisson och P. U. Gussander.

Ganander, Henrik, komminister, död 1752, har utgifvit en *Lappska gramatika*, tryckt i Stock-
holm år 1743.

Ganander, Christfrid, kapellan, född 1741, död 1790, har författat ett *Finskt och Svenskt Lexi-
kon*, hvilket likväl ej blifvit tryckt; utgaf 1783—
1789 *Finska Gåtor*, en *Mythologia Fennica*, och en

afhandling, tryckt i Åbo tidning: *Om Ättebögar och
Ryssegrävar*.

Gandalf II., eller **den gamle**, tillhörande den
frejdade Alfo-ätten, styrde omkring år 700 i Alf-
hem, eller det nuvarande Bohus län. Han blef, ge-
nom sin sköna dotter Alfhild, svärfader åt den Nor-
diske öfverkonungen Sigurd Ring, samt morfader åt
Ragnar Lodbrok. Om hans öden känner man föga.

Gandalf den yngre, var en sonsons son till den
förre, samt den siste af Alfhemns konungar. Han
stupade år 866, i en strid mot den unge eröfraren
Harald Hårfager, sedan han förut, under ständiga
fejder med dennes fader, förlorat stora sträckor
af sitt rike och sina trenne söner. Historien teck-
nar honom såsom en tapper och klok, men i valet
af medel föga nogräknad höfding.

Gandvik, ett namn, som ofta förekommer i våra
fornsagor och betecknar den vik af Ishafvet, hvil-
ken numera benämnes Hvita Hafvet.

Ganglate (mythol.), en tjenarinna hos dödsgudin-
nan Hel. Hennes namn betyder: *gå långsamt*. Hon
är, liksom hela helvetes-gudinnans omgifning, stygg
och ryslig att åskåda. Hon sitter på en knarran-
de stol och har jern i ådrorna, i stället för blod.

Ganglere (mythol.), konung Gylfes namn, då han
gaf sig ut på resor, för att lära känna Asarne
och deras vishet. Eddan berättar, att han, under
en gammal mans skepnad, vandrat till Asgård.

Gansog, Johannes, en Tysk bildhuggare från
Frankfurt an der Oder i slutet af 1500-talet, har i
Sverige, dit han inkallades, efterlemnadt flera min-
nen af värde. De förnämsta äro predikstolarne i
Lunds och Upsala domkyrkor, några vackra graf-
monument öfver Gustaf Wasa och hans gemåler
i Upsala, och mindre lyckade öfver Magnus Lada-
läs och Carl Knutsson i Riddarholms-kyrkan.

Gansvikem, en hamn i Grötlingbo socken på
Gottland.

Ganthem, annex till Dalhem, beläget på Gott-
land i dess norra fögderi, $2\frac{1}{2}$ mil S.O. från Wis-
by. Kyrkan är byggd af sten år 1210. Socken-
nen består af $8\frac{5}{8}$ mtl. och har något öfver 200 invå-
nare på en areal af 5,925 tunnland, af hvilka 750
äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Garda, en socken, med Etelhem, belägen på Gott-
land, i dess södra fögderi och Garda ting, samt
Wisby stifts södra kontrakt, $4\frac{1}{2}$ mil S.O. från Wis-
by. Kyrkan, af huggen sten, är uppbyggd om-
kring år 1086. Här finnes en listken med runor.
Kyrkoherden i Garda Nils Larsson erhöi af drott-
ning Christina år 1646 skattefrihet å Håguls skatte-
hemman, hvilken frihet bekräftades af konung Carl
X år 1652, då kyrkoherden, vid en resa ge-
nom socknen, åtföljde denne furste i dess egen
vagn. Socken-
nen hör till 2 kl. konsist.; den består
af $11\frac{3}{4}$ mtl. och har 453 invånare, på en areal
af 6,318 tunnland, af hvilka 550 äro sjöar och kärr.
Adr. Wisby.

Garda, tingslag på Gottland, i dess södra befall-
ning, innefattar socknarne Alskog, Lye, Etelhem
och Garda, tillsammans utgörande $42\frac{3}{4}$ mtl. med
1,616 invånare.

Gardarig, eller Göthrik Baldarson, enligt Dalin en bland Göthernes anförare, under hvars befäl de ryckte från Tyskland genom Schlesien och Polen. **Gardarike** var våra förfäders benämning på det nuvarande Ryssland. Det kallades äfven *Holmgård*. **Gardell**, Nils, född år 1736 och död 1813, kyrkoherde i Hålbom på Gottland samt år 1807 biskop derstädes, L. af N. O. och theol. doktor. Kallas i Thomée kyrkohistoria "i alla afseenden obetydlig."

Gardes-regementen, Svenske, äro tre, förlagde i Stockholm, såsom konungens livvakt. Tvenne af dem utgöra infanteri, det tredje kavaleri. Detta eller lifgardet till häst består af 400 man, fördelade på fem skvadroner. Svea lifgarde utgöres af 800 man och lika stort är äfven andra lifgardet. Högsta befälet öfver dessa trupper har konungen i egen person behagat öfvertaga; men den närmare styrelsen tillhör sekund-chefs-embetet, hvilket medför öfverstes rang. De begge garderna till fots innefatta åtta kompanier, och alla tre gardes-regementerna hafva sin gemensamma mötesplats på Ladugårdsgärdet vid Stockholm. Gardes-regementerna äro värfvade och aflöningen utbetalas af stats-kontoret; men bevarings-, beklädnings- och dylika persedlar af krigs-kollegium. Vissa behof för manskapets räkning anskaffas af befälet, efter passevolans-kontrakter med kronan. Värningen sker på vissa år, högst tolf, efter hvilkas slut den kan förnyas. Gardes-regementerna äro s. k. rang-regementen, hvilkas officerare äga vissa företrädes-rättigheter, bestämda genom ett kongl. bref af d. 2 Mars 1833. Aflönings- och underhålls-kostnaden uppgår för Svea lifgardet till vid pass 156,000 R:dr, för andra lifgardet till 158,000 och för lifgardet till häst till 182,000 R:dr B:ko. Af de 800 nummer, som utgöra gardes-regementerna till fots äro 24 indragne och anslagne till spelet. Civilstaten af regements-prest, läkare, auditör, regements- och mönster-skrifvare utgör vid hvarje af dessa tre korpser 8 personer. Officerarnes antal är 24 vid hästgardet och 38 vid de öfriga begge korpserne, samt under-officerarnes 19 vid infanteri-garderna och 25 vid det ridande gardet.

Gardianer kallades, under påfviska tiden, Fransiskanernes och Gråbrödernes förmän och föreståndare; men Benediktiner-, Cluniacenser- och Bernhardiner-munkarne nämnde sina abboter, och Dominikanernes och Svartbrödernes benämndes priores.

Gardrosa (mythol.). Så hette ett atmärkt vackert sto, hvilket födde den vindsnälla fålen, Hofvarpnen, på hvilken rider Gna, gudinnan Friggas budbärerska.

Garfning, logarfning, kallas i allmänhet de arbeten, hvarigenom djurs hudar och skinn förädlas till läder, garfvas eller göras gara, hufvudsakligen genom behandling med åtskilliga bark-arter, särdeles ekbark, eller andra likartade växtämnen, och hvarvid den uti dessa innehållna garfsyran ingår med hudsubstansen en förening, som är oföränderlig i luften och olöslig i vatten samt de flesta vätskor, i följd hvaraf huden så väl hindras

från att, såsom i sitt naturliga tillstånd, taga röta, som och blir ogenomtränglig för vatten; men derjemte erhåller en viss grad af böjlighet och elasticitet, hvilken den saknar i sitt torkade tillstånd, samt genom behörig smörjning och ytterligare beredning blir fullkomligt mjuk och smidig. Detta senare ändamål vinnes äfven genom en annan arbetsmethod, kallad hvitgarfning eller hvitväntning, och hvilken skiljer sig från logarfningen derigenom, att hudsubstansen dervid genom tjenlig behandling förenas med vissa salter, hvarigenom den äfven blir oföränderlig i luften, men likväl icke, såsom vid logarfningen, ogenomtränglig för vatten. Garfning betecknar äfven i metallurgien den operation, som användes för beredningen af garfstål. **Garfstål**, ett slags stål, hvilket tillverkas antingen och vanligast af smältstål; men äfven af brännstål, på det sätt, att flera stänger af dessa slag sammansvetsas och åter utsträckas till behöriga dimensioner, hvarigenom det erhålles mera likartadt genom hela sin massa.

Garfverier hafva i Sveriges ekonomiska lagstiftning blifvit ansedda såsom dels handverk, dels fabriks-inrättningar. Garfverier höra i allmänhet under skrå, och få anläggas endast i städerna; men s. k. Engelska garfverier anses såsom fabriksrörelse och kunna anläggas af hvilken som helst i staden eller på landet. En annan skillnad emellan dessa olika slag af garfverier bestod i de Engelska garfveriernas inskränkning, att blott använda utländska hudar, samt vid beredningen deraf endast ekbark. Detta är dock längesedan upphäfvat. Svenska hudars beredning vid sådana inrättningar tilläts 1774, genom ett kongl. bref till kommerskollegium, och slutligen medgafs dem år 1828, att äfven begagna hvad slags bark som helst. Ett Engelskt garfveri anlades redan år 1753 på Kungsholmen i Stockholm af Fialaj och Grafver; men då det här ej kunde bära sig, blef det åter nedlagt och huset använt 1793 till kasern åt lifhusarerna, numera lifgardet till häst, på samma plats der nu garnisons-sjukhuset står. Samtliga garfverier utgjorde år 1842 ett antal af 296 och sysselsatte 795 personer, samt tillverkade varor för ett uppskattningsvärde af 683,626 R:dr. Samma år utfärdade kommerskollegium tillstånd för anläggandet af icke mindre än 34 Engelska garfverier. (Se vidare: *Fabriks- och Manufaktur-näringen*.)

Garur (mythol.), den Nordiska mythologiens Cerberus, betecknar i Eddan en stor hund, bunden i underjorden vid Knipahällen. Vid Ragnarök skall Garms band brista, hvarefter han strider mot Tyr, och de båda blifva hvarandras bane.

Garn, ett fördelaktigt hamn på Gottland i Grötlingbo socken, norr om stenbrottet på Grötlingbo udde. Midt för hamnen är *Angantyls hög*, hopkastad af stora kullerstenar, i omkrets vid pass 113 alnar, med en lagd stenring rundt omkring. I högen har man funnit ett litet kopparsvärd. Der bredvid äro några mindre högar och några ätteplatser.

Garvering på fruntimmers-klädningar. I 1766 års förordning emot yppighet och öfverflöd stadgas, att ingen på fruntimmerskläder fick tillsätta

och göra garneringar af annat, än endast samma slags tyg, hvaraf klädningen var gjord. Straffet häremot var ej så obetydligt, ty den som bröt emot förbudet, skulle plikta 100 daler silfv. m., mista klädningen och såsom orden lyda, "vara ovärdig, at tädanefter bära Sidentyg." Fruntimren fingo likväl af gunst och nåde sig tillagde rättigheten, att få slita ut de plagg med förbudna garneringar, dem de redan ägde, likväl skulle sådant vara gjordt inom d. 1 Jan. 1768.

Garney, Johan Carl, öfver-masmästare, utgaf år 1791 *Handledning i Svenska masmästeriet*, hvilken sedan omarbetades af Lidbäck.

Garning kallas den smältprocess, hvarigenom råkoppar förädlas till s. k. gar- eller rosett-koppar. Den verkställes uti egna ugnar, kallade garhårdar, uti hvilka genom blästerluftens verkan på den smälta råkopparen, de deruti befämdliga syrsättligare metaller förslaggas.

Garnison finnes i Stockholm, samt i rikets befästade orter, och utgöres af hela den värfvade delen af hären, med undantag af Wermlands fältjägare-regemente, hvilket sammandrages endast vid möten eller då rikets tjänst det fordrar. Stockholms garnison utgöres af tre gardes-regementen, kongl. Svea artilleri, samt, om man så vill kalla det, kongl. lifbeväringens-regementet, ehuru detta, utom vid mötena, endast utgöres af en officers-korps, hvilken bestridr vakthållningen vid det kongl. hofvet. I Malmö, Ystad, Helsingborg och Engelholm är kronprinsens husar-regemente förlagd, Götha artilleri i Götheborg samt Wendes artilleri i Christianstad. Likväl hafva artilleri-regementerna vissa depot-kompanier garnisonerade på andra ställen, såsom Svea artilleri i Waxholm, Gelle, Wisby samt på Dalarön, Götha artilleri i Carlsborg och Carlsten, samt Wendes artilleri i Landskrona. Denna sistnämnda stad har dessutom en egen garnison, det s. k. Landskrona garnisons-kompani, som bildades af den del af konungens f. d. eget värfvade regemente, som, när detta regemente upplöstes, antingen icke uttjenat sina kapitulationer, eller äfven i annat fall ville fortfara med tjänstgöringen. Befälet utgjordes af officerare vid det nyssnämnda regementet, eller vid Skånska infanteri-regementerna eller Hallands infanteri-bataljon; men kompaniet rekryterades icke, utan har numera upplöst sig.

Garnisons-sjukhuset i Stockholm. Denna stora och dyrbara byggnad börjades redan år 1816, men blef ej färdig förr än 20 år derefter, och har kostat mellan 3 och 400,000 R:dr B:ko. Man har ofta tadlat, icke blott den långa tidsutdräkten och dyrheten, utan äfven att det blifvit anlagdt på Kungsholmen, då hufvudstadens garnison är förlagd på Ladugårdslandet, och således en lång och för patienterna svår transport häraf förorsakas. Det är inrättadt för 300 man, har, oberäknadt den ofvannämnda omständigheten, ett förträffligt läge och liknar mera ett palats, än ett sjukhus.

Garnspinneri. Se: *Bomulls-spinnerier och Fabriks- och Manufaktur-näringen.*

Garp betyder i fornspråket ursprungligen en daglig man, sedermera finner man det beteckna en viking af det mindre ädla slaget, och slutligen begagnas det såsom öknamn på de Tyskar, hvilka under sju års tid (1389—1396) framforo i Sverige med mord, brand och plundring, under förvändning att hämnas den år 1389 afsatte och tillfångatagne konung Albrekt. Garparne utbredde sig öfver hela landet, uppbrände Westerås, Enköping, Nyköping och Skara, samt slog de till motstånd samlade bönderne i flera drabbningar, till dess de vid Tjällmo i Östergötland tillfogades ett allvarsamt nederlag utaf Östgötha-allmogen, som ännu ger namnet *Garpa gölar* åt några mossar, invid hvilka denna strid skall hafva stått.

Garpa, jerngrufva i Lerbäcks bergslag af Nerikes län, der omkring 1,900 skepp:d malm årligen brytes.

Garpe slott i Östergötland. Se: *Vestra Harg*, socken.

Garpenberg, en socken, belägen i Näsgårds fögderi af Stora Kopparbergs län, Hedemora kontrakt af Westerås stift, $2\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Hedemora. Här märkes *Garpenbergs kopparverk* och *grufvor*, *Garpenbergs jernverk*, *Garpenbergs kungsgård*, samt *Wiks* eller *Olshytte stålverk* (om hvilka se under dessa ord). *Jönviks by*, en länge ödelagd grufva, har omkring år 1818 åter blifvit upptagen och ger god tillgång på malm. *Årängs* och *Viks* koppar- och jerngrufvor äro ödelagde. *Hummelbo* silfvergrufva håller en silfverhaltig blyglans. Dessutom finnas flere jernmalms-anledningar, hvaribland *Rytshyttefallet* och *Christina nya grufva*, som gifvit 5,364 skepp:d jernmalm under år 1839. Socknen hör till 3 kl. regala pastorat; består af 16 mtl. och har 2,106 invånare. Dess areal utgör 32,400 tunnln., af hvilka 3,600 äro sjöar och kärr. Adr. Avesta.

Garpenberg, ett jernverk, jemte *Dormsjö* och *Wik* eller *Olshyttan* (se detta ord), beläget i Garpenbergs socken af Stora Kopparbergs län. De tvenne förra bruken privilegierades år 1782. Verket har 7 hårdar och 3,150 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern, äfvensom gjuteri vid *Dormsjö*. Frälse-smidet utgör 149 skepp:d 18 lisp:d. Här tillverkas spik och hvarjehanda manufaktur-smide. Garpenberg har en betydlig egendom och ett d. 28 Maj 1818 privilegieradt *rödjärnsverk*, af hvars tillverkning tionde-afgiften, sedan år 1824, måste utgöras med hvarje 30:de tunna. Hammar-skatten utgör 30 skepp:d. Skeppningen sker på Stockholm. Ägare: E. v. Stockenström och medintressenter. Smidesstämpeln: W S inom en cirkel. Bistämpel: W. W. & Co.

Garpenbergs kopparverk, i Garpenbergs socken, räknar sin ålder ifrån 12:te århundradet och bearbetades då af biskop Engel i Westerås, genom Tyska bergsmän. Den äldsta handling man känner om detta verk, är konung Erik XIV:s bref af d. 22 Nov. 1563 till And. Garpus. År 1579 erhöill konung Johan III:s kamererare Ol. Knutsson fullmakt, att hafva "Garpenbergs bruk tillika med de andra bergverken i befällning." År 1597 öde-

lades braksdriften, genom vårdalshöhet hos befallningsmannen i orten. År 1601 lät konung Carl IX med arbete försöka Garpenberg. År 1613 emottogs Garpenbergs gård och kronogrufter på arrende af Hans Christoffer Steger från Falan, hvilket ej fortfor längre än till år 1620, då de öfvertogs af Otto Henr. Schmidt från Schwaben och Jon. Rollenhagen. Bruket gaf år 1624 i arrende 300 dlr. År 1637 öfvertogs det af Th. Funck och innehades af denna släkt till år 1758, efter hvilken tid Garpenbergs gård och kopparverk varit i enskild mans hand. I senare tider hafva grufvorna gifvit en betydlig minskad afkastning, och på senare år i medeltal lemnat 182 skepp:d koppar, å 137 R:dr Bko. De ödelagde grufvöppningarne vid Garpenberg kallas ännu *Hedengrufvor*, emedan man formodar, att de blifvit upptagne i bedendomen. De förmämsta af Garpenbergs grufvor äro: Stora Hedninge-grufvan, Funk-grufvan, Eriks-grufvan och Rålambs-grufvan. Man har här anmärkt cement-vatten och cement-koppar.

Garpenbergs kungsgård, $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan, förut krono, inlöstes till skatte af assessor J. Funck. Framlidne bergsrådet och riddaren Salomon v. Stockenström, jemte dess meddelägare, hafva här uppfört flere vackra byggnader. Egendomen tillhör nu, jemte förutnämnde verk, kammarherren E. v. Stockenström och dess syskon.

Garphyttan, jernmanufaktur-bruk i Tysslinge socken och Nerikes län. Här idkas diverse manufaktur- samt svartsmiden, jemte spik-tillverkning af eget tackjern. Bruket har 2 härdar och 800 skepp:d priv. årligt smide. Hammarskatten är 8 skepp:d. Skeppar på Stockholm. Ägare: P. Hinnerason. Brukstämpeln: G B.

Garphyttan, $1\frac{1}{2}$ mil V. från Lindes stad i Nerike, tillhör bergsmän.

Garphytte-kilmt, ett högt berg i Tysslinge socken af Nerike, hvari anträffas ihåliga rum, såsom kamrar, hvilka torde vara utbrutna grufvor. I berget finnes äfven ett större hål, som kallas *Guldhålet*, bildadt af naturen, ehuru man der brutit efter guld och silfver. Man har här anmärkt flere egna stenarter.

Garpsström, jernbruk i Westmanland. Se: *Ellholm*.

Gartman, Johan, juris professor i Upsala, född 1624, död 1684, ansågs för en af sin tids lärdeste män; har utgifvit: *Ett Loftal öfver Riksrådet Erik Gyllensijerna*, samt en *afhandling de Penitentia Legali*.

Gartz, en stad i Pomern, belägen vid Oderströmmen, blef anmärkningsvärd under trettioåriga kriget. Medan de kejserlige innehade Gartz, lades, af deras befälhafvare, Conti, ett bakhåll mot Gustaf II Adolf, hvartill anledningen gafs af en öfverst-löjtnant del Pont, hvilken för syns skull öfvergått till honom. På ömse sidor af en halvög, som konungen med 70 Finske ryttare skulle passera, ställdes 1,500 Neapolitanske kuirassierer, hvilka härstades angreps de bekymmerslöst framtågande. Striden blef häftig; men oaktadt konungens och hans följeslagares tappra motstånd, började fördelen la-

ta åt fiendens sida. Gustaf H Adolfs häst blef skjuten och han sjelf fången, men lyckligtvis icke igenkänd, så att de efterföljande Svenska skvadronerna, af skotten underrättade om faran, hunno fram till undsättning, och Neapolitanerne nödgades fly efter förlust af 400 döde och 200 fångar. Konungen ångrade sedan bittert sin oförsigtighet, hvilken vållat så många tappres fall. Staden Gartz innehades af de kejserlige ännu till annandag Jul år 1630, då Schaumburg, efter Greifsenhagens eröfring, utrymde den, efter att först hafva antändt den olyckliga staden. Gustaf Adolf inryckte der två timmar senare.

Gartz, Peter, en gammal Carolin, hvilken kom i tjenst 1689, som volontär vid lifgardet; men tjente sig upp, så att han 1701 var kapiten. Han erhöill aldrig någon högre grad, ehuru han fick majors och öfverst-löjtnants karakter. Icke destomindre gjorde han alla Carl XII:s fälttåg, från slaget vid Narva till det vid Pultava, der han blef fången, och fördes till Tobolsk. Här qvarhölls han till år 1722, då han ändtligen hemkom och dog i tjensten på 1730-talet, några och 60 år gammal.

Gartzius, Johan, skref sig äfven *Garsius*, *Gartz* och *Gardts*, assessor i Åbo hofrätt och död såsom sådan i början af år 1681, har utgifvit åtskilliga dissertationer, var en lärd och skicklig man; men, åtminstone under de sista åren af sin lefnad, något oordentlig till sina seder, hvilket kan inhemtas af följande utdrag ur hofrättens protokoll för d. 21 Febr. 1680: "Widare propone- rade Hans Excellence Presidenten, huruledes Assessor Gartzius icke allenast den ena gången efter den andra kommer drucken upp i denna Kongl. HofRätten utan ock i Kyrkan och Guds hus, hvar- est han nästl. söndag sig så ställte och så skräck- lica och skamliga åthäfvor brukade, som hade han varit ifrån sitt vett och skäl; begiärdes att denna Kongl. Rätt ville vara betänkt på hvad sätt så- dant hemmas måtte. Hvarföre öfverlades detta, och emedan Assessor Gartzius tillförene alfvarli- gen förmant är med sådant att afstå och än vi- dare framkomma; men efter han derutinnan allt fortfar och continuerar, jemväl och besöker par- terne som hafva actioner i denna Kongl. Rätt, så- som ock omgås med sådane personer, som en As- sessor intet anstår; ty slöts, att han till vidare besked sig ifrån denna Kongl. Rätt absenterar."

Gaser kallas sådana kroppar, hvars minsta delar endast i ringa mån lyda jordens dragningskraft, äro så rörliga, att de med lätthet utbreda sig i alla riktningar, och således ej, såsom vätskor, antaga en med jordens rundning koncentrisk, ho- risonotel yta. En sådan kropp är luften, hvilken dock icke är en enkel gasart, utan består af tven- ne serskilda, neml. syrgas och kväfgas. Dessa beg- ge och ännu en tredje, neml. vätgas, kunna på in- tet sätt bringas uti annan form, och kallas der- för beständiga (permanenta) gaser, då deremot alla öfriga kunna genom starkare eller svagare af- kylning eller sammantryckning förvandlas till dropp- formigt flytande eller vätskor, och få derföre namn af obeständiga. Af dessa senare förekomma tven-

ne, nemligen kolexyregas och vattengas, färdighildade i naturen, inblandade i atmosfäriska luften, de öfriga frambringas till största delen af andra flytande eller till och med fasta kroppar, genom inverkan af behörig värmegrad, hvilket äfven är förhållandet med vattengasen. Alla sådana återtaga fast eller flytande form, genom afkyllning till luftens vanliga temperatur.

Gasslander, pastor i Wexjö stift, författare af en beskrifning öfver *Svenska allmogens sinneley, seder*, m. m., hvilken utkom år 1774.

Gäst. Under detta namn tänker sig allmogeen vålnader af mördade, odöpta barn, hvilka tres nattetid upphäfva klagorop från källr och andra öde trakter. Dessa rop, af vidskepelsen kallade *gästskri*, äro likväl icke annat än lätet af någon fogel utaf ugglelägget. — *Gäst* betyder äfven ande, vålnad i allmänhet. Ett visst slags hastigt påkommande illamående kallas *gästkränning*, och tros förorsakas af någon afliden, hvilken på detta sätt vill hämnas tillfogade oförrätter. Eljest gifves detta namn äfven åt de blånader i huden, som man någongång varseblifver vid uppvaknandet ifrån en tung sömn.

Gästar, personer, som hafva något visst ställe på ett skepp sig anvisadt för sin hufvudsakliga sysselsättning, såsom märssen, backen, på styrbordssidan, &c. Häraf benämningarne märsgästar, backsgästar, styrbordsgästar, &c.

Gataskog, märklig för det der den 4 Mars 1365 hållna fältslag, kan numera ej med säkerhet bestämmas till sitt läge; men bör sökas i granskapet af byn Hofsta, ej långt ifrån Enköping. Här utropade den missöjde Svenska adeln till konung i Sverige Meklenburgaren Albrekt, öfverrumplade och slog den afsatte konung Magnus Eriksson och hans son Norske konungen Haken, hvilken med en här skyndat fadern till hjälp. Slaget på Gataskog, deri den gamle konung Magnus blef fängnen, befästade konung Albrekt på Svenska thronen.

Gäthe, frälse-egendom i Westergötland. Se: *Briksberg*, socken.

Gäthe, Anna Tholens. Detta fruntimmer, född i Halland 1694 och död i Götheborg 1777, gift först med kapiten-löjtnanten Thoresson och sedan med grosshandlaren Busk, är märkvärdigt derigenom, att, ehuru hennes ålder icke var ovanligt hög, hon likväl hade en utomordentligt talrik afkomma. Hennes äldsta dotter var vid hennes död 66 och den yngsta 41 år gammal. Hon bars till grafven af 10 barnabarn och 2 barnabarnsbarn, och vid begrafningen voro 60 af hennes afkomlingar närvarande. Hon var stammoder för inalles 151 personer, af hvilka 106 öfverlefde henne, nemligen 60 af man- och 46 af kvinnkönet.

Gatuhandel eller mångleri kallas den handel, som hvarken drifves i parti eller i öppna bodar, utan i stånd eller på s. k. mångleri-stolar. Den är tillåten endast med diverse varor, såsom trädgårdsfrukter, nötter samt vissa födoämnen, sådana som hummer, kräftor, ostron, m. m. Tillstånd af stadens styrelse fördras för drifvandet af sådan handel. Men all annan gatuhandel, såsom utbudande

af tryckta skrifter eller af handels- och handtverksvaror, är vid böter förbjudet. Uppsigten öfver gatuhandeln tillhör, för Stockholms stad, öfverståhållare-embetet för politie-ärenden.

Gatulopp, ett nu mera afskaffadt straff i Sverige, var fordom brukligt icke blott för brott emot krigsartiklarna, utan äfven vid andra tillfällen, såsom för tjufsnad, förbrytelser af sjötullsbotjente, samt för åverkan på vattenkonster eller andra verk i grufvor, jemte flere andra förbrytelser. Någon äldre författning, der gatullopps-straffet omnämnas, lärer svårigen kunna uppgifvas, än konung Magai privilegier för kopparbergs-männen i Falun, daterade den första lördagen i fastan 1847, i hvilka den som stal kol, malm eller ved, för mindre än en half marks värde, dömdes gatulopp. De som verkställde straffet kallades *stupugrefvar* i 10 Kap. 7 § Björköa R., samt *stockbönglar* eller *stockhæcklar och professor*, år 1569, i konung Erik XIV:s afsättningsedom 16, 20 §§. Högsta kroppsplikten var 9 hvarf gatulopp genom 300 man. Voro icke 300 man att tillgå, kunde i stället 100 man dertill kommanderas, då ett gatulopp fram och tillbaka emellan detta manskap räknades för ett hvarf. Straffet fick äfven i visst fall förvandlas till spöskitande, då 5 par svarade mot ett hvarf; 9 mot 2, 14 emot 3, 18 emot 4, 23 mot 5, 27 mot 6, 32 mot 7, 36 mot 8 och 40 par mot 9 hvarf. Man började dock redan för lång tid tillbaka att inskränka och upphäfva detsamma. Drottning Christianas straffordning år 1658 föreskrifver förvandling af böter i gatulopp, så att emot 40 d:lr s:mt böter svara fyra, emot 80 d:lr s:mt sex gatulopp och synas nio sådana vara det högsta, som brukat dömmas. Gatuloppen plägade verkställas antingen emellan femtio par, d. v. s. etthundrade personer, eller igenom etthundradefemtio par, d. ä. trehundrade personer. I förra fallet räknades ett lopp fram och tillbaka för ett, men i det senare hvarje genomlöpande för ett serskildt gatulopp. Detta straff synes hafva blifvit tillämpadt endast på manspersoner; deremot svarade för qvinnor hudstrykning framför tingstagudörren. Ifrån konung Carl XI:s regering finnas förordningar, hvilka utvisa att gatuloppet då ännu var i fullt bruk; men tillika att det började inskränkas. Anledningen dertill synes hafva varit den afsky detsamma väckte ibland allmänheten. Man började finna detta straff alltför barbariskt, och anse förnedrande att deltaga i verkställandet deraf. Det hände t. ex., att då en tjuv dömdes af Götha hofrätt till nio gånger gatulopp igenom trehundrade man, och detta skulle verkställas af borgerskapet i Jönköping, kunde detsamma icke dertill förmås, emedan de kunde derföre lida något vanrykte. Straffet utfördes då af allmogeen i Tveta härad; men äfven denna åtog sig det ogerna, hvarföre Kongl. Maj:t förordnade att profossen ägde därefter förrätta afstraffningen, med så många slag som domen föreskref. Detta kongl. bref är af år 1690. Sedermera synes det hafva ålegat stadsvakten att verkställa gatullopps-straffet, ty ett kongl. bref af år 1731 förordnar, att gatuloppet ej allenast i stä-

derne, darest ej finnes någon stadsvalt som i Stockholm, utan och på landet, när "det beqvämigen ej ske kan", må förvandlas i spöskitande. Fyratio par spö svarade emot nio gatulepp. Spöstraffet trädde således i gatuleppets ställe; likväl bibehålls det senare ännu i vissa särskilda fall, och kvarstod i krigsartiklarna ända till år 1812, då det, genom ett kongl. cirkulär, alldeles afskaffades och ersattes med prygestraffet, så att tjugu prygel svara emot ett hvarf gatulepp och emot nio hvarf ett hundrade prygel, att undergå på två dagar, hälften hvardera dagen. För flottans manskap stadgades s. k. dagg, såsom motsvarande prygel.

Gatulytning. Det första steget till en sådan i något större skala togs genom ett kongl. påbud af d. 7 Dec. 1719, att lyktor skulle uppsättas på Norrbrö i Stockholm. Det dröjde likväl ännu i nära 30 år, eller till d. 12 Jan. 1749, förrän något allmänligt stadgades i denna väg. Sistnämnda dag utkom äntligen en förordning, hvilken påbjöd en allmän lykthållning i hela staden. Denna ganska hristfälliga gatulytning fortfor sedan i 80 år; ty först 1828 började man införa s. k. reverber-lyktor, med dubbla sken, ställde i korsgatorna, hvarigenom mera ljus erhöles med mindre antal lågor och på många ställen med mindre kostnad, hvilken i alla fall för hela staden torde kunna beräknas till omkring 20,000 R:dr Biko. De gamla, små och matta lyktorna bibehållas likväl ännu här och der. Det har flera gånger, den första gången år 1825, varit föreslagit, att i Stockholm införa en gaslytning, hvartill Engelska gaskompanier erbjudit sig, och sådant skedde senast detta år (1846); men förslaget har alltid mött invändningar, som tillintetgjort detsamma. I Götterborg har det blifvit antaget, och man är nu sysselsatt med dess verkställande. Alla rikets större städer äga en mer och mindre god gatulytning, och alltför få torde helt och hållet sakna den. — Till befordrande af snygghet utfärdade Gustaf II Adolf, redan d. 22 Dec. 1614, en resolution på stadens ansökan, hvori det heter: "Medan fast skickeliga tillgår, att icke allenast hamnar, utan och gator, gränder och broar, uppfyllas med skarn och oränlighet, tvärt emot stadsdagen, så ock all skicklighet, och är skam, att deröfver icke bättre uppsyn hållas skall; derföre vill Kongl. Maj:t hafva tillsagt och befallt borgmästare och råd, att hafva der inseende med, och sådant icke allenast afskaffa, utan och eljest om stadens byggnader sig beakta, så framt de icke sjelfva vilja tilltalte blifva." År 1751 vidtogs anstalt om renhållningen genom entreprenad för allmänna platser och offentliga byggnader; men enskildte husägare måste sjelfva ombesörja den för sina tomter, och detta åligger dem ännu. Hela gaturenhållningen för enskildte och det allmänna, torde kunna antagas till en kostnad af ungefär 70,000 R:dr. Man är emellertid sysselsatt att sammanföra dessa särskilda öfver, tillika med det af gatuläggningen, till en gemensam jemmare fördelad beskattning, under en municipalförvaltning.

Gampen (Jemtlands-dialekt), betyder lodjare.

Gautbert, en man af Frankisk börd, hitsändes af Ansgarin, efter hans första besök i Sverige, för att härstädes fortbätta omvändelseverket. Han blef Sveriges förste biskop, och är äfven bekant under det antagna namnet Simon. Den ynnest, Ansgarin åtnjutit i Birka, delades äfven af Gautbert till en tid, så att det tilläts honom att offentlig predika kristendomen, samt till och med upphygga en kyrka, hvilken blef den första i vårt land. Men förhållandena förändrades inom kort, troligen genom Gautberts eller någon af hans medhjelpares eget förvållande, och ett uppror utbröt, i hvilket en af den nya biskopens anhängare, Nithard, mördades, och han sjelf med sine prester fängslades och fördes ur landet. I saknad af, såsom det tyckes, det med, som nödvändigt fordras hos en missionär, återkom han aldrig mera till Sverige, och synes föga hafva bekymrat sig om kyrkans ställning i detta land. Han dog omkring år 860, sedan han kort förut, såsom sin vikarie, hitsändt en Dansk, vid namn Arnsfrid.

Gaute, en af Odens söner, uppgifves såsom konung öfver Götha rike, hvilket skall hafva fått sitt namn efter honom. Hans son var Gautrek, hvars moder var en torparedotter, och han efterträdde sin fader i regeringen.

Gautliod är ett gammalt namn, hvilket dock sällan förekommer. Det härledes af *Gauti* och *thiod* (folk), och betyder egentligen *Göta-folket*, liksom *Svitliod* betecknar *Svea-folket*; men begge öfvergingo till bemärkelsen Götternes och Svearnes land. Men emedan Götthar och Svear slutligen utgjorde ett slags förbundsstat med samma afgudatempel och öfverkonung, hvilken var Svea-drottin, så brukas äfven *Svitliod* såsom ett gemensamt namn för begge folkens länder. Gränserna voro de stora skogarne Kolmården och Tiveden.

Gautvider, Ingiald Illrådas fosterbroder, berättas hafva ej kunnat fördraga den skymf, som Ingiald lidit, då hans lilla trupp, under deras barndomslekar, blef slagen af Alfs, utan ledde Ingiald till hans fosterfader, Swipdager, der han fick en föreställning för det han låtit besegra sig af en, som var ringare än han. Alf var nemligen son till Yngvar, konung i Fjerdhundralet, då Ingiald deremot var son till Upsala-konungen.

Gavelins, **Peder**, född år 1601 i Gefle, der fadern, Peder Hansson, var rådmän och handlande. Han lade sig på studier, dem han sökte fullända vid utländska lärosäten, hvartill han använde 13 år, och så utmärkte sig genom kunskaper och skicklighet, att en professors-beställning erhöles honom i Jena, den han likväl icke emottog. Promoverad till juris doktor, hemkom han år 1635 och blef 1637 vald till borgmästare i Stockholm. Berömmes ej blott för sin lärdom, utan äfven för sin foglighet, sitt förstånd och saktmod. — Hans broder, **Elfas**, var justitie-borgmästare i Gefle. Från Gavelierne härstamma fyra adeliga ätter. Peders son, **Mårtem**, adlades nemligen år 1686 och kallade sig *Cronstedt*; **Elfas'** ena son upphöjdes år 1687 i adligt stånd, och antog namnet *Cederschjöld*.

Familjerna *Lagerstedt*, *Lagercrantz* och *Adelsjöerna* leda sitt ursprung från andra deras söner.

Gedda, Peter Niklas, född d. 27 Jan. 1675 i Wisby, der fadern var rådmän. Han studerade först i fäderneslandet och sedan vid flera utländska akademier, kom till Paris 1702 och anställdes der vid Svenska legationen, samt blef år 1721 resident vid hofvet i Versailles. Här vann han i den grad kardinal Fleurys bevägenhet, att han år 1727 utnämnde honom till Fransk baron. Tre år senare blef han äfven Svensk baron. Han hade förut blifvit adlad och minister vid Franska hofvet. Konung Stanislaus uppdrog åt honom förvaltningen af sina angelägenheter, hvarigenom han kom i beröring med hans dotter, Ludvig XV:s gemål. Icke långt efter Hannoveraka traktaten, då hans anseende stod som högst, förbyttes det likväl helt oförmodadt, man vet ej af hvad skäl, till lika mycket hat, både hos kardinalen, drottningen, hofvet och staden. Hans vistande i Paris blef härigenom mindre angenämt, hvarföre han också återvände till Sverige, der han blef stats-sekreterare vid utrikes expeditionen år 1736, hof-kansler, president i kammar-revisionen, samt, vid ordnarnas stiftelse, K. af N. O. Han hade det obehagliga uppdraget, att fungera som president i den kommission, hvilken dömde Lewenhaupt och Buddenbrock till döden. Tog afsked år 1755 och dog d. 6 Maj 1757. Han var en redlig, okonstlad man, böjd för studier, hemmastadd i Grekiskan och Ebreisken, samt genom allt detta mindre lämplig till diplomat. Man anmärkte, att han, hvilken helt unglemnat sin fädernesbygd, likväl aldrig kunde bortlägga den Gottländska accenten. — Hans yngre son, som äfven hette **Peter Niklas**, kammar-revisionsråd, R. N. O., ledamot af vetenskaps-akademien och flera andra in- och utländska lärda samfund, ansågs för en af våra bästa kemister och mekanici; men förlorade synen under sista åren af sin lefnad och dog i största fattigdom år 1814, i en ålder af 78 år. Han har på Fransyska utgifvit en afhandling om en *ny method att förfärdiga hygrometrar*.

Gedda, Georg, född år 1755 i Pyttis i Finland. Fadern var öfver-inspektoren i Abborfors, Georg G. Efter slutade studier i Upsala gick han år 1772, endast 17 år gammal, i Fransk tjänst, anställdes der vid regementet Royal Suedois, och gjorde fälttågen 1781—1783, deltog derunder i sjöslaget vid Cap Spartal samt Mahons och Gibraltars belägringar, befordrades till kapten och skickades 1785, jemte flera andra Franske officerare, till Neapel, att der söka åter införa ordning och krigstukt inom den demoraliserade Neapolitanska hären. Der befordrades han till major och adjutant hos general Salis, samt exerserade regementerna Calabria och Borgogna. År 1791 återvände han, jemte sine kamrater, till Frankrike, och kommanderade i Juli 1791 en gränspostering, bestående af dragoner och infanteri, hvilka skulle bevaka Österrikiska härens rörelser; men måste, efter 19 års frånvaro, återvända till Sverige, emedan Gustaf III hemkallade alla Svenskar, som sto-

de i Fransysk tjänst. Här blef han förste major vid det nyinrättade s. k. Finska gardet och befordrades efter hand till dess chef, fick S. O. och adelskap; men afled d. 22 Okt. 1806, efter en kort sjukdom, endast 51 år gammal.

Gedigom kallas en metall, då den, genom naturens egen åtgärd, förekommer i fullt metalliskt tillstånd, d. v. s. med de egenskaper, som tillhöra metallerna i allmänhet, såsom isynnerhet metallglans, och en viss grad af smidbarhet. Icke desto mindre innehåller den dock oftast fremmande inblandningar, så att benämningen gedigen alldeles icke är liktydig med ren och fullkomlig; men dessa inblandningar bestå då alltid af någon annan metall, hvilken icke har något betydligt inflytande på dess allmänna fysiska egenskaper. Så t. ex. innehåller gediget guld nästan alltid små qvantiteter silfver eller koppar; gediget silfver likaledes spår af koppar, guld, arsenik och antimon, o. s. v. De fullkomligaste af de s. k. ädla metallerna, neml. platin, guld och palladium, förekomma alltid gedigen, silfver deremot mindre allmänt. Af de s. k. oädla metallerna förekomma isynnerhet quicksilfver och koppar i detta tillstånd; de öfriga högst sällan och många aldrig, utan endast mineraliserade, d. v. s. förenade med sådana ämnen, som helt och hållet beröfva dem metallernas utmärkande fysiska egenskaper, och förvandlar dem till hvad man kallar malmarter.

Gedner, Kristoffer, en ansedd läkare och skicklig entomolog, provincial-medikus i Wernland, född år 1730, död år 1773. Har utgifvit både på Latin, och, enligt konung Adolf Fredriks befallning, äfven på Svenska, en under Linnés præsidium hålles dissertation: *Hvartill gagnar Natural-historien?* samt en embets-berättelse från Wenersborg och Carlstad, hvilken infördes i kollegii medici riksdags-berättelse för år 1761.

Geete, Erik, son till läsemästaren vid Storkyrkan i Stockholm, Tranevardius, åtföljde, ungefär 30 år gammal, år 1615, Johan Skytte på hans beskickning till Danmark i egenskap af legations-sekreterare, blef sedan sekreterare i Svea hofrätt, grefve Magnus Brabes under-lagman i Upland, bergmästare i Stockholm 1630, assessor först i Götha, sedan i Svea hofrätt, samt äntligen vice-president i Åbo hofrätt år 1640. Härifrån tog han afsked år 1645, och afled i Stockholm följande året. Han var en kunnig och skicklig embetsman, författare till en: *Oratio de Bello recte instituendo*, tryckt i Marburg 1608, och en sedermera tryckt berättelse om den ofvannämnda beskickningen till Danmark.

Geddon (mythol.), en af Asynjorna (Asalärans qvinliga gudomligheter), skall hafva, efter slutadt besök hos konung Gylfe i Sverige, af honom begärt och erhållit så mycket land, som hon kunde plöja med 4 oxar. Hon förvandlade då till oxar sina fyra söner, dem hon afat med en jätte, spände dem för plögen och började plöja; men plögen gick så djupt, att landet lossnade, och oxarne släpade det ut i Westerhafvet, der det sjönk och bildade ön Seland. Men i det borttagna landets ställe uppkom sjön Mälaren, hvarföre ock Seland skall haf-

va lika många näs, som Mälaren vikar. Den historiska kärnan till denna myth torde vara, att Gefle, en qvinnas ar Assarnes drottning, genom sin behag förmått Gylfe att till hennes stam afstå ön Seland till bostad. Hon säges också hafva blifvit gift med Odens son Sköld, hvilken qvarstadnades på nämnda ö, såsom konung öfver den del af Asastammen, som der bosatte sig.

Gefle, en stapelstad i landskapet Gestrifland och Gefleborgs län, är belägen vid Gefle-åns utlopp i Gefle-fjärden, 18 mil N.N.V. från Stockholm, är säte för länestyrelsen. Gefle är den äldsta staden i Norrland. Dess äldsta kända privilegier, af konung Erik XIII 1419, med konung Christoffers stadfästelse af år 1442 och 1446, finnas ej mera i behåll. Derefter nämnes Christian I:s bekräftelse 1463, Carl VIII:s 1468, Sten Stures om stapelfrihet 1491, samt konung Johan II af 1499. I början fanns endast en bebodd fiskeshamn och bytesplats på detta ställe; men den tilltog småningom genom dess fördelaktiga läge och vidsträckt handel. Khuru man ej vet af några äldre privilegier än dem på 1400-talet, är intet tvifvel, att orten långt förut haft stadsrätt och var länge den enda stad i Norrland, intill dess Hernösand anlades omkring år 1580. År 1636 blefve stadens privilegier något inskränkta, med hänseende till seglations-friheten; men sedan Carl XI, då han år 1673 besökte staden, d. 27 Jan. derstädes förnyade dess stapelrätt, begynte utrikes skeppsfarten åter förkofra sig, och efter ytterligare derpå erhållne flere kongl. stadfästelser har stadens in- och utrikes handelsrörelse, efter tid och omständigheter, varit i tilltagande, och den är nu såsom handelsstad den tredje, såsom skeppsredande näst Stockholm och såsom skeppsbyggande den första i riket. Utrikes sjöfarten idkas hufvudsakligen på England, Spanien, Portugal, Frankrike, Ryssland, Norra och Södra Amerika, samt Ost- och Westindien, och anses i det hela betraktad vara lönande, äfvensom fraktfarten emellan utrikes orter stundom bereder stadens skeppsredare någon förmån, samt således bidrager till att underhålla stadens betydliga handelsflotta, hvilken kan öfverstiger behovet för stadens aktiva handel. Den inrikes handels-gemenskapen underhålles isynnerhet med Stockholm, der ortens produkter till betydlig del afsättas och dess behof af specierier m. m. hufvudsakligen hemtas, samt till någon del äfven med Norrköping, Malmö, Göteborg och de norrastäderna. Denna inrikes kommunikation har tilltagit på senare åren och underhålles, utom de fartyg, som af stadens skeppsredare begagnas till inrikes sjöfart, äfven genom det Norrländska ångfartygs-belagets ångkonserter. År 1755 hade Gefle endast 17 fartyg för utrikes sjöfart, 1764 uppgafs 29, 1782 36, 1783 43 större och mindre, 1790 funnos 54 större, 7 smärre fartyg och 31 fiskare-gillet fartyg, eller tillsammans 92 fartyg. Åren 1840 och 1841, de år skeppsbyggeriet bedrofs här i största skalan, gingo 11 fartyg från staplarna; år 1842 sjönk detta antal till 5, och ägde stadens invånare då 117 fartyg, af hvilka 81 användes till utrikes sjöfart.

År 1843 gingo de nybyggdas antal åter upp till 9; men det nedgick åter året 1844 och inskränkte sig 1845 till 2 st. I början af 1846 funnos 101 fartyg, med sammanlagdt 10,599 lästers drägt. Stadens hufvudnäringar äro handel och sjöfart, skeppsbyggeri, handverk och fabriker, fiske och jordbruk. Fabriks- och manufaktur-inrättningar äro 303 till antalet, hvilkas medeltillverkning beräknas till omkring 240,000 R:dr B:ko. Fiske, egentligen af strömming, utgör näringsgrenen för en serskild borgerlig societet, som räknar något öfver 170 medlemmar. Laxfiske idkas både i Gefle- och Tistebö-ån. Staden har ett gymnasium, en elementar-skola, ett medborgerligt undervisningsverk, en navigationsskola och två skeppsvarf. Den här i staden af ålder befintliga hospitals-inrättning, hvilken länge stått i förening med lazarettet, förflyttades i slutet af år 1841 till central-institutet i Upsala, dit de antagne hospitalshjonen nu måste afsändas, antingen på egen eller fattigvårds-inrättningens bekostnad. Bland serskilda välgörenhets-anstalter förekomma: en sjömanshuset tillhörig kassa, hvarifrån understöd årligen tilldelas ålderstigne eller bräcklige skeppare och sjömän samt deras enkor, en barahus-inrättning, en enkehus-kassa, ett enkehus, stiftadt år 1839 af enskild person, en af musik-älskare samlad fond för "pauvres honteux", samt en år 1824 inrättad sparbank. Gefle hade fordom, likasom flere andra städer, 3 till 4 borgmästare, hvilka några år förestodo embetet och sedan afträdde. Borgmästare valdes då af borgerskapet och stadfästes i sysslan af landshöfdingen; med år 1646 erhöles de kongl. konfirmation, då lönerna ökades. Derefter hade staden 2 ständige borgmästare, en *justitie* och en *politie*, hvarvid det förblef till år 1788, då begge sysslorna förenades. — Slottet, söder om ån, utgör en märklig prydnad för staden. Sedan det fordnas så kallade Gefleborg, som legat på samma ställe, var förfallet, blef nybyggnad beslutad af konung Johan III; men kom ej att fullbordas förr än under konung Gustaf II Adolfs regering, och förordnades 1637 till landshöfdinge-residens. Slottet hade då 6 torn och egen kyrka; men allt förstördes genom våld d. 6 April 1727. På 1740-talet begyntes åter med dess nybyggnad. — Den märkliga 1792 års riksdag hölls i Gefle, utblästes d. 23 Jan., öppnades d. 27 och slutades d. 24 Febr. s. å. — Marknad hålles här i Januari, Juli och Oktober månader. Stadens vapen är ett G. Stadsförsamlingen har Walbo socken till annex och hör till 1 kl. regala pastorer. Folknummern uppgår till 8,411 personer. Staden har 1,007 hus och tomter, samt 5,250 tunnland tillhörig jord. Inloppet till staden försvaras af Fredrikaskans.

Gefle kontrakt af Upsala stift är beläget i Gefleborgs län, och utgöres af tvenne pastorater, nemligen: Gefle stadsförsamling och Walbo socken, reg. 1 kl., och Hille preb. pastorat af 3 kl. Kontraktets folkmängd är 14,110 personer.

Gefle, en under byggnad varande ångkorvett om 300 hästars ångmaskin, af ek med skruvhjul, är beräknad att kosta 309,228 R:dr B:ko. Den skall

bestyrkas med 2:ne 60:8 bombkanoner, 2:ne 24:8 kanoner och 4 st. 30:8 kanoner.

Gefleberg, ett höfdingsöfne eller län, beläget i norra delen af Sverige, bildadt af landskapen Gestrikland och Helsingland, gränsar i norr till Westernorrland, i öster till Bottniska viken, i söder till Upsala län, samt i väster till länen Stora Kopparberg och Jemtland, håller $172\frac{1}{2}$ qv. mil i areal, af hvilken stora yta ännu blott en mindre del eller omkring $\frac{1}{3}$ är odlad och begagnad till åker och äng. Gestrikland kan anses som en öfvergångstrakt från Uplands slättbygd till den öfriga i allmänhet skogrika, högländta och bergiga Norrland. Helsingland är bergigare och delas af sina 8 icke sammanhängande bergsryggar i 4 floddalar. I allmänhet kan länet sägas vara uppfyllt af skogar, kärr och mossar, samt genomskuret af flera betydliga vattendrag. Betydligast är i Gestrikland det, hvilket genom *Gefle-* eller *Gafveln* faller ut i Bottniska viken; dernäst det, som har sina källor i Bellaäs Finnmarker. Det minsta är *Tönnebro å*, hvilken kommer från Helsingland. I Helsingland: *Woxna-* eller *Ljusne-elfven* och *Deltvatten*, d. ä. flere strömmar, som från småsjöar utgjuta sig i norra och södra *Dellen*. Malmtrakter finnas: jern i västra Gestrikland, södra och västra Helsingland; koppar i nordvästra Helsingland och blyglans i västra Gestrikland. Bergsbrukets betydelse här kan finnas deraf, att, år 1842, bedrefs jernmalms-brytningen i Gestrikland vid 25 och i Helsingland vid 12 gravföror; tackjernsblåsningen af 16 masugnar i Gestrikland och 8 i Helsingland; stång- och ämnes-jernssmidet af 101 härdar i Gestrikland och 62 i Helsingland, utom jerngjuteri och manufaktursmide. Länets egna malmtillgångar äro likväl icke tillräckliga för bruksrörelsen; men hafva dock utgjort 33,972 skeppd bergsvigt. Anmärkningsvärd är den ifver, hvarmed malmetningen under åren 1838—1842 blifvit bedrifven inom länet, och hvaraf följden varit, att en stor mängd inmutningar efter kompassens anvisning blifvit anmälde hos bergmästare-embetet, som under tiden utfärdat ej mindre än 424 mutsedlar, hvaraf 247 belöpa sig på Gestrikland och 177 på Helsingland. Jordbruket skötes på olika sätt i begge landskaperna. I Gestrikland indelas den öppna åkerjorden, likasom i Upland, allmänast i två gårdear, af hvilka det ena besås, det andra ligger i träde; i några socknar trädades jorden ett år, besås det andra med starkare sädeslag och det tredje med svagare eller stundom med rofvor eller potatis. I Helsinglands flesta socknar trädades jorden blott hvart fjärde år och besås de öfriga trene. I ordning efter myckenheten af utsädet inom länet sås: potates, korn, hafra, blandsäd, råg, ärter och hvete. Linodlingen fortfar, att för Helsinglands invånare vara en högst vigtig näringsgren, är den nästan enda kontanta inkomstkällan derstädes, och för mången nästan det enda medlet till bergning. Afsättningen deraf till andra orter anses årligen uppgå till 20 å 30,000 liap:d lin, tre miljoner alnar väf af alla slag, samt 50,000 härfvor garn, hvilket till större delen afsättes uti Gefle, Upsala,

Hedemora och Sala. Odlingen af hampa är högst obetydlig. Ångskötsel står i detta län i temligen jämnt förhållande till åkerbruket. Bockas-skötseln är i Gestrikland i allmänhet inskränkt; åkervidderna äro der större, samt äng- och betesmarkerna inskränkta; men i Helsingland stå dessa i bättre förhållande till hvarandra. Hästarne, af Norsk ras, äro i Helsingland vackra, stora och hårdiga, samt utgöra bland husdjuren hufvudsämbetet för allmogens omsorger. I Gestrikland äro de i alla afseenden sämre. Hornboskaps-skötseln är i Gestrikland tillräcklig blott för husbehovet; men uti Helsingland, synnerligast Hassela, Högdahl, Färila, Ljusdal med flere socknar så betydlig, att det antages att derifrån afyttras ungefärligen 3,000 liap:d smör årligen. Färafvela är i allmänhet försummad och nästan endast grofallig. Skogshushållningen, om icke i allmänhet vanvårdad, handhafves dock icke efter någon plan, och skogarne närmast eller nära hafskusten äro isynnerhet strängt medtagna. Gestriklands skogar äro mindre, här och der otillräckliga; men både bättre vårdade och af folket mera värderade. Bland större rekognitions-skogar märkas isynnerhet Ugglebo jernverkens allmänning, innehållande 95,469 $\frac{1}{2}$ tunnland, Axmars, Gysinge, Ljusne-verkens, Långvinds, Elfskarleö, Forsbacka, Gammelstilla, Grönzinka, Hammarby, Hofors och Wikajö bruks allmänningar. Jagt och djurfång idkas uti alla socknar af länet, såsom tidsfördrif; men i norra Helsingland utgöra de ett näringsfång. Skäljagt idkas och något i hafskären. Uti så väl linberedningen som spinnande och väfning, hvilka drifvas egentligen i Helsingland, deltaga mankønet af allmogen ofta med qvinnorna. Oaktadt den enkelhet Helsingens iakttag vid linberedningen anses dock i allmänhet Helsingelinet vara bättre än det i andra landskap. Dessutom idkas såsom binäring: tjärubrännning, salpeter-tillverkning, kolning, försäljning af trädvaror samt körsler för brukens behof, hvilket synnerligast i Gestrikland anses vara en vigtig binäring. Handeln är, utom i städerna, en näringsgren egentligen i Helsingland. Gestriken hör till rikets minst handlande allmoge, och träffas sällan utom landskapets gränser; Helsingens deremot är en stor del af året sysselsatt med resor, för att i Stockholm och under marknaderna i Upsala, Westerås, Hedemora och Sala afyttra sitt lin, garn, väfnader, smör, fögel och hästar. Allmogen är i allmänhet händig att sjelf förfärdiga hvad den behöfver för sitt hushåll eller näring; men utom Öfvensjö socken, der hvarjehanda smide tillverkas, är ingen trakt framför annan utmärkt i någon handarbölj. Endast i de socknar, som ligga vid hafvet, liknar fisket ett näringsfång. Strömmings-fisket är i norra Helsinglands kustrakter nästan hufvudnäring. Åtskilliga laxfiske finnes också; de betydligaste äro i Gefle-ån, Ljusne-elf, Testebo-ström och Woxna-elf. Liksom länets begge delar till sin beskaffenhet äro olika, så är ock folket till lynne och seder olika i begge landskaperna. Gestriken kan man anse som en öfvergång från slättboens tunga, men fromma och jemma lynne, till den kraftfulla, lif-

ghet och ero i karakteren, som utmärka inbyggarna i bergiga och kuperade trakter. Hos invånarna i Gestriklands särskilda socknar röjer sig för öfrigt en tydlig förvandelskap med de provinser, till hvilka de gränna; så märker man i Hedesunda ganska väl grannskapet med Upland, i Fernabo med Westmanland, i Thorsåker och Ofvansjö med Dalarna, samt i Ugglebo och Hamrånge med Helsingland. Helsingen, mindre lugn och kanske i allmänhet svårare att styra, ådagalägger, vid mönare ålder, hederskänsla och medvetande af värde i samhället, gästfrihet, höflighet och redlighet; men ungdomen härstädes förråder ofta trotsighet och öfvermod, samt drängarna derjemte allmänt nog sjelfsväld. Så t. ex. har det vunnit helgden af en landssed, emot hvilken knappt någon husbonde vågar sätta sig, isynnerhet i vissa socknar, att ofta ingen dräng synes i husbondens arbete eller ens i hans hus, ifrån Lördagsmiddagen till tisdagsmorgon och väl längre. Då sättes röda filt-mössan på och besök samt kringvandringar göras i bygden, under utfvande af hvarjehanda oordentligheter. — Utom de ursprungliga inbyggarna finnas äfven i begge landskaperna Finnar, hvilka bebo de aflägsnare och oländigare trakterna, kallade Finnmarker, och bilda liksom en kedja af nybyggen, isynnerhet längs Helsinglands gräns mot Dalarna och Medelpad, äfvensom på ömse sidor om gränsen emellan Gestrikland och Helsingland; men endast obetydligt af så väl deras språk som lefnads-sätt och lynne röjer numera deras ursprung. Härifrån finnes i de flesta socknar ett eller annat Lapp-hushåll, hvilket envist bibehåller sin nations språk, lynne och seder, ehuru spriddt och enstaka de äro. Länets indelningar äro: den *eklesiastiska*, under Upsala erkestift, i 6 prostier, nemligen: Gefle, Gestriklands, Helsinglands östra, vestra nedre, vestra öfre, och norra; 34 pastorat, hvaraf 6 reg., 26 konsist., 1 preb. och 1 patr. Den *juridiska* i 4 domsagor och 15 tingslag, nemligen: Gestriklands, samt södra, vestra och norra Helsinglands. Den *administrativa* i 3 fögderier och härader, nemligen: Gestriklands, samt södra och norra Helsinglands, omfattande 47 socknar och 3 städer, hvaraf i Gestrikland Gefle stad samt 10 socknar, och i Helsingland städerna Söderhamna och Hedikavall, samt de öfrige 37 socknarna. Den *militära* i 1,405 rotar och 5 rusthåll. Länets areal, 172½ qvadrattmil, innefattar 4,004,243 tunn., af hvilka 468,300 äro sjöar och kärr, samt 2,107½ mtl. och 11,073 tunn. städerna tillhörig jord. Hela länets folkmängd utgör 110,858 personer, hvaraf 11,949 i de trene städerna och 98,909 på landsbygden. Af total-beleppet äro 48,154 personer på landsbygden skattfria och 6,830 i städerna. (Se äfven *Gestrikland, Helsingland*.)

Gefle-Tjården är en invik af Bottniska viken. Liksom den derutom belägen skärgård prydas denna af flera bohvar, hvarigenom staden får ett behagligt läge, sträcker som några större öar och åtskilliga uddar af landet, med vitar emellan dem, gifva ett vackert utseende åt inloppet till Gefle redd, och längre ut emot hafsvymden,

hvilken synes till staden på 2 miles afstand. En del af dessa helmar räknas under staden, de öfriga till Walbo och Hille socknar. Limen anses som en förmur emot hafvet.

Gefle-ån, äfven kallad **Gefvel-ån**, faller ut i Bottniska viken och utgår ur Storsjön, i hvilken flera vattendrag förut samlat sig, både från Dalarna och Gestrikland.

Gehäg eller kronans gehäg kallas jagtbackar och i allmänhet instängda skogsparker, hvilka tillhöra kronan. Af sådant ort äro djurgårdarna, som blifvit inhägnade för villebråd. När det beslöts att kronoparker skulle försäljas till skatte, blef intet stadgande vidtaget om de s. k. gehäg. Dessa ännas därför böra bibehållas i oförändradt skick, utgörande en del af kronans fasta egendom.

Gefgader och hans broder **Swipdager** nämnas bland Hagleiks kämpar, hvilka gjorde ett stort nederlag på Hakes folk, vid dennes anfall på Hagleik, så att han nödgades sätta sex af sina krigare emot hvardera, innan de kunde tagas till fånga. (Se: *Hake*.)

Gefjer, Bengt Gustaf. Denna släkt, ursprungligen Tysk adlig, var en af de många, hvilka inflyttade från Tyskland under Gustaf Adolfs tid, för att upphjelpa det då ganska ofullkomliga Svenska bergväsendet. Den ifrågavarande **Bengt Gustaf**, son till skogs-inspektoren Christoffer Gefjer, ned-satte sig i Eks och Råda socknar i Wermland, der han, i en nästan vild trakt, började anlägga hyttor och stångjernshammrar, samt uppdref sin tillverkning ända till 6,000 skeppids smide; men försummade icke derunder odlingen af jorden, hvarmed han hann ända till 3 å 400 tunnors årligt utsäde. Hans nyttiga verksamhet, hvilken förskaffade nära 3,000 menniskor sin berguag, belönades med en välförtjent rikedom. De flera bruk och andra egendomar han förvärfvat, gjordes af honom till ett slags fideikommiss, hvilket alltid skulle drifvas för gemensam räkning, och är känt under namn af: *Uddeholms bolag*, den betydligaste af alla besittningar i Wermland. Han anlade en egen kyrka i sitt nybygge. Född 1682, död 1746. Hans sonson,

Gefjer, Bengt Melinhold, bergmästare, öfverdirektör vid kontrollverket, R. W. O. och ledamot af vetenskaps-akademien, död på det af honom inhöpta Rörstrands porslinsbruk, nära Stockholm, på sin 58:de födelsedag, d. 11 Nov. 1815. Han ernade först gå den akademiska vägen och egna sig åt kemi, fysik och mineralogi, hvilken afsigt han sedan öfvergaf. Han erhöi år 1787 vetenskaps-akademiens belöning för upptäckten af åtskilliga oldfasta leror, och har författat flera skrifter, såsom om: *Smältningsoförsök med eldluft på olika stenar och andra jordarter*; *Om sättet att nyttja eldluft till blåsörsoförsök*; *Om metallers förhållande i smältning, med tillhjälp af eldluft*; *Rön och anmärkningar om flusspats- och blyglans-anledningar vid Cimbriiska och i Skåne*, alla införda i vetenskaps-akademiens handlingar.

Gefjer, Erik Gustaf, född på Ransåters bruk i Wermland d. 12 Jan. år 1783, hist. professor vid Upsala universitet från 1817 till 1846, då han, så-

som emeritus, derifrån tog afsked, K. N. O., hvass riddarestjerna han förut erbållit i briljanter. Hans första offentliga uppträdande var vid 20 års ålder, då han erhöill Svenska akademins stora pris för ett äreminne öfver Sten Sture. Högst intressant är hans beskrifning öfver dess tillkomst i hans "Minnen." År 1810 fick han samma belöning för ett svar på dess prisfråga: "Hvilka fördelar kunna vid människors uppfostran drägas af deras inbillningsgåfva?" Svenska akademien tillagnade sig honom 1824, och alla andra Svenska lärda, eller vittra och artistiska samfund, likasom några utländska, hafva sedermera gjort detsamma. Utom hans större arbeten *Svea Rikes häfder* och *Svenska Folkets historia* äro hans förnämsta skrifter: *Thorild*, en filosofisk eller ofilosofisk bekännelse; *Nytt ett och annat*, i fråga om akademiska jurisdiktionen; *Några anmärkningar öfver uppfostran och undervisning; Om falsk och sann upplysning, i afseende på religion; Teckning af Sveriges tillstånd och af de förnämste handlande personerna under tiden från Carl XII:s död till konung Gustaf III:s antråde af regeringen*, belönad af Svenska akademien med det af konung Carl Johan stiftade pris; *Om feodalism och republikanism; Den blå boken*; tidskriften *Litteraturbladet; Konung Gustaf III:s efterlemnade papper; Personatier öfver Carl XIV Johan; Om vår tids inre samhälls-förhållanden, tre föreläsningar; Valda smärre skrifter*, m. fl., hvarförutan han utgifvit poetiska skrifter och skaldestycken, och de sistnämnda till en del med musik; *Svenska folksånger*, gemensamt med A. A. Afzelius; *Musik för sång och fortepiano*, gemensamt med Lindblad; besörjt redaktionen af *Scriptores rerum Suecicarum medii ævi*, m. fl.

Geijersholm, ett jernbruk i Gustaf Adolfs socken af Wermland, uppbygdt år 1731, hör till de s. k. Uddeholms-verken. Har 2 hårdar och 805 skepp:d priv. årligt smide, samt 105 skepp:d frälssmide af eget tackjern. Hammarskatten är 7 skepp:d. Skeppar på Götheborg. Ägare: Uddeholms bolag. Smidesstämpel: *Uddeholm*.

Geintschein, Wilhelm, prost och kyrkoherde i Nafverstads pastorat i Bohus län, död 1840, vid 63 års ålder, har vunnit en viss ryktbarhet genom sin år 1811 i Götheborg utgifna skrift: "*Försök till vederläggning af Dr Jungs förklaring öfver Johannis uppenbarelse*." Denna skrift, för hvars författande man ej utan skäl misstänkte en annan person, hvilken också derföre måste, vid sitt utnämmande till biskops-värdigheten i Götheborg, ställa borgen för sin renlärighet, ådrog Geintschein en häftig förföljelse af nämnde stads befolkning, som dertill uppeggades af flera bland sitt presterskap. Detta såg nemligen uti de friare religiösa åsikter, hvilka uttalades i nämnde bok, ett oerhördt angrepp på de stående trosfärderna. Efter att någon tid hafva varit föremål för de otidigaste anfall, i en mängd utkomna flygskrifter, samt till och med hotad med personligt våld, återtog Geintschein sina satser uti en annan skrift: "*Jesu Guddom, försvarad mot neologerna*", deruti han förklarade sig hafva försvarat de förre, endast för att med dem, såsom ett bevis per absurdum, gendrifva Jungs

därskaper. Geintschein började sin prästerliga bana såsom predikant vid Botten i Götheborg, och blef 1818 pastor i Nafverstad. Vid sin ankomst dit fann han inbyggarne nära nog förvildade till sina seder; men lyckades, genom sina utröttliga bemödanden, bringa det derhän, att denna befolkning kunde vid hans död mäta sig i hyfsning och sedlighet med hvilken annan som helst i Götheborgs stift.

Geisler, Johan Tobias, af en från Schlesien inflyttad släkt, född i Stockholm d. 20 Febr. 1683, var markscheider i Falun, der han dog d. 29 Maj 1729, af sorg öfver sin hustrus död. Han var en skicklig botanikus, en lycklig porträttmålare, en god mineralog och har utgifvit: *En berättelse om Kopparbergs grufva, bergshandlingen, dess forne friheter*, m. m. Mest utmärkt var han likväl på sin tid såsom poet och författare af strödda poemmer i Carlesons och Sahstedts samlingar. Hammarsköld fränkänner dem allt högre poetiskt värde. Hans son,

Geisler, Erik, född i Falun d. 22 Aug. 1720 och död i Paris d. 11 Aug. 1773, ärfde sin faders embete och smak för vitterheten. Har öfversatt *Annette och Lubin*, författat en *Gruf-visa*, o. s. v. Var ledamot af vetenskaps-akademien och sällskapet *Utile Dulci*.

Gejrsödd betyder egentligen spjut-udd. Att *rista* eller *stinga sig med Gejrsödd* var en hos de hedniska Nordboerne öfelig sed, att befria sig från den vanföra ålderdomens bräckligheter. Detta tillgick sålunda, att den som ledsnat vid lifvet gaf sig, med en lausspets eller svärd, vissa styng omkring hjertat. Detta bruk, hvilket äfven kallades "att märka sig åt Oden", infördes af denne sjelf, som, vid känslan af den annalkande döden, lät rista sig med Gejrsödd, för att dermed besegla sin lära, hvares syfte, att genom bibringadt dödsförakt bilda Nordens folk till en oförvägen krigarestam, uteslutande betingades af den satsen, att endast en våldsam död öppnade Walhalls portar, under det söt-döden, eller stråddöden, ofelbart förde till Hels glädjelösa bönig.

Gejrsödd (mythol.), en väldig bergrese, hvilken en gång öfverlistade sjelfva Loke. Denne hade lånat Frejas falkehamna, för att göra en liten lustresa, hvarvid han kom till en gård, omgifven af höga murar, kallad Gejrsöddsgård. Han flög då upp på en af de högsta tinnarne, och tittade nyfiket in genom ett fönster. Jätten, som såg honom, befallde en af sina tjenare att taga ner den stora, sällsynta fogeln, och med möda hann denne upp dit der fogeln satt. Den illparige Loke skrattade i sitt sinne åt karlens dumhet, som med blotta händerna ville fänga en fogel och lät honom fallanda sitt besvärliga arbete. Då höjde han sina väldiga vingar; men satt fast i muren, och blef förd in i Gejrsödds slott. Då jätten blickade den underlige fogeln in i ögonen, menade han att den väl kunde vara en förvandlad människa, och befallde honom att tala. Men då Loke icke ville gå in härpå, inspärrade jätten honom i en bur, under tre månaders tid, utan att ge honom hvarken

mat eller vatten. Nu beslöt Loke att säga hvem han var, och för att rädda sitt lif, måste han lofvat att föra Thor till Gejrods gård, utan hammaren Mjolner och bälet Megingjard. När Loke kom hem, öfvertalade han en dag den mäktige Asen, att företaga en lustvandring och att dervid lämna sina vapen hemma, omedan det vore en stor förtjänst att obehäpnad besöka jätten. Thor, förlitande på sin styrka, lät öfvertala sig dertill; men gick under vägen in och helsade på jätteqvinnan Gridur, mor till den stumme Asen, Vidar. Denna gjorde honom uppmärksam derpå, att Gejrod var en lika så slug som mäktig man, räddade honom att se sig före, samt lånade honom ett par jernhandskar, en stark gördel och sin egen staf, kallad Gridurstafven. Så utrustad vandrade han med Loke till floden Wimur, och ville, sedan han uppskörtat sin pels, vada öfver den; men då han var kommen midt i floden, började den att stiga, så att den höjde sig ända öfver halsen på honom. Förgäfvos hotade Thor floden med sin gudakraft, den fortfor dock att stiga, tills han, seende sig om, blef varse att en jätteslicka, Gejrods dotter, stod på stranden, och, medelst några besvärjelseformler, kom floden att höja sig. Thor tog då en sten och kastade efter henne, hvarvid hon tog till flykten, floden lade sig åter och de resande fortsatte sin öfvervadning till andra stranden. Sedan de anländt till Gejrod, anvisade man fremlingarne ett rum, hvaruti befanns en stor länstol, i hvilken Thor satte sig. Genast märkte han att stolen började höja sig mot taket; då stödde han Gridurstafven deremot och spjernade af alla krafter. Stolen föll ned, och man hörde ett häftigt anskri. Gejrods båda döttrar, Gjalp och Gnejs, hade suttit under stolen och upplyftat den; nu hade Thor krossat dem båda. Man förde fremlingarne in i en sal, hvarest jätten själf befann sig. Så snart deene fick se Thor, tog han ur elden en glödgad jernkula, den han kastade mot honom. Thor tog emot kulan med sina jernhandskar och slungade den mot Gejrod, hvilken hade doldt sig bakom en jernpelare. Men den glödröda kulan genomträngde skyddvärnet, genomborrade jätten, trängde genom muren och for ner i jorden, ett långt stycke derifrån. På detta sätt räddade Thor sig ur den fara, hvaruti Loke bringat honom.

Gelbgjutare, ett namn, som till hälften är Svenskt, till hälften Tyskt, betecknar det handtverkskrå, som sysselsätter sig med gjutna arbeten af metall eller messing. Det kallas på ren Tyska *Gelbgiesser*, gulbgjutare, hvaraf i Svenska språket blifvit gelbgjutare. Detta handverk närmar sig klockgjutarne. Ett kongl. bref till kommerskollegium bestämde, år 1821, begge dessa handverka arbetsfrihet på det sätt, att gelbgjutarne äga att tillverka detsamma som klockgjutarne, utom kyrkoklockor, och klockgjutarne omvänt äga att sträcka sin sysselsättning till hela gelbgjutarehandverket.

Gelbo eller **Östrabo**, ett kloster i Wexjö stift, uppgifves såsom det äldsta dorstades och det första som byggdes efter St Sigfrids föranstaltande,

i början af sjelfva stiftets eller biskopssätets anläggning. Det var beläget uti den delen af Småland, som kallades Wärend, på Östrabo ägor och berget Gelbo. Tiden för dess grundläggande har ansetts vara år 1020, under Olof Skötkonung. Johan Messenius och andra med honom föregifva, att munkarne varit af Cluniacenser-orden, hvaremot Rhyzelius antager, att de varit Benediktiner, emedan dessa voro de första i Sverige. Sedan stiftet hann fullbildas, synes detta kloster hafva blifvit biskopshus med domkapitel.

Gelina. Se: *Arnljot*.

Gellinck, **Ulrik Gotthard**, assessor, ledamot i kollegium medikum, född 1747 i staden Piltern i Kurland, död i Stockholm d. 10 Dec. 1812, "var serdeles oförtruten, nitisk och ömsint uti sin tillsyn om sjuka, och hade tillika mycken erfarenhet, färdighet och säker diagnostik i kirurgiska ämnen."

Gellersrum, socken. Se: *Gärdsrum*.

Gellersta, annex till Ekeby, beläget i Skyllersta härad af Nerikes län, 1 mil S.S.O. från Örebro. Socken består af 40½ mtl. och har 1,286 invånare på en areal af 9,489 tunn., af hvilka 2,520 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Gellerstedt, **G. W.**, kollega scholæ, född år 1802, författare till *Nerikes Flora* och en *Beskrifning om Herjedalen*.

Gellivare Lappmark är belägen i Råneå fögderi af Norrbottens län, Westerbottens tredje kontrakt af Hernösands stift, 23 mil N.V. från Haparanda. Gellivare jernmalmberg är det betydligaste inom Lappmarkerna, samt innehåller betydligt ypperlig och outtömlig malmtillgång. Lapparne i denna socken hafva betydlig inkomst af forsling utaf nämnde malm, samt den från de under *kengis* jernverk lydande grafvor, helst större delen af den malm, som från dessa grufvor ärligen brytes, transporteras med renar. Malmbrytningen sker för Meldersteins och Selets bruks masugnar, tillhöriga H. M. konungen. Socken består af 34½ mtl. med 1,437 invånare, på en areal af 3,932,434 tunn., af hvilka 480,000 äro sjöar och kärr. Socken är ett konsist. Lappmarks-pastorat. Adr. Luleå.

Gemeauerthoff, drabningen vid. Svenska hären i Kurland, under Lewenhaupts befäl, endast 7,000 man stark, angreps här d. 16 Juli 1705, af den Ryska, 20,000 man stark, under fältmarskalken Scheremetieffs befäl; men vann öfver den en fullkomlig seger, hvarvid 6,000 män af fienderna stupade eller blefvo sårade, och flera troféer, kanoner och allt bagage eröfrades.

Gemein, detta Tyska ord användes allmänt i Jemtland, för att beteckna nedlåtenhet.

Genarp, annex till Lyngby, beläget i Bara härad af Malmöhus län, 1½ mil S.O. från Lund. Här märkas: *Heckeberga*, frälse-säteri om 6½ mtl., har en vacker karaktärsbyggnad med torn, uppbyggd omkring år 1557, med en den vackraste belägenhet på en holme i Heckeberga-sjön, förenad genom en stenbro med fasta landet. Denna egendom är en bland de betydligare af Skånska herregårdarne, med ganska vidsträckt ägor af flere miles omkrets. Säteriet har tegelbruk, bränneri, såg-

och andra qvarnar, hvilka alla drifvas i stor skala, med betydlig vinst. Skogen af ek och bok, så väl som surskogen, är bland de största och vidsträcktaste inom länet. Säteriet tillhör auditören Wollmar, och har alternativ patronatsrätt till Lungby församling. *Toppeladugård*, frälse-säteri om 3 $\frac{1}{2}$ mtl., tillhör hofmarskalken, frih. C. Bennet, har vacker karaktersbyggnad, trädgård med park, samt god åker och ängsmark. — Socknen består af 35 $\frac{2}{3}$ mtl. och har 1,581 invånare. Dess areal utgör 12,983 tunnland, af hvilka 420 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

General-befälhafvare i militär-distrikterna. Sveriges rike, med undantag af Gottland, som har sin egen militär-inrättning, samt Blekinge, hvilket utgör ett eget distrikt för flottan, är indeladt i sex militär-distrikter, under lika många generals-personers befäl. Distrikterna innefatta vissa geografiska omfång, så att Skåne utgör ett, Småland och Östergötland det andra, Halland, Bohus län och Westergötland det tredje, Stockholms stad, Upland, Westmanland och Södermanland det fjerdde, Nerike, Wermland, Dalarne, Gestrikland och Helsingland det femte, samt hela Norrland det sjette. General-befälhafvaren njuter för denna sin befattning lön på stat, samt har en stab, bestående af en stabschef af regements-officers- och en stabadjutant af kompani-officers-grad, hvarjemte en fältläkare bör finnas för hvarje militär-distrikt. Denne är tillika regementsläkare; men skall, såsom distriktets fältläkare, biträda general-befälhafvaren med upplysningar, i afseende på sjukvården, samt inspektera medicinal- och instrumental-förrådet. General-befälhafvaren förer befälet ej blott öfver de trupper, hvilka blifvit förlagda till hans distrikt, utan äger äfven att befälla öfver genomtagande eller inom distriktet tillfälligtvis vistande trupper, i allt som rör vidmagthållandet af ordning, samt orders och författningars efterlefnad. General-befälhafven har äfven uppsigt öfver de truppers vapen, beklädnad, tross, o. dyl., som tillhöra distriktet, äfvenså öfver fästningar och andra inrättningar, i och för försvarsverket till lands. General-befälhafvaren äger att hos Kongl. Maj:t begära truppers sammandragande för kust-bevakningar o. dyl., eller äfven, då skyndsamhet är af nöden, att sjelf sammandraga trupper; likväl är missbruk af denna myndighet motverkadt genom regements-befälets skyldighet, att, till landförsvars-departementet, insända rapport om hvarje sådan befallning. Samma skyldighet åligger äfven general-befälhafvaren sjelf. General-mönstringar förrättas af honom, och den allmänna beväringens behandling är äfven ställd under hans uppsigt. General-befälhafvaren utgör i allmänhet en mellanlänk emellan regements-befälet och landförsvars-departementet; likväl kunna, vid ovanliga tillfällen och till vinnande af tid, omedelbar förbindelse äga rum emellan dessa båda myndigheter. Artilleriet utgör dock i visst fall ett undantag från distrikts-indelningen, emedan general-fälttygmästaren har uppsigt deröfver, i hvad angår exercis och tjänstgöringen i regementerna; men i och för krigslydnad och garnisons-tjänst-

göring är äfven detta vapen underkastadt general-befälhafvarens order. Kavalleriets undervisning och vapenöfningar handhafvas af en särskildt kavalleri-inspektör.

General-fälttygmästare kallas artilleriets öfver-befälhafvare, som i vissa fall, nemligen i afseende på regements-tjänstgöring, exercis och vapnets tjänstbarhet utöfvar en general-befälhafvares åligganden, ehuru artilleriet för öfrigt, d. v. s. i och för garnisons-tjänstgöring och allmän ordning samt krigslydnad, ingår i härens allmänna distrikt-indelning. General-fälttygmästaren har säte och stämman i krigs-kollegium, och är derstädes chef för artilleri-afdelningen. Han har äfven uppsigt och vård öfver artilleriets läroverk, så väl i afseende på läromethoden, som ordningen på stället. Han kan äfven, under sina inspektioner öfver artilleri-regementerna, anställa examen med befälet, om han finner skäl att göra sig förvissad om dess kunskaper och skicklighet. Exercisen och materielen stå äfven under hans uppsigt.

General-guvernör är ett embete, hvilket funnits i Sverige under vissa tider; men efter våra nu gällande grundlagar får det ej tillsättas. Indelningen i höfdingadömen är stadgad i regeringsformen, och om äfven konungen skulle anses kunna förändra deras antal och bestämma gränssorna emellan de olika länen på annat sätt, så kan han dock ej tillsätta en general-guvernör öfver eller vid sidan af landshöfdingarne. Det sista general-guvernörs-embetet upphörde, då Pomern ej mera var Svenskt. En af Sveriges högste embetsmän brukade nemligen vara styresman öfver detta land med general-guvernörs titel. Äfven för Skåne fanns stundom en sådan ståthållare, och i äldre tider var embetet icke obrukligt. I allmänhet benämndes med denna titel ståthållarne i de eröfrade orterne, hvilka icke egentligen voro Svenska land, ehuru undergifne Sveriges krona. Af de landskaper, som nu blifvit Svenska, äro flere, som med krigets rätt blifvit förenade med Sverige, och i dessa, d. v. s. rikets södra och vestra del, omätlas general-guvernörer. Deraf kommer denna benämning för Skånes ståthållare. Namnet antyder en större värdighet och vidsträcktare befattning än ett vanligt landshöfdinge-embete, och konung Gustaf IV Adolf utnämnde en general-guvernör i Skåne, i kraft af sin magt, att efter godfinnande förordna om rikets styrelse. Länsstyrelsen hade väl blifvit utbildad efter 1634 års regeringsform, hvilken känner landshöfdingar, men ej general-guvernörer inom riket; men något förbud emot sådana embeten fanns ej förr än i 1719 års regeringsform. Det förnyades 1720, 1772 och 1809. Förenings- och säkerhets-akten 1789 kunde med skäl tydas i motsatt anda, och blef, såsom nämnt är, äfven så tydd af Gustaf IV Adolf, i afseende på Skåne. Detta landskap hade under 1600-talet haft sina general-guvernörer, stundom gemensamt med Halland och Blekinge, stundom med Halland och Bohus län. Äfven Westergötland, Dalsland och Wermland, ehuru rent Svenska landskap, hade stundom general-guvernörer. Lifland bildade, så länge det var

Svenskt, ett general-guvernement, dels allena för sig, dels gemensamt med Esthland; det var nemligen först år 1687, som Esthland förklarades alltid böra utgöra ett eget ståthållarskap. Ett dylikt var Bremen och Verden, ett annat Pomeru, som erhöill Svensk guvernör redan 1637, efter den siste hertigens död, således innan det genom Westphaliska freden var formligen erkändt såsom Svensk besittning. Äfven i Polska Preussen funnos efter hvarandra tvenne Svenska general-guvernörer, under den korta tid detta land var beroende af Sverige. Finland har haft en lång följd af general-guvernörer, hvilka stundom äfven voro höfdingar öfver Ingermanland och Kexholms län.

Generalitetet i Svenska hären innehåller fem grader, fältmarskalk, general, general-löjtnant, general-major och general-adjutant. Dessa grader skulle dock kunna anses blott vara fyra, emedan fältmarskalks-graden icke besättes i fredstid. Generals-värdigheten är således, så länge krig ej infaller, den högsta i arméen. Men ingen af dessa värdigheter medförer någon lön på stat, utom fältmarskalks-embetet, för hvilket den bestämning finnes, att sedan denna grad blifvit besatt, lön derför skall bestämmas af först sammanträdande ständer. Men för öfrigt äro generalitetets värdigheter blott rang och titel, så vida ej något serskildt regements- eller distrikts-befäl blifvit någon generals-person anförtrödt.

General-konsistorium. För att bringa enhet i kyrkoförvaltningen hade konung Gustaf II Adolf för afsigt att öfver samtliga domkapitlen tillförordna ett general-konsistorium, hvilket skulle hafva inseende så väl öfver rikets presterskap och kyrkoförvaltningen, som öfver akademier, skolor, hela undervisningsväsendet, tryckerierna och välgörenhets-stiftelser, samt tillika utgöra en öfverinstans, dit allt genom besvär från domkapitlen skulle kunna dragas. Enligt konungens år 1623 uppgjorda förslag, skulle det bestå af 6 andlige och 6 verldslige ledamöter. Bland de förre: erkebiskopen, två biskopar, konungens förste hofpredikant, förste theologie-professorn i Upsala och pastor primarius i Stockholm. Till de senare: riksdrotset, två riksråd och tre af hofrätten. Dessutom en fiskal, och "2 secretarii, en prästman och en politicus." Drotset och erkebiskopen skulle "per vices hvar sine otte daghar præsidera." Presterskapet afgaf häröfver ett betänkande och afstyrkte, på anförde skäl, framför allt de verldslige ledamöterna, ty "thet rimade sig icke tillijka, att vara en Tallnär och Apostel"; — "kroppen och hufvudet måste vara af samma djur, thet Gudh j naturen haffwer oss lärdt." — På riksdagen 1625 förelades då tvenne nya förslag i ämnet; men äfven dessa förföllo.

General-Landtmäteri-kontoret lyder under Kongl. Maj:ts omedelbara styrelse och består af 1 öfver-direktör för landtmäteriet, 1 landtmäterisekreterare, 1 öfver-ingeniör, 1 landtmäteri-fiskal, 1 aktuarie och nödigt antal ingenjörer. Till detta ombetsverk hörer inseendet öfver skiftesverket i riket, med hvad dermed äger sammanhang, samt

öfver justeringen af mått, mål och vikt, ärenden, rörande rikets statistiska indelning, äfvensom jordens ekonomiska uppmätning, i afseende på skattläggnings, förmedlingar, byten, m. m. d., samt tillsyn öfver rikets geografiska karteverk. Öfverdirektören är verkets styresman. (Se vidare: *Landtmäteri*.)

General-mönstring. Se: *Mönstring*.

Generalsbacken kallas en mindre backe bredvid den stora sandbacken inom Norrtull i Stockholm. Namnet härleder sig deraf, att de begge generalerne Lewenhaupt och Buddenbrock blefvo afträttade derstädes d. 18 Juli 1743, efter det olyckliga kriget emot Ryssland.

General-staben står under befäl af chefen för landförsvars-departementet och har fyra grader, öfverste, öfverste-löjtnant, kapiten eller ryttmästare, samt löjtnant. För erhållande af plats inom general-staben fordras att hafva genomgått artilleri-läroverket å Marieberg, samt dessutom en serskild examen för inträde i general-staben. Dessutom måste äfven förordnandet föregås antingen af adjutantstjänst i krig, eller af general-stabs-tjenstgöring såsom tillförordnad. Med stabsgraden föränas förut innehavande grad i arméen eller regementet, äfvensom tjenstgöring derstädes, så snart kommendering i general-stabs-göromål icke inträffar. General-stabens officerare njuta rang lika med rangregementen, när de tjenstgöra i stabs-göromål, och taga då företrädet af officerare utaf lika grad i den öfriga arméen, oaktadt dessas nollmakt kan vara af äldre datum; men vid stabs-officerares tjenstgöring inom sina regementen försvinner företrädet. Afskedstagande officer är i och med sin afgång ur regementet äfven skild ifrån general-staben, så framt ej Kongl. Maj:t, på serskild ansökan, beviljar tillstånd att kvarstå i general-staben. Detsamma äger rum vid utnämning till första majors- eller chefs-beställningar.

General-Tullstyrelsen. Öfverstyrelsen af tullverket är uppdragen åt en general-tulldirektör, biträdd af tvenne departements-chefer. Styrelsen är kollektiv i rådslagen öfver det förekommande ärenden; men general-tulldirektören äger att allena besluta, innehar ett förtroende-embete och är i första rummet Kongl. Maj:t ansvarig för tullverkets behöriga styrelse, för tull-författningarnes skyndsamma tillämpning och kraftiga handhafvande, till lättnad för handel och till de inhemskas näringarnes skydd, samt för tull-inkomsternas ordentliga uppbörd och leverering. Departements-cheferne innehafva äfven förtroende-befattningar, och underteckna, jemte general-tulldirektören, så väl alla anordningar på penningar, som andra utgående expeditioner. De böra begge vara tillstädes vid afgörande af de hos styrelsen förekommande mål, och äro pligtiga att till det protokoll, som då föres, yttra deras tillstyrkan och meningar i de fall, då de äro skiljaktige från general-tulldirektörens beslut, dem de annars anses hafva biträdt. Under general-tulldirektörens embetsresor, eller hans hinder genom annat laga förfall, företrädes hans ställe uti styrelsen af första departements-chefen. Är

åter denne af laga förfall hindrad att utöfva denna befattning, förordnar Kongl. Maj:t om styrelsens förvaltning, under general-tulldirektörens förvar. Förste departements-chefen tillhör i öfrigt, att kontrollera uppbördsmännen, m. m. Under hans närmaste inseende lyda boksluts- och revisionskontoren, inkommande och utgående sjötullskamrarne i Stockholm, samt uppbörds-kontoret och konfiskations-magasinet derstädes. Under andra departements-chefens närmaste inseende hörer fiskalskontoret, packbus-inspektionen samt inkommande och utgående bro-inspektionerna i Stockholm, äfvensom nederlags-kontoret, stora jernvägen, viktualievågarne samt inrikes bevaknings-tullkammaren. Besvär öfver general-tullstyrelsens beslut böra då fråga är om tull-författningarnes tillämpning, och derom uppkommen tvist med de trafikerande, anföras hos kommersé-kollegium och uti anmärkningsmål hos kammar-rätten.

Gengärd, eller rättare **gengärd** var en af de beskattningar, som utgingo i Sverige under äldsta tider. Den tillhör landskapslagarnes tidpunkt och nämnes ej mera i landslagen. Det heter, att konungen ägde rätt att, "gengärder utbiudha i hvilikt land han koma vill", hvilka ord anses innebära, att konungen ägde att fordra sammanskott till underhåll på sina resor i länderna, d. v. s. landskaperna; ty dessa betraktades hvar och en för sig såsom egna samhällen. Sådana sammanskott kallades *gengärd* och utgjorde en extra bevilling, som ej kunde nekas konungen, när han påkallade den i och för sina resor. Den utgjorde således en af den tidens majestätsrättigheter. Småningom blef den en ständig skatt. Man vet ej i hvilka persedlar gengärd brukade utgifvas. Troligen skedde det i lifsmedel. Deremot kan tilläggas, att denna skatt betalades i de gamla tiderna icke blott till konungen, utan äfven till biskop och konungens länsman.

Geognosi, orognosi, jord- eller bergarts-kännedom, kallas den delen af mineralogien, som innefattar läran om mineralier, då de förekomma uti större massor, eller såsom beståndsdelar af jordens berg, äfvensom deras lägring eller utsträckning, samt de olika hvarf, af hvilka de bestå, dessas tjocklek eller måglighet, klyftning och strykning, samt deruti befintliga gångar af malm, eller andra fremmande mineralier och kvarlefvor af förstörda organiska kroppar.

Geografien har i vårt fädernesland för det mesta varit behandlad såsom en hjälpvetenskap åt historien. Vi sakna en fullständig geografisk litteratur, och äga knappt ett utförligare arbete öfver vårt eget fädernesland. Tunelds geografi är föråldrad äfven i sin nyaste upplaga, och behöfvat af ett grundligt verk i denna väg kännes lifligt. Bidrag finnas dertill i provins- och socken-beskrifningar. Under de senaste åren har Bohus län fått en sådan beskrifning af pastorsadjunkten Holmberg, och Småland af doktor Wieselgren. Detta sista arbete omfattar dock endast den del af Småland, som utgör Wexjö stift. — Något geografiskt arbete, äldre än 16:de seklet, tor-

de vår litteratur knappt äga. Men från denna tid finnes ett och annat försök, såsom Zieglers *Schondia*, äfven en karta öfver Sverige i Munsteri *Cosmographia*, ett arbete som blef utgifvet på konung Gustaf I:s befallning. Det följande århundradet var rikare på lärda arbeten, äfven i geografin. Bærens författade en beskrifning öfver Sverige, Dahlberg utgaf sitt "*Suecia antiqua et hodierna*", ett dyrbart planschverk, och den lärde Wexionius-Gyldenstålpe sitt "*Epitome descriptionis Sueciæ*", nu mera ett sällsynt verk. Rese-beskrifningar voro ej många; likväl finnas från denna tid Clas Rålambs resa till Konstantinopel, Joh. Rudbeckii "*Iter in Scandinaviam*", Urban Hjarnes resa genom Lappland, Norrland och Norrige 1685, samt några flere. På arbeten i fremmande länders geografi var man för öfrigt föga betänkt. Flytta vi oss ett sekel närmare vår tid, så möter oss en mängd af topografer, hvaraf disputations-litteraturen öfverflödar. Våra flesta landskaps-beskrifningar, äfvensom Tunelds arbete, tillhör denna tid, och Hülphers gjorde sin resa i Dalarne år 1757. Linné och hans lärjungar lemnade rese-beskrifningar och Björnståls resa var på sin tid högt ansedd. Vår tid har i Palmblads arbete erhållit begynnelsen till ett vidtomfattande geografiskt verk, hvilket dock hittills behandlat endast Asien, och derutaf med särskild uppmärksamhet Palestina. Djurbergs läroböcker hafva blifvit utträngda af Palmblads mindre verk, och rese-beskrifningar hafva utkommit, som dock i allmänhet varit af mindre vikt för geografin, än för kännedomen af fremmande länders seder och isynnerhet deras litterära och estetiska bildning. I och för Sveriges geografi hafva topografiernas antal ökat sig och en beskrifning öfver den Skandinaviska halfön af Sköldberg, äfvensom en öfver Norrige af Palmblad, äro de nyaste arbeten inom vår geografiska litteratur.

Geokromit, ett till släkten bly hörande mineral, hvilket hufvudsakligen består af antimonsvafvigt och arseniksvafvigt svafvelbly, samt förekommer derbt, af blygrå färg, uti Torgschaktet och Knutsort i Sala grufva.

Geologi eller jordlära, är en vetenskap som selsätter sig med teorien för fenomenerna uti och på jordytan, och söker att sammanfatta den genom geognosien vunna erfarenhet, för att derpå kunna uppställa en historia om jordklotets bildning och utveckling. Den har först i senare tider börjat intaga ett utmärkt rum bland vetenskaperna, särdeles genom Werners skarpsinniga forskningar, och hans derpå grundade system, hvilket fått namn af det neptuniska, emedan han ansåg jordens fasta massa hafva utan undantag afsatt sig ur vattnet, i motsats till den af Cartesius, Leibnitz och Buffon, m. fl. uppställda hypotesen om dess bildning genom stelnandet af en ursprungligen i glödande fluss befintlig massa, hvilken åsigt fått namn af den plutoniska eller vulkaniska, samt, af Hutton ånyo utvecklad, blifvit omsatt af de utmärktaste geologer, af hvilka hos oss isynnerhet märkas Berzelius, Hisinger, Sefström och Wahlenberg. Till vår geologiska litteratur hör

äfven en handbok i oryktognosien af Schwartz, samt Hedenborgs skrift i tidskriften Skandia om Egyptens oryktognosi. Marklin, adjunkt vid vetenskaps-societeten i Upsala, har med stor flit samlat petrifikater. Ännu är dock vår litteratur i denna väg fattig, och ett stort fält är öppet för forskningar i sådana ämnen.

Geometrien är hos oss en yngre vetenskap än vissa andra matematiska kunskapsarter. Före 17:de århundradet fanns ej i Sverige en matematisk litteratur, och äfven då var det mera åt astronomien, eller rättare astrologien, som forskningen rigtades. Astrologen Forsius var vår förste matematiker, och egnade äfven åt geometrien någon uppmärksamhet. Han anställde geometriska mätningar i Lappmarken, och utgaf en beskrifning öfver sin resa i detta land. Läroböcker i geometri finnas från detta århundrade af Gestrinius, Kexler, Billberg och Smoll. Billberg var en utmärkt matematikus, befordrade trigonometriens och astronomiens studium betydligt, samt var i denna väg lika märkvärdig, som inom den filosofiska litteraturen. Han var den Cartesianska filosofiens fader i Sverige, och utstod derföre en svår kamp med theologerne. Magnus Celsius var hans samtida, en af matematikens störste idkare inom vårt land på dessa tider. Under adertonde århundradet tillväxte det matematiska studium och män framstodo med stora förtjenster deruti. Mest berömdo voro äfven då de Svenske astronomerne; likväl glömdes ej geometrien. Euclides öfversattes af Mårten Strömer och utkom på Svenska år 1744. Schenmark, af Schultén och Palmqvist arbetade äfven åt detta håll. Våra dagar hafva i den rena matematiken ett utmärkt namn i Jöns Svanberg, hvars skrifter äga ett Europeiskt anseende. De bestå dels i akademiska disputationer, dels i afhandlingar, infora i lärda sällskapers handlingar, dels i serskildt utgifne arbeten, såsom hans berättelse om gradmätningarne i Lappland åren 1801—1803.

Georgii, Nikolaus, prest i Malmö, på 1580-talet, har skrifvit: *de Confessione Christiana* och öfversatt *Convivium Herodis Sigismundi Seci*.

Georgii, Nils, en utmärkt gravör, elev af Hedlinger, var dennes vikarie under hans utrikes resor. Vid en sådan, då Fehrman var sjuk, måste G. gravera drottning Ulrika Eleonoras begrafningsmedalj, och gjorde det med sådan skicklighet, att han kallades till Ryssland, der han fick modellera kejsarinnan Elisabeth, återvände till Sverige 1746, efter två års vistande i Ryssland, slog en jetton för vetenskaps-akademien, företog en utländsk resa och anställdes i Berlin, hvars myntverk han iordningsatte, utarbetade här en mängd medaljer, bland andra en stor öfver fältmarskalken Keith, hvilken följdes då man modellerade hans bildstod på Wilhelmstorget i Berlin, samt flera öfver Fredrik den store. År 1782 återvände han till fäderneslandet för att der tillbringa sina återstående dagar, och dog i Stockholm år 1790, i en ålder af 73 år. Ledamot af målare- och bildbuggare-akademien. Har utgifvit: *Theorie om Zirkler*, samt

Något med svaga färgor, eller uti prosa skrifne målningar och fabler.

Georgii, Carl Fredrik, histor. professor i Upsala, författare till: *Instruktion för Guvernören hos Svea Rikes Kronprins; Historiola Controversiarum recens mota de antiquitate regni Sueo-Goth.; Monarchia Ivarica; Genealog. Stenkiliana; De peregrinis imperii Sviogoth. regibus ante foedera Calmar, m. fl. akademiska dissertationer.*

Georgii kyrka, St., på Gottland, kallades äfven *St Görans*, och anses vara byggd år 1218. Den är belägen i Wisbys norra förstad. Husen af det lasarett som hörde hit, äro alla borta; men murarne af kyrkan stå ännu kvar, jemte en stor vacker kyrkogård, der fattige ännu på 1700-talet begrafdes.

Gera. Af denna gamla och högt ansedda släkt finnas åtskillige, som beklädt rikets högsta embeten. Det äldsta riksrådet bland dem var Carl Knutsson till Björkvik, riddare, hvilken inkallades i rådet på 1476 och dog på 1490-talet. Hans son **Gera, Hollinger Carlsson**, till Björkvik och Ollonö, riddare, blef år 1515 af Sten Sture förordnad till höfvidsman på Stegeborgs slott. Emedan han hållit sig till Christian II:s parti, blef han på riksdagen i Söderköping år 1523, jemte flera andra, förklarad för rikets fiende. Han var då utrest; men återkom samma år och försonades med konung Gustaf, hvilken år 1525 utnämnde honom till lagman i Östergötthland och Småland, samt gaf honom tre år senare Stegeborg i förläning. År 1537 höll han konungens råfst i Småland och användes dessutom vid flera beskickningar, såsom till mötet i Warberg 1530, till det i Elbingen och Halmstad år 1537, och till Oppslo i Norrige år 1538. Han dog i Kalmar år 1541 vid midfastotiden. Hans söner **Carl** och **Göran**, som följa här nedan, blefvo begge friherrnar vid Erik XIV:s kröning 1561 och riddare af St Salvatoris orden; men slöto båda sina friherrliga ätter, emedan de afledt utan manlige efterkommande.

Gera, Carl, riksråd, lagman i Östergötthland, kallas gubernator i Småland. Han var en af dem, som skickades till England, att, för dåvarande kronprinsen Erik, fria till drottning Elisabeth. Dog på Kumla gästgifvaregård i Nerike den 25 Juli 1566.

Gera, Göran, äfvenledes riksråd, en af dem, som svuro prins Erik tro och huldhet, då han fick Kalmar i förläning, hvilket missbagade den gamle konung Gustaf. Han belönades af Erik med ståt-hållareskapet å Kalmar slott år 1559. År 1563 blef han skickad till Hessen, att fria till landtgrefvens dotter, hvilket ärende misslyckades, när konungen af Danmark lät i hemlighet meddela landtgrefven ett uppfångadt friarebref från Erik till Elisabeth. Detta missöde beröfvade honom likväl icke konungens förtroende, hvilket kan synas deraf, att han år 1567 utnämnde honom till ledamot i den domstol, dit han, tvungen af den allmänna oviljan, nödgades förvisa Göran Persson, som der dömdes till döden. På Eriks sista tider använde han honom såsom sändebud, först att medla en förlikning med de upproriske hertigarne och sedan

att utmana hans broder Carl till envig. År 1559 blef han lagman i Westmanland och Dalarne, och var år 1570 Svensk fullmäktig vid fredskongressen i Stettin, tillika med sin svärfader, Bengt Gylta och Erik Gyllenstjerna. Här af synes, att han förstått vinna ynnest hos både vän och fiende, och att han sjelf således ej måste hafva hyst några särdeles stränga grundsatser. Likväl ansågs han, tillika med Gylta och Gyllenstjerna, för landets klokaste män på sin tid. Han dog barnlös år 1588, den siste af sin släkt.

Gersahof, fordom **Öfrabo**, 2 mtl. säteri med 15 torp, 3 mil från Jönköping i Byarums socken. Har vacker belägenhet, utan sjö, är väl bebyggt, har qvarn och bördig åker. Ägare hafva varit släkterne: Strömberg, Güntersberch, von Vicken, Cederstam, Hampus Mörner, G. Odencrantz och innehafves nu af grefvarne Hamilton på Eckersholm. I en äng vid gården finnes en märkvärdig och vacker domstensbana af 9 stenar, med tvenne 5 alnar höga vårdhållare i nordvest.

Gerd eller **Gerda**, jätten Gymsers dotter och Freys gemål, var den skönaste af qvinnor. Då hon upplyftade sina händer, spridde sig en strålgans öfver land och haf. Frey varseblef henne, då han en dag var djerf nog att sätta sig i allfaders högsäte, Hlidskjalf, derifrån man kunde blicka öfver hela världen. Till straff härför greps guden af den häftigaste kärlek till den strålande jättedottern, afsände sin tjenare Skirnir för att vinna hennes hand, och lyckades komma i besittning deraf, mot priset af sitt goda svärd. Denna älskog blir omsider orsaken till hans bane, då han, i mistning af sitt underbara svärd, måste vid Ragnarök stupa för Surtur. — Sägner om Freys frieri till Gerda genom Skirnir kallas Skirnis-För, och är en af de skönaste dikter i den poetiska Eddan.

Gerderus, biskop i Strengnäs, ungefär i medlet af 1100-talet. Det enda man om honom vet, är att han invigt St Bothvidi kyrka i Södermanland.

Gerdes, Johan, en bland de många utländske lärde, som prydde drottning Christinas hof. Denne inkallades från Rostock, för att undervisa henne i Grekiskan.

Gerdheim, annex till Tunhem, belägen i Wäne härad af Elfsborgs län, 1 $\frac{3}{4}$ mil S. från Wenersborg, vid Götha elf och Trollhättan. Kyrkan, af sten, är af okänd ålder. I denna socken märkas säterierne: *Lund*, $\frac{1}{2}$ mil från Trollhättan; *Kätene*, ladugård under Lund, samt *Welanda*, hvardera om 1 mtl., under det sistnämnde lyda 7 torp. På hemmanet Håijöms ägor i denna socken, $\frac{1}{4}$ mil S. från Trollhättan, äro tvenne stora stenar uppresta, af hvilka den ena, som varit omkullfallen, berättas för 100 år sedan blifvit upprest och att man då derunder funnit en ovanligt stor mennisko-hufvudskål. På hemmanet Slättbults ägor, finnes en jättegröta uti ett högt berg. *Hulsjö by*, lär vara det Holasjö, som i Westgöthalagen räknas till Upsala Öde. Socken består af 43 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,496 invånare på en areal af 19,741 tunn., af hvilka 895 äro sjöar och kärr. Adr. Wenersborg.

Gerdslöf, en socken, med Örnarp, belägen i Wemmenhögns härad och kontrakt, Malmöhus län och Lunds stift, 3 $\frac{1}{4}$ mil O.S.O. från Malmö, 2 $\frac{3}{4}$ mil V. från Ystad, är ett patronelt pastorat af 2 kl. Norra delen, skogstrakten; är backig; den södra slät och bördig. Den cirka 1,000 tunn. stora *Näsbyholms-sjön* ligger till $\frac{1}{10}$ i socknen. Här märkas: *Näsbyholm*, frälse-säteri, medelmåttigt bebyggt; men utmärkt väl beläget på en udde i den täcka Näsbyholms-sjön. Sjelfva gården är 5 $\frac{1}{2}$ mtl.; men hela socknen lyder derunder och ägaren har jus patronatus till pastoratet. Egendomen innehades i äldre tider af Lunds erkebiskopar, åt hvilka den anslogs af erkebiskopen Jakob Gertsson; ägdes på 1600-talet af släkten Beck och är numera, jemte stamgodset Dallund på Fyen, fidei-kommiss åt äldste friherren af släkten von Blixen-Finecke, och innehafves för det närvarande af hof-jägmästaren hos H. M. konungen af Danmark, friherre C. F. von Blixen-Finecke. Assartorp, 4 mtl., Attarp, 2 mtl., Nyvång, 2 mtl., m. fl. äro alla insockne frälse under Näsbyholm. Socken består af 20 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,100 invånare, på en areal af 5,690 tunn., af hvilka 840 äro sjöar och kärr. Adr. Malmö.

Gerdsson, Henrik, född Holländare, gick i Svensk tjenst, blef der vice-amiral och utmärkte sig vid flere tillfällen under Carl X Gustafs krig med Danmark och Holland. I sjöslaget vid Öresund d. 29 Okt. 1657 blef han sårad. Han var en man med kunskaper och hade författat sjökort öfver Bottniska viken, dem han önskade utgifva; men hvilket regeringen förbjöd.

Gere (mythol.). En af de tvenne ulfvar, som tillhörde Oden, och hvilka, såsom hundar, följde honom öfverallt. Den andra hette Freke. I Walhall förnöja sig gudar och gudinnor, äfven så väl som Einherierne och andra efter döden lycksaliggjorda menniskor, med att äta och dricka; endast Oden äter icke, han blott dricker. All den mat som åt honom framsättes, ger han åt de båda ulfvarne.

Gerekulla, 3 hela mtl. med trenne torp, i Lemnults socken af Småland, har husbehofsqvarn och såg. Egendomen var fordom säteri, och tillhörde i urminnes tider släkten Ulfesax; men uthyttes till frälse år 1804 emot Hällinge i Näs socken, af lagman Hummelhjelm, hvarigenom säteri-fribeten öfverflyttades till sistnämnde hemman; har tillhört en Eklund, Linde, Habbe, Falkenberg, Hummelhjelm och v. Schantz.

Gerellius, Johan Adolf, protokolls-sekreterare, har utgivit: *Praktisk Geometri för Lancaster-skolor*, år 1825, samt *Gasupplysningens egenskaper*; var en bland stiftarena af vaxelundervisnings-sällskapet.

Gerhard, en Tysk målare, berättas år 1487 hafva varit i Wadstena för att pryda klostret med målningar och bildhuggeri.

Geringius, Johan Gabriel, assessor i kollegium medikum och provincial-medikus, först uti Östergöthland, sedan i Nerike och sist i Westerbotten, död år 1776, nära 72 år gammal, beröm-

mes såsom en nitisk och kunnig läkare och förde en vidlyftig brefväxling med kollegium. Adolfsbergs helsobrunn, nära Örebro, iståndsattes af honom år 1760. — Namnet **Geringius** är bekant i Svenska vitterhetens häfder. En **Sven Geringius** hade skrivit ett poem, kalladt: *Jubelkald*, hvilket Hammarsköld benämner "ett misslyckadt rimverk", och

Geringius, Israel, kyrkoherde i Runtuna uti Strengnäs stift, kontrakts-prost, theol. doktor och riksdagsman 1800, död d. 28 Jan. 1811, i en ålder af 62 år, berömmes såsom flitigt arbetande på en förbättring af Svenska psalmboken.

Germain en Laye, Srt, fredsslutet i. Det afslöts den 29 Juni 1679 mellan Sverige och Brandenburg, genom Frankrikes bemedling, emedan kurfursten, stolt öfver sina under kriget vunna fördelar, vägrade att ingå på de föreslagna villkoren; men Ludvig XIV lät 40,000 man inrycka i Cleve och Mark, och kurfursten nödgades återgifva allt det eröfrade, utom den smala landsträckan af Pomern, på andra sidan Oder, hvilken afträdtes åt Brandenburg, jemte halfva tullen i Kolberg. Danske ministern underskref freden först d. 2 Sept. i Fontainebleau. (Se vidare: *Freden i Lund*.)

Germundared, regements-qvartermästare-boställe vid Elfsborgs regemente, beläget i Toarps socken af Westergötland, är anmärkningsvärdt såsom Ryska kejsarinnan Catharina I:s födelseort. I början af sjuttonde århundradet bodde här regements-qvartermästaren vid Elfsborgs regemente, Reinh. Rabe. Hans hustru var dotter till kyrkoherden i Rångedala. De ägde 3 barn, och deribland sonen Johan, äfven regements-qvartermästare vid samma regemente, hvilken bodde på Germundared och dog 1684. Under det han gjorde krigstjänst i Lifland, gifte han sig derstädes med en enka, Elisabeth Moritz, och ägde med henne en dotter, efter hans farmoder kallad Catharina, hvilken föddes 1682 på Germundared, sedan fadern med sin hustru återflyttat till Sverige. Hon lär varit endast 2 år gammal då fadern dog. Modern hade derpå begifvit sig till sin födelseort, Lifland. Catharina undergick sedermera flera besynnerliga öden och uppsteg slutligen på Ryska thronen, såsom gemål åt tsar Peter, under namn af Catharina I Alexiowna. (Se vidare detta ord.)

Gerner, Anders, son till en förmögen handlande i Stockholm, född derstädes d. 18 Nov. 1632 och död d. 23 Febr. 1683, till följd af en illa verkställd åderlåtning. Han hade varit informator för riksmarsken De la Gardies son, Gustaf Adam, derefter, såsom guvernör för tvenne unga baroner Leijonsköld, gjort med dem en vidsträckt utländsk resa och blef efter återkomsten utnämnd till protokolls-sekreterare vid stora kansliet. År 1671 blef han politie-borgmästare i Stockholm, var vid 1672 års riksdag sitt ständs talman och adlades 1676, hvarvid han bibehöll sitt förra namn. Hans son **Gerner, Albrekt**, född 1682, gick i krigstjänst, följde år 1704 hären till Polen och befordrades 1707 till korsett. I slaget vid Hofslein

blefvo begge kapitenerna och båda löjtnanterna vid kompaniet samt allt manskapet, med undantag af 13 man, dels döde, dels sårade. Bland de senare var Gerner, hvilken fått tvenne hästar under sig skjutas; men icke desto mindre, då den segrande konungen red förbi hans lilla återstående trupp, saluterade honom med stumpan af det standar han räddat, och hvars stång en kula krossat. Carl förstod värdera denna tapperhet och lofvade befordra honom, hvilket uteblef genom de följande olyckorna. Fången vid Pultava, blef G., sedan han, lik större delen af de öfrige Svenskarne, nödgats deltaga i Peters triumferande intåg i Moskwa, förd till den lilla Sibiriska staden Solikamski. Här vistades han till år 1716, alltid sysselsatt med tanken på sin flykt. För detta ändamål lärde han sig fullkomligt Ryska språket, förvärfvade sig tvenne bönders tillgifvenhet och öfvertalade dem, med löfte om belöning, att bistå honom i hans vådliga företag. Emedan han fått tillåtelse af kommandanten, att gå på jagt så ofta han ville, var det honom ej svårt att undkomma obemärkt, och i sällskap med sina båda bönder, lyckades han, efter sex veckors vandring och otroliga ansträngningar, att hinna till Archangel, dit han anlände i slutet af Augusti. Här ingick han till en Holländsk köpman, som var en medlidsam man, hvilken lät honom, förklädd till matros, afgå med ett Portugisiskt fartyg. Med detta kom han till Lissabon, der Svenske konsulen förskaffade honom medel att återvända till fäderneslandet, hvarest han inträffade ännu år 1716. Konungen utnämnde honom nu till kapiten vid samma kompani, hvars standar han räddat. Han bivistade de återstående fälttågen intill freden, hvarefter han utnämndes till major i armén, med kapitens indelning vid Jönköpings regemente, slutligen till öfverst-löjtnant vid Östgötha kavalleri med öfverste-titel, R. af S. O. år 1748, fick afsked år 1752 och dog d. 29 Sept. 1755. Med hans son, öfversten och riddaren af S. och W. O. **Jakob Gerner**, som dog barnlös på Wenngarns kungsgård den 19 April 1794, utgick denna adliga ätt.

Gerningsman kallas en af invånarne i en socken på landet antagen handtverkare. De handtverkare, hvilka på detta sätt kunna utöfvas äro skräddare, skomakare, glasmästare, smed och murare, ehuruval äfven andra såsom målare, snickare, m. fl. stundom fått antagas. En sådan gerningsman eller socken-handtverkare, äger icke att genom arbete i städerna göra handtverks-embetena intrång, hvaremot desse ej kunna förnekas att arbeta äfven på landet. Formen för gerningsmäns antagande är den, att socknemännen höras inför häradsrätten, hvarefter konungens befallningshafvande utfärdar fullmägt. En socken-handtverkare är således ett slags tjensteman för socknen, liksom i adliga privilegierna på 1600-talet de handtverkare, som adeln ägde rätt att antaga för husbehof, kallades embetsmän. Gerningsmän stå under konungens befallningshafvandes och kommerskollegii uppsigt, och få, såsom antagne för socknens räknning, ej efter behög lemna densamma.

Gernings val, gör märings qval, med detta gamla ordspråk betecknas, att den som för länge väljer emellan olika arbeten, går ofta miste om födan.

Gerningsöre kallades af gammalt den skatt, som erlades af s. k. gerningsmän (se förut). Dessa, hvilka ursprungligen voro handverkare på landet, idkade fria näringar. Efterhand blefvo de indragne till städerna. Sten Sture förbjöd guldsmederna år 1485, att bo på landet, och Gustaf I befallde 1546, att handverkarne skulle flytta in i städerna, likväl med undantag för "menige manns torfwelinge gärningzmän." De erlægga ännu gerningsören, hvilka dock ej alltid tillfalla kronan, ty vissa städer äga rätt, att, dels till skiftes med kronan, dels ensamt uppbära gerningsören af vissa områden inom landsbygden. År 1815 bestämdes, genom en kongl. kungörelse, gerningsörenas belopp till högst sexton sk. Bko för hvarje person, och på samma gång erkändes de städers anspråk, som kunde genom gällande resolutioner bevisa sin rätt till gerningsören; men det missbruk rättades, att både kronan och städerna på vissa ställen uppburi gerningsören, så att afgiften blifvit betald dubbelt. Der sådana dubbla rättigheter finnas, delas nu afgiften emellan kronan och staden.

Gersdorff, en ättföljd af läkare, fader, son och sonson, alla tre anställda vid örlogsfloktan. Den mest utmärkte af dem var den äldre Gersdorffs son, **Lars Adolf**, amiralitets-medikus, R. W. O. och hedersledamot af sundhets-kollegium, född 1748, död 1814, om hvilken det heter, att han var "känd och saknad för sina utmärkte insigter och sin människokärlek, äfvensom han var älskad af alla, och som läkare lycklig och eftersökt."

Gersjöbo, bergsmanshammare i Söderberkes socken af Dalarne, är uppbyggd år 1632 och stadfäst år 1689. Har 275 skepp:d privil. smide för 2 härdar och 1 hammare.

Gersjöbo, bergsmanshytta i samma socken, är anlagd år 1589.

Gersonius, Carl, var född i Carlskrona, hade rest utrikes, besökt Spanska hospitalerna i Tunis och blef år 1795 läkare på stat hos den derstädes regerande beyens svärfader. Dog på Tabarque i Tunesiska landet d. 4 Febr. 1810, och efterlemnade der mycken skuld, i stället för rikedomar, som han troddes hafva samlat.

Gerss, Jakob Wilhelm, elev af Depréz och Sundvall, kapiten vid flottans mekaniska stat, major i flottorna och ständig sekreterare vid de fria konsternas akademi, född 1784, död 1841. Om honom heter i Boijes målarlexikon: "Hans perspektiv-lavier, och synnerligen det inre af kyrkor, äro utmärkte i alla afseenden."

Gerstensklef på Kinnekulle, håller i längd 600 alnar och har, sammanräknad med rödstensklefvan, en lodrätt höjd af 77 alnar.

Gerten, Gustaf Wilhelm von, född i Narva d. 19 Juni 1679, var en tapper sjöman, såsom amiralen C. Hans Wachtmeister uttrycker sig om honom. Han utmärkte sig isynnerhet år 1715, då han som kapiten kommanderade skeppet Nordstjer-

nan emot Danska schoutbynachten Gabel. Blef amiral och utnämndes 1738 till riksråd; men han undanbad sig denna värdighet. Död i Carlskrona d. 21 Jan. 1754.

Gertrud, S:t, ett Brabandskt helgon, hvars äminnelse-dag, d. 17 Mars, ännu är en af den Svenska allmogens bemärkelsedagar. Hon skall hafva varit dotter till en Frankisk konung Pipin och uppbyggt ett kloster i Nivelles i Brabant, der hon varit abbedissa till sin död, d. 17 Mars 664. Hon kanoniserades af påfven Honorius III. Hennes dyrkan i Norden infördes troligen af Tyska Hanseater under unionstiden; men synes ej varit särdeles utbredd. Likväl finnas i Sverige åtskilliga kyrkor, helgade till hennes ära, deribland Tyska församlingens i Stockholm. S:t Gertrud hade tvenne altaren i Storkyrkan, det ena anlagdt år 1458 efter hustru Bela af Heina Frome och Hans Hemholdt, det andra tillhörigt S:t Gertruds gille.

Gertruds gille, S:t, i Stockholm. Dess stuga var belägen der den nuvarande Tyska kyrkan står, och skall hafva hållit 37 $\frac{1}{2}$ alnar i längden och 35 i bredden. I denna stuga valdes Carl Knutsson till konung och Gustaf I infann sig der år 1524, med biskopen i Strengnäs och flera riksråd, jemte allt stadens borgerskap, att ombyta borgmästare och råd, emedan borgarena förklarade sitt missnöje med de dittills varande.

Gertruds kapell i Stockholm. (Se: *Tyska kyrkan* derstädes.)

Gerum, annex till Levede, beläget på Gottland i Fardhems ting, 4 $\frac{1}{4}$ mil S. från Wisby. Kyrkan, af sten, skall vara byggd år 1281. Socken in-nelfattar endast 5 $\frac{1}{2}$ mtl. med 196 invånare, på en areal af 3,495 tunn., hvaraf 50 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Gerum, annex till Hängsdala, beläget i Wartofta härad af Skaraborgs län, 1 $\frac{1}{4}$ mil O.S.O. från Falköping. Kyrkan, byggd af sten, är af okänd ålder och har fordom varit offerkyrka. Den skall vara invigd af biskop Sigfrid, omkring år 1020, och är således en bland de äldsta. I socknen märkes *Haslekärr* eller *Hästekärr*, har ett utmärkt vackert läge vid en stor landthöjd; består af endast 1 $\frac{1}{2}$ mtl. Åbygnaden är prydlig. En större trädgård med flere hundra äkta fruktträd och andra vackra planteringar omgifver mangården på alla sidor. — Riksdrotset grefve Pehr Brahe d. y., till hvars grefskap Wartofta härad hörde, läser i Gerums socken planterat en koloni af Tattare eller Zigenare. Man har anmärkt, att allmogen i denna socken är mörkare till ansigtsfärgen än den kringboende, att den fordom varit det ännu mera, att den har en synnerlig egenhet i sina seder, och att då någon från andra socknar flyttar till dem för att bli åbo, måste den nykomna undergå ett slags reception, för att införlifvas med Zigenar-horden, medelst påläggande af aska på hufvudet och ansigtet. Brodern ordföranden utropar då: "Tattare jag, Tatter du, Tattrar äro vi alla!" Denna sed var ännu i bruk år 1814. Socken har 297 invånare. Jemte annexet Skörstorp har den en areal af 4,281 tunn., af hvilka 125 äro sjöar och kärr. Adr. Falköping.

Germån, annex till Sunnerby, beläget i Skånings härad af Skaraborgs län, $\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Skara. Kyrkan, af sten, är ombyggd år 1740. I socknen märkas: *Stora Kolltorp*, 1 mtl. säteri, kallades fordom *Kulle* *Kolltorp*, och lydde, jemte Lilla Kolltorp, under Skara domkyrka, intill reformationen, då de indrogos till kronan och afstodas sedan, mot gods i Östergötland, till en adelsman A. Drake. Egendomarne fingo sedan serskilda ägare. Stora Kolltorp har tillhört släakterne Svan, Soop, Rehbindar, Natt och Dag, Köhler och Hamilton. Egendomen brändes af Danskarne år 1611. *Killa Kolltorp*, förut Lilla Kolltorp, 1 mtl. säteri, har tillhört släakterne Kihl, Store, Hård och Gyllenbaal. Socknen består af $14\frac{1}{4}$ mtl. och har nära 500 invånare på en areal af 1,435 tunn. jord. Adr. Skara.

Gervad af Barö och **Gervid** af Wängö nämnas bland Gottländska allmogens underhandlare, till biläggande af det inbördes krig, som år 1288 uppkommit mellan Gottländske bönderne och Wisby stads invånare. (Se vidare träffningen vid *Högebro*.)

Geschieben. Så kallas de stora klippblock och stenar, dem man så talrika finner kringströdda öfver Skandinavien's södra del, der de ligga lösa på jordytan eller bergen, och stundom hvilat på mindre stenar. Man tror dem hafva blifvit i en urtid förda från norra trakterna med istycken. De anträffas äfven uti norra Tyskland. Den sydligaste af dem skall vara den beryktade Schwedenstein vid Lützen, hvilken utmärker stället der konung Gustaf II Adolf stupade.

Geschworne är en embetsman, hvilken det tillhör att i bergslagen hafva inseende vid grufarbetet, så att det drifves efter behöriga grunder och i enlighet med derom utfärdade författningar, eller, såsom det kallas, efter rätt bergsmansvis.

Gesemed, ett härad i Elfsborgs län, består af $279\frac{1}{4}$ mtl. med 10,140 invånare, och innefattar följande 22 socknar: Björke, Grude, Hudene, Gjällby, Wesene, Skölvene, Häf, Säm, Kjällunga, Eriksberg, Broddarp, Mjelldrunga, Odh, Molla, Alboga, Öra, Norunga, Ljur, Ornunga, Asklanda, Qvinnestad och Hellestad. Marken är i allmänhet bergaktig, och jordmånen, hvilken till större delen består af sandmylla och klapur-jord, har föga bördighet. Inbyggarna äro likväl ett arbetsamt och driftigt folk, som aftvingar den njugga naturen temligen rika skördar, hvilka, understödda af ett tarfligt och inskränkt lefnadssätt, lemna dem nödiga medel till bergning; ty skogstillgången är likaledes ganska knapp, så att de flesta hemman måste köpa sitt årliga behof af ved, m. m. I häradet finnas flere qvarnstensbrott, af hvilka allmogens upphugger qvarnstenar, så väl till husbehof som afsalu. Häradets areal utgör 131,729 tunn., af hvilka 10,178 äro sjöar och kärr. Största strömmen är *Nossan*, hvilken här har sin upprinnelse, och den betydligaste insjön är *Sämbjön*. De märkligaste ställena äro kungsgården *Ollasta* och säteriet *Sämsholm*. I förening med häraderne Åhs och Kalling utgör detta härad en domsaga och ett fögderi.

Gesemed eller **Kalling**, ett kontrakt af Skara stift, i Elfsborgs län. Det innefattar 1 stad och

84 socknar, fördelade på 7 pastorat, nemligen: Alingsås stad och socken med Nohlbj, Rödene, Bälinge, Hemsjö och Ödenäs; Lena, Fullestad, Bergstena och Långared; Norunga, Ljur, Ornunga, Qvinnestad och Asklanda; Algustorp, Sköfde, Tumberg, Härene, Brätensby och Landa; Björke, Grude, Hudene, Gjällby och Wesene; Herljunga, Tarsled, Remmene, Fölened och Eggvena, samt Hoel med Siene och Horia. Af dessa 7 pastorat är 1 reg. af 1 kl., 2 konsist. af 2 kl. och 4 konsist. af 4 kl. Kontraktets folkmängd utgör 19,571 personer.

Gessle, en socken, med Eskilstorp, belägen i Oxie härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $1\frac{1}{4}$ mil S. från Malmö, vid hafvet, och hör till 2 kl. reg. Socknen består af $9\frac{1}{4}$ mtl. och har 415 invånare. Dess areal utgör 1,342 tunn., af hvilka endast 2 äro sjöar och kärr. Adr. Malmö.

Gestad, annex till Bolstad, beläget i Sandals härad af Dalsland och Elfsborgs län, $2\frac{1}{4}$ mil N.N.O. från Wenersborg, vid Wenern. Socknen består af $30\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,538 invånare. Dess areal utgör 16,501 tunn., af hvilka endast 70 äro sjöar och kärr. Adr. Ämäl eller Wenersborg.

Gester Blinde. Med detta namn förekomma tre serskildta personer, kanske förblandade af sagan, ehuru de egentligen utgjort en enda. En sådan uppgifves som fylkiskonung i Halland, en annan såsom af Götherne vald till konung, af förtrytelse deröfver, att Uppsvearne, dem oåtsporde, utkorat Alrik eller Alarik. Ett krig uppstod mellan dem, då Alrik föreslog, för att undvika blodsutgjutelse, att sluta tvisten med ett envig mellan begge konungarne. Emedan Gester var gammal och bräcklig, antog Göthernes höfding, Erik, atmaningen, hvilken, efter en långvarig kamp, slöts med Alriks död, då Erik blef ensam konung öfver både Svea och Götha rike, efter Gester Blindes död. Denna berättelse är kanske densamma, som historien om de begge bröderne Alriks och Eriks tvekamp. En tredje Gester Blinde omtalas såsom en rik och mäktig man, hvilken svårt förbrutit sig emot konung Heidrik. Kallad till honom, befara de han dess hämd, offrade åt Oden och lyckades så väl, att denne påtog sig hans skepnad och infann sig i hans ställe. (Se vidare: *Heidrik*.) Gester Blindes grafhög visas ännu i Dalsland vid Gestads kyrka.

Gestilren är namnet på en slätt, hvilken utbreder sig emellan Dala och Kongsalena i Westergötland. Detta ställe har vunnit märkvärdighet i Svenska historien genom det ryktbara slag, som hölls härstädes år 1210, emellan Svenske konungarne Sverker den yngre och Erik Knutsson, och hvarvid den förre, i spetsen för en Dansk här, sökte återtaga sitt rike, hvaraf Erik satt sig i besittning. Danskarne blefvo i grund slagne, och konung Sverker sjelf stupade, enligt sagan, för sin egen måg, den mäktige Folkungen Sunes hand. En mängd Folkungar föllo i samma strid, utan att man med säkerhet känner om de kämpade för eller emot konung Sverker. Vid Gestilren erinra ännu flera fornlemningar om denna drabbning, såsom t. ex. Konga-

bron, der konung Sverker ställ, samt Kongshögen, hvarifrån Danake konungen skall hafva åskådadt striden. Talrika fynd af stridvapen från denna tid hafva ock blifvit gjorda på detta ställe.

Gestrich, Jonas, öfver-fältläkare, regementsläkare vid Jemtlands regemente, från år 1782 till 1820, då han tog afsked, R. W. O., en skicklig landbrukare och af landbruks-akademien flera gånger belönad, dels för stallfodring, dels för bränning af ofruktbar leralf, att användas såsom gödningsämne. Författare af flera afhandlingar uti tidsskriften Läkaren och Naturforskaren, samt i landbruks-akademiens handlingar, såsom: *Anmärkning om stallfodring; Beskrifning om kalk och leras användande vid odling af rumpiga kärr; Om svartmyllans egenskaper*, o. s. v. Född 1756, död 1834. Hade den olyckan att öfverlefva sin förhoppningsfulle son

Gestrich, Jonas Samuel, född d. 8 Maj 1781, död d. 8 Dec. 1825, såsom kyrkoherde i Heds församling i Westmanland, studerade i ungdomen juridiken, och fick år 1806 af konung Gustaf Adolf befallning, att i Greifswald hålla föreläsningar öfver Svenska lagfarenheten. Hans håg drog honom emellertid till det andliga ståndet, och han lät, s. å. han erhöi ofvannämnda uppdrag, prestviga sig i Upsala. Förordnad till hospitals-predikant i Westersås 1811, väckte han uppseende genom sina predikaregåfvor och valdes år 1818 till kyrkoherde i Hed. Har utgifvit flera Latinska afhandlingar, såsom: *Legum Scanensium Commentatio academ.*; *Jura sacra Scanensium*; *De Gange Fluvio*; *De Indiantis*, m. fl.

Gestricius, Laurentius Olavi, pastor primarius i Stockholm, utgaf år 1565 en skrift, till vederläggning af Calvinisternes meningar, hvilka påstodo, att deras lära var mest öfverensstämmande med Guds ord.

Gestrikland var fordom ett eget landskap; men utgör nu en del af Gefleborgs län. Detta land, som innehåller 37 $\frac{1}{2}$ qv. mil i arealvidd, är i allmänhet mera jemnt än bergaktigt, förnämligast i östra delen, den vestra deremot är mera ojemn och har åtskilliga temligen höga berg. De största insjöarne äro *Storsjön* och *Hedesundasjön*, hvilken senare är en utvidgning af Dal-elfven. Landet är i allmänhet väl försedt med skog, synnerligast i vestra och norra delarne. Af mineralier finnes jern i ymnighet, förnämligast i den vestra och bergaktiga delen af landet, der malmtrakterna äro tillräckliga att förse ej allenast landets egen bergslag, utan äfven Norr-ländska masugnar med jern. Gestrikland utgör nu en domsaga och ett fogderi, samt innefattar en stad, Gefle, och 9 pastorat, nemligen: Gefle med Walbo, Hille, Ockelbo med Åmots kapell, Hedesunda, Östra Fernebo, Årsunda, Thorsåker, Ofvansjö med Högbo kapell, samt Hamrånge, innefattande tillsammans 440 $\frac{3}{4}$ mtl. med 30,244 invånare. Arealn är 886,048 tunn., af hvilka 116,450 äro sjöar och kärr. (Se äfven: *Gefleborgs län*.)

Gestriklands kontrakt af Upsala stift, är beläget i Gefleborgs län och innefattar 7 konsistoriella pastorat, nemligen: Ockelbo med Åmots kapell,

Hedesunda, Östra Fernebo, Årsunda, Thorsåker, Hamrånge, samt Ofvansjö med Högbo kapell. Kontraktets folkmängd utgör 24,542 personer.

Gestrin, Samuel, apologist i Gefle, född 1764, död år 1815, har utgifvit: *En katalog öfver böcker, tryckta på Wisingsö; En historia om Gefle gymnasium*, o. s. v.

Gestrinus, Martin E., math. professor i Upsala från 1621 till 1648, har utgifvit flera skrifter i sin vetenskap, såsom *Euclides*, de första sex böckerna; *Argumenta et notæ in Aristotelis mechanica*; en afhandling: *De Sole et Stella Martæ*, o. s. v.

Gesäll, utan tvifvel detsamma i Svenskan som det Tyska *Gesell*, kamrat, stallbroder, medhjelpare, har hos oss fått den uteslutande betydelsen af medhjelpare i ett handverk, och gesällerne utgöra en egen af författningarne erkänd klass af arbetare. Handverkaren blir från lärning gesäll och från gesäll mästare. Gesällen utgör mellersta graden, och likasom denne ej, utan aflagdt prof, blir mästare, så finnes äfven en bestämd skillnad emellan lärjossarne och gesällernes samfund. Ty dessa bilda ett sådant, och likasom mästarne hafva sin ålderman, så hafva gesällerne sin åldtgesäll, såsom ordförande. Gesällerne stå ej under tjenstehjens-stadgan, och äro således icke bundne af årtjenst eller bestämda flyttningstider. De äro fria arbetare, dock ej så, att de äga rätt att arbeta hos annan mästare än den, i hvars tjenst de gifvit sig. Gesäll-ären äro för en handverkare en lärotid, och mästarens verkstad hans öfningsskola. Så har åtminstone meningen varit. Derföre äga ock gesällerne rätt att resa på profession, såsom det kallas, d. å. att, under vandringen till fremmande orter, söka en ökad skicklighet i sitt yrke. Dessa vandringar hafva likväl blifvit missbrukade. Dels fattigdom och brist på arbete, dels lättja och oordentlighet har gjort vandrande gesällar till tiggare. Bittra klagomål hafva försports deröfver, och fråga har varit väckt vid riksdagarne, att gesällar borde ställas under tjenstehjens-stadgan. Detta har ej skett; men regeringen har sökt förekomma missbruken, genom en strängare kontroll på gesäll-vandringarne. (Se: *Gesällbok*.) Gesällen är sin mästare ansvarig för under händer hafvande arbete och skyldig honom lydnad, såsom en tjänare sin husbonde. Skillnaden från tjenstehjon ligger i befrielsen från den bestämda årsflyttningen, och äfven i gesällens egenskap af idkare utaf ett visst slag af arbete. Honom kunna, utom verkstaden, icke äläggas förrättningar i mästarens tjenst. Dessutom äger gesällen äfven att arbeta för egen räkning under fritimmarne, men icke annars. Fel af gesällar genom olofligt arbetande, genom frimåndagar, o. dyl., äro belagda med böter, dels till embetets läda och dels till de fattige. Samma påföljd drabbar ohöfviskt uppförande emot mästaren. Någon viss tid för gesäll-tjensten är icke bestämd; blott ett minimum af tre år. Efter denna tid kan mästarskap sökas. Gesällen anmäler då, att han äskar embetet och honom förelägges att göra mästestycke. Huruånt detta skall vara bestämmes af magistraten. Sedan detsamma blifvit förfärdi-

gadt och godkändt af embetet, under magistratens uppsigt, erhåller gesällen mästarebref. År 1842 funnos i Svenska städerna 5,590 gesäller och 5,905 mästare. Störst var lärgossarnes antal, nemligen 6,966.

Gesällbok kallas den anteckningskladd, som hvarje gesäll måste medföra på sina vandringar, då han reser på profession. Gesällboken utlemnas af äldermannen, eller, för fabriksgesäller, af ordföranden för den societet, hvartill gesällen hör, eller också, om älderman eller societet icke finnes på stället, af stadens eller köpingens styrelse. Meningen är, att, genom bevis som inskrifves i boken, af hvar och en som emottagit gesällen i arbete, kontrollera den senares uppförande under resan. Gesällboken innehåller dessutom uppgift om innehafvarens ålder, födelseort, namn, yrke, samt när och hvarast han blifvit antagen till gesäll. Denna gesällbok aflemnas till den, hos hvilken gesällen arbetar, och måste äfven uppvisas i och för erhållande af pass till vandringar.

Gesäter, annex till Rölunda, beläget i Wedbo härad af Dalsland och Elfsborgs län, 6 mil N.N.V. från Wenersborg. Socknen innefattar 20 mtl. och har 596 invånare. Dess areal utgör 12,659 tunn., af hvilka 555 äro sjöar och kärr. Adr. Wenersborg.

Göt (Capra), ett idislande djursläkte, utmärkt genom hoptryckta, ojemna, uppåt riktade och bakåt böjda horn, kullrig panna och skägg på hakan. Deraf förekommer en art: *Vantiga gelen* (C. hircus), såsom husdjur i de flesta länder, så väl emellan vändkretsarne, som inom norra polcirkeln; men triffes ej så långt upp i norde som fåret, hvilket den för öfrigt till sin organisation liknar så nära, att de egentligen synas tillhöra samma släkte. De para sig äfven med hvarandra och frambringa en fruktsam afkomma. Urstammen till den tama geten är troligen den på Asiens högstepper lefvande *Becoar-* eller *Vild-geten* (C. sagarus), och djuret har uti sitt tama tillstånd bibehållit mera likhet med sin urstam än fåret. Det förete derför en i ögonen fallande blandning af vildhet och tamhet; lefver helst i ensliga, bergiga och klippfyllda trakter, hvarast det lätt förvildas. Hos oss finnes geten i alla landskap, likväl minst i Skåne och uti bergslagerne, i anseende till den skada, som den åstadkommer på skogen derigenom, att den affår barken på de unga träden. Födoämnen utgöras af de växter, hvilka i allmänhet förtäras af de idislande djuren, dock förtär geten en mängd sådana, som af annan boskap ratas, till och med sådana, hvilka äro giftiga för andra; men deremot äro frukten och bladen af bevedt ett gift för honom, och ekollon, förtärde i mängd, förorenar hos den dräktiga honan benägenhet att kasta fostret. Parningstiden infaller i September, Oktober och November, och under denna tid har isynnerhet hannen eller bocken en högst vidrig, stinkande lukt (bockluk); honan eller geten äfvenså, men mycket svagare. Dräktighetstiden är 20 till 22 veckor, och ungarne, som få namn af kid eller killingar, äro en, två, stundom tre, högst säll-

an fyra till antalet. De dia 4 å 5 veckor och äro, geten redan i 7:de månaden, bocken efter ett år, färdiga till fortplantning. I vilda, bergiga och magra trakter är geten ett högst nyttigt husdjur, så väl i anseende till sin goda mjölk, som köttet, hvilket dock hos bocken är vidrigt, äfvenså genom skinnet, som är bättre och starkare än fårskinne, samt genom talgen. Håret eller den s. k. raggen är deremot af ringa värde, och användes egentligen till vantar och strumpor af allmogen. Hos en artförändring af vanliga geten, nemligen: *Angora-geten* (C. hircus angorica), utgör likväl håret en vigtig handelsartikel, emedan det är 8 å 9 tum långt, silkesartadt och begagnas till förfärdigande af s. k. kamelgarn. Detta getslag är inhemskt i Asien; men triffes äfven i andra trakter, dock ej rätt väl hos oss. Antalet af getter, som finnes i riket, utgjorde 1842, enligt Forsell, 177,170 stycken, likväl anser han denna summa, likasom i allmänhet det uppgifna antalet af alla slags tam boskap, 10 å 15 proc. ringare, än hvad den verkligen är.

Geta, Jemtlands-dialekt, betyder qvinnebröst.

Getapek, verrentorn, vigeltorn, vahlbjörk, kråktorn (Rhamnus catharticus), ett litet träd, som förekommer i skogsängar och hagar i de södra landskaperna och på slättbygden, såsom i Skåne, Gestrikland och Nerike ymnigt, på Kinnekulle och i Bohus län sällsynt. Vedet är hård, gulaktig och nyttjas till smärre snickare- och svarfvar-arbeten, harken och hären begagnas till färgning, och de senare äfven till beredning af s. k. saftgrönt.

Geta-ryggren kallas en större kulle af småsten, belägen på skogen Tiveden, och utgör nästan en gränsskillnad emellan Nerike och Westmanland.

Geten gnager der som är bunden, ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande: hvar och en söker gerna födan, der han är närmast.

Getesjöarna, kallas i Jemtland en del af preste-tionderna och består af 1 skålpd smör, den hvarje hende måste erlägga i tionde, enligt konventionen på Frösö d. 31 Aug. 1699.

Götting (Vespa), ett insektsläkte af steklarnes ordning, med treklufven underkäft, njurformiga ögon, hafvudet och thorax mer eller mindre ludna, underlifvet ovalt, vid basen likasom afbugget; färgen vanligen svart och gul; könen trenne, neml. hannar, honor och arbetare eller könlose. De bygga bo af ett slags papper, bestående af sammanfilade växtfibrer, hvilka de afskafva från stockar, trädstammar, o. dyl., vanligen grått till färgen, och hvaraf de formara flera, olika stora, vågräta, fasta skifvor, hvilka äro sammansatta af ett olika antal sexkantiga celler, som äro öppna nedåt. Kakorna uppbäras af och sammanhänga medelst en mängd solida stöd eller kolonner, af särdeles fast massa, smälst på midten och tjockare åt begge ändarne, så att de bilda likasom flera våningar öfver hvarandra, tillräckligt höga för insekten att fritt röra sig derinom, samt ytterst omgifna af en kupa af samma massa på så stort afstånd från kakorne, att insekterna med lättbet kunna gå deremellan, samt förenad med de förra på åtakilliga ställen,

och försedd med tvenne runda öppningar, en till ingång och en till utgång, hvilka ej äro större än att en geting i sender kan passera fram. Härigenom kunna de med lätthet hindra fiender att intränga. Dessa bon innehålla ett ganska olika antal invånare, hvilka lefva tillsammans blott ett år och icke bereda någon honing, utan röfva den från bin och humlor, eller samla söta växtsafter, såsom sirap, vört, o. dyl., för att dermed nära sina larver, äfvensom de angripa sjelfva de honings-samlande insekterne, särdeles bion, hvilka de vanligen afbita på midten, för att hemföra underlifvet. Cellerne innehålla således icke mycket honing, utan blott i hvar och en ett ägg, fastklibbadt uppe vid basen deraf, och de utkläckta larverne skötas, särdeles af arbetsgetingarne, nästan med samma omsorg som foglarne sköta sina ungar. Honan är beväpnad med en ibålig, slät gadd, försedd med giftblåsa, hvilken åstadkommer ganska plågsamma, till och med farliga stygn, utan att dervid, såsom biet, sjelf lida något deraf. De äro likväl mindre retliga än dessa, och stinga sällan menniskor, om man ej anfäller deras bo, i hvilket fall de försvara det mangrannt och äro då ganska farliga. I anseende till den skada de förorsaka på bi-samhällen, böra de likväl icke räslas, åtminstone ej i deras grannskap. Hos oss förekommer, utom hålgetingen, hvilken redan är omtalad, äfven *Allmänna jordgetingen*, vespigen (V. vulgaris), af $\frac{1}{2}$ till högst 1 tum längd, svart med gula teckningar och kanter på underlifvets ringar. Ej allenast under takfötter, utan äfven under marken bygga de sina bon, hvilka vanligen äro af ett kålbufvuds storlek, och innehålla ända till flere tusen invånare, de der, utom sötsaker, äfven förtära rått kött, samt andra insekter. De intränga äfven i boningsrum, men äro då temligen spaka, ehuru närgångna och envisa.

Geting, en bonde i Högsjö socken af Ångermanland, känd såsom kyrko-byggmästare. Han har byggt Nätra, Nora, Liths med flere sockenkyrkor. Liths kyrka fulländades år 1796.

Getinge, en socken, med Räfvinge, belägen i Halmstads härad och kontrakt, Hallands län och Götheborgs stift, $1\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Halmstad. Pastoratet företer flerstädes en ganska täckt trakt. Getinge kyrka erinrar, med de henne omgifvande löfträd, den förbiresande om en bland Sveriges framfarne store konungar, hvilken, uti skuggan af dessa träd, under ett fälttåg i Halland, hade sitt läger under dessa träd. Det var Carl XI, som, under taget från Halmstad till Syllinge i Weddige pastorat, år 1676 lät uppslå sina tält på Getinge kyrkogård och tillbragte der tvenne dagar. Uti pastors-arkivet förvaras en gammal anteckning, rörande en fornsägen om pastoratets namn: "Några sjömän ifrån Getinge blefvo på hafvet af stormarne förde emot en okänd ö. Omgifne af mörker, uppstiga de der. De blefvo varse en på afstånd upptänd eld och skynda dit. Framför elden ligger en ovanligt lång man, som var blind. En annan af lika jättstorlek står bredvid honom, och rör i elden med en jernstång. Den gamle blinde

mannen reser sig upp, och frågar de ankomne fremlingarne, hvarifrån de voro. De svara ifrån Halland och Getinge socken, hvarpå den blinde frågar: "lefver ännu den hvita qvinnan?" De svarade ja, fast de ej visste, hvad han härmed menade. Åter sporde han: "männe mitt gethus står ännu kvar?" De svarade återigen ja, ehuru de äfven häruti voro okunnige om hvad han menade. Då sade han: "jag fick ej hafva mitt gethus i fred för den kyrkan, som byggdes på den platsen. Viljen J komma lyckligt hem — välan — jag lemnar er dertill tvenne vilkor." De lofvade och den gamle blinde fortfor: "tagen detta sölfbälte, och när J kommen hem, så spännen det på den hvita qvinnan, och denna ask sätten den på altaret i mitt gethus." Lyckligen återkomne till hembygden, rådfrågade sig sjömännen, huru de skulle efterkomma den gamle blinde mannens begäran. Man beslöt att spänna bältet omkring en björk, och björken for i luften, och att sätta asken på en kulle, och straxt stod kullen i ljusan låga. Men efter det kyrkan är byggd, der den blinde mannen hade sitt gethus, har hon fått namnet *Getinge*." Efter denna vidunderliga saga följer berättelsen, att kyrkan först skulle byggas på en hög utom Risarp, hvarest många stenar stå, och att anvisningen till det ställe, hvarpå hon nu står, gjordes på vanligt sätt af ett par tvillings-oxar, spända för ett timmerlass, hvilka stannade nära intill der en viss Jon Get bodde, och efter hvilken kyrkan benämndes. På Langenbeckska kartan är stället 1277 upptaget under namnet *Getonge*, och har för öfrigt blifvit skrifvit dels *Gettunge*, dels *Gedinge*, hvilket senare närmast öfverensstämmer med allmogens uttal af namnet. — I socknen märkes: *Frödinge*, säteri, $1\frac{3}{4}$ mtl., har qvarnar och tegelbruk, samt underlydande 16 hemman. *Eskilstorp*, *Öringe*, *Söldarp*, m. fl. välbyggda hemman. *Gubben*, är ett sällsamt stenblock liggande på Getinge berg, öster ifrån prestgården. Detta stenblock har en tjocklek af $23\frac{1}{2}$ aln och hvilat endast på tvenne punkter. Man visar gubben med åtföljande tradition, att han fordom blifvit nedvältrad af en folksamling ifrån Lassared, som gått hit upp med afsigt att på detta sätt för efterverlden bevisa sin förvånande styrka. Socknen hör till 2 kl. regela pastorater. Den består af $30\frac{3}{4}$ mtl. och har 715 invånare, på en areal af 8,470 tunn., af hvilka 145 äro sjöar och kärr. Adr. Halmstad.

Getmos (*Scutellaria galericulata*), en mångårig växt, hvilken förekommer vid stränder af floder och sjöar öfverallt i riket, ända upp till Lappland. Blommorna kunna begagnas till att färga skinn gröna.

Getrofva, getmat, foderbräken (*Onoclea struthiopteris*), en ormbunke-art, som växer på åtskilliga ställen i rikets skogstrakter, på skuggiga och fuktiga ställen och är en af de största af våra ormbunkar. Så väl bladen, som den knöliga roten utgöra goda nödfoderämnen.

Gevär var i allmänhet, under de Gustavianska konungarnes tid, namnet på *Värjor*. Detta namn hade således en långt mera vidsträckt betydelse

än i våra dagar. Då brukliga värjor eller gevär voro dels skjutgevär, dels s. k. spetsar, hillebårdar, m. fl. Skjutgevären voro åter af flera slag, såsom skifverör, hakor, musketter och karbiner, dels kortare, hvilka kallades sadelrör eller belterör. Efter låsens olika beskaffenhet fingo skjutvapnen äfven olika namn: svamplås, luntelås, snapplås och sintlås eller fyrlås. Dessa olika slags lås på gevären fordrade ett olika antändningssätt. Snapplåsen voro, under konung Carl IX:s tid, försedda med springpannor, en inrättning, hvilken medförde större hastighet vid skjutningen, emedan locket sprang undan af sig sjelf, då eldstålet ned-sattes på fängpannan. Annars skedde antändningen genom ett brinnande ämne, som fästes i den s. k. draken eller hanen. Vid slutet af 1500-talet infördes bruket af musketter och karbiner; de senare för rytteriet. Begge arterna skjutgevär buros i bandeler öfver axeln. — Hillebårdarne voro af två slag: gemen hillebård och drabantehillebård, af hvilka den senare hade bredare blad. Spetzen var äfven af två slag, lång eller half spetz; och utom denna brukades äfven spjut till stickvapen. Alla dessa vapen, samt det stora, tunga slagsvärdet, som fördes med begge händerna, kallades öfvervärjor, till skillnad från sidosgevären, hvilka hette undervärjor och voro af flere slag, såsom det tvåäggade harnesk-svärdet, degen, rappir eller stickesvärd, sabeln, korrtlass eller stackot-sabel samt darten. — Konung Gustaf II Adolf beväpnade större delen af sitt folck såsom musketerare; men musköterna förändrades så, att den s. k. muskötgaffeln, hvilken gjorde deras bruk besvärligt, kunde borttagas. Spetzen eller, såsom den äfven kallades, piken, blef, i följd af musköstens tilltagande bruk, mindre använd och pikonerarne förlorade mycket af sin vikt i bredd med musketerarne. Bågskytter begagnades äfven under denna tid. Rytteriet, som under konung Gustaf II Adolf bortlade glafven, fick i stället bössor och svärd; men då dessa funnos obeqväma, försågos rytterne i deras ställe med pistoler och en ryttdregen (svärd). Harkebusier, hvilka sköto med rör eller bössor, brukades deremot mindre bland rytteriet. Likaså användes, ehuru ej särdeles mycket, ett slags lätt rytteri med klubbor af jern, och en art krok, hvarmed de skulle draga fienden ned ifrån hästen.

Gevärsfaktori. Vapentillverkningen är urgammal i det krigiska Sverige. Vapensmeden stod i högt anseende i den äldriga norden och konsten öfvades äfven af konungar. Olof d. Helige, Harald Hårdråde i Norrige, m. fl. utmärkte män räknade för en berömmelse, att sjelfva kunna smida sina vapen. Ännu äldre minnen omtala Asarnes konstfärdighet att smida. En stor del af hjeltarnes vapen voro dock tagne i härnad, och fabriker för gevärstillverkning funnos ej i dessa tider. Under en senare tidpunkt, då fredens och krigets näringar blifvit mera skiljda, tillverkades vapnen såsom i ett handverk. Under konung Erik XIV:s regering fanns ett faktori för gevär i Arboga, och dessutom sysselsattes åtakilliga handt-

verkare med sådana arbeten i flere andra städer. Utländske arbetare inkallades till Arboga, och då vapen förfärdigades på landsbygden, befallte konung Carl IX, att 20 till 30 i kopparlagare-yrket kunnige karlar skulle flytta från Helsingland till Arboga faktori. I Helsingland, äfvensom i Wermland, funnos nemligen goda vapensmeder, och deras tillverkning ansågs så betydlig, att egne faktorer utnämndes, för att hafva uppsigt öfver dem. Rikets behof fylldes dock icke inomlands, utan betydliga förräder måste hemtas ifrån utrikes orter. De inhemske arbetarne tillhörde flere olika handverk; harnesk förfärdigades dels af serskildta harnesk-makare, dels af kopparlagare och plåtslagare. Andra beväringspersedlar erhöles af spets-smeder, gaffel-smeder och rör-smeder, som ömsom smidde vapen och körde plogen. Denna förening af olika yrken förbjöds af konung Gustaf II Adolf. Han befallte rör-smederna att flytta in till städerna, eller nedlägga sin rörelse och blifva bönder. Gevärsstillverkningen lemnade han åt faktorer och lät enskildta vapensmeder drifva sitt arbete blott under uppsigt af faktorer, hvilka voro ett slags entreprenörer, som emot viss lön af kronan levererade ett bestämt antal gevär och betalade smederna efter fastställt taxa. Gevärsfaktorer inrättades nu i Söderhamn 1620, i Norrtelge samma år och ungefär vid samma tid i Jönköping, Örebro och Norrköping. Dessa af konung Gustaf II Adolf inrättade faktorer voro kronans verk; men hafva i senare tider blifvit öfverlätna åt enskildta ägare. Norrtelge gevärsfaktori utgjorde en del af den store Torstensons grefskap; men hemföll till kronan genom Carl XI:s reduktion. Det lemnades sedermera 1756 åt enskildt man, ehuru med vissa förbehåll för kronan, och är förenadt med Ortala bruk. Detsamma verkställdes med Jönköpings faktori. Söderhamns gevärsfaktori blef sammanslaget med ett annat i Carl Gustafs stad vid Eskilstuna, hvilket arbetar för statens räkning, under uppsigt af en kommitté. Ehuru gevärsfaktorierna nu mera blifvit enskildtes verk, äro de, likasom kronans egna, ställda under krigs-kollegii uppsigt. Rikets ständer anslog år 1845, 240,000 R:dr B:ko till 12,000 nya gevär, och 16,000 R:dr B:ko till nya pistoler, samt 60,000 R:dr B:ko till förändring af äldre gevärslås till slagkruts-antändning.

Gezelius. En presterlig släkt, genom tre ättleders. Dess stamfar

Gezelius, Johan, d. M., var född d. 3 Febr. 1615 i Westmanland, Romfartuna socken och Gezala rusthåll, hvilket ägdes af hans far, nämnamannen Georg Andersson. Vid endast 26 års ålder blef han professor i Grekiska och Österländska språken vid universitetet i Dorpt, sedan theol. professor, år 1649 pastor i Stora Skedvi i Dalarne, 1660 general-superintendent i Lifland och prokansler för Dorpts universitet, samt år 1664 biskop i Åbo, der han afled d. 20 Jan. 1690. Han var en lärd, driftig, nitisk och om ordningen och hushållningen i sitt stift ganska förtjent biskop, för öfrigt icke något smille och skattande

åt sin tids fördomar och inskränkta åsikter. Sålunda yrkade han, att profana auktorer icke borde begagnas till ungdomens undervisning, ehuru han sjelf utgifvit sådana; indelade spöken i vissa klasser, och antog, att medelpunkten för aniversum var jorden, krig hvilken alla stjernor rörde sig. Af svag eftergifvenhet för sin hustrus och sina döttrars fäfänga, lät han förmå sig att begära adelskap för sin person, hvilket beviljades honom år 1675. Genom hans omsorg om boktryckeriet i Åbo, afhjelpade han den tryckande bristen på böcker i Finland. Författare till: en *Grekisk Grammatika*, hvilken blifvit begagnad ända intill våra dagar, af ett *Grekiskt Lexikon*; en *Encyclopaedia Synoptica*; *Arithmetica latina contracta*, och af en *Stelordning*, som antogs på riksdagen år 1682. Vid sin död efterlemnade han 70 barn och barnabarn. Hans son och efterträdare

Gesellius, Johan, d. y., född i Dorpat d. 26 Sept. år 1647, promoverad theol. doktor år 1675 och s. å. extra-ordin. theol. professor i Åbo samt 1681 superintendent i Narva, der han fann kyrkoförfattningen i ganska mycken oreda; men han införde en ordning, som bibehöllit sig ända till närvarande tider. År 1688 förordnades han till sin faders medhjelpare i embetet, och fick, efter hans död, fullmakt derpå. Då Finland intogs af Ryssarne, öfverreste han till Sverige och qvarstannade der intill sin död, den 18 April 1718. Vid 1714 års riksdag hörde han till oppositionen mot det dåvarande krigiska regerings-systemet. Han var af ett mildt, fördragsamt lynne; men råkade likväl blifva invecklad i en obehaglig rättegång mot general Lybecker, hvilken han anklagat för feghet och försumlighet vid Finlands försvar. Han har stor förtjenst om bibelverket, hvilket fadern börjat och han fortsatte, så att Nya Testamentet kunde utkomma 1711 och 1713. Det Gamlas utgifning börjades först 6 år efter hans död. Dennes son,

Gesellius, Johan, biskop i Borgå, hvartill han utnämndes år 1721, och der han blef den förste biskop, sedan stiftet ditsflyttades från Wiborg, som afträdades till Ryssarne. Han hade förut varit theol. doktor i Åbo. Stiftet fann han i det största förfall och sökte efter yttersta förmåga upphjelpa det derur; men hans nyttiga verksamhet afbröts d. 18 Maj 1733, då han afled, endast 47 år gammal.

Gesellius, Georg, son till räntmästaren i Jönköping, G., föddes derstädes d. 5 Okt. 1736, och dog den 24 Maj 1789 i Lillkyrka församling af Nerike, der han var kyrkoherde, med titel af hofpredikant och prost. Han hade fått survivans på Mellösa pastorat; men hvilket ej blef ledigt under hans lifstid. Känd såsom utgifvare af ett *Biografiskt Lexikon öfver namnkunnige och lärde Svenske män*, det bästa och fullständigaste i sitt slag intill år 1835, då man började det i Upsala redigerade Biografiska Lexikon.

Gidsholm, frälse-säteri om 3 $\frac{1}{2}$ mtl., beläget i Ekeby socken i Skåne, förmenas hafva fått sitt namn efter en Gøthisk höfding Giser, som varit i

konung Angantyr's tjenst. Gården skall i äldre tider hafva varit omgifven med vallar och grafvar. Denna egendom som för närvarande innehafves af en löjtnant Tornerhjelm, har mycket vidsträckt ägor, fruktbare åker och äng, mycken bok-, ek- och surskog, tillräcklig torvfjord, en skattlagd väderqvarn, samt flere derunder i bruk varande mindre afvelsgårdar, anlagda i senare tider. På egendomen finnes tillika ett stuteri, hvilket kan räknas till de större i länet, och hvarest uppfödes en mängd unghästar af ganska god ras, såväl af full- som halfblod.

Gideå, en socken, belägen i Norra Ångermanlands fögderi af Westeraorrlands län, Ångermanlands nordvestra kontrakt af Hernösands stift, 11 $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Hernösand. Här märkes *Gideå* jernbruk. Sockenens hör till 3 kl. konsist., består af 14 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,674 invånare. Adr. S. Bjästa, N. Nordmaling.

Gideå, jernbruk, beläget i ofvanstående socken, har 5 härdar och 2,100 skepp'd privil. årligt smide; dels af eget, dels köpt tackjern, samt idkar äfven spiksmide. Hammarskatten är 21 skepp'd. Skeppar på Gefle. Ägare: H. Eckhoffs konkurs-massa.

Giersta, Johan, född i Narva den 24 Juni 1666, gick i krigstjenst och följde Carl XII under alla dess fälttåg, från 1700 intill hans död. I träffningen vid Krasnakut, då han var löjtnant vid drabanterne och såsom sådan hade öfverste rang, blef han vid konungens sida sårad af tvenne kulor i högra benet. I slaget vid Pultava led han ännu af dessa sår; men tvekade likväl icke att kasta sig af sin häst och lemna den åt konungen, hvilken på den undkom fienden. G., beredd att med lifvet betala sin uppföring, räddades likväl, då en stalldräng i detsamma ledde förbi en af konungens hästar, den s. k. Brandklipparen, på hvilken öfversten satte sig upp. (Enligt en annan berättelse, var det konungen sjelf som red på nämnde häst.) Denna handling förvärfvade honom följande året adelskap, och omnämnes äfven i adelsbrevet. Han följde nu konungen till Bender, deltog i kalabaliken, utnämndes år 1713 till generalmajor, förde 1717 befälet öfver det befästade lägret vid Strömstad, der han afslog Tordenskjöld's anfall, fick, kort före konungens död, från honom ett ganska ynnestfullt handbref, blef general-löjtnant, president i krigs-kollegium och friherre. Dog den 12 Maj 1740. — Hans bröder, **Christian** och **Adam Johan**, begge bland Carls drabanter, adlades på samma gång som han. Den förre blef chef för Björneborgs regemente, tog afsked derifrån år 1741 och dog 1745, i en ålder af 75 år. Den senare, liksom den förre, fängnen vid Pultava, fick, jemte honom, på sitt hedersord hamresa för att utvexlas. Han hade, äfvensom denne, deltagit i alla fälttågen från 1700, bivistat de derunder förefallna stora drabningarna och blifvit illa sårad vid Holofzin. Afled 1739 såsom öfverste för Kalmar regemente, 65 år gammal.

Giese, Albert, har på 1730-talet utgifvit ett *Svenskt och Latinskt Lexikon*; en *Latinsk, Tysk och*

Fransysk ordbok; en Fransysk Grammatika; Geografiska Tabeller, m. m.

Giffter äro för sin farlighet skull förbjudna, att, af hvilken som helst, innehafvas eller försäljas. Ingen äger rätt att sälja något gift utan åt trovärdig person, vid 50 dalers böter och tve-dubbelt, om skada inträffar genom det försällda giftet. Äfven för apothekare, hvilka äro de som lagligen kunna innehafva förgift till sala, är denna handel blott med inskränkningar tillåten. Dervid göres likväl skillnad emellan arsenik och andra gifter. Med undantag af arsenik kunna gifter, nyttiga till utödande af ohyra eller till andra löfliga hushållsbehof, af apothekare försälas åt välkände personer, emot deras egenhändiga intyg om köpet, samt åt allmogen emot företeende af prestbevis. Arsenik får ej försälas ens under dessa försigtighetsmått. Dertill fordras recept af edsvaren läkare eller fältskär, i händelse arsenik skall för medicinska behof begagnas, och ett intyg af hallrätt eller magistrat om varans nödvändighet, i händelse den behöfves för vissa manufaktur-arbeten. Utom dessa säkerhetsmått fordras skriftligt qvitto af köparen, såsom ofvan nämnt är. Fel af apothekare emot dessa föreskrifter straffas med 50 R:drs böter, och om någon mister lifvet genom den olofligt försälda varan, tillkommer, utom böterna, äfven uppenbar kyrkoplighet. Något mindre böter åläggas den som olofligt innehafver arsenik, eller kommit deraf i besittning på annat sätt än det föreskrifna. Det icke ovanliga missbruk, att gårdfarihandlande medföra arsenik eller andra gifter till salu, straffas med 100 R:drs böter och handelsrättighetens förlust. Är det gårdfarihandlandes son eller dräng, som kringför gift, får han ej vidare brukas i handeln och kan icke själf erhålla handelsrättighet.

Giftermål, såsom själfva grundvalen för allt familjelif och en borgen för den allmänna sedligheten, är ett ibland lagstiftningens viktigaste föremål. Antingen man betraktar giftermålet med afseende på de vilkor, hvarunder det kan ingås, eller de begge makarnes förhållande till hvarandra efter ingånget äktenskap, eller äktenskapets inflytande på arf och egendom, eller slutligen huru förbindelsen emellan äkta makar kan lagligen upplösas, så uppstå dervid viktiga frågor för lagstiftaren. Det var fordom sedvanligt, att friare genom envig, kämpning eller annan märklig gerning, gjorde sig förtjenta till giftermål med konungars och högt förnåma mäns döttrar. Saxo berättar derom sålunda: "Det hollits saaledis i fordom dage, at ingen Förstis daalter eller Welbyrdig Jomfru, vilde haffue någon, met mindre at han vaar tilforn naflkundig för sin styrcke oc Mandoms gjerning, der vaar ingen större lyde hos någon Begle och Friere, uid at han haffde leffuet sin ungdom i aarckedlöshed. Huo som vaar ärerig, hand vaar rig nock i de dage. De sae icke da saa möye efter deilighed, Gods och Penninge, som de nu giöre, men mere efter dygd oc dueligbed." Exempel härpå hafva vi, förutan andra, uti Ragnar Lodbrok, som på detta sätt vann sin gemål Thora.

Äfven uti Rolf Westgötharnes konung, hvilken ej heller på annat vilkor fick Thorberg, Svea-konungen Eriks dotter. Stjernhök säger: "I förtidaa tider reknades ingenting berömligare vara, än värfva sig hustru vid Krig och rån." Härmed kan man jemföra Verelii anteckningar öfver Göth-reks och Rolfs saga. Efter lag och gammal plägsåd ålåg det den, som ville vinna en flickas hand, att anmäla sig derom hos hennes föräldrar, eller, om de ej voro till, hos närskylda eller fränder. Sade de dertill ja, dracks i vittnens närvaro "trolofnings-öl", och vexlades gåfvor emellan fästeman och fästeqvinna, hvilket i Östgötha-lagen giftermåls-balken X flocken kallas "brudköp dricka." I Westgötha-lagen, ärfda-balken VIII flocken benämnes det "mundgipta", eller "med mund och målagipt", det är: med mund och vedertagna ord förlofvad. I Sverige var fordom äfven brukligt, att bortlofva konunga- och höfdinga-döttrar åt deras sändebud, som anhölle om dem. Så gjorde konung Olof, då han förband sig att gifta sin dotter Ingjerd med konung Jaroslaff i Gardarike (nu Ryssland), hvarom läses i Olof saga: "Seldi konung tru sina sendimennum til thessa måls." Sådant kallades fordomdags "fästtaka", eller "handfäst taka." Efter allmän sed och lag lemnade giftoman fästeqvinnan i brudgummens händer, med dessa ord: "Jag gifter tig mina dotter N.N. til hedhers och Husfru, och til halfva Siäng; til Lås och Nykla, vunnit och ovunnit, i Penningom och Löösorom: ock hvar thet är Jord och Löösoira epter Laghum: I namn Faders, ock Sons, ock thes Helga Anda." Man förstod med häruti förekommande talesätt: "til hedhers och husfru", att fadern gaf brudgummen sin dotter att äktenskapet skulle hållas i tillbörlig vördnad, såsom det af Gud blifvit instiftadt. Han gifte henne till "husfru", hustru eller maka, icke till tjenarinna, på det den ena skulle vara den andra en rätt och kär maka, till inbördes hjälp och bistånd. "Till halfva siäng", så att hustrun blir mannens maka och icke herskarinna, bevisar honom tro och bevarar sin äkta säng obeffläckad, hvilket äfven mannen skulle göra å sin sida. Under sinnebilden af "lås och nycklar" sättes bruden till matmoder, och hon erhåller förtroendet att styra och förestå hushållet, samt att sköta och bevara hvad som inneslutes bakom lås och nyckel. Grekerne kallade ock af samma anledning matmodern för "nyckeldragerska." Efter Romuli förordning skulle nyckelarne fräntagas hustrun, då hon blef skild från mannen, för att beteckna, det hushållet var henne fränkändt. Med hemtad anledning af VI flocken 3 § ärfda-balken i Uplandslagen, anser Loccenius det vara klart, att samma sed fordom funnits äfven hos Svenskarna. Han yttrar: "häraf tyckes det ock kommit, att då hustrun ej förmår betala sin afidna mans gäld, lemna hon under tiden nyckelarna på dess likkista, gifvandes dermed tillkänna, sig befriad vara ifrån hvad gäld mannen gjordt, samt uppgifva och afstå egendomen. Dock göra några sådant mera listeligen, af girughet och i akt att undansticka egodelar och besvika kreditorerna, än

ntaf nöd, hvilkas kärlek tillika med mannen slocknat, och vördnaden för den afsomnade bortdödt." Den Svenska lagen har i afseende på giftermåls afslutande stadgat s. k. förbudna leder; men ej utsträckt dessa särdeles långt. Medeltidens hierarki hade i detta fall gjort stora inskränkningar; den förbjöd till och med giftermål emellan dem, hvilka vid dopet haft samma faddrar. Nu mera äger släktkapshinder rum endast för det fall, att endera personen härstammar från den andra i rätt nedstigande linja, eller förut varit gift med en person, som på detta sätt varit beslägtad med den nu ifrågavarande, eller om alltför nära släktkap å sidorna äger rum. Så t. ex. är ej blott giftermål emellan moder och son eller far och dotter, eller bror och syster förbudet, utan äfven emellan svärfader och sonhustru, svärmoder och svärson, samt giftermål med syskons barn. Men i svägerlag på sidan kan giftermål äga rum, likväl blott med konungens serskildta tillstånd. Således kan, under detta villkor, en man äkta sin broders enka eller sin hustrus syster, och under samma förbehåll är äfven giftermål tillåtet för syskonbarn, d. v. s. de hvilkas föräldrar varit syskon. En man kan således gifta sig med sin farbrors dotter, o. s. v. Likaså kan ock konungen förläna tillstånd till giftermål emellan en man och hans förre hustrus stjufter, eller hans stjuftaders enka eller hans stjufts enska, o. s. v. Ännu ett förbudet led är stadgad för det fall att en man är gift med en kvinna, hvars moder lefver och till äktenskap är ledig; i sådant fall får den gifta mannens son ej taga modern till äkta, när fadern äger dottern, att vördnaden emellan föräldrar och barn ej spillas må. Det brott, som genom förbudna äktenskapsleder förekommes, kallas blodskam. Men äfven bor utgör lagligt hinder för äktenskap. De härvid brottsliga äga ej att bygga äktenskap med hvarandra, och en brottslig make med någon annan blott efter tillstånd af den oskyldiga maken, eller efter dess död eller inträde i nytt gifte. Är den oskyldiga maken i lifvet och ogift, erfordras konungens tillstånd. Ett annat fall, då äktenskap är förbudet, inträffar när endera eller begge personerna lida af obotliga sjukdomar, af den art att de fortplantas från släkte till släkte, eller när de äro heröfvade sitt förstånds bruk. — Å andra sidan stadgar lagen, att giftermål måste äga rum då någon lägrat sin fästevinna. Vill endera parten ej frivilligt fullborda äktenskapet, blifver det väl ofullbordadt; men den tredskande får då ej ingå äktenskap med någon annan, så länge den öfvergifna ej är förläkt. Rörande äktenskap, hvilka lagligen kunna äga rum, gäller såsom allmän regel att ingen kan till äktenskap tvingas. Giftmannens rätt öfver ogift kvinna är således icke oinskränkt. Han tolkar hennes bifall till giftermålet; men detta kan tillintetgöras genom hennes nekande svar vid sjelfva vigseln. Å andra sidan har giftomannen icke heller oinskränkt rätt att hindra giftermålet. Hans bifall är visserligen erforderligt; men om han ej inför domstol förmår uppgifva giltiga skäl emot gifter-

målet, kan detsamma fullbordas. Qvinnan är således fri, i afseende på giftermåls ingående, så vida hon ej är tvingad af moraliska band; ett förhållande, som kan äga rum äfven med mannen, ehuru han är sin egen giftoman. Men å andra sidan är en dotters skyldighet, att ej, utan föräldrars bifall, träda i gifte, bekräftad genom det stadgande, hvilket tillåter föräldrar att för sådan orsak göra sin dotter arflös, och detta gäller äfven om en dotter som är enka, och en son i fall han vistas i föräldrarnes hus. För enkas eller enklingars giftermål fordras, att afvittring äger rum för barnen af det föregående äktenskapet eller andra arfvingar. Deras egendom måste skiljas från moderns eller faderns. I afseende på laga ålder för giftermål är fyllda 21 år för mannen och 15 för kvinnan den tidigaste tidpunkten, och för enkling eller enka fordras en viss sorgetid, ett halft år för den förre, ett år helt för den senare. Efter fullbordadt äktenskap är mannen sin hustrus målsman och deras förening oupplöslig, utom för särdeles giltiga skäl; ty äktenskapsskillnad är tillåten så väl för bor och lägersmål under den tid de varit fästade, men vigseln ännu ej ägt rum, som äfven i fall mannen öfvergifver sin hustru, eller någondera parten är af naturen vanför och till äktenskap alldeles obehärlig, eller befinnes behäftad med obotlig, smittosam sjukdom. För hat och bitterhet kan domstol dömma till skillnad i säng och säte och Kongl. Maj:t bevilja äktenskapsskillnad. Sådan kan i allmänhet antingen af domstol ädömmas för begångna brott, såsom bor, eller hos Kongl. Maj:t sökas, såsom i det nyssnämnda fallet, att hat och afsky uppstått emellan makarne eller den enas våldsamma sinnelag och lastfulla lefnad gör sammanlefnaden omöjlig. — Egendomen är gemensam och mannen sköter densamma med eganderätt, dock ej alldeles oinskränkt, ty hustruns fasta egendom kan han ej utan hennes samtycke sälja eller förpanta, utom den inskränkning, som kan göras genom förord före äktenskapet. Vid dödsfall tager den efterlevande giftorätt i bo, och hustrun njuter sin morgongåfva. Inträffar äktenskapsskillnad beror så väl barnens vård som egendomens på den frågan, hvilkendera varit vållande till äktenskapets upplösning. Är endera maken oskyldig till skillsmessan, så äger densamma rätt att hos sig behålla barnen, och är blott skyldig att gifva den andra så mycket som domstolen pröfvat nödigt till dess uppehälle, i fall han eller hon sig ej försörja kan. Men om begge äro vållande till skillnaden, stannar boets och barnens vård hos den, som "dertill bäst fallen är", och, om båda äro lika passande dertill, hos mannen; men skulle ingendera vara dertill skicklig, äger domaren förordna gode män, hvilka boet och barnen förestå. — Under de sist förflutna åren hafva giftermål blifvit ingångna till antal som följer:

	År 1841.	År 1842.	År 1843.
I Stockholm	643.	611.	616.
I öfriga städerna . . .	1,486.	1,510.	1,511.
På landsbygden . . .	20,490.	20,570.	21,040.
I hela riket	22,619.	22,691.	23,167.

Hvaraf ibland			
Ridderskapet och adeln	57.	77.	75.
Presteståndet	91.	98.	90.
Ståndspersoner	383.	409.	396.
Borgareståndet	509.	507.	506.
Bondeståndet	13,070.	13,071.	13,223.
Alla andra	8,510.	8,529.	8,877.

Och emellan

Förut ogift	18,197.	18,318.	18,994.
Enkling och ogift . . .	2,301.	2,308.	2,204.
Ogift och enka	1,405.	1,376.	1,272.
Enkling och enka	716.	689.	697.

Häraf synes, att enka icke varit så benägen till omgifte, som enkling, emedan desse senares antal öfverstigit de förras med 2,760, under loppet af nämnde trenne år. Af de under dessa år ingångne 68,477 äktenskap gifte sig 59,454 män för första gången, 8,564 för andra, 428 för tredje, 27 för fjerde och 4 för femte gången. Dödligheten är ock vida större bland gifta män, än gifta kvinnor. År 1841 dogo 10,119 gifte män och 7,760 hustrur; 1842 dogo 10,708 män och 7,650 hustrur; år 1843 dogo 11,361 män och 7,958 hustrur. Bland enkor är dödligheten likväl vida större än bland enklingar och stiger till ett dubbelt antal, ty år 1841 dogo 3,733 enklingar och 7,760 enkor; 1842 dogo 3,839 enklingar och 8,038 enkor; 1843 dogo 4,077 enklingar och 8,980 enkor.

Giftoman kallas i lagen den slägtning, som är ogift kvinnas naturliga rådgifvare vid frågan om giftermål, och utan hvars bifall ett sådant ej får ingås. Fadern är sin dotters giftoman, med råd af modern. Efter faderns död tillhör giftomannarätten modern, med närmaste fränders råd. Men äro begge föräldrarna döde är broder giftoman för sin syster, så vida ej föräldrarna serskildt uppdragit denna del af föräldramagten åt någon viss person. Näst efter broder inträder i giftomannarätten närmaste slägtning i uppstigande led och sedan sidoslägtningar; således farfar och morfar före farbror och morbror. Härvid iakttages dock, att fäderneslägt alltid har närmare rätt än moderne. Deremot tillhör denna rättighet aldrig förmyndaren, så framt icke egenskapen af förmyndare och närmaste slägtning skulle förenas hos samma person eller ingen slägtning finnas. Det är således en egen familjerätt, fästad vid sjelfva blodsbandet, att svara för en jungfrus bifall eller afslag till giftermål. Ingen lysning får utfärdas utan giftomannens bifall, och detta anses innefatta brudens. (Se för öfrigt: *Giftermdl.*)

Giftorätt kallas den andel i den gemensamma egendomen, som lagen efter en gift persons död tillerkänner den efterlevande maken. Denna giftorätt var i full öfverensstämmelse med den arfslag, hviltillerkände broder dubbelt emot syster. Mannen tog två tredjedelar i giftorätt; men hustrun en tredjedel efter landsrätt. Blott efter stadsrätt ägde hvardera maken hälften; men i fast egendom, som endera maken ärfdt eller förvärfdt före äktenskapet, fauns icke giftorätt. I lösören tog mannen, af frälse- eller bondestånd, dubbel giftorätt,

likasom i jorden; men prest och borgare hade deruti giftorätt efter stadsrätt. Allt detta ändrades vid 1844 års riksdag, så att numera giftorätt till hälften för man och hustru äger rum i all egendom, utom fastighet på landet, hvilken blifvit ärfd eller förvärfd före äktenskapet. Olika giftorätt för olika samhällsklasser finnes ej mera.

Gigalskrter, gul lathyr, gul vial, vele (*Lathyrus pratensis*), en mångårig växt, som är allmän i ängar och beteshagar, utom i de nordligaste landskaperna. Den utgör ett godt foder, isynnerhet för hästar och kor.

Gilberts eller **Gilbertels** hål kallas en lång och märkvärdig underjordisk gång eller grotta, i en brant bergvägg vid Wisingsö sydvestra kust, $\frac{3}{4}$ mil söder från Wisingsö slott. Denna grotta har tvenne ingångar, och skall, enligt traditionen, vara uthuggen af jätten Gilbertel eller Gilbert, hvilken lärt trollkonsten af den i folksagorna be-ryktade Kettill Runske.

Gillberg, ett härad i landskapet Wermland, håller omkring 245,871 tunal. i areal och innefattar 7 socknar, nemligen: Stafnäs, Hägerud, Wärm-skog, Glafva, Gillberga, Långserud och Svanskog, hvilka bestå af $174\frac{1}{2}$ mtl. med 15,264 invånare. Detta härad har en utmärkt vacker belägenhet omkring *Fjolen* eller *Si/hella-elf*. Traditionen förmäler, att här funnits ett afgudahus, hvars prester kallades *galler*, och hvaraf häradet säges fått sitt namn. Sädessodling och boskapsskötsel utgöra inbyggarnes förnämsta näringsfång. Märkligaste stället är jernbruket *Glas/ors*, hvilket är ett af de anse-lygaste i Wermland.

Gillberg, ett kontrakt i Carlstads stift och Werm-lands län, innefattar 3 konsist. pastorat af 2 klas-sen, nemligen: Gillberga med Långserud, Kila med Tveta och Svanskog, af hvilken senare en del hör till Elfsborgs län, samt Stafnäs med Glafva, Werm-skog och Högerud. Kontraktets folkmängd utgör 19,953 personer.

Gillberg. Under detta namn känner den Svenska målarekonstens historia trenne män:

Gillberg, Jakob, född i Wermland 1724, död 1793, dessinator-löjtnant vid fortifikationen och professor vid målare-akademien, en utmärkt gravör. Studerade konsten i Paris under Cars. Bland hans bästa arbeten räknas gravyrerna till Gustaf III:s medalj-historia, samt Nordencrantz's och Southers porträtter. Hans äldre son,

Gillberg, Jakob Axel, född i Westmanland 1769, major vid fortifikationen, professor vid målare-akademien och dess direktör i flera år, intill sin död 1845, studerade miniatyrmålningen under Höijer i Köpenhamn, vistades sju år i fremmande länder, för att fullkomna sig i sin konst; har målat arbe-ten i en större skala än vanligt, för att vara mi-niatyrer, t. ex. Carl XIII till häst, Carl Johans och dess gemåls hela figurer efter Gerards tafia, m. fl. R. W. O. Hans yngre broder,

Gillberg, Carl Gustaf, född 1774, major vid ingenjör-korpsen, lärare i teckning vid krigs-aka-demien på Carlberg, R. S. O.; elev af Belanger, har han vidare utvecklat sig sjelf, särdeles i land-

skapsmålning, i gouache och aquarell, och har utgifvit flera lithografier.

Gillberga, en socken med Långserud, hör till 2 kl. konsist., är belägen i ofvannämnde Gillbergs härad och kontrakt, $4\frac{3}{4}$ mil V. från Carlstad. Kyrkan säges vara byggd af Olof Skötkonung, i samma form och af samma slags sten, som Hasaby på Kinnekulle, och var den första kristna kyrka i Wermland. Den hade fyra underlydande kyrkor, och pastoratet var mera vidsträckt, än det nu är; ty åtminstone största delen af Silerud och äfven Burviks gård i Grums härad hörde hit. Pastoratet var således både för sin ålder och vidd ett af de förnämsta, så att äfven den härvarande kyrkoherden stundom varit kanik eller vice biskop öfver Wermland. Här i socknen märkas *Onsta*, *Haslerud*, *Helsbeck* och *Björnå* säterier, samt *Gillberga* helsobruna. — En jätte, som bodde på en höjd, kallad *Knuts-skallen*, blef förtretad, då Gillberga kyrka gjordes till kristen, och ville förstöra byggnaden. Han kastade derföre mot henne en sten, i förhållande till sin egen styrka; men som gubben lärar varit för ifrig, har stenen halkat vid kastningen, så att den ej hann längre än en fjerdels mil, då den stannade i en mosse, $\frac{3}{4}$ mil från kyrkan, på Gålsjö ägor, der den ännu visas. — Socknen består af $43\frac{1}{2}$ mtl. och har 3,302 invånare på en areal af 42,213 tunnland, af hvilka 4,920 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad eller Ämål.

Gillberga, en socken med Lijsta, belägen i Vester-Rekarnes härad och kontrakt, Södermanlands län och Strengnäs stift, $1\frac{1}{4}$ mil S.V. från Eskilstuna, vid Hjelmaren. Här märkes *Biby*, säteri och gods, 2 mtl. Har tillförene någon tid varit kungsgård; men förut äfven säteri, och då tillhört ätten Stjernsköld. Socknen hör till 2 kl. patronella pastorater, och patronat-rätten tillkommer ägaren af Biby. Den innefattar $33\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,030 invånare på en areal af 11,247 tunnland, af hvilka 520 äro sjöar och kärr. Adr. Eskilstuna.

Gillberga gryte, är ett namnkunnigt berg i Edbo socken af Upland, omkring $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan. Genom en trång ingång kommer man till en håla af 23 alnars längd, 5 till 8 alnars bredd och olika höjd; 2 till 8 alnar å sidorna finnas åtskilliga smärre och lägre håligheter. Sprickorna i berget lemna någon, ehuru obetydlig dager. Hälle-arten är fältspat-rådande granit. Hålan skall i äldre tider varit ett tillhåll för röfvere, och sedan tjänat till gömställe under Ryssarnes härjning härstädes, år 1719.

Gillen kallas en mängd förbindelser under medeltiden, dels för gemensamma nöjen, dels för allvarsamma sysselsättningar, äfven för religions-öfningar. Gillena tillhöra hufvudsakligen medeltiden, ehuru deras ursprung kan uppsökas ända tillbaka i bedendomen, och skuggan af dessa inrättningar står ännu kvar på ett och annat ställe, ehuru de numera blott äro samfund för gemensamma sällskapsnöjen, utan viktigare syftsmål. Deras inflytande var ganska betydligt i städerna, ty dessa föreningar bildade sig äfven till handels- och handtverks-gillen, och förvärfvade sig betydlig egendom

samt lagliga privilegier. Ursprungligen hade de varit dryckeslag, förbundna med hedniska offer. Kristendomen omskapade dem till ett slags dels andliga, dels världsliga brödraskap, under något helgons beskydd. Deras föremål voro andaktsöfningar, välgörenhetsverk, samt isynnerhet ömsesidigt beskydd i nöd och fara. Sådana föreningar behöfdes på en tid, då lagens skydd var föga pålitligt. De som öfvade samma yrke förenade sig isynnerhet i sådana gillen, och då förbindelserna emellan landthygdens invånare voro mycket afbrutna, genom osäkerheten å vägar och många andra förhållanden, samt landtfolket mycket undertryckt af feodal-adeln; men städerna deremot både lättare kunde bilda en sjelfständigt magt och äfven nitiskt arbetade derför, så inses man lätt, hvarföre sådana gillen isynnerhet uppstodo inom städerna. De voro en af de former, hvarunder städernas frihetsanda rörde sig, och de bildade derigenom en vigtig länk i utvecklingen af deras författning. Slutligen kom det ända derhän, att flere städer förenade sig efter det exempel dessa gillen gifvit, och en sådan förening, den mäktigaste af dem alla, var det Tyska hanseförbundet. Redan i det gamla Rom hade sådana gillen funnits, under de Latinska namnen *collegia*, *sodalitas*, m. fl., utan att dessa likväl kunna anses för upphovet till dylika förbindelser under medeltiden, ty dessa uppväxte ur de Germaniska sederna. Stundom antogo gillena äfven en politisk karakter, samt ådrogo sig då de mäktiges misstankar. Men gillen, hvilka isynnerhet fastade sig vid borgerliga yrken, erhöilo ofta frihetsbref, med egen lagskipning och rätt till egen förvaltning i städerna. Sådant var förhållandet öfverallt i det Germaniska Europa, och äfven, ehuru i mindre mån, i Sverige, ty de Svenska städerna buuno aldrig till ett inflytande, som kan jämföras med städerna i England och Frankrike, ännu mindre med Italiens (af hvilka uppstodo mäktiga republiker), eller med de stora riksstäderna i Tyskland. I Danmark voro gillena mäktiga ända derhän, att t. ex. Flensburgs stadsrätt, ifrån slutet af 13:de århundradet, tillerkände gillesbröderna rätt att utnämna stadens råd. Gillet bildade der i städerna en förening, lik den som på landet i de Skandinaviska rikena utgjordes af förbindelsen inom släkterna. Så t. ex. då någon anklagad ville värja sig med ed, borde edgärdsmännen tagas af det gille, som han tillhörde. Sveriges vigtigaste handelsstad var Wisby och der omtalas äfven gillen, under namn af amt, embete; men rörde egentligen handtverkarne, och ur dessa handtverksgillen uppväxte skrå-indelningen. Köpmansgillen omtalas icke. Vid hvilken tid de gamla gillena, hvilka voro dryckes-samqväm, utbildade sig till föreningar för vissa yrken är svårt att uppgifva; det har dock skett under medeltiden, såsom kan synas af konung Gustaf I:s skrå-ordning för skräddare-embetet 1536, deruti konungen fastställer de friheter, dem embetet haft uti hans "framlidne förfäders Rigsons Herrers och Konungers thijder." Antalet af gillen i Sverige var ganska stort. Öfver handrade omtalas i 14:de och

I både skiet, hufvudsakligen af samma slag som i det öfriga Europa. Men ehuru för det mesta fästade vid städerna förhållande likväl sådana äfven flerstädes på landet, t. ex. i Forsa socken, der gillestugan ännu qvarstår, och i hvars mur man funnit en jernring, innehållande de i gillet lagar utstakade böter. Till dessa sockengillen samlades man tre gånger om året, neml. kort före fastlagen, under de tre pingstdagarne och Mårtensdagen. Sammankomsten räckte i tre dagar och hvarje husfader medförde mat och dryck. Deras viktigaste rådplågningar öppnades och slötos med dryckeslag. Namnen voro olika på gillena, och de uppkallades merendels efter något skyddshelgon, såsom "Wår Fru Gilde Svenska manna", Wårfrugille, Heliga Lekamens, S:t Eriks, S:t Gertruds, Heliga Grafts Gille, m. fl., i Stockholm, S:t Nicolai eller Karla Gillet i Strengnäs, Jungfru Mariæ Psaltares Bröderskap dersammastädes, Knuts-gillet i de Skånska städerna, o. s. v. I Upsala funnos S:t Peders och S:t Jakobs gillen, hvilka Busser anser hafva varit domsäten, emedan Peringskiöld anför tvister, som der skola blifvit afdömda. Ibre anför i 4:de delen af *Upsalia Illustrata*, att dessa gillen hade sina äldermän, bisittare och gårdamän; att de drucko om lustigt, samt att i Wisby gille var genom lag stadgadt, att dricka först *vår Herras minne*, sedan jungfru *Mariæ* och dernäst *S:t Catharinæ minne*, emedan hon var gillet patronessa; derefter *oldermans-kanna* och *gardemans-kanna*, då källaren sedan borde tillslutas, så framt ej gillesbröderna enhälligt kommo öfverens, att vidare dricka hvarannas till. En viss öfverensstämmelse ägde rum i afseende på gillenas bestämmelse. Deruti ingiogo gemensamma andaktsöfningar, medelst messor till minne af gillet skyddshelgon, eller själamessor för gillesbröderna sjelfva. En hufvudsak var föreningen för gemensamt försvar, så att om en gillesbroder led någon oförrätt, ansågs den gälla hela gillet. Men icke blott lidna oförrätter voro gemensamma; äfven begångna brott delades till en viss grad. Samhälligheten var sådan, att om en gillesbroder dödats en för gillet fremmande person, var det en skyldighet för gillesbröderna, att skydda honom emot förföljelsen af den döddes anförvandter. Blef någon broder fången, återköptes han af gillet, blef han sjuk vårdades han, led han skeppsbrott, eller dylika olyckor, understöddes han; och den som vägrade sin hjälp, betalade böter till gillet. Jemte dessa allvarsammare föremål, samt rådplågningar om gillet angelägenheter, blandades äfven gemensamma sällskapsnöjen. För inträde i gillet erlades en viss afgift, likasom också hvarje öfverträdelse af gillet stadgar var förenad med böter, dels i penningar, dels i varor, såsom honing, vax eller dryckesvaror. Ledningen af samfundets angelägenheter var uppdragen åt vissa embetsmän, af hvilka den förnämste kallades *conventi-provest* eller *skråherre*, om han var af andligt stånd, och *älderman*, ifall han tillhörde de världsliga bröderna. Deras biträde utgjordes af *stolbröder* eller *bisittare*, hvilka skulle bestrida uppbörderna af gillet inkomster, verkställa uppköp för

dess behof, o. s. v. Dessutom funnos *skrifvare*, hvilka upptecknade gillet skriftliga handlingar, m. fl. mindre tjenstemän. Med klostren stodo gillena stundom i förbindelse, så att dessa begge inrättningar ingiogo i ett slags kompaniskap, och meddelade hvarandra sina rättigheter.

Gilling kallas, i de norra länen, ett hömått, utgörande 48 lisp:d.

Gilling (mythol.), en jätte, som med sin hustru kom till dvergarne Galar och Fjalar, för att af dem begära gästfrihet; men de blefvo i stället mördade. Denne jättes son hette Suttung och spelar en stor rol, i fråga om skaldemjödet. (Se: *Fjalar, Galar, Suttung*.)

Gillingit, ett mineral som hör till släktet silikater, och består af kiselsyrad lerjord samt jernoxid-oxidul med vatten och förekommer amorft af svart färg, glanslöst och mjukt, uti Gillinge grufva i Södermanland.

Gillstad, annex till Örslösa, beläget i Kållands härad af Skaraborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Lidköping, $\frac{3}{4}$ mil från Wenern. Socken innefattar en areal af 1,990 tunn. jord och har 356 invånare. Jemte socknen Wåla, äfven annex till Örslösa, består Gillstad af $16\frac{2}{3}$ mtl. Adr. Lidköping.

Gimle (mythol.), en motsvarighet till de kristnas himmel, är Eddæns namn på det rum, der, efter jordens och Walhalls förstöring vid Ragnarök, de goda skola samlas kring allfader, för att njuta evig sällhet. Det skildras såsom ett palats, beläget vid ändan af den södra världen, större än alla och klarare än solen.

Gimmene, en sätesgård om $4\frac{1}{2}$ mtl., i Hvalstads socken af Westergöthland. Har ett utmärkt vackert läge och är väl bebyggt. Härunder höra fräsehemmanet Djurarp och 2:ne mjölkvarnar. Ägare hafva varit ryttmästaren Dellvig och brukspatron Flach.

Gimmersta, fräse-säteri om 4 mtl., beläget i Juleta socken af Södermanland, har bördig jordmån med trädgård och stort växthus, vacker belägenhet vid sjön Ölaren. Gimmersta är ett gammalt herresäte, ty redan år 1462 upplät riksrådet Magnus Gren detsamma, med 24 underliggande landthönder, till morgongäfvä åt sin senare fru Gertrud. Grens dotter Philippa var gift med Bengt Rynningh, en förtjent man under Svante Sture, och genom henne öfvergick Gimmersta i Ryningska släktens ägo, der det bibehölls ända till år 1805, då det såldes till D. G. Hildebrand, hvilken gjorde Gimmersta till fidei-kommiss åt sin systerson, nuvarande innehafvaren, H. Ex. frih. Carl Carlsson Bonde och dess arfvingar. Hela egendomen innehåller $29\frac{7}{8}$ mtl. och dessutom räntan af $2\frac{1}{2}$ mtl. Å säteriets ägor ligger Juleta sockenkyrka, och har ägaren full patronat-rätt vid utnämmande af pastor, komminister och lägre kyrkobetjening.

Gimle, ett stångjerns- och jernmanufaktur-verk i Skefthammars socken af Upland, blef redan år 1613 grundlagt af Hans Ivarson, ägdes sedan af Louis, Stephan och J. Jakob De Geer. Har 2 härdar. Medel-tillverkningen är 1,500 skepp:d, emedan smidet vid tillätas verkstäder är fritt. Hammarskatta-

smidet utgör endast 375 skepp;d; men smides-rätten är oinskränkt, mot en årlig rekognitions-afgift af 133 R:dr 16 sk. B:ko. Bruket har eget tack-jernsfång för smidet. Smidesstämpeln: G inom en cirkel. Bistämpel: SYKES. Skeppar på Stockholm. Den till bruket hörande sätesgården består af ett betydligt antal mantal, är väl byggd af sten med anseelig trädgård. Disponent: frih. A. Reutersköld. **Gingerhåll** kallades en skyldighet, hvilken fordom ålåg innehafvare af officers-boställen i Finland, åtminstone inom Kajaneborgs län. Den bestod deruti, att gifva kapellanerne skjuts under deras sockneresor. Kajaneborgs län var glest bebodt och socknarne vidsträckt; deraf kom behovet af ett sådant stadgande. Boställshafvarne sökte väl befrielse derifrån år 1769; men den blef dem förnekad på den grund, att landet var alltför litet uppodladt, för att en sådan skjutsning kunnat umbäras och boställshafvarne förklarades hafva större nytta af presternes besök, än besvär af skjutsningen.

Gingrid, annex till Borås stadsförsamling, beläget i Ås härad och kontrakt, Elfsborgs län och Skara stift, 1 mil N.O. från nämnde stad. Kyrkan, byggd af gråsten, är urgammal, mörk och trång, reparerad 1732 och 1818. I denna socken märkes: *Stora Bredgården*, fordom klosterhemman. Socken består af 14 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 528 invånare. Dess areal utgör 3,610 tunn., af hvilka 110 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Ginst, prengräs (*Genista tinctoria*), en liten buskväxt. Växer på torra och backiga ställen i Skåne, Södra Halland och Westergöthland och begagnas till färgning af gult.

Ginungagap (mythol.), betecknar, i den Eddiska kosmogonien, den kaotiska rymden emellan den aktiva och passiva urkraftens hem, Muspelhem och Niflhem, och i hvilken dessa krafter (värme och ljus, köld och mörker) möttes och framalstrade världarnes grundämnen (jätten Ymer).

Giorderus, en lärd och ansead andelig, hvilken kapitelmännen år 1409 valde till biskop i Strengnäs; men emedan drottning Margaretha och Erik XIII lade sig emot valet, reste han sjelf till Rom, för att utverka sin utnämning. Påfven Johannes XXIV, som ej ville stöta sig med Svenska regeringen, sökte trösta Giorderus derigenom, att han i stället gjorde honom till biskop i Gallipolis, der han lär hafva dött år 1413.

Giord Gierning **haffuer ingen återvändning**, anföres i domare-reglorna, såsom ett ordspråk, hvilket ofta brukas för lag.

Gips, ett mineral tillhörande släktet sulfater och bestående af svafvelsyrad kalk med kristallvatten, samt förekommer under olika former och benämningar, såsom gipsspat, äfven kallad marienglas eller selenit, trädgips, alabaster eller kornig gips samt gipsjord, dock vanligast kristalliserad i olika former, hvars grundform likväl är en sned rektangelar pelare, till färgen hvit, gul eller rödaktig, till och med blågrå eller brunaktig, genomskinlig eller ogenomskinlig, glas- eller perlemor-glänsande, föga hård. Anträffas hos oss ganska sparsamt

och endast i tunna lager vid Falun och Andrarum samt i Besninge grafva och några gamla grafvor vid Vestra Silfberget. Genom lindrig bränning förlorar den sitt kristallvatten och kallas då bränd gips, samt användes till bildstoder, medaljer m. fl. så kallade gipsarbeten, äfvensom till arkitektoniska prydnader, o. dyl. hvilka gjutas i former, dertill tjeallig genom sin egenskap, att, blandad med vatten, snart förena sig härmed till en hård massa. Den begagnas äfven till gödningsämne.

Göra säges ett fartyg göra, hvilket ej i en rät linje seglar en kurs, utan afviker derifrån, än åt styrbord och än åt babord, eller då det ömsom lovar och ömsom faller, hvilket hufvudsakligen härleder sig ifrån dålig styrning, och förorsakar att fartygets väg betydligt förlänges.

Giresta, en socken med Gryta, modersocknen belägen i Lagunda härad och kontrakt af Upsala län och stift, 2 $\frac{1}{4}$ mil V.S.V. från Upsala, 1 mil från Mälaren, annexet Gryta är beläget i Hagunda härad. Pastoratet hör till 2 kl. konsist. Giresta innefattar 38 mtl. och har 540 invånare. Dess areal utgör 3,055 tunn., af hvilka endast 40 äro sjöar och kärr. Adr. Ekolsund.

Girs, **Ægidius**, eller **Eggert Laurentii**, den bekante författaren af Gustaf I:s, Johan III:s och Erik XIV:s krönikor, lærer hafva varit född i Södermanland på 1580-talet, studerat i Rostock och Wittenberg, blifvit hofmästare för Gustaf Adolfs pager, och sedan af honom anställd vid kansliet och riks-arkivet. Efter konungens död förordnades han till sekreterare och assessor i Svea hofrätt, samt afled år 1639. Han var en flitig händeforskare; men man nödgas önska honom mera kritik och en bättre stil. Gustaf I:s och Erik XIV:s krönikor utkommo ej i tryck förr än år 1670, och Johan III:s utgafs först af Stjernman 1745. I sin lifstid utgaf han, med undantag af en öfversättning, endast en skrift om *Sann adelhet*, författad enligt åtskillige adelsmäns begäran och på sin tid mycket berömd.

Gistel, en son af Wisbur och dess gemål Augdur, hvilken, jemte sin broder Aude eller Öder, af fadern utfordrade deras moders arf. (Se: *Wisbur*.)

Gister, **Nils**, föddes af bondeföräldrar, i Medelpad och Gissö by, d. 22 Febr. 1715. Hans lärgirighet och lätta fattningsgäfva bemärktes tidigt af kyrkoherden i församlingen Thelau, hvilken rådde fadern att låta honom studera. Han fick således besöka Frösö trivialskola och Hernösands gymnasium. Under ferierna roade sig gossen, som hade mycket sinne för naturens företeelser, att samla perlor i de Norrländska elfvarna och att göra åtskilliga rön. Med stor svårighet lyckades han äntligen att sammanskrapa nödiga medel till en resa till akademien år 1737; men förlorade dem genom skeppsbrott, öfvervann dock jemväl denna mötgång, äfvensom en svår hufvudvärk, hvaraf han länge plågades och hvarvid han var sin egen läkare, bivistade Rosensteins föreläsningar, för att derunder inhemta så mycken medicinsk kunskap en prest på landet tycktes behöfva — ty han ville

egna sig åt andeliga ståndet — fattade härigenom tycke för sin store lärares konst, och beslöt att blifva en af hans lärjungar. En informators-plats hos apothekaren Ziervogel, och det derigenom öppnade tillträdet till dennes vackra naturalie-kabinett, styrkte honom ännu mer i denna föresats. Medan en svår feber år 1741 rasade i Upsala, biträdde han Rosenstein i sjukvården, och denne intygade, i sin berättelse till vetenskaps-akademien, att G. hade så skarpa yttre sinnen, att han af lukten i sjukrummet kunde bedöma, huruvida patienten skulle tillfriskna eller icke. År 1743 fick han, vid Herlösands gymnasium, fullmagt såsom phys. lektor, hvilken, enligt ständernes beslut, tillika skulle vara provincial-läkare, och promoverades till doktor följande året, anlade i nämnde stad en botanisk trädgård, hvarest han höll föreläsningar, var en ganska ömsint och nitisk läkare, men kunde dock icke bota sin egen sjuklighet, hvilken lade honom i grafven d. 19 Nov. 1771. Såsom ledamot af vetenskaps-akademien, har han i dess handlingar infört en mängd uppsatser öfver åtskilliga rön och naturhistoriska ämnen.

Gisleesson, Jakob, pastor i Weckholm, författare af ett mythiskt kronologiskt arbete på Latin, hvilket hans son, Gisle Jakobsson, utgaf år 1592.

Gislo, den tredje biskopen i Linköping och den, som af alla stiftets styresmän längst innehaft dess biskopsstol, nemligen från 1115 till 1178, då han afled i en ganska hög ålder. Han berömmes för mycket nit i sitt embete, skall hafva anlagt många kyrkor inom stiftet och förmått konung Sverker, att grundlägga och rikt begåfva Alvastra och Nydala kloster, till hvilket sistnämnda Gislo lade grundstenen på eftermiddagen samma dag, som konungen gjort det i Alvastra förmiddagen. Han skänkte åt nämnda kloster af egna medel flera gårdar i Småland.

Gislöf, annex till Dalköpinge, beläget i Skytts härad af Malmöhus län, $3\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Malmö, vid hafvet. Här märkas: *Gislöfs fästade*, bestående af 20 numererade gatuhus; *Åkarpsby*, 3 mtl. samt *Sirenjö* gård. Socknen innefattar $17\frac{1}{2}$ mtl. och har 635 invånare på en areal af 2,731 tunnland, af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Adr. Trelleborg.

Gisslarbo, Norra, ett jernbruk i Malma socken af Westmanlands län, är uppbyggt år 1627 och privilegieradt år 1664. Bruket har 2 härdar och 1,305 skepp:d 16 lisp:d priv. årligt smide af köpe-tackjern. Hammarskatten utgör 13 skepp:d 1 lisp:d 3 marker. Här finnes äfven privilegierade manufaktur-verkstäder. Skeppar på Stockholm. Ägare: C. Bäck. Brukstämpeln: C Ö, med krona öfver C, samt G B R.

Gisslarbo, Södra, ett jernbruk i samma socken som Norra Gisslarbo, är uppbyggt 1621 och privilegierades år 1664. Har 2 härdar och 1,079 skepp:d 3 lisp:d priv. årligt smide af köpe-tackjern. Hammarskatten är 10 skepp:d 15 lisp:d 7 marker. Skeppar på Stockholm. Smidesstämpeln:

R S med en stjärna öfver, inom en cirkel af punkter. Tillhör intressenter.

Gistad, en socken, belägen i Skärkinds härad och kontrakt, Östergötlands län och Linköpings stift, $1\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Linköping. I denna socken märkas boställena *Kulla*, *Gårdeby* och *Brånestad*. Vid Kumla gästgifvaregård är Skärkinds härads vackra tingshus. En ruddam vid Olstorp skall d. 12 Juni 1662 blifvit förvandlad till lefrad blod, som klarat mot aftonen. — Socknen består af $30\frac{1}{4}$ mtl. och har 721 invånare. Af dess areal, 4,837 tunnland, räknas 625 till Bankekinds härad, och endast 20 tunn. äro kärr och sjöar. Adr. Linköping.

Gistra är ett sätt, att, vid vargskall, fänga djuret medelst ett nät, som upphänges på en *gisterstång*, hvilken är af samma höjd som nätet. Stången har öfverst en snedt uppåt stående arm eller pinne, hvarpå nätet öfre skoningslina upplägges. Då ett djur springer på nätet, nedfaller det af gistran. Denna tillställning kan begagnas, endast då man har näten försedda med s. k. grimma eller ränsnara, hvilken sitter rundt omkring nätet och med ena ändan är fästad i jorden.

Gistrén, Jonas Henrik, professor, ledamot af vetenskaps-akademien, heders-ledamot af sundhetskollegium, en af hufvudstadens mest anlitade läkare, föddes d. 7 Juni 1767 i Carlshamn, der fadern, doktor Lars Gistrén, var stadsfysikus, promoverad i Lund 1794, hade året förut blifvit artis obstetriciæ adjunkt, hvilken syssla han bestridde till 1805. Biträdde flera gånger vid drottning Fredrika Dorothea Wilhelminas förlossningar. Han har dels i vetenskaps-akademiens handlingar, dels i Hedins Tidskrift för läkare och fältskärer, dels i läkare-sällskapets handlingar och årsberättelser, samt i Danska och Tyska tidskrifter meddelat flera faldiga uppsatser och afhandlingar.

Gizor Svarte, en Isländsk skald, som vistades vid Olof Skötkonungs hof och hos honom stod i mycken nåd, och hvilken, jemte sin medbroder, Ottar, intygade Olof Haraldssons utmärkta egenskaper, till stöd för dennes frieri hos konungens dotter.

Gizor, fosterfar och rådgifvare åt Angantyr, konung af Reidgöthaland, stupade i striden mellan Angantyr och Löder (se dessa ord). Gizorsholm eller Gizholmen i Skåne tros hafva fått sitt namn efter honom, samt Gizorshög i Wärend vara hans begravningsplats.

Gisla. En Finsk adlig ätt. Den förste deraf, som omtalas, var konung Christoffers af Båjern skeppshöfvidman eller amiral, hvilken adlades af honom år 1444. Hans ättling, **Elisas Gisla**, ingaf 200 år senare, eller 1644, en afskrift af adelsbrevet och blef till följd häraf introducerad. För öfrigt omtalas en **Erik Gisla** till Rövsnäs, såsom kommandant på Carlsbarns skans 1677, och död 1693, såsom öfverst-löjtnant vid Filip Sass regemente, samt en **Johan Gisla**, först major och från 1683 till sin död 1697, lagman i Södra Finne lagsaga, hvilken Arvid Horn fick tillåtelse att öfverflytta på honom.

Gjallarbron (mythol.). Så kallas i Eddan den guldbelagda bro, som ledde öfver ån Gjall, hvilken omsvallade döds gudinnan Hels boning.

Gjallarhorn (mythol.). Guden Heimdalls lur, hvars ljud höres öfver hela världen, och hvarmed han skall väcka gudarne till den sista striden vid Ragnarök.

Gjerdshyttan, tackjershytta i Hammars socken af Nerike, 6 $\frac{3}{4}$ mil från Örebro, har tillhört bergsmän, hör nu under Dohnafors bruk, äfvensom Gjerdshyttan by.

Gjuke (mythol.). En mächtig konung, far till Gudrun, Gudny, Gunnar och Ilögne, svärfar till Sigurd Fafnersbane (se *Brynhilda*). Gjukes gemål hette Grimhild.

Gjukungar (mythol.). Så kallades barnen och barnbarnen af konung Gjuke. En af döttrarne blef gift med den namnkunnige Sigurd Fafnersbane. Hennes broder, Gunnar, erhöi, genom list, den tappra och stolta sköldmön Brynhilda. Gjukunga-släkten förekommer ofta i de nordiska sagorna.

Gjutstål, ett stål, som erhålles genom smältning af godt brännstål och är utmärkt genom sina särdeles goda egenskaper, hvarföre det förträdelsvis begagnas till finare skärande och andra instrumenter. Det tillverkades först i England; men redan på 1700-talet anlades en fabrik derföre i Stockholm af assessor Qvist. Den ägde likväl ej länge bestånd, och ej heller en sådan anlagd af G. Broling. Nu mera finnes en sådan fabrik i Eskilstuna; men icke desto mindre införskrifves årligen stora förråder deraf, 1842 ej mindre än 26,997 skålpund.

Gjädga, släkten. Se: *Gadda*.

Gjällby, annex till Björke, beläget i Geseneds härad af Elfsborgs län, 3 $\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Alingsås. Kyrcan, af träd, är liten; dess ålder okänd. Sockbestår endast af 4 mtl. och har 205 invånare på en areal af 4,629 tunnland, af hvilka blott 25 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Gjööding, O. J., författare af åtskilliga andliga skrifter, såsom: *Jesu Christi Pinos historia* och *Jesu Christi uppståndelse*, begge tryckta år 1758.

Gjöll (mythol.). Så hette en af underjordens floder. Så benämndes äfven den klippan, hvarvid Fenrisulfven fängslades.

Gjörwell, Carl Christoffersson, född i Landskrona d. 10 Febr. 1731, och död i Stockholm d. 6 Aug. 1811, en af Sveriges flitigaste historiska samlare och litteratörer, utgifvare af en kritisk tidskrift: *Den Svenske Mercurius*, hvilken, på sin tid, gjorde epok i Svenska litteraturen, såsom den första kritiska journal hos oss. De skrifter i och om historia, geografi, allmän lärodom och nyttiga rön, upptäckter och underrättelser, han utgifvit, eller hvilas utgifvande och redigerande han besörjt, äro mångfaldigare och mera talrika, än någon annan Svensk mans. Bildningen och upplysningen stå således hos honom i den största förbindelse, så mycket mer, som lyckan emot honom var ovanligt oblid och hans redbara förtjenst saknade nästan all belöning af samtiden; så mycket större skäl, att efterverlden hembär

honom den sista gärd, hvaraf han är mächtig: erkänsla åt hans minne. Efter en atländsk resa, företagen vid icke fullt 20 års ålder, ingick han vid kongl. biblioteket i Stockholm; men hade det missödet, att, oakadt sin flit, sitt noggranna uppfyllande af sina pligter och de verkliga förtjänster han hade om bibliotekets ordnande och förkofran, aldrig erhålla bibliotekarie-syaslan derstädes, på hvilken han likväl ägde de mest rättmätiga anspråk, ja, det gick så långt, att till och med en förman, som dertill förbigått honom, ville förmena honom begagnandet af boksamlingen. Han blef aldrig mer än amanuens derstädes, med titel af kongl. bibliotekarie och assessor, och torfligheten var hela hans lefnads oskiljaktiga följeslagarinnas. Han bar likväl alla sina motgångar med verkligt filosofiskt lugn, lycklig genom sin familj, lycklig genom sjelfva sin sysselsättning: en fortfarande öfversigt af den lärda världens verksamhet, och hans anletsdrag baro stämpeln af den fromhet och frid, som uppfyllde hans själ. Bland de mångfaldiga arbeten han utgifvit, eller hvilas utgifning han ombesörjt, och de der ensamme skulle fylla ett litet bibliotek, må nämnas: *Stora och namnkunniga människors lefvernesbeskrifningar och karakterer*; *Svenska Biblioteket*, 5 delar; *Gustaf Adolfs Tyska fäittdag*, 2 delar; *Historiska Förrådet*; *Svenska Magazinet*; *Stats- och Hushålls-journal*; *Svenska Anekdoter*, 4 delar; *Politiske Aristarchus*, 4 delar; *Sammlaren*, 9 delar; *Allmänna Biblioteket*, 6 delar; *Svenska Archivum*, m. m. Hans son

Gjörwell, Carl Christoffer, stadsarkitekt i Stockholm, professor och R. af W. O., född år 1766, död år 1837, var elev af Depréz, och utbildade sig ytterligare genom fleråriga utrikes resor, särdeles i Italien. Bland de större byggnader, hvartill han gifvit ritning, förtjenar framför allt att nämnas: garnisons-sjukhuset i Stockholm, drottningens paviljong på Haga och den vackra karaktärsbyggnaden på Säfstaholm.

Glada, glänte, ormvråka (*Falco milvus*), en roffogel af 24—28 tum längd, med rödbrun kropp, ljusare hufvud och hals, ljusare fjäderkanter på ryggen och rödbruna vingar med svarta spolar; näbben samt näbbhuden och benen gula, iris blekgul; honan något större än hannen. Förekommer om sommaren, såsom flyttfogel, i de flesta landskaper, utom de nordligaste. Anländer hit i medlet af Mars och tågar till de mellersta och sydligaste orterna, samt flyttar vanligen senast i medlet af Oktober. Gladan är af naturen seg och skygg och flyr då hon angripes af korpar och kråkor, hvilka lifligt förfölja henne. Hennes flygt är hög och skarp, och derunder låter hon stundom höra ett hvisslande skrik. Äggen äro gulaktiga, 2 tum 3 linjer långa, 1 tum 7 linjer tjocka, gles beströdda med små bruna fläckar, och läggas, till ett antal af 3, uti ett i toppen af höga träd byggt näste, hvars underbädd består af stora rispinar och invändigt af mindre qvistar, strån, mossor och ull. Födoämnen bestå endast af mindre och svagare djur, såsom fogelungar, amfibier och ma-

skar, äfvensom de minsta fyrfota djur. Likaledes går hon ej sällan på kadaver.

Gladberg, en ung, förhoppningsfull målare och elev af Pasch, dog beklagligtvis, såsom det tros, till följd af ett oförsigtigt lefnadsätt, just under sin utvecklingstid, och således innan han hunnit rättfärdiga någon af de förhoppningar, man fastat på honom.

Gladhammar, en socken, med Westerum, belägen i Tjusts härad och kontrakt, Kalmar län och Linköpings stift, 1 $\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Westervik vid hafvet. I denna socken märkes: *Hvalstad*, 1 mtl. frälse. *Maråker*, fordom *Sundsholm*, har tillhört den gamla släkten Trolle. *Hörtingerum*, här är spikhammare och mjölkvarn med 4 par stenar. *Stora Gunnebo*, har spikhammare. *Granhult*, har stampvarn eller valk. *Wassbäck* och *Hofgård*, hafva flere qvarnar och sågverk. *Werkeback*, lastage-plats. *Stegelöt*, dit Westerviks stad flyttades från Gammelbyn, var beläget i denna socken. På samma ställe var då ett kapell beläget, hvilket skall hafva burit namn af *Fiskeby kapell*, och säkert lydt under Gladhammars moderkyrka. *Lund*, gästgifvaregård, förut prestgård; men då den i konung Carl XI:s tid bekante Per Olsson herrdagskarl erhöill tillstånd, att, ibland andra bevis af konungens nåd, välja hvad hemman han ville, och ej visste något bättre brukadt än prestgården, kom densamma i Per Olssons ägo och innehades sedan af dess efterkommande. Prestgården flyttades då till annexet Westerum. I denna socken har man anmärkt en *kopparmalmstrakt*; men kopparmalmsgångarne så förblandade med jernmalm, att ifrån dess första blottande, i medlet af 1500-talet, ingen vinst erhöillts. *Larums koppargrufva* härstades, var år 1799 utgången. *Gladhammars* gamla och namokunniga koppargrufva bearbetades en längre tid med mycken förlust af bergsrådet Cederbaum, som här anlade en kostsam stollgång. *Skabo koppargrufva*, så väl som Gladhammars koppar- och koboltgrufvor hafvit nedlagda, dels emedan så mycket vatten inträngt i de tvenne senare, att kostnaden för uppföringen varit för betydlig emot den förmodade fördelen, och dels emedan malmtillgångarne aftagit. — Socknen hör till 2 kl. konsist. och har 1,366 invånare. Den består, jemte annexet, af 55 $\frac{3}{4}$ mtl utgörande en areal af 57,464 tunn., af hvilka 4,720 äro sjöar och kärr. Adr. Westervik.

Gladhem (mythol.). Gladhem eller Gladishem var en stor och herrlig horg i Walhall, hvarest en hvar af gudarne hade en thron, eller högsäte, såsom det fordom kallades. Odens var dock mycket högre och mera praktfull än alla de öfrigas.

Gladsax, en socken, med Tomerup, belägen i Järestads härad, Albo och Järestads förenade kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Cimbritshamn, vid hafvet. I socknen har fordom ett frälse-säteri var beläget, hvaraf lemningar ännu synas. Vid år 1380 har Torkel Nilsson till Gladsax varit ägare deraf. Hans fru, Ida, hvilken skänkt åtskilliga hemman till Lunds domkyrka, har kort derefter i Gladsax stiftat ett

jungfru-kloster af S:t Bengts orden, som påfven Bonifacius IX stadfästade år 1398. Men tvenne år derefter blefvo nunnorna, med påfvens och stiftariannans samtycke, af drottning Margaretha flyttade till Gabnö kloster på Seeland, då gården och godset Gladsax kom i kronans händer, och någon tid derefter varit kungsgård, hvilket styrkes af Tomerups stads privilegier, fastställda af konung Christian I i Danmark, daterade å Gladsax slott år 1449. Sedermera har godset kommit i enskildes händer och har ägts af släkterne Bilde, Spiell, Sinckler och Beck, från hvilken det återkom i kronans ägo, till dess majoren Corfits Ludv. Beckfriis, vid 1756 års riksdag, återvann någon del deraf, som allt sedan blifvit bibehållet af denna släkt. — Socknen hör till 1 kl. reg. Den inefattar 16 mtl. och har 1,025 invånare. Dess areal utgör 4,837 tunn., af hvilka 155 äro sjöar och kärr. Adr. Cimbritshamn.

Gladsax, ett kloster, har varit beläget i socknen af samma namn, och uppbyggdes för nunnor af Benediktiner- eller Cistercienser-orden, år 1396, enligt Rhyzelius, af "then rika fru Ida Falk Boesdotter, enckiefru efter herr Johan Snackenborg." Enligt uppgiften i Gillbergs beskrifning öfver Christianstads län, var det Ida, Torkel Nilssons till Gladsax fru, som stiftat detta kloster, hvilket påfven Bonifacius IX stadfästade år 1398. Men två år derefter blefvo nunnorna, med påfvens och fru Idas samtycke, flyttade till Gabnö kloster på Seeland, af drottning Margaretha, som emot vederbörligt vederlag tillbytt sig Gladsax.

Gladshem, ett af Eddans namn på allfaders guldskinande borg.

Gladt hjerta, gör god matlust, med detta ordspråk betecknas, att den förnöjde smakar maten väl.

Gladåker, ett jernbruk i Carlanda socken af Wermlands län, har 2 härdar och 900 skeppd privil. årligt smide af köpetackjern, samt spik- och manufaktur-smides-verkstäder. Hammarskatten är 9 skeppd. Skeppar på Götheborg. Ägare: J. N. Nordström.

Glab kallades i förra tider en del af den brukliga krigsrustningen. Det fanns för rytteriet tre slags rustningar: *Köritz*, *Dräfftyget* eller *Drabtyget* och *Skyttelyt*. Till de båda förstnämnda hörde glafven, och synes hafva varit ett slags stickvapen, om 18—21 fots längd. Den var försedd med en tröaggad, standom blott tveaggad udd. Att anfalla med glafven kallades att ränna skarpt. Man kan ungefärligen bedömma antalet af krigare som begagnade detta vapen, af den uppgift, hvilken anträffas uti gamla inventarier, att när kriget med Danmark börjades under Erik XIV, funnos i rustkammarna 2,470 glafvens-uddar för rytteriet och lika många för skyttelytet, såsom folkkets rustning då kallades. Under Gustaf II Adolfs krig uppbördes glafven att brukas, sedan den blifvit allt mindre använd under Johan III och Carl IX.

Glabva, fordom *Glabdevall*, annex till Stafnäs, beläget i Gillbergs härad af Wermlands län, $\frac{7}{8}$ mil N.V. från Carlstad. Kyrkan, af trä, är en

af de märkligaste i orten. Man har anført såsom troligt, att *Gudvalla* kloster varit beläget härstädes. I ett gammalt permebref skall kyrkan kallas "Werm-lands moderkyrka." Der omtalas ännu pelegrims-färder till denna kyrka, med det tillägg, att pelegrimerne från öster och söder måste lemna sina stafvar i Stafnäs och gå barfotade hit. På vestra sidan ifrån Carlanda behåller en liten gångstig ännu namn af "pelegrims-vägen." I socknen märkes: *Glasfors*, jernbruk (se detta ord). *Grimsböhl*, säteri. Socknen innefattar $23\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,324 invånare, på en areal af 60,426 tunnland, af hvilka 16,670 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Glamr, Gylfes bror och medregent, hvilken följde före honom. (Se vidare: *Gylfe*.)

Glan, en ansenlig insjö i Östergötland, belägen omkring 1 mil från Norrköping, omgifves af socknarne Risinge, Eneby, Löt och Kullerstå, samt håller $\frac{3}{4}$ qv.-mil i arealvidd. Motala ström flyter igenom denna sjö.

Glan, *Joakim von*, hofrätts-råd i Åbo hofrätt, vice landshöfding i Åbo län 1789 och 1790, R. af N. O., född 1720, död d. 10 Aug. 1796, var en skarpsynt, redlig och nitisk domare. Ut i Åbo hofrätts historia af *Lagus*, yttras om honom: "och är det votum han afgaf i frågan, om de till *Jockis* egendom hörande hemmans natur, i mitt sinne, ett mönster af klar och grundlig uppfattning, fullständig utveckling samt redig och bindande framställning och motivering." Det skall egentligen hafva varit han, som förmädde *Calonius* att egna sig åt lagfarenheten.

Glansbagge, gullbagge (*Chrysomela*), ett insektsläkte af skalbaggarne ordning, med liten eller medelmåttig, äggrund, kullrig, vanligtvis glatt kropp, litet hufvud, perlbandlika, utåt tjockare antenner fästade under ögonen, korta undersåtsiga fötter, hvars sulor äro beklädda med silkesludd. Deraf förekomma följande arter hos oss: *Poppel-glansbaggen* (Chr. populi), $\frac{1}{2}$ tum lång, äggrund, stålblå, ofta med grön glans på lår, hufvud och ryggsköld; skalvingarne röda, med svarta spetsar. Anträffas allmänt om sommaren och hösten på poppel-, pil- och asp-telningar, hvilkas blad han förtär. Äggen äro små, ovala och rödaktiga samt fästade på löfven lodrätt vid hvarandra, likasom små keglor. Larven är i början svart, fullväxt $\frac{3}{4}$ till $\frac{1}{2}$ tum lång, grågul med svarta fläckar, mycket glupsk och aflöfvar, der den finnes i mängd, hela plantager af pil och poppel. Puppen af samma färg som larven. *Metalliska glansbaggen* (Chr. ænea), liknar den förra; men vistas på albuskar, hvilkas löf den sköfvar. *Stora gullbaggen* (Chr. graminis), 3 tum lång, glänsande stålblå och metallgrön med skiftning i guldbrons och med chagrinerande skalvingar. Förekommer öfverallt ända upp i Lappland på gräs och pilbuskar, m. fl. *Lilla gullbaggen* (Chr. fustuosa), $1\frac{1}{2}$ linje lång, nära liknande den förra; lefver på låga örter och gräs öfverallt, och är en af våra vackraste skalbaggar. *Ljusbruna glansbaggen* (Chr. dispar), 2 linjer lång, rödbrun eller gulbrun till färgen, vistas allmänt på bladen och blommor af pil, sälg och poppel.

Råttike-glansbaggen (Chr. raphani), *Bohote-glansbaggen* (Chr. polygoni) och *Pil-glansbaggen* (Chr. vittellinæ), äro alla stålblå och metallgröna, samt lefva på de växter hvarest de blifvit uppkallade.

Glansfrö, stenfrö, perlegräs (*Litbospermum officinale*), en mångårig växt, hvilken förkommer i lösare kalkjord, isynnerhet på Gottland och Öland ymnigt, i Skåne, Halland och Bohus län, på holmar i Mälaren, på Kinnekulle och Omberg. Roten innehåller ett rött färgämne och fröna äro betydligt oljhaltiga.

Glanshammar, ett härad i Nerikes län, innefattar fem kyrksöcknar, hvilka utgöra tre pastorat, nemligen: Glanshammar med Ringkarleby, Göthlunda, samt Lillkyrka med Ödeby, innehållande tillsammans $201\frac{1}{2}$ mtl. med 6,645 invånare. Häradet blef år 1571 af konung Johan III förlänt åt dess syster, prinsessan Cecilia, gift med markgreven Christoffer af Baden. Marken är i allmänhet mera jemn än bergaktig och jordmånen till en del bördig, isynnerhet södra delen; den norra deremot är sandig och mager, samt intages till en stor del af den stora skogen *Koglan*. Största strömmen är *Arbogaån*, som utgör häradets norra gränsskillnad. Betydligaste egendomen är säteriet *Myrå*. Häradets areal utgör 66,188 tunnland, af hvilka 5,120 äro sjöar och kärr. Det hör till Öster-Nerikes fögderi, och utgör i förening med häraderna Örebro, Fellingsbro, Skyllerstad och Åsker en domsaga.

Glanshammar, ett kontrakt i Strengnäs stift, beläget inom Nerikes län: innefattar 6 pastorater, nemligen: Axberg med Hofsta, Eker, Glanshammar med Ringkarleby, Göthlunda, Kihl med Gräfve, samt Lillkyrka med Ödeby, af hvilka 1 är reg., 3 konsist. och 2 patronella. Kontraktets folk-mängd utgör 11,494 personer.

Glanshammar, en socken, med Ringkarleby, belägen i ofvannämnde härad och kontrakt, $1\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Örebro, vid Hjelmaren. Socknen lærer från uråldriga tider varit odlad och bebyggd; emedan här på flere ställen finnas ättebogar, runstenar och gamla domaresäten. Kyrkan blef år 1696, annandag pingst, skadad af åskeld, då tornet nedbrann. Konung Carl XI skänkte 3,000 dlr k:m:t till kyrkans reparation. Vid kyrkan finnes en ödelagd grufva, der silfvermalm förr skall hafva funnits; på flere ställen i socknen anträffas kalkstensbrott. Dessutom märkes: *Skäfvesund*, $\frac{1}{4}$ mil från kyrkan, 3 mtl. berustadt säteri. Flere fornminingar antyda att detta ställe varit ett jarl- eller hers-säte; egendomen, den betydligaste i socknen, är äfven en af de vackraste orten. Prestgården, känd för sin bördighet, är belägen nära Skäfvesund. Johannes Nikolaus Ofeg, biskop i Westerås år 1563, var född här i socknen. Glanshammar består af $75\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,824 invånare. Dess areal utgör 12,682 tunnland, af hvilka 280 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Glanskobolt, koboltglans, ett till släktet kobolt hörande mineral, hvilket består af svafvel- och arsenik-kobolt, och förekommer vanligen kristalliseradt med kubisk grundform; men äfven i form af

pentagonal dodekaedrer, oktaedrer, ikosaedrer, m. fl.; silfverhvit metallglänsande med svag dragning i rött, hård och spröd, äfven derb, kornig insprängd i kopparkis. Finnes vid Riddarhyttan i Westmanland, Thunaberg i Södermanland, Wena i Nerike och Gladhammar i Småland, ofta tillsammans med speiskobolt, samt med misspickel. Den begagnas i handeln, pulveriserad och genom vaskning renad, under namn af koboltmalm; men är då af ganska olika godhet, emedan misspickeln, som till utseendet ganska nära liknar koboltglansen, icke vid vaskningen kan afskiljas derifrån. Koboltmalmen utgör en ej obetydlig handelsartikel och står i temligen högt pris, ända till 5 R:dr B:ko per skålpd. Utførseln deraf uppgick år 1842 till 18,630 skålpd, å 1 sk. 6 r:st tull per skålpd.

Glas, ett allmänt bekant ämne, hvilket hufvudsakligen består af kiselsyra, i öferskjutande mängd förenad med starkare baser, särdeles kali eller natron, men äfven kalk, antingen, ehuru mera sällan, blott med endera af dessa, men vanligen med tvenne eller alla tre. Dessutom innehåller det andra kiselsyrade salter, i följd hvaraf det är betydligt olika till sina egenskaper, och äfven får olika benämningar, neml. grönt, orent eller buteljglas, halfhvitt, hvitt och färgadt. Af dessa slag utgöres det första till en stor del af kiselsyrad kalk och innehåller betydlig mängd jernoxidul, hvaraf det är mer eller mindre djupt grönt, brunaktigt, eller till och med nästan svartaktigt till färgen.

en andra består hufvudsakligen af kiselsyradt ali, med en ringa qvantitet jernoxidul; det tredje till största delen af kiselsyradt kali eller natron, med större eller mindre mängd kiselsyrad blyoxid, samt indelas, efter sin olika grad af klarhet och färglöshet, uti flint-, kristall- och kron-glas eller akromatiskt glas. Den fjärde sorten utgöres egentligen af kiselsyradt natron eller kiselsyrad blyoxid; men innehåller tillika andra färgande metalloxider, såsom koboltoxidul, chromoxid, kopparoxidul, silfveroxid, m. fl., hvaraf det är färgadt blått, grönt, rött, gult, o. s. v., samt får, då det är särdeles klart och skönt färgadt, namn af glasfluss, och begagnas till efterapning af ädla stenar, äfvensom till emaljfärger. I afseende på formen är glaset antingen spegel-, taffel-, sortiment- eller optiskt glas, och förarbetningen deraf sker antingen medelst gjutning, blåsning på fri hand eller i form, med eller utan pressning, samt med eller utan efterföljande slipning, i följd hvaraf det förekommer såsom gjutet, formblåst, pressadt eller s. k. silfverglas, samt slipadt. Glasets stora användbarhet beror på dess egenskaper, att då det är fullkomligt godt, icke angripas eller förändras i luften, eller af de flesta lösningsmedel, hvarföre det kan användas till förvaringskärl för de skarpare syror och andra frätande ämnen. Likväl angripes och upplöses det med stor hastighet af fluss-svatsyra, äfvensom af starka alkaliska vätskor, samt likaledes, ehuru långsamt, genom utsättande för vattenångor. Dess användande till optiska, fysiska och kemiska instrumenter, jemte en mängd husgeråds-artiklar är allmänt känt, äfvensom de

olägenheter dervid som härröra af dess skörhet och ömtålighet för temperatur-ombyten. Det äger likväl en ganska hög grad af elasticitet, hvilket isynnerhet visar sig, då det, med tillbehjelp af värme, utdrages till ytterst fina trådar, hvilka då äro så böjliga, att man kan deraf förfärdiga till och med väfnader. Äfven ömtåligheten för temperatur-ombyten kan genom långvarigt utsättande för en högre värmegrad afhjelpas; men glaset förlorar då största delen af sin genomskinlighet och förvandlas till s. k. Reaumurs-porslin. Tillverkningen af glas är hos oss af temlig betydelse, dock vida under hvad den borde vara, emedan denna tillverkning utgör en för landet fullkomligt naturlig industri, enär alla råämnen och materialier till dess förfärdigande finnas lätt tillgängliga.

Glas, kallas ett vanligt sandur. Brukas om skeppsbord af tvenne slag, halfminuts eller ock 14 sekunders glas, vid loggning; och halftimme-glas, för vaktaflösningars, m. m. bestämmande. (Se: *Vakt*.)

Glasbruk, eller fabriker att tillverka glas, få anläggas på skogrika orter, utan att förfärdigandet af någon viss glassort undantages eller förbehålles något visst verk. Ägarne kunna äfven i städerna låta förädla och fullborda sina tillverkningar, genom ritning och slipning, såsom en handtering, hvilken ej utgör någon serskild borgerlig näring, utan räknas bland de konstslöjder, hvilka en hvar, som tilltror sig det, äger att idka utan föregånget tillstånd. På de hemmans skogar, å hvilka några jernverk eller andra inrättningar icke äro privilegierade till kolfångst, äger idkare af glasbruk att upphandla ved till att bedrifva verket; men deremot är det honom icke tillåtet att från sådana skogar, som blifvit påräknade till aflemnande af kol för andra inrättningars drift, uppköpa ved, så vida icke dessa skogar, med hänseende till deras framtida bestånd, skulle kunna aflemna ved, utöfver kolbehovet för det verk som är privilegieradt på dem. Ägare af glasbruk hafva ock rättighet att sträcka sin försäljning till den eller de af rikets städer och orter, der de kunna finna sin största fördel, med iakttagande af hvad som stadgas i afseende på personer för sådana varors försäljning. Bland glasbruk i riket märkas: *Rejmyra*, ett betydligt glasbruk i Skedevi socken i Östergötland, med en tillverkning af 60,000 R:dr B:kos värde årligen. *Cedersberg* i Östergötland, hör under Säby egendom i Wist socken. Glasblåsningen har väl upphört; men slipningen fortfar ännu. *Liljedals* glasbruk i Grums härad och *Sölje* i Gillbergs härad af Wermland, hafva, det förra 75 till 114 arbetare, det senare endast 20; årliga tillverkningarna i medeltal vid Liljedal belöper sig till 34,900 R:dr B:ko och vid Sölje till 20,700 R:dr B:ko. *Emteruds* glasbruk i Jösse härad af samma län, har icke blifvit drifvet sedan år 1838, då derstädes tillverkades varor till ett värde af 3,800 R:dr B:ko. *Bromö*, beläget vid Wenern, i Thorsö socken af Skaraborgs län, med betydlig och välkänd tillverkning, uppgående, jemte ett annat glasbruks i länet, till

öfver 70,000 R:dr B:ko och sysselsätter jemte detta 60 arbetare. Glasbruket vid *Limmared* i Kinds härad af Elfsborgs län har 30 arbetare; värdet af der tillverkade varor utgör omkring 20,000 R:dr B:ko årligen. *Kosta* i Ekeberga socken af Kronobergs län, hvarå betydliga kostnader blifvit nedlagda, i afsigt att göra glaslet jernfärgligt med det utländska; men senare års införsel af utländskt alipadt glas, har gjort att handteringen ej är så lönande, som förr, hvilket styrkes deraf, att år 1809 lærer detta glasbruk gifvit en behållen inkomst af omkring 18,000 R:dr B:ko, då den år 1840 icke skall uppgått till 6,000 R:dr samma mynt. *Långvik*, i Piteå socken och det enda i Norrbottens län. Årliga tillverkningen, som består af fönsterglas och buteljer, samt något hvitt tafelglas, uppgår i medeltal till 19,000 R:dr B:ko och skeppas större delen på Stockholm. *Skönvik* och *Sandö* tillhörande ett gemensamt bolag, det förra beläget i Medelpad vid hafskusten, det senare vid Ångerman-elfven i södra Ångermanlands fögderi. Vid Skönvik sysselsättas 95 arbetare, af hvilka 6 nyligen från Böhmen införskrifne för utförfvande af tafelglas-tillverkning. Vid Sandö tillverkas endast grönt glas af 16 arbetare. År 1842 beräknades värdet af tillverkningarna vid begge bruken till 53,066 R:dr B:ko. De äro begge gynnade af ett fördelaktigt läge, så i afseende på vedtillgång, som transport af tillverkningarna. I Westerbotten finnes: *Strömbeck*, med temligen betydlig tillverkning. *Wenzelholm* i Rumsulla socken af Kalmar län, med ett tillverkningsvärde af 36,000 R:dr B:ko årligen; Stockholms stad och län har intet glasbruk; men i den förra finnas 5 glassliperier, med ett tillverkningsvärde af omkring 6,000 R:dr B:ko.

Glasfors eller **Glasfors**, ett jernbruk i Glafva socken af Wernlands län, uppbyggt år 1692, har 5 härdar och 2,000 skepp:d priv. årligt smide af köpe-tackjern, samt drifver stål-tillverkning och ett betydligt spik-smide. Hammarskatten är 20 skepp:d. Bruket skeppar på Götheborg. Ägare: J. P. af Billbergh och med-intressenter. Smidesstämpeln visar N L med G under.

Glasgalla kallas den saltmassa, som vid glasbruken samlar sig ofvanpå det smälta glaslet uti pottorna och afskummas derifrån. Den bildar, efter afsvälning, en hård hvitgrå massa, hufvudsakligen bestående af chlorkalium, och användes dels såsom fluss, vid åtskilliga metallsmältningar, dels ock vid alun-tillverkning.

Glaskopf är ett slags blodsten, som bryter sig uti halfklot-formiga stycken, hvilka äro mycket hårda, på ytan glatta som glas och till färgen dels svarta, dels mörkröda.

Glasmästare höra till de handverkare, hvilka få antagas äfven på landet. En sådan har likväl rätt, att arbeta endast åt socknens invånare, hvaremot glasmästarna i städerna äga att utföra sitt handverk både i staden och på landet. (Se för öfrigt: *Gerningsmän*.)

Glasur (mythol.), en inom Walhalls område belägen skön och herrlig lund, der hvarje träd hade

löf af guld. Glasur var en lustpark eller lustvandringsort för Walkyrior, Einheriar och alla saliga i Walhall.

Glasört (*Salicornia herbacea*), en årlig växt, hvilken förekommer af tvenne slag, det ena, ehuru sparsamt, på Gotland, Öland, i Blekinge, Skåne, Halland och Bohus län, å kärraktiga hafstränder, som fuktas af saltvatten; det andra på de yttersta vesträ öarne, t. ex. Getter-ön vid Warberg och Ganel vid Götheborg, ehuru sällsynt. Förtäres begärligt af boskapen och kan användas till sallat. Begge arterne innehålla en betydlig mängd soda, och användas derföre i södra Europa hufvudsakligast till beredande af en sådan.

Glatt lag, afskjutandet å ett skepp, af ena sidans alla kanoner på en gång.

Glattpil, mandelpil (*Salix amygdalinus* l. *triandra*), ett mindre träd, hvilket förekommer i norra och mellersta landskaperna, sällan i de södra, utmärkt genom sin vackra växt, den der mycket liknar mandelträdets. Löfven ätas af får och getter, och barken har blifvit använd såsom surrogat för kinabark.

Gleichen, **Henrik af**, riksråd år 1288, hos konung Magnus Ladulås. Hans namn utvisar att han var Tysk. Han stod i Dansk tjenst, då han af Magnus inkallades i Svenska rådet. Han lærer varit den förste grefve, som förekommer i Sveriges historia bland dess embetsmän.

Gleipner (mythol.). Detta namn ger Eddan åt den boja, hvarmed Asarne bundo Fenrisulfven. Den var förfärdigad af 6 ämnen, nemligen af kattste-gens dån, qvinnoskagg, bergens rötter, björnsenor, fiskens andedrägt och foglarnes spott. Den var mjuk som ett silke; men oslitlig. Då gudarne lockade Fenrisulfven att låta pålägga sig den, mistänkte han förräderi, och tillät det först, sedan Tyr till underpant stuckit sin hand i hans gap, hvilken ulfven ock afbet, då han fann sig ohjelp-ligen fjättrad af Gleipner. Fjätterns ända heter Gelgja, och är dragen genom en stor håll, ned-sänkt i jordens innandöme.

Glemminge, en socken, med Tosterup, belägen i Ingelstads härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $1\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Ystad, $\frac{3}{4}$ mil från hafvet. Pastoratet är alternativt regalt och patronelt af 1 kl. och patronat-rätten tillhör ägaren af Glemminge säteri i Walby socken. Glem-minge består af 30 mtl. och har 1,025 invånare på en areal af 3,587 tunn., af hvilka 25 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Glete, silfverglitt, är en oren blyoxid, hvilken erhålles såsom biprodukt vid silfvers rening i stort medelst afdrifning på hård, och som användes till flera tekniska och medicinska behof.

Glimmer, kattsilfver, kattguld, tillhör släktet si-likater, och består hufvudsakligen af kiselsyrad ler-jord, jernoxid, kalkjord, talkjord och kali, likväl omvexlar den betydligt, så väl till sammansätt-ning, som till färg och yttre egenskaper, men är alltid kristalliserad, eller åtminstone kristallinisk, bildande vanligast fyr- eller sex-sidiga prismar, eller kulkformiga, bladigt stråliga massor, hvilka alltid kunna delas, uti ytterst tunna blad, som då

äro alldeles genomskinliga och färglösa, och själva mineralet i massa är olika, oftast mörkt, färgadt och metallglänsande. Deraf finnas trenne olika hufvudslag, neml. vanlig eller två-axig glimmer, kali-glimmer, hvilken förekommer allmänt i våra urberg, en-axig eller magnesia-glimmer, som ej förekommer hos oss, samt lithion-glimmer eller lepidolit. (Se detta ord.)

Glimmerschiffer, granitin, talkschiffer, pip- eller ställsten, en urbergart, som består af kvarts och glimmer, vanligen med öfverskott af den senare, hvilken ligger med fjälliga sidan vänd åt samma led och så tätt, att stenen lätt låter dela sig efter dessa, stundom till och med i ganska tunna skifvor, då den får namn af talschiffer. Den förekommer mindre allmänt än granit och gneis, samt vanligen lägrad öfver dessa, stundom afvexlande dermed, men högst sällan öfverlägrad af dem, och utgör hos oss en af hufvudbergarterna uti fjällen. I allmänhet sönderdelas den ganska lätt i luften, och det ju lättare, ju glimmerrikare och grofbladigare den är; men deremot är den ganska eldfast och användes derföre till uppförande af masugns-pipor, eller åtminstone det s. k. stället i dessa, hvar af den fått namn af pip- eller ställsten. Den är ofta ganska rik på fremmande, stundom skönt kristalliserade mineralier, såsom granater, smaragder, grafit, m. fl. Ett särdeles granitrikt slag deraf användes på flera ställen hos oss, likasom i Norge, till qvarnstenar.

Glimminge, säteri om $5\frac{1}{2}$ mtl., med underliggande $16\frac{1}{2}$ hemman, beläget i Walby socken af Christianstads län, på en holme i en liten insjö. Skall fordom hafva varit starkt befästadt. Har tillhört släakterne Ulftand, Rosencrantz, Piper, och äges nu af släkten Beckfriis. Säteri-ägaren har jus patronatus till Glemminge pastorat.

Glimåkra, en socken, med Örkened, belägen i östra Göinge härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $3\frac{1}{2}$ N. från Christianstad. Socknen har 157 st. hemmansbrukare, innefattar 44 mtl. med 2,880 invånare och har en areal af 31,937 tunnol., af hvilka 596 äro sjöar och kärr. Pastoratet hör till 1 kl. reg. Adr. Christianstad.

Glitner (mythol.), heter i Asaläran Forsetes, Walhalla-domarens, lysande boning, med väggar och pelare af guld, samt tak af silfver.

Globverkstaden. En sådan inrättades af gravören Åkerman i Upsala; men blef, efter hans död år 1779, flyttad till Stockholm. Den åtnjuter något understöd af vetenskaps-akademien.

Gloria Altissimo Snorum Refugio var konung Gustaf II Adolfs valspråk. Begynnelsebokstäfverna motsvara dem, uti: Gustavus Adolphus Sueciae Rex.

Glostorp, annex till Kärrstorp, beläget i Oxie härad af Malmöhus län, 1 mil S.S.O. från Malmö. Något söder ifrån Glostors by ligger den s. k. Bastorpsjorden, som förut skall utgjort en särskild by och församling, hvilken haft egen kyrka gemensam med Keglunge by här i socknen. Denna kyrka är förstörd och jorden anslagen Glostors by. Socknen består af $14\frac{1}{4}$ mtl. och har 650

invånare på en areal af 2,268 tunnol., af hvilka endast 3 äro sjöar och kärr. Adr. Malmö.

Glöckelstads kapitulatien. Den skedde d. 5 Jan. år 1814, då fästningen, med alla dess förräder, öfverlemnades åt Svenska hären, under generalen, friherre Boyes befäl. Belägringen hade varat i 14 dagar. Antalet af derstädes eröfrade kanoner var 325, hvaribland 119 voro af metall. **Glimmslöf**, annex till Quistofta, beläget i Rönnebergs härad af Malmöhus län, $\frac{3}{4}$ mil N. från Landskrona, vid hafvet. Socknen innefattar $12\frac{1}{2}$ mtl. och har 720 invånare på en areal af 2,175 tunnol. jord. Adr. Landskrona.

Glysing, så benämnes bernsten i gamla handlingar. **Glysing**, Erik Kettillsson, var ståthållare på Elfsborg år 1460.

Glämma tå, Jemtlands-dialekt, betyder: slå till. **Gläppen**, en sjö i Westmanland och Sura socken. Man har anmärkt att här, äfvensom i några andra mindre sjöar i samma socken, samt i *Westlandasjön* af Skedevi socken, vistas hvarje år om höstetiden ett slags sjöföglar, som drifva en mängd små fisk till stränderna. Dessa s. k. drifföglar lägga sig då i sjön, i form af en not, i tvenne armar, hvarigenom de fånga en mängd fisk, som deraf kallas *jösfisk*.

Glöd (mythol.). Enligt den före Asarnes ankomst rådande natur-religionen var Glöd Loges (lågans) maka. Deras döttrar voro Eimyrja (kol) och Eisa (aska).

Glöf, Ångermanlands-dialekt, betyder örfil.

Glömminge, en socken, med Algutsrum, belägen på Öland, i Algutsrums härad och Ölands medelkontrakt af Kalmar stift, 2 mil S.S.V. från Borgholm. Kyrkan, belägen i en djup dal, är byggd af sten år 1819. Den gamla kyrkan brändes af Danskarna år 1677. I socknen märkes: *Röhdalla*, färjeplats och gästgifveri, hvarifrån man far öfver till den 2 mil härifrån belägna staden Kalmar. *Lökends*, $\frac{1}{8}$ mtl., är ganska vackert; *Glömminge källa*. Griftbögar och hällar finnas på flere ställen. Vid *Hull* har fordom varit en stråkarde-plantering. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af $21\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,079 invånare på en areal af 7,984 tunnol., af hvilka 8 äro sjöar och kärr. Adr. Borgholm.

Gna (mythol.). Gudinnan Friggas budhärerska. Hon svarar mot Iris, Heres budhärerska, i den Grekiska mythologien. Alla befallningar och bud från himladrottningen utför Gna på det skyndsammaste. Hon rider på en fåle, kallad Hofvarpner, hvilken går med vindens hastighet, genom eld, vatten och luft.

Gnarps, en socken, belägen i Helsinglands norra fögderi och kontrakt, Gefleborgs län och Upsala stift, af hvilket det är den nordligaste socken, utgörande gränsen emellan Helsingland och Medelpad, samt $4\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Hudiksvall, vid hafvet. Redan år 1316 hade denna socken sin egen pastor; men år 1481 befinnes den vara förenad med Bergsjö till år 1653, då den åter blef ett eget pastorat och hör nu till 3 kl. konsist. Kyrkan, som byggdes år 1786, är belägen på en

sandås, på lika afstand från Hudiksvall och Sundsvall, och ses från alla byar i socknen. Denna består af 30 mtl. och har 2,318 invånare. Dess areal utgör 65,830 tunnland, hvaraf 11,312 äro kärr och mossar, 1,539 berg och 2,550 sjöar och vattendrag. Uti socknen finnes en masugn, $\frac{3}{4}$ mil från kyrkan, nära vid bafsstranden, tillhörig ryttmästaren, baron F. W. Tersmeden. Adr. Hudiksvall.

Gnosen, träffningen vid. Den föreföll d. 27 April år 1656 och slöts med förlust för Polackarne, af hvilka 3,000 man stupade. Denna jämförelsevis ofantliga manspillan härrörde från den rådande förbittringen mellan Tyskar och Svenskar å ena sidan, samt Polackar å den andra, hvilken var så stor, att ingen ville hvarken gifva eller taga pardon. För öfrigt verkade den blodiga striden ingenting på krigshändelsernas lopp.

Gnipagrottan (mythol.). En underjordisk håla, der hunden Garm låg fängslad. Han slipper lös vid Ragnarök, då Surturs skaror komma tågande mot Walhall.

Gnitaheden (mythol.). Så hette den hed, hvarst Fafner, i skapnad af drake, vaktade skatten, nemligen det guld, för hvilket han mördat sin far och bortjagat sin bror. Sigurd, den tappra hjälten, ledsagad af Regin, Fafners bror, begaf sig till Gnitaheden, gräde der en grop, i hvilken han nedkröp, och när draken slingrade sig öfver gropen, för att gå till sjön och dricka, stack Sigurd sitt svärd i hans mage, så att han dog. På Gnitaheden bittade Sigurd den olycksbringande ringen, *Andvaranaut*, hvilken alltid blef sin egares bane.

Gnosjö, annex till Kulltorp, beläget i Westbo härad af Jönköpings län, $6\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Jönköping. Kyrkan afbrann år 1717, nybyggdes året derefter. I socknen märkes: *Tyllstorp*, 1 mtl. säteri, har tillhört släakterne Gyllenhjelm, Store, Hård, Bonde, Sjöblad och Ruth. Excellensen Ruth sålde det till lagman C. Danckwardt år 1810, som åter försålde det s. å. till bönder, hvilka nu hafva konglig fasta derå. Säteriet var, fidei-kommiss, i förening med Kjellunda; men då det såldes till lagman Danckwardt, insattes Gundralöf i Balkåkra socken i Skåne till fidei-kommiss i dess ställe. Socknen består af $13\frac{1}{4}$ mtl. och har 630 invånare. Dess areal utgör 12,821 tunnland, af hvilka 820 äro sjöar och kärr. Adr. Qvarsebo.

Goa eller Gūja (mythol.). En gudinna, under hvars bild jorden dyrkades. Hon var troligen densamma som Frigga. Åt henne anställdes stora offerfester under midvintern (midt i vintern), ungefär i Februari, hvilken månad ännu bär namn af Gøjemånad. En del forntida författare påstå, att Goa var dotter till den mäktige Thor.

Goda dagar behöfva starka ben, med detta gamla ordspråk förstås, att mången ej förmår bära sin lycka.

Goda dagar kosta mynt, d. v. s. det blir dyrt, att göra sig goda dagar, underhålla vällefnad.

Godby, en by i Arboga socken af Westmanland, äges till större delen af bönder, och innehåller $4\frac{3}{4}$ mtl., hvilka med sina $6\frac{1}{2}$ öresland, under ka-

tholska tiden tillhörde S:t Nikolai kyrka eller landskyrkan; men återtoges af kronan genom Westerås recess år 1527.

Godegård, bergslag i Östergötland, har varit den äldsta i detta landskap, och kunnat räkna sin ålder från år 1282, då all bergslag lades under kronan och konung Magnus Ladulås lät författa en Jernbergs-ordning. År 1340 har bergslaget varit i full gång, då Magnus II Smek gaf Vstra Bergena i Nerike bergslags-stadga. Socknen blef sedermera reducerad till landslag, med bibehållande af de gamla hemmanröntorna, i anseende till jordens mindre fruktharhet.

Godegård, en socken, belägen i Finspongs härad och Bergslags kontrakt, Östergötlands län och Linköpings-stift, 6 mil N.V. från Linköping. Kyrkan skall vara helgad åt S:t Sigfrid och invigd af biskop Laurentius år 1251, tillbyggdes år 1724 på brukspatron Joh. De Geers bekostnad, altartaflan är af Hörberg; här förvaras en monstrans med munk-inskrift. Vid kyrkan hållas årligen, i Februari, Mars, Oktober och November månader, så kallade sädes-möten, då spannmål från slättlandet hitföres till försäljning. I socknen märkes: *Godegårds* jerbruk, *De Geersfors* manufakturverk (hvarom se dessa ord). I forntiden hafva flere jerngrufvor inom socknen blifvit bearbetade; men sedan ödelagda. *Bålsbergs* uppfanns år 1812. En profhytta inrättades 1813; men måste efter stora förluster nedläggas. Socknen hör till 1 kl. patronella pastorater och patronat-rätten tillkommer ägaren af Godegård. Den består af $47\frac{1}{4}$ mtl. och har 2,532 invånare på en areal af 42,976 tunnland, af hvilka 2,220 äro sjöar och kärr. Adr. Tjellmo.

Godegård, ett jernbruk i socknen af samma namn, har ett utmärkt vackert läge. Det ligger 6 mil från Norrköping, och utgör $6\frac{3}{4}$ hemman af olika natur. I äldre tider har detta ställe bestått af en kronomasugn, der bergsmännen då gjorde stångjernshamar, och hvar till börde tvenne stångjernshamar, med 1 hård till hvardera. Louis De Geer köpte Godegårds sockens kronohemman till frälse, och anlade der åren 1640 och 1642 tvenne nya hamrar, med tvenne härdar till hvardera, samt 1655 en ny masugn, hvilken blef ödelagd, sedan grufvorna i socknen voro uttömda. Bruket har derefter fått sitt tackjernsförråd, enligt privilegier, från Nora och Lerbäcks bergslag i Örebro län, samt till en del från egen masugn i Lerbäcks socken. Denna masugn, tillika med åtskilliga hemman i samma socken, blef genom arfskifte skild från Godegårds bruk; men med förbindelse för ägaren, att till detsamma försälja sitt tackjern. Godegård innehades sedan af släkten De Geer, tills det år 1775 försålades åt direktören vid Ostindiska kompaniet, Joh. Abr. Grill, hvilken egentligen förskönade stället. Parken jemte trädgården utgöra ensamt nära 22 tunnland. Bruket har nu 4 härdar och 1,381 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide. Frälsemidet utgör 135 skepp:d. Hammarskatten är 12 skepp:d 9 lisp:d 7 skålp:d. Tillverkningen skeppas på Norrköping och Stockholm. Vid bru-

ket finnes ståluga, äfvensom spik och annan jernmanufaktur tillverkas vid det underlydande De Goersfors (se detta ord). Under bruket lyda dessutom 30² hemman samt en mängd torp, trenne mjölqvarnar och trenne sågverk. Jus patronatus i församlingen åtföljer Godegård, hvars ägare är F. W. Grill. Smidesstämpeln visar ett sammanbundet JDG. inom en cirkel af punkter.

God man är en benämning, hvilken brukas vid flera tillfällen i Sveriges lag. Gode män kallas personer, de der, utan att vara domare, fått sig af parterne uppdraget, att yttra sig i ett mål eller förvalta gemensamma angelägenheter. Så t. ex. heter det i rättegångsbalken, att om i någon sak så vidlyftiga räkningar å ömse sidor finnas, att rätten ej, utan längre tidsutdrägt, kan utreda dem, varder det parterne förelagdt, att, genom gode män, låta dem utredas, så att det hvarom tvist äger rum skiljes från det öfriga, hvarefter domstolen faller domen. Likaså antager lagen, i fråga om utmätning, att fordringsägaren och gäldenären kunnat åsämjas att låta saken prövas af gode män, och i sådant fall tillerkännes deras utslag en sådan vikt, att utmätning derpå följer. I konkurser kallas de personer gode män, åt hvilka anförtros konkursmassans vård, intill dess borgenärerne bevakat sina fordringar och valt sysselmän. Gode männen besörja således de första förberedande åtgärderna för massans förvaltning. De försälja lös egendom, som ej för fastighetens bruk behöfves, de indrivna fordringar, bevakat boets rätt, uppteckna dess tillhörigheter, låta värdera fastigheterna m. m. Gode männen åligger redovisningskyldighet inför syssломännen, när desse emottaga konkursmassan ur de förres hand. Gode männen väljas inför rätten af de borgenärer, som infunnit sig vid de första kallelserna, sedan konkursen blifvit börjad. Äro de tillstädeskomne borgenärerne få, eller hafva de blott ringa fordringar, eller kan ej boet åt dem förtros, äger rätten att utse en serskildt person, att, med de af dem valde gode männen, deltaga i förvaltningen. — Vid verkställande af laga skiften förekomma äfven gode män. De väljas af sockenstämma och i stad inför magistraten, och äro stadigvarande i sin befattning, således ej valde för hvarje tillfälle. De äro edsvorne män och måste öfvervara hvarje landtmäteri-förrättning, der fleres rättigheter komma i fråga. Vid skiftesfrågor äga gode männen med skiftesmannen dels beslutande magt, dels äro de medlare emellan delägarne och deras rådgifvare. Om delägarne ej kunna förenas om ett beslut i de punkter, der de äga beslutande rätt, så afgifva gode männen, jemte skiftesmannen, sitt utlåtande, hvaröfver sedan klagomål kan anföras hos ägodelningsrätten. — Benämningen god man brukas äfven för den, hvilken, med enkan i ett sterbhus, delar värden af egendomen och förmynderskapet öfver omyndiga barn.

Godevensras, en hästras, hvars kännetecken äro sluttande kors, billarderande och korta rörelser, slok-öron och s. k. rättsvans. Den är ursprungligen af den Spanska s. k. agent-rasen.

Godt dansa, när lyckan vill spela, ett gammalt ordspråk, liktydigt med: Godt sitta i vassen och skära pipor.

Godt vin talar dålig Latin, ett ordspråk, betecknande, att man under ruset är pratsam och djerfves begagna språk, uti hvilka man ej är särdeles kunnig.

Goduska pensions-fonden i Stockholm förvaltas af stadens borgmästare, och är bestämd till understöd för enkor efter embetsmän inom magistraten och efter sådana civile tjenstemän, som af öfverståthållaren och magistraten gemensamt tillsättas. År 1845 utgjorde fonden 6,111 R:dr B:ko, och har räntan af detta kapital årligen utgått med 300 R:dr till 7 pensionärer.

God vilja drager lasset till bys, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed förstås, att lust och flit gör arbetet lätt.

God värd frågar intet om gästen vill, härmed betecknas, att den som tillfrågar utan att gifva, ej ger gerna.

Gofa, **Gomo**, farfar, farmor. Jemtlands-dialekt.

Golawitz, **Peter**, blef, såsom öfverste-löjtnant, inmatrulerad på Svenska riddarhuset år 1748, som det hette "för särdeles skäl skull." Han härstammade från en gammal Rysk eller Polsk ätt. I sitt testamente, dateradt d. 29 Juli 1673, förklarade han "sin son, **Johan Golawitz**, ovärdig att kännas för hans barn, för dess otugtiga, oskicliga och obotsfärdiga lefverne, samt att han sin egen fader med spätt, föracht, hot och undsägelse till sjelfva lifvet handterat." Att han ej tyckes haft orätt i ett sådant omdöme öfver sin son, synes deraf, att denne, året derpå, dömdes af Åbo hofrätt från lifvet, för åtskilliga svåra och ogrundade beskyllningar mot riksrådet friherre Lorentz Creutz och-dess ogifta dotter. Carl XI benådade honom väl till lifvet; men dömdo honom i stället till evig landsflykt.

Golgatha. Se: *Pelarebacken*.

Golumbo, träffningen vid, d. 8 Febr. år 1656. Carl Gustaf mötte derstädes, med endast 5,000 man, förtrupperna af sin här, Polackarne under Czarnecki, till ett antal af 8 eller 12,000 man. Efter ett tappert, men kort motstånd, blefvo Polackarne slagne och förföljdes flera mil af Svenskarne. Det var den första ordentliga striden mellan desse och Czarnecki, hvilken deraf ansåg sig öfvertygad, att hans landsmän ej kunde hålla stånd mot den nordiske fienden i någon ordnad drabbning, hvarföre han sökte förvandla kriget till ströftåg och öfverraskningar.

Gompå, Ångermanlands-dialekt, betyder: springa.

Gonäs, en bergsmanshammare i Grangärdes socken af Dalarne, anlagd 1609, privilegierad år 1689; har 2 härdar och 190 skeppd årligt smide. Smidesstämpeln: G. N.

Gopphusberget, ett högt och tvärbrant berg i Mora socken af Dalarne, är märkligt, emedan det i ofredstider tjenat Mora-karlarna att försvara vägarne till Evertsberg och Särna.

Gore, en af de Fornjoterske sagodrottarne, jemte sin bror Nore, söner till Thor. Gore ärfde

Sverige, hvaremot Nore hade grunden till Noreka riket. Anledningen till denna delning var, enligt sagan, att begges syster Goa blifvit bortröfvad, och bröderne kommo öfverens att taga ut för att uppsöka henne, samt att dervid underlägga sig de länder de genomströfvade. Gore tog vägen till sjös utåt Svenska skären, och Nore till lands, på andra sidan Kölen. Här var han nog lycklig att träffa sin syster, hvilken blifvit bortröfvad af konung Rolf i Hedemarken. Denne utmanade Nore till envig; men sedan de pröfvat hvarandras krafter blefvo de vänner. Rolf behöll Goa, och Nore gifte sig med hans syster. Bröderne ingingo nu ett förbund, i kraft hvaraf Nore skulle behålla alla de länder han intagit och Gore förblifva konung i Sverige. Han tillbragte mycket af sin tid på sjötåg, och kallades dertfore sjökonung. Hans söner voro Heiter och Beiter, och hans sonsen Gylfe.

Gorfvoda socken. Se: *Gottfridsdal*.

Gorrtjuf kallades i 2 kap. tjufva-balk landslagen, den som stal boskap. Ordet härleddes af det *gorr*, hvilket följer med, då inelfvorna uttagas.

Gorano, segern vid. Herman Wrangel, i spetsen för 8,000 Svenskar, slog här Polackarne under Potocki, hvilken hvarken förstod draga nytta af sin fördelaktiga ställning eller kunde ingifva sina soldater det mod, som lifvade honom sjelf. Efter en icke särdeles lång strid, tog först Polska rytteriet och sedan fotfolket till flykten. Mer än 1,500 man stupade, 500 fångar och 4 kanoner jemte all tross föll i segrarens händer.

Gosselman, Carl August, föddes i Ystad d. 15 Juni 1800, och dog d. 4 April 1843. Bestämd af sin fader för lärdomsyрке, drogs han af egen böjelse till sjölifvet. Student i Lund 1816, gjorde han samma år sin första sjöresa, på ett fartyg tillhörigt hans far, och blef 1818 kadett på Carlberg, samt följande året underlöjtnant vid flottan. År 1824 förde han sjelf ett fartyg till södra Amerika, anlände i Januari 1825 till Columbia, företog en resa inåt landet och beskref, efter återkomsten till fäderneslandet, sina äfventyr och iakttagelser derunder i ett arbete, hvilket först gjorde hans namn bekant. Det biföll detsamma vann, ådrog författaren uppmärksamhet både af sina förmän och allmänheten. Han erhöill flera, mera betydande än viktiga uppdrag, såsom det, att år 1835 på ångfartyget Gylfe föra H. K. H. kronprinsen till Norrige och sedan hertigen af Leuchtenberg till Stettin, blef flagg-adjutant på fregatten Chapman, o. s. v., tills han år 1836 fick befallning, att, för regeringens räkning, resa till södra Amerika och taga kännedom om dess fristaters politiska och kommersiella tillstånd. Denna resa räckte i tre år; men som den af regeringen var bestämd till endast två år, något, hvarom G. blef underrättad först sedan de två åren voro tilländagångna, då han ej kunde återvända så skyndsamt som han bordt, fick han dertfore ingen ersättning af allmänna medel, utan måste bestrida utgifterna af egna tillgångar. Då den förtjente officeren, hvilken både såsom sådan och såsom författare

gjort sitt land heder, alltför tidigt borttrycktes af döden, efterlemnade han således sin enka och son i knappa omständigheter, hvilka ständerna till någon del liadade genom en ersättning af 3,333 R:dr 16 sk. Biko, som vid 1845 års riksdag anslagos åt hans arfvingar. Hans efterlemnade arbeten äro: *Resa i Columbia; Resor i Södra Amerika; Resa mellan Södra och Norra Amerika; Resa i Norra Amerika; Bref från en vandrande sjöman; Besök på Ertholmarne; Projekt till signaler*, m. m.

Gothem, en socken med Norrlanda, belägen på Gottland, i dess norra fogderi, Lina ting och Wisby stift, 2 $\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan är byggd af sten, år 1052. Här är en liksten med runor. Sockenen hör till 2 kl. konsist.; den består af 23 mtl. och har 650 invånare. Dess areal utgör 14,279 tunn., af hvilka 420 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Gothem, en å på Gottland, den största på ön.

Gothenius, Johan, född i Uddevalla 1721, död i Skee i Bohus län 1809, såsom philos. och theol. doktor och kontraktsprost, var oemotsägligen på sin tid den lärdeste prest inom Götheborgs stift. Hans kunskaper voro djupa, särdeles uti de klassiska och Österländska språken och historien. På 1760-talet utgaf han den litterära tidskriften *Götheborgska Magazine*, hvilket hufvudsakligast sysselsatte sig med ämnen för historien och den bibliska filologien, och hvilket i sakrikhet, redighet i framställningen och lätthet i stilen lemnar ingenting öfrigt att önska. Såsom ledamot af bibel-kommissionen råkade Gothenius i häftig strid med den bekante biskop Munck, om punktationen i den Hebreiska texten. Gothenius påstod, emot den senare, att vokaltecknen uppkommit först i en yngre tid, en åsigt, som numera allmänt är vedertagen. Tvisten öfvergick slutligen till personligheter, och ändades utan att någon ville erkänna sig öfvervunnen. Gothenius beskyllde Munck för motsägelse-anda, och fick af sin motståndare uppbära förebråelsen för fritänkeri. Äfven med den berömda theologen Michaelis i Halle förde Gothenius en litterär strid. Oaktadt all sin lärdom och sitt häftiga lynne var Gothenius en förträfflig praktisk embetsman, och ägde älskvärda umgängesgåfvor. På ålderdomen åter gjorde han sig känd genom hvarjehanda egna besynnerligheter, hvilka likväl alla voro af oskadlig beskaffenhet. Så kunde han aldrig lida, att hans samtida embetsbroder, C. M. Ekman, pastor i Strömstad år 1789, erhöill survivans till Skee pastorat efter Gothenii död. Under de 20 år han sedermera lefde, infann han sig hvarje 1 Maj i Strömstad, antog den raskaste hållning han kunde och gjorde en djup bugning framför Ekmans fötter, likasom bedjande om ursäkt för det att han ännu lefde. Under gubbens sista år hände honom ofta, att han af svaghet föll omkull. Då fick endast hans hustru hjälpa upp honom. Var hon ej tillstädes förblef han liggande och afvisade alla närvarandes biträde, med ropet: "Ellika Britta skall hjälpa mig."

Gothus, Laurentius Petri, så kallad till skillnad från sin store företrädare, den Svenska refor-

mationens fader, Laurentius Petri från Örebro, med hvilken denne i allt var oläk, ehuru gift med hans dotter och hans efterträdare på erkebiskops-stolen. Vid svärfaderns död var han theol. professor i Upsala, en man med studier, angenäma umgänges-gåfvor och ett smidigt väsen, beredd att göra lycka genom hvad medel som helst, och således passande för Johan Ill:s afsigter. Han utnämnde honom dertill till erkebiskop år 1573, och lät viga honom dertill af biskoparne i Wexjö och Åbo, med nästan samma ceremonier, som brukades hos katolikerna. Detta syntes både Gothus och de öfrige biskoparne något för tidigt, och han sökte dertill afböja det; men måste gifva efter för konungens vilja. Före sitt utnämmande, hade han, såsom det påstås, nödgats skriftligen förbinda sig att befrämja lithurgiens införande och gjorde det äfven så vidt han förmådde. Detta var likväl icke särdeles mycket, ty dels vågade han ej gå alltför uppenbart till väga, dels saknade han behöfligt anseende och inflytande på sitt stånd. Missnöje med sig sjelf, grämselse och samvetsagg tärde äfven på hans lif, och han slutade det vid endast 50 års ålder, d. 12 Febr. 1579, sedan han föga mer än fem år beklädt embetet. Det enda anmärkningsvärda man för öfrigt vet om hans förvaltning är, att presterne i hans tid började nyttja hattar i stället för de förut brukliga mössorna, eller, som de då kallades: prestelufvor. — Hans brorson och en son till borgmästaren i Söderköping, Påvel Pedersson, hvilken förut varit smed,

Gothus, Laurentius Paulinus, var född d. 10 Nov. 1565. Lik alla dem, som före upplifvandet af Upsala universitet under Gustaf Adolf, ville uppnå högre lärdomsgrader, studerade han i Tyskland och blef, derifrån hemkommen, professor i matematiken i Upsala, der han år 1600 d. 22 Jan. höll den första mugister-promotionen, hvarvid sju studerande blefvo magistrar och femton baccalaurei. Följande året blef han theologie-professor, och derjemte universitetets förste rektor. Han hade först år 1598, i en ålder af 33 år, låtit prestviga sig. År 1606 utnämndes han till biskop i Westerås; men som han råkat ådraga sig Carl IX:s onåd, man vet icke riktigt af hvad skäl, måste han utbyta det rika Westerås stift mot pastors-embetet i den torftiga Näs socken i Upland. När stannade han likväl icke länge, ty genom en skrift om kometerna, hvilken han dedicerat till konungen, återvann han dess ynnest och utnämndes till biskop i Strengnäs, ett embete, som han förvaltade i 27 år. Bland andra företag, dem han här dels utförde, dels kraftigt beforderade, var inrättandet derstädes af ett kongl. gymnasium, det första af detta slag i riket, och anläggandet af ett eget boktryckeri, hvilket han för det mesta sjelf sysselsatte med sina egna arbeten. Härifrån flyttades han, redan en 72-årig man, år 1637, till erkebiskops-stolen. Oaktadt sin höga ålder, undandrog han sig likväl ingen af sitt nya embetes göromål, och förrättade till och med visitationer högt uppe i Lappmarken. Han afled d. 29 Nov. 1646, 81 år gammal, och begrofs i Streng-

näs, en stad, hvarvid hans käraste minnen voro fästade.

Gothus, Olaus Magni, broder till erkebiskopen Johannes Magni, hans sekreterare och domprost i Strengnäs, hade följt honom till Rom och blef efter hans död, år 1544, af påfven utnämnd till erkebiskop i Upsala; men hvarpå konung Gustaf naturligtvis icke fästade något afseende. Han utgaf sin broders stora historiska verk och kallade sig sjelf der på titelbladet: Upsalas erkebiskop, Svea och Götha primas, samt dog i S:t Britas kloster i Rom d. 1 Aug. 1558.

Gotschalk eller **Godeschalk**, förordnades af biskop Libentius år 1030 till andre biskopen i Skara efter Thorgot, hvilken var den förste. Men Gotschalk, en Tysk Benediktinermunk, föredrog den maktiga klosterlefnaden framför det besvärliga biskops-embetet i ett barbariskt land, enligt dåvarande begrepp om Norden, och kom aldrig till sitt stift, utan lärar sedan hafva dött, såsom abbot, i Michaelis-klostret i Lüneburg.

Gotschalk, en Tysk munk från Mecklenburg, blef, genom konung Albrekts bemedling, år 1365 biskop i Linköping. Hans utländska börd och den omständigheten, att han ansågs hafva blifvit kapitlet halft påtravad, ådrog honom i början någon obemägenhet bland hans underlydande. Man försonade sig likväl snart med honom, då man fann, att han var minst lika nitisk om stiftets, särdeles domkyrkans nytta, som någon infödd. Detta blef emellertid den gode mannens förderf, ty då han med strängt allvar återfordrade Rumlarm, nära Jönköping, hvilket blifvit domkyrkan afhändt, retade detta mångas harm, som trodde sig hafva bättre anspråk derpå. Bland desse var en rik och mäktig riddersman, Matthias Gustafsson af Sparre-släkten, hvilken öfverföll biskopen och ihjelslog honom vid Tinderyd i S:t Lars socken, nära Linköping, d. 3 Febr. år 1374. Detta mord satte nu hela presterskapet i harnesk, och riddaren förklarades icke blott hannlyst, utan äfven landsflyktig. Han måste resa till Rom och med svårighet, genom konungens och många andra ansedda personers förböner, lyckades det honom äntligen derstädes, att, d. 8 Dec. 1376, få förlåtelse för sitt brott, mot vilkor, att han skulle erlagga 400 mark till domkyrkan och dessutom stifta ett prebende till samma kyrka för sig och alla dem, hvilka voro med honom vid biskopens mord. Man sade likväl, och sådant troddes af den fromma enfalden, att detta icke varit nog till försoning af hans brott, utan att han sjelf tränade bort, att ingen af hans efterkommande hade någon lycka eller trefnad, samt att, i det hus der han vistades, kunde ingen gryta koka och intet ölkar jäsas.

Gottensvik, förut **Gåtnavik**, 2 mtl. gammalt frälse, belägen i Jonsbergs socken af Östergötland, nära en vik af saltjön. Följande äldre ägare hertill äro kände, nemligen släkterna: Lillja, Olofsson till Gottnevi, Sture, Natt och Dag samt Posse. Åbyggnaden är anseelig, och består af 3:ne stenhus af 3 våningars höjd. Här finnes has-

behovsquarn, tegelbruk och mjölkvarn, samt ett fattighus för de nödlidande af godsets folk. *Gottenviks kopparverk* på Gottenviks ägor är anlagdt af framlidne presidenten i Götha hofrätt, H. Ex. grefve Arvid Erik Posse och privilegieradt år 1803. Här finnas tvenne sulu-ugnar, rosthus af sten med 11 vändugnar och 11 dammar, de flesta af sten. Malmen hemtas från Arvidsbergs koppargrufva i Rönö socken, $1\frac{1}{4}$ mil härifrån. Medeltillverknin-gen har vexlat emellan 40 till 80 skepp:d årligen.

Gottfridsdal, äfven **Gorfweda**, annex till Mo-lilja, beläget i Aspelands härad af Kalmar län, $3\frac{1}{2}$ mil S. från Wimmerby. Här märkes: *Gorfweda*, säteri, består af 6 mtl.; har angenäm be-lägenhet och har tillhört släakterne Stråle, Braun och Hagendorn. Socken består af $13\frac{1}{2}$ mtl. Dess areal utgöres af 12,983 tunn., af hvilka 1,220 äro sjöar och kärr. Folknummern upptages under modersocknen. Adr. Wimmerby och St. Aby.

Gottland har af ålder utgjort en del af Sverige, ehuru stundom äfven för längre tider skiljdt der-ifrån. Det var, under mer än tvenne århundra-den, en Dansk provins, och dessförinnan tillhörde det Sverige blott till namnet, samt liknade mera ett Tyskt än ett Svenskt land. Om Gottlands upptäckande och första befolkning finnes en saga, hvilken åtföljer den gamla Gottlandslagen. Den förmäler, att ön från början icke ägt någon sta-dig grund, utan blott nattetid sväfvat på hafs-ytan; men sjunkit om dagen. En man, vid namn Tielvar, förde eld till ön och sedan sjönk den ej. Tielvar blef dess förste invånare och hans barn efter honom. Sonen hette Hafde och hans hustru Hvita Stjerna; de hade tre söner, Guti, Graiper och Gunfin, hvilka delade ön i tre delar, kallade Tridiungar. Deras efterkommande blefvo talrika-re än landet kunde föda. En tredjedel vandrade då ut, först till Färön, så till Dagö vid Estland och derifrån uppför Dünafloden genom Ryssland till Grekiska riket, der deingo bostäder. Så lyder sagan. Den fäster Gottlands namn vid min-net af de gamla utflytningarne från Skandinavien. Hvilken sanning kan ligga till grund för berättel-sen känna inga häfders historia. Och de veta ej mycket om Gottlands äldsta forntid, knappt mera än att dess bebyggare voro af Germanisk stam, beslägtade med Skandinaverna. Kristendomen på Gottland är åtminstone så gammal som i Skandi-navien, och en kyrklig förbindelse förenade ön med det närbelägna landet. Den tillhörde Öst-götha-biskopens stift, en förbindelse, som fortfor äfven sedan Gottland var politiskt skiljdt från Sve-rige. Sin märkvärdighet i den nordiska medelti-den har Gottland fått genom handeln. Denna var gammal på Gottland och vidsträckt. Den skänkte välstånd och magt, hvaraf föddes ett frihetssione, hvilket ogera fördrog Sveriges konung såsom öfver-herre. Deremot befordrade samma orsak en när-mare förening med Tyskland, och hos konungen öfver detta land, sökte Wisby stadfästelse på sin lag. Kejsar Lotharius skall hafva gifvit en sådan (1125—1137). Något senare (1163) gaf den namn-kunnige Henrik Lejonet åt Gottländningarne tull-

frihet i Tyska städer. De voro således redan då ett handelsfolk, och förblefvo det äfven, så länge Hanseförbundet stod i sitt flor. Wisby var Sve-riges enda större handelsstad, rik och mächtig, hvarom de stora ruiner bära vittne, hvilka ännu finnas kvar af dess försvunna herrlighet. Men i samma mån blef staden mera Tysk än Svensk. Blott någon gång, när behofvet fordrade, erkände staden Svensk öfverhet. Den vände sig nemligen till Magnus Ladulås, då oenighet med landtfolket hade satt dess säkerhet i fara. Han bekräftade Wisby stadslag, och konung Magnus Smek förnya-de densamma. Om det fanns en konung öfver Gottland, så var det således den Svenske; men hans inflytande öfver det stolta köpmansfolket var ganska ringa. Wisby är den enda stad i Sverige, som delade den allmänna rigtningen i Europa till ett fritt och mäktigt stadslif. Städerna i Tysk-land, Frankrike och Spanien bildade sig till republi-kanska samhällen, mera eller mindre oberoende. Ett sådant var Wisby, med Hanseatiskt lynne, och det blef en Tysk Hansestad mera än en Svensk handelsplats. Dess blomstrande tillstånd förstör-des under senare hälften af fjortonde århundra-det, och gick under på ett olyckligt och våld-samt sätt. Waldemar Atterdag i Danmark öfver-föll Gottland med en öfverlägsen magt, och be-segrade, efter ett tappert motstånd, i trenne drabb-ningar, Wisby borgare och landtfolket på ön, hvil-ka gjort gemensam sak med dem. Ifrån denna tid återvann Wisby aldrig sitt förre välstånd, och Gottland blef en verklig provins, till en bör-jan under Sveriges konung. Men från detta land afsöndrades det af konung Albrekt, som pantsatte ön hos Tyska orden i Preussen, ur hilkens hand den öfvergick till Danmark; ty drottning Marga-retha inlöste de Tyska riddarnes anspråk, men till Danmarks fördel, hvarföre hon och blifvit illa an-sedd i Sverige. Danmarks besittning och Sveriges grundade anspråk gjorde ön till ett tvistefrö emel-lan unionsfolken, medan den i sjelfva verket blef ett sjöförvarnaste. Dit tog den afsatte konung Erik af Pommern sin tillflykt. Ett kraftigt anfall på sjöförvarfusen hade konnat återförskaffa Sve-rige dess gamla tillhörighet; men konung Chri-stoffer hade intet allvar med det försök att åter-taga Gottland, hvartill han uppmanades i Sverige. Han lefde i godt förstånd med sin afsatte företrä-dare. Carl Knutsson skickade en krigshär till Gottland; men hvilken eröfrade ön icke åt honom sjelf och Sverige, utan genom förräderi åt Dan-mark. Konung Eriks vistelse på Wisby slott sle-tades så, att detta öfverlemnades af honom åt Danskarne, på samma gång, som den Svenske be-fälhafvaren, Magnus Gren, förrådde flottan och landsbygden, hvilken han intagit. Så blef Gott-land åter Danskt. Dess namn var sedan synligt i recesserna, hvilka uppgjordes för att försäkra unio-nens bestånd. Kalmar recess tillerkände ön åt Sve-rige; men den förblef i fremmande våld, ehuru icke i Danskt, ty den hade nu åter sin egen her-re, och var för andra gången bortpantad af sin konung, såsom ett jordagods. Olof Axelsson Tott

hade emottagit den af konung Christian I, och han lemnade besittningen deraf åt sin bror Ivar. En mäktig man och beslägtad med Sten Sture, var Ivar Axelsson ej benägen att lemna en besittning, hvilken, i fall ej tidens oro hindrat det, kunnat göra honom till enväldsberrskare. Krig uppstod emellan honom och Sten Sture, som var hans svärfar, och slutet blef, att Gottland lemnades af Ivar åt konung Hans i Danmark år 1487. Ett olyckligt öde syntes beständigt skilja Sverige från Gottland, hvilket likväl ursprungligen varit ett Svenskt land. Å andra sidan blef Gottlands fortfarande förening med Danmark en här förevändning för Sten Sture, att fördröja unionens återställande; ty så länge Gottland var Danskt stod Kalmar recess ouppfylld, och Sten Sture styrde Sverige. Han ville ej afstå sin magt, förr än Gottland, enligt sagde recess, återkommit under Sveriges spira. Den blef i stället ännu en gång ett hem för sjöförvare. Severin Norrby nedsatte sig på Gottland, likasom Erik af Pommern, och Gustaf I:s försök att drifva honom derifrån, lyckades ej bättre än Carl Knutssens anfall emot konung Erik. Orsaken var densamma: befälhafvarens trolöshet, och följden blef enahanda. Gottland gafs af Norrby slutligen åt Danmark. På detta sätt kastades denna ö af och an emellan de mäktige, och var ett föremål för ömsesidiga anspråk. Krig fördes emellan Sverige och Danmark, och Gottland utgjorde en bland krigsorsakerna. Men Sveriges tid att vinna land och magt var icke kommen, och så förblef Gottland äfven efter freden i Stettin 1570 och i Knärd 1613 under Danmarks spira. Men med trettioåriga krigets segerbragder följde äfven intagandet af detta land. Detta skedde 1645, och i Brömsebro-fördraget samma år afträdde ön åt Sverige. Den har ej sedan varit skild derifrån, utan har delat Sveriges öden. Den utgör nu ett eget län i civilt och ett eget stift i kyrkligt afseende. — År 1608 gjorde Ryssarne ett försök att eröfra ön, och ditsände en expedition af ungefär 1,400 man, som utan motstånd, i slutet af April, intog det oförvarade landet; men då amiral Cederström, i spetsen för en öfverlägsen styrka och 3:ne linjeskepp visade sig utanför Slitö hamn, måste Ryssarne, efter tre veckors ockupation, lemna ön mot förbindelse, att icke under kriget tjena mot Sverige. Hela Gottland är att anse som en bergplåt, på hvilken ingen enskild punkt höjer sig betydligt öfver 200 fot. Bland enstaka berg förtjena att nämnas *Thorsborg* 200 $\frac{1}{2}$ fot, *Grogarnsbergen*, *Hoburg* eller *Hoberg* 121 $\frac{3}{4}$ fot, *Klinteborgen* 170 fot, samt *Korpeklint* omkring 200 fot. Öns stränder, synnerligast på vestra sidan, äro i allmänhet höga. I de bugter stränderna bilda med utanför varande grund äro goda hamnar för mindre fartyg. Bland dessa hamnar märkas: på vestra kusten, *Irrevikshamn*, *Liekershamn*, *Sandvik*, *Klintehamn*, tillika strandbevaknings-inspektors-distrikt och vanliga öfverfartsorten till Öland, *Grönvikshamn* och *Burgsvik*, strandbevaknings-uppsyningsmans-distrikt; på östra kusten, *Stockvik*, *Gansvik*, *Rohnehamn*, til-

lika s. b. i. distrikt, *Burevik*, *Lausvik*, *Ljugarn*, tillika s. b. i. distrikt, *Sandhamn*, *Kattammarsvik*, tillika s. b. i. distrikt; *Slitö* eller *Stitö*, för större fartyg, den största och bästa på Gottland, samt en af de förnämsta i Östersjön, tillika s. b. i. distrikt, och *Kylley*, s. b. u. distrikt; på nordöstra kusten: *Fårösund*, äfven tillgänglig för större fartyg, tillika s. b. u. distrikt, och på norra kusten, *Kapellshamn*, tillika s. b. i. distrikt. Vattendragen på Gottland äro olika fasta landets; ty här finnas inga egentliga sjöar och strömmar. De trenne slags vattensamlingar, som här förekomma, äro så kallade *träsk*, till större delen i norra delen af ön och sannolikt upptrundade sjöar, eller insänkningar i kalkmassan, nu mera sällan 2 till 3 famnar djupa; *myror*, ett eget slags stora kärr, med botten af odlingsbar dyjord och ofta med yppig växtlighet; samt *bäckar* och *dar*, hvilka nästan allesammans utterka om sommar. De betydligaste träsken äro: *Baste*, *Marlebo*, *Fardumo*, *Barlingbo*, m. fl. Bland myrorna må nämnas: *Måstermyr*, *Hörsno*, *Roma*, m. fl. Bland härne äro *Gothems-ö* och *Lummelunds-ö* störst. Träskan och myrorna upptaga tillsammans en vidd af öfver 50,000 tunnland. Ler- och myrjorden är ganska bördig, äfven kalkstensklapparna under är med ymnig nederbörd; men endast för rågsädet, hvilket och nästan uteslutande begagnas å denna jordmån. Säden blir der fri från ogräs och mjölet af en ovanlig hvithet, hvarföre detsamma uppköpes begärligt. Under torra somrar lider växtligheten på Gottland genom jordens starka uppblandning af kalk, hvilken insuger och bibehåller värmen längre än i andra landskap, som icke hafva kalkgrund. Man är derföre här nödsakad, att låta ängarne vara beväxta med skog, för att skaffa skugga åt gräsväxten. Trädgårdsskötseln är allmän och gifver god afkastning. På några ställen växer valnötträdet och uppnår ekens höjd, samt ger, under varma somrar, ymnig frukt. I allmänhet är jordbruket inrättadt i treskifte, dock på en del gårdar och vid Wisby i fyrskifte. Fullständigt cirkulationsbruk finnes nästan ingenstädes. Odling af lin och hampa är ganska inskränkt, och på långt när icke svarande emot landets behof. De ofta nog inträffade strandningar af fartyg lastade med dessa artiklar, hvilka på auktioner blifva försålde till lindriga priser, torde i sin mån hafva bidragit, att minska hägen för denna odling. Mullbärsträd finnas äfven i Wisby och bära ymnigt; men hären mogna i mängd endast under varma och torra somrar. Af mycket regn mögla de på träden. Flere tusende plantor af hvita mullbärsträd hafva under senare åren, från sällskapet för silkesodlingens befrämjande i riket, blifvit hitsände och utplanterade. Silkesodlingen har under hela tiden, ehuru i liten skala, blifvit drifven med temlig framgång, synnerligast å arbetshuset i Wisby. Boskapsskötseln är icke högt upptrifven, hvilket härflyter förnämligast deraf, att ehuru sädesproduktionen är i tilltagande, så fortgår likväl icke ängsodlingen i motsvarande förhållande. På hemman hafva större antal hornboskap, än hvad

det oundgängliga behovet fordras. Hästarna af öns ras äro hårdige, men, särdeles i södra delen af ön, små och svaga. Den ringa foder-tillgången derstädes är orsaken härtill, likasom att bonden, eburu god tillgång på säd han än kan äga, aldrig består korn eller hafra åt sina hästar. I några få socknar på landet finnas ännu s. k. skogshästar, hvilka hela året igenom gå ute och vanligen endast vid stark köld infinna sig vid gårdarne; de fasttagas ej förr än de skola säljas eller tåmjas. Dessa hästar äro små; men ganska hårdiga. Gottländska får-rasen är af ypperlig beskaffenhet till slagt, synnerligast de får, hvilka hela året igenom söka sin föda ute. Man påstår att köttet deraf erhåller någon smak af vildt; men deras ull är grof och ojemn, och således otjenlig till klädesfabriker. Utom på Carlsöarne (se detta ord) äro dessa får ganska små. Endast vid ytterst sträng köld och djup snö uppsöka utgångsfären de foderhus, som äro beredde för dem på betesmarkerna. Detta sätt att föda fären brukas dock endast uti öns södra socknar, samt på Fårön; i den öfriga delen af landet är fårslaget af vanlig storlek, med grof ull af jemn beskaffenhet. På Wisborgs kungälsdugård finnes ett krono-schäferi, hvilket ursprungligen varit af Strelitzer-ras, då det inrättades år 1781; men hade genom fårajuka och andra missgynsamma förhållanden så försämrat sig, att det pröfvades nödigt, att låta schäferiet från nämnde ras småningom förändras till Soutdowns-rasen. Tillgången på skog är, utom på sydligaste delen af ön, icke allenast tillräcklig för landets behof, utan dess afkastning utgör äfven landets förnämsta utförsel. Vid den verkställda undersökningen af ekskogen år 1838, för dess hembjudande till inlösen åt hemmansägarna, befunnos inom länet 258,096 st. ekar att lösas, mot en afgift af 18,963 R:dr 16 sk. B.ko. Sedermera till 1842 års slut har ekskogen blifvit inlöst å 2,500 hemmansdelar, för 15,218 R:dr samma mynt. — Kalktillverkningen, Gottlands enda bergsbruks-gren, utgör ett betydligt näringsfång och idkas vid 39 privilegierade kalkugnar, hvarförutan allmogen till husbehof begagnar så kallade kalkmiler. Den i Wisby stad privilegierade kalkugnen, hvartill 271 $\frac{1}{2}$ kaster kronans ränteved, att in natura levereras, äro anslagne, bär ännu namn af krono-ugnen, eburu den, med ofvannämnde rättighet till ränteved, blifvit såld till enskildte, sedan der förut, för kronans räkning blifvit förbränd till kalk all den huggna sten, hvaraf Wisborgs slott var bygd. Kalkbränningen, vid samtliga kalkugnarne, sysselsätter omkring 190 kalkugnskarlar, utom tjenstehjon och allmoge. — Vid Klätehamn finnes privilegieradt skeppsbyggeri. I Öja socken anträffas goda sandstensbrott och der tillverkas ett betydligt antal slipstenar. Ett slags blöt, gråaktig sandsten, bekant under namn af *Gottlandssten*, utskeppas äfven till Stockholm och fremmande orter. Bland binäringar märkes: fisket, skäljagten och sjöfogelsjagten. Allmogens vinterslöjder bestå, för karlarne, förnämligast i skogsbygge samt trädarbeten; för qvinnfolken i ullspinning, vallmars-väfnad, stickning af tröjor och

strumpor. Sjöfart idkas af allmogen, ifrån Burgavikshamn, synnerligast till Blekingiska hamnar, med 13 fartyg, om tillsammans 123 läster. Landt-mannahandeln drifves isynnerhet med öns utförsvaror, nemligen spannmål, skogs-effekter, sandstensarbeten, yllestillverkningar, ull och något frukt, samt saltadt färskött. — Folket är lifligt och raskt, isynnerhet strandboerne, visar i allmänhet större hyfsning i uppförandet och mera belevfvenhet i umgänge än i flere andra landskap, är ganska ömtåligt för förolämpningar, så väl genom ord som åtbäfvor; dock icke fallet för slagsmål, men ofta nog för rättegångar. Gottlänningen älskar vällesnad och en viss bekvämlighet; men öfverlastar sig sällan i samqväm, samt är, när så fordras, färdig till ansträngningar, oförskräckt i faror, och inskränker sig, utan klagan, till det nödortfiga, är hårdig i köld och oväder på sjön (färskinnas-pelsar brukas här icke) har mycken lätthet att fatta och visar mekanisk fintlighet, synnerligast vid inrättningar, som underlätta arbeten. I följd af Gottlands afskiljda läge hafva inhyggarne mycket bibehållit äldre sedvanor och lefnadssätt, ej mindre vid frandet af helger och andra högtidigheter, än äfven i hvardagslifvet samt i folknöjen. Så t. ex. samlas ungdomen om söndags eftermiddagarne och förlustar sig med åtskilliga lekar, af hvilka flera äro af gammalt ursprung, såsom draga bank, störta stång, leka park, springa i kapp, o. s. v. En äkta nordisk gästfrihet och oförställd välvilja möter man öfverallt, och i allmänhet råder här välmåga, idoghet, ordentlighet och snygghet. Allmogens bondgårdar likna ej bondgårdarne på fasta landet, utan äro merendels ganska prydliga och snygga, samt nästan öfverallt af sten och för det mesta med två våningar. Likasom Gottland till sin allmänna beskaffenhet i många hänseenden afviker från fasta landet, så finner man ock här många egenheter i seder, bruk, till och med i författning och sjelfva språket, hvilket, sådant det af allmogen talas, mer än någon annan landskapsdialekt afviker från Svenska skriftspråket, hvartill vidare kommer egen och särdeles brytning på uttalet. Utom en myckenhet ord ur det gamla nordiska språket, hvilka bär icke undergått någon förändring, har i språket också bibehållit sig ett icke obetydligt antal ord af Tyska, Danska och Engelska språken, sådana de talades under medeltiden eller då Gottlänningarne, genom sin vidsträckt handel, ägde gemenskap med dessa folkslag, och då många af dessa bosatte sig här, isynnerhet i Wisby. — Länet, som tillika utgör ett stift, är indeladt i 2 dom-sagor: norra och södra häradets, innefattande det förre: Brö, Lummelunds, Forsa, Ruthe, Båbls, Lina, Endre, Dede, Halla och Kräklingbo tingsla-ger; det senare: Garde, Burga, Hemse, Fardhems, Hoborgs, Grötlinge, Hablinge, Heide, Banda och Stenkumla tingslager; 1 lagsaga, sammanlagan med Södermanlands och Stockholms läns; 3 fög-derier: norra och södra befällningen, innefattande ofvannämnde tingslager samt efter samma fördel-ning; 3 prostier; 44 pastorater, hvaraf 5 reg-

och 39 konsist., 8 kapellanier, 93 socknar med 91 kyrkor. Länet underhåller 2 hätsmanskompanier, tillsammans 260 man; hvarje rote utgöres af i det närmaste 4 mtl. Till öns försvar är en national-beväring upprättad, bestående, med några bestämda undantag, af alla manspersoner mellan 15 och 50 år; den är indelad i artilleri, jägare, infanteri och pikförare; hela styrkan, befälet inbegripet, uppgick år 1842 till 9,281 men. National-beväringen exerceras årligen en kortare tid; men under de senare åren hafva endast artilleri och jägare varit sammandragne till exercis. Utom de å ön varande 53 gästgifvaregårdar, hvaraf 30 äro ansedda som skjutsombytningsställen, finnes blott en enda tillåten krog å landet. Tulluppsyningsmännen hafva, sedan drottning Christinas tid, åtnjutit rättighet att ensamme hålla taverner (eller krogar) vid landthamnarne, hvilka icke äro inberäknade i förenämnde antal. — För tullbevakningen är Gottland försedd med en tullkammare i Wisby och indeladt i 6 strandbevaknings-inspektors-distrikter, och 4 strandbevaknings-uppsyningsmans-distrikter. — Tvenne kungsgårdar finnas på ön. Den ena, Roma kloster, är anslagen på lön åt länets höfding, emot en arrende-afgift af 66 R:dr 32 sk. B:ko. Den andra kungsgården eller Wisborgs kungsladugård blef år 1794, med säteri-frihet, på 50 år donerad till framlidne öfversten af Klint och dess arfvingar. Hvarken något säteri eller frälsehemman finnes i länet. Ingenstades uttaga pastorerna till fullo den tionde, hvartill de äro berättigade enligt 1648 års konventions-stadga. Gottland utgör en areal af 28 qvadratmil, eller 638,046 tunnland, af hvilka 57,016 äro sjöar och kärr, fördelade till 1,097 $\frac{1}{2}$ mtl. med 40,738 invånare, hvaraf i Wisby 4,131. Hela ön finnes uppskattad till 4,547,166 R:dr B:ko. Öns vapen består af ett hvitt lamm, som bär en med korstecknet utmärkt fana i rött fält.

Gottlandslagen anses för den äldsta af våra gamla landskapslagar. Dess innehåll häntyder på en tid, då kristendomen ännu ej var stadgad. Der förekomma neml. föreskrifter, hvilka afse utrotandet af bedendomen. Det är således troligt, att de gamla plägsederna sammanfattades i skrift på Gottland tidigare än på fasta landet, hvilket äfven kan vara sannolikt, när man besinnar Gottlands lifliga förbindelse med Tyskland. Därför blefvo äfven Gottlands stadslag och Wisby sjörätt tidigt utbildade och utgöra grunden för de Svenska städernas lagstiftning. Gottlands stadslag är vida utfrämligare än den s. k. Björköarätten, hvilken Birger Jarl utfärdade för det nyss anlagda Stockholm. Den är också äldre, och skall vara stadfäst af kejsar Lotharius, som regerade i första hälften af 1100-talet. Den lydelse, hvari laghistoriens forskare nu finna denna lag, är likväl yngre och kan ej sättas högre än 14:de århundradet. Det betär nemligen, att den gamla stadslagen, som kejsaren bekräftat, blifvit ytterligare stadfäst af konung Magnus Ladulås och omsider förnyad af konung Magnus Smek. Den är, jemte de öfriga landskapslagarne, flere gånger utgifven; och fanns både på

Tyska och på Gottlands eget tungomål. Tyskan var nemligen den tidens handelspråk, särdeles i Wisby, Hansestädernas nederlagsort, och, såsom nämnt är, sjelf ledamot af deras förbund.

Gottlandssten är ett slags grå sandsten, sammangyttrad af jemfin sand med en art mager eller kalkblandad lera, och med inblandade hvita skimrande partiklar. Den begagnas till finare slipstenar.

Gottlund, Carl Axel, till börden Finne, har från 1824 till 1833 utgifvit: *Otawa*, en skrift af blandadt innehåll på Finska språket; *Försök att förklara Taciti omdöme om Finnarne*; m. fl.

Gottmarck, Johan, född d. 15 Dec. 1726 i Leksand, der fadern då var komminister, blef 1756 lärare i theologien, moralen och humaniora vid den nyinrättade kadett-korpsen i Carlskrona; men denna befordran blef honom vida mer förderlig än nyttig, ty G., som ansåg sig prejudicerad och icke hafva åtnjutit sin fulla rätt, klagade deröfver i uttryck, hvilka ådrogo honom en rätttegång, hvarvid aktor yrkade mot honom ingenting mindre än lifvets förlust. Amiralitets-öfverrättens dom gillade väl icke detta påstående; men frantog honom dock embete och ära. Genom konungens utslag 1766, stannade det likväl vid embetets förlust. Efter hand mildrades äfven denna stränghet tills konungen slutligen år 1772, på ständernas hemställan, förklarade, att amiralitets-öfverrättens dom icke skulle ligga honom i vägen. Han hade emellertid 1768 blifvit log. et metaph. lektor i Westersås, och, till följd af den ofvannämnde kongl. förklaringen, erhöill han den sökta theologiska lektors-sysslan, blef sedan prost och kyrkoherde i Hubbo prebende-pastorat, theol. doktor, förste theol. lektor och kyrkoherde i Balund 1785, riksdagsman 1789—1792, samt förestod sina embeten ända till år 1801, då han begärde tjenstledighet. Gifte sig för andra gången vid 83 års ålder, med en enka äfven öfver 80 år, hvilken afled efter några månaders äktenskap. Han sjelf dog d. 25 Aug. 1812, då senior bland stiftets presterskap. Han var af en stark kroppsbyggnad och ett starkt sinne, färdig att för en idé våga allt; fast i vänskap och i föresatser. Har utgifvit: *Sveriges politiska, moraliska och ekonomiska tillstånd; Kantiska så kallade filosofien från dess sjelfgjorda obegriplighet utvecklad och uppdagad; Tankar om ordning och sätt i våra theologiska systemer.*

Gottorps slott på byn Gottorps ågor i Ljunga socken af Östergötlands län, var beläget uti en äng inom ett sumptigt kärr, på en hög kulle, der ännu synbara lemningar finnas, och uti hvars murar, år 1745, några jernhakar suto qvar. Stället är nu alldeles öfverväxt med löfskog. Ingen tradition härom är bibehållen. Man förmodar att det varit ett af de slott, som under unionstiden uppygdes till landets förtryck, och förstördes af Engelbrekt år 1434.

Gottöra, annex till Närtuna, beläget i Lång-

som anmärkningsvärdt förekommer här ett tocken, hvilket, till skillnad emellan Roslagen och Upland, finnes utbugget i ett berg. Vid östra ändan af Frö- eller Fyris-ängen har man anmärkt tjocka och massiva jerningar, som förmodas varit insatte att dervid fästa skepp eller fartyg, då i fordena tider här varit öppen segelled, hvilken, enligt de i Närtuna kyrka befintliga gamla handlingar, gått ifrån Östersjön igenom ån i Åkers socken, samt träskan in uti Starrsjön, nu en äng, förbi kyrkan, tingstället Grumman eller Lingberga gästgifvaregård, Vestra Riekey, Skålhamra, Mellby, Enberga ägor, Husby och Östtuna kyrkor, i Laggasjön och sedermera genom Fale- eller Före-ån intill Upsala stad, hvilka trakter nu för det mesta äro igenväxte. Gottöra kyrka är mycket gammal, byggd af gråsten och för längre tid tillbaka jernbandad. Härvid märkes den af riksrådet greve Axel Banér, år 1735, för sig och sin släkt uppförda ansemliga mausolé. *Johannisberg*, *Bräddelsberg* och *Vangsjöberg* äro trenne egendomar inom socknen. Gottöra innefattar 36 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,000 invånare på en areal af 10,461 tunn. af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Gottiska Samdöm är belägen omkring 6 mil från Gottland, till hvilket län den hör i administrativt hänseende, i kyrkligt lyder den under Färö pastorat. Ön utgör omkring $\frac{1}{2}$ kvadratomil, med 6,000 tunn. skog och nära 406 tunn. åker, äng och beteshagar, allt af högst mager beskaffenhet. På få ställen finnes gräsväxt; men ljung och renmosar växer ymnigt på ön, hvarföre och fordom renar blifvit der underhållna. Flygsanden har längs stränderna bildat kullar och äfven på en del ställen inträngt i skogen, utan hvilken ön snart skulle förvandlas uti en sandhed. Det är likväl att befara, att sådant skall inträffa, sedan ön för skogstiggångens skull blifvit inköpt af personer på fast land, i fall de upphöra att bibehålla den försigtighet vid hygget, som de hitintills iakttagit.

Grnak, Konrad Fredrik, en käck soldat, som år 1708 blef volontär vid general-major von Clodtens regemente i Mietau, tog afsked derifrån för att gå till gardet, bivistade 1710, 1711, 1712 och 1719 årens sjötåg och sistnämnde år den skarpa träffningen vid Sandhamn d. 24 Maj, under Wrangels befäl, då han, tillika med denne, blef fången, och hela besättningen på dess skepp Wachtmeister. Han var då kapiten. Återkommen ur fångenskapen blef han major och kapiten vid Södermanlands regemente, samt år 1746 kommandant på Carlsbarns skans.

Grann, Johan, född i Skellefteå, der fadern var kyrkoherde i början af 1600-talet, blef 1642 assessor i Svea hofrätt och 1653 landshöfding i Westerbottens län. Hans embets-förvaltning är märklig af tvänne saker: den ena, att Österbotten två serskilda gånger, från 1660 till 1668, förenades dermed, då Torneå skulle blifva landshöfdinge-residens, men åter afskiljdes derifrån, hvilket kan tjena till prof på den enhet och bestämdhet i åsagter, som rådde hos den då varande förmyndare-regeringen; den andra att han, efter att i 25 år

hafva förvaltat sitt embete, år 1678 skiljdes derifrån, för efterlätenhet och församlighet. Sorgen häröfver torde hafva lagt honom i grafven, ty han dog följande året 1679. Han hade år 1645 blifvit adlad; men som han icke efterlemnade några söner, utgick ätten med honom.

Graderverk, äro inrättningar hvaruti saltlösningar i stort koncentreras genom utsättande för luftens inverkan, utbredde öfver större ytor, hvarigenom vattnets afdunstning i hög grad påskyndas. De bestå vanligen af höga och långa väggar, genomflätade med ris och öfver hvilka saltlösningen får nedsila utur en på öfre kanten anbragt ränna, som efter hela sin längd är genomborrad med fina hål och uti hvilken den, sedan den nedflutit öfver risväggen uti en reservoir eller s. k. kisa åter uppumpas, hvilket förnyas så många gånger, som erfordras för att få den fullt koncentrerad. Vid Fahlugruva finnes ett sådant graderverk för koncentrerung af vitriolvatten.

Gradin, Anders, kyrkoherde i Stora Bälinge församling i Södermanland; men hvilket pastorat han ej hann tillträda, emedan han dog af slag 1741, endast 45 år gammal. Var en af sin tids mest utmärkte predikanter, hvars föreläsningar efter hans död samlades och utgafs, hvilken sedan erhållit tre upplagor. I denna samling utmärker sig isynnerhet en långfredags-predikan af ovanlig poetisk kraft och lyftning. Hans äldre bror,

Gradin, Arvid, född 1704, en lärd och välsinnad man, hade varit på ett besök hos greve Zinzendorff i Hernhut, och ansågs som Hernhutska kyrkans apostel i Sverige. Han ingaf ett memorial till erkebiskop H. Benzelius i detta ämne, men hvilket blef utan annan påföljd, än en offentlig skriftväxling mot och med. Af första slaget voro isynnerhet Bäckmans och Kumbles skrifter. Användes sedan som Hernhutarnes missionär i Afrika och Amerika, hvarvid han ofta råkade i lifafara bland hedningarne. Det är ovisst om han omkommit genom någon olyckshändelse, eller om han aflidit i Altona år 1759. Hans kamrat, Peter Werving, dog i Neuwed år 1755.

Grafvård, grafgå, brandgå, jugås (Aas tader-na), en till simfoglarnes andra familj, gäsfoglar, hörande fogel af 26 tum längd, med bögröd uppåtböjd näbb med en knöl vid roten, hvilken marker efter parningen; hufvudet och halsen till midten svarta, bred hvit halsring, derunder ett brunt bälte, ryggen hvit. Honan utan knöl, med hvarje bälte och valtrad rygg. Förekommer, såsom flyttfogel, ensam bland sitt släkte hos oss, endast vid och i grannskapet af hafvet, samt intager en inskränktare zon än de flesta andra simfoglar. Talrikast finnes den vid kusten af Skåne och i Bohusläns skärgård, dit den anländer mot slutet af April och flyttar åter i Augusti. Under parningstiden kretsar den parvis eller flere par tillsammans öfver boet, och låter dervid höra ett snarrande eller pipande läte. Flykten är lätt och ganska snabb, hvarjemte fogeln är ytterst skygg och skolas svår att komma inom håll. Äggen som äro 2 tum 6 linjer långa och nära 2 tum tjocka samt

fullkomligt hvita, liggas till ett antal af 10—16 uti hålor eller gångar under gräsavålen vid branta hafsstränder, samt stundom uti ihåliga träd långt från stranden. Födoämnen utgöras hufvudsakligen af vattenväxter och deras frön, men äfven af maskar, insekter och till och med smärre fiskar. Jemte födan nedsväljes en mängd grus. Köttet säges vara segt och tranigt; men dun och fjäder äro dugliga.

Grafman, Hans, född i Ösmö prestgård i Södermanland d. 14 April år 1748, död som domprost i Strengnäs d. 30 Jan. 1828. Måste i sin ungdom kämpa mot knappa vilkor, hvilka tvungon honom, att år 1770 mot betalning afstå sin promotionsrätt åt en sin landsman, hvilken, försedd med klenare betyg, eljest skulle blifvit utesluten. Han måste således vänta till nästa promotion, innan hans tillgångar medgäfvon honom att taga lagkransen. Samma år detta skedde, år 1773, reste han till Halle, der han disputerade för den theologiska graden. Hans disputationens-akt d. 31 Okt. 1774 var särdeles lysande, genom hans ovanliga färdighet i Latinet, hans sannesluga och själsnärvaro, och väckte sådant uppsende, att då han, efter dess slut, såsom promoverad theol. doktor, satte sig i vagnen på torget, ropade de 800 studenterna, som afhört disputationen, ett flerfaldigt "vivat" åt honom. Han reste sedan till England, predikade efter återkomsten för Gustaf III på Gripsholm och intog der konungen i den grad till sin fördel, att han utnämndes till hofpredikant och 1778 till kyrkoherde i Frustuna pastorat, hvilket hans far förut innehafte. År 1793 blef han theol. lektor i Strengnäs och 1800 domprost. Var fullmäktig vid flera riksdagar, och senast 1823. Hans hustru, med hvilken han lefvat i ett 52-årigt äktenskap, afled 1824, 40 år efter sedan båda makarne haft den sorgen att begravna sin enda son. De gjorde i stället de studerande af Södermanlands nation till sina arvingar, och anslogo flera stipendier åt dem, samt åt skol-inrättningar inom stiftet. Har utgifvit åtskilliga predikningar och theologiska skrifter; de senare på Latin.

Grafman, Carl Samuel, en utmärkt landskapsmålare, född i Götheborg år 1802, isynnerhet fördelaktigt känd genom en samling af Skottiska vyer, tecknade under en resa i Skottland år 1830, och utgifna från den lithografiska pressen af honom och Billmark. En olycklig sinnessjukdom, hvarifrån beklagligen föga hopp är om hans återställande, har sedan år 1838 beröfvat konsten denne talangfulle idkare.

Grafkummel kallas de kummelvårdar, hvilka tros varit ämnade till grifter; andra kummel voro tempelkummel, o. s. v. De stenvårdar, som kallas kummel bestå af uppresta stenhällar med ett tak, äfven af sten. De likna små grottor eller altaren, då man betraktar takstenen, hvilande på de andra stenarne såsom fötter. De finnas till stor mängd i Westergöthland, Bohus län och äfven Skåne, samt på ett enda ställe i Blekinge. I Norra Tyskland, Danmark, Nederländerna och England förekomma de äfven, och man har stundom upp-

täckt i dessa kummel urnor, ben, penningar, vapen, m. m., som utvisar att de varit brukade till begravningsplatser. I Sverige äro de ofta till hälften underjordiska, likväl med ingången öppen och takhällen synlig. Grafkummel, på det gamla språket *Dauda gröftr* eller *Drauga heltr*, äro ofta af rektangelform och kunna innehålla ett betydligt antal lik, ända till 20 stycken, hvilka ligga med hufvudet i öster, eller rättare hvila uti sittande ställning. Stundom äro liken så många, att de ej alla kunnat få denna ställning, utan sitta då rundt omkring hela grottan, med ryggarne emot väggen. Det talrikaste antalet grafkummel finnes i Westergöthland, omkring och emellan städerna Skövde och Falköping. Dessa grafvar kallas äfven halfkorsgrafvar, och tros härleda sig från det Jotniska folket, som före Oden bebodde Skandinavien.

Grafström, Anders Abraham, theol. doktor, professor, prost och kyrkoherde i Umeå, ledamot af N. O., en af de aderton i Svenska akademien, föddes i Sundsvall d. 10 Jan. 1790, der fadern var handlande. Blef magister i Upsala år 1815, ingick som e. o. amanuens vid universitetsbibliotheket år 1819, följande året docens, år 1821 lektor vid akademien på Carlberg, prestvigdes år 1830, hist. lektor i Hernösand år 1832, erhöll professors fullmakt 1833, utnämndes till kyrkoherde i Umeå 1835 och prost 1837. Författare till åtskilliga poemer, tryckta i Stockholms-posten, Poetisk Kalender, Heimdal, Hebe och Vinterblommorna, till en afhandling öfver Sergels Amor och Psyche, texten till *Ett år i Sverige*, en *Sång öfver H. K. H. Kronprinsens förmåning*, hvilken belönades med Svenska akademien dubbla pris, *Skaldeförsök*, *Sånger från Norrland*, m. m. — "Med mycket sinne för konsten, deltar han äfven i dess utöfning i en mindre skala", yttrar Boye i sitt Målare-lexikon.

Grafva, en socken och prebende-pastorat, beläget i Carlstads tingslag af Wernlands län, Kilns kontrakt af Carlstads stift, 1 mil N.N.V. från Carlstad. Socken består af 41 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 3,210 invånare på en areal af 35,594 tunnland, af hvilka 2,800 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Grafva, Ångermanlands-dialekt, betyder: ligga framstupa.

Grafverna, är ett af Bohus läns lifligaste fiskelägen, ligger på yttersta udden af Sotenäs, bebodt af endast fiskare, hvilka räknas ibland de ordentligaste i skärgården. Stället bildar, tillsammans med några kringliggande öar, en egen kapellförsamling, med namnet Kongshamn eller Gustaf Adolf, och som lyder under Tossene pastorat. Kyrkan uppbyggdes af träd 1779. Sitt namn Grafverna skall detta ställe hafva erhållit af den begravningsplats för skeppsbrutna, som den i Bohus läns historia märkvärdiga fru Marg. Hvitfeldt här lät anlägga i medlet af 1600-talet.

Grafverfors, ett jernbruk i Östergöthland. Se: *Nackna*.

Grafverö, en bondgård i Hjertums socken af Bohus län, belägen invid Götha elf, är märkvärdig för den skans, som Norske ståthållaren på Bohus Ivar Krabbe här lät uppkasta år 1657, till

betryggande af sina infall på Svenska sidan; men hvilken i samma krig eröfrades af Svenskarne, under Harald Stake. Lemningarne efter befestningen hafva nyligen blifvit förstörda genom odlingar.

Grafvård. Rörande rättigheten, att på de aflidnes gravar uppsätta grafvårdar, finnes ingen annan inskränkning än den som följer af äganderätten. Blott den som äger sin grafplats kan vara försäkrad, att den grafvård han låtit upprea, kommer att stå orubbad; derföre ser man också grafvårdar af sten och dylik mera fast sammansättning blott på inköpta grafställen. Trädors och mindre varaktiga minnesmärken, hvilka resas på allmänna gravar, d. ä. sådana som ej af enskildt person blifvit inköpta till egendom, sönderfalla ofta eller kullkastas, då, efter åratals förlopp, gräfningen på kyrkogården återkommer till samma ställe. Deremot får ingen grafvård resas i kyrkor, utan att ritningen är fastställd af Kongl. Maj:t, en inskränkning, som Gustaf III stadgade genom en kongl. förordning af år 1776.

Graföl. Se: *Begrifning*.

Gram (mythol.), ett ryktbart svärd, tillhörigt Sigurd Fafnersbane. Gram var det förträffligaste svärd, som dvergarnes någonsin hade smidt. Sigurd pröfvade det på tvenne sätt, båda ganska besynnerliga. Han högg först dermed itu ett stort, jernbeslaget smidståd, utan att svärdet fått den ringaste skorra. Sedan lade han det i en flod, hvars vågor drefvo en stor tapp all emot svärdet, och allen blef genomskuren. När Sigurd, på den ypperlige hästen Grane, sprängt öfver Wafurlågor (den eld, som omgaf den stolta Brynhildas borg), och han sedan, på Gunnars vägnar och i dennes gestalt, hållit bröllop med henne, lade han svärdet Gram emellan sig och henne i brudsängen.

Gram och **Gron.** Enligt sagan var den sistnämnda konungens i Göthaland, Sigtrugs, sköna dotter, hvilken hemligt flydde från sin fader med Danske prinsen Gram Halfdansson, och gifte sig med honom. Sigtrug kom efter med en här för att hämnas denna skymf, och Gram mötte honom med en lika styrka, då härarna rustade sig till ett fältslag. Förut offrade man åt gudarne. Dervid fick Gram det svar af oraklet, att svärfadern ej kunde besegras genom jern och stål, utan endast genom guld. Då lade Gram något af denna metall i sin stridsklubba och med den fällde han Sigtrug, hvilket man anser syfta på ett förräderi, då någon eller några af svärfaderns egne män låtit köpa sig af mågens guld.

Grammatit, tremolit, en hornblende-art, och således tillhörande släktet silikater, består af kisel-syrad kali och kisel-syrad talkjord, vanligen kristallinisk eller i stalaktitiska stråliga massor, perlemo-, siden- eller glasglänsande, hvit, gråaktig, gul, röd, blå eller grönsvart. Förekommer i små ljusgula, kristalliniska korn i Sala grufva, samt vid Thunaberg i Södermanland.

Gramnar (mythol.). Så hette en konung i Sverige, far till den utmärkt starke och storgväxte Habrod, hvilken var förlofvad med den tjusande

aköldmön Sigrun. Helge, som äfven älskade henne och var älskad tillbaka, anställde dock krig emot hennes fader. I detta slag stupade Gramnar, tillika med sin son Habrod, vid en klippa, kallad Frekastenen.

Gran (*Pinus abies*), ett allmänt bekant barrträd, hvilket förekommer från öfre och inre delen af Skåne upp till den högste skogsregionen i Lappland, allmänt, helst på lerbotten i fuktig hvarken för fet eller mager jord, mindre frodigt på sandbotten, om den ej är betäckt med mylla, och trögt i sank mark, hvarpå dock virket blir ganska segt. Vid 100 till 120 års ålder infaller dess rätta buggningstid; dock kan det bibehålla sig friskt ända till 200 år, så vida det ej växer på otjenlig mark, då det redan vid 30 år kan börja taga innaaröta. Veden begagnas, såsom känt är, så väl till byggnader och hägnader som till bräder och bränale, barken till garfning, och kådan till terpentins- och harts-beredning. En artförändring af den vanliga granen, kallad slokgran, med långa hängande grenar, hvilka hafva barr endast emot ändarne, förekommer sparsamt på några ställen i riket. För öfrigt förändras trädets utseende och växt betydligt af olika växtställen, i följd hvaraf det får olika benämningar, såsom: gårgren, hänggran och myrgren.

Gran eller **Granus**, **Nikolaus Andreæ**, född i Strengnäs; men död såsom fys. professor i Helsingfors. Berömd för sin lärdom och känd för flera disputationer, samt en *Memoria Svercheri Simonis Provinc. Judicis & Militum Praefecti*, hade mycken böjelse för påfviska läran; men man vet ej med visshet om han öfvergått till densamma, utan blott att han af sådan orsak afslog ett honom erbjudet professors-embete i Upsala.

Gran, **Olaus Stephani**, en Lapp, var den förste pastorn i Lyksee Lappmark. Han utgaf 1668 en bok, i frågor och svar, till Lapparnes undervisning i kristendomen, och 1669 ett *Manuale Laponicum*. Han dog 1690. Sedan denna tid har han haft flere efterträdare, bland hvilka Olof Gran var den, som öfvertalade Lapparne att förkasta sina trolltrummor, hvilka högtidligen utlemnades till honom år 1723, med löfte, att sådana aldrig mera skulle begagnas.

Gran, **Öfver-**, en socken med Ytter-Gran, belägen i Håbo härad och kontrakt af Upsala län och stift, $2\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Upsala, vid Mälaren. Socknen hör till 2 kl. reg. Den innefattar 43 $\frac{1}{2}$ mtl. med 1,055 invånare på en areal af 8,563 tunnland, af hvilka 40 äro sjöar och kärr. Adr. Ekolsund.

Gran, **Ytter-**, annex till Öfver-Gran, belägen i samma härad och kontrakt som modersocknen, 3 mil S.S.V. från Upsala, vid Mälaren. Socknen består af 9 $\frac{1}{2}$ mtl. och har en areal af 4,073 tunnland, hvaraf 30 äro sjöar och kärr. Folknummerna uppgår till 278 personer. Adr. Ekolsund.

Gramat, en art mineralier, hörande till släktet silikater, hvilka till grundkristallformen äro öfverensstämmande, isomorfa, äfvensom till flera andra fysiska egenskaper lika, men till sammansättningen

något olika, sålunda att kiselsyran uti några är förenad med lerjord, samt kalkjord, talkjord, jernoxid och manganoxidul; uti andra deremot med jernoxid i stället för lerjord, och med kalk, hvarigenom uppkommer tvenne olika grupper deraf, nämligen lerjords- och jernoxid-granater. Af de förra förekomma åter flera underafdelningar, på grund af den öfvervägande mängd af den ena eller andra af de öfriga baserna, nämligen ler-kalk, ler-jern och ler-mangan-granater. Lerkalk-granater förekomma i Dannemora grufvor, till färgen rödbruna, half-genomskinliga; vid Hallandsås och Halmstad blekröda och ljusst rödaktiga; lerjern- och lermangan-granater vid Broddbo och Finbo nära Falun; i Fala grufva samt på Engsön i Mälaren. Jernoxid- eller jernkalk-granater förekomma vid Hesselkulla i Nerike, Lindbo i Westmanland, i Sala grufva, i Långbanshytte grufva i Wermland, här under namn af Kanelsten och Rothoffit (se dessa ord), samt vid Swappara i Torneå lappmark. De skönaste granaterna räknas bland ädla stenar och kallas ädel eller orientalisk granat, almandin eller karfunkel, samt tillhöra första gruppen eller lerjern-granater. Böhmska granater eller pyrop, som äfven användas till smycken, innehålla en betydlig mängd chromoxid och äro äfven till grundkristallformen afvikande från de öfriga.

Granatberget kallas ett berg i sjön vid Börstils kyrka i Upland. Berget är en öfvergifven jerngrufva, hvarest malmen bestod till en del af skörra, orediga och till slipning otjenliga granater. Under damjorden skall denna granatförande bergart fortsätta sin sträckning långt i öster.

Granatenburg, Olof Bengtsson, hette förut helt enkelt **Olof Bengtsson**, innan han erhöll adelskap år 1662. Han kom i tjenst år 1630, såsom förare, bivistade 30-åriga kriget, tjente sig derunder upp till kapiten, blef 1656 kommandant på Kexholm och försvarade i 13 veckor, med mycken tapperhet, denna fästning mot Ryssarne, hvorför han befordrades till öfverste-löjtnant, blef sedan kommandant på Nyslott och sist i Wisby, med öfverste titel. Född 1608, död 1679.

Granatenfelt, Petter Boe, hette förut **Margall**, son till en berömd Fransysk officer, de **Margalls**, och född i Uses uti Narbonne, blef 1620 fänrik vid Svenska gardet, befordrades efterhand, var 1635 major vid Gordons dragon-regemente, kommandant på Johannisborg och i Norrköping, fick 1657 befälet öfver den roterade allmogen i Nerike och Wermland och andra till Norska gränsen stötande landsorter, samt blef följande året öfverste för bergs-regementet. Dog år 1667 i en ålder af 70 år. När han adlades 1650, antog han det ofvannämnda namnet.

Granatenflycht. Med detta namn äro tre personer, och förmodligen trenne släktleder, bekanta hos oss, neml. ättens stamfader, **Gustaf Meia**, hvilken, då han år 1690 adlades, var artillerikapiten vid amiralitetet, hade, såsom fyrverkare-löjtnant på skeppet *Månan*, bivistat kriget mot Danskarne, visat mycken tapperhet och gjort stor

nytta med sina bomber och fyrkulor, särdeles vid Kroneborgs belägring och vid sjölaget i Sundet, der 4 Holländska fluyter, af honom iaredda till brännare, förorsakade stor fördel för fienden. Född i Stockholm 1631, död i Carlskrona 1693. Hans son,

Granatenflycht, Didrik, bokhållare i statskontoret, författare af tvenne poemer: *Penningens beröm och last* och *Trefaldig Ordastrid emellan Skion-helen, Vänligheten och Förståndet*, har öfversatt *Telemach* af Fenelon och *Andeliga psalmer* från Tyskan. Ätten slöts med hans son eller brorson, en annan **Granatenflycht, Gustaf**, arklimästare vid amiralitetet, om hvars föregående öden man ingenting vet, men hvilken, genom utslag af d. 16 Febr. 1741, blef, för åtakilliga grofva brott och misagerningar, frändömd sitt adelskap, fälld till 28 dygns fängelse vid vatten och bröd och lifstidsfängelse på Marstrands fästning, der han också kort derefter afled.

Granatenhjälm, Magnus, son till en klockare i Småland, **Gustaf Mörck**, blef år 1655 ryttare vid Smålands regemente, 1661 handtlångare vid fältartilleriet och först år 1674 styckjunkare efter 19 års tjenst. Sedermera ginga likväl hans befordringar något hastigare, ty d. 3 Febr. 1676 utnämndes han till kapiten. Genom ett prof af ovanlig tapperhet, då han uppbrände den långa bron vid Christianstad, jemte Danskarnes derpå uppförda blockhus, hvilket försvarades af dem med mycken mandom, förvärfvade han sig adelskap och majors fullmägt. Khuru vid början af Carl XII:s krig troligen närmare 70 år, deltog han likväl i dem intill år 1706, då han, d. 8 Nov., fick generalmajors afsked. Hvarken hans födelse- eller dödsår äro kända.

Granater utgöra ett af de flere slag utaf lod, som kunna brukas till laddning i kanoner. Under konung Gustaf II Adolfs krig voro de mycket brukliga inom Svenska hären. De funnos för alla slags kanoner och äfven serskildta större granater, till och med 100-pundiga, hvilka kastades ur mörsare. Mindre granater kastades med handkraft, särdeles då fästningar stormades. För större kanoner förfärdigades de af koppar; men för de mindre brukades de äfven af jern och fylldes med krut, hvilket itändes genom ett rör.

Granatlo, förut **Antvers Waghals**, tjente sig upp under Gustaf Adolfs Polska och 30-åriga krig från simpel soldat till major vid artilleriet och kommandant på Christianopol; adlades 1661, men lär icke hafva blifvit introducerad.

Granberg, Pehr Adolf, född i Götteborg 1770, död i Stockholm d. 5 Febr. 1841, såsom sekreterare vid landtbruks-akademien, hvilket embete han erhöill år 1826. I ungdomen lärde han hafva sökt befordran i embetsväg; men hvori han icke torde varit lycklig, egnade sig sedan hufvudsakligast åt litteraturen och blef känd genom ett äreminne öfver Sten Sture, hvilket år 1803 belönades af Svenska akademien. En mängd historiska, statistiska och vittra arbeten hafva utgått från hans litiga och skickliga penna, såsom: *Katmar-unionens* *lit-*

istoria; *Skandinaviens historia under Folkunga-tiden*; *Skandinaviens krigs-historia*; *Sveriges historia i sammandrag*; *Götheborgs historia*; *Gustaf IV Adolfs senaste regeringår*; *English and Swedish Dictionary*; *Svenska djurens historia*; *Äreminne öfver Axel Oxenstierna och operan Jorund*, begge belönade af Svenska akademien; *Dramatiska Skrifter*, innehållande bland annat: *Svanle Sture och Märtha Lejonhufud*, *Andebesvärjningen*, o. s. v.; *Svensk Statistik*, det första systematiska arbete af detta slag; *Journal för konster, seder och moder*; *Arkiv för hushållningen och näringarna*; var en bland stiftarne af samfundet för utgifvandet af handlingar rörande Skandinaviens historia.

Grane (mythol.), Sigurd Fafnersbanes berömda ridhäst. Han gick igenom både eld och vatten; men tålde ingen annan ryttare än Sigurd. Då Gunnar skulle fara och fria till Brynhilda, och hon omgifvit sin borg med en trolld, kallad Wafurlågor, kunde Gunnars häst ej drifvas in i elden. Sigurd ville då låna honom Grane; men denne kastade af honom, hvarföre Sigurd bytte hamn med Gunnar, och red på Grane in i borgen.

Granförs, kopparhammare i Asarums socken af Blekinge län.

Grangren, Johan Peter, notarie och klockare vid Jakobs församling i Stockholm, der han dog d. 15 Sept. år 1831, i en ålder af omkring 60 år, gjorde sig känd genom åtskilliga i den tidens smak författade skaldestycken, af hvilka Svenska akademien belönade tvenne: *Framtiden* år 1800 och *Samhälle-förbindelserna* år 1807. Har äfven författat åtskilliga mindre stycken, utgifna i Polymnia.

Grangräsk, studenter, granfrier, skogsfrier (*Pedicularis sylvatica*), en mångårig växt, hvilken förekommer i kärraktiga skogsängar, särdeles på öfvergångsformationer, såsom på flera ställen i Westergöthland, Dalsland, Bohuslän, Halland, den skogiga delen af Skåne, Östergöthland, Jemtland, m. fl. Den ratas af alla kreatur och anses, tillfälligtvis af dem förtärd, åstadkomma vådliga sjukdomsfall.

Grangårde eller **Grånge**, en socken med Ludvika kapell, belägen i Vestra Bergslags fögderi af Stora Kopparbergs län, Norrberkes kontrakt af Westerås stift, $9\frac{1}{2}$ mil S.V. från Falun, 7 mil från Säter. Kyrkan, af gråsten, är byggd i början af 1400-talet, har 4 gånger varit hemsökt af åskan. En gammal sägen är, att kyrkan först blifvit byggd $\frac{1}{4}$ mil härifrån vid byn Grytänge; men efter dess uppbyggande blifvit flere gånger nattetiden nedrifven af skogstroll, hvarföre den nuvarande platsen utsöktes. Anledningen härtill var, att då tvenne tjurar lupit bort och snärjt sig med hornen i ett granskogssnår vid en källa, ansågs denna plats vara den rätta för templets byggnad. Källan såges vara under nuvarande altaret. Ingen vågar beträda templet eller ens kyrkovallen, som har ett öppet sår på sin kropp. Morgon och afton klämtas vanligen hela året om, utom i röt månaden; orsaken härtill är ej känd i orten. Grånge, Tuna och Säter utgjorde fordom en enda socken; men blefvo år 1555 delade i trenne. Hertig Gustaf Adolf

erhöll Grånge socken i förläning år 1610. År 1743, då oroligheter började yppa sig i Dalarna, satte sig allmogen emot riksdagens påbud och bevillningar till den grad, att landssekreteraren i länet blef här i socknen drifven ur sockenstugan och hans skrifvare med hårdtag och skuffningar tvungen att lemna från sig papperen, hvilka sönderrefvos. I denna socken märkas: *Ludvika*, *Nyhammar* eller *Sunnansjö*, 2:ne jernbruk; *Norså*, *Klenshytte* och *Sunnansjö*, 3:ne bergsmanshammare (om hvilka alla se dessa ord). Masugnar för tackjernas-tillverkningen äro 14 här i socknen, nemligen: *Nya hyttan*, *Norhyttan*, uppbyggd 1649, *Sunnansjö*, urgammal, och *Råfvala*, hvaruti Ludvika bruk har största delarne, *Nya hyttan* äger det ensamt, i de öfriga hyttorna äro bergsmän med-intressenter. *Björnhytte* masugn hör under Ferna bruk i Westmanland; *Klenshyttan*, anlagd 1605, *Gonds*, anlagd 1609, privilegierad 1689; *Persbo*, äges af bergsmän; *Westansjö* och *Akebeckshyttan*, anlagde i urminnes tider, äges af bergsmän; *Bergsbo* och *Saxhyttan* ägas af Nyhammars bruk. *Laxjö* masugn tillhör frih. C. J. af Nordins konkursmassa, samt en friherre Lejonhufud och herrar Ström i Falun. *Råmens* masugn tillhör Schisshytte bruksägare och herrar Wegelin i Norrberkes socken. Grufvor finnas här i myckenhet. De betydligaste äro vid *Grasberget*, *Svartberget*, *Tviken*, *Fredmundberget*, *Håksberget* och *Grän-* eller *Grängesberget*, hvilket är det anselegaste och utgör en stor malmtrakt med flere märkliga förhöjningar. Malmslagen indelas härstädes uti ajustjernsten, som är svartgrå och ofta irisfärgad, groftärnig, strålig eller lös fingrynig. Man har anmärkt, att Grängesbergs-malmen i förra århundradet stått bar i bergets öfra sluttnig. Här finnes bergbeck och bergolja. — *Wäsmän* är den största sjö i socknen. I den lilla sjön *Barnkärrn* har man anmärkt flottbolmar. På Sunnansjö bruksgård hålles bergsting med Grangärdes bergslag och Westerdalarna. — Socknen hör till 2 kl. konsist. och har 6,385 invånare. Dessa äro till stor del fattiga, till lynnet tröga och idka ej några särskildta handslöjder. Förmämsta förtjensten hafva de af gruf- och skogsarbete. Grangårde med annexet Ludvika innefatta tillsammans 46 $\frac{1}{2}$ mtl. på en areal af 188,036 tunn., af hvilka 25,000 äro sjöar och kärr. Adr. Smedjebacken.

Granholm, kongl. hofpredikant, kontraktsprost och kyrkoherde på Wermödn, var född i Tuna i Medelpad d. 16 Okt. 1714, död d. 26 Jan. 1776. Författare till ett skaldestycke, kalladt: *Tänkar om Sanningen, lemnade till Oskyldigheten*.

Granhult, annex till Nottebäck, beläget i Uppvidinge härad af Kronobergs län, $3\frac{1}{2}$ mil N.O. från Wexjö. Socknen innefattar 9 mtl. och har 272 invånare. Dess areal utgör 14,557 tunn., af hvilka 1,580 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Granhult, jernbruk i Nerikes län. Se: *Gammelbo*. **Gräninge**, jernverk i Westernorrlands län, utgöres af *Gräninge* bruk i Långsöle socken och *Sollefteå* bruk i Sollefteå socken. Gräninge bruk är det äldsta i Westernorrland och skall blifvit uppbyggt år 1673 af general-guvernören Carl Sparro

samt erhållit privilegier åren 1668, 1695 och 1736. Ifrån nämnde Sparre kom verket under kongl. rådet Lars Fleming, hvars arfvingar sålde det till grosshandlaren Johan Clason i Stockholm, såldes till ägaren af Sollesteå verk, hvilka bruk ifrån deras första anläggning alltid varit förenade. Graninge har 7 härdar, af hvilka en är privilegierad för 350 skepp:d garfståls-smide. Det har 3,950 skepp:d priv. årligt smide och hammarskatten utgöres med 39 skepp:d 10 lisp:d. Sollesteå bruk är beläget i en djup däl och anlades af ofvannämnde Clason år 1737; privilegierades först på 300 skepp:d och ökades år 1748 med 700 för 1 hammare och 2 härdar. Det har nu 3 härdar och 1,933 skepp:d priv. årligt smide, hvaraf hammarskatten utgöres med 19 skepp:d 6 lisp:d 13 marker, dessutom hafva bruken manufaktur-smide samt betydlig svartsmides- och spik-tillverkning. Tackjernsfånget vid begge bruken är dels eget, dels köpt. Brukens upplagsplats finnes på *Qvarnön* i Sollesteå-elfven. Graninge-bruken utgöra en egen församling, med omkring 800 invånare, lydande under Sollesteå pastorat, med egen kyrka, uppbyggd på bruksägarnes bekostnad och invigd d. 5 April 1761, samt har egen prest. Fiendtliga infall och härjningar i denna församling hafva ägt rum flersfaldiga gånger, såsom åren 1640, 1677 och 1721, då bruket blifvit afbrändt. Skeppningen sker på Stockholm. Ägare: intressenter. Disponent: J. E. Gavelius.

Granit, gråberg, en bergart, hvilken utgör hufvudmassan af jordklotets berg och består af fältspat, quartz och glimmer, som ligga jemt blandade om hvarandra och hvaraf det förstaämnda vanligen utgör hufvudbeståndsdelen, glimmer deremot den ringaste och ligger med fjällens plattsidor vända i olika riktningar. Proportionen emellan de serskildta beståndsdelarne är i olika granit-arter ganska olika, äfvensom storleken af deras partiklar, hvilka stundom kunna hafva ända till flera tum tvärlinje, stundom deremot äro ganska små, i följd hvaraf granit-arterne indelas uti grofkorniga och finkorniga. Likaledes äro de serskildta beståndsdelarne ganska olika till färgen, i följd hvaraf, likasom af andra inblandade mineralier, hvilka stundom till och med substituera fältspaten, olika granit-arter äro till utseendet ganska skiljaktiga, och få på grund deraf serskildta benämningar, såsom orientalisk granit, skrift-granit, m. fl. I allmänhet äro granit-arterna i hög grad hårda och fasta, samt användas derföre, såsom bekant är, till byggnadsarbeten och monumenter, samt ett särdeles hårdt slag till gjutstenar vid messingsbruken. Likväl finnas äfven arter deraf, hvilka äro så lösa, att de falla sönder för vidröring.

Grankulla-viken, fordom *Örahamn* eller *Örhovik*, var en god hamn långt i norr på Öland; men nyttjas nu endast för smärre jakter. Konung Hans ankrade här år 1487 med 40 skepp. Riksföreståndaren Sten Sture skyndade dit med en väl utrustad krigshär, och sedan konungen aflemnat säker gisslan, besökte Sture honom ombord på sitt skepp, der han blef mycket väl emottagen.

Granmar, en fylkiskonung i Södermanland, infann sig ej vid Ingjalds hjudning till dess faders graföl; men undgick likväl icke derigenom det öde, som af denne var honom ernadt. Så snart han fick höra hvad som händt vid gästabudet, ingick han förbund med sin granne och svärfar, Høgne eller Høgne i Östergötland, och förstärkte sin magt med sjökonungen Hjorward Ylfing, åt hvilken han gaf sin dotter Hildigun till äkta. Snart anryckte Ingjald med en här, för att med våld fullända hvad han börjat med list. Det kom till en drabbning, hvari Ingjald snart öfvergafs af folket från folkländerna, hvilkas konungar han med försåt afdagatagit. Hela den förenade styrkan föll öfver Ingjalds egen trupp; han blef sårad och tvungen att fly till sina härskropp. Då Ingjald fann, att han var mindre stark i vapnens konst än i svekets, tog han åter sin tillflykt till detta senare, föreslog ett möte med Granmar och Hjorward, och en fred för lifstiden blef der öfverenskommen samt besegrad med eder och heliga löften. Granmar trodde äfven härpå, och infann sig följande året vid det stora offret i Upsala. Här spådde man honom, att han ej skulle lefva länge, och detta gick snart i fullbord, ty då han med sin mägreste till sin kungsgård på Selabn i Mälaren, öfverföll Ingjald dem här nattetid och inbrände dem.

Granmars borg eller **Gransborg**, icke långt ifrån staden Köping, på Skoftaskog, har varit omgifven af tjocka gråstensmurar, hvaraf ansevärliga lemningar ännu finnas kvar. Man förmodar, att den blifvit anlagd i åttonde århundradet af Granmar, Södermanlands konung, emot Ingjald Illråda, Upsala konung. Borgen kallas af allmogen i orten: *Gräns-ringmur*.

Gransbo, säteri i Småland. Se: *Säby* socken.

Gransbäck, säteri i Bankeryds socken af Småland, 2 hemman, är öfverste-boställe vid Jönköpings regemente, har vacker belägenhet, prydlig åbyggnad och trädgård.

Granschong, lagman, R. W. O., död 1821, har utgifvit flera ekonomiska skrifter, såsom: *Landt- och Åkerbruks-katekes*; *Försök till en ekonomisk Katekes*; *Landthushållnings-lära för allmogen*; *Den kloka och hushållsaktiga Gumman*, samt *Den sluge och förståndige Gubben*, hvilka begge sistnämnda erhållit sju upplagor.

Gransholm, 1 mtl. rusthåll, beläget i Öja socken af Småland, har före år 1800 varit ett bondhemman; men vid den tiden inköpt af dåvarande kongl. räntmästaren, sedan kammarrätts-rådet Bergius i Wexjö, hvilken der låtit upphygga en prydlig mangårds-byggnad. Nära derintill framlöper Helge-ån, i hvilken B. anlade ett stort pappersbruk, oljeslageri och sågverk. Sonen, major A. W. Bergius, har i senare åren här anlagt en klädesfabrik (1828) och ett tröskverk, hvilket drifves i samma ström. Under egendomen brukas flera hemman. Gransholms ägor voro vid ofvannämnde tid till en del mest stenbundna; men hafva af nämnde innehafvare med outtröttlig möda och stora kostnader blifvit uppbrukade och odlade, så att Grans-

holm, med derwarande ierättningar, för närvarande utgör en vacker och dyrbar egendom.

Granskogare (*Sylvia abietina*, Nils.), en till sparfoglarnes 7:de familj hörande fågel af $4\frac{1}{2}$ tumslängd, med alla öfre kroppsdelar gråbruna, mer eller mindre skuggade af olivgrönt, strupen hvit, tinningarne, halsen och bröstets sidor brangrån, med inblandadt gult, nedre kroppsdelarne hvita, med sparsamt inblandadt gult, näbben och benen mörkbruna, iris brun. Förekommer som flyttfågel om sommaren uti granskogar i de vestra och mellersta trakterna af riket temligen allmänt; men ej högt upp emot norden, och endast höst och vår under flyttningen i de södra landskaperna. Ankommer tidigast och flyttar senast af alla närbeslägtade. Han är liflig och munter, dess sång utgöres af ett lätt igenkänligt "kepp-kjapp, kepp-kjapp." Födoämnen utgöras af insekter, samt deras ägg och larver. Sitt bo läser han bygga i höga granskogar och lägger deruti 5 å 6 hvita, rödbrunt punkterade ägg.

Granvik, en masugn, belägen i Undenäs socken af Westergöthland, anlagd af Ant. v. Boji, atmed Wetterns strand, 1 mil landvägen och 2 mil sjövägen från Forsviks bruk (se detta ord), tillvarkar emellan 600 å 1,000 skeppsd tackjern. Till denna egendom hör Forsviks frälse-qvarn, hvilken ger 50 å 60 tunnor i afkastning; Forsviks enbladiga frälse-såg, hvarest årligen skäras 600 å 1,000 sågblock; Granviks qvarn och skatte-såg, dessutom flere hemman och torp, 8,339 tunnl. egna frälse- och skatte-skogar, samt 13,208 tunnl. rekognitionsskog, graderad till 5,781 tunnl. fullgod skog. För masugnens behof hafva ägarne obegränsad rättighet och tillgång till malm från Tabergs grufvor. Ägare: Intressenter. Disponent: J. R. Troselius.

Grape, Isak, kyrkoherde i Piteå, prost, theol. doktor, L. N. O., har utgifvit en berättelse om *Lasare-sällskaperna i Norrland*, tryckt i Hernösand år 1821.

Grass, Johan, regements-fältskär vid Carl XII:s lifdrabantkorps, hvarvid han, som var född i Hamburg, anställdes år 1700, sedan han undergått dertill erforderlig examen. Han följde konungen under alla hans krig, från landstigningen på Seland och slaget vid Narva, ända till Pultava, der han blef fången, förd till Moskwa och död 1715.

Grass, Gustaf, var i början anställd i krigstjänst och 1649 kapiten; men för sin svaga hells skull tog han afsked och blef häradsbörfding i norra och södra prosteriet af Österbotten, blef sedan assessor och slutligen vice president i Åbo hofrätt. Vid den allmänna landtdag, som hölls der d. 26 Aug. 1676, företrädde han landmarskalkens ställe, blef år 1685 utnämnd till landsbörfding i Österbotten, upphöjd till friherre 1689 och död 1694, i en ålder af 67 år. Hans fader, som varit kommandant i Reval, var född Ungrare.

Gratial kallas vissa pensioner, hvilka utdelas åt uttjenade krigare, och de som uppbära sådana utdelningar, benämnas med afseende derpå *gratialister*. Sådana gratialer finnas af åtskilliga slag,

såsom af amiralitets-krigsmans-kassan, af Wadstenas krigsmanshus-kassas medel, m. fl.

Gratual-kassa, hof-statens. Den stiftades år 1788, till förmån för fattige hofbetjenters enskor och faderlösa barn. År 1827 var dess fond något öfver 20,000 R:dr, inkomsterna 1,631 och utgifterna 1,235 R:dr. Underhållstagarnes antal gick till 50.

Gravallius, Daniel Ehrenfried, kyrkoherde i Frustuna och Catharinens af Strengnäs stift, kontraktsprost, född i Stockholm d. 4 Okt. 1777. Författare till *Promenad-läsning*, tryckt i Upsala år 1802; *Resa från Graddö till Ratan*; *Religionen*, skaldestycke; *Den yngre Baron Münchhausens märkvärdiga öden och bedrifter*, jemte en samling *Skaldestycken*, tryckt 1818.

Gravander, Lars Fredrik, med. doktor, provincial-läkare i Falu län och ledamot af kollegium medicum, född på Sund, icke långt ifrån Nora d. 3 Febr. 1778, en ganska skicklig läkare och behaglig umgängesman, hvilken embetsnit och människokärlek förde i en förtidig graf. En smittosam nerfläber hade nemligen yppat sig i länet, och under bemödanden att hämma dess härjningar, angreps G. sjelf deraf och dog d. 7 Mars 1815. Jemte sin vetenskap idkade han äfven vitterheten och erhöi af Svenska akademien, från och med år 1810 till och med 1812, fyra serskildta belöningar, neml. för ett poem kalladt: *Vishetens källa* och trenne imitationer efter Ovidius, Virgilius och Horatius. Har äfven utgifvit några medicinska skrifter, såsom: *Förvaringsmedel mot smittosamma sjukdomar*; *Toenne de enklaste sätt att anställa luftrenande rökningar*, o s. v.

Gravationsbevis kallas det intyg, som låntagare pläga lemna sina fordringsägare, för att bevisa huru högt deras egendom är besvärat af äldre in-teckningar. Sådana bevis utbändigas af vederbörlig domstol, och bruka isynnerhet komma i fråga, då in-teckningar skola sökas. Den som erhåller in-teckningen behöfver då veta, huruvida äldre in-teckningar finnas i egendomen, och till hvad belopp de uppgå. Vid utfärdande af skuldsedlar på namn är gravationsbeviset mindre viktigt, enär detsamma kan röra endast den fasta egendomen, och skuldförbindelser på namn kunna besvara låntagaren, utan att domstolen äger kännedom derom. Detta är likväl äfven vid sådana tillfällen icke alldeles onyttigt, emedan det åtminstone utvisar hvad tillgång låntagaren äger i fastighet. I och för in-teckningar har det en större vikt, emedan dervid endast behöfver efterfrågas fastighetens tillstånd; men ej låntagarens blott reverserade skulder, hvilka, vid boets utredning i alla fall, stå efter äfven den sista in-teckningen.

Grave, Sebastian, härstammade från en under Carl IX:s tid till Sverige inkallad Nederländsk släkt, och var född d. 25 Dec. 1684 i Filipstad, der fadern var handlande. Röjde i ungdomen mycken böjelse för mekanik, utvecklade den under Polhems handledning och inträdde i bergs-kollegium, såsom auskultant, år 1712. Från denna tid egnade han sig helt och hållet åt bergshandteringen,

och sysselsatte sig i sin hembygd med uppsökande af malmstreck och grufvor. År 1724 började han, i sällskap med handlanden Ström i Götheborg, en vidsträckt brukaanläggning i Säfsnäs och Näs sockens Finnmark, och anlade, under elfva års tid, Gravendals och Annesfors bruk, samt Strömsdal, Fredriksberg och Ulriksberg. Allt detta skedde icke utan många svårigheter, och hvaribland isynnerhet voro tvister om ägande-rätten, hvilka drefvos så långt, att det två gånger var fråga om husens nedrifning. Dessa svårigheter verkade äfven på Graves helse, och, under en resa till Stockholm, insjuknade han och dog derstädes d. 14 Mars 1748. Grill, som varit hans förläggare och biträde, besökte honom på sotsängen, och lofvade, att hans arfvingar skulle få behålla egendomarne, blott han förmådde uppgifva någon pålitlig man, åt hvilken deras förvaltning kunde anförtros. G. gaf hänvisning på Polhem, hvilken föreslog sin systerson, Lars Polhammar, som förvaltnade sitt värf med sådan klokhet och redlighet, att, ehuru skulden uppgick till hela bouppteckningsbeloppet, kunde den likväl afbetalas inom sexton år.

Gravendal, ett jernbruk i Säfsens socken af Stora Kopparbergs län, anlagdt år 1724 af Sebastian Grave, har 3 härdar och 2,218 skepp:d 6 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern, hvaraf hamnskatten utgöres med 22 skepp:d 3 lisp:d 13 marker. Här finnes en serskild råståls-härd för 50 skepp:d af det privilegierade smidet och tillverkas äfven garfstål samt apik. Extra smidesrätt till belopp af 700 skepp:d årligen är här tills vidare beviljad, enligt kongl. brefvet d. 27 Juli 1839. Skeppar på Götheborg eller Stockholm. Ägare: Intressenter. Disponent: P. G. Berggren.

Grävörer. Ibland dem som i denna gren af konsten utmärkt sig i Sverige, förtjena isynnerhet nämnas: Le Moine, Fransmannen Hatton, Gillberg, Heland, Åkerman, Akrell, Bernades, Arfvidsson, Elias och Fredrik Martin, Carpelan, Åkerland, Forssell, Ruckman, Wright, m. fl.

Grebbestad, i fornhandlingar kallad Greipstad, är en ganska liflig handelsplats och ett skärgårds-sambälle, i Tanums socken af Bohus län. Stället är väl bebygdt och räknar ett par hundra invånare. Här finnes tillika en bad-inrättning, hvilken likväl är föga besökt. Nära derintill är den märkvärdiga valplatsen vid Greby belägen, hvilken är att anse såsom en af Nordens mest intressanta fornlemningar, särdeles som den står i sammanhang med Bohus läns mest bekanta och viktigaste forsågen. I en aflägsen forntid skola nemligen en hop Skottar landstigit vid Grebbestad, och derifrån företagit ett plundringståg upp emot Bullarens härad. Men der blefvo de, vid Nafverstads kyrka, angripna af ortens småkonungar, samt med förlust tillbakadrifna mot stranden, hvarest de i närheten af Tanums kyrka genskötos af andra ortens höfdingar, hvilka på dem anställde ett sådant nederlag, att en förbiflytande bäck skummade af blod, och därför ännu i dag bär namnet Blodbäcken. De härifrån undkomne Skottarne nedböges slutligen mangraat vid Greby, och om denna

händelse erinrar den berömda valplatsen derstädes, hvilken prydes af 117 ättehögar, af hvilka 27 hafva reeliga bantastemar. Denna märkliga tradition bestyrkes dessutom af en mängd andra fornlemningar, af hvilka må nämnas högarna vid Nafverstads kyrka, samt Skottska höfdingarne Walbret och Kusens grafställen.

Grebin, träffningen vid. Under Gustaf Adolfs Polska krig hade Åke Tott år 1627 blifvit af konungen skickad, med 200 ryttare och 500 knektar, att bevaka fiendens rörelser mot Klein Werder. Vid Grebin föll han i ett bakbäll af Koniecpolskis trupper och såg sig oförmodadt kringränd; men angrep Polackarne så kraftfullt med svärdet i handen, att han icke allenast lyckades slå sig igenom, utan jemväl eröfrade fyra fanor och nedgjorde 450 man. Detta utomordentliga tapperhetsprof behagade särdeles Gustaf Adolf, som lät hela hären tråda i gevär, samt framför densamma uppställde den lilla truppen, berömda dess mannamod, tilldelade soldaterna åtskilliga belöningar, dubbade Tott till riddare och fäste sjelf den gyllene värjan vid hans sida.

Grebo, en socken med Wärna, belägen i Bankeskindes härad och kontrakt, Östergötlands län och Linköpings stift, 2 mil S.O. från Linköping. Socknen kallades fordom *Grepabo*. Dess längd är 1 och största bredd $\frac{1}{2}$ mil. Flere insjöar äro här och ibland dem *Erlängen*, *Örn* och *Wilm* de största. Kyrkan är belägen högländt och vackert; den upphygges år 1773, sedan den gamla året förut blifvit nedtagen. Socknen har fattighus och ett spannmåls-magasin. Dessutom märkes här: *Stora Dala*, 3 mtl. frälse-säteri, $\frac{3}{4}$ mil från kyrkan, med ator och förmålig trädgård; har tillhört släakterne Ribbing, Sinclair, Lejonhjelm, Cederberg, Fock, Gripenwaldt, Bjelke och De Geer. — *Wigbyholm*, förut *Wiggeby*, 2 mtl. frälse-säteri med *Kassings-torp*, $\frac{1}{2}$ mtl. af samma natur, har fordom tillhört en Gunnar Galle, släkten Scheding, en baron Kagg, greve C. Piper och dess grefvinna Chr. Törnflycht, hvilken förordnade egendomen till fidei-kommiss under Sturefors. Den innehades, tillika med sistnämde egendom af dess mäg, riksrådet greve N. Bjelke, hvilken släkt den alltsedan tillhört. — Vålbyggda gårdar äro: *Stäckö* och *Cathrineberg*. Fordom har bergsbruk blifvit idkad här i socknen under Ätvidabergs bergslag; på många ställen här synas tecken efter ödelagda hyttor och grufvor. Socknen hör till 3 kl. reg. Den består af 22 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,200 invånare. Dess areal utgör 11,965 tunnln., af hvilka 1,520 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Green. Tvenne adliga släkter med detta namn hade fordom sitt stambäll i Bohus län. Den ena och äldsta skref sig till det gamla herresätet Råssö på Oroust, ifrån början af 1400-talet till 1670, då nämnda egendom gick ur släkten. Den sista kända ättlingen af denna släkt var kyrkoherden Arvid Gren i Thorslanda på Hisingen, död 1799. Den andra ätten, hvilken är mera märkvärdig, hade till stamgods Sundsby på Tjörn. Omkring 1520 nämnes en Olof Lauritzson Green, gift

med Anna Darre till Bråland. Dess son var lagmannen i Viken, Lauritz Olsson Green, hvilken beklädde detta embete emellan åren 1533 och 1575. Han skall hafva varit en myndig, men föga rättvis, domare, om man får sätta tro till de om honom ännu gängse traditionerna. Än i dag tro Tjörnsbönderne sig varseblifva, huru "Herr Lars Olssons" vålnad, på en svart häst, med lösa skor, midnattstiden jagar omkring säteriet Sundsbys ägor, till hans gamla afvelsgård Åker, och tillbaka öfver ett litet sund, upp åt ön Mjörns klippiga stränder. Hans ande tros vara dömd till denna fridlöshet för begångna brott. Lauritz Green var gift med Bente Jernskiegg till Skottarp i Halland, och hade med henne sonen Anders Green, sedan Norriges rikskansler och författare till detta rikets lag, hvilken antogs på herredagen i Bergen 1604. Denne berömda man var född 1550, gift med Metta Grubbe och död 1614, samt begravnen framför altaret i Walla kyrka på Tjörn, der hans prydliga grafsten ännu är att se.

Green, Magnus. Ibland de många riksförrädare, hvars namn vanhelga våra häfder, intager riddaren Magnus Green ett af de främre rummen. Från början en af Erik XIII:s ifrigaste medhållare, förstod han, efter dennes fall, att innästla sig i Carl Knutssons gunst och förlänades af honom med Åbo slott och län, samt förordnades till anförare för den här, som år 1448 sändes till Gottland, för att derifrån fördrifva den afsatte konung Erik. Ankommen till Gottland, inlät han sig i förrädiska underhandlingar med Danskarne, tillät dem undsätta Wisby slott, och bortföra Erik och hans röfvade skatter, samt öfverlemnades slutligen ön åt den nyvalde konung Christian i Danmark, till dess, såsom det hette, deputerade från de tvistande rikena hunnit på ett, i Halmstad utlyst, möte afgöra, hvilkendera magten ön skulle tillhöra. På detta möte stämplade Green ånyo till konung Carls förderf, och genomdref att det med Sverige nyligen förenade Norrige, tillföll Danska konungen, hvilken Green redan på Gottland i hemlighet svurit trohet. Följden häraf blef, att han förlorade sina förlänningar i Sverige och måste begifva sig ur riket. Under tiden idkade han sjöröfveri, eröfrade i Östersjön tre köpmansskepp; men blef slutligen, jemte sitt folk, tillfångatagen af en Lybsk skeppare, och hade blifvit afrättad, om ej konung Christians bemedling mellankommit. Åter på fri fot, öfvergick han appenbart till de Danske, och förde, under den kort derpå yppade ofreden, afvog sköld mot sitt fädernesland. Härunder härjade han Blekinge, inträngde i Småland och Östergötland, försökte öfverrumpla Stockholm, samt lyckades slutligen att fräntaga oss Öland 1456. Girig, ärelysten och karakterslös fortfor han hela sin tid i trolöshet mot sin laglige konung, och öfverlemnade åt häfden sitt namn, brännmärkt, såsom det förtjenade, äfven af hans samtids förakt. År 1469 ingick han i Eskilstuna kloster, och dog der efter några års förlopp.

Green, Magnus, d. y., äfvenledes riksråd, var en bland offren vid Stockholms blodbad. Han

hade varit en af "Förlofvarena" på Stockholms slott år 1520, d. v. s. en af dem, som biträdde Christina Gyllenstjernas att försvara Stockholm. Han innehade Helgeandsholmen och sköt derifrån på Gustaf Trolles soldater, hvilka alltför dristigt nalkats andra stranden af Norrström.

Grefvålek, fordom Grydeålek, en socken med Brevik, belägen i Kåkinds härad och kontrakt, af Skaraborgs län och Skara stift, $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Hjo, vid Wetteren. Kyrkan, byggd af sten, är vacker och rymlig, belägen utmed stora landsvägen, emellan Hjo och Carlsborg. Dess ålder är obekant; men den har blifvit tillbyggd i senare tider. I socknen märkas 9 säterier, nemligen: *Ekhammar*, 2 mtl., har vacker belägenhet vid Wetteren, präktig åbyggnad, stor, vacker och ovanligt fruktbärande trädgård med betydlig trädskola, hvarifrån en mängd fruktträd af alla slag försäljas. Egendomen har tillhört grefve Posse och sedan frih. G. Adelsvärd. *Fagerberg*, 2 mtl., *Ulfhult*, 2 mtl., med rymlig trädgård och laxfiske; har tillhört frih. G. Adelsvärd. *Spåds*, 1 mtl., *Övergården Spånkhult*, fordom Spannhult, 1 mtl. Har tillhört grefve S. Lagerberg och frih. G. Adelsvärd. *Millomberg*, *Gärdesboda*, *Sörberga*, hvardera om 1 mtl., hafva tillhört frih. G. Adelsvärd. *Munkeberg*, 1 mtl., med utmärkt vacker belägenhet vid Wetteren, stor och vacker trädgård. — Socken bör till 3 kl. konsist. och innefattar 23 $\frac{1}{4}$ mtl. med 915 invånare på en areal af 9,072 tunn., af hvilka 85 äro sjöar och kärr. Adr. Hjo.

Greff, Hans, Pomeranare, anmärkningsvärd för de försätliga planer han förebade mot Svenska flottan år 1645. Om våren nämnde år, under det flottan rustades, upptäcktes en komplot, som, om den fått komma till mognad, kunde haft de farligaste följder. Greff, som gaf sig ut för osthandlare och bodde på ett världshus, hvilket äfven besöktes af Svenska officerare, fällde der af oförsigtighet några utlåtelse, som gäfvö anledning till misstanka. Af denna anledning blefvo hans saker undersökte, då man deribland fann tvenne koffer, uppfyllde med hvarjehanda brännbara ämnen, och försedde med urverk för antändningen, så att de ej, förr än 12 timmar efter det verket var satt i gång, borde springa i luften och utbreda elden. Greff tvangs, efter denna upptäckt, att bekänna, det han af några personer i Lübeck blifvit för 1,000 R:dr köpt att förskaffa en af dessa kistor på öfver-kommandantens, den andia på amiral-löjtnant Bloms skepp. Oaktadt de strängaste efterspaningar, kunde rätta upphofsmanen icke upptäckas; men Greff blef, sig till straff och androm till varnagel, lefvande bränd. Dessa kistor funnos ännu i Sverige år 1734. Den ena på arsenalen i Stockholm, den andra på Skokloster.

Grefve Ebba. Så kallades den till konung i Westergötland utropade Måns Bryntesson Liljeboöks dotter, Ebba, gift med Sten Eriksson Lejonhufvud, i anseende till hennes manliga väsen och förslagna sinne. Konung Gustaf lät icke barnen umgälla faderns förseelse, utan gjorde sjelf bröllopet. Efter sin makes död — han sårades af en

Erik XIV:s drabant under Stockholms belägring år 1568 och dog kort derefter af såret — blef hon, tillika med sina söner, upphöjd i grefligt stånd.

Grefvefejden. De oroligheter grefve Christoffer af Oldenburg, en släkting till Christian Tyrann, väckte i Danmark, för att åter uppsätta denne på thronen, kallades af folket *grefvefejden*, efter nämnde Christoffer. Gustaf Wasa, såsom bundsförvandt till Christian III och dessutom hans svåger, uppträdde nu till hans bistånd, dels för släktskapsens skull, dels och ännu mera af fruktan, att den anda af förbittring mot adeln, som lifvade Danske bönderne, äfven skulle sprida sig till Sverige. Han skickade därför en talrik krigsbär i Oktober månad 1534 in i Halland, hvilken intog Halmstad, dref den Lübska och bondehären ned till Helsingborg, hvarvid deras ene anförare, grefven af Hoja, flydde öfver till Danmark, och den andre, Marcus Meijer, blef tillfångatagen. Äfven till sjöns var Svenska flottan lycklig, och grefvefejden slutades med Christian III:s hyllning af hela Danmark. Det var Danska allmogens sista försök att vinna friheten.

Grefvens tid. Att komma i *grefvens tid* är ett talesätt, som förekommer i Svenska språket och stundom tages i tvenne olika bemärkelser. På vissa orter betecknar det att komma i en lycklig stund; på andra åter är dess betydelse alldeles motsatt. Det torde kunna antagas, att den senare bemärkelsen är den äldsta och således sanuskyligaste. Den uppkom under krigsoroligheterna i Norden emellan åren 1533 och 1536, kända under namn af *grefvefejden*. Lyckan gynnade i början grefve Christoffer af Oldenburg, Lübeckarnes anförare mot konung Christian III i Danmark, så att största delen af detta rike måste erkänna Christoffers öfvervalde, hvarvid hans soldater utföväde alla upptänkliga grymheter mot Danskarne. Dessa räknade därför grefve Christoffers dagar till de onda, likasom de så kallade *Dies allienses* hos Romarena. Den förra betydelsen, eller den goda, härleder sig från medlet af 1600-talet, och har afseende på den tid, då grefve Pehr Abrahamsson Brahe ägde Kajana, Kuopio och Idensalmi socknar uti Finland i förläning, der han förvärfvade sig inbyggarnes kärlek, genom sitt milda sätt och den lindriga skatt han fordrade af dem. Deras tacksamhet uttryckte sig i detta ordspråk, hvarmed de betecknade att någon kom i en lycklig stund, under omständigheter, hvilka medförde välsignelse, liksom grefve Pehrs närvaro. — Till en ung friherre, som kommit i tjänst vid gardet några dagar före 1772 års revolution, och således från fändriks rang med ens steg till kapitens, yttrade Gustaf III: "Ni, min baron, kom verkligen i grefvens tid."

Grefve- och Friherre-värdigheten inrättades i Sverige af konung Erik XIV år 1561. Man har ansett konungens bevelsegrund hafva varit, att derigenom förhöja den högre adelns anseende, och i samma mån nedsätta sine bröders, hertigarnes. De första grefve-familjerna voro blott tre och friherrarnes nio. Antalet har sedermera vuxit till

något öfver hundra grefliga och öfver trehundra friherrliga ätter. Med värdigheten förenades betydliga förläningar, hvilka blefvo ärftliga efter förstfödsrätt. Det var i sjelfva verket ett försök att införa feodal-inrättningar i Sverige, ty grefven och friherren blef ett slags vasall under konungen. Förläningarne voro ej blott hemman och egendomar, utan hela härader och vidsträckta länderier, samt förenades med en viss regeringsmagt. Innehafvaren kunde der anlägga städer, utnämna vissa embetsmän och sjelf utöfva en viss domsrätt. Grefven eller friherren utgjorde en instans emellan lagmansrätt och hofrätt. Slutligen var det en hufvudsak vid dessa förläningar, att kronans skatt och ränta tillföll läntagaren. På detta sätt minskades betydligt kronans inkomster och en mäktig feodal-adel var på väg att uppstå, hvilken otvivelaktigt skulle hafva betydligt inverkat på Sveriges statsförfattning, om den fått fortfara. Nu blef den aldrig fullt införlifvad med vårt samhällsskick. Den stridde emot dess äldre lynne. Att gifva sina tjenstemän län var en gammal rätt för Sveriges konung; men ärftliga län voro okända för Sveriges äldre statsrätt. Denna inrättning var således en nyhet, och hvilken väckte missnöje i samma mån den lände andra samhällsklasser till förfång. Detta inträffade när på 1600-talet så många grefve- och friherreskaper inrättades, att slutligen inga sådana kunde gifvas, utan de som upphöjdes till dessa värdigheter måste nöja sig med expektanser på möjligtvis ledigblifvande förläningar. Vid samma tid började äfven de stora försäljningarne af kronogods och förläningar, med ärftlig rätt, på andra villkor för grefve- och friherreskaperna. Särdeles stötande blef den tillväxt, som adelsmagten härigenom fick, då ej blott kronans egna gods, utan äfven kronans skatt utaf andra hemman, på detta sätt öfvergick i adelns hand. Bönderne kommo i ett förbällande till adeln, såsom undersåter till sin öfverhet. Då uppstodo klagomål och en reduktion. Missnöjet var riktadt emot hela den läntagaande adeln, grefve- och friherreklassen inbegripen. Derigenom att den lägre adeln söndrade sig ifrån den högre, och äfven denna icke var enig sinsemellan, blef det möjligt för folkpartiet att vinna sin önskan, och den ärftliga länsinrättningen upphäfsdes 1680. Från denna tid har grefve- och friherre-värdigheten blott varit en ärftlig titel inom den högre adeln. En företrädesrättighet återstod likväl för grefvarne och friherrarne, nemligen att utgöra en egen klass på riddarhuset, den s. k. herreklassen; men äfven detta försvann, då klass-indelningen upphäfsdes och omröstning per kapita infördes bland ridderskapet och adeln år 1719. Klass-indelningen återställdes 1772; men upphörde åter 1809, och på samma gång infördes för hela adeln, således äfven för grefvar och friherrar, den förändring, att värdigheten endast ärfves af äldste sonen och detta först vid faderns död.

Grefvie, annex till Försälöf, beläget i Bjäre härad af Christianstads län, $1\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Engelholm, vid hafvet. Socknen innefattar $28\frac{1}{2}$ mil.

och har 1,778 invånare på en areal af 8,933 tunn., af hvilka endast 25 äro sjöar och kärr. Adr. Engelholm.

Grefvle, Mellan-, en socken med Åkarp, belägen i Oxie härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 2 mil S.S.O. från Malmö. Socknen hör till 2 kl. reg., innefattar $10\frac{1}{2}$ mtl. och har 395 invånare. Dess areal utgör 995 tunnland jord. Adr. Malmö.

Grefvle, Östra, annex till Ingelstad, beläget i Oxie härad af Malmöhus län, $1\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Malmö. Här märkes: *Månstorps kungsgård*, kronosäteri, $5\frac{1}{2}$ mtl., boställe för öfversten vid södra Skånska infanteri-regementet, är nyligen bebyggt med ett stort boningshus af sten, beläget vid gårdens gamla trädgård, ej långt från gamla Göthiska slottsbyggnaden, af hvilken murarne ännu kvarstå, ehuru de äro mycket förfallna. Detta ställe är märkvärdigt för sin ålder; det har fordom varit omgifvet af höga vallar och grafvar, hvilka nu till största delen äro försvunna. Såsom arbetshemman äro anslagne till denna gård $16\frac{1}{2}$ mtl. med en mängd gatuhus inom Ingelstads och denna socken, samt flere byar. Egendomen har en skattlagd väderqvarn, en planterad hage, Månstorps lund kallad, den enda skogspark som finnes i hela häradet. För öfrigt äger denna gård utmärkt god, mycken och väl häfdat åker och bördig äng, samt betydlig torfjord, hvarmed dock hushållats ganska oförsvarligt. — Socknen består af $8\frac{1}{2}$ mtl. och har 595 invånare på en areal af 1,296 tunnland, af hvilka endast 2 äro sjöar och kärr. Adr. Malmö.

Gregersson eller Gregorius, Matthias, lärar blifvit biskop i Wexjö år 1207 och innehåft sin stol ända till 1250. Om hans långa embetsförvaltning vet man emellertid ingenting annat, än att flera stenkyrkor skola blifvit byggda under denna tid, samt att han satt sig emot påfvens försök att förbjuda presternes giftermål.

Gregersson, Birger, en släktling till den heliga Brita och son till riddaren Göran Johansson, var en tid kyrkoherde i Östra Hanninge i Södermanland, blef sedan domprost i Upsala och i November år 1365 vald till erkebiskop, hvilket embele han innehade till sin död, den 10 Mars 1383. Han var då 66 år gammal. Han skall hafva skrivit St Britas och Bothvids legender. Förordningen om en fattigstugas inrättande i hvarje församling härrör äfven från honom.

Gregorianska tideräkningen infördes i Sverige år 1753. Förordningen derom utfärdades d. 24 Febr. 1752; men nya tideräkningen skulle taga sin början först ett år derefter. Sverige var då, utom Ryssland, der den gamla stilen ännu bibehålles, det enda Europeiska land, som icke tillagnat sig denna tideräkning. Skillnaden emellan gamla och nya stilen utgjorde då elfva dagar. (Se: *Gamla stilen*.)

Gregorius, St. Detta helgons dag firade våra förfäder den 12 Mars, med messa och predikningar, hvarföre dagen kallades *Grelsmessa*. Gregorius lärar varit doktor (theologie) och en af den

kristna församlingens förnämste lärare. Efter reformationen predikades här på denna dag Math. 24 Kap., och gjordes början med 42 versen.

Greiff, Bogislaus Johan von, kom först i tjänst år 1697 som volontär, gick derifrån i Holändsk, befordrades till löjtnant, tog afsked år 1702 och återvände till Sverige, der han anställdes vid greffe Frölichs regemente i Riga, och gjorde de följande fälttågen ända till slaget vid Holofzin år 1708. Här blef han fången och förd till Moskwa; men räddade sig med flykten och hemkom till Sverige år 1711, befordrades till kapiten vid Uplands tremännings-regemente och sedan till major, samt adlades med bibehållande af sitt förra namn. Hvarken hans födelse- eller döds-år äro kända. Åtten härleder sig från Schlesien och den ifrågavarandes far var öfverst-löjtnant vid Pomerska adelsfanan.

Greiff, Johan Ludvig Bogislaus von, en sonson till den föregående, var född d. 30 Jan. 1757, ingick såsom yngling i krigstjänst och blef år 1770, endast 13 år gammal, sekundkorporal vid Norra Skånska kavalleriet, samt 1744 kornett vid Bohusläns dragon-regemente. Fick 1786 transport till Westmanlands regemente, var vid krigets utbrott 1788 kapiten, samt erhöi, vid Anjala-förbundets utbrott, det förtroendet af Gustaf III, att, under förevändning af egna angelägenheter, afresa till Stockholm med hemliga depescher. Kriget medförde i öfrigt för honom hvarken märkelser eller befördringar, och han tog afsked år 1794 som ryttmästare. Hans böjelse för jagt och hans ovanliga kunskap i allt hvad dertill hörer, hade tidigt gjort honom bekant och det var till följd deraf han år 1803 erhöi hofjägmästare fullmakt. Han förblef dock utan någon offentlig befattning, ehuru han i Januari 1809 af Gustaf IV Adolf fick befallning att ingifva förslag till skallgång på Åland. Han kom likväl snart i ett annat slags beröring med konungen, hvilket gjort hans namn bekant. Då nemligen denne, revolutionsdagen den 13 Mars, sökte undkomma genom vestra slottshvalfvet, var det Greiff, som skyddade att hindra det. Ursinnig öfver det befarade motståndet, stötte Gustaf Adolf åt honom med sin värja; men denna gick igenom rockärmen och sårade honom endast lindrigt i venstra armen. G. fattade konungen och bar honom upp tillbaka i sina rum. En vedbärare, vittne till detta sällsamma uppträde, framkom och frågade, hvad man ernade göra med konungen? då G. hade nog snällighet att avara: "du ser ju att kungen är sjuk; men vi skola nog sköta honom." Man har allmänt trott, att G. varit medvetande om anläggningen, och befann sig på stället med afsigt; men han har själf försäkrat, att sådant icke varit fallet, och att endast händelsen fört honom dit. Han har äfven uppsatt en skriftlig berättelse om förloppet, nedlagt den i bankens hvalf och lemnat nyckeln i förvar uti Upsala akademis konsistorii-arkif med påskrift, att den ej får begagnas förr än den 13 Mars 1859. Emellertid blef denna handling en vändpunkt i Greiffs egen historia, liksom

den var uti Sveriges. Hvar och en iasåg, att Greiffs beslutsamhet och raskhet räddat revolutionens sak, och man skyndade att till en början fästa honom dervid. Han stannade kvar på slottet, hörde om aftonen den vagn, hvori den fängne konungen fördes ut till Drottningholm, följde honom sedan till Gripsholm och kvarstannade der under hela dess fångenskap. Gustaf Adolf vredgades ej på honom, utan fattade tvertom för honom ett visst förtroende, samtalade ofta med honom, till och med i en munter ton, och presenterade honom för drottningen med den anmärkning, att han sannolikt gjort honom mera godt än ondt. G:s belöning för den viktiga tjänst han gjort revolutionen och särdeles dem, hvilka drogo nytta deraf, var likväl icke så stor och betydlig, som man skulle väntat. Den bestod i Svärds-orden, öfverste- och sedan förste höfjägmästare-titel, öfverjägmästare-sysslan i Upsala län, tre pensioner af 600 R:dr hvardera, en af staten, en af Carl XIII och en af Carl Johan, ett akademiskt stipendium åt hans son och pensioner i Wadstena adliga jungfrustift åt hans begge döttrar, och dessa förmåner tillföll honom blott småningom och under en följd af flera år. Han afled julaftonen år 1828. G. var en man af reslig växt och manlig anletsbildning, samt ett muntret lynne. Måttlig i lefnadssätt, hade han egentligen blott tvenne passioner, den ena för jagt, den andra för landtbruk; ty den tredje, den för spel, var hos honom snarare beräkning. Tvertomot vanligheten vann han nemligen på spelet hvad han förlorade på landtbruket, och plögade vanligen tillripa det förra, endast för att godtgöra de förluster, det senare förorsakat honom. Han har utgifvit en skrift kallad: *Anteckningar om jagt och djur/fångst i Sverige*, hvilken värderas högt af jägare. Hans son

Greiff, Carl Sigismund Fromholt, kapiten, född år 1793, vistas för närvarande i Rio Negro i Columbia, utgaf 1822—23 en krigsvetenskaplig tidskrift kallad: *Hermathene*.

Greiffenhagens eröfring. Staden innehades af 2,000 kejserlige under Italienaren, Fernando de Capuas befäl. Gustaf Adolf tågade julaftonen 1630, efter slutad gudstjänst, i hemlighet emot staden, anlade om natten sina batterier och kl. 5 om morgonen började 60 kanoner spela mot dess murar. En förfärlig julotta! Ehuru öfverraskade, sökte de kejserlige likväl göra motstånd; men då Svenska kanonerna på eftermiddagen skjutit en anseelig öppning i muren, företogs stormningen och lyckades utan särdeles svårighet. Nästan hela besättningen blef antingen nedgjord eller fången. Bland de senare var äfven Capua sjelf, betäckt med sår, hvaraf han dog några dagar senare. (Se vidare: *Gartz*.)

Grekerna, ett sällskap stiftadt af C. J. Hallman på 1790-talet, der vittighet var deras förnämsta göromål, dog ut med Hallman. Ännu lefva några ledamöter af detta sällskap.

Grekiska. All modern kultur har blomstrat upp i Sverige senare än i södra Europa, och detta gäller äfven om studium af den gamla littera-

ten. Denna flyktade, emot slutet af medeltiden, från Konstantinopel till vesterländerna, och ännu på 1500-talet visste man i Sverige föga derom. Ett Svenskt-Latinskt-Grekiskt lexikon förskrifver sig dock från denna tid. Det var den s. k. Svinmagen, egentligen en öfversättning af Serrarii Tyska arbete. Öfversättaren var Elias Petri Helsing. Några smärre arbeten lära äfven funnits på Grekiska, ty de som förstode detta språk kände det på annat sätt än i våra dagar; det skrefs, ej blott lästes. Tal på Grekiska, likasom ännu på Latin, brukades bland de lärde. Under och efter Gustaf II Adolfs tid och igenom de af honom inrättade läroverken tillväxte lärdomen, och Grekiskan delade med Latinet äran att vara det akademiska språket, samt grundvalen för all lärd bildning. Gezelii läroböcker hafva blifvit begagnade intill våra dagar. Sedermera trängdes Grekiskan något tillbaka af Latinet; men bibehöll ännu sitt anseende och hade i Floderus på 1700-talet en utmärkt kännare. Med studium af Latinet stod det Grekiska i nära sammanhang och båda bildade en säkrare grund för lärd bildning, än som kunnat erhållas på något annat sätt. Frukten af våra Hellenisters arbeten ligger till en stor del begravnen i den akademiska disputationslitteraturen, och uppsökes blott med mycken möda af flitige forskare. Öfversättningar af de gamla Grekerne hafva framträdtt i våra dagar. Sälunda har biskopen i Linköping, Wallenberg, öfversatt hela Homerus, professor Tranér en betydlig del af samme skald och nyligen har en tredje uttolkning af Homerus börjat utgifvas af lektor Johansson. Thucydides finnes på Svenska, öfversatt af professorn i Upsala, J. O. Höijer. En och annan af Aristophanes komedier kan nu läsas på Svenska i professorerne Lindgrens, Thomanders och Hagbergs öfversättningar; af de tragiska skalderna har den mångkunnige Palmblad skänkt Svenska litteraturen Sophokles och Æschylus i öfversättningar. En annan öfversättare, lektorn i Gefle, nu mera prosten Emanuelsson, har äfven sysselsatt sig med Sophokles och dessutom öfversatt Polybii historiska verk. Likaså äga vi Herodotus på Svenska af Carlstedt och en liten del af Plato öfversatt af Ignell. En del af dessa öfversättningar hafva den i Stockholm utgifna Samlingen af Grekiska och Romerska prosaiker att tacka för sin tillkomst. Huruvida någon så stor tjänst blifvit gjord åt den klassiska litteraturen genom dessa öfversättningar, kan bevisas; ty utarbetade äfven med den största förmåga, gifva de blott ett svagt begrepp om den forngrekiska litteraturen. Den som vill rätt lära känna densamma måste studera den på urspråket. Större vinst torde Svenska språket hafva gjort genom sådana arbeten. De bevisa emellertid, att den klassiska litteraturen äger sina idkare och bibehåller sitt anseende. Dess betydelse är mindre än förr. Bildning och lärdom finnas nu utan klassiska studier; men inom en inskränktare krets idkas de ännu med framgång och utöfva sin bildande kraft genom den klarhet i tanken, och det behag i stilen som var de gamle Greker och Ro-

mare egen. — Utom dessa ofvannämnda öfversättningar hafva flere andra utkommit, särdeles inom disputations-litteraturen, hvilken fortfar att lemna bidrag till den Grekiska fornälderns kändedom. En betydlig vinst har detta studium gjort i senaste tider, genom professor Palmblads omfattande arbete i den Grekiska fornkunskapen.

Grekiskt-Ryska kapellet, som förut haft sin lokal i stadshuset i Stockholm, flyttades 1846 till ett nybyggt hus vid Malmkillnadsgatan nämnde år. Kapellet, utsiradt med den yttersta prakt, bländande genom sin rikedom på guld, silfver och dyrbara målningar, blef högtidligen invigdt d. 11 Okt.

Gren, Jonas, en namnkunnig orgelbyggare i Stockholm, född 1715. Kom i lära hos Daniel Stråhle 1733, erhöill privilegium år 1748 att vara orgelbyggare och ingick samma år i bolag med Peter Stråhle, för bedrifvande af detta yrke. Gren och Stråhle byggde samfäldt flere stora och kostsamma orgverk. Utom det i Carlstad, som fullbordades år 1753, hafva de förfärdigat några prydliga i Stockholm, nemligen Catharina, slotts- och Fransyska reformerta kyrkornas präktige verk, äfven Kungsholms, Ladugårdslands och Danviks, samt till en del Skeppsholms och Finska kyrkans orgelverk. I Westerås, Hedemora, Sala, Piteå och Torneå städer äro de bekanta genom sina orgelbyggnader. Vid flere landskyrkor i Upland, Södermanland, Westmanland, Helsingland, Öster- och Westergötland samt Wermland, finnas äfven deras arbeten. Utom dessa, hafva de i Stockholm och annorstädes förbättrat äldre verk. Så väl för deras flit vid slottskyrkans orgelverk år 1752, som ock i anseende till utmärkt skicklighet, benådade konungen dem begge med direktörs-fullmagter. Peter Stråhle var född år 1720, lärde orgelbyggeriet hos farbrodern D. Stråhle ifrån 1735. Dessa begge bolagsmän, hvilka i 17 års tid så enigt och förtroligt fortsatte sina arbeten, aflädo begge inom 5 veckors tid; ty Stråhle dog i Februari månad 1765 och Gren i Mars månad samma år. Utvärtes prydlighet i deras arbeten vittna om god smak. Gren var isynnerhet god theoretikus; men Stråhle större praktikus, hvadan de begge så mycket bättre sökte ett gemensamt ändamål.

Grenadierer. Fyra bland det indelta infanteriets korpsar benämnas grenadierer. Dessa äro kongl. lifregementets grenadier-korps, kongl. första och andra lifgrenadier-regementerna samt Smålands grenadier-bataljon. Det fordna kongl. lifregementet till häst är nu mera fördeladt i trenne korpsar: busarerna, dragonerna och grenadiererna, af hvilka de två förstnämnda äro rytteri, det sistnämnda förvandladt till fotfolk. Dessa grenadierer underhållas genom rusthåll såsom infanteri, och för hästvakanserna erlägges af rusthållarne en årlig afgift af $7\frac{1}{2}$ tunna spannmål för hvarje nummer. Manskaper är deremot befriadt från arbetskommenderingar. Korpsen räknas bland rangregementen, samt tillhör konungens lif- och hustrupper. Chefs-embetet utöfvas af sekund-chefen; konungen är sjelf regements-chef. Korpsen består

af 500 nummer, hvaraf dock 35 äro indragna till furirers, gevärshandverkares och musikens underhåll. Lifregementets grenadierer äga sin indelning till största delen inom Westmanland och till en mindre del i Södermanland. Mötesplatsen är Ut-näslöt, $1\frac{3}{4}$ mil ifrån Westerås. Första och andra lifgrenadier-regementerna tillhöra äfven lif- och hustrupperne, äro förlagda i Östergötland, med mötesplats vid Malmön, $\frac{1}{2}$ mil från Linköping. Andra lifgrenadier-regementet är, likasom lifregementets grenadierer, afsutet kavalleri och hette förut Östgötha regemente till häst. Samma vakans-afgift af $7\frac{1}{2}$ tunna spannmål på hvarje nummer erlägges äfven för detta regemente. Dess nummerantal är 1,000, hvaraf 72 äro indragna. Första lifgrenadier-regementet har 1,244 nummer, men derutaf 78 indragna. Andra lifgrenadier-regementet förvandlades till infanteri 1791, för en tid af 50 år, hvilken nu ytterligare är förnyad till 1870 års utgång. Vid 1871 års slut är kontraktet om lifregementets grenadierers tjenstgöring såsom fotfolk tilländalupet. Med den fjerde grenadier-korpsen, eller Smålands grenadier-bataljon, äger i det närmaste samma förhållande rum, blott att vakans-afgiften är mindre. Den utgör jemna 7 tunnor spannmål per nummer; men kontraktet, som ingicks 1812, är förlängdt till samma tid som för de andra båda till grenadierer förvandlade kavalleri-trupperne. Denna korps har en styrka af 500 nummer, dock med afdrag af 35 indragna rotar. Den har sin mötesplats på Ränneslätt, $\frac{1}{8}$ mil från Eskesjö. Chefs-beställningen medför öfverst-löjtnants grad. Grenadier-korpsernes hela styrka, med afdrag af de indragna nummerna, utgör således för lifregementets grenadierer 465, för första lifgrenadier-regementet 1,166, för det andra 928, och för Smålands grenadier-bataljon 465, eller tillsammans 3,024 man. Aföningen och underhållet af dessa trupper uppgår, för lifregementets grenadierer till 70,243 R:dr, för första lifgrenadier-regementet till 121,603 R:dr, och för det andra till 140,548 R:dr, samt för Smålands grenadier-bataljon till 69,682 R:dr B:ko.

Grenander, Elias Christoffer, professor, prost och kyrkoherde i Sköfde, theol. doktor och Led. af N. O., har utgifvit: *Förberedande reflexioner i rättslärans propädeotik*, Upsala 1820, m. fl.

Grenerot, Alf, omnämnas såsom en af hufvudmännen för de Tyske Hättebröderne, hvilka inne- de Stockholm, för att hålla det den fängne konung Albrekt tillhanda (1389—1398). Hans namn har gått till efterverlden, åtföljdt af minnet af det svartaste nidingisdåd Svenska historien vet att omtala, nemligen mordbranden på den så kallade Käpplingeholmen (Blasiiholmen), den 11 Juni 1389. Alf Grenerot var anstiftare och verkställare af denna rysliga bragd, hvilken bestod deruti, att 60 af Stockholms mest ansedde borgare, förrädiskt fängslade, utfördes till Blasiiholmen, lades under träd-sågar, och brändes sedan lefvande, instängda i ett gammalt på holmen stående trädhus.

Grenna, en liten uppstad vid Wettern i Jönköpings län och Wiste härad, 30 mil S.V. från Stock-

holm. Staden är anlagd af riksdrotset greve Pehr Brahe och af honom försedd med privilegier d. 24 Jan. 1652. Kyrkan med prestgården kallades tillföre Gredda, hvaraf riksdrotset, med tillsats af sitt namn, kallade den nya staden Brahe-Grenna. Staden ligger nedom det höga Grenna-berget, midt emot Wisingsö. Den byggdes på byn Husabys ägor, hvilka bestodo af 10 hemman, hvaraf $7\frac{1}{4}$ blefvo staden underlagde. Staden har aldrig varit af någon betydelse och är ännu en af Sveriges minsta städer, och den minsta i länet. Till utseendet liknar den mera en vacker by än en stad. Belägen i länets bördigaste trakt och ägande betydlig jord, grundar den sitt bestånd mest på åkerbruk. Bland dess vinstgifvande afsättnings-artiklar räknas också trädfrukter. Här drifves äfven oxhandel. Marknader hållas årligen i Februari, Maj samt Oktober månader. I Grenna hafva fordom Zigenare nedsatt sig och vunnit burskap bland öfrige borgare. Greve Pehr Brahe d. y. lät en af deras flockar nedsätta sig här, för att på något nyttigt sätt kunna använda den kringstrykande horden. Då de intogo fremmande i sitt samfund, bestod receptionen deruti, att de svärtade dem med en dekokt (af *Lycopus Europæus*). Kyrkan, belägen i staden, är stor och vacker; den begagnas äfven af landsförsamlingen, är byggd år 1191, trenne gånger tillbyggd och utvidgad, sedan tvenne i Grenna socken varande kapell, ett vid Uppgrenna by och ett vid Broxvik, eller numera Östenå säteri, blifvit nedrifne. Stadsförsamlingen, hvartill landsförsamlingen är annex, hör till 1 kl. regala pastorat. Stadens torg är om sommaren grönt, som en trädgårdsplan. Stora gatan har af ålder utgjort tvenne afdelningar, af hvilka den östra, såsom slutande uppåt, föga kunnat nyttjas, hvarföre den i senare tider blifvit af husägarna inhägnad med staket och förvandlad till små trädgårdar utanför husen. I staden stiftades år 1675 en pedagogi, der voxelundervisningen infördes år 1828. Staden har 3 köpingar och landtmärken, nemligen vid Adelöf, Kongsby och Lommaryd, samt postkontor och apothek. Vid Wisingsö har ock en landtmärken årligen blifvit hållne, den 29 Juni, hvilken dock läser upphört på 1700-talet. Grenna hör till 5:e klassens städer, har N:o 82 och styres af en borgmästare. Folkmnummern uppgår till 690 personer. Hus och tomter äro 143. Stadens jord består af 275 tunnland. Dess uppskattningsvärde är 52,490 R:dr B:ko.

Grenna socken eller landsförsamling, är belägen i Wista härad och kontrakt af Jönköpings län och Wexjö stift, $3\frac{1}{2}$ mil N.O. från Jönköping, vid Wettern. I denna socken märkes: *Östland*, fordom *Broxvik*, *Westland*, *Wretaholm* och *Brahéhus* (se dessa ord). Bland mindre hemman i socknen, hvilka äro väl belägna och bebyggda, anmärkas isynnerhet: *Arenås*, *Anneberg*, *Tykovik*, *Torstorp*, *Wik*, *Soartemålen*, m. fl. Vid Uppgrenna by, invid landsvägen emellan Grenna och Holkabergs gästgivarvärd, står en pryddig runsten, som, enligt sägnen, skall vara upprest efter en konung Hans. Af inskriften på en här uppsatt fattigbössas inhemtas,

att här fordom stått St Johannis kapell, af hvars kyrkogård ännu synas lemmingar. Socken består af $91\frac{1}{2}$ mtl. och har 3,139 invånare. Arealn, hvaruti stadens äfven är inbegripen, utgör 27,540 tunnland, af hvilka 4,220 äro sjöar och kärr.

Grenarör (*Arundo calamagrostis*), en mångårig gräsväxt, som förekommer på sumpiga ångar nära sjöar eller floder, öfver hela riket och hvaraf rötterna, hvilka till smaken äro söta, kunna användas såsom nödbröds-ämnen.

Grensholm, gammalt frälse-säteri, med derunder lydande $3\frac{1}{2}$ mtl. samt $4\frac{1}{2}$ i östra Skrukeby socken belägna bondhemman, 3 mil från Norrköping i nämnde socken. Säteriet äger god åbygd och har af ålder hetat Aal eller Ål. Man förmodar, att det fordom varit byggt ned vid Roxen, i den nu s. k. Slottshagen, på ett högt berg, hvarest ännu lemmingar synas af en gammal byggnad, uppförd af gråsten. Stora träd hafva uppväxt inom de ännu kvarstående murarne, hvilka bevitna att det fordom varit befastadt. Äldste kända ägaren är riksrådet och amiralen Magnus Stensson Gren, bekant för sina förrädiska och politiska vinglerier, död på 1470-talet. Efter honom lærer gården fått sitt namn. Den tillhörde sedermera samma släkt i 100 år, och ägdes derefter af släktene: Rosengren, Ribbing och Spens, hvilken den tillhört sedan år 1706. Generalen Axel Spens, ägare år 1745, förbättrade isynnerhet egendomen, anlade trädgård, m. m. För köldens skull brukade han loppmudd, uti hvilken han afled härstädes. Han hade varit konung Carl XII:s drabant och blef fängnen vid Pultava. Säteriet har vidsträckt åger, god jordmån och skog.

Grevesmöhlen, Carl August. Denne man, hvilken, emellan åren 1809 och 1816, vann en föga afundsvärd ryktbarhet, var förut en skicklig och aktad embetsman. År 1791 blef han öfverdirektör för landtullarna, hvilken plats han innehade intill år 1808, då han kom i någon misshällighet med tulldirektionen, som, under åtskilliga ganska svaga förevändningar, suspenderade honom från tjensten. Detta väckte hans förbittring; men hvaråt han ej kunde gifva lust förr än efter revolutionen, då han fick tillfälle att låta den utbryta, helst hans fiender voro i allmänna omdömet illa anskrifna personer, såsom greve S. af Ugglas, underståthållaren Liljensparre, m. fl. Han tryckte sina, i en häftig rabuliststil författade, besvärsskrifter, under åtskilliga titlar, såsom: *Sållan vårre; Tullarrende-societets underdåniga osanningar*, o. s. v., hvilka vunno en stark afsättning och förskaffade sin författare läsepoëls beundran. Regeringen begick den oklokheden, att ej låta saken komma till laglig undersökning och dom, utan sökte bilägga den, och Grevesmöhlens beskyllningar mot sine vederparter, hvaraf han sannolikt kunnat bevisa blott en ringa del, gällde nu som afgjorda sanningar. Han hade förut, år 1806, utgifvit en skrift i landtushållningen: *Om cirkulationsbruk*. Nu uppträdde han såsom utgifvare af den ena tidningen efter den andra: *Åskådaren; Trumpeten, eller krigsförklaring mot allt ondt*, och

Skandinaven, hvilka vann mycken afsettning, mindre för sitt läsvärda innehåll, än för sin författares skull, hvilken man trodde stå i beröring med högt uppsatta personer, samt till och med vara en organ för den tidens politik. Det säkra är, att G. begagnades som verktyg för spridandet af vissa meningar. Uppblåst häröfver och af sin oväntade framgång, förglömd han sig ända derhän, att han, i en nidskrift emot revisions-sekretären, friherre Ludvig Boye, öfverhopade denne med skändliga beskyllningar, i afsigt att krossa hans medborgerliga anseende och sålunda aflägsna honom från riddarhuset, der han, vid 1815 års riksdag, troddes tillhöra oppositionen. Anfallets plumphet och oförsämndhet beröfvade det likväl hela sin påräknade verkan, och gaf åt den anfallne en popularitet, som det i stället framtog angriparen. Många skriftställare uppträdde till baron Boyes försvar. Denne sökte i laglig väg upprättelse, rättegångshandlingarne trycktes å ömse sidor, och dessa, tillika med flygskrifter, framkallade dels af förtrytelsen, dels af västbegäret, gäfvu lif åt en egen litteratur, hvilken nästan hotade att förqväfa all annan, helst Grevesmöhlen stämde inför rätta sina antagonist, och genast tryckte, under någon lockande titel, sina påståenden mot dem, samma dag de ingäfvos till rätten. Slutligen upphörde denna skändligbet genom hofrättens utslag, hvilket föll i Januari år 1816, och af högsta domstolen bekräftades. Härigenom fälldes G. till ärans förlust och landsflykt, och frih. Boye, för missfirmeligt skriftsätt mot sin motpart, till ett års fängelse å Waxholms fästning. Grevesmöhlen affördes till Norrige, der han lefde ringa aktad, ehuru, såsom det troddes, med en icke obetydlig pension ur en hög persons handkassa. Han lär hafva dött derstädes omkring år 1820.

Grid, betydde i forntiden detsamma som *frid*.

Gridur, **Grida** (mythol.), en jätteqvinna, hvilken, som ung, var så skön, att hon vann Odens kärlek. Åt honom skänkte hon en son, Widar, näst Thor, den starkaste af alla Asarne. Denne Gridur räddade en gång Thor ur en stor fara, derigenom att hon lånade honom ett par jernhandskar, ett bälte och sin egen staf, kallad Gridurstafven.

Gries, Anders, har 1757 utgifvit en *Beskrifning om sättet att fånga svalfisk med ref och krok*.

Grifter. Den kristna seden att begagna samfäldta begravningsplatser var okänd i hedendomen, hvarföre äfven gamla grafvar från hedenbös finnas spridda öfverallt. De äro af flere slag, dels stensättningar eller s. k. kummel, dels ättehögar, dels släta grafvar med bautastenar. Mången mindre utmärkt man blef begraven utan hög eller någon minnesvård; stundom kastades ock askan i hafvet. Kummel, hvilka äfven kallas halfkorsgrafvar, äro de äldsta grift-monument; yngre äro ättehögarne, tillhörande perioden ifrån Oden till och med kristendomens första tider. Dessa kunna vara af mycket olika storlek, ända ifrån 1 till 3 alnars höjd, i hvilket fall de kallas ättekullar, och till 30 alnars höjd samt 300 alnar i omkrets.

Halfkorsgrafvarne gömma ofta flere lik, nedlagda i sittande ställning. Ättehögarne bruka innehålla urnor med brända ben, ehuru detta visserligen icke kan vara fallet med dem alla, ty ättehögarne brukades äfven sedan bränne-åldern upphört. De innehålla ock stundom ett slags trädresningar inuti högen, eller skepp och båtar, hvilka drogos in uti högen. Bautastenar brukades deremot till minne af fallne krigare, troligtvis på sjelfva valplatsen, och hade åtminstone icke alltid inskrifter; likväl anträffas runstenar, hvilka, att sluta af deras form, torde hafva varit begagnade till bautastenar. I högarne bruka finnas, utom benen eller askan, äfven åtskilliga ägodelar, hvilka lades i hög med den allidne. Så finner man stundom heliga verktyg, såsom s. k. Thorviggar eller hammare, helgade åt guden Thor, hvilka brukades såsom ett slags amuletter, för att i högen afhålla allt ondt från den döde. Dessa Thorviggar voro under hedniska tiden detsamma som själamessor, klockringning o. dyl. under den katolska perioden. Små gudabildar finnas ock stundom i högarne. Äfven vapen plägade nedläggas med den döde, samt dyrbara smycken af ädla metaller, arm- och fingerringar, små dosor, o. dyl., samt äfven mynt och oarbetadt guld, hvilket sistnämnde tros hafva haft den bestämmelse, att tjena i stället för penningar, på det sätt, att små stycken afhöggo, såsom betalning i handel. Sålunda visar det sig, att våra urgamla förfäder brukade sätta dyrbarheter i högen, allt i den tro, att ju rikare den döde var i sin graf, med desto större herrlighet skulle han framstå i gudarnes boning.

Grill, var en i Gustaf II Adolfs tid till Sverige inflyttad Holländsk släkt, hvars stamfader härstades, **Anton**, utnämndes till riks-guardier, med tillåtelse att förfärdiga och sälja allehanda guld- och silfverarbeten. Sonen, hvilken äfven hette **Anton**, anlade Söderfors ankarbruk och var så rik, att han, vid sin död, kunde åt hvartera af sina sju barn efterlemna den då ganska betydliga summan af 25,000 R:dr. Den tredje af släkten,

Grill, Abraham, grosshandlare i Stockholm, utmärkte sig såsom patriot, försträckte staten, vid dess tryckande penningebehof, betydande summor och under en svår hungersnöd, hvilken var synnerligen kännbar i Stockholm, och hvarvid militär måste användas, för att hindra folkets förtviflan att utbryta i våldsamheter, sålde han spannmål till nedsatt pris åt de behöfvande, ehuru sådant skedde med en uppföring för honom af nära 400,000 daler k. m. Då han, jemte flere deputerade från Stockholm, uppvaktade Carl XII i Lund, förklarade konungen honom sitt välbehag för denna ädelmodiga handling. Han gaf första anledningen till stiftandet af borgerskapets enhus. Död år 1725. Hans son,

Grill, Clas, den mest utmärkte af denna om landet väl förtjenta släkt, var född år 1705. Han trädde i sin fars fotspår, och använde en icke ringa del af sin förmögenhet på samma sätt som denne. Ej nog, att han vid de serskilda bruk, egendomar och inrättningar han ägde, sysselsatte

4,000 arbetare och derigenom spridde trefnad och välstånd bland mångfaldiga familjer, bidrog han till stiftandet af vetenskaps-akademien, försköt, utan ränta, penningar till uppbyggandet af observatorium, uppehöll, vid en kinkig brytning, krediten för bankens sedlar utrikes, derigenom att han, med betydlig förlust, inköpte dem till parikurs, o. s. v. Han erfor äfven adle mäns icke sällsynta öde, att röna misskännande och otack för sina bemödanden. Då han sålunda, tillika med den ryktbare Plomgren, uttagit koppar ur banken, för att i stället införskrifva silfver, hvaraf mynt slogs, och denna åtgärd naturligtvis blef dyr, beskylldes det vid 1765 års riksdag rådande partiet honom och de öfrige voxel-kontorets ledamöter för egennyttiga beräkningar, och dömdes dem till dryga böter. Grill har denna motgång med ståndaktighet och hade äfven den trösten, att se förvillelsen skingras och sina redliga afsigter erkända. Regeringen gaf honom derpå ett tvdligt prof, då han, år 1767, utnämndes till riddare af Nordstjerne-orden, och vid påföljande riksdag återställde ständerne de orättvist uttagna böterna. Det var likväl endast Grills arfvingar, som undingo denna gärd af rättvisa, ty han sjelf var redan afleden d. 5 Nov. år 1767. Hans halfbroder och holsagsman,

Grill, Johan Abraham, född 1719, död d. 16 Mars 1799, blef hedrad med en mängd offentliga utmärkelser och allmänna uppdrag, K. af W. O. och ledamot af vetenskaps- och musikaliska akademierna; har i den förras handlingar meddelat: *Tal vid inträdet och vid Presidii nedläggande, samt Sex särskilda rön.*

Grill, Adolf Ulrik, son till Clas, samt, liksom sin farbror, medlem af vetenskaps- och musikaliska akademierna. Död barnlös 1797, endast 45 år gammal. Ebuu utan någon egentligen lärd bildning, hade han af naturen mycket vetenskapligt sinne och anlade på Söderfors, der han anseeligt utvidgade och förbättrade smidet, en betydlig naturalie- och kopparsticks-samling, hvarom han utgifvit en beskrifning. Fiskarten *Syngnatus Grillii* har fått namn efter honom.

Grillsson, Peter, son till en sjöman; men af oemotståndlig böjelse förd på studiernas bana och genom flit och goda anlag satt i stånd att framgå derpå, så att han år 1780 kunde promoveras till läkare. Öfverdrifna ansträngningar hade likväl försvagat hans helsa, så att han afled i Gefle, der han var praktiserande läkare, d. 12 Febr. 1783, icke fullt 30 år gammal, "saknad och aktad för sina insigter och sin förträffliga moraliska karaktär", har utgifvit en *Berättelse om en långvarig och obotlig gulsot*, införd i Läkaren och Naturforskaren.

Grim, Herman Niklas, var född i Wisby år 1641, och den namkunnigaste af de fyra med detta namn, som tillhöra den Svenska läkare-historien. Hans fader hade varit Gustaf Adolfs hof-fältskär och sonen valde hans yrke, hvilket väl öfverensstämde med hans okusveliga böjelse för resor. Promoverad till med. doktor i Holland, for han år 1661, såsom skepps-fältskär, till Nova Zem-

bla, sedan till Indien, der han tillbragte åtta år, dels som bergmästare i guldgrufvorna på Sumatra, dels som sjukhusläkare på Batavia, reste tillbaka till Holland, flyttade till Nürnberg; men återvände, efter två års vistande derstädes, år 1682 till Indien. Följande året kom han till Sverige och blef provincial-läkare i Södermanland; men kunde icke länge vara stilla härstädes, utan for ut 1685 och blef lifmedikus hos grefven af OstFriesland, samt några år senare garnisons-läkare i Tönningen. Hembygdens minnen drogo honom till Gottland; men äfven der kunde han icke finna ro, utan flyttade till Stockholm år 1706. Här blef gränsen för hans resor och för hans lif, ty han afled år 1711 i pesten, med hvars botande han var sysselsatt. Sina Indiska samlingar skänkte han åt kollegium medikum, hvaraf han var ledamot. Har utgifvit: *Compendium Medico-chymicum; Laboratorium Ceylonicum; De arbore Cinnamomi*, m. fl.

Grimethom, en socken med Rolfstorp, belägen i Himble härad af Hallands län, Warbergs kontrakt af Götheborgs stift, 1 mil Ö. från Warberg. Socknen består af åtskilliga höga bergssträckor, mer eller mindre fruktbara ängar, åkerfält, skogar och utmarker och genomskäres endast af en liten å, Grime-ån. Tvenne af Hallands högre berg, *Elmberget* och *Nackhällarne*, ligga inom socknen, och halva blifvit begagnade vid triangelmätningar i Halland. Elmberget lemna, vid klart väder, en vidsträckt och omvexlande utsigt öfver skogar, slättmarker och en stor del af Halland. Man ser härifrån Warbergs stad och fästning, äfven en betydlig hafskust, samt stundom Danska ön Anholt, 14 kyrkor, nämligen: Träslöfs, Humstads, Gödestads, Torpa, Hvalinge, Rolfstorps, Stamnareds, Skällinge, Okome, Årstads, Dagsås, Morups, Tvååkers och Spannarps, dessutom den emellan Årstads och Slöinge socknar belägna höga *Himmelskullen* och det i Sibbarp belägna *Folkargdsberg*. Nackhällarne lemna genom sin resliga mörka sträckning ett säkert sjömärke för den aflägsne seglaren och synas långt ut i Kattegat. Atmosfären kring Nackhällarne äro för traktens inbyggare ett kännemärke på blifvande vädurskiften. Man har för vana att säga: "det svartnar i Nackhällarne och blir regn." Grimethons kyrka, af sten, nybyggdes år 1800; den äldre, uppförd af framlidne kansleren Herman Wolfradt, står ännu till större delen kvar och utgör nu nedre delen af den nya. Sjelfva altaret har varit en hälft af den på Grimethons skog nära vägen till Dagsås liggande altartenen. Utur denna hedniska offersten, som blifvit ituslagen, hafva de förste kristnas altare till Grimethons kyrka blifvit taget. På Grimethons utmark nära Gödestads kyrka finnes en ovanligt stor samling af fornlämningar. Ibland dessa utmärker sig den sällsynt stora idavallen, som efter konung Göthrik varit kallad *Göthriksting*. Den består af 13 domstensformiga stenar, hvilka äro 2 $\frac{1}{2}$ alnar höga, 4 $\frac{1}{2}$ alnar breda och 2 alnar tjocka, samt innesluter en med omsorg jemnad plan af 36 alnars längd och 21 alnars bredd. Omkring denna räknas ännu 25 större och mindre cirkelrunda stenkrattsar, af hvil-

ka några troligen blifvit af tingsmenigheten hepdagne vid särskilda viktigare rättsgångs-tillfällen. På samma utmark ligger den s. k. *Fagras graf*. Sagen förmåler, dels att Fagra varit en jättinna, dels äfven att hon varit den uti Göthriks hög jordade konung Göthriks gemål, att hon på den efter henne kallade Fagras slätt åskådade den emellan Göthrik och en Hane hållna envigeskamp, och på detta ställe blifvit jordad med en dyrbar guldkedja om halsen och guldarmband. Grafven, en på jordytan gjord upphöjning, har formen af en meniska i liggande ställning. Denna fornsägen har satt skattsökare i en sådan verksamhet, att de, isynnerhet öfver den del af fornlemningen, som bildat hals och bröst betydligt skadat densamma, troligen för att uppsöka guldkedjan. Dessutom märkas här: säteriet *Thorstorp*, 3 mtl., med flere underlydande hemman. Med säteriet är förenadt patronat-rätten till Grimethons och Rolfstorps kyrkor. *Grimshögen* på Thorstors gårde omsluter askan af den namnkunnige Grim eller Grimulf af Grimtuna. Nära nämnde sätesgård anträffas en sällsam grotta i berget, *Frue-* eller *Prodestugan* kallad. En folksägen berättar, att uti *Bruarör*, en liten rörkulle på Thorstors gårde, en brud skall vara jordad, samt att hon stundom vid klart väder låter beskåda sig på rörkullen i all sin bländande prakt. — Socknen hör till 2 kl. patr. och innefattar 32 $\frac{1}{2}$ mtl. med 648 invånare på en areal af 7,521 tunn., af hvilka 480 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Grimmared, annex till Kongsäter, beläget i Marks härad af Elfsborgs län, 3 mil N.N.O. från Warberg. Kyrkan är af okänd ålder, byggd af sten, tillbyggd år 1803 och tornet uppfördt år 1813. Socknen består af 14 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 756 invånare på en areal af 7,591 tunn., af hvilka 565 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Grimshus. Se: *Brömshus*.

Grimshögen är en stor ättehög på Thorstors bys område i Grimethons socken af Halland. Enligt sägen skall den vara uppkastad öfver någon vid namn Grim, hvilken en del arkeologer anse vara densamma Grimulf af Grimtuna (Grimethons äldsta namn), hvilken nämnes i forntida handlingar, såsom en af de fullmäktige, hvilka i 10:de århundradet uppgingo gränsskillnaden emellan Sverige och Danmark.

Grimsmoth, ett praktfullt vikingaskepp. (Se: *Drake*, skepp.)

Grimsskär. Jöns Grim, en Dansk fogde, upbyggde ett blockhus på ett skär i Kalmar sund, hvilket ännu benämnes efter honom Grimsskär. År 1564 befallte konung Erik XIV, att ett blockhus skulle upprättas härstädes. År 1611 fanns här en skans uppkastad på konung Carl XI:s befallning. Danskarne anföllo densamma d. 19 Juli; men blefvo med förlust tillbakadrifne, hvarigenom Svenska konungen fick tillfälle att besöka sina soldater på Kalmar slott och skeppsflottan, samt förmana dem att strida tappert för fäderneslandet. Skansen öfvergafs d. 20 Juli af Svenskarne, sedan deras flotta förlorat ett skepp och kanonerna blifvit bortförda. År 1623 anlades den nuvarande skan-

sen, hvilken reparerades år 1699; men den är nu förfallen. Ehuru den ligger på ett litet skär midt i segelleden, finnes der likväl en brunn med ödt vatten. Skansen är byggd i form af en fyruddig stjerna. År 1679 i Juni månad måste Svenska flottan draga sig under Grimskär, för att undvika ett slag med den Danska, anförd af amiralerna Juel och Span. Den senare följde efter; men uträttade intet, utan förlorade stormasten, samt fick några döda och sårade. Juel sökte att sätta brännare på de Svenska skeppen; men det lyckades ej. Han lät då sänka ett gammalt fartyg, för att instänga Svenska flottan; farten på norra sidan blef likväl öppen. Den 19 Juli ankommo 6 Svenska skepp, hvilka ämnade sig till Kalmar. Han lät då eftersätta dem af sina lättaste fartyg; men de Svenska komma lyckligt in i Kalmar sund. Dagen därefter ankom Svenska skeppet *Nyckeln*, med 4 andra örlogsskepp, i sigte med Danska flottan, hvilken genast anföll den Svenska. En häftig strid uppstod, "så att man knappt hört någon skarpare emellan flotor." Ehuru Danskarne angripit 5 skepp med 8, hade de likväl ej någon förmån. Klockan 12 på dagen fastnade *Nyckeln* på grund, och de tre Svenska fartygen fortsatte kosan till Kalmar. Span fördubblade sitt anfall på de tvenne öfriga skeppen med 4 af sina. Svenskarne försvarade sig tappert och Danskarne ledsnade vid träffningen; men i detsamma flög *Nyckeln* i luften, antingen genom ett fiendtligt skott eller någon annan händelse. Elden fattade äfven i det andra Svenska skeppet; men den släcktes och skeppet kom oskadadt till Kalmar. Danskarne bergade 40 personer af det förolyckade fartyget. Deribland var en båtsmanshustru, med ett 18 veckor gammalt barn. Hon hade suttit under andra däck och flög i luften tillika med barnet, samt föll sedan ned i sjön, hvarifrån begge blefvo upptagne alldeles oskadade.

Grims slott kallas en forntida berggruin på det romantiska Borgås, i Bullarens härad af Bohus län. Namnet skall härleda sig från en småkonung Grim, hvilken här säges haft sin hofhållning. En i orten bibehållen sägen om detta fäste, ger anledning till den förmodan, att det blifvit intaget och förstört genom förräderi vid ett tillfälle, då borgherren sjelf varit ute på våldgästning. Sagan, anförd af Holmberg i dess Bohus läns Historia och Beskrifning, lyder: "På Borgås bodde i fornda dagar en bergakung med sin drottning och hofstat, hvilka alla voro af trolldäkt, och gerna infunno sig objudna på de ställen i trakten, der något godt vankades, såsom vid bröllop och andra gästabad. Bergakungen sjelf ägde, ibland andra sällsyntheter, äfven två underbara hattar. Den ena, *Duldehatten*, var af den egenskap, att, då den påsattes, gjorde den trollet med hela dess sällskap osynligt; men den andra, *Häldehatten*, gjorde deromt allt osynligt synbart. Nu begaf det sig en gång, att en rik bonde på gården Grimland gjorde bröllop åt sin dotter, och hade bjudit många gäster; men icke sin mäktige granne på Grims slott och dess följe. När bröllopsmåltiden skulle hållas, försvann all maten och ölet, så snart det frambars på bordet,

utan att man ej visste hvart det tog vägen. Då anar en bonde af sällskapet oråd, kastar sig på sin häst och rider till Borgås, der han uti bergakungens drottning ägde en god väninna. Af henne begär han att få låna Häldehatten, hvilken han ock erhåller, och med den på hufvudet jagar han i frysprång derifrån. Men vid affärden misstänka de andra trollen afsigten med lånet af hatten, sätta efter den flyende, hinna honom och fatta tag i svansen på hans häst. Då ropar den medlidsamma bergafrun: "rid icke på den hala (hårda, neml. landevägen), utan på den bara" (den bara, afmejade åkern). Bonden följde rådet, sprängde in på åkern och trollen blefvo efter; men ur berget flögo då liksom glödande jernstänger och hördes obyggliga rop. Lyckligt framkommen till gästbuds-gården, får han, i kraft af sin hatt, se bergakungen och andra stygga troll sitta en vid hvar gäst kring bordet och gripa uti faten. Han tager då ett svärd uti hvardera handen, tillsäger de andra gästerna att följa hans exempel, sätter sig vid bordet och ropar: "stick som jag sticker och slå, som jag slår", och hugger så på båda sidor omkring sig. De andra göra som han, och dräpa sålunda både bergakungen och hans följeslagare."

Grimsten, ett härad i Nerikes län, består af 3:ne socknar: Wiby, Bodarne och Hackvad, samt en liten del af Hardemo socken, hvilka tillsammans innefatta 159 mtl. med 4,548 personer på en areal af 51,564 tunnln., hvaraf 2,590 äro sjöar och kärr. Marken är i allmänhet jemn och till större delen skoglös, utom i Bodarne, der den är bergig och skogshöjd. Inbyggarnes förnämsta näringar äro spannmålsodling, boskapsskötsel och skogsbygge. Märkvärdigaste orterna äro säteriet *Körtingsberg* och *Lassåna* jernbruk. Största insjöar äro *Bodarnesjön*, *Wibysjön* och *Skarbynsjön*, och betydligaste strömmarne äro *Lassån* och *Telgeån*. Detta härad hör till fögderiet Vester-Nerike, och utgör en domsaga i förening med häraderna Sundbo, Leke bergslag, Kumla, Hardemo och Edsberg.

Grind. Om grindar, såsom stängsel å allmänna vägar, innehåller allmänna lagen den föreskrift, att de böra stängas af vägfärande vid 1 dal. samt vite; ett straff, som i de flesta fall torde vara svårt att utkräffa. Sällan finnas vittnen, de der kunna intyga, att en förbifärande resande lemnat grinden ostängd. Men om saken kan bevisas är den belagd med detta vite, äfven om ingen skada skett. Likaså är äverkan å grind och led belagd med böter, utgörande 10 daler, utom skadeersättning, ifall äverkan skett af öfverdåd och ond-ska, annars 3 daler. Är åter led eller grind förfallen, så att den ligger nere, faller ansvaret under stängsel-förordningens föreskrifter. Att hålla grinden i brukbart skick tillhör, på byaväg, alla grannarne gemensamt.

Grinds skans, äfven kallad *Grima skans*, anlagd år 1659 af major Gerner, der Hammarbysjön och Åhrata-viken sammanstöta, att försvara inträdet till Stockholm mot en anryckande fiende. Den skulle likväl i sådant fall föga motsvarat sitt ändamål, emedan den beherrskas af betydligt större

höjder utanför staden, hvarföre den också aldrig lär varit bestyckad. Efter densamma kallas den dervid anlagda tullen: *Skans tull*.

Grinds tegelbruk skänktes, liksom det vid Horns tull, åt Stockholms stad, för att lätta uppbyggnadet af stenhus, och staden hade deraf årligen någon inkomst, tilldess det år 1728 såldes till en enskild person, för 17,100 R:dr B:ko.

Grimmeröd, annex till Forshälla, beläget i Fräkne härad af Bohus län, Elfsyssels norra kontrakt af Götheborgs stift, 2 mil S. från Uddevalla, $\frac{1}{2}$ mil från hafvet, innefattar det sydöstra hörnet af Fräkne härad och innehar ett ganska högt läge öfver hafvet. Socknens nuvarande namn är en förändring af det äldsta *Gryndariodr*. Genom denna och Ljungs socken sträcker sig krono-allmänningen *Brefjellet*, bestående af endast måssar, ljung-hedar och andra oländiga marker. Likväl lära de torpare, 16 till antalet, som här nedsatt sig, förgäfvos begärt frihetsår på sina med möda frambragta odlingar. För några år sedan sökte häradet att erhålla denna allmänning; men försummade under tiden fatalierna, så att frågan förföll. Nu (1846) läser den af kronan vara försäld till enskild man, ehuru köpet ännu icke är laga fastställt. Här ligger ock Bohus läns regementes mötesplats, *Backamo*, som är den vackraste högsätt i detta län, och i anseende till sin jemnhet och torrhet troligen en af de bästa exercisplatser i riket. Grimmeröds kyrka, fordom helgad åt S:t Olof, äger stor märkvärdighet, icke mindre för sin höga ålder, hvilken bestyrkes så väl af byggnadssättet som af traditionen, än af dess, ända till senaste tider, bibehållna egenskap af offerkyrka. Det har nemligen varit sed, att i sjönöd och andra lifsfaror göra löften till denna kyrka, äfvensom att emot någon gälfva här låta tre söndagar å rad bedja för utsocknes sjuka, hvars vederfående man betvillade, hvarigenom kyrkan, hvilken dessutom var föremål för allmän frikostighet, vannit betydlig frö-mögenhet, då hon likväl ifrån början var så fattig, att hon icke ens ägde dörrar. I mellanmuren, som afdelar skeppet och choret, qvarstår ännu den orgamla jernsmidda offerstocken, försedd med en serskild ombyggnad af sten. Allmogen berättar, att, under "den stora mannadöden", denna kyrka råkat i glömska och blifvit öfvervuxen med timmerskog, samt först en lång tid derefter upptäckt af några vallhjon, hvilka varsnat den ur skogssnåret uppstickande tornspiran. — Socknen består af 10 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 759 invånare. Dess areal utgör 8,586 tunnln., af hvilka 235 äro sjöar och kärr. Adr. Uddevalla.

Grimstad, annex till Bolstad, beläget på Dalsland i Sundals härad af Elfsborgs län, 3 $\frac{1}{4}$ mil N.N.O. från Wenersborg, vid Wenern. Socknen innefattar 30 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,582 invånare på en areal af 9,188 tunnln., af hvilka 45 äro kärr och sjöar. Adr. Ämål eller Wenersborg.

Grip. Af denna gamla och mäktiga släkt hafva flera personer gjort sig kända i våra häfder. Den har icke tillhört det nuvarande riddarhuset, ehuru en man med detta namn, den år 1843 afidne stats-

sekreteraren, **Carl Gabriel Grip**, för en kort tid införlivades dermed; men hvars ätt utgick med stiftaren. Den siste af Sveriges jarlar, den bekante Bengt Algotsson, lärar varit af denna släkt, hvilken utgick på manssidan med **Bo Knutsson**, riksråd, vapnare och höfvidsman på Axvall vid hans död år 1440. Vapnet upptogs sedan af hans systerson, **Bo Nilsson Natt och Dag**, i Längden. Erik XIV prydde, vid sin kröning, Birger Nilsson Grip till Winäs, med den tredje friherrliga kronan; men denna ätt utdog i slutet af 1500-talet, förr än den nuvarande riddarhus-matrikeln inrättades. Den, som likväl först och allmänast gjort namnet känt, var

Grip, Bo Johansson, riksdrots under Albrekts regering. Sjelf rik och mäktig, blef han det ännu mera genom sitt giftermål med Knut Posses dotter och genom ett klokt begagnande af tiden, hvarvid han icke skydde något medel för vinnandet af sina ändamål. Af konung Magnus utsedd, att, jemte flere andra rådsherrar, afsluta äktenskapsförbindelsen mellan hans son Håkan och prinsessan Elisabeth af Holstein, ingingo de här, på konungens vägnar, det förnedrande villkoret, att Magnus skulle afstå Sveriges krona till grefve Henrik, i fall äktenskapets fullbordan hindrades af honom. Förtörnad häröfver och kanske bekant med eller fruktande ytterligare stämplingar af desse trotsige aristokrater, förviste konungen dem ur riket, till ett antal af 24. De försökte alla medel att blidka honom; men när detta ej lyckades, uppsade de honom formligen tro och lydnad, valde egenmäktigt Albrekt af Meklenburg till konung, förde honom med sig till Gottland, der han, på deras föreställningar, byllades af invånarne, hvar efter de uppsatte den här, hvarmed Albrekt vann slaget vid Tillinge och derigenom Svenska kronan. Han var en konung efter deras sinne, svag, obetydlig, begifven på nöjen och i ständigt penningbehof. Härigenom kom han helt och hållet i Bo Jonssons händer, hvilken försträckt honom den ena summan efter den andra, och fick rikets slott och län i pant, såsom säkerhet för sina försträckningar. Han blef på detta sätt i sjelfva verket rikets egentlige regent, utskref egenmäktigt herredagar på sitt slott Gripsholm, och gjorde, utan ansvar, hvad honom behagade. Sin släkting, Carl Nilsson Färja, hvilken ådragit sig hans fiendskap, kanhända af svartsjuka, emedan Bo Jonssons frutroddes gynna honom med sin kärlek, förföljde han in i Riddarholmskyrkan, dit denne tagit sin tillflykt och mördade honom med egen hand vid högaltaret 1381. Den världsliga rättvisan hade mot honom inga vapen, och den andligas vrede öfver helgedomens oskärnades försonades med frikostiga gåfvor till kyrkan. Han dog d. 20 Aug. 1386, och utnämnde tio de förnämste af rådet till verkställare af sitt testamente. Dessa, hvilka ärfde hans magt och rikedomar, likasom de ärfde hans grundsatser, blefvo nu i sin ordning de regerande i landet. Det var egentligen de, som störtade Albrekt och i hans ställe uppsatte Margaretha på thronen. Man kan göra sig ett begrepp om Bo

Jonssons rikedom, den störste någon Svensk man ägt, deraf, att han vid sin död bortgaf, i åtskilliga donationer, 115,000 lod silfver, och att han innehade Stockholm, Kalmar, Bornholm, Nyköping, Söderköping, Westerås, jemte öfriga städer i Westmanland och Dalarne, Ringstaholm, Axvall, nästan hela Finland och för öfrigt stora gods i alla rikets län.

Grip, Nils Boson, riddare, riksråd och lagman i Östergötland och Södermanland. Enligt Sh. Rosenbane blef han år 1523 förklarad för rikets fiende, såsom anhängare af Christian Tyrne, och d. 14 Febr. 1525 ihjelslagen af bönderne i Wingåker; men enligt Stjernman år 1521 af Severin Norrby tillfångatagen på Stegeborgs slott och fördd till Köpenhamn, hvar efter hans söner, Birger Nilsson och Peder Nilsson utgäfvor ett skriftligt betyg om sin fars död, dateradt Stockholm den 5 Maj 1533, till vederläggning af Berndt von Mehlen tryckta förklaring härom. Den äldre af dess söner, **Grip, Birger Nilsson**, af Gustaf I kallad in i rådet, samt, vid konungens kröning, slagen till riddare, blef 1529 ståthållare på Elfsborg och skickad till Lybeck att underhandla om denna stads handelsfrihet på Sverige. Hade uppdrag att år 1531 emottaga konungens brud, Catharina af Sachsen-Lauenburg, och afsändes 1537 till Köpenhamn, för att, jemte tre andra riksråd, å konungens vägnar, inför hans svåger konung Christian, svara på Lybeckarnes klagopunkter, framställda genom grefven af Hoja. Erik XIV upphöjde honom i friherrligt stånd och satte honom 1566 i spetsen för en fördelning krigsfolk, hvarmed han gjorde ett infall i Halland, sköfde och brände derstädes. Dog år 1571. Hans son,

Grip, Mauritz, äfvenledes riksråd, förde befälet öfver en Svensk här, hvilken Johan III skickade in i Ryssland år 1591. Han framträngde väl ända till Nowgorod; men hemsöktes af ett förfärligt oväder och sjukdomar bland trupperne, så att han nödgades draga sig tillbaka, utan att hafva råkat någon fiende. Johan öfverhopade honom derföre med förbräelser; men då Grip, som visste sig ej hafva förtjunt dem, begärde sitt afsked, sökte konungen blidka honom, för att ej förlora en så skicklig embetsman. G. dog emellertid kort derefter, snart följd af konungen. Emedan han icke efterlemnade någon son, utgick ätten med honom. Om begagnandet af den gamla ätten Grips vapen uppstod, under drottning Christinas regering, en tvist emellan Leijonhufvud och Stråle, hvilken afgjordes sålunda, att den sistnämnde skulle sätta ett gyllene hufvud på gripen och kalla sig Gyllengrip.

Gripa, basta och binda en person, hvilken ej är förvunnen till missgerning, straffas med ett års fängelse, med eller utan arbete, och 100 dlr smalsböter, eller, vid bristande tillgång, med ytterligare fyra månaders fängelse. Ett sådant våld räknades af gammalt under det s. k. edsöret, och var då belagdt med ärans förlust; men efter en kongl. förordning af år 1799 är detta brott icke längre upptaget under benämningen af edsöro. I äldre

het kan ingen gripas utan lagliga skäl, om han ej träffas på färsk gerning och flyende fot. Der-af följer dock icke, att en brottling ej kan gripas förrän han blifvit lagligen dömd. Fängslande på misstankar kan nemligen äga rum, ehuru väl med förbehåll, att vederparten då skall underhålla den häktade, till dess han lagligen bindes till brottet. — Ännu ett annat slag af fängslande förekommer, när domstolen faller till fängelse på be-kännelse en part, som är nära ehuru ej fullt öf-verbevisad om grofva brott.

Gripensberg, egendom i Säby socken af Jönköpings län, vid skogen Holveden, består af 4 hemman med underlydande $16\frac{1}{4}$ hemman i nämnde socken och flere andra utom socknen. Åbyggnaden är vacker, ehuru i äldre stil. Egendomen har tillhört släakterne: Wrangel, Rehbinders, Witting, Hermelin och Söderling.

Gripensberg, Hans Henrik, öfverste och brigad-chef, utmärkte sig vid flera tillfällen under kriget i Finland år 1808, hvarföre han befordrades till general-major och erhöill Svärds-ordens stora kors; men ingick den 5 Mars år 1809, utan nödtvång, en s. k. konvention, hvarigenom han gaf sig med 7,000 man, utan strid, fängen åt Ryssarne och till dem öfverlemnade alla förräder emellan Kalix och Umeå, ehuru en del af dem icke ens tillhörde hans division. Denna handling var högst olycklig för de följande krigsföretagen, emedan den betydligt minskade Svenska härens styrka och tillgångar.

Gripenflycht, Peter, hette förut **Schallerus**; men då han år 1675 adlades, antog han detta namn. Han var född i Småland och skickades år 1642, jemte sex andra ynglingar, till Stockholm, för att studera medicinen under Durietz, tjenstgjorde 1644 såsom fält-läkare vid Svenska hären mot Danmark, reste utomlands och promoverades till doktor i Angers, blef amiralitets-medicus och deltog i stiftandet af collegium medicum. Ansågs på sin tid för en ganska skicklig läkare. Han drunknade, då linjeskeppet Stora Kronan, på hvilket han var tjenstgörande, förolyckades under Öland den 1 Juli 1676.

Gripenflycht, Pehr, var en af Carl XII:s drabanter, befordrades till korporal vid korpsen, följde konungen under hans fälttåg och till Bender, der han dog ogift 1709, då ätten utgick med honom.

Gripenhem, Joakim, hette **Wibling** innan han adlades; men skref sig äfven sedan **Gripenheim**, son till en borgmästare i Söderköping, der han föddes år 1661, var först skrifvare i Pomeriska kammaren, sedan fältbokbällare vid den här, som år 1690, under general-major Mellins befäl, tågade till Rehn, förrättade sedermera dylika befattningar vid flera tillfällen och blef år 1701 öfver-kamerare och öfver-inspektör vid tullverket i Pomern, regeringsråd och kommissarie vid relocations-kommissionen, fick år 1726 afsked, med landshöfdinge titel, och dog år 1739.

Gripenhjelm, Edmund, son till prosten och kyrkoherden i Raspestad, Nikolaus Edmundi, antog

modernnamnet **Figredius**, hvilket sedan blifvit förbytt till trenne adliga släkters: Lejonstjernas, Gripendahl och Gripenhjelm. Född i Sköfde år 1622, blef student i Upsala 1640 och fick tillträde till erkebiskop Lenow hus, der han gifte sig med dennes dotter, hvilken hade ett födelsemärke på ena kinden i skapnad af en rätta, och för detta märkefärd tillika icke fått någon friare. Härigenom lade han grunden till sin lycka, ty svärfadern rekommenderade honom först till professor i historien, hvartill han utnämndes vid endast 28 års ålder, och 1657 till sekreterare i kongl. kansliet, samt handsekreterare hos konung Carl X Gustaf. Dennes förtroende vann han till den grad, att han icke allenast lät honom deltaga i sina hemligaste rådsläpningar, utan äfven på sotsängen utnämnde honom till lärare för sin son. Straxt efter konungens död upphöjdes han i adligt stånd. Den kongl. lärungen hedrade honom med sin ynnest, gjorde honom till friherre, riks- och kansli-råd samt häradshöfding i Österbotten, ehuru konungen sedermera undandrog honom sin nåd, då han kom till insigt af hans oskicklighet såsom statsman. Detta grämde den gamle, fäfänge hofmannen, så att han dog kort derefter d. 15 Dec. 1675. Har författat flera Latinska poemers, hvilka nämnas med beröm, en *Ecloga Sacra*, en afhandling: *De Statuis illustribus Romanorum*, som vunnit ett visst anseende utomlands. Hans son,

Gripenhjelm, Nils, var född år 1647. Det missnöje konungen trodde sig äga rätt att hyssa mot fadern, öfvergick likväl icke på sonen, den han tvertom visade aktning och förtroende, hvilket denne äfven förtjente genom sina insigter och sin embetsmannas duglighet. Gripenhjelm blef lagman, landshöfding i Falun och landtmarskalk vid 1697 års riksdag, under hvilken Carl XI afled. Såsom en af dem, hvilka önskade uppdraga regeringen åt Carl XII, höll han den 8 November till denne ett tal, hvari han, på ständernes vägnar, anmodade honom att sjelf öfvertaga riksstyrelsen. Carl glömde icke denna tjänst, och utnämnde honom år 1706 till kongl. råd och president i bergs-kollegium. Innan fullmagten hann till Falun, var likväl Gripenhjelm derstädes afiden i April månad. Han ägde utmärkta insigter i bergsvetenskapen och har utgifvit ett par skrifter, bland andra, en kallad: *Gensvar emot den nye Fontange-förföljaren*. Hans yngre broder,

Gripenhjelm, Carl, blef general-direktör öfver landmäteriet, till hvars upphjelpande han betydligt bidrog, i det han icke blott skaffade det ett eget hus, utan äfven besörjde en bättre undervisning åt dem, som egnade sig åt yrket. Han föranstaltade åtskilliga kartor och bearbetade sjelf en sådan öfver Mälaren. Han var äfven lycklig Svensk skald, och har författat *Kärleksqväden*, en *Pro- och Epilog* samt ett *Fägnepåde*, hvilka uppfördes vid hofvet. Hvarken hans födelse- eller döds-år äro bekanta.

Gripenhjelm, Axel Johan, son till Nils Gripenhjelm, blef år 1700 fändrik vid Dal-regementet, gjorde Carl XII:s fälttåg ända till Pultava,

der han blef fången. Han var då kapiten, fördes till Sarauski och måste qvarstanna här ända till år 1722. Hemkommen fick han väl öfverst-löjtnants karakter; men blott sin förra kapitens-indelning. Befordrades sedan, så att han år 1742 var öfverste för regementet och bivistade dermed slaget vid Wilmanstrand. Här hade han åter den olyckan, att, illa sårad, falla i fångenskap, hvori han qvarhölls till fredsslutet. Han utnämndes sedermera till general-major, vid stiftandet af ordnarne blef han kommandör af Svärds-orden och kort därefter landshöfding i Wester-Norrland. Dog ogift i Gefle, d. 25 Febr. 1755, nära 69 år gammal.

Gripensstedt, Jakob, har 1765 och 1768 utgifvit en *Beskrifning om torkugnar* och *En opartisk jemförelse mellan Svea Rikes tillstånd och derpå grundade realisationer 1665 och 1765*.

Gripensstjerna, Joel, son till kyrkoherden i Löth i Östergötland, **Dryander**, var född den 9 April år 1637. Emedan fadern efterlemnade elfva barn, kunde de naturligtvis icke erhålla något arf, utan Joel nödgades, vid 16 års ålder, afbryta sina studier. Besynnerligt nog var armodet hans ungdoms och ålderdoms följeslagarinna; men en ovanlig rikedom glänste öfver hans mannaår. Högre glänste likväl det ädla bruk han gjorde deraf; men det är bedröfligt, att vid namnet af en bland fäderneslandets mest förtjente medborgare nödgas fästa minnet af det senares oförsvarliga otacksamhet. Han hade, straxt efter faderns död, den lyckan att blifva känd af pfaltzgreffen Carl Gustaf, hvilken anställde honom vid kansliet, då han öfversatte sitt Grekiska namn till det Svenska: *Ekman*. Han följde sedan Carl Gustaf under dess krig och användes af förmyndare-regeringen vid fredsunderhandlingarne i Kardis, hvarvid han skrifvit sjelfva freds-dokumentet. År 1642 tog han afsked ur kansliet, blef 1666 uppsyningsman vid Avestads myntverk och Garpenbergs kopparverk, samt gifte sig med bankiern Peter Hanssens dotter, adlades, då han antog namnet *Gripensstjerna*, och förvärfvade så stor förmögenhet, att han ansågs för den förste penningeman i landet. Detta, i förening med hans fosterländska sinne, blef hans olycka. Under Carl XI:s krig, då statens tillgångar voro mer än en gång så medtagna, att det felades penningar till värfning af manskap och till andra de mest oundgängliga behof, försträckte han kronan den ena summan efter den andra, de der, sammanlagda, på 12 år gingo till det oerhörda beloppet af 6 miljoner 700,000 d:lr rmt, hvilket, efter sådespriset, svarade ungefär emot 2 miljoner 200,000 tunnor spannmål. Han utnämndes till riks-räntmästare och fick löfte på friherreskap, hvilket likväl uteblef, förvaltade tillsynen öfver koppartullen så väl, att den inbragte 50,000 d:lr mer än förut, upplann ett nytt sätt att ur isen utsåga den vid Dalarön år 1676 infrusna örlogsfloktan, och lade sjelf hand vid verket, ehuru med egen lifsfara, utrustade på egen bekostnad 50 ryttare, beräknade kronan till godo på en vaxel en ovanligt hög kurs och förhöll sig i alla hänseenden oegennyttigt. Icke desto mindre blefvo hans förskotter

honom icke ersatta, de förpantningar han, till säkerhet dertill, erhölet, indrogos vid reduktionen, jemte större delen af hans öfriga egendom; man bröt ett med honom ingånget kontrakt och väckte mot honom en rättegång för ett föregifvet kontraktsbrott, hvilket han skulle hafva begått. Den förtjente mannen dog således i fattigdom d. 26 Aug. 1697.

Gripensvald, Peter. Bland de många, som vid upphöjelsen i adligt stånd användt ordet Grip med något tillägg, och hvilka utgöra 21, förtjenar denne man ihågkommas för den oegennyttia, hvarmed han befordrade det allmännas gagn. Han hette förut *Larsson*, blef 1636 häradskrifvare i Östergötland, följde med Torstenssons här till Tyskland och anställdes der vid krigs-kommissariatet. År 1657, då han var krigs-kommissarie vid hären mot Norrige, anskaffade han, på egen kredit, allt som behöfdes till truppernas underhåll, och följande året upplånade han medel till utrustning af elfva örlogsskepp. Adlades 1675. Man känner hvarken hans födelse- eller döds-år.

Gripsholm, ett kongl. slott och en kungsgård, straxt invid Mariefred, beläget på tvenne holmar i Mälaren, i Kärnbo socken af Södermanland, 7 mil landvägen och 5 mil sjövägen från Stockholm. Enligt flere författare har Gripsholm förut burit namn af Ahl och tillhört den gamla ätten Stubbe eller Gren. Så långt man känner har det utgjort ett adligt gods och innehades 1280 af Harald Thorson. En Sten Haraldsson Gren skall hafva bott derstädes omkring år 1307. Det kom sedermera, genom förpantning, i det mäktiga riksdrotset Bo Jonsson Grips ägo, och erhöi sin första historiska märkvärdighet, genom ett möte derstädes af rikets herrar 1383, dit konung Albrekt så godt som nödgades iuställa sig och låta föreskrifva sig lagar. Man förmodar att Bo Jonsson har, om ej anlagt, likväl fullbordat slottets befästning, och att stället efter honom erhöi namnet Gripsholm. Hans enka, Margaretha Dufva, måste, mot en ringa ersättning, år 1404 afstå Gripsholm åt drottning Margaretha. Erik XIII, hade under Engelbrekt Engelbrektssons tid, 1434 derstädes en Dansk fogde Hartvig Flög, hvilken, då han hotades med belägring af Rekarne, tände eld på slottet och flydde. Det vestra tornet lär vara en lemning dertill. Eriks fogdar hade troligen under sin styrelse Åkers, Selebo och Daga härader, emedan konung Christoffer bekräftade sin morbror greve Hans af Ebersteins arfvingar uti besittningsrätten deraf, under namn af Gripsholm och dess län. Det måtte likväl fortfarit som en kronans tillhörighet, då det, utom vid andra tillfällen, tvenne gånger, jemte hela Selebo härad, förlänades åt biskopen i Strengnäs, efter hvilken det 1472 tillföll i arf riksföreståndaren Sten Sture den äldre, samt dertill hans systerson Erik Johansson Wase. Förmodligen har det äfven då varit ansedt som län; emedan Sten Sture gaf dertill vederlag, af sina ärfda gods, då han d. 6 Aug. 1472 tillträdde Gripsholm. Af detta skäl satte konung Gustaf I sig i besittning deraf, såsom ett få-

miljögods. I början af Augusti 1587 lät konungen lägga grunden till nuvarande slottet derstädes, hvartill inkallades byggmästaren von Kiöhlen. Byggnaden uppfördes vid det gamla s. k. Gripetornet, och gamla Stureskansan. Murarne nere i tomhvalfven gjordes ända till $7\frac{1}{2}$, och i väggarne till 6 å 7 alnars tjocklek mot anfallssidorna. I alla hörnen upphygdes torn, hvilka fått namn af Gripe, Wase, Kork och konung Eriks torn. Mot sjösidan försäkrades slottet genom en skansmur. Hela stranden kring slottet har i förra tider varit igenpälad under vattenbrynet, för att hindra landstigning, så att farten är fri endast genom två bryggor. Konungen tyckes varit rätt förnöjd med denna nya anläggning; ty han invigde det färdiga slottet ganska högtidligt. Han gaf här ett stort gästbad, hvartill alla rikets råd och de förnämsta af adeln voro bjudne. Festen varade i fjorton dagar, hvilka, utom den öfverflödiga välfägnaden, omvexlade med allehanda nöjen. En aftonmåltid utmärkte sig isynnerhet derigenom, att konungen inbar drycken och drottningen konfekten. När konungen ville fördrifva några glada dagar, begaf han sig till Gripsholm och tillställde då alltid nöjen. Till och med i sitt sista lefnadsår tillbragte han der en del af Februari månad. Efter denne store konungs död blef Gripsholm nästan ett statsfängelse. Hertig Johan hölls der i fångenskap af konung Erik, från d. 29 Aug. 1563 till d. 6 Okt. 1567. Under denna tid föddes hans gemål en prinsessa som benämndes Isabella 1564, och prins Sigismund 1566, i det rum och den säng, som ännu visas. Men det nyckfulla ödet omvexlade snart och oförmodadt; ty Erik blef afsatt år 1568, och insatt i fängelse först på Åbo slott. Han fördes om våren 1571 till Kastellholm på Åland och om hösten till Gripsholm. Midt i rummet N:o 44 i lilla tornet inrättades ett särskildt rum, eller rätare en stor bur, med en gång rundt omkring för vakten. På väggarne voro fyra fönstergluggar, försedde med jerngaller. Inom den yttre jerndörren fanns en dörr af trä, beslagen med jernskällor korsvis, emellan hvilka var skoret ett hål, hverigenom maten förmodligen inräcktes. I detta rysliga fängelserum lät konung Johan insätta sin bror. Framför ett af fönstren i förenämnde fängelse är golfvet tätt intill muren mycket nött, hvaraf man gissar att konungen dagligen uppehållit sig på detta ställe. Häfdatecknare äro icke ense, om det var i detta fängelse som Erik blef skjuten genom armen af befälhafvaren Olof Stenbock och lemnad i sitt blod. År 1573 fördes Erik till Westerås. Bland andra här insatta förnämna fångar räknas isynnerhet erkebiskopen Abraham Angermannus, som blef insatt 1599 och dog här 1607, nästan borttjärd af ohälsa. De fyra riksråden som halshöggs i Linköping 1600, sutto här en tid under deras fångenskap. Öfverste Arvid Stålarbom dog här af ålder och sjukdom. Hogenschild Bjelke satt här från 1602 till 1605, då han, den 3 Juni, halshöggs i Stockholm. Med honom sutto en tid tvenne förnämna Polackar, hvars öden äro okände. Stålbållaren på Kalmar slott,

Carl Gustafson Stenbock, drottning Catharina Stenbocks bror, satt här statsfänge 1597. Den ryktbare tjuften Göthe (se: *Göthens malmgård*) var äfven inspärrad här, till dess han afstfades i Stockholm 1736. De flesta af förutnämnda personer lära bebodt N:o 123. Biskoparne i Strengnäs Magnus Sommar och Botvid Sunonis blefvo här insatte 1553. — Icke något af de kongl. slotten, om ej Drottningholm, har så ofta varit besökt af de kongl. familjerna, som Gripsholm. Genom arfskifte tillföll det hertig Carl, hvilken, såsom konung, gaf det till morgongåfva åt sina gemåler. Det tillföll sedermera hertig Carl Filipp 1610, blef enkesäte åt Gustaf II Adolfs gemål 1632, hertig Carl Gustaf erhöill det 1649 och lemnade det 1654 åt sin gemål. År 1744 fick enkedrottningen Lovisa Ulrika det till enkesäte; men det utbyttes sedermera mot Svartsjö kungsgård. Ifrån 1719 års riksdag har Gripsholms slott varit under konungens enskildta disposition, hvilket ytterligare stadfästades under 1772 års riksdag. År 1773 kom Gripsholm under Gustaf III:s ägo. Slottet hade, under de förra innehafvarnes tid, undergått flera betydliga förändringar, och äfven här och der blifvit tillbyggt; men Gustaf III satte det i fullkomligt stånd. En flygelbyggnad uppfördes och rummen målades, tapetserades samt möblerades med smak och prakt. Gripsholm blef ett glädjens och nöjens hemvist. Konungen begaf sig ofta hit med sitt glada och lysande hof. Här gåfvos stora fester och tornerspel uppfördes; här dansades, sjöngs och tillställdes lekar, förklädningar och nöjen på alla upptänkliga sätt. Konungen lät 1781, uti den s. k. drottningeflygeln, inrätta en theater, enligt förslag af greve Cronstedt, allt i ädel och smakfull stil. Theatersalen anses vara en af de täckaste i Europa. Konung Gustaf IV Adolf besökte också stundom Gripsholm och gaf äfven fester derstädes; men anade väl ej då, att han en dag skulle, stött ifrån Sveriges thron, här tillbringa någon tid som en hög statsfänge. Han blef nemligen hitförd med sin gemål och barn, efter regementsförändringen 1809, och kvarhölls här intill sin afresa till utrikes ort. I senare tider, och isynnerhet under konung Carl XIV Johan, har Gripsholm vunnit ett större intresse och ett högre värde genom den ypperliga tafvelsamling, som der tid efter annan blifvit sammanbragt och väl ordnad. Dessutom märkes i theatervänningen Ehrenstråhls sköna samling af Carl XI:s hästar. Taffloras antal stiger öfver 1,500 stycken. Konung Carl XIV har låtit till det yttre återställa slottet, sådant det var i Gustaf I:s tid, med sedan skedda förändringar och utvidgningar, och invändigt har den kungliga familjens frikostighet lemnat dyrbara minnen. Konung Oscar har äfven låtit öka porträtternas antal med Gustaf IV Adolfs, hvilket under en förfluten tid saknats derstädes. Framlidne riksmarskalken greve Fleming samt excellensen frih. Stjerneld hafva betydligt medverkat till samlingarnes förökande. Den senare hade isynnerhet mycken möda, att få Carl Augusts porträtt intaget i samlingen. Slottet, med sin till-

byggnad, har 96 rum, samt 23 hvalf och källare. Här finnes dessutom en rusthammare, ett stort bibliotek samt många forntidsminnen. Slottet har genom denna samling blifvit dyrbart för den sköna konstens vänner, och kärt för hvar och en som älskar sitt fosterland. Runstenar finnas flera vid Gripsholm. På berggården stå tvenne stora metallkanoner; hvarom se *Gallen* och *Suggan*. Gripsholm har, från Bo Jonssons tid, haft egna befälhafvare. Efter 1544 kallades de ömsom slotts-sven, slotts-hoppman och hauptman. Sedermera hafva de erhållit namn af ståthållare. Slottsförvaltningen innehafves nu af borgmästaren i Mariefred. Kalendern upptager vid Gripsholm, ståthållare, predikant och läkare. En fabrik för ättika och såpa och åtskilliga kemiska tillverkningar var här anlagd; men afbrann år 1825, likasom Gripsholms kungsladugård. Årliga anslaget för Gripsholms kongl. lustslott är 1,470 R:dr, samt arrende- och hyresmedel omkring 1,200 R:dr B.ko. Å slottstaten utbetalas aflöningar, pensioner, m. fl. utgifter till ett belopp af cirka 4,000 R:dr B.ko.

Gripsholms f. d. Kongl. Bränneri, var beläget utmed staden Mariefred, af sten, prydligt byggt, ett af de största i riket. Det hade 29 pannor, hvilka inrymde ifrån 1,200 till 3,000 kannor hvardera. Årsbränningen steg till 18,000 tunnor spannmål.

Gripshufvud, ett stort skepp, tillhörigt konung Johan, hvilket uppbrann i Kalmar sund; förde 500 skerpentiner.

Grisbach, Georg, var född i Braunschweig år 1587 och studerade bergsvetenskapen, särdeles mineringskonsten, hvilken han sedan med stor fördel använde både i krig och fred. Han var först minör-kapiten hos greffen af Mansfeld; men gick år 1624 i Svensk tjänst, der han vidtog åtskilliga anstalter vid Fala och Sala grufvor, hvilka medförde mycken besparing. År 1625 och de följande åren deltog han i Gustaf II Adolfs fälttåg i Lifland, Preussen och Pomern, bidrog, genom sina minor, till Keckenhusens, Mitau, Birsens, Selburgs och Pautzkes eröfring, satte, genom dylika, Birschau och Marienburg i ett så fruktansvärt försvarstillstånd, att fienden ej vågade angripa dem, medverkade till intagandet af Strassburg, Neuburg, Damgarten och Ribenitz, m. fl. År 1631 återvände han till Sverige och till bergsmannayrket, anlade ett nytt schakt i Sala, afskaffade det der brukliga vindspelet, hvarigenom han årligen besparade 6,000 R:dr i arbetskostnad, afledde, genom en 6,000 alnar lång väg, vattnet från grufvan Makalös i Salberget, o. s. v. Såsom belöning för dessa förtjenster adlades han år 1641, och erhöill en donation af 20 hemman i Upland. Till orgelverket i Sala stadskyrka skänkte han tre siffverpipor, vägrande 224 marker. Dog år 1651. — Hans sonson,

Grisbach, eller som han äfven skref sig, **Grysbach, Carl Gustaf**, gick i krigstjänst, blef först fältväbel och 1693 fændrik vid Dal-regementet, samt var år 1700 kapiten, följde Carl under alla dess fälttåg, erhöill derunder fyra ser-

skildta sår, blef fången vid Paltava, fördes till Nischnei, qvarhölls der till den allmänna befrielsen 1722, undäck, efter återkomsten, öfverste-titel; men dog hastigt 1728 i en ålder af 65 år. Ätten utslöckade med hans son, löjtnanten vid artilleriet, **Gustaf Fredrik Grisbach**, hvilken dog ogift 1784.

Gris betalar ofta det gammal so bröt, med detta ordspråk betecknas, att barnen ofta få ungälla, hvad föräldrarna brutit.

Grisbäck eller **Gåsbäck**. Se: *Mötel vid Brömsebro*.

Grislehamn, belägen i Vaddö socken af Upland, vid det så kallade Ålands haf, $3\frac{1}{2}$ mil från Norrtelge, kallas nu mera *Gamla Grislehamn*, hade kongl. postkontor, hvarifrån resande färdats öfver till Åland, samt derifrån och hit tillbaka. Hamnen var farlig att segla till och detta allmänna postställe för postfarten emellan Stockholm och Finland är nu flyttadt härifrån 2 mil högre norr ut, till *Byholmarne*, som nu benämnas *Nya Grislehamn*, der ett stenhus är uppbyggt till postkontor och för resandes bekvämlighet. Postkontoret hitflyttades år 1757, och ligger på Björnholma ägor. Posten öfverföres numera af krono-båtsmän, under befäl af en flottans under-officer. Sjövägen härifrån till Åland är lika lång som från Gamla Grislehamn. En telegraf upprättades år 1798, på ett högt berg nära postkontoret. Afståndet från telegrafens på Signilsskär är $3\frac{1}{2}$ mil. Handlande i Norrtelge, Östhammar och Öregrund få, med jordägarne samtycke och Kongl. Maj:ts befallningshafvandes tillstånd, handla uti Grislehamn med viktualie-varor.

Grisula (Uria), ett fogelslägte tillhörande simfoglarnes fjerdte familj, som alltid vistas på eller vid hafvet, aldrig vid sött vatten, samt simma och dyka förträffligt. Könen äro lika till färgen, rugga två gånger om året och äro olika sommar och vinter; angfogeln nästan lik de gamla i vinterdräkt. De lefva i engifte, häcka, kolonivis, i hål bland skären, samt lägga då på bara stenar 1—2 ägg, hvilka rufvas af båda könen vexelvis. Hos oss förekomma tvenne arter, nemligen *Sittgrissla* och *Tottegrissla*. (Se dessa ord.)

Groa (mythol.). Då Thor stridde mot jätten Hrungner, slungade jätten sin stenkubba mot den mäktige Asen. Klubban gick sönder; men en flisa deraf fastnade i Thors hufvud och det var omöjligt för alla de närvarande att få den lös. Sturlesons Edda berättar vidare härom sålunda: "Thor for hem till Thrudvagu och stenen satt ännu kvar i hans hufvud. Då kom till honom en jätteqvinna som hette Groa, Örvandels, den tappres, hustru. Hon sjöng öfver Thor en trollsång, till dess att stenen lossnade. När Thor fann detta och började få hopp om att stenen snart skulle gå lös, ville han erkänna Groa dess läkedom och på något sätt fröjda henne. Thor berättade då för henne den händelsen, att då han vadade öfver Elivågorna, hade han, uti en hö-kasse, berit Örvandel på ryggen, nordan från Jotunhem och till minne deraf var detta, att då en hans lå hade stuckit ut ge-

nom hö-kassen och blifvit förfusen, så bröt Thor af den och kastade den uppåt himmelen, och gjorde deraf en stjerna som kallas Örvandels tå. Thor sade, att det icke månade blifva långt till, innan Örvandel skulle återkomma hem. Groa blef deröfver så glad, att hon glömde sin trolldång, så att stenen icke blef lösare, utan sitter ännu kvar i Thors hufvud. Hvar och en bör derföre akta sig att kasta en sten öfver golfvet; ty dervid röres stenen i Thors hufvud."

Grobhan eller **Grovhan**. Man vill härleda detta ord från ett ökaamn, som man tillade Johan Gühransson Gyllenstjerna, för dess råa seder. Man kallade honom "grofve Jan", hvaraf sedan blifvit grobian, benämningen på en rå, ohysad människa. — Rättaste härledningen är dock sannolikt från det Tyska *Grober Jahn* eller *Grob Jahn*.

Groblad, läkeblad, vägbrädd (*Plantago major*), en mångårig växt, hvaraf tvenne arter förekomma vid vägar, byar och åkrar, öfver hela riket. Fröna kunna samlas till föda åt sångfoglar, och bladen begagnas vanligen af allmogen till att dermed förbinda sår.

Groda (*Rana*), ett djursläkte, tillhörande amfibierne andra flock, batrachier, som har tänder i öfverkäften och gommen, men inga i underkäften; tungan fastvuxen vid underkäften, antingen framtill eller vid hela undre sidan och liggande bakvänd i munnen; bakbenen mycket längre än frambenen, och gången i följd deraf hoppande, andningen sker medelst luggor, men genom ett slags sväljning af luft, i följd hvaraf djuret kväfves om munnen hålles öppen. De hos oss förekommande arter äro: *Vanlig groda*, *Kållfrö* (*R. temporaria*), till färgen ofvan olivgrön, grå och brun med svarta teckningar eller spräcklor, inunder blekgul, under hakan ned till bröstet och munnen iouti hvita, tungan köttfärgad. Förekommer allmänt öfverallt i riket och håller sig om vintern på botten af kärr och vattensamlingar, utan att ändock ligga i dvala. Larvtillståndet tillbringas alltid under vatten, och andningen sker då medelst gälar; de utvecklade djuren äro till alla delar olika de fullt utbildade, och försedda med en liten stjert, hvilken sedermera alldeles försvinner. Födoämnen utgöras af insekter, sniglar, maskar och andra skadliga djur, genom hvars bortskaffande de gagna. *Ättlig groda* (*R. esculenta*), till färgen ofvan grönskaktig med svarta fläckar och ett långs gående gulaktigt streck uteder ryggen. Förekommer hos oss endast vid Gammalbacka i Östergötland och på några ställen i Skåne, samt vistas mera i vattnet än den föregående, födoämnen äro desamma som dessas, och han användes i östra Europa till mat-anrättningar, emedan hans lärkött är ytterst fint till smaken och lemnar ett frikasé, som är finare än af kycklingar. Under namn af groder förekomma dessutom hos oss några andra djur af samma familj, och af andra släkten, neml. *Löfgroda*, *Klockgroda* och *Löhgroda*. (Se dessa ord.)

Grofvared, annex till Wing, beläget i Ås härad af Elfsborgs län, 2 1/4 mil N.V. från Ulricehamn. Kyrkan är liten, gammal och af okänd ålder. I

socknen märkes tvenne säterier: *Sögdården*, 1 mtl. och *Tisseds*, 1 1/2 mtl. Flere domaresäten och stenkummel finnas i församlingen. Här märkes ock en liten sjö, från hvilken Lida-ån har sitt ursprung. Socknen består af 8 mtl. och har 288 invånare på en areal af 2,916 tunnland, af hvilka 160 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Grolanda, en socken, med Jäla, belägen i Frökinds härad af Skaraborgs län, Wilske kontrakt och Skara stift, 2 mil S.V. från Falköping. Annexet Jäla är beläget i Wilske härad. Grolanda kyrka, en af de vackraste på landsbygden, är stor och rymlig, var före reformationen trenne gånger tillbyggd; men blef år 1759, då Skerfums socken införlifvades med Grolanda, alldeles änyo ombyggd. Skerfums kyrka, fordom offerställe, hade år 1757, blifvit alldeles raserad, dock kvarstå ännu murar och kyrkogården med sin inhägnad. Inom socknen märkas trenne säterier: *Olofstorp*, *Simontorp* och *Höfre* eller *Höfverne*, hvardera om 1 mtl. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 19 mtl. och har 756 invånare. Af dess areal 8,077 tunnland. ligga 2,245 inom Wilske härad, och 125 äro sjöar och kärr. Adr. Falköping.

Grooth, *Carl von*, född år 1684, död 1758, såsom president i kommers-kollegium, friherre och kommandör af N. O., en på sin tid mycket använd och brukbar embetsman, hvilken omnämnas isynnerhet för sin sällsynta skicklighet som protokollsförande. Han blef, vid icke fyllda 16 års ålder, kanslist i kommers-kollegium, fick år 1712 föra protokollet i den del af senaten, som hade försvarsverket under sin vård och blef derigenom känd af flera betydande personer, samt erhöi en mängd uppdrag, såsom ledamotskapet i amiralitets-, ekonomi-, mynt- och Pomerska kommissionerna, i sekreta-utskottet under fyra riksdagar, samt blef kammar-råd och landshöfding i Upsala. Den friherrliga ätten utgick med honom.

Grop. Att i gropar fånga djur anses vara det äldsta sättet för detta ändamål. Det omtalas i de gamla klassiska författarnes skrifter, och nyttjas ännu i alla länder, att fånga björnar, varg, säf, elg, m. fl.

Grossa, kallades ett Gottländskt mynt, som, enligt myntordningen af år 1453, skulle räknas för en örtug.

Grossheeren, slaget vid, d. 23 Aug. 1813. Franska hären, hvilken under Oudinot ryckte fram mot Berlin, möttes här af Nord-armeen, under kronprinsens af Sverige befäl, och blef slagen med en förlust af 26 kanoner och 2,000 fångar. Öfverste Cardell, som med ett batteri artilleri angrep en division af fiendens venstra flygel och der förorsakade ett stort nederlag, bidrog icke litet till segern. Berlin var härigenom räddadt.

Grosshandel är icke blott i dagligt bruk, utan äfven i lagstiftning skild ifrån minuthandel. Skillnaden består, enligt handels-balken, deruti, att grosshandlaren ej får begagna öppen bod och ej får sälja annat än hela eller halfva stycken, vare sig att varornas quantitet bestämmes efter vikt eller mått, således blott hela eller halfva läster,

skeppund, tunnor, ankare, o. s. v. Skulle den som drifver grosshandel göra intrång i minuthandlarnes yrke, är han underkastad böter till samma belopp som varans värde. Till handels-balkens stadgande om grosshandel kan äfven räknas föreskriften om utlänningars köpenskap, alldenstund utländsk man, som kommer till stapelstad med sina varor, är förbunden att sälja dem der i gross, under samma ansvar, som för inhemsk grosshandel.

Grosshandels-societetens i Stockholm pensionsfonder. Dessa utgöras dels af societetens pensionskassa, hvilken år 1842 uppgick till 66,666 R:dr 32 sk. B:ko, och hvarifrån understöd till belopp af 4,287 R:dr 24 sk. utdelades till 67 behöfvande medlemmar af grosshandels-societeten, deras hustrur, enkör och barn, dels af ett utaf en sammansatt Hagborn donerad kapital, stort 12,000 R:dr, hvaraf pensioner, hvardera utgörande 100 R:dr, utgingo till 6 behöfvande enkör och döttrar af grosshandlare och skeppsklarerare.

Grossman, Emanuel, fältskär vid Carl XII:s här uti Lifland och sedan vid Fals grufva samt krono-konststaten, var född i Berlin år 1673 och studerade isynnerhet Oriental-språken. Hans bror, som var fältskär och genom detta yrke vann sin goda utkomst, öfvertalade honom att gå samma bana, hvilket han äfven gjorde, utan att någonsin förut hafva tänkt på kirurgien. Han blef anställd vid Svenska hären och följde den i några år; men kom sedan till Stockholm, der han väckte Hjärnes och presterskapets uppmärksamhet genom sina ovanliga kunskaper i Arabiskan och Grekiskan. Först år 1706, då han med beröm praktiserat i många år, tog han examen inför kirurgiska societeten i Stockholm. Död d. 23 Febr. år 1746.

Grotherus, Wilhelm, var på en gång läkare och apothekare i Kalmar, der han lærer hafva vunnit anseende, emedan han kallades derifrån att biträda vid konung Gustaf Wasas sista sjukdom. Han gaf äfven hopp om konungens återställande; men då hans förutsägelser slogo felt, led hans rykte icke litet derigenom. Icke desto mindre qvarstodnade han någon tid vid hofvet såsom läkare; men fann rådligt att resa utomlands och taga doktorsgraden. Lärer hafva dött omkring år 1570.

Grothusen, Christian Albrekt, son till general-löjtnanten, friherre Otto Johan G., gick tidigt i krigstjänst och var redan öfverste-löjtnant, då han år 1704 deltog i slaget vid Posen. Hans befordringar gingo likväl icke fort sedan den tiden, ty han var ännu 1710 endast öfverste och hann aldrig längre än till general-major, hvilket är så mycket mera förvånande, som han i Turkiet utgjorde Carl XII:s dagliga sällskap och syntes åtnjuta hans synnerliga förtroende. Han använde honom isynnerhet i diplomatiska värf, till underhandlingar med Porten, hvari han var så lycklig man kunde blifva det, hvilket bland annat synes deraf, att han med sin svit fick tillåtelse att besöka Sofia-moskéen i Konstantinopel, en ynnest, hvilken aldrig förut vederfarits någon kristen. Ett prof, ej blott på sin skicklighet som underhandlare,

utan äfven på sitt oförskräckta mod, gaf han, då han ensam och obeväpnad gick ned till Janitscharerne, hvilka stodo uppställda för att angripa konungens hus, och genom sina föreställningar vann dem till den grad på sin sida, att de hotade sina egne chefer med uppror, om man ville föra dem till den åsyftade stormningen deremot. Han hade äfven konungens kassa om hand, och man känner hans lakoniska redovisningssätt derföre, då han t. ex. en dag förelade konungen en räkning så lydande: "Utgifvit 60,000 R:dr, enligt Hans Maj:ts ädelmoda befallning, åt Svenskar och Janitscharer och resten af mig förtärd", hvilket särdeles behagade konungen. Efter återkomsten till Pomern blef han 1715 utnämnd till general-major, öfverste för Bohus läns dragoner och kommandant på Üsedom; men hans bana afbröts samma år af döden, hvilken träffade honom i drabbningen vid Stressow på Rügen.

Grotius, Hugo. Denne store rättslärde och Latinske skald, lika aktningssvärd för sin karakter, som för sin lärdom och sitt snille, tillhör så till vida Sverige, som han anställdes i dess tjänst, der kom till det anseende och betydenhet hans egenskaper förtjente, och det tillegnade sig hans efterlemnade boksamling och manuskript, hvilkas inköp försörjde hans enka. Han var född i Delft i Holland år 1583 (enligt andra uppgifter år 1582), och blef tidigt känd i hela Europa genom sina skrifter, särdeles genom sin afhandling: *de Jure belli et pacis*, hvilken ännu gäller som ett kardinal-arbete i folkrätts-läran, samt genom sitt deltagande i sitt lands politiska och religiösa tvister och den förföljelse detta ådrog honom. Gustaf Adolf, som satte stort värde både på den ofvannämnda boken och dess författare, ernade kalla honom i sin tjänst; men denna föresats gick ej i verkställighet förr än efter konungens död. Axel Oxenstjerna utnämnde honom år 1634 till Svensk minister i Paris, der han qvarblef i elfva år, och utträttade mycket till Sveriges gagn, ehuru han hade att strida mot Richelieus afund och intriger. Han tvang likväl äfven denne att omsider göra sig rättvisa. År 1645 begärde han emellertid sjelf att bli hemkallad, dertill förmädd, dels af ålder, dels af trötthet vid statsmannalifvet, och kom till Sverige; men stannade der endast någon kort tid och tog afsked, förebärande sina år, sin sjuklighet och det kalla luftstrecket, kanske egentligen emedan han icke ansåg sig helt och hållet behandlad med den uppmärksamhet han förtjente. Han erhöll nu af drottning Christina sina återstående fordringar, en gifva af 4,000 R:dr, ett smycke, värdt 600 R:dr och en guldvärja, värd 600 kronor, samt försäkran om ett årsunderhåll af 2,000 R:dr. Detta kom han likväl icke att länge begagna, ty hans resa till Tyskland besvärades af svåra stormar, och, då han anlände till Rostock, voro hans krafter så medtagna, att han afled der den d. 25 Aug. sistnämnda år. Utom den förut omtalade skriften, anmärkas hans *Göthernes historia*; *De veritate religionis christianæ*; *Annales et historiae de rebus belgicis*; *Tragoedia*, m. m.

Grotte, Svem, lærer hafva härstammat från släkten Store i Östergötland, och kallades Grotte, enligt detta ords liktydighet med stor. Var prost öfver Wermland, då han år 1436 valdes till biskop i Skara. Konung Christian I ville befordra en Benediktus Gustavi till biskopsstolen och de båda männen tyckes hafva kämpat derom, och ömsom fördrifvit hvarandra. Den sistnämnde, hvilken torde varit en orolig lycksökare, och än hållit Christians, än Carl Knutssons parti, dog år 1461; men då hade sannolikt biskop Grotte redan förut gått ur världen. Man antager allmännast, att han år 1449 frivilligt nedlagt sitt embete och satt sig i ro på sina gods; men detta synes osäkert, emedan han år 1455 i Gudhem underskrifvit och förseglat Märtha Bengtsdotters gåfvobref på Flöda gård till Gudhems kloster. Berömmes eljest såsom en klok och välsinnad man.

Grotte var, enligt sagan, en qvarn, som konung Frode i Danmark förde med sig från sitt besök hos Upsala-konungen Fjolner, och hvilken drogs af tvenne jättemör, Fenja och Menja, dem han äfven fick med sig och behandlade som slafvinnor. De hade malit guld åt Fjolner; men qvarnen hade också den egenskapen, att hvad de begge möerna sjöngo om, det maldes åt Frode. Då han tvang dem att arbeta öfver höfvan, utan annan hvila, än medan göken gal, uppbragtes de deröfver, sjöngo död och förderf åt förtryckaren, och en röfvarhöfding, vid namn Mysing, angrep honom i Ledre, dödade honom och uppbrände staden. Härmed tog den gyllene tiden, Frodefriden, slut. Mysing satte nu jätteqvinnoerna på sina skepp och tvang dem att mala salt. De gjorde det så, att skeppet sjönk, och Östersjön, på hvilken de färdades, fick från den tiden salt vatten. Den sång, de plägade sjunga vid qvarnen, kallades *Grottesången*.

Grubb, Nils Nilsson, kyrkoherde i Umeå, der han afled år 1724, endast 43 år gammal. Han hade besökt flera utländska akademier, blifvit magister i Wittenberg, predikat för Carl XII i Alt-Ranstadt och utnämndes till hist. et moral. professor i Greifswald. Då han år 1711 fick fullmakt på Umeå pastorat, gjorde han, innan han återvände hem, en resa genom Holland och England. Härunder hade han i fäderneslandet blifvit misstänkt för pietism, hvarföre han måste undergå en examen i Stockholms konsistorium, der erkebiskop Spegel förde ordet. Nu först fick han prestvigas i Hornösand och tillträdde sitt embete. Hans nit för kyrkotuktens återställande inom församlingen ådrog honom åter beskyllningar för irrlärlighet, och vid 1719 års riksdag tillsattes en kommission att undersöka förhållandet; men hvilken frikände honom. Har utgifvit en *Berättelse om det så kallade Kyrko-oväsendet i Umeå stad; De rätte Christnes dageliga kors*, o. s. v.

Grubbe, Christoffer, hette förut Larsson, blef år 1641 president, som det kallades, i Kalmar och 1645 adlad. Var en lärd man, känd genom sitt *Breviarium Gustavianum; Penni Proverbiale; Prænomina Sævo-Gothica*, m. fl. Hans sonson,

Grubbe, Gustaf, född 1669, gick, efter slutade studier, i sjötjenst, först inom fäderneslandet och sedan i Holland, samt återkom till Sverige, der han år 1700, såsom kapiten på örlogsskeppet Holland, deltog i Carl XII:s landstigning på Seeland, gjorde sedan hela följande kriget, och befordrades derunder till schoutbynacht, blef slutligen amiral, president i amiralitets-kollegium, och, vid ordnarnas stiftelse, K. af S. O. Tre år senare utnämndes han till Serafimer-riddare; men undanbad sig denna ära, emedan han då var öfver 80 år gammal. Dog i Carlskrona d. 4 Nov. år 1759, efter nära 90 års lefnad och 75 års tjenstetid, under hvilken han bivistat en mängd större och mindre träffningar; men varit nog lycklig att hvarken sjelf blifva sårad eller förlora något af de fartyg han fört.

Grubbe, Samuel, son till majoren Carl Christoffer G., föddes d. 19 Febr. 1786, på egendomen Segloraberg i Elfsborgs län, blef år 1813 log. et metaph. professor vid Upsala universitet, och flyttades 1827 till eth. et polit. professionen, R. N. O. 1829, inkallades följande året i Svenska akademien och sedan i vitterhets- och vetenskapsakademierna. Utnämndes år 1840 till statsråd; men lemnade embetet år 1844. Ständerna hafva, uppå konungens förslag, åt statsrådet G. anslagit en pension af 3,000 R:dr B:ko. Har författat skrifter: *Om förhållandet mellan religion och moralitet; Öfversigt af Philosophiens närvarande tillstånd; Bidrag till utredande af samhällslärans grundbegrepp; Blick på utvecklingen af de filosofiska undersökningarna om det Sköna och den Sköna Konsten under det sednast förflutna halfva århundradet*, m. m.

Grud eller **Gridh** är ett begrepp, som tillhörde den gamla Skandinaviska samhälls-författningen. Då nemligen blodshämnden var det sätt, hvarpå oförrätter straffades och ingen annan försoning fanns för begångna brott än den frivilliga förlikning, som målsäganden beviljade, så erhöi denna fred namn af Grud eller Gridh. Den som lidit en oförrätt, ägde att välja emellan ett oförsonligt krig med den man, han förolämpat, och med hela hans släkt, eller att emottaga upprättelse, ifall sådan erbjöds honom, och gifva grud. Försoningen köptes t. ex. för mord ofta med böter. En gång gifven ansågs den helig och det räknades bland edsöresbrott att bryta den. Hämd på en fiende, sedan man gifvit honom grud, kallades *orättelær hämpdir*, ehuruval detta begrepp äfven har en vidsträcktare betydelse. Brott emot gifven grud var urbota nidingsverk, redan innan edsöresbrotten blifvit bestämda i landskapslagarne. I de äldsta tiderna var det sällsynt, att grud blef beviljad, ty man ansåg hämden för en hederspligt. Gottlands-lagen förklarade den för "oskämder man", som tog böter första gången de bjödos, ett bevis, att allmänna tänkesättet ansåg mindre hederligt att taga böter än att vädja till styrkan. Å andra sidan var det en pligt för den som begått ett dråp, att kungöra sin gerning och erkänna sig skyldig att bära följderna deraf, antingen blodshämndens strider eller att bjuda böter. Intill dess han er-

hållit grud var han fridlös, och i de äldsta tiderna hans närmaste släktingar jemte honom. I den mån logen trädde i själfhämödens ställe, försvinner först stadgandet om grud är lagstiftningen och sedermera äfven sjelfva saken ur sederna.

Grude, annex till Björke, beläget i Geseneds härad af Elfsborgs län, 3 mil O.N.O. från Alingsås, 3 mil N.N.O. från Borås. Kyrkan är af okänd ålder och byggd af gråsten. Socknen består af 9 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 312 invånare. Dess areal utgör 4,976 tunnland, af hvilka 35 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Grufberg, Isak Olof, blef vid 24 års ålder med. doktor och straxt derefter sekreterare i collegium medikum, hvilken tjänst han bestridde med lika mycken skicklighet som sin medicinska praktik; men kunde ej öfvervinna sin benägenhet för mjeltsjuka. I ett anfall deraf, skar han halsen af sig en natt 1764, endast 29 år gammal.

Grufvor kallas de gångar, hvilka i åtskilliga riktningar brytas uti berg för att vinna malmer och andra nyttiga mineralier, samt att undanröja allmänna bergarten. De äro försedda med erforderliga maskiner och byggnader för uppförandet af malm, bergart och vatten, samt att förekomma osund luft och osäkert berg, m. m. De drivas antingen blott på djupet, genom mer eller mindre lodräta sänkningsgar, och få i sådant fall namn af schakter, eller ock mer eller mindre vågräta, i en eller flera riktningar, då de kallas orter, sträckor, stollar, m. m. Oftast drivas de dock i begge dessa riktningar, eller som det kallas både på djupet och i fält, samt till högst betydligt djup och utsträckning under jordytan. Mera sällan bedrivs grufarbetet i öppen dag eller ofvan jordytan, emedan detta kan ske endast då mycket mäktiga malmgångar finnas uti högre berg, såsom t. ex. i Taberget i Småland, Gellivare i Lappmarken, m. fl. Innan grufvorna ännu blifvit afsänkta till något betydligare djup kallas de skärpningar, och om öppningen dervid, i anseende till malmgångens betydliga utsträckning i längd och bredd, måste göras mycket vid, får den namn af stöt. Annars söker man att göra sjelfva den första sänkningen eller s. k. dagöppningen så liten som möjligt, för att hindra inträngandet af dagvatten, d. v. s. regn och snö uti grufvan, och således minska mängden af det vatten, som i alla fall alltid samlar sig deruti, dit det framtränger ur bergets sprickor, och tilltager i mängd, i samma mån som grufvan blir djupare, likväl ej uti alla grufvor i lika grad, och för hvars bortskaffande kostsamma inrättningar, vattenkonster eller uppföringsverk måste anläggas, samt, då grufvan är mycket vattensjuk, ständigt hållas i gång, med tillhjelp af ångmaskin, vattenverk eller dragare, eller till och med afledas genom anläggande af oftast ganska långa stollar på betydligt djup, när grufvans läge sådant medgifver. Uppföringen af malm och bergart sker uti stora jernbeslagna tunnlor, kallade baljor, hvilka med tillhjelp af vindspel eller andra uppföringsmedel gå upp och ned i schaktet; men om detta icke är lodrätt, utan hvad man kallar donlägigt, d. v. s. bildar en något betydli-

gare vinkel emot lodlinjen, så måste dessa under upp- och nedgåendet släpa på dertill inrättade bäddar, eller så kallade slanggångar. Äfven för upp- och nedfarten i grufvan begagnas, då schaktet ej är donlägigt, sådana men mindre och lätta baljor, dock i allmänhet endast för fremmande personer, hvilka besöka grufvan, annars begagnas för upp- och nedstigandet s. k. farter eller stegar af flere slag, af 3 å 4 famnars längd, samt ställda hvarje längd för sig på s. k. hvilbinor, ett slags broar, hvilka finnas anbragta i schaktet. Till att förekomma olycksbändelser genom nedfallande af vid grufbrytningen eller sättning lossnadt berg eller s. k. ras, måste på vissa afstånd större massor af berget lemnas kvarstående emellan väggarna i schaktet eller botten och taket, i orter och stollar, och dessa få namn af bergsfästen, band eller pelare. Deras behöriga afsättning samt storlek bestämmes af geschwornorn och de utmärkas medelst en inhuggen krona, samt få vid stort ansvar ej borttagas, stundom ersättas de likväl till någon del genom en mängd tjocka bjelkar eller så kallade stämplar, helst af ek, hvilka indrifvas emellan bergväggarna, ehuru dessa ändock ej äro särdeles säkra. Då grufarbetet drifves i fält, måste på vissa afstånd i orten s. k. lichlöcher eller stollschakter nedsänkas från dagen eller öfverliggande orter, för att befrämja luftvexling, och, då grufvorna äro mycket djupa, anläggas egna luftvexlingsinrättningar eller ventiler för detta ändamål. Grufbrytningen verkställdes fordom och före krutets uppfinnande uteslutande medelst s. k. tillmaktning, d. v. s. genom bränning, på det sätt att stora eldar anbragtes emot berget, som dervid dels remnade af hettan, dels ytterligare bragtes att spricka genom hastig afkylning medelst påslaget vatten. Numera sker det dock hufvudsakligast medelst sprängning med krut, stundom likväl medelst tillmaktning eller s. k. kalkilning, det senare dock endast då grufarbetet drifves uti mycket lösa eller spruckna bergarter, såsom åtskilliga kalk-, gips- och lerarter, späcksten, o. dyl. Våra största och djupaste grufvor äro: Falu koppargrufva och Sala silfvergrufva; men utom dessa finnas ännu ganska många af betydligt djup och utsträckning, såsom Guldsmidshytte silfver- och blygrufva, Gustafsbergs och Carlbergs, Håkansboda, Riddarhyttan, Mormors och Bersbo koppargrufvor, Norbergs, Grängesbergs, Pehrshytte, Dalkarlsbergs, Pehrssbergs, Tabergs, Nordmarks, Dannemora, Herrängs och Utö jerngrufvor, m. fl. Med hänseende till malm-uppföringen märkas i Upsala län: *Dannemora grufvor* (se detta ord); *Carlsånga- och Jonagrufvan* på Norrön i Börstils socken; det så kallade *Helsingefället* i Alunda socken, tillhörigt ägaren af Kilafors bruk i södra Helsingland, med en malmvinst af omkring 9,945 skeppd årligen; *Ulfunge-grufvan*, i gränsen emellan Wiksta och Wendels socknar, som, efter iråkadt ödesmål, åter blifvit belagd med arbete och år 1839 lemnade 1,211 skeppd jernmalm, hvarefter den blifvit nedlagd; *Sala-grufvan*, i Sala socken, lemnade år 1840 endast 90 skeppd malm; *Olof Pears-grufvan*, ett nytt gruf-arbete på Elg-

lösa hemmans ägor, äfven i Films socken, hvilken år 1841 lemnat 3,852 skepp:d och 1842 mer än dubbelt, eller 7,798 skepp:d; åtskilliga *Österby* bruksägare enskildt tillhöriga grufförsök inom Films och Dannemora socknar, hvarifrån år 1841 hemtats 388 skepp:d och året derpå 889 skepp:d, samt *Vestra Pehrso-grufvan*, på Dannemora prestgårds ägor, som år 1842 gaf 400 skepp:d malm. I Stockholms län har malmbrytningen ur derstädes befinliga grufvor varit i aftagande, med undantag af Hargs och de å Utön, hvilka med hvarje år lemnat en ökad tillgång. *Herrängs* grufvor i Häfverö socken lemnade år 1838 23,240 skepp:d; år 1842 17,755 skepp:d malm; *Markdals* grufva, belägen i grannskapet af de sistnämnde, lemnade år 1842 3,000 skepp:d; *Wigelsbo* grufvor i Wahlö socken lemnade 23,000 skepp:d år 1842, 10,446 skepp:d år 1841 och endast 6,729 år 1843; *Kilafors* bruksägarers grufvor i Börstils och Hökhufvuds socknar lemnade år 1838 3,000 skepp:d, och 1839 ej mera än 400 skepp:d, efter hvilken tid de ej mera bearbetats. *Österby* bruksägarers enskilda grufvor hafva år 1838 lemnat 948 skepp:d, år 1841 710 skepp:d; *Hargs* bruksägarers enskilda grufvor hafva år 1842 lemnat 204 skepp:d; *Utö* grufvor gafvo, år 1845, 61,242 skepp:d malm; *Jerna* grufvor, hvilka år 1839 lemnade 14,199 skepp:d malm, hafva efter denna tid ej blifvit upptagne i landshöfdingembetets berättelse om bergsrörelsen i länet. I Westernorrlands län har för några år sedan upptagits en jernmalms-grufva, hvarest 2,000 skepp:d brutits under år 1842. I Westerbottens län finnes nu (1846) endast en sådan grufva, kallad *Näsberget*, belägen i Jörns socken, 7 mil från hafskusten, brytningen har de senare åren aftagit. I Norrbotten märkes *Gellivare*, der år 1845 brötos 5,274 skepp:d jernmalm och *Schiangelit*, der 418 skepp:d kopparmalm brötos. Ur samtliga grufvor i Nya Kopparbergs bergmästaredöme brötos 1845 jernmalm 48,522 skepp:d och kopparmalm 13,209 skepp:d. Inom Nora bergslag brötos samma år 119,089 skepp:d jernmalm, hvaraf 12,352 skepp:d vid *Nya Flintan*. Inom Lindes och Ramsbergs bergslags grufvor brötos 29,904 skepp:d; inom Lekebergs 5,902 och inom Lerbäcks 9,876 skepp:d jernmalm. I *Tabergs malmsfält* i Jönköpings län brötos 48,010 skepp:d; i Föröhlä 13,000 skepp:d. *Klefva nickelgrufva*, 1,065 skepp:d nickel. *Salberget* lemnade, till mynnat, 3,646 skålp:d silfver. I grufvorna inom Kalmar län brötos endast 7,824 skepp:d jernmalm. *Elzviks silfververk* vid Guldmedshyttan lemnade 1,304 skepp:d verkby och 1,560 skålp:d silfver.

Grufvorn utmål kallas det fält, som är afmätt för bedrifuendet af en grufva, så att ingen annan äger rätt att öppna bergverksarbete inom dessa gränser, ej heller gruf-ägaren att öfverskrida dem. Jernbergs-ordningen 1649 bestämde grufvornas utmål till 200 famnar i kvadrat, ehuru serskilda bestämmelser sedermera blifvit gifna för vissa grufvor, och kongl. förordningen af d. 20 Okt. 1741 meddelade nya stadganden för de grufvor, som efter den tiden kunde komma att anläggas.

Grufvdrängshjelp kallas en afgift i spansmål, hvilken af gammalt plägat utgå ifrån vissa socknar till Sala silfververk, dels för att dermed underhålla den s. k. konststaten, dels ock för andra ändamål. Kongl. Maj:ts nådiga fastställelse å Sala silfververks transport till bergslagen af d. 9 Sept. 1741, anslår till det ofvannämnda ändamålet grufvdrängshjelpen af socknarne inom Salbergs län, och förordnar dessutom, att af dessa medel borde upprättas ett magasin till fattige grufarbetares understöd. Grufvdrängshjelpen bestämdes af en kommission, hvilken var nedsatt i Sala 1733, till en fjerdedels tunna säd och åtta öre samt för hvarje mansperson, öfver hvilken dryga afgift allmogen förgäfves klagade vid 1738 års riksdag.

Grufvu-rätt kallas en domstol vid Sala och Fala grufvor, hvilken upptager sådana mål, som angå grufvans angelägenheter. Grufvu-rätten står under hofrätten såsom öfverdomstol, sedan bergskollegii domsrätt blifvit till största delen upphäfd.

Grufvustämman kallas de sammankomster emellan gruf-delägarne, hvilka det åligger geschvornerna att hålla, då arbetsplaner uppgöras och grufvans skötsel och drift i allmänhet bestämmas.

Grufvu-tingsrätt är en serskild domstol vid Stora Kopparberget, som upptager frågor om lagfart och fasta, m. fl. rättegångsmål, hvilka ej höra till den vanliga grufvu-rätten. Dess ledamöter, liksom grufvu-rättens, lyda, i och för sin domarebefattning, under hofrätten.

Grumhetta, mycket väl. Jemtlands-dialekt.

Grums härad i Wermlands län innefattar 5 socknar, nemligen: Nor, Segerstad, Grums, Borgvik och Ed, utgörande tillsammans 117 mtl. med 9,162 invånare. Marken är mera bergaktig än jemn, likväl finnas på åtskilliga ställen ansenliga slättmarker med god och bördig jordmån. Sädesodling, boskapsskötsel, skogshygge och bruksrörelse utgöra inbyggarnes förnämsta näringsfång. Största strömmen är *Fryks-elven*, som här kallas *Nors-elven*, och utom insjön *Wenern*, med dess vikar *Borgvik* och *Grums*, äro *Wermelen*, *Lagern*, *Lyngen* och *Emsen* de betydligaste insjöarne. Märkligaste orterna äro jernbruken *Borgvik* och *Edsvalla*, samt säterierne *Agnhammar* och *Segermon*. Häradets areal utgör 99,446 tunnland, af hvilka 6,345 äro sjöar och kärr.

Grums, annex till Nor, beläget i Grums härad af Wermlands län, $2\frac{1}{2}$ mil V. från Carlstad, vid Wenern. Här märkes säterierne: *Agnhammar*, *Lång* och *Sem*, trenne urgamla gods. Socknen har 2,748 invånare. Jemte Borgviks kapellförsamling innefattar den $42\frac{1}{2}$ mtl. på en areal af 46,332 tunnl., af hvilka Grums ensamt har 4,120 tunnl. sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Grundel, Jakob, född d. 16 Maj 1590 i Stockholm, var först rådman, sedan borgmästare i sin födelsestad, samt 1652, då embets-kollegium inrättades, dess förste ordförande. Adlades 1663 och dog 1669. Var far till den namnkuonige Simon Grundel Helmsfeldt.

Grundel, Jakob, halfbroder till Helmsfeldt, och son af borgmästaren Jakob Grundels senare fru. Han anställdes d. 25 Juni 1673, såsom konduktör vid Dünamündes skans, tog afsked från denna befattning och gick in vid flottan 1675, som volontär, tjente vid åtskilliga regementen, tills han år 1709 blef öfverste för Södermanlands regemente, hvilket han anförde med heder i slaget vid Helsingborg år 1710. Under sin tjenstetid bivistade han dessutom tvenne sjöslag mellan Svenska samt Danska och Holländska flottorna, jemte slagen vid Halmstad, Lund och Narva, samt landstigningen på Seland. Blef landshöfding öfver Westerbotten 1719, general-major och friherre, och vid sitt afskedstagande, år 1733, general-löjtnant. Född 1657, död 1737.

Grundén, A. A., prost i Söderala, född 1746, död 1802, har utgivit flera undervisningsböcker, samt *Gellerts Lefverne*, och en afhandling: *Utrum nimius in republica esse possit literatorum numerus?*

Grundlagar kallas de urkunder, som bestämma statsmagternes, konungens och folkets förhållanden till hvarandra. De innefatta den s. k. *statsrätten*, hvilken äfven kallas *offentlig rätt* (jus publicum), i motsats till *privaträtten*, som föreskrifver enskilda medborgares rättsförhållanden inbördes och till staten. Sveriges grundlagar äro bestämdt skiljda ifrån den öfriga lagstiftningen, och kunna förändras blott med iakttagande af serskilda former. De voro icke så fordomdags. Då funnos de stadganden, som utgjorde sjelfva statsförfattningen, blandade med den öfriga lagen och betraktades lika med den. Konunga-balken i landslagen var Sveriges grundlag i gamla tider. I viss mån kunde dit räknas äfven konung Gustaf I:s testamente, samt ännu mera de försäkringar, dem konungarne brukade gifva vid sitt uppstigande på thronen, jemte en mängd reccesser och fördrag, hvilka afslutades vid herredagarne. Dessa tiders statsrätt var således skingrad i flera urkunder, och det dröjde länge innan de samlades till en kodex. Den äldsta handling, som bär namn af regeringsform är af år 1634; men den uttömmar icke det begrepp, som nu fästes vid detta namn. Den är mera en förvaltnings-ordning. Riksdags-ordning fanns sedan 1617; men äfven denna är efter våra begrepp ofullständig. Mycket som nu bestämmes i lagarne lemnades den tiden åt sed och häfd. Regeringsformen 1660 är blott ett tillägg till den af 1634, och vid 1680 års statsförändring utfärdades ingen ny regeringsform. Det var just en hufvudsak i konung Carl XI:s envælde, att konungen ej skulle bindas vid någon regeringsform. Men vid enväldets fall stiftades åter en regeringsform år 1719, hvilken året derpå förnyades med några förändringar. Ifrån denna tid har begreppet af grundlagar, såsom en serskild klass af lagar, inkommit i vår stats-författning. Riksdags-ordningen 1723 var grundlag, och antalet ökades 1766 med tryckfrihets-lagen. Gustaf III:s tid hade sina grundlagar i 1772 års regeringsform och 1789 års förenings- och säkerhets-akt; men tryckfriheten upphörde att räknas för grundlag. Deremot upplifvades 1617

års riksdags-ordning, emedan konungen sagt sig vilja återställa det regeringssätt, som funnits före enväldet 1680. Efter statshvälfningen 1809 bestämdes grundlagarne till fyra, regeringsformen d. 6 Juni 1809, riksdags-ordningen d. 10 Febr. 1810, tryckfrihets-förordningen, hvilken stiftades 1810, men utbyttes 1812 emot en ny, samt successions-ordningen för kronprinsen Carl August, förnyad d. 26 Sept. 1810 för den nu regerande konunga-ätten. Deremot är riks-akten, som bestämmer förhållandet till Norrige, icke Svensk grundlag, ej heller vissa andra urkunder, hvilka innehåll röra statsrätten, såsom ansvarighets-lagen för konungens rådgifvare, instruktionen för rikets stånders justitie-ombudsman, m. fl.

Grundregaler äro sådana kronans höghets-rättigheter, som angå rätt till ägande af jord eller ränta. All sådan egendom, hvilken icke tillhör någon enskild, icke heller väl och till det allmännas båtnad kan nyttjas eller försvaras af enskilda ägare, bör derföre tillkomma staten, emedan det ligger i sakens natur, att all fast egendom inom statens område bör vara under något visst ägande-väld. Detta är rättsgrunden för kronans grundregal-rätt till grufvor, stora skogar och allmänna vatten: bergs-, skogs- och vatten-regalerne. Men dessutom har kronan positiv rätt till dessa grundregaler uti Helgeandsholms-beslutet år 1282, hvarigenom kronan tillades alla bergverk, på hvars ägor de än kunde vara, flere sjöar och strömmar i landet, all stubbejord, som af skogar och hedars kunde upptagas. Härtill kom att konung Gustaf I förklarade, att alla oobbyggda ägor, stora skogar och allmänningar hörde Gud, konungen och Sveriges krona till. Derefter upphörde den fria inkränkning-rätten af landet, ty då upphörde ledigt land att finnas till.

Grundränta är den uti penningar bestämda ränta, som vid skatlläggning pröfvas kunna åläggas en jordlägenhet, i förhållande till dess förmåner. Den uppkommer af de serskilda hemmanslägenheternas värderande efter methoderna. Summan af hela hemmanets serskilda lägenheters sålunda uträknade räntor utgör hemmanets grundränta. Härvid följes hufvudsakligen skatlläggning-metoden. Denna ränta tjenar till grund för mantals-åsättning, samt förbytes och delas alltid i jordeboks- och mantals-räntorna. (Se dessa ord.)

Grundskott såges ett fartyg hafva erhållit, när fiendtliga kuler skadat dess skrof under vattenlinjen.

Grundsund, fiskläge och kapellförsamling till Morlanda pastorat, är beläget i Oroust vestra härad af Bohus län, 3 $\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Uddevalla, vid hafvet, på Skaftölandets sydvästra udde och gården *Löndals* ägor. Det kallades fordom *Warbo*. Beboas nu endast af fiskare, ibland hvilka råder en allmän torftighet. I slutet af 1600-talet funnos här blott 3 strandsittare; men nu deremot 104 hushåll med tillsammans 473 personer. Storfisket idkas flitigt med ett större antal sjöbåtar. Rättigheten att begagna egen kyrka, grundar sig på kongl. brefvet af d. 20 Febr. 1798. Presten åtojater icke samma rättigheter, som öfriga kapellpredi-

kanter, utan är att betrakta såsom adjunkt åt pastor i Morlanda. Hemmantal och areal inbegripes under modersocknens. Adr. Kongelf.

Grundsunda, en socken, belägen i Norra Ångermanlands fögderi af Westernorrlands län, Ångermanlands nordvestra kontrakt af Hernösands stift, 11 $\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Hernösand, vid hafvet. Flere grunda sund hafva förmodligen gifvit orten namn, ty i denna skärgård träffas åtskilliga vikar och sund, hvilka ärligen blifva grundare. Byarne äro mest anlagde invid hafskanten, utom 5, som ligga $\frac{1}{4}$ till $\frac{1}{2}$ mil derifrån. Kyrkan, af sten, ligger på en udde mot hafvet, och är en af de äldsta i landet. *Skagens* hamn och fiskläge i denna socken har af ålder varit ett förträffligt ställe för alla sjöfarande; men är nu så uppgrundad, att den kan begagnas endast af söder åt gående, likasom *Fanbyrken*. På *Skays-udde*, som skjuter ut 2 $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan, är ett kapell, hvarest gudstjenst hålles två gånger om sommaren, för det här omkring vistande fiskerskap. Norr om Skagen träffas flere fisklägen och hamnar. Sockenens hör till 3 kl. konsist. Den innefattar 24 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,665 invånare på en areal af 62,417 tunnoländ, af hvilka 2,500 äro sjöar och kärr. Adr. S. Bjästa, N. Nordmaling.

Grunnevad, 3 mtl. säteri, i Hvalstads socken af Westergöthland; under egendomen lyder 1 skattlagd qvarn, samt 1 husbehofs-qvarn. Läget, emellan tvenne fiskrika sjöar, är ibland de vackraste. Trädgården är stor, med flere hundra fruktträd och löfskog. Härunder hör omkring 500 tunnland såg- och timmerskog. Ägare hafva varit Sv. Brismann, N. och J. Alsing.

Grycksbo, ett pappersbruk, 1 $\frac{1}{4}$ mil från Falun, hvilken väg till större delen är anlagd af nuvarande ägaren, bergsrådet och riddaren J. J. Munktell, som äfven gjort betydliga odlingar och uppfört nya verkstäder och byggnader, så att denna egendom nu är en bland de betydligaste i orten. Den kallades fordom Grekesboda, och omtalas i ett permbref af år 1317. Den har omkring 200 tunnland odlad jord, godt bete, ymnig skog, qvarn, såg och spikhammare. Men betydligast är det här anlagda pappersbruk, hvilket först byggdes år 1740 af direktören Johan Munktell, efter den tidens sätt, med 65 stampar. År 1836 byggdes här maskinpappersbruk, hvartill maskinen förfärdigades af Donkin i London. Ärliga tillverkningen är nu af omkring 100,000 R:dr B:ko värde.

Grymsö eller **Grymsjö**, bergsmanshammare och byta i Ramsbergs socken af Westmanland, 8 $\frac{1}{4}$ mil från Örebro, vid Grymsö by. Tillhör bergsmän.

Grymtar så gris, som gammalt svim, ett gammalt ordspråk, hvarmed förstås, att som de gamla sjunga, så qvittra ock de unge.

Grynpåse, en konformig, med gryn fylld påse, i hvars spets är en stjert, medelst hvilken den halas genom ett af ett grundskott tillkommet hål. Det inträngande vattnet utvidgar gryn, hvarigenom påsen allt mera tilltapper hålet eller läckan.

Grysellus, Johan, provincial-läkare i Torneå, der han satte apoteket i stånd; men för öfrigt

ej lärer mycket befattat sig med medicinsk praktik. Under det han innehade samma befattning i Westerbotten, upptäckte han en ny surbrunn nära Piteå stad. Dog i Umeå d. 7 April 1788, nära 50 år gammal.

Gryt, en socken, belägen i Hammarkinds härad och kontrakt af Östergöthlands län och Linköpings stift, 4 $\frac{1}{2}$ mil S.O. från Söderköping, vid Östersjön. Sockenens utgöres af landthbygd och skärgård, hvars yttersta klippor sträcka sig 3 mil ut i hafvet. I den senare anses socknens bredd vara 4 och å landet 2 mil. Kyrkan, af sten, nybyggdes år 1798 i en modern stil. Altartaflan är af Hörberg. Vid Reuterdalen, ett litet stycke från kyrkan, äro flere jättegrytor. I socknen märkes: säteriet *Fredriksnäs* och manufakturverket med samma namn, det förra nu (1846) tillhörigt löjtmant Lundmark (se vidare derom under *Fredriksnäs*); *Åbäcksnäs*, förut *Åback*, 3 mtl. frälse, vid en vik af Salt-sjön, har tillhört slägterne Natt och Dag, Mörner, v. Hofsten, Tigerhjelms, Ryding, Bysing, Waldius och Aminoff, tillhör nu grosshandlaren N. Fr. Wikström. *Breviksnäs*, 2 mtl. frälse-säteri, vid Salt-sjön, har stor trädgård och tillhört slägterne Drake, Wellink och Rydingsvärd, äges nu af direktör Kellman. *Boresund* (se detta ord). *Härads-skärs bdk*, 1 $\frac{1}{2}$ mil från Boresund, är byggd af träd år 1741, synes 6 till 7 mil ut i hafvet. På *Fångö* ägor upptogs en ny koppargruva år 1720, bearbetas med högst medelmättig fördel. På *Kettilön* äro jättegrytor och lemningar af en skans. Sockenens hör till 3 kl. konsist. Den innefattar 75 mtl. och har 2,794 invånare på en areal af 33,187 tunnl., af hvilka 1,250 äro kärr och sjöar. Adr. Söderköping.

Gryt, en socken, belägen i Daga härad och kontrakt af Södermanlands län och Strengnäs stift, 2 mil S.O. från Malmköping, 5 mil från Strengnäs. Här märkes: *Graneberg*, ett säteri om 4 mtl. med ett vackert läge på en af löfskog omgifven höjd. Har tillhört frih. Ax. Klinkowström och är nu fideikommiss. Sockenens hör till 3 kl. konsist. Den består af 36 $\frac{1}{4}$ mtl., af hvilka 4 höra till Willättinge härad. Folknummerna är 1,382 personer. Af socknens areal, 26,059 tunnl., höra 3,567 till sistnämnde härad och 4,450 äro sjöar och kärr. Adr. Malmköping.

Gryt, annex till Qviinge, beläget i Östra Göinge härad af Christianstads län, 2 $\frac{1}{4}$ mil N.N.V. från Christianstad. Här märkes *Wands*, 2 $\frac{1}{2}$ mtl. säteri, med underlydande hemman, har tillhört slägterne Bilde, Ritz, Joel, Putbus och Hamilton. Sockenens består af 18 mtl. och har 695 invånare. Af dess areal, 6,225 tunnl., äro 156 sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Gryt, ett jernbruk i Svennevads socken af Nerikes län, på de säteriet Bo underlydande ägor, har 5 härdar och 2,675 skepp:d privil. årligt smide, af dels eget, dels köpt tackjern, hvaraf hammar-skatten utgöres med 26 skepp:d. Frälse-midiet är 75 skepp:d. Dessutom drifves stål- och manufaktur-smide. Skeppar på Stockholm. Smidesstämplarne:

tvenne sammanbundna H, samt B00. Ägare: Frih. Hugo Hamilton.

Gryt kallas af jägare den håla, hvari gräfsvinet, eller gräflingen, har sin boning.

Gryta, annex till Giresta, beläget i Hagunda härad af Upsala län, 2 mil S.V. från Upsala, vid Mälaren. I socknen finnes en källa, som har inkrusterande vatten, hvilket sätter en skorpa omkring det som lägges ned i detsamma. Kyrkan var en lång tid afbränd; men efter erhållen hjälp af konung Johan III uppbyggdes den åter år 1581. I socknen märkas *Höja* eller *Hya* säteri, gården består af 20½ tunn. och har 10 underlydande torp, har tillhört släkten Spens. *Salnecke* sätesgård. *Ärcke*, säteri om 23 tunnland med 5 underlydande torp. Socknen består af 35½ mtl. och har 780 invånare på en areal af 7,059 tunn., af hvilka 150 äro sjöar och kärr. Adr. Ekolsund.

Gryteryd, annex till Hestra, beläget i Westho härad af Jönköpings län, 9½ mil S.V. från Jönköping. Kyrkan är byggd 1764 och försedd med stentorn år 1822. Här märkes säteriet *Norra Bjeryd*, har tillhört släkten Gyllenhammar; sjöarne *Fänjan* och *Hansed*. Socknen består af 9¼ mtl. och har 290 invånare. Dess areal utgör 10,275 tunn., af hvilka 420 äro sjöar och kärr. Adr. Qvarsebo.

Grytgöl, ett jernbruk i Hellestads socken af Östergöthlands län, 5 mil från Norrköping och Linköping, samt 7 mil från Örebro. Här är en stångjernshammare med 2 härdar, anlagd omkring år 1630 och taxerad d. 7 Juli 1695 till 400 skepp:d årligt stångjernssmide, som år 1804 blifvit tillökt med 400 skepp:d ämnes-smide, hvadan bruket nu äger 800 skepp:d privil. årligt smide, af köpt tackjern, för hvilket hammarskatten utgöres med 8 skepp:d. Här finnes ock ett manufakturverk, privilegieradt 1718 och 1778, med oinskränkt rättighet att tillverka alla sorter spik, samt band-, knipp- och bult-jern, med flere sorter svartsmide. Bruket skeppar på Norrköping och Stockholm och äges af Ad. Burén. Smidesstämpeln visar C:D:B.

Grythem, en tillernad bergstad i Westmanland. Se: *Grythyttan*, socken.

Grythyttan, en socken, belägen i Grythytte bergslag af Nerikes län, Nora kontrakt af Westerås stift, 7½ mil N.V. från Örebro. Socknen blef först inrättad år 1633 af några byar och torp, ifrån Nora, Filipstads och Carlskoga församlingar; den bekom d. 11 Aug. 1641 stadsprivilegier för kringliggande bergslags skull, hvilka bekräftades år 1649 och 1660; men stadsfriheterna blefvo sedan upphäfn, emedan de nästgränsande städerna Nora och Linde ej kunde bestå, om flere städer så nära hvarandra blefvo anlagda. I socknen märkes *Grythyttan*, en stor by, med gata och torg, har på 1700-talet varit ämnad till bergsstad, hvilken skulle kallas *Grythem*; *Rockesholm*, *Flojshammar*, *Ulnäs*, *Södra Kjerfvingborns hammarverk*, *Finnhyttan*, *Skjårhyttan*, *Skålhyttan*, *Södra Kjerfvingborns hytta*, *Trösshyttan*, *Hullhyttan*, *Saxhyttan* och *Sundshyttan*, om hvilka alla bruk och hyttor se under dessa ord. *Grythyttan*, tackjernshytta, 7¼ mil

från Örebro. *Boviks* hytta ödelades år 1749, hvar- efter dess ägor blefvo ägde en del till Saxhyttan och en del till Torsbäcken i Filipstads bergslag; *Brunshytte* masugn, ödelemnad år 1777; *Södra Ekebergs* hytta, 7¾ mil från Örebro, tillhör bergsmän; *Grythytte hed*, har tillhört major Heykensköld och prosten Rathsmän, m. fl. *Warnäs*, 1 mtl. krono, har tillhört grefve Lantinghausen; här finnes ett år 1787 inrättadt postkontor; *Skirsjö* grufvor, *Loka* helsobrunn, *Högborns* och *Finnbergs* grufvor (se dessa ord). Socknen består af 33½ mtl. och har 3,337 invånare på en areal af 85,398 tunn., af hvilka 20,200 äro sjöar och kärr. Adr. Warnäs.

Grythytte bergslag i Nerikes län innefattar Grythytte och Hellefors socknar, samt utgöres af de inom dessa socknar belägna grufvor och jernbruk. Bergslagen består af 63½ mtl. och räknar 5,904 invånare. Dess areal utgör 175,355 tunn., af hvilka 29,000 äro sjöar och kärr. Uppskattningsvärdet är 606,657 R:dr B:ko.

Grytnäs, en socken med Avesta, belägen i Näs-gårds fögderi af Stora Kopparbergs län, Hedemora kontrakt af Westerås stift, 1¾ mil S.O. från Hedemora. Näringarne i denna socken äro, utom åkerbruket och boskapsskötseln, äfven kolning och forsling. *Klackboklint* är det största berget i denna socken. På Grytnäs gårde har fordom funnits grafhöggar. Följande bättre bebyggda egendomar märkas här: *Isaksbo*, *Skarfoen*, *Lindsnäs*, *Nyby* och *Elfnäs*. Socknen hör till 2 kl. konsist. och har 1,595 invånare. Jemte Avesta innefattar den 35½ mtl. på en areal af 24,393 tunn., af hvilka 2,550 äro sjöar och kärr. Adr. Avesta.

Gryttjen, jernbruk i Westernorrland. Se: *Långskog*.

Gråben. Allmogen benämner aldrig vargen vid sitt rätta namn, utan med benämningar, sådana som Gråben, Gullfot och Tasse, m. fl., i annat fall gör vargen fördömler bland boskapen. Denna fördom finnes uttalad uti ett öfver hela riket bekant rim:

"Kallar du mig för ulf och varg,
Månde jag blifva din' kreatur arg;
Men säger du Gråben och Gullafot,
Skall jag varda din' kreatur god."

Gråbensljus, eller vargars ljus (se *Gråben*), kallas i Bobus län stickor eller pärtor af furu, hvilka allmogen begagnar om aftnarne, i stället för ljus.

Gråberg, Olof, prost, född 1716, död 1767, har utgifvit en *Katekes*, hvilken ständerne år 1762 ville hafva allmänt antagen, och som i många år begagnades jemte Svebelli; *Tankar om Nya och Gamla Testamentet*; *Tankar om aklenskapsskillnad*; *Om syndernas förlåtelse*; *Jesu Christi Pinos-historia*, m. fl.

Gråberg, Jakob, född d. 7 Maj 1776 i Hemsö socken på Gottland, hvarföre han till sitt namn bifogat tillägget: *di Hemsö*. Han är numera comes palatinus i Lateri, kammarherre hos storhertigen af Toscana, öfver-bibliotekarie vid Pittiska biblioteket i Florens, R. af N. och W. O. samt af flera Italienska ordnar och ledamot af vetenskaps- och vitterhets-akademierna, samt mera än sjottio utländska

akademier och sällskap. Gick först i Svensk kofferfi- och sedan i Engelsk sjötjänst, blef år 1811 vice konsul i Genua, 1815 konsul i Tanger samt 1823 i Tripolis, från hvilken befattning han likväl entledigades år 1828, och bosatte sig i Florens. Har utgifvit en stor mängd skrifter, dels på modersmålet, och dels på Italienska, Franska, Tyska, Engelska och andra Europeiska språk.

Gråbo, gråben, hynke, buris (*Artemisia vulgaris*), en mångårig växt, hvaraf tvenne arter förekomma allmänt på odlade ställen, eller annan lös och god jord öfver hela riket. Den ätes af kor och hästar, och de späda bladen kunna begagnas som sallad, äfven användes örten såsom husmedicin mot frossan.

Gråbröder. Se: *Fransiskaner*.

Gråda kanal. Ut i nordvestra hörnet af Gagnefs socken i Dalarne, der Öster-Dalelven följer gränsen af Leksands socken, bildar elfven de så kallade Gråda-fallen, utom hvilka båt fart vore öppen från Siljan till Båtsta lastplats i Stora Tuna socken. För att med farkoster kunna komma förbi fallen, har en kanal begynt anläggas vid sidan. Ena delen af kanalen afskär en udde, hvilken från Leksand utskjuter i elfven, och det härvarande fallet af 9 fot erfordrar en sluss. Andra delen af kanalen genomskär en från Gagnef utskjutande udde, och sänkningsen, 28 fot, erfordrar 2 slussar. Arbetet påbegyntes år 1824; men har nu hvilat nära 10 år och redan kostat staten öfver 93,000 R:dr B:ko, oakadt kostnaden derföre, år 1827, uppgjordes till blott 5,000 R:dr utöfver sagde belopp.

Grågå, vildgås (*Anser cinereus*), tillhör familjen gåsfoglar och ordningen simfoglar, är 33 tum lång, öfverallt grå, benen gulgrå; mycket lik den tama gåsen, till hvilken den utgör stammen, men är mindre. Den förekommer endast här och der på de östra kusterna från öfre delen af Skåne till Gestrikland, äfvensom och i större mängd vid sjöar i nordöstra Skåne, Blekinge och Småland såsom flyttfogel, och anländer i slutet af April samt flyttar åter i medlet af Augusti. Äggen äro smutsigt hvita, stötande i gult, 3 tum 2 linjer långa, 2 tum 2 linjer tjocka och läggas 5—8 på holmar i sjöar, eller på en tufva bland vass, samt rufvas af honan ensamt, under hvilken tid hannarne samla sig i flock uti hafvet eller sjöarne der de rugga. Födoämnen äro gräs, sädesbrodd, sädeskorn, jemte andra frön, o. dyl. De jagas i slutet af Juni, då de gamla rugga och ungarne ännu ej kunna flyga, i de sjöar der de kläckt, då de dels skjutas i vattnet, dels af hundar uppjagas på land, der de lätt upptäckas och dödas.

Gråhöfdaade Hackspetten, gröngrå spetten, mindre grönspetten (*Picus canus*), en till sparffoglarnes första ordning, klättrare, hörande fogel af 12 tums längd, till färgen grön med grått hufvud, karmosinröd panna och ett fint svart streck genom ögat. Honan med några få bruna fläckar på hufvudet, i stället för det karmosinröda. Förekommer mindre allmänt, oftast i de nordliga landskaperna, högst sällan i de södra. Dess läte är ett lätt igenkänligt, ej särdeles starkt skrik: "gi gi

gi gi." Äggen äro glänsande hvita, och läggas 5—8 i ett murket träd, till hvars hållighet fogeln gjort en rund öppning på sidan om stammen, vanligen högt från marken. Födoämnen utgöras af myror, myrlarver samt andra insekter, genom hvars utrotande han gagnar skogarne. Köttet är älligt; men segt.

Grål, Jemtlands-dialekt, betecknar: en hop folk. **Gråmanstorp**, en socken med Wedby, belägen i Norra Åsbo härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $2\frac{1}{4}$ mil S.O. från Engelholm. Här märkes säteriet *Biersgård*, anlagd i 15:de århundradet af Danska riksrådet Måns Gyllenstjerna, och har intill år 1740 varit i hans barns och bröstarfvingars ägo af Gyllenstjernska namnet, då godset af Margaretha Gyllenstjerna, den sista af Danska ätten med detta namn, stiftades till fideikommiss för Svenska friherrliga ätten Gyllenstjerna. Under reduktionen miste säteriet omkring 18 hemman; men har ännu ett betydligt antal underliggande gods. — Vid Åby är postkontor. Konung Carl XI stod der med sin här, ifrån d. 8 till d. 10 Aug. 1677. Socken hör till 2 kl. reg. Den innefattar $32\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,108 invånare på en areal af 8,031 tunnland, af hvilka 240 äro sjöar och kärr. Adr. Åby.

Gråmunkeholmen. Se: *Riddarholmen*.

Gråmur, jeragrufva i Björklinge socken af Uppland, upptogs år 1725 af grefvinnan B. Cronström, som fick första anvisningen på detta malmstreck.

Gråsej, sej, gråsida, gråsik (*Gadus virens*), hör till bröstfeniga benfiskar och har den nedre käken något förlängd, stjerten djupt klufven, raka hvita sidolinjer, färgen på ryggen svartgrön, mot sidorna småningom öfvergående uti silfvergrått, längden 2 till 3 fot. Förekommer i Kattegat; men går aldrig in uti Östersjön eller ens i Sundet. Leker om vintern.

Gråskäl, hafsskäl, sjöskäl, utskäraskäl (*Hali-choerus griseus*), ett till släktet hafsskålar hörande djur af 6 till 8 fots längd, med temligen stort hufvud, utdragen, något nedböjd och nedplattad nos; kroppen temligen trind och likasom halsen långsträckt, benen så korta att de ej kunna begagnas till gång, fötterna försedda med fem tår förenade med simhud och väpnade med spetsiga klor; svansen mycket kort och horisontellt plattad; färgen föränderlig efter åldern, grundfärgen under hvit, ofvanpå grå eller gråaktig, hos de unga med sammanlöpande svarta fläckar, hvilka med åren blifva glesare samt till och med alldeles försvinna. Han lefver så väl i Östersjön som Nordsjön, håller sig mest uti öppna hafvet och går sällan in uti vikarne, om ej då han förföljer några fiskstimm, eller, som det tros, väntar storm. Ganska sällan vågar han sig upp på något äfven af de äldre yttersta skären, för att hvila sig eller sova i solskenet, utan sofver för det mesta stående upprätt i vattnet; men merendels så hårdt att man kan komma honom inom skottbåll. Födoämnen bestå isynnerhet af sill och strömming; men äfven andra fiskslag. I Januari eller Februari månad ynglar honan på isen en eller två ungar,

som vid födseln hafva kort ullig fäll. Skinnets och späcket användas, det förra till beklädnad på koffertar, emedan det är vackert och slår ifrån sig vattnet, det senare till tran, ehuru det är sögare och ger den sämre än späcket af andra skälarter. Man fångar honom derföre medelst nät, hvilka läggas vid utskären, eller ock skjutes han vid soluppgången, när han om natten gått upp på de yttre skären för att sofva, då man temligen lätt kan nalkas honom; men i vakande tillstånd är han deremot ganska rädd och svår att komma inom skottåll. I vattnet kan man ej skjuta honom, om ej på mycket grunda ställen; ty han sjunker genast han blir dödad.

Gråstök (*Corregonus lavaretus*), en mjukfenig bennfisk af 10 tums längd och deröfver, till färgen grå, med svart rygg och svarta fenor, förekommer endast i sjön Bolmen, och leker i December. En mindre art af 7 till 8 tums längd, förekommer i flera sjöar uti Småland och har fått namn af Löfsik. Köttet af båda slagen är välsmakande.

Gråsteka, iris, vinterhämpling (*Fringilla linaria*), tillhör sparfoglarnes andra ordning, vandrare, är 5 tum lång och har karmosinröd hufva, en svart fläck på hjessan, samt långa mjuka grå och rödaktiga fjädrar på öfvergumpen. Honan har endast främre delen af hjessan röd och ljusare än hannen. Omvexlar hvit med rött bröst och hjessa, samt hvitaktig, med små bruna långa fläckar och ljus blekröd hjessa. Förekommer om sommaren i de nordligare delarne af landet, samt endast under sina flyttningar höst och vår i de södra landskaperna; men ankommer då vissa år i tusental på slätter och i alskogar. Dess lockton är "pii-vii"; sången är ett lågt, men angenämt "zi-zi-zön." I sin hemort är fogeln skygg; men under flyttningen spak och enfaldig. Äggen äro blåaktigt hvita, vanligen med små lefverbruna och grå punkter på tjockändan, och läggas 5—6 uti ett väl byggt bo, anlagdt uti mindre björkar, tall- eller enbuskar. Fångas lätt om vintern med limspön eller slagnät.

Gråsparf, gråspink, husfink (*Fringilla domestica*), tillhör andra ordningen af sparfoglarna och är 6½ tum lång; honan har askgrått hufvud och grå bals. Ryggen, skuldrorna och vingarna äro svarta, med breda rödbruna fjäderkanter, öfvergumpen grå; bröst och sidor askgråaktiga. Näbben hos hannen svart, hos honan ofvan gråbrun, under ljusare, vid roten gul; benen ljus köttfärgade. Omvexlar helt hvit, med hvita ben och näbb; eller hvit på hufvud, rygg och vingar, skuggad med brunaktigt; näbb och ben bleka; eller gulaktigt hvit, med de vanliga färgerna svagt antydda, samt slutligen svartbrun. Förekommer allmänt, merendels alltid i grannskapet af människoboningar; men ej längre upp än till 69° 40' nordlig bredd; talrikast i de mellersta och södra delarne af landet. Dess lockton är ett eget qvitter: "djip, djack, djack zisch-schi-schi." Han flyger snabbt; men går ovigt. Äggen äro hvitaktiga, stötande i grått till brunt och grönsprickiga, 7½ linje långa, 5¼ linje tjocka och läggas 4—6 i bon under halmtak, i takrännor och

ihåliga träd samt rufvas vexelvis af båda könen. Födoämnen äro om våren insekter, de öfriga årtiderna frön af åtskilliga slag, samt bär och dylikt. De göra skada i trädgårdar; men gagna genom förstörandet af insekter. Köttet är ätbart och sundt. De skjutas höst och vinter i flock med dunst, eller fångas med slagnät och på limspön.

Gråstötten, en af Ännfjällets toppar, 3,438 fot öfver hafsytan, ¼ mil från Ljusnedals bruk, i Tennäs socken af Herjedalen.

Gråstörsk, jerngrufva vid gränsen af Börstils socken i Upland, upptogs år 1747. Liggande väggen i grufvan utgöres af granatberg, och malmen är något rödbräckt.

Gråsträsk, en by, belägen i Westerbottens inom Piteå socken, vid Lappmarks-gränsen, 10 mil från nämnde sockens kyrka. Ett kapell upbyggdes här år 1600, som ännu stod kvar i slutet af förra århundradet. Invänarne i byn bivista gudstjensten i Arvidsjaur, ty i kapellet förrättas ej mera någon sådan. Begravningsplats lär likväl vara bibehållen af de närmast boende, i anseende till aflägsenheten från moderkyrkan i Piteå socken. Från Gråsträsk till Arvidsjaur kyrka räknas endast 4 mil.

Gråsugga (*Oniscus asellus*), ett skorpdjur, tillhörande andra ordningen, jernfötter, af ända till 1 tums längd, med platt oval kropp och stora leder i stjerten, under hvilken gälarne sitta såsom fjäll; har 4 spröt och 12 fötter, till färgen grå med hvita fläckar. Honan bär äggsäcken under buken. Förekommer allmänt på fuktiga ställen i hus och gamla murar, särdeles der något högre temperatur råder. Gör skada i drifhus och drifbänkar.

Gråstrut, gråmås, hagal (*Larus argentatus*), en till simfoglarnes första familj hörande fogel, af 23—24 tums längd, näbben vaxgul, benen hvitaktiga, rygg och vingar askblå, resten hvitt; första vingpennan har hvit spets, andra pennan med svart band på infanet; uggfogeln gråbrun, fläckig med brunt och rostgult. Förekommer allmänt i de nordligare skärgårdarne; men sparsamt i de sydligare, vanligen i stora skockar och om sommaren mest på de yttre holmarne. Han är rädd och försigtig, flyger högt och ger derunder ett kacklande läte "gå-yt-gå" eller "gäck-gäck-äck", hvilket utvisar att han är rädd; deremellan ett högljudt klagande "gi-au, gi-au." Födoämnen utgöras dels af lefvande och döda fiskar eller as, som flyta på vattnet, äfven fogelungar, fogelägg, sjöborrar och musslor m. m. Fortplantningen sker på nakna skär och klippor, der honan lägger 3 ljus grå, eller blåaktiga, glest brun- och gråfläckade, sällan ofläckade ägg. Köttet och fjädern äro oanvändbara.

Gråvacka, gråvacke eller öfvergångs-sandsten, en mer eller mindre grofkornig blandning af kvarts-korn, ler-, kisel- och glimmer-schifferdelar, granit-, gneis- och porfyr-brottstycken, vanligen förbundna medelst fin sand, lerschiffer och glimmerdelar, till färgen oftast svartgrå, rödaktig eller brungrå. Den är vanligen rik på gångar af kalkspat, kvarts och tungspat, ofta äfven malmförenande, samt innehåller dessutom andra fremmande isblandningar, såsom glimmer, fältspat, talk-, kop-

par- och jern-kis; men äfven petrifikater, och då endast af växter och lägre djur. Den är antingen lägrad direkte på urberget eller oftast på öfvergångs-lerschiffer, och betäckes då af de äldsta flötsformationerna. Den förstnämnde, eller äldsta, förekommer hos oss jemligen allmänt, den senare, eller yngre, deremot sparsamt. I allmänhet är gråvåckan en ganska fast och beständig stenart, och det ju mera ju fin Kornigare den är, samt användes då till byggnader, qvarn- och slipstenar, m. fl. behof.

Gråvide (*Salix cinerea*), ett litet träd som är allmänt öfver hela riket på skogsängar och i lundar med sumpig botten. De späda qvistarne användas till vidjor, och barken till beredning af klippling.

Gräfsnäs, 2 mtl. berustadt säteri, med underlydande gods af 14 mtl., är beläget vid sjön Anten, i Erska socken af Westergöthland, $5\frac{1}{2}$ mil från Götheborg. Detta ställe har blifvit anlagdt och bebyggdt i äldsta tider. Derom vittna dess befastade läge, djupa grafvar och höga vallar, ore-gelbundna byggnadssätt med flere torn, ehuru deraf nu återstå blott tvenne tjocka murar, ända till $3\frac{1}{2}$ alnar, hvilka antagit en sådan fasthet, att vid senaste reparation och förändring sprängning måste användas. Lemningar finnas ännu efter 4 torn, förutan de 2:ne nu befinnliga. Byggnaden har bestått af 4 sidor med hvälfd inkörsport, innanför en djup graf, öfver hvilken fordom fanns en vindbrygga, hvilken nu ersättes af en bro. En betydlig reparation verkställdes af sista fidei-kommissarien, öfversten Th. Gripenstedt, hvarigenom byggnaden blifvit förändrad i modern stil. Vid den då företagna sprängningen fanns i muren en gammal pansarskjorta och ett benrangel af ett barn; uti ett hvalf under de borttagna tornen har man sedermera upptäckt flere menniskoben. Ställets läge är ovanligt vackert, utmed sjön Anten, omgifvet af ovanligt höga löfträd med vatten på tre sidor, och på längre afstånd af bördiga åkrar och ängar, i en vidsträckt dal emellan höga berg. Gräfsnäs skall hafva blifvit flyttadt ifrån en ö uti den fiskrika sjön Anten, vid namn *Loholmen*, der det legat före Gustaf I:s tid, och hvarest grundmurar efter en lika beskaffad byggnad ännu finnas. En herr Gomer skall hafva bodd här, samt, enligt fornsägen, haft umgänge med sjöfrun. Nyssnämnde ö har, tillika med en mängd gårdar och säterier i orten, fordom lydt under Gräfsnäs. Parken innehåller 20 tunnland. Här är äfven trädgård med växthus, samt spik- och knippbammare. Åkerjorden innehåller 300 tunnland, ängarne äro betydliga och skogarne vidsträckta. Till historien om detta ställe hör: att riksrådet Måns Bryntesson Liljeböök, af sitt parti utropad till konung år 1529, skref sig äfven till Gräfsnäs. Säggen förmäler, att konung Gustaf I härstädes blifvit vigd med sin gemål, drottning Margaretha Lejonhufvud, och förmodar man, att den så kallade kungasalen, hvars storlek upptager halfva byggnadens längd, deraf erhållit sin benämning. År 1590, då konung Johan III var missnöjd med flera af herrarne i riket, och misstänkte dem att hafva underhållit agget

emellan honom och hertig Carl, togos de anklagade här kraftigt i försvar af grefve Axel Lejonhufvud, och dess mor Ebba Liljeböök, för sitt tilltagsna och karlavulna uppförande, vanligen kallad grefve Ebba. De sökte då att på Gräfsnäs samla och uppretta Westgötha-adeln. Sedan samma grefve Axel blifvit missnöjd med hertig Carl, förmådde han allmogen till trohet mot konung Sigismund, och då hertigen upptog detta illa, befästade sig Lejonhufvud på Gräfsnäs, och skall då blifvit belägrad här i 7 veckor. År 1612 uppbändes Gräfsnäs slott af Danske konungen Christian IV. Under kriget år 1677 hade konung Carl XI här ett tyg- och förrådshus. Ägare till Gräfsnäs hafva varit släakterne: Hjorthufvud, Lejonhufvud, Lewenhaupt, Sparre, Fehman och Gripenstedt, hvilken senare släkt var ägare härtill ända till år 1824, då fideikommiss-naturen upphäfdes och hela egendomen delades emellan afl. öfversten Th. Gripenstedts syskon, hvarefter den har haft serskildta ägare.

Gräfssten, frälse-säteri om 4 mtl., med 1 derunder afhyst frälsehemman, *Grafva*, beläget i Svinstads socken af Östergöthland. Har stor trädgård, mjölkqvarn och såg, samt jus patronatus till Svinestads församling, enligt kongl. resolution af d. 6 Ang. 1760. Säteriet har tillbört släakterne Bonde, Taube, Steuch, Ulfsparre, samt i början af 1790-talet general-löjtnanten A. Löwen, hvilken anslog det i början af 1800-talet till enkesäte åt sin grefvinna, efter hvilken det, såsom fidei-kommiss, tillfaller yngre sonen, grefve J. Löwen.

Gräfsve, annex till Kihl, beläget i Örebro härad af Nerikes län, 1 mil V. från Örebro. Här märkes *Åkerby*, berustadt säteri, äges af friherre G. F. Armsfelt. Socknen består af $18\frac{1}{2}$ mtl. med 400 invånare. Dess areal utgör 3,772 tunnland, af hvilka 880 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Gräfvng, gräfsvin, gräfling, tax (*Meles taxus*), ett köttätande rofdjur, af något öfver 2 fots längd, med bredt hufvud och spetsig nos, små ögon, korta öron, kort och tjock hals, något kullrig rygg, bakåt tjocknande kropp, korta ben, samt kort och tjock svans, hvilken, likasom kroppen och benen, är betäckt med långa borstlika hår, hvilka på ryggen äro grå, smutsigt hvita eller gulaktiga, blandade med svart, på sidorna och svansen hafva brunaktigt öfverdrag; under kroppen och fötterna svarta. Teckningen utgöres af ett svart streck på hvardera sidan af hufvudet, som börjar bakom näsan och går genom ögon och öron, samt förlorar sig på halsen. Honan är något mindre samt ljusare till färgen än hannen. Vistelseorten är de sydliga och mellersta landskaperna, der han uppehåller sig uti torra skogar, vid skogsbrynen, eller i backiga trakter, samt gräfver sig ett bo i jorden, hvartill finnes två eller flere ingångar, vanligen vända åt söder och ofta på 50 stegs afstånd från hvarandra. Han tillbringar merendels dagen, äfvensom hela vintern från slutet af November till slutet af Mars, under oafbruten sömn uti boet, uti hvilket honan äfven framföder ungarne, samt lefver ensam utom under fortplant-

ningstiden, hvilken inträffar i Oktober eller November, då hannen stundom inhyser sig hos hnan, hvilken efter 10—12 veckors dräktighet, framförer 3—5 blinda ungar, som daggas endast en kort tid, och sedan föda sig med insekter, maskar och rötter, de der, jemte smärre varmblodiga djur, äfven utgöra det fullväxta djurets födoämnen. Gräfvingen är trög, mistrogen, ilsken och rädd. Dess lukt och hörsel äro skarpa; men synen svag. Om hösten är han mycket fet och äfven håren äro genomdränkta med fett, så att de slå ifrån sig vatten; men hafva en vämjelig lukt. Skinnet begagnas till åtskilliga ändamål, der dess egenskap att slå ifrån sig vattnet komma till pass, såsom till skjutväschor, beklädnad på koffertar, o. dyl. Köttet är till och med välsmakligt, då det behöri- gen anrättas, och fettet begagnas till flere ändamål. Han jagas derföre vanligen om natten, då han är ute för att äta, med stöfvare eller utdrifves ur boet med tillhjälp af taxhundar; eller ock skjutes han vid ingången i boet tidigt om morgonen. Han fångas äfven antingen med s. k. *Holk* eller *Uttersax*. (Se dessa ord.)

Grånge socken. Se: *Grängärde*.

Grängshammar, ett jernbruk i Stora Tuna socken af Stora Kopparbergs län, 3 mil från Falun, $1\frac{1}{2}$ mil från Säter. Grängshammar har sannolikt fått sitt namn af den nedanför bruket belägna sjön Grängen, och var i början ett hytteställe under namn af Grängshyttan, som vid medlet af 15:de århundradet ägdes af Anders Bugge och Tord, hvilka sålde det till konung Gustaf I. Konung Johan III lemnade d. 6 Maj 1573 besittningsrätt på detta bruk åt M. Hellsing och dess hustru, för deras lifstid, och d. 24 Maj 1582 samma rätt för everdeliga tider åt dåvarande kyrkoherden i Tuna O. Canuti och dess arfvingar, emot förbehåll af räntans och utskyldernas erläggande. Bemålde Canuti söner, Erik, Daniel och Israel Olssöner, försålde den ärfda besittningsrätten år 1624 till ståt- hållaren Petter Kruse. Kruse inköpte 1626 af kronan ägande-rätten till Grängshyttan, tillika med flera hemmansdelar, hvilket köp bekräftades af drottning Christina år 1646. Om Grängshyttan, vid den tiden då Kruse inköpte den, bestod af jern- eller silfverhytta, är icke känt. Troligast är, att den då varit en silfverhytta, under den tid Östra Silfbergs silfvergrufva arbetades och var gifvande, och hvilken ligger blott $\frac{1}{2}$ mil ifrån bruket. Men vid samma tid då Grängshyttan försålles från kronan, var grufvan redan i stort aftagande. Ståthållaren Kruse kan således sägas vara första anläggaren af det vid Grängshammar varande jernverk. Efter Kruse har bruket tillhört dess son Krusbjörn, släakterne Durell, Utterklou, Silfverstråhle, Stjerneld, Frank, äges nu af intressenter och disponeras af O. Forsgren. Bruket har 4 här- dar och 2,400 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern, hvarföre utgöres 22 skepp:d 13 lisp:d i hammarskatt. Frälse-smidet är 135 skepp:d. Dessutom finnes spik- och manufaktur-smide; och är, enligt kongl. bergs-kollegii resolution d. 29 April 1841, en serskild härd tillåten, att användas för

Morellska smidet. *Braket* skeppar på Stockholm. Smidesstämpeln visar ett G* inom en cirkel af punkter.

Gränse-tullrätter voro i förra tider upprättade vid riksgränsen emot Norrige och Ryssland. En dylik fanns äfven vid Grisslehamn. I Jemtland funnos 2:ne sådana, i Wermlands och Elfsborgs tre samt en i Stora Kopparbergs län. Tullförval- taren var ordinarie ordförande, och ledamöterna tillkallades af konungens befallningshafvande. Gränse-tullrätten upptog och afdömde de vid gränse- tullarne förefallande konfiskationsmål, o. dyl. Men i nyare tider hafva efterhand dessa rätter, i Elfsborgs, Wermlands och Stora Kopparbergs län samt vid Grisslehamn blifvit upphädda, och deras ärenden öfverflyttade på de vanliga domstolarne.

Gränser för Sveriges rike hafva varit olika under olika tider. Den äldsta Svenska monarkien, under den hedniska tiden, motsvarade hufvudsakligen det mellersta Sverige eller Mälar-provinserna, dock med tillägg af Öster- och Westergöthland samt Småland. Skåne hade egna konungar och var mera Dansk än Svenskt. Norrland var endast bebodt af enstaka kolonister och stråtröfvare, och fick sin befolkning lika mycket ifrån Norrige som ifrån Svealand. I den mån Norrland blef befolkadt kom en del deraf, nemligen Bottniska vikens kuster, att utgöra en del af Sveaväldet; men de inre landskapen, Jemtland och Herjeådalen, blefvo Norr- ska. Likväl var besittningen af dessa länder omtvistad, och Sveriges konungar togo stundom skatt derifrån. Ön Gottland framträder också under medel- tiden såsom ett Svenskt landskap, och med Finlands eröfring flyttas gränssorna bortom hafvet. Likväl kan detta land ej kallas Svenskt förr än fjortonde århundradet. Åran af dess intagande tillhör tren- ne af vår medeltids störste män, Erik den Helige, Birger Jarl och Thorkel Knutsson. Kort efter den senares tid, utvidgades Sveriges gränser i söder, genom förvärfvandet af Skåne, Halland och Blekinge, hvarigenom den Svenska magten uppnådde den gräns, som naturen utvisat för densamma. Men dessa länder voro Svenska blott en kort tid, och med undantag af några årtionden under fjortonde år- hundradet var Sverige inskränkt inom dess gamla landamären, och utsträckte sedan sin omkrets långt bortom Östersjön, innan Skandinavians södra del blifvit för alltid införlifvad dermed. Äfven ön Gottland skiljdes, under konung Albrekts tid, ifrån Sveriges krona, och återvanns först efter mera än tvenne århundraden. Konung Gustaf I regerade så- ledes blott öfver Svea och Götha land, utom den syd- ligaste delen, samt Norrlands kustorter. Jemt- lands och Herjeådalens besittning fortfor att vara tvistefrön emellan Sverige och Danmark, eller rättare det med Danmark förenade Norrige. Deremot innehade Gustaf Wasa Bohuslän under en del af sin regering; men återlemnade, efter några år, detta land åt Norrige, och Sverige fortfor intill medlet af 1600-talet att vara utestängd från Nordsjön utom på den punkt, der Westergöthland sträcker sig ned till hafvet. Så mycket nödvändigare blef det att begagna denna punkt för en handelsstad,

hvarföre och det nybyggda Gøtheborg, grundlagdt af Carl IX och med de dyraste oppoffringar försvaradt åt Sverige af Gustaf II Adolf, blef en hufvudsak i striderna med Danmark. Det återköptes tvenne gånger med dryg lösen ifrån denna magt. Detta skedde första gången då Elfsborg löstes 1570 efter freden i Stettin, och andra gången efter fördraget i Knäröd år 1613. Under tiden hade omständigheterna fört Sveriges vapen öfver hafvet. Det var Erik XIV, som började eröfringskrigen på andra sidan Östersjön, utan att likväl under hans tid någon stadigvarande besittning förvärfvades. Detta skedde först då Ryssland 1595 i Teusina afträdde sina anspråk, och Polen i Stumsdorffer-fördraget 1629 lemnade Lifland i Sveriges våld. Men icke blott Lifland utan äfven sjöstäderna på kusten af Preussen blefvo, ehuru ej för lång tid, Svenska besittningar. Längre stannade Kexholms län och Ingermanland, hvilka blifvit eröfrade ifrån Ryssland, i Sveriges besittning. Lägges man till dessa eröfringar ifrån de Slaviska folken, äfven de landvinningar som gjordes i Westphaliska freden, och slutligen Gottland, Jemtland, Herjedalen och Halland, hvilka återvunno i Brömsebro-fördraget, samt Skåne och Blekinge, som erhöles i Roeskilde år 1658, så hade Sverige uppnått sitt största omfång. Kort var deremot besittningen af Trondhiems stift och ön Bornholm; ja, Sverige kom knappt någonsin i besittning af dessa länder. De erhöles i Roeskildska freden 1658 och återlemnades i den Köpenhamnska 1660. Ej heller utvidgades Sveriges gränssor genom Carl X:s i början segerrika krig i Polen. Men Skåne, som vanns af denne konungs segrande svärd, har intill våra dagar förblifvit Svenskt, och är den enda af våra eröfringar, som ej gått förlorad. För öfrigt började förlusterna med Carl XII:s olyckliga krig. Freden i Nystad år 1721 beröfvade oss Östersjö-provinserna, söder om Finska viken, utom Pomern, och äfven af detta land hade en liten del blifvit afträdd till Brandenburg 1679 och en större 1720. Bremen och Verden tog Hannover 1710, så att endast Finland och det s. k. Svenska Pomern återstod af våra fremmande besittningar. De Preussiska sjöstäderna hade Sverige blott ägt en kort tid och förlorat redan 1635 i Stumsdorff, och våra försök till nybyggen i Nord-Amerika ledde ej till någon besittning för längre tid. Kolonierna förlorades till Holländarne under Carl X:s krig. — Under 1700-talet började Finland att småningom gå förloradt; Ryssarne hade eröfrat detta land redan under Carl XII; men återgäfvö det efter hans död. Det intogs ånyo i 1741—43 årens för Sverige olyckliga krig, ehuru omständigheterna föranledde Ryska hofvet att endast behålla en ringa del deraf. Det öfriga blef Ryskt 1809 och i början af 1800-talet hade Wismar blifvit såldt till Meklenburg. Ännu återstod Svenska Pomern; men äfven detta land afträdde 1814 till Danmark. Genom dessa sista afträdelser af Svenska Pomern och några år förut af Finland, inskränktes Sveriges gränser inom naturens egna ramar. Föreningen med Norrige verkade ingen förändring, emedan detta land förenades med Sverige, såsom

sjelft utgörande en egen stat. — Att ön S:t Barthelemy tillhör Sverige, sedan konung Gustaf III:s tid, förändrar icke förhållandet, emedan ön är obetydlig. Ön Guadeloupe afträdde år 1810 af England till Sverige; men återställdes år 1814 till Frankrike.

Gräns-ringmur, i Westmanland. Se: *Grannars borg*.

Gränssten mellan Upland och Södermanland är i Stockholm uppsatt i muren af det hus å Westergångsgatan, der öfverståthållare-embetets kansli har sina sessionsrum, så att hufvudstadens norra hälft är belägen i Upland och dess södra i Södermanland.

Gränsand, stockand (*Anas boscas*), en till simfoglarnes andra familj, gäsfoglar, hörande fogel af 24 tum längd. Hannen med hufvudet och halsen grönglänsande, skiftande i violett och blått; hvit ring kring halsen; vingspegeln blå med bred svart och hvit infattning; krökta fjädrar i stjerten. Under Juni och Juli månad förändras färgen, så att han blir nästan lik bonan, hvilken dock är något ljusare och har hufvan samt ett streck längs halsryggen och ett genom ögonen svartaktiga, med blekt rostgrå fjäderkanter; hufvudets och halsens sidor blekt rostgrå med små svarta strek; öfre kroppsdelarne svartaktiga, med blekt rostgrå fjäderkanter; de nedre rostbrunnaktiga, med svartaktiga fläckar; vingarne som hannens, stjärt pennorna spetsiga och alla raka. Den utgör stammen för våra tama ankor och förekommer öfver allt i landet på passande ställen, helst i sådana vatten vid hvars bräddar man anträffar säf, vass och buskar. Om hösten flytta en del till sydliga länder; men en del kvarstanna vid öppna källvatten. Äggen äro hvita, stötande i grågult, 2 tum 3 linjer långa, 1 tum 5 linjer tjocka och läggas 8—14, på en bale af dun och fjäder, uti ett bo på marken under en buske, på en tufva i eller vid vatten, stundom i ett ihåligt träd, samt betäckes med balen då bonan nödgas lemna dem, emedan hannen under rufningen öfverger bonan. Födoämnen utgöres af vattenväxter och deras frön, insekter, maskar, snäckor, musslor, fiskrom och små fisk, hvilka fångas utan dykning, och således helst på grundt vatten. Köttet är välsmakande, och de skjutas derföre dels om sommaren för hund, dels om hösten på drag, dels om vintern i vakar. Från den 15 Mars till den första Juli få de dock enligt jagtstadgan ej skjutas.

Gränsbosjö, ett jernbruk i Wermland. Se: *Bosjö jernbruk*.

Gräsgård, ett härad på Öland i dess södra mot, består af 7 socknar, nemligen: Segerstad, Gräsgård, Södra Möckleby, Ås, Wentlinge, Kastlösa och Smedby, hvilka innefatta 142½ hemman och bebos af 4,988 personer. Åkerbruk, boskapsskötsel och fiske utgöra inbyggarnes förnämsta näringsfång. Detta härad hör till södra motets fogderi och Ölands domsaga. Märkvärdigaste stället är Ölands alunverk, beläget i Södra Möckleby, och har mot sjösidan utseende af en köping.

Gräsgård, en socken, belägen på Öland i dess södra mot och kontrakt, Kalmar län och stift, 5½

mil S.S.O. från Kalmar, 7 mil S. från Borgholm. Sedan den gamla kyrkan blifvit nedtagen nybyggdes den nuvarande år 1823. Af *Ekelorps by* finnas lemningar på byn Ösbys utmark här i socknen. I socknen märkas flera grifthögar. Fordom stod här St Stephens kapell. Vid sjöstranden, Ö. om Melstadby, är en vall uppkastad år 1677 och der anträffas åtskilliga grifthögar. Fornsägen förmäler, att en drottning Öda bott på Ösby. Öster om kyrkan ligger *Gräsgårds hamn*, der greffen af Lille (Ludvig XVIII) och dess brorson, hertigen af Angoulême, under namn af greve af Chatelleraux, på deras resa från en Rysk hamn, nödgades, i anseende till storm och oväder, landstiga d. 22 Sept. 1804. Landshöfdingen Anckarsvärd begaf sig d. 24 om aftonen hit och träffade prinsarne vid färjestaden; men för stormens skull kunde ingen öfverresa ske förr än d. 25. — Socknen hör till 3 kl. konsist. och har 850 invånare. Dess areal utgör 6,758 tunnland, af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Adr. Borgholm.

Gräsgård kallas det hö, som bergas af ödeshemman och är anslaget till underhållande af den soldat, som hemmanet bör utgöra. Rotar, hvilka svara för sådana hemmans knektehåll,ingo konung Carl XI:s tillåtelse att berga höet till sin ersättning, till dess hemmanet blifvit försedt med ny åbo.

Gräsgårde, en gård i Arby socken af Kalmar län. Här bodde år 1542 Gudmund Slatte, en adelsman. Han hade legat sjuk i 2 års tid, då den upproriske Nils Dacke med sin hop anlände till gården. Fastän Gudmund då var så eländig, att man redan fyra gånger lemnat honom det ljus, som, enligt katolskt bruk, sattes i handen på den aflidande, blef han af Dackens barbariske anhängare genomskjuten. De röfvade sedan allt hvad han och hans hustru ägde, samt aftågade vidare för att dela det vanna rofvet.

Gräslök, alvarlök, purlök (*Allium schoenoprasum*); en lökväxt, hvilken förekommer på Gottland och Öland, samt stundom i Roslagen, och odlas allmänt för kökets behof. Förtärd af mjölkande kor meddelar den mjölken en stark löksmak.

Gräsmark, annex till Sunne, beläget i Fryksdals härad och Wermlands län, 8 $\frac{1}{4}$ mil N.N.V. från Carlstad. Kallades förut *Uddheds* kapell, efter gården invid hvilken kyrkan är byggd. Här märkas: *Högfors* jernbruk (se detta ord); *Spanska ryttare-backen*, en af Fryksdalingarne anlagd skans under Hannibals-fejden (se detta ord); *Mångshöjde* grufvor, på hvilka ofvannämnde jernbruk är privilegieradt. *Jansbrohulls* kopparverk, hvartill malmen hemtas från grufvor i Gunnarskogs socken; utsigterne äro föga lofvande. — Socknen innefattar 12 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 3,910 invånare. Dess areal inbegripes under modersocknens. Adr. Carlstad.

Gräsö, en ö utanför staden Öregrund, omgifves af Saltsjön, är annex till Börstils socken och hör under Frösåkers härad af Stockholms län, Olands och Frösåkers förenade kontrakt af Upsala stift. Ön är 3 mil lång och ej bredare än att, då man står midt på densamma, hafsvågorna höras ifrån begge stränderna. Den har fruktbar jordmån och godt

mulbete. Öboernes hufvudsakliga näringsgren är sjöfart. Vid yttersta udden af ön norr ut, ligger en liten ö, kallad *Örskär*, på hvilken en fyrbåk af träd varit upphyggd, till hvars underhållande alla städer norr ifrån Gefle, allt intill Torneå, måste betala en viss afgift vid Blockhus-tullen. Fyrbåken afbrann år 1738, hvarest en ny uppfördes af sten. Kyrkan är upphyggd år 1691. Här märkes *Gräsö kungsgård*, bestående af 6 mtl., uppträndes år 1719 af Ryssarne; har tillhört släkten Strömfelt. Gräsön innefattar 18 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 987 invånare. Dess areal utgör 23,398 tunnland, af hvilka 300 äro sjöar och kärr. Adr. Öregrund.

Grödinge, en socken, belägen i Svartlösa härad af Stockholms län, Södertörns kontrakt af Strengnäs stift, 3 $\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Stockholm, vid Saltsjön. Kyrkan, byggd af sten, lär vara grundlagd år 1313, samt invigdes år 1326. Den ligger midt i socknen och har en vacker belägenhet. Likasom om flere andra kyrkor i riket, går äfven om denna den sägen, att innan den erhöi sin nuvarande plats, hade man på trenne serskildta ställen förgäfvets sökt uppföra henne, ty, hvad om dagen byggdes, refs ned om natten. Ett oundvikligt vilkor för byggnadens fulländning och bestånd ansågs vara, att grundstenarne skulle framdragas af ett par tvillingsoxar utaf lika färg. Sedan desse omsider blifvit funne fick arbetet ostördt fortsättas. Konung Christian I, som landsteg 1463 vid Fituna, lägrade sig här vid kyrkan och intog sedermera Stäket och Salestadborg. Sydligaste spetsen af det långa näs, som skjuter ut i Saltsjön, benämnas *Naslandet* och hör till Mörkö socken. Grödinge är uppfylld af långa med löf- och barrskog bevuxna bergsträckningar, som bilda långa dalgångar, uti hvilka förekomma en mängd smärre insjöar — störst bland dem är *Malmsjön* — samt bördiga ångar och sådesfält, hvilket allt bereder ögat en angenäm omvexling och gör Grödinge socken till en bland de vackraste i trakten af bufvudstaden. Den största skogstrakten, som af gammalt bär namnet *Hanveden*, men nu kallas *Uringemalm*, upptager en betydlig del af socknen österut. En mängd grafkullar och stensättningar förekomma flerstädes i socknen. Äfven finnas fyra runstenar, af hvilka, ännu läsliga, ingen lär finnas afritad i Göranssons Bautil och blott en anmärkt, men ej afskrifven af Liljegren i hans *Runstenar*. Längst upp i den fordna Hanveden, på Öster-Bröta bys mark, förekomma lemningar af ett gammalt fäste, som, att sluta af dessas ansehlige vidd, måste hafva varit ganska stort. Allmogen i trakten förtäljer derom, att det skall hafva hetat *Risberga* och varit belagdt med koppartak; att dess sista ägare skall varit en fru eller fröken, som blifvit öfverfallen af en viking, som då i grund förstört byggnaden. Dessutom märkes i socknen följande egendomar: *Sjöberg*, utgör med underlydande 21 $\frac{1}{4}$ oförmedlade mtl. och äges nu (1846) af hofmarskalken greve Gustaf Bonde till Hörningsholm; *Marieberg*, 14 $\frac{1}{2}$ oförm. mtl., tillhörigt hofmarskalken frih. Cl. Reinh. Rudbeck; skall fordom varit kloster och hetat *Mariad*, men deraf äro in-

ga lemningar ayaliga; *Malmjö*, med underlydande 5 mtl., samt *Löfstalund*, $1\frac{1}{2}$ mtl., begge tillhöriga possessionaten Fr. Aug. Bahrman; *Nohnge*, med dithörande $1\frac{1}{4}$ mtl., har tillhört släakterne Rosenlycht och Strusslycht, äges nu af körsnären Frans Miketa. — Socknen består af $56\frac{3}{8}$ mtl. och har 1,585 invånare. Dess areal utgör 23,073 tunnln., af hvilka 1,320 äro sjöar och kärr. Adr. Södertelge.

Gröfvelsjön, belägen i Dalarne, på riksgränsen, 2,424 fot öfver hafvet.

Gröfvel-åm, i ldre socken af Dalarne, förenar sig med Öster-Dalelven; börjar i Särna socken, och faller ut i Särna-sjön.

Grönadal, ett betydligt och vackert säteri i Nätraby socken af Blekinge, beläget vid en å och helt nära dess utlopp i hafvet.

Gröna Dal, stenen i. Enligt sagan skulle den belige Staffan en gång längst upp vid Jemtlandska fjällen, i en grön dal, på gränsen mellan Sverige och Norrige, hafva låtit uppresa en stor sten, hvori han ristat en runskrift om Sveriges blifvande öden, der det heter:

”När Svenske anamma Ryska seder,
och landet mister sin gamla beder:

Än står Stenen i Grönan Dal.”

”När kyrkor varda fångabus,
Gudstjensten mister sitt fägna ljus:

Än står Stenen i Grönan Dal.”

”När skalkar och bofvar trifvas
och ärlige män fördrifvas:

Än står Stenen i Grönan Dal.”

”När prester varda bönder,
och bönder blifva vidunder:

Då ligger stenen omkull i Grönan Dal.”

Som emellertid ingen kunnat upptäcka denna sten och sjelfva språket röjer en senare tid, är det sannolikt, att hela berättelsen har sin uppkomst i en melaukolisk fantasi.

Gröna dragonerna. När indelningsverket pågick förlades till Bohuslän en svadron Tyska dragoner, hvilka under Carl XI kämpat emot Dan-skarne. De kallades Gröna dragonerne; men äfven *Fersens djeflar*, för sin omenskliga framfart och efter en sin chef. Äfven till Halland förlades Tyska dragoner. År 1720 blef den Halländska afdelningen laggd till båtsmanshåll, och de i Bohuslän förlagda kompanierna sammanslogos till ett regemente, under en öfverste. År 1727 förklarades båda svadronerna för ett dragon-regemente, under namn af Bohusläns Gröna dragoner; men år 1776 förvandlades andra svadronen till infanteri och 1791 äfven södra svadronen. Dessa dragoner utgöra således stammen för Bohusläns nuvarande regemente.

Gröna Gången. Så kallas i Stockholm det ställe, der grönsaker af stadens trädgårdsmästare hållas allmänheten tillhanda. En sådan byggnad finnes på Södermalm och en annan på Norrmalm.

Grönahög, annex till Gällstad, beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil S.O. från Ulricebema. Kyrkan, af träd, tillbyggd 1828, är ljus

och rymlig. I socknen märkes tvenne mindre hertgårdar: *Wrånghult* och *Östertorp*. Socknen innefattar 14 mtl. och har 590 invånare. Dess areal utgör 13,145 tunnln., af hvilka 550 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Grönbo eller **Grönboda**, jernbruk i Fellingsbrö socken af Nerikes län, $5\frac{1}{2}$ mil från Örebro, har 2 härdar och 1,266 skeppd 13 lispd privil. årligt smide af köpt tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 12 skeppd 13 lispd 7 skålpd. Vid bruket finnes äfven manufaktur-smide. Skeppar på Stockholm. Egendomen är väl bebyggd, förmånlig och har den vackraste belägenhet. Ägare: G. Sjöqvist.

Grönborg, ett högt berg, beläget i Knuthy socken af Upland på Östanå säteris ägor. Här synas ännu lemningar efter de stenmurar, som år 1598 uppkastades till värn emot Finnar och Estländare, hvilka ankommo för att understödja konung Sigismund; men blefvo fördrifna af rikets flotta, samt af studenter och bönder, anförde af tvenne professorer från Upsala.

Grönby, en socken, med Anderslöv, belägen i Wemmenhög's härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $2\frac{1}{2}$ mil V. från Ystad, $1\frac{1}{4}$ mil från hafvet. Socknen är ett patronelt pastorat af 2 klassen; patronat-rätten tillkommer ägaren af *Markie* sätesgård, belägen i den delen af annexet Anderslöv, som hör till Skytts härad. Grönby innefattar $12\frac{1}{2}$ mtl. och har 955 invånare. Dess areal utgör 3,101 tunnln., af hvilka endast 4 äro kärr. Adr. Malmö.

Gröneborg, en mycket hög holme, en knapp half mil från Enköping, vid Svingarns-fjärden i Mälaren, emellan Näs och Wallby-landet. Här stod fordom ett slott och fäste, tillhörigt den myndige Ivar Blå, hvilken år 1250 befordrade Birger Jarls son, Waldemar, på Svenska thronen, oaktadt fadern sjelf eftersträfvade den. Allmogen kallade hans hemvist Knapholmen och honom sjelf Blåknäpen. Fästets murar äro ännu på några ställen omkring 2 famnar höga. År 1466 vann riksföreståndaren Erik Axelsson Tott, vid Gröneborg, en märklig seger öfver Erik Carlsson Wase och det Danska partiet, så att konung Carl Knutsson åter kunde upphöjas på thronen. Slottet blef sedan förstördt, och ingen lærer hafva bodd der efter Ivar Blå.

Grönfink, gröning, Svensk kanariefogel (*Fringilla chloris*), en till sparfoglarnes andra ordning, vandrare, hörande fogel af 6 tums längd. Hannen grön med gula vingknötar och vingkanter. Honan brun med grön anstrykning, stjerten, pannan och sidor gulgröna. Förekommer öfverallt i riket; om sommaren allmänast i de norra landskaperna, hösten och vintern i de sydligaste. Dess flygt är tung och låtet dervid *jäck-jäck*; locktonen ett bråkande läte, något liknande norrvintens. Om sommaren är han vild och rädd, höst och vinter föga skygg eller liflig. Äggen, som äro aflånga, silfverfärgade, med spridda svarta och grå fläckar, 7 linjer långa och 4 linjer tjocka, läggas 4—6 i tvenne kullar om året uti ett konstigt byggt bo, inom

bäckar, träd eller bäckar. Födoämnen utgöras af alla slags oljehaltiga frön, såsom hamp-, lin-, rof- och tistelfrö, ebbärsärmer, m. fl. Den är lätt att tämja och trives väl i bur, samt fångas med limspön.

Grönghäling, grönspejt, gylleränna (*Picus viridis*), en sparffogel, hörande till ordningen klättrare, af 13—14 tums längd. Hannen grön med röd hufva, gul öfvergump, svart triangelformig ögontrakt, samt ett mindre rödt streck i det svarta. Honan mindre, svart på hufvudets sidor och saknande det röda strecket bakom näbbroten. Förekommer temligen allmänt, äfven i de norra landskaperna, vanligen i löfskog. Dess flygt är snabb och lättet ett gällt och starkt *gi-gi-gi-gi*, som ofta höres, isynnerhet mot oväder, i följd hvaraf han på flere ställen anses såsom en säker väderleksspåman. Fortplantning och födoämnen lika med *Grödhöfdade hackspetten*. (Se detta ord.)

Grönhögen kallas Bohusläns största ättehö, belägen 3 fjerdingväg norr om Strömstad, på gården Hedes ägor i Skee socken. Den håller 175 steg i omkrets och 36 i slutningshöjd, samt är omgifven af ett antal smärre griftkullar. Ingen sägen åtföljer denna märkvärdiga fornlemning.

Grönling (*Cobitis barbatula*), en mjukfenig benfisk af 4—5 tums längd, med nästan trind, glatt och fläckig kropp, som förekommer mycket sällsynt uti steniga bäckar vid Mälaren, dit den blifvit införd från Tyskland på konung Fredrik I:s föranstaltande.

Grönrödling, blankrödning, ljusrödning (*Salmo palidus*), en mjukfenig benfisk af laxsläktet, med röd-fläckiga sidor, de undre delarne hvita, silfvergläande, och fenorna bleka eller gulaktiga. Förekommer i Wetteren, af ända till 8—9 markers vikt, samt leker i Oktober på betydligt djup. Köttet är magert och dåligt.

Grönstenka är en grön kalksten, som förekommer uti Dannemora grufvor, insprängd, i form af körtlar eller strimmor, i den öfriga kalkstenen.

Grönsläka (*Fringilla spinus*), en till sparffoglarne andra ordning, vandrare, hörande fogel af 4½ tums längd. Hannen med svart hufva och underbakans fjädrar om vintern kantade med gult, så att det svarta täckes; ofvan grön med askgrå blandning; vingtäckarne och öfvergumpen grön-gula, likasom bröstet och hufvudets sidor. Honan gråaktigt grön; öfvergumpen gul med svarta fläckar, midten af magen vit med täta, små svarta fläckar på sidorna. Varierar stundom helt vit, samt mer eller mindre vitbrokig, i bur äfven svartaktig, beströdd med gulgröna, glänsande fläckar. Förekommer om sommaren, isynnerhet i de nordligaste landskaperna, ända upp till Norrland; höst och vinter i stora skaror i de södra. Dess läte är ett angenämt qvitter, och locktonen ett starkt *dillak*. Äggen äro gråhvita, med små, rödaktigt purpurbruna fläckar eller punkter, och läggas 5 å 6 uti ett konstrikt bo, anlagdt i bergiga trakter och barrskogar, nära yttersta spetsen af någon hög gran. Födoämnen utgöras af åtskilliga slag oljehaltiga frön. Han trives väl i bur, sjunger

angenämt och blir mycket tam, hvarföre han flitigt fångas, och lättast på limspön med lockfogel.

Grönskog, säteri i Kalmar län. Se: *Füseryds socken*.

Grönskulle, en 1,000 fot öfver hafvet belägen kulle i Hjelmseryds socken af Jönköpings län. På denna kulle färas ännu midsommarsnatten på bedniskt vis. En eld tändes på höjden, hvilken kringdansas af gamla och unga. I senare tider sker dansen helst i byar, med lönnkrogar nedanför kullen. Prosten Hjelmsqvist yttrar: "Till styrka för prestinne-väsendet vid och omkring Grönskullen kan anföras, att qvinspersoner spela ännu hufvudroller i trollhistorier från trakten. Det berättas att man sett en stor gumma på kullen valla många, stora och feta kor, bära stora linbördor, o. s. v. Då en man gick omkring på Hetseryd ås, i denna socken, för att skära hasselkäppar, att deraf fåta säll, hörde han ett qvinnotroll ropa: "syster låna mig din potta, så skall jag koka denna sällkarlen." Mannen började fly och bedja Gud förbjuda att så skulle ske. Då Guds namn åkallades föll pottan, som var en fäsligt stor kett, under farten i luften från Grönskulle till Hetseryd ås, ned i Hetseryds göl (en liten sjö), der den ännu vid klart väder kan skådas genom vattnet; likväl har ingen sett honom."

Grönskär, en holme, omkring 1 mil från Sandhamn, i Wermö socken. Här finnes en fyrbåk af sten, med öppen stenkolsfyr, hvilken underhålls af kronan och hör under norra lots-distriktet samt Stockholms fördelning.

Grönsten, är dels en urbergsart, äfven kallad ur- eller öfvergångs-grönsten, aphanit, diorit, bestående af en intim finkornig blandning af hornblende och felsit, stundom med inblandad fältspat, eller af hornblende med schürl och glimmer, af mörk- eller svartgrå färg; bildar hela berg eller mäktiga gångar, förnämligast i Småland; dels ock är den en vulkanisk bergart, äfven kallad flöts-grönsten, basalt-grönsten, och bestående af en kristalliniskt kornig blandning af augit, fältspat och magnetisk jernmalm, som är svart eller svartgrön, hård och seg, samt ytterst svår att slå sönder och förekommer på Hunne- och Halleberg, Kinnekulle, Billingen, m. fl. bergshöjder i öfvergångs-trakterna emellan Wenern och Wetteren.

Grönsö, en af de vackraste öar i Mälaren, i Arnö socken, består af ett säteri om 2¼ mtl. Har ett stenhus af 80 alnars längd och 2 våningar, som erkebiskopen Petrus Philippi i fjortonde århundradet låtit uppföra, och deruti inrättat ett munkloster af Dominikaner-orden. Gården har vidsträckt ägor, utmärkt trädgård, vacker skog, samt 15 större och mindre holmar i Grönsö-fjärden.

Grönvall, Anders, akademie-sekreterare samt ethic. et polit. professor i Upsala, från 1719 till 1747, då han tog afsked och erhöill lagmans titel. Han var född den 29 Juli 1671, i bondgården Grönvallen, inom Grytnäs socken af Dalarne, af bondeföräldrar, och antog namn af fädernegården, blef vid 23 års ålder student och vid 32 år magister, såsom ultimus; reste till England, som in-

formator för en friherre Trotzig, och kvarstannade der i tre år, besökte sedan Holland, Frankrike och flera länder, samt återkom 1710. Utnämnd till filos. adjunkt i Upsala, förrättade han, för sin utkomsts skull, bokauktionerna både i Upsala och Stockholm. Dog 1758 i sitt 87:de år, efterlemnande en betydlig förmögenhet, hvaraf han anslog 40,000 d:lr k:mt till stipendii-fond för sju studerande af Westmanlands och Dala nation. Man anmärkte som en besynnerlighet hos honom, att han brukade lodna vantar äfven midt i sommaren. Har utgifvit åtskilliga historiska och topografiska skrifter, såsom: *Magnus Ladulas; Beskrifning om Sala stad*, m. fl.

Grönvikssund, träffningen vid, mellan Svenska och Ryska skärgårdsflottorna d. 30 Aug. 1808. Ryska flottan blef här slagen, med en förlust af 9 kanonslupar, hvaraf 1 togs. Å den Svenska blef en sprängd i luften och 4 officerare samt 250 man dödsjutne eller sårade.

Grönzinka, ett jernbruk i Fernebo socken af Gefleborgs län, anlades af kammar-rådet Isak Cronström, efter år 1679 erhållne privilegier, var först masugn under *Oppsjö* hamnar, hvilken jemte *Ståbo* hamnar, nu hör under Grönzinka. Malmen köptes då från Norbergs och Bispbergs samt Bäsinge grufvor. Bruket har nu 6 härdar och 2,700 skepp:d privil. årligt smide, af eget tackjern. Hammerskatten utgöres med 27 skepp:d. Oppsjö hamnare anlades 1670 af förutnämnde Cronström. Det var då jernbruk och bestod af 2 hamrar och 4 härdar med 14 skepp:ds hammerskatt. Grönzinka ägdes länge af friherrliga släkten Cronström i Holland. Innehades sedan under arrende, först af revisions-sekreteraren Kinnimundt och derefter af lagmannen, frih. Gust. Reuterholm; men försåldes år 1792 till grosshandlaren i Stockholm B. M. Björkman, hvars son, A. U. Björkman, nu är ägare af bruket. Skeppningen sker på Stockholm och Gefle. Bruksstämplarne äro trenne: J C med ett krönt träd emellan; ett O med krona öfver, samt A.U.B. inom en cirkel.

Grönår kallas de år då grödan blir svag, omögen, eller skadad af köld och frost.

Grönö, berustadt säteri i Björskogs socken af Westmanland. Det berättas, att konung Granmar fordom bott härstädes, hvilken skall lefvat år 760 och regerat öfver Södermanland, samt att gården efter honom blifvit kallad Granmarsö, Granö, hvilket namn slutligen förändrades till Grönö. Den har sedan varit ladugård under Köpingshus. Denna kungsgård såldes år 1350 af konung Magnus Smek till Westerås domkyrka, hvilken samma gång köpte af konungen Östuna gård der invid, samt Wiresta i denna, med flere i andra socknar. Gården pantsattes sedan af domkyrkan till riddaren Gustaf Leeksson, hvilken återgifvit den till domkyrkan år 1385 och tillika skänkt den flere egendomar, hvarföre biskopen i Westerås, Peder Ingevastsson, år 1407 stiftat ett årsmot med 13 själamessor, att hållas i samma domkyrka för riddaren, hans far, riddar Leek Ofradsson och all hans släkt. Gården lär år 1527 blifvit indragen till kronan. I med-

let af 1700-talet innehades den af bergsrådet Jakob Tersmeden, och 1828 af fröken S. Mannestråhle.

Gröt. På få ställen, om ens något, torde denna tärfiga föda finnas af så många olika slag, som i Jemtland. Här tillagas, utom de vanliga öfverallt i riket kända slag, äfven: *Römgröt*, af grädda; *tunngröt*, af grå ärter och mjölk; *salisöta*, af rågmjöl, malt och vatten; *ärt/nur*, af ärtmjöl och mjölk; *vörtgryna*, af gryn och vört; *fetmat*, af smått skuret fläsk, kokadt med gryn och mjölk; *brögröt*, af mjölk och mjöl. En gröt af miss-smör är isynnerhet allmän. Eljest omtalas *flott-milja*, *mogjåla*, *snubba* och andra denna orts dylika tillredningar. Alla dessa grötter ätas för det mesta till frukost, antingen i stället för smör, varmt på bröd, som sofvel, eller ock i stället för ost, kallt med litet smör.

Gröttingbo, en socken, med Fide, belägen på Gottland, i dess södra fögderi, Wisby stifts södra kontrakt, 6 mil S. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan, byggd af sandsten år 1090, är den vackraste af alla på södra delen af ön. Prediksstolen är anmärkningsvärd. Den är förfärdigad i Köpenhamn år 1548; fördes derifrån till Wisby och uppsattes der i en kyrka från hvilken den flyttades hit d. 2 Mars 1699. På denna predikstol står uthugget Danska vapnet, kejsar Carl V:s och dess bröders, kejsar Ferdinands bilder, jemte Martin Luthers och Filip Melancthons, och de furstars som beskyddade Luther. — Inom socknen finnes många forntidens begravningsplatser och stensättningar samt ett stenskepp beläget i S. O. från stora landsvägen. *Angantyrns hög*, midt för Garns hamn, är en märklig stor hög, uppkastad af stora kulstenar, med en stenring rundt omkring. Dessutom märkes här: *Garns hamn*, norr om stenbrottet på Gröttingbo udde, är en fördelaktig hamn. *Anviken* och *Gansviken* äro ock tvenne hamnar. År 1808, den 22 April eftermiddagen, landstego 2,000 man Ryska trupper här i socknen. År 1827 hittades här åtskilliga Persiska och Kufiska silfvermynt. *Gröttingboholm*, är en stor holme utanför denna socken. I Gröttingbo socken börjas de grusberg, som sträcka sig långt ut på ön till Sundra socken. Ur dessa berg hugger allmogen slipstenar, hvilka utföras så väl till Sverige, som Danmark. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 13 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 635 personer på en areal af 7,521 tunnland, af hvilka 180 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Gründeloupe, en ö i Westindien upptäckt af Columbus, samt den största af de Karabiska öarne, tillsammans om 39 geografiska kvadratmils vidd, ägde 1812 en befolkning af 114,839 invånare, var en gång ämnad att blifva en Svensk besittning. Genom traktaten den 3 Mars 1813, afträdde Storbritannien, hvilken magt då innehade ön, densamma till Sverige, såsom ett ibland vilkoren för Sveriges deltagande i den stora striden emot Napoleon. Afträdelsen var ställd till konungen af Sverige och dess efterträdare på Svenska thronen, enligt successionserdningen af d. 26 Sept. 1810,

och betraktades såsom en personlig fördel för konungahuset. Ön kom aldrig i Sveriges eller dess konungs besittning; ty öfverenskommelsen ändrades genom de traktater, som följde på Napoleons fall. Sverige afstod ön emot en summa pennningar, och dessa användes af konungen till betalande af rikets skuld. Dessa penningar utgöra den s. k. Guadeloupes-fonden, hvilken då betraktades såsom konungens enskilda tillhörighet, och dess användande till statens förmån såsom en skänk af konungen till Svenska folket. Denna skänk besvarades med ett anslag vid 1815 års riksdag af 200,000 R:dr, som årligen utgå ifrån riksgäldskontoret till konung Carl XIV Johans arfvingar.

Gualöf, annex till Vestra Ljungby, beläget i Willands härad af Christianstads län, 2 mil Ö. från Christianstad, vid hafvet. Socknen innefattar 6½ mtl. och har 606 invånare på en areal af 4,420 tunn., af hvilka 1,528 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Gust Styrnader eller **Gudaster**, är den förste höfding öfver Upland man finner omtalad i krönikorna.

Gubben på Wadstena gårde, en folklek, bekant i Öster- och Westergöthland. Ett fruntimmer går omkring laget, och säger till en hvar: "Det bor en gubbe på Wadstena gårde! Han vill ha mig och jag vill ha honom; käre far (mor) skall jag ta'n?" — Nu beskrifver hon huru rik han är, huru stor kappa han har, huru stor penningpung, o. s. v. Sällskapet svarar efter godtfinnande ja eller nej. — Derefter går fruntimret ut samt återkommer om en stund, illa behandlad, ömklig, gående på krycka och beklagar sig öfver sitt olyckliga äktenskap. Hon berättar, att gubben är en elak man och har slagit henne lytt och lam, samt tackar dem, som afrådt henne från giftermålet; men bannar och slår med kryckan dem, som tillstyrkt föreningen. Lekens hela värde beror af den dramatiska och mimiska förmågan hos fruntimret, som utför densamma. Den kan omvexlas sålunda, att äktenskapet prisas såsom lyckligt och de afrådande få förebräelser, för det att de afstyrkt giftermåls-anbudet.

Gubbluset i Stockholm. Ansökningen om dess inrättande ingafs till regeringen år 1772, af Charles Tottie och Niklas Hasselgren; men sjelfva inrättningen kom ej till stånd förr än 1778. Här underhållas 40 äldre och medellöse borgare, hvilka förses med husrum, mat och läkarevård. För sådana af hokarsocieteten inrättas nu, 1846, en serskildt anstalt på Ladugårdslandet, grundad genom en donation af stadsmajoren Tunberg.

Gubbtänder, gökmat (*Orobis tuberosus*), en mångårig växt, som förekommer af tvenne artförändringar på ångar och betesmarker, särdeles med skarp jord, i större delen af riket ända till södra Ångermanland, örten ätes af boskapen och rötterna, som äro knöliga, hafva söt, ej obehaglig smak, kunna förtäras så väl råa som kokade.

Guckuskor, lapphättor (*Cypripedium calceolus*), en mångårig växt, som förekommer på höga skogiga bergsängar, isynnerhet på öfvergångsforma-

tioner, såsom på Kinnekulle och många andra ställen i Westergöthland, Östergöthland, Nerike, Dalarne, Jemtland och Roslagen, för öfrigt sällsynt. Är utmärkt för sina vackra blommor.

Guda, dotter af konung Anund Jakob och dess gemål Gunhild, förmäldes med konung Sven Ulfason i Danmark; men blef åter skild från honom i anseende till den nära skyldskap, hvari de båda makarna stodo till hvarandra. En annan

Guda, dotter af Thorkil Sprakeläg, blef gift med en ansedd Engelsman vid namn Godwin, med hvilken hon hade flera barn, som alla kommo till högt anseende. Hennes dotter, Eadgitha, förmäldes nemligen med konung Edvard i England, efter hvars död Gudas yngre son, Harald, blef konung. Från hennes andra söner härstamma många förnåma släkter både i England, Danmark och Sverige.

Gudhem, ett härad i Skaraborgs län, består af 353 mtl. och har 8,494 invånare. Det innehades på 1300-talet under morgongåfvo-rätt af hertig Eriks enke-hertigiinna Ingeborg, och år 1611 af hertig Johan, konung Johan III:s son. Häradet innefattar följande socknar: Bjerka, Gudhem, Tunhem, Ugglum, Broddetorp, Hornborga, Sätuna, Stenstorp, Brunnhem, Kyrketorp, Dala, Borna, Högstena, Sjögerstad, Rådened, Segerstad, Håkantorps, Walltorp, Bjurum, Ljunghem, Edåsa, Torbjörntorp och Friggeråker. Utom bergåsarne *Billingen* och *Mosseberg*, hvilka sträcka sig genom en del af detta härad, är marken i allmänhet jemn och jordmånen bördig, så att spannmål skördas ej allenast till inbyggarnes eget behof, utan äfven till betydligt afsalu. Den betydligaste sjön är *Hornborga-sjön*, fordom kallad Lunen. "Vid stranden af denna sjö", berättar Afzelius i sina Sagohäfder, "är en behaglig trakt, der, i heden-tid, det gamla templet, med hundrade gudar, säges hafva varit beläget. Deraf och af de många andra minnesmärken, som der finnes efter den hedniska offertjensten, kallades häradet *Gudhem*. Det berättas ock, att Hakon Jarl i Norrige, en gång med eld och svärd farit igenom Westergöthland: då brände han templet med alla gudarne." I förening med häraderne Kåkind, Walla och Wilske utgör detta härad en domsaga och ett fögderi. Betydligaste säterierna äro: *Stora Bjurum*, *Dala* och *Wrangelsholm*. Häradets areal utgör 63,991 tunn., af hvilka 4,081 äro sjöar och kärr.

Gudhem, en socken, med Tunhem och Ugglum, belägen i Gudhems härad af Skaraborgs län, Winköls kontrakt af Skara stift, 2 mil S.S.O. från Skara, $\frac{3}{4}$ mil N. från Falköping. Kyrkan är byggd af sten, på obekant tid, och tillbyggd år 1811. Några gårdar här i socknen skola blifvit ödelagda i fejden emellan konung Albrekt och drottning Margaretha i slutet af 1350-talet. År 1612 skola Danskarne hafva plundrat Gudhems kyrka. Här märkes: det forna Gudhems kloster, *Ingatorp* (se dessa ord), *Forentorp*, 1 mtl. säteri, hvaräst märkes grifthögarne: *Appelshög* och *Myrshög*. Socken hör till 2 kl. reg. pastorat och innefattar 17½ mtl. med 615 invånare, på en areal af 3,194 tunn., af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Gudhem, ett kloster, fordom beläget i Westergöthland, emellan Mössoberg och Storsjön i Gudhems härad, på ett högländt och vackert ställe, skall hafva fått sitt namn af ordet Gud, emedan här i hedendomen stått ett afgudahus, med 100 afgudabilder. Klostret uppbyggdes omkring år 1050, af en drottning Gunhild, hvilken, enligt vissa uppgifter, var Svea-konungen Anund Jakobs dotter, konung Olof Skötkonungs sondotter och gift med Danske konungen Sven Estridsson. Enligt andra var hon dotter till Sven Håkansson Jarl, förmäld med Olof Skötkonungs dotter Holmfrid, och efter faderns död uppfostrad hos sin morbror konung Anund Jakob samt sedan gift med Aslack, en förnäm Norsk herre. Som Gunhild var närmare släkt till Sven Estridsson än tidens lagar kunde tillåta, blef han, genom Hamburgska erkebiskopen Adalberts trägna påminnelser och slutliga hotelser af bannlysning, föranlåten att gifva henne skiljobref. Detta skedde omkring år 1049. Hon flyttade då till sina gods i Westergöthland, och förmodligen hit till Gudhem, lefde sedan här som enka i ensamhet och hade hos sig några förnämna mäns döttrar, dem hon öfvade i andakt och fruntimmersarbeten. Isynnerhet använde hon sin flit att brodera kyrkoskrudar. Ehuru Gunhild hade namn efter sin mor, kallades hon likväl af munkarne öfver allt Guda eller Gutha; de hafva äfven förefvit att hon här stiftat ett kloster, lagt derunder sin gård Gudhems ägor med andra lägenheter, samt med sina klosterjungfrur antagit S:t Benediktordens regior. Drottningen skall vara begrafven härstädes. Enligt andra fornforskares tanke, har Gudhems kloster ej blifvit anlagdt förr än i konung Inge d. y. tid, vid början af tolfte århundradet. Konung Carl Sverkersson, skall år 1161, och konung Knut Eriksson år 1173, hafva påskyndat dess byggnad. Påfven Alexander III utfärdade, omkring år 1170 från Anagni, ett bref till nunnorna i Gudhem, med stadfästelse på hvad detta kloster erhållit af konung Knut, dess bror eller företrädare. Nunnorna skola varit af S:t Bernhardiner- eller Cistercienser-orden, hvilken ej kommit till Sverige förr än år 1150, under konung Sverkers sista lefnadstid. Under Knut Eriksson finnes klostret först nämndt uti offentliga handlingar. År 1308 hade nunnorna flyttat till Arans slott vid Wernern, med tillstånd af hertigarna Erik och Waldemar; men återvände till Gudhem, hvarifrån de öfverfördes till Rackeby på Källandsö, hvilken gård nämnde hertigar skänkt klostret. Anledningen till flyttning var brist på vedbrand, och besvär af allt för mycken gästning. Slutligen hafva de återflyttat till Gudhem, der deras vilkor blifvit fördelaktigare, sedan de tid efter annan fått ännu större förökning på sina inkomster och ägor på flere ställen i landet. Vid reformationen och Westerås recess lærer klostret varit i flor; men godsens borttoges och klostret blef öde. Konung Gustaf I, som öfver allt behandlade nunnorna mildare än munkarne, tillät likväl år 1527 abbedissan att qvarstanna med de nunnor, som ej godvilligt ville utgå, och

lemnade henne klostrets inkomster, mot 72 pund smör. Som abbedissan numera hade förlorat sin myndighet, och ej var i stånd att infordra och förvalta klostrets inkomster, fann konungen rådligt, att, år 1528, lemna klostret åt en förtjent riddersman, Nils Olofsson, emot en årlig afgift till kronan, och att derjemte låta nunnorna njuta nödortfigt underhåll. År 1529 förstördes hela klostret af våld. Abbedissan gjorde då förfrågan, om konung Gustaf ville tillåta att klostret skulle återuppbyggas; men konungen svarade, att som han ej visste, hvad råd och medel hon dertill ägde, hade hon att rådgöra med domprosten M. Sven i Skara och flera af kapitlet. De husvillie nunnorna nödgades emellertid söka sig herberge i byarne hos allmogen, men åtnjöto dock uppehälle, enligt konungens befallning till junker Olof Pedersson, hvilken då hade klostergödsen på arrende. Efter hand utdago nunnorna, och klostret blef öde. Johan III befallte att det skulle återuppbyggas; men det hindrades af tidernas orolighet och konungens död. Lemningar af klostret synas bredvid Gudhems sockenkyrka. Drottning Christina skänkte, den 6 Juli 1650, af klostrets ägor 4 bondgårdar, som lydde under Gudhems kungsgård, samt sjelfva klostret, hvars ägor blifvit lagda under kungsgården, åt dåvarande öfversten för Westgötha regemente Lars Cruus, under länsrätt, hvilket följande året, då han upphöjdes till friherre, förvandlades till friherrskap för honom och hans bröstarfvingar. Friherrskapet tillföll kronan genom reduktionen och anslögs till majorsboställe vid Westgötha kavalleri.

Gudhems kungsgård har i äldsta tider tillhört Upsala öde; och ägdes antingen af kronan eller kongl. familjen enskildt, då klostret här anlades.

Gudmarsson, Ulf, den heliga Brigittas make. Se: *Brigitta*.

Gud mitt hopp, var drottning Ulrika Eleonoras valspråk.

Gudmund hette den siste katolske pastorn i Qville af Bohus län. Då han, vid reformationen, ej ville omhyta lära, nödsakades han afstå sin plats åt en annan. Sägner förmäler, att han, vid sin afresa från pastoratet, uppmanat sin församling, hvilken ledsagat honom till stranden, att troget förblifva i sina fäders tro, om hvars sanning han var så förvissad, att han önskade det han måtte förgås vid nästa klippa, om den lära han predikat ej vore den rätta. Derpå afseglade han; men hann ej ett par hundra elnar ut i hamnen, förrän båten stötte mot ett skär, det man förut ej kändt, och presten drunknade. Härigenom blef församlingen böjd för antagandet af den nya läran år 1532. Detta skär, som ligger vid fiskeläget Fjellbacka, kallas ännu Gudmundsskär, och är, genom sitt fortfarande uppskjutande i höjden, en geologisk märkvärdighet. Man känner nemligen, att det omkring 1670 var nästan jernhögt med vattenytan; men att det 1742 stod en ala högre, och nu befinner sig 2 alnar och 9 tum öfver vattens medelhöjd.

Gudmundrå, en socken, med Högsjö, belägen i Södra Ångermanlands fögderi och dess östra kontrakt, Westernorrlands län och Hernösands stift, 3 mil N.N.V. från Hernösand. Namnet förmenas betyda Gudmuns-råde eller ägor, och påstås, att Gumäsbyn, som i äldre jordeböcker kallas Gudmunsås, samt tre deromkring belägne byar, skola vara de först bebyggde i socknen, anlagde af någon, med namnet Gudmund. Kyrkan, byggd af sten vid en liten vik, som genom ett smalt sund skiljes från Ångerman-elfven, ligger $4\frac{1}{2}$ mil från Hernösand, och är bland de äldre. De flesta byar äro belägna omkring kyrkan på tvenne näs och vid *Fälte-* eller *Sjöby-ån*, men de öfriga sträcka sig efter elfven, utom några Finnhemman öfverst på skogarne. *Kramfors* finbladiga sågverk, vid Sjöby-åns utlopp, är anlagdt år 1742 af direktör Kramm. Utskeppningen härifrån är beqväm, emedan lastningen kan ske på stället. Här hålles marknad vartiden och Bartholomei-dag, med denna och nästgränsande socknars allmoge. Hernösands borgerskap, som här idkar handel, uppköper då åtskilligt af ortens afvel. Ryssarnes infall härstädes år 1721 omtalas ännu såsom svårt och minnesvärdt. Sockenens hör till 2 kl. reg. Den innefattar 37 mtl. och har 1,460 invånare. Jemte annexet Högsjö utgör areala 84,287 tuantl., af hvilka 7,400 äro sjöar och kärr. Adr. Hernösand.

Gudmundsskåret. Se: *Gudmund*.

Gudmundtorp, en socken, med Hufva, belägen i Frosta härad och kontrakt, Malmöhus län och Lunds stift, $2\frac{1}{2}$ mil N.O. från Lund. Märkes *Pugerup*, frälse-säteri om 2 mtl., en ladugård under Skarhults gård i socknen af samma namn, har förut legat vid Ringsjön, der Bo nu är beläget, och har god åker och höböstnad. *Orup*, $\frac{1}{2}$ mtl. insockne frälse, välbygdt både till man- och ladugård, inköpt till landtbruks-institut för Skåne. Sockenens är alternativt konsist. och patr. af 3 kl.; patronat-rätten tillkommer ägaren af Pugerup. Den består af $25\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,016 invånare på en areal af 5,647 tunnland, af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Adr. Hörby.

Gudmundus, Nikolai, äfven kallad herr Germund af Öxel eller Öxetorp, lærer hafva tillhört en ansedd adlig släkt, och var arkediaconus i Wexjö, då han år 1470 valdes till biskop derstädes, och dog 1475, säges hafva utträttat åtskilligt till stiftets bästa.

Gudmunstufva, en liten holme i Bjurbäcks-sjön i Bottnaryds socken af Jönköpings län, märkelig endast för det den utgör skillnaden emellan Jönköpings, Skaraborgs och Elfsborgs län.

Gud och Folket var konung Gustaf IV Adolfs valspråk.

Gud och Sveriges allmoge var konung Gustaf I:s valspråk, äfvensom *Deus dat cui vult*, och *Omnis potestas a Deo*.

Gudrun, Gudruna (mythol.), konung Gjakes äldsta dotter. Genom sin mor, Grimhilds konster, blef hon maka åt Sigurd Fafnersbane, emedan Grimhild gaf honom en trolldryck, så att han bröt det löfte han gifvit sköldmön Brynhilda, och

gifte sig med Gudrun, hvilken sedan, genom sin stolthet och talträngdhet, förorsakade hans död. Också hämnade hon på ett förfärligt sätt sina anhöriga, och blef småningom ett motstycke till Grekernes Medea.

Gudröd, konung i Skåne, och förmäld med Åsa, Ingiald Illrådas dotter, mördades af henne, för att fullända fäderns plan att underlägga sig alla de små fylkena. Åsa hade förut väckt oenighet emellan Gudröd och hans broder och samkonung Halfdan, hvilken gick så långt, att Gudröd lät taga Halfdan afdaga. Planen lyckades likväl icke, ty hon hade antingen ej beräknat, att Halfdan ägde en son, Ivar, eller också trott, att denne omkommit på sina härtåg. — En *Gudröd* var sonsons son till Olof Trätälja, och blef efter sin fader konung i Solöar.

Gudsberg, så kallades *Husaby* kloster i Dalarne. (Se detta ord.)

Gudsfrid kallades ett stadgande i afseende på böter, efter våra forna kriminallagar. Den hette äfven *Gudshelgd*. En serskild helgd hvilade nemligen öfver kyrkans högtidsdagar, så att dråp, hvilka då begingos, måste försonas med serskildta böter till kyrkan, utöfver de annars vanliga. Heligaast var den frid, hvilken åtföljde Kristi lekamens fest, då dråp ansågos lika med dem som föröfvades i kyrkan. Julafridher och påskafridher räckte flera dagar; men de vanliga söndagarnes frid började vid solens nedgång dagen före helgedagen och upphörde när solen gick upp morgonen efter helgedagen. Från denna frid utgör våra lagars stadgande om sabbatsfrid en lemning, och den omständigheten, att gudsfrid begyntes aftonen före söndagen, påminner om den ännu brukliga seden, att ringa *helgsmål* klockan 6 lördagsaftonen och räkna sabbatens början ifrån denna stund.

Gudsifvelag kallades under medeltiden det förhållande, då tvenne unga personer stätt fadder mot hvarandra. Det var ett af påfliga stolens uppfinningsrikhet gjordt påfund, att förklara ett sådant fadderskap innebära en s. k. andelig skyldskap, hvilken hindrade dessa personers äktenskap, utom med påfvens serskildta bifall, som alltid måste köpas medelst dryga afgifter. (Se: *Axel* och *Walborg*.)

Gudspenning kallades en afgift till kyrkan eller någon andelig stiftelse, hvilken erlades af köparen, då någon handel uppgjordes. Den kallades på Latin *denarius S:ti Spiritus* eller *denarius Dei*. Den omtalas i Bjærköa-rätten, och tillhör således medeltiden. Gudspenningen var ett slags hand- eller fästepenning, hvilken likväl ej gaf någon alldeles oryggelig helgd åt köpet. Det hette nemligen, att så väl köparen som säljaren ägde rätt att rygga köpet, innan solens nedgång följande dagen.

Guds skål i himmelen, eller, som det äfven kallades, **Guds minne**. Drickandet af denna skål har varit en ceremoni, som härledde sig från våra kristna förfäders gudstjänst och religions egenskap. Beträffande "Guds skål i himmelen", eller "Helga Trefaldighets minne", anses denna sed blifvit bibehållen uti kristenheten, såsom en kvarleva från

hedentiden här i Sverige, hos hvilken den ansågs såsom en den hedniska gudstjenstens tillhörighet, att uti sina samfund, hvilka voro antingen årsfester, bröllop eller andra tillfällen, dricka sina gudars skålar och minnen. Herröds saga berättar: "Efter det kom Odins minni", samt "Tha kom det minni in, som helgat var Frey." Då det för de kristna lärarna var svårt att få våra hedniska förfäder aflägga sina urgamla sedvänjor, öfvertalade man dem, i detta hänseende, att icke mera dricka Thor, Odens och Frigga, eller andra gudars minne, utan i stället "Guds i himmelen" och "den heliga trefaldighetens." De drucko Guds minne, i samma mening, som vi nu yttra: "Gud välsigne." Om konung Magnus, konung Håkans son i Norrige, anføres, att "han bortlade många onyttiga bruk, sedvänor, och uptog i Staden igen, at man skulle dricka then ewige Guds och vår Herres Jesu Christi Skål och äminelse." Detta dracks "när de voro nöktre, öfver Måltijden, och för än öhlet skök öfverhanden." Sedan denna sed under senare tid blifvit missbrukad och använd i otid, uppväckte den förakt mot dem som drucko denna minneskål, hvarefter den blef helt och hållet aflagd. Loccenius anför i sina "Svenske och Göthiske gamle Handlingar", att denna skål ännu 1728 dracks hos en del allmoge.

Gudstjenst kallas i Svensk lag då församlingen och vederbörande prest sammanträdte för att med bön, sång och predikan begå sin andakt. Det är för sådana sammankomster, som lagens stadganden i afseende på gudstjenst hafva sin tillämpning. Sedan Sveriges invånare emottagit Evangelii ljus, måste de småningom underkasta sig de bördor, dem Romerska påfven, af egen myndighet, pålagt den kristna församlingen. Den syndalldad af sådana, hvilka öfversvämmade Romerska kyrkan, skonade ej heller Sverige. Så länge biskoparne valdes af allmogen och tillsattes af konungen, var påfvens välde i Sverige nog inskränkt. Mötet i Linköping år 1153 var ett steg till hans större magt, hvilken ansenligen ökades först genom erkebiskops-dörets inrättande, sedan genom presterskaps befrielse från skatter och världsliga domstolar, samt äntligen år 1248, då jus canonicum blef antaget, och presternes giftermål afskaffades. Menigheten vändes med sin förtröstan från Gud till liflösa bilder, hvilka man åkallade. Det som skulle kallas offentlig gudstjenst, böner, psalmer, messa, barndop och brudvigningar, förrättades merendels på fremmande språk. Likväl har man anledning att tro, det några delar af allmänna gudstjensten förrättades på Svenska, åtminstone på landet, ty ibland Statuta Sveciæ Provincilia finnes denna punkt: "Item Pater noster, ave Maria, Credo, in linguam maternam translata legantur coram parochianis ut ea ediscant." De afsmnade helgonens förböner, påfvens aflatsbref och egna utvärtas ärbara gerningar värderades såsom medel och förtjenster till saligheten. Bibeln var för gemene man alldeles undanstucken, och Kristi blods delaktighet, under det välsignade vinet, betogs honom i den heliga nattvarden. Med en bit bröd, öfver hvilket presterne läst,

bedref man den grofvaste vidskeppelse. Man trodde, att den var Kristus sjelf, förde den omkring med mycken ärebetygelse, och mente sig offra Gudi en försening för lefvande och döda. Blödiga sinnen, som kämpade med döden, söknade ej allenaast all uppmuntran, att med botfärdiga och trogna hjertan vända sig till Guds nåd, utan blefvo jemväl skrämda till testamenten för själameissor, att derigenom vinna vederqvickelse i skärselden. Sådana voro de band, som konung Gustaf I år 1521 företog sig att sönderslita och verkligen sönderslet, på riksdagen i Westerås år 1527. Rikets ständer antogo då den rena evangeliska läran, hvilken stadfastades på riksdagen i Strengnäs år 1529. Ifrån den tiden blef en rätt evangelisk gudsdyrkan stadgad i Sverige, fastän under hvarjehanda och ståndom nog vidriga omskiften. Den offentliga gudstjensten renades ifrån sitt förra slagg, sattes uti tillbörligt skick och konungen tillät icke någon af sina evangeliska undersåtare att vara församlig deruti. De som, utan laga förfall, voro borta ifrån kyrkan, blefvo pliktfällda. De sattes ifrån herrans nattvard och måste undergå uppenbar kyrkoplikt. De skonades ej heller för verldsligt straff, särdeles om de besökte krogar i stället för kyrkan, eller allenaast några få gånger om året infunno sig vid den allmänna församlingen. Man ansåg, att sådana lefde som hedningar. Konung Gustaf var så nogräknad, att den, som allenaast "satt ute och sqvallrade", sedan gudstjenst var börjad, eller eljest dref ut och in i kyrkan, så länge messan och predikan påstod, fälldes till böter. Alltifrån 1577 hotades väl vår församling i hela 15 år, att den offentliga gudstjensten åter skulle bringas på papistisk fot; men både fört och under samma tid försummade icke hertig Carl, att åtminstone sätta sitt hertigdöme i säkerhet. Då hertigen förnam, det ganska många visade sig obenägna att hivista gudstjensten i kyrkan, utfärdade han 1573 en befallning, att presterne, hvar i sin församling, skulle noggranot gifva akt uppå huru många personer funnos i hvar gård komma till den ålder, att de med nytta kunde höra Guds ord. Sedan skulle de förmana husfadern och husmodern, att åtminstone en person af gården måtte komma till kyrkan, när de dagar i veckan inföllo, på hvilka Guds ord predikades. Borgare och borgare-hustrar, som af motvillighet och utan laga förfall afböllo sig ifrån kyrkan, sedan de första, andra och tredje gången blifvit derom påmint och åtvarnade, skulle, för hvar gång gudstjensten försumrades, straffas med vissa penningeböter, hvilka borde användas till att förbättra kyrkorna. Likaledes förklarade hertigen år 1586 sin allvarliga vilja, att bönderne, genom forslor, skallebåd och tingsstämoingar, icke måtte hindras ifrån den offentliga gudstjensten. Rikets ständer hade väl sökt, genom Upsala möte, att förskansa sin religions-frihet; men icke desto mindre fanns gudstjensten uti ganska bedröfligt skick, straxt efter konung Sigismunds kröning, särdeles i Stockholm. Den förrättades af våra evangeliska prester med räddhåga och fara, så att om dem måste hållas vakt, när de stodo på pre-

diktolen. Polackar och Svenskar, som hade antagit den påfviska läran, gingo under predikningarne fram och tillbaka i kyrkan, med mycket buller och förargliga åthäfvor, hvarpå väl följde klagomål, men ingen näpst. Drottning Christina ansåg billigt, att gudstjensten borde hållas i kyrkorna, och icke uti enskildta hus; men att alla, som bodde i Svea rike, skulle gå i våra kyrkor, önskade hon måtte vinnas genom förmaningar, emedan de fremmande icke borde tvingas. Till den offentliga och enskildta gudstjenstens befordran äskade konung Carl Gustaf en trogen åtgärd af alla lärare, både vid kyrkor, akademier, gymnasier och skolor, samt informatorer i husen. De skulle räkna ibland sina förnämsta pligter, att förmana och tillhålla sina åhörare och anförtrödda ungdom af högre och lägre stånd, ingen undantagen, att med andakt och vördnad förrätta sin gudstjenst, så väl offentligen med Guds församling å kyrkodagar, som ock hemma i husen. Under konung Carl XI klagade regeringen, "att många funnos, hvilka sällan eller aldrig kommo till kyrkan. Deras ondska gick så vida, att de vårdade hvarken hvad Gud befallit, eller hvad andra kristne derom dömdo. Och till öfverflöd sökte de med förargliga ord och försmädelser att sin synd förfäktas." Dessa människor blefvo ansedde för "okristna och vederstyggliga." Och derföre, när en sådan, efter föregångna åtvarningar, sig ej bättrade, skulle han vara förfallen både under kyrkoaga och världslig dom, samt, efter omständigheterna af sin hårdhet och ogudaktighet, ålder och vilkor, straffas med hugg, häktelse, böter, tjensts förlust, eller ock, om han likafullt fortfore, anses som en Guds ords försmädare. Det är nogsanit känt, hvad kyrkolagen af år 1686 stadgar och innehåller. Den allmänna gudstjensten skall alltid och noga vidmagthållas, och alla, som äro boende i församlingarne, böra densamma uti Guds hus och kyrkan bivista, och dersammastädes bruka sina samlighetsmedel. Folket skall ock tillsägas, att icke gå utur kyrkan, förrän den heliga nattvarden är hållen, och gudstjensten slutad med välsignelse, så framt icke någon, af dess skäligare orsaker, blir dertill föranledd, eller för opasslighets skull icke förmår afbida slutet. Den förnyade kongl. stadgan om eder och sabbatsbrott, hvilken utkom år 1687, är icke mindre allvarsam. Den fordrar af alla, att de skola begå den allmänna gudstjensten. På det också den oseden, att komma sent uti kyrkan, och att gå derutur, förrän gudstjensten är slutad, måtte blifva hämmad, förordnade den gudfruktige konung Carl XI, "att de, som befinnas af egenvilja och sjelfsväld, och utan nöd gå utur kyrkan, och de, som icke under, eller straxt efter sammanringningen, sig der inställa, skola plikta med en mark silfvermynt. Men kommer han tredje eller flera gånger igen, och således skönjeligt är, att han uppsåtligen härutinnan förser och försummar sig, så skall han böta dubbelt så mycket." År 1746 befällte konung Fredrik samtliga Sveriges presterskap, "att det, när sön- och högtidsdagstexterna dertill gifva anledning, skola drifva läran

om hvilodagens tillbörliga helgande, samt de heliga sakramentens bruk, så ock nyttan att bivista den allmänna gudstjensten; samt att de ock derjemte skola föreställa sina åhörare angelägenheten af enskild och daglig gudsfruktan." Samma gång utkom jemväl Kongl. Maj:ts föreställning och varning till samtliga undersåtarne i riket, om sön- och högtidsdagens behöriga firande. Det blefve för vidlyftigt att här anföra flere handlingar, som äro utfärdade i detta ämne. Följande lagrum torde göra tillfyllest för dem alla: "Gjör någor föracht af then allmänna Gudstjensten, så at han sällan kommer til Kyrkio på Söndagar och Högtidsdagar; Är han therföre varnad, som i Kyrkio-Ordningen sägs; böte tijo daler. Håller någor sitt husfolk ifrån Kyrkio, således som sagdt är; vare lag samma." Trenne slags samqväm, som söka skydd under namn af gudstjenst, hafva som oftast bidragit till den offentliga gudstjenstens förakt och försummelse, och äro derföre dels förbjudna, dels mycket inskränkta, nemligen huspredikningar, utöfning af fremmande gudstjenster, och de s. k. hemliga sammankomsterna. Drottning Christina förmodade år 1647, att det missbruk, hvilket inrotat sig hos en och annan, att för ganska ringa orsaker, hålla gudstjenst hemma i husen, skulle utan något stort besvär kunna afhjelpas. Men ridderskapet och adeln fann sig likväl, år 1649, icke särdeles nöjd, att hon uti presterskapets privilegier låtit införa, det alle af ridderskapet och adeln, som icke hade laga förfall, skola, när gudstjenst hålles, komma till kyrkorna med sitt husfolk, att der utöfva sin andakt, låta döpa sina barn, begå herrans nattvard och förrätta brudvigsel m. m. Drottningen visade, att hon till detta förordnande hade viktiga orsaker. "En rättsinnig öfverhet", sade hon, "borde förekomma förargliga oordningar, utan afseende på något stånd. Kyrkorna voro för alla, och uppbyggde till en allmännelig gudstjenst, att uti dem skola sakramentens utdelande, brudvigning och barndop, samt andra dylika ceremonier, förrättas i hela församlingens åsyn. Eharu en eller några få af ridderskapet och adeln funnos boende långt ifrån sockenkyrkan, det understundom kunde falla sig besvärligt för dem att komma med sitt husfolk till kyrkan, så var fördenskull icke skäligt, utan mycken förargelse och oordentlighet, att de skulle hålla egna husprester och försumma kyrkogången. Landet skulle således uppfyllas med flere prester, än som med lägenheter kunde tillbörligen förses, de der ändtligen skulle nödgas, riket till vanbeder, och sjelfva ståndet till förakt, sätta sig ner på hemman å landet, och blifva bönder, eller ock låta bruka sig af adeln, såsom andra tjenare. De af ridderskapet, som hade någon skäligh undskyllan, att under tiden afhålla sig från sockenkyrkorna, kunde, i sådana fall, antingen sjelfve, eller genom deras barns lärare, hålla bönstunder hemma för sitt husfolk. Och i fall någon sjukdom tillstötte, kunde de kalla till sig den ordentliga sockenpresten." Drottningen stadgade fördenskull, år 1650, såsom en beständig lag, att som många enskildte huspredikningar förorsakade

der oordning, och gjorde folket säkert och sjelfvördigt, födde af sig Guds ords och prediko-embetets förakt och missavördring, ty skulle ridderskapet och andre i riket boende, som icke något lagligt hinder kunde förebära, på de tider, som gudstjensten hölls, antingen uti deras egna socknekyrkor, eller på andra orter, der de kunde vara städe, komma med sina tjenare och husfolk tillstädes uti Guds hus och Herrans tempel, och der sammastädes gudeligen, androm till exempel, göra sina böner och gudstjenst, enkannerligen dersammastädes låta döpa sina barn, begå herrans nattvard, förrätta brudvigsel och kyrkogång efter barn, uti församlingens närvaro och åsyn. Men hvar nödfall vore, der måtte man alltid lämpa sig efter tiden." Hempredikningar hade dock år 1665 så inrotat sig, att de ej allenast höllos ibland dem af adelsstånd och förnämna personer, som der till, för vigtiga orsaker, ägde frihet, utan och ibland många andra, hvilka icke behöfde dem. Af sjelfsväld och högmod drogo de sig ifrån den öfriga allmänna församlingen, och låto förrätta gudstjensten hemma i husen, mera af plägsed än för någon gudelighet. Regeringen fann derföre nödigt, att föreskrifva vissa gränser, utom hvilka ingen borde träda. De personer, för hvilka en sådan enskildt gudstjenst kunde tillåtas, utmärktes under följande omständigheter. De skulle af ålder vara så försvagade, eller af annan sjukdom så betagne, att de ej förmådde komma till kyrkan. De kunde, för någon oundviklig händelse, såsom häftig öfverkommen olycka, sjukdom och sorg, en eller annan gång, hindras ifrån den allmänna gudstjensten. Sådant tilläts ridderskapet och adeln på landsbygden, som bodde så vida ifrån kyrkorna, att de icke, utan stort besvär, särdeles i obeqväma årstider, kunde infinna sig derstädes. Eller och skulle de hafva så stora hof och vidlyftigt hushåll, som utgjorde en församling. Likväl gafs tillåtelsen med den förmodan, att hvar och en skulle finnas benägen, att offentligen lämna uppväckande exempel, och heldre förrätta sin gudstjenst uppenbärligen med den öfriga Guds församling, än ibland få i löndom. Detta hindrade likväl icke, att presterskapet vid 1668 års riksdag klagade, huru den allmänna gudstjensten i kyrkorna kom i förakt, och den enskilda hemma i husen tillväxte. Öfverheten utlät sig, "att presterskapet måtte vidare upptäcka och föreslå, med hvad medel de förmente att allt missbruk och oordning härutinnan skulle stå till att förekomma, så skulle dem all handräckning vederfaras." Det ålåg dem förnämligast att hämma sådant, dels igenom goda förmaningar, dels medelst ett sparsamt ordinerande af prester, hvarom de samtliga borde förena sig. Omsider gaf kyrko-ordningen af år 1686 bestämd föreskrift i detta länge omtvistade ärendet. "Utom de prester, som den offentliga gudstjensten förrätta, måga icke särdeles prester förordnas, till att betjena en eller annan i deras hus med predikande. Allenast konungens och rikens råd behålla den friheten, att antaga och bruka hemma i husen goda och skickliga prester. De

af ridderskapet och adeln, som sådant åstunda, skola först hos den biskop och konsistorium, som vederbör, angifva de skäl, som dem dertill föranleda. Och böra de detta tillstånd med hempredikningar så nyttja, att det ej må ske oftare, än när någon sjukdom, eller andra lagliga orsaker det fordra, och på desamma stunder, som gudstjensten i kyrkorna plägar förrättas." Kongl. brefvet af d. 22 Okt. 1784 tillade åter rättigheten att kalla husprest, åt alla besutne af ridderskapet och adeln, hvilka bo på sina sätesgårdar, eller vistas der någon tid af året. (Beträffande fremmande religions-förvandrars gudstjenst, se: *Religions-öfning*.) Hemliga sammankomster, de der anställas, under sken af gudaktighet, af sådana, hvilka säga sig vara våra trosförvänder, hafva ock skäligen blifvit misstänkta och förbudna. Så snart konung Carl XI år 1694 kom i erfarenhet, att åtskilliga svärmerier om chiliasmen, besynnerliga uppenbarelser och borttryckningar, fortplantades genom sådana hemliga samkväm, lät han genast utfärda förbud emot dem. Ännu tydligare försporde man år 1713 påföljden af dessa församlingar. Många, som bivistade dem, föraktade eller uttydde egenvilligt öfverhetens påbud. De lastade och förringade prediko-embetet, under förebärande, att alla kunde vara andelige prester. Vår offentliga gudstjenst, kyrkogång och kristliga ceremonier ansågos med förakt. Den heliga nattvarden vördades litet eller intet. Döpseln utropades såsom onödig. Skriftermål och aförsning kallades inrättningar för enfaldige. De inbillade sig en besynnerlig fullkomlighet framför andra; berömdes sig af en särdeles innerlig upplysning, uppenbarelse och erfarenhet; talade föraktligt om äkta ståndet; satte besynnerlig belighet uti afhållandet ifrån den lekamliga och tillåtna vederqvickelsen, samt höllo alla prediko-embetets förrättningar för kraflösa, när något fel förmärktes hos läraren. Vid dessa omständigheter måste regeringen gripa till roten, de hemliga sammankomsterna, hvarifrån dessa förgiftiga frukter bekommit både blomma och mognad. De hade likväl, 1721 och de följande åren, så inestlat sig, särdeles uti hufvudstaden, att konung Fredrik nödgades, för att hämma dem, låta förnya de förre stränga påbud, med utsatt straff för öfverträdarna. Understod sig någon, att hålla och tillåta sådana olofliga sammankomster, skulle han första gången böta 200, andra gången 400 daler silfvermynt, eller i brist af böter, plikta första gången med fjorton dagars och andra gången med tre veckors fängelse vid vatten och bröd. Men kom han tredje gången åter, skulle han på tvenne år förvisas riket. Alla, som inställde sig dervid, borde ock hvar för sig första gången böta fyratio mark silfvermynt, andra gången dubbelt och tredje gången fyradubbelt. — Det minsta barn i vår tid kan begripa, att den offentliga gudstjensten bör hållas uppå ett språk, som af de församlade kunna förstås; men denna sanning retade våra förfäder till missnöje och uppror under konung Gustaf I:s regering. En antagen plägsed, ehuru den orimligaste, kan icke

och lätt afsläggas, och en inretad vidskepelse är mäktig att misledda all förnuftig eftertanke. Utan tvifvel planterades kristendomen i Sverige af de Engelska presterna på deras språk, hvilket då ägde en stor öfverensstämmelse med vårt. Sedan kristendomen någorlunda hänsitt till stadga, under konung Olof Skötkonung, började man införa uti den Svenska församlingen messan på Latin, hvilket då brukades allmänt uti hela den Romerska kyrkan. Man anser S:t Sigfrid hafva varit den första, som införde Latinska språket till andeligt bruk i Sverige. Sålunda voro Svenskarne, vid reformationen, en ganska lång tid vane, att låta öronen uppfyllas med Latinska böner och sånger, under inbillning, att deruti låg en ganska stor kraft och nytta. Olafus Petri var den, som år 1524, först började i Stockholm bruka det Svenska tungomålet vid den allmänna gudstjensten. Konungen försökte äfven år 1526, vid Gamla Upsala högar, att bevisa allmogens orimligheten af en gudstjänst på fremmande språk; men den förnuftigaste möda kunde icke öfvervinna en vantrogen envishet. Måru förvändt menige man uppfattade de Latinska orden i de böner, som hördes till gudstjensten, kan inhemtas af följande anteckningar, hvilka alla förskrifva sig från Wermland: *Arje Marje grass, Domer i dike, Buller i Amen. Maja i more, Meckel i brore, Messe roe, Böcker Bræc.* Guds ord, Amen. Man finner lätt att det är rådbråkad Latin. Denna böu torde i det närmaste kunna uttolkas sålunda: "Ave Maria! gratias Domino dico — — Mariam ora mecum labora, miserere — —." En bruklig bordsböu lydde: *Mat i tirum, Gul i kirum, Silbonass, Sluk i lass; Bråtan grön, Kom te sjön, Satt Guds ängel las i bok, Kors i tanna, mobile poss.* Andemeningen häraf torde vara svår att utlela. Följande tre anses hafva varit trosbekännelsen: *Inkom domen i dejom, påte på tömtom, ärom tårnom Jesu Christ, Karlevagn äro förvisst, Karle Christ, forutan birst, Karlen var en sångtor, in kom Nils i påttri, Amen.* — *Ärne tårne, Gudi tjoni, danma sdd, Arne Nisi, du ka den, son a selfbroa, Amen.* — *Ärom, tårnom Jesum Christ, inkom domen i Nds, Skjöt i vik, vik i kå, kå i Christ, sång i tårrom, påt på tömtan, Gudi tjona, Danmans son, duk i deras son, af vår selbroder, Amen.* Man kan lätt finna huru alla dessa tre äro förvände af det apostoliska credo på Latin: *Inkom domen i dejom, påte på tömtom, Credo in Dominum Deum, omnipotentem. Ärom tårnom, in æternum; sångtor, sanctorum, o. s. v.* Bland de böner, som förrättades på Svenska, må anföras: "Sankt Johans evangelist, han byggde bro för Jesum Christ. Vår Herre är min brynja och Jesus är mitt försvar. Ser väl för min fall i dag och hvar dag. För den beta eld, för den hvassa orm, för den blinde man, som alla vähla villa kan. Den ena böna för min nöd, den ara för min död, den tredje för min fattiga själ. Den, som denne söndags-verse läsa kan, tre resor om dag, för han åt eller drick, han skall vara skiljd från pina och nöd, med Guds ord, Amen." Detta var en söndagsbön; nästföljande en aftonbön: "Jag lägger i vårs Herres tröst, kor-

sa gör jag för mitt brödet. Signe mig sol och regn mig måne och all den fröjd, som jorden bär. Jorden är min brynja och himmelen är min sköld, och jungfru Maria är mitt svärd, Amen." År 1528 ville konung Gustaf införa en likhet uti alla stadsförsamlingarne i Stockholm. Han ernade då aflysa den Latinska gudstjensten, och låta förrätta den öfverallt på Svenska. Rådet hördes deröfver, och då meningarne voro delade, dömde konungen, det gudstjensten skulle, efter presternes godfönnande, ömsom hållas på begge språken. Men på landsbygden ville han icke tillåta någon ändring med den Latinska messan. Landshöfdingarne begynte väl tillhålla presterakapet, att förrätta gudstjensten på moderamålet; men konungen lät förstå, att sådant var ännu för tidigt, samt att allmogens borde förut grundeligen undervisas, genom kristeliga predikanter och lärare. Han hade största orsak, att bruka denna försigtighet. Ty på de orter, hvarast man bjöd till, att låta Guds lof och pris begripas af menigheten, följde buller och uppresning. Det gick så långt, att Dal-allmogens, uti sina besvärs-punkter emot konungen år 1527, anförde, det han tillät messan hållas på Svenska. Äfven ifrån Westergöthland hördes samma orsak till uppror, hvartill konung Gustaf svarade på riksdagen i Strengnäs år 1529, att han om Svenska messan ingenting befallt eller förbjudit; att de, som derom anställt, beropade sig uppå Guds ord, hvaröfver han ägde ingen magt, samt att den Latinska messan var bortlagd äfven i Tyskland, Lifland, Danmark, Holstein och andra länder. Man kunde icke komma till något viast beslut, att döpelsen skulle ske på vårt tungomål, förrän år 1529, på det möte, som hölls uti Örebro. Olaf Petri penna hade ett besynerligt eftertryck både hos vänner och ovänner. Ut i sitt företal till kyrkohandboken, hvilken utkom samma år, föreställde han orimligheten, att de heliga förrättningarne skulle ske på fremmande tungomål. Församlingen borde svara Amen till de Latinska bönerne, och var likväl okunnig om deras innehåll. Likaledes, när döpelsen skedde på Latin, visste ju icke faddrarne, hvad de, på barnets vägnar, skulle afsäga och utlofva. Han bevisade ock, uti en serskild skrift, år 1531, att gudstjensten borde nödvändigt förrättas på bekant tungomål. Vi finna jemväl af hans första messordning, hvilken utgafs samma år, att man tänkte låta hela gudstjensten genast ske på Svenska språket. Nyttan och nödvändigheten deraf visade erkebiskopen Laurentius Petri uti en afhandling, den han sammanskref år 1542 om messan. Men uppsåtet kunde ej verkställas så snart, som det var påtänkt och dess sanning bevisad. Många höllo Latinet ännu för omistligt. De sade, att man icke borde så förskjuta en sed, som den vördiga älderdomen hade helgat. Åtskillige funnos äfven, hvilka förstodo det Latinska språket, och en del ville lära detsamma. Det blef derföre tillåtet uti den handbok, som utgafs år 1557; att både ingången i messan, graduale och sjelfva trosbekännelsen kunde ske antingen på Svenska eller Latin. Samma förbehåll

finnes och uti kyrko-ordningen af år 1571, särdeles hvad städerna beträffade, de der ägde skolor och djeknar att underhålla den Latinska sången. Svenska och Latinska psalmer blandades om hvarandra, och den Latinska tresbekännelsen brödes på apostladagarne uti städerna, efter all förmödan, intill år 1614. Men ifrån år 1571 fick gudstjensten på landsbygden alltid och hel och hållen för rättas på Svenska. År 1548 och 1557 tilläts presten, att offentligen göra sin syndabekännelse för altaret på Latin, sedan han läst: *Jag fattig syndig människa*. Men år 1571 skulle han enskildt läsa samma Latinska bön, när han kom för altaret. — Då trupp är samlad, skall gudstjenst eller predikan förrättas hvarje helgedags förmiddag, vid den tid och på det ställe befälhafvaren utsätter. År något fiendtligt att befara, eller skulle högste befälhafvaren finna skäl att särskildt befälla det, skall manskapet vid gudstjensten hafva fallit öfver- och under-gevär samt packning, och får då icke sitta under predikan. Gudstjenst och bön skola alka bivista. Den som, enligt tjeastgöringsreglementet, skall der vara tillstädes, men uteblifver, straffas extrajudicielt. Gudstjenster hållas utom de vanliga söm- och helgedagarne, äfven förre tingen med s. k. tingspredikan samt justitiepredikan för rådstufva-rätten, och fastlags- eller passions-predikningar under fastan. Gudstjenstens helgd är försäkrad genom särskilda stadganden, så att våld, som begås under gudstjensten, straffas strängare i och för denna omständighet. Hela helgedagen är fridlyst genom stadgandet om sabbatsbrott, hvilket medför ökade böter, utom den plikt hvarmed sjelfva gerningen i alla fall är belagd. Under sabbatsbrott räknas äfven att drifva handel på helgedagarne, eller att idka arbete och handverk, utom för sådan nödort, som ej tål något uppskof. Men för gudstjensten särskildt finnes t. ex. i tryckfrihets-lagen föreskrifvet, att gäckeri af den heliga förrättningen straffas, liksom förakt för Guds ord och sakramenten, med 100 R:drs böter och skriftens indragning. All annan förargelse, hvilken åstadkommes vid gudstjensten, med oljud o. dyl. tomfaller under allmänna lagen, och straffas med böter särskildt för sabbatsbrottet, och därför att gerningen blifvit begången icke blott på sabbatsdagen, utan i kyrkan under sjelfva gudstjensten. Har den skett under rusigt tillstånd bötas särskilda fylleri-böter, och med böterna förenas i dessa fall uppenbar kyrkoplikt. För det gäckeri af den allmänna religionsöfningen, som visar sig deruti, att man sällan besöker kyrkan, kunna äfven böter ådömmas. I de fall deremot då våld begås i kyrkan under påstånande gudstjenst, medelst dragen knif, eller eljest hugg och slag, har lagen stadgat dödsstraff, och ifall intet våld skett, men mordvapen blifvit blottade i vredesmod äro åsatte betydliga böter. Likaså för kif och tråta under gudstjensten, ehuru groft våld icke blifvit begånget. Slutligen är också gudstjenstens helgd utsträckt till vägen från och till kyrkan. Fästningsstraff och dryga böter drabba den, som slagit en annan blånad eller blodvite under kyrkovägen. Likväl räknas ej för kyrko-

väg den någon under färden till och ifrån kyrkan tagit en särskildt väg för egna ärenden. — Sjelfva ceremonierna äro i handboken föreskrifna och äfven det yttre skick, hvar och en är skyldig att iakttaga, såsom att uppstå vid visse gifna tillfällen under gudstjensten och vid andra åter falla på knä. Oordentligheter vid gudstjensten höra under ett slags patriarkalisk lagskipning af kyrkerådet, hvilket dock endast kan varna och förmana; men ej dömma till verkliga straff eller upptaga lagbrott under sin pröfning. (Se vidare: *Högmesse, Kyrko-ceremonier, Kyrkor, Kyrkosång, Nattvard, Predikan, Skriftermål*.)

Gudsärk Booson, riksråd från 1300 till 1308, var en af löftesmännen för den öfverenskommelse, som afslöts i Nyköping mellan konung Birger och hans bröder. Han stupade sedan vid Jönköpings försvar mot hertig Erik.

Gudtur (mythol.), en valkyria, företrädesvis omtyckt af Oden för sitt mod och sin tapperhet. Honne sände han alltid ut i slagtningar, för att utvälja de tappreste hjeltarne och med en kyss inviga dem åt döden, ty Oden var angelägen att samla omkring sig så många som möjligt af de tappreste krigarne, emedan han trodde sig behöfva dem vid Ragnarök.

Gudvalla kloster i Westergöthland. Johannes Wastovius berättar, uti sin förteckning på klostren i Svea och Götha riket, att detta kloster fordom innehades utaf munkar af Bernhardiner- eller Cistercienser-orden. Men hvarest klostret varit beläget förmåler hvarken Wastovius eller Joh. Messenius. Det måste emellertid hafva varit af en hög ålder, ty ur en gammal krönika inhentas, att munkar blifvit insatte der år 1163. Danke historieskrifvaren Hvitfeld nämner, att ifrån Nydala kloster i Småland har en "avärm munkar" blifvit flyttade till Gudvalla kloster. Haqvin Spegel förmenar, att klostret varit beläget ej långt ifrån Skara, i Ofva socken, på samma ställe der nu säteriet Mariedal är beläget.

Gugner, namnet på Odens ypperliga spjut.

Guldo, en kardinal, hvilken, såsom pålig nuntius, på 1260-talet besökte Sverige, för att predika korståg mot hedningarne i Lifland och Lithauen. Han mildrade något de stränga kyrkostraffen mot prester, som försyndat sig mot Skenninge mötes beslut, och, hvilka i trots af detsamma, behållit sina hustrur.

Gulmehard, J. J., var först lärare vid skolan å Barnängen; men är för närvarande lektor vid Åbo gymnasium. Har år 1832 och 1836 utgifvit en *Fransysk lärobok*, samt *Linearteckningar* efter Pestalozzis metod. Den förra har erhållit flera nya upplagor.

Gulna regementet, så namnkuänt under tretioåriga kriget, var egentligen ett garde, och fick sin benämning efter färgen på sin klädsel. Teuffel blef dess chef. På slagfältet vid Lützen låg det utsträckt i samma ordning, som det kämpat.

Guld, en allmänt bekant elektro-positiv metall, hvilken så väl i anseende till sin sköna färg, som sin oföränderlighet i luft, eld och vatten samt oangriplighet af syrer och andra ämnen, värderas högst af alla egentliga metaller. Det har sedan urmin-

nes tider varit kändt och förekommer alltid godinget, dock vanligen i förening med silfver och några andra metaller, ymnigast i Asiens, Afrikas och Amerikas tropikländer, äfvensom på vestliga sluttningen af Ural, antingen i fast klyft uti ur- och öfvergångs-berg, eller i form af större eller mindre korn eller klumpar (hvaraf den största hittills funna erhållits vid Ural, och väger nära 85 skålp.), samt då dels uti alluvial-lager, dels uti flodsand. Hos oss förekommer det mera än sparsamt och endast uti Falu grufva, hvarur fås omkring ett par marker årligen. Fordom erhöles något guld äfven från Ädelfors grufva i Alsheda socken uti Småland; men motsvarade ej på långt när arbetskostnaden, hvarföre arbetet derstädes för några år sedan nedlades. Det rena guldets egentliga vikt är 19,2. Det smälter vid något högre värmegrad än kopparn, och förändras dervid alldeles icke; men vid mycket hög temperatur, t. ex. i focus af stora brännspeglar, förflygtigas det, äfvensom genom starka elektriska slag, hvarvid det förvandlas till ett purpurrodt pulver, hvilken färg det alltid antager uti sin finaste mekaniska fördelning. Det upplöses endast af kungsvatten och selenasyra; men kan likväl förenas med syre i tvenne förhållanden, nemligen till oxidul och oxid, ur hvilka det dock, genom högre temperatur, afskilles i metallform. Med de flesta metaller förenas det lätt, samt upplöses till och med vid vanlig temperatur af quicksilfver till en flytande amalgam. För bearbetning till mynt och andra artiklar förenas (lojeras), det alltid med silfver eller koppar, eller begge slagen tillsammans, hvilket får namn af hvit, röd eller blandad karatering, och guldhaltan uti dessa föreningar uttryckes uti karat, på det sätt, att en mark guldvigt indelas uti 24 karat, hvadan det såsom rent får namn af 24 karats guld, då det lojerade deremot benämnes efter det antal karat rent guld, som finnes uti en mark af lojeringen, så att t. ex. 18 karats guld innehåller på en mark 18 karat eller 75 proc. rent guld och 6 karat koppar. Detta är den ringaste halt, som arbetsguld hos oss får äga. Det s. k. kronoguldet innehåller $18\frac{1}{2}$ karat, pistolettguldet $20\frac{1}{2}$ karat och dukatguldet $23\frac{1}{2}$ karat; det senare med hvit karatering, d. v. s. lojeradt med silfver. Uti 20 §. af Kalmar recess, daterad S:t Bartholomei dag 1474, förbjöds att tillverka sämre guld än *Rhenskt*, hvilket ytterligare fastställdes i 49 punkten af Kalmar förnyade recess år 1483, samt i 1 §. af riksens rads stadga 1485, *Die Beati Laurentii Martyris*. Uti kongl. plakatet af d. 16 Febr. 1569 förbjöds ringare halt, än *krono-guld*, och i konung Johan III:s fullmakt för proberaren Hans Höjer, af d. 10 Jan. 1576, ålades honom, att tillse, det icke krono-guld måtte säljas för Ungerskt, och Rhenskt guld för krono-guld, hvaraf man har anledning att förmoda, det dessa trenne guldsorter voro tillåtna att arbetas i riket. Uti guldsmeds-embetets privilegier, meddelade af konung Sigismund år 1594, och deras gilles-ordning af år 1622, art. 2, §. 12, förbjöds dem endast, att arbeta något ringare guld än Rhenskt, och att "till Pariser-

eller tråd-arbete mera glas försmälta, än uppå 6 kronor en." Kongl. instruktionen för riks-guardien, af d. 30 Mars 1661, lärar förmodligen vara den första författning, der i 6 §. halten noggrannt bestämmes, nemligen: dukat-guld 23 karat 6 grän, Rhenskt guld 18 karat 6 grän, och krono guld 22 karat 6 grän, hvarvid det förblef intill 1751 års riksdag, då uti 1 §. af kongl. kontroll-stadgan d. 7 Dec. 1752, dukat-guldet fastställdes till 23 k. 5 gr., pistolett till 20 k. 4 gr., med 2 gräns remedium, samt krono-guldet till 18 k. 4 gr., likaledes med 2 gr. remedium, af hvilka slag dukat- och krono-guldet borde lojeras med silfver och pistolett-guldet med koppar, samt för dukaten eller qvintinet i kontroll-afgift erläggas 2 öre silfvermynt. Det guld, hvilket icke innehåller dessa halter, räknas ej för guld, utan betraktas såsom förfalskad vara, och guldsmeden straffas med plikt, samt, ifall brottet förnyas tredje resan, med förlust af burskap. Lika straff drabbar den guldarbetare, som undandraget sin vara den lagliga pröfningen och besigtningen. Den måste nemligen först tecknas med stadens och mästarens märke, samt årsbokstafven, och derefter kontrolleras. Guld är numera tillåtet till utförsel ur riket, både i oarbetadt och arbetadt skick, samt guldmynt. Det senare var, genom kongl. förordningar af 1742 och 1785, strängeligen förbjudet, att föras ur landet eller nedsmältas; men detta förbud blef upphäfvat 1844, såsom obehöfligt, sedan banken började utvevla silfver emot sedlar, enligt lagen af d. 1 Mars 1830. Guldets värde förhåller sig i allmänhet till silfver som 14 till 1; likväl omvexlar detta något i olika länder. En bland guldets märkvärdigaste egenskaper är dess utomordentliga delbarhet, i följd hvaraf ett qvintin deraf kan utdragas till en tråd af nära en mils längd, samt utslås till ett blad om 25 kvadrattots yta.

Guldbrand, Gabriel, född 1788 i Westergöthland, var 1817 förste lärare vid institutet för döfstumma och blinda, 1827 rektor i Jakobs apolo-gistskola i Stockholm och 1832 lektor vid Skara gymnasium, har utgifvit: *Vastationes Normannorum per Europam; Anmärkningar rörande Latinska språkets läsande i skolorna; Norden i forntiden; öfversatt Grundtvigs mytologi*, m. fl. arbeten.

Guldenklee, Balthasar, hette förut Timmas, och var född i Fraustadt i Polen. Var doktor hos kurfursten af Brandenburg. Som han skötte åtskilliga Svenskar och år 1638 med ett Acetum theriacale räddade en stor del af Svenska hären från pesten, hvaraf den i lägret vid Tribses var angripen, frikallades han från all krigstunga och adlades. År 1648 blef han, som emellertid befordrades till borgmästare i Kolberg, lifmedikus hos enkedrottning Maria Eleonora. Dog 1667 i sitt 67:de års ålder, såsom arkiater hos kurfursten af Brandenburg. Har utgifvit åtskilliga medicinska skrifter, särdeles om sitt pestmedel.

Guldfaxe (mythol.), en häst, den ypperligaste af Asarnes hästar, med undantag af Odens åttafotade Sleipner. Thor hade, genom tvekamp med jätten Hrungner, vunnit Guldfaxe, och skänkte den sedan

åt sin atomordentligt starke son Magnus, ehuru detta misshagade Asarne, hvilka gern velat hafva Guld-faxe qvar i Walhall.

Guldgrufva, ett jernbruk i Söderala socken af Geflebergs län, hör till de s. k. Ljusne-verken, har 2 härdar och 1,466 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten utgöres med 14 skepp:d 18 lisp:d 7 marker. Skeppar på Stockholm. Äges af intressenter och disponeras af Axel Beskow.

Guldgubbar kallas af allmogen i Skåne der påträffade jordfynd af guld, föreställande små människobilder, i en hopkrupen, sittande ställning, endast af en nagels storlek, tunna som en brakteat och med en på samma sätt utstående bild. Man vet ej om dessa fynd utgjort en liten gudabild, en amulett, eller ett mynt.

Guldkroken är benämningen på östligaste delen af Kåkinds härad af Skaraborgs län eller Foglås-socken, som omgifver staden Hjo. Orten är väl-mående; naturskön, icke olik Blekinges.

Guldrupe, annex till Wenge, beläget på Gottland i Halla ting, länets norra fögderi, 3 mil S.S.O. från Wisby. Innefattar $4\frac{1}{2}$ mtl. med 169 invånare på en areal af 3,425 tunnland, af hvilka 480 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Guldsår, hör till Uplands-skären och ligger utanför staden Östhammar.

Guldsmedsbäcken, en liten å i Wexjö stad, hvilken delar den i två delar, så att den ena ligger i Konga och den andra i Kinnevalds härad.

Guldsmedshyttan, silfververk, i Lindes socken af Örebro län. År 1845 uppfordrades här 7,222 skepp:d blyglans, hvilka jemte 1,737 skepp:d inventarii-malm lemnade 1,560 lödige marker silfver.

Guldtopp (mythol.), guden Heimdals häst. Han hette Guldtopp, emedan han hade gyllene mahn.

Guldweig (mythol.), en af de onda magter, hvilka troddes vandra omkring på jorden, för att, med sinna trollkonster, tillintetgöra de höge gudarnes verk. Guldweig kunde förskaffa människorna allt hvad de åstundade, och var derföre särdeles älskad af dem; men hon slutade alltid med att bereda deras olycka och förderf. Sagorna berätta, att hon, i gudarnes sal, blef genomstungen med spjut och tre gånger bränd; men att hon åter uppstod och fortlefde på jorden.

Guldvidfor. Omtalas i sagorna såsom fruntimmersprydnader. Dessa voro troligen sammanvridna, tunna, smala guldtrådar, uppträdde på band, eller ock brukades små guldblad ihoprullade, så att ett snöre kunde trädas genom dem. Äfven nyttjades glasperlor, bernsten eller koraller uppträdde på snören, och buros om halsen, såsom prydnad. Att kunna göra kedjor af jemna och väl lödda länkar ansågs för något mästertligt, och en sådan kedja af guld var ett fruntimmers yppersta prydnad. Silfverkedjor begagnades äfven, likväl var, om möjligt, *solskapet*, det är *söljan* eller *låset*, af guld.

Guldkullor, lottblomster, färgkullor (*Anthemis tinctoria*), en oftast mångårig växt, hvaraf tvenne arter förekomma på öppna ängar och vid vägar, isynnerhet på mergelbotten, uti de östra och mel-

lorsta landskaperna; men icke i Skåne. Den innehåller ett gult färgämne och användes till hasbefärgning.

Gullad, en hafvudbonad, motsvarande krona, hvarmed konungarne fordomdags skildes ifrån jarlarna. Gulladen förmenas hafva bestått uti ett band af tätt guld med leder, som kunnat knytas kring hufvudet och hvarpå voro fästade små stifter med perlor på ändarne. (*Lad*, betyder band, hårbindel, hårband.)

Gullarp, en socken, med Näs, belägen i Onsjö härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $2\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Lund. Pastoratet är alternativt regalt och patronelt och tillkommer patronat-rätten ägaren af säteriet Trollenäs, beläget i annexet Näs. Sockenens består af $12\frac{1}{2}$ mtl. och har 595 invånare på en areal af 2,847 tunnland jord. Adr. Lund.

Gullberg, ett härad i Östergötlands län, består af $205\frac{3}{4}$ mtl. med 6,921 invånare. Häradet innehades år 1524 af biskop Brask. Genom konung Gustaf I:s testamente år 1560 erhöi konungens son, hertig Magnus, samma härad. Det innefattar 6 socknar, nemligen: Wretakloster, Stjernarp, Westerlösa, Ljung, Flistad och Björkeberg. I allmänhet är marken jemn och nästan skoglös, utom i norra och nordöstra delarne af häradet, der tillräcklig skog finnes. Jordmänen är bördig. Största strömmarne äro *Motala* och *Searån*. Utom *Roxen* är *Norrbynsjön* häradets betydligaste insjö. Götha kanal går midt igenom häradet. Märkvärdigaste ställena äro säteriet *Ljung* och öfverstebohället *Kongsbro*. I förening med häraderna Boberg, Bråbo och Finspång utgör detta härad en domsaga; men med Boberg och Walkebo ett fögderi. Häradets areal utgör 86,438 tunnland, af hvilka 7,440 äro sjöar och kärr.

Gullberg eller **Gullbrandshus**, var fordom en fästning uti Westergötland och Säfvedals härad, på en hög bergsklint, nära vid Götheborg, utmed Götha elf. Fästningen skall vara byggd af konung Birger Magnusson, i början af år 1303, för att hindra hans bröders, hertigarne Erik och Waldemars fiendtligheter i Westergötland; emedan de erhållit förlänningar af konung Häkan i Norrige. Namnet är likväl äldre; ty det möte som år 1283 utsattes emellan de Norska och Hansestädernes fullmäktige, hölls på Gullbergs hed. Fästet var en gränsfästning emot Norrige. Dess vidd skall hafva varit mycket större än den nuvarande skansen. Ut i konung Carl Knutssons tid blef fästet ånyo istånd-satt. Han gaf, år 1456, de Engelska fri hamn vid Gullberg. Det förföll åter, intill konung Gustaf I:s regering, då Nya Lödöse senare gången blifvit upphygdt, samt befastades än mer år 1568. År 1565 den 12 Maj, blef, i en strid mot Danskarne på Gullbergs äng, grefve Erik Svantesson Sture skjuten i benet. Vid slutet af Augusti månad samma år, hade Danske befälhafvaren Rantzow sitt läger på Gullbergs ängar; pesten medtog så väl i detta som det Svenska dagligen mycket manskap. Svenska befälhafvaren Moray och den häftige Jakob Henriksson Hästsko ernade en mor-

gon rekognoscera fiendens läger, samt uttågade med 300 ryttare, hvilka fattade posto emellan tvenne berg, der de trodde sig dölde; men Brockenhusen, en Dansk krigsman, erhöi derom underrättelse genom spejare vid gränsen, och tog dem begge till fånga. Då den orolige grefve Axel Stensson Lejonhufvud, år 1592, tillställde uppror i Westergöthland, kallade han till sig adeln och allmogen derstädes, för att med deras tillhjälp intaga *Elfsborg* och *Gullberg*, och behålla och försvara dessa fästningar emot hertig Carl. Han föregaf, att han tviflade på denna furstes trobet emot konung Sigismund. Samma år intogs *Gullberg* af Sigismunds befälhafvare Brun Svensson. Upproret stillades sedan genom ståthållaren Jost. Kursel. Konung Carl IX besökte *Gullberg* år 1609, och vidtog åtgärder att förbättra den och inlade der en besättning. Konung Christian IV anföll *Gullberg* år 1611 med 3 å 4,000 man, och stormade 5 serskildta gånger, ifrån kl. 2 om natten till kl. 8 om morgonen. Då nyttjades 3 petarder emot skansporten och en emot stake-tet. I början af stormen nedsläpptes fällbommar, hvilka afslago stormstegarne och dödade en del af de stormande; de öfriga blefvo genast tillbakadrifna genom skjutande och med stenar från vallen. Sedan en af petarderna gjort en öppning genom slottsporten, der något Danskt manskap inkom, och den tappre kommandanten Märten Krakou afbröt sitt ben, fortsattes försvaret likväl tappert af hans fru Emerentia Pauli, hvilken, tillika med soldathustrurna, framläpade kar, tunnor och annan bråte i hvalfvet, att dermed utstänga fienden. Hon lät koka lut och slå öfver Danskarne, hvaraf de, såsom Krakous dotter i sin berättelse utlåter sig: "lägo i hvalfvet och omkring porten, som skällade svin." På taket af ett gammalt hus utmed hvalfvet uppdrogos två kanoner, och sköts derifrån med afbrutna hästskor och andra jernstycken i hvalfvet, hvaraf många blefvo sårade och döde. Då fienden förnyade stormen, och krut begynte fela för de Svenske, emedan befälhafvaren för knektarne, Sven i Ramnaklef, låtit igenläsa skansporten der krutet förvarades, och ej var tillstädes, lät Krakous fru uppstöta porten och uttaga krut. Fienden blef tillbakalagen och Sven, som hon träffade på ett afsides ställe, erhöi bevis af hennes förakt. Sedan Danskarne dragit sig ut på ängen, bad hon en snäll skytt skjuta på en Dansk öfverste, hvilken red på en hvit häst, och som hon trodde vara konungen af Danmark. Skottet träffade hästen, så att hjernan och blodet stänkte på konung Christian, hvilken utlät sig: "Då len ta Kråken, han sover intet; detta var ernadt mig." Då hon sedan kom in i stugan och fann der omkring 30 Danskar, som begärde mat, och klagade att de hungrat i 2 dagar, svarade hon att de straxt skulle få det. Hon lät då leda ut dem och aflifva dem, utom en enda. När konung Christian slutligen lät, genom en trumpetare, begära att få be-grafva sina döda, svarade Krakous fru: "Har Gud unnat oss lyckan att slå dem neder, vilje vi väl sjelfve låta dem begrafva", samt att de Danske "kommit så oförvarandes; men om de ville kom-

ma till middagsmåltid, skulle man bättre reda till för dem." Krakou skall, dagen därefter, hafva låtit begrafva 200 man, och fienden bortförde dessutom många döda och sårade; men efter Danska berättelser skall ej mera än 150 man hafva stupat härstädes. Kommandantens namn bibehålls länge hos landfolket med detta rim:

*Märten Kråk, hade ej mer än en hand och fot,
Likväl stod han manligen emot.*

Den 28 Maj 1612, sedan *Elfsborg* var intaget af konung Christian IV i Danmark, anbefallte han öfversten Görgen Lange att gå till *Gullberg*, och om natten intaga de skansar, hvilka voro anlagda utanför samma fästning, hvarefter konungen sjelf om morgonen dit ankom med hela sitt läger, lät gräfva löpgrafvar, anlägga batterier, plantera stycken och börja en ordentlig belägring; men innan något skott blef lossadt, uppförde han fästningen och den uppgafs äfven, samt utan att besättningen försökte göra minsta motstånd, ehuru i fästningen funnos 80 kanoner, 70 tunnor krut, 1,500 gevär, utom annat krigsförråd, och lifsmedel för nära ett helt år, hvilket allt föll i Danskarnes händer; besättningen utgjordes egentligen af utlänningar. Den förblef sedan i Danskarnes våld till år 1613, då den, tillika med *Elfsborg*, igenlöstes under vilkor af *Elfsborgs* lösen. Fästningsverket var då förstördt och blef ej iståndsatt förrän år 1643; men det förstördes åter år 1687, på konung Carl XI:s befallning, då den nuvarande skansen *Westgötha Lejon* eller *Lejonet*, uppfördes, som består af ett rundt torn, 3 våningar högt, 24 fot tjocka murar, och vid foten 4 hvalfda kasematter. Öfran på taket har stått ett lejon, med sköld och svärd. Tornet kallas ännu af allmogen *Gullbergs skans*, och på en medalj, den konung Christian IV lät slå år 1611, till minne af dess eröfring, benämnes den: *Gottburgum*. Nära intill skansen ligger *Randägen*, der Hannibal Sebested blef slagen af Svenskarne år 1644.

Gullbergs och *Mobergs* förenade kontrakt af Linköpings stift är beläget i Östergötlands län. Det innefattar 16 socknar, fördelade till 9 pastorat, nemligen: Wreta kloster med Stjernarp; Westeriösa; Ljung med Flistad; Björkeberg med Ledberg; Fornåsa med Lönsås; Skeppsås med Älfvestad; Kläckrike med Brunneby; Krigsberg eller Christberg, samt Wallerstad med Järstad. Af dessa 9 pastorat äro 1 preb., 1 reg., samt 7 konsist. Kontraktets folkmängd utgör 15,252 personer.

Gullbe borg, i Svalla socken af Westmanland, är belägen emellan tvenne åar: Sag-ån och Kile-ån. Traditionen förmäler, att den varit ett vikingasäte, och sedan blifvit, likasom den midt emot belägna *Bejby borg* (se detta ord), begagnad i konung Erik XI:s samt konung Albrekts tid år 1365, äfvensom i fejden emellan Carl Knutsson och Christen Nilsson Wase.

Gullborg är ett gammalt forntida fäste, efter hvilket man ser några försallna murar på gräsen emellan Ljungs och Ödsmåls socknar i Bohus län. Här skall, enligt sagan, en sjökonung Frakke hafva haft sitt tillhåll. Fästet är troligen ett af dem,

som af Thord Bende återuppyggs i medlet af 15:de seklet.

Gullbringa, ett säteri om 2 mtl., beläget i Hälta socken af Bohus län, $1\frac{1}{4}$ mil från Kongelf. Enligt en tradition skall detta ställe erhållit sitt namn af drottning Margaretha, som här återfick ett guldsmucke, hvilket blifvit henne fränstalet vid Tjufkil, hvars namn äfvenledes skall erinra om denna tilldragelse. Det tillägges, att den lycklige återbringaren af guldets fick af drottningen Gullbringa gård i belöning. Egendomen äger stora och goda åbyggnader af träd, har vidsträckt ågor, samt räknas till de bättre gårdarne i Bohus län. I början af 1600-talet ägdes den af en Jöran Henriks-son. År 1683 ägdes den af öfver-inspektoren E. Hallenberg, efter hvilken den kom till friherrliga Köhlerska släkten. Dess senaste ägare hafva varit: grossh. S. Schütz, sjökapiten H. Claessen, en herr Wendel och grossh. B. Almfeldt. Den äges nu af herr Johan Rafstedt.

Gullered, annex till Hössa, beläget i Redvägs härad af Elfborgs län, $1\frac{1}{4}$ mil Ö. från Ulricehamn. Kyrkan, af träd och obekant ålder, reparerades åren 1805 och 1818. Vid *Tisered* har fordom varit en kyrka; men utdömdes af biskop Falk år 1554. Sockenens innefattar en areal af 9,998 tunn., af hvilka 795 äro sjöar och kärr, samt har 528 invånare. Jemte annexet Strengsered består den af $20\frac{1}{2}$ mtl. Adr. Ulricehamn.

Gullgubb, stånd (Senecio Jacobea), en årlig växt, hvilken förekommer på kalkgrund vid stora och gamla städer, isynnerhet i kustlandskaperna, samt kan användas till färgning af grönt och brunt.

Gullholmen, det forna Gullög, en gammal lotsplats, $3\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Uddevalla, i Öronst vestra härad af Bohus län, och sedan d. 8 Maj 1798 egen kapellförsamling, och annex till Morlanda socken i nämnde härad. År uppygdt på ett skär vid Hermanös norra udde, ifrån hvilken den skiljes genom ett litet sund. Detta fiskläge är veterligen det äldsta i Bohus län. Sagan om Håken Hakonsson uppräknar ibland denne konungs förtjenster, att han lät bebygga Öckerbärne och "Gullö", med flere öde öar i Wiken, hvilket inträffade emellan åren 1240 och 1260. Om stället vidare öden känner man intet annat, än att det för 150 år sedan beboddes af 20 fiskarefamiljer. Nu (1846) är hushållens antal 76, med tillsammans 341 personer, hvilka drifva storfiske med 5 sjöbåtar. Här finnes ock ett fraktfartyg af 42 läster. Fylleri och fattigdom hafva en lång tid varit rådande på detta fiskläge mer än annorstädes i Morlanda skärgård. Kyrkan, en torftig träbyggnad, ligger på Hermanö och har intet annat märkligt att uppvisa, än ett gammalt, i olja måladt, epitafium öfver en okänd prestfamilj, och som från början tillhört Morlanda kyrka. Kapellpredikanten har åliggande skyldighet att ombesörja barn-undervisningen på stället. Söder om hamnen vid Gullholmen är af professor Ch. Lyell ett vattenmärke inbugget uti strandklippan år 1834. Det består af en horisontel linje, ifrån hvars högra änden en sex tum lång lodrät linje nedlöper, hvilken

med sin spets tangerade vattenytan i dess förmedade medelhöjd nämnde år. Adr. Kongelf.

Gullhögarna. Se: *Dref*, socken.

Gullmhorst (mythol.), Frejs galt, på hvilken han red.

Gullmånad (mythol.), ett bisam, som Heimdal fick, emedan det påsteds att hans tänder vore af guld.

Gullmarsen, fordom kallad *Giedmarsen*, är namnet på en af de hafssarmar, som djupt intränga inom Bohusländska kusten. Den är omkring 3 mil lång, samt utmärkt för sina herrliga stränder, sitt rena farvatten och sin fiskrikhet, särdeles på lax.

Gullmarsberg, 2 mtl. säteri, beläget i Skredaviks socken, äger den naturakönaste belägenhet af alla Bohus läns sätesgårdar. Det hette fordom Dyngre, under hvilken benämning det omtalas redan i början af 1300-talet såsom en betydande gård. Sitt nuvarande namn, hvartill anledning togs af läget vid Gullmarsen, erhöill det af fältmarskalken Rutger v. Ascheberg, som ägde detta, jemte flera andra gods i Bohus län. År 1772 donerades Gullmarsberg, jemte underliggande $7\frac{1}{2}$ hemman skatte, af dåvarande ägaren, grosshandlaren Anders Knappe, till Gustafsbergs barnhus-inrättning vid Uddevalla. Hufvudbyggnaden af träd uppfördes 1669 af berörde Ascheberg i en besynnerlig stil.

Gullris, jungfruris, råftunga (*Solidago virgaurea*), en mångårig växt, som förekommer öfver allt i skogsängar. Den ätes af all slags boskap och kan användas till färgning.

Gullspira, videgräs (*Lysimachia vulgaris*), en mångårig växt, hvilken förekommer allmänt vid sjöstränder, floder och i kärragtiga lundar öfver allt, utom i Lappland. Användes till färgning af gult.

Gullspånga-elfven, äfven *Let-* och *Svart-elfven*. Denna senare uppkommer ur ett mossesjö i sydvestra Dalarne, upptager i Wermland flere små vattendrag, går derpå in i vestra Westmanland och genomflyter der sjön *Torrvarpen*, och emottager *Elgenjöarne*, samt från Wermland *Savensjöarne*, flyter vidare genom *Halfvarsnoren* och *Korsforsen* till *Möckeln*, inom Wermland, hvilken upptager *Tims-elfven*, som är afloppet för ett ganska betydligt vattendrag från östra Wermland; men närmast för sjön *Alkvettern*; från *Möckeln* vidtager namnet *Let-elf till Skagern*, utgörande en del af gränsen emellan Wermland och Nerike; från Skagern benämnas vattendraget Gullspånga-elfven och utgör gränsen emellan Westergöthland och Wermland. Ifrån Svart-elfvens högst belägna källa till Gullspånga-elfvens utlopp räknas 22 mil. Denna senare har godt laxfiske, äfvenså fångas der nejonögon och vid sjelfva utloppet den bekanta Amne-härads-sik, som för sin godhet är mycket begärlig. Svart-ån har godt asp-fiske.

Gullvifva, oxlägg, yxlägg, St Pehrs nycklar, majnycklar, nyckelblomster, gökblomma, käringtänder (*Primula veris*), en mångårig växt, hvilken förekommer allmänt i backiga ängar och öppna skogslundar, på de flesta ställen i riket, undanta-

gande de nordligare samt inre skogiga trakterna. Blomman, hvilken genom inplantering i trädgård blir dubbel och på kalkjord förändrar sin ljusgula färg till guldgult, är allmänt känd såsom sommarens budbärare, och begagnades af våra förfäder till krydda på deras mjöd, samt användes ännu, dels till beredning af oxläggevvin, dels som busmedicin. Rötterna, hvilka hafva en söttaktig, något anislik smak, begagnas stundom att lägga på dricka.

Gulläckra, en helsobrunn, belägen i Brågarps socken af Bara härad i Malmöhus län, upptäcktes omkring år 1833 och är undersökt af kemister i Lund. Stället äger nu både planteringar och brunns-hus, samt besökes icke så litet. Vattnet har med fördel begagnats mot flere slags sjukdomar. Bad erhålles äfven vid brunns-inrättningen. Afgiften för vattnet är endast 1 Rdr 16 sk. Bko. Fattige frikännas från afgift.

Gullö, en numera landfast holme i Götha elfs norra arm, är märklig för den skans, som Norrmännen här uppkostade under Hannibals-fejden, och hvilken eröfrades af Svenskarne under Lars Kagge, i Augusti månad 1645.

Gululnåra, Mariæ sänghalm, honinggräs (*Galium verum*), en mångårig växt, som förekommer mycket allmänt vid vägar och åkerrenar, på torra stäl-len, öfver hela riket, ända till Medelpad. Roten innehåller ett rött färgämne och användes till busbehöfsfärgning.

Gululnåbar, ett spenamn på prester, som ej genomgått någon akademisk kurs, utan blifvit prest-vigde endast med den underbyggnad de erhållit vid domkyrko-skolorna. Många sådana funnos, då Johannes Rudbeck tillträdde sitt biskops-embete.

Gulsippa (*Anemone ranunculoides*), en mångårig växt, hvilken förekommer allmänt i Skåne i nå-got fuktiga skogslundar, sparsamt på Öland, Got-land och några få andra ställen. Innehåller ane-monin och är i följd deraf skarp, likväl mindre än hvitsippa.

Gulsparr, gröning, gulspink (*Emberiza citrinella*), tillhör sparrfoglarnes andra underordning, vandrare, och är 7 tum lång; hannen med hufvudet och bröstet gula, ryggen gråbrun; honan med rostgråaktigt bröst och utan något gult på hufvudet, vinter- och sommardräkt något olika. Omvexlar helt blekgul liknande en kanariefogel; ofvan gulbrun, vingar och stjert blekare; och med ett hvitaktigt dubbelt band öfver vingpennorna, samt bakre spetsen af stjertpennan. Den förekommer öfverallt i riket, utom de aldra nordligaste trakterna; flyttar om hösten endast ifrån skogen till slätten. Han är föga skygg, och dess sång består af följande toner: "titti-titti-titti-ty-y." Äggen äro gråaktigt hvita, eller blekgrå med bruna och svarta ådror, $7\frac{1}{2}$ linje långa, $5\frac{1}{2}$ linje tjocka, och läggas 4—6 i ett bo uti en låg buske nära marken eller på denna. Köttet är förträffligt, och han fångas der-före med slagnät eller limspön.

Gul taggvamp, en hattsvamp, hvilken förekommer i mossiga skogar här och der. Är ättlig.

Gulvåpling, gulklöfver, gullkullor, humleklöfver, jordhumle (*Trifolium agrarium*), en årlig växt, som

förekommer på torra åkerrenar och bergiga stäl-len, här och der i södra och mellersta landskaper-na, sällan i de nordliga. Den ätes gerna af krea-turen, samt är icke utan värde såsom betesväxt på sandig mark, särdeles för får.

Gumboda, mötesplats, i Bygdeå sockens norra del, 7 mil från Umeå. Här är samlingsställe för en del af Westerbottens fältjägare-regemente, som för lång vägs skull sällan kan dragas tillsam-mans på en och samma plats.

Gunnellus, **Gustaf Wilhelm**, kyrkoherde i Wiby och Tångaråsa i Nerike, prost och theol. doktor, född i Lids socken af Södermanland den 5 Maj 1789, riksdagsman vid flera riksdagar, var filos. lektor i Stenungsås, till dess han år 1832 lät prestviga sig och tillträdde ofvannämnde pa-storat. Har utgifvit: *Xenophontis Anabasis Cyri*; *Anacreontis Carmina*; *Thord Bonde*, en mycket lof-vande roman, hvaraf likväl blott första delen ut-kom; *Hertig Fredrik af Normandie* (uti tidskriften *Iduna*), jemte flera uppsatser i *Svea*, *Iduna*, m. m.

Gumlösa, annex till Sörby, beläget i vestra Gö-inge härad af Christianstads län, $2\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Christianstad. Här märkes säteriet *Sinclair-holm*, 3 mtl., med underlydande $13\frac{3}{4}$ hemman, uppbyggt i början af 1600-talet, har tillhört släg-ten Sinclair, Marsvin, Beck, Skytte, m. fl. Sock-nen innefattar $20\frac{1}{4}$ mtl. och har 660 iuvånare. Dess areal utgör 5,300 tunnland, af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Gumpekulla-stenen på Gumpekulla backe nära invid Stångån i St. Lars socken af Östergötland. En trovärdig sägen förmäler, att hertig Carl då han om morgonen af slaget vid Stångebro, år 1598, bröt upp för att angripa konung Sigismund, skall tagit med sig ifrån Wängeby, i Wårdsbergs socken, en djerf bonde vid namn Olof eller Jola, som kände trakten. Olof följde hertigen under töcknet, som då uppsteg från Stångån, sprang upp på Gumpekulla backe, ställde sig vid den höga stenen derstädes och från hvilken han kunde se öf-ver dimman och berätta för hertigen huru konun-gens folk ryckte ut och uppställde sig i slagord-ning. Allmogen i trakten upprepar härom följande rim såsom ett minne deraf:

Vid stenen på Gumpekulla backe

Der skylde Jola sin tjufva nacke

eller:

Stenen på Gumpekulla backe

Fridde mång kula från Jolas nacke.

Gumsehufvud, **Gustaf Carlsson**, riddare, riksråd och lagman i Upland, från år 1454 till sin död 1475, var sväger med konung Carl Knuts-son, som var gift med dennes syster.

Gumskyrkan, en grotta uti slutningen af ett kalkberg på ön Oaxen i Mörkö socken af Söder-manland. Grottan, som är belägen tätt invid bafa-stranden på södra uddens östra sida, har en be-tydlig höjd och 18 alnars diameter. Midt framför öppningen ligger en större flat sten, som säges tjänat till altare och i södra hörnet är en båligh-tet eller nisch, som har alldeles jemn botten och tros hafva varit predikstol. Kring väggarna af

grofta liggas flere mindre stoner, hvilka äro vara dillagda af människohand och förmodas hafva tjänat åhörarne till bänkar. Kaligt gamla berättelser skall i uråldriga tider gudstjänst blifvit hållen härstädes, hvarföre denna grotta fått namn af kyrka. Stället anses af allmogen med en viss vidskeplig vördnad; ty grottan anses vara bevakad af en mycket stor orm, som uppehåller sig under den flata altarstenen. Namnet Gumskyrkan härleder sig deraf, att denna grotta, vid infallande regn och oväder, är en tillflyktsort för de på belmen be-tande fåren.

Gumdrälf, säteri i Skåne. Se: *Rutsbo*, frälse-säteri.

Gungner (mythol.). Odens ryktbara spjut. Det var förfärdigadt af Ivaldes söner (dvergar), med sådan konst, att det aldrig förfelade sitt mål. Dess underkraft förmår dock ingenting emot Sarrurs skaror, Muspels söner, när de en gång komma för att bekriega Walhalls gudar.

Gunnhild, Anund Jakobs gemål, lefde någon tid enka efter hans död.

Gunlöd eller **Gunland**, **Gunlöda** (mythol.). Jätten Suttungs sköna och tjusande dotter. Fadern hade satt henne till att vakta det kostbara skal-demjödets, hvaraf han kom i besittning sålunda, att han tog det af dvergarne Fjalar och Galar, till bot för sina föräldrars mord. — Oden, som gerna ville komma åt den herrliga drycken, begagnade sig af mycken list, för att vinna inträde i Suttungs boning (se: *Bólverk*, *Böge*). Då han äntligen vann sin afsigt och fick se Gunlöd, blef han så betagen af kärlek, att han qvarstannade hos henne i tre dygn. Likaledes förstod han att, å sin sida, göra sig älskvärd och intagande, så att hon tillät honom att tre gånger få dricka af det kostbara mjödet. Oden tömde då, i ett drag, kitteln Odrärer, i ett annat, karet Boda och i ett tredje, karet Son. Straxt derpå skapade han sig till en örn och flög bort derifrån. Suttung, då han blef varse bedrägeriet, antog äfven örnegestalt och förföljde Oden. Då han var nära att upphimla honom, utgöt Oden något af mjödet på jorden, för att uppehålla jätten. — Den menniska, som kommer att njuta af *den* senare mjöd, och icke af det rena, från Walhall, blir icke skald, utan fuskare i skaldekonsten.

Gunnar (mythol.). Konung Gjukes och drottning Grimhilds äldste son. Hans bror var Högne, hans halfbror Guttorm. Hans syster Gudrun, blef gift med den tappre Sigurd Fafnersbane, och på samma gång svuro Gunnar och Högne fostbrödralag med Sigurd. Gunnar hade hört talas om sköldmöen Brynhild eller Brynhilda, konung Atles syster, och ville hafva henne till maka; emedan hon var så utomordentligt skön och älskvärd. Sigurd åtog sig att fria för sin sväger, och så följdes de åt, Sigurd, Högne och Gunnar, till den ensliga skogsborg, der den stolta mön bodde. Denna hade dock, af sorg deröfver, att Sigurd svek henne, beslutit att förblifva ogift, och på det att ingen man skulle få henne, hade hon omgifvit sin boning med en ström af eld, kallad Wafurläger, öfvertygad att ingen

friare skulle våga sig genom elden. Gunnar ville dock rida igenom den; men hans ridhäst skygga-de för lågorna. Sigurd, som hade en besynnerlig kapp, medelst hvilken han kunde än göra sig osynlig, än antaga en annans skepnad, antog nu Gun-nars gestalt, red in i bergen, friade till Brynhilda, som ej kunde vägra, då han uppfyllt det ut-satta villkoret, och höll bröllop med henne samma dag, hvarefter han åter bytte skepnad med Gun-nar, som hemförde sin brud och lefde lyckligt med henne under ett par år. Men då listen blef upp-täckt, genom en tvist mellan de båda svägar-skorna, blef Brynhilda ond och ville öfvertala sin man, Gunnar, och sin sväger, Högne, att mörda Sigurd. Gunnar och Högne kunde det icke, emedan de svurit honom fostbrödralag; men Guttorm, halfbrodern verkställde det. Brynhilda ångrade sig, att hon vållat Sigurds död, hvar-före hon kastade sig på sitt svärd, dog och blef brädd på samma bål som Sigurd. Sigurds onka, Gudrun, gifte sig med konung Atle, Brynhildas bror. Någon tid derefter bjöd Atle sina svägrar, Gunnar och Högne, till sig på gästabad. Derun-der var blott list och svek, ty dels var Atle gramse på dem för systemens, Brynhildas skull, dels ville han komma åt Fafnerskatten, som de hade i förvar; men innan Gjukungarne begåfvo sig hem-ifrån, nedsänkte de allt guldets i sjön, och sedan fick aldrig någon menniska rätt på det. Då Gun-nar och Högne kommo till Atle, öfverföll han dem med beväpnad styrka och tog dem till fånga. Ed-dan berättar om hans barbariska förfarande mot dem sålunda: att han lät skära hjertat ur Högne, medan han lefde; deromot lät han kasta Gunnar i en ormgrup. Någon medlidssam menniska hade dock, Atle ovetande, gifvit den olycklige Gunnar en harpa, hvarpå han slog med sina tår; emedan hans händer voro bundna. Detta verkade så myc-ket, att alla ormarne söfdes, utom en huggorm. Denne stack honom i bröstet och sög sig fast vid Gunnars lever, till dess han dog.

Gunnar Blå, samt **Gjödérich Björneson**, voro namn, dem riksrådet Gustaf Bonde begag-nade på titeln bland flera af sina skrifter. En källa med särdeles friskt vatten, som han upptäckt i sjelfva sjökanten vid Djurgårdsbrunnsviken vid Stockholm, kallas ännu: *Gunnar Blås källa*.

Gunnar Gröpes namn är inväfdt med legender-na om Sveriges omvändelse till kristendomen. Han lefde under konung Olof Skötkonungs tid, och var en mäktig man; enligt någras förmenande, domare i Varend i Småland. Under hans tid predikade biskop Sigfrid kristna läran i Sverige, äfven i Småland, hvarest han tillsatte, såsom väktare öf-ver de nybildade församlingarne, trenne från Eng-land medförda släktingar, Unaman, Vinaman och Sunaman. Men under Sigfrids frånvaro reste sig Småländningarne under Gunnar Gröpes anförande emot de kristne lärarne, dödade dem och lade de-ras hufvuden i en så, hvilken nedsänktes i den vid Wexjö liggande sjön. Emellertid skall Sigfrid en afton vid sin återkomst gått utmed sjöstranden, bedröfvad öfver den timade illgerningen, då han

plötsligt varseblef trenne på vattenytan brinnande ljus, hvilka närmade sig stranden, der han stod. Han såg då att ljusen lyste öfver ett trädkärl, vid hvars öppnande han fann sina tre mördade släktningars hufvuden. Vid anblicken af dem, bad Sigfrid Gud om hämnd. Det ena hufvudet svarade straxt: "det skall blifva hämnadt", det andra: "när" och det tredje: "på barns barn." Legendan tillägger, att ett olyckligt öde oafbrutet sedan hvilat öfver Gunnar Gröpes ättlingar, särdeles den adliga släkten Ulfssax. Annars härstamma äfven ätterna Stråle, Trolle och Ulfsparre ifrån samme man. Säkert är emellertid, att Olof Skötkonung ålade Gunnar Gröpe och hans medhjelpare, att försona sitt brott med tredubbla böter och årligt arbete till uppbyggandet af Wexjö kyrka, samt att Gunnar sjelf dog i landsflykt i Blekinge. De mördades hufvuden blefvo domkapitlets sigill, hvilket ännu bibehålles.

Gunnararp, annex till Gällared, beläget i Faurås härad af Hallands län, $4\frac{1}{2}$ mil från Warberg. Kyrkan, af träd, nybyggdes år 1755, hvilket är den gamla nedbrunnen. Socknen genomskäres till någon del af Etra-ån och har dessutom åtskilliga mindre strömdrag. På *Kornarps* hed, nära torpet af samma namn, är en stenkrets i oval form, bestående af 8 stenar, hvilka likväl äro rubbade. Sägner förmäler, att ett fältslag stått på heden, och att dessa stenar, hvilka äga bautastensform, blifvit upprestade efter slaget. Socknen består af 40 mtl. och har 942 invånare. Af dess areal 16,755 tunnland, böra 9,558 till Årstads härad, och 1,520 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Gunnararjö, annex till Kongsäter, beläget i Marks härad af Elfsborgs län, $4\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Borås, $4\frac{1}{2}$ mil N.O. från Warberg. Kyrkan, af gråsten och okänd ålder, skall vara byggd af en Gunnar, sedan han lyckligen blifvit räddad ur sjönöd; choret uppfördes 1797, tornet 1821. I socknen märkes: *Panhult*, en mindre herrgård. Socknen består af $14\frac{1}{2}$ mtl. med 756 invånare. Dess areal utgör 7,591 tunnland, af hvilka 565 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Gunnarskog, annex till Arvika, beläget i Jösse härad af Wermland, $11\frac{1}{2}$ mil N.V. från Carlstad. Under digerdöden blef socknen så öde, att folk ej mera fanns kvar annat än i hemmanen Ingersbyn och Bortakan, 2 mil från hvarandra. Två gårdar, *Åmdt* och *Skramle*, hafva allt sedan den tiden legat öde och äro ännu öfverväxte med skog. Kyrkan, af träd, stod likaledes öde, och Ny kyrka blef upphyggt $1\frac{1}{4}$ mil längre i S.V. Hon får derföre haft tid, att blifva så bristfällig, innan hon änyo kom i bruk, att hon behöfde ombyggas; men en annan plats utsågs och arbetet påbörjades. Likväl blef ingen byggnad fullbordad härstädes; "ty hvad som byggdes om dagen, refs ned om natten", utan kyrkan uppfördes på sitt gamla ställe, och ansågs en lång tid såsom offerkyrka. Här märkes: *Fredros*, *Ræved* och *Sällboda*, trenne jernbruk (se dessa ord). Socknen består af $24\frac{1}{2}$ mtl. och har 5,160 invånare, på en areal af 71,165 tunnland, af hvilka 8,275 äro sjöar och kärr. Adr. Arvika.

Gunnaraskä, annex till Ör, beläget på Dalsland, i Nordals härad af Elfsborgs län, $4\frac{1}{2}$ mil N. från Wenersborg, $\frac{1}{2}$ mil från Wenern. Sägner om kyrkans grundläggning förmäler, att tvenne hufvudsäder, kämpar, med sitt folk drabbade tillsammans vid höjden, Hämåjorna (hautes meridiennes) kallad, då den ene, Gunnar, måste vika. Hunnen öfver dalen till motliggande höjd fattade han ånyo stånd och gjorde löftet, att bygga ett tempel. Han segrade och byggde. Kyrkan är af sten. I socknen märkes tvenne säterier: *Ekkholmen* och *Stakelund*, hvilka afkastning blifvit af framlidne krigsrådet Fryxell och dess äfven afidna fru Langensköld, anslagen till pensioner åt fattiga enkor och fruntimmer inom Elfsborgs och Wermlands län, samt till stipendier åt studerande i Carlstad, Upsala och vid Marieberg. *Rådstocks* jernhaltiga helsökälla med badhus, är belägen på Hällans ägor. Socknen innefattar $12\frac{1}{4}$ mtl. med 790 invånare. Af dess areal, 4,235 tunnland, äro 652 sjöar och kärr. Adr. Wenersborg eller Åmål.

Gunnarstorp, säteri i Westergöthland. Se: *Flo* socken.

Gunnabo, frälse-egendom nära Götheborg. Se: *Fassbergs* socken.

Gunnerud, jernbruk, beläget å frälsegrund i Alsters socken af Wermlands län, är anlagdt före år 1628, har 2 härdar och 500 skepp:d privil. årligt smide af köpt tackjern. Frälsemidet är 45 skepp:d. Här finnes tillika spik- samt manufaktur-smide. Hammarskatten utgöres med 4 skepp:d 11 lisp:d. Skeppningen sker på Götheborg. Ägare: O. L. Geijer.

Gunnilla. Den Bohuslänska folksagan vet att om-tala en sköldmö eller drottning med detta namn, hvilken skall hafva bott på Korsborg i Foss socken. Hon säges hafva varit så öfvermodig, att hon en dag kastat en guldring i Gullmarfjorden, under yttrande, att det vore lika så omöjligt för henne att blifva olycklig, som att återfå den bortkastade ringen; men följande dag träffades ringen uti magen på en fångad fisk, och den öfvermodiga drottningen angreps inom kort af en konung Asmund och stupade i striden, hvilken hölls uti en vik, som efter henne blifvit kallad Gunnilla-viken. Hon blef likväl hämnad af Fossbönderna, hvilka fällde konung Asmund i närheten af Foss kyrka. Gunnillas graf visades länge på hafsstranden, till dess den förstördes af högbrytare, som der skola funnit en guldring, den de likväl åter nödgades lägga på sitt förra ställe; emedan de oroades af oafbrutna nattliga spökerier.

Gunnilla, drottning. Se: *Bjelke*, *Gunnilla*.

Gunnilbo, en socken, belägen i Skinskattebergs härad af Westmanlands län, Köpings kontrakt af Westerås stift, 7 mil N.V. från Westerås, $4\frac{1}{4}$ mil N. från Köping. Socknen skiljdes af konung Johan III ifrån Odensvi socken och fick då namn af Gunnilbo efter konungens gemål, drottning Gunnilla Bjelke. Här märkes: *Ferna*, *Kedjebo*, *Bockhammars* och *Killinghammars* jernbruk (om hvilka se dessa ord); *Presthammar*, nedanför Kedjebo, upphyggtes 1634; *Österbo*, $\frac{1}{4}$ mtl., blef 1637 go-

som byte mot $\frac{1}{4}$ hemman i Tormansbo antaget till prestbord. Vidare har här fordom varit tvenne stångjernshamrar: en vid Näla hemman, söder i socknen, som uppbyggdes 1644, med 1 härd och ödelades 1716, samt en vid Lindfors, som med sin ena härd ödelades samma år. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den innefattar $11\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,464 invånare. Af dess areal 46,633 tunn. äro 6,790 sjöar och kärr. Adr. Köping.

Gunnills kapell, drottning. Gunnilla Bjelke, konung Johan III:s gemål, började anlägga ett kapell, under detta namn, i Upsala, inom de murar som fordom omgäfvos de studerandes kollegium. Det blef likväl aldrig fullbordadt; hvarföre hertig Johan af Östergötland år 1614 tillät, att murarneingo nedtagas till att förbättra Upsala hospital.

Gunstlingar. Sådana, i detta ords vidsträcktaste bemärkelse, hvilka förmått så innästla sig i regenternes ynnest, att de beherrskat dem med ett slags enväld, och genom dem landet, hafva varit sällsynta i Sverige; men likväl icke saknats mer här än annorstädes. De i historien mest bekanta, dels af detta slag, dels sådana, som åtnjutit regenternes vänskap och mer än andra utgjort deras dagliga sällskap, hafva varit: Magnus Ladulås begge gunstlingar *Peder Forse* och *Ingemar Nilsson*, hvilken sistnämde isynnerhet retade emot sig afunden och förtrytelsen; Magnus Smeks och hans gemål, Blankas, bekanta gunstling *Bengt Algotsson*, hvars ställning och öden hade temlig likhet med den Spanske fredsfurstens; Margarethas älskling *Abraham Brodersson*, hvilken likväl icke synes hafva utöfvat något särdeles inflytande på statsangelägenheterna; Erik XIV:s förtrogne *Jöran Persson* kan icke utan skäl anses som en gunstling, ehuru konungens ynnest för honom tyckes mindre hafva härflutit från enskild välvilja, än från öfvertygelsen om hans embetsmannas skicklighet. Christina hade väl åtskilliga, isynnerhet utlänningar, dem hon hedrade med sin ynnest; men ingen som man egentligen kan kalla favorit, om icke den olycklige *Monaldeschi*, känd likväl först sedan hon nedlagt regeringen. *Magnus Gabriel De la Gardie* torde aldrig hafva varit hennes gunstling. Carl XI hade väl embetsmän, till hvilka han hyste tillit, men inga gunstlingar. Likaså hans son, ty *Piper* och *Görtz* kunna ej få denna benämning. Hos konung Fredrik stod *Erland Broman* i mycken ynnest; hos Gustaf III ansågs *Armfeldt* för den mest gynnade, och Carl Johan hedrade greve *Magnus Brahe* mer än någon annan med sitt förtroende och sitt umgänge.

Güntersberch, Christoffer von, af en Tysk adelig ätt, hvilken skref sig till Gaugositz och Moiskatz, född i Litland, ernade först gå den lärda vägen och utgaf år 1639 en *Historia Monarchiæ Persarum*; men utbytte sedan boken mot svärdet, blef volontär 1641, och tjente upp sig genom alla grader, så att han år 1663 var öfverste för Hålländska regementet, och erhöill följande året naturalisation såsom Svensk adelsman. Dog i början af år 1679 såsom öfverkommandant i Narva och general-majör af infanteriet.

Gurka (*Cucumis sativus*), en ettårig växt, hvilken ursprungligen härstammar från Asien der den växer vild; men som hos oss, likasom i de flesta Europeiska länder, odlas i trädgårdar, och hvaraf en mängd arter förekomma, hvilka alla i godhet öfverträffa sjelfva stamplantan, den der ej sällan har bäsksmak och laxerande egenskaper, i följd af ett eget deruti innehållet ämne, hvilket uteslutan-de tillhör denna växtfamilj. De förnämsta odlade arter äro: *Gröna slanggurkor*, af 6—8 tums längd; *Krokiga slanggurkor*, ofta 12 tum långa; men som i växten erfordra mycken värme; *Långa hvita slanggurkor*, 6—8 tums långa, goda i smaken och vackra till utseendet. (Slanggurkorna upptagas af några såsom en egen art, under namn af *Cucumis fluxuosus*). *Långa gröna och ordindra gurkor för list*, äro tidigare än de förra; *Hvita och gröna dru/gurkor*, 3 högst 4 tum långa, med 3—4 frukter tillsammans i klasen. Den senare sorten är tidig; men kärnorna utveckla sig snart, hvarföre de mest användas spåda, isynnerhet till insaltning. Gurkor fordra i allmänhet varm samt god och fet jord, hvarföre de planteras på egna höga sängar, kallade gurk-lister, hvilka anläggas emot solen och skyddas för kalla vindar.

Gustaf. Sedan den store Gustaf Wasa gjort detta namn frejdadt, hafva antiqvarierne sysselsatt sig med dess härledning, och emedan det äfven uttalades *Götaf*, har man velat gifva det betydelsen af Göthernes staf. Johannes Magnus, mindre väl sinnad mot konungen, för reformationens införande och indragningen af kyrkogods, kallar honom *Gostavus* eller *Gostagus*, och säger att det betydde godstagaren. Han fick emellertid sitt namn helt enkelt efter faderns morfader, Gustaf Tunesson Sture, som var lagman i Upland, äfvensom nemnet långt före honom var ganska vanligt.

Gustaf II, son af riksrådet Erik Johansson Wase till Rydholm och Cecilia af Eka, var född på sätesgården Lindholm d. 12 Maj 1490, kanske rättare 1496. Han uppfostrades i sin fars morbrors Sten Sture d. ä:s hof och vid Upsala akademi, der han vistades från 1509 till 1514. Såsom barn bodde han någon tid på Råsnäs i Södermanland och på Rydholm i Upland, på hvilket sistnämnde ställe hans studerkammare ännu visas. Såsom gosse fästade han konung Hans uppmärksamhet vid ett besök, som Sten Sture gjorde hos honom på Stockholms slott. Konungen lät kalla gossen till sig, klappade honom på hufvudet och sade: "Än blifver du en man i dina dagar, om du får lefva." Förutsägelsen gick i fullbordan. Hans första bragd var vid Brännkyrka (se detta ord). Straxt derefter fördes han af den trolöse Christian fängnen till Danmark, kom i September 1519 undan till Lybeck och i slutet af Maj 1520 till Stensö nära Kalmar. Valdes i Wadstena till riksföreståndare, d. 24 Aug. 1521, och i Strengöns till konung, d. 6 Juni 1523; införde Lutheriska läran i Sverige på riksdagen i Westerås år 1527, kröntes i Upsala 1528, erhöill arfsrätt för sina manliga efterkommande på riksdagarne i Örebro 1540 och i Westerås 1544, samt dog i Stockholm d. 29 Sept. 1560.

Hans gemåler voro Catharina af Sachsen-Lauenburg, Margaretha Løyenhafvud och Catharina Stenbock. Af konungen i Frankrike pryddes han år 1543 med St Michaels-orden. Historien torde ej känna någon, som med större rätt burit en krona, i fall ens någon kan sägas dertill hafva haft lika rätt.

Gustaf III Adolf, Gustaf Wasas sonson och son till Carl IX och dess andra gemål, Christina, född i Stockholm d. 9 Dec. 1594, ehuru hans födelsedag stundom flyttas till d. 20 Dec. efter nya stilen. Ständerna förklarade honom, på Lisköpings riksdag d. 19 Mars 1600, för Sveriges kronprins. Den 12 Juli 1610 fick han titeln: hertig af Westmanland. Genom faderns död blef han konung d. 31 Okt. 1611, och förklarades myndig på riksdagen i Nyköping d. 26 Dec. samma år. Kröntes i Upsala d. 12 Okt. 1617. Stupade i slaget vid Lützen d. 6 Nov. 1632. Begrafningen gick ej för sig förrän d. 22 Juni 1634, emedan det nya grafkoret i Riddarholmskyrkan icke förr blef färdigt. Hans gemål var Maria Eleonora af Brandenburg. Var riddare af Strumpebands-orden, hvarmed han pryddes af Engelske sändebudet Jakob Spens, i läget vid Dirschau d. 23 Sept. 1627. Tvåhundra år efter hans död firades hans minne genom en högtidlig gudstjenst i alla Svenska kyrkor, och hans lik flyttades i den sarkofag, som Gustaf III låtit förfärdiga och som han först ämnade åt sin faders stoft; men sedan bestämde åt Gustaf Adolfs. Tvekan emellan de olika besluten, det ena dikteradt af den sonliga värdnaden och det andra af värdnaden för den kolossala storhet, inför hvilken hans faders konungsliga blef ett intet, lemnade han saken åt framtiden, och denna afgjorde den som hon borde. En annan hedersbevisning, ännu märkvärdigare och troligen den enda i sitt slag, vederförs Gustaf Adolfs minne, då Tysklands protestanter, genom frivilliga bidrag, uppreste ett monument öfver den s. k. *Schwedenslein*, en sten af några kubiklunars storlek, som en af konungens riksknekter lär hafva vältat till det ställe på Lützens fält, der det kongl. liket träffades. Det var ett litet stycke utanför staden Lützen, och man har ledt vägen der förbi. Monumentet är af gjutet jern och afläcktes med många högtidligheter d. 6 Nov. 1837. På facaden åt vägen står: "*Hier fiel Gustaf Adolph am 6 November 1632*", och på de öfriga tre sidorna: "*Er führte des Herrn Krieg*"; "*Gott hat uns nicht gegeben den Geist der Furcht, sondern der Kraft, der Liebe und der Zucht*", samt: "*Unser Glaube ist der Sieg der die Welt überwunden hat.*" Gustaf Adolf är den ende Svenske konung, som man vanligen tillägger epithetet: *den Store*.

Gustaf III, son till Adolf Fredrik, föddes i Stockholm, efter den gamla stilen, som då ännu begagnades, d. 13 Jan., men efter den nya d. 24 Jan. 1746, blef, igenom sin faders död, konung d. 13 Febr. 1771; men som han då vistades i Paris, fördes regeringen af rådet till hans hemkomst d. 30 Maj, då han höll sitt intåg i Stockholm. Kröntes d. 29 Maj 1772 och instiftade dervid Wasa-orden. Utförde revolutionen d. 19 och 21 Aug.

samma år, hvarigenom regeringsättet förändrades. Särad på maskraden i Stockholm d. 16 Mars och död genom skottets följder d. 29 samma månad 1792. Dess gemål, Sofia Magdalena af Danmark. Bar Ryska St Andrew och Alexander Newskys samt Danska Elefanten-orden. Stora och lysande egen-skaper i förening med en varm fosterlandskänsla kunna ej bestridas honom, och om hans land deraf icke skördade all den nytta det bordt och kunnat, får sådant tillskrifvas dels de brydsamma omständigheter, hvarunder han emottog regeringen, dels hans förtidiga död, just då han troligen skulle dragit nytta af århundradets stora läror. Man har förebrått honom snart sagdt alla möjliga fel, bland andra slöseri. Sanningen af denna beskyllning kan inhemtas deraf, att år 1777 upptog rikstaten en sammanlagd statsutgift af 4,661,274 R:dr, men år 1788 steg den endast till 3,748,935. Den hade således på dessa elfva år *minskats* med nära en fjerdedel, ehuru han derunder wybyggt stora och lilla flottan, samt, utom andra byggnader, uppfört operahuset. Det sistnämnda år utbrustat kriget ökade naturligtvis statsutgifterna. Men efter fredsslutet, då det visade sig, att en statsbrist likväl förefanns, befälde han Liljencrantz, icke att föreslå ökade utskulder, utan en minskning i utgifterna, så att ingen statsbrist mera skulle äga rum. Man har äfven påstått, att han började kriget för att derigenom betäcka sina egna skulder. Härmed torde förhålla sig som med alla de öfriga beskyllningarne. Det är bekant, att han för sin person lefde högst tarfligt, att hans utgifter voro de offentliga, hvari allmänheten deltog, att han tillträdde regeringen med en riksskuld af mer än 10 miljoner, att stats-utskottet 1786 förklarade, det riket icke blifvit med någon ny skuld belastadt under de förlutna åren, att hans egen och drottningens stat, utom handpenningarne, icke uppgick till mer än 220,770 R:dr, samt att i statskontoret fannas att tillgå noggranna specifikationer för hvarje år af både hofvets och statens utgifter. Men Gustaf III:s historia är ännu icke skriven; han har endast funnit loftalare eller förtalare; en häfdatecknare återstår för honom att finna. Hans skrifter finnas samlade i sex delar. De förnämsta bland dem äro: *Äreminne öfver Torstenson*, hvarmed han vann Svenska akademimens första pris; *Personalierne öfver Adolf Fredrik*; theaterstyckena *Helmfeldt*, *Siri Brahe*, *Den svartsjuke Neapolitanaren*; en mängd bref, tal, o. s. v.

— Hans son,
Gustaf IV Adolf, född i Stockholm d. 1 Nov. 1778, blef, genom faderns död, konung d. 29 Mars 1792; men under minderårigheten fördes regeringen af hans farbror, hertig Carl, sedan konung Carl XIII. Han emottog den sjelf såsom fullmyndig konung d. 1 Nov. 1796. Förmäldes d. 31 Okt. 1797 med Fredrika Dorothea Wilhelmina af Baden. Kröntes i Norrköping d. 3 April 1800, hvarvid man anmärkte, att kronan skafde ett sår på hans panna och att han ej kunde rida kröningshästen. Revolutionen d. 13 Mars 1809 beröfvade honom regeringen, hvilket bekräftades d. 10 derpå följande Maj, då ständerna på rika-

dagen i Stockholm förklarade honom och hans ätt förlustige thronen, oberoende af den afägelse han sjelf gjort d. 29 Mars. De anslog sedan åt honom och hans familj ett årligt underhåll af 66,666 Rdr 32 sk. Bko, deri inberäknade räntorna af hans egen förmögenhet; men han sjelf emottog aldrig något af denna underhållssumma. Kapitalet derå utbetaltes 1822 med en summa af 577,000 Rdr Hamb. Bko. Den 18 Mars om aftonen fördes han till Drottningholm, och sex dagar senare derifrån till Gripsholm, hvarest han kvarblef till December månad samma år, då han förändrades till Carlskrona och derifrån på en fregatt till Stralsund. År 1810 lät han skilja sig vid sin gemål, reste sedan, under namnet *Olof-vorste Gustafsson*, omkring i Tyskland, oftast alldes ensam utan någon betjening, lefde ganska sparsamt och vägrade att emottaga något understöd af sina släktingar. Dessa måste, för att skydda honom mot brist, vidtaga den utvägen, att på alla ställen, der han vistades, tillsäga, att man skulle lemna honom allt hvad han behöfde för de billigaste priser och att skillnaden sedan skulle af dem godtgöras. Han sjelf märkte aldrig denna ädelmodiga list. Han afled i St Gallen d. 7 Febr. 1837, i sitt 59:de års ålder. Liket fördes till godset Eichhorn i Mähren, tillhörigt hans son prins Gustaf, till dess ett praktfullare monument skulle hinna bli färdigt. Gustaf Adolfs största olycka var den tid hvori han lefde, hvilken betydelse han ej förmådde fatta, hvars händelser han trodde sig kunna leda eller motstå, och för hvilka han var för stolt och för ärlig att vilja gifva vika. Hans inre styrelse förtjenar i många hänseenden beröm; hans rättvisa, ordningssinne och sparsambetsanda äro allmänt erkända; men hans fel var att blanda sig i en utrikes politik, hvartill han ej var tvungen, och dertill han sakade all förmåga, äfvensom till att föra krig. Hade han förstätt tygla sitt hat mot Napoleon, så skulle han blifvit en lycklig konung, och hade han fått kvarstanna på thronen tre år längre, skulle en glans af storhet hafva omgifvit hans namn, i stället för medlidande och missaktning.

Gustaf, son af Carl VIII Knutsson och hans andra gemål Catharina, dog, liksom alla Carls söner, i sin späda barndom.

Gustaf, Erik XIV:s andre son med Catharina Månsdotter, föddes i Stockholm d. 28 Febr. 1568; men döptes ej förrän d. 9 Juni, fyra dagar efter moderns förmålning med konungen, då han sålunda kunde döpas såsom äkta son och thronarving. Denne olycklige prins, öfver hvars dopfunt motgångarnes moln redan sammandrogo sig, förföljdes sedan af dem under hela sin lefnad. Han var blott sju månader gammal, då hans far nedsteg från thronen i fängelse, hvarest sonen stundom fick besöka honom i moderns sällskap; men då missnöjet med Johans regering väckte deltagande för Erik, samt åtskilliga sammansvärjningar yppades, började Johan frukta för den 6-årige gossen, i hvilken en kronpretendent möjligen kunde uppstå, och skickade en af sina tjänare att mörda ho-

nom. Denne stoppade honom i en säck och bar honom ut åt Södermalm, att der förrätta mordet; men möttes under vägen af en Sparre, som misstänkte händens beskaffenhet, tvang betjenten att öppna säcken, igenkände sin forne konungs son och skickade honom ut till Polen, der han lærer blifvit uppfostrad hos Jesuiter och antagit katolska läran. Det dröjde länge, innan hans mor och sykoningo veta hvar han vistades; då de erforo det, skickade de honom något understöd. Detta kom stundom icke riktigt fram; Gustaf råkade härigenom ofta i den största torflighet och måste om nätterna förrätta allehanda betjentysslor på det världshus, der han bodde, för att få egna dagarna åt sina studier. Häri gjorde han så stora framsteg, att han, utom modersmålet, talade Italienska, Fransyska, Tyska, Polska, Ryska och Latin; men isynnerhet egnade han sig åt kemien och var deri så utmärkt, att man kallade honom den andre Paracelsus. Vid Sigismunds kröning i Polen, begaf han sig till Krakau, förklädd som tiggar, igenkändes der af sin syster Sigrid, som fanns bland hofstaten, och fick af henne något understöd, hvarmed han besökte Tyskland. De anläggningar, hvilkas medelpunkt han blef, utan allt eget deltagande deri, och hvilka äsyftade att rubba thronföljden i Sverige, gjorde honom till föremål för fruktan och förföljelser, till dess han slutligen af den godsinte Sigismund erhöill inkomsten af ett abbotstift. Samma planer förskaffade hans senare lefnadsår ett litet återsken af den glans, som omgifvit hans vagna. Ryske tsaren kallade honom till sig år 1599, lät emottaga honom med furstlig prakt och lofvade honom sin dotter, Axinia, till gemål. Detta skedde emellertid för att förmå honom att antaga Grekiska läran och fordra Finland och Lifland såsom sitt fädernearf, då en Rysk här skulle understödja hans anspråk. När Gustaf likväl icke ville förråda sin tro och sitt fäderneland, byttes välviljan i ovilja; tsaren lät kasta honom i fängelse, der han qvarhölls flera år, och slutligen anvisade han honom den lilla staden Kassim till vistelseort. Här dog han år 1607, och begrofs ganska torfligt i en björklund, emedan befälhafvaren i staden undansnillat de penningar tsaren skickat till hans begravning. Han skall hafva varit af ett ganska mildt lynne, blygsam och utan ärelystnad. Blott en enda gång fick han återse sin moder, då hon besökte honom i Revel, emedan det nekades honom att komma till Sverige. Mor och son hade då icke sett hvarandra på 22 år. Det berättas, att han varit tre gånger gift; men sådant är obestyrkt.

Gustaf, son af Carl XI, föddes i Stockholm d. 4 Juni 1683; men dog d. 15 April 1685.

Gustaf, en socken, belägen i Sätters fögderi af Stora Kopparbergs län, Stora Tuna kontrakt af Westerås stift, 3 mil S. från Falun. Sockenens hörde fördom, under namn af Esbecka kapellslag, till Tuna församling; men är nu ett eget regalt pastorat, af 2:dra klassen, uppkalladt efter konung Gustaf III. Försämda vattendraget i denna lilla socken är Dal-elven, hvilken flyter midt igenom den-

samma och delar socknen i tvänne nästan lika stora delar. Midt i socknen bildar den ett fall, den s. k. *Wäbeckforsen*. På flere ställen träffar man djupa delar, utskurna af fordena vattudrag. Efter undergången storskifte innehåller socknen 7,868 tunnland åker och äng, hvilka fördelades i 325 besutneter, mellan 190 besutne och 343 obesutne åboer. Till denna ortens tidigare bebyggande slätar man af den år 1725 mellan Grafby och Nöglarby öppnade ättehö, hvari fanns en kruka med öfverlagd stenhäll och fylld med benskärfvor och aska. Allmogens i denna socken förvärfvar sig ärligheten en anseelig biförtjenst, genom försling af spannmål och köpmannavaror ifrån Westerås och Gefle, samt landskapets alster till dessa städer. Kyrkan är uppförd af sten med torn, och har ett vackert läge ej långt från Dal-elfven. Den är prydd med altartafla af Hörberg, föreställande Kristi himmelfärd. — Socknen innefattar $50\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,322 invånare på en areal af 13,377 tunnland, af hvilka 1,500 äro sjöar och kärr. Adr. Säter.

Gustafs, en socken-församling, belägen i Wemmenhögs härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $2\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Malmö, $3\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Ystad. Församlingen, hvarunder *Böringe* och *Lemmeströ* kyrkor blifvit förenade till ett patronelt pastorat af 3 kl., har egen kyrka, som grundlades d. 12 Aug. 1783, samt byggdes på gränsen af förenämde socknars område och bär namn af Gustafs kyrka. Här märkes: *Böringe kloster* (se detta ord), hvars ägare har patronat-rätt till församlingen; *Norra Böringe*, 2 mtl.; *Södra Böringe*, $4\frac{1}{2}$ mtl.; *Lemmeströ*, $5\frac{3}{4}$ mtl., samt säteriet *Hafgård*, 1 mtl., brukas under Jordberga sätesgård, i Kjellstorps socken, tillhör landshöfdingen friherre von Nolckens arfvingar. På Hafgårdens ägor anträffas ännu ruiner efter ett i forna tider här beläget slott, uppfördt på en ö i den å ägorna befintliga Hafgårdssjön, hvilken skall vara ovanligt djup. — Socknen innefattar $30\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,932 invånare på en areal af 11,895 tunnland, af hvilka 640 äro kärr och sjöar. Adr. Malmö.

Gustaf III:s kyrka. Se: socknarne *Svennevad* och *Norra Wi*.

Gustaf Adolf, kapell-församling, annex till Håbo socken, belägen i Wästerås härad af Skaraborgs län, 2 mil N.N.V. från Jönköping. Kapellkyrkan stod förut vid hemmanet Stora Fiskebäck, nära Domsåns inlopp i Wättern, ytterst vid östra gränsen af församlingen, och kallades då *Fiskebäcks kapell*; men blef år 1780 flyttad till det 1 mil derifrån belägna hemmanet Lilla Flytteryd, och erhöll namn efter dåvarande kronprinsen Gustaf Adolf. Den är en korskyrka, byggd af ypperligt furutimmer, hvilken, ehuru kyrkan kan antagas vara 200 år gammal, icke visar minsta tecken till röta. Enligt en i orten allmänt gängse sägen, skall första anledningen till uppbyggandet af Fiskebäcks kapell hafva varit ett under sjönödd på Wättern gifvet löfte af ett rikt och förnämt fruntimmer, att, om hon undkom med lifvet, bygga en kyrka på den strand, der hon blefve frälad, samt att hon blifvit

bär förd i land. Den af henne uppförda kyrkan skall hafva varit af ek. Genom oförsigtighet af vallhjon, hvilka för nära intill kyrkan antändt bål af ris, nedbrann denna hel och hällen, omkring år 1623. Kort tid derefter hade en ny kyrka blifvit påbegynt längre bort. För dess fullbordande inträffade hinder, dem man nu icke känner; men hvilka allmogens vidskeplighet lätt förklarar genom den anmärkningen, "att kyrkan icke ville upp på det stället." Man öfvergaf därför den nya platsen och bebyggde åter den förra. I denna socken märkes: *Tumbäck*, 1 mtl. säteri; *Flytteryd*, frälsehemman; *Nedre Starrbäck Nolgården*, 1 mtl. krono-donationshemman, med dertill hörande laxfiske. Den 13 Juni 1789 gillade Kongl. Maj:t det af kammar-kollegium d. 29 Mars 1787 meddelade beslut, att besittningsrätten af detta hemman borde innehafvas af oförsörjda och torftiga fruntimmer af häradshöfding Edmans efterkommande arfvingar. Sextio qvarnar, dels tull-, dels husbehofs- och sägqvarnar äro beviljade i denna socken. Den har 1,256 invånare. Dess areal och hemmantal upptages jemte modersocknens. Adr. Jönköping.

Gustaf Adolf, annex till Åhus, beläget i Willands härad af Christianstads län, 1 mil O.S.O. från Christianstad, 1 mil från Åhus och hafvet. Socknen innefattar $9\frac{1}{4}$ mtl. och har 480 invånare på en areal af 2,453 tunnland, af hvilka 949 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Gustaf Adolf, kapell-församling, är annex till Ekshärad socken i Elfdals härad af Wernlands län, beläget 10 mil N.N.O. från Carlstad. Här märkes: *Gustafs förs*, *Geijersholms* och *Ufvans jernbruk* (se dessa ord), samt *Uddeholms-hyttan* och *Ulles-hyttan*. Socknens längd är omkring 6 mil, dess bredd 2 mil. De fattiga underhållas af Uddeholms bolag, som äger nästan hela socknen och äfven tillsätter kapellpredikant. Allmogens hufvudsakliga arbete är kolning och körslor. Dess klädedrägt: en grå långrock af hemgjordt vadmal. Socknen innefattar endast $6\frac{1}{2}$ mtl.; men har 1,658 invånare. Adr. Carlstad.

Gustaf Adolfs kyrka är gemensam för Wasenda och Naglems socknar i Wäne härad af Elfborgs län.

Gustaf Adolfs kyrka på Grafverna i Askums socken af Bohus län. Se: *Kongshamn*s kapell derstädes.

Gustaf Frans Oscar, hertig af Upland, son till konung Oscar I och dess gemål Josefina Maximiliana Eugenia, född d. 18 Juni 1827.

Gustafs eller Kallebäckes källa, belägen $\frac{1}{2}$ mil från Götheborg i Örgryte socken uti en sandbacke, 100 alnar öfver vattenytan. Ifrån denna källa anlades på stadens bekostnad, af hr. Blackwood från Skottland, år 1793, en vattenledning, hvarigenom Götheborg blef försedd med godt vatten ifrån trenne allmänna vattentappningsställen, nemligen vid Kongsporten, domkyrkan och stora torget. Vid källan står en marmorsten med inskrift, i anledning af konung Gustaf III:s besök derstädes, och hvaraf den erhöi sitt namn.

Gustafsberg, en egendom, belägen på Wetmdön, $2\frac{1}{4}$ mil landväg samt 3 mil sjöväg från Stockholm, uti en utmärkt vacker trakt vid en vik af Salt-sjön. Egendomen, med underlydande hemman, utgöres af $2\frac{1}{2}$ mtl. fräse-säteri, med betydlig skogstillgång. *Gustafsbergs porslins-fabrik* på egendomen Gustafsberg, började anläggas 1827, och kan nu anses vara uti fullständigt skick. Den har en folkmängd af 350 personer, hvaraf 220 för hvarje dag äro sysselsatte uti verkets olika arbetssalar. Har egen kyrka och prest, som tillika är lärare uti fabriken lankasterskola, hvarst lemnas undervisning åt ungefär 70 barn. Egen läkare finnes äfven på stället. Tillverkningen af porslin uppgick 1845 till ett värde af 230,000 R:dr. Förbindelsen med Stockholm underhålles dagligen hela året, så länge sjön är fri från is, genom ett fabriken tillhörigt ångfartyg. Egendomen besökes årligen af 3 till 4 fartyg från England, hvarifrån hemtas alla råämnen, hvilka begagnas för porslins-tillverkningen. Så väl fabriken som landegendomen äges af ett bolag.

Gustafsberg. En fjerdedels mil söder om Uddevalla ligger, i en af Bohusläns mest romantiska nejder, den berömda badorten och uppfostringsanstalten med detta namn. Ännu år 1772 ett oansenligt länderi, benämndt Baggetofta, erhöll stället då, genom ett ädelt pars oegenäyttiga uppföring, sin nuvarande bestämmelse. Detta par var grosshandlaren i Uddevalla Anders Knape och hans fru Christina Hegardt, hvilka, sjelfva barnlösa, skänkte hela sin betydliga förmögenhet till en uppfostrings-anstalt för fattiga, värnlösa barn. Denna inrättning erhöll namnet Gustafsbergs barnhus, och är, genom sin kloka anordning, sin goda förvaltning och den väsendtliga nytta den åstadkommit, att räkna bland de bästa och vackraste, så väl som bland de anseeligaste välgörenhets-stiftelser vårt land äger. Stiftelsens verksamhet är bestämd genom testators uttryckta vilja och ett reglemente af 1782. Här underhållas 25 gossar, från 8 till 10 år till 16 års ålder, hvilka bo på stället och undervisas uti Latin och lefvande språk, historia, geografi, arithmetik, musik och ritning, m. m. Efter inhemtade kunskaper i dessa ämnen, och försedda med en anständig utrustning, utgå ynglingarne såsom lärlingar i något praktiskt yrke, en och annan äfven för att besöka gymnasium och akademien. Undervisningen besörjes af en prestvigd lärare, hvilken är tillerkänd rättigheten, att, efter 7 års tjänstgöring på stället, uppföras på förslag till pastorat. Stiftelsen meddelar dessutom, under namn af gratial, en årlig uppfostringshjelp af 16 R:dr 32 sk. B:ko till 70 fattiga barn, emellan $\frac{1}{2}$ och 12 år, samt en lika summa till 25 andra, hvilka, under namn af pensionärer, äro inackorderade hos välkända personer på landet. Omkostnaderna här för utgå af stiftelsens fonder, hvilka utgöras af säteriet Gullmarsberg, med underliggande gods, i Skredsviks socken, Gustafsberg med tillhörande jord och inrättningar samt ett rörligt kapital af nära 80,000 R:dr B:ko. Det hela är staldt under en styrelse, benämnd Barnhus-direktionen och be-

stående af Uddevalla stads 24 äldste, under ord-förandeskap af en direktör, som utses hvar tredje år. — Gustafsbergs saltsjöbad hafva varit kända i redan 70 år; men dess lysande tidpunkt begynte först med 1814, då ett par större badhus uppfördes härstädes, hvilka ännu begagnas, och i snygghet och bekvämlighet lemna ingenting öfrigt att önska. I senare tider äro ett par flytande has-siner här anskaffade för kalla bad, och inredde med mycken ändamålsenlighet. Såsom badort betraktad är Gustafsberg den tredigaste och vackraste i riket, äfven om vattnets salta är mindre än i Strömstad och Marstrand, och har därför allt ifrån sin anläggning varit lifligt besökt. Ibland kongliga personer, som här sökt återvinna sin hälsa är f. d. kronprinsen Gustaf, som år 1804 och konung Carl XIII, hvilken 1814 vistades på detta ställe. Gustafsberg äger ock en förr mycket anlitad helsokälla, hvars brunnssalong, jemte en Carlsbader-inrättning och ett vackert societetshus, tillika med flera paviljonger, äro uppförda i den sköna parken. Denna källa, som innehåller den starkaste mineralhalt, var känd redan på Linnés tid och undersöktes af honom. Namera begagnas den af få. **Gustafsbruk**, pappersbruk i Sköfde socken af Elfsborgs län, har obetydlig tillverkning.

Gustafschöld, Abraham, hette fört Mel-lichius, son till kyrkoherden i Allerum och Fleninge i Skåne, och född d. 6 Jan. 1723; gick vid 18 års ålder i krigstjänst, såsom volontär vid kronprinsens regemente, blef 1747 fänrik och 1759 kapiten. Erhöll Svärds-orden 1767. Han hade vunnit Gustaf III:s uppmärksamhet, hvilken satte till honom det förtroende, att han invigde honom i sina planer och uppdrog honom en icke obetydlig del af deras verkställighet. Såsom kommandant i Christianstad visste han der förvärfa både officerares, soldaters och invånarens tillgifvenhet, deltog uti och underbläste deras missnöje med det rådande regeringssättet och ständernes usla förvaltning. Den 12 Aug. 1772 tillställde han ett slags uppror i Skåne, instängde sig i Christianstads fästning, uppsade ständerne all tro och lydnad, och förklarade sig vilja emottaga befallningar endast af konungen. Afsigten var blott, att lemna hertig Carl (hvilken, under förevändning att möta sin från Preussen hemkommande mor, nedrest till samma landsort), tillfälle att samman-draga trupper, hvilket annars ej kunde ske, utan ständernes bifall. Nu ursäktades åtgärden af det utbrutna upproret, som genast borde qväfvas med vapenstyrka. Underrättelsen härom väckte mycken ovilja hos rådet, hvilket anbefallde stränga åtgärder mot de upproriske; men emellertid verkställde Gustaf III sin revolution, och i stället för det straff, hvarmed den s. k. upprorsstiftaren blifvit hotad, belönades han nu, för sin viktiga tjänst, med adelskap, hvarvid han, till minne deraf, antog namnet: *Gustafschöld*, blef öfverste i armén, följande året chef för regementet, som nu benämndes konungens eget värfvade regemente, sedermera general-major och general-löjtnant; tog afsked 1793 och dog den 26 Oktober samma år.

Gustafsdötter, Britta, en bondhustru i Bögljyckan i Östergötland, väckte omkring år 1818—1819, någon uppmärksamhet genom sina s. k. uppenbarelser och sina försäkringar om Bottensryds källas undergörande kraft. Denna vidskepelse förundstade likväl snart åter.

Gustafsfors, jernbruk, beläget i Torrskogs socken i Dalsland på Wermlands-gränsen vid vestra Sillens utlopp i Lelängen. En hälft af bruket hör till Blomskogs socken af Wermland. Bruket har 8 härdar och 900 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvaraf hammarskatt utgöres med 9 skepp:d. Här drifves stål-, spik- och annan manufaktur-smides-tillverkning. Bruket skeppar på Götheborg och äges af intressenterne i Gustafsfors bolag, hvilket äfven är ägare till Gammelkroppa och Lennartsfors jernbruk i Wermland. Disponent: frih. W. Stjernstedt. Smidesstämpel: GF. RF. Bistämpel: EKMANS PATENT.

Gustafsfors, jernbruk, beläget å frälsegrund i Gustaf Adolfs socken af Wermlands län, hör till Uddeholms-verken. Bruket är anlagdt år 1746, har 4 härdar och 2,070 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Frälsemidet utgör 270 skepp:d; hammarskatten är 18 skepp:d. Skeppar på Götheborg. Disponenter: J. Wærn och C. G. R. Geijer.

Gustafsfors, pappersbruk, i Pjetteryds socken af Kronobergs län, anlagdt af framlidne kapiten Gustaf Cavallius. Hit höra $\frac{1}{2}$ mtl. rusthåll, färgeri, 2 qvarnar och såg.

Gustafsfors, manufakturverk. Se: *Hessleby* socken.

Gustafs slussar vid Brinkebergs kulle. Se detta ord och *Carlsgraf*.

Gustafsvik, säteri, $\frac{3}{4}$ mil från Christinehamn, har ett vackert läge vid en vik af Wenern. Här är trädgård, växthus m. m.

Gustavianska papperen kallas den samling af historiska urkundar, som konung Gustaf III förärade till Upsala universitet, med vilkor att den förseglade kista, hvari skrifterna förvarades, ej skulle få öppnas förr än femtio år efter hans död. Detta verkställdes, då jemnt femtio år förflutit, den 29 Mars 1842, och kistan befanns innehålla en stor mängd större och mindre förseglade packor, till en del af mindre viktigt innehåll, men en del äfven af intresse. Handlingarne bestå dels af bref till konungen och andra personer, samt äfven, ehuru till mindre antal, af bref i/rån honom, dels af hans egna uppsatser af historiskt, politiskt eller vittert innehåll, dels ock af offentliga handlingar. Den första klassen innehåller en brevexling, och der framträder en stor del af hvad Europa hade lysande och snillrikt, talande skämtets, snillets och förtrolighetens språk. Der finnas likväl bref äfven af ett hemskt och sorgligt innehåll, såsom de, hvilka vexlades emellan konung Gustaf och hans mor, under den spänning, som ägde rum dem emellan. Bland utländska regenter anträffas bref från Fredrik den Store, kejsarinnan Catharina, konung Lodvig XVI, m. fl., och ibland enskildta personer möta Voltaire, Marmontel, Vergennes, hertigen af Choiseul, samt flera snillrika fruntimmer, på hvilkas brevexling konungen satte ett stort

värde. Innehållet är till en del endast i ett föll märkvärdigt, nemligen såsom en trogen bild af tidens seder inom de högre kretsarne. Bland de inhemska brefskrifverna förekomma skalden Creutz, Tell, Schröderheim och Armfelt, m. fl. Ibland konungens egna uppsatser finnas såsom kronprins, påbegynta memoirer, hans planer till en regementsförändring 1768, ett utkast till Wasabusetts historia, likaså det första utkastet till operan Gustaf Wasa, m. m. Bland statsskrifterna förvaras ett egenhändigt utkast till 1772 års regeringsform m. m., samt en mängd diplomatiska noter, bref, instruktioner, jemte förslag och betänkanden, inlemnade af embetsmän till konungen; äfven enskildta besvärsskrifter, rättegångshandlingar, t. ex. i tvisten emellan konungen och furst Hessenstein om Ekholmsund, slutligen äfven uppsatser af ett intresse för ögonblicket, såsom förslag till ceremonieller, kostymer, m. m. vid högtidligheter på hofvet. Några utdrag af dessa papper äro redan meddelade i tryck af professor Geijer. Den stora massan deraf hvilat i Upsala universitets förvar, ordnad och häftad, tillgänglig för blifvande forskare.

Gustorff, Johan Daniel, stadsläkare i Skara, född år 1769, död år 1814, har utgifvit en *Embetsberättelse*, införd i Läkaren och Naturforskaren.

Gusum, messings- och jernbruk, beläget i Ringarums socken af Östergötlands län, $2\frac{3}{4}$ mil från Söderköping. Messingsbruket är anlagdt af Henrik de Try, vid Gusums-å på Gusums skattehemmans ägor, hvilket omkring år 1653 såldes till honom af en löjtnant Sv. Jonsson. För messingsbruket utfärdades privilegium år 1661, hvilket förnyades år 1663 af drottning Hedvig Eleonora för Cl. Roquett Hägersteiner. De Try och hans sväger Hub. De Besche hade redan år 1663 här anlagdt ett jernbruk med masugn till styckgjuteri; men hvilket ödelades i den mån messingsbruket tilltog, och raserades alldeles år 1665. Efter De Trys död kom bruket i lägervall, och hemsöktes af våld år 1677, då 4 brännhyttor och 16 ugnar lades i aska. Efter den tiden var bruket deladt emellan tvenne ägare och deribland en Clerck, Cronström, Ekehjelm, Steinhaus, Wittfogel, Schmidt och Spalding, till dess år 1724 fruarna Sofi Spalding och Marg. Westerberg tillhandlade sig ena hälften af Gusum, hvartill sedermera lades andra hälften, som år 1736 inköptes af deras sterbbus. Sedan den tiden har Gusums egendom oafbrutet tillhört Spaldingska, nu Spaldenoreutzska och Westerbergiska släakterna, intill år 1812 då den förstnämndes hälft inköptes af enkefru Westerberg och dess son E. W. Westerberg. År 1742 anlades här messingsbruk och en knappålsfabrik, och år 1752 ett jern- och stål-manufaktur-verk, samt år 1757 ett nytt nålmakeri. Till messingsberedningen äro vid bruket 2 brännhyttor med 4 ugnar, 1 skär- och 1 valsverk, 1 trädhytta, 1 gallmejqvarn, 1 torkugn och 1 stamp. Knappålsfabriken har stor tillverkning. Till nålarnes slagning användes barn och qvinnor, 40 å 60 till antalet. För jernstillverkningen är 4 härdar, privilegierade

år 1821, för 1,450 skepp:d årligt smide, af eget tackjern, som skeppas på Norrköping eller Stockholm, och hvaraf hammskatt utgår med 14 skepp:d 10 lisp:d. Fabriken tillika med brukens sysselsätter omkring 400 personer. Privilegier på knif-fabriks anläggning erhöles år 1760; men nedlades 6 år derefter, såsom ej lönande. Egendomen är prydligt bebyggd, har park, trädgård, m. m. I anseende till brukets aflägsna läge från sockenkyrkan, erhöles år 1668 tillstånd, att på stället bygga ett kapell, och år 1731 beviljades uppförandet af en kyrka, med rättighet att antaga en bruksprest. Kyrkan kallades fordom *Gulshems kyrka*, hvaraf stället troligen fått namn. På brukets ägor äro 2 tegelbruk, 2 mjölqvarnar och 1 såg. En pestkyrkogård har fordom funnits här. Gusum äges nu af intressenter och disponeras af C. Ekenstam. Jernbrukets smidesstämpel visar ett G med ett W iauti, inom en cirkel.

Guta. Ett bref af år 1434 nämner half sjettem hundra mark, och tolf mark i "svarta Guta, fyra Gutas för ören, som gälfve och gängse voro i Östergötland", och "sexton goda och gefva svåra Ängelska Nobela", hvar Nobel räknad för "tio mark i Gutniska penningar", samt tre hundra tunnor smör, hvar tunna räknad för "10 mark i Gutniska penningar, fyra Guta i öran." Dessa "svarta Gutar" voro Gottländska kopparpenningar; ty "hvit", eller som man i senare tider utsäger ordet, "vitten", var silfverpenning, på Latin *albus*. I motsats till dem fick kopparmynt namn af "svarta penningar." I ett salubref af år 1437, således blott tre år yngre, än ofvannämnde bref i hvilket svarta gutarne nämnas, förekommer, att tre åttingar jord i Östergötland, nemligen i samma landskap, der gutarne äfven voro gångbare, således för 35 mark Svenska penningar, "swa at halfnionde mk:r gör en lödhoger mark silfver." På en mark Svenska penningar räknades i Stockholm 8 öre; således voro 68 ören lika med en mark silfver. Om då, enligt nämnde salubref, antages $8\frac{1}{2}$ mark pennin-gar, eller 68 ören, för en mark fint silfver, så svarade deremot 272 gutar och således 34 gutar i det närmaste emot en Svensk riksdaler silfver under Gustaf III:s tid, enligt Hallenberg. Efter 1453 års myntordning skulle alla *Gutniska* eller *Gotniska*, både gamla och nya, gälla för en Svensk örtug. Gutniska myntet försvann efter 1450-talet.

Gutenbergskas stiftelsen till understöd för behöfvande och orkeslöse boktryckeri-konstförvandter. När boktryckeri-konstens fjerde jubelår firades i Stockholm, den 5 Juli 1840, tillkännagaf societetens ordförande, herr kansli-rådet Wallmark, att boktryckeri-konstförvandterne sammanskjutit 666 R:dr 32 sk. B:ko till en fond för en dylik stiftelse, och att societetens ledamöter för samma ändamål velat bidraga med 1,333 R:dr 16 sk. B:ko. Derjemte hade konung Carl Johan ökat fonden med 1,000 R:dr och dåvarande kronprinsen, Oscar, med 500 R:dr, hvarförutan H. K. H. skänkte stiftelsen inkomsten af andra upplagan af skriften: "Om straff och straffanstalter", hvilken utgjorde omkring 900

R:dr B:ko. Genom intressemedel på utlånta penningar och konstförvandtskapets årliga bidrag äger stiftelsen för närvarande ett kapital af nära 6,000 R:dr B:ko. Den ofvannämnda festen bivistades af H. K. H. kronprinsen, och den äldste af societetens ledamöter (se: *Deleen, Carl*) pryddes dervid med Wasa-orden.

Gutofsky, Henrik, var född på godset Welkegouti, nära Grodno, år 1685, blef underofficer vid ett af Carl XII år 1706 i Polen upprättadt Wallachiskt regemente, bivistade de följande årens fälttåg och blef fången vid Pultava. Förd till Sibirien, bevakades han med mindre stränghet, fick låna en summa penningar af en Engelsk köpman, idkade dermed en liten handel, understödde med dess afkastning flere Svenskar, hjälpte några af dem på flykten från Archangel, flydde slutligen sjelf derifrån och kom till Sverige år 1720. Här fick han löjtnants fullmakt, med tvenne soldatlöner, en ringa vedergällning för hans redlighet och utmärkta tjenester; men hvarmed han likväl måste låta sig nöja ända till år 1742, då han fick fän-driks indelning vid Kymmenegårds regemente. Under detta års Finska krig förlorade han, genom fiendens härjningar, ej blott hela sin egendom, utan äfven sin hustru och sina två döttrar, hvilka, räddade i blotta linnet och skickade till Stockholm, dogo der genom följderna af de lidanden de utstått. Först 1759 fick han stabskapitens indelning vid Nylands infanteri, sedan vid Österbottens regemente, tog afsked derifrån 1760, lefde ännu i 24 år, i en nöjd och frisk ålderdom, älskad och aktad af alla och dog först 1784, troligen den äldste af alla Caroliner, emedan han sålunda hunnit till 99 år. Hans söner adlades 1772, fingo afsked med öfverste-titel och blefvo riddare af Svärds-orden.

Guttorm (mythol.). En son till konung Gjake och halfbror till Gunnar, Högne och Gudrun. Det var han, som, på Brynhildas uppmaning, mördade Sigurd Fafnersbane och hans treårige son, Sigmund. Men Sigurd ägde, efter erhållet sår, ännu nog styrka, för att fatta sitt oförläpneliga svärd Gram, och kasta det efter sin mördare, så att det högg honom tvert af. På detta sätt omkom Guttorm.

Guttorm, en naturlig son till Birger Jarl; dog år 1276.

Guttorm Östmadarsson, vanligtvis kallad **Guttorm Jarl**, bördig från Jemtland, är den förste som i Svenska historien uttryckligen nämnes med tillägg af denna titel. Härmed får ej förstås, att han varit den förste jarlen; men sannolikt är han den förste, som ensam innehaft detta höga embete, hvilket, eller åtminstone titeln deraf, förut stundom förlänades flera på en gång. Han utsågs af Erik den Helige till dess jarl, och Sher. Rosenbane tror, att han anförde Helsingarne, då de reste sig att hämnas den älskade konungens död och äfven utförde denna hämd på våldskräktaren Magnus Henriksson. Under Eriks tåg till Finland, skall Guttorm hafva medfört en koloni af sina landsmän Helsingarne, hvilka nedsatte

sig i Nyland, der deras språk ännu fortlevver och der hufvudstaden efter dem kallas Helsingfors. Hans sista bragd skall hafva varit ett korståg mot de hedniske Estherne. Guttorm bibehöll sig sedan äfven under de följande regeringarne, till sin död år 1169, ehuru Ulf Suneson var under Carl Sverkerssons tid jarl i Göttha rike.

Gutt-år, är ett vanligt uttryck, då man dricker någon till. Biskop Jöran Wallin, i sina *Gothlandske Samlingar*, anför att Gottlänningarne säga gutt i stället för godt. Att denna dialekt äfven finnes hos Östgötharne, som bo närmast hafvet, anmärker Joh. Hadorph i förordet till Gottlands-lagen. Detta uttryck: Gutt-år! skulle således, enligt den förre, ej beteckna annat än en önskan till godt år! — Andra härleda uttrycket från *god-tår*, (god dryck, emedan man ger namnet *tår*, åt en mindre dryck). Ordet uttalas ofta såsom *go-tår*, eller *gu-tår*.

Guttår, Store, så benämnes ett i Wermland namnkunnigt stort dryckeskaril af masur, besmidt med många guld- och silfver-vapen, och inuti fodradt med förgylt silfver. Det har ifrån första början tillhört en bergsman och häradsdomare vid Yngshyttan, vid namn Peder Jonsson, som stod i stor nåd hos konung Carl IX som hertig. Hertigen rastade ofta hos honom; men isynnerhet berättas, att han en gång vid sin ditkomst skall hafva varit mycket törstig. Han träffade då en piga, hvilken kom ur källaren med dricka i nämnde karil. Detta skall hertigen tagit af henne och druckit derur. Kärilet har sedermera varit bibehållet, man efter man, emellan släkten, till minne häraf och blef känd under namn af store Guttår. Vid durchmarscher under konung Carl XII:s tid, skulle man derutur alltid dricka "välkomma och vägfärdsskål" för officerare och andra herrar. Konung Adolf Fredrik begagnade den, då han år 1768 besökte Filipstad. I slutet af 1770-talet förvarades kärilet hos hofjunkaren L. von Nackrey.

Gutvald, kloster på Gottland. Se: *Roma kloster*.

Gygeragnar, betydde på gammal Svenska jätte-grafvar, och härleder sig ifrån ordet *Gyger*, jätte.

Gyldenlöwsejden. Under detta namn bevarar Svenska allmogen minnet af det blodiga krig, som Norrmännen, under befäl af sin ståthållare, Ulrik Fredr. Gyldenlöwe, påförde Bohuslän, Wermland och Dalsland, åren 1675—1679. Detta krig kallades äfven "den stora ofreden", och i vissa trakter begynte allmogen derifrån en ny tideräkning. Norrmännen hade derunder för det mesta öfverhanden. De eröfrade Strömstad, Uddevalla, Marstrand och Wenersborg, m. fl. ställen, och slog Svenskarne i flera öppna strider, särdeles i den lysande träffningen vid Uddevalla d. 29 Aug. 1677, der de med ett underlägsat antal trupper sprängde hela Svenska hären. Deremot blefvo de vid Saltkällan slagne af R. v. Ascheberg i Nov. 1675, samt af riksamiralen G. O. Stenbock med förlust tillbakadrifne från Bohus, d. 22 Juli 1678, sedan de, genom en häftig belägring, under nära 2 månaders tid, förvandlat detta fäste i en grushög, utan att dock kunna rycka det ifrån sina hjeltomodige försva-

rare. Freden i Lund gjorde slut på detta krig, i det ögonblick då Gyldenlöwe hade vid Uddevalla bragt Svenska hären uti en ganska kritisk belägenhet. Det dröjde länge innan de landsorter, som varit skådeplatsen för denna ofred, kunde resa sig ur det djup af elände, hvori den störtat dem. **Gyldenlöws skans**, ett af Fredrikshalls utanverk, intogs med storm af Svenskarne d. 27 Nov. 1718. Carl XII satte dervid sjelf stormstegen mot muren och var den andre uppe på bröstvärnnet; öfverste Bousquet var den förste.

Gyldenpalm, Dansk kammarherre, blef, efter fredsslutet med Danmark, genom åtskilliga förhållanden, förd till Stockholm och använd i dåvarande kronprinsen Carl Johans enskilda tjänst, utgaf der år 1817 en *Fransysk tidning*, hvilken likväl icke fortsattes länge. Han var känd för sitt glada umgänge och sina gastronomiska vanor. Dog der på 1830-talet.

Gyldenstolpe, Michael Wexionius, son till kyrkoherden i Pjetteryd i Småland, Olaus Olai Angermannus, föddes derstädes d. 19 Febr. 1609, en utmärkt lärd man, en verklig polyhistor och staderade i Tyskland, der han blef juris doktor; efter hemkomsten rektor i Wexjö, sedan histor. och 1647 juris professor i Åbo, samt 10 år senare assessor uti hofrätten derstädes. Sådant skedde icke utan svårigheter och motstånd, ehuru han hade drottning Christinas förord, och redan år 1650 af henne var adlad, hvarvid han antog namnet *Gyldenstolpe* eller *Gyldenstålpe* (i Stjernmans matrikel skrives namnet: *Gyllenstolpe*). Död år 1670. Har utgifvit en mängd arbeten, hvaraf må nämnas: *Politica præcepta ad statum Imperii Gothico-Svecici accommodata*, hvilket väckte mycket uppseende, men missagade Carl Gustaf, emedan författaren deri gjorde skillnad på mediata och immediata undersåter, samt yrkade att drotset, hvilken vore att anse som vice konung, borde erinra monarken om sina skyldigheter. Förtrytsam slog konungen boken i väggen sedan han läst den; *Epitome descriptionis Sueciæ, Gothiæ, Fenningiæ et subjectarum Provinciarum*; *Paratilla Juris Svecani*; *Synopsis Oeconomix ex publicis prælectionibus excerpta*. — Hans son, **Gyldenstolpe, Daniel**, äfven assessor i Åbo hofrätt, för hvilken han i Åbo hofrätts historia af Lagus, kallas "en prydnad." Född år 1645, död 1691. Har utgifvit: *Norlandz Chronika och Beskrifning*. — Hans yngre broder,

Gyldenstolpe, Nils, var född i Åbo d. 5 Nov. 1612. Såsom son af en lärd man, blef lärdomen icke blott hans ändamål, utan äfven ett medel till lycka. Hon slog honom ej heller felt, och han blef, genom den och sin praktiska duglighet, allt hvad han i hans fädernesland kunde blifva. Sedan han ingått i kansliet och justitie-revisionen, samt på sistnämnda ställe hunnit till revisions-sekreterare, skickades han år 1669 till den extraordinarie ambassaden vid konungavalet i Polen, och hans dervid ådagalagda skicklighet belönades med häradshöfdingetjensten i Askims härad af Elfsborgs län. Flera beskickningar och underhandlingar anförtröddes honom sedan, isynnerhet till Frank-

rike, Holland och Danmark, hvarefter han utnämndes till konungens öfverste-ombudsman, hof-kansler, landtmarskalk vid 1689 års riksdag, kongl. råd, en af ledamöterna i regeringen under Carl XII:s minderårighet, friherre, grefve och Lunds akademi-kansler. De båda sistnämnde utnämningarne tvekade han länge att emottaga; grefvevärdigheten, emedan han ansåg den för en tom titel, och kanslerskapet, emedan han ej var öfvertygad att han dertill ägde erforderliga insigter. Han gaf likväl slutligen vika för konungens bestämda önskan, och Lunds universitet har honom att tacka för många nyttiga inrättningar. Carl XII visade honom samma förtroende som hans far, och utnämnde honom år 1705 till president i kansliet. Han afled den 4 Maj år 1709.

Gyldenstolpe, Carl Edvard, son till possessionaten Daniel Ferdinand G., och sonsons sonson till ättens stiftare, född d. 7 Aug. 1770, blef 1798 assessor i Åbo hofrätt och var det ännu vid Finlands eröfring. Vid landtdagen i Borgå i Mars 1809, kallades han till ledamot i den kommitté, som skulle uppgöra förslag till Finlands civila styrelse. Samma år blef han hofrättsråd och riddare af Wladimirs-orden. Han hade fästat den nya regeringens uppmärksamhet, intogs i senaten, blef efter hand stats-råd, geheime-råd och vice ordförande i senatens justitie-departement, friherre, riddare af St. Annæ-orden, o. s. v. Tog afsked 1831, och dog några dagar derefter den 11 April. Hans parentator säger om honom, att han qvarlemnade "ett kärt och aktadt minne bland embetsbröder, underhafvande, vänner och landsmän, och att det yttrats vid hans fränfalle, med hänsyftning till hans namn, att en af Finlands stolpar fallit."

Gyler, Wolf eller **Wolfgang**, var sekreterare hos grefen af Hoja; men torde sedan hafva gått i konung Gustafs tjänst, under sista året af dennes lefnad. Han rymde dock från honom, och som ingen för tillfället fanns, som kunde skriva Tyska, måste konungens brevexling en tid föras på Latin, hvilket förorsakade omvägar och dröjsmål uti ärendernas behandling.

Gylfe var, enligt den historiska traditionen, en konung af Jotisk, eller måhända rättare, af en förut hit invandrad, med Asarne befreundad, stam, och hvilken regerade i Sverige, då de senare inträngde under Oden. Af beundran eller fruktan för den högre bildningsgrad, som utmärkte Oden och hans följeslagare, skall Gylfe åt dem hafva inrymt en del af sitt rike, hvilket sedermera helt och hållet togs i besittning af de inflyttade fremlingarne. För att öfvertyga sig om Asarnes bildning och visdom, låter Eddan Gylfe resa till dessas gamla hufvudstad Asgård, och der, förklädd, samt under ett fremmande namn, med dem hålla ett mythosofiskt samtal, hvilket vi finna i den prosaiska Eddan under namn af: *Gylfaginning*. De få underrättelser vi äga om Gylfe, i egenkap af historisk person, framställa honom såsom en vis regent, och hvilken särdeles vinnlade sig om sjöväsendet. Sköldmöa Gefion blef sänd

af Oden till denne konung Gylfe, då hon, på begäran, erhöill så stort jordstycke, som hon under en dags tid kunde upplöja med fyra oxar. **Gylle**, en socken, med Kyrköpinge, belägen i Skytts härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 2 $\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Malmö, $\frac{3}{4}$ mil från hafvet. Socknen hör till 2 kl. reg. Den innefattar 13 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 450 invånare på en areal af 1,921 tunn., af hvilka endast 2 äro kärr och sjö. Adr. Trelleborg.

Gyllebo, säteri i Wemmerlöfs socken af Christianstads län, har ett särdeles öfverraskande läge. Emedan man anländer hit genom en ful och sandig trakt, väntar man sig ej här att möta en den täckaste nejd. Den vackra byggnaden ligger vid en insjö, hvars stränder äro prydda med boklundar. Ruiner af äldre byggnader finnas här helt nära. Egendomen har flere vackra parker och promenader.

Gyllem eller **Gylden**, ett namn, hvilket, med någon tillagd ändelse, blifvit antaget af icke mindre än 74 Svenska adliga ätter. De förnämsta, och som isynnerhet gjort dessa namn frejdade eller gifvit dem en större eller mindre historisk märkvärdighet, äro, jemte förutnämnde Guldenstolpar, följande:

Gyllenax, hette förut **Pehr Nilsson**, blef år 1625 ståthållare öfver Kopparbergslagen och östra Dalarne, och 1634 kammar-kommissarius. Antog namnet *Gyllenax*, då han adlades år 1638. Ätten utgick med hans sonson, ryttmästaren **Peder Gyllenax**, hvilken stupade under Carl XII:s krig. **Gyllenberg, Erik**, son till arrendator af kronans inkomster i Marks och Kinds härad, Erik Gustafsson, kallade sig **Berg**, blef år 1649 kammar-skrifvare i lifgedinget, 1658 lands-bokhållare öfver Bohuslän, fattades nu af krigslusten, utnämndes till kornett vid Westgötha regemente och gjorde några lyckliga infall i Norrige, sedan ryttmästare för ett kompani Westgötha prestryttare och utmärkte sig vid flera tillfällen i spetsen för dem. Efter fredsslutet 1660 återgick han till de fredliga yrkena, blef öfver-inspektör för tullarne i Bohus, Elfsborgs och Hallands län, adlad, samt död år 1691. Under Carl XI:s hela Danska krig höll han två soldater med mundering utan ersättning, samt gjorde kronan stora försträckningar.

Gyllenberg, Jakob, ättens stiftare, var son till den Tyske apothekaren Wolimhaus, hvars begge söner gjorde en oförmodad lycka. (Se: *Lejonstedt*). Den ifrågavarande, född 1648, ingick i kammar-revisionen, fick befattning med åtskilliga regementers rekrytering, jemte några andra dylika uppdrag, hvarigenom han blef känd af riks-skattmästaren Nils Bjelke och för sin ådagalagda skicklighet adlad år 1680, hvarvid han antog namnet *Gyllenberg*. Det nit, han ådagalade vid beifrandet af de missbruk, hvilka insmygt sig i banken, gjorde, att adeln föreslog honom till ledamot i reduktions-kommissionen, utan att veta hvilket verktyg till sitt eget förderf den härigenom dit insatte. G. var nemligen en af dem, som tycktes hafva föresatt sig att göra lycka till hvad pris som helst, och han uppnådde äfven sitt mål.

Förordnad till aktor mot konungens förmyndare, utförde han detta värf utan skonsmål, likasom sjelfva reduktionen, hvars chef han slutligen blef. Förut hade han varit kammar-råd och direktör i likvidations-kommissionen, hvilken plats han köpte med ett förräderi mot sin vän, kongl. rådet och presidenten Clas Fleming. I alla dessa värf understöddes och handledes han af sin svärfader, den bekante Tengner, efter hvilken han blef landshöfding i Stockholms och Upsala län. Vid 1693 års riksdag var han landtmarskalk samt understödde troget Carls afsigter att utvidga konungamagaten, och belönades med riksråds- och grefve-värdigheterna. Han afled den 11 Mars år 1701, endast 53 år gammal, och efterlemnade åt sina elfva barn — han hade haft 19 — föga annat arf, än en god uppfostran; ty de flera gods, han erhöillt med sin hustru, voro starkt skuldbelastade. Sådant kom visserligen icke från någon särdeles oegennytta och samvetsgrannhet, ntan deraf, att han mera tänkt på hvad han ansåg för beder, d. v. s. konungagunst och yttre utmärkelser, än penningar. Han älskade poesien och skref äfven i sin ungdom någon sådan. Hans äldste son, **Gyllenberg, Olof**, född 1676, död 1737 som landshöfding öfver Nyköpings län, var en lycklig idkare af vitterheten och har isynnerhet efterlemnadt en ganska värderad *Kärlekssång*. Hans öfriga skrifter äro: *En gudfruktig och en ogudaktig människas olika tankar om evigheten*; en månadskrift kallad: *Skuggan af den döde Argus* (en fortsättning af Dalins), och några skaldestycken i Carlssons och Sahlstedts samlingar. Hans yngre broder, **Gyllenberg, Carl**, Arvid Horns lycklige rival och efterträdare, var född den 11 Mars 1679, och utmärkte sig som ung genom en sällsynt talareförmåga, blef, vid 19 år, Upsala akademies rector illustris, hvilken plats han innehade ett år, och gjorde åtskilligt till lärosätets bästa, antogs år 1701 till adjutant hos fältmarskalken grefve Mörner; men öfvergaf snart krigets bana, för att beträda politikens, dit hans anlag egentligen drogo honom, och blef först kommissions-sekreterare vid Svenska legationen i England, 1710 resident och 1715 minister. Här inlät han sig i en anläggning till pretendentens förmån; men planen upptäcktes, G. arresterades och hans brevexling trycktes. Sedan han hållits fängslad i 24 veckor, skickades han likväl om hösten år 1717 på en Engelsk fregatt till Sverige, der hans emottagande röjde, att hans förfarande i England icke ogillades af Svenska hofvet. Han blef nemligen stats-sekreterare för handels-expeditionen och afsändes som fredsunderhandlare till Åland. Återkommen från den fruktlösa expeditionen, utnämndes han till hofkansler och 1725 till riksråd, omfattade Holsteinska partiet och uppträdde såsom Horns motståndare. Detta var det enda system han alltid troget följde, och han slöt sig således till Frankrike, sedan Horn öfvergifvit dess parti. Här af alstrades visserligen, fem år senare, år 1739, Gyllenborgs upphøjelse till kanslipresident, d. v. s. till premier-minister, på Horns fall; men också 1742—43 årens förderliga krig

mot Ryssland. Till G:s och hans vänners ursäkt måste likväl erkännas, att sjelfva krigets idé icke var så origtig, som icke mera sättet, hvarpå det fördes. Detta kom åter deraf, att äfven utnämmandet af befälhafvarne var, såsom allt vid denna tid, en partisak, och valet föll på de oskickligaste det möjligtvis kunde träffa; men hvilka för tillfället råkade vara af politisk betydighet. Missnöjet hotade nu de rådande stats-cheferne och särdeles Gyllenberg, hvilken Dalkarlarne också utsett till ett af de första offren, vid deras uppresning och inryckande i Stockholm. Sådant hindrade likväl icke G. att träda upp ibland dem, trotsa de mot honom rigtade mordgevären, tilltala och söka afvända dem från deras förvillelse. — G. bibehöll sig på sin post till sin död d. 9 Dec. 1746. Han var ingen djup statsman; men välsinnad, varm fosterlandsvän, isynnerhet uppmuntrare af fabriker och näringar, redlig, oegennyttig samt något fäfäng och lättrogen. Lunds universitet, som år 1728 valt honom till sin kansler, står hos honom i stora förbindelser. Akademiehuset reparerades, genom hans försorg, likasom konsistorii samlingsrum; en anatomisal blef inrättad, bibliotheket ordnad, en fysices profession inrättad och instrumenter för densamma anskaffade. Han sjelf förärade akademien en Egyptisk mumie, den första som funnits i Sverige. Hans namn lefde också länge i ett kärt minne vid detta lärosäte. Kärlek till vitterheten, hvilken syntes vara ett arf i hans släkt, börde äfven till hans utmärkande karaktersdrag. Han har öfversatt en tragedi: *Andromache*; skrivit en komedi: *Svenska Språthöken*, uppförd 1737, på den då nyligen inrättade Svenska theatern; lokaliserat en Engelsk pjäs: *En båltrad vildhjerna*, författat en Engelsk afhandling: *Discoveries of the dangers of Popery*, samt några politiska skrifter och bref. — Hans yngre broder, **Gyllenberg, Johan**, gick den militära vägen, deltog i slaget vid Riga år 1701 och följde Carl XII under alla fälttågen ända till Pultava, der han blef fangen. Han hade förut vid många tillfällen gifvit prof, ej blott på ett oförskräckt mod, utan äfven på en mindre vanlig oegennytta och mensklighet. Angripen af 500 Ryska dragoner på en Polsk herrgård, der han, då kornett, jemte det öfriga befälet och 50 man hvilat ut några dagar, lyckades de att fördrifva fienden, hvaraf några instängde sig i en badstuga, på hvilken kapitenen lät sätta eld. En Rysk major kom utspringande, omfattade halsen på Gyllenborgs häst och bad om sitt lif, hvilket äfven beviljades honom. Denna handling medförde sedan sin belöning; ty då den räddade sju år senare träffade honom sjuk och lidande brist på allt i fångenskapen, tog han honom in i sitt tält och lät sköta honom med den tackammaste omvårdnad. Han fördes sedan till Solikamski och qvarhölls der till 1718, då tsaren hade den artigheten att tillåta fredsunderhandlarna på Åland utvälja hvar sin Svenske fange, hvilken genast skulle återfå friheten. Carl Gyllenberg valde då sin bror, Johan, som likväl först i November år 1719 återkom till fäderneslandet. Här blef han

väl utnämnd till general-adjutant; men fick en ringare indelning, än den han haft sjutton år förut, och var ännu 1739 endast öfverst-löjtnant. Nu uppgick likväl hans lyckas sol tillika med hans äldre brors, och han steg med ens från öfverst-löjtnant till riksråd. Man känner hos honom inga politiska egenskaper; men bröderna behöfde på allt sätt förstärka sitt parti, särdeles vid öfverläggningarna om det tillernade kriget mot Ryssland. Bland dem, som rådde dertill, var naturligtvis äfven Johan G. Lika som han blifvit statsman, så blef han äfven kansler för Lunds akademi, hvilken plats hans bror lemnat år 1742. Han hade den blygsamheten, att undanbedja sig Serafimerorden, hvilken erbjöds honom vid dess stiftelse. Dog den 22 Maj 1752, i en ålder af nära 70 år.

Gyllenberg, Fredrik, den yngste af bröderna, endast tre år gammal vid faderns död, råkade i sina barnår blifva skadad i näsan och i ena ögat, dock utan att ansigtet deraf vanställdes, var sedan vid flera tillfällen i lifsfara; men räddades alltid derur. Likväl bröt han, vid 40 års ålder, af sig benet. Han hade åtskilliga civila befattningar, och blef slutligen 1750 president i bergs-kollegium, K. af N. O. Död år 1759. Berömmes som en patriotiskt sinnad man och djupt invigd i tidens politik, till hvars ledare han hörde, utan att synas såsom sådan. Sällsamt nog ville en flock upproiske bönder i Upland år 1743 ställa honom i spetsen för den resning, som var rigtad mot hans egen bror, och han måste med flykten undandraga sig den tilltänkta utmärkelsen. — Hans fru, grefvinnan Elisabeth Stjerncrona, har författat: *Mariæ bästa del* och *En Svensks tankar öfver den 22 Juni 1756*.

Gyllenberg, Henning Adolf, de föregåendes brorson. Fadern var majoren greve Anders G. Vid 18 års ålder valdes han till rector illustris i Upsala, den siste, som denna hederstitel blef tilldelad. Den erbjöds honom äfven i Lund; men afböjdes af honom. Han gick hof- och civila embetsmannabanan, liksom de fleste af hans släkt, skickades 1739 till Svenska sändebudet i Paris, greve Tessin, med ett hemligt uppdrag, till hvars fördöljande han tog tjenst på ett handelskontor, och uppförde sig så till sin patrons nöje, att han af honom erhöill ett fördelaktigt vitsord. Under 1742 års riksdag var han sin farbror till mycken nytta på riddarhuset; men ådrog sig också derigenom mycken övilja hos sina motståndare, samt råkade mer än en gång i verklig fara. Han yttrade härunder vid ett tillfälle den ganska rigtiga åsigten: "Hufvudfelet är regeringens lamhet genom vårt regeringssätt, som man ej vet, om det skall kallas monarki, aristokrati eller anarki." Skickades år 1743 till Hamburg, att underrätta hertiginnan af Holstein om dess sons val till Svenska tronföljare, ett politiskt konsgrepp, användt af det herrskande partiet, för att vinna Ryska kejsarinans bevägenhet; blef kammarherre hos Adolf Fredriks gemål, fick öfver-intendents titel och en extra beskickning till Ryssland; sedan hof-kanslers titel, samt blef landtmarskalk vid 1761 års riksdag. Fem

år senare verklig hof-kansler, riksråd, K. af N. O. och Serafimer-ridhare. Han nedlade likväl, efter fem års förlopp, sitt rådsemete 1761, då han endast var 48 år gammal, dertill tvungen af en tilltagande sjuklighet, och tillbragte sina återstående dagar i en torftäckt byggnad på Svartsjö, der han lefde endast af sin rikråds-pension, hvilken ständerna nedsatt till 4,000 daler s. m. Dog d. 19 Nov. år 1795 vid 62 års ålder. En lärd och bildad man, ledamot af vetenskaps-akademien och vetenskaps-societeten i Upsala.

Gyllenberg, Gustaf Fredrik, son till Johan Gyllenberg, född på Strömsbro nära Linköping d. 6 Dec. år 1731. Bestämd för den civila embetsmannabanan, på hvilken hans härkomst gaf honom temligen säkra utsigter till befordran, öfvergaf han den väl icke helt och hållet; men eignade sig blott med ringa nit deråt, hvarföre han också der aldrig hann längre, än till kansliråd, R. N. O., direktör vid nummer-lotteriet och fullmäktig i banken. Han tillhörde ensamt vitterheten, och intager obestriddt ett af de förnämsta rummen inom henne. Detta ömdöme kan tillämpas om honom efter bokstafven. Han var visserligen aldrig någon af desse populäre skaldar, hvilkas sånger lefvå på folkets läppar och der bibehållas under en lång tidsföljd. Mängden läste honom icke mycket, em under hans lifstid, och efterverlden gör det ännu mindre; men de vittra häfderna skola, bland sina viktigare momenter, alltid citera *Tåget öfver Bått* och *Försök om Skaldekonsten*, och han verkade genom dem, genom sin goda smak och sin vård om språket, kanhända ej mindre till den Svenska skaldekonstens utveckling, än många andra med lifligare inbillningskraft och en lättare lyrisk diktion, dessa vilkor att bli tillgänglig och värderad af den större mängden. Tillsammans med sin vän, greve Creutz, utgaf han sina första poemer, under namn af *Våra Försök*, sedermera samlade vitterhetsarbeten af dem båda, och slutligen endast egna skaldestycken. De förnämsta af dem äro: *Vår-, Sommar-, Höst- och Vinter-qvädena*, *Menniskans elände*, en filosofisk, halft melankolisk betraktelse öfver de många lidanden och obehag, hvilka åtfölja menniskolifvet, *Satir öfver mina vänner*, ett af de bästa i detta vitterhetslag vår litteratur alstrat, *Birger Jarl*, *Sune Jarl* och *Det nya Herrskapet*, trenne skådespel, hvaribland isynnerhet det sistnämnda förtjenar afseende, såsom ett af de få lyckade försöken, att rikta vår dramatiska litteratur med en finare versifierad komedi i den goda Fransyska stilen, det hittills oöfverträffade mönstret för denna konstart. Främst bland alla hans arbeten står likväl *Tåget öfver Bått*, hjelte-dikt i tolf sånger, hvari han besjüng ett af de märkvärdigaste krigsföretag, den nyare historien känner, och den följdrikaste af alla Svenska härförars bragder. Vill man mäta detta epos med de stora antika och moderna förebilderna, så måste det visserligen erkännas, att det ej uthärdar någon jemförelse med dem, samt att Gyllenberg ej var någon Homerus, Virgilius, Tasso eller Milton. Om man åter, med något nedstämda fordringar och

med billigt afseende på tiden, hvilken nära nog gör det episka skaldeslaget i våra dagar till en omöjlighet, sedan en stigande upplysning skingrat den fordnä fromma tron på det underbara, och derigenom beröfvat det nödvändiga maschineniet hela sin verkande kraft, helt enkelt vill deri se ett stort och gediget arbete, i ädel stil, så måste man göra detsamma den rättvisan, att det förtjenar beröm och tacksamhet, såsom det enda epos i antik form, på något sätt värdt detta namn, hvilket Svenska litteraturen före honom ägt och ännu äger, ty *Frikiofs Saga* och *Asarne* tillhåra ett annat slag. Det förtjenar äfven anmärkas, att han, olik sina senaste föregångare, försmädde att begagna den forn-Romerska och Grekiska mytologien, för att i stället använda den Nordiska, en nyhet, som på hans tid var verkligen vågad. — *Försök om Skaldekonsten*, ett didaktiskt poem i fyra sånger, efter mönstret af det Horatianska, ägde för sin tid oneklig förtjenst, emedan det framställde då gällande åsichter deröfver, många gällande för alla tider, några endast hvilande på den rådande smaken och föränderliga som den. Vid Svenska akademimens stiftelse blef han en af dess ledamöter, och hon har i Clara kyrka låtit öfver honom uppressa en minnesvård, huggen af Byström. Han afled i Stockholm d. 13 Mars 1808.

Gyllenberg, Fredrik, son till assessorn i kommerskollegium greve Gustaf Adolf G., och sonson af riksrådet Fredrik G., ingick vid 13 års ålder i militärståndet och blef fänrik vid Uplands regemente år 1780; men tog afsked derifrån 1784, för att egna sig åt den juridiska banan, blef assessor i Svea hofrätt 1792, revisions-sekreterare och general-auditör två år senare och ännu två år der-efter, 1796, vid endast 29 års ålder, tillförordnad justitie-kansler. Då justitie-rådet inrättades år 1809, inkallades han deri, och när Wachtmeister följande året lemnade justitie-statsministers-platsen, tillföll den Gyllenberg, hvilken innehade den till sin död d. 18 Aug. 1829, i en ålder af nära 62 år. Riddare af Serafimer-orden. Han efterlemnade namnet icke af någon skarpsinnig tänkare eller djup rättslär; men af en redlig, samvetsgrann och verksam domare. Rikets ständer följde honom mangrannt till grafven.

Gyllenberg, Johan Henning, sonson till riksrådet Johan G., och son af landshöfdingen Johan Jakob G., hann aldrig på embetsmannabanan längre, än till lagman i Blekinge, hvartill han utnämndes 1783 och tog afsked 1784. Dog i Stockholm d. 6 Juni 1830 i sitt 63 års ålder. I vår senare riksdagshistoria känd såsom en redlig, nitisk, oförtruten och patriotisk representant, oftast tillhörande oppositionen; men icke derföre att han slöt sig till henne såsom sitt parti, utan derföre, att dess åsichter oftast öfverensstämde med hans egna. I motsatt fall tvekade han ej, att yttra sig i motpartiets anda.

Gyllenberg, Sofie, fröken, öfversättarinna af flera på 1820-talet utkomna romaner.

Gyllencreutz, Carl Gustaf, sonson till den Tyske G., som inkallades från Holstein att blifva lä-

rare åt hertig Magnus, och adlades med detta namn. Carl Gustaf G. var född på 1630-talet och assessor i reduktions-kollegium samt lagman i Upland; är egentligen bekant genom sitt motstånd emot enväldets införande vid 1680—1682 årens riksdagar, då han, i ett memorial, varnade för dess faror, emedan det, efter den dåvarande konungen, kunde komma en annan, "som blottställde riket för krig och vidlöftigheter, eller som förstörde dess medel genom operor och balletter." Detta ådrog honom konungens onåd; men derföre icke förföljelse, och hindrade ej hans utnämmande till lagman år 1692. Sina yttrade tankesätt vidhöll han alltid, dock utan inblandning af några, hvarken demokratiska eller aristokratiska afsigter, och då ändtligen suveräniteten afskaffades år 1719, utbrast han med Simeon: "Herre, nu låter du din tjänare fara i frid!" Han var då öfver 80 år. Troligen hindrade denna höga ålder hans inkallande i rådet, hvarom fråga uppstod, ty han var eljest allmänt aktad för sin redlighet och sina insigter. Dog år 1720.

Gyllenecker, två bröder, **Johan** och **Erik**, hette förut Meisner, då de adlades år 1720. Den förstnämnde var då öfverste-löjtnant och hade med beröm gjort hela Carl XII:s krig i Finland; den senare hade tjent vid fältsekreterariatet i Tyskland, och var, då han adlades, härads höfding i Upland. Begge bröderna dogo barnlöse och ätten utgick med dem.

Gyllenfors, ett jernbruk, beläget i Anderstorps socken af Jönköpings län, anlades år 1740 af kammarherren Gyllenhök och brukspatron Camitz. Det har 2 härdar och 666 skeppd 13 lispd priv. årligt smide af köpe-tackjern, samt idkar spik- och annat manufaktur-smide. Hammarskatten utgöres med 6 skeppd 13 lispd 7 marker. Tillverknungen afsättes på Halmstad. Ägare: N. G. Dahlgren och W. Åbjörnsson.

Gyllengranat, Gustaf, son till öfverste-löjtnanten Gustaf Hansson, blef adlad med namnet Gyllengranat, utmärkte sig under Carl XI:s krig, tjente äfven vid artilleriet, der han var major, då han blef fången efter slaget vid Pultava, och förd, först till Jaroslaw, och sedan till Tobolsk. Återkom år 1722 och dog 1749 såsom general-major, chef för artilleriet, friherre och K. med St. K. af S. O., hade gift sig i Tobolsk med en Maria Zimmermann. Hans äldste son, **Hans Gustaf G.**, död som general-major 1801, var född derstädes 1721. Denne inskrefs vid 10 års ålder som handtlångare vid artilleriet, blef 1733 furir, 1738 styckjunkare och 1740 underlöjtnant, enligt tidens sed, hvilken tillät ynglingar eller rent af gossar, när de voro söner till ansedda personer, att, utan tjenstgöring, bereda sig en slags ænciennitets- och befodringsrätt, stundom till och med draga lön för tjenester, dem de ej bestridde.

Gyllengranat, Carl August Burchard, konter-amiral, K. af S. O., friherre, född år 1787, utnämndes 1844 till statsråd och chef för sjöförsvars-departementet, har utgifvit ett arbete i två delar, kalladt: *Sveriges Sjökrigs-historia*, och

ett annat, äfven i två delar, kalladt: *Sjökrigs-historien*.

Gyllengrip, Christoffer Andersson, till Stensnäs, amiral och från 1592 ståthållare i Kalmar. Då staden, belägrad af hertig Carl och hemsökt af en svår hungersnöd, måste gifva sig på nåd och onåd, gaf hertigen fritt lopp åt sitt hämdbegär, och lät, d. 16 Maj 1598, afträta honom, jemte Johan Sparre, Lars Rålamb och slottspresten Birger. Flere andra af lägre börd eller vilkor hängdes. Dessa afträttningar, en inledning till Carls stränghetssystem, väckte mycken bestörtning hos menigheten, och dess tänkesätt gafvo sig luft i allebanda vidskepliga sägner. Så berättades det, att man sett dunstflottor strida i Ölands sund, att kämpande härar sväfvat i luften öfver Skälby gården och att Gyllengrips fru året förut sett sin man vandra hufvudlös omkring på Stöffe ängar, allt förbud till de fruktansvärda uppträden, man snart skulle få upplefva. — Gyllengripska ätten hette förut Stråle, och dess stamfader, Anders, adlades år 1477. (Se: *Grip, Mauritz*.)

Gyllengrip, Gabriel, född d. 14 Dec. 1687, död d. 3 Aug. 1753, såsom landshöfding i Westerbotten, hvilket embete han bestridt i 20 år, och derunder förvärfvat sig en allmän aktning och tillgifvenhet. Har författat en *Beskrifning om Lappland*, dit han gjorde en resa år 1746.

Gyllenhaal, Leonhard, en af Sveriges och Europas mest utmärkte entomologer, föddes på Ribbingsberg i Elfsborgs län d. 3 Dec. 1752, g. st. Emot sin vilja måste han ingå i militäryrket, hvilket var hans fars, och som denne ansåg snarast bereda fortkomst och bergning. Leonhard lydde och gjorde heder åt sitt stånd; men utan att likväl på denna bana skörda sina förnämsta lagrar, hvilka han ej skulle hemta på stridens blodiga tummelplats, utan på vetenskapernas fredliga fält. Så snart hans omständigheter det tillåto, beslöt han att lemna krigstjensten; men detta kunde likväl ej ske förr, än år 1799, då han tog afsked som major. Redan förut hade han utmärkt sig såsom en grundlig naturforskare och landtbrukare, hvilket förskaffade honom Wasa-orden. Ledig från embetsgöromål, kunde han fullkomligt egna sig åt sina älsklings-sysselsättningar, isynnerhet åt insekternas naturhistoria, hvaraf första delen utkom i Skara år 1808 och den fjerde i Leipzig år 1827. Verket berömmes isynnerhet för sin ovanliga fullständighet och klarhet. Det beredde sin författare ett rum i alla Sveriges och flera fremmande vetenskapliga samfund, och skall för framtiden bereda hans namn ett vackert minne. Svenska vetenskaps-akademien belönade det med sin största guldmedalj. Till andra lyckans ynnestprof fick major Gyllenhaal äfven njuta det af en lång lifstid, ty han afled först år 1842, i den ovanligt höga åldern af 90 år. Har utgifvit, utom den ofvannämnda Svenska insekternas historia: *Instrumenta Cibariorum aliquot Sueciæ*; *Beskrifning öfver Insectet Atte-labus glaber* De Geer, en mängd beskrifningar på särskilda species i Schönherrns verk: *Genera et*

Species Curculionidum, i hvilket han var medarbetare, o. s. v. Hans son,

Gyllenhaal, Lars Herman, född år 1790, var president i Götha hofrätt, då han år 1843 utnämndes till justitie-statsminister. Detta embete nedlade han likväl år 1845 och återgick till sin presidentastol. Friherre, K. af N. O.

Gyllenharnisk, Bengt, hette förut **Simons-son**, var öfver-inspektör öfver gevärsfaktorierna och adlades år 1675, för det han "igenom sitt bearbetande, jemte åtskilliga nya inventioner, satt dem i så godt stånd, och de aldrig tillförene varit." Han dog 1677 barnlös, och ätten upphörde således åter med honom.

Gyllenhjelm. Tvenne konungasöner finnas med detta namn, den ene son till Johan III, den andre och namnkunnigaste till Carl IX. **Julius Gyllenhjelm**, son af då varande hertig Johan och Catharina, dotter till Hans Larsson, var född 1560, adlades med detta namn 1577, blef ståthållare öfver Åbo slott och län 1580; men dog redan följande året, ogift. Hans syster, **Sofia Gyllenhjelm**, blef 1580 gift med fältherren Pontus De la Gardie; men afled efter icke tre års äktenskap i Wadstena, år 1583. En annan syster, **Lucretia**, dog ogift 1585.

Gyllenhjelm, Carl Carlsson, son till hertig Carl och en prestdotter från Östergötland, Catharina Nilsdotter, var född i Nyköping d. 4 Mars 1574. Johan III upphöjde honom 1592 i adligt stånd, och gaf honom sin då redan aflidne naturlige sons namn. Fadern omfattade honom med mycken ömhet, och lät gifva honom en sorgfällig uppfostran. Han rättfärdigade äfven denna omsorg, ty han hade med Carls mod och ihärdighet ärfvt sin moders milda sinne-lag. Skickad ut till Frankrike, tjenstgjorde han i två år vid Henrik IV:s härar och väckte monarkens uppmärksamhet. Hemkallad till fäderneslandet, fick han en beskickning till grefve Ezhard af Ost-Friesland, och, efter återkomsten derifrån, befälet på den flottan, som skulle öfverföra Sigismund från Danzig till Sverige. Då kriget sedan utbröt emellan denne och Carl, gjorde G. sin fader många tjenester. I Dalarne åtnjöt han mycken tillgifvenhet af allmogen, hvilken särskildt begärde honom till anförare, och tillintetgjorde med skicklighet Christer Horns planer. Vid Kalmar anförde han stormningen på ena sidan, och bidrog väsendtligt till stadens eröfring. Han förmådde likväl icke afböja de blodsdomar, Carl beslutit mot några af stadens förnämsta föravare. Efter en af desse, Sparre, fick han, såsom belöning för det sår i kinden, han erbållit under belägringen, dess egendom Bergqvara, hvilket gjordes till friherreskap, då G. upphöjdes till friherre, som dock ej skedde förrän år 1615. I Polen, dit han afgick i egenskap af general-löjtnant, försvarede han, jemte Jakob De la Gardie, fästet Wolmar, med utmärkt tapperhet emot Polska hären, anförd af Sigismund sjelf, under hvilken Polens förnämste fältherre, Zamoisky, förde befälet. Detta var vändpunkten i hans lif. Efter tre månaders belägring, sedan alla försvarsmedel voro ut-

tömde, måste begge befälhafvarne kapitulera och gifva sig fängne, hvaremot hela den öfriga garnisonen erhöill frihet. Hedrade för sin tapperhet, blefvo de likväl strängt bevakade, isynnerhet Gyllenhjelm, helst efter ett misslyckadt försök till flykt. De la Gardie befriades efter fem år; men G. först sju år senare, sedan han suttit sluten i jernbojor och lidit af en köld, hvilken stundom isade hans långa skägg, det man ej lät honom afraka. Drottning Constantia visade honom väl mycken mildhet och afhjelpade hans mest tryckande behof; men förmådde likväl icke återgifva honom friheten, hvilken blef honom beskärd först två år efter Carls död. I sitt fängelse skref han *Schola captivitatis*, öfversatte några af Davids psalmer och afslög ständaktigt Jesuiternes försök att draga honom öfver till katolska läran, hvarvid han hade mycken nytta af sin beläsenhet och theologiska lärdom. Ändtligen utvexlad och hemkommen till Sverige, sökte hans halfbroder, Gustaf Adolf, godtgöra honom med en mängd nådebevisningar. Han blef friherre, riksråd, general-guvernör öfver Narva och Ivanogorod samt riks-amiral, i hvilken egenskap han blef en af Christinas förmyndare. Här försvarade han folkets sak och landets, yttrade ungefär samma politiska grundsatser som Skytte och Oxenstjerna, och var ofta beredd till egna uppoffringar; men något verksamt inflytande på ärendernas gång kan ej tillerkännas honom, icke ens i hvad som rörde det vapen hvar öfver han hade befälet, neml. flottan, der förbättringarna utfördes mest af Clas Fleming. Dog barnlös på Carlberg d. 17 Mars 1650, samt efterlemnade namnet af en ädel, upphöjd och menniskoälskande själ. Han skänkte åtta hemman i Kronobergs län till stiftande af ett collegium illustre för adeliga ynglingar, och gaf fond till åtskilliga stipendier. I Strengnäs domkyrka, der han ligger begravnen, har han ett praktfullt grafkor, der de bojor hänga, som han bar under sin fångenskap, och Lehnberg har öfver honom författat ett äreminne, hvilket är ett af de yppersta värtalighetstycyken på Svenska språket. Utom den ofvannämnda *Schola captivitatis* och psalmerna, har han i handskrift efterlemnadt en *Relation och ett kort memorial om K. Sigismundi inkomst med krigsfolk, m. m.; En Uberior relationis continuatio de pugna ad Kokenhusium commissa, m. m.*

Gyllenhjelm, Elisabeth, dotter af hertig Carl Filip och Elisabeth Ribbing, med hvilken han d. 5 Mars 1620 i Örebro ingått ett hemligt äktenskap, föddes efter faderns död år 1622, blef hofmästarinna hos drottning Hedvig Eleonora och gift, först med Axel Thuresson Natt och Dag till Daga-holm, och sedan med Balthasar Marschalk, friherre till Cronenberg och hofmarskalk.

Gyllenhorn, Johan Olsson, blef år 1529 riksråd, skickades som sändebud till Danmark år 1534—35, och utnämndes slutligen år 1540 till lagman i Södermanland.

Gyllenhök, Pehr, son af bergmästaren i Östhammar, Lars Hök, född 1643, var kamrerare hos grefvinnan Ebba Brahe, och förvaldade åtskilliga

af hennes gods och högverk. Användes äfven i flera offentliga värf. Under Carl XI:s Danska krig hidrog han, vid flera tillfällen, till afhjelpande af statens behof, samt underhöll på egen bekostnad fyra väl utrustade ryttare vid lifregementet, hvar förre han blef härads höfding i Norbergs och Skinn-skattebergs härader. År 1684 höll han, med egna medel, en kommission, som undersökte åtkomsten af åtskilliga från kronan försälda hemman i Bergslagen, hvilket inbragte åt staten en betydlig penningssumma. Hans nit belönades 1687 med adelskap. Han dog d. 10 Aug. 1706.

Gyllenklou, Anders, förut kallad Gylle, ledde sitt ursprung från den gamla och ansedda Norska Gylle-ätten. Han var född d. 20 Dec. 1602 i Östergötland; på Slomarps gård i Östanstång, studerade först i Upsala, sedan utomlands, der han tillbragte fem år och blef år 1630 poes. lektor i Upsala. Innan han tillträdde denna syssla, gjorde han likväl ett år tjenst vid Gustaf II Adolfs kansli i Tyskland, utsågs sedan till sekreterare i kansliet och härads höfding öfver Hven i Östergötland, samt 1645 sekreterare af staten, år 1654 lands höfding i Östergötland, hvilket embete han dock aldrig tillträdde, president i Pomerska regeringen och hofrätten, derefter sändebud vid fredstraktaten, först i Elbing och sedan i Oliva och dog d. 10 Jan. 1665 på Skånelaholm. Jakobs kyrka i Stockholm, der han är begravnen, erhöill af hans enka ett korskränk af messing, hvilket borttogs vid den verkställda förändringen år 1814. Han var en lärd och vittor man, som efterlemnadt flera verser och tal. Han hade ett ganska betydligt myntkabinett. Hans sonson,

Gyllenklou, Anders Gideon, följde Carl XII under alla hans fälttåg och äfven till Bender; men skickades derifrån till öfverste Gyllenkroks fördelning, hvilken blef kringränd och tillfångatagen af Ryssarne d. 24 Sept. 1709. Han var då öfverst-löjtnant och general-adjutant. Fångenskapen tillbragte han i Wosnesensk, hemkom 1722, fick då öfverste titel och öfverst-löjtnants indelning vid Dalregementet, erhöill general-majors afsked 1733 och dog 1735, i en ålder af 60 år. Ätten utgick med honom.

Gyllenkrok, Axel, var år 1701 kapiten vid lifgardet, då han deltog i slaget vid Düna, närades i det vid Riga, förordnades år 1706 att förätta general-quartermästare-tjensten, hvilket han gjorde till stor belåtenhet för Carl XII, som befordrade honom till öfverst-löjtnant och öfverste vid fortifikationen. Följde konungen till Bender; men i anseende till bristen på lifsmedel derstädes, afsändes han, sex veckor efter ankomsten, med ungefär 500 man, till Moldau för att underhålla förbindelserna med general Krassan. Några dagar senare kom general-adjutanten Gyllenklou (se ofvan) med 900 man, så att hela fördelningen utgjorde ungefär 1,400 man, af hvilka likväl endast 160 voro Svenskar, väpnade med gevär. De fattade poste i Karnowitz vid Dniester-stranden, hvar est de kringrändes och måste gifva sig fängne. G. fördes först till Moskwa, der han författade

en berättelse om härens marscher från Sachsen 1707, tills efter slaget vid Pultava, vittnande om sällsynta kunskapar och insigter. Sedan fördes han till Wosnesensk, hvarifrån han hemkom först år 1722, blef då general-löjtnant, sedan lands-höfding i Götteborg och friherre. Dog på Svens-torp i Skåne år 1730, i en ålder af 65 år. Hans sonsons son är

Gyllenkrok, Axel Gustaf, Sveriges nu lefvande störste mæcenat, hos hvilken naturvetenskaperna stå i mycken förbindelse, för de uppoffringar han gjort för dem. Han föddes den 14 Juli 1783 på säteriet Björnstorp i Skåne, der han ännu lefver och äger en stor och utmärkt vacker samling af in- och utländska foglar, samt en del andra djur, som pryda flere rum. Gick först i krigstjenst, år 1800, som officer vid Skånska husarerna; men tog afsked 1807 såsom ryttmästare. Öfverste-kammarjunkare, R. af N. O., K. af W. O. och ledamot af vetenskaps-akademien. Ledd af sitt sinne för naturhistorien, hade han tidigt börjat på Björnstorp samla en mängd lefvande utländska djur, och efter år 1819 begynte han anlägga samlingar af alla slags natur-alster, för hvilkas anskaffande han bekostat utmärkte vetenskapsmäns resor. Den första var den, som herrar Zetterstedt och B. Fries fingo för hans räkning göra till Öland och Gottland, och sedermera till Lappland; vidare har doktor Sundevall rest till Bengalen och doktor Mellerborg sändes i samma ändamål till Java, der han afled, till vetenskapens stora saknad. Friherre G. har för öfrigt inköpt betydliga samlingar, hvilka med den största beredvillighet hållas tillgängliga för både forskningen och blotta nyfikenheten. På Björnstorp har han äfven anlagt en större plantering af in- och utländska trädslag. Dessutom har han stiftat och underhåller en vaxelundervisnings-skola för 70 till 80 barn, besörjde, under koleratiden, bekväma sjukhus på sina egendomar, har stor förtjenst om ordnandet och förbättrandet af Lunds lasarett, hvars direktör han är, och den filantropiska stiftelsen på Råby för vanvårdade barn har isynnerhet honom att tacka för sin uppkomst.

Gyllenkrok, Anders, assessor i Åbo hofrätt och död 1710, var en kunskapsrik, men något besynnerlig man, hvilken, dels af någon egenhet i lynnet, dels kanske af en långt sträckt samvetsgrannhet, alltid yttrade sig öfver hvarje mål. Detta uttröttade hans kamrater och särdeles hans för-män, hvarföre också häftiga tvister föreföllo mellan honom och presidenten greve Falkenberg, den der slutligen lät ställa G. under åtal af advokat-fiskalen, då han blef dömd till böter. Häröfver klagade G. hos regeringen, hvilken, genom utslag af d. 2 Okt. 1697, icke blott befriade honom från böterna, utan äfven gaf hofrätten en skrapa, med förståndigande, att dess ledamöter ej borde "gifva tillfälle till några fäfänge inkast och quæstioner, eller bestrida någon den frihet, som hvar och en hafver af dem, att obehindrad säga sitt betänkande." Detta kunde naturligtvis icke för framtiden tysta Gyllenkrok, hvilken allt framgent

fortföret att yttra sig, och hade stundom ganska lifliga tvister, isynnerhet med vice-presidenten Sven Lejonmark.

Gyllenloof, Bengt, förut **Süfringsson**, var 1589 och 1590 amiral för Kexholmska flottan och blef 1596 höfvidsman på Åbo slott. Dog år 1609.

Gyllenmårs, Olof, hette, då han adlades, **Andersson**, och härstammade från den gamla Kär-linga-ätten, var amiral under Johan III:s regering och dog 1638, i en ålder af några och 90 år. Ätten utgick med hans son.

Gyllenpalm, Johan, förut **Palm**, gick den juridiska vägen, blef 1656 auditör, följande året fält-sekreterare, derefter hof-sekreterare hos Carl XI, krigs-kommissarie i Skåne och general-auditör. När Danskarne stormade Malmö, utmärkte sig Palm så bland stadens försvarare, att han, till belöning för sitt mannamod, utnämndes till justitie-president derstädes och adlades.

Gyllenroth, Jonas, förut **Roth**, var 1657 vice fiskal i Götha hofrätt, blef följande året extra kanslist i fält-kansliet; men tog tillika tjenst som volontär i armén, och skickades af konung Carl X Gustaf med uppdrag till fältmarskalken Otto Stenbock, hvarvid han, med lika mycket mod som skicklighet, förstod att bana sig väg både fram och tillbaka genom den i Belt kryssande Holländska flottan, blef derföre löjtnant och följande året bärads-höfding öfver Möre och Strands härader samt år 1676 general-auditör och adlad. År 1682 d. 14 Febr. hade han, som många gånger lyckligen undgått fiendens vapen, det missödet, att, på resan från Kungsör, blifva öfverfallen af några hofvar och så illa sårad, att han afled tre veckor derefter. Ätten utgick med hans son,

Gyllenroth, Anders, kapiten, hvilken lät bruka sig till verktyg för den skändliga anläggningen mot öfversten Stobée (se detta ord och *Gyllensten*), samt derföre dömdes till döden och hals-höggs utanför Skans tull i Stockholm, d. 23 April 1722.

Gyllenskruf, Nils, son till kapitenen vid Uplands regemente Nils Skruf, hvilken blef ihjelskjuten under en exercis å Ladugårdsgärdet i Stockholm år 169-. Nils G. for först till sjös, ingick 1693 som volontär vid gardet och sedan vid flottan, derefter i Engelsk och Holländsk sjötjenst, blef, efter hemkomsten, löjtnant vid amiralitetet, bivistade alla de följande årens sjökrig, utmärkte sig isynnerhet i träffningarna mot de Danske vid Styrso och Dynekihl, hvarföre han utnämndes till kommandör och adlades år 1717, samt fick afsked som schouthynacht år 1720. Född 1664, död 1738.

Gyllensköld, Carl Edvard, son till majoren vid Kalmar regemente Pehr Brelin, och född i Karlskrona den 22 April 1768, ingick, vid 14 års ålder, som fändrik vid örlogsfloktan, förordnades följande året till informations-officer, hvarvid han höll föreläsningar för unga kamrater, och inkallades 1787 i örlogsmanna-sällskapet. Denna tidiga utbildning af själssegenskaperna gaf väl icke det resultat af stora egenskaper i yrket, som mången kunde hafva väntat; men hidrog likväl att bereda

hans lycka. Tjenstgörande på flottan såsom flaggadjutant på chefskeppet, blef han känd både af hertig Carl och Gustaf III, och användes af dem i åtskilliga uppdrag, bland andra som parlamentär till Ryska flottan, och, efter affären vid Fredrikshamn år 1790, pryddes han med S. O. Efter krigets slut skickades han, såsom ambassad-sekreterare, till Ryska hofvet, sedan i egenskap af chargé d'affaires till Danmark och Portugal, var en tid styresman för dramatiska theatern, följde Gustaf IV Adolf på åtskilliga af hans resor, tjänstgjorde vid general-adjutants-expeditionen, befordrades till öfverst-löjtnant, öfverste och general-adjutant samt adlades år 1805, såsom adopterad under sin moders stufvaders, då aflidne majoren Carlheim Gyllenskölds, namn och nummer. Genast vid Carl Johans ankomst till Sverige fästade denne honom vid sin person och använde honom i åtskilliga uppdrag, hvarunder han utnämndes till kontre-amiral, ordförande i konvoj-kommissariatet, blef friherre, K. af S. O. och pryddes med Ryska St. Annæ och Wladimirs samt Preussiska pour le Merite-orden. För att återställa en försvagad helsa, företog han år 1819 en utländsk resa; men dog i Augsburg d. 18 Febr. s. å. Han har blifvit olika bedömd; men de som kände honom närmare, tillade honom goda afsigter och ett välvilligt sinne, under ett något fjäskigt väsende. Ingen bestrider honom språk-kunskap, mångsidiga insigter, litterär bildning, en lätt stil i hvad han skref och embetsmanna duglighet.

Gyllenapång, Peter, hette förut **Spång** och var kapiten då han adlades år 1682, hade utmärkt sig i Polska kriget, hvarunder han blef fången och af fienden illa behandlad. Uti Carl XI:s krig mot Danmark tjente han sjelf med 7 söner. Dog år 1683, i en ålder af 63 år.

Gyllenstedt, Carl, förut **Suderman**, var bergsfogde och slutligen förvaltare af Söderfors ankarbruk, om hvars skötande och upphjelpande han ansågs äga så mycken förtjenst, att han därför belönades med adelskap. Dog 1728, utan manliga arfvingar.

Gyllensten, Koch von, öfverst-löjtnant, har blifvit beryktad såsom ett odjur af vildhet och nedrighet. Han hade haft någon tvist med öfverste Stobée i Skåne, ofredat dennes hus och anhöriga, blifvit anklagad af honom och rymt ur riket. Hemkommen på lejd, väckte han en process emot Stobée; men de verktyg han dertill nyttjade, tvenne illa kända kvinnor, blefvo straffade för den falska angifvelsen. Nu anstiftade han en mera vidutseende plan emot den hatade fienden, och öfvertalade Anders Gyllenroth (se detta ord), som var uppbragt mot Stobée, för det att han icke fått vittna i den ofvannämnda processen, att börja en högmålsak emot honom, hvarföre den förledde likväl föll ett offer. Gyllensten begagnade sig af sitt lejdebreff och lemnade landet. I en duell mördade han Danske amiralen Tordenskjöld. Uti Hamburg hängde han en jude i ett klädsåp i sin kammare. I Sachsen gaf han sig ut för general-adjutant och friade till ett fruntimmer af en för-

näm släkt. Då hans frieri afvisades, sökte han skymfa henne genom föregifvandet, att hon vore hans dotter, frukten af hans bekantskap med modern, medan Carl XII:s här uppehöll sig i landet. Härn började han en process; men då den icke syntes slå ut till hans fördel, smög han sig en natt in i hennes rum och mördade både henne och modern. Ertappad under sin flykt och ställd inför rätta, dömdes han till döden, och som han dertill icke ville bereda sig, utfördes han till afrättsplatsen bakbunden på en stol, och undergick sitt straff år 1727.

Gyllenstjerna. Denna i Svenska historien ryktbara ätt, hvaraf funnits fyra grefliga, två friherrliga och en adlig släktgren, skall härstamma från en Dansk, vid namn **Erik**, för sin längd kallad: **Långeben**, och hvilken bodde på Ågård i Jutland. Den Svenska ättens stamfar är **Erik Eriksson** till Danstrup, Fogelvik och Bjurum, riddare och riksråd, höfvidsman på Borkholm, riks-hofmästare, lagman i Tio härad, och gift med Carl VIII Knutssons dotter, Christina. Han dog år 1477. Hans son,

Gyllenstjerna, Erik Eriksson, riddare, riksråd och höfvidsman på Nyköpings slott, blef år 1502 ihjelslagen af Östgötharne enligt Sh. Rosenhane; men af Westgötharne enligt Stjernman. Därlin omtalar en Erik Eriksson af Dansk börd, hvilken öfvergifvit Lödöse och Elfsborg, samt blifvit af Westgötha-allmogen ihjelslagen år 1502. Det kan möjligtvis vara samma person; ty namnet Gyllenstjerna antogs först af hans sonson, **Nils Göransson** (se nedanför). Hans son,

Gyllenstjerna, Carl Eriksson, var riddare, riksråd, lagman i Westergöthland och ståthållare på Kalmar slott. Han kallades till Gustaf I:s regements-råd år 1540, och var hans sändebud vid mötet i Halmstad. Dog i Kalmar år 1541.

Gyllenstjerna, Nils Göransson, en sonson till den ofvannämnde Erik Eriksson, blef riksråd hos Gustaf I år 1555, (samma dag som hans far), af Erik slagen till riddare och utnämnd till kansler, af Johan gjord till friherre, hvarvid Lundholms sätesgård anslogs honom till friherreskap, jemte flera kyrkogods i Småland, ståthållare öfver sistnämnda landskap och riksdrots, af Sigismund utsedd till lagman i Tio härad samt af hertig Carl till ståthållare, först i Stockholm och sedan i Kalmar; död på Fogelvik i Oktober månad 1602. Denna förmåga, att bibehålla sig under fem serskildta regenter af så olika lynne och regeringsgrundsatser, rörer mycken slughet och egenskaper att göra sig behöflig; men äfven mycken undfallenhet för de mäktiges böjelser och godtycken. Hans slughet skulle dock icke till slut hafva hjälpt honom, ty Carl hyste misstanka mot honom, helst som två af hans söner öfvergått till Sigismund; men döden befriade honom ur denna förlägenhet. Under sin nära 50-åriga tjenstetid återfinnes hans namn vid många viktiga värf och tilldragelser, och öfverallt visade han sig smidig och medgörlig. Likväl var han, tillika med Clas Fleming, den ende som sökte afstyra Sigismunds val till konung i

Polen. Vid Catharina Mänsdotters kröning höll han kronan; men öfvervåldigades af en svimning och släppte henne, hvilket ansågs som ett olyckligt förebud. Hans äldste son,

Gyllenstjerna, Johan, är mest bekant genom sitt romaniska giftermål, hvilket på den tiden gjorde mycket uppteend. Han vann nemligen Sigrid Brahes, grefve Pehrs dotters, kärlek, samt erhöill äfven hennes hand genom prinsessan Annas beskydd. Men Erik Bjelke, med hvilken fadern förlofvat henne, satte allt i rörelse för att hämnas, och blott genom prinsessans bemedling lyckades det att bilägga tvisten, hvilken kunnat blifva ett riksdagsärende. Förliknings-vilkoren voro, att G. betalte 2,000 R:dr i skadestånd åt Bjelke, akänkte 800 R:dr till Upsala universitet och ett år höll sig med sin hustru andan på sina egendomar. Denna kärlekshistoria har gifvit Gustaf III ämne till dramen: *Siri Brahe* och *Johan Gyllenstjerna*; men hvarvid han tillåtit sig en väsendtlig afvikelse från historien, då han inför kronprinsen Gustaf Adolf såsom fredsstiftare. Denne var nemligen då blott några månader gammal; ty de båda älskandes bröllop firades den 13 Mars 1595. Sedan Johan G. öfvergätt till Sigismund, anställdes han af denne såsom chef för hans adel och hofmän, vid tåget till Sverige år 1598, och anförde följande året, såsom amiral, en flotta, hvarmed han sökte öfverraska Elfsborg, hvilket likväl misslyckades. Han qvarstannade sedan i Polen, der hans son,

Gyllenstjerna, Sigismund, blef senator, kastellan i Danzig och dog der år 1668, såsom Lutheran och mycket värderad bland de lärde, samt af konung Uladislaus, hos hvilken han stod i särdeles ynnest.

Gyllenstjerna, Göran Nilsson, andre sonen till riksdrotset, höll först Sigismunds parti och misstänktes af hertig Carl för att äfven hafva öfvergätt till katolska läran; men återkom snart och lyckades ådagalägga sin oskuld, så att han blef riksråd och amiral, samt 1610 riks-amiral. Såsom flottans befälhafvare hade han likväl icke någon särdeles lycka; ty han var ständigt utsatt för stormar och utträttade aldrig något. Dog 1618. Hans son,

Gyllenstjerna, Göran, dog 1686 i en ålder af 54 år, såsom president i Götha hofrätt, sedan han förut varit riksråd, guvernör för drottning Christinas underhållsländer och öfverståthållare i Stockholm. Han upphöjdes i greffligt stånd, jemte sin bror, **Johan**, och hans grefliga ätt blef den längst fortlevande. Hans son,

Gyllenstjerna, Nils, utmärkte sig vid flera tillfällen under Carl XII:s krig. År 1703, då han var öfverst-löjtnant vid Norra Skånska kavalleriet, eröfrade han det starkt befästade klostret Sokal, tog der 12 metallkanoner och ett rikt byte, uppsatte år 1707 ett nytt dragon-regemente, hvilket han sedan anförde, slog Ryssarne vid Bielki år 1709, hvarvid han förlorade många officerare af regementet, blef fången efter slaget vid Pultava, fördes till Wosnesensk och qvarhölls der till 1722.

Hemkommen, utnämndes han till general-löjtnant, landshöfding i Nyköping och 1727 till riksråd. År 1731 begärde han ett förskott af penningar till en utländsk resa, för att återställa sin försvagade helse. Ansöknungen försändes till ständerne, afslogs af prester och borgare; men bifölls af adel och bönder. Samma dag saken afgjordes hos bonde-ståndet dog sökanden i Stockholm den 22 Februari.

Gyllenstjerna, Johan Göransson, den mest utmärkte, icke blott af sin släkt, utan äfven af sina samtida inom Sverige, och en af de djupast tänkande statsmän det någonsin ägt, var son till amiralen och landshöfdingen i Upland, Göran Göransson G., och född på Elfsjö i Brännkyrka nära Stockholm, d. 18 Febr. år 1635. Han ville, såsom ung, ingå i krigsståndet, och yttrade sin önskan derom till Carl X Gustaf, som dock afslog den, förmodligen emedan han icke ansåg honom äga några militära anlag, en åsigt, hvari han tyckes haft rätt, och hvilket bekräftades då G., under Carl XI:s krig, fick något indytande på krigsföretagen. Han saknade likväl icke personligt mod, hvilket han visade vid Christianopol, som han år 1677 eröfrade med endast 500 man, då den fängna Danska besättningen utgjorde 750, utom snapphanar och borgare. Politiken var likväl hans fält. Af Carl Gustaf utnämnd till kammarherre, blef han år 1666 hof-kansler, 1668 landtmarskalk och riksråd samt 1674 general-guvernör i Skåne. Han lyckades vinna Carl XI:s fullkomliga förtroende, och var, så länge han lefde, hans förklarade gunstling, utan hvars råd konungen ej företog någonting. Dessa råd voro också, om man får dömma efter fienders och vänners sammanstämmande uppgifter, af en i allmänhet mera storartad och fosterländsk syftning, än dem man har sig bekanta efter någon annan Svensk statsman. De voro nemligen, att underkasta de kongl. förmyndarnes förvaltning en behöflig undersökning, att företaga reduktionen af de bortslösta kronogodsens, att öfvergifva de Tyska eröfringarna, såsom ogagneliga för Sverige, att i stället söka vinna Norrige, att afstå från det skadliga Franska förbundet och deremot sluta sig till Danmark, hvarest Skandinavien skulle uppträda som en sjelfständig, nära insulär, stat, hvilken grundade sin styrka mera på handel och en stark flotta, än på någon landtmagt, och kunde undvara utländskt penninge-understöd, betala sin statskuld, och lefva mäktigt och lycklig inom sig. Denna högtänkta plan, åt hvilken man ännu, efter tvenne årbandraden, svärligen kan undgå att skänka det fullkomligaste bifall, och som Carl XI äfven sedan till en stor del följde, hafva G:s fiender och afundsmän (ty desse hafva egentligen tecknat hans lefnad) tillagt de mest orena bevekelsegrunder. Han ville, säga de, undanröja konungen, hvilken skulle falla för fiendens eller lönnmördarens hand, sedan bilda en republik, hvars hufvud han sjelf skulle blifva, krossa aristokratien, för sådant ändamål upphöja och smickra medelklassen, o. s. v. Några bevis härpå har man emellertid ej kunnat åstadkomma, och ingen san-

molikhet finnes, som skulle kunna gifva ett stöd deråt. G. var en man af högst ovanliga egenskaper. Med en jättes växt och styrka — han kunde t. ex. linda en spik kring sitt finger, med handen rätta ut en hästsko, sammanklämma en tjock silverbägare, — en ovanlig arbetsförmåga, ett okonstladt, nästan affekteradt ohysadt väsende, förakt för all flärd och yta, förenade han en hofmans smidighet, en slug beräkningsförmåga och en utstuderad föreställningskonst. Han var lika stark till själen som kroppen och framgick till sina systemål, med mera afseende på dem, än på medlen. När man nu lägger härtill, att reduktionen, denna nagel i högadelns öga, härledde sig från honom och var hans tanke, ehuru den ej blef ett verk af hans band, att hans politiska plan stridde helt och hållet mot den hittills följda, samt att hans personlighet ej var egnad att skaffa honom vänner, så bör man mindre förundra sig öfver de skuggor, hvarmed hans bild blifvit tecknad. Det är möjligt, att han något förändrat både sitt statsmannasystem och sitt väsende, i fall hans lefnad blifvit längre; men den afbröts, då han skulle börja utföra sina åsigtter. Han dog hastigt i Landskrona, den 10 Juni år 1680. Att han hunde skicka sig efter omständigheterna, visade sig bland annat deraf, att han, ehuru fiende till all glans, likväl utvecklade en ovanlig prakt, då han, som ambassadör till Köpenhamn, skulle afhemta konungens brud. Han sjelf visade sig klädd i en högst dyrbar dräkt, hvilken, sällsamt nog, några få vecor derefter begagnades som hans svepning.

Gyllenstjerna, Erik Carlsson, af en yngre gren, son till a-sessorn i Svea hofrätt, Carl G., född på Limmared år 1602, studerade i Holland och England, reste genom flera länder, gick i Fransk krigstjenst och bevistade la Rochelles belägring 1628, återvände sedan till Sverige, blef kammarherre hos Gustaf II Adolf, följde honom i 30-åriga kriget, användes i åtskilliga mindre beskickningar, hade den sorgliga pligten att hemföra hans lik och deltog vid hans begrafning såsom marskalk för både den Svenska och Tyska adeln. Blef landshöfding öfver Wiborgs och Kymmenegårds län, landtmarskalk vid 1642 års riksdag, general-guvernör öfver Ingermanland, Kexholm och Narwa samt riksråd. Efter alla dessa höga embeten blef han hvad som, enligt vår tids vanor och begrepp, skulle vara en skymfande återgång, assessor i Svea hofrätt år 1652. Tvenne år senare utsågs han till president i Åbo hofrätt, 1657 till lagman i Tio härad i Småland och general-guvernör i Finland; men hvilket embete han ej tillträdde, emedan han afled samma år d. 23 Okt., på sin egendom Nynäs, nära Nyköping, dit han rest för att undgå en härjande farsot, hvaråt man gaf namnet: pesten. Han beskrifves som en välsinnad, förståndig och allmänt aktad man. Hans son, **Gyllenstjerna, Christoffer**, föddes år 1647. Såsom tillhörande denna, då för tiden, lysande och ansedda ätt, var han säker om sin lycka och steg så hastigt på befordringarnas bana, att han redan 1676, således vid 29 års ålder och under

en fredlig tid, var general-major, hvarpå nästa år följde general-löjtnants-värdighet och guverners-embetet i Norrland. En del af dessa befordringar kan förklaras genom hans ynnest hos förmyndare-regeringen, en annan genom den nåd, han förstått förskaffa sig hos den unge konungen, förnämligast genom sin både uppenbart och hemligt förklarade fiendskap mot grefve Magnus Gabr. De la Gardie. Han vare mellertid äfven en tapper man, och skall, enligt egen uppgift, i slaget vid Lund hafva erhållit icke mindre än 19 sår, hvaraf han låg på valplatsen, länge ansedd som död. Till belöning för hans mod och lidande utnämnde konungen honom till riksråd; men med vilkor, att sådant, tills vidare, skulle förblifva hemligt. Något verkligt förtroende tyckes han emellertid icke hafva åtnjutit hos Carl, ty han inkallades i rådet först år 1681, lärde kort derpå hafva fallit i onåd; men följande året ånyo innästlat sig, så att han utnämndes till öfver-ståthållare, sedermera till grefve och år 1697 till och med utsågs till en af den unge Carl XII:s förmyndare. Han afled den 14 Juni år 1705. Hans bror,

Gyllenstjerna, Carl, född d. 4 Febr. år 1649, innehade egentligen hofstjenster; men deltog likväl både i krigs- och stats-ärender. Såsom öfverkammarherre och öfver-stallmästare hos Carl X Gustafs enkedrottning, följde han Carl XI under hans fälttåg och bivistade slagen vid Lund och Helsingborg. Han hade åtskilliga uppdrag i hofvets angelägenheter, bland andra det, att vara guvernör i enkedrottningens lifgeding och öfverstemarskalk hos henne. År 1687 inkallades han i rådet och utnämndes till grefve, samt tio år senare till president i kammar-revisionen. Carl XII uppdrog åt honom från Bender, att i senaten förredraga sju regeringsärender, samt utnämnde honom år 1718 till president i Svea hofrätt, hvarpå år 1719 följde kanslerskapet för Åbo universitet. I sin ungdom skall han hafva varit väl öfvad i ridderliga bragder, emedan han vann första priset i den stora karusellen, som hölls år 1672, i anledning af konungens anträde till regeringen. — Deras äldste broders son,

Gyllenstjerna, Erik Konradsson, major vid lifgardet, stupade i slaget vid Pultava, och med honom utgick den friherrliga Gyllenstjernska ätten af Uleåborg.

Gyllenstjerna, Nils Carlsson, son till öfversten och kommandanten i Wismar, föddes i nämnde stad d. 13 Okt. 1648. Vid 18 års ålder tog han tjenst som pikenerare; men hvilket egentligen var blott en gradpassering eller något mindre än en sådan, ty två år derefter var han kapiten, företog en resa genom de flesta Europeiska länder, gick i Holländsk tjenst och blef sårad i slaget vid Senef d. 11 Aug. 1674. Hemkallad, likt alla utomlands vistande Svenskar, i och för det började kriget, lyckades han, icke utan svårighet, att återvända, emedan hans resa måste ske genom endast fiendtliga länder. Då han i Kongsbacka råkade Carl XI, utnämndes han af honom till chef för ett kavalleri-regemente. Han deltog i kriget, ut-

märkte sig derander och gjorde sig omtyckt af konungen, så väl genom sin tapperhet som genom sitt angenäma umgängessätt. Denna ynnest vann han äfven hos dess son, hvilken befordrade honom, så att han år 1697 var general och guvernör öfver Bremen och Verden; han förde befälet vid de korta fiendtligheterna mot Danmark 1698, vid de befarade år 1701, och år 1708 öfver de trupper, hvilka skulle återställa freden mellan Hamburgs borgerskap och magistrat. För denna fredliga bedrift belönades G., redan grefve och kongl. råd, med fältmarskalks-värdigheten. I rådet satte han sig emot Stenbocks vidsträckta planer, befärande eller förebärande ett fiendtligt anfall på Sverige och vådan att dervid blotta landet både på trupper och penningar. Härigenom förklarades likväl till en del Stenbocks verksambet, och hans olycka i Tönningen förbereddes. Han fick befälet i Skåne under de sista åren af Carls regering, och afträdde hans sista tåg till Norrige. Dog den 30 Mars 1720, med namn af en upprigtig fosterlandsvän, försigtig och rådig; men stolt och hämndlysten. Hans grefliga ätt utgick med honom.

Gyllenstjerna, Göran Nilsson, d. y., son till riksrådet Nils Göransson G., född den 22 April 1723. Han förlorade sin far vid 8 års ålder och var straxt derpå i fara att sjelf mista lifvet, då han, vid fallet från öfversta våningen af ett hus ute på landet, afbröt lärpipan på tre ställen; men botades så lyckligt, att han under sin öfriga lefnad icke hade någon olägenhet deraf. Ingick vid 19 års ålder i Svea hofrätt, och blef kammarherre år 1750. Lagman i Nerike och 1765 riksråd; men då han 1769, jemte flere af sine kolleger, efterskrefs till Norrköping, der ständerne då voro församlade, förutsåg han den hotande stormen och begärde sjelf afsked. Platsen erbjöds honom ånyo åren 1771 och 1772; men han afslog den. Likväl emottog han år 1781 riksmarskalks-embetet, och förvaltade det till år 1788, då han begärde afsked derifrån. K. af N. O. och Serafimer-ridhare. Död den 17 Maj 1799, då den grefliga ätten af Björkönsund utgick med honom. — Af denna ätt hafva tre fruntimmer blifvit namnkunniga:

Gyllenstjerna, Christina, Sten Sture den yngres gemål. (Se: *Christina Gyllenstjerna*.)

Gyllenstjerna, Gjörwell, syster till Nils Carlsson G., och dotter till Carl Nilsson G., om hvilken det yttras i Biografiskt Lexikon, att hon "var på en gång en Minerva och en amazon, som än fördjupade sig i theologi, kemi, naturalhistoria, musik, än klädd i hjälm och harnesk, modigt tumlande sin häst, än ströfvande på jagt." Hon skall hafva utmanat öfverst-löjtnanten Kohl till envig. Född 1646. Lejde ännu 1685, såsom enka efter öfverst-löjtnanten Schulman. Den ofvannämnda öfverst-löjtnant Kohl, som hon utmanat, var gift med en annan Gjörwell Gyllenstjerna, dotter till Nils Nilsson G., och som emot släktens vilja gifvit honom sin hand.

Gyllenstjerna, Maria Gustafva, gift med riksrådet Carl Bonde, död år 1738, har utgifvit

en öfversättning af Josephi Flavii *Judiska historia*; hvaraf första delen utkom 1713, men den andra delen 1747, således nio år efter hennes död.

Gyllental kallas ordningsnumrorna i den måncykel, hvarest fullmånadernas inträffande bestämmes. Numrorna kallas gyllental, emedan de brukade fordom uppskrifvas med gyllene siffror. Om cykeln är riktig, så måste alla fullmånader inträffa på samma månadsdagar hvarje 19:de år. Dionysius Exiguus, som närmare bestämde tiden för Kristi födelse, uppsatte en sådan tabell. Nu visade det sig, att hvarje års gyllental eller nummer i tabellen återfinnes, om man lägger 1 till årets årtal och dividerar summan med 19, då resten visar årets nummer. Dionysius upprättade äfven ett s. k. *Calendarium Julianum perpetuum*, i hvilket alla års nymånader kunna igenfinnas, enligt den uppgifna regeln. Om skeppsbord begagnas det, i förening med epakten och tabular-tiden, vid uträknandet af tiden när högt eller lågt vatten inträffar på något visst ställe, en gifven dag.

Gylling, gultrast, sommargylling (*Oriolus galbula*), en till sparffoglarnes andra ordning, gångfoglar, hörande fogel af $9\frac{1}{4}$ tums längd; hannen höggul med en svart fläck emellan ögat och näbben, vingar och stjert svarta, på vingarne en liten gul fläck, gula spetsar på hvardera af stjertens 5 sidopennor; honan ofvan gröngul, under hvitaktig med små svarta fläckar längs efter spolen, sidorna, äfvensom vingarne och stjertens nedre täckfjädrar höggula. Förekommer högst sällan i de södra och mellersta landskaperna, och såsom flyttfogel. Den anländer sent om våren och flyttar tidigt om hösten. Han är liflig och skygg, samt flyger hastigt från en trakt af skogen till en annan, locktonen är hög och hvisslande, och sången liknar något trastens. Han bygger det konstigaste näste af alla Svenska foglar, sammanflätadt af fina grässtrån, rötter, mossar, ull, m. m., till formen likt en djup korg och fästadt i en klyka af en gren i något träd eller buske. Äggen äro hvita, kring den tjocka ändan glest beströdda med svartruna punkter, och läggas 4—5 tillsammans. Födoämnen utgöras vår och sommar af insekter, sedan af åtskilliga slags bär.

Gylling, en afart af vanliga äppelträdet (*Pyrus malus*). Deraf förekommer: *Hvit gylling*, hvars frukt är ordinärt stor, slät och välformad, till färgen ljusgul med mörkt, saftigt och välsmakande kött, mognar i slutet af Augusti, och bör då genast användas rå eller till torkning, emedan den ej håller allt förvaras. *Rosengylling*, med frukt till form och storlek lik den förra; men till färgen rosenröd och gul, med ljusa och mörka flammor, utmärkt vacker och välsmakande, mognar i September; men håller sig ej länge. *Vintergylling*, hvilkens frukt liknar den föregående till färgen, är röd på ena sidan och gulgrön på den andra. Den mognar i Oktober och kan genast ätas; men blir bättre efter en månads liggning, samt kan förvaras till våren.

Gylta, Bengt Gunnarsson, till Påtorp, af den gamla, längesedan utdöda, Gylta-släkten, lagman i Westergöthland och det första riksråd af denna ätt, från 1440 till sin död 1454.

Gylta, Bengt, blef år 1550 lagman i Wester-göthland och 1564 ståthållare på Stockholms slott samt 1566 riksråd. Konung Erik slog honom till riddare vid sin kröning och visade honom mycket förtroende, hvilket han äfven förtjänade. Då konungen belägrades i Stockholm af sina bröder, skickade han Gylta, jemte Nils Gyllenstjerna, att dagtinga med dem. Johan bibehöll honom vid embetet och gaf honom åtskilliga uppdrag, bland andra det, att i Ryssland upplåna penningar. År 1572 blef han skattmästare och afled juldagen 1594. Hans bror,

Gylta, Göran, ansågs på sin tid för den lär-daste statsman i Sverige, och har författat en *Kronologi från 1326 till 1415*, en *Historia om Svear och Göther*, en underrättelse om "Rikens tillstånd och hvad till dess välfärd länder." Det är ovisst, om han blifvit intagen i rådet.

Gymnasii- och skole-hemman kallas de fastigheter, som äro anslagne icke till någon viss tjänstemans lön vid skolverket, utan till dessa undervisnings-inrättningar i allmänhet. De grundades ursprungligen på viss dertill anslagen tionde, hvilken drottning Christina ökade, på samma gång hon bekräftade den skattefrihet på sina hemman, som de genom serskildta anslag förvärfvat. Sedermera stadgades, år 1664, en allmän grund för dessa privilegier i de fall, der något serskildt beslut i ämnet icke fanns, och denna läroverkens frihet är bekräftad i preteståndets privilegier år 1723. Kostnaden för läroverkens underhåll utgår hufvudsakligen i spannmåls-tionde och räntor, med tillägg af några mindre betydliga penninge-anslag, hvilka erhållits i senare tider.

Gymnasium, ett Grekiskt namn, som betecknar ett rum för kroppsöfningar, har blifvit gifvet åt de högre elementar-läroverken i Sverige. Gymnasierna började inrättas på konung Gustaf II Adolfs tid; det första var i Westerås år 1624, stiftadt förnämligast under medverkan af den store biskopen Johannes Rudbeckius. Gymnasium delades i trenne kollegier, hvilka benämndes *collegium sapientiae*, *collegium eloquentiae* och *collegium pietatis*. I det förstnämnda var undervisningen rigtad på förståndets öfning, och omfattade logik, etik, grammatik, matematik och fysik, samt rätts- och statslära. I det andra syftade undervisningen mera på känslans och iobillningskraftens bildning, genom poesi, retorik och historia. Den tredje afdelnin-gen fästade sig vid hjertats bildning, genom reli-gions-undervisning, och detta kollegium blef tilli-ka ett slags prest-seminarium. Undervisningen vid gymnasium omvexlade med oskyldiga sällskapsnö-jen, sång och musik. Lärarekallet vid gymnasie-erna förenades efterhand med stifts-styrelsen, så att lektorerne blefvo, hvad de ännu äro, ledamöter af dom-kapitlet. Redan i drottning Chris-tinas skol-ordning af år 1649 bestämdes lekto-rernes antal till sju, nemligen två theologiska, af hvilka den ena skulle undervisa i nya testamen-tets grundspråk och den andra i dogmatiken, en *retor* eller lektor i Romerska våltaligheten, en *logicus et physicus*, en *historicus et poeta*, en

Græcus och en *mathematicus*. I hufvuddragen har denna sammansättning bibehållit sig; antalet är ännu sju, utom vid vissa gymnasier, der blott en theologie lektor finnes och hela antalet således blir sex. Den viktigaste förändringen består deruti, att de gamla språken icke så uteslutande som förr utgöra undervisningens föremål, ehuru de ännu till en väsendtlig del ingå deruti. Menigen med gymnasierna var, att allmänna utbreda kun-skaper både för kyrkans och statens tjänst, ehuru förbindelsen med kyrkostyrelsen gjorde den theologiska bildningen till en hufvudsak. I våra dagar hafva nya bildningsämnen tillkommit uti na-tural-historien, och, genom anställandet af en ser-skildt lärare uti de moderna språken. Begge dessa lärare, äfvensom gymnasii-adjunkten, äro dock i löneförmåner olika lottade mot de egentliga lekto-rerne och äfven i tjänste-befattning dem olika, emedan de icke äro ledamöter af dom-kapitlet. Gymnasii-adjunktens bestämmelse är, att, vid inträ-fande förfall eller ledighet, vara vikarius för lekto-rerne, hvarjemte numera undervisningen i Hebrei-ska språket blifvit uppdraget åt honom, och så-ledes skild ifrån lärare-befattningen i Grekiskan, med hvilken den fört varit förenad. (Se för öf-rigt orden: *Elementar-läroverk*, *Konsistorium*.)

Gymnastiska Central-institutet. Förtjensten af denna inrättning tillhör uteslutande den oför-gätlige Ling, hvilken upfunnit ett nytt system för gymnastik och fäktning (se vidare: *Ling*, *Pehr Henrik*). Den nytta, som åtskilliga personer er-farit genom gymnastikens begagnande i Lund, der Ling då var anställd såsom akademi-fäktmästare, väckte tanken på methodens allmänna spridande och användande, och förmådde Ling att, år 1813, flytta till Stockholm, der den fordnas Styckgju-taregården anvisades till plats för inrättningen och ett anslag af 1,000 R:dr beviljades åt densamma. Småningom bar institutets verksamhet utvidgats. Gymnastik, och till en del äfven fäktning, har in-gått som en beståndsdel i den allmänna uppfostran, och serskildte lärare hafva för sådant ändamål förordnats, ej blott vid universiteterna och krigs-akademien, utan äfven vid gymnasierna och en mängd skolor. Isynnerhet hafva de ansetts såsom en nödvändig beståndsdel i militär-bildningen, och vid hvarje regemente eller korps finnes numera en lärare derföre, hvartill vanligtvis en af de yngre officerarne utses. Dessa erhålla både theoretisk och praktisk undervisning vid central-institutet, hvarest sådan äfven bör meddelas åt dem, som äm-na sig till gymnastik-lärare vid skolorna. — Utom denna institutets egenskap af offentlig inrättning, gifves der privat undervisning åt de personer af begge könen, som det önska, hvarjemte sjukgym-nastik derstädes begagnas af en mängd patienter, lidande af mångfaldiga sjukdomar eller kroppsal-ten. Deras antal, som härifrån utgått, dels all-deles återställda, dels betydligt förbättrade, är ganska stort, och ännu större de ynglingars, som här vunnit en högre utveckling af kroppens helsa och förmögenheter. Äfven äldre personer, som försökt detta enkla och naturliga läkemedel, för

svagheter och ofullkomligheter i den fysiska organisationen, hafva deraf rönt de mest välgörande följder. Allt detta har spridit den Svenska gymnastikens rykte jemväl till andra länder, hvarifrån man sökt skaffa sig kunskap om dess method, och öfver-läraren vid institutet, löjtnant C. A. Georgii, har nyligen, på Franska regeringens begäran, afgått till Paris, för att biträda vid organisationen af en dylik anstalt derstädes. — Efter stiftarens död, år 1839, blef den dittills varande förste läraren, professor Branting, institutets föreståndare (se: *Branting, Lars Gabriel*). Det har för närvarande ett statsanslag af 4,400 R:dr B:ko, hvarmed föreståndarens, öfver-lärarens och 3:ne lärares löner bestridas, och det öfriga användes till utfodring af en häst och inrättningens andra materiella behof.

Gyntherberg. Denne Carl XII:s drabant var känd för sin ovanliga kroppsstyrka, hvarom berättas åtskilliga, intill det fabelaktiga gränsande drag. Carls ryktbare motståndare, konung August af Polen, var en utomordentligt stark man, och roade sig stundom att skryta dermed. Då Carl en gång besökte honom i Dresden och de redo genom ett porthalf, i hvilket en stor metallring var fästad, fattade August denna ring med ena handen och lyfte sig ur sadeln, hvarvid han höll tygeln med den andra. Carl vinkade åt Gyntherberg, som grep i ringen med båda händerna, omfattade hästen med benen och sålunda upplyftade både sig och honom. En annan gång bortbar han, ur det Sachsiska tyghuset, en kanon med silfverdrufva, känd under namn af *Moses*, hvilket skedde i följd af ett vad mellan de begge konungarne. Detta räddade sedermera Gyntherbergs lif, då han för subordinationsbrott var i fara att dömas till döden. Han skyldrade nemligen med det ofantliga geväret för konungen, hvilken, rörd af hans tillgifvenhet, ej kunde låta en så väldig kämpe dö för ett öfverilningsfel, utan benådade honom.

Gyntherfelt, Carl Gustaf, var kammarherre och slutligen öfver-hofmarskalk hos Carl XII, följde honom från krigets början till slaget vid Klissow, der hans begge händer blefvo honom afskjutna. Nägorlunda återställd till helsan, reste han till Frankrike, der han lät göra sig tvenne artificiella händer, med hvilkas tillhjelp han temligen ersatte sin förlust; deltog sedan i Carls följande fälttåg och blef, efter slaget vid Pultava, fången vid Dniepern, samt förd till Moskwa, der han qvarhölls ända till år 1721. Återkommen till Sverige, utnämndes han till öfver-hofstallmästare 1729 och dog 1738.

Gyrdz, Eggert, riksråd från 1446 till 1451, var kantor i Upsala. Man finner hans namn, jemte andra riksråds, i den förening, som år 1450 afslöts i Arboga, rörande Norrrikes afträdande.

Gyrth, en dotter af konung Olof II, gift med Danske konungen Harald Blåtand.

Gysinge, ett jernbruk i Fernebo socken af Gefleborgs län och landskapet Gestrikland, är beläget $\frac{1}{2}$ mil från Fernebo kyrka och $\frac{1}{8}$ mil från Westmanlands gräns på en halfö, som till tre sidor omgifvas af Dal-elfven, och vid ett strömfall, Gysin-

gen kalladt, på Kofversta ägor. Blef först anlagdt år 1678 genom inspektör And. Larsson Hök, och innehades en tid af dess efterkommande. I början var der allenast ett gevärs-faktori; sedan anlades ett stångjerns-verk, hvilket privilegierades år 1701 till 1,300 skepp:d och ökades tid efter annan. Masugnen, som först byggdes år 1667, ligger invid bruket, erhöi i början 12 års frihet; men blef sedan taxerad till 1 skepp:d tiondejern för dygnet. Bruket har vacker belägenhet, mjölkvarn, såg, stort växthus och anseelig trädgård. Gysinge bruk har nu 4 härdar och 3,733 skepp:d 6 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten är 37 skepp:d 6 lisp:d 13 marker. De här befintligena manufaktur-smides-verkstäder begagnas endast för brukets behof. Afsättningsorten: Gefle. Ägare: M. Benedicks' arfvingar. Bruksstämpeln visar ett sammanbundet J B, med krona öfver.

Gå full med raka knän, en pantlösen i folk-lekar, begagnas i Norrland. Den pantskyldige svänger sig vissa hvarf omkring på en punkt, och ser dervid upp i taket, samt skall sedan söka att gå utmed skarven emellan tvenne bräder i golfvet.

Gåfva är laga fång, om den är lagligen gifven, och består af sådant gods, som kan bortskänkas. Arfvejord får nemligen ej bortgifvas, åtminstone ej för längre tid än gifvarens lifstid. Efter hans död kunna arfvingarne återfordra arfvejord, som blifvit afhänd genom gåfva. Ett undantag finnes dock, nemligen att arfvejord kan gifvas på lifstids besittning åt trogne tjenare, så framt gifvaren icke äger aflingejord att använda. All gåfva skall gifvas med två vittnen, och lagfaras samt uppjudas, om den består i fastighet. Deremot kan den, om domstol pröfvar skäligt, åter förverkas genom otacksamhet af gåfvotagaren emot gifvaren, eller hans barn och förste arftagare. Ett serskildt förhållande äger rum med gåfvor emellan trolofvade, hvilka förverkas då trolofning brytes, samt då, i vissa händelser tillfalla den oskyldiga parten, och i andra de fattige. Efter stadsrätt får man bortgifva sjettedelen af godset, i fall bröstarfvingar finnas; men annars hälften, och om endast utländska arfvingar efterlefva, kan alltsammans gifvas åt inländsk man. Gåfva är, likasom testamente, underkastad bevilning. Ur en annan synpunkt äro vissa gåfvor förhjudna att emottagas, såsom då embetsmän taga gåfvor af fremmande regenter, utan konungens samtycke. Sådant straffas med förlust af ära och embete.

Gåfvetorp, 2 hemman säteri i Lekaryds socken af Kronobergs län, anlagdt af en utlänning, hvars namn nu är okänt. Strögodset består af 4 hemman i Dansjö by, 1 hemman med qvarn och såg, under namn af Ålång, samt 1 hemman Hökaryd. Byggnaderna äro vackra. Ett tegelbruk hör till säteriet, der 36,000 tegel årligen tillverkas. På ägorna märkes *Kronobergs hed*, Kronobergs regementets öfningsplats. Säteriet har tillhört släkterne: Steuch, Mörner, Barman, Sprengtporten och De Geer.

Gåleås, ett jernbruk i Botheå socken af Ångermanlands landskap och Westernorrlands län, lig-

ger 1 mil N.O. från Botheå kyrka, emellan Offer- och Gålsjöarne. Privilegierades år 1694 med 1 hammare. År 1704 hitflyttades 1 hammare med 2 härdar från Högfors. År 1744 anlades här äfven 1 kniphammare, hvarefter verket sedan en tid hade 1,400 skepp:d smide; men 1771 flyttades 600 skeppd härifrån till Björkä frälsehemman under Holm i Öfver-Länäs socken. Bruket har nu 2 härdar och 800 skepp:d priv. årligt smide, af dels eget, dels köpt tackjern. Hammarskatten utgöres med 8 skepp:d. År 1744 anlade dåvarande bruksägaren en kyrka vid bruket, och der underhålles nu egen prest. Afsättningsorten är Hernösand eller Stockholm. Ägare: framl. exellensen, frih. J. Nordenfalks sterbhusdelägare. Smidesstämpeln visar C N F.

Gålsjön, belägen på skogen Tiveden i Nerike, ligger 375 fot högre än Öster- och Westersjön.

Gångar kallas sådana sträckor, som förekomma uti bergen och bestå af andra stenarter än bergets öfriga massa, samt utsträcka sig något betydligare på längd eller djup. De synas tydligen vara tillkomna genom grundbergens remnande och inträngandet af en fremmande, upplöst stenmassa, i rigtning nedifrån uppåt uti de bildade sprickorna. Denna fremmande stenart får namn af gängart eller gängsten, och utgöres ofta af eller innehåller åtskilliga slags malm, i hvilket fall gången får namn af malmförande eller malmgång. Vanligen är gångarten så intimt förenad med grundbergarten, att den icke kan lösbrutas derifrån; men stundom är den på begge sidor omgifven af ett smalare eller bredare band, af en, så väl dermed som med grundbergarten, olik stenart, och som får namn af salband. Gångarne äro för öfrigt ganska olika till sin mäktighet, d. v. s. till sin bredd, hvilken kan utgöra från mindre än en tum till flera famnar, liksom till sin rigtning, som antingen är mer eller mindre lodrät eller horisontel. I förra fallet kallas de stupande, i det senare strykande i fält. Ofta dela gångarne sig uti flera smärre grenar, kallade drummer, fördrummas, eller förtryckas de af grundbergarten till en del eller helt och hållet, d. v. s. blifva mindre mäktiga eller upphöra alldeles. Likaså afskäras de ofta af andra gånger, hvilka korsa dem i olika rigtningar, och rubbas stundom dervid uti sin rätta strykning eller försvinna alldeles, eller ock afvika de på ett kortare eller längre stycke från sin strykning, utan att ändock afbrytas, samt återtaga den sedan ånyo, hvilket allt naturligtvis beror på formen och rigtningen af grundbergets sprickor, uti hvilka gångarten inträngt, äfvensom af de olika tider hvarpå detta skett. Gångarne i våra urberg äro icke malmförande, samt innehålla på sin höjd någon gång litet blyglans, som dock ej lönar brytningskostnaden. Fråga har uppstått, om ej en stor del af våra jernmalmslager äro gånger i en mycket storartad skala; men detta är ännu oafgjordt.

Gångberget, en stor hed i Åkerbo härad af Ölands södra Mot.

Gångdagar kallades vissa helgedagar, hvilka fordom firades; men nu blifvit indragna. Deras ursprung förskrifver sig ytterst från den urgamla

seden, att utmärka tiden emellan påskhögtiden och Kristi himmelfärdsdag med en viss egen helgd. I femte århundradet förvandlades de sista dagarna näst före den senast nämnda högtidsdagen till verkliga faste- och bönedagar, och kallades gångdagar, emedan folket då gick omkring sina åkrar och ängar under klockringning och böner, för att afböja landsplågor och erhålla god årsväxt. Efter reformationen bibehölls gångdagarna så till vida, att gudstjänst blef hållen måndagen och tisdagen efter bönesöndagen; men efter gudstjänstens slut gick folket till sina arbeten, såsom på en söcknedag. På detta sätt firades dessa dagar till år 1741, då de upphäfdes; men återställdes 1743 och fortforo till dess Kongl. Maj:t ånyo upphäfde dem d. 4 Nov. 1772, på samma gång som åtskilliga andra helgedagar dels indrogos, dels flyttades till söndag.

Gänge Rolf, en nordisk kämpe, af så hög kroppsbyggnad, att sällan någon häst förmådde bära honom, hvarföre han oftast måste gå, deraf han fick tillnamnet *Gänge Rolf*. Han oroade så länge Frankrike med sina vikingatåg, att dess konung, Carl den enfaldige, nödgades afstå åt honom och hans folk ett landskap i sitt rike, hvilket efter sina nya ägare kallades *Normandie* eller Nordmännernes land. Rolf blef dess förste hertig, antog kristna läran och kallade sig Robert.

Gångled, kallas utgörandet af dagsverken till kyrkobyggnad, efter en viss ordning, successivt och i tur af alla som bo i socknen. Frikallade från en sådan gångled äro soldater, hvarunder äfven förstås ryttare och båtsmän med torp. Denna befrielse har likväl genom kongl. cirkulär-bref d. 7 Febr. 1835 blifvit satt i fråga.

Gångpenningar kallas den extra afgift utöfver skjutslegan, som betalas, då ridhäst begagnas eller två personer åka efter en häst. Detta senare är numera aldrig de resandes rättighet, och kan således endast ske genom den skjutsandes fria begifvande, i hvilket fall gångpenningar bruka erläggas till hälften emot skjutslegan för en häst.

Gånggråder (mythol.), på Isländska *Gangrædr*, ett namn som Oden antog, då han for omkring och gjorde besök hos jätten Wafthrudner. Sängen om denna färd heter Wafthrudnersmal och finnes i Sæmund den vises Edda.

Gårdby, annex till Sandby, beläget på Öland i dess södra Mot och Möckleby härad, $2\frac{1}{2}$ mil O.S.O. från Kalmar, $4\frac{1}{4}$ mil S. från Borgholm. Kyrkan, af sten, är mycket gammal; på kyrkogården står en runsten. I trakten finnas flere grafminnen och stensättningar, deribland märkes den så kallade *Kycklinghögen*, en större grifthög på Gårdby gårde; en kulle, kallad *Kyrkobacken*, nära kyrkan; *Stenringen*, på Torps utmark. Uti *Ullevi* bys gårde påträffades under gräfning, år 1832, 44 kufiska silfvermynt, slagne emellan åren 900 och 950. — Socknen består af $14\frac{3}{4}$ mtl. och har 541 invånare på en areal af 3,981 tunnland, af hvilka endast 12 äro sjöar och kärr. Adr. Borgholm.

Gårdeby, en socken, belägen i Skärkinds härad och kontrakt af Östergötlands län och Linköpings

stift, $2\frac{1}{2}$ mil Ö. från Linköping, $2\frac{1}{2}$ mil från Norrköping. Socknens både längd och största bredd är $\frac{3}{4}$ mil. *Hallebysjön* och *Hållerstadsjön* ligga in till socknens gränse-skillnader. I socknen märkes: *Åkerby*, en välbebyggd och förträffligt odlad egendom, 2 mtl. frälse, hvarmed *Ösbytorp*, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, häfdas i sambruk. Egendomen gjordes af framl. lagmannen L. Låstbom och dess fru A. Bergenstråhle, år 1790, till fideikommiss åt deras måg, framl. öfversten C. F. v. Rööks manliga efterkommande. Flere stensättningar finnas på ägora, jemte lemningar efter stenlagda vägar, hvilka sträckt sig till det fornda Folkunga-sätet Herrmanshult. Nära Åkerby anträffas spår efter en ödelagd grufva. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 20 mtl. och har 525 invånare. Af dess areal, 6,411 tunn., äro 220 sjöar och kärr. Adr. Norrköping.

Gårdsfarihandel kallas den handelsrättighet, som af gammalt varit och ännu är förnuad så väl borgare i städerna Borås och Ulricehamn, som allmogen i nedanstående sju härader af Elfsborgs län, Ås, Wedens, Kinds, Marks, Bollebygds, Geseneds och Redvägs. Deras handels-rättighet utgör ett undantag från det allmänna förbudet emot landsköp, emedan det är för dessa orters inbyggare tillåtet, att kring hela riket kringföra arbeten af egen tillverkning. För de begge städernas borgare är beviljadt, att äfven få kringföra ej blott sina egna utan äfven allmogens produkter. Deremot får gårdsfarihandlanden icke tillika vara köpman med vanlig handelsrättighet i stad. Uti ofvanbemälda städer finnes skillnad emellan *handlande* och *gårdsfarihandlande*. Allmogens gårdsfarihandel är ett privilegium för hemmansbrukare, ej för personer utan jord, och får icke företagas före fyllda 22 års ålder. Vissa reglementen äro stadgade, för att hindra missbruk af denna handels-rättighet. Så måste t. ex. i passet bestämmas en viss tid, inom hvilken resan bör vara fulländad, samt de orter uppgifvas, hvilka den resande ernar besöka, och en förteckning på de medförda varorna vidhäfta passet. De böra äfven stämplas och äro underkastade visitation af krono- och tullbetjente. Allt detta har man ansett nödigt, för att hindra gårdsfarihandlande att medföra förhjudna varor, luren-dräjerigods och isynnerhet arsenik. I fall denna sistnämnda vara utprånglas af gårdsfarihandlande, straffas förseelsen med förlust af handels-rättigheter och 100 R:dr böter. I allmänhet är gårdsfarihandel inskränkt till egna tillverkningar, och hvarje företag att på detta sätt utsprida andra varor straffas med varans och handels-rättighetens förlust för utländska varor, och böter till varans halfva värde om den är inhemsk. Gårdsfarihandeln är förnuad åt Westgötha-allmogen, såsom en uppmuntran till husflit, och har blifvit gifven åt denna allmoge framför rikets öfriga inbyggare, med afseende på dess behof att äga en binäring till åkerbruket.

Gårdsby, en socken, med Rottne, belägen i Norrvidinge härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, 1 mil N.N.O. från Wexjö. Här äro 14 sjöar; de största äro *Tofta*, *Helgasjön* och *Innaren*. Den nuvarande kyrkan uppfördes 1830 på

samma ställe den gamla stätt. Denna lärer varit mycket gammal och hade undergått betydliga förändringar under Carl XII:s tid. I socknen märkes *Gårdsby* egendom, utgörande 4 mtl., med 27 torp och några mindre hemmansdelar i Gaslanda och Haketorp. Egendomen har tillhört släakterne Bure, Stråle, Strålenhjem, Branting, Colliander och Rappe. Till befrämjande af linodlingen i Småland anlade öfverste-löjtnant Rappe på Gårdsby ett linberednings- och förädlings-institut, der det Norrlandska bearbetningssättet följdes och en mängd elever njutit undervisning. Detta institut har haft 1,500 till 2,000 R:dr B:ko årligt anslag af statsmedel. Egendomen har såg- och mjölkvarnar samt en stor trädgård med öfver 500 äkta fruktträd. *Krdkends* frälse-säteri, 2 mtl. med 13 torp. Har tillhört släakterne Lund, Humble, Ehrenlund samt en kapiten F. Piper, hvilken skall här hafva företagit den första kärr-odling, som varit känd i södra delen af Sverige. Ägdes sedermera af öfverste-löjtnanten Rappe. Uti Innaren finnes en ö, kallad *Arnö*, tillhörande biskopsstolen i Wexjö, till hvilken den förmodas vara skänkt af forntida andeliga ägare till Kråkenäs. På Gårdsby säteris ägor, en half mil från Gårdsby kyrka och på ett lika afstånd från Wexjö, anträffas å en stor höjd, kallad *Gripenberg*, ruiner af murar, hvilka inneslutit en fyrkant af 80 alnars sidor, med en ingångsport åt norr. Sjelfva höjden är högst otillgänglig, omgifven af trenne smärre sjöar och kärr. Enligt fornsägen skola murarne blifvit uppförda af Wexjö invånare, på det de der kunde försvara sig och sin egendom emot Danskarne, som på 1100-talet brände nämnde stad. — Socknen hör till 2 kl. 1 afd. prebende-pastorat. Den innefattar $26\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,355 invånare. Af dess areal, 19,255 tunn., äro 4,975 kärr och sjöar. Adr. Wexjö.

Gårdsjö, ett jernbruk i Östra Emterviks socken af Wermlands län, har 3 härdar och 1,666 skepp:d 13 lisp:d priv. årligt smide af köpe-tackjern, hvar af bammarskatt utgöres med 16 skepp:d 13 lisp:d 7 marker. Skeppar på Götheborg. Ägare: C. J. Wallroth. Smidesstämpeln: 'A:L', med krona öfver.

Gårdsrätt är ett gammalt begrepp i den Svenska lagskipningen. Det betecknar den ordning eller lag, som gällde för en konungs eller mäktig herres hof, i och för tjensten. Ty konungarnes tjenstemän voro icke undantagne ifrån bonde-lagen; men såsom konungens män voro de serskildt bundne till den ordning, han föreskref. Under gårdsrätterne stod äfven konungens krigsfolk; och sedan de adlige herrarne befastat sina gårdar och företagit sig att der underhålla krigsfolk, införde äfven desse egen gårdsrätt. Men denna rätt var egentligen blott ett reglemente för tjenstgöringen, samt innebar icke någon feodal grundsats. Ty öfver sina underhafvande hade konungen och herrarne ingen rätt att döma efter godtycke, eller af dem sjelfva ensamt stiftad lag. Den äldsta gårdsrätt man känner är konung Magnus Erikssons af år 1319. En annan utgafs 1335, och förnyades under drottning Margaretha, Erik af Pomern och Carl Knutsson, samt gällde både vid konungens

och magnaternas hof. Gustaf I gjorde skillnad emellan gårdsrätterna och "Krigsartioklarne"; men förordnade enväldigt öfver begge. I strid med gammal häfd stadgade han, att tvister emellan hans tjenare och andra undersåter skulle dömas efter gårdsrätten, hvilken således inträngde på allmänna lagens område. Under Erik XIV:s regering dömdes mången till döden efter *hof-ordningarne* eller gårdsrätten. Den s. k. högsta nämnden var bloddomstolen. Nya gårdsrätter finnas ifrån Johan III:s och hertig Carls tider, af hvilkas föreskrifter visar sig, huru den domstol, som kallades borgrätt och upphäfdes först år 1844, har ledt sitt ursprung ifrån gårdsrätterne. För adela blefvo dessa rätter vigtiga, såsom en öfvergång till egen domsrätt inom sina gods; men denna erhöill ståndet aldrig, med undantag af greftar och friherrar. Det saknade till och med under 1600-talet en gårdsrätt, ty den som konungen och hertigarne tillämpade gällde ej för adeln. År 1671 fick ståndet slutligen en gårdsrätt, hvilken gaf det magt att straffa sitt husfolk för begångna fel, ända till och med en månads fängelse. Denna gårdsrätt upphäfdes dock år 1675, och har ej blifvit förnyad. Den enda lemningen är den rätt att i allmänhet näpsa sina underhåvande, som försäkras uti 1723 års privilegier för ridderskapet och adeln.

Gårdstånga, en socken, med Holmby, belägen i Frosta härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 1 mil N.O. från Lünd. Här märkes: *Hviderups* eller *Hvidarps* säteri (se detta ord). I denna trakt och nära vid Getinge bro har i fordena tider hållits flera betydliga fältslag. Många och stora ättehögar ligga äfven här omkring, hvaraf isynnerhet en är märkvärdig, hvilken allmänt kallas konung Rolfs graf, och hvarom berättas, att denne konung der blifvit slagen af en kämpe med namnet Gardstang, efter hvilka Gårdstånga och Reslöfs byar, såsom nära derintill belägne, troligen hafva sina namn. Socken en hör till 2 kl. konsist. pastorat. Den innefattar 20 $\frac{1}{2}$ mtl. med 720 invånare. Af dess areal, 2,893 tunnland jord, äro 579 belägne i Torna härad. Adr. Lund.

Gårmmakeri. Govert Silentz, född i Holland, var den förste, som år 1621, inrättade gårmmakeri i Sverige, och anlade det vid Säter, hvarifrån det 1636 flyttades till Avesta. Före hans tid fördes råkopparen till Lübeck att gäras. Gårmmakeriet är det första arbete, hvarigenom råkopparen blir omsmält och raffinerad. Hvarje härd ianehåller 12 till 13 skepp:d. På 6 dagar kunna något öfver 216 skepp:d gårkoppar tillverkas. Allt det, som under smältningen i gårmmakeriet afdrages, kallas *krats*, och är en blandning af koppar, slagg eller jerubinda, hvilken massa sedan smältes om hvartannat i *kratsugnarne*, då kopparen ligger nederst i härden, och slaggen ofvanpå, hvilken efterhand aftappas, så fort den ökar sig upp till formen. Godset rinner sedan ut och får namn af *kratskoppar*, deraf gårmmakaren gör tillsats i sin härd, att ytterligare raffinera gårkopparen. *Bok-verket* sonderstammar den slagg, som bitföres ifrån *kratsugnarne*. Den koppar som finnes deribland utplo-

kas och omsmältes; men det öfriga är odugligt. *Koppar-hammar-smeden* omsmälter sedan gårkoppar och skrot om hvartannat uti sin härd, som innehåller vid pass 2 skepp:d. När den finnes tjenlig till utösnung, framdrages de emellertid eldade och uppvärmda deglar, hvilka, gjorde af jern och inuti väl smetade med sammanblandad lera, aska och slagg, sättas radtals i härden, då utur smältan öses i hvar degel, en slef, afpassad till 2 lisp:ds rymd; men om styckeana skola blifva tyngre, ingjutas flere slefvar, hvarvid äfven större deglar användas. Dessa dragas sedan utur härden på golfvet, och öfverallt påkastas stybb, på det kopparen må hålla sig varm; sedan utstjelpes den först inöste degeln, och massan lägges under vattenhammaron. Efter första smidningen bokas den ut, hvarmed fortfares, till dess kopparen i de öfriga blifvit utsmidd på samma sätt. Sist värmes det ena stycket efter det andra, då det åter utsmides så stort, som det behöfves; likväl pläga smärre slag ej hinna till i storlek, om de ej undergå tredje hetan och ny utsmidning. I 1762 års kontrakt, hvarigenom Avesta krono-kopparverk öfverläts på arrende åt Falu bergslag, var viss gårmmakare-lön fastställd för krono-koppar till 9 daler, allt som utgick i smide till 12 daler, och det som lemmandes i gårkoppar till 18 daler k:mt skeppundet, äfvensom för 1 skepp:d 14 kvarters bottenar bestods arbetslön åt smeden 40 daler k:mt, afbränning 1 lisp:d 6 marker, 1 $\frac{1}{2}$ stig kol. Ordinarie bläck, smideslön 6 daler, afbränning 1 lisp:d och 1 stig kol. Uti 4 och 5 §§. af 1747 års kontrakt, genom hvilket Kongl. Maj:t och kronan försålde Avesta till bergslagen, förklarades, att ehuru ingen viss och ständig betalning för gårmmakare- och smideslöner kunde utsättas, utan denna betalning borde rättas efter tider och omständigheter, så ålåg det likväl bergslagen, att jemka dem så, att å ena sidan bruket kunde bestå dermed, och å den andra kopparpriset icke nedtryckas för mycket. Kronans kopparränta borde gäras för 24 sk. skeppundet, då den vid Avesta på något sätt förändrades, och för 36 sk., då den gick ut i gar; men om kronan, till sina behof, uppköpte någon koppar till smidning, borde i smideslön och afbränning erläggas lika mycket, som af enskildta personer.

Gås (Anser), ett fogelsläkte, tillhörande simfoglarnes andra familj, gåsfoglar, hvaraf fem arter förekomma hos oss. De lefva mest flockvis, vistas på låga kärragtiga ängsmarker eller sädesfält i grannskapet af vatten, hvarest de föda sig af gräsbrodd o. dyl., som de afbeta; simma sällan och dyka aldrig; gå bättre än änder och svanor; äro skygga och sluga, samt sätta vakt då de sofva eller beta, hvilken gör larm vid påkommande fara. De lefva i engifte och lägga sina ägg på marken, hvilka rufvas blott af honan. (Se vidare, *Blådgås*, *Fjällyds*, *Grådgås*, *Prutgås*, *Rödhalad gås* och *Sudgås*.)

Gås, Jemtlands-dialekt, betecknar smör.

Gåsborn, annex till Filipstad, beläget i Filipstads bergslags härad, 2 $\frac{1}{4}$ mil N.O. från Filipstad. Kyrkan byggdes år 1652, hvarest invånarne i sock-

Men begärde af Kongl. Maj:t hjälp till "vinbäll" och att få höra Guds ord oftare. Till stöd här-före anförde de: "att folkhopen ökats anse-nligen, så att på 20 år hade tionde-jernet stigit dubbelt, och i ödemärken, der ulfvar, ulvar och grymma björnar haft förr sitt *rendez-vous* och sin röst der upphäfvet i våra förfäders tid, Gud till ära, Konungen och Riket till nytta, Folk kunde för-meras." Under en längre tid fanns här ingen prest anställd, utan Filipstads prester reste hit enligt öfverenskommelse. Socknen består, jemte de fyra andra annexerne, af 5 $\frac{1}{2}$ mtl. på en areal af 317,589 tunn. af hvilka Gåsborn ensamt har 4,880 tunn. sjöar och kärr. Folknummern här i socknen ut-gör 1,445 personer. Adr. Filipstad.

Gåsen och gässlingarne eller räfspelet, en folklek känd inom Upland, Westmanland, Södermanland, Wermland, Östergöthland, Småland och på Öland, m. fl. orter. En af deltagarne i leken föreställer räf. Han sitter på en sten (i fria luften), en stol eller dylikt (i rum). En annan, vanligen en flicka, föreställer gåsen, och de öfriga hennes ungar. Gåsen och ungarne ställa sig i rad bakom hvarandra, hålla hvarandra i kläderna, samt gå vissa hvarf omkring räfven, under sång: "Kanka, kanka räfve-skall, Räfven är inte hemma; Räfven är åt Nye-bro, Och åter stekta vingar! Bonden kör och oxen drar, Lärkan sjunger, göken gal, Allt i våra ängar, Om sommaren!" Raden stadnar framför räfven, och gåsen säger: Vak upp du falske räf! — *Räfven*: Jag sofver intet så hårdt, som jag snarkar till. Hurdant väder är det i dag? — *Gåsen*: Regn och uselt väder. — *Räfven*: Det är ditt väder och intet mitt. — Sällskapet förnyar sin kringvandring, med samma sång, frågor och svar. Sedan sällskapet, på lika sätt, gått tredje gången omkring räfven, och denne frågat: Hurdant väder är det i dag? svarar *gåsen*: solsken och vackert väder! — *Räfven*: Det är mitt väder och intet ert! — *Gåsen*: Det skall vi nappas om! — *Räfven*: Det må ske straxt. Nu springer räfven upp för att fänga en af gässlingarne, hvilken försvaras af gåsen, som, med utbredda armar, ställer sig framför honom, och får ej med våld undanekjutas, utan blott genom skyndsamma vändningar förbigås. Härunder hålla sig ungarne sorgfälligt bakom gåsen, men vid de hastiga kröknin-garne, hvilka sålunda uppstå i raden af de lekande, söker räfven tillfälle att borttaga den ena efter den andra af dem. Den först tagna blir räf. (Om denna äfvensom en annan uppteckning af samma lek, samt melodien till sången, se: *Arwidssons Svenska Fornsånger*, Del. III.)

Gåsevadsholm, säteri i Tölö socken af Hallands län, bebyggdes år 1757 af dåvarande direktören vid Ostindiska kompaniet Sahlgren. Den vackra karaktersbyggnaden är kringfluten af Rolfså. Tretton hemman i socknen utgöra arbete till denna egen-dom. Den har haft följande ägare: amiralen frih. Sjöblad, öfversten frih. Maclean, af hvars enka direktör Sahlgren köpte godset och gjorde det till fideikommiss. Hans dotter, gift med kanslirådet och kommandören frih. Claes Ahlströmer, blef deraf

ägarinna och upplät dispositionen deraf åt frih. Aug. Silfverskjöld, som efter friherrinnans död blef fideikommissarie till denna egendom.

Gåstinge, en socken, med Dillnäs, belägen i Daga härad och kontrakt af Södermanlands län och Strengnäs stift, 2 $\frac{1}{4}$ mil S. från Mariefred. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 43 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,400 invånare på en areal af 18,746 tunn., af hvilka 2,580 äro sjöar och kärr. Adr. Malmköping.

Gåskliming, Jemtlands- och Ångermanlands-dialekt, dermed benämnas smörgås.

Gåsört, silfverört (*Potentilla anserina*), en mång-årig växt, hvilken förekommer allmänt på betesmarker, vid vägar och på åkrar i de flesta af rikets landskaper. Roten, hvilken innehåller garfsyra, kan begagnas till garfning, samt äfven såsom nödbrödsämne.

Gåta är egentligen en i mörka talesätt framställd beskrifning af egenskaperna hos ett ting, hvaraf man vill att en annan skall gissa ordet till densamma. Att kunna framställa eller lösa invecklade gåtor ansågs i forntiden såsom bevis på ett djupt förstånd, och sådana öfningar idkades vid hvarje samkväm. Ännu i dag älskar allmogen på det högsta en dylik förståndsstrid, och i vissa landsorter är gåtlösningen, eller "gåta gåtor", ett vanligt nöje, ej mindre vid gästabad, än inom den husliga kretsen på lediga stunder. Den bekanta gåtstriden emellan konung Hejdrek och Gester Blinde utgör ännu den yppersta stammen för vår allmoges gåtor, och ådagalägger på ett förvånande sätt våra fäders djupsinnighet. Historien härom är i korthet: I Göthaland regerade fordom en vis konung vid namn Hejdrek, hvilken gjort det löfte, att ingen skulle hafva så mycket förbrutit sig emot honom, att han ju skulle få frid, om han kunde framställa för konungen en gåta, som denne ej kunde tyda. Till följd häraf utmanades han till en dylik gåtstrid af en mäktig man i hans land, vid namn Gester Blinde, hvilken på det högsta förolämpat konungen. Gester fruktade emellertid ofärd, och offrade i sin nöd åt Oden, som påtog sig Gesters skepnad och infann sig hos Hejdrek. De gåtor, hvilka då framkastades äro mästerverk i sitt slag, såsom t. ex.:

Gester. — — — Hvad är det,
Som gör folk talande,
På målet häftande
Och tigande?

Hejdrek. Gifven honom
Drycken godan,
Den gör folk talande;
Men då de mycket dricka,
På målet häftande
Eller tigande.

Gester. Hemifrån for jag,
Bort färdades jag,
Säg, å väg, vägar;
Väg var öfver,
Väg var under,
Och väg å alla sider.

Hejdrek konung!
Gissa till min gåta!

Hejdrek. God är din gåta,
Gester Blinde!
Gissad är hon.
Der flög fogel öfver,
Der samm fisk inunder,
På en bro du for.

Gester. Hvem är den högljudde,
Som går på hårda vägar,
Dem förr han trampat.
Något hårdt han kysser,
Har tvenne munnar,
Och går på guld endast?

Hejdrek. Det är guldsmedens hammar,
När guld smides,
Mot stålet hårda,
Högt han sjunger.

Gester. Hvad var för under
Jag såg derute.
För en mans dörr
Tvenne liflösa
Och andelösa
Sårlök kokte?

Hejdrek. I smidesbälgar
Är icke ande,
Lif eller lifsfärg;
Dock smides vid
Den pust de gifva
Sårande svärdet.

Gester. Hvem är det,
Som sover i askegrufva?
Gjord af flintsten;
Ej fader eller moder
Har den farlige.

Hejdrek. Askan fäster elden,
I spiseln gömd.
Han födes af flintan.

Gester. Hvem är den mörke,
Som far öfver land,
Sväljer sjö och skog,
Fruktar vinden,
Men icke menniskor,
Och solens sken förtär.

Hejdrek. Det är dimman,
Som ur träsket stiger.

Gester. Fyra gånga,
Fyra hänga,
Två vägen visa
Och för hundar värja,
En hänger efter.

Hejdrek. En ko det djuret var,
Som du då såg
Med fyra fötter gånga.
Fyra spenar hänga,
Hornen tvenne
Emot hundar värja;
Svensen hänger efter.

Hejdrek löste alla Gesters gåtor, utom en, af hvilken han förstod, att det var med Oden han hade att göra. Oden iklädde sig skepnaden af en glada och flög ut genom fönstret; men Hejdrek kastade svärdet efter honom och träffade några stjertfjädrrar. Deraf kommer, att gladan har klafven stjert.

Gädda (Esox lucius), en mjukfenig benfisk, med sammantryckt bred och rundad käft, samt grågul-fläckig kropp; käftarne på sidorna tandlösa, men öfverkäkens kant, gommen och tungan fullsatta med skarpa krokiga tänder. Gäddan är den glupskaste af alla sötvattensfiskar, förtär till och med sina egna likar och bites häftigt. Hon uppnår en ganska hög ålder och betydlig storlek, samt ända till mer än 1 lisp:ds vikt. Hon förekommer nästan öfverallt i sjöar, floder och kärr, utom i fjelltrakten, samt ymnigast i de östra och vestra delarne af landet, äfven i Östersjön; men aldrig i Nordsjön. Leker tidigare eller senare på våren. Köttet är sundt och välsmakande.

Gädda. En utmärkt prestsläkt med detta namn har bibehållit sig i Bohuslän omkring trenne århundraden. Enligt sägner, skall den härstamma från en Norrsk adlig släkt med detta namn. Den äldste stamfadern, man för öfrigt känner, är **Gude Gjedde**, som var höfvidsman på Bohus omkring 1490. Bland märkvärdiga medlemmar af denna ätt nämna vi:

Gude Axelsson Gjedde. Han hade, såsom Luthers lärjunge, studerat i Wittenberg; men afbröt sina studier för att deltaga i Schmalkaldiska kriget 1546—1547. Återkommen till norden, blef han pastor i Qville, och den förste af "religionsprostarne" i Bohuslän. För att skydda sig mot sina papistiskt sinnade åhörare, förde han pistoler och ett stort slagsvärd vid sadelknappen, då han red emellan kyrkorna, och hvilket svärd förvarades inom släkten, ända till medlet af förra århundradet, då det förkom under en eldsvåda. Gjedde skall hafva uppnått 100 års ålder; men förlorade slutligen synen. En tradition omtalar, att då konung Jakob VI af Skottland reste genom Bohuslän, tog han in i Qville prestgård och yrkade på att få se den gamle blinde mannen, hvilken han hört mycket omtalas. Vid anblicken af herr Gude, kunde konungen ej afhålla sig från att le åt hans ysfviga hvita skägg. Detta stötte gubben, som genast vände sin höge gäst ryggen, under yttrande: "Nu har jag lefvat allt för länge." Hans dödsår känner man icke. Hans son, **Jens**, och sonson, **Johan Lucianus**, voro begge pastorer i Qville. Sonsonen,

Peder Jenson Gjedde, blef pastor i Nafverstad 1594, efter att hafva studerat i Wittenberg. Han afled 1645, 90 år gammal. I hans personalier läser man en besynnerlig saga: Natten förr än han sista gången predikade, såg han i drömmen flere af sina förfäder, hvilka förkunnade honom hans snart stundande bådanfärd. Hörsam den ur andeverlden gifna vinken, tog han i sin predikan afsked af sina församlingar, och afled ett par dagar derefter. Han efterträddes af sonen **Gude** och sonsonen,

Gädda, Peder Gudesson. Denne man deltog med och mot sin vilja i tidens politiska händelser. Hans tillfångatagande och bortförande af Norske ståthållaren Gyldenlöwe, 1675, öppnade den blodiga s. k. Gyldenlöwsfejden. General Ascheberg, som bevakade gränsen, ville nemligen hämnas presten med ett ströftåg inåt Norrige, hvilket föranledde Gyldenlöwe att rycka in i Bohuslän. Det synes dock, som Gädda under fångenskapen blifvit smittad af Norska sympathier; ty 1711 anklagades han, inför en nedsatt militärkommission, för plågade förrådiska underhandlingar med den fiendtlige generalen Löwendahl. Han frikändes väl den gången; men då han, under kriget 1717, fortsatte sina förbindelser med Norrmännen, blef han, ehuru 70 år gammal, emot sin vilja, af konung Carl XII förflyttad till Wårdsnäs pastorat i Linköpings stift, der han dog 1728, efter att, såsom man säger, hafva haft samma uppenbarelse som farfadern. Hans son **Gude** och sonson **Hans Georg Gädda** blefvo äfven pastorer i Nafverstad. Den senare dog 1818. Han var den siste presten af denna märkvärdiga ätt, hvilken likväl ännu räknar många medlemmar i Bohuslän.

Gädda, Hans, född i Bro pastorat af Bohuslän, den 15 Maj 1670 och död d. 22 Jan. år 1725, såsom pastor i Norrköping, der han likväl blott ett halft år innehade sitt embete, var en god och oförskräckt predikant, hvilken, såsom komminister vid Stockholms storkyrka, gerna hördes af prinsessan, sedermera drottning Ulrika Eleonora, och dervid icke tvekade uttala hvad han ansåg riktigt och sannt, äfven om det kunde misshaga.

Gäddholm, säteri i Ihrsta socken af Westmanland. Se nämnde socken.

Gäddenäs, säteri i Westergöthland. Se: *Ekeskogs* socken.

Gälared, säteri, i Hillareds socken af Westergöthland. Enligt en i sockenkyrkan förvarad sten, med besynnerlig inskrift, har en jungfru Gyrid Gylta, som för mer än 300 år sedan, bott på detta säteri, gifvit en äng till kyrkan, på det att, alla de förnämsta högtider om året, gudstjenst skulle, med ottesång och högmessa, i rättan tid äga rum vid Hillared; men försumrades detta, skulle ängen återtagas under Gälared. Hennes far, Gunnar Gylta, lät bränna utloppet af Sälta sjö djupare, genom berget vid Gälareds ås, och kastade 300 sidor fläsk i elden, på det berget skulle spricka sönder desto bättre. Denna anteckning har funnits uti en gammal lagbok på Gälared. — Vid säteriet finnas goda qvarnverk. I skogen vid Hättenäs och Gälared anträffas en jättegryta, uti hvilken vidskepelsen ännu offerar.

Gäld. Så mycket än lagstiftningen har behof af att stadga förhållandet med enskildta personers gäld, så har den för närvarande intet att bestämma öfver någon statsskuld, enär Sverige, olik de flesta stater, icke är behäftad med någon sådan. Den enda börda, som skulle kunna liknas vid en rikets gäld, är den årliga utgift af 200,000 R:dr Biko, som staten skall betala till H. M. konungen

och dess arfvingar. Denna gäld uppkom derigenom, att konung Carl XIV Johan öfvertog rikets skuld och betalade den emot en så beskaffad ersättning. Detta uppgörande ägde rum efter 1813 — 14 årens krig, och från denna tid är Sveriges krona skuldfri. Förslag hafva varit å bane, att införa ett s. k. fondsystem; men rikets ständer hafva dertill nekat sitt bifall. Riksgälds-kontoret, hvars ändamål var att besörja liqviden af rikets skuld, fortfar icke destomindre att finnas såsom ett rikets ständers verk; men besörjer nu en helt annan penninge-förvaltning. Skulle ny skuldsättning pröfvas nyttig eller oundgänglig, så blifver den ett föremål för konungens och ständernes gemensamma beslut; ty regeringsformen förbjuder uttryckligen statens belastande med gäld, utan ständernes samtycke. Då konungen således ej kan upptaga lån, efter eget godfinnande, följer deraf, att ständerne, om detta icke destomindre skett, ej äro juridiskt förbundne att ansvara för skulden. Skulle ett sådant lån ej kunna undvikas och tiden ej medgifva ständernes sammankallande, så blir skuldens erkännande beroende af ständernes åsigt utaf de omständigheter, hvilka föranledt densamma; det blefve ett s. k. förtroende-votum. Denna rättighet att besluta om rikets skuldsättning, hänger nära tillsammans med beskattningsrätten, och var nästan den enda, som Svenska folket ägde kvar efter antagandet af förenings- och säkerhets-akten. Under Carl XI:s envælde var den genom 1693 års riksdagsbeslut öfverlemnad åt konungen, på samma gång som han bemyndigades, att, utan ständernes vidare hörande, upptaga den gamla bevillningen. Före denna tid var detta, såsom mycket annat, mindre noga bestämdt, och afgjordes i samråd emellan konungen och folket. Rättigheten att göra lån på rikets kredit, har aldrig varit något kungligt prerogativ.

Gäldstugan i Stockholm, bysättningsbåket för gäldenärer, låg förut inne i staden vid Persiligränden; men flyttades, år 1782, till ett för ändamålet inköpt hus vid Hornsgatan, hvarest det ännu befinnes. Med detsamma är förenad en arbetsinrättning för fabriksarbetare, som der måste aftjena den skuld, de åsamkat sig hos sine patroner, och åtnjuta, under den tid de qvarhållas, två tredjedelar af den vanliga dagspenningen.

Gäldhusommen eller **Gäldhusugnen** kallas en fornlämning på Sandåkers moar i Bohuslän, hvar-est norra bataljonen af Bohusläns dragoner någon gång skall haft sin mötesplats. Fornlämningen består af resta hällar, hvilka innesluta ett rum, 5½ alnar långt, och i nordöstra ändan 2¼ aln. bredt; men något afsmalnande åt den sydvästra. Den sålunda bildade kistan täckes i den förra ändan af en stor trekantig häll, och framför den motsatta är en, äfvenledes af uppresta stenar tillskapad, förgård af 2 alnars längd. Östra gäveln äger dubbla väggar, och monumentet är till hälften doldt uti en hög.

Gäll. Se: *Pastorat*.

Gällaqvist, Jällaqvist eller **Jarlaqvist**, nära intill Skara stad, söderut. Här har fordons stätt

ett stort slott, hvilket ofta omnämnes i historien, der konungar och jarlar bott och der många kongl. bref finnas daterade, såsom konung Waldemar Birgerssons d. 12 April 1272, angående ett kanonikat till Linköpings stift. Fornforskare äro af olika tankar, hvar detta slott egentligen varit beläget. Man har trott det vara detsamma, som Skaraborg, hvilket likväl bestrides af Rhyselius. I äldsta tider stod platsen kringfluten med vatten, öfver hvilket en stenbro ledde till staden; men tiden har längesedan utplånat alla synliga minnen häraf. Stället, i senare tider kalladt Brobacka eller Gropbacka, har haft ett klockgjuteri. År 1278 eller 1280, då konung Magnus Birgerssons drottning Hedvig, åtföljd af Ingemar Nilsson, en Dansk man och konungens gunstling, kom till Skara, för att möta sin far, grefve Gerhard af Holstein, hade Folkungarne infunnit sig och dödade Ingemar, samt togo grefve Gerhard till fänga på Gällaqvist, och satte honom sedan på Ymseborg. Enligt andra berättelser skall mordet skett i Skara. Folkungarne samlades på Gällaqvist och dömdes af den bit sammankallade kongl. nämnden. Konung Johan III lät år 1583 härstädes uppsätta en byggnad. År 1649 blef Gällaqvist af Harald Stake köpt ifrån kronan; men år 1680 återtaget. Efter denna tid finner man icke Gällaqvist omnämndt såsom kungsgård. Nuvarande gården Gällaqvist är boställe för kronofogden i orten, samt belägen några hundra famnar från det ställe, hvarest slottet skall varit beläget.

Gällared, en socken, med Gunnarp, belägen i Faurås härad och Warbergs kontrakt af Hallands län och Götheborgs stift, 4 mil Ö. från Warberg. På en gång tillhörande tvenne serskildta härader Faurås och Årstad, samt utgörande en gränssort för trenne höfdingedömen, Hallands, Jönköpings och Elfsborgs, innefattar detta pastorat en lokal, som, delad emellan berg, vidsträckt ljunghedar, kärr och mossar, här och der innesluter några spridda hemman, hvilkas åkerfält, med få undantag, erbjuda föga lönande skördar. Socknen delas af Etra-ån, som vid hemmanet Berg störtar sig utför en höjd af klippor, och bildar der det icke obetydliga vattenfallet Bellefors. Kyrkan anses vara byggd år 1651. Uti en nisch i muren stå tvenne helgonbilder, hvilka begge äro katolska fornlemningar, samt föreställa Maria med barnet och Josef. Socknen hör till 3 kl. reg. Den innefattar 31 mtl. och 772 invånare. Af dess areal 13,423 tunnland, ligga 1,365 i Årstads härad och utgöra den så kallade *Kila Rote*, 1,240 tunnland äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Gällaryd, annex till Rydaholm, beläget i Östbo härad af Jönköpings län, 7 $\frac{1}{4}$ mil S. från Jönköping. I socken märkes: *Ora*, jernbruk (se detta ord), samt tvenne mindre säterier: *Mosshult* och *Hylle*. Kyrkan är byggd år 1782. Socknen består af 17 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,090 invånare. Af dess areal 20,921 tunnland, höra 5,878 till Westra härad och 2,460 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Gälle eller **Hjellö**, säteri i Westergöthland. Se: *Foglds* socken.

Gällinge, annex till Frillesås, beläget i Fjäre härad af Hallands län, 1 $\frac{1}{4}$ mil S.O. från Kongsbacka. Kyrkan är först uppbbyggd under konung Olof den Heliges tid, och blef, efter Norriges konung, kallad St. Olofs kyrka. Med hänseende till kyrko-antiquiteterna i Gällinge läser man i pastors-arkivet följande gamla anteckning: "Inför tröskelen vid vapenhusdörren ligger en hall, hvarunder den olycklige dräparen Ebbe Skammesson ligger begravnen. Ebbe var adelsman, född på en vackert belägen herregård i Tiveden. När han uppföddes, syntes han gifva godt hopp om sig. Hvarje ädling, som ville äga namn af en värdig riddare, skulle under den tiden resa öfver till Rom. Ebbe reser dit, blir der i 5 år. Något förr än han reste dit, fäste han sig en mö, som vid hans återkomst skulle blifva hans äkta hustru, denna gaf han i sin moders göm och vård. Under Ebbes långa bortovaro inblästes i hans moder en villoande, som ingaf denna henne anförtrödda jungfru att ägta sin yngre son, som het Peder, med föregifvande att Ebbe var redan död, hvilket olyckliga råd efterföljdes. Bröllopet tillagades, och förnäma gäster uppå bjudning kommo dit. Något förut blef Ebbe uti en dröm detta onda uti Rom uppenbaradt, hvarföre han begaf sig på hemresan, och hvad, som var olyckligast, att då han kom hem, var bröllopet bäst i sus. När han då förnam hvad som var på färde, blef han häpen och bitter, steg icke af sin häst, utan vände om och sade sig dit aldrig mer vilja komma; men hans moder, som fostrat detta onda, tillika med tvenne hans systrar, öfvertalade honom att blifva kvar öfver natten, hvilket icke bättre aflopp, än då bröllopsfolket var bäst i sin glädje, framsköt den onda andan onda ord, som förbittrade Ebbe, att han hvarken skonade fader eller moder, broder eller systrar, brud eller brudgum, utan alla måste lifvet tillsätta. Hvarföre han då för sitt onda förhållande blef af öfverheten omsmid och fängslad med 3:ne svåra jernband om lifvet, med hvilka han såsom allmosehjon vandrat öfver hela den då bekanta världen, tills desse jernbojor af rost och ålder förtärdes. Han var spädd, att han icke kunde dö förr än han fick höra sin öfverfart sjungas för sig, hvilket också skedde. Som han vandrade kom han in på ett ställe i Råg i Forlanda socken, der Anders Bengtsson nu ibor, der satt en piga på en väf och väfde lärft och sjöng hans dikt. Han gaf sig icke tillkänna. Han gaf, henne några styfver med begäran att sjunga denna sången tillända, hvilket hon också gjorde, som hade den verkan, att när han då utgick ur huset föll det ena jernbandet af honom. När han då vandrade ifrån Råg till Bräcka vid en liten bäck, som rinner deremellan, så föll det andra jernbandet af honom. När han kom till Bräcka, gick han in i stugan, der Börje nu ibor, och om han der had om allmose, vet man icke, dock gaf han tillkänna, att hans förvandling snart var kommande. Han bad, att de skulle besörja hans lekamen till hvila, och att hans grafställe måtte blifva nära invid kyrkodörren, der de in-

kommande sätta fötterna, då de först inträda. När han då gick ur detta huset, och kom i förstugudörren, föll det tredje jernbandet af honom, då han straxt derpå föll ned och antvadtade sin ande i återlösarens händer, och blef efter begäran begravnen vid Gällinge kyrkodörr." På det betydliga afståndet emellan valplatsen Fjäråsbräcka och Gällinge kyrka, har fordom stått en föreningskedja af uppresta bautastenar, ofta 5 å 6 tillsammans. En fornsägen förmåler, att de blifvit uppresta efter de af Frode V:s kämpar, som vid konungens fall drogo sig tillbaka ifrån Bräckan, och stupade under detta återtag, der bautastenarne upprestes. Den sista samling af denna linje med kämpastoder står ännu kvar på en höjd straxt vid Gällinge. Genom ett i denna trakt ännu känt och fordom allmänt sjunget fornvåde, har man sökt bevisning för den ännu bibehållna traditionen, att konung Gorm bott i Gällinge, och ligger jordad i Gällinge högar. En åttionde mil norr om kyrkan vid vägen emellan Gällinge och Fjärås ligger tvenne stenrör, om hvilka man uti pastorsarkivet funnit en gammal och högst besynnerlig anteckning, af följande innehåll: "Under desse stenrör ligger stenade de tvenne förskapade djur efter menniskor, som dräpo den store och fridsamme Konungen, hvars like här i Norden aldrig varit. Hans regementstid var då den dyre Frälsaren Jesus Christus var uppenbarad i köttet, och hans namn var Konung Frode Fredegode. Han var Konung öfver Danmark, Norrige, Sverige, Finland, Wermeland, England, Irland, Polen, Ryssland, Tartariet, Venden, Sachsen och Frankrike. Han blef ihjälstängad af en galen ko. Han trodde, att ingen tjuf fanns i alla hans land. För att bepröfva folkets ärliga förhållande här i Norden, lät han, under en resa genom Halland, hänga ett stycke guld på en grindstolpe, uti det så kallade Dufveled, $\frac{1}{4}$ mil ifrån Torpa by i Fjärås socken, norr ut. Under konungens bortovaro blef guldets bortstulet. När då konungen återkom och guldets var borta, har han för att finna och känna tjufven samman kallat alla menniskor både unga och gamla af begge könen i hela norra Halland, till det stället, der guldets var bortstulet. Under denna samling och förhör kom en förskapad ko med ett horn i pannan, som hade i sällskap en tjur af samma skapnad framrännande, och trängde sig igenom folkhoparne, och stängade ihjel konungen. Sedan detta händt, togo dessa djur till flykten åt Gällinge skog, dit allmogen efterföljt och desse djur ej förr träffat än på nämnde ställe vid Gällinge hallar, och dem der till döds stenat, hvar på sitt ställe, som förut är omnämndt. Vid dessas ändlykt och timade död,ingo desse förskapte djur sin meniskliga skapnad, hvar på de kändes, och var mor och son." Ifrån vidskepelsens tidevarf hafva några bergshällar vid Gällinge erhållit en viss ryktbarhet för de s. k. drakebilder, som der blifvit upptäckte. Man har berättat, att dessa drakebilder voro en afteckning af några skattvårdande drakar, hvilka ifrån Glockareds slätt förföljt en bonde i Rosendahl, som på nyssnämnde sätt gjort

ett anseeligt fynd af nedgräfna skatter. Bonden, förföljd af vidundren, föll på knä, och gjorde i sin ängest löfte om en anseelig gåfva till Olof den Heliges vid Gällinge belägna kyrka, hvarvid de emot bonden i luften sväfvande drakarne härefter störtat emot bergsklipporna, och i fallet gjort de der varande teckningar. Denna tradition har verkat, att S:t Olofs kyrka i längre tider emottog rika gåfvor af lättrogne, efter löften af personer stadde i sjönöd eller annan fara. Ofvansagde teckningar i bergen äro af en sällsynt beskaffenhet, och synas icke hafva varit bestämda för att omsluta någon der tillernad runskrift. De igenfinnas, då man ifrån Rosendahl går vägen till höger åt Förlanda-gränsen. Då man kommit förbi några små hallar, så begynner en bergås, kallad Förlanda ås, hvilken ligger i en sträckning emot Rosendahl och kyrkan; 26 steg ifrån vägen vester ut ligger en emot Rosendahls torfmosse sluttande klippa, och uti denna utvisas den första s. k. drakebilden. Hufvudet ligger i vester, och sluttar ner emot mossen, och stjerten i slutningen af klippan i öster. Han innehar på klippan en rät linje af 9 alnar; men då den mätes uti sin slingformiga figur, är han 25 alnar lång. 95 steg härifrån i sydvestra ändan af det härintill belägna berget ligger en annan dylik figur, *Drakungen*, den är 6 alnar lång. Derifrån 350 steg vid bergåsens norra ända, nära vägen, ligger den största, kallad *Drakinnan*. Hon vänder hufvudet utföre åt jorden och stjerten uppför. Hon innesluter uti rät linje på klippan den betydliga rymden af 15 alnar och hennes slingform är 40 alnar lång. 90 alnar sydost härifrån nära vägen som kommer ifrån Dukatorp, ligger en, som uti sin slingform innehåller 11, och nära härintill en annan, hvars längd på lika sätt afmätt är $7\frac{1}{2}$ alnar. Anmärkningsvärdt är det, att dessa teckningar flerstädes tydligen synas vara naturformationer. Socknen innefattar 22 mtl. med 650 invånare. Dess areal utgör 7,637 tunnland, af hvilka 380 äro sjöar och kärr. Adr. Kongsbacka.

GÄLLINGSÅS, by i Westergöthland. Se: *Lundby*, socken.

GÄLLINGSTAD, en socken, med Grönahög, Tverred, Marbäck och Tinnekumla, belägen i Kinds härad och kontrakt af Elfsborgs län och Göttheborgs stift, $1\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Ulricehamn. Gällstads och Sembs kyrkor sammanbyggdes år 1824 på samma ställe, der Gällstads gamla kyrka stått. Nya kyrkan invigdes s. å. d. 26 Sept. af numera erkebiskopen C. F. af Wingård. Kyrkan, uppförd af sten, med ett vackert torn vid vestra gaveln, är ljus och rymlig. Från landsvägen, som går tätt utmed ringmuren, är upp till tornörrnen anbragt en stentrappa. På kyrkogården hvilat Knut Johansson Hand till Attorp, hvilken stupade mot rikets fiender i slaget vid Svarterå d. 20 Okt. 1565. Den gamla kyrkan uppfyggs år 1731; men på så osäker grund, att detta vållade dess tidiga förfall, och nybyggnad måste företagas. I denna socken märkes: *Intorp*, säteri; *Ronnaveg*, *Björkholmen*, *Möllebä*, *Torebo*, mindre herrgårdar. *Sembs* sec-

ken och by, förenade med Gällstad, tillhörde släkten Tre Rosors grefskap Bogesund. Kyrkans ålder är icke bekant; men dess byggnad och inredning tyckes antyda, att den tillhör de första århundradena efter kristendomens införande i Sverige. Kyrkan qvarstår ännu till murar, tak och fönster och begagnas till sockenmagasin för begge socknarne. Här märkes säteriet: *Toarp* samt *Attorp*, en mindre herrgård. Socken en hör till 1 kl. regala pastorat. Den innefattar 40 $\frac{3}{4}$ mtl. med 1,934 invånare på en areal af 23,698 tunn., af hvilka 2,985 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Gällö skans. Se: *Råfsunds socken*.

Gärande, eller **Gärande heyt** (af *yära*, Isl. *geri*, göra, Lat. *agere*, och *heytt*, otvifvelaktigt det samma, som Fornnyska ordet *heit*, person), var under medeltiden benämningen på skådespelare och kan rättast öfversättas med *aktör*. Ordet *gära* begagnas ännu i många landsorter i stället för *göra*. "*Gurande*" omtalas första gången vid konung Birgers bröllop, då de andra dagen utförde flera lekar. Dessa utgjorde ett slags åskådliga föreställningar af hjeltars och ädla jungfrurs äfventyr, sådana de omtalas i sagorna. I flera landsorter är det ännu sed, att annandagen af ett bröllop firas med skådespel, utförda af "*Gärande*" bland gästerna, hvilka uppträda med målade ansigten, ut- och invända kläder och foretaga allehanda slags gyckel, sjunga, dansa, o. s. v. Om sommartiden utsiras i sådant ändamål ofta en stor oxe, prydd med band och blommor, och på hvars rygg sitter en "*Gärande*" i någon löjlig förklädnad. Framför honom gå musikanter, efteråt flickor och gossar, alla utklädda, och så tågar man omkring i byn, under dans och sång.

Gärder. Under tidernas lopp förvandlades gen-gård (se detta ord) ifrån sin första bestämmelse af sammanskott vid konungarnes besök, till ständig skatt, då gärder eller sammanskott i stället uppkommo vid hvarjehanda tillfällen och behof; och betecknades således med gärder alla extra-ordinarie pålagor, eller hvad vi nu kalla bevilning. Gärder utskrefvos således då konungen färdades igenom landet; vid hans embetsmäns resor uti allmänna ärender; till krigsmagten och garnisoners förplä-gande; till möten och herredagar; till slottens byg-gande och underhållande, o. s. v., och härvid be-stämdes högsta delaktigheten efter bel sättning, eller hvad hvar ofta en skattades vara "fullsädes" uppå. Missbruken med sådana gärders olaga på-läggande lära hafva gått väl långt, emedan de må-ste förbjudas vid straff af lif och gods. Bland gärder omnämnas *landtogs-gården*, *salpeter-gården*, m. fl. (se dessa ord). *Presterskaps-gården* var känd redan på 1500-talet, och utgjordes i början, likt andra gärder, i sammansättningar af 4 till 8 pre-ster. År 1582 antogs, att en gård skulle utgö-ras af den, som i sitt gäll hade 64 bönder, hvil-ken gård bestämdes till 18 daler, hvarmed menas helgårds-bönder, hvadan ock de hemmanen ägång-ne förmedlingar böra afses. Sålunda utgår gården ännu, belöpande sig till 9 öre för hvarje helt gårde-mantal, hvarifrån ingen lägenhet får undan-

tagas, utom ödeshemman, till dess de åter kun-na blifva upptagne. För prebende-gäll och stads-pastorater utgöres ej denna gård. Enligt 74 §. i 1809 års regeringsform kan Kongl. Maj:t, utan rikets ständers föregående bifall, äska gård af Svenska folket, då nemligen krig uppkommit och sammanskott behöfves af födoämnen för krigs-folket under tåg eller marsch, ej då trupp är för-lagd å någon ort, eller eljest under fortsatta krigs-rörelser. Vid denna sålunda lemnade tillåtelse till utskrifvande af gård, gifven i ändamål, att, vid krigets början, då faran kan vara otomordent-ligt stor, och nödiga anstalter till krigets utfö-rande till äfventyrs ej hunnit vidtagas, krigsföre-tagen ej må uppehållas, är tillika det förbehåll gjordt, att gården genast skall med penningar af statsmedlen betalas till de levererande, och det till hälften utöfver markegångspriset å de utskrif-ne varorna, på det nemligen hvarken utskrifnings-rätten må missbrukas, eller den ort öfvermåttan betungas, hvarest utskrifningen måste utgöras.

Gärdesgård är inbegripen under den allmänna stängsel-författningen, hvilken rör fem serskildta klasser af hägnader, nemligen gärdesgård, staket eller plank, hägnader af träd, som brukas i Sve-rige; vidare stengårdar, vattengrafvar, jordvallar och lefvande häckar. Alla dessa olika slags stäng-sel äro fredade för åverkan och deras beskaffen-het bestämd i lagen. Åverkan å gärdesgård straf-fas med böter af olika storlek, allt eftersom ska-dan skett af ondska och öfverdåd eller af våda, och allt som gädesgården blifvit förstörd eller blott skadad genom nedbrytande af störar; hvarjemte skadan bör ersättas. Gärdesgård bör vara 2 al-nar hög och hafva 2 alnars rum emellan hvarje par stör. Huruvida gärdesgårdar eller annan stäng-sel skall användas beror på olika orters seder, tillgång på gärdsel, o. dyl.

Gärds, ett härad i Christianstads län, kallas i vårt Göthiska språk Gejers-hundari. Det innefat-tar 19 socknar, nemligen: Träne, Djurröd, Vestra och Östra Wram, Efveröd, Sönnarslöf, Huaröd, Svensköp, Hörröd, Maglehem, Widtsköffe, Degberga, Köpinge, Lyngsjö, Asum, Skepparslöf, Esp-hult, Linneröd och Wä. Marken är i allmänhet jemn med få eller obetydliga höjder; jordmänen omvexlande; men i allmänhet bördig, så att sä-desodling och boskapsskötsel utgöra inbyggarnes förnämsta näringsfång. I de flesta socknar finnes skog till husbehof; men somliga sakna den helt och hållet. Häradet består af 356 $\frac{3}{4}$ mtl. med 18,129 invånare på en areal af 135,639 tunn., af hvilka 4,012 äro sjöar och kärr. Största strömmen är *Helge*, hvilken utgör en del af landets östra gräns-skilnad. De märkligaste ställena äro *Mallesholm* och *Widtsköffe*. I förening med Albo och Willands hära-der, utgör detta härad en domsaga och ett fögderi. **Gärds** kontrakt hör till Lunds stift, och innefat-tar samma socknar som Gärds härad, med undan-tag af Wä socken, som hör till Willands kontrakt. Gärds kontrakt består af 9 pastorat, af hvilka 7 äro regala, 1 altern. reg. och patr. samt 1 patro-nelt, med tillsammans 17,554 invånare.

Gärdejön, Nedre, eller Järdejö, by i Rättviks socken af Dalarne. Här vistades Gustaf Eriksson någon tid i en källare, för att dölja sig för Danskarnes efterspaningar.

Gärdejösa, en socken med Bredsättra, belägen på Öland i Runstens härad, Ölands norra Mot och kontrakt af Kalmar län och stift, $3\frac{1}{2}$ mil från Kalmar, 2 mil S.O. från Borgholm. Kyrkan, af sten, är rymlig och vacker. I socknen märkes: *Galltorp*, 1 mtl. säteri, det enda på ön, är vackert, har utmärkt ek- och björkskog, samt trädgård. Runstenar, griftbällar och bautastenar finnas här på flere ställen. *Krossekärns* källa, med svagt mineralvatten, är ock belägen här. Socknen hör till 1 kl. regala pastorat. Den innefattar $47\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,536 invånare. Dess areal utgör 10,761 tunnland, af hvilka endast 15 äro sjöar och kärr. Adr. Borgholm.

Gärdsmyg, tummeliten (Troglodytes Europæus), en fogel hörande till fåglarnes ordning, af 4 tumms längd; ofvan mörkbrun, med smala, svarta tvärlinjer på rygg, öfvergump och stjärt; hvita och bruna fläckar, omväxla på de yttre vingpennorna; honans teckningar mindre tydliga. Den förekommer i alla landskap, från Skåne till Lappland, vistas om sommaren i skogarne, om hösten och vintern i trädgårdar, der han kvarblifver till våren, är munter och liflig, samt sjunger både vinter och sommar. Sången är stark och vacker med flere afväxlande strofer; locktonen är ett starkt: "zrr, zrr, zezzerer." Äggen äro små, runda, hvita, med rödaktiga prickar, hvilka sitta omkring tjockändan, och läggas 7—8 i ett konstrikt näste byggt i risbogar, emellan trädrötter, uti ihåliga träd o. dyl. Födoämnen bestå af insekter, maskar och larver, äfvensom af fläderbär.

Gärdsrum (Gellersrum), en socken, hör till 3 kl. konsist. pastorat och är belägen i Norra Tjusts härad och kontrakt af Kalmar län och Linköpings stift, $6\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Westervik. Kyrkan, af sten, är ganska gammal; den är senare tillbyggd af träd. I socknen märkes: *Qvistrum*, 1 mtl. säteri, åbyggnaden är gammal och af träd; här är garfveri. Säteriet har tillhört släktene Renter, Leyonsköld, Rosenstjerna, Sinclair; äges nu af frih. J. C. Adelsvärd. *Forsenström*, jernbruk (se detta ord); *Cedersholm*, pappersbruk, anlagdt år 1805, med ett tillverkningsvärde af omkring 6,000 R:dr. Socknen innefattar $27\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,821 invånare på en areal af 30,711 tunnland, af hvilka 3,950 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping, Åtvidaberg.

Gärffelt, Thomas, hette förut *Jerve*, och tjente sig upp under 30-åriga kriget från simpel soldat till öfverste-löjtnant. Adlades såsom sådan år 1643, då han antog ifrågavarande namn. Blef år 1647 öfverste för det Mälpeska fotfolket. År 1657 blef han dömd till döden, för det våld han begått mot en barnsängsbustru; men benåddes med fyra års landsflykt för sina krigiska bragder, jemte de många och svåra sår han erhållit i kronans tjenst. Återkommen härifrån, blef han år 1661 kommandant och följande året öfver-kommandant i

Kalmar. Krigsråd år 1668. Skref sig då, efter tidens sed, till "Gärffeltshoff, Sävia, Hammarby och Ölunda." Hans son,

Gärffelt, Carl Albrekt, tjente sig äfven på 13 år upp från soldat till öfverste-löjtnant, hvilket han blef år 1676. Följande året insattes han i fängelse, för det att han underskrifvit Landskronas kapitulation; men ställdes snart åter på fri fot, och blef sex veckor senare, d. 28 Jan. 1678, öfverste för Skånska regementet till fot.

Gärsmås säteri, 6 mtl., beläget i Östra Herrestads socken af Christianstads län, kallades förut *Gårds*, och såges vara uppbyggt af en Dansk öfverste-löjtnant Falck Lycke. Det har sedermera tillhört släkten Rantzow, tillföll derefter kronan och ägdes sedermera af släktene Ebeltost, Adlersten och v. Lindenstedt, m. fl. Det är väl bebyggt. Härunder lyda 22 mtl. samt 14 torp. Norr om gården finnas lemmingar efter en kyrka.

Gälsjö, ett jernbruk i Norbergs socken af Westmanlands län, uppbyggt år 1658, har 2 härdar och 1,200 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatten utgöres med 12 skepp:d. Ilär idkas äfven redskapssmide för Norbergs grufvas behof. Bruket skeppar på Stockholm och äges af P. Tottie. Smidesstämpeln visar ett G.

Gästabad. Dessa firades i det gamla Norden med stor högtidlighet. Vid de stora offringarne höllos beständigt gillen. Tempelbyggnaderna voro af en utomordentlig storlek, emedan hela landsortens menighet samlades derstädes, ej blott för offring, utan äfven för festliga samkväm. Deremellan höllos bröllops-gillen, arf- eller graf-öl, och andra enskildta gästabad. De största bland dessa voro då konungen reste omkring i landet på *veitsla*, och i vissa dagar undfågnades af de förnämsta och rikaste inom hvarje landskap. Dertill uppbyggdes ofta mycket stora gästabadssalar, och alla förnämligare män i nejden inbjödos. Så gästade Åke Bonde i Wermland Nordens tvenne konungar på en gång, och Olof Hoskuldson, höfding i Dalarne, lät till ett dylikt tillfälle uppföra en sal för mer än 900 gäster, sirad med upphöjdt hildbuggeriverk, hvilket föreställde uppträden ur den Nordiska gudaläran. Vid gästabadet samlade sig alla gäster i den stora salen; öfverst i *hög-bänk* satte sig konungen eller den förnämsta personen, och midt emot honom, vid salens nedre ända, den som var honom närmast i ära. De öfrige togo plats omkring bordet, hvar efter sitt anseende; stundom bestämdes platserna genom lottning. På läckerheter i mat satte ej våra förfäder synnerligt värde, ty hästkött var deras förnämsta spis; men dryck måste till ymnighet finnas vid ett gästabad i Norden. Det stora mjödkaret, som räckte upp till andra våningen, hvori en Svensk konung drunknade, kan lemna ett begrepp härom. Kring bordet gick man ifrån man hornet eller bågaren, hvilken ifylldes ur *bollan*, en stor rund skål af träd, liknande vår *bål*, eller ur *karet*. Alla dessa kärl voro gemenligen beslagne med guld eller silfver, och räknades till husets dyrbar-

heter (*gersimar*). De vanligaste drycker voro *must*, pressad af frukter; *æst*, brygdt af säd; och *vis*, hvilket hemtades från fremmande land; men främst i bruk och anseende var *mjödet*. Detta var den Nordiske kämpens älsklingsdryck, och skulle en gång drickas i Walhall vid gudarnes bord. Med det mjödfyllda hornet i ena handen och den andra på hufvudet af Freja heliga galt, som vid alla högtidligare tillfällen inbars på bordet, gjordes löftet om manliga bragder och djerfva äfventyr. Med hornet helsades den ankommande gästen, derur dracks gudarnes och aflides fränders minne, och deri gjöto männen sitt blod, innan de tömde det på ett evigt fostbrödra-förbund. Oåtskiljaktig från ett Nordiskt gästbud var sagan och sången. Därför var äfven skalden högt ärad och hade sin plats antingen vid konungens sida, eller i högbanken midt emot honom. Qvinnornaingo ej alltid deltaga i gästbudet, likväl frambars ofta hornet af husets dotter, som kredensade det åt den förnämsta gästen. I Walhall frambares det ständigt åt de tappre Einheriar af mör, som heta Walkyrior. Om aftonen var sed, att två och två, en man och en qvinnas, sutto bredvid hvarandra och tillsamman tömde en bägare. Detta kallades att dricka *toemänning*; men vapenbröder skiljde sig aldrig åt, utan sutto tillsamman i en krets och drucko. Stundom anställdes kappdrickande, så att man drack tvenne horn å rad hvar gång. För bästa karlen ansågs den, som då kunde dricka den andra af bänken. Stundom hölls äfven vad, hvem som kunde dricka bäst. I Orvar Odds saga berättas, att tvenne guldringar, om en mark hvardera, dervid utlades å ena sidan, och den andra parten satte deremot sitt hufvud.

Gästa hos räfvem, eller gästa räfvem, är ett uttryck, som begagnas af Lapparne och hvarmed de beteckna, när någon ej hinna fram dit han ernat sig, utan måste stanna ute i skogen öfver natten. "Akta dig, att du ej kommer att bli gäst hos räfvem", heter det ofta, då någon begifver sig ut på resa.

Gästepennningar kallades under medeltiden den afgift, som af fremmande köpmän betalades i städerna, åtminstone i Stockholm, ty i de andra städerna torde den föga hafva förekommit. Dessa hette nemligen gäster, i motsats emot infödde köpmän. Afgiften tveskiftades emellan konungen och staden.

Gästgifveri. Då konung Magnus Ladulås förbjöd den gamla våldgästningen, befallde han inrättandet af s. k. *tavernerier* eller härbergen för vägfaran. Derifrån härleder sig gästgifveri-inrättningen. Före denna tid funnos inga andra anstalter till resandes bekvämlighet, än dem som gästfriheten erhöjld eller våldet utkräfd. I samma mån olikheten menniskorna emellan blifvit större, och en mäktig aristokrati började uppkomma, missbrukades styrkan. De mäktige drogo beväpnade genom landet, i talrika följen, och utkräfd gästning på röfvaressätt. Å andra sidan blef den gamla gästfriheten mindre, då enkelheten i seder lemnade rum för ett konstigare samhällsskick. Tavernerierna

blefve en laglig börda för allmogen, i stället för elagliga utplundringar. Det är icke möjligt att utreda, haru mycket denna inrättning verkade för säkerhet och ordning. Så länge de store höllo krigareföljen på sina befästade gårdar och med dessa drogo genom landet, var freden icke säker. Sederna öfverröstade lagen och den mäktige blef ofta strafflös. Emellertid fanns den grundsatsen i lagarne, att resande borde emottagas emot betalning; men deremot allt öfvervåld bestraffas. Taverneriernas upprätthållande ålåg allmogen; men icke adelns gårdar. Att dessa befridades från en sådan skyldighet var ibland de privilegier, dem adeln förvärfvade sig. Utom gästgifveri-skjutsen för resandes fortkomst, finnes en särskild börda i den s. k. kungs- och krono-skjutsen, vid konungens resor och vissa forslor för kronans räkning. Ibland de eftergifter af privilegier, som ridderskapet och adeln gjorde vid statsvälvaingen 1809, var också uppoffringen af detta ståndes frihet från krono-skjuts. Hela skjutsväsendet har ofta blifvit öfverklagadt såsom ett tryckande onus för jordbruket, enär bonden fått spänna sin häst från ploget för att skicka den i skjuts, då bud kommit från gästgifvergården, och mången gång häst och karl blifvit uppehållne dygnet om på hållet. Å andra sidan har dock äfven mången fattig landman med nöje begagnat detta tillfälle, att förskaffa sig om äfven en obetydlig kontant inkomst. Genom en kongl. förordning år 1844 har hela skjutsväsendet blifvit förändradt, i det konungen anbefallt upprättandet af entreprenader, så snart någon vederhäftig person erbjudit sig, att, såsom entreprenör, bestrida skjutsen. Derved har äfven blifvit förenad skjutslegans förhöjning från 16 till 24 sk. Biko milen på landsbygden och motsvarande tillökning i städerna, hvilka af ålder brukat uppbåra större skjutslega.

Gästning. Det gamla *Veitsla* var en af de forna Nordiska konungarnes rättigheter. Den bestod deruti, att konungen under vintrarne drog omkring till de förnämste odalmännen i sitt rike, hvilka voro förbundne, att en viss tid förplåga honom och hans hofmän. Likväl synes denna sed mera hafva tillhört Norrige än Sverige. Den varade åtminstone längre i det förre riket.

Gästning eller rättare våldgästning var i gamla barbariska tider det sätt, hvarpå resande erhöillo förplågnings och kvarter. I det äldsta, enkla samhällsskicket var gästfriheten en af beligastepligter, och det ansågs för en skyldighet att ej efterfråga den resandes namn, för att ej oförmodadt upptäcka, att man härbergerade en fiende, hvilken blodshämndens pligt bjöd att förfölja; men gästfriheten deremot att emottaga och bemöta väl. Sedan kristendomen upplöst det gamla samhällsskicket, och nya stånd uppkommit i staten, minskades, å ena sidan, den enkla gästfriheten, och å den andra framträdde ett förtryckande våld. Då uppstod klagan öfver våldgästning, och Magnus Ladulås befallde inrättandet af tavernerier. Derjemte började lagstiftningen bestämma, med haru stort följ hvar och en, efter olika stånd och vär-

dighet, ägde att resa. Klagomål öfver våldgästningen fortforo likväl ännu mycket länge. Gustaf I utfärdade en stadga derom år 1541, och ännu under Gustaf II Adolfs tid var den gamla seden ej alldeles bortlagd, ehuru den då utgjorde ett undantag, hvilken blef allt mera sällsynt från den allmänna lagbundna ordningen.

Gästare, en stor by af 11½ hemman i Frösthults socken af Upland. Här skall i fornda tider varit en stad, hvarefter ännu tecken af hus och stenlagda gator synas. Trenne hemman i byn kallas ännu Hofgården.

Göddelöf, beläget i Torna härad af Malmöhus län, 1½ mil S.O. från Lund, annex till Lungby i Bara härad. Här märkes: säteriet *Björnstorp*, 5½ mtl. frälse, tillhör kommandören frih. Gustaf Gyllenkrook, såsom fideikommiss gemensamt med *Spens-torps* gård i Odarslöfs socken af detta härad för släkten Gyllenkrook; är utmärkt väl beläget och bebyggt, med stor, rymlig och stenmurad ladugård. Utem en väl anlagd och prydd trädgård finnas vid denna egendom med ovanlig kostnad anlagde och stor sorgfällighet vårdade betydliga planteringar. Ägaren har gjort stora uppoffringar för samlingar i naturalhistorien, och synnerligen ornithologien, samt äger en stor och vacker samling af in- och utländska foglar, jemte en del andra djur. Socken innefattar 20 mtl. med 590 invånare på en areal af 4,166 tunn., af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Gödestad, annex till Hunestad, beläget i Himble härad af Hallands län, ¼ mil N.O. från Warberg. Socken utgör i allmänhet en bergsbygd; men har till en del sankt kärrängar. Icke långt ifrån kyrkan flyter Himble-ån, och uppdrager med sitt slingrande lopp å ena sidan gränsen emellan Grimethon och Gödestad, och å andra sidan emellan Hunestad och Gödestad. I denna socken har varit upprest en af Hallands högsta stenvårdar, den öfver 10 alnar långa *Stummetenen* eller *Göthriks-stenen*. Vården syntes då på betydligt afstånd; men den föll omkull år 1815 och afbröts under fallet på flere ställen. Att döma af den plats den innehade på en ättehö, kallad konung Göthriks hö, var den en ättehäll; men det torde hända, att denna stenvård varit begagnad som skyddspelare. Den icke långt härifrån belägna och på "källornas dag", midsommarsafton, icke förgätna *Göthriks* eller *Göthars* källa samlar hvarje år förenämnde dag omkring sitt svalkande vatten stora hopar af bygdens ungdom. Här egnades stunder åt nöjet, det vidskepliga förtroendet för källans underkurer offrade här sin skärf, och liksom vid en marknad, insunno sig här krögare och bagare ifrån det ¼ mil härifrån belägna Warberg. En idavallur eller domkrets, belägen helt nära intill Göthriksbö, men uti Grimethons socken, har äfven fått namn efter Göthrik, och har kallats Göthriksting. Det var här, som grefve Jakob af Halland, i trettonde århundradet, midt under lagskipningen lät fångsla Kjeld Båt, för det denne här talade i den lidande allmänhetens namn, och yrkade vad under konungen emot grefvens våld; här som den uti Himble, Fau-

ris och Wiske härader ströfvande Arvid Bengtsson, tillika med 10 i hans såld varande våldverkare, blefvo träffade af hämmen och afslafvade. — Socken innefattar 16½ mtl. och har 315 invånare på en areal af 1,319 tunn., af hvilka 220 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Göhle, en läkare-släkt, hvaraf läkare-historien förvarar icke mindre än fem namn. Stamfadern var *Johan Peter Göhle*, född i Vogtland år 1693, kom omkring år 1720 till Sverige, blef regements-läkare först vid Kymmenegårds regemente och sedan vid Östgötha infanteri. Död år 1753. Af hans söner blef *Johan Daniel* hans efterträdare, hvilken dog, vid 74 års ålder, i Wadstena år 1797, såsom titulerad assessor, och *Israel*, provincial-läkare i Kymmenegårds län, som dog i Lovisa 1779, i en ålder af 44 år. Af sonsönerne, söner till *Johan Daniel*, blef den äldste, *Johan Magnus*, kirurgie-magister och död vid 33 års ålder i Östergöthland, samt *Olof Peter*, född år 1769, en utmärkt skicklig läkare och kirurg, gjorde tjenst under 1788—1790 årens Finska krig, under fälttåget mot Norrige år 1808, vid expeditionen till Ratan och 1813 i Tyskland, der han afled d. 18 Dec. vid Lindau, 44 år gammal. Hans embetsberättelser om Linköpings lasarett äro i utdrag tryckta i tidskriften *Läkaren* och *Naturforskaren*.

Göinge, *Vestra* och *Östra*, tvenne härader i Christianstads län, kallas i äldre handlingar *Gydinge*, *Göttinge* och *Gjödinge*, och förmenas hafva fått sitt namn deraf, att en gammal Göthisk folkstam byggt och bott derstädes allt intill våra tider, hvilket folkets krigiska lynne, styrka och förstånd, mångfaldiga minnesmärken från forntiden, plägseder och lefnadssätt noggsamt bevittna. *Vestra Göinge* innefattar 24 socknar: Önestad, Winslöv, Näbänge, Mellby, Tjörnarp, Brönnestad, Mattered, Finja, Hörja, Röke, Torup, Wankifva, Ignaberga, Åkarp, Wittsjö, Wisseltofta, Wirum, Stoby, Sandby, Sörby, Gumlösa, Farstorp och Häglinge, hvilka tillsammans bestå af 511½ mtl. och hafva 23,792 invånare. *Östra Göinge* innefattar 18 socknar: Håstveda, Broby, Emitslöf, Glimåkra, Örkened, Ousby, Loushult, Hjersås, Knislinge, Qviinge, Gryt, Färlöf och Strö, utgörande tillsammans 367½ mtl. med 20,637 invånare. Spannmålsodling, boskapskötsel och skogsbygge utgöra inbyggarnes förnämsta näringsfång, och i de nejder, som hafva ymniga bok- och ekskogar, utgör äfven pottaskebränning en betydlig binäring. Salspeter-kokning var fordom en ganska lönsame binäring härstädes, hvarsföre den också bedrefs temligen betydligt. Under loppet af de senare åren har tillverkningen deremot varit högst obetydlig. Skälet härtill är vedens dyrhet, och det låga lösningspris kronan erbjudit för varan. Då rikets ständer beviljade förlagslån, så väl för salspeterladers uppförande som anskaffandet af panner, gaf detta en stor del hemmansägare anledning att söka dessa lån. Det var en ny källa att få penninge-förskottet, hvilka kunde till en del afhjelpa penningebehoven. Då anslaget, som fick utläsas för hela landet, endast

utgjorde 100,000 R:dr, sträckte dessa tvenne häraders länsökande likväl sina anspråk ungefärligen till denna summa. Härigenom vanns den öfvertygelsen, att länen voro bufvudsak och salpeterkokningen bisak. Sedan kronans lösningspris nu blifvit förhöjdt, torde näringen åter kunna blifva lönande. Inom hvartdera häradet finnes en brandstods-förening. Största insjöarne äro: *Finjasjön, Immalen, Lursjön, Ousbysjön, Tydingesjön, Wiltajön och Örsjön*. Märkligaste säterierne äro: *Araslöf, Hofdala, Maglö, Wanäs och Sinklersholm*. Dessa härader utgöra en domsaga och ett fögderi. Deras areal innefattar 512,542 tunn. af hvilka 24,013 äro sjöar och kärr.

Göinge, Vestra och Östra, 2:ne kontrakter af Lunds stift i Christianstads län. Det förra innefattar samma socknar som vestra Göinge härad, utom Farstorp och Häglinge, eller 11 pastorater, hvaraf 8 äro regala, 2 altern. reg. och patr., samt 1 patronelt. Detta kontrakts folkmängd utgör 22,168 personer. Östra Göinge kontrakt innefattar samma socknar som östra häradet samt Fars-torps socken, och består af 7 pastorat, af hvilka 5 äro regala, 1 altern. reg. och patr., samt 1 patronelt. Folkmängden utgör här 22,069 personer.

Göjemånad. Vid kristendomens och den dermed följande Latinska tidräkningens införande i Norden, försvunno, till största delen, de gamla benämningarne på månaderna. Likväl återstå ännu några, hvilka sättas jemte de Latinska namnen, nemligen: Thorsmånad, Göjemånad, Skördemånad och Höst-månad. Göjemånad börjades omkring d. 19 Jan., vid höknatten, och räckte i 30 dagar. Derunder inföll den bedniska julen. Göjemånad har sitt namn af Thors dotter Goa eller Göja, hvilken hörde till en för-Odensk gudadyrkan. Goa var, hvad Frigg blef genom en senare dyrkan, jordens gudinna, hvarest Thor var solens gud. Hon kallades Disa, eller företrädesvis gudinnan, och hennes fest firades i Februari månad vid det stora *Disa-tinget* i Upsala, hvaraf den marknad, hvilken ännu hålles på samma ställe och vid samma tid, kallas *Distingen*. Ofvannämnde offerfest firades för god ärs-växt eller jordens fruktbarhet, hvarvid offrades djur och trälar. En gång blef till och med en Svea-konung, Domalder, derstädes offrad till gudinnans blikande. Goas dyrkan i Norden är för öfrigt föga känd. Måbända sammanhänger den med den forn-Thrakiska mythen om *gaia*, jorden, och med det Indiska *go*, ett namn både på *jorden* (Gr. *gá*) och *kon*, under hvilken bild Hinduerne ännu dyrka jorden. I samma mening tillbådo Egyptierne oxen, och kanske var denne äfven i Norden en bild af Thor, Tyr (ett af Odens namn äfven), *Tjur, Taur-us*. Derför finner man bilder af Tyr eller Oden med horn. Till Goa hör sagan om drottning Disa, som ifrån Wänngarn intågade i Sigluna, eller enligt andra berättelser i Upsala.

Gök (*Cuculus canorus*), en till klättrarnes ordning hörande fogel, af 14 tums längd, med gula ben, bröstet och magen hvita med svartaktiga tvärvågor, stjerten lång; rygg och öfriga kroppsdelar blått askgrå; omvexlar stundom ända till rödbrunt,

då han kallas *rödbruna göken*. Ungarne äro mörk-grå på ryggen. Förekommer öfverallt i riket, dock aldrig i mängd, och alltid ensam eller på sin höjd parvis, såsom flyttfogel, anländer hit i slutet af April eller början af Maj, och återvänder om hösten till sydligare länder. Han har tre olika läten, neml. det vanliga, allmänt kända "*kucku*", hvilket ofta upprepas och som är den lockton hvarmed hannen kallar honan, hvilken svarar med ett låte, liknande "*plütt-plütt-plütt*", hvarest han jagar honan bland trädtopparne, med ett under flykten nästan skrattande "*ko-ko-schaschascha*". Efter parningens slut, omkring medlet af Juli, upphör göken hos oss att gala, och derföre tror allmogen på flera ställen, att det sker af sorg, då han ser första höstacken. Dess fortplantningssätt företer det högst märkvärdiga, att honan aldrig tillreder något eget bo, utan lägger sina ägg, hvilka äro ganska små, hvitgulaktiga eller stötande i blått eller olivgrönt, samt grå- eller brunfläckiga, hvar för sig uti någon mindre insektätande fogels näste, hvarest det rufvas af dessa foglar, och ungen, sedan den blifvit utkläckt, uttränger de ungar, som egentligen tillhöra boet, hvarest han af fosterföräldrarnes vårdas med största ömhet, så att de ofta helt och hållet utmatta sig, eller till och med dö af möda, för att kunna skaffa föda åt den glupska gästen, om de ej, såsom stundom är händelsen, erhålla hjälp af andra foglar. Detta förhållande är orsaken till den temligen allmänna föreställningen att göken, då han blifvit större, dödar sin fostermoder, hvilket dock är ogrundadt, likasom den, att han skall förvandlas till hök, grundande sig på den likhet, som han på något afstånd synes äga med sparfhöken. Föde-ämnena utgöras egentligen af larver, isynnerhet de starkt hårbevuxna, hvaraf han förtär en stor mängd dagligen, ty han är ganska glupsk, och i följd af dess förtärande är hans mage oftast luden på insidan, af de derpå afsatta håren efter larverne, isynnerhet af *Phalena caja*. — Gökungens glupskhet, jemte förutsättningen, att han sjelf dödats den oftast af mödan vid hans uppfödande döda fostermodern, har gifvit anledning till det bekanta uttrycket: "*en otacksam gök*", hvilket redan var gängse hos Romarne. Enligt en gammal hos allmogen ierotad tro, skall göken, när han första gången höres gala, hafva sina bestämda bemärkelser. I detta hänseende märkes att: Öster-gök är tröste-gök; vester-gök är bästa gök; norr-gök är sorg-gök och sør-gök är smör-gök. Så fråga ock flickorna, då de om våren först få höra gökens rop:

Gök, gök på qvist!

Säg mig visst,

Hur många år

Jag ogift går? (eller)

Göker grå!

Säg mig då,

Uppå qvist,

Sannt och visst,

Hur många år

Jag ogift går?

hvarest de räkna ropen, de der skola utmärka antalet år. Men på det att åren ej måtte bli för många, har man antagit, att göken, om han ropar mer än tio gånger, kommit, såsom de säga,

på galen qvist, då de icke tro honom. I Jemtland måste göken gala vid hvart rim, om han annars skall kunna spå sannt och sitta på rätt qvist. Af gökens rop första gången får man ock veta sitt dödsår. — Crælius omtalar, i sin beskrifning om Tunalän, m. m., sid. 85, den folktron, att om man får tillfälle att tre gånger samna om det träd, hvori göken sitter och gal, skall hafvande qvinna blifva förlöst, i fall man derefter omfamnar henne, eller knyter om henne sitt strumpeband. — "När göken gal på bar qvist", d. v. s. innan löf utslagit, tror man att missväxt inträffar.

Gökdagen är en benämning, som allmogen i vissa trakter af östra Sverige gifver d. 29 April, på grund deraf, att göken oftast plägar låta höra sig första gången denna dag. Den är belemnad på runstafven med en sådan fogel.

Gökdrädd säges den blifva, hvilken får höra göken på fastande mage. Detta anses såsom mindre lyckligt förebud, isynnerhet för ogifta qvinnor, som hafva en älskare i hågen. För öfrigt anses göken såsom en ominös fogel, hvilken, i likhet med storken, m. fl. skyddas af en vidskeplig vördnad. *Gökrakt* utmärker, för hvarje enskildt person, det väderstreck, hvarifrån denna fogel låter honom höra sitt första rop om våren.

Göken sitter på kyrkotak. En folklek, upptecknad i Östergötland. Utföres sålunda: En karl och ett fruntimmer dansa om och sjunga: "Göken sitter på kyrkotak, Och orkar så litet gala! Lyster ungersven (jungfrun) i dansen gå, Så ska vi honom (henne) i handen ta, Och rycka honom (henne) af sätet." Vid orden: "Lyster ungersven (jungfrun) i dansen gå", m. m., beger sig karlen, som nu är förstyrrare i leken, till en annan karl, helsar honom med: "Guds fred, Gud signe, Jöns Andersson!" och tager (upp) honom; hvarefter alla tre dansa om, under sång: "Göken sitter på kyrkotak", m. m. Sedan uppbyder förstyrrarne ett fruntimmer, begagnar dervid ett qvinnonamn, och förenar henne med de förra. Omdansningen förnyas, med senast nämnde sång. På detta sätt uppbydes, vexelvis, en karl och ett fruntimmer, med ofbrutet iakttagande af uppbydningens orden och omdansningen under sång. Härvid bör förstyrraren alltid ställa den senast upptagne till venster om sig uti ringen, så att han har högra handen fri till uppbydning. När denna är slutad börjar afskedstagandet. Förstyrraren öppnar ringen till en rad, eller halfcirkel och begynner: "Och skall vi nu mista Vår ärlige man, Jöns Andersson? Så faren nu väl, Jöns Andersson, Med pick och med pack (Med falskhet och med snack!) Så faren nu väl, Jöns Andersson!" Förstyrraren, med sitt par, går till närmast stående par, fattar karlens händer, stampar med fötterna och ger honom ett handslag vid orden: "Så faren nu väl, Jöns Andersson!" Derefter flyttar han sig till närmaste fruntimmer, tager afsked af henne på samma sätt, hvarunder hans par, likaså, tar afsked af den karlen, som förstyrraren nyss lemnat. Sålunda fortgår det till dess förstyrrar-paret (första paret) tagit afsked af hela raden. Så snart andra

paret fått utrymme till en lika rörelse, börjar det sitt afskedstagande på samma sätt, och följas af alla de öfriga, efter lika regel. (Om melodien till orden, se: *Arwidssons Svenska Fornsånger*, Del. III.)

Gökhem, en socken, med Marka och Sörby, belägen i Wilske härad af Skaraborgs län, Winköls kontrakt af Skara stift, $\frac{3}{4}$ mil V. från Falköping. Kyrkan, byggd af sten, med fasta murar och hvalf, är från katolska tiden; en utbyggnad derå har fordom haft namn af jungfru Marias chor, der hennes bild af träd, varit upprest på ett litet sten-altare. I socknen märkas: *Redberga*, 2 mtl. säteri, har anseelig trädgård, äges af kammar-rådet S. L. Theorell. *Lundagården*, 1 mtl. säteri, på slutningen af Mösseberg, äges af rådmannen i Falköping herr Wetterbom och enkefru Hammarstrand. *Storegården*, blef år 1391 gifven till Gudhems kloster, af fru Ingeborg Amundadotter. *Mösseberg*, ligger till hälften i Gudhems och till hälften i Wilske härad, på alla sidor omgifvet af Gökhems, Klefva, Gudhems samt Falköpings församlingar. Berget är $\frac{1}{2}$ mil långt och lika bredt, enligt de s. k. vapenhallar, och en på gränsen af Gökhem år 1690 upprest sten; omkretsen är 2 mil. På berget finnas stora marker bevuxna med enbuskar och hög ljung, samt äfven betydliga mossar. Ofantliga hällar och branta klippor, uppstaplade likt höga pelare, göra uppgången på de flesta ställen omöjlig. På berget finnes en liten sjö, hvars botten är betäckt med rötter. *Odens kulle*, $\frac{1}{4}$ mil från Mösseberg, är hög, kal och slät; men icke vidsträckt. Den har tvenne afsättningar, *Piggen* och *Kronan*. Fordom skall man här hafva dyrkat Oden, och i pest-tider äfven haft begravningsplats derstädes. *Hålöga kulle*, till skapnad och höjd liknande högarna vid Gamla Upsala. Öfverst är en rund vid grop af en manslängds djup, hvartill är uppgång på den mindre branta sidan af Mösseberg. Man förmodar att den derföre blifvit nyttjad till forskansning. Kullen ligger $\frac{1}{8}$ mil i vester nedanför Mössebergs södra udde; $\frac{1}{4}$ mil derifrån i norr står en annan kulle, som äfven har en urhållkning, och likaså *Bjorkhögs kullen*, vidare i norr. Domarsäten finnes här på flere ställen. På *Åsleberg*, skall fordom varit en kyrka eller kloster. Jättestugornas anträffas ofvanpå *Skårsheden*, der den så kallade Markusbäcken, kommande från en källa vid Hålöga gård, om sommaren osynlig, om våren starkt flödande af snövattnen, bildat hålör i gråberget, samt en grotta till hvilken man kommer genom Disakärret. Flera källor finnas i församlingen, såsom *Dälaren* eller *Böakällan*, *Stärkelsekällan* och *Stallen*. *S:t Liverskällan*, är en offerkälla, hvilken, enligt fornsägen, uppsprungit i följd af fylkeskonungen Livers bön, då han med sina krigare var plågad af törst. *S:t Magni källa* är en annan, och vid Sörby en tredje offerkälla. Invid Stommen Öfverkyrke, skall fordom stått en kyrka eller klosterbyggnad, kallad *Ödekyrkan*, efter hvilken man i senare tider funnit lemningar. På en slätt ofvanför Nycklemossen, har varit begravningsplats och på Ilamreslätt skall fordom funnits ett

slott. Vid Stora Lexberg är en mineralkälla. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den inbefattar 34½ mtl. och har 844 invånare, på en areal af 6,225 tunal., af hvilka 60 äro sjöar och kärr. Adr. Falköping.

Göksholm, ett gammalt herregods och ett af de största i Nerike, 3¼ mtl. säteri, utom underlydande hemman, beläget vid Hjelmaren i Stora Mellösa socken, 2½ mil från Örebro. Ägare här till hafva varit: år 1297 drotset Abjörn Sixtenson (Sparre), sedan släakterne Svantepolk, hertig af Refle, riddaren Benediktsson, och efter åtskilliga omskiften omsider riddaren Bengt Stenarson Natt och Dag, samt dess son Måns Bengtsson, den store Engelbrekts baneman. Sedan Engelbrekt på förrådiskt sätt der blifvit mördad och ryktet derom utspridde sig, samlades hans svenner, jemte allmogeen, för att förstöra Göksholm. De kringrändde det på alla sidor, sköflade allt hvad der fanns, och tände sedan eld på husen och allt som kunde brinna. Endast fästet eller tornet bredvid gården, bygd med stenmurar, undslapp förödelsen. Godset tillhörde sedan släkterna: Axelsson, Bjelkenstjerna, Fleming, Sparre, Lagerberg, Tersmeden och v. Rehausen.

Göktyta, göktita (*Jynx torquilla*), en till klättarnes ordning hörande fogel af 7 tum långd, gräspräcklig, med ett mörkt ojemnt band från nacken till ryggen, under hvitaktig, med tvärgående svarta linjer på bröstet, och små treuddiga glesa fläckar på magen, näbb och ben olivbruna, tungan liknande hackspettarnes. Han förekommer, såsom flyttfogel, i alla rikets landskaper, så väl i barr- som löfskogar, och är utmärkt genom en egen besynnerlig vana, neml. att förlänga halsen, vrida hufvudet, så att det kommer att ligga bak på ryggen och vända ut och in på ögonen. Han slingrar sig som en orm, och dess grå färg med det svarta längs gående bandet ger honom äfven någon likhet med huggormen. Äggen äro 7 linjer långa och 5½ linjer tjocka, hvita, rundaktiga, glänsande och läggas 7—10 på en bale af mossor, hår och ull i något hål på ett nåd, hvilket fogeln dock ej sjelf hackat. Födoämnen bestå af myror och insektlarver, som han uppsöker på träden, och genom hvars förtärande han gagnar skogen. Köttet är om hösten fett och godt.

Gökumitt, ett till släktet silikater hörande mineral, hvaraf flera arter förekomma under det gemensamma namnet Vesuvian, hufvudsakligen bestående af kiselhydrat kalkjord och jernoxid; finnes vid Gökum nära Dannemora, af gulgrå färg, bladjig textur och på kanterna genomskinligt.

Göljen, masugn i Öfver-Kalix socken af Norrbotten, 1½ mil söder om polcirkeln, med god skogstillgång; anlagd i medlet af 1820-talet, grundad på malm från Gellivare.

Göndul (mythol.), var en af de valkyrior, hvilka på valplatsen korade lif åt Oden.

Göpa är allmogens i vestra Sverige vanliga benämning på lodjuret.

Göran, St., eller **Georgius**, var ett af katolska världens mest ryktbara helgon. Han dyr-

kades hufvudsakligen, såsom ridderskapets skyddspatron. I Sverige funnos flera gillen, under namn af St Görans gillen, inrättade till hans ära. Hans bild prydde ofta fälttecknen, samt upprest i kyrkorna. I det namakunniga slaget vid Brunkeberg, d. 10 Okt. 1471, stärkte sig Svenskerne till den afgörande striden genom afsjundandet af St Görans visa, och helgonets namakunniga bild i Stockholms Storkyrka, blef der upprest af Sten Sture till tacksamhet för den vunna segern mot Ryssarne år 1488. St Göran synes der kämpande med draken, och prinsessan med lammet, i from förtröstan afbidande stridens utgång. Den förfärdigades år 1489 af en Tysk konstnär, och ansågs för ett sådant mästestycke, att en bland Sturens tjenare, af illa förstädd patriotism, mördade konstnären, på gamla rådhuskällaren, på det intet land måtte af hans hand erhålla något dylikt. Bilden stod från början främst i kyrkan vid altaret; men flyttades år 1528 till sydvestra dörren. St Görans dag firades den 23 April, och predikades denna dag evangelium efter Matth. 16 Kap. ifrån orden: Hvilken som vill följa mig, o. s. v. Riddar St Göran afbildas alltid i full rustning till häst, genomborrande en drake, vid hvars sida man upptäcker en krönt qvinnobild i bedjande ställning. Legendan förklarar detta sålunda. Ut helgonets fädernesland, Kappadocien eller Libyen, hade en fruktansvärd drake lägrat sig utanför en konungastad, hvilken han hotade förderfva med sin giftiga andedrägt, om han ej dagligen erhöill till spis en af stadens jungfrur. Offren utsågos genom lötning, och den föll slutligen på konungens dotter. Färdig att uppslukas af vilddjuret, befriades hon af en fremmande riddare. Detta var St Göran, hvilken genom sin helighet skyddades mot vidandrets våld, och sedan till lön för sin bragd erhöill konungadottern och riket. Denna tradition i all ära, torde dock sammanställningen af draken och qvinnan med bilden, och St Göran, denna chevaleriet patron, ej vara annat än en symbol af det fordan ridderskapets heligaste pligt, att, med styrkan af sin väpnade arm, värna skönheten och oskalden mot ondskans öfvervåld. Enligt en annan, mera sannolik legend, skall nemligen St Göran varit en krigsöfverste, som för sin ståndaktiga bekännelse af kristendomen led martyrdöden under kejsar Diocletiani förföljelse, den 23 April år 295. Denna dag här ännu hans namn i våra kalendrar, och på runstafven finnes den betecknad dels med helgonets bild, och dels med en häst; emedan våra förfäder brukade att denna dagens förmiddag låta sina ston springa. I Upsala har funnits ett *Riddar St Görans kapell*, uppygdt år 1437, såsom orden i erkebiskop Jöns Bengtssons bref från Upsala d. 14 Okt. 1459 lyda: "att för hederlige mans Her Pedders Tydechini prebendat i Upsala bönen och tillskyndelse, som förenempde Capella meth goda Guds vena hjälp af grundet uppygt hafver", etc. Detta kapell skulle, efter nämnde erkebiskops föreskrift, ligga under Upsala domkyrka, till hvilken årligen borde, genom kapellets föreståndare, erläggas 4 marker penningar af kapellets inkomster, hvaremot

domkyrkan var pliktig, att hålla kapellet med vin och oblater, så mycket som till messor behöfdes. På det att kapellet ej måtte sakna inkomster, utfärdades redan år 1441 aflåtsbref af erkebiskop Nils, med fem lydbiskopar, för alla dem, som besökte S:t Görans kapell på vissa dagar, hörde der messor, gingo ikring kyrkogården med bön för de dödas själar, hade med sig gåfvor, eller gjorde testamenten m. m. till kapellet. Nästan ett likartadt aflåtsbref hafva erkebiskoparne i Lund och Trondhiem följande året, under Upsala erkebiskops stadfästelse, utfärdat för samma kapell. Genom oldsvåder har kapellet förmodligen blifvit förstördt, och efter reformationstiden ansetts onödigt att åter uppbyggas. Efter professor Schefferi mening har det varit beläget straxt utom Waxala-tall.

Göransson, Johan, den bekante fornforskaren, var född af bondeföräldrar i Gräbeck i Gillberga socken af Carlstads stift år 1712, och yngst af sina syskon. Røjde tidigt mycken lust för läsning, hvilken gynnades af prosten i församlingen, Nordberg, med hvars dotter han sedan gifte sig. Genom prostens försorg fick han studera, hvarmed han började först vid 20 års ålder, och kom ej till Lunds universitet förr än år 1740. Känd genom sina antiqvariska forskningar och sitt arbete: *De Yfverborna Atlingars eller Sviogöthars ok Nordmännens Edda*, fick han af ständerne något understöd, hvilket likväl var temligen otillräckligt, till dess han år 1755 blef sin svärfaders efterträdare i Gillberga pastorat. Prost år 1764 och död d. 29 Aug. 1769. Man förebrår hans antiqvariska skrifter bristande kritik och en trög stil, samt att han alltför mycket hyllat Rudbecks hypoteser; men flit och noggrannhet medgifvas honom. Hans presterliga gåfvor voro deremot utmärkta. Bland hans arbeten anmärkas: *Is Alinga: det är de Fornä Götars, här uti Svea Rike, Bokstäver och Salighetslära; Svea Rikes Konungars Historia; Bautil, det är: alle Svea och Götha Rikens Runstenar; Grundritning till hela del Heliga Språket*, m. m. Genom sitt religiösa sinne, sitt lyckliga föredrag och sina patriarkaliska seder vann han i hög grad sin församlings tillgifvenhet, och man berättar om honom historier, föga olika hvad man i forna dagar tillade helgonen. Så skall han en gång hafva förbannat en yster häst, hvilken inträngt på hans åker, och genast nedföll djuret dött; en annan gång, då han bad Gud om ett godt höbergsväder, föll blott några regndroppar på den sidan om elfven der han gick, medan det hällregnade på den andra, der ägaren gick svärjande öfver regnet. Den onde, som hatade honom för hans fromhet, följde honom en gång i skepnad af en svart hund, och lyckades draga ena hjulet af vagnen; men tvangs nu af G. att i stället själf göra tjänst såsom hjul, och bära axeln under den öfriga delen af resan.

Gördel, begagnades fordomdags af fruntimmer, att hålla kläderna intill kroppen; men började sedan begagnas, för att framvisa en fin och smal växt. I gamla sagorna benämnas de *Mittioband* och *Tigiltitja*. Stundom voro dessa gördlar af

massivt silfver och vägde, på 1450-talet, ända till 10 lod och var 5 öre lödigt. Ett mycket större finnes i vitterh., hist. och antiqvitets-akademien samlingar, buret 1609, hvarvid hänger en Carl IX:s medalj, hvilken den tiden måste hafva varit en jemagod prydnad med våra fruntimmers ur. Gördlarne äro nu mera aflagde, utom af Lapparne, hvilka anse dem, besatte med silfverskollor till flere hundra riksdalers värde, för deras yppersta prydnad.

Gördslöf, kyrkoby, eller såsom den äfven kallas **Kyrkoby** socken med Särslöf, belägen i Bara härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 1 mil O.N.O. från Malmö och Lund. Socken hör till 3 kl. konsist. Den innefattar 9 ml. och har 304 invånare på en areal af 1,087 tunnl., af hvilka endast 2 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Görtz, **Georg Henrik**, Holsteinskt geheime-råd, en man med insigter i finans-väsendet, uppfinningsrik på utvägar, skicklig i underhandlingar, blef känd af Carl XII vid hans återkomst från Turkiet och af honom förmådd att gå i dess tjänst. Han vann snart konungens hela förtroende och blef den egentligt styrande under de tre sista åren af Carls regering. Hans hufvudsföremål var att söka återställa freden med Ryssland och skaffa medel att utföra kriget emot Norrige, hvilket land skulle blifva ersättning för de oundvikliga förlusterna på andra sidan Östersjön. Detta instämde likväl icke med aristokraternes planer, som ogerna sågo Carls framgångar och en utländnings inflytande. Det missnöje, Görtz finans-åtgärder, framför allt myntteknens utgifvande, väckte hos folket, underlätade deras planer. Görtz blef föremål för den allmänna öviljan, och den delades äfven af prinsessan Ulrika Eleonora och hennes gemål, emedan G. ansågs arbeta för sin herre, den unge hertigen af Holstein, hvilken Carl lär hafva bestämt till sin efterträdare. Sedan konungen fallit, arresterades Görtz i Tanums prestgård, då han var på vägen till högkvarteret, fördes till Stockholm, ställdes inför en serskild kommission, och dömdes till döden på ganska svaga, snart sagdt inga skäl, såsom att han sökt bringa rikets undersåtare i missaktning hos konungen, undandraga dem hans förtroende, beröfva dem deras reda penningar, m. m., hvilket allt skulle bevisa, att han var en ärelös upphofsman till alla olyckor, samt allt det onda riket lidit, o. s. v. Hans död var emellertid i själfva verket beslutad långt före undersökningens början, hvilken fördes högst summariskt, utan iakttagande af lagliga rättgångsformer. Kommissionens president, landshöfdingen baron Pehr Ribbing, dikterade beslutet med kraftorden: "Som en skälm har han lefvat, som en skälm skall han dö!" Man afslog själfva hans rättmätiga begäran att få afägga redovisning för sin förvaltning af statens medel, och domen öfver honom gick i fullbordan, utanför Skanstull vid Stockholm, den 28 Febr. 1719. Man gjorde sig hos honom en betydlig fordran för penningar, som han skulle vara skyldig staten; men granskningen af räkenskaperna förvandlade den till en genfordran, å hans sida,

på icke mindre än 800,000 R:dr. En del deraf blef af Gustaf III godtgjord hans arfvingar. I sitt bref till hans dotter af d. 28 Okt. 1773, säger han om Görtz: "hans oskyldiga blod har för länge ropat på hämnd. Sverige har under 50 olyckliga, sönderlitan och förhärjande, år dyrt betalt den gård, himmels vrede fordrat för det brott man föröfvat mot en stor, oskyldig man."

Görtz, Maria Johanna, mamsell, ledamot af de fria konsternas akademi, målar blommor och foglar i vattenfärg, med yttersta noggrannhet och natursanning. Hennes döda foglar, upphängda på ett bräde, äro isynnerhet af en beundransvärd illusion.

Gör väl emot paddan; men bed Gud att hon icke lönar dig, med detta ordspråk betecknas: Den otacksamme lönar alltid godt med ondt.

Görvåln, en egendom i Jerfälla socken af Uppland, vid sjön Görvåln, en bugt af Mälaren, 2 mil från Stockholm. Stenhuset är uppbyggt af hertig Adolf Johan, Carl X:s bror. Har tillhört släakterne Lagerstolpe, Bjelke, m. fl.

Gös (*Perca leucioperca*), en till de taggfeniga benschiskan hörande fisk af ända till två å tre fots längd, vanligen dock under två fot, valsformig, gröngrön och guldglänsande. Förekommer i större sjöar, isynnerhet i de östra landskaperna. Köttet liknar abborrens men är lösare. Han fångas mest emellan Pehrsmessan och Larsmessan, med not, nät och långrefskrok på grundt vatten, sedan på djupare ända inpå hösten och vintern. Fångad i not beger han sig upp från botten och flyter på vattnet med buken uppvänd, liksom han vore död, hvarvid han stundom lyckas att drifva ur noten och undkomma. Han är föga seglifvad, lefver sällan på krok längre än ett par timmar och trivdes ej i sump. — Ordet gös begagnas äfven såsom metallurgisk term, och betecknar då ett 6 å 7 alnar långt trekantigt tackjernsstycke, hvilket stöpes af hvarje utslag ur masugnen och begagnas till beredning af stångjern vid s. k. *Vallon-smide*. Se detta ord.

Gös kallas en mindre flagg, hvilken föres i hamn på en kort flaggstång å bogsprötet på örlogsfartyg. Äfven såsom lotsflagg, på firtoppen.

Göstning, ett härad i Östergötlands län, består af 338 $\frac{1}{4}$ mtl. med 10,155 invånare. Det tillföll, genom konung Gustaf I:s testamente år 1560, dess soe, hertig Magnus. Från 1660 till 1715 tillhörde detta härad drottning Hedvig Eleonoras lifgeding. Det innefattar 1 stad, Skenninge, och 11 socknar, nemligen: Bjälbo, Ekeby, Rinna, Åsbo, Högby, V. Skrukeby, Hogstad, Wäderstad, Hof, Appuna och Färsta. Norra delen af häradet är i allmänhet jemn med temligen bördig jordmån; men lider deremot brist på skog. Södra delen är gangska bergaktig, och uppfylld med stora skogar. Största strömmen är *Svartån*, och de betydligaste insjöarne äro *Sommen* och *Täckern*, hvilka begge utgöra en del af häradets gränsskillnader. Utom staden *Skenninge* är jernbruket *Boxholm* det märkligaste stället. I förening med häradet Aska utgör

detta härad en domsaga; men med häradet Wifolka ett fögderi. Häradets areal utgör 107,035 tunn., af hvilka 7,760 äro sjöar och kärr.

Göstning, ett kontrakt af Linköpings stift, beläget i Östergötlands län. Det innefattar 6 pastorer, bestående af följande socknar, nemligen: Skenninge med Allhelgona och Bjälbo; Ekeby med Rinna; Åsbo; Högby med V. Skrukeby och Hogstad; Wäderstad med Harstad samt Hof med Appuna. Af dessa 6 pastorat äro 2 konsist., 2 reg. och 2 patr. Kontraktets folkmängd utgör 12,418 personer.

Götala eller **Göthala**, kungsgård, $\frac{1}{4}$ mil från staden Skara, 2 mtl., der Westgötha-lagmännen skola i hedniska tiden bott, långt innan biskop Bengt hin Gode år 1188 derinvid byggde Göthala kyrka. På Götala hölls fordom Allirgötha ting, då någon skatt eller krigsrustning skulle utskrifvas. Man har föregifvit, att konung Erik Segersäll bodde här i tionde århundradet, på det han på närmare håll skulle kunna styra Danmark och Norrige, samt att dess son, Olof Skötkonung, vistades här ofta, emedan han på detta ställe var säkrare för dem, som i Upsala voro missnöjda med gudstjenstens förändring. Under konung Erik Läspes tid skall gården hafva varit i godt stånd. Då konungarne innebade Skaraborg, var Götala ladugård derunder; men blef sedermera landsböfdingesäte. Här skall äfven hafva funnits en befäst borg, ehuru några lemningar deraf ej mera återstå. I början af förra århundradet var Götala anslaget till ryttmästare-boställe åt öfversten för Westgötha kavalleri; men blef år 1730 boställe för samma öfverste.

Göte omtalas såsom jarl öfver Westergötland och Nerike; men hvilken omfattade kristna läran och i dopet blef kallad Erik. Han skall hafva företagit en stor vikingärfärd eller rättare, korståg mot hedningarne i Spanien och Irland.

Götha kallades det första skepp, som byggdes i Carlskrona. Det förde 76 kanoner, byggdes af Frans Sheldon och gick af stapeln den 14 Sept. 1686. Virket var färdt på Trotsö och närliggande holmar.

Göthadalen kallas en djup dæld på Fisketorps ägor i Hede socken af Bohuslän. Den skall hafva fått sitt namn deraf, att en hop Göther, d. v. s. Svenskar, hvilka någon gång anfallit denna trakt, blifvit här nedbuggna och jordade. Sedan de slagnes kroppar multnat, skola de vattenfyllda hålör hafva uppkommit, hvilka synas i dalen. Man tror att det var på detta ställe, som jarlen i Westergötland, Folkungen Carl Sunesson, hvilken eftersträfvade Norska kronan, blef slagen af konung Inges länsberrar Amund Gjurdsen och Thioistolf Alason, år 1137.

Götha-elf, fordom **Gaut-elf**, Wenerns utlopp, anses vanligen som en fortsättning af *Klar-elfven* och kan då sägas uppkomma ur tvenne källsjöar, en vestlig, *Feragen*, i Norrige, och en östlig, *Roggen*, i Herjeådalen, invid riksgränsen. Begge dessa hafva sitt aflopp i *Fæmund-Söe* i Norrige, nemligen *Feragen* i den norra och *Roggen* i den öst-

Hga änden. Utloppet ur Fæmund, som går ut dess sydvestra hörn, kallas *Fæmund-elv*, men sydligare vanligtvis *Trysild-elv*, genom Norrige, *Klara-* eller *Klar-elfven* ifrån och med sitt inträde i Werm-land. Klar-elfven genomskär detta landskap i syd-östlig riktning, ifrån provinsens nordvestligaste spets, ända till det tvåarmiga utloppet omkring *Tingoalla-ön* i Wenern. Under sitt lopp upptager Klar-elfven mer än 20 biflöden, dels från Dalarne och dels från Werm-land. Utur Wenerns sydvestra hörn går floden sedan under namn af Götha-elf, hvilken till en stor del utgör gränsen mellan Westergöth-land och Bohuslän samt delar sig, vid staden Kong-elf, i tvenne armar, som mellan sig bilda ön *Hisingen*, och af hvilka den mindre eller *Nordre-elf* tager en mera vestlig sträckning och faller ut i *Elve-fjord*; men hufvudarmen bibehåller flodens hufvud-riktning och namn samt faller ut i *Rivo-fjord*. Ifrån utloppet ur Fæmund till inloppet i Wenern räknas flodens längd vara 27 mil, hvaraf 18 mil för Klar-elfven. Den egentliga Götha-elf utgör 7 mil, och bildar, på ungefär samma afstånd från dess utlopp, det stora vattenfallet *Trollhättan*. Om man räknar afståndet emellan källsjöarne och Fæmund till omkring 2 mil och dertill Fæmunds och Wenerns längd vid pass $19\frac{1}{2}$ mil, så blir hela af-ståndet från flodens källor till dess utlopp $55\frac{1}{2}$ Sv. mil. Götha-elfs bredd är i allmänhet 400 alnar, ofvanför Trollhättan 1,000 och vid den stora ön *Tjurhodmen*, belägen nedanför Gamla Lödöse, 2,000. Vid Götheborg, der hufvudgrenen faller ut, är elfven 3,000 alnar bred. De kanaler, som blifvit anlagda, för att bereda segelfart förbi elfvens fall, det vid Rånum, Trollhättan, Lilla Edet och Åker-ström, äro: *Ströms kanal*, *Åkers sluss*, *Trollhätte kanal*, *Stallbacka kanal* och *Carls graf*; om hvilka se under dessa ord.

Göthafors, ett jernbruk, lyder under Brattefors fidei-kommiss och är beläget vid Laga-ån i Byarums socken af Jönköpings län, privilegierades år 1692 till 575 skepp:ds smidesrättighet på eget tackjern. och 1807 till 800 skepp:d ämnes-smide. Bruket har nu 3 härdar och 1,350 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammar-skatten utgöres med 12 skepp:d 15 lisp:d. Frälse-smidet är 75 skepp:d. Här finnes och tvenne manufaktur-hamrar. Bruket har tillhört släkterna: Åkerlund, Drufva, Håkansson, Gyntersberch, Stromberg, Brouwer, och äges nu af greve Ph. v. Seth. Skeppningsorten är Götheborg.

Götha kanal. Redan i början af 16:de århundradet insåg man möjligheten och nyttan af Westerhafvets och Östersjöns förening medelst kanaler. På riksmötet i Södertelje år 1516, förelade den ryktbare biskop Brask (se detta ord) för riksföreståndaren Sten Sture d. y. och ständerne ett förslag att öppna en bätled mellan Wettern och Östersjön. Han erhöill deras samtycke till en segelfart ledd ur Wettern, förbi Nor (nu Norsholm), Braskens fasta slott, och Söderköping ut i Östersjön. Arbetet börjades straxt derpå, och fullkommandet deraf anbefalltes utaf konung Johan III den 3 Mars 1663. Assessor Svedberg (Svodenborg)

uppviste för konung Carl XII år 1716 ett af nämnda biskops bref, dateradt år 1526, hvilket innehöll förslag om en segelled emellan Lödöse och Norrköping, då Wendiska städerna och Öresund icke efter behag skulle kunna tvinga vår handel. Kommerce-rådet Polheim utsågs af konungen att sätta verket i gång. Konungen anslög härtill 40,000 d:lr om året, eller derutöfver, i fall så skulle pröfvas nödigt. Polheim borde, utom 5 d:lr om dagen i dagtraktamento, undfå 50,000 d:lr smt i belöning och arbetet vara färdigt inom 5 år. Rikets ständer beslöto allmänt vid riksdagen 1741, på domprosten, sedermera biskopen A. O. Rhyzellii ingifna skrift om både nyttan och nödvändigheten att öppna en segelfart emellan Wettern och Östersjön, att låta verkställa detta förslag och bygga en kanal från Wettern till Söderköping, och vidare ut i Östersjön; men krig och penningebrist hindrade verkställigheten. Likväl yrkades derpå ytterligare vid 1752 års riksdag; men Götha-elfs genomfart, som då var i verket, måste först blifva fulländad. Vid 1756 års riksdag fattade man ett nytt beslut om en bätled från Wettern till Norrköping. Vid 1772 års riksdag sökte ständerne befrämja öppnandet af den stora segelleden emellan Vesterhafvet och Östersjön. Öfverste von Rök uppgjorde härtill ett förslag, hvilket granskades af öfver-direktören Thunberg. Den svåraste delen förbi Trollhättan, hvarigenom Wenern äger förening med Kattegatt, fullbordades år 1800. Dåvarande öfversten, sedermera H. Exc. Norriges riks-ståthållare m. m., greve Baltzar Bogislaus von Platen utgaf år 1806 en afhandling om kanaler genom Sverige, med serskildt afseende på Wenerns sammanbindande med Östersjön, och beredde derigenom utförandet af detta jätteverk, hvars plan tillika undersöktes af Engelska kanalbyggmästaren Telford, och kostnadsförslagen uppgjordes af majoren P. Bagge. Detta företag blef ett af föremålen för öfverläggningarna vid 1809 och 1810 årens riksdagar, vann konungens bifall och ständernes verksamma deltagande. Konung Carl XIII utfärdade den 11 April sistnämnde år privilegier, reglemente och regler för ett bolag, åt hvilket kanal-arbetet uppdrogs. Bolaget förunnades flera fördelar. Kanalen skulle i framtiden blifva dess tillhörighet, och fullbordas med dess sammanskotter, i förening med vinsten af en diskont-inrättning, som uppläts åt det-samma. Till deltagande i detta bolag tecknades 30,000 aktier. En direktion utsågs, och kanal-arbetet fortgick under baron Platens styrelse. Till öfver-mekanici vid detta arbete begagnades majoren och riddaren Bagge, drunknad på Wettern år 1814 under sin tjänste-utöfning; derefter öfver-direktören Hagström samt ifrån år 1818, intill kanalens fullbördan, öfverst-löjtnanten och riddaren G. Lagerheim. Kostnaden beräknades till nära 8 mil-joner R:dr Sv. B:ko, hvilken summa år 1829 af rikets ständer förökades med 843,334 R:dr, dermed totala arbetskostnaden uppgår till 8,922,858 R:dr B:ko, hvaraf 5,781,658 R:dr blifvit vid serskildta riksdagar anslagna af rikets ständer och

8,141,200 sammanskjutne af aktie-ägarne. Arbetet utfördes af Svenska indelta armén, hvarigenom en större arbetsfärdighet blifvit kringspriid i landet. Alla broar äro af tackjern och äfven de flesta slussportar. De första jeraportar, hvilka uppsattes, införskrefvos såsom modeller från England; men hafva sedan blifvit gjutna vid Finspong och Stafsjö af lika godhet. Gräfning och sprängning af Götha kanal, oberäknadt de uti sjöarne verkställda betydliga arbeten och upprepningar, utgör i Östergötland en sträcka af 83,923 alnar och i Westergötland 63,628 alnar, tillsammans 147,551 alnar, eller 8 mil 3,551 alnar. Seglingen genom sjöarne upptager på Östgötha-linjen 69,150 alnar, öfver sjön Wettern 54,000, samt på Westgötha-linjen 46,120 alnar, tillsammans 169,270 alnar, eller 9 mil 7,270 alnar, så att hela längden från Wenern, genom sjöarne Wiken, Bottensjön, Wettern, Boren, Roxen, Asplången och till Östersjöns vik Slättbaken, utgör 17½ mil, hvaraf nära 8¼ mil äro arbetade genom gräfning och sprängning. Den öfriga segelfarten, 9½ mil, går genom ofvannämnde sjöar. Vattenvägen emellan Nordsjön och Östersjön är således 36 mil 1,141 alnar lång. Kanalen innehåller 10 fots vattendjup samt 48 fots bredd i botten. Bredden i vattenytan rättar sig efter jordmånens olika beskaffenhet och de inre sidornas deraf följande mer och mindre sluttning. Kanalen har 5 stycken bestämmande slussar, eller sådana, som äro anlagde vid någon högre sjö, för att bestämma vattenhöjden i kanalen, nemligen vid Tåtorp å Wikens vestra strand, vid Motala å Watterns östra strand, vid Husbyfjöl å Borens Ö. strand, vid Norsholm å Roxens Ö. strand och vid torpet Klämman omkring 3,000 alnar från Asplångens Ö. strand; samt 53 sänkslussar, nemligen emellan Wenern och Wiken 19, emellan Wiken och Bottensjön eller Wettern 1, mellan Wettern och Boren 5, mellan Boren och Roxen 15, mellan Roxen och Asplången 2, samt deremellan och Östersjön 11, hvilka senare, olika i deras sänkning, omväxla ifrån 8 till och med 11 fot, och utgöra ifrån Wiken, som ligger 308 fot 2 tum öfver hafvet, åt ömse sidor en sammanräknad sänkning af 470 fot 3 tum, sålunda fördelad, att emellan sjöarne Wenern och Wiken, med 19 slussar, är en sänkning af 163 fot, mellan Wiken och Wettern, med 1 sluss, 10 fot; mellan Wettern och Boren, med 5 slussar, 51 fot 4 tum; emellan Boren och Roxen, med 15 slussar, 136 fot 4 tum; emellan Roxen och Asplången, med 2 slussar, 17 fot 6 tum, samt emellan Asplången och Östersjön, med 12 slussar, 91 fot 8 tum. Slussarnes längd utgör 120 och bredd 24 fot. Emellan sjöarne Wenern och Wiken finnas 5 stycken med enkla, 2 med dubbla samt 1 med 4 hvalf försedda kulvertar eller afloppshvalf under kanalen; 5 st. murade stämpports-byggnader, innehållande 10 par stämpportar, hvilka tjena till att afdämma vattenet vid reparationer och hastigt påkommande bristfälligheter, så att, vid sådana tillfällen, endast mindre kanalsträckor behöfva aflappas; 13 st. broar, hvaraf tvenne af jern; 8 st. murade

botten-aflopp; 3 st. murade bredd-aflopp; 2 st. murade ängsvattnings-aflopp; 9 st. bassiner och lastage-platser; samt 1 reparations-docka för 16 å 20 fartyg, om 20 till 30 lästers drägt hvardera. Emellan Wiken och Wettern är en bro. Emellan Wettern och Boren finnas 2 enkla kulvertar eller afloppshvalf under kanalen; 2 st. broar, hvaraf en svängbro af jern; 1 botten-aflopp; 1 bredd-aflopp; 2:ne bassiner och lastage-platser; samt 1 nära lika stor reparationsdocka med förutnämnde. Emellan Boren och Roxen anträffas 10 st. enkla kulvertar; 5 st. stämpports-byggnader med 10 par portar; 11 st. broar, hvaraf 2:ne äro af jern; 5 st. botten-aflopp; 2 st. bredd-aflopp; 6 st. bassiner och lastage-platser. Emellan Roxen och Asplången finnas 2 st. enkla kulvertar; 3 st. broar, hvaraf 1 af jern; 1 bassin med lastage-plats. Emellan Asplången och Östersjön finnas 5 st. enkla kulvertar; 4 st. broar; 2 bassiner och lastage-platser; 1 reparationsdocka; 2 bredd- och 2 botten-aflopp. Således äro 22 hvalf (kulvertar) under kanalen, somliga enkla, andra med 4 hvalf; 18 murade botten-aflopp; 7 bredd-aflopp; 2 murade ängsvattnings-aflopp; 11 stämpports-byggnader, med 21 par portar; 18 bassiner med lastningsplatser; samt 3 reparationsdocking. Genom denna kanal sättes något mer än 100 mils insjöstränder och dervid belägna 6 större och mindre städer, flera bruk och landegendomar i beröring med hafven, oberäknadt det land, hvilket sjelfva kanalen genomskär. På kanalen färdas man i jagter, dragna af en, och i motvind af 2:ne hästar. På ena sidan om kanalbredden finnes för hästen en smal dragväg anlagd. Dessutom underhålles gemenskapen medelst flere ångfartyg. Trettiiofyra broar, dels af träd och dels af jern, äro anlagda öfver kanalen, för att sammanbinda vägar, afskurna genom densamma. Flere af dessa broar löpa på jerntrissor, hvarigenom bron af en enda man drages i land, då ett fartyg passerar igenom. Såsom en ny Svensk uppfinnning förtjena dessa broar uppmärksamhet, hvilka, i horisontelt läge, dragas tillbaka åt ena stranden, medelst ett vindspel. Nästan halfva bron, eller ½ deraf, hvilat på 3 axlar och 6 hjul, och de öfriga ½ utgöra sjelfva bron öfver kanalen. De trenne reparationsdockorna äro: vid Sjötorp, Motala verkstad och Söderköping. Den 14 Okt. 1813 öppnades den första slussen, nemligen den vid Forsvik i Westergötland. Hela kanalen genom Westergötland, mellan Wenern och Wettern, eller den s. k. *Vestra kanal-linjen*, utgörande 3½ mil med 21 slussar, öppnades den 24 Sept. 1822, i närvaro af H. M. konungen, som gaf den första slussen namn af *Konstitution*, och de fyra derpå följande efter *rikets fyra stånd*, till minne af ständernes frikostighet. Sedan H. Exc. greve Platen, hvilken med en beundransvärd kraft och ihärdighet genomdrifvit Götha kanals byggnad och arbetets fortsättning, aflidit i Christiania år 1829, förordnades general-löjtnanten frih. Bengt Erland Frauc Sparre till ordförande i kanal-direktionen. Kanalen genom Östergötland, eller den s. k. *Östra kanal-linjen*, som, utom sjöarne, håller 4½ mil i

längd, med 37 klassar, öppnades delvis, nemligen från Wettern till Roxen 1826, från Roxen till Asplången 1827, och från Asplången till Östersjön, vid Mem, den 26 Sept. 1832, då Nordajöns och Östersjöns förening firades under mycken högtidlighet, i närvaro af H. M. konung Carl XIV. Johan, drottningen, samt kronprinsen och kronprinsessan. Kanalens område upptager en jordrymd af 674 tunn. åker, 97 tunn. äng och 367 tunn. skog. Underhållskostnaden för kanalen uppgår till 4,000 R:dr och aflöning för direktion, tjänstemän och betjening till 16,000 R:dr årligen. Kanalområdet är indeladt i distrikter, hvartera innefattande omkring 10,000 alnar i längd. Det står under uppsigt af distrikt-chefer, hvilka under sig hafva sluss-inspektorer, som sköta slussningen och uppbörden. Den egentliga Götha kanal börjar vid Wenern, $\frac{1}{2}$ mil N. om Mariestad, vid gården Kullered i Lyrestads socken, och går genom socknarne Lyrestad, Fredsberg och Fäged till sjön Wiken, derifrån till Bottensjön och utfaller vid Rödesund i Wettern. På andra sidan om denna sjö går kanalen genom Motala socken, sjön Boren, socknarne Brunneby, Ljung och Wreta, sjön Roxen, socknarne Kimsta och Vestra Husby, tätt förbi Söderköpings stad och utfaller i hafsviken Slätbacken. — Väl finnes i Europa många dylika af konsten danade vattenvägar, hvilka både till längd och med hänseende till de kostnader, deras anläggning erfordrat, öfverträffa denna; men knappast lärers dock någon af dem kunna mäta sig med detta verk, när man öfverväger de hinder, både af naturen och från människors sida, som lagt sig emot utförandet deraf. Och framför allt bör man ihågkomma, att Götha kanal icke företogs af ett folk, stadt på höjden af politisk lycka och med blomstrande finanser, utan af en nation, som nyss förlorat tredjedelen af sitt område, hvilket sett sina söner i tusental stupa på slagfältet, eller, ännu ömkligare, omkomma i förpestade hospitaler, och hvilket slutligen, stod blottadt på tillgångar, med en statsbankrutt för dörrn. Så mycket märkvärdigare blir det, att man i en sådan tid icke blott uppgjorde planen till, utan äfven med allvar och drift började utföra ett sådant jätteverk, som föreningen emellan tvenne haf. — Rörelsen på Götha kanal delar sig i två till sin natur serskilda grenar: *transitofarten från haf till haf*, och den så kallade *inre farten*. Den förra eller *transitofarten*, hvilken onekligen är af yttersta vikt under krigsförhållanden, då rikets aktiva skeppsfart kan vara i Östersjön hämmad af öfverlägsna fiendtliga flottor, har under den, sedan kanalens fullbordan, tilländalupna tiden, hufvudsakligen varit inskränkt till Götheborgs förbindelse med hufvudstaden och någon gång med andra orter på rikets östra kust, hvar emot transitofart denna vägen från eller till utländska hamnar mera sällan ägt rum. Orsaken härtill synes ligga i den kostnad, som omkostning i Götheborg och Söderköping medfört, då de fartyg, hvilka blifvit begagnade på kanal-linjen, varit af för ringa dräktighet att kunna med fördel användas till större sjöfart å öppna haf, äfvensom

använda till någon del i den serskilda erfarenhet, hvilken erfordras för segling på kanalleder, hvar af man, i den mån densamma icke får förutsättas hos sjömän i allmänhet, synes kunna förklara den motvilja desse ofta hysa för fart å kanaler. Likväl bör man numera kunna vänta sig en tilltagande rörelse, sedan Trollhätte kanals (se detta ord) ombyggnad tillåter begagnandet derstädes af fartyg med samma dimensioner som å Götha kanal, och särdeles genom den utsigt, uppfinnningen af akrobjull på ångfartyg lemna, att till transitofart emellan Nordsjön och Östersjön, kanalvägen, kunna använda fartyg af omkring 80 lästers dräkt, med förmåga att någorlunda säkert bestämma tiden för framkomsten. Till upplysning rörande den *inre fartens* omfång och förändringar, de varubelopp, för hvilka den blifvit begagnad, samt de för densamma influtne afgifter, må anföras, att nettointkomsten af inre färden har i runda summor utgjort:

År 1833 B:ko R:dr 27,300.

” 1834 ” ” 29,500.

” 1835 ” ” 34,200.

” 1836 ” ” 30,700.

År 1836 ägde en nedsättning i taxan rum; medeltalet för dessa år var R:dr 30,400.

År 1837 B:ko R:dr 40,100.

” 1838 ” ” 41,000.

En förhöjning i taxan inträdde år 1838.

År 1839 B:ko R:dr 51,200.

” 1840 ” ” 52,700.

” 1841 ” ” 63,000.

Medeltalet för dessa 5 år (1837—41) var R:dr 49,600 eller en tillökning mot föregående 4 årens medeltal af $63\frac{1}{2}$ proc.

År 1842 B:ko R:dr 59,000.

” 1843 ” ” 48,900.

” 1844 ” ” 54,100.

” 1845 ” ” 80,400.

” 1846 t. o. m. Nov. 82,600.

Medeltalet för dessa 5 år (1842—46) var R:dr 65,000, eller en tillökning mot föregående 5 årens af öfver 31 procent. Häraf synes, att inkomsten och sålunda rörelsen på kanalen varit i en jemn tillväxt, ehuru vissa år afbruten af inträffade missgynnande förhållanden för rikets rörelse i allmänhet. En dylik, den ofördelaktigaste sedan Götha kanals fullbordan, började år 1842, genom en stark nedsättning i priser och afsättning utrikes å Sveriges förnämsta utförselsartikel, stångjern, i förening med en stark indragning i rikets omlöpande penningstock. Verkan häraf på rörelsen å Götha kanal visade sig redan, ehuru i mindre mån, år 1842; men i ett större förhållande de begge följande åren. Med år 1845 inträffade lyckligare handelsförhållanden, serskildt i afseende på rörelsen å Götha kanal, understödde af den tillfälliga omständigheten, att en svår missväxt i en del af rikets östra landskaper, medan skörden i allmänhet var god i Westergöthland och den kring Wettern belägna delen af Östergöthland, föranledde en ovanligt stor skoppning af spannmål på kanalen. Under år 1846 var rörelsen på kanalen

ganska liflig, och å alla viktigare artiklar, med undantag af spannmål, större än under år 1845. För att visa i hvad mån tillväxten de begge senaste åren kan anses vara af en mindre tillfälligg egenskap, lemna vi en jämförelse emellan dessa begge år och de begge förut mest fördelaktiga, hvilken serskildt upptager hvad som influtit för jern (af alla slag), spannmål, och för alla andra artiklar. Dervid anmärkes för år 1846, att hvad som kunnat infläta under December månad nämnde år icke här är taget i beräkning.

Erlagde afgifter för (brutto)				
Jern, Spannmål, alla öfriga artiklar, summa.				
År	B:ko R:dr.	B:ko R:dr.	B:ko R:dr.	B:ko R:dr.
1841	15,300.	7,100.	30,600.	63,000.
1842	12,800.	4,800.	31,700.	59,300.
1845	9,900.	29,100.	41,906.	80,900.
1846 t.o.				
m. Nov. 11,400.	13,900.	57,300.	82,600.	

Häraf synes, hvilken tillväxt de begge sista åren (1845—1846) och särdeles det senare, ägt rum i jämförelse med de mest indräktiga af föregående år, äfven uti inkomsterna å artiklar af mindre tillfälligg egenskap. Förhållandet för 1846, sammanställt med det näst föregående, ehuru gynnsamt äfven detta befinnes, har varit särdeles fördelaktigt. Inkomsten på det hola har, utan att afse den för December månad, 1846 uppgått till 1,700 R:dr mera än 1845; men, om man afdrager afgifterna för spannmål, till 16,900 R:dr. Orsaken till detta sistnämnda förhållande var hufvudsakligen en tidigt öppnad kanalfart, föranledande en inkomst redan under April af 9,853 R:dr, hvaraf 3,614 för spannmål, en till hälften ökad ångbåtsfart och en högst betydlig tillväxt i den redan 1845 starkt tilltagande rörelsen med trädvaror. Dessa uppgifter sätta utom allt tvifvel, att de stora allmänna och enskilda uppoffringar Götha kanals anläggning förorsakat, icke saknat en välgörande verkan på rikets rörelse och näringar, och att denna verkan varit i starkt stigande. Men detta obestridda förhållande hinder icke, att inflytandet af ett så lätt förbindelsemedel emellan och med flera af Sveriges på mångartade produkter rikaste landskaper, kunnat vara större, om flera nu befintliga hinder varit undanröjda. Såsom sådana hafva hufvudsakligen uppgifvits: långsambeten och dyrheten af segelfarten å åjöarna på kanal-linjen och drygheten af kanalafgifterna, och för att undanröjda dessa hinder, har man föreslagit dels bogsering å hela kanal-linjen genom ångfartyg, som derjemte för nedsatt frakt skulle befordra varor och passagerare, dels nedsättning i afgifterna för kanalfarten. — Vid kanalbolagets senaste stämma (i Januari 1847) hafva dess deputerade hemställt trenne alternativa förslag, nemligen: 1) att premier beviljas för byggandet af mera lämpliga segelfartyg för kanalen än de nu brukliga; 2) att bolaget öfverlåter åt regeringen rättigheten att nedsätta taxan, mot ersättning af skillnaden emellan beloppet efter den nya taxan och hvad som skolat erläggas efter den nuvarande; 3) att bolaget erhjuder staten att inköpa kanalen med alla tillhörigheter, mot 1,050,000 R:dr B:ko,

samt öfvertaga inventarier och fordringar efter bok och räkning. Genom ett sådant köp skulle aktieägarna erhålla på sin räkning, sedan skulderne blifvit betalte, 785,000 R:dr eller 25 proc. af tecknings-summan.

Götha krona eller **Kronan**, en skans i närheten af Götheborg, är uppbyggd på ett berg, vid hvars fot förstaden Haga ligger. Berget har fordom varit skogbevuxet och kallades Ryssås eller Risås. Efter skogens afrodjande började man år 1650 att här anlägga torfvallar; men Carl XI lät i dess ställe, år 1687, uppresa ett åttkantigt torn med 24 fots tjocka murar af gråsten och af 4 våningar, hvaraf de två mellersta varit batterier. Ofvanpå har stått en kopparbeslagen krona, hvilken skall varit så stor, att 12 personer kunnat rymmas derunder, tornet är omgifvet af murade vallar. Genom en kommunikations-linje och en med vatten omgifven bombfri kapunier, anlagd år 1689, har denna skans stått i förbindelse med staden.

Götha land eller **rike**, en af Sveriges trenne hufvuddelar, efter dess fordna indelning, utgörande sydligaste delen deraf. Denna hufvuddel håller 43 mil i längd, 32 mil i bredd och omkring 846 qv.-mil i areal. Den innefattar länen Blekinge, Elfsborg, Gottland, Götheborg och Bohus, Halland, Jönköping, Kalmar, Christianstad, Kronoberg, Malmö, Skaraborg och Östergöthland. Landet kallades fordom *Gauthiod*. Det har äfven i äldre tider haft serskildt konung; men år 1132 blef Östgötharnes konung Sverker förklarad för Svea- och Götha-konung. Dessa begge riken blefvo således då förenade.

Götha Lejon. Se: *Gullbergs* fästning.

Göthaström, ett jernbruk i Tofteryds socken af Jönköpings län. Bruket är byggdt vid Laga-ån och privilegieradt år 1690 till 300 skepp:d smidesrättighet. Bruket anlades år 1689 af kommissarien Peder Håkansson, hvars initialbokstäfver ännu finnas i jernstämpeln. Sedermera ägdes det af släkten Wetterhamn och Chr. Schéele, hvilken senare innehade det öfver hundra år; men sålde det 1814 till assessor Sjögren och äges nu af enko-fru Chr. Sjögren. Bruket har nu 2 härdar med 900 skepp:d privil. årligt smide, hvartill tackjern hemtas från Tabergs masugnar och är dels eget, dels köpt. Manufaktur- samt spik-smide idkas vid det här underlydande Högafors, hvarest äfven finnes jerntrådsdrageri. Bruket skeppar på Götheborg.

Göthe, Samuel, son till kyrkoherden i Åsby, Hans Nilsson Eosander, född 1637, död 1712. Sändes af regeringen till Moskwa att lära Ryska språket, anställdes sedan såsom tolk och sekreterare vid flera Svenska beskickningar till Ryssland, dit han afgick år 1680, såsom sjelf env. ext. ord.; blef följande året rådman i Stookholm och 1693 assessor i Svea hofrätt, i hvilket embete han adlades och antog namnet *Göthe*. År 1699 afgick han åter såsom ext. ord. sändebud till Ryssland. Af hans och flere andras exempel kan man finna, att de civila befattningarne på denna tid icke hade

någon viss rangordning, eller att åtminstone föga afseende gjordes på en sådan. (Se: *Eosander*.)

Göthe, Erik Gustaf, professor för teckningen vid de fria konsternas akademi, kongl. hof- och staty-bildhuggare, R. af W. O. Född i Stockholm år 1779, död derstädes 1838, var elev af Despréz, och en af Sveriges störste skulptörer. I synnerhet äro hans byster förträffliga och i en ren antik stil. Carl XIII:s staty är modellerad af honom. En staty, föreställande Catharina II, af hans hand, finnes i Ryssland.

Götheboda, i Östra Vingåkers socken af Södermanland, $6\frac{1}{2}$ mil från Nyköping, 1 mtl., har fordom hetat Flemingsberg och tillhört släkten Fleming; men hör nu till fidei-kommisset Clastorp.

Götheborg och Bohus, ett län, infattande vestligaste delen af Westergöthland och hela Bohus län, beläget på Sveriges vestra kust, vid Kattegat, gränsar i norr till Norrige, i öster till Elfsborgs län, i söder till Hallands län, och i vester till Kattegat, håller 16 mil i längd, 4 mil i bredd och 42 kvadratmil i arealvidd. Uppfyldt af berg och klippor, med deremellan liggande större och mindre dalar, med bördighet i dessa, är detta län i verkligheten mindre vanlottadt, än det synes vid ett flyktigt betraktande. Hela kusten är inskuren af djupa vikar, hvilka lätta transporter och iare gemenskap, ofta högst besvärliga på de backiga landsvägarne. Hafvets närbelägenhet inverkar fördelaktigt på luftstrecktet, och mindre ofta än i angränsande län har man att beklaga sig öfver frostsadade skördar. Sörbygdens bärad är likväl mera utsatt för frost, än de öfriga. Jordbruket har ej blifvit hvad det här borde vara: hufvudnäringen. Jordmänen i Bohus län å de små arealer, som finnas emellan de kala klipporna, är i allmänhet af utmärkt beskaffenhet; men jordbruket står på en så låg ståndpunkt, att afkastningen på långt när ej uppgår till hvad man borde vänta. Felaktigt brukningssätt, uraktlåten dikning och försummad soder-växt-odling, i förening med allmogens afvoghet mot nyheter, äfven då de äro gagneliga, utgöra hufvudsakliga orsaker härtill. Också äger orten få ståndspersoner, hvilka kunde föregå med exempel; länets hushållningssällskap har och hittills mera befattat sig med biföretag, än med jordbruket. Likväl är sädesodlingen icke allenast tillräcklig för länets behof, utan lemna betydligt öfverskott till afsalu. Boskapsskötseln står på en ingalunda lofvärd ståndpunkt. Så, som åkerjorden skötes, det vill säga efter oräddrigt bruk, så skötas äfven ängarne. Vål lemna de, under vanliga år, tillräcklig afkastning för det befintliga antalet kreatur; men detta antal är för ringa och står på intet sätt i förhållande till ett väl ordnad bruk af jorden. Hästafveln har ej blifvit förbättrad. Skogarne, tillhöriga hemmanen, äro genom århundradens misshushållning nästan utödda, och det obetydliga, som ännu återstår, medtages årligen allt mera. Länets styrelse anser att denna rubrik snart kommer att helt och hållet försvinna ur dess fem-årsberättelser, ty brännstoff användes redan i betydlig mån som bränmaterial.

Fisket, ehuru icke längre skärgårdens rikedomskälla, sedan, ifrån början af detta århundrade, sillen upphörde att nalkas kusterna, är dock fortfarande en af länets hufvudnäringar, emedan en betydlig del af dess invånare hafva af detsamma sin, om än torftiga bergning, och nära $\frac{1}{2}$ af den manliga befolkningen sysselsättes dermed. Att fisket likväl icke är hvad det borde och kunde vara, härleder sig från felaktiga anstalter och fiskredskap, från okunnighet om riktig beredning och saltning straxt efter fångsten, samt tidsutdräkten vid densammas afyttrande. För att afhjelpa dessa olägenheter och för att understödja Bohus läns fiskare, hafva på senaste tider allmänna åtgärder blifvit vidtagna, i följd af hvilka åtminstone storfisket af kabeljo ännu drifves med ifver. Äfven hafva de senare åren hummer och ostron till icke obetydliga belopp blifvit utförde, dels till England och Skottland, och dels upphandlade å stället af Engelska s. k. *hummerhukare*, särdeles i Norrvikens fögderi. Sjöfarten, hvilken utgöres af fraktfart på Wenern och till Norrige, Danmark, England, Holland och Frankrike, fortfar att vara lönande, ehuru icke så mycket som fordom, antingen af missgynnande handelsförhållanden eller för de sjöfaran-des mindre drift, hvaraf följt minskadt förtroende till dem, eller ock af begge orsakerna gemensamt. Fabriksrörelsen i detta län har utvidgat sig, och är äfven på landsbygden af stort inflytande. År 1841 funnos inom länet 11 bomulls- och linne-fabriker, 1 porterbryggeri, 3 segelduks-fabriker, 20 färgerier, 6 garfverier för Engelsk läderberedning, 5 oljeslagerier, 3 pappersbruk, 3 skeppsbyggerier, 5 sockerbruk, 18 tobaksfabriker och 56 diverse andra fabriker, hvilka sysselsatte 2,309 personer och tillverkade samt förädlade varor till ett värde af 2,529,865 R:dr B:ko, hvilket med 805,573 R:dr öfversteg det för år 1836; men välståndet bland fabrikanterne är icke i samma mån ökad, utan behållningen å den större tillverkningen ringare, än fordom å den mindre. Handeln inom länet, utom stapelstäderna, bedrifves med jordbruks- och ladugårds-produkter, samt fiskerivaror, och är beräknad på försäljning inom städerna, der också afsättningen är jemn, isynnerhet i Götheborg. Handaslöjder idkas obetydligt; men spånad och väfnad något öfver husbehofvet. Folket visar mycken olikhet i odling, konst- och näringsflit, och om bildningen gjort något framsteg lär dock sedligheten icke allestädes hållit jemna steg med den, hvar-till orsaken får sökas i tilltagande praktbegär och öfverflöd på brännvin. — Såsom de betydligaste bergen märkas: det af folksagan bekanta *Blåkulla*, på ön lilla Brattö, i Solberga socken; *Aleklättare* och *Smörkullen*. Länets vattendrag äro, utom Götha-elf, icke af särdeles betydnenhet. Bland de få insjöarne märkas: *Bullaren*, *Bogsjön*, *Kornsjöarne*, *Örsjön* och *Heltungen*. Angående länets historiskt märkliga ställen hänvisas till Gamla Elfsborgs och Bohus läns beskrifning. Bland de talrika öar, som höra till länet märkas: a) som räknas till Westergöthland eller Götheborgs skärgård, *Brännö*, *Danabotm*, *Hamboryö*, *Hisingen*, *Styrö*, *Winga* och

Wrångö; b) Bohus läns skärgård, *Björkö, Gullholmen, Hammarö, Hermanö, Herö, Kalö, Klöfverö, Klosteröarne*, hvars inbyggare äro utmärkte för sina snällseglande båtar och kände såsom skicklige sjö-män. *Käringö, Körnö, Lindö, Lyrö, Mjörn, Oroust, Paternoster-skären, Resö, Rör, Salö, Tryggö, Wäröarne*, de längst ut i Nordsjön belägna Svenska öar, samt *Örkerö* och *Odö*. I statistiskt afseende har detta län den skiljaktigheten från andra Sveriges landskap, att hemmans-utskylderna utgå efter olika grunder, på det sätt, att Säfvedals samt Askims och östra Hisings härader af Göteborgs fögderi, hvilka lydt under det gamla Sverige, utgöra grundröntorna efter de för detta rike derom utkomna författningar; men vestra Hisings härad af samma fögderi, samt hela öfriga delen af Bohus län, er-lägga dem efter den method, som gällde härstä-des, innan detsamma kom under Sveriges lydno. Länets serskildta indelningar äro: den *ecklesiastika*, under Göteborgs stift, i 4 prosterier, nemligen: domprosteriet eller södra kontraktet, Elfsyssels södra, Elfsyssels norra samt Wikornes kontrakt, 34 pastorater, hvaraf 26 reg., 3 konsist., 2 altern. och 3 preb. Den *juridiska*, under Götha hofrätt, i 6 domsagor och 13 tingslag, nemligen: Askims; Säfvedals; Östra och Vestra Hisings, Inlands Sö-dre och Inlands Torpe; Inlands Nordre, Inlands Fräkne samt Oroust och Tjörn; Sotenäs, Sörbyg-den, Tunge och Stängenäs, samt Lane; Qville, Tanum och Bullaren. Den *administrativa* i 5 fög-derier och 20 härader, nemligen: Göteborgs fög-deri, innefattande Askims, Ö. Hisings, Säfvedahls och Y. Hisings härader; Inlands med Södre-, Nor-dre-, Fräkne- och Torpe-; Oroust och Tjörns med Oroust Östra och Vestra samt Tjörns; Sunnervi-kens med Sotenäs, Sörbygdens, Tunge, Lane och Stängenäs, samt Norrvikens med Wette, Tanum, Qville och Bullarens härader, samt 78 socknar och 5 städer: Göteborg, Kongelf, Marstrand, Udde-valla och Strömstad. Ifrån länet utgöres indeladt krigsfolk af Elfsborgs regemente 9 man, af Bohus läns regemente 904 man, samt 1:sta och 2:dra Bohus läns rotebåtsmans-kompanier 472 man, el-ler 1,385 rotar, som är länets *militära indelning*. Hela länets folkmängd utgör 159,056 personer, hvaraf 24,028 i de fem städerna och 135,028 på landsbygden. Af total-beloppet äro 68,264 man-talsfrie å landet och 9,668 i städerna. Länets areal uppgår i tunn. till 1,005,148, hvaraf 46,280 tunn. äro sjöar och kärr. Det innefattar 2,874 $\frac{1}{2}$ mtl., jemte 7,858 tunn. städerna tillhörig jord. (Se äfven: *Bohus län*.)

Göteborg, ett stift, bestående af landskaperna Bohus län och Halland, samt en del af Westergöthland, eller hela Göteborgs och Bohus samt Hallands län och sex härader af Elfsborgs län. Göteborgs superintendentia stiftades år 1620 af konung Gustaf II Adolf. Den ännu till stiftet hö-rande delen af Westergöthland skiljdes då ifrån Skara stift, äfvensom Mo härad af Jönköpings län, hvilket dock, efter någon tid, återlades till Skara stift. Efter freden i Brömsebro tillkom Halland år 1646, och efter freden i Roeskilde Bohus län 1658. Norr-

viken förenades härmed, först 1693 från Carlstads stift. Så förökadt till sina gränser upphöjdes su-perintendentian år 1665 till biskopsdömo. Det de-las numera i 12 kontrakter, innehållande 100 pa-storater och 249 kyrkor, utom 10 kapell, 2 regem-ents-, 2 slotts-, 1 fattighus-, 1 krono-hospitala- och 1 korrektionshus-kyrka. Komministers- och kapellpredikants-beställningarne äro 70. Af pasto-raterna äro 65 regala, 21 konsistoriela, 7 patro-nela, 1 skiftesvis konsistorielt och patronelt, 1 ärfeligt och 5 prebenden, nemligen 2 till bisko-pen, 1 till domprosten och 2 till gymnasii-liktorer. Enligt gällande klassifikation, upprättad vid prest-mötet år 1822 och i nåder fastställd, höra 20 pastorater till första, 53 till andra och 27 till tredje klassen. Vid de flesta finnas enkesäten. Hemmantalet enligt 1831 års matrikel samt folk-nummern efter 1835 års qvinvennii-tabeller ut-göra: i Elfsborgs län 1,645 $\frac{1}{4}$ mtl., i Göteborgs län 2,865 $\frac{1}{2}$ mtl. och i Hallands län 2,921 $\frac{1}{2}$ mtl. Folknummern i förstnämnda länet 78,308 personer, i det andra 157,012 och i det sistnämnda 93,355, eller tillsammans 7,432 $\frac{5}{8}$ förm. mtl. och 328,675 invånare. Folknummern har under en tid af 30 år ökat sig med 78,000 personer, ty enligt 1805 års tabeller uppgick densamma endast till 250,386. Antalet af de i stiftet d. 1 Jan. 1845 tjenstgör-ande ordinarie och extra-ordinarie ecklesiastike embetsmän utgjorde 294 personer.

Göteborg, en förträfflig sjö- och stapelstad, i den delen af Westergöthland, som hör till Göthe-borgs och Bohus län, vid Götha-elfs utlopp, 48 $\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Stockholm och näst denna stad den folkrikaste och största, samt bäst och regel-bundnast byggda i riket. Den anlades egent-ligen år 1607 under sitt nuvarande namn på ön Hisingen af konung Carl IX. Anläggningen und-estöddes af Holländske general-staterna, i anseende till den ökade tullen i Öresund. Den 14 Maj 1603 hade hertig Carl på Gamla Elfsborg utfärdat fri-hetsbref för Holländare och andra utländningar, att nedsätta sig härstädes. En Cornelius Corneliasson skickades till Holländ, att derom rådgöra med en för-faren man, Abr. Cabeljou (se detta ord), hvilken ej allonast dervid, utan äfven sedan gick riket med goda råd och tjenester tillhanda, samt blef stadens borgmästare och direktör öfver Svenska fiskerier-na och myntet i staden. Han ditbragte äfven åt-skilliga rika fremlingar och jemväl Engelska eller Skottska trupper, isynnerhet under Wilhelm Stuart. Här nedsatte sig ock många Holländare med 20 års frihet för tull och afgifter. Äfven ett antal Hol-ländska bönder förmäddes att inflytta och fingo bo-ningsplatser på stadens länderier, eller den jord som tillhör staden, och för hvilken innehafvaren nu betalar arrende. Kort derefter, eller år 1612, intogs och förstördes staden af Danske konungen Christian IV; men återställdes några år derefter, och förenades med den ur gruset stigande *Nylö-dese*, erhöill af konung Gustaf II Adolf d. 4 Juni 1621 sina första privilegier, och fick till vapen ett öfver tre strömmar i blått fält löpande krönt gyllne lejon, med ett blottadt svärd i den högra

foten, och Sveriges stamvapen, tre kronor på en blå sköld i den venstra. Konungen skall sjelf, om sommaren år 1618, hafva gått upp på det så kallade Otterhålleberget, och utsett platsen för stadens anläggning, och sägnen förmåler, att vid detta tillfälle skall en liten fogel, som flydde undan en örn, slagit ned för konungens fötter, hvilket ansågs såsom ett lyckligt förebud, och bestämde konungens beslut, i afseende på platsen för staden, till hvilken den snillrike Adler Salvius lärar uppgjordt planen. Fästningsverken, hvilkas uppförande genast beslöts, erhöles först genom grefve Dahlbergs förslager den styrka och den beskaffenhet, de ägde ända till sin rasering. Stadens första och mest driftiga invånare bestodo af förutnämnde Holländare, och gatan, hvilken ännu bibehåller sin benämning efter dem, var den först bebyggda. Husens framsidor voro då vända åt densamma, och den nu så vackra *Hamngatan* upptogs allenast af bakgårdar och magasin, de der sträckte sig ända ned till kanalen. År 1638 hitsändes rikskanslern Axel Oxenstjerna och riksmarsken grefve Jakob De la Gardie, att efterse hvad som kunde vara nyttigt för staden och dess uppkomst. Två presidenter och 10 rådmän förordnades då att förestå stadens styrelse. År 1644 belägrades Götheborg af en Dansk flotta, under konung Christian IV:s befäl. Han uppkastade en skans, *Gothenbrille*, för att hindra den Holländska flottan att inlöpa, hvilken var utrustad af Louis De Geer. Då flottan nalkades och Gustaf Horn inryckte från Skåne med en här, skref Christian till invånarne i Götheborg, att förmå dem uppgifva staden och hotade försänka inloppet. Christian fruktade likväl sjelf att blifva inspärrad och begaf sig härifrån; men Danskarne fortforo att blockera Götheborg och samla folk på Hisingen, der de plundrade och oroad segelfarten. De fördrefvos snart af riksdrotset grefve Pehr Brahe. År 1645 närmade sig en Dansk eskader till Götheborg, under Ove Geddes befäl; men hindrades af Svenske amiralen Ankarhjelm's ankomst från Holland med 14 skepp. Åren 1656 och 1660 höllos riksdagar i Götheborg. Under den sistnämnde dog konung Carl X Gustaf, i nuvarande landshöfdinge-residenset. År 1669 hade staden, på ganska kort tid, undergått tvenne stora eldsvådor. Under kriget 1675 inföll Danske ståthållaren i Norrige, grefve Gyldenlöwe, och sökte från Ramberget förgäfvos kasta bomber in i staden; men blef fördrifven af Svenskarne, sedan de i hast slagit en bro öfver elfven, vid Pölsebo. Carl XII vidtog, efter sin återkomst till riket, planer till Götheborgs förstoring och staden erhöles äfven rättighet att slå mynt. År 1711 hotades Götheborg af Danske amiralen Tordenskjöld; men äfven detta företag misslyckades. År 1788 hotades staden åter af Danskarne, hvilka, 9,500 man starka, hade gått öfver Norska gränsen och tågade mot Götheborg; men Gustaf III:s ankomst med några trupper, borgerskapets och öfrige invånarens ansträngningar, i förning med kraftiga underhandlingar från England och Preussen, afvände faran. År 1801 fruktade

man i Götheborg anfall af en Engelsk flotta, hvilken anländt till Kattegat. År 1808 hitkommo Engelska trupper, för att bistå Sverige mot Danmark och Ryssland. År 1810 stängdes Götheborg för Engelska skepp. Under hela kriget emellan England och kontinental-magterna, var Götheborg en föreningspunkt för detta rike med det nordliga Europa. Grefven af Ponthieu, sedan konung Carl X af Frankrike, vistades här i staden i Oktober 1804. Äfven konung Ludvig XVIII, med sin gemål och hertigen af Angoulême, uppehölo sig här i Oktober 1807 och om sommaren 1808. De under markisen af Romanas befäl på Seeland stående Spanska trupperna öfverfördes, då de öfvergäfvos sin fältherre, sedermera konung Carl XIV Johan, äfven till denna stad. Fordom var Götheborg mycket starkt befästad; men emedan staden i senare tider funnits icke vara passande till en militärisk försvarspunkt, blefvo år 1806, de många fästningsverken nedrifna, med undantag af skansarne Kronan och Götha Lejon eller Lejonet, en lemning efter den fordom starka fästningen *Gullberg* (se detta ord). Götheborg består nu af tvenne hufvuddelar, nemligen: egentliga staden och förstäderna. Den förre kan i prydlighet täfla med de förnämsta städer i Europa och genomskäres af flera kanaler, öfver hvilka leda 19 större och mindre broar; detta har förskaffat staden namn af *Sveriges Venedig*. Förstäderna äro: *Mashugget, Haga, Majorna, Stampen, Klippan, Håsthagen* och *Gamla varvet*. Staden utgör säte för länets höfding och stiftets biskop, samt styres af 2 borgmästare och 10 rådmän. Götheborg har egentligen handeln att tacka för sitt upphof och sitt nuvarande anseende, är medelpunkten för utländska handeln på vestra Sverige och nederlagsplatsen för Wermlands och Westergötlands tillverkningar, samt drifver, näst Stockholm, den största ut- och införsel-handeln. År 1731 privilegierades här *Ostindiska kompaniet*, hvars första skepp utseglade år 1732. Det upphörde 1782, och 1806 utfärdades privilegium för ett nytt kompani, hvilket icke heller kunde bära sig. Ett kompani för *idhandlet af halfskifångst* vid Grönland privilegierades 1774; men måste äfven upphöra. År 1815 privilegierades *Östersjö-kompaniet*. De förnämsta utförsel-varorna äro jern, skogs-effekter, alun, kummin, linfrö, bergmossor, m. m., hvarjemte i senare tider spannmål äfven blifvit en betydlig utförs-vara, i stället att förut en anseelig mängd deraf årligen inskeppades. Jemför man uppgifterne å införde och utförde varor åren 1836 och 1841 visar sig i nästan alla artiklar haru mycket handeln i denna stad förkofrat sig och ännu förkofras. Så t. ex. utfördes:

	År 1836.	År 1841.
Jern, spik och stål . .	162,178 S:ß.	200,126 S:ß.
Bräder och plankor .	89,466 toltf.	131,866 toltf.
Sparrar	6,479 st.	17,678 st.
Ben	1,731 S:ß.	2,306 S:ß.
Tjära	919 t.r.	3,243 t.r.
Hafra	10,946 t.r.	26,427 t.r.

Införseln visar, i de flesta fall, ett lika stegradt förhållande:

	År 1836.	År 1841.
Bomull	546,038 R .	1,022,163 R .
Arrack	13,942 k:r.	22,346 k:r.
Torr fisk	821 S: R .	2,873 S: R .
Hvitt bomullsgarn .	682,099 R .	1,235,730 R .
Risgryn	193,171 „	271,467 „
Moskovad-socker .	1,811,483 „	2,567,806 „
Terres d:o	955,364 „	3,246,661 „

Spunnen och pressad tobak 5,430 „ 28,687 „
 Ull 402,705 „ 839,970 „
 Inkommande sjötulls-uppbörden har år 1841 utgjort 1,166,230 R:dr, den utgående endast 115,246 R:dr. Under samma tid har utrikes sjöfarten från Götheborg blifvit bedrifven med 731 fartyg af 53,303 lästers dräktighet, deribland 226 om 16,907 läster varit Svenska och 377 om 25,084 läster vore Norska. År 1846 hade stadens handlande 104 fartyg, om tillsammans 10,724 lästers dräktighet. År 1841 funnos i staden 152 grosshandlare, 270 minut- och viktualie-handlande, samt 197 handverkare. I afseende på fabrikerna, hvars rörelse årligen ökas, finnas 105 sådana inom staden, med 1,702 arbetare och 1,932,803 R:dr B:kos tillverkningsvärde. Handelns med öfverflöds- och modevaror är i jemnt och ständigt tilltagande. Bland läroverk och bildande inrättningar samt välgörenhets-anstalter märkas: Gymnasium, inrättadt år 1648, Götheborgs vetenskaps- och vitterhets-samhälle, bibel-sällskapet, harmoniska sällskapet, Chalmerska slöjd-skolan, handels-institutet, navigations-skolan, prins Oscars skola, fruntimmers-förenings-skolan, Getilda-skola för barn af Judiska nationen, sjömannas-sällskapets tackel-skola, m. fl. skolor. Sahlgrenska sjukhuset, frimurare-ordens och stadens barnbus, invalid-inrättning för kongl. Götha artilleri-regemente, som har sin hufvudstation i Götheborg, allmänna fattig-försörjningen, jemte en mängd andra dylika inrättningar. Bland byggnader anmärkas kyrkor: *Gustavi domkyrka*, byggd på grunden efter den år 1802 genom eldsvåda förstörda och invigd 1815 af nuvarande erkebiskopen doktor C. F. af Wingård; *Christinæ kyrka*, ombyggd 1748, innehåller Aschebergerska grafkoret; *garnisons-kyrkan*, *fattighus-kyrkan*, *Carl Johans kyrka* och *varfs-kyrkan*. Offentliga byggnader: *landshöfdinge-residentset*, byggt såsom det tros, af den store Lennart Torstenson; *Kronhuset*, med tyghus och garnisonskyrka; *kommendantshuset*, *rådhuset*, *stadshuset*, *nya theaterhuset*. Ett prydligt *badhus* är uppfördt på en fri och öppen plan, med utsigt öfver Götha elf. Här finnas dessutom: *brandstods-förening*, *sjö-assurans-association*, *karantäns-kommission*, *sparbank*, rikets ständers *låne-kontor*. Staden har äfven tvenne *båtgillen*, inrättade år 1625, hvilka skola föra jern utföre Götha elf och transportera varor till och från fartygen. Anmärkningsvärd är äfven vattenledningen från *Källeback's källa*, som förser staden med friskt och godt vatten, och är belägen öfver $\frac{1}{4}$ mil från staden. Garnisons-tjensten i staden bestrides af ett artilleri-regemente, och vid Nya varfvet har en del af skärgårdsflottan sin station. Stadens riksdagsnummer är 4.

Nejden kring Götheborg är i allmänhet bergaktig, och de flesta bergen kala; men emellan dessa ligga smärre dalar, uppfyllda af ganska täcka landtställen. Inloppet till stadens hamn försvaras af fästningen *Nya Elfsborg*, och sjelfva staden omgifves af tvenne skansar, nemligen: *Götha Lejon* och *Kronan*, hvilka numera äro af föga betydighet, sedan fästningsverken blifvit raserade. — Gustavi och Christinæ församlingar äro regala privilegierade den förra af 1 kl., den senare af 2 kl., och kalla begge församlingarne profpredikanter, samt äga äfven jus präsentandi. Carl Johans och Nya Varfs-församlingarne söndrades år 1830 från Götheborgs stad och lades under Örgryte församling. Staden har en areal af 2,083 tunn., med 900 hus och tomter, och 1,772 tunnl. den tillhörig jord, samt räknar 19,490 invånare. Marknader hållas här i April, Augusti och September månader.

Götheborg, ett fögderi i Götheborgs och Bohus län, innefattar häraderne Askim, Säfvedal, Östra och Vestra Hisingen, utgörande en areal af 124,625 tunn., af hvilka 7,376 äro sjöar och kärr, samt räknar 27,192 invånare.

Göthened, en socken med Holmestad, Wättilösa och Lidsjö, belägen i Kinna härad och kontrakt af Skaraborgs län och Skara stift, $1\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Skara, $1\frac{1}{2}$ mil från Wenern. Man har förefigvit, att denna socken fått namn af Götherne, hvilka först skolat bebodt denna trakt. Kyrkan skall vara byggd på 1100-talet. I choret finnes ett s. k. apostlaskåp, innehållande de tolf apostlarnes bilder i träd. Äfven förvaras i kyrkan ett adatsbref, utfärdadt af biskop Brynolfus anno MCDLXXX, innehållande 40 dagars indulgencier åt Götheneds-boarne, för vissa tjenstbarheter vid kyrkan. v. Dalin uppräknar *Götenhed* bland de förnämsta konunga-säten i Westergötland. Vid Westerby är *S:t Helenas* offerkälla, bredvid hvilken fordom stått ett träd Kors. Oskylldigt misstänkt blef hon mördad härstädes, och man säger, att ett af henne afflugget finger lyste såsom ett upptändt ljus emellan törnbuskarne. Källan har icke allenast varit ryktbar för underverk, utan ock namokunnig för aflat och syndaförlåtelse. Biskop Lars i Wexjö har år 1460 gifvit 40 dagars förlåtelse åt dem, som besökt S:t Helenas källa. Socken är äfven märkvärdig för den gamla ättestupan *Gyllingshammar* vid gården Gullhammar. Den är prebende-pastorat af 1 kl. Socken innefattar 7 mtl. och har 257 invånare på en areal af 2,499 tunn., hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Göthens malmgård kallas af det lägre folket galgen utanför Skans tull. Anledningen till denna benämning härleder sig deraf, att en Erik Andersson, hvilken kallade sig Göthe, var den förste som der blef hängd, och det i följd af kongl. brefvet till Svea hofrätt d. 17 Nov. 1736.

Göthenstjerna, Peter, fört Thillrot, var packhus-inspektör i Götheborg och sedan tull-inspektör, fick titel af assessor i kommerce-kollegium och adelskap år 1716, emedan han "sig uppfört som en trogen och rättskaffens undersåte, samt gjort åtskilliga förskott till kronan." Dog år 1726.

Göthenstjerna, kapiten vid amiralitetet, förmodligen en son till den ofvannämnde, kommanderades år 1759 såsom befälhafvare på fregatten **Starta Örn** till Medelhafvet. Han hade blifvit hemkallad till följd af Algieriska regerfingens klagomål deröfver, att han skjutit på en Algierisk kapare. G. undvek likväl att emottaga befallningen, reste oupphörligt från den ena hamnen till den andra och hemkom först efter fem års bortovaro. Nu hade han icke blott förstört sin egen, ej obetydliga förmögenhet, utan var äfven på balans af en tunna guld. Han ställdes inför krigsrätt och dömdes då från tjensten.

Göthar eller **Götar** kallas den folkstam, som före Sveaväldets grundläggning bebodde Sverige, åtminstone dess sydligare del. Gylfe, hvilken skall hafva emottagit Oden, var en Götha-konung. Hela den Odenska invandringen ligger dock insvept i ett mörker, som troligen aldrig kan skingras. Man vet ej med visshet om Oden varit en historisk person eller ej; men att tvenne olika folk, ehuru sinsemellan beslägtade, bebodde Sverige under de århundraden, hvilka närmast föregånga kristendomens införande, detta lider intet tvifvel. Dessa folk voro Svear och Götar. Skogarne Kolmården och Tiveden utgjorde gränsen emellan dem, så att Götarne innehade Småland, Öster- och Westergöthland, hvilka senare hafva sitt namn efter dem. Den sydligaste delen af Sverige var mera Dansk, och Bohuslän tillhörde ofta Norrige. Förhållandet emellan dem befanns sådant, att Svearne, i hvilkas land det gemensamma national-templet var beläget, utöfvade ett slags på häfd grundadt företräde, hvilket likväl hufvudsakligen bestod i att välja konung, ty denne var gemensam för båda folken; att Götarne erkände Svea-konungen kom väl deraf, att han var offerhöfding i Upsala tempel, hvars helgd erkändes äfven af dem. Därföre brast ock föreningsbandet i och med kristendomens införande, och en nationalstrid upplågades, som brukar kallas Svears och Götars strid om konungavalet. Den sträckte sig från Olof Skötkonungs till Folkunga-ättens tid, sammanfaller med striderna emellan hedendomen och kristendomen, och får sedan utseende af en täflan emellan tvenne konunga-ätter, den Sverkerska och Erikska, som likväl begge voro kristna. Efter denna tid försmälter Götafolket åter med Svearne, och af blandningen uppkommer den Svenska nationen. Den provinciella olikheten förminskas efterhand, sedan en gemensam lag trädte i landskapslagarnes ställe; men fortfor till någon del ända in i nyare århundraden. På 1600-talet höllas ännu landskapsmöten, stundom i stället för allmän riksdag. Efterforskar man Götarne härkomst och äldsta historia, så voro de otvifvelaktigt af Germaniskt blod. När och huru de kommit till Sverige vet ingen historia. Landets äldsta invånare voro de troligtvis icke; ty alla fornsägner uppgifva en skillnad emellan Götar och Jotner. Huruvida dessa sistnämnde voro af Lappar och Finskar, eller af Keltisk eller möjligen af Germanisk stam, är ännu outredt.

Götheved, annex till Floby, beläget i Wilske härad af Skaraborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Fal-

köping. Här märkes: *Rosenskög*, 1 mtl. säteri, tillhör bönder. Socknen består af $16\frac{1}{2}$ mtl. och har 410 invånare på en areal af 4,258 tunn., af hvilka 1,820 äro själar och kärr. Adr. Falköping. **Göthiska förbundet**, utmärkt för sitt inflytande på Svenska vitterheten och Svenska folkets nationalkänsla, stiftades år 1811, hufvudsakligen genom d. v. kanslisten i ecklesiastik-expeditionen, sedermera förste expeditions-sekreteraren, friherre Jakob Adlerbeth, och upplöstes formligen först år 1844, efter stiftarens död. Det utgick ifrån enskilda samkväm emellan några ungdomsvänner, hvilka sammanträffade i Stockholm år 1810; men antog snart formen af ett ordentligt samfund, för moraliskt-patriotiska och litterära ändamål. Adlerbeth var den egentliga själen i förbundet, som bland sina ledamöter räknade E. G. Geijer, Esaias Tegnér, Ling, A. A. Afzelius, Aug. v. Hartmansdorff, L. F. Rääf, Carl J. Fahlerantz, J. G. Sandberg, m. fl., hvilka inom skaldekonsstens, de bildande konsternas, vetenskapernas och medborgerlighetens område förvärfvat sig ett utmärkt namn. Förbundet höll sammankomster, kallade *stämmor*, der hvarje ledamot antagit ett gammalt Göthiskt namn, och man sysselsatte sig med allvarsamma föredrag af fosterländsk syftning, med patriotiska sånger och dryckeslag efter gammalt nordiskt mönster, der mjödet tömdes ur horn. Med tiden afstannade verksamheten, ehuru förbundet fortfor till namnet, ända till dess formliga upplösning efter Adlerbeths död. Under de första åren var dess verksamhet icke obetydlig. Det utgaf den förtjenstfulla tidskriften *Iduna*, der åtskilliga af Tegnér och Geijers skaldestycken meddelades, äfvensom vetenskapliga uppsatser af mycket värde. Förbundet var ett uttryck af den mer än vanligt väckta patriotismen, hvilken frammanades af fäderneslandets nysa förut öfverståndna olyckor och lifvades af dess återväckta politiska frihet. I sammanhang med Göthiska förbundet och en frukt af samma anda var äfven utgifvandet af Svenska folkvisor genom Afzelius och Geijer, samt Rasks och Afzelii upplagor af den äldre och yngre Eddan. Allt utvisar, att Göthiska förbundet var ett samt uttryck af sin tids anda. Sällskapet fick äfven en artistisk syftning, då en okänd konstniskare år 1817 öfverlemnade 50 dukater att utdelas af förbundet, såsom belöningar åt konstnärer i och för arbeten i skön konst öfver nordiska föremål. Arbeten inkommo af sådana män, som Fogelberg, Sandberg och von Breda; belöningarne, hvarpå dessa ej gjorde anspråk, tilldelades yngre konstnärer, och man anställde år 1818 en stor exposition, hvilken dock ej ensamt tillhörde Göthiska förbundet. På detta sätt befordrades en ny rigtning äfven inom den bildande konsten i Sverige. Geijer yttrar (*Iduna*, häft. XI), såsom resultat af sin öfversigt öfver förbundets historia: "Man ser ett lifligt, eldigt, välsinnadt, öfver sig sjelf dunkelt, och i sina yttningar ensidigt sträfvande tänkas, arbete, med sig förena andra likartade bemödanden, derigenom först utvidga sig och tillväxa, småningom dela sig på olika banor och till utseendet upplösas; under det

likväl den första goda afsigten sväfvat öfver alla dessa skiljda verksamheter, såsom ett gemensamt kärt och lifvande minne."

Göthlin, L. E., filosofie-magister, regementspastor vid Nerikes regemente, utgaf år 1809: *Beskrifning om Råsnäs*, och 1816: *Anteckningar under Svenska arméens fälttåg 1813—1814*. Död år 1823.

Göthlunda, annex till Flistad, beläget i Wadsbo härad af Skaraborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Mariestad, $1\frac{1}{4}$ mil från Götha kanal. Kyrkan är mycket gammal, byggd af gråsten, skall förut hafva stått vid byn Lunne vid Tidan, der man äfven anmärkt lemningar. Än Tidan löper igenom en del af socknen, med åtskilliga vattenfall vid Lunne qvarnar. Enligt traditionen skall en fru, vid namn Götha, först byggt denna kyrka, hvaraf uppkommit ordspråket: "Fru Götha är mitt namn, Göthlunda är min ro", m. m. Kyrkan blef år 1670 afbränd; men följande året uppbyggd. Här märkes: *Rosenhaga*, 1 mtl. säteri, tillhör bönder. *Gaddeberg*, $\frac{1}{2}$ mtl. säteri, har förut tillhört släakterne Bonde, Lagerberg, Richert och Wahlberg, äges nu af enkefru Leijen. Socknen innefattar $27\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,263 invånare på en areal af 6,850 tunn., af hvilka 70 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Göthlunda socken, hvilken uppgifves hafva fått sitt namn efter en jarl öfver Westergöthland och Nerike, som hette Erik Gaute, Göthe eller Gothe, är ett konsist. pastorat af 2 kl., beläget i Strengnäs stift, Glanshammars kontrakt och härad af Nerikes län. Kyrkan nybyggdes 1744, i en vacker och ädel stil. Socknen, troligen en af de först bebodda i hela landskapet, hade kyrka redan år 1050, byggd af ofvannämnde Erik Göthe. Befolkningen inkom med honom från Westergöthland. Han var bosatt på Götharsvik i Lillkyrko socken, och började uppodla landet på skogarne Kägglan och Ramstigen. Består af $49\frac{3}{4}$ mtl., och har 2,477 invånare. Dess areala innehåll är 30,896 tunn., hvaraf 2,240 äro sjöar och kärr. Utom Hjelmaren, som gränsar intill socknen på södra sidan, finnas här flera sjöar, af hvilka *Högsjön*, *Tjurlången* och *Gåsajön* äro de betydligaste. I socknen märkas: *Frötuna*, ett säteri, består af 2 mtl., med en behaglig belägenhet vid Arboga-ån; har ett stångjernsbruk, en såg, mjölqvarn och ett tegelbruk. *Frötuna bro*, bredvid ofvannämnde gård, på vägen emellan Fellingsbro och Glanshammars gästgifvaregårdar, förtjenar att märkas för ett fältslag, som der fordom stått emellan Svenskar och Danskar under Engelbrekts tid. Till minne af der vid ådagalagdt mannamod, buro männen länge den dräkt, som då var bruklig, bestående af en svart kaftan med röd krage och röda uppslag. Den bibehålles ännu af några få i Fellingsbro; men inom Göthlunda hafva de sista spåren deraf redan för 40 å 50 år sedan försvunnit. — På en holme i Urvalla äng, invid Arboga-å, som här kallas Urvalla-å, en half mil N. om Göthlunda kyrka, i Nerike, omtalar fornsågnen en borg, med namnet *Kolnehus*, der en jätte eller viking skall hafva bott, som hette Mus, om hvilken ett rim varit gängso:

"Jätten Mus
bodde på Kolne-Hus."

Efter borgen synes ej mera något spår; men att stället varit befästadt med vallar och löpgravar, kan ännu skönjas. Ett sådant befästningssätt tillhör dock en senare tid, hvarföre man torde böra antaga, att sagde vallar och gravar härleda sig från de Engelbrektska fejderna, efter hvilka hela denna trakt är så rik på minnesmärken. På södra sidan om ofvannämnda äng, på lagom skott-håll från berörde holme, synes på ett berg, invid Urvalla by, lemningar efter ett annat försvarsverk, och vid bergets fot, utmed en grind till ängen, funnos människoben för 9 å 10 år sedan, under en gräfning i jorden. *Kåsäter*, 4 mtl. säteri, har vacker åbyggnad, tillhör majorerne Gust. och Fredr. Dankv. Lilljeström. *Sickelsjö*, 5 mtl. säteri, har sågqvarn och tegelbruk, tillhör kapiten G. Mannerstråle och doktor A. H. Behm. På *Lungers-ås* finnes å en 12 alnars stensättning en runsten, hvilken folket i orten kallar konung Sigges sten. Stensättningen förmena de omsluta stället der samme konung blifvit begravnen. *Skansen* kallas ett berg, på byn Haketorps ägor, invid sjön Tjurlången, hvari man funnit fästade stora jernringar, och der man ännu i dag ser spår efter ett fäste eller skans. På *Stottsberget*, å Hasta bys ägor, $\frac{1}{2}$ mil Ö. om Göthlunda kyrka, hafva stora jernringar funnits fästade. Dessa, äfvensom de i Skansberget, bevisa, att sjön Hjelmaren fordom gått upp ända till dem, ehuru de nu äro belagne nära $\frac{3}{4}$ mil från dess nuvarande strand. *Urvalla by*. På dess ägor, till höger om vägen till kyrkan, står en på båda sidor ristad runsten, hvilken Ulfr och Anund låtit resa efter en, hvars namn numera är oläsligt. På venstra sidan står ristad en krona. Vid pass ett stenkast norr om denna sten, finnes, när man färdas från kyrkan till byn, till höger vid samma väg, en nu af skog öfverväxt stensättning, i form af en i båda ändar snipig båt, 10 å 12 alnar lång och 3 å 4 alnar bred, kallad "Grafven." — Adr. Arboga.

Göthrik, en konung i Westergöthland, son till konung Göthe och fader till Rolf, bodde på Gyllingehammar, det nuvarande Gullhammar.

Göthriks hög. Se: *Grimethons* socken.

Götteryd, en socken med Trakeryd, belägen i Sunnerbo härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, $7\frac{1}{2}$ mil S.V. från Wexjö. Här märkas: jernbruket *Ryd* (se detta ord), säterierna *Askånäs*, 2 mtl.; *Foglanäs*, *Lillaryd* och *Björnhult* eller *Björnhult*, hvardera om 1 mtl. På hemmanet *Lia-vagnens* ägor skall hafva funnits ett kapell eller grafvälle; en del af ringmurarne stå ännu kvar. Äfven anträffas der en offerkälla, som ännu äger något förtroende hos de mindre upplysta. — Socknen hör till 2 kl. konsist. pastorat af 1 afd. Den består af $53\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,560 invånare på en areal af 38,811 tunn., af hvilka 3,410 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Göttingar kallades en art af artilleripjeser, hvilka brukades fordom och ännu under konung Gustaf II Adolfs tid. De användes isynnerhet på krigskepp.

Rättelser till Första Delen.

Sid.	2,	sp.	1,	rad.	33	står:	läs:
—	10	—	1	—	32, 33	Axelborg	Axelhus
—	—	—	—	—	37	Pyhejocki	Pyhäjoki
—	—	—	—	—	47	Sikajocki	Siikajoki
—	—	—	—	—	5	21 Sept.	1 Sept.
—	14	—	1	—	53	Oickjoki	Olkjoki
—	15	—	1	—	21 nedifr.	epistel.	psaltare
—	—	—	—	—	—	i Halland.	i Skåne, $\frac{1}{4}$ mil från Hallands gräns.
—	17	—	2	—	20, 21	biskop Winstrup	general-guvernören, riksrådet m. m. frih. Gustaf Banér.
—	18	—	1	—	3, 4	endast en del mindre skol- och biskops-tionde	anslag af krono- och kyrko-tionde, som ännu utgår.
—	21	—	1	—	9, 17	Albedyhl	Albedyhl
—	25	—	1	—	37	Aliteration	Alliteration
—	35	—	1	—	41	Alopeus	Alopæus
—	41	—	1	—	1 nedifr.	1811	1711
—	44	—	1	—	13	Andræ	Andreae
—	45	—	1	—	17	Abraham Andræ	Abrahamus Andreae
—	—	—	2	—	12, 20	1778	1788
—	50	—	1	—	31	Appolloni	Apollini
—	63	—	2	—	2, 3	och ingick 1817, såsom docens i historien, vid universitetet, i den förening	utnämndes 1817 till docens i allmänna historien, och ingick i den förening
—	—	—	—	—	16, 17, 18	Följande året hade han skrivit en uppsats med titel: <i>Betraktelser</i> till tidskriften <i>Mnemosyne</i> ,	Följande året hade han, i tidningen <i>Mnemosyne</i> , skrivit en uppsats, med titel: <i>Betraktelser</i> ,
—	—	—	—	—	32, 33	utgå orden: särdeles rörande Finland.	—
—	91	—	2	—	45	står: Bernhardiner-	läs: Præmonstratenser-
—	191	—	2	—	28	18 Juli	den förre d. 16 Juli, den senare d. 4 Aug.
—	235	—	1	—	22	Durielz	Durielz
—	259	—	2	—	34	1644	1654
—	281	—	1	—	25	Odalmannen	Odalgunman
—	329	—	2	—	37, 38	biskoparne Nils Wallerius,	theol. professorn Nils Wallerius och biskoparne
—	479	—	2	—	15 nedifr.	Wilhelm	Jakob
—	—	—	—	—	6—8 d:o	histor. professor i Lund, — Wilhelm F.,	hade varit theol. adjunkt i Lund; men blef kyrkoherde i Qvistofta och prost öfver Rönneberga kontrakt. Erhöll 1782 theologie professors namn och heder. Han var sonson till ofvannämnde Jakob F.,
—	533	—	2	—	40	Fornhjorter	Fornjother
—	534	—	1	—	37	1552	1522
—	562	—	1	—	11 nedifr.	Christiana	Christiania
—	581	—	1	—	27 d:o	833	983
—	626	—	1	—	1	1559	1569
—	630	—	1	—	39, 40	var fordom ett eget landskap; men utgör nu	utgör ett eget landskap, och bildar
—	642	—	1	—	37	Sock-	Socknen

Ofvanstående äro de hufvudsakligaste tryckfel, hvilka man ansett sig böra anmärka, emedan de vanställa meningen eller innehålla origtiga uppgifter. Mindre väsentliga bokstafsfel torde läsaren själf benäget rätta. Utgifvaren utbeder sig allmänhetens öfverseende med dessa misstag. Den, som äger den minsta bekantskap med naturen af ett sådant arbete som det ifrågavarande, skall lätt inse svårigheten, snart sagdt omöjligheten, att undvika sådana, i ett verk bestämdt att innefatta allt hvad fäderneslandet äger märkligt i nu-

tid och forntid, i historia, geografi, statistik, naturkunskap, litteratur och konst, m. m. Det har varit ingenting mindre än lutt, att uppleta de mångfaldiga källorna dertill, att rådfråga dem, då de flesta deraf sakna den för ett sådant rådfrågande högst nödvändiga hjälperedan af ett register, samt att, ibland de stridiga uppgifter dessa innehålla, finna den rättaste. Man har stundom, för att gifva ett begrepp om dessa svårigheter, tagit sig friheten anförä sjelfva olikheterna. Det hade varit omöjligt, att meddela något om personla och sakförhållanden, der de tryckta källorna upphöra, om man icke fått fägna sig af upplysningar och omständliga beskrifningar, hvilka ingått från flera håll, och utgifvaren begagnar tillfället, att derföre afslägga sin förbindligaste tacksägelse hos de herrar och män, som dermed täckts hedra honom, hvaribland det är honom ett särdeles nöje, att serskildt få nämna herr biskopen och prokansleren, m. m. Faxe, samt flera af herrar pastorer. — Skulle någon läsare upptäcka ännu qvarstående misstag och origtigheter, anhåller utgifvaren, att de måtte blifva honom meddelade, för att kunna införas i det blifvande supplementet, och sålunda göra arbetet så fullständigt och användbart som hans afsigt härmed varit.

